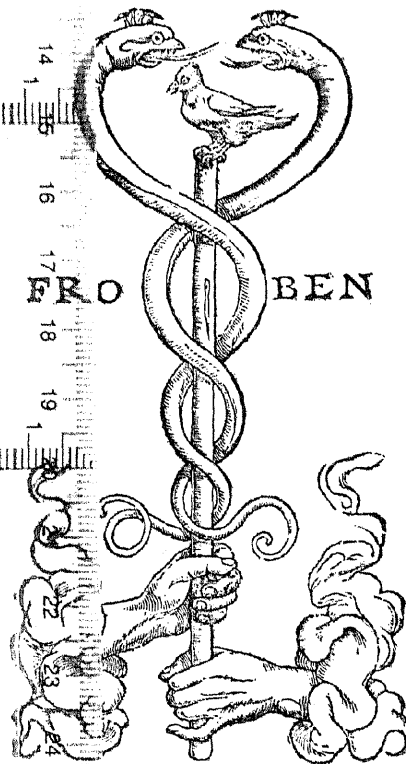

DESIDERASMI ROTAVIRI DAMNATI
IN NOVVM TESTAMENTVM

ANNOTATIONES, AB IP SO AVTORE
IAM POSTREMA SIC RECOGNITAE AC LOCUPLETATAE,
VT PRAEDEMUM NOVVM OPVS
VIDERI POSSIT.

*Opus tamen cum
Expurgat per ruy*

FROBEN

LATO

Pulcherrimum victoriae genus est, seipsum vincere.

BASELAE IN OFFICINA FROBENIANA
ANNO M D XLII

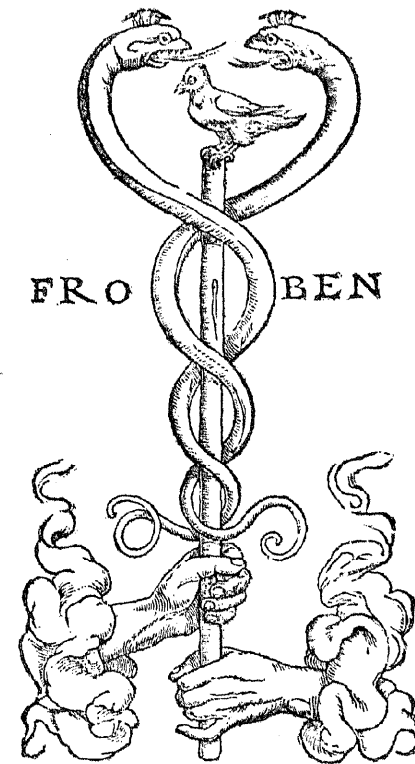

DES. ERASMI ROT. *Autori damnati*

IN NOVVM TESTAMENTVM

ANNOTATIONES, AB IP SO AVTORE
iam postremum sic recognita ac locupletata,
ut propemodum nouum opus
uideri possit.

*opus tamen cum
Expurgat permissum*

FROBEN

P L A T O

Pulcherrimum uictoriae genus est, seipsum uincere.

BASILEÆ IN OFFICINA FROBENIANA
ANNO M D XLII

IN ANNOTATIONES

NOVI TESTAMENTI PRÆFATIO, PRIMÆ ÆDITIONIS quæ fuit An. M. D. XV. cui tamen post admixta sunt quædam, quæ ad tempus posterius pertinent usque ad annum uigesimalimum primum, uigesimalimum septimum, & trigesimalimum quintum. Hoc te lector nescire nolui, ne quid offendaris.

DES ERASMVVS ROTERO-

DAMVS PIO LECTORI S D

VANQVAM id pro nostra uirili, in ipso statim huius operis uestibulo fecimus, tamē haud abs re fuerit, denuo lectorem commonere paucis, & quid illum in hisce commentariolis oporteat expectare, & quid nobis uicissim ab ipso præstari conueniat. Primum annotatiunculas scribimus, nō commentarios, & eas duntaxat, quæ ad lectionis synceritatem pertinēt, ne quis ut improbus conuiuia pro merenda cœnam efflagitet, & requirat à nobis, quod ab argumenti suscepti professione sit alienū. Hanc in præsentia fabulam agendam suscepimus. Proinde ut nobis argumento seruiendū fuit, ita par est, ut candidus & comis lector ceu commodus spectator, faueat agentibus & præsentī scenæ sese accōmodet. Testamentū, quod uocant Nouum, omni qua licuit diligentia, quæq; decuit fide recognouimus, idēq; primum ad Græcam ueritatē, ad quam ceu fontem si quid inciderit confugere, nō solum illustrium Theologorum exempla suadent, uerū etiam toties monēt Hieronymus & Augustinus, & ipsa Romanorum Pontificum decreta iubent: Deinde ad fidem uetustissimorum Latinæ linguæ codicum, quorum duos exhibuit eximius ille diuinæ philosophiæ mystes Ioannes Coletus, Paulinæ apud Londinum ecclesiæ Decanus, adeo priscis literarum typis, ut mihi ab integro discenda lectio, & in noscendis elementis fuerit repuerascendum. Tertium præbuit illustrissima uirago Margareta Caroli Cæsaris amita, cuius in hac ædificatione tertia frequenter adduximus testimonium aurei Codicis titulo, quod totus & auro sit cōuestitus, & aureis literis pulchre descriptus. Mox aliquot miræ uetustatis exhibuit Brugis, ut antiquissimum, ita longe celeberrimum collegium, diui Donatiani. Nam ante, codicem belle castigatum præbuerat collegium Corfendonkense, præter eos quos nobis eruditissimi fratres
a 2 Amerbachij

Amerbachij communicarant. Non igitur ad animi nostri somniū emenda-
uimus quaedam, sed ad horum quos recēsiu codicum fidem, & aliorum,
his similium, quos non perinde refert memorare. Postremo ad probatissi-
morum omnium suffragiis autorum, uel citationem, uel emendationem,
uel enarrationē, nempe Origenis, Chrysofomi, Cyrilli, Hieronymi, Am-
brosii, Hilarij, Augustini, Theophylacti, Basiliij, Bedae: quorū testimonia
cōplurculis locis in hoc adduximus, ut cū prudens lector perspexerit certis
in locis nostram emendationem cum illorum iudicio consentire, in cæteris
item nobis habeat fidem, in quibus haud scio an casu factū sit, ut illi nihil
annotarint, aut alioqui suffragati fuerint. Verum quoniam sciebam homi-
num more fieri, ut cum omnibus in rebus, tum præcipue in studijs semper
offendat nouitas, & ueterem illum gustum ac familiarem notamq̃, sicut
aiunt, saluam pleriq̃ requirāt, deinde perpendens quanto facilius sit, his
præsertim temporibus, emendatos libros deprauare, quàm deprauatos
emēdare, sacris libris recognitis, hos uelut indices anneximus: partim ut
lectorī faceremus satis reddita ratione, quid cur mutātū sit, aut certe placā-
remus, si quid forte offenderit, ut uaria sunt mortaliū tum ingenia, tum iu-
dicia: partim ut operis incolumitati cōsuleremus, ne posthac cuius in pro-
clui esset rursus uitiate, quod tantis sudoribus fuerat utcunq̃ restitutum.
Primum igitur si quid librorū uel incuria uel inscitia, si quid temporum
iniuria uitiatū comperimus, id non temere, sed omnia quæ licuit, subodora-
ti, germane reddidimus lectioni: si quid obscurius dictum occurrit, illustra-
uimus: si quid ambigue dictum ac perplexius, id explicuimus: sicubi uarie-
tas exemplariorum, aut diuersa distinctio, aut ipsa sermonis ambiguitas
uarios gignit sensus, sic eos aperuimus, ut ostēderemus quid nobis magis
probaretur, cæterū lectorī iudiciū deferentes. Et quanquam ab interprete
quisquis is fuit, ob inueteratam & receptam æditionē non libenter dissen-
timus, tamē ~~subieciuntur ad hunc locum, uel de uerbo, uel in illu-
stratione, uel in emendatione, uel in annotatione, uel in commento, uel in
notione, uel in exemplo, uel in similitudine, uel in allegoria, uel in
aliquo alio modo, quod ad rem pertinet, et ad illustrandam, et ad
emendandam, et ad notandam, et ad commentandam, et ad aliquid aliud~~ Solcissimi enim uidentes ac ~~præ-
cipue~~ submouimus, & ita sermonis elegantiam ubiq̃, quantū licuit, secuti
sumus, ut nihilo minor esset simplicitas. Neque piguit, ubi Græci sermonis
uel ἰδιωμα, uel ἑυρασις aliquid habet, quod ad mysterij rationem perti-
net, demonstrare & aperire. Deniq̃ testimonia Veteris instrumētī quæ
nō pauca citantur, uel ex interpretatione Septuaginta, uel ex ipsis Hebræo-
rum fontibus, si quando illorū æditio cum Hebraica dissentit origine, cō-
tulimus & excusimus: quāquam id quidē οὐκ αἰὲν θυσίως, ut Græcorum
habet prouerbium. nihil enim alienius ab ingenio moribusq̃ meis, quàm
ad exemplum Aesopicæ corniculæ alienis me uenditare plumis. Hac igitur
in parte cum primū hoc opus æderemus non nihil adiuti sumus opera
subsidiaria ~~uiuere loqui p̃terire, uel q̃d dicitur in uerbo, quod dicitur in
notis, uel in commento, uel in annotatione, uel in similitudine, uel in allegoria, uel in
aliquo alio modo, quod ad rem pertinet, et ad illustrandam, et ad
emendandam, et ad notandam, et ad commentandam, et ad aliquid aliud~~ quod
ipse

ipse in literis Hebraicis nōdum eō processerā, ut mihi iudican di sumerem
autoritatē. Equidē haud nesciebam, has minutias & ceu spinas longe plus
habere sudoris q̃ gloriae, neq̃ multū gratiæ ex hoc genere laboris solere
redire ad autorem, tum lectorī magis usui esse q̃ uoluptati. Verum si nos
tantū tædij publicæ utilitatis respectu deuorauimus, par est nimirum, ut le-
ctor item, uel suæ utilitatis causa non nihil molestiæ decoquat, & eum ani-
mum quem nos iuuādīs alijs præstitimus, ipse præstet sibi suoq̃ cōmodo.
Sunt hæc quæ tractamus minutissima, fateor, sed eius generis, ut minore
propemodū negocio magna illa tractari potuerint, quæ ~~sublimis~~ ~~Thy~~ quidam
g magno supercilio, buccis typho crepantibus solent ~~εὐπεριωδίσει~~. Ad
hæc, eiusmodi, ut ob has minutissimas minutias, & illa maxima fuerint a-
liquoties excutienda. Minima sunt, uerum ob hæc minima, uidemus ma-
ximos etiā Theologos nonnunquā & labi insigniter & hallucinari. Quæ
admodum & locis aliquot indicauimus, non uti quenquam insectemur
(qui morbus ab opere Christiano, imò à tota uita Christiana quàm lon-
gissime debet abesse) sed ut paucis exemplis citra cuiusquam cōtumeliam
adductis nostram fidem lectorī probemus, ne quis has ceu nugas cōtem-
nat, quandoquidem reuera iuxta Flacci dictum, hæc nugæ seriā ducunt. *Horatius*
Cur in ciborum apparatu tam morosi sumus, in cultu minimis etiam offen-
dimur, in re pecuniaria nihil est tam minutum, cuius non habeatur ratio,
in solis literis diuinis displicet hæc diligētia, placet neglectus? Ut ne dicam
interim eam esse rei maiestatem, ut nulla pars tam humilis esse possit, quæ
sit homini pio fastidienda, imò quæ nō reuenter ac religiose tractanda.
Humi reptat, inquit, in uerbulis ac syllabis discruciat. Cur ullum eius
uerbulum contemnendum ducimus, quem uerbi titulo colimus & adora-
mus? Præsertim cum ipse ne minutissimum quidem Iota, aut apiculum in
uanum abiturū testatus sit. Infima pars est, quam uocant literam, sed huic *Litera*
ceu fundamento mysticus innititur sensus. Rudera sunt, sed his ruderibus
admirandi illius ædificij moles angusta fulcitur. Diuus Hieronymus exi-
mios aliquot Græciæ scriptores taxat, quod historico contempto sensu,
suo arbitrato maluerint in allegorijs ludere: scēq̃ ipsum deplorat, quod ca-
lidus adhuc iuuenta, prophetam Abdiam allegorice fuisset interpretatus,
cuius nesciret historiam. Ut in uilissima concha preciosum latet margari-
tum, ut sub friuola siliqua nobile tegitur granum, ut sub arida minutaq̃
tunicula, tam miranda feminis uis latet: ita in uerbis, ut apparet plebeis, in
syllabis, in ipsis denique literarum apiculis, ingentia diuinæ sapientiæ my-
steria condita sunt. Qui miratur, cur spiritus ille diuinus suas opes his in-
uolucris tegere uoluerit, idem miretur, cur æterna sapientiā pauperis, lau-
mils & contempti damnatq̃ hominis personam assumpserit. Ut hæc mi-
nuta sciret diuus Hieronymus, nec Iudæum, eumq̃ nocturnum aspera-
tus est doctorem, nec ullum fugit laborē. Ob has minutias diuus Augu-
stinus, iam episcopus, iam senex ad puero sibi fastiditas Græcas literas re-
Hieronymus
Augustinus

Origenes uersus est. Ob has Origenes, iam canus & senex ceu repuerascens ad Hebraeae linguae descendit elementa, Catonem etiam illum Romanum superans. Ad has minutias libere alludit Ambrosius, resistit Hilarius, has passim excutit, in his pia curiositate philosophatur, ille non ore tantum aureus Chrysostomus. Et Cyrillus hunc secutus, grande mysterium ex articulo Graeco, id est unica literula δ , depromit, hinc uelut inuitabile telum mutatur, quod torqueat in haereticos. Ut ne dicam interim quod dum haec ex professo curamus, illa tamen aliquoties obiter aperiantur. etenim quemadmodum qui sententias enarrant, coguntur aliquoties uerborum explicare rationem: ita nos dum in uerbis explicandis uersamur, cogimur interim & sententiarum uim aperire. Denique haec grauioribus oris & ceptis iam olim in Paulum commentarijs praeparamus. In quibus fortassis apparebit, utrum iudicio, an casu ad has minutias descenderim. Sed age, fingat me qui uolet, nihil aliud praestare potuisse, & uel ob ingenij tarditatem, & frigidum circum praecordia sanguinem, uel ob eruditionis inopiam, infimam hanc sumpsisse prouinciam, tamen Christiani pectoris est, qualecunque officium boni consulere, quod pia sedulitate praestatur. **CHRISTVS** coniectum in gazophylacium a pauperula quadrantem laudauit, rem per se uilissimam animo aestimans offeretis. In re uehementer praecleara, uel extrema functio splendida est. In regijs, & qui uerrunt, & qui coquunt habentur honesti. Caeterum in domo dei, quae tandem functio fastidientia uideri potest: Nos rudera coportauimus, sed ad structuram templi dei. Alij locupletiores, ebur, aurum, marmor, & gemas addituri sunt. Nos uiam ante salebris ac lamis molestam industria nostra constrauimus, sed in qua deinde magni Theologi comodius essedis ac mannis uectentur. Nos circi solum aequauimus, in quo iam inoffensus praecclaras illas suae sapientiae pompas aedant. Nos noualem antehac spinis ac lappis incommodum sarculo repurgauimus, quo facilius illi felicem exerceant segetem. Nos campum aperuimus, amoliti quae obstabant, in quo qui uolent posthac arcanas explicare literas, uel colludant liberius, uel congregiantur expeditius. Quibus uetus illa theologia magis arridet, quam magnam habent adminiculum, quod nituntur eluctandi. Rursus qui iuxta parabolam Euangelicam dicit, uetus uinum melius est, & huius recentioris Theologiae studio ueterem negligit, habet is quoque quo sua quae mauult, certius ac fidelius tractet. Et ut nihil hinc accedat comoditatis, nihil certe perditurus est de suo, si haec acceperint istis, qui malunt diuinas literas a purissimis fontibus, quam ex qualibuscumque riuulis ac lacunis haurire, toties aliunde aliud transfusis, ~~ne ab eo in angulo sumat, & ab eo non potest~~ gratius est pomum, quod tuis manibus ex ipsa matre decerpseris arbore, ut dulcior aqua, quam ex ipsa uena subscatentem hauseris, ut iucundius uinum, quod ex eo deprompseris dolio in quo primum fuerat conditum: ita diuinæ literae, nescio quid habent natiuae fragrantiae, nescio quid spirant suum ac genuinum, si eo sermone legantur, quo primum scripserunt istis, qui partim

tim a sacro illo ac caelesti hauserunt ore, partim eiusdem afflato spiritu nobis tradiderunt. Si Christi sermones extarent Hebraicis aut Syriacis, hoc est, istidem uerbis proditi quibus ille locutus est, cui non cordi foret in illis philosophari, & non solum uerborum uim ac proprietatem, uerum singulos etiam apices excutere? Certe quod huic est proximum habemus & negligimus. Si quis ostendet Christi uestem, aut pedis uestigium, procumbimus, adoramus, exosculamur, Atqui ut uniuersas illius uestes, & totam materne domus supellectilem proferas, nihil est quod Christum expressius, efficacius, absolutius, referat, exprimat, repraesentet, quam Euangelistarum & Apostolorum litera. Proinde si cui aut non licet, aut non libet, in his sacris uersari delicijs, certe ne obstrepat, ne obturbet, ne inuideat meliora conantibus. Amplectantur ipsi quod amant, habeant, fruantur. Nemo uetat. Nos illis haec non scripsimus. Sed erunt a diuerso quibus haec admodum pauca uideantur, & malint nihil cum aeditione uulgata conuenire. Verum non hoc egimus ut sermo politior esset, sed ut emendatior ac dilucidior: nec erat hic in scirpo, quod aiunt, quaerendus nodus. Quin illud potius optandum est omnibus, ut nihil usquam sit obuium in sacris literis, quod haec operam postulet. In Euangelijs, quonia per se dilucidius ac prope semet explicans historiae tenor simplici & in affectato sermone profluit, ne fieri quidem potuit, ut admodum multa uitiare potuerit, uel interpres uel librarius. Quamquam haec ipsa, si quis ad summam expendat, nimium etiam multa sunt, illic ubi nullum oportebat subesse scrupulum. Caeterum in epistolis Apostolicis ob sermonis pariter & sententiarum obscuritatem, plura necesse fuit immutare. Nos interim adnotandi diligentiam ita moderati sumus, ut nec superstitione molesti, nec indiligentia diminuti uideremur. Rem autem omnem quam potuimus paucissimis uerbis indicauimus magis quam explicuimus, ne negotio suapte natura parum amceno, loquacitatis quoque tedium adderemus. Pium est opus, Christianum est opus. Proinde te quaeso lector optime, ut tu quoque uicissim pias aures, & Christianum pectus ad legendum adferas. Ne quis haec eo animo in manus sumat, quo fortassis sumit noctes Gellianas aut Angeli Politiani miscellanea, uidelicet quo neruos ingenij, uim eloquentiae, & eruditionem retrusam uelut ad Lydium exigat lapidem. In re sacra uersamur, & in ea re, quae simplicitate puritateque potissimum est orbi commendata. In qua ridiculum sit humanam eruditionem ostentare uelle, impium humanam iactare eloquentiam, quam etiam si forsitan adesset, dissimulare conueniebat, ne quis merito possit obijcere $\tau\ \epsilon\ \nu\ \phi\alpha\sigma\eta\ \mu\acute{\upsilon}\rho\omicron\mu$. Simplici puroque studio tradidimus haec Christianis auribus, quo posthac in sacrosancta hac philosophia, & plures uersarentur, & libentius, denique ut minore cum negotio, ita maiore cum fructu. Christum ipsum, quo teste & adiutore moulimur haec, parum mihi propitium imprecor, nisi ex hisce laboribus adeo nihil uenamur emolumentum, ut magnam etiam certamque rei pecuniariae iacturam scientes ac uolentes acceperimus, Porro famae dulcedine tantum abest ut

est ut titillemur, ut ne nomen quidem nostrum fuerimus ascripturi, ni ueriti fuisset, nec hac ratione operis minueretur utilitas: quod apud omnes suspecta res sit liber *αὐτῶν μὲν*. Nos ad utrūq; iuxta parati sumus, ut uel rationem reddamus si quid recte monuimus, uel ingenue confiteamur errorem, sicubi lapsi deprehēdimur. Homines sumus, et humani nihil alienum à nobis esse ducimus. Hoc igitur animo cum ego dederim hæc optime lector, fac ut tu quoq; simili accipias. Ea res utriq; nostrum commodo futura est. Nam & tu plus capies utilitatis, si libēter & candide quod donatur acceperis, & me mearum uigiliarum minus pœnitebit, si cognouero bonis usui fuisse. Quod si quis existet, uel adeo præfractus ac morosus, uel adeo durus & iniquus, ut nullis incantamentis deliniri queat, ab hoc certe uel precibus impetrare nitatur, ut illud saltem æquitatis tribuat pijs studijs, quod tribunalia tribuunt parricidis & sacrilegis. Illic turpe iudicatur, si cognitionem anteuertant calculi, nec pronuntiatur, nisi causa diligenter excussa. Legat prius ac inspiciat, deinde si uideatur, damnet ac reiiciat. Superbum est de libro ferre sententiam, quem non intelligas, superbius & de eo quem ne legeris quidem. Vale lector quisquis es, quem etiam atque etiam rogo, ut si quid fructus è nostris excerptis lucubrationibus, officij memor sicuti Christiano dignum est, me uicissim pijs uotis Christo commendes, à quo uno solidum laboris huius præmium expectamus.

Calculi ne cognitionē anteuertant

IN NOVVM TESTAMEN

TVM, PRIMVM AD GRÆCAM VERITATEM, DEINDE AD uetustissimorum Latinæ linguæ codicum fidem, postremo ad probatissimorum scriptorum citationem, & enarrationem quintum iam diligenter recognitum, cumq; suis collatum fontibus, Adnotationes DES. ERASMI ROTERODAMI, in quibus aperitur quibus locis nostrâ uulgata editio cum Græcorum uoluminibus uel congruat, uel dissonet, ubi deprecanda, ubi castigatio.

Quædam uero quod obscurum, explanatur: quod anceps & impeditum, expeditur: quod in alio eodem loco uel in eodem loco uel in eodem loco.

Et non solum id agitur, ut castigata sit lectio, sed ne in posterum quoq; facile de prauari possit.

VANGELIUM secundum Matthæum) *Εὐαγγέλιον* Græce sonat bonum nuncium. Quamquam Homerus in Odysea hoc uerbo est usus, pro præmio quod dari solet lætum adferenti nuncium. Igitur historiam euangelicam, nec prophetiâ uocauit, nec aliud simile: sed rem nouam, nouo uocabulo signauit, quemadmodum & Christus apostolis uocabulum innouarat.

Liber generationis) Nominatiuus est absolute positus, ceu uice tituli. Nam Matthæus, & Marcus propheticomore ingressi sunt euangelicam historiam: siquidem prophetæ solent à titulo exordiri: Visio Esaia filij Amos.

Et, Verba Hieremiæ filij Helciæ. Ita & Marcus: Initium euangelij Iesu Christi. Quamquam uideo Herodotum ad consimilem modum suam exorsum historiâ: *ἤροδοτος ἀλικαρνασσῆος ἱστορίας ἀπὸ δεξιάς ἡδέ:* & Lucianum libellum de Astrologia, *ἀμὲν τε ἡρώδου, ἀμὲν τε ἡρώδου ἡρώδου.* Ut appareat gentis etiam fuisse consuetudinem. Quamquam hic titulus non est uniuersi argumenti: nec enim cõplectitur summam historię euangelicæ, sed initium ac fontem duntaxat.

Filij David filij Abraham) *ἵσ δαβιδ, ἵσ ἀβραάμ.* Græcus sermo non nihil habet ambiguitatis: potest enim hic esse sensus, filij David, qui David fuit filius Abraham: Potest & sic accipi, ut intelligatur Christus esse filius utriusq;. Porro filium uocat nepotem: quemadmodum fratres uocant Hebræi, non solum ipsidem prognatos parentibus, sed & aliâs ex eadem generis serie propagatos. Illud obiter adnotandum, Mattheum genealogiæ recensionem accommodasse ijs, quibus scripsit hoc euangelium. Scripsit enim Hebræis, nimirum ut creditur Hebraice, quorum affectibus sciebat fore gratissimū, si perspexissent Christum esse filium Abraham ac David, quorum memoria apud illos erat sacrosancta: & ad quos de Christo præcesserat pollicitatio. Contrâ Lucas, quia Gentibus scripsit euangelium, ad Adam, ad ipsum usq; deum porrigit genealogiæ seriem, ut intelligerent Christi gratiam non ad Iudæos solum, sed ad uniuersum quodq; mortalium genus pertinere. Indicauit hoc & Chrysostomus. Porro David priorem nominat: non solum ob id quo commodius citraq; repetitionem genealogiæ series texeretur, quam causam reddidit diuus Hieronymus: uerum etiam quod huius esset apud Hebræos & recentior, & celebrior memoria, quod adfert Chrysostomus.

Genuit Isaac.) *ἕγεννησε τον ισαακ.* Græcus interpres, quisquis is fuit. Nam autore Hieronymo, constabat olim hoc euangelium à Mattheo scriptum Hebraice fuisse, quod tamen Chrysostomus non audeat asseuerare: Sed dicitur, inquit, quod quantumuis constet, ego tamen malim extare quàm constare: etiam si sunt qui putent à Ioanne uersum in linguam Græcam. Etenim quantum ipse memoria consequor, nusquam Hieronymus euidenter indicat se uidisse Matthæi euangelium Hebraice scriptum, maximè cum profiteatur se quatuor euangelia ad Græcam ueritatem emendasse.

Euangelium quid Græcis

Titulus initiu libri, more prophetico

Filij dicuntur omnes posteri

Christus eius Abraham ac David filius dictus

Euangelium Matthæi an Hebraice scriptum

mendasse, cumq; in hoc unum scripserit cōmentaria. Tum quod in hoc euangelio non pauca citentur ex libris Veteris testamēti, quæ uideantur ab ipsis fontibus dis-
 sidere. Ut uel hæc occasio compulsura fuerit Hieronymum ad archetypum Matthei confugere: maximè cum id alijs in locis frequenter, non admodum graui de causa soleat, gaudeatq; facere. Porro quis ex Hebraico sermone uerterit in Græcum, ne id quidem ullo modo cognitum. Adeo uacabat illa ætas omni ambitione. Sed ut cœperam, quisquis fuit interpres, Hebraicis nominibus diligenter suos addidit articulos: ut quoniam barbarica sunt uocabula, nec ulla casuum inflexione uariantur, lector hoc modo sexum & casum posset distinguere, *ἐν ἰσραὴλ, ἐκ τοῦ δαμασ.* Iam illud minutius uideri poterat, quàm ut admoneretur, nisi nunc potissimum in eo negotio uersaremur, uariare Græcos codices, in quibusdam addi *υ. ἐφελκλιόυ*, in plerisq; non addi. *ἐργονισε* non *ἐργονισον*. Siquidem Attici perpetuo addunt, siue sequatur consonans, siue uocalis, Iones contra. Argumento est illud apud Aristophanem in *Pluto*, *καὶ μάλισ, ὡς φασιν, ἄφως*. Etenim si *φασί* legas nō cōstabit metri ratio. Posterioris exemplū est illud Homericū: *ἠπίμωσ ἀρητήρα*, pro *ἠπίμωσιν ἀρητήρα*. Et quod passim est apud Græcos *ἰδ' ὅτε* pro *ἔστιν ὅτε*. Proinde non est quod ea res magnopere moueat lectorem, siue reperiat additum *υ*, siue secus. Etiam si nos communem Græcorum linguam in hoc secuti sumus, addito *υ*, quoties sequitur uocalis, omisso quoties sequitur consonans: præsertim cum uideremus in hoc plerosq; Græcorum codices consentire.

De Thamar.) *ἐκ τοῦ δαμασ.* De Rachab *ἐκ τοῦ σαχάβ.* Mirum cur interpreti Latino magis placuerit præpositio de quàm ex. Quis enim dicitur genuisse aut suscepisse filium de illa, ac non potius ex illa? Non quod nesciam alicubi reperiri de, positum pro ex apud probatos autores. Verum & uitandum arbitror, quod est inusitatum: & stultum fuerit si quis putet hoc passim licere, quod uno aut altero loco sibi permittit scriptor aliquis. Quis enim ferat si quis dicat, Cognoui de literis tuis, cum Latine dicamus, Cognoui ex literis tuis. Caterum Græci, quoniam non habent quo aspirent uocalem, nisi in principio dictionis, Hebraicam aspirationem *h* quomodo possunt per *χ* exprimunt per *χ*, sic, *ἡραχάβ*. Et ad eundem modum hodieq; sonant Iudæi, sicuti narrat, Hispani eā literā. Certe Rachab scriptū comperi in bibliotheca illustrissimæ D. Margaretae, foeminae supra sexus modum, omni uirtutum genere cumulatae, planeq; dignæ & Maximiliano patre, & Philippo fratre, & Carolo Cæsare, Ferdinandoq; nepotibus: quorum alterum eō felicitatis euexit fauor numinis, ut uix ab homine sit optanda maior felicitas: alter sic ornatus est omnibus heroicis, uereq; regijs dotibus, ut nulla possit accidere tam ingēs fortuna, quæ & ueris & proprijs illius bonis non uideatur inferior. Atq; utinā exemplum Margaretae uel uiri imitetur, malintq; quod datur uacui temporis à negocijs, lectione bonorum uoluminum consumere, quàm lusibus aut inanibus fabulis terere. Codex est insignis, totus aureis cōscriptus literis. Seruatur Mechliniæ, si quis forte uolet fidei meae periculū facere. Indicauit & hoc Hieronymus alicubi. Theophylactus dubitare uidetur, an hæc fuerit Rhaab quæ exceperit exploratores Hebræos Hierichonte. sic enim loquitur, putat quidā Dauid regem.) Interpres addidit articulum *τὸν βασιλεα*, ueluti discernens eum ab alio quopiam Dauid qui non fuerit rex, uel hoc agens, ut hic insignite rex intelligatur: cum alios multos reges cōmemoret, nulli tamen ascribens regij cognominis honorē. At mox cum Dauid repetit, inculcat ad eundem modum regis cognomen articulo præmisso, ut recētem illius ac celebrem apud Iudæos memoriā, tituli quoq; honore cōmendaret. Porro si ideo addidit articulum, quod hic primus omnium rex fuerit eorū qui recensentur in genealogia, sufficiebat addere *βασιλεα*, sine articulo.

Ex ea quæ fuit Vriæ.) *ἐκ τ' τοῦ ὄριδ*, id est, Ex uxore Vriæ, siue ex ea quæ fuerat uxor Vriæ. Nam in huiusmodi Græcus articulus fungitur uice nominis quod subauditur. Cum autem paulopost uertat *τὸν τὸν Ζεβεδαίου*, filium Zebedæi: quemadmodū

scriptum comperi in nonnullis exemplaribus: quæ tandem erat religio hic uertere uxorem Vriæ. Illud adnotandum, cur maluerit hac nota signare Bethsabæe, quàm proprio uocabulo, siue quod res ipsa notior esset ipsō mulieris nomine, siue quod ad

Dauid cur solus cognominetur rex

Bethsabæe non cur non ponatur

mysterium Christi & ecclesia pertinebat, eius facti refricuisse memoriam.

In transmigatione Babylonis.) A nobis quidē satis percipitur sensus, sed quibus ex Hebræorū annalibus cognitum est Iudæorum gentem per Nabuchodonosor regem, Babylonem ductam fuisse captiuam, ac rursus per Esdram suis sedibus restitutam. Caterū ex his uerbis, nihil aliud intelligi potest, quàm uel Babylonē ipsam aliquò demigrasse, uel Babylonē alios aliquò traduxisse, si transmigationē usurpes actiue. Atqui sermonis usus in hoc adhibetur, ut per eum cognoscant, discantq; rem, in quibus antea fuerat incognita nō ut agnoscamus, ac diuinemus, quod prius noueramus. Recte monet Fabius amphibologias esse uitādas, quoad fieri potest, etiā si sensus nihil recipiat ambiguū. Veluti si quis dicat, Video struthiocamelum deglutire ferrum. Nec enim periculum est, ne ferrum deglutiat struthiocamelum. Id igitur multo magis cauendū, quoties anceps redditur sententia, aut absurda, aut nulla. De quo diligēter admonet Augustinus libro De doctrina Christiana tertio. Verri poterat: Posteaq; demigratū erat Babylonē, & Cum demigrassent Babylonē, aut, posteaq; deducti fuerant Babylonē: si cui placet *μερικέυ* usurpare transitiue, aut, In demigratione Babylonica. Quancq; planius etiā erat in exilio seu captiuitate Babylonica, & Post exilium aut captiuitatē Babylonicam. Siquidem euāgelista, rei acerbitatē, uerbi lenitate tēperauit, captiuitatem & exilium, demigrationē appellans *μερικέυ*, quod conuenit & in eos qui sua sponte sedes ac domiciliā mutāt. Et hoc quoq; tempus quod actum est apud Babylonios imputari in rationē genealogiæ putat Chrystomus. Porro transmigrandi uerbū est apud Suetoniū in Tiberio Cæsare: tametsi demigrare Latinius est, quemadmodum idem dixit, transportauit, pro deportauit.

Iechonias genuit Salathiel.) Admonet diuus Hieronymus, si Iechonias hic ad finem superioris *παραδεισίου* referatur, in proxima nō esse quatuordecim, sed tredecim duntaxat: Vnde putat hunc Iechoniam, qui est pater Salathiel, nō fuisse filium Iosia, quem in proxima serie penultimum recensuit, sed illius Iechoniæ filiū. Caterum Iechoniam uocari, qui idem uocatur Iehoiachim: uerum patrem à filio distinguunt duabus literulis. Nam illum *יְחִיָּהוּ* Iehoiachim dici per *י* & *ח*, id est, per *k* & *an*: hunc *יְחִיָּהוּ* Iehoiachim per *י* *ch* & *י* *n*. Tametsi fatetur, hanc scripturæ differentiam apud Græcos, pariter ac Latinos scriptorum uitio, & longitudine temporum prorsus esse confusam: alioquin & *בַּתְּשֶׁבַּע* Bathscheba pro Bethsabæe dicendum, unde ne nos quidem quicquam ausi sumus immutare.

Virum Mariæ.) *τὸν ἀνδρα μαριας*. Dicere poterat & eque Latine, & haud scio an uerecundius, maritum Mariæ. Etiam si non sim nescius, & apud Latinos inueniri uirum pro marito. Nam hæc affinitatis sunt nomina, non coitus. Quod si quis abhorret à uocabulo mariti, audiat Augustinum ita loquentem libro aduersus Faustum 23. Primo, inquit, quia maritus eius fuerat, propter uirilem sexū potius honoranda persona. Neq; enim quia concubitu non permixtus, ideo non maritus. Porro quæ Vala cauillatur hoc loco de Maria & Mariam, minutiora iudicauit, quàm ut his lectorē uoluerim onerare. Præsertim cum si qui forte requirant, ab illius commentarijs per nos olim aditis petere possint.

De qua natus est Iesus.) *ἔξ ἧς ἐργονίσθη*. Ex qua genitus fuit Iesus. Est enim passiuū eius uerbi, quod toties uertit genuit *ἐργονισον*. Nihil enim est quod quenquam moueat ille scrupulus, improprie dici gignere mulierem, cum idoneis argumentis declarauerit Valla, tum apud Græcos, tum apud Latinos gignere & gigni, tam mulieri competere, quàm uiro. Nec abs re ridet hoc in loco quorundam inscitiam, qui uelut oraculum pronunciant discrimen inter has duas præpositiones, de & ex: quasi sic loquendum sit perpetuo, conceptus de spiritu sancto, natus ex Maria uirgine, cum apud Græcos eadem sit præpositio *ἐξ*, quam interpres suo arbitratu nunc deuertit, nunc ex, ut cunq; uisum fuerit. Certe hic locus palam refellit friuolam & commentitiam illorum distinctionem.

Qui uocatur Christus.) *ὁ λεγόμενος χριστός*. Quoniam apud Hebræos plures fuerunt huius nominis, ut Iesus filius Naue, & Iesus sacerdos, idcirco cognomine addito discernuit à cæteris. Quanquā uideo doctos aliquot in hac esse sententiā, ut existiment seruatoris

Amphibologia omnis uirginitatis

Transmigratio pro exilio

Hebræa, longe aliter scribitur à græce scribentibus

Gignit & mulier

seruatoris nostri Iesu nomen nonnihil diuersum esse, à ducis Iesu & Iesu sacerdotis uocabulo, quod Hebræis scribitur *ישוע*. Caterum nostri Iesu nomen iisdem scribi literis, quibus olim ineffabile dei nomen signabatur, interposita una dumtaxat cōsonante Sin. Quod utinam tam doceri possit solidis argumentis, quam dictu plausibile est & gratiosum auribus Christianorum. Optarim equidem uel hanc unam ob causam extare euangelium Matthæi uerbis & literis Hebræicis scriptum. Quod si esset, nil negocij foret, hanc de nomine Iesu opinionē, uel refellere, uel astruere. Porro Christus Græce unctum significat, quo uocabulo Hebræi signant regem: quod apud illos inungi soleant, qui regni susciperent honorem, atq; hoc nomine suū illum nimīū iam diu expectatū appellant *משיח* Messiah Hebræi, uno uocabulo, simul & regis & sacerdotis dignitatē explicātes. Nam utriq; cōmunis est unctio, & utraq; dignitas unī cōpetit Christo. Illud tamen leuiculū est, tamen obiter admonuisse, non abs re fuerit, clericorū uulgus in templis primā Christi syllabam exilem sonare, hoc est, per cappa, non per chi: ut quoties Christū uocandi casu cōpellant, cristas alloqui uideantur, nō Christum. Atqui non offenditur ille barbarisimis, fateor, at idem non delinitur. Detur sanē uenīa, ijs qui per inscitiam simpliciter errauerint, at si iure optimo tantum honoris defert ecclesia huic nomini, ut eo pronunciatō, corpus inflectat, caput aperiat, genua curuet, qui sit piæ mentis, nō grauabitur, opinor, tantillum operæ sumere, ut uoces illas sacrosanctas, quantum in ipso est, integre, & emendate pronunciet. Et sicuti Christianæ mansuetudinis est, non acerbius insectari, conuicijsue percellere simpliciter errantiū imperitiā, nec in huiusmodi leuiculis erratis atroces mouere tragedias: ita rursus Christianæ simplicitatis est, eruditiorū monitis libenter obsequi. Alioqui si quis admonitus obstinate persistat in erratis, ac monitorem cui gratiā debeat, ultro rideat & incessat: atq; id deniq; postulet, ut illi secū errent potius, hoc est, ut uidētes cæcū sequantur errantē, citius q̄ ipse errorem mutet, quis non intelligit quantū hic absit ab illa Christiana simplicitate, cui uenīa debeat? Et si deus odit fastuosam peritiā, quantopere tandē credimus illū auersari superciliosam & intractabilem inscitia? Non ferant ipsi, si quis pro Petro Phetrū, aut pro Philippo Pilippum appellet: nec aliam ob causam id nō ferant, nisi quia sic ipsi non soleant loqui. Et tamen in ijs, in quibus foedior est lapsus, admoneri se non patiuntur.

Omnes generationes.) *πᾶσαι γενεαί*. Græca uox *πᾶς* anceps est ad omne, ad quidlibet & ad uniuersum, unde hic magis quadrabat uniuerso, quandoquidem significatur rei summa.

Generaciones quatuordecim.) Origenes in cōmentarijs quos scripsit in epistola ad Romanos, & diuus Hilarius in expositione canonis in Matthæi, indicant à David, usq; ad id tēporis, quo deducti sunt Babylonē, nō quatuordecim, sed septemdecim, deprehendi generationes: idq; neq; mendacio, neq; negligentia uitio, sed consulto factū, ut tres in medio generationes præteritæ fuerint. Nam iuxta Matthæum Ioras genuit Oziam, cū is quartus ab illo sit. Siquidem ut refertur libro Regum quarto, Ioras genuit Ochoziam, Ochozias Ioan, Ioas Amaziam, Amazias Oziam, quem eundem nonnunquā & Azariam uocāt. Origenes cōtemnit literā, idq; facit suo more. Hilarius ideo putat præteritas, quod Ioras ex gentili fœmina suscepisset Ochoziam. Præterea quia per prophetam erat prædictum, non sessurum in throno regni Israelis, usq; ad quartam generationē, labem ethnici generis, euāgelista uoluit abolere silentio. Sed hæc ad institutum proprie non pertinent, præsertim cum consentiant omnīū Græcorum & Latinorū exemplaria. Nam quod scribit Hilarius in quibusdā inueniri codicibus, de Regum libris sentit opinor. Verum hac de re diligentius tractat diuus Hieronymus hunc enarrans locum. Illud expendat diligens lector, qui cōueniat hic euāgelistam offensum fuisse quorundam impietate, cū ante Ruth posuerit, & uxorem Viriæ, & Rahab, scelere nobiles fœminas.

Christi autem generatio.) *ἡ γενεα*. Mea sententia rectius erat natiuitas q̄ generatio, uel ob id quo uitaretur amphibologia: etiam si nobis nō est ambiguū. Alioqui generatio non solum ad nascentem, uerum etiam ad generantem pertinet. Et Latinus erat, Sic habebat quā sic erat, sensu nihil immutato. Leuiculum est, quod in Græcis

Christus Græce, Messias Hebræice, unctus Latine
Christe non Crisite pronuncian dum

Cur in genealogia præteriti quidam

Generatio uox ambigua

Græcis codicibus habetur Iesu Christi, *Ἰησοῦς χριστός*. Suspicio aut additum Iesu, uel à scriba, uel ex consuetudine recitationis ecclesiastica. Nam neq; Chrysostomus quicquā attingit de nomine Iesu, cum de Christo, hoc est Messia, faciat mentionē. Et ad contextū sermonis non perinde congruit additū Iesu nomen. Sic enim habet: Et à transmigatione Babylonis usq; ad Christū generationes quatuordecim. Christi aut generatio sic erat. Repetitur uox Christi è proximo. Elegāter aut hac ceu præfatiuncula excitauit auditoris animū, rem inauditam ac prodigiosam narraturus.

Cum esset desponsata.) Deest apud nos coniunctio *γὰρ*, id est, enim. *μυστεριος* *γὰρ* particula connectens orationem. Quanquam ea nihil habet momenti, nisi quod enarrationē cum pollicitatione præcedenti connectit. Est autem apud Græcos uox ei rei quam declarat accommodatior, magisq; peculiaris. Siquidem illi *μυστηριος* uocant, qui puellæ nuptias ambiunt, qui Latinis dicuntur proci. Et *μυστηριος* tradere sponsam proco.

Mater Iesu Maria.) Mater eius est Græce. Nam Christi paulo ante meminī, ne uideatur de alio quopiā ordiri sermonē, *Ἡ μυστηριος αὐτοῦ*. Atq; ita scriptū legitur in peruetustis Latinorū exemplaribus, nominatim in duobus, quæ mihi in secunda recognitione aderāt, Paulino & Corfendoncensi. Itidē in aureo codice Margaritæ, consentientibus quatuor uetustissimis exemplaribus, quæ nobis præbuit collegiū diuī Donatiani Brugis, Et ad eum modum citat Origenes in homilia, quæ uulgo legitur in cultu ecclesiastico, uarijs nominibus explicās uim eius pronominis eius. Neq; secus legit Chrysostomus homilia in Matthæum quarta, cumq; hoc Theophylactus.

Priusquā conuenirent.) *πρὶν ἢ συνελθεῖν*. Verecunde significat coniunctionē uxoris & mariti. Alioqui cōueniunt potius qui cōcordant, aut qui in eundē congregantur locum. Congredi tamen & congressum legimus pro cōsuetudine mariti & uxoris. Quanc̄ & coire quondam uerbū uerecūdam, postea factum est usurpatione parum castum. Eos uero qui ex hoc loco sumunt ansam insaniendī, ut dicant Mariā postea more uulgari fœminarū peperisse filios, abunde refellit Hieronymus scribēs aduersus Heluidiū. & Chrysostomus hunc edisserens locū. Deniq; suffragatur & Laurentius exemplis aliquot ex ethnicorū quoq; libris in medium adductis. Nam id additū est ab euāgelista, non ut quod secutū esset significaret, sed ut inusitata rei miraculū aperiret. Perinde quasi dicat aliquis, iudices de causa pronunciaffe priusquā causam cognoscerent: cū iuxta solennē morem prius audiant iudices q̄ ferant sententiam. Qui sic loquit̄, nō hoc sentit, iudices cognouisse causam, posteaquā tulerint sententiam. Ut igitur illic priusquā causam cognoscerēt, nihil aliud est quā nō cognita causa, & citra causæ cognitionē: ita hic priusquā coirent, nihil aliud est, quā sine congressu cōnubiali, siue absq; coitu. Caterū ut res est gesta, ita narrat euāgelista, nō ut ipse nouerat. Nondū intelligebat Ioseph mysteriū: grauidam uidet: congressum nō intercessisse nouit, & idcirco nondum euāgelista pronunciat uirginē esse conceptum, donec angelū id aperientē producat. Quis enim hominū suspicaretur, mulierē ē spiritū cœlesti concepisse fœtū humanū? Sed minus offendi cūli habiturus erat sermo, si uertisset per præteritū tēpus, Priusquā cōuenissent, siue ut nos uertimus, priusquā cōgressi fuissent. Siquidē mollius est, priusquā cognouissent causam, damnauerunt reū, quā priusquā cognoscerēt. Iam enim magis uidetur cognitio sequutura.

Inuenta est in utero habens.) *ἐν γαστρὶ*. Cur non potius deprehensa est, aut certe reperia? Nam inuenimus quod querimus, Deprehendimus, quod latebat, præsertim in flagitijs. Reperimus, uel casu obuia, uel præter spem oblata. Porro participiū *ἐν γαστρὶ* uice uerbi infiniti positū est. Deprehensa est habēs, pro eo quod est, Deprehensa est habere. Annotauit super hoc uerbo nō nihil & Chrysostomus homilia quarta, significans id reperiri, quod nouum præter spem, ac præter expectationē compertum sit. Mirum est aut quam ob causam interpretē Latinum delectauerit ea *ἐν γαστρὶ*. In utero habens, pro grauida, siue prægnante: cum hæc non solum idem significant, sed & uerecundius. Nam ferre uterum dicunt Latini. Quanquā enim in utero habere Græcis eleganter & usitate dicitur, at Latinis non itidē. Proinde Matthæus, aut huius interpretes Græcus eleganter dixit, *ἐν γαστρὶ ἐν γαστρὶ*. Quandoquidē Athenæus lib. Dipnosophistarū decimo scribit hūc in modū de Ischomacho mīmo: *καὶ ἡ γαστρὶς ἐν γαστρὶ*

γὰρ particula connectens orationem

Cōuenire pro coire

Priusquā, quomodo accipiendum

Inuenire, reperia, deprehendere

Ἡ γαστήρ πόντος, ἐπὶ δὲ διαβόλις ἐπιπλάσθη, μὴ γὰρ ἔχῃ, πῶς γὰρ ἐπιπλάσθη, ἢ βεβρω-
 κῆα, id est, Et cū pauperculæ cuidam doleret uterus, ac medicus interrogasset, num
 in utero haberet, qui possit, inquit, cum triduo nihil ederet. Cavillū in hoc est, quod
 cum medicus sentiret, num grauida esset mulier, mīmus ex ambiguo sumpsit ansam
 iocandī. Item Herodotus libro 3. scribit Cambysen regem Persarum, aduersus foro-
 rem & eādem uxorē θυμωθῆσα ἐπιπλάσθη αὐτῆ ἔχου γαστρί ἢ ἐκβῶσα ἄρθαν ἔνυ,
 id est, commotum irruisse in eam quum esset in utero habens, ac abortu facto mortu-
 am esse. Verum de hoc mox paulo plura dicemus.

De spiritu sancto.) ἐκ πνεύματος ἁγίου, id est, e spiritu sancto. Nihil est enim quod
 nos moueat factitia quorundā differentia, Quamvis hic quoq; loco uiri positus est spi-
 ritus sanctus. Siquidem lector audiens illam cū marito nō fuisse congressam, & iam
 ferre uterū, statim cogitaturus erat, ex quo igitur alio uiror? Proinde mox excludit hāc
 cogitationē, non ex uiro, inquit, sed ex spiritu sancto. Illud perpendat uelim pru-
 dens ac uigilans lector, num hoc loco locus sit distinctioni diui Augustini, quam tra-
 didit libro De natura boni, quem scripsit aduersus Manichæos capite 26. Ex ali-
 quo recte dici, quicquid de illo sit, at non retrorsum. Ex deo siquidem omnia sunt,
 uelut ab autore, at non de deo, quod res conditæ, non sint participes substantiæ diui-
 nę. Sed humanus ille fœtus, quatenus erat humanus, iuxta prædictam distinctionem
 accommodatius, opinor, dicitur e spiritu sancto, quam de spiritu sancto. Certe apud
 Græcos eadem est præpositio, quam nos nunc de, uertimus, nunc ex.

Ex de quid
differant

Cum esset uir iustus.) Ἰσχυρὸν ἄν. Quoniam Græcus sententiā extulit per partici-
 pium, liberum nobis reliquit, addere coniunctionē, quæ commodissime faceret ad
 sensum. Sed hæc uox cū, magis aliquoties sonat aduersum quiddam. Vt cum sis pau-
 per, tamē fastu turges. At hic ceu causam adducit, cur noluerit illam traducere, quod
 iustus esset. Quasi dixisset, Ioseph eo quod esset uir iustus noluit eam infamare. Mi-
 re uero iustū uocat, ob id, quod in ius trahere noluerit, neq; punire, quod lex punire
 iubet. Iustum autem uocat, non ob unam uirtutem, quæ prima est inter quatuor mo-
 rales, sed ob absolutam omnibus numeris probitatem. Sic Aristoteles in Ethicis,
 Iustitia, inquit, in sese uirtutem amplectitur omnem, & ἀδικίαν pro quouis peccato
 usurpant sacræ literæ. Subnotauit hoc Chrysostomus. Nam prorsus rara cuiusdam
 ac prodigiosa probitatis erat, cum sponse tumentē uterum, & indubitata conceptus
 signa uideret, nec expostulare cū uxore, nec queri apud affines, nec zelotypia discru-
 ciari, nec in ius ire, & ad pœnam rapere, sed suos æstus apud se duntaxat premeret
 tantum in animo secum de secreto diuortio cogitare. Grauidam uidebat & mysteri-
 um, ut dixi, nondum nouerat, quod mox ab angelo discit.

Iustus pro
bono

ἀδικία pro
omni peccato

Nollet eam traducere.) ἀπαδηγματίσαι. Illud demiror hoc loco, qui factum sit, ut
 interpreti Latino sermonis politiem aliās negligere solito, tam elegans uerbum in
 mentem uenerit. Nam ad uerbum uertendum erat exemplificare, siue per periphra-
 sim, exemplum facere. Siquidē elegantior usus huius uerbi fuit in causa, ut celebres
 aliquot Theologi lapsi sint hoc loco. Quorū de numero est haud aspernandus theo-
 logus Petrus Lombardus ἑαλωδός eius operis, quod uocant Sententiarū: quem ar-
 bitror equidem & probum fuisse uirū, & ut illa ferebat ætas, eruditū. Atq; utinam il-
 lius labor tam feliciter cessisset orbi Christiano, q̄ ab illo susceptus est pio studio. Si
 quidem apparet illum hoc egisse, ut semel collectis quæ ad rem pertinebant, quæstio-
 nes omnes excluderet. Sed ea res in diuersum exiit. Videmus em̄ ex eo opere, nun-
 quam finiendarum quæstionū, nō examina, sed maria prorupisse. Is in quarto senten-
 tiarū libro semel atq; iterum sic usurpat hoc uerbū; quasi tum sponsus traducat spon-
 sam, cum rem habuerit cū illa. Sic enim habet distinctione uigesima septima: Qui-
 dam tamen asserunt uerum coniugiū non contrahi ante traductionem & carnalem
 copulam, nec uere esse coniugios, nisi intercedat cōmixtio sexus. Rursum ali-
 quanto post: Sed quia nondū traducta, nec res uxorīa intercesserat, id est, cōcubitus
 cōiugalis. Satis autē arbitror liquere, Petrum Lombardum, coniunctionē &, accipe-
 re interpretatiue, Alioqui si traducere dixit pro eo quod est sponsam in domū spon-
 si deducere, coitus intercedere potest sine hac deductione, nec statim cognoscitur
 que

quæ deducta est; Exemplum est mater domini Iesu. Et hodie quū sponsa est admodū
 puella, mos est ut sponfus in unis edibus annū unū habitet cū sponsæ parētibus. Haud
 tamē inficior, traducere natio significatu esse alicunde aliō ducere, quemadmodū
 Demea Terētianus, traduci iubet & matrem & omnē familiā, Verū ibi Terentius
 non est usus uerbo cōnubiali, nec uerisimile est hunc autorē imitatū fuisse Terentiū,
 sed quoniam tantū Latine nouit, nec id exacte, quod in euangelio legerat, noluit eam
 traducere, interpretatus est noluit cū ea rem habere, quia cogitabar diuortiu. Neq;
 me fugit, quosdā sic hinc elabi uelle, ut dicant traductionem hic accipi pro consensu
 ad cohabitandū, quod aliquāto etiā est absurdus, Perinde quasi quis refellens eū qui
 diceret cucurbitā significare tergū asini, neget significare tergū ipsum; sed cliteillas
 tergo impositas. Quod si traductio est cōsensu ad cohabitandū, cur is separatur à re
 liquidis officijs coniugū: aut quod erit coniugiū sine cōsensu domesticę cōsuetudinis?
 Deniq; cū hic consensus sit mutuus, traductio tam sponsæ tribuetur q̄ sponso. Quis
 autē unquā legit traduci sponsum? Iam ubi apud iurēcōsultos de matrimonio tractan-
 tes sit mentio traductionis? Quod si contendant sponsam traduci, cū in ædes sponsi
 deducit, iam Iosephus & Maria iunctim in unis edibus habitabāt, imō Maria in ædi-
 bus Ioseph sponsi sui habitabat. Id quod clare testat Chrysostomus homilia in Mat-
 thæū quarta, addens id ueteri cōsuetudine receptū, ut sponsæ in sponsoꝝ ædibus ha-
 berentur. Et aliquanto inferius in eadē homilia. Neq; enim, inquit, expellere de do-
 mo uoluit, sed à se tacite dimittere; Expellerē de domo uocat traducere, q̄ id citra
 infamiā sponse fieri nō posset, maximē cū esset grauida. Proinde res satis indicat, Pe-
 trū Lombardū, aut aliu quē is secutus est autorē; ex hoc loco sumpsisse occasionē er-
 roris, qui intellexerit Ioseph ob suspicionē adulterij noluisse coitu confirmare mati-
 moniū. Pudēdus quidē lapsus, præsertim in his, qui se totius orbis doctores profiteāt,
 sed ætati magis imputandus q̄ homini. Quid enim poterat eo seculo, quo prorsus ex-
 tincta lingua Græca, maxima ex parte & Latina, literis Hebraicis plusquam sepul-
 tis, oblitteratis omnib. fermē uetustis scriptoribus, si quid erat explicandū ad Isidorū,
 uelut ad sacrā ancorā confugiebatur; quē idem secutus Metropolis interpretatur, à
 μέτρον mensura, & πόλις ciuitas, quū Græce sit μετρόπολις, & Acolyτος, siue ut ego sa-
 ne legendū arbitror, acoluthos (sic enim Græci famulos à corpore uocāt) interpretatē
 ceroferrarios, aliaq; cōsimilia; nisi quod magis arbitror, hæc à recētoribus assuta, qui
 ferē mos est, præsertim in hoc scripti genere. Quin & illud demiror, quis indicaue-
 rit Nicolao Lyrēsi, traducere idē esse q̄ propalare. Sic em̄ interpretatē. Et in glossa
 quā uocat ordinariā adiecit nescio quis; Pro traducere Græci habēt propalare: perin-
 de quasi p̄palare, Græca uox sit. Hugo Cardinalis traducere interpretatē in damnū
 suū ducere. Quamvis multis argumētis colligere licet, temporū illorū plerosq; scripto-
 res, Græcorū etiā cōmentarijs adiutos fuisse, qui tū ferē quomodocunq; uerū fuerāt
 in Latinū sermonē, ut suis indicabimus locis. Alioqui qui potuit Thomas diuinare
 ex ea trāslatione quid sentiret Aristoteles, quā nec ipse fuerat Aristoteles intellectu-
 rus, etiā si Romane calluisset; neq; uero damno; q̄ alioiū monumētis adiuti sint. Il-
 lud demiror, cur ceu data opera, cælāt eorū nomina per quos profecerāt. Magis autē,
 cur libri quoq; suppressi sint, unde decerpserāt. Verū hæc aliās. Coaceruator senten-
 tiarū uideē hallucinatus ex uerbis Hieronymi, qui locū presentē edifferens, scribit in
 hūc modū: Si quis fornicarię cōiungit, unū corpus effici. Et in lege scriptū est, Nō
 solū reos, sed & cōscios criminū, obnoxios esse peccato. Quasi Ioseph ideo noluerit
 Mariā traducere; hoc est cōiungi cū ea, quod adulterā iudicaret, ne fieret unū corpus
 cū ea. Atqui nō illic agit Hieronymus de cōiunctione cōnubiali, sed causam aperit,
 cur Ioseph uir iustus, noluerit illam accusare, & populi fabulā reddere, quod palam
 restantur ea quæ mox cōsequuntur. Nepe hæc, Sed hoc testimoniū Mariæ est, quod
 Ioseph sciēs illius castitatē, & admirans quod euenerat, cælāt silentio, citius mysteriū
 nesciebat. Est autē uariū usus apud Latinos huius uerbi, traducere. Verū ut nullus e-
 legantior, ita nec rarior alius, q̄ cū significat promulgare quempiam, & in publicum
 uulgi sermonē efferre. Sic em̄ Martialis: Rideris, multoq; magis traduceris Afer,
 Quam nudus medio si spaciare foro.

Traductionē
non recte acci-
pi pro consensu
ad cohabi-
tandum

Traducere
quid sit La-
tinis

Et Arbiter Petronius, Neve traducere uelitis tot amicorū consilia secreta, quæ uix mille homines nouerunt, hoc est ne uelitis in uulgo efferre. Apposite usus est hoc uerbo Seneca in epistola ad Luciliū centesima: Volo luxuriam obiurgari, libidinē traduci, impotentia frangi, quoniam enim libido latebris gaudet, ac lucē hominūq; conspectum fugitat, optat ut traducatur hic morbus, quo uel pudoris remedio sanetur. Translatum apparet ab ijs, qui quo conspicui sint omnibus, per celeberrima urbis loca producuntur, id quod uictis, aut facinoris alicuius damnatis ignominie causa fieri solet. Ita Liuus libro ab urbe condita secundo, Vos omnibus ciuibus, peregrinis populis spectaculo abeuntes fuisse, uestras cōiuges, uestros liberos traductos per ora hominū. Utitur in eundem sensum Traquillus in Vespasiano. Diuus Chrysofostomus hunc edisserens locū apertissime uim indicat huius uerbi cū ait: Non solū noluit eam dānare, sed ne publicare quidē. Nam hoc uerbo usus est interpres Chrysofostomi, quū pro damnare sit *καλάσαι*, pro publicare, *παραδηματίσαι*. Rursum idem uerbum traducere, in iudiciū trahere: item publicare, & in iudiciū tradere interpretatur. Nec ab hoc multū abhorret Hilarius, qui *παραδηματίσαι*, putat esse legū exemplū edere in quēpiam. Sic enim ait in expositione canonis, quē cōposuit in Matthæū: Quia iustus ipse nollet in eam lege decerni. Quin lib. Numerorū ca. 25. quod nostra habet editio: Tolle cunctos principes populi, & suspende eos contra solē in patibulis, Diuus Augustinus iuxta illius regionis aditionē legit hunc in modum: Ostenta domino duces populi contra solē. Caterū quod ille uertit, Ostenta, Græcus uerterat *παραδηματίσαι*, uelut in exemplū ade, quo cateri hoc exēplo terreātur. Idē hunc ipsum adducens locum epistola 54. pro traducere legit, diuulgare. Quin & diuus Ambrosius enarrans psalmū, Beati immaculati, sermone septimo palām a nobis stat, scribēs hūc in modū: Quia iustus seipsum accusare malit, quā aliu deformare. Deniq; de Ioseph, cui desponsata erat Maria mater domini, scriptū est, quod cū eam grauem utero uidisset, cum esset iustus, noluit eam traducere: & utiq; nullū adhuc audierat oraculū. Itaq; non solū ab ultionis atrocitate, sed etiā ab accusationis seueritate iusti aliena persona est; potiusq; ducit, suam remissionē accusari, quod nō indica uerit, q̄ alienum crimen arguere. Atq; his omnibus consentiēs Theophylactus Bulgariensis episcopus, Græcus interpres noui testamenti, *παραδηματίσαι*, inquit, *παραδηματίσαι* καὶ ἐπιτιμῆσαι καὶ καλῶσαι, id est, palām facere ac punire. Deniq; est quidē anceps latina uox, siquidē nonnunq; traducit qui in diuersam ducit partē, sic enim usurpauit, tum Cicero, tum Suetonius. Atqui Græca uox non patitur, ut huc cōfugiamus. Sed ob morosos quosdam diutius immoror his euincēdis, q̄ eruditus lector laturus sit. Sensus igitur est, Cum Ioseph esset uir probus, uideretq; sponsam grauidam, nec tamen mores eius paterentur, ut posset adulteriū credere, celandū esse duxit, quod admirabatur. Quanq; reperio Theophylactū in hac esse sentētia, ut dicat Ioseph ob id clanculū uoluisse diuertere, quod se iudicaret indignū cōsuetudine cōiugis, quæ iam ē spiritu cœlesti cōcepisset. Verū hac interpretatio coactior est. Nā si cōplexim legas, Reperta est, nimirū ab Ioseph, in utero habēs ē spiritu sancto, ut sit sensus: Iā tū fuisse compertū Ioseph, quod sponsa conceperat non ex ullo uiro, sed ē spiritu, quorsum postea opus fuit angelo, qui moneret in somnis? Porro cū hanc addit causam, cur timere nō debeat, Quod em̄ in ea natū est, de spiritu sancto est, satis indicat metū Ioseph, nō ē reuerentia, sed uel ē suspicione, quod non ueritus est dicere Chrysofostomus: uel certe ex admiratione fuisse profectū. Alioqui ex sermone angeli magis debuerat timere, certior factus de mysterio cœlesti. Quod si cui durius dictū uideretur, Ioseph quicq; addubitasse de castitate Marię, is audiat Augustinū durius etiā loquentem in epistola 54. ad Macedoniū: Vnde Ioseph, inquiens, cui mater domini fuerat desponsata, cum eam cōperisset esse pregnantem, cui se nouerat nō esse cōmixtum, & ob hoc nihil aliud quā adulterā credidisset, puniri tamen eam noluit, nec approbator flagitij fuit. Item Ambrosius de institutione uirginis. Quid autē, inquit, præiudicat Marię, si cœlestis consilij mysterium Ioseph non intellexit, & putauit uirginē non esse, quam pregnantē uideret? Vrsus est traducēdi uerbo duobus in locis diuus Paulus apostolus, in epistola ad Colossenses. cap. 2. καὶ ἐκλυσατέ μιν ὡς τὰς ἀρχὰς καὶ τὰς ἐξουσίας

Ioseph cur uoluit Mariam dimittere

ἐξουσίας ἐδηματίσωσιν ἢ παρρησια, id est, Expolians principatus & potestates traduxit confidenter. Quod uicti soleant in triumphis circumduci, palamq; ostendi populo: Et in epist. ad Hebræos cap. 6. *ἀναστροφῆντας ἐαυτοῖς τὸν ἴον τὸ θεῖον, ὡς παραδηματίσοντας*. Interpres proximo loco uertit traduxit, hic uertit ostentui habentes. Quianquā mihi sanē nō nihil interesse uidetur inter *δηματίσσειν* & *παραδηματίσσειν*. Siquidem *δηματίσσειν* est simpliciter exempli causa ostendere; *παραδηματίσσειν* ob præpositio-

δηματίσσειν nem additam, in malam partem sonat. Etiam si utrūq; deducitur à *δήμα*, quod est exemplum, & *δέμα* à *δένω* deductum est, quod est ostendo.

Occulte dimittere.) *ἀπλῶσαι* Græcis ambiguum est uerbum. Dimittimus exercitum instructum; dimittitur senatus; dimittitur concio, cum unicuiq; potestas sit quo uelit abeundi. Dimittimus & amicum uolentem proficisci. At hoc loco Latiniū simul & apertius erat amittere à se, siue repudiare; siue diuortium cum ea facere (Id enim sensit euangelista) idq; clanculum, quod palām nō posset citra periculum simul & infamiam uxoris. Etiam si me non fugit, apud Suetonium dimissam dici, quæ sit repudiata. Neq; par est quenquā offendi, ceu duriore uerbo repudiandi, cum Hilarius eruditus iuxta ac pius autor, non ueritus sit uti duriore. Sic enim ait exponens canonem Matthæi: Volenti eam abhŕere. Id nimirum atrocius est quā repudiare.

Dimittere pro repudiare

In somnis.) *κατ' ὄναρ*, id est, per somniū. Quianquā sensum eleganter expressit interpres. Nam quod insomnis apparet, per somniū appareat necesse est. Nec est apud Græcos Apparuit Ioseph, sed apparuit illi. Certe ei legitur, in emendationibus nostris, nominatim in aureo Codice. Nam liceat interim hac nota significare librum; quem diximus esse in aulica bibliotheca Mechliniæ.

Accipere Mariam coniugem.) *παραλαβῆναι*, id est; adiungere in consuetudinem uicaria. Iam enim acceperat; sed diuortij meditabatur. Rursum interpres abhorruit à uocabulo uxoris, cum euangelista non uereatur Ioseph patrem uocare Iesū. Certe diuus Hieronymus uxorem legit; non coniugem. Id quod & interpretatio illius declarat. Excusat em̄ uxores in diuinis literis aliquoties dici quæ spōsæ sint. Alioqui Græci sponsam appellant *νύμφω*. Porro *γυνή* Græcis nunc uxorem sonat, nunc quamcūq; mulierem. Chrysofostomus homilia in Matthæum quinta; indicat nomen hoc parum competere in uirginem, sed tamen crebro tributum ab euangelistis quo mysterium cælaient, & arcerent stupri suspicionem.

Accipere melius adiunt gere

Quod enim in ea natum.) *ἡ γὰρ ἦν ἀντὶ γυναικὸς*, id est, genitum. Sic enim appellat id quod conceptum est in utero, & nondum enatum. Natum enim dicitur etiam id, quod quocūq; modo coepit esse. Nos tamen conceptū uertere maluimus; ne quæ torqueret sermo minus usitatus. Porro natū hic positū pro conceptū fatetur & indicat diuus Augustinus libro primo quæstionū in Genesim. Et Tertullianus libro De carne Christi. Nam ex hoc loco insanus Valentinus dicebat Christum natum per uirginem non ex uirginē, quū paulo superius Matthæus non abhorruerit ab hac præpositione; Ioseph genuit Iacob uirum Marię, ex qua natus est Iesū.

Natum pro conceptum

De spiritu sancto.) *ἐκ πνεύματος ἁγίου ἐστὶν ἐγέννηται*, id est, ē spiritu sancto est, siue ut nos uertimus; A spiritu sancto profectum est; ut autorem indicet præpositio. Iam diximus, quod recentiores aliquot Theologi; ingens mysterium subesse uolunt in hisce præpositionibus ex & de; cum apud Græcos eadem sit præpositio, apud nos diuersa, tantum quia libuit interpreti; qui frequenter affectat uarietatem, ubi nihil opus.

De ex apud Græcos eadem

Pariet autem filium.) Annotauit Chrysofostomus; non esse dictum, Pariet tibi filium, quem admodum solet dici patribus; Et tamen dictum est; Vocabis nomen eius Iesum; quod autoritas imponendi nominis soleat esse pētes maritum. Id tamen uideatur à suscepto negocio alienius, tamen admonere uisum est, quod ad tuendam lectionis integritatem pertinere uideretur.

Et uocabis nomē eius Iesum.) Vel hic refelli potest Iudæorū nostræ rēpētatis uerba Iesū seruatoris sania, qui uolunt Christo diuersum fuisse nomē à nomine ducis Iosue & Iosue facer dotis. Certum est enim *ישו* siue additis duabus literis *ו* & *ה* *ישוהו* Hebræis esse eōdem nomē sonare salutem. Et angelus uocabuli rationē exponens, Ipse enim, inquit, saluum faciet populum suum. Id quod annotauit & Hieronymus. Et diuus Chrysofostomus homilia

Iesū seruatoris esse eōdem nomē Iosue ducis

milia prima testatur in ipso statim euangelij frontispicio: Liber generationis Iesu Christi filij David, studio ab euangelista additum Christi cognomen, ut eo discernetur a duce Iosue. Rursum additum, Filij David, quod ille Iosue de tribu David non fuerit. Porro si nomen erat diuersum, quorsum attinent hae notae, nomen a nomine discernentes: Caterum Latinius erat, A peccatis suis, quam eorum. Verum interpres, opinor, uitauit amphibologiam: sed dum uitat hoc incommodum, in aliud incidit incommodum. Neque uero periculum erat ne quis acciperet Iesum liberasse suos Iudaeos a suis ipsius peccatis. Medium erat a peccatis ipsorum.

Per prophetam dicentem.) Sermo Graecus bifariam accipi potest. Altero modo sic, ut impleretur, quod dictum erat a domino, qui loquutus est per prophetam. Altero sic, ut impleretur, quod dictum erat a domino per os prophetae, cuius haec sunt uerba. Haec amphibologia Graecis hinc nascitur, quod utraq; praepositio *καὶ* & *διὰ*, id est, a & per, eundem nominis casum asciscunt, *καὶ* *ἐξ* *αὐτοῦ* *καὶ* *διὰ* *αὐτοῦ*. Verum posterior sensus mihi magis probatur, quod uideam hanc sermonis figuram solennem esse sacris literis, quoties aliena uerba recitant. Id quod Latini faciunt per, inquit, et inquit. Iam uerbum impleret, per perficeret, ut ignotum est Latinis auribus, nisi cum sentimus addi quod deerat rei consummanda, ita ex Hebraei sermonis proprietate relicta est. Quod genus per multa licebit in apostolorum literis animaduertere.

Amphibologia triplex

Implere, pro perficere

Alma quid Hebraeis

Ecce uirgo.) *עַלְמָה*. Apud prophetam Hebraeum nomen est, non *בְּתוּלָה* Bethula, quod proprie uirginem significat, & intactam uiro, sed *אֵלְמָה* alma siue alama, quod puellam siue adolescentulam significat. Hoc aetatis est nomen, illud integritatis. Caterum Hieronymus negat usquam in Veteri testamento uocabulum alma, nisi de uirgine. Certe Genesis capite 24. Rebeccam adhuc uirginem alma uocat. Et Deuteronomij cap. 22. lex punit raptorem alma, id est, puellae, haud dubium quin de uirgine sentiens, quem locum adducit & Origenes aduersus Celsum. Proinde Septuaginta uocem hanc interpretati sunt *ἡ ἄβελος*, id est, uirgo, caeteris licet omnibus puellam interpretantibus. Quamquam apud Hebraeos uox est anceps, ut quae tum puellam significet, tum absconditam, quod *אֵלְמָה* alam Hebraeis sonet, abscondit. Unde quod in titulo noni psalmi positum est *אֵלְמָה* pro quo caeteri interpretes transtulerunt pro adolescentia, Septuaginta transtulerunt, Pro absconditis: ut alma non solum uirginem significet, sed *καὶ* *ἐν* *ταῖς* *κρυφταῖς* uirginem absconditam, & a uirorum conspectu seclusam. Qui mos & hodie ferè manet Italis. Quin & punica lingua, quam nonnulli uolunt ab Hebraeis ortam, alma uirgo dicitur. Nam quod adiecit Hieronymus, Latinis quoque quod sanctum sit almam dici, ioco uerius quam serio locutus uidetur. Neque enim si in tot milibus uocum una aut altera casu conueniat, continuo uideri debet linguarum commercio fuisse factum. Neque tamè alma uocabulum competit in quamuis uirginem, potest enim & anus esse, sed in eam uirginem duntaxat, quae puella sit, & iam nubilis, ac nondum nupta, hoc est cognita uiro. Verum si cum contentiosis agatur, quantumuis constet alma significare uirginem, non tamen euincemus ex his uerbis uirginem fuisse quae conceperit. Sic enim de infantula liceat loqui, Haec pariet liberos, at non protinus pariet infantula. Verum cum ceu nouum signum polliceatur deus, quid noui fuerat, si quae prius erat uirgo, postea cõgressa uiro, conciperet ac pareret, id quod est omnium commune: Postremo nec illud arbitror negligendum, non dictum esse simpliciter *ἡ ἄβελος*, sed *ἡ ἄβελος*: Ut non de quauis uirgine possit accipi, quod nihil erat monstrum, sed certa quae praesentem uirginem denotet, quae sit paritura. Proinde uertendum erat: Ecce uirgo illa concipiet. Ad quem modum nos locis aliquot articulum expressimus. Et *καὶ* apud Hebraeos hoc loco praepositum articuli uim habet.

Virgo illa

Excussa Hieronymi annotatione

In utero habebit.) *ἡ ἄβελος* *ἡ ἄβελος*, pro eo quod est, Grauida siue praegrans erit. Nam apud Esaiam cap. 7. unde locus hic citatus est, *ἡ ἄβελος* habetur, quod diuus Hieronymus concipiet uertit, cum tamen Hebraea uox hic uideatur esse praesentis temporis. Ceterum diuus Hieronymus hunc enarrans locum legisse uidetur *ἐξ* praesentis temporis, non *ἐξ* futuri: quasi propheta ceu rem futuram praedixerit, & ob id scripserit, accipiet, Euangelista respexerit ad id quod iam erat factum: eaque gratia scripserit habet. Quod uerbum tametsi praesentis sit temporis, tamen respondet uerbo praeteriti temporis

temporis. Neque enim aliud pollet, habet in utero quam concepit. Ostendit Hieronymus simile quiddam factum a Paulo, qui cum adducat testimonium psalmi sexagesimi septimi: Ascendens in altum, captiuam duxit captiuitatem, accipiet dona in hominibus, Accipiet futuri temporis uerbum, uerterit in dedit. Atqui haud scio an hic locum habeat illa Hieronymi excusatio, quod quae propheta praedixerat futura, hic narrat facta, cum Matthaeus ipsum prophetam adducat suis uerbis loquentem: Ut impleretur, inquit, quod dictum fuerat a domino per prophetam ita loquentem. Postremo si euangelista narrat id quod gestum est, non dicendum erat habet in utero, sed habuit. Iam enim Maria desiderat esse grauida. Hi nodi non uideo qui possint explicari, nisi succurrat Hebraei sermonis proprietates, quem quisquis ignorat, multis in locis aut haereat, aut impingat necesse est. Hic quoque locus argumentum praebet, hanc aeditionem qua uulgo utimur, tum nec in usu fuisse Hieronymo, nec ab illo castigatam. Nam si usus fuisset, legisset & hic haberet: Si castigasset, haberemus quod ille probat, ac sequitur. Verum, ut pace Hieronymi dicam, cur magis respexit huc, in habebit quam in pariet, ubi tempus futurum relinquitur? Aut quid peractum est Paulo, postea quam mutauit (accipiet) in dedit, cum duxit praeteriti temporis uerbum maneat? Nam si prophetae scribentis tempus respicias, nondum Christus ascenderat in altum, neque captiuam duxerat captiuitatem. Haec attingere uisum est, quo praebere eruditum, ac studiosis qualemcumque uestigandi occasionem. Sed interim in mentem uenit, hunc quoque locum deprauate legi in commentarijs huius loci. Nam sciolus aliquis, audiens fieri mentionem futuri, mutauit accepit in accipiet. Accipiet dona in hominibus, quum & iuxta septuaginta sit *ἐλάβω*, & iuxta ueritatem Hebraicam similiter uerterit Hieronymus. Nec aliter citat hunc locum Epist. ad Ephesios capite quarto. Non animaduertit autem rationem futuri temporis, non esse in uoce uerbi, sed in re. Nam qui accepit elargienda nondum elargitus est, ut quae concepit, nondum peperit. Similis error quendam impulit, ut hoc loco mihi grauem inueteret tragœdiam. Non grauabor autem & hoc indicare lectori pio, locum hunc in commentarijs Hieronymi, in omnibus quae uiderim exemplaribus, haberi deprauatum, etiam in hac, quantum licuit elaboratissima aeditione Basiliensi. Lectio restituetur ad hunc modum: Sed propheta quia futura praedicit, significat quid futurum sit, & scribit accipiet. Euangelista quia non de futuro, sed de praeterito narrat historiam, mutauit accipiet, & posuit habet. Qui enim habet, nequaquam accepturus est. Certe ex hac clausula: Qui enim habet, nequaquam accepturus est, palam est Hieronymum legisse habet, non habebit. Idem mendum esse uidetur in commentarijs quibus enarrat septimum caput Esaiam.

Emendatus in Hieronymo

locus

Vocabunt non uocabitur

Et uocabitur nomen eius.) *καλεσασιν*, id est, Vocabunt, non uocabitur. Atque ita scriptum comperitur in antiquissimis simul & emendatissimis Latinorum exemplaribus. Quin & Hieronymus commentariorum in Esaiam libro tertio, & illud adnotauit, euangelistam non nihil immutasse de uerbis huius prophetae: quippe qui pro *καλεσιν* quod Hebraeis sonat & uocabis in masculino, siue uocabit in foeminino, ut referatur ad ipsam quae peperit uirginem, uocabunt mutarit. Nam uocabunt legit & Origenes, testimonio hoc utens aduersus Celsum. Et Chrysostomus clarissime testatur uocabunt esse legendum, homilia quinta. Sed uocabunt, inquit, ponens multitudinis numero Matthaeus respexit populi personam, cuius illa uox est, Nobiscum deus, nimirum sibi gratulantis de tali partu. Qua de re non nihil etiam meminit Theophylactus Bulgariensis episcopus, Graecus interpres etiam si recentior, haud aspernandus tamen. Emmanuel autem Hebraeis sonat, nobiscum deus. Nam *אֱמָנוּאֵל* nobiscum deus, *אֱמָנוּאֵל* nobiscum deus. Caterum, quod est interpretatum, quoniam inuilitior est sermo, nec amphibologia carere, nos periphrasi maluimus reddere, Quod si quis interpretetur, sonat nobiscum deus.

Theophylactus

Exurgens autem Ioseph.) *ἀναστὰς*, id est, experrectus, siue expergefactus, aut excitatus. Quamquam huius uerbi usus ad tria solet accommodari, ad eum qui surgit, qui reuiuiscit, & qui expergiscitur.

Et accepit coniugem.) Hoc est adiunxit sibi. Pugnabit enim *ἡ ἀγαμέμνων* cum eo quod est *ἀγαμέμνων*, id est, reicere. Sic enim usus est & diuus Paulus scribens ad Romanos

nos: *ὅτι ἡ ἀδυναμία πιστῆ, πρὸ λαμβάνειν*, id est, Eum qui infirmus est fide, ne reiicite, sed admittite, & adiungite uobis.

Filium suum primogenitū.) *ὅτι πρωτόγονον*. Græcus articulus fauere uidetur Helvidianis, qui sic additur, quasi distinguat hunc filium à cæteris, sed magis accipiendus interpretatiue, pro eo quod est qui est primogenitus: ut intelligas eundem illum filium, de quo prius est locutus, & quem è spiritu dixit conceptum. Eadem de causa addidit *ὡς*, id est, suum. Alioqui que mulier parit alienum filium: ut interim sileam de mysterio, quod subest in uocabulo primogeniti. Cæterum quod ait, Donec peperit, Latinius erat, donec peperisset. Ex his quoque uerbis Heluidiani uenantur erroris sui patrociniū, haud animaduertentes Hebræi sermonis proprietatem. Ad eundem modum legis de coruo emisso Genesis cap. 8. qui egrediebatur, & non reuertebatur donec siccarentur aquæ super terram: cum significet auem nunquam fuisse reuersam. Quanquam hac de re superius item nonnihil attigimus. Porro quum extra cōtrouersiam sit hic *ἐγίνωσκον* uerecundia causa positum pro coist cum ea, coactum ac frigidum est quod quidam cōmentī sunt, ante partum nō cognouit quantæ dignitatis esset, post partum uisus miraculis cognouit illam esse toto mundo superiorem.

EX CAPITE SECVNDO.

Um ergo natus esset.) Græci codices, autē habent, nō ergo. *ὅτι ἐγένετο γυνυθόντος*, id est, Nato autem Iesu, atque ita legit Chrysostomus, quamquam refragantibus antiquis exemplaribus Latinis. Neque magni refert ad sententiam.

In Bethleem Iudæ.) Iudææ legendum arbitror, non Iudæ, suffragantibus uetustissimis exemplaribus nostris. Siquidem Iuda hominis nomen est, Iudæa regionis. *ὅτι Βηθλεὲμ ἐστὶν Ἰουδαίας*. Cæterum obscuri uiculi nomen, quo magis agnosceretur addito regionis uocabulo illustrauit. Est enim Bethlehem oppidulum situm in tribu Iuda, unde Iudæa dicta est, haud procul ab Hierosolymis. Solemus autem regionis nomen addere, etiam discernendi gratia, uelut Antiochiam Palæstinæ, quod altera sit eiusdem nominis in Asia, id quod hic quoque locū habet. Siquidem alteram esse Bethleem in Galilæa, indicat liber Iosue, quemadmodum autor est Hieronymus in suis cōmentarijs, ac rursus enarrans quintum Michææ caput. Scribit enim hunc in modum: Pulchre autem dicitur in Bethlehem Iuda, ad distinctionem eius Bethlehem, quæ in Galilæa sita est: sicut in eodem Iesu uolumine repperi. Consimiliter deprauatum est quod paulo post sequitur: In Bethlehem Iudæ pro Iudæa. Hieronymus tamen arbitratur librorum errore factum, quod scriptū sit Iudæa pro Iuda: cum in Michæa legatur Iuda, usus hoc argumento, quod nō sit altera Bethlehem aliarum gentium, sed in Iudæa duæ sint, altera in tribu Iuda, altera in Galilæa. Consentiant quidem exemplaria, quæ uiderim, tum Græcorum tum Latinorum cum opinione Hieronymi: licet argumentum illius refelli poterat, quod ille Iudæam pro uniuersa regione accipit, quæ duodecim tribus complectitur: cum Iudæa proprie dicenda sit pars Iuda & Beniamin. Quod si quis contendat, Iudæam non usurpari, nisi pro uniuersa Iudæorum regione, is pronus ex ipsius Matthæi refelletur autoritate, qui paulo post scribit in hunc modum: Cum audisset Archelaum regnare in Iudæa, loco Herodis patris sui, timuit illuc abire, sed oraculo admonitus in somnis, secessit in partes Galilææ. Nam qui consistet, eum fugisse è Iudæa, & Galilæam adisse, si & Galilæa Iudææ pars est. Etenim si Hieronymo creditur, gentium Galilæa, erat in sorte tribus Neptalim, altera in tribu Zabulon. Cæterum quod Origenes libro *πρὸς ἀρχαίον* quarto sic diuidit totam gentem ab Hieroboam filio Nabath sectā in duas partes, ut decē tribus quibus ipse imperabat, dicerentur Israel, cæteræ uero duæ Beniamitica, & ea quæ ex regio genere Dauid duxit originē, sit Iuda: quibus semper iuncta fuit tribus Leuitica, unde sacerdotes legebantur: quicquid autem locorum hæc natio acciperat à deo, cōmuni uocabulo dici Iudæam: ut in genere uerum sit, certe non uidetur perpetuo uerū. Sed hæc ad sensum Euangelistæ perpūillum habent momenti. Proinde siue Iuda legamus, siue Iudæa, nō est quod aliquis digladietur, cur sensus sit idē: & constet olim etiā Iudæa scriptū fuisse in uulgatis exemplaribus. Certe in uaticinō prophe-

Bethleem dicitur

Expensa opinio Hieronymi

Iudæa duas tribus complectitur

Principes sacerdotum

Bethleem

propheta, quod mox adducetur, Iuda legitur non Iudæa, magno consensu codicum, tum Græcorum tum Latinorum. Ad hæc Hebræis peculiare est, hominis uocabulum usurpare pro gente seu loco. Cæterum *בֵּית-לֶחֶם* Bethlechem Hebræis sonat domum panis, *בֵּית* Ichem panis, *לֶחֶם* domus. *יְהוּדָא* Iudæus confitens: quo nomine nunc indigni sunt, qui Christum pertinacissime pernegant. Bethlechem ab Hieronymo in locis Hebræicis, ciuitas dicitur Dauid, quæ eadem dicta est Ephrata. Abest ab Aelia sex M. P. ad plagam meridiana. Idem enarrans 5. Michææ caput, paruum uiculum appellat, sed ad reliquarum ciuitatum comparationem. Nam & Lucæ ca. 2. *πόλις* dicitur. Addam & illud: Si Hieronymus uidisset Hebræicum Euangelium, ut creditur à Matthæo scriptum, non opinaretur hic corrupte legi Iudæa pro Iuda, sed ex illius autoritate planè pronuntiaret. Porro quod magi nominantur, nemo maleficas artes, quas uulgo magicas dicimus somniet. Siquidē quos Græci sophos aut philosophos, Chaldæi magos uocant, ut testatur & diuus Hieronymus in Daniele m. *Magi qui Iudæam uenerunt*, quod *μαγῶν*, id est, accesserunt, uertit uenerunt: Venerunt Hierosolymā, dicentes. Nomen urbis apud Græcos ferè neutro genere pronuntiatur *ἱεροσόλυμα* & *σόλυμα*: populus ipse Hierosolymi dicitur, masculino genere, numero multitudinis quemadmodum & Solymi. Semel duntaxat, quod equidem meminimus, Hierosolymam lego, idque apud Cornelium Tacitum libro Augustæ historiæ 21. Solymos, inquit, carminibus Homeri celebratam gentem, conditam urbem Hierosolymam nomine suo fecisse, plurimi autores consentiunt. Verum haud scio an hic appositue usurpauit Hierosolymam, quemadmodum Iuuenalis in Satyris: Interpres legum Solymarum. Suetonius in Tito Vespasiano: Cuius breui compos, & ad perdomandam Iudæam relictus, nouissima Hierosolymorum oppugnatione, &c. Quamquam autem hoc leuius esse duco, quam ut ea gratia quisquam cum alio digladietur, tamen quoniam ita reperiō scriptum ab ipsis, ut opinor, euangelistis, quomodo sapius obuium est apud probatos autores, præsertim apud Tacitum eo, quem modo citauimus, libro, nos sequi maluimus. Nonnunquam placuit periphrasis, utpote mollior, ac dilucidior, sicuti mox: Et tota Hierosolymorum urbs.

Magi qui

Hierosolyma, um, & Hierosolyma, so-

Articulus additus

Qui natus est.) *ὁ γεννηθεὶς*, non *γεννηθεὶς*. Participium est à uerbo pario, quasi dicas partus est. Nos uim articuli cupientes exprimere, uertimus: Vbi est ille qui natus fuit, uel est rex Iudæorum? Et rursus in stella apposuit articulum, *ὅτι ὅτι πᾶσι ἄστροις*. Ut certam stellam intelligas, & non quamlibet, sed eximiam.

Et uenimus.) Venimus primā acuta pronuntiandum est, utpote præteriti temporis *ἦλθομεν*. Quod ego minutius esse ducere quam ut admoneretur, nisi passim audire multos in hoc & ambigere, & errare. Proinde nos uertimus accessimus. Ad hæc: Venimus adorare.) Græcā dixit magis quam Latine, uenimus ut adoremus, siue ad adorandum. Minutius & illud, quod *προσκύνησαι* participium præteriti temporis uertit audiens. Rectius erat, cum audisset, sitie ut nos uertimus, auditis autem his Herodes. Ad hæc, quod hic in pronomini casu uariant Græca exemplaria, dum in nōnullis legitur *προσκύνησαι αὐτῷ* in alijs *προσκύνησαι αὐτῷ*, non est quod quenquam moueat, quod uerbum *προσκύνησαι* apud Græcos autores utriusque casus iunctum reperitur. Id exemplis quoque docerem, ni per se clarum esset. Præterea quod omnis Hierosolyma poetice magis quam historice, pro tota dixerit Hierosolyma: nec id citra uitium amphibologia, quasi plures sint Hierosolyma. Rursus quod fecit in *ἀρχαῖς*, *ἀρχαῖς* in *συναγωγῶν*. Verum hæc quoniam leuitula sunt, & ad sensum non ita multum habent momenti, non est animus passim admonere.

προσκύνησαι αὐτῷ

ἀρχαῖς

Et uenimus adorare.) Venimus primā acuta pronuntiandum est, utpote præteriti temporis *ἦλθομεν*. Quod ego minutius esse ducere quam ut admoneretur, nisi passim audire multos in hoc & ambigere, & errare. Proinde nos uertimus accessimus. Ad hæc: Venimus adorare.) Græcā dixit magis quam Latine, uenimus ut adoremus, siue ad adorandum. Minutius & illud, quod *προσκύνησαι* participium præteriti temporis uertit audiens. Rectius erat, cum audisset, sitie ut nos uertimus, auditis autem his Herodes. Ad hæc, quod hic in pronomini casu uariant Græca exemplaria, dum in nōnullis legitur *προσκύνησαι αὐτῷ* in alijs *προσκύνησαι αὐτῷ*, non est quod quenquam moueat, quod uerbum *προσκύνησαι* apud Græcos autores utriusque casus iunctum reperitur. Id exemplis quoque docerem, ni per se clarum esset. Præterea quod omnis Hierosolyma poetice magis quam historice, pro tota dixerit Hierosolyma: nec id citra uitium amphibologia, quasi plures sint Hierosolyma. Rursus quod fecit in *ἀρχαῖς*, *ἀρχαῖς* in *συναγωγῶν*. Verum hæc quoniam leuitula sunt, & ad sensum non ita multum habent momenti, non est animus passim admonere.

Principes sacerdotum.) *ἀρχιερεῖς*, id est, principes sacerdotes, quos alias saepe uertit, pontifices: & nos alicubi sequuti sumus, quod uereremur ne non ferrent aures Christianorum, si dixissem, pontifices maximos, more Latinorum. Alioqui princeps sacerdotum esse possit, qui ipse non sit sacerdos.

Bethleem.) Testimonium hoc sumptum est ex Michææ capite quinto. Diuus Hieronymus ingenuè fatetur, id quod refertur à Matthæo, nec cum aduisione Septuaginta, nec cum Hebræica ueritate per omnia cōuenire: siue quia uoluerit Euangelista *βηθλεὲμ* referre, sicut ab illis fuit responsum, ut ostenderet scribarum & pharisæorum

riforum in divina scriptura negligentiam: siue iuxta quorundam opinionem, quod ipsi Evangelistae testimonia huiusmodi non e libris deprompserint, sed memoriae fidentes, ita ut sit, lapsi sint: quadoquidem deprehenditur aliquoties in sensibus quoque nonnulla diuersitas, ut uerba prudentes neglexerint. Atque hic sane ne quis offendi possit infirmior, aut etiam morosior, non grauabor ipsa Hieronymi uerba subscribere ex huius loci commentarijs. Quod inquit, testimonium nec Hebraico, nec septua-

Pensitata Hieronymi opinio

ginta interpretibus conuenire, me quoque tacente perspicuum est, & arbitror Matthaeum uolentem arguere, scribarum & sacerdotum erga diuinae scripturae lectionem, negligentiam, sic etiam posuisse, ut ab eis dictum est. Sunt autem qui asserunt, in omnibus penes testimonijs, quae de ueteri testamento sumuntur istiusmodi inesse errorem, ut aut ordo mutetur, aut uerba & interdum sensus quoque ipse diuersus sit, uel apostolis, uel euangelistis, non ex libro carpentibus testimonia, sed memoriae credentibus, quae nonnunquam fallitur. Haec tenus Hieronymi uerba recensimus. Apparet autem hoc loco uerum cruditissimum magnis fuisse constrictum angustijs, unde uix explicare sese potuerit. Nam prior illa ratio, quam suo nomine refert, ut cum sanctissimi uiri pace dixerim, coactior uidetur & affectatior. Primum enim id quod sequitur, Sic enim scriptum est per prophetam, non minus commode potest ad Euangelistae quam ad pharisaeorum personam referri. Deinde nusquam reperire licet, pharisaeos & scribas in hoc notatos quod legem ignorarent, sed quod ambitione, & auaricia corrupti, uidentes non uiderent. Etenim iuris peritus rogatus a Christo, quid legeret de magno mandato, respondet incontinenter: Diliges dominum deum tuum &c. & ille approbato illius responso: Hoc fac, inquit, & uiues. Porro Sadducaei dictum est, Non intelligentes scripturas. Arbitror autem eundem esse locum qui narratur Lucae decimo, Matthaei uigesimo secundo, & Marci duodecimo: apud Lucam iuris peritus interrogati domino respondet, apud Matthaeum dominus respondet, quemadmodum & apud Marcum. Sed ipse Marcus praebet ansam soluendae dissonantiae, apud hunc enim scriba repetit & approbans domini responsum uelut interpretatur. Apud Matthaeum uero fit mentio pharisaeorum qui per legis peritum proponunt quaestionem. Iam altera defensio, quam aliorum nomine recenset Hieronymus, aliquanto etiam est durior: uidelicet memoria lapsos Euangelistas, saepe numero dissentire uerbis ab Hebraeo, nonnunquam & sensibus. Et hanc sententiam ita refert aliorum titulo, ut tamen non infectetur uelut impiam. Notauit hunc locum idem Hieronymus in libello ad Pammachium de optimo genere interpretandi, ~~ubi dicitur de Hebraeo & Septuaginta uerterunt: Modicus es ut sis in milibus Iuda, Euangelista dixit: Nequaquam minima es in milibus Iuda. Et tamen prophetae sensum magis approbare uidetur Hieronymus, ostendens eum consentire cum uerbis diui Pauli: Elegit infirma mundi deus, ut confundat fortia. Atque hunc locum ita claudit Hieronymus: Haec replico, non ut Euangelistas arguam falsitatis, hoc quippe impiorum est, Celsi, Porphyrii, Iuliani, sed ut reprehensores meos arguam imperitiae, & impetrem ab eis ueniam, ut concedant mihi in simplici epistola, quod in scripturis sanctis, uelint, nolint, apostolis concessuri sunt. Haec tenus Hieronymus. Certe Hieronymus non id postulat sibi concedi, ut sensum reddat contrarium, sed ut alijs uerbis eandem efferat sententiam.~~

Dissensio LXX ab Hebraeo

Luce 10

An lapsi sint alicubi memoria euangelistae

~~ubi dicitur de Hebraeo & Septuaginta uerterunt: Modicus es ut sis in milibus Iuda, Euangelista dixit: Nequaquam minima es in milibus Iuda. Et tamen prophetae sensum magis approbare uidetur Hieronymus, ostendens eum consentire cum uerbis diui Pauli: Elegit infirma mundi deus, ut confundat fortia. Atque hunc locum ita claudit Hieronymus: Haec replico, non ut Euangelistas arguam falsitatis, hoc quippe impiorum est, Celsi, Porphyrii, Iuliani, sed ut reprehensores meos arguam imperitiae, & impetrem ab eis ueniam, ut concedant mihi in simplici epistola, quod in scripturis sanctis, uelint, nolint, apostolis concessuri sunt. Haec tenus Hieronymus. Certe Hieronymus non id postulat sibi concedi, ut sensum reddat contrarium, sed ut alijs uerbis eandem efferat sententiam.~~

Excussa quaedam Hieronymi

~~ubi dicitur de Hebraeo & Septuaginta uerterunt: Modicus es ut sis in milibus Iuda, Euangelista dixit: Nequaquam minima es in milibus Iuda. Et tamen prophetae sensum magis approbare uidetur Hieronymus, ostendens eum consentire cum uerbis diui Pauli: Elegit infirma mundi deus, ut confundat fortia. Atque hunc locum ita claudit Hieronymus: Haec replico, non ut Euangelistas arguam falsitatis, hoc quippe impiorum est, Celsi, Porphyrii, Iuliani, sed ut reprehensores meos arguam imperitiae, & impetrem ab eis ueniam, ut concedant mihi in simplici epistola, quod in scripturis sanctis, uelint, nolint, apostolis concessuri sunt. Haec tenus Hieronymus. Certe Hieronymus non id postulat sibi concedi, ut sensum reddat contrarium, sed ut alijs uerbis eandem efferat sententiam.~~

uino consilio mutatum in melius: aut denique scripturam quidem esse iynceram, ideo nostram imbecillitate non assequi mysterium. Illud reperam, si Hieronymo fuisset Euangelium Matthaei scriptum Hebraice, hoc sane loco testimonium illius adduxisset. Quamquam autem impudens uideri possit, si nos conemur explicare nodum, quem Hieronymus ipse non explicat, explicaturus haud dubie, si potuisset: tamen illud secum perpendat uelim lector pius ac diligens, num hac ratione possit ex angustijs his emergi, ut dicamus, subito in medio sermone personam commutatam, quod alias quoque factum animaduertimus in sacris literis. Imaginemur quae prophetae uerba sic recitari, uel a pharisaeis, uel ab euangelista, ut de suo non nihil admisceat, quod tamen haudquaquam aduersetur sensui prophetiae. Siquidem cum propheta sentiret antea Bethlehem humilem, contemptamque fuisse praeter ceteris Iudae ciuitatibus, tamen futurum, ut eiusmodi partu adito, superet omnes felicitate, celebritateque quod a propheta dictum erat, tacuit Euangelista, quod sensit explicuit, non ad id tempus respiciens, quo haec scripsit propheta, sed ad sua tempora, quibus adito Iesu, desijt esse minima Bethleem, ac maxima coepit esse. Perinde quasi dixisset: Quod olim predictum est a uate, fore ut ex omnium minima, fieres omnium maxima, id iam contigit. Adhuciam & illud, quo lectori copiosiore comendandi materiam suppeditem, Haud scio an per hyperbolem dictum accipi possit: Nequaquam minima es in principibus Iuda, ut quam uehementer humilem intelligi uoluit, negaret uel minima esse inter principes, perinde ac si extremae notae hominem, negemus esse in hominum numero: & quemadmodum Paulus supra modum contempta, uocat ea quae non sunt. Subindicat & tale quiddam diuus Hieronymus Michaeae locum enarrans: Et tantis, inquit, milibus comparata, uix paruus es uiculus. Haec uisum est in medium afferre, partim quo liberum sit lectori sequi, quod maxime probandum existimarit, partim ut ex his aliquid forte succurrat melius, ut solent alia ex alijs in mentem uenire studiosis. Septuaginta uerterunt ad hunc modum: *ηγη εν Βηθλεεμ οικουδουραβα ολιγοσος ειν το επι εν χιλιασιν Ιουδα, εκ σδ*

immense
corrupt
nihil

Euangelium Hebraice scriptum an uiderit Hieronymus
Nodus explicatus, quem Hieronymus non explicuit

Hyperbole
Quomodo possit accipi, Bethlehem non esse minimam

μοι βηλοσθη, το εν εις αρχουτα το ισραηλ, id est, Et tu Bethlehem domus Ephrata, nequaquam minima es, ut sis in milibus Iuda. Ex te mihi egredietur, ut sit in principi Israel, etiamsi in Aldina æditione deest ηκισκ, aut δλαμωσ, si uera refert Hieronymus. Hebraica hunc in modum transtulit Hieronymus: Et tu Bethlehem Ephrata, paruulus in milibus es Iuda: ex te mihi egredietur, qui sit dominator in Israel.

Paruula quid proprie sit Hebraeis
Qui regat populum meum.) οσις ποιμανει, id est, Qui rectorus est, siue reget, futuri temporis, suffragatibus & Latinis exemplaribus uetustis, nominatim eo quod exhibuit Ioanes Coletus. Id significat non simpliciter regere, sed pascere, ut aliquoties transtulit, & regere quomodo pastor gregem. Quamquam Græca uox non respondet Hebraicæ, quæ hoc loco dominatum magis significat. Cæterum in psalmo, Quare fremuerunt gentes: Reges eos in uirga, ποιμανεις, quod uerterunt Septuaginta, respondet Hebraica quæ est דגריה de quo non nihil annotauit & Hilarius psalmum hunc enarrans. Interrogate diligenter.) ακειβωσ, id est, Exacte, quod absolutam quandam significat diligentiam. Inde uerbum ακειβωσ, quo mox usus est: ηκειβωσεν παρ αυτη, id est, diligenter didicit ab illis. Id significat accurate, exactaque cura quippiam agere, ubi quis omnibus neruis incumbit. Nec est interrogare, sed, exquirite, siue examine, ηρεπεσθε. Quam et illud paru comode reddidit, Tempus stellæ quæ apparuit eis, τον χρονον το φαινομενις ασθρσ, quæ apparuisset, siue apparuerat. Nos quod dilucidior esset sermo, uertimus hunc in modum: Quo tempore stella apparuisset. Nec additur apud Græcos eis. Cæterum pronomen interpres addidit, quo dilucidior esset narratio.

Qui regat populum meum.) οσις ποιμανει, id est, Qui rectorus est, siue reget, futuri temporis, suffragatibus & Latinis exemplaribus uetustis, nominatim eo quod exhibuit Ioanes Coletus. Id significat non simpliciter regere, sed pascere, ut aliquoties transtulit, & regere quomodo pastor gregem. Quamquam Græca uox non respondet Hebraicæ, quæ hoc loco dominatum magis significat. Cæterum in psalmo, Quare fremuerunt gentes: Reges eos in uirga, ποιμανεις, quod uerterunt Septuaginta, respondet Hebraica quæ est דגריה de quo non nihil annotauit & Hilarius psalmum hunc enarrans.

Interrogate diligenter.) ακειβωσ, id est, Exacte, quod absolutam quandam significat diligentiam. Inde uerbum ακειβωσ, quo mox usus est: ηκειβωσεν παρ αυτη, id est, diligenter didicit ab illis. Id significat accurate, exactaque cura quippiam agere, ubi quis omnibus neruis incumbit. Nec est interrogare, sed, exquirite, siue examine, ηρεπεσθε. Quam et illud paru comode reddidit, Tempus stellæ quæ apparuit eis, τον χρονον το φαινομενις ασθρσ, quæ apparuisset, siue apparuerat. Nos quod dilucidior esset sermo, uertimus hunc in modum: Quo tempore stella apparuisset. Nec additur apud Græcos eis. Cæterum pronomen interpres addidit, quo dilucidior esset narratio.

Inuenerunt puerum.) Minutula sunt & illa, quod Græce non παις est, sed παιδιου diminutiuum, quasi dicas, puellum: quemadmodum & superius diligenter interrogate de puero, παιδι το παιδης. At paulo superius, Præcedebat eos, πε ηρη. Quod ita est præcedere quempiam, ut sit ceu dux uia. Præterea, Gaudio magno, χαρην μεγαλην, id est, Gaudium magnum Atticorum more dictum est, quod tamē Latine uertit interpres. Etiam si Terentius dixit: Solidum gaudere gaudium. Et Vergilius: Furere furorem. Item quod Intrans domum, pro ingressu domum, ελθοντων εις τω οικιου. Nam quod προσοντες, id est, prostrati, uertit procidentes, propè coactus fecit, & mollius est. Hæc & id genus minutula multa sciens prætereo, ne lectori sim fastidio.

Et responso accepto.) Dicat aliquis: Quid responsum est his, qui nihil interrogauerant? χρησμοι dicuntur oracula, quæ redduntur à numine aliquo, sed preteritis aut consulentibus. Vnde commodius uertisset oraculo moniti, siue oraculo accepto. Nisi forte desituti ductu stellæ, desiderarunt aliquod signum diuinæ uoluntatis. Deinde, Ne redirent, Græce est, μη ανανηψαι, id est, Ne reflecterent, si libeat superstitio se uertere. Verbum aptum, ac peculiare facientibus iter nauigio aut equis. Ac mox.

Apparuit in somnis.) φαίνεη ηωτ' οναρ, id est, apparet per somnium, uerbo presentis temporis: quamquam interpres Latine ac probe uertit. Rursus illud, Surge & accipe, εγρβεις παλαβει, id est, Experrectus adiunge tibi, siue assume comitem. Ac mox, ο δε εγρβεις, At ille experrectus siue excitatus. Quamquam ante iam admonuimus hanc uocem communem esse expergiscenti, surgenti, & reuiuifcenti.

Ex Aegypto uocauit filium meum.) Ex hoc testimonio quod Matthæus adduxit ex Osee cap. undecimo, Iulianus ansam arripuit calumniandi Christianos, quod Euangelista uiolenter detorserit ad Christum, quod dictum sit de Israele, nimirum sequutus æditionem Septuaginta, qui locum hunc transtulerunt in hunc modum: Quia paruulus Israel

Paruula quid proprie sit Hebraeis

Qui regat populum meum.)

Interrogate diligenter.)

Inuenerunt puerum.)

Et responso accepto.)

Apparuit in somnis.)

Ex Aegypto uocauit filium meum.)

Ius Israel, & ego dilexi eum & ex Aegypto uocauit filios eius. Sicut uocauit eos, ita abierunt à facie mea. Ipsi Baalim immolabant, & sculptilibus adolebant incensum. Cæterum iuxta fidem Hebraicam diuus Hieronymus ita transtulit: Quia puer Israel, & dilexi eum, & ex Aegypto uocauit filium meum. Vocauerunt eos, sic abierunt à facie eorum. Baalim immolabant, & simulacris sacrificabant. Verum hisce de rebus, neque enim nos in presentia hoc agimus, Hieronymus copiose differit, hunc enarrans locum: idemque proprium super huiusmodi questionibus tractatum addidit: nec præterijt locum hunc in libro ad Pammachium, de optimo genere interpretandi. Idem indicat, posse uideri sumptum è libris Numerorum, capite trigessim quarto, dicente Baalam: Deus ex Aegypto uocauit eum, gloria eius quali gloria unicornis.

Et mittens.) ηω ακρεελας, id est, Missis carnificibus, aut ministris, aut satellitibus. Neque enim alioqui recipit Latini sermonis consuetudo. Quamquam Græcis ἀπιστελλει dicitur absolute, qui mittit epistolam: & ακρεελλει, qui mittit mandatum aut nuncium.

Et in omnibus finibus eius.) ποις ορειοις αυτη. Eius, non refert Herodem, sed Bethlehem: id quod in Græcis indubitatum est. Eam ambiguitatem quo nos effugeremus, uertimus in omnibus finibus Bethlehemiticis.

A bimatu & infra.) ακρ διεποδς ηγ ηεπωτρωω, id est, omnes qui bimuli essent, aut minores. Nam διεποδς Græcis duorum annorum spatium est. Rursum, ηκειβωσ, quod supra uertit diligenter didicit, hic transtulit, Exquisiuerat.

Vox in Rama audita est.) Testimonium desumptum est ex Hieremias cap. 31. Quamquam Euangelista nec iuxta Hebraum reulit, nec iuxta Septuaginta æditionem. Quemadmodum etiam Hieronymus, prophetiam edifferens, ne quis mihi succenseat. Siquidem iuxta Septuaginta sic legimus: φωνη εν ραμα η κροδη θελωσ, ηγ κλαυθμοσ, & οδουρμωσ, ραχηλ ακκλαουμωλι ηδι ην ηωρ αυτη, ηωι εκ ηβελησε πακληθλω αι, οτι εκεισιν. Ad hunc quidem modum habet æditio Aldina, tamen non omnino respondet ad ea quæ refert Hieronymus: nisi quod suspicor in Latinorum codicibus hæc pleraque fuisse deprauata. Siquidem hic quæ tribuuntur Septuaginta, magis congruunt cum his quæ Hieronymus uertit ex Hebraica ueritate, nisi forte hæc librorum incuria confusa fuerunt: Vox in Rama audita est, lamentatio, & fletus, & luctus, Rachel plorantis filios suos, & noluit conuiuiscere, quia non sunt. Iuxta Hebraicam ueritatem ita uertit Hieronymus: Vox in excelso audita est, lamentationis, & fletus, & luctus, Rachel plorantis filios suos, & noluit consolari super filiis suis, quia non sunt. Hieronymus admonet hic Rachel positum non pro muliere, sed pro loco ipso, quod Rachel enixa Beniamin, sepulta fuerit iuxta Bethlehem. Ita propter corpusculi hospitium locus nomen accepit sepulcræ. Præterea Rama non est uocabulum loci quemadmodum uidetur: Sed ηωη Rama Hebræis excelsum sonat, ut claram ac longe lateque sonantem, plorantis uocem intelligas. Proinde mirum est interpretem, quisquis fuit, Græcum: nam Matthæus Hebraice scripsisse creditur reliquisse uocem Hebraicam ηωη nisi forte pro loci uocabulo transtulit. Nam est omnino huius nominis locus in tribu Beniamin, iuxta Gabaa.

Ploratus & ululatus.) Pro duobus quæ nos legimus, Græci codices habent tria: θελωσ ηγ κλαυθμοσ, & οδουρμωσ, id est, Lamentatio, ac ploratus ac fletus. Ac totidem recenset Hieronymus, idque iuxta auctoritatem tum Septuaginta, tum Hebraicæ ueritatis, tamen in commentario non recenset nisi duo. Sunt autem nominandi casu posita, cum per genitiuum uerterint & Septuaginta, & diuus Hieronymus. Cæterum quod sequitur, Noluit consolari, uel amphibologia uitandæ gratia potius uertendum noluit consolationem admittere. Quia non sunt: Hoc subito uidetur ad Rachelis personam referri. Noluit hoc nomine consolationem admittere, quasi non essent illi qui mortui sunt, quæ ad meliorem uitam profecerint. Tale quiddam admonet Hilarius in Canone. Simile quiddam & Theophylactus, Mihi simplicius uidetur, ut intelligamus non esse dicentes, qui perierunt, Siquidem his uerbis, non sunt, propheta uoluit explicare dolorem Rachelis inconsolabilem: & Herodis immanissimam crudelitatem. Offendit Hilarium quod non esse dicantur, qui pro Christo trucidantur. Illud leuiculum, quod ιδω φαίνεται, id est, Ecce apparet, uerterit, Ecce apparuit,

absolute

supra uertit diligenter didicit, hic transtulit, Exquisiuerat.

Rachel pro loco figurate.

Rama quid Hebraeis ex Hieronymo

Non esse quomodo dicti sunt infantes

mat, quod exiguo sunt capite, quasi *ἀκελδάς*. Theophylactus, quem quidam titulo decepti putant Athanasium esse, indicat *ἀκελδάς* herbæ aut fruticis agrestis genus intelligi posse, non animal. dicit Hieronymus super hac uoce nihil annotauit, non raciturus opinor, si de frutice sensisset Euangelista. Hilarius autem, atq; etiam recentiores Rabanus & Lyranus animal accipiunt. Qui *ἀκελδάς* nolunt esse animal, uocem dictam existimant, à particula Græcis augēte *α* & *ῥάω* quod est edo, inde fruticem aut herbã dictam *ῥάω*, quod uirens etiam nū edatur ab animantibus. Quamquam hæc etymologia rectius quadrat in animal, quod segetes depopulatur quemadmodum legimus exodi decimo. At Aelius Dionysius negat Atticis herbã *ῥάω* dici, sed *ῥάω*, quamquam hæc adhuc multum absunt ab Acridibus, nec huc pertinet, quod quidam tradunt *ἀκελδάς* dici panniculos ab auena dependentes. Verum hæc utrunq; habent, apud Latinos certe ueteres, nō memini legere locustam pro frutice aut herba, sed tantum pro animante, quod geminū memorant terrestre ac marinū. Illud probabiliter colligitur ex ijs quæ de locustis prodidit antiquitas, eas fuisse non per omnia similes nostratibus. Nam illæ uolabāt quaternis alis, & ex Africa nō nunquam cōmigrabant in Italiam: quæ de nostratibus nō querantur agricolæ, nec ipsæ in alienã regionem agminatim deuolēt. Id si cui mirū uideatur, cōferat nostrates columbas cū columbis Italicis, dicas esse diuersi generis. Simile discrimen est & in piscibus & in arboribus permultis. Cogor hoc loco desiderare prudentiã in nōnullis scriptoribus, quorum de numero est Nicolaus Perottus, uir alioqui pulchre doctus, uariæ lectionis, ac suo seculo de studijs præclare meritus: quī nolunt locustã hoc loco animal esse, sed fruticē nescio quem aut surculū delicatū, & ceu rem uehementer impiã execrantur, si Ioannes Baptista tam uili cibo pastus dicatur. Atq; hic deum immortalẽ q̄ insulse rhetoricatur *λεγεινὸν ῥάω* quidam, rogans cur nō eadem opera amicus dei, muscas cæteraq; portenta ederit, quibus deus afflixit inimicos suos Aegyptios, quasi uero non reddamur ob id ipsum deo chariores quod pietatis amore ciborū delicias contempnimus. Primū si istis absurdum uideatur, hominē uesci locustis, meminisse debebāt ab claris autoribus proditū, nō Parthos modo sed alias quoque nationes locustarū esu uictitasse. Siquidem Plin. lib. 11. ca. 29. testatur hoc istis tam abominandū animalculum, Parthis etiã in delicijs fuisse. Idē lib. 6. ca. 30. refert quosdam Aethiopiæ populos nō alio cibo uiuere solitos, quàm locustarū, quas in hunc usum fumo saleq; durāt, nec id latuit Perottū, tantū cibi utilitate offenditur. Qui iustrarūt procul semotas regiones, narrāt & hodie Aegyptios uulgo uesci locustis. Itaq; si locustã immundū animal uocant quod plebeiū, uile, parabile, ac pauperum cibus fuerit, hoc ipsum in laudem sanctissimi uiri retulit Euangelista, quod cum iuuenis esset magni sacerdotis filius, magna tum apud populū, tum apud regē autoritate, in deserto potius ferarū ritū, uili parabiliq; cibo uiuere maluerit: nō quod hoc cibi genus superstitiose affectarit uir pius, sed partim quod eremus hunc cibū ultro suppeditaret, opinor enim illū quū apud ciues aut regē ageret, nō requisuisse locustas: partim ut iuxta uaticiniū Esaiæ, Christi q̄ testimoniū Heliam prophetã referret. Ad hæc, quos offendit cibi utilitas, cur h̄dē nō offendunt pilis camelorū, & cingulo coriaceo: Quasi uero magis cōuenerit ut pauperis Christi prodromus & ad crucē destinati, placētis & atticis bellarijs saginaretur, mussum & aromatitē pro aqua biberet, pro pilis camelorū bysinijs & holosericis uestiret; pro loro baltheo bullis aureis insignito cingere tur. Vident igitur hæc nō minus ethnico spiritu dicta, q̄ Platina, uir sanè doctus, Gregorio pōt. R. eius nominis primo, patrocinator aduersus nescio quos, qui illius gloriã hac calumnia conabatur obscurare, quod dum Urbē tēplis, basilicis, monasterijs, ac xenodochijs exornat, quasdã uetustas estructuras sit demolitus. sic aut agit causam illius, ut utatur inficiatione: quasi fuisset Gregorius natione Romanus uehementer impius in patriã futurus: si quas colūnas, arcus, & amphitheatra ueteris paganissimi reliquias fuisset hoc animo demolitus, ne hospites eiusmodi spectaculis à tēplis ac basilicis auocarent, quū hodie uideamus si qua supersunt paganicæ uetustatis monumenta, à multis lōge pluris fieri, q̄ loca sacra. Sed ut ad rē, si utilitas istos offendit, hoc uituperāt, quod in summã laudē cōmemorat Euangelista: sin immundū appellant animal, quod

quod Iudæis uesci nephas erat, declarant quàm nō diligenter uersati sint in sacris uoluminibus; quū Leuitici undecimo inter uolucres nominatim excipiatur Bruchus, Atacus, Ophimachus, & Locusta, quæ inter se finitimi generis sunt, & inter munda censentur; eod quod licet habeant quaternos pedes, tamē posterioribus longioribus saliant super terram. Plinius lib. 11. cap. 29. referens locustas foeminas mox à partu perire, uermiculo circa fauces innascente, & eodem tempore perire mares, miratur eas tam friuola ratione mori, quum singulæ quoties libuit serpentem necent faucibus eius apprehensis mordicus. Hoc locustarū genus uidetur esse, quod alij uocant ophimachum, serpētib; infensum. Nec recte colligit Lyranus hinc, ophimachum uesci serpentibus, quod Aristoteles dicat animantia coitus aut cibi causa pugnare, quum aranea perimat serpentem, quo tamen non uescitur. rursum alienum est quod ait, ophimachū esse mali nutrimenti quod uescatur serpentibus, inuēs ophimachū inter immunda censendum, quum illic referatur inter munda. & si mali nutrimenti est quod uescitur homini noxijs, abstinendum esset à ceruina quod ceruī uescantur serpentibus, demum & à gallinis, quod delectentur araneis & scorpis. Non hæc cōmemoramus, quod omnino negem hic *ἀκελδάς* accipi posse pro frutice aut herbe genere, licet id nondū satis liqueat, quū de locustis nulla sit cōtrouersia quin & in cibis fuerint, alioqui Leuiticus ridicule cōmemorasset eas inter munda, nō sacrificijs, sed hominū esui: Verū ut eos refellam, qui pernegant & absurdum existimant, hoc loco animal esse locustã, interim & interpretē accusantes, qui sic uerterit, & Hieronymū qui nō emendarit, ni doceat & locustã apud Latinos pro herba aut frutice inueniri. Porro quū eremus multas gignat arbores frugiferas, licet foetu fortassis immitiore, quū ultro multos gignat frutices & holera quib; olim uictitabāt pphetarū filij, deliciã rū genus erat unica tātū herba uesci, aut summa uirētū decerpere, præsertim quū his per hyemē deficientibus locustæ solis æstu desiccate, hybernis quoq; mēsiibus sint usuri.

Et omnis regio circa Iordanem.) *καὶ πᾶσα περιχώρη τοῦ ἰορδάνου*, id est, Et omnis regio undiq; finitima Iordani. Omitto leuicula illa, quod *ἰδὼν* uertit Videns, pro; Cum uidisset. Quod *πολλοὶ τῶν φαρισαίων*, id est, Multos pharisæorum, Græce magis quàm Latine dixerit, pro Multos è pharisæis, siue Multos pharisæos.

Progenies uiperarum.) *γεννήματα τῶν ἑχιδνῶν*. Idem est, quod aliàs uertit, Genimina uiperarum, sed parum Latine. Nam progenies dicuntur ab alio progeniti: atq; idem sonat Græca uox. Poterat dicere, filios, siue germina. Genimen enim haud arbitror usquam comperiri apud probatos autores. Nam geno pro gigno, quo usus est Varro & Lucretius, sed in poemate, uerbū est obsoletius, quàm ut hodie quisquam uti uelit. Atq; ut hoc utrunq; reperitur, ita genimen nusquam est inuenire. Ego sanè quod ad me pertinet, uellem inueniri, ac receptum esse.

Quis demonstrauit uos.) In uetustis & emendatioribus codicibus scriptum est, Vobis, nō Vos, *ὡς εἰδὲν ὑμῶν*, & magis Subindicauit, siue submonstrauit, quàm demonstrauit: quasi dicas, clanculum indicauit & admonuit, ut fugeretur imminens periculum. Nam quod *ὡς μελλούσης ἡμέρας*, id est, A futura ira, uertit A uentura ira, recte mutauit: nisi quod apertius erat Ab ira quæ futura est, ut certam intelligas iram iam instantem. Certe Futura legitur in aureo codice.

Fructum dignum poenitentiae.) *καρπὸς ἀγνῶς ἢ μετανοίας*, id est, fructus dignos poenitentia. Quamquam ambiguum est, utrum genitiuus poenitentia, pertineat ad nomen fructus, an ad dignos, quod raro iungitur apud Latinos paterno casui. Et ita positum est, ut magis uideatur referendum ad proximam uocem dignos: ut sit sensus, Si uere uos poeniret, ut præ uobis fertis, sic uiuite, ut appareat uos resipuisse, & ex animo pristinae uitæ poenitentia teneri. In eum fermè sensum Chrysostomus enarrat. Nos uertimus: Facite fructus qui deceant poenitentiam, quo uitaremus amphibologiam, uel sensum potius absurdum. Nam fructus digni poenitentia sunt, quorum merito aliquem poenitere debeat. Nec mihi displicet ut Dignos accipiatur absolute pro legitimos & idoneos, quomodo non infrequenter usurpatur apud Græcos, apud Latinos quoq; nonnunquam.

Et ne uelit dicere.) *καὶ μὴ εἰπῆτε λέγειν*, id est, Ne uideamini dicere: ut sit sensus, *μὴ εἰπῆτε* Nescite

Genimen in uerba uertit

Dignū cui casus sui adiungatur

Ne sic uiuatis ut uideamini totam fiduciam pietatis collocasse in affinitate patrum. Quamquam potest & sic accipi, Ne sitis in hac opinione, ut dicatis uos esse filios Abrahamæ; tanquam id sufficiat ad iustitiam, è sanctis esse prognatos. Et mox:

Quoniam potens est.) *ὅτι* coniunctio aut omittenda erat aut uertenda in quod, non in quoniam, aut quia.

Filios Abrahamæ.) *τέκνα τῆς ἀβραάμ.* Articulus Græcus indicat Abrahamæ, datiu casus esse, non paterni. Quasi dicat Abrahamæ non defuturos filios, etiam si illi non sint nati. Quidam in huiusmodi uice articuli addunt pronomen ipsi, sed amphibologia tollitur, si legas Abrahamo.

Amphibologia tollit articulus

Iam enim securis.) *ἴδτω γὰρ καὶ ἡ ἀξίωσις*, id est, Iam enim & securis. Nec est ociosa cōiunctio: indicat enim cū epitali proximū instare periculum. Siquidē quamdiu spes est remedij, stercoreatione, aut putatione subuenitur arborum uitjs. Cæterum ultime desperationis indicium est, quoties securis admouetur radici. Diuus Hieronymus citat subinde ad radices, non ad radicem, licet reclamantibus Græcorū exemplaribus.

Exciditur mittitur

Exciditur, & mittitur.) *ἐκκοπή καὶ βαλμασία*: Primum ut sententia sit generalis; deinde, quod abusus temporis magis facit ad emphasim periculi proxime imminentis; uelut admota radicibus securi, iam iam futurum sit, ut funditus excidatur arbor. Atq; ita legisse Cyprianum, conijcere licet ex ipsius uerbis, quæ scribit in expositione orationis dominicæ. Nam cum omnis, inquit, arbor non faciens fructum, excidatur, & in ignem mittatur, utiq; & sermo &c. Alioqui dicitur erat: Cum omnis arbor sit excidenda, & in ignem mittenda. Illud leuius, quod *ἐς μετανοίαν*, uertit in poenitentiam, pro ad poenitentiam.

Tempus præfens aliquando significat actionem tantū

Qui autem post me uenturus est.) *ὁ ὕδ' ὁ πῶτα υἱὸς τοῦ χυλίου*. Qui uenit presentis temporis, aut qui uenturus est. Est enim hoc participium, quemadmodum & illius uerbum anceps, ut intelligas uel ætate iuniorē Christum, uel successurum in munus prædicandi. Illud minutulum,

Non sum dignus.) *ὅτι ἐγὼ ἰκανός*, id est, Non sum idoneus. Et fortior ad uires refertur, non ad animi magnitudinem, *ἰχυρότερος*, id est, Valentior, siue plus potens quàm ego, quum iuxta Latini sermonis elegantiam fortitudo magis sit animi quàm corporis. Et *ἑποδηματίαν* soleas sonat, magis quàm calceamenta: hinc dicta Græcis, quod pedibus subligentur.

In spiritu & igni baptisus

In spiritu sancto.) Quod in nostris additum est, Et igni, in nonnullis Græcorum exemplaribus erasum est, fortassis odio quorundam hereticorū, qui pro lotionē utebantur in iustura. Certe Hieronymus legit, In spiritu & igni: atq; item Hilarius, cumq; his Cyprianus: & in nonnullis Græcorū codicibus additū conspicitur. Atqui Chrysostomus homilia in Matthæū undecima, legit & interpretatur, In spiritu & igni. Quamquam secus legit Theophylactus. Porro ne quis in nostris codicibus arbitretur casu additum, sic legit & interpretatur Hieronymus. Quod autem ait in spiritu & igni, trifariam potest accipi: primum ut referatur ad spiritū sanctum ~~sp~~ e linguarum ignearū in die Pentecostes missum in discipulos, quem ipse dominus Act. primo baptismum appellat: Ioannes baptizauit uos aqua, uos autem baptizabimini spiritu sancto non post multos hos dies, dein, ut pertineat ad ignem afflictionum & crucis: Nanc hunc quoq; baptismum appellauit dominus, ita respondens filijs Zebedæi: potestis bibere calicem quem ego bibo, & baptismum quo ego baptizor baptizari: Tertio per ignem intelligi potest uigor Euangelicæ gratiæ, qui intus datur, quum Iudaici ritus fuerint frigidi. Ignis enim inter omnia elementa maximam habet agilitatem, omnia in se transformans ac sursum rapiens. Tamen In præpositio, iuxta idiomata Hebræi sermonis addita est. Quod genus est illud apud Ioannem, In spiritu dei eijcio dæmonia, quod perinde ualeat, quasi diceret, Spiritu dei eijcio. Annotat hoc ut rem seriam Augustinus in homilia de uerbis domini ex Matthæo undecima, proferens similes formas, percusserunt in gladio, Succenderunt in igni, & accepit cultros petrinus in quibus circunciderat filios Israel.

Cuius uentilabrum.) *πύλον* Græcis instrumentum quo grana repurgantur à paleis. Augu-

Augustinus edisserens psal. 92. legit palam pro uentilabro, quod idem pala quoq; fieri consueuerit.

Triticum in horreū suum.) *τὸ σῖτον αὐτοῦ*, id est, Triticū suum: Ut suum pertineat ad triticum non ad horreum. Atq; ita scriptum est, non solum in omnibus Græcis exemplaribus, uerum etiam emendatis, ac uetustis Latinorum codicibus, non solum calamo descriptis uerum etiam formulis excusis. Deinde paleam est, non paleas *τὸ δὲ ἄχυρον*, licet reclamantibus nostris exemplaribus. Verum hoc nihil ad sensum.

A te debeo baptizari.) Non est debeo, sed *ἔχω ἔλα*, id est, Opus habeo ut abs te baptizer. Porro uerbo baptizandi, tamen Græco, tamen quoniam res ipsa noua eo ad nos permanauit, placuit constanter uti. Quamquam Cyprianus in epistola ad Cæciliū ausus est ita legeret: Docete omnes gentes, tingentes eos in nomine patris, & filij & spiritus sancti.

Debeo pro o-
pus habeo.
Baptizo Latine tingo

Sine modo.) *ἄφωδ' ἄφ' ἡμῶν*. Quod hic uertit, Sine; mox transfert, Dimisit, cum utrobique sit idem uerbum. Quamquam non est idem, sinere, & dimittere. Rogo quis est hic lusus in literis diuinis? Aut dicendū erat, Omitte nunc, ut intelligas id, quod est consentaneum, Ioannē iniecta manu, conatū uetare Iesum. Ac mox, Tunc omisit illum, aut, Sine nunc, & tunc sinit illū. Nam *ἄφιστο*, presentis temporis est, non præteriti.

Baptizatus autem Iesus.) Iesus in aræo codice non addebatur, nec in uno Donatiano. Siquidem quum effemus proxime Brugis, qua non alia ciuitas hodie florentior, aut bonorum ingeniorum feracior, in omnium celeberrimo congressu, quum aliorum principum innumerabiliū, tum præcipue Caroli Cæsaris semper Augusti, & R. D. Thomæ cardinalis Eboracensis, scrutati sumus bibliothecam uetustissimi collegij, uulgo dicti, sancti Donatiani: quod hodieq; ueteris eruditōis ac disciplinæ nō pauca tenet uestigia. Ibi reperimus Euangeliorum codices cōpures, quorum aliquot inscriptione etiam testantur se descriptos ante annos octingentos. Vnum, in quo Testamentum nouum totum habebatur: alterū omnium uetustissimum, & utritrissimū, sed mutilum & accisum: in quo nihil erat noui testamenti, præter epistolam Pauli ad Romanos, epistolas Iacobi, Petri, Ioannis, & Iudæ. Horū nobis copia facta est, per omni uirtutum genere præcellentem Marcum Laurinum, eius collegij decanū. Habebat ea bibliotheca complures alios libros antiquitatis uenerande, qui neglectu quorundam perierunt, ut nunc ferme sunt sacerdotū mores, magis incumbere patinis quàm paginis, & potiorē habere curam nummorū quàm uoluminum. hoc te nescire nolui lector, quod horū codicum testimonio sum frequenter usus in hoc opere. Et *υἱὸς* quod hic est apud Græcos, in plerisq; Latinis codicibus, non addit.

Sicut columbæ.) *ὡς εἰς τὸν οὐρανόν*. Obscurius reddidit interpretes. Videtur em̄ dicere, Sicut columbæ descendisse spiritū sanctū, cū sentiat eum specie colūbæ descendisse.

Sicut columbæ

Et uenientem super se.) Ex Græco sermone non liquet utri sint aperti coeli, Christo, an Ioanni, tum uter uiderit columbam descendentem. Atqui ex Euangelistæ uerbis magis uidetur ad Christum referri, quàm ad Ioannem, nisi quod sequitur, *ἐπ' αὐτόν*, Super eum, siue super ipsum. Alioqui si Super se sentiendū erat, dixisset, *ἐπ' αὐτόν*. Ad hæc, non referebat ut Christus hæc uideret; quæ fiebant propter Iudæos, quo euidenti signo intelligerēt eum esse Mesiam non Ioannem, ad quem alioqui uox patris missa uideri poterat, nisi columba palam designasset Iesum. At Marcus, qui Matthæum rededit in compendium, aliquanto etiam obscurius facit, & nisi res ipsa loqueretur, & obstarēt hæc duo uerba, *ἐπ' αὐτόν*, prorsus intelligeremus Christum uidisse, non Ioannem. Lucas ita recenset, ut quis uiderit, non aperiat. Solus Ioannes palam explicat, Ioannem Baptistam uidisse.

Amphibologia

Marcus Mat-
thæi abbrevia-
tor, autore
Augustino.

In quo mihi complacuit.) *ὅτι ὁ υἱὸς τοῦ θεοῦ*. Verbum est peculiare diuinis literis, quo propensum animum, ac præcipuum quendam affectum significant. Perinde sonat quasi dicas, In quo bonam de meipso habeo opinionem: & ut ita loquar, Ipse mihi placeo: siue, In quo mihi complacitum est. Augustinus sermone sexagesimo tertio legit, In quo bene sensi, sequutus Cyprianum suum, qui itidem legit libro aduersus Iudæos primo cap. 14. Vterq; sequutus uidetur Tertullianum, qui libro contra Praxean legit, in quem bene sensi, & hic sequutus ut opinor Irenæum, qui frequenter hoc

quid Græcis

ter hoc modo loquitur. Nam *διδασκαλοι* id Græcis sonat. Vnde illis *διδασκαλοι* dicuntur, celebres & de quibus magna est opinio. Cæterum illud Dilectus, quod mox præcesserat, *ἀγαπητός* est Græcis, quod plerumque uertere solet, Charissimus. Est enim quid nomen, non participium, & omnino plus quiddam indicat, quam dilectus. Atqui si usquam erat charissimus dicendum, hic certe dicendum fuerat, cum de filio Christo loquatur. Et ita citat aliquoties Hieronymus.

EX CAPITE QVARTO.

Vne ductus.) *ἀνῆλθεν*, id est, subductus siue sublatus, uelut e medio abductus. Nec enim protinus coepit prædicare, sed abdidit sese dies aliquot. Porro quod simpliciter dixit, a spiritu, solitus addere sanctum, palam est cum loqui de spiritu, cuius modo meminerat, & ob id addidit articulum, *καὶ πνεύματος*. Nam quoties is accedit, ferè de spiritu sancto sentiendum esse docet Didymus in opere de spiritu sancto. Etia *πνεύμα* pro quocumque spiritu, nonnunquam & pro mentis impetu usurpetur: cum *πνοή* non aliter quam pro flatu positum reperiatur in arcanis literis, subnotante Augustino libro de ciuitate dei decimo tertio. Rursus diaboli nomen ubique reliquit interpres, & in Paulinis epistolis aliquoties, ubi non spiritum impium, sed simpliciter delatorem aut calumniatorem significare uidetur. Id enim Græcis sonat *διὰβολος* a uerbo *διέβαλλε* id est, quod est deferre, traducere, siue infamem reddere. Cæterum quod in Hilario pro a diabolo legitur, a Zabulo, fortassis errori librariorum est ascribendum. Tamen si eadem uox & aliàs apud hunc legitur: nec tamen apud hunc solum. Verum undecumque hoc inoleuit, certe constat ab Euangelistis diabolum appellari: non zabulum siue zabolum ut scriptum reperi in emendationibus codicibus. Sunt qui za positum existimant, pro *είς*, quod a uetustis Græcis in aliquot dictionibus factum esse uerissimum est, nimirum iuxta proprietatem Aeolicam. Sed mirum unde recentiores Latini affectarint eam antiquitatem. Friuolum enim est quod nonnulli zabulum media producta, compositum putant ex za syllaba, quæ Græcis nonnunquam uim habet augendi, ut in *ζῆλον*, & *βελία*, quod abundet consilijs. Dicitur enim accusator fratrum, a *διεβάλλω*. Ad hæc quod hic uertit postea, *ὑψορον*, sæpe uertit non uisime, uertit poterat, Tandem esurijt, siue denique esurijt, ut intelligas cum tum demum sensisse famem.

πνεύμα,
πνοή, quid
differunt

Zabulus, pro
diabolo
Za pro είς

Accedens tentator.) *ὁ πειράζων*, id est, Is qui tentat. Ad eundem modum Paulus apostolus, *μή πως ἐπειράσῃ ὑμᾶς ὁ πειράζων*, id est, Ne quo modo tentasset uos, ille qui tentat, hoc est, ille qui solitus est tentare. Quanquam nomen uideri poterat *πείρα* participium, *ζων*, uelut, *έρων*, pro dissimulatore.

Non in solo pane.) Testimonium est Deut. cap. 8. quod ad uerbum penè retulit Christus. Ut ostenderet tibi, quod non in solo pane uiuit homo, sed in omni uerbo, quod egreditur de ore domini. Cæterum tam Græce quam Hebraice, uiuet est futuri temporis, *ζήσεις*, *πιθήσει*.

πείραζων
participium,
pro nomine,
ut βασις
ζων

Tunc assumit.) *παραλαμβάνει*, id est, Assumpsit, hoc est, comitem abducit. Ac rursum paulo inferius, *παραλαμβάνει* est præsentis temporis. Cæterum pinnaculum, *πτερύγιον* est diminutiuum ab ala quod in alarum morem motetur.

Angelis suis mandauit.) *ἐπιλάσει*, id est, Mandabit, futuri temporis. Atque ita scriptum comperi in exemplari Corsendoncensi, consentientibus tribus Donatianicis. Similiter & apud Hebræos, *יפקד*. Atque ita legitur in psalmo nonagesimo, unde locus hic desumptus est consentientibus & septuaginta: *ὁ τοῖς ἀγγέλοις αὐτοῦ ἐπιλάσει πτερύγιον*. Calumniatur autem Hieronymus hoc in loco calumniatorem, quod perperam citarit scripturæ testimonium, decerpens quod erat commodum, & prætermittens quod offendeat. Omisit enim illud, Ut custodiant te in omnibus uisibus tuis. Deinde tacuit quod ibidem sequitur, Super aspidem & basiliscum ambulabis. Postremo quod de quouis uiro bono dictum est, id detorsit ad Christum, cum ei totus psalmus non queat accommodari. Verum opinor diabolum non ob hoc uocandum in ius quod in erudite citarit scripturam, sed quod maliciose & impie. Ad hæc *μήποτε*, quod suo more uertit, Ne forte: rectius erat, Ne quando.

Dixit illi Iesus rursus.) *παλι* ita positum est, ut utrovis referri possit. Dixit rursus, aut, Rursus scriptum est. Deinde uox ea non nunquam sonat iterationem, non nunquam contrarietatem. Si ad, dixit, referatur, iterationem significat: nam semel ante responderat. Si ad sequens uerbum, contrarietatem, quasi dicas, e diuerso scriptum est, ut opponat scripturam illius scripturæ. At mox haud dubie significat iterationem, *παλι παραλαμβάνει*.

παλι Græcis
bisariam
accipitur

Non tentabis.) Locus est Deuteronomij cap. 6. Apud Hebræos pluratiuo numero legitur, Ne tenteris dominum deum uestrum, secundum quod tentastis in loco tentationis. Et hic Christus tantum decerpit, quantum erat commodum. Reliquit enim quod sequitur: Sicut tentasti eum in loco tentationis, quod ea pars non compererat, nisi in populum Israeliticum.

Si cadēs.) *εἰ προσῶν*, id est, Si prostratus, siue pronus, Qui gestus est adorantis. Eodem uerbo usus est de Magis.

Vade satana.) Quid est uade? Num eni aliquo mittit Christus, ut dicat uade? Græce est *ὑπάγε*, id est, Abi, siue discede. Et additum est in Græcorum codicibus uulgatis; *ὁπίσω με βατάνας*, id est, Post me satanas, at perperam siquidem Origeni credimus. Is enim annotat hanc differentiam homilia prima, Petro dictum esse, uade post me, satanae tantum dictum abi: quod prius illud competat in discipulum, iuxta illud: Venite post me, faciam uos fieri pisitatores hominum. Posterius conueniat in eum, qui tantum reijciendus esset, non etiã ad morem gerendum inuitandus. Nec addit hæc uerba, Post me, Chrysostomus hunc enarrans locum homilia 13. Contra apud Theophylactum adduntur. Proinde nostris exemplaribus hac in parte assentiendum puto, quod conijctim eas uoces ex altero Matthæi loco huc additas a scriptore memori scioloque, quod locis aliquot factum ostendemus. Augustinus enarrans psalmum nonum, legit: Redi retro satana. Atque ita legitur non solum in plerisque codicibus per typographos excusis, uerum etiam in uetustissimo codice ex bibliotheca Paulina apud Londinum, sed dissidente exemplari Corsendoncensi. Apparet Retro positum pro *ὁπίσω με*, sed mihi, ut dixi, probatur Origenis annotatio, præsertim cum uideam Ambrosium aliquoties hoc citato loco, suffragari. Porro *ὄψω* Hebræis sonat, aduersariū, & qui oblitus, atque oburbat. At qui a tergo est, non oblitus. Proinde Petro, qui iam præire domino conabatur, increpans ne subiret mortem, dictum est, Sequere me, discipulum agens, non aduersarium.

Vade & *uade*
post me
Nostr. lectio
presertim
Græce

Satan Hebræis
quid

Adorabis pro
timebis

Dominum deum tuum.) Locus est Deuteronomij cap. 6. Nisi quod illic pro adorabis scriptum est, Timebis in additione uulgata, nec aliud uerterunt septuaginta. Cæterum qui adorat, is reueretur ac timet quem adorat. Præterea quod additum est soli *μόνον*, Hebræus expressit per articulum, *אֶל יְהוָה אֱלֹהֶיךָ* id est, Ipsum dominum. Et illi ipsi seruius, *אֱלֹהֶיךָ יְהוָה אֱלֹהֶיךָ יְהוָה אֱלֹהֶיךָ*.

Tunc reliquit.) *ἀλείπει*, id est, Relinquit præsentis temporis. Idem uerbum quod superius uertit, Dimisit.

In ciuitate Capharnaum.) *εις καφαρναούμ*. Ita scriptum conspiciamus in aureo codice, consentientibus aliquot Donatianicis. Ciuitatē interpres Latinus addidit de suo. At id magis factum oportebat in Nazareth, ob Græcum articulum appositum, *τὸ ναζαρέθ*.

viam maris
non uia

Via maris.) Græcis accusandi casus est, *ὁδὸν θαλάσσης*, id est, Viam maris. Theophylactus Græcus interpres subaudiendam putat præpositionem *ἐν*, aut, *πρὸς*, hoc est, iuxta uiam maris. Nam hic mare uocat lacum Genezareth, in cuius litore sitæ sint Capernaum, Tyberias, Bethsaida, & Chorozaïm.

Galilæa gentium.) *ἐν ἔθνεσιν*, Expressius erat, *ἐν ἔθνεσιν*, articulo apposito. Sunt enim duæ Galilææ, altera cognomento gentium, in sorte Tribus Neptalim, finitima Tyrijs, in qua Solomon 20. ciuitates donauit Chiram regi Tyrionum. Altera est in tribu Zabulon è regione Tyberiadis ac stagni Genezareth, autore Hieronymo. Tamen quidam sic distinguunt, ut gentium referatur, non ad Galilæam, sed ad populum Gentium populus qui sedebat in tenebris.

Præpositio
Græca sub-
audita
Galilææ duæ

In regione umbræ mortis.) Græci secus legunt, *ἐν χάρα καὶ σκιά θανάτου*, id est; In regione & umbra mortis. Etiam si iuxta Hebraicam ueritatem ita uertit Hieronymus, Habitantibus in regione umbræ mortis. Et Hebrais unica dictio est *מְשָׁרָה* composita ex umbra & morte, ut intelligas altissimam caliginem, qualis est apud inferos. Illud annotandum, Habitantibus mutatum est in Sedentibus, Etiam si sedes habitacula dicuntur. Alioqui qui sedent, idem qui modo ambulare dicebantur: Quamquam etiam pro illo ambulabat, positum est, *καθήμενος*, sedens, quemadmodum habebat unus codex Donatiani. Vnde liquet seu Matthæum, seu huius interpretem, sententiã reddere uoluisse, potius quam annumerare uerba propheta. Hieronymus enarrans hunc locum apud Esaiam, testatur à Matthæo iuxta Hebraicam ueritatem citari, etiam si uerbis nonnullis præteritis. Omittit enim Euangelista: Primo tempore alleuiata est, & nouissimo aggrauata est. Quod tamen mire dissidet apud septuaginta. Si quidem pro eo quod Hieronymus uertit ex Hebraica ueritate, Primo tempore alleuiata est terra, Septuaginta uerterunt, *ὁ οὐρανὸς καὶ ἡ γῆ*, id est, Hoc primū bibe, uelociter fac. Nam itidē citat Tertullianus libro aduersus Marcionem quarto. Hoc primum bibito, cito facito. Nec hanc interpretationem, quæ nihil habet affine cum Hebrais, reiecit aut infestat Hieronymus.

Ad dicit aliquo Pœnitentiam agite.) *μετανοήσατε*, ~~ἡμετέρας ἁμαρτίας~~ ἡμετέρας ἁμαρτίας. Græci per *καὶ*, Appropinquauit, siue instat & adest, aut in propinquo est.

occasionem Ambulans autem Iesus.) Iesus non erat in aureo codice. Quamquam arbitror & apud Græcos hæc nonnunquam addi, ob sermonis consequentiã, præsertim si quando decerpta recitantur e codicibus Euangelicis.

Mittentes rete.) *βάλλοντες ἀμφίβλητρον*, Est retis genus, quemadmodum & fagena, hinc dictum, quod undiq; complectatur. Nam rete Græcis, *δίκτυον* est.

Vos fieri piscatores.) Fieri, redundat. Græce est, Faciam uos piscatores. Porro piscatores hominum, mollius est apud Græcos, *ἐλεῖς ἀνθρώπων*. Nam piscator à piscibus dictus est, *ἐλεῖς* à mari, quasi iuxta Gallorum linguã dicas, marinatores, quod in mari uenentur, Quamquam hoc minutulum uelut & illud aliquanto post, Relictis retibus & patre, Græci addunt, suo *αὐτῶν*.

Et sanans omnem languorem.) *θεραπεύων*. Quod saepe uertit, curans: & omnino *θεραπεύω* *θεραπεύω* est mederi pharmacis. Vnde Galenus opus suum de morborum remedijs, *θεραπευτικῶν* appellat. Proinde miror Euangelistã interpretem hoc uerbo ab usum, quod magis uidebatur fugiendum. Quamquam eodem uerbo abusus est Marcus capite primo: *καὶ θεραπεύει πολλούς*. Item Lucas cap. 4. *ἐθεράπευσεν αὐτούς*. Eadem ratio in uerbo Latino curare, quæ in Græco. Hoc loco fuit interpres Latinus, ac uertit sanans pro *θεραπεύων*. Cæterū in Marco ac Luca non uitaui. Non enim statim sanantur qui curantur, & multi sanantur non curati. Deinde *νόσση*, quod planè morbum significat, hic plerumq; uertit languorem. Rursum *μαλακίαν*, quod ad uerbum sonat molliciem, non male uertit, infirmitatem, rectius tamen uersurus, languorem. Est enim *μαλακία* quid languor, leuis ac lentus morbus, qui non affigit quidem lecto, sed tamen facit, quo minus firma simus ualitudine. Deniq; fortasse melius erat, Quemuis morbū, quàm omnem. Neq; enim sanauit omnes ægrotos, sed quemuis morbum: quosdam enim morbos medici putant immedicabiles. Nisi quod omnis pro quouis abutuntur nonnulli Latinorum.

Opinio pro fama Abijt opinio.) *ἀπίθνην ἢ ἀκουήν*, id est, Abijt auditus, ut uerbū uerbo reddam. Nec inficior opinionem inueniri pro fama: uerum non omnia quouis loco quadrāt. Nos uertere maluimus, Dimanauit fama eius, uel ob hoc, quo uitaremus amphibologiam.

Tormina tormentis comprehensos.) *βασάνοις σωματικαῖς*, id est, Qui cruciatibus siue torminibus coarctabantur, siue contrahebantur. A morbis separauit tormina, quorum uolentia corpus omne contrahitur. Torminibus ego malim, ob uitandam amphibologiam: sunt enim & quæstionum tormenta.

Qui dæmonia habebat.) *δαίμονιζομένους*. Vnica uox est, qui à dæmonibus agebantur. Simile est quod sequitur, *σελιωιαζομένους*, quod interpres uertit, Lunaticos: quod certis interuallis furor illos repeteret. Diuus Hieronymus negat hos uere affectos fuisse

fuisse uel syderis Lunæ, cum essent dæmoniaci, sed arte dæmonum factum, quo creaturam dei infamarent. Arbitror ob id Lunaticos dictos, quod furor non esset perpetuus, sed certis recurreret interuallis.

De trans Jordanem.) *καὶ πέραν ἰορδάνου*, Trans Jordanē. Interpres addidit, De. Reperiuntur enim huiusmodi sic posita, ut motum à loco significant. Vt Quintilianus: Salutem publicam trans mare petendam, id est, E transmarinis regionibus. Et peregre redijt, id est, ex peregrinatione. Et foris accessit, id est, aliunde. Nam, De sub pedibus uestris, orationes sunt inaudite Latine. Possit explicare periphra, Foris pro e regionibus ultra Jordanem sitis.

EX CAPITE QUINTO.

Idēs autē Iesus.) Iesus, hoc loco non addit, nec in Græcis, nec in uetustis Latinorū codicibus. *ἰδὼν δὲ τὸν ὄχλον*, id est, Cum uidisset autē turbas.

Beati pauperes spiritu.) Video theologorum uulgus, inter quos est & Beda, id interpretari de tenuitate facultatum, & qui scripsit in hunc Euangelistam opus imperfectum, annorat quod dictum sit *πτωχοὶ* non

πένυτες, id est, mendici non egeni, ut exprimeret summam egestatem, cum potius referendum sit ad animi celsitudinem ac ferociam. Si quidem Græci *μεγα πνεύη* dicunt elato esse animo, ac præferoci, cuiusmodi fere sunt principes, aut qui regnum ambiunt. Atq; hic est fermè malorū omnium fons. Ad hunc sensum facit & id, quod annotatur, Quoniam ipsorum est regnum cœlorum. Porro pauperes spiritu dixit, quod diuitum familiaris sit ferocia: Certe diuus Augustinus palam in hanc sententiã interpretatur, cōmentariorum; quos in hunc domini sermonem edidit, libro primo, ac rursum enarrans psalmum septuagesimum tertium. Neq; dissentit Hieronymus, ita scribens: Adiunxit spiritu, ut humilitatem intelligeres, non penuriã. Itidem interpretatur & Chrysostomus homilia in Matthæum decimaquinta. Et huic cōsentiens Theophylactus. Neq; secus, diuus Hilarius in Canone Matthei. Itaq; coactius & alie nius mihi uidetur hic inducere quæstionē de professione mēdicitatis aut uoluntariæ paupertatis: sed dominus per modestiã ac submissionē sui ostendit uiam ad ueram sublimitatem, Nam Adam per superbiam deiectus est à regno in seruitutem.

Beati qui lugent.) In Græcis codicibus prius est, Qui lugent: postea Beati mites. Id opinor casu factū, quod in huiusmodi recensionibus subinde labi soleant librarij.

Misericiordiam consequentur.) *ἐλεηθῆσονται*. Cur non est ausus uti periphra in consolabuntur, cum hic non uereatur facere. Hilarius longiore, sed dilucidiorē circumuisione est usus, Quia ipsis, inquit, misericordiam præstabit deus. Et Augustinus, Quoniam ipsorum miserebitur deus.

Beati mundo corde.) *καθαροὶ τῆ καρδίας*, id est, mundi corde. Pro quo Augustinus dictione composita legit, mūdīcordes, cum Græcis duæ sint dictiones. Fortassis hic non parum quadrasset, Puri corde, quod mundicies sordibus magis opponatur, purum autem proprie dicatur, quod nullius admixtione sit uitiatum: nam oculorum uice posuit cor. Et aliàs oculum simplicem uocat.

Beati pacifici.) *εἰρηνοποιοὶ*. Vt intelligas haud satis esse Christianis, ipsos esse pacatos, nisi accesserit & inter alios pacis conciliandæ studium. Annotauit hoc diligenter Chrysostomus. Sed hæc, ut nunc ferè sunt mores, surdis canuntur.

Cum maledixerint uobis homines.) Homines non est in Græcis libris, sed hoc uel interpres, uel quod probabilius est, librarius addidit de suo: quanq; non erat admodum opus. Id eò uisum est admonere nequis frustra philosophetur hic in dictione homines. Quod genus est apud Paulum, si adhuc hominibus placerem.

Et persequuti uos fuerint.) Haud perperam interpres de suo repetit, Vos, quod apud Latinos maledicere & persequi, non recipiant eundem casum quem apud Græcos. Addidit iterum, homines, quod nec apud Græcos est, nec in aureo codice.

Omne malum.) Græci codices quidam addunt uerbum, *πάν πονηρὸν ἔργον*, id est, Quod uis malum uerbum. Consentit exemplar quod à Leone pontifice missum sequuti sunt Hispani, licet Chrysostomus citans hunc locū lib. 3. ca. 11. De sacerdotio non addat *ἔργον*, καὶ ἐπ' αὐτῷ πάν πονηρὸν καὶ ἔργον, & dixerint omne malum aduersum

uissimæ que proxima sit homicidio per fatue. Alioqui plerūq; grauius peccat, qui ta-
Racha siue ro citus irascitur, quam qui conuicijs debacchatur. Nec desunt qui recha doceant ef-
ch non esse se legendum, non racha, quod Chaldeis sonet rocho. Eam uocem nolunt esse inter-
interiectio iectionem, sed simpliciter significare uacuum. Nec esse conuiciū, aut si est, leuius
nem esse conuiciū, quod competat in eum qui careat eruditione, aut alia re, quam sibi
 quisq; parare ualeat sua industria, cum fatui cōuiciū pertineat ad impietate. Quod
 attinet ad dictionem racha, si recha legendum est, quum in codicibus Græcis ac La-
 tinis summus sit cō sensus, aut Euangelista reprehenditur si Græce scripsit, aut inter-
 pres quem oportet antiquissimum fuisse, quisquis fuit, nam quidam autumant fuisse
 Ioannē Euangelistam. Deinde quū dominus sit usus uulgarī lingua, quæ Syrō Chal-
 deoq; sermone corrupta fuit, si Chaldei pro racha dicunt rocho, quid mirum, si domi-
 nus pro recha dixit racha. Neq; em sequitur, sic cōscribitur in Veteris testamenti uo-
 lumīnibus, igitur sic pronunciauit Christus, tamen Græci codices rhaca habent nō
 racha. Quod attinet ad distinctionem fatui constat Græce scriptum *μαρς*, quid He-
 braice scripserit Matthæus nobis incertum, qua uoce Paulus usus est de discipulis do-
 minū: quæ stulta sunt mundi elegit deus: non utiq; significans impios, sed humiles &
 imperitos iuxta mundum, & ipse Paulus agnoscit stulti uocabulum, non quod uere
 stultus esset, sed quod stultorum sit de seipis magnifice prædicare, quod tamen non
 est impietatis, sed ineptum potius, si modo uera prædicent. Iam ut non est cōuiciū,
 si quis hominem tardum obiurgans appellet tardum, ita non sit cōuiciū, si quis ho-
 minem impium emēdare cupiens, appellet stultum. In singulis igitur subaudiendum
 est, si quis iratus dixerit, racha, si quis iratus dixerit, fatue. Quidam philosophantur
 in dictione fratris, quasi fratres non sint nisi qui cōmunem agnoscūt patrem, Ego ar-
 bitror hic nomine fratris omnes homines intelligi. Etenim quum dominus præcipi
 at, ut maledicentibus impijs benedicamus, cui concedit dicere fatue duntaxat iuxta
 sensum quem indicauimus.
συνεσπριον Concilio.) Non est *βελε*, quod & ipsum significat concilium, sed *συνεσπριον*, quod
βελε confessum iudicium significat, id quod indicatum est & à Chrysostomo. In huiusmo-
 di confessibus, uelut Athenis in curia Martis, grauiores causæ solent agitari. Nam
 in iudicio quod interdum ab uno peragitur multa spes est elabendi, ad synedrion
 non nisi grauis causa defertur, iamq; non tam de damnando reo quam de supplicij
 modo delibatur.
Gehenna quid Gehenna ignis.) *εις γεενναν το πυρος*, id est ad gehennā ignis. Sed Hebraice ma-
 gis quam Græce aut Latine dictum est, gehennæ ignis, pro gehennæ incendio, siue
 gehenna ardente. Porro apud Hebræos gehenna *גהנון* sonat, Vallis ennon, de
 quo inferius plura dicemus capite decimo.
 Reconciliari fratri tuo.) Palam est hic uerbi modum errore librariorum fuisse mu-
 ratum, reconciliari, pro recōciliare imperatiui modi, *εξαμαρτυρι*. Vnde nos uertimus
 reconciliari, ne perinde facilis esset deprauatio. Certe reconciliare legitur & in per-
 uetustis Latinorum exemplaribus, uelut in Paulino. Et in Corsendoncensi manife-
 stum rasuræ uestigiū indicabat, & illic scriptū fuisse reconciliare. Omittā *υπαγε*, abi
 potius uertendū fuisse, q; uade. Nec esse, offeres, sed *προσφορε*, id est, offer, siue adfer.
 Esto consentiens.) *ιδι θυνοωυ*, id est, Esto beneuolus, siue quod addit Hierony-
 mus, benignus, etiamsi non uideam quid benignus respondeat ad *θυνοωυ*. Nonnulli
 uerterunt concors quemadmodum indicat Augustinus.
αυτι διν Et aduersario.) *αυτι διν*. Non absolute sonat aduersarium, sed aduersarium cause,
 siue litis. Siquidem actorem sentit, qui reum facit, & in ius trahit. Rursus autem *μη*
καγεεργε ποτε, Ne forte, uertit cum rectius sit, Ne quando, aut simpliciter, Ne. Præterea *ωσγ*
uarie trans *εεργε*, quod hic uertit ministro, nonnunquam carnificem transfulit, aliās exactorem.
 Est autem is qui exequitur iudicis sententiam.
 Nouissimum quadrantem.) *εχαδυ κοσδιντω*. Cur non potius extremum quam
 nouissimum? Nec enim de temporis agitur ordine, sed de summa. Deinde apparet
 hic quoq; Romanam uocem usurpatā ab exteris, id quod in plerisq; fit, sed depraua-
 te. Est autem quadrans nummulus, quarta pars assis, quam à tribus uncijis Plinius tri-
 uncium

uncium uocat. Gulielmus Budæus immortale suæ gentis decus: utpote uir non so-
 lum omnium quos unquam Gallia genuit eruditissimus, uerumetiam diligentissi-
 mus, eundem esse putat, qui Ciceroni dicitur teruncius. Atq; cum nummum uulgo *Triuncius*
teruncius ceu minutum contemptui fuisse, prouerbio quoq; testatum est, id quod in Chiliadi-
 bus nostris adnotauimus.
 Mœchatus est eam.) Vt dissimulē interim, quod toties iam uertit quia pro quod:
 ut demus mœchari Latinis esse receptum: Nam & Catullus mœchari dixit, & Te-
 rentius mœchum. Quis unquam Latinus dixit, mœchatur illam? Proinde si mœcha-
 ri hoc loco significat adulterium cōmittere, uertēdum erat ad hunc modum, Qui uī-
 derit uxorem siue matronam ad concupiscendam eam, iam adulterium cum illa com-
 misit. Sin mœchari positum est pro quouis illicito concubitu, quemadmodum ali-
 quoties inuenitur, pro mœchatus est dicendum erat, Stuprauit eam, siue ut Suetoni-
 us loquitur, adulterauit eam.
 Scandalizat te.) Mirum est Græcam uocem usq; adeo placuisse, cum dicere licue-
 rit, Offenderit, siue obstaculo, aut offendiculo fuerit. Nam quod *εβαλε*, id est, Exi-
 me, siue extrahe uertit, Erue, reprehendi non potest.
 Quam totum corpus tuum.) Huiusmodi sermonis character apud Græcos inue- *Quam Græ-*
 nitur, & apud nonnullos Latinos, sed græcissantes. Verum id, cum additur *η*, ut sub- *cis subauditur*
 audias *μαλλον*. At hic secus habetur, *κα μη δλον*, & nō totum &c. Atq; itidem in par-
 te proxima. Proinde mirum est interpretem affectasse græcicum schema, quod ser-
 mo Græcus non habebat. Nec est, Eat in gehennam, sed *βλαθη*, id est, conijciatur.
 Etiamsi sic loquuntur Græci *βλαη οωρανης*, Abi ad coruos, sed subaudientes *σταν*
σπυ, quasi dicas, abijce teipsum, siue aufer te.
 Libellum repudij.) Quod Græce unico uerbo dicitur *απιστοιον*, quasi dicas, diuor *Απιστοιον*
 tionale, hoc est, libellum diuortij. Annotauit hoc loco Chrysostomus, quod præcipit *quid*
 de uxore non relinquenda, pendere ex superioribus: Inter tales enim, quales paulo
 ante descripsit, neq; quisquam eijcit uxorem nisi adulteram, neq; quisquam recipiet
 alienam cum iniuria prioris mariti. Moxq; subiungit de non *Turare uetitū*
 iturando, quod ita uetur *Christians*
 it, ut nihil omnino exceperit. Et tamen quasi non sit hoc à Christo serio dictum pas-
 sim iuramus. Certe uotis omnibus optandum, ut tales sint Christiani, ut neq; diuor-
 tio sit opus, neq; iureiurando.
 Qui dimissam duxerit, adulterat.) *μοιχαται*. Quod uerterat mœchatur, tandem *Adulterat. La-*
 transfert adulterat. Quamquam aliud est adulterare, quam adulterium committere, *tinis non poni*
 quoties absolute ponitur. Augustinus de adulterinis coniugijs ad Pollentium, indi- *tur absolute,*
 cat hanc clausulam, Et quicumq; dimissam duxerit, mœchatur, in nonnullis codici- *quemadmodū*
 bus Græcis ac Latinis non ascriptam fuisse: quod ex superiore sermone satis conse- *mœchat*
 quatur. Quod tamen apud neminem alium reperi, uel scriptum uel annotatum.
 Iterum audistis.) *παλιυ ηκοςετε*, Rursus audistis. Nec enim iterationem signifi-
 cat, sed ordinem.
 Neq; per coelum.) *μησε εν υρανω*, id est, Neq; in cælo, quam tamē præpositionem,
 opinor iuxta proprietatem Hebræi sermonis, apostoli subinde usurpant pro per, ut
 in digito dei, & In nomine tuo prophetauimus, quæadmodū suis indicauimus locis.
 Est, est: non, non.) *ναε, ναε, υ, υ*. Quod hic uertit est, Græcis est aduerbium affirman *Naε*
di, ναε, sed quod usurpetur & à Latinis. Interpres aliquoties uertit, Etiam, quod uul-
 go parum eruditi dicunt Ita: quasi ita respondeat negationi, Non. Ac reperitur qui- *Ita quomo-*
 dem apud Terentium ita, sed dictum ab improbius respondente. Quod genus est il- *do affirmat*
 lud, Sic erit. Cæterum nemo putet conduplicationem ad eundem pertinere, sed pri-
 or pars ad interrogantem pertinet, posterior ad respondentem. Nisi sic accipias, Si
 sermo uester affirmat, uere affirmet, sin negat, uere neget. Quod secus habet apud
 istos, qui quod pollicentur non præstant, & quod se negant facturos, faciunt.
 His abundantius est.) *το δε πδισοδυ τοδιν*, id est, Quod præter hæc accesserit. Mi-
 re torquent hunc locum Theologi quidam, A malo est, alij interpretantur, à malo
 diffidentis, non à malo iurantis, alij à malo pœnæ, non à malo culpæ. Verum opi-
 nor Christum simpliciter sensisse, perfectis (Nam de his loquitur) omnino non esse
 iurandum

jurandum, pro rebus hisce, pro quibus uulgus deierat. Alioqui in causa fidei, aut pietatis, etiam Christus & apostoli iurant. Vult enim suos esse tales, ut non sit opus ullo iureiurando. Quorsum enim attineat iurare, si nemo sit, qui quenquam uelit circumuenire, etiam si id possit impune, sed e suo quisque alterum aestimans animo nemini diffidat? Nam qui uere sit Christianus, etiam suo incommodo consulit commodis alienis, tantum abest, ut ullum uelit fallere. Et charitas adeo credit omnia, adeoque non diffidit, ut parum etiam honesta, quoad potest, interpretetur in bonum. Hac autem ratione multarum questionum nodi dissolui poterunt, si intelligamus Christum non simpliciter hac uetuisse, sed uetuisse eo more fieri, quo uulgato more hominum fiebant. Sic uetuit irasci, sic uetuit salutare quenquam in uia, sic uetuit discescere, sic uetuit resistere malo, sic uetuit appellari magistrum, sic uetuit uocare patrem in terris. Verum haec ad institutum proprie non pertinent.

Dentem pro dente.) Graeci addunt conjunctionem, & ἡ ὀδὸνται ἀντὶ ὀδόντος. Eadem additur in uetustis exemplaribus Latinis. Illud obiter adnotandum, in huiusmodi orationibus ne posse quidem apponi Graecum articulum, quod quilibet oculis & quilibet dens significetur.

Quo prohibetur resistere malo Non resistere malo.) μὴ ἀντὶς τῷ κακοῦ καὶ πονηρῷ. Malum uel ad rem referri potest, uel ad hominem, praeterea potest ablatiuus esse instrumenti. Nolite resistere cuiquam, malo, hoc est iniuria, siue uersutia. Hic sensus placuit Chrysostomo, quum ait resistendum homini malo, sed patientia: non enim ignem igni extinguere, sed aqua. Mirum est autem hic additus articulus quam uim habeat, καὶ πονηρῷ, quasi certum malum significet. Nisi forte uoci appositue adiunctus est: quasi dicas ei qui malus est. Quidam interpretantur nomine mali significatum diabolum, quorum est Theophylactus. Quis autem sic loquitur? Dico tibi non abire, pro eo quod est, iubeo ne usquam abeas.

Illud Ieremiam, quod uersis uertit, Si quis, pro quisquis, nisi forte legit, ἄπισ. Item quod spiritus, id est, Verte, siue obuerte, transfudit praebere. Augustinus alicubi legit Para.

Præbere maxillam, quo modo intelligendum Præbe ei & alteram.) Haec Christi hyperbole mea sententia nihil aliud docet, quam summam patientiam, animique moderationem, utque tantum absumus a cupiditate uindictae, ut ultro parati simus alteram potius iniuriam admittere, quam malum malo pensemus. Atque hoc fortasse sensit Augustinus, cum aliis tum in libello de mendacio, & libro uigesimo secundo contra Faustum, scribit illam praeparationem alterius maxillae in corde faciendam, non in corpore. Nec enim hoc sensit Christus obuertendam sinistram malam, ei qui dextram percusserit, sed ea nos uoluit esse lenitate, ut ad alteram iniuriam accipiendam simus paratiores, quam ad retaliandam priorem. Neque uero continuo cum mendacio coniunctum uideri debet, quicquid habet hyperbolen. Quam & aliis annotauit praeter Origenem, Hieronymum, & Chrysostomum, diuus Augustinus in diuinis literis. Quod genus illud in libro Iudicum: Camelis eorum non erat numerus, & erant sicut arena, quae est in littore maris. Rursum illud in psalmis: Ascendunt in caelos, & descendunt usque in abyssum: nempe de undis maris uicissim attollentibus sese, ac subsidentibus. Certè schema hoc palam annotauit Augustinus in epistola ad Marcellinum quinta, ostendens, si quis tropum sermonis rejiciat, magis conuenire ut in sinistram primus ictus dicatur exceptus, quod in hanc magis, quam in dextram fertur impetus ferientis. Idem admonet in Luca non fieri ullam sinistram, dextrae uero mentionem: ut intelligamus hoc loco sinistram ac dextram nihil aliud esse, quam unam & alteram. quemadmodum in alia quadam parabola, quinque talenta posuit pro plurimis dotibus, duo pro mediocribus, unum pro minimis. Caeterum animaduertendum est, ut subito mutarit numerum. Ego autem dico uobis: Sed quisquis percusserit te in maxillam &c. Non ob aliud, nisi quod hic numerus accommodatior est ad infigendum animo quod dicitur, dum quisque sibi dicitur.

Hyperbole Præbere maxillam, quo modo intelligendum

Dextra ac sinistra pro uero, aut altera Numerus cur aliquando mutatur

Et pallium.) καὶ τὸ ἱμάτιον. Hic recte distinxit uestimenti genus. Siquidem χιτῶν, ἱμάτιον tunica, uestis est interior, ἱμάτιον exterior quae Romanis est toga, Graecis pallium, χιτῶν Nisi quod ἱμάτιον, apud Graecos interdum pro quouis uestimenti genere ponitur. Species pro Vnde recte monet Augustinus hunc esse sensum, si quis tollat unam aliquam uestem, concede illi potius si quid aliud habes uestitum quam contendas. Alioqui praeposterus esset sermo. Pallium enim quae summa uestis est primum detrahitur, deinde tunica.

Mille passus.) μίλιον γὰρ, id est, Miliarium unum. Alioqui non respondet quod sequitur, Alia duo.) Ne illud quidem, alios duos. Atque hic rursus Graecus usurpauit uocem Latinam: Etiam si huius uocis mentionem fecit Hesychius. Nec est Alia duo Graecis, sed ἡ παρὰ μετ' αὐτοῦ δόξα, ut intelligas duplum oportere concedi, simplum extorquenti: quemadmodum docuit de maxilla, & ueste. Etiam si diuus Augustinus philosophatur hic in numero ternario, Theophylactus & Chrysostomus non attingunt. Nam quod ἀποδοῦναι, id est, Poscenti te, uertit, petenti abs, te recte fecit.

Ne auertaris.) μὴ ἀπετραφῆς, Ne auerferis, ut legit Augustinus, hoc est, ne reicias. Quamquam & auertor reperitur, ut sit uerbum depositiuum, sed in carmine usitatius, ut apud Boetium:

Eheu quam surda miseros auertitur aure. Sicut praueertitur. Diliges proximum tuum.) Graeci εὖ πλοῖον appellant familiares, & quibuscum habemus arctam ac domesticam consuetudinem, non solum cognatos. Neque enim est superlatiuus gradus apud illos.

Et odio habebis inimicum.) Hoc quoniam non legitur in Veteris instrumenti literis, quidam interpretantur hanc esse additionem pharisaeorum, non scripturam. Idem praedicant de caeteris articulis, quasi Christus nihil addiderit praecipitis legalibus, sed tantum explanauerit. Certe diuus Augustinus in priore libro quo enarrat hunc locum, sic refert, quasi reperiatur in sacris libris: Sic enim ait: Nec quod in lege dictum est, oderis inimicum tuum, uox tubertis iure accipienda est, sed permittentis infirmo. Tale nimirum erat Iudaeorum uulgus. Quemadmodum in irascendo accipimus tropum, itidem & in odio receptus nodum explicat. Certe Chrysostomus fatetur, dominum olim non exegisse ab infirmis, quod suo tempore praecipit iam instructoribus.

Diligite inimicos uestros.) Post haec uerba, particulam addunt Graeci codices, inter quos & Theophylactus, quam in nostra editione non reperio. ὁλοκαύτω καὶ παρακλήσει ὑμᾶς, id est, Bene precemini deuouentibus uos. Quam sanè nec Hieronymus addit, nec Chrysostomus. Proinde haud scio, an eam studiosus aliquis ob affinitatem sententiae, ex epistola Pauli ad Romanos huc ascripserit. Nam hac occasione comperimus locos aliquot immutatos.

Pro persequentibus & calumniantibus.) ἐπερραζόντων καὶ θωπόντων: quorum utrunque pene idem ualeat, nam ἐπὶ ἡρᾶ Graecis dicitur insultus proprie in bello, quasi dicas, ἐπὶ ἡρᾶ, à Marte. Hinc dictum apparet uerbum, ἐπερραζώ, quod est uexo, siue uim facio, & impeto. Sed quoniam Graeci docent ἐπερραζώ nonnunquam idem ualere quod βλάπτω, nos uertimus laedunt.

Qui solem suum.) τὸν ἥλιον, id est, Quia solem suum. Licet refragantibus exemplaribus Latinis. Et fieri potest, ut interpretes pro ὅτι legerit, ὅς, siue ὅσις. Quamquam hoc nihil refert ad sensum. Et ἀνατέλλει, recte circumlocutus est, Orii facit, siue expromit. Item, Pluit Graecis est βρέχει, rigat. Rursum:

Quam mercedem habebitis.) Graece est, ἔχετε, id est, Habetis, praesentis temporis, ut rei significatio sit, non temporis. Porro mercedem pro gratia posuit.

Et publicani.) τελῶναι, id est, qui uectigalia redimunt, unde & redemptores dicuntur. Genus hominum olim infame apud Iudaeos, nunc apud Christianos, cum primis honestum. Nec id sanè mirum, cum insitiores, ac mensarii omnibus pene anteponantur apud utriusque Reipublicae summates, quos nec Aristoteles, nec Tullius inter honestos ciues haberi uult. Nec est, Hoc faciunt, sed ὁ αὐτὸς, id est, Idem faciunt. Et salutaueritis, est ἀσπασθηδε, quod non est simpliciter salutare, sed osculo & complexu salutare, quod olim ex more fiebat inter amicos, non solum apud Iudaeos, uerum etiam

etiam apud Græcos & Romanos. Alioqui uulgare est officium obuiò dicere saluè.

Fratres uestros.) Pleriq; Græci codices habent, ὡς φίλοι ὑμῶν, id est, Amicos uestros. Verū Iudæi fratres appellāt quomodolibet cognatos. atq; ita legit Hieronym.

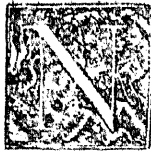
Quid amplius facitis.) ἡ πόλις ὑμῶν, Quid eximium, aut quid supra ceteros.

Nonne & ethnicis.) Rursus hoc loco nonnulli codices Græci habent κληῶναι, id est, Publicani. Ceterū ex interpretatione Chrysostomi, deprehendere licet illum ethnici legisse cum ait: Propter quod etiam hic Gentiles & publicanos producit in medium, ut talibus discipulos comparando personis, etiam pudore ad uirtutem accendat. Certe Theophylactus repetit hic κληῶναι, id est, publicani. Nam ethnicus gētilis sonat, qua Græca uoce uidetur interpres delectatus, ob id, opinor, quod gentilis aliud quiddam significet Latinis auribus, nempe gentis affinitate coniunctum. Ac rursus, non est hic, Hoc faciunt, sed Sic faciunt, ὡς ποιεῖτε.

Gentilis quid proprie Latine dicitur

Estote igitur uos.) ἔσθε, id est, Eritis. Interpres legisse uidetur, ἔσθε. Omitto, quod ὁ ὡν τῆς ἑρανοῦς, quod uertere solet, Qui est in cœlis, nunc mutauit, cœlestis. Ceterum coniunctio &, sicut Et pater, non additur apud Græcos. Tantum est, Sicut pater uester cœlestis.

EX CAPITE SEXTO.

In iustitiam uestram.) Græcis est, ἐλεημοσύνη, id est, Eleemosynā, non iustitiam, ut respondeat quod sequitur: Cum ergo facis eleemosynam. Ita legit, & interpretatur Chrysostomus & Theophylactus. Tamen si Hieronymus iustitiam legit, sed interpretans eleemosynam. Atq; item Augustinus sermone secundo de uerbis domini ex Matthæo, similiter interpretans, ut legit. Illud obiter obmonendum, Latinos usurpantes Græcam eleemosynæ uocem, fraudare illam una syllaba, cum Græcis habeat sex syllabas.

Eleemosyna sex syllabis

Videamini ab eis.) Augustinus eo quem modo citauimus loco indicat hanc partem sic addendam orationi superiori, ut finem significet coniunctio Ut, nō sequam. Neq; enim uetat cōspici recte facta, sed nō uult hoc animo fieri. Apud Latinos enim hic sermō anceps est, ut uideamini, id est, sic ut uideamini, aut hoc animo ut uideamini. Ceterum in Græcis nulla est amphibologia, πῶς τὸ θεαθῆναι, Rursus in eo quod sequitur:

Ut aliquoties sequela significat, non sine

Mercedem non habebitis.) Verbi tempus mutauit, ἂν ἔχητε, id est, Non habebitis.

Hypocrita Græcis histrio

Sicut hypocrita.) Hæc quoq; de uocum est numero, quibus interpres uidetur delectatus. Alioqui ὑποκριτής Græcis histrionem significat: hoc est, qui ficta persona fabulam agit apud populum, quos eosdem actores uocamus. Vnde quam nos pronunciationem, aut actionem dicimus, illi ὑπόκρισις appellant. Quamq; quisquis quouis modo simulat, ac fingit, hypocrites uocari potest. Vnde Paulus, ἀγνοεῖτε ὅτι ἡ ἀγάπη ἀνυπόκριτος, id est, Charitas non ficta, simulandi nescia. Ceterum quod ad histrionicam gestulationem attinet, belle quadrat quod modo dixerat, πῶς τὸ θεαθῆναι, id est, Ut spectentur, quod actorum est, & hinc theatrum. Quis enim mimus, quis histrio minus est id quod uidetur, quam isti qui inani labiorum motu, & uocum strepitu uideri uolunt precari deum, cumq; illo colloqui? Aut qui Iudaicis cæremonijs sanctimoniam mentiuntur? Rursus quod hic uertit, In synagogis, apertius erat, In cōciliabulis. Significat enim cōuenticula, quæ solent fieri in plateis, ac foro, seu truijs. Et uicos hoc loco intellige, non eos qui non sunt oppida, sed in quos diuiditur urbs. Nam paulo post meminit platearū, quæ proprie dicuntur uia latiores, in quibus solent fieri plebis conuenticula, in qua dictione philosophantur quidam, quod impiorum ciuitates plateas habent, quum uia uirtutis sit arcta. Ad hæc:

Synagoga cōciliabulum

Platea quid proprie

Receperunt mercedem.) ἀπέχου, id est, Habent, siue tulerunt. Nam ἀπέχου, id est, nat quod alicunde sit acceptum.

ἀπέχου quid proprie

Nesciat sinistra tua.) Græce duæ sunt dictiones. μὴ γινώσκῃ, nesciat.

Hyperbole

Nesciat sinistra tua quid faciat dextera.) Nō absq; figura dictum est, sed ὑπερβολῆς, quasi dicas, Ipse nescias, quod facis, si fieri potest, tantum absit, ut alijs ostentes. Figuram annotauit & Chrysostomus homilia 19. & hunc sequutus Theophylactus. Ceterum addunt Græci, ὅτι ἔστι φανερόν, id est, in propatulo, siue in aperto. Quod tamen

tamen Augustinus negat se comperisse in Græcis codicibus, & ideo nec exponendum arbitratur. Theophylactus interpretatur etiam, ὅτι φανερόν, quum manifestabuntur omnia bona malaq; opera. Mihi germana lectio uidetur quæ probat Augustinus.

Reddet tibi.) Græce est, ὡς τὸς ἐκπέλωσθαι, id est, Ipse, siue idem reddet tibi, quo di lucidius distinguat personam patris, ab eorum persona quibus confertur beneficiū.

Et cum oratis.) καὶ ὅτ' αὐτὸς προσεύχῃ, id est, Cum oras. Nam & paulo ante usus est numero singulari, Cum facis eleemosynam. Etiam si mox uariat, Nec est:

Non eris, sed ἂν εἶσθαι, id est, non eris.) Et in nonnullis Latinorum codicibus ascriptum est, sicut hypocrite, tristes, quum hæc dicitio tristes nec apud Græcos sit in nostris emendationibus.

Qui amant.) ἀγαπῶν. Quod licet significet, amant, tamen Græcis frequenter uirginitatis pro solent. Hoc certe loco magis quadrabat, loqunt. Rursus est:

Amant Græce pro solent

Synagogis.) Quod nos uertimus, conciliabulis. Et anguli uocantur nō recessus, ut uulgus accipit, sed flexus uiarum, ueluti iuxta compita, ac truias.

Ut uideantur ab hominibus.) ὅπως αὐτὸς φανερόν, id est, Conspicui sint hominibus, seu potius ut conspicui possint esse. Ceterum:

In cubiculum.) Est κμαῖον, quod Latine penu, siue cellam appellāt, ubi reconduntur, quæ ad usum domesticum pertinent, nos conclauē uertimus. Interpres Origenis quisquis fuit, Nam Hieronymum non esse stylus arguit, homilia in Matthaum uige simatertia, uertit promptuarium: quod tamia Græcis dicatur, quos nos promos con dos appellamus. κμαῖον, tamen utruq; significare, uel cellam promptuariam, uel conclauē, seu cubiculum, testis est Hesychius.

Tamias, promus condus

Clauso ostio.) Græci addunt, tuo, οὐ. Atq; item uetusti Latinorum codices, quod sua quisq; domi maxime in occulto sit. Præterea:

Patrem tuum in abscondito.) Nonnulli codices habebant, ὅτι ὅτι ἔστι κρυπτόν, id est, patrem tuum qui est in abscondito, ut certum intelligas patrem, diuersum à corporali, & arcanum singulare, quo pater occultatur cœlestis qui nusquam non adest, sed nobis occultus. Ac rursus additur,

In manifesto.) ὅτι ἔστι φανερόν. Atq; ita legit Chrysostomus homilia decimasexta. Annotauit & hoc loco tropium sermonis Chrysostomus. Neq; enim hoc sensit Christus, non esse Christianis precandum, nisi in penuario domus, sed non magis affectandum, ut homines laudent precantem, quam si abditi in retrusissima ædium parte soli precentur.

Addunt Græci quod in nostris abest

Nolite multum loqui.) μὴ βαττολογεῖτε. Græcis est dicitio composita pro uerbialibus, à Batto quodam poeta, qui conscripsit hymnos, in quibus eadem subinde inculca uit: quemadmodum copiosius explicatum est in Chiliadibus nostris. Huc alludit Ouidius cum Battum indicem eadem facit iterantem. In illis Montibus, inquit, erant, & erant in montibus illis.

Battologia ex prouerbis

Cuius βαττολογισμὸν ridicule imitatus Mercurius, Et me mihi perfide prodis,

Me mihi prodis ait. Sunt qui malint Battum fuisse quempiam balbum, & hæsitati ore, impeditaq; lingua: cui uidelicet hominū generi peculiare uidemus, cū ne semel quidē, quod cupiunt, possint effari, uoces easdem iterū atq; iterū repetere. Vnde quod hic docet Christus, non solum pertinet ad immodice prolixas preces, cum alio qui Paulus iubeat nos citra intermissionem orare, & ipse Christus legatur orasse prolixius: uerum etiam ad illos, qui superstitiose preculas easdem sine fine iterant. Quo quidem morbo, utpote non uacant Christiani quidam, ut in his summum pietatis fastidium collocent. P...

Superstitio quorundam in precibus

quid super hac re sentiam, satius est non attingere: partim quod res patet explicari non possit, partim quod fortassis nec citra periculum: ne dum huic malo mederi conamur, alterum inuitemus grauius: ut sunt, qui uitijs suis patrociniū undelibet aucupentur. Illud dicam, non esse prudentis cum suo seculo pugnare. Et bone mentis est, maiorum decretis libenter ac simpliciter obsequi. At rursus illorum est, ut summa uigilantia, quod sit optimum, & cum Christi dogmatis maxime

maximè consentiens statuunt. Hieronymus admonet, ex hoc loco natam hæresim quorundam, qui Christianorum preces ueluti superuacaneas in totum aspernabantur.

Publicas preces conuenit moderatas esse, et sanctas

Philosophari nolentibus inductio nibus, senes consulat oportet

Βασιλογειν πολυλογια

Leuius uideri poterat quam ut operæ precium esset admonere apud Græcos non esse uerbum nolite, etiam si latine uertit interpres, nisi uiderem Augustinū in hac uoce frustra philosophari, quum aliās, tum in libro De gratia & libero arbitrio ad Valentinum cap. 2. Ratiocinans enim hominem sua uoluntate in lege dei consistere, subiicit hæc uerba.

Sicut Ethnicici faciunt.) Faciunt non additur nec apud Græcos, nec in aureo codice, nec in Donatianicis.

In multiloquio.) Hic non est βασιλογειν, sed proprio usus est uerbo πολυλογια: uelut exponens quid dixerit, βασιλογειν.

Petatis eum.) πετω υμεις ουκ οραβιτε υμεις. Et Latinius & apertius dixisset, Priusquam petatis ab eo. Deinde, πετω υμεις, id est, Orate uos, non Vos orabitur. Maior enim est pronominis emphasis in fine appositæ, quo discernat illos ab ethnicis.

Qui es in caelis.) Articulus Græcus ueluti distinguit illū patrē à patre terrestri, δ υν ποις ορανου. Perinde quasi dicant. Nos in terris patrem nescimus, ex te uno pendemus pater caelestis: à quo nobis petenda sunt omnia, quibus opus est ad uerā uitam.

Sanctificare pro illustra re

Sanctificetur nomen tuum.) αγιαδινω. Sanctum dicitur non solum purum, & impollutum, uerum etiam uenerandum, & inuiolatum. Et Augustinus explicans tropos Veteris instrumenti libro quarto, ostendit hic Sanctificetur dictum, non pro eo quod est fiat sanctum, sed pro, declaretur sanctum. Quanquam apud Hieroniam queritur deus nomen suum pollui inter gentes culpa suorum. Nullum autem probri genus intolerabilius ingenuis animis, quam parētum ignominia. Siquidem uerissime dictum est apud Græcum tragicum:

Δεδοι γαρ αυθρα και θεασωσιν λαχνης τις η οταν ουιδε μητρος η πατρος ηενεα. Rursum nulla res æque fulcit, & exhilarat filiorum animos, ac parentū gloria. Nam hos affectus, quos hominum uulgius habet erga corporeos parentes, transfert in deum. Quod genus est & illud quod sequitur, Adueniat regnū tuum. Si patres ad amplos honores prouehantur, sub eorum umbra regnant & filij, & sibi putant accrescere quicquid dignitatis, aut autoritatis accreuit patri. Iam ut regni, ita & familiae in hoc sita est felicitas, ut autoritati patris, aut regis morigeri sint omnes, nec ulla sit factio, nisi diuinæ, sed ad unius uoluntatē pendente omnia.

Fieri uoluntas non sine tro po dicitur

Propter uoluntatem innotuit & Augustinus. Non enim uerba nostra quum perficitur quod iussimus, sed quum iubemur. Nec facit uerba nostra, qui re præstat quod dictum est, sed qui loquitur. Nec sunt uota nostra quum contingit quod optamus, sed optando sunt. Ita fit uoluntas nostra, quum datur uolendi facultas. Verum hæc sermonis forma sumpta ab Hebræis, adeo frequens est in literis sacris, ut mutanda non fuerit. Alioquin latinius erat, fiat quod uis etiam in terra, quemadmodum fit in caelis.

Sicut in

Sicut in caelo & in terra.) ως εν ορανου και επι της γης, id est, Quemadmodum in caelo, sic etiam in terra. Interpres dum exprimit Græcam figuram, obscurius extulit sententiam. Sensus autem est: Sic fiat, quod tu uis in terris, hoc est, in tuo populo caelesti, qui adhuc corpore uersatur in terris, quemadmodum fit in caelo, ubi nemo repugnat uoluntati tuæ.

Panem nostrū cotidianū.) το αρτυ ημων τον ωιδιον. Quod hic uertit super substantialem, ad uerbum superessentialem sonat. Id autore Hieronymo Septuaginta pletrūq; transferūt ποιδιον, pro quo apud Hebræos reperitur חמם quod Symmachus Ζωας σον, id est, eximū, siue egregium uertit: quanquā idem alicubi uerterit peculiare. In Euangelio, quod appellatur Hebræorū, pro super substantiali pane reperit Hieronymus αρτυ, quod dicitur crastinum. Equidem ut nihil horum improbo, ita quod postremo loco positum est, mihi maximè probatur. Nec enim in prece tam caelesti Christus de hoc, opinor, loquitur pane, quē à suis parētibus accipit & gentes. Et apud Græcos ωιδιος crastinus dicitur dies. Sic enim usus est & Lucas in Actibus apostolorū capite septimo. η τε ωιδιον ημους, id est, postero die. Et indicat Augustinus non nihil tale, sermone uicesimo octauo, ut hic sit sensus: Quemadmodum patres terreni prospiciunt liberis suis panem, quo corpus alatur etiam in posterum diem, ita tu nobis prospice panē caelestem animi cibum, qui pater es caelestis, & pater spirituum. Verum hac de re non nihil dicemus & aliās.

Et dimitte.) εφω. Cur non potius remitte? Nam Græca uox polysemos est. Audis quosdā offensos, quod pro dimitte uerterim, remitte. Cur isti non item offenduntur, quod 2. Paralip. 36. Manasses sic orat, Peto rogās te domine, remitte mihi, remitte potius quam dimissionem? Quod si primus omnium pro dimitte dixissem remitte, quid erat flagitij? Nunc diuus Cyprianus enarrans hunc locum toties iterat remitte pro dimitte, id quod in uoluminibus à me non æditis: ut quod aliquoties relictum est, Dimitte probabile sit à scriba positum. Ad eundem modum citat, libro ad Quirin. 3. cap. 22. referens ex Marco, Remittite, si quid habetis, ut & pater uester qui in caelis est, emittat uobis. Item eiusdem operis cap. 22. Iterum in psalmis, Remissisti iniquitatem peccati mei, & remisisti iniquitatem plebis tuæ. Quin & Augustinus libro ad Catechumenos 2. cap. 10. quoties utitur remittendi uerbo: Tibi confide, quoniam remissa sunt tibi peccata tua. Rursum & hanc professionem fidei suæ, in qua remittuntur omnia peccata &c. Quod si apud hunc frequenter inuenimus dimittere pro remittere, aut datum est uulgatæ consuetudini sermonis popularis, aut à librarijs deprauatum est. Quorsum autem attinet excutere quoties hoc uerbum sit obuium apud alios scriptores ecclesiasticos pro condonare, quum toties occurrat in euangelicis & apostolicis literis, uelut Matthæi 12. Omne peccatum & blasphemia remittetur hominibus, Et Lucae septimo: Remittuntur ei peccata multa q. d. multum. Et Iohannis 20. Quorum remisistis peccata, remittuntur eis. Quod si usq; adeo sanctum existimant male Latine loqui, non obstat, quo minus isti fruantur suo Dimitte. Quod quæso est illud hominum genus? Nos modestissime duobus uerbis annotauimus, quod rectum est: neq; cuiquam unquam uel uerbo molesti fuimus, si cui magis arrideat, dimitte. Isti recte admoniti, qui rantur in concionibus apud indoctam plebeculam, ad lapides prouocantes: debacchantur in conuiujs: latrant in gynæceis, in nauibus, in uehiculis, & ubi nō? Clamant actum esse de religione Christiana, se frustra theologos esse, repertum qui non ueritus sit precepcionem dominicam corrumpere. O linguas execedas, & indignas quibus Euangelium Christi prædicetur. Ad hoc explicandum infantes, & insulsi, ad lacerandam hominis benemerentis famam, & deserti sunt, & uenusti scilicet, Sycophantas præstāt, hierophantas professi. Quid autem arrogantius? Per nos illis licet, quantum libitum fuerit ποιδικειν, nullus obstrepit, nullus reclamatur, nobis per illos emendate loqui non licebit? Sed præstat id quod erat institutum persequi.

Debita nostra.) εφελμασ. Quidam hic arguantur debiti uocem plura complexi quam peccati, uidelicet poenā culpæ debitam, quod an uerū sit nunc nō excutio.

Debiti uox plus complectitur quam peccatum

d Certe

Certe Diuus Augustinus simpliciter interpretatur debita peccata, & Lucas undeci-
mo pro *ὁφθαλμοῦ* ponit *ἐμαρτίας*, & interpret uertit peccata nostra.

*Non condi-
tionem sonat,
sed similitu-
dinem* Sicut & nos.) *ὡς καὶ ἡμεῖς*: Hoc loco non conditio, sed similitudo significatur: id
quod euidentius explicat Lucas. Sentit enim alterum fieri inter filios cœlestis pa-
tris, alterum rogat ut fiat. Neq; enim rogant, ut uicissim inter sese sibi dent ueniam,
quod in ipsis situm est, sed quemadmodum ipsi inter sese mutuis erratis ignoscunt,
ut facere par est eiusdem familiæ filios: ita sit & ille propitius pater, nec ulcisci uelit,
si quid forte aduersus ipsum deliquerunt.

Et ne nos inducas.) *ἐσφύγγης*. Augustinus indicat in nōnullis codicib. fuisse scri-
ptum ne inferas, ad sensum tamen arbitratur nihil referre. Nec refert, nisi quod *ἐ-
σφύγγης*, magis sonat impingere ac ui inducere, quam inducatur & uolens amicus.
Hoc indicasse satis est huic proposito: Cætera petantur ab alijs.

*A malo, quo-
modo accipi-
endum* A malo.) *ἐκ τοῦ πονηροῦ*. Potest & ad rem referri, quasi dicas, à malitia. Verum arti-
culus additus suadet, ut magis referatur ad diabolum. Nam huius est tentare. Et hunc
opponit patri, unde cœpit precatio. Ita docet Chrysostronus, hunc edisserens locū.

*Adiecta pars
precatiōni do-
minicæ apud
Græcos* Quia tuum est regnum.) Hanc coronidem in omnibus Græcorum exemplari-
bus adiectā comperio, *ὅτι σου ἐστὶν ἡ βασιλεία, καὶ ἡ δυνάμις, καὶ ἡ δόξα εἰς εὐεὶ ἀιώνων ἀμήν*,
id est, Quoniam tuum est regnum, & potestas, & gloria in secula amen. Verū quan-
do nec in ullis Latinorum exemplaribus ascriptum uisitur, nec exponitur ab Hiero-
nymo, aut ullo profus interpretum, præter Chrysostronum, & huius abbreviatorem
recentem Theophylactum, apparet ex solenni consuetudine sic additum, ut angeli-
cæ salutationi quædam adiecerunt, nec ab angelo dicta, nec à quopiam alio. Nam

benedicta tu in mulieribus, Elizabeth uerba sunt, Et: Quia peperisti seruatorem ani-
marum nostrarum, à nemine dictum est. Consimili studio adiectum est in fine psal-
morum, Gloria patri. Proinde non est cur Laurentius Valla stomachetur bonā pre-
cationis dominicæ partem fuisse decurtatam.

~~... qui non...~~

Quod si quis contendat, hoc ab ipso Christo fuisse additum, necesse est, ut fateatur omnes no-
stros, ac totam Romanam ecclesiam hæcenus fugisse bonam partem dominicæ pre-
cationis. Ac ne Africanā quidē recte legisse. Nam Cyprianus enarrans peculiari li-
bello locū hūc Euāgelij, ne uerbo quidem agnoscit hæc coronidē. Porro qui ideo pu-
tant ab Euangelista fuisse additam, quod Chrysostronus interpretetur, leui nituntur
argumento. Siquidē interpretatur ille, quod solennis usus ecclesiæ Græcicæ quo-
tidie sonabat: perinde quasi quis enarrans Psalmos, interpretaretur solennem illam
coronidē, Gloria patri & filio. Nec mirū si hoc dignatus est facere Chrysostronus,
cum in homilijs diligenter exponat hymnum quo monachi quidam soliti sunt con-
secrare conuiuium suum. In aurea Catena hoc modo citatur Chrysostronus. Quia ue-
ro sollicitos nos fecerat inimici memoria, in hoc quod dixerat, libera nos à malo, rur-
sus audaciam præbet per hoc, quod in quibusdam libris subditur, quia tuum est re-
gnum &c. quod unde sumptum sit nescio. Nam hæc uerba non reperiuntur in Chry-
sostroni commentarijs. Qui contendunt hanc coronidem ascriptam fuisse ab Euan-
gelista, idemq; confirmant hanc æditionem, aut esse Hieronymi, aut certe ab illo ca-
stigmatam, uelim ut explicent nobis, cur ille tantam sacræ precatiōnis partem ausus sit
omittere, qui ne in commentarijs quidem ullam huius fecerit mentionem. Hæc cum
sint dilucidiora, quàm ut argumentis egeant, tamen non desierunt, qui mihi ex hoc
quoq; loco grauem struerent calumniā. Cæterum Amen, quod Aquila interpreta-
tur fideliter, & hic simili modo uideri poterat adiectum, Hieronymus admonet ora-
tionis dominicæ esse signaculum.

Peccata eorum.) *τὰ ἁμαρτία*, id est, Delicta, ut mox uertit, siue errata, siue lapsus.
Siquidem à labendo uox dicta est. Et Latinus, Sua quàm eorum, id quod constan-
ter contemnit interpret. Ac rursus, Dimittet, pro remitter.

*Amen quid
tristis quid
proprie* Hypocritæ tristes.) *σκυβητοί*, id est, Terrici, parumq; alacres, Latine uertit inter-
pres, mo-

pres, modo intelligatur, Tristis, non qui doleat, sed qui uultu sit inamœno ac seuro.
Nā aliās Tristis est anima mea, pro dolente uertit, & contristare pro dolore afficere,
λυπηρόν. Miror hypocritæ Græcam uocem usq; adeo placuisse Christianis Latinis,
cum simulator dicatur Latine. Non mihi tempero, quin animi gratia recensē quod
adiectum est in Lyrani commentarijs. Neq; enim suspicari libet, illum usq; adeo ine-
ptisse, Hypocrita, inquit, dicitur ab hypos, quod est sub, & crisis aurū: quia sub auro
uel sub honestate exterioris conuersationis habet absconditum plumbum fallitatis.
Eant nunc & negent referre, utrum Græce norit aliquis an secus.
Exterminant enim.) *ἀφανίζουσιν*. Quod Chrysostronus interpretatur, *ἀφανίζουσιν*
καὶ ἐκλύουσιν, id est, corrumpunt ac perdunt. Quod uidelicet odiosius putat personis
histrionum. Siquidem illi naturam faciem persona tegunt dumtaxat, isti uero corrup-
punt ac perdunt propriam faciem, & citra personam agunt fabulam. Qui sic inter-
pretantur, hoc mihi uidentur secuti, quod qui perit, è medio sublatus dicitur etiam
Græcis. Diuus Hieronymus uertendum putat, demoluntur, addens exterminandi
uerbum ~~ἀφανίζουσιν~~ interpretum frequenter obuium esse in sacra scriptura: cum aliud
quiddam significet, quàm illi sentiri uolunt. Siquidem exterminare, est è terminis,
ac finibus profligare, quemadmodum eliminare, extra limen, ac foras efferre. Sic u-
sus est Cicero libro offic. 3. & alijs præterea locis. Hilarius hoc loco *ἀφανίζουσιν* inter-
pretatur conficere, nec id sanè ineleganter. Est enim obscurare, ac uelut è conspe-
ctu tolleretur uelut qui fucis utuntur, cælant suam faciem, ac ceu persona tegunt: ita qui
ficta macie, tristiq; pallore sanctimoniam simulant. Nam & pietas suam habet tenui-
tatem, suum pallorem, sed in quo Christi reluceat alacritas.

Ut pareant hominibus.) *ὅπως φανώσιν*. Quod modo uertit, Ut uideantur, nunc
uertit, Ut pareant, mire lasciuiens sua copia. Cæterum, *υπερβολῶς* participium uerbi
infiniti uice positum uidetur, more Græcorum, unde nos ita uertimus, Quo perspi-
cium sit hominibus ipsos ieiunare. Nec enim in hoc reprehenduntur, quod stude-
rent uideri ieiunare, cum non ieiunarent, sed quod ieiunium omnibus conspicuum
esse uellent, quod potius erat dissimulandum. Itidem mox. Ne uidearis hominibus
ieiunans, ne conspicuum sit hominibus te ieiunare.

Receperit mercedē.) Rursus est *ἀπέλασεν*, id est, Habēt, ut ante cōmonstrauimus.
Reddet tibi.) Et hic addit Græci codices, *ὅτι φανώσιν*, id est, In propatulo, ut op-
ponatur ei, quod est in occulto. Cæterum, hic quod *ἀφανίζουσιν* uertit, demolitur, ex sen-
tentia Hieronymi facit. Quancq; ego malim Corrupti, quū de tineis loquatur & blat-
tis. Nam Demoliri potius est parietē, aut murum destruere. Verbum à mole dictū.
Theaurizate.) Mirum cur Græca uox usq; adeo delectarit *θησαυρίζετε*, cum dice-
re potuerit, Reponite, recondite, colligite, coaceruate. Thesaurus enim proprie diui-
tiæ sunt sepositæ, & in longū tempus reconditæ, quam Persæ gazam appellant, Con-
stat enim Græcis *θησαυροῦ* dici *τὸ ἐν εὐεὶ ἀνελθόντων*, hoc est, in crastinum siue in po-
sterum reponere. Neq; tam est effodiūt, quàm perfodiunt *θησαυροῦ*. Siquidem per-
fodit pariete, fures ad scriinia penetrant.

Nec erugo nec tinea.) *ὅτι οὐκ ἔστι βροῦσις*. Cyprianus libro tertio ad Quirinum le-
git, Neq; tinea, neq; comestura exterminabit. Nec est:
Thesaurus tuus.) sed uester *ὁμῶν*. Etiam si mox numerū mutat, Si oculus tuus sim-
plex. Nec est, Est cor tuum, sed *ἕσται* erit.

Lucerna corporis tui.) Nec additur in Græcis exemplaribus, tui, sed tantum cor-
poris, & sententia plusculū habet dignitatis, si omittatur, ut sit absoluta. Quod lucer-
na est in domo, id est oculus in corpore, non in tuo solum, aut meo, sed in quouis ho-
minis, aut animātis corpore. Atq; ita legit diuus Chrysostronus in his homilijs, quas
Basileæ uidimus Græce scriptas, consentiente Theophylacto & æditione Hispani-
ensi, atq; ita citat Hieronymus scribens aduersus Luciferianos. Deniq; sic scriptum
comperimus & in peruetustis Latinorum codicibus. Sumitur enim similitudo ab
oculo corporis ad oculum mentis. Quod est oculus in corpore animantis, id est affe-
ctus in animo, qui si purus fuerit, totus animus erit syncerus. Proinde prior illa pars,
Lucerna corporis est oculus, pertinet ad id, unde ducitur collatio. Posterior, Si ocu-
lus tuus

pres, modo intelligatur, Tristis, non qui doleat, sed qui uultu sit inamœno ac seuro.
Nā aliās Tristis est anima mea, pro dolente uertit, & contristare pro dolore afficere,
λυπηρόν. Miror hypocritæ Græcam uocem usq; adeo placuisse Christianis Latinis,
cum simulator dicatur Latine. Non mihi tempero, quin animi gratia recensē quod
adiectum est in Lyrani commentarijs. Neq; enim suspicari libet, illum usq; adeo ine-
ptisse, Hypocrita, inquit, dicitur ab hypos, quod est sub, & crisis aurū: quia sub auro
uel sub honestate exterioris conuersationis habet absconditum plumbum fallitatis.
Eant nunc & negent referre, utrum Græce norit aliquis an secus.
Exterminant enim.) *ἀφανίζουσιν*. Quod Chrysostronus interpretatur, *ἀφανίζουσιν*
καὶ ἐκλύουσιν, id est, corrumpunt ac perdunt. Quod uidelicet odiosius putat personis
histrionum. Siquidem illi naturam faciem persona tegunt dumtaxat, isti uero corrup-
punt ac perdunt propriam faciem, & citra personam agunt fabulam. Qui sic inter-
pretantur, hoc mihi uidentur secuti, quod qui perit, è medio sublatus dicitur etiam
Græcis. Diuus Hieronymus uertendum putat, demoluntur, addens exterminandi
uerbum ~~ἀφανίζουσιν~~ interpretum frequenter obuium esse in sacra scriptura: cum aliud
quiddam significet, quàm illi sentiri uolunt. Siquidem exterminare, est è terminis,
ac finibus profligare, quemadmodum eliminare, extra limen, ac foras efferre. Sic u-
sus est Cicero libro offic. 3. & alijs præterea locis. Hilarius hoc loco *ἀφανίζουσιν* inter-
pretatur conficere, nec id sanè ineleganter. Est enim obscurare, ac uelut è conspe-
ctu tolleretur uelut qui fucis utuntur, cælant suam faciem, ac ceu persona tegunt: ita qui
ficta macie, tristiq; pallore sanctimoniam simulant. Nam & pietas suam habet tenui-
tatem, suum pallorem, sed in quo Christi reluceat alacritas.

Ut pareant hominibus.) *ὅπως φανώσιν*. Quod modo uertit, Ut uideantur, nunc
uertit, Ut pareant, mire lasciuiens sua copia. Cæterum, *υπερβολῶς* participium uerbi
infiniti uice positum uidetur, more Græcorum, unde nos ita uertimus, Quo perspi-
cium sit hominibus ipsos ieiunare. Nec enim in hoc reprehenduntur, quod stude-
rent uideri ieiunare, cum non ieiunarent, sed quod ieiunium omnibus conspicuum
esse uellent, quod potius erat dissimulandum. Itidem mox. Ne uidearis hominibus
ieiunans, ne conspicuum sit hominibus te ieiunare.

Receperit mercedē.) Rursus est *ἀπέλασεν*, id est, Habēt, ut ante cōmonstrauimus.
Reddet tibi.) Et hic addit Græci codices, *ὅτι φανώσιν*, id est, In propatulo, ut op-
ponatur ei, quod est in occulto. Cæterum, hic quod *ἀφανίζουσιν* uertit, demolitur, ex sen-
tentia Hieronymi facit. Quancq; ego malim Corrupti, quū de tineis loquatur & blat-
tis. Nam Demoliri potius est parietē, aut murum destruere. Verbum à mole dictū.
Theaurizate.) Mirum cur Græca uox usq; adeo delectarit *θησαυρίζετε*, cum dice-
re potuerit, Reponite, recondite, colligite, coaceruate. Thesaurus enim proprie diui-
tiæ sunt sepositæ, & in longū tempus reconditæ, quam Persæ gazam appellant, Con-
stat enim Græcis *θησαυροῦ* dici *τὸ ἐν εὐεὶ ἀνελθόντων*, hoc est, in crastinum siue in po-
sterum reponere. Neq; tam est effodiūt, quàm perfodiunt *θησαυροῦ*. Siquidem per-
fodit pariete, fures ad scriinia penetrant.

Nec erugo nec tinea.) *ὅτι οὐκ ἔστι βροῦσις*. Cyprianus libro tertio ad Quirinum le-
git, Neq; tinea, neq; comestura exterminabit. Nec est:
Thesaurus tuus.) sed uester *ὁμῶν*. Etiam si mox numerū mutat, Si oculus tuus sim-
plex. Nec est, Est cor tuum, sed *ἕσται* erit.

Lucerna corporis tui.) Nec additur in Græcis exemplaribus, tui, sed tantum cor-
poris, & sententia plusculū habet dignitatis, si omittatur, ut sit absoluta. Quod lucer-
na est in domo, id est oculus in corpore, non in tuo solum, aut meo, sed in quouis ho-
minis, aut animātis corpore. Atq; ita legit diuus Chrysostronus in his homilijs, quas
Basileæ uidimus Græce scriptas, consentiente Theophylacto & æditione Hispani-
ensi, atq; ita citat Hieronymus scribens aduersus Luciferianos. Deniq; sic scriptum
comperimus & in peruetustis Latinorum codicibus. Sumitur enim similitudo ab
oculo corporis ad oculum mentis. Quod est oculus in corpore animantis, id est affe-
ctus in animo, qui si purus fuerit, totus animus erit syncerus. Proinde prior illa pars,
Lucerna corporis est oculus, pertinet ad id, unde ducitur collatio. Posterior, Si ocu-
lus tuus

pres, modo intelligatur, Tristis, non qui doleat, sed qui uultu sit inamœno ac seuro.
Nā aliās Tristis est anima mea, pro dolente uertit, & contristare pro dolore afficere,
λυπηρόν. Miror hypocritæ Græcam uocem usq; adeo placuisse Christianis Latinis,
cum simulator dicatur Latine. Non mihi tempero, quin animi gratia recensē quod
adiectum est in Lyrani commentarijs. Neq; enim suspicari libet, illum usq; adeo ine-
ptisse, Hypocrita, inquit, dicitur ab hypos, quod est sub, & crisis aurū: quia sub auro
uel sub honestate exterioris conuersationis habet absconditum plumbum fallitatis.
Eant nunc & negent referre, utrum Græce norit aliquis an secus.
Exterminant enim.) *ἀφανίζουσιν*. Quod Chrysostronus interpretatur, *ἀφανίζουσιν*
καὶ ἐκλύουσιν, id est, corrumpunt ac perdunt. Quod uidelicet odiosius putat personis
histrionum. Siquidem illi naturam faciem persona tegunt dumtaxat, isti uero corrup-
punt ac perdunt propriam faciem, & citra personam agunt fabulam. Qui sic inter-
pretantur, hoc mihi uidentur secuti, quod qui perit, è medio sublatus dicitur etiam
Græcis. Diuus Hieronymus uertendum putat, demoluntur, addens exterminandi
uerbum ~~ἀφανίζουσιν~~ interpretum frequenter obuium esse in sacra scriptura: cum aliud
quiddam significet, quàm illi sentiri uolunt. Siquidem exterminare, est è terminis,
ac finibus profligare, quemadmodum eliminare, extra limen, ac foras efferre. Sic u-
sus est Cicero libro offic. 3. & alijs præterea locis. Hilarius hoc loco *ἀφανίζουσιν* inter-
pretatur conficere, nec id sanè ineleganter. Est enim obscurare, ac uelut è conspe-
ctu tolleretur uelut qui fucis utuntur, cælant suam faciem, ac ceu persona tegunt: ita qui
ficta macie, tristiq; pallore sanctimoniam simulant. Nam & pietas suam habet tenui-
tatem, suum pallorem, sed in quo Christi reluceat alacritas.

Ut pareant hominibus.) *ὅπως φανώσιν*. Quod modo uertit, Ut uideantur, nunc
uertit, Ut pareant, mire lasciuiens sua copia. Cæterum, *υπερβολῶς* participium uerbi
infiniti uice positum uidetur, more Græcorum, unde nos ita uertimus, Quo perspi-
cium sit hominibus ipsos ieiunare. Nec enim in hoc reprehenduntur, quod stude-
rent uideri ieiunare, cum non ieiunarent, sed quod ieiunium omnibus conspicuum
esse uellent, quod potius erat dissimulandum. Itidem mox. Ne uidearis hominibus
ieiunans, ne conspicuum sit hominibus te ieiunare.

Receperit mercedē.) Rursus est *ἀπέλασεν*, id est, Habēt, ut ante cōmonstrauimus.
Reddet tibi.) Et hic addit Græci codices, *ὅτι φανώσιν*, id est, In propatulo, ut op-
ponatur ei, quod est in occulto. Cæterum, hic quod *ἀφανίζουσιν* uertit, demolitur, ex sen-
tentia Hieronymi facit. Quancq; ego malim Corrupti, quū de tineis loquatur & blat-
tis. Nam Demoliri potius est parietē, aut murum destruere. Verbum à mole dictū.
Theaurizate.) Mirum cur Græca uox usq; adeo delectarit *θησαυρίζετε*, cum dice-
re potuerit, Reponite, recondite, colligite, coaceruate. Thesaurus enim proprie diui-
tiæ sunt sepositæ, & in longū tempus reconditæ, quam Persæ gazam appellant, Con-
stat enim Græcis *θησαυροῦ* dici *τὸ ἐν εὐεὶ ἀνελθόντων*, hoc est, in crastinum siue in po-
sterum reponere. Neq; tam est effodiūt, quàm perfodiunt *θησαυροῦ*. Siquidem per-
fodit pariete, fures ad scriinia penetrant.

Nec erugo nec tinea.) *ὅτι οὐκ ἔστι βροῦσις*. Cyprianus libro tertio ad Quirinum le-
git, Neq; tinea, neq; comestura exterminabit. Nec est:
Thesaurus tuus.) sed uester *ὁμῶν*. Etiam si mox numerū mutat, Si oculus tuus sim-
plex. Nec est, Est cor tuum, sed *ἕσται* erit.

Lucerna corporis tui.) Nec additur in Græcis exemplaribus, tui, sed tantum cor-
poris, & sententia plusculū habet dignitatis, si omittatur, ut sit absoluta. Quod lucer-
na est in domo, id est oculus in corpore, non in tuo solum, aut meo, sed in quouis ho-
minis, aut animātis corpore. Atq; ita legit diuus Chrysostronus in his homilijs, quas
Basileæ uidimus Græce scriptas, consentiente Theophylacto & æditione Hispani-
ensi, atq; ita citat Hieronymus scribens aduersus Luciferianos. Deniq; sic scriptum
comperimus & in peruetustis Latinorum codicibus. Sumitur enim similitudo ab
oculo corporis ad oculum mentis. Quod est oculus in corpore animantis, id est affe-
ctus in animo, qui si purus fuerit, totus animus erit syncerus. Proinde prior illa pars,
Lucerna corporis est oculus, pertinet ad id, unde ducitur collatio. Posterior, Si ocu-
lus tuus

~~...~~

Parere pro ap-
parere

ἀπέλασεν

θησαυροῦ

θησαυροῦ

Tui redundat

Ius tuus fuerit simplex &c. pertinet ad ea, ad quæ accommodatur similitudo; unde addit, tuus, qui spiritualis es, & cuius oculos synceros requiro.

Nequam, pro Si oculus tuus nequã.) *πονηρός*, id est, malus, siue peruersus. Nã græca uox magis so-
malus nat uersutū, ac maliciosum, ut opponat simplici. Simplex oculus est nulla re uitiatu-
puta lem̄is, aut pituita, aut morbo. Cæterū lippus, aut strabus, aut lusciosus, depraua-
tus est. Alioqui neq; oculus em̄date loquētibus magis sonat libidinosum, q̄ uitiatū.

Ipsæ tenebræ quantæ.) *τὸ σκότος τὸ πύλον*, Quod addidit ipsæ, recte explicuit uim ar-
ticuli Græci. Cæterum festiuior erat oratio, si non addidisset, Erunt, quod apud Græ-
cos non additur. Tantum est tenebræ quantæ.

Vnum odio habebit.) *τὸν ἕνα μισησεί*, Sermo non nihil habet obscuritatis, etiam si
obscure sensus liquet. Duo enim ponit, puta, Demeam, ac Mitionem, quorum alterutri sit
adhærendum: nam utriq; simul non potest. Aut Demea diligendus est, ut oderis Mi-
tionem, aut Mitio diligendus, ut oderis Demeã. Proinde mea sententia rectius uer-
tisset per Hunc & hunc, quàm per unum & unum. Deinde non est ociosus Græcus
articulus, ceram enim significat, perinde quasi demonstrat aliquē, *τὸν ἕνα, τὸν ἕτερον*.
Quamquam illud, *τὸν ἕνα*, non sic accipiendum est, ut prius referatur ad deum, alte-
rum ad Mammona: Alioqui bis idem diceret, sed ut utrunq; *τὸν ἕνα*, ad utramlibet
personam pertineat: quam utramcumq; delegeris, ei opponitur, *τὸν ἕτερον*. Quod si
hic accipias, ut iuxta consuetum distribuendi morem, prius *ἕνα* notet Demeam, po-
sterius Mitionem, iam hic erit sensus, Demeam odio habebit, ac Mitionem diliget:
aut Mitioni adhærebit, & contemnet Demeam. Itaq; uides idem bis dici, quum aut
coniunctio significare soleat diuersitatem. Sed tota oratio ad utram libet personam
pertinet, nec aut coniunctio mutat personam, sed rem. Annotauit super ea re nonni-
hil & Chrysostomus homilia uigesima secunda.

Et mammona quid Mammona neq; Græca uox est, nec Hebraica, sed Syriaca, ut o-
stendit diuus Hieronymus, idem apud eos significans, quod apud Græcos *πλάτος*,
quem poetæ deum faciūt. Est enim uox singularis numeri, generis masculini. Diuus

Afrorum lin- Augustinus indicat linguam Pœnorum affinitatem habere cum Hebræorū lingua:
gua finitima id quod alicubi fatetur & Hieronymus: Porrò Pœnorum lingua Mammon uocari
Hebraica lucrum. Cæterum quod idem mammona uocem putauit Hebraicam, cum Syra sit,
mirum non est, cum inter Hebræam quoq; & Syram nonnulla sit cognatio.

Anima pro Animæ uestræ.) *τὴ ψυχῆ*. Animam pro uita posuit, uelut & aliàs: Qui perdiderit a-
uita nimam suam. Cæterum:

Quid bibatis.) Etiam si reperitur additum in nōnullis codicibus, superfluum est,
quod cibi nomine potus contineatur, & aquæ potus nemini non pateat. Certe nec
apud Chrysostomum additur, nec apud Hilarium. Hieronymus indicat in nonnullis
codicibus ascriptum fuisse, uerum edisserens negligit. Nos passi sumus adijci, ne
Latina non responderent Græcis. Certe in peruetustis exemplaribus nō ascribitur,
licet paulo inferius etiam potus fiat mentio. Nolite esse solliciti dicentes, quid man-
ducabimus, aut quid bibemus. Ac rursus:

Nonne anima.) Apertius erat, nonne uita.

Quam esca.) *τὸ τροφῆς*, id est, Cibo, siue alimonía, ut potum quoq; complectatur.
Etiam si Aristoteles potum esse neget, qui nutriat, ut cuius uis sit cibum in membra
digerere. Cæterum pro *πλεον*, quod Græcis sonat plus, recte mutatum est pluris, &
Latinitatis habita ratio.

Respice uolatilia.) *εμβλέψατε τὰ πετεινά*, id est, Intuemini ad uolatilia, ut uerbum
uerbo reddam. Certe respicit qui in tergum deflectit oculos, Vnde maluimus circū-
loqui, Vertite oculos ad uolatilia cœli.

Quæ non ferunt.) Sic enim legitur in plerisq; codicibus, *ὅτι*, id est, Quia non fe-
runt, & diuus Hieronymus legit quoniam. Ego malim Quod, ut accipiatur *εὐδικῶς*.
Siquidem id ipsum est, quod nos uult intueri, aues non facere sementem, cum tamen

Magis pluris hominum more uiuant, nec interim ulla distringantur sollicitudine parandī uictus:
Magis pluris estis.) *μαλλον διαφρασετε*, id est, Magis antecellitis siue præstatis illis.
Siquidem *διαφρασετε* Græcis non solum est differre, sed & præcellere. Quoniam in
iplo

ipso uerbo uis est comparatiui: aut cōgeminatio epitalin habet eminētia, aut *μαλλον*
positū est pro potius. Proinde nos uertimus, Nonne uos longe præcellitis illar? Nam
interpres uidetur etiã affectasse sermonis absurditatem. Augustinus de tropis Vete-
ris testamenti demonstrat apud Hebræos aduerbiū comparandī nonnunq; adijci ex
superfluo. Et fieri potest ut hęc quoq; sermonis formã expresserit Græcus interpres.

Quis ex uobis cogitans.) *μερμηνῶν*. Plus est quàm cogitans, sed anxie ac sollicite
cogitans, Participiū eius uerbi quod sæpe uertit, Sollicitū esse. Porrò, quod sequitur:

Ad staturam suam.) Græcis est *ἰλικίαν*, quæ & ætatē significat, quali dicas grandi-
tatem. Vnde & maior & minor, & grandis ad ætatem referuntur: quod ex auctu cor-
poris ætas deprehenditur in adolescentibus.

Lilia agri.) *τὸ ἄγρον*. Non ociose addidit, *ἄγρον*, quod hortensia lilia nō nihil debe-
re uideri poterant curæ humanæ: quæ admodum ante dixerat, uolucres cœli, ut di-
stingeret ab altilibus. Nec est considerate, sed *καταμάθετε*, id est, Cognoscite, siue
cognoscitis. Nam Græca uox anceps est. Vt omittam, quod *ὅτι* rursus uertit, Quo-
niam pro quod, tametsi præstabat omitti. Ac rursus: Cooperatus est, pro amictus fuit,
siue indutus, *περικεβάλθη*. Ad hæc: Pro Vnum, rectius uertisset, unū quodlibet horū.

Quanto magis.) *ὅ πολλῶ μαλλον*, id est, An non multo magis. Vbi quæso quid erat
causæ, cur interpres uariaret Græcum sermonem? Porrò,

Modicæ fidei.) Græcis est dictione cōposita *ὀλιγόπιστοι*, quod in Luca uertit, Pusil-
læ fidei, *ἀειόπιστοι* est grauis & idoneus cui fides habeatur. *ὀλιγόπιστοι*, siue cui parū
fidendū, siue qui parū fidit. Sunt enim in sacris literis uoces aliquot receptiores, q̄ ut
possint loco moueri, quarum est, Fides, quæ Latinis magis pertinet ad eum qui polli-
cetur, aut præstat, quàm ad eum qui fidit: nisi cū dicimus fidem habere, pro credere.
Proinde magis hic quadrabat, exiguæ fiducia, quàm modicæ fidei. Siue ut nos uerti-
mus, Parum fidentes.

Scit enim pater uester.) Hoc loco Græci addunt, *ὁ οὐρανός*, id est, cœlestis. Nec
est in plerisq; Sollicitus erit sibi, sed curā habebit suis ipsius, *μερμηνησὶ τὰ ἑαυτοῦ*, id est,
curabit sua. Augustinus in libro aduersus Adimantum legit: Nolite cogitare de cra-
stino, nam crastinus dies ipse cogitabit sibi. Eundem ad modum legit Cyprianus, e-
narrans precationem dominicam. Et nonnulla exemplaria habent, *μερμηνησὶ ἑαυτοῦ*.

Sufficit dici malicia sua.) *ἡ κακία*, Malum. Vt apud Græcos *κακός*, itidem apud
Latinos anceps est, ad afflictionem, & improbitatem. At *κακία* uirtuti opponitur,
quam Latini nonnulli maliciam uocant, alij uitium. Cæterum *κακῶσις* afflictionem
sonat, a uerbo *κακῶς*, quod est malis afficio. Abusus est igit *κακία*, pro *κακῶσις* ut in-
dicat Hieronymus, edisserēs hunc locū. Præterea in commentarijs Ecclesiastæ: Rur-
sus in commentarijs Amos, & Chrysostomus homilia uigesima tertia. Satis malo-
rum adfert ipsum tempus, ut non affligamus nosmetipsos sollicitudine futurorū ma-
lorum. In hanc sententiam adducit hunc Euangelistę locum Augustinus in secundo
cōmentario sermonis Christi in monte dicti, Maliciam interpretans malum pœna-
le. Docuit hoc primus omnium Tertullianus libro aduersus Marcionem secundo.

EX CAPITE SEPTIMO.

Olite condemnare, & non condemnabimini.) Hęc uerba nec in ullis
Græcorum exemplaribus reperi, nec apud Hieronymum referuntur, nostris
nec apud Chrysostomum, nec apud Hilarium, deniq; nec in uetustissi-
mis codicibus Latinis. Vnde uidentur e spatio marginali delata in con-
textum. Interpretatus est aliquis, quod dixit, iudicare, hoc loco nihil ali
ud esse quàm damnare: sicut & apud Paulum subinde iudicium pro condemnatione
ponitur. Nec est paulo ante:

Et non iudicabimini.) sed Ne iudicemini, *ἵνα μὴ κριθῆτε*. Atq; ad eum modum
legit Hilarus, consentientibus exemplaribus diui Donatiani. Vt dissimulem, quod
pro *κρίνετε* & *μετρίετε*, id est, Iudicatis & metimini, uerterit, iudicaueritis, & mensi
fueritis: quodq; pro *μετροθήσετε* uerterit remetietur uobis, reclamante latinitate.
Nam addito nomine dicere poterat, alij metientur uobis. Verum haud scio an satis
latine dici possit, iudicabimini. Neq; enim opinor, iudicatus dicitur, de quo pronun-
tatum

tatum est, sed res iudicata, & iudicata causa, de homine iudicatum, nisi addas iudica- tur insanus, pro habetur. Proinde mea sententia tolerabilior est Augustini lectio: No- lite iudicare, ne iudicetur de uobis: quo enim iudicio iudicaueritis, iudicabitur de uobis. Optimum autem fuerit si legamus: Nolite condemnare, ne condemnemini.

Et trabem in oculo tuo.) τὴν δὲ ὄψιν ὀφθαλμοῦ διὸν δ' ἡρατωσῆς. id est, Quæ uero est in oculo tuo trabem, nō animaduertis. Preterea, frater sine. Frater, nec ascriptum est in Græcis nec in Latinis antiquis, sed tantum, ἀφ' οὗ ἐκβαλῶ, id est, Sine eijciam, consentit & codex aureus. Rursum:

Et ecce trabes est in oculo.) Græce festiuus est, subaudito uerbo substantiuo, καὶ ἰδὲ ἢ διὸν δ' ὀφθαλμοῦ σὺ. id est, Et ecce trabes in oculo tuo. Ad hæc:

Videbis eijcere.) Nimum græcanice dixit, ἀβλίψις ἐκβαλῶν, id est, Dispicias ut eijcias.

Nolite dare.) μὴ δῶτε, id est, Ne detis. Id quod ad eundem modum per- petuo uariat. Id indico, non quod male uertat interpres, sed ne quis in uerbis frustra philosophetur: quasi uoluntas etiam sit hic uetita, Et rectius erat proijciatis, quam mittatis, βάλλετε. Ut ne dicā, quod μὴ ποτε, id est, Ne quando, uertit, ne forte, parū tempestiuiter, extenuans periculum, quod auctum magis oportuit, Nec est, Pedibus suis, sed ὡς ποὶ ποσῶν αὐτοῦ, id est, Inter pedes suos: nisi placet, ὡς, usurpatū pro per, mo- re Hebræorum. Sanctum autem positum est neutro genere pro re sancta, τὸ ἅγιον.

nos uertimus, quod sanctum est. Iudæi sanctum appellabant, quod esset semotum ab usu prophani uulgi, & à consecratis cum reuerentia tractandum.

Et canes conuersi.) Canes apud Græcos non additur, nec attingitur ab interpre- te Chrysofomo, neq; in emendationibus Latinorum exemplaribus, ac ne in aureo quidem. Potest autē conculcatio & laceratio ad canes pariter & porcos referri. Sæ- uiunt enim & apri. Canis prophanum animal, & sus immundum, quod ab unguen- tis peculiariter abhorret. Cæterum margaritis siue unionibus olim summum fuisse precium, abunde testis est Plinius. Deniq; quod dixit Conuersi, σφαγήτες, apertius erat, Versi in uos. Nec est Dirumpant, sed ῥήξωσιν, id est, Lacerent, siue lanient.

Nunquid lapidem porriget ei.) Hanc locutionis duriciem molliuimus interpre- tatione sensu tamen manente, ne quis calumniatur, quod à uerbis discessimus.

Bona data.) δῶματα ἀγαθὰ, id est, Donationes bonas, siue bona dona. Est autem hic tropus ex idiomate sermonis Hebræi: quod genus est illud in numeris: Ego acce- pi fratres uestros leuitas, de medio filiorum Israel, dationem datam domino. Sic e- nim legit Augustinus, indicans tropos huius uoluminis, cum Græci legant, δῶμα δὲ δωμάτων. Nec enim hic data participiū est, sed nomē. Alioqui qui datur, quod iam da- tum sit: Ac malueram dona quàm data: nisi quod δῶμα recte dici possit, quocirca mo- do datum, ut medici sua pharmaca δόσις uocant, cum donum sit gratuitum, quod Græci sua uoce δῶρον appellant. Rursum & illud:

Dabit bona petentibus se.) Quod nos explicuimus, si postuletis ab ipso, quemad- modum & superius fecit interpres. Item, & uos facite illis, omisit uoculam ἕως ἡμῶν, id est, sic & uos facite. Atq; ita legit Chrysofomus, Augustinus item commen- tario secundo in hunc locum. Idem ait in uulgatis codicibus scriptum fuisse: Omnia que uultis ut faciāt uobis homines bona, ita & uos facite illis. Putatq; bona additum ab interprete Latino explicandæ rei gratia, cum in Græcorum exemplaribus non habeatur. Quanquam ea dictio additur & apud Cyprianum in expositione precatio- nis dominicæ. Rursum:

Quæ ducit.) ἀπέγχε, id est, Quæ abducit. Ac mox:

Quàm angusta porta.) ὅτι στενή, id est, quia angusta porta. Quanquam dissentienti- bus exemplaribus pleriq; Latinis. Interpres legisse uidetur, ὡς στενή. Certe in Pauli- no codice utrobique scriptum erat, quia.

A fallis prophetis.) Ἰδὲ πῶς φησὶν. Græcis una est dictio, sicut pseudochristi, & pseudapostoli. Ἰδὲ πῶς Græce mēdacium est. Ac magis sonat falso prophetas, quàm φησὶν. Et mox, ἀγνώσεσθε, agnoscetis est potius quàm cognoscetis. Et:

Nunquid colligunt.) Quidam habent, μὴ λησθῆ, id est, num qui. Rursum:

Arbor

Arbor mala.) ἄρθρον est, non πονηρόν, quod magis putrem sonat carie uitiatam, aut marcidam, quàm malam, si quid Suidæ credimus. Ut ne commemorem, quod u- trunq; uerbum præsentis temporis uertit per futurum, ἐκκοπήται καὶ βαλεται, id est, exciditur & mittitur. Atq; ita scriptum est in peruetustis exemplaribus. Nec enim Christus prædicit, quid sit futurum malis arboribus, sed quod uulgo fit uitiosis arbo- ribus, idem ostendit euenturum infrugiferis hominibus.

Domine domine.) κύριε κύριε. Non solum retulit βασιλολογία præcantium, quam ante taxauit, uerum etiam expressit sermonis Hebraici proprietatē: quæ quod exag- gerat, congeminatione auget: quod genus illud apud Hieremiam cap. 7. Templum domini, templum domini, templum domini. Cæterum hæc uerba:

Ipse intrabit in regnum coelorum.) In Græcis codicibus non adduntur nec repe- untur ab Hieronymo, refragantibus licet exemplaribus Latinis. Nec est:

In nomine tuo.) sed per tuum nomen, ἐν ὀνόματι, absq; præpositione ὡς quam solet apponere, quanquam id nihil refert ad sensum.

Virtutes multas.) δυνάμεις, ut intelligas potenter facta, quæ uim diuinam demon- strarent. Item:

Omnes qui operamini.) Omnes nec est in Græcis codicibus, nec in antiquis Latini- nis, sed tantum, οἱ ὀργαζόμενοι, id est, Qui operamini. Rursum:

Et irruerūt.) καὶ πρὸς ἑαυτοῦ, id est, impegerunt, diuersum est ab eo quod mox præ- cessit, πρὸς ἑαυτοῦ, siue πρὸς ἑαυτοῦ.

Et admirabantur.) Græcis est uehementius, ἐκπλησοσθε, id est, Stupuerunt, siue attoniti facti sunt: siue stupore perculsi sunt.

Sicut potestatem habens.) ὡς ἐξουσίαν ἔχων. Ut condonem quod pro tanquam uer- tit, sicut.

Potestatem.) Non est hic δυνάμιν, sed ἐξουσίαν, quod magis sonat autoritatē, hoc est potestatem & ius aliquid faciendi. Non ut scribæ qui sibi uindicabant autorita- tem. Non enim dicit, hæc ait dominus, sed ego dico uobis: & in adendis miraculis, non implorat opem patris, sed ait, adolescens tibi dico surge. Rursum in

Scribæ.) Eorum additur apud Græcos γραμματεῖς αὐτοῦ, Et de Phariseis hoc lo- co nulla mentio, in Græcis quæ quidem uiderim exemplaribus.

EX CAPITE OCTA VO.

Um autem descendisset.) Iesus hic apud Græcos non additur, ut illa dissimulem, ἐὰν θέλῃς Si uelis, quod transtulit, si uis. Et:

Extendens manum.) Pro extensa manu, ἐκτείνας τὴν χεῖρα.

Volo mundare.) καθαρίσω. Mundare passiuum uerbum est, impe- randi modo. Proinde uertimus, uolo, mundus esto. Cæterum ἐκατόνταξ ἄρχου, quem hic centurionem uocat, sic enim Græce sonat, qui decem decurijs præsit, Hilario tribunus dicitur, Et:

Rogans eum.) ἱκετεύων, id est, obsecrans. Est enim uehementius hoc, illud ἀεὶ μὲν ἀβιεκτιος.

Puer meus.) παῖς μου. Ea uox & etatem significat, & filium & ministrum. Tameñ Lucas δούλον, id est, seruum, appellat uoce non ambigua. Nec est simpliciter, iacet, sed βεβληται, & aliquanto post, βεβλημένον, ubi quis toto corpore prostratus iacet, id quod in grauib; accidit morbis. Nec est:

Male torquetur.) sed ὀδυρόν βασιλοζόμενος, id est, Grauiter, siue acerbè discrucia- tus. Ut ne dicam, quod ἕλω, pro Alteri uertit alio, contempta grammatica.

Sub potestate constitutus.) Constitutus aliquis addidit de suo, nec reperitur in exemplaribus emendationibus, nec in aureo.

Non inueni tantam fidem.) οὐδ' ὡς ἐπὶ ἰσραήλ, id est, Ne in Israel quidem. Ut intel- ligas Centurionem non fuisse Israeliten, id quod indicant Hilarius & Hieron. Atq; item Chrysofomus homilia uigesimaseptima. Putatq; eundē hūc esse Cēturionē cū eo de quo meminit Lucas, licet in nōnullis à Matthæi narratione uideat discrepare.

In tenebras exteriores.) Græci subinde usurpant comparatiua uice superlatiuo- rum, Vnde nos uertimus, Tenebras extremas. Neq; tamē est, ἐξ ἄκρας, sed ἐξ ὠρῶρας, quasi

Centurio an- idem fuerit

d 4 quasi

quasi dicas, extimas, ut intelligas in regno lumen esse, a quo quo longius absit aliquis, hoc magis uersari in tenebris.

Varians locus In illa hora.) Posthac in nonnullis exemplaribus ascripta reperi, *καὶ ὑποστρέψας δὲ ἐκείνους εἰς τὸν οἶκον αὐτοῦ, ὃν πῆ ἄρα ἐκείνου, εὗρε τὸν παῖδα αὐτοῦ ὑγιαίνοντα*, id est, Et reuersus Centurio in domum suam, in illa hora offendit famulum suum sanum. Nos ea sequi malimus, quae cum nostris consentiunt.

Dæmonia habentes.) *δαίμονιοι*, id est, Dæmoniacos, siue qui a dæmonibus agebatur. Sed addit Græci codices, similiter & uetusti Latini *πλῆθος*, id est, multos.

Ipse infirmitates nostras.) Adduxit hoc testimonium Matthæus ex Esaiæ capite quinquagesimo tertio, ~~καὶ τὰς ἀμαρτίας αὐτῶν αὐτὸς ἀνοίσει~~. Etenim quod illic dictum est de passione Christi, & sublatis hominum peccatis, hic accommodat ad ægrotos sanatos: quanquam hæc sanatio, illius typum habebat. Ad hunc modum excusat Evangelistam Chrysostomus homilia uigesima octaua. Septuaginta ita reddiderunt *καὶ τὰς ἀμαρτίας αὐτῶν αὐτὸς ἀνοίσει*. Cæterum quod in nostris legitur: Et ægrotationes nostras portauit, sciat lector, nostras hoc sanè loco, nec esse apud Græcos, nec in aureo codice, nec in alijs emendationibus, sed repetitur è proxima particula. Ita mox: Et dicit eis Iesus, Iesus additum est, nec est in Græcis, nec in aureo codice. Hebræa Hieronymus ita reddidit, Vere languores nostros ipse tulit, & dolores nostros portauit. Pro languoribus Septuaginta uerterunt peccata.

Iussit discipulos suos ire.) Discipulos suos addidit interpres explicandæ rei gratia; *ἐκέλευσεν ἀπελθεῖν*. Nec additum comperi in aureo codice. Cum enim turbam ceperet effugere, dubium non est, quin discipulos uoluerit comites, certe è turba pauciores. Verti poterat per impersonale uerbū, Iussit abiri siue discedi. Et quod sequitur,

Trans fretum Trans fretum, *εἰς τὸ πέραν*, etiam ad montem referri poterat, aut simile quippiam, nisi si mox fieret mentio nauiculæ. Significat enim ulteriorem stagni ripam.

Græcis habet amphibologiam Vulpes foueas habent.) *φωλεῖς*. Fortassis aptius erat caernas. Et quod hic uertit *φωλεῖς* nidus Græce est *κατακλιώσις*, quod magis sonat obumbracula. Augustinus aduersus Faustum lib. 22. cap. 48. legit diuerforia. Eodem modo refert Cyprianus libro ad Quirinum tertio. Habent enim aues in tempestate præter nidus receptacula sua, uelut cauos arborum truncos, aut densa dumeta, aut arborum frondes.

Augustini sententia expensa Filius hominis.) *τοῦ ἀνθρώπου*. Ut nihil ex his uerbis agat Augustinus, qui putat Christum non dici filium Adæ. Atq; huc torquet, quod dictum est in psalmis: Ego sum uermis & non homo: cum alijs, tum epistola centesima uigesima. Rursus agens contra Faustum libro quinto, locum hunc adducit, probans Christum natum ex femina. Verū haud difficilis est huius noduli solutio. Siquidem Christus se filium Adæ uocat, quod ex eius posteris prognatus esset, ex quo prodissent & cæteri mortales uniuersi. Diuus Hieronymus edisserens caput Ecclesiastæ nonum, admonet iuxta sermonis Hebraici proprietatem, uulgus hominum, filios hominis dici. Nam *ἡσ* quoq; locis ubi nos legitur, filij hominum, apud Hebræos haberi *בְּנֵי אָדָם* hoc est filij hominis, uidelicet Adam.

Filius hominis pro filio Adæ Vbi caput suum reclinet.) Suum pronomen, nec additur in Græcis codicibus, nec apud Chrysostomum aut Theophylactum, nec in antiquis Latinis, ne in aureo quidem ac Donatianicis. Et absolutior est sermo, ut intelligas adeo non esse ubi totum corpus acquiescat, ut nec sit, ubi uel caput acclinet. Ut dissimulem, quod paulopost *ἀφ' οὗ* pro sine uertit, dimitte. Nec est simpliciter Suos, sed *οὓς ἐαυτῶν νεκροῦς*, Suos ipsorum mortuos.

Nauicula pro nauis Et ascendente eo.) *ἐμβάντι αὐτῷ*, id est, Ingressum eum, siue cū inscendisset nauim, nec est nauiculam, sed nauim *πλοῖον*. Ne quis hic ingēs somniet subesse mysterium, quod nauiculam dixerit non nauim. Sanè nauiculam dixit non Evangelista, sed interpres haud scio quis, & incertum quid secutus. Certe *τὸ πλοῖον*, id est, nauigium siue nauim scribunt Evangelistæ cæteri, quos Græce scripsisse consensus est omnium, ut donemus Matthæo Hebraice scriptum Euangelium, quod ipsum mihi non sit uerisimile, cum nemo sat idoneis argumentis testetur se uidisse ullum illius Hebraici uoluminis uestigium. Siquidem illud quod Nazarenorum uocant, nec

Matthæus an Euāgelii scripsit Hebraice Hebraice

Hebraice scriptum testatur Hieronymus, sed Chaldaice, formulis dumtaxat Hebraicis, inter apocrypha censetur. Deinde stilus Matthæi cum stilo Marci planè consentit, haud admodum dissentiens à dictione Ioannis. Proinde mihi uidetur probabiliter hoc Euangelium eadem scriptum fuisse lingua, qua cæteri scripserunt Euangelistæ: idem sentio de epistola ad Hebræos, quæ non ob aliud uisa est quibusdam primum Hebraico sermone conscripta, nisi quod ad Hebræos sit inscripta. Quasi uero necesse sit, si ipse nunc librum adidero aduersus Iudæos, me Iudaice fuisse locutū, aut si ad Scotos, Scotice. Verum demus, ut dixi, Matthæum Hebraice scripsisse, non Græce, certe apud alios item Euangelistas *πλοῖον* legimus hoc loco, non *πλοιδεῖον*, id est, nauim, non nauiculam. Et tamen hic ortum arbitror, quod passim iam nauiculam appellant Petri, quoties ecclesiam significant. At magis conueniebat ingentem esse nauim, quæ uniuersum hominum genus reciperet, magisq; responderet ad typum arcae, quæ capacissima fuisse describitur. Ad consimilem modum concilium distingunt à conciliabulo, existimantes conciliabulum esse diminutiuum, aut compositum, quasi dicas concilium diaboli, cum apud Hieronymum in partem bonam pro concilio positum reperiat, uelut in epistola ad Gerontiam uocat conciliabula Christi. At hæc pluribus fortassis admonemus quam res ipsa postulat, nisi quod uideo quosdam in huiusmodi nugis, uelut in re seria mire philosophari, uel somnari potius. Nec mirum si labuntur in his ignari sermonis Græcanici. Quis enim suspicatur hunc toties frustra dicere nauiculam pro nauis? Et tamen si quis interpretem percontetur cur toties nauiculam dixerit, non habiturus sit quod respondeat, nisi forte quod apud Lucianum in insulis fortunatis respondet Homerus rogatus cur Iliaden exorsus esset à *μῦθῳ*, Sic mihi tum libuit. Rursus paulo post pro nauis nauiculam uertit parū tēpestiuiter *πονηροῦ*. Item pro fluctibus, à fluctibus est *ὑπὸ κυμάτων*. atq; ita legit Chrysostomus: ut omittam quod hic de suo addidit aliquot uoces, ut & mox addidit Iesus, utiq; de suo.

Euangelium Nazarenorum

Nō statim Hebraice scribit, qui scribit Hebræis.

Nauicula Petri, cuius typus arca Noe

Iocus de Homero: cur orsus sit Iliadem a uoce μῦθῳ

Et accesserunt ad eum discipuli eius.) Discipuli eius non additur in aureo codice. In Græcis tamen reperio discipulos.

Imperauit uentis.) *ἐπεπιμύσεν*, id est, increpauit. Atq; ita primitus fuisse scriptum opinor. Cæterum aliquis offensus dandi casu, uentis, quem tamen hic more Græcico solet addere, mutauit, imperauit. Hieronymus hunc explanans locum, utriusq; uerbi meminit: Creatura, inquit, quas increpauit, & quibus imperauit, sentiunt imperantem. Quod quisquis *ὑπὸ μῆτι* imperat quidem, sed pœnam comminans, ni pareatur. Atq; illud qualis, non est *ποιῶ* quo simpliciter interrogamus, sed *ποιῶσθε*, quod admirationis habet *ἐμφασιν*. Mox aut perperā omisit Græcā cōiunctionē, quia uenti & mare, *ὅτι καὶ οἱ ἀνεμοὶ καὶ ἡ θάλασσα*, quia & uenti & mare. Cōsentit Græcis codex aureus. Etiam si prior coniunctio, non tantum connectit, uerum etiam auget. Quia mare quoq; & uenti obediunt, ei, quæ nulli solent obedire. Rursus:

Imperauit pro increpauit

ποιῶσθε ποῦτος differt

uunt

Et cum uenisset Iesus.) *καὶ ἐλθὼν αὐτῷ*, id est, cum uenisset, nec additur Iesus.

Gerasenorum.) Græci legunt *γεργασινωδον*, id est, Gergesenorum. Hieronymus in locis Hebraicis prodidit, sua etiamnum ætate uiculum extitisse in monte situm, haud procul à lacu Tiberiadis, ubi porcos in mare præcipites isse memorabant, quam apud Marcum hic ipse locus Gadarenorum uocatur, & eodem nomine apud Lucam, unde colligere licet, eidem urbi, quæ regioni dedit nomen, diuersa fuisse nomina, & eandem dictam Gerasam, ac Gadaram. Id quod indicat & diuus Hieronymus in locis Hebraicis, addit Gerasenorum mentionē fieri in Euangelio. At idem mox in Gergessa refert illic porcos præcipites isse in mare: ut consequatur, aut Gergessam uiculum esse in regione Gadarenorum, aut eandem esse Gergessam & Gadaram. Quam Græci uocant Gergesam, opinor Hieronymo dici Gargasi, quæ ait esse ciuitatem trans Iordanem, iunctam monti Galaad, quæ ipsius ætate dicta sit Gerasa, urbs insignis Arabiæ. Hanc ut refert, quidam existimabant eandem esse cū Gadara.

Gergessa eadē quæ Gadara

Sæui nimis.) *χαλεποὶ λίαν*. Hilarius legit periculosi pro sæui. Nam Græcis *χαλεπὸς* uox est *πολύσιμος*, nunc sæuum, nunc molestum, ac difficilem, nunc atrocem, nonnunquam & periculosum significans.

multa declarat Græcis

Quid

Quid nobis & tibi.) Imò quid hic interpreti cum Græca figura? Vertendum erat, si Latine loqui uoluisset. Quid tibi rei nobiscum est? Ac mox:

Erat non longe pro erat longe. in quo con- sentit editio Hispaniensis

Erat autē non longe.) Græci habent longe, *ῥω δὲ μακρῶν*, magno quidē consensu codicum quos ego uiderim, sed reclamantibus item magno consensu nostris. Ex Chrysoſtomo non potest certum colligi quid legerit, ne ex Hieronymo quidem, ex Hilario tantundem. Apud Theophylactum reperio *ῥω δὲ μακρῶν*, scriptum: licet ex interpretatione parum liqueat quid legerit, quemadmodum Chrysoſtomus uer- sus, probabilius autem est dæmones procul à Christo fuisse relegatos. Cum codici- bus quos uidimus consentit etiā editio Hispaniensis. Nihil tamen ad sensum refert utrū legas procul, an nō procul. Nam si grex conferatur ad eos qui Christo erāt pro- ximi, procul erat. Sin & alia loca semotiora, non procul erat quia erat in prospectu. Puta enim gregem abfuisse ad trecentos passus. Quod autē alij Euāgelistæ addunt *ἐκεῖ*, id est, ibi, siue illic, non arguit magnitudinem interualli. Hac enim aduerbia nō nunquam totam regionem complectuntur. Nec est,

Redūdat hinc

Si eijcis nos hinc.) sed *ἀ ἐκβαλεῖς ἡμᾶς*, id est, Si eijcis nos, cōsentiētibus & Latinis exemplaribus peruetustis, cumq; his aureo codice & Donatianicis. Nec uideo quid efficiat aduerbium hinc. Rursus *ἐπιτρέψου ἡμῖν ἀπελθεῖν εἰς τὴν ἄγελω*, id est, Permit- te nobis, ut abeamus in gregem porcorum, ille uertit: Mitte nos in porcos.

ὁρμῶν quid Periphrasis interpretis

Magno impetu abiit.) Vnicū uerbum Græcū, tribus est circumlocutus, *ὁρμῶν*, id est, Ferebat, siue ruebat. Nā omnino *ὁρμῆ* impetū significat. Et in aureo codice, Im- petu tantū legitur, magno nō additur, consentientibus & Donatianicis. Ac rursus: In aquis.) Hilarius in Canone quem addidit in Euangelium Matthæi, admonuit fuisse scriptum, In aquis multis, quum nihil huiusmodi reperiam apud Latinos aut Græcos, quos ego sanè uiderim.

Additum ab interprete

Hæc omnia.) Hæc pronomen addidit aliquis de suo, quod nec in Græcis extat co- dicibus, nec in uetustioribus Latinis, nec in aureo. Ac mox, *καὶ τὰ τῶν δαιμονιζομένων*, quod commode uertī poterat, Et quæ accidissent dæmoniicis. Ac mox:

Et rogabant eum.) Eum addidit aliquis. Nec additur in aureo codice. Et aliquan- to post, A finibus eorum dixit pro à finibus suis, uel à finibus ipsorum.

EX CAPITE NONO.

Iesus additum

Tascendens Iesus.) Iesus hoc loco non reperitur, nec in Græcis, nec in antiquis Latinorū codicibus. Etiam si in prima additione, haud scio quo casu fuerat additum. Facit enim iteratio mox positi nominis, ut de alte- ro quopiam Iesu loqui uideatur. Nec est, Ascendens, sed *ἐμβαῖς*, id est, In- gressus, siue conscensa aut inscensa nauī, pro quo hic, rursus nauiculam, quasi nauis non sit latinum. Præterea *διεπέρασεν*, id est, traiecit, rectius quàm trans- fretauit. Nam ut lacus mare dicatur, fretum haud uideo quomodo dici possit. Non enim quod mare est, statim & fretum. Nam mare inclusim angustijs fretum dicitur, quanquam poetæ suo iure uocibus his abutuntur interdum.

Nauicula pro nauī

In ciuitatem siram.) *εἰς τὴν ἰδύου πόλιν*, id est, in propriam ciuitatem, uidelicet Ca- pernaum. Siquidem Matthæi quarto legimus, quod recta Nazareth, commigrarit Capernaum. Ac mox:

Redundat

Iacentem.) *βεβλημένον*, proiectum, de quo superius admonuimus. Dimittuntur tibi peccata tua.) Tua non additur in uetustis Latinorum codi- cibus, nec in Græcis aliquot habetur, ne in aureo quidem. Idem accidit paulo post in repetendo.

Videns autē Iesus.) *καὶ ἰδὼν*, id est, Cum uidisset autem. Et mox suo more, dimit- tuntur, pro remittuntur.

Amphibolo- gia in Græcis

Dixerunt intra se.) Sermo Græcus anceps est: potest enim accipi ut intelligamus illos inter se murmurasse. Sed satius est ut accipiamus, illos tacitos sic in animo fuisse locutos, propter id quod sequitur, Iesus sciens cogitationes illorum, Ac paulo post,

Et cum uidisset Iesus.) *καὶ ἰδὼν*. Chrysoſtomus legit, *καὶ εἰδὼς ὁ ἰησοῦς*, id est, cum sciret Iesus. Theophylactus legit *ιδὼν*, Ad sensum minimum refert. Præterea:

Vt quid cogitatis? Omisit uos, *ἵνα τὶ ὑμεῖς*, id est, Vt quid uos, Et,

Quid

Quid est facilius.) *τί γὰρ ἕστιν*, id est, Vtrum enim est, Consentientibus & Lati- nis uetustis, quod ad coniunctionem pertinet.

Personæ subin- tu mutata

Vt autem sciatis.) Subito mutata persona, duriusculam facit orationem: sequitur enim, Tunc dicit paralytico.

Turbæ timuerūt.) Græcis est *ἐθαύμασαν*, id est, admiratæ sunt. Ita legit Chrysoſto- mus homilia 30. & huic concinens Theophylactus. Etiam si Hilarius legit timuerūt. Addidit enim. Opus istud admiratio consequi non metus debuit, Vnde apparet in quibusdam scriptum fuisse pro *ἐθαύμασαν ἐθαύβησαν*. Quarum uocum magna inter ipsas affinitas est.

In Telonio.) *ὕπὸ τῷ τελωνίῳ*, id est, Ad teloneum. Locus est in quo sedet Telones, id est, publicanus exigens tributum, quod Græcis *τέλῃ* dicitur. Vt ne recenseam illa minutula quod Matthæum nomine pro *κατὰ τοῦ τελωνίου*. Quod in,

τελωνίου τέλῃ τελωνίῳ Amphibolo- gian utitur

Ecce multi.) coniunctionem & omiserit. Quod *ἀκούεις* uerterit uidens. Quod non uitari amphibologiam, Non est opus medico ualentibus, cum licuerit dicere, Non egent qui recte ualeant medico.

Cum publicanis.) Notatus est ab Hieronymo Tertullianus, quod hos dicitos pub- licanos putarit ethnicos fuisse. Vide libellum ad Damasum de filio prodigo.

Misericordiam uolo.) Locus est Osee capite sexto. Hebraica i Hieronymus uertit ad hunc modum: Quia misericordiam uolui, & nō sacrificium, consentientibus per omnia Septuaginta, *ὅτι ἐλεῶ θεὸν καὶ ὄνομα*. Offenditur hic nonnihil Laurentius Valla, quod *ὄνομα* uerterit sacrificiū, quū eandem uocē in Luca uerterit hostiā. Nā sacrificiū dici potest & suffitus & deprecatio, Hostia proprie est mactata pecudis, quæ tamē & ipsa dicitur *θυσία* ob nidorē quē reddit quū incenditur. Ac paulo post,

Misericordia pro benefi- centia θυσία ἀνι- dore

Sed peccatores.) Græci addunt ad pœnitentiam *εἰς μετανοίαν*, etiam si non addit Hieronymus: apud Chrysoſtomum tamen reperio. Nam leuiculum est, quod mox *πρὸς ἔργον ταῖς*, id est, Accedunt, uertit accefferunt.

Filij sponsi.) *ἱοὶ τοῦ νυμφῶνος*, id est, Filij thalami nuptialis, id quod plus est quàm sponsi, hoc est, filij sponsi domestici ac proximi. *νυμφῶνα* uocat ecclesiam quam op- ponit synagoga quæ seruorum est, non filiorum, Ac aliquanto post: Immittit com- missuram *ὕπὸ ἐλάφῃ ἐπιβλήμα*, id est, ut ad uerbum reddam, Immittit immissuram, siue ut alibi uertit, assuit assumentum. Horatius pannum uocat: Assuitur, inquit, pan- nus. Vulgus petiam uocat. Ac mox:

νυμφῶν duo significat ἐπιβλήμα assumentum

Et peior scissura fit.) *χίσμα*, quod rupturam uertere poterat. Nonnunquam uo- cem Græcam relinquit, ut apud Ioannem, Et erat schisma inter eos, cum potuerit di- cere dissensio.

Panni rudis.) *ῥέκνος ἀγνάφου*, quod modo dixit *ἐπιβλήμα*, hic uocat *ῥέκνῃ*, quæ est particula panni. *ἀγνάφου*, quod nondum est à fullonibus apparatus, uelut cum pan- nus à textore uenit. Quanquam *γναφῆς*, id est, fullones, ueteres etiam uestes, aut sor- didatas renouant ac repurgant, Et rude dicitur, quod recens est. ~~ῥέκνος ἀγνάφου~~ quid

Operaprecium est uidere ac ridere, quantū hic tumultuetur Hugo Cardinalis disputās, nū hinc colligi possit, neophytis non esse indicendum ieiunium. Imò putat hæc ipsa ad monachos quosdam pertine- re, qui quoslibet illectant in nassam sui instituti. Deniq; notari & istos qui uersicolo- ri amictu utuntur. O scriptorem copiosum, sic nascuntur ingentia uolumina.

Plenitudinem eius.) *τὸ πλήρωμα*, id est, supplementum. Sic enim appellant pan- num additum uesti, ad faciendam rupturam. Offensus enim dissimilitudine noui panni, postea detrahit, & maior ac deformior fit ruptura. Item:

Vinum nouum in utres nouos.) Nouum & nouos non respondent eidem uo- ci apud Græcos Nouum enim dicitur *νέον*, quod proprie respondet senio, & com- petit ijs quæ sentiūt ætatem: *καινός* opponitur uetustati. Est autem & uinis sua quæ- dam ætas, utribus aut panno non item. Porro,

Nouus νέον Nouus καινός

Quæ sanguinis fluxū patiebat.) Græcis unica dictio est, *αἰμορροῦσα*, id est, sangui- nis profluuio laborans, ab *αἷμα*, sanguis, & *ῥοῦσῃ* fluxus. Omitto minutiora illa, quod *ἡ ἑαυτῆς*, Intra se uerterit, pro Intra sese: quod *λέγει*, Dicit, dicebat: quod *ὁπίσθον*, id est

id est, a tergo, transfulit, retro. Ceterum *ἄλλοι*, quod hic male uertit confide, quodq; nos aliquoties uertimus, Bono animo esto, Ambrosius enarrans psalmum, Beati im maculati, sermone tertio legit: Constans esto filia.

Impone manū tuam.) Tuā non addebatur in aureo codice, cum sit apud Græcos.

Et dixit, puella surge.) Hæc quatuor uerba, nec habentur in Græcis exemplaribus, nec in uetustis Latinis, nec adduntur ab Hieronymo, Postremo nec in aureo codice comperi, nec in Donatianicis. Ac paulo post:

Et dixit eis Iesus,) *καὶ λέγει*, id est, Dicit, consentientibus & uetustis codicibus Latinorum.

Quia possum hoc facere uobis.) Vobis non additur apud Græcos. Et *ὅτι* perperam uertit, Quia, pro, quod possum, siue, Creditis me posse. Ac mox, Vtiq; Græcis est *ὅτι*, quod aliās uertit etiam. Est enim aduerbium affirmantis. Ac paulo post:

Et comminatus est eis.) Non est *ἐπιτιμωσθαι*, quod aliquando uertit Increpare, ali quando Comminari, sed *ἐνβεβαίκα*, quod proprie significat acriter, ac uelut iracunde comminari cum austeritate, uox à fremitu dicta. Vt euidentius sit, quod sequitur, illos omnia diuulgasse. Sic enim rectius opinor transfulisset *δεδήμοσαν*, quàm dissa mauerunt. Certe circumloqui poterat, Sparserunt famam eius. Item:

Nunquam apparuit.) Recte omisit *ὅτι*, quod tamen libenter solet addere. Vt dissimulem quod hic *κώμας* uertit castella, cum alibi frequenter transferat uicos. Cum uici moenibus careāt, castella minuta sint oppida, sed moenibus cincta. Et quod *νόσση* languorem pro morbo. Nam quod *μαλακίαν* infirmitatem transfulit tolerabile est. Siquidem & Græci dicunt *μαλακῶς ἔχει*, pro parum commode habere.

Miserus est eis.) Plusculū emphaseos habet Græca uox *ἰσχυροῦς*, id est, Afsectu misericordiae tactus est. Siquidem Hebræi uehementem ac pium affectum uiscera uocant. Et rectius erga eos, quàm eis: Ac mox:

Quonia crāt uexati.) Ad eum modum legit & interpretatur diuus Hieronymus, & item Hilarius. Chrysofomus quoq; legit *ὀκυλλοί*, quod sonat diuulsos & diuexatos. Quandoquidem grammatici uexare dictum uolunt à ueho. Nonnulli codices habebant *ἐκλελυμένοι*, id est dissipati seu dissoluti. Alterum uenit à *λύω*, alterum à *σύνλω*. Iam quod protinus sequitur, *ἐρριμμένοι*, quod hic uertit Iacētes, rectius uertisset disiectos siue sparfos, à uerbo *ρίπτω*, quo participio usus est & Lucianus, agens de stellis toto caelo passim, temere, nulloq; ordine sparfis. Quanquam potest *ὀκυλλοί*, pertinere ad ouium uellera sentibus lacerata, & hoc posterius *ἐρριμμένοι*, ad oues huc & illuc dispersas: id quod accidere solet, cum abest pastor: Nec enim aliud est animal destitutum, magisq; pendens de praesidio pastoris, quàm oues: id quod etiam pro uerbio testatum est, *πῶ βάρλοῦ ἄθῳ*, id est, ouilli mores.

Vt mittat operarios.) *ὅπως ἐκβάλῃ*, id est, ut eiciat. Ita scriptum reperi in peruetustis codicibus, nominatim in aureo, ac Donatianicis, atq; ita uertit paulo superius interpres. Nos maluimus Extrudat, ut intelligamus uel celeriter mittendos, ac uel inuitos & contantes extrudendos in opus dei: id quod alicubi notauit Hieronymus hunc citans locum. Hilarius pro mittat legit eiciat.

EX CAPITE DECIMO.

T conuocatis duodecim.) *καὶ πῶσπελθὲν ἀμὲν*. Ita ferme uertit, nec omnino perperam, nec apte tamen, cum græca uox sonet Ad se uocatis. Proinde nos uertimus, Accersitis duodecim. Et Græcus articulus additus *πῶς*, indicat non posse accipi, de quibuslibet duodecim, sed de certis, nempe illis quos delegerat Iesus.

Potestatem spirituum immundorum.) Pleriq; Græci codices habent, *ἐνδύσαν ἡμῶν ἐν πνεύματι τῶν ἀκαθάρτων*, id est, Potestatem aduersus spiritus immundos. Quanquam apud Chrysofomum, si modo liber mendo uacat, non reperio additam praepositionem, nec apud Theophylactum. Alioqui potestas spirituum intelligi poterat potestas, quam habent illi. Nisi quod Græcis potestas est, *ἐξουσία*, id est, ius in aliquem & autoritas. Proinde Hilarius offensus amphibologia legit potestatem efficiendorum spirituum immundorum. Quanquam & hoc mox addidit Euangelista, Subinde rursum. Omnem

Omnem languorem. Languorem uertit *νόσση*, de quo iam dictum est.

Primus Simon.) Indicat diuus Hieronymus non eodem ordine recenseri Apostolos ab alijs Euangelistis quo à Matthæo: ~~ἄλλοι, quod hic male uertit confide, quodq; nos aliquoties uertimus, Bono animo esto, Ambrosius enarrans psalmum, Beati im maculati, sermone tertio legit: Constans esto filia.~~

Certe ex ordine recensionis, non efficaciter colligitur quis cui sit praferendus. Siquidem ubi multi numerantur, aliquis primus sit oportet. Ceterum ordo qui extat in nostris uoluminibus, non nihil diffidet à Græcis: at Græci consentiunt cum Hieronymo, qui per iuga digerit Apostolorum numerū, sic ut primo loco iungat Petrum & Andream, Proximo Iacobum Zebedæi & Ioannē fratres: Tertio Philippum ac Bartholomæum: Quarto Thomam & Matthæum: Quinto Iacobum Alphæi, & Lebbæum cognomento Thaddæum: Sexto Simonem Cananæum, & Iudam Iscariotem. Simonem Petri cognomine distinguit à Simone Cananæo: & Iacobum Zebedæi filium, ab Iacobo Alphæi filio. In quo obiter illud admonendum *ὁ τῷ Zebedæος*, articulum Græcum uertendum fuisse in id nomen, quod in articulo subauditur, uidelicet filius, quemadmodum in *ὁ τῷ ἀλφείος*. Ceterum cum unus fuerit Matthæus, ut opus non esset nota, qua discerneretur: & si fuisset opus, habebat & alterum nomen, nempe Leui, tamen addidit *ὁ πελώνης*, siue ut se deijceret, siue ut ostenderet omnibus aditum patere ad Christum. Etiam si Græcus articulus patitur, ut uertatur, Qui fuerat publicanus, aut, Ille quondam publicanus. Ceterū Iudæ proditori, cognomen addidit, siue ut discerneret ab Iuda Iacobi fratre, qui idem Thaddæus ac Lebbæus dictus est, ut sit trinominis, siue ut ex cognomine significaret eum ei facinori natum, quod Isachar *יִשָּׁכָר* Hebræis sonat mercedem: atq; à tribu unde fuit oriundum nomen fortitus uidetur. Quanquam non desunt, qui à uicilo cognomen deductum malint. Nec est Scariotes, quemadmodum habetur in nostris codicibus, sed Iscariotes. Nam idem facinus Latini cognomento Iudæ, quod Græci scriptores ecclesiastici faciunt Hispaniæ, *σωνίων* pronunciantes, cum teste Plinio, terra sit insigni fertilitate. Opinor id à Prænestinis natum, quibus, ut ait Plautus, Conia est Ciconia. Apud Chrysofomum Iscariotes legitur. Adhæc:

Lebbæus cognominatus.) In Latinis exemplaribus nō legitur, sed tantum Thaddæus. Hieronymum autem ita legisse declarat, quod in nominibus Hebræis apud Matthæum meminuit Lebbæi, corculum interpretans.

Misit Iesus.) *ἀπέστειλεν*, id est, Emisit, siue potius emanauit. Siquidem id est proprie *ἀπέστειλεν*, cum mandatis emittere, à quo uerbo dicti sunt apostoli.

Nec est, In ciuitates Samaritanorum.) sed in ciuitatem, *ἐς πόλιν*, quod efficacius est, ut intelligas in nullam ciuitatem illorum eundum. Quanquam non inconuenienter accipi potest de ciuitate quæ regionis nomē obtinet, tanq; metropolis. Rursus:

Ad oues quæ perierunt.) *πῶς τὰ πρόβατα ἐρλωλότα*, id est, Ad oues perditas: ut frequenter citat hunc locum Hieronymus. Vt ne dicam quod *ὅτι ἡγγικον*, primum omnimittenda fuerit coniunctio Græca: deinde appropinquabit, Græcis non esse futuri temporis, sed præteriti, uertendum, Adest, siue inistat, siue in propinquo est. Qua de re iam admonuimus.

Nolite possidere.) *μὴ κτήσεσθε*. Quod magis significat parare, quàm possidere. Vt hæc tria simul referantur ad id quod sequitur, In zonas. Siquidem ex hisce tribus rebus solet cudi moneta: quæ primum ærea fuit ac ferrea; nam utrumq; significat *χάλκος*, deinde argentea, postremo aurea. Vt contra acciderit pecuniæ, ac moribus hominum, qui ex aureis degenerarunt in plusquam ferreos. *χάλκον* interpres uertit pecuniam, quasi aurum & argentum sit pecunia. Certe Marci sexto *χάλκον* uertit æs, quum illic tolerabilius uersurus fuerit pecuniā, ut generali nomine completeretur omnem monetam: hic post cōmemoratas omnes species dure subiecit genus *ἐδπέ*. Eius &

Etens & alia, præter monetam. Porro quod dixit *εις τας ζωνας*, id est, In cingulos, iuxta veterum morem locutus est, iuxta quem milites, si quid erat æris, id in zonis gestabant. Vnde proverbum illud apud Flaccum, Zonam perdidit. De eo cui nihil erat pecunie, quemadmodum in Chiliadibus nostris copiosius explicatum est. Nos uero in *ζωνας*, non quod essent *ζωνες*, sed quod aperirentur, quæ ferant.

Neque dicitur tunicas.) *Απο χιτωνας*. Latinius erat, neque binae tunicas. Sed Græci non sciunt hanc elegantiam, quæ tamen non erat negligenda. Latino interpreti, *Απο χιτωνας*, id est, Ex tunicis. Et *Απο χιτωνας* posuit absolute pro idoneus, quod nonnulli Latini perperam interpretantur.

Donec exeatis.) *εις εξελθητε*. Id pertinet ad illud quod proxime præcessit *εις ελθητε*, & utrunq; refertur ad ciuitatem. Nam præceptum eò spectat, ne crebro mutantur spiritum, neque ambiant apud quem diuersentur: Neque rursus temere in quamuis irruant domum quæ paulopost sit mutanda. Sic Ambrosius & Chrysostomus.

Dicentes pax huic domui.) Horum uerborum nihil est in Græcis exemplaribus, nec adduntur ab Hieronymo. Tantum est salutate eam. Imò cum ait Hieron. Occulte salutationem Hebraici, ac Syri sermonis expressit, indicat salutationem non fuisse explicatam, sed ex hoc colligi, quod sequitur, Veniet pax uestra super eam. In uetustissimo quodam exemplari Latino ascriptum reperi, sed in margine: Primum dicite, pax huic domui. Vnde conijcio, quod ferè sit, hoc ex alijs Euangelistis huc additum fuisse. Quanquam ne quid dissimulem, additur apud Hilarium in canone, & apud Chrysostomum homilia tricesimatertia, sed latine uersa, quum in Græcis commentarijs non addatur. Rursus apud Theophylactum non additur. Porro ne quis existimet nouum hoc salutationis genus primum à Christo fuisse repertum: qui sic usus est omnibus rebus uulgatissimis, ut eas longe aliò traheret, quemadmodum Græci solenni more dicunt *χαίρε*, Latini salue, sic Hebræi Syriq; *שָׁלוֹם* Scholom lecho, id est, pax tibi. Eam salutationem nunc sibi, ceu peculiarem uendicant episcopi, parum decoram ijs, qui non solum ipsi belligerantur, uerum etiam alios ad bella concitant Cæterum in,

Pax tibi, salutatio uulgaris apud Hebraeos.) Illa addidit interpres de suo, cum non sit nec in Græcis codicibus, nec in antiquis Latinis.

Domus illa.) Illa addidit interpres de suo, cum non sit nec in Græcis codicibus, nec in antiquis Latinis.

Veniet pax uestra.) *ελθητω*, id est, Veniat, Nec est reuertetur, sed reuertatur, *ωδσραφύτω*. Suffragantibus & uetustissimis Latinorum codicibus. Ac paulo post,

De domo uel ciuitate.) Græci addunt *εκενης*, id est, Illa Et simplices.) Non est *απλοι*, sed *ακραιοι*, quod aliàs uertit synceri. Mire uero pinxit Christus hac similitudine simplicem prudentiam, ac prudentem simplicitatem Græcis hominum uere Christianorum. Innoxium animal columba, & cui totum salutis præsidium in alarum pernicitate situm est. Est enim hæc auis perniciosissimi uolatus. Et arte magis quam uiribus suam incolumitatem tuetur serpens. Nam hætenus consistit collatio.

Cauete autem ab hominibus.) *απεσθενανθρωπων*, id est, Ab illis hominibus, id indicante articulo. Neque enim monet omnes homines obseruare, sed malos, de quibus mox dixerat, ac paulo post loquitur.

In consilijs.) *εις σωμαθρια*, id est, In concilia, hoc est, confessus senatorum, ac iudicum. Ac rursus Synagogas, rectius uertisset conciliabula, siue conciones. Nec enim tantum loquitur de templis Iudæorum.

Ad præfides autem.) Græce est, *ηγεμονας*. Quod omnino præsidem, seu præfectum prouinciæ significat aliquoties. Cæterum illud,

Nolite cogitare.) Græce est, *μη μεριμνησητε*, id est, Ne sitis anxij, siue solliciti. Non cogitationem dominus iubet abijcere, sed sollicitudinem. Et rursus:

Odio omnibus.) *μισουμινοι απο παντων*, id est, Odio habiti ab omnibus, uariavit, sed recte. Nec additur apud Græcos hominibus, ac ne in aureo quidem codice.

Non consummabitis ciuitates.) *δτελεισητε*. Quid est non consummabitis? Num illi ædificabunt ciuitates? Cur autem hic ueritus est à uerbis aliquantum recedere, cum idem sæpenumero faciat sine causa? Nam sensus est, Filium hominis cito uenturum

uenturum, & priusquam illi possint peragrarè omnes ciuitates Israeliticas. Proinde nos periphrasi explicauimus: Non perambulaueritis omnes ciuitates &c. quo redderemus emphasim græcæ uocis *τελεισητε*. Itaq; scriptum est in aureo codice. Ac rursus Donec, *εις* durius positum quam in initio huius Euangelij. Ad hæc, *επιε τον διδασκαλον, επιε τον κυριον*, Super magistrum super dominum, Cur non potius Super præceptorem, supra dominum, siue superior aut potior domino?

Beelzebub.) Mirum cur Græci perpetuo mutant b in l in hac dictione, beelzebub, scribentes pro beelzebub, cum neutrum elementum apud illos finale sit β & λ. quid sonet Alioqui hæc uideri poterat causa: præsertim cū neque uocum, neque figurarū ulla sit affinitas, ut aurium, aut scribarum errore factum uideri possit. Diuus Hieronymus indicat, idem esse Beel & baal, & sonare Hebræis idolum, à Sidonijs ad Iudæos profectum, siue à Babylonijs *בַּל* & zebub, *זבוב* muscæ, quasi dicas idolum muscæ, atq; hoc nomine spurcissimum idolum fuisse Accaronitis, qui sunt quidem in regione Iudææ, sed impij. Ab hoc Hebræos principem dæmoniorum Beelzebub appellasse.

Quod non reueletur.) *αρηκαλυφθησεται*, id est, Reuelabitur, atq; ita legit Hilarium. Etiam si nondum redditur Græcarum uocum inter sese affinitas *κακαλυφθησεται* & *σκαλον* red *αρηκαλυφθησεται*, id est, Tecum & reuegetur. Ac rursus *γνωθησεται*, id est, Scietur, dita non sciatur.

Prædicate.) *κηρυξαστε*. Quod proprium est præconij, & publicitus apud populum sua uoce promulgantium aliquid. Gehenna uero uocabulum negat Hieronymus in antiquis inueniri libris, sed primum à Christo proditum. Locus est in sorte tribus Beniamin, sed ab impijs possessus, in quo filios exustos igni deuotebant & immolabant dæmonio Moloch, quemadmodum ethnici nonnulli Saturno. Is uocabatur Tophet, situs in ualle filij Ennon quemadmodum legis quarto Regum capite uicesimo tertio. Vbi legis hunc in modum: Contaminauit quoque Tophet quod est in cõualle filij Ennon, ut nemo consecraret filium suum aut filiam per ignem Moloch. Item Paralip. 28. de Achas ita legimus: Qui adoleuit incensum in ualle Ennon, & iustrauit filios suos in igni iuxta ritum gentium quas interfecit dominus. Cæterum *בְּאֵר* Hebræis uallem significat. Et dominus apud Hieremiam capite septimo comminatur se commutatutum nomen loco: ut non amplius dicatur uallis Tophet aut Baal, neque uallis Ennon, sed *πολυανθρον*, id est, tumulus multorum cadaverum. Vnde locus apud Iudæos execrabilis habebatur, quemadmodum apud Græcos *κωβωργον*, *πολυανθρον* de quo dictum est à nobis in Chiliadibus. Apud Euangelistas usurpatur, pro loco, *ου* in quo cruciantur impij. Apud Hieremiam autem ita legis cap. 7. Aedificauerunt excelsa, siue aram Tophet quæ est in ualle filij Ennon, ut incenderent filios suos, & filias suas igne &c. Ac mox: Et non dicetur amplius Tophet, & uallis filij Ennon, sed uallis interfectionis, & sepelientur in Tophet, eo quod non sit locus &c. Rursus cap. 19. Non uocabitur amplius locus iste Tophet, & uallis filij Ennon, sed uallis occisionis. Pro Tophet Septuaginta uerterunt *πολυανθρον*. Rursus 32. Et aedificauerunt excelsa Baal, quæ sunt in ualle filij Ennon, ut initiarent filios suos & filias suas Moloch &c. Hæc ideo lector retuli, ut obiter indicem cuiusdam calumniatoris rabio-

Iudæus quidam fam infectione, qui tamen plurimorum iudicio doctissimus habetur, suo ipsius plane calumniator deus est, nisi quod doctis etiam omne iudicium eripit liuor & odium. Scribit enim me hoc loco tot ferè mendacia assuisse quot sunt uerba. Primum mendacium facit, quod in locis quos cito, ex libro Regum 4. cap. 23, & Hieremias 7. hæc duæ dictiones, *ge* & *ennon*, non legantur coniunctim, sed alter habeat *gia* hennon, id est, uallis Ennon, alter *gia* ben hennon, id est, uallis filiorum Hennon. Quæso quod hic mendacium est quum ego de iunctis aut disiunctis dictionibus non loquar, sed indicem quibus in locis fiat mentio rei unde nomē hoc sumptum est quo significamus inferos? Si illic nulla sit mentio Tophet, ubi initiabatur atq; etiam occidebatur filios suos idolo Moloch, iure mihi obijciat mendacium. Nihil enim aliud professus sum. Audi nunc alterum mendacium non à me positum, sed in me scriptum, Aio Tophet esse in tribu Beniamin. Hoc, inquit, in locis quæ commemorat non habetur. Quid? An istuc promiseram haberi in locis quæ cito? Hieronymus in locis indicat Tophet esse in suburbanis He-

rufalem, & Hierosolyma erat in sorte Beniamin, quæadmodum in hîdem locis testatur Hieronymus. Iste profert nobis caput Iostre is. Ibi, inquit, inuenies utrûq;. Quod utrunq; gehennon unica dictione. Quis hoc negabat? & in Beniamin sorte locum esse. Hoc ego docui, quanquam non citato loco, nisi quod autorem profiteor Hieronymum. Atq; hoc ipsum iste magno conuicio obijcit, quod hoc autore nitor in Hebraicis, Me uero non pudet illum uirum alicubi sequi autorem, cuius interpretationem amplexa est, & quem inter præcipuos doctores habet ecclesia. Obijcit & Hieronymo mendacium, quod dixerit gehennæ uerbum in ueteribus libris non inueniri, sed primum à Christo proditum pro inferis, quum reperiatur in libro Abot, quasi diuus Hieronymus illic somniarit de apocryphis Iudæorum libris, ac non potius agat de Veteris testamenti uoluminibus. Rursus impingit mihi quod scripserim illic liberos à parentibus immolari solere, quum Hieronymus tantum dixerit, initiari, imò Hieronymus hunc enarrans locum, dicit: filiosq; suos incendrent uel initiarent. Idem enarrans locum apud Hieremiam, ita loquitur: Filios suos in igne idolis cõsecrarint, siue holocaustum obtulerint. Arrodit & illud, quod quum Hieronymus scripserit Tophet locum fuisse deliciarum, ego dixerim Iudæis fuisse nomẽ abominabile, quemadmodum apud Græcos est cynosarges. Miræ uero delitiæ, idolo incendere filios. Atqui locus qui prius alliciebat amoenitate, postea factus est abominandus, uidelicet impletus hominum cadaueribus, quemadmodum docet scriptura sacra. Et ideo manebat abominabile nomen Iudæis, quod illic detestabili superstitione perierint animæ plurimorum, filiorum etiam corpora. Impingit quod negem me uidere quid intersit inter racha & fatuum, & hinc colligit homo dialecticus me Christo tribuere iniustitiam. Imò sic loquor: Si uerum est, quod scribit Hieronymus racha sonare cerebro uacuum, non uideo quid intersit inter racha & fatuum, atrocius est carere cerebro quam appellari fatuum. Obijcit quod unum tantum locum citarem ex psalmis, ubi racha ponitur pro uacuo, hinc ratiocinans me non legisse, nisi unum aut alterum psalmum, quasi quod ipse fecit difficile fuerit uel ex lexico facere, si ad id quod institueram pertinuisset. Obijcit, quod quum cæteri dubitent de racha, ego solus affirmem. Imò Hieronymus affirmat, & item Chryostomus: ego solus dubito, negans me uidere discrimen inter racha & fatuum, si uera est Hieronymi sententia. Et Hieronymi sententiã ipse rejicit mecum faciens. Atq; obiter admiscet me detraxisse uirgini matri perpetuam integritatem, Christo suam diuinitatem, perfricta fronte mentiens: ad hæc Germanos docuisse sedis Romanæ contemptum. Et his alia multa similia blaterat homo qui sibi uidetur fato seruatus fulciendæ Ecclesiæ dei, uociferans impudentissimum esse quenquam hoc seculo scribere libros quo uiuit tale ingenium. Quid autem post tot fumos, tot glorias, tot conuitia docet nos? racha legendum non racha, & rheca posse dici, qui tamen abundet diuinis dotibus: & unde hæc docet: Ex libris Iudæorum quos non agnoscit ecclesia Christianorũ. Dein de gehennon compositum legi in libro Iudicum, & gehennam pro inferis inueniri in libris Abot, similia prolaturus mysteria, nisi ueretur, ne sanctum canibus, & margaritas obijciat porcis.

Hieronymus à calumnia defensus

Tophet quomodo dicitur locus deliciarum & execrabilis

Passerculi

Nos humilia tractamus, nimirum pro natura argumenti quod suscepimus, nulli obstantes, quo minus adferat sublimiora. Imò nisi hæc humilia præcessissent, fortassis non essent qui ista sublimia discere, uel cuperent, uel possent.

Duo passerules.) *δύο σπέρδια*, id est, Duo passeruli, & diminutio facit ad emphasin. Ac mox rursum *ἀσπέρδια*, Asse diminutiuum est, quasi dicas terunciolo. Quanquam Romanã uocem effinxit, siue interpres, siue Euangelista. As enim siue assis, qui & li bella dicitur, nummulus erat, cuius uilitas etiam proverbijs testata est. Catullus, Omnes unius æstimemus assis. Illud mirum, Hilarium subinde repetisse unum pro unus, quod *σπέρδιον* apud Græcos neutri generis sit, nisi forte malumus hoc imputare librarijs. Cyprianus citat, neuter, quod duorum esset facta mentio. Mirum autem quid sequitur Chryostomus legat, & unus ex illis non cadet in laqueum sine patre uestro. Et ad eundem sane modum legit Origenes homilia in Lucam trigesima secunda. Nam ut Origenis non sit hoc opus, tamen hominis est eruditi. Theophylactus nobiscum legit, Super terram. Vnde probabile est, Chryostomo fuisse exemplar, in quo scriptum erat, *ἐς πέρδια*, pro *ἄνθρωπον*.

ad eundem sane modum legit Origenes homilia in Lucam trigesima secunda. Nam ut Origenis non sit hoc opus, tamen hominis est eruditi. Theophylactus nobiscum legit, Super terram. Vnde probabile est, Chryostomo fuisse exemplar, in quo scriptum erat, *ἐς πέρδια*, pro *ἄνθρωπον*.

Vestri autem.) Vestri hoc loco primitiuum pronomen est potius quam deriuatum, quasi dicat, de uobis. Nam Græci carēt hac distinctione. Significat autem uilitissimam hominis partem. Interpres, aut certe scriba omisit Græcam cõiunctionem, *ὑμῶν*, & Et capilli, seu magis pili, quæ tamē ad emphasin facit, cū sentiat, adeo nos nō esse neglectum patri cœlesti, ut is capillos etiam nostros habeat numeratos. Pauloq; post, Meliores estis.) *Ἰσχυροίτε*, Præstatis, quod alibi uertit, pluris estis. Nec est, Confitebitur me.) sed in me, *ὑμῶν*. Hoc est in nomine meo. Item confitebor in eo, *ὑμῶν*. Sic legit & Chryostomus. Quanquam hunc sermonem suspicor esse idiomatis Hebraici.

Et pro etiam

Separare hominem aduersus &c.) *διχῶσαι*, quod significat in duo diducere quæ prius erant coniuncta, quod subnotasse uidetur & Chryostomus hunc edisserens locum. Vnde Græci *διχῶσαι*, uocant per seditionem inter se contendere, & seditionem *διχῶσαι*, quoties Scinditur incertum studia in cõtraria uulgus. Locus autem est apud Michcã capite septimo, iuxta ueritatē Hebraicã: Ab ea quæ dormit in sinu tuo, custodi claustra oris tui, quia filius contumeliã facit patri, & filia confingit aduersus matrẽ suam, nurus aduersus socrẽ suam, inimici hominis domestici eius. Græca uox est anceps *νύμφη*, quæ si referatur ad maritũ, sponsam sonat, si ad parẽtes sponsi, nurũ. Qui inuenit.) *ὁ εὗρηθῆς*, id est, Qui inuenerit. Est enim præteriti temporis, ut & illud *ὁ ἀπώλεσθαι*, qui perdidit, sic paulo post:

Διχῶσαι

νύμφη sponsa uel uirus

In nomine propheta.) Scio quosdam has particulas, in nomine iusti, & in nomine propheta referre ad Christum, qui uere iustus sit & propheta. Quanquam mihi uidetur hic esse sensus: qui recipit iustum, non quia cognatus sit, aut affinis, aut diues, aut potens, sed quia iustus, erit & ipse iustus accepturus mercedem suã iustitiæ. Et in nomine reliquimus, quod aliquoties nec sub nomine, nec per nomen, nec nomine omissa præpositione satis explicat idioma sermonis Hebraici. Ac mihi sanè nimium morosi uidentur, qui nusquam concedunt euangelicis literis suã peculiaria uocabula, quum in rhetoricis ferant statum & constitutionem uoces longe aliud significantes Latinis auribus, & finem pro definitione, & superlationem, uocem Latinis inauditam, pro eo quod Græci uocant hyperbolen.

In nomine prophetae quomodo intelligendum

Mercedem propheta accipiet.) Neq; propheta, neq; iusti, apud Græcos additur articulus *ος*, unde non potest accipi de certo propheta seu iusto, sed de quocunq; nō de eo qui recipitur, ut sensus sit, ipsum quoq; qui prophetã receperit, fieri prophetam, qui iustum receperit fieri iustum. Nam hic sensus arridere solet Ioanni Coleto. Quanquam secus interpretari uidetur Chryostomus.

Articuli uis

Ex minimis his.) *Ἐν μικρῶν τῶν*, id est, E pusillis his siue e paruis, ne frustra sibi placeant quidam qui se minimos uocant, cum alij minorum occuparint cognomen. Quamquam minimis legit & interpretatur Hilarius. Ex Hieronymi, Chryostomiq; interpretatione, nō satis liquet quid legerint. Et huius ipsius Euangelistę capite uice simo quinto, *ἐλαχίστων* legitur, Quamdiu facissimum ex minimis istis &c. At mox,

Calicẽ aquæ frigida.) Græce est *ποτήριον ψυχρῶν*, id est, Poculum frigida, ut subaudiendum sit *ὑδάτος*. Sic enim loquuntur & Latini, frigida lauat: Et, frigida potescit. Porro *μόνον*, id est, tantum, quod proxime sequitur, referri potest, uel ad superiorat ut sit sensus, sufficere si quis uel frigida dumtaxat aquam exhibeat: uel ad frequentia, ut intelligas satis esse quiduis, modo id fiat tanquam discipulo Christi.

Frigidam potescit

EX CAPITULO VNDECIMO.

Vm consummasset præcipiens.) Græcanicam figuram male reddidit interpres. Est enim iuxta sermonis proprietatē participium positum uice uerbi infiniti, *ἐπέλεσε ἐπὶ τῶσων*, pro *ἐπέτασσεν*. Quemadmodum *μνημαὶ ἐλθῶν*, id est, Memini ueniens, pro memini uenisse. Proinde nos uertimus, Cum finem fecisset Iesus mandandi, siue præcipiendi.

Consummavit precipiens

In uinculis.) *ἐν δεσμότητι*, id est, In carcere. Nomen est à uinculis dictum: Nam est aliud *φυλακή* à custodia dictum. Et mox *πὺ ὄργης*, cur non potius facta quam opera? Nam opus est quod extat, ueluti domus. Quanquam in his minutulis saepe conuiuemus. Vt ne dicam quod in *πέμφας*, Mittens uertit, pro missis duobus, non obseruata temporis ratione.

ὄργη utri usq; temporis Tu es qui uenturus es.) *σὺ εἶ ὁ ὄρχόμενος*, id est, Tu es ille ueniēs siue uenturus. Est enim græca uox ad utrumlibet tempus anceps. Illud maioris est momenti, quod *ἀκούετε καὶ βλέπετε*, id est, Auditis & uidetis uertit, Quæ audistis & uidistis. Est enim plenior sensus, ut de omnibus, quæ faciebat Iesus, intelligatur.

ἀναβλέπω Et cæci uident.) *ἀναβλέψασθε*, Græcis expressius est, quasi dicas reident, seu recipiunt uisum.

Euangelizo te Pauperes euangelizantur.) *ὀψαγγελίζοντα*. Planè Græcorum more locutus est in terpres, qui cum dicant benefacio te, benedico te: proinde & passiuus horum *ἀναβλέψας* utitur, bene patitur abs te, benedicitur abs te. Nam utroq; modo loquitur, *ὀψαγγελίζω σοι*, & *ὀψαγγελίζω σε*, ut indicat Theodulus de dictionibus rhetoricis. Proinde nos uertimus, Pauperes lætum accipiunt Euangelij nuncium. Alludit enim ad uerba prophetae: Euangelizare pauperibus misit me. Illa leuicula sunt, quod *καλονόμου* uertit, Agitatam, pro eo quod est, quæ agitur siue mouetur, sed huc & huc undarū more. Vnde Hilarius, ut temporis etiam rationem obseruet, uertit, Arundinem uento moueri. Et quod *οἱ τὰ μαλακὰ φορδύντες*, uertit, Qui mollibus uestiuntur, pro mollia gestantes, ut subaudias, uestimenta.

ὁ ἀν Etiam dico uobis.) *ὁ ἀν*, id est, Certe. Aduerbium confirmantis, quod paulo superius uertit utiq;. Cæteris enim abnegatis, postremum hoc confirmat.

Et plusquam prophetam. Bene uertit, si *πρὸς ὁσὸν τὸν* legas genere neutro, sin masculino, sonat præstantiorē propheta. Nec hic liceret articulum apponi, *τὸ πρὸς ὁσὸν* quod ad nullum certū prophetam possit accommodari, cum illum omnibus anteponat.

Sed quid existis uidere.) Hinc distinctio non nihil habet ambiguitatis: apud Origenem hanc comperimus distinctionē, *ἀλλὰ τὸ ἐξελλυθέντες, ἰδὲν πρὸς ὁσὸν*, id est, Quæ existis, ad uidendum prophetam.

Nati mulierū Inter natos mulierum.) *ἐν γυναικῶν*. Absolute dixit, ut ad omnia pertineat, quæ possint ē mulieribus nasci. Opinor enim *γυναικῶν* neutro genere positum esse. Non quod alios sentiat quàm homines, sed quod schema sermonis habeat epita-
nionem Hiero sin. Vehementius enim est, nullum animal hoc sceleratius, quàm nullus homo sceleratior. Iam tamen si pie ratiocinatur Hieronymus, Christum non teneri hac formula, quod ex uirgine sit natus, tamen ad reuincendū contentiosum non satis haberet ponderis: cum alibi Christus ipse matri loquens dicat *γυναι*, id est, mulier. Præterea quæ fronte Paulus Galatis scribit, factum ex muliere, si Christus ex muliere natus nō est: Verū est mulierē apud Latinos aliquando significare corruptā, & tamē hoc nō obstitit interpreti, quo minus uirginem Mariam mulieris nomine compellarit. Quod si uirgo adulta Latine Græcèq; dicitur mulier, multo minus absurdum est, maritam & matrem dici mulierem. Deinde quorsum opus erat mox excipere se ipsum, si non tenebatur hac formula? Aut enim de se, sed qui minor est in regno cælorum, maior est illo. Augustinus quum alsās, tum contra aduersarium legis & prophetarum lib. 2. cap. 5. argutatur de distinctiōe, quod hæc particula, in regno cælorū, possit utrolibet referri. Qui minor est, uidelicet tempore, is in regno cælorum maior est. Aut qui minor est in regno cælorum, is illo maior est. Hæc uidebuntur puerilia, sed ad præsens institutum pertinent.

mulier uel uxor Inter natos mulierum.) *ἐν γυναικῶν*. Absolute dixit, ut ad omnia pertineat, quæ possint ē mulieribus nasci. Opinor enim *γυναικῶν* neutro genere positum esse. Non quod alios sentiat quàm homines, sed quod schema sermonis habeat epita-
nionem Hiero sin. Vehementius enim est, nullum animal hoc sceleratius, quàm nullus homo sceleratior. Iam tamen si pie ratiocinatur Hieronymus, Christum non teneri hac formula, quod ex uirgine sit natus, tamen ad reuincendū contentiosum non satis haberet ponderis: cum alibi Christus ipse matri loquens dicat *γυναι*, id est, mulier. Præterea quæ fronte Paulus Galatis scribit, factum ex muliere, si Christus ex muliere natus nō est: Verū est mulierē apud Latinos aliquando significare corruptā, & tamē hoc nō obstitit interpreti, quo minus uirginem Mariam mulieris nomine compellarit. Quod si uirgo adulta Latine Græcèq; dicitur mulier, multo minus absurdum est, maritam & matrem dici mulierem. Deinde quorsum opus erat mox excipere se ipsum, si non tenebatur hac formula? Aut enim de se, sed qui minor est in regno cælorum, maior est illo. Augustinus quum alsās, tum contra aduersarium legis & prophetarum lib. 2. cap. 5. argutatur de distinctiōe, quod hæc particula, in regno cælorū, possit utrolibet referri. Qui minor est, uidelicet tempore, is in regno cælorum maior est. Aut qui minor est in regno cælorum, is illo maior est. Hæc uidebuntur puerilia, sed ad præsens institutum pertinent.

Ioannes non præfertur prophetis Non surrexit maior.) Annotauit hoc Hieronymus Ioannem nō præferri prophetis ac patriarchis omnibus, sed æquari. Non enim si Petrus non est maior Ioanne, ista tim Ioannes erit maior Petro.

Vim patitur.) *βιάζεται*, id est, Vi inuaditur, siue occupatur, uel ob turbam irruentium, ac uī conantium irrumperē, adeo iam urgebat tempus Euangelij. Etiam si me non fugit Hieronymum, Augustinū, cumq; his plerosq;, secus hunc locum interpretari. Verum liceat & à probatissimis autoribus alicubi dissentire: quandoquidem illi non so-

nōn solum fuerunt homines, uerum permisere sibi in tropologia nonnunquam abuti scripturæ testimonijs. Primū illud liquet opinor, hoc loco regnū cælorum dici, non uiam Euangelij doctrinā, ad quā iam ultro confluebat turba, ceu pertesa Mosen. Nec enim in hoc uim patitur doctrina Christi, neq; uī rapitur, si nos uim ad mouemus affectibus nostris, sed magis uim facit. Ad hæc quid hic senserit ipse mox explicat: Omnes enim prophete & lex usq; ad Ioannem, uidelicet causam reddens, cur ita cupiant irrumperē, cū Mosaiica legis tēpus iam præterisset. Ita cōnectit sermonis consequentiam, & Chrysostomus homilia trigesima octaua, Huic succinit Theophylactus. Nec Hilarius ab hac nostra sententiā admodum discrepat, interpretans cælorum regnū Iudæis ueluti debitum ex pacto, uolentia fidei occupandum à gentibus. His uerba si quis requiret, subscribam. Vt rerum, inquit, natura exigit, uim potentior affert, minorq; erit cui uis affertur. Quid est ergo, quod diripiens est, quodq; uim patitur, contuendum est. Infidelitatē discipulorum Ioannis dominus animaduertat: turba etiā opinionem de eius nuncio intellexerat, in cuius scandalo ingēs fidei periculum sentiebat, ire potius apostolos ad oues perditas Israel iusserat. Ipsos institui oportebat in regno, & in Abrahæ, ac Isaac, & Iacob familia retineri. Sed omnis hæc prædicatio profectum publicanis & peccatoribus afferebat. Ex his enim iam credentes, ex his iam apostoli, ex his iam regnū cælorum. Cæterū Ioanni à plebe non creditur, auctoritatē Christi opera non merentur. Crux futura erat scādalo, iam prophetia cessat, iam lex expletur, iam prædicatio omnis includitur, iam Helias spiritus in Ioānis uoce præmittitur. Alijs Christus prædicatur, & ab alijs agnoscitur. Alijs nascitur, & ab alijs diligitur. Sua eum respuunt, aliena suscipiunt. Proprii insectantur, complectuntur inimici. Hæreditatē adoptatio expetit, familia reijcit. Testamentū filij repudiant, serui recognoscunt. Itaq; uim regnū cælorum patitur, inferentes diripiunt illud. Quia gloria Israel patribus debita, à prophetis nunciata, à Christo oblata, fide gentiū occupatur & rapit. Hactenus Hilarij uerba retulimus. Hoc sermone dominus excludit murmur Iudæorū, qui indignabantur quod ad ipsis promissam Euangelij gratiam, reciperet quoscunq;. Imò, inquit, non illos recipio, sed ipsi uobis contantibus irrumperunt.

Rapit illud.) Aptius est quod legitur cū in alijs uetustis, tū in aureo codice: Et uio lenti diripiunt illud. Sūpta metaphora ab arce quæ irrumperentibus hostibus diripitur. Ipse est Helias.) Locus est in calce Malachia prophetae, Ecce ego mittam Heliam prophetam, antequam ueniat dies domini magnus & horribilis.

Helias apud Malachiam

Helias qui uenturus est.) Mollius erat, qui uenturus erat. Nam quo pacto uenturus est, qui iam prædicationem suam peregerat? Notum est autem participia præsentis temporis, etiam ad præteriti imperfecti significationem pertinere.

Similem æstimabo.) *ὁμοιωσω*, id est, Assimulabo, siue quod Latinius est, simile esse dicam. Hieronymus annotauit hic Græce esse, *ἐν ἀγοραῖς*, id est, In mercatibus siue foris. Nam Latinis forū est etiam in quo aguntur causæ. Cæterum *ἀγορὰ* Græcis proprie forum est rerū uenaliū. Vnde uerbū *ἀγοραζομαι*, id est, emo. Nec est, Clamantes, sed *πρὸς φωνῶντες*, id est, acclamantes, siue alloquentes. Rursum, non est, Cogquilibus, sed *ἐπαίροις*, id est, sodalibus. Hilarius habet, & clamantibus inuicē, ex quo conijcio illum legisse *ἐπὶ τοῖς*, pro *ἐπαίροις*, Nec est simpliciter cecinimus, sed *ὕλην γεμῶν*, id est, cecinimus tibijs. Ita sanè citat diuus Augustinus libro quæstionū Euangelicarū secundo, capite undecimo: Cantauimus tibijs & non saltastis. Itaq; uocem hanc eandem uertit Luce capite septimo. Quis aut unquam dixit lamentauimus? *ἐθρῶν ἡσυχῶν*, id est, lamentati sumus, siue luximus, aut, ut sensum magis exprimam, lugubria cecinimus. Siquidem ueteres uarijs harmoniarum modis, quos appellant Phrygium, Doriū, Lydiū, uarios mouebant affectus, tibijs ad alacritatem incitabant. Et legimus *ἀδμήντος μελῶς*, pro lugubri catione. Sensus igitur est, diuersis rationibus tentauimus uos excitare, nec ullo pacto potuistis cōmoueri. Porro planxistis, Græcis est *ἐκὸς ψαδῆς*, quod inde dictum est, quod olim in luctu seipsos caderēt manibus, qui proprie planctus dicitur. Apparet aut uulgarem fuisse cantiuinculam, quā pueri inter se canerent. Quemadmodum & Pittacus consultorem suum ad pueros trocho lusitantes mittit, ut audiat *τῶν ἡ/σαστῶν ἑλα*. Sicut copiosius dictum est in Chiliadibus nostris.

Proverbium euangelicum

Dæmonium habet.) In nōnullis scriptum erat, πνεῦμα ἄγιον, id est, Spiritus est. Sed dissentientibus cæteris omnibus. Erat autem & hoc unum ē criminibus Socratis, quod Genium haberet peculiarem, qui uocabatur Socratis dæmonium.

Filius hominis id est, sit generis masculini, ne quis hic frustra philosophetur in filio hominis, quod alicubi adæ facit Augustinus.

Homo uorax.) Græcis est φάγος, quod magis sonat edacem siue comedonem. Deinde quod sequitur,

Vini potator.) Apud Græcos iucundius est ob dictionem compositam οἶνοπότης quasi dicas uinibibus, cui pugnat ὑδροπότης, aquabibus. Augustinus libro aduersus Faustū 16. ca. 31. pro οἶνοπότης, refert uinaria, uoce ni fallor deprauata ex uinauria, ab hauriēdo uino. Atq; hinc uerba cōposita, οἶνοποταῖν, ὑδροποταῖν. Horatius: Quæ scribuntur aquæ potoribus. Ac rursūm. Plurimæ uirtutes διωκεῖς est, uox diuinā potētiam significans, de quo iam admonuimus. Nec est, Corazaim apud Græcos sed χωραζαῖν, id est, Chorazin. Sūt autem castella Galilææ Bethsaida & Chorazin, Item ἀναπότρον, Remissius, quod ante uerterat Tolerabilius.

Quia non egissent poenitentiam.) Quod hic est semel atq; iterum μετανοήσαν, non poterat æque commode reddi per resipuisse: itaq; periphrasi rem expressimus.

Nunquid usq; in cœlū.) Interpres legisse uidetur ἢ, pro ἡ, hoc est, coniunctionem pro articulo, & dicit Hieronymus admonet hunc locum bifariam haberi in exemplaribus. In his quæ nos uidimus sic est scriptum, ἢ ἕως τοῦ οὐρανοῦ ἢ ἕως τοῦ ᾗτου καὶ τοῦ βελιαιδίου, id est, quæ ad cœlū usq; exaltata es, siue elata, usq; ad inferos deduceris. Et sic adducit Chrysostomus homilia in Ioānem uicesima secunda, ac rursus in Mattheum tricesima octaua, & huic concordat Theophylactus.

Forte mansissent.) ἔμειναν ἄν. Quorsum opus erat hic Forte, nisi quod interpres omnino abusus uidetur passim, Forte, uice coniunctionis expletivæ. Paulus superius eandem prætermisit: In cilicio & cinere poenitentiam egissent. Et quam nunc dubitantis esse uult, alibi facit confirmantis, ut in epistola ad Hebræos, Si illud prius culpa uacasset, non utiq; secundi locus quæreretur. Valla pluribus locis in medium adductis, arguit interpretis inconstantiam. Obsecro quid sibi uult hæc tam auda uarietatis affectatio, uel cum ipsius incommodo sensus? Nam hic confirmationem res ipsa desiderabat potius, quam addubitationē. Quin & illud excusandum, quomodo Iesus scribatur respondisse, cum nullus quicquam interrogarit: nisi forte ideo responsum dicitur, quod superiori sermone subiiciatur. Alij malunt hoc esse idiomatis Hebræici sermonis, ut respondere ponatur pro dicere. Ac paulopost:

Quia abscondisti.) Rectius erat, quod absconderis. Et cōfiteor dixit, iuxta sermonis Hebræi proprietatem pro laudo, seu gratias agō: unde & nos ita uertimus, quo sensus esset dilucidior. Confiteatur enim & agnoscat beneficium, qui gratias agit. Ac mox Paruulis, est νηπίοις, quod & stultum significat & infantem, hoc est, qui ætatis uitio nondum sapiat. Non enim dixit μωροῖς, quod annotauit & Chrysostomus. At hic magis quadrabat stultis, ut opponatur sapientibus: Nec est quod quenquam offendat stulti cognomen, cum palam dicat Paulus: Quæ μωροῖς, id est, stulta sunt mundi elegit deus. Nec enim hic sapientes uocat, qui uere sapiunt, sed qui mundo uidentur sapere. Sic stultos uocat, nō qui uere stulti sint, sed qui mundo stulti sint. Et tamē nos hac in re quorundam sensum nostro iudicio prætulimus.

Sapientibus & prudentibus.) Ἐφθῶν, qui Græcis interdum eruditi uocantur, & σιωπηροί, quod magis sonat intelligentes. Non enim est φρόνιμοι, his duabus uocibus opponit unam νηπίοις, quasi dicas simplices infantes, qui propter ætatem, nec eruditione polleant, nec usu rerum sapiant.

Ita pater.) ἡ ἀφ' ὧν πατὴρ. Quod aliās uertit etiam, aliās utiq; nunc uertit ita. Præterea pater nominandi casus est, non uocandi: quo tamen haud scio quam ob rem, in diuinis literis abutuntur, ut deus meus, ὁ θεός μου. Porro, Sic fuit, recte omisit coniunctionem ὅτι. Etiam si quidam habent, Quoniam sic fuit.

Et placitum fuit.) ἐψησθη ὑποβία, id est, Fuit bona uoluntas, siue beneplacitum. Et ante

Erante te.) ἐμπροσθεν σου, id est, Coram te, siue in oculis tuis. Hoc peculiari uerbo sacræ literæ significant fauorem ac beneuolentiam numinis, non tributam nostris meritis, sed ab ipsius gratuita bonitate profectam. Rursus illud, Reficiam uos, est ἐνεπαύσαι, id est, refocillabo siue recreabo. Nec enim ad cibum est referendum, sed ad remedium lassitudinis: cum ab hoc uerbo deductum sit nomen, quod mox uertit requiem ἀνάπαυσιν, quod in psalmis uertit refectioem. Super aquas refectioem ἀναπαύσεως. Cæterum,

Iugum meum suauē.) ἡ ἄσπις magis sonat facile, commodum, aut humanum, siue blandum quàm suauē, quod aliās uertit bonum, siue bonitas, ut suo demonstrabimus loco. Nam iugum appellat imperium, quod mite, blandum, ac minime asperum, minimeq; seuerum uult intelligi. Mirum quid secutus Augustinus, locum hūc sic adduxit libro quæstionum ad Simplicianum primo: iugum enim meum leue est, & sarcina mea suauis est: nisi forte id librariorum incuria fuit inuersum. In epistolis nominatim 45. extat uera lectio, iugum appellans leue, & sarcinam leuem. Ambrosius explanans psalmum, Beati immaculati, uocis huius proprietatem annotauit, uertens ἡ ἄσπις suauē. Sed in psalmo pro eo quod nos legimus bonitatem, ille iucunditatem legit. Cyprianus libro aduersus Iudæos secundo capite decimotertio legit iugum meum bonum est. Illud constat ἡ ἄσπις Græcis dici τὸ τὸ ἡ ἄσπις, hoc est, ab utendo. Vnde ἡ ἄσπις facilitas & commoditas morum ad uitæ consuetudinem. & ἡ ἄσπις dicti sunt, qui dictis essent blandi magis quàm factis benigni.

EX CAPITE DVODECIMO.

Abijt Iesus.) ἐπορεύθη. Cur non potius Ambulauit, siue Iuit? Idem uertit & in primo psalmo: Abijt in consilio impiorum. Nec est Sabbato, sed Sabbatis, σάββασι, ut legit & Hilarius. Siquidem & totū illud tempus septem dierum, sabbatum appellatur, & singuli sabbata. Ac mox inuertit, ἡ ἑβδωδα, id est, in sabbato, uertens sabbatis: tametsi multa huiusmodi solet admiscere casus. Chrysostomus admonet hoc esse sabbatum, quod Lucas appellat τὸ δεύτερον πρῶτον, id est, Secundoprimum: de quo suo dicebat loco. Deinde, τὸ πρῶτον πρῶτον

Quod non licet eis.) Eis, addidit de suo, uel interpres, uel librarius. Nam absolutus est, Non licet. At mox paria fecit, Esurijt Dauid, omisso ἄνθρωπος, id est, ipse & qui cum eo erant. Et,

Sabbatū uiolant.) βεβηλῶσιν, id est, Prophanāt. Siquidē βεβηλωσι prophanī dicunt. Sacerdotes in templo.) Perijt apud nos iucūda uocum inter se redditio, ἰσθῆς ἢ ἰσθῆς: quasi dicas, Sacrifici in sacro, quæ seruata est in sabbatis & sabbato. Item,

Et sine crimine sunt.) ἀνάπιοι εἰσιν, id est, Inculpati sunt, siue Nihil eis imputatur: aut ut nos uertimus, Crimine uacant. Quancquam aptius est quod hic uertit interpres Sine crimine, quàm quod alicubi citat Hieronymus, Sine culpa sunt, Siquidem

ἀνομιαν ἢ ἀτιμία crimen est potius quam culpa. Etiam si non sum nescius, apud Græcos ἀνομιῶν ἢ ἀτιμίας, uel aliquoties accipi pro innoxio, siue infonte, quemadmodum mox uertit: Nequaquam inculpatus condemnassetis innocentes, ἀνομιῶν.

Quia templo maior est hic.) ὁ δὲ. Hic, hoc loco ad uerbum est demonstrandi, non pronome: quod admonuit & Hieronymus, ut intelligas eum locum esse sanctiorem templo, qui templi dominum teneret. Quidam Græci codices habebant pro μείζων μείζον, id est, Maius, quod plenius esset: ut sit sensus, est hoc loco, quod sit maius templo.

Et si ceciderit.) ἐμπεσει, id est, Inciderit. Nec est Habeat, sed Habebit, ἔσθ.

Nonne tenebit & leuabit eam.) κρατήσῃ καὶ ἐγείρῃ, id est, Apprehendet & eriget. habet enim hoc ouillum genus, ut fulmine aut icu alioqui prostratum, nisi erigatur a pastore, pereat. Et mox:

Quanto magis melior.) πόσω ἢ ὑπερβολῶς ἀνθρώπων, id est, Quanto magis prestat homo, siue prestantior est. Quorsum opus erat hic affectare sermonis absurditatem: ὑπερβολῶς dictum pro antecellit. Et aliquanto post,

Restituta est sanitati.) ὄγιος, id est, Sana. Quamq̃ interpretis hoc sanè bene uertit. Tunc dicit homini.) In Euangelio quo quondam utebantur Nazareni, & Ebionitæ, quodq̃ locis aliquot citatur ab Hieronymo, testaturq̃ à se ex Hebræo sermone uersum in Græcum: neq̃ defuerunt qui putarint ipsius Matthæi authenticum esse, scriptum fuit, hunc hominem fuisse cæmētarium, atq̃ huiusmodi uocibus Iesu opem implorasse: Cæmentarius eram, manibus uictum queritans: precor te Iesu, ut mihi restituas sanitatem, ne turpiter mendicem cibos.

Faciabant consilium.) ἐλαβον, id est, Ceperunt: & συμβάλου consilium, hoc est, consultationem inter se. Et,

Recessit.) ἀνεχώρησεν. Laurentius mauult, Secessit, quod aptius sit subducenti se. Vnde & à secessu dicti anachoritæ. Et,

Sequuti sunt eum multi.) Græci addunt, ὄχλοι, id est, Turbæ multæ.

Ne manifestum eum.) Latinius erat, Ne se aut ne ipsum manifestum facerent. Arguitur hic nescio quid Laurentius, nimirum πῶς τὰ ἀνεκαμυθία πηδῶν, Christum ob id interminatam ne se proderent, quod profugisset à pharisæis, quasi metueret, ne ab illis reprehenderetur. Aliud in hisce rebus mysterium. Nam non semel hoc à Christo factum legimus, quo fugeret gloriæ captatæ suspicionem, quodq̃ nobis præheret exemplum modestiæ. Rursum legimus eum mandasse, ut narrarent omnibus quod accidisset, ut nos doceret, dei gloriam non esse celandam.

Euangelista & LXX & ab Hebræo dissonans. Ecce puer meus.) Testimonium est apud Esaiam capite quadragesimosecundo. Quamquam Matthæus aliquāto diuersius citat, quam uel apud Septuaginta legatur, uel apud Hebræos. Nam Hebræa diuus Hieronymus reddidit ad hunc modum: Ecce seruus meus, suscipiam eum. Electus meus, complacuit sibi in illo anima mea. Dedi spiritum meum super eum. Iudicium gentibus proferet. Non clamabit, neq̃ accipiet personam, nec audietur foris uox eius. Calamum quassatum non conteret, & linum fumigans non extinguet. In ueritate educet iudicium. Non erit tristis, neq̃ turbulentus, donec ponet in terra iudicium, & legem eius insulæ expectabunt. Ea Septuaginta uertunt hunc in modum: Ecce Iacob puer meus, assumam eum. Israel electus meus, suscepit illum anima mea. Dedi spiritum meum super eum, iudicium gentibus educet. Non clamabit, neq̃ dimittet, neq̃ audietur foris uox eius, Calamum quassatum non conteret, & linum fumigans non extinguet, sed in ueritate reducet iudicium. Splendet & non conteretur, donec ponat super terram iudicium, & in nomine eius gentes sperabunt. Cæterum quod una uaticinij pars in medio prætermissa sit: Non erit tristis, neq̃ turbulentus, donec ponat in terra iudicium: Siue iuxta Septuaginta, Splendet & non conteretur, donec ponat super terram iudicium, Id Hieronymus putat scriptoris errore factum, qui, quod sæpenumero fit, ea uerba, quæ intercesserant inter iudicium, & iudicium oblitus omiserit. Verum hac de re qui curpiet edoceri copiosius, legat enarrationem Hieronymi, in hunc prophetæ locum: ad hæc, libellum eiusdem ad Algasiam quæstione secunda. Illud admiror, quid Lyrano uenerit in mentem, ut scriberet hoc testimonium à Matthæo adductum, iuxta interpretationem.

Omissum ali- quid in Euangelio

pretationē Septuaginta, cum longe magis cōsentiat cum Hebraica ueritate, etiam si ab hac quoq̃ non nihil discrepans, sed uerbis potius, quam sensu. Annotandum obiter & illud, cum Hieronymus edifferens præsentem prophetæ locum, releger nos ad suos in Matthæum commentarios, in quibus plenius super hac re differerit, atq̃ in ipsis cōmentarijs, uix summis, ut aiunt, digitis rem attingat, in coniecturam uocor, id quod sæpenumero sum suspicatus, eos commentarios, à fastidioso quopiam lectore decurtatos, prætermisiss in medio quæ non intellexerit. Quos tamen si fatetur ipse neq̃ iustos esse, neq̃ plenos, tamē ad alios quos ille in prophetas & aliquot epistolas Pauli plenos scripsit, uix commentarioli dici merentur. Idem factum arbitror in cōmentarijs, quos idem scripsit in psalmos: quanquam in hos quisquis is fuit, gemina debacchatus est iniuria. Primum, quod quæ libuit, prætermiserit. Deinde, quod com pluribus locis, suas nugas, ceu purpuræ pannum alluerit. Nam quod in Marcum habemus commentum, præter titulum nihil habet Hieronymi. Cæterum commentarij in Lucam, quos ipse locis aliquot citat, prorsus interciderunt. Visum est obiter ostendere lectori, quomodo Cyprianus adducat hunc locum in libello, quem scripsit aduersus Iudæos: Ecce puer meus, filius meus dilectissimus. Super eum ponam spiritum meum, & iudicium gentibus nunciabit. Non clamabit, neq̃ contendet. Arundinem quassatam non confringet, & linum fumigans non collocabit, quoad usq̃ expellat in contentione iudicium, & in nomine eius gentes credant. Etiam si hunc ipsam locum aliquanto secus adducit libro aduersus Iudæos secundo, cap. 12. Porro quod nos pro puero uertimus Filium, Septuaginta ἰδὸν, id est, Seruum, ut Græcis ac Latinis πῦς & puer ambigua uox est, itidem & Hebræis יָדָי Quod si usquam conueniebat πῦς uertere Filium, certe hic quadrabat, cum de Christo loquatur. Neq̃ defuerunt apud Græcos, qui serui uocabulum uerentur tribuere filio dei. Quorum est Chrysostomus, si modo illius sunt commentarij, quos habemus in epistulam ad Hebræos.

Commentaria in Matthæum Hieronymi uideri decurtata

Christus filius aptius dicitur quam seruus

κωφὸς Græcis & surdus est & mutus

Articuli uis

Spiritus blasphemia

Cæcus & mutus.) τυφλὸς καὶ κωφός, id est, Cæcus & mutus. Quamquā κωφός Græcis etiam surdum significat, ob id opinor, quod qui natura surdi sunt, itidem & muti sint oportet. Ac mox,

Ita ut loqueretur, & uideret.) Hic repetunt Græci codices Cæcus & mutus. In nonnullis etiā congemnatur coniunctio, καὶ λαλέη καὶ βλέπη, in nonnullis nō geminatur. Quod erat reddendū, ut is qui cæcus erat ac mutus, & loqueretur & uideret.

Nunquid hic est.) Hic nonnulli Græci codices addunt, ὁ ἴσους, id est, Num hic est ille Christus filius David? Quamquam hic quoq̃ ὁ ἴσους articulus appositus facit, ut nō possit de quouis filio David intelligi, sed de certo quodam, nempe quo prophetaurum oraculis promissus expectabatur. Et,

In se diuisum.) καθ' ἑαυτῶν. Et fidelius & apertius reddidisset. Diuisum aduersus semetipsum, ut mox uertit, Contra se.

Spiritus autem blasphemiae.) Id certe palam est librariorum uitio corruptum esse, quod tamē in omnibus ferme codicibus inoleuit. Nam apud Græcos est, ἡ ἀνομιὰ τοῦ πνεύματος. Blasphemία, id est, Sed spiritus blasphemia: ut intelligat maledictū, quod fiat aduersus spiritum. Iuxta sinceram ac germanam lectionem adducit hunc locum diuus Hilarius in Canone quo explicat Matthæum. Item Augustinus sermone de uerbis domini ex Euangelio Matthæi undecimo: idē iterum atq̃ iterum, ne quis castum esse causetur, hoc tantum disputans, blasphemiam non pro quouis accipi maledictos, nec spiritus, pro quouis spiritu. Sed quod hic confusius dixit Spiritus blasphemia, alibi clarius expressum est, Qui blasphemauerit in spiritum sanctū. Etiam si non negem in Græcis uerbis amphibologiam esse, quod intelligi possit, conuictum ab ipso spiritu profectum. Carrensis hunc enarrans locum. Quid ergo, inquit, aliud est spiritus blasphemiae, quam affectatio & desiderij uituperationis diuinæ? Spiritus blasphemiae spirat ad odium dei: Spiritus sanctus spirat ad amorem dei. Atqui ne quis Græcorum codicum auctoritatem impudenter contemnat, consentiunt cum Græcis uetusta Latinorum exemplaria: cum primis autem & codex aureus, & inter exariffa typis suffragatur & glossæ, quam uocant ordinariam, æditio Mogontinensis.

Qui autem dixerit uerbum contra spiritum.) Verbum, hoc quidem loco non ponitur, sed subauditur e proximo, Græcis suffragatur & codex aureus. Rursum est *γεννηματις*, de quo diximus. Et *γεννηματις*, quod aliàs uertit Genimina, hic recte uertit Progenies. Et *εκβαλλει*, quod hic uertit Proferit, aliàs uertit eicit, aliàs Emittit. Nos exprimit ac Depromit transfusimus.

Tribus diebus & tribus noctibus.) Licet Latinus extulerit per ablatiuū casum, tamen Græcis est accusatiuus; ut iam non possit accipi species temporis, sed spacium, *τρεις ημερας, και τρεις νυκτας*. Proinde diuus Hieronymus quæstionē explicat per tropum qui grāmaticis Synecdoche dicitur. Siquidem cū unus duntaxat dies huius tridui fuerit integer, nempe Sabbati cū nocte adiuncta, nec Christus in sepulchro fuerit, nisi uespera parasceues, ac diluculo dominicæ quo surrexit, tres tamen dies in sepulchro scribitur egisse. Ad eandem rationem explicat diuus Augustinus libro de quæstione Euangeliorū primo, quæstione 7. Etiam si Faber usque adeo fastidit Synecdochen libello de triduo Christi, odio opinor grammatices, cum qua illi parum conuenit, ut ipsa indicat res, ne cui parum philosophus uideatur.

Tridui quod
Christus egit
in sepulchro

Hic nomen,
heic aduerbiū

διυδρα

Plusquam Ionas hic.) Item, Plusquam Solomon hic.) Utrobique est *ωστε* aduerbiū, non pronomēn ut ante monstrauius. Quod ueteres orthographi solent distinguere, Hic pronomēn scribentes per *i*, simplex, Hic aduerbiū per Græcam diphthongum *η*, heic. Id quod Valla testatur sibi compertum, in aliquot uetustis marmorum inscriptionibus.

Per loca arida.) Non est *ξηρα*, sed *αυδρα*, id est, Aquis carentia, & siticulosa. Nam huiusmodi ferè sterilia sunt, & ob id desolata. Vnde filia Calep, agrum irriguum superne atq; inferne petit, Ut omittam, quod *πονηροτερα* uertit Nequiores, pro Sceleratiores; quod ex generatione mala fecit pessimam, cum sit *πονηρα*.

Et intrantes habitant ibi.) In exemplari quodam scriptum erat, *και εισελθον*, Et ingressus ut referatur ad spiritum qui collegit socios. Verum hoc ad sensum minimum refert. Ac paulo post,

Quærentes eum.) Græci addunt, Quærentes ei loqui, *ζητουντες αυτου λαλησαι*. Nec enim perierat, sed expetebatur ad colloquium. Item paulo post,

Quærentes te.) *ζητουντες σε λαλησαι*, id est, Quærentes tibi loqui, Utinam autem populus Christianorum uniuersus sic esset deditus cultui beatissimæ Mariæ, ut totis studijs illius uirtutes æmularetur.

~~Quærentes te.) Græci addunt, Quærentes tibi loqui, Utinam autem populus Christianorum uniuersus sic esset deditus cultui beatissimæ Mariæ, ut totis studijs illius uirtutes æmularetur.~~

~~Quærentes te.) Græci addunt, Quærentes tibi loqui, Utinam autem populus Christianorum uniuersus sic esset deditus cultui beatissimæ Mariæ, ut totis studijs illius uirtutes æmularetur.~~

Nos id sanè possumus pie colligere, quoties agitur negotium reipublicæ, quoties agitur negotium religionis, non multum apud nos ualere oportere corporalis affinitatis affectū. Hieronymus sic elabi conatur, ut dicat hunc qui renūciauit Christo, insidiosè fecisse, tentantem, num ob suorum affectum intermissurus esset prædicandi munus. Atq; ob id acrius à Christo responsum. Ego hac in re meam nō interrompo sententiam: tantum optarim, sedulitatem quorundam omnia in sanctis in immensum exaggerandi, uerti potius ad studium emulandi, quod illos uere beatos reddidit. Verum hæc leuiculi momenti. Quod genus & illa, quod pro,

Extendens manum.) Græci legunt, Manum suam. Deinde quod in his Ipse meus frater.) Nonnulli codices habent *αυτου*, nonnulli *εμου*, id est, Hic,

EX CAPITE DECIMOTERTIO.

Edebat secus mare.) Eruditi quidam uehementer hanc uocem Secus, *Secus pro u-* execrantur, ut Gotticam, & Sarmaticam, aut siquid his quoq; barbari- *xta reperiri* us; cum tamen recenseatur à Donato, operis exigui non exiguo autore, *apud idone* Neq; uideri potest uox ab interprete conficta, qua tam frequenter uti- *os autores* tur. Vnus est ea Plinius lib. 2.4. ca. 15. Chamæleucen, inquit, apud nos far ranum siue farsugium uocant: nascitur secus fluuios, folio populi. Quintilianus libro Institutionum s. cap. 2. tractans *περι τῆς ἀσθενείας*, hoc adducit exemplum, Condu- ctus est cæcus, secus uiam stare. Nec dubito quin alijs compluribus locis inueniri possit. Si quis uelit esse morosior, fortasse causabitur aliquis, nō perinde apte dici, Se det secus uia, ac Nascitur secus fluuios, aut Pascitur secus ripā, quod in his imagine- mur ceu motum quendam rei sequentis. Nam apparet, secus & secundum habere cognationem cum uerbo, sequor. Itaq; de herba rectius dici, nascitur secus fluuios, quemadmodum salices secus ripam, quod in his intelligatur series quædam. De uno homine sedente non item.

Exiit qui seminatur.) *εξηλθεν ο αποειρων*, id est, Exibat qui seminabat, siue seminator. *αποειρων ut* Siquidem huiusmodi participia accommodant se uerbis, quibus adiunguntur. *ωφραζω*

Seminare semen suum.) Semen suum, nec est apud Græcos, nec in aureo codice. Nam illud recte, Et dum seminatur, *εν τῳ αποειρω*, id est, Inter seminandum. Ac mox, *βαθου* uertit Altitudinem, pro Profunditate. Et, *εκαυματιδου*, Aestruauerūt, pro Exu- sta sunt, siue Aestu perierunt. Ac rursum, *εξηρανθη* Exaruerunt, uertit Aruerūt. Item *ανεβησαν*, Surrexerunt, quod aliàs uertit, Ascenderunt. Mollius Succreuerunt, aut Increuerunt, siue emerferunt spina.

Et dederunt fructū.) Hic interpret maluit Latinitati consulere, quàm uoces red- dere Græcas. Alioquin ad uerbum ita uertendum erat: Et dederunt fructum, hoc quidem centum, illud uero sexaginta, illud uero triginta, *και εδωκε καρπου, ο μλι εκα- που, ο δε εξηκοντα, ο δε τριακοντα*. Tamen si uerti poterat, Hoc quidem centuplum, illud uero sexagecuplum, aliud uero trigecuplum. Siue, Aliud centena, aliud autem sexa- *Centesimum* gena, aliud autem tricena, ut subaudias, grana. Nam Græci carent huiusmodi distri- *pro centu-* butiuis. Abusus est hoc loco articulis postpositiuis uice præpositiuorum, quod ta- *plum* men & aliàs saepe fit.

Quod minus quidem est omnibus seminibus.) Quidam mouent hic scrupulum, Existimantes semen papaueris & rutæ minutius esse semine sinapis, quasi semen pa- paueris semper & ubiq; sit eiusdem magnitudinis, satis est in genere uerū esse quod dicit dominus. Quin illud perpendendum est, hic granum sinapis non simpliciter cōferri cum quibuslibet seminibus; alioqui uinceret crupressus arbor procera, cuius semen adeo minutum est, ut uisum etiam fallat: sed cum seminibus holera *λαχανου*, atqui papauer non censetur inter holera, sicuti nec ruta, quod utraq; herba in medici- nis usum habet uerius quàm in culinis.

¶ 2 Ut adim-

Quod acceptum.) *ἢν λαβῆτε*. Recte mutauit genus uerbi; modo intelligamus ipsam mulierem cepisse fermentum.

Sata, Cabus, Batus, mensura In farinae satis tribus.) *σάτα τριῶν*. Sata non est hic participium à ferendo, sed Hebraea, aut certe Syra uox est, significans mensurae genus, quae capit sesquimodium, iuxta morem prouinciae Palaestinae, autore Hieronymo. Cuiusmodi sunt & illa, Cabus, & Batus. Genesis capite decimo octauo, quod Hebraice legitur *מִן הַמֶּנְעֵם שְׁשֵׁי* Nostra aeditio habet Sata, quod ipsum nomen aliàs uertit Mensuras. Atque ita legit hoc quoque loco diuus Hilarius: Abscondit in farinae mensuris tribus. Quanquam haec uox mensura, communis est Hebraeis cum Latinis, quemadmodum nugae & aliae nonnullae, ut testis est Hieronymus in commentarijs quos aedit in Esaiam. Porro tribus addidit, ut ostenderet ingentem farinae magnitudinem, quae tamen tota paululo fermento afficiatur. Et Chrysostomus putat tria positum pro multis. Hieronymus magis ad mysterium trinitatis refert, gaudens in numero philosophari.

Nomē pro nomine in Euangelio Esaias pro Asaph Aperiam in parabolis os meum.) Admonet hoc loco diuus Hieronymus, in plerisque codicibus scriptum fuisse, Per Esaiam prophetam, Deinde cum id nusquam reperiretur apud Esaiam, à prudentibus sublatum fuisse nomen prophetae. Coniectat autem primum ab Euangelista scriptum fuisse, non Esaiam, sed Asaph: deinde factum, ut scriba, cum non agnosceret nomē Asaph, putans librarij uitio uocem inductam, mutauerit Asaph in Esaiam; ut cuius nomen & notius esset, & subinde citaretur à Matthaeo. Nam psalmus septuagesimus sextus, unde mutuo sumptum est hoc testimonium inscribitur Asaph. Ceterum non solum Dauid, sed & ceteros omnes qui psalmos scripsere, prophetas uocari, ne in solos duodecim hoc cognominis putemus competere. Quanquam nec hic Euangelista superstitiose curauit Hebraea uerba reddere, contentus explicuisse sententiā. Nam quod Septuaginta uerterunt *φθέγγομαι*, id est, Loquar, hic reddit *ὀψύξομαι*, id est, Ructabo: quod illi *προβλήματι*, id est, Problemat: siue ut nos legimus, propositiones: hic *κεκρυμμένα*, id est, abscondita. Nam Hebraea sic uertit Hieronymus: Aperiam in parabola os meum, loquar aenigmata antiqua.

A constitutione mundi.) *καταβολῆς*, quod à deiciendo nomen habet, uidelicet cum in imo iacitur fundamentū, quasi dicas, A fundatione mundi, siue A iactis mundi fundamentis. Et aliquanto inferius,

Constitutio καταβολῆ Ediffere nobis.) *φράσον ἡμῖν*, id est, Dic nobis. Quanquam antiquissimi codices habent differe, non Ediffere. Est autem *φράσον*, omnino plus quiddam quam loquere. Hoc loco succurrit illud admonere, impostorem nescio quem, non solum aeditisse per multa sua, nomine Hieronymi, uerum etiam medijs illius commentarijs suas nectias intermiscuisse: id quod haud dubie fecit in hoc psalmo, quem modo citauit. Rem ex Hieronymo sublegit: Ceterum ineptia sermonis, ridiculi *διαλογισμοί, βασιολογία*, solocismi, caeteraque id genus deliciae ipsius sunt, ut aliàs euidentius aperiemus.

Filij nequam.) *εἰσὶν οἱ υἱοὶ τοῦ πονηροῦ*. Obsecro, quis ex his Latinis possit percipere, quid sibi uelint Graeca? Nam Nequam genitiuus casus est Graecis: & uidetur ad diabolum pertinere, propter additum articulum *τοῦ*. ut impij dicantur filij diaboli: quem & in precatone signat hoc nomine. Nisi mauis *πονηρῶ* sumi pro substantiuo nomine neutri generis, ut intelligas filios maliciae.

Quem qui inuenit.) *ὁ εὐρεῖν*. Præteriti temporis est, Qui inuenerat.

Abscondit.) Item præteriti temporis *ἐκρυψε*. Multa minutula sciens ac prudens prætereo, ne nimium molestus sim lectori.

Bonas margaritas.) *καλῶς*. Quod non solum Bonas significat, sed frequentius Pulchras. Siquidem in his pulchritudo precium auget.

Sagena, quod alibi uertit rete Sagena missæ.) Graecam uocem reliquit, cum ante speciem genere reddiderit in *ἀμυγδαλοῦ*. Retis est genus, quod Laurentius Latine dici putat uerricilum, à uerendo mari dictum, quod ingens longissimis funibus circumducitur. *βληθῆσα* rectius uertisset iactæ, quam missæ.

Ex omni genere.) Piscium, non additur apud Graecos. Tantū est, *ἐκ παντὸς γένους*, etiamsi Piscium subauditur. Ex Hieronymi Chrysostomiq; interpretatione non satis liquet, addiderint nec ne. Certe apud Origenem non additur, quum toties hunc locum

locum iteret inter enarrandum. Deinde *συναγαγόντων*, rectius erat Contrahentium, quam congregantium. Ac mox,

Educentes, & secus littus sedentes &c.) Graeca aliquanto secus habent, *ἀναβιβῆσαι*. *Secus* *σαντες ὑπὸ τὸν ἀγίαν, καθίσαντων συνέλεξαν τὰ καλά ἐς ἀγγεία*, id est, Cum subduxissent in littus, sedentes collegerunt quae bona erant in uasa. Nec enim additur Sua, ne in aureo quidem codice. Etiam si in nonnullis exemplaribus scriptū deprehenditur, *καὶ καθίσαντες*, id est, Et cum sedissent. Indicat enim id per ocium fieri. Nec est bonos, sed absolute Bona, ut ad genera referatur piscium, quod ante dixerit Ex omni genere. Neque enim hic commemorandum arbitror, & aliud nonnunquam retibus attrahi: quod Plautino illi euenit, qui iacto reti, Vidulum cepit. Ac mox,

Malos.) *καπρῶν*, id est, Mala quod superius indicauimus magis sonare Putria, siue Vitiosa.

Intellexistis haec.) Hunc sermonem apud Graecos praecessit proxime,

Dicit illis Iesus.) *λέγει αὐτοῖς ὁ ἰησοῦς*. Et,

Etiam.) Rursus est, *καὶ*, confirmantis aduerbium. Pauloq; post:

Paterfamilias.) *οἶκος δεσποτης*, id est, Dominus domus: ut accipiamus, non cui sint liberi, sed qui familiae suae ius habeat. Ac mox,

Doctus in regno dei.) Non est *πεπαιδευμένος*, sed *μαθητευθείς*, ut intelligas ex discipulo factum doctorem. Nam ut nemo recte imperat, nisi qui prius ipse paruerit imperio, iuxta prouerbiū, ita nemo bene agit magistrum, nisi prius egerit bonum discipulū. Nec est In regno, sed Ad regnū *ἐς τὴν βασιλείαν*, ut intelligas longe diuersum doctrinā, & institutionis genus. Origenes inter enarrandū toties iterās haec uerba cōstanter legit *τῆ βασιλεία*, hoc est ipsi regno doctus, ut idē sensus sit, doctus regno & doctus in regnū, quasi dicas rudiori doctrina praeparatus regno, id est, doctrinā spirituali. Rursum quod sequitur Virtutes, est *δυναμεις*, de quo iam saepe diximus.

Fabri filius.) *τέκνον*. Valla putat Graece *τέκνον* fabrū esse lignariū: cū Suidas per Faber etiam lapidam indicet uocabulū lapidarijs ac lignarijs esse cōmune. Apparet enim dictionē à *πιδάριος* Graece *τὸν ἄνδρα* ductam. Ac nos cū Puteolis essemus, in antiquissimis saxis templi uidiuimus non minima tectonū esse inscripta, nimirū Graecam uocē Latinis literis, quod ea pars Italiae quondā Graeciffauerit: id quod indicat antiqua monumēta. Porro apud alium Euangelistam, ipse Christus faber appellatur, ut consentaneū sit eum aliquandū manibus laborasse. Ceterum mater Iesu, Mariam est hoc loco iuxta sermonem Hebraicum.

Et fratres eius.) Iuxta morem Hebraeorum, fratres uocat, non quibus communes essent parentes, sed quibus stirps, ac genus esset commune: qua de re doctissime sententia

mul & copiosissime disseruit Hieronymus in libro aduersus Heluidium. Ceterum illud obiter demiror, cur idem hunc enarrās locum scripserit: Miraris si errant in fratribus, cum errent in patre? Nam in patre uere errabant, existimantes Iesum filium esse Ioseph, cui nupserit Maria. At in fratribus, qui nam errabāt, nisi forte isti cognati erant Ioseph, non Mariae, ut illorum affinitas nihil attinuerit ad Christum: ad hoc sane ut illius cognati huius fratres dici possent. Licet eodē in opere, quo refellit Heluidium diuus Hieronymus, fateatur illos non aliter dictos fratres Iesu, quam Iesus ipse dictus sit filius Ioseph. At qui si falso crediti sunt fratres, quemadmodum Ioseph falso creditus est pater, qui consistit, quod paulo ante scripsit illos cognatione dictos fratres. Verum haec ad uisum exigere non est huius instituti proprium.

Et Ioseph.) *ἰωσήφ*, id est, Ioses, quod quidam inflectunt Iosetis. Id nomen quoties Ioses non occurrit deprauant in Iosetis. At qui Hieronymus citans hunc locum aduersus Heluidium, Ioses legit & Iosetis, non Ioseph. Item,

Sine honore.) *ἄπειρος* Vilis, siue neglectus, aut contemptus. Cui diuersum est *ψιλῶς*, Charus, siue in precio habitus. Nam de uirtutibus sapius iam admonui.

EX CAPITE DECIMO QUARTO.

L Veris suis.) *παισιν*, id est, Ministris, seu famulis. Quanquam Graeca uox & seruos, & ancillas, & liberos, & omnes deniq; domesticos completur, praeter patremfamilias, & matremfamilias, Ac subinde,

Virtutes operatur.) *δυναμεις ἐν ἔργοις*. Non est, *ὀργαζοντα*, quod significat ope

ficat operari: uerum hac uoce ὑπόρρητον, uis quaedam efficax significatur, ut & aliās indicauimus. Neq; enim est idem uerbum, quod alibi: Pater meus usq; modo operatur, & ego operor. Quem locum hic citat Laurētius, at parum in loco. Nec enim est idem uerbum illuc, quod hic. Alioqui si Valla nobis probare uoluit operari uocem Latinam interdum accipi actiue, ridiculam sumpsit operam. Illud admonere uoluit: hoc loco operantur, non posse passiue accipi, quum Græce sit ὑπόρρητον. Et κρατήρας, magis est Cepit, quam Tenuit, aut iniecta manu. Et in nōnullis exemplaribus habebatur, ἢ φυλακῆς, in alijs rursum, εἰς φυλακῆς.

Herodiadē.) Patronymici specic̄ habet, aut certe diminutiui nominis. Hieronymus tradit hanc fuisse filiam Arethæ regis, haud scio an eius cuius meminit Paulus. Eā Philippo Tetrarchæ Itureæ, & Trachonitidis locarat. Post orta inter se, & generum similitate, filiam ab illo abductam, Herodi fratri, sed inimico copulauit, quo magis illū ueretur. Cæterū hic Herodes filius esse traditur Herodis Ascalonitæ, illius sub quo Christus fugit in Aegyptū, frater illius sub quo passus est. Vero tamē propius est eundem fuisse Herodem qui decollauit Ioannem, & sub quo passus est dominus. Plurimum autem obscuritatis attulit historiæ regum quorundam ambitio, qui locis innouarunt uocabula, & uel tradito suo nomine uolebant in posteris esse superstitem sui memoriam, quod accidit in Ptolemæis, aut celebrium principum nomina sibi usurpabant, uel modica deflexione distinguebant successorem, ut Constans, Constantius, Constantinus.

Herodes qui

Herodes qui Dic autem natalis.) ἡμεροῖον δὲ ἀγορεύων, id est, Cum agerentur autem natalicia. Atq; ita legit Chrysostomi interpret. Ac mox,

Saltauit filia.) ἀρχαῖα. Non subsilij, ut uulgus putat, sed quemadmodum gesticulantur in choreis. Nā id proprie sonat Latinis saltare, Græcis ἀρχαῖα. Et paulo post, Postulasset ab eo.) Ab eo præterquam quod barbære additum est, nec in Græcis habetur exemplaribus. Ab ipso dicendum erat. Et rursum:

ἡμεροῖον

Præmonita à matre.) πρὸ βιβλαδίου, id est, Prius instructa: quod uulgo dicunt informata.

πίναν pro disco

In disco.) ἢ πίναν, Quod alibi uertit, Catinū: etiāsi Græce magis sonat Tabulā. Quandoquidem quadris tabellis cibus apponitur. Apparet enim hoc ludibrii causa factū quasi & hic missus quidā esset genialis illius ac natalicij cōiuiij. Pauloq; post,

Et misit.) καὶ πέναν. Commodius suppleffet, Missō carnifice, aut ministro: id quod alibi facit, Certe Marcus expressit, quod hic erat subaudiendum, καὶ ἀρσέλας ὁ βασιλεὺς ἀπεκεφάλισεν. Porro quod hic uertit Decollauit, Græce est, ἀπεκεφάλισεν, quod ad uerbum sonat Decapitauit. Quanquam decollandi uerbo est usus Seneca in ludo de morte Claudij: uerum poterat eo usus uideri ludibrii causa, nisi idem uerbum esset apud Suetonium in Caligula Cæsare. Imò apud eundem Senecam lib. De Ira ad Nouatum. Illud adnotandum, cum dixerit, Missos ab Herode qui Ioanni caput præciderent, tamen mox subiicit, ipsum amputasse. Facit enim qui iubet.

Et illa attulit matri.) Illa, additum est explicandi gratia, alioqui nec in Græcis nec in Latinis uetustioribus codicibus habetur: postremo nec in aureo, nec in Constantiensi, & tamen additum probo. Ac rursum,

Miserus est.) ἐσπλαγγνίσθη, de quo iam admonuimus. Ac mox,

Et curauit languidos.) ἐθεράπευσεν αὐτὸν ἀρρώστους, id est, Sanauit male ualentes, siue Qui mala erant ualeudine. Mirum enim quam interpres hoc uocabulo languoris sit delectatus. Vt interim prætereā illa minutiora, quod ἀπελθῆναι pro abire, uertit Ire. Quod ὁ δὲ ἐπηγν, id est, Ille autē dixit, uertit, Qui dixit: quod & aliās facit. Quod ἄχλας Turbam pro turbas. Quod ἄδι χέρως, id est, Super herbas, siue gramina transtulerit, Super fœnum, cum ante uerterit herbam. Quod ἀναβλέψας, Aspiciens pro Suspiciens: siue ut temporis etiam habeatur ratio, Sublatis in cœlum oculis. Nam κλάσας ἔδωκε, id est, Fregit ac dedit, tolerabilius est: quanquam apertius erat, Cum fregisset, dedit. Deniq; quod,

Discipuli dederunt turbis.) Dederūt uerbū de suo addiderit, quod nec additum est à Græcis, nec in uetustis Latinoꝝ codicibus inuenitur. Nec erat opus addere.

Et ule-

Et tulerunt reliquias.) Græca sic habent, καὶ ἤραν τὸ πρὸς οὐδὲν ἢ κλασμοῦ τῶν δώδε καὶ οὐδὲν πλῆρες, Et sustulerunt quod superfuerat fragmentorum duodecim cophinos plenos. Cophinus autē ueteribus mensuræ genus fuit, autore Iulio Polluce: quam quā hic pro sportis positū apparet, quod Lucas ἀυελθῆας appellet, hoc est, sportulas.

Manducantiū autem &c.) οἱ ἐδιδόντες ἡμῶν ἀνδρῶν ὡσεὶ πεντακισχίλιοι χροῖς ζυμακῶν καὶ ψαλῶν, id est, Erant autem qui comederant, fermē quinquies mille, præter mulieres ac pueros. Verum hic Latinitatis duntaxat iniuria est. Cæterum quod iussit posuit pro Compulit, siue id factum est ab interprete, siue à librario, cum sensus etiam iniuria coniunctum est. Nam Græce plus est quam iussit. ἠνάγκασεν, id est, coegit, siue compulit. Vt intelligamus eos inuitos à præceptore discessisse, quē sic amabāt, ut nec punctum temporis possent abesse. Quemadmodum annotauit & diuus Hieronymus, qui compulit legit, non iussit. Annotauit idem Theophylactus. Et his omnibus antiquior Origenes, identidem iterans hanc uocem atq; etiam interpretans. Certe compulit habet etiam codex aureus. Offendit aliquem inepte misericordem, uox compellendi durior. Atqui non coegit dominus, nisi iubendo. Verum ea uox dura commendat nobis & amorem discipulorum erga dominum, & obedientiam. Quum enim illis dulcissimum esset semper adesse præceptorī, tamen quod iubentur faciunt, non responsantes, secus quam uulgus discipulorum solet, qui & libenter absunt ab oculis magistri, & si quid imperatur aduersum affectibus ipsorum, excusant responsantq;. Vt illa dissimulem, quod,

Præcederent eum.) Dixit pro præcederent se, aut præcederēt ipsum. Nam quod Valla mauult Præiret, quam præcederent, nō uideo quid illū debuerit offendere. Et, præire

Dimitteret turbas.) Eleganter uertit, si modo intelligamus eum non fugisse simpliciter turbas, sed ab se dimisisse, quo modo solemus amicos abeuntes dimittere, Quanquam ἐρλῶ Græca uox anceps est ad multa, ad absoluerē, repudiare, dimittere quomodocunq;.

Solus orare.) καὶ ὀρίαν, id est, Seorsim, siue priuatim, aut secreto, quemadmodum alibi uertit. Porro aduerbium utrolibet referri potest, ad uerbum superius, Ascēdit, aut ad Adorare: quanquam rectius ad posterius. Ac mox,

Nauicula autem.) τὸ ἢ πλοῖον ἢ ὄχημα ἐπὶ θαλάσσης, id est, Nauis autē iam medio mari. Mirum enim quam hoc diminutiuo delectetur. Deinde,

Iactabatur.) Græce est, ἢ βαλανίζομεν, Quod ante uertit Torqueri, nos uerti- inus Afflictabatur. Ac rursum,

Βασανίζεσθαι uarie uertit

Venit ad eos.) ἐπέστη, Abiit. Quanquam apparet eum sic abusum hoc uerbo ἀπέλθαι, quemadmodum Græci ἐπιπνέειν, id est, Peruenire.

Phantasma est.) Græcam dictionem reliquit, Latine poterat Spectrum dicere: qua uoce usus est Tullius, ac Plinius. Græcis etiam φάσμα dicitur. Nam illa leuicula sunt, quod ὑπέως δὲ, id est, Statim autem, uertit, Statimq;. Quod θαρσαύει, id est, Bonō animo sitis, siue Fidite, uertit, Habete fiduciam, ociosa periphrafi, Quod

φάσμα φάντασμα θαρσαύει

Super aquam.) ἐφ' ὕδατα, pro Super aquas. Porro quod hic uertit Mergi, Græcis est καταποντίζεσθαι, id est, Inuolui undis marinis. De modicæ fidei, ὀλιγόπιστοι, iam diximus. Ad hæc,

ὀλιγόπιστοι

Quare dubitasti? εἰς τί ἐδίστασας, id est, ad quid uacillasti? Id enim Græca uox sonat, cum animus nunc huc, nunc illuc impellitur. Donec nihil spectabat, nisi Christum, in tuto erat Petrus: at dum fluctuat animo, protinus periclitatur in fluctibus.

Vacillare

Et cū ascendisset.) καὶ ἐμβάντων αὐτῶν, id est, Et ingressis illis. Loquitur em̄ de Iesu & Petro simul ingressis: Ac mox, αὐδὲς αὐτῶν, Nauiculā pro nauī, cū sit πλοῖον. Nec est,

Nauicula pro nauī

In terram Genezar.) Sed Genezareth. Quanq; apparet apud illos utrūq; nomen esse eiusdem lacus. Nam sentit regionem ei lacui finitimā. Magno autem consensu Genezar legūt Chrysostomus & Hilarius, suffragantibus & uetustis exemplaribus Cæterū Hieronymus hoc loco scribit in hūc modum: Si sciremus quid in nostra lingua resonaret Genezareth, intelligeremus quomodo Iesus per typum apostolorū & nauis, ecclesiam de persequutionū naufragio liberatā, transducatur ad littus, & in tranquillissimo portu faciat requiescere. Hæc Hieronymus. Primum, quid suam dicit linguam

Genezareth quid Hebræis

linguam: non opinor Syrorum, inter quos habitabat id temporis: quam si callebat, non defuisset Latina uox qua Syram expressisset. Deinde cum ait, si sciremus, uideatur confiteri incompertam eius nominis interpretationem. In uulgatis Hebraicorum nominum collectaneis, legimus Genesar significare ortus principium, siue initium natiuitatis, nec aliud significare Genesareth, quam Genesar. Quanquam ad hanc interpretationem non uideo quid faciant uerba Hieronymi.

Agnoscimur ante uisum Cum cognouissent) *ἠγνόντες*, id est, Cum agnouissent. Est enim consentaneum multos illic fuisse, qui Iesum ante uiderant: a qua sententia non abhorret Hieronymus. Ac mox:

Omissa uox Miserunt.) *ἐπέστειλαν*. Cur non est ausus addere Nuncios? Nec est, In uniuersam regionem, sed *εἰς πᾶν ὅλῳ περιχώρῳ*, In totam undique finitimam regionem. Nam illud, Ut uel fimbriam.) Eleganter uertit, cum sit Græce, *καὶ μόνον ἄψωνται*, id est, Ut uel tangerent duntaxat. Et quod est, uestimenti, Græcis est *ἱματίου*, quod aliquando palium uertit. Significat enim summam uestem, id quod ad *ἐμφάση* facit.

EX CAPITE DECIMO QUINTO.

Scriba ab Hierosolymis Vnc accesserunt.) *ὅτε προσήρχοντα*, id est, Tunc accedunt. Ac mox, Ab Hierosolymis scribae.) *οἱ ἀπὸ ἱεροσολύμων γραμματεῖς*. Articulus facit, ut uertendum fuerit, Qui ab Hierosolymis uenerant scribae, siue Hierosolymitani scribae. Idem indicat Chrysostomus, hunc enarrans locum. Nam erant & aliarum urbium scribae. Nec est Traditiones, sed

ἁπόλοις *ἁπόλοις*, id est, Traditionem, consentiente uetustissimo codice Latino, atque etiam Constantiensi. Nos institutum, siue constitutionem uertere possumus. Nec enim queruntur de omnibus traditionibus, sed de una duntaxat; nempe de non lauando manus.

Honorare parentes, quid Nam deus dixit.) Græce est, *ἠνεκέλαπ λέγων*, id est, Præcepit dicēs. Ut respondeat ad id quod præcessit, *ἠπολλῶ* Mandatum, siue quod malim, Præceptum. Ceterum, Honora.) Græce est, *τίμα*, quod significat, Honorē habe. Verum secundum consuetudinem sermonis scripturarum, magis pertinet ad subsidium, quam ad honorē. Præcipit enim deus, id quod gentilium quoque legibus cautum est, ut liberi parentibus, uel ætate defectis, uel inopīa laborantibus, uel alioquin afflictis, opitulentur, & ut Græci loquuntur, *ἀντιπελαργῶσι*. Id hodie quidam non intelligentes, parentes suos tantum non adorant, eumque honorem parentes a liberis exigunt, atque ita totum pietatis officium abunde persolutum arbitrantur. Ad eundem modum usus est Paulus scribens Timotheo: Honora uiduas, quæ uere uiduæ sunt. Ac rursus: Presbyteri duplici honore digni sunt. Quin & apud Latinos, honor pro premio gratiaque usurpatur, quæ pro merito refertur. Et apud Græcos *τιμὴ*, à *τίω* deductum est, quod quoties in bonam accipitur partem, significat dependo, siue persoluo.

Munus quocumque, locus uarie expositus Munus quocumque est.) *δῶρον δὲ ἂν ἐξ ἐμοῦ ἀφελῆθῆς*, id est, Donum quocumque ex me profectum fuerit adiuueris. Ceterum sensus uerborum est aliquanto obscurior, unde ab omnibus multifariam exponitur. Quidam enim hæc uerba tribuunt filio qui sic loquatur patri: Donarium quod ex me uenturum erat in corban, nam Syram uocem posuit Marcus, hoc est, in gazophylacium templi, id totum consumitur in tuos usus, tibi que iuuando impenditur, nimirum fraudato templo. Atque ita prætextu pietatis bis uiolabant pietatem: primum desertis parentibus, uelut in gratiam dei; deinde deum ridebant, non immolantes, quod immolatum fingeabant, ut ait Chrysostomus. Velut si pater ouem, aut simile quippiam petisset a filio, ne deesset negandi prætextus, fingebat filius eam ouem templo destinatam. Idque scribae nefas uideri uolebant, in priuatos usus afferere, quod templo dicatum esset: perinde quasi deus suo ire fraudaretur.

~~...~~ Ceterum ideo dixit pharisæis, Vos autē dicitis, non quod hæc illorum sint uerba, sed quod illi docerent liberos ad eum modum loqui patris: quo parentes, dum metu sacrilegij abstinebant ab his, quæ uidebantur destinata templo, penuria conficerentur: atque ita quod deus iusserat impendi confouendis parentibus, id in lucrum cedebat sacerdotum. Alij referunt hæc ad pharisæos, qui uerbis huiusmodi terrerent debitorem, grauante reddere quod debebat. Nam arte id agebant pharisæi, ut si quis debitor esset, unde uel ob inopiam, uel ob potentiam nihil posset extorqueri, creditor pecuniam eam consecraret corbonæ, iamque ius exigendi transferat ad istos qui debitorem territabant, ad hunc modum: Tu pecuniam deo dicatam, apud te detines & in prophanos consumis usus, quod templo consecratum est? Atque ita fraudabatur creditor sua pecunia. Verum hæc non uideo quid ad parentes honorandos pertineat, tamen hunc quoque sensum recensent Hieronymus ac Theophylactus. Magis ad rem facit, ut filius dicat, quicquid templo dicauero, id patri impensum est, nempe deo, atque ita irrisum patrem destituat. Sic enim interpretabantur legem diuinam, quæ prouiderat ne parentibus, morbo, ætate, inopīaue laborantibus deesset subsidium, Honora patrem & matrem, Patrem honora, id est, deum patrem omnium, & Synagogam matrem. Nam illam interpretationem reiecit etiam Chrysostomus, si modo non fallit interpres (liquidem hæcenus suppeditabat Græcum exemplar) ut filius dicat patri, nullum honorem tibi debeo, sed si quid impendero est donum. Si quidem nec hoc ad pharisæos pertinet, quo titulo filius officium præstet patri. Loci obscuritas fuit in causa, ut interpretes alia atque alia diuinarent. Quod autem adfert Aurelius Augustinus in libro Quæstionum Euangelicarum primo, quæstione

Excussa Augustini sententia

decimasexta, hisce uerbis filios adultos negare sibi gratum esse, quod parentes pro ipsis offerrent munera, posteaquam ad eam ætatem peruenissent, ut ipsi pro se possent offerre donaria, an Euangelico congruat sensui, alijs expendendum relinquo. Mihi sanè non admodum probatur. Sed hunc locum aliquanto dilucidius explanat Origenes, in fragmento quod nos uertimus. Ceterum in *ὁ ἐὰν ἐξ ἐμοῦ*, omnino subaudiendum est aliquid, ut exprimas articuli Græci uim, & liberum est subaudire, quod sententiæ sit accommodum, est, aut erit, aut aliud simile. Deinde *ἀφελῆθῆς*, magis legendum uidetur *ἀφελῆθῆς*, ut sit luuaris. Tu iuuaris omni dono, quod daturus eram templo. Quandoquidem Christus hoc uelut exemplum contumeliæ commemorat, qua liberi edocti a pharisæis, afficiant suos parentes, nisi cōiunctio *ἐὰν* referatur etiam ad uerbum *ἀφελῆθῆς*, ut accipiatur *διωληθῆς*, id est, iuuaberis siue iuuari poteris. Deinde *τιμὴν*, si per *η*, scribat sonat, Honorabis: si per *ι*, Honorabit. Nostra uero trāslatio, neque cum Græcis satis quadrat, neque sententiam ullam explicat. Proinde quantum licuit in tanta sententiarum uarietate, id quod optimum iudicauimus sequuti, uertimus ad hunc modum: Quicquid doni a me profecturum erat, id in tuum uertitur commodum, & non honorabit patrem suum aut matrem suam, nempe filius sic edoctus a uobis. Et tamen quicumque sensus erit, durior est sermonis cōpositio, quod hæc particula, Quicumque dixerit patri & matri, non habet quod respondeat, nisi subaudiamus, Bene facit, aut aliud simile, quod nullus admonuit præter glossam, quam adducit Cætena aurea. Mirum est Lyranum sic scribere in hunc locum, quasi non legerit quenquam ueterum interpretum. Nec enim admodum refert attingere, quæ hoc loco aduersus Lyranum disserit quidam, & rursus in hunc alius quispiam.

Deest in nostris

Labijs me honorat.) Apud Græcos plusculum est uerborum, *ἐγγίζει μοι ὁ λαὸς ἔτι* ~~...~~ *ὅτι ὁ λαὸς ἀπὸ τοῦ ἔμοῦ, καὶ τῶν χειλέσιν μου ἠμῶν*, id est, Appropinquat mihi populus hic ore suo, & labijs me honorat. Verum adiecit nonnihil aliquis, qui uoluerit absolutum reddere prophetae testimonium, cum Hieronymus enarrans hunc prophetae locum, indicet Euangelistam decerpisse, quod sibi commodum iudicabat: & neque retulisse per omnia, ut in Hebræo scriptum est, neque ut a Septuaginta uersum. Est autem locus apud Esaiam capite uigesimalo nono. Hebræica sic reddit Hieronymus: Pro eo quod appropinquat populus iste ore suo, & labijs suis glorificat me, cor autem eius longe est a me, & timuerunt me mandato hominum, & doctrinis. Septuaginta uerterunt in hunc modum: *ἐγγίζει μοι ὁ λαὸς ἔτι ὅτι ὁ λαὸς ἀπὸ τοῦ ἔμοῦ, καὶ τῶν χειλέσιν μου ἠμῶν*.

ἡ ἡμετέρα αὐτῶν πόρρω ἀπέχει ἀπὸ ἐμοῦ, μάλιστ' ἵσθονταί με; διδασκόντων ἐν τὰ λμαται αὐτοῦ
 πωρ ἡμετέρας διδασκαλίας, id est, Appropinquat mihi populus iste ore suo & labijs suis ho-
 norat me, cor autem eius longe est à me, frustra autem colunt me, docentes homi-
 num præcepta, atq; doctrinas. Ipsa igitur res indicat, hoc testimonium non ita legi
 à Græcis, ut est adductum ab euangelista, sed ut est restitutum à studioso quopiam:
 qui cum deprehendisset locum apud prophetam, quod mutilatum esse putabat, ex-
 pleuit: Idq; non ex Hebræorum libris, quos ignorabat, sed ex æditione Septuaginta,
 quam Græci sequuntur. Porro quod hoc loco interpret, haud scio quis, uertit

Sine causa.) Græce est, μάτην, id est, Frustra, & sine fructu potius quam sine cau-
 sa. Atq; ita legitur in translatione Septuaginta. Deniq; Longe est, Græce est, ἀπέχει,
 id est, Abest, Nec est,

Præcepta ho-
 minum Doctrinas & mandata hominum.) Apud Græcos enim hoc loco non additur
 coniunctio. Verum διδασκαλίας ἐν τὰ λμαται ἀνθρώπων, id est, Doctrinas, manda-
 ta hominum, ut appositue legatur Doctrinas, quæ sunt mandata hominum, non
 dei. Atq; ita comperi in uetustissimis illis, quæ iam compluribus locis adduxi, Lati-
 nis exemplaribus: postremo in aureo codice & in exemplari quod erat ad manum
 quum hanc ædicionem quartam adornarem Constantiensi. Et consentiunt Hebrai-
 ca, קהלתא דרשב"ק קהלתא קהלתא quod ad uerbum ita reddere liceat, Mandata hominum
 doctrinas. Nec tam est Colunt, quam Reuerentur, ἵσθονταί, quod propius etiam ac-
 cedit ad Hebraicam ueritatem, יראתא

Conuocatis turbis.) πρὸς κληρονομήσαντων ὄχλου, id est, Aduocata, siue uocata ad se
 turba, aut accersita. Quod tamen ita ferme perpetuo transfert. Caterum Coinqui-
 nat, Græcis est, κοινῶς, id est, Commune facit: siue ut Augustinus legit, Communi-
 cat, libro aduersus Faustum decimosexto, capite trigesimoprimo. Nam Iudæi quod
 sanctum purumq; non sit, id commune uocant, quod Latini prophanum, impu-
 rum, aut nefastum, Nam pura, sancta, minimeq; prophana uocantur, Vnde nos uer-
 timus, Impurum reddunt. Ac mox, Impurum reddet hominem. Annotauit hoc
 Origenis interpres, edisserens caput epistolæ ad Romanos decimumquartum, in-
 dicans in nonnullis exemplaribus Latinis fuisse scriptum, Communicant, in non-
 nullis Coinquinant.

Adnominatio Sed quod procedit.) Perdidi interpres gratiam πρὸς πνομοσίας, atq; item ἐπινοή-
 nis gratia ne- ὡσεὺς in his uocibus τὸ εἰσέρχουμαι, & τὸ ἐξέρχουμαι, id est, Quod ingreditur, &
 gleba quod egreditur. Ac paulo post, οἶδ' αὖς ὅτι, id est, Nosti, & Quia uertendum erat in
 Verbum pro Quod: aut certe per infinitum uerbum reddendus sensus. Ad hæc, ἀπελευθερώσαντων λό-
 dicto γου ὄσον, Pro uerbum, rectius uertisset, Sermonem: cum Græca uox sermonem si-
 gnificet magis, quam uerbum, aut certe dictum. Vt ne dicam, Scandalizatos po-
 litum pro offensos.

Cæci sunt duces cæcorum.) Græcus sermo festiuior est, ὁδηγοὶ εἰσι τυφλοὶ τυφλῶν,
 id est, Duces sunt cæci cæcorum. Nam ὁδηγοὶ proprie dicuntur, qui commonstrant
 uiam, ab ὁδὸς uia, & ἄγω duco, siue ἡγῶμαι præcedo, Ac mox φεράτω, ediffere, de quo
 superius admonuimus, etiam si mihi non improbatur. Nec est,

Non, pro non Non intelligitis.) Sed ἔτι, id est, Nondum, ut respondeat ad ἀκμῶν, id est, Ad-
 dum huc, quod tamen uehementius quiddam est, quam ἐτι.

Cogitationes malæ, homicidia.) In Græcis aliquot exemplaribus scriptum erat,
 φθόνου, id est, Inuidiæ. Atq; ita sanè habet æditio Aldina. Huic simillima uox est φό-
 νοι, id est, Cædes siue homicidia. Nec ex Chrysostomo nec ex Hieronymo liquet
 quid legerint.

Male, pro mi- Male uexatur.) ἡλεῶς δαυμονίζεσθαι, id est, Misere, Quanquam & Male Latinis usur-
 fere patur pro Misere. Ac rursus ὁ θεός, id est, At ille ait, uertit, Qui ait, uelut affectata dis-
 sonantia, tamen id non magni refert. Item,

Non respondit ei uerbum.) λόγον. Rursus cur potius uerbum quam sermonem?
 Nam sensus est, non respondit ei quicquam. Nec enim est idem tropus in sermone
 Græco, qui est in Latino: quemadmodum dicimus non rescripsit literā pro eo, quod
 erat nihil omnino rescripsit. Præterea ἠρώτησαν, id est, Interrogabant, quo tamē uer-
 bo nonnun-

bo nonnunquam abusus uideretur pro rogo. Nam hæc uox Latinis est anceps. Item,
 Dimitte illam.) ἀπέλυσον, id est, Absolue illā: siue ut impetrato quod petit, abeat,
 siue ut aliquo pacto illi satisfiat. Nos uertimus, Amitte pro eo quod est ablegato. Sic
 enim Terentius usus est amittendi uerbo, ut opponatur retinēdi uerbo. Neq; enim
 semper amittere idem est quod perdere.

Ad oues quæ perierunt.) τὰ ἀπλωλότα, id est, perditas, ut sæpe citat Hieronymus. Adiuuare
 Caterum articulus indicat non omnes oues intelligi, sed eas quæ perissent. Et, Ad-
 iuua, βοηθῆ rectius, Succurre. Nam adiuuamus laborantem, & βοηθεῖν, inde dictum, βοηθησομεν
 quod ad uocem periclitantis & quiritantis accurritur, id quod & βοηθησομεν uocant. unde dista

Non est bonum.) Græce est καλόν, quod magis honestum & pulchrum significat,
 quam bonum, ἀγαθόν. Nam indecorum est, cibum filiorum obijcere canibus. Hæc
 enim Iesus ex publico Iudæorum affectu dixit, qui se solos deo charos & sanctos iu-
 dicabant, cæteros omneis canum habebant loco. & liberorum est magis quam filio-
 rum, τέκνων: ut ea uox filias quoq; complectatur, præsertim cum mulieri loquatur.

Mittere canibus.) βαλεῖν τοῖς κυναίοις, id est, abijcere catellis. Eadem est uox, quæ
 mox uertit diminutiue. Abijcere poti-
 us quam mit-
 tere

Nam & catelli edunt.) καὶ γὰρ τὰ κυναίετα. Ne quis in huius mutatione uocis som-
 ni et subesse mysterium, cum apud Græcos utrobique sit eadem. Tamen si diuus Hilari-
 us uideretur altero loco legisse canibus, ni forte non consuluit exemplar Græcum. Ait
 enim mulierem diminutiui nominis blandimēto canum opprobrium lenisse. Quod
 commentum non habet locum, nisi priore loco legas κυνί. Præterea,

Etiā domine.) ναὶ κύριε. Confirmantis est aduerbiū, nō refellentis. Verū est quod
 dicitis, Turpe est panes filiorū abijci catellis, ego licet sim canis, micas peto nō panes.

Habentes secum.) ἔχοντες μετ' ἐαυτῶν, id est, Adducentes secum. Nam id quoq; si-
 gnificat ἔχω. Hieronymus interpretatur deducentes, siue portantes. Ac subinde,

Mutos, cæcos, claudos, debiles.) χωλὸς, τυφλὸς, κωφὸς, κωλὸς, id est, Claudos, cæ-
 cos, mutos, mutilos, siue mancos. Hieronymus admonet, quod hic uertit debiles,
 Græcis esse κωλῶς: quod ita refertur ad manum, quemadmodum χωλὸς ad pedem:
 ut sicut qui uno pede claudicat, claudus dicitur, ita cui altera manus manca aut trun-
 cata sit, κωλὸς dicitur. Nam debilitas generale malum est totius corporis. Vnde
 cum paulo post, sanatos referens, dixisset mutos loquentes, cæcos uidentes, claudos
 ambulantes, non repetit κωλῶς, quod nihil haberet, quod huic nomini responderet.
 Ex quibus Hieronymi uerbis constat, id quod reperitur in Græcis exemplaribus
 κωλῶς ὑγιῶς, id est, Debiles sanos, additum à quopiam, qui id putauerit librarij uitio
 prætermisissum. Vt dissimulem, quod ἐδύξαται uerterit, magnificabant pro glorifica-
 bant: Nam de illis πρὸς κληρονομήσαντων, & ἀπ' αὐτῶν, nō semel iam admonuimus.

Ne forte deficiat.) μή ποτε, id est, Ne, aut nequando. Ac paulo post,
 Vnde ergo nobis.) Ergo redundat, πόθεν ἡμῖν, id est, unde nobis.

Panes tantos.) ἄσπι ποσῶν, id est, Tot panes, siue tam multi panes, aut certe tan-
 tum panum. Nam Græca uox numerum significat, nō magnitudinem, hoc est, quan-
 titatem discretam, non continuam, ut loquuntur Dialectici. Porro,

Vt discumberent.) Græcis est ἀναπεσεῖν, quod significat humi considere, non in
 lectis. Et,

Gratias agens fregit.) ἔνχαριστῶς ἐκλασεν, id est, Cum gratias egisset, siue gratijs
 actis fregit. Ac rursus,

Discipuli dederunt populo.) Dederūt interpres Latinus addidit de suo. Nec est
 Quatuor milia hominū.) sed τετρακισχίλιοι ἄνθρωποι, id est, Quater mille uiri. Nam
 quod χιλίς uertit Extra pro præter, laudo copiam, etiam si nihil opus. Deinde παι-
 δῶν, Pueros uertit paruulos, ita solet reddere νηπίους.

In fines Magedan.) εἰς τὰ ἑρῖα μαγδαλά, id est, In fines Magdala. Atq; ita legit di-
 uus Chrysostomus, addens Iesum abisse in fines Magdalorū. Sic enim uertit inter-
 pres. Nam hic ut ante dixi, destituit nos Græcum exemplar truncum. Ac meminit
 quidem Hieronymus Magdali in descriptione locorum. Caterum hoc loco Mage-
 dam legit, non Magdalam, his quidem uerbis: Magedan, ad cuius fines Matthæus
 g euange-

Abijcere poti-
us quam mit-
tere

Κωλοὶ qui
Græcis

Tanti pro tot
non recte

Magedan
Magdala

euangelista scripsit dominum peruenisse, sed & Marcus eiusdem recordatur. Nunc autem regio dicitur Macera, contra Iesuram. Rursus interpretans uoces Hebraicas apud Matthæum meminit Mageda. In uetustissimo codice qui habebat commentarios Theophylacti, scriptum erat, *ὄρη* non *ὄρια*, id est, montes non fines. Sed uni testi, ut aiunt, ne Catoni quidem creditur. Marcus pro Magedan habet Dalmanutha, putantq; locum fuisse binominem.

EX CAPITE DECIMOSEXTO.

Prognosta

Erenum erit.) *ὄνησια*, id est, Serenitas, ut subaudias erit, sicut & in proximo.

Hodie tempestas,) subauditur erit, *σήμερον χιμῶν*. Ac magis exprimit certum prognosta iudicium hoc schema sermonis. Porro,

Rutilat.) Idem uerbum est, quod modo uerterat, rubicundum est,

πυρρόζει. Et,

Non potestis scire.) Scire nō additur nec in plerisq; Græcis exemplaribus, nec in antiquis Latinis. Quāquam in nōnullis reperi scriptum, *ὁ δὲ ὠνάει*, Non potestis, in quibusdam, *ὁ σιωίει*, id est, Non intelligitis. Item,

Videre pro ca uere

Intuemini & caute.) *ὄρατε καὶ φρουρήσατε*, id est, Videte & caute, siue ut alibi uertit, Attendite. Quis enim unquam dixit, Intuemini pro caute? Nam hæc uerborum idem significantium conduplicatio, nihil aliud quam epitalin cautionis habet.

Inter se ad utraq; per sonam

Inter se.) *ἑαυτοῖς*, Inter se mutuo, siue intra sese. Intra se habet codex aureus, ut intelligas tacitam cogitationē. Nam *ἀλλήλοισιν* quoq; ambiguū est ad disputantē, & ad cogitantem. Ac mox, *ἑαυτοῖς*, id est, Inter uos, siue intra uos. Ac paulo post,

Quinq; panum, & quinq; milia.) Cur nō potius quinq; milium? Quāquam accusatiuus panes erat cōmodior ob turbam genitiuorum. Quidam Latini codices habebant, quinq; panū & quinq; milium, quidam quinq; panum in quinq; milia, quum emendatiores cum Græcis legat quinq; panum, quinq; milium, ut nō sit asyndeton, sed panes illorum dicantur qui eos comederunt, aut certe genitiuo græco absolute posito, quum essent quinq; milia. Similis uarietas est in proximo sermone, septem panum & quatuor milia, uel in quatuor milia: uetustiores habebāt, septem panum, quatuor milium. Cæterū articulus additus facit ut de certis panibus deq; certis hominibus intelligamus *ὅσοι πάντες ἄνθρωποι*, & *πέντε πρηνικηλίων*, Quinq; illos panes, illorum quinq; milium. Poterat fortasse posterior genitiuus absolute uerti, Cum essent quinque milia hominum. Et aliquanto post,

lectio uariis

Quare non intelligitis.) *ὡς ὁ νοίει*, id est, Quomodo non intelligitis, ut sit obiuergantis, hoc est, Qui fit, ut non intelligatis?

Cæsareæ duæ

Cæsareæ Philippi.) *καὶ τῆς ἐπιπέρας τῆς Φιλιππῶν*. Dilucidius erat Cæsareæ eius quæ cognominatur Philippi. Siquidem articulus additus, distinguit hanc Cæsaream, quæ Philippi cognomen habet, ab ea quæ citra cognomen Cæsareæ dicitur. Ea est, quam maior ille Herodes Iudæorum rex instaurauit, in honorē Augusti Cæsaris, quæ prius turris Stratonis uocabatur. Cæterum Cæsareæ Philippi ea est, quam extruxit eius filius Philippus Tetrarcha Ituræ & Trachonitidis, in honorē Tiberij Cæsaris, quæ mutato nomine, deinde Paneas dicta est, in prouincia Phœnicæ ad radices Libani, ubi Iordanis ē duobus oritur fontibus, Ior & Dan, autore Hieronymo.

Quem me dicunt, deest in nostris pro nomen

Quem dicunt homines?) *τίνα με λέγουσιν*, id est, Quem me dicunt: atq; ita scriptum deprehendi & in uetustissimis codicibus Latinis, nominatim in exemplari Paulino. Vetusissimus omnium Irenæus lib. 3. cap. 2. pronomē addidit, quem me dicunt. In nonnullis Græcis tantum erat, quem me dicunt esse? Quāquam Hieronymus in commentarijs negat Christum, uelut arroganter de se percontantē dixisse, Quem me dicunt esse, sed Quem dicunt esse filium hominis, etiam si potest intelligi modestiæ argumentum non esse in omisso pronomine sed in addita particula, filium hominis. Nec ex Origene, nec ex Chrysofomo satis liquet additum fuisse me. Apud Theophylactum addi constat. Et,

Filius hominis

Filius hominis.) *ὁ υἱὸς τοῦ ἀνθρώπου*. Neutrum expressit articulum, cum neuter sit ociosus. Nam certum filium, ac certum hominem significat, nempe Adæ, qui apud Hebræos

Hebræos *אדם* id est, Homo dicitur. Proinde friuolum est istorum commentum, qui putant Christum ob id dici filium hominis, quod ex matre duntaxat sit progenitus, cum hic homini præponatur articulus masculinus, *ὁ*. Itidem in eo quod sequitur,

Tu es Christus.) *ὁ χριστός*, id est, Tu es ille Christus, & tu es ille filius dei. Quin etiā participio *ὄντων*, articulus additus est apud Græcos, idq; non abs re, quod subindicat Origenes, adducens illud, Viro ego dicit dominus, Filius, non cuiuslibet dei, Nam erant & gentibus sui dii, sed filius illius dei, qui solus habet immortalitatem, quiq; fons est, & parens omnis uitæ. Leuiculum est, quod paulo ante,

Articulus quid ualeat

Dicit illis Iesus.) Iesus additum est, cum absit in Græcis atq; aureo codice.

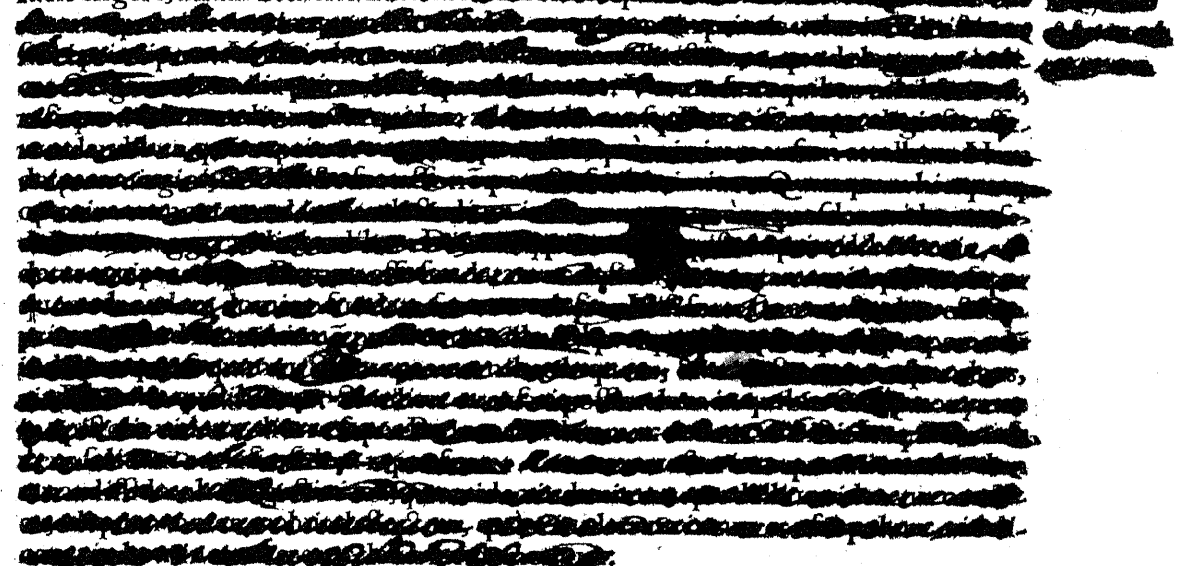
Iesu nomen additum

Simon Bariona.) Mirum cur id uterq; interpret alia lingua maluerit quàm Græce, aut Latine. Nam alibi uertit, ut apud Ioannem cap. 1. Tu es Simon filius Ioannis, & rursus cap. 21. Simon Ioannis diligis me plus his? Nisi forte allusit ad mysterium reuelationis. Bar *βάρ* enim filium sonat, & *ἄνυ* columbam. Addito elemento *ἰωάννη* sonat Ioannem. Porro Ioanna interpretantur domini gratiam. Hieronymus putat deprauatum esse Bar Ioanna in Bariona.

Bariona quid

Quia tu es.) *ὅτι*, Quod non quia, id est, dico te esse Petrum. Petrus autem Græcis saxum significat *πέτρος*. quemadmodum & Cephæ Syro sermone, ut testis est Hieronymus, nō Hebraico, soliditatem sonat. Saxum enim illum appellat, quod solidus sit in confessione fidei, & non uulgarium opinionum leuitate huc & illuc uacillet: & super istam petram, hoc est solidam istam fidei professionem extruam ecclesiam meam, in quo fundamento si constiterit, nec inferi quicquam aduersus illam poterunt, nedum homines. In eam sententiam Theophylactus & Chrysofomus, quem citat Catena aurea. Etiam si diuus Augustinus in homilia huius loci, hæc uerba super hanc petram, ipsi accommodat Christo, non Petro: Tu es, inquit, Petrus: & super hanc petram quam confessus es, super hanc petram quam cognouisti, dicens: Tu es Christus filius dei uiui, ædificabo ecclesiam meam, id est, Super me ipsum filium dei uiui, ædificabo ecclesiam meam, Super me ædificabo te, non me super te. Nam uolentes homines ædificari super homines dicebant: Ego quidem sum Pauli, ego autem Apollo, ego uero Cephæ, ipse est Petrus, Et alij qui uolebant ædificari super Petrum, sed super petram, Ego autem sum Christi. Idem libro retractationum priore, cap. 21. recenset utraq; sententiam, propensior tamen in hanc, ut Petrus profitens Christum filium dei uiui typum gerat ecclesiæ, cui traditæ sint clauis. Cæterum lectori liberum facit eligere, utram uoluerit.

Petrus Cephæ

Non praualebunt aduersus eam.) Notauit huius sermonis amphibologiam Origenes quod pronomē eam, uel Petram referre potest, uel ecclesiam. Verū id ad sententiā logi perparui refert. Porro inferi posuit, pro inferno. Quāq; ne id quidem satis Latinū

Amphibones quod pronomē eam, uel Petram referre potest, uel ecclesiam. Verū id ad sententiā logi

unum hunc doctorem creavit ipse deus pater. Hoc autoritatis nulli theologorū, nulli episcoporum, nulli pontificum, aut principum tributum est. Non quod his non sit pa- rendū, sed quod Christo praecepte, & ob Christū illis, si modo Christo digna prae- cipient, & si sequatur eorū uestigia, de quibus dictū est: Qui uos spernit me spernit, & qui uos audit, me audit.

[REDACTED]

Scribe qui iudicis Ceterū quod ait se ex scribis audisse, id legitur in calce Malachiae: Ecce mittā uobis Heliam prophetam, antequam ueniet dies domini ma- gnus & horribilis, & cōuertet cor patrum ad filios, & cor filiorum ad patres eorum, ne forte ueniam & percutiam terram anathemate. Porro quod hic scribarū sit men- tio, non sic est accipiendum, quasi quorumlibet scribarum partes fuerint ex prophe- tarum oraculis respondere, sed erat hominum genus, quos Hebraei suo quodam no- mine uocant, quorum haec erat professio, ut quemadmodum olim apud Romanos in rebus dubijs ex Sibyllae libris per aruspices responsa petebantur, ita isti consulti ex prophetarum libris responderent, quos & Herodes consuluisse narratur.

Primum pro prius Heliam oportet primum uenire.) ἔλθει πρώτον, id est, Venire prius. Hic certe fa- ciendum erat, quod aliās facit, ut superlatiuum uerteret per comparatiuum, Senti- unt enim Heliam uenturum antequam ueniret Christus.

Genibus prouolutus.) γονυπετή. Graecis unica dictio est, perinde sonans, quasi di- cas accidens ad genua. Et aliquanto post,

Incredula & peruersa.) διεστραμμένη, id est, Distorta; ac recte sanè uertit, modo re- cte intelligatur. Peruersum enim proprie dicitur, quod à rectitudine deflexum est.

Quousq; ero.) εως ποτε ἔσομαι, id est, Quousq; tandem. Nec enim ociosa est exple- tiua coniunctio, sed impatientiam quandam tædij indicat. Rursus aliquanto post,

Amphibolo- gia Et increpauit eum.) Ambigit & Hieronymus utrò referendum sit eum, ad homi- nem an ad dæmonium. Quum enim ait, siue, subindicat uariā sententiā. Mihi magis uidetur ad dæmonium pertinere. Vnde uertendū erat illud, non illum: certe ad dæ- moniū refert Chrysostomus in Cathena aurea, & hunc sequutus Remigius. Theo- phylactus ad puerum refert. Ex Origene & cæteris parum liquet. Illud constat Chri- stum nunquam increpare dæmoniacos, dæmones frequenter. Nā in eo quod sequitur:

Solocissimus Quousq; non potuimus eijcere illum?) Apparet librariorum errore factum, ut illum scribitur pro illud. Est enim Graecè αὐτό, & dæmonium praecessit.

Transi hinc illuc, licet ad uerbiū non reperia apud Chrysostomū. Omissum arbitror ab in- terprete, ce ad Theophylactum est, quemadmodū & apud Origenē. Nec est,

Non eijcit eum, sed exire non potuit, id est, Nō egreditur. Interpres legisse uidetur, ἐκβάλματα, & sensum haud magni refert. Porro quod ἐν πνεύματι καὶ νηστεία, id

In, pro per a- pud Hebraeos est, In oratione & ieiunio transfuit per orationē & ieiuniū, bene mutauit Hebraicā figuram. Nam Hebraei אֵלֶּיךָ אֵלֶּיךָ id est, in (ut אֵלֶּיךָ אֵלֶּיךָ in manu forti, אֵלֶּיךָ אֵלֶּיךָ in domino) utuntur pro per, ut in admonui.

Qui didragma accipiunt.) Bis in unica dictione peccamus: & quod per g scri- bimus, cū sit per clausula: & quod singulari numero, ac genere sceminino pro- ferimus, quæ est neutri & pluralis, quæ uox emendate legitur in aureo codice, atq; etiam in Donatiani uoluminibus, atq; etiā Constantiensi. Siquidem est Graecis διδραχμα. Ait enim, Accipiunt: ut intelligas eos solitos à singulis accipere, & idcir- co abso-

co absolute dixit multitudinis numero. Est enim Graecis δραχμή, id est, Drachma, Drachma nomismatis genus, nempe sex continens obolos, minae Atticae centesima pars. Inde didrachmum nomismatis uocabulum duplum drachmae, & tridrachmum & tetra- drachmum. Quorum omnium meminit Iulius Pollux libro De rerum uocabulis no- no. Et quod continenter sequitur,

Non soluit didrachma.) Soluit praesentis est temporis, πάλαι, ut intelligamus exa- ctorem illum non hoc percontari num Iesus iam soluisset uectigal, sed deberetne sol- uere, & an illius esset soluere. Alioqui mentitus erat Petrus, qui responderit ual, id est, etiam. Ceterum quæ Lyranus nugatur hoc loco, de didrachma ex Iliodoro & Pa- pia, quis posset absq; risu legere?

Præuenit illum.) πρὸ ἐφάσκειν, id est, Occupauit siue anteuertit. Indicat enim Pe- trus de re Iesu locuturum fuisse, sed ille non expectata oratione Petri anteuertit.

Nec est tributum sed tributa, καλῶς. Nam quod addit ἑβραίων, Latinam uocem Mat- theus aut huius interpretes usurpauit, nimirum quod res esset Latinorum, & solent plerūq; res peregrinae & aliunde inuectae, suae gentis uocabula secum adducere. Por- rō πέντης, tamen ponderis quoq; modus est, quem Hebraei ἑβὲν uocant, hoc sanè lo-

co nummum significat, qui quatuor continebat drachmas. Nam cum didrachmum exigeretur à singulis, Iesus staterem reddi iussit duorum nomine, suo ac Petri.

Qua quidem ex re mox nata est inter discipulos disceptatio, quis primas teneret in regno caelorum, quod Petrus aequatus Christo, cæteris antepositus uideretur. Illud obiter annotare uisum est, etiam si ad hoc institutum proprie non pertinet, non satis intelligi mihi, quid sibi uelit, quod in hūc locum scribit Hieronymus, Dominus nos- ter, & secundum carnem, & secundum spiritum, filius regis erat, uel ex Dauid stir- pe generatus, uel omnipotentis uerbum patris. Ergo tributa quasi regum filius non debebat: sed qui humilitatem carnis assumpserat, debuit adimplere omnem iustiti- am. nos infelices, qui Christi censemur nomine, & nihil dignum tanta facimus ma- iestate. Ille propter eximiam charitatem pro nobis & crucem sustinuit, & tributa reddidit, nos pro illius honore tributa non reddimus, & quasi filij regis, à uectiga- libus immunes sumus.

[REDACTED]

EX CAPITE DECIMO OCTAVO.

Q Vis putas.) πῶς ἂν μέλλω. Putas interpretes posuit loco cōiunctionis ex- pletiuæ. Et μέλλω comparatiuum superlatiuū uice positum apparet, cum de pluribus fiat sermo. Certe sic legit Augustinus in homilijs, quas ad- dit in Matthaum. Ac mox,

Aduocans paruulum.) πρὸς παιδίον. Quod toties iam uertit con- uocans, ut ne quid interim causer de mutato participij tempore. Nec est paruulum, sed παιδίον, id est, Puellum diminutiuum à puero. Et si non sim nescius alicubi dimi- nutiuum hoc usurpari pro grandi puero, tamen hoc sanè loco non fuerat ociosa

Puellis uox casta
 diminutio. Facit enim ad emphasim, dum non solum inuitat illos ad imitationem cuiuscunq; pueri, sed pueri admodum pusilli. Nec uideo, cur nonnullis puelli uocabulum mollius uideatur, cum Prudentius non ueritus sit Christum appellare pusionem. Nec Hieronymus abhorruerit à uocabulo puelli. Cur autem obscœnius sit puellus, quàm puella? Ac rursus,

Sicut paruuli, ὡς παιδία, id est, Sicut puelli. Atq; ita citat diuus Hieronymus enarrans Esaiam: Et iterum,

Sicut paruulus iste.) ὡς δὲ παιδίου, id est, Vt puellus, siue puerulus, nam & hoc est apud probatos autores. Illud mirum, interpretem qui soleat copiam affectare, hoc loco non mutasse paruulum. Præsertim cum paruuli uocabulum non admodum faciat ad sensum Christi. Siquidem paruulus esse potest, & qui natu sit grandis, cuiusmodi sunt Pumiliones, & Pygmæi, quibus à cubitali proceritate nomen est inditum. At hic innocentiam ac simplicitatem intelligi uoluit, qua prima puericiæ ætas prædita est. Sed huiusmodi quædam uoces illa tempestate fuerant receptæ. Nec additur iste in plerisque Græcorum exemplaribus, nisi quod articulus, τὸ fermè tantumdem efficit. Dilucidius autem uertisset in hunc modum: Nisi quis se reddiderit humilem, ut est puellus hic, hoc est tantulum, quantulus hic puer est, & desiciat semetipsum ad huius modulum. Cæterum Iesus per humilitatem corporis innuit ταπεινότητα, hoc est animi modestiam, & per corporis proceritatem significat animum elatum.

Maior pro maximus
 Hic maior est in regno.) μέγας, id est, Maximus, ut paulo superius indicauimus. Nam sunt, quorum sunt Origenes, qui hæc ad ipsum Christum pertinere putant, quo ut nihil humilius fuit, ita nihil maius. Nec ociose uidetur additus articulus ὁ μέγας, quasi dicas ille maximus: ad quem quo quisq; propius accesserit, hoc maior erit in regno cælorum. Quanquam & alioqui articulus reddit maximum illum de quo disputabant apostoli.

De pusillis istis.) τῶν μικρῶν. Non est eadem uox Græcis, quæ modo fuit paruulorum παιδίου. Atq; hoc duntaxat loco Origenes, uel huius potius interpres legit Pusillis, siue paruulis, cum in superioribus legat pueram. Ac paulo post,

Lapis molaris
 Molaris.) μέγας ὁ λίθος. Significat ingens saxum. Siquidem in molaris saxum quodlibet uenit, ut alterum quod circum agrum sustineat. Græcis δὲ ὁ λίθος, ἄσπετος, id est, durissimus, ut in Chibabibus annotauimus. Nec absurdum est tamen, quod secutus est Hilarius, ut molaris asidianam accipiamus quam asellus circumtagat. Siquidem mole leuius quæ uasiles uocant, ἵππινθης manu circumferuntur. Cæterum gratiores à iumentis, quibus occluduntur oculi, aguntur in gyrum. Expressit item Supplicij genus pectore dactylis, ut dicit Hieronymus, quod ob enormia crimina solent exigi. Igitur ex atrociitate peccata crasso populo demeritur, ut patet magnitudine. Cæterum,

unde dictum
 In profundum maris.) ἕως τῶν ὕψους, id est, In Balaam riuo, quod est in mari. Nam longius à litore solet esse profundum. Quam dicitur qui in mari inuenitur, ut dicitur in Genesi. Et tunc putat, quod sit ἕως ἰσθμοῦ, id est, ab a terra, quasi telagus. Certum igitur exitum dicitur, ut sit ἕως ἰσθμοῦ, magnitudinis, & profunditatis maris.

Abcide eum.) Nonnulli codices habebant ἀπέχε, id est, Eas, ut dicitur in quod præcessit referatur. Et,

κωλύς
 Debilem.) Est, κωλύς, de quo iam dictum est. Significat enim non quouis modo debilem, sed cui altera manus sit detruncata, aut alioqui manca. Et rursus,

Cum uno oculo.) Græcis uox est composita, μονόφθαλμος, quod unoculum dicere poterat, siue luscum, quemadmodum uertit alibi.

Varia lectio
 Venit enim filius hominis seruare quod perierat.) In nonnullis Græcis exemplaribus hæc uerba non ascribuntur, nec apud Hieronymum in commentarijs horum ulla est mentio, ne Origenes quidem hanc particulam attingit. In nonnullis contra reperiuntur, uelut apud Chrysostomum, Theophylactum, & Hilarium. Et,

Quæ

Quæ errauit.) Græcis est, τὸ πλανήμων, id est, Errantem. Nec est, Quia gaudebit.) sed ὅτι χαίρει, id est, Quod gaudet, siue gaudeat. Ac paulo post, Vt pereat unus de pusillis istis.) ὅν̄ neutro genere, ut referat παιδίου. Vnde recte uertisset, Vnus puellus. Nec est,

Lucratus eris.) Sed ἐκρίθης, id est, Lucrifecisti, aut Lucratus fueris. Quandoquidem peculiaris est huius temporis usus.

Quod si non audierit.) ἐάν δὲ ἤκουσεν, id est, Quod si auditum neglexerit, atq; idem uerbum mox repetitur. Quanquam in nonnullis priore loco erat, μή ἀκούσῃ, posteriori ἤκουσεν. Ac mox,

Erunt soluta & in cælo.) Cōiunctionem addidit de suo, ut superius indicatū est. In hoc autem mire philosophatur Origenes, quod hic dictum sit in cælo, cum Petro tradantur clauis regni cælorum, ut quicquid ille soluerit, aut alligauerit, in terris, id solum aut alligatum dicatur in cælis, non in cælo.

Et iterum dico uobis.) πάλιν, ἀμὲν, id est, Rursus amen dico. Neq; enim bis dixit idem, sed est initium alterius parabola. Rursus autem apud Latinos anceps est, apud Græcos πάλιν. At iterum apud nos non item.

Usq; septuagesies septies.) ἕως ἑβδομηκοντάκις ἑπτά, id est, Usq; septuagesies septem, sic enim Græca ad uerbū reddi possunt, ut subaudias peccata aut uitia, aut simile quipiam. Nec accipiendus est numerus septuaginta septem duntaxat, sed quadringentorum nonaginta: quandoquidem hanc summam efficiunt septuagesies septem, interprete Theophylacto, & item Hieronymo. Nam ingentem numerū posuit pro infinito, quem tropum euidenter indicauit Chrysostomus, quod probabile non sit quem quam toties offensam repetiturum. Ita loquimur, trecetos insere, pro innumeris, & milies audiui. In eadem sententia fuisse uidetur Hilarius quā ait: Quanto magis oportere ostendit sine modo ac numero ueniā à nobis esse reddendam &c. Atqui septuaginta septem, non est numerus infinitus. Alludit autē dominus ad locum qui est Gene

leos quarto. Vbi deus cōminatur ei qui occiderit Cain, poenam septuplam. Lamech autem ait qui ipsum occidisset daturū poenas septuagesies septies. Quem numerum Hebræi putant non excedere septuaginta septem. Idem Origenes, aut certe huius interpres in calce homiliae sexta, uidetur accipere simpliciter errata septuaginta septem. Idem numerus bene conuenit in condonando, ut scilicet cæcis non item.

Non enim proferre.) συναρα, id est, Conferre, ac simul adducere, aut suscipere compunt. Nam id hoc loco significat ratio. Et tollendis calicibus conficere uinum, aut cereuisiam aut complicandis digitis. Vnde, &c. Erentius subdugit ratione di quod decem milia talentis dixit, pro talentum. Lamentis duntaxat in uisum est, sensu modum. Et mox,

Et non possit autem solvere. Siquidem ἕως ἑξῆς infinitis plerūq; significat possim. La cillime dicitur, cum non esset solutus. Pars codicum Latini scriptum habet, orabat, et q; Græci μετὰ τὴν ἀδωράτην, quod est supplicat, quod supplices con

genus & genu uel adorabant, id est, propter quod, cui supplicat cura sunt: nonnulli τὸν ἀδ, id est, obsecrabat. Et patentiā habet.) ἑκατόν, id est, Longanimitas, siue Longanimi quos multi legunt magnanimitas, siue magnanimitas. Nam in se natura colere, & leni quædam cupiditas arguat pusillum animum.

Et debuit dimisit.) ἀπέχε, id est, mutuum remisit, siue pro alio mutue. Et paulo post, Et suffocabat eum.) Et dilucidius & fidelius erat, καὶ τὴν κεφαλὴν ἐπιείχθη, id est, iniecta illi manu, oborto collo trahēbat. Id enim est, quod dicitur in hoc loco, dicitur pro iniecta manu, & ablatantur Evangelista. Non quod addit, ut uel pertinet ad ui trahentem, uel in carcerem uel ad iudicem. Item, Non uerunt diabolus, id est, Indicarunt, siue capere, aut prodidit. Barabas.

Serue

Serue nequam.) πονηρὸς, id est, Male, siue scelestus. Verum huiusmodi permulta p̄-
tereō sciens, ne morosiore diligentia molestus sim lectori. Ac mox:

Omne debitum remisit tibi.) πᾶν τὸν ὀφειλὼν ἐπέλυσε, id est, Totum illud
debitum remisit. Ac subinde,

De cordibus uestris.) Hic addunt Græci τὰ ἑκαπτομακάρων, id est, Errata ipso-
rum, quod haud scio an explicandi causa sit additum, quandoquidem apud Hiero-
nymum non additur. Etiam si additur apud Chrysostomum, ac Theophylactum.

EX CAPITE DECIMONONO.

Dimittere pro
repudiare

Licet.) Pro licet ne, Græce dixit, magis quàm Latine. Et ἀφίσει, re-
pudiare, siue abijcere.

Quacumq; ex causa.) ἢ πᾶν αἰτίῳ, id est, Ex quavis causa. Nimi-
rum illud sentientes, esse causas aliquas iustas diuortij, quemadmodum

indicat Origenes. Siquidem Moses tantum iuris permisit maritis, ut
iniqua uideatur lex aduersus uxores, quibus nulla de causa licebat à marito diuertere,
cum his esset potestas ob quamlibet leuem fœditatē abijcere uxores, tantum scri-
pto libello repudij. Sic enim legimus Deutero. cap. 23. Si acceperit homo uxorem,

& habuerit eam, & illa non inuenerit gratiam ante oculos eius propter aliquam fœ-
ditatē, scribet libellum repudij, & dabit in manu illius, & dimittet eam de domo sua.

Cumq; egressa alterū maritū duxerit, & ille quoq; oderit eam, dederitq; ei libellum
repudij, & dimiserit de domo sua, uel certe mortuus fuerit, nō poterit prior maritus

recipere eam in uxorem. Proinde Christum tentant pharisæi, ut si probasset Iudæo-
rum repudia tam licentiosa, uideretur aduersus naturalem æquitatem pronunciare,

quæ ethnicis quoq; fauorabilis est, apud quos ius erat mutui diuortij, neq; quavis ta-
men ex causa: sin secus, uideretur in Mosaicam legem contumeliosus. Illi putabant

sibi licere quavis de causa quoties libuisset uxorem abijcere: Id Christus astringit, u-
nicā dumtaxat causam excipiēs, nempe stupri. Annotauit huius dictionis ἐμφασιν, is

quisquis fuit, cuius extat homilia 38. inter mixtas Chrysostomi titulo. Origenes hūc
edisserens locum, putat & alia crimina uel paria adulterio, uel etiam grauiora, ueluti

ueneficium, parricidium, dirimere matrimonium. Augustinus in causa diuortij, ido-
latriam æquat adulterio: quod cultus idolorum, sit adulterio misceri cum immundis

spiritibus. ~~...~~

~~...~~

~~...~~

~~...~~

~~...~~

~~...~~

~~...~~

~~...~~

~~...~~

~~...~~

~~...~~

~~...~~

~~...~~

~~...~~

Masculum & foeminam.) ἀρσεν καὶ θήλυ, neutri generis apud Græcos.

Et dixit propter hoc dimittet homo.) Incertum erat an deus ille creator olim hoc
dixerit, an Christus hæc locutus, illud adiecerit. Propter hoc relinquet homo pa-
trem & matrem. Augustinus libro De nuptijs, & concupiscentijs secundo, capite

quarto, sic accipit, quasi dixerit deus: Quod tamen, inquirens, dominus Iesus in E-
uangelio deum dixisse commemorat, quia deus utiq; per hominem dixit, quod ho-
mo prophetando prædixit. Quanquam & Genesis capite secundo, unde hæc desum-
pta sunt, ita referuntur hæc uerba, ut uel ab Adam dicta uideri possint, uel ab eo qui

textu it orbis conditi historiam, uel ab ipso deo.

Dimittet patrem & matrem.) καὶ κατελείψῃ. Relinquet seu deseret potius quàm
dimittet, dimittimus discedentem, deserimus cui periclitanti desimus.

Et adhærebit uxori suæ.) προσκολληθήσεται, id est, Adglutinabitur. Metaphora
sumpta ab his quæ glutino sic committuntur, ut putes unum esse. Annotauit empha-
sin uerbi Chrysostomus homilia sexagesimatertia. Ac mox:

Duo in carne una.) δύο εἰς σάρκα μίαν, id est, In carnem unam, hoc est, è duobus
fiet unus, siue unum, quandoquidem masculus & foemina Græcis neutri generis
sunt. Annotauit hanc sermonis Hebraici formam Augustinus, libro huius argumen-
ti septimo. Quod genus sunt & illa libro Iudicij. Et eris nobis in caput omnibus ha-
bitantibus Galaad. Item in psalmis, Esto mihi in deum protectorem. Ne articulus

quidem uidetur ociosus καὶ ἔσονται οἱ δύο, hoc est, Erunt qui duo fuerant, in car-
nem unam: Nam totum hominem carnem uocat, ut & aliàs scriptura diuina totum
hominem animam appellat. Astipulante nobis & diuo Augustino lib. De ciuitate
dei decimoquarto. Quod genus & illud est Pauli ad Romanos: Ex operibus legis

non iustificabatur omnis caro. Quid enim est omnis caro, nisi omnes homines: Et
uerbum caro factum est, id est, Sermo diuinus homo factus est. Porro in carnē legen-
dum esse, nō in carne, demonstrauimus ex Hieronymo in scholijs nostris, quibus il-
lum illustrauimus, ubi sic explicat Matthæi uerba, In unam dixit, non in duas. Et Cy-
prianus epistola libri secundi octaua, Erunt, inquit, duo in unam carnem. Et Ter-
tullianus lib. aduersus Marcionem tertio, Et suggerēs Ephesijs quod in primordio De
homine prædicatū est relicto patrem & matrē, & futuris duobus in unā carnem,
id est, in Christum & ecclesiam. Rursum libro De monogamia, & erunt duo in unā
carnem non tres neq; plures. Hæc admonerē uisum est, ne quis hic frustra obsceni
quippiam imagnetur, aut illud somniet, quod est in tabulis Græcorū ἀρσεν ὃν ἀρθῶς
ἔχον. Tametsi in Genesi unde locus hic sumptus est, non est, Erunt duo, sed tantum
erunt δύο ἄρσεν ὃν ἔχον Duo addidit euangelista explicandi gratia, aut certe interpres
Græcus adiecit, si Matthæus scripsit Hebraice, quod mihi nō sit uerisimile. Ac mox,

Itaq; iam non sunt duo.) ἕν ἐστι, id est, posthac non sunt duo: nempe post inītum
coniugium. Creati fuerant duo, non unus, nimirum masculus ac foemina. Rursum co-
pula matrimonij è duobus reddidit unum. Non absurdit prorsus ab hac sententia fa-
bula Aristophanis, quam apud Platonē adducit in conuiuiō. Quanq; obscenior est.

Quod deus coniunxit.) συνέθετο, id est, Coniugauit, & eodem iunxit iugo.
Translatum à bubus simul ducentibus idem iugum. Nos uertimus Copulauit. Et
Ad duriciem cordis.) Græcis unica dicitio est, σκληροκαρδία.

Non expedit nubere.) γαμήσαι, id est, Ducere uxore, aut certe contrahere matri-
monia siue cōtraxisse. Nā apud Latinos, uir nō dicitur nubere, nisi qui seruit uxori,
uelut

Amphibolo-
gia

ἀφίσει
κατέλειπε
προσκολα-
λάσει quid
proprie

Caro pro ho-
mine

In carnem u-
nam apud He-
bræos

Euangelista
addidit de
suo

Coniunxit
συνέθετο

uel illi potius uir sit quam ille. Etiam si Festus Pompeius indicat olim nubere. *γυμνῶν* Graecis aniceps *Hebraeos*; ut dictum est, non erat mirum repudiandi ius, quemadmodum apud Romanos sed soli marito plures erat repudiare. Cuius etiam zelotypia de uicegeba...

Capere *χωρεῖν*

Non omnes capiunt. *χωρεῖν*. Hoc loco capiunt nō pollet idem quo dicitur. *χωρεῖν* dicitur in *Lyra* uidetur sensisse, qui commentum uicā addidit. Quia aliter est... quomodo locum... Ita Paulus uult dilatare Corinthios, quo se capiant. Procliuē est enim intelligere quod dictum est, uerum id dictum non descendit in animos omnium, quod sint alijs affectibus occupati, ut illic non sit locus diuino consilio, Atq; idem uerbum legis in eo quod sequitur:

Qui potest capere capiat. *ὁ δυνάμειν χωρεῖν χωρεῖτω.*

Eunuchus uir de dicitur

Qui facti sunt. *οἱ λυδοὶ ἄννη χιθισσαν*, Qui castrati sunt, siue, Qui facti sunt eunuchi. Nam eunuchi repetendum erat. Atq; idem uerbum mox ipse uertit castrati sunt. Porro *ἄννη* Graecae sonat cubilis custos, quod barbari huiusmodi portentis suas uxores seruandas committere soleant. Porro uir executi Spadones dicuntur. Petrus Comestor, eunuchos interpretatur beneuincētes, ab eu, bene, & nuche, uictoria, quod sit summa uictoria: quasi non sit durius uincere inanem gloriam, aut etiam pecuniae studium aut iram. Eunuchus autem dicitur ab *ἄννη* cubile, & *ἔχω*, sicut, *ἀαδῆ* *χες* & *σκηπῆ*. Idem Spadones interpretatur, à spata dictos: ad quam etymologiam, omnes Germani spadones dici possunt. Et hoc commentum sequitur Hugo Cardinalis. Quum tales scriptores olim sint amplexi theologi, nunc quidam Erasmus ferre non possunt. Quin Hugoni castrati dicuntur, quasi castinati. Dominus tria eunuchorum genera distinxerat, unum eorum, qui natura non possunt aut non appetunt ingredi cum muliere. Alterum eorum qui ui execantur, Tertium qui uolentes ob regnum dei sese continent. *ἡ γὰρ κλάση...*

Varia lectio, quid me interrogas de bono

Quid me interrogas de bono. Pleriq; Graeci codices habent *τί με λέγεις ἀγαθόν*. Quare me uocas bonum, sed perperam, ni fallor, ex alio euāgelio uerbis hunc translatis. Quanquam ad eum modum legit Theophylactus & Hilarius. At secus Hieronymus, Origenes homilia octaua & Chrysostomus 64. Apparet offensum lectorem parum attentum, quod non perinde uideretur quadrare Christi responsum. Solus deus bonus est. Atqui belle quadrat. Non enim hic obiurgat eum, quod ipsum bonum diceret, quanquam bone apud Hilarium non additur, sed quod homo cum esset, de bono percontaretur, cum in hominibus nihil sit boni. Porro bonus est qui bene facit. Quod si nil est uere boni in humanis factis, nec bonus dicitur quisquam. Quicquid enim in nobis boni est, diuini muneris est. Quod si maxime legamus, Quid me dicis bonum, nihil est necesse ut haereticorum interpretationem recipiamus, qui putant boni cognomen in unum patrem proprie competere. Imò Christus subindicat se esse deum, & ob id iuxta quorundam interpretationem obiurgat hominem, quod ei tribueret cognomen boni, quē nondum crederet deum, quod haud scio an quisquam apostolorum adhuc perfecte crediderat. Hoc loco caute legendus est Origenes, alioqui sermo illius respicit Arianū quiddam, quasi ne filius quidē dicitur proprie bonus, nec aliter filij bonitas differat ab hominū bonitate, nisi quod filius in omnibus bonis uicinior est patri, quam ceteri filio. Quemadmodum aut fatetur nullum hominem proprie dici bonum ad comparationē diuinā bonitatis, ita putat nullum hominis opus dici bonū, si ad diuinā iustitiā cōferatur. Et perturbate uertit, VNUS

Vnus est bonus deus. *ὁ θεὸς ἀγαθός, εἰ μὴ εἰς ὁ θεός*, id est, Nullus est bonus, nisi unus, nempe deus, ut ὁ sit articulus explicantis. *Locus noue expositus*

Diliges proximum tuum sicut teipsum. Origenes hunc enarrās locum homilia inter ceteras octaua, testatur sibi uideri haec uerba addita, nec esse scripta ab ipso Matthaeo, idq; duobus colligit argumentis. Primum quod apud Marcum, & Lucam nihil addatur huiusmodi, cum res altoqui eadem referatur. Deinde cum Paulus in epistola ad Romanos capite decimotertio testetur his uerbis: Diliges proximum tuum sicut teipsum, summam totius legis contineri: qui conuenit, ut dicatur adhuc aliquid deesse, qui se praedicet haec omnia praestitisse. Atq; illic deplorat librariorum incuria, & castigatorem uitio sic fuisse deprauata Noui testamenti exemplaria, ut difficillimū sit restituere. Quanquam ob contentiosos explicuit utiq; nodum hunc ex Euangelio apocrypho, quod inscribitur Hebraeorum. In quo de iuvene haec res exponitur hunc ad modum, Dixit ad eum alter diuitum, Magister quid bonum faciens uiuam? Dixit ei, Homo leges & prophetas fac. Respondit ad eum, feci. Dixit ei: Vade uende omnia quae possides, & diuide pauperibus, & ueni sequere me. Cœpit autē diues scalpere caput suum, & non placuit ei. Et dixit ad eum dominus: Quo modo dicis legem feci & prophetas, quoniam scriptum est in lege: Diliges proximum tuum sicut teipsum. Et ecce multi fratres tui filij Abraham, amici sunt stercore, morientes praefame, & domus tua plena est multis bonis, & non egreditur omnino aliquid ex ea ad eos. Et cōuersus dixit Simoni discipulo suo, sedenti apud se, Simon filius Ioannae: Facilius est camelū intrare per foramen acus, quā diuitē in regnum caelorum. Ex his ratiocinatur Origenes, ut donemus sic fuisse scriptum ab Euangelista, quemadmodum nos legimus, tamen difficultatem quaestionis sic explicari posse, ut accipiamus Christum redarguisse iuuenem, credentem se legem impleuisse, cum id quod est caput legis praeterisset, sinens pauperes inopia perire, cum ipse diues esset. Chrysostomus illud etiam addit, quod elatus esset, quod mendax, quod tentandi animo percontaretur. Verum ad haec non quadrat id quod legimus apud Marcum, & Iesus dilexit, siue osculatus est eum. Mihi simplicius uidetur ut accipiamus adolescentem in genere bonum ob imbecillitatem nondum fuisse capacem Euangelicae perfectionis. Nec est:

Euangelium apocryphū Hebraeorum

Vende omnia quae habes. Sed *πώλησον ὅσα τὰ ἐσθία σου*, id est, Vende tua, siue facultates tuas. Nec apud Hieronymum additur omnia. Nec in aureo codice, nec additur apud Graecos coniunctio, &. Tantum est, Vade uende, nec sua gratia caret *ἰσώδου*. Et abiit tristis. Magis est, dolens, siue mœstus, *λυπόμενος*. Et nonnulli codices habebant, *καὶ πάλιν*. At in emendationibus scriptum est *πάλιν δέ*. Rursus autem, siue, Imò iterum dico uobis. Corrigit enim quod ante, licet mollius dictum, offenderat discipulos: idq; durius repetit. Facilius est camelum. Diuus Hieronymus haud dubie camelum accepit pro animalante, secutus opinor Origenem. Theophylactus dissentit, uolens hoc loco significare rudentem nauticum, atq; id sanè magis quadrat ad foramen acus. Et apud unum Suidam, *κάμηλον* eo reperiō significatu: post hunc Camers *κάμηλον* ait esse rudentem, sed nullum citat autorem. Iulius Pollux inter instrumenta nautica non meminit. At hac quidem in re magis assentior Hierony. Nam quod istos offendit, qui ex camelo funem faciunt nauticū, nempe quod absurdum uideatur camelum duci per foramen acus, hoc ipsum pro nobis facit: Siquidem Christus hoc exemplum uelut *ἑδωκεν* proposuit. Vult enim omnino uideri impossibile, ut Camelus ingens animal, ac tortuosum, per foramen acus trāseat. Quod si cui uidetur subabsurda collatio, meminerit alibi reprehensum à domino, qui paret ejicere festucam ex oculo fratris, quum ipse trabem in oculo suo non uideat. Quid absurdius quā hominem gestare trabem in oculo? Verum hec sermonis absurditas ad emphasim facit. Nec est, quod hic fabulas aniles comminiscantur: Hierosolymis fuisse portam cui nomen fuerit acus: aut quod impossibile, pro difficile positū interpretentur. Imò si diuitem interpretentur sidentē suis diuitijs, id quod fere diuitū uulgus facit, ita demū poterunt hunc

Diuites qui dicitur Christo explicare nodum. Atque hunc sensum aperuit nobis Marcus cap. decimo. Filij, quam difficile, inquit, est confidentes in pecunijs in regnum dei introire. Quod si uerum est ingentes funes nauticos camelos uocari Græcis, apparet ab animantis & ingentis, & distorti similitudine dictos; nisi forte ob id quod apud illos nautici funes e camelorum pilis texerentur. Neque uero meo animo per omnia satis facit, quod Hieronymus annotauit non esse dictum a Christo, Impossibile est diuitem intrare, sed difficile. Vbi difficile ponitur, inquit, non impossibilitas præenditur, sed raritas demonstratur: cum mox fateatur idem ab eodem dictum impossibile. Siquidem allata comparatione cameli per foramen acus euntis, Hoc dicto, inquit, ostenditur, non difficile esse, sed impossibile. In dialogo aduersus Pelagianos primo, diuersa ratio explicat sese, negans esse eos diuites, qui alijs diuites fuerunt potius quam sibi. Quin & illud per foramen acus, bifariam accipi potest, siue pro foramine quod habet acus, siue pro foramine acu factio. Postremo non est,

In regnum cœlorum.) Sed in regnum dei, *εις βασιλειαν το θεου*, Quanquam mihi magis probatur, quod lego apud Chrysostomum & Hieronymum, Regnum cœlorum. Sentit enim diuites non esse accommodos euangelicæ doctrinæ, quam ferè uocat regnum cœlorum.

Quis ergo poterit.) *τις αρα δυναται*, Quis nam potest, id quod supra uertit, Quis putas. Et aliquanto post,

Maieestas pro gloria In sede maiestatit.) *ων θρονου δεξους*, id est, In throno gloria. Centuplum accipiet.) *εκατονταπλασιονα*, quasi dicas singula centuplicata. Est enim numerus multitudinis. Et,

Vitam æternam possidebit.) *κληρονομησει*, quod ad uerbum uertit aliquoties Hæreditabit. Nos circumlocuti sumus, & uitæ æternæ sortietur hæreditatem.

EX CAPITE VIGESIMO.

Imile est regnum.) *ομοια γαρ εστιν*, id est, Simile est enim. Cohæret enim cum superiori sententia.

Et primo mane.) *αμα πρωι*, id est, Ipso statim diluculo, seu primo statim diluculo, siue, Mox ut diluxit. Pauloq; post,

Denarius Ex denario diurno.) *εκ δηναρην των ημερων*. Primū nihil opus erat addere Græcam præpositionem Ex, quum Latini dicant conductum denario. Deinde denarius hic nummi Romani genus est, ualens treis solidos, & semissem, ut autumat Gulielmus Budæus homo nusquam non diligentissimus, non solum eruditissimus. Nec est diurno, sed in singulos dies, siue dietim. Vnde uerti poterat, Pactus cum operis in singulos dies denario.

Ite & uos in uineam meam.) Meam nec est apud Græcos, nec in aureo codice. Rursum: Quod iustum fuerit.) *οτι δ εστιν*, id est, Quodcunq; siue quicquid. Ac mox de undecima conductis hora,

Ite & uos in uineam.) In uulgatis Græcorum exemplaribus non additur Meam, nec apud Theophylactum, nec apparet Hieronymum addidisse. Nec additum comperi in exemplari Constantiensi, nisi quod pronomen explicat uim articuli *τον αμπελωνα*. Præterea hoc loco addunt Græci, quod in nostris exemplaribus non habetur, *οτι δ εστιν η σθηλαι λευκαδε*, id est, Quodcunq; siue quicquid iustum fuerit, accipietis. Verum id quoniam apud Hieronymum non additur, uideri potest ex superiori loco repperitum. Item:

Acceperunt singulos denarios.) *ανα δηναρην*, id est, Denariatim ut ita loquar, & singuli potius quam singulos.

Fecere horam Hi nouissimi una hora fecerunt.) *εσαν ωραν εποισαν*, id est, Vnam horam fecerunt. Incertum an unam horam sit accusatiuus transitiuus, an temporis, hoc est, ut accipiamus eos fecisse horam, qui spacium horæ peregerint in opere, an eos fecisse opus horæ spatio.

Aestus pro estum Diei & aestus.) Non est aestus, sed aestum *βαρβαρισμα* *και τον καισωνα*, id est, Pondus diei, & aestum. Siquidem in Græcorum exemplaribus magno consensu, non solum habetur *καισωνα* sed etiam additur articulus *τον καισωνα*, ut intelligas diuersum esse sen-

esse sensum, quod prior particula referatur ad diuturnitatē laboris, posterior ad difficultatem temporis. Siue enim allegoriam accommodes ad Iudæos prius uocatos & ad gentes posterius, siue ad eos qui iuuenes uocantur, & ad eos qui senes: congruet pondus diei, quod Iudæi post diutinam legis obseruationem uocati sunt ad euangelium, gentes subito ad eandem gratiam admittæ sunt. Cæterum diei aestus est, quod sub lege magis feruebat concupiscentia, & in iuuenibus grauius est incendium libidinis & iræ, quum hæc in senectute, quæ uespera est uitæ, remissiora sint. Non igitur est ociosa distinctio utcumq; in Latinos codices irrepsit error. Certe Augustinus sermone 56. de uerbis domini in Euangelium Ioannis legit aestum non aestus. Deinde, Volo autem & huic.) Et, redundat *θελω δε τετα*, Volo autem huic. Rursum,

Aut non licet mihi quod uolo facere.) Græci addunt *οτι τοις εμοις*, id est, In rebus meis, tamen potest & ad personas referri. Augustinus loco quem mox indicaui legit iuxta Græcos, de meo. Et mox:

An oculus tuus nequam est &c.) Apparet aurium errore uariatam scripturam, quod si si, & si uel, eadem uoce sint apud Græcos. Si leges, si, pendere potest a superioribus oratio, ut sit sensus, num ideo mihi minus licet benigniter facere de bonis meis ut uolo, si tu oculum habeas maliciosum & inuidum: cum ego certe non possim, non esse bonus. Si legis si, An uertendum erat non Aut, ut sit sensus. Num mea benignitas in cæteros cruciat tuos oculos? Quandoquidem ex huius beneficiæ natura est illius inuidentiæ, non ex iniuria dantis id, quod erat in pactis. Certe An habet codex aureus & Constantiensis. Etiam si neq; nescio, neq; inficias eo, & quoq; Græcis nonnunquam habere uim percontandi: neq; reclamo, si cui uetus translatio magis arridet.

Multi sunt uocati.) *πολλοι γαρ*, id est, Multi enim. Et uocati & electi hoc loco nomina sunt non participia *κλησι εκλεκτοι*, quæ tamen propemodum uice participiorum uidentur usurpari. Et aliquanto post,

Secreto & dixit.) Desunt in nostris aliquot uerba *κεκρυπτα* *οτι εδωκεν*, id est, Secro sim in itinere. Quanquam hic magis quadrabat solos, quod ita uertit nonnunquam. Noluit enim ullos itineris comites præter discipulos. Et aliquanto inferius,

Et unus ad sinistram.) Ut ne cōmemorem interim Latinius fuisse futurum, A dextris mihi, quam meis, Hoc loco A sinistris est *εξωνυμια*. Sic enim Græci ominis causa dicunt sinistram corporis partem *εξωνυμια*, hoc est, boni ominis, sicut poetæ furias uocant Eumenidas, ut apud Iob, Benedicere positum est pro maledicere.

Potestis bibere calicem.) *ποταειον*, id est, Poculum, quod tamen semper calicem uertit, cum poculum ad unguem exprimat Græcam uocem. Poculum enim quoduis uas unde bibitur, ut *ποταειον*, & ipsum a potando dictū. At calix poculi species est, quæ Græcis sua uoce *κλυσις*, dicitur. Est autem sermo prouerbialis, De eodem bibere poculo, pro eo quod est, participem esse mali: quemadmodum fufius in Chiliadibus explicuimus. Et in emendatioribus Græcorum exemplaribus nō legitur *μελω πινω*, id est, Bibiturus sum, sed *πινω*, id est, Bibo, ut præsens narratur, quod instabat.

Atq; ita legit Chrysostomus. Insuper post hæc additur apud Græcos *κατα βαπτισμα ε εγω βαπτισομαι βαπτισωμαι*, id est, Baptismate quo ego baptizor baptizari: Nam & apud Marcum hæc adduntur. Atq; ad hunc modum eadem mox repetuntur, Calicē quidem meū bibetis, & baptismate quo ego baptizor baptizabimini. Verum haud scio an hæc hunc in locum ex Marco traducta sint: id quod sæpenumero solet accidere, præsertim cum apud Hieronymum addita non comperiam. Quanquam adduntur apud Origenem & Chrysostomum, ac Theophylactum. Deinde,

Non est meum dare uobis.) Vobis addidit aliquis de suo, apud Græcos tantum est *ουκ εστιν εμου δδωναι*, id est, Non est meum dare, ut sit absolutum, & intelligas totum hoc reijci in patre, atq; ita legit Chrysostomus consentiente Theophylacto. Verum ut adderent Vobis, in causa fuit, quod sequitur: Sed quibus paratum est. Verum ea oratio *ακροφαιου* est, subaudiendū enim, id ijs continget quibus præparatū est a patre meo. Neq; tamen dissimularim Hieronymum sic interpretari, ut propemodum suspicari possis, eū legisse ut nos uulgo legimus, licet patris quoq; mentionē admisceat:

Principes gentium dominantur eorum.) ἀρχόντες τῶν ἐθνῶν καὶ κατακυριεύουσιν αὐτῶν, Cum præcellerit gentium, cur non repetit earum, imò cur non eis? Ac mox In eas magis quam in eos? Nam ἐθνῶν neutri generis est. Nec est simpliciter Dominantur, sed κατακυριεύουσιν Dominantur in eas, siue aduersus eas. Frequenter enim ea præpositio in malum sonat, quod tyranni populi malo gerant principatum. Nec est, Qui maiores sunt, sed οἱ μεγάλοι, id est, Magni siue magnates. Siquidem id erat proprium cognomentū regis Persarum, unde Alexāder magnus est dicitur, Ac rursus, Potestatem exercent.) κατεξουσιάζουσιν αὐτῶν, id est, Ius siue autoritatem exercent. Et præpositio similiter in partem malam sonat, indicans eam potestatem esse tyrannicam, & cum malo parentium esse coniunctam. Vnde in quibusdam codicibus perperam mutatum est Inter eos pro in eos. Porro quod hic interpres Græcam uocem expressit periphraasi, poterat & in priore parte facere, dominium exercent in eos. Ac paulo post,

Quicumq; uoluerit maior fieri.) μέγας γινέσθαι, id est, Magnus fieri. Atq; ita citat Hieronymus edisserens caput Ezechielis 45. Ne quis causificetur Græcam scripturam esse uiciatam.

Nō uenit ministrari.) Quis unquam dixit hominem ministrari, cui ministerium exhibetur? Nō hercle magis quam benedici, de quo quis bene loquatur, aut annuciari, cui nunciatur aliquid. Atqui sic loquuntur Græci, sed Latinorum auribus prorsus inauditum. Vertere commode poterat ad hunc modum. Non uenit ut sibi ministraretur, sed ut alijs ipse ministraret, ἵνα διακονῆσθωσιν, ἀλλὰ διακονῆσαι. Rursus hic animam uitam appellat, non eam partem quæ est altera hominis. Rursus,

Anima pro uita πολλοὶ Græcis nonnunquam sonat uulgius Redemptio λύτρον αὐτῶν ἐν ἀβελήσῃ

Pro multis.) ἀντὶ πολλῶν. Aliud quiddam sonat Græcis, quàm Latinis: apud nos tantum opponitur paucis, apud illos populi multitudinem sonat, atq; id fermè quod Latinis sonat uulgius. Et redemptionem, Græce est, λύτρον, quod proprie precium significat, quo redimuntur captiui aut serui, quod Galli uocant ransomam, à uerbo λύω, quod est soluo. Deinde:

Et confestim uiderunt.) Græci nonnihil addunt uerborum, ἀνέβλεψαν αὐτῶν οἱ ὄφθαλμοί, id est, Visum receperunt illorum oculi, quod antea mentio facta sit oculorū.

EX CAPITE VIGESIMOPRIMO.

ἐλαιῶν ἐλαιῶν

D montem oliueti.) ἐλαιῶν est, id est, Oliuarum. Semel duntaxat in Actis apostolorum legimus montem, qui dicitur est ἐλαιῶν, id est, Oliuetum, si modo scriptura non fallit. Et enim eadem dicitio si ultima sit acuta, significat oliuetum, sin circumflexa oliuarum. Hic certe est oliuarū, propter additum articulum τῶν. Pauloq; post,

In castellum.) εἰς πλὴν κάστρου. Vicum aut oppidum sonat, ne quis putet arcem esse, aut magnatis palatium, quod opinari uidetur Carrensis.

κἀὐτὸν καστῆλιον

Et confestim dimittit.) In nonnullis Græcis codicibus habetur ἐξελθὲς, presentis temporis, ut pertineat ad discipulos. Verum quid opus erat repetere? Et dimittet eos, cum iam dixerit: Ite in castellum. Vnde mihi legendum uidetur ἐξελθὲς, id est, Emittet, ut referatur ad iumēta, quemadmodum legitur apud Marcum cap. II. Atq; ita legit Chrysostomus, Theophylactus ac Hieronymus, consentientibus Latinis exemplaribus uetustis: neq; secus interpretatur Hilarius. Potest tamen fieri ut Matthæus aut huius interpres maluerit tempus præsens ad significandam celeritatem: deinde quidam habebant, Hoc factum est: quidam, Hoc totum factum est. Neque magni refert. Chrysostomus non addit totum, si credimus interpreti, Nam Theophylactus addit.

Euangelista nec cum lxx consentit per omnia nec cū Hebræo

Dicite filia Sion.) Testimonium hoc sumptum est ex Zachariæ capite nono. Quanquam Euangelista nec usquaquaq; conuenit cum Hebraïca ueritate, neq; cum Septuaginta. Nam Dicite, nec est apud Hebræos, nec apud Septuaginta. Rursus quod hic dicit:

Venit tibi mansuetus) Hebræis est נָשׂוּךְ id est, pauper. Nam eadem dicitio, si scribatur per פַּ pauperem sonat, si per מַ mansuetum. Hebræa sic reddidit Hieronymus: Exulta satis filia Sion, iubila filia Hierusalem; Ecce rex tuus ueniet tibi iustus & saluator

vator. Ipse pauper & ascendens super asina, & super pullum filium asinæ. Iuxta Septuaginta sic legimus, Χαῖρε σφόδρα θύγατερ σάβου, κήρυσε θύγατερ ἱερουσαλὴμ, ἰδὲ ὁ βασιλευς σου ὄψεται. Ἡ δὲ διχρηστικὴ καὶ ἰσχυρὴ αὐτῶν, παύσῃ, καὶ ἂν θεοκράτως ἂν ἐπιπέσει, καὶ πάλιν ἴδου, id est, Gaude uehementer filia Sion, prædica filia Hierusalem: ecce rex tuus ueniet tibi iustus & saluans ipsos, mansuetus, & ascendens super subiugalem & pullum nouum. Interpres legisse uidetur αὐτῶν, quum Aldina æditio habeat αὐτῶν. Porro quod hic est saluator, Hebræis est נָשׂוּךְ alludens ad nomen Iesu. Vnde locum hunc Iudæi iuxta historiam referunt ad Christum. Item:

Pauper pro mansuetio

Sedens super asinum.) ὑπεβηκώς, id est, Conscensa asina. Et rursus:

Vestimenta.) Magis est togas, siue pallia, τὰ ἱμάτια, id est, summas uestes.

Osanna filio Dauid.) Non sine causa Matthæus, aut interpres, Hebraicam reliquit uocem, opinor, quod peculiaris sit eius gentis acclamatio: quemadmodum apud Romanos, Iò triumphæ. Verum super hac uoce uaria fuit interpretum opinio. De quo qui uolet edoceri plenius, legat Hieronymi libellum ad Damasum pontificem Romanum, in quo notat Hilarium, quod ob imperitiā Hebræicæ linguæ osanna interpretatus sit, redemptio domus Dauid. Licet ad eundem fermè modum interpretetur Ambrosius. Atq; omnino sic interpretatus est Hilarius in canone, quem scripsit in Matthæum; Nam osanna, inquit, Hebraico sermone significatur redemptio domus Dauid: insigni nimirum lapsu, cum Hebræis id quod constat נַשְׂבָּת redemptio dicatur, tum domus דָּוִד. Porro Dauid cum eadem uox sit apud Hebræos, quæ apud Græcos, ac Latinos, uel ab ipso quantūuis in scio sermonis Hebræi deprehendi poterat, si modo animum aduertisset. Verum conijcio sanctum Hilariū cum hareret ad eam uocem, ex Iudæo quopiam sciscitatum, quid apud illos sonaret osanna, atq; illum ut irrideret Christianū respondisse, quod in buccam ueniebat, redemptio domus Dauid. Vide quid est alienis cernere oculis, alienis ambulare pedibus. At idem in expositione psalmi secundī, non probat ullam interpretationem Βεθשאנא, quæ prima uox est libri Geneseos apud Hebræos tria significet, in principio, in filio, & in capite. Nimirum sic est humanum ingenium, tātum probat quiscq; quantū se confidit assequi posse. Græce utiq; nouerat Hilarius. Nā prodidit Hieronymus, huic aurulam modo Græcicæ literaturæ fuisse gustatam. Et idcirco Græcorum flosculis libenter ornat sua commentaria. Verum cum literas Hebræicas prorsus ignoraret, interpretationi Septuaginta nihil uolebat accedere. Porro diuus Augustinus, quoniam ne is quidem Græce ad plenum sciebat, probat Hieronymi studium, qui Nouum testamentū ex Græcorū fontibus, uel uerterit, uel emendarit. Quamquam hoc utcumq; tolerandum putat, propterea quod collatis codicibus deprehendisset Hieronymianam in ea re fidem. Nam Augustinus Græcas literas puer utiq; degustarat, ad quas senex redire coactus est; quandoquidem & Epiphaniū Græcum de hæresibus librum ut potuit, est imitatus. Cæterum Hebræi sermonis quoniā prorsus erat ignarus, ferendum non putat, ut Hieronymus quicquam ex Hebræorum fontibus mutaret, idq; cum fidem hominis in Nouo testamento iam haberet comper tam. Et tamen ipse, qui uetat Hieronymum trium linguarum egregie peritum, quicquam innouare in sacris libris, plurimos locos annotauit in uoluminibus instrumenti Veteris, atq; id sane non ex Hebræorum, sed Latinorum, & Græcorum exemplaribus, quod genus illud libro ex Numeris, adducto loco, Et omnem multitudinis mulierum, quæ non nouit concubitū masculī, uiuificate. Mox subiicit, Nusquam certius apparet Hebræa locutione mulieres etiam dici uirgines solere. Sed qui nam id apparet, nisi uocem Hebræam proferat? Quod si contigisset Augustino linguarum peritia, quæ Hieronymo, non dubitasset facere, quod illum facere uetat. At hodie magni quidam, ut sibi uidentur, theologī, cum ne Latine quidem sciant, omnis antiquæ, bonæq; literaturæ rudes, & ob id hostes, nihil admisceri uelint diuinis literis, nisi quod ab ipsis possit intelligi. Verum quemadmodum Hebræa literæ ab Hilario neglectæ sui contemptum ultæ sunt in osanna, ita passim his temporibus ulciscuntur sui neglectum bonæ literæ, dum subinde impingunt, nusquam non hærent, nusquam non la-

Hilarius non uult mutari lxx interpretationem

Augustinus senex redijt ad Græcas literas

Parabola non
necesse est ut
cogruant per
omnia

stremus contigit, nec apud Hieronymum. Additum apparet à quopiam, qui uerebatur, ne deus aut mentitus uideretur, qui futurum dixerit quod non euenit, aut inscius futuri. Quasi uero necesse sit, ut per omnia quadrent, & ut aiunt, ad amulsum parabolæ. Quædam admiscentur ut expleatur narrationis ordo, id quod testatur & Augustinus in opere De doctrina Christiana. Locus hic à duobus impetitus est graui calumnia, qui contendunt ab Euangelistis scriptum fuisse: Forte uerebuntur: uidelicet à Matthæo hoc loco, & à Marco capite duodecimo, sed uocem erasam à falsarijs nescio quibus, præsertim cum apud Lucam capite uigesimo, sine controuersia addatur forsitan, *ισως*. Primum non hoc, opinor, exiget à me quisquam, ut quicquid plus minusue sit apud aliquem Euangelistam, id ad cæteros ilico transferatur. Præterea pro me facit codicum Græcorum omnium consensus. Ad hæc Latinorum ferè omnium, quos ego sanè uiderim, præsertim emendationum. Consentit & æditio Basiliensis, quam fratres Ammerbachij è uetustissimis exemplaribus nobis summa fide dederunt. Ac ne Hieronymus quidem hunc locum enarras, usquam admiscet aduerbium forte. De quo mox plura dicam. Certe Origenes exponens hunc Matthæi locum, tota enarratione declarat se legisse quod nos legimus. Siquidem homilia 19. mouet huiusmodi quæstionem: Cum pater familiâs deus dixerit, Verebuntur filium meum, & exitus doceat illos non fuisse reueritos, apparet deū ignorasse quid esset futurum. Huius quæstionis nodum ita soluit, ut dicat id quod in genere dictum est, Re uerebuntur filium meum, constare, Propterea quod aliqui qui Christum amplexi sunt, non illum occiderunt, sed reueriti sunt. Nimirum hoc agit Origenes, ut si deus prædixit futurum, quod nō euenit, aut ignorarit quid esset futurum, aut mentitus sit. Cumq; inter tractandum subinde repetat Euangelistæ uerba, nusquam tamen addit forte: ut id casu factum uideri non possit. Nec aliter quæstionem hanc ingreditur Hieronymus, quam Origenes. Porro, inquit, quod iungitur, Verebuntur filium meum, non de ignorantia uenit. Quid enim nesciat pater familiâs, qui hoc loco deus pater intelligitur? Ex his nimirum liquet hoc offendi Hieronymum, quod secus euenit, quam pater familiâs euenturum prædixerat. Sed apertius pro nobis facit, quod legitur eodem in loco apud eundem Hieronymum, Interrogemus Arium & Eunomium. Ecce pater dicitur ignorare, & sententiam temperat, & quantum in uobis est, probatur esse mentitus. Si legit hic Hieronymus, Forte reuerebuntur filium meum, potuisset uideri inscius futuri deus, mentitus uideri non poterat. Nam qui sic loquitur, Cras forte rex appellet, si non appulerit, nemini dicitur mentitus, cum nihil certi pronunciarit. Quid est igitur temperare sententiâ? Relinquere locum resipiscentiæ, dum sermone suo spem aliquam sibi reliquam esse significat. Verum illud aduersum nos facere uidetur, quod Hieronymus meminît de ambigendo: sed semper, inquit, deus ambigere dicitur. Etenim qui hoc animo dicit aliquid futurum, ut animû addat, aut spem faciat, is nimirum uidetur ambigere. Sic enim deprecamur pro uapularis, Posthac erit bonæ frugis. Et cum animum addimus, dicimus: Post hac non committes, ut quisquam te officio superet, aut Dabis operam, ut hunc lapsum officio penfes. Ad eundem modum deus, cū præsciret Iudæos interfecturos filium suum, tamen ut admoneret illos, quid facere debeant, ita loquitur, quasi spes esset fore, ut reueriti filiû tandem resipiscerent, qui toties prophetas occiderant. Ac rursus pro diuersa parte stare uidetur Chrysostomus homilia sexagesimanona. Nam hunc obijciunt. Ad hoc ita respondeo. Primum fieri potest, ut hic, forte, interpres addiderit de suo. Fieri potest, ut Chrysostomus aduerbium hoc retulerit ex Luca: quemadmodum enarras Matthæi, è Luca retulit, De domo & familia Dauid, quod apud Matthæum in contextu nō erat. Deniq; quod ad sensum attinet, nihil est in Chrysostomo, quod cogat addi forte. Cum enim ait: Non ignorantis certe, absit hoc enim, sed magnitudinem peccati uolentis ostendere, cuius nullam unquam satisfactionē ostendere potuerunt: magis uidetur ignorare qui prædicat futurum quod futurum non est, quam qui dicit, Forte futurum est. Item magis ostendit magnitudinē peccati, qui hoc dicit futurum, quod omnino fieri debuit, quam qui dicit, Forte facient. Probabile est igitur apud Chrysostomum Græcum nō addi forte, quando nec apud Theophylactum additur. Cate

ditur. Cæterū similia loca quæ proferuntur ex prophetis, Si forte uel ipsi audiāt, & si forte quiescāt, nō est in Græcis *ισως*, sed *εάν αρα*. Quid sit apud Hebræos nescio. Porro quod addit Hieronymus in commentarijs simile quiddam haberi & in Euangelio, Forte uerebuntur filium meum, non dubium est, quin ex Luca citarit, sensum referens potius, quam uerba. Hæc uisum est ascribere, non quod absurdum existimem, si quod addit Lucas, & hic adiectum esset, sed ut integritatem lectionis, ac nostram industriâ à calūnijs defendā. Illud nō omittā, quod legimus in cōmentariolo Hieronymi, quo locū explanat: Sed semper ambigere dicit deus, suspicor librariorū uitio, pro *Σαπε*, mutatū *Σεπε*. Neq; enim semper sic loquitur in sacris literis deus. Dixerunt intra se.) *ὅτι εἰσὼδὶς*. Græcis quidem anceps est sermo, utrum sentiat intra se, an inter se. Quanquam accommodatius est inter se, ut intelligas illos colloquio conspirasse aduersus filium. Nec est:

Et habebimus hereditat.) Sed *καταχρησθῆναι*, id est, Occupemus, siue obtineamus, aut ut legit Chrysostomus: Ut possideamus. Ac subinde:

Et eiecerunt extra uineam.) *ἔξω τοῦ ἀμπελῶντος*. Latinius erat, E uinea, pro Extra uineam: etiam si Q. Curtius scripsit, extra munimenta se uoluit. Et in,

Male perdet.) Græcus addidit *αὐτοῖς*, id est, Eos, iuxta morem Hebræorum, Latinius interpres recte omisit.

In caput anguli.) *ἐς κεφαλῶν γωνίας*. Hebraica figura dixit: Factus est in caput, pro eo quod erat, Cœpit esse caput anguli. Vnde Paulus scribens Corinthijs, uocat eum *ἀκρογωνιάου*, id est, Summum in angulo. Is enim solidissimus, ac maximus sit oportet, qui parietem utrunq; committat, & contineat. Et rursus ibidem:

A domino factum est istud.) Istud, siue hoc, non pertinet ad totum hoc quod præcessit, sed uel ad caput, uel ad angulum: quod utrunq; Græcis sit generis fœminini, uelut *αὐτῆ* pronomen. Similiter id quod sequitur:

Et est mirabile.) *θαυμάσιον*, id est, Admirandus angulus, siue Admirabile caput anguli. Sic enim interpretatur Origenes homilia decimanona. Cuius uerba non pigebit hic ascribere, quantum ad huius rei probationem attinet: Et iste lapis donum est donatum à deo ædificio uniuerso, & admirabile caput in oculis nostris, qui possumus eum uidere oculis mentis. Qui Chrysostomū Latine reddidit, ita uertit, ut nos uulgo legimus. Mihi tamen subolet Chrysostomum ad lapidem angularem retulisse pronomen, qui duos maxime inter se dissidentes populos in eandem religionē coagmentarit, quando ita scribit, Et ut uideant nihil horum deo esse aduersum, sed ualde acceptum atq; gratum, mirabile præterea stuporisq; plenum à domino factum esse, subiunxit, lapidem. Hæc & quæ sequuntur, si conferas lector, uidebitur Chrysostomus de lapide loqui, quamuis interpres, aut fortassis scriba, sequutus suam memoriam, lectionem perturbarit. Subindicat enim Chrysostomus doctores Iudæorū uoluisse ædificare, sed absq; lapide Christo, qui connecteret utruq; populum. Atq; hæc ex coniectura duntaxat diuinamus, certius iudicaturi, si Græci codicis esset copia. Certe manifestum est Theophylactum legere factum esse, & mirabilem, referre ad angulum. Sic enim exponit, *ἡ γωνία δὲ αὐτῆ θαυμάσιον ἐστὶν, καὶ τῆ ἀνεῖς ἰσχυρὸν*, id est, Hic autem angulus admirabilis est, & à deo factus. Iam quid Hieronymus uertit ex Hebræo, non satis liquet cum constet pleraq; eius uolumina fuisse deprauata à sciolis scribis: nec ipsis uoluminibus inter se consentientibus. Proinde fieri potest, ut ex sua memoriâ reposuerit, illud factū est istud, & hoc est mirabile. Quod si maxime demus ita uersum ab Hieronymo, tamē istud ad caput referri potest, hoc est, ad Christum. Nec est necesse ut ad complexum orationis, quæ præcessit, referatur. Certe Hieronymus enarrans Psalmum 117. legit & exponit hunc in modum: Et est mirabilis in oculis nostris. Non in illorum, qui eum reprobauerunt, sed in nostris, qui eum credendo suscepimus. Hactenus Hieronymus. In genere nobiscum facit Augustinus, tamen locus mendo non caret ni fallor. Ipse sermonis tenor docet sic esse legendum, id est, caput anguli à domino factus est. Quod si maxime legimus, factum est ei, tamen quæ sequuntur arguunt quid senserit. Sequuntur enim hæc. Quamuis enim hoc non esset factus, nisi fuisset passus, non tamen hoc ab eis à qui-

Locus à calūnijs
defensus

Eiecere extra
uineam

Factū est istud
caput, aut an-
gulus iste

Neq; nubent, neq; nubentur.) Neq; temporis ratio seruata est neq; latinitatis. Nam Græce est, *ὅτε γαμοσύ, ὅτε ἐγαμίζονται*, id est, Neq; ducunt uxores, neq; nuptum dantur: ut *γαμοσύ* pertineat ad sponfos, & *ἐγαμίζονται*, ad puellas. Quis enim unquam audiuit nubuntur: Quanquam interim perijt schematis gratia, quæ & ipsa seruari poterat. Neq; ducunt uxores, neq; ducuntur. Augustinus in commentario in sermonem domini in monte habitum primo, legit, Neq; nubent, neq; ducent uxores. Sed arbitror locum à librarijs deprauatum. Rursum sermone primo, de uerbis apostoli, nisi quod hic deprauatoris incogitantia Nubent legitur non nubunt, quum sequatur ducūt, non ducunt, nempe iuxta Græcos. Deprauasset & hunc locū, si fuisset attentus. Consimiliter adducit hunc locum & Ambrosius in expositione Psalmi 118. sermone undecimo: Neq; nubunt, neq; uxores ducunt. Non enim designat tempus, sed uitæ genus exprimit.

Sed erunt sicut angeli dei.) *ὡς ἄγγελοι θεῶ ἐσὶ*, id est, Velut angeli dei sunt. Atq; ad eum modum comperi scriptum, & in uetustis exemplaribus Latinis, nominatum in aureo, tum in uetustissimo quod exhibuit in hunc usum ecclesia diuī Pauli Londinensis. Atq; item in eo quod exhibuerunt canonici collegij Corsendocensis in Brabantia. Postremo quod præbuit collegium Constantiense. Ex quo satis, opinor, liquet in superioribus uerbis tempus librarij uitio mutatum. Offendit lectorem aliquem, quod resurrectio nondum accidisset, atq; ea gratia futurum tempus magis conuenire. At Christus indicat resurrectionis tempus iam adesse. Sic enim resurrectioni destinatos uocat resurrectionem, sicut euangelicam sequentes doctrinam uocat regnum cœlorum. Post apparebit in nobis resurrectio, at interim peragitur in nobis resurrectionis negocium. Quin & Origenis interpret ita uertit homilia uigesima secunda. In resurrectione neq; nubunt, neq; uxores accipiunt, sed sunt sicut angeli in cœlo. Itaq; paulopost repetit, ne quis casum esse causetur.

Non est deus mortuorum.) In exemplaribus quæ mihi uidere contigit, repetebatur hæc uox Deus, *ὅτι ἐστὶν ὁ θεός, θεός νεκρῶν*, id est, Non est deus, deus mortuorum. Verum idem non reperio apud ullum interpretem. Vnde coniectandum est, quod erat subaudiendum id abs quopiam adiectum fuisse, nisi quod Theophylactus ut legit, ita repetit enarrans, deus, deus.

Quod silentium imposuisset.) *ὁμιώσω*, id est, Obturasset os siue occlusisset os. Et in Paulo. Non alligabis boui, est *ὁμιώσω*, Non occludes os. Nec est,

Legis doctor.) sed *νομικός*, id est, Qui uersatur in negocijs legalibus, ad uerbū sonat legalis, siue legitimus, etiam si non damno quod uertit interpret. Nec est,

Ex toto corde.) Sed in toto corde, *ὅ ἐν ὅλῃ τῇ καρδίᾳ*, Etiam si apud Græcos, ac Latinos superuacanea est præpositio. Et rursum non est,

Hoc est maximum & primum.) Sed *πρῶτον καὶ μέγαν*, id est, Primum ac magnū, quanquam hic primum dixit præcipuum. Hilarius legit, quod est magnū ac primū.

Sicut teipsum.) *ὡς σεαυτῷ*. Græcis unicū aduerbium est *ὡς*, quod nos uix duodecim reddidimus. *ὡς* apud Græcos

ὡς apud Græcos

Proximus

Vniuersa lex.) Sed tota, *ὅλη ὁ νόμος*.

Ex capite

Vper cathedram Moysi.) *ὡς θρονοῦ Μωϋσῆ*, id est, In Moysi sede.

Porro pro Sederunt rectius diceretur Sedent, siue Confederūt, quemadmodum adducit Augustinus aduersus Faustum libro 16. cap. 29. In his enim uerbis sic usurpamus uocem præteriti temporis, ut intelligamus actum etiamnum manentem, uelut in Stetit, & appropinquauit.

Hunc locum quidam eō torquent, quasi parendum sit omnibus, quæ præcipiunt epi scopi, aut præpositi, etiam impij, ob muneris autoritatem: cum Christus de ijs loquatur, qui recte docerent legem Mosaicam, non qui suis constitutis illaquearent homines. Ita nunc quoq; fortassis audiendus sit episcopus, qui recte doceat Euangelium, etiam si ipse parum euangelice uiuat. Cæterum quis ferat eos aduersus Christi doctrinam, pro suo commodo fixis, ac refixis legibus, meram tyrannidem exercentes in populum, siroq; quaestu ac maiestate metuentes omnia? Qui constitutis ad quaestum, ad tyrannidem excogitatis irretiunt populum, non sedent in cathedra euangelica, sed in cathedra Simonis magi, aut Caiphæ. Atq; hoc ita dictum sit de malis episcopis, qui utinā nulli sint usquā, ut honorum autoritati nulla in parte derogetur. Id adijcere superuacaneū erat, nisi hoc seculo nihil nō arroderet calūnia.

Quaecunq; dixerint uobis, seruate.) Apud Græcos additur una dictio *ὅσα ἐπιτασσὺν ὑμῖν τηρᾶν τηρεῖτε*, id est, Quaecunq; dixerint uobis seruare, seruate. Positum est autem dixerint Græco more, pro iusserint.

Vt uideantur ab hominibus.) *ὡς τὸ θεαθῆναι τοῖς ἀνθρώποις*, id est, Ad hoc ut spectentur hominibus, hoc est, Spectaculo sint hominibus, siue conspicui sint. Conuenit enim spectaculi uerbum histrionibus, ut & superius indicatum est. Cæterum *φυλάκτηριον* phylacterium Græca uox Latinis est conseruatorium, quod in his seruatur memoria legis à uerbo *φυλάττω*, quasi sic præstarent, id quod deus iubet per Moysen, seruari præcepta sua. Nam huius superstitionis occasionem sumpsisse uidentur partim ex Deutero. cap. 10. Audi Israel, dominus deus uester, deus unus est. Diliges dominū deum tuū ex toto corde tuo, & ex tota anima tua, & ex tota fortitudine tua. Eruntq; uerba hæc, quæ ego præcipio tibi hodie, in corde tuo, & narrabis ea filijs tuis, & mediteris sedens in domo tua, & ambulans in itinere, dormiens atq; confurgens. Et ligabis ea quasi signum in manu tua. Eruntq; & mouebuntur inter oculos tuos, scribesq; ea in limine, & ostijs domus tuæ. Proinde pharisæi, quo uiderentur admodum obseruantes legis, scribebant Decalogum in membranis, ceu duobus uoluminibus, quorum alterum fronti coronæ uice circumponebant, alterum brachio: ut siue quò manum porrigerent essent in conspectu, siue caput mouissent ob oculos essent. Itaq; personati sese plebis, ac muliercularum oculis uenditabant. Hunc morem testatur Hieronymus ad suam usq; ætatem durasse apud Iudæos, Persas ac Babylonios, atq; eos qui id facerent apud illos habitos ceu religiosos. Partim ex Numero rum ca. 15. Legimus enim illic hunc in modum: Loquere filijs Israel, & dices ad eos, uelutiant sibi fimbrias per angulos quatuor palliorum, ponentes in eis uittas hyacinthinas, quas cum uiderint recordentur omnium mandatorum domini. Siquidem hæc hypocritæ captantes auram popularem, atq; ex mulierculis sectantes lucra, faciebant grandes fimbrias, & acutissimas in eis spinas ligabant, quo uidelicet ambulantes, aut sedentes aliquando pungerentur, nec sinerentur usquam obliuisci legum. Et quo quisq; latiores fimbrias circumferret, hoc religiosior habebatur apud supersti-

nes. Noster interpret legisse uidet *ἐνεδαρσίαν*. In summa uidet hic locus apud Chry-
sostomum, & alios ueteres uariis habitus fuisse. Augustinus sermone trigesimo le-
git, Pleni estis dolo & rapina, sed Lucam opinor edisserens. Porro paroplis Græcis
patella est, aut disculus, quo apponitur cibus aut condimentum. Quandoquidem a-
pud Italos sua cuiq; patella apponitur, distributo in partes cōiuiui. Parsimonia com-
munem patinam inuenit. Legitur & parapsis eodem sensu apud Suidam, uocem di-
ctam apparet à rotunditate, flexuq;.

Paroplis & parapsis

Quia similes estis.) Germana lectio apud nos durat, haud scio quo casu, Cum in-

Opus albarit

Quia similes estis.) Germana lectio apud nos durat, haud scio quo casu, Cum in-

Qui edificatis.) ὅτι οἰκοδομεῖτε, id est, Quia edificatis. Ut dissimulem,

Si fuissetis non essemus.) Pro, si fuissetis, non fuissetis, cum Græcis idem uer-
bum repetatur, ἢ μὲν οὐκ ἦμεν, siue ut in quibusdam est scriptum ἡμεῶν οὐκ ἦμεν. Merito
mouet hoc loco quæstionem Origenes, cur imprecetur hoc nomine, uæ pharisæis.
Neq; enim ideo sunt execrandi quod extruerent monumenta prophetarum, neq; in
hoc quod ab homicidis prophetarum essent progeniti: cum in altero sit officium, al-
terum non sit in manu nostra unde nascamur. Verū ideo reprehenduntur, quod ad
simulandam sanctimoniam extruerent monumenta sanctorum, & falsò negarent se
consensuros fuisse in illorum cadem, si ἴisdem temporibus uiuissent, cum re ipsa de-
clararent se crudelius etiam seuituros fuisse in prophetas, cum ipsum Christum pa-
rarent occidere. Addit illud Chrysof. illos haudquaquam studio erga prophetas ex-
truxisse monumenta illorū, sed ne non extaret trophæum, ac uestigiū egregij facino-
ris à maioribus patrati, atq; ita deterreretur ceteri à libertate reprehendendi. Cæterū
de Zacharia filio Barachia, quæstio est impeditior, neq; prorsus adhuc à quoquā ex-
plicata. Quidam fabulam adducunt ex apocryphis libris, fuisse in templo certum lo-
cum designatum, ubi inter sacra peragenda consisterent uirgines, in eo dum staret
Maria mater Iesu, iam autem constabat eam peperisse, nec uulgus intelligebat diu-
nitus concepisse, id populus indigne ferebat. Hic cum à Zacharia patre Ioannis de-
fenderetur, per tumultum interfectum fuisse inter aedem posteriore & altare. Ita fer-
mè Origenes, eadem fermè Hieronymus, nisi quod hic uariat, dicens Zachariā pa-
trem Ioannis Baptistæ ideo fuisse occisum, quod Christi prædicarit aduentum. Alij
referunt ad Zachariam Barachia filium, qui in duodecim prophetis habetur unde-
cimus. Verum quanquā in hoc patris nomen consentit, tamen parum est uerisimile,
quod huiusmodi nihil reperitur in historijs diuinis de Zacharia propheta. Ad hæc
cū illis temporibus uix extiterint ullæ tēpli ruinae. Tertia opinio propior uero est, ut
intelligamus de Zacharia filio Ioiadæ, quē in libris Regū, & Paralipomenon, occi-
dit rex Ioas inter aram & templum. Res & nomen conuenit, solum patris nomen re-
clamat, quod is Ioas scribatur, non Barachia. Ex hac postrema difficultate
bifariā elabuntur. Hieronymus testatur in Euangelio Nazarenorum, cum hæc refer-
tur historia, Zachariam non Barachia dici filium, sed Ioiadæ, nimirū innuens in co-
dicibus librariorum errore pro Ioia da scriptum Barachiam. Chrysofomus aliam a-
perit fenestram, uidelicet, Barachiam binominem, eundem Ioiadam dictum fuisse.

Zacharias fi-
lius Barachia
quis

Genimina uiperarum.) ἰβηθήματα, quod superius recte uerterat, Progenies.
Quæ occidis prophetas.) ἡ ἀρπάζουσα. Quoniam participio præsentis temporis
est usus, & sermo Christi ad utrunq; tempus respicit, accipi potest actus citra tem-
poris certam rationem, perinde quasi dicas, Interfetrix prophetarum, quæ & oc-
cidisti, & occidis, & occisura es. Hoc ideo admonui, quod uideam Origenem uehe-
menter torqueri, quo explicet rationem historię, cum nusquam legamus Hierosoly-
mis occisos, aut lapidatos prophetas plures. Opinor & Hierusalem nomine, quæ ca-
put erat Iudææ, totam intelligi regionem. Nec est,

Nomen pro
nomine

Quæ occidis prophetas.) ἡ ἀρπάζουσα. Quoniam participio præsentis temporis
est usus, & sermo Christi ad utrunq; tempus respicit, accipi potest actus citra tem-
poris certam rationem, perinde quasi dicas, Interfetrix prophetarum, quæ & oc-
cidisti, & occidis, & occisura es. Hoc ideo admonui, quod uideam Origenem uehe-
menter torqueri, quo explicet rationem historię, cum nusquam legamus Hierosoly-
mis occisos, aut lapidatos prophetas plures. Opinor & Hierusalem nomine, quæ ca-
put erat Iudææ, totam intelligi regionem. Nec est,

Ecce relinqui-
tur, non relin-
quatur

Ecce relinquitur.) Futuro tempore, sed præsentis, ἐπέταται, id est, Relinquitur, suf-
fragantibus & uetustis Latinorum exemplaribus.

Et sub

Et sub alas suas.) Stras addidit de suo nescio quis. Nam nec apud Græcos est, nec
in aureo codice, nec in Constantiensi.

EX CAPITE VIGESIMO QUARTO.

Ipsæ autem respondens dixit.) Apud Græcos non est, Ipse, nec respon-
dēs, Nihil enim interrogabāt discipuli, sed, Iesus autē dixit illis. Nec est,
Videtis hæc?) sed ὁ βλέπειτε τὰ πάντα, Ita legit & Theophylactus, id
est, Nonne uidetis hæc. Et,

Non relinquetur hic lapis.) Hic, hoc loco aduerbium est ὧδε, id est,
In hac structura. Siquidē hoc animo discipuli ostendebāt structuras templi, ut Chri-
stus commotus operis magnificentia, mutaret sententiam, nec sineret euenire, quod
euenturum paulo ante prædixerat: aut certe sentiebant, opus esse maius, aut muniti-
us, quàm ut quisquam posset demoliri.

In montem oliueti.) ἐλαιῶν, id est, Oliuarum. Et mox, Secreto, κατ' ἰδίαν, id est,
Secorsum, siue Priuatim, hoc est, Semotis turbis, Et aliquanto inferius:

Praelia & opiniones praeliorum.) πλεῖστος καὶ ἀνοῦτος πλεῖστος, id est, Bella, & rumor
res, siue famam bellorum. Siquidem ἀνοῦτος, ad uerbum sonat auditiones. Interpres
nullum facit discrimen inter praelium & bellum. Deinde opinio nonnunquam pro belli
fama reperitur usurpatum, sed cum ad hominem refertur, nō cum ad rem. Alioquin
opinio belli est, quoties putatur esse bellum, cum non sit. Est autem rumor belli non-
nunquam tristior ipso bello.

Oportet enim hæc fieri.) Pro hæc, Græci legunt τὰ πάντα, id est, Omnia.
Sed nondum est finis.) Nonnulli codices habebant, ἔσται, id est, Erit finis.

Pestilentia & fames.) Locundam uocum affinitatem latinus interpres non potuit
reddere in λιμοὶ, & λοιμοὶ, quæ scriptura magis quàm pronuntiatione discerni pos-
sunt. Deinde in tribus dictionibus gratiam habet ὁμοιοπρωτον, λιμοὶ, λοιμοὶ, σφομοὶ. Et
ad harmoniam facit ὁ ἀσώδεον. Et Pseudopropheta unica dictio est composita,
quam uulgus illiteratum diuidit ἡ δὲ ἀσώδεον. Nec significat prophetam menda-
cem, sed qui falso nomine propheta uocetur, cum non sit: sicut ἡ δὲ ἀσώδεον, qui si-
bi uindicant eum titulum falso.

λιμὸς fames
λοιμὸς pestis

Quoniam abundabit iniquitas.) ἔσται τὸ πλεθωθῆναι τὴν ἀνομίαν ψυχῶν ἢ ἀγγέλων
τῶν πτωχῶν. Verbum infinitum præteriti temporis, quoniam adheret uerbo futuri
temporis, transit & ipsum in uim futuri. Quanquam commodius uertisset per parti-
cipium ad hunc modum. Multiplicata iniquitate frigeſcet charitas multorum, ut lo-
cis aliquot citat diuus Hieronymus. Nisi quod hic præpositionis uis nō redditur ἔσται
τὸ, quæ facit ut intelligamus, frigus charitatis non aliunde proficisci, quàm ex ma-
gnitudine iniquitatis.

Et tunc ueniet consummatio.) τέλος, quod hæctenus uertit, finis. Et paulo superi-
us, & hic addidit articulum, τὸ τέλος, quasi dicas, ille finis qui expectabatur. Facit e-
nim articulus ut certum aliquem finem intelligas.

A Daniele.) ἔσται δαυὶδ, id est, per Danielem. Est autē locus apud hunc prophetam
in calce capitis noni, Consummabit autē pactū multis hebdomada una, & in dimidio
hebdomadis deficiet hostia, & sacrificium, Et erit in templo abominatio desolatio-
nis, & usq; ad consummationem & finem perseverabit desolatio. Porro quod Græ-
cus appellat Βολέλυγμα, id est, Abominationem, siue execrationem, hoc loco idolum
intelligitur, interprete Hieronymo. Idq; nō nulli de statua Adriani Caesaris interpre-
tantur, quæ usq; ad ætatem Hieronymi steterit in eo loco, in quo antea fuerat sanctū
sanctorum, & ob id addidit Desolationis, quod templum dirutum fuerit. Et nō nulli
codices habebāt, τὰ ἐκ τοῦ οἴκου id est, Res domesticas, siue supellectilem domesticā.

Daniel citatus
à Christo

In tecto.) ὡς τὸ δωματῶν, aut coenaculum intelligit, aut ipsum tectum, in quo uete-
res inambulabant. Cæterum non est simpliciter:

Non reuertatur.) sed μὴ ὑδρεῖται πρὸς ὀπίσω, id est, Nere deat retro, hoc est & latini
us, & apertius, ne rursus redeat. Nec est,

Tollere tunicam.) sed τὰ ἱμάτια id est, uestimenta, siue pallia, hoc est, summas ue-
stes. Quanquam Hilarius legit tunicam.

i 3 Prægnan

Prægnantibus & Nutrientibus.) Prægnantibus recte mutauit, & Latinius extri- lit, quam si Græca ut sunt reddidisset, τὰς ἐν γαστρὶ ἐχθόσους, id est, In utero habenti- bus, ut aliàs solet transferre. Caterum Nutrientibus, Græce est accommodatius θη- λαΐσσαις, lactantibus, siue mamma nutrientibus, quod θηλή papillam foemineæ mam- mæ significat. Vnde Augustinus edisserens Psalmum trigésimumnonū, Mammam- tibus dixit, pro nutrientibus. Itidem citat libro de Triade 9. cap. 9. iuxta fidem uete- rum exemplarium manu descriptorum. Nec est,

Iter sabbati Hyme uel sabbato.) sed χημῶν & μηδὲ ἐν ἑβδόμῳ, id est, Hyme neq; sabbato. Hy- ems ad iter faciendum incōmoda est. Et sabbatis nefas erat Iudæis iter facere, nisi ad pauca stadia. Sentit enim Christus celerrime, ac procul esse fugiendum, ideoq; cauendū ne quid obstet celeritati. Magna pars euangelicæ intelligentiæ in tropis est sita.

Vsq; modo.) μέχρι τοῦ νῦν, id est, Vsq; ad præsens tempus, aut quod apertius erat, Vsq; nunc, etiam si partim latinum & hoc.

Negationes Negq; fiet.) οὐδὲ ἔμνη γένηται, id est, Neq; fiat, ut sit abominantis. Quamquam uideo illos nonnunquam his uerbis abuti pro futuro, si gemina præcedat negatio ἔμνη. Por- rō congeries trium negationum emphasin habet negandi.

Nisi breuiati fuissent.) ἐκλωβώθησαν, id est, Decurtati fuissent, cum aliquid ampu- tatur, ac præciditur. Vnde Græcis κλωβώτης dicuntur, qui uerba trunca, ac dimidiata pronunciant. Nec est,

Fieret salua.) sed ἐκ αὐτῶν σώθη, id est, Nequaquam esset seruata, siue Haudquaquam fuisset incolumis omnis caro. Ac rursum Hæbræorum more carnem pro homine po- sūt, tamen si absolutius quiddam habet; ueluti cum Latini, omnes mortales pro om- nes homines dicunt. Sunt enim mortales, qui homines non sunt; & caro est, quæ non sit hominis. Illud haud scio, an sit admonendum,

hic ὡδε Ecce hic Christus.) Hic aduerbium esse, nō nomen, ὡδε. & ὁ χριστός, Ille Christus, ut certum aliquem intelligas. Elegantior autē est sermo, non addito uerbo est, quod nō additur in aureo codice. In Cōstantiensī quidam inter uersus ascripserat barbari- ca manu, est. Neq; enim significat quemuis unctum ē multis, sed unicum illum, qui ab omnibus expectabatur. Hunc locum enarrans diuus Augustinus in Quæstioni- bus euangelicis, recte quidem interpretatur, his uerbis excludi schismata hæretico- rum. sed cauendū est, ne ad nos uiciorum uertineant, qui nobis orthodoxi uidentur.

Christus omni- um maxime communis

Sicut fulgur.) ὡς αὐτὸ ἀστραπὴ. Nihil fulgure ceterius, & quamquam fulgur non per- tingit ab oriente usq; ad occidentem, tamē nobis ita uidetur. Certe breuissimo tem- pore immensum conficit spacium. De fulgore solis non potest accipi: sol enim paula- tim oritur, eiusq; aduētus diu præsentitur antequam appareat. Deniq; ἀστραπὴ nihil aliud sonat quam fulgur. Neq; reuera fulgur emicat ē cœlo, sed regione nubū: neq; dominus dicit quod fulgur ab oriente pertingat usq; occasum, sed quod emicans ab oriente subito adpareat in diuersa parte cœli. Lucas dicit emicare de sub cœlo in ea quæ sub cœlo sunt. Quod si quis dicat Christum non loqui more poetarum apparen- tia sed uera, dicendum est, ad exprimendum subitum & inexpectatum sed omnibus conspicuum

conspicuum aduentum Christi, satis esse accommodare quod apparet oculis nostris.} Tonitru expectatur uiso fulgure, sed quando sit erupturum fulgur, nullo indicio} præsentitur, sed antequam expectes iam emicuit & abiit.

Pseudochristi.) Vnica dictio est ψευδοχριστοί, ne quis & hanc dirimat, id est, falso nomine Christi, quod modo indicauimus. Item illud, ὅσες πλανήταις, maluisse uerte- re, Vt fallendi sint, propter uerba futuri temporis, ad quæ referuntur hæc,

Si fieri potest.) εἰ δυνατόν. Cur non potius, Si fieri possit?

Si in penetralibus.) Græce est, ἐν τοῖς ταμίαις, quod ante uertit, In cubiculis. Sunt enim ταμίαι, loca in ædibus abstrusa, ac penitiora, in quibus reponimus, quæ uolu- mus esse tuta. Vnde & à penitus, peni dictum est.

Vbicunq; fuerit corpus.) πῶμα, Græcis est, id est, Cadaver, illis à cadendo dictū, quemadmodum & cadaver Latinis. Loquitur enim de corpore animantis mortui.

Atq; ita frequenter adducit hunc locum Origenes homilia trigésima. Quamquam Hieronymus frequenter adducens hunc locū, corpus legit, non Cadaver. Adinonet tamen significantius dici Cadaver. Chrystomus homilia septuagesima Corpus le- git, non Cadaver, id est, σῶμα, non πῶμα, si modo non fallit interpres. Nam Theo- phylactus πῶμα legit, non σῶμα. Item qui scripsit homilia in Lucā, quas habemus

Origenis titulo, homilia decimasexta, Cadaver legit. Nec addunt Græci cōiunctio- nem, Et aquilæ, sed οἱ ἀετῖ, id est, Aquilæ, Conuolant enim aquilæ, & maxime uultu- res, ad animantium cadavera.

Plangent.) ὡς φωνή, ut intelligas planctum insanum: qui fit, ubi quis præ doloris impatientia suum ipsius corpus cædit, ac lacerat.

Cum uirtute multa & maiestate.) μετὰ δυναμει & κατὰ δόξαν πολλῆς. id est, Cū poten- tia & gloria multa. Gloriam certe legit Hieronymus, citans hūc locum in commen- tarijs Zachariæ. Rursum, Emittet est magis quam Mittet, ἀρσελεῖ. Nec est,

Cum tuba & uoce magna.) sed μετὰ σαλπγγῶ φωνῆς μεγάλης, id est, Cum tuba uo- cis magnæ, ut intelligas tubam uocalem, & procul sonantem. Aut cum tubæ uoce magna: nam Græcus sermo anceps est.

A summis cœlorum.) ἀπὸ ἀκρῶν οὐρανῶν, id est, A summis cœlis, hoc est, à summis uerticibus cœlorum. Et quod hic uertit,

Ad terminos eorum.) Græce est, ἕως ἀκρῶν αὐτῶν, id est, Vsq; ad summos eosdem, huc usq; ad summa eorum, ut duo summa intelligas, suprema & ima.

Ab arbore ficī.) Græce est, A ficu. Sed quoniam uox Latina est anceps, bene red- didit periphrasi. Et mox, Discite parabolam.) Hic certe magis conueniebat Latine loqui, Discite similitu- dinem, siue Collationem, ne quis somniet ficum parabolas dicere.

Tener fuerit.) Gemmam sentit in furculis, unde erumpunt frondes. Nec est Na- ra, sed Enata ἐκφυῖ.

Et scitote.) γινώσκετε. Anceps uerbum est, quod modo uertit, Scitis. Vt omittam quod ὅτι transtulit, Quia, non suo loco. Et, In ianuis.) Rectius erat, In foribus, siue ad fores. Est enim sermo prouerbialis, quo significamus aliquid esse in proximo.

Generatio hæc.) ἡ γενεὰ αὐτῆς. Illud obiter annotandum, γενεὰ apud Græcos ali- quoties accipi, nō pro ipsa natione, seu gente, sed pro eo, quod Latini nunc ætatē uo- cant, nunc memoriā, nonnunquam & seculum. Vnde Nestor τρεῖς γενεάς uixisse le- gitur, quod tres hominū ætates durauerat. Ad eum modum uidetur hoc accipi loco.

Donec omnia fiant.) ταῦτα πάντα, id est, hæc omnia. Non præteribunt.) παρελθούσι. Et paulo superius, ἔμνη πῶδελθῶ. Abuti uidetur his uerbis, præsertim cum his uocibus ἔμνη: alioqui magis sonat, non prætereant, siue Præterire non possint, δυναμικῶς.

Nec angeli cœlorum.) Expressius erat, Ne angeli quidem. Cæterū in Marco ad- ditū est, μηδὲ ὁ υἱός, id est, Neq; filius. Et fatetur diuus Hieronymus hoc ascriptū fuisse etiam apud Matthæum in nonnullis Latinis codicibus, in Græcis non haberi, præ- sertim in exemplaribus Adamanti, ac Pierij. Atqui ex homilijs Origenis, quas

Nec filius dei nouit diem extremi iudicij

scripsit in Matthæum, apparet illum addidisse filium, cuius hæc sunt uerba: Qui non cognouerunt de die illo, & hora, neq; angeli caelorum, neq; filius. Præparat enim filius sciētiam dici illius & horæ coheredibus promissionis illius ex quo se ipsum examinauit. Ac paulo post: Et præparans omnem quem uult scire illum diem, & horam cum sanctis angelis, & cum ipso domino nostro Iesu Christo. Ad eundem modum legit Augustinus in homilijs quas ædidi in Matthæum, serm. 21. nec legit solum, uerumetiam interpretatur. Cumq; hoc Hilarius, cum ait in expositione canonis, dicēs diem illum omnibus esse incognitum, & non solum angelis, sed etiam filio ignorantum. Legit & interpretatur eodem modo Chrysostomus. Apud Theophylactum in contextu quidem nescio quo casu non additur, quum interpretetur particulam de filio. Deniq; & Hieronymus ipse in progressu enarrationis sequitur hanc lectionem. Et cum Marcus ἰδὲ μὲν scripserit Matthæi, consentaneum est illum non hoc addidisse de suo. Proinde suspicor hoc à nonnullis subtractum, ne Arianis esset ansa confirmandi filium esse patre minorem, qui nobiscum aliquid ignoraret. Verum erat igitur ex Marco item eradendum, ubi planè legitur. Neq; conuenit hac uia tollere occasiones hæreticorum, alioqui bona pars euangeliorum foret eradenda. Et in primis illud, Pater maior me est. Interpretatione medendum erat huic malo, non rasura: calamo, non scalpello.

Sicut autem in diebus Noe.) Etiam si nihil refert ad sensum, tamen nō est, In diebus Noe, sed ὡσπερ αἱ ἡμέραι τοῦ νόε, id est, Sicut dies illi Noe, sic erit &c.

Nubere γαμῶν

Nubentes, & nuptui tradentes.) γαμῶντες καὶ ἐγκαμίζοντες. Rursum, Nubentes accommodauit uiris. Dicere poterat, Ducētes uxores, & nuptū dantes, ut alterum ad uiros pertineat, seu magis ad utrosq; sponsum ac spōsam: alterū ad foceros, & focus.

Extremi iudicij dies omnibus incertus, & semper expectatus

Vnus assumetur.) Latinius Vnus & unus, uertisset in Vnus & alter, aut in Alter & alter. Deinde librarius, opinor, mutauit tempus uerborum. Nam Græcis est, ἅτε τῶν καὶ ἀλαμβάνει, id est, Relinquitur & assumitur. Nec est ociosa temporis catachresis. Indicat enim rem mox, ac certo futuram. Quandoquidem Christus uoluit suos in hac esse opinione, ut extremum illum iudicij diem semper expectarent parati, ceu mox uenturum, non quod uellet eos errare, sed quod uere mox uenit, etiam quod post aliquot annorum milia uenit, si quis æternitatem contempletur. Et quod certo scitur esse uenturum, nec scitur quando, semper uelut inflet expectatur. Atq; in hac opinione fuisse uidemus Petrum, Paulum, Hieronymum, Gregorium, cumq; his innumeros alios.

Duo in lecto, unus assumetur, & unus relinquetur.) Hanc particulam hoc loco non addunt Græci codices. Nec apud Theophylactum, uel legitur, uel exponitur. Chrysostomus tamen exponit, nescio an aliunde ascitum. Videtur huc ascriptum ex Lucæ cap. 17. Græcè lectioni suffragabantur duo codices diui Donatiani, & Constantiensis. Nec est,

Si sciret.) Sed εἰ ᾔδει, id est, Si scisset.

Qua hora pro qua custodia

Qua hora fur uenturus esset.) Nonnulli Græci codices scriptum habebant, ποίε φυλακῆν, id est, Qua custodia. Atq; ita legit Origenes in homilijs. Porrò custodiam uocauit tempus excubiarum. Veteres enim noctem in aliquot excubias diuidebant, quas alicubi uigilias uocat. Ponit enim duas personas, patrem familiās excubantem, & furem insidiantem. Nec est,

Sinceret,) sed εἶασε, id est, passus fuisset, aut siuisset. Fingit enim alicui parū uigilanti, domum perfoſsam à furibus, non id passuro, si scisset tempus nocturnum quo fures essent aggressuri. Porrò furem uult intelligi, diem illum extremum: patrem familiās, unumquemlibet nostrū. Ergo cum ille ueluti fur obrepere tentet, & incertū sit quo tempore, nobis uidelicet iugiter est excubandum, ne dormitantes opprimat. Vnde miror Hilarium furem hunc interpretari diabolum, licet autorem sequutus sit Origenem, sed sæpe coactius enarrātem sacras literas. Nihil enim est quod nos offendat dissimilitudo rerum aut personarum collatarū. Satis est in hoc constare similitudinem, ad quod exhibetur. Fur non expectatus obrepit: eaq; res facit, ut semper uigilet pater familiās: Ita dies ille inopinantes opprimet, ni semper excubuerimus.

Quia

Quia nescitis qua hora uenturus sit filius hominis.) Græci sic habent ὅτι ἡ ὥρα ἃ ἔσται, id est, Quia qua hora non putatis, filius hominis ueniet. Ita legit Chrysostomus uel huius interpretes, etiam si secus legit Theophylactus quem Græcum habebamus.

Quis putas.) τίς ἀφ' αὐτοῦ, id est, Quisnam. Nam ita mauult Valla.

Quem constituet.) κατεστήσει, constituit, præteriti temporis est. Ponit enim quod acciderit ad similitudinem.

Familiam suam.) θροναίαν, id est Familicium, ut intelligatur eum præfectum famulis. Ut dissimulem, quod ἐξήμαρτέον rectius uertisset, Offenderit, siue Repererit, quam Inuenerit.

Super omnia bona,) ὑπὲρ πάντων τῶν κτιστῶν, id est, Super omnes res suas: siue, ut alicubi citat Hieronymus, Super uniuersam substantiam: propius accedeas ad Græcum sermonem exprimentum. Etiam si non male uertit interpretes.

Moram facit dominus meus uenire.) ἡσυχάζει, id est, Cōtatur redire, siue differt reditum. Nec additur suos, sed tantum est, Conservos.

Manducet autem & bibat.) ἐσθίει καὶ πίνει, id est, Edereq; & bibere, ut pendeat à uerbo incipiet. Quanquam in nonnullis est ἐσθίει δέ, id est, Uidere uero.

Qua non sperat.) ἡν ἡμέραν οὐ προσδοκᾷ, id est, In die quo non expectat. Mirum autem cur hic interpretem delectarit ἀκυρολογία, qui sperare maluerit, quam expectare, cum Græce sit expectare.

Et diuidet eum.) ἐν δύοισιν, id est, Dissocabit: ἀλλὰ ἐν δύοισιν, id est, In duas dissecare partes.

EX CAPITE VIGESIMO QUINTO.

Buiam sponso & sponsæ.) Et sponsæ, nō additur in Græcis codicibus. Nec apud Chrysostomum, aut Hilarium ulla fit sponsæ mentio. Apud Chrysostomū homilia septuagesimanona, qua locū hūc edisserit: ac ne in contextu quidem, qui præferri solet, nec in tota enarratione, sponsa nominatur, quod attinet ad occursum: quemadmodum nec apud Theophylactum.

Sponsus occurrens sponsæ

Quamquam apud Origenē homilia trigesima secunda, in titulo historię Euangelicæ, nescio quis adiecit, cū ipse differens, nullam Sponsæ faciat mentionē: Aut potius sic facit mentionē ut declarat, se Sponso tantū legisse, nō Spōso & Sponsæ. Sic enim exponit: Omnes isti sensus lampadas suas accipiunt, id est, Organa sua naturalia, siue secundum uerbum dei uti uolentes, siue & contra uoluntatem dei, tamen accipiunt eas, quando recipiunt sponsum esse ecclesiæ, uerbum dei, & filium dei. Et egrediuntur de mundo, & de erroribus deorum multorum, Et ueniunt obuiam saluatori, qui semper paratus est uenire ad uirgines eas, ut simul ingrediatur cum dignis earum ad beatam sponsam ecclesiam. Hactenus Origenes. Ex his liquet, obuiam iri sponso eunti ad sponsam, ut illum deducant in ædes sponsæ. Nam sponsa domi sedet, sponsum operiens. Non prodit foras, uelut uirgines. Item in cæteris, cum repetitur de mora sponsi, de clamore coorto, Ecce sponsus uenit, de sponsa silentur. Tantum uno loco uidetur Origenes occursum & ad sponsam referre, cum ait, oportere obuiam ire sponso uerbo, & ecclesiæ immaculatæ. At qui ubi de clamore dicitur, quo omnes uocantur ad occursum officij, cōstat nullam fieri sponsæ mentionē. At enim, Ecce sponsus uenit, exite obuiam ei. Nec statim consequens est, si enarratio facit mentionē sponsæ, ab euangelista sponsam expressam esse. In re latius enim alterum ex altero intelligitur. Nemo potest sponsum animo concipere, nisi simul & sponsam cogitet. Hac ratione solui poterat, quod Hilarius sponsæ meminit, in una persona Christi sponsum & sponsam interpretās, ut sponsum accipiamus naturā diuinā, sponsam humanā, nisi ipse Hilarius indicasset se legisse sponso & spōsæ, his uerbis. Deniq; tuba excitante sponso tantū obuiā proditur. Erant enim iam ambo unū, quia in gloriā spiritualem carnis humilitas excesserit. Ex his uerbis apparet Hilariū priore loco legisse, sponso & sponsæ, posteriore sponso tantum. Nec Hieronymus in huius loci commentario ullam facit sponsæ mentionem. Quanquam hac de re nō est quod quisquam contendat. Quod si quis alicubi repererit additum Sponsam, intelligat

intelligat & sponsam aliquouſq; ſponſo occurrere, ut ſponſi comites recte dicantur utriq; occuſſiſſe. Sponſus Chriſtus eſt, & huc ſpectat tota parabola, ut illi iam aduenienti, fide ac pijs factis obuiam eamus. Ad ſponſam nulla parabola pars pertinet: imò illi ipſi qui bene occurrunt, ſponſa ſunt: etiamſi me nò fugit, apud Auguſtinum addi ſponſae mentionem, epiſtola centeſima uigeſima. At ruruſum ſermone de uerbis domini ex Matthaeo uigeſimoſecundo, locum hunc edifferens, nec legit, nec enarrat ſponſae uocabulum.

Non ſumpſerunt Non ſumpſerunt.) ελαβον. Aptius erat ſumpſerant. In his enim praeterito imperfe- cto aut ſecundo indefinito, uice praeteriti pluſquamperfecti abutimur.

Sermo imper- ſectus Ne forte non ſufficiat.) μηποτε, id eſt, Ne nò ſufficiat: aut ſi mauis exprimere con- iunctionem expletiuam, Ne quando non ſufficiat. Nec eſt ſimpliciter,

Noniſſime pro poſtea Emitte uobis.) Sed αγοραζετε εαυταις, id eſt, Emitte uobis ipſis. Eſt autem in abſolu- ta oratio, ni ſubaudias, timemus, aut periculum eſt, aut non faciemus. Inrelligitur e- nim id, quod non explicatur, prudentes uirgines negaſſe illis oleum. Nec eſt,

Noniſſime pro poſtea Dum irent emere.) Sed απορχυζωμι η αυτην αγορασαι, id eſt, Abeuntibus autem il- lis ad emendum, uenit ſponſus &c.

Noniſſime pro poſtea Nouiſſime.) υςδρον, id eſt, Deinde, ſiue poſterius. Quod ut alijs tolerabile ſit, hic certe non quadrabat cum de duobus uirginum ordinibus loquatur. Vero non addi- tur nec apud Graecos, nec in codice aureo; ne in Conſtantiēſi quidem, niſi quod hic quoq; quidam diuerſa manu adiecerat, Vero.

Noniſſime pro poſtea Vigilate itaq;.) Quidam addunt, Et orate, quod nec in Graecis inuenitur, nec in noſtris emendatioribus. Imò totam hanc particulam, nec legit nec attingit enarras Theophylactus, quemadmodum nec Origenes, nec Hilarius; tametiſi Hieronymus & legit & interpretatur non indiligenter; ſimiliter & Chryſoſtomus. Si adiectitia eſt, aſcripta uideri poteſt ex Marci cap. 13

Noniſſime pro poſtea Quia nescitis diem, neq; horam.) Hoc loco repetunt Graeci codices, quod ſuperi- us addebatur, In qua filius hominis ueniet, ην η ε υος το ανθρωπου ορχιτα.

Noniſſime pro poſtea Bona ſua.) τα παροχοντα, Facultates ſuas, ſiue ſubſtantiam ſuam, uti ſuperius ad- monuimus.

Noniſſime pro poſtea Propriam uirtutem.) δωαμιν, id eſt, Facultatem, ſiue Potestatem; ut ad uires, non ad probitatem pertineat.

Noniſſime pro poſtea Et lucratus eſt.) και επινοισι, id eſt, Fecit ſiue Conſecit. Et Latiniſus, Altera duo quam Alia duo.

Noniſſime pro poſtea Venit & poſuit.) Vtrunq; praſentis eſt temporis, ορχιτα και στωαιρεθ, id eſt, Venit & ſubducit, ſiue Ponit. Ac paulo poſt, πωστωεγκον, id eſt, Attulit potius quam tulit.

Noniſſime pro poſtea Superlucratus ſum.) εκδιδυλα επ αυταις, id eſt, Lucratus ſum ſupra, ſiue ultra ea. quod idem & poſtea ſimili modo repetitur. Certe lucratus ſum habebat codex aure- us. Quidam codices pro επ αυταις, habebant ην αυταις, id eſt, In illis, Hebraico more, pro eo quod eſt, Per illa.

Euge ευ Euge ſerue.) ευ δελε, id eſt, Bene, ſeu Recte ſerue. Vox eſt collaudantis, & ap- plaudentis, ei qui functus officio. Licet idem polleat euge, ευγε, bene ſane.

Euge ευ Congregans ubi non ſparſiſti.) και στωαγωμ οθον ε δδωκωε πωεθ, id eſt, Congregans inde, ubi non ſparſiſti.

Pecunia αργυριου Meto ubi non ſemino.) οριζω οπα εν εσθηα, id eſt, Meto ubi nò ſeminauit. Praeſer- tim quum ſequatur, & congrego ubi non ſparſi. Ac paulo ante ſeruus ita loquitur, Metis ubi non ſeminati, quae uerba dominus retorquet in famulum. Nec eſt Pecuniam Graece, ſed αργυριου id eſt, Argentum. Quam diuus Hieronymus ad myſteri- um accommodat, etiamſi Graecis nonnunquam pro pecunia uſurpatur, ſed argentea, per ſynecdochen, quemadmodum pro gladio dicimus ferrum.

Pecunia αργυριου Committere pecuniam meam.) Committere non eſt hic credere, ſed βαλαμ, hoc eſt, Deponere. Quam ſenſum bene reddidit interpres. Ac mittere comperi ſcri- ptum fuiſſe mittere. καπαβαλαμ Graecis dicuntur, qui praſentem numerant pecuniam, & erumena βαλανιου dicta uidetur, quod in eam mittatur pecunia.

Et quod

Et quod uidetur habere.) και δελε, id eſt, Et quod habet. Atq; ita legit & Hilari- us, unde apparet ex altero euangelista huc tranſcriptum, quod abſurdum uidebatur tollere quicquam ab eo, qui niſi habeat.

Additum... curde

Maieſtatis ſuae.) οθον, id eſt, Gloriae. Nam ita frequenter gaudet uertere.

Et ſeparabit eos abinuicem.) Cum praecerit Gentes, tamen mutato genere ſubiicit Eos, quod tamen interpreti non poteſt imputari, cum ſic habeatur in Graeco. Verum ab inuicem Latiniſus certe reddi poterat, Separabit eos, alios ab alijs, ſiue Alteros ab alteris: cum de duobus loquatur ordinibus, altero priorum, altero im- piorum. Porro στωγαγετε belle uertit Collegiſtis, pro Hoſpitio excepiſtis hoſpi- tem & errantem.

Tunc dicet rex & his qui a ſiniſtris.) Rex, nec additur apud Graecos, nec in au- reo codice.

Sitientem.) η δεσωντα, id eſt, Aut ſitientem; conſentientibus & antiquis Latino- rum codicibus.

Fratribus meis minimis.) ελαχιςτοι, Mirum quid ſaterepreti uenerit in mentem, ut eandem uocem paulo poſt uerteret per comparatiuum minoribus, cum de eiſdem loquatur. Et tamen ex hoc loco, puto, ſibi cognomen Minorum ſumpſerunt quidam Franciſcanae familiae.

Minores unde

Maledicti.) καταραμενοι, id eſt, Execrati, ſiue deuoti.

EX CAPITE VIGESIMOSEXTO.

P Aſcha fiet.) γινετα ε παδιδουη, id eſt, Fit & traditur. Vtrunq; Graecis praſentis eſt temporis.

Caiphaz.) Graeci ſcribunt, καιωφασ, id eſt, Caiaphas, quatuor ſyllabis. Ne forte tumultus fieret.) να μη θορυβεθ ορχιτα, id eſt, Ne tumultus

Caiphaz tetra- ſyllabum Graecis

fiat, ut referatur ad perſonam Phariſaeorum, his uerbis inter ſe conſul- tatum, Ne quid tentemus in die feſto, ne tumultus oriatur in plebe per occaſionem diei feſti. Nam forte, addidit de ſuo interpres.

Alabaſtru.) αλαβαςτρον, delicata pyxis unguentaria uitrea, ita dicta a λαβαμ prehen- dere, & particula priuatiua α, addita per pleonaſmum ρ, quod ob leuorem compre- hendi non poſſit. Sic & Horatiuſ: Nardi paruus onyx. Et, Precioſi, eſt βαρυτιμω, quaſi dicas, grauis precij, quod olim appenderetur aς, non numeraretur.

Alabaſtruſ um- guenti, ut o- nyx nardi

Ut quid perditio.) Non eſt hic να τι, ſed ες τι, id eſt, Ad quid, ſiue Quorſum; Multo.) Eſt quidem Graece πολλω, tamen Latiniſus, opinor, erat Magno.

Quid moleſti eſtis.) τι κωποθ οθρεχετε, id eſt, Quid moleſtias exhibetis, aut Cur ne gocium faceſſitit; Quamquam recte uertit interpres.

Opus bonum.) οργον καλομ, quod non ſimpliciter bonum, ſed egregium, ac pul- chrum ſignificat. Et

Meiſum autem non ſemper habebitis.) Vtrubiq; Graecis eſt εχετε, id eſt, Habe- tis, praſentis temporis. Nec eſt αε, aut δε παντοθ, id eſt, Semper, ſed quouis tempo- re, παντοθε, quod παυ, unde compoſitum eſt, ad hunc quoq; modum poſſit accipi.

Mittens enim.) βαλεθε praeteriti temporis eſt, unde plenius ſic extuliſſet, Nam quod haec miſit unguentum hoc in corpus meum, id fecit in ſepulturam mei, ut ſigni- ficet ſe breui moriturum.

Dicetur quod haec.) λαληθησεται η δε επινοση αυτη, id eſt, Dicetur & hoc quod haec fecit. Nam Quod, hoc loco non eſt coniunctio, ſed nomen relatiuum.

In memoriam eius.) εθ μνημοστωου αυτη. Eius, foeminini generis eſt, unde ad ip- ſam refertur mulierem, magis congruebat ipſius. Porro μνημοστωου non ſimpli- citer ſignificat memoriam, ſed pignus aliquod, aut monumentum, quod amicus a- pud amicum relinquit, quod illum ſui commonefaciat. Vnde nò inepte uertiſſet, In monumentum ipſius. Caeterum haec particula In memoriam eius, non refertur ad propius uerbum fecit, ſed ad prius dicetur.

Memoria μνημοστωου

Iudas Scariot.) ιουδαιωτηθ, id eſt, Iſcariotes; de quo iam admonuimus. Primo autem die.) Die, apud Graecos ſubauditur, non explicatur: ſicut & illic, Pri- ma aut ſabbati, hic η δε πρωτη ην αζυμου, id eſt, ut uerbu uerbo reddam, Primo infer- menta-

Iſcariotes

mentatorum, ut subaudiatur totidem substantiura, quot sunt articuli, Primo die panum infermentatorum.

Ad quandam.) Non est προς τινος, sed προς τον δενα, id est, Ad illum. Sic autem loquuntur Graeci, cum significant certum hominem, quem tamen non nominent. Vnde apparet Christum addidisse nomen, ceterum Euangelistam obtinuisse. Hic scrupulus uehementer torfit Augustinum libro De consensu Euang. cap. 80.

Qui intingit mecum.) ο επιβαλνας, id est, Qui intinxit. Etenim si, illo intingente manum, dixisset, Qui intingit mecum, hic me proderet, indubitatum ac manifestum fuisset signum. Nunc autem uoluit etiam locum dare poenitentiae Iudae. Et tamen propius argumentum dixit, indicans illum non solum adesse in conuiuio, uerum etiam in eadem patina, in idem ius immergere manum, quod est intimae familiaritatis. Quem admodum annotauit & Origenes homilia trigesima quinta, sic enarrans hunc locum, ut hoc sermone Christi magis sit exaggerata insignis Iudae malicia, quem nemensae quidem communis familiaritas, quae solet ethnicis quoque haberi sacra, a desti nato facinore retraheret.

In paropside.) εν περιβλήω, id est, In catino, siue patina. Mirum quare libuerit Graecam uocem altera Graeca reddere.

Per quem filius hominis tradetur.) παραδιδου, id est, Traditur praesentis temporis uerbum. Iam enim hoc agebatur, nimirum praestituta pecunia. Et mox,

Qui tradidit illum.) ο παραδιδως αυτον, id est, Qui tradebat, siue traditor illius.

Coenantibus autem.) εδιδοντες, id est, Edentibus, siue Vescentibus.

Accipite, edite.) λαβετε, φαγετε, Sumite, edite, citra copulam. Et hic Chrysostomus enarrans, repetit illa ex Paulo, Quod pro uobis frangitur. Seu magis ex Lucae cap. 22. ubi legitur, quod pro uobis datur, hoc est, distribuitur: quemadmodum de poculo dixerat, diuidite inter uos, panis autem frangendo distribuitur. Theophylactus admonet fuisse uerum corpus, non corporis figuram, quod panis ineffabili modo transformetur.

Et accipiens calicem.) και λαβων το ποτηριον και θυραεισιν ας εδωκεν αυτοις. Et sumpto poculo, & gratis actis, dedit illis.

Hic est enim sanguis.) Enim non est in nonnullis Graecis codicibus, ut nec paulo ante in consecratione corporis.

Novi testamenti.) Articulus additus significantiorem Graecis reddit orationem, το νεωτερου διαθηκης, id est, Qui est Novi testamenti. Significat autem hic testamentum, quod condunt morituri.

Qui pro multis effundetur.) ο ποθι πολλων εκχωρηθη, id est, Qui pro multis effunditur. Quanquam reperio hoc nonnunquam pro futuro poni, sicut ο χυμωθη: nisi quod Paulus utrunque praesentis temporis participio extulit, το κλωμενον, & το εκχωρηθη, id est, Quod frangitur, quod effunditur, quemadmodum suo annotabimus loco. Effunditur legit & interpretes Origenis homilia 35.

Et hymno dicto.) και υμνουντες, id est, Cum dixissent, siue cecinissent laudes, ut intelligas apostolos dixisse hymnos, non tantum Christum.

Oliueti.) Rursum ελαιων, id est, Oliuarum, quod iam toties fuit obuium.

Percutiam pastorem.) Vaticinium est apud Zachariam prophetam capite decimotertio. Conuenit autem aditio Septuaginta cum Hebraica ueritate, nisi quod pro eo quod Hieronymus uertit, Super uirum adhaerentem mihi, Septuaginta uerterint, επι ανδρα πολιτην αυτου, id est, Super uirum ciuem eius. Id Hieronymus accidisse putat ambiguitate unius elementi, quod non discrepet a nisi sola magnitudine:

Percutiam pastorem & si legatur, Meum significat, si eius, Septuaginta uerterunt hoc modo, πινταξου τον ποιμνα, και ελασκησθη εν τω αυτου προβατα. Ex πινταξου Euangelista fecit πινταξω, & ex ελασκησθη εν τω αυτου, fecit ελασκησθη εν τω αυτου. Praeterea quod illic dictum est sub persona prophetae rogantis, ut deus percutiat pastorem, Euangelista accommodauit ad personam ipsius dei. Id enim prodidit Hieronymus libro De optimo genere interpretandi ad Pammachium: atque eadem ferè repetit, enarrans hunc prophetae locum. Atqui hac sane in re, aut ego prorsus hallucinor, aut lapsus est Hieronymus: quem

quem ut fateor uirum fuisse summa doctrina, pari eloquentia, incomparabili sanctimonia, ita hominem fuisse non possum diffiteri. Etenim si quis attentius expendat eum prophetae locum, is comperiet, nihil esse necesse, imò non nisi dure haec ad prophetae personam accommodari. Quod quo magis perspicuum fiat, ipsa uerba subscribam. Framea suscitare super pastorem meum, & super uirum coherentem mihi, dicit dominus exercituum. Haec certe palam est dici sub persona dei, cum addiderit, dicit dominus exercituum. Ac mox sequitur: Percute pastorem, & dispergentur oues. Haec quoque sunt dei uerba alloquentis gladium suum. Quod si quis uelit alio torquere, certe quod sequitur non sinet: Et conuertam manum meam ad paruulos. Atque adeo reclamatione euidentius, quod continenter adiungitur: Et erunt in omni terra, dicit dominus. Hunc quoque locum magnis tragædijs calumniatus est quidam, qui si tam esset ad docendum quae recta sunt instructus, quam uideretur animatus ad calumniam dum aliena, dignus esset qui inter celebres scriptores annumeraretur. Cum nemis plus tribuat Hieronymo, cum illud in me criminati sint quidam, libris etiam editis, quod Hieronymum Augustino, alioqui summo praetulerim: hic me clamitat mihi Hieronymum unum ex omnibus delegisse, qui cum monomachiam suscipere, & canit frigidum Hieronymi encomium, quasi non ante sit a me maiore spiritu laudatus. Quanquam hoc ipsum laudis quod hic tribuit Hieronymo, mutuatus uidetur ex meis scriptis. Et hos tumultus cit homo turbulentus, quod in re minime periculosa dissenferim ab Hieronymo, cum summa tamen honoris praefatione, praesertim cum ipse Hieronymus sibi parum constet. Ego sacrilegus, qui Hieronymum dixerim hominem esse. Quid autem dici potest clementius? Et actum erat de honore Hieronymi, ni lapis iste uiri patrociniū tanto spiritu suscepisset. Sed ut omissis cauillis, rem lectori paucis aperiamus, In libello de optimo genere interpretandi, cum hoc ageret ex professo Hieronymus, ut ostenderet quaedam apud Hebraeos discrepare ab interpretatione Septuaginta, aut apostolorum citationibus, adduxit & hunc Zacharie locum, sic distinguens personas ut argumento, quod instituerat tunc, congruebat. Ceterum in commentarijs quibus locum hunc Euangelistae enarrat, sic temperat sententiam, ut quod in libello De optimo genere interpretandi scripserat, propemodum recantare uideatur: Hoc, inquit, alijs uerbis in Zacharia propheta scriptum est, & ni fallor, ex persona prophetae ad deum dicitur, Percute pastorem. Porro quod hunc sensum confirmat consensu psalmi sexagesimi: Quoniam quem tu percussisti, persecuti sunt, Ut demus hoc sensisse psalmographum, quod interpretatur Hieronymus, haud cogit tamen, ut persona loquentis mutetur. Cum enim constet priorem partem uaticinij, Framea suscitare super pastorem meum, pertinere ad deum patrem, si quod mox sequitur ad eundem referatur: Percute pastorem &c. tamen idem existit sensus, Christum a patre fuisse percussum, qui suo gladio mandauit, ut percuteret. Percutit enim, qui percutiendum tradit. Ceterum Hieronymus enarrans ipsum prophetam, magis etiam a se ipso dissentit, & accommodat totam orationem patri. Quod quo magis perspicuum sit, ipsius uerba subscribam: Nec putandum est de altero loco assumptum testimonium, quia in Euangelio deus a se pastorem dicit esse percussum, & in praesenti loco gladio atque mucroni legimus imperatum: Percute pastorem, & dispergentur oues. Haec tamen Hieronymus. Vides palam patris imperantis mucroni suo uocem esse, percutere pastorem, non autem uerba prophetae obsecrantis. Vides nullam esse mentionem eius rei, quam posuerat in libello De optimo genere interpretandi, cum hic maxime tempestiuum fuerit hoc inculcare. Quid igitur dissonat in Matthaeo? Verba dissonant, res eadem est. Quisquis enim loquitur gladio suo, Percute, significat se mox uelle percutere, & ideo Matthaeus uerbis omissis sensum expressit: Percutiam pastorem. Quin & pronomen omisit Matthaeus, quum in propheta sit, Super pastorem meum. Quod ipsum etiam inuitat, ut sermonem patri potius accommodemus. Suum enim uocat unicum illum se dignum, cum alijs alij sint pastores, quorum nonnulli tales sint, ut illis percussis, melius habeat grex. Sed exultat calumniator, docens nos personas in literis diuinis aliquando mutari subito. Nihil erat necesse, ut hoc ab isto disceremus, quod toties in libris nostris testati sumus. Verum hic

nihil cogebat mutare personam. Et apparet Hieronymum suae sententiae poenituisse. Atque hic est doctor iste egregius, qui omnibus rebus instructus, accessit ad tractandas sacras literas, quas ego heri aut nudius tertius coepi attingere: cum ante annos uiginti scripserim Enchiridion: & in hoc opere tumultuario quod inficiari non possum plura citem ex diuersis autoribus, quam operis ratio postulet: ipse tantum in his quae a nobis citantur obambulet, uenas quod arrodat. Ac ne hoc quidem quam non tumultuante, sed per ocium agat, illi feliciter succedit. Sed ut missum faciam hunc Lapidem, arbitror Hieronymum hac in parte aequiorem esse suo Antimacho, quam tali Symmacho.

Gallus cantet.) φωνῆσαι, id est, Sonet. Et Graecus quidem sermo per se anceps est, nisi hypostigmē iungat, Ter, aduerbium uerbo Abnegabis: etiamsi apud alios Euangelistas non est eadem ambiguitas.

Tunc uenit Iesus.) Venit praesentis est temporis, ὄρχηται. In uillam quae dicitur Gethsemani.) χωελα, id est, In locum: quando ita manuit Valla. Nam ad sensum haud magni refert. Alibi uertit agrum, & agrum hoc loco legit Hilarius. Porro Gethsemani, Hebraeis sonat, uallis pinguedinū. Nam גתסמני pinguedinem significat. Ea est ad radices montis Oliueti, ut testatur Hieronymus in locis Hebraicis.

Gethsemani uallis pinguedinum

Contristari & moestus esse.) λυπεῖσθαι καὶ ἀδύμονεσθαι, id est, Dolere & grauiter angī. Nam, ἀδύμονεσθαι, impotentem animi molestiam significat: quo uerbo usus est & Paulus, ut suo demonstrabimus loco.

Tristis est anima mea.) Triste magis dicitur, quod tristitia adfert, seu molestiam. Latinius erat, In dolore est, siue Moeret, aut Moesta est anima mea.

Sustinete hic.) μᾶντε ὧδε, Manete hic. Et aliquanto inferius, Iterū secundo abiit.) Latinius erat, Et rursus iterū abiit, πάλιν ἐκ δούρου ἀπελθών.

Venit & inuenit.) Virum praesentis temporis, ὄρχηται καὶ εὐρίσκει, & reperit potius quam inuenit.

Sic non potuistis.) ὅπως ἐκίχθητε, id est, adeo non potuistis, siue Siccine non potuistis: suffragante & aureo codice.

Transire nisi bibam illum.) πῦελθεῖν ἀπ' ἐμοῦ ἵνα μὴ αὐτὸ πίο, id est, Transire a me, ut non bibam, siue Quo minus bibam illum. Atque ita legit Chrysostomi interpres homilia trigesimaquinta.

Et uenit iterum.) καὶ ἐλθὼν εὐρεῖν αὐτὸν πάλιν καθύπνουσας, id est, Et cum uenisset, reperit eos denuo dormientes.

Tunc uenit ad discipulos.) Hic Venit & Dicit utrumque praesentis est temporis ὄρχηται καὶ λέγει.

Dormite iam & requiescite

Dormite iam & requiescite.) Dubiū erat, an legendū esset: Dormite & requiescite, an Dormitis & requiescitis: nisi addidisset λοιπὸν, id est, Posthac, siue De caetero, pro quo interpres posuit iam: Nec id sanē male. Argutatur hoc loco Laurentius Valla, nescio quid, non conuenire, ut qui paulo ante obiurgauerit suos quod dormierant, nūc dormire iusserit: praesertim cum mox subiiciat: Surgite eamus hinc. Quamquam Origenes, Chrysostomus, Hilarius, & Hieronymus in hunc sensum interpretantur, ut Christus iusserit eos dormire, Et allegorij rem explicant. Verum saluo aliorum iudicio, potest sermo Christi habere nonnullam ironiam: Haecenus non potui a uobis impetrare, ut paulisper mecum uigilaretis, nunc ipsa res excitabit uos, cum uideritis meum supplicium, & uestrum periculum. Atque ita probe quadrant ea quae consequuntur, Surgite, ecce appropinquat. Atque haec mea sententia minus mihi displicere coepit, posteaquam comperissem Theophylactum in Marcum multis uerbis eam inculcare.

Amphibologia

pro quo interpres posuit iam: Nec id sanē male. Argutatur hoc loco Laurentius Valla, nescio quid, non conuenire, ut qui paulo ante obiurgauerit suos quod dormierant, nūc dormire iusserit: praesertim cum mox subiiciat: Surgite eamus hinc. Quamquam Origenes, Chrysostomus, Hilarius, & Hieronymus in hunc sensum interpretantur, ut Christus iusserit eos dormire, Et allegorij rem explicant. Verum saluo aliorum iudicio, potest sermo Christi habere nonnullam ironiam: Haecenus non potui a uobis impetrare, ut paulisper mecum uigilaretis, nunc ipsa res excitabit uos, cum uideritis meum supplicium, & uestrum periculum. Atque ita probe quadrant ea quae consequuntur, Surgite, ecce appropinquat. Atque haec mea sententia minus mihi displicere coepit, posteaquam comperissem Theophylactum in Marcum multis uerbis eam inculcare.

Ironia in sermone Christi

Et filius hominis tradetur.) Traditur est Graece, praesentis temporis, πῦα δίδεται.

Ecce appropinquabit qui me tradet.) ἤγγικεν ὁ πῦα δίδε με, id est, Appropinquabit qui me tradit.

Appropinquabit pro imminet

Ecce appropinquabit qui me tradet.) ἤγγικεν ὁ πῦα δίδε με, id est, Appropinquabit qui me tradit.

Cum gladijs & fustibus.) καὶ φύλων, id est, Et lignis. Atque ita uertit alibi. Missi a principibus.) Missi, addidit interpres explicandi causa, quanquam non habita generis ratione, cum praecesserit turba: ut dicendum potius fuerit missa.

Ad quid uenisti.) ἐφ' ᾧ ἦσθι, id est, Ad quid ades, siue aduenis. Nec ita potest accipi, ut intelligamus, Quod malorum uenisti, sed cuius rei gratia uenisti: quādoquidem articulus est dandi casu ᾧ. Etiamsi in nonnullis exemplaribus scriptum reperio ἐφ' ᾧ. Quanquam omnino noue, articulus postpositiuus usurpatus est uice τῶνι aut τῷ.

Amputauit.) ἀφῆλθεν, id est, Abstulit.

Gladio peribunt.) In gladio est Graece, tamen prepositionem recte omisit interpres. Nec est peribunt in nonnullis exemplaribus, sed morientur, ἀφθάνονται. Atque qui gladio perita legit Augustinus secundo commentario, quo explicat sermonem Christi habitū in monte. Locus hic nonnihil distorsit diuum Augustinum, quod palam refelli possit hic sermo, gladio perituros, quicumque gladiū sumpserint, cum constet latrones etiam aliquot non perire gladio. Proinde interpretatur gladio peccati iugulari animam eius qui gladio percussit. Quod si uerum est, quid opus erat uerbum futuri temporis Morietur? Iam enim mortua est anima percussoris etiam priusquam gladium uibret in proximum. Itaque mea quidem sententia simplicius erit, ut dicamus Christum in genere sensisse non esse apostolicum uti huiusmodi defensione, ut ferrum ferro repellamus, & iniuriam iniuria retaliemus. Nec enim ad eum modum uitari malum, sed fieri ut mutuis iniuriarum uicibus sine fine propagetur malum. Alioqui si ad uitium exigamus hunc sermonem, imò si ad uerba, quid faciemus iudici & magistrati gladium portanti? quid imperatori, qui solenni etiam ritu gladium accipit a Christi uicario? Sunt huiusmodi permulta Christi dicta, in quibus sententiae summam spectare conuenit.

Gladio perire qui gladio percussit quomodo accipiendum

Et exhibebit mihi modo.) Modo, in locum non suum translatum est, cum debuerit adungi uerbo rogare, ὅτι εἰ δυνάμει ἀπὸ πῦα καλεῖσαι, id est, Quod non possim nūc rogare. Suffragatur & codex aureus. In Constantiensi rasura declarabat studium deprauatoris.

Modo, pro nunc

Legiones.) Hic quoque Graecus usurpauit uocem Latinam, λεγιῶνας. Quia sic oportet fieri.) Si, quod, accipitur εἰδικῶς, supplendum est aliquid ad sensum, Scripturae quae dicunt, quod ita oportet fieri.

Vt implerentur.) πληρωθῶσιν, Ut impleantur, ut ad Christi loquentis personam referatur. Quanquam potest & ad apostoli personam scribentis referri.

Vsq; in atrium.) ἕως θύραις, id est, Vsq; atrium, siue usq; ad atrium.

Vt eum morti traderent.) ὡς, siue ὅπως θανατώσωσιν, id est, Ut occiderent: aut si placet periphralis, Morte afficerent: etiamsi Vergilius dixit, Dede neci.

Et non inuenerunt.) In Graecis codicibus bis ponitur, Et non inuenerunt, siue inueniebant, καὶ οὐκ εὐρεῖν, καὶ πολλῶν ψευδομαρτύρων πῦα αὐτὸν οὐκ εὐρεῖν, id est, Et non inuenerunt. Et cum accessissent multi falsi testes, non inuenerunt. Ad eum modum legit interpres Origenis homilia trigesimaquinta. Nec est ociosa repetitio. Itidem legit & Theophylactus.

Deest in hō stris

Nouissime.) ὑσφρον, id est, Deinde, siue posterius: quod iam saepius ita uertit. Fortasse comparatiuum positum pro superlatiuo.

Et post triduum reaedificare illud.) καὶ εἰς τρεῖς ἡμέρας οἰκοδομησάτω αὐτὸν, id est, Per treis dies, siue triduo aedificare illud. Sic enim mox exprobrant: Qui destruis templum dei, & in triduo aedificas, non reaedificas.

Aedifico, non reaedifico

Ad ea quae isti aduersus te testificantur.) τί ἐπι σὲ κατὰ μαρτυροῦσι; id est, Quid, siue Cur isti contra te dicunt testimonium?

Adiuuro te.) ἐξορκίζω, Exorcizo. Idem uerbum quo utimur in consecratione aquae sacrae, & efficiendis immundis spiritibus. Sed ubi est interitum, quod tam magnifice praecipit Calepinus quidam, clamās ἐξορκίζω uerbum esse barbarum, & solocismos nostros rideri a spiritibus immundis, quoties legimus, exorcizo te, cum dicendum sit, exorgizo te: idque probat admodum dialectice: Suida, inquit, scibit ἐξορκίζω esse ἐς τῶν ὄργων ἰμβραλέων. Quod perinde est ac si quis dicat, Cepe herbam significat, Igitur

Calepinus talis

Sape uidi, non Latine dicitur. Et tamen sunt qui mihi indignantur, quod ab hoc aut sim dissentire.

Si tu es Christus filius dei uiui.) Viui nec est in Græcis, nec in aureo codice.

Dixit illi Iesus.) Dicit est & in Græcis, & in antiquis Latinis.

Blasphemauit.) *ὅτι ἐβλάσφημῆσεν*, id est, Quod blasphemauit. Quanquam quod coniunctio, ut superuacanea recte omiſſa est. Nam ut Græcis habet uim affirmandi, ita Latinis uitiaret sermonis puritatem. Porro blasphemandi uerbum scio Latinum non esse, sed blasphemiam tamen reliqui, quod nobis atrocius quiddam sonat quam conuicium, nempe conuicium in deum.

Quid adhuc.) *τί ἐτι*, id est, Quid prætereat aut, Quid insuper.

Audistis blasphemiam.) Græci addunt *αὐτῷ*, id est, Eius, siue ipsius.

Palmas in faciem dederunt.) Græcis unica dictio est *ἐπέπαυον*, id est, Alapas impegerunt. Non reprehendo tamen, quod periphrasis exprimat indignitatem rei.

Vna ancilla.) *παιδοσκῆ*. Potest accipi, ut sonet puellâ. Est enim diminutiuum à *πῶς*.

Exeunte autem illo.) Græce accusatiuus est, *ἐξελθόντα δὲ αὐτὸν*, id est, Egressum autem eum. Nec est Ianua, sed in uestibulum, *εἰς πυλῶνα*, siue uestibulo aut Ianua.

Alia ancilla.) Ancilla addidit interpres. *εἰδὼν αὐτὸν ἄλλη*, Vidit illum altera.

Detestari.) *ἀναθεματίζω*, id est, Deuouere, aut Execrari, siue ut in quibusdam legi-

tur *καταναθεματίζω*, quod grauius est quam *ἀναθεματίζω*.

Quia non nouisset.) *ὅτι οὐκ οἶδα*, id est, Quia non noui. Quanquam cōiunctio *ὅτι*, non respondet Latino: & recte mutauit interpres figuram Hebraicam. Quod tamen aliâs nescio qua superstitione non audet; uelut ibi, Et confessus est, quia non sum ego Christus.

Gallus cantauit.) *ἐφώνησε*, id est, Clamauit, siue Sonuit. Quanquam recte gallicinium, siue galli cantus dicitur.

Qui dixerat.) Græci addunt *αὐτῷ*, id est, Sibi siue ipsi. Et cui legendum est, non quod, *τὸ εἰρηκόει*, id est, Qui dixerat. Id palam sit ex interpretatione Origenis: cuius interpres pro, Quod dixit, uertit, Dicentis, sensus enim est, qui dixerat ita futurum. Quandoquidem huiusmodi participium seruit utriq; temporî, præterito perfecto, & præterito plusquam perfecto. Idem interpres pro eo quod Græcis est *αὐτῷ*, uertit, Ad se. Ne quis hoc omnino contemnat, per nos annotatum.

EX CAPITE VIGESIMOSEPTIMO.

Redundat a - **R**incipibus sacerdotū & senioribus populi.) Hoc loco non additur Populi, nec apud Græcos, nec in aureo codice, sed subauditur e loco qui proxime præcessit.

Sanguinem iustum.) *ἀθῶν*, id est, Infontem, siue innocentē. Ita mox uertit, Innocens ego sum à sanguine iusto.

Tu uideris.) *ὄψῃ*, id est, Tu uidebis, siue uideris, prima acuta, ut sit futurum uerbi subiunctiuū à uidero. Nec uideo qui constet ratio sermonis, nisi aut dicamus indicandi modum usurpatum pro modo imperandi, aut imaginemur ab *ὄψομαι* futurum, præsens *ὄψω*; unde sit imperatiuum *ὄψε*, sicut à *ποιέω ποιέ*.

Propheta citatum testimoni - **L**aqueo se suspēdit.) *ἀπήγαγον*. Vnum uerbum tribus est circuloquutus, & recte. Tantum enim ualet ea dictio, ac si dicas, laqueo se præfocauit. De corbona dictum est aliâs, quod aliter uocant gazophylacium.

Hieronymus **A**ger ille Acheldemach.) Græci codices non habent uocē Hebraicam, sed tantū dictus est ager ille, ager sanguinis. Annotauit hunc quoq; locū diuus Hieronymus in libro cui titulus, De optimo genere interpretandi, negans quod hic citat ex Hieremia Matthæus, prorsus extare apud Hieremiam: uerum esse apud Zachariam prophetam, sed ita ut quæ retulit Euangelista, parum respondeant ad Hebraicam ueritatem, ac multo minus ad uulgatam æditionem Septuaginta. Etenim ut idem sit sensus, tamen inuersa esse uerba, imò penè diuersa. Ob calumniosos, ipsius Hieronymi uerba subscribam. Rursus in Matthæo, redditis à Iuda proditore triginta argenteis, *καὶ ἐξ αὐτοῦ ἀγορεύσας*, scribitur: Tunc impletum est, quod scriptum est per Hieremiam prophetam dicentem: Et acceperunt &c. Hoc in Hieremia penitus non inue-

nō inuenitur, sed in Zacharia alijs multo uerbis, ac toto ordine discrepāte. Vulgata quippe æditio ita se habet: Et dicam ad eos, Si bonū est corā uobis, date mercedem mihi, aut renuite. Et appenderunt mercedem meā triginta argenteos. Dixitq; dominus ad me: Pone illos in conflatoriū, & considera si probatum sit, sicut probatus sum ab eis. Et tuli triginta argenteos, & misi eos in domo domini in conflatoriū. Quantum distet ab Euāgelistę testimonio Septuaginta translatio, perspicuū est. Sed & in Hebræo, cum sensus sit idem, uerba preposterata sunt, & penè diuersa. Et dixi, inquit, ad eos, Si bonum est in oculis uestris, adferre mercedem meam: & si non, quiescite. Et appenderunt mercedem meam triginta argenteos. Et dixit dominus ad me, proijce illud ad statuariū: decorum precium, quo apreciatus sum ab eis. Et tuli triginta argenteos, & proieci in domo domini ad statuariū. Accusent Apostolum falsitatis, quod nec cum Hebraico, nec cum Septuaginta congruat translatoribus, & quod his maius, erret in nomine, pro Zacharia quippe Hieremiam posuit. Sed absit hoc de pedisequo Christi dicere, cui curæ fuit non uerba aut syllabas aucupari, sed sententias dogmatum ponere. Hactenus Hieronymi uerba retulimus. Is excusari facile potest, quod hic aliud agens non explicauerit nodum propositæ quæstionis. Magis mirum, cur nec ipsum prophetæ locum edifferens, nec Matthæum enarrans diluat, quod fatetur etiam maius esse quam uerbis & ordine discrepare, pro Zacharia positum Hieremiam: præsertim cum idem in huius Euangelistę capite decimo-tertio, ubi itidem ex Esaia citatur, quod est Asaph, dicat scriptoris accidisse uitio. Origenes ingenue falsus, quæ hic citantur ex Hieremia, nusquam apud Hieremiam legi, ne apud Hebræos quidem, duplicem aperit rationem expediendæ quæstionis. Aut enim culpa scribarum commutatum nomen, præsertim cum inter uoces nonnulla sit affinitas: Aut testimonium assumptum ex libro, qui inscribitur Apocrypha, hoc est occulta Hieremiæ, quæ Hieronymus fatetur à se lecta: quanquam non probat, ut ad apocryphorum auctoritatē locus hic referatur. Nec mihi sanè probatur, præsertim cum adducatur non monendi, arguendi, aut hortandi causa: quas ad res nonnunquam & ethnicorum testimonijs abutimur: sed ut serium oraculum, quo passionis mysterium sit explicatum. Origenes minus iniquus apocryphis quam Hieronymus, existimat hoc e libris apocryphis peti posse: sicut illud quod adducit Paulus in epistola ad Corinthios priore, Quod oculus non uidit &c. ex Helix apocryphis desumptum arbitratur. Item in epistola ad Timotheum secunda, capite tertio, de Iamnes & Mambres, qui resisterunt Moyſi, cum horum in Exodo nulla fiat mentio, desumpta uideri ex apocrypho libro, cui titulus, Iamnes & Mambres. Nec desuisse qui ob hanc causam contenderint, hanc ad Timotheum epistolam, Pauli non esse, sed frustra: cum eodem nomine nemo taxauerit priorem ad Corinthios. Chrysostomus autem enarrans epistolam ad Timotheum, indicat alias duas uias explicandæ quæstionis de nomine: quarum altera est, quod Iudæi quædam habuerint, quæ citra librorum monumenta, per manus tradebant uiua uoce, ea uocabāt *ἄγραφα*, siue traditiones. Fieri aut posse, ut huiusmodi loca ab illis hausta sint. Altera est, quod ait, et potuisse, ut licet hæc scripta nō fuerint, nec ab alijs audierit, tamen afflatu sancti spiritus didicerit Apostolus. ~~Quædam autem hæc scripta non sunt in libro canonico, sed in apocryphis, quæ sunt in manu scripta, et non sunt in libro canonico. Quædam autem hæc scripta non sunt in libro canonico, sed in apocryphis, quæ sunt in manu scripta, et non sunt in libro canonico.~~ Equidem arbitror nihil esse huiusmodi in Euangelistis. Glossa, quam uocant Ordinariam, haud scio unde hauserit, quod indicat, in quibusdam codicibus non haberi nomen Hieremiæ, sed tantum, per prophetam. Addit aliam elabendi uiam: Quoniam eodem spiritu afflati scripsere propheta, non absurde uincipiam tribuebatur quod ab alio dicitur: nec obliuionem fuisse, quod Matthæo pro nomine Zachariæ, occurrerit nomen Hieremię, sed moderationem diuini spiritus. Aperit & aliam rimā, quod nō nihil huius prophetiæ sit apud Hieremiā capite trigesimo secundo, uidelicet de agro empto. Caterum hæc uerba, Quæ appreciauerunt, nec apud Hieremiam esse, nec apud Zachariam, sed addita sub persona Euangelistę. Hæc in medium profero, iudicium lectori relinquens. ~~Quædam autem hæc scripta non sunt in libro canonico, sed in apocryphis, quæ sunt in manu scripta, et non sunt in libro canonico.~~

Error in nomine auctoris

Apocrypha Hieremiæ

Apocrypha Helix

ἄγραφα ἱερουσαλὴμ

Dicunt omnes.) λεγουσιν αυτω, id est, Dicunt ei: Quanquam hic Græca uariant exemplaria.

Ait illis.) Illis, non est in Græcis, ο δε ηγεμων εφθ, Præses autem ait.

Lauit.) επουψατο, id est, Abluit. Et,

Acceptit aqua.) λαβων, id est, Cum accepisset, siue sumpsisset.

Innocens.) Idem est uerbum, quod paulo superius uerterat Iustum, εδωκε, id est, Iustus & innocens.

Vos uideritis.) υμεις οψεσθε, id est, Vos uidebitis. Sicut & antea, Tu uideris, ut sit Vos uideritis medium actiuae significationis uerbum futuri temporis.

Flagellatū.) φραγελλωσες. Et hic Romana uoce Græce scribens est usus cōmutata una litera: quod dānatos ante ultimū supplicii uirgis cedere ex more esset Romano.

Tradidit eis.) Eis, non est in Græcis emendationibus, & officit nonnihil sensui. Tradidit eis. Neq; enim Iudæis tradidit Iesum, sed suis militibus, supplicij ministris. Etiam si haud scio quo casu in nostra prima æditiōe fuit additum. Atq; ita legisse Hieronymum, ut nos indicauimus; testatur illius in hunc locum interpretatio.

Suscipientes.) παραλαβουσιν, id est, Accipientes, uel potius acceptum: ut saepe aliās mutat genus uerbi, quo respōdeat tempus.

Cohortem.) πλωσθησαν, quod & finem significat Græcis. Nam cohors rusticana militum manus est.

Coccineam.) κοκκινωσ, Coccinam magis. Nam coccus, siue coccum granum. Et κόκκος grana uulgo uocantur, quibus tinguntur rubra quædam, quod lucem addant coloris: uide Plinium libro primo cap. quadragesimo primo. Porrò chlamys pallium est militare: ut & color & forma uestis militaris sit; eoq; magis ad ludibriū faciens, cum pius impiorum uestem gestaret.

Plectentes coronam.) πλεξαντες, id est, Plexam siue concinnatā, ut conueniat tempus.

Deposuerunt super caput.) επεθηκεν, id est, Imposuerunt. In nonnullis habebatur posuerunt.

Expuentes in eum.) ηδη εμπησαντες εις αυτον, id est, Cum inspissent in eum.

Et postquam illuserunt.) ηδη δε φεπασαν, id est, Cum illuserunt.

Ut crucifigerent.) εις το σταυρωσαι, id est, Ad crucifigendum. Et paulo ante,

Vestimentis eius.) Magis quadrasset, Vestimentis suis.

Hunc angariauerunt.) Mirum cur hic delictarit peregrina uox, cum dicere potuerit, Aegerunt, siue Compulerunt, Siquidem Suidas indicat uocem esse Persicam, quod apud illos regij nunciij αγγαροι dicerentur. Vnde & qui literas inuicē tradunt perferendas, angari dicuntur, quos eisdē ασυδλας appellabant. Deniq; translata uox est ad quosuis, qui seruorum aut iumentorum ritu baiularent onera. Fortassis ea uox iam militibus erat usurpata, quemadmodum habebant sua castrensia.

Qui dicitur Golgotha.) Hieronymus in libro quo explicat uoces Hebraicas apud Matthæum, admonet Golgotha Syrum esse uerbum; nō Hebræum, sonareq; locum calui, siue caluarie. Sunt qui malint Chaldaicum esse, & Golgoltha pronūciandum, addito altero Lambda. Equidem non arbitror operæ precium de barbarica uocula uehementius contendere, & magis libet Latinorum & Græcorum in hoc consensum sequi. Cuiuscūq; linguæ est, ita dicitur est locus in Aelia ad Septentrionalem partem montis Sion, quod in eo iacerent capita hominum damnatorū. Nam quod nonnulli dicunt illic sepultum Adam, unde loco inditum sit uocabulum, eam fabulam reiecit Hieronymus, cum Adam sepultus legatur in Arba iuxta Hebron.

Dederunt ei uinum.) Quidam Græci codices non habebant uinum, sed acetum cum felle mixtum: quemadmodum legit & interpretatur Hieronymus. Quanquam Hilarius uinum legit, Chrysostomus acetum. Tamen si non multum interest inter acetum & acidum uinum. Certe paulo post mentio fit acetū non uini, neq; fellis.

Impleuit spongiam aceto.) Origenes illud annotauit, quod Matthæus dixerat acetum felle mixtum, Marcus uinum myrrhatum, Ioannes acetum cum felle, ex quo palam est Origenem quoq; acetum legisse non uinum. Et magis congruit cum pro-

Ad dam de meo quinta extricandæ quaestionis rationem. Si dixerimus Zachariam fuisse binominem, sicuti paulo ante dictum est de Zacharia filio Barachia, qui idem sit dictus Ioïadas: refert Hieronymus Hieremiam apocryphum sibi exhibitum à quodam Iudæo factionis Nazarenæ, in quo hæc ad uerbum, ut ab Euangelista citantur, haberentur. Verum, ut dixi, non probat ut Apostolus ex apocryphis adduxerit testimonium: præsertim cum hic mos sit Euangelistis & apostolis, ut neglectis uerbis, sensum utcunq; reddant in citandis testimonijs. Porro Syris ερη est ager, ημα sanguis. Hieronymus testatur & sua ætate locum extitisse Hierosolymis ad latus Australe montis Sion, ubi tum quoq; pauperū ac tenuium cadauera, partim terra obruebantur, partim sub dño putrescebant.

Aceldama quid syriace

Quod appreciauerunt.) ετιμησαντο, id est, Quem appreciauerunt, hoc est, quem precio æstimauerunt.

Tu es rex.) ο βασιλευς, id est, Ille rex: ut de eo rege intelligas, qui tum à Iudæis expectabatur.

Ad ullum uerbum.) πωσ οδε φησυμα. Sermo Græcus anceps est. Siquidem hic potest esse sensus, Et non respondit ei uerbum ad quicquam, siue, non respondit ei ad ullum uerbum.

Per diem aut solennē.) ητι δε εορτη, id est, in festo uerò. Nec opus erat periphraſi: Populo dimittere.) εδωκε, id est, Turbæ, siue multitudini.

Habebat autem tunc unum uinctum.) Vnum, non est in Græcis, nec in antiquis Latinorum codicibus. Nec uinctum apud Græcos participium est, sed nomen, δεσμιον.

Pro tribunali.) εν βηματι, id est, In tribunali. Quanquā Latine uertit interpres, & eleganter magis quam suo more: ut hic quoq; admonendus sit lector, ne fallatur.

Nihil tibi & iusto.) Latinius certe fuerat, Ne quid rei tibi sit cum iusto illo. Ut Christi innocentia undiq; meruit testimonium, Iudæ, Pilati, huius uxoris, Annæ, testium, latronis, satellitum qui missi fuerant ad comprehendendum eum, Magorum, Chananæorum, Samaritanorum, centurionum. Sed hoc unū illi contigit, quo certius foret, totum hoc quod ille passus est, nobis impensum esse.

Iesu innocentia omnium testimonio comprobata

Per uisum.) κατ' οναρ, id est, In somnis. Sic enim uertit in initio huius Euāgelij, & recte. De quibus pluribus uerbis disserit Valla, qui οραμα, id est, Visum, putat esse uigilantium, cum οναρ somniū sit, & quod in somnis apparet, ονυπιου Græcis dicatur.

Per uisum uerbi transfert

Persuaserant populis.) Et hic rursus est Turbis, non Populis, οχλος.

Quid igitur faciam de Iesu.) De, præpositio non est in Græcis, η εν ποιησω ιησου Grace τον λεγόμενον χριστου. Cæterum Græci abutuntur in his uerbis accusandi casu pro datiuo, ubi significant bene aut male fieri cuiuspiam. Vnde uertendum erat, Quid faciam Iesu qui dicitur Christus?

pheta qui dicit, Dederunt in escam meam fel, & in siti mea potauerunt me aceto. Illud admonendus lector, non uideri eundem potum hic datum Christo, qui datur in cruce pendenti, Apparet enim bis datum, semel antequam tolleretur in crucem, ex more ni fallor, quod & hodie feruatur: Rursus in cruce poscenti, Sic enim narrat Matthæus, Et uenerunt in locum qui dicitur Golgotha, quod est Caluaria, & dederunt ei uinum bibere cum felle mixtum, Marcus hunc locum adducunt illum in Golgotha locum, quod est interpretatur Caluaria totus, & dabat illi bibere myrrhatum uinum, & non accepit: & crucifigentes eum &c. Quod nonnulli putant in narratione temporis ordinem inuersum esse, durius est, quàm mox sequatur apud eundem Euangelistam, Et continuo currens unus ex eis accepta spongiam impleuit aceto, & imposuit harundini, & dabat illi bibere: præsertim quum in priore loco nominetur uinū felle mixtum, in altero acetū, similiter narrante Marco. Et ad pietatem conducibilis est, si hanc quoque dominicæ crucis partem non ignoremus. Meminit & Augustinus li. De consen. Euang. tertio separatim potius ante crucifixionem exhibiti. Theophylactus putat hic porrectum acetum, ut citius moreretur priusquam ueniret Helias. Nam suspicabantur eum implorasse Heliam, quum diceret Heli Heli, Ad id facit, quod alij dicunt, sine uideamus an ueniat Helias.

Additum ali-
quid in Euan-
gelio

Vt impleretur quod.) Hoc propheta testimonium non citatur in plerisque Græcorum codicibus. Et Hieronymus enarrans hunc locum nullam omnino de eo facit mentionem. Lyranus addit, iuxta Hieronymum hoc testimonium à Matthæo non fuisse positum, sed duntaxat ab Ioanne, nec inueniri in uetustis exemplaribus, Certe non addebatur in uno uetustissimo codice diui Donatiani: Ne in Constantiensis quidem, nec in alio quodam uetustæ aditionis typographice qui est apud me. Cæterum locus est in psalmo uigesimal primo. Leuiculum est, quod interpret de suo addidit Sibi, cum pronomen nec sit apud Græcos, nec in aureo codice, Diuiserunt sibi uestimenta mea.

Super uestem meam.) καὶ ἂν ὄν ἱματισμῶν μου. Quod magis sonat uestitum quàm uestem. Vt non multum agant qui hinc ratiocinantur Christo fuisse quinque uestes. Duas fuisse constat ex Euangelio. Magis autem uidetur eiusdem uerbi aut similis re petitio, ex proprietate sermonis prophetici, Satis enim constat, unam uestem consutilem fuisse diuisam in quatuor partes.

Et sedentes seruabant eum.) Græci addunt ἐκεῖ, id est, Illic, Super caput.) ἐπ' αὐτῷ ἐκ κεφαλῆς, id est, Supra caput. Non enim erat titulus in capite. Causa Causam.) αἰτίαν, Quæ uox apud Græcos, & causam significat, & accusationem, siue crimen.

Tunc crucifixi sunt.) τότε σταυροῦνται, id est, Tunc crucifiguntur, præsentis temporis: ut historico more res iam geri putetur.

Vah qui destruis.) Interiectio, uah, non additur in Matthæo, sed in Marco. Unde huc addita uidetur. In Constantiensis codice rasura testabatur deprauationem, Et articulus ὁ nonnullam habet ἑμφασην, quasi dicas, Tu ille destructor templi.

Reedificas.) οἰκοδομῶν, id est, Aedificas, ut superius admonui. Origenis interpret uertit, Qui destruebas, & Qui ædificabas. In aliquot uetustis exemplaribus scriptum erat, Destruit & reedificat, tertia persona. Consentiebat Constantiensis.

Et credimus ei.) καὶ πιστεύομεν ἐπ' αὐτῷ, id est, Credemus in eo. Quanquam paulo inferius est, Ei, ut nihil inter sit utrum legas.

Confidit.) πεποιθῶν, id est, Confusus est, siue, fiduciam habet in deo: quâdo quidem in his, ut dictum est, abutuntur tempore.

Omissum ali-
quid

Liberet eum nunc si uult.) Græci addunt alterum pronomen εἰ θέλει αὐτὸν, id est, Si uult eum. Videntur enim alludere ad illud psalmi: Sperauit in domino, eripiet eum, saluum faciet eum, quoniam uult eum. Alioqui conuicium uidebatur non in Christum modo, uerumetiam in deum recidere.

Tropus in
Euangelio

Improperabant ei.) ἀνεπίθρονον αὐτὸν, id est, Opprobrabant, siue eadem probra dicebant in illum. Augustinus explicans tropos Exodi, libro Annotationum suarum tertio, putat hic ὄνασιν esse, ac numerum multitudinis positum pro numero singulari, propterea

propterea quod apud alios Euangelistas alter duntaxat conuicia dicit in Christum. Unde mirum est, cur Hieronymus in commentarijs syllepsin appellat, tropum quidem agnoscens, sed aliam subnectens rationem, qua tropo non sit opus: ut primum uterque conuiciatus sit Christo, mox mota terra alter resipuerit. ~~Ἐπεὶ ὁ ἀποστόλος λέγει ὅτι ἡ γῆ ἐσεισθήσεται, καὶ ἡ οὐρα κατακλιθήσεται, καὶ ἡ θάλασσα κατακλιθήσεται, καὶ ἡ γῆ ἐσεισθήσεται, καὶ ἡ οὐρα κατακλιθήσεται, καὶ ἡ θάλασσα κατακλιθήσεται. Ὁ δὲ κύριος ἔσεισθη ἡ γῆ, καὶ ἡ οὐρα κατακλιθήσεται, καὶ ἡ θάλασσα κατακλιθήσεται. Ὁ δὲ κύριος ἔσεισθη ἡ γῆ, καὶ ἡ οὐρα κατακλιθήσεται, καὶ ἡ θάλασσα κατακλιθήσεται.~~

Et tenebræ factæ sunt ab hora sexta.) Iam igitur tribus horis pependerit in cruce: siquidem Marcus testatur eum hora tertia fuisse crucifixum. Quanquam & de illius loci lectione uariatum est olim, ut suo demonstrabimus loco.

Super uniuersam terram.) ὑπὲρ πάσων τῶν γῶν, id est, In totam terram, siue super totam terram. Neque enim illæ tenebræ occupabant uniuersum terrarum orbem, ut meo iudicio recte sentit Origenes, sed Iudæam duntaxat, aut terram Hierosolymitanam, dissentiente Theophylacto. Alioqui uel casu meminissent huius prodigij rerum gestarum scriptores. Quemadmodum & uniuersus orbis apud Lucam describi dicitur, cum intelligatur orbis duntaxat Romanus descriptus. Indicat Origenes in nonnullis codicibus adiectum fuisse, Tenebræ factæ sunt super totam terram deficente sole, quasi solis deliquium eas induxerit tenebras. Atque ita certe tradit epistola quæ nomine Dionysij circumfertur, mihi ἡσθη πύραφθ' uidetur. Verum hanc opinionem longe rejicit Origenes, & scripturam mutatam improbat.

Tota terra
quomo do
accipien
dum
Eclipsin solis
in passione ne
gat Origenes

Hebraice) Græci scribunt ad hunc modum. ἡλι ἡλι λαμαλαβαχθωνι, id est, Heli, heli lamasabachthani. Ac mirum non est si peregrina linguæ uerba deprauatim scribunt, & pronunciant Græci, Latiniq;. Cæterum in sua lingua scribuntur ad hunc modum ~~אֱלֹהֵי אֱלֹהֵי אֱלֹהֵי אֱלֹהֵי אֱלֹהֵי~~ id est, Deus meus, deus meus, cur me deseruisti? Est enim primus uersiculus psalmi uigesimal primi, in quo uertendo Septuaginta cur tria uerba de suo admiscuerint, amota una dictione, mirum est. Sic enim illi reddiderunt: Deus meus, respice in me, quare me deseruisti. At Matthæus ita retulit, ut habetur apud Hebræos. Porro Hebræa distinguenda sunt ad hunc modum אֱלֹהֵי אֱלֹהֵי אֱלֹהֵי אֱלֹהֵי אֱלֹהֵי id est, deus meus. אֱלֹהֵי אֱלֹהֵי אֱלֹהֵי אֱלֹהֵי אֱלֹהֵי id est, ut quid. אֱלֹהֵי אֱלֹהֵי אֱלֹהֵי אֱלֹהֵי אֱלֹהֵי dereliquisti me. Siquidem probabile est Christum uerba psalmi pronuciaste, ut ab ipso psalmographo descripta sunt, alioqui uideri poterat usus Chaldaeorum lingua, qui sabaethani pronunciant, quod Hebræi, Azabthani. Hoc uisum est ascribere, quo, quandoquidem hæc uerba publice recitantur in templis, minus deprauate posthac pronuncientur. Nec est simpliciter apud Græcos κατέλιπες, id est, Reliquisti, sed ἐγκατέλιπες, quod proprie significat in discrimine deferere: ueluti si quis deferat hominem immersum luto, ut ita loquar docendi gratia.

Qua lingua
pronunciauerit
Christus
Deus meus
deus meus

Heliam uocat iste.) φωνῆ, Quod expressius reddidisset, Inclamat, siue inuocat.

Et impleuit aceto.) Hic palam aceti fit mentio. Porro legimus apud Plutarchum in uita M. Antonij, uinū Antonio datum, quo celerius ex uulnere moreretur, quod ea res mortem acceleret. Siquidem similis est penetrandi uis uino: idque indicat obiter & Hieronymus, cum ait hunc edisserens locum, ut eum consopiant: quemadmodum paulo ante notauimus ex Theophylacto.

Accetum matu-
rat mortem
uulneratis

Liberans eum.) σώσαι αὐτὸν, id est, Ad liberandum eum. Nonnulli codices habent σώσει αὐτὸν, liberaturus eum. Interpret legisse uidetur, σώσει.

Clamans uoce magna.) κρῆξας, id est, Cum clamasset: ne quis putet simul & clamasse, & expirasse. Quanquam hoc ipsum mirum, parumque ex communi hominum more, statim à magno clamore emori.

Et multa corpora quæ dormi.) Græci sic distinguunt, ut appareat eos statim mortuo Christo resurrexisset: uerū non egressos e monumentis, nec apparuisse, priusquam resurrexisset Christus. Unde resurrexerunt positum est pro reuixerunt. Atque id satis indicat Hieronymus, scribens in hunc locum: Quomodo Lazarus mortuus resurrexit, sic & multa corpora sanctorum resurrexerunt, ut dominum ostenderent resurgentem. Et tamen cum monumenta aperta sint, non ante resurrexerunt quàm dominus

Resurrexerūt
pro reuixerūt

dominus

dominus resurgeret, ut esset primogenitus ex mortuis. Idem indicat Chrysostomus, cum ait ad Christi morientis uocem excitatos mortuos, qui postea, resurgente Christo, pariter exirent: idque declarat apertius Origenes hunc enarrans locum. Sed hanc sententiam uix recipit Theophylactus, existimans eos qui tum reuixerunt, post de- nouo fuisse mortuos: quemadmodum Lazarus & ceteri quos uel a dormitio uel a apostolis resuscitados legimus, bis mortui sunt. Augustinus epistola 99, putat per an- ticipationem dictum, quod resurrexerint, quae paulo post resurrexerunt.

Erant autem hic mulieres.) Quidam Graeci codices habebat, καὶ γυναῖκες, Et mulieres. Et Graecis non solum habetur A longe, sed Eminus spectantes ἐξ μα- κρόθεν θεωρῶσαι. Ita sane legit & interpretatur Origenes, adducens illud ex Esaias uaticinium, Mulieres uenite ad spectaculum. Non enim est populus habens sapientiam.

Et Ioseph.) Graece est Iose, diuersus ab Ioseph, De quo antea admonui. Licet Ori- genes non uideatur distinguere hunc Ioseph siue Iose, ab eo Ioseph filio Iacob pa- triarchae. Sic enim ait, Et Ioseph mater, secundum nomen patriarchae Iacob supplan- tatoris fratris sui, & Ioseph super quem natum genitrix dicit, Adhuciat mihi domi- nus filium alterum.

Cum autem sero esset factum.) ὀψίας. Cur non potius uespera, quam sero? Quidam homo.) Quidam non est apud Graecos, sed tantum homo.

Ioseph.) Hic Graecus habet Ἰωσήφ, id est, Ioseph.

Discipulus fuerat Iesu.) μαθητὸς ἦν τοῦ Ἰησοῦ, id est, discipulum praebuerat ipsi Iesu. Quo uerbo aliàs usus est transitue μαθητὸς εἰς τὴν βασιλείαν. Et rursum in proxi- mo capite, μαθητὸς εἶπε πάντα τὰ ἔθνη, id est, Docete omnes gentes.

Maria Magdalene.) Mariam iam bis posuit Magdalenam, Hebraica pronuncia- tione, cum caeteras Marias dixerit non Mariam. licet hic uariant Graeci codices.

Altera autem die.) τῆς ἑπομένης, id est, Postero autem die, siue postridie.

Quia seductor ille.) ὁ πλάνος εἶπεν, Planus, id est, impostor. Sic enim uertit Augu- stinus homilia ex quinquaginta, trigesima sexta: Domine, audiuius quia planus il- le, id est, impostor. Porro recte interpres addidit ille, uim exprimens articuli. Caeterum quod aiunt post tres dies, etiam si non negem sic posse reijci, quod non ab Euangeli- sta, sed a Pharisaïs dicitur, tamen licebit & ad hunc intelligi modum, mea quidem sen- tentia, ut post tres dies dictum factum dicatur, quod a tertio die coeptum factum est, per tropum qui synecdoche dicitur. Cur enim uereamur in tertio die recipere tropum, cum in primo necessario recipiamus? Sed hac de re in Marco plusculum dicemus.

Post tres dies resurgam.) ἐγείρομαι, id est, Resurgo, praesentis.

Ne forte.) μήποτε. Quod ita gaudet uertere. Et quidam codices addunt hic νυκ- τος, id est, Noctur.

Habetis custodiam.) ἔχετε κωστωδίας. Incertum est an sit habete modo imperandi, an habetis indicandi. Et custodiam, uocem Latinam Graeci iam usurpabant. Cuius meminit etiam Suidas.

Ite custodite.) ἰσχυρετε, ἀσφαλίσατε, id est, Abite, munite. Nam ἀσφαλίσατε, est rem tutam reddere. Quemadmodum uertit, ἠσφαλίσαντες, id est, Munierunt. Cum & superius uerterit, custodiret.

Cum custodibus.) μετὰ τὴν κωστωδίας, Cum custodia. Quanquam hoc loco custodi- am pro grege ac turba custodum posuit. Apparet autem eiusmodi ferme genus ho- minum fuisse, cuiusmodi sunt Parisijs quadringenti, ad publicam ciuitatis custodi- am designati.

EX CAPITE VIGESIMO OCTAuo.

Esperare autem sabbati.) ὀψὲ δὲ καθέσθαι, id est, Vespere sabbatorum. Et quod aut qui lucescit dicendum erat, non Quae, ut referatur ad uesperum, aut uesper, nisi legas Vespere sabbatorum.

Prima pro- certa

In prima sabbati.) εἰς μίαν καθέσθαι, id est, In unam sabbatorum, ut in- telligas unum diem esse septem. Sentit enim, ni fallor, crepusculum extremi diei praecedentis hebdomadis, lucescens in sequentem diem, qui primus erat succe- dentis sabbati, Nisi forte iuxta sermonis Hebraei proprietatem unum dicitur quod primum

primum est, sicut nos alterum dicimus quod secundum est.

Reuoluit lapidem.) Graeci addunt ἀπὸ τῆς θύρας, id est, Ab ostio.

Super eum.) ἐπάνω αὐτοῦ, id est, Supra eum.

Aspectus eius.) ἰδέα αὐτοῦ, id est, Species eius, siue forma.

Et uestimenta. Et Graeci, & uetusti codices Latini habent Vestimentum, Graeci addunt, album, ut nix.

Custodes.) οἱ τηρούντες, id est, Qui seruabant.

Respondens autem angelus.) ἀπεκρίθης. Abusus est enim eo uerbo, cum illae nihil in- terrogassent, nisi quod ad cogitationes responderet.

Venite & uidete.) Et, non est in Graecis, sed ἄλλοτε ἴδετε, id est, Venite uidete.

Et praecedet.) Et Graeci, & antiqui Latini habent Praecedit praesentis temporis πρὸ ἄλλο.

Ecce Iesus.) Ab hoc loco in nostris codicibus desunt aliquot uerba quae uidentur incuria scribarum ommissa, qui fere labi solent, quoties eadem dictio diuersas claudit orationes, ὡς ἡ ἐποροδόνος ἀπαγγελῆσαι τὸς μαθητῶς αὐτοῦ, id est, Cum autem illent ad re- nunciandum discipulis illius.

Ibi me uidebunt.) Ommissa coniunctio, κακεῖ, id est, Et illic.

Dicite quia discipuli eius.) Hic certe omittenda fuerat Graeca coniunctio, pro- pter pronomen sequens, Nobis dormientibus.

Audium fuerit a praeside.) ἀπὸ τοῦ ἡγεμόνος, id est, Sub praeside, hoc est, si res apud illum iudicem agatur.

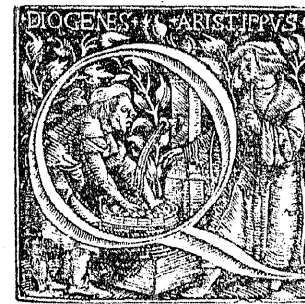
Nos suadebimus ei.) πείθω Graecis tria significat, pareo, siue morem gero, suadeo πείθω suadeo & persuadeo. Sensus igitur postulabat, ut hic diceret Persuadebimus potius quam persuadeo, & suadebimus, siue nos Placabimus eum. persuadeo, & obedio

Et securos uos.) ἀμφοίμυτος, id est, Securos uos reddemus, aut Liberabimus uos o- mni sollicitudine: id enim sonat ἀμφοίμυτος, quod plus est quam reddere ἀκωδύμυτος, id est, Expertes periculo.

Euntes ergo.) Ergo, non inuenio in Graecis codicibus. In nonnullis codicibus non extat pro ergo reperio Autem. Nescio quo casu acciderit, ut nec Origenes, nec Chrysosto- mus, quum in caetera scribant commentarios, in hoc unum caput quicquam adide- rint, nisi forte desierunt apud populum loqui, quod haec ad resurrectionem pertine- ant. Theophylactus tamen enarrat, & Catena aurea crebro citat Chrysostomum in hoc capite quemadmodum in caeteris. Anianus uero praefans in uersionem suam te- statur Chrysostomum in Matthaeum scripsisse λόγος nonaginta unum, quum in edi- tione uulgata non habeamus nisi 89, unde probabile est duas homilias intercidisse. non extat quod Ori- genes & Chry- stomus scri- bant in ulte- rioribus in uer- sione sua te- statur Chry- stomum in Mat- thaeum scrips- sisse λόγος nonaginta unum, quum in edi- tione uulgata non habeamus nisi 89, unde probabile est duas homilias intercidisse. caput

DES. ERASMI ROTERODAMI ANNOTATIO num in Euangelium Matthaei finis.

IN EVANGELIUM MARCI ANNOTATIONES DES. ERASMI ROTERODAMI.

NONIAM comperiebamus opus in modum longe maio- rem opinione succrescere, Nam haec simul & scribebantur a nobis, & typis excudebantur, uisum est idem compendij, quod Marcus in contrahendo Matthaei euangelio praesti- tit, in nostris prestare annotamentis: quo simul & lectoris, & nostro tedio alioqui intolerabili medeamur, & intra sui temporis stadium operis cursus expleatur. Pauculos enim menses ad huc laborē ab illustrissimi Burgundionū principis Carolus rex Caroli obsequijs, in cuius famulitium nuper asciti fuimus, catholicus usurpauimus uerius quā impetrauimus, idque testor Iesum, nō sine graui rei familiaris iactura. Quamquam ea sane me leuiter comouet. Res pecu- niaria

niaria uel sarciri potest, uel negligi. Caterum ut est boni uiri non deesse suo officio, ita probi ac uerecundi est hominis, non committere, ut cuiquam uideatur oblitus officij. Memini quantum debeam maximo illi Philippo Maximiliani filio, non solum ut principi, addam, non solum ut optimo principi, uerum etiam ut de me magnificenti merito. Quicquid autem debebam patriae, quicquid principi, quicquid optimo principi, quicquid benemerito, id totum est mihi refundendum in Carolum, quandoquidem illum, sic fati uisum est, cernere licuit uerius quam frui. Iam nominis proprii citius queam obliuisci, quam benignissimi illius Mecenatis mei, Gulielmi Vuarani episcopi Cantuariensis, qui sic meritis est de probis ac literatis uiris, ut ab omnibus probitatis ac literarum cultoribus certatim debeat celebrari. Porro me tantis profectus est officijs, tanta obruit benignitate, ut omnia posthabenda sint, quoties officij ratio iubet huius obsequi uoluntati. Proinde cum utriusque debeamus patriae, nam in altera geniti, in alteram cooptati sumus: cum utriusque debeamus principi, quorum alteri iam plurimis ac maximis beneficijs sumus astricti, ab altero humanissime inuitamur, ad ea quae nec promeremur, nec postulamus, atque hoc ipso nomine plus debemus: non fuit mihi integrum opus hoc longius producere maturum utriusque redditum pollicito. Rem tamen ita moderati sumus ut non nihil adiecerimus morae, non nihil item contraxerimus operis modum. Quanquam id quoque haecenus ut uerborum magis quam rerum esset parsimonia, quo simul & operi & officio qua licuit, satisfaceremus. Porro mihi sane spes est fore pariter, ut & breuitas, quae nobis fuit necessaria, lectori quoque commoda sit, & grata. Quis enim tam patientis est stomachi, ut in his rerum minutijs citra fastidium diu uersari possit? Quanquam quantula queso huius molestiae portio redit ad lectorem? At nos dum inter tot Graecos, Latinos, Hebraeos codices sursum ac deorsum discurremus, uelut aciculam, quod aiunt, in aercuo quereutes: dum excutimus, quid ille uerterit, quid alius legerit, quid ibi sit deprauatum, quid hic interpretetur, quid ille correxerit, quid ipsi signauerimus, ubi Latini codices cum Graecis, Hebraei cum utriusque dissentiant, aut etiam consentiant: denique quae sit eiusdem linguae codicum inter se uel pugna uel concordia: dum, inquam, inter has spinas distringimur ac torquemur, non unam aut alteram horam, sed menses ferme sex, cogita, queso, lector optime, quantum tædij utilitatis publicae gratia deuoremus. Neque uero pigebit, si posthac per ocium continget alia conquirere, quae possint opus hoc uel locupletius reddere, uel emendatius, illa quoque in communem usum adijcere: plusculum autem praesidij nobis suppetebat in Matthæo ex ueterum commentarijs, ut in quem complures scripserunt, Origenes, Chrysostomus, Hieronymus. In hunc nihil habemus, quod equidem sciam, uetustum. Nam Theophylactus neotericus est: & ij commentarij, qui Hieronymi titulo circunferuntur, ut non sint usquequaque reiiciendi, tamen non magis sapiunt Hieronymum, quam sorba ficum. Ceterum quo pauciores in hunc scripserint, illud opinor in causa fuisse, quod explicato Matthæo, & hunc explicatum esse putaret. Iam illud te nolim lateat lector, quod haecenus praefati sumus in Marcum, ad primam huius operis aeditionem pertinere, cum haec sit aeditio quinta, qua decreuimus esse contenti: non quod ullum sit opus, cui non possit adijci, quod ue non possit reddi melius: sed quod uideam Sycophantis nunc ubique regnantibus dandum esse locum, & existimem in tam humili, tamque inamœno argumento diligentiam immodicam merito reprehendendam esse.

Initium euangelij.) Et hic Hebraeorum more exorsus est ab ipso operis titulo, quemadmodum Matthæus, cuius epitomen scripsit Marcus autore Augustino.

In Esaiâ propheta.) In Graecorum exemplaribus, quae quidem ego uiderim, Esaiâ nomen non exprimitur, sed tantum, *ὁ πρὸς φημισ*, id est, In prophetis. Verum id apparet mutatum data opera à doctis, qui deprehenderant hoc testimonium è duobus prophetis esse conflatum: quemadmodum indicat Hieronymus in libro De optimo genere interpretandi. Siquidem prior pars, nempe illa, Ego mitto angelum meum ante faciem tuam, qui praeparabit uiam tuam ante te, est apud Malachiam cap. tertio. Quo sane loco illud obiter annotandum, Hieronymum in eo, quod modo citauimus opere, memoria lapsus uideri posse, cum ait, hoc testimonium haberi in fine Malachiae

chia. Nam cum totum huius prophetae uaticinium quatuor capitibus absolueretur, & hic locus sit in ipsa statim fronte tertij capituli, in medio uerius est, quam in fine. Verum suspicor quae res imposuerit Hieronymianae memoriae, nimirum quod in extremo calce habeatur non dissimile uaticinium, quod & ipsum de Ioanne interpretantur: Ecce ego mittam uobis Heliam prophetam antequam ueniet dies domini. Neque enim mihi satisfacit excusatio cuiusdam, qui putat in fine dictum esse, quod sit paulo infra medium. Sunt qui indicent in bibliotheca Vaticana haberi codicem Graecum maiusculis descriptum, qui consentiat cum latina aeditione. Quid mirum si consentiat ad Latinorum exemplaria castigatus? Quanquam arbitror hanc germanam esse lectionem. Duriusculum est quod adfert Beda Augustinum, nisi fallor, sequutus, fieri potuisse ut Marco scribenti aliud nomen pro alio occurrerit, quod tamen admonitus non putarit corrigendum, eo quod arbitraretur non temere permisisse spiritum sanctum, ut nomen pro nomine tum occurrerit scribentis animo. Frigidior est & illa solutio, quoniam propheta licet diuersis modis eadem praedixerit eodem spiritu, omnium omnia esse communia. Quod si recipimus, non refert quo titulo citetur aliquid è sacris uoluminibus. Certum est hic altera uaticinij partem esse apud Esaiam. Sed hoc quaeri poterat, quare geminum adducens uaticinium, unum tantum prophetam nominet. Quod ad sensum attinet, unum reuera uaticinium est. Sed apud Matthæum 4. quem sequitur Marcus, solus Esaias nominatur, & huius tantum uerba citantur: Marcus Esaiâ uaticinio praetextuit uaticinium Malachiae, contentus nominare prophetam celeberrimi nominis. Caterum quanquam sententiae summa consentit, uerba tamen Euangelistae non nihil dissident tum à Septuaginta, tum ab Hebraica ueritate. Siquidem Hebraeae sic reddidit Hieronymus: Ecce ego mitto angelum meum, & praeparabit uiam ante faciem meam, consentientibus per omnia Septuaginta, nisi quod Mitto, uerterunt in futurum, mittam, in quo Marcus concordat cum Hebraeis. Caterum addidit, Tuam, cum tantum sit uiam. Et rursum quod illic est, Ante faciem meam, hic refert ante faciem tuam, mutata persona loquentis. Nam apud prophetam haec uerba uidentur esse Christi de se loquentis, etiam si mox mutata persona, de se tanquam de alio loquatur: Et statim ueniet ad templum dominator. Contra apud Euangelistam haec uerba patris sunt loquentis ad filium, Qui praeparabit uiam tuam ante te. Iam posterior pars, Vox clamantis in deserto, parate uiam domini &c. est apud Esa. cap. 40. Hebraeae sic uertit Hieronymus, Vox clamantis in deserto, parate uiam domini, rectas facite semitas dei nostri, In nullo dissentientibus Septuaginta ab Hebraeis. Dissentiunt & hic non nihil Euangelistae, sed in uerbis duntaxat. Nam quod ceteri dixerunt, Rectas facite semitas eius, Ioannes dixit: Dirigite uiam domini. Deinde quod habet Hebraeae ueritas, & Septuaginta transtulerunt: Rectas facite semitas dei nostri, Matthæus, Marcus, & Lucas posuerunt semitas eius: quod Euangelistae, cum Hebraeae scirent, non indigerent translatione Septuaginta: deinde cum ab Hebraeis non anxie deciperent, quod scriptum esset, sed quod memoria suggererat, describerent, uerbis nonnunquam dissident, in sententia concordant, id quod pluribus in locis admonuit diuus Hieronymus. Iam illud, quando notum est ihs quoque qui graece nesciunt, angelum significare nunciu, non arbitror admonendum. Fortassis hic melius uertisset, Nunciu. Deinde non dixit simpliciter, Angelu, sed addito articulo, *τὸν ἀγγελου*, ut certum aliquem angelum, siue nunciu intelligas designarit: cum omnes alioqui prophetae nunciij fuerint uenturi Christi. At hic unicus ille, & eximius fuit nuncius, qui non solum praenunciaret aduentum domini, procul aduentantis, sed qui praecurrens ipse praepararet uiam iam aduenientis. Praeterea quod ait, Ante faciem tuam.) Non est Graecis *ἐμπροσθεν*, aut *ὀπίσθου*, Quod aliquoties ita uertit, hoc est, coram te, & in conspectu tuo, sed *πρὸς πρόσωπον*, ut intelligas hunc nuncium praecedere, & hoc discutiente obstacula uiae, iam uideri & apparere faciem aduenientis domini. Mox autem,

Qui praeparabit uiam tuam ante te.) Graece est, *ἐμπροσθεν σου*, Quasi dicas à fronte tua: ut intelligas Christum qui nunciabatur iam adesse. Aliter enim dicitur, Ante Ciceronem dixit hoc Cato, id est, priusquam Cicerone diceret.

Philippus
Maximilianus
filius

Molestia ac
tædium huius
operis

Commentarij in
Marcum falso
inscripti Hieronymo

Hieronymus
memoria
lapsus

Dissidentia
Euangelistae
in uerbis

Angelus nuncius

Ante faciem

Distinctio Fuit in deserto.) Quidam offensi hyperbato, sic legunt, Ioannes baptizans in deserto, fuit initium euangelij. Non absurde tamen, ut mihi quidem uidetur, hæc uerba, Initium euangelij Iesu Christi, &c. tituli loco erunt, qui mos est prophetis, & Herodoto quoq; atq; in totum illi genti. Porro quod Valla mauult extitit, pro fuit, & arguatur nescio quid, de

Fuit Ioannes baptizans,) haud multum ad rem theologiam pertinet. Erat enim idioma sermonis Hebræi, quod tamen reperies & apud Atticos. Erat baptizans, id est, baptizabat. *ἐτύχων βαπτίζου.*

Baptizans.) Articulum non addidit Græcus, unde perinde ualere potest, ac si dicas, Cœpit baptizare, *ἔρχο βαπτίζου,* factus est baptizans, siue cœpit baptizare.

Ordo Fuit in deserto.) Apud Græcos alius est uerborum ordo, Fuit Ioannes baptizans in deserto. Ac rectius, Erat, quam fuit.

In remissionem peccatorum.) In, hic præparationem significat nō effectum. Nam Ioannis baptismus, præparabat ad Christi baptismum, quo remittebantur peccata. Fortassis & illud annotandum, quod apostoli iubentur prius docere, postea baptizare. Ioannes prius baptizare dicitur, deinde prædicare baptismum. Iudæus per ceremonias ducitur ad cognitionem, Christianus prius discit; nisi mauis intelligere de baptismo Christi, quem post suum baptismum prædicabat Ioannes. Sequitur enim: Ego quidem baptizauit uos in aqua, ille uero baptizabit uos &c. Hinc apparet quod baptizatis ab ipso prædicarit Christi baptismum mox sequuturum, ne ipsius baptismum considerent.

Iudæa regio.) *ἡ ἰουδαία χώρα,* id est, Iudæa regio, ut cohæreant duo nomina substantiua.

Distinctio Et Hierosolymitæ uniuersi.) Græci secus distinguunt. *καὶ οἱ ἰεροσολυμίται καὶ ἑβραῖοι πάντες,* id est, Et Hierosolymitæ & baptizabantur omnes. Nec enim ueniebāt omnes Hierosolymitæ, sed ex omni Iudæa & Hierosolyma qui uenerāt baptizabantur. Nam omnem Iudæam, dixit pro eo quod erat, ex omnibus Iudæa partibus. Nec est, In Iordanis flumine, sed in Iordane fluuio, siue fluuio Iordane. Addidit autem flumine, quod uox Iordanis esset plerisq; ignota.

Et erat.) *ἦν δέ,* id est, Erat autem.

Vestitus.) *ἔνδεδυμένῳ,* id est, Indutus.

Pilis camelorum.) Cameli est Græcis, & item in atreo codice, Item in Cnostonensi, Quanquam hoc nihil ad sensum. Camelus enim hic speciem notat animantis, non unum aliquod eius generis. Suffragabantur aureo codici uolumina diuini Donatiani. Speciem animantis expressit, ut ostenderet uestis asperitatem, iuxta domini testimonium, Qui mollibus uestiuntur in domibus regum sunt. Pictores onerant Ioannem exuuiō cameli, quemadmodū Græci uestiunt Herculem exuuiō leonis. Imò uestis erat cōtexta nō e lana Britannica, aut Serum uelleribus, aut lino Hollandico, sed e pilis camelorum. Asperitatem augebat zona pellicea premens ilia.

Et zona pellicea.) *καὶ ζώνην δερματίνην,* Ablatiuus est nobis, non nominatiuus, & refertur ad participium, uestitus, sicut & ablatiuus, pilis. Et lumbos suos dicendum erat, non eius.

Mel syluestre edebat.) *ἐδίωγ,* id est, Edens, ut pertineat ad uerbū quod præcessit, erat. Quanquam hoc recte uariauit, nisi quod aptius erat, Vescabatur, quam edebat, aut certe uicitabat, siue esitabat, cum de genere cibi loqueretur.

Venit.) *ἔρχεται* Venit, Græce uel præsentis est temporis, uel futuri. In Donatiani libro habebatur ueniet. Et notandus est articulus *δὲ ἰσχυρότερος,* id est, Ille qui me fortior, & potentior est.

Non sum dignus.) *ὅτι ἐμὲ ἰκανός,* id est, Non sum idoneus, aut sufficiens, ut uulgo loquuntur.

Et calciamentorum eius.) Eius addidit Hebræorum more, Latinis non est phasita loqui.

Ego baptizauit.) *ἐγὼ μὲν.* Non in tempore omisit Quidam coniunctionem, quæ hanc partem opponit spiritui,

Spiritu

Spiritu sancto.) In spiritu sancto est Græcis, tamen præpositionem recte omisit interpres. Quidam codex Græcus hoc quoq; loco addebat, Et igni, *καὶ πυρὶ,* ex Mattheo sicuti conijcio, quanquam Theophylactus non addit.

Ascendens uidit.) Sermo græcus anceps est, utrum Ioannes uiderit an Christus.

Vidit celos apertos.) *ἰδὲ τοὺς οὐρανούς τε ανοιχτοὺς,* id est, Vidit scindi, siue diffindi celos. Nam participium est passiuum præsentis temporis, quod non per scissos, ut Laurentio uisum est, sed per uerbum, erat transferendum. Elegantius autem uertisset, Diduci celos, siue findi.

Et spiritum sanctum.) Sanctum non additur, nec in Græcis, nec in antiquissimis Latinis codicibus, nec in aureo codice, ne in Constantiensi quidē. Porro articulus additus indicat intelligendum de spiritu sancto, de quo paulo ante meminit. Similiter paulo post, Et statim spiritus expulit eum, ut de eodem accipias spiritum.

Descendentem & manentem.) Et manentem non additur in Græcis, uidetur ascriptum ex euangelio Ioannis. Ex sermone Græco non potest aliud intelligi, quam spiritus descendens, à Christo uisus fuisse, cum res magis postulet, ut intelligatur à Ioanne, cæterisq; uisus descendere. Deinde si Christum accipimus uidisse, dicendum erat *ἐφ' αὐτόν,* id est, super se, nō *ἐπ' αὐτόν,* id est, Super eum. Neq; uideo tamen quo pacto queat res explicari, nisi dixerimus *ἀναβαίνων* rectum casum positum loco paterni *ἀναβαίνοντος,* id est, quum ascenderet ex aqua Iesus, uidit &c. Nisi accipiamus Ioannem unā cum Iesu descendisse in flumen ad tingendum eum, atq; ita legamus, Ioannes ascendens ab aqua, uidit &c.

Dilectus.) *ὁ ἀγαπητός.* Articulus nō caret emphasi, quasi dicas ille dilectus. Idem additur filio *ὁ υἱός.* multi filij, multi dilecti, at hic ille eximius & unice dilectus. Deinde nomen hic est, non participium Dilectus, quod uertere solet charissimus.

Complacui.) *ἠδοκίμα,* quasi dicas, bonam habeo opinionem, siue bene complacui est mihi.

Expulit.) *ἐκβάλλει,* id est, Emittit præsentis temporis. Quāquam *ἐκβάλλει* aliquando est eijcere, siue extrudere. Significat autem impetum spiritus rapientis hominem quocumq; uelit. Theophylactus & Chrysof. in Catena citatus admonent significari, non esse committendum ut homo semet cōijciat in periculum tentationis, sed si deo uolente incidat, fortiter agendum.

Et erat in deserto.) Quidam codex Græcus tantum habebat, Et erat ibi. Alter præterea addit, In deserto. Quorsum autem attinebat repetere desertum, cum mox præcessisset.

Quadraginta diebus.) In Græcis non additur, & quadraginta noctibus.

Quoniam impletum.) *ὅτι* Hoc loco fuerat omittendum interpreti.

Appropinquabit.) *ἤγγικεν.* Et appropinquauit, siue appropinquat, ut in huiusmodi uerbis Græci nonnunquam utuntur præteritis loco præsentium, ut non semel iam admonuimus.

Pœnitementi.) *μετανοήσατε,* id est, Pœniteat uos, quod cōsueuit uertere, Pœnitentiā agite, ~~καὶ ἰσχυροτέρου ἐσθίοντος~~.

Et credite euangelio.) *ἰνα ἀκούσῃτε τὸ εὐαγγέλιον,* id est, In euangelio, tamen id ex proprietate est sermonis Hebræi. Theophylactus putat hic abrogatā legis obseruationē, quum ait, credite Euangelio, quasi dicat, Cessent umbræ, lex adest. Ad id facit quod præcessit, tempus impletum est, proinde non omnino idem docuit Christus initio quod Ioannes.

Et præteriens.) *πορεύων δὲ πρὸς τὸ θάλασσαν,* id est, ambulans autem ad mare, siue iuxta mare. Quanquam alius codex habebat, *καὶ πρὸς θάλασσαν πρὸς τὸ θάλασσαν,* id est, Præteriens iuxta mare. Porro lacum mare uocat.

Fratrem eius.) Pro eius Græce est, Simonis. Quidam utrunq; repetunt *ἀντὶ τοῦ σίμωνος,* id est, Ipsius Simonis, siue eius nempe Simonis, quod opinor additū à quopiam qui uoluerit effugere *ἀμυβηλογίαν,* ne intelligeremus fratrem ipsius Christi. Nec est hoc loco Retia, ut paulo post *δίκτυα,* sed *ἀμυβηλαστρα,* id est, genus retis, cuius meminit Iulius Pollux.

Et manentem aliunde additum

Complacui ἠδοκίμα

Pœnitentiā barbara uox Lex quando abrogata

Compo

Componentes retia.) *καταρπιζοντας*, id est, Sarcientes, siue reconcinantes.
 Secuti sunt eum.) *απηλθον οπισω αυτου*, id est, Abierunt post eum, ut uerbum uerbo reddatur. Quod & aliàs uerti poterat, *επαγε οπισω μου*, sequere me. Theophylactus putat hic narrari secundam uocationē, eò quod narratio Lucæ 5. dissonet à narratione Matthæi & Marci. Cæterum quod addit Petrum & Andream fuisse discipulos Ioannis Baptiste, qui permoti illius de Christo testimonio Christum sequi cœperint, sed Ioanne coniecto in carcerem redierint ad pristinum quæstum, unde de nouo uocati protinus sequuti sint, quoniam nulla scripturæ autoritate nititur, pro coniectura humana habendum censeo.

Quasi pro tan quam ineleganter ut. Porro de potestate *εξουσια* diximus in Matthæo.

Quid nobis & tibi.) *εα τι ημιν και τι σοι*, id est, Sine quid nobis & tibi? Quanquam *εα sine*, *εα* rectius accipitur, ut sit aduerbium Græcis, nobis interiectio exclamantis: & *Laucia* tunc uertisset, Quid rei nobis tecum est? Aut, quod pollet idem, Quid tibi nobiscum est rei?

In spiritu immundo.) Quid hac forma loquendi durius Latinis simul & Græcis auribus? Dicit poterat, Obnoxius immundo spiritui.

Redundat, ante tempus in codice aureo, ne in Constantiensi quidem. Videtur huc adiectum è Matthæi cap. 8.

Scio quod sis.) *οιδα οτι συ εις εσ*, id est, Scio te qui sis, & sic habent antiqui nostri codices, qui sis, non quod sis, siue Noui te quis es, ut magis ad uerbum exprimam.

Sanctus dei Sanctus dei.) *ο αγιος του θεου*. Nec hic articulus ociose additur, ut aliàs sæpius indicatum est. Nec enim est simpliciter sanctus, sed *ο αγιος*, ut certum & insignem intelligamus, Videlicet illum unum uere sanctum, & omnis humanæ sanctimonie fontem. Proinde dilucidius erat, Noui te qui sis, nempe sanctus ille dei.

Et comminatus est.) *καὶ ἐπειτιμησεν*, id est, Et increpauit.
 De homine.) Græcis est *εξ αυτου*, id est, Ex eo.

Tempus pro tempore Et discerpens eum & exclamans.) Vtrumque participium Græcis præteriti temporis est; *απαρταξαν κρωσαν*, quasi dicas Discerpto illo, & clamore emisso.

Quid nam est hoc.) *τι οτι οου*, Particulam nam, addidit interpres de suo, cum aliàs negligat exprimere, nimirum ad hunc modum paria faciens. Et rursum:

Quæ nam doctrina.) *τις η διδασχια*, Quæ doctrina, de suo addidit, nam.

Quia in potestate spiritibus imperat.) Quia in potestate & spiritibus, habetur tū in Græcis, tū in antiquis Latinis, ut cōiunctio addat epitasin. Cæterū Græci codices locum bifariam distinguunt. Nonnulli sic legunt, Quæ est hæc doctrina, quoniam secundum potestatem, ut subaudias, est. Alij coniungunt hæc cum his quæ mox sequuntur, quæ est doctrina hæc, quoniam cum autoritate spiritibus quoque immūdis imperat.

Et processit.) *καὶ εβληθη*, Et exiuit, siue emanauit.

Rumor pro fama, non recte Rumor eius.) *η φηση αυτου*, id est, Fama eius, quod alicubi uertit opinio. Cæterum ut famam hominis dicimus, ita non dicimus rumorem hominis in eodem sensu. Rumor enim magis ad rem refertur, ut rumor belli, Fama generale nomen est.

Regionem.) *πρωιχωρον*, id est, Totam undique regionem Galilææ finitimam, ut intelligamus & ultra Galilææ fines famam Iesu progressam.

Recumbo, accumbo, decumbo Recumbebat.) *κατεκλιτο*, id est, Decumbebat, ut & antiqui codices habent, cumque his aureus ille, atque etiam Constantiensis. Recumbit enim quiescens & supinus. Accumbit in conuiuio. Decumbit agrotus lecto affixus.

Apprehensa manu eius.) *καταλαβας*, quod toties uertit, tenuit, ueluti de Iesu capto. Tenuerunt eum, ubi tempestiuus erat comprehenderunt, Et cur non potius reliquit quam dimisit, *αφηκεν*; nisi forte febris dicto uale discessit.

Omnis ciuitas.) *η πόλις ολη*, id est, Ciuitas tota, ne plures ciuitates intelligas.

Qui uexabantur.) *κακως εχουτας*, id est, Male habentes, siue Male affectos.

Languor morbus ferè uertit. Varijs languoribus.) *ποικιλης νόσους*, id est, varijs morbis; quod tamen ita perpetuo

Quoniam

Quoniam sciebant eum.) Græce sic est, *οτι ηδιδσαν αυτον χριστον ειναι*, id est, Quod nouerant ipsum Christum esse. Nam hæc duo uerba adduntur in nonnullis Græcis exemplaribus, uelut in Theophylacto, In nostris tantum est, Quoniam sciebant eum. Græcus tamen sermo ambiguus est, non passus est eos hoc proloqui quod agnoscerent Iesum: siue non passus est eos omnino loqui, propterea quod agnoscerent Christum esse Messiam, ne id ante tempus effutirent. In priore sensu magis conueniebat, ipsum, quam eum.

Et diluculo ualde.) *καὶ πρωι γινυχου λιαυ*, id est, Et mane, multa adhuc nocte. Nam id sonat *γινυχου*, cum adhuc aliquantum est noctis.

Dixerunt.) *λεγουσι*, id est, Dicunt. Et mox, Quia omnis, *οτι* coniunctio fuerat omitterenda.

In proximos.) *εις τις εχουνας*, id est, Adhærentes, siue contiguos.

Vicos & ciuitates.) Græcis est dictio composita *κωμοπολις*, quod quidam interpretantur municipia. Oppidula rusticana significat, quæ uel uici, uel oppida uideri possint. Siquidem ex uico & oppido Græca uox composita est.

κωμοπολις
Rusticamum
oppidulum

Vt ibi prædicet.) Græce est *ινα και εκει*, Vt & ibi. Consentientibus & antiquis exemplaribus nostris. Et in hoc, apertius erat, Ad hoc, siue hac gratia, *εις οου*.

Et in omni Galilæa.) Et non est Græcis, sed in Synagogis illorum per totam Galilæam.

Si uis.) Hoc loco interpres recte omisit *οτι*, quod cum alicubi faciat, mirandum, cur non idem perpetuo faciat, quoties sermonis exigit ratio.

Volo, mundare.) Mundare hic passiuum est, imperandi modo, *θελω, καθελεσθαι*, quemadmodum est in Matthæo.

Et comminatus est.) *καὶ εμβρυμυσεν αυτου*, *δυθεως εβλεπον*, id est, Comminatus ei statim eiecit, hoc est acriter interminatus, necubi proferret. Et eiecit dixit pro ablegauit, siue quod celeriter, siue quod inuitum.

Vide nemini.) *ορα μη οει*, id est, Vide ne cui.

Ostende te.) *εαυτον δεξου*, id est, Te ipsum ostende. Quanquam interpres huiusmodi composita pronomina plerumque uertit per simplicia. Et quod in nostris codicibus legitur Principi sacerdotum, apud Græcos est *οι ιερεις*, nisi forte id efficit articulus, ut de summo sacerdote dictum accipiatur.

Cœpit prædicare.) Græci addunt *πολλα*, id est, Multum siue multa.

Diffamare.) *σπονημειζου* Græce non sonat in malam partem. Verti poterat Spargere seu diuulgare.

Diffamare
pro diuulgare

Ita ut non posset iam.) Ex Græcis uerbis apparet de mundato dictum. Proinde ne quid hic hæreret lector, pro *αυτον* subieciimus Iesus, hoc est nomen pro pronomine. Ne quis hoc ut temere factum statim corrigat.

In desertis locis esse.) Erat, Græce est, non esse, *ω*.
 Et conueniebant.) *καὶ ηρχοντο*, id est, Et ueniebant.

EX CAPITE SECVNDO.

Ost dies.) *δι ημερων*, id est, Per dies. Nec addendum est octo, quod in quibusdam habetur codicibus Latinis. Certe in Paulino habebatur, Post dies, in Corsendocensi recenti manu additum erat octo. Sed lucidius erat Diebus aliquot, siue post dies aliquot. Nam post dies Latine nihil significat.

Post dies, nec
addendum
octo

Et conuenerunt.) *καὶ δυθεως συνηχθησαν*, id est, Confestim conuenerunt, siue collecti sunt.

Nec ad ianuam.) Græca sic habent, *οσα μικρα χωρημ μη δε τα πους τω θυραν*, id est, Ita ut iam non caperent, ne ea quidem quæ erant iuxta ianuam, ut intelligas domum adeo fuisse refertam, ut ne uestibulum quidem & partes ostio uicine caperent turbam. Aureus codex habebat, non caperet, itidem Constantiensis, denique meus uetustæ typographiæ: ut caperet uerbum, pertineat ad domum, sitque gemina negatio, nec domus capiebat, nec loca uicina ianuæ, hoc est uestibulum.

Et uenerunt.) *καὶ ερχονται*, id est, Veniunt.

ἀπεσείλασαν τὴν σέβην, id est, Detexerunt tectum. Est enim Detegulare πῶς νομασία, quasi dicas, detegularerunt tegulas.

Et patefacientes.) καὶ ἐξέσφαινον, id est, Cum effodissent, ut intelligamus etiam superne perfodi tecta.

Submiserunt.) χαλάσας, id est, demittunt, proprie funibus, quemadmodum demittitur ancora, aut saxum ē sublimi.

In quo paralyticus iacebat.) κατέκειτο, id est, Decumbebat, quod paulo ante deprauiatum erat recumbebat.

Quid hic sic loquitur, blasphemat.) Græce est blasphemias, βλασφημίας, loquitur blasphemias.

Nisi solus deus.) εἰ μὴ εἷς ὁ θεός, id est, Nisi unus, qui est deus.

Dimittuntur.) ἀφίονται, id est, Remittuntur, siue remissa sunt. Nam uidetur esse præteritum Atticū pro ἀφένται. Thema actiui est ἀφίωκα, passiui ἀφείοντο. Ita tradit Herodianus, Fortassis interpres legit ἀφίονται per o micron, ut deducatur à uerbo ἴω unde ἴμι. Ut nos superiore editio e poneremus remittantur, in causa fuit quidam insigniter Græce doctus, ad hæc non mediocri uir autoritate, qui consultus super hoc loco, iussit ut suo periculo uerterem remittantur. Obsequutus sum, & falsus: Id quum mihi non semel acciderit, tamen audio pertinax, & nulli cedens.

Ut mirarentur.) Plus dixit Græcus sermo ὡσεὶ θίσειαδι, id est, Ut essent attoniti, & uelut extra se. Nam ab hoc uerbo dicta ecstasis, quæ est raptus mentis.

Honorificarent.) δὲξάσειν, id est, Glorificarent.

Leui Alphæi.) τὸν τῷ ἀλφάει, id est, Alphæi filium.

Ad Teloneum.) Græcam uocem reliquit, τελώνιον, quæ mensa est aut locus publicanorum, ubi colligunt uectigal, quod Græce τέλη dicitur.

Videntes quia manducaret.) ἰδόντες αὐτὸν ἐδίοντα, id est, Cum uidissent eum edentem. Mirum quur hic placuerit solocismus, quum Græcus sermo non præberet occasionem.

Quare.) τί ὄτι, Quid quod, id est, Quid est quod.

Magister uester.) Laurentius negat hæc addita in exemplaribus quibus est usus. In nonnullis tamen addita comperi, Tamen si Theophylactus non addit. In Constantiensi fuit erasum.

Non necesse habent.) οὐ χρείαν ἔχουσι, id est, Non opus habent.

Sani.) ἰσχύοντες, id est, Valentes, siue qui ualent.

Vocare iustos.) Græci addunt εἰς μετανοίαν, id est, Ad poenitentiam. Quanquam id suspicor adiectum à quopiam. Nam nec in antiquissimis codicibus nostris reperitur, nec in Constantiensi, nec in meo uetustæ typographiæ, etiam si apud Theophylactum additum est.

Et pharisæi.) Quidam Græcus codex habebat καὶ οἱ τῶν φαρισαίων, id est, Et pharisæorum, ut subaudias discipuli, quemadmodum est item paulopost: nisi mauis, si qui sunt ex Pharisæis, hoc est ē factione Pharisæica.

Nunquid possunt.) μὴ δύνανται, id est, Num possunt.

Filij nuptiarum.) Græca nō nihil dissonant, οἱ υἱοὶ τοῦ νυμφῶνος, ἢ ὁ ὄνυμφός μετ' αὐτῶν ἐδιν, νυμφῶνος, id est, Filij thalami nuptialis, in quo sponsus cū eis est, ieiunare. Νυμφῶνος enim nuptiale cubiculum significat, interprete Suida. Deinde continenter ipse sibi respondet, ὅταν χρόνον μετ' αὐτῶν ἔχουσι τὸν νυμφῶνον, ὁ δὲ αὐτῶν νυμφῶνος, id est, Quanto tempore secum habent sponsum, non possunt ieiunare.

Assumentum.) ἐπιβλημα, quod ante uerterat commissuram, ut Matthæi nono, & Lucae quinto, ad uerbum sonat immisuram. Dilucide tamen uertit interpres.

Panni rudis.) ἄρακος ἀγνάφου, id est, Panni nondum à fullone curati. Nam hunc rudem uocat interpres. Siquidem γναφεύς, fullonem significat.

Auferet supplementum nouū.) Græcus addidit, eius, ut subaudias uestis. Quod hic uertit supplementum, aliàs uerterat plenitudinem, πληρωμα. ut Matthæi nono. Sic autem uocat eam panni particulam, qua uestis lacera sarcitur & expletur. Multa prudens prætereo, quod de his iam dictum sit in Matthæo.

Vinum nouum in utres nouos.) Græcis non est eadem πῶς νομασία, cum illis habeatur νεοὶ & καινός, quorum prius illud aptius dicitur de his quæ sentiunt ætatem.

Cœperunt progredi.) ἤρξαντο οἱ μαθηταὶ αὐτοῦ ὁδοῦ ποιεῖν, id est, Cœperunt discipuli eius iter facere. Nā quod Græcus habet sermo, ἤρξαντο, id est, cœperunt, hoc interpres retulit ad personam: ueluti cum dicitur, ἀρχιδι λέγειν, non qui initium dicendi facit, cum ante tacuisset, sed qui primus & ante alios incipit uerba facere, & ob id uertit progredi. Nimirum offensus absurditate sermonis, quod cum paulo ante dictum esset, Iesum iter fecisse per segetes, nunc idem subijciat de discipulis, quod cœpissent iter ingredi. Verum hic nec initium itineris significatur, nec ordo ingredientium, sed uellendi initium. Iam enim inter eundem cœperunt uellere spicas.

Et uellere spicas.) τίλλοντες, id est, Vellentes, siue uellendo.

Ecce quid faciunt discipuli tui sabbatis.) Ut paulo superius non addebatur magister uester, ita hic non additur apud Græcos, Discipuli tui. Quorsum enim attinebat eos nominare, cum digito illos ostenderent, ecce?

Sub Abiathar principe sacerdotum.) Diuus Hieronymus in libello De optimo genere interpretandi, indicat nomen Abiathar pro Achimelech esse positum, propterea quod libro Regum 1. cap. 22. ubi refertur huiusce rei historia, nulla mentio fiat Abiathar, sed duntaxat Achimelech, siue id acciderit uitio scriptorum, siue quod eiusdem hominis uocabulum sit Abiathar & Achimelech. Nam Lyranus putat hunc Abiathar, fuisse filiū Achimelech, qui sub patre functus sit officio paterno, & eo caso iussu Saulis, comes fuerit fugæ Davidicæ. Hieronymus ut necit nodū, ita non explicat. Theophylactus aperit aliam rimam, ut accipiamus alium fuisse Achimelech, qui in lib. regū tantū sacerdos sit dictus ἱερὴς, quum hic Abiathar dicatur ἀρχιερεὺς. Mirum quum Latini codices cōstanter habeant Achimelech, quur in Græcis Euuangelijis semper habeatur Achimelech, nisi quod Suidas in dictione ἀσχηγέλον admonet eundem utroq; nomine signari.

Nisi solis.) Solis non additur apud Græcos, nec erat in codice Constantiensi.

Et dedit eis.) Græci addunt, καὶ τοῖς σὺν αὐτοῖς ἔσσι. Pro eis melius uertisset, Qui secum erant. Et dederit his quoq; qui secum erant.

EX CAPITE TERTIO.

Benefacere.) ἀγαθοποιῆσαι, an male, κακοποιῆσαι, quod non sonat simpliciter facere rem malam aut bonam, sed mala re aut bona afficere quempiam, quasi dicas, Vtrum prodesse fas est sabbatis an lædere?

Aut perdere, ἢ ἀρκετάναι, id est, An occidere.

Et circūspiciens.) περιεβλεψάμενος, id est, Cū circūspexisset. Nec est, Cōtristatus, sed συμπυθόμενος, id est, Condolens seu uerius condolefcens.

Et restituta est manus illius.) Græce est, καὶ ἀπεκατεστάθη ἡ χεὶρ αὐτοῦ ὡς ἡ ἄλλη, id est, Et restituta est manus illius sana ut altera. Verum haud scio an uerbis aliquot ex Matthæo huc ascriptis.

Ut nauicula sibi deseruaret.) ἵνα πλοίαρειον πῶς σκαρτοῦ αὐτοῦ, id est, Ut nauicula inferuaret sibi, hoc est, ut nauicula esset sibi usui, siue adhiberetur sibi. Nā πῶς σκαρτοῦ εἶναι πλοίαρειον sæpe aliàs uertit assistere.

Non comprimerent eum.) μὴ θλίβωσιν αὐτόν, id est, Ne se premerent. Primum Latinius, deinde accommodatius ad Græcum sermonem.

Plagas.) μάστιγας, id est, Flagella. Sic enim uocat afflictionem qua deus corripit homines.

Clamabant dicentes.) λέγοντα. Dicentes ad ipsos spiritus refertur, quod ea uox Græcis est neutri generis.

Comminabatur.) ἐπετίμα, id est, increpabat. Quanquam hoc loco tolerabilius erat interminabatur.

Et ascendens in montem aduocauit.) Græce est, ἀνέβη καὶ πῶς σκαλεῖται, id est, Ascendit & aduocat, ut posterius sit presentis temporis.

Et fecit duodecim.) Græca nō nihil dissidēt, καὶ ἐποίησε δώδεκα, ὅς ἐστι ἀρσένος ὀνόμασόν, ἵνα ὄσιν μετ' αὐτῶν, id est, Et fecit duodecim, quos et apostolos nominauit, ut essent secū.

Nouum νεοὶ, nouū καινός, Cœperunt progredi non apte uersum

Abiathar pro Achimelech

Redundat in nostris

πῶς σκαρτοῦ εἶναι πλοίαρειον

Quamquam id in emendationibus Græcorum exemplaribus non est ascriptum : & magis conuenit breuiloquentiæ Marci, ut omittatur. Atq; hic quoq; multa prudens dissimulo, uel quod minutula sint, uel quod in Matthæo iam annotata.

Et dedit.) καὶ ἔχθη, id est, Et habere, siue ut haberent. Pendet enim à superioribus, Ut essent secum, & haberent potestatem: aut certe cum proximo uerbo connectendum, κηρύσσει καὶ ἔχθη mitteret eos ad prædicandum utq; haberent.

Et imposuit Simoni.) Ante hæc uerba habent nonnulli Græci codices πρῶτον σίμωνα, id est, Primum Simonem. Verum id in emendationibus non reperitur, & uidetur ex Matthæo desumptum. Certe apud Theophylactum non reperi, nec in æditione Aldina.

Et imposuit Simoni nomen Petrus.) Græce quidem est πέτρον. Sed Petrus, aut Petro, aut Petri, Latinius est, ni fallor, nisi magis placet periphraſis.

Boanerges.) Nam Hebræis בננרז filios sonat, וננרז tonitruum uel fremitus. Id nos docet libellus de nominū Hebræicorum interpretatione, incerto titulo. Tamen si Hieronymus putat uocem esse deprauatā, ac legendum esse Banerrem. reges enim Hebræis sonare fremitum, nisi malis וננרז tumultus uel commotio, nō raro enim ו per g enunciarunt Septuaginta, ut est uidere in Gomorrha. Quamquam fremitus minimum abest à tonitruo, cum Homerus Iouem ἑβριερέτιον & ὄργιστον appellet, non ob aliud quā ob tonitrua. Porro quid est quod Hieronymus appellat corruptum? An quod Syro sermone aut Chaldaico deflexum est. Huiusmodi uerbis subinde uentur Euangelistæ. Imò hac lingua Christus uidetur fuisse loquutus, quæ tum communi populo fuit quā maxime familiaris. Quod si Euangelista corruptū, non temere corruptū, neq; nobis pro corrupto debet haberi, quod scripsit euangelista à Christo prolatum, quodq; Græce nobis dignatus est interpretari. Quare nihil erat cur in me debaccharetur quidam, quod hic Euāgelistæ autoritatem sequi maluerim quā Hieronymi: præsertim cum hic in huiusmodi rebus nonnunquam uel conuieat, uel parum sibi constet, neq; dubitandum quin alicubi fallatur.

Culmnia re-
pulsæ

Et Matthæum.) Quidam Græcus codex addit τὸν τελώνην, id est, Publicanum, quamquam nec id reperio in emendationibus, ac uetustis exemplaribus.

Et conuenit iterum turba.) καὶ οὖν ὄρχεται πάλιν, Cōuenit presentis temporis est, ut prima syllaba pronuncietur acuta, id tamen si minutulum est, tamen haud indignum iudicauī quod indicaretur, propterea quod in re tam sacra nefas sit, uel minima negligere.

Sic ut non possent.) Græcis quidem duæ sunt negationes, ὡς μὴ διώαδι αὐτὸν μὴ τε ἀφ' ἑαυτῶν φαγεῖν. Quod duobus modis Latine reddi poterat, Conuenit iterum turba tanta, ut non possent ne panibus quidem uesci. Aut sic, Ut non possent uel panes edere. Sentit enim tantam fuisse multitudinem, ut non solum non suppetere obsonia, sed ne panum quidem satis esset in cibum, Aut certe tātum fuisse confluxum, ut discipulis non esset ocium sumendi cibi, tantum aberat, ut ad alia foret ocium. qui posterior sensus meo iudicio uerior est.

Et cum audissent sui.) οἱ παρ' αὐτῶ, id est, Qui ad illum pertinebant, & ex illius erant familia seu cognatione. itidem paulo inferius τῶ παρ' αὐτῶ, uertit sua. Sentit enim, cognatos, & affines eius.

οἱ παρ' αὐ-
τῶ, cognati

Exierunt tenere eum.) κρατῆσαι αὐτὸν, id est, ut comprehenderent eum, siue ut manus inijcerent. Nam id est agnatorum, si quis commotæ mentis esse cœperit.

In furorem uersus est.) id est, ἔξῃσθη, Mente captus est. siue ut in quibusdam legitur ἔξῃσθη.

Beelzebub

Beelzebub.) Βεελζεβὺλ, id est, Beelzebub, de quo diximus in Matthæo.

Quia in principe.) Hic omittendum erat ὅτι, aut uertendum erat, quod eiijceret, quemadmodum illud quod proxime præcessit, quoniam Beelzebub habet.

In se.) ἐφ' ἑαυτῶ, id est, In seipsum, siue Aduersus seipsum.

Dispertiat.) Idem uerbum quod modo uertit diuidatur, μετεδῆ.

Dispertitus est.) Græca sic habet, καὶ εἰ ὁ σατανᾶς ἀνέστη ἐφ' ἑαυτὸν, καὶ μετέειπεν, ὅτι διώαται καὶ περὶ αὐτῶ, id est, Et si satanas insurrexit in seipsum, ac diuisus est, non potest stare.

Quibus

Quibus blasphemauerunt.) ὅτις αὖν βλασφημῆσαι, id est, Quascunq; blasphemauerint. Sic enim loquuntur Attici, Conuicia conuiciantur, & fugam fugiunt.

Non habebit remissionem.) οὐκ ἔχει, id est, non habet. Ita legit codex aureus, atq; etiam Constantiensis.

Aeterni delicti.) αἰωνίῳ κρείσσει, id est, Aeterni iudicij, siue aeternæ damnationis. Delicti pro nis. Quamquam hoc nihil refert ad sensum. Per synecdochen enim aliud ex alio intelligitur. iudicij

Et circumspiciens.) καὶ περιβλεψάμενος εἰς κύκλῳ περὶ αὐτὸν μαθητᾶς καθήμενους, id est, Et cum circumspexisset in circumitu circum se discipulos sedentes. Quamquam in quibusdam exemplaribus μαθητᾶς non additur, & est alius ordo περιβλεψάμενος κύκλῳ περὶ αὐτὸν καθήμενους. In priore lectione sensus est, discipulos undiq; dominum circumfedisit: in posteriore intelligimus dominum circumtulisse oculos per auditores, ut nulli federint à tergo Iesu.

EX CAPITE QVARTO.

Secus uiam.) Hic reliquimus præpositionē secus, quod in progressu iacientis semē motus quidam sit. Nam uocē esse Latina aliis docuimus. Secus præpositio

Exastuauit.) ἐκασταυῖσθη, id est, Exustum est, siue æstu perijt.

Ascendentem.) ἀναβαίνοντα καὶ ἀυφάνοντα. Ut prius uerbum pertinet ad herbam emergentem è terra, posterius ad herbam grandescen- tem & adolescentem.

Vnum centesimum.) καὶ ἑφῶν ἐν τριακοντα, καὶ ἑξήκοντα, καὶ ἑκατόν, id est, At- Centesimum tulit unum triginta, & unum sexaginta, & unum centū. Laurentius Valla declarat pro centuplā se legisse ἢ præpositionem, non ἢ nomē numerandi. Et ipse sic scriptū comperi in ἢ ἑ ἢ pro libris emendationibus. Nominatim in uetustissimo codice, qui habebat commenta- αὐτῶ rios Theophylacti, quamquam dissentiebat æditio Aldina. Quo modo si legamus, ad uerbum ita reddi potest. Et adferebat in triginta & in sexaginta & in centū: ut præpositio ἢ posita sit pro ἀνά, quasi dicas per triginta, per sexaginta, per centum, quod tamē commode uerti poterat: Et adferebat, tricena, sexagena, & centena, ut ex singulis granis tantum granorum intelligatur enatum. Quamquam paulo inferius idem occurrit locus, itidem per præpositionem scriptus. Cæterum quoniam in hoc facile labi potuit librarius, rem lectoris arbitrio committo, præsertim cum & altera lectio probe defendi possit. Nisi quod in posteriore loco, quum dominus discipulis explicat parabolam, duriuscule dicitur unum & unum, cum de hominibus loquatur, non de seminibus. Proinde nos periphraſi sumus usi.

Cum esset singularis.) ὅτι δὲ ἐξήκῳ καταμόνας, id est, Cum autem cœpisset esse so- Singularis lus, siue solitarius. Nam solus uertit in Luca, Cum autem esset solus orans. pro solita

Qui cum eo erant duodecim.) Hic uariant Græci codices: Nam Laurentij codex habebat, οἱ περὶ αὐτὸν οὖν τῶν δώδεκα, id est, qui circa illum erant cū duodecim. Atq; ita sanè scriptum erat in libro qui habebat cōmentarios Theophylacti, consentiente æditione Hispanica, & Aldina. Mei habebant, ἐπερωτήσασιν αὐτὸν οἱ μαθηταὶ αὐτῶ, id est, Interrogauerunt eum discipuli eius.

Mysterium regni.) μυστήριον, id est, Arcanum, siue secretum, non communicandum prophanis, quod aliquoties uertit sacramentum.

Illis autem qui foris sunt.) τοῖς ἔξω. Rectius uertisset per adiectiuū, id est, Exteris, extraneis, siue externis, aut exoticis.

Videant & non uideant.) Græcus mutauit uerbum, ἵνα βλέποντες βλέπωσι, καὶ μὴ ἴδωσι, id est, Ut cernentes cernant, & non uideant. Quasi plus sit uidere quā cernere. Nam intuemur quædam, quæ tamen non uidemus, animo aliud agente. Quamquam refragantur magno consensu Latini codices, nec apud Theophylactum licet ex ipsius enarratione lectionem hanc deprehendere.

Et ærumnæ.) καὶ αἰμίμνας, id est, Sollicitudines.

Hi autem sunt qui &c.) Abusus uidetur semel atq; iterum ὅτι pro οἱ: uelut demonstrat hos & illos, quod solemus docendi causa & gestu repræsentare. Et semina ri dicitur semen quod iacitur, item ager in quem iacitur, quemadmodum aspergitur aqua

Acruas uer-
tit μεμίνας

aqua & aspergitur homo. Notat Laurentius, quod interpres sementem dixerit pro semine, quum sementis sit ipsa ratio, semen quod facitur. Sementem facere Latine dicitur, semen facere non item.

Vnum tricesimum.) Triginta, sexaginta, centum, ut paulo superius admonui, consentientibus & peruetustis Latinis codicibus, de quo copiosius diximus in Matthæo.

Nunquid uenit.) Græce est, ἰδετε, μήτε λυχνὸν καίετε, ἵνα ἐπὶ τὸν μόδιον τεθῆ, id est, Videte num lucerna incenditur, ut sub modium ponatur. Quanquam illud ἰδετε in multis Græcorum codicibus non reperio ascriptum, uelut in Theophylacto. In additione Aldina scriptum est ὄψεσθε pro καίετε, quemadmodum & in Theophylacto.

Non est enim.) ὁ γὰρ θεὸς οὐ κρυπτοῦ, εἰ μὴ ἵνα φανερωθῆ, id est, Non est enim quicquam absconditum, nisi ut manifestetur. Tamen dissentiunt hic exemplaria. Theophylactus legit, ὁ γὰρ θεὸς κρυπτοῦ, ὁ εὐ μὴ φανερωθῆ, id est, non est occultum quicquam, quod non patefiat.

In absolutum apud nos Neque factum est.) ὁ δὲ ἐγγύς ἀποκρυφῶν, ἀλλ' ἵνα εἰς φανερωθῆ, id est, Neque factum est occultum, sed ut in apertum ueniat, Etiam si legi potest, Neque fuit occultum. Vide tur aut in nostro sermone oratio parum absoluta, supplebitur in hunc modum. Neque factum est occultum, ut maneat occultum, sed ut ueniat in apertum. Hæc sententia pulchre quadrat in doctrinam Evangelicam. Occultata sunt quædam, non ut semper laterent, sed ut suo tempore proferrentur in lucem.

Varia lectio apud Græcos Videte quid audiat.) Hic quoque Græca dissident, tamen Latina exemplaria magis consentiunt quam Græca, βλέπετε τί ἀκούετε, καὶ πλοῦθησεται ὑμῖν πῖς ἀκούετε, ὅς ἐστι γὰρ ὁ βῆσος τῆς αὐτῆς, καὶ ὅς ἐστι ἐξ ἑαυτοῦ, καὶ ὁ ἐξ ἑαυτοῦ ἀρῆσεται ἀπ' αὐτοῦ, id est, Videte quid audiat, & apponetur uobis audientibus. Qui enim habet, dabitur ei, & qui non habet, etiam quod habet tolletur ab eo. Græce lectioni suffragabatur codex Donatiani.

Deinde sequitur.) ὅν ὁ μέτρον μετρήετε, μετρηθήσεται ὑμῖν, καὶ πλοῦθησεται ὑμῖν. id est, in qua mensura metimini, metietur uobis, & adicietur uobis. Theophylactus ita legit, βλέπετε τί ἀκούετε, ὅν ὁ μέτρον μετρήετε, μετρηθήσεται ὑμῖν πῖς ἀκούετε, ὅς γὰρ ἐὰν ἔχη, δόθησεται αὐτῷ, καὶ ὅς ἐστι ἐξ ἑαυτοῦ, καὶ ὁ ἐξ ἑαυτοῦ ἀρῆσεται ἀπ' αὐτοῦ, id est, Videte quid audiat. In qua mensura metimini, in ea alij metientur uobis, qui auditis. Quisquis enim habuerit, ei dabitur, & qui non habet, etiam quod habet tolletur ab eo. Huic lectioni consentiebat codex aureus, & item Constantiensis.

Nocte & die.) Quidam utrunque uerbum, dormiat & exurgat putant referendum ad eum qui iecit semen: ita ut intelligamus illum dormire nocte & exurgere die: & in hunc quidem sensum interpretatur Theophylactus. Ego magis arbitror posterius uerbum referendum ad semen, quod nullo colente tacitis auribus & nocte & die proficit usque ad maturitatem. Nam dormire dicitur, qui securus est nec iam laborat. Hunc sensum sequutus est, quisquis scripsit in Marcum scholia, quæ Hieronymo tribuuntur. Sic enim loquitur, Homo iactans semen filius hominis est, semen uerbum uitæ, terra corda humana: dormitatio hominis, mors est saluatoris: exurgit semen nocte & die &c.

Et increpatus dum nescit ille.) Sermo Græcus ambiguus est, καὶ ὁ ἀπόρροβλασάνη, καὶ ἀποκλυθήτω ὡς ἐκ οὐρανοῦ αὐτοῦ. Potest enim accipi ut semen exoriatur & exurgat uel natura, cum ipsum hoc nesciat, eo quod ἀπόρροβλασάνη semen sit masculini generis.

Parabola collatio Cui parabola comparabimus.) ἢ ὅν τίνι παροβολῆσθαι αὐτῷ ἰσχυρῶν, id est, Aut in qua parabola illud ponemus siue ponamus. Etiam si nonnulli codices pro ἰσχυρῶν habent παροβολῆσθαι, id est, Per quam collationem conferemus. Quandoquidem παροβολῆσθαι Cicerone uertit collationem. Et præpositione In, Hebræi abutuntur pro Per. In alijs pro τίνι scriptum est, ὅν ποία. Verum hæc minutiora duxi quam quæ annotentur.

Natum pro seminatum Et cum natum fuerit, ascendit in arborem.) Græcis hic repetitur, καὶ ὅταν παρῆ, id est, Cum seminatum fuerit, suffragante & codice aureo, Constantiensis, alijsque multis. Offendit lectorem, quod absurde uideatur idem repeti, & quum seminatum fuerit.

Ascendit in arborem.) ἀναβαίνει, id est, Surgit. Porro illud in arborem, nec additur apud Græcos, nec in antiquis codicibus nostris, nec in aureo. Ascriptum apparet ex Lucæ & Matthæi decimotertio.

Habitare

Habitare.) καὶ παρκλυθῆναι, Quod alibi uertit nidificare, uerbum à scena dictum.

Differerebat.) ἐπέλυσεν, id est, Dissoluebat, siue exponebat: aut quo aliàs est usus, Ediffererebat. Soluuntur enim anigmata, & obscura uelut nodosa.

Transseamus contra.) διελθῶμεν εἰς τὸ πέραν, id est, Transseamus in ulteriorem partem: siue ut saepe iam uertit, Transfretum.

Et facta est.) καὶ γίνεσθαι, id est, & fit, siue oritur, quasi res iam geratur.

Mittebat in nauim.) ἐπέβαλον εἰς τὸ πλοῖον, id est, Irruebat in nauim, ut sit uerbum neutrum quod ad significatum attinet.

Super ceruical dormiens.) ὑπὸ τὸ πνεσκέφαλον, quod inde Græcis nomen habet, quod capiti admoueat. Ez echiel execratur eos, qui consuunt puluillos sub omni cubito, & ceruicalia sub omni capite. Quod tum exhibuit Iesus, id hodie in nobis agitur. Quam periculose indormiunt hodie puluillis ac ceruicalibus huiusmodi, præfules ac pontifices quidam horum temporum. Periclitatur uniuersus populus, nec est qui Christum excitet in illis profundissime dormientem. Imò nolunt excitari, & habent qui somnum hunc pestilentissimum foueant, occinentes ad aurem blando susurro, euge euge. Expergiscere tandem optime Iesu, ne pereamus.

Non ad te pertinet.) ὁ μὲν ἐγώ, id est, Nō est tibi cura. Nam aliud est pertinere ad nos, aliud, esse cure. Siquidē multa ad nos maxime pertinet, quæ minime sunt cure.

Quia perimus.) ὅτι, id est, Quod, hoc sanè loco.

Exurgens, comminatus est.) καὶ ἐγερθεὶς ἐπετίμησεν, id est, Et excitatus increpauit.

Obmutescere.) πεφίμωθε. Augmentum additum, etiam celeritatem indicat: uelut dicas, Mox obmutescere.

Quid timidi estis?) τί ὄτως δειλοῖ ἐσε, id est, Quid adeo timidi estis? Alij habebant timidi estis adeo?

Necdum habetis.) ὅπω, id est, Nondum. Alij habebant, πῶς ἔχετε πίστιν, id est, Qui fit ut non habeatis fidem? Et ὄτως, referunt ad præcedentem orationis partem. Laurentius ad sequentem adiunxit, Siccine nondum habetis fidem. Porro Quomodo, parum Latine reddidit πῶς, quod ita uertendum erat, Qui fit ut non habeatis fidem? Est enim non interrogantis, sed obiurgantis.

Ad alterutrum.) πῶς ἀλλήλους, id est, Inter sese. Quod crebrius iam admonui. Verum interpres perpetuo peccat in hoc uerbo, tanquam prudens.

Quis putas.) τίς ἀφ' αὐτοῦ. Melius Quisnam, aut certe quis. Nam hoc loco uix habet Latinus sermo, quod respondeat ἀφ' αὐτοῦ.

EX CAPITE QUINTO.

Frans fretum.) εἰς τὸ πέραν, quod superius uertit Contra, id est, In ulterio rem partem. Quæquam in Matthæo saepenumero uertit Trans fretum, Lacum ut dixi, appellant mare: tamen in eadem uerbis uti licuisset, etiam amne transmissio, aut aggere, aut monte. Fretum uero non idem est quod mare, etiam si fretum omne dicitur mare.

Gerasenorū.) γαδαραίων, id est, Gadarenorū. Ad eundem modum legimus & apud Lucam, cum Matthæus uocet Gergesenorū, de quo non nihil attingimus in Matthæo cap. 8.

Legio mihi nomen.) λεγεών. Græce scribens usus est uoce Latina, tamen mutato genere.

Pascens in agris.) In agris, hic nec apud Græcos additur, nec in codice aureo, nec in Donatianicis, nec in Constantiensis.

Et magno impetu.) καὶ ὄργισσεν ἢ ἀγέλην ἢ τὸ κρημνὸν, id est, Et impetu ferebatur per præceps in mare. Magno, addidit interpres de suo.

Ad duo millia.) ἦσαν δὲ ὡς διχίλιοι, id est, Erant autem ferme duo millia, siue Bis mille: & subaudiendum est Porci, non Spiritus: quod Spiritus Græce est neutri generis, & διχίλιοι masculini, ut ad Spiritus referri non possit.

Quid esset facti.) τί ἔστι τὸ γεγονός, id est, Quid esset quod factum erat, siue Quod ac ciderat. Quanquam haud male uertit interpres.

Et uenerunt.) καὶ ὄφροντες, id est, Et ueniunt, presentis temporis. Et ita habent codices emendatiores Latini.

Et la

ὑπὸ βλάσῃ ἰρρητο

Somnus episcopi

πεφίμωθε mox obmutescere

πῶς apud Græcos interdum obiurgantis aut assue-rantis est

Fretum Mare Lacus

Geraseni Gadareni Legio uox Romana usitata

Et la

Et sanæ mentis.) Post hæc uerba Græci codices addunt, quod in Latinis non habetur, τον ἐχρησάτο τον λεγεώνα, id est, Eum qui habuerat legionem: quod quoniam uisum est superesse, cum modo facta esset mentio demoniaci, eraserunt. At repetitur ad emphasim miraculi, esse iam sanæ mentis, qui non solum fuerit obnoxius demonio, uerumetiam legioni demonum.

Cūq; ascenderet.) καὶ ἐμβάντων αὐτοῦ, id est, Ingresso eo nauim, siue cōscensa nauī. Non admisit.) ἐκ ἀφ' ἡκον, id est, Non permisit, siue Non passus est.

Quanta.) ὅσα, quod sæpenumero significat quæcunq;. Hic interpretis legisse uideatur πῶσα, non ὅσα.

Vnus, pro qui Et misertus sit tui.) Hoc non parum dure cohæret cum eo quod præcedit: Quanta tibi fecerit deus, uertendum erat, Quæ tibi fecerit deus, & in quibus misertus tui fuerit: siue, Quantopere misertus sit tui.

Et uenit quidam.) καὶ ὄρθηται εἰς, id est, Et uenit unus. Sed utinam interpretes Hebraicam figuram, ut hic mutauit, itidem mutasset ubiq; tantum abest ut reprehendā. Et lairus penultima acuta pronunciandum est Latinis, ob diphthongum ἰαίρηθ.

Quoniam filia.) Nec in Græcis est ὅτι, quod tamen erat omittendum si fuisset. Hic addidit de suo Quoniam.

Filia mea.) θυγατρίου, id est, Filiola. Est enim Græcis diminutiuum.

In extremis est.) ἐχλωπῶς ἐχθ, ad uerbum sonat, Extreme habet, perinde ualet ac si dicas, Pessime affecta est, siue In summo uitæ discrimine est.

Vt salua sit & uiuat.) ὅπως σωθῆ, καὶ ζήσεται, id est, Vt salua fiat, & uiuet. Vt uerbum posterius sit futuri temporis. Alioqui quid aliud est ægrotam seruāri, quam uiuere? Nam sensus est, Impone illi manus, ut seruetur. Quod si non grauaberis facere, futurum est ut uiuat. Nam fieri potest, ut imponat aliquis manus ægrotō, ad hoc ut fanetur, & tamen moriatur ægrotus. Quanquam hoc uitio interpretis non accidit, sed librariorum. Vt opinor, tribuunt huic archisynagogo fidem imperfectam, nō credebat excitari posse mortuam: ægrotam sanari posse credebat, si modo dignaretur illi dominus imponere manus. Ad hunc intellectum facit annotatio mea.

Et sensit corpore.) καὶ ἐγνωσεν σώματι, id est, Cognouit corpore, quod interpretis non inepte uertit, Sensit. Nam sensus est. Illam hoc cognouisse ex ipso sensu corporis, quod iam carebat cruciatu & fluxu.

Quia sanata esset à plaga.) μολισθ, id est, Flagello, quemadmodum superius indicatum est. Et quia ὅτι, uertendum erat in Quod.

Cognoscens uirtutē quæ exierat.) ἀδύνατος ἦν εἰσέλθαι πρὸς αὐτὸν διὰ τὸν δυνάμιον ἐξελθῶσαν. Quæso, quod hoc sermonis dedecus? Num qua uirtus erat illi incognita? Proinde participium uertendum erat in uerbum infinitum: Iesus autem ut agnouit, siue sensit in seipso, uirtutem prodisse ex sese. Nec enim hoc loco ferendum erat De illo, pro Ex se, quod nostra habet æditio.

Omnem ueritatem.) ἐμπροσθεν πάντων πᾶσαν πλὴν ἀπίαν αὐτοῦ, id est, Coram omnibus omnem causam suam, etiam si illud coram omnibus nō repperi scriptum in omnibus Græcorū exemplaribus. Et in nōnullis pro ἀπίαν, scriptum erat ἀλήθειαν. Quod nos sequi maluimus, uel ob hoc, quod cum Latinis exemplaribus concordaret. Porro Lucas ἀπίαν, habet.

Veniunt nuncij.) Nuncij, addiderunt nescio qui, quanquam non male. Certe non erat in codicibus Donatiani, ne in Constantiensi quidem. Nec est,

Ad archisynagogum deprauate Ad archisynagogum.) sed Ab archisynagogo, magno consensu Græcorum codicum, ut intelligas ab illius uenisse domo, qui nunciarent mortem filia. Cæterum nō animaduertens, hanc loquendi figuram, Eamus ad me, pro eo quod est, ad domum meam, & a uobis exit, id est, e domo uestra, existimauit non posse uitari, quin illi ad archisynagogum uenerint: quandoquidem is iam erat apud Iesum. Verum & ab illo uenerunt & ad illum, hoc est ab illius aedibus, ad ipsum. Germanā scripturam cum Græcis consentientem repperi in codice Constantiensi. Tameñ sermo Græcus potest uideri dictus κατ' ἐπιφάνειαν, quemadmodum dicunt ἡ ἑσθ, & uenimus ad Vesta. Ita ueniunt ab archisynagoga, subaudi, domo.

Iesus

Iesus autem.) Græci addunt, ἕσθως, id est, Statim.

Admisit.) ἀφ' ἡκον, id est, Permisit, siue Passus est. Nam quis dicat, admisit sequi. Mire lasciuia sua copia, cum hoc uerbum solitus sit uertere, Dimisit.

Et uidit.) καὶ θεωρεῖ, id est, Videt, Præsentis temporis.

Et eiulantes.) ἀλαλάζοντες, quod in psalmis uertit, iubilare. Nam ἀλαλάζει est eiuare, uox ab illa non multum dissimilis. Quanquam Valla ex autoritate Varronis ostendit iubilatum esse clamorem rusticorum, ut quiritatum urbanorum. Certe Chrysostomus homilia prima aduersus Iudæos ἀλαλάζει dicit Pastores clamore deterrentes lupum ab ouili.

Quid turbamini.) τί θορυβίζετε, id est, Quid tumultuamini, ab eadem uoce, quam modo uerterat tumultum, θορυβίζετε.

Et deridebant eum.) Græci nonnulli addunt, εἰδότες ὅτι ἀπέθανεν, id est, Scientes quod esset mortua, siue Cum sciret esse mortuam. Verum id suspicor huc ascriptum ex Matthæo.

Qui secum erant.) Legendum est, Et qui secū erant, καὶ οὗτοι μετ' αὐτοῦ, ut intelligas paucos illos, quos passus fuerat sequi, nempe discipulos quos nominatim recensuit.

Tabitha cumi.) Talitha per λαμβάνεια scribunt Græci, non Thabitha per θήτα, suffragantibus Græcæ lectioni uetustissimis codicibus Donatianicis atq; item Constantiensi. Deinde,

Puella tibi dico.) Tibi dico, de suo adiecit, siue is fuit Euangelista, siue alius quispiam, quo significantius redderet, & sensum uocantis, & autoritatem imperantis: ut restatur & Hieronymus ad Pammachium, in libello, cui titulus, De optimo genere interpretandi. Hebræas uoces Marcus ipse, qui sine controuersia Græcæ scripsit Euangelium, nobis interpretatur, Puella surge. Diuus Hieronymus in libello quo colligit uoces Hebræicas Euangeliorum, admonet hunc sermonem Thabitha Cumi, sic enim illic scribitur, corrupte ut arbitror, Syrum esse, non Hebræicum. **תליתא** Syriace puella significat. At idem in libro De optimo genere interpretandi, fatetur Hebræum esse: Arguatur, inquit, Euangelista mendacij, quare addiderit, Tibi dico, cum in Hebræo tantum sit, Puella surge, nisi forte quod Chaldaicum aut Syriacum sit, id Hebræum dici possit, non contra, quod Chaldaeorum aut Syrorum sermo nihil aliud sit quam Hebræus, non eodem modo deprauatus, exceptis paucis uocibus, quas, ut sit, aliunde sibi ascuerunt. Nisi probabilius uideatur Hebræos, posteaquam in Syriam demigrarant, illius gentis linguam didicisse, atq; ea lingua libros sacros, qui interciderant, per Esdram fuisse restitutos. Porro sermonem uulgarem nunquam diutius eundem esse, uel in quauis huius ætatis lingua perspicuum esse potest. Tanta est rerum humanarum uolubilitas. Neq; uero mihi dissimile ueri est, Christum populi sermone usum qui tum promiscue multitudinī erat in usu: præsertim cum apud pure Hebræi-populum uerba faceret. Qui profitentur hoc literarum genus, aiunt Talitha, quemadmodum magno consensu legimus in Græcis codicibus, Chaldæis sonare puellam, loquutus Et fieri potest ut uox sit utrisq; communis.

EX CAPITE SEXTO.

Iaber filius Mariæ.) Antiqui codices aliquot habent, Fabri filius & Mariæ, suffragantibus & Græcis ὁ πατὴρ τέκνον ἦος καὶ μαρίας. Verum in alijs erat scriptū, ἡ ἑσθὴς ὅτιν ὁ τέκνον ἦος καὶ μαρίας, id est, Nonne hic est faber ille filius Mariæ? Atq; hanc quoq; scripturam repperimus in uetustis Latinorū exemplaribus, nominatim in Corsendoncensi. Deinde annotandum est, Græcum articulum utrobq; esse appositum ὁ τέκνον ἦος, id est, Ille faber, ille filius Mariæ. Præterea uel ex hoc loco licet colligere, nihil referre, Mariam dicas more Hebræorum, an Mariā more Græcorū: qua de re multis uerbis disceptat Valla. Postremo notandum & hoc, apud Matthæum, non factum uocari Christum, sed Fabri filium. Hinc accipimus illum & patris sui legalis exercuisse artem. Cur enim hoc recusasset nostra causa dei filius, qui ne crucem quidem recusauit, neq; Paulum tantum uidelicet Apostolum puduit opera manuatia parare, quo uictitaret. Quamquā nō inficior, in Græcis uerbis facillimū esse lapsum in τέκνον ἦος, & τέκνον ἦος, m nisi

Christus faber Paulus opifex

nisi quod parum apte adheret Mariæ. Proinde curatum est à spiritu sancto ne multa proderentur literis de rebus externis domini Iesu, ueluti de forma habituq; corporis, de cibis ac uestibus, ne mentibus hominum ad superstitionem pronis daretur occasio: quandoquidem ex hoc quod Euangelistæ tradunt Iesum fuisse fabri filium ac fabrum ipsum, exortum est genus hominum, qui Iesuitæ uocari uolunt, quod in monasterijs fabrilem artem exercent, malleumq; gerunt pro insigni, quum incertum sit quod genus fabricæ exercuerit Ioseph ac dominus. Sunt enim fabri aurarij, argentarij, ærarij, ferrarij, lignarij & lapidarij. Miror non extitisse, qui gerant intonsum capillitium, aut qui summam tunicam gestent inconsutilem. Ad harum rerum imitationem inuitauit nos dominus, in quibus ipse se gessit ut unum quemlibet è numero multitudinis, nec hinc Iesuitæ dici meremur, sed si auscultemus illi dicenti: Discite à me quod mitis sum & humilis corde, & inuenietis requiẽ animabus uestris. Qui gratis docent Euangelium, qui pro conuictis & calumnijs reponunt salutiferam doctrinam, pro malefactis beneficentiam, qui nusquam spectant ad emolumentum aut gloriam suam, sed proximorum commodum ac dei gloriam in omnibus habent pro scopo, in hos magis competit Iesuitarum cognomen.

Et Ioseph. *ἰωσή*, id est, Iose, legit Laurẽtius. Nonnulli codices habebant *ἰωσή*, id est, Iosetis, iuxta Græcam inflexionem: ut Crates Cratetis, Chremes Chremetis.

Quia non est.) Quia, de suo addidit, cum nihil sit opus.

Sine honore.) *ἄτιμος*, id est, Inhonoratus, siue contemptus. Cui contrarium est *τιμος* siue *τιμιος*, id est, In pretio habitus.

Patria, cognati, domus Et in domo, & in cognatione sua.) Communissimum enim est patria, deinde cognatio, proximum domus ac familia. Deinde additur,

Et in cognatione sua.) *καὶ ἐν τοῖς συγγενεῖσι*, id est, Inter cognatos.

Nisi paucos infirmos.) Latinitatis ratio postulabat, ut adderet Quod, Nisi quod, deinde Infirmos, Græcis est *ἀρρώστους*, id est, Aduersa ualitudine laborantes.

Et conuocauit.) *πρόσκαλεται*, id est, Aduocat, siue accersit, præsentis temporis. Reclamabit aliquis forte morosulus, dũ huiusmodi sectamur minutias, cur potius Aduocat, quam Conuocat: & cur aduocat potius quam Aduocauit? Cui totidem respondebo uerbis, Cur Conuocauit potius quam Aduocauit? & cur Aduocauit magis quam aduocat, quod posterius ut elegantius est, ita scriptum ab Euangelista.

Binos, duo, duo Binos.) *δύο δύο*. Eleganter expressit interpres Latinus, cum Græce sit, Duos, duos, hoc est, per paria, siue per iuga, ut intelligas omnes duodecim fuisse missos, sed se-na iuga. Quandoquidem & Matthæus recensens duodecim Apostolorum nomina, binos copulauit.

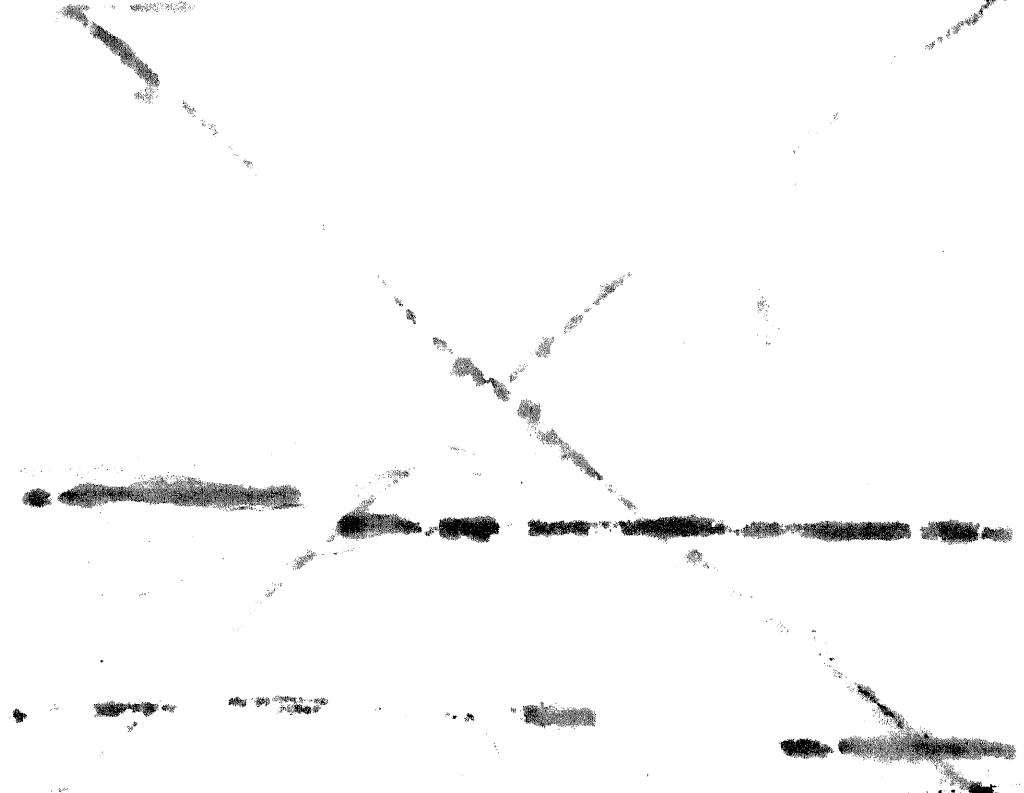
Potestatem spirituum immundorum.) Quo nitaremur amphibologiã, uertimus, Potestatem in spiritus immundos. Nam potestas dicitur tum eius qui habet, tum eius rei cuius potentes sumus.

Calceatos sandalijs.) *σανδάλιον* Græcis est calciamenti genus conueniens mulieribus, quod plâtas pedum modo tuebatur ab iniuria, superne ansulis quibusdam aut funiculis alligatum. *ἑποδήματα* uero quæ frequenter hic uertit calciamenta, inde nomen habent, quod pedibus subligentur. Vnde probabile est Euangelistas inter *ἑποδήματα* & sandalia nullum posuisse discrimen, præsertim quum hic uisumq; coniungat *ἑποδηματὶν σανδάλια*. Cæterum quæ hic Græca uoce sandalia dicuntur, in Actis Cap. 12. Interpres uertit caligas, *ἑποδηματὶν τὰ σανδάλια*. Veteres autem non nouerunt hoc caligarum genus quod nunc tegit etiam ilia, sed erat & hoc calciamenti genus. Vnde Caio imperatori Caligulæ cognomen militari ioco fuit additum, & caliga Maximini castrensi ioco abiit in prouerbium, quod calceus illius argueret illi fuisse pedes supra iustam longitudinem. Autores Suetonius, Aufonius & Iulius Capitolinus, postremo Plinius meminuit de calceatu equorum, quibus tamen adduntur soleæ tantum. Itaq; meo iudicio frustra quidam hic disputant an sandalia calceorum nomine contineantur, & an Christus usus sit calceis: deq; duplici calceamentorum genere, altero quod gestatur in pedibus, altero quod gestatur in tergo, ex hoc colligentes Christum fuisse nudipedem, quod in conuiuio peccatrix unxerit Iesu pedes, &

lachry

lachrymis humectatos capillis suis extenderit. Probabile est Christum aliquando fuisse usum calceamentis, aliquando non fuisse usum, uidelicet prout res præfens exigebat. Alioqui Baptista non pronunciaffet se indignum qui solueret corrigiam calceamentorum Iesu. Nec magnum erat olim in calidis regionibus incalceatum ingredi. Apud Horatium libri secundi Satyra ultima, Nasidienus qui iam accubuerat, dum parat redire ad culinam curaturus reliquũ apparatus, poscit soleas. Et ut narrat Plinius iunior in Epistola ad Tacitum, Auunculus quum absq; soleis studeret, conscensurus locum unde prospici poterat Vesuij montis incendium, poscit soleas. Apud Platonem autem in conuiuio Aristodemus, ni fallor, admiratur Socratem soleatum ad Agathonis conuiuium accedere, positurum utiq; in accubitu calceamenta. Et apud præfatos aliter discumbebant in conuiujs quam hodie discumbimus. Adhuc uideatur id olim hospitalitatis fuisse, conuiujs aut hospiti ante discubitu laurare pedes. Superest scrupulus de dissonantia Matthæi 10. apud quẽ dominus uetat ne ituri ad prædicandum Euangelium gestent calceamenta, quum diuersum scribat Marcus. Ad hoc non absurde respondent quidam apostolos non fuisse prohibitos in pedibus gestare calceamenta sed in sarcinis. Videmus & hodie morem esse præsertim apud Hispanos, ut famulus hero gestet togam humero pulchre complicatam, si forte oboriatur pluuia. Eoq; non absurde Baptista pronunciat se indignum qui baiularet calciamenta Iesu. Verũ simplicius est dicere Christum discipulis adhuc rudibus, crasso more loquendi uoluisse persuadere, ut absq; sarcinulis & impedimentis aggredierentur prædicandi negocium, nec ulla de re solliciti, nisi ut annunciant regnum coelorum. Nec puto Christo fuisse displiciturum, si quis Apostolorum, uel ob asperitatem, uel ob pedem offensum, usus fuisset calceis. Eodem sensu uetuit ne quẽ salutarẽ in uia, per hyperbolen summum studium accelerandi negocij significans. Sic 4. Reg. 4. Helizeus mittens famulum cum baculo suo, uetat ne quem obuium saluet, non hoc sentiens ne cui dicat salue, sed ut quam maxime properaret. Itaq; hæc ad literam urgere tendit ad superstitionem. Paulus ille insignis Euangelij præco 2. Tim. 4. iubet sibi remitti penulam Troade relictam, præterea libros præsertim in membranis descriptos. Hoc plus est quam habere calceamenta mutatoria. Non uenit in mundum, ut doceret nos quomodo oporteat calceari aut uestiri. Simili studio quo Christum faciunt nudipedem, faciunt & mendicũ. Paupertas conuenit Christo, mendicitas derogat illius dignitati. Mendicitatẽ enim nulla res excusat, nisi inuitabilis necessitas. Eoq; pontificũ constitutionibus cautum est, ne quis ad presbyteri gradũ recipiatur, nisi paratũ sit unde uiuat. Quam ob rem? Ne per inopiã adigantur ad mendicitatẽ, quæ derogat sacerdotis dignitati. Paulus apud Corinthios ne mendicaret, nõ dico ostiatim, in diuersorijs & in nauibus, sed ne quid peteret à quoquã, noctu consuit pelles in usum tabernaculorum. Christus in egenos erat benignus, tantum abest ut ipse mendicaret,

ne paupertas quidem per se vitiosus est, quemadmodum nec opulentia vitium. Est autem duplex paupertas, altera quae suppeditat frugalem uictum, nihil habens superflui. Huic pulchre conuenit cum Evangelica philosophia. Est altera quae urget ac premit, ac frequenter ad grauiora scelera sollicitat, quam diuitiae. Proinde Solomon utrumque pariter deprecatur, diuitias quia nonnunquam gignunt obliuionem dei, paupertatem quia sollicitat ad furandum & ad peierandum nomen dei, quod utique blasphemiae genus est. Verum ad multa alia pertrahit inopia quae non commemorat Solomon, ad sacrilegia, ad ueneficia, ad lenocinia, ad latrocinia, ad parricidia. Laudandi igitur qui diuitijs sine fraude quaesitis recte utuntur: & laudandi sunt, qui paupertatem adactam patienter alacriterque ferunt. Nec uituperandos arbitror, qui spontaneam paupertatem amplectuntur, modo ea conducat ad parandum ac propagandum regnum dei, reijcienda si offe-

Sed hinc de rebus iam plus satis opinor. Est alter scrupulus de uirga quam dominus apud Matthaeum 10. & Lucam 9. uetat tolli, hic concedit. Augustinus ut elabatur e quaestione angustia, confugit ad allegoriam: ut accipiamus uirgam prohibitam, quae ad defensionem corporis gestatur a uisitoribus, sed uirgam potestatis uendit ex Euangelio concessam. Hoc commentum eodem ualet, ne nihil responsum esse uideatur. At qui durum est, quum caetera simpliciter ac citra allegoriam accipiantur, subito uirgam accipere pro potestate Evangelica. Deinde quid opus erat hoc sub aenigmate uirgae concedere, quod apertis uerbis concessit, uidelicet ut ederent ac biberent quae apud illos essent, quibus annunciabant Euangelium. Praestat igitur mententia tropum in omnibus accipere, ut intelligamus ista non simpliciter prohibita, alioqui nec hodie phas esset Ecclesiasticis aliquid horum in uia tollere, sed dominum uoluisse suos Apostolos in legatione Evangelica liberos & expeditos esse ab omni sollicitudine, quae torquet alios peregrinationem inituros. Prouident sibi de comae tu, armant se calceis ac uestibus aduersus iniuriam coeli, baculo aduersus uim hominum, instrunt se uatico ne quid desit: nimirum hoc est as in zonis, commeatus in

pera

pera, calciamenta & altera tunica in sarcinis, & baculus ad pugnam apparatus. Sed conceduntur sandalia in pedibus, quia nec impediunt iter, nec aliquid addunt sarcinae: conceditur & uirga, non illa grauis quae gestatur ad pugnam, sed quae subleuat euntem, & lassum recreat. Fortasse nec illud fuisset piaculum, si quis Apostolorum forte habuisset aliquid nummularum in crumenula, sed ista dominus apud Matthaeum prohibet possideri, hoc est, sollicita prouidentia parari tanquam ad Euangelij praedicationem necessaria. Quemadmodum non uiolassent praecipuum domini, si cui forte obuiro dixissent aue, nullo susceptae legationis dispendio. His igitur tropis animorum sollicitudo adimitur Apostolis potius quam res ipsae interduntur.

In testimonium illis.) Addunt hoc loco Graeci codices, an recte nescio, *αμω λεγα υμιν, ανηκτοπορον εσσι σοδομοις η γομορροις εν ημερα κρισεως, η ηι πολη εκεινη*, id est, Amen dico uobis, tolerabilius erit Sodomis aut Gomorris in die iudicij, quam ciuitati illi. Verum haud scio an id sit ex Matthaeo huc transcriptum. Quod in Marco qui fere consentit cum Matthaeo, nisi quod breuius narrat, frequentius accidit. Quamquam consentiunt Graecorum exemplaria, quae quidem mihi uidere contigit.

Et ungebant oleo.) Hinc natum apparet, quod hodie sacro oleo unguuntur periculo *uindictis extrinse* laborantes, non perinde ut reualescant, atque ut tutius emigrent: cuius rei meminit & Iacobus.

Et audiuit rex Herodes.) Quidam Graeci codices addunt, *τω ανωλω ιησου*, id est, Famam Iesurialunde, ni fallor, ascriptum.

Herodes autem metuebat.) Enim legunt Graeci, non Autem, consentientibus & antiquis exemplaribus. Addidit autem paulo superius *αυτου*, id est, Ipse, ut intelligere mus hunc eundem esse qui Ioannem occidit & qui Christo male uolebat, diuersum ab eo, sub quo fugit dominus. Siquidem illi misere extincto successit Archelaus filius, cui post decem annos regno depulso, successit frater Herodes iunior, cuius hic mentio, regno iam in tetrarchias diuiso, inter hunc, Philippum & Lyfaniam. Sic refert Eusebius in Ecclesiastica historia lib. 1. cap. octauo, nono, decimo.

Et custodiebat.) *και σωματηια*, id est, Conseruabat, uel magis Obseruabat. Id quod indicant ea quae mox subsequuntur.

Herodes natalis sui.) *οτε ηρωδης ποτς γηραιοις αυτου επινοου εποιουεν*, id est, Cum Herodes natalicjs suis coenam faceret, siue In natalicjs suis conuiuio exhiberet. Et principibus est *μεγιστοις*, id est, primatibus siue primoribus. Quo uerbo usus est & Suetonius in Caligula Caesare, Regem etiam regum & exercitatione uenandi, & conuiuio megistanum abstinuisse.

Et tribunis.) *και μιλιαρχοις*, quod Graece sonat eos, qui millenis praefecti sunt, ut militum tribunos intelligas.

Filia ipsius Herodiadis.) Sed sermo Graecus habet amphibologiam. Potest enim & hic accipi sensus: Cum esset ingressa filia ipsa Herodiadis: id quod per se liquebit Graeca relegendi.

Licet dimidium.) *εως ημισους*, Vsq; ad dimidium.

Et contristatus est rex.) Graecae sic habent, *και περιλυπηθη ο βασιλευς, οσα αυθρηκτος, και αυθ σωμα ανακημυκτος, εν ηβελου αυτου αθεπισαι*, id est, Et dolore affectus rex, propter iusiurandum, & eos qui simul accumbebant, noluit eam reijcere siue spernere. Quamquam ex Matthaeo liquet, post rex, hypostigmen apponendam esse, ut intelligas eum non contristatum propter iusiurandum, sed propter iusiurandum ac propter simul accumbentes noluisse frustrari puellam quum Ioannem uellet incolumem. Nec est hoc loco,

Noluit eam contristare.) Quemadmodum in Matthaeo *λυπειδι*, sed *αθεπισαι*, id est, Reijcere siue repellere, quod miror cur Laurentius uertendum putarit, Fraudare aut frustrari.

Missio spiculatore.) *και υθεις απρελας ο βασιλευς απεκλαπηρα*. Euangelista Latine *Spiculator* nam usurpauit uocem, mutata uocali, quum prima spiculatoris sit longa. Ac mox,

Et uulerunt corpus eius.) *πηδμα* est, hoc est, Cadauer. Interpres legisse uideatur *σθμα*.

Quæ egerant & docuerant.) Græcus sermo geminat coniunctionē, καὶ ὅτε ἐποίησαν, καὶ ὅτε ἐδίδαξαν, id est, Et quæ egissent, & quæ docuissent.

Venite seorsum.) Ὁ δὲ ἑστὶν ὑμῶν αὐτοὶ κατ' ἰδίαν, id est, Venite uos ipsi seorsum. Porrò αὐτοὶ positum est pro Soli, hoc est, dimissis cæteris: quemadmodum καὶ ἑωὶ ἔσθ' esse dicitur, qui solus est, & absq; arbitris.

Et uiderunt eos abeuntes.) Græce est, καὶ εἶδον αὐτοὺς ἰσχυροῦς οἱ ὄχλοι, καὶ ἐπέγνωσαν αὐτοὺς, id est, Et uiderunt eos abeuntes turbæ, & agnouerunt eum: ut prius pronomen ad omnes communiter pertineat, posterius ad Christum solum.

Et cum iam hora multa fieret.) Græci sermonis sensus est, Cum iam admodum tempestuum esset sumere cibum. Nam ex alijs Euangelistis apparet iam diei uespertum appetisse.

In proximas, pro, in circum iacentes

In proximas uillas.) ἔς τὸν κύνελον ἀγρὸς, id est, In circumiacentes agros. Et quoniam ex agris nihil emittitur, nisi uillæ sint, uertit Villas. Nam uillæ domus sunt in agro.

Emant sibi cibos.) ἀγοράσωσιν ἑαυτοῖς ἄρτους, id est, Emant sibi ipsi panes. Nam Hebrei omne edulium panis nomine complectuntur.

Quos manducant.) Pro hoc Græce est, τί γὰρ φάγοσιν ἔκ ἑχέσιν, id est, Nam quid edant, non habent. Etiam si τί noue positum est.

Date illis manducare.) Græci addunt Vos, ὅτι αὐτοῖς ὑμῶν φαγοῦν. Atq; ita habet antiqui codices Latini, Date illis manducare uos.

Et dabimus.) καὶ δώμεν, id est, Demus.

Secundum contubernia.) συμπόσια, συμπόσια, id est, Conuiuia, conuiuia, hoc est, distributis conuiujs, ut ante dixit, δύο, δύο. Laurentius mallet, Manipulatim.

Super uiride scœnum.) πρὸ χλωρῶ χέρσῳ, id est, In uiridi herba.

Conuiuia con iuuia, iuxta tropum Hebraicum

Et discubuerunt in partes.) καὶ ἀνέπεσαν πρᾶσια, πρᾶσια, id est, Et discubuerunt prasiæ, prasiæ. Dicuntur autem prasiæ herbaria, cuiusmodi sunt areolæ hortorum:

enim uiride. Cæterum & hoc prasiæ, prasiæ, & illud συμπόσια, συμπόσια, dictum est iuxta proprietatem sermonis Hebraici. Ad quam formam multa annotauit diuus Augustinus, in libris quos scripsit De tropis ueteris instrumenti, uelut illud:

Decima, decima agno uni septem agnis. Et mille ex tribu, & mille ex tribu, pro eo quod est, ex singulis tribubus millenos.

Per centenos & quinquagenos.) ἀνὰ ἑκατὸν καὶ ἀνὰ πεντήκοντα, ut ad uerbum reddam, id est, Per centum & quinquaginta. Vt intelligas loca fuisse distincta sulco, aut simili interuallo: & pro magnitudine in alijs accubuisse centenos, in alijs quinquagenos.

Intuens in cœlum.) ἀναβλέψας, id est, Suspiciens, siue Sublatis oculis.

Et sustulerunt.) καὶ ἤραν κλασματῶν δώδεκα κοφίνους πλήρεις, id est, & sustulerunt fragmentorum duodecim cophinos plenos, genitiuus referri potest uel ad plenos uel ad cophinos.

Et statim coegit.) ὡς ἄγκιστρον, idem uerbum quod in Matthæo uerterat iussit, sed dimittere perperam, ut illic indicauimus.

ἀπὸ πείρασος

Et cum dimisisset eos.) καὶ ἀρταξάμενος αὐτοῖς. Non est idem uerbū, quod paulo superius ἔως ἀρλόσθ, uerum aliud, quod non significat simpliciter dimittere, sed dimittere dicto uale, ac mandatis quæ uolueris mandare: quemadmodum solemus dimittere notos & amicos. Eandem uocem in Actis cap. 18, uertit ualefaciens. Similiter 2. Corinthiorum 2. Græca uox sonat, quasi dicas amandare.

Et uidit eos laborantes.) βασανίζομένους, in Matthæo uertit Vexatos, aliàs iactatos.

In remigando.) ὡς ἔλαυνον, quod significat agere ac regere uel nauem, uel equum, uel currum, uel simile quippiam. Nam remigare Græcis ἔλαυνον dicitur. ἔλαυνον generale uerbum est.

Et plus magis.) καὶ λίαν ἐκ πλεονεξίας, id est, Valde ex abundantia, siue ualde supra modum. Rursus hic est, ἕξισαντες, quod uehementem significat admirationem, ut homo

ἕξισανται

præ admiratione non sit apud se, Et tamen in Græcis codicibus additur καὶ ἐθαύμαζον, Et admirabantur: uelut interpretetur Euangelista quid dixisset ἕξισανται, quod tamen haud scio an casu sit adiectum.

Et co-

Et cognouerunt eum.) Addunt Græci, οἱ ἀνδρες τῶν πόλεων, id est, Viri loci. Quamquam id in plerisq; codicibus non inuenitur.

Vbi audiebant eum esse.) ὅτι ἠκούον ὅτι ἐκεῖ ἔστι, id est, Simulatq; audissent quod illic esset, ut intelligas eos qui agnouerunt Iesum renunciare cæteris, illum adesse.

In plateis.) ἐν ταῖς ἀγοραῖς. id est, In foris. Quamquam & platea uia fusior ac laxior, forum esse potest.

EX CAPITE SEPTIMO.

Ituperauerunt.) ἐμίμνησκον, id est, Accusauerunt, siue inculabāt, siue Questii sunt.

Nisi crebro lauerint manus.) ἐὰν μὴ πικρῶν νιψωνται πρὸς χεῖρας. Theophylactus interpretatur πικρῶν ut sit aduerbium, pro eo quod est usq; ad cubitum, siue ut quidam interpretatus est cubitaliter, quod ex insti-

sum crebro pro ad cubi tum

tuto Phariseorum soliti sint ante cibum lauare manus usq; ad cubitum, id quod lex non præcipit. Equidem reperio apud Græcos etymologistas πυγμαῖω significare

duo, pugnum, hoc est, manum complicatam, à uerbo πύσσω, quod est plico, unde πύγμα, quasi dicas πύγμα, Et cubitum, quem Græci πῆχυον uocant, Nam hac parte bra-

chium est complicatile. Hinc & Pygmeos populos appellari putant, quorum meminit Homerus, quod cubitali sint proceritate. Verum non reperio πύγμα apud Græcos

usurpatum aduerbii loco, & haud scio an à substantiæ uocibus similia ueniant, quemadmodum à πᾶς πάντε, ὄρημος ab ὄρημον. Quod si maxime fieret, tamen magis

quadrabat πύγμα, id est, à cubito siue cubito tenus, quam πύγμα. Ad hæc nihil uideo causæ, quare hæc fabula de lotione cubitali huc accersatur. Nam si cōstaret hoc

à lege præscriptum, ne quis caperet cibum nisi lotis manibus, probabiliter uideri poterat inducta cubitalis lotio. Tum enim adderetur aliquid legis præscripto. Nunc ta-

le nihil à lege præcipi testatur dominus dicens, Non lotis manibus manducare non coinquinat hominē. Vnde probabile est in uetustioribus codicibus scriptum fuisse, non πύγμα, sed πικρῶν, aut πικρῶν, aut πικρῶν, quod sonat frequenter aut crebro, siue

subinde. Verum hoc eruditus expendendum relinquo.

Et à foro uenientes.) Venientes, tamen non male addidit, tamen non est in Græcis codicibus. Et à foro, idem nomen est quod modo uertit Plateam, ἀγορᾶς.

Quæ tradita sunt illis.) Sensus omnino conuenit, tamen Græce est, ἀπὸ τῆς λαβῆς τῆς φαγῆς, Siue ut nonnulli codices habent, κρατῆρ, Quæ acceperunt seruanda siue tenenda. Verum quoniam ἀπὸ λαβῆς uidetur esse, ab alio traditum accipere, idcirco

interpres conatus est explanatius efferre sententiam.

Baptismata lotiones

Baptismata.) Miror cur interpres maluerit dicere Græce quam Latine, Lotiones, siue Ablutiones, cum hic de uulgari lotione sit mentio.

Et urceorum.) ξυστῶν, apparet intelligenda esse lignea, quod subiecit Acrementorum. ξυστῶν autem dixit, quod torno poliatur, aut quod sculpturis ornata sint, quod poculorum genus & hodie reperitur apud Heluctios. Cæterum lectos appellat spondas, in quibus accumbebant fumentes cibum, non solum in quibus dormitur.

Et interrogabant.) ἐπιτίθητε ἐπιρωτῶσιν, Deinde interrogant.

Bene prophetauit Esaias de uobis hypocritis, sicut scriptum est.) Cum Græca congruant, tamen haud scio quo casu ita scriptum comperi in aureo codice, Bene prophetauit de uobis Esaias dicens.

Doctrinas & præcepta.) Et coniunctio tollenda, διδασκαλίας ἡντάλλατα, id est, Doctrinas, mandata per appositionem: sicut admonitum est in Matthæo. Vera lectio superest adhuc in codice Constantiensi.

Mandata dei.) ἐνθλῶν, id est, Mandatum quemadmodum & ἀποδοσιν, id est, traditionem. Proponit enim dominus exemplum in uno præcepto & una traditione.

Irritum fecistis.) ἀθετεῖτε, id est, irritum facitis. Consentiens & antiquis codicibus nostris, atq; in his aureo. Quamquam potius erat Reiecitis, quemadmodum & Cyprianus legit.

ἀθετεῖν

Si dixerit homo.) Hic explicat quod obscurius erat in Matthæo, his uerbis à pharisæis instrui quosdam, ut parentibus desertis, pecuniā conferant in donaria templi, homo

Si dixerit

Quoniam sermo uidetur parum absolutus, sed subaudiendum, Satis est, aut simile quippiam.

Rescindentes uerbum dei.) ἀκυρόντες τὸν λόγον τοῦ θεοῦ, id est, Irritum facientes, siue Abrogantes, aut antiquantes. Nam ἀκυρόν est proprie detrahere auctoritatem, & irritum facere, quod aliquando fuerit comprobatum.

Iterum turbas.) πάντα τὸν ὄχλον, id est, Totam turbam.

Nihil est extra hominē.) ὅτι οὐδὲν ἔξω τοῦ ἀνθρώπου, εἰσπορεύομενοι εἰς αὐτὸν, id est, Nihil est quod aliunde quam ab homine ingreditur in eum: quasi dicas, De foris, ut paulo post uertit omne extrinsecus introiens, τὸ ἔξωθεν εἰσπορεύομενον.

Parabolam.) περὶ παραβολῆς, id est, De parabola, siue de similitudine.

Imprudentes.) ἀσύνετοι, id est, Absq; intellectu, ut ante uerterat: aut expertes intelligentiæ, Et melius erat, Siccine uos quoq; quam sic & uos: aut Itane uos quoq;.

Purgans.) ἐκκαθαρίζων, id est, Expurgans, ad uerbum.

Oculus malus.) ὀφθαλμὸς πονηρός. Cur non & hic dixit, Oculus nequam, sicut in Matthæo: Si oculus tuus nequā est, quia ego bonus. Nam eadem uerba Græca sunt utrobique. Sentit autem oculum non simplicem & purum, sed fascinatorem & inuidum atq; iniquum.

In fines Tyri.) μεθόρια, id est, Cōfinia, hoc est, Tyro finitimas regiones, siue Quæ interiacent inter Tyrum & Sidonem. Quoniam paulo post utitur simplici uoce εἰς αὐτὸν in eundem sensum.

Syrophœnissa.) Ad pedes eius.) Hoc loco sequitur, ἡ δὲ ἡ γυνὴ ἰκλιῶσα προσεκύνησάν τε αὐτὸν, id est, Erat aut mulier Græca, Syrophœnissa genere. Alij codices habebant, Σύρα φοινίκισσα, sed mendose: nam si Syra erat, & regionis Phœnices, quæ sine dubio Iudæorum est, qui potuit esse Græca natione. Cæterum quod Gentilem dixit, nō est Græce ἔθνη, sed ἰκλιῶσα, ut non patriam intelligas designatam, sed quo declaret non esse Iudæam religione. Siquidem gente Chananæa erat non Græca, sed Græca dicitur ex Hebræorum consuetudine, quod esset aliena à religione legis Mosaicæ. Frequenter enim ἰκλιῶσα Gentilem uertit interpres. Est autem una Syriæ pars quæ dicitur Syrophœnice in qua est Damascus, ut indicat Tertullianus libro aduersus Marcionem tertio.

Vtiq; domine.) In codicibus quos hactenus uiderim nihil erat loco Vtiq;, sed tantum κύριε, καὶ τὰ κνωάτια, id est, Domine, & catelli, Quoniam postea in nonnullis reperi.

Inuenit puellam iacentem supra lectum, & dæmonium exisse.) In uulgatis Græcorum codicibus ordo sermonis inuersus est. Nam illic reperit exisse dæmonium, & puellam lecto decumbentem, & super lectum, latinus erat, ἐπὶ κλινῆς.

Nam & catelli.) Eadem uox est Græcis, canibus & catellis: quoniam utrobique diminutiuum est apud illos, κνωάτια, ut admonuimus. Ad hoc παιδίων, rectius uertisset Filiorum quam puerorum, cum præcessit τέκνων.

Decapolis.) δεκάπολις. Regio est trans Iordanem decem ciuitatum: unde & nomen habet Græcis, circa Hippum, Pellen, & Gadaran, ut testis est Hieronymus in locis Hebræicis.

Surdum & mutum.) κωφὸν καὶ μωλῶλον, id est, Surdum impeditæ linguæ, siue balbum, dictione composita à μωλῶσι uix, & λαλέω loqui. Est autem id uitij penè perpetuum insanis aut melancholicis, aut fatuis natura, ut testis est Aristoteles.

Adaperire.) Απερὶν εἰς τὸ ἀπὸ, uocem Hebraicam & hic adijcit, quemadmodum & superius, In cumi. Est autem ἀπερὶν unum ex eo uerborum genere, quæ Hebræi grauiā uocant, & quæ uim habeant transitiuam, quasi dicas, Præsta te apertum, siue fias apertus. Neq; uero libet hic commemorare ridiculam differentiam inter aperire & adaperire, quam Laurentius argutius irridet quam grauem deceat uirum, etiam si merito id facit. Certe apud Euangelistam nulla differentia est, cum idem utrobique sit uerbum ἀνοίχθη & ἀνοίχθωσαν, quorum alterum uertit, Adaperire, alterū, Apertæ sunt, perinde quasi nefas esset Latinis eandem uocem repetere.

Tanto magis plus.) Græci quidem codices ita distinguunt, ut magis non referatur ad

tur ad Præcipiebat, quod præcesserit ὅσον non ὅσω, uel ὅσα, sed ad idem uerbum ad quod refertur, nempe ad prædicabant plus: licet Græci uideantur ὅσον usurpare nonnunquam aduerbialiter: sed πῶς ὁσὸν τῶσον uerti poterat Vehementer, aut magnopere, ut comparatiuum positum sit loco positiuū: aut μάλλον uertendum erat potius, ut non habeat uim comparandi, sed corrigendi: perinde quasi dicas: Tantum aberat ut facerent id quod erant iussi, ut hoc amplius etiam prædicarent quod essent uertiti.

Et surdos fecit audire.) Ut ne quid causer de integritate Latini sermonis, quod Romanis auribus aliud quiddam sonat, facit loqui, & facit currere, rectius fuisse futurum, efficit ut surdi audiant, muti loquantur, Tempus quoq; uerbi mutauit interpres, aut certe librarius. Est enim ποιῶ, id est, Facit: idq; absolutius est. Laurentius testatur in nonnullis exemplaribus Latinis conduplicari coniunctionem. Et surdos fecit audire, & mutos loqui.

Et mutos loqui.) ἀλάλῃς λαλέω, Gratiam annominationis non potuit interpres reddere, quasi dicas, cingues, linguaces, aut infantes fari.

EX CAPITE OCTAHO.

Vm turba multa esset.) Græce est πᾶσι πῶς, id est, Admodum multa, siue plurima. Nec additur cum Iesu, nec apud Græcos, nec in uetustis exemplaribus, nec in aureo, nec in Constantiensi deniq;.

Sustinent me.) πῶς σμένει μοι, id est, Manent apud me.

Vnde istos.) πῶς, quo Græci utitur in negatiōe pro Qui aut Quo.

Et ipsos benedixit.) καὶ αὐτὰς εὐλογήσας, id est, Cum & his benedixisset. Quoniam in nonnullis exemplaribus sic habebatur, καὶ εὐλογήσας, εἶπε τῷ θεῷ αὐτῶν καὶ αὐτῶν, id est, Et cum benedixisset, iussit apponi & hos.

Quasi quatuor millia.) ὡς, id est, Fermè aut circiter quatuor millia.

In partes Dalmanutha.) Quidam Græcus codex habebat μαγδαλέ, cuius meminit Dalmanutha Matthæus, siue ut quidam legunt, Magedam. Nec apud quenquam adhuc reperi huius loci descriptionē, nisi quod in Collectaneis Hebræicarū uocum, hanc quoq; reperiō expositam, sed ita, ut ad hunc locum nihil attineat. Augustinus de consensu Euangelistarum putat eiusdem regionis plura esse uocabula, addens, quod hoc quoq; loco quidam codices habebant Mageda.

Cōquirere cum eo.) Laurentianum exemplar, ut uidetur, secus habuit. Meum ad hunc modum, ἤρξαντο συζητῶντες παρὰ αὐτοῦ σημεῖον, id est, Cœperunt simul quærere ab eo signum. Quoniam postea nactus sum, in quibus ita scriptum reperi, καὶ ἤρξαντο συζητῶντες αὐτῷ, καὶ ζητῶντες παρὰ αὐτοῦ σημεῖον, id est, Et cœperunt disputare cum eo, & requirere ab eo signum. In quibusdam pro καὶ ζητῶντες, erat ζητῶντες.

Ingemiscens spiritu.) Græci addunt Suo, καὶ ἀνασφραξας τῷ πνεύματι αὐτοῦ.

Si dabitur generationi isti signum.) Si, hoc loco est abiurantis, quemadmodum & illic, Si introibunt in requiem meam. Latini addunt, emoriar, dispercam, aut simile quippiam. Mire retudit arrogantiam pharisæorum, qui uideri uolebant cum cælo habere commercium cum essent sceleratissimi. At Christus illis ex imo corde terræ signum promittit diuersissimum ab eo quod postulabant.

Et oblitī sunt sumere panes.) Quidam Græcus codex addidit, discipuli eius: mihi magis placet non addi.

Videte & caute.) ὁράτε, βλέπετε. Duo uerba sunt Græcis idem significantia, citra interuentum coniunctionis, quasi dicas. Videte, cernite: siue Cauete, fugite, quo diligentiore cautionem exprimeret.

A fermento Herodis.) ἡρωδιανῶν, id est, Herodianorum, pro Herodis habebant nonnulli. Et in Matthæo mentio sit Herodianorum, ueluti factionis cuiusdam, quæ simul cum pharisæis aggressa sit Christum.

Et aspiciens.) ἀναβλέψας, id est, Recepto uisu.

Video homines.) βλέπω ὡς ἀνθρώπους, ὅτι ὡς δένδρα ὁρῶ ποδὶ πατέρων, id est, Video homines, quoniam uelut arbores uideo ambulantes. Et ambulantes apud Græcos ad homines duntaxat referri potest, quod illis arbores sint neutri generis.

Et cœpit uidere.) καὶ ἐποίησεν αὐτὸν ἀναβλέψαι, id est, Fecit eum denuo uidere. Bis enim

enim recepit uisum, primum utcumq; deinde perspicue.

Et restitutus est.) Ante hoc addit Græcus codex, καὶ ἀπέβλεψεν, id est, Et peruidit. Nec est Omnia, sed ἅπαντας, id est, Omnes: etiāsi hic facillimus in scriptura lapsus.

Etsi in uicū introieris.) palām est Græca exemplaria passim discrepare. Nam Laurentianus codex habebat, Et neq; in uicum introieris, neq; cuiquam dixeris in uico. Meus autem habebat, καὶ εἰς τὸν κώμην εἰσελθὼς, μηδὲν εἰπὼς, μηδὲν εἶπὼς, id est, Et si oppidum ingressus fueris, ne cui dixeris, ne in oppido quidem. Tamen postea nactus sum exemplar consentiens cum codice Laurentiano: atq; id sequi malui, præsertim cum ita legat Theophylactus.

In castella.) εἰς κώμας, eadem uox, quam toties uertit Vicum:

Alij uero quasi.) Quasi non additur apud Græcos.

Additum dicitur quid Tu es Christus.) Additū arbitror ex alio loco, Filium dei uiui, quod tamē in emēdationibus exemplaribus Latinis non additur apud Marcum, sed apud Matthæum.

Et comminatus est.) ἐπετίμησεν, id est, Increpauit. Quāquam hic tolerari poterat, Interminatus est: cum additis minis, aliquid interdiximus.

De illo.) πρὸς αὐτὸν, id est, De se.

Et coepit.) καὶ ἀρξάμενος, id est, Extunc, siue ex eo tempore coepit: ut habebatur in quibusdam exemplaribus.

Quoniam.) ὅτι, id est, Quod.

Triduum post quod resurrexit Christus, quomodo accipiendum Post tres dies.) In paucis scriptum reperi, τῆς τρίτης ἡμέρας, id est, Tertio die: sed apparet data opera mutata scripturam, quod prima fronte falsum esse uideatur, Christum resurrexisse post tres dies, qui tertio die surrexit: præsertim cum emendatissima Græcorum exemplaria cum nostra consentiant additione. Atq; hac quidem de re diligenter disseruit Iacobus Faber Stapulensis, in libello cui titulum fecit, de Magdalenis, ac triduo Christi, nullum non mouens lapidem ut hanc explicet difficultatem, nunc addens horas aliquot ei diei quo reuixit Christus, proximæ nocti detrahas, nunc eundem ante diem præmittens ad inferos, cum in horto tæderet ac mœreret, nunc uni diei geminas addens noctes, uidelicet parasceuæ. Mihi uero non est necesse de singulis illius disputationis partibus quid sentiam aperire: Certe non uideo cur Bedam notandum existimarit, qui tridui mysterium conatus sit per synecdochen explicare, nimirum figuram grammaticam. Quasi uero non totam historiam Evangelicam grammaticis figuris debeamus, aut quasi non ueteres ad unum omnes tum Græci tum Latini quæstionem hanc per synecdochen explicent: Inter quos & Thomas, enarrans prioris ad Corinthios epistolæ cap. 15. Quoties per Hyperbolen, Enallagen, similesq; tropos sensum diuinorum uoluminum explicant sacri doctores: iam allegoria, parabola, uocabula passim in arcanis literis obuia, nonne grammaticorum sunt schemata? Quid est quod tam procul à sacris ablegamus grammaticos, de diuinis literis aliquanto melius meritos, quàm sint frigidi quidam ac ieiuni dialectici, ne dicam sophistæ. imò ipse Faber, qua tandem bipenni, Gordianū hunc nodum disseccuit: nonne ab Apollonio porrecta, primum ethnico, deinde qui nihil aliud sit quàm grāmaticus? Qui nisi succurrisset, totus adhuc erraret mundus, & in Marco legeret Christū resurrecturū post tres dies. Sic enim argumētatur: Nō surgit post tres dies, qui surgit tertio die, sed constat Christū tertio die resurrexisse. Aduersatur igitur Euangelij, aduersatur articulis fidei, aduersatur omni ueritati, quisquis ait Christum post triduum surrexisse. Atq; ita fanē tot iam seculis, magno consensu Græca pariter ac Latina legit, canit & scribit ecclesia. Neq; quisquā adhuc mortalium tam impium errorē animaduertit, nec erat elabendi spes, nisi Apollonius rei literariæ peritissimus cōmonstrasset, μετὰ Græcis nonnunq; usurpari uice ὅτι uel ὅτι. Tantum habet pondus unicū unius grammatici testimoniū, quoties nobis ita collibuit. Quanquam nec hoc exemplū quod ex Apollonio produxit Faber, uidetur ad sermonem Evangelicum respondere. Neq; enim simile est, μετὰ χεῖρας ἔχειν & μετ' ἡμῶν, ei quod ait Marcus μετὰ τρεῖς ἡμέρας. Siquidem apud Apollonium μετὰ positum uidetur pro μετὰ, aut certe pro ὅτι. Quo tamen modo non liceat abuti, si certum addas numerum. Iam constat μετὰ frequēter ab Euangelistis usurpari ad hunc modū, nec aliud signū

Figure grammaticæ in diuinis literis

μετὰ uarie usurpatur

significari quām post. Velut apud Matthæum capite uigesimo sexto, Post biduum pascha fiet, μετὰ δύο ἡμέρας. Item apud Lucam, Post dies octo. Apud Marcum, Post dies sex. In Actibus, non post multos hos dies, Alijsq; locis compluribus. Sed ut his omissis, quod sentio, paucis expediam, mihi nihil causæ uidetur, cur hic excitemus huiusmodi tragœdiam, aut cur ad tam coactam ac uiolentam interpretationem confugiamus, quum nodus bifariam explicari possit, haud magno negotio, Primum, si tertium diem numeremus non à morte seruatoris, sed à tota passione, quæ coepit pridie parasceutes, cum iam infretur consilium de comprehendendo Iesu, cum uendere tur, cum tæderet, ac mœreret. Siquidem passionis summam uidetur & ipse Marcus suis uerbis cōplecti: & coepit, inquit, docere eos, quod oporteret filiū hominis multa pati, & reprobari à senioribus summisq; sacerdotibus, ac scribis, & occidi, & post tres dies resurgere. Sic enim recensuit, ut post tres dies, ad totum sermonem qui præcessit referri possit, nō tantum ad id quod erat postremum, occidi. Quemadmodum proximo capite recensuit, Filius hominis traditur in manus hominum, & occident eum, & occisus tertio die resurget. Hic quoniam triduum numerat ab occisione, tertio die dixit non post triduum: Alter modus est, si per synecdochen accipiamus, factum post tres dies, quod factum sit post tertium diem exortum. Quemadmodum & uulgo loquimur, Ab eo die coepit odisse me, cum eodem die coeperit odisse. Et post eum diem desijt amare, cum eodem die desierit. Hæc, ni fallor, minus certe coacta sunt, quàm quæ Stapulensis tanto molimine prodidit. Quod si quis adduxerit his etiam meliora, non grauabimur sequi.

Post triduum, id est, post tertium diem exortum

Et palām.) καὶ παρρησία, id est, Libere & audacter. Neq; enim hoc dicebat, nisi suis, sed aperte, & sine inuolucro, quæadmodū solet, tametsi sermo hic esset durissimus.

Comminatus est Petro.) Miræ deliciae huius interpretis, qui quod alijs uertit increpare, idem nunc uertit Comminari, cum nec ad sententiam quadret Comminari. Nam quod sequitur,

Vade retro me satana.) Nimirum increpantis est, non comminantis. Postremo ut legimus interminari, pro interdixere, ita comminari in eundem sensum non me mini legere. Est autem ὀπίσω, quod in Matthæo notauimus.

Aut quid dabit homo commutationis.) ἢ ἀντάλλαγμα, id est, Quam commutationem: de quo quid nobis uideretur, indicauimus in Matthæo.

Qui enim me cōfessus.) Antiqui codices magno consensu pro Confessus, & Cōfitebitur, habebant, Confusus fuerit, & confundetur: suffragante his & aureo codice meo uetustæ typographiæ, In Constantiensi rasura prodebat operam deprauatoris. Atq; ita habent Græca, ὁ γὰρ αὐτὸς ἐπαχλωθῆναι με, καὶ αὐτὸς ἐμὸς λόγος, id est, Quicumq; enim erubuerit me, & meos sermones. Ac paulo post, καὶ ὁ υἱὸς τοῦ ἀνθρώπου ἐπαχλωθῆναι με, id est, Et filius hominis erubescet de eo: aut, Filium hominis pudebit illius. Pro nobis facit interpretatio Theophylacti. Apud Bedam in contextu quidem legitur confessus & confitebitur, sed ipsa enarratio quæ uerecundia meminit, declarat illum legisse confusus & confundetur. Idem liquet ex uerbis Gregorij quæ referuntur in Cathena. In eundem sensum legit diuus Augustinus, refellens Adimantum Manichæum: Omnis qui confusus fuerit me in gente ista adultera, & peccatrice, & filius hominis confundetur illum cū uenerit in gloria patris sui. Quin & Irenæus libro tertio capite uigesimo ad eundem modum abutiur confusus & confundi. Satis hic apparet, confessus & confitebitur uerba esse supposita ab audaculo quopiam. Cæterum an satis Latine dicamus, Confundor te, pro eo quod Pudet me tui, uiderint literatores.

Error manifestus in nostris codicibus

EX CAPITE NONO.

Regnum dei ueniens.) id est, Venisse. Est enim participium præteriti temporis, quod uertendū erat per infinitiū, ob inopiā Latini sermonis. Dissonant Et post dies sex.) Lucas facit, Dies ferme octo. Marcus consentit cum Matthæo in numero. Hoc admonui ne quis temere scripturam mutet: difficultatem quæstionum explicant doctores.

Et duxit.) καὶ ἀναφῆς, id est, Subducit, presentis tēporis, ut, Et assumit τῆς ἀλαμβάνει. Et duxit, id est, subducit, presentis tēporis, ut, Et assumit τῆς ἀλαμβάνει.

Seorsum solos.) Sic habebat antiquissimus codex, κατ' ἰδίαν μόνος, id est, Seorsum solos. Latina uetera consentiebant in Seorsum, sed Paulinum habebat Solus, Corfendoncense Solos. Itidem & Costantienſe. Aliquis offensus perissologia, uocem alteram ut superuacaneam reliquit. Verum hoc modo uoluit Euangelista significare secessum uehementer secretum.

Et transfiguratus est.) Græce est, καὶ ὅτε ἔβλεπε σὺν τοῖς μαθηταῖς αὐτοῦ, μεταμορφώθη, id est, Et dum orant illi, transfiguratus est: Quanquam illud dum orant, in plerisque Græcorum codicibus non additur, nec à nobis est additum. Apparet huc transcriptum ex Luca nono: quando Theophylactus nec legit, nec attingit hanc particulam.

Splendens candida sine coniunctione Splendentia & candida.) Abest in Græcis coniunctio, σὺν τῷ πατρὶ καὶ τοῖς ἀποστόλοις, ut intelligas ex insigni candore fuisse relucens. Hoc & ideo uisum est admonere, quo minus absurdum uideatur quod in Mattheo Græci legunt, ut lux, non ut nix.

Qualia fullo.) Poterat uitare absurditatem sermonis, si οὐκ αὐτὸς uertisset in aduerbium, Quam candida reddere non potest fullo.

Et faciamus.) ἑλθετε ποιεῖσθε μὲν, id est, Vis faciamus. Quanquam pleraque Græcorum exemplaria consentiunt cum nostra additione uulgata.

Charissimus.) ἐστὶ ἀγαπητός, id est, Dilectus siue charus, nisi quod articulus additus indicat unice dilectum, ὁ ἀγαπητός.

Quid ergo dicunt.) πῶς ἐν λέγειν, id est, Quomodo ergo dicunt. Quanquam emendati codices habebant, ὅτι λέγουσιν, id est, Quod dicunt. Et mox,

Primo restituet omnia.) ἐκκελεύσῃ, id est, Restituit presentis temporis, ut referatur ad prophetiam Malachiae, quae praedixit id futurum, non ad tempus aliquod definitum, & primum Græcis dictum pro prius.

Conquirere, pro disceptare Quid inter uos conquiritis.) καὶ ἐπιρωτήσῃ αὐτὸν γραμματεῖς, καὶ συζητήσῃ πρὸς αὐτὸν. Postest & hic sensus accipi, & interrogauit scribas, Quid conquiritis, siue disputatis aduersus illos, siue cum illis. Apparet interpretem legisse, πρὸς αὐτὸν, siue πρὸς αὐτὸν, id est, Inter uos. Sed aliàs admonuimus hanc orthographiae rationem passim negligi in Græcis codicibus.

Spiritus conturbauit.) Græce est, ἀνεύρετο τὸ πνεῦμα ἐπ' ἀραξὶ τὸ παιδίον, id est, Statim spiritus discerpit puerum. Opinor interpretem legisse, ἐπ' ἀραξὶ, ac fortasse rectius. Quanquam in plerisque exemplaribus non erat παιδίον, sed αὐτόν, Apparet enim iam non fuisse puerum, cum pater respondeat hoc illi à puero accidisse: etiamsi paulo post uocat eum puerum, pater pueri.

Eliſus in terram.) καὶ πεσὼν ἐπὶ τῆς γῆς, id est, Lapsus in terra uolebatur.

A puero Ab infantia.) παιδὶ ὄντι, id est, A puero. Sed recte mutauit interpres, nisi dicere maluisset A prima pueritia: iam enim puer erat, cum sanaretur. Et in aquam Græcis est in aquas, ἐν ὕδατι, consentientibus & uetustis exemplaribus, nominatim Constantiensis.

Si potes credere.) καὶ εἰ δύνασαι πιστεῖν. Addidit articulum, qui tamen ad superiora referri potest, ut respondeat Dixit ei, uidelicet illud quod audies, siue ad frequentiam: Hoc si potes, nempe credere. Quemadmodum dicitur Græcis, τὸ μὲν ἐν ἑγῶν, ἄγω με τῶν πλ. Nec enim est hic ociosus articulus qui magno consensu habetur in Græcorum exemplaribus.

Prætergrediebantur Galilæam.) καὶ προεβόοντο εἰς τὴν γαλιλαίαν. Præpositio καὶ, facit ut intelligas illos clam, aut celeriter & in transcurso, uelut obiter fecisse iter per Galilæam, ita ut nec aperirent se usquam, nec comorarentur, & uideri poterant declinasse Galilæam in discessu, nisi obstaret præpositio εἰς, quae facit, ut non possit aliud accipi, quam illis iter esse factum per Galilæam.

Filius hominis tradetur.) καὶ δόθη, id est, Traditur ut intelligas mox futurum.

Et illi ignorabant uerbum: & timebant interrogare.) Hæc non habentur in additione Aldina. Quod an casu factum sit nescio. Poterat uideri factum ab eo quisquis fuit, qui sibi uidetur habuisse studio, ut affutis aliunde fragmentis, redderet Marci Euangelium aliquanto copiosius, nam hæc habentur in Luca, nisi consentirent Latini codices cum Græcis.

Qui eum

Qui cum domi esset.) καὶ ὅτε ἦ οἰκίᾳ ἡράμην, id est, Et cum esset in domo, siue in ædibus, non utiq; suis.

Quis eorum maior esset.) Græce tantum est, τις μείζων, id est, Quis maior. Reliqua addita sunt explicandæ rei gratia.

Quem cum complexus esset.) καὶ συναγαλιώμεν, id est, Cum posuisset in ulnis, ut solemus infantulos. Complectimur enim & eos, quos in ulnas non sumimus.

Non me suscipit.) ἐκ ἐμοῦ δέχεσθαι μόνου, ἀλλὰ καὶ τὸν ἀρσείλω τὰ με, id est, Non me recipit solum, sed eum qui me misit. Sic habebant nonnulli Græcorum codices, uerum altera lectio mihi magis probatur. Nec enim negatio remouet, sed corrigit magis: quasi dicas, Non tam me recipit, quam eum qui misit me.

Et prohibuimus eum.) Post hæc in Græcis exemplaribus repetitur ὅτι ἐκ ἀκολούθησάντων, id est, Quod non sequeretur nos. Probabile est aliquem offensum iteratione, sustulisse posteriorem particulam.

Calicem aquæ frigida.) Frigida, nec in Græcis additur exemplaribus, nec apud Hieronymum in additione Basilienſi, nec in uetustissimis exemplaribus, nominatim in Paulino, nec in Corfendoncensi, nec in Constantiensis, nec in aureo deniq;.

Non perdet mensuram suam.) Mercedem legendum pro mensura. Atq; ita scriptum est in emendatioribus Latinorum exemplaribus.

Mola asinaria.) Græci legunt, λίθον μολικόν, id est, Saxum molarum. Apud Mattheum autem Mola asinaria.

Debilem.) κυλῶν. Cyllus proprie Græcis dicitur, cui altera manus trunca sit, aut manca. Nam debilitas ad omnia membra pertinet, quemadmodum χωλός ad pedes proprie pertinet.

Vbi uermis.) ὅπου ὁ σκώληξ. Alibi uertit Eruginem, quod hic Vermem. Cæterum moritur & extinguitur, utrumque presentis temporis est Græcis. Licet in Latinis codicibus aliquot deprauare cœperint, Morietur, & extinguetur. Qui ex hoc loco contendunt ignem apud inferos esse materialem, necesse est ut fateatur illic & uermem esse materialem, quod si hic tropum admittunt uermem interpretantes remorsum conscientiae, poterant & per ignem accipere perpetuum cruciatum animæ, In quem sensum hunc locum interpretatur Theophylactus.

Luscum.) μονόφθαλμον, id est, Vnoculum. Quod tamen eleganter uertit hoc sanè loco. Luscus enim Latinis dicitur, non qui strabis ac distortis sit oculis, sed qui altero careat oculorum.

In quo illud condietur.) Condiētis lego in uetustis codicibus, ἀρτύσῃ. Sic enim legisse uidetur qui sic uertit. Et aptius erat Ipsum, quam Illud.

Omnis enim igne salietur.) Quo sermo foret mollior, nos de nostro addidimus, Omnis homo.

Si sal insulsum fuerit.) Reddidit πρὸς βουμασίαν εἰς ἀλάστον, id est, Si sal sale caruerit.

Habete in uobis.) Salem hic usurpauit masculino genere, nihil aliud opinor sequeutus quam dictionis euphoniā.

EX CAPITE DECIMO.

Ultra Iordanem.) εἰς τὴν ὑπερὸν τὸν ἰωρδάνην, quod magis sonat, Per regionem siue ripam quæ est ultra Iordanem. Etiāsi sensum expressit interpres.

Et erunt duo.) οἱ δύο, Qui duo fuerant, ut intelligamus e duobus hominibus uelut unum fieri. Nec est,

In carne una.) Quod sordide quidam interpretantur de coitu, sed uanam, ut & aliàs indicauimus.

Quod deus coniunxit.) συνῆλθε, id est, Coniugauit, si quis ad uerbum malit reddere.

Mœchatur.) Græce est idem uerbum quod modo uertit, Adulterium committit, μοιχεύει. Quid autem est,

Super eam.) ἐπὶ αὐτῆς, Cur non potius aduersus illam, siue In illam, hoc est, in iniuriam illius.

Offerebant illi paruulos.) παιδία, id est, pueros, siue puellos.

Comm

Comminabantur.) ἐπιτίμων, id est, Increpabant. Mirum cur hanc uocem plerūq; interpretes gaudeat uertere, Comminabantur, etiam refragante sententia.

Synedon uchemen- tuis Sinite paruulos.) τὰ παιδία, id est, Pueros, ut modo dictum est. Nec additur apud Græcos coniunctio, Nec prohibueritis. Viuidius enim est, Sinite, ne prohibueritis. Anadiplosis sententiæ facit ad epitafin.

Non intrabit.) ἢ μὴ εἰσέλθῃ. Conduplicata negatio uim addit futuri, aut certe modi potentialis.

Et complexans.) καὶ συναγαγισάμενοι, id est, Suscipiens eos in ulnas: sicut paulo ante dictum est.

Procurrrens.) πρόσδρομων, id est, Accurrens. Interpres nisi dormitauit, legisse uidetur πρόσδρομων, id est, Præcurrrens.

Vitam æternam percipiam.) κληρονομήσω, quod aliàs uertit, Hæreditabunt.

Nisi unus deus.) εἰ μὴ εἰς ὁ θεός, id est, Nisi unus, qui est deus, siue Nempe deus, ut articulus uim habeat uelut interpretantis, quis sit ille unus.

Nec fraudẽ feceris.) μὴ ἀρσώσης, id est, Ne fraudaueris. Fraudamus enim illum, quem priuamus re debita, Quanquam & qui spoliat, Græcis ἀρσώσαι.

Et intuitus eum Iesus, dilexit eum.) ἡγάπησεν αὐτόν. Origenes uidetur legisse, ἐξ ἡγάπης, non ἡγάπησεν. Argumento est quod homilia in Matthæum adducens hunc locum, ita legit; Dilexit eum, siue osculatus est eum Neq; enim, ἡγάπησεν, opinor, ad osculi significationem potest pertinere. Cæterum de dilectione, nec apud Matthæum, nec apud Lucam ulla fit mentio. Et fieri potest ut aliquis offensus uel ambiguitate uocis, uel osculo adolescentis, ex ἐτίμησεν, fecerit ἡγάπησεν, quanquam & in Græcis Lexicis inuenio ἀγαπᾶμαι pro amplector, sed ut amplectimur quod probamus, uelut amplectimur bonas literas.

Et ueni sequere me.) Addunt hic Græci codices, ἀφ' ἧς τὸν σταυρόν, id est, Sublata cruce, quum tamen hoc non habeatur in ueteribus codicibus, nec reperiatur apud alios euangelistas, ut illinc huc ascriptum uideri possit.

Filioli.) τέκνα, id est, Filij, siue nati. Neq; enim hic est diminutiuum, quemadmodum illud apud Paulum ad Galatas, τέκνια μου, Filioli mei.

Confidens in malam partẽ sonat Confidentes in pecunijs.) περιποιήσας, Fretos, siue fisos. Etenim quum confidere sit idem quod fidere, tamen confidens nõ idem ualet, ut indicauit M. Tullius. nec uideatur participium, sed nomẽ, eoq; ponitur absolute, homo confidens, nõ confidens mihi. Hic satis aperit, quos dixerit diuites, non quibus diuitiæ obuenerunt, sed qui iuxta diuitum uulgus multum tribuunt diuitijs.

Qui magis admirabantur.) ἔβηπλήροσεν, id est, Obstupescabant, uerbum Græcum est uellementis.

Aut filios.) τέκνα, id est, Liberos, ut utrunq; sexum complectaris.

Aut patrem, aut matrem.) Hoc loco Græci codices addunt, ἡγαυαίης, id est, Aut uxorem. Quod tamẽ perperã à quopiam additum, uel hinc licet cõiicere, quod mox cum repetit res relictas, non addit uxores. Verisimile est uxoris nomen hic adiectũ ex Matthæo & Luca. Verum Marcus breuitatis studiosus, sub nomine domus iudicauit contineri uxorem.

Dare uobis. nobis redunt dat Ad dextram meam uel ad sinistra.) Ut sensus sit idem, Latinius est, Sedere mihi à dextris, & sedere mihi à sinistris. Nec est in Græcis meũ dare uobis, sed solum, Non est meum dare. Consentiebat cum Græcis codex Constantiensis.

Sed quibus paratum est.) Sermoni parum absoluto adiecimus duo uerba. Subauditur enim, Sed ij sedebunt à dextris ac sinistris mihi, quibus &c.

Et audientes decem indignati sunt.) ἤρξαντο ἀγανακτεῖν, id est, Cœperunt indignari. Et sic habent uetusti codices nostri.

Et principes.) καὶ οἱ μεγάλοι αὐτῶν, id est, Magni illorum, Quod tamen haud male uertit, nisi malis dici, Et qui magni sint inter eos, aut magnates illorum.

Fieri maior.) μέγας, id est, Magnus. in hunc modum subinde citat Hieronymus. Alludit Christus ad uitam communem hominum, inter quos magnates & optimates & sublimi despiciunt infimates, nec præ se ducunt pro hominibus, cum ipsis nihil sit abiecti-

abiecius, si uelimus hominem suis aestimare uirtutibus.

Et proficiscente eo.) καὶ ἐκπορεύομενος, Egreidente eo.

Bartimæus.) Filius Timæi, additum uideri potest interpretandi causa. Nam id sonat Bartimæus. Hebraeis enim ἄβιμα, & Timæus; quemadmodum & Bartholomæus, filius Ptolemæi, conflatis diuersarũ liguarũ uocibus, & deprauata, ni fallor, uina aut altera literula. Cæterum quod diximus de Bartimæo, quidam miro cachinno prosequitur in suis annotationibus, cum id hauserim ex Hieronymi commentario in epistolæ ad Galatas cap. 4. In illum igitur suos cachinnos torqueat non in me.

Et comminabantur.) καὶ ἐπιτίμων, id est, Et increpabant.

Animæquior esto.) θάρσει, id est, Bono animo esto, siue Confide. Nec enim est comparatiuum, sed positiuum: & aliud est Fidere, hoc est, θάρσει, quàm æquo animo esse. Aequo animo est, qui boni consulit, ac tolerat. Fidit cui certa spes est.

Exiliens uenit.) Græce non est ἐξ ἀλλοτρίων sed ἀνασας, id est, surgēs. Nam paulo ante dictus est sedere iuxta uia. In actis cap. 3, de claudio legitur ἐξ ἀλλοτρίων, id est, exiliens, Nam ea uox ad miraculi magnitudinẽ declarandam facit, quia qui sanabatur, adeo claudus erat, ut à baiulis gestaretur, Hic in oculis nõ in pedibus miraculum est

Rabboni ut uideam.) Rursus Hebræam uocem posuit, pronunciatione non nihil mutata, cum alibi Rabbi sit, quod Hebræorũ lingua, Chaldæorum, ac Syriace commercio uitiaretur: quemadmodum & hodie Iudæi Rabeni magistrum uocant, sed in signem & eminentem.

Vt uideam.) ἵνα ἀναβλέψω, id est, Vt uisum recipiam.

Et confestim uidit.) ἀνεβλέψε, id est, Visum recepit.

EX CAPITE VNDECIMO.

T cum appropinquarent Hierosolymæ.) Hic Græcus codex addit Bethphage, ut sint tria loca, Hierosolyma, Bethphage, Bethania. Siquidem mons Oliueti duobus passuũ milibus abest ab Hierosolymis, in cuius latere est Bethania, Bethphage in ipso monte sita est.

Quid facitis?) τί ποιεῖτε ὅσον, id est, Cur facitis hoc.

Et sedit super eũ.) Nonnulli Græci codices habent, ἐπὶ αὐτῆς, ut sit asinus, aut certe Pullus asinæ. Nonnulli ἐπὶ αὐτῶν, id est, Super illam, ut sit asina fœmina. Quod posterius consentit cum Matthæo.

Cum uespera esset hora.) ὄψιμα ἡδὴ ὄσους ἔδρασε, id est, Cum uespertinum iam esset tempus. Siquidem horam, Græce loquens, pro tempore posuit.

Et alia die.) καὶ ἐπαύριον, id est, Postridie, siue postero die.

Siquid forte.) εἰ ἀπὸ ἐνόσου ἦν, id est, Siquid inuenturus esset. Coniunctionem expletiuam uertit in Forte, idq; suo more, ~~.....~~ forte, sed perperam

Cui male dixisti.) ὡς κατηρέσσω, id est, Quam deuouisti, siue Quam execratus es, siue Cui male precatus es.

Habete fidem dei.) Bona fide Græca reddidit interpretes πιστῶ θεῷ. Cæterum sentit fiduciam erga deum.

Tollere & mittere.) ἀρῆθῃ καὶ βλήθῃ, Passiua sunt imperatiui modi.

Cum stabitis ad orandũ.) καὶ ὅτ' αὐ στήκητε προσδύχροννοι, id est, Cum steteritis deprecantes. Ex quo apparet olim stantes precari solitos.

Peccata uestra.) Augustinus lib. De ciuitate dei, 21. cap. 27. annotauit uim & emphasim huius pronominis uestra. Nam intelligi peccata nõ quælibet, aut quamlibet grauia, sed eiusmodi, sine quibus non uiuunt etiam probi, quales tum erant apostoli quibus hæc dicuntur.

Quod si uos nõ dimiseritis.) Hæc in Græcis pleriq; codicibus nõ addũtur, Nec Theophylactus legit aut interpretať. Videri potest huc ascriptũ ex Matthæi sexto.

Vnum uerbum.) ἕνα λόγον, id est, Vnum sermonem, potius hoc certe loco.

Baptismũ Ioannis.) βάπτισμα, id est, Baptisma, siue Baptismus. Cum enim habemus hoc baptismum & hunc Baptismum à Græcis, quorsum opus erat confingere bar-

baram uocem tertiam, hoc baptismum? Adeo nihil interesse putant quidam, quomodo loquantur, Huiusmodi ferme destomachatur hoc loco Laurentius Valla non absq; causa, licet ignarus, ut apparet, Augustinum ita frequenter loqui, & adeo frequenter, ut non queat prætexas scriptoris error. Sic enim loquitur tractatu in Ioannem quarto in caput primum: itaq; non durauit diu baptismum Ioannis. Rursus tractatu proximo, Illi enim nullum baptismum erat necessarium. Ac mox: quoniam ergo Ioannes acceperat baptismum, quod proprie Ioannis diceretur. Iterum paulo inferius, Tale erat baptismum Ioannis. Nec alibi tamen raro idem facit. Et tiam si & in homilib; Origenis semel atq; iterum sic positum offendimus. Et apud Irenæum, ut appareat eruditos in hoc populi imperitiæ gessisse morem.

Timemus pro timebant Timemus populum. ἐφοβῶντο τὸν λαόν, id est, Timebant populum, Atq; ita habent uetustissimi codices Latini, nominatim exemplar Paulinū & Constantiense. In Corfendoncensi uidere erat etiamnum rasura uestigium. Offendit autem castigatorem persona dure subitoq; mutata, quasi uero hoc esset nouum in Euangelistis. Id incommodi uitari poterat sermone figura, Metuendus est nobis populus, aut mutata alterius uerbi persona, quemadmodum nos fecimus. At si dixissent ex hominibus.

Quia uere propheta.) ὅτι, id est, quod potius, quam Quia, & fuisset potius, quam Effect. Opinor enim Ioannem iam fuisse mortuum, ex ipsius Marci narratione.

EX CAPITE DVODECIMO.

Pastinare pro plantare Astinauit.) ἐφύτθεον, id est, Plantauit. Vox à pastino dicta, quæ declarat instrumentum bifurcum quo semina panguntur, unde uites sterilescentes quum refodiuntur dicuntur repastinari.

Et fodit lacum.) ἐσπολλιώου, In quod excipitur liquor uuarum.

λιθοβολῆεν κεφαλῶν σου In capite uulnerarunt.) λιθοβολήσαντες ἐκεφαλῶν σου, id est, Iactis lapidibus capitauerunt, ut ad uerbum reddam, hoc est, Comminuerunt caput. Verum quoniam interpres uidit illum redisse uiuum, uertit, Vulnerauerunt, ne putaretur extinctus.

Et contumelijs affecerunt.) ἢ ἀπ' ἐσθλῶν ἡλιμωμένων, id est, Remiserunt affectū contumelia seu potius ignominia. Nam contumelia magis in uerbis est.

Charissimum.) ἀγαπητόν, id est, Dilectum.

Forte pro ὅτι Quia reuerentur.) ἴσως ἠνθραπίνων, Forsitan reuerentur. Quanquam nonnulli Græcorum codices habebant ὅτι, pro ἴσως. Sic enim legit Theophylactus & aeditio Hispaniēsis. Certe Latini codices uetusti, habent quia pro forte, Quæ lectio magis mihi probatur. Nec enim est consentaneum diffidere cum, qui mittit filium unicum. Et ὅτι quanquam Latine reddi non potest hoc loco, tamen apud Græcos

uolunt confirmari. ἵνα ἴσως ἠνθραπίνων, id est, ut scilicet confirmari.

A domino factum est istud A domino factum est istud.) Istud referendum est ad caput, aut certe ad angulum, id quod sermo Græcus indicat, ἐς κεφαλῶν γωνίας. ἢ ἀ κνήμης ἐγγύς τοῦ κεφαλῶν, id est, in caput anguli. A domino factum est hoc, subaudi Caput, nisi malis angulum, de quo dictum est in Matthæo. Illud extra controuersiam est, αὐτῆς Theophylactio referri ad angulum, quam interpretatur ecclesiam, quod utrunq; populum connectat in fide Christi. Hieronymus enarrās Psalmum 118, unde hoc desumptum est testimonium, legit factus est iste, ut ad lapidem & Christum referatur.

Mirabile.) θαυμαστόν. Et hoc ad caput, siue ad angulum refertur, quemadmodum, Factum est.

Vt cum caperent.) ἀρῶσιν, id est, Captarent, siue uenarentur. Et cur non potius in sermone, quam in uerbo, cum Græca uox sermonem significet magis, q̄ uerbum.

Non curas quenquam.) ὁ μὲν ἴσως ποδὶ ἔδρανος, id est, Non est tibi curæ de quoquā: tamen si Græcis ἔδρανος, uel ad hominem referri potest, uel ad rem. Hoc est, Non curas ullum hominē, aut non curas rem ullam: quanquam quod sequitur indicat ad hominem magis esse referendum, quod alij uerum reticerent, ne quosdam offenderēt.

Facies pro persona In faciem hominum.) ἐς πρόσωπον ἢ ἀνθρώπων, id est, Ad personam hominum. Quanq; Græce πρόσωπον, utrunq; significat, faciē & personā, hoc tamen loco mollius erat Persona, q̄ faciēs: Atq; ita uerterat eandem dictionem in Matthæo cap. 22.

Licet

Licet dare tributū.) κλωθῶν, id est, Censum, quæ uox latīna est, ut iam indicauimus, κλωσθ

An nō dabimus.) Græce est, ἔξει κλωθῶν καὶ λαρεὶ δίδουαι ἢ ἔ; δῶρον ἢ μὴ δῶρον: id est, Licet ne censum dare Casari, an non? Demus, an non demus? Urgent enim hac ite ratione responsum, quasi futurum sit, ut si respōderit non dandum, daturi nō sint, si dandum daturi. Hic consentiebat codex Hispaniēsis cum Theophylactō. Licet Theophylactus attingat hanc lectionem in commentario. Opinor hic latinam esse ueriores. Alioqui bis idem quæritur in priore parte, licet dare, & dabimus. Qui deprauauit locum non animaduertit ἢ μὴ δῶρον; habere uim potentialem, quasi dicas an non debemus dare, ut respondeat illi, licet ne dare. Græci nimium sibi permiserunt in sacris libris, præsertim in Marco & Actis Apostolorum: tamen si scribis hoc potissimum imputandum, qui quod studiosus aliquis sibi notarat in suo codice, reuulerunt in contextum.

Qui sciens uersutiam.) ἐσοκείσιν, id est, Simulationem, quod miror quare libuerit interpreti mutare, nisi forte legit, πονηρίαν.

uersutia pro hypocrisis

Quæ sunt dei deo.) Haud scio casu ne factum sit an data opera, quod deo, bis addit articulum, Casari nequaquam, τὰ καὶ λαρεὶ καὶ λαρεὶ, πρὸ τοῦ θεοῦ ἢ τοῦ θεοῦ; tanquam Casarem, uelut incertum & ignotum nominet, quod multi sint eius nominis, deum ueluti certum designet.

Et uenerunt super eum.) ἦλθον ἐπ' αὐτόν, id est, Et ueniunt ad eum.

Et filios non reliquerit.) τέκνα, Liberos, nam Græca uox etiam filias complectitur. Matthæi cap. 22. quum Græci magno consensu legant τέκνα, tamen latini codices habent filium non filios, quanquam ad sensum nihil refert, utrum legas. Nec est,

Suscitet semen fratris sui.) Sed fratri suo dandi casu, ἀδελφῶν αὐτοῦ. Semen enim appellat posteritatem, siue prolem, quam frater fratri suscitatur non sibi, eo quod in mortui nomen transit quod nascitur. Hac enim ratione mortuis quodam modo adoptabantur filij.

Semen pro posteritate

Nonne ideo erratis?) ἢ ἴσως ἄρα πλανᾶσθε; An non igitur erratis? ut referatur ad id, quod sequitur, & sit sensus, eos ob id errare, quod non intelligerent scripturas. Si quidem Pharisei errabant, non quod ignorarent scripturas, sed quod avaritia & ambitione forent excæcati, Sadducæi labeantur ob imperitiā scripturarum.

Neq; nubentur.) Græce γαμέω, uerbum est commune, & uiro, & mulieri. Verum de hoc dictum est in Matthæo.

Conquirentes.) συζητούντες, id est, Simul disputantes.

Ex tota uirtute.) ἐξ ὅλης θιχίνου σου, id est, Ex toto robore tuo. Nam ipse mox uertit, Fortitudine, uirtus enim apud Latinos ambigua uox est.

Simile est illi.) Græce est, Simile est illud. καὶ ὁμοίᾳ αὐτῆς. Primum præceptum est, Diliges dominum deum tuum. Et alterum simile, uidelicet hoc, Diliges proximum &c. Interpres legisse uidetur τῆς αὐτῆς pro αὐτῆς.

Quod sapienter respondisset.) νουχῶς. Composita dicitio est ab eo quod est, νῦν νουχῶς ἐχθῆ, id est, Mentem habere, qua periphrafi Græci significant sapere, siue cordatum esse, unde Cordate uertimus.

Et respondens Iesus dicebat docēs.) καὶ ἀρκευθῆς. Reperies aliquot locis hoc par ticipium ita positum, ut sensus magis exigit, ἀνακείνῳ, id est, interrogans. Nisi mauis hoc intelligi sermonem aliorum præcessisse, quem Euangelista non retulerit, nullus in

Et primos discubitus.) Debat sibi constare interpres, postea quā coeperat nomina uertere in uerba, Sic enim est Græce, ἢ δειλὸν ἢ ἐν στολαῖς ποδῶν πατέρων, ἢ ἀσπασμῶν ἐν ἀγοραῖς, ἢ πρωδικασθῆσθαι ἐν σωμαγωγαῖς, καὶ πρωδικλισίας ἐν δειπνοῖς, id est, Volentibus in stolis obambulare, & salutationes in foris, & præsidētias in synagogis, & primos accubitus in cœnis, aut qui cupiunt in stolis ambulare, ac saluari in foris, & primas tenere cathedras in synagogis, primoq; loco accumbere in cœnis.

Qui deuorant domos &c.) Græca sic habent, οἱ καταδίουντο τὰς οἰκίας τῶν χηρῶν, ἢ τῶν φάσθ μακρὰ πρὸς οὐχόμενοι, id est, Deuorantes domos uiduarum, & prætextu longas facientes precatōnes, siue sub prætextu proluxe precantes.

Proluxius.) πλεονεκτήριον, id est, Abundantius, siue Plus iudicij. Porro iudiciū appel

Iat condemnationem, quemadmodum frequenter accipitur in arcanis literis. Quam rem annotauit & diuus Augustinus libro De agone Christiano, capite uigesimo-septimo.

Iactaret.) βέβη, id est, Mitteret, siue iaceret. Nam iactu mittunt huiusmodi.

Quod est quadrans,) Græce scribens abusus est uoce Latîna, ισδράντης, licet de- prauata.

Et conuocans.) προσκαλεσάμενος, id est, Aduocans, siue cum ad se uocasset.

EX CAPITE DECIMOTERTIO

Quales, πο- πικπικ

Vales lapides.) ποικιλία, Miror cur Laurentius Quales mutandum pu- tarit in Quantos, ποικίλος enim sonat cuiusmodi, sed ita ut non simpli- cem habeat interrogationem, ut ποικίλος, sed admirationem potius in bo- nam partem, uelut si de ignoto scisciteris, recte dixeris, ποικίλος δὲ, sed ποικίλος non recte dixeris.

Vide has omnes.) βλέπετε, id est, Vides. In nonnullis erat βλέπετε, id est, Videtis.

Dicentes quia ego sum.) ὅτι ἐγώ εἰμι. Quia hoc loco tantum affirmat, & ob id erat omittendum. Sermo neq; ad Græcam proprietatem respondet, neq; ad Romanam. Potest autem bifariam accipi: Dicentes, Ego sum, ut subaudias Christus. Aut dicen- tes, se esse cum qui ego sum. Incommodum uitari poterat, si uertisset, Dicentes, Ego sum Christus.

Et opiniones.) ἄνωγες, id est, Rumores. Nam ad uerbum sonat auditiones.

Et regnum super.) Contra regnum: Sicut modo uerterat. Nam eadem est præpositio Græcis, ὑπὲρ.

Videte pro caute

Videte uosmetipsos.) Consentiant quidem Græci codices, uerum mutanda erat hoc loco græci sermonis figura: Cauete uobis ipsis. Neq; uero est ociosa pronomi- nis additio, quo discernuntur discipuli à cæteris. Et haud scio, an scriptum fuerit à Marco, ἑαυτοῖς.

In concilijs.) Rectius erat, In concilia, εἰς συναγωγάς.

Et ante præfides.) καὶ ὑπὲρ ἡγεμόνων καὶ βασιλέων ἀχθήσετε, id est, Et sub præfidibus & regibus ducemini, ut intelligas eos ad iudices duci.

Nolite præcogitare.) μὴ προμεριμᾶτε, id est, Ne ante sitis solliciti, siue anxij, siue Nec cum sollicitudine præcogitetis, id quod solent acturi causam apud principes.

Quod datum uobis.) ὃ ἐὰν δέη, id est, Quodcunq; datum fuerit.

Non enim uos estis loquentes.) ὃ γὰρ ἐστὶ ἐμεῖς οἱ λαλοῦντες, id est, non enim uos es- tis qui loquimini, ut uertit in Matthæo.

Et consurgent.) ἐπαναστήσονται, id est, Insurgent.

Abominationem desolationis.) τὸ βδελύγμα τὸ ἐρημώσεως. Sed hoc loco addunt Græci codices, an recte, uiderint alij, τὸ ἐρημῶν ἀπὸ δαυιδ τὸ προφήτης, id est, Dicitum à Daniele propheta. Apparet enim ex Matthæo huc adiectum. Quanquam & illic ab alio quopiam additum uideri poterat, nisi sic ab Origene citaretur.

Ubi non debet.) ὅπου οὐ δεῖ, Ubi non oportet.

Nutrientes pro θηλάζουσαι

Et nutrientibus, καὶ θηλάζουσαι, id est, Lactantibus.

Tribulationes.) θλίψις, id est, Tribulatio, quæ non fuit: ut sit appositio ad epita- sin faciens, cum dies calamitosos calamitatem uocet.

κτίσις

Creatura.) κτίσις. Ut sit uerbale. Quanquam reperimus hanc dictionem anci- pitem in literis sacris. Aliquoties usurpatur pro ipsa conditione, seu creatione, non- nunquam pro rebus conditis.

Neq; fient.) ὃ δὲ οὐ γένηται, id est, Neq; fiat. Quanquam uidetur abusus tempore, ut sæpenumero occurrunt huiusmodi, præsertim addita gemina negatione, ὃ μὴ.

ὃ μὴ ἡλοῦσθαι

Abbreviasset dies.) ἐκολόβωσεν, id est, Decurtasset, amputata parte aliqua prioris mensuræ. Nam hoc est ἡλοῦσθαι, ut admonuimus in Matthæo.

Ecce hic est.) ἰδοὺ ὧδε ὁ χριστός, id est, Ecce hic Christus. Et hic aduerbium est non nomen.

Neq; angeli in cælo.) οἱ ὧ τῶν ἑβραίων, id est, Qui sunt in cælo. Apud Matthæum non est mentio filij.

Potesta

Potestatem cuiusq; operis.) Græce est, ἐκείνη τὸ ἔργον αὐτῶν, id est, Vnicuiq; opus suum. Cæterum in nonnullis codicibus Græcis habetur τὴν δόξαν, id est, substanti- am, in alijs τὴν ἐξουσίαν, id est, Potestatem. Prior lectio magis congruit cum parabola quæ est apud Matthæum de bonis in famulos distributis.

An galli cantu.) ἀλεξιδροφονίας, id est, Gallicinio. Est enim Græcis dicitio compo- sita, sicut & illa, μεθυστικὸς, quasi dicas medinocitio.

EX CAPITE DECIMOQVARTO.

Ascha & azyma.) Azyma pluralis est numeri, quæadmodum dicimus ἄζυμα sicut Lupercalia, Saturnalia, unde uertere poterat, Tempus azymorum, quo abstinebant à fermentatis.

Dolo tenerent.) ὅτι δόλῳ κρατήσονται ἀρκτένωσι, id est, Per dolum captum, siue comprehensum occiderent. In enim præpositio, pro Per, usurpatur Hebræis.

Dicebant enim.) ἔλεγον δὲ, Dicebant autem, Quanquam id minimum refert.

Ne forte tumultus.) μήποτε, id est, Ne, aut Nequando, de quo non semel iam ad- monuimus.

Nardi spicati.) Pistica legendum, quod nardus sit fœminini generis. Laurentius existimat pisticam uocari, probatam & spectatam, arguens diuum Augustinum, qui putet à loco dictum. Allusum autem ad fidem Christianam, quod Græce pistis dica- tur fides. Interpres uertit Spicatam, eo quod nardi genus quoddam uocetur spica, si- ue spicum nardi. Theophylactus Græcus interpres, licet recentior, ambigit utrū pi- stica dicatur, species nardi eius cognominis, an probata, uelut ἄδελφος, hoc est germa- na, nulla arte uitiata. At Dioscorides complura nardorum genera commemorans, quibus cognomina sint à locis addita, pisticæ nullam mentionem fecit, neq; Plinius. Is, cuius extant in Marcum cōmentaria Hieronymi nomine, sed falso, belle & expedi- te scilicet interpretatur pisticam, hoc est, mysticā. Hugo Carrensus interpretatur un- guentum mixtum, quod non solum è folijs, ac radice, uerum etiā è spicis nardi conlla- tum sit, quasi uero nō longe optimū sit quod è folijs conficiatur. Plinius enim lib. 12. cap. 12. tradit folium nardi in unguentis tenere principatum. Quo loco licebit plura de generibus nardi discere, si cui uacat. Inibi fit mentio pseudonardi passim nascen- tis: hanc herbam esse puto quam uulgo dicimus laundulam, crassiore, ut inquit, atq; latiore folio, & colore languido in candidum uergente. Verum autem nardum de- pingit his uerbis. Frutex est graui & crassa radice, sed breui ac nigra fragiliq; quam- uis pingui, situm redolente ut cyperi, aspero sapore, folio paruo densiq;. Cacumina in aristas se spargunt, ideo gemina dote nardi spicas ac folia celebrant. Fieri tamen potuit, ut Marcus uulgari more loquens latinam uocem corrupte posuerit, pisticam appellans pro spicatam. Mirum enim quàm deprauate Græci latinorum nomina u- surpant. De alabastrite lapide meminit idem lib. 36. cap. 7. Quum enim proximo ca- pite meminisset Onychis, ita prosequitur, Hunc aliqui lapidem alabastritem uocant, quem cauant ad uasa unguentaria, quoniam optime ea incorrupta seruare dicitur. Hæc consentiunt cum eo quod scribit Horatius in odis. Nardi paruus onyx elici- èt cadum. Beda refert de nardo, & alabaastro ex his quobus Plinij locis, quos indi- caui, mutatis aliquot uerbis, mire dissimulans autorem, quasi Plinius sit autor puden- dus, præsertim quum de rebus naturalibus agitur. Quanquam fieri potest, ut Beda Plinium in spacio marginis annotarit, quemadmodum in præfatione testatur se an- notasse titulos eorum è quibus hauserat quæ refert. Verum hos omisit scribarum in- ertia. Quod idem factum est in cōmentarijs quos adidit in Euāgelium Luca, quum ipse lectorem aut scribam obsecrat, ne has nomenclaturas omitteret. Cautius fecit Thomas Aquinas, qui in Cathena sua titulos autorum ipsi contextui admiscuit. Ex Catena uidetur & Theophylactus id temporis fuisse uersus, adeo conueniunt quæ il- lic referuntur nomine Theophylacti. Quin & illud mirandum, quum pleraq; Græ- corū monumenta tum in sacris literis tum in philosophicis appareat fuisse uersa, sic interisse, ut nusquam extant. Id casu factum uideri uix potest. Lyranus macerat sese, num herba sit nardus, an frutex, an paruula arbuscula.

δουδονα

Alabastrus

Autores datus opera supra pressi

Ut quid.) εἰς τί, id est, Ad quid?

Præuenit ungere corpus meum.) Non est, χρίσαι, quod est quocunq; illitu ungerere, sed μνείσαι, quod proprie est unguentis, & odoramentis ungere.

μνημόσυνον In memoriam eius.) εἰς μνημόσυνον αὐτοῦ, id est, In monumentum eius, subaudi mulieris, de quo in Matthæo admonuimus.

memoriali Lagenam.) κεράμιον, id est, Vas fictile, siue aquarem fictilem, nisi quod dure hydræ siue aquali additur aquæ, Mollius erit si dicas aquæ plenam, Nam aqualis est etiam uacua.

Vbi est refectio.) καπέλυμα. Laurentius mauult diuersorium, ut uertit apud Lucam, quanquam utrunq; uox Græca significat.

Cœnaculum Cœnaculum.) ἀνώγειον, triclinium intelligit, sed lectis stratis, in quibus olim discumbebatur. Dicitum est autē Græcis, ἀνώγειον, quod subductius sit à solo, quod ueteres in superiore adium parte cœnitarent.

Stratum.) Post hoc in Græcis codicibus additur ἑτοιμον, id est, paratum, sed aliunde ni fallor huc transcriptum.

Nunquid ego.) Græci sic habēt, μήτι ἐγώ; καὶ ἄλλοι, μήτι ἐγώ; id est, Nunquid ego? & alius, nunquid ego? At mihi sanè uidetur hoc ex interpretamento quopiam adiectum. Nam cum semel dixisset, εἰς καὶ εἰς, quid erat necesse addere, & alius, & deinde alius? Præsertim quum Marcus nihil aliud ferè scripserit, quàm Matthæi compendium.

Qui intingit, in Matthæo, intinxit Qui intingit manum.) ὁ ἐμβαπτίζων. id est, Qui intingit. Manum interpretes addidit de suo. Atq; sic habent antiquissimi codices: quanquam in Matthæo erat ἐμβαπτίζων, id est, qui intinxit. Nec hic necesse est accipi exacte temporis rationem.

Non enim hoc expressit quid tum ageret Iudas, sed his uerbis indicauit ad quantam familiaritatem admissus esset, qui ex eadem patella cum Christo peteret intinctum;

Tempus pro tempore Filius hominis tradetur.) παραδίδεται, id est, Traditur, præsentis temporis, sed usurpatum uice futuri. Sunt qui moueant scrupulum de uerbo trado, cui non putant esse locum, nisi cum res in manum datur, aut posteris traditur: cum prodere sit nonnunquam indicare, nonnunquam deferere, aliquoties in manum dare, sed in malam partem.

Et benedicens fregit.) καὶ διλογήσας ἐκλασεν, id est, Cum benedixisset fregit. non enim simul benedixit ac fregit. Et benedicere non est pingere gestu manus, signum crucis, sed laudes deo canere, & uerba boni ominis dicere.

Sumite, hoc est.) Græci addunt λάβετε, φάγετε, id est, Sumite, edite, quemadmodum erat in Matthæo.

Effunditur Qui pro multis effundetur.) ὁ πρὸ πολλῶν ἐκχυνόμενος, id est, Qui pro multis effunditur. Iam enim hoc repræsentabat, quod paulo post esset futurum.

Consecratio nis uerba

Quod iam.) ὅτι ἔτι. Iam posuit pro post hac, nec male, quanquam obscurius.

Ex hoc genimine.) ἐκ τοῦ γέννηματός. γέννημα Græca uox est, quæ uerti poterat, Fructu, siue fœtu. Et, hoc, pronomem, nec additur in Græcis exemplaribus, nec in antiquis Latinis, ut sit sensus, illum nullū uinū postea gustaturū. Vnde & in cruce, uinū myrrhatū admotum ori reiecit: nisi quod articulus τοῦ, nonnullam habet emphasin.

Et hymno dicto.) καὶ ὑμνήσαντες, id est, Postquam dixissent laudes, ut intelligas ab omnibus decantatas laudes.

Nobis diuisio Bis uocem dederit.) Quod erat anceps in Matthæo, Marcus expedite dixit ut bis referatur ad cantum Galli. Noctem enim ueteres sic diuidebant, Occidente sole dicebatur uespera, ab hoc tempore prima fax, deinde concubia, & intēpesta, quod noctis est medium, Mox inclinatio noctis, deinde gallinū, inde conticinū, quum

& galli

& galli conticescunt, & homines quiescunt. Post hæc diluculum, quo rarefcunt tenebre. Deinde mane clarum, ita Iuuenalis. Quod tamen ad galli cantum facit ille secundum, Proximus ante diem caupo sciet.

At ille amplius loquebatur.) ὁ δὲ ἐκ πρῶτος εἶπε μάλλον. Rursum conduplicauit comparatiuum, exprimere uolens uehementem asseuerationem Petri. Nisi mauius μάλλον, distinctione semouere à superioribus, & annectere his quæ consequuntur, μάλλον ἐάν με δεῖ, id est, Quin si me oporteat &c. Ac mox cōduplicata negatio, ὅ μὴ, non caret emphasi constantis asseuerationis, quasi dicas haud unquam.

In prædium.) εἰς χωρίον, quod aliàs uertit Agrum, aliàs uillam, significat autem locum. Ceterum Gethsemani locus est, ad radices montis Oliueti. De quo admonuimus in Matthæo.

Gethsemani ἀδύμωνον

Pauere & rædere.) ἐκδραμεῖσθαι καὶ ἀδύμωνεῖν, id est, Expauescere, & anxius esse. Est enim posterius hoc impotenter angī animo, & supra modum agrefcere: cuiusmodi affectio corripit hominem primo obiectu magni discriminis, ut aliquandiu non sit apud se.

Abba pater Error in Augustini libris

Abba pater.) Euāgelista uocem Syriacam posuit, eamq; uelut interpretatur, subijciens ὁ πατήρ. Augustinus epistola centesima septuagesimo octaua, putat abba uocem esse Græcam, nisi forte uitiata est scriptura. Nam De consensu Euang. libro 3, cap. 4, dicit Abba uocem Hebraicam esse. Sed hac de re nonnihil attingemus in epistola Pauli ad Romanos capite octauo.

Non quod ego.) Græce est, ἀλλ' ὅτι ἐγώ, ἀλλὰ τί σὺ, id est, At nō quid ego, sed quid tu. Quanquā hic Græca uariant exemplaria, nonnulla habebant, ἀλλ' ὅτι ἐγώ θέλω, ἀλλ' ὅτι σὺ, id est, Nō ut ego uolo, sed ut tu. In alijs sic erat, ἀλλ' ὅτι ἐγώ θέλω, ἀλλὰ τί σὺ, id est, Non quid ego uelim, sed quid tu. Nam omnino sermo est inabsolutus.

Et uenit & inuenit.) Vtrunq; præsentis temporis ὄρχηται καὶ εὐείσκει, Vēnit priore circumflexa, & inuenit prima acuta, ne quis hic indecore uel hælitet, uel erret.

Et reuersus denuo.) Denuo apud Græcos refertur ad Dormientes, non ad Reuersus εὐρησάμενος πάλιν καθύπνουσας. Certe sermo Græcis est anceps.

Sufficit.) ἀπέχθη τὸ τέλος. Etiam si τὸ τέλος in quibusdam codicibus non reperitur, ἀπέχθη pro neq; nobis uisum est addere. Porro quod hic Christi sermo magis sit exprobrantis, quam iubentis, admonuimus in Matthæo.

sufficit

Et filius hominis tradetur.) Traditur & in Græcis & in antiquis Latinis exemplaribus παραδίδεται.

Qui me tradet.) ὁ παραδίδόμενος με, id est, Qui me tradit.

Prope est.) ἤγγικε, id est, Appropinquauit, siue Adest. Hic interpretes recte mutauit uerbi tempus.

Signum.) σήμασμα, quod sonat commune signum de composito datum, cuiusmodi sunt quæ milites uocant symbola, quorum alia sunt uocalia, alia muta.

σήμασμα

Et ducite caute.) ἀπαγάγετε ἀσφαλῶς, id est, Abducite tuto, siue certo, hoc est, exacta custodia, ne quā posset elabi.

Rabbi.) Græci congeminant, ραββί, ραββί, Rabbi rhabbi, an recte nescio.

Et tenuerunt eum.) Nonnulli Græci codices sic habebant, quod & nos sequuti sumus, haud scio an perperam, κρατοῦσιν αὐτὸν οἱ νεανίσκοι, id est, Tenent eum adulescentes, siue comprehendunt eum, aut iniiciunt illi manus, ut iuuenes iuueni manum iniicerint. Quidam diuinant hunc adulescentulum fuisse e familia ubi dominus comederat pascha, Alij putant fuisse Iacobum fratrem domini, cui cognomentum est additum Iusti, Gregorius suspicatur de Ioanne Euangelista. Ceterum illam uocem νεανίσκοι Theophylactus legit quidem, uerum in enarrando nō attingit. Additur & in additione Hispaniensi.

Sed ut impleantur scripturæ.) Abruptus est sermo, subaudiendum enim, Hæc fiunt, ut impleantur, &c.

Et calefaciebat se ad.) καὶ θερμαίνόμενος πρὸς τὸ φῶς. Illud, Ad lumen, referendum ad Sedens, non ad calefaciebat. Siquidem lumen illum prodidit.

Non erant conuenientia.) καὶ ἴσαί αἱ μαρτυρίαι ἐκ ἡσῶν, id est, Aequalia testimonia non erant

non erant. Paria uocauit, opinor satis idonea, siue, *ἰσά*, quod inter se non consentirent. Nam hoc indicio primum coarguuntur falsa testimonia.

Post triduum. *ἡμέρας τρεῖς ἡμέρας*, id est, Per tres dies, siue triduo, non *μετὰ τρεῖς ἡμέρας*. Suffragatur Græcæ lectioni codex aureus & exemplaria S. Donatiani, deniq; & Constantiense, in quibus habetur Per triduum.

Templum hoc manufactum.) Græcè compositæ dictiones, manufactum *χειροποίητον*, & non manufactum, *χειροποίητον*. Alioqui quis dicitur ædificaturus, quod manufactum sit? Græcæ uoces perinde sonant; quasi dicas templum operis manuarj & opificij non manuarj.

Et non erat conueniens.) *καὶ οὐκ ἔπρεπε*, id est, Nec sic quidem. Jam enim semel reiecta fuerant illorum testimonia.

Quæ tibi obijciuntur.) Græcè est, *τί σοι κατὰ μαρτυρίας*, id est, Quid, siue Cur isti aduersus te testificantur?

Quid adhuc desideramus testes?) *τί ἐτι χρῆται ἔχοντες μαρτύρων;* id est, Quid adhuc opus habemus testibus? Ac proprie quidem & eleganter uertit interpres, Desideramus, pro Requirimus. Verum haud scio, an lector tantum expectet.

Ante atrij.) *ἐν τῷ προαίλιῳ*, id est, In uestibulū atrij, siue locū, qui erat ante atrium.

Additum aliquid

Nam Galileus es.) Addunt hic Græci codices, *καὶ ἡ λαλιὰ σοὶ ὁμιλεῖ*, id est, Loque la tua similis est, siue conuenit ex Matthæo, ni fallor, ascriptum in hunc locum.

Anathematizare.) Quod in Actis Apostolorum uertit, Deuouere, in Matthæo detestari, hic reliquit.

Et iterum gallus cantauit.) *ἠφώνησε*, idem uerbum quod ante, tamen si uerbis non iisdem uerterat uocem dederit *φωνῆσαι*. Quum autem res eadem narratione fereatur, conuenientius erat uocem eandem repetere. Proinde non in tempore hic affectata est uarietas.

Et cœpit flere.) *καὶ ἠδελών, ἔκλαυε*. Erumpens, siue subito fleuit, aut prorupit in fletum. Si quidem *ἠδελών* inter varias significationes interdum declarat aggredi, siue impetum sumere ad aliquid agendum, hinc *ἠδελών* pro impetu. Hoc igitur uerbo Marcus exprimere studuit uehementem ac subitam Petri mutationem.

EX CAPITE DE QUINTO.

T uniuerso concilio.) Cum hic bis dicatur concilium, Græcè diuersæ sunt dictiones. Prior est *συμβόλιον* conciliabulum, posterior *συνέδριον* id est, Confessus, siue conuentus.

Duplex lectio

Et cum ascendit turba.) *καὶ ἀναβήσας ὁ ὄχλος*, id est, Et cum acclamasset turba. Quoniam uero constanter dissonant à Latinis exemplaria Græca, in coniecturam uenio, interpretem aliud atq; nos legimus, legisse, ni fallor, *ἀναβήσας*, pro *ἀναβήσας*. Etiam si *ἀναβήσας* legit Theophylactus, consentiente Hispana æditione, quanquam ex interpretatione Theophylacti non liquet quid legerit.

Cœpit rogare.) *ἤρξατο αἰτεῖσθαι*, id est, Cœpit petere siue postulare. Nam ita modo uerterat, *ὄντορ ἰπτον*. id est, Quencunq; petissent.

Sicut semper faciebat illis.) Vt sermo sit absolutus supplendū est, Vt faceret sicut semper fecerat ipsis.

Pontifices autem.) Quod modo dixit summos sacerdotes, nunc uertit pontifices. Nam Græcis eadem est uox, *ἄρχιεῖς*.

Concitauerunt turbam.) *ἀνετίσαν*. Nonnulli Græcorum codices habebant *ἀνετίσαν*, id est, persuaferunt, siue retraxerunt in hanc sententiam.

Augustinus ex re minutissima colligit argumentum

Pilatus uero dicebat illis. Quid enim mali fecit.) Diuus Augustinus lib. De Consensu Euang. 3. cap. 13. ut rem feriam annotauit, quod hic Euangelista dixerit, Pilatus dicebat nō Pilatus dixit, nimirum subindicans non semel hoc à præside dictum, sed multum temporis in hoc sermone consumptum. Et Græcis quidem est *ἔλεγε*. Atqui in Matthæo est *ἔειπεν* uerbum eiusdem temporis, ubi interpres uertit dixit, nō dicebat. Idem fecit in Luca. Hoc ideo tantum annotauit, ut ostenderē, quàm omnia quamuis minuta rapiamus ad causæ præsidium, quoties constringimur angustijs.

In atrium prætorij.) *ἔσω ἐν αὐλῆς ὁδοῦ πραιτωρίου*, id est, In atrium quod est prætorij

rium. Et hic Græcè scribens, Romana uoce abusus est.

Patrem Alexandri & Rufi.) *πατέρα ἀλεξάνδρου τοῦ ῥόφου*, id est, Patrem Alexandri Alexandri & Rufi, siue Rufi filium. Nonnulli Græcorum codices cum nostra æditione consentiebant: ut accipiamus Simoni fuisse duos filios. Sic enim interpretatur Theophylactus, addita filiorum nomina, quo certior esset narrationis fides. Eandem lectionē sequitur is qui scholia scripsit in Marcum, quæ Hieronymo ascribuntur, qui putat Alexandrum & Rufum fuisse discipulos domini, quum pater esset Cyrenensis, & Cyrenæ sit Lybiæ ciuitas. Adeo late se iam tum propagauerat Iudaica religio. Si quidem in actis inter uarias nationes, quæ stupebant ob linguarum miraculum, commemorantur & qui habitabant partes Libyæ circa Cyrenen. Rursus eiusdem operis cap. 6. inter eos qui disputabant cum Stephano, commemoratur synagoga Libertinorum Cyrenensium & Alexandrinorum. Item cap. 11. fit mentio quorundam Cypriorum ac Cyrenæcorum, utiq; Iudæorum. Nec est angariauerunt, sed angariant, *ἀγγαρεύουσι*, de qua uoce dictum est nobis alibi.

Et crucifigentes eum.) *καὶ σταυρώσαντες αὐτόν*, id est, Cum crucifixissent eum.

Erat autē hora tertia.) Admonet hoc loco Petrus Comestor ex autoritate diui Hieronymi, in Marco scriptum fuisse, quod dominus crucifixus fuerit hora sexta, uerum id Græci scriptoris accidisse uitio, qui pro *s*, quæ Græcis litera non est, sed literis mixta est nota numeri, nec alium habens usum, Sequitur enim literam *ς*, quæ Græcis significat quinque, & præcedit *ζ* quæ notat septem, pinxerit, *γ*, quæ signat tria. locus est apud Hieronymum in expositione Psalmi 77. Idem paulo ante citat eum ex breuiario maiore, quod opus nō agnoscimus, nisi forte designat opinor commentarios in Psalmos, ut in Matthæū sit breuiariū minus, quod hic sit contractior. Quod si Hieronymi sententiam recipimus, facilis exitus est huius quæstionis, in qua mire se torquet Augustinus libro De Consensu Euangelistarum 3. cap. Et ad eundem modum explicatur nodus lib. Quæstion. ueter. & Noui testamenti quæst. 65. Inde petat qui uolet, Nos adiecimus quod nacti sumus.

Hora crucifixionis diuersa

Qui reedificas.) Græcus sermo ambiguus est propter participia. At Hieronymus in Esaiam citat persona tertia: Vah qui destruit templum, & in triduo instaurat illud. Atq; ita scriptum comperi in codice S. Donatiani, item in Constantiensi. Illud annotandum, quod in Græcis codicibus non additur dei, sed templum tantum est: suffragantibus libris diui Donatiani & Constantiensi. Et in nostris aliquot pro Aedificas, perperam mutatum est, Reedificas.

Eloi, eloi, lamazabatani.) Non est dubitandum, quin Euangelista uoces Hebræas, siue Syras recte reddiderit, utcunq; à nobis sonantur, de quo dictum est à nobis in Matthæo.

Deus deus meus.) In Græcis exemplaribus, librariorum, opinor, incuria, non repetitur pronomēn meus, cum apud Hebræos repetatur Deus meus, deus meus. Proinde non dubitauimus apponere: præsertim hoc freti, quod uideamus apponi apud Matthæum. Post comperimus additum & in Græcis, uelut in Hispaniensi: & in Theophylacti uetustissimo codice nō addebatur, quæadmodū nec in æditione Aldina, quod incuria librarj factū arbitror, quum enim in Hebræo sit eloi eloi, id est, deus meus, deus meus, qui conuenit ab hoc discrepare interpretationem Euangelistæ.

Deus meus

Vt quid.) *ἔς τί*, id est, ad quid.

Circumponēsq; calamo.) Paulo superius calamum uertit Arundinem. Nunc oblitus, opinor, Græcam uocem reliquit: quod idem fecit in Psalmo: Emittere crystallum sicut buccellam, cum pro crystallo uertere debuerit glaciem: fit enim mentio de niue, deq; frigore.

Calamus Arundo

Videns autem Centurio.) Et hic uosus est Romana uoce Euangelista, *ἰδὼν δὲ ὁ κεντυρίων*, quem aliàs uocat *ἐκατόνταρχον*, Græca uoce. Nec est,

Centurio ἐκατόνταρχον

Clamans expirasset.) sed *ἤρξατο*, hoc est, Clamore emisso, siue cū clamasset, mox à clamore expirauit.

χ

Iacobi minoris.) *τοῦ μικροῦ*. Græcis positiuum est parui, non comparatiuum minoris, apparet fuisse cognomen.

Quod

Quod est ante sabbatum.) Græcis una dictio est, *πρὸ σαββάτου*, quasi dicas præfab-
 batum, hoc est, initium sabbati.

Et Ioseph.) *Ἰωσήφ*, id est, Iose.

*Ioseph Arima-
 theus* Venit Ioseph ab Arimathia.) Nō potest accipi, quod ab eo loco uenerit, cum in-
 tercedat articulus *ὁ ἀπὸ ἀριμαθαίας*, id est, Arimathæus, ut patriam ad. tam intelligas.
 Hieronymus in catalogo locorum indicat dictam Arimatha sophim, ciuitatem El-
 chanæ, & Samuelis in regione Tamnitica, iuxta Diospolim, patriam Ioseph, cuius
 hic fit mentio.

Audacter introiuit.) *ἄλμυρος* id est, Sumpta audacia, quanquam probe uertit in-
 terpres: ne quis hunc arbitretur à me suggillatum, quod aliter uerterimus. Porro au-
 dacia non semper opponitur consilio, sed saepe refertur ad periculum. Sentit enim
 hoc Euangelista, Decurionem hoc non sine periculo fuisse ausum amore Iesu.

Decurio Nobilis decurio.) *δουρηνίου Βαλδουτῆς*, id est, Honestus senator. Laurentius admo-
 net hic Decurionem accipiendum pro Senatore municipali.

Si iam mortuus.) *εἰ πάλαι ἀπέθανε*, id est, Si dudum, aut iam dudum mortuus es-
 set. Etiam si nonnulli codices, pro *πάλαι* habent *ἤδη*. Atq; ita post reperi in edi-
 tione Aldina consentiente Hispaniensi, atque item Theophylacto. Proinde non
 assentior eruditibus quibusdam, qui putant hic *εἰ* ualere idem quod coniunctio quod.

si, dubitantis Siquidem adhuc dubitasse Pilatum indicant ea quæ mox sequuntur: Et re cognita
 ex Centurione. Porro forma sermonis neminem debet offendere, cum ita loquatur
 Terentius: Mirabar si sic abiret. Ex hoc loco Origenes colligit animam Christi non
 reliquisse corpus suum more uulgarium hominum morientium, sed ultro excessisse e
 corpore, cum uisum esset. Neq; enim iuxta naturam tam mature reliquisset corpus
 iuuenile, præsertim cum illi crura non essent fracta, quod alijs fieri solet ad maturan-
 dam mortem.

Maria Ioseph.) Rursum est, Iose, non Ioseph.

EX CAPITE VLTIMO.

Oopertum stola.) *πρὸς ἐλεημῶνον*, id est, Amictum. Nam coopertus esse
 potest, qui non sit amictus.

Nolite expauescere.) *μὴ ἐκθαμβεῖσθε*. Idem est Græcis, quod uertit
 modo Obsupuerunt.

Inuaferat enim eas timor. *ἔχε δὲ αὐτοῖς τρόμος καὶ ἐκστασις*, Habebat
 autem eas tremor ac stupor, siue ecstasis.

Prima sabbati.) *ἄββα ἡν*, habent pleriq; Græci codices.

Nouissime recumbentibus illis.) Augustinus De concordia Euangelistarum li-
 bro tertio torquet seipsum quæstione, qui consistat quod Marcus dicit hic Iesum no-
 uissime apparuisse, quum Ioannes referat illum post apparuisse suis ad mare Tibe-
 riadis. Hunc nodum sic explicat, ut nouissime referatur, non ad numerum appari-
 tionum simpliciter, sed ad apparitiones eo die factas. Atqui quum Græce sit *ὑσθρον*,
 quod sonat deinde siue postea, non erat quur moueret quæstionem, si Græcos con-
 suluisset codices: quanquam nolim dissimulare comparatiua nonnunquam usur-
 pari uice superlatiuorum, quoniam itaq; dixerat primum, interpret hic maluit dice-
 re postremum.

Illis undecim.) *αὐτοῖς τοῖς ἑνδεκά*. Diuus Augustinus ex addito pronomine illis, &
 ex articulo Græco colligit hunc locū non posse accipi nisi de Apostolis. Atqui Græ-
 ce non est *ἐκείνοις αὐτοῖς*, quod si relatiue sumatur, sonat Iesum ipsidem duodecim A-
 postolis apparuisse quibus prius apparuerat. Sin discretiue, sensus erit Iesum appa-
 ruisse, non mulieribus aut quibuslibet discipulis, de quibus ante dictum erat, sed ip-
 sis undecim, nimirū Apostolis, qui narrantibus non crediderāt. Etiam si Marcus ita
 contexit, quasi hoc senserit: Primum apparuit Mariæ Magdalenzæ: Post hæc duobus
 ambulantiibus in uillam: Postremo recumbentibus undecim. Nec obstat huic sensui
 si iam uni aut alteri ex apostolis apparuerat. Certe undecim simul discumbentibus
 nondum apparuerat.

Qui uiderant eum resurrexisse.) Græce est *ἐγγρημῶνον*, suscitatum siue excitatum.
 Nec ui-

Nec uideo causam quur hic Gregorius aut Bernardus inducant angelos, qui soli ui-
 derint dominum resurgentem. Qui prius mortuum uiderant, ac mox uiuum, utiq; ui-
 derunt eum resurrexisse. Illi fortassis legebant, qui uiderant eum resurgentem, ut hic
 interpret frequenter participia præteriti temporis uertit in participia presentis tem-
 poris. Diuus Hieronymus in epistola ad Hedibiam quæstione tertia indicat hoc ex-
 tremum Marci caput à plerisq; non fuisse receptum, quod in raris Latinorum codici-
 bus, Græcorū penè nullis habebatur, præsertim quū uideatur narrare quædam manife-
 ste pugnantia cum alijs Euangelistis. Velut illud quod refert dominum resurrexisse
 mane prima Sabbati, quum Matthæus tradat eum resurrexisse uespere Sabbati, quæ
 lucefcit in prima Sabbati. Pugnant autem inter sese, uespere & mane. Huius difficul-
 tatis ostendit Hieronymus geminam solutionem, quarum prior hæc est. Aut enim,
 inquit, non recipimus Marci testimonium, quod in raris fertur Euangelijs, omni-
 bus Græciæ libris penè hoc capitulum in fine non habentibus. Hæc solutio impia
 erat, si tum temporis hoc capitulum idem habebat autoritatis, quod reliquum Marci
 Euangelium. admonet autem & illud Hieronymus, subdistinctionem esse faciendā
 ante mane: ut intelligamus Christum uespere surrexisse, deinde prima Sabbati ui-
 sum esse Mariæ, hoc modo legentes: quum surrexisset Iesus, & hic interposita hypo-
 stigme sequatur, mane prima Sabbati apparuit primo Mariæ. Hanc distinctionem
 indicat & Theophylactus. Nos quo dilucidior esset sermo, pro *ἀναστῆς*, quod inter-
 pres uertit surgens, uertimus quum surrexisset. Est enim participium præteriti tem-
 poris, quod circumitione reddendū erat. Idem Hieronymus in secundo dialogo ad-
 uersus Pelagium disputans, narrat in fine Euangelij iuxta Marcum, in nonnullis
 exemplaribus maximè Græcorum Coronidem fuisse adiectam, hisce Marci uerbis.
 Postea quum accubissent undecim, apparuit illis Iesus, & exprobrauit incredulita-
 tem & duriciam cordis eorum, quod multis qui uiderant eum resurgentem non cre-
 diderunt. Hic additum erat. Et illi satisfaciebant dicentes. Seculum istud iniquitatis
 & incredulitatis substantia est, quæ non sinit per immundos spiritus ueram dei ap-
 prehendi uirtutem. Idcirco iam nunc reuela iustitiam tuam. Cæterū ut hoc extremū
 Marci Caput hodie habetur in omnibus, quæ sanè uiderim Græcorum exemplari-
 bus, quod enarrat etiam Theophylactus: ita Coronidem hanc ex apocrypho quopi-
 am Euangelio ascriptam apparet à lectore nimium audaci. Nam Euangelium He-
 bræorum quod tum à Nazareis & Essenis legebatur, Hebraicis scriptum literis, sed
 sermone Chaldaico, Hieronymus testatur à se uersum in linguā Græcā, & ex eo nō-
 nulla profert testimonia, in quo leguntur quædam his non dissimilia. Hoc autem as-
 sumentum, quoniam nihil habet Euangelicæ grauitatis, sed olet potius dogma Ma-
 nichæorū, merito reiectum ac reiectum est tam à Græcis, quàm à Latinis. Beda te-
 statur diuum Ambrosium accurate scripsisse in hunc Euangelistam, e cuius commen-
 tarijs fatetur se multa decerpisse. Hoc opus nobis intercidit, nisi forte Beda sensit
 commentarios in Marcum, qui feruntur Hieronymi titulo, esse Ambrosij, Quod e-
 go nec refello nec asseuero. Videntur enim hominis nec infantis, nec inruditi, cui
 illud certe cum Ambrosio cōmune, quod multus est in allegorijs & affectibus. Præ-
 fationem autem ineptam & indoctam addidisse uidentur Librarij, quo gratiosi no-
 minis lenocinio allicerent emptorem. Illud addam, quod Hieronymus alijs uerbis
 refert hunc locum quàm habetur in Marco Latinæ editionis, quum tamen aduersus
 Pelagianos scripserit admodum senex: unde coniectare licet, aut hanc editionem
 non esse Hieronymi, aut ipsum neglexisse quod tradiderat. Nam quod hic indico,
 perquam frequens est illi in eo opere.

o In Euan.

Lucas ceteris
Graecae peri-
tior

ONIAM QUIDEM.) Solus Lucas & praefatur operi suo, & nominatim dicat libros suos. Is tamen ceteris purior est, ac dilucidior in eloquendo, ob Graecarum peritiam literarum, quam in Catalogo scriptorum tribuit illi Hieronymus, tamē multum & ipse admiscet ex idioma te sermonis Hebraei. Ceterum quod hic uertit ἐπεφύλακτο, Quoniam quidem: haud scio, num apud emendate loquētes reperiat Quoniam quidem, in priore sermonis parte. Ego maluissem, Quoniam, aut Postquam, aut Quando quidem. Quanquam haud omnino male uertit ἐπεχέρισται conati sunt: ut intelligamus illos uoluisse magis quam

Euangelia a
pocrypha

praestitisse, & tentasse rem uerius quam effecisse. Neque enim Matthaei tantum id temporis extabat Euangelium aut Marci, sed multa ferebantur Euangelia, Nazaraeorū, Thomae, Matthiae, secundum Aegyptios, secundum duodecim, Nicodemi, atque item aliorum, quae deinde uelut apocrypha reiecit ecclesia. Porro ἐπιχέρισται, proprie est aliquid in manus sumere & aggredi.

Lucas unus to
tam uita seri-
em profequi-
tur

Ordinare narrationem.) ἀνατάξασθαι, Quod ego tertissem, Digerere, siue Contexere: siquidem id est in ordinem disponere, quod ceteri carptim, aut non iuxta perpetuam rerum gestarum seriem prodidissent quaedam. Quin & Matthaeus ipse, quam ceteris est plenior, & ab ipsa Christi natiuitate exorditur historico more, tamē tam ferē pueritiam, & adoleſcētiam Christi praetermisit. Porro Marci Euangelium, eius quod a Matthaeo proditū est, uideri possit epitome, multa praetermittens, & historiam Euāgelicā auspicias a praedicatione Ioannis. Ioannes quaedā attingit carptim, uelut ab alijs omiſſa. Proinde Ambrosius tribuit Lucae stilum historicum ceu peculiarem. Cum enim sua singulis attribuisſet, inquit: At uero sanctus Lucas uelut quendam historicum ordinem tenuit, & plura nobis gestorum domini miracula reuelauit: ita tamen ut omnes sapientiae uirtutes Euangelij istius complecteretur historia. Idem aliquanto post: Historico enim stilo diximus hunc Euangelij librum esse digestum. Denique describendis rebus, quam exprimendis praecipis, studium uberius, comparatione aliorum, uidemus impensum. Et ipse Euangelista historico more de narratione sumpsit exordium. Fuit, inquit, in diebus Herodis regis Iudaeae, sacerdos quidam nomine Zacharias, eamque historiam plena digestionem profequitur.

Interpres ob-
scure uertit
πεπληροφο
ρημένων

Quae in nobis completae sunt rerum.) Quaeſo quis ex hac interpretatione percipere queat, quid senserit euangelista: Nec enim simpliciter accipiendum est accidisse, quae narraturus est, sed certissima fide comperita esse, & argumentis indubitatis persuasa. Id enim sonat Graecis πεπληροφορημένων, a uerbo πληροφωρεω, quod est, plenam facio fidem. Vnde πληροφωρία, certa fides quae sit argumentis aut re exhibitae & πληροφωρημα uocant, quod nos uulgo dicimus certificationem. Et πληροφωρεσθαι dicitur, cui certa sit rei fides, ut iam nihil addubitet: hinc uoce composita, quod adducantur, quae ad plenam rei probationem requiri solent. Proinde in epistola Pauli ad Romanos, capite quarto, πληροφωρηθείς, interpres uertit, Plenissime sciens. Et rursus in eadem, capite decimoquarto: Vnusquisque in suo sensu abundet, Graece est, πληροφωρεσθαι, hoc est, Vnicuique sua mens satisfaciat, & in eo conquiescat. Vt uerbo eodem Paulus in alijs compluribus locis: atque adeo Lucas ipse in Actis Apostolorum, id quod indicabimus suo loco. Quin & Origenis interpres uertit ad hunc modum: Quae in nobis manifestissime sint ostensa. & subiicit idem, πεπληροφωρημένων, quod uno uerbo Latinus sermo non explicat: certa enim fide & ratione cognouerat. Quanquam ex his uerbis colligere licet, scriptorem hunc, aut Paraphrasen Origenis fuisse, non interpretem, aut nonnihil addidisse de suo, quo res esset explanatior. In eandem sententiam interpretatur Theophylactus Graecus interpres recentior, sed haud quaquam malus mea sententia. Ait enim πεπληροφωρημένων δε εἶπε

de eip̄e πραγμάτων, ὅ γὰρ ἔστιν ἡ ἀλήθεια πρὸς ἅπαντας εἰς τὰς γενεάς, ἀλλ' ἐν ἀληθείᾳ καὶ βεβαίᾳ πίστι, καὶ μετὰ πίστεως πληροφωρίας. πῶς ἢ εἰς τὴν πεπληροφωρημένην ταῦτα εἰπέ τὸ λαοκᾶ, καὶ βίως πρὸς ἅπαντας ἡμῖν οἱ ἀπὸ ἀρχῆς ἀνὸ πηγαίης καὶ ὑψηλῆς τῶν λόγων, id est, Res autem gestas dixit πεπληροφωρημένως. Non enim gesta Christi simpliciter uulgarique more tradita sunt, sed uera firmaque fide, cum omni certitudine constant. Sed age dic Luca, unde istarum rerum certitudor? Sicut tradiderunt nobis ab initio qui ipsi ab initio spectatores ac ministri fuerunt eorum quae narrant. Indicat huiusmodi nonnihil & Ambrosius, licet obscurius, scribens hunc in modum: quae in nobis completae sunt, uel quae in nobis redundant. Quod enim redundat nulli deficit: de completo nemo dubitat, cum fidem effectus astruat, exitus prodat. Ac mox: Ergo fundatus in petra, & qui omnem fidei sumpsit plenitudinem, firmamentumque constantiae, recte dicit, Quae in nobis completae sunt. Argute quidem lusit in uerbis Ambrosius, sed interim gnarus Graecae linguae satis indicat uim Graecae uocis πεπληροφωρημένων. Nescio an illud sit opere precium adijcere, uocem hanc & ad rem accommodari, & ad personam. Nam & cui persuasum est, πληροφωρηθείς dicitur, & quorum est facta fides, πεπληροφωρημένα dicuntur, quemadmodum & homini sit fides, & rei fidem facimus. Suetonius suo more Graecam loquutionem referens scripsit in Tiberio, Persuasionisque plenus cuncta fato agi, uelut exprimens Graecam uocem πληροφωρηθείς.

Sicut tradiderunt.) Vel hinc liquet, Lucam Euāgelistam ab alijs audita scribere. Lucas audita Traditur enim id quod narratione transfunditur ab alijs in alios. Nisi sic malumus scripsit in accipere, Sicut nobis tradiderunt, absolute dici: ut ipse Lucas sit e numero eorum qui Euange tradiderunt, & Nobis ad omnes referatur, qui ex praedicatione Apostolorum Christum didicerunt. Verum id ut est a nemine dictum, ita coactius est, mea quidem sententia. Quorsum autem opus est hic laborare in probationibus, cum diuus Hieronymus in Catalogo scriptorum ecclesiasticorum, ingenue fateatur, Lucam ea stilo fuisse persequutum, quae ab alijs acceperat, sed fidei certissimae uiris: hoc est, non a quibuslibet, sed ab illis qui omnibus quae narrabant interfuissent. Hieronymi uerba super hac re subscribam, si quis forte requirerit: Et Lucam, inquit, non solum ab Apostolo Paulo didicisse Euangelium, qui cum domino in carne non fuerat, sed & a ceteris Apostolis. Quod ipse quoque in principio sui uoluminis declarat, Sicut tradiderunt nobis qui a principio ipsi uiderunt, & ministri fuerunt sermonis. Igitur Euangelium sicut audierat scripsit. Acta uero Apostolorum, sicut uiderat composuit. Et apertius etiam in praefatione, quam praefixit commentarijs in Matthaeum: Tertius, inquit, Lucas medicus, natione Syrus, Antiochensis, cuius laus in Euangelio, qui & ipse discipulus Apostoli Pauli, in Achaiae, Bœotiaeque partibus uolumen condidit, quaedam alius repetens, & ut ipse in prooemio cōfiteatur: audita magis, quam uisa describens. Haec tenus Hieronymus. Verum de hoc paulo post, per occasionem aliarum uocum, aliquanto plura dicemus. Dubitari poterat utro referenda esset haec particula, Sicut tradiderant nobis: ad superiora, ut sit sensus: Certitudinem persuasionis hinc esse, quod qui ea retulerant, non solum ipsi interfuerant, ceu testes ac spectatores rerum gestarum, uerum ipsi quoque rerum aliquarum partem gessissent. An ad sequentia: ut sit sensus, se quoque uelle contexere Christi uitam, bona fide, quam totam, plenaeque a grauissimis autoribus didicisset.

Qui ab initio ipsi uiderunt.) Quod interpres circumloquutus est, Qui ipsi uiderant, Graecis est unica dictio ἀνὸ πηγαίης, a pronomine ἀνὸς ipse, & ὀπηῶ uideo. Certissimus enim habetur testis oculatus, ut aiunt. Hoc quoque indicio colligere licet, Lucam non uidisse quae scribit in hoc libro: cum ipse se scriptorem fateatur, illos ἀνὸ πηγαίης, non a sese, sed ab illis auctoritatem fidemque mutrans. Ceterum eos qui pars aliqua fuerunt rerum gestarum, uocat ὑψηλῆς, hoc est, ministros. Subseruit enim qui adiuuat in re peragenda, ἀνὸ πηγαίης erant cum cernerent eijcientem demonium, ὑψηλῆς cum soluerent Lazarum, cum & ipsi iussu domini aederent miracula, cum illius causa periclitarentur, Graeci literatores uocem existimant ductam ab ὑψὸς & ὀπηῶ, hoc est, ab subremigando, quod nauclero remiges subseruiant. Ceterum quoniam dure uidebatur Latinis dici minister negocij, non qui fuerat exequutor, sed qui partem ipse gesserit

Minister

gesserit ac passus sit, maluimus ita reddere: Ac pars aliqua fuerunt eorum quae narra-
bant. Sic & Vergilianus Aeneas sibi fidem conciliat:

Quaeque ipse miserima uidi,
Et quorum pars magna fui.

Hieronymus in praefatione, quam adidit in omnia Euangelia, paulo aliter legit: Si-
cut tradiderunt nobis, qui ab initio ipsi uiderunt sermonem, & ministrauerunt ei.
Neque uero quicquam ad rem facit quod argutatur Valla, hic *λόγος* potius uertendum
fuisse, Verbi, quam Sermonis, quo commodius possit ad Christum referri. Quando
quidem hoc loco *λόγος* uocat ipsas res gestas quae narrantur. Qui sermonis typus in
libris sacris, haud quaquam est nouus. Quod genus est libri Reg. 3. cap. 15. Non de-
clinasset ab omnibus quae praeeperat ei, cunctis diebus uitae suae, excepto sermone
Vriae Ethei. Nihil enim hic dixisse fertur Vrias, sed intelligi uoluit, facinus nephari-
um, quod Dauid in illum perpetrarat, cuius rumor iam perucnerat ad multos. Nec
huic arbitrator dissimile, quod legimus apud hunc ipsum Euangelistam: Videamus hoc
uerbum quod factum est nobis. Sentiant enim se uelle experiri, quod audierant nun-
ciantibus angelis. Nec illepidum est quod hic philosophantur Origenes, & Ambro-
sius, quomodo uerbum, quod magis auditu percipitur, quam oculis, hic dicatur cerni,
propterea quod ait Videamus, & hic habetur *ὡς ἴδμεν τὸν λόγον*. Neque falsa est distin-
ctio uerbi substantialis, ut appellant, quod caro factum est, & uerbi quod aeris ictu
pertingit ad aures. Neque non uerum est, factis esse praestandum, quod intellectu co-
gnoris, quodque animo destinatis. Nam huc detorquet illud ministri uerbi. Sed tamē
hoc in loco non uidentur admodum tempestiua. Vbi allegoriae nubilum admittit hu-
iusmodi coniecturas, non improbarim lectoris animum auocari similibus commen-
tatiunculis, ne uel desperans desinat legere, uel offensus absurditate sensus historici
resiliat. In caeteris probarim sensum simplicissimum, minimeque detortum in sacris li-
teris. Iam quod negat Valla Christum in mysticis literis usquam sermonem dici,
sed duntaxat uerbum, in promptu est refellere, cum passim reperiat, non apud La-
tantium modo, quem is unum excipit, uerum etiam apud Cyprianum, Hilarium, Hie-
ronymum, Augustinum, Ambrosium, Prudentium, & his recentiores Bedam, An-
selmum, ac Remigium: quemadmodum satis declarauimus in apologia, quam hac de
re conscripsimus, & in Euangelio secundum Ioannem carptim attingemus.

Verbum pro
re gesta

Anagoge di-
rior

Christus &
sermo di-
ctus

ἀσκησι-
σμός

Assequuto omnia.) *ἀσκησι-σμός*. Assequuto non est hic accipiendum, quemad-
modum utuntur Latini, quibus assecutus omnia dicitur is, qui nulla in re frustratus
sit, quod Graeci uocant *τυχεῖν*, cui diuersum est *ἀτυχεῖν*. Sed *ἀσκησι-σμός* est affecta-
ri, & adesse, & subsequi potius quam assequi. Vt enim assidere dicitur litere, qui nul-
quam discedit a litera. Ita *ἀσκησι-σμός* dicitur, qui quoquod uersum te conferas, adest,
& affectatur individuus comes. Neque uero desunt qui ex occasione huius uerbi sic
interpretentur, Lucam ab initio interfuisse omnibus quae scribit. Sic enim istis, opi-
nor, uisus est sentire, quisquis fuit, cuius extant in Lucam commentarii, Adamantium
titulo. Verum huic interpretationi palam reclamant ea, quae praecedunt in hoc ipso
sermone Lucae, quae quantumuis torqueas, obsecro num omnibus interfuit Lucas
quae narrat: Num etiam colloquio Mariae cum Angelo, num spectaculo Iesu transfi-
gurati? Quanquam si quis Origenis sermonem diligentius expendat, sentiet illum
non hoc affirmare, quod Lucas interfuerit omnibus, quae textit in historia, uerum
negat se carptim & ex rumore cognouisse, hoc est, dubio atque incerto autore, sed
rem omnem ordine ex grauissimis ac certissimis testibus. Verba ipsius subscribam:
Visum & mihi assequuto ab initio. Inculcat ac replicat, quoniam ea quae scripturus
est, non rumore cognouerit, sed ab initio ipse fuerit consequutus. Vnde & ab apo-
stolo merito collaudatur dicente: Cuius laus est in Euangelio per omnes ecclesias.
Haecenus ille. Certe Lucas obambulans per omnes ecclesias, non uidit ea quae ges-
sit Christus, sed ab ipsis discipulis, & Apostolis cognouit ac didicit, quae gesserat ac
docuerat. Atque illos non esse uanos autores, & uita ipsorum ac miracula declarabat.
Neque tamen hoc sentio, *πᾶσι* referendum ad personam, ut intelligamus Lucam
omnibus Apostolis adfuisse, sed ad rem: ut sensus sit, illum omnia ordine perfe-
quutum

quutum, & sic omnia cognouisse, ex his, qui quae uiderant memorabant, ut nihil praeter-
termiserit, quod ad historiae serie pertineret. Augustinus libro De consensu Euang.
4. cap. s. legit assequuto a principio omnibus, seruata constructione graeca. Scripsit
autem non omnia, sed ex omnibus, ut annotauit Ambrosius. Porro ne quis nobis
diffidat, usus est hoc uerbo Demosthenes, *ὅτι ἔσθ' ἡμῶν ἡ ἀπαρθεύειας, ἵνα ὡς μετὰ πλείους
συγγνώμης παρ' ὑμῶν, ὅτι τὸτα πονηροῦ ματα εἰδὼς ἐγὼ, ἢ ἄλλο λυθθηκὸς ἀπασι, κατηγοριῶ.*
Sentit autem non se fuisse spectatorem ac testem, quae gesserat Aeschines, sed omnia
peruestigasse. Idem alibi, *ὕμεις γὰρ διασαί εἶσθ' ἡμῶν λυθθηκὸς ἀπασι πῶς λεγομένοις.* Se-
quitur enim cogitatio iudicis, ordinem referentis. Et apud Galenum legimus *ἀσκησι-
σμός ἐστὶν ἐν βιωταῖς*, quod animi contemplatio sequatur orationem: quod non faciunt ij,
qui parum attenti sunt ijs quae dicuntur. Usus est aliquoties hoc uerbo & Paulus in
suis epistolis in eundem ferme sensum, uelut ad Timotheum capite quarto, *πᾶσα
ἀδελφεία μου τοῖς ἀδελφοῖς, καλὸς ἐστὶν δάκρυον ἐν σὸν χριστῷ, ἡντινεφόμενος τοῖς λόγοις ἐλπίσε-
ως, καὶ ἐλεῖν διδασκαλίας, ἢ ἀσκησι-σμός*, id est, De his si commonefeceris fratres,
bonus eris minister Iesu Christi, enutritus in sermonibus fidei, & bonae doctrinae,
quam usque sequutus es. Neque enim assentior ijs, qui idem putant esse Graecis *ἀσκησι-
σμός*, & *ἀδελφεία*, siue *ἐπιεικεία*. Siquidem assequimur expetita ac difficilia. Asse-
ctamur & *ἀσκησι-σμός*, a quibus non recedimus. Qua de re plura dicemus in locum
Pauli, quem modo adduximus. Iam quod dixit *ἀνωθεν*, aut intelligendum est ab ini-
tione, & ordine, ut intelligamus nihil praetermissum: aut denuo ac de integro, ut quod
alij uel carptim uel parum certa fide narrarunt, ipse denuo plena certissimaque fide ijs-
dem de rebus texat historiam. Siquidem haec uox *ἀνωθεν*, Graecis tria declarat, desu-
per, hoc est, e supernis, ab integro, siue denuo, & ab initio usque ad finem, siue a sum-
mo usque ad imum.

Optime Theophile.) Miror unde Lyranus suspicatus sit Theophilum magna-
rem quempiam, aut principem fuisse, quod Lucas optimi cognomen addiderit. Itane
primates optimos uocare solemus, aut num illis peculiare est optimos esse? Verum id
Lyranus in aliquo legerat glossemate, quod ut legere potuit, ita ob inscitiam Graecae
linguae intelligere non potuit. Nam apud Graecos *κράτος* robur sonat, siue imperium.
Et *κράτειν* est uincere, siue compotem esse, unde Paulus in Actis Apostolorum Fe-
stum *κράτιστον* uocat, quasi dicas plurimum pollentem. Id quod attestantur & inter-
pretes, Origenes, Theophylactus, Ambrosius. Quanquam *κράτειν* non solum poten-
torem significat, ac superiorem, cui responderet *ἡσίων*, uerum etiam potiore, ac plu-
ris faciendum, cui superlatiui uice est *κράτιστος*. Qui uertit homilias Origenis in Lu-
cam annotauit *κράτιστον* significare optimum, siue potentissimum. Caeterum Theophi-
lus sonat amans dei siue gratus deo, quod utrum proprium sit nomen, an epitheton
pij lectoris, alij disputent. Ego proprium hominis uocabulum esse puto.

Assequi &
affectari

Optimus
κράτιστος

Vt cognoscas.) *ἵνα ἀγνοῦσθε*. Annotat hoc & Theophylactus, non dictum esse *ἵνα
γινῶσθε*, id est, Cognoscas, sed *ἀγνοῦσθε*, Agnoscas. Cognoscimus enim quae discimus
antea nobis incognita. Agnosimus, quae prius utcumque nouimus, uelut faciem ante
annos aliquot uisam agnosimus. Indicat hanc elegantiam duorum uerborum & di-
uus Hieronymus, cum aliis, tum in apologiis aduersus Rufinum.

Cognosco
Agnosco

De quibus eruditus es.) *πᾶσι ἐν κατηχησίν*. Olim qui baptismatis essent candidati
ijs tradebatur fidei Christianae mysteria, sed uia uoce, sine scripto, quemadmodum
priscis illis theologis mos erat apud Aegyptios, & apud Gallos Druidibus. Id erat
initium mysterijs, quod Paulus & Lucas uocant *κατηχήσιν*. *ἡχήσιν* enim est uoce sonare.
Inde *κατηχήσιν* uoce erudire, quae scripto nolis committere. Vnde qui docebantur ad
eum modum, catechumeni, siue *κατηχησίν* uocabantur, qui docebant catechista, quos
Dionysiacus interpres susceptores, ut arbitrator, nominat, uulgo compatres dicuntur.
Usurpauit hoc uerbi Lucianus in Asino, *ἐμὲ δὲ ἀπὸ δόκτου ἀπελθόντος ἐν τῷ ἑαυτοῦ
ἑαυτοῦ κωμῶν, καὶ εἶπε κατηχήσιν, ὅτι πτωχῶν, μέλιτι ψυχρῶν γαλακτῶν ἀπὸν διδάσκων*, id est, Me ue-
ro tradidit libertino cuiuspiam ex suis adulescentulis, iussitque ut doceret quae facienda es-
sent quibus maxime sibi uoluptati esse possem. Ridicule Lucianus facit puerum as-
ni catechistam. Etiam si in Actis apostolicis Lucas *κατηχήσιν* usurpauit pro Resci-
uit, siue

Catechumeni

uit, siue edoctus est, non de fidei mysterijs agens, sed de prefecto premonito. Verum ecclesia sic uerbum hoc suum fecit, ut non aliter quam catechumenos uocent, etiam qui quid sit Catechumenus non intelligunt. Sensus igitur hic est, meo quidem iudicio, ut ea quae olim catechumenus uiua uoce didicisti, nunc plenius, ac certius scripto agnoscas. Opponit enim haec inter se ceu pugnata γράψας, & κατηχήθη. Quamquam, ut dixi, in Actis semel atq; iterum usus est hoc uerbo, κατηχήθη, pro auditum est, simpliciter.

Eruditus es ueritatem.) Graecis est non ἀληθῶν, sed ἀσφάλῳν, id est, Certitudinem. Nam ueritas & fides constabat etiam ijs quae in catechismo didicerat. Caterū ἀσφάλῳς dicitur, quod certum est ac tutū, & in quo nullum sit lapsus aut erroris periculum. Hinc enim Graeca uox dicta est ἀσφάλωμαι, labor, & α particula priuatiua. Certius enim scimus, quae scripto & ordine cognoscimus, maxime si prius eadem ab alijs audierimus, aut etiam ab iisdem eadem: quandoquidem ipsa narrationis constantia, cum primis fidem arrogat rebus.

EX CAPITE PRIMO.

Vit in diebus.) ἔγγισ, erat potius. De uice Abia.) ἕξ ἡμερῶν. Graeca uox euidentior est, indicans certos dies esse praescriptos, in quibus certi sacerdotū ordines administrarent. Nec est, Vxor ei, dandi casu, sed αὐτοῦ, id est illius, atq; ita legitur & in Latinis codicibus emendatis. Licet ad sensum nihil referat.

Sine querela.) Graecis unica dictio est, ἀμεμῆτοι, quod sonat quasi dicas eiusmodi, ut de his nemo queri possit: dicere poterat Inculpati siue irreprehensibiles. Nam quod mutat Valla innoxij siue infontes, mihi non perinde probatur. Maior enim quaedam laus uidetur esse, ἀμεμῆτου esse quam innoxium. Maximū enim est sic temperare mores ac uitam omnem, ut hominum etiam iudicio satisfacias, ut improbis quoq; quod in te est placeas. Porro quod uertit Processissent &c. πῶς ἐβελήθη, usitatus prouerbiae aetatis dicimus.

Factum est autem.) Haec orationis forma frequēs est apud Lucam, quasi dicas factum est, ut Petrus me inuiseret, pro eo quod erat, accidit ut me inuiseret.

Cum sacerdotio fungeretur Zacharias.) Graecis pro Zacharias est αὐτόν, quod tamen nihil refert ad sensum. Nec additur in aureo codice, nec in Donatianicis, nec in Constantiensi. Pronomen αὐτός ita reddi poterat, cum is sacerdotio fungeretur. Et, In ordine uicis, rursus est ἡμερῶν. Caterum quod sequitur Secundum consuetudinem sacerdotij, non est Graecis ἱερωσύνης, sed ἱερατείας nomen ab eo uerbo, quod modo melius uerterat, Sacerdotio fungeretur. Potuit igitur & hic trāsferre iuxta consuetudinem functionis sacerdotalis.

Sorte exijt.) Graecis est ἐλαχῶν, id est, Sortitus est, quod interpretari fallor, uolens dilucidius reddere periphraisi uerterat, Sors exijt, quod fortibus missis in urnā, sors illius, aut illius exisse diceretur. Id aliquis deprauauit, in Sorte exijt, proinde nos uertimus, sorte illi obuenit. Alioqui Zacharias ingressus est, non exijt. Quod subindicat Ambrosius: Sorte ergo eligebatur, inquit, ut introiret templum sacerdotis. Sermo perinde sonat, quasi inter sacerdotes sortitio facta sit, quis ingrederetur, immolaturus incensum: & tamen quidam quorum est Beda, putant illi suum sacerdotium prius obtigisse sorte: quod an uerum sit alijs iudicandum relinquo. Nam fieri potest, ut inter plures sacerdotes primarios in ipsa functione sors deligeret ingressurum.

Vt incensum poneret.) τὸ θυμιώσαι, Vt adoleret thymiamata, siue odores incenderet. Nam incensum non probatur Laurentio, quod ea uox non per omnia respondeat huic rei, Latini suffitum uocant. Quamquam mox quoq; Hora incensi, uertit, θυμιώματός, & paulo post denuo, A dextris alteris incensi.

Apparuit autē.) Non est ἐφάνη, sed ὠφθη, id est, Visus est, siue conspectus est. Nam apparere & quae non sunt: quanquā non reprehendo quod transtulit interpres. Hoc indicare uisum, quod Augustinus epistola centesimaduodecima sequutus Ambrosium philosophatur, de uerbo apparuit, quae non admodum ad rem pertinent.

Multi

Multi in natiuitate eius gaudebunt.) ὡς τῆ γέννησός αὐτοῦ, id est, De natiuitate eius, siue super natiuitate eius.

Vinum & ciceram.) Sicera scribendum est per s, non per c. Nec enim à cicere dicitur leguminis genere, uerū uox est Hebraica, quae per schin apud illos scribitur, à uerbo שִׁכַר quod sonat inebriari. Vnde apud illos omnis potus factitius, qui possit inebriare, sicera dicitur. Porro uini factitij usum fuisse apud Aegyptios, testis est Dioscorus Siculo historiae suae libro primo, quod sua lingua uocarent Zuthum, siue ut in quibusdam habetur, corrupte opinor Citon, id quod olim Galli ceruissiam uocabāt, Hispani coeliam, teste Plinio, Cuius meminit & Dioscorides libro secundo docens ex hordeo potissimum fieri, confici tamen & ex triticea fruge, qua soleant uti gentes occidentales, Hiberiae ac Britanniae. Caterum potionis genus uehementer improbat, ut multis modis noxium.

Sicera quid Hebraeis Zuthum Ceruissa Coelia

Adhuc ex utero.) ἔτι ἐκ κοιλίας. Verba quidem annumerauit bona fide. Ceterum purius ac Latinius extulisset, iam inde ab utero matris: sic enim significamus longe repetitum initium.

Et uirtute Heliae.) ἠωδῶν. Vt intelligas uim miraculorū, non solum probitatem, ut crebro iam admonuimus, licet non extet in literis Ioannem edidisse miracula, aderat tamen fidei robur usq; ad uitae contemptum. Hoc autem conuenit cum uaticinio Malachiae, qui praedixit Heliam uenturum, priusquam ueniret dies domini magnus, ut indicauimus in Mathaeo. At ne Lucas quidem, aut angelus, cuius uerba refert, citat ad uerbum Malachiae testimonium: sic enim legimus iuxta ueritatem Hebraicam, interprete Hieronymo: Et conuertet cor patrum ad filios, & cor filiorum ad patres eorum. Pro quo legit Septuaginta, ὁ ἀρκαισῆσθ καρδίας πατρὸς πρὸς υἱόν, καὶ καρδίας υἱοῦ πρὸς τὸν πατέρα αὐτοῦ, id est, Qui conuertet cor patris ad filium, & cor hominis ad proximum suum.

Euangelista nō citat ad uerbū prophetiam

Et incredulos.) Incredulos Graece est ἀπίθοις, Quod aliquoties uertit inobedientes, hic fortasse magis quadrabat, cum mentio facta sit patrum & filiorum. Nam incredibiles pro incredulos, quod legisse uidetur Valla quādoquidem notat, ego nusquam adhuc scriptum offendi, praeterquam in duobus uetustis exemplaribus: deniq; & in Constantiensi.

Ad prudentiam iustorum.) Nescio an Lucas abusus sit praepositione ὑπὲρ pro eis, quemadmodum fecit capite uigesimotertio ὅταν ἔλθῃ ὑπὲρ βασιλεία σου. Certe est, In prudentia iustorum, Et tamen altera lectio mollior est. Alioqui sensus esse poterat, adducet eos, non uis, sed prudentia iustorum. Iusti enim non ulciscuntur, sed sobrietate persuadent.

Parare domino.) Παρασκευάζω, alterum infinitum uerterit in modum finitum: alterum ut erat reliquerit, Vt conuertat corda patrum, & parare domino: cum eadem opera dicere poterit, Vt conuertat & pareat. Quod tamē ita crebro facit, ut studio fecisse uideatur. Quod si uerum est, magis inueniatur in scripturis. Itidem in psalmis: Infradiatur ut rapiat pauperem, rapere pauperem dum attrahit eum. Cum utrobique sit ἐξ πάσαι. Et aliquanto post, Ad faciendam misericordiam cū patribus nostris, & memorari testamenti sui, cum Graece sit ποιῆσαι & μνησθῆναι. Ac rursus, Illuminari his, qui in tenebris & umbra mortis sedent, ad dirigendos pedes, cum sit ὠδηγεῖναι & κατὰ θῆναι, utrunq; uerbum infinitiuum.

Plebem perfectā.) ἡ πεπαιστωμένη. Quod magis sonat instructā & adornatā siue apparatus. In hoc enim praecursor erat Ioānes, ut suo baptismo, praedicatione, ac testimonio de Christo, Iudaeorū animos dociles redderet euangelicae philosophiae, quod diligenter explicat Theophylactus. Interpres noster legisse uidetur, κατηρτισμένην.

Quod tardaret ipse in templo.) ὃν ἔβλεπον ἐν τῷ ἁγίῳ. Ipse non erat hoc loco reddendum, si uoluisset Latine loqui, quod tamen aliās in consimili sermonis genere non semel ausus est omittere.

Et permansit mutus.) Mirum cur Laurentiū offendant mutus, quasi κωφός tantum significet surdum, unde igitur prouerbiū illud κωφὸν πρόσωπον, id est, Muta per-

sonat: Is qui collegit Græcarum uocum etymologias, citatis autoribus docet κωφός dici Græcis, non solum qui surdus sit, uerum etiam qui mutus, quem ἄλαλος uocant: nec quicquam interesse, nisi quod ἄλαλος dicatur qui fari per ætatem non possit, uelut infantes, κωφός, cui nulla sit omnino uox.

κωφός Græcis & surdus & mutus

Dies officij.) ἀφ' ἑσπέρης, id est, Ministerij, quod tamen plerumq; de sacris ministerijs accipitur.

Quia sic fecit.) ὅτι coniunctio erat omittenda Latine uertenti, quod alicubi tamen ausus est.

Et respexit auferre.) ἐπέδωκεν ἀφελάειν, id est, respexit, subaudi me, ut auferret &c. id est, misertus mei abstulit opprobrium.

Domus & familia quid differant

Desponsatam uero.) Desponsam & desponsatam utrumq; reperio apud probos autores, Græce est μεμνῆς ἀνδρῶν, Quod est proprie proco tradere sponsam. Iam enim ut apparet, puella cum sponso habitabat, etiam si coitus non intercesserat.

Viro cui nomen erat Ioseph, de domo David.) Chryostomus homilia in Mattheum secunda, indicat hoc loco legi, De domo ac familia, ἢ οἴκος καὶ πατρίας, Sic accipiens quasi domus appellatio latius pateat, familiam pertineat ad pauciores. Quanquam nec apud Ambrosium ita legimus, nec in antiquissimis exemplaribus. Verum familiar nomen additur proximo capite: Ascendit autem & Ioseph a Galilæa De ciuitate Nazaret in Iudæam ciuitatem David, quæ uocatur Bethleem, eo quod esset de domo & familia David, Consuetudinibus nostris exemplaribus cum Græcis. Proinde fieri potest, ut Chryostomus memoria lapsus sit, præsertim cum locum hunc secus adducat, quàm habeatur apud Lucam: Adducit enim hunc in modum, Audi ad Gabriel loquentem dominum: Vade ad uirginem desponsatam uiro, cui nomē Ioseph, ex familia & domo David. Licet Chryostomus ex altero loco idem poterat conficere, quod conficere uolebat ex hoc. Neq; enim hic contendit ad uirginem esse referendum quod dicitur, de domo & familia David, sed ad Ioseph, Verum tamen hinc colligi Mariam eiusdem fuisse tribus. Quod si utroq; loco legebatur: De domo & familia, mirum cur Chryostomus non utrumq; adduxerit. Certe Theophylactus hoc loco familiar non meminit.

Mariam

Et nomen uirginis Maria.) μαριάμ uoce & accentu Hebræo. Quanquam ostendimus hoc non obseruari perpetuo: siue id accidit incuria librariorum, siue quod nihil interlit.

Gratia plena

Aue gratia plena.) χαῖρε κεχαριστωμένη. Idem uerbū χαῖρε apud Græcos tria significat, gaudere, saluare, & ualere. Vnde nihil referebat, saluæ uertisset an aue. Nec est, Gratia plena.) sed ut ad uerbum reddam Gratificata. Verbo, unde hoc participiū deductum est, utitur Paulus in epistola ad Ephefos cap. primo: Gratificauit nos in dilecto filio suo, ἐχαρίτωσεν, hoc est, gratos & charos reddidit, Quanquam participio, quod idem pollet, Homerus usus est pro unice dilecto, ἐμῷ κεχαριστωμένῳ θυμῷ, id est, Meo dilecte animo. Nam charus esse potest, qui nobis suis officijs commoda uit. At κεχαριστωμένη, non dicitur nisi quem gratuito quodam animi fauore complectimur. Porro gratiosi Latini dicuntur, quibus fauetur, propenso quodam animi studio. Est autem uox uelut amorem alicuius erga uirginem nunciantis, eo quod sonat blandum quiddam. Vnde & turbata uirgo cogitabat, qualis esset ea salutatio. Annotauit & Origenes hanc salutandi formam nusquam extare in libris sacris, nec ad uirum ullum, nec ad mulierem. Itaq; nouitas quoq; ipsa stuporē auxit uirginis. Ad id facit, quod Græce non est πῶς, sed ποταπός, ut insignem ac mirā accipias salutationē. Nam solennis Iudæorū salutatio pacem oprabat. Cæterū aptissimum erat, ut gaudij uocabulo salutareretur quæ uere uoluptatis autorem erat conceptura: & gratiæ uocabulo compellareretur, quæ Iesum erat paritura, finem cæremoniæ frigidarum, & salutaris gratiæ principem autoremq;. Video theologos quosdam uiros alioqui doctos ac pios, quorum est Bernardus, mire philosophatos in his uerbis. Gratia plena, uelut hoc peculiariter competat in Mariam, gratia plenā appellari, Cum nec hoc loco dixerit Lucas gratia plenam, & is sermo multis promiscue tributus in arcanis literis reperitur. Siquidem de Ioanne Baptista legimus: Et spiritu sancto reple-

Nonna salutatio

cto replebitur adhuc ex utero matris suæ. Rursum de Elisabet: Repleta est spiritu sancto. Ac mox Zacharias spiritu sancto repletus legitur. Et in actibus Apostolicis, spiritu sancto repleti leguntur qui cōuenerant. Et Stephanus plenus spiritu sancto dicitur, ac plenus gratia & uirtute. Nec ista cuiquam uideri oportet negligēda. Siquidem, ut est elegans in huiusmodi minutijs apte philosophari in arcanis literis, ita scædum extra rem nugari. Proinde ne quis ad eundem impingat lapidem, nos uertimus Gratiōsa.

Benedicta tu.) ὕλο γημῶν, Quod sonat laudatam siue præclara fama, de qua omnes bene loquātur. Licet autem benedictus ac maledictus pro laudato & illaudato non reperiatur apud Latinos autores, tamen uelimus nolimus ad quædam eiusmodi conuendendum est recepticra quàm ut citra tumultum mutari possint. Et,

Benedicta laudata

In mulieribus.) ἢ γυναικῶν, id est, Inter mulieres: quod ipse paulo post ad eum transtulit modum, & ita legit diuus Ambrosius. Quamquam haud sum nescius In pro In-ter usurpari, nonnunquam apud Latinos quoq;.

Quæ cum audisset.) Græci secus habent, ἢ ἡ ἰδὲ ἑ, id est, At illa cum uidisset. Ita scriptum fuisse in nonnullis uetustis codicibus attestatur Valla. In codice Constantiensis rasor nescio quis, ex uidisset fecerat audisset. Et ne quis pergat causari, sic legit diuus Ambrosius. Quanquam apud hunc non est Turbata in sermone, sed introitu. Legit enim ad hunc modum: Ipsa autē ut uidit eum, mota est in introitu eius. Et ne quis causetur casu mutatam scripturam subijcit, interpretans quid legerit: Trepidare uirginum est, & ad omnes uiri ingressus pauere, omnes uiri affatus uereri. Nisi forte hic Ambrosius, non nihil immutauit de suo. Quanquam his consentanea dicit libro off. i. ca. decimo octauo. Quod salutata ab angelo tacet & mota est in introitu eius, quod ad uirilil sexus speciem peregrinā turbatur aspectus uirginis. Iam & in Catena aurea referuntur uerba Græci nescio cuius, ex quibus satis liquet & ipsum legisse cum uidisset, non quum audisset. Sic habent. Quum assucta foret his uisionibus, Euangelista non uisioni, sed relationibus turbationem attribuit dicens, Turbata est in sermone eius &c. Et paulo post, & cogitabat qualis esset ista salutatio, non conceptio, nam adhuc ignorabat immensitatem mysterij, sed salutatio, nunquid libidinosa, ut a uiro ad uirginem, an diuina, dum dei faceret mentionem dicens, Dominus tecum. Hæc Græcus ille. Quum ego tribus uerbis annotassem, angeli salutationem amatorij quiddam, ac procorū præ se tulisse, & ob id Mariam principio fuisse turbatā, deum immortalem, quas hic tragœdias excitauit quidā, & alius ab integro nouauit, quum hæc retulerit diuus Thomas in Catena sua, nequaquam relaturus si blasphemata essent & impia. Ego dixeram amatorium quiddam, ac nescio quid procorum, extenuans utrumq;, hic plus ausus meminit libidinis. Cum his uero sic concordat Theophylactus, ut ipsius uerba relata uideri queant in catena, cuius uerba subscribam, θεολογῶν δὲ πρὸς τὸ ἀπαρσμεῖ ποταπὸς εἶναι τὸ, μὴ ἀπὸ ἀποπὸς τῆς ἐπιθυμίας, ὡς ἂν ἀπὸς πῶς ἄλλω, ἢ βέιος, ἐπὶ δὲ καὶ δεῖ μνημὸν οὐδὲ τῆς ἀπαρσμεῖ, τὸ δὲ κῆρος μετὰ τῶν, id est, Cogitabat autē de salutatione qualis esset ista, utrum absurda quæpiam ac scortatoria, ueluti a uiro proficiscens ad puellam: an diuina, quandoquidem dei mentio salutationi miscetur, in hoc quod ait, dominus tecum. Hæc Theophylactus. Ego procorum meminerā tantum, & proci uocabulum nō minus honestū est, quàm sponsi, & amatorij dixi, quæ uox non est obscœna, sponsus enim sponsæ scribit amatorias literas, & uociferantur rem esse plenā blasphemie: hic meminit libidinis & scortationis. Quid cæcius istorum iudiciorum? Iam non expendo quale sit hoc quod prior ille Græcus ait, Virginē non turbatā aspectu, sed oratione, eo quod assueuisset angelorū uisioni. primū enim nō constat an uirgo sic assueuerit, ut nō turbaretur primo aspectu: & si agnouit angelū, quid est quod metuit a sermone, aut cur dubitat utrū salutatio libidinosa sit an ex deo: illud mihi satis est quod legerit, quū uidisset. Alioqui friuolum erat annotare, uirginē sermone fuisse turbatā, nō aspectu, nisi aspectus simul & uisionis facta fuisset metio. Proinde piū arbitror credere uirginē pudicā, in initio tū aspectu iuuenis, tū blanda nouaq; salutādi forma fuisse turbatā. Cæterū quod Laurentius subindicat hoc loco nescio quid argutulum: Nolo, inquit, disputare nunc qua-

re sit

re sit melius, Quae cum uidisset, quam quae cum audisset, ne de fide scripturae dubitare uidear, quid sibi uelit, ut ingenue dicam, non satis intelligo. Nam ipse puto Euangelistam sic esse locutum, ut ostenderet uirginem duplici nomine turbatam fuisse: primum, quod uideret iuuenem ad se ingredientem, deinde quod audiret salutationem nouam ac praeter solitum blandam. Et quo castior erat uirgo, hoc magis suae pudicitiae metuebat, ne quis clamitet indignum hunc metum tribuere me uirgini, quem in illa laudauit Ambrosius.

Inuenisti gratiam
Qualis esset.) Rursus hic est, ut dixi, ποταπός, quod in Marco Laurentius transferre uolebat per quantus. Et aptius erat Reperisti, siue nacta es gratiam, quam Inuenisti, hoc est, obtigit tibi esse gratiosam apud deum. Nam apud Graecos εὗρεν polysemon est. Vnde qui hic philosophantur, non inueniri, nisi quod perijt, argute magis quam apposite differunt.

Et filius altissimi.) ὁ υἱὸς Quod quidam legit summi. Idem uerbum, quod aliis uertit in excelsis, ὁ υἱὸς οὐρανοῦ.

Dauid patris eius.) Latinus erat patris sui, atq; ita legitur in nonnullis exemplaribus. Et pro, In aeternum, est εἰς αἰὲς αἰώνων, id est, In secula. Nam quod πᾶς ἔσται, id est, Quomodo erit, uertit, Quomodo fiet, nihil peccauit interpres.

Nō cognosco
Virum non cognosco. Cum hic consentiant Latina cum Graecis exemplaribus, mirum est, unde Ambrosius unus legat cognoui non cognosco, nisi forte hoc librarium errore inductum est, qui noui, uerterint in cognoui. Siquidem praesens uerbi tempus melius explicat uirginis propositum.

Quod nascetur ex te.) τὸ γυνώμενον, id est, Quod natum fuerit. Ceterum illa duo uerba, ex te, nec in ullis Graecorum exemplaribus addita reperi, ne apud Theophylactum quidem, nec in antiquis codicibus Latinis, praeterquam in uno, in quo, nescio quis, in margine adiecerat. Proinde miror, unde in primam huius operis aeditionem inuaserint. Est autem absolutior sermo, si non addantur. Non enim hic agitur de persona concipientis, sed de nouo modo concipiendi, deq; foetus excellentia. Apparet adiecta ab explanatore quopiam, tamen in Aldina aeditione comperi addita.

Quoniam non erit impossibile.) ἀδυνατήσῃ, uerbo composito. Sensus est, nihil à deo promitti tam nouum aut magnum, quod ipse non queat praestare. Atq; hic plane uerbum posuit pro oratione εἴπα. Ac paulo post, Fiat mihi secundum uerbum tuum, εἴπα σοι. Nisi forte licet εἴπα natiuo significatu usurpare, quo εἴπα uocamus orationem.

In montana.) εἰς ἀρβύλω, id est, In montanam, ut subaudias regionē. Eadem uox est aliquanto inferius. Et factus est timor super omnia montana Iudaeae, ἢ ὅλη τῆ ἀρβύλῃ. Quamquā interpres probe reddidit sententiā, ne quis putet illum à me reprehendi.

Salutationem Mariae.) Hic certe Mariam pronunciauit inflexione Graeca, non Hebraico more.

Exultauit.) ὑπέστησεν, id est, Salijt, siue subsultauit, idem est paulo post, exultauit in gaudio, Nec est, ἢ χαρᾶ, sed ἀγαλλίασῃ, quod gesticationem magis sonat latentis quam ipsum gaudium. Vnde in psalmis ἀγαλλιασώμεθα uertit exultemus.

Exultauit spiritus meus.) ἠγαλλίασεν. Quoniam in positum erat pro Per, uertimus praegaudio.

Et beata quae credidisti.) Quoniam Graece participium est ἡ πισδύσατε, poterat & ad secundam personam sermo referri, quemadmodum fecit interpres. Id erit commodius etiam, si ἀντὶ, quod sequitur habeat aspirationem ἀντὶ, ut sit pro εἰαυτῆ. Neq; uero nescio, neq; non testor alicubi, hanc differentiam non obseruari in sacris libris, incertum qua de causa. Nos itaq; uertimus per tertiam personam, non quod damnemus id quod uertit interpres, sed quod hic sermo uideatur habere quiddam propheticū. Certe utraq; persona eundem reddit sensum. Et in uetustis aliquot exemplaribus ita scriptum uisitur, Beata quae credidit, uelut in meo ueteris typographiae, similiter in Constantiensi.

Quae dicta sunt tibi à domino.) ἡ ἀκούσῃ. Quod ita sonat, non quali dominus dixerit

dixerit, sed quod nomine domini, & illius, ut nos loquimur, uerbis, haec illi dicta fuerint, quemadmodum dicimus, Dic illi ex me salutem. Potest & sic ordinari, Perficitur à domino. A domino, id est nomine domini

Et ait Maria.) In homilijis scriptis in Lucam, quas Origenis titulo legimus, indicatum est in nonnullis codicibus fuisse scriptum prophetauit, pro, ait, Et stilus cantici propheticum quiddam sapit. Nam Origenes uaticinium appellat.

Magnificat anima mea.) μεγαλύνει. Aptius erat magnificat quam magnificat. Quamquam magnificat positum est pro extollit & effert laudibus, quemadmodum & beatificare dicimus pro beatum praedicare.

Salutari meo.) pro σωτήριος, id est, Salvatore meo, siue ut Latini loqui malūt, Seruatore meo. Interpres legisse uidetur σωτηρία.

Humilitatem ancillae.) ταπεινώσιν. Ut intelligas paruitatem, non animi uirtutem, quam siro uocabulo Graeci uocant ταπεινοφροσύνη. Nec est, Respexit humilitatem, sed Aspexit ad humilitatem, ἐπέβλεψεν ὑπὸ τῶν ταπεινώσιν, ut sit contrarium ei quod est auersari. Sitq; sensus, & si sim infima ancilla, tamē nō est auersatus me. Rideat qui uolet has grammatarum annotationes, modo fateatur terq; quaterq; theologos in his labi. Tolerabile si tantum laborerentur, nisi lapsi iungerent impudentiam calumniandi. Utenim quum haec aditio quam quartā damus adornaretur, Theologus quidam Parisiēsis qui sibi uidetur praecipuus Atlas nutātis ecclesiae, ex hoc loco probat Mariam uirtute humilitatis promeruisse, ut fieret dei mater, Luteranismum impingens, quod exponens angeli sermonem, inuenisti gratiam, & κεραιτωμένη, scripserim, non est meriti tui, sed fauoris diuini. Certe quatenus erat gratiae, non erat meriti. Aliquousq; fuisse meriti, non sum inficiatus. Verum quod in Euangelio scriptum repperi, ut paraphrastes sum interpretatus, quod non repperi non habebam necesse attingere. Verū ut demus ταπεινώσιν accipi pro uirtute, quae Graecis ταπεινοφροσύνη, Latinis modestia dicitur, ut demus esse uerum, Mariam animi modestia promeruisse tantam felicitatem; qui conuenit ut Maria, quae se ancillam professa, coeperit magnificare dominū, mox extollat se ipsam, dicens quod uirtute sua promeruerit tantam dignitatem, ut deum uirgo pareret. Igitur ex hoc loco probari non poterat uirginem modestia uirtute promeruisse quod accepit. Si promeruit, ubi est gratia quam praedicat angelus; Si uirtute sua promeruit, quomodo cohaeret, Ecce enim ex hoc beatam me dicent omnes generationes. Nullus enim felix dicitur ob hanc quae sua uirtute sibi parauit. Deinde qui congruit, Quia fecit mihi magna, Non dixit, remunerauit me magnifice, Nec addidit, quia iustus est, sed quia potens est & misericors. Sequitur enim, & misericordia eius à progenie in progeniem. Non haec eō spectant ut uirgini sanctissimae detrahamus meritum, sed ut arguamus haec quae Theologus Atlanticus adduxit aduersus meam interpretationem, magis aduersari sententiae quam conatur defendere. Iam me uero non fallit esse qui occasione huius uocis, humilitatem, multa praedicent de modestia, praesertim is qui mihi suspecto Origenis titulo scripsit homilias in Lucam. Verū huius autoritate quem nemo nouit, non patiar me premi, nisi si quis omnia probarit quae in illis habentur, habentur autem permulta, quae damnantur à Theologis. Quod si permittunt sibi, ut ab hoc opere in multis dissentiant, aequum est ut mihi dent ueniam si uno in loco sequi malo sententiam aliorum, quae mihi uidetur probabilior. Ne persequar autem omnes omnium opiniones, unum duntaxat adducam Theophylactum, cuius uerba referuntur in Catena Thomae, sed truncatim. Sic autem ille scripsit Graece, ἡ θύρα τὸ πλεονόμοιο πληροφορηθεῖσα, δεξολογῆσθαι τὸν θεόν, ἐκείνη ὑπὸ γράφει τὸ θαῦμα, ἢ εἰαυτῆ. ἐκείνη γὰρ φησιν, ἐπέβλεψεν ὑπὸ τῶν ταπεινώσιν, ἢ ἐγὼ πρὸς ἐκείνου ἀνέβλεψα, ἐκείνος με ἐλεησεν, ἢ ἐγὼ αὐτὸν ἐζήτησα, ἢ ἐξ ἡνὶ μακρῆς εἰδὸς με πᾶσαι αἰ γηραιαί, ἢ μόνη ἢ ἐλισσέβει, ἀλλὰ ἢ τῆ πρὸς σου ἀντὶ γηραιαί. ἢ ἢ μακρῆς εἰδὸς; ἢ ἢ ἐμὲ ἀρετῶ; ἢ ἢ. ἀλλ' ὅτι ἐποίησε μετ' ἐμοῦ μεγαλαία ὁ δυνάστης. δυνάστης ἢ ἀνόμασθαι αὐτὸν, ἢ ἢ μὲν δὲ ἀπὸ τῆς λέξεως, λογισμένον, ὅτι δυνάστης ἢ τῶν ταπεινῶν εἰ ὁ κύριος. ἢ ἢ γὰρ δὲ εἶπε τὸ ὄνομα αὐτοῦ, δυνάστης ὅτι ἢ δὲ μοι ἢ ἢ γυναικὸς μήτρας συλλαμψανόμενον ὁ πατὴρ τῶν ταπεινῶν, ἀλλ' ἢ ἢ μὲν δὲ. ἢ ἢ εἰς ἐμὲ δὲ μόνον τὸ ἢ ἢ αὐτοῦ, ἀλλ' εἰς πάντας τῶν φροσύνων αὐτὸν. Quae nec interpretari grauabimur ob Graeci sermonis ignaros.

rem iam tunc pregnantem ante coniugium inittum, cum Græce sit δὲ ἐγκύα, id est, Quæ erat gravida, siue quæ ferebat uterum. Ordo sermonis nonnihil habet amphibologia, quod ordinari possit hunc in modum. Ascendit Ioseph cum uxore prægnante, aut ascendit ut profiteretur cum uxore prægnante. Id tamen ante nos annotavit Petrus Comestor, ne quem omnino sua laude fraudemus.

Primogenitum.) πρωτότοκον, etiam ethnicis primogenitus dicitur, ante quem nemo natus est, etiam si nemo sequatur; addidit autem primogeniti nomen quod is partus facer esset iuxta legem, & primi partus in alijs sunt difficultiores.

Et pannis.) εσθραγανωσεν. Ad verbum sonat infasciavit, id est, fascijs involuit, ne quis imaginetur laceros pannos. Opinor enim Mariæ paupertatem fuisse mundam. Porro quod Suidas ait, εσθραγανωσεν proprie dicitur τὰ ξάκι, non est necesse, ut de vetusta te laceris pannis intelligamus, cum apud Matthæum ξάκος ἀγναφον dicitur rudis ac recens pannus.

Non erat ei locus.) Eis est Græce ὠπίς. Ut accipias de ambobus. Caterum qui convenit non fuisse locum in diuersorio, cum presepe pars, opinor, fuerit diuersorij; nisi quod alibi καπέλυμα uertit refectioem, & coenaculum. Non erat locus aptus parturienti, quæ solitudinem requirit.

Vigilantes.) ἀγραιυόντες, id est, In agris agentes, siue stabulantes. Nam hinc Græcis est composita dictio, ἀγρός ager, ὠλή, stabulum. In septis enim noctu seruantur greges, ob incursum luporum, uerum ea septa in agris sunt.

Et custodientes uigilias.) φυλάσσοντες φυλακὰς, id est, Custodientes custodias, siue excubantes excubias.

Et claritas.) καὶ δόξα, id est, Gloria, quod aliquoties uertit maiestatem.

Stetit iuxta illos) ἐπέστη αὐτοῖς. Magis significauit angelum imminuisse ex alto supra illos, quàm astitisse. Hoc admonuisse contenti reliquimus quod uertit interpres, propterea quod Græca præpositio sit anceps. Et fieri potuit, ut astiterit qui nunciavit primus.

Inuolutum pannis.) εσθραγανωσένον. Participium est eius uerbi, de quo paulo ante diximus, id est, fascijs puerilibus inuolutum, ne rursus mendicorum pannos imaginemur. Nam ut parentibus Iesu tenuitatem ac paupertatem libenter tribuimus, ita sordes ac mendicitatem procul amouemus. Habet & paupertas suam mundiciem. Nam quo minus in conclau pepererit Maria, non paupertas obstitit, sed diuersantium turba.

Handwritten marginal notes in Greek script, partially illegible.

in hominibus bonæ uoluntatis, exaltius declaratum quam ha alienus. Hominibus bonæ uoluntatis.) καὶ αὐτὴ γῆς εἰρήνη, ἢ ἀνθρώποις εὐδοκία, id est, Et in terra pax, in hominibus bona uoluntas. Ut intelligas tria tributa, ac singula singulis reddita, gloriā unī deo tribuit, id est, in altissimis: terræ pacem; hominibus bonam uoluntatem, εὐδοκίαν, quod aliās uertit beneplacitū. Siquidem homines ueluti tertios ac medios inter cælum & terram ponit. Neq; uero sic accipiendum, opinor, ut ipsis hominibus sit bona uoluntas, sed ut intelligant hanc gloriā, hanc pacem, non ex hominum meritis exhibitam mundo, sed duntaxat ex beneplacito dei, cui sic uisum fuit hominibus gratificari. Atq; ita sanè interpretatur Chrysostomus in commentarijs, quos scripsit in epistolam ad Colossenses. Porro cū ita cōstanter habeatur in omnibus Græcis exemplaribus, & ad eum modum Chrysostomus exponat & Theophylactus, mirum est nusquam hanc lectionem, nec apud Hieronymum deprehendi, nec apud Ambrosium, nec apud Augustinum. Theophylactum inspicere cuius promptum est, qui planè legit ἢ ἀνθρώποις, distinguens hanc particulam à superiore, εὐδοκίαν in hominibus interpretans, requiem ac refocillationem dei in hominibus, quam in illis prius nō inuenerat: ut ex eo palām sit bonam uoluntatem non pertinere ad homines quasi qui bonam habebant uoluntatem, sed ad deum, qui propicius factus sit hominibus per filium suum. Cuius uerba subscribam, eo quod is qui nuper

nuper uertit subobscurè uidetur reddidisse sententiā. δόξα γὰρ ἐστὶ θεῷ. φασὶν. αὐτὴ γῆς γὰρ εἰρήνη καὶ γέγονε. πρῶτον μὲν γὰρ ἢ ἀνθρώποις φῆσιν εἰρήνην εἶχε πρὸς θεόν, καὶ δευτέρου καὶ πάλαι, ὡς τε καὶ πρὸς πλάκην ἐστὶ θεῷ καὶ ἰσὺν αὐτῷ. Ἐπειὶ δὲ ἐπὶ τῆς ἀνθρώπων, τὸ θεῷ πρὸς τὸν ἀνθρώπου. καὶ ἄλλως δὲ νοηθῆσεται. εἰρήνη δὲ ἀντὶ τοῦ θεοῦ. ἐγὼ γὰρ φησὶν ἢ εἰρήνη. αὐτὴ αὐτὴ ἢ εἰρήνη ὁ ἴσος τῷ θεῷ αὐτὴ γῆς γέγονε. καὶ ἢ τοῖς ἀνθρώποις εὐδοκία, τὸ ἔστιν ἐπαυσιπνοῦς τῷ θεῷ. ἐπαυσιπνοῦς γὰρ ὁ θεὸς καὶ ἀνθρώποις, καὶ εὐδοκία τῷ θεῷ καὶ ἀνθρώποις, ὡς πρῶτον γὰρ καὶ ἰσὺν αὐτῷ, καὶ ἢ τοῖς ἀνθρώποις, id est, Gloria enim deo, inquit, Nam in terra pax nunc facta est. Prius siquidem humana natura inimicitiam habebat aduersus deum, nunc uero adeo reconciliata est, ut & conglutinata sit deo, & unita illi incarnato. Vides igitur pacem dei cum homine. Potest & aliter intelligi, Pax est ipse filius dei. Ego enim, inquit, sum pax. Hæc igitur pax, nempe filius dei, in terra facta est. Et in hominibus bona uoluntas, seu beneplacitum, hoc est, refocillatio dei. Refocillatus est enim deus nunc & bene habitus est in omnibus, quemadmodum prius quidem non sibi complacuit, nec bonum affectum habuit in hominibus. Hic certe pro nobis in hoc facit, quod bonam uoluntatem refert non ad homines, sed ad deum, quodq; pacem refert ad dei erga nos bonam uoluntatem, hoc est, animum tranquillum, ut ita loquar, ac posita ira, amanter affectum erga nos, undecumq; irreplet huc coniunctio, quæ sensui obstat, nec est in Latinis codicibus, nec in Græcis commendatoribus. Caterum Chrysostomus in epistolam ad Colossenses, his uerbis utitur: εἰς τὸν οὐρανὸν ἀναστρέψοντες τὰ ὦτα, δόξα ἢ ἐφ' ἡμῶν θεῷ, καὶ αὐτὴ γῆς εἰρήνη, ἢ ἀνθρώποις εὐδοκία. Ἰσὺς φησὶ καὶ ἀνθρώποις ἐφ' ἡμῶν ἀναστρέψοντες. λοιπὸν, τί δὲ εὐδοκία; καὶ τὰ ἀγαθὰ, ἃ ἐπὶ μέτοιχόν δὲ ὁ θεὸς, id est, propterea gratias agentes dicimus: Gloria in altissimis deo, & in terra pax, in hominibus bona uoluntas. Ecce, inquit, & homines declarati sunt gratiosi. Superest quid sit bona uoluntas, reconciliatio. Jam nō amplius interstitum est cælum. Ex his palām est illum & distinguere, quemadmodum distinguunt Græci codices, & interpretari quemadmodum nos admonuimus. Quod enim deo reconciliati sumus, id non contigit ex nostris meritis, sed illius gratuita in nos beneuolentia. Quin & in his libris quos habemus ex Chrysostomo uersos, reperitur hæc lectio, nominatim in hominibus De uita monachorum. In nonnullis Græcorum codicibus reperio præpositionem ἢ non addi, Hominibus bona uoluntas, manente tamen recto casu. Jam ex Origenis uerbis quæ referuntur in Catena aurea colligi potest illum sentire nobiscum, sunt autem hæc: Sed diligens lector inquit, quomodo saluator dicat: Non ueni pacem mittere super terram, & nunc angeli de eius uoluntate cantant: In terra pax hominibus, sed hoc quod pax esse dicitur in hominibus bona uoluntas soluit questionem. Pax enim quam non dat dominus super terram, non est pax bonæ uoluntatis. Hic perspicuum est bonam uoluntatem non referri ad homines, sed ad pacem; præterea non additur coniunctio, & & additur præpositio in, quæ in uulgatis Latinorum codicibus non additur. Nam codex quem nobis postremum exhibuit collegium Constantiense, habebat præpositionem uetusta manu ascriptam. Ad hanc sententiam penè compellit nos ipsa dictio Græca εὐδοκία. Nam si dixisset ἀγαθὸν θέλημα, quadrare poterat in hominem, nunc non item, neq; enim apte dixeris εὐδοκίαν hominis erga deum. Quare puto ueteres qui Græce sciebant idem sensisse quod interpretati sunt. Alios minus attentos quid fefellerit uideor mihi deprehendisse. Pacem hic uocat reconciliazionem. Itā Christus apud Paulum dicitur pax nostra, hoc est, reconciliatio, & idem suis precatur pacem, hoc est, peccatorum remissionem. Caterum nominatius hic εὐδοκία per appositionem refertur ad pacem, perinde quasi percontanti, unde ista pax quam nunciatis, respondeant angeli: non est ex meritis uestris, sed hæc pax est pius affectus dei erga homines. Sic enim ordinandus est sermo: in terris pax, quæ est bona uoluntas dei in hominibus, id est, erga homines. Nam hæc sermonis forma congruit cum illa, in quo mihi complacui, ἢ ὡς εὐδοκία. Quemadmodum enim illic erga hominem dictum est, in quo mihi complacui, pro eo quod erat erga quem habeo bonum affectum: ita hic dicitur beneplacitum in hominibus, pro bono affectu erga homines. Similiter loquutus est Paulus primæ ad Corinth. decimo: καὶ εἰς τὸν θεὸν πάντες ἀγαπᾶμεν ἑαυτοὺς

Ἐδουκίον ὁ θεός, id est, Sed non in pluribus eorum beneplacitum est deo. Multisq; alijs scripturæ locis ponitur *Ἐδουκία*, ad exprimendum liberam & gratuitam dei beneuolentiam, uelut huius Euangelistæ Capite decimo, *ὡς ὁ πατήρ, ὅτι ὁ πῶς ἐγγύς ἔστι Ἐδουκία ἡμῶν*. Porro Latinus interpres nominatiuum appositiuum uertit in genitiuum, quemadmodum dicimus urbem Romæ pro urbe Roma. Quoniam autem genitiuus referri uidetur ad id, quod est proximum, uidelicet hominibus, data est Latinis lapsus occasio, quum referatur ad pacem. Itaq; tres particulae, seu duae potius, ad idem pertinent. Angeli nunciant adesse tempus, quo deus constituerat ex sua misericordia gratuita seruare genus hominum, pro qua bonitate admirabili stupefunt angeli, & canunt gloriam deo in altissimis, ubi nullum erat peccatum, & ob id nulla reconciliatio: sed pacem annunciant terris, hoc est abolitionem peccatorum, quæ gratis datur *Ἐδουκία*: & ob id hanc pacem uocat *Ἐδουκίαν*, hoc est, amicum ac beneuolum affectum dei erga homines. Itaq; nullus erit scrupulus si legamus ac distinguamus hunc in modum: Gloria in excelsis deo, & hic interpolito puncto, sequatur, & in terra pax. Rursus intersecta hypostigme, addatur, in hominibus bona uoluntas. Ad sensum tamen haud ita magni refert si genitiuus bonæ uoluntatis referatur ad homines, modo intelligamus homines sic dici bonæ uoluntatis, quemadmodum dicuntur filij gratiæ, filij charitatis, filij electionis, & filij iræ, quos deus sua gratia, suaq; charitate dignatur, aut quos elegit, aut in quos exercet iram suam, Ita dicantur homines bonæ uoluntatis, erga quos deus gerit bonam uoluntatem: qui nō secundum iustitias nostras, sed secundum suam misericordiam, saluos nos fecit. Quæ sententiā congruit cum uerbis beati Pauli compluribus locis, nominatim 2. Timot. 1. Non secundum opera nostra, sed secundum propositum suum & gratiam. Quod hic uocat *Ἐδουκίαν*, illic appellat *ἡσυχίαν καὶ χάριν*. Ad hanc rationem hæc particula in hominibus bonæ uoluntatis, astringit eam quæ proxime præcessit, super terram pax. Ne quis eam pacem putaret ad omne genus animantium in terra degentium pertinere, adiecit in hominibus. Rursus ne putarem eam pacem cunctis hominibus promiscue dandam, addidit bonæ uoluntatis, ut intelligamus electos tantum designari, quos deus libera uoluntate sua dignatus est Euangelica gratia. Alioqui hominis bona uoluntas gratiæ donum est. Hæc opinor candido lectori fore satis. Nam arbitror me quod uerum est deprehendisse. Canticum angelorum quod hodie canitur in templis, auctum est per Telephorum, hoc eō partim admonui, quod Petrus Comestor indicauit esse in *Vitis pontificum*.

Ἐδουκία quid

811

Pastores loquebantur.) in *παιτήρ* Græcis conuicibus sic erat scriptum, *καὶ ὡς ὡπὸς οἱ ποιμένες ἐπὶ τοῦ*, id est, Et homines illi pastores dicebant, ut homines opponantur angelis. Consentiebat hic æditio Hispaniensis. Iam uero illud, Ad inuicem, pro inter sese, crebrius occurrit quàm ut libeat admonere.

Transseamus usq;.) Græci addunt coniunctionem expletiuam *ἀλλὰ μὲν οὖν*, quæ nonnunquam urgens quiddam habet, ut hic emphasim habeat accelerantium ac gestantium abire.

Verbum pro re gesta. Verbum hoc quod factum est.) Nihil obsto quo minus hic philosophetur, qui uolet, de uerbo facto, modo sciat iuxta proprietatē Hebræi sermonis uerbum dici re nouam quæ rumore diuulgetur: & ita esse deprehendet, quisquis obseruare uoluerit. Anno.

rit. Annotauit hoc & ante nos Augustinus libro de idiomate Veteris instrumenti, locum adducēs ex Iosue capite octauo: Quid uerbum hoc fecisti nobis, ut nō uocares nos? Nō est autē hic λόγος, quæ uoce designatur aliquoties filius dei, sed *ἔφημα*. Nec est,

Ostendit nobis.) *ἔγγυος*, id est, Notificauit, siue mauius notum fecit, aut indica uit & aperuit. Quis enim alioqui dicitur ostendisse uerbum?

Et inuenerunt Mariam.) Deest una coniunctio, *καὶ εὐρον τὴν μαριάμ*, id est, Mariamq; & Ioseph. Quanquam hoc loco penē fuit ociosa prima coniunctio Latinis: & Græcis aliquoties sic apponitur, ut uideatur magis ad uenustatem facere sermonis, quàm emphasim, quo sermonis genere uidemus delectatum Ennium.

Et cognouerunt de uerbo.) *ἰδόντες δὲ δὲ γυνώσκουσαν*, id est, Vbi uidissent notum fecerunt, siue diuulgarunt: ut intelligas illos quod uiderant, alijs, qui non uiderant prædicasse. Est enim uerbum compositum à *γινώσκω*, quod modo uertit ostendit nobis.

Astipulatur huic interpretationi Theophylactus, in hanc enarrans sententiā. Officium itaq; spiritalium pastorum fuerit querere panem cœlestem, quem quum uiderint, debent illum & alijs prædicare, sicut & pastores qui uiderunt infantem loquuti sunt de eo & alijs. Ne quid tamen dissimulem, Græca uox *ἰδὲ γινώσκω* anceps est, ad cognoscere, seu potius pernosse, & in aliorum noticiam adducere. Itaq; magis quadrabat pernosuisse, quod perfecta cognitio sit ab oculis magis quàm ab auribus. Pastores autem uulgasse quod uiderant, colligi potest ex eo quod sequitur. Et omnes qui audierunt, mirati sunt.

ἰδὲ γινώσκω esse posse & notum facere

Maria uero.) *ἡ δὲ μαριάμ*. Expressius erat, si uertisset, Ipsa uero Maria, propter additum articulum, quo magis distinguatur ab alijs, qui hiæce de rebus loquebantur ipsa tacente.

In omnibus.) *ἐν παντί*, id est, Super omnibus, siue de omnibus.

Sicut dictum est ad illos.) Hæc clausula referenda est duntaxat ad proximum uerbum, & uiderant. Audierant enim, & audita uiderant.

Dies purificationis eius.) Vnus codex habebat *ἡ*, ut purificationem referas ad Christum, Hispaniensis editio *ἡ*, ut referatur ad Mariam, Tertius *ἡ*, ut ad utruq;. Atq; ita sane legit & enarrat Origenes, aut quisquis fuit homilia decimaquarta scribens hunc in modum: Si scriptum esset propter purgationē eius, id est, Mariæ quæ pepererat, nihil quæstionis oritur, & audacter diceremus, Mariā, quæ homo erat, purgatione indiguisse post partum. Nunc uero in eo, quod ait, Dies purgationis eorum, non uidetur unum significare, sed alterum, siue plures. Rursum homilia decima octaua, refert oblationem oblatam pro mundatione Christi, non id sentiens, quod Christus esset immundus, sed quod eodē ritu purgatus sit, quo ceteri solent sordibus obnoxij. Ne quid hic frustra philosophetur aliquis de purificatione Mariæ. nam purificationem uocat eas ceremonias, quibus olim & puerpera, & foetus lustrabatur. Vox autē purificationis in eodem sensu usurpatur à Suetonio in Octauio Augusto, Quasi à concubitu mariti purificasse se. Id admonere uisum, ob quosdam plus satis morosos in excutiendis uocabulis.

purificatus dicitur & Christus

Vt listerent.) *ἑσθίσαντες ἅμα*, id est, Vt exhiberent siue commendarent. Nam utrunq; significat Græca uox.

Adaperiens uuluum.) *ἀπανοίγοντες τὸν κόλπον*, Adaperiens uterum, sic enim mauius Latrentius, homo superstitiose uerecundus, quasi uero uulua sit obscœnum uocabulum, aut quasi legis huius uerba de Maria proprie dicta sint, ac nō potius de omnibus foeminiis quæcunq; pariunt. Siquidem, adaperiens uulua iuxta sermonis Hebræici proprietatem dictum est.

Uulua non est obscœnum uocabulum

comentum hausit ex Petro Comestore. Illud constat Ipsius non posse referri, nisi ad Mariam, cum sit *αὐτῆς*. Nec est quod hic prodigiosas interpretationes comminiscamur, cum sensus sit expeditus, Fore ut Christo reclametur, & hinc nonnullam doloris portionem ad matrem redituram. Cæterum istos illoto sermoni magis assuetos offendit, tuam ipsius, elegantius dictum, quàm pro illorum auribus. Quamquam uenustius erat, penetrabit quàm pertransibit, uel ob id quod pertransit, etiam quod præterit.

Simeon non fuit sacerdos Et ecce homo erat.) Ex his uerbis colligit Theophylactus Simeonem non fuisse sacerdotem, sed tantum uirum iustum, ut ex omni hominum genere Christus haberet testimonium. Lyranus affirmat fuisse sacerdotem, sed argumento plane friuolo. Iustitiæ nomine pietatisq; commendatur non sacerdotij.

Et timoratus.) *ὠλαβής*, id est, Pius siue religiosus. Inde dicta uox quod reuerenter ac circumspecte tractetur aliquid.

Et responsum acceperat.) Hic responsum accipe oraculum, *καὶ ἰὼ αὐτῶς κεχηματισμένον*, id est, Erat illi promissum oraculo.

Parentes eius.) Eius nō additur apud Græcos, *ὃν τῶς εἰλεγαγαῖν αὐτὸν γονεῖς τοῦ παιδίου*, id est, Cum inducerent parentes puerum Iesum.

Dimitti dicentur, qui moritur Nunc dimittis.) *ἐκλήσεις*. Annotauit hunc locum Augustinus libro De Veteris instrumenti tropis quarto, quod raro reperitur de morte dictum. Nam *ἐκλήσεις* uxor, quæ repudiatur. Adducit locum qui est in Numeris, Et uidit omnis synagoga, quia dimissus est Aaron, pro quo nostra habet editio, Omnis autem multitudo uident occubuisse Aaron fleuit &c.

Ante faciem omnium.) *ἔμπροσθεν*. Quod magis sonat in conspectu.

Et erat pater & mater.) In Græcis aliquot codicibus lego pro pater, Ioseph: quod arbitror immutatum à quoriam, qui ueretur Ioseph uocare patrem Iesu, cum postea ipsa Maria uocet illum patrem Iesu. Certe Augustinus lib. De consensu Euang. 2. cap. 1. citat hunc locum iuxta nostram lectionem.

Ioseph dictus pater Iesu Et benedixit illis.) Quoniam proxime præcessit mentio patris, matris & filij, potest illis ad omnes referri. Nec est absurdum, si quis dicatur benedicere Christo, siue optemus illi gloriam, siue prædicemus illius laudes. Optando dicimus patri, Sanctificetur nomen tuum. Et in Psalmis omnia opera domini benedicant domino. Qui offenduntur benedicendi uerbo, imaginantur talem fuisse Simeonis benedictionem, qualis est hodie episcoporum. Maior enim benedicit minori. Olim parentes benedicebant filijs. Quid absurdi, si Simeon senex ut pater benedicit puero, optans illi successum negocij ad quod erat missus. Votum est hæc benedictio. Cæterum differentia quam quidam adferunt inter benedico te, & benedico tibi, plane ridicula est, quum hoc ipso loco sit idem uerbum Græcum *ἀλόγησον*, & utrobique sit additus accusandi casus *ὄν θεόν*, ac mox *αὐτῶν*, deinde quum ecclesia caneret, benedicite cœli domino. Et tamen hanc retrusam distinctionem multis conuicijs docuit quidam *πρὸς μέγιστον* Rabbīnus parisiensis, quod tamen citra ordinis contumeliam dictum uideri uelim, nequaquam dicturus nisi ipse libro prodito gloria-retur hoc docuisse.

Benedico te & benedico tibi differentia ridicula

Cui contradicetur.) *ἀντιλεγόμενον*, id est, Cui contradicetur, ut absolute accipiamus. Atq; ita citat Augustinus cum alijs, tum uero psalmum enarrans 88. Atq; ita subinde adducit Origenes in homilijis, quibus hunc explicat Euangelistam, si uerax est titulus operis. Item Tertullianus libro De carne Christi, Et in signum, inquit, quod contradicetur. Ac mox Agnoscimus, inquit, ergo *ἄνθρωπον* contradicibile, conceptum & partum uirginis.

Tuam ipsius animam, ridi-cule expo-situm Et tuam ipsius animam.) *καὶ σὺ δὲ αὐτῆς πλὴν ψυχῆς*, id est, Et tuam autem ipsius animam pertransibit. Nec est ociosa coniunctio *δὲ*, significans mutari personam, & ueluti noui doloris initiū. Neq; uero lubet hic referre uarias interpretationes, quas Lyranus & Carrensis in hunc congerunt locum, quorum posterior etiam citat autorem Chrysostomum huius sententiæ, quod Simeon dixerit tuam ipsius animam, id est, animam filij tui, quam ut tuam ipsius animam diligis. Quamquam hoc ipsum

In comitatu.) *ἡ συνοδία*. Quod proprie sonat comites & socios eiusdem itineris. Stupebant autem.) *ἄσυνωβ*, quod significat uehementem admirationem aut me-

tum, ita ut quis non sit apud se: cui finitimum est illud quo mox utitur *ἄσυνωβ*, quasi dicas, attoniti facti sunt. Et ipsi non intellexerunt uerbum.) Hoc sane loco *ἡμῶν* positum est pro sermone, siue dicto. Quid autem facient huic loco quidam qui sedulo magis quam circumspe-

cte beate uirgini ferè tantum tribuunt felicitatis, iam inde ab initio, quantum nunc possidet. Certe non obscure locutus est Christus, & tamen subiicit Euangelista, ab il-
lis non fuisse intellectum, quod dixerat Iesus. Quin & illud annotandum, quam non blande respondet parētibus puer obiurgatus, imò penè obiurgat obiurgantes. Neq; enim hoc ueritus est dicere Ambrosius, sic enim ille scribit hunc in locum: Dux sunt in Christo generationes, una est paterna, materna altera. Paterna diuiniore, materna quæ in nostrum laborem usumq; descendit. Et ideo quæ supra naturam, supra ætatem, supra consuetudinem sunt, non humanis assignanda uirtutibus, sed diuinis referenda sunt potestatibus. Alibi cum ad mysterium mater impellit, hic mater arguitur, quia adhuc quæ humana sunt exigat. Cæterum in his quæ sequuntur suspicor sub-
esse mendum. Sed quum, inquit, hic duodecim ~~decem~~ annorum, illic discipulos habere dicatur, uides matrem didicisse à filio, ut exigeret à ualidiorè mysterium, quæ stupebat in iuniorè miraculum. In libris enim emendationibus ita legitur. Vides matrem didicisse à filio, ut exigeret à ualidiorè miraculum, quæ stupebat in iuniorè mysterium. Prius enim obstupuerat, quum reperisset in medio doctorum. Ita Lucas *ἰδὺντες αὐτὸν ἄσυνωβ*, Hinc fiduciam concepit, ut in nuptijs flagitaret miraculum. Sed in priore loco, ad mysterium mater impellit, haud dubium est, quin legendum sit, ad ministerium, hoc est ad obsequiū, legitur enim: Et subditus fuit illis. In iuniorè stupebant mysterium, quia legitur, Et ipsi non intellexerunt uerbum: Mysterium occultum est. Obsequium igitur filij pueri docuit matrem, ut in nuptijs à grandiore exigeret ministerium. Adeo Christus suum negocium, quod totum è celo pendebat, purum esse uoluit ab humanis affectibus, nec hic ullam hominis auctoritatem passus est admisceri: sic & Petrum admonentem ne fret Hierosolymam statim reiecit, Abi retro satana. Nunc humanis cupiditatibus geruntur omnia, quæ tamen cum primis cœlestia uideri uolumus. Tum inter docendum à matre & fratribus interpellatus parum blande respondet, Quæ est mater mea? Similiter & in nuptijs compellatus de uino deficiente. Hoc quod arguit interpellantis est, quod non intellectus obtemperat, obsequij est, quæ res & illi conueniebat ætati, & parentum infirmitati obsecundabat. Quidam metum parentum ad unum Ioseph referunt, similiter & obiurgationem filij, Quid est &c. Postremo & illud, Et ipsi non intellexerunt uerbum: quasi nihil horum conuenerit in uirginem, quæ non tam sollicita fuerit de filio ne quid illi accidisset, quam ne quid ipsi per negligentiam omisissent. Equidem ut fateor esse pium affectum istorum, qui uirgini sanctissime dotes quamperfectissimas tribuere gaudent: ita non nimum abest à periculo temeritatis præter auctoritatem scripturarum definire quibus gradibus Christus matrem suam ad perfectam sui cognitionem euexerit.

Et erat subditus illis) *ἔποτασόμενοι*, subiiciebatur, id est obsecundabat. Nec enim statim minor est qui obsecundat. Sapenumero pater obsecundat filio, dominus seruo, non ex necessitate, sed ex humanitate. Durum est quod asseuerat quidam, Christum etiam in euangelico negotio debuisse matri obedientiam, quum qui rempub. administrat non teneatur auctoritate patris. Neq; enim patris est episcopo præscribere, quomodo debeat administrare doctrinam euangelicam. Sed multo durius est, quod idem docent, beatam uirginem etiam nunc ut homini posse imperare Christo, & hoc esse quod canit ecclesia: Monstra te esse matrem, sumat per te precem &c. id est, præcipe filio tuo ut nos exaudiat. Hoc si uerum est, mater imploranda est potius quam filius, nec omnis potestas tradita est Christo etiam iuxta naturam humanam, si tenetur matris imperio. Nec illa filio remisit adhuc ius maternum, quum pater filio tradiderit omnem potestatem in cœlo & in terra. Ius ciuile per emancipationem

Maria quædam nesciuit

Ambrosij locus emendatus

Christus quomodo subditus matri

Christum etiam nunc esse sub imperio matris docet quidam

Et hæc uidua usq;.) *καὶ αὐτὴ χήρα ὡς ἐπὶ ὄνθωντα πικρῶν*. Et hæc uidua circiter annorum octoginta quatuor. Interpretes legisse uidetur *ἑως* pro *ὡς*. Quod tamen ita est accipiendum, ut annorum numerus non ad ætatem mulieris pertineat, sed ad spacium uiduitatis, in qua tot annos perseuerarat. Id palam ostendit Ambrosius: Non ociose tamen, inquit, annos octoginta quatuor uiduitatis expressit. Ita quidè Ambrosius, etiam si subdutum est creditu, tantum annorum exactum fuisse à coniugio, nisi uehementer anus fuit, aut admodum mature nupsit.

Obsecrationibus.) *δέησι*. Miror quare displicuerit interpreti precibus aut deprecationibus, cum obsecratio aliud quiddam significet, nempe quoties per rem sacræ obtestamur, quod Græci uocant *προνίαμ*.

Ieiunijs & obsecrationibus seruans.) Incertum an hi datiu Græcis sint ad aliquid, an instrumentales, ueluti dicas, Seruio lucro, & seruio corpore: hoc est, an intelligendum, illam seruasse deo, an eam illum coluisse talibus uictimis ieiuniorum & deprecationum.

Hæc ipsa hora.) *αὐτῆς ὥρας*. Clarius erat eadem hora.

Supercrueniens.) *ὑπερβαίνω*, id est, Assistens. Quod autem Valla monet, frivolum est, potest enim superuenire, dum hæc fiunt, quæ tamen in aliqua templi parte sit.

Confitebatur domino.) *ἀνθωμολογῆτο*. Non est simpliciter confitebatur, sed confessione respondebat, ut referatur ad confessionem Simeonis & aliorum, quorum hæc confessioni respondebat.

Redemptionem Israel.) Non est Israel in Græcis, sed in Hierusalem, *ἡ ἱερουσαλήμ*. Vetusissimi codices habent Hierusalem absq; præpositione. Et ita legit diuus Irenæus. Item Augustinus De consensu Euangelistarum libro secundo capite quinto, nec aliter legit Beda.

Et confortabatur.) Græci codices addunt spiritum, *ἔσπνεμα*. Porro quod sequitur plenus, non est nomen *πλήρης*, sed *πληρῶμενον*, quod indicat illum iam impleri accessu ætatis, non quod proficeret hominum uulgariū more cum ætate, sed quod paulatim emicaret in illo diuina gratia, ne res ante tempus prodigiosa uideretur. Ita quidem Theophylactus, mecum faciens, quod quidem attinet ad emphasim participij. Cæterum uix hominū est definire, quomodo & quatenus diuina natura sese comunicauerit humanæ naturæ in Christo.

Per omnes annos.) *κατ' ἑτος*, id est, Annue, siue in singulos annos, siue quotannis.

In die solenni paschæ.) *τῆς ἑορτῆς τοῦ πάχα*, id est, In festo paschæ. Quorsum enim pertinebat periphrasis? Ac paulo post,

Cum redirent.) Dilucidius erat, si addidisset illi. Eo quod mox consequitur, Remansit puer Iesus. Et Græce est, *ἦν ἔσθ' ἄποσρεφθὲν αὐτός*. Hoc pronomen ut aliàs citra incommodum nonnunquam omittitur, ita hoc loco commodum erat addere.

Et non cognouerunt parentes eius.) Græci codices habent, *καὶ οὐκ ἔγνω Ἰωσὴφ καὶ ἡ μήτηρ αὐτοῦ*, id est, Et non cognouit Ioseph & mater eius, quod & ipsum mutatum arbitror, præsertim cum in nonnullis exemplaribus secus habeatur, nempe *οἱ γονεῖς αὐτοῦ*, id est Parentes eius, quemadmodum paulo superius.

Vidua octoginta annorum

Taxatus Valla ἀνθωμολογῆσι

Periphrasis affectata

tionem consuluit libertati filiorum, & Christus adhuc in potestate matris est. Iam illud qui convenit, quod negant in contrahendo matrimonio liberos teneri potestate parentum, similiter nec in professione uitae monasticae, & uirgini matri fuisse ius praescribendi filio in negotio Evangelico: Filij ideo praecipitur obedire parentibus, quod aetas imprudens eget alienis consilij. Nec tamen parentibus arbitror perpetuum esse ius praescribendi filijs quae uelint. Dominus non egebat maternis monitis, ad exemplum tamen praestitit summam obedientiam non tantum matri, sed etiam Ioseph, qui pater non erat. Durum mihi uerbum uidetur in Christo, debuit obedientiam. Qui debet, peccat nisi praestet. Clamare solent, haec offendunt pias aures. At ista certe offendunt aures meas. Verum haec παραρρηκτα missa faciamus.

Et Iesus proficiebat &c.) Non me fugit, quibus rationibus explicet hunc locum interpretes, Christum profecisse, non quod illi quicquam accesserit a tempore quo conceptus est in utero matris, sed quod dotes suas, quibus erat cumulatissimus magis ac magis expromeret, exereretque, idque tum apud homines, quorum saluti consulebat, tum apud deum, cuius gloriam illustrabat. Rursum sunt qui sic expediant, ut dicant Christo dotes easdem aliter contigisse, & quod prius afflatu tenebat, mox in filiis humano comparasse.

Iesus quomodo dictus profecisse

Quomodo eod. sententiam

Sapientia, etiam te et gratia anceps sermo

Iam illud etiam excutiendum, cum dicitur magis competere uideatur: nisi forte etiam uocabulum hic omneis dote: implectitur, quas anni subolescentes solent aduehere. Rursum Gratia, anceps est, an sentiat eum profecisse dotibus diuinitus infusis, an gratiosorem fuisse factum commendatione uirtutum in eo sese proferentium. Ceterum quod hic uertit atate, eadem uox est Graece, quam Matthaei cap. 6. transfulerat staturam, nimirum ηλικιαν. Item huius ipsius Euangelistae cap. 19. Quia statura pusillus erat.

EX CAPITE TERTIO.

Herodes maior

Procurante Pontio.) Interpres delectatus est uarietate, qui nunc uertat Procurante, quod modo uerterat praeside ηγεμονδοντος, id est, Praesidem agente.

Tetrarcha autem.) Et haec apud Graecos participia sunt absolute posita τετραρχωντος, id est, Tetrarcham agente. Erat Herodes maior, Antipatri Ascalonitae, & matris Cypridis Arabicae filius, Is alienigena fauore Octauij Augusti Caesaris & Senatus accepit regnum Iudaeae, per quem & sacerdotium prophatum & in alienos translatum est iuxta prophetiam. Sub hoc natus est mundi redemptor, sub eodem fugit in Aegyptum. Is Herodes quum diu regnasset, perijt morbo pediculari, relictis quatuor filijs, Archelao, Herode iuniore, Philippo, & Lyfania, quanquam de Lyfania an fuerit filius Herodis quidam addubitant. Beda hunc enarrans locum, ait Lyfania Herodem iuniorem & Philippum fuisse filios Herodis sub quo natus est dominus. Id sequuta est Glossa ordinaria, similiter & Cathena aurea. Tamen Lyranus adijcit id nullo graui autore proditum fuisse. Quod Beda scribit

scribit sensisse uidetur Theophylactus ita scribens in hunc locum: Tetrarchiam autem Herodis Ascalonitae filijs tenentibus &c. nulla nota distinguens Lyfania ab Herode & Philippo. Iosephus libro Iudaicarum antiquitatum decimoquarto, capite uigesimoprimo meminit Lyfaniae qui Ptolemaeo Ninea patri in regnum successerit, matre Alexandra Aristobuli filia. Hunc Petrus Comestor, Iosephum opinor sequutus, ait sub Libano habitasse. Archelaus autem ob immanitatem decimo principatus sui anno relegatur Viennam Galliarum urbem. Romani uero quo frangerent potentiam regni, Tetrarchias inter fratres Herodis filios distribuerunt, ut Herodes quem arbitror Antipatrum cognominatum, administraret Galilaeam. Nam Iudaeam Pontius Pilatus praefes administrabat, Philippus autem Ituream & Trachonitidem, quas Hieronymus sic recenset, quasi sit eadem regio duplici nomine, dicens Trachonitis regio siue Iturea, cuius tetrarches fuit Philippus, in qua est Caesarea Philippi, eadem dicta Panca: Lyfania obtineret Abilenem, quae est inter Libanum & Antilibanum, quam Ptolemaeus Lyfanion appellat. Hoc ex historicis attigisse satis ad hunc locum & hoc institutum arbitror.

In omnem regionem.) παντασθεν τω περιχωρου το ιορδανου, In omnem regionem circa Iordanem, siue finitimam, aut circumiacentem Iordani.

Rectas facite semitas eius.) Et hic pro Dei nostri, quod est apud Hebraeos, ac Septuaginta, mutauit eius, quo admonuimus superius. Nisi quod Lucas longius profecutus est Esaeae testimonium, in quo consentit cum Hebraica ueritate simul & Septuaginta. Nam quod pro eo quod habet Hebraica ueritas: Et uidebit omnis caro pariter quod os domini locutum est, hic uelut interpretans cum Septuaginta dixit, σωτηριου το θεου, id est, Salutare dei. Ceterum Hebraica sic extulit Hieronymus: Omnis uallis exaltabitur, & omnis mons & collis humiliabitur, & erunt praua in directa, & aspera in uias planas, & reuelabitur gloria domini, & uidebit omnis caro pariter, quod os domini locutum est.

Praua in directa.) τα σκολια εις ευθεια, id est, Obliqua in rectam, ut subaudias uiam. Nam hic interpret praua posuit non pro malis, sed pro distortis. Vitis est autem recta Hebraica, qua illi sic loquuntur, Erit mihi in patrem, erunt duo in carnem unum, pro eo quod est, erit mihi pater, & erunt duo una caro.

Aspera in uias.) και τραχεια, id est, Et asperae, ut subaudias uia. Et,

Gracia est leues, quod prima syllaba producta opponitur aspero.

mina uiperarum.) γυνηματα, quod alias uertit pueri, id est, quod non semel aduocauimus.

Quis ostendit.) τις ωπεδυσεν, Quod magis sonat subindicauit, hoc est, clam monstrauit, quemadmodum solemus instante periculo.

Dignos poenitentiae.) αξιους η μετανοιας. Potest accipi & ita, dignos poenitentia. Dignos poenitentia. Nam dignus apud Graecos gignendi casum habet. Verum hoc admonuimus in Mattheo.

Ne coeperitis dicere.) Quod in Mattheo dictum est, μη δεχησθε, hic dixit, μη δεχησθε. Graeci hic addunt, εν εαυτοις. id est, In uobis ipsis, siue Intra uos, hoc est in animo uestro.

Et filios Abrahae.) Abrahae Graecus Dativus casus est, τω αβρααμ. hoc est, ipsi Abrahae.

Iam enim securis.) Graeci addunt copulam, Et securis και αφην, quae sane non est ociosa: significat enim praesens periculum, ni respiscant.

Ad radicem arboris.) Arborum est & apud Graecos, & in uetustissimis nostris codicibus, εν ριζωσφυ. Sentit enim de cunctis hominibus, atque ita legit Ambrosius.

Excidetur.) Excidetur & mittitur est Graecis, ενωθηται και βαλεται, quemadmodum & in Mattheo.

Det non habent.) μεταδωτω, Communicet, siue impartiat. Neque enim iubet dari duas tunicas, sed eduabus unam. Nam id est, μεταδωτω.

Quam quod constitutum est uobis faciatis.) Miror non esse animaduersum, nec a Laurentio, nec a quopiam alio, ne Beda quidem, προσεπει, hic uertendum fuisse exigere

non Faciatis, sed Exigatis: cum loquatur de publicanis, hoc est, publicorum ueſtigia-
 ſum redemptoribus: quibus hic & hodie mos, extorquere à plebecula, nō quantum
 princeps iu. Ierit, quod ipſum iniquum eſt, ſed quantum omnino poſſint: utrumq; e-
 nim ſignificat *πράξις*. Vnde *πράκτορες*, exactores. Et aliquanto poſt ſemel atq; ite-
 rum *πράκτορας*, uertit, Exactores, & capite decimonono, *ἔπραξα*, uertit Exegiſſem.
 Atq; ita ſane legiſſe uidetur Ambroſius, huius loci ſententiā reddens hiſ uerbis: Sin-
 gulis quoq; generibus hominum, conueniens tribuit ſanctus Ioānes baptiſta respon-
 ſum, unum omnibus, ita publicanis, ne ultra præſcriptum exigant, militibus ne ca-
 lumniā faciunt, ne prædam requirant. Conſimiliter Auguſtinus ſermone de uerbis
 domini ex Matthæo decimonono, legit & interpretatur: Nihil amplius exigatis,
 quàm quod conſtitutum eſt uobis. Theophylactus etiā exponit Græcam uocem ali-
 am Græca, *ἐπιπράσσει τὰ τ' ἐστὶν ἀπαιτῶν*, id eſt, exigere, hoc eſt poſcere, nam utroq; mo-
 do dicitur, *πράξις* & *ἐπιπράσσει*.

Calumniā faciatis.) *συκοφαντήματα συκοφαντῶν* apud Græcos non uno ſumitur
 modo, uerum plerumq; *συκοφαντῶν* eſt falſo deferre, & crimen data opera impinge-
 re, quo non nihil emolumētī extorqueatur à reo. Duo igitur uult abeſſe à militibus,
 unum qua prouinciales opprimebant, & calumniā, qua deferebant illos apud ſuos
 præſides, quo ſine ui, ſed non minus pernicioſe ſpoliarent. Interdum ſpoliant homi-
 nes naues aut uicos, ac poſt conſingūt illos fauiſſe hoſti, aliud ue quippiam peccaſſe.
 Audiui ducem quendam ita ſuos admonentem, prædarentur quicquid poſſint, ſiue
 eſſent inimicorum bona ſiue amicorum: ut enim res peſſime caderet, cogerentur ad
 reſtituendum, ſed interim aliquam prædæ portionem reſidere penes raptorem.

Stipendijs ueſtris.) *ὁψωνίων ὑμῶν*, quo uerbo Terentius uſus eſt pro cibis lautio-
 ribus. Quanquam Paulus quoq; ſemel atq; iterum uſus eſt hoc uerbo pro ſtipen-
 dio, ſiue autoramento militari. Apte uero præmiū fordidorum hominum, ſordi-
 do uocabulo expreſſit. Siquidem obſonium, uentris præmiū eſt, dignum ijs, qui
 uentri militant.

Exiſtimante.) *προσδοκῶντος* & *ἔ*, id eſt, Expectante, ſiue ſperante, uelut ex euentu
 iudicaturus eſſet. Ambroſius legit A eſtimante, nec addit, Cogitantibus omnibus,
 ſed tantum A eſtimante populo & cogitante. Niſi quod ex interpretatione prope-
 modum licet ſubodorari, Ambroſium legiſſe Uexpectante. Sic enim ait inter ca-
 tera: Erat enim qui expectabatur, & ipſe utiq; qui expectabatur, non is qui non ex-
 pectabatur aduenit. Cum autem uetuliſſimi codices conſentiant cum additione uul-
 gata non ſatis quo coniectare quid legerit interpres, niſi forte pro *προσδοκῶντος*
 legit *δοκῶντος*.

Ne forte.) *μή ποτε*. Num ipſe malle, quàm Ne. Nam *ποτε* hic plane coniunctio
 eſt expletua.

Cuius non ſum dignus. Ambroſius uidetur hoc loco legere, Cuius nō ſum dignus
 calciamenta portare, quemadmodum legimus in Matthæo.

Cuius uentilabrum.) *τὸ πύλον*: quod inde dictum, quod paleas ſecernat à granis.
 Nam *πύλον* eſt, expuro, uelut abijctio ac repurgo.

In horreum ſuum.) *ἐς τὴν ἀποθήκην αὐτοῦ*. Incertum, an pronomen ſuum referatur
 ad triticum, an ad Chriſtum, ſed magis opinor ad triticum, ut indicatum eſt in ſu-
 perioribus.

Adiecit & ſuper hoc omnia.) Librarij uitio deprauatus ordo. legendum autem, *Deprauatio
 ordinis*
 Adiecit & hoc ſuper omnia, quemadmodum reperio ſcriptum & in emendatori-
 bus Latinorum codicibus.

Factum eſt autem.) Poterant commodius reddi Græca, Accidit autem cum ba-
 ptizaretur totus populus, ut Ieſu quoq; baptizato & orante aperiretur coelum, &
 deſcenderet ſpiritus ſanctus corporali ſpecie uelut columba ſuper illum, & uox e
 coelo proficiſceretur quæ diceret.

Sicut columba.) *ὡς εἰ πτερὰ*. Laurentius mauult, Velut columba, quod alioqui
 uideatur ſenſus, & columbam deſcendiſſe in Ieſum. Nunc uero ſentit ſpiritum ſan-
 ctum deſcendiſſe, ſed ſpecie columbæ.

Tu es filius meus.) *σὺ εἶ ὁ υἱός μου*, id eſt, Tu es ille filius meus, propter Græcum arti-
 culum, cuius uis non eſt hoc loco ocioſa.

Quaſi annorum.) *ὡς εἰ ἐτὴν τριάκοντα*, id eſt, Annorum circiter triginta. Quan-
 quam nonnulli codices ſic habebant, *ὡς αὐτὸς ἦν ὁ υἱός μου ἐτὴν τριάκοντα ἀπ' ἡμεῶν* & *ὡς
 ἦν ἡμεῶν*. Quorum uerborum hic eſt ſenſus: Et ipſe Ieſus ingreſſus erat
 annum trigeliſimum, ut putabatur filius Ioseph. aut certe ad hunc modum, Et ipſe Ie-
 ſus accedebat ad annum trigeliſimum: ut intelligamus illum, aut agere cœpiſſe trigeliſi-
 mum annū, aut accēſſiſſe iam ad illud ætatis. Ceterum participium uerbi ſubſtantiuū
ἦν, ita poſitū eſt, ut poſſit uel ad ſuperiora, uel ad inferiora referri. Origenes, ſi modo
 non fallit inſcriptio, homilia in Lucam 28. palam admonet, in Luca tantum eſſe uer-
 bum incipiendi, trahens ad allegoriam, quod à baptiſmo, ceu renati eſſe incipi-
 mus. Verum qui potuit eſſe filius Ioseph, ſi putabatur tantum & non erat? Vnde res
 ipſa cogit, ut ad ſuperiora referatur, & accipiāmus participiū uſurpatū uice uerbi infi-
 niti, nēpe *ἦν* pro *ἦν*, Qui incipiebat eſſe, quod ſane non infrequēs eſt apud Græcos.

Qui fuit Heli.) *τὸ ἥλι*, id eſt, Qui fuit filius Heli. Græce hæc nomina connectun-
 tur per articulos. Proinde noſtrum qui, non eſt referendum ad Ioseph, nec ad Chri-
 ſtum, ſed ad proximū nomen, excepto primo, quod ad proximum Ioseph pertinet.
 Vi intelligamus Ioseph fuiſſe filium Heli, rurſum Heli fuiſſe filium Mathat, atq; item
 de cæteris. Quanquam Auguſtinus quaſtionum Veteris & noui teſtamenti qua-
 ſtione 56. negat Heli fuiſſe patrem Ioseph. Vult enim ſic Chriſtum dici filium Heli,
 quemadmodum dicitur filius Dauid. Ioseph enim & Heli erant fratrum filij. In re-
 cenſendis nominibus mira in Græcorum codicibus conuſio, ne Latinis quidem

inter se cōsentiētibz, alibi deerat, alibi supererat, inuersa ac deprauata pleraq; quæ nos diligentissima collatione, quâ licuit, restitūimus. Caterum quod Matthæus discrepat à Luca in recensenda genealogia Christi, quod hic per Nathan stirpis seriem dedicat ad Dauid, ille per Solomonem, longum sit altius repetere theologorum quorundam super hac re digladiationem: quorum nonnulli uolunt hunc Nathan non fuisse filium Dauid, sed prophetam, quem Dauid adoptarit in filij uicem, suum uidelicet obiurgatorem: & ne ipsa temporis ratione refellantur, uolunt Nathan *μακροβιβίου* fuisse, cæteros qui ante hunc regnauerunt à Solomone *μικροβιβίου*, ut Homericō utar uerbo. Et in hac quidem sententia uideo propemodum fuisse diuum Hieronymum, Ambrosium, & ante hos Origenem. Nam Augustinus opinionis suæ canit palinodiam, quum aliās tum libro retractationum secundo capite decimo septimo, his quidem uerbis: Item ubi dixi, Lucas uero per ipsum Dauid ad Nathan ascendit, per quem prophetam deus peccatum ipsius expiauit: Per cuius nominis prophetam, dicere debui, ne putaretur idem fuisse homo, quum alter fuerit, quamuis & ipse hoc uocaretur. Quanquam nihil erat opus ad hæc suffugia diuertere, si perpendissent apud Hebræos duplici ratione dici filios, iuxta legem, & iuxta naturam. Lex erat, Si quis sine liberis decessisset, ut huius frater instauraret posteritatem defuncti. Itaq; qui sic natus erat, duos habebat patres, alterum naturalem, ex quo natus erat: alterum legalem, in cuius nomen & progenicem succedebat, nempe defuncti. Ad hunc modum cum posteritas Solomonis defecisset in Ochozia, ex Simeon cognominato Ioas, qui prognatus erat è stirpe Nathan filij Dauid, instaurata est posteritas Solomonica, ut mox latius docebimus. Quod quidem palam arguit illa præfatio, haud scio cuius, quæ Lucæ euangelio præfertur. Nam ab Hieronymiano stilo tantum abest, ut nullius omnino Latini uideri possit, sed Græci cuiuspiam, eruditi tamen, & eloquentis. Quidam Isidoro tribuunt, sed nihil minus congruit. In ea sic legimus, Cui ideo post baptismum filij dei, à perfectione generationis in Christo completæ, repetendæ à principio natiuitatis humane potestas permilla est, ut requirētibz demonstraret, in quo apprehendens erat per Nathan filium Dauid, introitu generationis recurrentis in deum admissio, indisseparabilis dei, ut prædicans hominibus Christum surum, perfecti opus hominis redire in se per filium faceret, qui per Dauid patrem uenientibus iter præbebat in Christo. Obsecro quis hunc sermonem adscribat Hieronymo? Sed ut ad rem, hic quisquis est palam asseuerat stirpem Dauidicam interciderisse, & per Nathan filium Dauid restitutam seriem generis. Suffragatur huic sententiæ & Gregorius Nazianzenus in carmine genealogico, duos recensens *Δαυιδία*, id est filios Dauid, Solomonem & Nathan, nec ullam adoptionis faciē mentionem. In opere quod fertur Augustini titulo De quæstionibus Veteris & noui testamenti, quæstione quinquagesima sexta habentur hæc: Heli autem filius Mathat, à Dauid per Nathan filium eiusdem Dauid ordinem tenet. Idem repetit & inculcat toto capite. Nec refert hoc opus nõ esse Augustini, quum res indicet esse alicuius in sacris literis exercitioris quam fuit Augustinus. Quin libro Paralipomenon primo capite tertio, palam inter filios, quos Dauid suscepit ex Bethsabea Hierosolymis, nominatim recensetur Nathan, ordine prior Solomone. Porro omnem adoptionis causationem palam excludit, quod additur, Filij Dauid ex Bethsabea. Differuit accuratius hac de re, magnus ille bonarum literarum antistes Iacobus Faber Stapulensis in commentarijs quos ædidi in epistolam ad Hebræos. Neq; pauca refert Ioannes Annius ex Philone. Ea quanquam admodum probabilia sunt, tamen quoniam is non tam certo citat quam uellem præsertim in re controuersa, neq; nobis erat Græci Philonis copia, paucis attingenda iudicauimus, & in hoc duntaxat, quo lectori diligenti cætera peruestigandi præberemus ansam, præsertim cū hæc penè *παρρησια* sint huic instituto. Iam quoniam hinc pleriq; falluntur, quod nonnulli sint *διώνυμοι*, nonnulli binomines, aut etiam trinomines, interdum cognomina addita, ipsis misceantur nominibus, pauca recensēbimus, quibus cognitio minor sit errandi occasio.

Primum Elih idem est cum Iehoiackim, quem corrupte uocant Ioachim, pater naturalis

turalis Mariæ uirginis, & auus Iesu Christi secundum carnem. Quod testatur & Hieronymus. Atque hinc colligere licet, Lucam naturalem Christi genealogiæ seriem secutum esse, non legalem, siquidem ad Christum respicias: sin ad Ioseph referas, contra erit. Nam Matthæus per naturæ lineam deuenit ad Ioseph, quæ ad Christum tendenti legalis est.

Deinde Iane. Et hunc & Ianeū, qui præcessit, unâ cum his qui inter hos duos intercedūt, Philo testatur Israelitico functos imperio. Recensentur autem his insigniti cognomentis, Ianeus secundus, Hircanus, Ioseph iunior, Arses, Matthatia, Siloa, Amos, Shyrach, Nahum, Maslot, Heshi, Aglai, Nagid, Artaxat, Maath, Afer, Elih, Matthatias, Semei, Abner, Ioseph primus, Iudas primus, Hircanus, Iana, Ianeus primus.

Præterea Zorobabel idem dictus Barrachias, duos habuit filios, unum Resa nomine, cognomine Misciollam, quemadmodum legis in Neemia. Huius propagationem Lucas narrat, alterum Abiud, cognomento Anania. Cuius stirpem Matthæus profecit. Ex horum stirpe descendunt, & qui apud Lucam, & qui apud Matthæum deinceps referuntur. Ad hæc Salathiel, rectius ni fallor, dicendus *Σαθιηλ* Shealithiel, si modo uocem Hebraicam reddere uolumus, idem alio nomine dictus Melchiel, & Zorobabel, tam apud Lucam quam apud Matthæum recensentur: ut coniectare liceat hos ex Nathan ortos. Iam & Neri idem est, qui apud Matthæum dicitur Iechonias, id cognominis illi tributum est à populo, posteaquam creptus è carcere, in precio habitus est apud Euilmerodach, quod lucerna Dauidici generis, quæ uidebatur extinguenda, redaccensa sit in hoc. Is igitur tum genuit Salathiel. Proinde frustra Iulianus calumniam struit Euangelistis, quasi duos patres uni tribuant filio, cum idem sit Neri & Iechonias, quemadmodum cæteri quoq; reges, qui hunc præcesserunt *πολυώνυμοι* fuerunt, usq; ad Ioas, qui est Simeon apud Lucam, haud ille quidem è stirpe Solomonis, quæ iam interciderat in Ochozia, sed ex Nathan, cuius posteritas ius habebat hæcenus in regnum succedendi. Caterum quod parum respondeat numerus eorum, qui apud Lucam referuntur, & qui apud Matthæum, haud ita mirum uidebitur, si quis perpenderit, primum quod & Hieronymus indicauit, & ante hunc Origenes, nonnullos in genealogiæ serie fuisse prætermisissos, idq; data opera, quemadmodum annotauimus in Matthæum. Quandoquidem nec Ioas usquam recensetur. Quos si cæteris adieceris, comperies & numerum consentire. Præterea Iechonias idem est cum eo, qui dicitur est Neri. Huius pater Ioachim prætermisissus apud Matthæum, idem est cum Melchi, ante quem regnauit mēsiibus tribus Ioachaz, quem ne ipsum quidem cōmemorauit Matthæus. Et haud scio an huic respondeat Addi. Rursus Iosias, Amon, Manasses, Ezechias, & Achas, cognomentis designantur hæc, Cosam, Elmodam, Er, Iose, Eliezer, quorum sanè cognominum & Philo meminit. Deinde Ioathan, Asarias, Amasias, Ioas adnominati sunt his nominibus quæ sunt apud Lucam, Ioram, Matha, Leui, Simeon, quorum Matthæus omnino non meminit. Quin & Simeon, qui est apud Lucam, trinominis fuit, idem dicitur Simeon, Heli, & Ioas. Hic primus ortus est ex posteritatis Dauidicæ instauratoribus, quos Hebræi *אחשארם* Achesharim uocāt, ceu regni adiutores, cum iam in Ochozia posteritas Solomonis defecisset: nec hæc modo, uerum etiam ipsa familia Achesharim, nimirum omnibus ab Athalia interemptis, hoc solo superstitite, quod hunc Iosaba Ochoziæ soror seruasset, etiamnum in cunis agentem. Neq; enim erat is Ioas filius Ochoziæ natura, sed successione duntaxat, iuxta ius Achesharim. Licet libro Regum quarto, capite undecimo uocetur Ochozia filius. Philo tamen aperte pronunciat, hunc natura filium non fuisse, sed ut modo dictum est, iure successionis. Proinde ab hoc reliqua posteritas omnis ad Nathan pertinet, ut unde duxerit genus, licet in sorte collocetur Solomonis. Quod si stirps regia defecit in Sedechia, sicut apparet ex quarto regū, capite ultimo, & Hieremiæ capite uigesimo secundo, non protinus consequitur antea non defecisse. Porro Nathan hic, de quo cœperamus in initio dicere, filius fuit Dauid, frater Solomonis ex Bethsabea, quemadmodum legis Paralipomenon libro primo, capite tertio. Is ut

Asultorum nominum reges

πολυώνυμοι

Ioas non erat filius Ochoziæ natura, iuxta Philonem

dixi, nec erat propheta, nec adoptatus à David in ius filiorū, uerum huius posterita-
 tē ius regni manebat, idēq; ex edicto David, si quādo Solomonis stirps intercidisset,
 id quod Annio citante docet Philo. Idem propemodum colligere licet ex libro Re-
 gum tertio capite quarto: Nempe quod Nathan Achisar institutus fuerit, hoc est, re-
 giæ stirpis instaurator. Sic enim & illic appellatur filius Nathan, quem **נחמן** Lucas
 uocat Nathan. Huius partes erant, uniuersam familiam regiam moderari: & ob id
 ius dicebantur Hebræis **דונא** id est, Donati ad succedendum, & **דורש** hoc
 est, fratres principum, quia in pari honore cum regum filiis habebantur. Ad hos
 pertinebat tribus Beniamin, cum ad posteritatem Solomonis, sola domus Iuda per-
 tineret. Hæc pauca ē multis carptim delibauimus, ne nihil lucis præberemus au-
 dis eadem exactius inquirendi, præsertim cum ad historiæ fidem faciant. Neq; rur-
 sum probarim in huiusmodi quæstionibus uel anxie distorqueri, uel contentiose di-
 gliari: in quibus haud multo plus fructus esse uideo, quàm illa nobili pugna Theo-
 logorū de conceptione deiparæ uirginis. Et Paulus non uno in loco monet, pijs ho-
 minibus huiusmodi Genealogias, & nunquam finiendas quæstiones esse uitandas,
 quod non solum nihil conducant ad pietatem, uerumetiam pariant lites & conten-
 tiones, pestem Christianæ concordia.

EX CAPITE QVARTO.

Egressus pro regressus

Gressus est à Iordane.) Regressus legendum est **ὑπέστρεψεν**, reuertit, si-
 ue reuersus est. Certe regressus constanter habent uetusti codices.
 Et agebatur.) **καὶ ἤγχε**, id est, Ductus est, siue actus, cum alibi dica-
 tur expulsus à spiritu.

Tentatus qua draginta dies

In deserto.) **ἐν τῷ ἔρημῳ**, id est, in desertum accusandi casu.
 Diebus quadraginta.) **ἡμέρας τεσσαράκοντα παραζόμενος**, id est, Et quadragin-
 ta dies tentatus est. Nam quadraginta dies ita positum est, ut possit uel ad superiora,
 uel ad sequentia accommodari, uerū mollius est, ut ad inferiora pertineat: non quod
 toto hoc tempore tentatus sit à diabolo, sed quod aliqua parte huius temporis. Certe
 Origenes, aut quisquis fuit alius, homilia 29. ita legit ut sentiat eum quadraginta
 diebus tentatum. Nec abhorret ab hac sententia quod scribit Marcus capite primo.
 Et statim spiritus expulit eum in desertum, & erat in deserto quadraginta diebus,
 & quadraginta noctibus, & tentabatur à satana. Sed magis etiam facit ad hunc sen-
 sum sermo græcus, qui habet **παραζόμενος**. Matthæus capite quarto sic narrat, quasi
 post quadragesimum, aut quadragesimo demum die tentatus sit: quanquam fieri po-
 test, ut & alijs diebus fuerit tentatus, alijs rationibus.

Viuit homo.) Græcis est **ζήσεται**, id est, Viuiturus est, siue uiuet, uerbum futuri tem-
 poris. Consentientibus uetustis Latinorum exemplaribus, nominatim codice Cor-
 sendonensi. In Constantiensi rasor mutarat e in i.

In momento temporis.) **ἐν στιγμή χρόνου**, id est, In puncto tēporis, qua Græci prouer-
 biali figura breuissimum tempus indicant. Sumptum est à puncto mathematico.

Et cui uolo.) **καὶ ὃ ἐὰν θέλω**, id est, Cuiuscunq; uolo, siue uelim.

Si procidens adoraueris.) **ὃν αὐτὸν ἐὰν προσκυνῆσῃς ἑνώπιόν μου**, id est, Tu igitur si ado-
 raueris coram me. Atq; ita sanè legitur in uetustis Latinæ linguæ codicibus, nomina-
 tim in Corfendōcensi, & itē aureo, Cōstantiensi, ac meo uetustę typographię, sed re-
 fragante Paulino. Proinde quisquis addidit Procidens, rem fecit explanatiorem. Est
 enim **προσκυνῆσθαι** adorare, sed gestu corporis, uel à moto galero dictum Græcis, uel
 ab osculando.

unde dictum

Post me addi- tur apud Lu- cam

Scriptum est.) Hic Græci codices addunt, **ὑπάγε ὀπίσω μου σατανᾶ**, id est, Vade
 post me Satana. Sic enim erat in Matthæo, sed in Petrū dictum, diabolus tantū audi-
 uit **ὑπάγε**. Verum apparet huc ascriptum ex eo loco: quo studio mira deprauatio ir-
 repfit in sacros libros, quando nec apud Ambrosium quicquam huiusmodi legi-
 tur, nec apud Origenē, cuius titulo habemus homilias in hunc euangelistā. Imò cū is
 annotarit **ὀπίσω μου**, non addi, quum iubetur abire diabolus: apud Theophylactum
 tamen additur **ὑπάγε ὀπίσω μου σατανᾶ**: contra Origenis annotationē: & Theophyla-
 cto consentiebat aditio Hispanica. In Latinis codicibus nihil horum uerborum est.

Seruius

Seruius.) **λατρεύεις**, Quod plerunq; ad diuinum cultum pertinet, unde & latría
 dicta est.

Mandauit de te.) **ὑπέλας**, id est, Mandabit futuri temporis, ut indicatum est à no-
 bis & alibi.

Ne forte.) **μήποτε**, id est, Nequando, siue ne. Quorsum autem erat opus forte?

Per uniuersam regionem.) **καθ' ὅλης τῆς περιχώρου**, id est, Per totam finitimam regio-
 nem, siue, Per omnem undiq; regionem.

Et magnificabatur.) **δοξαζόμενος**, id est, Glorificabatur. Non satis uideo, cur hic
 Laurentium offendere debuerit coniunctio. Mauult enim ille, Docebat in synago-
 gis eorum omnibus eum glorificantibus.

In die sabbati.) **καθ' ἡμέραν**, id est, Sabbatorum.

Et reuoluit librum.) **καὶ ἀναστύξας τὸ βιβλίον**. Quod ego maluissem uertere, Et ex-
 plicito libro, nam ipse mox uertit, cum plicuisset librum, **καὶ στύξας τὸ βιβλίον**.

Spiritus domini super me.) Locus est apud Esaiam cap. 61. Quanquam hoc sanè
 loco citatio Lucę magis consentit cum aditione Septuaginta, quam cum Hebræicis *Lucas sequi-
 tur septua-
 ginta*
 Hieronymus. Spiritus domini dei super me, eo quod unxit me domino. Ad annun-
 ciandum mansuetis misit me, ut mederer contritis corde, & predicarem captiuis in-
 dulgentiam, & clausis aptionem, & annūciarem annum placabilem domino. Por-
 rō iuxta Septuaginta legimus ad hunc modum, **πνεῦμα κυρίου ἐστὶ ἐπι ἐμὲ, ὃ ἐνεκὸν ἔχρισέ με,**
**ἀναγγεῖλαι αὐτῷ πᾶσι ἀποσπᾶσαι με, ἰαθεῖν αὐτῷ πᾶσι τῶν ἁμαρτανῶν τῶν κερδαίων, κηρύξαι ἀρχαί-
 λώτοις ἀφ᾽ ἑσθῆ, καὶ τυφλοῖς ἀναβλεψέμεν, καὶ σαῖναι ἁγίου πνεύματος δεκτοῦ.** id est, Spiritus domi-
 ni super me, propter quod unxit me, Euangelizare pauperibus misit me, sanare con-
 tritos corde, prædicare captiuis remissionem, & cæcis ut uideant, uocare annum ac-
 ceptabilem domino.

Eo quod unxit me.) **ὃ ἐνεκὸν ἔχρισέ με**, id est, Propter quod unxit me. Atq; ita legi-
 tur in antiquissimis Latinis exemplaribus, sed Græcis ad uerbum redditis, magis
 quàm eleganter.

Et cæcis uisum.) **καὶ τυφλοῖς ἀναβλεψέμεν**. Quod magis sonat redditum uisum, quàm
 uisum, quasi dicas, reuidentiam.

Et diem retributionis.) Hæc uerba non adduntur in Græcis uoluminibus, nec
 adduntur ab Hieronymo, qui citat hunc locum à Luca, edisserens Esaiam prophe-
 tam. Quemadmodum nec illud congruit, Dimittere contractos in remissionem.

Impleta est scriptura.) Hęc, addendum est, & ita legitur in emendationibus libris, *Deest in no-
 stris*
 Impleta est hæc scriptura.

Vtiq; dicetis.) **πάντως εἰπέτε**, id est, Omnino dicetis. Est enim aduerbium con-
 firmandi.

Quanta audiuimus.) **ὅσα**, id est, Quæ siue quæcunq;. Atq; ita legit autor homilia-
 rum in Lucam, quas Origenis titulo legit uulgus.

In ueritate dico uobis.) Græci addunt coniunctionem non ociosam **ἐν ἀληθείας**
εἰ λέγω ὑμῖν, Sed in ueritate dico uobis. Aduersatur enim hæc pars superiori quæ de
 contemptu meminuit. Atq; ita cōcinandus ordo, Contemnitis me, quod preffo sim,
 uerum non omnibus datum est habere talem, qualis ego sum.

Quia in potestate erat sermo ipsius.) Nemo nescit quid sit esse in potestate. At-
 que hic iuxta proprietatem Hebræi sermonis, sentit sermonem Iesū cum autoritate *Potestas pro
 autoritate*
 & potestate fuisse coniunctum. Ita aliās, In uirtute ueniet, dictum est, pro, cum uir-
 tute ueniet.

Sine.) **ἰα**. Quod tamen aliquoties est aduerbium exclamantis: De figura sermo-
 nis, Quid tibi & mihi, iam dictum est, non semel.

Scio te quis sis.) **οἶδά σε τίς εἶ, ὁ ἀγίου τοῦ θεοῦ**, id est, Noui te quis es, nempe san-
 ctus ille dei.

Et factus est pavor.) **θάμβησθε**, Quod sæpe uertit stupor. Est autem plus quiddam
 quàm timor aut admiratio. Nam hoc loco magis uidetur admirantium esse, quàm
 timentium.

ἤχθ' pro rumore Diuulgabatur fama.) ἤχετο εὐχὴ αὐτοῦ, Nomen est à uerbo ἤχῃ, quod est re sonare; unde & echo dicta est, quæ uocem acceptā reddit: quod fama tinniat, & pro una uoce plurimas reddat. Ab eodem composita est uox catechumenus.

Magnis febribus.) πυρετὸς μεγάλη, id est, Febre magna. Dices lector quid refert, magnis febribus legas an magna febrī. Ne quis hic sine causa philosophetur tractās sensum allegoricū, quomodo multæ febres teneāt eandē mulierē. Nec est, Tenebat, sed στωχομένη, quod aliās uertit coartari. Attamē interpretes Latine reddidit sensum.

Et stans super illam.) ἤκει ὑπὸ πῶς ἐπὶ αὐτῆς, Interpretis sermo perinde sonat quasi Iesus pede calcauerit mulierem. hoc an uerum sit nescio: probabilius uidetur astitisse & inflexo corpore incubuisse in illam, uelut appellatē dormientem.

Imperauit febrī.) ἐπετίμησε, id est, Increpauit. forte scriptū erat Increpauit febrī, more Græcorum. Et offensus quispiam nouitate constructionis, mutauit Increpauit in imperauit: id quod & aliās factum deprehendimus, & suo demonstrabimus loco. Porro quod sequitur, Et dimisit illam, maluisse reddi, Eaquē reliquit illā, ne Christus uideatur reliquisse mulierem. Vt ne addam,

Et surgens ministrabat illis.) Parum commode redditum, cum dicendum fuerit Erecta ministrauit illis, siue surrexit ac ministrauit illis.

Cum autem sol occidisset.) δύνοντι ἡ, id est, cum occideret, siue, occidente uero sole. Consentaneum est autem eos magis accelerasse quod nox immineret.

Quia sciebant.) ὅτι ἠπίσταν τὸν χριστὸν αὐτὸν εἶναι. Et hic sensus esse potest, quod scirent se, siue ipsum Christum esse. Vt intelligamus eos ueritos dicere, quod nosset eum. Sunt enim qui putent hoc mysterium non liquido fuisse cognitum dæmonibus ante mortem Christi.

Quia & alijs ciuitatibus.) Hic conuentionem redundare notauit & Hugo Cardinalis, scribens esse pleonasmum ex idiomate sermonis Hebraici.

EX CAPITE QUINTO.

Rruerent in eum.) ἤρθε τὸν ὄχλον ὑπὸ κείνου αὐτῶς, id est, Cum turba irrueret illi, siue urgeret eum.

Præceptor.) ὑδίσταται. Non est, διδάσκαλος, nequē, ἡγεμὸν, sed tertium quoddam, quod sonat, quasi præfectum.

Venirent & adiurarent eos.) Se dicendum erat, nos eos, & in altera naui potius quam alia.

Ita ut penè mergerentur.) Penè non additur, nec in Græcis, nec in uetustis exemplaribus, nominatim in aureo. Verum lector aliquis, nolens illic perire apostolos, addidit penè.

Distinctio In captura piscium.) Hæc pars non est referenda ad uerbum, crāt, sed ad uerbum, Pavor habebat, ut intelligas eos stupefactos ob tantum piscium captum.

Ex hoc iam.) ἀπὸ τῶ νῦν, id est, Posthac.

Capere Eris capiens.) ζῶρῶν. Est autem ζῶρῶν proprie capere uiuum, quemadmodum fit in bello, dictione cōposita ex ζῶ, uiuo, & ἄρδω, uenor, siue uenatu capio. Nunc qui Turcas inuadunt ut illos iugulent, ac spoliēt, mortuos capere malunt, quam uiuos. Imò pecunias Turcarum uenamur potius quam Turcas ipsos.

Volo mundare.) Mundare passiuum est, & imperatiui modi, καθαρίζω.

Sed uade ostende.) Hic nō nihil addendum erat, nempe, inquit, Sed uade, inquit, ostende te sacerdoti. Quod ne quis putet illum religione non fecisse, fecit idem in Actis apostolicis, Quam audistis, inquit, per os meum.

Et ipse sedebat docens.) Ad eum quidem modum habent Græca. Verum Lucas aliquoties adhibet eam conuentionem ἤκει, ut planè uideatur superesse.

Quid cogitatis mala.) Mala superest, nec additur apud Græcos, nec in emendatioribus Latinis. Iesus enim ciuilitate sic taxat illorū impias cogitationes, ut non prodat tamen apud populum, quod essent impiæ.

Magnificans deum.) δόξαζω τὸν θεόν, id est, Glorificans. Ac mox,

Et magnificabant deum.) ἤκει ἐδόξαζον.

Quia uidimus mirabilia.) ἤκουσθε. Quod aliquādo uertūt, noua, aut incredibilia. Nomine

Nomine Leui.) Lucas inflexit λέγειν uelut à nominatiuo Leuis.

Conuiuium magnum.) δὲ χλὴ μεγάλη, id est, ut ad uerbum reddam, Acceptio-nem magnam: inde dictum, quod accipiantur inuitati. Vnde & splendide acceptos dicimus, qui lauto conuiuio pasti sint. Athenæus libro Dipnosophistarum quinto, splendida conuiuia ὑποδχὰς uocat. Ac rursum libro octauo splendidum epulum δὲ χλὴ appellat. Hoc admonēdum duximus, ne quis de nomine cauilletur, ut sunt nonnulli in his anxij.

Nō potestis filios sponsi.) νυμφῶν, id est, Filios thalami, sed proprie in quo sponsus & sponsa uersantur, ut & ante demonstrauimus.

Commisuram à uestimento.) Rursum est ἐπιβλημα ἀπιβλήσ, id est, immisuram immittit.

Uetus melius est.) Græce est, χηρὸν τῶρον. Quod magis sonat suauis, aut blandius. Sic enim uertit Iugum meum siuate est, χηρὸν. Siquidem ut poma ita & uina per se austera mitescunt uetustate: ita leuiores nobis uidentur, quibus assueuimus.

EX CAPITE SEXTO.

IN sabbato secundoprīmo.) δὲ τῶν πρώτων. Annotauit Ambrosius no-
te positum à Luca, secundoprimum sabbatum potius quam primose-
cundum, cum magis debuerit præferri quod natura prius est. Verum
nihil explicat præter allegoriam, dicens hac dictione significari sabbat-
um Euangelicum quod est spirituale. Id & secundum dicitur & pri-
mum, secundum quia successit legis carnali sabbato, primum quia prælatum ei sab-
bato cui successit, quemadmodum secundus Adam prælatum est priori Adam. Hunc
sequutus Beda similia ferme congerit. Diuus Hieronymus in epistola ad Rusticum
monachum, narrat se, cum uersaretur apud Nazianzenum, hanc illi proposuisse
quæstionem, quid sibi uellet apud Lucam sabbatum δὲ τῶν πρώτων. At illum, cum,
opinor, non haberet in promptu quod responderet, elusisse ioco, Doccebo te, in-
quit, apud populum, ubi acclamantibus, & applaudentibus cunctis uelis nolis cog-
ris nobis assentiri. Lyranus salebram hanc fortiter transilit. Hugo Carrensis addit
secundoprimum sabbatum dici, quod à præcedenti proximum sit. Atqui iuxta hanc
rationem omnia sabbata δὲ τῶν πρώτων erunt, excepto eo quod fuit omnium pri-
mum. Admonet idem nimirum homo diligens, secundo primo duas esse dictiones,
quæ uel imprudens bene posset errare: ut quemadmodum apud Græcos è dua-
bus unica composita est dicitio, itidem ἡ πρώτη καὶ ἡ δεύτερη ἐστὶν ἡ πρώτη καὶ ἡ
secundoprīmo, quemadmodum Plautus dixit Tragicocomcediā, & nos dicimus Gal-
logræciam, Equidem super hac re nihil ad huc apud autores comperi, quod satis faci-
at. Cæterum quod Theophylactus Græcus interpres, etiam si recentior, in hunc pro-
didit locum, hic ascribam, & quidem ipsius uerbis, οἱ ἰσθλαῖοι πᾶσαν ἐορτὴν σέβασαν
ὠνόμαζον, ἀνάπαυσις γάρ τὸ σέβασον. πολλοὶ οὖν ἀπὸ τῆς ἡ ἐορτῆς ἢ τῆς πῆρας κενὴ καὶ ἐπι-
λυτὴ τῆς πῆρας κενὴ σέβασον, ἢ τῆς ἐορτῆς. εἶτα τὸ κυρίως σέβασον ὠνόμαζον δὲ τῶν πρώτων
τῶν, ὡς δὲ τῶν ἐν πρῶτῃ ἀμύνης ἀλλης ἐορτῆς, καὶ σέβασον. Quæ quidem ut non graua-
tus sum ascribere in eorum gratiam qui diffidunt, ita non pigebit interpretari La-
tine, propter eos, qui Græce nesciunt: Iudæi, inquit, omne festum sabbatum uoca-
bant. Nam sabbatum requiē sonat. Sæpenumero igitur incidebat festum in parasce-
uen, & uocabant parasceuen sabbatum propter festum. Itaque quod proprie sabbatum
erat, nominabant secundoprimum, quod secundum esset ab altero festo & sabbato
quod præcesserat. Hactenus Theophylactus. Chrysostomus homilia in Matthæo
um quadragesima, indicat hoc esse sabbatum, cuius meminit ille capite duodecimo:
addens secundoprimum uocari, quando quies atque ociū duplex erat, tam sabbati do-
mini, quam solennitatis succedentis. Miserabile uero dictu, quam hoc loco sese tor-
queat Petrus Comestor, explicare conans quid sit primosecundum, uertens sese
in omnia, ac ne sic quidem elabens. Nec multo minus Carrensis. Simplicius e-
rat dicere, nescio. Nec libet excutere quid hic diuinet Isidorus, aut alius huic simi-
lis. Hæc rectius explicaret Iudæus, si quid tamen illi possunt adferre quod ad rem
pertineat, Nuper quidam monachus & idem Theologiae professor, in conuiuio
rogatus

Conuiuium
δὲ χλὴ

δὲ τῶν
πρώτων

Secundopri-
mum sabbati

Petrus Come-
stor

rogatus ab erudito quopiam, sed tamen aliud studiorum genus professio, quid sibi uel
Ier apud Lucam sabbatum secundoprimum, negauit quicquam tale reperiri usquam
in euangelijs, quæ alioqui probe teneret. Cumq; alter asseueraret apud Lucam esse,
ibi prouocat uir fortissimus ad certaminis periculum: Hanc, inquit, cappam meam
depono, si quid tale scripsit usquam Lucas.

Interrogo uos.) ἐπερωτήσω, id est, Interrogabo.

Si licet sabbatis.) ἢ ἐξῆς, id est, Quid liceat, siue utrum liceat, quandoquidem de
duobus interrogat, Interpretes pro ἢ legisse uidetur ei.

Restituta est manus eius.) Exemplar Græcum addit ὑγιής ὡς ἡ ἄλλη, id est, Sana
quemadmodum altera. Verum haud scio an aliunde huc ascriptum.

Repleti sunt insipientia.) ἀνοίας, id est, Dementia.

Simonem quem cognominauit.) ὃν καὶ ἀνόμασε πέτρον, id est, Quem & nomina-
uit Petrum, siue quem eundem, ut binominem intelligas, quanquam aliàs cogno-
men appellat.

Iacobum Alphaei.) Subaudi filium, quanquam interpretes addere debuit, quod in ar-
ticulo Græco subauditur.

Et maritima & Tyro.) καὶ τὴν θαλάσσιον τύρον, id est, Et maritima Tyro, citra coniun-
ctionem. Siquidem olim Tyrus insula fuit, post facta peninsula, per Alexandrum
magnum regaliter insanientē. Potest tamen accipi maritima substantiue, ut subaudi
as regione, quemadmodum ante dixit montanam Iudææ. In Constantiensi codice,
rasura mutarat locum, uidebatur fuisse scriptum maritimis & Tyri & Sidonis, Nam
utraq; ciuitas emporium est ad littus maris.

Et Sidonis.) Mirum cur hic reliquerit Græcum genitiuum, nisi, ut dixi, putauit
utrunq; relinquendum fuisse, ut subaudias regione, ad hunc modum, A maritima par-
te Tyri & Sidonis, hoc est, ab extrema parte, qua spectat ad mare. Aut maritima par-
te Iudææ, nempe Tyro & Sidone.

Philosophia Christi Beati pauperes.) Hic aperit cœlestis ille doctor arcanam illam suam philosophi-
am, quam ut traderet suis, e cœlo descenderat in terras: & hanc Christianorum uul-
gus libenter antiquari sinimus, ac uelut obsolescere, & aliàs nugas agimus, cum hæc
in primis sint inculcanda animis omnium. Quod si fieret, non ita passim omnes pro re-
bus friuolis, pro pecuniola, pro uanissimis imperij titulis, pro quauis iniuriola digla-
diaremur. Hæc demum sunt, quæ uere reddunt Christianos, ~~non in opibus, sed in~~
~~in ueritate, in caritate, in simplicitate, in castitate, in continentia, in~~
~~in ueritate, in caritate, in simplicitate, in castitate, in continentia, in~~

Exprobauerint.) ἐνδοξασα, id est, Probris affecerint.

Væ cum benedixerint uobis omnes homines, aut ut in uetustis legitur, quum be-
ne uobis dixerint. Secundum hæc enim faciebant prophetis patres eorum.) Græci
legunt non prophetis, sed ψευδοπροφήταις, id est, Falso prophetis, consentientibus
& Latinorum codicibus emendatioribus nonnullis, sed reclamante Paulino. In Cor-
sencocensi, pseudo ascriptum erat, manu recentiore, quemadmodum & in Con-
stantiensi. Vnde mihi suboritur suspicio utriusq; linguæ exemplaria uariasse. Et haud
scio an germana lectio sit prophetis. Ceterum quoniam sententia prima specie uidetur du-
rior, opinor offensum eruditulum quempiam, mutasse scripturam. Meo iudicio pro-
be quadrat, ut hic quoq; legamus prophetis. Illic effiebant prophetas, quod uera lo-
querentur: hic ita faciebant prophetis, quod ab eis assentationem exigebant potius
quam ueritatem. Quod si cui magis placet diuersa lectio, non admodum repugna-
rim. Superius enim totidem uerbis de prophetis locutus est. At hic de adulatoribus
prophetis. Illic faciebant, significat affligebant: hic faciebant, significat præbebant
sefe, & demulcebantur illorum assentatione. Ex Ambrosio colligi non potest quid le-
gerit. Certe Beda legit & interpretatur prophetis, Irenæus pseudopropheta. Theo-
phylactus prophetis legit, sed in enarrando non attingit hanc dictionem.

Varia lectio

Et qui te percusserit.) Subito mutatus numerus, facit ad inculcandum præceptum,
quod unusquisq; sic audire debeat, quasi sibi uni dicatur, Ac paulo post redit ad nu-
merum multitudinis, & pro ut uultis ut faciant.

Auferet tibi uestimentum.) ἱμῶνον, id est, Pallium, hoc est, summam uestem. Nam
tunica

tunica infra passum est. Vnde Plautinum illud, Tunica pallio propior est.

Et si benefeceritis ijs, qui uos diligunt.) Ἐάν ἀγαθοποιήτε εἰς ἀγαθοποιῶντας, id est,
Et si benefeceritis beneficientibus. consentiunt & Latinorum uetusti codices. In-
terpres legisse uidetur εἰς ἀγαθῶντας.

Siquidem & peccatores hoc faciunt.) ὁ αὐτὸ ποιῶν, id est idem faciunt.

Peccatores peccatoribus foenerantur.) δανείζουσι, id est, Mutuum dant. Nam est foenerare
idem uerbum quod superius ita transtulit. Caterum interpretes intelligens foenerari
uicio datū, non ausus est uti eo uerbo, de probis uerba faciens. Illic igitur dixit mutuū
dare, hic foenerare, cum Græcis utrobique idem sit uerbum, quod tamen illis anceps
est. Nam & qui citra usuram dat mutuū δανείζει, & qui ad usuram dat δανείζει. Ve-
rum hic perpetuo uertendum erat, Dare mutuū. Agit enim non de quaestu foene-
ratorum, sed de mutuis officijs amicorum inter ipsos. At inter impios quoq; reperias,
qui amico credat pecuniam mutram. Idem si faciunt discipuli Christi, nihil magni
faciunt. Exteuat enim Christus uulgaria officia, utpote communia cum ethnicis ac-
malis, ut ad illa prouocet quæ peculiaria sunt Christianorum, ut sit in quo ceteros an-
tecellant. Verum eò redierunt mores, ut si titulum, si caeremonias subduxeris, hæc no-
tamix pollis Christianum ab Ethnicis dignoscere. De uulgo Christianorum lo-
quor, non de omnibus.

Verum tamen.) ἄλλα, id est, Imò.

Nihil inde sperantes.) μηδὲ ἀπελπίζοντες. Græcis composita dicto est, ἀπελπίζοντες. Inde sperantes
ζου, ex re quapiam sperare. Senti enim opinor de foenore, quod ex mutuo redit. Nam
in hunc sensum interpretantur ueteres.

Quia ipse benignus est.) ἡσδύς, quod sepenumero uertit bonus. Sonat autem cō-
modum & humanum, ac facilem ad gratificandum, id quod propemodum declarat
& benignus, qua de re complurculis locis, & dictum est, & dicitur.

Dimittite & dimittetur uobis.) Latinius erat, remittite & remittetur. Credi uix
possit, quantas tragœdias excitarunt apud indoctam plebeculam, sycophantæ quidam,
cuculla personati, quod in oratione dominica maluerim, Remitte nobis debita no-
stra, sicut & nos remittimus, quasi sit atrox contumelia facta Christo, si quis malit di-
cere remitte quam dimittite. Atqui diuus Augustinus libro quinquaginta homiliarum,
homilia uigelimanona, adducens hunc locum, legit, Remitte, & remittetur: quor
non æque clamant in illum.

Confertam & coagitatam.) περιπυρρῶν. Quod sonat pressam. Id enim fit in ari-
dis, quo plus capiat mensura. Et coagitatam, est σεκελευμένον, id est, Concussam. Nam
& hoc pacto fit, ut plus capiat uas quo metimur. Gaudet enim Christus harum rerum
collationibus uti, quæ sensibus omnium notissimæ sunt.

Et supereffluentem.) ὑπερρεχλωμένον. Satis expressit interpretes Græcā uocem inde
dictam, quod superne effundatur, id quod mensura non capit.

Si sit sicut magister eius.) Græca secus habent, nempe ad hunc modum περιεβλε-
ψάτω δὲ πᾶς ἕσται ὡς ὁ διδάσκων αὐτοῦ, id est, perfectus autem omnis erit sicut magi-
ster ipsius, non enim uetat Christus ne sit perfectus discipulus, at non uult, ut discipu-
lus usurpet sibi, quæ præceptor non usurpauerit, ac præire conetur: sed ita perfectus
erit, si per omnia imitetur suum præceptorem. Et in hanc sententiam legit, & inter-
pretatur Theophylactus. Itaq; citat Irenæus circa finē operis sui. Christus non usur-
pauit opes & honores huius mundi, hæc si affectet Christi uicarius, uidetur plus quid-
dam usurpare sibi, quam usurparit Christus.

Trabem autem quæ in oculo tuo.) ὃν ἔχεις ἐν ὀφθαλμῷ, id est, In tuo ipsius oculo, si-
ue in proprio oculo.

Qui fodit in altum.) Sensum recte uertit, caterum Græce est ὃς ἐσκαψέ καὶ ἐβάθ-
θωκε, hoc est, ut ad uerbum reddam, Fodit & profundauit.

Aedificanti domum suam.) αἰνοδομήσαντα, id est, Qui aedificauit domum suam,
præteriti temporis. Nec est supra petram, quod Græci dicunt ἀνω πέτρας, sed ὑπὲρ τῆς
πέτραι, id est, Super petram, siue in petra.

EX CAPITE SEPTIMO.

πῶς pro si-
mulo

Enturionis autem.) Ex hoc loco constat, quem Mattheus πῶς uocat non filium fuisse, sed famulum. ἄλλο enim nihil aliud quam seruum, aut famulum significat. Et quod hic uertit,

Erat moriturus.) ἔμελλε τελευτᾶν uertere poterat, Agebat animū, aut erat in periculo mortis, aut certe incipiebat mori. Sic enim uertit aliquoties. Deinde,

Qui erat illi preciosus.) Noue dixit. Charus enim tum ad rem, tum ad hominem pertinet. Preciosus non nisi ad rem, nisi per metaphoram. Proinde ψιλῶς uertendum erat Charus, aut in precio habitus.

Solícite.) ἀποδοτικῶς, Diligenter, siue ut magis ad uerbum, studiosē, ac sedulo. Et quia coniunctio erat omittenda, Annotandum autem quā Iudaica commendatio, quam non sine causa recensuit Lucas: Amat, inquit, gentem nostram, & synagogam nostram ipse ædificauit nobis. ~~ἡ ἀγάπη τῆς ἐκκλησίας καὶ τῆς συναγωγῆς τῆς ἐκείνης ἧς ἐκτίθει καὶ οἰκοδομῆσαι ἐβούλετο ὁ κύριος ἵνα ἡμεῖς ἔσταιμεν ὡς ἡ ἐκκλησία καὶ ἡ συναγωγή τῆς ἐκείνης ἧς ἐκτίθει καὶ οἰκοδομῆσαι ἐβούλετο ὁ κύριος~~

~~ἡ ἀγάπη τῆς ἐκκλησίας καὶ τῆς συναγωγῆς τῆς ἐκείνης ἧς ἐκτίθει καὶ οἰκοδομῆσαι ἐβούλετο ὁ κύριος ἵνα ἡμεῖς ἔσταιμεν ὡς ἡ ἐκκλησία καὶ ἡ συναγωγή τῆς ἐκείνης ἧς ἐκτίθει καὶ οἰκοδομῆσαι ἐβούλετο ὁ κύριος~~

Nec in Israel tantā fidem inueni.) Ambrosius ostendit olim in Latinis codicibus hanc fuisse lectionem, In nullo tantam fidem inueni in Israel, quum iuxta Græcos legendum sit, Nec in Israel tantam fidem inueni.

Discipuli eius.) Græci addunt, ἕκαστοι, id est, Multi.

In ipsa autem hora.) ὅν αὐτῆ. In eadem autem hora; quanquam hoc loco tempus significat potius quā horam.

Pauperes euangelizantur.) Demiror quid Laurentio acciderit, cum hoc loco mauult etangelizant, quā euangelizantur. Quasi uero sensus sit, pauperes prædicasse Euangelium, ac non potius accepisse euangelium. Etenim ut Græci dicunt, euangelizo te, pro eo quod est, adfero tibi bonum nuncium, ita dicunt, ille euangelizatur, pro eo quod est, accipit lætum nunciū, ut & aliās indicauimus. Id quanquam ad apostolos pertinere potest, tamen hoc non erat argumentum uenisse Messiam, quod apostoli prædicarent Euangelium, sed quod humiles & idiotæ reciperentur ad Euangelij gratiam. Dominus autem alludit ad Prophetiam, Euangelizare pauperibus misit me. Hoc indicio significat se esse Christū. Porrò pauperes uocat mites, siue mansuetos Hebræorum more, quibus ἡσυχία ab Hieronymo uertitur, pauper, à septuaginta

Pauperes Hebræis dicuntur mansueti

mansueti, quod ferè diuitias comitetur ferocia, & ferocia indocilis sit.

Quid existis.) In nonnullis uetustis codicibus hic locus alio pacto distinguitur, Quid existis in desertum? Videre arundinem uento moueri? Sed quid existis? uidere prophetam? Eadem distinctio posset esse in Græcis, etiam si id nihil refert ad sententiam.

Vento agitatam.) ἀερόδουλον, id est, Quæ agitur, siue uacillantē. Est enim passiuum præsentis temporis. Proinde Ambrosius legit Arundinem uento moueri, participio uerso in uerbum, ut temporis ratio conueniret. Atq; ita sanè legitur in codice aureo, in Constantiensi, alijsq; multis.

In ueste preciosa.) ὡς δέξω, id est, Gloriosa, siue splendida. Nec enim est ὡς τιμῶ, siue πολυτελέ. Quod si Latine loqui uoluisset, mutanda erat forma Græcanici sermonis. Nam illi τὸν ὡς πορφύρεα dicunt, hoc est, Illum qui est in purpura, pro purpurato, siue purpuram induto. Vertendum igitur erat ad hunc modum: Qui splendido uestitu utuntur, & in delicijs uersantur, in regijs sunt, siue in regum palatjs sunt. Est enim Græcis ὡς τοῖς βασιλείοις.

Vtiq; dico.) ναί, quod est affirmantis.

Spreuerunt in semetipsos.) ἠδέντησαν ἐς ἑαυτοῦ, id est, Aspersionati sunt aduersus seipsos, Sentit enim illos recepisse in suum bonum, hos in suum malum reiecisse. Ambrosius

brosius

brosius legit in se. Potest & ἐς accipi positū uice ὧν, atq; ita fuerit sensus: Intra sese, hoc est in animo suo, cū nō auderēt palam damnare, quod impense placeret populo.

Et loquentibus ad inuicem.) καὶ προσφωνῶσιν ἀλλήλοις, id est, Acclamantibus inter sese. De cæteris item quæ sequuntur, diximus in Matthæo.

Venit autem.) ἐλήλυθεν γὰρ, id est, Venit enim, suffragantibus & antiquis exemplaribus. Nec est, Deuorator, sed edax, φάγο.

Et bibens uinum.) οἶνο πότης, id est, Vinipotor, seu uinibibus, contumeliæ uox.

Sapientia ab omnibus filijs suis.) Apud Lucam additur omnibus, πάντων, ut intel ligamus Christi doctrinam placuisse omnibus qui essent filij sapientiæ. Atq; ita legit Ambrosius, nec legit modo, uerum etiam interpretatur; atq; itidem scriptum est in li bris emendatioribus tum Græcis, tum etiam Latinis.

Ecce mulier quæ erat in ciuitate peccatrix.) καὶ ἰδοὺ γυνὴ ἣν τῆ πόλις ἠπείρω ἔμαρτυροῦσε, id est, Et ecce mulier in ciuitate, quæ erat peccatrix, siue qua fuerat peccatrix.

Lachrymis cœpit rigare.) Interpres omisit dictionem, κλαίει, quæ tamen haud scio an addita sit à studioso quopiā. Siquidē per se flere intelligitur, & affatim flere, quæ lachrymis rigarit pedes, καὶ εἰσαὶ πρὸς τοὺς πόδας αὐτῆς ὅπισθα κλαίει, ἡρφατὸ βρέχου, id est, Et stans iuxta pedes illius à tergo flēs, cœpit rigare lachrymis & c. Ceterū cōij cere licet triclinium more ueterum in ædito fuisse, ut stans attigerit pedes, à tergo lectis patentibus, in quibus discumbebatur.

Quæ & qualis.) Rursum est ποταμῆ, quod alibi Laurentius uerti uoluit in Quanta, quod hic certe non poterat, nisi dixisset, quanta peccatrix, Certe uox admiratio nem habet.

Cuidam foeneratori.) δανιστῆ, Quod non solum foeneratorem sonat, uerum etiam creditorem, nomen uerbale, à uerbo δανίζω, de quo supra diximus. Hoc sanè loco magis quadrabat, creditori, quandoquidem de officio loquitur. Alioqui quis unquā audiuit, foeneratorem condonasse cuiquam æs alienum?

Vnus debebat denarios.) Vnus & alter dicendum erat, non Alius, aut, alter & alter, si Latine loqui studuisset.

Donauit utrisq;.) ἐχαρίσατο, melius hic erat, Condonauit.

Quis ergo plus diligit.) Græci habent ἡς ἐν αὐτῶν ἐπέ, πλείον αὐτὸν ἀγαπήσει, Horum igitur, dic, uter eum plus diliget.

Aestimo.) ὑπολαμβάνω, id est, Opinor, siue existimo.

Pedes meos.) ὑπὸ αὐτῶν πόδας μου, id est, In pedes meos.

Non cessauit osculari.) ἔδεδίπνε κατὰ χεῖρας. Belle participium mutauit in uerbum infinitum. Est enim Græce non defecit deosculans.

Cui autē minus dimittitur.) ὀλίγον est Græce, id est, Parū siue paulum, non minus. Intra se.) Græcus sermo anceps est, Accipi potest, Intra sese, ut cogitarint dumtaxat: aut inter sese, ut collocuti sint.

EX CAPITE OCTAHO.

Per ciuitates & castella.) Vetus codices habent, Per ciuitatē & castellum, numero singulari, nimirum Græcis ad uerbum redditis, ἢ τὸν πόλιον καὶ κάστρου. Verum id perinde ualet Græce, ac si dicas oppidatim & castellatim, id est, Per singulas ciuitates & castella. Vnde interpres non perperam mutauit numerum.

De ciuitatibus.) καὶ τῶν πόλιων ὑπὸ ποροδομῶν, id est, Eorum qui oppidatim acce debant, hoc est, ē singulis ciuitatibus.

Inter spinas.) ὅν μέσση ἀκανθῶν, id est: In medio spinarum. Quanquam & hoc recte mutauit interpres.

Et exorte spinæ.) καὶ συμφύεισαι αἱ ἀκανθαί, id est, Simul enatæ spinæ, hoc est, unā cum herba fegetis.

Nam qui supra petram.) οἱ δὲ ὑπὸ πρὸς πέτρας, οἱ ὅταν αὐτὸν ἀκόσωσι, id est, Qui uero in petra, qui cum audierint, ut subaudias, seminati sunt, aut semen acceperunt.

Quia ad tempus credunt.) οἱ, Qui, est, non quia, ὅτι: suffragantibus etiam uetustis exemplaribus.

Euntes suffocantur.) Pro Euntes Græce est *προδύομνοι*. Apparethoc participium non usurpatum, ut sit deponens, sed ut sit passivum à *προδύω*; quod ut constat significare ago, siue duco, ita haud scio an idem significet copiam adfero. Id enim est *προεμ*, & *προεμ*, ut ordinemus ad hunc modum, *συμπνίγοντες προδύομνοι, ὑπὸ μελεμῶν, καὶ πλῆθος, καὶ ἰσθμῶν*, id est, Suffocantur dum obruuntur à curis, ac divitijs, & uoluptatibus. Verum hoc lectoris eruditi iudicio relinquo. Nam intelligi potest, progressu temporis accrescente divitiarum copia. Quid si *προδύομνοι* dictum est pro *ἐμ προδύομνοι*, ut ad negotiatores pertineat.

Non referunt fructum.) *πελοφορέω*. Vnicam dictionem Græcam duabus reddidit. Sonat autem Græca uox non solum fructum, sed fructum perfectum & absolutum suo tempore. Herbescunt enim & illa semina, cæterum non edunt fructum quem expectat agricola. Telos Græcis ut significat finem, ita etiam significat uectigal, siue emolumentum quod ex re quacumque capitur. Hoc sensit Euripides quum dixit *ἄχαλίνω σομάτῳ τὸ τέλος εἶν' ἄστυχίαν*. Ex arbore mala, malus fructus provenit. Idem Græcis sonat *φόρος*, ab adferendo, sicut *τέλος* à fine, quod fructus suo tandem tempore proveniunt. Hinc composita uox *πελοφορέω*.

Bono & Optimo.) *ἦν καρδία καλὴ καὶ ἀγαθὴ*, id est, In corde honesto & bono, utriusque positivum est. Sed conduplicatio facit ad epitalin, quasi dicas, egregie bono. Hoc loco in quibusdam libris comperi ascriptum, *ὁ ἐχὼν ὧτα ἀκρίτω*.

Et subtus lectum.) Valla recte mutat Subtus adverbium in Subter præpositionem.

Quod non manifestetur.) Græcis utriusque uerbum futuri temporis est, *φανερὸν γῆναι*, καὶ *γνωθῆσεται*. Proinde mutato duntaxat uerbi modo, sic commode reddidisset, Nihil occultum, quod non futurum sit manifestum, & nihil absconditum, quod non sit cognoscendum, & in propatulum uenturum.

In palam.) *εἰς φανερὸν*, id est, In apertum aut in propatulum. Nec Latine locutus est interpres, nec Græca reddidit uerba.

Videte igitur quid audiatis.) *ὡς ἀκρίτω*, id est, Quomodo audiatis.

Qui enim habet.) *ὅς γὰρ ἔαν' ἔχη*, id est, Quicumque enim habet, siue habuerit.

Quod putat se habere.) *ὁ δοκῶν ἔχει*, id est, Quod uidetur habere. Licet Græcus sermo ancipitem habeat sensum, uidetur habere sibi, & uidetur alijs.

Audire pro adire mendose Et non poterant audire.) Adire legendum est, suffragantibus uetustis codicibus. Nam Græce est, *ἐκ ἠδύων ὁ σωτηρίας αὐτῶν*, id est, Et non poterant conuenire eum. Verum id non accidit interpretis culpa, sed librariorum.

In nauiculam.) *εἰς πλοῖον*, id est, In nauim, ut hunc præter diminuta nihil delectat.

Transfretemus trans stagnum.) *ὁ δὲ λωμὴν εἰς τὸ πέραν τῆς λίμνης*, id est, Transeamus in ulteriora stagni. Deinde, Et ascenderunt, *ἀνέβησαν*, potius est soluerunt, hoc est, discesserunt à littore subducti. Non iam excutio, an apte dicatur transfretari stagnum, cum fretum sit rapidum, stagnum à stando nomen habeat, quemadmodum & *λίμνη* Græci dictam putant *ἐκ τῆς λίαν ῥέου*. Quanquam Homero & Oceanus dicitur *λίμνη*, ut in Iliade, *ἠέλιος δ' ἀνὸρσε λίπῶν ποδὶ καλλιῆς λίμνης*. Et hic lacus Tyberiadis, alicubi mare dicitur Evangelistis. Siquidem hunc esse lacum, indicat Hieronymus in locis Hebraicis: Gergesa, inquit, ubi qui à demonibus uexabatur saluator restituit fanitati, hodieque super montem uiculus demonstratur iuxta stagnum Tyberiadis, in quod porci præcipitati sunt.

Compellebantur.) Hoc scio deprauatum à librarijs, tamē quia tam propè accedit ad ueram lectionem, ne inualescat error, admonendum duxi, Complebantur, esse legendum, cōcordantibus & uetustissimis exemplaribus Latinis, nominatim aureo, *σωε πληρῶν*. Latinus quidam codex addit fluctibus.

Præceptor.) Græce est, *ἠδὲ πᾶσα, ἠδὲ πᾶσα*, id est præceptor præceptor, ut intelligas & Iesum altum dormisse somnum, & discipulos instantem inclamasse.

At ille surgens.) *ὁ δὲ ἐγερθεὶς*, id est, At ille experrectus.

Gadareni Gerafenorum.) *ἦν γὰρ Γαδάρων*, id est, Gadarenorum, de quo iam ante non semel differuimus.

Vir quidam.) Græci addunt, *ἐκ τῆς πόλεως*, id est, E ciuitate, quod tamen nusquam additum

additum reperio apud Latinos: nec ex Ambrosianis commentarijs conijcere licuit illum ita legisse. Apud Theophylactum Græcum reperio. Quanquam magis uertendum erat, Ex ea ciuitate, ut accipias dæmoniacum prodisse e ciuitate Gadara.

Arripiebat illum.) *συνεγράψεν αὐτὸν*, id est, Corripuerat illum. Nec est,

Et compedibus custoditus.) *καὶ πένδαις φυλασσόμενος, καὶ ἀσβεσθέντων τὰ δεσμὰ ἡλίου*, id est, Et compedibus seruabatur, ac dirumpens uincula, agebatur &c. Quod tamen mollius uerti potuit ad hunc modum: Cumque compedibus seruaretur, tamen dirumpens uincula ferebatur à spiritu in loca deserta.

In deserto.) *εἰς τὰς ὄρημας*, id est, In deserta, ut subaudiamus loca. Atque ita legitur in codicibus Latinorum emendatioribus.

In abyssum.) Græca uox est, Latine uorago dicitur.

Præceps.) *ἦν τὸ κρημνὸν*, id est, Per præceps siue per præcipitium. Et sic habent uetustissimi Latini codices.

A legione.) *ὁ δαίμονι δαίς*, id est, A dæmonio uexatus, siue, A dæmonibus agitanus.

Multitudo regionis Gerafenorum.) *ἔπειτα τὸ πλῆθος τῆς πόλεως ἦν γὰρ Γαδάρων*, id est, Geraseni est, uniuersa multitudo regionis undique finitimæ Gadarenis. Ambrosius autem legit Gerafenos, aut eosdem putauit Gerafenos & Gadarenos, cum paulo post ait, Reliquerat in Gerafenis synagogam Christus &c.

Dimisit autem eum Iesus dicens.) Quoniam interpres alicubi usurpat Dimisit, pro Siuit, siue permisit, sciat lector hic esse *ἀπέλυσεν*, hoc est, Non passus est esse secum, sed ablegauit à se.

Et hæc moriebatur.) *ἀπέθνησκον*. Poterat esse Et mortua erat, ut intelligamus iam tum puellam expirasse, licet id nondum sciret pater, qui reliquerat agētem animam. Imò haud scio an hoc uerbo secus liceat uti.

Et contigit dum iret.) Etiam si ad sensum nihil omnino habet momenti, tamen in Græcis quos ego uiderim, non additur, *καὶ ἐγὼ*.

A turbis comprimebatur.) *οἱ ὄχλοι συνέπινον αὐτὸν*, id est, Turbæ suffocabant eum, hoc est, constringebant & ardebant: diuersum uerbum ab eo quod mox uertit, *Comprimunt*.

Quæ in medicos erogauerat.) *ἦτο εἰς ἰατροὺς πρὸς ἀναλώσει ὅλην τὴν βίον, ἢ ἴχθυον*, καὶ ἄλλοις ὄφρα πυνθῶμαι, id est, Quæ cum insumpsisset in medicos totā substantiam, non potuit à quoquam sanari. Et aliquanto post,

Turbæ comprimunt & affligunt.) *συνέπινον σε καὶ ἀρδλίβουσι*. Malim, Coarctant te, siue dirringunt te atque affliciant.

Nam & ego noui.) In Græcis tantum est, Nam ego noui, consentiente exemplari Paulino, sed dissentiente Corsendoncensi. Ambrosius consentit cum Paulino.

Virtutem de me exisse.) *ἔβληθῶσαν ἀπ' ἐμοῦ*. Recte sanè hoc loco interpres mutauit participium in uerbum infinitum, quod tamen in Matthæo & Marco non fecit.

Vade in pace.) *εἰς εἰρήνην*, id est, In pacem: quæ Græca præpositio anceps est.

Venit quidam ad principem synagogæ.) ita quidem constanter habebant Latini codices, etiam uetusti. Ex Ambrosio non liquet quid legerit. Cæterum Græce est, *ἦν τὸ ἀρχισυναγωγὸς λέγων αὐτῶν*, id est, à principe synagogæ dicens ei. Verum offensus aliquis absurditate, quam prima fronte præ se fert sermo, mutauit A principem, in Ad principem. Atqui erat subaudiendum Domo, ut fieri solet in huiusmodi orationibus. Verum de hoc quoque superius dictum est copiosius in Marci caput quintum.

Ipsæ autem.) Hic addunt Græci, *ἐκβαλὼν ἔξω πάντας*, id est, Foras eiecit omnibus: id quod additur in cæteris Euangelistis. Quanquam apud Ambrosium non reperio additum, & haud scio an aliunde huc transcriptum sit. Argutatur Valla non conuenire parentes solos obstupuisse, si turba aderat illa tota, cuius ante facta est mentio. Præterea quorsum attinebat, inquit, interdicere, ne cui dicerent, si res tot testibus acta est? Ob hæc necesse putat adijci hæc uerba, quæ sanè in Græcis codicibus constanter adscripta uidentur, eiecit omnibus. Mihi, ut dixi, uidentur ex Marco ac Matthæo addita, quorum uterque testatur turbam fuisse eiecitam. Matthæus ca-

Valla sententia expensa

pite nono narrat, turbam eiectam, idem dicens quod Marcus cap. 5, qui prodidit omnes fuisse eiectos, præter parentē utrunq; puellas, ac discipulos quos secum habebat, nimirum tres, Iacobum, Petrum, & Ioannem, quos paulo ante solos iusserat sequi. Neq; erat causa cur hic adderetur, Eiectis foras omnibus, cū Lucas paulo ante testatus sit, Iesum non passum esse quenquam ingredi eò, ubi funus erat puellæ, præter patrem & matrē, ac treis modo dictos discipulos. Quos si eiectos intelligamus, quomodo dicuntur obstupuisse? Neq; periculū erat ne res clari non posset, tam paucis testibus gesta. Nihil est igitur quod hoc loco cauillatur Laurentius. Vnus modo scrupulus restat. Si iuxta Lucam Iesus non est passus turbam ingredi, quomodo dicitur eiectæ sed fieri potuit, ut in uestibulo, aut in atrio constiterit turba, funus autem in interioribus aedibus positum fuerit.

Et reuersus est spiritus eius.) ἐπέστρεψε. Conuersus potius quàm reuersus: nisi forte interpres legit ἀνέστρεψε.

EX CAPITE NONO.

IN uia.) εἰς τὴν ὁδόν, id est, in uiam. Et tuleritis, non est à uerbo fero sed à tollo. Ne quid tollatis in uia, siue ad iter, hoc est, Ne quid deportetis.

Neq; duas tunicas.) μήτε ἀνὰ δύο χιτῶνας, id est, Neq; binas tunicas, id est, singulū duas. Cæterum ἐχέτω infinitum uerbum positum est uice imperatiui more Græcanico. Tunicam autem dixit non pro quauis ueste, sed pro specie uestis: ut intelligas, alteram indui, alteram deportari in sarcina pro mutatoria.

Et inde ne exeatis.) Græce secus est, καὶ ἐκείθεν ἐξέρχεσθε, id est, Et inde exite. Sentit enim ut unis dumtaxat aedibus uterentur: ne aliunde exirent relicti ciuitatem quàm quò ingressi fuissent aduenientes, ne cui parum stabiles uiderentur. Ad eundem modum non legit modo Theophylactus, uerum etiam interpretatur. Verum hoc non interpretis culpa, sed librariorum uitio mutatum esse constat.

In testimonium supra illos.) ἐπὶ αὐτῶν, Quæso cur nō potius Aduersus illos quàm supra illos: adeòne studio fuit corrupte dicere?

Et hæsitabat.) δυπέρε. Quod ut significat hæsitare, ita significat & perplexum esse atq; ancipitis consilij, & animi dubium, Metuebat enim, si is resurrexisset quem occiderat.

Qui est Bethsaidæ.) εἰς τὸν ὄρημον, πόλεως καλεωμένης Βηθσαιδά, id est, In locum solitariū ciuitatis, quæ dicitur Bethsaidæ. In uetustis lego, qui est Bethsaidæ, ut intelligas desertum Bethsaidæ uicinum.

Qui cura indigebant.) θεραπεΐας. Cur non potius curatione, cum de morbis loquatur, cum & Latinius sit, & ad Græcam uocem exprimendam accommodatius?

Villasq; quæ circa sunt.) εἰς τὰς κύκλω κώμας, id est, In circumiacentes uicos, siue oppidula. Et rursus Agros, uertit in uillas, nec id sanè male, modo bene intelligatur.

Inueniant escas.) ὑποσιτισμὸν, id est, Commeatum. ὑποσιτίζω enim est cibarijs instruere.

Per conuiuia.) κλισίας ἀνὰ πηντήκοντα, id est, In singulo quoq; accubitu quinquaginta. Nā id intelligit interpres per conuiuia, Neq; enim est hic συμποσία, ut in Mattheo, sed κλισία, quod sonat accubitus, siue discubitus.

Et discubuerunt omnes.) καὶ κατέκλιναν ἅπαντες, id est, Discumbere fecerunt omnes, quomodo legitur & in aureo codice. Interpres legisse uidetur ἅπαντες, ut subaudias ἐαυτῶν, aut uerbum transitiuum usurpes pro neutro. Alioqui uidetur bis idem dixisse: Et fecerunt sic, & discumbere fecerunt omnes.

At ille increpans illos.) Antehac interpres penè perpetuo transtulit ὑπὸ μείν, cominari: quod si usquam aliàs, hic certe faciendum erat. Cur enim increparet Christus discipulos ob hoc responsum, ob quod tantopere collaudatus est Petrus iuxta alios euangelistas? Proinde uertendum erat, Interdixit eis, siue interminatus eis, præcepit ne cui dicerent.

Dicens, quia oportet filium hominis.) Aut omittenda erat interpreti coniunctio ἵνα, aut uertendum erat, Quod oporteret &c.

Tollat

Tollat crucem suam cotidie.) Cotidie nonnullis Græcis codicibus non addebatur, sed refragantibus uetustissimis Latinis.

Nam qui perdiderit.) ὅς τις ἀνὴρ ἀπέρησεν. Quicumq; uero perdiderit, nisi nam, positum est loco, autem.

Nam qui me eruberit.) An hic sermo sit Latinus nescio, certe apud Q. Curtium Erubescere legimus, Erubuit fateri, & Erubescunt fortunæ. Nam apud exactius loquentes, erubescere ferme uerbum est absolutum. Certe optarim esse Latinum quod posuit interpres, nec ipse talibus offenderet, nisi essent aures meis delicatiores. Tolerabilius tamen hoc illo quod alibi notauimus, qui me confusus fuerit.

Species uultus eius altera.) τὸ εἶδος τοῦ προσώπου αὐτοῦ ἕτερον. Maluissimè ita reddere, Species aspectus eius alia, diuersa. Aut si licet à uerbis discedere, Mutata est species uultus eius.

Et uestitus eius albus & resurgens.) ἔλαμπεν αὐτῶν. Quasi dicas, ex se mittens fulgur, & effulgurans. Conuenit cum eo quod annotauimus in Mattheo, sicut lux, pro sicut nix. Deinde illud quod mox præcessit,

In maiestate.) ἐν δόξῃ, id est, In gloria, quemadmodum uertit & paulo superius.

Excessum eius.) Excessum, mortem intelligit. Nam Græce est ἕξοδον, id est, Exitum, non ἕκαστον. Quandoquidem & excessum & exitum usurpari pro morte, compluribus exemplis docet Laurentius, à quo petat, si quis forte diffidet. Nos compendio studemus.

Elisit eum dæmonium, & dissipauit.) ἔρρηξεν αὐτὸν τὸ δαιμόνιον καὶ συνασπασάσεν, id est, Lanauit illum dæmonium, & conserpsit. Interpres pro ἔρρηξεν legisse uidetur ἔρρηψε, pro quo reddidit, Elisit. Nec mihi displicet hæc lectio.

Dilanians eum.) καὶ μόγις ἀρχωρεῖ ἀπὸ αὐτοῦ συνασπασάσθαι αὐτὸν, id est, Et uix discedit ab illo lacerante se, ut intelligas puerum uix effugere à spiritu. Quanquam hoc loco uariant exemplaria Græcorum. Quædam habebant συνασπασάσθαι, id est, Comminuens aut discerpens, quæ lectio mihi magis probatur, ut accipiamus spiritum dilaniare puerum.

In magnitudine dei.) ἐν μεγαλειότητι, id est, In magnificentia, siue maiestate. Dicitur enim ab eo nomine quod solet uertere magnalia, μεγαλεία.

Ponite uos in cordibus uestris.) Græce est, εἰς τὰ ὦτα ὑμῶν, id est, In aures uestras, hoc est, diligenter auscultate quæ dicturus sum. Refertur enim ad sequentia. Porro, In auribus dixit potius quàm in cordibus, propterea quod non essent intellecturi. Sequitur enim mox, At illi ignorabant uerbum istud.

Velatum ante eos.) ἤσκαθη καλυμμένον ἐπὶ αὐτῶν, id est, Absconditum ab illis.

Intrauit autem.) εἰσῆλθε, id est, Subijt.

Cogitatio.) ἀλογισμὸς, id est, Disputatio. Quanquam Græca uox anceps est, Cæterum ex alijs euangelistis liquet inter illos hac de re disceptatum fuisse, neq; rem intra tacitam animi cogitationem constitisse. Atqui in eo quod mox sequitur,

At Iesus uidens cogitationes cordis.) significat se de cogitatione loqui. Est enim & hic eadem uox, ἀλογισμὸν. Est autem in hoc loco magna inter euangelistas diuersitas, quamamen haud magno negotio redigi potest in concordiam. Iam articulus Græcus, quem addit Lucas, ὅ, τίς αὐτῶν εἶναι μέγιστος, ita reddi potuit, De hoc quis nam esset futurus maior, siue maximus. ..

In eis.) ἐν αὐτοῖς, id est, inter eos.

Hic maior est.) Græce sic habet, ὁ γὰρ μικρότερος ἐν πᾶσι ὑμῶν ὑπαρχων, ὅτι ἕσται μέγας, id est, Qui enim minor fuerit inter uos omnes, hic magnus erit. Iam ante demonstratum est, magnum dici magnatem, & minorem infimatem.

In ciuitatem.) εἰς κώμην, id est, In castellum. Nam ita plerunq; uertit: tametsi quidam codices habent πόλιν, id est, Ciuitatem. Atq; ita legisse uidetur interpres. Nam aliquanto post, εἰς ἕτερον κώμην, uertit, in aliud castellum.

Facies eius erat euntis.) τὸ πρόσωπον αὐτοῦ ὡς προδρόμιον, id est, Facies eius erat uadens. Quanquam nihil refert ad sententiam, Et utinam frequentius id ausus esset, Euangelistæ sensum magis quàm uerba reddere. Sicut enim oculi loqui dicuntur,

Duas pro binis

Que circa sunt

ad ea distributa posita

ad uerbum pro interdicere

ad articulum

Facies dici qui innunt quod dictum uelis, ita facies ire dicitur, quæ præ se ferat iter aliquod de-
tur ire stinatum esse.

Vis dicimus.) *ὁ δὲ εἰπὼν*, id est, Vis dicamus.

Et confirmat illos.) *ὡς καὶ ἡλίας ἐποίησε*, id est, Quemadmodum & Helias fecit. Hoc additum reperio in Græcorum codicibus, quos quidem uiderim omnibus. Verum haud scio an uelut ab explicante locum aliquo sit huc ascriptum. Neque enim in ullo ueterum exemplariorum nostrorum comperi, etiamsi sic legit & Theophylactus.

Non uenit animas perdere, sed seruare.) In Græcis, quos uidere memini, codicibus additur hominum, sed reclamantibus uetustis exemplaribus pluribus, atq; etiam uulgatis, nec refert ad sensum. Quin totū hoc: Filius hominis non uenit animas perdere, sed saluare, non attigit Theophylactus, nec legens, nec interpretans, quod an casu acciderit incertum, uidetur incuria prætermisum, Alioqui uideri poterat huc adiectum ex Matthæi capite 18.

Quocunq; ieris.) *ἀπὸ ἑξῆς*, id est, Ab ieris.

Vbi caput suum reclinet.) Suum apud Latinos additum admonuimus aliās.

Renunciare ijs quæ domi sunt.) Ex Græcis non liquet an legendum sit, ijs quæ domi sunt, an ijs qui domi sunt. Nisi quod uetustissimus codex habebat ijs qui domi sunt, genere masculino, consentiente & Corfendoncensi exemplari, nimirum ut ad personam referatur, Quanquam idem Lucas eodem uerbo sic usus est huius euangelij ca. decimo quarto, ut ad rem pertineat. Nisi quis renūciauerit, & cætera. Quemadmodum & hominem iubemus ualere, & uoluptates ualere iubemus. Poterat igitur & hic accipi, renunciare negocijs domesticis. Quod interpret hic uertit renunciare, alibi uertit Valefacere: uelut in epistola ad Corinthios posteriore, capite secundo, *καὶ ἀπὸ τῶν οὐρανῶν*. Sed uale facies eis. Rursus in Actis apostolorū capite uicesimo: Et exhortatus eum, uale dixit. Nam illic interpret legisse uidetur *ἀπὸ τῶν οὐρανῶν*. licet nostri codices habent *ἀπὸ τῶν οὐρανῶν*. Rursum eiusdem operis cap. 18. Fratribus ualefaciens nauigauit in Syriam, *πρὸς ἀδελφοὺς ἀπὸ τῶν οὐρανῶν*. Est autem proprie *ἀπὸ τῶν οὐρανῶν*, mandatis ijs, quæ uelis, aliquem dimittere. An idem polleat renunciandi uerbum, mihi non admodum liquet. Aliquoties renunciare, comperio positum pro nunciare quod gestum est, aliquoties pro nuncio misso interdiceret, ut Renunciāuit illi hospitium, apud Ciceronem, & apud Suetonium in Caligula, renunciāuit amicitiam qui denūciat inimicitiam, & apud eundem in Galba, renunciāuit uitæ, qui decreuerat mori. Nos quo dilucidior esset sermo, uertimus ualedicere, pro renunciare.

Renunciare quid sit

Nemo mittens manum.) *ἀπὸ βαλῶν, καὶ βλέπων*. Alterum participium est præteriti temporis, alterum præsentis. Ea sic commode reddi poterāt, Nemo si postquam admoūt manum aratro, in tergum respexerit, accommodus est regno dei.

EX CAPITE DECIMO.

Discipuli septuaginta pro septuaginta duo

T alios septuaginta duos.) Quod Laurentius arguit interpretes Veteris testamenti, cum numero fuerint septuaginta duo, quippe à singulis tribubus delecti sex, tamen incertum errore, an studio septuaginta uocari, non aliter quam apud Romanos Centum uiri dicti sunt iudices à singulis tribubus, quæ triginta quinque erant, delecti terni, utiq; numero centum & quinque, uerum sit nec ne, non admodum arbitror ad hunc locum pertinere, Certe probabile est. Illud mirum quod è septuaginta discipulis fecerint septuaginta duos: uelut idem oportuerit factum in discipulis, quod factum est in Septuaginta interpretibus, cum apostolos duodecim elegerit, uerum non hos quidem è singulis tribubus singulos. Cæterum Græci codices consentiunt in Septuaginta. Atq; ita legisse uidetur & diuus Ambrosius, cum exponens hunc locum: Ecce ego mitto uos, sicut oues inter lupos, Ad septuaginta, inquit, discipulos dixit hoc. Pro nobis facit & typus Veteris testamenti, ubi duodecim fontes, & septuaginta palme in deserto repertæ præfigurant duodecim Apostolos & septuaginta discipulos. Quod diligenter annotauit Theophylactus, & Cyrillus, qui citatur in Catena, sentit

sentit, præter duodecim fontes & septuaginta palmas, commemorās etiam illos septuaginta iudices, quos Moses delegit iussu domini, & impleti sunt spiritu sancto. Ac ne quis causeetur solos Græcos ita legisse, diuus Hieronymus ad Fabiolam Mansionem sexta scribit hunc in modum, Nunquam prius occurrerunt fontes purissimi, nisi ubi magistrorum doctrina prorupit, nec dubium quin de duodecim Apostolis sermo sit, de quorum fontibus deriuata aquæ totius mundi siccitatem rigant. Iuxta has aquas Septuaginta creuerunt palmæ, quos & ipsos secundi ordinis intelligimus præceptores, Luca Euangelista testante duodecim fuisse Apostolos & Septuaginta discipulos minoris gradus, quos & binos dominus ante se præmittebat. Ex his perspicuum est Augustino fuisse mendosum codicem, quemadmodum & alijs locis fuisse demonstrabimus. Obijcitur nobis unus codex è bibliotheca pontificia, quasi nesciamus, post Græcos in concordiam Romanæ sedis receptos, & codices illorum ad Latinorum exemplaria fuisse emendatos. Quorum de numero multis argumentis colligo fuisse codicem illum maiusculis descriptum. Nam si nos mouet pontificiæ bibliothecæ autoritas, etiam is codex, quem Romanus pontifex misit Francisco Cardinali Toletano, erat eiusdem bibliothecæ. Ratio quam adducit Beda de duodecim tribubus Israel, & septuaginta duabus orbis reliqui gentibus, frigidata est. Nec multo solidior quam adducit Augustinus de teruiginti quatuor horis, qui numerus conficit septuaginta duos. Quin & Dorotheus martyr in compendio rerum Apostolicarum & propheticarum nominatim recensens discipulos, septuaginta duntaxat facit, nō septuaginta duos. Et his antiquior Irenæus quum aliās, tum lib. 3. cap. 13. L X X. legit non L X X I I. Postremo Eusebius Ecclesiasticae historiae lib. 1. ca. 12. Septuaginta tantum refert fuisse delectos. Et tamen paulo inferius in uulgatis codicibus repetuntur septuaginta duo. Reuersi sunt autem septuaginta duo cum gaudiorum appareat non casu, sed studio factum. Atq; in hoc mire consentiunt exemplaria Latinorum.

Dorotheus martyr

Rogate autem.) Rogate igitur legendum est, *ἀνέυτε εἰ*.

Vt mittat operarios.) *ὅπως ἐκβάλῃ*, id est, Vt extrudat, sive efficiat: ut intelligamus, aut inuitos emittendos, aut celeriter extrudendos, ut annotatum est in superioribus.

Inter lupos.) *ἐν μέσῳ λύκων*, id est, In medio lyporum. Et Valla mauult, Velut oues, quam sicut oues.

Sin autem.) *εἰ δὲ μὴ*, id est, Sin minus, hoc est, Si non fuerit illic filius pacis, Nec est,

Quæ apud illos sunt.) Sed *τὰ παρ' αὐτῶν*, hoc est, Quæ ab illis offeruntur, alioqui dixisset, *τὰ παρ' αὐτοῖς*.

Pœniteret.) *μετάνοισαν*. Cur nō potius pœnituisent, cum sit præteriti temporis: quandoquidem hoc uerbum personaliter usurpatum ex Pacuio, citat Nonius Marcellus. Alijs magis arridet periphraſis, Scelerum pœnitentiam egissent: quæ hoc sane loco, non pessime quadrat, quod mentio fiat de sacco & cinere. *Ἐπιπέσαν τὸν σάκκον, καὶ ἐσκύβησαν ἐν τῇ στάβῳ, ὡς ἡμεῖς ποιεῖμεν, ὅταν ἴδωμεν τὸν σάκκον, καὶ ἐσκύβηται ἐν τῇ στάβῳ, ὡς ἡμεῖς ποιεῖμεν.* Pœnitentiæ nec Græcis nec Latinis dicta à piæna.

Qui uos spernit, me spernit.) Hieronymus alicubi uertit, Qui uos reprobat, me reprobat. Est enim Græcum uerbum *ἀφείλε*, quod est reijcit & auerſatur, & ita legit Cyprianus in epistola ad Cornelium fratrem. *Ὁ ἀφείλες τὸν σάκκον, καὶ ἐσκύβηται ἐν τῇ στάβῳ, ὡς ἡμεῖς ποιεῖμεν.* Scio tamen etiam malis temperandum interdum ne dissidium excitetur, modo ne cogāt ad impietate.

Septuaginta duo Reuerſi ſunt autem ſeptuaginta duo.) Rurſum addidit duo, cum Græcis non ſine niſi ſeptuaginta.

Ecce dedi.) ἰδὲ δέδωκεν, id eſt, Ecce do.

Videbam ſatanā.) ἰδὲ δὲ δῶκεν, in quodam Latino codice repperi uidebant, nam Græca uox ambiguitatem habet. Quanquam de prima perſona interpretantur omnes. Theophylaëtus hic inducit nouum ſenſum, uidelicet hunc, Non mirū eſt dæmones uobis ſubiſci, quum ipſorum princeps iam deciderit ac deiectus ſit.

Exultauit in ſpiritu ſancto.) ἡνθὺς ἐν πνεύματι ἁγίῳ, id eſt, In eadem hora exultauit ſpiritu Ieſus. Nec additur ſancto, nec præpoſitio In, ſed reſfragantibus uetuftis Latinorum exemplaribus. In quibus ut apponitur epitheton ſancto, ita Ieſu nomen non apponitur. Certe articulus facit, ut de ſpiritu ſancto intelligamus.

Articuli uis

Paruulis.) ὑψίσις. Quod hoc ſanè loco magis uertendum erat, Stultis aut inſipientibus, ut opponatur ei, quod præceſſit Sapientibus, niſi ſermo duriuſculus uideretur. Quanquam & de hoc dictum eſt aliàs.

Ἐπιδικασίας

Etiā pater.) πατήρ. Quod ſuperius uertit, utiq; eſt aduerbium cōfirmantis. Quoniam ſic placuit ante te.) ὅτι ὅπως ἐγγύθεο δὴ δὴ κἀκεῖ μπεδὸν σου, id eſt, Quia ſic fuit bona uoluntas coram te. Sic enim uertit Hieronymus. Eadem uox qua uſi ſunt angeli nunciāntes pacem in terris in hominibus bonæ uoluntatis, qua ſignificatur gratuita beneuolentia fauorq; numinis erga mortales.

Omnia mihi tradita.) Ante hæc uerba Græci codices aliquot addunt, καὶ ἑσφαφές πρὸς μαθητὰς ἔειπε, id eſt, & cōuerſus ad diſcipulos dixit. Deinde ſequitur, Omnia mihi tradita ſunt. Et error hinc ortus, quod mox ſequitur eadem oratio.

Et conuerſus ad diſcipulos ſuos.) Verum hic addit Græcus codex καὶ ἑδίδαν, id eſt, Seorſim: atq; ita ſeparatur à ſuperiore, licet reclamēt Latinorum exemplaria.

Suſcipiens autem Ieſus.) ἑπολαβὼν δὲ ὁ ἰησοῦς, id eſt, Suſcipiens autem Ieſus. Atq; ita legitur in antiquiſſimis Latinorum exemplaribus. Poſitum eſt autem ſuſcipiens, pro excipiens & ſuccedens in uicem reſpondendi. Ad eundem modum Vergiliuſ: Excipit Aſcaniuſ. & Xenophon. καὶ ὁ κύριος ἑπολαβὼν ἔειπε, id eſt, Et Cyrus ſuſcipiens dixit. Ne id quidem commiſſum eſt interpretis uitio, ſed ſcioli cuiuſpiam, cui uſum eſt ſuſcipiens hoc loco nihil ſignificare, & uertit in ſuſcipiens, quaſi Ieſus reſponſurus homini ſuſpexerit in cœlum. Nos uertimus reſpondens, ne rurſus ad eundem lapidē lector impingeret.

Semiuiuo.) ἠφύρτων ἡμιβίων, id eſt, Relicto ſemimortuo. Hieronymus in epithaphio Paulæ uertit ſeminece. Quoniam id quidem ad ſententiam nihil habet momēti.

Stabulum pro diuerſorio

In ſtabulum.) εἰς πῶνδρχειον, id eſt, In diuerſorium. Nam Græca uox hinc dicta eſt, quod accipiat quolibet, quod Latini uocant diuerſorium meritorium. Nec interpres ſenſit de ſtabulo iumentorum, ſed de loco in quo ſtatut: Vnde & ſtabulari dicuntur, qui locum habent alicubi.

Et altera die.) καὶ τὴν αὔριον, id eſt, Poſtero die.

Stabulario.) πῶνδρχειός, id eſt, Hoſpiti, ſed meritorio.

In quodam caſtellum.) εἰς κάστωλον, id eſt, Oppidulum, ſive uicium quoddam, quod quis imaginetur arcem potentem, ſimilem iſis quæ uocatur caſtella uulgo uocantur.

Satagebat

Satagebat.) ἠδὲ ἠδὲ ἠδὲ, id eſt, Diſturbabatur ſive diſtendebatur. Quamquam interpres elegantius uertit, quam ut rudis lector animaduertat, Siquidem ſatagere proprie eſt, anxie torqueri difficultate rei conſiciendæ. At Græca uox aptius quadrat cum eo quod ſequitur. Quod uero eſt neceſſarium. Pugnāt enim diſtrahi & intantum eſſe in uita.

Circa frequens miſiſignificatio.) ἐπεὶ ἐπιπλάττει, id eſt, Circa multam miſiſignificationem.

Erga plurima pro erga plurima

Erga plurima.) ἐπὶ πολλοῖς, id eſt, Onta multa, ſive plurima. ſuffragantibus & antiſignificatio. Et haud ſcio an interpres ſcripſerit plurima pro omnibus. Quod ita quiſpiam uertit in plurima, ut in preculis ſolemnibus, legimus plurimorum martyrum, pro plurimum.

Porro

Porro unum eſt neceſſarium.) ἓν ὅς δε χρεία, id eſt, uno opus eſt, ut opponatur Multa, quæ uox præceſſit. Quod ad hiſtoricum ſenſum attinet, dominus uidetur in Martha reprehendere, non quod appareret conuiuium, ſed quod nimis uarium & accuratum. Id enim ante dixit Lucas πολλὴ ἄστρονία, quaſi dicas uariam adminiſtrationē, quum ſimplex apparatus ſufficiat naturæ. Hoc eſt quod Ieſus negat opus eſſe multis, dicit unum eſſe neceſſarium. Attingit hunc ſenſum & Theophylaëtus.

Optimam partem.) τὴν ἀγαθὴν μετέλα, id eſt, Bonam partem: niſi quod articulus additus declarat pluſculum, nempe partem illam certam, quæ uere bona ſit. Auguſtini ſermone in Lucam 26. non optimam legit, ſed meliorem. Meliorem inquiring, partē elegit, nō tu malam, ſed illa meliōrē. Neq; ſecus legiſſe uidetur Ambroſiuſ, in commentariolis hæc ſubiſciens. Nec Martha tamen in bono miniſterio reprehenditur, ſed Maria quod meliorem partem ſibi elegerit, antefertur. Sunt quibus placeat iuxta proprietatem Hebraei ſermonis poſitum poſitum uice comparatiui aut ſuperlatiui, quod ea lingua careat huiuſmodi uocibus. Quod quidem commentum ut mihi non uſquequaq; diſplicet, ita non uideo cur hic magis ualere debeat, quam alijs locis ter centum.

EX CAPITE VNDECIMO.

DA nobis hodie.) Hic uariant Græci codices. In nonnullis ſcriptum erat, δὸς ἡμῖν τὸ κατ' ἡμέραν, id eſt, Da nobis cotidie. Atq; ita ſcriptum erat in codice aureo, atq; item Conſtantienſi. Offendit lectorem uox eadem repetita, quotidianum quotidie. Atqui non eſt Græce quotidianum, ſed ἀδιδαιον, quod magis ſonat craſtinum. Non enim petunt com meatum in multos annos, ſed tantum in proximum diem. Et qui ueſperi orat pro uictu poſtridiſano, quid aliud petit quam uictum quotidianum? Hoc admoneo ne quis arbitretur multum eſſe diſcriminis in ſenſu. Quanquam de hoc aliàs dictum aliquanto copioſius.

Dimitte nobis peccata.) τὰς ἁμαρτίας ἡμῶν. Sunt qui putent eſſe diſcrimen inter debita, id eſt ἀφ' ἑμαυτά, & peccata, quod debiti nomen complectatur non modo culpam, uerum etiam obligationem & ſatiſfactionem. At Lucas non exiſtimauit quicquam intereſſe. Nec Auguſtinus de uerbis domini. Debitum autem, inquit, quid eſt niſi peccatum?

Sed libera nos à malo.) Hoc in quibuſdam Latinis exemplaribus apud Lucā non additur, ſicut & alia nonnulla, quæ uidentur ex alijs Euangeliftis adiecta, ne uiderentur diſſentire. Id quod cōiſcio factum & alijs item compluribus locis. Siquidem apud Lucam hæc oratio multo pauciora complectitur quam apud cæteros, ad hunc modum, Pater ſanctificetur nomen tuum, adueniat regnum tuum. Panem noſtrum cotidianum da nobis hodie. Et dimitte nobis peccata noſtra, ſiquidem & ipſi dimittimus omni debenti nobis. Et ne nos inducas in tentationem. Sic enim habebatur ſcriptum in uetuiſſimis codicibus, quos id temporis nobis exhibebant Amorbachiſ, Paulino & Corſendoncenſi, deniq; & Conſtantienſi. Cæteri nec admodum hinc diſcrepant, nec omnino conſentiunt, ne inter ſe quidem. In Græcis codicibus præcatio dominica ferebatur abſoluta, excepta coronide, quam additam aliàs indica uimus. Vel hinc palam eſt, quam Euangeliftæ nō fuerint ſuperſtitioſi de uerbis. Præſcripſerat hanc præcandi formam, non epicoſopus quiſpiam, nō pontifex Romanus, ſed ipſe Chriſtuſ, & tamen in tantula præcatiuncula, quantam partem omiſit Lucas. Et certe conſentaneum uero eſt, eum ſic oraffe, ut nobis orandi formam tradit autore Chriſto. Et ubi ſunt interim qui miſere trepidant, quoties ex humanis præculis uocula fuerit omiſſa? At iſdem fortes ſunt & intrepidī, quoties uirulenta lingua fratris lacerant famam. Nec hoc dixerim, quo minus attentī ſimus in præcibus, ſed ne præpoſtere ſimus ſuperſtitioſi.

Commoda.) χῆλον, id eſt, mutua, ſive mutuum da. Quanquam Græca uox anceps eſt ad rem quæ uſu abſumitur, & ad eam quæ non abſumitur. Etenim qui petit panem dicit χῆλον μοι ἀφ' οὐ, & qui petit caniſtrum, dicit χῆλον μοι μεδιτταν. Latinis uero diuerſa ſunt uerba, ſed apud eodem pecunia peculiare uerbum habet δανείζειν. Apud

Commodare Apud Latinos commodatur, cuius usus modo praestatur, ut equus, uestis, patella. Mutuum dare Mutuum datur, quod usu absumitur, quem iurisperiti uocant abusum, ut oleum, triticum, aut quod non idem redditur.

Si perseverauerit pulsans.) Haec in plerisque Graecorum codicibus non repperi, consentiente uetustissimo codice Latino, quem exhibuit bibliotheca ecclesiae Paulinae apud Londinum, sed dissentiente Corsendoncensi.

Propter improbitatem.) *διὰ γὰρ τὴν ἀναιδέαν*, id est, propter impudentiam, Eleganter quidem uertit interpres, si modo recte intelligatur. Nam ut probus dicitur bonus, ita improbus malus: sed tamen qui urget nec cessat, interdum improbus uocatur, nonnunquam & in bonam partem, ut Virgilius, Labor omnia uincit Improbus.

Quis ex uobis patrem.) Graeca nonnihil discrepant, *τίνα δὲ ὑμῶν ἔν πατέρα αὐτῆς* id est, Quem autem ex uobis patrem poscet filius panem. Ea nos reddidimus in hunc modum, Quis autem ex uobis pater, a quo si filius petierit panem, num lapidem dabit illi? Quamquam & hic sermo duriusculus est, opinor ex idiomate linguae Hebraeae. Videtur autem allusum ad iocum uulgarem, quo panem expectanti lapidem porrigunt, iuxta Plautinum illud, Altera manu fert lapidem, panem ostentat altera. Item scorpium porrigunt uacuo oui putamini inclusum, Sic & ipsae dipsades fallunt, struthiocamelorum inanibus putaminibus occultantes sese.

Sermo perturbatior

Bona data.) *ἀγαθὰ δόματα*, id est, Bonas dationes, si sic liceat loqui.

Diuersa lectio

Dabit spiritum bonum.) Graeci codices qui tum aderant, habebant *πνεῦμα ἁγίου*, id est, Spiritum sanctum, sed magno consensu reclamantibus exemplaribus Latinis, etiam uetustis, quibus ego sane magis assentior. Ex Ambrosio, quonia carptim ista tractat, nihil potest dici.

Valla taxatus

Et illud erat mutum.) Hallucinatur & hoc loco Valla, in mutum & mutus, *κωφόν* & *κωφός*, putans utrobique surdum uertendum fuisse non mutum, aut non intelligens, aut certe non animaduertens utrunque Graecis sonare *κωφόν*, quemadmodum & *μοχ*, Omne regnum in seipsum diuisum, mauult In seipso siue super se ipsum, cum sit Aduersus seipsum: quod Graecis haec prepositio sit anceps, ut fere sunt omnes.

Desolabitur.) *σήμερον*, id est, Desolatur. Et paulo post, *πίπτει*, id est, Cadit non cadet, suffragantibus & antiquissimis exemplaribus Latinis.

In pace sunt omnia quae possidet.) *τὰ ἡσυχοντα*, id est, Ea quae possidet, consentiente codice aureo.

Vniuersa arma.) *τὸ πᾶν ὅπλιον*, Qua uoce Graeci declarant, quicquid ad iustum apparatus armati uiri pertinet.

Auferet.) *ἀρῆ*, id est, Tollit, & Distribuit, non distribuet, *ἐξεδίδωκεν*, ut praesentis sint temporis, non futuri. Nec enim uaticinatur, quid futurum, sed quod fieri solet proponit, similitudinem conferens.

Inuenit eam scopis mundatam.) *ἐν ἐσκή*, id est, Inuenit praesentis temporis, prima syllaba acuta.

Scopis mundatam.) Graeci codices addunt, *καὶ κεκοσμημένην*, id est, Et ornata, quod haud scio an ex alijs Euangelistis sit huc ascriptum. Caeterum illud scopis mundatam, Graecis unica dictio est *σκαρῶδηλον*, id est, Versam a uerbo uerro, non uerto.

Quinimo.) *μὲν δὲ*, Ea coniunctio neque negat quod dictum, neque reijcit, sed infert quod est certius. Augustinus libro De sancta uirginitate cap. tertio, pro quinimo, legit imo, ut sit corrigentis. Vides autem ut hic quoque Christus sui similis, haud multum tribuit cognationis affectui.

Christus parum tribuit affectui cognationis

Turbis autem concurrentibus.) *ἐπαθροισμένων*, id est, Coaceruantibus, conglobantibus, siue condensantibus se, aut cum turbae densius affluerent. Graecis enim *συναθροισμός* dicitur cum omnia confertim in unum conferuntur locum.

Plusquam Solomon hic.) *ἔδε*, Hic, aduerbium est, hoc loco, non pronomen. Similiter & paulo inferius, Plusquam Iona hic, ut Christus intelligatur maior templo, Solomone, & Iona.

Lucerna corporis tui.) Tui non additur a Graecis, & sensus magis quadrat eo amoto

amato. fit enim catholica sententia, ut & superius indicauimus.

Nelumen quod in te est.) *μὴ τὸ φῶς*, Potest accipi, & Num lumen quod in te est? &c. quod aduerbium *μὴ* ad utrunque sensum sit accommodum, interrogantis & prohibentis.

Et sicut lucerna.) *ὡς ὅταν αὐτὸ ἰλύχνηται τῆ ἀσραπὴ φωτίζοι*, Ut cum lucerna fulgore illuminat te. Ut sit sensus, non aliter tuum corpus erit lucidum oculo puro, quam domus tua lucida est tibi, accensa lucerna. Nec est illuminabit, sed illuminat. Alioqui sermo uideri possit subabsurdus, si totum lucidum fuerit, totum lucidum erit. Proinde nos de nostro adiecimus, Sic, quo magis sentiretur collatio.

Baptizatus esset.) *ἐβαπτίσθη*, Cur non potius lotus esset, cum de simplici manuum lotionis loquatur? Baptizatus pro lotus

Catini.) *τὸ πῖνακον*, Quod non solum catinum, sed etiam quadram aut tabellam significat.

Intus est uestrum.) Vestrī mauult Laurentius, ut sit genitiuus pronominis primitiui. Ut non ad supellectilem, sed ad ipsos phariseos referatur. Quod apud Matthaeum 23, ambigue dictum fuit, Lucas explanat addito pronomine *ὑμῶν*. Quidam enim illic interpretantur immundum esse quod in catinis & poculis continebatur, eo quod fraude ac uii partum esset. Lucas autem uidetur totum hominem ligneis ac fictilibus uasculis comparare, quae quum sint extra hominem, tamen in his mundandis nonnullam religionem sitam arbitrabantur. Similiter in lotionibus corporum, quae pars hominis est externa, uidelicet animi domicilium, quum ipsam mentem sincerent uitiorum sordibus inquinatissimam esse. Commemorat autem duo uicia, quae penitus laet in animo, auariciam ac maliciam, quam Theophylactus interpretatur inuidiam, neque enim Graecis est *κακία*, aut *ἀνομία*, quam fere uertit iniquitatem, sed *πονηρία*, quae peruersam mentem significat: eoque dominus ostendit remedium maxime aduersans auariciae & inuidiae, eleemosynam. Qui largitur sua, multum abest ab alienorum rapina: & qui miseretur indolens malis alienis, multum abest ab inuidia, quae gaudet aliorum incommodis, ac maceratur comodis. Et tamen sensus ille quem primo recensui loco, non repugnat huic comparationi, potest enim sic accipi. Vos pharisei praepostero iudicio plaris facitis externa, quam interna: in discis & poculis quod externum est mundatis, nec datis operam ut cibus potusque uester sit mundus. Apud deum enim immundum est, quicquid fraude partum est. Itidem crebris lotionibus curatis corporum mundiciem, quum mentem habeatis illotam. Huic interpretationi consentanea scribunt Ambrosius ac Theophylactus.

Quod superest.) *τὰ ὑπόλοιπα*. Diuersa uox est ab ea quae frequentior est ac tritior, *ὃ* Quod superest *λοιπόν*. Caeterum quod noster interpres uertit, Quod superest, longe secus interpretatur Theophylactus. Eius uerba subscribam, *τὰ ὑπόλοιπα ἓν, τὸ εἶναι τὰ ὑπόλοιπα ἓν, καλῶς δὲ εἶπεν ὑπόλοιπα, καὶ οὐκ εἶπεν ὄντα, διότι τὰ ὑπόλοιπα ὑπόλοιπα τῆ κερδία τῶν εὐλοχρημάτων, καὶ ἐγκάδλωται αὐτῆ. διὸ καὶ ὁ διαβίβει φησι, μὴ πρὸς τὴν αὐτὴν κερδία τῶν εὐλοχρημάτων, id est, Quae insunt igitur, hoc est, quae suppetunt uobis. Recte autem dixit quae insunt, & non dixit quae sunt, propterea quod pecuniae insint cordi auari, atque insideant ei. Quapropter & David monet, non apponendum esse cor diuitijs. Theophylactus accipere uidetur, ut *τὰ ὑπόλοιπα*, & *ἐλεημοσύνη* appositue iungantur, Date res uestras eleemosynam. Potest autem & sic accipi ut subaudiatur *ἢ*, iuxta ea quae suppetunt uobis, date eleemosynam. Interpres intellexisse uidetur, iuxta ea quae sunt in uobis. At quod praeterijt non est in nobis, atque ob id uertit, Quod superest, quanquam *ὑπόλοιπα* sonat licet, & *ὑπόλοιπα* dici possunt, quae sunt in nostra potestate, quidam interpretantur quod superest, id est, quod redundat, sed male. Expendat lector eruditus, num *τὰ ὑπόλοιπα* positum sit absolute, pro *ὃ ὑπόλοιπον*, ut intelligas quae facta sunt non posse fieri infecta, illud restare quod est in potestate nostra, ut rapinas pensemus eleemosynis. Et hunc sensum attingit Beda. Illud adnotandum, cum modo fecerit mentionem rapinae, in remedio non fieri mentionem restitutionis: tantum pollicetur eleemosyna data, omnia fore munda. Sed qui iubetur dare ijs quibus nihil debet, multo magis iubetur reddere, si quid cui debet. Praeterea rapinam dominus appellat auariciam: ut quod*

quod pharisaei colligebant ex decimationibus licet iure, tamen quoniam cupiditati suae seruebant sub obtentu legis obseruanda, rapina fuerit. Postremo rapina est, quod diues licet recte partum possidet, si non impartiat egenti proximo. In his non exigitur restitutio, sed sufficit animi uicium eleemosyna redimere.

Date eleemo-
synam, quomo-
do accipien-
dum

Date eleemosynam.) *δότε ἐλεημοσύνην.* Anceps est, utrum sit date an datis, indicandi modo an imperandi. Iuxta posteriorem lectionem sensus erit, Existimatis uos data eleemosyna liberari ab omni rapina, si paululum ex ea contuleritis in pauperes? Siquidem obijcit alibi pharisaeis, quod eleemosynam suam facerent coram hominibus, iuxta priorem lectionem sensus manifestus est. Sed tamen haec adhortatio duri uscule cohaeret cum ijs quae praecedunt ac sequuntur, quae magis exprobrationem habent quam admonitionem. Alioqui qui conuenit, ut quos modo fecerit tam scelerosos, subito data eleemosyna uelit undiquaque mundos uideri.

Qui decimatis.) Graecis est *δτι* quia, quemadmodum & in caeteris. consentit exemplar aureum.

Mentam.) *ἡδύοσμον.* Vox dicta ab odoris gratia. Nominat autem duas herbas uiles nec admodum necessarias ad usum humanae uitae. Et omne holus, dixit pro quod uis holus, hoc est quantumlibet contemptum, insignem illorum notans auariciam:

Decimare pro
decimas dare

Etiamsi diuus Ambrosius decimatis accipere uidetur, pro decimas datis. Sic enim scribit, Breuiter autem uicia eorum multa perstringit, qui uiliorum fructuum decimis conferendis omne studium intendunt suum. Neque secus interpretantur Theophylactus & Cyrillus. Cumque hac sententia magis congruit quod sequitur: Et praeteritis iudicium & charitatem dei. Iudicium hominum est, cum quis ex huiusmodi obseruationibus iudicatur pius, si quis crebro ieiunet, si quis multum preclarum dicat, si quis sordide uestiatur. Iudicium dei est, cum ex animi affectu pietas hominis aestimatur. Charitas hominum est, cum leuiculo beneficio iuratur quispiam, quod aliquoties praestabat collatum non esse. Charitas dei est, cum in his succurritur homini, quae ad illius aeternam salutem pertinent, cum hic affectus praestatur & inimicis.

~~ὅτι οὐ δύναται ἡ ψυχή ἑλθεῖν ἐν τοῦτον καὶ ἔξω ἐλθεῖν ἐκ τούτου, ὅτι οὐ δύναται ἡ ψυχή ἑλθεῖν ἐκ τούτου καὶ ἔξω ἐλθεῖν ἐκ τούτου, ὅτι οὐ δύναται ἡ ψυχή ἑλθεῖν ἐκ τούτου καὶ ἔξω ἐλθεῖν ἐκ τούτου.~~

Quae portare non possunt.) *δυσβολὰ ἔσονται*, id est, Difficilia portatu.

Non tangitis farcinas.) *πὸς φορτίαις.* Idem uerbum quod modo uertit onera. Et significantius erat Attingitis, quam tangitis, & appositius ad Graecam uocem.

~~ὅτι οὐ δύναται ἡ ψυχή ἑλθεῖν ἐκ τούτου καὶ ἔξω ἐλθεῖν ἐκ τούτου, ὅτι οὐ δύναται ἡ ψυχή ἑλθεῖν ἐκ τούτου καὶ ἔξω ἐλθεῖν ἐκ τούτου.~~

Quod consentitis.) *συνδεδέκατε*, id est, Comprobatis.

A generatione.) *γενεᾶ,* quo saepe utitur sacrae literae, Graecis sonat aetatem. Neque enim est hic eadem uox, qua Matthaeus utitur in generatione Christi.

Inter altare & aedem.) *καὶ τὸ οἶκος*, id est, Domum, sed partem templi intelligit.

Ita dico uobis.) Ita non est hic *ὅτι*, sed *ναί*, quod aliquoties transfert etiam, aliquoties utique, aduerbium uehementer affirmatis. Verti poterat profecto, siue certe.

Tulistis clauem.) *ἔρατε.* A tollo, hoc est, Recepistis in uos. Tollimus enim gladium ad iter, & tollimus, quod ab alijs auferimus.

Infirmare.) *συνέχελε*, id est, Cohibere. Verum emendatiores codices habebant *ἔχελε*, id est, Immittere siue urgere, atque ita consentaneum est interpretem legisse.

ἄρσομιζεν

Et os eius opprimere.) *ἄρσομιζεν.* Interpres legisse uidetur *ἄρσομιζεν*, quod significat obturare os, nec sinere loqui. At Graeci codices habent, *ἄρσομιζεν*, quod magis significat pendere ab ore, & obseruare quid dicatur. At id longe rectius quadrat cum his quae praecesserunt & sequuntur. Insistebant ei, & insidiabantur, & quarentes capere aliquid ex ore eius. Neque enim haec competunt in eum qui occludat os loquentis. Denique ad hunc modum interpretantur Graeci interpretes. Quod si quis mihi parum habet fidei, ipsius Theophylacti uerba subscribam, quod ad hunc attinet locum. *καὶ δὲ ἄρσομιζεν αὐτὸν ἔρατε, τὸ δὲ ἐστὶ τῶν κινδύων ὁρωτῶν αὐτὸν καὶ ἄρσειν. γίνετο γὰρ τὸ ἄρσομιζεν, ὅταν πλείονος ὁρωτῶσι ἕνα, πότε ἄλλω καὶ ἄλλω ἕποδιαιεωμ. τότε γὰρ μὴ ἄρσομιζεν.*

*δυναμὸν ἀρκεῖν δαίμονα ἐμφανῶς διδάσει τὸ ἀνοήτως ἀπαγορευθῆναι. ὅσοι πίνω ἐσοφίζονται οἱ κητάρατοι ἐκεῖνοι ἢ χριστοῦ, πολλοὶ γὰρ ὄρωτῶσι τὸν ἕνα, ἐδδῶκα ἄρσοματίζεν αὐτὸν, καὶ εἰς ἀρσειαν ἄγειν, ὡς μὴ δυναμὸν ἀρκεῖν δαίμονα. ὅσοι εἰκότως ἐγρήγορ. πῶς γὰρ ὁ εἰς δύναται πολλοὺς ἀρκεῖν δαίμονα, ἄλλα ἢ ἄλλα ὁρωτῶσι; Διὰ ταῦτα δὲ τὸ ἄρσομιζεν, ὅπως νοηθῆναι, αὐτὸ τὸ παγιδεύειν αὐτὸν, καὶ ἀπὸ τῶν σώματων ἕρατε. ὅταν γὰρ πὺς ἕραπιδῆ ἀπὸ αὐτοῦ λέγει, ἀρσομιζέτω δαίμονι. τὸ δὲ ἐστὶ ἀπὸ τῶν σώματων ἕλασθαι καὶ κητακεῖν δαίμονα. Διότι δὲ ὅσοι καὶ τὰ εφεξῆς. Ζητοῦντες γὰρ, φησι, διηρδύσαι πὶ ἐκ τῶν σώματων αὐτοῦ. ὅσοι γὰρ πῶς ὀλίγου εἰπον ἄρσοματίζεν, ὅσοι νῦν λέγει διηρδύσαι πὶ ἐκ τῶν σώματων αὐτοῦ. Quae nec transferre grauior in gratiam eorum, qui Graeca nesciunt. Verum ἄρσομιζεν etiam illum coeperunt, hoc est, frequenter interrogare eum, & perplexum reddere. Fit enim τὸ ἄρσομιζεν, cum plures interrogant unum de alijs atque alijs argumentis: tum enim qui non potest respondere, speciem praebet stulti, quod hareat. Hoc sane tunc moliebantur etiam seculisti illi aduersus Christum. Nam cum multi interrogarent unum, uidebantur ἀρσομιζεν illum, & ad haesitantiam deducere, ut qui non posset respondere, id quod probabiler accidisset. Quo pacto enim unus posset multis respondere, alia atque alia interrogantibus? Quanquam potest ἀρσομιζεν & sic accipi, pro eo, quod est illaqueare eum, & ab ore capere. Cum enim quis capitur ex his quae dicit, ἀρσομιζέτω uideatur, hoc est, ab ore trahi ac condemnari. Declarant autem hoc & ea quae sequuntur: Quarentes enim, inquit, uenari quippiam ex ore illius. Quod enim paulo ante dixerat ἀρσομιζεν, hoc nunc dicit uenari quippiam ex ore eius. Haecenus Theophylactus. Caeterum ne Laurentius quidem satis attentus fuit hoc loco, qui ἀρσομιζεν, Laurentius non siue ἀρσοματίζεν, nam utrumque reperio, putat unico uerbo reddi potuisse, interpellare, siue obstrepere, siue obloqui. Et tamen is *ἄρσοματίζεν* legit, non ἀρσομιζεν, ἀρσοματίζεν ore reddere Equidem non memini legere uerbū hoc apud alios autores praeter quam apud paucos, nempe Athenaeum lib. Diapnosophistarum octauo, pro eo quod est memoriter recitare, nullo codicis auxilio, quod uulgo dicunt oretenus dicere. Eius uerba subscribam, καὶ ὁ πᾶσα παρὰ ἐφῆ ποσὶ κελύ ἐν λεγομένην ἰσορίαν, καὶ αὐτὸ τὸ πᾶσόν τῶ ἀρσοματίζεν ὁ δὲ δὴ λέγει, τὸ πᾶσόν τῶ πολλῶ ἔνετυ χηρῆσαι τὸ ταῦτα πρὶ ἕχοντι βιβλίω, id est, Et Plutarchus aiebat esse fabulam, quae Rhodiaca diceretur, sed quam in praesentia non posset memoriter referre: quod ante plurimum temporis incidisset in eum librum, quo illa continerentur. Astipulatur & Hefychius, ἀρσομιζεν, inquit, ἀπὸ μνήμης ἐξισῶν λέγειν, id est, Memoriter uelle dicere. Quanquam idem mox interpretatur ἀρσομιζεν φλοισῶν, id est, Obturans siue occludens os. Quod quidem posterius propius accedit ad sensum Euangelistae. Verum haud scio an *ἄρσομιζεν* legendum sit pro ἀρσοματίζεν. Quo uerbo usus est Athenaeus eodem in libro paulo inferius. *ἄρσομιζεν τῶν κητῶν γὰρ ἄρσομιζεν παρῶ μιν, ὁ δὲ κινδύων μὴ ἀμαθίαν κατέγνωσ, σαυτὸν δὲ ἐποφείδεις λεγὸν οὐδὲν λεβηδέειν,* id est, Etenim dum omnibus studeas occludere os, non alios inscientiae condemnas, sed teipsum ostendis inaniores Leberide. Consimilem in modum usus est Paulus in epistola ad Titum cap. 1. *ὅς δ' ἂν ἄρσομιζεν*, ubi Hieronymus uertit, silentium indici. Theophylacti interpres, redargui. Cuius uerbi meminit Iulius Pollux lib. 2. exponens *ἄρσομιζεν*, τὸ ἀπὸ χειρὸς τοῦ λέγοντος, id est, Cohibere loquentem. Idem indicat ἀρσοματίζεν, & apud Platonem inueniri, qui scripserit alicubi, *ὅσοι πᾶσας ἀρσοματίζεν*, quoties exigentibus praceptoribus pueri reddunt memoriter quae praecpta sunt. Quin & ipsum quod redditur, ἀρσοματίζεν dici, ut uel ad rem, uel ad personam referatur. Nos certe coperimus apud Aristotelem in Elenchis consimili sensu, Quod ipsum non male congruit huic loco. Etenim praecpta res solent quum examinant discipulos, frequenter interpellare rogationibus, tentantes an intelligant quae pronunciant, ut si quid errarint, corrigant. Sic isti quemadmodum interpretatur Cyrillus, multis quaestiuiculis interpellabant dominum, ut si non responderet, uideretur indoctus: Sin male responderet, coargueretur: aut si bene quoque responderet, tamen ex multis praebetur anfa reprehendendi. Quae nobis apud idoneos autores super hoc uerbo comperta sunt, in medium attuli, prudenti lectori iudicium relinquens ac delectum.*

EX CAPITE DVODECIMO

Vltis turbis.) *ἡ μυριάδων ὄχλος* id est, Myriadibus turbæ. Myrias autem Græce significat decem milia. Quanquã ea uoce abuntur pro innumerabili multitudine. Vnde uerti poterat, Innumera turbæ multitudi- do. Nec est,

Concurrentibus.) *ἰδίῳ ἀχθεῖσιν*, id est, Simul aggregatis. Vetus- ti codices habebant, circumstantibus.

Ad discipulos. Hic Græci addunt *πρῶτον*, id est, Prius siue Primum. Quanquam aduerbium ita positum est, ut possit utrobis referri, primum dixit ad discipulos, siue primum attendite. Deinde est,

Attendite.) *πρῶτον ἑαυτοῖς*.

Reuelatur.) Reuelabit est Græce, & sciatur, nō sciat. *ἀποκαλυφθήσεως, γνωθήσεως*.

Cubicula In cubiculis.) *ἐν τοῖς ταμίαις*, id est, In penetralibus, siue intimis ædium.

Ita dico uobis.) Rursum est *ναί*, de quo modò admonui. Affirmantis aduerbiũ.

Dupondio.) Exposuit interpres quod uertit. Nã Græce est, *ἀσασείων δύο*, id est, Asibus duobus. Quanquam Græca uox diminutiua est, sicut & passerculi.

In obliuione.) *ἐπιλελυμένων*. Quali passure dicas oblitum.

Confessus fuerit me.) Græce est, *ἐν ἐμοί*, id est, In me. Sic non est, Confitebitur eum, sed in eo. id tamen ad sensum nihil refert, tantum est idiomatis Hebraici.

Respondere Qualiter aut quid respondeatis.) *τί ἀπολογησῆθε*, id est, Quid responsuri sitis, sed proprie accusant. Hoc est, quibus modis uerba facturi sitis, et qua ratione institutu- ri defensionẽ, quid ue adducturi pro defensione causæ, quemadmodum uulgus reo- rum facit, qui solent utroq; modo periclitari, si uel formam agendi nesciant, uel pa- rum instructi sint ad refellendum quod obijcitur.

Ab omni auaricia.) Omni non additur in Græcis codicibus. Nec est simpliciter Auaricia, quæ magis dicitur *εὐλαργεία*, sed est *πλεονεξία*, nomen à plus habendo dictum, quo sæpenumero usus est diuus Paulus. Vbi quis fraudatis alijs plus usurpat sibi quàm par est.

Epulari Epulare.) *ἐσθλάειν*, id est, Lætate. Neq; enim opus erat repetere epulare, cū ante dictum sit, comedite, bibite. Cæterum uerbum *ἐσθλάνομαι* inde dictum, quod animo bene sit, omnes uitæ uoluptates complectitur, quibus animus oblectat se. Proinde in psalmis: Et uinũ lætificat cor hominis, Græcis est, *ἐσθλάειν*. At hic perpetuo uer- tit epulari. Nam & aliquanto post, uidelicet cap. 15. Adducite uitulum saginatum & occidite & manducemus, & epulemur, *ἐσθλάειν*. Ac rursum,

Et ceperunt epulari.) *ἐσθλάειν*. Id secutus opinor, quod epulari non sit sim- pliciter agere conuiuium, sed genialiter & opipare comessari.

Repetent pro- Repetent.) *ἀπαιτῶσι*, id est, Repetunt, siue reposcunt. Sic & Hieronymus subin- de citat, ut sit presentis temporis: & aptior est hypallage ad mox imminens pericu- lum significandum. Cyprianus in precationem dominicã adducit his uerbis. Stulte, hac nocte expostulatur anima tua. Et repetunt habebat exemplar Constantiense.

Cuius erunt?) *τίνι ἔσται*, id est, Cui erunt: hoc est, cui cedent, & quem dominũ for- tientur. Est & apud Paulum hic color, Si fuerit alteri uiro, id est, cum altero uiro.

Sic est qui sibi.) Est non additur in Græcis exemplaribus, ut liberum sit subaudi- re, quod commodissimum sit.

Quibus non est cellarium.) Pro cellario Græcis idem uerbum est, quod iam ali- quoties uertit, cubiculum, *ταμίαις*. Qui proprie locus est in ædibus, in quo esculen- ta poculentaq; reponuntur, à *ταμιεύειν*, quod est dispensare uictum, & *ταμίαις* pro- mus condus. Porro quod Laurentius cauillatur, cellã accipi pro uinaria duntaxat, & coruos esse hydropotas, bis errauit. Nam primum, cella à celando dicta, nō uini tantum reconditorium est. Deinde, si corui non bibunt uinum, hoc magis facit ad sensum Euangelicum, ut quouis potu contenti, quem passim obuium præbet omni- bus natura, non egeant cellis uinarijs.

Pluris estis illis.) *ἡ ἀφ' ἑστέ* *ἢ τὰς ἀφ' ἑστέ*, id est, Præcellitis uolucris. Nam *ἀφ' ἑστέ* *ἢ τὰς ἀφ' ἑστέ* tamen significat differre, usurpatur tamen sæpenumero pro præstare & ante- cellere

cellere. In quem sensum usus est & Paulus ad Philippen. cap. primo. Item ad Roma- nos cap. secundo.

Cogitando.) *μελεμνῶν*, id est, Sollicitudine. Quanquam Græce participium est, quasi dicas curans, siue sollicite cogitans.

Si autem fœnum.) *τὸν χόρτον*. Cur non potius gramen aut herba, quemadmodũ *fœnum* & alijs transtulit: Nisi forte nihil interest inter fœnũ & gramen. Ad hoc enim ad- hiberetur similitudo, ut intelligamus deũ non neglecturũ nos, cum curet & gramen, quod eodẽ die uiret, & defectũ eodem die exarescit, maxime in æstuosis regionib.

Quanto magis uos pusillæ fidei?) Vos accusandi casu profertur, *ὁμάς*, ut subau- dias uestiet. Et modicę fidei, Græcis composita dictio est, *ὀλιγόπιστοι*, quod sonat pa- rum fidentes. Nam fides est præstantis, & fides est fidentis. Sic enim nos abutimur Christiani.

In sublime tolli.) *μὴ μετῴρα*. Quod nō proprie pertinet ad tumorẽ, quod Græ- ci uocant *μεγάλα φρονέειν*, sed magis ne curemus ea quæ supra nos sunt. *μετῴρα* enim uocantur, quæ sunt in nubibus, & in sublimi aeris regione; de quibus Meteorologi ca scripsit Aristoteles. Consentit cum doctrina Christi dictum illud Socraticum, Quæ supra nos, nihil ad nos. Nec uideo quomodo hæc particula quadret cum præ- cedentibus ac sequentibus, nisi sentiatur de his, qui ex astrorum cursu procul in fu- turum consulunt, qui ferẽ mos est diuinitum ac principum. Theophylactus aliq; Græ- ci interpretantur *μετῴρα*, qui præsentibus non est contentus, sed semper inhiat maioribus, quæ profecto cupiditatum humanarum est natura. Et quodammodo su- pra conditionem hominis attollit sese, qui congerit opes in longinquum, ignarus an postridie sit uicturus.

Et iustitiam eius.) Hæc uerba non adduntur apud hunc Euangelistã, nec in Græ- cis nec in uetustis Latinorum exemplaribus, uerum ex alio loco huc translata sunt. Atq; adeo nec primum aduerbium additur. Consentit cum Græca lectione codex aureus, atq; etiam Donatiani, postremo & Constantiensis. In quibus scriptũ rep- peri, Quarite regnum dei, & hæc omnia adijcientur &c. Verum quod deesse uide- batur in Luca, studiosus aliquis adiecit ex sexto capite Matthæi.

Si sciret pater familiãs.) Lucas usus est uerbis præteriti temporis, Si scisset uigi- lasset, & non siuisset. *ἰδὲ ἐγρηγόρησεν, ἀφῆκε*. Ponit enim ueluti parabolam alicuius, cuius domus perfoffa sit.

Super familiam.) *ὑπὲρ οὐρανοῦ*, id est, Super famulicium, ut intelligas tantum præfectum famulis, non etiam liberis. Quod genus seruorum columen familiæ uo- cant. Iam illud, *τίς ἄρα*, Quis putat uertit suo more pro quis, siue quisnam. Nec est, Constituit, presentis temporis, sed *καταστήσει* constituet, futuri temporis, suffragan- te exemplari Paulino, licet in Matthæo habeatur Constituit.

Triticici mensuram.) *σιτῶν*. Referri potest ad omnem cibũ. Id quod Latine uocant demensum, siue quod ad certũ modum tribuatur, siue quod in singulos men- ses redderet, ut Donato placet. Ita Terent. in Phormione: Quod ille unciatim uix de demenso suo, suum defraudans geniũ comparat miser. Et Plautus in Stichõ: Vos meministis quot calendis petere demensum cibum. Cæterum Græcis dictio composita est *σιτῶν*, ex frumento & mensura, non ex tritico. Quanquam *σι- τῶν* Græcis aliquando frumentũ, aliquando mutato genere, quemlibet cibũ signifi- cat. Neq; enim serui solo tritico alebantur. Atq; illud Diuidet, est *διχομοῖσι*, id est, In duas diuidet partes, siue dissecabit.

Cum infidelibus.) *μετὰ τῶν ἀπίστων*, id est, Cum infidis, pro quo Matthæus dixit, Cum hypocritis. Nam qui fidus est, non simulat, neq; dissimulat.

Vapulabit multis.) Ac paulo post plagis uapulabit. Cur nō utrobicq; addidit pla- gis, aut utrobicq; omisit: Quandoquidem apud Græcos utrobicq; subauditur plagis. Verum hoc nos distinctione corrupimus: etenim ablatiuus plagis, quem nos referi- mus ad paucis, ad digna fuerat referendus, *ἄφια πληγῶν*, atq; ita utroq; loco in *πολλὰς* & *ὀλίγας* subaudiendum *πληγὰς*. Sic enim distinguunt Græci, *ὁ δὲ μὴ γινῶσ, ποικίλας δὲ ἄφια πληγῶν, διαβάσει τὰ ὀλίγας*. Ea uero forma dixit uapulare multas plagas, qua- dicimus

dicimus Attico more gaudere gaudium, & dolere dolorem. Augustinus ad Valentinum De gratia & libero arbitrio capite tertio, nescio quid sequutus legit, Vapula bit pauca, & vapulabit multa.

Varia lectio

Et quid uolo nisi ut ardeat? καὶ τί θελω, εἰ ἢ ἂν ἀνήθῃ, id est, Et quid uolo, si iam accensus est? Sic adducit Hilarius commentario in canticum graduum. Etiam si secus legit Ambrosius ac Hieronymus, quorum hic in Ionam ita citat, Ignem ueni mittere in terram, & quem uolo ut ardeat. Verum opinor pro quam, deprauatū fuisse quem. Nam alijs in locis quam inuenio. Apparet interpretem legisse, καὶ τί θελω εἰ ἢ ἂν ἀνήθῃ, id est, Et quid uolo nisi accendi. Aut certe, quod propius est, τί θελω, ἢ ἢ pro nisi ἢ ἂν ἀνήθῃ, id est, Quid uelim, nisi mox accensum esse. Quandoquidem Græcis ἢ adiungitur etiam positius, subaudito ἢ, quemadmodum Latini quam addunt positius, subaudito post aut simili uoce. Ut tertio die quam à me discessisti. Theophylactus non legit tantum, uerum etiam interpretatur iuxta nostram additionem. Nam Quid uolo positum est, pro eo, quod erat, nihil aliud uolo. & Si iam accensus est, celeritatis habet emphasim; & in Si, subest tacita significatio uoti.

Erunt enim ex hoc.) ἐπὶ τῷ, id est, Posthac, siue amodo, ut loquuntur nonnulli Græcam formam reddentes.

Distinctio

apud nos corrupta

Et duo in tres diuidentur.) Et hunc locum corrupta distinctione deprauarunt librarij, uerbum diuidentur referentes ad superiora, cum quibus ut cohæreret, mutato numero ex diuidentur, ἀμεμεοδιστοι, fecerunt diuidentur. At quid opus erat repetere in hac parte diuidentur, cum iam dictum sit, Erunt quinq; in domo una diuisi. Sic itaq; distinguendum erat: diuidentur pater aduersus filium &c. Siquidem diuisi uocat, habere dissidium. Proinde melius uertisset: Aduersus filium, quam in filium, cum anceps sit Græca præpositio. Huius casum, si quæ id forte moueat, mutauit eodem in loco Lucas: qui cum ante cœperit adiungere datiuum, ἔδωκεν, mox addit accusatiuum, ἔδωκεν τὸν νόμον.

Imber

nimbus

Et ita fiet.) Fit legendum est. Et Laurentius mauult imbrem quam nimbū, cum Græce sit ὄμβρος.

Quid autē & à uobis ipsis.) τί δὲ καὶ ἀπὸ ἐαυτῶν. Dilucidius erat, Ceterū cur non etiā ex uobis ipsis iudicatis quid sit iustū: ut sit sensus, Aliunde captatis argumēta, ex quibus coniectetis ea quæ sunt extra uos: & earū rerū, quæ intra uos sunt, & quarum ex uobis ipsis colligi possunt argumēta, nullam facitis coniecturam.

Cum autē uadis.) Græcis enim, est pro autem, Cohæret enim cum his, quæ præcedunt, ut intelligat adesse tempus respiscendi: quod ni fecerint, fore ut durius cū illis in posterum agatur, si tam obuiam clementiam dei neglexerint.

Ad principem in uia.) ἐπὶ τῷ ὁδοῦ. Quod Ambrosius haud inale uertit, Ad magi stratum, & In uia rectius refertur ad sequentia, In uia da operam.

Trahat

condemnet

Trahat te ad iudicem.) Demiror quid legerit Ambrosius, qui pro trahat, habet condemnet: nisi forte pro κατὰ σὺν, legit κατὰ κελύ. Ac sensus sanè magis quadrat. Nec enim uidetur aliud esse iudex, quam is, quem paulo ante dixit principē. Nam id uult agi cum aduersario inter eundem, ne sit opus ad iudicem peruenire. Origenes, seu quisquis fuit, homilia in Lucam 25. annotat amphibologiam esse in trahat, quod subaudiri possit uel princeps uel aduersarius.

Tradat te exactori.) παράκει αὐτοῦ, à uerbo παράγω exigo, quod ante uertit facio, non recte, sicut admonuimus in Matthæo.

EX CAPITE DECIMOTERTIO

Siloe

N Siloe.) ἢ τῷ σιλωάμ, Hebræi sonant Siloah. Arbitror hanc esse ciuitatem in qua primū fuit tabernaculum, cuius meminit Psalmus 77. Et repulit tabernaculum Silo, ubi Græcus σιλωάμ legit. Item Hieremias cap. 7. Quoniam hic additur articulus τῷ, uidetur significare fluuium Siloe, qui ciuitati suppeditat aquam, quū nec perpetuus sit nec copiosus. In uetustissimis Latinis alibi scriptum erat Siloa, alibi Siloam.

In ficulnea.) ἢ τῷ συκῆ, id est, ficu. Eadem uox est quam modo uertit, Arborem fici, immodicus copiarum affectator, ne dicam intempestiuus.

Terram

Terram occupat.) καπαργῆ, id est, Onerat, sed inutili onere, hoc est enim proprie καπαργῆ. Et illud, Etiam terram, ego sanè maluissem uertere, Cur uel terram occupat, ut intelligamus infrugiferam, non solum indignam stercoreatione & cultu, uerum etiam loco, quem occupabat.

Et mittam.) stercora, κοπρία, id est, Stercus, aut potius fimus: mox uertit sterquilinum. Nam Græca uox stercoreationē sonat magis q̄ stercus. Et stercoreatio nō solum fit ex animantiū excrementis, uerum etiā ē stipulis, culmīs, aut terre medulla, quam mergam uocant Britanni, teste Plinio. Ambrosius legit cophinum stercoris.

Sin autē.) εἰ δὲ μή, id est, Sin uero minus, aut Sin secus, liquidē fructū fecerit, sermo imperfectus est, ut subaudias, sin emus illā, aut aliud cōmodius. Est em̄ Eclipsis aut aposiopesis, siue ut Budæo nostro placet, ἀπαπόστροφος, qui huius formæ exemplū unū & alterū ex Aristophane Ciceroneq; adducit in Annotationibus, quas scripsit in Pandectas Iuris. Nec enim est quisquā sua fraudandus laude. Porro quod hic interpretis uertit, Sin autem, parum Latine, tolerabilius aliquando uertit, alioqui.

Nec omnino.) εἰς τὸ παντελές, Quod aliās uertit in æternum.

Nec est, inclinata.) sed συγκύπτουσα, id est, Toto corpore deflexa in terrā, & contracta, cui cōtrarium est, quod sequitur ἀνακύνθαι, quod uertit, sursum aspiciere, hoc est, Erigere caput. Nec enim est mentio de aspiciendo, sed de gestu corporis, quo utuntur qui cupiunt sursum aspiciere. Proinde & ἀκύνθης prospectus dicitur, ubi quis obliquato capite ē fenestra prospicit.

Vocauit ad se.) προσεφώνησεν. Potest accipi quod appellauerit eam, hoc est, allocutus sit. Nam Ad se, non additur apud Græcos.

Requieuerunt.) κατεσκώσασεν. Quod aliquoties uertit, nidificare, aliās habitare.

Sata tria.) σάτα τρία. Superius admonuimus, satum non esse uocem Latinā, sed Syram, quæ apud illos mensuræ genus declarat capientis sesquimodū. Apud Ambrosium non additur sata tria. Tantum est, Abscondit in farina, donec fermentatū est totum. Atq; adeo interpretans indicat hoc ex Matthæo huc transcriptum, cum ait ad hunc modum. Et quia in Matth. tribus mensuris absconditum esse fermentum &c. Quorsum enim attinebat ex Matth. citare, si idem legisset in Luca? Sed hoc iam in Euangelicis uoluminibus nouū uideri non debet, neq; quenquā magno pere cōmouere, cum nec moribus p̄js, nec fidei sinceritati quicquā officiat.

Si pauci sunt qui saluantur.) Si, non est anceps apud Latinos, ut ē apud Græcos, unde uertendum erat in an, quandoquidem interrogant.

Contendite intrare.) αγωνίζεσθε, id est, Certate, siue laborate. Quanquā apte uertit interpretis, si modo intelligamus. Nam contendit & qui acriter adnititur.

Qui erant nouissimi.) Erunt utrobique legendum, ἔσονται. Sunt postremi, qui futuri sunt primi, & sunt primi qui futuri sunt postremi. Agit enim de inuertendo ordine inter eos, qui tum erant, & qui successuri essent in Euangelio.

Ite & dicite.) Ite dicite, legitur in antiquis, προσεδίδοτε ἑπαιτε.

Tertio die consumor.) Consummor legendum est, duplicato m. Est enim μεσήμε. Quod quoniam medium est uerbum, satius erat uertere actiue, ut intelligamus illum tertio die absoluturum opus suum. Quanquam ea consummatio mors erat & resurrectio.

Quia non capit.) ἢ δὲ χωρεῖται. Quod Matthæus dixit χωρεῖται. Est autem uelut imperfonale, quasi dicas, ipsa natura rerū non fert. Idem autem aliquanto post dixit ἀδύνατον, pro eo quod est ἀδυνατόν ἐστι. Loquitur adhuc modum subinde Tertulianus, capit pro conuenit.

Qui mittuntur ad te.) πρὸς αὐτὸν, id est, Ad se, tertiæ personæ, nisi componatur cum alio pronominē. Ad hunc fermē modum sonat Græcis. Hierusalem Hierusalem, illa quæ occidit prophetas, & lapidas missos ad se. Deinde subito mutat personam. Sic & nos miscemus tertiam personam primæ, Tu illa lapidatrix prophetarū. Et tamen si cui magis placet secunda persona, cum hoc non est animus digladiari, propter pronomen anceps αὐτὸν, siue αὐτὸν, quod quidam arbitrant̄ omnī personæ congruere, certe de sensu nulla est ambiguitas. Ne illud quidē ad sensum refert, qd

cum in plerisque libris haberet ἀπεσαλωμένος, in uno quopiam habebatur ἀπεσαλωμένος. Quemadmodum auis.) ὄρνις, quod est anceps ad auem & gallinam. Est enim mirus amor auibus ad confouendos pullos, sed præcipue gallinis. Augustinus De consensu Evangelistarum libro ij. cap. lxxv. legit auis.

Ecce relinquetur.) ἀλείπτω, id est, Relinquitur, ut admonuimus & antea.

EX CAPITE DECIMO QUARTO.

factum est.) De hac loquutiōis forma peculiari Lucæ iam admonuimus. Dicebat autem & ad inuitatos.) Et coniunctio non additur apud Græcos, nec in uetustis exemplaribus.

Nec uicinos, neque diuites.) μηδὲ γείτονας πλούσιους, id est, Neque uicinos diuites. Attestantibus & uetustissimis exemplaribus nostris, & in his aureo codice, similiter & Constantiensi. Siquidem huc pertinet parabola Christi, ut beneficium conferatur gratuito, citra spem redituri scænoris. Id fiet, si præstetur egenis, quibus non est facultas referendæ gratiæ.

Neforte.) μήποτε, id est, Ne, siue ne quando. Et quod sequitur,

Et ipsi te reuident.) Commodius uerti poterat, uicissim te inuident. Nam ut reuidentur sit Latinum, reuidentur qui semel uocatum iterum uocat. Græce est ἀντιλέσσωσι. Et quod hic uertit,

Honoratior.) ἐπιτιμωτέον. Quod & chariorē significat, & magis in precio habitum.

Non habent retribuere.) ἐκέρχουσι ἀναποδοῦναι, id est, Non possunt retribuere. Nam ita frequenter accipitur ἐχῶ, cum adhæret uerbis infinitis. In aureo codice scriptum erat, Non habent unde retribuunt. Ac mox pro in resurrectione scriptum erat In retributione. Iidem cōperi in duobus uetustis exemplaribus S. Donatiani. Sed reclamantibus Græcis.

Qui manducabit panem.) Nonnulli codices pro ἀπὸν habebant ἀεισον, id est, Prandium, sed reclamantibus uetustis exemplaribus Latinis.

Qui manducabit.) ὅς φάγεται, Potest accipi, Qui manducat, seu potius edit, præsentis temporis. Nam in his tribus uerbis φάγω, ἐδῶ, πῶς, futurum medium nihil differt à præsentis, φάγομαι, φάγη, siue φάγομαι, φάγεταί, non φάγομαι, φάγη φάγεταί. Verum hoc ad sensum perpusillum refert.

Vt uenirent.) ἐρχέσθε, id est, Venite. Interpres forte legit ἐρχέσθε.

Simul omnes excusare.) πᾶσαι εἰδὲ, id est, Recusare. Quanquam interpres eleganter usus est excusandi uerbo. Si modo lector animaduertat eum excusare, qui adducta causâ recusat quod rogatur.

Gustabit cœnā meam.) Hoc loco addūt libri Græci, πολλοὶ γὰρ εἰσι κλητοὶ, ὀλίγοι δὲ ἐκλεκτοὶ, id est, Multi enim uocati, pauci uero electi. Quanquam id non reperitur in omnibus exemplaribus. Suspicio aliunde huc ascriptum.

Nonne prius.) ἔχι, id est, Non, Quanquam & hoc aliquando pro nonne ponitur.

Sedens computat.) καθίσας ψευδίζα, id est, Calculis subducit rationem, ut intelligas diligentem atque exactam supputationem. Ac paulo post, μήποτε. Tandem desinit uertere, ne forte pro nequando.

Iturus committere bellum.) ἀπορχεταί συμβαλεῖν εἰς πόλεμον, id est, Abit ut confligat, siue congregiatur bello. Etiam si Latinius erat prælio.

Non sedens.) Hic est eadem uox, quam modo uerterat nonne ἔχι.

Ad se.) ἐπ' αὐτόν. Cur non potius contra se siue aduersus se?

Cum decem milibus.) ἐν δέκα χιλιάσι. Interpres haud male mutauit In, Græcam præpositionem ex idiomate sermonis Hebraici positam, in decem milibus. Quanquam castius erat prorsus omittere, quod apud nos nec ullum habeat usum, & orationem reddat inelegantem. Quod genus sunt illa in Deuteronomio: Et incendes ciuitatem in igni. Item, Et lapidabis eos in lapidibus. Cuiusmodi complura recensuit Augustinus in annotat. Hebraei sermonis.

Alioqui illo adhuc longe agente.) εἰδὲ μίγε, Quod ante uerterat, Sin autem, non recte, hic recte uertit alioqui.

Longe

Longe agente.) πρὸς αὐτὸν ὄντων, id est, Cum procul est, siue procul abest.

Qui non renunciat.) ἔκαστος ἀποποιεῖται. Quod alias est dicto uale, dimittere.

Euanuerit.) μωραυθῆναι, id est, Fatuum redditum fuerit. Siquidem non homines solum, sed & alia fatua dicuntur, quæ nihil sapiant. Quemadmodum Martialis betas fatuas appellat.

Vtile est.) ὠφελεῖν, id est, Accommodum, ante uertit aptum. Neque de genere uocis huius sal, ero anxius, cum fat sciam & in neutro reperiri, licet & frequentius, & apud probatiores autores in masculino.

EX CAPITE DECIMO QUINTO.

Congratulamini.) συγχαίετε, id est, Congaudete. Aut si cui id parum Latinum uidetur, Gaudete mecum.

Nonne accendit.) ἔχι: At, non, magis hic quadrabat, siue, An non etiam si hic sermo eodem laborat incommodo, quo is quem ante notauimus: Quis ex uobis pater si filius petet panem &c.

Euerit.) σερῶν, id est, Verrit, hoc est, scopis purgat. Fortassis interpres scripserat, euerit, id imperitus aliquis ac sciolus non intelligens, in uersa scriptura fecit, euerit. Quod sane minus mirum est fuisse deprauatum, quam non fuisse animaduersum. Adeo mendum hoc in omnibus exemplaribus Latinis inoleuit, etiam uetustissimis. Sensit hic non nihil incommodi & Carrensis, interpretans, Euerit totam domum, id est, Ea quæ in domo sunt. Et moraliter euertere domum, est perturbare conscientias peccatorum. Theophylactus uerit, uertit repurgauit, & in eodem sensum Gregorius Nyfenus, qui citatur in Catena: licet Gregorius pōtifex Romanus deceptus uitio codicis, euerit interpretatur concussit conscientiam.

Quæ me contingit.) ἐκ ἐμοῦ, id est, Quæ redit ad me.

Substantiam.) Duæ sunt uoces apud Græcos, substantiæ & substantiam. βίαια καὶ βίον, id est, Substantiæ & uictum. Quanquam βίον & uitam ipsam significat apud Græcos & facultates quibus uiuitur.

Viuendo luxuriose.) ζῶν ἀσώτως, id est, Viuens luxuriose. Hinc & Paulus luxum uocat ἀσώτιαν: Vinum in quo est luxuria. Id autem non ad libidinem tantum pertinet.

Et postquam omnia consummasset.) διαπαντός αὐτὸν δὲ αὐτὸ πᾶντα, id est, Cum is consumpsisset, siue absumpsisset omnia. Quod quidem arbitror librariorum uitio fuisse deprauatum, licet mirus sit nostratum exemplarium consensus. Ambrosius indicat sese legisse more Græcorum, cum ita scribit in commentariis: Ille igitur uiuendo luxuriose consumpsit omnia ornamenta naturæ. Unde tu, qui accepisti imaginem dei, qui habes similitudinem eius, noli eam irrationabili scditate consumere.

Quantum mercenarij.) Cur non potius, quot, πόσοι, siue quam multi? Nec additur in domo, nec apud Græcos, nec in uetustis exemplaribus Donatiani, tantum est, Quantum mercenarij patris mei abundant, &c. Consentiebat Constantiense. Nam mercenarij opposuit filio. Et studiosus aliquis adiecit In domo, ut esset quod responderet ad uerbo, hic.

Cum adhuc longe esset.) μακρὰν ἀπέχοντος, id est, Cum procul abesset.

Cito proferte.) Cito non additur in Græcis exemplaribus. Burdæus existimat hic quoque exprimentam fuisse usum articuli, τὸν πολλὸν τὸν πρότερον, id est, Stolum illam primam. Est autem uestis genus in talos demissæ, ut intelligamus non de qualibet ueste dictum, sed de certa quapiam & eximia. Nam anulo & calciamentis non præponitur Græcus articulus. At rursus uitulo geminum addidit articulum ut stolæ, τὸν μὲν τὸν σιτὸν τὸν, id est, Vitulum illum saginatum, ut certum & insignem uitulum accipiamus designari. Iam & in sequentibus, cum sepe repetatur hic uitululus, semper adduntur articuli, quum hædo non addatur ullus articulus, quod non unusquispiam insignis designetur, sed quilibet è grege. Vitulum autem interpretantur ipsum Christi corpus pro nobis immolatum.

Et epulemur.) ὑπερβαλλόμενοι, id est, Lætetur, ut placet Vallæ.

Et coeperunt epulari.) Rursum est ὑπερβαλλόμενοι, de quibus superius iam admonuimus.

Symphoniam & chorum.) συμφωνίας καὶ χορὸν, id est, Concertum & choros, hoc

est, saltationes. Id enim hoc loco significat choros.

Cœpit rogare illum.) Græcis est *ἤρεκέλις αὐτοῦ*, Quod non solum significat rogare, sed & invitare & abhortari.

Cum amicis meis epularer,) Rursus est *ὑφραυθῶ*. Item paulo post,

substantiam tuam, nō suā
Epulari autem.) *ὑφραυθῶ*.

Devoravit substantiam suam.) Græci magno consensu legunt tuam, ut sit odiosus, *ὁ καταφαγὼν σὸ βίον*. Atq; ita legisse Ambrosium, ex his illius verbis licet colligere: Impius, inquit, qui accusabat fratrem, quod cum meretricibus paternam substantiam prodegisset. Non enim dixit suam substantiam, sed paternam.

EX CAPITE DECIMOSEXTO.

Vi habebat uillicum.) *οἰκονόμος*, id est, Dispensatorem, hoc est, œconomum ab *οἶκος* domus, & *νέμειν* distribuere, quod ea dispenset, quæ ad rem domesticam pertinent. Villicus, ut inquit Varro in libris De re rustica, agri colendi causa constituitur, appellatus à uilla, quod ab eo in eam conuehantur fructus & euehantur cum uenerint. Atque ipse di-

uus Hieronymus distinguit uillicum ab œconomō. Villicus, inquit, proprie uillæ gubernator, à uilla nomen uillici accepit: œconomus non tantum frugum, sed omnium quæ dominus possidet, gubernator est. Vnde Oeconomicus Xenophontis pulcherrimus liber, qui non uillæ gubernationem, sed uniuersæ domus dispensationem, Tullio interpretante significat. Proinde magis quadrabat hoc loco œconomus siue dispensator quàm uillicus. Quin & in his quæ mox sequuntur,

Redde rationem uillicationis tuæ &c. Non poteris amplius uillicare.) Græce est, *οἰκονομίας*, & *οἰκονομῶν*, id est, Dispensationis & dispensare. Atq; ita citat diuus Hieronymus, explicans hunc locum in epistola ad Algasiam: Redde rationem dispensationis tuæ, non enim poteris ultra dispensare. Cæterum quod hic uertit,

Diffamatus est.) Græcis est, *διβλήθη*, quod magis sonat, Delatus est, à *δο.βάλλω*. *μαε*, unde diabolus calumniator, *διβόλη* calumniā. Quanquam hoc interest, calumniator falso desert, At desertur etiam qui merito accusatur. Nec est, Quasi, sed *ὡς* *διδοσκονεπιζων*, ueluti dissipans, siue Velut qui dissiparet, nimirum delatus est hoc nomine quod dissiparet bona illius.

Mendicare erubescō.) *ἐπαυτέην*, pro quo aliàs usus est *πρωσπαυτέην*.

Conuocatis itaq; singulis.) *πρωσπαυτέην*, id est, Ad se uocatis, siue accersitis.

Cadus Batus
mensuræ
Centum cados.) *ἑκατὸν βάτας*, id est, Centum batos, non cados. Nam Batus Hebraica uox est, illis mensuram significans liquidorum, ut docet Iosephus libro Antiquitatum Iudaicæ gentis octauo. ea capiebat sextarios septuaginta duos: quemadmodum & illud quod mox sequitur, Coros. Ea mensura aridorū capiebat medimnos Atticos quadraginta unum, ut idem testatur libro tertio.

Accipe cautionem.) *ῥάμματα*. Idem uerbum quod mox uertit Literas, idq; non Latine. Nam literæ numero multitudinis significant epistolam. Aut igitur utrobique uertere debuerat cautionem, cum utrobique sit *ῥάμματα*, quod literam sonat, aut scriptum, aut syngrapham, aut codicillos, aut libellos, aut huiusmodi quippiam.

Villicus ini
quitatis pro
iniquo
Villicum iniquitatis.) Ex idiomate sermonis Hebræi dixit Villicum iniquitatis pro dispensatore iniquo siue iniusto, cui non dissimile est quod mox sequitur,

De mammona iniquitatis.

Et in maiori.) *ἐν πολλῶ*, id est, In multo.

In minori.) *ἐλαχίστω*, id est, In minimo. Sed amat uariare interpretes. Nec hic est,

In maiori.) sed in multo, ut superius.

Vestrum, pro
uerum
Quod uestrum est quis credet uobis.) *τὸ ἀληθινόν*, id est, Quod uerū est. Id quod in nonnullis codicibus, haud dubie librariorum uitio, fuerat deprauatum. Quandoquidem & in emendationibus Latinorum exemplaribus uerum legimus, nō uestrum. Opponit autem uerū iniquo. Nam ueræ diuitiæ sunt, quæ sine fraude parantur. Et hoc loco Credet, positum est pro committet. Porro qui committit tibi, nimirum alienum committit, nō tuum. At in proxima clausula uestrum opponit alieno. Et quod uerum est non creditur, quod nostrum non datur.

Aut

Aut enim unum odiet.) Id quoniam totidem uerbis dicitur apud Matthæum, in-
de perat qui uolet, quod in hunc annotauimus locum. *Aut unū odiū*
habebit, ex

Audiebant autem hæc omnia Pharisei, qui erant auari, & deridebāt illum.) Græci secus distinguunt, *ἠκούον δὲ πάντα πάντα, καὶ οἱ φαρισαῖοι καταργυροὶ καταχροντες ἐξέμικθηζον αὐτοῦ*, id est, Audiebant autem hæc omnia, & Pharisei qui erant auari deridebant eum. Ut intelligas hæc omnia cæteris quoq; fuisse audita, uerum solos phariseos offensos fuisse, quorum hucus tetigerat. etiamsi nonnulla exemplaria, rursus addita coniunctione habebant, Et deridebant eum.

Deridebant.) *ἐξέμικθηζον*. Est autem *μικθηζεν*, quod Latini uocant naso sus-
pendere. Erat enim olim nasus irrisioni dicatus. *μικτήρ* Græce nasus, inde *μικθηζέω*, *μικθηζέω*
ζεν subannare. Et quo usus est Cicero, *ἀντικτικηζέω*, uicissim irridere.

Ex eo.) *ἐκ τότε*, id est, Ex tunc, ut aliàs uertit, ut in Psalmo: Parata sedes tua ex tunc, *ἐκ τότε*. Latinius erat ex eo tempore, siue ab eo tempore.

Et omnis in illud uim facit.) Græca quidem reddidit; uerum Latinius erat in colu-
mi tamen sensu, Et omnes in illud, quemadmodum legit Ambrosius, siue Quiuis in
illud. Iam enim promiscue conabantur irrumpere etiam ethnici.

Purpura & bysso.) Mirum unde Augustinus in Psalmū quadragesimū octauum
pro purpura legat holosericis.

Epulabatur.) *ὑφραυθῶν*, quod Irenæus alicubi uertit Iocundabatur. Vox enim
Græca utrunq; significat, læticiam mentis, & hilare conuiuium.

Nomine Lazarus.) Hebræis sonat, adiutus à domino, ut ipsum etiam uocabulum
faciat ad parabolam: Destitutus erat ab hominibus, sed adiutorem habebat deum. Si
quidem *ἔω* auxilium sonat, *ἔω* deus. Hoc sensisse uidetur, qui collegit syriam no-
minum Hebraicorum ex omnibus libris sacris. Cæterum is cuius extat in singulos
euangelistas collectio nominum, Lazarum interpretatur adiutum. *LAZARUS*

Qui iacebat.) *ἐβέβητο*, id est, Porrectus erat. Quo uerbo solet uti de uehementer
agrotante & affixo lecto. Nec est simpliciter lanua, sed *πυλῶν*, quod uestibulum
sonat, siue ostium diuitum. Nomen deductum à porta. Nec est,

Hulceribus plenus.) sed *ἀλκαμνός*, id est, Hulceratus, siue hulcerosus, simile illi
κεχειρωμῆν, id est, gratiosa, siue gratia plena.

Et nemo illi dabit.) Hanc particulam non reperio additam in Græcis codicibus,
ne in his quidem quos nobis præbuit bibliotheca diui Donatiani, & Constantiensis.
Quin ipse Beda nec legit nec interpretatur. Ex Ambrosianis cōmentarijs citius col-
ligas micas fuisse datas quàm non datas. Neq; enim hoc nomine reprehenditur di-
ues, quod nihil impertierit pauperibus: sed quod in delicijs sustineret uiuere, quum
uideret fratrem suum tot malis discruciarī, nec collegerit iacentem, nec sua mensa di-
gnatus sit, nec curarit hulcera illius, quum canes essent ipso humaniores: nec quic-
quam impertierit, præter ea quæ decidebant de sumptuosa mensa, à canibus suble-
genda.

Et sepultus est in inferno.) Græce secus est. *καὶ ἐτάφη, καὶ ἐν τῷ ἄδου ἐτάφης αὐτὸς ὁφ-
θαλμοῖς*, id est, Et sepultus est, & in inferno sublatis oculis. Ut sit sensus, diuitem quoq;
qui felicitatem posuerat in opibus ac delicijs suis, similiter mortuum fuisse ac sepul-
tum, quemadmodum & pauperculum illum. Cæterum animam, quæ deuecta fuerat
ad inferos, sublatis oculis uidisse Abraham. Alioqui qui poterat tollere oculos sepul-
tus: Ad hunc sanè modum planè distinguit & Theophylactus, qui ab eo loco, Et in
inferno eleuans oculos suos, noui capituli facit initium, cōmētario in medio inter-
posito. Similiter distinguit Augustinus in sermone quo enarrat hunc uersiculū, Tibi
derelictus est pauper: & uide, inquit, exitus amborum. Contigit enim mori inopem
illum & auferri ab angelis in sinum Abraham. Mortuus est & diues, & sepultus est:
nam pauper fortè non sepultus est, &c. Rursus homilia quæ est ex quinquaginta se-
ptima, distinctionem Græcorum sequitur, unde mirum est Bedam Augustini compila-
torem sequi diuersum. Quæ referuntur in Aurea catena ex Chrysostomo, duobus
uerbis deprauata sunt, quæ si abessent, prorsum nobiscū facerent. Nam in hoc philo-
sophat, quod diues tantū sepultus legitur, nec ulla sit mētio famulorū aut amicorum
qui

qui morienti adfuerint, eo quod diuitem ubi uentū est ad uitæ finem omnes destituerent solent. Tantū sepultus dicitur, iam bis sepultus, cuius anima prius erat sepulta in corpore. In hanc ferè sententiam Chrysostomus.

Recepisti bona.) Græci addunt tua, τα αγαθά σου, ut distingueret illius falsa bona ab huius ueris. Et mox,

Similiter mala.) subaudias sua, nō quod simpliciter essent mala, sed illius mala.

Nunc autem hic consolatur.) παρηλατήτω, passiue, hoc est, solatio fruatur, siue solatium habet, aut solatio afficitur, atq; ita uitasset amphibologiam.

In his omnibus, pro super hac omnia Et in his omnibus.) καὶ ἐν παντί. Potest accipi & hic sensus. Et super hac omnia siue Præter hac omnia: ut intelligamus hoc accedere ad infelicitatem diuitis, quod ob uoraginem interiacentem non possit illi succurri.

Chaos magnam firmatū est.) Mirū quid uenerit in mentem interpreti, ut Græcam uocem alia Græca redderet, nec ea sanè idem significante. Siquidem Græce χάσμα est, quod hiatus terræ significat, qui solet existere nonnunquā in terræ motu, quem Aristoteles in libro De mundo chasmatian appellat, unde & chasmaticus terræ motus dicitur. Nonnulli uoraginem uocant, quod fissura terræ in immensam deurgat profunditatem. Chaos autem confusionem significat, hoc dictum à χῶς,

Budaus fundo, illud à χάλω hio. Annotauit hunc locum Gulielmus Budaus noster, non nihil adijciens annotationi Laurentianæ. Hoc admonendum duxi, partim, ne quæ suo fraudarem honore, partim, ut qui diligentius hæc & exactius uelit cognoscere, ex illius perat annotationis, quæ scripsit in Pandectas iuris. Nam nos ubiq; seruius compendioso, ne lectori fastidio simus.

Necq; inde.) μηδὲ οἱ ἐκείθεν, id est, Necq; qui istinc. Nam Græci carent hac proprietate aduerbiorum, cum apud Latinos hinc referatur ad primam personā, hoc est, loquentis, istinc ad secundam, illinc & inde ad tertiam. Nec est,

Transmeare.) sed ἀπαρῶσιμ, hoc est, Ne transcendat, subiunctiui modi. Nec est, Tormentorum.) sed ἐν βασάνῃ, tormenti, siue cruciatus.

EX CAPITE DECIMO SEPTIMO.

Lapis molaris. **M**apis molaris.) μύλος ὄνιθος, id est, Mola asinaria. Nam Græci ὄνον, id est, asinum uocant, & saxum substratum in mola, quod accipit frumentum, de quo dictum est in Matthæo.

Si pœnitentiam egerit.) εἰ μετάνοησιν, id est, Si pœnituerit, siue si resipuerit. Ne accipiamus de satisfactione & pœna ceu proprie dictum.

Vt dissimulem quod Dimittes toties dixit pro remittes.

Et conuersus fuerit.) In nonnullis Græcorum codicibus additum erat Ad te, ἐπίσε, in alijs non erat. Apud Ambrosium additur.

Si habueritis.) εἰ ἔχετε, id est, Si habetis, quod recte uertisset, Si haberetis.

Amphibologia Sicut granū sinapis.) Nescio an interpretes usurpauit ἡκκον neutro genere, Nec enim esset sensus, mea sententia, absurdus, coccum uelut habere fidem, quod in specie humile & abiectum, non ante prouidit uigorem suum, quàm attritu prouocatum. Sic alibi uocat nos ad exemplum passerulorum & liliorum. Quod si magis placet ἡκκον hic positum masculino genere, ὡς λόκον, perinde ualebit ac dicas, fidem similem cocco.

Dicetis huic.) ἐλέγετε αὐτῷ, id est, Dixissetis. Antiqui codices habent Diceretis, non dicetis, quod propius accedit ad Græcam ueritatem.

Morus arbor Arbori moro.) συκαμίνω. Est arbor sui generis, peculiaris Syriæ, quemadmodum indicat Hieronymus. Hesychius addit à nonnullis dici μορεαυ, uulgato, ut cōiicio, uocabulo. De hoc decimonono capite plura dicentur. Deinde quod addit, Transplantare, sensum magis expressit quàm uerbum. Nec enim est μεταφυτεύειν, sed φυτεύειν, hoc est, plantare.

Et obediet.) καὶ ὑπακούσῃ αὐτῷ, id est, Obedisset. Antiquus codex habebat, obediret, ut respondeat diceretis. Quanquam αὐτῷ modum reddit potentialem, & ob id fortassis tollerabilius erat futurum tempus.

Boues superest Aut pascentem boues.) Græce nou est boues, sed tantū pascentem. Consentiant & anti-

& antiquissima exemplaria Latinorum, περιμένοντα. Magis autem accipiendum de pastore ouium, quàm bouum. Proinde in Corsendonensi codice ascriptum erat in interstitio uersuum, oues atq; ita suspicor legisse Ambrosium, quanquam & illic uerterunt oues in boues.

Magnificans deum.) δόξαζωμ, id est, Glorificans: quod tamen subinde ita transfert, quo magis sit uariis.

Nonem ubi sunt.) Venustius est apud Græcos omisso uerbo, οὐδὲ γινέσθαι ὡς, id est, Articuli uis Nonem autem illi ubi: Nam illi addo, loco articuli Græci.

Non est inuentus.) οὐκ εὐρέθησαν ἑσπερίαν τῶν δουλικῶν δόξαν ἑσθ' δ' αὖ, id est, Non sunt reperti, reuerit dare gloriam deo, ut ad uerbum reddā. Porro reperiri Græci dicunt, quod accidit, quodq; compertum sit.

Quando desideretis.) ὅτε ἀποθυμήσετε, id est, Cum desiderabitis. Quanquam legi potest & ἀποθυμήσετε: ita reor legisse interpretem.

De sub caelo, in ea quæ sub caelo sunt.) ἐκ τοῦ ὑπὸ οὐρανῷ εἰς τὸ ὑπὸ οὐρανῷ λαμβάνει, id est, E regione quæ sub caelo est, in eam quæ sub caelo est, hoc est, ex una caeli plaga in alteram. Ita enim uidetur oculis hominum. Similis loquutio est Deuter. cap. 4. A summo caeli, usq; ad summum eius. Cæterum collatio hæc significat subitum & inexpectatum esse aduentum regni dei, non solum quātum ad tempus attinet, uerum etiam quantum ad locum: non aliter quàm fulgur subito erumpit, nunc hinc, nunc illinc, quod prius uideas, quàm expectes uenturum.

Primum autem oportet.) πρῶτον, pro prius positum est, Veniet quidem ut fulgur, sed nondum ueniet, imò prius oportet illum multa pati &c.

Vxores ducebant.) ἐγαμῶσιν, ἐγαμίζοντο. Quod ante in Matthæo uertit nubūt, hic uertit, Ducunt uxores: quod illic nubuntur, hic Dabantur ad nuptias.

Duo in agro.) Hæc pars apud Græcos non additur in Luca, etiamsi meminit agri diuus Ambrosius. Imò in exemplari Paulino non erat mētio nisi de lecto. Theophylactus duo tantum legit, de lecto & mola: tertium de agro, uidetur huc adiectum ex Matthæi cap. 24. Cæterum Ambrosius pro eo quod est in Græcis ὑπὸ τῷ αὐτῷ, legit in pistrino, fortassis alterius Euangelistæ sententiam referens.

Vbicunq; fuerit corpus.) Græce est ὅπου τὸ σῶμα, ἐκεῖ συναχθήσονται καὶ οἱ ἄετοι, id est, Vbi corpus, illic congregabuntur & aquilæ. Quanquam nonnulli codices habent πῶμα, id est, Cadauer, à cadendo dictum Græcis. Atq; hanc lectionem uidetur magis approbare Hieronymus.

EX CAPITE DECIMO OCTAuo.

Vomodo oportet.) πῶς τὸ δεῖν, id est, In hoc quod semper oportet orare. Porro ἐκκεκῆν sonat segnescere, hoc est defatigari, quod hic uocat deficere. βαρῶς enim Græci nonnunquam uocant inertes & ignauos.

Per multum tempus.) ὑπὸ χρόνον, id est, Ad tempus, siue aliquandiu. Deinde εἰς τέλος, quod uertit, In nouissimo, rectius uertisset, deniq;

Sugillet me.) ὑποπάλει, id est, Vituperet, ac deroget. Nam id significat sugillare, uerbum à pugilibus ductum: qui superne sugillant, genis liuore notatis: inferne sugillant, impulsio ad ruinam antagonista.

Et patientiam habebit in illis.) Græca nonnihil discrepant, βοῶντων πρὸς αὐτῷ ἡμέρας καὶ νυκτῶς, καὶ μακροθυμῶν ἐπὶ αὐτῷ, id est, Clamantium ad se nocte & die, & leni animo ferens illos. Sed alius codex habebat, καὶ λεγῶ μακροθυμῶν ἐπὶ αὐτῷ ποιήσει τὸ ἐκδικῆσαι, id est, Etiam dico, longanimis super illis faciet uindictam: ut intelligamus omnino ulturum, licet ferius. Quanquam secus legit Theophylactus, & rectius, ni fallor, propterea quod sequitur ἢ πάχει, id est, Celeriter, id quod pugnat cum illo μακροθυμῶν. Chrysostomus item in oratione De orando deum, legit, μακροθυμῆ, quod legisse uidetur interpretem.

Putas inueniet.) Non est Græcis οἶα, sed ἄρα, an, siue, num.

Tanquam iusti.) ὅτι εἰσὶ δίκαιοι, id est, Quod essent iusti: tamen uerti poterat ad sententiam, tanquam essent iusti. Sentit enim illos sibi tribuisse iusticiam, & hac opinione fretos cæteros despexisse.

Cæteri

Ceteri hominum.) Græcè dixit, nam homines dicendū erat Latine: cum Græci in his abutantur genitio pro quouis alio casu.

Velut etiam.) ἢ καὶ ὡς εἶπεν, id est, Aut etiam ut hic. Laurentius uidetur suspicari scriptum fuisse, Vel & ut. Cæterū quod de mutata coniunctione cauillatur, leuiculum est, & ad elegantiam sermonis attinens magis, quam ad rem theologiam.

Nolebat nec oculos.) Fortasse torquebunt dialecticos hæ duæ negationes, uni additæ uerbo. Proinde uertere poterat, Nec oculos uolebat sustollere ad cælum. Atq; ita citat Cyprianus in expositione precatationis dominicæ.

Iustificatus in domū suā ab illo.) Nonnulli Græci codices habebant καὶ τὸ ἐν οἴκῳ, id est, Descendit hic iustificatus in domū suam, quā enim siue certe ille, hoc est magis certe quā ille. Sed in plerisque non inuenio γὰρ. Proinde uertendū erat, Potius quā ille, siue præ illo. Nō quod nesciā sic alicubi loqui Gelliū, friget ab illo, pro eo quod est, friget cōparatus ad illum: sed quod præferā id quod est uisitatius apud probos autores. Et ne quis existimet interpretationē nostram reiiciendā, diuus Hieronymus aduersus Pelagianos citat, iustificatus plus q̄ ille. Et Augustinus epistola 86. ad Cassilianum, ita scribit, Non dixit damnatum Pharisæum, sed magis iustificatum dixit publicanum.

Conuocans illos.) προσκαλεσάμενος, id est, Aduocans, seu potius, Ad se uocatis illis. Et ad pueros referendum est αὐτῶν, quod est neutri generis, quemadmodū pueri παῖδες, Accitis puellis: dixit, haud dubium quin prohibentibus.

Sicut puer.) Offendit Vallam, qui mauult, Velut puer, uel tanquam puer, ut intelligamus imitationem personæ, non acceptionis. Qui non acceperit regnum dei, factus puero similis, non intrabit. Hic est personæ imitatio. Qui nō acceperit, ut puer accipit, hic est actus imitatio.

Quid me dicis bonum?) Hoc nonnihil discrepat à Matthæo. Nam illic offensus est quod interrogasset de bono quod esset facturus. Audit enim iuuenis, Quid me interrogas de bono. Marcus consentit cum Luca. Quanquam utraq; lectio tenet eodem, uidelicet non conuenire, ut homo sibi quicquam arroget boni. Christo quidem loquitur, sed ut hominī tantum. Atq; ut homo nihil habuit boni, quod sibi posset arrogare, uelut ex ipso profectum.

Per foramen acus transire.) Vtrobicq; Græcis est εἰσελθεῖν, intrare per foramen acus, & ingredi in regnum. Et tamen interpres bene reddidit sententiam.

De filio hominis.) Græcis nō addit de, τῷ υἱῷ τοῦ ἀνθρώπου, hoc est, Filio hominis. Ut uideam, & respice.) Idem uerbū est Græcis, ἵνα ἀναβλέψω, ἀναβλέψου, quod significat recipere uisum. Id mirum cur mox mutarit interpres.

EX CAPITE DECIMONONO.

Tatura pusillus erat.) Quod hic staturam uertit, alibi uertit ætatem. Græcè est ἄλκυια.

In arborem sycomorum.) Lucas sycomoream posuit, quā eandem esse uolunt, cum ea quam sycomorum appellant, quamq; decimo septimo capite uocauit sycaminum. Celsus Morosycon appellat, id est, faturam ficum, & in 5, indicat Sycomorū & Sycaminum eandem esse arborem. Hæc Plinio ac Theophrasto ficus Aegyptia dicitur, quod existiment ibi tantum provenire: cum Hieronymus enarrans Amos prophætæ caput septimum, testetur fuisse qui putarint hoc esse genus arboris, Palestinæ peculiare, gaudens locis campestribus, ac ficus afferēs agrestes: quod nisi uelliceretur, amarissimas cariculas facit, & fructus à culicibus corrumpitur. Quāquā Hieronymus horum sententiā nō accedit, negans in ea solitudine in qua morabatur Amos ullam huius generis arborem gigni: ac mauult prophetę sermonem accipi de moris agrestibus, quę rubi porrīgūt, ut his pastores famem ac penuriā suam consolentur. Dioscorides lib. πῶδ' ἢ ὕλησ' ἰατρικῆς primo, cap. clxiiij. docet hanc arborem ut dictum est, tribus appellari nominibus, Sycomorum, Sycaminū, & ficum Aegyptiā, addens hinc cognomen additum foetui, quod ignaui sit saporis. Quod idem scriptum est à Theophrasto, qui indicat & in Cypro nasci Sycomorū, sed ab Aegyptia specie diuersam. Siquidem Aegyptia folijs

Sycomorus

folijs nostram morum refert foetu ficum nostratem, nisi quod eum non profert ramis sed ex ipso caudice, non maturescens, nisi ferreis unguibus scalpatur. Cypria uero folijs non absimilis ulmo, fructum ædit pruno magnitudine æqualem, sed suauior. Porro quod Lucas pro sycomoro sycomoream nominat, neminem oportet moueri, cum Græci μορέων appellent, quam Romani morum; si Dioscoridi credimus. Multis argumentis uideri poterat caprifici genus, uel quod succo ac sapore caprifici foetus referat, ut docet Theophrastus, interprete Gaza: adeo, ut quemadmodum refert Plutarchus, Atheniensis quidam dicaculus per contumeliā Syllam uocarit συκαμινον ἀλκυια πικρομυλων, id est, Sycomorum polenta maceratum, quod in facie rubor candori inspersus uiseretur. Alioqui uideri poterat exprobrata stulticia, si συκαμωρ scribatur per ω mega. Ita ferme Plutarchus in huius uita, quod ad conuictij rationem attinet. Nec inficior constanter apud autores per ο μικρον scribi, atq; haud scio an deprauate: præsertim cum morus arbor cui cognata est sycomorus, ob foliorum similitudinem, apud Nasonem ac Palladium mediam habeat productam. Athenæus lib. 2. prodit συκαμινον nomen esse commune, solos Alexandrinos appellare μόρον siue μορέων. Sed de Sycomoro iam satis arbitror dictum, quod ad hoc institutum pertinet. Quod si quis existimabit ad mysterij rationem pertinere exactius nosse huius arboris uim ac formam, autores indicauimus, unde possit petere.

συκαμινον

Quia inde.) ἐκείνης, id est, Illac nec em̄ est ἐκείθεν. Ambrosius legit illa parte pro illac Ad hominem peccatorem diuertisset.) εἰσελθεῖν κατελῦσαι, id est, Ingressus esset ad diuersandum apud illum.

Et si quid aliquem defraudauit.) ὕποφάντησα, quod est proprie delationibus extorquere aliquid, hic pro quacunq; fraude posuit.

Eo quod & ipse filius sit Abrahæ.) Paulo durius est, quod hæc sub tertia persona pronunciantur à Christo, præsertim cum non scribatur ad alios uersus. Proinde suspicor, quod Græcè dicitur filius Abrahæ, non pertinere ad Zachæum, sed ad domum, quæ Græcis est masculini generis. Nam quemadmodum nos domum Christianā diceremus, ita ille domū dixit filiam Abrahæ, quod Abraham patrē fide imitaretur. Sub hac lectione manet tamen idem sensus, quem adferūt uetusti interpretes: per domum enim intelligitur paterfamilias. Plenius tamen est domum appellari filiam Abrahæ, quod talis esse solet familia, qualis est paterfamilias. Theophylactus legit & interpretatur, ipsam domū dictam filium, sed per domum intelligi Zachæum inhabitatorem. Porro generis incongruentia locum fecit errori, quæ apud Latinos est, apud Græcos non est. Si per domum designatur Zachæus, dure domus dicitur filius, durius filia Zachæus.

Domus filia Abrahæ

Homo quidam nobilis.) ὕψηλός, id est, Clarus, & claro genere prognatus. Nam nobilis est qui quocunq; modo notus est uulgo.

Decem mnas.) Latini interponunt, i, dicentes minas. In plerisque Græcis codicibus reperio μνας, nominandi casu, ἢ μνας σς; quod errore ne an studio factum sit, incertus sum.

Quantum quisq;.) τίς, τί, id est, Quis quid, ad eam formam: Quem cui commendes etiam atq; etiam aspice: Et quid cui des, Quid cui credas. Et,

Euge serue bone.) Id est, recte bone serue. Collaudat enim seruum functum officio suo.

Exegissent illud.) Illam erat dicendum, quemadmodum scriptū comperi in duobus codicibus diui Donatiani. Sed ἀργύρεον apud Græcos est neutri generis. Et interpres reliquit illud. Ad hæc quod hic uertit Exegissem Græcis est ἐπαφα, idem uerbum quod ad eundem modum uerti oportuit superius, cum de publicanis loqueretur, Nihil amplius quā quod uobis constitutum est faciatis.

ἀργύρεον

Omni habenti dabitur & abundabit.) Et abundabit nec est in Græcis codicibus nec in aureo, nec in Constantiensi. Suspicio ex alio Euangelista huc ascriptum.

Et quod habet auferetur ab eo.) Ab eo additū est ex idiomate sermonis Hebræi, ne quis uelut à nobis obliuione prætermisum reponat.

Præcedebat ascēdens.) ἐπορεύθη ἔμπροσθεν ἀναβαίνων, id est, Procedebat, hoc est, pergebat ire, siue ascendere.

In castellum quod contra uos est.) εἰς τὸν κατὰνανὰ κώμην, id est, In castellum quod ex aduerso est. Tam enim erat contra Christum, quàm contra apostolos. In aureo codice tantum habebatur, Quod contra est. Itidem Constantiensis, & in meo ueteris typographiæ.

Pullum asinae additum. Pullum asinae.) In Græcis codicibus non additur asinae, tantum est πῶλον, & tamen nescio quorum errore repperi id additum in additione secunda. Ex Ambrosij commentarijs satis colligi potest, illum legisse, quemadmodum legunt Græci, Ait enim: Et ideo secundum Matthæum, & asinam & pullum legimus &c.

Cui nemo unquam.) In quo nunquam legendum est ἐφ' ὅν. Suffragantibus & antiquissimis exemplaribus & Origene, licet interpretis recte uerterit.

Quia dominus.) ὅτι ανεψς est, & hoc loco aut erat interpreti omittenda coniunctio, aut uertenda Quod. Itidem in proximo loco.

Operam eius desiderat.) αὐτὸν θέλει εἶναι, id est, Eo opus habet.

Sicut dixerat eis stantem pullum.) Stantem pullum non addunt Græci codices. Apparet additum à latino quopiam, quo sermo foret dilucidior. Sed absolutior est sermo si non addatur, stantem pullum: ut intelligas illos comperisse, quicquid prædixerat dominus.

Quia dominus cum necessarium habet.) Hæc Græca nihil dissident à proximis, ubi uertit, dominus eius operam desiderat, cum utrobique sit αὐτὸν θέλει εἶναι, id est, Illo opus habet.

Et iactantes.) καὶ ἀδιξήσαντες, id est, Et iniectis uestibus, siue pallijs suis.

Deprauatio Descendentium pro discipulorum. Omnes turbæ descendantium.) ἅπαν τὰ πλὴθὺς τῶν μαθητῶν, id est, Vniuersa turba discipulorum. Nam mox iubetur increpare discipulos. Probabile est interpretē uertisse discipulorum, atque ita scriptum adhuc uisum in nonnullis peruectis codicibus. In Constantiensis apparebat rasuræ uestigium.

Gloria in excelsis.) ἢ ὑψίστοις, id est, altissimis.

πεκράξουσιν. Lapidēs clamabunt.) πεκράξουσιν, quod Græci uocant μετ' ὀλίγου μέλλον, hoc est, paulo post futurum, & habet ugens quiddam ac uehemens, Itaque nos uertimus, mox lapides clamabunt.

Quia si tu cognouisses & tu.) Omittenda erat coniunctio quia ὅτι, quæ ex idioma te Græcanici sermonis apponitur aliquoties affirmandi gratia. Diuus Hieronymus in cōmentarijs Esaiæ, non semel hunc citat locum, sed sensu nonnihil immutato, uidelicet ijs uerbis, Si scires etiam tu quæ ad pacem sunt tibi. Deinde subiicit de sicut. Quam quia non suscepit, intulit, Nunc autem uenient dies super te &c. Consimiliter adducit & enarrat hunc locum, exponens Micheæ caput secundum. Quæ quidem interpretatio, ut longe lateque dissonat à recentium Theologorum interpretatio ne, ita uehementer consentit cum Græca ueritate & interpretamento Theophylacti. Nam Græci sic habent, ὅτι εἰ ἔγνωσ καὶ σὺ, ἢ τὴν ἡμέραν σου ταύτην, τὰ πρὸς εἰρήνην σου, id est, Si nosset & tu sanè in die tuo hoc, quæ ad pacem tuam: ut subaudias quæreres, sique sensus, Hic dies est tuus, quo te inuisit redemptor: quod si intelligeres quantum boni tibi offeratur, saltem tu curares quæ ad pacem tuam pertinent, hoc est, crederes & obtemperares mihi. Ad hunc modum legisse uidetur diuus Hieronymus. Cæterum in plerisque codicibus ita scriptum est, εἰ ἔγνωσ καὶ σὺ, καὶ γὰρ ἢ τὴν ἡμέραν σου ταύτην τὰ πρὸς εἰρήνην σου, id est, Si nouisses & tu, Saltē in die tuo hoc, quæ ad pacem tuam pertinent, curares. Nec est ociosa cōiunctio ἢ, quod prior ad personam urbis pertinet, altera ad diem. Ut intelligamus aduentum peculiariter pertinere ad ciuitatem Hierusalem, præsertim eo die, quo adueniebat iam moriturus. Licet altera coniunctio non addatur apud Origenem, aut quisquis est autor, homilia trigesima octaua. Porro quod recentiores interpretantur, Si nouisses imminentiā tibi mala, fleres & tu &c. non cohæret cū eo quod sequitur, Nunc autē abscondita sunt ab oculis tuis. Repetit enim Christus quod dixerat, Si cognouisses, nimirum indicans eos non agnoscere diem salutis suæ. Et hæc dixerim nullius sententiæ præiudicans

cans. Certe Cyrillus qui citatur in Catena, si cognouisses refert, non ad mala imminentiā, sed ad intelligentiā prophetiarū de Christi aduentu. Et Eusebius ibidem citatus, pacem non refert ad delicias huius mūdi quemadmodū Gregorius, sed ad reconciliationē humani generis, ne quis credat omnino somnium esse quod adduximus.

Ad terram prosternent.) καὶ ἐδραθησιν. ἔδραθη solo siue patimentum, Inde ἐδρα Solo æquare. Plus enim dixit Lucas, quàm uerterit interpres.

Tempus uisitationis.) ἀπιστοσύνης, id est, inspectionis. Interpres legisse uidetur ἀπιστοσύνης.

Suspensus erat audiēs illum.) ἄρκεμα, id est, Pendebat, hoc est, inhiabat. Ita Vergilius: Pendetque iterum narrantis ab ore.

EX CAPITE VIGESIMO.

Numero dicum.) Græci addunt ἐκείνων, id est, Illorum. Illud semel admonuisse fat est, Hebraeos unum dicere, quod Latini quidam, ut, Vno die, pro quodam die, & unus scriba, pro quidam.

Conuenerunt.) ἐπέστησαν, id est, Ingruerunt, siue aderant, siue quod malim Adorti sunt. Sic enim utitur in Actis Apostolorum.

Vnum uerbum.) ἓνα λόγον. id est, Vnum sermonem. In aureo codice non addebat unum, nec in Donatianicis. Nos sensum reddidimus, nō uerba, Interrogabo uos & egounum quiddam.

Certi sunt enim.) πεπεισμένοι γάρ εἰσιν, id est, Perstrasa est enim, siue persuasum habet, ut subaudias plebs, quæ modo præcessit. Certus est enim aliquis de re uera: At persuasus esse potest, qui falsum credat.

Multis temporibus.) χρόνος ἰκανός, id est, Multum tempus, siue temporis, si sensum maluisset reddere quàm uerba.

Conquassabitur.) συνθλασθήσεται, id est, Confringetur.

Qui negant esse resurrectionem.) Qui putant nihil immutandum in sacris literis, uertant hæc Luca ad uerbum si lubet, οἱ ἀντιλεγοντες ἀνάστασιν μὴ εἶναι, id est, Qui contradicunt non esse resurrectionem. Sed quorum attinet ex innumeris unum aut alterum proferre: Illud annotandum, quoniam ἀνάστασιν dixit absque articulo, uertendum potius fuisse, Qui negant ullam esse resurrectionem, Est resurrectio corporum, & est animarum. Tum sunt qui fatentur dominum resurrexisse cum paucis, negantes uniuersalem resurrectionem.

Et mortuus est sine filijs.) ἄτεκνον, id est, Orbis, siue absque liberis. Nam liberorum nomine & filiarum continentur.

Neque nubunt, neque ducunt uxores.) ἢ τε γαμοῦ ἢ τε ἐγκαμίζονται, id est, Neque ducunt uxores, neque nuptum dantur. Quod Cyprianus lib. ad Quirinū tertio, uertit nubuntur, quanquam γαμοῦ ambiguum est. Alias certe uertit, Ducunt uxores, atque adeo paulo superius in hoc ipso Luca. Prius uerbum γαμοῦ pertinere potest & ad uiros ducentes & ad foeminas nubentes, ἐγκαμίζονται ad parentes elocantes.

Aequales enim angelis.) ἰσάγγελοι, dictione composita, hoc est, similes siue pares angelis. Quemadmodum Homerus ἰσθδῆες & θεῶ ἰκέλεες, appellat eximios uiros, & dijs æquiparandos.

Quia uero resurgent mortui.) ὅτι δὲ ἐγείρονται. Tametsi anceps est Græca coniunctio, tamen hoc loco dicendum erat, Quod autem resurgent mortui, Siue resurgere autem mortuos.

Simulantes longam orationem.) καὶ πρὸ φασὶ μακρὰ προσεύχονται, id est, Et prætextu longo precantur. In nonnullis codicibus habebatur, πρὸ φασὶ μακρὰ, ultima acuta, non circumflexa, Sub prætextu multa precantes. Nam quid sibi uult longus prætextus? Nos magis sensum, quàm uerba reddidimus, Simulantes longas preces. Neque enim precatur, qui ad laudem humanam, aut quæstum precatur.

Damnationem maiorem.) πῶς ὀσώθηται κείμα, id est, Maius iudicium. Interpres κείμα uarie sententiam explicat, non uerbum. Nam hic aliquoties κείμα usurpatur pro condemnatione.

EX CAPITE VIGESIMOPRIMO.

Espericiens autem.) Respicere est flexis in tergū oculis aspicere. At hic est αναβλέψας, quod aliquoties est recipere uisum, aliquoties attollere oculos uidendi gratia, siue quod gazophylacium in edito loco esset, siue quod antea suos intuitus, post tollit oculos in eos qui longius aberāt.

Ex abundantī sibi.) εκ τῶ πλεονεξίας αὐτοῦ, id est, Ex eo quod sibi superest.

Ex eo quod deest.) εκ τῶ ὑστέρηματῶ, id est, Ex defectu, hoc est, Ex penuria.

Omnem uictum.) βίον, quod alibi substantiam uertit.

Et donis.) ἀναθήματα. Ea dicuntur dona, quæ dicata dñs suspenduntur in parietibus & columnis templi; cuiusmodi nunc uisuntur potissimum iuxta monumenta diuorum statuae argenteæ, equi aurei, pocula gemmata, dicta ab ἀνάθημα, hoc est, a seponendo, siue suspendendo. Vnde & ἀνάθημα dicitur.

Cum fieri incipient.) μέλλω γίνεσθαι, futura sunt hæc. Verum μέλλω sic & aliàs expressit per incipiendi uerbum.

Dicentes quia ego sum.) ὅτι ἐγώ εἰμι. id est, Quod ego sim, hoc est, dicent se esse Christum qui sum ipse. Atq; ita nos uertimus aperte magis, quàm ad uerbū. Ne quis id existimet errore factum.

Nondum statim.) ἔτι οὐδέπω, id est, non statim.

Pestilentiae & fames.) Adnominatōnem in λιμοὶ & λοιμοὶ iam aliàs adnotauimus. Et mox;

Terroresq; de caelo.) φόβητρον, id est, Terriculamentaq;. Aliud enim terror, aliud monstrum, quod terrorem incutit.

Et eritis odio omnibus hominibus.) Nec in Græcis nec in aureo codice additur hominibus, nec in Constantiensi, nec in meo excuso.

Non præmeditari quæadmodum respōdeatis.) μὴ προμελετῶν ἀπολογηθῶμαι, id est, non ante meditando esse defensionem. Id quod cæteri rei faciūt, qui ad lucernam elaborant arte orationem qua flectant iudicem. Cyprianus ultima tertij libri epistola, sic adducit hunc locum: Ponite in cordibus uestris, nō præmeditari excusare. Porro meditari dicimur ad quod nos cura præparamus.

Omnes aduersarij uestri.) ἀντικείμενοι ὑμῖν, id est, Aduersantes uobis. Et aliquanto post,

Capillus de capite uestro non peribit.) ἀπόλλυται, id est, Perit. Habet nescio quid certius & asseuerantius temporis ἐσθλῶσις.

Possidebitis.) κτήσεσθε, id est, Possidete, siue obtinete. Apparet interpretem legisse κτήσεσθε, etiam si Græci codices quos ego uiderim, constanter habent κτήσεσθε.

Et nutrientibus.) θηλαζούσας, id est, lactantibus & mamma nutrientibus, ut superius indicatum est. Et Ambrosius pro nutrientibus legit, Quæ ubera dant, Augustinus alicubi mammantibus legit.

Pressura.) σιωχῆ, id est, Coartatio, siue anxietas. Nonnulli codices habebant ἀνάγκη, quod necessitatem sonat & uim illatam. Nec est,

In ore gladij.) Sed ore gladij, σμάλι μαχαιρῶν, quod tamen rectius uertisset, Acie gladij. Quandoquidem aciem gladij Græci σμάα uocant, quod ea parte mordeat, & δίσσμον, utrinq; incidens dicitur.

Tempora nationum.) ἔθνη, gentium. Idem nomen quod proxime præcessit. Interpres mire fugit eiusdem uocis iterationem, quum Euangelista non fugiat.

Præ confusione.) ἐν ἀπορίᾳ, id est, in perplexitate siue desperatione. Quamquam interq; genitiuus absolute potest legi, ut sit sensus, præ desperatione resonante mari & fluctu, & arescentibus hominibus.

Sonitus maris.) ἡχος τοῦ θαλάσσης, id est, resonantis maris.

Arescentibus hominibus.) ἀποψυχόντων, quod sonat exanimari dolore, siue extabescere.

Videte.) ἴδετε. Græce uerbum anceps est, an uideris sit, an uideate.

Cum produxerunt iam ex se fructum.) Græce tantum est πλεονεξίας ἡδύ, quod ego uertissem

uertissem proruperint. Neq; enim de fructu sentit, sed de gemis ac frondibus erumpentibus, id quod ex alijs Euangelistis liquet. Certe ex Marci cap. 13. qui de ramo tenero & frondibus erumpentibus meminit. Primum enim tenerescit ramus, ut gemmæ protrudi queant. Est autem hoc peculiare ficui, ut statim nullis floribus præcedentibus, protrudat grossos. Etiam si gemmas protrudunt & aliæ arbores. Nam Lucas præter ficum & alias arbores addit. Quamquam & aliàs dissident Græca à nostris, βλέποντες ἀφ' ἐαυτῶν γινώσκετε, id est, Cernentes ex uobis ipsi cognoscitis, hoc est, cum uidetis protrudi gemmas & frondes in arboribus, etiam si nemo admoncat, tamen ex ipsa re intelligitis adesse æstatem. Et paulo post, rursum μήποτε uertit Ne forte, quasi sit hoc in illorum fortuna situm, ac non potius in illorum cura.

Curis huius uitæ.) μερίμνας βιωτικῶν, quod in Paulo uertit secularia βιωτικῶν. Significat autem eas curas quæ ad uictum parandum, uitæq; usum faciunt.

Vt digni habeamini.) καταξιοθῆτε. id est, Digni reddamini, qui possitis effugere hæc omnia. Sensus autem est, ut semper hoc ipsum orent quo possint effugere.

Morabatur in monte.) ἠυλίεσθε, quod ante uerterat stabulare.

Et omnis populus manicabat.) Græcam uocem imitatus est interpret, ὄρειζε. Idem uerbum quod in Psalmis uertit De luce uigilo, ὄρειζω. Vetusissimus codex Latinus habebat diluculo ueniebat. Vnde mirum est unde hæc uox omnino Latinis inaudita, irrepsit, quam nec Augustini aures ferre queant. Notat enim hanc in libro Iudicum, quæstione quadagesima sexta, indicans, quosdam interpretatos maturabis, ceu uox ea dicta sit a matutino. Sunt qui diuinent pro mane ibat corruptum fuisse manicabat. Verum nihil aliud quàm diuinant. Augustinus indicauit uariam scripturam sui temporis in libro Iudicum, & est idem uerbum illic ex interpretatione Septuaginta quod est hic, ὄρειεῖς καὶ ἐκτρῆσθε, quod Hieronymus reddidit: Et primo mane oriente sole irrues super ciuitatem, ἔμα τῶ ἀνατέλλαι τὸν ἥλιον, ὄρειεῖς καὶ ἐκτρῆσθε τὴν πόλιν. Cæterum nec manicandi uerbum, nec maturandi placet Augustino, quod alterum neget inueniri apud probatos autores, alterius etymologiam nō satis probat, & aliud est maturare, aliud mane uenire: frequenter enim fero uenit, qui mane uenit. Ad hæc commentarij Bedæ in contextu habent mendose nimirum, manebat ad eum, in expositione legit manicamus.

EX CAPITE VIGESIMOSECVNDO.

Et duodecim.) ὅντα ἐκ τῶ ἀριθμοῦ τῶ δώδεκα, id est, Qui erat de numero duodecim.

Et magistratibus.) Et ductoribus siue ducibus exercitus. Est enim praefecti temporis quos aliàs ni fallor, sentit praefectos tuendo templo, nec alios hic arbitror intelligendos. Theophylactus præter hanc opinionem & alias commemorat.

Sine turbis.) ἄπο ὄχλου, id est, Sine turba, hoc est, sine tumultu. Nam utrunq; significat ὄχλος, ut Latinis turba, & multitudinem, & tumultum.

Occidi pascha.) θύεσθε, id est, Immolari.

Homo quidam.) Quidam nō additur apud Græcos, sed Latinus interpret de suo addidit, quo sermo esset mollior.

Amphorā.) κερυμῖον, quod significat uas fictile. Hoc idcirco admonui, quod mihi uideatur ad mysterium facere, si quis excutiat, quid sibi uelit hydria fictilis, quæ rum pitur apud Ecclesiasten, recurrente uitta aurea. Eadē uox est, quā alibi uertit lagenā.

Ex hoc.) ἐξ αὐτοῦ, id est, Ex eo, nempe pascha, ne quis ad tempus referat.

Accipite & diuidite.) λάβετε ἄρα, id est, Accipite hunc. Annotatum est hoc à ueribus, apud Lucam bis fieri calicis mentionem. Prius enim accepit calicem, & gratijs actis ac benedictione facta dixit, Accipite & diuidite inter uos. Mox consecrato pane sequitur, Similiter & calicem postquam cœnauit dicens.

In meam commemorationem.) ἐς τὴν ἐμὴν ἀνάμνησιν, quod expressius extulisset, Ad renouandam mei memoriam.

In sanguine meo.) In positum apparet pro per. Vt Vetus testamentum confirmatum ac dedicatum est, populo asperso sanguine pecudis: ita Christus per suū sanguinem dica-

nem dicitur Nouum testamentum, quod eleganter explicat is, qui scripsit epistolam ad Hebræos. Nec uideo cur hic obftet religio, quo minus sensum reddamus magis perspicuum, quum his uerbis non consecrent hodie sacerdotes.

Qui pro uobis fundetur.) *ὁ ὑπὲρ ὑμῶν ἐκχυόμενον*, id est, Qui pro uobis effunditur. Cum paulo superius dixerit Datur, tempore præsentis, cur hic uereamur dicere effunditur: Et certe datur reperitur in exemplaribus nostris.

Per quem tradetur.) *ὃς δὲ δόται*, id est, traditur, ut sit præsentis temporis.

Dominantur eorum.) Earum uertendum erat siue eis. Gens enim Græcis neutri generis est. Proinde in *ὁ ἴσθι*, ~~ἴσθι~~ interpretes, Græco usus est genere.

Sicut minor.) *ὡς ὁ νεώτερος*, id est, sicut iunior, siue minor natu. Antiquissimi codices habent iunior, non minor. Quanquam hoc loco magis cōtemptum significat, quàm atatem. Ut enim honoris causa presbyteros uocabant, hoc est, seniores, ita contemptos iuniores: quod genus est illud in Psalmis: Adolescentulus sum ego & contemptus. Nam Hebræis *יָצַר* sonat iuuenem & nullius autoritatis.

Et qui præcessor est.) *ὁ ἡγούμενος*, id est, Dux siue rector. Nam hoc quoq; significat Græca uox, ac magis conuenit cum eo quod sequitur. Pugnat enim prælidem esse, & ministrum esse.

Ait autem dominus Simoni.) Exemplaria Græcanica sic habent, *εἰπε δὲ ὁ κύριος, σίμων σίμων, ἰδοὺ*, id est, Dixit autem dominus, Simon Simon, ecce &c. Porro conduplicatio seruit affectui. Atq; ita citat diuus Hieronymus in dialogis aduersus Pelagium. Nec aliter refert Beda in commentarijs suis, ne quis casu factum esse putet.

Expetiuit uos.) *ἔζητήσατε*, quod magis sonat depoposcit. Deposcuntur enim, qui ad pœnam petuntur: uelut hoc efflagitarit Satanus ut illos comminueret, quemadmodum Iob poposcit Satan, & impetrauit, uerum præscriptis legibus. Ambrosius libro De uocatione omnium gentium primo, capite ulti. sic adducit hunc locum: Simon Simon ecce Satanus postulauit, ut uos terneret sicut triticum. Siquidem à cernendo cribrum uidetur esse dictum. Græce est *συνίασαι*.

Non cantabit.) *ὁ φωνήσει*, id est, Non sonabit, siue non ædet uocem.

Sed nunc qui habet sacculum.) Quæso te lector Christiane, quis tam est ἀγέλαος qui possit à risu tēperare, perpendens quàm ridicula recentiores quidam in hūc scripsere locum. Rursum quis est tam εὐλόγητος qui non indignetur cœlestem illam doctrinam huiusmodi uisitari interpretamentis. Lyranus enim ille, ut multis uidetur, probatus doctor, huc detorquet uerba Christi, quasi moneat apostolos, ut ingruente procella persecutionum muniant se diabus rebus, nempe commeatu, & armorum præsidio, ne uel desit quod edant, uel à persecutoribus opprimantur. Atq; eadem multo impudentius inculcat Hugo Carrensis, siue quis alius fuit, autorem citans Chrysofomū, sed huius uerba truncatim ac deprauate referūt recentiores quidam. Nam Chrysofomus de gladio commentum planè reijcit, utcūq; de sacculo moderatur interpretationem. Huius uerba sunt in caput Matth. 26. Ut facilius crederent quia traderetur, propterea dixit eis, emite gladios. Non ut percutiant animas, sed ut prædicationē hac re ante oculos poneret. Hæc ille. Quid autē sibi uelit, quod ait prædictionem, explicant illius uerba quæ referuntur in Cathena aurea diui Thomæ. Quid est hoc, qui dixerat, si quis percusserit te in dextra gena, uertas ei & aliam; nunc armat discipulos, sed solo gladio. Nam si penitus armare decebat, non solum oportebat gladium possidere, sed & scuta & galeas. Sed & si mille huiusmodi possiderēt arma pro tot insultibus & insidijs populorum, tyrānorum, urbium, nationū, qualiter undecim comparerent, & ex solo agminum aspectu non contremiscerent, nutriti in stagnis & fluuijs? Non ergo putamus eum iussisse ut gladios possiderent, sed per gladios inuuit imminentes insidias Iudæorum. Vnde sequitur Dico enim uobis, quoniā adhuc hoc quod scriptum est oportet impleri in me, & cum iniquis deputatus est. Rursum aliquanto inferius, Et quidem si humano eos uolebat uti auxilio, nec centū sufficerēt gladij; quod si nolebat eos uti humano præsidio, etiam duo superuacanei sunt. Referuntur illuc uerba Basilij, ac Theophili, quem pro Theophylacto positum arbitror, in eandem sententiā, demum & Bedæ, Quod si constat, qui conuenit ut simpli-

Gladiū emi iubet Christus quomodo intelligendum uaria sententia, & irrisu cuiusdam impudens calumnia

cem sensum accipiamus in pera, in gladio quæramus figuratam interpretationem, quæ sensum aperiat cum uerbis pugnatem. Etenim si dominus iussit parari quæ pertinebant ad uictum ac defensionē, an uestis non pertinet ad uitæ necessaria? Et hanc uendi iubet. Proinde quemadmodum his uerbis præparauit animos Apostolorum ad fortiter perpetiendam sæuitiam persecutorū: ita sacculi tollendi mentione præparauit illos ad tolerantiam famis & omnium incommodorum quæ solent in bellis accidere. Malorum enim prædictio non hortatur ad prouisionem commeatus ac munimentorum, sed ad tolerantiam malorum, quæ citius prosternunt hominem si ueniunt improuisa. Quoniam autem dominus donec adesset mortalis, illis cura uacuis abunde suppeditarat, & ab incurSIONE malorum tutos reddiderat: imbecilles erant, sub ipsum dominicæ mortis tēpus etiamnum cōtendentes de primatu, nec satis instructi aduersus malorum procellas, quæ imminebant. Præmonet igitur malorum, non ut suis fidant uiribus, sed ut uigilent aduersus ingruentem afflictionum tempestatem. Quomodo uigilent? Nimirum quemadmodum ipse docuit exemplo pariter ac monitis, Vigilate & orate ne intretis in tentationem. Nec aliud quàm à domino didicerant, eos fecisse legimus post acceptum spiritum sanctum. Volebat illos ex ipso pendere, non ut infantes, quemadmodum ante fecerant, sed ut uiros qui suam industriam iungunt cum auxilio cœlesti. Hoc sensit Chrysofomus, hoc Theophylactus, hoc Basilijus, qui hoc quoq; admonuit, in multis codicibus nō haberi scriptum, accipiat, tollat, uel emat, sed tollet & emet, ut sermo sit prædicentis imminentem afflictionem, non exhortantis ad parandum commeatum aut armaturam. Quidam sic interpretantur, hunc sermonem non ad Apostolos tantum, sed ad omnes Iudæos pertinere, quibus immineret tanta procella belli, ut nec de cibo nec de uestitu sint futuri solliciti, sed tantum de tuenda uita. id significari tropo quo iubet diuendita tunica & pera, emi gladium. Quorsum igitur pertinent uerba Chrysofomi, Pullos è nido educens, iubet proprijs uti pennis? An ad parandas lanceas, galeas, clypeos, & bombardas? Quid igitur interest inter Carem militem cōductitium, & uirum Apostolicum? At mutatis, inquiunt, temporibus licet mutare tritæ rationem. Tempore pacis hæc interdiciuntur, tempore belli permittuntur. Quasi uero unquam bonis defuerit persecutio. Itane Christus omnium illorum dogmatum suorum, de non resistendo malo, de diligendis ac iuuandis inimicis, de bene precando ijs qui male precantur nobis, de beatīs mitibus & persecutionem perpetientibus propter iustitiam, de præbenda maxilla altera, si quis alteram percussisset, atq; alijs id genus plurimis, iam moriturus palinodiam canit, & ad comparandum commeatum & *παρασκευάζει* adornandam excitat suos? Oblitus etiam eorum quæ paulo ante dixerat: In patientia uestra possidebitis animas uestras? Atqui illic sanè de persecutione loquitur, nec meminit præsidiorum. Imò cum apud Matthæum uniuersam persecutionū tragœdiam ponit ob oculos, rogo num usquam ulla mentio defensionis? Vbi est illud quod unum Apostolos à se iubet discere, quod mitis esset & humilis corde? Vbi uox illa seuera: Nescitis cuius spiritus sitis, qua discipulos à uindictæ reuocat affectu? Vbi uox illa, quæ negat se agnoscere discipulum, qui sublata cruce sua non sequatur se? Num hic crucem mutat in gladium? Deinde quid magni docet Christus suos, si hoc præcepit quod sua sponte faciunt & piratæ & latrones? Hæcine est illa doctrina cœlestis, quam ut nobis impartiret, relicto cœlo descendit in terras? Præterea aurem, si id docuit quod isti uolunt, cur ipse non præstat quod docet? quando ipse parauit sibi commeatum? quando ensibus aut machinis sese aduersus persecutorum uim communiuit? Nec uident quàm ista pugnent cum uaticinio quod ædidit in illum Esaias: Velut ouis coram tondente obmutuit. Ut interim sileam, ne consistere qui-

Inconsistens

qui coharet quod mox sequitur, Et qui non habet, uendat tunicam suam, & emat gladium? An non hinc satis euidentis est, non præcipi ut ferrent secum sacculum & peram, sed tollerent uendenda, precioq; redimerent gladium? Quod si nihil horum esset, tunicam uenundarent potius, quam gladius non esset. Vt maxime torqueant, non iubet parare sacculum aut peram, sed permittit ut tolerandum si quis forte possideat. At ensen etiam uendita tunica iubet emi. Proinde prospicere de uictu permittitur dumtaxat, at gladio nos defendere tantopere iubemur, ut nudis etiam sic cum hoste conligendum, uelut in hoc summa pietatis sita sit. At saltem non respiciunt ex his quæ mox sequuntur apud alios Euangelistas. Obiurgat minaciter ac seuerè Perum quod utatur gladio, & iubet recondi, addens perire gladio qui gladio pugnent, sibi non defuturas quamlibet multas legiones, à patre suppeticas, si se ui defendere uoluisset. Præterea quando unquam legimus Apostolos fecisse quod hic tantopere iubet Christus faciendum? Fugisse legimus, respondisse legimus, lorica aut gladium gestasse nusquam legimus, ac ne unguibus quidem unquam repugnasse, ne dicam gladijs. Denique cur in omnibus suis epistolis audent à præceptoris sui doctrina dissonare? Tolerantiam uno ore docent omnes, iubent obrui beneficijs inimicum, & igneos carbones congeri in caput illorum. Paulus iubet malum uinci bono, iactat toleratas calamitates suas, prostratos ac fusos hostes non iactat. Toties armat ille tironem Christianum, Evangelicam parat galea salutis, scuto fidei, gladio spiritus. Vbi inter hæc huius gladij mentio, quem nos comminiscimur?

Amb

Orig

~~...~~ Ceterum ut id solum agam, quod ago, sic est ordinanda lectio. Sed nunc qui habet sacculum tollat, utiq; uendendum, consimiliter & peram tollat, nimirum uendendam: quod si desint, uel tunica diuendita emat gladium, non istum quo grassantur latrones: sed uerbi diuini, qui penetrantior est quous gladio ancipiti, pertingens usq; ad dissectionem animæ & spiritus. Quod si quis omnino contendat, Tollat hic positum pro Secum deportet, certe cum in gladio cogamur allegoriam adhibere, hic quoq; adhibeamus oportet. Accipis gladium Evangelicum, accipe & peram & tunicam Evangelicam.

Orate ne intretis.) Latinis anceps est sermo. Nam potest & hic esse sensus, Orate, ne si non oraueritis, fiat ut intretis in tentationem. At Græcis non potest nisi unus accipi sensus, nempe hic, Hoc rogate patrem, ne ueniat in tentationem, *πεσοβίχεθ' μη εισέλθετε*, Quamquam paulo post, commutatis nonnihil uerbis, eandem extulit sententiam, *να μη εισέλθετε*, id est, Ne intretis.

Et factus in agonia.) Quis tantum Latine sciens cognosceret ex hisce uerbis quid senserit interpres? Agon Græcis certamen, siue periculum, aut labor. Agoniam igitur appellat horrorem illum & affectionem qua corripitur solent homines iam instante atq; urgente graui discrimine. Nos ut potuimus uertimus, Et correptus angore.

Guttæ sanguinis decurrentis in terram.) Hic uariant Græci codices, sed sic, ut ad sensum nihil referat: & facilis est scribarum lapsus in tam angusto confinio *καταβαλοντες*, & *καταβαλοντες*. Hieronymus contra Pelagianos lib. 2. & ante hunc Hilarius lib. De trinitate decimo, indicat in plerisque Græcorum ac Latinorum codicibus non fieri mentionem, neq; de sudore sanguineo, neq; de angelo confortante. Verum id erafum uidetur ab his qui uerebantur Christo tribuere tam insignia humanæ infirmitatis argumenta, quum Hilarius etiam doloris sensum illi conetur adimere.

Si percutiamus.) *ει πατάξομεν*, id est, num percutiemus? Si, pro an, dixit interpres. Sinite usq; huc.) *εσθε εως τούτου*, id est, Sinite hæcenus, id quod perinde sonat Græcis quasi dicas, Hæcenus ne resistite, cum alius sit sensus Euangelistæ.

Et magistratus templi.) *σπατηγός*, duces. Erant enim & milites præfecti custodiendo templo, quorum præfectos hic uocat *σπατηγός*.

Et eum fuisset intuita.) *ηνι άτηνι έλα*, id est, Et fixis in eum oculis. Plus enim quiddam est *άτηνι έλν* quam intueri, nempe immotis oculis obtueri.

Quali horæ.) *ώσεί*, id est, Ferè. Quamquam & Suetonius usus est, quasi, in hunc modum.

Sicut dixerat.) *ώσ έπνι αυτέ*, Quomodo siue Vt dixisset sibi, Nam hoc ipsum illi ueniebat in mentem, Christum sibi dixisse, futurum ut se negaret.

Conuenerunt seniores.) *συνήχθη το πρεβυτεριον*, id est, Coiit ordo presbyterorum.

Neque dimittetis.) *η άρλίστετε*, id est, Aut dimittetis. quamquam recte mutauit interpres.

Vos dicitis, quia ego sum.) *ότι είμι*, id est, Vos dicitis me esse. Alioquin non ideo dicebant, quod ille esset.

Quid adhuc desideramus.) *τι έτι χείαν έχου μαρτυείας*, id est, Quid insuper opus habemus testimonio? Interpres eleganter reddidit magis quam ad uerbum, aut suo more.

EX CAPITE VIGESIMOTERTIO.

DVixerunt.) *ήγαγον*, id est, Duxit: tamen hic uariant exemplaria, cum in nonnullis sit *ήγαγον*. Et mox, Peruertentem potius quam subuertentem *δυσσέφοντα*.

Tu es rex Iudæorum.) *συ εί ο βασιλεύς τών Ιουδαίων*, id est, Tu es ille rex Iudæorum: ut unicum illum Iudæis promissum & expectatum regem

intelligas.

Articuli nis

Nihil

inueniuntur, ut apud

Nihil inuenio causæ.) ἀδὸν αἰτιου, id est, Nihil noxiæ, aut nihil criminis, putari debeat. Siquidem noxiæ culpa dicitur, cum noxa sit peccata potius.

Commouit populum.) ἀνασείδ, id est, Commouet, præsentis temporis, ut accipiamus non de una seditione accusari Christum, sed totam illius ac perpetuam accusari uitam ac doctrinam uelut seditiosam.

Et audiens Galilæam.) ἀκούσας γαλιλαίας, id est, Cum audisset de Galilæa, siue audito nomine Galilææ.

An homo Galilæus esset.) Galilæus non est coniungendum cum homine, sed separandum propter articulum Græcum ὁ ἀνδρώπου. Nam cum Christum signet, tamen uelut ignoto sibi nomine, hominem uocat, ut Petrus puellam, mulierem γυναικα.

Constante Constante accusantes.) ἀκρίτως, id est, Acriter, & intento clamore.

Nullam causam.) ἀπειραν. Cur non potius crimen? quandoquidem & hoc significat ἀπειραν. Porro quod addit post,

Causam mortis.) Sic dixit causam mortis, ut si dixisset crimen mortis, quod nos dicimus capitale.

Emendatum ergo.) παιδιδόξας, id est, Castigatum siue correptum. Nam quod mox uertit, Corripiam, eadem est uox Græca παιδιδόξας. Ceterum corripimus uerbis magis, quam uerbis, castigamus utroque modo.

Per festum, pro diebus festis.) ἡ ἑορτή, id est, Singulis festis. Nam pascha recurrebat quotannis. Et hac figura subinde utuntur Apostoli & Euangelistæ, ἡ ἑορτή, ἡ πόλις.

Simul uniuersa turba.) παντοπληθεία, Græcis aduerbium est, quod additum uerbo significat id agi per uniuersam multitudinem. Nam uerbum ipsum est numeri plurali ἀνεκράξαν, id est, Exclamabant, seu potius succlamabant.

Voces eorum.) Hic addunt Græci καὶ τῶν ἀρχιερέων, id est, Summorum sacerdotum, siue pontificum, quantum reclamantibus Latinis exemplaribus.

Petitionem eorum.) ἀιτημα, id est, Postulationem. Efflagitant enim ac postulant.

Beatæ steriles, & uentres quæ.) Dicendum erat, Ventres qui non genuerunt. Apparet hallucinatum interpretem, quod κοιλίας, id est, Ventres apud Græcos sit foemini generis. At mox certe Græcus sermo refert ubera, quæ sunt masculina apud illos, καὶ μαστοὶ οἱ δὲ ἐδήλασαν. Nam quæ non lactauerunt, ad ubera refertur, non ad mulieres. Alioqui fuerat in quo posset aliquis utcumque tergiversari.

In uiridi.) ὕψυχρον, id est, In humido, quemadmodum iuxta Græcam lectionem citat Hilarius, enarrans psalmum primum: atque ita magis respondet, quod sequitur arido. Cohærent autem humere & uirere, quantum sensum expressit interpret.

Duo nequam.) δύο κακῆργοι, Duo malefici, siue facinorosi.

Et latrones.) καὶ κερκαροὶ. Latrones nunc uertit, quod modo uerterat Nequam, homo nimirum copiosus.

Nesciunt quid faciunt.) An sic Latini loquantur nescio, fortasse rectius erat, Nesciunt quod faciunt. Quod si dicas, Nesciunt quid faciant, incidis in aliud incommo- dum, uidelicet amphibologiæ.

Stabat populus expectans.) θεωρῶν, id est, Spectans, suffragantibus & antiquis exemplaribus nostris. Verum id haud dubium quin libroriorum acciderit errore.

Et deridebant eum.) ὑμνησκίζον, id est, Subsannabant. Idem uerbum cum eo quod, ut superius indicatum est, significat naso suspendere, siue diceris incessere.

Si tu es rex.) ὁ βασιλεύς, id est, Ille rex. Et paulo ante, ὁ χριστός, id est, Ille Christus. Ac rursus ὁ παθεὶς ἐκλεκτός, id est, Ille dei electus. Nec enim in his ociosus est articulus Græcus.

Erat autem & superscriptio.) ὑπεγράφη, Cur non potius inscriptio, quam superscriptio.

Græcis & Hebraicis, & Latinis.) Alius est Græcis ordo, ἐλληνιστοῖς καὶ ῥωμαϊκοῖς καὶ ἑβραϊκοῖς, id est, Græcanicis, Romanis, & Hebraicis. Quæ sanè tres linguæ, uel hoc nomine Christianis omnibus deberent esse commendatæ, quod in cruce domini nostri Iesu Christi sint solæ omnium dedicatæ. Saltem hunc titulum conueniebat passim suis depingi formulis, quem Ioannes ad hanc formam ponit.

יהושע הנצרי בן דבורה

ΙΗΣΟΥΣ Ο ΝΑΖΩΡΑΙΟΣ Ο ΒΑΣΙΛΕΥΣ ΤΩΝ ΙΟΥΔΑΙΩΝ

IESVS NAZARENVS REX IVDÆORVM.

Qui pendebant latronibus.) κακῆργου, quod modo uerterat, Nequam.

Neque tu times deum.) Tacita uis conjunctionis Neque, potest ad tria referri, nisi obiter compositio, ad Times, ad tu, & ad deum. Si ad deum, hic erit sensus: Non solum non times homines, sed ne deum quidem metuis. Si ad Tu, hic, Parum est, si isti deum contemnant, nisi tu quoque contemnas. Si ad Times, sensus hic erit, Non solum non amas deum, sed ne times quidem, cum sis in supplicio constitutus. At ea est apud Græcos sermonis compositio, ut non possit accipi nisi hic sensus, quæ postremo loco recensuit, ἵνα φοβῆσθαι μὴ θεόν, id est, Ne times tu quidem deum, id est, Non saltim times deum.

Trifariam accipitur eadem negatio

Qui in eadem damnatione es.) Græcis non est ἐσ, sed ὄν, consentientibus & Latinorum uetustis exemplaribus. Siquidem in Paulino erat, Quod, non Qui, concordans cum Constantiensis, In Corfendoncensi Quia, nisi quod auidebatur crasum, sed euidenti uestigio testante corruptelam. Et item in aureo codice scriptum erat quia. Porro de sensus ambiguitate diximus alias.

Qui, pro quod

Nihil mali.) ἄδελφον αἰτιου, id est, Nihil absurdi.

Amen dico tibi, hodie mecum eris in paradiso.) Theophylactus ostendit hic quosdam aliter distinguere sermonem. Volunt enim aduerbium hodie referri ad præcedentia. Amen dico tibi hodie, deinde interposita hypostigme adijciunt, in paradiso. Hoc commentum esse frigidum res ipsa loquitur, ad quod confugerunt, ut elaberentur e questione: quomodo potuerit esse uerum quod promissit dominus, hodie mecum eris in paradiso, quum eo die atque etiam sequente corpus ipsius fuerit in sepulchro, anima descenderit ad inferos. Sed dominus ut alibi gehennam appellat extremam infelicitatem, ita hic summam quietem ac uoluptatem appellat paradysum. Quanquam Theophylactus prolixius disputans in hunc locum quaedam admiscet, quæ non satis conueniunt cum decretis scholasticorum huius temporis Theologorum.

In manus tuas commendo.) Græcis est παραθήσομαι, id est, Commendabo, siue Deponam, futuri temporis. Idque iuxta ueritatē Hebraicā, quæ habet ad hunc modum: הוֹדִיתִי אֶתְּךָ בְּיָדֶיךָ. Siquidem & additum huic uerbo הוֹדִיתִי indicat futurum tempus.

Commendabo

Atque ita sanè uertit diuus Hieronymus & Septuaginta. Etiam si fieri potuisset, ut Christus tempus mutauerit, tamen consentiunt Græcorum codices, quos ego sanè uiderim. Locus autem sumptus est ex psalmo trigésimo, quæ probabile est dominum recitasse in cruce, usque ad eum locum, atque illic intendisse uocem. In psalterio gallico quod addidit Iacobus Faber, habet commendabo, quemadmodum transtulerunt Septuaginta. Hic rursus obijcit ille beatus codex pontificiæ bibliothecæ. Dominus de suo addidit pater, quum nec apud Hebræos nec apud Septuaginta sit patris aut domini nomen hoc loco. Nec male conuenit uerbum futuri temporis, primum quia psalmum recitat, deinde quod prædicat se moriturum antequam moriatur. Ceterum παραθεῖναι est commendare, ueluti commendatur depositum seruandum, ac suo reddendum tempore. Nam huc alludit Ambrosius cum ait, Bonum ergo pignus est spiritus, bonum depositum.

Commendare ut depositum

Qui erat decurio.) βασιλευς. Hic nomen est dignitatis, non officij militaris: ac sonat ferme senatorem siue consultorem, de quo non nihil dictum est alias.

Consilio & actibus.) τῆ βουλῆ καὶ τῆ πράξεως, id est, Consilio & facto. Interpres legitur uidetur πράξασι.

Et posuit eum in monumento.) Et posuit illud, legendum est. Refertur enim ad corpus αὐτοῦ. Atque ideo in Latinis quoque codicibus emendatioribus scriptum est Illud, non illum, ut palam sit libroriorum esse peccatum, non interpretis: quemadmodum & participium depositum, λαθεῖλον αὐτοῦ, quod quidem magis sonat detractum, quam depositum. Quemadmodum & illud in Cantico Mariæ: Deposuit potentes, λαθεῖλον, detraxit. Nam λαθεῖλον dicitur quod in alto suspensum pendet, ueluti clypeus aut lagena.

In monumento exciso.) λαθεῖλον. Ut intelligamus solidum fuisse saxum, non

compactile, aut structile, sed exculptum suo loco nativo. siluerunt pro Sabbatho quidem siluerunt.) ἡσυχάζειν, id est, Qui euerunt, utrunq; enim signifi- quieuerunt cat ἡσυχάω.

EX CAPITE VIGESIMO QVARTO.

Na autem sabbati.) Vno sabbatorum est Gracis, ut subaudias die, ἡ δὲ μίση σαββατων. Valde diluculo.) ὄρθρον βαθύθ, id est, Diluculo profundo, hoc est, quod multū adhuc haberet noctis. Nam ab inclinatione noctis, est gal licinium, mox conticinium, deinde diluculum, quū incipit rarefcere nox, postea mane, deinde dies exorto sole.

Ad monumentū.) Hic Græci codices addunt, Et quædam cum illis, καί τινες σὺν αὐτοῖς. quod tamen anceps est, de uiris dicatur, an mulieribus, quod τινες commu- nis sit generis.

Mente consternata essent.) ὡς ἐπὶ δὲ προσεῖδον, id est, Dum hærerent, ac perplexe essent & animi incerti.

In uestibus fulgentibus.) ἀστράσσοντας. Quod magis sonat Fulgurantibus, & ful- guris instar relucens.

Cum timere autem.) Plus dixit Euangelista, quàm interpres, ἐκφοβῶν δὲ ἡρώδου, id est, Expauere factis autem illis, ac uultum deflectentibus in terram. Appa- ret interpretem legisse ἐκφοβῶν quod ipsum in nonnullis Græcorum codicibus in- uenitur.

Recordamini qualiter dixerit.) μνήσθητε Græcis anceps est, quemadmodum no bis recordamini, imperatiui ne sit modi, an indicatiui, nisi quod ea quæ sequuntur arguunt imperatiuum modum.

Et recordati sunt uerborū &c.) Latinius erat, ut dixerit, ἤ, Qualiter locutus est. Laurentius mauult, Quod dixerit.

Quia oportet.) Aut omittendum erat ὅτι, aut uertendum in quod, mutato uerbi modo, Quod oportet &c.

Et procumbens uidit.) Προκύνων, quod est, obliquato capite prospicere: ueluti si quis immisso per fenestram capite prospiciat. Vnde prouerbium πρὸς ὄντος προκύνωντος. Nec est Vidit, sed uidet, βλέπει.

Et linteamina sola posita.) λέιμνα. Maluissimam Iacencia, quàm posita.

Et abiit, secum mirans.) Ἀπὸ τοῦ, referendum ad participium admirans. Et abiit, admirans apud sese, καὶ ἀπ᾽ ἑαυτοῦ θαυμάζων, nisi mauius hūc sensum, abiit in domum suam admirans.

Nomine Emaus.) Græci scribunt ἐμμαῦς per duplex m, ut sit dictio trisyllaba, & inflectitur Emmauntos, ti, tem, sicut Pityus Pityuntos. Emmaunti mutatum est pos- tea nomen, Nicopolis dicta est.

Loquebantur ad inuicem.) ἀμύλοισιν πρὸς ἀλλήλους, id est, Colloquebantur, siue con- fabulabantur inter se. Nam idem uerbum mox uertit Fabulabantur.

Et secum quærentes.) Quid interpres legerit, non satis conijcio. Nam Græce tantū est συζητῆν, hoc est, Simul quærentes, siue disputarent, siue cōmentarentur.

Et estis tristes.) σκυθρωποὶ, id est, Parum alacri uultu. ut ad habitum oris perti- neat non ad animum.

Peregrinus es.) Πρωικῆς, id est, Aduena es. Id habet duplicem sensum, Tu solus hospes es Hierosolymitanus, ignorans ea quæ nemo nescit quantūuis aduena. Aut tu adeo peregrinus es, ut hæc ignores.

In damnationem.) Aliàs admonui λέλοιπ & λέλιμα sæpe poni pro κατέκεισιν, sim- plex pro composito.

Quia ipse esset redempturus Israel.) ὅτι αὐτὸς ὄξει ὁ μέλλων λυτρωθῆναι τὸν Ἰσραὴλ, id est, Speraueamus, quod is esset ille qui redempturus esset Israel.

Et nunc super hæc omnia.) ἀλλὰ γὰρ σὺν πάσι τῶν τριῶν τῶν ἡμερῶν ἀγαθὸν σή- μορον, id est, Veruntamen cum omnibus his tertium hunc diem agit, ut subaudias, ille, aut tempus. Noue dixit Lucas, nisi forte scripsit ille, ἡδὲ πάντα τῶν τριῶν. Nec est, Et nunc

Et nunc super.) sed ἀλλὰ γὰρ id est, Atqui, siue Veruntamen. Nec est, Mulieres quædam ex nostris.) sed ex nobis, ἡς ἡμῶν, id est, Nostri gregis. De in- de plus est quàm Terruerunt ἡρῆσιν, id est, Attonitos reddiderunt. Nam magis pertinet ad epitalin admirationis, quàm timoris.

Quidam ex nostris.) τινες τῶν σὺν ἡμῖν, id est, Quidam eorum qui erant nobi- scum. Ac mox.

Et ita intrare.) Ita redundat, sed additum est explanandi sermonis gratia.

Euanuit ex oculis eorum.) ἀφαντος ἐγένετο ἐπὶ αὐτῶν, Euanuit ab illis. Nisi quod interpres expressit uim nominis ἀφαντος. Caterum magis hic congruebat dicere, desit illis esse conspicuus. De fumo & spectris apte utimur euanescenti uerbo, hic non de spectro sed de uero corpore sit mentio. Nec defuerunt hæretici qui tribue- rint Christo corpus phantasticum. His non erat danda erroris ansa.

Ego sum, nolite timere.) In Græcis exemplaribus tantum est, Pax uobis, cætera uidentur adiecta. Nec admodum coherent cum sequentibus, in quibus eximit eis terrorem: licet apud Ambrosium addantur, sed ex alio Euangelista, sicut opinor, admixta. Ad salutatis uocem exterriti sunt. Eum terrorem dominus post eximit di- cens, Quid turbati estis. Apparet huc transcriptum ex Euangelio Ioannis.

Aliquid quod manducetur.) βρώσιμον, id est, Esculentum, siue edulij. Ac mox,

Fauum mellis.) ἀπὸ μελισσῶν ἡμεῖς, id est, De apiario fauo. Nam & alia quædam insecta mel & fauum habent.

Et cum manducasset coram eis.) Græca dissident, καὶ λαβὼν ἑνώπιον αὐτῶν ἔφα- γον, ἔπει δὲ αὐτοῖς, id est, Accipiens coram illis comedit, dixit autem illis. Nam quod apud nos legitur, reliquias dedit illis, apud Græcos non reperitur.

Incipientibus.) ἀρχαίμων, Apparet interpretem legisse ἀρχαίμων, ut referatur ad discipulos. Atq; hanc germanam esse lectionem arbitror, licet reclamantibus Gre- corum exemplaribus, atq; insuper aditione quæ nuper prodijt ex officina Asulanā. Quod si legamus ἀρχαίμων, ut pertineat ad Christum, non Eius erat dicendum, sed suo, ad hūc modum. Sic oportebat Christum pati & resurgere à mortuis tertio die: & prædicare in nomine suo pœnitentiam & remissionem peccatorum, exorsum, siue initio facto ab Hierusalem. At huic lectioni reclamant, quod Christus non cœ- perit ab Hierusalem, sed Apostoli. Et rursum quod sequitur, magis coherent cū hac lectione, Vos autem estis testes horum, licet ambiguum sit, utrum Estis legendum sit, an sitis, ἐσὲ, an ἐσε, & utrunq; satis quadrat.

Ab Hierosolyma.) Laurentius admonet Hierosolymam fœminin o genere non inueniri, sed fallitur quum Suetonius in Cæsare Augusto scribat; Et Caium nepo- tem quod Iudæam præteruchens apud Hierosolymā non supplicasset, collaudauit.

Promissum patris mei.) ἐπαγγελίαν. Ne nescias promissum esse nomen substan- tiuum, non participium.

Et ipsi adorantes.) προσκυνησάντες, id est, Adorato eo reuersi sunt. Adorabant enim abeuntē in cœlum, ac deinde recipiebant se Hierosolymam. Hoc loco subij- cienda erant acta Apostolorum. Nam Lucas historiam suam duobus libris comple- xus est, quos ambos ad eundē scripsit Theophilum. Atq; ipse secundum exordiens connectit cum superiore. Deinde acta illa, planè pars est Euangelicæ historiæ. Ve- rum ne uideremur Ioannem dirimere ab Euangelistis, distraximus duos Lucæ li- bros, & Acta proximo subiecimus loco.

Duo libri Lu- cæ, unū opus est

Orbis conditi
& redempti
simile initiumλόγος & multa
declarat Graecis

IN PRINCIPIO erat uerbum.) Illud in primis annotandum, quod indicauit & Chrysostomus, Ioannē neq; Matthaei, aut Marci more sumere exordium, neq; ad exemplū Lucae, sed iisdem uerbis ingressus est historiam Euangelicam, quibus Moses ingressus Genesim mundi. Caeterum quod illic quidam interpretantur, In principio, id est, In filio, hic certe locum non habet.

Erat uerbum.) λόγος Graecis uaria significat, uerbum, orationem, sermonem, rationem, modum, supputationē, nonnunquam & pro libro usurpatur, à uerbo λέγω, quod

est dico, siue colligo. Horum pleraq; diuus Hieronymus aliqua ratione putat competere in filiū dei. Miror autem cur uerbum Latinis placuerit magis quam sermo. Nos tamen uidebamus sermonis uocabulo rectius exprimi Graecam uocem, qua usus est Euangelista, λόγος, tamen in additione prima superstitione quodā metu non mutaueramus uerbū, quod posuerat interpres; ne quā ansam daremus ijs, qui quiduis ad quamuis occasionem calumniantur. Tantum testati sumus alicubi, sermonis nomine non infrequenter signari filium dei in sacris uoluminibus. Mox ubi comperimus hoc tam passim fieri, & hoc ipso in loco quondam ecclesiā legisse, In principio erat sermo, atq; ita citari in libris Cypriani & Augustini, non existimabam quenquam fore, qui offenderetur; praesertim cum haec demus non in templis, sed in Museis legenda. Quid enim erat piaculi, si in libro qui priuatim legitur, pro uerbo dicam sermonem, aut eloquium, aut orationem, aut uocem, aut aliud quod idem pol-

Sermo rectius
quam uerbum

leat? Non magis opinor, quam si patrem dicam genitorem, factorem, parentem, & si qua uox alia Latinis auribus repraesentat autorem generis. Cum igitur nihil futurum fuerit causae cur reprehenderer, etiamsi nusquam in sacris libris sermonis uocabulum tributum esset filio dei, nunc multo minus merebar reprehendi, quum sermo multis nominibus rectius & aptius exprimat Graecam uocem q̄ uerbum, quū ea uox toties reperitur usurpata in recentioribus ac uetustis orthodoxis, quū eam & hodie publicitus usurpet usus ecclesiasticus, & olim publice sic legerit ecclesia, quemadmodum nos uertimus. Qua de re, si quis uolet exactius cognoscere, legat apologiam nostrā, qua stolidissimos quorundam latratus retudimus. Ex hac in praesentia sat erit pauca quaedam excerpere, quae pro tempore lectoris animum placēt, si quis forte commouebitur. Primum sermo commodius explicat quod Euangelista posuit λόγος, quod apud Latine loquentes, uerbum nō sonet totam orationem, sed unam aliquam dictionem; raro tamen dictum aliquod breue, ueluti sententiam aut proverbium, uetus uerbum est. At Christus ideo dicitur λόγος, quod quicquid loquitur pater, per filium loquatur. Deinde generis congruentia facit, ut mollior sit oratio, quoties dicimus, Sermo dei factus est caro, quā uerbum dei factum est caro. Alioqui nihil aptius reddebat emphasin Graecae uocis λόγος, quā oratio. Iam

Apologia de
In principio
erat sermo

Cyprianus

Cyprianus tot nominibus inelytus, primum eloquentia uere Theologica, deinde sanctimoniam quadam apostolica, postremo martyrio, in opere, quod scripsit aduersus Iudaeos libri secundi capite quinto, non aliter refert hunc Euangelistae locum, quā nos uertimus: In principio, inquit, fuit sermo, & sermo erat apud deum, &

Huius loci
exempla

deus erat sermo. Atq; idem eiusdem libri capite tertio, cuius titulus est, Quod Christus idem sit sermo dei, inter complures sacrae scripturae locos, quibus docet filium dei dici sermonem, & hunc adducit. Quanquam in hoc scriba sciolus in plerisque codicibus sermonem uerterat in uerbum; non animaduertens quid promittat titulus, qui haud dubie Cypriani est, non scribae. Ad haec Augustinus enarrans ex Ioannis capite decimo septimo, locum hunc: Sermo tuus ueritas est, palam docet nihil referre, utrum sermonem dicas, an uerbum. Docet & hoc loco plerisque codices habere, In principio erat sermo, & sermo erat apud deū, & deus erat sermo. Quin idem compluribus locis sermonis uocabulū in sacris libris interpretatur de filio dei, quae

necesse

necesse non est hic repetere. Quod si ista non legunt, qui tamen uideri uolunt ecclesiae doctores, certe nō potuit illos fallere, quod ex libro Sapientiae quotannis canit ecclesia: Omnipotēs sermo tuus domine exiliens de caelo à regalibus sedibus. Haec atq; id genus alia loca, non ueteres tantū, sed & Thomas, Hugo Cardinalis, Glossa ordinaria, Beda, Remigius, Anselmus, interpretant de filio dei, nihil desiderantes uerbi uocabulum, neq; quicquam offensi dictione sermonis. Sanctus Hilarius libro De Trinitate secundo, dei filiū nunc uerbū appellat, nunc sermonem. Etenim quū ait, Sermo cogitationis aeternus est, cum qui cogitat est aeternus, nōnne palam uocat Christū sermonem aeternū, ex aeterna mente patris sine tempore proficiscentem? Ac mox cum ait, Nunquid audieras in deo, ut sermonē reconditae cogitationis acciperes; an non tribuit Christo sermonis cognomen? Idem aliquanto post sic multis uerbis disputat de differentia sermonis humani ac diuini, ut nusquā horreat Christo tribuere sermonis uocabulū. Ad haec Ambrosius lib. De fide aduersus Arianos cap. 2. Christū nunc uerbum appellat, nunc sermonem; quod tamen idem & alij aliquot locis facit. Hieronymus in epistola ad Ephesios caput primū: Non, inquit, quod alius assumptus homo, & alius sit sermo qui assumptus, &c. sermonem dixit, filiū dei. Rursum eodem capite: Ut quomodo dominus noster Iesus Christus est sermo, sapientia, ueritas. Et Lactantius lib. 4. cap. 8. dei filiū sermonē appellat. Atq; item capite proximo nō semel. Claudianus uocem ausus est dicere: Vox summi sensusq; dei; pro sermone uocem dixit, pro sapientia sensum. Prudentianis hymnis tantum tribuit ecclesia, ut eos in sacris liturgijs solenniter decantet. Atq; in his audit ei tra offensam ecclesia: Ades pater supreme, Quem nemo uidit unquā, Patrisq; sermo Christe, Et spiritus benigne. Sed uideri poterat ineptū me haec persequi, quae si quis excutiat sacros scriptores finem non habent, nisi quidam tam impudenter obstreperent. Sic olim legit ecclesia, sic hodie canit, sic non raro loquuntur ueteres orthodoxi, sic recentiores; & tamen quidam sic offensi sunt sermonis uocabulo, quasi nusquā lectum aut auditum esset apud Christianos. Sed offendit, inquit, nouitas. Quos tandem? Ipsos qui calumniatur? At istis qui rei Theologicae uideri uolunt doctissimi, non oportebat esse nouū quod toties est obuiū in sacris autoribus. Idiotas? At istos res ignota nihil mouisset, nisi quidam seditiose clamassent apud populū, uanitatē addentes maledicentiae. Actum, inquit, de re Christiana posteaq; nouū habemus Euangelium. Quid hac uoce stolidius? An ideo nouatū est Euangelium, si pro uerbo dicitur sermo? Non hercle magis, q̄ nouatus est Nicolaus, qui polita ueritate candida, sumpsit fuscā. Scio plurimū esse tribuendum tam inueteratae consuetudini. Sed quoties apud populū agitur fabula. Receptū est, ut tingentes semigræce loquamur baptizo te. Nolim apud idiotas dicere, tingo te; quū tamen apud deū nihil referat. Nolim, ut nunc res habēt, in templis recitare: In principio erat sermo, si probabiliter suspicarer, fore qui uehementer offendantur, praesertim quū haec lectio sit proba, altera tolerabilis. Quod si lectio recepta sit palam mendosa, & sunt inter auditores, qui ueterem saluā malint absq; iudicio, sunt contra, qui iudicio malint quod rectum est, neq; uitari potest, quin altera pars offendatur, utri iubebor obsequi? Malim equidem omnibus esse πρὸς ὁμοίωτα esse. Fortasse primum obsequar imperitis, quod hi magis soleant ferocire, ac mox placabo doctos. Sed tamen interm admonendi sunt imperiti, ne per suā imperitiā moueāt tumultum in eos, quibus magis oportuit ipsos parere. Quemadmodū Paulus ex charitate uult abstinere ab idolothytis, ne frater infirmus offendatur; sed interim admonet & obiurgat infirmos, qui sine causa iudicāt fratrem gratias agentē. Fateor, quae publice recepta sunt perperā, paulatim sunt abrogāda, quemadmodum Paulus aboleuit legē Mosaicā, sed tamen antiquanda sunt. Scio fabulam Augustini, qui narrat in Africa nescio quē episcopulū penē destitutū à populo, propter unā uoculā, ex Hieronymi translatione secus apud populū recitatā, q̄ solet. At Hieronymus uir sanctus ac doctus, cucurbitarios illos Africanos fortiter irridet. Quod si placuisset omnibus omnia tribuere indoctis, iam nō haberemus tā multa per ueteres orthodoxos restituta. Nec enim quicquam adferunt, qui censent parcius fuisse uariandum quod erat receptū.

Primum cum sint hominum uaria iudicia, quis præbebit regulam ad quam moderer uarietatem, quum mihi sciam euenisse, quod apud poetas Ioui, qui neq; pluuius, neq; serenus potuerit omnibus placere? Deinde quod dicunt isti, fortasse non nihil habeat momenti, si mea translatio publice recepta protruderet. At in hoc meo proposito, quo maior est uarietas, hoc plus est fructus. Siquidem quum hæc adhibeatur noua, non ut uetus antiques, sed ut sit & dilucidior & castigatior, expediebat singulas etiam uariari uoces, si cui libuisset. Quandoquidem Augustinus nõ uno loco fatetur se ex uarietate codicum plurimũ accepisse lucis in sacris uoluminibus. Quis enim non probat operam literatorũ, qui in ludis literarijs, Maronis aut Horatij uerba singula, singulis diuersis interpretantur, non hoc agentes, ut illi uideantur parũ recte loquuti, sed ut intelligat quod loquuti sunt. Cæterũ illud propius ad hoc institutum pertinet, non simpliciter positũ λόγος, sed additum articulum, ὁ λόγος, ut nõ possit de quouis accipi uerbo, sed de certo quopiã & insigni. Habet enim hanc uim articulus, quã Latine utcuq; reddidimus adiecto pronomine ille. Veluti cum Aristoteles in genere de quolibet agit bono, ἀγαθὸν uocat. Cæterum cum unicũ illud ac summum bonum intelligi uult, addit articulum τὸ ἀγαθόν. Item καλόν appellant philosophi, quod quouis modo pulchrũ sit. τὸ καλόν eximium illud ac uere pulchrũ siue honestum, quod à uirtute proficiscitur. Item πᾶν appellant, quod quocunq; modo rotum est, Verum absolutum illud uniuersum, quod uere cõplectitur omnia, non simpliciter πᾶν, sed τὸ πᾶν appellant. Itidem in diuinis literis, cum deos uocant amicos dei, non apponitur articulus, sed tantũ θεοὶ ἔσε, id est, Dij estis. Aut cum intelliguntur dij gentium, quale est apud Paulum in epistola ad Corinthios prima capite octauo: Eri sunt qui dicuntur dij, siue in cælo, siue in terra, quemadmodum sunt dij multi, & domini multi. Nullus enim hic appositus est Græcus articulus: καὶ γὰρ εἰσὶ εἰσὶ λεγόμενοι θεοί, εἴτε ἐν οὐρανοῖς, εἴτε ἐπὶ τῆ γῆς, ὡς πᾶρ εἰσὶ θεοὶ πολλοί, καὶ κύριοι πολλοί. Augustinus in quæstionibus quas scripsit in Genesim libro primo, adducit & alterum exemplum ex Geneleos cap. xxxiij. in quo Iacob ait se uidisse faciem Esau, ac si quis uideret faciem dei, negans in Græcis exemplaribus esse scriptum, πρὸς ὅσα πᾶρ τὸ θεὸς apposito articulo, sed πρὸς ὅσα πᾶρ θεὸς, citra articulum. At quoties significatur uerus ille & solus deus, semper additur articulus, ὁ θεός. Nisi si qua ratio peculiaris obstet. Et quoties se uult intelligi Christus, non quouis modo dei filium, sed natura ac uere filium, ὁ υἱὸς τῷ θεῷ dicitur. Rursus ubi diuinitatem dissimulat, se filium hominis appellat, sed utriq; nomini suo præposito articulo, ὁ υἱὸς τοῦ ἀνθρώπου, ceu non quilibet Adæ filius, sed eximius ille filius hominis, humani generis restitutor. Rursus, ὁ ἀμνός, cum multi sint agni, unicuique ille agnus intelligitur, cuius immolatione tolluntur peccata mundi. Et ὁ πρὸφῆτης, unicuique ille propheta per Moysen promissus. Et cum lux illa designatur unde lux omnis nobis fluit τὸ φῶς dicitur, addito articulo. Et cum pastor bonus dicitur, unicuique ille pastor Christus, ἐγὼ εἰμι ὁ ποιμὴν ὁ καλός, cõgeminato articulo. Et, ἐγὼ εἰμι ἡ θύρα, ego sum ostiũ, cum non quouis ostium, sed unicuique illud denotatur. Et paulo inferius, Inuenimus Messiam, ὁ μωσοικὸν, unicuique illum Messiam. Et tu es rex Israel, ὁ βασιλεύς. Didymus libro De spiritu, quem Latinũ fecit Hieronymus, diligenter & hoc adnotauit, quoties in diuinis literis mentio fit spiritus diuini, articulum apponi, τὸ πνεῦμα, id est, confirmat compluribus arcanæ scripturæ locis in hoc adductis. Atq; hoc potissimũ argumento docet eundem fuisse spiritum, qui afflauit prophetas, & quem hauserunt apostoli. Annotauit idem Athanasius lib. De spiritu sancto ad Serapionem, & hic suã sententiam compluribus scripturarum testimonijs comprobans. Ac planè tantum habet momenti hoc loco prætermisus aut additus articulus, ut Chrysostomus & Cyrillus hoc potissimũ argumento reijciant hæresim quorundam, qui negabant Christum illud esse uerbũ, quod ab initio fuerat in patre, sed illud aliud quoddam fuisse uerbum interius patri, unde natum sit alterum uerbum quod esset Christus.

Articulus Græcus quam uim habeat

Exempla e philosophis

E literis sacris

Augustini exemplum

Filius hominis, id est, Agnus dei, Lux mundi, Bonus pastor, Ostium, Messias, Rex

Spiritus

Duo uerba faciunt heretici

Et uerbum erat apud deum.) Rursus addidit articulum, non solum uerbo, sed etiam deo, ut illud unicuique ac uere uerbum intelligamus, de quo prius dixerat: Et patrem uere deum, non quemuis alium deum.

Et deus

Et deus erat uerbum.) Hoc loco deo non additur articulus, cum tamen uere ac natura deum significet, uerum id facit coactus. Alioquin non poterat simul explicare diuinam essentiam tribus communem personis. Nam si utriq; addidisset articulum, ὁ θεός καὶ ὁ λόγος, iam confundisset personarum proprietates. Atq; hic fuisset sensus, & ille deus, nempe pater, erat illud uerbum nempe filius. Rursus si deo addidisset articulum non uerbo, καὶ ὁ θεός καὶ ὁ λόγος, iam duo significasset uerba: ac sensus fuisset, & ille deus, nempe pater, erat & ipse uerbum quoddam, & si non idem uerbum quod filius, tamen aliquod uerbum. In qua sententia fuere ueterum nonnulli, duo facientes uerba, gignens & genitum, ut dictum est paulo superius. Atq; adeo Prudentius ipse uideri posset huiusmodi quippiã sensisse, cum in hymno Iambico de natali Christi scribit: Ex ore quamlibet patris, sis ortus & uerbo æditus, nisi malumus uerbo interpretari, uerbi prolatione. Nunc quoniam uerbo addidit articulum, & deo non addidit καὶ θεός καὶ ὁ λόγος, Christianam expressit sententiam, sic ut aliud detorqueri non possit: nimirũ hanc, Et illud idem uerbum, quod modo dixi in principio fuisse apud deum, erat deus, hoc est, particeps essentia diuinæ, siue ut melius dicam Græce, ἐμὲσι οἱ τοῦ πατρὸς. Neq; enim sic liceret loqui Græcis, ἡ ἐλάττω τοῦ ἀγνόου ἔστιν, id est, Abies arbor est, aut, ἡ κισσάρα τοῦ φύλου ἔστιν, id est, Cithara lignum est appposito articulo. Hæc ita esse ut diximus, facile cõprobabit, qui uel mediocriter Græce nouerit. Nos quamquam in hoc exordio parcius immutauimus, reuerenti sacramentum ineffabile, tamen admonendũ putauit, quo magis intelligant nostri Theologi, non nihil interesse, e suis haurias fontibus mysticas literas an è lacunis.

Cur deo non addatur articulus Prudentij diuini quomodo accipiendum

Omnia per ipsum facta sunt.) Cum de uerbo fiat hic quoq; mentio, de quo modo locutus est, rectius uertisset, Omnia per illud facta sunt, ut reperat uerbum: siue Omnia per idem facta sunt, sicut paulo superius, Hoc erat in principio. Nisi maioris pronomen ipsum referri ad deũ patrem, qui proxime præcessit. Verum huic sensui non nihil refragatur præpositio ἡ per, quæ non perinde congruit cum ratione paterni principij, siue maioris Hilarij uerbo uti autoritatis: & magis cõcinat cum Paulinis uerbis, qui ait, Per quem fecit & secula, ut per filium intelligamus omnia cõdita à patre. At nunc Latinus ancipitem reddidit sententiam, quod ipsum, pronomen utrolibet possit accommodari. Quanquam & Græcis ambiguus est sermo, sed quem Græci omnes interpretentur, ut Per ipsum ad uerbum referatur, non ad patrem. Siquidem hinc Orthodoxi probant filium fuisse ab æterno. In principio creauit deus. Hæc creatio si per filium facta est, consequitur illum fuisse ante res conditas, nec inter res creatas numerari. Ex iisdem uerbis arripuerunt occasionem Ariani, somniantes patrem in condendis rebus filio ceu instrumento usum, cum ita per filium cõdiderit omnia pater ut is nihilo secius cum patre condiderit omnia. Ambrosius hæc uerba Fiat lux, uult esse patris ad filium, Et facta est lux, nimirum ex autoritate patris per filium. Ceterum eos qui ex argumento præpositionis ratiocinantur filium esse patre minorem, refellit Chrysostomus, ostendens hanc præpositionem in sacris literis interdũ & patri tribui. Igitur & orthodoxorum sententia & hæreticorum calumnia declarant per ipsum ad filium referri non ad patrem.

Per ipsum, id est, uerbum Ariatorum error

Et sine ipso factum est nihil.) Hunc locum bifariam distinguunt. Chrysostomus homilia quarta, & hunc secutus Theophylactus, ita legunt coniunctim: Omnia per illud, subaudi uerbum, facta sunt, & absq; illo factum est nihil quod factum est: ut intelligas nihil omnino creatum, quod nõ sit creatum à patre per filium. Scribit autem Chrysostomus hæreticos quosdam distinguere ad hunc modum, Omnia per ipsum facta sunt, & sine ipso factum est nihil. Atq; hic interposita diastole, subiiciunt, Quod factum est in ipso, uita erat, interpretantes spiritum sanctum, quem creaturam faciunt, intelligi in eo quod dicitur, Quod factum est. Et tamen hunc in modum distinguunt Cyrillus Græcus, & Augustinus Latinus, quanquam diuerso sensu. Nam Augustinus intelligit omnem creaturam in deo uitam esse, suo more non libenter τὰ πᾶν τῶν ἁγίων. Cyrillus autẽ sic interpretatur, ut intelligamus omnia per filium fuisse condita, tam uisibilia q̃ inuisibilia, & quicquid conditum fuit, in eo uerbum illud est uita: ut non solum sit omnibus autor originis cum patre, uerum etiam idem admixtum

Distinctio quæ tum ualeat

Nihil, id est, peccatum

omnibus, ueluti uita tueatur & conseruet uniuerſa quæ condita ſunt. Atq; hanc diſtinctionem ſequitur Hilarius non admodum diſſentiens & à Cyrilli ſententia. Sequitur & Gregorius Nazianzenus in opere de ſpiritu ſancto, ſic reiiciens hæreticos, ut dicat hunc locum accipiendum de ijs quæ facta ſunt, ut ad filium aut ſpiritum ſanctum accommodari non queat. Cæterum quod quidam interpretantur nihil, peccatum aut maliciam, quod ea ſola ſint, quæ natura ſunt, & ob id bona ſunt, peccatum eſſe quidem priuatiuū, Sophiſticum eſt magis q̄ Theologicū. Diuus Hieronymus enarrans Micheæ cap. ij. refert quosdam hoc loco, nihil, interpretari maliciā, & ex conſequenti diabolum, quam opinione non probat. Beatus Auguſtinus edifferens hunc locum, nihil interpretari uidetur, quod non eſt natura, ſed maliciā uiciatū. Ita peccatum nihil eſſe, & hominem peccatorem fieri nihil, & diabolum eſſe nihil. Angelum cōdidit deus nō diabolum, & hominē condidit, non peccatōrē, & arborem condidit deus, non idolū. Sed hic ruruſus naſcitur quæſtio, utrum peccatū ſiue maliciā, ſit priuatio tantū, an aliquid poſitiuū, ut ipſi uocant; & an uipera dici poſſit, natura mala. Cæterū quod ait Auguſtinus peccatorem fieri nihil, & idolum iuxta Paulum eſſe nihil, non ſimpliciter eſt accipiendum. Alioqui quid attinebat negare à deo factum eſſe, quod nihil ſit, & ob id à nullo fieri poſſit. Verum nihil interdum ſonat id quod omnino non eſt in rerū natura, hoc eſt, quod neq; ſubſtantia ſit neq; accidens. Interdum quod pro nihilo ducitur, nōnunquā quod ex cōparatione nihil eſt: uelut homo cōparatus ad deū, nihil eſt, & hominis ſapientia ad diuinā collata ſapientiam ſtulticia eſt. Hic igit ſimpliciter negat. Nihil factū eſt ſine illo, id eſt, Quicquid ſubſiſtit in rebus conditis à deo factum eſt, ſic interpretatur, libro De natura boni aduerſus Manichæos cap. xxv. Sine eo factum eſt nihil, nihil aliud ualere, q̄ ſi dicas, quicquid factum eſt, non abſq; eo factum eſt: irridens ſuperſtitioſam Manichæorū diſtinctionem, qui negabant hunc ſenſum reddi, niſi cum hoc ordine pronuncietur: nihil ſine eo factum eſt. Cæterum ſi pronuncies, Sine eo factum eſt nihil, Nihil iam accipi pro eo quod ſit aliquid, & factū ſit. Id cum multis uerbis derideat Auguſtinus, tamen Sophiſtæ putant non minimum intereſſe, quoties uox quæpiam in alium transfertur locū. Hoc ut aliās uerū ſit, hic certe nō habebat locū. Nam & alibi ſic loquitur dominus: Palam loquutus ſum uobis, & in occulto loquutus ſum nihil. Cæterum quid intereſt, utrum dicas, Stultioreſ hoc homine uidi neminem, an neminem uidi ſtultioreſ hoc homine. Cauillatur hoc loco neſcio quid is cuius nomi-

ne extant aliquot homilia in Ioannem Origenis titulo, ſed falſiſſimo. Id quod uel Ioannem ſal-

me tacente, res ipſa clamitat, cum nihil illic ſit, quod ullam Origenis uenam, ulla ex parte ſapiat. Atqui eō res redijt, ut huiuſmodi nugæ etiam prudentes, dataq; opera adijciāt typographi, quo uolumine aucto queſtus fiat uberior. Quod ſi illis licet quicquid uolunt quocunq; prodere nomine, & nobis fas nō erit titulo ſemel illito charitatis refragari, bella nimirū erit ſtudioſorū cōditio, ſi nebuloniſ aut impoſtoris nugæ pro oraculis cogentur amplecti. Verum hæc w̄ḡp̄yα. Vt ad rem redeā. Is quiſquis eſt, aut quicunq; ſunt, ſiue homines, ſiue dij, argutatur, neſcio quid Græce ſignificantiuſ dici, pro eo quod nos dicimus, Et ſine ipſo factū eſt nihil. Apud illos enim eſſe extra nō abſq;. Quod ſanè quid ſibi uelit, nō ſatis intelligo, niſi quod in omnib. quæ quidem uiderim, Græcis exemplaribus ſcriptū cōperio *χωεῖς ἂν τὸ*, id eſt; abſq; illo. Atq; eadem eſt præpoſitio Græca Ioannis cap. xv. Sine me nihil poteſtis facere, *χωεῖς ἐμῶν*. At is utrobique uult legi Extra, non Sine. Niſi forte ille quiſquis fuit, pro *χωεῖς*, legit *ἐκ τῶν*. Aut niſi *χωεῖς*, uertendum putat Extra, *ἀπὸ*, Sine: Ad Cyrilli ſententiam non nihil facit, quod cum bis dixerit Vitam, priori uitæ nō addidit articulum, poſteriori addidit. In eo quod conditum eſt, uerbum illud erat quædam uita, dum

impertit incolumitatem naturæ conditæ. Ac mox cum ipſum uerbum peculiari modo uitam appellat, Et uita erat lux hominum, appoſuit articulum, uerā illam ac ineffabilem uitā ſignificans, *ὅτι ἂν τὸ φῶς ἦν, καὶ ἂν τὸ φῶς ἦν τὸ φῶς*. Auguſtinus indicat & hic diſtinctionem, ſic enim docet legendum, Quod factum eſt, ut hic interpoſito ſilentio, ſubiiciatur, in ipſo uita erat. ut accipias nō in quouis creato eſſe uitam, iuxta Manichæos, cum lapides uita careant, ſed creaturā fuiſſe in creatore qui uita eſt, uidelicet

uidelicet de ideis ſentens. Nam Manichæi ſic diſtinguūt, Sine ipſo factum eſt nihil, Quod factum eſt in ipſo, uita erat, ad hunc modum ratiocinantes uel potius irrationabiliter delirantes: Nihil non factū eſt in illo, hoc eſt, per illum, igitur quicquid conditum eſt, uita eſt, hoc eſt uiuit. Atqui Auguſtinus hanc particulam, in ipſo, coniungens cum his quæ ſequuntur, uita erat, ſentit quicquid conditum eſt uiuere, non in ſe ipſo, quum multa ſint quæ ſuapte natura nec ſentiant, nec uiuāt: ſed in eo qui condidit, in cuius æterna mente uiuunt omnia, etiam antequam condita fuerant. Mihi uidetur eſſe uera lectio quam hodie uulgo ſequitur Latinorum uſus. Quod factum eſt, in ipſo uita erat. Congruit enim huius Euangeliftæ peculiari ſermoni, ſerè membrum ſequēs ex præcedentis membri ſine inchoare. Factū eſt nihil, ſinis eſt ſuperioris colī. Quod factū eſt, inītiū eſt alterius. Cuius formæ ſunt & illa. In principio erat uerbū, & uerbū erat apud deū, & deus erat uerbū. Diſctio ſiniēs priorē particulā, incohat ſequētem. In quarta repetit inītiū primæ, Hoc erat in principio, & ita abſoluit periodū. Ruruſus in hoc quod ſequit, Quod factū eſt, in ipſo uita erat, & uita erat lux hominum, & lux in tenebris luget, & tenebræ eam non cōprehenderūt. Semper ex proximo membro ſumitur gradus ſequētis. Hilarius ſecus diſtinguit, Quod factum eſt in eo: ut hic diſtinguatur, deinde ſuccedat, Vita erat. Quod ne cui dubiū eſſe poſſit, faciunt ea quæ ſequuntur: Hoc igitur non ſine eo, quod in eo factū eſt. Nam quod in eo factum eſt, etiam per eum factum eſt. Quanquam autē ſimiliter diſtinguit cum Manichæis, non tamen idem ſentit cum illis.

Manichei & staxi uitam tri buunt

Hilarij diſtin- ctio

Fuit homo miſſus.) *ἕρως*. Idem uerbum quod modo tranſtulit, Facta ſunt: Pro inde Valla maluit hoc loco Exiit, q̄ fuit. At ego malim, Erat homo miſſus, cū paulo inferius ſequatur, Non erat ille lux. Illud annotandum, hic hominī non præponi ſuum articulum, quo tantum hominis indicet naturam, & Ioannem hac nota ſeparet à Chriſto, qui ſimul & deus erat, cui ut reſpōdeat deus, & hoc citra articulum extulit *παρὰ θεῶν*. Homo erat qui mittebatur ut hominibus annunciet Chriſtum. Sed ne cui leue ſit huius teſtimonium hominī, à deo miſſus erat nō ab homine. Et haud ſcio, an alioqui id perpetuum ſit in arcanis literis, cum deo apponitur articulus, aut certam perſonam denotari in diuinis hypotaſibus, aut uerum illum & unicum deum à reliquis gentium diis diſtingui, licet non temere liceret addere aut demere articulum.

Cui nomen erat Ioannes.) *ὄνομα αὐτοῦ ἰωάννης*, id eſt, Nomen ei Ioannes. Et muta uit nō nihil Latinus interpres, & addidit de ſuo, idq; nulla compulſus neceſſitate. Ne quis nobis ſuccenſeat, ſi quid forte mutamus alicubi, uel adacti neceſſitate, uel inuitati commoditate. Nec eſt ſimpliciter miſſus, ſed *ἀπεπεμφθῆς*, participium eius uerbi, unde dicti ſunt apoſtoli, emandatus. Nam Græcis *βάλμα*, qui mittit telum aut lapidem, *πέμπει*, qui quocunq; modo mittit munus, aut aliquid ſimile, *ἀποστέλλει*, qui mittit epiſtolam, *ἐπεστέλλει*, qui emittit cum mandatis aliquem.

βάλμα πέμπει ἀποστέλλει ἐπεστέλλει

Vt omnes crederent per illum.) Græcis incertum eſt, an Per illum, referatur ad Ioannem: ut intelligamus illo teſtificatē omnes debuiſſe credere in Chriſtum: an omnes debuiſſe credere patri per illud lumen, cui teſtimoniū perhibebat Ioannes: quod *ἂν τὸ* poſſit accipi maſculino aut neutro genere. Verum *δι αὐτοῦ* doctores referunt ad Ioannem, unde magis quadrabat hic ipſum quàm illum.

Non erat ille lux.) Primum illud admonendus eſt lector, quod Latinus hic interpres modo lumen uertit modo lucem, Græcis eandem eſſe diſtinctionem *φῶς*. Ne quis Græcanici ſermonis ignarus in commutata uoce Latina ſomniet ſubeſſe mysterium. In emendatioribus Auguſtini exemplaribus legitur, Non erat ille lumen, ſed ut teſtimonium perhiberet de lumine. Cæterum illud nō abs re quæritur à doctis, cum Chriſtus apud Mattheum capite quinto, ſuos apoſtolos uocet lucem mundi, & cum Ioannes Baptiſta nominatim dictus ſit lucerna ardens & lucens, cur hic eum lumen eſſe neget? Verum hunc tantum alioqui nodum additus aut omiſſus articulus diſſecat: quandocunq; ueram illam & ſuapte natura lucidam lucem ſignificat, articulū addit *τὸ φῶς* & *τὸ φῶς*. Hic item cum negat Ioannem eſſe lucem, non dixit *οὐκ ἦν ἐκεῖνος φῶς*, hoc eſt, Non erat ille lux, ſed *οὐκ ἦν ἐκεῖνος τὸ φῶς*, id eſt, Non erat ille lux illa.

Apoſtoli lux

Non

Non erat illa uera lux. Annotauit hæc Cyrillus, si cui nostra leuis est autoritas, ac Theophylactus. Vt solus deus dicitur sapiens & immortalis, ita solus Christus dicitur lux. Ioannes φῶς erat, ὁ φῶς non erat. Aut sic accipe. Non erat ille lumen de quo modo locutus sum cum dicerem, Vt testaretur de lumine. Habet enim & hoc articulus ut referat rem de qua prius fuerit sermo. Quod ideo adiecimus, quia apud Matthæum ubi Christus uocat suos lucem mundi & sal, utrobique additur Græcus articulus. Ad hæc cur magis placuit periphrasis ut testimonium perhiberet de lumine quàm testificaretur, cum Græc sit μαρτυρήσει. Quanquam hic sermo nonnullā ellipsim habere uidetur, quæ sic poterat suppleri, Nō erat ille lumen, sed missus erat, ut testaretur de lumine.

Erat lux uera. Et lux uera.) Iam admonui lucem & lumen Græcis idem esse nomen: ne quis erret in luce & in lumine, putans esse aliquid discriminis. Cæterū illud magis ad rem pertinet, Erat quòd referre oporteat, nūm ad uerbum. Nam quo minus ad Ioannē referatur obstat ipse sensus. Equidem arbitror, nec ad uerbū referendum, sed ad ipsum Lumen, quod mox sequitur, propterea quod utriq; nomini lux & uera suis præponitur articulus, ἢ ὁ φῶς ὁ ἀληθινόν, ut ad hunc legamus modum: Non erat Ioannes lumen illud de quo loquor, sed in hūc mundum duntaxat missus, ut testificaretur de lumine: Nam lumen hoc de quo loquor erat lumen uerū quod illuminat omnem hominem, hoc est, erat fons luminis, unde ipsi quoq; Ioanni suum fluxit lumen.

In hunc mundum Venientem in hunc mundum.) εἰς τὸν κόσμον, id est, In mundū. Nam Hunc non addunt Græci: nisi quod ita frequēter uertit interpres, exprimere cupiens, opinor, uim articuli. Sed cur hic magis addit Hunc, quàm in ijs quæ sequuntur? In mundo erat, & mundus per ipsum factus est, & mundus eum nō cognouit, quæ singula cum suis articulis efferuntur. Et ἐρχόμενος sic positū est, ut possit & ad lumen in mundum ueniēs pertinere, & hæc lectionē quosdā sequutos indicat August. libro De pecc. mer. & re. primo, cap. 25. Ambiguitatem sustulisset additus articulus, τὸν ἐρχόμενος.

Et mundus eum non cognouit.) ὁ τὸν uidetur ad uerbum referri, quod Græcis quidem est masculini generis. Cæterum interpreti Latino uertendum erat in neutrum, Et mundus illud non cognouit. Idem sentiendum de ijs quæ mox sequuntur, Et sui eum non receperunt, quotquot autem receperunt eum. Hoc certe incōmodi uitari poterat, si pro Verbo, Sermo placuisset interpretibus. Cæterum illud, In propria uenit, & sui eum non receperunt, Græcis est eadem dictio, ἰδίᾳ, & ἰδίου. In sua uenit, & sui eum non receperunt. Et apparet sic legisse diuum Augustinū. Quando quidem apud hunc scriptum uidemus, In sua propria uenit. Quod si Græci codices pro αὐτῷ, habuissent αὐτῷ, pulchre quadrasset sententia: lumen uenit in mundū, non creatum ut sol & luna, sed à quo conditus est mundus, & tamen mundus excæcatus uitis non agnouit illud lumen. Ita ferè Cyrillus.

Ex sanguinibus, cur plura tiue dictum Qui non ex sanguinibus.) Diuus Augustinus fatetur Sanguinibus non dici Latine numero multitudinis, sed interpretem ab usum numero, ut declararet ad communem hominis generationem non uiri solum, sed & mulieris semen concurrere. Idem admonet hoc loco carnem appellari foeminam.

Ex uoluntate carnis.) Annotandum neq; carni, neq; uiro, neq; deo, suum apponi articulum, ut speciem carnis aut uiri designari intelligas, non hanc, aut illam carnem aut uirū. Atq; his tribus, Sanguinibus carni & uiro, opponitur deus, item absq; articulo. At Laurentius mauult hoc loco Geniti sunt, quàm nati ἐγενήθησαν. Præterea nō est, In nomine eius, sed in nomen, εἰς τὸ ὄνομα αὐτοῦ. Quanquā his promiscue utuntur Euangelistæ. Credere illi, & credere in illum, & in illo: Confiteri illum, & confiteri in illo, Baptizari in nomine Christi, & Baptizari in nomine Christi. Quade re compluribus uerbis disputat Valla, si quis forte requireret.

Caro, pro toto homine Et uerbum caro factū est.) καὶ ὁ λόγος, id est, Et uerbum illud, nempe de quo tam sublimia diximus, Ac recte sanè locis cōpluribus admonuit Augustinus, Caro hic positū pro homine: partim ut excluderetur error Apollinaristarū, qui negabāt Christō animā fuisse humanam: partim ut euidentius esset miraculum coniuncto uerbo cū carne, quæ pars est hominis. crassissima. Idq; dictū est iuxta idioma sermonis hebraici

braici, qui totum hominem, nunc animæ, nunc carnis appellatione notat. Cæterum quando sermo Græcus anceps est, Habitauit inter nos: aptius erat, quàm In nobis, ἢ ἡμῖν. Etiam si Chrysofomus diuersam sequitur interpretationem, & huic accinēs Theophylactus. Sentiūt enim diuinam naturam in hypostasi Christi iunctam fuisse corpori humano, quod tabernaculum est animæ. Quāquam diuina natura in anima pariter & corpore Christi habitabat non inclusa, sed unita. Verum altera lectio, præterquam quod simplicior est, aptius congruit cum his quæ sequunt, Et uidimus gloriam eius. Quidam exponunt, Vidimus in monte Thabor. At mea sententia simplicius est, Vidimus, ex dictis ac factis illius, quum inter nos uersaretur. Et uerbum

Habitauit.) ἐσκήνωσεν, à tabernaculis dictum est, quod aliàs uertit Nidificare, ut intelligas temporariam apud nos habitationem. Admonendum & illud, Habitauit, Latinis sonare quasi iam habitare desierit: quum Græcis ἐσκήνωσεν, sonet Habitationem siue domicilium fecit in nobis: ut intelligamus, eum cœpisse habitare in nobis, nec desuisse.

Et uidimus.) ἰδεασάμεθα, id est Spectauimus, siue conspeximus, ceu nouum & admirandum spectaculum.

Gloriam quasi unigeniti.) Laurentius mauult, Tanquā unigeniti: quòd uere esset unigenitus. Et in hoc uerbo philosophatur non nihil Chrysofomus ac Theophylactus, interpretans ancipitem apud Græcos uocem ὄς, quæ tamen hic non sonet assimilationē, sed speciem uerū exhibitam. Veluti si descripto regio apparatu subijcias, Incessit tāquam rex, id est apparatu regio. Et Unigeniti, non est hic participium, sed nomen: μονογενής, unici. Vnde quod sequitur, A patre: magis pertinet ad gloriam, q̄ ad unigenitū. Spectauimus gloriam eius: gloriam inquā, non quālibet, sed gloriam à patre exhibitā, quæ declararet eum esse unicū filium. Sentit enim, opinor, de baptismo Iesu & trāsfiguratione, quū audita est uox patris, Hic est filius meus dilectus, in quo mihi complacitū est, ipsum audite. Verum non ex his fatum eluxit unigeniti gloria. Moses habebat gloriam, ut seruus à domino: Christus, ut filius unicus à patre deo.

Plenū gratiæ & ueritatis.) Plenum, hic nominandi casus est, non accusandi, πλήρης: & refertur ad ὁ λόγος, quod & ipsum Græcis est generis masculini: ut sit sensus, Verbum illud caro factum est, plenum gratiæ & ueritatis. Alioqui uerba hæc magis uidebantur coherere cum Ioanne, qui sequitur: ut legamus, Plenus gratia & ueritate Ioannes testificatur de illo: ut accipiamus, Ioannem hac præfatum commēdatum, quo plus ponderis habeat illius testimoniū. Etiam si non sum nescius, interpretes omnes ad Christum referre, non ad Ioannem. Verum quoniam duriuscule cohereret cum superioribus, lectorem admonendum putauī, quo rem expendat. Atq; hæc quidem ita uelim accipiat lector, uelut ab admonēte dicta, non tanquam à dogmatis autore. Nam quod sequitur, De plenitudine eius accepimus omnes: magis pro hac facit sententia. Siquidem illic, Plenus gratiæ & ueritatis, de Baptista dicebat Euangelista: hic Ioannes ipse fatetur suam quoq; gratiam, qua plenus dicitur, ab illo fonte fluxisse. Nec est nouum in literis diuinis, & alios sanctos plenos gratiæ ac perfectos dici: ne quis putet hoc unī Christo tributum. Quandoquidem Stephanū plenum spiritu sancto legimus in Actis: & Zacharias legitur repletus spiritu sancto, & Baptista replendus spiritu dicitur ex utero matris suæ. Rursum in Actis apostolorū: Omnes qui conuenerant, dicuntur repleti spiritu sancto. In eodem opere, Paulus plenus spiritu sancto legitur: & ipse iubet, ut impleamur spiritu sancto. Verū, ut dixi, super hac re nihil definitio: sequatur quisq; quod magis probarit. Certe Theophylactus hæc uerba, de plenitudine eius accipimus omnes, refert non ad Euangelistā, sed ad Ioannem, ita loquentem de Christo. Deinde noue mutauit subito tempus uerbi, μαρτυρεῖ, & λέκεραγγ, id est testificatur & clamauit: nisi fortè præteritū usurpatum est uice præsentis. Sic enim legit interpres Cyrilli, Testificatur & clamat. At is qui Chrysofomū transtulit, legit Testimonium perhibet, & clamabat.

Qui post me uenturus est, ante me factus est.) ὁ ὀπίσω με ἐρχόμενος ἔμπροσθεν μου γινώσκων. Participium ἐρχόμενος, à uerbo ἐρχεται est, quod ad utrunq; tempus solet ac commodari, præsens ac futurum. Quanquam hoc loco, si cui placet tempus præsens, uertendum

Inter nos
In nobis

Quasi, pro
tanquam

A patre

Plenum gra-
tie, utrum ad
Christum, an
ad Ioannem re-
ferendum

uertendum erat per præteritū, propterea quod adhæret uerbo præteriti temporis, *Ante me factus est* quod *χρῆμα*, ad hūc modū, Qui cum post me uenerit, ante me factus est: ut intelligamus *modo accipiendum* Christum & serius natum fuisse, & serius prædicare cœpisse, quàm Ioannem, sed tamen autoritate anteuertisse, Id quod solet accidere gnauis cursoribus, ut serius digressi à linea, assequantur ac præcurrant eum qui multo ante discesserat. Et in hanc ferme sententiam edisserit Cyrillus, ac Theophylactus: Christus enim sex mensibus natus est post Ioannem, & Ioannes summam apud Iudæos autoritatem obtinebat quum Iesus adhuc ignotus esset, hoc est, post me uenit. Quid est ante me factus est? Qui posterior est tempore, factus est prior gloria. Quamobrem? Quia maiora de illo miracula præcesserant, in natiuitate canentibus angelis, deinde adorantibus magis, descendēte in eū spīritu sancto, testificāte ē nubibus patre, Itaq; cœpit apud homines, esse prior. Quare prior habitus? Quia re uera prior erat dignitate: æquū autē erat, ut maior haberet apud omnes, qui modis omnibus maior erat. Chryso- stomus hanc particulam, post me uenit, non uult referri ad natiuitatem Christi, sed ad initium prædicationis. Etenim si loquutus fuisset, inquit, de natiuitate, non dixisset *ὁ χρῆμα* uoce futuri aut præsentis temporis, sed *ἐλθὼν* præteriti temporis. Verum hic nihil est scrupuli, si *ὁ χρῆμα* referas ad totum Christi aduentum, qui & natiuitatem, & circumcisionem, & adolescentiam, & omnes nostræ redemptionis gradus complectitur usq; ad crucem. Hic unus erat cursus, cui præcursor erat Ioannes, qui ut prior ingressus est stadium, ita prior cursum suum absoluit. Cæterum ex eo quod sequitur, ante me factus est, Ariani colligebant dei uerbum esse creaturam, non animaduertentes quàm totus hic sensus sit absurdus: Christus ante me, hoc est, priusquam ego conditus est, eo quod prior me fuerit. Quid enim stultius q̄ ita loqui, deus creauit illum priusquam me, eo quod prior me erat, quū quod creatur non sit antequā creetur. Sed magis erat inuertendus ordo, Quia hic prior me est, hoc est, prior me conditus, ideo ante me fuit. Similia quædā dixerit Chryso- stomus, sed locus adeo est obscurus, siue id interpretis accidit uitio siue librariorum, ut nisi Theophylactus eadem dixisset crassius, uix fuerim intellecturus. Verum quod hic *ὁ χρῆμα* fuit est, factus est, Græcis *ἐγένετο*, uox anceps ad fieri & esse. Nam quod antea legimus, uel factus est fuit homo missus à deo, erat *ἐγένετο*. Proinde factus est, nō idem ualet quod *γεννη- ται* aut *ἐγεννησεν*, sed factus est, positus est, pro eo quod est, Cœpit esse. Qui post me ueniebat, cœpit esse ante me, hoc est, Qui sequebatur, iam præcessit. Neq; enim Christus usquam simpliciter dicitur factus in literis diuinis, licet dicatur factus homo, factus hominibus notior. Quemadmodū dicimus, indies sit stultior, quū idem homo maneat, Ita Ioannes factus est posterior, qui fuerat prior: & cōtra Christus factus est prior, qui fuerat posterior. Quod si alterā uocem, scilicet posterior, accipias de aduentu siue prædicatione, alteram nempe prior, de autoritate & gloria, nihil est scrupuli: siue maui utranq; accipere de gloria & autoritate nihil fuerit absurdi, modo prius & posterius æstimes non ex natura, sed ex hominū notitia. Iam tamen nō est absurdū quod adfert Chryso- stomus, factus est, positus esse pro futuro est, idq; more prophetarū, tamen nō est omnino necesse huc cōfugere, quū de Christo iam multa miracula testimoniaq; præcessissent, ut dixi, quæ superaret Ioannis uirtutē, etiam si Christus nondū esset perinde notus multitudīni. Ad hæc, ante, Græcis est *ἐμπροσθεν*, non, *πρὸ*, ut intelligas præcedentem. Id quod subnotauit & diuus Augustinus.

Prior Quia prior me erat.) Prior, positum est pro Potior ac potentior, siue celebrior: **Potior** quanquam Græce est *πρωτῶς*, primus, superlatiuū uice positiuū. Verum si prior erat, quomodo factus est prior? Sed quod erat, cœpit & agnosci. Rursum cum id tempo- ris notior Christo esset Ioannes, quomodo iam prior factus dicitur? Chryso- stomus putat more prophetarum præteritum uice futuri positum, hoc est, Factus est pro futuro est. Iam illud Quia prior me erat, Diuus Augustinus uidetur ad tempus referre, cum ait, Prior me erat, quia in principio erat uerbum. Mihi uidetur ad dignita- tem pertinere, qua Christus etiam ut homo, maior erat Ioanne. Cuius autoritatem sua maiestate obscurauit. Rursum, Post me uenit, ad natiuitatē refert, cū iuxta Chry- stomū magis ad prædicandī tempus attineat. Neq; enim magnopere referebat ad autoritatem

autoritatem, si Ioannes tribus aut quatuor mensibus Christo grandior erat.

De plenitudine eius accepimus omnes gratiam pro gratia. Admonet Augu- stinus ex Græcorū codicum autoritate coniunctionem hoc loco addendam: Acce- pimus omnes, & gratiam pro gratia. Atq; ita scriptum comperi in peruectis exem- plaribus, quorū alterum exhibuit bibliotheca diui Pauli apud Londinum, alterum collegij canonicorū Consendoncensiu, iuxta inclytā Brabantiae Antuerpiam. Con- sentiebat codex Constantiensis. Quanquam Chryso- stomus sic interpretatur, quali coniunctio, & nō copulet hoc loco, sed interprete & explicet. Lex Mosaica non- nullam habebat gratiā, plenitudinem non habebat. At ex Christi plenitudine acce- pimus omnes, nimirum gratiam Euangelicam, pro gratia naturæ & legis Mosaicæ. Nec illud opinor omittendum, quod Chryso- stomus homilia xiiij. admonet hæc uer- ba: De plenitudine eius accepimus omnes, & gratiam pro gratia, non ad Baptistæ solum, sed Euangelistæ personam esse referenda. Sic enim scribit: Et testimonium suum Baptistæ testimonio coniungit. Hæc enim particula, De plenitudine eius nos omnes accepimus, non præcursoris uerbū est, sed discipuli. Id clarius efficit & pro- nomen nos, additum apud Græcos. Nam ἡ, quibus loquebatur Ioannes Baptista, nondum de plenitudine illius acceperant. Consentit Cyrillus. Theophylactus ta- men ad Baptistæ personam refert, ut sit sensus, Nos prophetæ quicquid habemus, ab hoc hausimus: ut nos non referatur ad auditores, sed ad ordinem propheticum. Sed huic opinioni non nihil reclamatur quod sequitur, Deum nemo uidit unquā: quæ uerba planè uidentur Euangelistæ.

Per Iesum Christum facta est. ne quis frustra hic somniet mysteriū in Facta est, idem est uerbum quod primum uertit, facta sunt, & factum est, deinde, Fuit homo. Rursum, Ante me factus est. Ergo facta est hoc loco, magis est, Cœpit esse, siue, or- ta est, aut, quod uerbum arridet Vallæ, extitit. Recte tamen hoc annotatum à ueteri- bus, quod lex per Mosen dicitur data, qui legis autor non fuit, sed gratia per Iesum facta est, ueluti per autorem ac fontem gratiæ. Nam & sub lege Mosaica prijs homi- nibus gratia non aliunde fluxit quàm ab hoc fonte. Augustinus cum alijs locis ali- quot, tum libro aduersus Faustum xxij. cap. x. miror quid sequutus, legit hūc in mo- dum: Lex per Mosen data, gratia autē & ueritas per Iesum Christum facta est: quasi senserit Euangelista, legem quam tulit Moses, eandem factā esse gratiam per Chri- stum. Argute quidem Augustinus, etiam si Græca nō expriment hanc sententiam.

Deum nemo uidit unquam.) Fortasse mirabitur quispiam, hic non apponi Græ- cum articulum *θεὸς ὁμοῦ ὁμοῦ ἐὼς πατρὸς ὁμοῦ*. Verum opinor ob id ommissum, quod hoc lo- co deus, neq; hac ponitur ratione ut distinguatur à cæteris dijs, neq; pro certa perso- na, sed potius pro ipsa deitate, quādo hoc uerbo usus est & Diuus Augustinus, siue *uidetur* pro natura diuina. Ad eundem modum paulo superius, Sed ex deo nati sunt, *ἐκ θεοῦ ἐγεννηθησαν*. Sentit enim diuinam quandam generationem, diuersam ab humana.

Ipsè enarrauit.) Annotauit & hanc uocem Chryso- stomus, qua uult expressiorem ac certiore declarari doctrinā. Siquidem Græcis est *ἐξηγήσατο*. & *ἐξηγήσατο* di- cuntur cōmentarij, quibus explicatius explanatiq; edisseruntur obscurius dicta. Quod enim tectius dixerat pater prophetarum oraculis, id filius explicuit: atq; id quoq; ad plenitudinē, cuius modo meminuit, pertinet. Quod autē uertit ipse, non est Græcis *αὐτὸς*, sed *ἐκεῖνος*, ille, ut appareat aliquid subaudiendum. Deū nemo uidit unquam, sed unigenitus qui est in sinu patris uidit. Ille igitur qui uidit, enarrauit. Id propemodum indicat enarratio Theophylacti. Cæterū *ἐξηγήσατο* non solum eam ha- bet emphasim, quod Christus ea quæ uidit clarius enarrauit q̄ Moses aut prophe- tæ: dilucidius enim enarramus ea quæ uidimus: uerum etiā quod lex non loquebat nisi Iudæis, Christus per Euangelistū omnibus mūdi nationibus exposuit dei gratiā.

Quia non sum ego Christus.) Aut uertendum erat omiſsa coniunctione, Non sum ego Christus, aut, Confessus est se non esse Christum, mutata persona pronomi- nis. Aut quemadmodum nos uertimus, Confessus est, inquiring, non sum ego Chri- stus: quod ipsa Baptistæ uerba, sic uelut ab ipso loquente recitata, nō nihil ad empha- sim fidei facere uiderentur. Alioquin quid aliud exprimebatur hisce uerbis, & con- fessus

essus est quia non sum ego Christus, nisi Baptistam confessum esse, quod Ioannes Evangelista non esset Christus. Et tamen illud interim donamus, Quia coniunctio nem accipi posse εὐαγγέλιος, sicuti quod. Quod si non donetur, sensus erat, ideo Baptistam fuisse confessum, quod Evangelista Christus non esset. Nec est quod hic reclamant patres. Intelligebamus sensum qualibuscunq; uerbis designatū, quorsum opus id admonuisset. Intelligebamus, non quod Latine sciremus, sed quod huiusmodi solocissimis effemus affreti. At quanto simplicius ita reddere sententiā Evangelistæ, ut non sit opus hac gratia nouam discere balbutiem, sed quisquis Latine norit, protinus intelligat. Verum ad huiusmodi minutula sapenumero sciens ac prudens conuideo, ne lectori moueam nauseam.

Dirigite uiam domini.) ὀρθώσατε, id aliās redditum est, Rectas facite, quod alijs Evangelistæ dixerunt ἐπιμύθετε, id est, Parate. Flexus enim uix facit, quo minus prospicias aduentantem, & Hebræis est וּבִּינְיָא quod non abhorret à uerbo Ioannis. Iubet enim amoliri obstacula malarum cupiditatum, quæ faciunt ne Christū aduentantem possint cernere.

Si tu non es Christus, neq; Helias, neq; propheta.) Christo appositus est articulus ὁ χριστός, quo unicum illum exprimeret. Helias, nec hic, nec superius apponitur, quod unus tantū esset Helias, quem quidam putabant reuicturū, & Christi aduentū prænunciaturū esse: iuxta quod legitur apud Malachiā cap. 4. Ecce ego mittā uobis Heliam prophetā antequā ueniet dies dñi. Proinde fuisse otiosus articulus, cum nihil esset quod discerneret. Sed quæri poterat, cur hic prophetæ nō prætulerit articulū

ὁ προφήτης ἔτε προφήτης, cum paulo ante addiderit, Propheta es tu: ὁ προφήτης εἰ σὺ: Verū solutio in promptu est. Nam cum interrogant ὁ προφήτης εἰ σὺ, non interrogant illic simpliciter an propheta sit quispiā, sed an ille propheta, quē uelut eximium pollicitus est Moses Deut. 18. Prophetā de gente tua, & de fratribus tuis, sicut me, suscitabit tibi dñs deus tuus. Quod ante me Cyrillus annotauit. Hic ἔτε προφήτης sentire uident Ioannē nullo modo esse prophetā. Antea sciscitabātur inuidētes glorię Christi, nūc uersi in iram territant, dicētes, Qua tandem autoritate facis ista, si neq; Christus es, neq; illius præcurfor Helias, neq; omnino propheta. At Ioannes non se negarat esse prophetā, sed illum prophetā quem promiserat Moses esse se negat: non negarat autē se esse prophetam quem promiserat Esaias. Etiam si in nonnullis Græcorum exemplaribus additur articulus utrobique. Atq; ita Chrysostomū apparet legisse, uel hoc argumento, quod cum annotarit alibi ὁ προφήτης, dictum cum articulo, nullum mouerit scrupulum de articulo mox omisso. Theophylactus aperte declarat se hic addidisse articulū, arguens Phariseorū insitiā, qui putarint prophetā illum quē promiserat Moses aliū quempiā esse à Christo, quū idem sit Mesias à prophetis promissus, & propheta promissus à Mose. Idem in hoc errarunt, quod existimarent Heliam præcurforem fore prioris aduentus: quū prophetia loquatur de aduentu secundo.

Medius autem uesterū stetit.) Melius legitur, ut in Aggæum citat diuus Hieronymus, Medius autē uestrum stat. Quod frequenter in his uerbis quæ significant actionem manentē, ut γένηται, ἔσθια, præteritū tempus pro præsentī usurpetur, quemadmodum iam locis aliquot admonuimus. Apertius etiam quod legit Cyprianus libro aduersus Iudæos secundo cap. xviij. In medio uestri stat.

Ipsa est qui post me uenturus.) Totidem uerbis repetit ea quæ superius posuerat, de quo iam admonuimus.

Cuius non sum dignus.) Eius ex superfluo repetitum est iuxta proprietatem sermonis Hebraici.

Bethania pro Bethabara Hæc in Bethania facta sunt.) Admonet etiam Chrysostomus, & huius æmulus Theophylactus, in uetustioribus & emendatioribus exemplaribus non legi Bethaniam, sed Bethabaram, quod Bethania non sit trans Iordanem, nec in deserto, sed citra Iordanem proxima Hierusalem. Ita legit & Origenes citatus in Cathena. Suidas aut quisquis is fuit alius hominum'ue, deum'ue, corrigit hunc locum, & pro Bethania supponit Thabara θαβάρη. Ex locis Hebraicis diui Hieronymi nihil admodum cōperti licuit excerpere, quod istorum uitio deprauata sint apud omnes auctores

tores bonos omnia. Quanquā is eodem in ordine meminit Bethaniæ uillæ, quæ absit ab Aelia, hoc est Hierosolymis, bis mille passus, in latere mōtis Oliueti, ubi Christus Lazarum amicum reuocarit in uitā: ac mox subiicit Bethaibā, quæ fuerit trans Iordanem, ubi Ioannes baptizauit in pœnitentiā. Vnde Hieronymi quoq; tempore durabat cōsuetudo, ut qui cuperent in Christo renasci, eo in loco uitali gurgite abluerentur. Neq; dubium esse puto, quin hic sit locus, quē designat Ioannes, utcunq; uariatum est loci uocabulū, maxime cum protinus coargui possit, Bethaniam ultra Iordanem nō esse, nec in deserto. Glossa quædam admonet, forte fuisse duas Bethanias, nec ego negarim potuisse fieri. Iosephus libro antiquitatum decimo septimo capite decimo meminit Bathaniæ, utrobique per a, De testamento Herodis maioris loquens, qui Philippo filio Gaulonitidem & Trachonitidem, Bathaniam & Panca da destinauit. Cuius nominis ac rei meminit eiusdem operis ac libri cap. xvi. secundum quosdam codices xvij. Hanc autē Bathaniā opinor trans Iordanē esse. Quod si quis obijciat ad rem nihil attinere, quo sint hæc gesta loco, sciat secus sensisse Euangelistā, qui ad rei narratæ comprobationē putauit attinere loci quoq; testimonium.

Altera autem die.) τῆ ἐπιπέμειον, id est, Postero die siue postridie, ut intelligas diē proxime secutum. Nec est Vidit, sed uidet, βλέπει, præsentis temporis. Habet autē hæc temporis ἡμερῶν miram gratiā in narrando, cum imaginamur iam geri quod gestum narramus. Hæc leuicula non tam subinde admonerem, ni perspicerem hæc diligentiam, uel illud præstaturam, ne posthac codices sacri facile queant depruari, aut si deprauati fuerint, his adminiculis possint restitui.

Agnus dei.) ὁ ἀμνός, id est, Ille agnus: ut unum & insignem agnū accipiamus, de quo dixerit Esaias, Velut agnus coram tondente obmutuit. Indicauit & hoc Chrysostomus ac Theophylactus. Habet articulus non solum emphasim dignitatis, ut diximus, uerum etiā relationis, Hic est agnus ille de quo prædixit Esaias. Sic & paulo post, Hic est filius dei, appositus est Græcus articulus, ὁ υἱός, designans cum non generali piorum appellatione dici filium dei, sed peculiari quadam & insigni ratione.

Peccata mundi.) τὸ ἐμαρτυρῶν ἡ ἡμῶν, id est, Peccatū mundi, numero singulari. Ac plus quiddam expressit, quā si dixisset, peccata. Hic agnus, ipsa est innocētia. Et solus à suis tollit peccatū, hoc est, ipsam tyrannidem, & uim omniū peccatorū, ut iam nullum sit in eis peccatum. Nam quemadmodum idem Ioannes in epistola sua, summam omnis impietatis, & ceu mundum uitiorum omniū malignitatem uocat, cum scribit mundum in maligno positum, ita hic peccatum mundi uocat omnium uitiorum colluuiem. Consentiant cum Græcis exemplaribus duo uetustissimi codices, quorum testimonium non semel adduximus: consentiente Constantiensi. Deniq; sic hunc adducit locum Origenes homilia in Numeros decima. Rursum eiusdem operis homilia uicesima quarta. Item Augustinus libro aduersus Faustum xij. cap. xxx. ex fide ueterum codicum. Rursum ad Bonifacium lib. iij. etiam in excusis uoluminibus manet integra lectio. Quin & diuus Thomas quo probet esse in homine unum peccatū originis, non multa, profert hunc Ioannis locum. Annotatum est & illud à doctis, quod dixerit ἀμνός, id est, Tollit, nō remittit: uel quia penitus tollit, quod non poterat Ioannes, uel quia in se recipit. Tollimus enim onera, quæ nobis ipsis imponimus. Annotauit & temporis rationem Chrysostomus, non esse dictum, tulit aut tollet, sed tollit, uerbo præsentis temporis: quod ab illo semper proficiscatur omnis purgatio criminū, ueluti dicas, Elleborum purgat cerebrum, significans illi perpetuam & natiuam inesse uim purgandi capitis. Id eo libentius admonuimus, quod tollit facile uerti poterat in tollet, scribarum uitio.

Venit uir.) Venit præsentis est temporis, aut certe futuri, ἦρχεται. Quod ante dixerat per participium ὁπίσω με ἔρχομαι, hic per uerbū extulit. Quanquā in utroq; anceps est temporis significatio. & tamen interpret illic per uerbū futuri temporis reddidit, hic per uerbū præsentis tēporis, etiam si sensus fermè idem existit. Iam enim succedere cœperat Iesus in prædicationem Baptistæ, & illo extincto, prorsum erat successurus. Iam tum igitur qui prius sequebatur, dicitur anteuertisse, cum tam insigni patris testimonio commendatus esset.

Ego nesciebam eum.) Malim interpretari, Et ego non noueram eum; præsertim cum ita sonent Græca, *ὁ γὰρ ἐκ ἡδυσυ αὐτοῦ*. Et ad huius loci quæstionem explicandam lectio hæc est accommodatior. Nam dictum mirum quod sese torqueat hic diuus Augustinus, dum conatur expedire, qui consistat, ut cum Ioannes paulo ante baptismum dixerit, Ego abs te debeo baptizari, & tu uenis ad me: nunc dicat se ignorasse quis esset, antequam spiritus columbina specie descendens Christum designasset: nimirum intelligebat esse Messiam, à quo fatetur sibi baptismi munus fuisse postulandum. Ex hac difficultate sic conatur elabi, ut dicat & ante Ioannem nouisse Christum, sed quiddam tamē ex indicio spiritus didicisse quod prius ignorarat, nempe hoc, quod sibi Christus reseruasset baptizandi autoritatem. id colligi ex his quæ sequuntur, Hic est qui baptizat in spiritu sancto. Atque equidem hanc interpretationem id temporis oportunitatem uisam arbitror refellendis præsertim apud rudem populum hæreticis, qui contendebant denuo baptizandos esse, qui à malis episcopis essent baptizati, Etenim si Christus est autor baptismatis, sacerdos nihil aliud quam minister, non par est, ob ministri uitium irritari boni auctoris beneficium: cæterū ut ingenue, sed tamen cum pace tanti uiri dicam, coactiorem uiolentioremque, & quam communis hominum sensus non facile amplectatur, nisi forte mihi meus imponit sensus. Primum enim si ideo baptismus non datur homini puro, quod uis baptismi fluat ab ipso Christo, hac ratione nullum sacramentum est homini datum: quandoquidem in omnibus Christus est, qui largitur uim & efficaciam, sacerdos nihil est aliud, quam alienæ liberalitatis administrator. Neque quisquam unquam hæreticorum tam crasse delirauit, ut sibi sumeret autoritatem suo nomine baptizandi, sed iuxta præscriptum Euangelicum tangebant & illi: In nomine patris & filij & spiritus sancti. Mirum igitur est hoc unum latuisse Ioannem, quod & malis hominibus est notum, & cum cætera sciret omnia, quæ commemorat Augustinus, quod esset dominus, quod esset Christus, quod esset Iesus, quod esset natus ex uirgine, quod esset ipso posterior & prior: ob hoc unum spiritum sanctum descendisse de cælo, ne diutius hoc nesciret. Iam quod nusquam in scriptura sacra legitur, quisquam hominum dixisse baptismum suum, cum Paulus suum dicat Euangelium (Nam & hoc argumentum adducit Augustinus) responderi potest, publica ecclesiæ consuetudine cõpceptum receptumque, ut his uerbis peragatur baptismus, Ego baptizo te in nomine patris, & filij, & spiritus sancti. Si baptismus Græcis idem est quod Latinis baptizatio siue tinctio, & utique baptizatio est eius qui baptizat, sicut scriptio eius qui scribit, quid uetat aliquo modo baptismum hominis uocari, non uelut auctoris, sed uelut ministri? Alioquin quo ore dicit sacerdos baptizo, si non baptizat? At Paulus suum alicubi dicit Euangelium, sed idem aliàs appellat Euangelium dei, & Euangelium Iesu Christi. Dei, uelut auctoris, Christi, quod is primus prædicauerit, autor & ipse Paulo, qui muneris huius functionem à Christo delegatam susceperit. Quemadmodum idem & cæteris Apostolis prædicandi baptizandique uices mandauit, ut irent in orbem uniuersum, prædicarent Euangelium omni creaturæ, baptizantes eos in nomine patris & filij, & spiritus sancti. Ita baptismus dici potest hominis administrantis, & idem negari potest esse hominis, quod si dicitur, non debuit dici Ioannis, cuius autorem habuerit deum. Illud uerum, quod in literis sacris post Ioannem, nullius baptismus dicitur, nisi Christi: & hoc fortasse sensit Augustinus, qui licet obscurius, tamen sic agit in præsentis loco: non ut ostendat simpliciter baptismi autorem unicū esse Christum, potius quam hominem: sed ut euincat baptismum à quocumque datum, in nomine patris & filij, & spiritus sancti ratum esse, nec iterandum, licet ab improbo impio ue datum. Sic enim ratiocinatur. Si Christus est autor baptismi, nec hanc autoritatem ulli mortalium tradidit, non potest illius donum ministri quamlibet impuri uicio corrumpi. Hoc spiritus sanctus passus est Ioannem aliquandiu nescire, ut postea monitus redderet alijs indubitatum, quod seorsum didicerat. Etiam si in hac tota disputatione mihi uidetur non nihil coactius, & aliquid datum illi temporis, ac plebis auribus. Chrysostomus ingenue fatetur, Christum diuinitate ignotum Ioanni, quod

quod probabile sit eum qui nullis adhuc penè miraculis uulgo innotuisset, Ioanni, qui plerumque ætatem in deserto exegerat, notum non fuisse. Nam miracula quæ de Christi infantia circumferebantur fabulas esse. Explicat autem nodum hac ratione, ut dicat id quod dictum est, Et ego nesciebam eum, non esse referendum ad proximum tempus, quo Iesus uenit ad baptismum, sed ad longinquius, quo nondum Iesus miraculis inclaruerat. At qui ea temporis longinquitas rectius opinor, explicat per præteritum plusquam perfectum, Et ego non noueram eum. Theophylactus propius accedit ad cõmentum Augustini, Nouerat illum esse Messiam, non nouerat eum esse, qui baptizaturus esset spiritu sancto. Quanquam mihi ne hæc quidem interpretatio per omnia satisfacit, quod ipsa sermonis series planè declarat Christum ignotum fuisse Ioanni, donec columbæ indicio certior esset factus. sic enim legimus, Et ego nesciebam eum, sed qui misit me baptizare in aqua, ille mihi dixit, Super quem uideris spiritum descendentem. Nec huius est instituti, nec meæ tenuitatis est huiusmodi nodos explicare. Veruntamen admonere lectorem fas est, ut expendat num simplicius sit, dicere diuino cõsilio factum, ut Ioanni gradibus quibusdam Christus innotesceret, quo certius esset & exploratius illius de Christo testimoniū. Quem admodum passus est & Apostolos contantius credere, quo nobis certius fidem facerent eorum, quæ ipsi non temere credidissent. Cum diceret Ioannes, Ego abs te debeo baptizari, & tu uenis ad me: magnū quendam & eximiū uirum agnoscebat, qui suo baptismo non egeret, forte nondum certus hunc esse filiū dei. Proinde nesciebat eum quatenus nondum cõpertum habebat, signo nondum ædito quo pater id certum esse uoluit: eo prodito, libere ac palam confessus est filiū dei. Sciebat autē uenisse, aut iam uenturum Messiam: an is esset, nondum explorato nouerat. Ac subinde repetit, Et ego nesciebam eum. Partim ut ipse tandem certissimo argumento intelligatur agnouisse, quem prius non nouerat: partim, ne minus ponderis haberet Ioannis testimoniū, si cognato & familiari redditum uideretur. Nunc datur ne de facie quidē noto, nec aliter cognito, quam indicio symboli cœlestis. Cyrillus aliter extricat se ab hac quæstione, Nesciebam ex me, sed ex afflatu spiritus indicioque patris cognoui. Hæc opinio mollior fuerit si quis ueritatē noueram, pro nouissem, nisi pater admoneret. Expende lector num ita possit accipi, non noueram eum, id est, non acceperam eum illum in omnium noticiam proferendi. Mihi noueram non alijs, quemadmodum & filius dei nescisse dicitur extremum diem. Augustinus sic explicat: nouerat eum Ioannes, quia multa de illo tenebat, non nouerat, quia quædam illius ignorabat. Quidam, ut indicatū est, sic explicant, Nesciebam eum, nimirum de facie, Messiam uenisse sciebam spiritu, quis esset ille certū non sciebam, nec audebam palam pronuciare, donec diuinitus esset demonstratus. Porro quod Ioannes exultans in utero Christū agnouit, magis ad matres & ad nos pertinet, quæ ad Ioannem. Nisi forte quum saxa scinderentur moriente domino, saxi sensum datum fuisse contendimus. Neque uero me fallit, illico reclamatorios hic, quibus illud unice studio est, diuorum dotis in immensum attollere: quasi indignum sit, si Ioannes, qui nondum natus, spiritu prophetico Christum nondum natū senserit, eum iam grandis ignorauit. Verum etiā atque etiā uidentur istis, ne dum nimis laudes sanctorum exaggerant, non satis habeant rationem sapientiæ consilijque diuini, qui sic totū in carnationis & redemptionis negocium temperauit, ut alia uia non potuerit efficacius ueri.

Solutio Chry-
sostomi
Infantia Iesu
fabulosa

Opinio Eras-

Christus de fa-
cie ignotus
cognato

2, 2omus
lu. 12
te 2
laria

at. Si uolumus latuisse Ioannem, autorem Augustino, quomodo dā ignorauit
x 3 ignorauit

ignorant, quod in Christo precipuum erat: Cum enim Christus esset fons & ar-
ror salutis, & baptisimus ad salutem est ianua, qui potest nescire baptisimi veri auto-
rem esse Christum, qui Christum esse nouerit: Perinde quasi deum norit aliquis,
qui nesciret an summe sapiens esset. Atq; idem Hieronymi Gregorijq; cōsensu du-
bitauit, num descensurus esset ad inferos, cum mittit discipulos percontatū: Tu es
qui uenturus es, an alium expectamus? Verum hac quidem in re nihil pronuncio:
Tantum erudito lectori cogitandi materiam subministro, libenter amplexurus si
quid illi rectius suggererit Christi spiritus.

Sed ut manifestetur in Israel.) Græcis abest præpositio τῷ ἰσραηλ. Atq; ita legisse
Chrysostomum apparet ex homilia uigesima.

Alter die.) Rursum ἐπιούριον, id est, Postero die, quod modo admonuimus.

Et respiciēs Iesum.) ἐμβλέψας, id est, Intuitus, ut ipse cū alijs sepe, tū mox uertit,
Intuitus autē eū Iesus dixit. Nam proprie respicit, qui flexo in tergum uultu aspicit.

Vbi habitas.) πῶς μένεις, id est, Vbi manes. Idem est uerbum quod eodem in loco
nunc uertit manere, nunc habitare.

Idem uerbis
uariat uertit
interpres
Quasi pro
fermē
Et uiderūt ubi maneret.) πῶς μένεις, Et rursum,
Apud eum manserunt.) παρ' αὐτῶ ἐμείναν, Id admonere uisum, ne quis in uerbis
philosophari cupiens, labi possit.

Hora autē erat quasi decima.) Nonnullis non probatur quasi, pro fermē, & fateor
inuicentius esse apud autores emendate loquentes. Etiam si sic alicubi loquit Sueton-
nius. Quamquam apud hunc & alia quædam reperit noue dicta. Porro hora no-
minata non solum ad fidem narrationis facit, uerum etiā ad explicandam aueritatē
Apostolorum, qui cum esset tempus uespertinum, tamen ambiunt, ut cum Christo
priuatim colloquantur: simulq; miram Christi humanitatem, qui nō iusserit eos po-
stridie ad se redire, excusans noctem imminentem. Iudæis enim ab exortu solis ho-
ras numerantibus, sexta meridies est, decima uergens ad uesperam.

Tu es Simon filius Ioannis.) ὁ υἱὸς ἰωάννα, id est, Filius Iona, quod hebraice יונה
bar Iona, quod alibi uertit, Filius Ioānis. In uno uetustissimo codice scriptū reperi,
Filius Iona nō Ioanna, iuxta Græcā lectionē. Cōcordabat exēplar Constantiensē.
Nec hic ociose additus est articulus. Nec enim simpliciter significat eum filiū Ionā,
sed ex mystica paterni nominis significatione declarat illius eximiā felicitatem.

Vocaberis Cephas, quod &c.) Cephas Hieronymus in Hebraicis nominibus ne
gat Hebræū esse uerbū, sed Syrū, & apud illos sonare, solidū. Vnde qui tradūt Græ-
corū nominū ἐτυμολογίας, πῆτραν hinc dictam uolunt, quod non facile moueatur.

In crastinum.) ἐπιόριον. Quod superius bis uertit Altera die, tandem mutauit in
crastinum, at ne id quidem satis Latine aut commode, cum dicendum esset, Postero
die, aut postridie.

A Bethsaida ciuitate.) Græce est, ἐκ βηθσαϊδά ἐκ τῆ πόλεως, id est, A Bethsaida
de ciuitate, quasi Bethsaida sit regio, in qua sit ciuitas. Quamquam D. Hieronymus
in locis Hebraicis ostendit Bethsaidam esse ciuitatem Galilææ, uicinā stagno Ge-
nezareth, patriā trium Apostolorū, Andreæ, Petri, Philippi. Vnde uidetur ἐκ præ-
positio superesse, præfertim cum nec apud Chrysostomū uersum addatur, nec apud
Cyrillū, nec in uetustis Latinorū exemplaribus. Nisi forte hoc suo more dixit Ioan-
nes, ut in suo quisq; stilo habet aliquid peculiare. Nam proximo capite simili forma
est usus, ὡς δὲ ἡν ἐν ἱεροσολύμοις, ἐν τῷ πάρε, ἐν τῷ ἑορπῆ, id est, Cum autē esset Hieroso-
lymis in pascha, in festo. Cum appositiue cohæreant pascha & festum, ceu genus &
species, tamen iterauit præpositionem, perinde quasi dicerem, Accepi literas à præ-
ceptore à Philippo, pro, à præceptore Philippo, Et apud Theophyl. Græcum, com-
perio præpositionem additam.

Inuenit Philippus Nathanael.) Inuenit prima syllaba acuta pronunciatum est,
est enim præsentis temporis: quam Latinius erat reperit, εὐελουδ, uelut obuiū. Ac
paulo superius, Inuenimus Messiam. Etiam si Chrysostomus diuersum approbat sen-
sum, cum ait, Inuenire enim quærentis est. Verum huius rei arbitriū per se lectorem
esto, Admonet hic idem Chrysostomus additum articulum, cum unicū illum Chri-
stum

Peculiaris ser-
mo Ioannis
Articuli uis

stum Iudæis promissum & expectatum uellet intelligi, τὸν μεσσίαν. Alioqui reges Iesus filius Io-
omnes & sacerdotes, imò omnes deo sacri, Messia dicuntur & Christi. scph

Filium Ioseph à Nazareth.) Vtrum ne Ioseph fuit Nazareus, an Christus? Nam
Latinus sermo prorsus anceps est, cum Græce sit expeditus ac certus τὸν ἐκ ναζαρέθ, A Nazareth,
hoc est, Nazarenum siue à Nazareth oriūdum. Id ne cui dubium esse possit, facit ar-
ticulus præpositioni præpositus. pro Nazareus

A Nazareth potest aliquid.) In nonnullis Græcis scriptum erat pronunciatue,
cum per interrogationem quoq; possit accipi. quemadmodum annotauit & diuus
Augustinus, qui putat id quod sequitur ex æquo congruere utriq; pronunciatu. Varia lectio
Tamen si quod consequitur magis suadet, ut per interrogationē legatur, quod uidea-
tur uelut interroganti responsum, ueni & uide. Atq; hunc in modum legit Chryso-
stomus, indicans hanc interrogationem esse hæsitantis de nomine loci, cum prophe-
tia promississet Christum proditurum ex Bethlehem.

EX CAPITE SECVNDO.

IN Cana Galilææ.) Hieronymus indicat duas esse Canas, maiorē iux-
ta Sidonem, & minorem in tribu Aser. Ad distinctionē igitur alterius
additum est Galilææ, τῆ γαλιλαίας. Est enim in Galilæa gentium op-
pidum, quod Hieronymus in Hebraicis locis testatur ætate sua adhuc
extitisse. Cane due

Quid mihi & tibi.) Græce reddidit. Nam Latine dicendū erat, Quid mihi tecum?
τὶ μοι καὶ σοί; Hydria, Græca uox est: nam Plautus uocat aqualem. Quando-
quidem & ὑδρία ab aqua nomen habet Græcis.

Metretas binas.) id est, Cados, Quamquam utraq; uox Græca est, sed Latinis usur-
patur cadus apud Horatium: Nardi partus onyx eliciet cadum; atq; apud Plinium. Metreta Ca-
Metreta est apud Catonem & Columellam. Est autem cadus siue metreta mensura dus
congiorū decem, ut docet copiosius noster Budæus, libro de Assē quinto, si quis for-
te plura desiderabit.

Architriclino.) Græca uox est, significat eum qui præfectus est apparando con-
uiuio. Triclīnium locus tribus constratus lectis ad discumbendum. Architricli-
nus à tribus

Vsq; adhuc.) ἕως ἄρτι, id est, Vsq; nunc, siue usq; ad hoc tempus. lectis accubi-

Numularios sedētes.) κερματιστάς dixit, non πρᾶξιτας, id est, Mensarios. Sunt
autē κερματα minutia æris, unde cermatista, qui maiores nummos minutulis com-
mutant non sine quaestu, qui mos & hodie durat apud Italos. torijs

Et cum fecisset quasi flagellum.) Quasi, non additur in Græcis codicibus, καὶ ποί-
σας φραγγέλιον, id est, Facto flagello. Latinam uocem corruptè pronunciauit ex uul-
gi consuetudine. Latina uoce u-
sus Euāgelista

Oues quoq; & boues.) Non est quoq; Græcis, sed que, τὰ τε πρόβατα, ouesq;.

Zelus domus tuæ comedit me.) Extat id testimoniū Psalmo sexagesimo octauo.

Soluite templum hoc &c.) ἐγερῶ. Græca uox anceps est ad id quod est excitare
iacentem, dormientem, aut mortuum, & excitare ædificium, hoc est, extruere. Nam
& in hunc sensum usurpatum comperimus excitare, apud Suetonium in Caligula:
Et in iudicium uictoriæ, altissimam turrim excitarunt.

Quadragesima sex annis.) Quamquam alienius est à nostro instituto, tamen admo-
nere uisum est, quod serio nec semel indicat Augustinus, hunc numerum reperiri in
nomine Adam, si Græcis scribatur literis ἀδάμ, quod geminum alpha notet duo, Annotatio frī-
delta quatuor, my quadragesima. Id commentū, quamquam ab alijs repertum ac prodi- gida de nomi-
tum est, ut ipse testatur, demiror tamē tam graui uiro tātopere arrisisse, cum ne quid ne Adam
aliud dicam, Hieronymus rideat Græcam allegoriam in uocabulis Hebraicis. For-
tasse nonnihil fuisset, si hisce literis apud Hebræos hic numerus signaretur. Huic si-
millimum est, quod annotauit quatuor literis, quibus scribitur Adam, designari qua-
tuor plagas, ἀναπλω, δόση, ἀρκου, μεσημβείων. Quod quidem & ante hunc anno-
tauit diuus Cyprianus, sed homo fuit uterq;.

Quod ipse nosset omnes.) Omnia, est Græce πάντα, in nonnullis, in alijs secus.
Augustinus legit, nosset omnes.

EX CAPITE TERTIO.

Vod à deo uenisti magister.) Magister nominandi casus est, nō uocandi, Deus te doctorem misit, non homo. Nam διδάσκαλος est, licet magister usurpatum reperias pro doctore.

Renatus pro natus

Nisi quis renatus.) γεννηθῆναι, id est genitus siue natus fuerit. Et in antiquissimis codicibus Latinis, natus fuerit, est, non renatus. Itaq; citat Augustinus libro aduersus Faustū 24. cap. 1. Itaq; scriptū est in codice aureo. Valla genitus mauult, quod ē uero quoq; gignatur aliquis, cum ē muliere nascamur.

Quomodo potest homo renasci.) γεννηθῆναι, id est. Nasci siue gigni, concordantibus & antiquis nostris. Item in sequentibus nasci est non renasci.

Nasci denuo

Et nasci denuo.) ἀνωθεν. Quo aduerbio usus est & Lucas in præfatione Euangelij sui, quod nos uertimus Ab integro. Chrysostomus annotauit Græcā uocem antiquam esse. Nam idem pollere quod πάλιν, id est, iterū, ut referatur ad tēpus retro actū, aut ἀπὸ τοῦ ἄνω, id est, superne siue de supernis. In quē sensum usurpatur Ioannis cap. 19. Non haberes potestatem in me ullam, nisi tibi datū esset desuper. Posteriorē sensum sequitur Cyrillus, interpretans uelut ē coelo nasci, qui per spiritum sanctū renascitur. Annotauit hoc prior Origenes, edisserens epistolæ Pauli ad Romanos caput sextum, quo tamen in loco rursum Origenis interpretes de suo non nihil addidit.

Ex aqua & spiritu sancto.) In Græcis non additur sancto, nec apud Augustinū, qui adducit hunc locum lib. aduersus Faustum 24. cap. 1. Nam ut distingueret coelestem generationem à terrestri crassaq; , proposuit duo elementa liquidiora, aquam & aerem. Quin nec in aureo codice additur sancto.

Spiritus pro uento

Spiritus ubi uult spirat.) Vbi loci aduerbium est, non temporis. Valla mauult spirat quod uult, nam mox uertit ita πνεῦμα, id est, quod abeat. Est enim simile de flatu, re quidem inuisibili, sed tamen efficaci. Atq; hic spiritū accipere uidetur pro flatu huius aeris, ut intelligas similitudinem duci ab hoc spiritu, re, cum non uideatur efficacissima, ad impetū illius diuini spiritus. Atq; ita prorsus interpretatur Chrysostomus homilia 25. cumq; hoc Cyrillus ac Theophylactus & Augustinus libro De quaestionibus ueteris & noui testamenti, quaest. 59. apertissime testans, docendi gratia adhibitum exemplum de aeris impetu, ne quis hoc meum somniū esse clamitet.

Tu es magister in Israel.) Ἰσραήλ, Israel genitiui casus, ut intelligas magistrū eius gentis. Ne hic abest articulus, οὗ ἐστὶν ὁ διδάσκαλος, hoc est, Ille doctor, cuius tā celebris est opinio. Quod quo magis exprimeremus, uertimus, Tu es ille magister Israelis.

Si terrena dixi uobis & non creditis.) Variant hic Græcorum codices: quidam habent, καὶ ἐκ τῶν ἄνω εἶπα, id est, Non credidistis. Alij rursus, ἢ πνεῦμα, id est, Non creditis. Nihil igitur causæ fuerit cur protinus radas scripturam: praesertim cum in huiusmodi uerbis praeteritum tempus pro praesenti soleat usurpari. Caeterum quod sequitur Creditis, in emendatis exemplaribus Græcis est πιστεύετε, id est, Credituri sitis, ob uim modi potentialis.

Ascendit praeteriti tēporis

Et nemo ascendit in caelum.) Ascendit Græcis praeteriti temporis est, ἀνέβη, ne quis putet de futura ascensione intelligi. Siquidem illud agit, se ideo solum loqui de superna renascentia, quod unus omnium ē coelis descendisset.

Christus fuit in caelo

Qui est in caelo.) ὁ θεὸς ὁ ἐν οὐρανῷ. Participium uerti poterat per praeteritū imperfectum, Qui erat in caelo, uidelicet antequam descenderet. Sic enim filius hominis dicitur fuisse in caelo aut uersari in caelis, sicut dominus gloriae dicitur crucifixus, ob proprietatum in hypostasi duas complectentem naturas communionem.

Exaltare pro in altū tollere probum uocabulum

Et sicut Moses exaltauit serpentē.) Sunt quibus exaltandi uerbū nō satis Latinū habeat. Mihi non placuit mutare, qd uox ipsa non uideat absona: praesertim cū apud Senecā, certe non pessimū opinor autorē reperiatur: Atq; etiā apud Columellam. Sic enim deus dilexit mundum.) Ab hoc loco uideri poterant uerba Euangelistae, prosequentis & explanantis sermonem quem coeperat Iesus cum Nicodemō. Non enim prosequitur, quomodo discesserit Nicodemus, aut quid ad hanc tam miranda responderit. Simile quiddā indicauimus & in primo capite. De plenitudine eius accepimus oēs. Nec dissimilis casus accidisse uidetur Paulo in epistolæ ad Galatas

Galatas capite secundo, ubi sermonem cum Petro coeptum non absoluit, sed uelut Galatis interpretans prosequitur.

Non enim misit deus filium suum in mundum, ut iudicet mundum.) Iudicet positum est pro cōdemnet, quomodo subinde reperitur apud Paulū, ac cæteros, ut opponat illi quod sequit, Ut seruet mūdus per eum. Idem sentiendū in his quæ sequunt,

Iudico, pro condemnatio

Qui credit in eum non iudicatur. Et, iam iudicatus est. Et mox, Hoc est autem iudicium.) Iudicium pro condemnatione positum est.

Omnis enim qui male agit.) ὁ πᾶσα πρῶτος, id est, Qui mala agit. tamen si sensus idem est, nisi quod male agere dicitur, & qui male habet, ac malis affligitur.

Qui de terra est, de terra loquitur.) In Græcis exemplaribus additur aliquot uerba, ὁ θεὸς ἐκ τῆς γῆς ἐκ τῆς γῆς ὄντι, ἢ ἐκ τῆς γῆς λαλεῖ, id est, Qui est de terra, de terra est, & de terra loquitur. Perinde quasi dicas, Qui ē terra profectus est, is terrenus est, & terrena loquitur. Neq; enim loquitur de terra, quod erat, πρὸς τὴν γῆν, sed ἐκ τῆς γῆς, hoc est, ē terra uelut humilia. Atq; ita legit Chrysostomus ac Theophylactus, cumq; his Cyrilus & Hilarius in præfatione cōmentariorum quos scripsit in psalmos mysticos. Ad eundem modum scriptum reperio in uetustissimis Latinorū exemplaribus, Qui de terra est, de terra est, & de terra loquitur. Consentiebat codex Constantiensis, & meus ueteris typographi: quanq; in codice Corsendoncensi manifestissima uestigia testabantur crasam hanc particulam alteram, De terra est. Augustinus legit, Qui de terra est, terra est, & de terra loquitur, id confirmant ea quæ sequuntur. Nam si non esset, inquit, illuminatus, terra terram loqueretur. Caeterum parum attentus lector scripturam mutauit, quod ociosa uideretur iteratio, De terra est, de terra est. Non animaduertit autē singulis opponi singula: Qui de caelo uenit coelestis est, hoc est supra omnes est, & coelestia loquitur, et coelestia facit, baptizans spiritu. Qui ē terra profectus est, humilis est ac terrenus, & hinc loquitur unde est, hoc est, humilis humilia, & uterq; suam refert originem. Dilucidius autem erat, si extremæ particulæ addidisset articulum, πρὸς τὴν γῆν λαλεῖ.

Locus apud nos inutilis

De terra loqui, quid

Et qui de caelo uenit.) Venit, est praesentis temporis, ἐρχόμενος, nisi quod hanc participia duobus temporibus deseruiunt, praesenti & praeterito imperfecto. Atque ita uertendum erat & θεὸς, Qui ē terra erat terrenus est, at qui de caelo profectus erat, is supra omnes est.

Signauit.) ἐσφραγισεν, id est. Obsignauit, hoc est, signo confirmauit. Nam sigillum additum rem certam efficit.

Signat, pro obsignat

Non enim ad mensuram dat deus spiritum.) Euangelista pronomen omisit τὸ πᾶν, siue ἅπαντα, quod ex his quæ praecedunt & consequuntur satis liqueret de quo loqueretur. Id autem fit crebrius apud Græcos quàm apud Latinos. Nos igitur ne quid offenderet lectorem, pronomen de nostro apposuimus, in uersione duntaxat. Dicitum est autem figura prouerbiali, Dat ad mensuram, pro eo quod est, parce, aut mediocriter. Qui largiter & effuse dat, non metitur quod dat aut numerat, sed cumulatim profundit. Alioqui gratia in Christo, quatenus homo fuit, finita dici possit. et hic uidetur Euangelista suum sermonem attexuisse sermoni Ioānis. Neq; enim absoluit quid acciderit discipulis.

Ad mensuram dare

Et omnia dedit in manu eius.) Incertū est an abusus praepositione, senserit omnia filio tradita in manum: an omnia nobis dari per manum illius, quod iuxta proprietatem Hebraici sermonis In praepositio significationem habeat instrumenti: sed prior sensum Græci sequuntur interpretes, & mihi magis arridet.

Sed ira domini manet.) μὴ, id est, Manebit. Quamquam accētū mutato erit manet μὴ. atq; ita legitur in nonnullis exemplaribus, ac mea quidē sententia, rectius. Fides aufert peccatum, infidelitas relinquit peccatum, manet autem quod non tollitur. Quamquam Cyprianus aduersus Iudæos libro secundo, capite uigesimosexto, legit manebit. Et quod interpretes uertit, Qui non credit, eleganter reddidit ille, Qui dicto non est audiens. Græcis diuersæ uoces sunt πιστεύω, & ἀπειθῶ, quarum posterior magis sonat inobedientem.

EX CAPITE QUARTO.

Er mediam Samaritam.) Mediam non additur, nec in Græcis codicibus, nec in antiquis Latinorum exemplaribus magnopere consentientibus, ac ne in aureo quidem, *ἡ μεσημερία*. Atq; ita legit Chrysostomus. Vnde mirum uideri potest, unde hoc inoleuerit in uulgatis exemplaribus, nisi forte quispiam sic interpretatus est, per Samariā, per mediam Samariā, atq; id aliis in contextum transtulit, qua quidem occasione deprehendimus complures irrepsisse mendas.

Sic pro, simpliciter Sedebat sic supra fontem.) *ἔτατος*, addit *μιμητικῶς*, ut gestus exprimat hominis laesi, uel, sic, nempe quia fatigatus. Atq; hæc dictio consimilem ad modum usurpata reperitur apud Terentium, aliosq; probos autores. Chrysostomus subindicat habere significationem neglectus sic, id est, nō in sella, aut cōmodo loco, sed neglectum humi, ut se locus fessō dederat. Idē admonet Theophylactus. Et melius erat ad fontem, quam supra fontem, sic enim habebatur in uulgatis exēplaribus, tamen in antiquis legitur super, non supra. Sextam horam expressit, ut intelligeremus dominū non solum itineris labore, uerum etiam astu meridiano fuisse fatigatum.

Couti mutuū habere com mercium Non enim coutūtur.) *συγγώνται*. Vocem Græcā facticia Latina reddidit. Quis enim unquam dixit couti, aut quis intellecturus sit, couti esse, habere cōmercium & mutuā uitæ consuetudinē. Nam & Latinis usus, familiaritatē significat. Et utimur his cum quibus agimus consuetudinē. Ceterū couti & cousus inauditæ uoces sunt.

Forstian pro utiq; Tu forsitan petisses.) *ὄν αὐ ἤτησας*, Tu poposcisses. Interpres pro αὐ cōiunctione expletiva, posuit aduerbium dubitantis, cum αὐ magis affirmet. Ceterum cum apud Euangelistam utriq; uerbo sit addita coniunctio αὐ, petisses & dedisset, in priore uertit forte, in posteriore non uertit. Atqui aut erat omittendum utrobique, aut utrobique addendum.

Neq; in quo haurias.) *ἀντλημα*, id est, Haustrum. Nam eo uerbo usus est Lucretius, quandoquidem hauritorium Vallæ parum nitidum uidetur. Et Latinius erat, Quo haurias, quam in quo haurias.

Altus.) *βαθύ*, id est, Profundus. Nam altus ambigua uox est.

Et pecora eius.) *βοσκηματα*. Quæ uox omne animantis genus complectitur, ab alendo dicta, ut, *βοσκηματα*.

In æternum.) *εἰς τὸν αἰῶνα*, id est, In ænum.

Qui non habeo uirū.) *ὅτι οὐκ ἔχω υἱόν*, id est, Non habeo uirū. Quod si nusquā interpres omisisset Græcā coniunctionem, poterat uideri superstitione factū. Ceterum cum alicubi deprehendatur omisisse, mirum cur hic putarit addendam.

Qui adorent eum.) *οἱ προσκυνοῦντες αὐτὸν*, id est, Adorantes se, siue qui adorēt se. Apparet interpretem fugisse amphibologiam pronominis reciproci, quod accipi poterat, illos adorare seipfos. Ea uitari poterat, si dixisset, Qui adorent ipsum.

Quia Messias uenit.) *ὅτι ἔρχεται*. Quod Græci nonnunq; usurpāt pro futuro, tamen presentis tēporis uox est. Hoc loco magis quadrabat ueniet, propter id quod sequit: Cum ergo uenerit ille. Et ueniet legitur in antiquis & emendatis codicibus. Latinis. Et cōtinuo.) *καὶ ἔτι*, id est, In hoc, siue interim, nimirū cum hæc dicerentur.

Quid cum muliere loqueretur.) *ὅτι μετὰ γυναικὸς ἐλάλει*, id est, Quod cū muliere loqueretur, siue loquutus esset. Interpres pro ὅτι legisse uidetur π. Non enim mirabantur quid esset quod cum illa fuisset colloquutus, sed illud admirabantur, Christum cum Samaritana paupercula tam familiariter colloquutum esse. Porro muliere positum est pro ea, ut hominem aliquoties pronominis uice usurpamus. Nec enī apostolis noua aut suspecta res erat Christū cum muliere colloqui. Quod diximus, propemodū ex Chrysostomi interpretatione licet cōiicere. Astipulatur nobis & uerum exemplariorū fides, in quibus scriptum est: Et mirabantur, quia cum muliere loquebatur

loquebatur, hoc est, mirabantur cum cū muliere colloqui. Nam quod sequitur, Quid loqueris cum illa, magis uertendum erat, Cur loqueris cum illa, nimirum Samaritana. Abhorrebant enim Iudæi à commercio Samaritanorū. Videntur siquidē discipuli si uoluisse dirimere colloquium Christi cum muliere, uerum nō ausi sunt hoc facere.

Et dicit illis hominibus.) Illis, interpres addidit de suo, nec omnino intempestiuiter, Græce tantum est, *τοῖς ἀνθρώποις*. Ac rursum Hominibus dictum est pro eis.

Nunquid aliquis.) *μήτις*, id est, Num quis.

Vt perficiam opus eius.) Græci legunt, *καὶ πλειώσω*, Et perficiam, atq; ita Chrysostomus. Licet hoc ad sensum parui referat. Et potest hac in parte repeti *ἴνα*, quasi dicas, utq; perficiam opus eius. Et

Quod adhuc.) Coniunctio *ὅτι*, non erat uertenda, cum ipsorum uerba referat.

Quatuor menses.) Græcis unica dictio est, *τετραμήσιον*, id est, Quadrimestre.

Et messis uenit.) *ἔρχεται*. Poterat esse, Et uentura est.

In hoc enim est uerbum uerum.) *ὁ λόγος* cum articulo, ut intelligas de eo sermone quem modo dixerat. Porro præfatus est uerum esse, cum rem nouam & incredibilem subiiciat.

Propter sermonem eius.) Eius, ad Christum referendum est, non ad mulierem, *αὐτὸ*, unde melius erat ipsius.

Saluator mundi.) Græci addunt Christus, *ὁ σωτὴρ τοῦ κόσμου ὁ χριστός*.

Quidam regulus.) *ἡ βασιλικὸς*, id est, Quidam regalis, Tamen legendum opinor *βασιλικὸς*, etiam si constanter reclamant Græcorum exemplaria. Quin & interpretes, qui scribunt in hoc euangelium, hunc basilicon dictum aiunt, uel quod esset generis regij, uel quod magistratu, munereq; regio fungeretur. In hanc fermē sententiam Chrysostomus, nisi quod illic regulum lego, non regalem, haud scio interpretis ne an librarij uitio. Certe Theophylactus citra controuersiam legit *βασιλικὸς*, id est, regius. Et Hieronymus in capite Esaiæ sexagesimoquinto admonet de aula regia fuisse, quem rectius diceremus Palatinum. Et paulo post,

Incipiebat enim mori.) *ἤμελλε γὰρ ἀποθνήσκειν*, id est, Erat enim moriturus, siue, Nā agebat animam, hoc est, tendebat ad mortem, quod tamen hic data opera sic aliquoties uertit.

Melius habuerit.) *καὶ εὐχόμενον ἔχειν*, id est, Melius, siue commodius habuisset.

Hoc iterum secundum.) Videri poterat dixisse, Iesum duo secunda signa fecisse, & altera uox superesse, etiam si Græca sic habent. Sensit hoc incommodi Chrysostomus, quid autem ille non sentit? putatq; secundum, data opera additum, quo magis inculcaret Galileorum incredulitatem, qui cum prius uidissent miraculū in nuptijs, ac rursus hoc de sanato puero, tamen persistebant diffidere Christo.

EX CAPITE QUINTO.

St autem Hierosolymis probatica.) *ἔστι δὲ ἐν τοῖς ἱεροσολύμοις ὡδὴ τῆς πηλῆς βαπτιστικῆς καὶ λευμὴ βήθσα*, id est, Est autem Hierosolymis super probatica, siue ad probaticā, piscina. Nam Græcis probatica datius est, piscina nominatiuus. Atq; ita sanē uidere est in codice aureo, super probatica: contentibus exemplaribus S. Donatiani. In Constantiensi codice scio

ius quispiā eraserat præpositionē, super. Sonat aut probatica, quasi dicas ouilla siue pecualis, ut uertit Hieronymus. Quanquā ex Chrysostomo aut Cyrillo certū deprehēdi nō potest de loci huius lectiōe. Et piscina hoc loco significat nō uiuariū pisciū, sed in qua nata, uel Græca uoce id attestāte, que dicta est *πηλὴ καὶ λευμὴ βήθσα*, i. à natādo.

Quæ cognominatur Hebraice Bethsaida.) Græce est, *βηθσαϊδά*, id est, Bethesda. Quanquam eadem uox & apud diuum Hieronymū erat deprauata. Quod uel hinc colligi licet, quod cum antea Bethsaida nominasset ciuitatem Galileæ patriam trium apostolorū, Andreæ, Petri, Philippi, iuxta stagnū Genezareth, aliquanto post subijcit rursus Bethsaida piscinā, quæ fuerit Hierosolymis cognomēto probatica, quam nos, inquit, pecualē possumus interpretari. Hæc quinq; quondā porticus habuit. Ostenduntur gemini lacus, quorū unus hybernīs pluuijs adimpleri solet, alter mirū in modum rubens, quasi cruētis aquis antiqui in se operis signa testat. Nam hostias in ea lauari

lum procedent, addas hypodiasolen, ut intelligamus nō bonos solum processuros, sed omnes quicunq; uocem audierint. Deinde subneclantur duæ partes, altera bonorum, altera malorum. Si quis attentius legat Augustinum hæc edifferentem, sentiet illum hoc subnotasse. Scio crassulum esse quod diciturus sum, sed tamē quoniam hoc opus paratur imperitoribus, non piguerit admonere, procedent Græcis esse ἐκπε-
γδύων, id est, exhibent, siue prodibunt. Loquitur enim de ijs, qui prodituri sunt e mo-
numentis ad uocem angeli tuba canentis. Alioqui procedit, quod bene succedit, aut prouehitur.

Verum est testimonium eius quod perhibet de me.) Eius pronomen nec apud Græcos additur, nec in uetustis codicibus.

Maius Ioanne

Ego autem habeo testimonium maius Ioanne.) Interpres reddidit Græca bona fide. Nam si explanatius uoluisset exprimere, Habeo testimoniū maius testimonio Ioānis, addidisset alterum articulum fœmininū, τὴν μαρτυρίαν μέγαν πρὸς ἰωάννην. Et tamen dubium non est, quin hic sit sensus Euangelistæ. Neq; enim confertur testi-
monium cum Ioanne, sed testimonium patris cum testimonio Baptistæ.

Ipsa pro
per se

Ea ipsa.) Ea referendum ad superiora, ipsa ad sequentia. Opera enim quæ dedit mihi pater, ut perficiam ea, ipsa opera &c. Hæc distinctio manet etiamnum in perue-
tustis Latinorum exemplaribus. Ea, additum est ex proprietate sermonis Hebraici. Ipsa, positum pro ulro, siue per sese. Opera quæ facio ulro testantur qui sim, etiamsi nullus testetur hominum. Cæterum iteratio operum, ad asseuerationem facit.

Scrutamini scripturas.) ἐσθνατε. Non minus Græcis quàm nobis incertum est, utrum scrutamini imperandi modo dictum sit an indicandi. Et uterq; sensus tolera-
bilis est, nisi quod Cyrillus putat indicandi modo dictum, Vos scrutamini scripturas, & ijdem in eo quod est præcipuum, non creditis scripturis. Chrysofomus præfans arripere uidetur imperandi modum, annotans quod non dixerit legite, sed scrutami-
ni: enarrans, indicandi modum, quum ait, nunquid admiramini scripturas. Non enim scrutarentur nisi mirarentur.

Vos putatis.) ὑμεῖς δοκέτε. Græcus sermo anceps; & sic accipi potest, Vos uide-
mini, aut uidemini uobis.

Claritas pro
gloria

Claritatem.) ὁξυαν. Miror quare non maluerit gloriam hoc loco. Tametsi ὁξυαν,
non est anceps ad claritatem, sed ad gloriam & opinionem.

Non accepistis.) ἔλαμβάνετε, id est, Non accipitis, uerbo præsentis temporis.

In quo uos speratis.) ἠλπίετε, id est, Sperastis, tametsi bene uertit interpres, id est,
spem collocastis.

Si enim crederetis, &c.) εἰ γὰρ ᾤσθεσθε μοι, ᾤσθεσθε ἅν' ἐμοί, id est, Si enim cre-
didissetis Mosi, credidissetis utiq; mihi. Rursum pro ἅν' posuit forsā, haud sanē in lo-
co, cum id in dubium uocet interpres, quod Christus affirmat.

EX CAPITE SEXTO.

Ultitudo magna.) πολλὸς ὄχλος, id est, multa turba.

Ad eum.) πρὸς αὐτὸν id est, Ad se, prima pronominis uocali aspirata. Quod tamen haud scio quo casu in Ecclesiasticis libris apud Græcos non obseruatur.

Pisces
ὄψαρια

Et duos pisces.) καὶ δύο ὄψαρια. Et apud Terentium in Adelphis pi-
sces obsonium uocantur. Siquidem opson Græci uocant edulium quod additur pa-
ni, præsertim coctum: unde obsonare lautius uesci, & ὄψοφάγοι obsonatores, olim ma-
le audiebant. ὄψαριον autem diminutiuum est ab ὄψου.

Quid sunt inter tantos.) εἰς ὅσους, id est, Inter tam multos, siue inter tot. De nu-
mero loquitur, non de magnitudine hominum.

Erat autem scenum.) χόρτον, Herba, siue gramen.

Distribuit discumbentibus.) Græca nonnihil dissonant, καὶ διχαρισήσας δὲ δάκρυ-
αὶς μαθηταῖς, οἱ δὲ μαθηταὶ τοῖς ἀνακλιμένοις, id est, Et cum gratias egisset, distribuit di-
scipulis, discipuli uero discumbentibus. Nam ad eum fermē modum referunt & cæ-
teri euangelistæ, ipsum non dedisse turbæ, sed discipulis, deinde discipulos distribu-
isse multitudinī; sed magno consensu reclamantibus Latinis codicibus. Vnde subo-
let hic

let hic aliquid ex alijs Euangelistis adiectum. Ex Chrysofomo ac Theophylacto non potuit diuinari quid legerint in contextu. Theophylactus habet quod est in Græcis codicibus: in Chrysofomo uerso, erat quod habetur in Latinis codicibus

De piscibus quantum uolebant.) ὅσον ἠθέλων, id est, Quantum uolebat nempe Ie-
sus, non quantum illa multitudo. Siquidem is erat qui suo arbitratu augebat com-
meatum illum alioqui exiguum. Atq; ita legit Cyrillus. Licet ex Chrysofomo non possit certum colligi quid legerit. Cæterum una mutata literula erat, uolebant ἠθε-
λον, quemadmodum lego apud Theophylactum, & in nonnullis alijs exemplaribus. Augustinus legit, quantum sufficiebat. Nisi forte illic Augustinus suis uerbis, euan-
gelistæ sensus explicuit, quemadmodum fecit paulo ante: Accepit autem dominus Iesus panes, gratias egit, iussit frangi panes, poni ante discumbentes. Aeditio Aldi-
na non consentit cum nostra lectione, habet enim ἠθέλων, non ἠθέλου.

Ne pereant.) μὴ τι ἀπόληται, id est, Ne quid pereat: nisi & malis superesse.

Duodecim cophinos fragmentorum.) Legi poterat & Fragmentis, ut referatur ad uerbum Impleuerunt.

Ex quinq; panibus hordeaceis & duobus piscibus.) Hæc particula, Et duobus piscibus, non adiecit in Græcanicis codicibus, atq; his suffragabatur utrunq; ex-
emplar Latinum uetustissimum: Suffragabatur & aeditio fratrum Amerbachiorum, ex peruetustis ac fidelissimis exemplaribus. Deniq; suffragatur codex aureus cum Constantensi.

Quia hic est uere propheta.) Quia, prætermittendū erat. Nec simpliciter uerten-
dum erat propheta, sed Ille propheta, ὁ πρὸ φήτης. Siquidem ex uaticinio Malachie expectabatur Helias, aut illi similis. Item ex promisso Moyfi.

Vtraperent eum, & facerent eum.) Vtroque loco se, aut ipsum dicendum erat, non eum.

Fugit iterum.) ἀνεχώρησε, id est, Secessit, siue subduxit se. Mirum quur hic inter-
preti libuerit à Græco sermone discedere.

Vt autem sero factum est.) ὀψία. Sero pro uespere semper utitur. Legimus apud
Liuium serum dici, pro sera parte diei. Sero non reperimus, nisi aduerbialiter u-
surpatum.

Cum ascendissent nauim.) εἰς τὸ πλοῖον. Cur hic oblitus est suæ nauicular: Nec est,
Ascendissent.) sed ἐμβάντες, id est, Ingressi nauim, aut certe Conscensa naui.

Et proximum naui fieri.) Nimirum Græce εὐκρινεῖς τὸ πλοῖον γινόμενον, id
est, Naui appropinquare, siue Accedere ad nauim.

Fuit ad terram.) ἐγγύς τῆς γῆς. Facta est in terra, siue Appulit terræ.

Quam ibat.) εἰς τὴν ἀπὸ γῆς, id est, Ad quam ibant, nempe apostoli.

Altera die.) τῆ ἐπόμενου, id est, Postero die. Quod tamen recte uertit interpres:

Quia nauicula alia.) πλοιδεῖον. Hic uere diminutiuum est nomen.

Gratias agens deo.) Hæc uerba, in altero exemplari non habebantur, in altero di-
uersa, ἔφαγον τὸν ἄρτον, διχαρισήσας τῷ κυρίῳ, id est, Vbi comederant panem cum
gratias egisset dominus. Quanquam uetusti codices cum nostra aeditione consenti-
unt, astipulante & Augustino. Nam quid legerit Chrysofomus & Cyrillus, parum
liquebat ex illorum interpretatione.

Quando huc uenisti.) πότε ἔδωκε γέγονας. Hic γέγονας, uertit, uenisti. Cur non &
paulo ante ἐγγύς τῆς γῆς, id est, Venit in terram.

Pater signauit.) ὁψοφάγοισιν, Vt intelligas autoritate patris, ac testimonio compro-
batum, sicut aliàs admonuimus.

Non dedit uobis panem.) τὸν ἄρτον, id est, Illum panem. Neq; enim negat ullum
panem fuisse datum per Mosē, sed non illum eximium, de quo sensit scriptura diui-
na. Item paulo post, Panis enim dei est. Nam ille panis dei est.

Ac mox, Pater meus dat uobis.) Multi Latinorum codices pro dat, habebant da-
bit, sed mēdose, nec enim hic dat habet rationem temporis, sed potestatis. Dat enim
qui solus potest dare. Græcis est, δίδωσι, non δίδωσι.

Panis enim uerus est.) Græci legunt, Panis enim dei est, consentientibus & uetu-
tissimis

stissimis exemplaribus, atq; in his codice aureo cum Constantiensi.

Qui credit in me non sitiet in aeternum.) Græcis est *ὁ πιστεύων*, id est, Vnquã. Atq; itidem habet codex aureus.

Quia dixisset, ego sum panis uiuus.) Hic non additur uiuus, sed tantum, *ἐγὼ εἰμι ὁ ἀστράτης* id est, Ego sum panis ille qui descendit de cœlo. Consentiente cum Græcis utroq; uetustissimo codice, Atq; etiam Donatianicis. Et paulo superius panis uitæ legitur, & non panis uiuus

Nónne hic est filius Ioseph? *ὅχι δὲ τὸς υἱὸν Ἰωσήφ;* Nónne hic est Iesus filius Ioseph? consentiunt & antiquissima exemplaria Latinorum, adstipulante & Augustino. Quo magis miror, quo consilio Iesus, è uulgatis exemplaribus fuerit sublatus. Nam hoc loco Iesu nomen uelut hominis plebei per contemptum additur, quemadmodum & hodie uulgus hominem nulla præditum dignitate, proprio compellat nomine.

In inuicem.) *ἑκ ἀλλήλων*, id est, Inuicem: siue inter uos.

θεοδιδάκτου

Docibiles.) *διδάκτοι τοῦ θεοῦ*, id est, Dociles dei, ut accipiamus passiuè. Testimonium est apud Esaiam capite quinquagesimo quarto, Vniuersos filios tuos doctos à domino. Nam hinc diuus Hieronymus indicat sumpsisse Ioannem. At cur igitur non dixit in Esaiâ, sed in prophetis? Proinde diuus Hieronymus citat consimilem huic sententiam ex Hieremię capite trigesimo primo. Porro quod Hieronymus iuxta ueritatem Hebraicam transtulit, Doctos à deo, Septuaginta uerterunt *διδάκτους θεοῦ*, id est, Discipulos dei, ut intelligas passiuè accipiendū esse non actiuè. Laurentius indicat in quibusdam exemplaribus scriptum fuisse *διδάκτους*, in alijs *διδάκτους*, ac posteriorem lectionem magis approbat. Cuius sententię & ipse subscribo. *διδάκτους* enim dicitur, qui est appositus ad docendum, interprete Hieronymo. Vnde Paulus inter cæteras dotes, uult episcopum esse *διδάκτους*, hoc est, idoneum ad docendum, ut suo commonstrabimus loco. Docilis autem est is, qui facile discit. Docibilis, uox est Latinis auribus inaudita. Paulus in epistola ad Thessalonicenses, composita extulit dictione, quod diuisit Ioannes, *ὡς πάλαι ἡμεῖς θεοδιδάκτοι ἦμεν*, id est, Nam uos ipsi à deo docti estis. Quanquam hoc docti, non est participium Græcis, sed nomen. Vnde interpres studuit nomen nomine reddere, consimiliter composito. Homerus ci-tharæcedum *ὡς ποδιδάκτους* appellat, qui non ex arte, sed afflatu numinis caneret, ex se ipso doctus, *ὡς ποδιδάκτου δὲ εἰμι, θεὸς δὲ μοι φρεσὶν οἴσας* *παντί τινι φρεσὶν*.

ὡς ποδιδάκτου

Proinde hoc loco ~~non additur suam~~. Docibiles dei, ~~sed~~ docti à deo. Ut consentiat cum eo quod præcessit, Nisi pater qui misit me traxerit eum, hoc nimirū est esse *θεοδιδάκτους*, trahi patris afflatu.

id est

Hic est panis de cœlo descendens.) *ὁ κατεβαίνων*; Hic usus est participio præsentis temporis, nullum certum indicans tempus. Sentit enim nullum panem de cœlo descendere, aut descendisse præter ipsum. Nam idem & manna uerum erat. Quoniam autem quod manna figurarat iam erat exhibitum, mutat tempus participij, *ὁ κατεβάς*.

Carnem suam dare ad manducandum.) Apud Græcos non additur suam, sed interpres expressit uim articuli *τὴν σάρκα*, nimirum intelligi uolens carnem illam de qua prius locutus est Iesus. Alioqui omissō articulo poterat esse sensus, Quomodo hic dabit nobis edendam carnem humanam?

Ut si quis ex ipso māducauerit.) *ὅστις ἐσθίῃ ἀπὸ τοῦ φάγματος καὶ μὴ ἀποθάνῃ*. Ut quis ex eo edat & non moriatur. Quanquam hoc ad sensum haud ita multum habet momenti.

Si quis manducauerit ex hoc pane.) Mirum quid secutus Hilarius lib. De triadē ineffabili decimo, locum hunc his refert uerbis, Si quis manducauerit de pane meo uiuet in aeternum, significans in hoc esse mysterium diuinæ naturæ assumentis humanam, quod cum affirmet se esse panem qui de cœlo descenderit, tamen eundem panem appellet suum. Quanquam hunc locum ueteres interpretantur de doctrina cœlesti. Sic enim dixit panem suum, ut frequenter dixit sermonem suum.

litigare

Litigabant ergo.) *ἐμάχοντο*, id est, Pugnabant, siue decertabant.

Carnem suam.) *τὴν σάρκα*, in Græcis non additur suam, sed articulus *τὴν* refert eam car

eam carnem de qua fecerat mentionem, De sua autem carne loquitus est.

Non habebitis.) *ὅχι ἔχετε*, id est, Non habetis, præsentis temporis. Quanquam uideri potest temporis catachresis.

Sicut me milit uiuens pater, & ego uiuo.) Addenda erat interpreti particula, que responderet Sicut, quo dilucidior redderetur oratio, Quemadmodum misit me pater qui uiuit, ita & ego uiuo propter patrē. Præterea *ὁ τρώγων*, id est, Qui manducat me, participium accommodandum erat uerbo cui adheret, *ζήσεται*, uiuet; Qui ederit me, ipse quoq; uiuet propter me. Potest & sic distingui sermo, ut cōtexatur e duabus partibus, quarum utraq; duobus constet membris. Quemadmodum misit me uiuens pater, & quemadmodum ego uiuo propter patrem, ita qui ederit me, uiuet ipse quoq; propter me. Cum hac distinctione congruit interpretatio diui Augustini: laborat enim quomodo constet collatio. Non enim sic nos uiuimus propter filium dei, quemadmodum ille uiuit propter patrem. Videtur autem abusus præpositione *ἵνα*, cui addidit accusandi casum pro paterno.

Qui de cœlo descendit.) *κατεβὰς*. Præteriti temporis est descendit.

Si ergo uideritis filium hominis.) Aliquid subaudiendum, quo sermo fiat absolutus. Sermo inabsolutus. Quid igitur si uideritis, *εἰ ἂν ἴδῃς υἱὸν ἀνθρώπου*, significās id futurum, quod admirabilius *latus* sit, nempe ut redeat in cœlum, unde uenerat.

Ex hoc.) *ἐκ τούτου*, id est, Ex eo, ut subaudias tempore.

Diabolus est.) Miror hic placuisse uocem Græcam, dicere poterat, Delator est, siue calumniator est. Sic enim designat Iudam proditorem. Et tamen nos reliquimus diaboli uocem, quod uiderimus Chrysofomum, diabolum propemodum interpretari pro Satana.

EX CAPITE SEPTIMO

IN Galilæam, non enim uolebat in Iudæam.) Euangelista scripsit in Galilæa & in Iudæa, *ἐν γαλιλαίᾳ & ἐν ἰουδαίᾳ*. Nam ambulare positū est pro uersari. Quod genus est illud; Cum bonis ambula, pro eo quod erat, Cū bonis uiris habe consuetudinem. In eo quod sequitur Chrysofomus nobiscum facit. Non enim legit, Non uolebat in Iudæa ambulare, sed non

Non uolebat poterat in Iudæa ambulare. Quod quo magis perspicuum fiat, ipsius uerba subscribam: Post hæc ambulabat Iesus in Galilæa. Non enim habebat potestatem in Iudæa. *lebat*

Atq; ut palam sit Chrysofomum Euangelistæ uerba recensere, præmiserat, quod his uerbis Euangelista significat, moxq; subiicit, Quid dicis beate Ioannes, nō enim habebat potestatem in Iudæa ambulare, qui potest omnia quæ uult &c. Ac mox, Quum enim eum non habere potestatem dicit, tanquam de homine qui humana o-

Non uolebat pro non uolebat

peraretur dicit. Ex his palam sit Chrysofomum non legisse *ἠδελφῆ*, sed *ἐχθρῶν ἐχθρῶν*. Et offensus quispiā sententiā, quod absurdum uideretur non potuisse illic uersari Ie-

Habeo pro possum

sus, qui cum uisum esset, è medijs insidiantium manibus elabebatur, mutauit *ἐχθρῶν ἐχθρῶν* in *ἠδελφῆ*, id est, ualebat in uolebat. Siquidem in Latinis uocibus facilis lapsus fuerat. Et à nobis hic error uideri poterat ortus, nisi tantus esset secus legendum consensus. Quanquam cum Chrysofomo consentit Cyrillus, qui locum hunc enarrans, ita loquitur: Ambulabat, id est, conuersabatur in Galilæa, quod non ultro nec libenter, sed necessario factum adiecta causa ostendit. Idcirco, inquit, in Galilæa cum alienigenis longo tempore fuit, quia Iudæi quærebant ipsum interficere. Etenim quum ait eum nolentem uersatum in Galilæa, significat illi non licuisse uersari in Iudæa. Proinde nos rem lectoris arbitrio relinquimus, licet grauis esse debeat Chrysofomi & Cyrilli autoritas. In Theophylacto legitur *ἠδελφῆ*, etiā ex interpretatione non satis liquet quid legerit. Quin subodorari licet, & Augustinum legisse ualebat, quum ait: non ipse perdidit potestatem, sed nostram consolabatur fragilitatem. Habemus igitur tres autores haudquaquam leues, qui legunt non ualebat. Theophylactus fuit recētiore, & haud scio an post Græcos Romanæ ecclesiæ fœderatos. Quod si ob huiusmodi scrupulos phas est mutare scripturā, mutāndus erat locus Marci sexto: Et non poterat ibi uirtutem ullam facere, nisi quod paucos infirmos impositis manibus curauit, & mirabatur propter incredulitatem eorum. Item

illud apud eundem cap. primo. Ita ut nō posset manifeste intrare in civitatem. In his non uerba mutanda sunt, sed uerborum sensus inquirendus. In Iudæa non poterat uersari, quia nolebat præueniri tempus passionis. Apud Marcum non poterat multa miracula edere, quia obstabat incredulitas hominum. Iudæam autem hic appellat, non totam Iudæorum regionem, in qua erat Galilæa, sed eam quæ duas tribus complectitur, Iuda & Beniamin.

Scenopegia

Scenopegia.) σκηνοπηγία, scenopegia. Quæ uox composita Græcis, dicta est à figendis tabernaculis. Nostri perperam addunt aspirationem, quam Græca dictio respuit.

In palam

Et querit ipse in palam esse.) καὶ ζητεῖ αὐτὸς ἐν παρήγορίᾳ εἶναι, id est, Et querit ipse in libertate esse, hoc est, libere & audacter loqui. Quanquam iuxta Chrysofostomi interpretationem ἐν παρήγορίᾳ εἶναι, planè uidetur usurpatum pro celebrem esse, quod cognati illius iudicarent hoc ad gloriam eius facere, ut declararet se mundo. Porro an repertur apud probos In palam, sicut in coram, alijs excutiendum relinquo.

Nondum

ascendo

Ego enim non ascendam.) ἐγὼ ὄπω ἀναβαίνω, id est, Nondum ascendo, alioqui mentitus uideri poterat, qui se negarit ascensurum, cum tamen ascenderit. Idq; palam indicauit Chrysofostomus, ne cui nostra leuis sit autoritas. Cyrillus legit, Ego non ascendo, exponens hoc sermone significasse legis cæremonias abolendas, sed paulatim. Ascendit igitur & non ascendit, quasi mox subduetur sese. In exemplaribus Donatiani scriptum erat: Ego enim nondum ascendam. Rursus in uetusto exemplari, quod habebatur Louanij in collegio canonicorum Martinensium: consentiebat co-dex Constantiensis.

Murmur multus.) γογγισμός πολλός, id est, Murmuratio multa, siue murmur multum, ut legit Augustinus.

Nemo tamen palam loquebatur.) παρήγορία ἐλευθερία, id est, Libere loquebatur.

Iam autem festo mediante.) Utinam tam feliciter, quam audacter interpretes expressisset uocem Græcam μεσσομένης, id est, Mediante. Cæterum Latine dicendum erat, Cum dimidium festi peractum esset, aut circa medium festi.

Propterea Moses dedit uobis circumcisionem.) In superiore loco est legis, hic circumcisionis mentio. Hoc admoneo, quod in Latinis aliquot codicibus hic quoq; habebatur legem.

χολαί

Mihi cur indignamini.) ἐμοὶ χολαίτε, id est, Mihi succensetis. & cur aduerbiū non additur, nec in Græco, nec in antiquis exemplaribus, ne in aureo quidem codice, tantum est, Mihi indignamini.

Nolite iudicare secundum faciē.) κατ' ὄψιν, id est, Secundum aspectum, hoc est, uulgarī more, nimirum ex his quæ corporalibus cernuntur oculis. Augustinus sermone de uerbis Apostoli decimonono citat hoc modo. Nolite iudicare personaliter, sed iustum iudicium iudicate. Quanquam Græcis non est κατὰ πρόσωπον, & tamen πρόσωπον, ab aspectu dicitur. πρόσωπον autem interdum uertunt personam, ut κατὰ πρόσωπον, id est, muta persona.

Ecce palam.) ἰδοὺ παρήγορία λαλεῖ, id est, Libere loquitur, siue audacter loquitur. Omīssa est nobis coniunctio καὶ quæ tamē uim habeat aduersatiuam, quemadmodum paulo superius, Et in sabbato circumciditis hominem. Ne quis admiretur tamen, à nobis additum, quo proprietatem sermonis magis explicaremus.

Nunquid uere cognouerunt quia hic est Christus.) In nonnullis Græcorum exemplaribus repetitur uere, ἀληθῶς, Num uere cognouerunt hunc esse uere Christum? Ad eum quidem modum legit Theophylactus. Cæterum apud Chrysofostomum non additur.

Ego scio eum; & si dixerō, &c.) Græca sic habent, ἐγὼ δὲ οἶδα αὐτὸν ὅτι παρ' αὐτοῦ εἰμι, καὶ κείνός με ἀποκρίσθη. ἐξήτησεν δὲ, id est, Ego uero noui eum, quia ab eo sum, & ille me misit. Quærebant igitur, &c. Antiquissimi codices propemodum consentiunt cum Græcis. Nam sic habet: Ego scio eum, quia ab ipso sum, & ipse misit me. Quærebant ergo eum apprehendere. Proinde consentaneum uero est, ea uerba, Et si dixerō, quia non noui eum, ero similis uobis mendax, è sine proximi capitis huc tran-

scripta

scripta fuisse à studioso quopiam conferente loca, moxq; à partim attento in contextum relata, quum nec Augustinus nec Chrysofostomus in commētarijs suis attingant hanc particulam.

In dispersionem gentium iturus est.) ἐκλωω, id est, Græcorum, quod tamen aliquoties pro quibusuis gentium usurpat. Vt paulo post, Docturus gentes, ὅς ἐκλωας, id est, Græcos.

Qui credit in me, sicut dixit scriptura.) Ita distinguit Ioannes Chrysofostomus, ut *Locus obscurus* Sicut dicit scriptura, referatur ad uerbum credit in me. Et id quod sequitur Flumina de uentre eius fluent aqua uiuæ, uerba sint Christi, & non scripturæ: ut hic sit sensus, Scriptura monet ut mihi credatur. Nam de me testificatur. Ergo qui crediderit in me, iuxta quod scriptura monet, futurum est ut ille concepto spiritu meo effundat flumina efficacis doctrinæ. Id apertius etiam tradit Theophylactus, admonens ut ita distinguamus; Qui credit in me, sicut dicit scriptura: & interposito pūcto, subiijciatur, flumina de uentre eius &c. quasi moneat ipsi credendum ob scripturas potius hoc iubentes quam propter miracula. Ad hanc distinctionem confugit Chrysofostomus, quod ea uerba quæ sequuntur, nusquam legantur in diuinis literis. Etiam si Lyranus ex Solomone citata putat, sequutus opinor auctoritatem Hieronymi, qui in prologo super pentateuchum, indicat hunc locum non esse in libris è Septuaginta uersis, sed ex Hebræorum fontibus petendum. Idem apertius etiam affirmat in prologo Paralipomenon, Thomas coniectat locum esse Prouerbiorum capite quinto; Deriuentur fontes tui foras, & in plateis aquas tuas diuide. Verum hanc coniecturam ipsa refellit res. Cū enim interpretatio Septuaginta nihil hic dissentiat à nostræ traditione ecclesiastica, consequitur, ut aut hic non sit locus de quo sensit Hieronymus, aut translatio qua utitur ecclesia, non respondeat Hebræicæ ueritati. Sic enim legunt Græci, ἡ πόσις ἐξ ἑδω σοὶ καὶ ὕδατα ἐκ πλάτης σου, εἰς δὲ ὅς πλάτης σου πορεύσονται ὕδατα, id est, Effundantur tibi aquæ è tuo fonte, & in plateas tuas deriuentur tuæ aquæ. Proinde aut Chrysofostomo subscribendum est, aut alius quarendus locus. Quin & Augustinus sic enarrat hunc locū, ut hæc uerba tribuat Christo, Qui crediderit in me. Scribit enim in hūc modū: Vnde enim dixerit dominus, Si quis sitit, ueniat ad me, bibat, & qui credit in me, flumina de uentre eius fluent aqua uiuæ, consequenter exposuit Euangelista dicens. Augustinus dominum loquentem facit, de citata scriptura nulla mentio. Cæterum quod Carrensis uelut ex Chrysofostomo autore mutat aquam uiuā, in fontem uiuum, quid sibi uelit, ipse uiderit. Nihil enim huiusmodi reperies apud Chrysofostomum, uerum is ex alio loco citat, Fiet in eo fons aquæ salientis in uitam æternam. Deniq; illud extra controuersiam est, hanc partem, flumina de uentre eius, non ad Christum pertinere, sed ad hominem credentem. Alioqui sermo esset inabsolutus.

Nondum erat spiritus datus.) Pro datus, Græce est, sanctus, nec additur datus. Ceterum offensus quispiam prima sermonis fronte, quasi spiritus sanctus aliquādo non fuerit, pro sanctus fecit, datus. Atqui nihil erat periculi. Agit enim nō de substantia spiritus sancti, uerum de illo munere & afflatu, quo Apostoli subito mutati sunt in alios uiros. Atq; id propemodum licet ex Chrysofostomi uerbis colligere. Quanquam apud hunc semel atque iterum repetitur spiritus datus, quemadmodum & apud Theophylactum, consentienbus & uetustissimis exemplaribus Latinis. Itaq; super hac re nihil pronuncio, nisi in Græcorum codicibus constanter haberi scriptū, Nondum enim erat spiritus sanctus. Certe Theophylactus, cuius exemplar est apud prædicatores Basilienses, planè legit spiritus sanctus, & interpretatur, Non erat, id est, Non erat datus. Imò si quis attentius legat Augustini commentarium, comperiet & ipsum legisse quemadmodum comperimus scriptum in Græcorum uoluminibus. Etiam si scriba subinde admiscet datus. Sic enim mouet quæstionem: Sed quid est quod ait, Non erat spiritus, quia Iesus nondum erat glorificatus? In euidenti est intellectus. Non enim non erat spiritus dei qui erat apud deum, sed nondum erat in eis qui crediderant in Iesum. Ita enim disposuit dominus Iesus, non eis dare spiritum istum, de quo loquimur, nisi post resurrectionem suam, & hoc non sine causa.

Nondum erat spiritus, quomodo intelligendum

Ac mox mouet alteram quaestionem, quomodo negetur fuisse spiritus dei in sanctis cum legamus, prophetas, Simeonem, Annam uiduam, non caruisse spiritu sancto; Zachariam repletum spiritu sancto, in uirginem matrem descendisse spiritum sanctum. Ad quam ita respondet, ut fateatur eundem quidem fuisse spiritum, sed modum donationis fuisse diuersum. Quod si Augustinus legisset datus, nullus erat locus priori quaestioni. Neque secus legisse uidetur Origenes. Sic enim scribit: Neque enim uenerat super aliquem ipsorum credentium in Iesum spiritus sanctus, sicut testatur Ioannes. Spiritum sanctum audis, dati nulla mentio. Quin & diuus Hieronymus ad Hedibiam quaestione 9. ita citat hunc locum, ut datus super sit. Ait enim subiiciens, non quod non esset spiritus sanctus, &c. Si additum fuisset datus, non erat occurrendum quaestioni. Ego arbitror primam scripturam, nec datus habuisse, nec sanctus, sed sanctus adiectum a Graecis, datus a nostris. In codice Constantiensi latino, datus recentiore manu superscriptum erat in interuallo uersuum. Chrysostomus in Acta Apostolorum homilia 3. & 2. legit, Nondum enim erat spiritus. Annotandum & illud quod apud Graecos hic non additur articulus, sed est, πνευμα αγιου, quod ut dixi non loquitur de natura spiritus, sed de spiritus uita: ac perinde sonat, non erat spiritus, id est, discipuli adhuc erant carnales.

Ex illa ergo turba.) πολλοι εν εκ τω οχλω απεσαντες, id est, Multi igitur de turba cum audissent.

Maledicti sunt.) ωσπερ ακαθαρτοι, id est, Deuoti siue execrabiles.

Scrutare scripturas.) Scripturas apud Graecos non additur, ne apud Chrysostomum quidem, quanquam non omnino perperam additum est. Tametsi potest idem & alijs coniecturis exquiri praeter scripturas. Tantum est ερδυνεσθαι. Graecae lectioni suffragantur codices sancti Donatiani, & Constantiensis.

Ex Galilaea propheta non surgit.) εν εγνησθη, id est, Non surrexit, siue exortus est, ut intelligas neminem exortum. Atque ita legit Chrysostomus. Colligunt enim ex praeteritis quod futurum est. In Augustini commentarijs legitur surget, sed adijcit, Sed dominus prophetarum inde surrexit, quasi legerit & ipse surrexit. Arbitror tamen germanam esse lectionem quam sequitur interpres.

Et reuersi sunt unusquisque in domum suam.) Hec clausula non additur apud Chrysostomum, ne apud Theophylactum quidem.

EX CAPITE OCTAUI.

Historia de muliere adultera in multis non est

Deducunt autem scribe & pharisaei mulierem.) Historia de muliere adultera, non habetur in plerisque Graecis exemplaribus. In nonnullis adiecta erat in calce. Atque ideo Chrysostomus nullam facit huius mentionem, edisserens Euangelium Ioannis, legens hoc contextu, Scrutare & uide, quia a Galilaea propheta non surgit, Rursum igitur Iesus illis loquitus est dicens, Ego sum lux mundi, &c. Et ad eundem modum legit Theophylactus, cum alioqui perpetua in totum Ioannis Euangelium commentationem scripsisset. Vnde mirum est Chrysostomum alibi, uidelicet homilia 60. huius historiae meminisse. Sic enim scribit inter caetera: Ut quum rogarunt, an liceret censum dare Caesari, & an lapidanda esset adultera. Nisi forte putandum est, alterum exemplum a studioso quopiam adiectum esse. Tametsi diuus Augustinus hunc locum & enarrat in commentarijs, & subinde citat in operibus suis. Quin & diuus Hieronymus in dialogo aduersus Pelagianos secundo, cum uehementer egeret huius testimonio loci, quod quidem in casu solet & ex apocryphis adducere testimonia, tamen hanc allegans historiam, ingenue fatetur, non in omnibus haberi codicibus. In euangelio, inquit, secundum Ioannem, in multis & Graecis & Latinis codicibus inuenitur de adultera muliere quae accusata est apud dominum. Eusebius Caesariensis ecclesiasticae historiae li. 3. indicat hanc historiam de muliere adulterij delata apud dominum, additam Euangelio Ioannis, ex Euangelio quod inscribitur secundum Hebraeos. Arbitror autem Eusebium sentire de euangelio apocrypho Nazareorum. Alioqui si haec historia haberetur in Euangelio quod scripsisse creditur Matthaeus, illuc potius restituenda erat, unde fuisset decerpta. Nec Hieronymus rem tantam dissimulasset. At fieri potuit, ut quod

ut quod ab Euangelio Ioannis perierat, in apocrypho extaret: aut ut Ioannes post hanc partem adiecerit euangelio suo. Itaque factum ut in quibusdam codicibus haberetur, in quibusdam non haberetur. Postremo fieri potest, ut in apocryphis multa uera referantur. Ex ueris igitur hanc historiam adiectam, quae iam auctoritate habet: non quod in apocryphis scripta fuerit, sed quod eam Papias a suo doctore audierit, quodque haec ecclesiae consensus, ut euangelio dignam comprobarit. Proinde nos quoniam iam ubique recepta est, praesertim apud Latinos, nolimus suo mouere loco, maxime cum & nos in uno quodam exemplari Graeco partem hanc ascriptam compererimus. Et satis liquet in ijs exemplaribus, quibus usus est Laurentius, non abfuisse, uel hoc argumento, quod unum atque alterum huius historiae locum excutit.

Deprehensa est in adulterio.) καταληφθη εν αυθαρτω μοιχοδουλην, hoc est, Deprehensa est in ipso facto cum adulteraretur. φωρα εν est deprehendere in facinore ipso. & huiusmodi deprehensionem αυθαρτου appellat.

Sine peccato est.) αναμωρτη. Quod non solum significat eum qui non peccat, sed qui peccare non possit, ut indicauit Hieronymus in dialogis aduersus Pelagium.

Audientes autem hoc unus post unum.) Graeca dissonan, οι δε απεσαντες και απο τησ φησισσως ελεγχθηνοι, εζηρον εν εις και ες, id est, At illi cum audissent, & a conscientia redarguerentur, exierunt singillatim. Quanquam aliter legit Valla. Et secus habet editio Aldina.

A senioribus.) Addunt hic Graeci quidam codices εως ην εχων ην, id est, Usque ad postremos.

Et remansit solus.) καταλειφθη, id est, Relictus est siue desertus est. Mirum quare perit a Graeca uoce recedendum.

Forssitan & patrem.) Rursum coniunctionem αυ uertit in forssitan, cum id Christus affirmet potius quam uocet in dubium. Augustinus offensus aduerbio, monet forssitan hic non esse dubitantis sed increpantis.

Vos deorsum estis.) εκ ην κατω, id est, Ex inferis, siue, Ex ijs, quae inferne sunt. Antiqui libri habent, Vos de deorsum estis, Ac mox, εν ην αυω, id est, e supernis, quod articulus additus aduerbio uim habet nominis adiectiui.

Principium qui & loquor.) ~~Principium qui & loquor.~~ Principium qui & loquor.

Sic enim Graeci dicunt πρω αρχω pro primo, seu principio: quemadmodum τελω pro postremo, aut denique, aduerbialiter, ut subaudias praepositionem ην. Nec est Graece qui os, sed οτι, id est, quia uel quod. Quamquam his quoque cognitis, sensus apud Graecos non nihil habet ambiguitatis. Potest enim hic esse sensus, ut rogatus Iesus quis esset, responderit, Hic primo loco dicam, is sum qui loquor uobiscum. Nam caetera de me indigni estis qui audiatis. Aut si legimus οτι, non ος, ut constanter habent Graeci codices, assentientibus & Latinis aliquot exemplaribus, in quibus scriptum est, Principium quia & loquor uobis, potest hic esse sensus, Primum id sum, quod etiam dico uobis. Non explico quicquid sum indignis, hoc primum dico, me missum esse a patre, & praekonem uitae, id quod iam dudum dico uobis. Siquidem Graeca uox οτι anceps est, ad quod nomen, si ascribas hypodiasstolen, ο, π, & quia coniunctionem si subnotaris υφω. Ut referat quod praecessit, nisi credideritis, quod ego sum. Nam haec uox deo peculiaris est, ego sum. Et alibi dixit, Antequam Abraham fieret, ego sum. Rogantibus igitur, turquis es, recte significans se deum esse, respondit: principio hoc sum quod iam dudum loquor uobis, quum toties dicam ego sum. Potest accipi tertius quoque sensus, ut haec cohaereant cum his quae proxime sequuntur. Multa habeo de uobis dicere, primum ob id ipsum quod loquor uobis, quo beneficio uos praebetis indignos. Multa habeo quae de uobis dicam, hoc est, multa sunt de quibus uos accusem & condemnem, plura habiturus si dicam quis sim, nimirum deus & homo. Nam id accessisset illis ad cumulum impietatis, cum haec ipsa quae audierant, inflammarent illos ad consilium occidendi. In hunc ferme sensum edisserit Chrysostomus, & hunc sequutus Theophylactus. Quorum uterque sic accipit ut Christus nihil sententia ut quod responde-

respondere dignatus sit ad quod interrogarant, Tu quis es? ut qui digniores essent, qui audirent qui ipsi essent, nimirum impij, rebelles, scelerati, quam quis esset Christus, cui infidiabantur. Id quo lectori sit exploratus, Chrystostomi uerba subscribam. Principium quia & loquor uobis, hoc est, sane indigni estis qui sermones meos audiat, & qui sim intelligatis. Vos ut me tentetis semper loquimini, mihi autem non attenditis, & in omnibus uos reprehendere nunc non possum. Hoc enim significat, Multa habeo de uobis loqui & iudicare. Expende lector num & hunc in modum accipi possit, ut haec pars, Principio quod & loquor uobis, pertineat ad ea quae praecesserunt, in peccatis uestris moriemini &c. Primum ob hoc quoque ipsum quod haec loquor uobis. Quod si quid suffragarentur exemplaria, uideo commode posse legi hoc pacto, *πῶς ἀρχῆν ὁ κτὲρ λαλῶν ὑμῖν*, ut sit sensus, Principio sum ille qui etiam loquor uobis, siue qui loquitur uobis. Nō quod autor esse uelim nouae lectionis, sed quo lectorem admoneam, si quid forte reperiat in exemplaribus bonae fidei. Porro quod additum est, Principio, quasi plura sit additurus, pertinet ad id quod sequitur, Multa habeo de uobis dicere & iudicare. Caterum diuus Augustinus huc detorquet hunc locum, ut haec uerba, Tu quis es, perinde ualeant ac si dixissent, Quem te esse dicis, aut quem te esse credimus? Et quasi sic interrogassent, Christus respondit, Principium quia & loquor uobis: Quæritis quid debeat credere? credite me esse principium. Quæ quidem interpretatio utinam tam esset apposita, quam ille frequenter eam inculcat ac repetit, uelut asseueratione molliens quod re durius erat. Quanquam illud certe sensit, principium hoc in loco foeminini generis esse, casus accusatiui. Quod ni sensisset, nullo scrupulo offenso, statim pronunciaisset, Tu quis es, responsum esse, sum principium. Etiam si me non fugit, Ambrosium hunc locum adducere iuxta Augustini opinionem, libro Hexamerōn primo, cap. secundo. Sicut, inquit, in euangelio dei filius, dicentibus sibi tu quis es, respondit, initium qui & loquor uobis. & rursus quarto. Et illud in euangelio praecipue, quod interrogatus dominus quis esset, respondit, Initium, quod & loquor uobis. Idem de fide lib. 3 cap. 4. Nec de principio residet aliquid quaestionis, quum interrogatus in carne, Tu quis es, responderit principium qui & loquor uobis.

Augustini sententia pensata

Principium quia &

[REDACTED]

Quomodo filius principium

Quia patrem eius dicebat deum.) Antiqui codices habent, Quia patrem eis dicebat. Nam in Constantiensi recenti manu nescio quis addiderat deum, quum tamen locus non esset. Graeci sic, *ὅτι τὸν πατέρα ὡς τοῦ εἰρηγ*, Quod patrem eis dixisset, nec additur deum. Sensus autem uidetur hic, non intellexisse Iudaeos cum Iesus de patre loqueretur, quid uocaret patrem. Nam aliud quiddam uidebatur significare quam quod uulgo patrem uocant. Neque enim ignorare poterant, quod de patre loqueretur, cum paulo ante manifeste de patre suo loquatur. Quin haec fortasse sententia, ut est simplicissima, ita maxime probabitur eruditus, ut accipiamus Christum patrem eis dicere deum, pro eo quod erat, De deo patre loqueretur. Quem in modum intellexisse uidetur Chrystostomus. Cum multa diceret de patre suo, non intelligebant illum de patre caelesti loqui, cum eum pro homine simplici haberent. Receptus est enim & hic sermonis color, hunc dico, de hoc dico.

Patrem dicebat deum

Vere discipuli mei eritis.) Graeci legunt *ἔσε*, id est, Estis. Interpres legisse uidetur *ἔσθε*, Quemadmodum & hodie legitur in nonnullis. Et item paulo post, Vere liberi eritis. *ὄντως ἐλεύθεροί ἐσε*, id est, Vere siue reuera liberi estis.

Et ueritas liberabit uos.) *ἐλευθερώσει*, id est, liberos reddet. Annotauit hoc loco & diuus Augustinus Graecae uocis emphasim. Nam Latinis liberari dicuntur qui subducuntur a periculo aut morbo, at Graeca uox ad libertatem pertinet quae seruituti opponitur. Item Latinis liber dicitur, qui periculum effugit, sed Graeca uox ingenuum sonat, & nulli seruituti obnoxium, Id ita esse declarat Iudeorum stomachus, Nemini seruiuimus unquam.

Sermo meus non capit in uobis.) *ὄ χωρεῖ*, id est, nō habet locum in uobis, quia uos non estis capaces illius.

Et uos quae uidistis apud patrem uestrum facitis.) Chrystostomus in Catena aurea citatus legit facite, pro facitis, quod *ποιεῖτε* Graeca uox sit ambigua. Atque ita sensisse Chrystostomum nec ex ipsius interpretatione satis liquet, quae non minus ambigua est quam ipse contextus. Ex Augustino quid legerit non potest certo colligi.

Si filij Abrahæ estis.) *εἰ τέκνα τοῦ ἀβραάμ εἰτε, πῶς ὄγα τοῦ ἀβραάμ ἐποιεῖτε*, id est, Si Abraham filij essetis, opera Abrahæ faceretis, ut cohæreat cum eo quod sequitur, Nunc autem quaeritis me interficere. Antiquissimus codex habebat facitis, non facite. Interpres legisse uidetur *ποιεῖτε*. Et hanc arbitror fuisse germanam lectionem. Ratiocinatur enim dominus ex signis reciprocis, siue ut dialectici loquuntur, conuertibilibus

tibilibus, Si animal est sentit, si sentit animal est. Ponit enim hanc definitionem; Filius est qui patrem imitatur, si estis filij Abrahæ utiq; facitis illius opera, si facitis, estis filij, sed non facitis, non estis igitur.

Diligere utiq; me.) Cur hic non dixit, diligeretis forsitan? Nam eadem est con- iunctio αὐτοῦ, eodem modo posita, quam toties uertit forsitan & forte.

Quia mendax est & pater eius.) καὶ ὁ πατήρ αὐτοῦ. Sermo quidem Græcis anceps est, sed interpretes referunt αὐτοῦ, non ad diabolum, sed ad ψεύστην, id est, mendaci- um. Ad eum modum interpretatur Chrysostomus ac Theophylactus, diuus Hiero- nymus, in explanationibus Esaïæ, atq; item diuus Augustinus, Ut sit omnis homo mendax, cæterum diabolus mendacij pater, qui primus omnium mendacium produ- xerit. Eritis sicut dii. Ex hoc sanè loco Manichæi errorem suum hauserunt, ut diabo- lo darent patrem, opinor mali principium, ut autor est diuus Augustinus. Porro ut horum iure optimo detestor ineptiam, ita non nihil obstat nostrorum interpretatio- nis, quod apud Græcos additur articulus, ὁ πατήρ, quo magis certus aliquis pater de- signatur. Verum hoc quicquid est, erudito lectori discutiendum relinquo.

Arguet me de peccato.) Antiquissimi codices habent, arguit. Itidem & Græci, ἐλέγχει, ut arguit positum sit pro, Possit me arguere, & arguere dixit, pro conuince- re, non Pro accusare. Nam id est ἐλέγχει.

Inhonorastis.) In nonnullis erat ἀτιμάσει, non ἠτιμάσει, id est, Contumelia affici- tis. Antiqui habent, inhonoratis, consentientibus Græcis quibusdam.

Ero similis uobis mendax.) Hinc erat transcriptum quod iudicauimus additum superius. Nam hoc loco legit & interpretatur etiam Chrysostomus.

Quinquagin- ta annos non dum habes

Quinquaginta annos.) Chrysostomus legit quadraginta, adijciens commenti uice, ac si iam propè accederet ad eam etatē. Ea q; lectio magis mihi probaretur, si mo- do codex mendo uacaret, quem ego planè suspicor uitiatum à librarijs, præsertim quum Theophylactus planè legat quinquaginta, addens curiosum esse querere quur maluerint dicere quinquaginta quam quadraginta, Sic enim in mentem uenisse Iu- dæis. Non enim tam respiciebant ad ætatem Christi, quam ad longitudinem tempo- ris quod intercesserat ab Abraham usq; ad Christum. Nec est quod faciamus Chri- stum senili fuisse uultu ob labores. Cuius sententiæ Carrensis meminit. Sed ut dixi, fieri potest ut in Chrysostomo librarius ex quinquaginta fecerit quadraginta, præ- fertim cum tantus sit exemplariorum consensus. Diuus Irenæus lib. 2. cap. 39. & 40. legit quinquaginta, sed affirmat dominum maiorem annis quadraginta prædicasse Euangelium. Idq; confirmat partim autoritate huius loci, partim eorum qui prædica- bant sese hoc ex ipso Ioanne Euangelistâ audisse. uerum Eusebius libro tertio ca- pite trigessimono notat Papiam Ioannis Euangelistæ discipulum, quod ex Apo- stoli uerbis non satis intellectis tradiderit quædam, unde data est alijs erroris ansa. Et inter hos numerat Irenæum. Addit ex Papiæ libris perspicuum esse, eum uirum exigui fuisse ingenij.

Antequam Abraham fieret.) πρὶν ἀβραάμ γενέσθαι, id est, Priusquã Abraham esset; siue fuisset. Fortassis interpres uerterat, foret, quod librariorum errore mutatum sit in fieret. Nos transtulimus Antequã Abraham nasceretur, ut distingueremus ratio- nem qua est Abraham, ab ea qua semper est Christus. Nam hoc loco philosopha- tur Augustinus, quod Abraham factus dicitur, Christus esse. At in eo non philoso- phatur Chrysostomus, sed in hoc duntaxat, quod in Abraham usus est uerbo præte- riti tēporis, in Christo præsentis. Quomodo de se prædicat deus, Ego sum qui sum.

Abcondit se.) ἐκρύβη, id est, Occultatus est. Quãquam recte sensum expressit in- terpres, & uitauit amphibologiam.

Et exiuit de templo.) Post hæc uerba nonnulli Græcorum codices habebant, διελ- θὼν διὰ μέσων αὐτῶν, καὶ παρὰ τὸν ἕρκος, id est, transiens per medium illorum, & præterijt sic. Quæ quidem uerba quando nec apud Chrysostomum reperio, nec apud Augu- stinum, nec in uetustis Latinorū exemplaribus, suspicor à studioso quopiã addita ex Luca capite quarto: ubi Iesus simili modo elabitur è manibus Iudæorum. Aliquis igitur loca confinia conferens, quod alibi abundabat, alibi adiecit. Deinde ut quod sequitur

sequitur cum superiore narratione connecteret, interposuit: Et sic præterijt, nimi- rum dilapsus inter eos, qui uitæ illius insidiabantur, quod sequitur, Præteries autem. Proinde non ueriti sumus hæc ceu superuacua prætermittere, etiamli Theophyla- ctus & legit & interpretatur exponens, sic, id est, facile.

EX CAPITE NONO.

T præteriens Iesus.) Iesus in uetustis Latinorum exemplaribus non additur.

Hic aut parentes.) An parentes dicendum erat, non aut. Nam aut dis- iungit, an interrogat, & ita legit diuus Augustinus. Porro Græca uox ἄν- anceps est ad aut & an.

Et linuit.) καὶ ἐπέχευσε, Illeuit, siue inunxit.

In natatoria.) εἰς κολυμβήθραν, id est, in piscina. Nam sic ante uerterat. Sonat autem natatorium, ut antea admonuimus.

Quod interpretatur nullus.) ἡβηΨ Hebræis mittere, inde ἡβηΨ

Vicini qui uiderant.) Addenda est coniunctio, Et qui uiderant, consentientibus antiquis & Græcis exemplaribus. Uiderant enim cum etiam qui uicini non erant.

Quia mendicus erat.) ὅτι τυφλὸς ἦν, id est, Quod cæcus esset. Quanq; Augustinus legit mendicus, non cæcus, consentientibus peruectustis Latinorum codicibus, quos quidem uiderim omnibus. Proinde mihi πτωχὸς magis arridet quam τυφλός, præfer- tim cum appositus sit ad sensum. Ob id enim notus erat cæcus ille, non quod cæcus esset, sed quod publice mendicus; & mendicus legit Theophylactus.

Et abij & laui.) ἀπέβηθον δὲ καὶ νύψωθον ἀνέβλεψα, id est, Cum abijsem autem & lauissem, recepi uisum.

Et uideo.) καὶ ἀνέβλεψα, id est, Et uisum recepi. Ac mox.

Quomodo uidiſſet.) πῶς ἀνέβλεψον, id est, Quomodo uisum recepisset.

Schisma erat.) σχίσμα Græca uox est, dissensionem poterat uertere. Nam hoc si- gnificat schisma, siue diuisionem siue dissidium, paulo post uertit dissensionem, ali- bi scissuram.

De eo qui aperuit tibi oculos.) Græce est, ὅτι ἠνοιξεν, id est, quia aperuit, ut sit sen- sus, Quem tu putas esse illum, ex hoc quod, ut dicis, aperuerit tibi oculos?

De se loquatur.) λαλήσει, id est, Loquetur, futuri temporis.

Extra synagogam fieret.) ἔξω αὐτῶν, id est, Alienus à congregatione, quod nunc uulgo uocant excommunicatum.

Male dixerunt ergo ei.) Non est hic male peccati sunt, sed ἐλοιθρήσαν, id est, con- uiciati sunt.

Peccatores deus non audit.) Quod hic transtulit audit, idem mox uertit exaudit, Si quis dei cultor est, & uoluntatem eius facit, hunc exaudit. Hoc admonendum duxi, ne quis Græci sermonis ignarus, putet hic latere mysterium, in quo explicãdo ridicule tumultuetur. uerū ita libuit interpreti ludere, tamenli in re plusquam seria.

Non poterat quicquam.) οὐκ ἠδύνατο, id est, Non potuisset, siue nō posset. Pro ὅσον addidit quicquã, necessario recedens à Græcis uerbis. Alioqui qui non potest nihil, aliquid potest.

Peccatum uestrum manet.) Igitur deest, ἢ ἐν ἡμαρτίαι, id est, Peccatum igitur, ni- mirum ob id quod cum sitis cæci, uobis tamen oculati uideimini.

EX CAPITE DECIMO.

N ouile ouium.) εἰς τὸν αὐλήν ἦν ποσειδῶν, id est, In septum, siue stabu- lum ouium. Alioqui cum ouile non possit esse nisi ouium, superuacane- um erat addere ouium. Cæterum αὐλή & aliarum pecudum potest esse. Nam αὐλή nonnunquam atrium, nonnunquam mansionem, aliquoties septum significat.

Hoc prouerbiū.) πρὸς ἡμᾶν. Prouerbiū parabola loco uidetur usurpasse, quod pleraq; prouerbia metaphoram habeant admixtam.

Quid loqueretur eis.) Trifariam hic locus habetur apud Græcos, οὐκ ἔγνωσαν ἃ ἐ- λαλή αὐτοῖς, id est, Non intelligebāt quæ loquebatur ipsis. Aut οὐκ ἔγνωσαν ἃ ἐ- λαλή αὐτοῖς, id est, Non intelligebāt quæ loquebatur ipsis. Aut οὐκ ἔγνωσαν ἃ ἐ- λαλή αὐτοῖς, id est, Non intelligebāt quæ loquebatur ipsis.

Video ἀνέβλεψα

Ouile ouium περισολογία

αὐτοῖς, id est, Non sciebant ulla, nisi quæ loquebatur illis. In quibusdam ita scriptum erat, ἐκ ἔγνωσαν, τίνα ἦ ἡ ἐλάλη αὐτοῖς, id est, Non cognouerunt quæ essent quæ locutus esset ipsis.

Quotquot uenerūt.) Græci addunt πρὸ ἐμοῦ, id est, ante me, Quod tamen additum uideri potest ab exponere uolente locum hunc.

Articuli uis Ego sum pastor bonus.) ὁ ποιμὴν ὁ καλός, Vtrique nomini suum addidit articulum, Ego sum pastor ille bonus, siue egregius.

Et non pertinet ad eum de ouibus.) καὶ ἢ μὲλὲ ἀνθρώπων ποδοῖν ἢ πρὸς βοῦν ἢ ἄνθρωπον, id est, Non curat oues, aut Non est illi cura ouium. Potest enim ad nos pertinere, quod tamen curæ non sit.

Cognoscunt me meæ.) γινώσκουμαι ὑποδὸν ἢ ἐμῶν, id est, Cognoscor à meis, etiamsi laudo quod fecit interpres.

Oportet me adducere.) ἀγαγεῖν, id est, ducere, quod interpretatur Theophylactus congregare. Nam uterque grex carebat pastore.

Fiet unum ouile & unus pastor.) Primū perijt nobis uenustas Græcanici schematis quod situm erat in ποιμνὴ & ποιμὴν, id est, Ouilī & pastore; ut cunq; reddi poterat, unum ouile, & unus opilio, tamen Græcis ποιμνὴ magis grex est, quàm ouile, autore Valla. Et in nonnullis exemplaribus Græcis non additur coniunctio, & uerum est, Fiet unum ouile, unus pastor. Quanquam & illud, Et unus pastor, uideri potest adiectitium, cum non attingat Chrysostomus hunc edisserens locum, ac ne Augustinus quidem, licet hic posterior attingat, sermone de uerbis domini secundum Ioannem 49. & sequenti 50. Etenim cum se designarit unum pastorem, nihil restabat nisi ut fieret unum ouile, Gentibus ac Iudæis in unam religionem cōspirantibus. Theophylactus tamen legit ut nos legimus. Vnum ouile & unus pastor, atque etiam interpretatur.

Dissenso iterum facta est.) Et hic χάσμα est.

Facta sunt encænía.) id est, Initialia, ut uerbum uerbo reddam, à κενόν notum, ἐγκαινῶν, innouo, initio, dedico. Sacer apud Iudæos dies ob memoriam instaurationi templi, post diuinam in Perfide captiuitatem. Scribendum est autem encænía per æ diphthongum, quod κενόν per epsilon Græcis sonat inane. Quanquam inuitis occupo lectorem, & chartas huiusmodi nænijis impleo, tamen haud mihi tempero, quin uel animi causa referam quàm bellam huius uocis etymologiam adferat Hugo Carrensis, cuius homo suavis antepenultimā syllabam per e uult scribi encænía, quæ composita sit ab en quod est in, & neos nouum, & ce adiectio est illi intensiua. Nihil mirum est quosdam hæc nescire. Illud mirum, inueniri tam impudentes, qui quod prorsus non intelligunt, non uereantur tanta cum auctoritate docere.

Animam nostram tollis.) Quum Grace sit ἀεὶς, miror quorū interpres Chrysostomi pro tollis uerterit, perdis, quum hic sonet suspendis. Solus Alcuinus in Catena uidetur priorem sequi sensum. Ait enim, suspensos & incertos dimittendo tollet, qui uenit, ut animas saluaret.

Dic nobis palam.) παρρησίᾳ, id est libere, siue ingenue. Quanquam id non male uertit hoc sanè loco.

Loquor uobis.) ἐπομὴ ὑμῖν, id est, Dixi uobis.

Quia non estis ex ouibus meis.) Hic addunt Græci, quemadmodum dixi uobis, καλός ἐπομὴ ὑμῖν, licet refragantibus magno consensu Latinorum exemplaribus. Apparet adiectum à studioso quopiam, quod idem dixisset aliquanto superius.

Non peribunt.) καὶ ἢ μὴ ἀπολωντῶν, id est, Et non pereant, nisi quod ἀπόλωντῶν διωχῶν καὶ ποσῶν positum uidetur, quemadmodum & aliàs uidere est, ἢ μὴ, geminatū subiunctiuo iunctum potentialem modum efficere, aut futuri temporis addere significationem.

Duplex lectio Pater quod dedit mihi.) Secus habent Græca, ὁ πατήρ μου ὁ δίδωκε μοι μέζων πάντων ἢ ὅσων, id est, Pater qui dedit mihi maior omnibus est, siue maximus omnium est. Siquidem hoc argumēto probat neminem esse, qui poterit oues rapere de manibus patris, quod potentior sit ad seruandum quàm aduersarius ad eripiendum. Ita legit Chrysostomus, & huic cōcinens Theophylactus. Quanquam Augustinus diuersam sequi.

sequitur lectionē. Et facilis est lapsus in Græcis dictionibus μέζων ac μέζων, & ὁ & ὁ. Iuxta lectionē Augustini, potest accipi de ecclesia, cuius aduersarij plurimi sunt, sed maior est uirtute pusillus ille grex, non ex sese, sed quia pater dedit filio.

Sustulerunt ergo lapides.) Græci addunt πάλιν, id est, Iterum.

Et non potest solui scriptura.) Soluitur quod destruitur, & soluitur quod explicatur. Quanquam obscurior & confusior est aliquāto sermo totus. Proinde dilucidius ira reddi poterat: si illos uocauit deos ad quos sermo dei factus est, & nō potest solui scriptura: ut hic sit interrogatio. Deinde subiiciamus. Me quem pater sanctificauit & misit in mundum, uos dicitis blasphemare quod dixerim, filius dei sum. Aut hoc modo, Et non potest solui scriptura, subaudi, de eo quem pater sanctificauit & misit in mundum. deinde altero initio sequatur, Vos me dicitis blasphemare, quod dixerim, filius dei sum. Potest & hunc in modum accipi, Nonne scriptum est in lege uestra, ego dixi dii estis, & non potest solui scriptura: ut sit sensus, si hoc scriptum est in lege, & quod scriptum est, uerum sit oportet, &c. In eum certe sensum refert Hilarius in psalmū 154. Rursus li. 4. De trin. ca. 7. Cum enim inquit lex huius nominis appellationem sanctis hominibus decerneret, & sermo dei indissolubilis confirmaret, hanc impartiri nominis professionē. Item in Psalmo. Sed dominus inquit in Euangelij nos errore nūcupationis huius liberauit dicens, Ego dixi dii estis, & filij excelsi omne. Et adiecit, si ergo illos dixit deos ad quos uerba dei facta sunt, & nō potest solui scriptura, indissolubilis dei sermo est, homines deos nūcupatis. Sic igitur est ordinandus sermo, Si illos dixit deos, ad quos sermo dei factus est, & quod scriptum est, falsitatis argui nō potest, quomodo uos me quem pater sanctificauit & misit in mundum, dicitis blasphemare, eo quod dixi me esse filium dei. Quidam codices addunt coniunctionē, & Et uos dicitis, ea perturbat sensum, nec est apud Græcos, nec in uetustis Latinorum codicibus. Cyprianus adducens hunc locum libro aduersus Iudæos cap. 5. non addit scriptura.

Quærebant eum apprehendere.) Et hic addunt πάλιν, id est, Rursum, quod antea tentarint idem.

EX CAPITE VNDECIMO.

Lazarus à Bethania.) Latinius erat Bethaniensis, etiamsi apud Græcos non additur articulus ὁ ἀπὸ Βηθανίας.

Et Marthæ sororis.) ἀδελφῆ, ut eius ad Mariam referatur, non ad Lazarum. Quanquam & harum frater erat Lazarus. Quidam codices habebant sororū, sed reclamantibus Græcis atq; etiam nostris uetustioribus.

Ut glorificetur filius dei per eum.) δι' ἀδελφῆ, id est, Per eam, ut pertineat ad infirmitatem, non ad Lazarū. Atq; ita legitur & in Latinis codicibus emendatioribus, nominatim in exemplari Corsendoncensi, & Constantiensi. In codice aureo scriptum erat, filius hominis, pro filius dei, consentiebat Constantiensi.

Nonne duodecim horæ sunt.) Quanquam hoc extra huius operis institutum esse uideo, tamen quando incidit, libet admonere, mihi hoc loco ueterum interpretatio- nem coactiorem uideri, cum germanus sensus in promptu sit. Augustinus Christum interpretatur diem, duodecim horas Apostolos. Chrysostomus bifariam exponit: Aut nihil esse timendum ijs, qui sibi nullius flagitij conscij sunt: aut luce nihil esse timendum, multo magis his qui Christo, qui lux erat mundi adhærebant. Atq; in his quidem interpretationibus, ut nihil est absurdum, ita simplicius mihi uidetur, ut accipiamus Christum dixisse, nihil adhuc esse periculi, nōdum enim adesse tempus mortis suæ. Quemadmodum Luca 13. respondit pharisæis denunciantibus quod Herodes uellet eum interficere: sanitates perficio hodie, & cras, & tertio die consummor. Et passionis tempus, uocat potestatem tenebrarum, & horam impiorum. Dies habet suas horas, nec is nostro arbitrio fit breuior aut longior: & ego tempus habeo præscriptum, quo debeam redimendi orbis negocium peragere. Id Iudæorum malicia non potest anticipari, proinde nihil est quod mihi timeatis. Porro suum illud tempus & aliàs diem uocat: Optauit Abraham uidere diem meum, uidit & gauisus est. Theophylactus ab hac sententiā minimum abest, qui diem uocat tempus quod

præcessit passionem, noctem tempus quo captus est. Et apud nos dies æquinoctialis duntaxat habet duodecim horas, alijs temporibus uel plures uel pauciores; sed ut ante dixi, puto horas apud Iudæos fuisse inæquales, semper tamen inter exortum & occasum intercessisse duodecim horas, & noctem siue longissimam siue breuissimam totidem horis fuisse distinctam, quum apud nos qui pares habemus horas, aliquando dies non habeat nisi octo horas, aliquando sedecim. Nec in quibuslibet regionibus dies ac noctes eiusdem sunt longitudinis. Porro qui inæqualibus horis utebantur, à meridie, qui status est, sumebant certitudinem, cui respondebat μεσονύκτιον. Inæquales autem horas dico, non quod sint inæquales diei nocturnis, sed quod ipsæ sibi sunt inæquales. Velut huius diei horæ cras erūt longiores usq; ad solstitium æstiuum, noctis breuiores. A meridie igitur qui status est, sumitur non initium diei sed dimensio, ut pars antemeridiana diuidatur in sex partes, pomeridiana in totidem. Itidem à medio noctis

Et moriamur.) Vt moriamur, *ἵνα ἀρθάνωμεν*, consentientibus & antiquis exemplaribus.

Proprietatis Græci sermonis Multi autem ex Iudæis uenerant ad Martham.) *πῶς πῶδε μάρθαν καὶ μαριάν*. Non agnouit hoc loco Valla formam Græcanici sermonis, quo dicunt illi *ὅτι ἀμφὶ πλάτων*, pro Platone ipso, *οἱ πῶδε τὸν ἐπίκουρον*, pro ipso Epicuro. Non enim inuisebant eas quæ circa illas erant, sed ipsas in lectu constitutas, id quod palam arguunt quæ sequuntur, Vt consolarentur eas de fratre suo. Vfus est simili forma sermonis in Actis Apostolorum Lucas cap. 13.

Vtiq; domine.) *ναὶ κύριε*, quod aliàs uertit, etiam.

Ego credidi quia tu es.) Frequenter admonuimus in huiusmodi uerbis ad affectum pertinentibus, præteritum tempus usurpari loco præsentis, *γέγηθα*, gauisus sum, pro gaudeo, *δέσφα*, metui pro metuo, *ἤλπικα*, speraui pro spero. Itaq; non ueriti sumus pro credidi uertere credo.

Qui in hunc modum.) Hunc, non additur Græcis, *εἰς τὸν κόσμον*, id est, In mundum. Nec est Venisti, sed *ὁ σφχέμενθ*, id est, Veniens, siue qui uenis, aut, Christus ille qui in mundum uenturus erat.

Silentio dicens.) Qui uocare potuit silens? Græce est *λαθρα*, hoc est, clanculum. Illa ut audiuit, surrexit.) *ἐγέρετ*, surgit. atq; ita scriptum uidemus in uetustis Latinorum codicibus. Et uenustus est uerbum præsentis temporis.

Et uenit.) Item præsentis temporis *σφχετ*. Et castellum hic oppidulum aut uicum significat, ne quis imaginetur palatium, aut arcem tyrannicam.

Iam foetet.) *ἴδου ὄζει*, id est, Iam olet, quæ uox Græcis anceps est, & uerecundius est olet, quam foetet.

Instite Ligatus manus & pedes institis.) Synecdochen Græce extulit. Et institis Græcis est *κείλαις*, quæ uincula sunt sepulchralia.

Sudario.) Euangelista Græce scribens, Latino usus est uerbo, quod & aliàs facit.

Congregauerūt ergo pontifices & pharisæi consiliū.) Hoc loco in nōnullis Græcorum codicibus additum uidemus *ἔπι τὸ ἱερόν*, id est, Aduersus Iesum, sed id suspicor ex alio Euangelista ascriptum.

Cum esset pontifex.) *ἀρχιερέως*, id est, Summus sacerdos. Et rursum, Sed cum esset pontifex, *ἀρχιερέως ὄν*.

Cogitauerunt ut interficerent.) *συμβεβλήσαντο*, id est, Consultabant, siue Consiliū inibant inter se.

Apud Iudæos.) *ἐν τοῖς ἰουδαίοις*, id est, Inter Iudæos.

Quæ dicitur Effrem.) Græci legunt *ἐφραΐμ*. Atq; ita refert Hieronymus in locis Hebraicis. In Chrysofomo uerso, nescio quo casu, pro Ephraim legitur Ephrata, nisi forte eiusdem loci uocabulū uarie pronunciat. Nam & Hieronymus in dictione Ephron, significare uidetur eandem esse Ephraim & Ephron. Quin & Ephrata est in tribu Iudæ, quemadmodum & illa uocabula.

Ex capi-

EX CAPITE DVODECIMO.

Ibram unguenti.) *λίτραν*. Videri poterat Euangelista Latinam uocem inflexisse in Græcam, nisi *λίτρα* Iulius Pollux testaretur uocem esse à uetustis scriptoribus Græcis usurpatam, ut probabilius sit Latinos eam uocem à Græcis sumpsisse mutuo, mutata litterula.

Nardi pistici.) De hoc dictum est in Marco. Nam iisdem uerbis utitur uterq;.

Non quod de egenis pertinebat ad eum.) *ὅτι πῶδε τῶν πτωχῶν ἐμελεῖν αὐτῷ*, Quod de egenis curaret. Simile illi quod paulo superius indicauimus, Et non pertinet ad eum de ouibus.

Et loculos habens.) *τὸ γλωσσόμοιρον ἔχων*, id est, Marsupium, seu potius scrinium in quo pecuniæ reconduntur. Dictum à lingua, opinor, quod linguae speciem haberent eiusmodi.

Sinite illam.) *ἄφθου αὐτῆς*, Sine eam, consentientibus & uetustissimis exemplaribus nostris. Ad unum enim Iudam id dictum est, non ad omnes; quod consentaneum sit illum prohibitorium fuisse.

Vt in diem sepulturæ meæ seruet illud.) Græca dissident, *εἰς τὴν ἡμέραν τῆς ἔντα* *θλασμοῦ τετήρηκεν αὐτῷ*, id est, In diem sepulturæ meæ seruauit illud. Iam enim illa præueniebat sepulturam Christi. Quanquam pro seruauit, Chrysofomus legit, fecit, si modo non fallit interpret; nam Græci codicis non erat copia. Alioqui pro *τετήρηκεν* legisset uidetur *πεποίηκεν*.

Me autem non semper habebitis.) Vtrumq; uerbū est præsentis temporis: Pauperes semper habetis uobiscum, me uero non semper habetis, *ἔχετε, ἔχετε*.

In crastinum.) *ἐπᾶύριον*, quod aliquoties uertit Altera die. Vertendum erat postri die, siue postero die.

Ramos palmarum.) *τὰ βαία τῶν φοινίκων*. Est autem *βαίον* proprie ramus palmæ, inde dictus, quod non facile reuellitur, eo, quod hæc arbor natura sursum nitatur aduersus deprimentis manum, *τῶν τὸ βίον τιμαδῶν*. Quidam illiterati palmam eandem putant quæ buxus est, quam & uulgus palmam appellat.

Inuenit Iesus asellum.) *εὗρεν δὲ ὁ ἰησοῦς ὄναεον* Verti poterat, Nactus Iesus asellam. Etenim Græcis diminutiuum est neutri generis, quod ad utrumque sexum possit accommodari.

Ecce rex tuus.) Locus est apud Zachariam cap. 9. Quanquam Euangelista decerpit e prophetia, quæ ad hanc rem pertinebant. Nam prophetia priore loco refert asinam. Ecce rex tuus ueniet tibi iustus & saluator, ipse pauper, & ascendens super asinam & pullum filium asinæ. Matthæus item narrat Christum insedisit asinæ. Ego puto uaticinium non laborasse de sexu, sed tantum uoluisse intelligi Messiaæ aduentum fore mansuetum & humilem iuxta mundum. Et fortasse ut nomine liberorum contingerentur & filia, ita nomine pullorum continentur asinæ. Hisce de rebus nō nihil attingimus in Matthæum, De osanna quoq; aliàs dictum est.

Ecce mundus totus abit post eum.) Totus non additur apud Græcos. Cæterum apud Augustinum additum quidem est, uerum ex ipsius interpretatione conijcere licet illum secus legisse, sic enim scribit Augustinus: Quid autem inuides cæca turba; quia post eum uadit mundus, per quem factus est mundus? Et Chrysofomus, Mundum, inquit, hoc loco turbam appellat. Similia dicit Theophylactus, mundum legēs non totum mundum.

Totus mundus pro mundus

Quidam gentiles.) *ἐθνωσ*, id est, Græci, quod frequenter uertit, gentiles, cum gentiles dicantur *ἔθνη*.

Clarifica.) *δοξάσω*, id est, Glorifica. Item in sequentibus, Et glorificaui, & glorificabo, seu potius, Et illustraui, & rursus illustrabo.

Omnia traham.) *πάντας ἐλκύσω*, id est, Omnes traham. Ad eum certe modū constantiter habent exemplaria Græca: atq; in eum sensum interpretatur Chrysofomus, ut de hominibus duntaxat intelligatur, & sensus sit, non modo Iudæos, uerum etiam Græcos ac Barbaros esse trahendos; Quanquam diuus Augustinus nominatim etiā

Omnia trahā ad me

admonet, omnia legendum, non omnibus. Nam ita differit: Non autem dixit omnes, sed omnia. Non enim omnium est fides. Non itaque hoc ad uniuersitatem hominum retulit, sed ad creaturam integritatem, id est, spiritum & animam, & corpus, & illud quod intelligimus, & illud quod uiuimus, & illud quod uisibiles & cōtractabiles sumus. Ac mox, Aut si omnia ipsi homines intelligēdi sunt, omnia praeordinata ad salutem possumus dicere, ex quibus omnibus ait nihil esse perituum cum de suis uerbis loqueretur. Aut certe omnia hominū genera, siue in linguis omnibus, siue in aetatibus, siue in gradibus honorum omnibus, siue in artium licitarum & utilium professionibus omnibus, & quicquid aliud dici potest secundum innumerabiles differentias &c. Theophylactus consentit cum Chrystostomo. Verum ut ad id quod agitur recurramus, admodum tenue discrimen est in Graecis uocibus πάντας & πάντα, nec ad sensum magni refert: praesertim cum Christus omnem creaturam uocet omne genus hominum.

Modicum lumen in uobis non recte accipi uulgo
Adhuc modicum lumen.) ἐτι μικρὸν χρόνον τὸ φῶς μεθ' ὑμῶν ἔστι. id est, Adhuc pusillum temporis lumen uobiscum est, siue ad breue tempus. Ut non intelligas pusillum luminis in illis superesse, sed Christum qui lux erat mundi, morte subducentem se breui: & in hunc sensum interpretatur Chrystostomus & hunc secutus Theophylactus. Diuersam lectionem sequi uidetur Augustinus, interpretans hoc esse modicum lumen, quod sibi conscij intelligerēt, quid dixisset Exaltari a terra, cum iam tum in animo haberent cum tollere in crucem, aut quod intelligerent Christum manere in eternum: Nec est in uobis, sed μεθ' ὑμῶν, id est, uobiscum, ut intelligerent breui discessurum. Quamquam, ut ingenue dicam, opinor χρόνον, & apud Graecos additum a quopiam, qui uoluerit locum explanatiorem reddere: praesertim cum idem Ioannes cap. proximo consimili modo loquatur, πένια ἐπι μικρὸν μεθ' ὑμῶν εἰμι. Atque hinc sane ansa erroris, quod non addiderit χρόνον. alioqui non fuisset locus lapsus: & tamen ne μικρὸν posset referri ad lumen obstabat articulus ἐπι μικρὸν τὸ φῶς. Si sensisset paululum luminis dixisset μικρὸν φῶς.

Tanta signa.) Ἔσαυτα. Sensus esse potest, tot signa, siue tam multa.

Domine quis credidit auditui nostro.) Testimonium extat apud Esaiam capite 53. sed iuxta septuaginta magis quam Hebraeam ueritatem citat. Addidit enim ex illis domine, quemadmodum Paulus in epistolis hunc eundem adducens locum.

Euangelista nec cum Hebraeo nec cum lxx per omnia consonat
Nam Hebraeis sic habet interprete Hieronymo: Quis credit auditui nostro, & brachium domini cui reuelatum est? Ceterum testimonium proximum, quod ex eiusdem prophetae capite sexto retulit, nec ad Hebraea, nec ad additionem septuaginta satis respondet, sensum modo delibauit Euangelista. Verum de hoc alias nonnihil annotauimus.

Et indurauit cor eorum.) καὶ πεπώρωκον αὐτῶν τὸν καρδίαν, id est, Et excæcauit cor eorum. Interpres legisse uidetur διπλαρωκον.

De synagoga non eijcerentur.) ἀποσωάγωγοι γυμνασιῶν. De quo paulo superius admonuimus.

Et non custodierit.) καὶ μὴ πισθῆσεν, id est, Et non crediderit. Alij legisse uidentur, καὶ μὴ τηρήσεν, ad sensum perpusillum refert.

Qui spernit me.) ὁ ἀθεῖ τῷ. Qui reijcit, ita legit Cyprianus.

EX CAPITE DECIMOTERTIO.

Facta pro cepta
Oena facta.) δέιπνον γυμνασίου. Diuus Augustinus putat hic factam accipi pro cepta, siue parata, quemadmodum in sacris literis dicitur dies factus, quum exortus est sol, non quum peractus dies. Nam post legitur acubuisse, & buccellam tradidisse Iudae. Et olim coenaturi lauabant, nisi forte, quod post actum est, ad secundas mensas pertinere uidebitur.

Omnia dedit ei pater.) Cur non sibi potius, quam ei, & Dedit potius, quam dedit?

Cum accepisset linteam.) καὶ λαβὼν λινθῆλον, id est Sumpto linteo. Mirum unde haec uox Latinorum demanarit ad Iudaeos aut Graecos. Quamquam id crebro faciunt Euangelistae.

Et ponit uestimenta sua.) τὰ ἱμάτια. Summas uestes intelligit, ne quis Iesum plane nudum

nudum fuisse putet cum lauaret discipulis pedes. Idem uerbum capite decimo nono, uertit eodem modo, Portans spineam coronam & purpureum uestimentum, καὶ πορφύρεα ἱμάτια, cum hic haud dubie pallium regale significet.

Et cepit lauare.) καὶ ἤρξατο νίπτειν. Quoniam prius dicitur cepisse, ac mox sequitur, Quum ergo uenisset ad Petrum, Chrystostomus suspicatur eum exorsum ab ipso Iuda, quo magis eum hoc honore reuocaret ab instituto scelere. Sed dissentit Augustinus, non ferens ut apostolorum principi quisquam anteferatur. Mihi tamen magis Chrystostomi suspitio. Non enim arbitror Christum hunc principatum in huiusmodi ceremonijs obsecrasse, praesertim quum id temporis hoc ageret, ut omnem affectum ambitionis ex animis suorum reuelleret. Cum Chrystostomo consentit Theophylactus. Origenes qui citatur in Catena putat Christum omnibus lotum demum uenisse ad Petrum: Chrystostomus arbitratur Iudae impudentia factum, quod prior sit lotus, post hunc tamen uentum ad Petrum: hoc argumento quod solus Petrus recusauit, recusaturis nimirum & ceteris, nisi Petri castigati exemplum illos terruisset. Verum Origenes hoc feruori Petri tribuit, quod solus horuerit lotionem.

Non habebis partem.) οὐκ ἔχεις, id est, Non habes, praesentis temporis uerbo.

Magister ac domine.) Haec apud Euangelistas nominandi casus sunt, ὁ δὲ διδάσκαλος καὶ κύριος. Nam & absentem sic appellabant, ut Ioannes, Dominus est: unde nihil erat incommodi, si uertisset, magistrum ac dominum, & sensus esset plenior.

Alter alterius lauare.) Graece est ἀλλήλων, hoc est, Inuicem, siue, Alij aliorum. Quamquam id quidem & apud Laurentium linguae censorum defendi posset.

Nec apostolus maior est eo qui misit illum.) Non est allusio in uocibus apud Euangelistam, sed in rebus. Apostolus enim dicitur a uerbo ἀποστέλλειν, quod est proprie cum mandatis mittere. πέμπειν, quomocumque mittere, Poterat ita reddere πῶς νομασίων, Non est legatus maior eo qui se legauit.

Leuabit contra me.) Leuauit est & in Graecis, & in uetustissimis nostris exemplaribus ἐπύργον, ut sit praeteriti temporis uerbum.

Leuabit contra me calcaneum suum.) Desumptum est ex psalmo quadragesimo, nec id ad uerbum curat adducere. Nam Hebraea sic habent interprete Hieronymo: sed & homo pacificus meus, in quo habui fiduciam, qui manducabat panem meum, leuauit contra me plantam. Septuaginta uerterunt ad hunc modum, καὶ γὰρ ὁ ἀνδραποδὸς τοῦ θεοῦ ἐβλήθη με ἐπὶ ἡλίπιον, ὁ ἐδίωκόν μου ἐμεγαλῶσεν ἐπὶ ἐμὲ πύργον μου.

Amodo.) ἀπὸ ἀρῆτι, Posthaec, seu potius Ex hoc tempore, nisi aduerbium ἀπὸ ἀρῆτι, libeat referre ad uerba sequentia, γήνητε, & πισθῆσεται.

Protestatus.) ἐμαρτύρησα, id est, Testatus est.

Innuat ergo huic Simon Petrus.) Graeca sic habent, νότις ἐν τῷ πῶσι σίμων πῶτις, πῶ δ' ἐδὶς τίς αὐτῷ εἴη πῶτις ὁ λέγει, id est, Innuat igitur huic Simon Petrus, ut interrogaret quis esset de quo diceret. Innuat autem praesentis temporis est.

Intinctum panem.) ψώμιον, id est, Buccellam siue offulam.

Dedit Iudae.) Δατ, δίδωσι, & ἐμβάλας, ut intelligas ipsum Christum intinxisse.

Iudae Simonis Scariotis.) ἰσθασιμῶν ἰσκαριώτην, id est, Iudae Simonis Iscariotae, ut Iscariotae sit dandi casus, & Iudas intelligatur Simonis filius.

Post buccellam.) Quod modo uertit his Panem, nunc uertit buccellam, ne quis existimet aliquid diuersum esse apud Graecos. Est autem ψώμιον proprie offula panis intincta iuri.

Deus clarificabit eum in semetipso.) ὁ αὐτὸς. Rectius habebat scriptura, ὁ αὐτὸς, ut referatur ad patrem, quamquam scio discrimen hoc in libris praesertim sacris non obseruari perpetuo. Et opinor hic praepositionem in, iuxta sermonis Hebraici proprietatem usurpatam uice per.

Filioli.) Nonnulli codices habebant τέκνα, id est, Filij, nonnulli πένια diminutiue Filioli. Cyrillus legisse uidetur πένια diminutiue.

Adhuc modicum.) ἐτι μικρὸν, adhuc paulisper, de quo supra monui.

In hoc cognoscet omnes quod mei discipuli estis, si dilecti &c.) Mira nota qua sit distinguendus Christianus a ceteris, ~~non dicitur~~

Ordo apostolorum in la uando

Buccella offula

Modicum sub audi tempus

cat quod enarrans ait. Qui enim per me priscis loquutus est, is etiā nunc ad uos hæc per me loquitur. Etiam si facilis est lapsus in ἀκούετε & ἠκούετε. Proinde super hac re non cenſeo digladiandum, præſertim cum ſenſus ferme manet idem.

Paracletus autem ſpiritus ſanctus.) Duriuſcule coherent duo nomina ſubſtantiuæ, præſertim cū prius ſit maſculini generis, poſterius neutri, ὁ πνεύματος & τὸ πνεύμα. Proinde commodius reddidiſſet ad hunc modum: Caterum paracletus ille qui eſt ſpiritus ſanctus, quem ſpiritus miſſurus eſt pater in nomine meo. Adduntur enim Græcis utrobique articuli ὁ & τὸ. Et articulus poſtpoſitiuus, quem, Græcis non poteſt referri niſi ad ſpiritus, eſt enim ὁ non ὁυ. Porro quod accentus huius dictio- nis paracletus offendit Vallam, poteſt nonnullum iniſcere ſcrupulum quibusdam ſuperſtitioſis uerius quàm religioſis, qui cardinem, imò puppim ſimul ac proram, quod dicitur, Chriſtiana pietatis in hoc conſiſtere putant, ſi rite ac legitime perſolue- rint preces illas quas uocant horarias. Ad quod quidem præſtandum cum alia re- quiruntur innumera, tum illud in primis, ut uerba ſingula plene & articulate profe- rantur. At, qui paracletus penultima correpta ſonant, quoties quoties id faciunt, de- um, ſi non una ſyllaba, certe uno fraudant tempore. Quandoquidem iuxta gram- maticorum leges, ſyllabæ longæ bina ſunt tempora, breui unicum. Neque uero ſunt audiendi, qui dicere ſolent, minuta res eſt ſyllabæ tempuſculum, cum magis ſpectan- dum ſit, quem fraudes, quàm quantulo fraudes. Quanquam ut & horum cauſam nõ- nihil, quoad licet, adiuuem, uideo ueteres Latinos in uſurpãdis Græcãicis uocibus, ſyllabæ quantitatem, iuxta rationem accentus Latini commutaſſe, id quod in idolo facit Prudentius, uir quouis etiam ſeculo inter doctos numerandus. Caterum illud non paulo durius, quod in κύριε ἑλένη, quæ uerba toties quotidie repetunt, diui- nas aures duabus fraudant ſyllabis, ex domino triſyllabo diſyllabum, & ex miſe- rere quadrupede tripodem reddentes. Iam uero cum id flagitiij ſingulis diebus for- taſſe centies aliquando committatur, ſi quis rationem ſubducatur, quadraginta, aut quinquaginta annorum, & in ſummam redigat, non uideo ſatis fore, ſi quis ſolidum annum nihil aliud iteret quàm κύριε ἑλένη, idque ſeptem diſtinctis ſyllabis. Nam par- eſt, opinor, deo reſtitui, ſi quid illum fraudauimus. Quandoquidem ſexcentis legibus cauetur, ut homini reponat homo, ſi uel numulus ſubtractus fuerit. Etenim ſi ſacrile- gium eſt, paulum auri tollere de ſacro, quanto grauius ſacrilegium eſt, ipſum omnis autorem ſacri, re longe ſacratiffima fraudare? Iam uero non ſacrilegum modo, ue- rum etiam contumelioſum ac blaſphemum uidetur, quod aſſidue ex Chriſto, Cri- ſtum faciunt, nec alio uocabulo regem ſuum compellant, quàm quo galeæ aut galli criſtas eſſent compellatur. An hanc contumeliã laturus ſit Chriſtus maximus o- ptimus, ſi tam moroſus eſſet, quàm ipſi ſunt in alios ſuperſtitioſi: aut tam iniquus er- ga homines deus, quàm ipſi iniqui ſunt homines in hominem? Non auderes apud regem hominione uerba faciens, pro Ferdinando Ferdinando dicere, neque pro Philippo Pilippum, & non uereris in arcanis illis ſacris, ubi nephas eſt uel iota de- prauare, dicere Criſte pro Chriſte. Ut ne quid interim cauiller de accentu ab ultima perperam in primã trãſlato ſyllabam. Cum tantum habeat ea res momenti, ut ſubita metamorphoſi ex uia facias cantuunculam, ſi pro οἶμυ pronuncies οἶμυς, aut ex por- tu monile, ſi pro ὄρυμυ, ὄρυμυς, aut ex opulenta ciuitate pigrum hominem ſi pro ἀγυμυ, ἀγυμυς. Neque uero conuenit eos, hæc ut iocoſa ridere, qui alijs in rebus his ali- quanto leuioribus tam Iudaice ſunt anxij. Verum ego quidem iſtos, ne cui uideat durius, lubens excuſarim à culpa, duntaxat capitali, quandiu per imprudentiam erra- runt. Caterum poſteaquam moniti ſunt amanter ab ijs, qui hiſce in rebus ſapiunt, cum eadem opera poſſint recte pronunciare, qua perperam pronunciarunt, ſi poſtea perſiſterint in male ſolitis, & reiecta ſpretaque doctiorum admonitione, ſcientes iam errare pergant, non uideo ſanè quo pacto queant à graui crimine excuſari. Neque enim iſtis ſuffragabitur ſimiliter errantium turba. Siquidem deus iudex, ut non cor- rumpitur, ita nec opprimitur. Iam uero quid dicendū arbitramur de ijs, qui quã plus quinquaginta annis tam periculoſe errarint, & errarint non in his ſolum, admoniti non ſolum non reſipiſcunt, ac monitori gratias agunt, uerum etiã Sardonio quodam

Verba sacra
cõuenit etiam
emendate pro-
nunciare

Kyrie eleison

Criste pro
Christe

Quantum ua-
leat accentus

rifu exi-

rifu exhibent atque explodunt, pro hoſte ducunt benemerentẽ, contumaciſſe inſectantur, hæreticum clamitant. Et tamen dictu mirum, qui hic tam fortes ſunt, quàm ſint inſir- mi, aut certe uideri uelint, in ijs quæ ipſi ſibi perſuaſerunt. Nos ſuperbos uocant, ſi quid tale uel amice per occaſionem admoneamus ipſi ſancti ac modeſti ſibi uidentur, qui malunt in conſeſſo errore perſiſtere, ne quid ignorare uideantur, ac prius habet fra- trem benemerentẽ uel hæreſeos labe aſpergere, quàm ſuũ agnoſcere lapſum. Atqui ab iſtis libenter exegerim, ſi quoties inciderit in canone miſſæ, pro pater pronuncia- ret aliquis phater, pro filium pilium, num latuſi ſint: Non opinor. Imò uerberibus ci- tius exigerent patrem & filium. Atqui, tolle aſſuetudinẽ, per ſe grauius etiam eſt ex Chriſto criſtã facere, ex kyrie eleiſon, kyrgelayſon, & in tam paucis dictio- nibus, tot modis peccare, ut plura ſint errata, quàm ſyllabæ. Quoniam autem ludus literari- us ſemper ad eccleſiæ curam pertinuit, prouidendum erat & illud, ut pueri germanã ac ueram Latini ſermonis pronunciationem imbiberent, quandoquidem ita uifum eſt patribus ut in templis non niſi Latine peragantur ſacra. Nunc huius rei tanta eſt negligentia, ut Italus Germanum Latine pronunciantem non intelligat, nec Ger- manus Gallum, imò nec inferioris Germaniæ qui ſit, intelligat ſuperioris Germa- niæ ſermonem. Adeo tota pronunciatio petitur non ex grammaticæ regulis, ſed ex uulgi conſuetudine. Quod idem accidit apud Græcos, apud quos idem ſonant, iota, u, o, e, y. Nec diſcrimen eſt inter o, & ω. Et poſt accentum acutum ſæpe bre- uis uidetur quæ longa eſt, ut κερώνωις. Rurſus idem accentus ſæpe facit uideri lon- gam quæ breuis eſt, ut θεολόγωις. Atqui olim etiam populus exhibebat hiſtrionem, ſi ſyllabam longam ſaltateſſet breuem. Hæc omnia reſtituere diſſiciliſſimum fuerit, quæ- dam tamen ex uulgata pronunciatioe reſtitui poſſunt. Apud Gallos adhuc audias diphthongum oi & ae, ou, & ew, in fide, factio, fulgure ſeu puluere & duo. Itidem in lingua noſtra, Hollandicã dico, in fœno, tenaci, ſene, mendacio. Quin & quantita- tis maſtatum habent diſcrimen, quoties uocalem ſequitur conſonans. Eam quum uolunt ſignificare longam, nec accentus id poteſt indicare, aut duplicem ſcribunt uocalem, aut addita uocali ſcribunt diphthongum. Græci μὲν ſonant acutam & bre- uem, at Hollandi pronunciant longam & circumflexam, quemadmodum arbitror ueteres pronunciaſſe, quaſi diphthongo dicant μῆς. Item quum album dicunt ſo- nant, i breue, quum latum, i longum, quum ſolutum dicunt ſonant o breue & acu- tum, quum callidum, ſonant o longum & circumflexum. Id imitari faciliſſimum eſſet in dictio- nibus quæ deſinunt in conſonantem: ut in κελός & κελῶς, ut ω ſonetur qua- ſi geminum oo. Hoc diſcrimen obſcurius fiet in medijs ſyllabis, & tamen hic quoque ſeruari poterit, ut malum pro improbo, primam habeat acutam & breuem, malum pro pomi genere, eandem habeat longam & circumflexam, quaſi dicas maalum. Et quemadmodum nos diſtinguimus accentu & productione ſyllabæ, certum à ſapientia, ita diſtingui poteſt latine, uis & lis, à bis. Similiter ſex & lex, à nex. Galli quem- admodum acuunt omnes ultimas, ita producant. Ieſus bene ſonant, ſed animus aut Chriſtus non bene. Verum in his labentibus publica omnium conſuetudo utcunq; patrocinauit. In hoc tamen admonui, ut litteratores paulatim emendent quod de- prauauit uſus. In paracletis, idolis, & ſimilibus inique ſibi ignoſcunt, qui tam moroſi ſunt in alios, ſi quid forte ſecus pronunciarint quàm ipſi, etiã ſi id rectius fuerit. Atque hæc obiter admonui non meo ſtomacho conſulens, qui ne tantulum quidem alienis erroribus ſoleam commoueri, ſed ipſorum conſulens ſaluti. Etenim ſi ſuperbum eſt, non ferre male errantem in rebus diuinis, multo ſuperbiſſimũ eſt, in iſdem non fer- re bene monentem. Nunc ad id quod inſtituimus ſeſe referat animus, ſed ſi prius u- num illud admonuerimus, in uocibus Græcis à nobis receptis, ut ſimplicius ac facili- us eſt, ita rectius quoque eſſe, ſi latinum ſequamur accentum, propterea quod Græcus accentus pro eius linguæ legibus ſubinde migret aliò, uelut ἀκωβω & ἀκωβω. Latinus non item. Itaque qui nominandi caſu ſonet paracletus ſecunda acuta, recte quidẽ pro- nunciet iuxta Græcos, uerum ſi idem faciat in paterno dandi caſu, iam neque Græ- ce pronunciat, neque Latine.

Superba
inſectia

Pronunciatio
uitiata uulgo

Gallorum pro
nunciatio

Et ſuggeret uobis.) ἑπιμνησεί, id eſt, Commonefaciet, ſiue ſubmonebit, ut ma-
gis ad

gis ad uerbum exprimam. Duo posuit, *Διδάξει* Docebit & commonefaciet. Doce-
mur quæ nesciebamus, commonemur eorum quæ iam exciderant. Et mox,

Omnia quæcunq; dixerō uobis.) Græcis est *ἔποιμ*, dixi, aut certe dixerim. Nam
dixerō futuri temporis est.

Pacem relinquo.) Annotauit hoc Augustinus quod in priore particula non addi-
tur meam, in secunda additur. Id quoniam ad lectionis integritatem attinet, uisum
est admonere, ne quis scriba deprauet.

Neq; formidet.) *Δειλιάτω*. Quod proprie est ob ignauiam refugere, & despectare
periculum, animoq; pauido esse.

*Ab eo, & ue-
nio* Vado & uenio ad uos.) *ἔποιο καὶ ἔρχομαι*, id est, Ab eo & uenturus sum ad uos,
hoc est, Discedo mox rediturus, etiamli posteriùs uerbum ambiguum est.

Quia pater maior me est.) Secundum Hilariùs pater maior est filio autoritate,
hoc est, ratione principij, quia à patre filius, non contra, quam interpretationem pro-
bat & Cyrillus in Thesauro libro 2. Quod autem Hilariùs dicit, Patrem esse maio-
rem filio, filium tamen non esse minorem, intelligendum est patrem esse principium
filij, qui natura tamen sit æqualis patri, eò quod eadem sit natura patris & filij. In di-
uinis personis ordo quidem est, inæqualitas non est: quemadmodum distinctio est,
diuersitas nulla est.

Gauderetis utiq;.) Offenditur Laurentius, quod *αὐ* uerterit *Ἔτις*, quod ea cõiun-
ctio sit expletia, quanquam ne hæc quidem omnino nullum habent usum.

Venit enim princeps.) *ὁ πῶς ἔσται τὸ πρῶτον*, id est, Venit enim ille huius mundi
princeps, ob articulum appositum, ut diabolum intelligamus. Additū est etiam pro-
nomen *τὸ πρῶτον*, ne mundum uniuersum intelligamus. Quanquam Cyrillus enarrans
nō addit huius. Deinde *ἔρχεται* potest esse ueniet futuri temporis, propter instantem
passionem & accusationem. Hieronymus in commentarijs Osee citat Veniet. Cer-
te præteriti temporis esse non potest.

EX CAPITE DECIMO QUINTO.

*Tempus præ-
sens aliquoti-
es actionem si-
gnificat sine
tempore*

Mnem palmitē in me non ferentē fructum tollet.) Græce est *ἀεφ*, id est,
Tollit, præsentis temporis: in exemplari Constantiensi, quidam ex i, fe-
cerat e, inflexo fastigio; & eum, additum est, iuxta proprietatem sermo-
nis Hebraici. Ac mox:

Purgauit eum.) *καθάρσει*, Purgat ut actionem & functionem patris
declaret absq; ratione temporis.

Fructum plus Fructum plus.) *ἵνα πλείονα καρπῶν*, id est, Ut plus fructus, aut copiosorem fructum,
id quod uideri potest deprauatum à librario, nisi altum dormiuit interpretes.

Vos palmites.) *κλήματα*. Augustinus libro aduersus literas Petiliani primo, capi-
te quinto, legit Sarmenta, pro palmitibus.

Missus est Mitteretur foras.) *ἐβλήθη ἔξω*, id est, Missus est foras, uel potius eiectus est foras.
Cum hoc congruit quod sequitur, & arefcit. Item,

Et arefcit.) *ἔξηρανθη*, id est, Exaruit. In hoc certe suffragantibus antiquis codici-
bus, quanquam in Constantiensi uigilauerat rasor ille. Vnde probabile est, & mitte-
tur, pro mittitur, quoniam id erat in procliui, à librarijs deprauatum, maxime cum
sequatur Et ardet. Ostendit enim per similitudinem quid fieri soleat, ut per eam in-
telligamus quid in nobis futurum sit, ni manserimus in uite.

*Solocissimus
manifestus* Et colligent.) *καὶ σιωπήσουσιν αὐτὰ*, id est, Colligunt eos, ut subaudias palmites. Ve-
tustissimus codex Latinus habet Colligent eos, nempe palmites, qui Græcis sunt
neutri generis, & ardet non ardet. Duplex fuit hic erroris occasio: altera quod sub-
i to mutatur numerus in palmes, & palmites: altera quod etiam apud Græcos est uer-
bum singularis numeri *καί*. Verum in priore meminisse debebat, quod in his quæ
genus rei significant subinde mutatur numerus. Etenim nihil refert, utrum dicas E-
lephantus post decē annos parit, an elephanti pariūt. Hic speciem palmitis distinxit
à stirpe. In altero non animaduertit, nominibus neutri generis numeri pluralis addi
uerbum singularis numeri. Et ne soli Græci sic uideātur legere, in codice Constan-
tienti in ea, & in ardet, erat rasura, ut agnoscas fuisse scriptum, eos, & ardent. Ex
Chryso-

Chrysofostomo non liquet quid legerit, Theophylactus nobiscū facit, Nec è Cyrillo,
nisi quod exempli meminit, ex quo subindicat hæc de uite & palmitibus dici.

Mittent.) *βάλλουσι*, id est, Mittunt, & in hoc suffragantibus antiquissimis exem-
plaribus: quanquam aptius erat, Conijciunt.

Fructum plurimum.) *καρπῶν πολλῶν*, id est, Fructum multum, siue ut alibi uertit,
Copiosum.

Quam ut animam.) *ἵνα τις τὴν ψυχὴν*, id est, Ut quis animam. Quam nec additur,
~~Quam ut animam. Quam nec additur, Quam ut animam. Quam nec additur, Quam ut animam.~~ Certe codex au-
reus non addit, nec Constantiensi.

Iam non dicam.) *ὁκ ἐτι λέγω*, id est, Iam non dico, siue, posthac non dico. Suffra-
gatur Græca lectioni codex aureus.

Scitote quia me.) *γινώσκετε*. Græca uox anceps est ad Scitote & scitis.

Me priorem uobis.) *ἐγὼ πρῶτον ὑμῶν*, id est, Me qui sum primus uestrum, siue me
prius quam uos. Nam sermo Græcus anceps est ad utrumq; sensum, quanquam po-
sterior magis probatur, ut *πρῶτον* aduerbium sit, & superlatiuum usurpatum uice
comparatiui.

Mementote sermonis mei.) Mei non est in Græcis codicibus, sed interpres ex-
pressit emphasim articuli Græci *τοῦ λόγου*.

Nunc autem excusationem non habent.) *πρόφασις*, Prætextum. Plus enim quid-
dam dixit, quam si dixisset Excusationem. Nam & qui iustam excusationem non
habent, tamen prætexunt aliquid. Istis erat adempta omnis tergiuersatio. *Excusatio
πρόφασις*

Odio habuerunt me gratis.) Vaticinium est psalmo sexagesimo octauo, iuxta nō
stram supputationem.

Cum autem uenerit paracletus, quem ego mittam uobis à patre spiritū ueritatis.)
τὸ πνεῦμα, Quoniam neutri generis est, incertum est utrius sit casus, nominandi, an
accusandi. Cæterum magis cōueniebat spiritus. Interpretatur enim quis sit ille con-
solator, nempe spiritus ueritatis. Non enim mittendo fit spiritus, sed qui spiritus est
mittitur.

Qui à patre procedit.) *ἐκ τοῦ πατρὸς*. Quod eleganter uerti poterat, & proficisci-
tur, nisi processions uocabulum aures iam omnium occupasset. Atqui proprie pro-
cedit, qui pompa quadam prodit in publicum, uelut sponsus procedit, aut sponsa.
Quod Vergilius dixit: Tandem progreditur

Et uos testimonium perhibebitis.) Græce est *μαρτυρέτε*, id est, Testimonium
perhibete, ut sit imperandi modus, aut testimonium perhibetis. Atque ita scriptum
fuisse suspicor ab interprete. Sanè Cyrilli interpres uertit perhibete, nimirū suum
sequutus exemplar, non nostram æditionem. Quanquam mihi uidetur accommo-
datius Perhibetis *μαρτυρέτε*, hoc est, ipsi estis testes, & mox adijcit causam, Quia ab
initio mecum estis. In Constantiensi erat perhibetis.

EX CAPITE DECIMO SEXTO

BS QVE synagogis.) Græcis composita dictio est *ἑτερομάχομα*, qua-
si dicas, Alienus à synagoga, & Interdicent uobis synagogam.

Sed uenit hora.) *ἔρχεται*. Venit, aut præsentis est tēporis, aut futuri. *Horæ, pro
tempore*

Hic magis uertendū erat, Veniet, siue instat. Et Tēpus potius q̄ hora,
Arbitretur obsequium se præstare.) *δοξὴν λατρεύειν τῷ σφίρειν* *ἢ τῷ θεῷ*,
id est, Videatur cultum exhibere deo & sacrificium offerre. Obsequium apud Lati-
nos longe aliud sonat.

Reminiscamini.) *μνημονοῦτε*, id est, Memores sitis, siue Memineritis. Remini-
scimur enim proprie quæ nobis exciderant.

Et iam non uidebitis.) *καὶ οὐκ ἐτι δευρέτε*, id est, Non amplius uidebitis, Quanquā
apparet eum ab usum tempore. Item est *ὁκ ἐτι*, id est, Postea, siue deinde.

Ille spiritus.) Ille non refertur ad spiritum quantum ad uocem, sed ad paraclatum,
id est, consolatorem, *ἐκείνῳ τῷ πνεύματι*, id est, Ille qui est spiritus, Nam spiritus, ut di-
ximus, apud Græcos neutri generis est.

Docerit uos omnem.) Græce non est docerit, sed ducet, *διδάσκει*, & in omnem ueritatem.

Modicum, pro pusillum Modicum & non uidebitis.) *θεωρεῖτε*, id est, Videtis suffragantibus & uetustis Latinorum exemplaribus. Quanquam ut dixi, uidetur abuti tempore, cum sequatur mutato uerbo *ὄψεσθε*, Videbitis. Ceterum quod modicum pro pusillo posuit, suo more facit, cum Latinis modicum dicatur moderatum, à modo. Hic ad tempus refertur *μικρόν*.

Plorabit & flebitis.) *κλαύσετε καὶ θρηνησετε*, id est, Plorabitis & lamentabimini, siue lugebitis.

Nemo tollet à uobis.) *ὁὐδὲς ἀρεῖ*, id est, Nemo tollit, uerbo præsentis temporis. Hoc est, nemo potest tollere.

In nomine meo.) Hebræis in nomine alicuius fieri dicit, quod autoritate ac uirtute cuiuspiam fit. Id non uideo quomodo Latine possit exprimi. Siquidem in nomine meo, non est elegantia Romana. Sub nomine meo, non prorsus idem exprimit. Nominis meo, certe ambiguū est. Proinde fortassis præstiterit hunc sermonem inter eos numerare, quos oporteat peculiari sacrarum scripturarum linguæ condonare.

ipse, pro nitro Ipse enim pater.) *ὁὐτός*, apud Græcos quiddam habet, quod haud scio, an sit apud Latinos, ut ultroneum significet. sensus enim est, Non dico me rogaturum pro uobis, ut uobis fauceat. iam enim ultro uos diligit, etiam nemine rogante. Unde & *ὁὐματα* uocant illi.

Ecce uenit hora, & iam uenit.) Prius Venit, præsentis est temporis, *ἔρχεται*, quo tamen Græci aliquoties in significatione futuri utuntur. Græcis diuersa sunt uerba, Venit & uenit: cum posterius sit *ἔλθου*, Unde rectius erat, Instat hora & iam adest.

In mundo pressuram habebitis.) *ἔχετε*, præsentis temporis, Habetis.

EX CAPITE DECIMO SEPTIMO

Potestatem omnis carnis.) Carnem, hominem uocat.

Et omne quod dedisti ei, det eis uitam aternam.) Suspitor hæc loquendi formam ab Hebræis sumptam: quare sensus erat reddendus potius quæ uerba.

Te solum uerum deum.) *σεὶ τὸν μόνον ἀληθινὸν θεόν*, id est, Te qui solus uerus es deus. Hic locus præter ceteros Arianis præbuit occasionem erroris ut dicerent solum patrem esse uere ac proprie deum: quum quod solum dixit, non excludat filium, sed separet uerum deum à dijs gentium. Cyprianus libro aduersus Iudæos secundo capite primo, pro Deum legit dominum, nisi malumus hoc librarijs impurare. Diuus Augustinus locis aliquot distinctione propellit Arianos, sic ordinans: ut cognoscant te, & quem misisti Iesum Christum, solum uerum deum, quæ distinctio quum dura sit apud Latinos, apud Græcos durior est, ob articulum additum *τὸν*, etiam si sententia quam adfert Augustinus uerissima est.

Clarissime.) uerbum clarificandi toties hic repetitum Græce est *δοξάζει*, Et claritate *δοξάζει*, id est, Gloria.

Priusquam mundus fieret.) Græce est, *πρὸ τοῦ κόσμου εἶναι τὰ ἄλλα*, id est, priusquam mundus esset. Interpres legisse uidetur *γίνεσθαι*, pro *εἶναι*. Hieronymus hunc citans locum ad Fretelam, legit esset, & Græce legit *εἶναι*.

Filius perditionis, & si milia Nisi filius perditionis.) Et hic color sermonis peculiaris est Hebræorum, qui pro epitheto addunt genitiuum substantiuum, deus pacis, deus pacificus, lex mortis, lex mortifera, filij inobedientia, filij inobedientes. Alioqui quid est filius perditionis, nisi quem peperit perditio?

Sicut

Sicut tu me misisti in mundum, ita & ego misi eos in mundum.) Potest & hic esse sensus, si legamus coniunctim, Sicut tu me misisti in mundum, & sicut ego eos misi in mundum, ita pro eis quoque sanctifico meipsum: ut quemadmodum ego sancte prædico ueritatem tuam, ita prædicent & illi quod à me didicerunt. Si placet hæc lectio, omittendum est aduerbium ita. In aureo codice non additur ita.

EX CAPITE DECIMO OCTAuo

Trans torrentem Cedron.) *Ἐν λέσσω*. Articulus additus indicat Cedron non esse nomen Hebraicum, sed Cedrorum. Opinor torrentem ita dictum, quod hinc & hinc cedros haberet, quemadmodum dictus est mons oliuarum. Diuus Hieronymus meminisse huius nominis in locis Hebraicis, indicans torrentem ac uallem esse eius nominis ad orientalem plagam urbis Hierosolymitanæ. Atque haud scio, an à situ loci uocabulum loco sit inditum, quum idem inibi testetur Cedem quod est apud Ezechielem, ab Aquila & Symmacho uersum fuisse orientem. Etiam si Capnion noster putat ab obscuritate dictum Hebræis, & uocem Cedron Hebraicam esse, non Græcam, cum Hebræi Cedros arazin appellant. Fit autem huius torrentis mentio, libro Regum secundo capite decimo quinto, quem transisse legitur Dauid, fugiens Absalonem. Rursum libro Regum tertio, capite decimo quinto, Aza simulacrum Priapi exussit in torrente Cedron. Item libro Regum quarto, capite uigesimo tertio, Iosias rex prophanum lucum qui erat in domo domini, exussit in conualle Cedron. Atque ex primo loco non satis liquet, quid senserint interpretes de Cedron. Sic enim legitur, *καὶ ὁ βασιλεὺς διέβη τὸν χειμάρρουν λέσσω*. In secundo loco uidemus additum articulum, *καὶ ἐνέπηρε πῦρ ἐν τῷ χειμάρρῳ τῷ λέσσω*. Rursum tertio loco bis ponitur *λέσσω* absque articulo, *εἰς τὸν χειμάρρουν λέσσω*, καὶ κατέκαυσεν αὐτὸν ἐν τῷ χειμάρρῳ λέσσω. Nec secus legitur libri Regum tertij capite secundo, quanquam ordo narrationis hic in Græcis codicibus dissidet à nostris exemplaribus Latinis, *καὶ εὐβησεν τὸν χειμάρρουν λέσσω*. Neque tamen negarim hæc omnia committi potuisse culpabiliorum Græce scientium, Hebraice nescientium. Proinde non inuisus subscribo sententiæ Capnionis, Tradit enim se dominus potestati tenebrarum.

Sinite hos abire.) Fateor alienus esse ab instituto meo, tamen quoniam incidit comode, libet admonere. Noui quendam magni nominis theologum, qui hæc uerba Christi torfit ad defendendam clericorum immunitatem, quasi Christus præcepit principibus, ne sacerdotes grauarent exactionibus, ac tyrannide. Sententiam uehementer probo. Melius enim cum principibus ageretur, si suis stipendijs essent contenti. Verum id ex hoc loco ridicule colligitur, mea quidem sententia, quum Christus hic agat personam ueri pastoris, discipuli populum representent Christianum. Docet igitur ut quoties ingruit procella persecutionis, episcopus pro suorum incolumitate, suum caput periculis obijciat, & illis quoad possit, consulat, secus quam aliquando facit principum ac pontificum uulgas, par existimantium ut unius capitis *inopia totius corporis impo tot nonnulli se suos ac sua perdant*

Sic enim refert Ioannes: Iesum fuisse comprehensum, & ligatum primum ad Annam abductum: eodem secutum Petrum, atque ibi primum negasse Iesum. deinde post multa, subiungit Iesum ab Anna ad Caiapham missum, ubi eum bis negauit Petrus: ex qua narratione declaratur primam negationem apud Annam esse factam, reliquas duas apud Caiapham, ceteris Euangelistis magno consensu narratibus, omnes Petri negationes, in adibus Caiaphæ factas esse. Sensit hic non nihil scrupuli & Ioannes Gerson, qui testatus uarios uarie hac de re sensisse, addit sibi uideri Augustinum in hac fuisse sententia ut omnes negationes crederet esse factas in domo Annæ. Verum

rum ex Cyrilli cōmentarijs uideat hęc tota quęstionis difficultas explicari, qui & fe-
gens & interpretas satis declarat, & in Gręcis & in nostris codicibus quędā uerba
fortassis scribarū incuria prætermiffa. Nā Gręca sic habet *ἡ δὲ ἀρχὴ, ἢ ὁ χιλιάρχος,*
καὶ οἱ ὑπὲρ τοῦ Ἰσδαίου σωελαβου τῶν ἰσδῶν, καὶ ἔδωκεν αὐτῶν, ἢ ἀπὸ τοῦ αὐτοῦ, πρὸς
ἀννα πρῶτον, ἢ γὰρ πρὸς τὸ καίφα, ὅς ἦν ἀρχιερεὺς τῶν ἰσδαίων, ἢ δὲ καίφας
ὁ συμβελλόμενος τοῖς ἰσδαίοις, καὶ τὰ λοιπὰ: quę nostra translatio cōsentiens habet hunc
in modum. Cohors autē & tribunus & ministri Iudęorum cōprehenderunt Iesum,
ligauerunt eum & adduxerunt eum ad Annam primū, Erat autem focer Caiaphę
qui erat pontifex anni illius. Erat autē Caiaphas qui consilium dederat Iudęis, &c.
Cyrillus autem ut habetur latinus legit hunc in modum. Cohors ergo & tribunus
& ministri Iudęorum comprehenderunt Iesum, & ligauerunt eum & adduxerunt
eum ad Annam primum, Erat enim focer Caiaphę, qui erat pontifex anni illius. Et
interfecto commentario subiicit, miserunt autem eum ad Caiapham pontificem,
erat autem Caiaphas qui consilium dedit Iudęis, quia expedit unum hominē mori
pro populo. Sequebatur autem Iesum Petrus. Vnde liquet inter hęc uerba, qui erat
pontifex anni illius, & inter hęc: Erat autem Caiaphas, qui consilium dederat, præ-
termiffa fuisse hęc: & miserunt eum ligatum ad Caiapham pontificem, ut deinde
sequatur, Erat autem Caiaphas qui consilium dederat Iudęis: & hoc ordine lectio-
nis omnes negationes intelligētur esse factę in domo Caiaphę, nulla Annę. Quid
autem senserit Gerson non satis intelligo, quum ex Augustini uerbis tale nihil pos-
sit colligi, nec in alijs Euangelistis ullus est scrupulus, nisi quod omnes prætermit-
tunt historię partem de Iesu ducto ad Annam. Siquidem Matthęus refert eum si-
mul ut captus est fuisse ductum ad aedes Caiaphę, idem narrant Marcus & Lucas,
nisi quod nomen tacent, tantum uocant principem sacerdotum, cętera cōueniunt:
solus igitur scrupulus remanet in Ioanne, qui solus narrat eum primum ductum ad
Annam, quod is ut interpretatur Cyrillus, cum Iuda pactus fuerat: huic ubi satis
factum est, sine mora ductus est uinctus ad Caiapham, uelut auctoritate præminen-
tem. Quid sit apud Annam actum non legitur, quicquid autem actū narratur, actū
est in aedibus Caiaphę. Restat adhuc unus scrupulus, qui conueniat ut aliquanto
post Ioannes prosequens historię narrationem, scribat, & misit eum Annas ligatū
ad Caiapham pontificem. Non enim prosequitur ordinem rerum gestarum, sed ad
gradū reuocat narrationē, ut id quod cōperat de negatione Petri perficiat, id quod
& Cyrillus subindicat his uerbis: quasi currentē equū, narrandi progressum, Euan-
gelista utiliter reuocat, & ad priora rursum orationem reducit. Quare sic: Quia ne-
gationem Petri tertio factam exponere uoluit. repetit ergo breuiter, & misit eum
Anna Iesum ad Caiapham iterum dicit, Petrumq; interrogatum exponit: Hęc
nunc Cyrillus. astipulatur huic sententię & Cyrilli lectio. Non enim legit, Et misit
eum Annas, sed misit igitur eum Annas. Solet autem hęc dictio esse reuocantis o-
rationem a digressionē. Hoc quicquid est uolui communicatum esse studiosis, citra
cuiusquam præiudiciū.

Ad prunas.) *ἀνθρακιάων περιποιητός*, id est, Congestis prunis, ita ut fit in atrijs ma-
gnatum, quod fumū minus habeant.

Ad Caiapham pro à Caia-pha
Pensata Au- gustini sen- tentia
Adducunt ergo Iesum ad Caiapham in prætorium, *ἔξ τῆς καίφας*, id est, A Ca-
iapha, nimirum a domo Caiaphę. Atq; ita legitur & in nostris exemplaribus, uel
mediocriter emendatis. Ad eundem modum legit Chrysostomus & Cyrillus, ut ne
memorem de Theophylacto. Nec est Gręcis, Adducunt, sed ducunt, *ἔγχεσι*. Diuus
Augustinus deceptus exemplari deprauato uehementer laborat hoc loco, conans
expedire, qui conueniat in prætorium fuisse ductum Iesum, quum legatur adductus
ad Caiapham. Quandoquidem prætorium nihil aliud erat, quā domus præsidis.
Aut igitur, inquit, aliqua urgente causa de domo Annę, quō ad audiendum Iesum
ambo conuenerant, Caiaphas perrexit ad prætorium præsidis, & focero suo Iesum
reliquerat audiendum: aut in domo Caiaphę Pilatus prætorium acceperat, & tanta
domus erat, ut seorsum habitātem dominū suum, seorsum iudicem ferret. Ac mox,
Non introierunt, inquit, in prætorium, hoc est, in eam partem domus quam Pilatus
tenebat

tenebat, si ipsa erat domus Caiaphę. Porro quum in uulgatis typographorū exem-
plaribus habeatur a Caiapha non ad Caiapham, tamen Augustinum ita legisse ex
ipsa liquet interpretatione, quum querit, sed si ad Caiapham, cur in prætorium? Cę-
terum nihil erat causę, cur in has angustias conijceret Augustinus, tum se, tum pon-
tificem ac præsidem, ut duo summo magistratu præditi, duo diuersissimę religionis
ac gentis, sub iisdem tectis habitare cogerētur. Res ipsa in expedito est, totus error
ē menda scriptoris ortus, torsit Augustinum. Atqui cum tantopere hæret, ut nec
sibi satisfaceret, mirum est, nō consuluisse Gręcos codices, aut certe Latinos emen-
datiores. Primum Iesus adductus est ad Annam, is uinctum misit ad Caiapham ge-
nerum, illinc cum tota nocte nihil respondisset, mane deductus est ad aedes præsi-
dis. Deprauandi occasio hinc nata est, quod lector non agnouit tropum sermonis, Tropus
quo dicimus ad nos pro eo quod est ad aedes nostras, & a uobis est, id est ab aedibus ignotis
uestris. Similem errorem indicauimus Marci quinto, Ab archisynagogo. Est autē
hic tropus synecdoches species, qua possessorem indicamus nomine rei possessā.
Quale est Vergilianū illud: Iam proximus ardet Vcalegon. Itē illud ex Eunucho:
Eamus ad me, id est, ad aedes meas.

Ministri mei utiq; decertarent.) Cum Gręcis constanter sit *ἡγωνίζοντες*, mirum,
quid sequitur Cyprianus libro aduersus Iudęos secundo, capite uigelimo octauo,
legerit, Ministri mei turbarentur.

EX CAPITE DECIMONONO

LT dicebant, aue.) In Latinis codicibus adduntur hęc: Et ueniebāt ad
eum, & dicebant aue. Id in Gręcis non est, nec uideo qui congruat, ni
forte alij percutiebant, alij salutabant.

Et exinde.) *ἐκ τούτου*, id est, Ex eo, ut subaudiās tempore.
Lithostratus.) *λίθωστρωτός* Gręce sonat, quasi dicas lapide stratus. Lithostratus
Atq; ita legitur in uetustis exemplaribus Latinis lithostratos. Quanquā admodum
inuitus in huiuscemodi nugis facio iacturam temporis, tamen operæpretium est au-
dire, quā belle Gręcā uocem *λίθωστρωτός* interpretentur duo magni nominis scri-
ptores, Nicolaus Lyranus, & Hugo Carrensis. Nam prior ille lithostratus, inquit, *Ridicula in-*
Gręcum est uerbum, & dicitur a *λίθος* lapis, & *στρωτός* quod est paruum, siue *terpretatio*
stratura. Posterior autem, lithostratus, inquit, Gręce est iudiciū, siue iudiciale. Ob-
secro te candide lector, quid efficiēt ἢ, qui quicquid habent eruditionis ex huius-
modi scriptoribus hauriūt, ex dictionarijs, ex summulis, undecunq; iam plus decies
congestis ac refusis, idē ab ijs, qui si quid forte nacti fuerint eruditum in bonis au-
toribus, aut prætermittunt quia non intelligunt, aut si attigerint, cōtrectatione con-
spurcant & contaminant. Nihil autem tam fortunatū, quod isti non reddant aliquo
pacto deterius: & horum nēcias uelut oracla legimus, in his consensimus. Pro-
inde tales euadimus ipsi, quales sunt ijs, in quorum scriptis assidue uersamur. Cęte-
rum ut ad rem redeam, *λίθος*, lithos, non lithos Gręcis lapis est, & *στρωτός*, sterno,
inde *στρωτός* dicitur quod quocunq; modo stratum est, & *στρώμα*, quod insternitur.
In codice aureo lithostratus recte scriptum erat, quemadmodū & in Constantiensi.
Ceterum Gabbata locum aditum sonat Hebręis. Vnde apparet locum fuisse aditi-
torem accommodum iudicio.

Non habemus regem nisi Cæsarem.) Cæsar hoc loco significat imperatorē Ro-
manum. Nam id cognominis etiam si non fuit ortum a Iulio, tamen ab hoc imperij *Imperator*
usurpatore, in successores tyrannidis eius derivatum est. Porro quod regem uocat
non imperatorem, hoc est, *βασιλέα*, non *ἀποκράτορα*, sciendum est, Gręcis & im-
peratorem Romanum dici *βασιλέα*.

Et baiulans sibi crucem.) Gręci legunt, Crucem suam, *τὴν σταυρὸν αὐτοῦ*. Hoc ta-
met si ad sensum nihil interest, tamen admonitum uolui lectorē, ne continuo radat.

Et titulum Pilatus.) Euangelista Latina uoce usus est, *πίτλον*, ut supra in linteo &
prætorio. Matthęus uocauit *ἀπίαν*. Dicere poterat *ἰνσκριπτιῶν*, id est, Inscritionē,
quemadmodum dixit Lucas.

In suam.) *ἐς τὴν ἴσση*, id est, In sua, concordantibus & antiquissimis uoluminibus, *πίτλον*
A 3 hoc est

hoc est, In suum latus. Sic etiam interpretatur Ambrosius in libello ad uirginem.

Vas aceto plenum.) Quum Græce sit σκευή, tamen Hilarius locum hunc adducens commentario in Psalmum sexagesimum octauum, legit, pro uas, concha, ueluti ualis genus exprimens.

Tradidit spiritum.) Cyrillus hic subiicit & interpretatur de uelo templi scisso, quod nec in Latinis codicibus, nec in Græcis additū comperitur; & tamen ille huic particulae proprium caput tribuit, ne quis casu factum existimet.

Lancea latus eius aperuit.) ὤνυσσε, id est, Fodit siue pupugit. Interpres legisse uideatur ὤνουσσε, quod significat, Aperuit. Mirum unde nata sit fabula, quæ iactat de perfosso Christi latere Matthæum diuersa scripsisse, uidelicet domini latus lancea fuisse perfossum antequam emitteret spiritum, quum Ioannes id factum narret, posteaquam expirasset. Atqui quum ea lectio nusquam reperitur apud Matthæum nec in libris Græcorum nec in libris Latinorum, nec huiusce rei quisquam ullam omnino faciat mentionem, ex tam multis qui loca apud Euangelistas dissonantia speciem habentia conati sunt in concordiam redigere, uerisimile est, hoc esse commentum glossographorum, quos ipsa res docet non minus impudentes fuisse quam indoctos: quemadmodum in Pandectas, quum nihil haberent quod adferrent de Diomedis & Glauci permutatione, ridiculam ex se fabulam confinxere. Ita qui glossemata scripsit in primam Clementinarum, non intelligens causam quare Clemens quintus, aut Ioannes 23. qui Clementinas edidit, pronūciarit Ioannem euangelistam dum narrat Christo exanimi latus fuisse perfossum, rectum tenuisse narrationis ordinem, affinxit apud Matthæum in quibusdam exemplaribus contrarium legi, & addit eum locum a Ioanne pontifice sublatum fuisse ex Euangelio Matthæi. Atqui complura sunt loca in quibus uidetur Euangelistarum sermo inter se pugnare, nec huiusmodi scrupulis medemur rasuris aut assumētis, sed expositione. Ex eius Clementinæ fragmentis probabilis colligi potest, fuisse doctores scholasticos, qui senserint Ioannem posterius narrasse quod prius erat factum. Si quidem ante narrauit quod Iesus post gustatum acetum inclinato capite tradiderit spiritum, dein prosequitur, quomodo ad maturandam mortem damnatorum fregerint crura duobus latronibus. Mox accesserunt ad Iesum idem facturi, nisi comperissent eum iam esse mortuum. Non fregerunt, inquit, eius crura, sed unus militum lancea percussit latus eius. Hoc illi sic uidentur accepisse, quasi miles ille uento domino latus aperuerit, antequam latronibus frangerentur crura, quasiq; dominus ex eo uulnere fuerit mortuus, ut non fuerit opus frangere crura. Græcum uerbum est ὤνυσσε indefiniti temporis, quod si quis uertat pupugerat, haberetur sensus quem illi uolebant. Verum eam opinionem damnat hæc Clementina scribens scholæ Bononiensī, declaransq; accipiendum rem eo gestam ordine, quo narrat Euangelista. Quod autem miles lancea pupugit latus Iesu, non erat crudelitatis, sed explorantis an certa mors esset. Quemadmodum in hostium strage, si dubitatur an qui iacet, exanimi similis, adhuc spiret, pugione percutiunt pedem aut tibiam. Ad eum ictum commouet sese qui nondum est plane mortuus. Horum nihil casu gestum est, sed omnia numinis prouidentia, ne quis iactaret Christum non fuisse uere mortuum. Illud leuiculum, quod sermo Græcus anceps est, eo quod ἄνωθεν ad lanceam referri potest, lancea sua percussit latus. Interpres uertit ἄνωθεν πλάττω δὲ οὐρανόν, id est, latus eius, ut ἄνω Christum notet. Nulla esset ambiguitas si seruaretur differentia quam grammatici tradunt inter ἄνωθι prima aspirata, & ἄνωθι prima tenui.

Et ille scit quia uera dicit.) Sensus anceps est etiam Græcis, utrum Christus sciat quod Euangelista uera narret, an ipse Ioannes sibi conscius sit, quod uera loquatur. Loquitur enim de se, ueluti de tertia persona.

Uidebunt in quem transfixerunt.) Est apud Zachariam capite duodecimo. Iuxta æditionem Septuaginta legitur ad hunc modum: Et aspicient ad me, pro eo quod insultauerunt, ἡμεῖς βλέψοντες πρὸς με, ἀνδρὶ ὡς ἀρχαῖον. Hebraica ueritas sic habet, interprete Hieronymo: Et aspiciunt ad me quem confixerunt. Diuus Hieronymus indicat Septuaginta lapsos similitudine elemēti. Nam si legatur, ἰσχυρὸν sonat ἰσχυρὸν τρυφῶν, id est, Cōpunxerunt. Sin autē contrario ordine literis cōmutatis ἰσχυρὸν

Cōpunxerunt insultauerunt

ἀρχαῖον, id est, Saltauerunt. Itaq; Ioannes neq; magnopere respexit quid uertissent Septuaginta, & ex Hebræo sensum magis curauit appendere, quam annumerare uerba. Citat hunc locum idem Hieronymus in libello ad Pammachium De optimo genere interpretandi.

Et ligauerunt eum.) ἄνωθι, id est, Illud, nempe corpus. Atq; ita legit Augustinus.

EX CAPITE VIGESIMO.

Vcurrit ergo.) τρέχει, id est, Currit, uerbo presentis temporis. Inuolutū in unū locū.) In uno loco, quāq; Græca prepositio anceps est.

Et sudarium.) Latina usus est uoce Græce scribens. Nam illi ἡσφαιδίου σουδαρίου appellant autorem Polluce.

Abierunt ergo iterum discipuli ad semetipsos.) Quid est, Iterum abierunt an iam semel abierant? Proinde Rursus erat dicendum, non iterum. Et ad se dixit, pro domum suam.

Et uidit.) ἰδὲ θεωρεῖ, id est, Cernit, siue uidet, presentis temporis.

Duos angelos in albis.) Interpres reddidit Græcam figuram, iuxta quam illi in purpura uocant hominem purpuratum: unde nos uertimus Albis amictos.

Conuersa est retrorsum & uidit.) Rursus est θεωρεῖ, id est, Videt, presentis temporis.

Ascendo ad patrem meum.) In hoc sermone semel duntaxat additur articulus, τοῦ πατρὸς μου καὶ τοῦ πατρὸς ὑμῶν, καὶ θεοῦ μου, καὶ θεοῦ ὑμῶν. Siue quod articulus præcedens seruit & reliquis partibus, siue quod hoc pacto magis exprimitur quod sensit Christus, se accedere ad eum qui esset pater sibi communis cum discipulis, atq; idem deus, sibi cum illis communis. Sic & Paulus alicubi, Deus & pater domini nostri Iesu Christi. Etenim si dixisset τοῦ θεοῦ μου, uisus fuisset, alium dicere patrem suum, alium deum suum.

Quia uidi dominum, & hæc dixit.) ὅτι εἶδον αὐτὸν καὶ τοῦτο εἶπεν αὐτῷ, id est, Quod uidisset dominum, atq; is hæc dixisset sibi. Interpres legisse uidetur εἶδον αὐτὸν, nec refert ad sensum.

Dixit ergo eis iterum, pax uobis.) Vides ut nihil magis inculcauit Christus suis, quam pacem. In extrema illa oratione, quam sollicitè mandauit suis, ut inter sese amarent, quoties iterat hoc suum præceptum? Deinde quā enixe obsecrat patrem, ut illi unum essent. Non ait, Cōcordes, sed unum, & addidit insigne exemplum simi cordiam mi consensus: Sicut tu & ego unum sumus. Hic rursus non contentus semel dixisset

Fixuram clauorum.) τὸ πῶν, id est, figuram, non fixuram. Constantiense sine rasura habebat figuram, etiam si mihi neutrum uerbum satis arridet. Sentit enim uestigiū uulneris ex clauis impressum. Augustinus enarrans epistolam Ioannis, uertit Cicatrices. Verum ut Latinis exiguum est discrimen inter fixuram & figuram, ita Græcis inter τὸ πῶν & τὸ τύπον. Apud Irenæum lego figuras.

Incredulus, sed fidelis.) ἄπιστος, ἀλλὰ πιστός, id est, Infidelis, sed fidelis, siue Incredulus

lus, sed credulus, aut credens, ne pereat πῶς νομομασία. Etenim quod scribit Valla, fidelem Latinis sonare bonae fidei hominem magis quam credentem, hoc est, nō qui habeat alteri fidem, sed qui praestet fidem, uere quidem dicit, uerum ea uox iam ab omnibus Christianis scriptoribus in hunc sensum est usurpata.

Christus aper te dictus deus Dominus meus & deus meus.) Hic est unus locus in quo palam Euāgelista Christo dei uocabulum tribuit. Alioqui cum innumera sint argumenta in libris Noui testamenti, quibus euidenter liquet pijs mentibus, Christum deum pariter atq; hominem fuisse, tamen infrequēs est aperte dici deum, quod tam caeleste mysteriū aures adhuc plurimorū illius aetatis trix laturae uidebantur. Qua de re paulo copiosius dicemus in Annotationibus, quas scribemus in prioris ad Timotheū epistolae caput primum. Nec est quod cauilletur haereticus, hoc à discipulo dictum, agnouit Christus, utiq; repulsurus si falso dictus fuisset deus, praesertim ceteris audientibus discipulis.

Qui non uiderunt & crediderūt.) οἱ μὴ ἰδόντες καὶ πιστεύσαντες. Augustinus in eo quem paulo ante citauimus loco, uertit, Et credunt, quod apud Graecos rarum non est in uerbis affectuum, praesertim quae notant actum manentem. Neq; enim qui credidit, credere desit, sicut qui cenauit cenare desit.

EX CAPITE VIGESIMOPRIMO

T illa nocte nihil prendiderunt.) Et iterum: Afferte de piscibus quos prendidistis. In nonnullis habebatur, Ceperunt & cepistis. Graece est, ἐπιάρα & ἀλάρα, nisi quod magis proprie πιάρα, id est, prendimus, fugientia. Nam capimus quomodo cunq;.

Pulmentariū Nunquid pulmentariū habetis.) πλοσφάγιον, quod mox appellat δψάειον, inde dictum quod addatur pani, & Num quod dicendum erat, aut certe num quid pulmentarij.

Tunica succinxit se.) τὸ ἐπεσπύριον δεξέωρα, id est, Pallio, siue penula aut toga. Nam tunica uestis est interior. Ependytes dicta quod superne induatur. Sed ut Romae populus infimus tunicatus appellatur apud Flaccum, quod pro toga tunicis uteretur, ita uerisimile est piscatoribus, tunicam fuisse summam uestem.

Prunas positas.) ἀνθερακιά, ignis est ex congestis carbonibus.

Piscem & piscibus.) δψάειον, δψάρα. Hic palam apparet δψάειον & δψάειον eius nominis diminutiū pro pisce accipi, cū dicatur ab ὀπίω, quod est, asso. Et cum

Tanti pro tot tanti.) ποσάτων ὄντων, id est, Cū tot essent. De numero loquit, nō de magnitudine.

Et accepit panem & dabat eis.) Venit, accipit, & dat, omnia Graecis praesentis sunt temporis, ὄχρεται, λαμβάνει, δίδωσι. Suffragatur Graecae lectioni codex aureus.

Hoc iam tertio.) τὸ ἴδιον τρίτον, id est, Hac iam tertia uice. Tertium erat latinus.

Simon Ioannis.) σίμων ἰωνᾶ, id est, Simon Iona. Quanquā in nonnullis erat ἰωνᾶ quemadmodum & in Luca.

Diligis me plus his?) Cur interpres non uitauit amphibologiam, dicens, Diligis me plus q̄ his? Alioqui Diligis me plus his, poterat intelligi, Diligis me plus q̄ hos.

Tu scis quia amo te.) Quod modo Diligis erat, nunc mutat Amo. Verū uariāuit & Euāgelista Graecam uocem, prius illud est, ἀγαπᾷς, posterius, ἀλάω, quibus tamen citra discrimen est usus. Id quod indicauit & Augustinus libro De ciuitate dei decimoquarto, ne quis arbitratus subesse mysterium in hac uarietate frustra philosophetur. Apud Latinos amo uehementius est, quam diligo.

Oues, agni Pasce agnos meos.) Bis dixerat, βόσκει, id est, Pasce, siue ale, semel ποιμαίνει, id est, Rege, ut pastor regit gregem. Nec est ubiq; Agnos, sed bis πρόβατα, id est, Oues, semel ἀρνία. Nec in his opinor ullū esse discrimen. Illud obiter est admonendū, qui ex hoc loco gloriantur sibi commissum gregem domini, eos primū oportere meminisse

Episcoporum à Petro ter exactum amorem erga Christum, neq; quemlibet amorem, sed ardentio rem ceteris: deinde ter item commissam illi curam gregis. Illud nimirum significatū est, non esse idoneum sacerdotio, nisi qui neglectis omnibus, nihil amet, nisi Christum, hoc est ueritatem, innocentiam, pietatē. Ad haec nihil huic antiquius esse debere, q̄ incolumitatē gregis sibi crediti. Proinde quæso quid frontis est istis quibusdā, qui prophanis, imō sceleratis principum obsequijs, qui pecunijs huc penetrant, qui sacerdotium

sacerdotium nihil aliud quam quæstum ac tyrānidem esse putant: Nec meminerunt quam attente quibusq; legibus Christus suas oues Petro commiserit: Nec commiserit deuorandas, sed pascendas. Pascendas exemplo piæ uitæ, pascendas Euāgelicæ doctrinæ pabulo, siue lac desiderabunt, siue solidum cibum: pascendas etiam opum subsidio, si res ita poposcerit.

Quò tu non uis.) ὅπως οὐ θέλεις. At cur non & superius itidem uertit, Ibas ubi uolebas, cum sit idem aduerbium Graecum: quanquam ego malim utrobiq; Quò ibas, quò uolebas, & Ducet quò non uis.

Qui tradet.) ὁ πᾶραδίδως, id est, Qui tradit.

Sic eum uolo manere.) Quum omnia Graecorū exemplaria constanter habeant scriptum, εἰς τὸν αὐτὸν θελω μῆναι, nemini dubium esse potest, quin coniunctio si, muta

Sic eum uolo manere

ta sit in aduerbium sic, idq; non interpretis uitio, sed errore librarij. Siquidem apud Latinos facilis & procliuis prolapsus est, à si, in sic, ob uocum affinitatem. Cæterum apud Graecos nihil simile est inter εἰς & οὕτως, ut hac occasione lapsus uideri possit interpres. Nec uero solum consentiunt exemplaria Graecorum, uerum etiam interpretes, Cyrillus, Chrysostomus, Theophylactus. Quanquam in his uoluminibus Chrysostomi nuper excusis, ab indocto quopiam si, mutatum erat in sic. Verum ipsa interpretatio palam arguit Chrysostomum si legisse, dum in hanc disserit sententiam, Christum noluisse respōdere Petro, quid esset facturus de Ioanne, sed uoluisse temerariam & curiosam illius interrogationem retundere: at id non fecit, si respon-

dit illum māsurum. Quin & diuus Hieronymus primo aduersus Iouinianum libro, citat hunc locum iuxta Graecam ueritatem. Et tamen solent huiusmodi omnia ad se mel publicitus receptum errorem deprauari, tamen haud scio quo casu factum est, ut hic locus etiam in uulgatis exemplaribus apud Hieronymum māsarit incorruptus. Qui si maxime fuisset corruptus, tamen ipse disputationis tenor arguit Hieronymum si legisse non sic. Et quanquam ad rei comprobationem satis erat tantus Graecorum codicum omnium consensus, tamen in exemplari, cuius copiam nobis fecit bibliotheca canonicorum Corsendoncēsum, palam scriptum est, Si eum, non

Sic eum. Nec dubito quin itidem scriptum fuerit in Paulino codice, nisi quod extrema pagella nos destituerat. In uetusto codice, quem uidimus in bibliotheca collegij, quod est Brugis diuo Donatiano sacrum, ascriptum erat utriq; si sic, nec locus carebat rasura. Astipulantur nobis uetustissimi codices, quorum autoritatem sequuti sunt Basileæ fratres Amorbachij. Item codex Euāgelicus qui ob uetustatis miraculum seruatur in bibliotheca collegij Constantiensis, cuius inspiciendi copiam nobis fecit uir candidissimi pectoris Ioannes Botzemus eius sodalitiij canonicus, bis citra ullum rasurae uestigium habebat, si eum. Inter uetustiores solus Augustinus quibusdam legisse uidetur, Sic eum uolo manere: uir ille quidem, quod negari non po-

...

...

...

...

...

...

...

...

loquitur

inms
: ad
Vallē

loquitur, Quid si tibi eam nolo uendere, coges tu me, nō negat se uelle uendere, sed indicat tibi liberum esse uendere aut non uendere. Atq; hæc dixerim, non quod impium existimem alicubi dissentire ab Augustino, sed quod nolim eum sine causa reprehendi. Porro quamquam hæc non faciunt hæreticum, si sic, legas pro si, tamen error tam manifestarius non est dissimulandus in literis Euangelicis. Et ut fateor, nō insectandum conuictis qui sic labatur, ita cōmiserandum aīo, ac subleuandum. Excusatur is qui per imperitiam literarum his uerbis baptizauit, In nomine patri, & filia, & spirita sancta. Nemo tamen sciens laturus sit huiusmodi baptizatorem. Quin ipse Augustinus non probabat, quod populus in templis caneret: Super ipsam autē floriet, pro florebit, etiam si sciret deum nō offendi sollicitissimis. Quanto minus dissimulandum, si tanto foedior menda in Euangelicis irreperit literas? Quod si Latinus interpretes indicandi modum uertisset in modum subiunctiuum, nō perinde lubricus fuisset lapsus: Si eum uelim manere donec ueniam, Vt ne repetam interim, quod ipse sermonis contextus refellit istorum lectionem. Sequitur enim, Et non dixit Iesus, quod discipulus ille non moritur. Quod si superius legamus, Sic eum uolo manere, planē dixit eum non moriturum, donec ueniret, quod Ioannes dictū fuisse negat. Nec ambigit Ioannes, quin Christus manere dixerit, non moriturū negat id affirmasse Christum, sed in ambiguo reliquisse, ut ea res nihil attineret ad Petrū. Iam quum in omnibus Græcis codicibus summus sit cōsensus, quum in tot uetustis Latinorum libris reperiatur scriptura cum Græcis consentiens, quū Cyrillus à Trapezontio uersus obtineat germanam scripturam, quæ quidem non semel reperitur, & liber est excusus Lutetiae ex autoritate theologarum, sicut indicat præfatio, quæ eadem lectionis integritas maneat apud Hieronymum, Deinde quū Hieronymi, Chrysostomi, Cyrilli, nec dubito quū Theophylacti interpretatio (nam hic exire ma pagina deciderat) non patiatur aliud legi, quàm si eum uolo: tamen theologus quidam Cartusianus ædito libro fortiter asseuerat, sic esse legendum ex autoritate Græcorum & Latinorum omnium, duobus fretus argumētis: primum quod sic habet codex Chrysostomi latine uersi, & indiligenter excusi, deinde quod sic hodie recitatur in ecclesia. Hanc enim legem nobis præscribit, ut eam scripturā habeamus pro germana, quam obtinuit usus uulgaris. Atqui codices declarant, ante annos trecentos aut quadringentos publicum usum habuisse, si. Hæc igitur tum erat germana lectio iuxta huius præscriptum. Sed quoniā nunc deprauato loco, publicus usus habet sic, quæ prius erat germana lectio, nunc est notha. Tantū ualet usus, ut eadem res sit utrum & gemma. Sed ascribam Cyrilli uerba, quibus declarat quid legerit. Hunc igitur, inquit, ita domino dilectum quū respexisset Petrus, statim interrogauit quis uita illi terminus immineret. Sed quoniā curiosa magis quàm utilis rerū alienarum inquisitio est: respondet quidem, sed ita ut rogantis animum abducat ad aliat nec mortis expertem futurum Ioannem ait, sed si eum uolo manere donec uenio, quid ad te? id est, audisti Petre quæ ad te pertinet, cur aliena quæris? cur diuinæ iustitiæ secreta rimaris? Nam si etiam uellem minime istum mori, quid tu unquam emolumenti, aut quid consolationis consequeris? Non erit ergo prudens curiosus, si quid passurus sit, utrum etiam alij eadem subibunt an non, cum aliorum calamitate pericula sua non mitigentur. Quamuis communiter insitū esse hominibus uideatur, ut optent, si quid periculi subituri sint, non esse solos, sed ceteros etiā aut uidere similia pati, aut saltem audire perpeffos fuisse, uel omnino idē passuros. Quin & in Catena quū multi frustratim citentur, tamen bonus aliquis casus uno loco serrauit integram lectionem, in his quæ ut arbitror referuntur ex Theophylacto: Opus tibi cōmissum attende & perfice, hūc uero si uolueris manere hic, quid ad te? Solus Augustinus inter ueteres legisse potest uideri, Sic eū uolo manere, deceptus mendo codicis, & ob id offensus absurditate sermonis torquet sensum uarijs interpretationib. Vt autē intelligas hoc librariorū temeritate factum esse, Priore loco lector offensus hoc sermone, Dixit ei Iesus: Si eum uolo manere, donec ueniā, non animaduertens si positū pro an, aut quid si, & hanc partē referri ad id quod sequitur, quid ad te, uertit si in sic, & particulā quid ad te separauit à superioribus. Mox ubi uidit repetitū, si eum

si eum uolo manere, nec perinde iam cōgruere, si, quid ad te, separet à superioribus, reliquit si, piguit tamen restituere, quod ante mutarat. Ita factum est ut in nonnullis codicibus prior locus habeat, sic, posterior si. Deinde uariante scriptura, quum in alijs sic, in alijs si reperiretur, aliquis ascripsit alterum in margine, tandem utrunq; relatum est in contextum. Hoc deprauandi genus frequenter offendimus in Hieronymo & Cypriano. Si quando citabatur ab illis aliter scriptura, quàm uulgo legitur, offensus scriba doctulus mutauit quod citabatur ex sua memoria iuxta uulgatam additionem. Post ubi uideret eadem sæpius repeti, sensit non esse lapsum scribarum, desinitq; mutare. Itaq; uariabat lectio in principijs & in medijs aut fine. Posteaquam uero res tot argumentis perspicua est, si quis in codicibus uulgatis erasisset superfluum c, aut in templo pronuntiasset, si eum uolo manere, non erat carpēdus sed imitandus, si modo mutatae lectionis rationem redderet. Nunc ego nec radendi, nec in templis aliter pronuntiandi sum autor, tantum indico germanam lectionem ex fide utriusq; linguæ codicum, & ex interpretatione probatissimorum ecclesiæ doctorum. Ita qui ueritati commonstratae non credat, fortasse pertinax dici possit, qui reclamet, impudens, qui monstratorem negligat ingratus, qui non assequatur tam euidentia, tardus. Ceterum qui pro errore inueterato docet quod rectum est, nec ingerit noua, sed uetera restituit, hunc si quis falsarium seditiose clamitet, & mundum in illum scriptis furiosis concitet, quæso quo nomine donandus uideatur?

~~Donec ueniam.) Hic ut ita loquar, Christus suos discipulos in Donec ueniam. Expectabant enim mox uenturum regnum Israel. Sequi erat mori morte uolentia, & Manere non significat, simpliciter nō mori, sed non mori ad exemplū Christi. Exiit sermo inter fratres.) Quomodo exiit, si erat inter fratres? quamquam sic uisus est hoc uerbo Suetonius in Nerone. Exiit, inquit, post scenicas coronas opinio. Proinde dilucidus ac Latinius erat, Permanauit rumor inter fratres, hoc est, ad Christianos ceteros, & quod illic erat dictum paucis audientibus, id serpsit ad plures uulgante fama.~~

Donec ueniam.) Hic ut ita loquar, Christus suos discipulos in Donec ueniam. Expectabant enim mox uenturum regnum Israel. Sequi erat mori morte uolentia, & Manere non significat, simpliciter nō mori, sed non mori ad exemplū Christi.

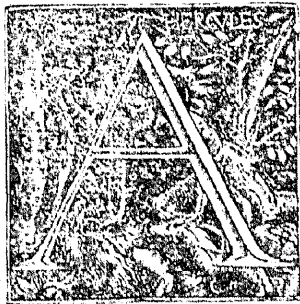
Exiit sermo inter fratres.) Quomodo exiit, si erat inter fratres? quamquam sic uisus est hoc uerbo Suetonius in Nerone. Exiit, inquit, post scenicas coronas opinio. Proinde dilucidus ac Latinius erat, Permanauit rumor inter fratres, hoc est, ad Christianos ceteros, & quod illic erat dictum paucis audientibus, id serpsit ad plures uulgante fama.

Quia non moritur.) Rectius erat, Quod non moreretur. Quamquam commodius erat omittere conjunctionem, propter id quod sequitur, Sed si eum uolo manere. Neq; enim Dixit ei, refertur ad Ioannem, sed ad Petrum. Hoc obiter adijcere uisum est, quod quidam eruditus hoc loco putauit non posse conjunctionem omitti citra incommodum.

Nec ipsum arbitror mundum capere posse.) Hic Augustinus offensus hyperbola, capere non ad spatium loci refert, sed ad animum. Verum ad eūdem modum, nec unam paginam diuinæ sapientiæ capere possit mundus. Nihil tale Chrysostomus & Cyrillus, ingenuè fatentur hyperbolen esse. Sentit autem incredibilem uim, ac multitudinem librorum. Est enim Græcis χωρῖσσαι, quod de spatio loci proprie dicitur, ut annotauimus in eum locum, Non omnes capiunt hoc uerbum. Nec est, posse capere apud Græcos, sed tantum χωρῖσσαι, id est, capere, siue capturum. Certe in aureo codice posse non additur. Ne in Constantiensi quidē. Deinde qui scribēdi sunt, melius erat, Qui scribēdi forent.

FINIS ANNOTATIONVM
IN IOANNEM.

Actus
Actu
Gestis

Hæc historia
pars est euangeli-
gelij

ACTA Apostolorum.) *ἡρώδης*. Quod Cyprianus uertit a-
cta, Hieronymus interim actiones, interim acta uocat. Ce-
terum actus masculino genere reperitur quidē, sed in car-
mine, ut apud Lucanum: Licet ingentes abruperit actus.
Verum acta magis uocantur, quæ iudicijs aut testamentis,
aut consimilibus modis transiguntur. Proinde ego gesta
malim quàm acta, si utrunq; sit ex æquo liberum.

Primum quidem sermonem.) Equidem cupiebam hūc
librum Luca, cum priore coniungere. Quandoquidē ille
historiam Euangelicam duobus est complexus uolumini-
bus, quorum utrunq; ad eundem scripsit Theophilum, & posterius auspiciens, prio-
ris facit mentionem. Cæterum uerebar, ne non ferendum uideretur, euangelia di-
strahere. Quanquam hæc historia quid aliud est, quàm Euangelij pars, eaq; meo iu-
dicio non minima. Siquidem illic describitur granum frumenti solo conditum, hic
describitur enatum, suasq; paulatim aperiens ac proferens opes. Quod ni per Lu-
cam cognouissemus, quibus modis Christus reliquerit terras, ubi, quo loco, qui-
bus ~~modis aduenit, & quomodo~~ missus ille spiritus, quibus initijs coeperit ecclesia, quibus
rebus polluerit, quibus eruerit rationibus, nonne bonam Euangelij partem igno-
rasset? Atque utinam sanctus ~~Luce~~ ~~per~~ ~~ad~~ ~~modum~~ ~~ex~~ ~~ortus~~ ~~et~~ ~~mane~~ ~~narrat~~
tionem, ita longius fuisset profectus, ac de cæteris item Apostolorum gestis
non nihil attigisset. Quo magis admiror, apud Græcos hunc librum tam ~~u~~
haberi, neq; quenquam extitisse apud Latinos ex antiquis scriptoribus, qui ~~ca~~
clarum opus, ac prorsus euangelicæ tum maiestatis, tum fidei, uis commentarijs il-
lustrarit. Nihil enim extat, quod sciam, in hoc, præter aliquot locorum uocabula,
quæ Hieronymus annotauit, uerum ea non solum pauca, sed etiam paucis, si tamen
hoc ipsum opusculum Hieronymi censendum est: certe docti hominis est, nec in-
dignum Hieronymo, nisi quod ibi citatur Hieronymus. Sero recepta est epistola
ad Hebræos. De epistola Iacobi nonnihil est addubitatum. Apocalypsim sero rece-
pit Italia, Græcia ne nunc quidem satis approbat. Cæterum de Actis nulla unquam
dubitatio. Nam quod hic liber nõ receptus fuerit à Manichæis, quemadmodū indi-
cauit Augustinus libro quo refellit Adimantū Manichæum, hoc plus etiam ponde-
ris apud orthodoxos habere conuenit, si displicuit hæreticis non minus ridiculis q̄
impijs. Atq; hoc sanè maiore studio conuenit, ut Christiani suæ gentis incunabula
studeant cognoscere: quo posteaquam cognitum habuerint quibus rebus adoleue-

Acta apud Græcos de-
prauata
Chryso-
stomi
commentarij
in Acta
apostoli-
phiboli

rit, isdem intelligant collapsam religionem instaurandam esse. Quum quartā ador-
narem ædificationem, forte nactus sum Græcos cōmentarios Ioannis Chryso-
stomi titulo, uero ne an falso nondum pronuncio. Ex his tertiā ædificationem quædam retuleram
schedis per amicos suppeditata. Is exordians testatur hoc opus adeo non fuisse cele-
bre apud Græcos, ut non autor modo pleriq; fuerit ignotus, uerum ne id quidem
sciretur, an extaret liber hic de gestis Apostolorum. Hoc opinor illum de uulgo fu-
isse loquutum, non de doctis. Cæterum exemplaria declarant hunc librum nõ per-
inde fuisse tritum apud Græcos, ut Euangelia, aut epistolas Pauli. Nec enim in ullo
uolumine (de sacris loquor) maior erat lectionis uarietas. Ex fragmentis quæ trun-
catim adferuntur in glossa quam uocant ordinariam, apparet extitisse tum in hoc
opus commentarios neutiquam indoctos, quos ego ab istis rhapsodis studio sup-
pressos fuisse suspicor, quo pluris fierent quæ collegerant. Idem suspicor de ueteri-
bus, quos citari uidemus in Catena aurea. Quæ enim occasio tot uolumina sic extin-
xisset ut nullum usquam superesset, uel casus incolume beneficio? Apud me certe
nulla est dubitatio, quin spiritus sanctus ad fidei nostræ certitudinem hoc opus su-
peresse uoluerit, nec ultra tamen proferri rerum gestarum historiam, partim ne no-
bis incerta essent ecclesiæ crepundia, partim ne uarietate narrationū à Christo pau-
latim delaberemur ad humana. Et erat semel finienda scripturarum inuiolabilis au-
toritas

Actu liber
necessarius

toritas, ne turba uoluminum eleuaretur. Etenim si legas ea quæ cæteri qui feruntur
fuisse uicini temporibus apostolorum literis prodiderunt, uel ut ab ipsis audita con-
spectaq; uel ab ijs qui uiderat accepta, uideberis tibi fabulas, ut ita dixerim legere,
si conferas cum grauitate fideq; huius historie. Et in his esse constat, qui quod in dia-
logis fieri solet, ex his quæ sacris libris continentur narrationes fictas cōtexuerint,
aut certe ueris falsa miscuerint: rursum, qui uel ob ingenij tarditatem, uel ob memo-
riæ debilitatem, ea tradiderint, quæ uel non audierant, uel nõ intellexerant. Huius
generis esse puto scripta Clementis & Papiæ, fortassis & Dionysii. Certe Papiā no-
tat Eusebius in historia ecclesiastica, quasi qui quæ à Ioanne audierat, ingenio non
sit assequutus, unde & scriptis suis præbuerit multis ansam erroris. Homines erant,
& humanis affectibus obnoxij. Quod si statim in his qui uixerant cum Apostolis re-
perta est suspicio uel erroris, uel uanitatis, quid futurum arbitraris fuisse, si taliū nar-
rationum aut scriptorū autoritas longo successione ordine transisset ad posteros?
Summa cura pariq; fide contexit ecclesiasticam historiam Eusebius Cæsariensis.
At quàm multa illic referuntur, quæ nihil habent grauitatis Ecclesiasticæ?

Humana hi
storiae quales

Primum quidem.) Saepius admonuimus apud Græcos *πρωτον* usurpari uice cō-
paratiui. Primum, pro priorem, siue superiorem. Nam sermonem, haud dubie librum
euangelicum uocat: neque enim ea dixerat, sed scripserat. Et Isocrates suos libellos
λόγους appellat. Deinde haud scio satis ne Latine dicatur, Facere sermonem, pro eo
quod est, uerba facere. Vnde nos, quo dilucidior esset sensus, nõ ueriti sumus ad hūc
transferre modum: superiore quidem uolumine diximus Theophile, de omnibus
quæ cepit Iesus, tum facere, tum docere: Poterat & sic, Et facere & docere, siue uel
facere uel docere. Nam facereq; & docere, poeticum est apud Latinos, apud Græ-
cos secus, *ποιέω τε καὶ διδάσκω*. Partitus enim est omnem Christi uitam in duo, in
facta & doctrinam. Fecit is admiranda, sed non minus stupenda docuit. Facta con-
stant miraculis, doctrina decretis. Porro quod huc adducunt quidam, prius esse fa-
cere, deinde docere, id argutius est quàm accommodatius. Et tamen ad exhortan-
dum, non inutilis est argutatio.

Primum pro
priorem

Reiecta quo-
rundam in-
terpretatio

De omnibus.) Annotauit & hoc Chryso-
stomus, quod non dixit, omnia, sed de
omnibus, nimirum ordinem ac seriem rerum indicans potius quàm nihil esse præ-
termissum. Alioqui dissentiret à Ioanne, qui negat mundum fore capacem uolu-
minum si singula quæ dominus dixit fecit ue scriberentur. Quod autem de ordine
loquitur arguit quod sequitur, usq; ad diem illum. Exorsus est à natiuitate præcurso-
ris, prosequutus est narrationem usq; ad ascensionem domini. Quoniam autē Am-
brosius tribuit Luca stilum historicum, multum lucis adferunt rerum transitiones
eiusmodi, ceu commissuræ partium, quæ paucis repetendo quod dictum est, reficant
lectoris memoriā, & proponendo quæ dicenda sunt, reddunt auditorem ad ea quæ
restant magis docilem. Euangelicam, inquit, historiam ab initio prosequutus sum
usq; ad tempus ascensionis: quod superest, absoluā hoc libro. Annotauit & hoc Chry-
so-
stomus, quod modestiæ causa suum opus sermonem uocat non Euangelium.

De omnib.
omnia quid
differunt

Præcipiens Apostolis per spiritum sanctum.) *ὑπερέβην*. Præteriti temporis
est, hoc est, cum præcepisset. Et hunc locum quoniam alioqui uidebatur obscurior, *Per spiritum*
paulo fusius explicuimus ad hunc modum. Ad eum usq; diem, quo postquam impar-
titus in hoc ipsum spiritū sanctum mandata dedisset, quos delegerat, Apostolis, sur-
sum assumptus est. Sensit hic nonnihil incōmodi etiam Beda, nam meminuit hyper-
bati. Cæterum illud Per spiritum sanctum, ita positum est, ut ambigi possit utro sit
referendum, ad superiora, an ad sequentia. Verum sensus magis exigit, ut ad supe-
riora referatur. Siquidem impartijt illis spiritum sanctū à resurrectione: & ita man-
dauit prædicandi munus. Nisi malumus accipere, quod ipse Christus in baptismo,
spiritum sanctum in se descendente accepit, quo factio postea delegerit Apосто-
los. Cæterū prior lectio mihi magis probatur. Præsertim cum huic assentiatur Chry-
so-
stomus, *ὅτι πνεύματι*, inquit, *ὑπερέβην*, *ἢ ἔσειν, πνεύματι καὶ πρὸς αὐτὸς ἦν*
μαρτυρῆσαι, ὅθεν ἀνθρώπινον. Neq; enim perinde aridet quod additur Per spiritum san-
ctum, quasi illius essent, quæ mandasset. Nam & hunc sensum proponit Chryso-
stomus

Per spiritum
sanctum præ-
cipiens
Sensus
anceps

mus. Et quod ait præcepisse, idem Chrysoſtomus nō refert ad id quod ſequitur. Ab Hieroſolymis ne diſcederēt, ſed ad illud potius, Ite & docete omnes gentes &c. ut intelligamus eam doctrinam non eſſe Moſaicam, neq; mundanā, ſed ſpiritualem ac cœleſtem. Hoc admonere uifum eſt, quod uideam interpretes Latinos hoc in loco torqueri non nihil & uariare.

Quos elegit.) οὗς ἐξελέξατο. Hoc interiecit, ut appareat Chriſtum non omnibus mandata dediſſe, ſed ijs duntaxat, quos ad hoc muneris delegerat, nempe duodecim Apoſtoliſ, & ſeptuaginta diſcipuliſ.

Aſſumptus eſt.) ἀνελήφθη, quod magis ſonat receptus eſt, uidelicet in cœlum unde uenerat. Nam aſſumī dicitur qui in conſortium adiungitur, quod Græci dicunt πάλαιθεν, Matthæi primo. Et προσλαμβάνεται, Rom. xiiij. Et hanc ipſam uocem ἀνελήφθη uertit receptum eſt, Actuum decimo.

Argumentū ſignū In multis argumentis.) τεκμηρίοις. Argumentum hic uocat ſignum aliquod, per quod fides fit rei alioqui dubiæ. Et in multis, Hebraico more dixit, pro per multa argumenta. Cæterum quod ſequitur, ὀψιανόμην, participium eſt paſſiuum præſentis temporis. Proinde interpres dum, quod non ſolet, conatur exprimere rationē temporis, nimis diluto uſus eſt uerbo. Siquidem appareret id quoq; quod non eſt. Nos itaque maluiſimus circumloqui, Dum conſpicitur.

Conueſcens Ieſus Lectio duplex Et conueſcens præcepit.) Laurentius Valla, putat perperam in Latinis codicibus legi conueſcens, ſed ſcriptum fuiſſe conuerſans, non diſſimulans interim in aliquot Græcis codicibus haberi σωμαλιζομην, in alijs σωμαλιζομαι. Prius illud interpretatur conuerſans, poſterior hoc, conueniens, ſiue coniungens ſe cum illis: ſic tamen ut uelit utriuſq; dictiōis eandē eſſe uim. Ac ſatis apparet σωμαλιζομαι dictū ab ἀλλή, quod ſtabulum ſonat aut diuerſorium. Cæterum unde dicatur σωμαλιζειν, nō perinde liquet, niſi quod Heſychius σωμαλιζομνος, interpretatur σωμαχθεις, καὶ σωμαθροιδεις, id eſt, Congregatus & conglomeratus. nec aliò uergunt, quæ ſcribit Suidas. Licet apud hunc addatur, υ, σωμαλιζας, inquit, σωμαξας, σωμαθροιδας, ac paulo poſt σωμαλιζαν interpretatur συμφωνίαν. Quanquam autem ſerè conſequens eſt, ut qui ſub eodem tecto uerſantur, unā nōnunquā cibum capiant, tamen id nec ex ipſa uocis ratione, nec ex Græcis, quos citauit, autoribus liquere poteſt. Iam in acervo uocabulorum ad conuiuium pertinentium, quæ congerit Iulius Pollux, nulla huius uocis mentio. Tametſi non inſicior Hieronymum in quæſtione ad Hedibiam ſeptima, uideri legiſſe conueſcens, quum ſcribit hunc in modum: In altero autem tanta familiaritas erat, & perſeuerantia, ut cum eis pariter uelceretur. Vnde & Paulus Apoſtolus reuertit, eum quingentiſ ſimul apparuiſſe diſcipuliſ. Et in Ioanne legimus quod piſcantibus Apoſtoliſ in litore ſteterit, & partem aſi piſcis fauūmq; comederit, quæ ueræ reſurrecciónis indicia ſunt. Et Chryſoſtomus in commentarijs qui feruntur in hunc librum eo nomine, palām interpretatur de cibo ſumpto. Eius uerba ſubſcribam δὲ πὶ τῷ ἰῶ τῷ τε τρεσάρκοντα ἡμάρτας ἑμεινὴν ὑπὸ τῆς γῆς μετὰ τὴν ἀνάστασιν, ἐλεγχον διδόντες ὅτι μακρῶ χρόνῳ τὸ ὄψιανος τῆς οὐκείας, ἵνα μὴ φαντασμά ἐναι νομίζωσι τὸ ὄψιανος, καὶ ὅτι τὸ τῷ ἡρκεδὴν, ἀλλὰ καὶ τὰ ἀπὸ τῶν προσηγοριῶν, ὅτι τῷ δὲ προίαν λέγει, καὶ σωμαλιζομην ὡς τῶν. τὸ πο δὲ αἰεὶ καὶ αὐτοὶ οἱ ἀπόστολοι τεκμήριον ἐποίησαν τῆς ἀναστάσεως, λέγοντες, οἵτινες ἐπὶ τῷ σωμαλιζομην καὶ σωμαλιζομην αὐτῶν. id eſt, Atq; hac fanè de cauſa & ipſe diebus quadraginta cōmoratus eſt poſt reſurrecciónem in terris, nimirum longo temporis ſpatio per argumenta certa declarans & comprobans conſpectum ſuū ipſius, ne ſpectrū & inane phantaſma crederent quod uidebatur. Ac ne hiſ quidem cōtentus fuit, ſed menſam etiam addidit. Nimirum hoc argumento ipſi quoq; Apoſtoliſ ſemper aſtruxerunt reſurrecciónis fidem, ut quum aiunt, qui quidem cibū unā ſumpſimus & bibimus cum illo. Hæc ſi cui probantur, ut mihi fanè non improbantur, σωμαλιζειν, num σωμαλιζειν dicatur à ſalis cōmunionē, iuxta prouerbium Salem & mensam ne prætereas. Alioqui ex hoc loco non liquet fuiſſe conuiuiū Chriſto cum Apoſtoliſ. Certe Cyrillus in opere quo exponit dictiones ſacrarum ſcripturarum σωμαλιζομην interpretatur, σωμαθροιδειν à uoce ἀλλή ſiue ἀλία, quæ conciliū ſiue congregationem ſonat. Ita Herodotus in primo libro, ἐν τῷ πρώτῳ βιβλίῳ πρὸς ἐβήλετο

ἐν ἐβήλετο, ἀλλή τῶν πόρεων ἐποιοῦντο: apud eundem frequenter obuium eſt σωμαλιζειν pro congregare. Nec dubito quin ἀλία dicta ſit à ſale, iuxta illud, Salem & mensam ne prætereas. Et etymologicon indicat ἀλία dici uas in quo tunditur ſal, aut ubi reponitur. Rurſum uariat & ipſa ſermonis diſtinctionio. Nam quidam hoc participium referunt ad ſuperiora, ut & hoc cenſeatur inter argumenta reſurrecciónis, quod domesticam cum illis ac diutinam egerit cōſuetudinem. Nam id eſt, ni fallor, σωμαλιζειν. Alij ruruſ ad ſequentia, ut ſub eodem tecto commorans apud illos, intelligatur mandaſſe ne diſcederent Hieroſolymis. Id quod mihi probatur, quod quidem ad diſtinctionem attinet. Alioqui duriuſcule cōhæreant cum ſuperioribus, quæ ſequuntur. Cæterum ſi legamus, σωμαλιζομην, iuxta Vallam, id eſt, congregans ſe cum illis, ſiue congregans illos in idem loci, id magis cōgruit cum eo quod aliquanto poſt ſequitur: Illi igitur cum conueniſſent, interrogabant eum dicentes, Domine &c. Apparuit enim illis nunc paucioribus, nunc pluribus. Cæterum conſcensurus in cœlum omnes uoluit aſſe, ut ultima æderet mandata. Auguſtinus aliquot locis legit conuerſatus.

Quam audiſtis, inquit, per os meum.) ἢ ἡκούσατέ με, id eſt, Quam audiſtis ex me. Hilarius allegans hunc locum lib. De trin. octauo, nō addit, inquit. Cæterum haud male interpres addidit, Inquit, de ſuo, ne durior eſſet ſermo, ob repente mutatā perſonam loquentis. Et ubi ſunt interim, qui clamitant eſſe ſacrilegium uel iota addere ſacris uoluminibus. Inquit, addidit

Baptizabimini ſpiritu ſancto.) ἐν πνεύματι ἁγίῳ, id eſt, In ſpiritu ſancto, hoc eſt, per ſpiritum ſanctum. Recte igitur prepoſitionem omiſit interpres. Auguſtinus Epiſtola centeſima octaua admonet in nonnullis Latinis codicibus ſcriptū fuiſſe pro baptizabimini incipietis baptizari. Verum hanc lectionem ut mendoſam reiſcit, ex autoritate Græcorum codicum, cum hic interpres ſubinde uerterit ad conſimilem modum.

Si in hoc tempore.) ἐν τῷ χρόνῳ, apud Græcos frequenter eſt interrogantis. Rectius itaq; uertiffet, Num in tempore hoc, ſiue An in tempore hoc.

Reſtitues regnum Iſrael.) ἐπὶ Ἰσραὴλ, id eſt, Iſraeli. Sic enim uocant gentem Iudaicam. Somniabant enim adhuc neſcio quod regnum Hebræorum.

Tempora uel momenta.) χρόνος ἢ καιρός, id eſt, Tempora & articulos, ſiue opportunitates. Quanquam apud Græcos καιρός nonnunquā pro χρόνῳ uſurpetur, at non contra. Eſt autē proprie χρόνος, quoties de genere ſeu modo ſpatiōue temporis agitur, ueluti ſeculum, annus, menſis, dies, hora. καιρός autem cum ſentimta oportunitatem rei gerendæ. Nam utruſq; refertur à Rhetoribus inter argumenta coniecturalia. Annotat hanc uocem differentiam & diuus Auguſtinus in Epiſtola lxxviii. ad Heſychium. Quin apud Græcos καιρός deus eſt, quem Auſonius uertit occaſionem. Neq; uero καιρός ſpecies eſt huius ceu generis χρόνος, quemadmodum indicat Valla. diuerſum magis eſt quàm pars. Et omnino plus quiddam καιρός quàm tempus, nempe articulus, ipſumq; momentum ac punctum, ut aiunt, in quo res ſit agenda. Vnde nonnunquam articulum uertit. Neq; dubito quin illud Terentianum, Vt in ipſo articulo oppreſſit, Græcis ſit καιρός. Duabus dictiōibus Græcis reſpondet unica Latina, tempus. Auguſtinus locum hunc adduxerat hoc pacto, Nemo poteſt cognofcere tempora, quæ pater poſuit in ſua poteſtate. At Heſychius ex autoritate ueterum exemplarium, nobiſcum legit, Non eſt ueſtrum.

Quæ pater poſuit in ſua poteſtate.) ἐν τῷ ἰδίῳ ἐξουσίᾳ, id eſt, In propria ſiue ſua ipſius poteſtate.

Accipietis uirtutē.) δυνάμιν, id eſt, Robur ac fortitudinē, ne quis accipiat ἀρετῶν, δυνάμιν quæ probitas eſt uitio oppoſita. Et Superuenietis ſpiritus.) ἐπελθόντων, præteriti temporis participium eſt, ſed quod uerbo futuri temporis adhæreat. Vertere poterat, Illapſi in uos, ſiue ut nos uertimus. Poſtquā ſpiritus ſanctus aduenierit ſuper uos. Nam & illud ambiguum eſt apud Græcos, an genitiui caſus ponantur abſolute, Sic enim refert Hilarius in libris De trinitate: Superueniente ſpiritu ſancto in uos. ἀρετῶν

Teſtes in Hieruſalem.) Gemina eſt cōiunctio Græcis, ἐν τῷ ἱεροσολέμῳ καὶ ἐν πόσει ἐν δαίαι

Iudæa pro israhel. Cæterum quod subiunxit Iudæam Hierusalem, totū parti, non potuit reddi, neq; per geminū &, neq; per tum. Proinde nos reddidimus, Non solum Hierosolymis, uerum etiam in uniuersa Iudæa. Nam hic Iudæam arbitror positā non pro tota regione Iudæicæ gentis quæ duodecim tribus complectitur, sed pro ea prouincia cuius metropolis est Hierosolyma, quanquam ipsa quidem est in tribu Benjamin. His enim gradibus propagatum est Euangelium. Ab Hierosolyma uelut à fonte dimanauit ad omnes Iudææ partes, deinde ad Samaritanos semipaganos & semijudæos. Mox in Syriam, hinc in totam Asiam minorem, hinc in Græciam, postremo in Italiam, deniq; in uniuersum terrarum orbem.

Anceps sermo Cumq; intuerentur in cœlum.) *καὶ ὡς ἀτηνίζοντες ἤσαν,* id est, Cum essent intentis siue defixis in cœlum oculis. Id enim Græcis est ἀτηνίζειν, fixis & immotis obtueri oculis, amantium more. In cœlum autem ita positum est, ut utriusq; possit referri, uel ad intuentes, uel ad euntem. Nisi quod mox uelut explicat. Quid statis aspicientes in cœlum? Annotat hoc nescio quis in glossa quam uocant ordinariā. Nam quod Veste alba, uertit uestibus albis, nihil refert ad sensum.

Ecce duo uiri.) *καὶ ἰδόντες,* Admonuimus esse peculiare Lucæ καὶ cōiunctionem ex superfluo addere. Proinde interpres recte omisit.

Sabbati iter Quemadmodum.) *ὅτι τὸ πῶτον,* ut quem ad modum, tres sint dictiones. Sabbati habens iter.) *σεββάτης ἔχον ὄδον.* Sentit spacium bis mille passuum. Longius iter facere Iudæis fas nō erat sabbatis. Hoc enim indicat Hieronymus scribēs ad Algasiam quæstione decima, nimirum Iudæis religiose obseruatum, ne sabbatis ambularēt supra his mille passus, ex institutione Barachibæ Simeonis, & Heliis Rabinorum, quos illi magistros nostros uocare soliti sunt, ut inibi docet Hieronymus. Præterea apud Ioannem cap. undecimo, Bethaniā abfuisse ab Hierosolymis stadijis ferme quindecim. Ea conficiunt paulo minus quàm passuum duo milia. Erat autem Bethaniā in latere montis Oliueti. Testatur hoc idem Chrysostomus enarrans conuiuium Simonis leprosi. Proinde miror unde apud Lyranum cæterosq; recentiores interpretes legamus, Iter sabbati nō habere plus quàm mille passus; nisi forte hoc accidit uitio librariorum. Proinde nos uertimus, Abest ab Hierosolymis iter sabbati.

Coenaculum In coenaculum.) *εἰς τὸ ὑπερῶον.* Hic coenaculum non significat eum locum in quo coenatur, sed superiorem domus partem. Id quod Græca uox indicat.

In coenaculum ascenderunt.) *ἀνέβησαν εἰς τὸ ὑπερῶον,* id est, Ascenderunt in coenaculum, hoc est, Ingressi ciuitatem, conscenderunt coenaculum. Nostra lectio perinde sonat, quasi ingressi coenaculum conscenderint eod ubi manebat Petrus: Lyranus putat esse *πρωθυσόρον.* In glossa ordinaria nescio quis admonet Græcæ lectionis. Quanquam nec in Latina lectione opus erat illa figura. Siquidem hypostigme addita dictioni introissent, excludit amphibologiam. In aliquot uetustis nostræ linguæ codicibus habebatur; ascenderunt in superiora, ubi manebat Petrus. Et fieri potest ut supra coenaculum fuerit locus altior, quod capite huius operis decimo uocat *ἀνωμα,* quod Petrus ascendit oraturus.

Ordo diuersus Petrus & Ioannes.) Suspicio incuria librariorū accidisse, quod hic perpetuo non distinguantur Apostolorum iuga. Nos tamen nihil ausi sumus immutare, cum neq; suffragarentur exemplaria, nec interpretes idonei. Ne ordo quidem satis cōgruit. Apud nos enim Petrus copulatur cū Ioanne, apud Græcos cum Iacobo. Apud nos Iacobus & Andreas, apud Græcos Ioannes & Andreas.

Perseuerantes.) *περσικαὶ τῶν ὀντων,* id est, Perdurantes, quod Augustinus alicubi uertit, asseruientes.

In oratione.) Deest in Latinis codicibus, *καὶ τῆ δεήσε,* id est, Et obsecratiōe. Congeminat hæc ad eum modum sæpenumero & Paulus.

Cum mulieribus.) *σὺν γυναῖξι.* Accipi potest, & cum uxoribus, propterea quod separauit Mariam à mulieribus. Ac rursus:

Cum fratribus eius.) Eius ad Iesum refertur, non ad Mariam, *αὐτῶ.* Annotauit & hoc Glossa ordinaria. Citatur autem nomine Bedæ, quum in illius commentarijs nihil tale reperiatur. Id quum mihi compertum sit & alijs aliquot locis, suspicor hos

hos, quos Badius nobis dedit, esse decurtatos. In diebus illis.) *ταῦτους,* id est, Bedæ cōmentarios uideri

In medio fratrum.) *μαθητῶν,* id est, Discipulorum. Et simul, est *αὐτῶ αὐτῶ,* id est, decurtatos collecta siue congregata in eodem loco.

Erat autem hominum.) *ὡς τε ὄχλου ὀνομαστων,* id est, Eratq; turba nominū. Quod quidem palam est non accidisse culpa interpretis, sed ab audaculo quopiā fuisse deprauatum qui putarit nominum hoc loco nihil significare, cæterum hominū probe quadrare. Adeo præceptus est iudex inscitia. Porro nominum dixit, quod nominatim homines censerī soleant, quoties exquiritur numerus. Hæc orationis pars, quoniā per parenthesis est interiecta, suis notulis est utrinq; semouenda, quæ tamen aptior erit, si legamus *ὡς δέ.*

Oportet impleri.) *ἔδει,* id est, Oportebat, siue oportuit, de re peracta loquitur.

Quam prædixit.) *τὸν τῶν ἡμῶν,* id est, Hanc quam prædixit.

Qui fuit dux.) *ὁδῶν.* Is proprie dicitur, qui monstrat uiam: ne ductorem exercitus intelligat aliquis, cui apud Græcos aliud est nomen *στρατηγός.*

In nobis.) *σὺν ἡμῖν,* id est, Nobiscum. Et, Qui connumeratus est, *ὅτι,* quia, nō qui. Possedit pro parauit

Et possedit agrū.) *ἐκτησάτω,* quod uerti poterat etiā, parauit. Neq; enim Iudas possedit hunc agrum, uerum ea pecunia paratus est is ager. Porro de mercede iniquitatis, alludit, ni fallor, ad cognomen Iscariotæ, quod *יִשְׁכָּרְיָוִת* Hebræis mercedem sonet.

Et suspensus crepuit.) *Ἐπλωμένος ἤμαρ,* id est, Pronus factus, siue declinatus. *ἔπλω* enim Græcis dicitur, qui uultu est in terram deiecto. Expressit autem gestum & habitum laqueo præfocati. Alioquin ex hoc sanè loco nō poterat intelligi, quod Iudas suspenderit se. Augustinus libro primo contra Felicem Manichæum, capite quarto & quinto, hunc adducens locum legit, Et deiectus in faciem, diruptus est medius.

Acheldemach.) Græci scribunt *ἀκελδαμα,* propius accedentes ad uocem Hebraicam quàm nos. Hebræis *אֶחֶל דַּמַּח* fundus est siue facultas *דַּמַּח* sanguis, etiam si diuus Hieronymus indicat nomen esse Syrum.

Et notum factū est.) Quum Petrus hæc loquatur & Hierosolymis & Hebræice, tamen ita sonant Lucæ uerba, quasi Petrus alibi diuersa lingua loquatur. Etenim qui dicit eorum, uidetur de absentibus loqui: & qui dicit lingua eorum, uidelicet Hebraica, uidetur alia lingua loqui quàm Hebraica. Proinde quidam uoluerunt totam hanc sermonis partem: Et notum factum est, usq; ad, scriptum est enim, Lucam Græce scribentem intertexuisse de suo. Sunt qui lingua eorum, referant ad discrimen linguæ Galilææ, & Hierosolymitanæ, quæ tam uariabant, ut hinc Petrus fuerit deprensus. Sed mea sententia simplicius est, ut intelligamus Lucam Græce scribentem, ad maiorem rei fidem addidisse uocem Hebraicam, & hæc particulam, lingua eorum, ad Theophilū Lucæq; personam esse referendam, quorum alter Græce scriberet, alter legeret. Probabile est enim hoc ipsum agri uocabulum Hebræum diuersæ linguæ hominibus innotuisse, quemadmodum aliquot exoticarum rerum uocabula, nonnulla etiam prouerbia sua lingua demigrant ad alienigenas.

Fiat cōmoratio.) *ἑσθαλισ.* Compolitū ab eadem dictione unde *συναλισθησάντων,* de quo dictū est paulo ante, Augustinus eo quē modo citauimus loco legit, Fiat uilla eius deserta. Cæterum episcopatum est *ἐπισκοπή,* quod Hebræis est *עֲבֹדָה*. Id inter alia præfecturā quoq; significat, Græca uox ab inspiciēdo dicta. Audiui quendam Hebræum qui quod interpres Græcus ac Latinus uertit episcopatum, affirmaret Hebræis sonare uxorem egregie charam, quæ non prolis gignendæ gratia, sed animi causā haberetur in delictis semota ac seclusa. Hoc an uerum sit nescio. Hoc testimonium ē duobus psalmis sumptum est. Fiat cōmoratio eorum deserta, & in tabernaculis eorum non sit qui inhabitet, sumptū est ē Psalmo sexagesimo octauo. Et episcopatum eius accipiat alter, sumptum est ē Psalmo cxiij. Prius testimoniū, quod pertinebat ad omnes Iudæos qui Christum persequeuti sunt, accommodauit ad Iudam. Poūrrō qu uterq; Psalmus inscriptus sit Ipsi Dauid, aut nō est uerum quod quidam annotat de titulis, aut hi psalmi nō sunt scripti per Dauid. Et tamen Petrus ait spiritum sanctum loquutum per os Dauid. Cæterum quod Beda queritur, per imperitū

lectorem contextum psalms esse corruptum, hodie nihil tale reperimus in codicibus nostris. Queritur enim priorem testimonij partē, quæ extat Psalmo LXXVIII fuisse additam Psalmo CVIII. Quia de re nec Augustinus, nec Hieronymus queritur in cōmentarijs. Et tamen probabile est Bedam hoc alicunde hausisse. Nam adstro diversum duntur hi uersus in psalterio quod dicitur Romanum: Verum interim dum hæc sector in aliud incidit. Aliās admonui cōmentarios quos habemus in psalms Hieronymi titulo, mihi uideri decurtatos alicubi, Contra locis aliquot ceu pannis assutis dilatatos. Quod enim in hūc uersiculum, Et episcopatum eius accipiat alter, additum est cōmentarij in postolorum manifestius interpretatum est. Quod sequitur ambiguum est, Non solum autem in illo tempore de Iuda dictum est, sed usq; hodie dicitur & usq; in diem iudicij. Si ipse Iudas apostolatū perdidit, custodiant se sacerdotes & episcopi, ut nō & ipsi suum sacerdotium perdant. Si Apostolus cecidit, facilius monachus potest cadere. Hæc ille. Ne quid hic exagitem sermonis ineptiam, minime congruentem Hieronymo, usq; hodie dicitur, & usq; in diem iudicij, subaudi dicitur. Quid refert dici? quid fiat refert. Præterea si ipse Iudas, quasi is fuerit Apostolorū princeps, Non satis erat dicere Iudas. Et custodiant se, pro caueant sibi, & ut non, pro ne, ut hæc inquam non excutiam, quid sibi uolunt quæ sequuntur. Si Apostolus cecidit, facilius monachus potest cadere, An idem est Apostolus & monachus? Amphora cepit institui, currente rota quur urceus exit? Ad hæc qui coheret quæ adijcit: Virtus non perit, licet homo cadat & pereat, tamen dominus denarios suos dat sub fœnore. Si ille non duplicauerit, accipitur pecunia eius & dabitur habenti. Pecunia domini ociosa esse non potest. Quis non uidet hæc esse non Hieronymi, sed hominis inepte loquacis, qui similibus emblematis totū hunc Psalmum contaminauit, & uti nam hūc solum. Qui uideri uolunt custodes scripturæ diuinæ, hæc æquis animis ferunt, & indignantur admonentibus, haud quaquam eadem usuri lenitate, si quis ad eundem modū istis imponat in uino aut panno, & si quis monitor ibi depulerit imposturam, magnas habituri gratias.

Libros depruari patimur æquo animo

Alter.) εἰς, rectius erat alius. Nam Græci frequēter usurpāt εἰς pro ἐκ. Caterum quod quidam alter refert ad duos designatos electioni, quorum alter succedat in locum Iudæ, coactius est.

Intrauit & exiuit.) Pro eo quod est perpetuam uitæ consuetudinem habuit. Dicitur enim est autem figura prouerbiali. Caterum hic sermo totus nonnihil habebat obscuritatis, non solum in lingua Latina, uerum etiam Græca: Proinde nos quantum potuimus, conati sumus dilucidius uertere.

Bede locus citatur qui apud illum non est

Qui cognominatus est Iustus.) ἰσθς nomen Romanū. Quod cognomen olim inditum fuit Aristidi apud Athenienses. Glossa ordinaria dubitat Latinū ne sit an Hebræum, & interpretatur tanquam Hebræum, quasi nouum sit Iudæos Græcorū ac Romanorum designari cognominibus. Andreas Græcum est quemadmodum Barptolemæus. Marcus & Lucas latina uocabula sunt, Nicodemus Græcum est. Et hoc citatur nomine Bedæ, quum in Bedæ cōmentarijs non habeatur. Paulo ante refertur opinio cuiusdam qui putarit hos duos de quibus sit fortitio fuisse e numero discipulorum septuaginta, quū Beda numeret septuaginta duos. Et tamen hic erat adscriptum B, quid indicans nescio.

Qui corda nosti.) Græcis est dictio unica composita, καρδιογνώσα, cognitor cordium. Et mox:

Ostende.) Est ἀνάδειξον, id est, Designa. Sic enim uertit, Designauit Iesus & alios Septuaginta.

Accipere locum.) λαβῆν τὸν κληῖρον, id est, Ut accipiat sortem, siue hæreditatem, aut successiōnem.

Ut iret in locum suum.) ἰδίον, id est proprium, Velut ante occupasset alienum.

Et dederunt sortes eius.) καὶ ἔδωκαν κληῖρος αὐτῷ, id est, Et dederunt sortes eorū, nimirum duorū, de quibus fortiebant. Sors enim illius dicitur cuius nomine mittitur.

Et annumeratus est.) καὶ συγκατεψέθη, id est, Suffragijs siue calculis addit⁹ est.

Vallæ

Valle placet cooptatus est, neq; mihi sanè displicet. Superius erat diuersum huic uerbum, καταριθμηθῆσθαι σὺν ἡμῖν, id est, Numeratus nobiscum. Totum hoc caput, ac sequentis bonam partem recitat Augustinus libro, cuius paulo ante meminimus, uidelicet contra Manichæum Felicem i. cap. 4. & 5. sed nonnulla secus quam nos legimus, quæ qui putabit operæ precium cognoscere, quo cōmodius liceat conferre nos hic ascriptimus: Et recitauit in actibus apostolorum: Primum quidem sermonem se ei de omnibus ô Theophile, quæ cepit Iesus facere & docere, in die quo apostolos elegit per spiritum sanctum: & præcepit prædicare Euangelium, quibus præbuit te uiuum post passionem in multis argumentis dierum, uisus eis dies quadraginta, & docens de regno Dei, & quomodo conuersatus sit cum illis. Et præcepit eis ne discederent ab Hierosolymis, sed sustinerent pollicitationem patris, quam audistis, inquit, ex ore meo. Quoniam Ioannes quidem baptizauit aqua, uos autem spiritu sancto incipietis baptizari, quem accepturi estis non post multos hos dies, usq; ad Pentecosten. Illi ergo conuenientes, interrogabant eum dicentes, Domine si hoc tempore presentabis regnum Israel? Ille autem dixit, Nemo potest cognoscere tempus, quod pater posuit in sua potestate, sed accipietis uirtutē spiritus sancti superuenientem in uos, & eritis mihi testes apud Hierosolymam, & in tota Iudæa & Samaria, & usq; in totam terram. Cum hæc diceret, nubes suscepit eum, & sublatus est ab eis. Et quomodo cōtemplantes erant, cum iret in cœlū, ecce duo uiri astabant illis in ueste alba, qui dixerunt ad eos: Viri Galilæi quid statis respicientes in cœlū? Iste Iesus qui assumptus est in cœlū a uobis, sic ueniet quæadmodū uidistis eū euntē in cœlū. Tunc reuersi sunt Hierosolymā a monte qui uocatur Eleon, qui est iuxta Hierosolymam, sabbati habens iter. Et cum introissent ascenderunt in superiora, ubi habitabant Petrus & Ioannes, Iacobus & Andreas, Philippus & Thomas, Bartholomæus & Matthæus, Iacobus Alphæi & Simōn Zelotes, & Iudas Iacobi. Et erant perseverantes omnes unanimes in orationibus, cum mulieribus & Maria, quæ fuerat mater Iesu, & fratribus eius. Et in diebus illis surrexit Petrus in medio fratrum & dixit. Fuit autem turba in uno, hominum quasi cētum uiginti, Viri fratres, oportet adimpleri scripturam istam, quam prædixit spiritus sanctus, ore sancti Dauid de Iuda, qui fuit ductor illorum, qui comprehenderunt Iesum, qui annumeratus erat inter nos, qui habuit sortem huius ministerij. Hic igitur possedit agrum ex mercede iniustitiæ suæ, & collum sibi alligauit, & defectus in faciem disruptus est medius: & effusa sunt omnia uiscera eius. Quod & cognitum factum est omnibus qui habitabant Hierosolymam, ita ut uocaretur ager ipsorum lingua Acheldemach, id est ager sanguinis. Scriptum est enim in libro psalms, Fiat uilla eius deserta, & non sit qui inhabitet in ea, & episcopatum eius accipiet alter. Oportet itaq; ex his uiris qui conuerunt nobiscum, in omni tempore quo introiuit inter nos & excessit dominus Iesus Christus, incipiēs a baptismo Ioannis, usq; in illum diem quo assumptus est a nobis, testem resurrectionis eius nobiscum esse. Et statuit duos, Ioseph qui uocatur Barfabas, qui & Iustus, & Matthiam, & precatus dixit: Tu domine cordium omnium intellectector, ostende ex his duobus, quem elegisti ad suscipiendum locum huius ministerij & annunciationis a quo excessit Iudas, ambulare in locum suum. Et dederunt sortem, & cecidit fors super Matthiam, & similis deputatus est cum undecim apostolis duodecimus. Tempore quo suppletus est dies Pentecostes, fuerunt omnes simul in uno. Et factus est subito de cœlo sonus, quasi ferretur flatus uehemens, & impleuit totam illam domum in qua erant sedentes. Et uisæ sunt illis linguæ diuisæ quasi ignis, qui & infedit super unumquēq; illorum, Et impleti sunt omnes spiritu sancto, & coeperunt loqui uarijs linguis, quomodo spiritus dabat illis pronunciare. Hierosolymis autem fuerunt habitatores Iudæi, homines ex omni natione quæ est sub cœlo. Et cum facta esset uox, collecta est turba & confusa est, quoniam audiebat unusquisq; suo sermone & suis linguis loquentes eos. Stupebant autem & admirabantur adinuicem, dicentes: Nonne omnes qui loquuntur, natione sunt Galilæi? Et quomodo agnoscimus in illis sermonem in quo nati sumus? Parthi & Medi, Elamite, & qui habitant Mesopotamiā, Armeniā & Cappadociā, Pontum, Asiam, Phrygiāq; &

Augustini lectio quantum ad nostram uariet

Pamphyliam, Aegyptum & partes Libyae, quae est circa Cyrenen, & qui aduenerat Romani, Iudaei & Profelyti, Cretenses & Arabes, audiebant loquentes illos suis linguis magnalia dei. Citatur hic locus ab eodem libro contra epist. Manichaei cap. 9.

EX CAPITE SECVNDO

Dies Pentecostes.) Dies singularis est numeri. Itaque complere legendum est. Atque ita sane recitat Augustinus libro aduersus Felicem i. cap. 5. *ὅτι τὸ συμπληρωθῆναι τὴν ἡμέραν*, Quod ultimus ille dies quinquagesimus sit dicitur. Quamquam uulgo tempus hoc uniuersum, quadragesima & quinquagesima dicitur. Erant oēs pariter.) *ὁμοθυμαδόν*, id est, Vnanimiter, quod

ὁμοθυμαδόν uertit pariter

ita paulo ante uertit, Perseuerantes unanimiter in oratione. Interpres legisse uidetur, quoniam magis arrisit, obtinuit. August. contra Epist. Manichaei legit, eadem animatioe.

Aduentantis spiritus.) *φθουρῶν πνοῆς*, id est, Flatus qui fertur, quod proprium est uenti impetu citato euntis. Id quod propemodum expressit Augustinus libro De origine animae ad Renatū primo: Facilius est subito de caelo sonus, quali ferretur flatus uehemens. Item in epistola centesima secunda ad Euodiu. Rursum sermone de uerbis Apostoli sexto. Iterum aduersus Felicem lib. i. cap. 5. Item contra Epist. Manichaei cap. 9. *φορῶν* Graeci uocant impetum. Vehementis.) Magis est uolenti, *βιάας*.

Et apparuerunt illis.) *καὶ ὁφθῆσαν αὐτοῖς*, id est, Visae sunt illis, seu potius cōspectae. Dispartitae linguae.) *διεμερίσθησαν* praesentis temporis, id est, quae dispartiebantur. Potest autem geminus intelligi sensus, ut uel accipiamus ipsas linguas fuisse sectiles, uel ut intelligamus, eas e caelo delapsas sese in singulos discipulos fuisse dispartitas.

Tanquam ignis.) Ignis hoc loco genitiui casus est, non nominatiui, *ὡσεὶ πυρός*, id est, Velut ex igni. Nos uertimus igneae, quo uitarem amphibologiam.

Amphiboliam

Et repleuit totam domum.) Dubium est an uerbum referatur ad flatum siue ad sonitum, an ad ignem, quae uox proxime praecessit. Is cuius Graeca cōmentaria titulo Chrysostomi, feruntur in Acta Apostolorum, putat totam domum sic fuisse impletam igni, licet inuisibili, quemadmodum piscina impletur aqua. Simplicius est, ut domus impleta dicatur, quod in eadem essent permulti, & linguae singulorum uerticibus insidebant.

Varijs linguis.) *ἐτέραις*, id est, Alijs linguis. Ita citat & Hieronymus in quaestione bus ad Hedibiam, iuxta uetustos codices, ut cōueniat cum illo euangelico, Linguis loquentur nouis. Nam quod aliud est, idem est nouum.

Ex omni natione quae sub.) *ἅπασαν τὴν ἕρην*, id est, Earum quae sub caelo sunt. Siue eorum qui sub caelo sunt, ut referatur ad homines. Lubens rogarim istos, qui non recipiunt hyperbolen in sacris uoluminibus. an in hoc cōuētu fuerint etiam Angli, aut Scoti.

Facta autem hac uoce.) *ἤκουσεν δὲ τὸ φωνῆς τῶν αὐτῶν*. Quidam interpretantur de sonitu flatus, quidam de uoce qua coeperunt Apostoli loqui, quod mihi non displicet. Mihi uidetur uox, dictus rumor rem peractam diuulgans, quemadmodum alijs indicauimus sermonem aut uerbum pro re gesta poni, quae rumore dissipatur. Augustinus non addit pronomen, hac, sed interpres uidetur expressisse articulum.

Et mente confusa est.) Mente non lego in Graecis codicibus. Tantum est *συνεχούθη*, confusa est, ita legit Augustinus, quod tamen ad perturbationem uel admirationem pertineat, non pudorem, quomodo solet hic uertere.

Et mirabantur dicentes.) Addunt Graeci, *πρὸς ἀλλήλους*, id est, alius alij, siue inter sese: adinuicem legit Augustinus.

Et quomodo nos audiuimus.) *ἤκουσεν*, Audimus praesentis temporis, id quod a librarijs est deprauatum, pro audimus, Augustinus legit Agnoscimus.

Linguam nostram.) *ἰδίᾳ διαλέκτῳ*, id est, Propria lingua, siue sermone, ut subaudiamus, loquentes eos. Graecis dialectus est, linguae proprietates aut species, uelut apud Graecos cum una sit lingua, quinque tamen sunt dialecti. ut qui Graece calleat, mox possit agnoscere, Atticus sit qui loquitur an Doricus, Ionicus an Lacedaemonius. Probabilius est autem apostolos sua lingua fuisse locutos, & miraculo factum ut nemo non intelligeret, perinde ac si suam quisque linguam audisset. Nec unquam legimus hoc miraculi accidisse alijs, nisi forte semel atque iterum. Veluti Actorum 10. De familia Cornelij

Apostoli quae lingua sint usi

Cornelij, Audiebant illos loquentes linguis. Et Paulus scribens Corinthijs, gloriatur quod omnium illorum linguis loqueretur. Dubitandum non est quin apostoli fuerint diuersis loquuti linguis quoties id postulabat euangelij negotium. Verum eundem hominem eodem tempore diuersis loqui linguis implicat contradictionem. Restat ille scrupulus an Cretenses et Medii caeterique procul a Iudaeis distiti nouerint Syriace, an suam tantum linguam. Nunc enim Iudaei incolentes Germaniam praeter uulgi linguam & suam habent. Itidem qui incolunt Hispaniam & Italiam. Caeterum illud *ἡμῶν* Latine comode reddi non poterat.

Et qui habitant.) *καὶ κατοικοῦντες*, id est, Habitantes. Alioqui si per uerbum libuit transferre, dicendum erat, Qui habitamus, propter uerbum quod praecessit, audimus.

Aduena Romani.) Non est *πεσίλυτοι*, quo mox utitur, sed *ἰδιόθυμοι*, hoc est, illic uersantes. Caeterum Hebraei Profelytos Hebraice *פְּרֻזִּי* uocabant, qui diuersae factionis nati in Ius Mosaicae legis reciperentur. Hic sentit Iudaeos quidem religione, uerum Romae domicilium habentes.

Iudaei quoque.) *ἰουδαῖοι καὶ πεσίλυτοι*, id est, Iudaei & Profelyti, ut sit gemina coniunctio. Videntur haec duae particulae referri ad id quod praecesserat Romani, Romani siue Iudaei genere, siue Profelyti, hoc est, non gentes, sed adoptione Iudaei. Rursum quod sequitur Cretes & Arabes, incertum est utrum referendum sit ad generalem

Iudaei pro tota Iudaeorum regione

partitionem gentium, an ad Profelytos tantum, quorum alij sint Cretenses alij Arabes. Beda putat hoc loco Iudaeam accipi non pro tota regione Iudaeorum, sed pro eaduntaxat quae complectitur tribum Iudae & Benjamin. Verum id uerisimile non est.

Nam addidisset & Galilaeos & Samaritanos & Decapolitas; nunc harum nullam commemorat, sed alias regiones in quas Iudaei suis finibus pulsi confugerant. Porro quod in fine repetit, Iudaei & Profelyti, Iudaei, non ex gente dicuntur sed ex religione & origine, a quibus distinguit Profelytos natione paganos religione factos Iudaeos. Verum Cretes & Arabes sic adiecti sunt, ut ad priorem recensionem referri possint, ut accipiamus ex caeteris quoque nationibus uenisse Profelytos admixtos Iudaeis. Ex Creta uero & Arabia nullos uenisse Iudaeos, quod eo non profugissent, sed tantum Profelytos. Cretes interpres Graece dicere maluit quam Cretenses.

Iudaei religionis uocabulum

Et partes Libyae.) Pro Libyae Augustinus legit Africę. Nec temere additum est circa Cyrenen. Hieronymus in locis huius operis indicat duas esse Libyas prouincias, alteram Cyrenaicam de qua hic sentit Lucas iuxta Cyrenen. Haec, inquit, porta Aegypti in parte Aphricę prima est, & mari Libyco cognomen dedit. Alteram post hanc ponit Libyam Aethiopum, quae usque meridianum pertingat Oceanum.

Audiuimus eos.) Rursum *ἤκουσεν*, id est, Audimus, ut superius admonuimus.

Stupebant autem omnes & mirabantur.) *καὶ ἐκτόνουν*. Id uerbum significat eos animo hesitasse ac perplexos fuisse. Quo uerbo usus est de Herode, cum crederet Iohannem reuixisse, *ἐκτόνουν*, quod illic uertit, haesitabat. Et Augustinus hic pro mirabantur legit, haesitabant. Caeterum aliquis mutauit hunc locum ex superiori, quem tamen puto corruptum, *ἔβρισαν δὲ καὶ ἐθύμαζον*, quod plus sit prius illud, quam hoc posterius.

Stupebant & ἐκτόνουν

Ad inuicem dicentes.) *ἕκαστος πρὸς ἄλλον λέγοντες*, id est, Alius ad alium dicentes, siue inter se dicentes.

Musto pleni.) *μεμεσώμενοι*. i. Impleti sunt. Augustinus legit, musto onerati sunt.

Pleni sunt isti.) Isti redundat. Nec habetur in emendationibus Latinis.

Quum sit hora diei tertia.) Tempus erat Pentecostes, quo sol exoritur ante quintam, ni fallor. Quam igitur tertiam uocat Petrus, nobis esset octaua. Atqui prodigium non sit apud nationes quasdam hominem esse temulentum hora octaua. Verum in illis regionibus, iuxta Pauli dictum, qui erant ebrj, nocte erant ebrj.

Per prophetam Iohel.) Testimonium quod citat est apud eum prophetam capite secundo. Ac mire declarat largitatem diuini muneris, quod solis Iudaeis antea uidebatur deberi, iam in omnes orbis nationes redundantis. Caeterum Lucas non nihil discipulat & ab Hebraeis, & a Septuaginta, quibus hoc loco cum illis est ferre concordia. Nec est apud Hebraeos, in diebus nouissimis, sed post haec.

Et dicit dominus.) Lucas aut certe Petrus addit de suo, quod ea clausula prophetijs omnibus solet apponi; Deinde, De spiritu, iuxta Septuaginta dixit, cum Hebraeis

Lucas addit aliquid de suo

Tria in cōgre dices, & ita interpretatur Chrysoſtomus. Fortaſſe communicationem uocat, communicationem facultatum. Illud animaduertendum, quod primo loco poſuit doctrinā, ſecundam, doctrinam, ſed euangelicam, proximo mutuam charitatem, quæ faciebat inter eos omnia communia, tertio ſymbolum illud ſacrum Chriſtianæ conſpirationis, quarto precationis & preces. Noſtra lectio tria duntaxat ponit, doctrinam, fractionem panis, quam uocant communionem, & preces. Qui mos diu perdurauit apud ueteres, ut epiſcopi aut hoſpites alioqui graues cum epiſcopo primum orarent, deinde ſumerent fracti panis partem, poſtremo colloquerentur. Ita dicebantur eiſdem communionis, quod ad eam communionem nō admitterentur hæretici. Incertum an hic loquatur de pane conſecrato, quum nulla fiat mentio calicis.

In Hieruſalem.) Hæc duo uerba non reperio in Græco codice. Nec adduntur apud Chryſoſtomum.

Et meus erat magnus in uniuerſis.) At ne hæc quidem aſcripta reperi.

Omnes etiā.) πάντες δέ, id eſt, Omnes aut. Opinor interpretē legiſſe πάντων τῶν ἔραν pariter.) εἰς αὐτό, Quod antea uertit, In eodem loco.

Poſſeſſiones, &c.) Græce eſt, Et poſſeſſiones & facultates, geminata cōiunctio ne, καὶ τὰ κτήματα καὶ τὰς ὑπάρξεις.

Circa domos.) κατ' οἶκον, id eſt, Per ſingulos domos, ſiue domesticatim. Quem admodum κατὰ πόλιν, & κατὰ ἡμέραν, id eſt, Oppidatim & cotidie.

Sumebant cibum.) μετέλαμβάνοντες, Quod eſt ab alio ſumere, & participem eſſe. Nos uertimus, Inuicem ſumebant. Ac ruruſum,

Ad omnem plebem.) Omnem pro totā dixit, & plebē pro populū, ὅλον δὲ λαόν. Dominus autem augebat.) Græca ſic habent, ὁ δὲ ἐβύβητο προσεπιθήτης σωζομένων.

Addebat in augebat κατὰ ἡμέραν τῇ ἐκκλησίᾳ. id eſt, Dominus apponebat eos, qui ſalui fiebant cotidie eccleſiæ. Suſpico interpretem ſcripſiſſe, addebat, id eſt, ſcribā deprauaſſe, in augebat. Annotauit & hoc neſcio quis in gloſſa ordinaria, Græcos codices à noſtris diſcrepare, quanquam ridiculo lapſu ſcribarum pro eccleſiæ poſitum eſt, ecce.

In idipſum.) Id Latini referre uidentur ad ſuperiora, contra Græci referunt ad ea quæ ſequuntur, καὶ τὸ αὐτὸ δὲ πάλιν, id eſt, Simul autem Petrus, ut καὶ τὸ αὐτό, nō ſolum pertineat ad locum, uerum etiā ad tempus. Certe Chryſoſtomus ab καὶ τὸ αὐτό, orditur nouum caput cōmentariorum. Diſtinctionem uiciatam annotauit neſcio quis in gloſſa ordinaria.

EX CAPITE TERTIO

D portam.) πρὸς τὴν θύραν, id eſt, Ad ianuam.

Incipientes introire.) μελλοντες εἰσελθεῖν, id eſt, Ingreſſuros.

Rogabat ut eleemoſynam acciperet.) Græce tantum eſt, Rogabat eleemoſynam, ἠρώτω ἐλεημοσύνην. In nonnullis tamen additur λαβῆναι, ut cum noſtris conſentiant.

Intuens.) ἀτενίζεις, id eſt, Deſixiſ in eum oculis.

Reſpice in nos.) βλέψου εἰς ἡμᾶς, id eſt, Aſpice in nos, ſiue Aſpice nos.

Et apprehenſa manu.) καὶ πιάσας αὐτοῦ ῥῆ δεξιᾶς χειρός. Pro πιάσας, in nonnullis erat κρατῆσας, hoc eſt, Apprehenſa manu illius dextra.

Bases pro pedibus Conſolidatæ ſunt bases.) βάσεις Græcam uocem reliquit interpres. Vertere poterat, gressus, ſiue pedes. Aut quoniā ſequitur σφυρία, uox pene idem pollens, plantæ ac talī, ut baſis ſit infima pedis pars. Irenæus pro bases legit gressus.

Ambulans & exiliens.) καὶ ἀμβύλων, id eſt, Saltens, ut ſignificaret nō ſolum inceſſum more uulgari, uerū etiā alacrem & geſtientem. Ita reſert Irenæus. Ac paulo ante uerbum erat ἐπιſτάτων, καὶ ἐπαλλομένων, id eſt, Et exiliens ſtetit.

Ad eleemoſynam ſedebat.) ὁ πρὸς τὴν ἐλεημοσύνην καθήμενος, id eſt, Ille ad eleemoſynam ſedens, ſiue qui ſederat.

Et ecſtaſi.) ἐκστασις. Quod aliās uertit ſtuporem. Verū quia ſic reddidit δάμβος, deerat quo redderet ecſtaſin. Poterat δάμβος uertere admiratione. Sic em uſurpatur apud Homerū δάμβος ἔχει εἰσορῶντα. Deduci putāt à uerbo θίπω, qd eſt admiror.

Cum uiderent autem &c.) Græca diuerſa ſunt, κραταιῶν δὲ τῶν ἀδύνατον χαλοῦνται.

τὸν πῆλοσιν καὶ ἰωάννην, οὗτοι δὲ ἴσταντο πρὸς αὐτὸν πᾶς ὁ λαός, id eſt, Cum teneret autem id qui ſanatus fuerat claudus Petrum & Ioannē, concurrat ad eos totus populus. Quin & in noſtris codicibus aliquot ſcriptum uiſitur pro uiderent, tenerēt, unde ſatis conſtat ſcriptum fuiſſe teneret. Chryſoſtomus hoc interpretatur argumentum amoris erga apoſtolos, à quibus non poterat auelli qui claudus fuerat.

Ad porticum.) ἐν τῇ σῶα, id eſt, in porticu.

Videns autem.) ἰδὼν participium præteriti temporis, uerti poterat, Id cum uidiſſet Petrus, ſiue eo uiſo Petrus.

Noſtra uirtute aut poteſtate.) ἰδία δυνάμει ἢ δυνατεῖα, id eſt, Proprijs uiribus, aut religione, ſiue pietate. Apparet interpretem legiſſe δυνατεῖα, pro δυνατεῖα. Atq; ea ſanè lectio mihi magis probatur. Irenæus nō meminit poteſtatis. In peruetuſto codice Conſtantienſi erat pietate.

Deus Abraham, & deus Iſaac, & deus Iacob.) Græci tantum ſemel ponunt deus, Deus Abraham, & Iſaac & Iacob. Apud Chryſoſtomum quater repetitur ὁ θεός, atq; ita ſanè frequenter nominatur in ſacris literis. Sciulus aliquis offenſus, quod ex uno deo uiderentur fieri plures, ſuſtulit bis ὁ θεός.

Iudicante illo.) κείναντος, præteriti temporis, Cum iudicaſſet, ſiue cum ſtatuſſet ille abſolueret.

Virum homicidam.) Graphice ſanè maieſtatem illam Apoſtolicam expreſſit, quā illi fuiſſe in dicendo, uel una eius teſtatur epiſtola. Retulit inter ſe contraria non minus grauitè, quàm feſtiuè. Homicida eripit uitam, huic Iudæi donarunt uitam, & autorem uitæ traxerunt in mortem.

Et in fide nominis eius.) καὶ ἐν τῇ πίστει τοῦ ὀνόματος αὐτοῦ, ὅσων ἂν θεωρεῖτε καὶ οἰδατε ἐς ὀφείωσθε τὸ ὄνομα αὐτοῦ, Sermo Græcus multum habet ἀμειβολεγογίας, quod incertū ſit quid referat αὐτό, & quis ſit nominatiuus uerbi ἐς ὀφείωσθε, & ὄνομα reſtus ſit caſus an accuſatiuus. Mihi uidetur hoc ſenſiſſe Petrus, Deus patrū noſtrorū confirmauit ſuum nomen, per fiduciam de nomine Ieſu, quam hic habuit, quem uidetis ac noſtis.

Quod ſi hæc duo uerba amputarentur ὄνομα αὐτοῦ, tum ſenſus eſſet, Deus conſolidauit hunc quem cōſpiciſtis ac noſtis fuiſſe claudum, ob fiduciam quam habuit uel ipſe, uel Petrus in nomine Ieſu. Quod ſi ὄνομα ſit reſtus caſus, hic ſenſus erit: nomen Chriſti confirmauit hunc quem uidetis ac noſtis per fiduciam nominis ipſius.

Hunc quem uos uidiſtis.) ὅσων ἂν θεωρεῖτε, id eſt, Quem uidetis, uerbum præſentis temporis.

Nomen eius & fides.) Apud Græcos alia eſt diſtinctio, nomen eius reſert ad ſuperiora, fides ad ea quæ ſequuntur.

Et fides quæ per eum eſt.) Ruruſum incertū, an αὐτό referat Chriſtum; an nomen; per illum an per illud.

Dedit integram.) ἔδωκεν αὐτῷ, id eſt, Dedit illi.

Integram ſanitatē iſtam.) ὁλοκληρίαν τῶντιν, id eſt, Integritatem hanc, cui opoſonitur debilitas, quæ proprie ſignificat uitium membrorum. Irenæus pro ὁλοκληρίαν legit incolumitatem.

Deus autem qui.) Non eſt qui Græce, ſed quæ ἔ. Deus ea quæ prius nunciarat fore, id eſt, per omnium prophetarum ora, ſic impleuit ut prædixerat.

Pœnitentini igitur.) μετανοήσατε. Demiror cur, hic ſuo more non dixerit, Pœnitentiam agite.

~~.....~~ ſiue pœniteat uos uitæ prioris, aut aliud ſimile.

Vt cum uenerint tempora.) Apparet hoc anapodoton eſſe, nec enim explet quod cœpit. Aut igitur aliquid ſubaudiatur oportet, ut ſalui ſitis, cum uenerint tēpora refrigerij &c. Aut ὅπως αὐ ποſitum eſt pro utcuq;. & αὐ accipiendum eſt ut ſit cōiunctio expletitiua, utcuq; ueniant tēpora refrigerij. Nam interpres legiſſe uidetur, ὅπως ὅτε. Alioqui uertendum erat, Vt ſi uenerint tempora refrigerij. Tertullianus lib. De reſurrectione carnis, tollit hoc incommodum ſublato uocabulo ὅτε, ut tempora uobis ſuperueniant refrigerij ex perſonā dei. Nec aliter legit Irenæus, ut deleantur pec

data uestra, & ueniant uobis tempora refrigerij domini. Ceterum illud, a facie domini, referendum est ad dictionem refrigerij, ut intelligas aspectum eum fore formidabilem malis, pijs tamen fore refrigerium. Hoc admonendum duxi, quod uideam recentiores interpretes secus interpretari.

Qui praedicatus est uobis.) Opinor errore scribarum accidisse, quod pro praedicatus in quibusdam Latinis habebatur praedicaturus. In nonnullis Graecorum exemplaribus pro περικελευγμένου scriptum erat περικελευσμένου, id est, praeparatum. Nam hoc uerbo semel atq; iterum usus est circa cap. 22. Nec tamen est simpliciter praedicatus, sed ante praedicatus.

Tempora restitutionis.) ἀρχαπακίσεως, pro quo miror quid sequutus Irenaeus legit dispositionis.

Per os sanctorum.) Graeci codices hic repetunt omnium, πάντων: quemadmodum & apud nos additur in ijs, quae praecedunt ac sequuntur.

Moyfes quidem dixit.) μωϋσῆς μὲν γὰρ πρὸς αὐτὸν πατράδας εἶπεν, id est, Nam Moyfes quidem ad patres dixit. Exponit enim quare dixerit περικελευγμένου.

Distinatio a. Propetam suscitabit uobis dominus deus.) Testimonium quod adducit extat Deuteronomij cap. 18, Petrus sententiam reddidit non uerba.

Tanquam meipsum.) Diuidenda est haec dicitio, ut me referatur ad suscitabit, ipsum ad audietis. Id enim indicat sermo Graecus, περὶ φησὶν ἀνασῆσθαι ὡς ἐμὲ, αὐτὸ ἀκούσειτε, id est, Prophetam excitabit deus mei similem, uos illum audietis. Porro tanquam meipsum, paulo post dicit Similem tui, ὁμοιωσέσθαι.

Exterminabitur.) ἐξολοθρευθήσεσθαι. Graeca uox non sonat eiectionem, sed exitium, ab ὀλεσθῆναι. Verum ut salus est ex adiunctione ad ecclesiam, ita exitium est in discessu, ab ecclesia.

Et omnes prophetae a Samuel & deinceps.) Graeci addunt coniunctionem καὶ, quae sermonem reddit inabsolutum, ea apud Latinos omittitur. Verum quoniam uidemus in oratione Petri, seu potius in sermone Lucae frequenter huiusmodi incidere, haud scio an aliquis offensus eam sustulerit. Proinde cui uidebitur addenda, is subaudiat oportet aliquid, ut sit sensus, non solum Moyfes, sed & omnes prophetae huiusmodi quiddam polliciti sunt quotquot &c. Nec est simpliciter, Et omnes prophetae, sed καὶ πάντες δὲ, id est, Sed & omnes, ut pertineat ad Moyfen qui praecessit.

Moyfes pro pheta

Omnes familiae terrae.) Pro familijs Graece est πατριᾶν. quod aliàs uertit, paternitates. Ex quo omnis paternitas in caelo & in terra nominatur. Aliàs familiae, De domino & familia Dauid. In nonnullis exemplaribus habebatur φύλαι, id est, tribus.

Familia

Vobis primum deus suscitans.) ἀνασῆσθαι praeteriti temporis, excitatum siue productum. Nam suscitari dicit exoriri, non resurgere a mortuis. Respexit Petrus ad uerba Moyfi, Suscitauit uobis deus prophetam.

Aneeps sermo

A nequitijs suis.) ἀπὸ πάντων πονηριῶν ὑμῶν, id est, A malicijs uestris, tametsi recte mutauit interpretes sermonis formam, ut peregrinam Latinis auribus. Etiam si Graeca non carent amphibologia. Potest enim & hic sensus accipi; In hoc quod unumquemque uestrum auertat a uitijs suis. Benedictionem enim uocat fauorem ac beneficium dei. Id situm erat in hoc, quod auocauit nos a peccatis ad innocentiam. Qui superstitionis obseruant elegantiam linguae Latinae, docent nequiciae uocem proprie congrue reflagitijs, quae luxu libidineq; committuntur, quanquam hanc praecipitunculam negligit aliquoties Seneca.

Benedictio dei fauor

EX CAPITO QVARTO.

Magistratus templi.) καὶ ὁ στρατηγὸς τοῦ ἱεροῦ, id est, princeps siue dux templi. Nam magistratus hic singularis est numeri, & hominem quempiam significat, cui commissa fuerit tutela templi.

Virorum quinque milia.) ἑνὸς καὶ ἑξήκοντος ἑξακισσίων, quod ante uertit circiter.

Et Caiaphas.) καὶ καϊάφας, id est, Et Caiaphan, quatuor syllabis, & Hebraea desinentia, sicut & Annan.

Et seniores Israel audite.) Audite, non additur apud Graecos; uerum id aliquis adiecit

adiecit de suo. In codice Constantiensi nec erat audite, nec Israel.

In benefacto hominis infirmi, in quo iste saluus factus est.) Primum quis unquam dixit benefactum illius, qui beneficio sit adiutus? Deinde quid est hoc, In quo iste saluus factus est? Nisi forte Petrus hoc interrogat, & ipse sibi mox respondet. Sane Graeca sic habent, ἐν ἡμῶν σῆμαρον ἀνακεινόμεθα ἀπὸ τῆς ἀνθρώπου ἀδυνατίας, ἣν πῖνι δὲ τὸ σῶσαι, γινώσκοντες τὸ πάσις ὑμῶν, ἢ παντὶ λαῷ Ἰσραὴλ, ὅτι ἐν τῷ ὀνόματι ἰησοῦ τοῦ ναζωραίου. Quae quidem sic fuerant reddenda: Si nos examinamur hodie, de hoc quod benefecerimus homini infirmo, siue quod benefactum sit homini infirmo, in quo, siue per quem, aut quid hic saluus factus sit, notum sit omnibus uobis, & toti populo Israel, quod in nomine Iesu Nazareni &c. hoc est, Si hac de re quaestio est, & si hoc a nobis cupitis cognoscere, cuius uirtute, & cuius nomine hic claudus restitutus sit sanitati, Scitote id esse factum nec arte magica, neq; nostris uiribus, sed in nomine domini Iesu.

Obscurus sermo

Qui reprobatus est.) ἐξολοθρευθείς, id est, Qui contemptus fuit, siue pro nihilo habitus.

Datum hominibus.) τὸ δεδωμένον ἐν ἀνθρώποις, id est, Quod datum sit inter homines, hoc est, quod contigerit audire inter homines. Iesus enim hominis est nomen. Inter homines addidit, ob Mosen, cui fidebant Iudaei.

Petri constantiam.) πῆξος παρρησίαν, id est, Petri in dicendo audacia siue libertate.

Et cognoscebant eos.) Et Latinius & aptius ad Graeca exprimenda uertisset, Et agnouerunt, καὶ ἐπεγίνωσκον.

Hominem quoq;.) Graece est τὸν δὲ ἀνθρώπου, id est, Hominem autem. Interpres legisse uidetur, τὸν τε ἀνθρώπου.

Quoniam quidem notum signum factum est.) Dilucidius fuerat, si uertisset ad hunc modum, Etenim manifestarium signum factum esse per illos palam est omnibus habitantibus Hierosolymis, nec possumus negare, γινώσκον enim refertur ad signum, & φανερὸν ad ὅτι, & ea quae huic adherent.

Ne amplius diuulgetur in populum.) ὀλιγωρευθῆναι, Maluissem serpat, & sic uertit alibi, Vt cancer serpat νομῶν ἔξει, 2. Timoth. 2.

Comminemur eis.) ἀπειλήν ἀπέφλησάμεθα, id est, Minando minemur illis. Idem Hebraeorum more, quo uehementem & acrem significant interminationem.

Hebraeum idioma

Et uocantes eos denunciauerunt.) Quomodo denunciamus praesenti? Proinde ἐγγύφην, maluissem praeeperunt. Siquidem πρᾶγμα λαμῶντα praeptra dici constat. Atq; ita uertit ipse proximo capite sequenti, praecipiendo praecipimus.

In nomine hoc.) Hic sermo nobis frequenter obuius est in sacris libris, & aliquoties in, praepositio non inepte uertitur in per, aliquoties melius omittitur. Hic quoniam neutrum satis quadrare uisum est, reliquimus id quod erat, petentes a lectore, ut hic nobis det eam ueniam, quam in alijs pauculis excepimus. Sub nomine non placet quibusdam, quod factionem sonare uideatur, quod tamen non est illi perpetuum.

In nomine

Ne omnino loquerentur.) μὴ φθέγγεσθαι, quod plus est, quam ne loquerentur, quasi dicas, ne hiscerent, aut ullam uocem aederent de Iesu.

Si iustum est.) εἰ δίκαιον, id est, An iustum sit, siue iustum ne sit. Ac mox:

At illi comminantes.) πρὸς τὴν ἀπειλήν, id est, Additis minis. Prius enim tantum praeeperant. Qua uia cum parum profecissent, addidere minas supplicij capitalis, ni parerent.

Clarificabant id quod factum fuerat.) ἐδξάζον τὸν θεὸν ἐν τῷ γεγονότι, id est, Glorificabant deum super eo quod factum fuerat. Alioqui uidetur idem bis dictum, id quod fuerat factum in eo quod acciderat.

Quanta.) ὅσα, id est, Quaecumq; alioqui dixisset πόσα.

Domine tu qui fecisti.) Apud Graecos plusculum est, δεῦρο παρὰ σὺ ὁ θεός, id est, Domine tu qui es deus, siue tu es ille deus. Nisi enim subaudieris uerbum substantiuum, sermo non erit absolutus.

Tu qui fecisti.) σὺ ὁ θεός ὁ ποιήσας, id est, Tu es deus, qui fecisti.

Qui spiritu.) Hoc quoq; loco Graeca non nihil discrepant. Sic enim habent, ὁ πνεύματι διαβίβει πνεύματι, id est, Qui per os Dauid pueri tui.

Quare fremuerunt gentes.) Hos duos uersus ad uerbum reddidit iuxta aditionem

Lucas sequitur L. XX Septuaginta. Caeterum illud σιωπήσαντες, non est simpliciter convenire, sed in concionem aut concilium congregari, ac ueluti conspirare, quod Hebraica quoque uox indicat וישב. Item illud fremuerunt, ἐφρόνασαν, Hebraeis est ושאן quod significat, cum tumultu fremiturque conglobati sunt.

Vere in ciuitate ista.) In ciuitate ista, non reperio in Graeco codice, & additum uidetur ab interprete quopiam.

Christus an re de dicatur seruus Aduersus sanctum puerum tuum Iesum.) Stomachatur hoc loco Valla, quod Iesu filio dei, serui cognomen tribuerit interpres. Quanquam & puer apud Latinos filium significat, sed infrequenter. Seruum frequentius, frequentissime aetatis primae hominem. At Christus cum salute adferret, puer non erat. Siquidem morte sua nos seruauit, de qua loquitur hic. Et fortasse serui appellatio in hunc non conuenit, etiamsi obediuit, & subditus fuit patri iuxta assumptum hominem, sed ut filius, non ut seruus. Proinde uertendum erat hic παῖδα filium non puerum. Licet non sim nescius id quod est apud Paulum, Formam serui accipiens, a quibusdam referri ad naturam humanam assumptam, ut ferè fuerit seruus. At mihi magis probatur ut dicatur inanitus, non quod esset homo, sed quod ut seruus, & seruus flagitiosus flagris afficeretur & cruce. Nam quod paulo ante Dauid puerum, hoc est, famulum dei uocat, recte facit. Si nusquam interpres παῖδα uertisset filium, uideri poterat in hac opinione fuisse, non licere secus uertere. Nunc cum aliis saepenumero sic transfulerit, atque adeo paulo post, mirum cur hoc loco uariarit. Certe Ambrosius locum hunc adducens libro De uocatione gentium secundo, capite quinto, Filium legit non puerum, ne quis mihi moueat atrocem tragediam. Praeterea sanctus Hilarius in commentarijs quibus hunc enarrat psalmum, filium legit non puerum aut seruū. Ac rursus libro De Trinitate undecimo, atque his omnibus recentior Cassiodorus. Et Chrysostomus enarrans hunc locum ex epistola ad Hebraeos: Sedes tua domine, negat filium appellari seruū, cum angelos dixerit ministros. Neque tamen me fugit Hieronymum multis locis contendere, in Christum competere serui uocabulum. At interim non uideo, cur aut ille laboret in hoc, ut Christus alicubi dicatur seruus: aut alij tantopere abhorreant a serui uocabulo, Iesu ut homini tribuendo. Etenim si seruus est, qui bona fide obedit iussis domini, Christus ut homo, cur non dicatur seruus? Sin seruus est, qui malo coactus suum officium facit, non competit in Christum serui cognomen. Hic cum recensuerim in prima aditione sententiam Vallae, tamē locus hic fuit acriter a duobus impetitus, quorum alteri respondi adito in hoc ipsum libello. Alter non contentus impigisse imperitiam sacrarum scripturarum, sugillat me, quasi cum Apollinari sententiam, qui detraham aliquid humanae naturae. Nam id auguror illum sentire. Iam atrociorē etiam suspitionem colligit ex his uerbis meis: Etiamsi obediuit & subditus fuit patri, sed ut filius non ut seruus, quasi cum Ario sententiam filium non esse aequalem patri. Quid impudentius hac calumnia? Qui fatetur Christum subditum patri, nonne fatetur hominem? Porro filius dei dicitur, iuxta naturam utranque. Nec alio sensu negant filium dei seruū, nisi quo Christus negat suos discipulos uocandos seruos, sed potius amicos. Si serui appellatio recte adimitur apostolis, haereticus est eam in Christo non admittere: Et non pudet homines, qui sibi uidentur absolute docti, huiusmodi naenias literis prodere, atque ex uanissimis somnijs impingere geminam haeresim? Atque huiusmodi periculosos errores pollicetur se quamplurimos indicaturū. Si haec lues habet literas theologicas, multo praestat aut in poeticis philosophicisque literis conualescere, aut fiscellam hibisco texere. Postremo non agitur hic an serui cognomen tribui possit Christo, sed an tribui soleat in sacris literis.

Hieronymi ex pensa sententia Hierodes & Pontius Pilatus.) Ἡρώδης τε καὶ πόντιος. Graecis gemina est coniunctio & Herodes & Pontius, aut, Herodes simul & Pontius, Delectatus uidetur hanc congeminatione Paulus quoque. Et omnino ambobus non nihil est affinitatis in ratione sermonis. Et populis Israel.) Nonnulli codices habebant, καὶ λαός & populus, magis probatur καὶ λαοίς. Interpretans enim psalmum, gentes refert ad cohortes Herodis ac Pilati, populos ad Iudaeos.

Facere quae manus tua.) Vertit Graecam figuram interpres, quam uisisset si dixisset, ut facerent.

Decreuerat fieri.) προέβλεπον, id est, Praestituerat ut fierent, siue praefinierat.

In eo quod manum tuam extendas.) ἐν τῷ ἰσχυρῶς ἐκτείνῃς, id est, In extendendo manum tuam. Sentit enim ita futurum, ut libere & intrepide loquantur uerbum dei apud populum, si ille porrigat manum, & adiuuet loquentes, addita uirtute signorum.

Ad sanitates.) εἰς ἰασμῶν, id est, Ad sanationem.

Filij tui Iesu.) παιδὶς. Eadem uox est Graeca, quam modo uertit, pueri, haud scio quod consilio uarietatem hanc affectans.

Cum fiducia.) μετὰ παρρησίας, id est, Audacter & libere.

Multitudinis autem credentium.) τῶν πισθυσάντων, id est, Eorum qui crediderant. Augustinus adducens hunc locum in epistola octaua ad Laetum, addit duo uerba: Dicitur est, inquit, Erat illis in deum cor unum & anima una: licet filius huius epistola, magis sapiat Paulinum, quam Augustinum.

Ante pedes.) ἔμπροσθεν ποδῶν, id est, iuxta pedes.

Ioseph.) ἰωσήφ, id est, Ioses.

Quod est filius consolatiois.) Barnabas. Est enim uox Hebraica. υἱὸς παραμωχῶν, id est, filius est recreari & refrigerari ac consolari. Etiamsi Hieronymus uarie interpretatur. Filius prophetae, filius uenientis, siue filius consolationis. Quod extremum significat plurimis placuisse. Est qui putet hanc uocem in Paulo deprauatam, ac pro Barnaba legendum Barnahum, ac uocem esse Syram non Hebraicam. Quod ut ego in tanto codicum consensu diuinare non audeo, ita non est animus acriter refellere. Hoc autem honoris habere uoluit illius pietati, qui sincere obtulerit sua, quo detestabilius redderet exemplum diuersum quod sequitur. In nonnullis Graecorum codicibus additum erat μεθ' ὀνόματι ἰωσήφ, id est, Quod est interpretatum, siue, si quis interpretetur.

EX CAPITE QUINTO.

Vendidit agrum.) ἐπώλησε κτήμα, id est, Vendidit possessionem, hoc est domum aut praedium.

Et fraudauit de precio.) ἔκρυψε τιμὴν, hoc est, Seposuit & auulsi. quod tamen recte uertit interpres.

Adferens partem quandam.) ἔλαβεν μέρος τι. id est, Allatam partem aliquam.

Ad Ananiam.) Haec duo uerba nec apud Graecos habentur, nec in uetustis codicibus Latinis.

Cur tentauit.) ἤθελε ἐπιπείρασεν, id est, Impleuit. Ita legit Augustinus in libello De tempore Barbarico, capite tertio. Annotauit hic diuersam apud Graecos lectionem, nescio quis in Glossa ordinaria. Chrysostomus legit ἐπιπείρασεν. Opinor interpretem legisse, ἐπιπείρασεν.

Mentiri te.) Rursus uertit Graecam figuram, Vt mentireris.

Spiritus sancto.) Graece est, spiritum sanctum, πνεῦμα τὸ ἅγιον. Siue quod ita loquantur Graeci, mentior te, sicut Euangelizo te, & benefacio te, siue quod sensus sit, eum mentiri spiritum sanctum, qui sicte simulat & imitetur, quod caeteri in spiritu sancti faciebant. Nam mentitur non solum qui falsum dicit, uerum etiam qui simulat, ut, Faciem mentita Creusae. Et, es mentitur aurum. Augustinus in libello quem modo citauit, legit mentiri apud spiritum sanctum, quasi Graece fuerit, πνεῦμα τὸ ἅγιον. Chrysostomus legit quidem nobiscum, caeterum ex interpretatione non soluitur ambiguitas lectionis.

Manens tibi manebat.) Rursum Hebraeorum more congeminatione uocis, expressit epitasin μένου ἑμμένον, hoc est, Vere ac prorsus manebat, nemine ullo pacto cogente. Accusat autem eum Petrus duobus gradibus. Primum manebat, cum nemo cogeret uendere. Deinde si uendere libuit, nemo cogebat adducere precium.

Et uenundatum erat in tua potestate.) καὶ πρῶτον. Interpres diuersas apud Græcos dictiones per eandem Latinā reddidit. Illis est κτήμα possessionem, & χωρίον prædium aut uillam, hic utrunq; uertit agrum: & tamen ~~κτήμα~~ subiecit, uenundatum, respondens ad Græcam uocem, ~~κτήμα~~

Horarum trium spacium.) ἡσθημα, id est, Interuallum.

Dixit autem ei Petrus.) ἀπεκρίθη, id est, Respondit, cum nihil sit interrogatum. Atq; ita scriptum comperi in exemplaribus uetustioribus Latinis aliquot.

Conuenit uobis.) πῶς ὁπὶ συναφάνθη, id est, Qui conspiratum est à uobis, & in hoc consentitis, ut tentetis spiritum domini, aut quæ est inter uos conspiratio.

Ad uirum suum.) πῶς καὶ ἀνδρα, Cur non potius, iuxta uirum.

Magis autem augebatur credentiū in domino.) Græce paulo diuersius est, μᾶλλον δὲ πρὸς τὸν κύριον πρὸς τὸν κύριον, πλὴθὺ ἀνδρῶν τε καὶ γυναικῶν, hoc est, ut uerbum uerbo reddam: Magis autem apponebantur credentes domino, multitudines uirorumq; & mulierum. Cæterum illud, Ita ut in plateas eijcerent, aliquanto durius coheret cum his quæ præcedunt, nisi subaudias unà cum turba famam item apostolorum creuisse. Vtinam hæc atter te legant isti, qui toti addicti commodis huius mundi, Christi paupertatem & humilitatem uel contemnunt, uel irrident etiam. Quod regnum, quas opes, quam potestatem cum apostolorum gloria conferant? Omnia sunt in Christo multo splendidiora, quàm hic mundus præbere possit. Cæterum alio modo. Nec ea communicat, nisi qui contemptis cæteris huic regno toto pectore sese addixerit. Ipse spectauit primum Bononiæ, deinde Romæ, Iulium pontificem Romanum, eius nominis secundum, splendidissimos agentem triumphos, ac prorsus tales, ut cum Pompeianis, aut Cæsarianis triumphis conferri possent. Verum quid illi ad hanc Petri maiestatem, non armis, non copijs, non machinis, non auro, sed sola fide totum orbem in sui miraculum conuertentis? Atq; eadem magnificentia & hodie sequeretur apostolorum successores, si pares essent spiritu.

Eijcerent infirmos.) ἐκφορῶν, id est, Educerent, siue exportarent. Inhumanum enim eijcere. Nec est Græce ἐκβαλλῶν, ut coactus fuerit ita uertere.

Redundat in nostris

Et grabatis.) καὶ κρεβάτιον. Græca uox est, recepta tamen apud Latinos, mutatis duabus literulis.

Quenquam illorum.) Latinius, aliquem.

Et liberarentur ab infirmitatibus suis. Non est in Græcis exemplaribus, sed adiectum apparet à quopiam, qui uoluerit interpretari. Græcæ lectioni suffragantur uetustissimi codices sancti Donatiani.

Et omnes seniores.) τῶν γρεσίων, id est, Ordinem seniorum.

Ambigebant de illis.) ἀνὰ πρόσω, Plus quiddam dixit, perplexum esse, & ancipitis animi, consilijq; inopem.

καὶ ἀρχεῖν

Præcipiendo præcepimus.) ἢ πρῶτα γὰρ ἐλάλησεν, id est, An nō præcepto præcepimus, hoc est, acriter præcepimus, ut ante dixit, Minis comminemur.

Obedire oportet deo.) ἠδὲ ἀρχεῖν. Quod est proprie parere principi aut magistrati, dictione composita, à πείθεσθαι obedire, & ἀρχῶν princeps. Ac paulo post, τοῖς ἀρχεῖσιν αὐτοῖς, id est, obedientibus sibi.

Quem uos interemistis.) ἀεχέειν. Quod est manibus uiolētis occidere. Hinc enim dicta uox Græca. Nam interimitur, & qui iure meritoq; plectitur.

Principem & saluatorem.) ἀρχηγόν, Ducem & autorem. Quanquam non reprehendo quod uertit interpres.

Et nos sumus testes.) Græci addunt genitiuū αὐτοῦ, id est, Eius, quem Latinus poterat uertere in datiuū, ei. Nec est simpliciter, Et spiritus sanctus, sed, καὶ τὸ πνεῦμα δὲ τοῦ κυρίου, id est, Quin & spiritus sanctus, ut sit ueluti correctio superioris dicti. Quasi diceret, non tam nos testes sumus illi, q̄ ipse spiritus sanctus, cuius uirtute hæc fiunt.

Et cogitabant interficere illos.) ἐβλάδιοντο, id est, Consultabant ut interficerent. Interpres ἐβλάδιοντο legit, aut certe somniauit.

Homines fieri.) Græce est apostolos, non homines. Nec est fieri, sed facere, ποιῆσαι, hoc est, emittere foras.

Extitit

Extitit Theodas.) Eleganter uertit, extitit, ἀνέστη, id est surrexit, siue exortus est. Theodas Græci codices habent θεούδας, id est Theudas, non Theodas. Hos Chrysostronus putat ob id sublatos è medio, quod uetuerint cæsum dari Cæsari, fuisseq; pharisæos. Vide Eusebium in historia Eccles. lib. 2. cap. 11.

Cui consensit.) προσεκολλήθη. Quod aliàs uertit, adhaesit, rectius & hic ita uertitur. Non solum enim consenserunt, sed & conspirarunt cum illo, & eadem docebāt.

In diebus professionis.) ἀρχαφῆς. Quam in euangelio uertit descriptionem.

Professio, descriptio, cæsus

Auertit populum.) Græci addunt ἰκανόν, id est, Multum.

Consilium hoc opus.) ἢ βελή, ἢ τὸ ἔργον αὐτῶν, id est, Consilium aut opus hoc.

Ne forte.) μήποτε, id est, ne quando.

Et cum deo pugnantem repe- rit. Græcis est ἐκείνῳ, ἢ ἐκείνῳ, deriuatum à uerbo θεομαχῆν. Cæterum uertit interpres, nisi quod Græca plus habent emphasis, habitum significantiæ, tantum actionem, quasi dicas hostes dei, aut rebelles deo.

Consenserunt autem illi.) ἐπέειδον, id est, Paruerunt siue obtemperarunt.

Ne omnino loquerentur.) Omnino, non inuenio in Græcis codicibus, tantū est, μή λαλέω, id est, ne loquerentur. Suffragabantur uetusti codices.

Et circa domos.) κατ' οἴκους, id est, Per singulas domos, siue domesticatim.

Docentes.) ἐπιδιδόντες διδασκόντες. Vertendum erat, Cessabant docere & euangelizare, participio commutato in infinitiuum.

EX CAPITE SEXTO.

Rescente numero discipulorū.) πληθύνοντων τῶν μαθητῶν, id est, Cum plures fierent discipuli. Quanquam periphrasin interpretis probo.

Murmur Græcorū.) Non est ἐμλωρ, sed ἐμλωιστῶν Hellenistarū. Nā ἐμλωιστῶν Iudæi Græcos appellabant omnes paganos & alienos à lege Moisaica. qui

Et probabile est in hoc numero nondum fuisse quenquam gentiū: proinde non ἐμλωρ dixit sed ἐμλωιστῶν, Iudæos qui nati fuerant aut uixerant inter gentes, eiusq; gentis ubi uixerant, lingua loquebantur. Itaq; qui nati erāt in regionibus Iudæorum, Iudæos alibi natos aliq; loquentes lingua, pro semipaganis ducebant, quos hic non appellat Iudæos, quod religionis erat nomen, sed Hebræos, quod magis indicat gentem & nationem.

Sensus anceps

Eo quod despicerentur.) Et hic sensus anceps est, utrum ideo uiderentur despici, quod nō admitterentur ad ministerium, ceu non uere Iudææ, an quod grauarentur onere sordidioris ministerij. Et ideo uidentur electi septem diaconi, non ut ipsi ministrarent omnibus, sed ut dispensarent ministrandi uices & ordines, ne similibus querelis interPELLARENTUR apostoli.

Conuocantes autē duodecim.) Obscure explicuit. Potest enim accipi ut fuerint ab alijs aduocati duodecim discipuli, unde nos dilucide uertimus. Iam in, Instantes erimus, quid opus erat paraphrasi? Rursum in, Multa etiam turba, καὶ est, id est, Quæ nec aliud est ad quod respondeat etiam.

Non est æquum.) οὐκ ἀρεστόν, id est, Non est placitum, siue Non est gratū, aut Non est eiusmodi ut nobis placere debeat.

Boni testimonij.) μαρτυροῦμενος, Quasi dicas, testimoniatus. Hoc est spectata probataq; integritatis, de quibus alij bene testentur. Alioqui boni testimonij dici uidentur, qui bona fide fert testimonium.

Super hoc opus.) ὑπὲρ τῆς χρείας ταύτης, id est, In hoc usu, siue, Super hanc necessitatem, id quod magis blanditur Vallæ, mihi nō item, quanquā functio magis quadrat.

Et Nicolaus aduenā.) Rectius distinxit profelytū, annotante Valla, ut intelligamus ad legē Moisaicam receptū, utpote patria Antiochenū, religiōe Iudeum. Hic post habitus est Hæresiarches, quanquam Clemens apud Eusebiū ipsum diligēter excusat.

Nicolaus profelytus

Et imposuerunt illis manus.) Rabanus opinor admonet hunc esse modum in conferendis sacris ordinibus, ut populus, episcopus ordinet. Ea certe consuetudo diutissime perseverauit in ecclesia, uerū ob tumultus populares recte mutata est.

x postulat

Spiritu qui loquebatur.) ἢ ἐλάλη. Quod sic accipi potest, ut sit sensus, Non poterant re-

rant resistere spiritui qui loquebatur. Quamquam & altera lectio probe habet, ut propositum sit pro d, propter dativum precedentem πνεύματι. Hic in vetusto codice ascriptum comperi, Propter quod redargueretur ab eo cum omni fiducia. Idem habebat aeditio Hispaniensis, uerum in Graecis non additur, nec in Latinis nisi paucis.

Nō cessat loqui uerba.) ῥήματα βλάσφημα, id est, Verba blasphema siue maledica. Quamquam opinor blasphema additum. Quorsum enim opus cum sequatur aduersus locum sanctum? Certe Chrysostomus hunc enarrans locum, nullam facit mentionem blasphemorum. Nec additur usquam in Latinis codicibus uetustioribus.

Et mutabit traditiones.) πᾶσι, id est, Consuetudines aut instituta. Si haec ita se habent.) εἰ ἄρα πᾶσι ἔτις ἐχθ, id est, Num haec ita se habent?

Qui ait.) ~~.....~~

Atqui Graece est ὁ δὲ εἶπε, id est, At ille ait.

EX CAPITE SEPTIMO.

Narratio uideatur dissonare

Riusquam habitaret in Charran.) Videbatur nonnihil discrepare Stephani narratio, cum historia Geneseos capite 12. quod illic facta mentione Tharæ patris Abraham, post refertur cum illo colloquutus deus. Neq; satis conuenit de numero annorum. Verum hac de re nodum explicuerunt Hieronymus in questionibus Hebraicis, & Augustinus lib.

De ciuitate dei 16. capite 15. Rursus in questionibus super Genesim libro primo.

Nec passum pedis.) δὲ βῆμα ποδός, id est, Ne uestigium quidem pedis. Nam passus aliquot pedes complectitur, nec potest unius pedis esse passus. Tolerabilis igitur est quod legit Augustinus in questionibus super Genesim lib. 1. Nec spacium pedis. Quo quidē loco simul illud excutit, qui fieri potuerit, ut qui prius legatur emisse agrum circa puteum iusturandi, nunc ne pedis quidem uestigium illic possideret. Non possedit nec tantillum ex munere diuino, de cuius pollicitatione illic agit Stephanus. Nam pecunia licebat ubiuis parare agros.

Loquutus est autem ei.) ἔπας, Loquutus est autem sic, est Graece, & non additur ei.

Quia erit semen eius accola.) ἔπι ἐστὶ τὸ ἀποδύμει αὐτὸ πείροισιν. Ut conuieamus quod quia, abusus sit pro quod, quod accola posuit genere neutro, Certe aliud est incolam quam accola. Si quidem accolæ dicuntur finitimi, ut accola Rheni. Incola qui non sit ἀποχθίων. Quamquam Graecis est πείροικος, qui aliunde profectus alibi domum habet. Nos uertimus inquilinum, ad hunc modum, Loquutus est autem deus sic, quod futurum esset semen eius inquilinum in terra aliena, quodq; seruituti illud subiecturi essent &c. Mollius erat, posterius eius incolæ. Semen enim posteros appellat. Nec in clausula est, Dicit dominus, sed ἔπας ὁ θεός, id est, Dixit deus.

Male tractabunt.) ἔστι κενώσασιν, id est, affligent siue cruciabunt.

Hyperbaton

Annis quadringentis.) In aeditione peruetusta, legebatur quadringentis triginta, atq; ita legit Rabanus ex supputatione temporum. Beda indicat hyperbaton, erit incolam annis quadringentis: ut quod in medio intercessit, & seruituti eos subijcient & male tractabunt eos, non impediat contextum precedentium & sequentium. Quamquam mea sententia non est opus, ad hoc hyperbaton confugere.

Et sic genuit Isaac.) Interpres, nisi mendū est, legisse uidetur ἔπας, cum in Graecis codicibus sit ἔπας hic, siue iste. Si legas, ἔπας, sensus est, illum non genuisse Isaac nisi si circumcisum, cum Ismaelem suscepisset incircumcisus. Suspicio factum, ut Graeci odio circumcisionis mutarint ἔπας, in ἔπας. Tametsi uariabant Graeci codices. Chrysostomus & Hispaniensis aeditio habebant ἔπας, mei codices & Aldina aeditio ἔπας.

Et Isaac Iacob.) τὸν Ἰακώβ, Ut subaudias, genuit.

Non inueniebant cibos.) χρεπίσματα. Vox est à saturando dicta.

Ordo

Et in secundo.) καὶ ἐν τῷ δευτέρῳ, Et in secundo, ut uerbum uerbo reddatur, Altera uice, siue Cum iterum misisset eos.

Quod emit Abraham precio argenti filijs Emor filij Sichem.) Et hunc locum annotauit Hieronymus in libro ad Pammachium De optimo genere interpretandi, qui secus habeatur in Genesi, ubi legitur, quod Abraham emerit ab Ephron Etheo filio

filio Saor, iuxta Hebron quadringentis drachmis speluncam duplicem, & agrum circa eam, sepeliretq; in ea Saram uxorem suam. Atq; in eodem legitur libro, postea reuertentem e Mesopotamia Iacob cum uxoribus & filiis suis, posuisse tabernaculum ante Salem urbem Sichimorum, quae est in terra Chanaan, & habitasse ibi, & emisse partem agri, in quo habebat tentoria, ab Emor patre Sichem, centum agnis, & statuisse ibi altare, & inuocasse deum Israel. Proinde Abraham non emit specum ab Emor patre Sichem, sed ab Ephron filio Saor, nec sepultus est in Sichem, sed in Hebron, quae corrupte dicitur Arboch. Porro duodecim patriarchae non sunt sepulti in Arboch, sed in Sichem, qui ager non est emptus ab Abraham, sed à Iacob. Hunc nodum illic necit Hieronymus, nec cum dissoluit hoc sanè loco, sed cum eleganter explicat in questionibus Hebraicis.

In septuaginta quinque animabus descendit Iacob.) Geneseos cap. 46, diuus Hieronymus iuxta ueritatem Hebraicam uertit Septuaginta tantum. Et tamen Lucas sequutus uidetur auctoritatem Septuaginta, tum ubiq; receptam, siue quod apud Hebraeos detracti sunt à librarijs anni quinque, siue quod non existimauit numeri rationem ad id quod tum agebatur pertinere.

Quam confessus erat.) ἦς ὁμολόγησεν, id est, Quam iurauerat. Interpres legisse uidetur, ὁμολόγησεν.

Qui non sciebat.) ὃς οὐκ ᾔδει, id est, Qui non nouerat.

Ne uiuificaretur.) εἰς τὸ μὴ ζωογονεῖσθαι, id est, Ad hoc, ut partus non essent uitales.

Gratus deo.) ἀσάθου τῷ θεῷ, ἀσάθου aliàs sonat festiuus, siue urbanus. Abusus uidetur hac uoce pro χαεῖς, quod gratum significat, & item urbanum.

Existimabat autē intelligere fratres.) Hic fratres uocat suae gentis homines, quod post translatum est ad Christianos. Augustinus in questionibus in Exodum, dubitat utrum homicidium Moyfi duntaxat indolis specimē sit, an laudi dandum, quod ex hac oratione Stephani uideatur id fecisse numinis admonitu.

Fratres qui eiusdem gentis

Litigantibus.) Graece est μαχομένοις, id est, pugnantibus. Recte tamen uertit interpres.

In igne flammæ rubi.) Graece est contrarius ordo ἐν φλογίπυρος, id est, In flamma ignis. Tametsi & alioqui sermo duriusculus est nobis ob proprietatem sermonis Hebraici.

Videns uidi.) Hebraeum est schema, pro eo quod est, Attente uidi.

Et nunc ueni & mittam.) καὶ νῦν ἂν ἔλθω, id est, & nunc uenito, siue nunc adsis, ut secundae personae sit uerbum, non primae. Iubet enim Moysen adesse.

Tanquam me ipsum audietis.) Audietis hoc loco in nonnullis exemplaribus Graecis non scribitur. Donatiani codices suffragabantur Graecae lectioni, in quibus erat, De fratribus uestris tanquam me. Apud Chrysostomum nec in contextu nec in enarratione sit huius clausulae mentio. Quod autem dictum est tanquam me, Chrysostomus exponit, contemptum & insidijs appetitum, quod ut Christo puero insidiatus est Herodes, ita Pharao Moysi in Aegypto, & uterq; saluus euasit. Superius demonstratum est, ipsum, pertinere ad uerbum audietis, non ad me, quod pertinet ad uerbum suscitabit: Suscitabit uobis prophetam ut me, id est, similem me, & uelut alterum me, ipsum audietis. Quamquam apparet interpretem legisse, ἐν ἐμοὶ τὸ, nisi, quod probabilius est, hoc aliquis assuit de suo.

Tanquam me audietis, auditus redundat

In ecclesia & in congregatione.) Et apud Graecos non est, sed ἐν τῇ ἐκκλησίᾳ, ἐν τῇ συναγωγῇ, id est, In congregatione, in deserto, citra conjunctionem, consentientibus Latinis emendatioribus.

Verba uitae dare uobis.) Nonnulli codices habebant, λόγον ζώντα, id est, sermonem uiuum; Nonnulli λόγια ζώντα, id est, Eloquia uita. Sic enim solitus est uertere λόγια.

Patres uestri.) Vtroq; loco Graecis est ἡμῶν, id est, Nostri, primae personae.

Interpres re-cte discedit à uerbis

Mosi enim huic.) ὁ γὰρ μωϋσῆς, id est, Nam Moyses iste; & sic habet exemplar Constantiense. Quamquam id recte mutauit interpres.

Quas fecistis adorare.) Interpres non notauit Graecam figuram loquendi, ὅς ἐποίησθε, id est, Quae

κατεπεσκησθησαν αυταις, id est, Quas fecistis ut adoretis eas. Sed mirum non addi articulum uerbo infinito.

Trans Babylonem, trans in, In. Locus sumptus est ex Amos prophetae cap. 5. Quamquam illic pro trans Babylonem legitur trans Damascum, ex autoritate ueritatis Hebraicae simul & Septuaginta. Hieronymus sic excusat Stephanum, ut dicat eum magis sensum reddidisse quam uerba, quod Iudaei trans Damascum ducti sunt in Babylonem, siue trans Babylonem. Sunt qui malunt fateri scripturam esse deprauatam, & pro Trans Damascum scriptum fuisse Trans Babylonem.

Cum patribus.) Cum, redundat.

Deus loquens.) ο λαλω, id est, Ille qui loquebatur.

Patres uestri.) ημων Graece est, id est, nostri, quemadmodum admonuimus modo.

Sed non excelsus in manu factis.) Graecus addit, templis, οτι κεινον ην το ειναι. Et Manufactis unica illis dictio est.

Stephani oratio cum longa sit, est inabsoluta. Dura ceruice.) Graecis epitheton est compositum, σκληροβωχλοισι, Quasi dicas, duriceruicos, ut Pacuuius apud Quintilianum, & hunc imitatus Politianus dixit, incur uiceruicum pecus. Ceterum apparet orationem Stephani clamoribus obstrepentium Iudaeorum interruptam fuisse. Neque enim satis alioqui respondet hic finis, tam alte repetito principio, praesertim cum in ea multa sint, quae non ita multum pertinere uideantur ad id quod instituit.

Resististis.) αντιστητε, id est, Resististis.

Et homicidae.) φονεις, id est, Occisores.

In dispositione.) εις διαταξεις, id est, In dispositiones, siue ad dispositiones, a διαταξω quod est ordino. Augustinus lib. De ciuitate dei x. citat aliquoties, In edictis angelorum, pro eo quod nos legimus, In dispositione angelorum.

Virtutis dei.) Virtutis, in Graeco codice non reperio. Tantum est a dextris dei, suffragantibus & Latinis uetustioribus.

Obdormiuit in domino.) In domino non additum est in Graeco exemplari, tantum est κοιμηθη, id est, Dormiuit. Suffragantibus uetustis exemplaribus Latinis.

EX CAPITE OCTAuo.

In ecclesia.) οτι τω εκκλησιαν, id est, In ecclesia, siue Aduersus ecclesia. Curauerunt autem Stephanum.) συνεικομισαν δε, id est, Simul autem curauerunt.

Viri timorati.) θλαβεις, id est, Religiosi siue pii.

Per domos intrans.) κατ οικιας, id est, Domesticatim, ut ita loquar, siue per singulas domos, ut ostendat ingens studium perdendi.

Igitur qui dispersi erant.) οι μνη εν διασπαρηντες, id est, Igitur illi quidem dispersi. Iam enim dispergebantur.

In ciuitatem Samariae.) Videtur appositiue dictum ciuitatem Samariae, ut Samaria sit nomen non regionis, sed ciuitatis, unde tota regio nomen est sortita. Eadem autem dicta est Sebaste.

Multi eorum qui habebant spiritus immundos clamantes uoce magna exibant.)

[Redacted text]

Græca sic habent, πολλων γαρ τω εχοντων πνευματα ακαθαρτα, βοωντα μεγαλη φωνη θηρη. Ea quoniam ad uerbum reddi non poterant, nos sensum expressimus in hunc modum, Spiritus enim immundi, a multis qui ab illis tenebantur, clamantes uoce magna exibant. In duobus codicibus Donatiani non addebatur hæc particula, opinor, quod eam scriba prætermiserit offensus absurditate sermonis. Nam Græci codices consentiunt.

In ciuitate magus.) ον τη πολη μαγδω, id est, artem exercens magicam.

Cui auscultabant.) Hoc auscultabant, & quod mox sequitur, attendebant, Græcis idem est uerbum προσερχο.

Quæ uocatur magna.) Quæ uocatur, non additur in Graeco codice, η δυναμις το θεου η μεγαλη, id est, Dei uirtus magna. Interpres studuit explicare uim articuli Græci η μεγαλη.

Propter quod.) οτι, id est, Propterea quod; & tamen hanc sermonis formam uideo fuisse familiarem priscis Christianis, quum longe aliud significet.

Magicis suis.) ταις μαγείαις, id est, Magis siue magicis artibus.

Dementasset.) θυμακρηαι αυτους, id est, Stupefacti essent, & uelut a mente alienati.

De regno dei in nomine Iesu.) Graece est, Et nomine.

Supens admirabatur.) θυμακρηαι. Interpres unam Græcā uocē, duabus Latinis reddi di

ut eandem dictionem Græcam eodem in loco trifariam reddiderit. Siquidem quod paulo ante uertit, seducens, Græcis est θυμακρηαι: Quod dementasset, est θυμακρηαι: Quod stupens admirabatur, est θυμακρηαι.

Et rogabant pro eis.) Dubium est an ipsi apostoli rogarint deum pro eis, an Philip pus & qui cum illo erant rogarint apostolos. Posteriorē sensum sequi uidentur interpretes, quod Graece sit προσευχωντο, qua uoce scriptura solet uti pro deprecatione ad deū.

In quenquam illorum uenerat.) οτι ουδενος, id est, Erat illapsus siue delapsus.

Manus apostolorum.) χειρων, id est, Manuum. Sed interpres offensus concentu genitiuorum uariauit.

Si forte.) εαν, Coniunctionem expletiuam suo more uertit in forte.

In felle amaritudinis.) εις χολω πικελιας, id est, In bili amaritudinis, id est, Amara bili.

Et in obligatione.) κατ ονω δεσμων, id est, In colligatione, hoc est, In uinculis.

Quæ dixistis.) ον ειρηνατε. Articulus postpositiuus congruit cum casu antecedentis, dissidens a suo uerbo. Annotandū quod uni Petro respondēs, multitudinis utitur uerbo, dixistis. Vnde probabile est, quod Petrus admonuit, ceteros itē admonuisse.

Et multis regionibus.) πολλας τε κωμας, uicis siue pagis. Apparet interpretem legisse χαρας.

Contra meridianum.) ητι μεσημβριαν, id est, Meridiem uersus, siue ad meridiem.

Quæ descendit ab Hierusalem.) κατ ταβαινσαυ. Quod Hierosolymorum urbs in monte Sion sita sit ex parte. Nonnulli codices habebant φερσαυ, Quæ ducit.

Gazam.) Ciuitas est insignis Palestinae, destinata in sortem tribus Iuda, licet obtineri non potuerit. Desertam addit quod uetus illa Gaza, de qua Sophonias, Gaza destructa erit, sic fuerit diruta, ut uix urbis extet uestigium, pro qua extructa est alia, sed non eodem loco.

Et ecce uir eunuchus.) Annotauit Hieronymus uirum dici qui sit eunuchus, cum pugnent inter sese, uirum esse & eunuchum esse, unde & euirati dicuntur. Verum in Christo neque sexus est, neque conditio, sed noua creatura.

Eunuchus potens.) δυναστος, id est, Magistratus siue praefectus. Graeca uoce usus est & Cetero, Petrarca & Dynasta. Non enim dicitur reginae eunuchus, sed reginae praefectus, nimirum gazophylax.

Candacis.) κανδακισ, id est, Candaces, a nominatiuo Candace. Quod nomen ita uidentur commune fuisse reginis, ob quādam reginam Aethiopiae nomine Candacen de gente illa optime meritā, ut apud Aegyptios Pharao & Ptolemeus, regibus.

Venerat adorare.) προσκυνησων, id est, Adoraturus.

Putas ne intelligis.) ηραγε. Num, siue an, siue Nunquid intelligis quæ legis?

Et quomodo.) Et, non est apud Græcos, sed tantū πως γαρ αν δυναμω, Qui enim possim, aut Qui nam possim. Subauditur enim negatio non intelligo.

Ostenderet mihi.) εδηγησθη με, id est, Duxerit me.

Locus autem scripturae.) η δε προλογη. Quod continentiam possis dicere; Nos uer timus argumentum, poterat dici & sententia.

Tanquam ovis ad occisionem.) Locus est apud Esaiam capite LIII. Verum ap-
 paret eunuchum hunc non ex Hebræo libro, sed ex Græco hæc legisse, quod omnia
 adamulsum consentiant cum additione Septuaginta. Et Aegyptus id temporis græ-
 cillabat ob commercium cum Romanis, & ante hoc cum Alexandro. Nam Hebræa
 Hieronymus ita uertit, Sicut ovis ad occisionem ducetur, & quasi agnus coram
 rudente obmutescet, & non aperiet os suum. De angustia & de iudicio sublatus
 est, generationem eius quis enarrabit, quia abscisus est de terra uiuentium. Iuxta Se-
 ptuaginta legimus hunc in modum, *ὡς πρόβατον ὑπὸ σφαγῶν ἤχθη, καὶ ὡς ἀμνὸς ἠνα-
 πίου τοῦ κείρονός ἐφώνη, ὅπως δὲ ἀνοίγη τὸ στόμα αὐτοῦ, ὅτι πῆ ἀπὸ πνέωσθ ἢ κελσις αὐτοῦ ἤρθη.
 τὴν γὰρ αὐτοῦ πῆσθ θηγήσεται, ὅτι ἀρεταὶ ἐπὶ τῆς γῆς ἢ ζωῆ αὐτοῦ,* id est, Sicut ovis ad uicti-
 mam ductus est, & sicut agnus coram rudente mutus, sic non aperit os suum. In hu-
 militate iudicium eius sublatus est: generationem illius quis enarrabit, quia tollitur
 de terra uita eius. Porro pro tollitur *ἀρετῆς* perperam habetur in nostris codicibus tol-
 leretur, uerbum futuri temporis, quemadmodum & pro aperit legimus aperuit.

Dicit hoc.) *λέγει δὲ,* id est, Dicit hoc, quasi iam loquatur tibi, cuius scripta legis.

Quis prohibet.) *τί κωλύει,* id est, Quid prohibet, seu potius, Quid uetat, aut quid
 obstat quo minus baptizer.

Dixit autem Philippus. Si credis &c.) usq; ad eum locum, Et iussit stare currum,
 non reperi in Græco codice. Quanquam arbitror omissum librariorū incuria, Nam
 & hæc in quodam codice Græco ascripta reperi, sed in margine. Ceterum apud in-
 terpretem Chrysostomum hæc non adduntur. Nec in additione Hispaniensi. In Al-
 dina fuit additum.

Uterq;.) *ἀμφότεροι,* id est, Ambo.

Philippus & Eunuchus.) *ὁ τε Φίλιππος καὶ εὐνοῦχος,* id est, Et Philippus & eunu-
 chus, conduplicata coniunctione.

Spiritus domini rapuit Philippum.) Rabanus in glossa ordinaria uidetur anno-
 tasse diuersam lectionem, quasi spiritus dictus sit irruisse in eunuchum, & rapuerit
 Philippum, uerum huiusmodi nihil reperio uel in Græcis uel in Latinis codicibus.

Inuentus est in Azoto.) Quis quærebat illum, ut illic fuerit inuentus? Repertus
 est, erat tolerabilis. Est enim sensus, Philippū subito fuisse Azoti. Ea ciuitas est Pa-
 lestina una e quinque ciuitatibus Allophylorum. Hebræis dicta *אַשְׁדּוֹד* Aschdod.

EX CAPITE NONO.

Dhuc spirans.) *ἐμπνέων,* Forte pro *ἐπι* mutatum est *ἐμ*. In alijs habetur
 utrumq; *ἐπι ἐμπνέων,* id est, Etiamnum spirans. Sed unde minarum?
 Neq; enim ut dicimus, Cupit te, & cupiens est tui, ita dicere licet, Vox
 non sonat hominem, & uox non est sonans hominis, & Sapit uinum,
 & est sapiens uini. Proinde meo iudicio uertendum erat, Spirans mi-
 nas ac cædem. Et,

In discipulos domini.) Apertius erat Aduersus discipulos domini.

Huius uisæ uiros.) *ὅσοι δὲ ὄντες,* id est, Qui eius essent sectæ. Articulus enim pro-
 nominis uice fungitur hoc loco. Et pro uisæ, multi codices habebant uisæ.

Viros ac mulieres.) *ἀνδρας τε καὶ γυναῖκας,* id est, Et uiros & mulieres, aut seu ui-
 ros seu mulieres.

Circumfulsit.) *περικύρην,* id est, Circumfulgurauit, si sic liceret loqui. Subitam
 enim lucem fulgur appellat.

Saule Saule.) *σαὺλ σαὺλ,* id est, Saul Saul. Cum Lucas alibi Saulum uocet ac Pau-
 lum, hic Hebræam uocem integram reliquit, quod Christus illum Hebræice compell-
 larit, ut & ipse postea testatur. Atq; item Ananias, *σαὺλ ἀδελφε,* id est, Saul frater, de
 quo nonnihil attingemus in Paulinis epistolis.

Durum est tibi.) In plerisque Græcis codicibus id non additur hoc loco, cum mox
 sequatur, surge, sed aliquanto inferius, cum narratur hæc res. Neq; raro contigit, ut
 scriba doctulus aliunde addat aliquid in spacijs, quod post alius indoctior referat
 in contextum. Certe Chrysostomus hoc loco nullam mentionem facit huius parti-

cularæ. Est autem ethnicis etiam in prouerbio *πῶς τὸ κῆρυξ λακτιζει,* id est, Aduer-
 sus stimu-

sus stimulum calcitrare. Translatum à bubus aut alijs iumentis quæ stimulo incitan-
 tur, ut equi calcaribus. In uetustioribus codicibus ne hæc quidem habebantur, &
 tremens ac stupens dixit, Domine quid me uis faceres? & dominus ad eum. Tantum
 est, durum est tibi contra stimulum calcitrare. Ego sum Iesus, quem tu persequeris,
 surge & ingredere &c.

Qui cōcomitabatur cū illo.) *οἱ συνοδοδύοντες αὐτῷ,* id est, Qui iter faciebāt cū illo,
 siue comites itineris. Interpret nec Latine loquutus est, nec Græco uerbo respōdit.

Stabant stupefacti.) *ἕστησαν.* Græca uox inde facta est, quod rei nouitas hominem
 reddat attonitum.

Nihil uidebat.) *οὐδὲν ἑώρα,* id est, Neminem uidebat. Apparet interpretem le-
 gisse *οὐδὲν ἑώρα.*

Ad manus autē illum trahentes.) *ἁρπαγῶντες δὲ αὐτὸν,* id est, Manuducentes il-
 lum. Quorsum enim opus erat trahentibus, cum sponte iret? Atq; ita uertit ipse pau-
 lo post, Ad manum autem deductus à comitibus.

In uicum qui uocatur rectus.) *ὡτὶ τὸν ῥηθῶν.* Vicus hoc loco non est pagus aut op-
 pidulum, ne quis in hoc errer, nam id est Græcis *κώμη*, sed pars urbis. Ciuitas enim
 distinguitur in uicos, uici in uias, uia in domos.

Quanta mala fecerit sanctis.) *ὅσα,* id est, Quot, siue quæcunq;. Item paulo post,
 Quanta oporteat illum pro nomine meo pati.

Et hic habet.) Hic hoc loco aduerbium est, non pronomen, *ἔδε,* id est, In ciuitate.

Vas electionis.) *οὐδὲν.* Ego maluissim organum electum. Quanquam uasa uete-
 ribus omnis dicebatur supellex.

Saule frater.) *σαὺλ ἀδελφε,* id est, Saul frater, quod consentaneum sit Hebræice *Saul*
 iuisse loquutum Ananiam.

Vt uideas.) *ὡς ἀναβλέψῃς,* id est, Vt uisum recipias. Sic enim idem uerbum paulo
 ante traduxerat.

Ceciderunt ab oculis eius.) *ἀπέπεσον,* Deciderunt.

Qui expugnabat.) Græce militari est usus uerbo. *πορθῆναι* enim Græcis est urbem
 excindere ac depopulari.

Vt uinctos illos duceret.) *ὡς ἀγάγῃς,* id est, Ducat siue pertrahat, id quod ma-
 uult Valla.

Et confundebat.) Non est hic pudefiebat, ut alijs solet uti, sed *συνέχωμι*, hoc est, *Cōfundo pro*
 Comouebat ac perturbabat, confirmans Iesum esse Christum. *pudefacio*

Consiliū fecerūt in unū.) In unum, non reperio in libris Græcorū, quos ego sanè
 uiderim, tantū est *συνεβουλεύσαντο*. Nisi forte uoluit exprimere uim præpositiōis *συν*.

Submittentes in sporta.) *κατάσταντες.* Quod est funibus ex alto pensilem demitte
 re, ut alijs indicauimus. *κατάσταν*

Intrans & exiens.) In Græcis exemplaribus tantū reperio *ἐκπορεύομαι* intrans,
ἐκπορεύομαι non inuenio. Quanquam ingrediens & egrediens Hebræica figura
 dictum est pro uersans, quomodo Latini dicunt, domi ac foris. Itaq; ex cōmentarijs
 qui Chrysostomi titulo leguntur adiecti, καὶ ἐκπορεύομαι, quāquam hoc ad sensum
 minimum habet momenti, arbitror autem alteram lectionem esse germanam.

Fiducialiter agens.) *παρρησιαζόμενος,* id est, Libere siue cum fiducia loquens aut
 agens, sed magis ad sermonem pertinet, unde & Græca dictio composita est.

Et disputabat cum Græcis.) *συνεζητή πρὸς τοὺς ἑλλήνας,* Disputabat aduersus Græ-
 cos. Rursus usus est uerbo Hellenistæ, significat enim Iudæos ibi natos. Nondum au-
 tem erat tempus disputandi cum gentibus. Cæterum illud quod præcessit, Cum gen-
 tibus, in Græcis codicibus nō inuenio, ne in Latinis quidem uetustioribus. Et mox,

Quærebant eum occidere.) Græcis est *ἐπιχέροναι*, id est, Conabantur siue aggre-
 diebantur.

Ecclesia quidem.) *ἐκ μὲν ἐν ἐκκλησίαις,* id est, Igitur ecclesiæ quidem, numero plura
 tiuo, quod tum omnes congregationes Christianorum dispersæ dicerentur ecclesiæ,
 quæ tamen omnes in unam recidunt ecclesiam.

Dum transiret uniuersos.) Quidam addunt hoc loco fines, sed perperam, quando
 D quidem

quidem de hominibus sentit Lucas, non de locis.

Sanct te dominus.) *ἱε̄ρου*. Poterat accipi & sanas, indicandi modo nō imperandi.

Assuron Lyddæ & Assaronæ.) *λύδδαν καὶ τὸν ἀσάροναι*. Haud scio an hæc sit quam in Hebraicis nominibus corrupte legimus Accaron, quam eandem quidam putarunt esse turrim Stratonis, postea Casaream nominatam. Vero proximum est, hanc esse regio-

nem, quam Hieronymus in nominibus locorū appellat Saronas, id Hebraicis sonat campestrem regionem. Est autem à Casarea Palæstine pertingens usq; ad oppidum Ioppen. Testatur sua etiam nū ætate illic agrum fuisse pascēdis gregibus aptum. Porro Ioppe non longe aberat à Lydde. Quāquam est & altera eiusdem nominis regio inter montē Thabor & stagnū Tyberiadis, cuius meminit Esaias, In paludes uersus est Saron. Verum priorem fuisse eam de qua hic sentit Lucas, indicat Hieronymus.

Nomine Tabitha.) Hoc certe loco Tabitha non potest esse uerbum. Ioannes Capnion Thabiam legendum esse putat, uocem enim Assyriam esse, quæ illis Capream significat. Certe qui literas callent Hebraicas, fatentur hoc puellæ uocabulum non nihil habere cognationis cum uerbo uidendi quod illis dicitur *וַיִּבֶן*. Et Græcis item *δερκάς* caprea, à *δέρνομαι* uideo deducta est, quod id animas acri oculorum acie putetur esse. Vnde & qui sunt perspicacibus oculis *ὄφθαλμοὶ* uocantur. Cæterum Laurentius maluit ab interprete Latinā uocem fuisse redditam, nempe capream. Nam Lucas Dorcadem interpretatur, sed Græce scribens.

Quam cū lauissent.) Glossa ordinaria submonet in quibusdā codicibus scriptum fuisse Lauissent unguentis, Sed more ueterum primum lauabant corpus, deinde ungebant. Quanquā probabile non est, hic tantum sumptus fuisse factum in Dorcade.

Miserunt duos uiros.) In plerisq; Græcis codicibus, tantum est *ἀπέστειλαν*, id est, Emiserunt. In uno reperi *δύο ἀνδρῶν* ascriptum, sed in spacio marginali.

Ne pigritaris.) Sine causa mutauit personā *μη̄ ἰκνησῆαι δελεῖν ἕως αὐτοῦ*, id est, Ne pigritaretur siue ne grauaretur pertransire usq; ad sese, siue ad ipsum.

Quas faciebat illis Dorcas.) *ὅσα ἐποίησεν αὐτοῖς ἡ δερκάς*, id est, Quas faciebat secum uiuens Dorcas, siue quas faciebat dum cum ipsis esset Dorcas.

Et multi crediderunt domino.) *πρὸς τὸν κύριον*, id est, In dominum. Vnde apparet interpreti nihil retulisse, utrum dicas Credere domino, an credere in dominum.

Apud Simonem Coriarij.) *βυρσῆ*. Quod opificium non solum plebeium, uerum & sordidum habetur. O quantus hospes, & apostolici culminis princeps apud cuiusmodi diuersatur hospitem? Nunc in immensum creuerunt opes ecclesiæ. Gratulandum est felicitati, si modo uere sita est in hoc ecclesiæ felicitas, & si felicitati respondet pietas.

EX CAPITE DECIMO.

Enturio cohortis.) Minus ambiguum erat, Ex cohorte. Neq; enim is erat princeps cohortis, quæ circiter mille milites continet, sed unus ex ea cohorte. Atq; ita est Græce *ἐκ παύρης*. Spiram aut Chrysostomū aut quisquis is fuit interpretatur *νόμορον*, & hic Latine loquens.

Quis es domine.) *τί σε κέλει*, id est, Quid est domine, hoc est, Quid rei est. Atq; ita legendum arguit ipsa etiam angeli responsio, Orationes tuæ &c.

Hic tibi dicet quid te oporteat facere.) Hoc non habebatur in aditione Hispaniensi, & uidetur ascriptum ex capite quod proxime præcessit, & in hoc ipso mox repetitur inferius.

Duos domesticos.) *δύο οἰκιστῶν*, id est, Duos famulorum.

Et militem timentem dominum.) *σπουδαῖον δουλοῦ*, id est, militem pium. Quid hic opus erat periphrasi? Cæterum ne lector offenderetur, quod Cornelius ad pietatis negocium uteretur milite, addidit pium.

Qui illi parebant.) *οἱ πεσνησσομένοι αὐτοῦ*, id est, Qui illi assistebant, siue ut alibi uertit, inseruiebāt. Parebāt & cæteri milites, uerū hi semper aderāt ministerij gratia.

In superiora.) *ὤψι τοῦ οὐρανοῦ*. Quod in euangelis uertit, teclum. Apparet enim Petrum conscendisse teclum, in quo soliti sunt inambulare quidam, ut oraret sub dō, ceu uicinior deo, tum etiam semotior ab hominum strepitu.

Et ui-

Et uidit.) *καὶ θεωρεῖ*, id est, Videt, præsentis temporis.

Vas quoddam uelut linteum.) Hieronymus in Esaiam citat, Vas quoddam linteum, nec id uno sanè loco. Ut accipiamus ipsum linteum fuisse uas, atq; ita mox appellat absq; *ὄσ*.

Quatuor initijs summitti.) Græci legunt, quatuor initijs alligatum ac demissum è cælo, *τέσσαρσιν ἀρχαῖς δεδεμένον καὶ κατέκλιον*.

Quadrupedia &c.) Græce sic habet *τετραπόδια θηῶν, καὶ τὰ θηρία καὶ τὰ ἑρπετὰ*, id est, Quadrupedia terræ, & bestia, & reptilia. Porro *θηρίου* Græcis proprie noxi- am bestiam significat, ueluti uiperam aut lupum.

Occide & manduca.) *θύσου καὶ φώγῃ*, id est, Sacrifica, siue macta, & ede.

Absit domine.) *μηδαιμῶς*, id est, Nequaquam.

Iterum secundo.) *πάλιν ἐκ δευτέρου*, Rursum iterum.

Tu commune ne dixeris.) Communia, uertendum erat. Quanquam Græce uerbum est *μη̄ κοινῶς*, id est, Ne communica, hoc est, ne feceris communia. Sic enim Hebræi uocant impura & nefasta.

Et statim receptum est.) *καὶ πάλιν ἀνελήφθη*, id est, Et rursus receptum est, nimirum quod inde uenisset.

Descendens autem Petrus ad uiros.) Post hæc uerba in nonnullis Græcorum exemplaribus additum erat, *ὅς ἐπισκεμμένος ἐκ τοῦ κρηνηλὶς πῆδος αὐτοῦ*, id est, Qui missi fuerant à Cornelio ad se.

Accersire te.) Rursum uertit figuram Græcam. Latine dixisset, Ut accerseret te. Introducens ergo.) *εἰσκαλεσάμενος*, id est, introuocatos siue inuitatos.

Quomodo abominatum sit.) *ὡς ἀθέμιτον*, id est, Ut nefas est. Nam parum erat ciuile, ut Petrus apud ethnicum dicat, abominatum esse cum eo colloqui. Verum ait ex consuetudine suæ gentis sibi non esse fas cum illo congredi. Et mox,

Coniungi.) Græcis est *κολλᾶσθαι* adherere siue adglutinari. Sine dubitatione.) *ἀναλήψῃτως*, id est, Citra contradictionem, siue incunctanter.

Nudius quarto die &c.) *ἄρ τετάρτης ἡμέρας μέχρι τῆς ἑβδόμης ἡμέρας ἡμῶν καθύπερθε τῆς πόλεως*, id est, Quarto ab hinc die, usq; ad hanc horam, sedebam ieiunans, & hora nona orans. Ex uerbis interpretis apparet Cornelium ieiunasse & orasse totum quadriduum. Sentit autem se ieiunasse & orasse di e quodam, qui quartus esset ab eo quo colloquebatur cum Petro. Siquidem usq; ad hanc horam dixit, pro usq; ad hoc tempus, & pro *ἡμῶν* sedebam, nonnulli legunt *ἡμῶν* eram, prima uocali attenuata.

In ueste candida.) *λαμπρῆ*, id est, Splendida.

Eleemosynæ tuæ cōmemorata sunt.) *ἐμνήθησαν*, id est, In memoria habite. Nam memoratur quod narratur.

Simonis coriarij iuxta mare.) Sub hæc addunt Græci codices, quod in nostris omnino non habetur, *ὁσ πρὸς ἀγγουλοῦ λαλοῦσσί σοι*, id est, Qui adueniens loquetur tibi.

In conspectu tuo.) Græci legunt in conspectu dei *ἐνώπιον τοῦ θεοῦ*. Est autem sermo confirmantis animi simplicitatem, cuius deum facit testem. Annotat hic nonnihil & glossa ordinaria.

Adsumus audire.) Græcanici sermonis formam reddidit, πᾶσι δὲ μὲν ἀκούσαι pro eo quod est, Adsumus ut audiamus, sive ad audiendum.

Sed in omni gente.) ὅτι παντὶ ἔθνει, id est, In quavis gente.

Ordo perturbationis

Verbum misit filijs.) τὸν λόγον ὃν ἐπέσειλεν, id est, Verbum quod misit. Offensus lector oratione inabsoluta sustulit, quod. Aut enim anapodotos est oratio, aut accusatiuo abusus est loco nominatiui, hoc est, uerbū quod misit filijs Israel. Aut, quod mihi maxime probatur, accusatiuus hic λόγον referendus est ad uerbum quod sequitur εἰσακούσατε, id est, scitis. Deinde quia intercessit hyperbaton, & item parenthesis, quod ante dixerat λόγον, alia uoce repetijt ῥῆμα, ut legamus ad hunc modum, Verbum quod misit filijs Israel, annuncians pacem per Iesum Christum: deinde per parenthesis interijciatur (hic est omnium dominus) μοι καὶ sequatur, Ipsi nostis, uerbum inquam, quod factum est per omnem Iudæam.

Incipiens enim.) Enim adiecit aliquis de suo, cum non sit in Græcis exemplaribus. Et incipiens ἀρχαίως hoc loco neutri generis est, ut referatur ad uerbum. Porro uerbum hoc in loco nihil aliud dicit, quam rem populari sermone iactatam. Eum rumorem ait ortum ex Galilæa post baptisma Ioannis. Deinde ponit argumentum rumoris, uidelicet de Iesu Nazareno.

Quomodo unxit eum.) Quidam codices habebāt, ὡς ἐχρισεν αὐτόν, id est, Quomodo unxit eum. Quidam ὃν ἐχρισεν αὐτόν, id est, Quem unxit eum. Cæterum illud pronomen omittendum erat interpreti, quod ex idiomate sit sermonis Hebræi. Incertum Petrus hæc Hebræice dixerit an Græce. Tamen etiam cum Græce scribunt apostoli, multum referunt ex proprietate suæ linguæ. Quemadmodum & hodie qui latine loquuntur, parum alioqui literati, nonnihil admiscunt ex sermone uernaculo, uel imprudentes, puta Gallus è sermone gallico, Britannus è britannico, Germanus è germanico. Nam apostoli Græcitatem suam non è Demosthenis orationibus, sed è uulgi colloquio didicerunt. Sic enim uisum est sapientiæ diuinæ, nullis eloquentie mortalis adminiculis orbem in suam sententiam pertrahere. Neq; enim donum illud linguarum oportebat esse perpetuum. Satis erat adesse quoties usus postulabat. Ut

Miraculi linguarum raro legitur

non semper excitabant mortuos, non semper sanabant ægrotos, sed tum demum cū ad religionis & euangelij negocium pertinebat. Semel duntaxat legimus apostolos nouis linguis loquētes miraculo fuisse. Et huius uoluminis cap. 19, narrantur, qui baptizati spiritum sanctum acceperāt, linguis loquuti & prophetaffe. Quanquam uero propius est apostolos id temporis unica lingua fuisse loquutos, ac uirtute diuina factum, ut æque ab omnibus intelligerentur. Neq; uero necesse est, opinor, quicquid fuit in apostolis, protinus tribuere miraculo. Homines erant, quædam ignorabant, in nonnullis errabant. Etiam post acceptum spiritum sanctum obiurgatur ac docetur Petrus à Paulo. Paulus à Barnaba dissentit, usq; ad diuortium. Et haud scio an hoc magis congruerit euangelio Christi, ut simplici inconditoq; sermone proderetur in uulgius, ac talis esset apostolorum oratio, qualis cultus, qualis uictus, qualis omnis uita, exceptis ijs quæ sunt pietatis & animi, ne quid in hoc negocio sibi uindicare posset humanæ facundie supercilium. Sæpe relinquebat discipulos suos Christus humanis uiribus, esuriebant, sitiebant, fatigabantur corporis laboribus, animi curis, sentiebant ingrauescentem ætatem, aliâq; fragilitatis humanæ incommoda. Sed idem aderat, quoties maiestatem suam mundo uoluit innotescere. Atq; ita temperabat organa suorum quibus ad euangelij propagationem utebatur, quatenus intelligebat ad diuini sui consilij rationem, adq; mortalium salutem maxime conducere. Neq; uero mirum, si cum Aegyptus ac Syria, Cilicia, totaq; penè minor Asia, primum ob imperium Alexandri, mox Romanorum, uulgo Græce loqueretur, apostoli citra miraculum Græce nouissent, præsertim cum postea tot annis inter Græce loquentes uersarentur. Neq; enim statim ab ijs conscriptum est euangelium. Qui inter Gallos uiuit, uno protinus anno Gallice loquitur, etiâsi prius nihil eius sermonis tenuerit. Et miramur apostolos tot annis mediocrem sermonis facultatem fuisse consequutos: iam uero non sum nescius à Paulo commemorari genera linguarum & interpretationem sermonum inter dona spiritus. Et ipse gloriatur quod plus cæteris omnibus loquatur lin

Poterant apostoli & citra miraculi Græce scire

tur linguis. Verum id cuiusmodi fuerit, non est fortassis huius loci persequi. Sed ut donemus interim simile fuisse ei, quod accidit à spiritu sancto in apostolos effuso, addamus & illud, non contigisse illis hoc dono politam & exactam linguarum peritiã, sed eatenus duntaxat, quatenus maxime conducebat ad negocium euangelicum: sicut cui contigerat prophetiæ donum, ut hunc aut illum locum explanaret, non continuo quouis tempore, quemuis scripturæ locum poterat explicare, quod eas dotes deus singulis impartiret ad mensuram fidei, teste Paulo: ita si cui contigerat pro re nata linguarum peritiã, non statim apud quosuis, in quouis argumento idem potuisset uideri. Siquidem existimamus & Augustino prophetiæ donum adfuisse in explicandis sacris literis, & tamen alicubi non allequitur sensum scripturæ germanum. Neq; Hieronymo defuit, opinor, donum linguarum, & tamen in nonnullis dissentiant ab eo, qui literas Hebræas profitentur. Quod si quis omnino contendat, apostolis infusam cœlitus omnium linguarū peritiã, atq; hoc donum illis fuisse perpetuum, cum ea quæ sunt uirtute diuina perfectiora sint ijs, quæ sunt iuxta naturæ ordinem, aut per humanam industriam, autore Chrysostomo: qui sit ut apostolorum sermo nō solum impolitus sit & inconditus, uerum etiam imperfectus, perturbatus, aliquoties planè solœcisians. Neq; enim id negari potest, quod res ipsa clamitat. Placebat spiritui sancto sermone simplicitas, sed pura tamen & integra, atq; ijs uacans incommodis, quæ solent auditorum intelligentiam impedire. Atq; in his passim defudant interpretes Græci, quibus Demosthenes & Plato facilis erat ac perspicuus. Quoties Origenes in Paulo desiderat Græcanici sermonis integritatem? Quoties hyperbatis, anantapodotis, & amphibologijs offenditur? Neq; id negat Chrysostomus, & fatetur compluribus in locis Hieronymus, aperte Paulo tribuens Græcanici sermonis imperitiã. Idem Lucæ plus tribuit in literis Græcis quam in Hebræis, nō ob aliud, nisi quod in his magis esset institutus, quippe Antiochenus. Idē fatetur Paulum disertiore in lingua Hebræa quam Græca, quod in illa natus esset, in hac institutus. Rursus alicubi, quod posterior epistola Petri dissideat à phrasi prioris, hæc adducit causam, quod in ea sit alio usus interprete. At quorsum opus interprete, si perfectam omnium linguarū peritiã dabat spiritus sanctus: præsertim cum extra controuersiam sit apostolos omnes Græce duntaxat scripsisse, excepto Matthæo iuxta quorundã opinionē. Cur ausi sunt interpretari ueteres, quod Paulus ob id Titū desideraret, quod is in Græci sermonis facultate esset præptior? Hæc nō multū absint à blasphemia, si quis hanc sententiam de dono linguarum mordicus teneat. Et tamen ea nō ueriti sunt ecclesiæ probatissimi Doctores literis suis prodere. Atq; hæc pluribus à me disserta sunt, quam fortassis annotationum argumentum postulabat, ne quis impie aut temere à me dictum existimet, apostolos sermonem Græcum non ex orationibus Demosthenicis, sed ex populari colloquio didicisse. Neq; enim ex orationibus sed ex mentis habitu metienda est apostolorū autoritas. Neq; magis pium hominem debet offendere in apostolis sermo incultus, quam corpus illotum, aut uestis plebeia. Quin ipse Christus, ut multis colligi potest coniecturis, uulgatissimo maximeq; populari sermone est usus, Syriace loquens, & fortassis aliquando Chaldaice, & haud scio an Græce nonnunquam, ut erat id temporis populi sermo. uarijs linguis corruptus, quandoquidem & apostoli Græce scribentes, Romanorum multis uocibus utuntur. Atq; hanc de apostolorum sermone opinionem ipsa res nobis persuadet, etiam si non suffragaretur summorum uirorum autoritas. Mihi tamen non est animus, neq; pro hac, neq; pro ulla alia digladiari, si diuersum sentit ecclesiã. Lectorem admonemus, non proponimus oracula, nusquam nō parati cedere melioribus. Addam ridiculum quiddam. Quum alicubi scripsissem sermonē quo dominus est usus, fuisse non pure Hebraicum, sed Syra Chaldaeq; lingua corruptum, quidam trisnegistus theologus è Sorbona libro uulgato uociferatus est μάλα τραγικῶς, quod domini & apostolorum sermonem dixerim corruptum. Idem clamaret opinor, si scripsissem dominum non bibisse syncerum uinum, sed aqua dilutum. Huc reciderūt Rabinorum quorundã iudicia.

Dona linguarum non erant perpetua

Apostolorum sermo obscurus sæpe & perturbatur

Apostolici sermonis simplicitas non est dedecori illis

Omnes oppressos.) κατὰ δύναμιν διουμένων. Recte uertit interpres, modo intelligamus D 3 hic op

hic oppressos dici, qui tyrannide & potentia cuiuspiam opprimuntur, id enim sonat Græca uox.

In regione Iudæorum.) ἢ τὴν χώραν, id est, Et in regione Iudæorum, conduplicata coniunctione.

Præordinatis à deo.) πρὸ κεχρησθῆναι, Quod magis sonat delectis, ut sit per suffragia. Græca uox dicta est à porrigēdis digitis, quo gestu suffragabat olim populus.

Qui manducauimus & bibimus.) Glossa ordinaria monet in Græcis scriptū fuisse, Qui quadraginta dies &c. Quanquam id in nostris codicibus non reperitur.

Remissionem peccatorum accipere.) ἀφεσιν ἀμαρτιῶν λαβεῖν, id est, cōsequi remissionem peccatorum, siue Remissionem peccatorum accepturum esse.

Omnes qui credunt.) πάντα τὸν πιστεύοντα, id est, Omnem qui credit, aut quisquis credidisset.

Ex circumcisione.) οἱ ἐκ περιτομῆς, id est, Qui erant ex circumcisione.

Et in nationes.) καὶ ἐν ἔθνεσιν, id est, Et in gentes. Nec est gratia χάρις, sed δωρεῶν donum. Et quia effusa est, dictum est, pro, Quod effusum esset.

Noua interpretatio Nunquid aqua.) Græci legunt in hunc modum, μή τι τὸ ὕδωρ καλύπτει δυνάμει, τὸ μὴ βαπτίζωμεν τὸν υἱόν. Et apparet hunc esse sensum: Num quis uetare potest, quominus aqua baptizentur ἢ, qui spiritum sanctum acceperūt sicut & nos? Veluti plus sit spiritus quàm aqua, cumq̄ ille contigerit, nihil esse magni si hoc accesserit. Cæterum τὸ ὕδωρ accusatiuus aut pendet à præpositione subaudita ἐν, aut adhæret uerbo βαπτίζωμεν, ea forma qua dicimus, βαπτίζομαι βεπτισμα.

EX CAPITE VNDECIMO.

Vare introisti.) ὅτι πρὸς ἀνδρας, Aduiros præputium habentes introisti. Nam ὅτι hoc loco confirmantis est. Nec interrogant, sed accusant, aut certe expostulant. Interpres legisse uidetur πὶ pro ὅτι.

Nequaquam domine.) μηδ' αὐτως, Idem uerbum quod superius uerterat absit.

Pœnitentiam dedit.) Græci codices addunt, εἰς ζωῆς, id est, ad uitam.

Sub Stephano.) ὑπὸ στεφάνῳ, id est, In Stephano siue Aduersus Stephanum. Nam sub eo res geri dicitur, qui imperio potitur. Sed tum Græci addūt paternum casum.

Loquebantur & ad Græcos.) Rursum non est ἐκκλησιας sed ἐκκλησιαστικῶς, significat enim religionem & originem Iudæos, sed alibi natos, qui nondum crediderant euangelio. Alioquin uideri poterat exemplum baptizati Cornelij tantum animi addidisse Christianis, ut iam etiam gentibus auderent prædicare Christum.

Permanere in domino.) Plusculum hic habent Græci sic, πρὸς δεξιὰς ἢ κερδίας πρὸς μέλαν ἢ κελῶν, id est, proposito cordis adhærere domino, siue perseveranter adhærere domino. Latini addidere bis præpositionem, in. Quod autem dixit proposito cordis, perinde ualet quasi diceret ex animo & libera uoluntate, non metu neq̄ pudore humano.

Ita tit cognominarentur.) ἐγγύς δὲ αὐτῶν ἡμεῶν τῶν ὄλων σωμαχθῶναι τῇ ἐκκλησίᾳ, καὶ δὲ ἀσφαλεῶν ὄλων ἰκανῶν, χρηματίσαι τε πρῶτον ἐν ἀποστολῇ καὶ μεθῆναις χριστιανῶν, id est, Accidit autem ut annum totum consuetudinē agerent cum congregatione, docerentq̄

turbam multam, & primum Antiochiæ discipulos uocarent Christianos. Nam illi cognomē, ubi uocabant eos Christianos, sed Lucas appellat eos discipulos. Sensum explicat historia ecclesiastica. Ibi, inquit, primū discipuli, ueluti perenni fonte sumpto uocabulo, appellati sunt Christiani. Vnus est aut nouo uerbo χρηματίσαι, pro ὀνομάζειν, quod idē usurpauit Paulus in epistolæ ad Ro. cap. 7. Videtur aut inde dicta uox, quod cognomen ex officio quo quis fungitur addi solet, ueluti publicani dicuntur, quod publica uectigalia colligunt, ita Christiani, quod Christum profiterentur. Porro quod actiuo uerbo uidetur abusus pro passiuo, simile est ei quod Latini dicunt, audit doctor, pro eo quod erat appellatur doctor.

In ministerium mittere.) εἰς διακονίαν, Ministerium uocat subsidium, siue suppeditationem, Subministrat enim qui necessaria suppeditat. Sic appellat & Paulus.

Ex capi.

EX CAPITE DVODECIMO.

Ille Herodes rex.) ἐπιβαλὼν, id est, Iniecit, siue inieciēbat. Quem hic Lucas uocat Herodem, Iosephus Agrippam appellat, qui & maior dicitur est ad discretionem filij Agrippæ. Videtur autem nomen Herodis multis fuisse commune, quemadmodum Herodes Antipater filius Herodis maioris, & Philippus Herodes huius frater. Hic autem Herodes Agrippa frater fuit Herodiadis quæ fuit uxor Herodis Tetrarchæ, filius Aristobuli, qui fuit filius Herodis maioris, frater Alexandri, quos ambos pater interfecit. Hunc Agrippam Tiberius Caesar coniecerat in uincula, quod in splendido conuiuio quo Caium Germanici filium excipiebat, palam comprecatus est, ut Tiberio mature defuncto Caium uideret imperatorem. Fuit autem sex menses in carcere, usq̄ ad mortem Tiberij, quem Caius, cui Caligulæ cognomen additum fuit, non solum liberauit, uerum etiam tres illi tetrarchias contulit, Philippi, Lyfanix, & Herodis iunioris Lugdunum relegati, insuper & regij nominis honorem concessit. Ita ferme Iosephus libro De bello Iudaico secundo, capite octauo, & libro Antiquitatum Iudaicarum 18. capite 11.

Quia placeret.) ὅτι ἀρεστὸν ἔστι, id est, Placitum, siue gratum esse. Idem nomen quod ἀρεστὸν uariis ante uertit æquum est: Non est æquum relinquere uerbum dei, & ministrare mensis, uertit

Apprehendere.) συλλαβεῖν, id est, Comprhendere.

Erat autem dies.) ἡμέρῃ, erant, numero multitudinis.

Sine intermissione.) ἐκτετακῆς, id est, Prolixa, ut uertit in euangelio, siue intenta.

Et calcia te caligas tuas.) καὶ ἐπόδησαι τὰ σανδάλια σου, id est, Subliga sandalia tua. Caliga pro

Consideransq̄.) σιωπῶν τε, id est, Req̄ perpensa, nisi mauis ad cognitam domum referre. sandalijs

Ad ostium.) Ad, redundat.

Ianua.) πυλῶν, non θύρας. Cum enim dicat ostium ianux τῶν θύρων τὸ πυλῶν, uel, aut uestibulum ædium habebat ostium, quemadmodum & hodie uidemus in plerisque ædificijs: aut ianuam uestibuli, dixit primum ostium quod expositum erat uestibulo.

Ad uidentum.) ὑπακούσαι, id est, Ut subauscultaret. Sequitur enim. Et agnita uoce Petri.

Annuens autem.) κειρασίνας δὲ, Mota manu innuens.

Quid nam factum esset de Petro.) τί ἀφ' οὗ ὁ πῆτρος ἐγγύς, id est, Quid Petrus esset factus, siue quia sic permisit sibi loqui Lucas, ut quemadmodum Græci dicunt, fecit illum, pro, fecit illi, ita per uerbum passiuum dixerit, quid factus esset: siue quod suspicarentur Metamorphosi mutatum in aliud quiddam, iuxta uulgi stulticiam, qua creditum est magicis artibus homines uerti in aues, aut in genios.

Iussit eos duci.) ἐκέλευσεν ἀπαχθῆναι. Parum liquet an Lucas Romano more dixerit duci eos, qui ducuntur ad supplicium, an abduci à sese in carcerem.

Erat autem iratus Tyrjns.) θυμομαχῶν. Quod Laurentius uertendum putat, Irate siue acerbe pugnans. Quanquam hic homini non assentior, nam dictio Græca composita est ex θυμός animus, & μάχης pugnare. Quod nondum indixisset bellum, sed iam animo bellum agitaret, ni placassent iratum. θυμομαχῶν

Eo quod alerentur regiones eorum ab illo.) ἵνα τὸ πρὸς ἐφῆδον αὐτῶν τῶν χωρῶν ἀπὸ τῆς βασιλικῆς, id est, Eo quod ipsorum regio aleretur à regia, ut subaudias annona, pecunia aut alimonia, siue hoc intelligendum est de commercio Iudaicæ gentis, siue de salario.

Dei uoces.) φωνὴ θεῶν, id est, Vox dei. Interpres legisse uidetur φωνῶν. Cū in Græcis codicibus constanter habeatur φωνὴ ultima graui, tamen quidam contendit leuissimam impugnam ultimam circumflexa, & interpretatur dei uocem, qua deo acclamamus non homini. Imò quum Lucas memoret eum fuisse concionatum, rectius est, ut per adulationem acclamarint, uocem nō hominem sonare, sed deum. Quemadmodum apud Vergilium Aeneas ex uoce cognoscit Venerem. In hanc certe sententiā narrat Iosephus, & interpretatur Chrysostomus. Calumnia cuiusdam impugnam bi depulsa

Honorem deo.) *δῖξαν*, id est, Gloriam.

Et consumptus à uermibus.) *καὶ γυμνῶσθαι σκωληκῶσθαι*, id est, Obnoxius factus morbo, quo qui laborant exeduntur à uermibus. Opinor eundem esse quem medici pedicularum uocant, quo perijt & Lucius Sylla, certe ibi non felix.

Reuersi sunt ab Hierosolymis.) *εἰς Ἱερουσαλήμ*, id est, In Hierusalem. Ita legūt Græci. Verum haud scio an perperam, Tamen consentit æditio Aldina.

EX CAPITE DECIMOTERTIO.

Niger Græce

Simon qui uocabatur Niger.) Mirum est Latinam uocem ab Euangelista esse positam, etiā forma Latina. Nam eiusmodi nomina apud nos in ex declinatione deflectere solent in *us*. Ad hæc pro Simon in nonnullis exemplaribus Græcorum scriptum erat Simeon, uoce trisyllaba.

σὺντροφῶν
collactaneus

Collactaneus.) *σὺντροφῶν*, id est, Simul cum eo educatus, quanquam sciremus collactaneum legi apud iureconsultos digno nouo titul. De manumissis uindicta, ex *Ulpia*, lege Si collactaneus.

Ministrantibus autem illis.) *λητουργῶν*. Quod proprium est operantium sacris. Nullum autem sacrificium deo gratius, quàm impartiri doctrinam euangelicam.

Segregate mihi Saulum.) Interpres omisit *ἀν*, *ἀφορίσατε ἀν μοι*, id est, Separate iam mihi.

Assumpsi.) *πρόσκλημαι*, id est, Aduocauit, siue accersui.

Abierunt Seleuciam.) Si regionem accipias, rectius erat, In Seleuciam. Sin ciuitatem eius nominis sic à Seleuco dictam, recte loquutus est. Est autem duplex Seleucia, una in promontorio Coeles Syriæ quæ Syria dicitur Antiochia, altera in Pisdia, de priore hic loquitur.

Salamis in Cypro

Et cum uenissent Salaminam.) Græce, *ἡρώμιοι ἐν Σαλαμίῃ*, Cum essent Salamine. Ea est ciuitas Cypri, post dicta Constantia, autore Hieronymo, quam Iudæi funditus demoliti sunt Traiani principis temporibus extinctis omnibus accolis.

Paphus in Cypro

Vsq; ad Paphum.) Ea est ciuitas Cypri quondam sacra Veneri. Ut autem Salamis extrema est Cypri ad Orientem, ita Paphus extrema est ad Occidentem, ut intelligas totam insulam peragrata. Hieronymus refert eam olim nobilem, suis temporibus frequenti terramotu sic collapsam fuisse, ut uestigijs duntaxat quid aliquando fuisset ostenderet.

Barieu

Barieu.) Græci legunt *βαριουδῶν*, quod sonat filium Iesu, dictione tamen composita. Ut appareat quod superius adiectum est, *ὡς ὄνομα* non fuisse scriptum à Luca, quæ uox explicuerit non ipsius hominis nomen, sed patris duntaxat, ipsius nomen paulo post adiecit. Verum cur addidit *μεθ' ἑμὲ* ueluti translatum indicans? Aut quod refertur hæc interpretatio? Ad Bariesum? non potest, cum illud sonet filium Iesu, aut certe filium Ieu, Elymas idem sit quod faciens præuaricari, siue ut Lyranus interpretatur mensura dei mei, siue dei mei census. Nam *θεὸς* deus meus, *δῶ* census, unde sunt qui missam pro sacrificio Christianorum deductam putant, mihi non sit uerisimile. An ad linguam diuersam? Iudæus erat, & Elymas neq; Græcum est, neq; Latinum. Quis igitur dicit interpretari Elymas? nisi forte Bariesu dictus sit à parentibus, deinde ob uitæ merita commutatum sit illi nomen Elymas. Beda indicat hanc uocem Bariehu seu Bariem corrupte scribi pro Barieu. Suspiciatur autē scripturam corruptam hac occasione, quod *βαριουδῶν* si superponas uirgulam abbreviationis notam, significat idem quod *βαριουδῶν*, plene scriptum. Non patitur autem hoc sanctum nomen imponi mago. Quasi magus ille prior non habuerit nomen cum Petro apostolo commune, dictus Simon.

Resistebat autem illi.) Græci legunt illis, ut referatur ad Barnabam & Paulum. Nam illi refertur ad uerbum dei.

Saulus autem qui & Paulus.) Laurētius hoc loco litigat de nomine Pauli, de quo nonnihil attingemus cum ad Paulinas epistolas uentum erit. Qui Laurentiana uolet cognoscere, ex ipsius petat libris. Certe antehac perpetuo dictus est Saulus. Hic primum admonuit de Pauli uocabulo.

Et omni fallacia.) *ῥαδιουργίας*. Dolum ante dixit, hic magis addendum erat diuersum

sum quiddam. Et Græca uox significat propensionem ad quoduis facinus patrandum, à *ῥαδίον* facile, & *βλάζομαι*, operor. Licet Hesychius uocem existimet esse Polysemon, significare eandem *πλαστογράφου, παχυγράφου, πονηρόν, μηχανουργόν, πολυμήχανου*, id est, Falso aut celeriter scribentē, uersutum, artificē, uersipellem. Nec est proprie Subuertere, sed *ἀσπείφω*, id est, inuertere, deprauare, ex rectis facere flexuosa.

Qui ei manum darent.) *χρῆσται*, id est, Manuductores, ut uerbum uerbo reddam, siue qui se manu ducerent.

Paulus & qui cum eo erant.) *οἱ πᾶσι τὸν παῦλον*. Ad uerbum sonat, qui circa Paulum erant, sed iuxta sermonis Græci proprietatem, sonat Paulus. Verum ne abiret incomitatus, interpres utrunq; sensum reddidit, Paulus & qui cū eo erant. Arbitror enim hic eadem figura dictum *οἱ πᾶσι τὸν παῦλον*, qua Græci dicunt, *οἱ ἀμφὶ τὸν πλάτωνα*, Platonem ipsum sentientes.

Venerunt Pergen Pamphylie.) Prouinciæ nomen adiecit non ob discretionem, cum non sit nisi una Perge, sed quod oppidi uocabulum non perinde notum esset omnibus ut prouinciæ. At paulo inferius discernendi causa apposuit prouinciæ nomen, Antiochiam Pisdia, quod duæ sint Antiochia. Altera Syriæ Coeles autore Hieronymo, in qua Barnabas & Paulus apostoli sunt ordinati; altera Pisdia, in qua prædicarunt.

Pertransientes Pergen uenerunt Antiochiam.) Græca nonnihil dissident, *αὐτοὶ δὲ δελδοῦτες ἀπὲρ τὴν πέρην πρὸς ἡρόντιον εἰς ἀντιόχεια*. At ipsi cum peragrassent relicta Perga uenerunt Antiochiam. Siquidem ipsi, discernit illos ab Ioanne, qui recta reuersus est Hierosolymam, cum ipsi peragratis, quæ in medio erant, oppidis peruenerint Antiochiam.

Et manu silentium indicēs.) *καὶ κεν τὰ σέβας τῆ χειρὸς*. Idem hoc loco participium est, quod superius uerterat, Annuens manu. Sonat autem mota manu. Nam hoc gestu olim uerba facturi pro concione, silentiū exigebant. Persius. Fecisse silentia turbæ

Maiestate manus.

Plebis Israel.) *τὸ λαὸν τῆς*, id est, Populi huius.

Mores eorū sustinuit.) *ἔπροπορήσθη αὐτῶν*. Græcis unica dictio est conflata è duabus, *προπορήσθη*, quod est ferre ac tolerare mores alicuius.

Quali post &c.) Græca nonnihil dissident à nostris. *καὶ μετὰ ταῦτα ὡς ἔπειτα τετρακισχίσις καὶ πεντήκοντα ἔδωκε κρείττους*, id est, Et post hæc annis circiter quadringentis & quinquaginta.

Eduxit Israel saluatorem.) *ἤγαγεν Ἰσραὴλ σωτήρα*, id est, Adduxit Israël salutē. Est autem Israel hoc loco dandi casus. Interpres legisse uidetur *σωτήρα* siue *σωτήριον*.

Iesum.) Iesum non additur apud Græcos in nonnullis exemplaribus, sed tantum Iesum pro seruatorem. Et fortasse nondum erat tempus explicandi nominis apud eius sermonis admodum rudes, Etiam si mihi probabile uidetur apud Græcos ortum hunc scripturæ errorem, ex illorum notulis. Fortassis enim ex *σραῖ ἢ* parum attentus scriba aut lusciosus etiā, fecit *σωτήριον*. Hoc, utcuq; habet, certe Chrysostomus interpres non addit, legens in hunc modum, *τῆς ὁδοῦ ἀπὸ ἀσφματῶ κατ' ἐπαγγελίαν ἤγαγεν Ἰσραὴλ σωτήρα, πλοκρῶσαν ἰωάννην*.

Prædicante Ioanne.) *πλοκρῶσαν ἰωάννην*, id est, Ut ante prædicarat Ioannes.

Quem me arbitramini esse, non sum.) Aut Lucas abusus est, *τίνα* pro *ὄν*, aut secus est distinguendum, Quē me arbitramini esse: ut hic sit interrogatio. Deinde respondeat, Non sum ego ille. Nam Græcis est *τίνα με ἔσπονῶτε*, Admonet & glossa quam uocant ordinariam, quem me esse dicitis, per interrogationem legi posse.

Et qui in uobis timent.) Mire miscuit duas personas, ita ut separari non queant, uobis & timent.

Ut interficerent eum.) Potest accipi ut Pilatus occideret eum. Nam Græcus sermo anceps est.

Adimpleuit filijs uestris.) *τοῖς τέκνοις αὐτῶν*, id est, Filijs illorum, nempe patrum.

Sicut in psalmo secundo scriptū est.) Quidam codices habebant in psalmo secundo, quidā in psalmo, omisso numero, At Hieronymus hunc edisserens psalmū, palam testatur

testatur in actis hunc psalmum, qui apud nos secundus est, primi titulo citari. Et hinc sumit argumentum: aut primum illum, Beatus uir, praefationis additum uice: aut illum & proximum, Quare fremuerunt, eundem esse psalmum. Idem prodit ferme Hilarius, illud ingenue testatus, hunc primum citari a Paulo. Quin & diuus Augustinus in commentarijs indicat hunc potius esse unum quam primum. Proinde nos his autoribus germanam restituimus scripturam.

Sensus anceps Voluntati dei.) *τῆ βουλῆς*, id est, Consilio dei. Sensus apud Graecos non nihil habet ambigui, *διδάξει δὲ τὸν λαόν ἰδὲ αὐτὸν ἡμεῖς ὑποκρινόμενοι, τῆ τοῦ θεοῦ βουλῆς ἐπιμιμήσει*, id est, Nam Dauid quidē, cū suae generationi ministrasset, dei consilio dormiuit, Vt accipiamus Dauid non uixisse, nisi suam aetatem, & rebus bene gestis obdormisse cum caeteris, caeterum Christum esse immortalem. Interpres legit *ἰδὲ αὐτὸν ἡμεῖς*, subaudiens praepositio nem *ᾧ*, & *ὑποκρινόμενοι*, refert ad consilium, siue ut ille uertit Voluntatem dei. Mihi prior lectio uidetur syncerior.

Numeri Quod dictum est in prophetis.) Abusus est numero pro numero, cum sit apud A. bakuk capite primo. Hoc quoque Paulus adduxit iuxta additionem Septuaginta. Si quidem Hieronymus iuxta ueritatem Hebraicam ita uertit, Aspiciat in gentibus & uideat & admiramini, & obstupescite, quia opus factum est in diebus uestris, quod nemo crederet cum narrabitur.

Et disperdimini.) *καὶ ἀφανίσθητε*, id est, Euanescite. Est enim ita tolli e medio ut nusquam appareat, Pro quo Hieronymus uertit obstupescite.

Euntibus autem illis.) Et hoc loco non nihil dissident Graeca, *ἐξίόντων δὲ ἐκ τῆ συναγωγῆς τῆ ἰουδαίου, πρὸς ἐξέρχου τὰ ἔθνη εἰς τὸ μεταξὺ σαββατοῦ λαλῶντων*, id est, Egressis e synagoga Iudaeis, rogabant gentes, ut sequenti sabbato loquerentur. Quidam addunt *αὐτοῖς τὰ ῥήματα*, id est, Sibi uerba. Quamquam sermo Graecus habet ambiguitatem: potest enim utrumlibet accipi, Iudeos egressos e coetu, & apostolos egressos e coetu Iudaeorum.

Et colentium deum.) *σεβομένων*, id est, Religiosorum.

περὶ οὐλοῦντι Aduenarum.) *περὶ οὐλοῦντων*, id est, Profelytorum. Sic enim aliquoties uertit.

Contradicebant ijs quae dicebantur a Paulo blasphemantes.) Graeci adijciunt uerbum unum haud scio an recte, *ἀντιλέγοντες καὶ βλασφημῶντες*, id est, Contradicentes & blasphemantes.

Constanter.) *παρρησιασμένον*, id est, Sumpta fiducia aut audacia.

Praeordinati.) *τεταγμένοι*, id est, Ordinati ad uitam.

Disseminabatur autem uerbum.) *διεφύθη*, id est, Differebatur, dispersebatur.

Apparet interpretem legisse *διὰ τὴν εἰρησίν*.

Mulieres religiosas.) *σεβομένας*. Idem participium quod modo uerterat, Colentes deum, uarietatis affectator.

Et honestas.) *καὶ ἀνδραγαθίας*. Quod ad cultum habitumque corporis decorum ac probis dignum pertinet.

EX CAPITE DECIMOQUARTO.

IActum est autem in Iconio.) Cum Iconium ciuitatis sit nomen non regionis, Iconij dicendum erat, non in Iconio. Iconij habebat exemplar Constantiense. Sunt autem huius nominis, altera Lycaoniae ad montem Taurum, altera Ciliciae. De priore, ni fallor, hic loquitur.

Suscitauerunt & ad iracundiam concitauerunt.) *ἐπηύχεον καὶ ἐπέκινσαν*, id est, Concitauerunt & corruperunt. Nam afflixerunt hic non congruebat.

ὕβριστα Contumelios afficerent.) *ὕβριστα*. Potius est hoc loco, ut uim facerent. Neque enim usque adeo timebant contumelias. Deinde quod sequitur de lapidando, uelut interpretatur superius uerbum, *ὕβριστα*.

Intelligentes fugerunt ad ciuitates Lycaoniae.) *συμίδοντες*. Aptius erat, Re intellecta, siue Quod cum animaduertissent.

Et uniuersam in circuitu regionem.) *καὶ τὴν περίχωρον*, id est, Et in circumiacentem regionem. Quorsum autem hic attinebat addere uniuersam? Hoc loco Latini codices plus habent, quam Graeci. Nimirum haec, Et commota est omnis multitudo in doctrina

doctrina eorum: Paulus autem & Barnabas morabantur Lystris. Quae uerba Beda, ni fallor, in glossa quam uocant ordinariam, fatetur in nonnullis Latinorum codicibus non haberi, & certe in eo contextu non habentur. Nec haec attingit Lyranus, cum scribat commentarium perpetuum. Caeterum in additione cui sunt adiecti commentarij Carrensis, adiectum uidemus in spacio marginali: Alias non habet, sed est in Graeco. Ne Chrysostomus quidem diligenter enarrans hunc locum, quicquam horum uerborum attingit. Quin etiam paulo superius, post haec uerba, Et uniuersam in circuitu regionem, Beda notat in Graecis codicibus plus esse, Deus autem pacem fecit. quod in nostris aliquot non habeatur: cum hodie nec in Graecis, nec in Latinis haberi uideamus. Ac ne Chrysostomus quidem attingit quod indicauimus deesse, Surge super pedes tuos rectus. Et hic Beda in glossa quam uocant ordinariam, indicat in Graecis libris secus haberi. Nimirum hunc in modum, Dixit magna uoce, tibi dico in nomine domini nostri Iesu Christi, surge super pedes tuos rectus. Ac fieri potest, ut tale quippiam repertum sit in aliquo Graeco codice, cum mire uariant in actis. Certe in his quos ego uideam nihil hic discrepat a nostra lectione. Post additum comperi in additione hispaniensi, *σοι λέγω ὅτι ἐν τῷ ὀνόματι τοῦ κυρίου ἰησοῦ χριστοῦ*. In Aldina non addebatur.

Lystra.) Ciuitas Lycaoniae, quemadmodum & Derbe, ut tradit Hieronymus.

Dij similes facti hominibus.) *ὁμοιωθέντες*, Adsimilati, ut ita loquar, hoc est, dij specie humana.

Ante ianuas.) *ἔμπροσθεν πυλῶνας*, id est, Ad fores siue ad uestibula.

Cum populis.) *σὺν τοῖς ὄχλοις*, id est, Cum turbis.

Volebat sacrificare.) Nonnulli codices habebant *ἠθέλον*. uolebant, quod dictum sit Cum turbis, nonnulli *ἠθέλει* uolebat. Id tamen nihil refert ad sententiam.

Exilierunt in turbas.) *ἐξέπηδησαν*, id est, Insilierunt in turbam, est enim, *ὄχλον*.

Mortales sumus similes uobis.) *καὶ ἡμεῖς ὁμοιοπαθεῖς ὑμῶν* id est, Et nos iisdem obnoxij sumus passionibus, siue malis, homines. Neque enim hoc ad mortem tantum pertinet, sed ad omnia quae possunt homini accidere.

Omnes gentes ingredi uias suas.) *ταῖς ὁδοῖς αὐτῶν*, id est, Vijs suis. Nam ingredi potuit pro uiuere, & uiam pro ratione uita.

Non sine testimonio.) Graece est, *ἀμαρτυροῦ*, dictione composita, id est, non expertem testium siue testimonij. Et pro *εἰασε* Laurentius mauult permisit. Ego malim, Non passus est esse se expertem testimonij, hoc est, aliquo modo testatam esse uoluit & illis suam diuinitatem.

Ne sibi immolarent.) Sub haec uerba nonnulli Graecorum codices hic addebant, *ἢ ἄλλὰ πορεύεσθαι ἐκείνου εἰς τὰ ἱερά. ἢ ἀποστρέφοντων ἢ αὐτῶν καὶ διδασκόντων*, id est, Sed iret quisque ad sua, Caeterum cum illic uersarentur, ac docerent, superuenerunt &c. *est quam in nostris*

Et persuasit turbis.) *καὶ πείσωντες αὐτὸν ὄχλος, καὶ λιθάσαντες τὸν πάυλον*, id est, Et persuasit turbis, ac lapidato Paulo. Verum pro his longe secus habebatur in nonnullis Graecorum exemplaribus, *καὶ ἀπελεγόμενον αὐτῶν παρρησια, ἀνέπεσαν αὐτὸν ὄχλος ἀρξάντων αὐτῶν, λέγοντες ὅτι εὐδὲν ἀληθὲς λέγουσι, ἀλλὰ πάντα ψεύδονται*, id est, Et cum illi fortiter disputarent, persuaserunt turbis, ut desciscerent ab eis, dicentes, quod nihil ueri dicerent, sed omnia mentirentur. *differtunt a nostris*

Et cum constituisent illis.) *χρηστοποίησαντες*, Creatis siue delectis illis presbyteris, ut intelligamus suffragijs delectos. Quamquam superius non nihil abusus est eo uerbo.

Loquentes uerbum domini in Perga.) *λαλῶσαντες ἐν πόρει τὸν λόγον*, id est, Locuti Pergae sermonem, nec additum est domini. Articulus indicat, quem sermonem dicerent. Ac mox,

Descenderunt in Italiam.) Graeci legunt, *εἰς ἀττάλιαν*, id est, Attaliam: Quidam uetustus codex habebat Mattaliam pro Attalia. Ea ciuitas est Pamphyliae maritima, autore Hieronymo. Nam Stephanus eam ponit in Lydia. Siquidem procul aberant ab Italia. *manifesta in nostris*

Morati sunt autem tempus.) Graecis additur *ἐκεῖ*, Commorati sunt illic tempus.

Ex capi-

EX CAPITE DECIMO QUINTO.

Acta autem seditione non minima.) Græcis pro una duæ sunt dictio- nes, σέσεως καὶ συζητήσεως, id est, Seditio & disceptatione. Alioqui non quadrat quod sequitur, Cum Paulo & Barnaba. Nec est Non mi- nima, sed ἐκλίγης, id est, Non exigua.

Et quidā alij ex alijs.) Pro ex alijs, Græci legunt ἐξ αὐτῶν, id est, Ex eis.

Pertransibant Phœnicem.) Phœnicem legendum est per n, ἀ φοινίκης, hoc est, Phœ- nice Phœnices, non ἀ φœnix.

Ab apostolis & senioribus.) Pluribus uerbis agit hoc loco Laurentius, quoties di- gnitas significatur, Græca uoce fuisse utendum presbyteri. Sic enim olim uocaban- tur episcopi, teste non uno in loco diuo Hieronymo. Quoties etas indicatur, Latine dicendum erat seniores. Nunc interpret suo arbitrato, ne dicā absq; delectu, modo presbyteros uocat, modo seniores.

Et qui nouit corda.) Rursus dictio cōposita καρδιόγνωσις, id est, Cordis cognitor.

Fide purificans.) καθαίρεις, Præteriti temporis, id est, Cum fide purificauerit cor da eorum. Agit enim de ijs qui iam crediderant.

Simon narrauit quemadmodum.) σιμων, Simeon. Haud scio utrum errore perpe- ram scriptum, an quod nihil intersit inter Simonem & Simeonem: nisi quod forte Simeon Hebraice dicitur, Græce inflexa uoce Simon, ut à Saul Saulus. Sic enim diuinat Valla.

Et dirupta eius.) κατὰ κρημνίαν, id est, diruta, atq; ita legitur & in Latinis emenda- toribus. Cæteri testimonium quod adducit, est Amos cap. 9, quanquam Iacobus ita adducit sensum uaticinijs, ut nec Septuaginta sit usus uerbis, nec ad Hebræorum le- ctionem per omnia responderit. Si quidem Hebræa sic habent, interprete Hierony- mo: In die illa suscitabo tabernaculum Dauid quod cecidit, & reedificabo aperturas murorum eius, & ea quæ corruerant instaurabo, & reedificabo illud sicut in diebus antiquis, ut possideant reliquias Idumææ, & omnes nationes, eo quod inuocatum sit nomen meum super eos, dicit dominus faciens hæc. Porro iuxta æditionem Septua- ginta legimus ad hunc modum. ἐν τῇ ἡμέρᾳ ἐκείνῃ ἀναστήσω τὴν σκηνὴν δαβὶδ, τὴν πε- πηκέναν, καὶ ἀνοικοδομήσω τὰ πεπηκότα αὐτῆ, καὶ κατὰ κρημνίαν αὐτῆ ἀναστήσω, καὶ ἀνοι- κοδομήσω αὐτὴν, καὶ ὁδοὺς αἰ ἡμερῶν τῶ ἀιών, ὅπως ἐκζητήσω σὶ με οἱ κρημνιστοὶ τῆ ἀνθρώ- πων, καὶ πάντα τὰ ἐθνη, ἐφ' ὧς ἠδικήθησαν πο ὄνομα μου, λέγει κύριος ὁ ποιῶν πάντα τὰ ταῦτα.

id est, In die illo suscitabo tabernaculū Dauid quod ceciderat, & reedificabo ea quæ corruerāt, & quæ suffossa sunt suscitabo, & instaurabo ea sicut dies antiquos, ut quæ- rant me reliqui hominum, & omnes gentes super quas inuocatum est nomen meum, dicit dominus faciens hæc omnia. Primum, pro In die illo, posuit, Et post hæc, ac re- uertar addidit de suo. Cæterum in hoc, Ut quærant me reliqui hominum: Septuagin- ta sequutus est, nō Hebræorum libros. Deniq; quod nos suffossa citauimus, in uulga- tis exemplaribus est Suffusa, sed mēdose. Respondet enim illi Græco, κατὰ κρημνίαν, ἀ κατὰ σκέπη, quod est suffossione demoliri.

Super quas inuocatum est nomen meum.) Interpres recte omisit, ἐπ' αὐτῶν: quod additum est ex idiomate sermonis Hebraici, quum tamen non addatur apud Se- ptuaginta.

Notum à seculo.) Græce est γνωστῆ, numero multitudinis, id est Nota sunt deo o- pera sua. additur, πάντα, id est, omnia.

Ego iudico.) ἐγὼ κρίνω. accommodatius erat, Ego censeo; deinde, Non inquieta- ri: quod Græcis est μὴ ταραχθῆναι, rectius uertisset, non obturbandum esse: siue, non addendam molestiam. Id enim sonat τῆς ἀπὸ προpositio.

A temporibus antiquis.) ἐκ γενεῶν, id est, à generationibus antiquis, si uoluisset ad uerbum reddere. Iam admonuimus aliquoties, γενεῶν, pro ætate poni.

Viros primos in fratribus.) ἀνδρας ἡγεμῶνας, id est, præcedentes siue præminen- tes: hoc est primarios, magis quàm primos.

Antiochiæ & Syriæ & Ciliciæ.) ἡ τὴν ἀντιόχειαν καὶ συρίαν καὶ κιλικίαν. Opinor hic Antiochiā regionem esse non ciuitatem, quod iungatur Syriæ & Ciliciæ, quæ sunt utiq;

sunt utiq; regiones. Vnde addenda erat præpositio, Qui sunt in Antiochiā & Syria & Cilicia. Interpres neq; Græca reddidit, neq; Latinitatis habuit rationem. Nam ut reperiatur alicubi Vixit Galliæ, pro in Gallia, certe inusitatus ac durus sermo est.

Quibus nō mandauimus.) Ante hæc uerba Græci codices addunt, λέγοντες πρὸς ὑμᾶς καὶ τηρεῖν τὸν νόμον, id est, iubentes uos circumcidī & seruare legem. Indica- uit hoc Beda.

Collectis in unum.) ἡγομῶν οὐμοθυμαδόν, id est, consentientibus siue communi consensu animorum.

Ab immolatis simulacrorum.) ἅ ἐδωλοθύτων, id est, ab ijs quæ immolantur simu- lacris. Suspicio interpretem scripsisse ab immolatijs simulacrorum. Nam hoc uer- bo frequēter utitur Ambrosius. Hunc locū quum aliquoties referat Irenæus, tamen non meminit suffocatorum, sed tantum idolothytorum sanguinis & fornicationis.

Verbo plurimo.) ἡ λέγει πολλοῦ, id est, sermone multo aut multis uerbis. Quid aut est Verbo plurimo: aut quid attinebat positiuū nomen uertere in superlatiuum?

Consolati sunt fratres & confirmauerunt.) καὶ ἐπεσήμεσαν, hoc est addiderūt con- firmationem, iam confirmatis ipsa Epistola: ea uis est præpositionis ἐπι.

Ad eos qui miserant illos.) πρὸς τοὺς ἀρσέλους, id est, ad Apostolos. Apparet inter- pretem legisse, πρὸς τοὺς ἀρσέλαντας.

Manere ibi.) ἀμείναι αὐτῶ, id est, permanere ibidem. Cæterum post hæc uerba, quod sequitur in nostris exemplaribus, Iudas autem solus abiit Hierusalem: apud Græcos non reperio, imò ne hæc ipsa quidem, Visum est autem Silæ manere ibi, re- peri nisi in uno duntaxat codice, eaq; adiecta in margine. Verum id librariorum er- rore factum uideri potest.

Barnabas autem uolebat.) ἐβουλόετο, id est, cōsulebat siue cogitabat. Interpres legisse uidetur ἐβόλετο.

Paulus autem rogabat.) Videtur interpret mitigare uoluisse disidijs suspiciōne. Interpres mi- nam Græce est ἡφίου, id est, censebat aut æquum iudicabat. Nec est simpliciter Di- scelsisset, sed ὅτι ἀρσέλυται, id est, qui descuisset siue defecisset, participium eius uer- bi, unde dictus ἀρσέτης, desertor siue defector.

Facta est autē dissensio.) Rursum studuit mitigare Græcam uocem, quæ est τῆ- φορμῆς, quæ plus significat quàm dissensionem, à τῆφορμῶ, irito, prouoco, exacerbo. Significat igitur illos usq; ad cōmotionem hac in re dissensisse, & adeo ut diuelle- rentur. Apostoli erant, sed tamen homines erant. Origenes ingenue fatetur inter optimos quoq; uiros, huiusmodi incidere disidia, dum in suo quisq; sensu abundat: quæ tamen nō procedant eò, ut Christiana scindatur charitas, aut Christi religio la- befactetur. Porro stultū est, cōsentientibus exemplaribus Græcis, ad eum modum mederi uelle incōmodo, nos uertimus, Tam acris autem fuit inter eos disceptatio.

Præcipiens custodire præcepta Apostolorum & seniorum.) Hæc uerba in Græ- corum codicibus non inuenio. Videntur huc translata ex capite quod proxime se- quitur, Tradebant eis custodire dogmata.

EX CAPITE DECIMO SEXTO.

Ilius mulieris uiduæ fidelis.) Apud Græcos ita legimus, ὅς ἡ ἰουδαίος τῆς Deprauatio
υἱοῦ ἰουδαίας πιστῆς, id est, filius mulieris cuiusdā Iudææ fidelis. Et ad hæc manifesta in
lectionem respondet, id quod sequitur, patre uero gentili. Nam genti- nostris
lem patrem opponit Iudææ matri. At scriptor parū attentus ex Iudæa, uiduam fecit, transpositis literis aliquot. Atq; adeo in nonnullis libris scriptum fuisse Iudææ, submonuit & Rabanus in glossa quam uocant ordinariam. Nec rursus est gentilis hic ἐθνικός, sed ἕλλη, id est, Græcus, quam uocem uarie uer- tit interpres, nunc Græcum, nunc gentilem.

Dogmata, quæ erant decreta.) ἐκκεμῆνα, id est, iudicata, recte uertit in decreta. Cæterum dogmata Græca uox est, significans & ipsa decreta siue placita, non do- ctrinam ut uulgus existimat. Interpres aliās decretum uertit δόγμα, aliās edictum.

Loqui uerbum in Asia.) Asiam eam sentit nō quæ generali uerbo dicitur minor, undiq; mari cincta, præter eam partem qua spectat orientem, quæq; complectitur
Asia minor
E Phrygiam

Phrygiam, Pamphyliam, Lycaoniam, Ciliciam, Galatiam, aliasq; nonnullas, sed qua finitima est Epheso: nam haec proprie minor Asia dicitur, de qua hic uidetur sentire.

Troas Descenderunt Troadem.) Nam ea ciuitas est Asiae maritima, dicta eadem Antigoniam. Recto cursu uenimus.) Vnum uerbum Graecum tribus Latinis est circumloquutus, καθυσδρομήσμεν, id est, recto cursu contendimus. Cursus enim & nauigantium proprie dicitur.

Samothrace Venimus Samothracen.) Ea est insula in sinu Pagasiaco, e regione Thraciae, nomine composito ex Samijs & Thracibus.

Neapolis Neapolin.) Non est ea quam nunc in Italia tenent Hispani, sed altera Cariae in Asia. De hac sensisse uidetur Hieronymus colligens nomina locorum in Actis Apostolicis, sed falsus opinor. Sunt qui malint Neapolin esse Thraciae siue Macedoniae iuxta Ptolemaeum, non procul a Philippis. Et haec opinio probabilior est, nam sunt

Philippi huius nominis complures. Philippis ciuitas est in prima parte Macedoniae.

Colonia Ciuitas Colonia.) ἰωλόνια, Vsurpauit Lucas uocem Latinam, tum ut apparet & Graecis usurpata. Addidit enim coloniam, quod ea ciuitas ab aliunde deductis habitaret. Diebus aliquot consistentes.) Indicat glossa ordinaria in nonnullis libris fuisse conferentes, pro Consistentes. Nam ἀσπίβηται, qui commoratur, & ἀσπίβονται, qui conferunt ac disputant; unde scholasticas disputationes Graeci diatribas appellant.

Consistentes.) ἀσπίβοντες, quod uanis sonat commorantes.

Foras portam.) ἔξω τῆ πόλεως, id est, e ciuitate, siue omissa praepositione, egressi sumus ciuitatem. Quod quaeis sermonis schema est, foras portam?

Solacisimus Vbi uidebatur oratio esse.) ἔνομιζον, id est, ubi putabatur futura precatio, aut certe quod ego malim, ubi solebat esse precatio: quandoquidem νόμος nonnunquam & consuetudinem sonat, & νομίζεσθαι solitum esse.

Lydia purpuraria.) πορφύρεωλις, id est, purpurarum uenditrix, a nomine πορφύρα purpura, & πωλεῖν uendere. Nam purpurarum magis uidentur dici qui colligunt purpuras, hoc est, urinatores, aut qui tingunt. Purpurae uenditricem interpretatur Hieronymus in dictione Thyatira, quae dictione multitudinis numero effertur genere neutro, ciuitas est Lydiae in Asia. Vnde quod dictum est Lydia non uidebatur esse nomen mulieris, sed regionis, nisi additum fuisset nomine Lydia.

Thyatira Et coegit nos.) καὶ πρέβιασε τοῦ ἡμῶν. Magis est Adegit nos quam coegit. Puella pro ancilla

Puella pro ancilla Puella pro ancilla) παιδικὴ, id est, Ancillam quandam, quod mox fiat mentio dominorum, ut intelligamus conditionem explicatam, non aetatem mulieris.

Pytho Habentem spiritum Pythonem.) πύθωνος legunt Graeci, hoc est Pythonis, Id erat nomen draconis, quem iaculis suis confecit Apollo, unde & ipse Pythius dictus. Deinde spiritus ille quo afflatus praedicebant futura, Pytho uocari coepit.

Dolens autem Paulus.) ἀσπονδήεις, quod alias uertit moleste ferre, ἀσπονδήνιοι. Magistratibus.) τοῖς στρατηγοῖς, Quod magis sonat primores exercitus, quam tamen pro magistratu accipiatur, qui olim militum satellitio ministerioque utebatur.

Morem quem non licet.) ἔθει, id est, Mores, sed recte mutauit numerum, quod mores aliud quiddam sonet quam morem. Dicere poterat, Alias consuetudines, siue alia instituta, ut interim ne dicam, quod suo more ἡμῶν uertit tunicas.

Scisis tunicis eorum.) Graecus anceps est sermo, utrum magistratus lacerarint Apostolorum tunicas an furas ipsorum.

Strinxit ligno.) ἠσφαλίσει. Verbum est cognatum aduerbio ἀσφαλῶς, quod modo uertit diligenter, alias caute. Significat autem tuto & sine periculo.

Adorantes, laudabant deum.) θεοδύχμηνοι ὕμνων, Cur non potius orantes quam adorantes: quandoquidem θεοδύχμα, utrunque significat, imo precari potius quam adorare, teste & Augustino. Et laudabant est ὕμνων, id est, canebant & hymnis laudabant.

Ingressus est.) εἰσπήδησε, id est, Insiit siue introssiit, aut irruit, siue irrupit, ut impetum ac celeritatem ingredientis exprimas, quemadmodum Graeca uox facit.

Procidit Paulo & Silae ad pedes.) Ad pedes interpretis addidit de suo. Graece tantum est, πρὸς πόδας τῶν ἀνδρῶν. Verum recte addidit interpretis uisus amphibologiam.

Et omnis domus eius.) καὶ οἱ οὐτοί, id est, Illius familiares siue domestici.

Cum

Cum omni domo sua.) πανοικί. Graecum aduerbium, tribus circumlocutus est dictionibus. Est autem commodius, ut πανοικί referatur ad participium proxime sequens περιπαθῶς. Nec est simpliciter

Lætatus est,) sed ἠγαλλιάσθη, id est, exultauit. Sic enim ferè solitus est uertere.

Miserunt magistratus lictores.) βαββύχως, A uirgis gestandis. Nos uiatores uertimus, quod his quoque mos sit gestare uirgas. Nam ij proprie dicuntur per quos magistratus denunciant quid uelint.

Ipsi nos eiciant.) Paulo ante Occulte nos eiciunt, erat ἐκβάλλουσι, hic diuersum est uerbum, ἐφαγαγέτωσαν, id est, educant. Nam illud conueniebat clam extrudendis, hoc conuenit palam educendis, non sine satisfactione.

Introierunt ad Lydiam.) Incertum an ad Lydiam mulierem paulo ante conuersam, an in regionem, Verum prior sensus mihi probatur. Nam Lydia in minore est Asia, moxque peruenitur ad Amphipolim & Apolloniam, quae minimè abstant a Philippis. Nec arbitror hic quicquam esse scrupuli, nisi quod praepositio Graeca εἰς, non perinde uidetur congruere personae, ut πρὸς, nisi Lydiam accipiamus pro domo Lydiae.

EX CAPITE DECIMO SEPTIMO

Aeterum Amphipolis, de qua hic sentit locus, & Apollonia, ciuitates sunt Macedoniae, quemadmodum & Thessalonica. Quanquam est altera Amphipolis in Syria. Apollonia item altera in prouincia Aethiopia, quae & Pentapolis dicta est.

Secundum consuetudinem autem.) Graecus sermo expressius dicit, ἡμεῖς δὲ τὸ εἰσδῶς τῶν ἀνδρῶν, id est, Paulus ut erat illi mos, siue ut solitus erat, siue pro sua consuetudine ingressus est.

Et insinuans.) καὶ πρέβιασε, hoc est, citans siue allegans. Nec est De scripturis, sed ἀπὸ τῶν γραφῶν, id est, e scripturis. Hinc enim adducebat testimonia. Demiror autem quid sequutus interpretis hoc loco posuerit insinuans, quum praecedat adaperiens. Nam insinuare est latenter inducere, pugnantem cum aperiendi uerbo, nisi forte pro πρέβιασε, legit πρέβιασε, ut Iudaeis exposuerit scripturas, sed obiter ubi locus ferret, faceret mentionem Christi, quam illi latenti non fuerat, nisi deliniti scripturarum expositione.

Quem ego annuncio uobis.) Cum subito mutata sit persona, cur non & hic addidit, inquit: ut in initio huius operis fecit, Quem audistis, inquit, per os meum.

Et de colentibus gentilibus.) ἡμεῖς τε σεβόμενοι ἐλλήνων πολὺ πλῆθος, id est, Religiosorumque Graecorum multitudo magna. Quis intellexisset, colentes significare pi- os ac religiosos: iam non semel admonui, Graecum, in literis Apostolorum aliquoties pro gente, aliquoties pro ethnico poni.

Zelantes autem Iudaei.) Graeci non nihil hic addunt uerborum ζηλωθέντες διὰ πειθοῦ τῶν ἰσραηλῶν, καὶ πρὸς λαβόμενοι, id est, Zelo autem commoti, ij qui non credebant Iudaei, & assumptis nonnullis circumforaneis. Nam Graece est ἀγοραίων, quod interpretis uertit de uulgo. Quanquam hoc in loco non nihil uariabant Graecorum exemplaria.

Et assistentes domui.) Quid audio? Num defensabant domum Iasonis? Est autem ὡς ἀντὶς, id est, Adorti, siue urgentes & imminentes.

Et quosdam fratres.) Quoties fratres absolute ponit, Christianos intelligit, quos eosdem aliquando discipulos uocat. Hic Beda, qui citatur in glossa ordinaria, notat in Graecis haberi, Et quosdam alios fratres, ex hoc colligens & Iasonem fuisse Christianum. Verum ἄλλως apud Graecos non repperi.

Hi qui urbem concitant.) Orbem haud dubie legendum, τὴν διανομήν, quod frequenter uertit orbem terrarum. Nec est concitant, sed ἀνασάτωσαν, id est, commouerunt, hoc est, qui rerum statum conturbant. Id quod fieri consuevit rebus nouatis. Sensus est, quod ubique fecerunt, hic quoque facturi adsunt.

Quos suscepit Iason.) ὑποδέκτης, id est, Clanculum siue furtim excepit, ob praepositionem ὑπό.

Contra decreta Caesaris.) ἡμεῖς δὲ βυμάτω. Quod paulo ante ut erat Graece extulit dogmata.

Dimiserunt Paulum & Silam.) *ἔπεμψαυ, πόντε παύλου, πόντε σιλαν*, id est, Emiserunt tum Paulum, tum Silam. Ac mox, Berrhoeam scribunt quidam, tametsi Stephanus *Βέρροιαυ* & *Βέρρολυ* appellat, id est, Beroam, Est aut civitas Macedoniae, non procul à Pella patria Alexandri Magni.

Qui cum uenissent in synagogam Iudaeorum introierunt.) Alius est ordo sermonis apud Graecos, *οἱ πρῶτοι ἀγαλλομαῖοι εἰς τὴν συναγωγὴν ἀπέστειλτο ἦν ἰσραήλων*, id est, Qui posteaquam aduenerant, in Synagogam abierunt Iudaeorum. Vt prius referatur ad ciuitatem, proximum ad conciliabulum. Deinde nobiliores, rectius uertisset in nobilissimos, tametsi uideo Catullum, & Plinium, cumq; his Q. Curtiū, alicubi more Graecorum abusos comparatiuo uice superlatiui, *ἐν γυμνασίῳ*, id est, summo loco natos inter eos qui erant Thessalonicae. Quanquam Graeci sermonis sensus prorsus anceps est, ac magis uidetur hic esse. Hi autem erant generosiores Thessalonicensibus, ut generositas ad animum referatur, promptiorem magisque docilem.

Cum omni audiditate.) *πρόθυμιας*, id est, Animi promptitudine, siue libenter, aut propensis animis. Ac mox: Si haec ita se haberent, si uertendum erat in an.

Mulierum gentiliū.) *ἐκ λωιδων*, id est, Graecarum. Et mox, Honestarū, est *δουλονομία*, quod ut diximus, ad habitus, cultus & incessus honestatem pertinet.

In Thessalonica Iudaei.) *ἐκ τῆς θεσσαλονικτικῆς ἰσραήλων*, id est, Thessalonicenses Iudaei.

Commouentes & turbantes.) *σαλευόντες τὸς ὄχλους*, id est, Commouentes turbas. Turbantes non offendi in Graecis exemplaribus, praeterquam in uno codice Graeco, idq; ascriptum in margine, *σαλευόντες ἢ παράσποντες τὸς ὄχλους*. Opinor adiectū ab eo qui uoluerit uocem uoce simili explicare.

Ut iret usq; ad mare.) *ὡς ἕως τῆς θάλασσαν*, id est, Velut ad mare. Interpres legisse uidetur *ἕως ἕως τῆς θάλασσαν*. Incertum est autem an Paulus Athenas peruenierit nauigio an itinere pedestri. Nisi quod probabilius est eum nauigauisse, uel quia referatur deductus ad mare, uel quia nulla mentio fit eorum quae Paulus in itinere gesserit, cui fuerant tot ciuitates peragrandae, quum ille non soleat ullam ciuitatem transire tacitus, nisi forte solus & collegis destitutus tacuit.

Accepto mandato ab eo.) Ab eo, addidit interpres, quo sensus esset explanatior, *ἔλαβοντες ἡμεῖς πρὸς τὸν σιλαν*, id est, Cum accepissent mandatum ad Silam.

Vt quam celeriter.) Latinius & Graeco sermoni congruentius erat, quam celerime. Si quidem Graece est *ὡς τάχιστα*, id est, quam celerrime.

Incitabatur spiritus eius.) *ἠρῶντο*, id est, Iritabatur, quemadmodum legit Augustinus libro aduersus Cresco, primo cap. 12. Iritabatur spiritu sancto intra se. Idem est uerbum, unde deductum est nomen *ἠρῶσις* quod paulo ante transtulit diffusionem. Hoc sane loco melius reddidit.

In ipso uidens.) Graecis est *θεωρῶν*, id est, Videnti siue cum uideret. Paulus enim uidebat, deinde uidenti commotus est animus. Interpres aut legit, aut certe *σομνία* uit, *θεωρῶν* pro *θεωρῶν*.

Idololatriam deditam.) Non male circumlocutus est *καταείδωλον*, quasi dicas obnoxiam simulacris, quod praepositio *ἢ* subiectionem sonet.

Et colentibus.) *τοῖς σεβομένοις*, id est, Religiosis, & diuino cultui deditis.

Ad eos qui audierāt.) *πρὸς τὸς ἀκούσαντας*, id est, Ad eos q forte accedebant. Palam aut hoc nō interpretis esse uitium, sed librarij, qui ex aderant fecerit audierāt.

Epicurei & Stoici.) Epicurei ab Epicuro, Stoici dicti à Stoa porticu. Rabanus hic annotat, Stoici, inquit, Graece, Latine elementa. Hoc quid sibi uelit plane non intelligo, nisi quod diuino causam erroris. Quisquis is fuit, habebat Lexicum Graecarum dictionum, male Graecis scriptum literis. *σοῖχοι* ascriptum erat elementa, Is ex χ fecit σ, ita in elementa uerū sunt *σοῖχοι*, iam facti *σοῖχοι*.

Differebant cum eo.) *συνέβαλον αὐτῷ*, id est, Congrediebantur siue cōmittebant cum eo. Idem uerbum quo significant conferere manus in bello.

Seminuuerbius.) Pro quo Augustinus citat, seminator uerborū, atq; adeo sic scriptum uisitur in nonnullis nostrae additionis exemplaribus, ὁ ἀσπυρολόγος. Interpres effinxit Graecanicam compositionem. Mirum aut cur id magis libuerit in hac una ditione

Colentes
Deprauatio
manifesta
Rabani uidi
culus lapsus

Etione, quam in alijs multis. sed quid tandem significat Latinis seminuuerbius? For spermologus talle felicius effinxisset, si dixisset uerbisator, pro eo qui nouos rumores spargit in pro nugatore uulgus, siue seminilegus, pro locutuleio, & ad quaestū quiduis garriente. Hesychius uulgatū apud interpretatur *ασπυρολόγος ὁ φλύαρος*, hoc est, nugator, aut ὁ τὰ ἀσπυροματὰ συλλέγων, id Athenienses est, qui semina colligit. Atq; hinc autē de genere graculorū dictū fuisse *ασπυρολόγου*. conuittium Meminit & Athenaeus Dipnosophistarū libro secundo, sed *ασπυροματῶν* illie scriptum reperio, *τέτρακες τε ἀσπυροματῶν*, id est, Tetraces seminiū sublestrices. Nam suspicor tetracem, siue tetricem, quando utrunq; scriptū reperio, dici autem, quā sen Athenaeus tit Athenaeus. Meminit idē autē *ασπυρολόγος* lib. 9. Vtus est hoc uerbo & Demosthe- Demosthenes nes in oratione pro Ctesiphonte: *καὶ εἰ μὴ ἡ βουλὴ ἐξ ἀφείας πᾶσις τὸ πρῶτον ἀειδομένη, καὶ τὴν ὁμοτιμίαν ἀγνοίαν ἢ δὲ δεινὴ συμβεβηκίαν ἰδέσθαι ἐπιζήτησε τὸν ἀνδραπομῆν, καὶ συλλαβῶν ἐπαρήγαγεν ὡς ὑμᾶς, ἐξ ἡμετέρας αὐτῶν οὐδὲτος, καὶ τὸ δικλῶ δέναι δεῖν ὡς ἐπεμπετῶν αὐτῶν τῶν ἀσπυρολόγων τῶν αὐτῶν.* Qui uoculas aliquot ex hoc sublestris interpretatur, ait, hoc conuictium dici solere in hominem nequam, inimicūq; precij & pro nihilo habitum, addubitans etiam, num conueniat in eum qui non ex fitis alatur, sed alieno pascatur cibo. Metaphora sumpta ab auicula cuius modo meminimus. Ceterum Demosthenes Aeschinē *ασπυρολόγου* appellat, contumelioso uocabulo, quod ad quaestum quiduis diceret, quo conuictio nos rabulas dicimus. Huiusmodi quispiā & Paulus adhuc incognitus, uisus est quibusdā Atheniētib. Vnde & *ασπυρολόγῳ* pro nugari. Leonardus Aretinus, pro spermologon uertit rabulam, hoc est intemperantis ac molesta loquacitatis hominem. Porro non potest accipi pro seminatore uerborū, quod arbitrat Augustinus, cū uox cōposita sit à *ασπυρομα*, & *λέγω* τὸ συλλέγω, hoc est à colligendis seminib. *ασπυρολόγῳ* magis exprimeret qd sentit Augustinus.

Nouorum daemoniorū.) *ξένων δαιμονίων*, id est, Peregrinorum deorum; maxime *Demonia* cum haec dicant ethnici, qui daemōnia deos uocāt. Porro *ξένων*, ut sonat peregrinū, pro *dijis* ita declarat & nouum & inauditum, nonnunquam absurdum.

Ad Areopagum.) *ὑπὸ τὴν ἀρειον πᾶγον*, id est, Ad Martiū pagum. Sunt enim Grae Arcopagus cis duae uoces. Est autem locus aditus, ut uertex collis seu scopuli. Miror autem cur Hieronymus hoc loco pagum interpretetur uillam, Si tamen hoc opus est Hieronymi. Ego uicium maluissē, quandoquidem constat Martium uicium fuisse Athenis. Nec omnes erant iudices qui illic habitabant.

Noua enim quaedam.) *ξενίζοντα γὰρ πνευα*. Participium uerbi deductum ab eo nomine quod modo uertit nouorum *ξένων*.

Et aduenae hospites.) *καὶ ὑπὸ δὲ ἡμετέρας ξένοι*, id est, Et qui illic uersabantur hospites siue peregrini.

Ad nihil aliud uacabant.) *ἀναθεωρῶν*. Hoc bene reddidit, uelut ad caetera occupati. Verum illud, aut dicere, aut audire, Laurentianis auribus nimis Graece transtulit, rectius diciturus, nisi ad dicendum aut audiendum aliquid noui: quod tamen ipsum est *κατανοήσαντες*, ut extenuet etiam, quasi ad quaecunq; noue audienda fuisset illis ocium.

Superstitiosos uos uideo.) Sermo Graecus paulo ciuilior est, *ὡς ἀθεοδουλοῦστος*, id est, Fere superstitiosiores. Certe superstitiosiores non superstitiosos habebant co dices Donatiani. Mitigauit enim odiū dicti, primum aduerbio *ὡς*, deinde comparatiuo. Hoc enim erat fieri omnia omnibus, ut omnes lucrifaceret.

Et uidens simulacra uestra.) *ἀναθεωρῶν*, id est, Considerans & inspectans, uelut ij qui rem diu non uisam inspiciunt. Nec simulacra hoc loco est *εἰδωλα*, quod uerbum erat odiosius, sed *σεβασματα*, quod uerbum complectitur omnia quae ueneramur, nempe aras, delubra, statuas, monumenta, à uerbo *σεβομαι*, quod proprie ad religionem pertinet. Hieronymus citans hunc locum in commentarijs in Epistolam ad Titum, *ἀναθεωρῶν* uertit contemplans, & *σεβασματα*, culturas.

Ignoto deo.) Et hic Hieronymus indicat Paulum pia quadā usum uafricie, quod *Pauli uafri* non nihil mutauit in titulo, non pauca omisit, quo cōmodius detorqueret ad exordi *cies pia* um praedicandī Christum. Titulus enim sic habebat autore, quem modo citauī Hie *Titulus igno* ronymo, *Dijis Asiae, & Europae, & Africae, dijis ignotis & peregrinis*. Ex *dijis ignotis* *ti dei* deum fecit ignotū, & mentionem caeterorū omisit. Quam equidem ciuilitatem imi-

tandam arbitror ips, quibus studium est ethnicos, aut principes mala educatione depravatos, ad pietatē adducere, ne protinus cōuicijs rem agant, & exacerbēt quibus mederi uolunt, sed multa dissimulantes, paulatim illos adducant ad mentem meliorem. Et fortassis reprehendi non oporteat, si boni uiri hoc animo in Regum aulis agant, quo paulatim irrepant in principum affectus, modo ne sint autores eorū quæ palam sunt iniqua, licet ad quædam conuincant inuiti.

Quod ergo ignorātes.) *ὅτι οὐ ἀγνοοῦντες δυσβέβητε, τὸ πρὸ ἐγὼ κατὰ γέλωτα*, id est, Quæ igitur ignorantes colitis, hunc ego annuncio. Loquitur enim de deo ignoto.

Manibus hominum colitur.) *θεραπεύετε*, pro quo Irenæus legit tractatur. Nam & famuli & medici Græcis dicuntur *θεραπεύειν*.

Vitam & inspirationem.) *ζωὴ καὶ πνοή*, id est, uitam & halitū, uelut exponens quid sit uita animantis; in Græcis uocibus est iucundus concentus.

Græci addūt Fecitq; ex uno omne hominum genus.) Græci legunt, *ἐξ ἑνὸς αἵματος*, id est, Ex uno sanguine, quod indicauit etiam Beda: Verum haud scio an perperam à librarijs mutata scriptura. Deinde quod subiicitur, Inhabitare super faciem, infinitum mutandum erat in gerundium, Ad inhabitandum super faciem terræ. Alioqui sensus erit, deum effecisse, ut omne genus hominum habitaret in terra. Imò condidit omnes, & in hoc condidit, ut agerent in terris.

Definiens statuta tempora.) *ὁρίσας πρὸ τε παλαιῶν καὶ νεωτέρων*, id est, Cum definisset prius statuta tempora. Tempora non est *χρόνος*, sed *καιρὸς*, ut accipiamus à deo præfinitū quid quaq; ætate fieret. Distinxit enim, imperia ad certum tempus duratura, exilia, migrationes. Item legem nature, Mosi & Euangelij. Neq; enim horum quicquam temere gestum est, sed suo quicq; tempore.

Et terminos habitationis.) *καὶ τὰς ὁρίσεως ῥητικίας αὐτῶν*, id est, Præfixis terminis habitationis eorum. Nam *ὁρίσεως* est designatio terminorum.

Si forte attrahēt eū.) *ἄλλαφισσιν*, id est, Palpent, qd est cecorū manu uestigantiū. Quidam uestrorum.) *ἦν καὶ ὑμᾶς ποιητῶν*, id est, Vestratium poetarum. Augustinus explicās quæstiones aliquot in Epistolam ad Romanos legit, Sicut & quidam secundum uos dixerunt. Itidem legit & Irenæus, omiſſa mentione poetæ.

Aratus à Paulo citatus Iplius enim & genus sumus.) Hemistichium est heroicū, ex Phænomenis Arati. Ac mire quod dixit de Ioue, hic torquet ad uerum deum. Horum aliquot locorum patrocinio solet uti diuus Hieronymus aduersus eos qui calumniabant quod sacras literas ethnicorū sordibus contaminaret. Verū Paulus id uno aut altero fecit loco, idq; penē cogente occasione prædicādi Euangelij. Quid hæc ad istos, qui coacte & affectate non solum poetarū & oratorum, sed omnium Sophistarū, Philosophorū, Mathematicorum, deniq; & magorum literas inuehant in doctrinam Christi, quam simplicissimam ac purissimam oportebat esse. In nonnullis Græcorum exemplaribus habebatur *τὸ πρὸς γὰρ καὶ γὰρ ὁ δὲ μὲν*. sed mendose, ni fallor, cum apud Aratū poetico more *τὸ πρὸν* sit uice *τὸ πρὸν*. Interpres Arati admonet dictum esse *τὸ πρὸν* quod apud Hesiodum & Homerum frequens est, *πατρὸς ἀνδρῶν τε θεῶν τε*. Nos hemistichium hemistichio reddidimus: Nam huius progenies etiam sumus.

Doctrina Christi pura

Non debemus æstimare.) *νομίζειν*, id est, Existimare, siue putare. Deinde aut lapidi sculpturæ artis.) Sculpturæ, datius est, & appositue refertur ad quodlibet illorum trium, lapidi, argento, auro. Nos igitur quo planior esset sensus, ita uertimus, Non debemus existimare auro aut argento, aut lapidi arte sculpto, & inuento hominis numen esse simile.

Despiciens deus.) *καταβλεψάτω*. Interpres intellexisse uidetur ex alto uidēs, id enim dixit despiciens. At *καταβλεψάτω*, est ueluti dissimulare, & cum uideas perinde te gerere, quasi non uideas. Et temporis ratio erat interpreti seruanda in *καταβλεψάτω*, hoc est, dissimulatis temporibus ignorantia. Tum enim silebat, nunc omnibus denunciat, non dissimulaturus amplius. Lyranus interpretans despiciens, nempe deos, quod nollet eos amplius durare, quid senserit ipse uiderit.

In uiro in quo statuit.) *ὅτι ἀνδρὶ ὃν ὠρίσε*, id est, in uiro quem definiērat, siue statuerat. Græcis enim postpositiuus articulus sæpenumero congruit cum eo nomine quod

quod antecessit non respondens sequenti uerbo.

Fidem præbens omnibus.) Duo sunt participia præteriti temporis, quorum neutrum ut par erat uertit. Sensus autem est, deum iam fidem exhibuisse cunctis, Christum esse per quem statuerat innouare mundū, quod illum excitasset à mortuis: hoc utrum nulli contigit mortalium, nec Mosi, nec prophetæ.

In quibus & Dionysius... refellit eorum opinionem

fallus est, sibi u... acri id opu... Demiror autem cur Beda putet hunc Dionysium factum episcopum Corinthiorū, quum Ecclesiastica historia palam ostēdat alium fuisse Dionysium episcopum Corinthiorum, qui multa conscripserat. Atq; huius autoritas tibi citatur, qui in epistola quadam quam scripsit ad Athenienses, ostēderit Dionysium Areopagitam à Paulo conuersum, primum fuisse Athenis episcopum, ab eodem apostolo institutum. Nec aliud quicquam apud præfatos scriptores comperitur de Dionysio Areopagita. Verum hæc, ceu *παρρησια* paucis indicasse sat erit.

EX CAPITE DECIMO OCTA VO.

Digressus ab Athenis.) *χωρεθῆς*, id est, digressus Athenis. Ponticum genere.) Pontus enim Asiæ minoris pars est. non enim à mari hic dictus est ponticus. Hunc salutat Paulus in epistola ad Romanos, nisi quod illic uxor pro Priscilla, Prisca nominatur, adnotante Origene. Hæc scribenti risus obortus est, quod in uoluminibus Origenicis primum à Badio nostro excusis, ita nescio quis scripturam deprauarat: Post hæc autem discedens Paulus ab Athenis, uenit Corinthum, & inuento ibi quodam Iudeo nomine Aquila, de pōtificio genere, pro eo quod erat, de Pōtico genere. Offen-

Pontus

Deprauatio vā dicula

fus opinor, quod absurdum putaret, Pontici generis dici, qui Iudæus esset. Quasi id temporis non habitarent per omnes ferme regiones sparsi Iudæi. Certe Petrus nominatim scribit ad eos qui in Galatia, qui in Bithynia, qui in Ponto habitabant, Iudæos. Verum hac de re non nihil attingemus in epistola ad Romanos.

Eiusdem erat artis.) ὁμοτέχνοι dicuntur Græcis, eiusdem artificij, siue opificij: uel lut pictori pictor, faber fabro, futor futori, nauta nautæ ὁμοτέχνη est.

σκηνοποιός Scenofactoriæ artis.) ἡσπερ γὰρ σκηνοποιοὶ τῶν τέχνην, id est, erant enim aulæorum, siue tabernaculorum texendorum artifices. Interpres Origenis enarratis epistolam Pauli ad Romanos, interpretatur σκηνοποιοὺς artifices tabernaculorum, hoc est, futores; ob id opinor, quod tabernacula apud præscos pellibus conficiebantur. Et nunc apud Hispanos fiunt aulæa. Idem testatur Homilia in Numeros decimaseptima. O uere pontificem, uere suisq; dotibus maximum. Nos satellicio, copijs, censu, minis, magni uideri uolumus.

Et disputabat in synagoga per omne sabbatum, interponens nomen domini Iesu: suadebatq; Iudæis & Græcis.) Totum hoc non habetur in quibusdam codicibus etiam excusis. Vnus codex Donatiani consentiebat cum Græcis: qui quum cætera habeant, non addunt tamen, Interponens nomen domini Iesu.

Instabat uerbo Paulus, testificans.) Græci longe secus legunt quàm nos: σωείχθη τῷ πνεύματι ὁ παῦλος ἡμαρτήσας ἑαυτοῦ, id est, coartabat spiritu Paulus, testificans Iudæis, ut intelligas illū inuitū & animo reluctante id fecisse, ceu presentiret se lusurū operā.

Titu Iusti.) Titu, non reperio in Græcis codicibus: sed tantum, Iusti. Verum opinor incuria librariorum prætermisum. Quandoquidem Hieronymus, aut quisquis fuit is autor, huius meminit Titu, in nominibus scripturæ sacrae. Quanquam nec illic de Iusti cognomine ulla mentio.

Propter quod ego tecum.) διότι, propterea quod ego tecum sum.

Apponetur Et nemo apponetur tibi.) ἠδὲ θησεται ἐπι, id est, nullus adorietur, siue inuadet te: pro inuadet

Quandoquidem id quoq; significat, ἠδὲ τιθεσθαι. Nec est,

Ut noceat te, sed ἡ κωσάσσει: id est, ut affligat te, siue ad affligendum te.

Quoniã populus est mihi multus.) διότι. Quir nō & hic transfulit, Propter quod: ut modo fecit: aut quir non ante uertit, Quoniam:

Proconsule Achaia;) ἀνθυπατεύοντες ἐν ἀχαΐας, id est, quum ageret proconsulem Achaia.

Perfradet hominibus.) ἀναπέθει, suadet potius quàm persuadet: atq; adeo refuadet, si sic liceat loqui, quod Paulus a ueteri cultu deorum reuocaret.

Incipiente autē Paulo.) μέλλοντος ἑσθὲ τὸ πνεῦμα ἀνοίγειν τὸ στόμα, qui autē aperturus esset os. Quod tamen aliquoties data opera sic uerit interpres, nec id sane perperā.

Iniquum aliqui d' aut facinus.) ἀδικία, quod magis sonat iniuria illatam, aut maleficium. Deinde quod hic uertit Facinus ῥα δόρυγμα, cur huic cognatā uocem ῥαδισογίαν, superius transfulit Fallaciam: Nec est, Pessimū, sed Malum, πονηρόν. Nec est, Recte uos sustinerem, sed ἡ ἐπι λόγου, hoc est, probabiliter, siue merito.

Deest in De uerbo & nominibus legis uestræ.) Deest apud nos una cōiunctio Et, ποδὲ λόγου, καὶ ὀνομασθῶν καὶ νόμου τῶ καὶ ὑμῶν. id est, de uerbis & nominibus & lege uestræ. Verba opposuit factis. Deinde, quæstiones de cōmuni & non comuni, deq; genealogijs, uocat nomina. Ceremonias Mosaicis uocat legem.

Et uideritis.) Futuri temporis est, ἡ δεῖ: quemadmodum in Euangelio.

Et minauit eos.) ἀπέλασεν: Cur non potius Abegit, siue Depulit: nam Minare, fanè quàm insolens uerbum est Latinis auribus.

Fratribus uale faciens.) ἀφ' ἑαυτοῦ, id est dimissis fratribus, siue uale dicto fratribus. Nec est, Nauigauit, sed ἐξέπλει, id est abnauigauit.

Ambiguus Qui sibi totonderat caput.) Ex ipso sermone Græco, non liquet uter sibi raserit caput, Paulus an Aquila. Ad hæc, participiū est præteriti temporis, λειράμνος τῶν λειφαλλῶν, id est tonso capite. Prius enim tonsus est in portu, deinde nauigauit. Et Cenchreis, legendū est nomine trisyllabo Cenchrea, sicut Athene. Portus est Corinthi.

Iterum reuertar ad uos.) In Græcis exemplaribus plus est quàm in nostris: ἀεὶ με πάντως

με πάντως τῶν ἑορτῶν τῶν ἐρχομένων ποιῆσαι εἰς ἱεροσόλυμα, πάλιν δὲ ἀνακείμενος πρὸς ὑμᾶς. id est, Oportet me omnino festum quod instat, agere Hierosolymis, sed denuo conferam me ad uos.

Profectus est ab Epheso.) καὶ ἀνήχθη. Quod ego maluissem, Soluit Epheso.

Apollo nomine.) ἀπὸλλῶν, id est Apollos: cuius genitiuus Apollo, non Apollinis. Apollos Meminit huius Paulus in epistolis.

Vir eloquens.) λόγιος, quod & eruditum sonat & prudentem.

Hic erat edoctus.) κατηχημένος, participiū ab eo uerbo unde dicti sunt catechumeni. Non igitur erat edoctus uiam domini, quam mox discit a Priscilla & Aquila, uerum erat utrunq; inistatus baptismo Ioannis.

Quum autem uellet ire Achaia.) Quum Græce sit, εἰς τῶν ἀχαΐαν, mirum cur interpres omiserit præpositionem, reclamantibus grammaticis, eo quod Achaia regionis nomen est, non ciuitatis.

Contulit multum his qui crediderunt.) Hic Græci codices addunt, ἢ ἐν χάριτι, id est per gratiam. Hoc adiectum est, ut intelligeremus numeris esse diuini, quod cōduceret Christianis. Beda admonet in nonnullis codicibus pro cōtulit, scriptum fuisse Profuit. Et Vehementer est, ὀνόμως acriter. Et Publice, incertum utro sit referendum, opinor ad superiora. nam id erat gratiæ, quod publicitus etiam ausus sit referre Iudæos.

Esse Christum Iesum.) ἦν τὸν χριστὸν ἰησοῦν. Non negabant Iudæi Iesum esse, uerū negabant illum esse Messiam, quem expectabant: unde Christo præposuit articulū, τὸν χριστὸν, id est, illum Christum, siue ostēdens quod Iesus esset Christus, siue Iesum esse Christum.

EX CAPITE DECIMONONO.

I spiritum sanctum.) si suo more uertit per Si, quum uertendum fuerit per num, aut an, aut ne. Num spiritum sanctum accipistis: aut, Accipistis: ne spiritum sanctum? Et mox,

Si spiritus sanctus est.) Pro eo quod erat, Si: ne spiritus sanctus.

In schola tyranni cuiusdam.) Ambigunt hic interpretes, tyrannus hoc loco primatem ac potētem significet, an propriū sit hominis uocabulum. Sed quid Scholæ cum tyranno: Deinde si nomen est propriū, cur addit πρὸς. Proinde suspicor, fuisse secessum magnatis alicuius, in quo solitus sit ociari, quandoquidem Schola Græcis sonat Ocium. Hieronymus alludens ad uoces magis quàm ad sensum, huc torquet alicubi, in scholam tyranni uocet, ubi res non agitur argumentis, sed autoritate ac uis.

Iudæi atq; gentiles.) ἰουδαίους τε καὶ ἑλλήνας, id est, Tum Iudæi, tum Græci, quos hic gentiles uertit.

Virtutesq; non modicas quaslibet.) Ita scriptum reperi in nonnullis exemplaribus Latinorū. Verum ipsa res satis indicat id accidisse culpa librariorum, qui dictionem Modicas, quam quispiam interpretamenti uicē adiecerat, retulerunt in contextum uelut a scriptore prætermisam, διωκόμεναι τε ὅτις τυχούσας, id est, uirtutesq; non quaslibet, siue non uulgares: ad uerbum, non cōtingentes. In alijs scriptum habebatur, Virtutes quaslibet, omissa negatione. Carrensis putat utrunq; posse legi, sed reclamat sermo Græcus.

Sudaria & semicinctia.) Vtramq; uocē Latinā usurpauit, συνδάτια καὶ σκεμνίδια.

Dæmonium pessimum.) τὸ πονεῖμα τὸ πονηρόν, id est, spiritus malus. Cæterum in eo quod proxime sequitur, Et dominatus: quidam Græci codices habebant, κατεκυριεύσας, ut referendum sit ad dæmonium dominatum. Quidam κατεκυριεύσας, id est, dominatus, ut pertineat ad hominem in quo erat dæmonium. Porro quoniam nostri codices habent amborum, interpres pro ἀπὸ τῶν legisse uidetur ἀμφότρως.

Confitentes & annunciantes actus suos.) Vel hinc colligi potest, fuisse & antiquitatem confessionem male actæ uitæ,

sed *Babai*, id est, alto siue profundo. Interpres legisse uidetur *Bapai*.

Disputante Paulo.) Et hic malim differente. Ne quis imaginetur inter illos pure Christianos disputationem fuisse Sophisticam.

Ductus somno cecidit.) *κατανεχθείς*, id est, deorsum tractus, siue depressus, aut deuectus. Et fortasse deuectus scripserat interpres. Ceterum illud *ὡθι πλείον*, quod interpres retulit ad superiora, Græcis sic est in meditullio positum, ut utrovis possit accommodari, ad diutius differentem Paulum, & ad magis etiam depressum somnio. Ac mea sententiâ, ad sequentem particulam referre latius est. Primum enim nutabat deorsum uergente corpore, deinde magis depressus cecidit.

Tristegum De tertio cœnaculo.) *ἐκ τοῦ τρίτου*, uerti poterat & à tertia contignatione. Id enim adiecit Lucas, ut intelligeremus lapsum fuisse letalem, nimirum ex loco tam alto. Vox dicta est à *τρίς*, ter, & *τέγος*, tectum. Deum immortalem quas nœnias adducit autor Catholicon de hac uoce *Tristegum*. O miserum illud seculum, quum ex huiusmodi libris, uelut ex adytis petebantur oracula literarum. Ceterum solum primæ contignationis, tectum est infimæ partis adiunt. Rursum secundæ solum, tectum est primæ. Item tertiæ solum, tectum est secundæ.

Et consolati sunt non minime.) *ὁ μετρίως*, id est, nō mediocriter. Quod equidem demiror cur interpres putarit inueniendū.

Affon Nauigauimus in *Affon*.) Nonnulli codices *Thasson* habebāt pro *Affon*. Est enim & *Thassus* insula Thraciæ opposita, de qua natum est proverbium, *θάσος ἀγαθόν*, id est, *Thassus* honorum. Ceterum complures sunt urbes huius nominis *Affos*: una *Lyciæ*, in prærupto sita; altera in *Acolide*; tertia in *Mysia*; quarta in *Lydiâ*; quinta in *Epiro* minore, *Cleanthis* patria. Diuus Hieronymus hanc ponit in *Asia*, quæ eadē dicta sit *Apollonia*, suffragite & *Plinio* libro quinto capite trigesimo, *Carrensis* facit nobis liberum, utrum malimus *Affon* insulam esse an ciuitatem.

Paulus pedes Ipse per terram iter facturus.) *ὅτι οὗτος γὰρ ἦν στατερογυμνός*, *μέλλων αὐτὸς περὶ βίβλιν*, sic enim ordinauerat ipse pedestri itinere uenturus, siue pedibus iter facturus. Interpres uitasse uidetur, ne quis Paulum existimaret, non equis aut uehiculis, sed pedibus eò uenisse. Atqui hoc ipsum accedebat ad Pauli gloriam, quod mallet iter laboriosius, modo maiore cum fructu.

Mytilene.) Ciuitas est littoralis *Lesbi* obuia ad dextram nauigantibus in *Chium* insulam. *Samos* insula è regione *Cariæ*. *Miletum* oppidum est littoralis *Cariæ*.

Græca dis Et sequenti die uenimus contra *Chium*.) Hoc loco *Græca* disident ab *ijs* quæ *nos* legimus, *τῆ ὑπόστασι κατὰ τὴν ἀντίκρυ χίον*, *τῆ δὲ ἐπέφα πρὸς βαλλομένη εἰς σάμον, καὶ μέντοι ἄν ἦν προγουμλίω, τῆ ἐχομλίω ἢ λθομλίω εἰς μίλητον*. id est, Postridie deuenimus contra *Chium*; altero uero die appulimus *Samum*, & cōmorati *Trogyllij*, proximo die uenimus in *Miletum*. Ceterum *Trogyllium* promontorium est è regione *Sami*, autore *Ptolemæo* & *Strabone*, tametsi sunt eiusdem nominis alia.

Transnauigare *Ephesum*.) *πρὸς ἀπὸ τοῦ πλοῦ ἐφ᾽ ἑσθῶν*, id est, præternauigare siue præteruechi. Quid enim est omnino transnauigare ciuitatem, nisi nauis feratur in nubibus? *Ephesus* autem ciuitas littoralis prior occurrebat, quàm *Trogyllium*.

χρονὸς βέβη Ne qua mora illi fieret.) *μη γίναιτο αὐτῷ χρονὸς βέβησαι*, id est, ne contingeret sibi trerere temporis in *Asia*. Interpres elegatius reddidit *χρονὸς βέβησαι*, sed longiorē metuebat, nimirum properans *Hierosolymam*.

Maiores natu.) *πρεσβυτέρους*: quos nunc seniores uocat, nunc presbyteros *Græca* uoce, nūc maiores natu: quū hoc loco magis quadraret *Græca* uox, honorem indicans potius quàm ætatem. Quandoquidem hic episcopus intelligit & primores ecclesiarum, qui nonnunquā iuuenes erant, quemadmodum *Timotheus*.

Cum omni humilitate.) *ταπεινοφροσύνης*. Quæ est animi modestia, nihil altum de se sentientis. O uocem dignam uere magno pontifice.

Vt nihil subtraxerim uobis.) Nunc uidetur id dicere, se nihil subtraxisse ab illis bonarum rerū, hoc est, in nullo fraudasse illos: quū contra sentiat Paulus, se nihil detrectasse neq; periculi neq; laboris, qui modo ad illorū pertineret utilitatem. Ac paulo post idem uerbū transtulit *Subterfugi*, Non enim subterfugi: & cætera.

Publice

Publice & per domos.) *κατ' οἴκους*, id est, publicitus ac domestice, siue per singulas domos: quod respondere uidetur ei quod Latini dicunt, priuatim. Hieronymus in præfatione *Cōmentariorū* in *Epistolā* ad *Ephesios* uertit, Publice ac domestice.

Vincula & tribulationes me manent.) *μένονσι*, idem est uerbum quod aliquanto superius uertit, sustinent.

Nihil horum uereor.) *ἀλλ' ὁδονός λόγον ποιῶμαι*, id est, Nihil curo, siue Nihil me mouet. Quomodo non uerebatur, quum sciret uentura: sed contemnebat.

Nec facio animā preciosiorem quàm me.) ~~ὁ δὲ ἔχω πλὴν ψυχῆς μου τίμιον ἐμαυτῷ.~~

~~ὁ δὲ ἔχω πλὴν ψυχῆς μου τίμιον ἐμαυτῷ.~~ id est, neq; habeo siue duco uitam preciosam mihi ipsi. *Augustinus* in *Psalmo* trigesimo sexto legit: Non facio animam meā preciosam mihi. *Lyranus* interpretatur animam intellectuam. At *Paulus* sentit se contemnere uitam amore *Euangelij*.

Dummodo cōsummum cursum meū.) *Græcus* addit *μετὰ χαρᾶς*, id est, cū gaudio.

Omne consilium dei.) Mirum quid sequutus *Irenæus*, pro consilio dei, legit sententiam: nam *Græce* est *θελλω*, non *γνώμην*.

Regere ecclesiam dei.) *ποιμαίνειν*, quod est pastorum more gubernare & curare gregem: nam mox mentionem facit luporum.

Lupi rapaces.) *βαρῆς*, id est, graues. Suffragabatur unus codex *Donatiani*. Nec aliter refert hunc locum *Irenæus* lib. *ij*, cap. *xiiij*.

Viri loquentes peruersa.) *διεστραμμένα*, id est, distorta & obliqua, hoc est, minime simplicia, minimeq; sincera. Nam ueritatis, ut ait *Tragicus*, simplex est oratio.

Non cessauī monens.) Et hic participium uertendum erat in uerbum infinitum, Non cessauerim monere.

Qui potens est.) Quod, erat potius quàm qui, quum referat uerbum. Ceterum quia uerbum *Græcis* est masculini generis, ~~ὁ δὲ ἔχω πλὴν ψυχῆς μου τίμιον ἐμαυτῷ.~~ Nec est simpliciter ædificare, sed *ἐπινοδομῆσαι*, id est superstruere, uidelicet his fundamentis quæ iecerat *Paulus*.

Oportet suscipere infirmos.) *ἀντιλαμβάνειν*, quod est proprie porrecta manu retinere lapsum alioqui aut abiturum. *Paulus*, ne ullius omnino iacturam faceret, cauebat, ne quam ansam præberet infirmis & alienandis à *Christo*, quod nolent grauari sumptu. Utinam hoc exemplo delectentur, qui dum decimas tam non sacerdotaliter exigunt à populo, sui officij prorsus obliuiscuntur: non quod negem illas decimas, sed quod cæteri apostoli oblata duntaxat acceperint, *Paulus* ne oblata quidem, quum unus plus omnibus laborarit.

Decime exacte

Beatius est dare magis quàm accipere.) Neq; Latinitatis ratio patiebatur comparatiuum, neq; sermo *Græcus* habebat. Mirum itaq; quid interpreti uenerit in mentem, *μακρότερον εἶναι δοῦναι μᾶλλον, ἢ λαμβάνειν*, id est, Beatum est dare magis quàm accipere. Ceterum hoc testimoniū negant usquam inueniri dictum à domino. Utinā autem hunc animum *Pauli* tam excelsum & ab omni specie quaestus abhorrentem, imitarentur nostri temporis cōcionatores.

EX CAPITE XXI

Enimus *Coum*.) Nonnulli codices habent *lōw*, nonnulli *lōw*: utroq; modo pronunciarī fatetur *Stephanus*, quin & *lōw* dictam fuisse quondam; unde & *Plinius* admonet *Ceam* dictam & *κόου*, insula notior est quàm ut sit explananda.

Et inde *Pataram*.) *πάτρα* *Græci* pronunciant neutro genere numero plurali, quanquam utroq; modo reperio usurpari huiusmodi nomina, *Lystra* & *Lystram*, *Psyra* & *Psyram*.

Quum apparuissemus autem *Cypro*.) Suspicio interpretem ita uertisse, Quum aperuissemus autem *Cyprum*, nam *Græce* est, *ἀναφανέντες δὲ τῆ λήπρω*, Porro qui nauigant

F

Locus de prauatus nauigant, nunc hanc nunc illam terram dicuntur aperire aut celare, quum incipit in prospectu esse, aut secus. Proinde uertimus, Quum autem coepisset nobis apparere Cyprus. Consimili figura dixit Vergilius, Terrarq; urbesq; recedunt. In codice diui Donatiani, Apparuissemus, erat deprauatum: sed Cyprum relictum, indicabat germanam lectionem fuisse, Quum aperuissemus Cyprum.

Venimus Tyrum.) Ciuitas est maritima, metropolis Phoenices, quondam insula septingentis passibus diuisa à continente, mari praalto, sed uix credibili opere com portatis aggeribus ad continentem magnum adiuncta. Est in tribu Neptalim, uicesimo ferme miliario à Caesarea Philippa.

Valefecissemus inuicem.) ἀπασιμένοι ἀλλήλους, id est complexi alius alium, siue consalutatione mutua facta. Apparet interpretem legisse ἀπασιμένοι.

Caesarea Venimus Caesaream.) Haec est Caesarea Palaestinae ciuitas litoral, primum dicta turris Stratonis: deinde ab Herode instaurata in honorem Caesaris Augusti, Caesarea dicta est. Est altera Caesarea Philippi, ad radices montis Libani, in honorem Tyberij Caesaris Caesarea dicta. Est tertia Cappadociae, quò Paulus Epheso delatus salutauit ecclesiam. autor Hieronymus.

Per dies aliquot.) ἡμέρας πλείους, id est dies complures.

Nos & q loci illius erāt.) ἡμεῖς οἱ, id est, tū nos tū ij qui erāt illius loci.

Suadere, pro persuadere. Et quū suadere ei non possemus.) Quid est hoc? An non dixerat modo illos suasisse? Verum interpret abusus est Suadere, pro persuadere. Suadet enim qui consulat, persuadet qui quò uult inducit hominem. Graeca uox anceps est ad utrunq;: πείθει in super cōuenit non solum suadenti aut persuadenti, uerum etiā obtemperanti. μηπειθομένους δὲ αὐτῷ. Ceterum quum illi non persuaderetur, siue quum ille non obtemperaret, quicquid.

Preparauimus tibi saccos & pelles.) ἑτοίμασα σοὶ σακκοὺς καὶ δερμάτια. qd ego puto uertendū, sublatis sarcinis.

Iasonem quendam.) Graeci legunt, μνάσωνί πνι, id est Mnasonē quendam. Licet apud Chrysostomum in Epistolam ad Romanos capite ultimo, legitur, ἰάσωνα: tamen si scribā solēt eiusmodi multa deprauare, ut dissimulem quod ἐδδξαζου uertit Magnificabant, pro glorificabant.

Audierunt autem de te.) ἀκούσαντες σου, idem uerbum unde diximus dici catechumenos. Eodem utitur paulo post, ὅτι ὡν κατήχωνται. Nec est Discessionem, sed ἀρσασίαν, id est defectionem.

Eorum qui per gentes sunt Iudaeorum.) οὗτοι εἰσὶν τὰ ἔθνη πάντας ἰουδαίους, id est, Eos qui in gentibus sunt omnes Iudaeos. Offendit interpretem geminus accusatiuus additus uerbo docendi.

Neq; secundum consuetudinē ingredi.) μηδὲ τοῖς ἔθνεσι ποδὶ πατέρων, Neq; iuxta consuetudines ambulare. Nam ambulare, uocat uiuere, & cōsuetudines, instituta & morem eius gentis. Nec est, Falsa sunt: sed ἰδὲν εἶναι, id est Nihil sunt. Atq; ex hoc sanē loco Iacobus uidetur tum adhuc in ea fuisse sententia, ut existimaret Iudaeis aliqua

legi ex parte seruanda esse legem Moysi, quum Petrus & Paulus gentilium morem esse legem. Non quod illam existimaret necessariam ad salutem, sed utilem ad uitandum offensum in fidei ueritate, quum Paulus putaret iam esse tempus negligendi eam superstitionem, utpote uergentem in magnum discrimen Euangelicae doctrinae. Nec est,

Sanctifica te.) sed ἐγνιδθητι, id est purifica te. Et paulo post, Purificatus, ἐγνιδθῆς.

Concitauerūt omnem.) σιωχον, id est cōfundebant siue cōturbabant, Et, Totum, potius quàm omnem. Nec est, Populum: sed ὄχλον, turbam siue multitudinem.

Adiuuare Et, Succurrite, potius quàm Adiuuate, βοηθετε. nam adiuuat, qui est particeps operis. Et, Hic est homo, ὁ ἀνθρώπου, id est, ille homo.

Ab idolis immolato, &c.) Nos quatuor habemus, quemadmodū & Graeci, Augustinus in Speculo, non cōmemorat nisi tria, idolothyta, sanguinem, & fornicationem. Et ne quis hunc casum interpretetur, addit quosdam ex his Lucae uerbis occasionem erroris arripuisse, ut dicerent non esse nisi tria crimina letalia.

Omnes ubiq; docet.) Perijt apud nos gratia schematis, πάντας πανταχού, id est, omnes

omnes omni in loco, Violauit sanctum locū istum, sed λευθίνωκε, id est, profanauit, siue, ut Hebraei loquuntur, cōmunem reddidit.

Certum cognoscere.) ἀσφαλές. Recte sanē hoc. At cur non itidem translulit in praefatione Euangelij, τὴν ἀσφάλειαν, certitudinem.

Ita uocat locum communitum. Ceterum quidam, in Castris, fecerant carcerem: & ob id admonendum diximus, ne ferretur in eum. Ita uocat locum communitum. Ceterum quidam, in Castris, fecerant carcerem: & ob id admonendum diximus, ne ferretur in eum.

Non uos Aegyptius.) Aegyptij male audiebant olim, tanquam ualidum nauis. Id quod non paucis locis indicatur, ac uocantur. Quin & prouerbijs aliquot huiusmodi non uolunt, quare recedunt in Bithyniam nostris.

Et sicariorum.) Graece scribens, usus est uoce Latina, quia non uideri non potest, quum toties sit obuium.

A Tarso Ciliciae.) τὰρσός Πιλικίας, id est, Tarsensis, quae est ciuitas Ciliciae. Tarsus Est autem metropolis eius regionis. Nec est, Ignorae: sed ἀσύν, id est, obscurae: Cilicia nisi quod ignotos homines, Horatius dixit obscuros & ignobiles. Testatur idem

Stephanus De nominibus urbium, hanc ἰδισημοτάτω appellans, hoc est primariam ac praeter ceteras insignem, olim dictam Terson, per epsilon, siue quod illic à diluuiō primum apparuerit terra sicca, siue quod illic delapsus Pegasus talo fracto, quem illi τὰρσός appellant, claudicationem cōtraxerit. Porro quantumuis fuit celebris alijs nominibus, nullo tamen insignior, quàm quod illi Paulum debemus, usque adeo praecipuū Christianae philosophiae praconem ac propugnatorem, ut ni ille nobis diuino munere contigisset, periculum fuerit futurū, ne Christiani omnes in feruilem illam & humilem Moysi legem relaberentur. Quamquam nūc quoq; ratione magis quàm numero ceremoniarū ab illis differimus: eò Christus progressu

temporum recidit. Est & alia eiusdem nominis in Bithynia. Rursus alia quae priam in India, ut indicat Hieronymus in Commentarijs quos cōscripsit in Ionam. Iosephus putat Tarsum Ciliciae esse in quam fugerit Ionas. Porro quod quidam legunt Muni

ceps, quidam Ciuis, Graecis est πολίτης, id est ciuis. Verum opinor interpretem offensum affinitate uocū, ciuitatis & ciuis, quae tamen eadem est in sermone Graeco, πόλιος, πολίτης. Subest & amphibologiae nō nihil: uidetur enim πόλιος appositue iungi Ciliciae, quam pertineat ad Tarsum.

EX CAPITE VIGESIMOSECVNDO

Eddo rationem.) ἀπολογίας, Quod & defensionem & excusationem significat.

Iuxta ueritatem paternae legis.) κατ' ἀκελβλαμ τῷ πατρός νόμου, id est, Iuxta exactā rationem patriae legis, siue iuxta rigore patriae legis. Et,

Patriae.) potius quàm Paternae: quum non de patre suo, sed de omni Patrius et paternus

bus maioribus sentiat. Aemulator legis.) ζῆλωτής το θεῷ, id est aemulator dei, legimus apud Graecos. Sicut princeps sacerdotū.) ὡς καὶ ὁ ἀρχιερεὺς μαρτυρέομαι, id est, Quemadmodum & pontifex mihi testis est. Et rursum, αὐδὺς αὐ

Omnes maiores natu.) quū Graece sit, πάν το προδ. βυτέριον, id est omnis presbyterorum ordo. Opinor enim hic de dignitate sentiendum, non de aetate.

Ad fratres.) πρὸς αὐ το ἀδελφός, Aut fratres hic dicit Iudaeos, aut πρὸς rectius uertisset aduersus, si fratres dixit Christianos.

Vt adducerem inde uinctos.) ἄξω καὶ αὐ ἐκεῖσε ὄντας δεδεμένους, id est, adducturus & eos qui illic essent, uinctos Hierusalem.

Circumfulsit me lux copiosa.) περιεσπράσθη est circumfulgurare, potius quàm circumfulgere: quemadmodum indicatum est & ante.

Et decidens in terram.) ἐπεδα δὲ εἰς τὸ ἔδαφος, id est, Ceciditq; in solum. Id enim sonat ἔδαφος, etiam si faxeum sit aut ligneum.

Saule Saule.) Graeci legunt, Saul, Saul, Hebraeorum more. Quum illi Christus Hebraice loqueretur, ut posterius testatur ipse Paulus.

Et qui mecū erant, lumen quidē uiderūt.) His addunt Graeci, καὶ ἐμφοβοὶ ἐγγίοντο, id est

id est, Et territi sunt. Deinde adijcitur, Vocem autem non audierunt, quae loquebatur mecum. Equidem non possum non uehementer probare diligentiam Laurentij Vallae, qui quum homo Rhetoricus esset, ut uulgus existimat, certe Theologiam non profiteretur, tamen uigilantia tanta uestigari, quid in sacris literis aut disideret aut conueniret aut deprauatum esset:

[REDACTED]

Probat aut qui consistere possit, ut quum Lucas superius capite nono, scripserit eos qui Paulo comites erant, uocem quidem audisse, caeterum neminem uidisse, hic neget eos audisse uocem loquentis cum illo, sed tantum uidisse lumen. Deinde qui conueniat, ut quum illic dicantur sterisse stupefacti, paulo post, nimirum capite uigesimo sexto, hanc eandem rem exponens Agrippae Paulus, dicat omnes fuisse collapsos in terram; quod hic de se tantum narrat. At illic: Die, inquit, media in uia uidi rex, de caelo supra splendorem solis circumfulsisse me lumen, & eos qui simul mecum erant; omnesque quum decidissemus in terram, audiri uocem mihi Hebraica lingua dicentem, Saul Saul. Quomodo factum est, ut pugnantia scripserit Lucas, & illic sub persona sua referat comites audisse uocem loquentis, quum Paulus hic rursus ipse narret uocem unum sibi fuisse auditam: Nam quod disiderit de stando & cadendo, non ita magni negotij est dissoluere. Siquidem fieri potest, ut ad primum pauore collapsi, mox exercent sese, Paulo adhuc iacente. De uoce audita & non audita, durior est nodus. Recentiores utcumque tergierantur, quum aiunt uocem quidem, hoc est sonitum uerborum auditum, caeterum uerba unum Paulo percepta: ita factum, ut audita fuerit uox, & eadem non audita. Valla magis existimat superiorem locum, in quo Lucas hanc historiam sub sua ipsius persona recenset, fuisse deprauatum, transpositis duabus uoculis, isque inter sese non admodum dissimilibus, apud Graecos duntaxat, φως & φωνη: caeterum a Luca sic fuisse scriptum, Videntes quidem lumen, neminem autem audientes. Huic sententiae quantum tribuendum sit, alij uiderint. Petrus Comestor per aliam rimam elabatur. In capite nono dicuntur audisse uocem loquentis, non Christi compellantis, sed Pauli respondentis. Hic quum Paulus negat illos audisse uocem, de Christi uoce sentit.

Quae te oporteat facere.) In nonnullis sic habebatur, πᾶσι πάντων ὧν τέτακται σοι ποιῆσαι, id est, de omnibus quae ordinata sunt tibi ut facias. In alijs rursus tantum erat, τί σε δεῖ ποιῆναι, aut ποιῆσαι, id est, quid te oporteat facere.

Quum non uiderem praclaritate luminis.) ἀπὸ τοῦ δέξεναι τὸ φῶς ἐκείνου, id est, praegloria luminis illius.

Ananias quidam uir secundum legem testimonium habens.) Graeci codices non nihil addunt: ἀνανίας δὲ πῖος, ἀνὴρ θύλαβος, ἢ τὸν νόμον μαρτυροῦμεν ἑσὸ πάντων. id est, Ananias autem quidam, uir pius, siue religiosus, in lege testimonio probatus omnium habitantium in Iudaea. Laurentius indicat se in uno Latino codice reperisse additum quod Graecae uoci responderet: Ananias quidam uir timoratus. Timoratum enim pro religioso dixit. Caeterum pro θύλαβος, in nonnullis exemplaribus erat, θεός, hoc est, pius. Et quod hic uertit,

Secundum legem.) Verti poterat & In lege. Potestque ea particula utroque uersum referri: ad superiora, ut sit sensus, Religiosus siue pius in lege, siue iuxta legem, non iuxta Euangelium: aut ad sequentia, Probatus omnium testimonio in lege, siue iuxta legem.

Ab omnibus cohabitantibus Iudaeis.) Habitantibus est, siue Inhabitantibus, κατοικοῦντων. Et quidam Graecus codex habebat adscriptum, sed in spacio dirimente uersus, ἢ δαμάσκῳ, ab omnibus habitantibus Damasci Iudaeis.

Respice.) ἀνάβλεψον, hoc est, Recipe uisum, siue Attolle oculos. Ut mox, Et respexi.) ἀνέβλεψα. Praeparauit te.) πῶς ἐχρημάτισεν, id est, praeparauit te, siue prius apparauit te: nisi quis malit

malit, πῶς ἐχρημάτισεν, id est, prius statuit. Caeterum id non erat in ullis Graecorum exemplaribus. Nec Ananias hic agit de praedestinatione diuina, sed de ruina ac caecitate Pauli, quibus rebus Christus iam agebat & aggrediebatur, ut hac occasione cognosceret Euangelij fidem. Nec annotatio mea excludit praedestinationes, sed explicat proprietatem Graecae uocis. Chrysostomus huc enarrans locum nullam facit mentionem praedestinationis.

Uideres iustum.) τὸ δίκαιον, id est, iustitia, siue id quod iustum est: hoc est, cernas quod antehac zelo legis excacatus non uidebas. Rursum in alijs habebatur, ὅτι δὲ ἰδὼς ἰσχυρῶς, iustum illum, uidelicet Christum; idque congruit cum eo quod sequitur, Et auocem ex ore eius. Videtur enim sentire de luce quam uiderat, & uoce Iesu quam audierat: quoniam & mox narret quomodo uiderit dominum in templo.

Quae uidisti & audisti.) ὧν ἑώρακας. Articulus postpositiuus, iuxta Graecorum idiomata, congruit antecedenti pronomini, quod subauditur Eorum, dissidens a suo ipsius uerbo. Interpres bene adiecit de suo Eorum.

Ego stabam & consentiebam.) Hic Graeci addunt duo uerba, πρὸς ἀναρῆσει αὐτοῦ, id est, morti eius, καὶ αὐτὸς ἦμῶν ἐφεισῶς καὶ σιωπῶν, id est, & ipse eram assistens & comprobans interfectionem eius.

Tolle de terra huiusmodi.) τοιοῦτον, id est, talem: ut ad Paulum referatur. Vnde non male addidisset Huiusmodi hominem. Et mox,

Non est fas.) sed καθῆκον, id est, non conuenit, siue non decet.

Et flagellis caedi & torqueri.) ἐκέλευσεν αὐτὸν ὁ χιλιάρχος ἀγείρειν εἰς τὴν πραιποσίτων, εἰπὼν μωσαίῳ ἀνεπάξει δαῖτα αὐτοῦ. id est, iussit eum tribunus duci in castra, dato mandato, ut flagris examinarent eum. Nec aliud fuisse iussum, indicant ea quae sequuntur, ut illud interim dissimulem, quod si hominem Romanum dixit, pro An hominem: quandoquidem adeo constanter id facit, ut suo iure uideatur facere.

Multa summa.) πολλὰ κεφαλαία. Ita Graeci uocant supputationem in summam subductam. In nonnullis legitur, Hanc ciuitatem, in alijs ciuilitatem, Graece πολιτείαν. Laurentius magis probat Ciuilitatem, ego contra Ciuitatem. Quandoquidem ciuitate donati dicuntur Latinis, quibus ius ciuitatis concessum: & ut Graecis a πολιτης, πολιτεία, sic nobis a ciue, ciuitas dicitur. Beda subindicat in nonnullis codicibus sermonem fuisse magis dilucidum, in quibus sic erat scriptum: Dixit tribunus, Tam facile dicis ciuem Romanum esse te. Ego enim scio, quanto precio ciuilitatem possedi ista. Nec est, Consequutus sum, sed ἐκτησάμην, id est, parauit, quod ante uertit, Possedit agrum de mercede iniquitatis.

Volens scire diligentius.) ὁ ἀσφαλές, id est, certum: ut & superius uerterat Certius, quod nunc uertit diligentius.

EX CAPITE VIGESIMOTERTIO

Percutiat te deus, paries.) In plerisque Latinis exemplaribus, Percutiet, mutatum erat in Percutiat: quasi Paulus imprecaretur pontifici malum. Percutiet At Graeci legunt, τὸ πῦρ σὲ μέλει, id est, Futurum est ut te percutiat te deus deus. Atque ita citat Augustinus libro secundo Commentariorum, quos scripsit De sermone domini in monte habito. Rursum in Epistola quinta ad Marcellinum, ubi declarat & interpretatio quam subiicit, quod Percutiet, legerit uerbo futuri temporis. Succedit enim, ut qui saperet, intelligerent destruendum esse aduentu Christi parietem dealbatum, hoc est, hypocrisis sacerdotum Iudaeorum. Ad eundem modum legit & interpretatur Chrysostomus. Nec in his apud Graecos est facilis scripturae deprauatio, nisi quis locum hunc studio mutauit, ne Paulus uideretur oblitus exempli Christi, qui similiter accepta plaga, mansuete tranquilleque respondit, quicquid iussit ut bene precaremur male precantibus, bene mereremur de male merentibus. At si Paulus tantum praedixit futurum ut deus illum feriret, cur mox uocant maledictum? Et ipse ueluti redarguens seipsum: Scriptum est inquit, Principi populi tui non maledices, nisi forte qui commoto animo praedicit euenturum, is male dicit. Quanquam de conuicio facile sit explicare, quandoquidem in pariete dealbato manifestum conuicium est. Sed qui potuit fieri, ut Paulus non agnosceret primum sacerdotem

sacerdotem, uel ex ipso ornatu, praesertim homo Iudaeus nusquam loci non uersatus: Deinde cur recantat, non quod homini maledixerit, sed quod principi populi: At sane iudicem esse sciebat, etiam quum conuictum diceret: Tu, inquit, sedens iudicam me secundum legem. An caeteris licet maledicere, soli principi non licet: At Christus noluit cuiquam omnino maledici. Diuus Hieronymus adducens hunc locum in dialogis aduersus Pelagium excusat quidem Paulum, attamen fatetur eum non praestitisse mansuetudinem eam, quam praestitit Christus. Verum hoc scripsit Hieronymus undecunq; suam nauuens causam, & in ipso quoq; Christo aliquod imperfectionis pietatis uestigiū inquirens. Nec ipse dissimulat, aliud esse colligere nodis aduersariū, aliud docere discipulum. Aliud agit qui pugnat, aliud qui exhortatur, aliud qui deterret. Deinde ut sunt diuersa hominū ingenia & instituta, ita sunt & diuersae sententiae. At nos nulla harum rerum habita ratione, ex quouis cuiusuis operis angulo, tria uerba decerpimus, & inde contexto syllogismo, nouum aedimus oraculū. Equidem non nego Paulum non caruisse prorsum humanis affectibus, quum ipse meminerit de stimulo carnis, & constet inter Barnabā & ipsum, nempe duos optimos uiros, dissidium aliquod extitisse. Caeterum hoc loco consentaneum est Paulum non ignorasse summum sacerdotem, nec tamen illi male precatum hoc animo quo uulgus irritatū solet, sed Apostolico spiritu incanduisse aduersus eum, qui quū optimi uiri teneret locum, ne speciem quidem aequitatis praerberet, quam praestabant etiam ethnici. Sic Petrus incanduit aduersus Ananiā & Sapphirā. Sic hic ipse Paulus aduersus Elymam magum. Quid igitur est quod excusat se, Nesciebā quod esset pontifex: Nimirum cessit tumultui, & se ignorasse pontificem dicit, qui se non pontificem, sed tyrannum re declarabat. Itaq; gemino nomine concedit turbae, Primū agnoscens esse pontificem, qui re ipsa non erat nisi paries dealbatus: deinde conuictum esse non negat, quod illis uidebatur conuictū, quum non esset conuictū, sed libera obiurgatio. Chrysostomus indicat quibusdam hoc per Ironiam uideri dictum, Nesciebam quod pontifex esset. Verum ipse prorsus asseuerat illum uere ignorasse, uel quod diutius absuisset a cōsuetudine Iudaeorū, uel quod Ananiam in turba multorum non agnosceret. Beda non dissentiens a Chrysostomo, addit argutam magis quam ueram interpretationē, Nesciebā eum esse pontificem, quod per Euangeliū iam cessasset sacerdotiū Mosaicum: & tamen ita corrigit se quali peccasset, ut alios doceret deberi reuerentiam ihs, in quorū potestate sumus. Porro testimonium quod adduxit, extat Exodi capite uigesimosecūdo: Dijs non detrahes, & principi populi tui non maledices. Siquidem illi iudices ac magistratus, deos uocant.

Nesciebā fratres quia princeps est.) Quia, redundat Latinis: apud Graecos nonnunquam additur affirmandi causa. Annotauit & Augustinus libro De Geneseos loquutionibus primo, Quia saepe redundare in sacris libris: uelut illo loco, Et dixit, quia dominus est in loco hoc, ego autem ignorabam.

Et soluta est multitudo.) καὶ ἐσχίσθη, id est, secta est. interpres legisse uidet ἐλύθη.

Quid si spiritus loquutus est ei aut angelus.) Graeci secus legunt: εἰ δὲ πνεῦμα ἢ ἄγγελος, ἢ ἀγγελος, ἢ θεομαχόμενος, id est, Quod si spiritus loquutus est illi aut angelus, ne pugnemus cum deo. quo uerbo usus est ante Gamaliel. Haec clausula, Ne repugnemus deo: non habebatur in nostris exemplaribus Latinis: & adscriptam apparet ex superioribus.

Deuouerūt.) ἀναθεματίσθη. qd tamen eleganter uertit interpres. Demiror equidē qd hoc indicarit Carrēsi, Graecis hoc loco scriptū anathematizauerūt. Et paulo post.

Deuotione deuouimus.) ἀναθεματίσθημεν, id est execrari seipsum, ac dijs manibus, ut ethnici loquuntur, deuouere.

Notum facite tribuno.) Graeca nonnihil dissonant a nostris: νῦν οὖν ὑμεῖς ἔμφανισατε τῷ χιλιάρχῳ, καὶ τῷ σωματείῳ, ὅπως ἀνεῖλον ἀπὸν λατρυγίην πρὸς ἡμᾶς, ὡς μέλλοντες διαγινώσκειν ἀπειθεσίῳν, πρὸς αὐτὸ. id est, Nunc igitur indicate tribuno & concilio, ut cras eū producat ad nos, uelut disquisituros exactius de causa illius. Cū hac lectione cōcordat Chrysostomus & Aldina aeditio, tamen nonnulli Graeci codices propemodum consentiūt cum nostris exemplaribus, in quibus est, ὑμᾶς uos, π ἡμᾶς, &

Hieronymi
sententia
excussa

Vasfrictes
Pauli pia

& μέλλοντες pro μέλλοντες. Atq; ita sensus erit: Nos planē decreuimus quocunq; periculo Paulum occidere, uos adiuuate, ut tantum producat eum ad populum, abutentes hoc praetextu, quasi uelit exactius de causa disputare. Alioquin sciebant tribunum non producturum Paulum cognitis insidijs. Atqui sic exponit Carrensis, uelut hoc ipsum uoluerint nunciari tribuno & cōcilio, quod destinaissent per tumultum occidere Paulum. Iam uero Lyranum apparet ita legisse, Nunc autem uos notum facite tribuno cum concilio, quomodo legitur in nonnullis Graecis exemplaribus. Id quum idem ualeat, sic interpretatur & ordinat: Vos, inquit, cum concilio, id est uos simul conciliati Pharisei & Sadducei, ne per uestram dissensionem impediatis mortem Pauli. Eamus nūc & negemus quicquam referre utrum Graeca quis conferat, an non. Iam non satis intelligo cur quibusdam hic magis arrideat, ut μέλλοντες uertatur per debet, uerbum. Fingit enim hoc futurum, & ideo apponitur ὡς. Nec usquam comperi μέλλω sic usurpatum, nisi quod indocti dicunt, Vult uenire, & Debet uenire, pro Venturus est.

Carrensis

Lapsus ex
Graecis non
inspexit

Tanquam aliquid certius cognituri de eo.) Si πωθέμενοι referatur ad tribunal & concilium, fortasse congruentius erat Audituri. Nam Graeca uox anceps est, praesertim quum praecesserit διαγινώσκειν: quod magis uidetur ad iudicem pertinere, q; actorem. Atq; ita in priore parte legendum μέλλοντες, non μέλλοντες: & nominandi casus accipiendus esset pro gignendi casu, absolute posito, tamen Graeci nonnunquam & accusandi casum usurpant absolute. Iam πρὸς ὑμᾶς, an πρὸς ἡμᾶς legendum sit, expendendum.

Quoniam haec nota fecisset sibi.) Interpres bene mutauit personam secundam in tertiam. nam Graece est, παραγγέλλας μηδενὶ ἐκλαλῆσαι, ὅτι ταῦτα ἐνεφάνισας πρὸς με. id est, iussitq; ne cui efferret quod haec indicaueris mihi. Nisi ueris infinitū modū positū uice imperatiui, quēadmodū nos uertimus, μηδενὶ ἐκλαλῆσαι, ne cui patefacias.

Et lancearios ducentos.) δεξιόβολουσ, quod dextra mitterent hastilia. Sicut, ut in alijs legitur, δεξιόβουλοσ. nam olim fere missilibus utebantur. Ac mox,

Et iumenta preparate.) ὑπήνητε παραστήσαι, id est, iumentaq; exhibere. & hic usus est infinito pro imperatiuo.

Timuit enim, ne forte raperent eum Iudaei & occiderent, & ipse postea calūniam sustineret, tanquam accepturus pecuniam.) Quae haecenus recensui, omnia desunt in Graecis exemplaribus, quae quidem mihi uidere contigit. Nec offendit hic locus Laurentium Vallam: unde apparet aut exemplar illius haec habuisse, aut ipsum non animaduertisse. Certe Lyranus negat haec haberi in libris emendatioribus: uerū hoc glossema adiectum fuisse in margine, quod inscius quispiam retulerit in contextum. Certum est aut hoc non somniasse Lyranum. Iam nec Chrysostomus enarrās hunc locum, legit aut exponit, quae nos ostendimus in Graecis non haberi.

Desunt in
Graecis

Optimo praesidi.) Ἐφ' ἡρατίσῳ, Graeca uox magis competit in potentem, quam in bonum uirum: ut dictum est in praefatione Lucae in suum euangelium.

Optimus
ἡρατίσῳ

Per noctē in Antipatridem.) Nihil opus erat praepositionē apponere, quū Antipatris uocabulū sit ciuitatis Palaestinae, ab Antipatro patre Herodis sortita nomē.

De qua prouincia esset.) ἐκ πόντιας ἐπαρχίας. quod sanē non incleganter reddidit interpres.

EX CAPITE VIGESIMO QUARTO

Vi adierunt praesidem.) ἐνεφάνισαν Ἐφ' ἡγεμόνι καὶ πάλῳ. Sensus qui dem probe reddidit interpres: Adeunt enim iudicē, qui deferunt reum. Caeterum ἐνεφάνισαν sonat significarunt, nisi subaudias ἐκαστοῦ. Quidam deprauate legebant Audierunt, pro Adierunt.

Et multa corrigantur per tuam prouidentiam.) Graecis est non ἀνορθωμένῳ, sed κατὰ προνομίαν, quod rem cum uirtute & laude factam significat, interprete Cicerone, quod Latini uocant officiū, a uerbo κατανοῶ. Sensus enim est, Quū per tuam prouidentiam multa fruamur pace, multaq; officia praestes huic populo.

Oratio rhen
torica, non
apostolica

Suscipimus optime Felix.) ἐπεδέχμεθα. Quo uerbo nonnunquam & Paulus usus est pro approbare & amplecti.

Optime Felix.) Græce non est βέλαιε, sed ἐράλειε: Quod, ut modo dixi, magis sonat potentissime. Nos uertimus, præstantissime.

Ne diutius te protraham.) ἐγὼ ἴθω, id est, impediam, siue morer, aut detineā. Et pro Tua clementia, est ἰθακεία, quod aliās humanitatem, aliās æquitatem uertunt.

Hominem hunc pestiferū.) Græcis non est pestiferum, sed λοιμὸν, hoc est pestem. quemadmodū exitialem uocant ἀλεθρον, id est exitium. Nec est, Homine, sed Virū.

Et autorem seditionis sectæ.) Seditionis, abest in Græcis codicibus. τὸ εἶπεν τὸ πλὴν ναζωραίων αἰρέσεως. id est, autorem seu præfectum sectæ seu factionis quæ dicitur Nazarenorum.

Etiam templum conatus est uiolare.) Βεβηλώσαι, id est, prophanare, nimirū quod induxerit Græcos. Ne quis imaginei accusari Paulū, quod uim admouerit templo.

Quem & apprehensum uoluimus secundum legem nostram iudicare. Superueniens autem tribunus Lysias, cum ui magna eripuit eum de manibus nostris, iubens accusatores eius ad te uenire.) Hæc omnia deerant in multis exemplaribus Græcis. In uno duntaxat reperi adscripta, sed minutissimis formulis, idē in spacio marginali. Vnde & adiecimus. Quin & Beda, ni fallor, in glossa quam Ordinariam uocant, indicat in Latinorum codicibus aliquot uersus defuisse, qui Græcis legantur ad hanc sententiam, Quem apprehendimus, & cætera quemadmodum modo retulimus. Porro non dissimile ueri est, Bedæ fuisse cōmentariolos aliquos eruditorum, qui nobis non extent. In præfatione fatetur se in hoc opere quorundam scriptorum commentarijs fuisse adiutum, quorū tamen neminem nominat, præter Aratorem, qui carmine contexit huius operis historiam: quum in alijs soleat autorū nomenclaturā in marginibus annotare. Illud mirum, hæc quæ notat olim desiderata in Latinorum codicibus, nunc constanter in his haberi, & in plerisque Græcorū codicibus desiderari. In peruetusto codice nobis exhibuit Constantia, eadem desiderabantur. Fieri potest, ut aliquis adiecerit e narratione capituli prioris, ubi legitur, Et quum magna dissensio facta esset, timens tribunus ne discerneret Paulus, iussit milites descendere, & rapere eum de medio eorū. Aut potius ex epistola Lysia, Virum hunc cōprehensum a Iudæis, & incipientem interfici ab eis, superueniens cum exercitu eripui. Porro quod his e medio sublatis, nō uidetur coherere sermonis ordo, secus habet. Potest enim sic legi, Quē & apprehensum uoluimus secundum legem nostram iudicare, a quo poteris iudicans ipse de omnibus istis cognoscere. De Paulo comprehenso fuerat mentio, & illum hic repetit, a quo poteris. Nec erit opus narrare illum deductum ad Felicem, quū id ipsa res loqueretur. Pro superueniens, quidam Latini codices habebant Intercedens.

A quo poteris ipse iudicans.) Quum Græce sit ἀνακρίνας, magis hic quadrabat Interrogans, siue facta interrogatione, aut ut nos uertimus, inquisitione facta.

Annunte sibi præside.) ἠδὲ ἀντὶ αὐτοῦ τὸ ἡγεμόν, id est, quum annuisset ipse præses. Interpres legisse uidetur ἀντὶ: nec admodum refert.

Bono animo pro me satis faciam.) ὕδν μὲν τὸν τὰ παρ' ἐμαυτοῦ, seu πρὸ ἐμαυτοῦ ἀρλογύμαι, id est, æquiore animo pro mea causa respondeo. Est enim præsentis temporis ἀρλογύμαι, quod interpres uarie uertit. Est autem proprie apologia, oratio qua se defendit apud iudicem reus.

Neque probare possunt tibi de quibus nunc me accusant.) ἕτε πρᾶσιναί με δυνάται, πρὸ ἐμῆ κατηγόρησι μου. id est, nec exhibere me possunt in his de quibus accusant me. Exhibere dixit, pro conuincere.

Secundum sectam quā dicunt hæresim.)

Quapropter sciat lector, hoc loco Græcis non esse sectam, alioqui bis erat dicendum, secta: sed ὁδὸν, id est uiam, κατὰ τὴν ὁδὸν ἣν λέγουσιν αἰρεσις, id est, iuxta uiam quam dicunt hæresim, siue sectam. Exponit Paulus quid dixerit uiam, hoc est uitæ institutum, quod notiore uerbo sectam uocant. Sentit enim, opinor, de secta Phariseorum, quæ cæteris

cæteris antecellebat eruditione. Id ex eo colligit, quod addit, Credens omnibus quæ in lege & prophetis scripta sunt, spem habens in deum, quam & hi ipsi expectant resurrectionem futuram iustorum & iniquorum. Dissimulat Apostolus odiosum nomen Nazarenorum, quod impegerat accusans Tertullus. Simili prudentia usus est & superiore capite, clamās, Viri fratres, Phariseus ego sum, filius Phariseorum, de spe & resurrectione ego iudicor. Cæterum hæresis, apud ueteres non erat tam odiosum uocabulum, quàm est hodie apud Christianos. Quibus cum summa competat concordia, utpote eiusdē corporis membris, iure uidelicet optimo inuisum est sectæ uocabulum, diuisionem sonans. Quod annotauimus de uia & hæresi, post comperimus a Beda notatum in Scholijs in hoc opus. Refertur in Glossa ordinaria. Quam illi non omnino assentior quod addit, ab incredulis hæresim appellari, quum eo seculo nondum esset infame uocabulum hæreseos, inō potius exponit nota uulgo uoce, quod Hebraice magis quàm Græce dixerat Viā. In his enim Pauli uerbis, Quam hæresim dicunt: subauditur, Nazarenorum, quæ reuera erat hæresis, legem cum euangelio commiscentium. Huius sectæ Paulus non erat, qui docebat circumcisionem cum cæteris legis cæremonijs per euāgelium antiquatam esse. Phariseum autem se profitetur, quod inter accusatores multi essent Pharisei, nec is titulus laboraret simili inuidia atq; Nazarenorum. Quod autem hæreseos uocabulum olim non fuerit tam inuidiosum quàm nunc est, multis argumentis potest colligi. Primum quod Iosephus Iudæorum sectas commemorans, Essæis & Sadducæis annumerat Phariseos, quibus quartam adiungit Herodianorum. At Phariseis nullus error obiectus est. Quin ipse Paulus huius operis capite uigesimo sexto, hunc in modum loquitur. Secundum certissimā nostræ religionis sectam, utri Hierosolymis phariseus. Quod hic interpret. uertit sectam, Græcis est hæresis, citra controuersiam in bonā partem. Apud Iudæos igitur nihilo inuidiosius erat sectæ uocabulum, quàm apud Græcos, Platonicum, aut Stoicum, aut Peripateticum appellari. Et si uoces ipsas excutiamus odiosius est sectæ uocabulum, quod a secundo dicitur, quàm hereseos, quod Græcis dicitur ab eligendo. Secta autem proprie dicitur uia e multis una. Sic usus est Columella libro secundo: Quam uelut sectam legemq; in profcindendis agris sequuntur agricolæ.

Deseruo patri & deo meo.) Primum deseruo est λατρεύω, quod est cultum exhibere, a quo uerbo dicta est theologorum Iatria. Quo quidem in loco nescio quid sibi uelit Hugo Carrensis, excusans Paulū quod sese hic æquarit prophetis, quum nihil huiusmodi percipi possit ex uerbis Pauli. Deinde non est,

Patri & deo.) sed, patrio deo, τὸ πατρίω τὸ θεῷ. Quod tamen haud accidit inter pretis uitio, sed libroriorum errore. Neq; uero hoc loco dormiuit Carrensis, addens quod deum patrem suum dixerit Paulus, cuius filius demonstraretur, non seruus. Quasi uero Paulus ullo titulo magis soleat gloriari, quàm quod seruus esset dei ac Iesu Christi. Se nunquam uocat filium, nisi quum de omnibus in genere facit uerba, ut illic, Quod sumus filij dei. Porro patriū deum uocat, quod idem esset, cuius cultum a maioribus suis accepisset, ne uideretur abrogare religionem Iudæorum, quasi dixisset, Deo Abraham, Isaac & Jacob.

Sine offendiculo conscientiam.) ἀπόπροπον σωείδησι, ueluti dicas, inoffensam conscientiam, siue expertem offensæ: hoc est, quæ nusquam offendat.

Et apprehenderunt me, clamantes & dicentes, Tolle inimicum nostrum.) Hæc uerba in duobus peruetustis exēplaribus S. Donatiani non addebantur, nec in Conuentu quidem, quibus uerbis submotis unā cum cōiunctione, Quidam ex Asia, uenit ad Iudæos et apprehenderunt me.

Quidam autem ex Asia Iudæi.) Non est absolutus sermo, nisi subaudias aliquid. Quod demōstr. sensit hoc Carrensis, & supplendū autumat, Viderunt me in templo. Quasi uero id quicquam ad huius causæ defensionē pertineat, si uisus est ab Asia Iudæis in templo. Ego puto e proximo sarcendum quod deest, Nam quū modo dicit se fuisse purificatum in templo, sed citra tumultum, subiicit, Cæterum quidam Asiani Iudæi: subaudias, concitarunt eum tumultum, non ego. Ad hanc coniecturam

secta

Patri & deo,

pro patrio

deo

Sermo

inabsolutus

ie cturam facit id quod legimus capite nono: Quum autem septem dies consumma-
rentur, ij qui de Asia erant Iudæi, quum uidissent eum in templo, concitauerunt o-
mnem populum, & iniecerunt ei manus. Chrysoftomus in commentarijs Græcis
non addit conjunctionem de, nec erat in ædificatione Hispaniensi. Potest & sic accipi,
quasi Paulus interrogatus qui nam essent illi à quibus fuisset inuentus in tēplo: quia
tantum dixerat Inuenerunt, non designata persona, responderit, Quidam autem ex
Asia Iudæi: atq; eos oportebat adesse. Potest & sic intelligi, nō omnes fuisse Iudæos
Asianos, sed aliquot ex illis: qui hoc commodius poterant adesse, quod essent Asia-
tici, quemadmodum erat Paulus.

Nisi de una hac solummodo uoce.) Interpres pro n, legisse uidetur ei mi, Quid au-
tem? Agnoscit Paulus hoc unum crimen, quod ea uoce cōcitarit seditionem? Non
opinor, ni forte data opera hoc admisit, quo rursus Iudæos inter se cōmissos à sese
auerteret. Rabanus in glossa quam uocant ordinariam, indicat hoc dictum κατ' ἀντί-
φρασιν, quasi Paulus sensisset hanc uocem non posse uideri causam seditionis, nec
in crimen uocandam ab Asianis, qua testatus est se idem prædicare, quod ipsi crede-
rent. Certe sic legunt Græci: ἢ πῶς μὴ οὐκ ἐκείνη φωνὴς ἢς ἐπέκρυσσε ἐς ἡμᾶς ἐν αὐτοῖς. id est,
Aut de una hac uoce qua clamaui stans inter eos, ut sit sensus: Si nihil aliud habent,
uel hoc obijciant crimen. Potest ἢ accipi pro quā, cum quo uim eandem haberet ali-
quodis Nisi: ut, Nihil aliud habent nisi uerba: nihil aliud quā uerba. Ac tum qui-
dem oportet supplere, quod ultro uidetur consequi quæ dicta sunt: aut hi ipsi dicāt,
si quid inuenerunt in me iniquitatis. Sed non habent quod obijciāt, nisi de una hac
solummodo uoce.

Græci dissi-
dent à nobis

Certissime sciens.) ἀκριβέσπορον εἰδὼς τὴν πῶς ἐπὶ ὁδῷ. id est, Quum exacte nos-
cam uiam. Abusus est cōparatio uice positiuæ, ni referas ad Lysiam tribunū, ut in-
telligamus Felici notioem fuisse eam sectæ rationem q̄ Lysia, quod diutius fuisset
apud Iudæos magistratum functus.

Et habere requiem.) ἀνδύειν, id est, relaxationem: hoc est, ne durius aut arctius ha-
beretur. Ac mox,

Nec quenquam de suis.) καὶ μηδὲν ἄλλο ἔγωγε πῶς ἰδῶν αὐτῷ, ἵνα κερταίη ἢ προσφρασεῖται
αὐτῷ. id est, Et ne quem familiarit̄ illius uetaret inseruire aut adire eum. ἰδῶς enim
uocat Pauli uel amicos familiares uel ministros uel discipulos. In nonnullis Græcis
codicibus pro ἰδῶν ἰσθλαίων, id est Iudæorum. At altera lectio uel hoc nomine mihi
magis probatur, quod cum nostra consentiat ædictione.

EX CAPITE VIGESIMO QUINTO

Dieruntq; eū principes sacerdotū.) ἡνεφάνισεν δὲ αὐτῷ, id est, significarūt
ei: id q; priuatim. Superius uertit, notū facere: ac mox, adire. Interpres le-
gisse uidetur ἡνεφάνισεν. Nec mihi displicet. Præsertim quum aliquanto
post ubi res narratur Agrippæ, rursus æditio uetus habeat Adierunt.

Postulantes gratiā aduersus.) ἀντιβῆνοι χάριν. Gratiam hoc loco uocat
fauorem iudicis. Et mox,

Potentes.) δυνατοί, hoc est, qui possunt, & quibus cōmodū est, eō nos cōsequant̄.

Dies non amplius quā octo aut decem.) Græci legunt, πλείονας ἢ δέκα, id est,
plures quā decem.

Si enim nocui aut dignum.) εἰ μὴ γὰρ ἀδικῶ, id est, si lædo, aut si iniuriam facio.
Repente mutauit tempus. Sequitur enim πῶς παραχρᾶ, unde ἀδικῶ, hic sonare uidetur
actum ἐμυθῶντα, si sum iniurius, aut sum in noxa.

Stylus uertit
damnationē

Postulantes aduersus illum damnationem.) Stylus, quod causam ac litem siue ius
significat, nonnunquam & pœnam. Nos uertimus sententiam, uerti poterat cogni-
tionem. Sed postulabāt,
ut ficta specie cognitionis Paulus uideretur iure damnatus. Id enim indicant uerba
Festi. Non est cōsuetudo Romanis donare aliquem hominem: & cætera. Et tamen
qui malunt Stylus uerti pœnam aut damnationem, uerbo magis à nobis dissident q̄
sententia. Nec enim in aliud postulabant cognitionem, nisi ut damnaretur ficto iu-
ris prætextu. Proinde in horum gratiam posuimus Sententiam, pro Cognitione.

Aliquem

Aliquem donare prius quā.) In nonnullis scriptum erat Damnare, pro Dona-
re: quod præcellerit de postulata damnatione. Cæterum Græce est, χαλεζιδνα εἰς ἐ-
πὶ ὁδῶν. id est, donare in perniciem siue in interitum. Est autem χαλεζιδνα, in gra-
tiam alicuius donare.

Nullam causam deferebant, de quibus ego suspicabar malum.) Locus hic apud
Latinos non nihil est corruptus, quum apud Græcos syncerus habeatur. ἰδὲ μίαν ἀ-
πίαν ἐπέφραρον ἐν ἱεροσολύμοις ἐγώ. id est, nullum crimen intentabant super hisce rebus de
quibus suspicabar ego. Suspiciabatur enim eos accusaturos Paulum de alijs rebus, q̄
de quaestionibus legis, quas ut superstitiosas negligebant Romani.

Cum multa ambitione.) μετὰ πολλῆς φαντασίας. id est, cum multa ostentatione. Nos
trepidum siue apparatus dicere possumus. Annotauit hoc ante nos Beda.

Interpellauit me.) ἤνευχόν μοι. id est, adiit siue conuenit me. Quanquam hoc sa-
nè recte uertit interpres.

Adduxi eum ad uos.) ἐφ' ὑμῶν, καὶ μάλιστ' ἰπὸ σοῦ. quod magis sonat Græcis, ad
cognitionem siue iudicium tuum, quā ad te, aut ad uos.

Sine ratione mihi uidetur.) ἀλογον, id est iniquū, quod uulgo uocant irrationabile.

EX CAPITE VIGESIMO SEXTO.

Estimo me beatum.) Vt ne quid causemur quod pro existimo, dixit æ-
stimo, quum Græce sit ἡγημαι, quod Quum sim defendens, pro Quod
sim defendens. Cæterum, ἡγημαι, apud te, belle uertit quum antea uer-
terit Ad te.

Atqui Hieronymus in libro quem scripsit ad Pam-
machium de optimo genere dicendi, citans hunc locum, uertit ad hunc modum: De
omnibus quibus accusor à Iudæis ὁ rex Agrippa, existimo me beatum, quum apud
te sim hodie defendendus, qui præcipue nosti cunctas quæ in Iudæis sunt consuetu-
dines & quaestiones. Atq; huius loci per Hieronymum restituti meminit Beda. Nos
uertimus hunc in modum: Super omnibus de quibus accusor à Iudæis rex Agrippa,
existimo me beatū, qui causam dicturus sim hodie apud te, quod tu maxime his gna-
rus earum quæ apud Iudæos sunt & quaestionum & consuetudinum. Græca sic ha-
bet: πῶς πάντων ἐν ἱεροσολύμοις ἐπὶ ἡμεῶν βασιλεῦς ἀγρίππας, ἡγημαι ἐμαυτοῦ μα-
κρότερον, μέλλον ἀρλογεῖσθαι ὑπὸ σοῦ σήμερον, μάλιστ' ἡγώσω ὅτι σε πάντῃ πῶς κατ' ἰσθλαίους
ἠδῶντε καὶ ζητημασθῆν. Quanquam dure congruit, ὄντα σε, nisi forte scribendum e-
rat, ὄντα σοῦ. aut nisi placet accusandi casum pro genitiuo poni absolute. Hic Be-
da refert aliam ædictionem quæ sic habuerit, Aestimo me ipsum beatum apud te, inci-
piens reddere rationem hodie. Libens rogarim istos, qui contendunt hanc transla-
tionem esse Hieronymi, & afflatu spiritus sancti proditam, & hæreticum esse quic-
quid ab ea diuersum est, cur Hieronymus ausus est eam immutare? Aut si post hæc
emendauit, cur delectatus est inutili solœcismo, præsertim quum Græcus sermo ta-
le nihil habeat. In ὄντα consentiunt Græci codices, nec uideo solutionem, nisi subau-
diamus εἰδὼς, id est, sciens.

Quæ ab initio fuit in gente mea.) Bis est hoc loco ἀνωθεν, quod interpres uertit ἀνωθεν
Ab initio. Significat autem uitæ seriem ab initio usq; ad finem.

Secundum certissimam sectam.) ἡστὶ πλὴν ἀκριβέστατον δόξαν. Phariseorū sectam
hæresim uocauit, haud dubie quā in bonam partem. Deinde quod hic uertit Certis-
simam, Græcis est ἀκριβέστατον, hoc est, exactissimam ac diligentissimam: quod esset
eruditior ac rigidior quā Sadducæorum, proximeq; ad uerum accedens.

Et nūc in spe quæ ad patres.) ἐπὶ ἐλπιδί. Melius erat De spe, siue ob spē. Et mox,

Duodecim trib.) ὁ δωδεκάφυλον. Græcis una dictio est, quæ significat nō unā aut
alterā sectam, sed uniuersam gentem Iudæorū in duodecim tribus distinctam: cui re-
spondet participiῦ λατρεύον: quod, ut sæpe iam diximus cultū numinis significat: un-
de nos uertimus, colentes deum. Cæterū apud nos desunt duo uerba, ἡ ἐκτογεία, id
est, acriter siue assidue, ut legas, Duodecim tribus instanter nocte ac die seruimus.

dωδεκάφυ-
λον

Detuli

Detuli sententiam.) *κατ' ἐνέργειαν*. Incertum an sentiat illum adduxisse decretum à synagoga factum, an ipsum quod suo suffragio damnasse Christianos. Nam fert sententiam iudex, fert suffragium qui dicit in concilio sententiam, & defert minister, aut exequutor. In posteriore sententia est Lyranus, in priore Rabanus.

In quibus dum irem.) *ὡς αὖτις*, hoc est in his uersans, & hæc agens; qua figura sermonis & antea semel est usus.

Vt constituam te ministrum.) *παρασκευάζω*, id est, Vt præparem: quod ante uertit, præordinare.

Bripiens te de populis & gentibus in quas.) Græcis est, *ἐκ τοῦ λαοῦ*, id est, de populo: sentiens nimirum de Iudæis. Et nonnulli Græci codices, pro populo, habebant Iudæis. Repetit ad eundem modum paulopost: *ἐκ τοῦ λαοῦ καὶ τῶν ἐθνῶν*, id est, populo & gentibus. Verum apud illos non est, In quas ut respondeat gentibus: sed *ἐς*, id est Ad quos: rei magis habita ratione, quam uocis.

Digna poenitentiae opera.) Si Digna, sumis absolute, bene habet oratio: si minus, opera digna poenitentia siue poenitentiae sunt, quorum iure poeniteat, de quo non nihil dictum est nobis, Matthæi capite tertio.

Interficere Volentes me interficere.) *ἀποκτείνω*, quod magis significat iniecta manu uiolare, quam interficere.

Si passibilis Christus.) *ὁ παθὺν ὁ χριστός*. an pati debuerit Christus: Sic enim disputabat ex prophetis, ut ostenderet illorum uaticinia competere in Christum. Si passibilis Christus, per quem commo- dereditum

Neque enim in angulo quicquam horum gestum est.) Non displicet quod legitur in terpres, Græci tamen aliquanto secus habent. *ὅ γὰρ ἐν γωνίᾳ*, id est, neque enim hoc in angulo factum est.

In modico suades.) *ὡς ὀλίγωμα πείθεσθαι*. Primū, modicum, pro paulo, suo more usurpat. Deinde inter suadere & persuadere non sentit esse discrimen apud Latinos, etiā si apud Græcos unicum uerbum nostris duobus respondet. Cæterum haud erat in proclui commode locum hunc uertere. Valla putat ita reddi potuisse: Parum abest quin persuadeas me fieri Christianum. Cui Paulus dixit: Optarim apud deum, siue parum siue multum abest. Arbitror & ita reddi potuisse: Aliquantulum mihi persuadeas ut fiam Christianus. Et Paulus ait, Optarim à deo, ut non solum aliquantum, uerum etiam multum, neque te tantum, sed & omneis qui audiunt me hodie, & cætera. Neque enim opinor id sensisse Agrippam, parum abesse quin cuperet fieri Christianus, sed aliquantulum huc propensum esse redditum oratione Pauli.

EX CAPITE XXVII.

T autem iudicatum est eum.) *ἐκέλευ*, id est, Decretum est, siue constitutum. Nec ad Paulum refertur, sed ad regem & præsidem, qui sic statuerant aucto Paulo.

Et tradiderunt Paulum cum reliquis custodijs.) *παρέδωκαν τὸν τε παύλου καὶ πᾶσιν ἑτέροις δεσμώταις*. id est, Tradiderunt tum Paulum, tum alios quosdam uinctos.

Adrumetina Nauim Adrumetinam.) Carrensis interpretatur Adrumetinam nauem quæ Romam petat. Cæterum Adrumetum siue Adrumetium ciuitas est Mysiæ, autore Stephano. Est & Adramittis insula Lyciæ, & Adrumes Adrumetis ciuitas Africae. unde dicendum erat Adrumetinam: licet in his uariant codices. Nam Hieronymus, aut si quis alius fuit autor, in Catalògo locorum huius operis, indicat Adrumetum esse ciuitatem in Byzacio regione Africae. Plinius Adrumetum uocat neutro genere. In Græcis codicibus Adramyttinam legimus. Et Stephanus ab Adramyttio oppido deformat Adramyttenum.

Lystra, pro Myra Venimus Lystram quæ est Lyciæ.) *ἠεὶ τὴν ἑσπέρην εἰς μύρα Λυκίας*, id est, deuenimus Myram quæ est Lyciæ, siue ciuitatem Lyciæ. Pronunciatur autem bifariam genere neutro & foeminino. meminit huius Strabo libro decimoquarto. Cæterum Lystra Lycaoniae est, non Lyciæ. Carrensis homo uigilans admonet hoc loco apud Græcos

Græcos haberi Smyrnam, sed ab Hieronymo poni Myrrham. Et omnino in recensione locorum huius operis meminit Smyrnæ Lyciæ: admonens in nonnullis exemplaribus, *ἢ ἐν τῇ ἑσπέρῃ*, in Cilicia. atque eo loco pannum suum assuit nescio quis. Porro Hieronymus in libris Hebræorum nominum ponit Smyrnam *ἢ ἐν τῇ ἑσπέρῃ* amaram. Verum de locis accuratius differemus in peregrinatione diui Pauli.

Tarde nauigaremus.) Græcis composita est dictio *βραδύπλοον*. Gnidum.) Gnidus insula est opposita Asiæ, spectans prouinciã Cariam, atque est eiusdem nominis oppidum in insula Calymna, autore Hieronymo in libello qui fertur ipsius titulo, quem sequutus est Beda. At Pomponius Mela ostendit Gnidum esse oppidum in cornu peninsulæ Cariae: & huic sententiæ suffragatur Ptolemaeus in prima Asiæ tabula. Constat autem illos tunc legisse oras Asiæ minoris, in qua est Caria. Recenset & hanc Strabo libro decimoquarto, qui eam appellat insulam, quum fateatur aggeribus continenti iunctam. Ambitu uero esse septem stadiorum, duos habentem portus, ut ipse loci situs in edito, uelut ad spectaculum expositus efficiat, ut insula uideatur habere duas ciuitates, hoc est, *δύο πόλεις* esse. Horatius in Odis indicat hoc loco solere coli Venerem:

O Venus regina Gnidi Paphiq.

Beda indicat, in quibusdam codicibus pro Gnidum, scriptum Chium, sed reiecit.

Iuxta Salmonē.) Salmon ciuitas est maritima insulæ Cretæ, autore Hieronymo.

Qui uocatur Boni portus.) Boni portus, pluratiui sunt numeri, *καλὸς λιμὴνας*, quãquam magis dixit, Pulchros portus quã bonos. Sentit autem, ni fallor, de ciuitate Cretensum, cui nomen *καλὸν ἄκρον*, id est, pulchrum littus, cuius meminit Stephanus.

Cui iuxta erat ciuitas Thalassa.) Indicat & diuus Hieronymus hunc locum corrupte legi Thalassa. Quanquam id ipsum quod uice corrupti uocabuli subiecit, in uulgatis codicibus corruptum erat: siquidem scriptum erat, Laphet. Græci legunt Lasca, quæ & ipsa ciuitas est littoralis Cretæ, haud procul à Bonis portibus. Quidam excussu codices pro Thalassa, habebant Theffala.

Eo quod ieiunium iam præterisset.) *ἡμερὰ δὲ καὶ τὴν νηστειὰν ἡδὲ τὴν παραλυθῆναι*. Non me fugit quibusdam hic ieiunium esse tempus aliquod, quo ex more soliti sint ieiunare Iudæi. Sed primum quid centurioni & nautis cum huiusmodi ieiunijs: Deinde, si iam prætererat ieiunium, eo commodior debebat esse nauigatio. Burgensis indicat præcipuum apud Iudæos ieiunium incidere solere circiter æquinoctium autumnale, quo tempore iam incommodior est nauigatio. Atqui Iudæis non unum erat ieiunij tempus, & circiter æquinoctium autumnale sat comoda nauigatio est. Burgensis contendit ieiunium Iudæorum fuisse omnium præcipuum quod celebratur festo expiationis. Id autem festum incidebat in diem mensis septimi decimum; qui mensis ferè conuenit cum septembri. Restabat autem longa nauigatio, quum immineret October ac Nouember, menses parum accommodi ad nauigandum olim quidem, quum hodie nostri nautæ uel media bruma uolent per omnia maria. Is cuius extant in hoc opus Græci commentarij titulo Chrysofomi, per ieiunium uult intelligi non in diem nautarum, sed anni tempus, astipulans Burgensi. Accedit huic & illud argumentum, quod hoc ieiunium appellat *νηστειὰν*, quæ uox ferè pro religioso ieiunio usurpatur: nautarum in diem *ἀσιτίαν*, uocat. Quanquam utraq; uox eandem habet eymologiam à priuatione cibi, *νηστειὰν, νηδυσίαν*. Adiuuat hanc opinionem, quod additur articulus *τὴν νηστειὰν*, qui non quoduis ieiunium, sed notum ac celebre nobis designat. Sed quærendum quid agat illic coniunctio *καὶ, ἡμερὰ δὲ καὶ τὴν νηστειὰν ἡδὲ τὴν παραλυθῆναι*, eo quod iam etiam ieiunij tempus præterisset. Indicat coniunctio nauigationem duplici nomine fore periculosa: & quod tempestas urgeret: & quod infaret tempus quod per se reddit incommodam nauigationem. Prius sequuti fuimus Lyranum sententiam, qui putat illis quum suppeteret commeatus; tamen ob curam ac moerorem non uacasse cibum sumere. Atque ideo Paulus suadet manendum, quo liceat reficere corpora. Quin & illud mirum uideri potest, quomodo nautæ edax hominum genus, quatuordecim dies durauerint *ἄσιτοι*, id est, impasti: nisi forte

βραδύπλοον

πλῆθυσ

Boni portus

Deprauatio manifesta

non sumplisse cibum dicuntur, qui per ocium non egerint conuiuium, quemadmodum solent nauæ tranquillo mari.

Consolabatur eos Paulus. Nam Græcis est *παράκλησις*, id est, hortabatur siue admonēbat, ne longius irent: quanquam ipsa Pauli oratio quæ mox subiicitur, satis arguit illum, sed dare consilium.

Incipit esse nauigatio. *μελλόμενα*, id est, futuram esse nauigationem: quod tamen frequenter ad hunc uertit modum.

Deuēientes Phœnicem hyemare. Phœnicē hic est accusatiuus à Phœnix, quæ Græcis palmam significat: unde & Phœnicen Syriæ partem apparet dictam. Ipse Lucas indicat esse portum Cretæ huius nominis.

Ad Africum & ad Corum. Ventorum nomina sunt. Quos nominat, quod ad utrumque uergeret is portus. Dixerit quispiam: Quorsum opus erat hoc admonere, quod nemo nesciebat: Imò quorsum attingebat, ut Hugo Carrensis tantus Theologus adscriberet Commentarijs: Chorū esse insulam aut ciuitatem in Creta? Usque adeo nihil referebat, utrum nouam extrueret insulam, an nouam conderet ciuitatem in uertissima insula.

Quum sustulissent de Asson. *ἀφ' ἄσων*, id est, Quum sustulissent Asson. Incertum autem an illuc appulerint & rursum inde soluentes præteruecti sint Cretam, an Asso præterita, putarint se esse in tuto. Est enim Assos maritima Lyciæ ciuitas, in ædificata sita promontorio, adeo ut parū tutum sit accedere. Unde iocus Stratonici Citharædi: *ἄσων ἴθ' ὅς κεν θῆσων ἀλέερα πείραθ' ἰκίαι*, id est, Asson eas ut citius ad exitū terminos peruenias. Ac Hieronymus quidem Asson ponit in Asia, maritimam urbem, quæ eadem dicta sit Apollonia: teste Plinio quoque libro quinto, capite trigésimo. Cæterum opinor Lucam sentire de Asso oppidulo Cretæ: unde dictus est & Iupiter Assius. Nam adhuc lambebant littora Cretæ.

Ventus Typhonicus. Unus est e uentis subitis ac repentinis nomine Typhon. Quibus omnibus illud est commune, quod exhalante terra coorti, nubibus obductis inclusi nō uno erumpant modo. Nam uagantes, ac torrentiū more ruentes, tonitrua & fulgura ædunt. Cæterum maiore illati pondere incursumque, si flatu siccam ruperint nubem, procellam gignunt, quæ Græcis dicitur *ἐκνεφίας*. Sin uero depressō sinu arctius rotati effregerint sine igni, hoc est sine fulmine, uorticem faciunt, qui typhon uocatur, id est, uibratus Enephias. Defert hic aliquid secū e nube gelida abreptum, eō uoluens uersansque & ruīnam suam illo pondere aggrauans, locum ex loco mutans rapida uertigine. Quod si maiore depressæ nubis eruperit specu, sed minus alto quam procella, nec sine fragore, turbo dicitur, proxima quæque prosterbens. Idem si fuerit ardentior accensusque, prester dicitur, amburens contacta pariter, ac protegens. Porro Typhonem Plinius appellat, præcipuam nauigantium pestem, ut qui non antemnas modo, uerum etiam ipsa nauigia contorta frangat. Cæterum tanto malo scribit tenui remedio occurri, si acetum in aduenientem effundas, cuius uis frigidissima est. Idem illi ipso percussus, correpta secum in se refert, sorbetque in excelsū. Dicitur est aut Typhon, à Græco uerbo *τύφω*, quod est inflamo. Rabanus in glossa ordinaria, super uerbo Typhonicus, adseribit: Alia translatio, Ventus tempestiuus. Suspicio aliquem commenti uice adseripsisse, Ventus tempestuosus.

Qui uocatur Euroaquilo. Græci, pro Euroaquilo legunt, *ὕεροκλύδων*: uox hinc dicta quod ingentes excitat fluctus. Verum haud scio, an Lucas, tametsi Græce scribens, effinxerit uocem nostram, dicens: *ὕεροκλύδων* quemadmodum Aquilam Paulus quoque facit *ἀκύλων*. Addidit autem non solum cognomen Typhonis, ut periculum exprimeret, uerum etiam unde erumperet: ut intelligeremus hoc quoque nomine incommodum, quod non faceret ad institutum cursum, quum Notus sit accommodus e Syria nauigantibus in Italiam.

Non posset conari in uentum. *ἀνὸ φθαλέων*, quod Græcis sonat Obuerti, hoc est, ex aduerso aspiciere. Porro qui renititur, obuertit oculos.

Data naue flatibus. Græcis unica dictio est, *ἀνὸ πνεύματος*, & referri potest ad *ἐπὶ ἀνέμω* ut ea

Consolabatur pro admo- nebat

Phœnix portus

Assos Creta

Typhonicus uentus

Euroaquilo

ut ea uox in confinio sita utroque respondeat, ad Obniti, & Data.

Quæ uocatur Claua. Ptolemæo Claudos dicitur, spectans Cretam inter meridiem & occidentem, quo magis consentaneum est huc depulso fuisse flatu Euroaquilonis. Tametsi quidam admonet, in codice Græco pontificiæ bibliothecæ scriptū haberi, *καὶ δία*, id est, Claua. Et Suidas indicat insulam uicinam Cretæ, quæ dicta sit *καυδία*, hoc nomine memorabilem, quod illic nascantur ingentes onagri.

Suis manibus armamenta nauis proiecerunt. *αὐτόχρηστον πλοῦ σκεδύων τῶ πλοῖς ἐβρίψαμεν*, id est, nostris ipsorum manibus armamenta nauis proiecimus. Apparet interpretem legisse *ἐβρίψαμεν*. & ad sensum perpusillum interest.

Multa ieiunatio. *ἄσπια*, id est inedia.

Audito me. *παθαρχίσεωντας*, id est, obtemperasse mihi, tametsi non uideo cur hoc loco Valla notet interpretem. Nam audit qui obtemperat. Iustius annotasset quod *παθαρχίτων*, proprie dicuntur Græcis, qui obtemperant principibus aut magistratibus.

Non tollere à Creta. Græce est, *μη ἀνάγειν*, hoc est, non soluere à Creta.

Lucricus facere iniuriam. *κέρδισαι*, hoc est, Accerere sine causa. Id enim Lucrifacere sonat hoc loco. Et *ὕβρις*, id est, iniuriam, uocat incommoditatem cœli, ac uolentiam maris. Nec est, *pro accerere*

Suadeo. Sed *πῶρον*, id est Hortor.

Angelus dei cuius sum. Incertum erat utrum Cuius, referat deum an angelum: nisi addidisset, *ὃς καὶ λατρεύω*, id est, quem colo, siue cui seruiō.

Apparere sibi. *πρόσγειν*, quod magis sonat Accedere: nisi forte interpretes legit *προσπαύειν*, id est affulgere.

Submittentes bolidem. *βολίς* dicitur à *βάλω*, quod est, mittere. id est pondus funiculo affixum, quo deiecto nauæ explorant altitudinem maris. Idem aliquoties efficiunt hastili aut conto prælongo demisso in mare. Et missiles hastæ, Græcis bolides dicuntur: autore Hesychio. Cæterum Lucas unico uerbo dixit, quod interpretes duobus reddidit, *βολίσαντες*.

Commisissent scapham. Scapha Græcis duo significat, lignonem, & nauigij leuioris genus, à uerbo *σκάπη*, fodio. nam ligo fossorium est instrumentum, & scaphæ fiunt e trunco excauato, quod genus adhuc uidemus in Reno. Beda putat e uiminius corio contactis fieri scaphas. Addit scapham Græcis etiam dici cata scopum, à contemplando. Hinc error eorum qui concinnarunt Glossam ordinariā, putantium scapham dici à contemplando. Cata scopus Græce dicitur explorator: id nominis inditum est scaphæ; quod hac emissā nauæ explorent profunditatem per littus, aut alia pericula maris.

Inciperent ancoras extendere. *μελόντων ἐκτένειν*, id est, extensuri: quod sapennero fecit interpretes. Verum hic duriusculum erat. Ac paulo post: *ἔχει δὲ ὁ ἐμελλόν ἡμέρα γίνεσθαι*, id est, quum futurus esset dies: hoc est, quum instaret dies, & non longe abesset.

Animequiores autem facti. *ἄθυμοι*, id est, bono animo, siue recreatis iam animis, positiuum est, non comparatiuum.

Littus in quem cogitabant. *ἔχοντα ἀγιάλον εἰς ὄν*, cur non potius in quod, quam in quem? quandoquidem *ἀγιάλος*, Græcis est masculini generis: quemadmodum & *κόλω*. nam terram, opinor, expetebant. Et multa sunt littora apud cosmographos, quæ proprio uocabulo Aegiali uocantur, uelut inter Sicyonem & Buprasium. Est & alius finitimus Ponto, post promontorium Carambin, cuius meminit Homerus. Rursum est Thraciæ apud fluiuium Strymonem. Postremo est Aegialus, cognomento magnus, inter Aegyptum & Aethiopiā. Et Hieronymus hunc locum citans, Aegiali meminit.

Leuātes artemonem. *ἐπάραντον τὸν ἀρτέμονα*, id est, sublato artemone. & *τῆ πνεύσων*, quod interpretes uertit, Secundum auræ flatum, puto ad *ἐπάραντον* esse referendum: ut accipiamus carbasa oppansa flatibus, antemna in altum subrecta, quo magis uenti arbitrio ferretur in littus. Cæterum artemon uidetur hic pro ueli genere positum: quod indicauit & Beda in Glossa ordinaria: à suspendendo nomen habet, siue

ab affiendo. Solet enim imis uelis affigi pars aliqua, quo plus uenti concipiant. Sunt qui pro artemone, antemonem malint scribi.

Dithalassus In locum bithalassum.) Nec exposuit Græcam uocem interpres, nec nos eam in corruptam seruauimus, pro dithalasso legentes bithalassum. Nam Lucas scripsit, ἐς τὸ ποῦ δὲ θαλάσσης. id est, In locum bimarem. Sic enim Horatius in Odis:

Bimarissie Corinthi Mœnia.

Quod ea sit Isthmos, & utrinq; mari alluatur. Contendebant, ut si possent, in sinum impellerent nauim. Verum id non contigit, uentis impellentibus in Isthmum aliquam in mare prominentem.

EX CAPITE XXVIII.

Deprauatio manifesta

Via Mytilene insula uocabatur.) Hugo Carrensis liberum nobis facit utrum malimus Militen legere an Miletum: etiamsi sunt qui corruptius legunt Mytilene. Græci legunt Melite. Ea est insula inter Aphricam & Sicilia: unde Melitæi dicti, canes in delicijs habiti. Cuius meminit Strabo li. 6. Ptolemæus Geographiæ lib. 4. Melitam recenset inter insulas Aphricæ. Plinius libro tertio cap. octauo, inter insulas Siculi maris. Quanquam est Melitene Cappadocia ciuitas, uerum hic insulam uocat.

Reficiebant nos omnes.) πρὸς ἀλλήλους, id est, recipiebant.

In tumorem conuertendum.) μέθυ πύρραδι, id est inflammari siue incendi, quamquam inflammationem comitatur tumor.

Benigne triduo habuit.) εὐφρόνως ἐξήμερον, id est amice tractauit, aut si dicere liceret, hospitatus est. Caterum demiror qui uerbum tam elegans in mentem uenerit interpreti, tantum abest ut reprehendam quod ille uertit, Habuit, pro Tractauit.

Insigne castrorum, pudenda deprauatione

Cui erat insigne castrorum.) Castorum esse legendum indicant etiam recentiores, Lyranus & Carrensis. Nam Græcis est, διοσκάρων. Id enim nominis est Castori & Polluci filijs Iouis & Ledæ. Nam & Beda in glossa quam uocant ordinariam, indicat in nonnullis codicibus scriptum fuisse, pro Castorum, Iouis filij. Credidit antiquitas eos esse deos salutare nauigantibus, si simul apparerent: apparent autem ignis specie, malo aut antennæ insidentes: contra diros si singuli aut solitarij. Horum igitur insigne habebat ea nauis. Quæso te lector, si libet ridere, legito quæ prodiderit hoc loco Carrensis de insigni Castrorum, quanquam adiecit deniq; nescio quis ueram ac seriam interpretationem. Mihi uidetur totum hoc opus, quod Hugoni tribuitur, à multis fuisse conflatum. Neq; uero minus festiua sunt, quæ prodidit de tribus tabernis. Ceterum ambo Castores nonnunquam uocantur, quum alteri duntaxat id nominis fuerit. Nos quo minus posthac erraret lector, uertimus, Castor & Pollux.

Tres tabernæ Rhegium

Deuenimus Rhegium.) Nam ea ciuitas est Italiae maritima, à promontorio Peloro distita uiginti milia passuum. nomen Græcum à ruptura sortita, quod ea Sicilia pars olim cohærens cum Brutio agro Italiae, postea mari interfuso sit reuulsa: fretum quindecim milibus passuum longum, mille quingentis latum intercurrit. In eo Scylla est scopulus, & Charybdis mare uorticofum. Hac fermè Hieronymus. de quo mirum quid sequutus Rhegium appellet ciuitatem Siciliae, quum geographi doceant eam esse in agro Brutiorum, qui populus est Italiae. Nisi forte pro Italiae, scriba corruptit Siciliae. De modo interualli Strabo libro sexto tradit Rhegium ab Messana, quæ ciuitas est in Peloro, distare stadijs sexaginta, hoc est fermè millibus septem & quinquaginta passibus. De mensura freti interiacentis suspicor locum apud Hieronymum esse corruptum. Si tamen hoc opus est Hieronymi, quum in eo citetur Hieronymus.

Appij forum

Vsq; ad Appij forum.) Quoniam præcessit, Et sic Romam uenimus: ac postea mentio fit de Appij foro, quidam putant Appij forum in urbe Roma esse: idq; legitur & in catalogo locorum, quos indicauit diuus Hieronymus in Actis apostolorum. Verum ut illinc complura detracta suspicor à compediarijs, quibus impendio placet adagium illud inter pocula natum: Gaudent breuitate moderni: ita uideo nonnulla ab alijs adiecta, quorum hoc unum esse crediderim. Alioqui constat oppidum, quod Appij forum dicitur, longius abesse à Roma, quam sit Aricia: id quod declarat Ho-

ratius

ratius Sermonum libro primo, satyra quinta.

Egressum magna me accepit Aricia Roma,

Hospitio modico, rhetor comes Heliodorus

Græcorum longe doctissimus, inde forum Appi.

Proinde quum Lucas in summa dixisset Romam esse itum, retrocedit non nihil, ut occursum fratrum describat apud Appij forum aut Tres tabernas. Sic enim legimus in emendatis exemplaribus Latinis, quum in nonnullis scriptum sit, Et tribus tabernis. Alioqui si Appij forū & Tres tabernæ Romæ sunt, quid sibi uult quod mox subiicit,

Vt uenimus autem Romam permissum est Paulo manere? Hic Græci plus habent: ὅτε δὲ ἦλθομεν εἰς ῥώμην ὁ ἐπιστολὴν παρεχόμενος δὴ ὡς ἐν δόρυ μίσησ ἔσθ' ἔπραττε δαξεν, ἔσθ' δὲ πάλω, id est, Quum autem uenissemus Romam, centurio tradidit uinctos principes exercitus, siue tribuno: permissum est autem Paulo.

Permanere sibi met.) μάλιν κερδ' ἐουπύ. id est manere apud semetipsum, hoc est solum & sine reliquis captiuis.

Aure audietis.) ἀκούετε. id est, ut ad uerbum reddamus, Auditione audietis, atq; ita uertit Hieronymus interpres Didymi, de spiritu sancto. Est autem conduplicatio Hebraica, perinde quasi dicas, audietes audietis: hoc est, prorsus audietis: Nec improbo quod hic uertit Aure, nisi quod ego malim Auribus. Sic enim loquuntur Latini, Hisce oculis uidi, hisce auribus audiui.

ἀναδύπλωσις

Et quum hæc dixissent, exierunt ab eo Iudæi, multam habentes inter se quaestionem.) Hæc uerba in aliquot uetustis codicibus non repperi.

Sine prohibitione.) ἐκωλύτως. Quod bifariam accipi potest, à nemine prohibitus siue uertitus, aut hoc animo ut à nemine possit impediti.

ANNOTATIONES DES

ERASMI ROTERODAMI IN EPISTOLAS PAULI APOSTOLI diligenter recognitas ab eodem, primum ad Græcam ueritatem, deinde ad uetustissimorum exemplarium Latinorum fidem, postremo ad probatissimorum autorum citationes simul & interpretationes.

AVLVS.) Sunt qui putent Saulo commutatum fuisse Pauli nomen uocabulum à conversione, atq; inter hos est Ambrosius: licet diuus Hieronymus enarrans epistolam ad Philemonem arbitretur pro Saulo, Paulum uocari coeptum ob Sergium Paulum proconsulem, quem hic apostolus primum omnium ex gentibus Christo lucrificauit: sicut legimus Actorum apostolicorum ca. 13. Chrysostomus putat illi diuinitus fuisse mutatum nomen, quemadmodum apostolorum principum, qui pro Simone dictus est Cephas, seu Petrus. Sunt rursus qui putant illum fuisse binominem: id quod mea sententia uero propius est. Quamquam arbitror Paulum primum Hebræo, nomen Hebraicum inditum Saul. Nam hoc nomine compellat illum Christus in uia: Σαὺλ Σαὺλ τί με διώκεις; id est, Saul Saul quid me persequeris? Deinde quoniam Aegyptus, Cilicia, & huic finitima Syria pars, propter Alexandri magni imperium, & postea Romanam administrationem, iam ferè Græco sermone utebatur, Hebraicam uocem in Græcam formam fuisse deflexam, quod Græci nullum habeant uocabulum in λ definens, atq; ita ex Saul factum esse Saulum, quem admodum & hodie Latini ex Adam faciunt Adamum, ex Abraham Abrahamum ex Ioseph Iosephum. Deniq; quoniam Pauli nomen iuxta Græcis ac Romanis erat familiare, è Saulo rursus factum esse Paulum, ut uocabulum etiam libentius agnoscerent, quorum se doctorem profitebatur, & hic quoq; omnia fieret omnibus. Ipse certe hoc

G 3 nomine

Saul quid so-
net Hebrais nomine perpetuo est usus in scriptis suis. Saul **שׂוּל** Hebrais sonat peti- tum, passiuū à **שׂוּ** quod ascitus fuerit ad munus apostolicum. Ambrosius indicat Saulum dici tentationem seu inquietudinem. Addunt alias item interpretationes nescio quas in nominibus Hebraicis, quæ uocum allusionem modo tenuem habent, quas, quoniam non est huius instituti, non anxie discutiam. Cæterum Græcis **σαῦλος**, u dicitur abiecta, commotionem ac tumultum sonat proprie maris ac fluctuū, **σαλ**. Paulus autem Græcis sonat quietum, à uerbo **παύωμαι**, inde & **παύλου** quietē appellant, Romanis pusillum sonat. Nam quod Hieronymus admonet Paulum Hebrais sonare mirabilem, demiror ipsum committere quod aliàs reprehēdit in alijs, qui uocum etymologias è diuersa lingua petebāt. Etenim quum constet Paulus aut Romanam esse uocem, aut certe Græcam, nō cōueniebat eius etymologiam ab Hebrais mutuari. Hæc obiter admonui, quo facilius intelligantur ea quæ sancti interpretes de nominum ratione uel attingunt uel alludunt in suis commentarijs.

Vocatus apo-
stolus non di-
ctū est ut uoca-
tus abbas Vocatus apostolus.) **κληρὸς ἀποστόλου**. Vocatus, hoc loco non est participium Di-
ctus aut Nominatus: quemadmodum nunc uulgo quidam modestiæ causa subscri-
bunt, Vocatus episcopus: significantes non tam modeste quàm uere, se magis nomi-
ne quàm re episcopos esse, etiamsi in hoc **κλήρῳ** incidit diuus Bernardus, uir alio-
qui & Christiane doctus, & sancte facundus, & pie festiuus, sic sui nominis titulum
moderans, uocatus Abbas: uerum nomen est substantiuum, uelut apostolus **κληρὸς**,
non **κληρῖς**, aut **κεκληρωμένος**: quemadmodum & paulo inferius. Vocati Iesu Christi,
κληροί, & subinde **κληρῶν ἁγίων**, id est, Vocatis sanctis. Est autē Vocati, nomen ab-

uocati solutū: quemadmodum olim apud Romanos, euocati dicebantur, qui uelut amici ad
bellum accersebantur: & hodie quoq; Gallis nonnulli uocantur electi, qui proximi
sunt senatorig dignitati. Valet autē ferme perinde quasi dicas, Vocaticius apostolus
siue uocatione apostolus, & uocatione sanctis. Statim enim in ipso exordio suū agit
negociū, conciliatq; sibi fidem & autoritatem. Primum cum ipso nomine præ se fert

Consi-
liū Pau-
li in dicen-
do nouatum uitæ genus. Deinde quum seruū se uocat, indicat se non suum negociū age-
re, sed eius à quo missus fuerat. Ad hæc quū addit, Iesu Christi, excludit Mosē, qui
sic infederat animis Iudæorum, ut periculum esset, ne gentes etiam in seruitutē Mo-
saicæ legis abducerentur. Et planè futurum erat, nisi Paulus acerrime manibus pedi-
busq; resistisset, ut per hunc athletā, euangelium Christi uelut renatum uideri possit.
Post hæc adiicit, Apostolus: quod significat legatum, siue ab alio missum. Et quoniā
id temporis erant multi pseudopostoli, qui sese famæ, quæstusue gratia in hoc munus
ingercebant, adiecit **κληρὸς**, uocatus, quod geminam habet sententiam: siue quod
ad hoc munus fuerit ab ipso Christo uocatus, hoc est accersitus, nec sibi uindicarit a-
postolicam functionem, imò nec ab homine suscepit hoc muneris, sed ab ipso
Christo: siue quod hoc uerbo meritum operaq; legis excludat, & Euangelij gratiam
asserat, quæ datur omnibus, nō è Mosaicæ legis cæremonijs quibus fidebant Iudæi,
non ex humana sapientia, cui nitebantur Græci, sed ex uocatione numinis. Nam id
potissimum agit in hac epistola diuus Paulus, ut utrisq; detrahat supercilij, & Iudæis
adimat Mosaicæ legis fiduciam, & Græcis philosophiæ præsidium, atq; ita utrosq; ex
quo coniungat in Christo. Habent apostoli sua quædam peculiaria uerba, gratiā, uo-
cationem, electionem, præscientiam, destinationem, ac prædestinationem, quæ fer-
mè semper legis fiduciæ opponuntur, quod inde tum præcipuum periculum immi-

Origenes uo-
lentior inter-
pres alicubi nere uideretur. Non me clam est, quædam ab Origene disseri ex huius uocis occasio
ne, de uocatis quidem, sed desciscensibus à muneris fructu, sanè argute & erudite,
quæ mihi non est animus reijcere, sed magis arrident in literis diuinis quæ simpli-
cissima sunt minimeq; coacta. Quanquam haud inficias iuerim, hanc uocem **κλή-
ρῳς**, aliquoties sic usurpari, ut non multum absit à natura participij, uelut apud Ma-
thæum: Multi sunt uocati, pauci uero electi. **ἐκκληροί** legitur, & **κληροί**. Hæc uox pe-
culiaris est Paulo, cui studium est omnibus adimere fiduciam operum humanorum,
totamq; gloriam transferre ad uocantem deum, cui uocanti qui auscultat saluus est.
Ita Paulus è coelo uocatus mox obedit.

Segregatus Segregatus in euangelium dei.) **ἀφωρισμένος**. Mira epitali commendat suum offi-
cium

eium qui non solum uocatus fuerit ad apostolici muneris functionem, uerumetiam
ut uas electum sepositus sit & separatus in munus euangelij prædicandi. Est enim
ἀφωρίζω, non solum separare, uerumetiam iudicio seponere ac secernere: unde me-
dici **ἀφωρισμός** uocāt leges absolute breuiterq; pronunciatas, quæadmodū uocantur **ἀφωρισμοί**
sapientum **ἀφροδισματά**. Neq; simplicē **ἐμφασιν** habet hæc dictio. Primū enim depre-
catur inconstantia crimen, quod à Mosaica lege desciscere uideretur: Vocatus, in-
quit, & segregatus: uelut eximij quoddam & electum organum, ipso restante Chri-
sto: Vas electionis est mihi, ut portet nomen meum coram gentibus. Deinde alludit
ad factionem suam quam sequebatur in Iudaismo. Quum enim Iudæorum populus,
quanquam eandem legem amplecteretur, in uarias sectas esset diuisus: quarū præci-
puas Iosephus libro Antiquitatū decimo octauo, capite secundo, refert Essæos, Sad-
ducæos & Phariseos: Paulus Phariseicę hærescos erat: quæ sic appellatur ab Hebræa
uoce, pharas **פָּרָשׁ** quod ob insignem uitæ sanctimoniam & excellentem doctrinam,
semoti separatiq; à uulgo uideri uellent. Cœpit igitur Paulus esse in Euangelio, quod **Paulus Phari-**
fuerat in Iudaismo, sed alio pacto. Illic supercilij titulus erat, hic mire separatus erat à **saus**
Mose ad Christum, à litera ad spiritum, à fiducia operum ad gratiam.

Qui factus est ei.) **τὸ γνηθὲν**, Laurentius Valla mauult genitus aut natus, quàm
factus: cuius equidem sententiā in præsentia nec probo nec improbo. Certe genitus
esset, si scriptum fuisset **γνηθὲς**, aut **γνηθὲν**. Augustinus libro aduersus Faustum
undecimo, capite quarto, testatur in nonnullis Latinis codicibus pro Factus, scri-
ptum fuisse natus. Et tamen alibi idē reddit causam, cur apostolus maluerit dicere Fa-
ctus est, quàm Natus est: nimirum quod non ex semine uirili, sed ex opificio spiritus
sancti conceptus ac natus sit. Et tamen hæc causa non obstat quo minus alibi dicatur
Natus. Cæterum pronomen Ei, quod additur in Latinorū codicibus, in nullis Græ-
corum inuenitur. Sed quoniam subabsurdus sermo uidebatur si dixisset, Qui factus
est ex semine Dauid: explicandi causa adiecit Ei. Quanquam huius pronominis ad-
ditamentum adeo nihil facit ad sensum, ut officiat quoq;. Neq; enim hoc agit Pau-
lus, ut appareat cui natus sit Christus, uerum ut liqueat, eum à quo segregatus fuerat
in præconium euangelij, fuisse deum uerum, & eundem item uerum hominem. Ho-
minem, ex eo quod natus esset ex semine Dauid secundum carnem: Deum, ex hoc
quod uirtus eius diuina declarata sit per spiritum sanctificationis & resurrectionem
à mortuis. Quod si quid ad rem pertinuisset definire, cui natus aut factus esset, no-
bis natus erat potius quàm patri, quorum negocium agebatur. Quod si cui non satis
arridet uerbum illud Natus, & mauult illud quod habet uulgata æditio, factus, equi-
dem non admodum refragabor, modo intelligat hoc loco Factum dici, pro eo quod **Factus est, pro**
est, esse cœpisse. Quod genus est illud: Qui post me uenit, ante me factus est: hoc **cœpit esse**
est, qui me sequebatur, cœpit esse prior, & præcessit me: quemadmodum in euan-
gelicis annotationibus indicauimus. Is enim qui nunquam cœpit esse deus, homo
tamen esse cœpit.

Qui prædestinatus est.) Magno consensu Græci codices habent **ἐκδηψήτω**, id est,
qui finitus seu definitus erat, hoc est, iuxta Græcorū scholiorū interpretationem, cer-
to pronunciatus, demonstratus, ac declaratus. Atq; ita legit Chrysostomus & Theo-
phylactus, ac legendum esse nominatim etiam admonet Origenes, enarrans hunc
locum. In quo tamen illud obiter succurrit admirari, quomodo Origenes eo in loco **Origenes ad-**
citet exemplaria Latinorū, in quorum plerisq; fatetur, pro Destinatus, haberi præ- **ducēs testimo-**
destinatus, nisi forte interpres aliquid addidit de suo: aut Origenes quo studio per- **nia Latinorū**
uestigat Hebræorum fontes non contentus tot editionibus, eodem Latinos quo- **uoluminum.**
que codices iustrauit. Dictū mirum est, quàm se torqueat hoc loco Thomas Aquī- **Thomas A-**
nas, uir alioqui non suo tantum seculo magnus. Nam meo quidem animo nullus est **quinas lauda-**
recentium theologorum, cui par sit diligentia, cui sanius ingenium, cui solidior cru- **tus**
ditio: planeq; dignus erat, cui linguarum quoq; peritiā, reliquaq; bonarum litera-
rum supellex contingeret, qui ijs quæ per eam tempestatem dabantur tam dextre
sit usus. Quare si magni scriptores nonnunquam hæsitant in Paulinis epistolis,
id partim imputandum est sermonis ac sensuum obscuritati, partim infelicitati

temporum, quibus bonæ literæ penè funditus interierant. Vir igitur uigilans & ingeniosus, omnem hoc loco mouet lapidem, ac ceu Proteus quispiam semet in omnia uertit, si quâ possit elabi, nunc lectionem Origenicam sequens, nunc ad nostram se recipiens, & nunc interpretatur Destinare, pro mittere, nunc ordinare, rursus prædestinare, nunc præscire, nunc aliud quiddam esse uult, ac uarias inducit destinationis, ac prædestinationis relationes. Atqui Origenes quidem expedite definit prædestinationem ac destinationem, ita pronuncians. Destinari eum qui iam est, prædestinari qui nondum sit. Vnde notat diuus Hieronymus, enarrans primū caput epistolæ ad Ephesios, ex huius opinor sententiâ, Paulū his uerbis *προορίζω*, non uti, nisi quū de nobis loquitur, ac palam admonet hoc loco de filio dictum esse *ὁ ἐκείνους*, non *προορίζω*, id est, destinati, nō prædestinati. Ceterū si hoc nos offendit, quod prædestinari ob additam antecessionis præpositionem referatur ad aliquid quod nondum sit, idem scrupulus manet in uerbo simplici. Quum enim destinare sit non mittere, quemadmodum uulgus illiteratum putat, sed certū aliquid in animo præfigere, nimirum ipsa uerbi natura rei futuræ significationē habet, quemadmodum sperare, timere, decernere, deliberare, statuere. Nihil enim horū fit, nisi ad aliquid futurum referatur. Rursus, si malumus hunc futuri respectum aliō deriuare, quàm ad ipsam filij dei rationem, ut is qui ab æterno genitus fuit dei filius, idem destinatus fuerit & ordinatus ad hoc aut illud faciendum, iam nihil etiā obstat præpositio Præ. Quandoquidem ad hunc modum nihil prohibet dei filium, prædestinatum uocare, ad id quod postea accidit. Nisi forte placet quod Origenes sensisse uidetur: in prædestinatione, duplicem esse respectum futuri: in destinare, duntaxat unicū. Etenim si filio iam mihi nato, destinē sponfam, persona cui destino, ad præsens tempus pertinet, id quod destino ad futurum. Ceterū si in animo statuo filium qui primus mihi nascetur, theologis literis dedicare, persona simul & res ad futurum tempus pertinent, & ad huiusmodi uoluit Origenes pertinere prædestinandi uerbum. Verum siue destinatus legas, siue prædestinatus, & quocunq; referas eam futuri rationē, constanter obstrepat id quod sequitur. Filius dei secundum spiritum sanctificationis, & ex resurrectione mortuorū. Fac enim destinationem æternā, ut semper destinatus fuerit ad hoc ut esset filius dei, quomodo iam cohaeret per spiritū sanctificationis, & Ex resurrectione mortuorū. Quid enim hæc ad illam destinationē. Vnde Ambrosius laborans & ipse in his angustijs, addit haud scio unde, duo uerba: Ut manifestaretur filius dei. Et Thomas admonet nonnunquam in diuinis literis dici fieri, quum aliqua intelliguntur fieri & innotescunt. Atq; hæc quū dicunt, ueluti diuinant, id quod nos sentimus. Quanquam nihil erat necesse aliunde petere quod in ipsis Pauli uerbis inest. Nam ipsa Græca uox *ὁρίζω*, non solum significat definire ac decernere, uerum certo pronunciare, ac prouulgare quod decreueris: unde certam de rei natura sententiā, *ὅρου* appellant. Et indicatiuū modum quod certū aliquid indicet ac declaret, *ὁριστικῶς* appellant grammatici. Proinde si pro prædestinatus, legas declaratus, tota undiq; sententia uel ad amissim quadrabit, neq; quicquā usquam occurret salebræ. Homine fuisse Christū, euidentis est argumentū quod natus sit ex semine Dauid, id ipsis comprobatur est sensibus. At declarandum erat, eundem esse filium dei, id quod semper fuerat, sed ignotum erat mundo. Quem igitur constabat esse hominem, is declaratus est esse filius dei. Caro declarauit hominem, uirtus & spiritus sanctificationis declarat filium dei ac deum. Idq; declaratum est cum alijs quidem modis, nempe uaticinijs prophetarū, signis innumeris, tum uero præcipue ex resurrectione mortuorū. Ad hunc modum interpretantur, ut dictum est, & Græcorum scholia, è quibus ipsa subscribā uerba, ne quis nobis diffidat. *ὁ ἐκείνους τὸν θεὸν ἀπὸ δὲ χριστοῦ, ἀπὸ φανερῶν, διὰ τὴν ἰσχυρῶς, διὰ τὴν πνευματικῶν, διὰ τὴν πνευματικῶν θεοσυνουσίαν, διὰ τὴν ἀναστάσεως*, id est, Definiti, hoc est demonstrati, declarati, tū per prophetas, tum per tot diuinitatis signa, tum per ipsam resurrectionem. Hactenus Græcorum scholia. A quibus adeo non dissentit Theophylactus, ut non aliam quàm hanc adducat interpretationem, exponens *ὁ ἐκείνους ὅτι τὸ θεὸς*, cogniti pro filio dei, tum ostensi, confirmati, indicati: nam ijs uerbis utitur interpretes operis, falso inscripti Athanasio: quum id quod ante suspicabamur, mox collato

Expensa Origenis sententia

Ambrosij sententia

ὁρίζω declarare

collato Græco Latinoq; compererimus esse Theophylacti: cuius uerba sunt hæc; *ἀπὸ δὲ χριστοῦ, βεβαιωθῆναι, κειθῆναι*. id est, demonstrati siue declarati, confirmati, iudicati, siue decreti. Chrysostomus hisce uerbis exponit, *ἀπὸ φανερῶν, κειθῆναι, ὁμολογηθῆναι*. id est, demonstrati, declarati, iudicati, confessi. Semper quidem fuerat filius dei, sed paucis cognitus, uidelicet Iudæis, & horum etiam paucis. Verum post declaratus est talis uniuerso mundo. Quo magis autem liqueat hic non fieri mentionem æternæ prædestinationis, Chrysostomus addit: iudicati omnium suffragio, ex prophetis, ex mirabili natiuitate secundum carnem, ex uirtute signorum, ex spiritu per quem dedit sanctificationem, ex resurrectione, per quam mortis soluit tyrannidem. Hæc satis arguunt *ὁ ἐκείνους* aliud sonare Græcis, quàm interpretantur Latini.

In uirtute.) *ὅτι δὲ δὲ δὲ*. Recte quidem uertit, si modo recte accipiamus. Nam Latina uox anceps est: & aliquoties sic accipitur, ut opponatur uitio, & respondeat Græce *ἀρετῆς*: nonnunquam ut pugnet cum imbecillitate. Proinde nos malumus alicubi uertere Potentiam, siue potestatem: quandoquidem à *δυναμει* dicta est *δυναμις*. Mihi ro autem consilio Paulus, contraria contrarijs opposuit. Primum enim Paulum opposuit Saulo, seruum Iesu Christi Mosaicę legis seruituti, uocatum Apostolum, ijs qui se ingerebant, segregatum in Euangelium, pharisaismo quem ante profitebatur. Atque hactenus se sumq; commendauit officium. Quæ sequuntur pertinent ad commendationem Christi, qui promissus fuit, non à quouis sed ab ipso deo, nec per quosuis, sed per prophetas suos, hoc est ueros ac diuinos, nec id quibuslibet instrumentis, sed in scripturis sanctis. Deinde Christi geminam in eadem hypostasi naturam, mira uerborum emphasi describit, de homine dicit, Factus est: ut intelligas aliquid accessisse quod non erat, de diuinitate dicit: Declaratus est. Illic addit, Secundum carnem: cuius comites sunt infirmitas & impuritas. unde, Spiritus quidē promptus, caro uero infirma. Et concupiscentias carnis uocant affectus ad uicia sollicitantes. Proinde carni opposuit uirtutem dei & spiritum sanctificationis, hoc est, potentiam imbecillitati, & sanctificationem immundiciæ. Assumpsit igitur nostram carnem, & ostendit suam potētiam: idq; potissimū ex eo, quod suapte uirtute resurrexit à mortuis & animam quam uolens deposuerat moriens, quum uisum esse recepit. Ac rursus quoniam carnis est mortalitas, & huic opposuit resurrectionē mortuorum, que est immortalitas. Illud uero uisum est admonere, *ὅτι δὲ δὲ*, id est In uirtute, præpositionē hanc in Euangelicis & apostolicis literis nonnunquam sic usurpari, ut idem sit ferme quod Per: ut sit sensus, In uirtute dei, id est per uirtutem diuinā, siue ex uirtute, quemadmodum interpretatur Chrysostomus: A Dauid accepit ut mori posset, à patre ut nos redderet immortales.

virtus dynamis pauli com filium

Per spiritum sanctificationis.) Thomas indicat fuisse qui hæc uerba torquerent ad particulam incarnationis: Qui factus est ex semine Dauid; idq; non uulgari coitu corporum, sed per spiritum sanctificationis, ex quo cōceptus fuit mirabilis ille fetus. Verum hæc opinio absurdior est, quàm ut uel refelli mereatur: unde non laborabimus in explodenda ea, quam & ipse Thomas reiecit. Illud est admonendus lector, huiusmodi sermonis typos peculiareis esse uiris apostolicis, ut pro Filijs inobediētibus, dicant Filios inobediētiae: pro saxo offensorio, petrā scandalizantiq; pro spiritu sanctificante, spiritum sanctificationis dixit Paulus. Cæterum quod hic meminit Origenes suę diuisionis de carne, anima, & spiritu, quanquam id suo loco belle dicebatur, tamen hoc loco alienius est & coactius.

Ordo uarius

Spiritus sanctificationis

Iesu Christi domini nostri.) Id quoq; lector in Paulo comperies, quemadmodum annotauit & Ambrosius, atq; item in cæteris apostolis. Patri ferè tribuunt cognomen dei, Christo domini, quum utrūq; uocabulum utrūq; pariter competat, eo quod idem est dominiū patris & filij.

Gratiam & apostolatum.) *χαρις καὶ ἀποστολή*. Gratia quoq; Paulinum est uerbum, quod libenter inculcat, excludere cupiens carnalem fiduciam legis Mosaicę. *χαρις* autem apud Græcos nonnunquam beneficium significat, quod confertur gratuito: unde & *χαρίζομαι* uerbum largior, siue gratuito dono, nonnunquam fauorem: ut,

Inuenisti

Inuenisti gratiam apud deum. nonnunquam obligationem beneficij: ut ἐχθὰ χεῖρι, οἰδία χεῖρι, καὶ μεμνησσομαι χεῖρι. Iam uideo fuisse quosdam, quos offendat uox Apostolatus, parū probata Latinis auribus, & Græcam uocē malint ἀποστολῶν. Quorum ego sententię facile subscriberem, si perinde multi intelligerent apostolen ut apostolum. Ad hæc uideo Christianos scriptores, coactos opinor, formam hanc in plerisque recepisse, clericatus, diaconatus, episcopatus. Nos uertimus, apostolici muneris functionem, ne quis dignitatem à Paulo putet significari: ut enim ἀποστολή, est ipsa functio episcopatus, sic & ἀποστολῶν, apostolatus. Gratiam hic uocat, quod ab errore sit reuocatus, nec reuocatus modo, uerum etiam ad hoc delegatus, ut alios cum autoritate uocaret ad euangelij gratiam.

Ex resurrectione mortuorum Iesu Christi.) Locus hic multifariā legi potest. Nos rationes omnes simpliciter, id quod huius est instituti, proponemus: penes lectorem erit, & iudicandi ius, & eligendi potestas. Primam lectionē ueteres fermē sequuti uidentur, uidelicet ut sensus sit, uirtutē diuinā, & spiritum sanctificationis fuisse declaratum, ex hoc quod multa corpora sanctorum resurrexerunt cum Christo: quemadmodum recensuit Matthæus euangelista. Cui sententię non admodum refragor, præsertim quum uideam nō displicuisse Origeni, Hieronymo uero etiam placuisse, maximē quum Paulus Colossensibus scribens, Christum appellet primogenitum ex mortuis, & in priore ad Corinthios epistola uocet primitias dormientium. Super omnia, quod capitū & membrorum eadem sit resurrectio: ut quemadmodum Origenes scribit, Christi gloriam quodammodo nondum esse perfectam, nisi collectis totius corporis membris: ita resurrectio illius non sit perfecta, nisi reliqua etiam membra suo capitū socientur. In Christo igitur cœpta est resurrectio, & spes præbita membris, unde sic accipi potest, ut mortuorum Iesu Christi, & ipsius eadem sit resurrectio. Alioquē quod Paulus scribit Corinthijs, Nunc autē Christus surrexit primitiis dormientium, non pertinet tantum ad pauculos illos, qui tum apertis monumentis surrexerant, sed ad omnia Christi membra, quibus Paulus resurgendi spem conatur infundere ex eo quod ipse Christus resurrexerit. Nec enim consentaneum est, caput & tale caput, quum uiuat & regnet deserturum sua membra. Primum autem illud cōstat, opinor, Paulum hoc agere ut persuadeat Christum hominem fuisse, qui pro nobis immolarit seipsum, & eundem deum, cuius uirtute sumus sanctificandi, & immortalitatē assequuturi. Atq; in transcursu attingit ex argumentis præcipua, nempe genus David, tum mortem, quæ præcesserit oportet resurrectionē: deinde resurrectionē à mortuis, unde totus fidei nostræ cardo pendet. Porro de his mortuis qui cum Christo resurrexerunt, Paulus nusquam alibi fecit mentionem in suis epistolis, quum sæpius conetur astruere resurrectionem mortuorum: imò ne euangelistarum quidem quispiam, excepto Matthæo, qui tamen ipse paucis hoc, ac uelut obiter attingit, non explicatis, uel qui fuerint qui resurrexerāt, uel quibus apparuerint: Quod sane non ideo dixerim, quasi minus certa sit Matthæi narrantis fides, quā si idem literis prodidissent omnes: nec enim ad eandem coticulam, euangelistarum ac cæterorum historicorum fidem exploramus: sed quod probabile sit, si ea res proprie pertinuisset ad Christi diuinitatē comprobendam, cæteros euangelistas rem tantī momenti non fuisse omisituros, præsertim quum nusquam fuerint diligētiores, quā in resurrectionis argumentis approbandis. Vt ne dicam interim, quod ex Matthæi uerbis, horum resurrectio uideatur Christi resurrectionē præcessisse. Sic enim legimus apud hunc: Iesus autem iterum clamans emisit spiritum: & ecce uelum templi scissum est in duas partes, à summo usq; ad imum, & terra mota est, & petra scissæ sunt, & monumenta aperta sunt, & multa corpora sanctorum qui dormierant, surrexerūt, & euntes de monumentis, post resurrectionē uenerunt in sanctam ciuitatem, & apparuerūt multis. Atq; id magis apparet ex ipsis Græcis, ut suo indicauimus loco, hæc uerba, Post resurrectionem, referenda esse ad proxima, nempe ad hæc: Apparuerunt multis, aut certe ad id quod proxime præcessit: Egressi de monumentis, ut accipias statim in ipsa morte reuixisse corpora mortuorum, at non apparuisse nisi post resurrectionem Christi: ut quemadmodum Ioannes prædicationis & passionis Christi, ita hi resurrexerūt.

rectionis πρόβουμαι fuerint. Neq; uero me clam est Hieronymum, cumq; hoc complures interpretes in hac esse sententiā, ut dicant monumenta duntaxat aperta fuisse moriente Christo, uerū non resurrexisse quenquā nisi post peractā illius resurrectionem. Et facile cedimus autoritati. Quāquam si quis expendit ipsa Matthæi uerba, deprehendet hanc interpretationem non nihil esse detortam. Porro si quem hoc torquet, ne Christus non sit primitiæ dormientium, quemadmodum scripsit Paulus, quid is dicet quod Lazarus & præter hunc multi reuixerunt ante Christum? At illi resurrexerunt denuo morituri, hi semper uicturi, fateor, interest omnino nō nihil. Verum ut demus hos priores reuixisse, nihilosecius primitiæ dormientium erit Christus, qui princeps & autor fuerit omnis resurrectionis, per quē & illi reuixerūt qui priores illo reuixerūt: uerū hac de re nihil digladior. Illud propius ad rem nostrā pertinet, Paulus cū obiter & in transcursu uoluerit asserere diuinitatem & uirtutem Christi, magis debebat, ut uideretur, ipsius adducere resurrectionem quā aliorum, de quibus haud scio an Romani quicquam audierant: ut sicut proposuit ipsius natiuitatem per quam declararet hominē, ita & eiusdem proponeret resurrectionem, per quam declaratus fuerit filius dei. Aut igitur de tota resurrectione accipiendum est quæ cepit in Christo, aut de ipsius Christi resurrectione. Ad quem sensum proxime accedit secunda lectio, quam uideo Laurentio Vallæ placuisse, acerrimi sanē iudicij uiro, ut genitius Latinus, Iesu Christi, uertatur in ablatiuū: nam apud Græcos genitius ἰησοῦ χριστοῦ, potest utrolibet referri uel ad mortuos, uel ad id quod præcessit, ἡμεῖς ἰησοῦ χριστοῦ, id est, de filio suo Iesu Christo: deinde post hyperbaton, quo sæpius Paulus utitur, reddatur Iesu Christo. Hanc equidem Laurentij sententiā adeo nō improbo, ut admiror nec Origeni, nec Chrysostomo, nec Theophylacto, nec Augustino, nec Ambrosio, tale quicquam in mentem incidisse, præsertim quum locus non nihil torqueret. Sensit enim Augustinus in eōdem modo, quod sic ad hęc uideretur Iesu Christi, quasi alius esset filius dei, alius Iesus Christus: qua de re differuit enarrans psalmū sexagesimū septimū. Atqui hoc incommoditatis effugerimus, si Laurētianā amplectemur lectionem. Alij sic medentur, ut dicant hanc eiusdem dictionis iterationē esse ex idiomate sermonis Hebraici, qui uice pronominis propriū nomen repetit, quod genus est illud, Fecit Moses sicut præcepit dominus Moysi, pro eo quod erat sicut præcepit dominus ei. Tertia lectio sic habet, ut Iesu Christi, sit casus paternus, sed ad resurrectionē tantū referatur, nō ad alios mortuos: nō quod eos excludamus à resurrectione, sed illud perpendimus quid hic agat Paulus. Nam quod additum est mortuorum, nō efficit ut de alijs mortuis intelligamus, quā de Christo. Sed quoniā anceps erat apud Latinos resurrectionis, apud Græcos ἀναστάσεως uocabulum: resurgit enim & is qui sedebat aut iacebat, & dicturi sententiā in senatu ἀνίστασθαι: addidit Mortuorum, ne quis esset amphibologia locus. Duo igitur hæc uerba, Resurrectio mortuorum: uelut periphraſi rem eandem explicantiā, complexim referuntur ad Iesu Christi, ut hic sit sensus, qui sicuti factus fuit homo, iuxta carnem natus ex David: ita declaratus est filius dei in uirtute dei per spiritum sanctificationis. Declaratus, inquam, ex eo quod resurrexit à mortuis, quod quidem solius est dei. Porro si quem etiam ille scrupulus habet, quod iuxta nostram sententiā Græca præpositio ἡ, fuerit addenda, ἡ ἀναστάσεως, ἐκ τῆς νεκρῶν ἰησοῦ χριστοῦ, huic responderi potest, præpositionem quæ præcessit facile repeti posse, præsertim quū eadē fuerit repetenda, & uel ob hoc omittam uideri posse: deinde passim apud Græcos omitti præpositiōes, præsertim ἡ, ὅ, ἡ, ἡ, ἡ. Id quod hic quoq; fit mollius, propterea quod ἀνάστασις in se uim obtineat præpositionis, & motum à loco quo piā significet. In quod genus uerbis, Latini quoq; non infrequēter omittunt præpositionē si libeat, ut surrexit terra, & surrexit à terra, deiecit cælo, deiecit è cælo. Deniq; si quis Resurrectionis mortuorum, cōplexim accipiat, ita ut ostendimus antea, ne opus quidē fuerit illa præpositione, quū due dictiones pro unica ponantur. Cæterum quod nos uertimus, Iesus Christus, nominandi casu, primum nihil uariat Pauli sententiā, & tamen effugimus duo pariter incommoda, nempe sermonis ambiguitatem, & hyperbati molestiam. Alioqui ad uerbum reddi poterant ad hunc modum, De filio suo genito ex femine David secundum carnem

Christus primitiæ dormientium

Secunda lectio

Tertia lectio

Præpositio ἡ

Resurrectio d. siue qua cri-
git aliquis
carnem, declarato filio dei, in potentia, secundum spiritum sanctificationis ex resurrectione mortuorum Iesu Christo domino nostro. Quin & illud diligens lector expendat uelim, num hic *ἀναστάσις* accipi possit transitue, ut perinde ualeat ac si dicas, resurrectione mortuorum. Quod quidem propemodum subindicauit Chryso- stomus & huius imitator Theophylactus, quum ait: Christum primum omnium ac solum fuisse qui seipsum suscitauit, atq; hoc potissimum argumento liquere, quod fue- rit filius dei. Illud certe recte monstrauit Augustinus, Ex resurrectione mortuo- rum, referendum esse non ad proxime præcedentia, sed ad id quod præcessit, Qui prædestinatus est. Atqui illud prædestinatus est, dure coheret, cum Ex resurrectio- ne, nisi interpretemur Declaratus est. Idem Augustinus, Prædestinatus ex mortuis: interpretatur, Prædestinatus in hoc, ut primus resurgeret, ut præpositio Præ, perti- neat ad ordinem resurgendi. Caterum hunc sensum ipsa Pauli uerba non satis expri- munt. Ut igitur sermonem prolixum conferam in epilogum, si legimus Iesu Christi, triplex est uarietas: prima ut anastasis accipiatur actiue siue neutraliter, idq; gemino sensu: siue ut pater intelligatur suscitasse filium à mortuis, siue ut filius suscitauit sei- psum. Nam uterq; sensus pius est. Deinde ut resurrectio dicatur passiue, sentiamusq; mortuos suscitandos ad uocem filij dei, quemadmodum & Lazarum præter alios sus- citauit. Quanquam nihil uetat hic resurrectionem accipi pro resurrectione uniuersa- li, que est & totius corporis mystici. Postremo genitiuus hic Mortuorum, refertur ad Iesum Christum, cuius mortui dicuntur qui moriuntur in fide, ut intelligas hic tan- tum fieri mentionem de resurrectione iustorum. Potest & complexim legi Resurre- ctio mortuorum, pro resurrectione à mortuis, ut Iesu Christi pertineat ad *ἀναστάσις*, non ad mortuos. Caterum si legimus, Iesu Christo: pertinebit ad superiora, de filio suo Iesu Christo, qui prædestinatus est, & cætera. Hæc paulo uerbosius disserui quàm huius instituti fortasse patiebatur ratio: sed id consulto fecimus, ne quis clamitet me temere præter omnium superiorum sententiam huius loci mutasse lectionem. Quod superest, ego sum indicis officio functus, lectori iudicium deferens.

Ad obediendum fidei.) Nomen est apud Græcos non infinitum, *εἰς ὑπακοήν* *πί- στει*, id est, ad obedientiam fidei. Verum quoniam is sermo Latinis anceps erat, in- terpres explicuit per gerundium, nos per uerbum, Ut obediatur fidei. Vocat autem obedientiam fidei, quemadmodum exponit Chryso- stomus, quod non accipiatur cu- riosis ratiocinationibus, sed simplici obediētia, & tacita auscultatione: idq; ad utrūq; populum pertinet, & Iudæorum, qui signa requirebant, & gentium, quæ philosophi- cas rationes flagitabant, & hodie fortassis, ad quæstionum scholasticarum labyrin- thos inexplicabiles, de his rebus que pie nesciuntur.

Duplex sensus
Pro nomine eius.) *ὑπὲρ τοῦ ὀνόματός αὐτοῦ*. id est, De nomine, siue super nomine eius. Nam Græca præpositio ancipiti est significatur, sicut sunt apud illos pleræq;: ut sit sensus, accepimus apostolicum munus in hoc, ut in omnibus gentibus, non solum apud Iudæos obediatur fidei, quæ est de nomine Iesu Christi. Idem indicant Græco- rum scholia, ut hæc uerba De nomine ipsius, referantur ad obedientiam fidei. Theo- phylactus *ὑπὲρ* exponit per *πρός*. Tametsi dissentit eximius ille uir & amicus noster incomparabilis, Iacobus Faber Stapulensis, quem ego quoties nomino, honoris causa nomino, nempe cuius ardentissimum in restituendis bonis literis studium ma- gnopere comprobo, eruditionem tam uariam minimeq; uulgarem admiror, raram quandam morum comitatem ac facultatem adamo. Porro singularem uitæ sanctimo- niam ueneror etiam & exoscolur. Verum quis unquam fuit uel adeo doctus uel at- tentus, qui non hallucinatus sit ac dormitarit alicubi, præsertim in tot uoluminibus totq; rerum difficultatibus uersans: Neq; quicquam addubitarim, quin ipse sua rele- gens, alicubi facturum sit quod in suis libris fecit Augustinus. Proinde nemo ueluti cõtumeliosum interpretetur, si locis aliquot ab eo dissentiens, pro mea uirilî patrocî nor ueritatî. Quod ego uicissim in me fieri non solum æquo feram animo, uerum etiam summî beneficij loco ducturus sum, modo absit procacitas. Quanquam hoc in loco nec mihi sanè Fabri displicet sententiâ, ut Super nomine eius, referatur ad illa superiora, Accepimus apostolatam, hoc est functionem apostolicam & legationem hanc

hanc qua fungimur, sed qua de re nempe de nomine Iesu prædicando. Proinde utraq; lectio probe quadrat, adeo ut difficile sit pronuciare utram alteri præferri oporteat. Chryso- stomus interpretes sequi uidetur posteriorem sententiam. Sic enim expo- nit: Non missus sum ut ratiocinarem, sed ut quod mihi commissum est, redderem. Græca sic habent: *εἰς ὑπακοήν, ὅτι εἶπε ζήτησι καὶ παρακαταλά, ἀλλ' ὑπακοήν, ὅτι γὰρ ἐπέμπετο μὴ φησὶ συλλογίζεσθαι, ἀλλ' ὅτι ὅτι ἔνεχε ἐξέδηλον ἐξείδ' ἔδουαι.*

In quibus estis.) *ἐν οἷς*. id est, Inter quas, uel quarum de numero, hoc est gentium in quibus pro- uocaturū. Quod genus est illud, In omnibus gentibus, *ἐν πάσῃ τοῖς ἔθνεσιν*. id est, In- ter omnes gentes. Quanquam hard me fugit ad Græcicum modum & Latinos autores aliquoties fuisse loquutos. At nos quod dilucidius erat sequuti sumus. Anno- tauit hoc Chryso- stomus, quod Paulus Romanis rerum dominis nihil eximium attri- buerit, sed in euangelij ratione unam e numero cæterarum gentium fecerit.

Omnibus qui sunt Romæ.) *πᾶσιν τοῖς ὄσι ἐν Ῥώμῃ*. Quoniam Græcè per participi- um extulit, potest accipi uel tertia uel secunda persona, Omnibus qui sunt, aut Om- nibus qui estis. Ad uerbum sonat, Omnibus entibus Romæ: quanquam ea res nihil ad sententiã pertinet. Et iam solenne est nomen eius quem salutamus epi- stola, in tertia persona adscribere: Plinius Tacito suo s. d. Atq; hæctenus qui- dem totus sermo suspensus fuit: nunc demum absoluto commate principali, reddi- tur altera pars. Hoc loco coarguendus uel ridendus magis error eorum, qui putant Paulum Romanis lingua Romana scripsisse, sicut Hebræis scripsit Hebraice, & Græcis Græcè. Neq; enim scribit Romanis tantum, sed omnibus qui Romæ age- rent. At eò iam confluerat tota fermè Græciã, adeo ut Iuuenalis Græcam urbem appellet. Certe Græcorum linguam iam non Italia solum, uerum etiam Syria, Aeg- yptus, Cilicia, ac bona orbis pars receperat. Quod si Romane scripsit, immerito queritur Origenes hanc interpretans epistolam, Græcam dictionem esse perple- xam, & hyperbatis obscuratam, & e Cilicum idiomate quædam parum Græca pe- regrinitatem resipere.

Dilectis dei.) *ἀγαπητοῖς θεοῦ*. Hæc est ea uox, quam subinde uertit in charissimos. Est autem Græcis non participium, sed nomen: quasi dicas, amicus: & idcirco apud illos mollius adhæret nomini dei.

Vocatis sanctis.) *κλητοῖς ἁγίοις*. Superius admonui, uocatis, hoc loco non esse par- ticipium, sed nomen, & perinde ualere quasi dicas, uocatis ad sanctimoniam. Genti- um enim nomen Iudæis inuisum erat, quod hos haberent tanquam prophanos, & à deo Moseq; alienos. Amolitur igitur hanc opinionem Paulus, quum ait Roma- nos quod ad ius attinet esse de numero gentium, cæterū hoc pares esse Iudæis, quod diligantur ab eodem deo, uocatiq; sint ab eodem ad eandem sanctimoniam. Iudæi sua opinione nascebantur sancti à sanctis oriundi, & in sancta lege nati: at quod his præstare uidebatur genus, hoc gentibus præstabat fauor & uocatio dei, gratiam au- tem uocat gratuitam munificentiam. Prius dixerat *ἀγαπητοῖς*, mox *κλητοῖς*, quoniam aut potest aliquis suo merito uocari ac diligi, addit gratiã. Gratia data parit remissio- nem peccatorum, quam suo more pacem uocat. Peccatum enim inimicitiam ponit inter deum & homines. Ille nos uocauit, non nos illum quæsiuimus: ille nos dilexit prior, quum essemus inimici: ille pœnam commertis impartijt spiritus donum. Per spiritum autem, peccatorum ueniam & abundantiam charismatum.

A deo patre & domino nostro Iesu Christo.) Sermo quidem Græcus anceps est. *Christus quan- do dicitur de nobis cum illo communem: aut à patre nostro & domino Iesu Christo, ut intelligas patrem us ex consue- tudine sacræ scripturæ* Siquidem accipi potest, A patre nostro & domini Iesu Christi, ut intelligas patrem us ex consue- tudine sacræ scripturæ gratiam quam illis precatur, proficisci simul & à patre: quem, ut modo dictum est, suo more ueluti peculiari uerbo deum uocat, & à filio, quem plerunq; dominum ap- pellare gaudet, deum perquam raro: quum in hac ipsa epistola palam hominem di- cat, capite quinto: Multo magis gratia dei & domini, in gratia unius hominis Iesu Christi in plures abundauit, & Petrus in Actis apostolorum, uirum appellat, Virum approbatum à deo. Item Paulus apud Athenienses, In uiro quo statuit. Atq; hanc po- steriorem lectionem magis approbo, præsertim quum id annotatū sit & ab Ambro- H fio, &

sto, & Didymo in libro De spiritu sancto, secundo, sed ita ut ea sermonis forma, nec patri auferat dominationem, neq; filio deitatem. Siquidem eadem ratione qua pater dominus est, & filius deus est, sic & spiritus sanctus dominus nuncupatur. nam his uerbis usus est Didymus. Siquidem hæc annotatio nō aliō spectat, quā ad indicandum morē apostolici sermonis. Annotauit idem Tertullianus lib. quem scripsit aduersus Praxeam. Huius uerba præstiterit subscribere: Itaq; deos omnino nō dicam, nec dominos, sed apostolum sequor, ut si pariter nominandi fuerint pater & filius, deum, patrem appellem: & Iesum Christum, dominum nostrum. Solum autem Christum potero deum dicere, sicut idem Apostolus: Ex quibus Christus qui est, inquit, deus super omnia benedictus in æuum omne. Nam & radiū solis seorsum solem uocabo, solem autem nominans, cuius est radius, non statim & radiū solem appellabo. Nam etsi soles duos faciam, tamen & solem & radiū eius tam duas res & duas species unius & indiuisæ substantiæ numerabo, quā deum & sermonem eius, quā patrem & filium.

Christus solis radius

Origenis in scripturis excutiendis diligentia

Hyperbole auctore Origenis

Primum quidem gratias ago.) Quis satis admiretur Origenis in excutiendis sacris literis diligentiam: Hoc quoq; torfit hominem, quum Paulus hic dicat primum, quæ pars huc respondeat quæ sit secunda, & dubitat an illic reddatur, Nolo autē uos ignorare fratres. Verum in exordio cuiusuis argumenti, fortassis non sit absurdum dici primum, etiam si nihil proprie reddas. In uniuerso mundo.) Quum Græce dictū sit, ὅτι ὅλων τῶν κόσμων: in toto mundo, idq; iuxta Græcos interpretes dictum sit ὑποβολικῶς, pro eo quod est, In multis partibus mundi: quorsum attingebat ut Latinus interpretes exaggeraret etiā, dicēs, In uniuerso mundo. Nam quod Origenes post indicatam hyperbolē, philosophari pergit de mundo angelico, & hoc nostro, non inelegātem habet anagogen. Cæterum nos simplicia & γνήσια magis delectāt, quæ sensum Apostoli potius ostendunt, quā interpretis ingenium ostentant.

Testis enim mihi est deus.) μαρτυρὸς γὰρ μὲ ἐστίν. id est, testis enim meus est deus, quāquam interpretes belle uertit, & magis seruiuit Latinis auribus, quā exprimendo Græco sermoni, nisi forte legit μοι, pro με.

Seruire pro colere

Cui seruiō.) λατρεύω, id est, quem colo. Diuersum enim ab eo quod est Græcis δευλεύω, unde λατρεύω uocant cultum, qui præstatur diuis aut deo. Græci uocem de ductam putant ex λα, quæ particula uehementiā significat apud illos, & τρέω, quod est tremere siue metuere. Quanquā interpretes & aliās nunc obsequium, nunc seruitutem uertit λατρεύω, rectius uersurus, cultum. Subindicat enim Paulus religionis & cultus rationē esse nouandam, urgentibus Iudæis, ut ad Mosaicæ legis caeremonias pertrahantur ethnici. Proinde quanquā ipse Paulus à Mose prouectus ad Christum, iam non immolaret pecudes, tamen eundem deum alio ritu colebat, nempe prædicando filij Euāgelio, qui cultus spiritalis esset, & ob id deo longe gratissimus. Quū enim dicit, In spiritu meo, excludit corporeas uictimas. Porro, In spiritu, præpositionem ὑν, additam esse datiuo instrumenti aut modi, iuxta proprietatem sermonis Hebræi, frequenter iam ostendimus.

Memoria pro mentione

Memoriam uestri.) μνησὶν ὑμῶν. Quum Græcis ad utrunq; sit anceps uox, & facio memoriam, non dicamus Latine: commodius uertisset, mentionem, quandoquidem orare nihil aliud est quā colloqui cum deo, ne quis putet durius dictum Mentionem uestri facio.

Si quomodo.) ἕως ἡδὴ ποτε. id est, Si quo pacto iam aliquando, siue tandem aliquando. Nam ἡδὴ apud Græcos nonnunquam urgentis uim habet. Cæterum hæc aduerbiorum & coniunctionum congeries, πῶς, ἡδὴ, ποτε, mirum quoddam & impatiens expriment desiderium ac studium festinandi, quemadmodum admonent & Græcanica scholia.

Prosperum iter habeā.) Græcis est, εὐδωδῆσθαι, uerbum duabus ē partibus compositum, εὐ bene, & ὁδὸς uia, εὐδύω, quo uerbo utuntur quoties res succedit ex animi sententia. Idem est in psalmo primo: Et omnia quæcūq; faciet, prosperabuntur, εὐδωδῆσονται. Significat enim Paulus hæcenus non successisse.

In uo-

In uoluntate.) ὅτι θελήματι. Admonuimus quum aliās tum paulo superius, hanc præpositionem ὑν nonnunquam usurpari pro Per, figura loquendi, sicut opinor, ab Hebræis sumpta. Proinde nos exprimentes sensum magis quā uerba, uertimus, Volente deo.

Veniendi ad uos.) ἐλθεῖν. Rectius erat, Venire, siue ut ueniam: ut infinitum uerbum referatur ad participium quod paulo ante præcessit, δεόμενοι. Orans ut ueniam ad uos, si quando mihi contingat, uolente deo, prosperum iter. Nam hæc est uerborū Græcorum sententia.

Aliquid impartiar gratiā.) ἵνα τι μετεδώ χάρισμα, id est, Donum, non gratiam, χάρις. Quamquam interpretes in hac uoce lusit copia suo more. Nam alicubi uertit Donum: ut illic, Sed non sicut delictum, ita & donum. ἀλλ' ὅτι ὡς τὸ πῶλον πῆμα, ὅπως καὶ τὸ χάρισμα. Alibi Græcā uocē reliquit, quasi deesset quo redderet eam Latine: ut illic, Sectamini charismata meliora, ζήλητε δὲ τὰ χαρίσματα τὰ κρείττονα. Porro quid intersit inter χάρις & χάρισμα, alijs exprimentū relinquo. Illud cōstat & χάρις pro beneficio poni, & χαρίζομαι beneficiū largior, siue ad gratiam facio, unde uerbale nomen deductum χάρισμα, ἀ χάρις χαρίζομαι. ἀ κενάρισμαι χάρισμα profectum est. Vtrunq; competit ubi quid gratis donatur, aut benefit alicui.

Gratia, pro dono

χάρισμα χάρις

Simul consolari.) Laurētius hic interpretem μασιχοῖ, nec prorsus abs re. Quid enim erat causæ quum Græcis utrobique uerbum sit infinitum, συμπόλαι & συμπόλαι κληθῆναι, ut alterum relinqueret, alterum redderet per gerundium? Apparet utrunq; pertinere ad accusatiuum ὑμῶς, quia præcedit in ordinē ut sit sensus, Ut uos confirmemini, simulq; consolationem accipiatis mutuam inter uos. Siquidem illud Simul consolari, subiecisse uidetur non ad diuersa digrediens, sed uelut expositione molliens quod dixerat, Ad confirmandos uos: ne quid offenderetur Romanorum arrogantius ingenij, si uiderentur egere confirmatione ceu uacillantes ac nutantes. Sed eam confirmationem, mutuam consolationē interpretatur, sro more modestissime loquens. tamen Græcanica scholia posteriū uerbum συμπόαι κληθῆναι referunt & ad Paulum, ut intelligas illos confirmandos & fulciendos aduentu Pauli: Paulum autem solatium mutuū accepturum ex illorum confirmata fide. Quod si placet, subaudiendum est pronomen primæ personæ ἐμὲ siue ἡμῶς, id est me uel nos. Et ad hanc quidem sententiam interpretatur Origenes ac Theophylactus, mihiq; hoc magis ea probatur quod addidit coniunctionem δὲ, ἅμα δὲ ἐμῶ, quæ palam indicat mitigari & corrigi quod præcessit. Quod genus est & illud, Sacramentum hoc magnum est, ego autem dico in Christo & ecclesia. Deinde si sensisset, Inter uos, ὅτι ὑμῶν: magis dixisset ὅτι ἐαυτοῖς. Deniq; magis quadrat quod sequitur, ἵνα ἔλθῃ ἡ ἀλήθεια πρὸς ὑμῶν καὶ ἐμῶ. id est, per mutuam fidem uestram simul & meam. Illorum fides prædicabatur in toto mundo, & Paulus habebat fidem. Itaq; collatione facta futurū erat ut utrinq; in sua, hoc est communi, fide alteri ab alteris fulcīrēt. Quemadmodum fit quoties duo rem à diuersis acceptam autoribus inter se conferunt, uterq; certius credit quod audierat, ob narrationis mutuæ consensum. Illud adijciam, ne quid fugiat lectorem, συμπόαι κληθῆναι referri posse uel ad mutuā consolationem uel ad mutuam exhortationē. Et quū mox loquutus sit de cōfirmandis illis, ad id magis quadrat exhortatio mutua quā cōsolatio. Theophylactus admonet hoc loco consolationē pro gaudio non inepte posse accipi. Chrysostomus refert ad lenimentum afflictionum, quas ob Christi nomen perpetiebantur qui credebant euāgelio, simul indicans gradus quibus Apostolus lenit ac temperauit sermonem. Quum enim dixisset, cōfirmari, metuens ne Romani arrogantes dicerent, Quid an uacillamus, ut tua lingua simus fulciendi: mitigauit hoc, & uerbum confirmandi, uertit in consolandi. nec hoc contentus, non dixit πῶαι κληθῆναι, sed συμπόαι κληθῆναι: quasi non minus ipse egeret illorum consolatione. Deniq; iunxit fidei cōmunionem, deponēs doctoris personā & induens condiscipuli. Sic Paulus sit omnia omnibus, ut omnes lucrificiat. Hæc est pia uafricies, & sancta, ut ita dixerim, adulatio. Interpretatio Theophylacti non dissentit à Chrysostomo.

Simul consolari, sensus uari

Nolo autem uos.) Origenes hoc loco commōstrat hyperbaton, hoc est confusum Hyperbaton orationis

orationis ordinem, putans non nihil etiam deesse. Sed existimat orationis seriem ad hunc modum posse restitui: Sicut fructum habui in ceteris gentibus (Græcis ac Barbaris, sapientibus & insipientibus debitor sum) ita quod in me est, promptus sum, si liceat, etiam uobis qui Romæ estis euangelizare. Hoc obiter annotaui, quod ad scripturæ distinctionem pertineat.

Et prohibitus sum.) *ἐκωλύθην*. quod magis sonat Præpeditus sum, quam prohibitus, nimirum obstantibus negocijs, quod Græci dicunt *ἐμπροσθεν*. Prohibet enim proprie, qui interdicit ne facias, nisi sentiamus Paulum prohibitum à spiritu sancto; quem admodum Actorum decimosexto, uolentem proficisci in Bithyniam, non permisit spiritus sanctus. Nam tale quiddam subindicat Chrysostomus quum ait: *ὅτι μὴ βέλῃ μαλὲ τὸ θεὸς ἐκ ἀντιπροσώπου, τὴν δὲ ἀγάπην δευτερεύου*. Etiam si Paulus non datam proficiscendi Romam oportunitatem, religiose interpretatur dei uoluntatem.

Habeam in uobis.) *ἔχω καὶ ἐν ὑμῖν*. id est, habeam & in uobis. Nec enim emphasi caret Et coniunctio. Apud Græcos omneis aliquid fructus collegerat, idem optat apud Romanos. Rursum, In uobis, positum est pro eo quod est, Inter uos.

Græci & Barbari Græcis ac Barbaris.) Apud Græcos gemina est copula: *Ἕλλησι τε καὶ βαρβάροις*. id est, Sapientibusq; & insipientibus. Nec est ociosa coniunctionis iteratio, significans Paulum esse debitorem ex æquo omnibus citra ullum gentis delectum. Idq; inculcat ob Iudæos, qui prædicationem euangelij ad se solos attinere uolebant. Cæterum hic *σοφοῖς* non tam sapientes significat quàm eruditos, & *ἀνοήτοις*, crassos potius & indoctos, quàm Stultos. Sapientiã enim hoc est eruditionem, sibi uendicabāt Græci. Porro Græcos quos aliquoties pro quibusuis gentibus positos reperies, hic barbaris opposuit, quos *ἀνοήτους* uocat, ceu rudes philosophiæ & indoctos.

Sophi docti

Stulti rudes

Ita quod in me promptus est.) Laurentius admonet hoc loco, promptum accipiendum substantiue, nempe pro ipsa promptitudine: quemadmodum illi *χρησθῆν* uocant *χρησθῆν τε, καὶ τὰ χρησθῆν τε*, appositiuus abutentes pro substantiuus nominibus, ut sit sensus: Ita pro mea uirili promptus sum, & promptitudo animi mihi adest, etiã uobis qui Romæ estis euangelizare. Atq; ita sanè legit Ambrosius: Itaq; quod in me est promptus sum; & cætera. At sunt qui malint infinitum *ὕπερβαλλόντως* referre ad nomē uerbale *ὀφελίτης*, & *ἔπος* aduerbiū sic accipere, non ut connectat hanc orationis partem cum superioribus, sed referatur ad reliquos, quibus iam prædicauerat euangelium Paulus, ut sit sensus, Sicut alijs gentibus iam prædicauit, quum omnibus debeam, sic quantum ad animi mei promptitudinem attinet, debeo & uobis qui Romæ agitis, tam etsi sapientes, potentes, & docti sitis, prædicare euangelium Christi. Atq; id sanè belle quadrat cum ijs quæ mox sequuntur.

Non enim erubescō euangelium.) *ὁ γὰρ ἐπισημαίνωμαι τὸ εὐαγγέλιον*. Interpres aliquando uertit confundor, aliquando erubescō, adiungens accusandi casum. Latini us erat, Non enim me pudet Euangelij. Quanquã apud Q. Curtiū scio legi, Erubescit fortunæ, quod si crebro occurreret in bonis autoribus, non pigeret imitari. Græci codices aliquot addunt, Christi, *τὸ εὐαγγέλιον τὸ χριστῶ*, quod Christi nomen adhuc apud multos præsertim sapientiæ persuasionem turgidos, contemptum haberetur, apud quos Platones, Pythagoræ, Zenones, Aristoteles erant in precio. Quanquam Chrysostomus nō addidit, *τὸ χριστῶ*. sed articulus indicat de euangelio sentiendū de quo prius dixerat, Euangelium dei.

Virtus *δύναμις* enim dei est.) *δύναμις γὰρ θεῶ*. id est, potentia enim dei est, ut ostendat ne Romanis quidem rem esse aspernandam, ceu humilem & inefficacem. Hoc admonui quod uirtus apud Latinos sit anceps, quæ nonnunquam sic usurpatur, ut respondeat ei uoci quæ apud Græcos est *ἀρετή*, & opponatur *κακία*, hoc est uitio: aliquoties ut respondeat Græcæ, quæ est *δύναμις*, & opponatur imbecillitati siue impotentia. Addidit autem Dei, ne Christus ut homo contemneretur ab infirmis & incredulis. Non additur articulus, *τὸ θεῶ*, quod deus hic ponitur nō tanquam certa persona, sed pro ipsa natura diuina, ut distinguatur aduersus homines.

Omni credenti.) *παντὶ τῷ πισθόντι*, Dilucidius erat, Cuius credenti. Non enim uult ha-

uult haberi delectum gentis aut fortunæ, modo fides sit communis.

Iudæo primum & Græco.) Et hic gemina Græcis est coniunctio: *ἰσθ' αὖτε πρῶτον καὶ ἔμλωι*, id est, Et Iudæo primum & Græco. Primum autem, hoc loco perinde ualeat, ac si dicas potissimum: quod Iudæis promissus esset Christus, à quibus & exortus est, & Græci sapientia præstarent. Cæterum hoc loco Græcum accipit pro ethnico, atq; ita uertit alibi non uno in loco. Tametsi superius, Græcis ac Barbaris, pro peculiari gente posuerit.

Ex fide in fidem.) Sermo Latinus nullam habet uocem satis respondentem *πίσει*, Fides uerbum Latinis enim, habere fidem alicui dicitur, qui credit dictis illius: & dare fidem dicitur, qui sancte promittit: & astringit fidem suam, qui se obligat alicui. Liberat autem fidem suam, qui præstat quod promissit. Fide caret, cui non creditur, Fronti nulla fides: Fidem uiolat, qui non præstat conuenta: unde & perfidus dicitur & perfidia. Fidem derogat alicui, qui facit ne illi credatur. Fidem conciliat, qui contra. Desideramus fidem in eo, qui non præstat ea quæ recepit. Probamus fidem illius, qui quod potuit fecit sedulo. Et in fidē alicui tradimus, quod illius fidei cōmittimus. Et bonæ fidei possessor dicitur, qui sine dolo cœpit possidere. Qui cōtrā, malę fidei. De fide feruorū in dominos, multa legimus. Et fidē facit qui persuadet, & fidus dicitur qui bona fide rem gerit, item fidelis. Fides igitur apud Latinos interdum est promittentis, interdum præstantis promissum, interdum credentis, interdum eius cui creditur, interdum generale nomen, ut quum dicimus fidem sublatam e moribus hominum, sentientes neminem præstare quod promittit, neq; quenquam alteri fidere. Et Græce *πίσις*, nonnunquam sonat fidem præstantis aut promittentis, nonnunquam probationem per quam persuademus. Et *πισθῶ* dicitur qui non fallit: & *ἄπισθῶ* infidus siue diffidens. *πισθῶ* qui credit siue confidit aut committit: & *ἄπισθῶ* qui non fidit.

Apud Latinos, incredulus est qui diffidit. Credulus enim, & credulitas, in uitium se re sonant. & credere, uarium est. Credit, qui assentitur dictis: & credit, qui fidit: & credit uxorem alteri, qui committit. Iam & fidentem & fiduciam dicimus in bonam partem, quæ tantum est in credente. Confidere item & fidere, in bonam partem. Confidentem & cōfidentiã, in malam partem. Verum his uocibus frequenter abutuntur sacræ literæ. nam fidem frequenter usurpant pro fiducia erga deum, ut non multum differat à spe. Interdum pro credulitate siue persuasionem, qua assentimur his quæ de illo nobis tradita sunt, qua credunt & dæmones. Nonnunquam hæc omnia complectitur fidei uocabulum, assensum illum & in narratis & in promissis, & fiduciam ex illius omnipotēte bonitate conceptã, non sine spe, hoc est expectatione promissorum. Et hætenus quidem dicitur fides hominis. Cæterum & dei fides dicitur, quam ille præstat in promissis: unde deus fidus siue fidelis, hoc est *πισθῶ* dicitur, eo quod non fallat: sed homo fidelis dicitur, qui credit promittenti, præter usum Latini sermonis, & tamen sic frequenter loquuntur sacræ literæ. Nam dispensator fidelis Latine dicitur: infidelis autem non Latine, sed in scripturis, dicitur qui diffidit: Græce melius, *ἄπισθῶ*, siue *ἀπισθῶς*. Nonnunquam fides dei dicitur, qua nos illi fidimus potius quàm homini: cuius dicitur, & ob hoc quod ab illo donatur, non solum quod in illum tendat. Interdum utriusq; ut Iustus ex fide uiuet: dei, qui nō fallit in promissis: & hominis, qui deo fidit. Ad utrumq; pertinet quod hic dicit, Ex fide in fidem. Quemadmodum enim deus statim temporibus aperire cœpit qualis esset, & præstare quæ promiserat: ita creuit per gradus hominibus erga deū cognitio & fiducia. Prophetis pauci credebant prius quàm dominus exhibuisset oculis quæ illi promiserat. Rursum ex his quæ uidimus & uidemus confirmatur fides de ijs quæ prædicta sunt de postremo aduentu.

Ex fide in fide.) Viuet, legendum est uerbo futuri temporis, *ἐκ πίσεως ζήσεται*. Atq; ita citatur & apud hunc in epistola ad Galatas, & in epistola diuī Iacobi. Sic interpretatur Chrysostomus exponens de futura uita, quum hic interim affligatur & occidatur: ideo dictum esse, uiuet, non uiuit. Locus autem quem adducit Paulus est apud prophetam Abacuc capite secundo, quem Septuaginta sic interpretati sunt, Iustus autem ex fide mea uiuet. Vnus Symmachus significantius expressit, *ὁ δὲ δίκαιος ἐκ πίσεως ζήσεται*.

Ex fide in fide.) Viuet, legendum est uerbo futuri temporis, *ἐκ πίσεως ζήσεται*. Atq; ita citatur & apud hunc in epistola ad Galatas, & in epistola diuī Iacobi. Sic interpretatur Chrysostomus exponens de futura uita, quum hic interim affligatur & occidatur: ideo dictum esse, uiuet, non uiuit. Locus autem quem adducit Paulus est apud prophetam Abacuc capite secundo, quem Septuaginta sic interpretati sunt, Iustus autem ex fide mea uiuet. Vnus Symmachus significantius expressit, *ὁ δὲ δίκαιος ἐκ πίσεως ζήσεται*.

Paulus ex pro- pheta pronomen omisit
 Ἰσχυρὸς τῆ ἐκείνου πνεύματος, id est, Iustus autem per propriam suam fidem uiuet, siue uicturus est. Hieronymus putat Septuaginta lapsos Hebraicorum elemētorum similitudine, quę mensura tātum inter se distant. Nam ἰσχυρὸς sonat Hebræis, In fide sua: quod ἰ uau littera quę est appendix dictionis, uim habet huius pronominis Sui, aut Eius. Iod ἰ itē adiecta, uim habet huius pronominis Mei; ἰσχυρὸς id est, In fide mea. Porro uiuet futuri temporis esse uerbum: non solum indicat æditio Græca, quam citat Hieronymus, quæq; extat in uulgatis Græcorum codicibus, uerum etiam in Hebræo uerbo ἰσχυρὸς additum enim ἰ à principio tertiam personam futuri masculini efficit. Opinor autē Paulum utrunq; pronomen omisisse, siue quod Romanis nota esset æditio Septuaginta, & ob id ab ea dissentire nollet, neq; rursum Hebraicam, ingerere, quam nesciebant. Siue quod huiusmodi pronomina passim soleant subaudi, siue quo sententiam redderet absolutiorem, magisq; catholicam.

Ex prepositio
 Ex πνεύματος.) Præpositio significat originem. Vita enim ex hoc habet initium, quod submittentēs humanum sensum credimus uerbis diuinis. Hoc aduersus philosophos dictum est.

Reuelatur.) ἀπεκάλυψετα, id est retegitur & aperitur, quum palam sit quod antē tectum fuerat. Nam ante proditum euangelium Christi, in solos Iudæos uidebatur aperta, reuelataq; ira dei, si peccassent. Atq; ob id addit, Super omnem impietatem, quod ad omneis ex æquo pertineret euangelij gratia. Iam illud uel citra monitorem opinor intelligitur: iram ex consuetudine sermonis Hebræi frequēter usurpari pro uoluntate supplicioq;.

Dei, additum
 Veritatem dei.) Dei, apud Græcos non additur, nec in uetustis Latinorum exemplaribus, nec attingit Chrysostomus. Sentit enim ueritatem cognitam philosophis, quæ ipsorum potius est quàm dei. Nam dei ueritas confert uitam, philosophorum ueritas inflat. Sed ueritatem unde debebant ad altiora proficere detinebant in iniustitia.

Quod notum est dei.) τὸ γνωστὸν το θεῷ, id est, quod cognobile est dei, hoc est, quod de deo sciri cognosciquē potest, astipulantibus & interpretibus. Est enim in deo, ad quod nulla humanæ mentis imaginatio possit ullo modo pertingere.

Manifestum est in illis.) In illis noue dictum est pro Apud illos, siue inter illos. Nec enim in illis referri potest ad res conditas, de quibus nondum facta est mentio, sed ad philosophos. Cæterum adiecit In illis, ut eos distingueret à Barbaris & uulgo indocto.

Creatura Græcis ambigua uox
 A creatura mundi.) κτίσις, ambigua uox est apud Græcos, ut quæ uel creationem ipsam significare possit, hoc est, actum creandi siue condendi: uel creaturam ipsam, hoc est, rem creatam. Interpres, κτίσις ad hominem referre uidetur: τὰ ποιήματα, ad res creatas, ut intelligas à creatura, hoc est ab homine creato conspici animo, quę corporeis oculis cerni non possunt, idq; per res creatas, in quibus extant diuinitatis uestigia. Alij contra: hoc, ad hominem referre malunt: illud, ad mundi creationem. Quanquam utrobiquē idem redditur sensus, mihi uidetur utrunq; ad mundum conditum non absurde referri posse, ut intelligas inuisibilia dei cerni ab ipsa mundi creatione, dum intelliguntur per opera, quæ dei conditoris potentiam, sapientiam ac bonitatem præ se ferunt. Vt datius Græcus ποιήματα, pertineat non ad uerbum κτίσις, sed ad participium νοῦν, id est quæ intelliguntur, per quæ nimirum κτίσις ποιήματα, hoc est per opera, ueluti per instrumentum. Quandoquidem Græcis dan di casu exprimitur instrumentum, ut nobis auferendi casu. Iam illud admonere non ita magni refert, νοῦν, quod uertit intellecta, participium esse præsentis temporis, non præteriti. Non enim ita conspiciuntur, ut prius sint intellecta, sed tum conspiciuntur, quum ex rebus conditis intelligantur, uelut exponat quid senserit quum ait, Conspiciuntur. Sic enim intelliguntur ex rebus conditis, tanquam in speculo cernas imaginem, unde & ἰσχυρὸς habet nomen. Quin & pronomen αὐτῷ utrolibet potest referri, ad τὰ ἔργα, ut accipias, dei naturā ac uirtutes quæ cerni nō possunt: uel ad id quod proxime sequitur τῶν ποιήματων αὐτῷ, id est, à creaturis illius.

Intellecta conspiciuntur
 Sempiterna quoq;.) ἡ ἀκίβητος αὐτῷ δὴ αἰώνιος. Græce non est quoq; qua coniunctione

Etone illi prorsus carent, sed q. Quanquam interpres probe reddidit, si modo uera est Origenis interpretatio, ut inuisibilia referatur ad creaturas inuisibiles, uidelicet substantias separatas, non ad ipsum deum, quem postea subiicit separatim. Mihi sanè non displicet Origenica diligentia, quæ nusquam non philosophatur, uerum sententia quam sequitur Ambrosius & Chrysostomus mihi uidetur simplicior.

Ita ut sint.) Ita, non solum redundat, uerum etiam subuertit sensum si addatur. Græci sic habent εἰς τὸ εἶναι αὐτῶν ἀναπολογίτους. id est, Vt sint inexcusabiles: siue, In hoc, ut sint inexcusabiles. Siue quod per dei cognitionem eò deducti sint, ut ignorantiam non queant prætexere quum peccant: siue quod in hoc ipsum indulserit eis sui cognitionem, ut postea nihil haberent, quod prætexerent suæ incredulitati, si Christum reijcerent. Etiam si Theophylactus indicat, Paulum abusum hoc typo sermonis, quum non sentiat de fine, sed de consequentia, quod genus est & illud è Psalmo: Quoniam malum coram te feci, ut iustificeris in sermonibus. Neque enim hoc sentit, ideo se peccasse, ut deus appareret iustus: sed hoc consequutum, ut dum ille peccare desinit, elucescat dei iustitia, qui peccanti quoque promissa præstet.

Sed euauerunt.) ἐκματαιώθησαν, id est, uani siue superuacanei facti sunt, aut frustrati sunt. μάτην enim frustra: inde μάταιος superuacaneus & nullius usus: hinc ματαιόμααι, frustror. Vulgo uanum uocant gloriosum ac superbum, & ad eum sensum exponit Lyranus. Qui Latine callent, uanum dicunt, aut quod uerum non est, aut quod friuolum est & inane, nihil habens solidi. Cæterum euanescere dicitur, quod cum prius falsa imagine offerretur oculis, deinde desinit apparere ueluti fumus. At Paulus sentit illos frustratos fuisse suis cogitationibus, hoc est longe secus euenisse quàm putabant. id quod declarant quæ mox sequuntur, Dicentes se esse sapientes, stulti facti sunt. Id enim est frustrari, quum summam sapientiam tibi speraris, in summam incidere stulticiam. Et quum clarissimam lucem somniaris, in altissimas demergi tenebras: & quum raram quandam gloriam apud mortales tibi proposueris, in adeo probrosas prolabi cupiditates, ut ab ijs brutorum animantium natura abhorreat. Est autem ἀλογισμός, non simplex cogitatio, sed cogitatio ratiocinantis & expendentis ac dijudicantis, quod alienissimum est à fide Christi, ad quam illos uocat Paulus. Taxat enim obiter dialecticas philosophorum argutias, quibus frustra freti, sapientiā absolutā & sibi uindicabant, & alijs pollicebantur.

Dicentes se esse sapientes.) φάσκοντες εἶν σοφοί. Si nihil licet immutare in arcanis literis, cur hic interpres ausus est Græcam sermonis figuram Latinā reddere? Quamquam ne sic quidem ad plenum expressit sententiam. Nam φάσκοντες εἶν magis sonat, qui cum putarent aut profiterentur se sapientes. Siquidem ob rerum affinitatem abutuntur sæpe φημί pro οἶμαι. Iam coniunctio enim, quæ additur in nostris plerisq; nec habetur in Græcis uoluminibus, nec in uetustis Latinorum, nominatim ijs quæ nobis præbuit bibliotheca collegij quod est Brugis S. Donatiano sacrum.

Stulti facti sunt.) Græcis unica dictio est, ἐμωράθησαν, id est, infatuati sunt. Incorruptibilis dei.) ἀφθέρτος, quod aliàs uertit, immortalis, ut primæ Timothei primo, immortalis deo, ἀφθέρτος θεῷ. & hoc sanè loco magis quadrabat. Opponit enim deum immortalem simulacro hominis mortalis, φθέρτος, nisi quod ἀφθέρτος plus quiddam significat, quàm ἀθάνατος. Nam hominum animi ἀθάνατοι sunt, ἀφθέρτοι nequaquam.

In similitudinem imaginis.) ὅτι μοιῶμααι εἰδόντες, in similitudine imaginis, uel potius in effictiōe siue assimilatione imaginis. Neq; enim sentit uertisse dei gloriam in imaginem hominis, sed aliter sensisse de deo quàm oportebat, quum illi cui simile nihil est in rebus corporeis, affingerēt imaginem hominis. Atq; ita dictum est in similitudine, quasi dicas, per assimilationē imaginis. Ad eundem modum paulo post μεταλλάξαν τὴν ἀληθειαν αὐτῷ ὅτι ἔστι ψεύδος. id est, Transmutauerunt ueritatem eius in mendacio: ut utrobiquē sit auferendi casus, non accusandi. Nec enim uerterunt ueritatem dei in mendacium, sed quum ipsi uersarentur in mendacio, sibi mutauerunt dei ueritatem, aliter de illo prædicantes quàm est. Certe, In mendacio, habe-

Additū in nostris quod subuertit sensum

Euauerunt pro Frustra it sunt

Dicentes, pro putantes

In similitudine, pro Per assimilatio nem

bat uetustissimus codex e bibliotheca S. Donatiani. Si hominē pro deo coluissent, magna erat in conditorē contumelia, leuior tamen fuisset infania; nunc simulachrū mendacium uocat, quod specie mentitur hominē aut aliud animal, quum nec uiuat nec sentiat. Præstabilior enim uita simia, quā simulachrum hominis.

In desideria cordis.) ὅτι τῶν ἀδελφῶν αὐτοῦ. id est, in cōcupiscentijs cordium suorum; non cordis, nec in desideria. Quo sanē loco uideri poterat abusus præpositione id quod & aliās facit, nisi magis quadraret, ut intelligamus Tradidit, positum pro Destituit. Nō enim illos deus adēgit in cōcupiscentias foedas, sed destituit suo pte uicio illuc euntes. Potest & sic accipi, ut in concupiscentijs dictum sit, per concupiscentias. In tantas turpitudines prolapsi sunt, illecti & abstracti suis ipsorum cupiditatibus, permittente deo. Nec emphasi caret quod cordium, dictum est multitudinis numero, ut intelligas diuersos esse stultorum affectus, nec in his unum cor, aut ullum consensum.

Corpora sua in semetipsis.) ὅτι ἐαυτοῖς, id est inter sese: Significat enim, ni fallor, masculorum mutuam inter ipsos stuprum, & mutuam item coitum foeminarum inter ipsas.

Dei, pro eius Veritatem dei.) τὴν ἀληθειαν αὐτοῦ. id est, Veritatē eius; nempe dei. Alioqui quum mox præcesserit, Deus, duriusculum est subito repetere: quanquam hic uariabant Græcorum codices.

Et coluerunt.) ἠνεθέθησαν, id est, Venerati sunt, quod proprie dicimus de ijs quibus diuinum quiddam ac maiestatem tribuimus, quæ & σεβάσει, id est, augusta dicuntur. Quod sequitur, ἐλάτρωσαν, seruiuerunt; nos uertere maluimus, coluerunt.

Potius quam creatori.) ὑπὲρ τοῦ κτίσαντα, id est, Ultra eum, siue supra eum qui creauit, hoc est, plus honoris exhibuerunt rebus creatis, quā illi qui creauerat. Hilarius libro De triade duodecimo; Seruiuerūt, inquit, creaturæ, præterito creatore, pulchre sensum exprimens.

Benedictus, laudandus Qui est benedictus.) Ἐυλογητός, quod nos ob rudiores uertimus, laudāndus. Ἐυλογεῖν enim Græcis est honorifice loqui de quopiam, unde & episcoporum benedictiones opinor dictas, quod populo bene precentur, beneq; omīnentur. Etiam si hoc uerbum adeo passim receptum est in sacris literis, ut uix liceat mutare.

In passiones ignominia.) εἰς πάθη ἀλμίας, πάθη apud Græcos nonnunquam perturbationes animi sonat aut motus aut morbos, aut quod maxime placet Fabio, affectus. In tanta copia probatorū nominum, quorsum opus erat nouo & factitio passionis uocabulo? Hoc loco maxime quadrabat morbos, quandoquidem effoeminatam libidinem & Horatius morbum appellat; Cum grege turpium morbo uirorum. Porro quod addidit ignominia; ex Hebraica sermonis proprietate sumptū apparet, pro eo quod est, In affectus dedecorosos, siue contumeliosos, & ignominiosos. Siquidē libidinem contumeliam corporis appellat, ut paulo superius, τὸ ἀλμιάζειν τὸ σῶμα τὸ αὐτῶν. Et Petrus interprete Hieronymo honorem uocat uxoris, si coitu non contaminetur. Honorū uero opponitur ἀλμία.

Nam & foeminae illorum commutauerunt naturalem usum foeminae.) Postrema uox foeminae θαλέας additur in nonnullis Græcorum codicibus, sed mendose, ni fallor, ex proxima parte adiecta.

Merces In desiderijs suis.) ὅτι τῆ ἀρετῆς αὐτοῦ. id est, In appetentia sua, siue quod malim sui: ut intelligas masculorum mutuam inter ipsos appetentiam.

Et mercedem quam.) Græce significantius est ἀντιμισθία; quasi pensationē dicas, aut repensationem, ac præmij retributionem, seu mercedem meritis respondentem. Sunt enim quædam flagitia eiusmodi, ut non solum ipsa sint scelera, uerū etiam scelerū pœnæ. Augustinus aduersus Iulianum libro 5. capite 3. aliquoties citat, mercedem mutuam, uelut exprimens uim præpositionis ἀντι; Nam ἀντιμισθία dicitur accusatio mutua. Verum non est hoc perpetuum ei uoci, nonnunquam enim redditionē indicat tantum, quemadmodum latinis re, in respondere & rependere; & tamen nō absurde diceretur mutua, si merces mercedi rependeretur, sicut mutuū amat, qui respondet in amore: uerum hic peccatori rependitur pœna, non peccatum peccato.

Multo

Multo uero absurdus, si mutuā referas ad personas miscētes obscenā uoluptatem.

Et sicut non probauerunt.) Sensus est geminus: sed uterq; redditur Græcis uerbis, καὶ καθὼς δὲ ἐδοκίμασαν τὸν θεὸν ἔχθρῳ ὅτι ἀπίγνωσθ. Siue enim accipis hunc sensum: Duplex sensus Et quemadmodum non probauerunt, hoc est, noluerunt deum habere in agnitione, nam hic agnitio magis est quā cognitio, & cognitum ut cuncq; noluerunt agnoscere; uidetur deesse articulus τὸν θεὸν ἔχθρῳ. Siue hunc, quemadmodum non probauerūt quod deus agnosceret & sciret omnia; quo ueluti nihil intelligēte licenter peccabant; uidetur accusatiuus deesse quē exigebat uerbū ἔχθρῳ, qui exprimeret quid deus haberet in noticia. Et quanquam alicubi uidentur usurpare ἀπίγνωσθ pro γινώσκω, id est, Agnitionē pro cognitione, tamen horum nominū differentia notatur & ab Hieronymo nostro, & a Græcis interpretibus. Hoc sanē loco pulchre conueniebat agnitum. Siquidem ante dixit deum ab illis cognitum, at hic negat agnitum. Cognoscere est intelligentis: agnoscere grati ac memoris. Ingratus nouit beneficium, uerum dum dissimulat se debere, non agnoscit. Theophylactus admonet hic ἐδοκίμασαν, positum pro ἔκευαν, id est non uisum est eis, ut intelligas in cusari non insciam sed peruersam uoluntatem. Nam probandi uerbum Latinis anceps est: Probat qui approbat, probat, qui tentat, probat, qui docet argumentis. Sensus igitur iuxta Græcos interpretes sic ferme habet, non uisum est illis deum quem cognoscebant, agnoscere ac uenerari.

In reprobum sensum.) εἰς ἀδοκίμου νόον. Non est hic sensus ἀδυστος, quod genus sunt uisus, auditus, sed νόος, hoc est mens, unde dilucidius erat, in reprobam mentem. Est aut festiua uocū affinitas in ἐδοκίμασαν, & ἀδοκίμου, id est, Probauerunt & reprobum. Nam hic probari dicitur quod placet, & ἀδοκίμου, quod omnibus displicet. Huiusmodi sunt hæc quæ cōmemorat flagitiorū portenta, quæ execrant & ipsi ethnici.

Quæ non conueniebant.) τὰ μὴ καθίκοιεν. Sensus est, indigna se, hoc est, quæ tales uiros dedecebat facere.

Repletos.) Interpres hos accusatiuos retulit ad uerbum quod præcessit, tradidit. At commodius referūtur ad infinitum uerbum ποιῶν, quod posteaquam mutauerat in alium modum, mutandi simul erant accusatiui in nominatiuos, ut facerent quæ non conueniebant, repleti omni iniquitate.

Auaricia.) πλεονεξία. Quod aliquoties uertit rapinam, aliquoties fraudem, nonnunquam auariciam. Est autem πλεονεκτηῖν uerbum compositū a πλεον ἔχθρῳ, hoc est, a plus habendo, quo Græci utuntur cum quis sibi plus usurpat quā ius est, aut potio res partes, fraudatis etiam cæteris occupat, inde πλεονεκτης & πλεονεξία. Non solum autem nullus auarus est qui non sit idem fraudator, sed ne diues quidem ullus, qui non aut iniquus sit, aut iniqui hæres, si proverbio credimus. Cæterum quoties incidit huiusmodi nominum catalogus, nonnihil dissonant exemplaria, siue Græca consulas, siue Latina, id quod obliuione notariorum accidit, quod difficile sit huiusmodi meminisse. Nec usquequaq; probo quorundam nimis anxiam in hisce rebus diligentiam, qui numerum quoq; putant obseruandum in congesta nominum sylua, uelut cum alijs aliquot locis, tum in epistola ad Galatas, quorsum attinet numerare fructus spiritus: cum opera carnis, neq; numero, neq; generibus respondeant; deniq; catalogo adijcitur, & his similia.

Nequitia.) κακία. Quæ dictio Græcis nunc uitium sonat & opponitur ἀρετῇ. Aliquando ignauiam, unde ἐκκακῶν deficere ac delassari, nonnunquam afflictionem, quod rectius tamen κακωσθῆν dicimus. Hoc loco maluissimè uertere, maliciam, quæ apud Senecam simpliciter usurpatur pro uitio, alioqui peruersitatem sonat, cum quis data opera male agit. At πονηρία uertit maliciam, quæ uox aliquando non solum maliciam significat, sed uersutiā & astutiā, unde proxime præcedit auariciam, uelut illius germana. Nequitia uero proprie ad libidinem & luxum pertinet, quod hæc uitia hominē perditū & nihili declarent, & ab omnibus contemni soleant his obnoxij. Est autem Græca legentibus non ingrata affinitas in πονηρία & πονηρία.

Inuidia, homicidijs.) Apud Græcos iucunda uocum affinitas est in φθόνος, φόνος. Quanquam cæde, potius est, singulari numero quā homicidijs.

Maligni

Malignitate.) κακωνθείας. Quod magis sonat morum asperitatem ac difficultatem. Nā apud nos malignitas opponitur benignitati seu candori, & maligne laudat, qui parce ac propemodum inuide laudat, & maligne dat, qui contracte dat.

Detractores.) Significantius apud Græcos κατελάσας, id est, Obtrectatores. nam detrahit qui minuit laudem alicuius. Obtrectat qui male prædicat de alio.

Deo odibiles.) Vnica uox est apud Græcos θεοσυγής, & magis sonat, quibus deus est inuisus, quā, quos deus habet inuisos. Atq; ita interpretatur Græcanica scholia, licet Theophylactus utroq; modo interprete, Chrysostomus nō attingit. Cyprianus item in epistola quarta libri primi legit, deo abhorrentes: nimirum ex eorum genere qui dicunt deo, recede à nobis, scientiam uiarum tuarum nolumus. Iulius Polux inter uocabula quibus impietatem exprimimus commemorat & θεοσυγής, admonens eam uocem esse tragicam.

Contumeliosos.) ύβριστας, id est, Feroces & per uim alios opprimētes. quasi dicas, iniuriatores, unde mox subiicit huic cognatum uitium, υπερφάνους, superbos.

Elatos.) ἀλαζονας. Plautus ἀλαζονα uertit gloriosum, quē & fastuosum recte dixeris. Vox dicta Græcis πρὸς τὸ ἐν ἄλλῃ ψῶ, quod impostores eiusmodi subinde mutare solent locū, quo facilius fallāt quibus sunt ignoti. ἀλαζον diuersus est ab eo quē εἰρωνα uocant Græci. Siquidē ille præ se fert & ostentat quod nō est, hic dissimulat quod est.

Inuentores malorum.) ἐφιδρατῆς, id est, Adinuentores: Siue quod in rebus per se bonis aliquid admisceant mali, siue quod semper addunt mala malis. Semper enim malum ē malo gignitur.

Non obediētes.) ἀπειθείς, id est, Immorigeros, seu inobediētes, siue intractabiles, nec hic opus erat periphrasi.

Adnominatio Insuperantes, incōpositos.) Rursus est iucūdiſſima uocū affinitas in Græco sermone, quā interpret nec affectauit, nec potuit reddere. ἀσωπῆτας, ἀσωπῆτες. Theophylactus incōpositos interpretat infidos, minimeq; tenaces pactorum, ac lubricę fidei in conuentis, quod pacifici Græcis dicatur σωπῆτες, & cōuenta σωπῆται. Porro ἀσωπῆτας uocat quos nec ratio cohibet homini peculiaris, & sine qua homo definit esse homo.

Sine affectione.) ἀσπργος. Vt ne excutiam interim quod interpret abusus est, affectione pro affectu, cum multum intersit. Affectibus carere iuxta Stoicos summa laus est, sic apud nos quoq; malis uacare affectibus, laudi ducitur. At σπργῆ nō simpliciter affectum significat, sed potius affectū illum pietatis aut charitatis, quo parentes tanguntur erga liberos, ac uicissim illi erga eos, quo frater erga fratrem. Vnde qui eo processerunt in uitijs, ut ad hos quoq; communes affectus, & ad ipsam naturę sensum obsurdierint, ἀσπργοι uocantur. Qualis erat ille de quo Satyricus, Nec amat nec amatur ab ullo. Chrysostomus ita connectit has uoces enarrans, ἀσωπῆτας, ἀσπργος, ἀνελεήμονας: quasi prima pertineat ad naturalem omnium animantium affectum, quo communi specie cōciliantur, ut homo homini, lupus lupo: Secunda ad fœdera ciuilia, quæ fiunt ex pactis, tertia ad affectus propinquitatis aut affinitatis, quarta ad affectum misericordiæ, quo & hostium malis indoleſcimus interdū. Exaggerat autem, quod ad omnes hos naturę affectus obsurdierit illorum impietas. Eundem uocum ordinem sequitur Theophylactus: ἀσωπῆτας interpretans πῆς συμπεφωνημένοις ἕκ ἐμὲ μὲνόντας, id est, non persistentes in conuentis.

Sine fœdere Absq; fœdere.) Quæso quid hoc est, sine fœdere? Num damnat eos qui non pangunt fœdera, an eos potius, qui nullis fœderibus coercentur, quo minus quod libet faciant? Vnde fœdifragos dicere potius debuit. Quanquā aliās Græci ἀσπονδοὺ uocant irreconciliabilem, ut ἀσπονδος πόλεμος. & ἀσπονδία sodalitatē quoq; significat, ut intelligas, intractabiles, sibi uiuentes, erga neminem iure necessitudinis utentes. Hic σωμαθροισμός, id est, Congeries uocum & ἀσώδητον mire facit ad orationis impetum ac uehementiam. Et προσνομασία non solum ad iucunditatem facit, uerum etiam ad odium & inculcationem rei molestæ: ueluti si dicas de manifesto mendacio, hoc neq; scriptum, neq; pictum est usquam.

Sine misericordiā.) ἀνελεήμονας, id est, Immisericordes. Mirum cur hic interpretationem delectarit periphrasis.

Qui cum

Qui cum iustitiam dei.) Hoc loco Græcorum codices longe à nostris dissident. Sic enim est apud illos, οἱ ἴνδρ τὸ δικαίωμα τὸ θεὸς ὑπὸ γινόντων, ὅτι οἱ τὰ ποιῶντα πράσσειν. τὸν, ἄξιοι θεωρεῖν εἰσὶν, ὁ μόνου αὐτὰ ποιῶν, ἀλλὰ καὶ σωδουδικῶσι τοῖς πράσσειν, id est, qui cū iustitiā dei cognorint, nimirū hanc, quod qui talia agūt, digni morte sint, non solū eadem faciunt, sed etiā consentiunt facientibus: ut intelligas grauius esse approbare aliorū malefacta, q̄ te ipsum malefacere tacitū. Sed deprauationis occasio fuerūt hæc duæ uoces ποιῶν & σωδουδικῶσι, quę uoces apud Græcos cōueniūt cū datiuis participiorū pluraliis & cū tertijs personis uerborū. Primū em̄ ponit iustitiā dei, deinde uelut exponit quæ sit ea iustitiā, nēpe quod qui talia agūt, digni sint morte. Ceterū unde hæc duo uerba, Non intellexerunt, accesserint in nostris exemplaribus, e quidē non satis intelligo. Quanq; etiā illis additis idem erit sensus, si legas per interrogationē negatiue, ut intelligas fieri non potuisse quin hoc quoq; intellexerint. Ex Origene nihil certi potest colligi quod ad hanc sanē rē pertineat, nisi quod suspicor in eo locū hunc esse deprauatū. At Græcorū scholia tantū indicant nōnullis hunc locū aliter legi solere, ut facere grauius esset, cōsentire leuius. Verū nostri quoniā, opinor, ad explendū hunc sensum sentiebāt aliquid deesse, addiderūt hæc duo uerba de suo: Non intellexerunt. Ceterū magno consensu Græcorū qui nunc extāt codices, indicant diuersum esse Pauli sensum, nempe grauius esse cōprobare aliorū malefacta, q̄ si ipse labaris in peccatū: propterea quod hoc sapenūmero uel castus est, uel infirmitatis, illud uel pestilentissimæ adulationis, uel deploratissimæ maliciæ. Sapientū erat plebem indoctā ab his uitijs cohibere. At isti nō solum eadem fecerūt, uerum etiam autoritate sua confirmarunt populū uesaniā. Ad eum modum interpretatur Chrysostomus & Theophylactus, sed dissentiente Cypriano, libri primi epistola quarta, cumq; hoc Ambrosio. Ceterū ob συναειδῆς quosdam præstiterit ipsius Chrysostomi uerba subscribere. ὁ ὡς θεὸς ἔργων αὐτῶν ἀντιθέσθαι αὐτῶν πρὸς ἑαυτὸν. τὸ γὰρ αὐτὸς εἶπεν φησὶν ὅτι οὐκ οἶδα τὰ πρακτέα; μάλιστὰ μὲν ἡδῆς, σὺ αὖτις, ἀφῆς τὸν γνωρίζοντα σοι θεὸν, νῦν δὲ εἶπα πολλῶν δέκνουμι σε εἰδέναι, καὶ ἐκόντα, πλημμελῶντα. ἀλλὰ ὑπὸ τὸ πάθος ἔλας; τί ἐν τῷ συμπράτῃς ἐπειναῖς; ὁ γὰρ μόνου αὐτὰ ποιῶν, ἀλλὰ καὶ σωδουδικῶσι τοῖς πράττειν. τὸ γὰρ χαλεπώτερον πρὸς τὸν θεὸν ἐσὶν ἔγνωσεν, ἢ αὐτῶν, καὶ γὰρ πλημμελῶντα πλὴν ἀμαρτίαν ἐπαιρῶν πολλῶν χαλεπώτερον, τὸ τὸ ἐν πρῶτον εἶπεν, εἶπα τὸ σφοδρότερον πάλιν ἐν τοῖς ἐφεῖς χρεῖται αὐτῶν ὅπως λέγων, διὸ ἀναπολόγητον εἶναι αὐτῶν, id est, Duas hic propositas obiectiones dissoluit in primis. Etenim quid inquit habes quod dicas? non noui quæ essent agenda: Maxime sanē noueras. Tu in culpa, qui deum per quē hæc noueras reliquisti. Nunc uero multis argumentis conuincō te scientem ac uolentē peccare. Sed cupiditas te pertrahit ad peccandum. Quis igitur & eadem facis & laudas? Nō enim solum eadem faciunt, sed & comprobant facientes. Grauiorem igitur culpam & nequaquam ignoscendam prius posuit, ut capiat. Etenim qui delinquentis peccatū exaggerat, multo uehementior est. Hoc igitur prius loquutus, per id uehementius etiā in his quæ sequuntur stringit illos, sic dicēs, Quapropter inexcusabilis es ὁ homo. Theophylactus hunc in modum. εἰ εἴργῃ ὅτι ἀπὸ τῆς μὴ θέλησθαι γινώσκειν θεὸν ἐπληρώθησαν πείρας κακίας, δέκνουσι νῦν ὅτι εἰς συγγνώμης εἰσὶν ἄξιοι, ὁ γὰρ ἔχουσι ἐπεὶ ὅτι ἔγνωδμεν τὸ καλοῦ οἶδασι γὰρ τὸ δικαίωμα τὸ θεὸς, ἐκόντες ἄρα ποιῶν, καὶ χεῖρον τῶν ἐπιδουδικῶσι τοῖς πράττειν, τὸ εἶσι σωτηροῦσι τῶν κακῶν, ὅπως ἀνίατα νοσεῖν ἔδιν. id est, Demōstrauit quod ex eo quod nolent agnoscere deum, repleti essent omni maliciā. Demonstrat nunc, quod ne uenia quidem digni sunt. Non enim possunt dicere, non nouimus quid esset honestū. Nouerūt enim iustitiā dei. Volentes igitur faciunt, &, quod peius est, insuper & approbant eos qui faciūt, hoc est patrocinātur maliciæ, qui morbus est immedicabilis. Facit ad hanc sententiā ipse sermonis tenor, propterea inexcusabilis es ὁ homo, &c.

EX CAPITE SECVNDO.

Propter quod.) Origenes indicat rectū ordinem totius huius disputationis Paulinę, quod sit alioqui perplexior, propterea quod ter iteretur tradendi uerbū, & aliquot tradendi causę referantur, sed quæ non satis apte uideantur ad singula respondere. Proinde rectius existimat omnes tradendi causas, quæ separatim hic singulis traditionibus præferuntur, in unum

Diversa apud Græcos lectio

Non intellexerunt aditum apud nos

Locus longe aliter à Græcis & lectus & expositus quàm à nostris

Ordo perturbationis

in unum coaceruare, ac rursus traditionis species coniungere: ut ordinemus hoc pacto: Quoniam quidem homines mutauerunt immortalis dei gloriam imagine efficta ad similitudinem mortalis hominis, & uolucrum & quadrupedum ac serpentium. Et quoniam adulterauerunt ueritatem dei mendacio, & coluerunt ac uenerati sunt creaturam potius quam creatorem, nec placuit illis deum agnoscere. ut hactenus sit congeries causarum, mox coniungantur malorum species in quæ tradiderit illos. Propter hæc omnia tradidit illos deus in desideria cordis sui, & in immundiciam, ut contumelijs afficiant corpora sua: & tradidit eos deus in affectus probrosos, ut foeminae eorum inuenterent naturalem usum in eum qui est contra naturam, similiter & masculi. Sed & tradidit illos deus in reprobam mentem, ut faciant ea quæ non conueniunt, qui erant repleti omni iniquitate, libidine, fraude, auaricia, malicia, pleni erant uisore, homicidijs, contentione, dolo, ac cæteris malis quæ commemorat. Quisq; cum cognouissent iustitiam dei hanc esse, ut qui talia agunt, digni sint morte, non solum qui faciunt illa, sed & qui consentiunt facientibus. Et ideo pro omnibus his malis inexcusabiles erunt, dum alios iudicant ac damnant super his quæ committunt ipsi. Nam de se pronunciat, qui alterum punit ob ea quæ ipse committit. Hunc

Origenes se-
cus distinguit
quam Græco-

lectionis ordinem indicauit Origenes. Sed interim ex hoc loco cõijcere licet illum secus legisse quàm hodie legunt Græci, non finiens orationem ubi nos finem facimus capitis, sed connectens cum initio proximi capitis, propter quod inexcusabilis es ð homo. Atq; hic sensus probe constaret, si ex Græcis uerbis elici quiret. Possit autem, unico addito articulo *oi*, ut legamus hoc pacto, *ð monon oi au ta poiðon, alla kai swdudhikoi tis prãssou*. Neq; enim conuenit, opinor, tam crassum solæcismum tribuere Paulo, ut datiuum usurparit uice recti, hoc est, *poiðon, & swdudhikoi*, pro *poiðontes & swdudhikontes*. Et haud scio an interpres mutarit Græcam lectionem, Certe locis aliquot utitur paraphrastæ libertate.

Omnis qui iudicas.) *pas o kelinon*, id est, Quisq; iudicas, uel quisq; es qui iudicas. In quo enim alterum.) *q; q; gar*. Sensus est, alium iudicando teipsum condemnas. hoc est, eo ipso quod iudicas, te condemnas. id habet proprietates Græcanici sermonis. Ita Petri primo cap. 2. *q; q; uerapaladon*. Hæc enim proprie dicuntur in magistratus & censores morum, dum in alium fers sententiam, in te ipsum fers: quemadmodum legimus David in seipsum mortis sententiam pronunciasse. Est quiddam alioqui duriusculum, in numero repente mutato, in quo, & eadem enim agis. Præterea quum subijcit, eadem enim agis, & c. propemodum eandem repetit sententiam, nisi legas iuxta nostram annotationem.

Eadem enim quæ iudicas.) *ta gar au ta prãssou o kelinon*, id est, Eadẽ facis tu qui iudicas, uel tu ille iudicas. Quanq; hic error uetustos etiã codices occupauit, quod facillimus sit lapsus in qui & que, siue quod nonnulli legerint pro *o kelinon, & kelinos*. Ceterum nec ex Origenis, nec ex Chrysostomi, nec Theophylacti interpretatiõne, nec Ambrosij, liquet qd legerint hac qdẽ in parte, nisi qd in Græcis cõstãter habet *o kelinon*.

πρὸς νομ. α.
αία non red

Iudicas, condemnas.) *kelinos, katakelinos*. Iucunditas Græcanicæ figuræ nõ potuit ab interprete reddi, quod profonomalia non respondeat in Latinis uocibus. Diuitias bonitatis eius.) *ta plãtã q; xhstotãss*. Diuitiarum uocabulo delectatus est Paulus, uel hoc argumento, quod eo frequentius utitur, quoties ingentem rei cuiuspiam uim & copiam uult intelligi. Porro bonitatis nõ est *agathosũss*, quod eam benignitate significat bonitatem quæ opponitur *ponhelia*, id est maliciæ, sed *xhstotãss*, quæ benignitas Latine dicitur: eam ita finiunt philosophi, Benignitas est uirtus sua sponte ad benefaciendum exposita, unde Græca uox ab utilitate dicta est. Quanquam eadem accipitur pro commoditate suauitateq; morum, qua nos faciles ad uitæ consuetudinem præstamus. Siquidem usum pro familiaritate siue consuetudine dicunt & Latini. Et Græci uehementer comes ad congressum ac blandiores *xhssolõss* appellant. Nec multum abest bonitas à benignitate. Etenim cū deos bonos uocant, beneficos intelligi uolunt. Verum nos id quod præterquam quod certum, etiã dilucidius erat, & ad hunc locum accommodatius, sequi maluimus. Lenitatem autem & mansuetudinem dei, quodq; minime sit austerus, *xhstotãss* uocat.

Ignoras

Ignoras.) *agnoon*. i. Ignoras, astipulãte uetustissimo codice Donatiani. Participiũ est apud Græcos, & à superioribus pendet. Et ita refert Hieronymus in Ezechielẽ.

Quod bonitas dei.) *ta q; xhssou*. Adiectiuum nomen posuit loco substantiuũ, estq; eadem dictio quam mox exposuimus.

Ad poenitentiam te adducit.) *agis*, id est Ducit, hoc est allicit & inuitat. Hieronymus in Ezechielem uertit, prouocat. Alioqui idem est adducere, quod perducere.

Cor impoenitens.) Significantius Græce *ametanõss*, quasi dicas, impoenitibile, quodq; nulla dei beneficentia possit ad poenitentiam adduci. Porro *metanõss* recte uerteris & resipiscitiam, & *metanõss* resipiscere. Nam hinc uox est dicta, quod post admissum scelus homo sentiat se peccasse, à *meta* post, & *nõss* intelligere.

Theaurizas tibi.) *thssauelziss sautõ*, id est, Theaurizas tibi ipsi. Nec enim hic ociosum est pronomen compositum, significans ipsum sibi causam esse tanti mali,

bonitas dei illum aliõ prouocet. Miror autem cur interpretem Græca uox tantore delectet, cum dicere potuerit, colligis, recondis, reponis. Significat paulatim aceruari diuinam iram, ut tandem uniuersa depromatur more thesauri.

Reuelationis iusti iudicij.) Græci diuidunt hæc interposita coniunctione, *ta xhssou kai dikaiõss*, id est, Reuelationis & iusti iudicij. Quanquam Græcis iusti iudicij unica dictio est, & ob id uenustior, ut distingueret nouato uerbo diuinũ iudicium à nostris iudicijs, in quibus non raro nocens elabitur, & innocens damnatur. Tribus notis signauit eundem diem. Iræ quod tum misericordiæ locus non erit: Reuelationis, quod omnia nuda erunt quæ nunc latent. Et iusti iudicij, quod recte pro cuiusq; meritis pronunciantur. Atq; ita deprehendet legisse Theophylactum, quisquis huius interpretationem attentius legerit. Certe contextus sic habet, & apud hunc & apud Chrysostomum. Attamen in nonnullis Græcorũ exemplaribus non additur tertiã coniunctio, ut sit sensus. In eo die quo impij non bonitatem dei quam cõtempserunt, sed iram, hoc est, iustitiam & ultionem experturi sunt, quoq; aperietur diuinũ iudicium, quod interim latet apud mortales.

Secundum opera eius.) *ta q; agis au*, id est, Iuxta facta, & Sua, non eius, Nisi mauis ipsius, quod pronomen ad reciproci naturam proxime accedit.

Secundum patientiam.) *ta q; xhssou*, id est, Perseuerantiam aut sustinentiam boni operis, hoc est, quod perseuerauerit in bono opere.

Quærentibus uitam.) ~~ta q; xhssou~~ cum Græca lectio, si quis attendat, pulchre habeat, *ta q; xhssou kai dikaiõss*, id est, reddet unicuiq; iuxta opera sua: his quidem qui per perseuerantiã operis boni, gloriam & honorem & immortalitatem querunt, siue quæserunt, uitam æternam, ut *ta q; xhssou* referatur ad uerbum, *ta q; xhssou*, id est, reddet, *ta q; xhssou* articulus ad participiũ *ta q; xhssou*, ut sit sensus, his qui hic quærent gloriam illam, & honorem, & immortalitatem, perseuerantes in bonis operibus, per quæ ista parantur, reddet uitam æternam, nimirum id quod quæserunt. Ediuerso qui maluerunt esse contentiosi, nec obediuerunt ueritati, ijs uentura est ira, & c. Ad hunc modum uidetur legisse & Origenes, cum ait, Quærentibus, inquit, gloriam & honorem & incorruptionem, pro boni operis patientia uita dabitur æterna: ac mox. Nunc quidem gloriam & honorem requiramus. Ad eundem modum legit & exponit Theophylactus Archiepiscopus Bulgariensis & Chrysostomus, ac cætera Græcorũ scholia, ut intelligamus hoc egregium præmii dari, sed ijs modo qui ambierint, ambiri autem recte factis: & ingens est exemplariorum consensus. Distinctio quidem sermonis eadem est apud utruq;. Theophylactus tamen apertius hos accusatiuos, gloriam & honorem & incorruptionem refert ad participium *ta q; xhssou*, quàm Chrysostomus. Nescio quid sequutus Ruffinus libro *ta q; xhssou* tertio, locum hunc ita refert. His quidẽ qui secundum patientiam boni operis, gloria & incorruptio, qui quærent uitam æternam. His autem qui ex contentione, & qui non credunt quidem ueritati, credunt autem iniquitati, ira & indignatio, & c. ~~ta q; xhssou~~ in utraque parte subaudiatur uerbu erit. Tamen conitat Ruffinũ esse parũ bonæ fidei interpretem. Atq; hæc uersio præbet occasionẽ alterius lectionis, quæ cõstabit

Impoenitens

Theaurizo
recondo

Variat Græci

Locus longe
aliter expo
situs

I translata

translata in proximū locum hypostigme, ut primores accusatiui gloriā, honorem & incorruptionē pertineant ad uerbū præcedens, reddet uitam æternā, ad participiū quærentibus, ut hic sit ordo, His qui sunt iuxta patientiam boni operis, quærentibus uitam æternā, dabit gloriam, honorem &c. Ut post boni operis, ponatur hypostigme, & subaudiatur uerbū sunt, quod interpres in altera parte expressit, *πισ δὲ ἐξ ἐπιθέας*, his qui sunt ex contentione. Hanc lectionē sequutus uidetur Ambrosius, & hoc sanē loco Rufinus. Quæ mihi quidem non displicet, sed neutram dilucide expressit interpres, eo quod participiū non uerterit in uerbū, quum articulum uerterit in pronomē, his qui quærit, ut respondeat diuersæ parti, his uero qui sunt ex contentione. Nam contentionē opposuit patientiæ. Nec multū est discriminis inter contentiās duras, quas facit aliter posita hypostigme. Nihil enim refert utrum bonis operibus ambiatur uita æterna, an gloria, honor & immortalitas, quā hæc omnia nobis sit deus. Porro ne quæ offendant quod nos pro incorruptione uertimus immortalitatem, uertit ad eundem modum Ambrosius in Epistola priore ad Timotheū cap. 1. primo, ἀφθάρτω, immortalī deo, & eodem pacto legit Ecclesia. Imō ea uis est Græcicæ dictionis. Nam incorruptio an Latīna uox sit nescio.

ἀφθάρτω
immortalitas
Ex conten-
tione, con-
tentiosi

Ex contentione.) *πισ δὲ ἐξ ἐπιθέας*, id est, Contentiosus, ut annotauit & Theophylactus, siue Qui sunt ex contentione. Nam Græci τὸς ἐκ σώας Stoicos uocant, & Paulus τὸς ἐκ περιουμῆς circumcisos appellat.

ἐπιθεῖται
non reddita

Non acquiescūt.) Græcis unica uox est, & participiū ἀπαθεῖσι, id est, Non parentibus siue obtemperantibus, neq; reddi apud nos iucunditas Græci sermonis quam habet ἐπιθεῖται ἀπαθεῖσι & παθεῖται, id est, Non obtēperantibus & obtemperantibus. Iudæi primum & Græci.) In his quoq; est geminatio coniunctionis quam superius ostendimus, ἡ καὶ, Iudæiq; primū & Græci, Opinor autem ad uerbū primum ad utranq; gentem pertinere, Iudæorum & Græcorum, ut accipiamus, sicut Christi gratia primum prodita est Iudæis & Græcis, ita pœnam his potissimū infligendam, si donum oblatum aspernentur.

Acceptio
personarū

Acceptio personarum.) *πρὸς πολυλίαν*, Vnica uox est, quæ significat respectum personæ, cum huic magis fauimus quā illi, nō ob ipsius rei, sed personæ discrimen. Huic opponitur quod paulo superius dixit, *δικαιοκρίσιον*, id est, Rectum iudicium. Acceptio personæ Latīnis auribus nihil significat, tametsi frequens est in sacris literis: *πρὸς πολυλίαν* uero magis uidentur appellari, quōs cepit personæ fauor, quā qui accipiunt, quemadmodum & *δὲ πολυλίαν* & *νυμφόληπτοι*, dicuntur. Nec magis ad personam pertinet hæc uox quā ad faciem. Certe sic alicubi, negat deum iudicare secundum faciem.

Sine lege

Sine lege peccauerunt.) Græcus sermo festiuor est per aduerbium ἀνόμως, quasi dicas, illegaliter siue exlegaliter, quod utrobiq; dictum est. Nam ex lege legimus pro ἀνόμως. Quāquam totus hic sermo, repetitione dictionum, & cōtrarijs inter se relatis, picturatus, ac membrorum numeris modulatus est, ἀνόμως ἀνόμως, ἢ νόμος, ἢ νόμος, ἢ μαρτυροῦν ἢ μαρτυροῦν, ἀρλόνται, κελύβονται.

Factor legis

Sine lege peribunt.) Græcis est καὶ ἀρλόνται, id est, Et peribūt, ut intelligas reddi similitudinē, & talem fore exitum, qualis fuerat uita. Sed factores legis.) *ποιῦνται*, id est, Qui operantur & faciunt legis præcepta. Alio qui faciunt legem qui condunt legem.

Eiusmodi legem.) Græcis est οὕτοι, id est, Hi, non eiusmodi. Interpres legisse uidetur *ποιῦνται*, nec ad sensum refert.

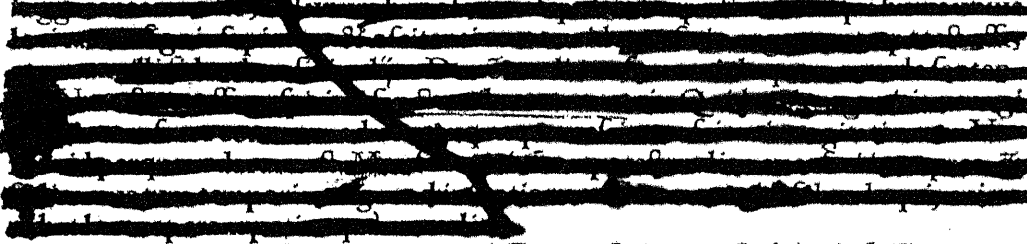
Scriptū in cordibus.) Scriptū, nomen est Græcis, nō participiū, *γραπτόν*, quasi dicas, scripticiū, ut opponatur illi quod ἀγραπτόν uocant iureconsulti, ius nō scriptum.

Testimonium illis reddente, &c.) *συμμαρτυροῦσιν αὐτῷ ἐν συνειδήσει*, id est, Simul testificante ipsorum conscientia. Nam illis, apud Græcos non est: ut intelligas conscientiam illorum consentire cum iudicio dei.

Cogitationū accusantium.)

Cogitationibus inuicem accusantibus, aut etiam defendentibus, Atq; ita recehlet Hieronymus

Hieronymus, edisserens Ezechielis caput xvi. Ad eundem modum legit Ambrosius interpres. Itidem Augustinus cum alijs frequenter, tum libro De ciuitate dei uigesimo, cap. xxvi. Quanquā aliter citat exponens sermonem domini in monte habitum, si tamen codex mendo uacat. Solent enim scribæ citationes ueterum ad hanc uulgatam aditionem emendare. Nec secus legit interpres Origenis in hanc Epistolam, quisquis is fuit.

Si autem.) Verior & antiquior apud Græcos scriptura est, *εἰ δὲ*, id est, Ecce, non *εἰ δὲ* id est, si uero. Alioqui nō satis cohæret ordo cum eo quod sequitur, Qui ergo alium doces. Quanquā Ambrosius legit, *εἰ δὲ*, si modo libri non fallunt, tum Origenes & Theophylactus. Neq; quod ad sensum attinet quicquā est incōmodi, nisi quod, ut modo dixi, duriuscule cohærent quæ sequuntur. Qui igitur doces alium, &c. Quamquam hoc quoq; neq; nouum est in Paulo, & alioqui tolerabile.

Probas utiliora.) *τὰ ἀγαθώτερα*, id est, eximia siue egregia. Interpres legisse uidetur *ἀγαθώτερα*, id est, utilia siue cōducibilia. Demiror autē cur Theophylactus *ἀγαθώτερα* uoluerit interpretari pro *συμφερότερα*, nisi forte loquuntur Græci more Latīnorū, ut dicāt interesse cuiuspiā, quod ad rem illius pertineat. Ceterū probas hoc loco est *ἀμιμάρτες*, hoc est, Comprobas, quod est iudicio ac uelut exploratum approbare.

Instructus per legem.) Græce est *κατηχόμενος*, id est, Eruditus siue initiatus, & institutus. Est autem uerbū Paulo peculiare, quod uidetur esse dictum à uoce qua olim mysteria tradebantur, quæ nefas erat libris cōmittere. Eodem usus est huius discipulus Lucas in præfatione Euangeliorum, ut illic indicatum est.

Magistrum infantū.) *διδάσκων νηπίων, νηπίος*, ut iam aliquot admonuimus locis, cum ad ætatem refertur, significat infantem, cum ad animū, significat parū eruditum, parum ingenio & usu rerum callentem. Hic tempestiuus erat, stultorum, insipientium aut puerorum. Quis enim docet infantē? Paruulorum erat tolerabilis, ut sæpe uertit alijs. Nam hoc loco nō est magister qui regat, sed *διδάσκων*, hoc est, qui doceat. Porro quod mox præcessit *παιδόν* anceps est nomen, commune tum ei qui instituit pueros, tum ei qui castigat & corrigit errantes. Apparet hic Paulum tacite alludere ad locum qui est apud Esaiam cap. 33. Vbi est scriba? ubi legis uerba ponderans? Vbi doctor paruulorum?

Infantes uero
uolunt, quod
solet uertere
paruulos

Habentem formam.) *μόρφωσιν*, id est, Formationem, quasi dicas, instituendi, formandiq; rationem quam alijs præscribat, ut sunt & hodie qui profiteantur se posse formare conscientias singulorum. Itidem Iudæi sibi placebant, quod profelytis ueluti stupidis, formam uitæ præscriberent. In hanc sententiam enarrat & Theophylactus, sed illud adijciens, fuisse qui *μόρφωσιν* hoc loco interpretarentur non formā, sed mentitam & adumbratam imaginem iustitiæ, cum ita præciperēt, Ne tetigeris, ne gustaueris, ne contrectaueris.

Forma
μόρφωσις

Inhonoras.) *ἐπιμάζεις*, id est, Dehonestas, siue ignominia afficis.

Blasphematur.) Græcis uox est *βλασφημῆται*, quod Latīne uertas licet, Male audit, siue maledictis afficitur. Testimoniū quod adducit Paulus, Origenes refert ad Esaiam apud quem legis cap. 52. Quoniam ablati sunt populus meus gratis, domina tores eius inique agūt, dicit dominus, & iugiter tota die nomen meum blasphemat. Porro hæc duo uerba, In gentibus, addita sunt ex æditōe Septuaginta, qua Paulus hoc loco uidetur abusus. Alioqui ueritas Hebraica habet, Et iugiter tota die nomen meū blasphemat. D. Hieronymus locū hunc apud Esaiā edisserens, indicat & ad Ezechiel referri posse, apud quem legis cap. 36. Et ingressi sunt ad gentes, ad

quas introierunt & polluerunt nomen sanctū meum, cum diceretur de eis, Populus domini iste est, & polluerunt nomen sanctum meum. Ceterū quid sibi uoluerit hoc loco Lyranus, uiderit ipse. Consentit enim nostra editio cum Septuaginta & Hebraica ueritate. Nec hoc sanè loco ullum discrimen est, si qua fides habenda est uulgaris opinio gratis exēplaribus. Iam uero de Lyrano minus admiror. At Aquinas longe diligentior, hoc loco nō duplicē inductionē tūc quidē uerba non grauior adfert, quā quae sunt. Sed super hac re, uel iudicare, uel disputare. Cum enim dicitur, Dominatores uos inquit, & ita per tota dicitur, Hieronimus in alterum uel in alteram litterā, ubi nō sicut in habent, ut propter nomen sanctū meum, quod polluitis in gentibus ad quas intratis. Ac ne hic quidem ulla discordia est inter translationē Hieronymi & Septuaginta. Quod si quis nobis diffidit, conferat utranq; editionem coniunctā in operibus Hieronymi proxime editis Basileae. Iam uero quod Paulus admonuit Iudaeos, id multo magis cauendum est nobis Christianis, quorū uita si nihil differat ab Ethnicorū uita, nisi titulo Christiani nominis, ac ceremonijs, cæteris in rebus par, aut etiā contaminatior, periculum est ne sanctissimū illud Christi nomen polluat, & contumelijs afficiatur inter inimicos fidei, Iudaeos & Turcas, si conspiciant nos non minus abiecte seruire libidini, nihilo moderatius inhare lucris, non minus cupidos uindictae, non minus timidos mortis, & auidos uitae, non minus furiose belligerantes, tumultuantes, digladiantes, quamlibet leuibus de causis.

Per uos blasphematur.) Graece est δι' υμῶν, id est, propter uos, ut intelligas nō instrumentum; sed causam.

Non enim qui in manifesto Iudaeus.) Hoc loco breuitatem quam Graecis adferunt articuli praepositiui, nos quo dilucidior esset sensus, complurculis uerbis explanauimus, sed ita ut ne tantulum quidem de sensibus immutarem, in hūc modum, Non is qui manifesto Iudaeus sit, Iudaeus est, nec ea quae in manifesto sit carnis circumcisio, circumcisio est; sed qui in occulto Iudaeus fuerit, is Iudaeus est, & circumcisio cordis circumcisio est, quae spiritu constat non littera.

EX CAPITE TERTIO

Vid ergo amplius.) προσιόν Graece aliquando superuacaneum significat, aliquando eximium, hoc est, θαύρον. Hic eximium pro excellenti accipitur. Sequitur enim τοῖς ἰσθλαῖς, id est, In quo excellit Iudaeus.

Multum.) πολύ. Sic & apud Graecos habetur per ypsilon. Quamquam legendum uidetur πολλή, & per duplex λ, & η, ut sit epitheton huius nominis utilitas, ὠφέλεια.

Primum.) πρώτον, hic ordinem significat sermonis, potius quam praecipue. Illis eloquia.) Illis, apud Graecos non est, sed interpretes addidit necessario, ἰσθλαῖς θησαν, id est, Credita sunt eloquia, pro eo quod est, Concredita siue commissā sunt illis eloquia dei. Sic enim Graeci loquuntur φησὶ χειρὶ δὲ τῶν τῶν ἰσθλαῖς, ἰσθλαῖς τῶν μακαρίων, id est, Commissa mihi est haec prouincia, delegata est mihi haec cognitio, quasi Graece dicas, Creditus est hanc rem, & commissus sum hoc negocium: quemadmodum Latini dicunt, doctus sum grammaticam. Porro quod nos legimus eloquia, Paulo est λόγια, philosophatur nonnihil in hoc uerbo Origenes. Ceterum λόγια dixit oracula: quod is populus seruabat oracula, alijs magis profutura q̄ ipsi, & tenebat nō intellecta. Sic enim Hesychius interpretatur, λόγια, θεόφαστα, φήμα, χρισμοί.

χρισμοί, id est, Numinum responsa, uaticinia, rumores, oracula. Et in hūc sensum frequenter repetitur apud Aristophanem in Equitibus. Apud Latinos eloquium, pro eloquentia usurpauit Iuuenalis: Eloquium & famam Demosthenis.

Euacuauit.) Graecis futuri tēporis est καταργησθήσεται, id est, Abolebit, obliterabit, irrita reddet, siue antiquabit, quo uerbo frequenter utitur D. Paulus. Interpres saepenumero uertit destruere. ἀργύριον ociosum, inde καταργεῖν, ociosum & superuacaneū reddere.

Est autem.) γινώσκω Graecis est, sit, siue fiat autem deus uerax. Fortassis interpretes uerterat esto, quemadmodum uertit interpres Theophylacti, falso. Athanasii in scripti partē hactenus. positum est autē γινώσκω pro φανερῶν, ἀποδείκνυμι, id est, declaretur, ostendatur. Neq; enim fieri potest, ut deus uerax non sit, sed nostra refert, ut talem esse intelligant homines. Quanquam potest esse ἀβρολογεῖν, quemadmodum dicimus, Gloria tibi domine.

Abstulit.) Frequenter obuium apud Paulum, Graece est ἀφαιρέω, id est, Ne sit, aut ne contingat, siue Deus auertat, aut prohibeat. Est autem abominantis sermo.

Ut iustificeris in sermonibus.) Testimonium est ex Psalmo quinquagesimo, ut iustificeris. Et cum iudicaris, apud Graecos uerbum est πασιuum γινώσκω uel λέγειν, ut alij legunt. Ceterum Hebraeis יוֹצֵא אֵימָתֶךָ anceps est, utrum de iudicato deo, an de iudicante loquatur. Hieronymus uidetur ita locum hunc interpretari, ut intel ligat deum iudicatum, sed dum iudicatur ab incredulis, & ipsius declarari fidem in promissis & illorum uanitatē in iudicādo. Sic est Omnis homo mendax, uel quia praestare nō potest, quod pollicetur quantum in ipso est: uel quod mendax sit quisquis diffidit dei promissis, cum ille nihil non praestet.

Si autem iniquitas nostra iustitiā dei cōmendat.) σιωπῶσι, id est Constituit, hoc est, stabilit ac confirmat, fulcitq;. Quanquā & cōmendat recte uertit. Nam si Hesy chio credimus, σιωπᾶν Graecis multa declarat, ἐπαινεῖν, φανερῶν, βεβαιῶν, πρᾶξι- δύναι, id est, Laudare, illustrare, cōfirmare, adiungere siue cōmendare. Origenes ipse paulo post edifferens eum Pauli locum, Cōmendat autē charitatem suam deus in nobis, indicat, commendat idem pollere, quod confirmat aut amabilem facit.

Nunquid iniquus deus qui irā infert.) Origenes hunc edifferens locum, siue ma uis Hieronymus aut Ruffinus, ostendit in nonnullis Graecorum codicibus legi: Qui infert iram aduersus hominem: nimirum ut pro κατ' ἀνθρώπου λέγω, id est, iuxta hominem dico, scribatur κατ' ἀνθρώπου: id est, aduersus hominem, omissio uerbo λέγω. Alteram lectionem interpretes opinor Origenis adiecit inueniri in Latinorū exemplaribus, nonnullis etiam Graecorum. Cum autem neutram rejiciat lectionem, libe rum erit cuiq; utram malit sequi. Certe Chrysostomus ac Theophylactus legunt simul & interpretantur κατ' ἀνθρώπου λέγω, id est, iuxta sensum humanum loquor, respondens pro deo, quum illius iudicia sint inscrutabilia. Hactenus imposuit mihi titulus & peroratio cōmentariorum Origenis in Epistolā ad Romanos ut crederem eos ab Hieronymo uersos, tamen de phrasi dubitabā nonnihil, quae tamen hic mihi uisa est purior quā in cæteris uersionibus est Ruffini. Magis autem offende bant admixta multa, quae partim à Graeco scriptore Romani sermonis ignaro dici nō poterant, partim ex diametro pugnant cum Origenis dogmatibus. Hieronymus autē in uertendo religiosior est quā Ruffinus, qui non solum permittit sibi de suo sententias aliquot intertexere, uerum etiā totos libros praetermittit, & pro his suos supponit. Vnde propemodum pedibus eo in sententiam eorum qui putant hanc uersionem esse Ruffini. Nam titulum probabile est à scriba immutatum quo librum redderet uendibiliorem, gratiosi nominis lenocinio. Eiusdem artificio in peroratione bis Ruffini nomen mutatum est in nomen Hieronymi. Ceterum relicū est quod prodatur fucum. Ait enim sese à Gaudentio urgeri, ut Clementem quem uertere instituerat, absoluat. Constat autē Clementem à Ruffino uersum, & Gaudentio inscriptū. Ruffinus apud multos audiebat Origenista, eoq; monet in peroratione ut omissio nomine interpretis, scriba ponat nomen auctoris.

Iudicabit deus hunc mundū.) ὁ κόσμος, id est Mundū, non hunc mundum, quasi sit alius mundus, nisi quod articulus additus aliquoties facit, ut res certa designetur.

Sicut blasphemamur.) Vfus est Græca uoce *βλασφημώμεθα*, id est, Male audimus, siue Male de nobis loquuntur homines.

Faciamus mala.) Non inepte omisit *ὅτι*, quod aliàs solet libēter addere, cum alioqui nihil sit opus.

Præcellimus eos.) *πρωτεύομεθα*. Eos apud Græcos non additur: sed tantū est præstamus, siue præcellimus. Siquidem Græci distinctionem subiiciūt his uerbis, Quid igitur: Alioqui lēgi coniunctim poterat, In quo igitur præcellimus.

Causati sumus.) *πρωπασάμεθα*, id est, Ante causam reddidimus.

Et omnes sub peccato.) Et, conjunctio redundat.

Quia non est iustus.) *ὅτι*. Quia, redundat, quod erat omittendum hoc sanē loco, quemadmodum paulo ante fecit.

Iustus quisquam.) *ὅδε τις*, id est, Ne unus quidem.

Requirens.) *ὁ ἐκζητῶν*, id est, Qui exquirat. Nam requirimus non quod uestigamus, sed quod abesse dolemus. requirimus in amico fidem.

Maledictione.) *ἀράς*, id est, Deuotione, execratione, siue imprecatione. Cæterū illud obiter admonitum lectorem uolo, testimoniū hoc quod Paulus de ueteri sumpsit instrumento, uarijs ex locis esse contextū, atq; ut ita dicam, cōsarcinatum. Nam prima pars sumpta est de Psalmo xij, sed ita ut sententiam magis quàm uerba reddiderit Apostolus. Proximi duo uersus, Sepulchrū patens est guttur eorum, Linguis suis dolose agebant, quīnti Psalmi sunt. Illud autem quod sequitur: Venenum aspīdum sub labijs eorum, centesimi xxxix. psalmi est. Rursum quod annectitur, Quorum os maledictione & amaritudine plenū est, ē nono Psalmo desumptū est. Porro tres qui sequuntur uersiculi: Veloces pedes eorū ad effundendum sanguinē: Contritio & infelicitas in uijs eorū, & uiam pacis non cognouerunt &c. ex Esaiā decerpti sunt. Vltimus aut uersiculus, Non est timor dei ante oculos eorū, in trigēsimo quīnti Psalmi principio est. Hos octo uersiculos intertexuit nescio quis Psalmo xij. quod idoneū locū non inueniret ad quē hoc Pauli referret testimoniū, cum in Hebraicis codicibus non habeant. Id indicauit Hieronymus, modo citatū Esaię locū edisserēs, & iterum copiosius, præloquēs in cōmentarium decimum sextū. Cæterum quæ ex Esaiā mutuatus est, habentur apud eum Prophetā cap. 59. iuxta Hebraicā ueritatem ad hunc modum, Cogitationes eorum cogitationes inutiles, uastitas & contritio in uijs eorum. Viam pacis nescierunt, & non est iudicium in gressibus eorum.

Subditus.) *ὁπίσθιος*. Quasi dicas obnoxius & reus. Nam *ὁπίσθιος* Græcis, & crimen significat & causam, & uindictam, siue pœnam, uelut obligatus ad pœnam.

Cognitio peccati.) *ἐπίγνωσις*. Elegantius ac significantius erat agnitio.

Et egent.) Græce est *ὕσθησθαι*. id est, Carent siue destituuntur, ad uerbum sonat posteriorantur, quasi non assequentes quod optabant. Et gloria, Græcis est, nō gratia, sicut legimus & in Latinis codicibus emendatioribus, *ἀξίως τῷ θεῷ*. Glorificatur enim deus in hoc, quod ex sua bonitate seruat humanum genus.

Iustificati gratis.) *δωρεῶμενοι*. Participium est passiuum, sed præsentis temporis, unde nos uertimus, Iustificantur autem, addita de meo coniunctiuicula, quo sensum redderem dilucidiorē.

Nunc autē sine lege iustitiæ de m. e.) Augustinus contra Pelagium & Celest. De gratia Christi lib. 1. cap. 8. indicat distinctionem huius sententiæ: pronuncian dum enim, Iustitia dei sine lege, nunc manifestata est. Aliquid esset quod dicit, si aduerbio præpositus Fuisset articulus, *νυνὶ δὲ ἡ χάρις νόμος δικαιοσύνη*. Id quoniam factum non est, intelligendum est iustitiā dei promulgatam esse omnibus, absq; præsidio legis profuturam. Quanquam ad sensum minimum refert quomodo distinguas. Augustini uerba subscribam. Quomodo ergo inquit, sine lege manifestata, si per legem testificata? Non ita sine lege manifestata, sed sine lege iustitiā: quæ iustitiā dei est. Hæc Augustinus. Scrupulus autem qui mouit Augustinum nullius est momenti. Iustitiā dei per fidem & gratiam manifestata est per aduentum Christi, sed hoc futurum prædixerat lex.

Per redemptionem.) *ὅτι ἡ ἀντὶ τῆς ἁμαρτίας*. Quæ proprie est redemptio captiui, persoluto

persoluto pro capite illius precio, quod Gallorum uulgus appellat rançon. *ἢ ἢ χριστῷ ἰησοῦ*, & hic ἢ posita uidetur pro *ἵνα*, quæ redemptio cōtingit per Christum Iesum: hoc enim repetit, ut rursus excludat gloriam operum humanorum.

Propitiatorem.) *ἰλασθῆσαι*. id est, Propitiationem, seu magis propitiatoriū: ut quod Origeni placet, respiciat ad propitiatoriū Iudæorum, Christi nostri typum, quemadmodum & sanguinis meminit. Ad eūdem modum exponit Theophylactus, & ante hunc Chrysostomus, postremo & Augustinus libro De spiritu & litera, capite decimo tertio. Fortē interpres masculino genere accipit *τὸν ἰλασθῆσαι*, sicuti *τὸν σωτῆριον*.

Propter remissionē.) Mirum quod exemplar sequutus Ambrosius legat, Propter *ἀποπέρας* delictōrum. Nam Græci *ἀποπέρας* habent, non *ἀποπέρας*, uerba legens nisi fortē mendosus est codex Ambrosianus. Quanquam quod interpretās subiicit, Sciens deus propositum benignitatis suæ: subindicat illum, propositum legisse, non remissionem. Eodem modo legit Augustinus loco quem modo indicauimus.

In sustentatione.) *ἐν τῇ ἀνοχῇ*. id est, In patientiā & tolerantia.

Vbi est ergo.) Est & Tua, addidit interpres. Nam Græce est, *ὅπου ἔστι καὶ ἡμεῖς*, id est, Vbi igitur gloriatio? Atque ita sanē absolutius est. Plurimum acrimoniæ addunt orationi percontationes eiusmodi, præsertim re iam argumentis euicta.

Arbitramur enim.) *λογίζομεθα ἕν*. Reputamus, siue colligimus igitur. Nam Theophylactus interpretatur *συλλογίζομεθα*, uelut hoc iam argumentando collegerit.

Imō & gentium.) Pro imō, Græcis est *ὡς*, quod est affirmantis aduerbium: quasi *ὡς uertit imō* dicas, Nimirum & gentium.

Qui iustificat.) *δικαιώσει*. Iustificabit, futuri temporis. Respexit enim ad eos, qui adhuc essent in Iudaismo, seu paganismo. In codice dñi Donatiani scriptum erat Iustificauit, b mutato in u consonans: qua quidem in re subinde peccant scribæ.

Legem ergo destruimus.) *καταργούμεν*. id est, Irritam facimus, siue abolemus, ut paulo superius ostendimus. Porro quod sequitur,

Legem statuimus.) *ισθόμεν* dictū est pro Fulcimus, seu stabilimus, & facere ut stet aliquid, alioqui uacillans. Alioqui Latinis aliud sonat statuere, nimirum decernere.

EX CAPITE QUARTO.

Quid ergo dicemus inuenisse Abrahamā patrem nostrū secundū carnem? Distinctio uaria Incertum est utrō referatur hæc particula Secundum carnem, ad Abrahamā patrem, an ad Inuenisse. Scio in plerisq; Græcorū codicibus hunc esse ordinem; Quid ergo dicemus Abraham patrem nostrum inuenisse secundū carnem? Verum secus legit Origenes, secus Ambrosius, secus habetur in uetustis Latinorum codicibus: nimirum hac distinctione, ut Patrem nostrum, proxime adhaereat ad hanc particulam Secundū carnem. Sentit enim Paulus, Abraham iuxta uocationem ad fidem, & gentium esse patrem; cæterum Iudæorum esse patrem, dūtaxat iuxta carnem. Sic etiā interpretatur Theophylactus, *πατέρα δὲ ἰνκὴ ἡτὶ σέρκε καὶ ἐδερμ, ἐκβάλλω ἀπὸ τῆ ἡτὶ τῶν δύμα συγγενείας, μάλλον δὲ καὶ ἀνγκύλω ἀπὸ τῆς ποδιπέρας τῆ μιμήσεως ἀπὸν κατὰ πάντα*. id est, Patrem autē iuxta carnem uocat illum, excludens eos à cognatione spiritali, seu potius cōpellens eos, ut illum imitentur in omnibus. Similia Chrysostomus: *πατέρα δὲ ἀπὸν κατὰ σέρκε ἐκλέσθη, ἐκβάλλω ἀπὸ τῆς ἡτὶ τῆς ἀπὸν γνησίας συγγενείας, ἢ τῆς ἀπὸ τῆς ἡτὶ τῆς ἀπὸν ἀγκύλειας*. id est, Patrē illum dixit, excludens eos à uera Abrahamæ cognatione, simulq; uiam aperiens gentibus ad affinitatem Abrahamæ consequendam. Et tamen alium sensum indicat ordo Græci sermonis, unde hyperbaton accipiamus oportet: alioqui legendum erat, *τὶ ἔν ἡτὶ ἀβραάμ τὸν κατὰ σέρκε πατέρα ἑυρηκῆσαι*. Proinde non ueriti sumus pristino ordini reddere hunc sermonem. Quanquam haud me fugit Ambrosium sic locum hunc interpretari, ut Secundum carnem, referatur ad Inuenisse: ut intelligamus, adeo Mosaicam legem nō posse præstare salutem, ut nec Abraham ipse quicquam consequuturus fuerit secundum carnem, hoc est per circumcisionem, nisi fidei merito placuisset deo.

Habet gloriam.) *καύχημα*. Gloriationem magis significat, quàm gloriam: quemadmodum & *καύχησις*: hoc est, Habet quod gloriatur & iactet se.

Abram Credidit Abraham.) Argutatur non nihil Origenes, subhælitans an hic uirio li-
Abraham brariorum legatur Abraham pro Abram, hoc est trisyllabum nomen pro disyllabo, quod id temporis quo promittenti credidit deo, nondum esset Abraham, sed Abrâ. Vnde consentaneum est illic apud Hebræos non haberi, Credidit Abraham deo, sed credidit Abram. Atq; ita uerterit Septuaginta ἀβραμ. Equidem laudo hominis diligentiam, & pudet nostræ oscitantia. Tamen hoc sanè loco, si sermo referatur ad eum qui scripsit, siue Moses is fuit, siue Esdras, siue alius quispiam, illi certe fuit Abraham. Cæterum ubi deus narratur illum nominatim compellare, Abraham dicitur non Abram, donec illi nomen auctum esset accessione syllabæ. Sunt qui dicat & in peruetustis codicibus Latinis hoc loco legi Abram non Abraham.

Et reputatū est.) ἐλογίσθη, id est, Imputatū est, hoc sanè loco. Nam Græca uox anceps est. Cæterū longe aliud est reputare q̄ imputare. Reputare est animo cōsiderare, imputare est acceptū ferre, aut in rationē addere, plerunq; citra reprehensionē. Deputare idem est, quod supputare aut existimare seu aestimare, quū Græca uox sit polysemos ad reputare, imputare, aestimare. ἐλογίσθη proprie sonat imputare, quo uerbo & aliās usus est Apostolus. Nec iniuria Valla taxat hoc loco puerilē affectationem copię in interprete, dum idem uerbū Græcū, eodem in loco, nunc uertit reputatur, nūc accepto fert, nūc imputatur, quasi nefas esset eandem uocē sæpius repeti.

Ei uero qui nō operat̄, credenti aut̄.) Vtrunq; Græcis participiū est, μὴ ὀργασθῆναι, πρὸς θεὸν δὲ, id est, Non operanti, tamen credenti. Et rursum reputat̄, pro imputatur. **Secundum** Secundum propositum gratiæ dei.) Hæc clausula non est in Græcis codicibus. **propositū** Etiam si Ambrosius ita legit & exponit nominatim hæc uerba. Vnde apparet illū **gratiæ dei** diuerso usum exemplari. In codice peruetusto, cuius copiam fecit Ioannes Coletus ē Paulina bibliotheca, non erant in contextu, sed diuersa ac recentiore manu in ima margine adiecta.

Accepto fert.) λογίσθη, id est Imputat, siue acceptum fert. Est autem acceptum ferre pro accepto habere quod non acceperis, quæ apud iureconsultos, ni fallor, uocatur acceptilatio.

Non imputauit.) λογισθη. Futuri tēporis est, tamen esse potest aoristus subiuncti ui si scribat per ἢ, λογισθη, ut sit imputauerit licet hæc quoq; pro futuris usurpentur.

Additum Tantum manet.) Manet, apud Græcos non inuenio. Sic habent Græci codices **aliquid** ὁ μακαρισμὸς οὗ ἐστὶ τὸ πρὸς θεὸν εὐδοκίαν, ἢ τὸ πρὸς τὴν ἀκροβυστίαν; Beatitudo igitur ista, siue beatificatio, aut beatio, utrum in circumcissionem an in præputium: ut subaudias, uenit, competit, aut simile uerbum; atq; ita Græcorum scholia legunt & interpretantur. Theophylactus enarrans, pro uerbo subaudito quod interpres reddidit Manet, supponit πένη, id est cadit, siue cōpetit; quemadmodum dicimus, Non cadit in sapientem iracundia. Atq; adeo haud scio, an interpres cupiens explicare Pauli mentem scripserit, Manat in circumcissionem, quod postea mutatum sit in manet. Alioqui præpositio τὸν dure iungeretur accusandi casui. Potest & ē superioribus repeti uerbum, Dauid dixit beatitudinem, &c. Hæc igitur beatitudo num dicta est in circumcissionem tantum an etiam in præputium. Annotandum & illud apud Origenem & Ambrosium addi tantum, quod in uulgatis Græcorū codicibus non reperio, ne in uetustis quidem Latinorum exemplaribus. Certe in Paulino illo codice sic reperio scriptum: Beatitudo ergo hæc in circumcissione, an etiam in præputio? Quamquam non negarim uim eius aduerbiū latere in coniunctione καὶ, an etiam in præputio, quod ut fieret explanatius, adiecerunt tantum. Ne illud quidem arbitror negligendum, μακαρισμὸν hic accipi non pro ipsa qualitate beati, sed pro præconio beatitudinis, quod Dauid tribuit homini non ex operibus sed ex gratia dei per fidem non imputantis peccata. Græcis enim μακαρισθῆναι dicuntur qui prædicantur beati, etiam falso. Iustitiam autem hic appellat non uniuersam uirtutem, sed innocentiam, quæ contingit gratuita condonatione peccatorum. Porrò beatitudo & iustitia natura inter se cohærent: unde cōsequitur, ut in quēcunq; cadit iustitię elogium, in eundem cadat & beatitudinis elogium. Sed Abraham nondum circumciso tributum est iustitiæ elogium, in eundem igitur & per hūc in gentes incircumcisas cōpetit beatitudinis

titudinis elogium, quod prædicat Dauid circumcisus. Ita non tantum paria facit præputium cum circumcissione, uerum etiam in hoc antecellit, quod ante natam circumcissionem id laudis promeruit.

In circumcissione.) ὅτι περιτομῆ ὄντι, id est, Cum esset in circumcissione, quod perinde ualeat ac si dixisset ἐμπεριτομῶ, id est circumciso, sicut ὅτι ἀκροβυστία, pro eo quod erat ἀκροβύσω. Præter interrogationis gratiam multum lucis addit διλογίαι, cuius altera parte reiecta, alteram euincit. Nullum enim argumentandi genus, uel apertius uel uiolentius.

Signaculum.) Duo uerba ponit Paulus σημεῖον & σφραγίς, posterius est σφραγίς, id est, Signum ac notam impressam. Nam fidei causa solemus obsignare, quod certum esse uolumus. Atq; ad hunc modum obsignamus, quod ad tempus sepositū ac recōditum esse cupimus, suo loco depromendum. Alioqui uideri poterat Paulus bis idem dixisse, cum paulo ante dixisset signum, mox repetens signaculū. Alterum est Græcis σημεῖον, signum, quo aliud significatur. Siquidem iam tum carnalis illa circumcisio, typum gerebat Christianæ circumcissionis, quæ non aufert pelliculam à glande, sed amputat omnes noxias cupiditates à corde. Erat & signaculum quod ad tempus tegetet mysterium post aperiendum, uidelicet iustitiæ quæ conferitur per fidem. Potest autem aliquid esse signum quod non sit signaculum, ut statua signū est, at anuli symbolum affixum syngraphæ, σφραγίς est. Est autem in his duabus dictionibus appositio. Eadem enim res dicitur σημεῖον, quatenus declarat iustitiam ex fide quæ erat in Abraham ante circumcissionem, & σφραγίς, quatenus exemplo Abraham omnibus credentibus promittebatur iustitia ex fide sine circumcissione. Annotatum est hoc diligenter ab Origene.

Non his tantum qui sunt ex circumcissione.) Græca multo secus habent τῶν δὲ καὶ ἐκ περιτομῆς μόνου ἀλλὰ καὶ καὶ τῶν σοιχοῦσι, id est, Qui non tantum sunt ex circumcissione, sed etiam incedunt per uestigia &c. ut intelligas non esse satis Iudæum fuisse natum, ad hoc ut sis filius Abraham, nisi eiusdem ingrediaris uestigijs, id quod est filiorum. Mecum facit Ambrosius legens ad hunc modum: Ut sit pater circumcissionis eorū, qui non solum ex circumcissione sunt, sed & eorū qui insequuntur uestigia fidei. Nec ab horret ab hac lectione Origenis interpretatio, significās ita demum Iudæos patrem habituros Abraham, si ad fidem pertinerent, quæ illi nondum circumciso iusti cognomen conciliaffet. Certe mecum facit Chrysostomus, etiam si Theophylactus aliquāto secus exponit. In codice quo sum usus, scriba per negligentiam omiserat δ. Eam uoculam aliquis ascripserat nō suo loco, δ τῶν μόνου, quum Chrysostomus legat τῶν δ μόνου, & distinctioni respondet enarratio. Non enim hoc sentit his uerbis, Abraham esse patrem & Iudæorū & gentium, sed non esse patrē Iudæorū nisi sequantur illius uestigia. Nam ante dixit, illum esse patrem omnium gentium, non simpliciter omnium, sed credentium. Eundem hic dicit patrem Iudæorum: qui ne putarent esse satis prognatos esse ex stirpe Abraham, ostendit inutilem esse sanguinis propinquitatē, nisi fidem illius imitantes declarent se germanos illius filios. Offendit non nihil articulus mox præter usum repetitus, ἀλλὰ καὶ τῶν. Verum fieri potuit, ut eam syllabam scriba quispiam adiecerit. Denuo nactus græcum Theophylacti codicem, inspexi locū at tētius. Eandem sanè lectionē, quam indicaui habere, per δ adiectū supra uersum, repetit in enarrādo, admonens etiā quomodo sit legendū, quanq; in sententiā nō dissentit à Chrysostomo. Qui uertit Theophylactū sic reddidit Græca, ut nesciam an satis intellexerit: proinde non grauabor hunc locū bona fide reddere: existentē obiectio nem dissoluit. Nam fortassis dicturus erat aliquis, si cum præputiatus esset, iustificatus est Abraham, qua gratia circumcisus est? Ad hoc respondet, quod circumcissionis signum acceperit loco signaculi, quod obsignaret prædicaretq; ipsum ex fide fuisse iustificatū, quam fidem exhibuerat prius cum esset præputiatus. Itaq; quoniā duo hæc considerantur in Abraham, præputiū & circumcisio, per præputiū quidem declaratur pater præputiatorū. Sed quorū? Eorum qui similiter atq; ipse crediderat, crederet, ut & illis fides imputaretur ad iustitiā, id est in hoc ut iusti fieret: Per circumcissionē uero rursum declarat pater circumcissionis, hoc est circumcisorū. Est aut pater nō his solū q circumcissionem

ciffionem habent, sed & his qui ingreditur illius fidei uestigijs, quā fidem habuit in preputio. Ad hunc igitur modum legendū est, Et pater esset circūcisionis, non his qui circūcisione tantū illum referunt, uerum etiā ijs qui incedūt uestigijs fidei, hoc est, qui credunt similiter atque ille, mortuorū corporū resurrectionē &c. Interpres omisit quedā uerba & addidit unū. Suspicor autē locū apud Theophylactū nō carere mēdo. Quū enim admonet quo pacto sit legendū, probabile est illū eam posuisse lectionē quā sequutus est Chrysostomus, quandoquidē & reliqua cōmentarij pars declarat illum eandē sequi sententiā. Sed uidere mihi uideor exitū huius difficultatis, ut nihil offendat articulus repetitus aut trāspōsita negatio. Nimirū ut *μόνον* nō pertineat ad negationē quemadmodum interpretat Chrysostomus, sed ad *ἐκ περιτομῆς*; ut intelligamus inter Iudæos duos ordines, alterū qui nihil habēt Abrahæ, nisi quod circūcisi sunt; & horū negatur esse pater; alterum eorū qui præter circūcisionem etiā fidem illius imitantur, horum demū patrem uult esse Abrahā. Hunc sensum & hanc lectionem sequutus est Theophylactus, nec diuersus est à sententiā Chrysostomi. Verum hic obstrepit coniunctio *ἢ*, non suo loco posita, *ἀλλὰ ἐπὶ τοῖς*. Quod si legamus *ἀλλὰ τοῖς ἐπὶ*, ne tantulum quidem residet scrupuli. Id autē probabile est incuria scribarum cōmissum. Vtraque lectio sensum habet catholicū ac fermē eundē. In utraque tamē est scrupulus, in priore de *τοῖς* repetito, in altero de *ἢ* trāspōsito. Prior sic habebit sub lato articulo *τοῖς δὲ ἐκ περιτομῆς μόνον, ἀλλὰ ἐπὶ τοῖς ἰσχυροῖς τοῖς ἰσχυροῖς πεισῶς, ἢ ἢ ἢ ἀκροβυστία*, id est, his qui non solū sunt circūcisi, sed qui ingrediuntur etiā per uestigia fidei, que fuit in preputio. Posterior sic habet, *ἢ τοῖς ἐκ περιτομῆς μόνον, ἀλλὰ τοῖς ἢ ἢ ἢ ἰσχυροῖς τοῖς ἰσχυροῖς πεισῶς*, id est, Nō his qui nihil aliud sunt quā circūcisi, sed his qui etiā incedunt per uestigia fidei, ut cōiunctio etiā repetat circūcisionem. Posterior mihi magis probatur. Interpres neutram lectionē reddidit, nisi quod suspicor locū à librarijs deprauatum.

Non enim per legem promissio Abrahæ. *τὸ ἐκ προνοίας αὐτοῦ ἐπὶ τὸ ἰσχυρὸν*. Melius hic addidisset, Contigit quod hæres esset mundi, uel hæredem mundi futurum.

Abolita est. *κατήργηται*. Quam uarie transtulit eandem uocem, tamen hoc loco recte, Irrita facta est, abrogata est, antiquata est.

Abrahæ duo
Adæ duo
Non ei qui ex lege est solū. Apud Græcos Abrahæ uidetur datui casus, ut pertineat ad pronomen ei, alioqui addidisset, *τὸ ἀβραάμ, ἢ τὸ ἐκ τῶν νόμων μόνον, ἀλλὰ ἐπὶ τῶν πεισῶς ἀβραάμ*, id est, Non solū ei Abrahæ, qui est ex lege peculiaris Iudæis, sed etiā ei qui est ex fide cōmunis omnibus gentibus; ut duos Abraham imageris in uno. Tamen sensus alter mihi nō displicet, sed hic posterior argutior. Etenim ut duos facit Adam, terrenū & coelestē; ita quasi duos facit Abrahā, iustificatū in preputio per fidem, qui pater est gentiū spiritualis; & iustificatū per fidē circūcisione, qui duplici nomine pater est Iudæorū credentiū. Quam uideo plerosque diuersam sequi sententiam. Verū quod legimus, Non ei qui ex lege solū, magis cōueniebat quod, quū præcesserit semen. Semen autem hic posteros dixit, ex Hebræi sermonis proprietate.

Quia patrem multarū gentium posui te. Si fas non est omittere quicquā, cur alibi omisit superfluum cōiunctionem *ἐπὶ*, sin licet alicubi, hic certe fuerat omittenda. Thomas Aquinas indicat quosdam codices, pro posui habere cōstitutui, uidelicet annotaturus & alia que maioris sunt momenti, si id illi per linguarū peritiā licuisset. Nā unicā duntaxat linguā nouerat, nec eā sanē ad plenū. Quam apud Græcos ponere, frequēter usurpat pro facere. Porro locus est Genesis 13. Quo loco & illud obiter annotandū, prophetico more tēpus preteritū positū esse pro futuro, cōstitutui pro cōstitutū.

Duplex sensus
Cui credidisti. Græce est *κατέναντι δὲ ἐπισύνασε θεῶν*, id est, Corā deo cui credidit; sic Augustinus. siue ad exemplū dei, cui credidit. Nā hoc Paulus ad suā retulit personā. Sentit enim quemadmodū deus nō est deus huius aut huius nationis tantū, sed cōmunis omnium, sic & Abraham fore patrem omnium credentiū. Nam ad hunc modum interpretantur Chrysostomus, Theophylactus & Græcorū scholia, *κατέναντι δὲ θεῶν*, ne quis ut nostrū somniū aspernetur. Exemplar enim ex aduerso positū reddimus. Tamen Ambrosius legit *ἐπισύνασε*, id est, Cui credidisti, ut referat ad ethnicū quē alloquit. Sic enim ait: Ut unū deū omnium doceat, alloquit gentiles. Nec est quod offendat numerus singularis, cū huiusmodi *ἐπὶ τῶν* crebræ sint apud Paulū. Origenes item

item indicat hanc clausulam, Coram deo cui credidit, ex Pauli persona fuisse additā, sed Cui credidit legit, non cui credidisti.

Tanquam ea quæ sunt. *ὡς ὄντα*, id est, Tanquam sint, neque enim est *ὡς ὄντα*. Plus autem dixit non esse quā mortuū esse. Ac iuxta Græcam ueritatem adduxit hunc locum Augustinus explicans psalmum centesimumquartum. Nam ille uocauit famem, qui uocat ea quæ non sunt tanquam sint. Nec ibi Apostolus dixit, Qui uocat ea quæ non sunt ut sint, sed tanquam sint. Nam prisci quoque scriptores non esse dicebant quæ nullius erant ponderis. M. Tul. Minutij cuiusdam testamentum appellare uidei nullū, quod irritū esset & lege reiectū. & Græci *νόμος ἐκ ὄντας* uocāt, irritas & abrogatas. Diuus Hieronymus in primū Hieremiæ caput, ita refert hunc locū: Qui uocauit ea quæ nō erāt, quasi ea quæ essent; uerbis à nobis dissentientis, re cōsentientis.

Contra spem. *παρ' ἐλπίδα*, id est, Præter spem siue ultra spem, hoc est, cum non appareret quod sperari posset, tamen summam habuit fidem pollicenti deo.

In spem. *ἐλπίδι ἐπισύνασε*, id est, Spei fides est, siue spei credidit. Quamquam non nulli codices habebant *ἐπὶ ἐλπίδι*, in spe, siue sub spe. Est autem iucunda uocis eiusdem traductio, tum contrariorum inter se relatio: quasi dicas, Sperabat in rebus desperatis, & cum spes non esset, tamen sperabat, sibi diffidens, deo fidens. Atque ea demum est deo gratissima fides, quoties destituti nostris opibus toti pendemus à deo. Sic enim expedite distinguit Chrysostomus *παρ' ἐλπίδα πλὴν ἀνθρώπων*, *ἐπὶ ἐλπίδι τῷ θεῷ*, id est, præter spem humanam, in spe dei. Spem autem dei uocat, quam habebat Abraham in promissis dei.

Ut fieret. *εἰς δὲ γενέσθαι*, Melius erat, Fore se patrē. Nam id erat quod præter spem sperauit. Et apertius erat, iuxta id quod dictum fuerat, quā dictum est. Cæterū ei, pronomen interpres addidit explicandi gratia.

Sicut stellæ cœli, & harena maris. Nihil horum uerborum habetur in Græcis codicibus, tātum est, Sic erit semen tuum. Cætera nec apud Chrysostomum, nec apud Theophylactum, nec apud Ambrosium adduntur. Quamquam qui uertit Theophylactum adiecit ex additione uulgata. Verum apparet addita à quopiam, cupiente sensum reddere dilucidiorē. Retulit enim Paulus uerba dei, stellæ cœli ostendentis Abrahæ. Quemadmodum legis Genesis capite decimoquinto: Numera stellæ si potes, sic erit semen tuum. Hic uero parum apte cohæret sermo. Sic erit Semen tuum sicut arena maris &c. Satis erat dicere, Erit semen tuum ut stellæ cœli.

Non est infirmatus in fide. *μη ἀδυναστεῖς τῆ πίστεως*, id est, Nō infirmatus fide, hoc est, haud debilitatus parūque firmus ac robustus fide. Nā in prepositio, superest apud nos.

Corpus suū. *ἐαυτοῦ σώμα*. i. Suū ipsius corpus. Quam Paulus suo more libenter utitur hoc pronomine simplici pro cōposito, hic tamen nonnullā habet emphasim.

Fere centum esset. *ἐκατονταετής ὡς*, *ὡς* coniunctio expletiva addita, fecit annos incertos. Nam id temporis Abraham nonaginta nouem habebat annos, ut indicant Græca scholia, & ita scriptum est in Genesi.

Emortuam uulua. *νεκρωσιν θύμηνας*, id est, Quasi dicas, mortificationem uulua. Cæterum emortuum hic uocat effectum *νεκρωσίου*, ne quis eum iam cadauer fuisse putet, sed inualidum senio, non simpliciter, nam postea sustulit liberos ex Cethura, nullo insigni miraculo, sed hætenus emortuum, ut citra opem diuinam non posset gignere ex anu. Nam Cethuram integra etiamnum ætate mulierem duxisse legitur. Huiusmodi fermē Augustinus in quæstionibus super Genesim libro primo. Vuluaem autem uocat, non membrum muliebri pudendum, ut indoctum uulgas accipit, sed matricem qua concipitur foetus, quæ cum destituitur ui attrahendi ac retinendi semen, sterilescit mulier.

In repromissione etiam dei. *εἰς δὲ πλὴν ἐπαγγελίαν*, id est, In promissione uero dei. Et sic legit Ambrosius, ut hæc pars aduersetur superioribus, Non est infirmatus, nō considerauit &c. sed nihil diffusus est, nihil hæsitauit in promissis dei, siue potius ad promissa dei. Est enim Græce *εἰς ἐπαγγελίαν*.

Non hesitauit. *δὲ δισταξέτω*, id est, Non dijudicauit aut disquisiuit, quod est diffidētis. Dispicit enim ac dijudicat qui non plene confidit.

Conforta

Non entis dicuntur conueniunt

Contra spem in spem, quomodo intelligendum

Addita in nostris, sicut stelæ cœli

Compositum pro simplici

Emortuum. Abrahā post genuit ex Cethura

Confortatus est.) *ἐνδυναμώθη*, id est, inualuit & potēs factus est, ut respondeat illi superiori, *μη ἀδυνάτεις τῆ πίστεως*, id est, Nō debilitatus fide. Nec hic addit in prepositio, ne in uetustis quidem Latinorum codicibus. Quanquā ea est in uerbo composito.

Plenissime sciens.) *πληροφόρηθεις*, id est, Certus factus & certa accepta persuasione, quasi dicas certificatus, ut copiosius explicuim⁹ in prefatiōe Lucę in Euangeliū.

Quod ei dicitur

Quęcunq; promisit deus.) *ὅτι ἐπέγγελται, δωαπὸς ἐστὶ καὶ ποιῆσαι*. Quia quod promissum est, potest etiam facere. Et coniunctio, quia, hoc loco posita est pro *ἐπ*, quod *ειδικῶς* accepto non *ἀπολογικῶς*, id est, non ita ut causam declaret, sed exponat quid habuerit persuasum.

Quia reputatum est ei.) Hic ubi tertio iam repetitur Genesis testimonium, Latini codices addunt, ad iustitiam. Nam Gręci tantum legunt *ὅτι ἐλογίσθη αὐτῷ*, id est, Imputatum est ei. Atq; id satis erat. Notat enim quod superius dictum est ueluti iam cognitum. Et exemplar omnium quę uiderim antiquissimum ex bibliotheca diui Pauli consentit cum Gręcis exemplaribus.

Quibus reputabitur.) *οἷς μέλλει λογιζέσθαι*, id est, Quibus imputabitur. Miror Iacobum Fabrum in examinationibus suis uertisse, debet imputari. Quasi debet significationem habeat futuri temporis, ut apud Gręcos *μέλλει*. Et quasi idem sit debet imputari & imputabitur, quemadmodum uulgus ineruditū putat. Nisi forte uisum est illi docendi gratia ad hunc loqui modum.

Qui suscitauit Iesum Christum.) *χριστῶν* apud Gręcos non additur.

EX CAPITE QUINTO

Acem habeamus ad deum.) In plerisque Gręcorum codicibus scriptum habetur *ἔχωμεν*, in alijs uariat scriptura: Velut apud Theophylactum contextus habet *ἔχομεν*, habemus, enarratio *ἔχομεν* habeamus. Apud Chrysostomum contextus habet *ἔχομεν* habeamus, atq; item commentarium, sed hoc incuria librariorum fuisse commissum subindicat illud quod sequitur *τὸ ἐστὶν, ἐκ ἐπὶ ἀμαρτησάντων*, id est, non amplius peccamus, ubi reliquit, o micron. Iam haud scio an primę personę *ἡν προσεκητικῶν* congruant cum indicatiuis, quemadmodum secundę *ἔχετε*. Quod ut donemus, sensus hic non patitur imperandi modum. Siquidem Apostolus loquitur hic de iustificatis per fidem, qui iam pacem habent cum deo: quos si uoluisset detertere a peccando ne pacem acceptam amitterent, dixisset aptius *τῶν ὀντων* quam *ἔχομεν*. Non enim hic monet iustificatos, sed gratulatur illorum felicitati, quod non ex suis meritis, sed ex gratuita dei benignitate liberati sint a peccatis, eiq; reconciliati, quem prius habebāt inensum. Huic sensui respondent ea quę sequuntur, de fiducia accessus ad deum, de spē glorię filiorum dei, quę perseuerat & in afflictionibus huius mundi, de charitate dei, qui morte unigeniti sibi reconciliauit mundū. Constat Ambrosium legisse habemus non habeamus, arguunt hæc uerba. Pacem, inquit, habere cum deo fides facit, non lex. Hęc enim nos deo reconciliat sublati peccatis, quę nos deo fecerant inimicos: & quia dominus Iesus huius gratię minister est, per ipsum pacificati sumus deo, &c. Apud Origenem in contextu legimus habemus, itidem repetit in commentarijs, Si diaboli arma proiecim⁹ & signum Christi & crucis eius uexilla suscepimus, pacem utiq; habemus ad deum: & huic lectioni respondet enarratio. Apertissime enim, inquit, per hæc quę intellexit, quid sit ex fide, & non ex operibus iustificari, ad pacem dei, quę exuperat omnem sensum, in quā & summa perfectionis cōsistit, inuitat. Hactenus Origenes. Sic qui uitę monasticę tranquillitatem, qui uirginitatis laudes prædicat, inuitat ad hoc uitę genus eos qui nondum amplexi sunt. Sequitur apud eundem Origenem, Cum essemus, inquit, inimici dei, reconciliati sumus deo, &c. Ostendit autem Origenes consequens esse, ut qui gratis deo reconciliatus est, non amplius cogitet ea quę sunt inimica deo. Nec mirum si post sub sua persona loquens uertit indicatiuum modum in imperatiuum, habeamus pacem, non sit in nobis est & non. Ad hanc igitur exhortationem non est opus uerbo imperandi, sed ipsa res hortatur, ne semel liberati a peccatis deoq; reconciliati relabamur in ea, quę dirimunt amicitiam inter deum & homines. Hęc ratione constant & ea quę scribit Chrysostomus, & ab

& ab hoc sua mutuatus Theophylactus. Hoc autem admonendi genus magis congruit Paulinæ modestiæ ac ciuilitati. Nec ille tropus est infrequens, ut hoc fieri dicamus, quod debere fieri uolumus intelligi, ut illud, Qui ex deo natus est non peccat, & mater non potest odisse filium, princeps omnia metitur Reip. cōmodis. Hęc ita differui, ut alteram tamen lectionem non omnino damnem. Potest enim hic sermo pertinere ad baptizato. adhuc imbecilles spiritu & subinde recidentes in peccatū, ut Apostolus quo mitigaret admonitionem, suam admiscuerit personam.

Accessum.) *περὶ θεολογίας ἐχόμενοι*, id est, Aditum habuimus, siue nacti sumus. Tamen si non me clam est Gręcos in nōnullis uerbis præterito pro præsentī abuti, præsertim affectuum, ut *γένηται, δέσσει*, & in hoc quod paulo post sequitur, *ἐσόμενοι* steti mus, pro stamus. Vbi illud annotandum, *ὅτι*, in qua stamus, incertū an articulus positiuus referat gratiam an fidem. Ambrosius uidetur ad fidem referre, cum ait, Ideo stantes quia prius iacuimus, credentes autem erecti sumus, &c.

γένηται præsens significat

In spē filiorum dei.) Gręci legunt In spē glorię dei, *ἐπὶ ἐλπίδι τοῦ θεοῦ*. Nec addunt, filiorum. Palam est Origenem legisse in spē glorię dei, ex ipsius enarratione. Nec ullum uestigiū deprehendi potest ex interpretatione Ambrosiana, quod sentiri queat illum addidisse filiorum. Sic enim scribit, Credentes autem erecti sumus, gloriantes in spē claritatis quam promisit deus nobis: non abhorrens ab Origene qui interpretatur, Gloriantes in spē uidendę glorię dei. Theophylactus in ~~inter~~ ~~specie~~ ~~ob~~ ~~seruauit~~ ~~quod~~ ~~nobis~~ cōtingent non ex merito nostro, sed ut glorificetur deus. Nec secus legit Chrysostomus.

Additum apud nos

Non solum autē.) *δὲ μόνον δέ*. Sermo Latinus hanc loquendi formā non agnoscit: mollius erat si addidisset pronomen, Neq; id solum, aut neq; hæc solū. Siquidē Origenes existimat hanc particulam nō solum esse referendam ad id quod proxime dictum est, Gloriamur in spē glorię dei, sed ad cætera quoque, quę docuerat nos esse consecutos per Iesum Christum: uidelicet iustificatos esse ex fide per illum, per eundem aditū esse datum in gratiam istam, per eundem cōtigisse, quod licet gloriari & sperare glorię dei. Mihi uidetur ad horum postremum non inconcinne referri.

δὲ μόνον δέ Gręcis peculiare

Non confundit.) *ἐπεταχίωσι*, id est, Non pudescit aut pudore afficit. Quis Latinus intelligeret confundit pro pudescit. Suffundi dicuntur qui rubescunt, confundi qui perturbantur animo, id sanē gignit nonnunquā in homine uehemens pudor, sed non ideo idem sonant confundere & pudescere, quemadmodum aliud est bibere uinū, aliud inebriari. Nam quod est in Actis, Et confundebat Iudæos, non est *πεταχίωσιν*, sed *πετέχων*, hoc est, perturbabat ac reddebat inopes consilij. Verisimile est autē tum uulgum ita fuisse loquutum, & uulgata lingua traditū est olim Nouum testamentū. Augustinus libro De doctrina Christiana quarto, capite septimo, indicat huius loci schemata, quorū unū appellatur Gręce, *βλημαξ*, Latine gradatio, multum faciens ad iucunditatem orationis. Ea fit, quoties membrū sequens uocem postremam excipit precedentis, ut ita per gradus quosdam deueniatur ad ultimum: uelut hic, ex tribulatione patientia, ex patientia probatio, ex probatione spes cōnectitur. Indicat & compositionis decus, quod orationem colis & cōmatis modulatā absoluit periodus. Primum membrum est, Quoniā tribulatio patientiā operatur: Secundum, patientia autē probationem: Tertium, probatio uero spem. Deinde additur periodus, & ipsa constans tribus membris: quorum primum est, Spes autē non confundit: secundum, Quia charitas diffusa est in cordibus nostris: tertium, Per spiritum sanctum qui datus est nobis. Huiusmodi fermē Augustinus. Quanquam mea sententia nihil uetat, quo minus priorem compositionē quatuor membris absolua-mus, ut quartum sit, Spes autem non confundit: hic enim est finis gradationis. Deinde accinitur periodus uel unico uel duobus membris constans, Quia charitas dei diffusa est in cordibus nostris, per spiritum sanctum qui datus est nobis. Quin & superiora cola possunt in bina cōmata diuidi: ut cōma sit, quoniā tribulatio, & post minimum respirationis succedat, patientiam operatur, atq; item de cæteris. Hęc diuus Augustinus fatetur nequaquam fuisse ab Apostolo affectata, sed eloquentiam ultro comitem fuisse sapientię, nec sapientiām talem aspernari comitem.

Confundit pro pudescit

Diffusa est.) ἐκκέχυτος, id est, Effusa est, uel effusa fuit, ut intelligas largiter effusam. Ut quid enim.) Græce secus est, ἐπὶ γὰρ χριστῶς ὄντων ἡμῶν ἀδελφῶν, id est, Nam Christus cum adhuc infirmi essemus. Apparet codicem quæ secutus est interpretes habuisse ἐπὶ τῷ, id est, ad quid: Vterque sensus est tolerabilis. Ad quid enim subaudi, ne spes confundat. Et ut quid legit Ambrosius quoque. Theophylactus legit & interpretatur ἐπὶ.

Duplex lectio
Secundum tempus.) ἢ καὶ χρόνῳ. Si referatur ad infirmos, mitigat quod dictum est, quasi infirmitas illorum tempore sit impuranda, quo nondum apparuerat gratia Evangelij. Sin referatur ad mortuus est, intelliges illum idoneo tempore & a patre præscripto, mortem oppetisse. Atque ita Græca interpretantur scholia. Eamque sententiã sequitur Ambrosius, ita scribens, Si pro incredulis ac dei inimicis Christus ad tempus morti se dedit. Ad tempus enim mortuus est, quia tertia die resurrexit. Ac mox, Apud homines igitur, id est, secundum tempus mori uisus est. Consentit & Origenes, & huic penè succinens Theophylactus, interpretatus secundum tempus, opportuno destinatoque tempore. Quanquam Ambrosius refert ad temporis breuitatem magis quam opportunitatem. Chrysostomus hanc particulam ἢ καὶ χρόνῳ non attingit enarrans. Origenes uidetur utranque lectionem attingere. Siquidem in contextu ita distinguitur sermo, Quum adhuc essemus infirmi secundum tempus, & pro impijs mortuus est. Rursum enarrans quum ait, Qui secundum illud tempus quo passus est, pro impijs & iniustis mortem perpeti non refugit: uidetur idem sentire quod expressit Ambrosius. Aliquanto post quum addit: præcipue si in ~~tempore~~ secundum tempus impij essemus & infirmi, ipse prior pro nobis mortuus est, attingit alteram distinctionem. Vtraque lectio sensum habet pium. Is cuius scholia feruntur in Epistolas Pauli Hieronymi titulo, triplicem sensum cõplectitur: Infirmi secundum tempus, quum adhuc peccatorum & scelerum languoribus premeremur: Et secundum tempus infirmi, quo iam penè defecerat iustitia. Addit alterum, Siue quia ultimo tempore passus est Christum, Addit tertium qui peculiaris est Ambrosio, Siue ad tridui tempus, ut prædicebatur, est mortuus. Attingit & Thomas uariã distinctionem.

Pro iusto moritur.) ἀποθανέτω, id est, Morietur. Porro iustum & bonum hoc loco non personam aliquã significat, sed rem, hoc est ipsam iustitiã & bonitatem, ut sit neutri generis non masculini, quemadmodum putat diuus Hieronymus in Epistola ad Agastiam quæstione septima. Origenes utroque modo edisserit, pro iusto uiro, & iusta causa. Ambrosius priorem sensum sequitur, ad personam referens iusti uocabulum.

Audeat mori.) Et audeat, uel etiam ausit mori, καὶ πολλὰ ἀποθανέτω. Quanquam hic rectius uertisset sustinet, quo uerbo in consimili sensu usus est Suetonius.

Quoniam si.) Secus est apud Græcos, ὅτι ἐπὶ ἀμαρτωλῶν ὄντων ἡμῶν, id est, Quod cum adhuc peccatores essemus, ut hæc particula pendeat à superioribus. Fortassis erit qui pro bono moriatur. Attamen dei erga nos charitas in hoc insignis est, & humanam uincit quantumuis magnam, quod pro impijs & indignis, filium unicum mori uoluerit, deinde colo interpolito sequatur, Multo magis ergo nunc iustificati &c. Ea distinctio si quis mihi diffidit, extat in exemplari Paulino, cuius sæpe meminimus. Commendat autem suam charitatem deus in nobis, hic interpolito commate sequitur, Quoniã cum adhuc peccatores essemus, Christus pro nobis mortuus est. hic periódi nota interiecta, quod sequit à maiuscula incipit. Multo igitur magis &c. Quanquam posterior quispiã uolens opinor emendare quod erat scriptum, in spacio quod dirimit uersus ascripserat, si. Quoniã si cum adhuc peccatores &c. Eandem distinctionem habebat meus codex ueteris typographiæ, nec additur, si.

Sed & gloriamur.) ἀλλὰ καὶ καυχώμενοι, id est, Sed & gloriantes. Quanquam ad sententiam haud ita magni refert. Et in nonnullis Græcorum exemplaribus καυχώμεθα reperi scriptum, uelut in eo quod nobis exhibuit monasterium Prædicatorum apud Basileam.

Propterea
Propterea sicut per unum hominem.) Sic quidem est apud Græcos, ὅτι ὡς ἑὶς ἄνθρωπος ἂν ἐνός ἀνθρώπου, sed non respondet quod sequitur ad ὡς ἄνθρωπος, nisi ὡς legatur pro quia, aut ὡς ἄνθρωπος pro ὡς, aut nisi accipias ὡς ἄνθρωπος pro tanquam, nisi quis malit hoc quoque ὡς ἄνθρωπος esse, qualia multa uidetur Paulus habere. Origenes duas refert opiniones.

Iuxta

Iuxta priorem uult Paulum non ob inscitiam Græcatici sermonis hanc partem im- Sermo Pauli
perfectam reliquisse, sed data opera suppressisse, quod alioqui subiiciendum erat, si uideretur in-
quia commodius iudicaret utranque subaudiri quam palam explicari. Nam si adiecisset absolutus
set eam partem quæ respondet sicut &c. Sic per unum hominem uenit iustitia in mundum, & per iustitiã uita in omnes homines pertransiuit: periculum erat ne qui hoc audito securiores ac negligentiores redderentur, aut iam nunc inciperet expectare quod postea cõtinget, aut ne putarent hic oscitantibus obtingere quod non sine cura studioque consequimur. Proinde in ceteris, alteram partem commutato tempore reddit per uerbum futuri temporis, Sicut in Adam omnes moriuntur, ita & in Christo omnes uiuificabuntur. Iuxta posteriorem, uult alteram partem, in posterioribus esse redditam, licet interuallo longiore, nempe illic, Sed non sicut delictum, ita & donum. Si enim unius delicto mortui sunt, multo magis gratia dei, & donum per gratiam unius hominis Iesu Christi in plures abundauit. Mihi uero uidetur & alia sit- Tertia ratio
peresse ratio, qua huic sermonis incommodo medeamur, si quod apud Græcos fre- explicandæ
quens est in coniunctione καὶ subaudiatur ὅπως, cuius exemplum habes in Euange- questionis
lio, ὡς ἂν ἄρα ἡ καὶ ἡδὴ ἡ γῆς, id est, Sicut in cælo, ita & in terra. ὅπως subauditum est. Hic igitur erit sensus. Quapropter sicut per unum hominem peccatum in mundum intrauit, ita & per unum hominem intrauit mors: ut intelligas utranque nobis ab Adam esse profectum. Ille peccauit & ob peccatum incidit in mortem: nos item ~~peccatum~~ in mortem incurrimus, Atque ita factum est, ut & mors & peccatum in omnes dimanarit.

In quo omnes peccauerunt.) ἐφ' ὃ πάντες ἡμαρτοῦ. In quo quidam referunt ad Adam, in quo uelut in massa latebat posteritas, & in eo peccarunt omnes. Augustinus putat referri posse ad peccatum, ut intelligamus uno Adæ peccato quodammodo peccasse omnes: quæ lectio non consistit, quum peccatum apud Græcos sit generis fœminini ἡμαρτία. Alioqui minimum referebat ad sententiam. Alij interpretantur in quo, eo quod, siue quatenus. Qui priorem sensum urgent, hinc potissimum astruunt peccatum originis, ~~quomodo in~~

Inquit ex Ioannis capite sexto: Amen amen dico vobis, nisi manducaveritis carnem
 filij hominis & biberitis eius sanguinem, non habebitis uitam in vobis. Ad eum
 cum à priscis interpretatum de doctrina Christi, posteriores adiecerunt alterum sen-
 sum de sumenda eucharistia. At nunc ecclesia quod Augustinus & cum Augustino
 tora, ut probabile est, occidentalis ecclesia iudicauit ad salutem necessarium, nec facit
 nec sinit fieri, & illius interpretatione reijcit, pro hæretica habitura si quis velit illam
 pertinaciter tueri. In eadem inculcat, ut iam Christum fuisse immunem ab omni pec-
 cato, idq; docet multorum testimonijs: & hanc sententiam damnant Theologorum
 classes, præcipue Parisiensem, ingenue reijcetes talium uerborum & dogma, &
 scripturæ interpretationem. Ibidem citat Ambrosium, qui lotionem pedum in apo-
 stolis, interpretatur de peccato originis, quum hodie liceat secus interpretari. Nam
 Petrus iam circumcisus non erat obnoxius illi peccato: Illic citat Cyprianum, qui scri-
 pserat infantibus per baptismum aliena remitti peccata, quum hodie doceat ecclesia, non
 nisi primum illud & unicum Adæ peccatum imputari nascentibus, ne id quidem in totum
 illic adfertur ex 1 Cor. xv. ad probandum originis peccatum, Sicut in Adam omnes
 moriuntur, ita & in Christo omnes uiuificantur, quum eum locum ausus est de pec-
 catis singulorum interpretari Chrysostomus? Sic enim commentatur, Quid igitur,
 dic mihi, omnes mortui sunt morte peccati in Adam? Quomodo igitur Noe iustus
 in generatione sua, quomodo Abraham, quomodo Iob, quomodo ceteri omnes &c.
 Hæc frustra commemorat si locus sentit de peccato originis, quum quidem ab hoc
 nullus illorum fuit immunis. Atque hinc Pauli locum diuus Augustinus adeo putat
 de peccato originis intelligendum, ut, quoniam ad fundamenta fidei pertinet, quis-
 quis conetur illum secus interpretari, totum quod in Christum credimus auferre
 molatur. Adducitur & illud aduersus Pelagianos: Eramus natura filij iræ: quum
 diuus Hieronymus eum locum ausus est secus interpretari quam de peccato origi-
 nis, quum ausus est indicare quomodo accipi posse ut idem ualeat quod prorsus siue om-
 nino? Quum hic nemo uociferatur telum ereptum ecclesiæ propugnatoribus? An
 hac lege constringent nos, ut nefas habeatur, si quis ullum scripturæ testimonium
 secus interpretetur, quam interpretati sunt prisci doctores ecclesiæ conflantes
 cum hæreticis? At quid dicent, ubi ex illis conflantibus protulerimus tot sen-
 tentias, tot interpretationes illorum, quas recentiores Theologi non solum reij-
 ciunt, sed impias & hæreticas iudicant? Quod si labascit tota ecclesia, quod anno-
 tarum hunc locum aliter posse interpretari, non damnata altera enarratione, quum
 hætenus nemo reclamauit in scholia Hieronymi titulo commedata, quæ totum hunc
 locum exponunt de peccatis uoluntate commissis? Constat totam hanc Pauli dispu-
 tationem esse plenam obscuritatibus, quemadmodum uere præfatur Origenes: con-
 stat multa non sine tropo dici: nos peccatum originis non hic tantum asserimus, sed
 compluribus lucubrationum mearum locis, atq; in ipsa etiam paraphrasi, sensum ut-
 trumq; complectimur, ita loquentes, Etenim si tantum ualuit ille peccandi princeps,
 ut tantus hominum numerus ob unius commissâ, morti sit obnoxius &c. ac mox,
 Sic ut Adæ damnus dei benignitate nobis in lucrum cesserit. Rursum, Licet per u-
 num Adam peccantium inuecta sit perniciosa, & per Christum innocentem inuecta
 sit salus, tamen utrumque alteri par non est. Siquidem perniciosa sic orta est, ut unius
 peccatum in omnes posteros propagaretur, atq; ita tandem omnes redderet obno-
 xios, contra &c. Ac mox, Quod si tantum ualuit unius hominis culpa, ut omnes
 mortis tyrannidi redderet obnoxios &c. Quid? An hoc est excludere peccatum o-
 riginis? Iam quod uertimus, pro eo quatenus potest ad utrumlibet sensum uel ad
 utrumq; potius accommodari, id est, mors transit eo quod omnes peccauerunt, ni-
 mirum in Adam. Quid igitur est quod timent? An continuo reuixerint Pelagiani, si
 locum hunc unum secus interpretatus sum quam in pugna interpretatus est Augu-
 stinus, quum sint alia multa quibus efficacius reuinci possint hæretici? Verum qui-
 minus hic liceat, quod in alijs locis ab eodem citatis licuit orthodoxis? An dicent dis-
 simulandum fuisse, locum hunc bifariam exponi? Quasi me silente non id perspectu-
 ri sint hæretici, imò quasi non hoc perspexerint ante annos mille? Quod si fidei præ-
 sidium

ipſi præuaricati fuiſſent quemadmodū Adam. Iam cum alibi dixerit, Concluſit deus omnia ſub peccato, & omnes peccauerant & egent gloria dei, quomodo nunc dicit quosdam nō peccaſſe? Verum non peccauerunt ad illius ſimilitudinem, hoc eſt, non tam capitaliter, nec accepto mandato, quæ proprie præuaricatio dicitur. Nam Adæ merito eſt imputatum peccatū, ut cui præſcriptum eſſet, quid ſequi, quid fugere deberet. Sed ante Moſi legem non imputabatur peccatum, hoc eſt, non uidebatur imputandum quod non eſſet lex quæ prohiberet peccatum. Illud addendum, non eſſe

ori
m
tale
m

m ori
nega
igiani

a de

turi

Uſq; ad l. c. p.
diuerſum le-
git Origenes

populare proferunt. Uſque ad legem enim peccatum.) *ἐχρησάτο* vō *εσ*. Origenes interpretatur, Uſq; ad finem legis Moſaicæ, hoc eſt, uſq; ad Chriſtum. Sic & Auguſtinus in ſententijs an- notatis in Epistolam ad Romanos, Intelligendum eſt, inquit, quouſq; ueniret gra- tia; contra eos enim dictum eſt, qui arbitrantur per legem auferri poſſe peccata. ac mox, Non ergo putemus uſque ad legē ita dictum eſſe, quaſi iam ſub lege non eſſet peccatum, ſed ſic dictum eſt uſq; ad legem, ut totum legis tempus annumeret uſq; ad finem legis, quod eſt Chriſtus. Apud Chryſoſtomū *γὰρ* nō additur, licet apud Theo- phylaſtum addatur.

Non imputabatur.) *ἐκ ἐμοῦ ἔσται*, id eſt, Imputatur, præſentis temporis, ut ſermo ſit abſolutior. Nam *μὴ ὄντων νόμων* ad utrumq; tempus quadrat, quaſi dicas in genere, non ante lege non imputatur peccatum, id eſt, ubicunq; non eſt lex, ibi peccatū non imputatur. Atq; ita ſanè legit Origenes. Itaq; ſcriptum comperi in uetuliſſimo nec minus emendato codice Paulino. Hic quidam interpretantur *ἐμοῦ ἔσται* non pro im- putatur, ſed pro reputatur, hoc eſt, iudicatur; ut intelligas nulla lege lata, peccantes non habere pro peccato quod cōmittunt, cum nulla lege facere prohibeantur. Qui- dam non in eruditus libro ædito, putat Græcam lectionem eſſe deprauatam, & pro *ἐμοῦ ἔσται*, ſcribendū *ἐμοῦ ἔστω*. Quaſi uero non ſit impudens diſſentire à tanto con- ſenſu Græcorum uoluminum, aut quaſi ſi quis tempus præteritum imperfectum po- ſtulet, *ἐμοῦ ἔστω* dicendum ſit, ac non potius *ἐμοῦ ἔστω*. Atq; hic eſt qui ſibi mirā eru- ditionē uindicans, me ſine fine iactat nihil omnino ſcire. In codice Donatiani ſcri- ptum erat: Quum lex non eſt. Vnde coniectare licet & illud imputabatur, depraua- tum, pro imputatur. *ἐμοῦ ἔστω* tolerari poterat, ſi diceretur *λογεῖω* pro *λογίζομαι*. *ἐμοῦ ἔστω* ſcriptum erat in commentarijs Chryſoſtomī, in Theophylaſti *ἐμοῦ ἔσται*, ſed utrunq; deprauate, nī fallor. illud obiter annotandum, Paulum hoc loco promiſcue uti his duobus uocabulis, *ἐμαρτία* & *ἡμάρτωμα*, cum Hieronymus alicubi putet *ἡμάρτωμα* leuius eſſe quàm *ἐμαρτία*.

Taxatus qui-
dam qui in uer-
bis Pauli de-
prauauit *ἐμοῦ ἔστω*, quod uerbum Græ-
ca lingua non recipit, pro *ἐμοῦ ἔσται*

ἐμοῦ ἔσται
ἡμάρτωμα
in ſimilit. p. 4.
locus uarie
expoſitus

Varia lectio

In ſimilitudinem.) *ἢ ὁμοιωμάτε*, id eſt, In ſimilitudine, non in ſimilitudinem præ- uaricationis Adæ. Poſteſt autem hæc particula In ſimilitudinem, referri uel ad illud ſuperius, Regnauit mors in ſimilitudine, uel ad propius hoc, Qui non peccauerunt in ſimilitudine. Origenes & Ambroſius, atque etiam Auguſtinus libri De peccato- rum meritis & remiſſione, primi, capite undecimo, ruruſum Epistoła 89. indicant du- plicem huius loci fuiſſe lectionem. Vnam, regnauit mors etiam in eos qui peccaue- runt in ſimilitudine Adæ. Atque hanc uidetur habere potiorem Origenes, ut quam priore loco ponat, quemadmodum & Ambroſius. Alteram, quam indicat haberi in nonnullis exemplaribus, Regnauit mors ab Adam etiā in eos qui non peccauerūt. Prioris lectionis in qua non additur negatio hæc eſt ſententia, Mortem regnaſſe non ſolum in Adam, ſed in omneis etiam, qui ad illius exemplum peccauerunt. Poſterioris lectionis duplex eſt ſenſus. Prior eſt, mortem regnaſſe non ſolum in Adam & in eos qui ad illius exemplum peccauerunt, uerum in eos quoque qui aut non peccauerunt, aut certe non perinde grauiter peccauerant atque ille. Poſterior ſenſus eſt, mortem regnaſſe & in eos qui non peccaſſent, regnaſſe autem non ob ipſorum cōmiſſa, ſed in ſimilitudine præuaricationis Adæ, hoc eſt, perinde quaſi & ipſi

d.
iur.
F

ri Chriſti: ut futuri nomen non pertineat ad tempus quo hæc ſcribebat Paulus, ſed ad Adam qui præceſſit Chriſtum, cuius typum gerebat. Quo elocutionis genere ſcri- pſit Coloſſenſibus de Sabbatis & Neomenijs agens: Quæ ſunt umbra, inquit, futu- rorum. Iam enim illa Paulo futura non erant ſed præſentia. Coactius enim mihi uide- tur, quantumuis argutum dixeris, quod Origenes indicat hæc & ad uenturi ſeculi conditionem poſſe referri. Forma igitur & typus erat Chriſti Adam. Quanquam ea figura in diuerſum recidit, & analogia potius eſt quàm ſimilitudo. Nam ut ille prin- ceps peccandi & moriendi, ita hic dux & autor innocentia & immortalitatis. Proin- de eleganter ſcripſit Origenes & hunc ſecutus Ambroſius, iuxta genus conſtare ſi- militudinem, iuxta ſpeciem repugnantiam eſſe. Vt ab Adam quiddam dimanauit in omnes

quò referendū
Similitudo nō
per omnia cō-
gruens

omnes, ita & à Christo, hic genus est. Cæterum ab illo mors & peccatū, ab hoc innocentia & uita, hic species est. Porro forma Græcis est typos, quod uelut exemplar sonat, unde aliud exprimitur simile. Potest autē & illud τὸ μέλλον absolute sumi neutro genere, ut referatur non ad posteriorem Adam, sed ad ipsum peccatum quorumlibet Adam parentem imitantū. Is enim fuit exemplum peccandi posteris. Ostendi quis sensus ē uerbis Græcis excerpti possit, sequitur prudens & cordatus lector quod optimum iudicabit. Illud adijciendum, quod interpres hoc loco nunc uertit plures, nunc multi, Græcis eadem est dictio πολλοί, quam Origenes posita putat pro omnibus, quo magis respondeat unius. Etenim ubi sunt oēs, ibi sunt & multi.

πολλοί pro omnibus
Obscurus sermo Pauli, ut & ille, qui pro multis effunditur

Et non sicut per unum peccatum.) Apud Græcos obscurius est, καὶ ἕκαστος δὲ ἐνός ἀμαρτηρίου, id est, Et non sicut per unū qui peccauit, donum. Sic enim ad uerbum uertere licet, & necesse est nonnulla uerba subaudire, id quod admonent etiam Græcorum scholia. Et non sicut per unum qui peccauit, subaudi ingressa est mors, ita per unum uenit donum, hoc est, non eodem modo. Nam ex uno peccato moriuntur omnes, sed ex multis peccatis per unum iustificantur omnes. Quod quæ uulgari codices habēt, per unum peccatum, Ambrosius legit peccantem non peccatū, δι' ἐνός ἀμαρτηρίου, id est, Per unum qui peccauit. Atq; ita legisse Theophylactū ex ipsius interpretatione licet colligere. Certe sic legit Chrysostomus, quanquam mox ἐνός refertur ad peccatum, τὸ μὲν ἕκαστος δὲ ἐνός ἐστὶν ἡ ἀμαρτία, quia sequitur, τὸ δὲ χάρισμα ἐκ πολλῶν ἡμαρτιῶν. Quum unum peccatum dicit, Adā peccatum significat quum multa, cætera peccata intelligit, quæ sibi quisq; addit.

Ex uno peccato

Nam iudicium ex uno.) Ex uno, non refertur ad personam Adā, sed ad peccatū, ut subaudias ἡμαρτία, cui paulo post respondet, ex multis, ut sit sensus, Nam iudicium quidem ex uno peccato in condemnationem, donum autem ex multis peccatis in iustificationem. Quanquam cōsentiant hic interpretes omnes. Augustinus de nuptiis & concupiscentia ad Valerium libro secundo, cap. uigesimoseptimo. Item Epistola 89. palam asseruit, Ex uno peccato sentiendum non ex uno homine, ut respondeat ad id quod sequitur, gratia autem ex multis delictis; ut intelligamus unum peccatum suffecisse ad condemnationem uniuersi generis humani, gratiam autem unam ad uniuersa peccata delenda. Idem affirmat aduersus Iulianum Pelagianum libro primo. Rursum De peccatorum meritis & remissione lib. primo, cap. 11. Sequitur enim, gratia autem ex multis delictis.

Gratia ex multis delictis.) χάρισμα. Quod modo donum uerterat, & recte, nunc gratiam uertit haud recte, nisi prorsus idem esse putamus gratiam & donum.

Abundantiā gratiæ & donationis & iustitiæ accipiētes.) Legendum est doni iustitiæ, ut intelligas ipsam iustitiā esse donū, καὶ ἐν δωρεῆς δικαιοσύνης. Sublata cōiunctione iamq; nō erit opus illa distinctione Thomæ explicatis quid intersit inter gratiam, donationem, & iustitiā. Quanquam Ambrosius addit nostro more cōiunctionem, legēs, & iustitiæ, sed arbitror mendum esse codicis, quandoquidem tale nihil indicat illius enarratio. Certe Chrysostomus ac Theophylactus nobiscū faciunt.

Sermo mutilus

Igitur sicut per unius delictū in omnes homines.) Hic sermo mutilus est, & opus habet quæ subaudiuntur, uidelicet quid per utrumq; sit inductū. Itaq; sicut per unius delictum irrepit peccatū ad condemnationem, ita per unius iustitiā ingressa est salus ad iustificationem omnium. Ita propemodum Theophylactus, in enarrando supplens, quæ desunt orationi. Vide Augustinum Epist. 89.

Sicut enim per inobedientiam unius hominis peccatores constituti sunt.) Illud ad sensum nihil attinet, quod in nostris habet tertia persona, Constituti sunt, quod habebatur in nonnullis Græcorū codicibus, κατεσθην, cum in plerisq; Græcis habeatur κατεσθην, quemadmodum & in additione Aldina.

ἡσθησθη

Lex autem subintrauit.) ἡσθησθη. Quasi dicas obiter irrepit, ob præpositionē Græcam quæ fermē in malam partem additur.

Superabundauit gratia.) Hic χάρις est, non χάρισμα, id est, Gratia, non donum. Quanquā χάρις, id est gratiam Græci aliquoties accipiunt pro beneficio. Cæterum quod Latinus interpres dixit superabundauit, Græce est ὑπερῆρισθαι, quod non

non perinde ualet quasi dicas, sic abundare liquorem, ut effundatur quod superfluum est, sed quasi dicas uehementer ac supra modum abundare. Auget enim καὶ αὐγάζει apud Græcos non aliter atq; quam aut per, apud nos. Vnde nonnulli Græcorum more loquentes, sed parum Latine, dicunt superbenedictus, pro eximie benedictus, superexcellus pro uehementer excelsus.

καὶ αὐγάζει apud Græcis

Vt sicut regnauit peccatum in morte.) Origenes putat sub mortis nomine diabolū posse intelligi, in hoc uelut & in superioribus locis, quod Græcis mollius est, quibus δάμαρ mors, masculini generis est. Ambrosius putauit ad animi mortem referendum sensum. Origenes & de corporali morte interpretatur disputans de Enoch à morte subducto. Porro quum ait, Regnauit peccatum in morte, ἡ δὲ θάνατος, apparet Paulū ab usum esse præpositione ἡ pro eis: debebat enim hæc particula congruere illi quæ sequitur, ut gratia regnaret per iustitiam in uitam æternam, ubi non dixit ἡ ζωὴ αἰώνια, sed ἐς ζωὴν αἰώνιον.

In mortem.) ἡ δὲ θάνατος, id est, in morte, hoc est, per mortem, quemadmodum superius admonuimus.

Per Iesum Christum dominum nostrum.) Dominum nostrum, hoc loco non adijcitur apud Græcos, nec in uetustis Latinorum exemplaribus, etiamsi apud Ambrosium additur, sed ita ut ex interpretatione non possit esse compertū ita legisse. Quanquam in nonnullis Græcis exemplaribus dominum nostrum additum repperi, eodē opinor, casu quo apud nos, duabus uocibus aliunde huc transcriptis.

Additum in nostris

EX CAPITE SEXTO.

Vi enim mortui sumus peccato.) Enim, redundat, οὐ γὰρ ἀπερὸν ἔσται, id est, Quicumq; mortui sumus, aut qui mortui sumus peccato. & peccato dandi casus est non auferendi, quasi quis alloquens peccatum dicat tibi mortuus sum, sed Christo uiuo.

Ut uenimus in illo.) ἡ δὲ θάνατος.

In ipso, aut in eodem fuerat significantius.

An ignoratis fratres.) Fratres, additum est ab interprete aut scriba ἡ ἀδελφοί, id est, An ignoratis. Atq; ita satis legitur Origenes & Ambrosius, neq; secus habent uetustissimi codices Latini manu descripti.

Fratres additum

Baptizati sumus in Christo Iesu.) Græcis est in Christum Iesum, & in mortem, ἐς χριστὸν ἰησοῦν, & ἐς τὸν θάνατον. Quanquā ea præpositio ancipitis est nature apud Græcos. Hic tamen magis congruebat in Christum, quod per baptismum inserimur in corpus Christi mysticum.

Baptizati in Christum

Si enim complantati facti sumus.) σὺμφυδοί. Hoc est, insititij & participes. Allusit enim ad insitionem plantæ, quæ respondet communioni corporis Christi. Quemadmodum furculus decerptus ē sua arbore, particeps fit humoris eius arboris cui inseritur: ita qui per baptismū Christi corpori inseruntur, consortes fiunt bonorum illius. Vide uero an præpositio σὺν pertineat ad Iudæos & gentes simul in unum Christum collectos.

Simul & resurrectionis.) Græcis est, ἀλλὰ καὶ ἐν ἀναστάσεως, id est, Igitur & resurrectionis. Interpres legisse uidetur pro ἀλλὰ, ἔτι. Cæterum ἀλλὰ coniunctio est ratiocinandi, quam uertimus nimirum, & Resurrectionis erimus, bifariam accipi potest: erimus resurrectionis, id est, Pertinebimus ad resurrectionē: aut erimus cōplantati similitudini resurrectionis eius. Nos priorem sententiam secuti, uertimus addito uerbo, Et resurrectionis erimus participes.

Duplex sensus

Qui simul etiam uiuimus cum illo.) Græcis est σὺνησθημεν αὐτῷ, conuiuemus illi. Quanquam interpres bene reddidit sententiam.

Resurgēs à mortuis.) ἐγερθεὶς, id est, Excitatus siue qui resurrexit à mortuis. Nam præteriti temporis participium est. Quanquam aliās huiusmodi participijs abutitur.

Ultra non dominabitur.) οὐκ ἔτι κυριεύσει, id est, Non amplius dominatur, præsentī tempore nō futuro, quemadmodum illud non moritur. Reddit enim causam, quare non moritur, Quia per illum sublatum est mortis dominium. Nam hæc uerba nō solum pertinent ad Christum, uerum etiam ad mysticum corpus Christi, cui sensui magis congruebat uerba præsentis tēporis. Atq; ita legit Theophylactus, nec dis-

nat enarratio Chrysofomi. Non moritur enim positum indicat pro eo quod erat, est immortalis; & mors iam illi non dominatur, positum est pro eo quod erat, mors in illum non habet ius, qui moriendo peperit sibi suisque immortalitatem.

Quod enim mortuus est quomodo intelligendum

Quod enim mortuus est.) ὁ γὰρ ἀπέθανε. Laurentius castigat, quod enim mortuum est, neutro genere. Nam apud Græcos ὁ articulus est postpositiuus non coniunctio. Ac sanè iuxta Laurentij sententiam legit Hilarius libro de Trinitate 9, iuxta fidem uetustorum codicum mortuum referens ad corpus humanum, uiuit, ad naturam diuinam; sed mea sententia, melius ad Christum simpliciter refertur ἀπέθανεν, ut sit sensus: hoc ipsum quod mortuus est Christus, semel duntaxat mortuus est, idque peccato, quod aut uiuit &c. Quasi dicas, mortem eam quam mortuus est, mortuus est peccato, uitam quam uiuit, uiuit deo. Est autem iuxta Græcorum distinctionem signandum comma post ὁ γὰρ ἀπέθανε, ut quod sequitur, Mortuus est semel, ad peccatum referatur, quæ uox hic datiuus casus est, quemadmodum deo, non ablatiuus. Consimili modo dixit in epistola ad Galatas, ὁ δὲ νῦν ζῶ ἐν σαρκί, ἢ πνεύματι, id est, Quod autem nunc uiuo in carne, in fide uiuo. Cæterum quis tandem sensus est, si legas, Id quod mortuus est &c. Quin potius illud agit Paulus, ut quemadmodum Christus semel mortuus peccato, semper immortalis manet, ita nos semel mortui peccato per baptismum, & in illo renati, deinde non recidamus in peccatum. Hac ratione interpres à gemino solœcismo absoluetur, quem illi noster impegit Stapulensis.

Existimate uos mortuos.) ἡμεῖς, id est, Vos ipsos, quod sæpius obuium interpres uidetur neglexisse. Et existimate Græcis est λογίζεσθε, uerbum cogitantis, ut annotauit & Origenes, quod ea res à cogitatione potissimum pendeat. Quoties enim cogitamus nos esse mortuos cum Christo, premuntur & euanescent carnis cupiditates. Unde magis quam abas reputate, hoc est, confidete, & præ oculis habete.

In enim uelut, Græci autem uelut noster.

Uobis enim cœpit peccatis, id est, ad obediendum est, in concupiscentiis, ut per uerbum et referat peccatum, ipsius uelut referat corpus, ut intelligas obedi peccatis, ut effectus corporis ad peccatum sollicitantes.

Sed neq; exhibeatis.) ἡμεῖς ἀνεστῆ, id est, Nec exhibet, siue accommodat, sed redundat.

Gratias autem deo.) χάρις δὲ τοῦ θεοῦ, id est, Gratia autem deo, ut subaudiatur sit. Hic quidam stomachatur, clamitans ethnicorum esse dicere dijs gratia, Christianorum deo gratias. Verum ita loquebantur olim Christiani, sed imperiti literarum, subaudiētes agimus siue agamus. Atqui Paulus aliter loquutus est, à cuius sermone quid atinebat recedere uelut affectato solœcismo. Est gratissima deo cantio, deo gratias, non ob solœcismum, sed ob canentis pietatem; nec minus grata esset, deo gratia, si simili affectu pronuncietur.

Serui facti estis iustitiæ.) Iustitiæ, datiuus est casus, ἑδωλόθητε τῇ δικαιοσύνῃ, hoc est, Cœpistis esse serui iustitiæ additi.

Humanum dico.) ἀνθρώπων λέγω. Hac loquendi figura mitigare solet Paulus, si quid durius dicere uidetur, aut inconsideratius. Secundum hominem loquor.

Seruire immundiciæ.) Græce nomen est, & iucundius δόξα, id est, Serua, uel seruentia membra, ac uelut obnoxia.

Liberi fuistis iustitiæ.) Peccati, hoc loco genitiuus est apud Græcos, iustitiæ datiuus, hoc est liberi à iustitia. Et eratis, potius quæ fuistis, eo quod præcedit, quæ essetis.

Finem uero uitam æternam.) Faber Stapulensis legit In uitam æternam. Verum in emendatis codicibus reperio uitam æternam absque prepositione, consentientibus & Græcis & Latinis exemplaribus, ut sit appositio. Illud uisum est submonere lectorem, hoc loco, atque etiam in eo quod præcessit, finis illorum mors, τὸ τέλος accipi posse pro tributo siue uectigali, quod colligitur è seruitute peccati. Nam mox sequitur ὁ ψόνα. Tametsi secus interpretatur Ambrosius & Chrysofomus. Videtur ὁ ψόνα esse quod datur alendo militi, τὸ τέλος extremum præmiū quo iam sibi uiuat missione donatus. Obstat huic sensui quod adfert Chrysofomus, in mentione peccati nominari obsonia

obsonia, hoc est stipendia; in mentione uitæ æternæ, non nominari mercedem.

Stipendia enim peccati mors.) τὸ γὰρ ὁ ψόνα, id est, Obsonia. Milites enim cibus alliciebantur ac donarijs, siue autoramētis, ut hominum genus omnium longe uilissimum, quippe quod cibi uentrisque causa uitam habet uenalem, sed in quod olim ab imperatoribus Romanis omnia ferme dignitatum insignia collata sunt. Ambrosius legit merces & questus. Seneca quod prius appellarat autoramētum uiciorum, mox appellat mercedem.

Gratia autem dei.) ὁ δὲ χάρισμα, id est, Donum, ut opponatur τοῖς ὁ ψόνα, quod est uile uerbum, cum illud sit ingenuum.

EX CAPITE SEPTIMO.

Ex in homine dominatur quam diu uiuit.) Nobis ambiguum est, accipiendum ne sit quam diu uiuat homo, an quam diu uiuat lex. Atque eadem ambiguitas est in uerbis Græcis. Mihi uidetur uiuit, uerbum referendum ad lex potius quam ad homo; idque ut malim, faciūt ea quæ mox sequuntur. Porro licebat amphibologiam ad hunc modum effugere, Lex dominatur homini quoad ea uixerit, aut quod fuerit elegantius, tantisper dum ea uixerit. Hæc ubi scripseram, consulio Origenem, & comperio id ab eo diligenter annotatum fuisse, quod in conferenda similitudine Paulus, legem uiri loco posuit, & hominem uxoris uice. Ut morte uiri liberatur uxor, ita antiquata lege, liberatur obnoxius prius legi. Legem autem uiuere dicit, quam diu ualet, mortuam esse potestquam desijt habere uigorem. Iam κλειδίον non tantum Græcis est dominatur, sed etiam ius habet & autoritatem. Illud obiter annotandum, exemplum adduci de muliere non de uiro, quod apud Iudæos ius esset uiris diuertere ab uxoribus, cum illas sola mors à maritali iure liberaret.

Obsonia

Amphibologia

Diuortij ius

[Redacted text block]

Parabola non semper quadrat per omnia

Quæ sub uiro est.) ἡ γὰρ ὁ πικρὸς γυνή, id est, Obnoxia uiro, quasi dicas subuitalis, & γυνή significat & uxorem & mulierem.

Viuente uiro alligata est lege.) τὸ ζῶντι ἀνδρὶ δέ δευ νόμος, id est, Viuenti uiro alligata est lege, hoc est per legem. Legem autem matrimonium siue ius matrimonij uocant etiam Græci, ut mox A lege uiri.

Adultera uocabitur.) χηματισμός, quod Græcis est χηματισμός, non χηματισμός, proprietatis est Græci sermonis. Quemadmodum enim dicimus, Audit pater, audit princeps, qui pater & princeps appellatur. Ita Græcis χηματισμός ῥήτωρ, qui profitemur rhetorem, aut qui habetur pro rhetore. Vt us est hoc uerbo Lucas in Actis cap. 11.

Si fuerit cum alio uiro.) εἰ ἀνθρώπου ἀνδρὶ ἐπέσῃ, id est, Si contingat alteri uiro, aut si cœperit esse alterius uiri, nisi malum subaudire præpositionem σὺ. Augustinus indicans tropus Veteris testamenti, & hunc offendit ex Leuitici cap. 22. Et filia sacerdotis si fuerit uiro alienigenæ, pro eo quod erat, si nupserit uiro alienigenæ. Et tamen hunc locum calumniatus est quidam ædito libello, cum sic interpretetur Augustinus: nisi forte aliud est iungi uiro, aliud nubere uiro. Atqui hæc sermonis formam legimus in Hecyra Terentiana, Vt alij, si huic non sit, fiet. Vbi de matrimonio non de coitu filia sentit pater.

Tropus Hebraicus

Si autem mortuus fuerit uir eius.) Eius apud Græcos non additur. Item postea, Soluta est à lege uiri, uiri non est apud Græcos, nec ad rem pertinet. Nam articulus additus indicat eum loqui de lege de qua prius dixit, Mulierem uiro alligatam per legem. Quanquam τὸ ἀνδρὸς in quibusdam inuenio codicibus. Nec est Græce Liberata est, sed libera est, ἑλευθερία δὲν ἐπὶ τὸ νόμος. Id quum ad sensum minime referat, non uideo

tamen quur uisum sit ab apostolico uerbo discedere. Quanquam suspicor à librarijs ex libera factam liberatam.

Libera est à lege uiri.) κατήγγηται ἀπὸ τοῦ νόμου. Verbum κατήγγηται significat ius abolitum & antiquatum, ut & aliquanto post, νῶτι δὲ κατήγγηται ἡμῶν.

Vt sitis uos alterius.) Superflue addit uos in uertendo, etiam si apud Græcos additur. Satis erat, ut sitis alterius; quanquam Græce est alteri, non alterius, id est, ut alius uos habeat, & non sitis uestri iuris. Græcus sermo nihil offendit, ob uerbum imperfectum, sed in Latino uerbo subauditur prima & secunda persona, nisi uel emphaseos, uel discretionis causa exprimat. In emendationibus Latinis nō additur uos, ut hoc scribis sit imputandum potius quàm interpreti.

Vt fructificetis deo.) ἵνα καρποφορήσωμεν, id est, Vt fructificemus. Sequitur autem ὅτι γὰρ ἡμεῖς, in eadem persona, id est, cum essemus. Alludit autem ad uxorem, cuius modo meminit, quæ parit suo uiro.

Passiones Passiones peccatorum.) παθήματα, id est, Morbos, cupiditates, siue affectus, siue perturbationes.

Quæ per legem erant.) τὰ ἔξ τῶ νόμου. Hoc loco, quæ, nō refert peccata, sed passiones, παθήματα, ut intelligas legem excitasse peccandi libidinem.

Operari in membris.) ὤνεργεῖσι. Quod magis significat uim habebant, siue secreto agebant. Nam occulta uis dicitur ὄργεῖσθαι, uelut in semine, & uis mentis in homine.

In qua detinebamur.) ὅν ᾧ ad legem refertur, non ad mortē. Nec enim in plerisque Græcis est mortis, sed mortui, ἀπεθανόντων. Origenes testatur utranq; lectionem sibi notam fuisse. Verum hanc quam nos sequimur magis approbat. Ambrosius diuersimodè sequitur, quæ sitis in gratia hinc sequuntur. Dicta est autē lex mortis, pro lex mortis. Proinde illud in quo detinebamur, refertur potest ad legem, ut sit sensus. Non enim mortui in Christo, sed in lege detinebamur; uel ad mortem, ut subaudias pro nomine, in quo detinebamur. Diuus Chrysostomus tertiam habet lectionem, ἀπὸ τοῦ νόμου καὶ ἀπὸ τῆς θανάτου, id est, à lege emortua. Id ne quis tribuat scribis, interpretatur, ὡς ἀντὶ ἐλεηθῆναι ἀπὸ τοῦ νόμου καὶ ἀπὸ τῆς θανάτου, id est, quasi dixisset, Vinculum quo detinebamur, emortuum est ac diffluxit.

Occasione autem accepta.) ἀφορμῶν δὲ λαβῆσα ἡ ἁμαρτία. Interpres non ineleganter mutauit genus participij, & actiuum uertit in passiuū, ut cōueniret tempus. Nam λαβῆσα præteriti temporis est. Nec uideo quur hic Stapulensis debuerit offendi.

Ego autem mortuus sum.) ἀπεθανον, id est, Mortuus erā, siue mortuus fui, ut sit præteriti temporis, & respondeat illi reuixit. Transfert enim Paulus docēdi gratia rem in suam personam, & retulit inter se pugnantia. Nam uita peccati, mors est hominis. Proinde si reuixit peccatum, ilico consecuta est mors hominis.

Seduxit me.) ἔξηπάτησέ με, id est, Decepit me, & ab uia abduxit. Hoc enim proprie sonat ἔξαπατῶν.

Sed peccatū ut appareat &c.) Variat huius loci distinctio. Sic autem distinguunt Græci, Quod ergo bonum est, mihi factum est mors; absit, sed peccatum, ut subaudias mihi factum est mors. Græca sic habent, ὅ ἐν ἀγαθῶν, ἐμοὶ γέγονε θάνατος; καὶ ἡμῶν, ἀλλὰ ἡ ἁμαρτία.

Operatum est mihi.) κατὸργαζομένη id est, Operās participium, infiniti uerbi uice positum, id est, ut uideatur peccatum per id quod bonum est mihi operari mortem, non operando, quemadmodum placet Laurentio. Consistet autem & Laurentiana annotatio, si ἵνα φανῆ ἁμαρτία, uelut paræthesi interiectum accipiatur, in hūc modū, Quod ergo bonum est, mihi factum est mors; Absit, sed peccatum ut redderetur eius dentius quantum sit malum, mihi factum est mors, dum per salutiferam legem mihi peperit exitium, & ad motum remedium uertit in augmentum morbi. Ingens enim malum sit oportet, quod rem optimā uertit in perniciē. Hanc lectionē sequitur Origenes, Chrysostomus ac Theophylactus, nisi quod Origenis interpret participium uertit in uerbum. Nam Chrysostomus ac Theophylactus legunt κατὸργαζομένη, interpret pres legisse uidetur κατὸργαζέσθαι, nec magni refert ad sensum. Porro quod addit, ut fiat

ut fiat supra modum peccans peccatum, inculcatio & exaggeratio est eius quod precessit, ut appareat peccatū. Nec est opus, ut ἵνα γήνηται accipiamus pro ut appareat, quum re uera peccatum auctum sit per legem, & oppositis præceptis ueluti repagulis inruduerit concupiscentia.

Supra modum peccans peccatum.) κατ' ὑπερβολῶν ἁμαρτωλὸς ἢ ἁμαρτία. Quod ita sonat quasi dicas, scelestum scelus, aut si quis dilucide potius quàm Latine uertat, peccaminosum peccatum. Nam quod uertit peccans, Græcis non participiū est, sed nomen adiectiuū. Annorauit hoc diligenter siue Origenes, siue huius interpret, à Paulo ceu personam quandam fingi peccati, quod Græcis est generis foeminini, ut liceat apud illos dici, peccatrix peccantia. Quod si apud nos peccatum esset generis masculini, ut uelut de homine liceret dicere, peccatum uehementer peccator, minus esset elocutio dura. Neq; uideo tamen cur Hieronymus dicat se malle uicium sermonis admittere, quàm non satis integre exprimere sensum Pauli. Siquidem Græcis non est solœcismus ἁμαρτωλὸς ἁμαρτία, certe iuxta dialecton Atticam. Porro quis Latinus intellecturus sit, quid sit peccatum peccator, pro peccato insigni & euidentit; aut eur potius peccator peccatum, quàm peccatrix peccatum? Et tamen ita legit Augustinus, lib. 1. ad Simplicianum, quæstione prima, nisi quod in æditis exemplaribus mendose legitur, Super modum peccator aut peccatum, pro eo quod erat, Supra modum peccator peccatum; nisi quod idem eodem modo legit sermone 4. de uerbis Apostoli, quæ res probabilem cōiecturam præbet, autorē uersionis quem ibi sequutus est Augustinus legisse κατ' ὑπερβολῶν ἁμαρτωλὸς ἢ ἁμαρτία.

Venundatus sub peccato.) πεπραμμένον ὑπὸ τῷ ἁμαρτίαν, id est, Venditus siue ad dictus sub peccatum, id est, in seruitutem & iugum peccati. Neq; uideo quæ obscuritas hic offenderit Fabrum.

Non enim quod uolo bonum.) Bonum & malum apud Græcos non est, ὃ γὰρ ὁ θεὸς ἔδωκεν πρὸς ὁσῶν, ἀλλὰ ὁ μισῶ, id est, Non enim quod uolo hoc ago, sed quod odī. At paulo inferius, hæ duæ uoces, bonum & malum adduntur. Non enim quod uolo facio, nempe bonum.

Iam non ego.) ἐκ ἐπι ἐγώ. Quod eleganter & Latine uersum ab interprete, miror quam obrem cuiquam mutandum uideatur.

Inuenio igitur legem uolenti mihi facere bonum.) Origenes ut & aliās in Paulo desiderat elocutionis integritatem, ita putat hunc sermonē parum cōstare, uel quod coniuñctiones sint superflue, uel quod non adhibita ut oportet. Putat autem in eodem modo hoc, tali ordine posse tolli, si legamus hoc pacto, Igitur quia malum adiacet, uolēs facere bonum, inuenio legem dei, & condelector ei secundum interiorem hominem, &c. Mea sententia potest & sic accipi, ut coniuñctio ὅτι, non sit hic causalis, quemadmodum accipit Origenes, sed accipiatur ἐδικῶς, sitq; sensus, Dum conor parere legi bonæ, & uincente cupiditate, pertrahor ad malum, sentio malū illud in me esse, non in lege. Atq; hic quidem sensus probe habet. Verum si hunc probamus, necesse est ut Paulum fateamur hoc sermone balbutisse, nec absoluisse quod instituerat. Apparet enim tale quiddam dicturum fuisse: Comperio igitur legem, si quando coner benefacere, hoc efficere in me, ut intelligam peccandi maliq; fontem in me ipso esse, non in lege. Theophylactus restituit hunc in modum, Inuenio ergo legem fauentem, uolenti mihi quod bonum est facere, sed non facienti, eo quod adiacet mihi malum. Fatetur autem obscurum esse sermonem, quod uideatur deesse non nihil. Idem indicat alios ad hunc ordinare modum, inuenio igitur legem nemini alteri esse, nisi mihi facere bonum uolenti. Nam qui recte cupit agere ei demum lex est lex, ut quæ id faciendum præscribat, quod ille cupit facere. Atq; hæc est sententia Chrysostomi, ad quam congruit quod sequitur: Condelector enim legi. Quemadmodum lex mihi fauet uolenti quod bonum, ita & ego quod honestum est cupiens, probo legem.

Repugnantem legi.) ἀντισταθόντων τῶ νόμου. Quasi dicas contra militantem & rebellantem. Gaudet enim Paulus metaphoris quæ militiam sapiūt. Velut ante meminit de stipendijs.

Sermo Pauli parum ineger Paulus Græce balbutiens

Captiuantem me in lege peccati.) ἀχμαλωτισθόντι με ἐν νόμῳ, id est, Qui reddidit me captiuum legi peccati.

Corpus mortis quid

De corpore mortis huius.) ἐκ τοῦ σώματος τοῦ θανάτου τούτου. Græca magis ita sonāt, ut huius ad nomen corpus referatur, quàm ad mortem, ex hoc corpore mortis. Nam mortis corpus uocat corpus obnoxium affectibus peccandi. Et addit, ex hoc corpore, quod in se sumpserit personam hominis sentientis huiusmodi affectus. Quandoquidem hæc est uelut una clauis ad intelligentiam Pauli, si quis animaduertat mutationem personarum, de quibus & ad quas loquitur. Certe palàm est Theophylactum idem sentire, quod nos indicauimus, si quis obseruet, non quid uerterit interpretis, sed quid interpretetur ipse: subiicit enim, id est, morti subiecto. Neq; secus interpretatur Origenes, mortem interpretas peccatum, & ob id uocari corpus mortis in quo habiter peccatum. Et hijs fere subscribunt recentiores. Nam quod quidam exponit corpus mortis, de turba malorum ingruentium, durius est.

Gratia dei pro gratias ago

Gratia dei.) Ἐὐχαριστῶ τῷ θεῷ, id est, Gratias ago deo. Atq; ita legitur in emendatis Latinorum codicibus, ut sermo sit ostendentis per quem sit liberatus, nempe per eum cui gratias agit. Tamen si Laurentius indicat in quibusdam exemplaribus scriptum fuisse χάρις τοῦ θεοῦ, id est, Gratia deo, quod uerbis diuersum, re idem est. Ex Origenis interpretatione non liquet quid legerit, sed tamen conijcere licet illum legisse quod nos ostēdimus esse apud Græcos, uel ex hisce uerbis, Respōdetur uero ad hoc quod dixerat, Quis me liberabit de corpore mortis huius: iam non ex illius, sed ex apostolica autoritate, gratia dei per Iesum Christum dominum nostrū. Vnde apparet quod propterea hæc omnia describit Apostolus, & mala quæ intra nos gerantur, exposuit, ut ad ultimum ostenderet & doceret, de quantis nos malis, & de quantis nos mortibus Christus eripuit. Hactenus Origenes, indicans quæ hactenus dicta sunt à Paulo, sub eius persona dicta, qui nondū gratiæ diuinæ particeps, luctetur adhuc cum carnis affectibus, impar illis. Verum quod exclamationi respōdetur, non sub eadem dici persona, sed sub eius qui non per legem, sed per gratiam Christi liberatus sit ab illa miserrima seruitute. Ad aliam itaq; personam refert exclamationem, Infelix ego homo, quis me &c. ad aliam sermonem agentis gratias deo: quem admodum idem Origenes ea quæ superius multa commemorat Paulus de lege mortis ac membrorum, de necessitate peccandi, uult sub alterius persona dici. Ambrosius idem interpretatur ex his uerbis accipiendum hominem gratia dei liberatum esse de corpore mortis huius non liberandum. Astipulantur his quæ mox sequuntur. Lex enim spiritus uitæ in Christo Iesu, liberauit me à lege peccati & mortis. At qui si legisset gratia dei, non congruebat hæc particula in Paulum qui non liberandus erat, sed liberatus: nec consistunt ea quæ scribit Ambrosius. Igitur aut Gratia deo, legendum, aut gratias ago, quibus uerbis iam liberatus gratias agit deo, per cuius gratiam assequutus sit, quod nec naturæ, nec Mosi lex, nec conscientia, nec opera præstare poterant. Chryostomus sine controuersia legit & interpretatur, Ἐὐχαριστῶ. Sic enim loquitur: εἰ γὰρ καὶ τῷ πατρὶ εὐχαριστῶ, ἀλλὰ καὶ εὐχαριστίας τούτου καὶ ὁ ἴσος αὐτῷ, id est, Quanquam enim & patri gratias agit, attamē huius gratiarum actionis autor est & filius. Et in enarratione reliqua toties repetuntur Ἐὐχαριστῶ, ut non possit librariorum incuria uideri factum. Theophylactus per omnia sequitur Chryostomum. Quin & diuus Hieronymus ad Algasiam quæstione octaua, legit Gratia deo: ipsaq; enarratio declarat illum ita legisse, quum ait, Conuersus in se apostolus, imò homo sub cuius persona apostolus loquitur, agit gratias saluatori, quod redemptus sit sanguine eius, & sordes in baptismo depouerit. Ac mox, Gratias ago deo per Iesum Christum dominum nostrum, qui me de corpore mortis huius liberauit. Nec ad rem facit quod quidam interpretes hunc locum adducunt meminerunt gratiæ dei, & admonent, hic ostensum eum qui liberat à corpore mortis, quando quisquis agit deo gratias liberatus, hoc ipsum indicat per quem & alij possint liberari. Cæterum quod agit gratias ueluti liberatus, omnes ad Pauli personam accommodant, de exclamatione uariant: uetustiores nolunt ad apostoli personam pertinere. Hieronymus arbitratur sub cuiusuis hominis persona dici. Et tamen si corpus

corpus mortis accipimus procliuatatem ad peccandum, quasi dicas moribundum, nihil uetat quo minus hæc omnia quadrent & in Paulum, iuxta Latinorum lectionem. Certe hoc agit Augustinus aduersus duas epistolas Pelagianorum libro primo, capite octauo, & aliquot sequentibus, ut totus hic locus competat Paulo uel puero, uel sub lege peccati, uel sub gratia sentienti motus affectuum, licet non assentienti: sed adeo dure multa torquens, ut magis conueniat Paulum humani generis personam in se recipere, in qua est ethnicus exlex, Iudæus carnalis sub lege, & spiritalis per gratiam liberatus.

EX CAPITE OCTAHO.

Ex enim spiritus uitæ.) Spiritus, hoc loco genitiuus est casus, ut intelligas legem, non carnis, quæ mortem adfert, sed spiritus qui uitam largitur. ὁ γὰρ νόμος τοῦ πνεύματος. Quanquam Græca sunt huiusmodi, ut hic sensus esse possit, Lex spiritus qui est uita, τοῦ πνεύματος τοῦ ζωῆς, quoniam am uitæ, præponitur articulus masculinus. Lex autem spiritus perinde sonat, quasi dicas, legem spiritualem, iuxta proprietatem sermonis Hebraici. Etiam si me non fugit Theophylactum duos genitiuos ad eandem uocem referre, legem spiritus, legem uitæ. Redarguit enim eos qui legem uitæ, Mosi legem interpretantur. His penè eadem differit Chryostomus.

Lege peccati & mortis.) ἐκ τοῦ νόμου τοῦ ἁμαρτίας καὶ τοῦ θανάτου. Et hic elegantius uertisset, A iure peccati. Cæterum sermo Græcus anceps est, Potest enim sic accipi, A lege peccati & mortis, ut lex ad utrunq; ex æquo referatur: siue à lege peccati & à morte, quæ comes est peccati. Porro quod apud Chryostomū, pro Liberauit me, legitur Liberauit te: nihil refert ad sensum.

Nam quod impossibile erat legi.) τὸ γὰρ ἀδύνατον τοῦ νόμου. Græce est, legis, paterno casu: non Legi, dandi. Atq; ita sanè legit Ambrosius. Verum habet hic sermo nonnihil difficultatis, siquidem intelligi poterat, τὸ γὰρ ἀδύνατον τοῦ νόμου. impotentia enim legis, siue imbecillitas legis, per quā erat infirma & inefficax. Verum iam non congruunt ea quæ sequuntur, nisi fateri uelimus Paulum uel obliuione uel imperitia uel neglectu Græci sermonis, non reddidisse reliquam partem. Nam mihi quidem lo-

Sermo imperfectus Pauli

cum hunc pro mea uirili perpendenti, uidetur aliquid uerborum deesse ad explendam sententiam, ueluti si sic legamus: Nam quod lex Mosaiica non potuit iuxta partem carnalem, secundum quam erat imbecillis & inefficax, hoc deus præstitit misso filio suo, qui spiritualem legis partem absoluit. Atq; id ut magis probem, facit coniunctio quæ sequitur, Et de peccato damnauit peccatum. Nisi enim subaudias uerbum præstitit, aut effecit, aut aliud his simile, coniunctio uidetur ociosa. Nisi placet ut ἀδύνατον nominatiuus, positus sit absolute loco genitiui: ut sensus sit, quum enim esset impossibile: &c. Alioqui hæc pars, Nam quod impossibile erat legis: in quo infirmabatur, referenda esset ad id quod sequitur, De peccato damnauit peccatum, id quod lex facere non poterat.

In quo infirmabatur.) ὅτι ἡ ἀδύνατος. Potest & sic accipi, In eo quod infirmabatur: hoc est quatenus infirmabatur, ut ὅτι positum sit pro ἵνα. Porro infirmabatur dixit, pro eo quod est Inualida parumq; efficax erat. Et ne legem uideretur incusare, addidit Per carnem: hoc est per carnalem legis intelligentiam, siue carnis infirmitatem cui deerat euangelica gratia.

Similitudo falsa species

In similitudinem carnis peccati.) ὅτι ὁμοιωμάτω, id est, In similitudine, quod ut superius indicatum est, magis sonat assimilationem & imaginem. Nam quod Christus nocentis personam assumpsit, hypocrisis quædam erat, absit inuidia dicto. Id quo fieret euidentiùs, uertimus, Sub specie carnis peccato obnoxia: quod ad exprimentam falsam similitudinem accommodatior uidetur uox species, Porro iuxta proprietatem Hebræi sermonis, carnem peccati dixit, carnem peccato obnoxiam. Et ideo complexim esse legendum admonet Augustinus, sermone de uerbis apostoli trigesimo primo. Vere carnem habebat Christus, peccati carnem uidebatur habere quum non haberet.

De peccato damnauit peccatū.) Indicauit Origenis interpres, nam id de sro addidit

Sensus uariis

didit, Græcis non esse de peccato, sed pro peccato: ut intelligamus peccatum fuisse damnatum de peccato. Neq; enim accipi potest, peccatum ex peccato damnatum, quum sit πῶδι ἀμαρτίας. & tamen ita uidentur interpretari. Mihi uiderur non absurde hic sensus accipi posse. Christus missus damnauit etiam peccatum de peccato: hoc est, conuicit & coarguit peccatores, ut qui antehac falsa iusticiæ imagine deceperāt, nunc palam esset eos impios fuisse quum Christum legis finē sub prætextu legis seruandæ occiderent. Alij, de peccato exponunt accipi pro uictima quæ solet iuxta ritum Mosaicæ legis immolari pro delicto. Atq; id sanè pulchre quadrat in Christum, tantum obstrepit præpositio πῶδι. Mollius erat si fuisset πῶδι. Græcæ lectioni magis congruit quod adfert Theophylactus, Peccatum suo quodam iure sæuisse in peccatores. Cæterum ubi impedit in innocentem dominum, iam quodammodo deprehensum est in peccato. Verum hæc curiosus lector exactius perpendet. Nos in hoc argumento potissimum ea persequimur, quæ faciunt ad lectionis sinceritatem.

Quæ spiritus sunt, sapiunt.) φρονῶσι, non repetitur apud Græcos. Et magis est Sentiant siue Curant, quàm sapiunt. Mirum autem cur hic interpres inutilem affectarit copiam, quæ officiat etiam intelligentiæ. Etenim idem uerbum quod modo uertit Sapiunt, nunc uertit Sentiant. Dices, Quid refert? Plurimum, ei qui uelit in his tractandis philosophari.

Prudentia, pro affectu

Quoniam sapientiam carnis.) φρόνημα. Idem uerbum quod modo sæpius uerterat Prudentiam. Est autem uerbale nomen à uerbo quod modo uertit, Sapiunt & Sentiant, quum potius significet affectum animi: ut μέγα φρονεῖν, elato esse animo, & θυγὰ φρονεῖν, humana curare. Ita hoc loco φρόνημα, non tam significat sapientiã aut prudentiam quàm affectum & curam, seu cogitationem. Indicant hoc ab eodem fonte manantia φρονῆς & φρονιζέτω. Sapere carnem, Latine dicitur, qui carnalibus ducitur affectibus: sapientiam pro affectu nusquam repperi. Quod Origenes philosophatur suo more de intelligentiã legis carnali, nihil mirum, quum ex crassis affectibus nascatur intelligentiã crassa, & contrã. Origenis cõmentum attingit & diuus Chrysostomus. Nec est apud Græcos,

Inimica est deo.) sed, Inimicitia est aduersus deum, ἐχθρὰ εἰς θεόν. Et ad hunc modum citauit diuus Hieronymus non semel aduersus Iovinianum. Nec aliter Augustinus, quum aliàs aliquoties, tum explicãs aliquot huius epistolæ locos, ni fallor. Superest enim in uulgatis codicibus hæc scriptura: Quia carnis prudentia, inimica est in deum. probabile est, inimica, mutatum pro Inimicitia. Ad hæc, sermo concinnior est, si abstractum abstracto respondeat. præcessit enim, Prudentia carnis, mors: prudentia autem spiritus, uita & pax. Quod enim ante dixerat Mors est, exaggerat repetens Inimicitia est aduersus deum: quasi diceret, aliquid morte peius. Ita Chrysostomus. At Græcis sanè si accentus transferatur in extremam syllabam, ἐχθρὰ, sonabit Inimicam. Verum id φρόνημα, præcedens neutri generis nomen, nõ sinitt: quum magis dicendum foret, ἐχθρὸν. Vnde miror quosdam contendere recte legi, inimicam nisi forte putant mutandam scripturã, in omnibus exemplaribus consentientem. Iam non mirum, si qui Latini inter enarrandum dicant, sapientiam esse inimicam deo: quum utraq; lectio eundem prope declarat sensum, nisi quod efficacius est inimicitia, magisq; congruens Paulinæ phrasi.

ἐχθρὰ, pro ἐχθρὰ

Si tamē spiritus dei.) εἰπὼς est Græce, quod ualet fermè, sanè, aut siquidem. Quamquam hoc loco non uidetur esse dubitantis, sed ratiocinantis, quasi dicas, quandoquidem spiritus dei habitat in uobis. Etiam si Origenes & Ambrosius ambigue legit & exponit. Probabilius tamen est Paulum illis tribuere spiritum quos alloquitur, mox enim durius loquens auertit ab illis sermonem, dicens, si quis autem spiritum Christi nõ habet: quod annotauit & Theophylactus, & ante hunc Chrysostomus: qui admonet εἰπὼς apud Paulum frequenter esse confirmantis non dubitantis, quasi dicas ἐπίπρω, quod genus est primæ ad Thessalonicenses secundo: εἰπὼς διγμου πῶδι θεῶ ἐπιδῶ ναί τις δλίθου ἡμᾶς δλίθω. Theophylactus annotauit hic, εἰπὼς non sonare dubitationem, sed fiduciam. Interdum est & obtestantis: Si bene quid de te merui, fuit aut tibi quicquam dulce meum. Hanc ambiguitatem quum interpres sustulerit, cur hic ta-

hic ta-

hic tacent qui uociferantur à me contrahi sensus latitudinem & quasi sermonis ambiguitas sit scripturæ fecunditas, aut quasi hanc fecunditatem nõ magis etiam pariat imperitiã. Nec enim laudanda est illa fecunditas, quum Iureconsulti dicunt, Vel dic, uel dic, uel dic.

Corpus quidem mortuum est propter peccatum, spiritus autem uiuit.) Pro uiuit, Vita est, pro Græcis est, uita est, atq; ita citat Augustinus in explanandis quæstionibus huius epistolæ, ac rursus edisserens Psalmum septuagesimum quintum. Item libro De ciuitate dei tredecimo. Et contra Faustum libro 24. cap. 2. Item Hilarius libro De trinitate octauo. Consimiliter Athanasius in libello De spiritu sancto ad Serapionē. Atq; item Ambrosius hunc explanãs locum, suffragantibus & uetustis Latinorum exemplaribus manu scriptis. Fortassis efficacius est, Vita est, quàm uiuit. Siquidem uita est quod uitam præbet. Agit enim, ni fallor, de spiritu Christi, non nostro, quod propemodum indicant quæ mox consequuntur, Quod si spiritus eius qui suscitauit Iesum à mortuis, habitat in uobis. Est autem facilis lapsus in ζωὴ & ζῆ, uita, & uiuit: ac minimum interest, quantum ad sententiam attinet, iuxta proprietatem sermonis Hebraici. Nec mirum si qui autores hic meminerunt de spiritu nostro: quandoquidem sicut corpus Christi resuscitatum resurrectionem promittit nostris corporibus, ita Christi spiritus immortalis, nostro spiritui confert uitam. Theophylactus uero nõ solum legit ζωὴ, uerum etiam interpretatur in hanc sententiam, uita: Non solum, inquit, ipse uiuit, sed & alijs hoc potest donare. Idem admonet, fuisse qui spiritum hic intelligerent ipsum Christum.

Propter iustificationem.) εἰς τὴν δικαιοσύνην, id est, propter iustitiam: ut & aliàs sepe uertit. Nam δικαιοσύνη magis sonat iustificationem.

Propter inhabitantem spiritum eius in uobis.) Hilarius libro De trinitate secundo legit, Propter spiritum suum qui habitat in uobis, & Latinus. Quamquam id minus est, quàm ut de eo sit contendendum, Variabant hic quædam exemplaria Græcorum, quum in plerisque esset, εἰς τὸ ἑνοικῆναι αὐτὸ πνεῦμα ἐν ὑμῖν, id est, propter spiritum suum qui habitat in uobis. In nonnullis: εἰς τὸ ἑνοικῆναι αὐτὸ πνεῦμα ἐν ὑμῖν, id est, per spiritum suum qui habitat in uobis. Ad sensum haud magni refert. Licet enim εἰς præpositio genitiuo addita significet instrumentum, accusatiuo adiuncta causam, tamen nihil uetat quo minus alicubi res eadem tum causa sit tum instrumentum.

Varia lectio

Iterum in timore.) εἰς φόβον, id est, ad timorem siue terrorem.

Spiritum adoptionis filiorum dei.) Pro tribus uocibus una est apud Græcos, ἑορθεῖας, quæ uox filiorum adoptionem significat. Imò adoptionem eorum qui natura filij non sunt, in locum filiorum. Nam adoptantur & nepotes, licet hæc sit adoptio charissima. Sermo Græcus nihil habet incommodi, Latinus non uideo quum possit consistere. Nam si adoptio sumatur actiue, quasi filij adoptent, absurdus est sermo: sin passiue, non dicuntur adoptari filij, quum per adoptionem ueniunt in alienam familiã, quemadmodum dicitur creari magistratus aut eligi episcopus, quum suffragijs sit magistratus aut episcopus, nec ita dicitur adoptio filiorum, quemadmodum dicitur creatio magistratum: sed alieni filij alteri adoptantur in locum filiorum, & dicuntur per adoptionem fieri filij adoptantis, & adoptator siue arrogator filios alienos aut nepotes facit suos. Pater aut patruus dicitur dare in adoptionem. Si accipimus adoptionem filiorum, qui prius erant filij satanæ: hoc non sentit scriptura. Si accipimus adoptari filios dei, non consistit sermo Latinus: dicendum potius erat, Spiritum adoptionis in filios dei. Quemadmodum autem licet Paulo Scipionis filium adoptare in locum sui nepotis, ita licet illius nepotem adoptare sibi in filij locum. Hoc incommodum ut uitarent quidam, uerterunt, Spiritum adoptionis: quod adoptare in filij locum sit præcipuum adoptionis genus: unde per se positum intelligitur de eo quod est eximium. Ipse uero sermonis apostolici tenor, declarat hic agi de adoptatis in filiorum ius. Porro genitiuus Dei, additus est, quum in Græcis codicibus non habeatur. Non enim hic discernit filios dei à filijs hominum, sed distinguit filios gratiæ à seruis legis.

Abba

Abba pater, quomodo intelligendum
 Abba, pater.) **אבא** siue **אבא** Hebræis, imò Syris, quemadmodum indicat Hieronymus, sonat patrem, dicitio è duabus primis literis composita, aleph & beth. Sed uocem Hebræam reliquit, quo significaret peculiare quiddam esse in ipso uocabulo, quod & patres libenter audiunt, & pueri primum sonare discunt. Nam hoc statim implorant patris opem, cuiusmodi est apud Latinos pappus, uox infantibus peculiaris. Cæterum quod addidit, **אבא**, Græcis incertum est, utrum cōduplicatio sit ad emphasim affectus faciens, an interpretatio peregrini Romanis uocabuli, maxime quum additum sit nominandi casu. Quanquam mihi uero proprius uidetur **אבא** dictum, quum is loquendi colos Hebræis sit penè peculiaris, **אבא** gratia, nunc eandem uocem iterantibus, nunc autē alia idem pollente reddentibus. ut: Nō omnis qui dicit mihi, Domine, domine, & Deus meus, deus meus. & Ficus bonas bonas, & Domine dominus noster. Nā in hoc postremo exēplo, Hebræis diuersæ sunt dictiones, prior est uocabulum dei tetragramaton, cōstans hisce literis, יהוה Iod, he, uau, he: quod illi uocāt **יהוה**, id est, ineffabile Posterior est, **אדנאי** Adonai: quod commune est, ac saepenumero tribuitur & hominibus. Sunt autem hic eadem uerba, quibus Christus utitur, orans patrē apud Marcum capite decimoquarto, Abba pater. Ceterum libroriorū uitiō factum arbitror, quod Augustinus epistola centesima septuagesimo octaua, scribit, abba Græcū est uocabulū, pater Latinū: quū neq; Paulus Latine scripserit Romanis, & extra controuersiam sit, abba Syriacum aut Hebræum esse uocabulum. Sed Augustini uerba subscribam: Non accipiat Paulus, qui dicit Romanis scribens, In quo clamamus Abba pater. In uno nomine duabus utitur linguis, dicit enim abba Græco uocabulo patrem, & Latine nominat identidem patrem. Equidem arbitror hæc uerba assuta scriptis Augustini. Melius Thomas qui dicit abba uocem esse Hebraicam, pater Græcam siue Latinam: similiter Græci compellant patrem & Latini.

Testimoniū reddit.) **συμμετρῶν**. Redditur, uel quod refertur uel quod debetur, Ita redditur lotium, & redditur ratio. At Græcis est, Attestatur: siue ut magis ad uerbum reddam, Contestatur: ut intelligas geminum esse testimonium duorum spirituum, nostri, & dei. Porrò testimonium spiritus nostri, confirmatur testimonio spiritus diuini: quemadmodum symmachi dicuntur, qui in pugna ferunt suppetias. Atq; uitate dicimus, Teste conscientia. Humani spiritus testimonium imbecille est, præsertim in imperfectis, nisi accedat spiritus diuini testimonium. Neq; quicquam ueritat, ut dicamus mutuam charitatem inter deum & hominem, quum charitas sit dei donum: ita mutuam esse testimonium inter spiritum dei & nostrum, non quod noster spiritus confirmet deum, sed quod sibi testis est. Chrysostomus subindicat **συμμετρῶν** Græcam præpositionem referri ad uocale testimonium, eo quod præcessit, In quo clamamus, abba pater: uocis autem testimonium, confirmatur arcano testimonio spiritus diuini, qui suo dono confirmat eam uocem. Non dissentit Theophylactus.

Si tamen compatim.) **συν**, id est, siquidem, quod hic quoq; posset accipi ratio cinatiue, non dubitatiue. Item hoc loco compati, est non quod uulgo accipiunt indocti, moueri malis alterius, sed focium esse & imitatore atq; æmulum afflictionum Christi.

Vt & glorificemur.) Vnā glorificemur, **συνδοξασθῶμεν**, ut intelligas communem nobis cum Christo gloriam.

Existimo enim.) **λογίζομαι**, id est, perpēdo siue reputo. Nec enim id opinatur Paulus: ceu dubitans, sed certus ita esse, perpendit in animo suo. Non enim loquitur de fide ad quā exprimendā nimis diluta uox est existimo, quæ frequenter cōiuncta est dubitationi, sed de consideratione eorum quæ credidit, per quam ueluti rationē subducit, conferens huius uitæ molestias propter euangeliū tolerandas, cū æternæ uitæ præmio, quod pijs omnibus promisit Christus. Collatio uero facit, ut hæc quæ hic patimur, leuia uideantur, dum animo reputamus æternam illam felicitatem. Equidem **λογίζομαι** pro existimare, nondum legi, quod Græci dicunt **οἶσθαι**, **ἠγασθαι**, **δοκεῖν**, **νομίζειν**. Tolerabilius esset æstimare, quod uerbum rationi congruit, existimamus illud charum, quod putamus esse magni pretij: sed æstimamus pro charo, quod animi inductione

inductione pro charo habemus. Quod si **λογίζομαι** nihil aliud sonat Græcis quàm nobis existimare, perperam loquutus est Paulus ad Philippenses quarto: **τοῦτο λογίζομαι**, aut certe peccauit interpres, qui uertit, Hæc cogitare: quum uertere debuerit, Hæc existimate. Et secundæ Corinthiorum capite decimo, **ὅτι λογίζομαι πάλιν**, uertit, Hoc cogitet iterum. Paulus usus est hoc uerbo pro Aestimare, **μὴ τις εἰς ἐμὲ λογίσῃ**, hoc est, Ne quis me pluris æstimet, quam reuera sum. In epistolæ ad Romanos secundo Paulus usurpauit, pro Cogitas, **λογίζου δὲ ὡς ἄνθρωπος**. Eiusdem epistolæ capite sexto, **ὅτι οὐκ ἔστιν ἡμῶν λογίζεσθαι εἰσακούσας**, non docet quid debeant credere, qui hoc iam pridem didicerant, sed quid meminisse & in animo uoluere, ubi magis conueniebat æstimare, quàm existimate. Rursum primæ Corinthiorum quarto, **ὅτι οὐκ ἔστιν ἡμῶν λογίζεσθαι ἄνθρωπος**, æstimet quadrabat magis quàm existimet. Mirum enim si nondum Corinthij suspicabantur Paulum dispensatorē mysteriorum dei. Rursum secundæ Corinthiorum capite decimo. Ea confidentia qua existimor audere in quosdam, interpres **λογίζομαι** uertit Existimor: quum Chrysostomus exponat Cogito. Hoc enim sermone minatur quibusdam, qui Paulum ut hominem quemlibet contemnebant. Nondum ait se decreuisse, sed tantum de illis puniendis cogitare, nisi resipuerint. Theophylactus **λογίζομαι** interpretatur **ἐπιλαμβάνω**, **σχετίζομαι**, id est, suspicor & destino. Qui suspicatur se facturum, nondum concepit certum animi propositum: & qui destinat, adhuc habet telum in manu, cogitans in quos & quomodo sit mittendum. Cæterum qui docuit existimare esse certæ opinionis, rem plane falsam docuit. Nihilominus enim est existimatio dubia quàm opinio, imò existimatio saepe fallax est: ut est illud, Qui se existimat aliquid esse, & Existimabant se spiritum uidere.

Quæ reuelabitur in nobis.) Dubium est apud Græcos, an uerbum **ἀρκελυφθῶμαι**, debeat referri ad præpositionem **προς**, an ad participium **μέλλον**. Nam si referatur ad præpositionem, erit sensus, Ad hoc ut futura gloria reueletur in nobis, ac tum uidetur deesse articulus **τις**, solitus præponi uerbis infinitis. Interpres sic ordinasse uidetur: **προς τὴν δόξαν τὴν μέλλον ἀρκελυφθῶμαι**, id est, ad gloriam quæ reuelabitur. Nec est, In nobis: sed, In nos: seu potius, Erga nos. iuxta illud, Videmus nūc per speculum & in ænigmate, tunc autem facie ad faciem. quanquam præpositio **εἰς**, uti saepius admonui, Græcis anceps est, & sensum piū habet hæc quoq; lectio.

Nam expectatio creaturæ.) **ἡ γὰρ ἀρκεραδνκία**, quod non significat simpliciter expectationem, sed uehementem & anxiam expectationē: ut testantur & Græca scholia, quæ Græcanicæ uocis emphasim indicāt, quum ex corde quippiam expectatur. unde nos uertimus, Sollicita expectat. Græca uox è tribus composita est, ex **ἀρ** præ **ἀρκεραδνκία** positione, & **κία** caput, & **δνκία** uideri: quod qui uehementer desiderant aliquid uidere, porrecto capite subinde prospiciunt: unde Ambrosius exponit, Frequentem expectationem: Hilarius, longinquam: quod prolato capite longius prospicimus. Usus est Paulus eadem uoce in epistola ad Philippenses capite primo, Aristophanes in Equitibus, omiſſa præpositione dixit **καραδνκίαν**, **ἐκαραδνκισον εἰς ἐμὴν βελήν πάλιν**, id est, Ad me uertebant oculos, erecti ad promissionem, ut sensum reddam magis quàm uerba exprimam.

Vanitati enim creatura subiecta est.) Vanitas non hic sonat mendacitatem, sed potius frustrationem, **ματαιότης**, quod creatura interim non assequatur, quod utcumque contendit efficere. Verbi causa, dum aliud ex alio propagans, indiuiduis uicissim cadentibus ac renascentibus speciem tuetur ne intercīdat, meditatur immortalitatem quandam, sed frustra.

Qui subiecit eam.) Eam, additum est explicandī causa. **ὅτι τὸν ἑσπέρῳ ἔδωκεν**. Et in spe, **ἐν ἐλπίδι**, magis est, sub conditione spei. Ceterum quod sequitur, Quia & ipsa creatura liberabitur, & cætera, connecti poterat superioribus: Subiecit sub spe: nimirum hac, quod & ipsa liberanda sit à seruitute. sed creatura repetita, duriusculam reddidit orationem.

Liberabitur à seruitute corruptiōis.) **ἐλευθέρωθήσεσθε ἀπὸ τῆς δουλείας τῆς φθορᾶς**, id est, libera reddetur, siue in libertatem uindicabitur. Et **φθορᾶς** corruptio, Græcis quoq; uox est

vanitas
ματαιότης

uox est anceps: nam & de uitiatō dicitur, & de pereunte; hic interitū sonat. Atq; ita legit Augustinus explanans epistolam ad Galatas. Sensus autem est, Creaturam que nunc obnoxia est exitio, asserendam in libertatem, hoc est, in gloriam filiorum dei.

Omnia creatura ingemiscit & parturit.) Apertius Græce σὺς γινώσκει καὶ σιωπῶσιν, id est, Congemiscit & comparturit siue condolet, ut ita loquamur. Certe cōgemiscit citat Hieronymus in Commentariis Esaiæ lib. 8. & Augustinus octogintatium quæstionum sexagesimaseptima, legit Congemiscit & dolet. Pro dolet, parturit legit Ambrosius: ut præpositio σὺς, uel ad nos referatur, indicans etiam elementa muta quodammodo nobiscum gemeret: uel ad uniuersam inter se creaturam, ut accipiamus uniuersum mundum in melius cōmutandum. Paulus enim ut tropologicos magnitudinem malorum exprimat, fingit uniuersum hunc mundum uelut unam personam: cui quum non insit sensus, tamen ita sensum tribuit, quemadmodum in Psalmis montes dicuntur exultare, flumina plaudere. Origenes item nominatim annotat dictum esse Congemiscit, pro eo quod est, cum alio gemit; haud tamen dissimulans uaria re libros: in nonnullis enim fuisse σὺς γινώσκει.

Non solum, pe-
culiare Paulo

Non solum autem illa.) Illa, non additur apud Græcos, ἢ μόνου δὲ. Sed tamen ex his quæ mox sequuntur apparet subaudiendum. Quid hic faciant, qui nec apicem mutari uolunt in literis sacris: frequenter indicat hanc eloquutionis formam in Paulo Origenes.

Receptaculum
pro primitiis

Primitias spiritus habentes.) τὴν ἀπαρχήν. Mirum quid sequutus Ambrosius legit, Sed & nos qui receptaculum spiritus habemus. quanquam ex enarratione non satis perspicuum est quid legerit, nisi forte quod ille scripserat Inceptaculum, scriba uertit in Receptaculum.

Intra nos gemimus.) ἢ ἐν αὐτοῖς σὺς γινώσκωμεν, id est, in nobis ipsis ingemiscimus, siue intra nos ipsos, hoc est, taciti.

Adoptionem filiorum dei.) ἰσθεσίαν, id est, adoptionem. Sed interpret explicanda rei gratia adiecit quædam uerbulata: id est, perpetuo facit in hac dictione. Augustinus libro aduersus Faustum tertio, cap. 3. non addidit Filiorum, tantum citat adoptionem. Quis enim adoptat suos filios? Alieni qui adoptantur, non adoptantur filij, sed in locum filiorum, ut ante dictum est.

Redemptionem corporis.) ἀρλύρωσις, quæ proprie dicitur, quum dato pretio redimuntur captiui, uelut à piratis aut in bello capti. Corporis, dictum est pro a corpore: ut liberemur à corpore illo, quod ante mortis corpus uocauit. Videtur autem hoc ita adiectum quasi uoluerit interpretari ἰσθεσίαν adoptionem, quæ adoptio nihil aliud est quam ut ab hoc corpore liberemur, & immortale corpus recipiamus.

Quid sperat.) ἢ καὶ ἐλπίζει; Quid etiam, aut quid insuper sperat? Non ociosa erat coniunctio, significans frustra iam sperari quod uideas.

Adiuuat
σωαυλι
λαμβάνει
ται

Similiter autem & spiritus adiuuat infirmitatem.) Græcis est numero plurali uo, infirmitates, siue imbecillitates nostras. σωαυλι λαμβάνεται τὰς ἀδυναμίας ἡμῶν. Est autem σωαυλι λαμβάνεται in re quapiam suscepta, auxilio adesse laboranti. & idcirco addidit ὡσαύτως, id est, consimiliter. Sicut nos per patientiam expectantes nitimur, ita etiam spiritus admouet auxilium suum deficientibus, ceu manum porrigens laborantibus.

Articuli uis

Nam quid oremus.) ἢ γὰρ τὴ πρὸς ἐξέμεθα. Interpret non expressit uim articuli τὴ, qui refertur ad totum hoc quod mox sequitur, unde nos uertimus, Siquidem hoc ipsum quid oraturi simus ut oportet, non nouimus. hoc est, tantum abest ut ipsi nobis possimus esse præsidio, ut nesciamus quibus præsidij sit opus.

ἢ τρυχάνει
ἢ παρρησιάζεται

Spiritus postulat.) ἢ παρρησιάζεται, quod aliquando uertit postulat, aliquando interpellat, aut intercedit. Est autem quoties quis conuenit aliquem super negotio alterius, uelut si quis adeat principem commendaturus causam amici. Illud annotandum quod non simpliciter dixit ἢ τρυχάνει, sed ἢ παρρησιάζεται. Nam hæc præpositio solet excellentiam significare Græcis. Sensus enim hic est, ni fallor; etiam si spiritus hominis aliquando petit nocitura, tamē spiritus sanctus afflans animos aliquorum, corrigat quod male petebatur, ueluti præfectus omnibus interpellationibus.

Quid

Quid desideret spiritus.) τὸ φρονεῖν, id est sensum, siue quid sentiat spiritus: hoc est, affectum spiritus, quod Terentius uertit sensum, Illius sensum pulchre calleo. Eadem est uox Græca, quam toties iam uertit, prudentia. Nescio quid sibi uelit quidam, qui putat sensum & affectum esse uoces carnales, nec conuenire spiritui diuino. An putamus illum quum hæc scriberet esse sobrium? An non de deo dictum est, Quis cognouit sensum dominicæ & misericordia non est affectus, quæ deo præcipue tribuitur? Et spiritus dei recte dicitur desiderare, concupiscere, gemere & interpellare, an illi absurde tribuitur affectus? Sed in deo nō sunt affectus quemadmodū in nobis: uerū nec sapere, nec uiuere, nec misereri, nec diligere est in illo, quæadmodum in nobis, & tamen huiusmodi uerbis humanis scriptura passim abutitur de illo loquens.

Cooperantur in bonum.) σὺς ὁργῆς referri potest apud Græcos uel ad spiritum uel ad omnia: ut iuxta priorem sensum intelligas spiritum sanctum omnia uertere in bonum suo auxilio: iuxta posteriorem accipias, omnia etiam mala adiuuato esse sanctis ad felicitatem. & hic sensus magis mihi arridet, atq; hūc sequitur Chrysostomus ac Theophylactus. Nec est quod moueat quenquam, uerbū singularis numeri σὺς ὁργῆς, quum πάντες nominatiuus sit neutri generis.

Duplex sensus

Secundum propositum.) ἢ πρὸς ἄλλου. id est, iuxta animi destinationem. ut Propositum referatur non ad Sancti, aut ad hominem recti propositi, sed ad Prædestinationem dei. Ita Origenes ac Thomas, etiam si Ambrosius utrumq; sensum uidetur attingere. quanquam & Origenes aliquanto inferius explicans qui dicantur uocati & non electi, qui uocati & electi, non nihil à seipso dissidet, interpretans secundum propositum uocatos dici, qui prius quam uocarentur, propenso iam tum erant animo ad cultum diuinum, quorumq; promptæ iam uoluntati tantum deerat uocatio, ut delictet ut propositum, non ad deum destinantem, sed ad hominem in animo statuentem pertineat: nisi forte interpret hæc adiecit de suo. Ambrosium sequitur Au-

πρὸς θεοῦ

iuxta propo-
situm

gustinus in libello De correptione & gratia, capite septimo: Electi inquit, sunt, quia secundum propositum uocati sunt, propositum autem non suum sed dei. Nam Paulus proximo huius Epistolæ capite, simili sensu dixit propositum dei, rursus ad Ephesios capite primo. Neq; uero apud Græcos adiungitur Sancti, tantū est Vocati. Atq; ita legisse Origenem ex ipsius liquet interpretatione, quum ait, Videndum est ne forte ex hoc quod dicit, his qui secundum propositum uocati sunt, & quos præsciuit & quos prædestinauit, & cætera. Neq; secus legit Ambrosius, sic enim edisserit, Hi autem secundum propositum uocantur, quos credentes præsciuit deos futuros sibi idoneos, ut antequam crederent, scirentur. Legit idem Augustinus De correptione & gratia. Sequitur hanc tum lectionem tum sententiam Chrysostomus & Theophylactus, quanquam refragatur Thomas & uetusti Latinorum codices pleriq;. Apparet autem Sancti, additum ex alijs locis, in quibus hæc duæ uoces, Vocati sancti sapennumero copulantur.

Vocati sunt sancti.) κληροῖς ἔσθη. qui sunt uocati, Primum Sancti, ut dictum est, re-
dundat: deinde Vocati, hic non participium est, sed nomen, quemadmodum in ini-
tio indicauimus: ut rursus excludat opera legis, quibus male fidebant Iudæi, & osten-
dat ueram sanctimoniam contingere ex uocante deo.

Quos præ-
sciuit

Quos præsciuit.) ἢς πρὸς ἐγνωσθη. siue ut quibusdam legitur πρὸς ἐγνω. Iam superius admonuimus apud Græcos hoc uerbum aliquoties accipi pro statuit, siue decreuit, quod cognitio coniuncta sit deliberationi: & uidentur hæc non tam genere aut ratione inter se dissidere, quam gradibus quibusdā & interuallis inter se distincta connecti, quo magis rem Paulus exponat oculis, ut πρὸς ἐγνωσθη sit deliberantis ac statuentis, quod tamen aliquo modo possit immutari, ut hominum more loquamur. Deinde πρὸς ἐλέγη siue ἐλέγη, quod decretum fuerit iam palam pronunciantis, quod fieri non solet, nisi quum ita decretum est aliquid, ut mutari non possit. Porro ubi pronunciaris quod decreuisti, superest ut exhibeas ac præstes quod es pollicitus. Incipit autem exhibere, qui uocat & inuitat. Deinde ne uideatur frustra uocasse, uocatos iustificat etiam, sine quo non sumus capaces promissi. Deniq; iustificatis datur præmium. Igitur πρὸς ἐγνωσθη deus ab æterno, quos decreuit ac statuit ad immortalitatem uocan-

M dos esse

dem uocis iteratione, quam traductionem uocant, ut in proximo exemplo, *ἡμῶν*, *ἡμῶν*, tum in contrarijs, iustificat, & condemnat: mors, uita: instantia, futura, altitudo, profunditas. Nam comparata & asyndeta faciunt etiam ad *ἀέννοιον*, quemadmodum & interrogatio. Totus autem hic sermo percontationibus & interrogationibus scaturit. Quod si quis distinguat acrimoniam seu contentionem orationis, à granditate, qui tertius est apud rhetores dictionis character, ad acrimoniam facit interrogatio uehementior etiam asseueratione. Nam uehementius est, quomodo etiam non cum illo nobis omnia donabit: quam si dixisset, Haud dubie & omnia nobis cum illo donabit. Hac enim fiducia manifestæ ueritatis sic urgetur auditor, quasi non habeat quod respondeat. Item acrius est an tribulatio, an angustia, an persecutio, an fames, quam si negasset. Ad idē faciunt incisa, ab eadem dictione incipientia, sicut modo retuli, uelut & in illo, Neq; mors, neq; uita, neq; angeli, & cætera. Grandem autem orationem illa proprie reddunt, quod uelut afflatus numine nihil humile loquitur. Proponit enim magnifice, Scimus quod diligentibus deum omnia, & cætera. Deinde totus sermo constat magnificis tum rebus, tum personis: mors, uita, fortitudo, altitudo: deus, Christus, ad dexterā dei, angeli, principatus, uirtutes. Quin & illud magnificum, In his omnibus *ὑπερνικῶμεν*, & Certus sum enim, Quid unquā Cicero dixit grandiloquentius?

Sicut oues occisionis.) Testimoniū sumptum est ex Psalmo quadragesimotertio. Porro quod interpret uertit occisionis, Hebraice est *קרבן* quod magis apud illos sonat maclationē: ea est quum lanus contrectat & explorat pecudem, num idonea sit ut iuguletur. Siquidem simile quiddam est apud Latinos maclatio, unde Horatius: Maclata ueniet lenior hostia. Proinde Oues occisionis, dixit, pro eo quod est oues occisioni destinata. Cæterum hoc loco fuerat interpreti prætermittenda coniunctio *ἔτι*, quid enim hic sermo significat Latinis, Scriptū est quia propter te mortificamur: nisi ob id scripturam esse proditam, quia nos propter deum mortificamur tota die. Apud Græcos uaria est huius coniunctionis uis, apud nos non item: quoties autem habet uim confirmandi, præstabat omittere, si uelimus loqui Latine. Fateor ecclesiasticos frequenter Quoniam, & quia, sic usurpare, ut uel confirmati, uel accipiantur *ἐδικῶς*, præsertim utentes scripturarum testimonijs, sed non ideo Latine dicitur.

Superamus propter eum.) *ὑπερνικῶμεν ἵνα τὸ*, id est, superuincimus, ut plus aliquid intelligas, quam Vincimus: sed res tantas etiam facile uincimus, omnibus illis malis superiores. Ita Theophylactus, Deinde, Per eum qui, & cætera, non, Propter eum. *ἵνα τὸ*. Augustinus libro De ciuitate dei 22. cap. 23. refert hunc ad modum: In his omnibus superuincimus per eum qui dilexit nos. Ad eundem modum citat libro De doctrina Christiana 4. cap. 20. Itidem legit & Origenes sic edisserens: Et ideo, inquit, in his omnibus superamus, non nostra uirtute, sed per eum qui dilexit nos. Diuus autem Basilii ad Amphilochiū De spiritu sancto cap. 3. ita refert, Per eum: ut si legas Propter eum, corruat illius argumentatio. Ambrosius tamē legit, Propter: intelligēs nos in tantis afflictionibus intracto animo perdurare amore Christi, qui nobis tantum impenderit, quodammodo rependentes illi moriēdi wices. Ipsi Ambrosii uerba sunt hæc, si quis forte requiret: Et quid mirum, si serui moriantur pro bono domino, quando dominus mortuus est pro seruis & malis: Vincunt ergo beneficia & exhortantur animum ad perseverandum propter eum qui dilexit nos. Nobiscum faciunt Chrysostomus & Theophylactus, & legentes & interpretantes, non mirum esse si tantis malis superiores euadimus, quum deum habeamus propugnatorē. Atq; hanc arbitror germanam lectionem. Nam quoniam magnifica quædam dixerat Apostolus, suo more gloriam omnem transfert in Christum.

Certus sum enim.) *πέποιθα γὰρ*, id est, Persuasus sum, siue cōfido, ut uertit diuus Hieronymus ad Algasiam quæstione nona. Atq; ita legit Ambrosius.

Neq; futura, neq; fortitudo.) Fortitudo apud Græcos nō legit, nec habet ad quod respondeat, quum Instantia, id est præsentia, respondeant futuris, altitudo profunditati. Quanquam in eo quem modo citauit loco, diuus Hieronymus addit fortitudo, sed ommissis uirtutibus, quas Græcus *δυναμὶς* legit: quas Hieronymus, ut uideretur, dixit

dixit Potestates. Apud Ambrosiū nō nihil ab hac diuersa reperitur lectio, nouē dumtaxat partes recēsentē: Neq; mors, neq; uita, neq; angelus, neq; uirtus, neq; altitudo, neq; profundum, neq; præsentia, neq; futura, neq; alia creatura. Atq; ita legisse Ambrosium palam arguit & ipsius interpretatio. Ex quo liquet, quod loco Fortitudinis, apud nos non suo loco posita, ille posuerit proximam angelis uirtutem, quam refert ad miraculum. Cæterum principatum non meminit, etiam si Origenes inter enarrandum non nihil attingit de principatibus, nec alioqui anxius hoc loco in recensendis huius synathroesimi partibus. Augustinus in explicandis huius epistolæ quæstionibus aliquot, recenset Mortem, uitam, angelum, principatum, præsentia, futura, uirtutem, altitudinem, profundum, & aliam creaturam. Verum ferē fit, ut in huiusmodi singulorum catalogo nomīnū uariant alicubi codices, labentibus memoria scribis.

EX CAPITE NONO.

Estimonium mihi perhibente conscientia mea.) Quum sit *συμμετρούσης*, aut conscientia testimonium intelligitur alijs testimonijs accedere: aut iuxta uulgatam loquendi formam, conscientia persona affingitur, uelut quum alloquimur animum nostrum, siue quum dicimur cum animo nostro rixari, quum animus sit qui sibi loquitur: aut ociosa est præpositio *σὺ*. Certe nemo ueterū, quod scia, annotauit huius uim hoc quidē loco.

Optabam enim ego ipse.) Anathemata Græcis dicuntur res dijs dicata, & in hoc seposita. Vide lector, num accipi possit *ἢ ἡμεῖς αὐτοὺς* pro optarem, siue optarim, etiam si non additur *αὐτοὺς*, ut accipias Optarim si fieri possit. Porro illud A Christo, refertur ad anathema: quasi dicas, quiddam sepositum & alienum à Christo. Si quidem *ἀνάθημα* dicuntur dona in templis dicata numinibus: unde & ueteres, sacra, in malū sensum usurpabāt, ut Horatius, Sacer intestabilis esto. Et Vergilius: Auri sacra fames. Hieronymus ad Algasiam quæstione nona, putat hic anathema accipi posse pro occisione corporali, non pro exitio mentis: uerum reclamationem quod sequitur, A Christo. Proinde ridet Chrysostomus quorundam nugale commentum, qui uoluerint *ἀνάθημα* positum pro *κλήματα*, hoc est pro re chara seposita, quam uulgo uocamus cleinodium. Notat & illud quod dixerit, *αὐτὸς ἐγὼ*, quum alterum pronomen uideatur superesse: uerum emphasim habet, Ipse qui tantum laborarim, ne seiungar à Christo, mihi uidetur & singularitatis habere significationem, unus pro tam multis optarim perire, si liceat.

Quorum adoptio est fil.) *ἢ ἡ υιοθεσία*, id est, quorum adoptio: sicut admonuimus & antea. Interpres uoluit explanare uim Græce uocis, quod adoptentur & fratres aut nepotes. Augustinus non addit Filiorum, libro aduersus Faustum tertio cap. 3. qua de re supra dictum est copiosius.

Et testamentum.) *ἢ ἡ διαθήκη*, id est, testamenta. Atq; ita refert Augustinus libro aduersus Faustum duodecimo, in libris manu descriptis, ac mox differens in hunc locum repetit testamenta: Ad filios enim tabulæ testamenti pertinent. Ita legit Hieronymus ad Algasiam quæstione nona, interpretans alterū in littera, alterum in spiritu. Atq; ita scriptum est in uetustissimis exemplaribus Latinis, quanquam Hieronymus putat hoc uerbum apud Hebræos, unde ductum est à nostris, magis sonare Pacta, quam Testamenta.

Legislatio.) *ἢ ἡ νομοθεσία*. Græcis unicum est uerbum, quod ad omnes leges cōden das pertinet, non solum ad unam. Augustinus in libello quem scripsit aduersus aduersarium legis, legit Legis cōstitutio. Sentit enim Paulus gloriam à deo conditæ legis, penes illos fuisse.

Et obsequium.) *ἢ ἡ λατρεία*, id est, Cultus, siue religio: quod alibi uertit, seruitutem. Sentit autem officia sacerdotalia, & ritus ac cæremonias sacrorum, interprete Origene. Quis autem per Obsequium, quicquam tale Latinus intelligeret? Obsequium enim dicitur morem gerentis alienæ uoluntati, quod frequenter sonat in malam partem. Certe nemo Latine loquentium, pro numinis cultu usurpauit: sed interpres uulgari sermone loquutus est.

Et promissio.) *ἢ ἡ ἐπαγγελία*, id est, Promissiones, aut promissa: ut legit Ambrosius.

modum : Nondum enim nascentium nec agentium aliquid boni aut mali . Sic tum opinor uulgo loquebantur.

Maiores Maior seruiet minori.) Maior & minor, hic non ad aetatem proprie referuntur, sed ad uires & praecellentiam, μέζων, ἐλασσων. Quamquam Hebraeis altera uox est, דך quae dignitate praeminentem indicat, unde & Rabbi dictum רצף altera quae nonnunquam adolescentulum significat.

Depravatio in nostris Miserebor cui misertus sum.) Apud Graecos secus est, ἐλεήσω ὃν ἄν ἐλεῶ. καὶ οἰκτείρω ὃν ἄν οἰκτείρω, id est, Miserebor cuiuscumque misereor, & commiserabor quemcumque commiseror, id est, quemcumque decretum fuerit commiserari. Certe in priore sermone huius parte nobiscum faciebat codex Donatiani, in quo sic habebatur scriptum, Miserebor, cui misereor. Hic quoque interpres minus feliciter copiam, ut solet affectat, οἰκτείρω uertens in Misericordiam praestabo, οἰκτέρω in Misereor. Imò potius destituit illum necessaria copia. Siquidem Hebraeis diuersa sunt uerba quemadmodum & Graecis, quasi dicas, Miserebor & condonabo, siue gratiam faciam. Porro noue dictum est quod sequitur, Scriptura dicit Pharaoni, pro eo quod erat, Scriptura refert dictum Pharaoni.

Igitur non est uolentis neque currentis.) Hanc particula Chrysostomus antithesin uocat, quasi obijciatur ab aduersario, qualis est & illa, Ergo cui uult, miseretur. Sed ubi solutio? O homo tu qui es, & caetera.

Queri Conqueri Quid adhuc queritur.) τί ἐτι μέρηται. id est, Quid adhuc conqueritur, aut incusat: subaudi Deus. Etiam si Laurentius ac Stapulensis dissentiant: quorum hic Queritur, impersonaliter accipi uult, ille passive: quamquam Laurentius nostram adiungit sententiam, ad quam interpretantur omnes Graeci interpretes. Primum μέρηται, non inuenio ad istum modum positum, ut persona non addatur, deinde mea sententia probe quadrat ijs quae sequuntur: O homo tu quis es, qui respondes deo. Rufinus libro πρὸς ἄρχων tertio, sententiam reddit mutatis uerbis. Quid ergo adhuc culpamur? Illud tantum admonendus est crassus lector, Queritur, hoc loco, a queror deponenti uerbo, non a quæro, actiuo dictum esse. Hic derideat qui uolet grammatulam annotatiunculam, modo sciat sanctum Thomam in huc impigisse lapillum, nisi quod adijcit alterum sensum, sed priorem non rejicit.

O homo tu quis es, qui, & caetera.) μὲν ὄντι ὁ ἄνθρωπος. Atqui o homo quis es. Caeterum interpres inferius uertit, Et quidem μὲν ὄντι, hic dissimulauit. Est autem φωνήσις tacita in uocibus, homo, & deus: praeterea emphasis, haud quaquam ociosa. nihil enim homo, collatus deo.

Qui respondeas deo.) ὁ ἄνθρωπος ἀποκρινόμενος. id est, Contra respondens: ut sane adducitur ab Origene Homilia in Exodum quarta, uel, Qui respondes aduersus deum, quia dixerat, quid igitur habet quod queratur, si quae uult, facit? Ac mea quidem sententia rectius erat Qui respondes, quam Qui respondeas. Iam enim fecerat Respondentem. Nec enim indignatur quod respondeat, sed quod impie respondeat, nec deterret illum ne respondeat, sed obiurgat quod sic ausus sit respondere. Origenes uersus habet quidem Qui respondeas, sed interpretatio declarat illum legisse Qui respondes: indicans ideo huic imponi silentium, quod proterue deo obmurmurasset: quemadmodum dominus in Euangelio procaciter percontantes qua auctoritate faceret quae faciebat, aut eam potestatem unde accepisset, ne responso quidem ullo dignatus est, sed obiecta quaestione quam dissoluere non audebant, occlusit illis os. At reuerenter sciscitantibus idem ubique placide respondet. In sententia non multum est discriminis, sed Graeca uix recipiunt illud Respondeas. Velut ante πᾶς ὁ κείνων, non est uersum, Omnis qui iudicet: quemadmodum huius Epistolae capite decimoquarto, σὺ τίς εἶ ὁ κείνων ἀλλοτρίου οἰκέτω, interpres uertit, Tu quis es qui iudicas alienum seruum. Nec Chrysostomi, nec Theophylacti, nec Ambrosii, nec Augustini interpretatio declarat potius esse legendum Qui respondeas, quam Qui respondes. Paranti respondere petulantius, apte diceretur, Tu quis es qui respondeas. at obiurganti eum qui respondit proterue, magis congruit, Tu quis es qui respondes. A malis seruis sumpta est metaphora, qui quum dominorum iussis obmurmurant, responsato-

res dicuntur

res dicuntur. Itaque sic hoc loco dictum est, Quid facis homo responsans deo? Tractat hunc locum Augustinus in octoginta trium quaestionum sexagesimo octaua, refellens haereticorum calumnias, colligentium ob id Paulum ad conuicia subito deflexisse, quod nodum quaestionis propositae explicare non posset.

Ei qui se finxit.) Qui finxit, est Graece, & satis erat, τὸς πλάσσαντα. Se, pronomine seruacaneum est.

Ex eadem massa.) ἐκ τοῦ αὐτοῦ φερέματος. quod Augustinus adducit ex eadem conspersione. Sentit enim argillam humore maceratam temperatamque.

Aliud in honorem.) ἕλω καὶ ἀλεῖμαι, Laurentius rectius uerbi posse putat, Decus ac dedecus: maxime quod in uasa non cadat contumelia. Atqui quum a contemnendo dicatur contumelia, quid obstat quo minus in rem inanimatam contempnat contumelia, quum ea & expetatur & contemnat? Quod si minus quadraret, tamen metaphora gratiam etiam adiungeret: ueluti si quis Ballum aureis uasis excipientem onus uentris, apud Martialem, dicat aurum afficere contumelia. Illud uerum est, in decus ac dedecus, schematis iucunditatem reddi, quae perit in honore & contumelia.

Quod si deus uolens.) Ad hanc orationis partem nihil sequitur quod respondeat, quapropter ad superiora referamus oportet, uel ad illud, Quis es tu homo qui respondes deo: uel ad illud, An non habet potestatem? Origenes existimat orationem alioqui incompositiorem componi posse ad hunc modum, Volens deus ostendere iram & notam facere potentiam suam, sustinet in multa patientia uasa irae, apta in perditionem, ut notas faceret diuitias gloriae suae in uasa misericordiae. Quod si supplere placet aliquid, quandoquidem deesse constat, subaudiri potest, non habent quod incusent aut disceptent cum deo. Quidam Latini codices habebant, Quid si deus, uerum Graecis est εἰθε.

Sustinuit in multa patientia.) ὡς γὰρ, Graecis uerbum est anceps, quod Augustinus in quaestionibus in Exodum ita legit, Attulit in multa patientia uasa irae: Rufinus aduersus Faustum lib. 21, cap. 2. Neque enim Graece est ἐφάρων, quod significat ferre, sed ὡς γὰρ, quod magis sonat in medium adducere aut offerre. Et ne quid hoc loco causeretur scripturam casu uitiatam, citat idem ad eundem modum, quum aliam, tum libro secundo contra duas epistolas Pelagianorum, ad Bonifacium. Quod si uera lectio est, sensus erit: Ea uasa parata in interitum, diu expectata, tandem adducta in suam poenam: quamquam Origenes plane interpretatus est, Sustinuit ac tolerauit: atque hunc non illibenter sequi solitus Ambrosius. Consentiant cum his Chrysostomus, & huic accinens Theophylactus.

Apta in interitum.) κατηρησμένα. id est, Aptata, siue parata.

Vasa misericordiae.) σκεύη ἐλέους. Recte illud annotauit Augustinus, σκεύη Graecis dici, non proprie uas excipiendo liquori paratum, sed quodcumque pertinens ad usum domesticum. Proinde apud Lium in conceptis legatorum orationibus, puorum & uasorum nomine, tota supellex significatur. Caeterum liquoris capax uas, ἀγέου appellant Graeci.

Præparauit in gloriam.) Graeci in nonnullis codicibus addunt αὐτῷ id est, suam. Mihi magis probatur altera lectio, ne bis idem dicere uideatur. Quod enim antea uocauit πύλω, hic uocat Gloriam.

Quos & uocauit.) ὅς καὶ ἐπέλεον ἡμᾶς. id est, Quos & uocauit nos, quamquam illud ἡμᾶς in quibusdam Graecis codicibus non adscribitur: additum est autem explicandi causa, Quos & uocauit, nempe nos. Ac rursus, ne nos, uideretur ad solos Iudaeos pertinere, subiicit, Non solum ex Iudaeis uerum etiam ex gentibus.

Et non misericordiam consequutam, misericordiam consequutam.) Id in Graecis codicibus non habetur adscriptum: nec additur ab Augustino, qui testimonium hoc refert libro aduersus Faustum uigesimosecundo, & capite octuagesimonono. Porro Ambrosius nec legit hanc partem, nec interpretatur. Origenes in commentarijs locum hunc apud Paulum recenset his uerbis: Qui ante non eramus plebs eius, nunc plebem suam uocauit, & non dilectam, dilectam: & caetera, unde apparet hunc unicam

Contraria

Ordo uariis

Tulit, attulit aut pertulit

Vasa, σκεύη quid proprie

unicam tantum particulam legisse, *ἡγαπηδίω*. Quin & Chrysofomi pariter ac Theophylacti interpretatio, palam declarat illos non aliter legisse quam legit Origenes & Ambrosius. Caterum apud Osee capite secundo, quo ex loco testimonium hoc assumpsit Paulus, nec habetur Misericordiam consequuta, nec Dilecta: sed dum taxat, Et erit in loco ubi dicetur eis, non populus uos, dicetur eis, filij dei uiuentis. ni si quod ibi praecessit, Et miserebor eius, quae fuit absq; misericordia. Siquidē Apосто-
 lus magis sententiā reddidit, quam uerba prophetæ. Quanquam diuus Hieronymus edisserens huius prophetæ caput primum, unde locus hic pender, indicat geminam fuisse lectionem: in alijs scriptum fuisse, quemadmodum nos habemus, *ὃκ ἡγαπη-
 ῶδίω, ἡγαπηδίω*. in alijs, *ὃκ ἡλεηδίω*. Ac posteriorem ceu ueriores magis appro-
 bat, tum quod ita legatur in emendatioribus exemplaribus, tum quod aptius respon-
 deat ad Israel non consequutum misericordiam, quum ē diuerso sequatur, & domui Iuda miserebor. Rectius autem congruit & cum eo quod in fine capituli secundi legi-
 mus: Et miserebor eius quae fuit absq; misericordia. Quum autem hic locus ē supe-
 riore pendeat, ubi dicitur, Voca nomen eius absq; misericordia, probabile est & hic fuisse scripturam uariam. Proinde lector aliquis offendens diuersam lectionem, ar-
 bitratus est in utraq; scriptura particulam orationis esse omissam, & addidit quod putabat deesse. Augustinus existimat ex eodem prophetæ loco sumptum, quod scri-
 bit Petrus apostolus in epistolæ prioris capite secundo. Qui aliquando non popu-
 lus, nunc autem populus dei, quorum aliquando non misertus est, nunc autem mise-
 rerur. Videtur Petrus in hoc dissidere à Paulo, quod Misertus, legit pro Dilectus: sed in ordine æque dissidet cum propheta, apud quem prior est filia, cui nomen absq; misericordia, cui succedit filius, cui nomen nō populus meus. Idem est ordo in com-
 mutatione priorum nominum in fine capituli secundi, Et miserebor eius quae fuit absq; misericordia, & dicam non populo meo, populus meus es tu. Porro quod se-
 quitur apud Paulum, Et erit in loco ubi dictum est eis, non plebs mea uos, ibi uoca-
 buntur filij dei uiui: ē primo capite sumptum est. Quod autem apud prophetam di-
 ctum est de populo Israelitico, Paulus per similitudinem ad gentes. In co-
 dice peruetusto Donatiani alteram particulam omissam repperi. Sic enim habe-
 bat: Vocabo non plebem meam, plebem meam, & non misericordiam consequu-
 tam, misericordiam consequutam.

Additum ali-
 quid, fatente
 Hierony-
 mo. Et nō mi-
 sericordiam
 consequu-
 tum

deduxit

Ibi uocabuntur.) *ἐκεῖ* additum est ab Apostolo, quum in propheta non sit, uideli-
 cet quo magis dilucide diceret.

Dei uiui.) Viuentis est Græce, *ζῶντος*.

Pro Israel.) Super Israel, siue de Israel. *ὑπὲρ*, quanquā præpositio hæc anceps est.

Si fuerit numerus.) Testimonium est apud Esaiam capite decimo, in quo quum consentiant Septuaginta cum Hebraïca ueritate, Paulus tamen nonnihil dissidet, licet in uerbis magis quam in sententia. Siquidem Septuaginta uerterunt *ἡ ἀπο-
 λείμμα ἡ ἀποσπῆξις*, id est, Residuum cōuertetur. At Hieronymus uertit in hunc modū, Si enim fuerit populus tuus Israel quasi harena maris, reliquiæ conuertentur ex eo.

Verbum con-
 summans, quo
 modo accipi-
 endum

Verbum enim consummans.) Verbum, accusatiui casus est, consummans & ab-
 breuians, masculini generis, ut subaudiās Est, nempe deus, *λόγου γὰρ σωτηρίων*, id est, Sermonem eius consummans. Id palam aperit Chrysofomus ac Theophylactus hunc enarrantes locum. Nec obstrepit huic annotationi, quod Origenes & Ambro-
 sius de uerbo abbreviato interpretantur, quum hic utrumq; positum sit. Qui consum-
 mat & abbreviat pater est, qui consummatur & abbreviatur uel Christus est uel hu-
 ius doctrina. Quanquam hæc quoq; nonnihil dissentiunt ab Hebraïca ueritate, iux-
 ta quam ita legimus autore Hieronymo: Consummationem enim & abbreviatio-
 nem dominus deus exercituū faciet in medio omnis terræ. Locus est huic affinis sen-
 tentiæ apud eundem prophetam cap. 8. Consummationem enim & abbreviatio-
 nem audiui à domino deo exercituum super uniuersam terram. Porro quod adie-
 cit, Prædixit Esaias, non est uaticinantis de futuro, sed quod hoc testimonium præ-
 cesserit illud quod prius adduxit, unde commodius erat, Sicut superius dixit Esaias. Porro *שָׁבוּא* sabaoth, Hebræam uocem reliquit Apostolus, quam Septuaginta
 bifariam

bifariam solent uertere, aliquando *παντοκράτωρ*, id est, Omnipotens: aliàs *ἡ δυνά-
 μεις*, id est, Virtutum. Solus Aquila uertit, *ἡ στρατομαχία*, id est, Exercituum. In-
 dicauit hoc Hieronymus enarrans Esaiæ caput primum. Paulus ut dixi, uocem He-
 braïcam non putauit esse mutandam, opinor ob id quod in ea lateat nonnihil myste-
 rij, quod aliena lingua reddi non potuerit.

Reliquisset nobis.) *ἑγκατέλιπον*, id est, Reliquisset in nobis. Testimonium sum-
 ptum est ex Esaiæ capite primo.

Qui ergo dicemus.) Quod sequitur, pronuntiatiue legendum est non interro-
 gatiue, Quid ergo dicemus? Nempe hoc dicemus, gentes ex fide iustitiam cōsequu-
 tas: & cætera. Annotauit hunc quoq; locum Augustinus libro De doctrina Christia-
 na tertio. Et ad hunc modum edisserit Theophylactus.

Pronunciatio

Non peruenit.) *ὃκ ἐφθάσε*, quod uerbum uarie uertitur. Est autem propriū festi-
 nantis ad occupandum aliquid: ut intelligas & Israelitas eò contendisse per opera le-
 gis, uerum gentes exclusis illis occupasse.

Peruenit, pro
 assequutus est

Quasi ex operibus.) *ὡς ἐξ ἔργων*, id est, Tanquam ex operibus, & addunt Græci
νόμος, id est, legis, ut intelligas de operibus fide charitateq; uacuis, apud Latinos non
 additur. Annotauit Chrysofomus & hunc sequutus Theophylactus, uoculam *ὡς*,
 quasi significet Iudæorum opera, non fuisse uera opera legis. Mihi uidetur & ad im-
 putationem referri posse. Nam Iudæi salutem acceptam ferebant suis operibus ex-
 clusa gratia dei.

Petram *σκανδαλιου*.) Græcam uocem hanc libenter usurpant interpretes, quum
 possent dicere, offensæ siue offendiculi aut obstaculi, licet haud nesciam inter m ma-
 nere dialecton Hebraïcam, lapis offendiculi, pro lapide offensorio, aut lapis in quē
 offendunt. Nec uideo quid offendant quosdam in *πρὸς τὸ πῶ*, quod haud dubie signifi-
 cat impingo, uel offendo. Caterū testimonium hoc cōtextum est ē duobus Esaiæ lo-
 cis. Initium enim, nempe, Pono in Sion lapidem: & finis, nempe, Et omnis qui cre-
 dit in eo non confundetur: sumpta sunt ex Esaiæ capite uigesimo octauesimo. Caterum
 quod in medio intertextuit, Et lapidem offensionis & petram scandali, sumptum est
 ex eiusdem capite octauesimo. Quanquam hoc quoq; loco Paulus magis studuit sensum
 reddere quam uerba. Quum enim Hebraïca ueritas habeat, Qui crediderit nō festi-
 net: iuxta septuaginta ædificationem dixit, Non confundetur.

Paulus Septua-
 ginta sequutus

Non confundetur.) *ὃκ ἀποζημιωθήσεται*, id est, Non pudefiet.

EX CAPITE DECIMO

Voluntas quidem cordis.) *ἡ μὲν βουουλία*, quod significat aliquid animo
 gratum & acceptum. Aurelius Augustinus explicans carptim aliquot huius epistolæ
 quæstiones, legit pro *βουουλία*, bona uoluntas: quemad-
 modum hic interpret uerterat in Luca. Græcæ uocī ad Hebræam effi-
 cta, nihil habet sermo Romanus quod proprie respondeat. Nam nemo
 laturus sit, opinor, si quis dicat, Delicium cordis mei. Sonat autem propensam bene-
 uolentiam, ac fauorem gratuitum quem quis gerit erga alterum, qualis est dei erga
 nos. Item quæ sequuntur non per omnia quadrat: sic enim Græci, *καὶ ἡ δέησις ἡ πρὸς
 τοῦ θεοῦ, ὑπὲρ τοῦ ἰσραὴλ ἕξις σωτηρίων*, id est, Et deprecatio quæ fit ad deū, pro Israel
 est ad salutem. Sentit enim se præstare Iudæis quod potest, propensam animi uolun-
 tatem & preces apud deum.

βουουλία

Quod æmulationē quidem.) *ὅτι ζήλον θεῶν*, id est, Aemulationē dei: sine Quidem.
 Qui nihil sciat nisi Latine, quem sensum percepturus est ex his uerbis, Aemulatio-
 nem dei habent: Aemulatio in bonam partem, sonat imitationē: in malam inuiden-
 tiam. Neutrum hic quadrat. Itaq; nos Studium, uertimus, qua uoce Latini significat
 uehementem animi fauorem. Et Scientia, magis cognitionem sonat, κατ' ἐπίγνωσις. Studium
 Aderat studium, sed sine iudicio: ut sedulitas, quem stulte diligit, urget.

Aemulatio

Studium

Et suā quærentes statuere.) Hic Græci repetunt, iustitiam. Est enim sermo ex tra-
 ductione uocis eiusdem festiuor. Subest & *ἡ ἀντιπῶσις*, in Suam, & Dei: item in Sta-
 tuere, & Non sunt subiecti. Hæc enim inter se pugnat sensu magis quam uerbis. Est
 autem *ἰδίαν* id est Propriam significantius quam Suam.

Finis, pro
Perfectio

Finis enim legis Christus.) $\tau\lambda\theta$ hoc loco cōsummationem ac perfectionem sonat, non interitum; quod indicauit & Augustinus explanans psalmum quintū. Rursum aduersus Priscillianistas & Origenistas, capite septimo. Nam Græci quod absolutum & omnibus quæ solent requiri, perfectum est, $\tau\lambda\epsilon\sigma\theta\upsilon$ appellant. Summa igitur legis est Christus. Et in Psalmis, quorum titulus habet In finem, existimant aliquid reconditius & secretius esse uestigandum. Quod hic dixit $\tau\lambda\theta$, aliàs uocat $\pi\lambda\eta\rho\omega\mu\alpha$.

Moses enim scripsit.) Scribit, est Græcis. ~~.....~~, apud Græcos recte sic habetur, $\mu\omega\sigma\eta\varsigma\ \gamma\alpha\rho\ \gamma\rho\epsilon\lambda\phi\ \tau\omega\ \delta\iota\kappa\alpha\iota\sigma\iota\omega\ \nu\iota\lambda\omega\ \tau\omega\ \epsilon\kappa\ \tau\omega\ \nu\acute{o}\mu\circ\upsilon$, $\delta\tau\iota\ \delta\ \pi\omega\iota\eta\sigma\alpha\varsigma\ \alpha\upsilon\tau\acute{o}\ \delta\ \epsilon\upsilon\delta\epsilon\omega\pi\tau\circ\varsigma$, $\zeta\eta\sigma\epsilon\ \tau\omega\ \epsilon\upsilon\ \alpha\upsilon\tau\acute{o}\iota\varsigma$, id est, Moses enim scribit iustitiam quæ est ex lege, quod qui fecerit hæc homo, uiuet in eis. Laurentius arguat hoc loco, sed obscurius: id sentiens, non totam orationem ad Mosen esse referendam, nempe hanc, Quoniam iustitiam quæ ex lege est, homo uiuet in ea, quasi totum hoc scripserit Moses: uerum posterius hoc duntaxat, Qui fecerit hæc homo, uiuet in eis. Retulit em̄ uerba quæ sunt Leuitici capite decimo octauo: Custodite leges meas atq; iudicia, quæ faciens homo, uiuet in eis. Idem legis Ezechielis uigesimo: Iudicia mea proiecerunt, quæ faciens homo uiuet in eis. Siquidem Paulus docendi gratia geminam facit iustitiam: alteram Mosi, quæ requirit opera legis: alteram euangelij, quæ fidem requirit in Christum. De altera dicit Moses, aut si mauis, ipsa iustitia loquitur, Qui fecerit hæc, uiuet in ipsis. Altera quæ est ex fide, sic loquitur, Ne dixeris in corde tuo. Ad hunc modum interpretatur Chrysostomus: Moses, inquit, ostendit nobis iustitiam quæ est ex lege, qualis sit & quāti momenti. Qualis igitur est, & unde commendat? Ab eo quod implet præcepta, Qui fecerit ea, inquit, uiuet in illis, ac paulo post, Sed dic nobis ô Paule, & alteram illam iustitiam quæ est ex gratia, & cætera. Lectio Theophylacti cōsentit cū lectione Chrysostomi, nec dissentit enarratio. Ambrosius legit & interpretatur iuxta Græcos codices. Moses enim scripsit iustitiam quæ ex lege est, quia qui fecerit homo ea, uiuet in eis. Interpretes Origenis legit & interpretatur, quod nostra uulgata habet æditio. Sed huius libertas facit ut hinc non possimus certo iudicare quid legerit. Lector offensus absurda sermonis specie transfudit coniunctionē $\delta\tau\iota$, & sublato pronomine Ea, in fine pro Eis, posuit Ea. Moses enim scripsit, quoniam iustitiam quæ ex lege est qui fecerit homo, uiuet in ea. Principio durū uidebatur, Scribit iustitiam: pro eo quod erat, Describit iustitiam, siue Scribit de iustitia, deinde durius etiam uidebatur, Qui fecerit ea uiuet in eis: non animaduertēti referri uerba scripturæ sub persona Mosi, siue iustitiæ, ut $\delta\tau\iota$ accipiatur $\epsilon\delta\iota\kappa\omega\varsigma$. Moses descripsit iustitiam quæ est ex lege. Mox quasi roganti qualis esset illa, respondit illi uerbis Leuitici, Qui fecerit ea, uiuet in eis, quod bifariam accipi potest: habebit eam uitā, quam ad tempus præstant opera legis; aut, non habebit uitam, quia nemo si ne dono fidei præstat opera legis. In nostra uero lectione ipse sermo perturbator arguit locum à scriba corruptū. Moses enim scripsit, Quoniam iustitiam quæ ex lege est qui fecerit, uiuet in ea. Ne quid memorem de $\delta\tau\iota$, uerso in quoniam.

Om̄nis qui credit in illum non confundetur.) $\delta\ \eta\epsilon\tau\omega\gamma\omega\delta\eta\sigma\epsilon\ \tau\omega$. Frequenter ita uertit, & uulgo tum, ut apparet, ita loquebantur, quum confundi proprie sit commiseri aut perturbari. Suffundi dicuntur, qui pudescunt. Quanquam interdum uehemens pudor sic perturbat, ut homo reddatur deliranti similis. Cæterum quod legitur in Actis, & confundebat Iudæos: aliud est uerbum, $\lambda\alpha\tau\acute{\epsilon}\chi\omega\sigma\upsilon$. hoc est, reddebat perturbatos ac perplexos animo, ut nescirent quò se uerterēt. Origenis interpretis hic $\lambda\alpha\tau\omega\gamma\omega\delta\eta\sigma\epsilon\ \tau\omega$ uertit Erubescet, adducens exemplum Adæ, qui post peccatum erubuit & abscondit se. Verum erubescunt & hi quos sua spes destituit: pudor enim iusti, probri metus est. Sic Iudæi Christo uelut omni spe frustrato insultarunt, Si filius dei est, descendat nunc de cruce.

Sensus apud
nos obscurus

Deducere.) $\eta\epsilon\tau\omega\gamma\alpha\gamma\epsilon\upsilon$. uelut ex alto deorsum ducere: cui respondet, $\alpha\upsilon\alpha\gamma\alpha\gamma\epsilon\upsilon$. quod interpretes uertit Reuocare, quum significantius sit ab imis in altum reducere. Nam mihi uidentur hoc loco, præsertim Latini interpretes, uehementer laborare, quum sensus perspicuus sit. Dixerat enim ab euangelio tantum requiri fidem. Porro fides

fides non flagitat experimentū, animo cernit, & suis quibusdam oculis uidet qui credit: at qui diffidit, etiam sensum exigit testimonium, dicens apud se id quod legitur Deuteronomij capite trigesimo, Quis ascendit in coelum? idq; de lege dictum, Paulus interpretatur accommodans Christo. Nam id, inquit, est Christum è coelo detrahere, ut aut non credatur illic esse, aut cogat huc reuersus, denuo se nostris exhibere sensibus. Aut quis descendit in abyssum? hoc est, quis credat quæ de inferis dicuntur, nisi uiderit: Hoc est, inquit, Christū à mortuis reducere, uel quasi non descenderit ad inferos, uel quasi flagitent, ut iterum uidentibus illis descendat ad inferos, quum haud ita procul petenda sint argumenta rerum, si fides adsit in corde. Iam illud, Sed quid dicit: ambigū uideri potest, utrò referatur Dicit, ad Mosen, an ad iustitiam fidei, quæ Christus est, quam mox loquentem fecit, ut putat Origenes, atq; etiā Chrysostomus: quanquam & aliàs Paulus posuit Dicit, ad hunc eundem modum, ut subardias Scriptura. Proinde interpretes haud inepte adiecit de sermone explicandi gratia.

Prope est uerbum.) $\epsilon\gamma\gamma\acute{\epsilon}\varsigma\ \sigma\epsilon\ \tau\circ\ \rho\acute{\eta}\mu\alpha$. Prope te est uerbum, hoc est, non opus est tam procul è coelo aut abyssò petere, quum sit intra te. Cæterum testimonium, ut modo dixi, sumptum est ex Deuteronomij capite trigesimo. Quod indicauit primum Origenes, deinde Augustinus: nisi quod hic addit, Valde: Prope est uerbū hoc ualde in ore tuo, quemadmodum legitur & in nostra uulgata æditione. Quanquam alia quoq; nō nihil discrepant in uerbis Paulinis ab Hebræis, imò à nostra æditione, quæ habet ad hunc modum, Mandatū hoc quod ego præcipio tibi hodie, non supra te est, neq; procul positum, nec in coelo situm, ut possis dicere, Quis nostrum ualeat ad coelum cōscendere, ut deferat illud ad nos, ut audiamus atq; opere compleamus: neq; trans mare positum, ut causeris & dicas, Quis è nobis poterit transfretare mare, & illud ad nos usq; deferre, ut possimus audire & facere id quod præceptum est: sed intra te est sermo ualde in ore tuo & in corde tuo, ut facias illum. Primum quod illic positū est, Quis è nobis poterit transfretare mare? Paulus uertit, Quis descendet in abyssum? Cæterum quod legit Augustinus in Quæstionibus in Deuteronomion, Prope est uerbum hoc ualde in ore tuo & in corde tuo & in manibus tuis facere illud: extremam particulam, Et in manibus tuis, quam existimat à Paulo prætermisam, nostra certe uulgata æditio non habet; an apud Hebræos sit, uiderint earum literarum peritiores. Fieri potest, ut hunc locum è Paulo correxerit aliquis. Certe apud Septuaginta habetur: $\kappa\epsilon\iota\ \epsilon\upsilon\ \chi\epsilon\iota\ \sigma\iota\ \sigma\upsilon\ \pi\omega\iota\acute{\epsilon}\nu\ \alpha\upsilon\tau\circ\upsilon$.

Collata Pauli
citatio cūno-
stra æditione

Iudæi & Græci.) $\iota\upsilon\delta\alpha\iota\tau\epsilon\varsigma\ \kappa\epsilon\ \kappa\alpha\iota\ \epsilon\lambda\lambda\eta\theta\epsilon$. Rursum congeminata cōiunctio uehementiorem facit orationem, quam nos uertimus in Vel, coniunctionē eandem exprimentem sententiæ uim.

Diues in omneis.) Græce participium est, $\pi\lambda\epsilon\tau\omega\gamma$. id est, Diuitijs abundās, siue affluens.

Quem non audierunt.) Poterat uerti, De quo non audierunt. Sic enim est Græce: $\delta\ \upsilon\kappa\ \eta\kappa\omega\upsilon\sigma\epsilon\upsilon$.

Quam speciosi pedes.) Paulus hoc testimonium retulit iuxta ueritatem Hebraicam, iuxta quam ita legis Esaiæ capite quinquagesimo secundo, interprete Hieronymo: Quam pulchri super montes pedes annunciantis & prædicantis pacem, & annunciantis bonum, prædicantis salutem. Nam Septuaginta uerterunt, $\omega\varsigma\ \omega\epsilon\alpha$, quæ dictio si cum aspiratione scribatur, aut tempus significat, ut duodecim sunt horæ diei; aut anni partem, uarijsq; mundum temperat horis, unde & $\epsilon\tau\omega\pi\circ\iota$ dicuntur, quorum flos ætatis præterijt: aut pulchritudinem, unde $\omega\pi\alpha\iota\omega\gamma$ pulchrum dicunt. sin absq; aspiratione, $\omega\epsilon\alpha$, curam ac sollicitudinem declarat. Vnde iuxta Septuaginta sic legimus: Sicut hora super montes, sic pedes euangelizantis. At diuus Hieronymus magis probat, Quam pulchri, quanquam hæc lectio non multum abest à Græca lectione Septuaginta, modo $\omega\epsilon\alpha\upsilon$ accipias pro pulchritudine. Sic enim legitur: Sicut amœnitas super montes, ita pedes: & cætera.

Quam pul-
chri pedes

Obediunt euangelio.) Obedierunt, est Græce, $\omega\pi\eta\theta\upsilon\sigma\alpha\upsilon$, uerbum præteritū temporis: nisi forte hoc uerbum de numero eorum est, quæ significant actum manentem, cuiusmodi $\gamma\epsilon\gamma\omega\delta\epsilon$, $\delta\epsilon\ \delta\iota\kappa\alpha$, in quibus præteritum usurpatur loco præsentis. Qui

librum descripsit, iam non scribit; sed qui dicuntur sperasse in domino, iuxta Græci sermonis idioma, non desierunt sperare. Et alioqui præsens tempus frequenter conuenit omni tempori.

Paulus sequens Septuaginta

Domine quis credidit auditui nostro: Id testimoniũ sumpsit ex Esaię capite quin quagesimo tertio, Septuaginta sequutus a ditionem: qui dictionẽ hanc Domine addiderunt explicandę personę gratia, quum in Hebræo non habeatur, sed tantum, Quis credidit auditui nostro: Quod idem obseruatũ est & ab Origene. Illud admonendus lector, hoc loco Auditum, poni pro ipso sermone qui auditur, proinde dilucidius erat, Quis credidit uerbis nostris: aut, quis credidit auditis nostris: Auditus enim nomen, Latinis nihil aliud sonat quã uim ac sensum audiendi. Quod si nihil aliud nobis sonat ἀκοή quã Auditus, cur hic idem interpret aliter uertit Matthæi xxiii. καὶ ἀκοῆς πολέμου, id est, Opiniones bellorum, potius quã Auditus bellorũ: Et Actorum ultimo: ἀκοῆ ἀκούετε, cur ausus est uertere, Aure audietis: Hunc locum recelsueram inter manifestos solœcismos, addens hæc: Quis unquam Latine loquens, auditum dixit sermonem loquentis: Hinc destomachatur rixator quidam factans se declaraturum, quod à me dictum est, esse merã falsitatem, nec ullum hic esse sermonis uitiũ. Hieronymus, inquit, Augustinus & Ambrosius nouerunt Latine, & tamen ita loquuntur. Primũ non numeramus hos autores in eorum numero, quorũ autoritate possit excusari solœcismus. Nam partim demiserunt elegantiam sermonis ad aures imperite multitudinis, cui tum & scribebant & loquebantur, partim ipse sermo Romanus id temporis degenerat ab illa germana puritate. Deinde quid mirum, si utentes scripture testimonijs, eiusdem uerbis utuntur: At quis illorũ suo nomine loquens scripsit, Olim poenitebit te non auscultasse auditui meo: pro eo quod erat, Non auscultasse uerbis meis: Nec tamẽ ego negaui Latinum esse quiscuis ita loqueretur, sed negaui quenquam Latine loquentem, ad eũ loqui modũ. Id si erat mera falsitas, uel unus locus erat producendus ex probatis autoribus. Nonne pulchre defensus est interpret a solœcismo, & magnifice declaratum me merã dixisse falsitatem: Et qui tam in doctas nœnias euulgant libris, miro supercilio obiurgant, miro fastu insultant ac tantũ non triumphant, rectius facturi, si discerent interim Græcæ Latinæque grammatices rudimenta.

Per uerbum Christi, δεὸς Dei, non Christi. Certũ est Chrysostomum legere θεὸς, sic enarrantem huic locũ, ut pertineat etiã ad sermonẽ prophetarum. Consentit huic Theophylactus, licet interpret aliud uerterit quã legit, uterque indicat uerbum Dei, dictum ad differentiam humani sermonis, qui contineri poterat, Ambrosius quid legerit, parũ liquet ex cõmentariõ, Origenis interpret legisse uidef Christi, pro dei. Ad sensum non ita magni refert, nisi quod Dei uox magis exaggerat sermonis apostolici dignitatẽ, & latius patet sensus. Nam propheta uidetur suo nomine querelam hanc ponere, quam Paulus ceu uaticinium accommodat ad euangelij præcones.

Primus, pro Prior

Primus Moses.) πρῶτος μωσῆς. Quo Græci sæpius abutuntur pro comparatiuo, Prior Moses. Refertur enim ad Esaiam, quem mox citat. licet aliud commentum attulerit Thomas Aquinas, quasi primus dictus sit, quia præcipuus: uel primus, quia primus inter ceteros hoc dixerit: quanquam posterior illius sententia non multum abhorret à nostra.

Ad æmulationem uos adducam. παραγλώσω. id est, Ad æmulandum prouocabo, & quasi stimulabo inuidia ac dolore. Ita Ambrosius.

In non gentem.) ἐν ἄνθρωποις. id est, In non gente. nam Græce datiuus est. Item mox: In gente insipiente. Gentem enim non gentem dixit, contemptissimam, nec ullo dignam honore: quod exponens addit, In gentem insipientem. Sic alibi uocat quæ non sunt, quæ nullo erant in precio.

Esaias autem audet.) Coniunctio δὲ connectit hanc partem cum Mose qui præcessit, ut ostendimus. Nec est simpliciter πολλὰ, sed ἀπολλὰ, quasi sumpta ab illo fiducia, qui prior illud dixerit.

Inuentus sum à non quærentibus.) Locus est apud Esaiam capite sexagesimo quinto, sensus fere idem apud Hebræos & Septuaginta. Hebraica ueritas sic habet, Quæsierunt me, qui ante me non interrogabant. Inuenerunt qui nõ quæsierunt me. iuxta Septua-

Septuaginta sic legimus, Apparui non quærentibus me, intentus sum ab his qui me non interrogabant. Paulus nec Hebræam ueritatem, nec Septuaginta editionem anxie uidetur sequutus, sententiam contentus reddere.

Paulus sententiam reddens non uerba

Ad Israel autem.) πρὸς τὸν Ἰσραὴλ. Potest accipi & aduersus Israel: non enim alioquitur Israel, sed cõtra Iudæos facit quod dictum est. Siquidem propositio πρὸς anceps est Græcis. Annotauit hoc & Thomas Aquinas. Testimonium quod adducit Paulus est apud Esaiam capite sexagesimo quinto. Origenes indicat in exemplaribus Hebræorum non adijci particulam, & contradicentem mihi, uerum eam additam fuisse à Septuaginta senioribus. Idquæ uerum esse declarat interpretatio Hieronymi ex Hebraica ueritate quæ sic habet, Extendi manus meas tota die ad populum incredulum. Editio Septuaginta sic habet, Expãdi manus meas tota die ad populum incredulum & contradicentem.

Paulus sequutus Septuaginta

Et contradicentem mihi.) ἀντιλέγοντα. Mihi, à nobis additum est. Satis erat contradicentem, hoc est, rebellem & immorigerum, quemadmodum legunt Græci. Et comperi non additum in codice Donatiani.

EX CAPITE VNDECIMO

Deo ergo, nunquid deus.) Græcis tantum est, μὴ, num: seipsum interrogata sibi respondet, quo schematis genere scatet omnis Pauli sermo. Plurimum autem lucis & acrimoniæ adducit, præsertim in argumentando. Quidam appellant ratiocinationem.

Quam præsciuit.) πρὸ ἔγνω. illud admonendum hoc loco, uerbum γνώσκει, apud Græcos non semper significare scire, siue cognoscere, sed aliquoties decernere, siue iudicare: unde & γνώμῃ dictæ sunt. Et apud Latinos legimus, Populus sciuit, & scita populi. Quanquam plus aliquid indicare uidetur προορίζειν, quàm προγνώσκει. quod posterius pertineat ad animi decretum, quod integrum est cuique mutare, prius illud ad certam sententiæ prononciationem, quam rescindere non sit integrũ. Unde nec Lyranus ueretur exponere hoc loco præsciuit, prædestinauit: atque ita sanè interpretatur Augustinus libro De bono perseuerantiæ secundo, capite decimo octa uo. Nos maluimus uertere, Quos ante cognouit. iuxta proprietatem scripture diuina, qua deus cognoscere dicitur, quibus lauet, quosque amplectitur, ut & superius admonuimus ex Origenis sententiã. Nec enim cõsentaneum est quod deus populum reiecit, quem ante sic adamauit, & ueluti peculiarẽ cõplexus est. Chrysostomus putat additũ, ὅτι πρὸ ἔγνω, propter electos ex Iudæis. Inter quos cõmemorat seipsum, & ne solus uideatur, subiicit & de septem milibus uirorum. Non enim simpliciter dixit Populum suum, sed populum suum quem ante cognouit. Ceterũ præpositio πρὸ, referri potest ad æternam illam prædestinationem, quæ fuit antequam Iudæorum populus nasceretur, aut ad gentes posterius uocatas ad euangelij gratiam, iuxta illud euangelicum, Erunt nouissimi primi, & primi nouissimi.

Scire pro probare, & scitã pro legibus

Quemadmodum interpellat.) Ambrosius legit, Postulat. Græce est, ὅς ὑπενυχάειν. Suffoderũt.) κατέσκαψαν. quod significat aliquando Subruerũt, siue subuertunt.

Diuinum responsum.) χρηματισμός, id est, Oraculum. Quod explicuit interpret πρὸ ἔφρασε.

Curauerunt genua.) Genu, est Græcis: Et Baal, datiuus est sine prepositione Ante, quam addunt Latini: & τῆ βαλά, ut intelligas imaginem, non ipsum hominem. Nam præfectum & idolum Hebræis sonat ἑβζ: unde Beelphegor, idolum cadaveris: Beelzebub, muscarum idolum.

Baal idolum

Saluæ factæ sunt.) γέγονεν, id est, Factæ sunt. Saluæ, redundat: sicut & Dei, superest. tantum est, ἕτως ὅτι καὶ ἐν τῷ καιρῷ, λέμματα κατ' ἐκλογὴν χάριτος γέγονεν, id est, Sic & hoc in tempore, reliquiæ iuxta electionem gratiæ sunt. Non enim illud agit hoc loco Paulus, cuius sit gratia, sed gratiam opponit operibus legalibus, & electionem opponit generis affinitati. Et tamen haud scio qui factum sit, ut in expositione Origenica legatur, Saluæ factæ sint iam: etiam si Dei, non additur. Quanquam admonui, interpretem in illis commentarijs sibi multum iuris sumpsisse. Certè nec apud Chrysostomum, nec apud Theophylactum adduntur: Nec mirum si qui inter

Additum in nostris

enarrandum meminerunt de his qui seruari sunt, quū hic reliquias iuxta electionem gratiæ Paulus appellet illos, qui ex Iudæorum populo prædestinati fuerant ad salutē. Vnde probabile est, ea quæ nos dicimus superesse, à studioso quopiam adiecta, quo sermonem redderet explanatiorem. Deniq; dum excutio commentarium Origenis, deprehendo illum legisse, quemadmodum legit Chrysostomus. Sic enim loquitur, Pauli sermonem referens, Sed quod dicit secundum gratiam factas esse reliquias, hic mihi uidetur superflua esse electiōis adiectio. Hic resedit germana lectio, utcūq; cætera mutarit lector. Nam in primo contextu addidit etiam Dei, quū in exponendo non addatur. Multa deprauauit in uetustis autoribus illorum sedulitas, qui iuxta uulgatam æditionem emendarunt citata scripturæ testimonia.

Si autem gratia.) εἰ δὲ χάρις. Gratia, ablatiuus est, non nominatiuus.

Alioqui gratia.) ἐπεὶ, id est, quoniam, siue quandoquidem. Tamen si recte ac dilucide uertit interpres, subauditur apud Græcos, εἰ δὲ μή; ut mox indicabimus.

Alioqui gratia iam non est gratia.) Græci codices aliquanto plus habent hoc loco quàm nostri. Repetunt enim, In operibus quæ non sint opera, quod nostri de gratia tantum pronunciant ad hunc modum, εἰ δὲ χάρις, ἢ ἐν ἔργων, ἐπεὶ ἢ χάρις ἢ ἐν γίνεσθαι χάρις. εἰ δὲ ἔργων, ἢ ἐν ἔργων, ἐπεὶ ἢ χάρις, ἢ ἐν ἔργων, ἢ ἐν γίνεσθαι χάρις. id est, Quod si per gratiam, non iam ex operibus, quandoquidem gratia iam non est gratia: sin uero ex operibus, iam non est gratia, quandoquidem opus iam non est opus. Atq; ita sane legit atq; etiam interpretatur Theophylactus. Verum quoniam hanc additionem non reperio apud Origenem, non nihil addubito num ea sit germana lectio, præsertim quum Chrysostomus hunc enarrans locum tantum legat, εἰ δὲ χάρις, ἢ ἐν ἔργων, ἐπεὶ ἢ χάρις ἢ ἐν γίνεσθαι χάρις. Nec addit his quicq;. Præterea partes sermonis uidentur inuersæ, hoc ordine potius digerendæ: Quod si per gratiam, iam non ex operibus, quandoquidem opus iam non est opus: sin ex operibus, iam non ex gratia, quandoquidem gratia iam non est gratia. Nisi in ἐπεὶ, subest tacita exceptio, ut & aliàs hac uoce uisus est Paulus. Ita sensus erat: Si gratia, non igitur ex operibus; quod ni esset, gratia non esset gratia: hoc est falso diceretur gratia. Atq; ut Latinæ lectioni magis faueam facit quod Paulus non hic agit, an opus sit opus, sed gratiam astruit, quàm Iudæi conabantur expellere. Et tamen Aldina æditio, quin & Hispaniensis, consentit cum eo quod nos repperimus in Græcorum exemplaribus.

Sicut scriptum est.) Incertum an hæc particula referatur ad superiora, an ad ea quæ sequuntur. Origenes fatetur sibi nusquam lectum in libris diuinis: Dedit eis spiritum compunctionis. Sic autem excusat, ut Paulum accipiamus Esaiæ sententiam uerbis explicantem, & non nihil de suo addentem. Id probabilius facit quod in fine adiecit, usq; in hodiernum diem. Nam summa sententiæ est apud Esaiam capite sexto: Auditū audite, & nolite intelligere: & uidete uisū, & nolite cognoscere, excaeca cor populi huius, & aures eius aggraua, & oculos eius claudite, ne forte uideat oculis suis, & auribus audiat, & corde intelligat, & conuertatur & sanetur. Citatur hic locus & in Actis apostolorum capite uigesimo octauo: sed iuxta translationem Septuaginta, qui sic interpretati sunt, ut dominus prædicat illorum cæcitatem, non ut imperet: Aure audietis, & non intelligetis, & uidentes uidebitis, & non perspicientis: incrassatum est enim cor populi huius, & auribus grauitè audierunt, & oculos suos compresserunt, ne forte uideant oculis suis, & auribus audiant, & corde intelligant, & conuertant se, & sanent illos. Quo quidem in loco, Hieronymus edisserens Esaiam, sic excusat Lucam, qui referat Paulum cum Hebræis differentem, non iuxta Hebraicū, quod rectum esse cognouerat, sed iuxta Septuaginta producere testimonia, quod magis Græcas literas sciuerit quàm Hebræas, unde & sermonē huius esse comptiorem ac secularē redolere eloquentiam.

Spiritum compunctionis.) κατανύξιν, quod significat quum aliquis mordetur & pungitur dolore, unde superius dixit, παρακλησία.

Fiat mensa eorum in laqueum.) Locus quem adducit, extat Psalmo sexagesimo octauo. Ne hic quidem Paulus curauit prophetæ testimonium ad uerbum adducere.

Primum

Primum enim omisit, Coram ipsis; deinde addidit, Et in captionem, quod nec apud Hebræos habetur, nec apud Septuaginta, quod ante nos indicauit Origenes.

In captionem.) Captio, non est hic decipula proprie, unde captiosos dicimus, sed pro uenatu positum est, quo capimus feras: quali dicas, capiantur sua mensa qua laxare animum debebant; non enim timemus hostem inter epulas. Est autem Græce, θύρω.

Nunquid sic offenderunt ut caderēt.) μή ἐπιπέσωμεν ἢ ἐπιπέσομεν, id est, Num lapsi sunt ut conciderent, siue ut caderent, nimirum in terram. Nam ἐπιπέσωμεν, proprie est impingere ad quippiam: ac labi, leuius est quàm cadere: quemadmodum & impingere potest, qui non plane concidat. Interpres de suo addidit, Sic: Nunquid sic offenderunt ut caderent. Et probarem additum, si hoc loco Sic aduerbium positum est ut respondeat adeo: ueluti quum dicimus, Sic me odit, ut nec saluet; adeo metuit, ut loqui non possit. Atqui Græca uox, ἢ, finem magis significat, diuersæ naturæ ab ea quæ est ἢ, aut ἢ, cuius uaria uis est, quemadmodum apud nos, ut, At Theodorus Gaza, refert ἢ inter conjunctiones causales, nec indicat aliter accipi, quum tamen diligenter indicet usum illius. Nec enim huc pertinet, quod ἢ nonnunquam est aduerbium loci. Non potest igitur hic accipi sensus, Num adeo impegerunt, siue offenderunt, ut ceciderint? Igitur ἢ referendum uidetur ad deum, Num ideo deus passus est Iudæos labi, ut in totum conciderent? Non, sed ut ad tempus locum faciāt gentibus, & ἢ dem rursum gentium pietate prouocati, respiscant & seruentur. Et huic sensui pulchre congruit quod sequitur: Absit, sed illorum delicto salus est gentibus, totusq; sermo sequens non loquitur de magnitudine lapsus, sed de euentu. Nec aliter exponit Chrysostomus, qui Iudæorum maliciam euangelio repugnantium annotat Paulum exaggerasse testimonijs prophetarum, consolationem suo nomine proposuisse. Ergo dubitandum non est quin grauisime impegerint, sed euentu consolatur illos: Quæ est igitur, inquit, consolatio? Quum plenitudo, inquit, gentium intrauerit, tunc omnis Israel saluus erit. Hactenus ille. Itaq; Iudæorum lapsum deus uertit in bonum gētium, quarum æmulatione sint ad salutem aliquando prouocandi Iudæi. Nec aliud adfert Theophylactus, nec Origenes, nisi quod Sic, additum est à scribis eruditulis, nec aliud Ambrosius: de euentu loquuntur omnes, non de magnitudine lapsus nisi quod Origenis interpres admiscet quædam de leuioribus peccatis, quum hic Paulus tota epistola exaggeret incredulitatis crimen. Vnde ἢ interpretantur, Insanabiliter peccauerint, aut sine spe reparationis conciderint, quemadmodum concidit Lucifer. Quoniam autem prophetarum uerba uidebantur immedicabile malum indicare, Paulus mitigat eam acerbitatē, ostēdens peccatum quidem esse grauissimum, sed tamen non ideo totius populi spem esse sublatam. λέγω ἂν. Origenes in ordine sermonis non obscure declarat germanam lectionem. Ipsum, inquit, Israelis lapsum dicit talem fuisse, non ut illi caderent, sed ut delicto suo salutem gentibus darent. Similiter Augustinus in sententijs quas annotauit in hanc epistolam, fatetur peccati magnitudinem, sed indicat pessimæ rei bonum euentum. Eius uerba sic habent: Ergo nunquid deliquerunt ut caderent? Absit, sed illorum delicto salus est gentibus, non ideo dicit, quia non ceciderunt, sed quia casus ipsorum non fuit inanis, quoniam ad salutem gentium profecit. Non ergo ita deliquerunt, ut caderent: id est, ut tantummodo caderent, quasi ad pœnam suam solum, sed ut hoc ipsum quod ceciderunt prodesset gentibus ad salutem. Hæc ille: in quibus perspicuum est, quod non addidit, Sic, quod tamen erat tolerabile, si non de atrocitate lapsus, sed de modo & euentu accipiantur. Iam sæpius admonuimus ex ueterum auctoritate, huiusmodi conjunctiones finales interdum ad euentum pertinere, potius quàm ad finem siue destinationem. Verbum Offenderunt, eleganter quidem usurpatum est ab interprete, cæterum offendere dicitur, & qui lædit. Augustinus explicans quæstiones aliquot huius epistolæ, pro Offenderunt, legit Deliquerunt. Ac prorsus rectè dixeris, ἡμῶν, lapsum, siue delictum: at non item delinquere, pro impingere.

Illorum delicto.) ἡμῶν ἢ παραἡμῶν, id est, Per illorum lapsum, potius quàm delictū. Respexit enim ad id quod modo dixit, Iudæos impegisse, παραἡμῶν enim

proprie est, quum quis per negligentiam labitur. à πῆω, quod est cado.

Obscure uer-
tit interpret

Ut illos amulentur.) εἰς τὸ πῆαζελῶσαι αὐτοὺς. Quod rectius uerti poterat, Ad prouocandum eos: ut ad deum referatur actus uerbi, qui isto modo uoluerit extimulare Iudæos inuidia quadam ac zelotypia, quum uiderent quod ipsis erat promissum, in gentes esse translatum. Vnde nos quo sermonis ambiguitatē excluderemus, uertimus, Ut eos ad amulandum prouocaret. εἰς τὸ πῆαζελῶσαι αὐτοὺς. Neq; quicquā erat opus quadriga interpretationum, quam in hunc locum inuexit Thomas Aquinas, ne sic quidem germanam attingens sententiā, quod haudquaquam illi, sed inter preti imputandum est. Quis enim Græce ignarus ex his uerbis percipiat quid senserit Paulus? Sic & paulo post Paulus usus est hoc uerbo: εἶπωσ πῆαζελῶσω με τὸν σάρκα. Et proximo capite: ἐγὼ πῆαζελῶσω ὑμᾶς ἐπὶ τὸ κίθωνι. Quo tamen uerbo aliās uisi sunt interpretes in malam partem, quemadmodum Psalmo septuagesimo septimo: καὶ ἐν τοῖς γλυπτοῖς αὐτῶν πῆαζελῶσαν αὐτοὺς. Porro quidam accommodat uerbum πῆαζελῶσαι ad Iudæos, ut αὐτοὺς referatur ad gentes. Neque quisquam interpret hoc sensit, neq; ratio Græci sermonis patitur, sed hunc sensum maluit extorquere, quā non carpere nostram annotationem. Etiam si non desunt qui uerba interpretum huc detorquent, sed falsō: faciunt illi quidem mentionem de Iudæis amulaturis fidem gentium. At quid mirum, quum πῆαζελῶω significet ad inuidiam & amulandi studium iritare? Ostendi loca aliquot in quibus πῆαζελῶω significat prouocare uel ad iram uel ad amulandi studium. proferant illi nobis unum, ubi positū sit pro amulari.

Quadruplex
interpretatio
Thomæ

Quamdiu quidem ego sum gentium apostolus.) ἐφ' ὅσον μὲν ἔμ. Origenes uide- tur ἐφ' ὅσον, accipere pro Quamdiu: ut subaudias, χρόνον. dubitatq; utrum accipien- dum sit, Quamdiu sum in hac uita: & ad affectus emphasim pertineat, quē admodum uulgo dicimus, Non deseram uos quoad uiuam: an Paulum post obitum etiam inui- sibilibus apostolum futurū. Verum quoniam id duriusculum est; malim ἐφ' ὅσον acci- pere pro Quatenus, siue In quantum. Atq; ita uidetur Theophylactus sensisse, quan- tum conijcere licet ex illius interpretatione. Græcus dicit eadem quæ Chryosto- mus, qui plane interpretatur, Paulum ex delegato munere cogi, ut aliquot Iudæos prouocet atq; ita seruet. Sic enim prouocatos seruabit, si quā plurimos ē gentibus pertrahat ad Euangelium. Neq; enim de temporis modo loquitur, quasi mox abdica- turus apostolicum munus, sed quandoquidem uocatus erat apostolus gentibus, adni- titur ut gnauiter obiens sibi commissam prouinciam exornet & illustret eā. Nec Am- brosius quicquam meminuit de tempore, tantū de officio loquitur. Similiter quod est Matthæi uigesimo quinto, Quamdiu unī ex istis minimis fecistis. ἐφ' ὅσον, mea sen- tentia rectius uertisset Quatenus, aut In quantum.

Quamdiu
ἐφ' ὅσον

Honorificabo.) δὲξάσω. id est, Glorifico. ita citante locum hunc Augustino lo- cis complusculis, nominatim libro aduersus Faustum nono, capite secundo. Faber Stapulensis mauult, Existimo. Quāquam haud scio an δὲξάσω, reperiatur apud Græcos pro Existimo. Et probe quadrat sensus, ut accipias Paulum celebrius reddere su- um ministerium in euangelio gentiū, ut amulatiōe saltē prouocaret Iudæos ad Chri- stum. Interpret Origenis uertit δὲξάσω, illustro & exorno, multis uerbis in hanc e- differens sententiam.

Amissio eorum.) ἀποβολή, id est, Abiectio siue reiectio, nam hanc opponit assum- ptioni. Reiectio, pro amissio, citat Augustinus libro aduersus Faustum nono, capite secundo, iuxta fidem uoluminis antiqui manu descripti.

Quæ assumptio.) τίς ἡ πρόσληψις, id est, Adiunctio, qua quēpiam nobis comitem asciscimus, id est, adiungimus. Nam assumptionem, ut dixi, opposuit reiectioni.

Quod si delibatio.) Delibatio, ἀπαρχή, id est, Primitiæ. Theophylactus interpre- tatur ἀπαρχή, τὸν ζύμην, id est, Fermentum: ut massarespondeat arbori, fermentum radici. Mihi magis probatur, ut ipsum frumentum intelligamus, unde consper- sio sumitur. Cæterum ex uitioso tritico non possis facere bonam consersionem. Pri- mitias autem dixit, quod laudatissima soleant dicari numini; unde & ἀλοποιία uo- cantur, quasi præcipua. Porro consersionem non ad farinam humore temperatam referri puto, sed magis ad molas, siue collyridas: ea erat farina oleo cōsperfa, quæ olium

iuxta

iuxta ritum Mosaicæ legis immolabantur, unde & sanctum uocat. Chrysofomus ἀ- παρχή & ζύμην, interpretatur Abraham reliquosq; patriarchas, consersionem & ramos illorum posteros. Et oleaster, Græcis est ἀγριέλαιος. quod sonat agrestem si- ue syluestrem oleam: cui respondet καλλιέλαιος, quæ est olea frugifera.

Inseritus es.) ἐνεκφυτρίσθης, id est, In situs es: quoties filio arboris ramo inseritur sur- culus. Est enim hoc unū insitionis genus. Quāquam hic magis significare uidetur In sitio inoculationem, quum perterebrato qua se protulit gemma cortice, inseritur stolo.

Inseritus es in illis.) ἐν αὐτοῖς. Apertius erat, Inter illos: hoc est, In sitio tibi dedit quod illis natura. Ridiculum est autem quod quidam interpretatur, In illis, pro eo quod erat in locum illorum. Quum enim per oleam intelligat populum Iudæorum, nihil offendit numerus aut genus mutatum. Iuxta sermonis Hebræi proprietatē, præ- positio frequenter additur ociose, uelut, Confitebor in me, Confitebor in illo, & Per- cussit in gladio.

Socius radicis.) συγκοινωνός, id est, Particeps, aut potius Simul particeps, siue con- fors: hoc est, unā cum cæteris ramis quibus insitus es.

Bene.) Separandum est, ut sit respondentis ad superiora, καλῶς, & approbantis quod sub persona ethnici dixerat: eaq; pronūcianter sunt legēda. Atq; ita sane distin- guit Augustinus in Epistolis, hunc adducens locum.

Noli altum sapere.) μὴ ὑψηλοφρονεῖς, id est, Ne superbias, ne tibi placeas, ne efferaris ὑψηλοφρο- animo. Siquidē hic sapere uocat, affici animo, φρονεῖν. quod aliās dicit, μεγαπνεύμη, νεῖν. Nec enim hic agitur de sapientia siue stultitia, sed de arrogantia & modestia. μέγα πνεύμη

Ne forte nec tibi.) μὴ πως. Aut omittenda erat expletiva coniunctio, aut uertēda erat, Ne quā, aut ne quo modo. Nam forte nihil facit ad hanc sententiam.

Vide ergo bon.) In plerisq; Græcis codicibus habebatur, ἰδε, id est, Vide. Quan- quam hoc ad sensum nihil attinet.

Bonitatem & seueritatem.) τὴν χρηστότητα, καὶ τὴν ἐκρημίαν. Bonitas est hæc, quam Bonitas anteuertimus benignitatem, diui Hieronymi sequenti sententiam, quæ est quædam Seueritas animi propensio ad bene merēdum de quopiam, quam nō inepte uertisset Indulgen- tiam, cui opponit ἐκρημίαν, quæ ad uerbum sonat refectionem: ea est, quoties res ad uiuum exigitur, quem & rigorem dicas licebit.

Alioqui.) Rursum ἐπεὶ, id est, Quandoquidē. Quod tamen recte uertit interpres. In bonam oliuā.) καλλιέλαιον. quæ contraria est, ἀγριέλαιον. id est, oleastro: ut mo- Olea, oleaster do dictum est.

Fratres mysterium hoc.) μυστήριον. Hoc loco Mysterium, nihil aliud sonat quā rem arcanam & paucis cognitam, neq; communicandam nisi initiatis.

Vobis ipsis sapientes.) παρ' ἑαυτοῖς, id est. Apud uos ipsos prudentes. & φρόνιμοι, mā- gis ad affectum refertur quā ad prudentiam. Ne sitis insolentes, animiq; elatiōris, alioqui sibi sapit, qui suis prospicit commodis.

Impietatem.) ἀσεβείας, id est, Impietates. Et eripiat, ὁ ῥυθμίζων, id est, qui liberat: quasi dicas, ille liberator, Et auertat, non Auertat. ἀρσενέψης, futuri temporis uerbū. Testimonium enim adductum est ex Esaiæ capite quinquagesimo nono, apud quem ita legitimus iuxta ueritatem Hebræicam: Et timebunt qui ab Occidente nomē domi- ni, & qui ab ortu solis gloriam eius, quum uenerit quasi fluius uiolentus, quem spiri- tus domini cogit, & uenerit Sion redemptor, & qui redeunt ab iniquitate Iacob, di- cit dominus: hoc fœdus meum cū eis, dicit dominus. Iuxta Septuaginta ad hunc mo- dū: καὶ φοβηθήσονται οἱ ἐκ δυσμῶν τὸ ὄνομα κυρίου, καὶ οἱ ἀπὸ ἀνατολῶν τὸ ὄνομα τοῦ ῥυθμίζον- ἡψή γὰρ ὡς ποταμὸς βιάσθ' ἢ ὄργη παρὰ κυρίου. ἡψή μετὰ θυμῶν, καὶ ἡψή ἐνεκα σιών ὁ ῥυθμίζων, καὶ ἀρσενέψης ἀσεβείας ἀπ' ἰακώβ, καὶ αὐτῆ αὐτοῖς ἢ παρ' ἐμῶ ἀσθενείας, εἰπε κύριος, id est, Et ti- mebunt qui ab Occidente nomen domini, & qui ab ortu solis nomen inelytum. Ve- niet em̄ quasi fluius uiolentus ira domini, ueniet cum furore, & ueniet de Sion qui liberet, & auertat impietates à Iacob; & hoc erit eis à me testamentū, dicit dominus.

Ex quibus liquet Paulum hūc locū adduxisse iuxta æditionē Septuaginta, nisi quod Paulus sequen- de suo addidit, Quum abstulero peccata eorum: quod nec apud Hebræos habetur, tus septua- nec apud Septuaginta, sed addidit uelut explicans prophete sensum. Nam ἀσθενείας, ginta testamen-

testamentum, Hebraeis est sœdus: & quod Septuaginta uerterunt, ex Sion, Hebraeis est Propinquus Sion. Origenes indicat Hebraeis esse, propter Sion. Atq; ita sancti scriptum est in additione Septuaginta. suspicor id librarij culpa deprauatum, quum scriptum fuerit, Prope Sion. Hieronymus Græce etiam interpretatur ἐγγισθίς. id est, propinquus: nisi quis probat, Propter, dictū esse pro Prope. Præterea quod apud Hieronymum refertur, Ira domini: illis est, ἔργη πρὸς αὐτοὺς.

Et hoc illis à me testamentum.) Est quidem Græce, εὐαγγέλιον. Cæterum indicauit hoc & Augustinus libro De loquutionibus Genesios primo, frequenter in arcanis literis pro Pacto, poni Testamentum. Quanquam Græcis, εὐαγγέλιον, non dicta est à testando, sed ab ordinando disponendoq;.

Ratio casus à Paulo neglecta. Secundum electionem autem charissimam, ἀγαπητοί. id est, Dilecti: quam uocem tamen ita sæpe uertit. Porro duo nominatiui casus, inimici & charissimam, iuxta ordinem grammaticum non habent unde pendeant, nisi subaudiatur Sunt: sed uerisimilius est casus rationem à Paulo fuisse neglectam, Alioqui dicendum erat, Charissimorum & inimicorum.

Sine poenitentia, ἀμεταμέλητα. id est, Quorum non possit poenitere cum qui dedit, aut qui promisit, quasi dicas, impoenitibilia. Augustinus alicubi legit Impoenitenda. Ambrosius huc detorquet, ut dicat in baptismo gratis remitti peccatum, nec requiri luctum aut planctum, aut aliud opus bonum, sed tantum ex corde professione. Quæ quidē interpretatio mihi uidetur coactior, nec attingitur ab Origene. Thomas eam sententiā extremo tandem attingit loco, ueluti non admodum probans.

Propter, pro Per Propter incredulitatem illorum.) τῆς ἀπιστίας, id est, Per horum incredulitatem, non propter. Nam propter, causam significat: per, instrumentum aut modum, quod ad sensum attinet, haud magni refert.

In uestram misericordiam.) τῆς ὑμετέρας ἐλεείας. per uestri misericordiam. Est enim similis datiuus ei qui præcessit, τῆς ἀπιστίας. Sensus enim est, Sicut illorum defectio uobis fecit aditum ad fidem, ita uestra fides quam miserante deo estis cōsequuti, prouocabit illos ut respiciant, seq; dignos præbeant qui à deo recipiantur. Ambrosius legit, In uestra miseratione: quasi Græce legisset, ἐν τῷ ὑμῶν ἐλεεί. quæ lectio si probaretur, nihil esset difficultatis. Sensus enim esset, Gentibus per dei misericordiam ad uitam uocatis, Iudæos perstitisse in incredulitate. Et fortassis interpret legit quemadmodum Ambrosius. Scio quosdam interpretari, In uestram misericordiam: id est, Christum. Thomas Aquinas trifariam exponit, In uestrā misericordiā: id est, in gratiam Christi, uel non crediderunt, ut per hoc uenirent in uestram misericordiam. uel non crediderunt, quod in uestram misericordiam occasionaliter cessit. Verum inconsultis Græcis huiusmodi commenta proferre, quid aliud est quam diuinare? Chrysostomus hanc particulam, In uestra misericordia, dissimulat. Theophylactus nouum adfert commentum, quasi sic ordinet: ἔσως καὶ ἔπι ἠπειθήσαν, τῷ ὑμῶν ἐλεεί ἵνα καὶ αὐτοὶ ἐλεηθῶσι. id est, Sic & illi non crediderunt, ut uestra misericordia & ipsi misericordiam consequantur. Sic enim habet commentum, Sed uestra misericordia & horum erit, æmulabuntur enim uos. Nec abhorret ab hoc Chrysostomi commentum, docens utrumq; populum uicissim fuisse incredulum, ac uicissim ad gratiam uocatum. Gentibus enim persistentibus in incredulitate, Iudæi uocati sunt ad legem: mox gentibus ad euangelium uocatis, Iudæi recesserunt perseverantes in incredulitate, sed denuo gentium exemplo reuocandi ad fidem. Ita uicibus quibusdam alteri per alteros seruati sunt. Interpretes uidentur illinc abhorruisse, ne dicerent Iudæos occasione gentium perstitisse in incredulitate: quum contra, potius Iudæorum incredulitas præbuerit occasionem, ut Euangelium transferret ad gentes. Cæterum si meminimus, ἵνα hic non sonare finem aut intentionem, sed consequentiam siue euentum, & in cæteris occasionem intelligi uerius quàm causam, non uideo cur hic sensus nos terreat, quem sermo Græcus simplicissime acceptus exprimit, qui contra rix inter se relatis constat: gentium autem fidem uocat misericordiam, ne sibi placerent Iudæis prælati. Nam euāgelij gratia Iudæis quodammodo deberi uidebatur, uel quia ipsis peculiariter promissa, uel propter obseruationē legis & unius dei cultum.

Sic itaq;

Sic itaq; loquitur, ὁπωρὸν γὰρ ὑμῖς ποτὲ ἠπειθήσατε τῷ θεῷ, καὶ ἐλεήθητε τῆς τόπων ἀπειθείας, ἔσως καὶ ἔπι ἠπειθήσαν τῷ ὑμῶν ἐλεεί, ἵνα καὶ αὐτοὶ ἐλεηθῶσι. id est, Quemadmodum enim uos olim increduli fuistis deo, nunc uero credidistis, propter horum incredulitatem: ita & hi non credunt propter uestram credulitatem, ut & ipsi reuocentur ad credulitatem. Ordo quem uidetur sequi Theophylactus coactior est, nec minus durum quod in priore parte datiuus Græcus sonat occasionem: ἐλεήθητε τῆς τόπων ἀπειθείας. in altera sonat acquisitionem: ἠπειθήσαν τῷ ὑμῶν ἐλεεί. quemadmodum dicimus, Tibi ditatus est: hoc est, tuo bono ditatus est, quod opes suas tibi communicat. Nam hoc spectasse uidentur qui legunt, In uestram misericordiam: quod uestræ misericordiam, uideretur obscurius dictū. Ea subito mutatio in schemate cōtentionis, duriuscula est. Huic accedit & aliud incōmodum, quod iuxta istorū interpretationē bis idem dicitur, quod non admittunt hæ uoces, quemadmodum & ita: quod enim dixerat, ὑμῖς δὲ ἐλεήθητε τῆς τόπων ἀπειθείας. hoc in diuersa parte repetit, ἔσως καὶ ἔπι ἠπειθήσαν τῷ ὑμῶν ἐλεεί. quasi dicat aliquis, quemadmodum principes populi paupertate ditescunt, ita populi paupertas diuitias addit principibus. Porro quum hic fiat sermo de malis Iudæis qui clamauerunt Crucifige, qui persecuti sunt apostolos, qui gloriabatur in operibus legis, tumebantq; patriarcharum cognatione, eorū cæteras gētes pro canibus execrabatur: nihil absurdi sit, si dicamus gentium credulitatem offendiculo fuisse Iudæis ut alienarentur ab euangelio. Petrus apostolorum princeps coactus est sese fratribus excusare, quod Cornelium cum sua familia baptizasset: in cōuiuio presente Paulo subduxit se à mensa, ne Iudæis esset scandalo uescens eibis communibus. Et in Actibus, Iudæi murmurant aduersus gentes, quod illorum fœminæ reciperentur in ministerium apostolicū. Paulus quàm egre obtinuit, ut gentes liberarentur ab onere legis. Hæc si acciderunt inter eos qui fidem euāgelicā fuerat amplexi, an non probabile est plurimos Iudæos uel abstinuisse uel resillisse ab Euangelio? Ad hūc sensum facit quod paulo ante dixit: Secundum Euangelium inimici propter uos. Id dem Origenes interpretatur, Dicit, inquit, propter uos, quorum salutē inuidentes apostolos gentibus loqui, & persequentes eos qui annunciant Christum. Nonne dicit inuidiam fuisse occasionem ut non crederent euāgelio? Confirmat hunc locum euāgelica parabola, qua filius maior noluit ingredi domum, quum accepisset prodigū tanta lætitia domus excipi. Hunc itaq; sensum ego sequutus sum, quod mihi uideretur simplicior: tamen si nullus cæterorum est, qui aberret à pietate.

Conclufit enim deus omnia.) ὅς πάντας, id est, Omnes: nō Omnia. Sensus idem est, nisi quod Omnia, uehementius est. Porro quod sequitur, Incredulitate, potest accipi & Inobedientia. Est enim ἀπιστία. Et in incredulitatem, est Græcis, ut dicimus, Concludam me in angulum.

O altitudo.) ὡ βάθος, id est, O profunditatem. Miror cur interpreti placuerit uox ambigua.

Diuitiarū sapientiæ.) Hæc duo nomina Græci diuidunt interiecta coniunctione, πλοῦτος καὶ σοφία, cōsentientibus quotquot uiderim exemplaribus, etiā apud Chrysostomū: ut intelligas Paulum tria demirari in deo: diuitias, qui tam beneficus fuit erga gentes: sapientiā, qui tantam eis sapientiā impartierit: cognitionē, qui prudenter dispiciat quid cui expediat. Ad hunc modum exponit Theophylactus. Etiam si Chrysostomus aliquanto diuersius uidetur legere, cōiungens hæc duo, βάθος πλοῦτος, ut reliqui genitiui non pendeant à βάθος, sed à duarum uocū cōplexu, quasi dicas, O profundas diuitias sapientiæ & scientiæ dei. Id illum sentire hinc colligitur, quod annotauit Paulum ad exaggerandā sapientiā dei, duabus uocibus ad epitalim facientibus fuisse usum, βάθος & πλοῦτος. Nam profundum per se habet auxelin, & diuitiæ copiam sonāt. Gemina sit amplificatio si dicas, profundas diuitias sapientiæ. Mihi magis probatur, ut ad totā huius consilij dispensationē pertineat, qua factum est ut gētes ante dæmonijs seruientes, nunc subito ad euāgelij gratiam uocentur: & Iudæi, quibus ea peculiariter promissa uidebatur, ab eadem exciderint.

Incomprehensibilia.) ἀνεξήγητα, id est, Inscrutabilia. atq; ita subinde citat Hieronymus.

Inuestiga

Inuestigabiles

Inuestigabiles.) ἀνεξιχνίασι. id est, Ininuestigabiles, quē admodū legit diuus Hilarius libro De trinitate octauo, iuxta fidem uetustissimorū exemplariorum, id est, non uestigabiles, siue imperuestigabiles. Notauit enim huius uocis emphasim Chrysofostomus, & post hunc Theophylactus. Non dixit ἀνοσιβήτων aut ἀνεπαλήθερα, sed Inscrutabilia & Imperuestigabilia. Tanta est profunditas, ut nec scrutari fas sit. Iam an apud Græcos eadem sit differentia inter ἐρευνᾶν & ἐξερδιδνᾶν, quod Latinis est inter uestigare & inuestigare & peruestigare, considerandum est. Ceterum diuus Hieronymus existimat Paulum retulisse locū qui est apud Esaiam capite undecimo: Et non est inuestigatio uia eius.

Sensum domini.) νοῦν. id est, Mentem, seu cogitationem.

Ex ipso, per ipsum, in ipso

Quoniam ex ipso & per ipsum.) In his tribus præpositionibus philosophantur theologi ueteres. Thomas interpretatur, ex ipso uelut ex prima omnium causa. Per ipsum tanquam operantem & administrantem. In ipso, tanquam in fine. licet haud me præterit hæc uarie ab illo differi. Non abhorret autem multum à sententiā Origenis qui sic explicat: Quod dicit, Ex ipso, hoc ipsum quod sumus indicat. Per ipsum autem, quod per eius prouidentiam dispensamur in uita. In ipso uero, quod perfectio omnium & finis in ipso erit, tunc quum erit deus omnia in omnibus. Ceterū quod Thomas indicat præpositionem De, idem pollere ferē quod Ex, nisi quod addit confortium substantiæ: Augustinum, ut coniectare licet sequutus, qui libro quem De natura boni scripsit aduersus Manichæos, ferme in eam sententiā differit, capite uigesimo sexto: an apud Latinos uerū sit, alij uiderint: certe apud Græcos eadem est præpositio, Et quum dicimus De illo loquitur, nulla est communis essentia significatione. Ambrosius legisse uidetur in ipsum, quum dicit omnia spectare finem.

Honor & gloria.) Græcis Gloria, tantum scribitur ἡ δόξα. Honor, non additur.

In secula seculorū.) Seculorū, additū est à nobis. nam Græcis tantū est, εἰς αἰῶνας. nec additur apud Origenē, nec apud Theophylactū, nec apud Chrysofostomum.

EX CAPITE DVODECIMO.

Bsecro uos.) παρακαλῶ. idem Hortor, poterat accipi, siue Adhortor. nam Græca uox anceps est, nisi quod id quod mox sequitur Per misericordiam magis uidetur obtestantis & obsecrantis quàm adhortantis.

Vt exhibeatis corpora uestra.) παραστήσατε τὰ σώματα ὑμῶν. Exhibetur quod ante promissum re præstatur, aut quod prius occultum profertur, uelut exhibentur syngraphæ: frequenter in malam partem, ut dicitur exhibere negocium, qui accessit negocium: præbetur, quod ad usum subministratur: ita præbemus aureis dicens, præbemus sumptū ad nuptias. Chrysofostomus & Theophylactus indicant eos proprie παραστῆσαι, qui imperatori præbent equos bellicos. Vnde nos uertimus, præbere. Si respicias quod in baptismo abiurauimus desideria carnis, nosq; Christo dedicauimus, quadrat exhibendi uerbum, quo monemur hoc præstare, quod sumus professi. Rursum si consideremus allusum esse ad ueterem morem holocaustomatium, quo sacerdos hostiam imponebat altari, deus autē igni cœlitus demisso eam absumebat, non male congruit exhibendi uerbum. Quod enim semel deo dictum est; nō oportet in alios usus accommodare: quemadmodum qui præbuit equos imperatori ad bellum, postea nihil habet cum illis commercij: nec ad priuatos usus reuocat, quos semel tradidit. Annotauit & illud Chrysofostomus, quod non dixit, ποιῶσατε, id est, facite corpora uestra hostiam: sed παραστήσατε, hoc est, tradite, ut iam desināt esse uestri iuris, sed incipiāt esse diuini: nefasq; sit quæ semel præbuisstis imperatori deo ad bellandum aduersus diabolum, ea denuo diaboli obsequijs accommodare: simulq; monemur, ut curemus sic tractare corpora nostra, ut idonea sint instrumenta diuinæ uoluntati, dignaq; quæ illius oculis exhibeantur.

Miserationes

Per misericordiam.) ἐπὶ τῷ ἀικτησμοῦ. id est, Per miserationes. Consentientibus in lectione Chrysofostomo ac Theophylacto, Annotauit numeri rationem & Origenes, putans in eo esse emphasim immensæ dei misericordiæ.

Locus uulgo parū apte recitatus

Rationabile obsequium.) τὸ λογικὸν λατρείαν ὑμῶν, id est, Rationalem cultum, ut appositue cohæreat cum superioribus; idq; indicat Græcus articulus τὸν, qui est cultus

cultus uester rationalis & spiritualis: perinde quasi dicat. Si maceraueritis & immolaueritis deo corpora uestra: hoc est corporeos affectus, non iugulantes brutas ac mortuas pecudes, quod antehac factitatum est à Iudæis, ita demum exhibebitis illi uictimā acceptam. Et rationalem uocat, non ut intelligas cultum moderatum, hoc est, moderatam corporis macerationem, quemadmodum hodie passim citare solet cōcionatorum uulgus, ut ipsis quidem uidetur erudite, cæterum ijs qui Græce norunt admodum ridicule, sed uictimam uiuam ac rationis compotem. Existimant enim rationabile dici, quod est rationi consentaneum & ratione temperatum. At non aliter hic Paulus appellat cultum rationalem, quàm prima Petri, lac spirituale dicitur, λογικὸν γάλα, id est, rationale lac & spirituale. Verum quid faciant, ubi sententiæ uis à Græco pendet idiomate, & interpretis eius linguæ prorsus ignarus est: Obsequium hic posuit pro sacrificio siue cultu, idq; suo more. Cæterum ut ostēderet Christianorum cultum dissimilem esse Iudaicis cæremonijs, quibus immolabant brutas pecudes, adiecit rationale; nimirum ipsum hominem sentiens, qui uictima est rationalis, & ob id deo acceptior, quum Iudæorum pecudes apud Esaiam abominetur dominus. Et in hunc sensum palam citat diuus Hieronymus, quum alijs aliquot locis, tum uero in epistola ad Pammachium, cuius initium, Sanato uulnere. Neq; secus interpretatur Origenes, sic inueniens, Qui cultus quoniam dudum in pecudum mutorum corporibus consistebat, nunc in corpore rationalis hominis offeratur. & corpora magis uestra quàm pecudes stant sacrificium deo, & cætera. Nec aliter exponit Chrysofostomus, indicans λογικῶν dici, quod res sit animi ac spiritualis: pro tēplo, est pectus hominis: pro pecude, corpus hominis, hoc est affectus carnis: pro igni, est charitas dei. Et hæcenus Christianæ pietatis est imitari Christum, qui semet immolauit pro nobis. Origenes, ut solet, attingit & aliud commentum, rationalem cultum de quo reddi possit ratio, quasi de Iudæorum uictimis nō potuerit reddi ratio. Simile quiddam attingit & Theophylactus, omnia nostra debere ratione geri, quod ut uere dictum esse fateor, ita recedere uidetur à simplicitate sermonis apostolici.

Rationabile obsequium

Sed reformamini.) μεταμορφῶσθε, id est, Transformamini, siue transformemini. Potest enim utrouis accipi modo, uel ut sit indicandi modo, uel ut sit imperandi modo dictum.

In nouitate sensus.) τῆ ἀνακαινώσει τοῦ νοῦς, id est, Renouatione mētis: hoc est, Per innouationem mentis, nimirum alludens ad reprobam illam mentem in quam traditi fuerant ante, simulacris pro deo deferentes honorem.

Quæ sit uoluntas dei bona & beneplacens & perfecta.) Mirū quod exemplar sequutus Augustinus legit ad hunc modum libro De ciuitate dei decimo: atq; item in epistola octogesimasexta, Ad probandum quæ sit uoluntas dei, quod bonū & beneplacitum & perfectum. quasi hæc tria epitheta non pertinēat ad uoluntatem dei, sed ad complexum illum uerborum præcedentium, Exhibeamus corpora nostra, & cætera: & non conformemur huic seculo, sed reformemur, & cætera: ut pareamus non nostris cupiditatibus, id quod faciunt ethnici, sed uoluntati diuinæ. Id si fecerimus, inquam, sacrificium fuerit bonum, placitum & legitimum deo. Atq; ut in hunc sensum accipi possit, facit articulus additus, τὸ ἀγαθόν, καὶ ὑπέροχον, καὶ τέλειον. Nā τὰ τὰ ἀγαθὰ proprie dicuntur, in quibus nihil possis desiderare eorum quæ ad sacri rationem ac ritum religionis pertinent. & paulo ante à sacrorum metaphora coeparat. Interpretis Origenis indicat, hic Latinos non nihil discrepare à Græcis, sed quid sibi uelit, non satis intelligo, quū Græcus sermo ad utrunq; sensum sit anceps. Certe Ambrosius cōsentit cum Augustino. Et quod legit, interpretatur hisce uerbis, claudens cōmentarium: Hoc erit cōformem fieri spiritualium, renouatum in spiritu ac fide, hoc scire quid placet deo, nec aliud bonum & perfectum esse. Ambiguitatem sermonis facit additus articulus, eo misso si dixisset, τὸ τὸ θελημα τοῦ θεοῦ ἀγαθόν, καὶ ὑπέροχον, & cætera, nihil erat ambiguitatis. Nunc quoniam dictum est, τὸ ἀγαθόν, articulus bifariam potest accipi, uel ut discernat uoluntatē à uoluntate, uel ut referat quod præcessit, Scire quæ uoluntas dei, Vtrunq; sensum attingūt interpretes. Iuxta priorem sensum non solum uoluntas dei distinguitur à uoluntate nostra, uerū etiam eadem uoluntas

Articuli uis

luntas dei discernitur. Nam uetus ille iudæorū cultus & obseruationes, erat quidem uoluntas dei, sed nō illa bona neq; bene placens neq; perfecta. Indulsi enim illis dei uoluntas propter imbecillitatem eorum, quemadmodum concessit populo flagitanti regem. Sed nouum testamentū erat hæc perfecta dei uoluntas. Ita Chrysostomus & Origenes. Ambrosius ita differit hunc locum, ut articulus ꝛ referat non solum illud proximum, ut possitis scire quæ sit uoluntas dei: sed totum sermonem quem ueluti sibi coherentem complectitur, Vt exhibeatis corpora uestra hostiam uiuam, sanctam, deo placentem, rationale obsequium uestrum: & nolite conformari huic seculo, sed reformamini in nouitate sensus uestri, ut probetis quæ sit uoluntas dei, quod facere est bonum, deo gratum & perfectum. Vt intelligamus idem esse, offerre hostiam uiuentem, sanctam, deo placentem, & non conformari huic seculo, ignorantibus quæ sit uoluntas dei, sed adhuc hærentibus ritibus idololatrarum aut ceremonijs Mosais, & affectuum arbitrio uitam agentibus: sed reformari in nouitate sensus, ut abdicata uoluntate carnis, scire possimus quæ sit uoluntas dei. Totum hoc, cultus est bonus, beneplacens & perfectus apud deum. Iam μεταμορφώθη, sicut paulo ante dixi, potest esse uel imperantis uel indicantis. Imperantis, ut respondeat ei quod præcessit, μη συζηματιζέδη. Indicantis, ut intelligas per ea quæ dicta sunt de cultura rationali, nos transformari: ut transformati, scire possimus quæ sit uoluntas dei. Nisi enim maculauerimus cupiditates carnis nostræ, non possumus esse idonei, ut in actionibus nostris intelligamus quæ sit uoluntas dei, sed quod nostro sensui uehementer arridet, id interpretamur esse uoluntatem dei. Simile quiddam docet ad Ephesios quinto, ὁμοιωθήσονται τῷ θεῷ ἡ ἀγάπη ἡ ἡμεῶν, id est, Probantes quid sit beneplacitum domino. Itē huius epistolæ capite secundo, καὶ γινώσκεις τὸ θέλημα, ὃ θεὸς ἐπιφέρει ἐν ἡμῖν. & nos se uoluntatem, & probare quæ sint potiora.

Dico, pro Iubeo

Dico enim per gratiam.) λέγω. Dico dixit, pro Iubeo, siue moneo, quemadmodum & Latini, lubet saluere, & Dicit salutem, consimilem in modum Græci, εὐμολίζω λέγω, atq; ob id additur, Per gratiam quæ data est mihi: ne uel arroganter uideatur eis præcipere, uel citra auctoritatem admonere. Præcipit ut Apostolus, ut intelligas quid sit deo placitum, sed hoc ipsum beneficentiæ diuinæ fert acceptum. Nisi malis dicta sic interpretari, ut Paulus explicet & explanet quæ superius dixerat, de immolando corpore, de fugiendis huius seculi cupiditatibus: nam additis exemplis rem facit euidentiore. Arrogantia in primis est macianda deo.

Omnibus qui sunt inter uos.) πάντες ὑμεῖς. Origenis interpres annotandū putauit quod apud Græcos non habeatur, Omnibus qui sunt inter uos, sed Omni qui inter uos est. Id quum ad sententiam nihil interesse constet, miror cur admonendum duxerit. Nos maluimus uertere, Cui libet, siue cuiuscunq;. Videbatur enim aliquis fastus tribuendus ijs, qui fortuna aut dotibus præcellerent. Eum personarum delectum profus tollens Paulus, denūciat quisquis sit ille, modo uersetur apud Christianos, ne se cuiquam anteponat, sed suam quisq; dotem à deo acceptam, conferat ad commoditatem proximi.

Interpres dicitur esse mutare numerum

ἑσφρονεῖν

Sapere ad sobrietatem.) εἰς τὸ σφρονεῖν. Diuus Hieronymus libro primo contra Iouinianum dimicans, studio tuendæ uirginitatis legendum putat, Ad pudicitiam: damnatq; quod nunc legit ecclesia, Sapere ad sobrietatem. Sed σφρονεῖν, est temperatum, modestum, ac sobrium esse: nonnunquam & ad pudicitiam pertinet, at non hoc quidem loco. At interpres Origenis in epistolam ad Romanos, mauult temperantiam, quam Sobrietatem, quod ea uirtus quam Græci σφροσύνη appellat, Latinis doctis uocetur temperantia, quæ sit moderatio cupiditatum & actionum. Atq; ita uidelicet adducit hunc locū Augustinus epistola quadragesima septima. Hilarius libro De trinitate decimo, Græcam uocem σφρονεῖν, reddidit Super sapere. Quam quæ uerum est quod alibi scribit Paulus: Scientia inflat, ni comes sit charitas, sed hic non proprie de scientia fit sermo. Est autem iucunda uocum allusio in sermone Græco, quam Latinus interpres reddere non potuit: σφρονεῖν, φρονεῖν, εἰς τὸ σφρονεῖν. Nec hoc loco, φρονεῖν, id est, sapere, pertinet ad eruditionem, sed ad cogitationē & opinionem, ueluti quum quis effertur animo, & magnifice de se sentit, quemadmodum &

Adnominatio

dum & superius admonuimus. Id ita esse satis declarat Origenes, statim indicans hunc sermonem pertinere ad eos, qui ex oleastro insiti oleæ, ferocirent & superbirent aduersus ramos ex olea defractus: & quod hic dixit, perinde ualere atque id quod alibi, Noli superbe sapere, Porro quod adducit ex philosophorum fontibus de uirtutis habitu ē duob. extremis redacto, subindicat se magis iuxta alienam q̄ suā sententiam interpretatum. Chrysostomus item admonet, hic indicati matrem bonorū omnium modestiam, hoc est, ταπεινοφροσύνη. Huic concordat Theophylactus. Ambrosius nobiscum legit, Ad sobrietatem: nec ullam pudicitia mentionem facit illius enarratio. Verum in pugna tantum sibi permisit beatus Hieronymus, ut quod alibi probat, hic reijciat. Sic enim adducit hunc locum: Non plus sapere quam oportet sapere, sed sapere ad pudicitiam, non ad sobrietatem: quæ admodum male in Latinis legitur codicibus: Sapere, inquit, ad pudicitiam.

Et unicuiq; sicut deus diuisit.) Sic quidem habent & Græca: uerum unicuiq; non habet quo referatur. Vnde necesse est fateri, & hic Paulum spectasse sensum, magis quam sermonis integritatem, nisi malumus sic ordinare, Quisq; sapiat ut cuiq; deus distribuit mensuram fidei. Origenes subindicat aliquid subaudiendum, quum ait, Vt custodiat unicuiq; sicut diuisit deus mensuram fidei.

Paulus negl. gens sermois integritatem Dicit aliquid

Singuli autem alter alterius membra.) ὁ δὲ καθὲς ἀλλήλων μέλη. id est, Singuli autē alius alius membra: siue, ut nos uertimus, Singuli autem alij aliorum membra. significat communionem membrorum inter ipsa mutua.

Habentes donationes.) Interpres, siue, quod magis arbitror, scriba prætermisit cōiunctionē, quæ partem hanc cum superiore commodissime cōnectebat, ἔχοντες δὲ χάρισματα. Quum enim dixisset, Singuli sumus alius alius membra, ne cōfusionē imaginaremur, adiecit, sumus quidem membra eiusdem corporis, sed habentes donationes: alioqui inabsolutus fuerat sermo. Quare offensus aliquis, & putans hanc partem non pendere à superioribus, cōiunctionem expunxit. Certe Autem additur apud Ambrosium & in exemplari Paulino, licet apertius & aptius erat Sed, quam Autē: quemadmodum & paulo ante. Sicut enim in uno corpore multa mēbra habemus, omnia autem membra e. a. h. sed non omnia membra.

Omissa cōiunctio non recte

Donationes.) χάρισματα. Vt affectat copiam quum nihil sit opus, præsertim quū donationes, hoc loco uox sit parum Latina.

Differentes.) διάφορα. id est, Diuersas, seu potius Dona diuersa.

Secundum rationem fidei.) ἕκαστος ἕκαστον ἀναλογίαν. id est, Iuxta proportionem, ut intelligas hoc esse maiora dona, quo fides tua fuerit integrior. Interpres Origenis indicat ἀναλογίαν non satis commode uersam esse rationem, quū potius sit mēsurā cōpetens, quam ratio. Certe quod hic dixit Paulus ἀναλογίαν, paulo ante dixit μέτρον, hic dilucidius erat, Pro portione, siue iuxta portionem fidei. Est enim analogia, cōgruentia rei ad aliquid relatæ: uelut quum dicimus, Cicada magnas habet alas, pro portione corporis. nam paræ sunt alæ, si ad alas conferantur papilionum.

ἀναλογία proportio siue modus analogia

In ministrando & in exhortando.) Nomina sunt, ἡ τῆς διακονίας, ἡ τῆς παρηγορίας. id est, In ministratōne & exhortatione. Quamquam ea res nihil uariat sensum Apostoli. Origenes putat singulas partes referri posse ad id quod præcessit, Siue habentes prophetiam iuxta mēsuram fidei, ne quis plus sapiat quam oportet, sed in ea sobrius, & item de cæteris.

Odiētes malum.) ἐχρυστοῦσθε. id est, Odio habentes. Quamquam hic eleganter erat Abhorrentes à malo: ut respondeat ei quod sequitur, Adhærentes. Ceterum bono & malo hic ad personam referri non potest: quum sit, τὸ ἀγαθόν, ad rem referatur oportet. Bonum dixit honestatem, malum turpitudinem.

Charitatem fraternitatis inuicem diligētes.) Alius sensus est apud Græcos, τῆς ἐπιλαδοῦσθε. id est, Fraternali charitate ad mutuo uos amandum propensi. Plutarchus libellum scripsit, περὶ τῆς ἐπιλαδοῦσθε. id est, De charitate fratrum inter se, quo uerbo apostoli frequenter utuntur pro studio & amore Christianorum inter ipsos mutuo, unde & uox Græca composita est. Ambrosius legit, Fraternalitatis amore inuicem benigni. Nam ἐπιλαδοῦσθε Græcis dicitur, qui est propenso affectu

ἐπιλαδοῦσθε

erga cognatos aut affines: editerfo qui non tanguntur pietatis affectu, ἀσπλαγχι uocantur. Vult enim Paulus hoc uno nomine Christianum esse charum Christiano, quod Christianus est. Chrysoftomus plus esse putat σέγγει, quam φίλου. Cognatos enim nostra sponte amamus, etiam si nos nullo officio prouocarunt, ac parum commodos ferimus tamē ac fouemus, ob hoc ipsum quod cognati sunt. Mihi plane subolet librorum uitio, Charitate, uersum in Charitatem. Charitate fraternitatis, id est, fraternae diligentes inuicem. & ablatiuus Charitate, respōdet ei quod sequitur, honore inuicem praeuenientes. Ex altero enim alterum nascitur ex amore beneficentia.

Sensus ambi- gnus

Honore inuicem praeuenientes.) Sensus omnino Graecis anceps est, τῆ τιμῆ ἀλλήλους προηγούμενοι. Nam προηγέται τῆ τιμῆ, qui praecellit honore. Et tamē Graeci προηγέσθαι hic interpretantur προλαμβάνειν, id est, Praeuenire siue occupare. Si scriptura mendo uacat, noue addidit participio casum accusandi, cui magis congrue barpater nus, ob praepositionem πρὸ. Cæterum honorem uocat subsidium. Hoc enim conuenit fraternae charitati, certatim se mutuo in praestandis officijs praecurrere. Tame si nec ille sensus absurdus est, ut intelligamus honorem delatum. Vbi enim est fraterna charitas, ibi nemo sibi praecepit honorem, sed alteri potius cedit, ex modestia quemq; iudicans magis idoneum quam sit ipse: nec refragatur huic sensui, προηγέσθαι. Nam ἡγέσθαι, interdum sonat existimare: quod imitari Latini dicunt ducere, ut Dignū ducere. Vnde προηγέται, qui meliorem de alio quam de se habet opinionem. ἡγέσθαι, nonnunquam est ducem esse: unde & ἡγεμών, princeps, siue praes. hoc sequutus interpretres uertit, Praeuenientes: neq; secus Theophylactus, qui προηγέσθαι, exponit προφάνη προλαμβάνειν, id est, anticipare.

Solicitudine non pigri.) ἀσπλάγη μὴ ὀκνηροί, ἀσπλάγη uocat, sedulitatem & studium exhibendi officij: & ὀκνηρός dicitur, qui grauatim aliquid facit, unde iubet ut non solum amemus & honorem deferamus alijs alijs, uerum etiam alacres ac prompti succurramus inuicem.

Græcorum diuersa lectio

Domino seruientes.) Origenes aut certe huius interpretres, indicat in nonnullis exemplaribus scriptum fuisse, Tempori seruientes: & accipi posse, diligenter utendum temporis occasione, quando quidem breue est Mihi uidetur recte intelligi, boni consulendum, si quid pro tempore inciderit incommodi: nam id, opinor, est seruire temporis, cum hoc cohaeret quod sequitur, Spe gaudentes. Si quis exigit tributum, pendet: si quis uectigal, soluet: si quis exigit honorem, reddet: si quis affligit, patere: nec ea res tristem reddat, sed spes erigat in malis animum. Item quod praecedit, Spiritu feruentes: seruo enim spiritus contemnit obstacula, & rapit omnem occasionem bene faciendi proximo. Testatur & Ambrosius sibi narratum fuisse, in Graecorum codicibus haberi, τῷ καιρῷ διαδιδόντες, temporis seruientes. Atq; obiter admiror quum Gregorius sciret, cur non ipse potius consuluerit Graecorum exemplaria. Quin & Glossa, quam uocant ordinariam, admonet duplicis lectionis, ex Bedae opinor autoritate. Diuus Hieronymus in epistola quadam ad Marcellam, praefert hanc lectionem qua uulgo utimur, nec tamen ullam reddit causam cur praeferat. Sit cuiq; liberum quod uolet se qui. Mihi magis arridet, Tempori seruientes. Sed ea sententia, quoniam ethnici philosophi nomine uulgo circumferbatur, & uafricem quandam praecipere uidebatur, offensus aliquis mutauit, in Domino seruientes: non satis animaduertens, Domino seruientes, cum toto sermonis huius contextu non perinde congruere. Quamquam autem in uocibus Latinis, Tempori & Domino, nulla est affinitas: tamen in Graecis est nonnulla, καιρῷ & κυρίῳ, maxime cum scribae soleant in pingendo decurtare syllabas. Chrysoftomus & Theophylactus legunt & interpretantur Domino seruientes, atq; ita, connectunt, amantes, honorantes, & adamantes inuicem, domino cultū gratissimum exhibebitis: quod quicquid officij proximo impenditur, ad ipsum dominum peruenit. Chrysoftomus notat emphasim, seu potius epitalim, in singulis uerbis quibus hic usus est Paulus. Non enim dixit tantum μετὰ δαψιλίας, id est, Impartiamini, sed μετὰ δαψιλίας, hoc est Largiter & alacriter. neq; dixit προϊσαθε, id est, Pro uidete, sed addit μετὰ σπουδῆς, id est, Studiose. nec dixit ἐλεῖτε, id est, Misericordiamini, sed ἀγαπάτε, id est, Diligite, idq; sine simulatione. neq; dixit ἀπέχεθε τῶν κακῶν, id est Absti-

μετὰ δαψιλίας λέγει

est Absti-

est; Abstinetate a malis, sed μισῆτε, id est, Odio habete. neq; dictum est ἐχεθε τῶν ἀγαθῶν, id est, adhærete bonis, sed κολλᾶθε, id est, Adglutinemini. neq; tantum ait φιλέτε; sed addidit φιλοσέγγει, id est, Amico affectu, neq; dixit simpliciter ἀσπλάγητε, id est Curate, sed addidit μὴ ὀκνηρῶς, id est; Non pigre. neq; dixit πνεύμα ἔχοντες, id est, Spiritum habentes, sed πνεύματι ζέοντες, id est Spiritu feruentes.

Orationi instantes.) τῆ προσευχῆ προσκαρτεροῦντες. quod assiduam sonat instantiā.

Necessitatibus sanctorum communicantes.) Ambrosius legit, Memorij sanctorum communicantes, & Origenis interpretres fatetur sic haberi in Latinis exemplaribus. Neq; admodum dissimile uerū est, ex μνήαις, factum esse χείαις, a scriba quopiam eruditulo, praesertim quum in Memorij, uideretur subabsurdus sensus. Videtur autē hoc agere Paulus, ut non solum praesentes praesentibus impartirent charitate mutua, sed absentiu quoq; memores essent: iuxta id quod Paulus a Petro monitus facit in epistola ad Galatas, ut pauperum memor colligeret donatitiam pecuniam. Chrysoftomus ac Theophylactus legunt pariter atq; exponunt χείαις, id est, necessitatibus. Necessitates enim dixit, non Desicias: & Communicantes dixit, nō Subuenientes: quod commercium sit inter dantem & accipientem, & plus lucri facit qui dat beneficium, quam qui accipit. Nec tamen est ἀνάγκη, sed χείαις, quod magis sonat Usus, siue opus habere. Hoc ideo submoniti, quod quidam non nisi in extrema necessitate putant nos debere subuenire proximo.

Necessitatibus, pro Memorij

Benedicite persequentibus uos.) Græce quidem est εὐλογῆτε, benedicite, hoc est, bene loquamini. quod Origenis interpretres exponit Bene precemini, opinor quod sequatur, μὴ καταράσθε, id est, ne deuoueat. Solent enim uulgo qui non possunt ulcisci iniuriam, deuouere diris eos, a quibus læsi sunt. εὐλογῆτε, aliquoties est laudare, quo pacto hic sanē nō potest accipi. Neq; enim iubet ut laudetur insectator, sed ut ei bene precemur, aut uerbis benignis admoneatur erroris. Chrysoftomus interpretari uidetur de conuictijs, μὴ λοιδοροῦντε, inquit. Nos uertimus, Bene loquamini de persequentibus uos: ut indicaremus & hunc sensum. Male audiebant discipuli apud incredulos, male audit & qui uituperatur, & cui male precantur homines: ita bene loquitur de alio qui non uituperat, & bene precatur orās pro suis inimicis: bene loquitur qui docet sine conuictijs, sed ex charitatis affectu.

Benedicere pro Precari

Nolite maledicere.) μὴ καταράσθε, id est, Ne male precemini, ne quē deuoueat. Si Paulus sic inculcat, ne cui male precemur: ubi sunt qui sanctū putant, iugulare hostem, aut ne hostem quidem?

Gaudere.) χαίρετε. Græcis est mos, infinitiuum pro imperatiuo ponere, Gaudere pro gaudete, & flere, pro flete: opinor quod subaudiant, oportet. Reperitur similis tropus apud Latinos historicos potissimum, uenari, pro uenabatur, in quo subauditur Solet, aut cœpit. Verum hunc tropum nemo Latinus est imitatus. Chrysoftomus annotauit ordinem uerborum, existimās plus esse Gaudere cum gaudentibus, quam Flere cum flentibus: eo quod calamitas uel inuitis excutit miserationem, felicitas autem mouet inuidiam. Hic perinde loquitur Chrysoftomus, quasi quod praecipuum est, soleat priori loco poni.

Id ipsum inuicem.) τὸ αὐτὸ εἰς ἀλλήλους φρονεῖν, id est, Idem alijs in alios, siue de alijs sentientes. Refertur & hoc ad affectum animi modesti, quo nemo putat alium se minorē, sed omnibus sese accommodat, de omnibus ex æquo bene sentiens, Vult enim Paulus, in Christianis affectum esse communem, ut omnes non opibus, non genere, non eruditione, non honoribus, sed Christo metiamur qui est omnibus ex æquo communis. Nunc generosus fastidit obscurum, diues pauperem uix hominis habet loco, eruditus contemnit idiotam, sacerdos execratur laicum, monachus laicos uix pro Christianis ducit, Italus cæteros omnes ut barbaros ac penē pecudes aspernatur & horret, Germanus odit Gallum, Anglus Scotum: atq; ex his & id genus alijs stultissimis affectibus, bella, lites, atq; hi rerum tumultus, quos iam annis aliquot uidemus, exoriuntur. At Paulus sic uoluit unumquemq; Christianum affectum esse erga cæteros, quomodo singula membra corporis affecta sunt erga cætera membra,

quemadmodum alibi dilucidius explicat, idq; uocat $\alpha\upsilon\tau\omicron\upsilon\ \phi\rho\omicron\nu\epsilon\upsilon\mu$. Atq; in hanc sententiam edisserit Chrysoſtomus ac Theophylactus, si quem magis autoritas quam ratio commouet.

Alta sapientes.) Idem participium est quod modo $\phi\rho\omicron\nu\omicron\upsilon\tau\omicron\upsilon$, id est, Sentientes, seu cogitantes; ut ad affectum animi referatur. Et conectenda est hac particula cum sermone superiori, quam interpres male separauit. Adiecit enim hoc Paulus, uelut explicans quid dixisset, Idem inuicem sentientes. Nam ubi quisq; magnifice de se sentit ac suis, alios despiciat oportet.

Sed humilibus consentientes.) $\alpha\iota\varsigma\ \tau\alpha\pi\epsilon\iota\nu\omicron\iota\varsigma\ \sigma\omega\alpha\pi\alpha\rho\gamma\omicron\mu\epsilon\lambda\omicron\iota$. Humiles hic uocat non modestos, sed humilis fortis homines, ueluti pauperes, ignobiles, indoctos, plebeios. Et non est Consentientes, sed potius Obsequiantes & accommodantes uos, ut sua quisq; oblitus magnitudinis, descendat ad affectus inferiorum. Id quod mira diligentia, multis locis inculcat Paulus, haud ignarus ex hoc fonte maximas uitae pestes fecere. Paulinus in epistola ad Augustinum legit, Humilibus congruere.

Prudentes pro Elati Nolite esse prudentes.) $\phi\rho\omicron\nu\iota\mu\omicron\iota$. $\phi\rho\omicron\nu\iota\mu\omicron\upsilon$ uocat, non qui sapiat, sed qui parum modeste de seipso sentiat, ut mox admonuimus. & ad eum modum interpretatur Græcorum commentaria. Alioqui quid affinitatis est prudentiae cum uindicta? At arrogantia uindex est, dum quisq; se meliorem putat, quam ut alteri cedere debeat.

Additum aliquid Prouidentes bona.) Hæc uerba, Non solum coram deo sed etiam; non sunt apud Græcos, sed tantum $\kappa\omicron\upsilon\tau\omega\ \pi\alpha\upsilon\tau\omega\ \alpha\upsilon\theta\epsilon\omega\tau\omega\upsilon$, id est, Coram omnibus hominibus. Proinde nec adduntur apud Origenem, nec apud Chrysoſtomum aut Theophylactum. apparet addita ab explicante Pauli sententiam. Non enim hic opponit Paulus homines deo, sed perfectos & imperfectos, bonos & malos componit, quibus tamē omnibus uult nos probari si liceat. Atq; hoc quod sequitur, $\epsilon\iota\ \delta\iota\omega\alpha\tau\omicron\upsilon$, mea sententia rectius ad superiora referretur, quum sequens particula habeat suum $\alpha\upsilon\tau\omicron\upsilon\ \phi\upsilon\ \upsilon\mu\iota\varsigma$, quod idem pollet; tamēsi diuersam distinctionem sequuntur alij. Qui addidit, Non solum coram deo; uoluit explere sententiam, ne Paulus uideretur esse contentus hominum laude; Quod ego quidem non reprehendo, tamēsi satius erat scripturam in sua integritate relinquere, nisi si quā urgeat necessitas, quam hic nullam uideo. non enim dicit Coram hominibus, sed Coram omnibus hominibus; hoc est, Iudæis, gentibus, robustis, & infirmis. Huic sensui non admodum concinne assuitur, Non solum coram deo.

Defendentes pro ulciscen tes Defendentes.) $\epsilon\kappa\delta\iota\kappa\upsilon\upsilon\tau\omicron\upsilon$, id est, Vindicantes. Est enim participium eiusdem uerbi cuius est nomen $\epsilon\kappa\delta\iota\kappa\upsilon\iota\varsigma$, quam uertit Vindictam. Et tamen defendere, frequenter apud ecclesiasticos usurpatur pro ulcisci. Alioqui defensio Christianis permissa est, si defendere est depellere iniuriam, cum exceptione inculpatæ tutelæ.

Charissimi.) $\alpha\gamma\alpha\pi\iota\sigma\tau\omicron\iota$, id est, Dilecti. Hoc adiecit uelut eblandiri cupiens; quod alioqui durum erat, lacesitum iniuria, remittere uindictam.

Nec uindicta Mihi uindictam.) $\epsilon\mu\omicron\iota\ \epsilon\kappa\delta\iota\kappa\upsilon\iota\varsigma$, id est, Mihi uindicta, siue ultio; nominandi casus. Atq; ita citat Hieronymus aduersus Rufinum in epistola cuius initium, Lectis literis prudentiæ tuæ. Proinde dilucidius explicatur Deuteronomij trigesimo secundo; unde locus hic desumptus est, Mea est ultio; hoc est, meum est ulcisci, qui sum iudex. Nec additum est in Græcis codicibus, Et ego retribuam; sed, Ego retribuam; citra coniunctionem, quemadmodum extabat scriptum in uetustissimo codice Constantiensi.

Quæ cibum. Ciba illum.) $\psi\omicron\mu\iota\zeta\epsilon\upsilon$. Quod quidem haud caret emphasi. Nec enim $\psi\omicron\mu\iota\zeta\epsilon\upsilon$, est simpliciter pascere, sed indulgenter pascere, ueluti minutim insipato panē, aut frustulatum conciso cibo; id quod apud nonnullos fit, erga eos quibus fauetur in conuiujs, quum alijs interim liceat esurire.

Si sitit, potum da illi.) Hoc in nonnullis Græcorum exemplaribus non erat additum. Ex Origenē nō satis liquet quid legerit apud Ambrosium additur, atq; itē in uetustis exemplaribus; præterea apud Theophylactum & Chrysoſtomum. Quamquam cibi nomine continetur & potus.

Congeres

Congeres super caput.) $\sigma\omega\rho\delta\upsilon\sigma\iota\varsigma$, id est, Accumulabis, siue coacervabis. Et, Carbo- Carbo-
nes ignis, Hebraica figura dixit, pro carbonibus ardentibus, quod ita interpreta- ignis
tur Theophylactus: Vis magnifice ulcisci inimicum tuum? accumula in illum benefi-
cia. Sic enim futurum est, ut atrocius à deo puniatur. Mihi uidetur accommodatus do-
ctrinæ Christianæ, si intelligamus benefactis obruendum inimicum, quo tandem re-
suscipiat, & meritis lenitateq; nostra uictus, ex hoste fiat amicus.

Noli uinci à malo.) Bonum & malum hic non refertur ad hominem improbum, Vincti à malo
aut probum, sed significat ipsum beneficium aut iniuriam. Vincitur igitur à malo, quid
qui prouocatus iniuria non temperat animo, sed adducitur ad retaliandam iniuriam.

Vincit malum bono, qui malefacta benefactis repensans, efficit ut inimicus resipi-
scens fiat amicus. Hoc præceptum quoniam durum erat humanis affectibus, adiecit
autoritatem domini, Dicit dominus. Atq; idem Christus præcepit in Euangelio; &
tamen haud scio quo pacto fit, ut hanc doctrinam non negligat solum, uerum etiam
palam irrideant, qui sibi uidentur admodum esse Christiani; & quorum piæ uideli-
cet aures, ne superstitiosum quidem Christophori, Barbaræ, aut Ibraimi cultum uer-
bo notari ferunt, ad hæc Christi sanctissima præcepta non uerentur cachinnos tolle-
re; & quod ante Christum ethnicos docuit Socrates, hoc ab ipso traditum Christo, ab
apostolis toties inculcatum irrident Christiani, quum hoc in ligni præcipue Christus
suis à mundo discreuerit. Verum hæc comploratio non huius est loci. Et ex hoc ca-
pite diuus Augustinus profert exemplum moderatæ simul ac modulatæ dictionis.
Certe uix aliis est apud Paulum locus compositior, atq; ut ita dicam, picturior. Ut
autem insigniora tantum indicemus, quantum dignitatis habet illa distributio: sic e-
nim uocant rhetores, qua unūquodq; redditur ei cui congruit: Habentes donatio-
nes secundum gratiam quæ data est nobis differentes, siue prophetiam secundum ra-
tionem fidei, siue ministerium in ministrando, siue qui docet in doctrina; qui exhor-
tatur in exhortando, qui tribuit in simplicitate, qui præest in sollicitudine, qui misere-
tur in hilaritate. cæteraq; quæ simili modulatione ac iucunditate decurrunt usq; ad bi-
membrem periodum, Non alta sapientes, sed humilibus consentientes. Interim non
parum est gratiæ in ipsidem uocibus per translationem, aut similibus per adnominatio-
nem repetitis, item ex cōtrarijs inter se redditis; quod genus sunt illa, Gaudere cum
gaudentibus; item, Malum pro malo. $\kappa\omicron\upsilon\tau\omega\tau\iota\omega\iota\varsigma$ in illis est, Flere cum flentibus, gau-
dere cum gaudentibus; item in illis, Benedicite & nolite maledicere; item, Noli uin-
ci à malo, sed uince in bono malum; item, in alta sapientes & humilibus consentien-
tes. Cæterum comparibus membris & incis, similiter cadentibus ac desinentibus
sic totus sermo modulatus est, ut nulla cantio possit esse iucundior. Verum his per-
sequendis non est animus immorari, ne simul & lectorem defatigem, & ipse uidear ab
argumento suscepto digredi.

EX CAPITE DECIMOTERTIO.

Mnis anima) dixit, pro omni homine. Nam quod Origenes hic philoso- Origenis sen-
phatur, animam dici hominem, iuxta partem spiritu inferiorem, sicut ca- tētia expōsa
ro dicitur, iuxta partem deteriore; & ob id animam intelligi homi-
nem, qui non sit omnino purus à rebus mundi, atq; ideo merito debere
parere ijs, qui mundi res administrant; mihi uidetur argutius quam ue-
rius. haud scio an librariorū errore factum sit, quod in Ambrosio secus quam nos ha-
bemus legitur, Omnibus potestatibus sublimioribus subditi estote.

Sublimioribus.) $\upsilon\pi\omicron\rho\epsilon\chi\omicron\upsilon\sigma\alpha\iota\varsigma$, id est, Præcellentibus; posituum est, nō compara-
tiuum. Intelligit enim homines autoritate publica præditos, qualis est regum, præsi-
dium & magistratum. Comparatiuum quod Latinus interpres posuit, facit ut aliquis
& hunc sensum possit accipere, Parendum regibus ac præsidibus, non inferioribus
magistratibus. Quod hic uertit Sublimioribus, primæ Petri secūdo uertit Præcellen-
ti. $\epsilon\iota\tau\epsilon\ \beta\alpha\sigma\iota\lambda\epsilon\iota\ \omega\varsigma\ \upsilon\pi\omicron\rho\epsilon\chi\omicron\upsilon\sigma\alpha\iota$. Si uerēgi, tanquam præcellenti.

Quæ autem sunt à deo.) Secus distinguunt Græci, $\alpha\iota\ \delta\epsilon\ \tau\omicron\sigma\alpha\iota\ \theta\epsilon\omicron\upsilon\sigma\alpha\iota$, $\epsilon\pi\omicron\theta\epsilon\omicron\upsilon\ \tau\epsilon$, $\delta\iota\sigma\tau\iota\kappa\tau\omicron\iota\ \epsilon\iota\sigma\iota\mu$, id est, Quæ uero sunt potestates, à deo sunt ordinatæ, ut comma po-
narit

O 4 nas post

nas post Potestates. repetit em̄ quod supra dixerat, Non est potestas nisi à deo. Atq; ita legit & interpretatur Ambrosius: Quæ autem sunt, à deo ordinatæ sunt. Rursus in Lucæ caput tertium: Quæ autem sunt, à deo, inquit, ordinatæ sunt, non datæ, sed ordinatæ. Atq; ita distinguunt uetustissima exēplaria, nominatim quod exhibuit collegium ecclesiæ Constantiensis. Rursus in meo codice uetustę typographiæ, & in Constantiensi habebatur Ordinata, non Ordinata: ut appareat hoc à librarijs uitiatum. Neq; secus distinguit Augustinus, hoc adducens testimonium epistola ad Macedonium quinquagesima quarta: nisi quod Potestates, non repetit: ita legens, Non est enim potestas, nisi à deo: quæ autem sunt, à deo ordinatæ sunt. ut à uerbo Sunt, succedat hypostigme. Theophylactus non repetit Potestates: Quæ autem sunt à deo, ordinatæ sunt. sed ita ut subaudiri uelit. Apud Chrysostomum repetitur. Quanquam totam hanc clausulam apud Origenē non reperio, ne in interpretatione quidem ulla huius rei sit mentio. Videri poterat adiecta ab interprete quopiam, qui uolens confirmare, quod omnis potestas sit à deo, asseueratione graduum sententiam eandem repetierit: itaq; qui resistunt, dei ordinationi resistunt, faciens ad ea quæ mox sequentur: etiam si Chrysostomus ac Theophylactus, ut modo dixi, more nostro distinguit. Quoniam Paulus intelligebat, nonnullos Christianos pretextu religionis detrectare principum iussa, atq; ita futurum ut ordine perturbato sursum ac deorsum omnia miscerentur, præcipit ut quibuslibet potestate publica præditis obtemperent, excepta fidei & pietatis causa. Ipsi quidem ethnici sunt ac mali, sed ordo tamen bonus, & ob hunc mali quoq; principes nonnunquam ferendi sunt pijs hominibus. Notauit Chrysostomus *ὑποτάσσει δὲ*, non enim dixit *ὑποτάσσει*, quod est simpliciter parere, sed subditi estote. Nam *ὑποτάσσει* dicuntur, qui persuasi parent, hoc est, dicto audientes sunt, quod unico uerbo Græci dicunt, *ὑποτασσέμεν*, sed *ὑποτάσσει* & serui. Exigit igitur Apostolus à Christianis, ut tyrannis quoq; obsequerent & ferant: ueluti quum tyrannus dicit, I in carcerem, eant: pone ceruicem, ponant. Et significatius est animæ, quam hominis uocabulum, ne quis omnino putaret se exēptum ab obedientia principum, siue apostolus esset, siue propheta. Annotauit & illud quod non dixit, omnes principes ordinatos à deo, sed potestatem: quemadmodum matrimonium est à deo, sed non omnes coniuges iungit deus.

ὑποτάσσει

Damnationem acquirunt.) *ἀνάσσει*, id est, Accipient: ut futuri sit temporis. Cæterum *κρίμα*, id est, Iudicium, haud male uertit in Damnationem.

Non sunt timori boni operis.) *ἡ εἰς φόβον τῶν ἀγαθῶν ἔργων*, id est, non sunt terror siue timor bonorum operum, hoc est, Non sunt formidandi bene agentibus. Non enim deterrent benefacta, sed maleficia.

Dei enim minister est.) *διὰ τὸν θεόν*, id est, ministrator. Nam de potestate loquitur. Quanquam ut magistratus nonnunquam homo dicitur magistratu fungēs, ita & potestas homo potestate præditus. Et Græci addunt pronome *σοι*, Dei minister est, sed in tuum bonum: quo minus est causæ cur metuas aut oderis.

Obedire malo principi ferre est

Ideoq; necessitati subditi estote.) Græcis est alius sensus: *διὸ ἀνάγκη ὑποτάσσεισθε*. Quare necesse est subijci. Interpres legisse uidetur, *ὑποτάσσεισθε*, per *ε* psylon, non per *αι* diphthongum. Quanquam si *ὑποτάσσεισθε* sit *δουλοῦ*, idem erit sensus qui per infinitum, quum infinitum uerbum indicatiui uice usurpetur. Etiam si necessitatis uerbum apud Ambrosiū omnino nō legitur. Origenes suo more detorquet eam necessitatem ad eos duntaxat, qui nondum pure spirituales sunt. Quanquam mea sententia cæteris quoq; ferendi sunt principes, ne magna grauiq; rei publicæ ruina pro uocentur, & hanc, ni fallor, appellat necessitatem. Cæterum iram, Hebræorum more, uocat ultionem ac supplicium, quo castigantur admissa. Conscientia potest accipi bifariam: uel illius qui non obtemperat ei, cui deus uult obtemperari: uel illius qui tuo exemplo putat sibi contemnendum esse magistratum, quem uidet abs te negligi, & recte negligentem, non recte imitatur. Augustinus interpretatur necessitatem, auctoritatem principum in tollendis rebus subditorum. Non dissimulabitur & illud, apud Theophylactum & Chrysostomum hæc uerba *διὸ ἀνάγκη ὑποτάσσεισθε*, sic esse

sic esse interiecta, ut contextum superiorem cū posteriore connectant. Dei minister est: oportet rigiter obedire, quemadmodum initio dicere cœperam. Quoniam autem ob longius hyperbaton, hæc uerba: Non solum propter iram, & cætera, durius coherabant cum eo quod præcellerat, Omnis anima subdita sit: aliquis repetijt quod præcellerat, quo mollior esset orationis ordo. Id esse uerum perspiciet, qui inspexerit codicem peruetustum ac diligentissime scriptum, quem nobis exhibuit collegium Dominicalium Basileæ, & codicem Chrysostomi, qui mihi hæc scribenti subleruiebat. Non reprehendo tamen, sed laudo quod factum est.

In hoc ipsum seruientes.) *προσκύετε τοῖς κυρίοις*. Quod paulo superius transtulit Instantes, nunc uertit Seruientes: nos uertimus Incumbentes, hoc est, operam dantes & adnitentes. Pro me facit Augustinus hunc adducens locum libro De doctrina Christiana quarto, capite uigesimo, legens, In hoc ipso perseverantes.

Nemini quicquam debeatis.) *ὀφείλετε*. Incertum an sit Debetis, indicandi modo, an Debet. Sensus autem Græci sermonis anceps est, potest enim sic accipi, Soluite unicuiq; quod debetis, quo soluto, desistis debere. At sola charitas non desinat debere, sed semper persoluitur, & nihilominus semper debeatur, ut non sit finis benemerendi. Ad eum modum enarrant Origenes, Chrysostomus ac Theophylactus. Potest & ita intelligi, ut superiora referantur ad magistratus ethnicos, uti tum erant omnes. Quod sequitur, Nemini quicquam, & cætera: ad Christianos. Soluite illis quod debetis, Cæterum Christianus Christiano nihil debet, nisi mutuam charitatem. Atque hunc sensum amplexus est Ambrosius, sic edisserens: Pacem uult nos habere, si fieri potest, cum omnibus: dilectionem uero, cum fratribus. Annotauit distributionis gratiam Augustinus, quo dictum est loco, qua singula singulis apte redduntur, modulato sermōis cursu: cui tributum, tributum: cui uectigal, uectigal: cui timorem, timorem: cui honorem, honorem. Atq; hæc membratim, inquit, fusa, clauduntur etiam ipso circuitu, quem duo membra connectunt: Nemini quicquam debeatis, nisi ut inuicem diligatis. Quanquam est in hoc multum iucunditatis, ex comparibus, asyndetis, & eiusdem uocis traductionibus, deniq; & in repetitionibus uocis initio iteratæ, cui, cui, cui.

Charitas semper debet

Pax, dilectio Distributio Schema

Periodus

Qui enim diligit proximum.) *ὁ γὰρ ἀγαπᾷ τὸν ἑσθρον*, id est, Qui enim diligit alterum. Interpres legisse uidetur, *τὸν πλησίον*. Etiam si id ad sensum minimum habet momenti.

Nam non adulterabis.) Vt modo, ita ne hic reddidit uim articuli Græci, *εἰ μὴ τὸ ἀγαπᾷ*, quod nos expressimus, Nisi hoc, ut inuicem diligatis. Et, *τὸ γὰρ ἡ μοιχόσεις*. Nam illa, non adulterabis, & cætera.

In hoc uerbo instauratur.) *ἀνακεφαλαιῶσαι*, id est, Recapitulatur. hoc est, summam in hoc uerbo continetur. Augustinus in epistola quadam uertit, recapitulatur. Sumptum est ab epilogis rhetorum, in quibus tota causa summam repetitur, quam *ἀνακεφαλαιῶσαι* uocant illi. Nam instauratur, quod instar priorum restituitur. ita dicimus collapsam ædificium instaurari. Nam Ambrosius legit, Consummatum. Nos uertimus; Summatim comprehenditur, dubij num recapitulari reperiat apud Latinos: optatim certe inueniri. Chrysostomus annotauit huius uerbi proprietatem, nō dixit *πληρῶσαι*, id est, Impletur: sed *ἀνακεφαλαιῶσαι*, quo compendium ac breuitatem exprimeret.

Instauratur pro Recapitulatur

Dilectio proximi.) *τὸν πλησίον*, id est, Proximo, dandi casu, ut referatur ad uerbum Operatur. Confirmat enim ratione quod dixerat, epilogum, hoc est, totius legis esse compendium in charitate. Lex diuersis mandatis deterret à ledendo proximo, Non peierabis, Non furaberis, Non adulterabis, Non dices falsum testimonium, Non occides. & quid non? At qui charitate Christiana præditus est, is nullum omnino lædit mortalem, prodest omnibus quibus potest, & bonis & malis. Etiam si altera lectio *τὸν πλησίον*, probe habet. *τὸν πλησίον* legit Chrysostomus, atq; item Theophylactus, utcumq; tractauit illum interpres.

Lectio duplex

Et hoc scientes tēpus.) Hoc pronomen apud Grecos, nō refert ad Tempus, quum tempus illis sit masculini generis. Verum ita loquitur, Et hoc, siue idq; quā sciamus, nempe

Tempus uerbo nempe

nempe tempus. καὶ ὁ δὲ εἰδὸς τὸ ἄν καὶ ἄλλο. Vt & hoc, uim habeat exaggerandi, ueluti quum dicimus, Scortaris, & hoc in quadragesima; ut intelligamus quæ præcepit, nunc præcipue præstanda esse in lege euangelica, quæ plus aliquid exigit supra Mosi, naturæq; legem. Tempus autem hoc loco significat opportunitatem & occasionem, καὶ ἄλλο, pro quo usurpant ἄλλα. Hora, pars est diei, unde illud, Et mutatur in horas. Hora, est pars anni, uelut hyems, uer, æstas, autumnus: quarum quæq; suas habet actiones: ut apud eundem poetam, Varijsq; mundum temperat horis. Vnde ἄλλο, tempestiuum, siue pulchrum. & ἄλλο, quod iam defloruit. Ita tempus uniuersum suis quibusdam horis distinguitur: erat hora ante legem, sub lege, sub euangelio: gentes uersabantur in tenebris, iudæi in umbris, dissimulatus est somnus. At simul atq; effulsi clarissima lux euangelij, turpe est quenquam adhuc dormire.

De somno surgere.) ἔξ ὕπνου ἐγερθήναι. ἐγέρειται, qui iacebat aut sedebat. ἐγέρειται, structura quæ surgit in altum. ἐγέρειται, qui expergiscitur. Geneseos quadragesimo primo ἔγερθης δὲ φαραώ. experrectus autem Pharaon. De templo corporis sui dixit apud Ioannem dominus ἐγέρω, excitabo. & apud Esaiam uigesimo sexto, Expergiscimini & laudate: Septuaginta uerterunt, ἐγερθήσονται, mutatis tempore & persona. Ad Ephesios quinto, Exurge qui dormis. ἐγείραι ὁ καθύπνου. Et exurge a mortuis, ἀνάστα, quod est uerbum anceps, quemadmodum ἐγείρειται. Cæterum ad significandam somni solutionem, propria sunt ἐκνήφειν, & ἔξυπνιάζειν. Apostolus autem uitam in uitijs actam somnum appellat, primæ ad Thessalonicenses quinto, similem huic loco sententiam proferens, Omnes enim uos filij lucis estis & filij diei, non sumus noctis neq; tenebrarum. Itaq; non dormiamus sicut cæteri, sed uigilemus & sobrii simus. Qui enim dormiunt, nocte dormiunt. Huc respiciens uertit Expergisci, pro Surgere: & si qua emphasis est in Surgere, eadem manet in Expergisci. Sic enim dici uidetur experrectus, quasi ex somno perrectus. Quod si quis hunc locum existimat pertinere ad resurrectionem mortuorum, qui dormire dicuntur Apostolo, pulchre congruit expergisci uerbum. Friuolum est enim quod quidam causantur, de surgendo ad bona opera, & quod experrecti redormiscunt. Sic & qui surrexerunt, redeunt ad stratum, & quidam surgunt dormientes. Ideo excitamur a somno, ut surgamus.

Propior nobis Nunc enim propior est.) ἐγγύτερον ἡμῶν. id est, Propius nos est, siue propius abest a nobis: ut Propius, sit aduerbium, habeatq; casum præpositionis unde fluxit. Nam Græci dicunt, ἐγγύς σου, id est, Prope te. Proinde ἐγγύτερον cōparatio cōuenit duplex casus paternis, alter thematis, alter comparationis. Hoc igitur ἡμῶν, non est cōparationis sed thematis. Velut apud nos si dicas, Sum abundantior pecunijs te, pecunijs ablatius est thematis, te comparationis. Nunc interpres genitiuum ἡμῶν reulit ad σωτηρίαν, quum pertineat ad ἐγγύτερον. Sentit enim salutem nunc per Euangelij fidem uiciniorē esse, quā tum erat, quum sibi fiderent in philosophia & operibus legis. Alioquin si sensisset nostra salus, dixisset, ἢ σωτηρία ἡμῶν, aut ἢ ἡμῶν σωτηρία. Nunc est ἡμῶν ἢ σωτηρία. Loquitur absolute de salute omnibus aduentante.

Quam quū credidimus.) ἢ ὅτε ἰδὸς δὲ λαμῶν. Certe dilucidius erat non modo Latinius, Quam tum quum credebamus. Siquidem in lege Mosi opinio magis fuit salutis quā salus, & umbra potius quā res. Vnde noctem uocat procul adhuc agente sole, quæ paulatim rarefcit accessu luminis.

Præcessit, pro Præcessit Nox præcessit.) προέκοψεν. id est, Processit, siue progressa est, & tendit ad interitum, hoc est, nox maxima ex parte peracta est, & instat dies, paulatim illucescente euangelio. Cyprianus in sermone De zelo & liuore, legit, Nox transiuit. Origenis in terpres homilia trigesima quinta, legit, Nox promouit: ut dubitandum non sit, quin errore librorum ex Processit factum sit Præcessit. Chrysostomus aperte interpretatur de nocte aduentate, Dies, inquit, appropinquat. Proinde, inquit, si nox desinit, hæc autem accedit, quæ huius sunt deinceps agamus, non quæ illius, quandoquidem hoc & in rebus mundanis agitur. Quum enim uiderimus noctem ad auroram prope rantem, hirundinemq; canentem audierimus, suum quisq; proximum excitamus, etiam si adhuc nox sit, Porro ubi iam abiit nox, festinamus nos inuicem adloquentes dicere

dicere, Dies est, omniaq; quæ diei sunt agimus, uestientes nos, & abijciētes somnia, discusso sopore, ut nos dies inueniat apparatus. Apertius etiam Theophylactus, fingens exempli causa noctem esse duodecim horarum, peractis decem dicimus, ἢ νύξ προέκοψεν. hoc est, πῆρ πάλῳ ἔσσι. Nec absurde loquuntur, qui tūc dicunt noctē præterisse, sed hoc non sonat πῆρ πάλῳ, quæ uox constanter est in Græcorū codicibus. Postremo præcedendi uerbum non congruit ei quod sequitur, Dies appropinquat, si ue instat. Nam peracta nocte iam nō imminet dies, sed dies est, iamq; serum est homines excitare somno. Nec me clam est, quod omnes interpretantur hunc locum de resurrectione, quam interpretationē si probamus, non omnino præterijt nox: nec adest dies, sed adhuc in spei diluculo sumus, resurrectionis diem uelut instantem expectantes. Vnde nihil est dubitandum, quin Præcessit, a librarijs deprauatum sit ex Processit, qui non animaduertent, procedere non semper esse Prodire in publicū, sed interdum progressum aut prorectum esse. Id ex Luca primo discere poterant, qui scribit Zachariam & Elisabeth processisse in diebus suis, sentiēs illos esse prorecte iam ætatis, quum uita nondum præterisset, sed esset uicina termino.

Appropinquauit.) ἤγγικεν. Est quidem præteriti temporis, sed quod Latinius red datur Latine per uerbum presentis temporis, incolumi sensu, Appropinquat, siue Inpropinquo est. In plerisq; codicibus uideo deprauatum Appropinquabit. Sentit enim diem aduentus Christi iam instare, noctem superioris ignorantie iam ad finem tendere.

Honeste ambulemus.) ἀγαθῶς, id est, compositæ, siue modeste. Cyprianus eo quæ mox citauimus loco, uertit Decenter. Nam orta luce ob pudorē homines se gerunt uerecundius, cōponuntq; mores ad hominū iudicia. Nox enim iracat pudore.

Non in comestationibus.) Græce abest præpositio In, μὴ λῶμοις, id est, Non in comestationibus, etiam si non omnino displicet addita. Comos autem Græcis deus est temulentie, & eodem nomine uocatur conuiuium procacius ac iuuenile. Quin & cantiones ac saltationes lasciuæ, Græcis λῶμοι dicuntur: unde & comœdia dicta est. Sic τῶν λῶμων dicuntur, qui coronati in alienum cōuiuium iruebant, nō sine ebrietate, quemadmodum apud Romanos Alcibiades irrupit in conuiuiū Agathonis. Morem hunc fuisse apud Græcos aliquot declarat Athenæus.

In desiderijs.) ἐς ἄνθυμίας. id est, Ad concupiscentias: hoc est, ad necessitatē, non ad uoluptatem. Curam autem uertit πρόνοιαν, id est, Prouidentiam. sic enim legit Origenes homilia in Exodum nona. Item Augustinus adducens hunc locum libro De doctrina Christiana quarto, capite uigesimo: quum fateatur reliquā orationem, modulatam ac numerosam esse: tamen offenditur nescio quid extrema clausula, Et carnis curam ne feceritis in desiderijs, mallet enim hanc compositionem, Et carnis prouidentiam in desiderijs ne feceritis. Eant nunc ac meam μακρολογίαν damnent in sacris literis, quum tam minutula curæ sint tanto episcopo. Et tamē quid hoc sit quod offenderit Augustinum nequeo diuinare. Porro In concupiscentijs, non ob id tantum in fine ponitur, ut consentiat cum ordine Græci sermonis, uerum etiam quod illic magis ferit aures. Nam carnis curam haberi non uetat, ideo uelut ἄνθυμίας, in concupiscentijs. Apud Græcos prior pars, καὶ εἰ σερῆος πρόνοιαν, iuxta rationem accentuum quam in compositione magis spectamus, est trochaicus dimeter catalecticus, posterior est trochaicus trimeter brachycatalecticus. Hunc sanē locum adducit Augustinus, ut exemplum medioeris characteris, quem arbitratur exhortationi competere. Quamquam insunt & alia multa decora, uelut ἡναντίωσις & ὁμοιοτέλευτον in illis, Nox præcessit, dies appropinquauit. Item ἡναντίωσις in abijciendo & induendo, in luce ac tenebris. Ad hæc metaphora in unica uoce Arma lucis. Rursus collatio, Sicut in die: sed iucundior est Græcorum uerborum sonus, ἀεθώμεθε, ἔσθουσάμεθε, σὺς πους, φῶπις. in uerbis plenum est ὁμοιοτέλευτον, in nominibus ex parte ὁμοιοτέλευτον, quum apud nos omnino non sit. Subest & catachresos gratia in ἀγαθῶς & πῆρ πάλῳ. Neutrum enim proprie dictum est. Ne quid interim dicam de conuinitate membrorum, articulorum & comparium, quæ tamen euidentior est in his quæ sequuntur. Quanquam totus hic sermo uideri potest allegoria, Nox præcessit, dies

dies appropinquavit, abijciamus opera tenebrarū, sic ut in die honeste ambulemus. Nōlum enim hic uerbum est proprium, Modulator ac numerosior cursus est in illis: Non in comestationibus & ebrietatibus, non in cubilibus & impudicijs, non in contentione & æmulatione. Vnumquodq; membrum constat iugo uitiorum inter se cognatorum, ut interpretatio schema uideri possit: nec caret gratia uox eadem in inijtis membrorum repetita. Adde his parem ferè numerum colorum & commatum, deinde *ὁμοιοπρωου*. Tamen hæc non semper respondent in Græcis. nam in *ὁμοιοπρωου* & *μεθαις*, numerus par est, *ὁμοιοπρωου* non perinde plenū est ut in Latinis. Rursum in contentione & æmulatione, apud nos *ὁμοιοπρωου* est, apud Græcos nequaquā *ἰεὶ δὲ καὶ ζῆλω*. In summa, schemata quæ sita sunt in dictionibus, non perpetuo conueniunt nobis cum Græca lectione. Verum quæ sita sunt in rebus, communia sunt omnium linguarum.

EX CAPITE DECIMO QUARTO

Infirmum autem,) *ὅτι δὲ ἀδυνάτω*, id est, Eum qui infirmus est. Nec est in fide, sed Fide, ut referatur ad participium *ἀδυνάτω*, non ad sequens uerbum Suscipite. uos qui firmiores estis, suscipite eum qui nondum firmus est fide. Infirmos autē uocat Iudæos, qui nondum poterant contemnere ciborum delectum, & tamen ad firmos uertit sermonem, quo facilius medeatur imbecillibus. Ita Chrysostronus.

Assumere, adiungere

Assumite.) *προσλαμβάνετε*, id est, Vobis adiungite, & recipite in uestrum contubernium. Qui nondum perfecte credit, nō est reijciendus, ne linū fumigans extingatur, sed tolerandus & alendus, donec proficiat ad meliora. Illud obiter annotandum, quod Paulus abstinentiam ciborum, infirmitati fidei tribuit, non de his loquens qui quo corpus habeant obtemperantius, à lautioribus eduljs abstinent, sed de his qui Iudaico more, certos fugiunt cibos. Et tamen hos. uult tolerari, sed hac spe, ut proficiant in fide, & eiusmodi ceremonias negligant.

Infirmas fere dicit nō alēda

~~_____~~
~~_____~~
~~_____~~
~~_____~~

Nō in disceptationib. cog.) *μη εἰς διακρίσεως διαλογισμῶν*, id est, Nō ad dijudicationes disceptationū: hoc est, nō in anxijis disceptationibus, per quas futurū est ut ille alienetur, qui potius fouendus sit lenitate, donec proficiat ad perfectiora. Hoc pleriq; referunt ad gētes: mihi uidei ad utrosq; pertinere, ut intelligamus disceptationes mutuas quæ nascuntur ex discriminiibus ciborū. Siquidem ut alibi declarat, utriq; iudicabāt alteros: qui uescabantur, abstinentiā aliorū uocabant superstitionē: qui nō uescabantur, uescentes iudicabant, quasi utētes prohibētis. Ex huiusmodi friuolis non uult inter Christianos esse disceptationē, sed utrosq; alteris uult concedere tuendæ concordia gratia. Mirum est autē cur interpres maluerit Cogitationum, quā Disceptationum: nisi forte non legit, *διαλογισμῶν*, sed *λογισμῶν*. *διαλογισμῶν* apud Græcos interdum declarat inanem conuersionem uerborū de rebus nihilī. Cogitatio, unius esse potest, Disceptatio, complurium est. Alteri enim alteros iudicabant: nec refert utrum tacita cogitatione id fecerint, an sermone. Illud adijciam, Dijudicationes cogitationum, non ita dictum, ut intelligas cogitationes dijudicatas: sed appositue, ut intelligas dijudicationes esse cogitationes, quasi dixisset, tacitas dijudicationes.

Manducare omnia.) *φαγεῖν καὶ πίνειν*, quæ significant Edere seu uesci, hic perpetuo uertit Manducare: quum mandere, uel manducare, sit proprie cibū dentibus comminere. Porro *πάντα*, significantius uertisset Quæuis, id est, sine delectu quemuis cibum. Nam hoc quoq; significat *πάντα*. Quis autem possit unus edere omnia? Illud indicandum paucis, Credit manducare, nouam esse sermonis figuram & Græcis & Latinis. Nam Græcis sonat, Putat se manducare omnia: quum sit sensus, Putat sibi licere uesci quibuslibet cibis citra delectum. Vnde rectius uertisset infinitum per gerundium, Credit sibi uescendum esse quibuslibet.

Qui

Qui autem infirmus est.) *ὅτι δὲ ἀδυνάτω λαχρα* *ἰδία*, id est, Qui autem infirmus est, oleribus uescitur: ut sit indicatiui modi, non imperatiui. Totidem sanè uerbis adducit Hieronymus in Ecclesiastæ caput secundum: Non enim iubet ut uescatur oleribus, quem mallet firmiorem redditum uesci quibuslibet: sed ostendit quid faciat infirmus, suæ obtemperans superstitioni. Nam quod dixit Infirmus, non ad ualitudinē corporis referendū est, sed ad animi superstitionē: unde Latini quoq; infirmitatē uocant. Horatius in Satyris. At sum mi paulō infirmitior. id est, Superstitiosior. Chrysostomus legit, *ἰδία*, id est, Uescitur. itaq; interpretatur, dicens hæc occasione factū, ut deinde in totum à carnibus abstinerent, quo *ἰνεία*, id est, ieiunium uideretur, nō Mosaiicæ legis obseruatio. Nec ulla est uox in illius cōmentarijs, quæ significet hoc à Paulo præcipi. Theophylactus per omnia consentit cum Chrysostomo, ipsdem pene uerbis eandem sententiam referens. Nec aliud indicat Origenes, nec aliud legisse uidetur Ambrosius, nisi quod corruptum apparet commentum. Is uero, inquit, qui infirmus est, olera manducet: igitur quia hoc putat, ut ille olera edat, ideo suadendum est ut carnes edat legendum arbitror, Igitur quia hoc putat ille, ut olera edat, ideo suadendum non est ut carnem edat. Et uerum est, edat accipi posse, ut sit permittentis, non præcipientis: sed obstat Græcorum codicum consentiens tum lectio tum interpretatio: unde probabile est sicubi legitur Manducet, aut deprauatam esse lectionem, aut si quis interpretatur, non consuluisse Græca: Quale cōmentum adijcitur in scholijs Latinis, sed prius indicarat legendum indicandi modo. In nonnullis Græcorū exemplaribus habebatur, *ὅτι δὲ ἀδυνάτω*. Solet autē Paulus in huiusmodi abuti articulo postpositi uero loco præpositiui. Vertendum igitur erat, Alius credit uescendum esse omnibus, aut quibuslibet: alius rursus qui infirmus est, oleribus uescitur. Alioqui alius, quod præcedit in priore diuisionis parte, non habet quod ipsi respondeat.

Non spernat.) *ἀδυνατέω*, quasi dicas, Nihilī faciat, & pro nihilo ducat: ut Græca uerba uideat ex nihilo composita.

In suo stat aut cadit.) *Stabit autem, σαβήσεται δὲ*. Quod adducens Cyprianus in Epistola libri quarti secunda, non in fide uertit proximum uerbum *ἰσῆσαι*, stabili: quod tamen idem est cum superiore, Potens est enim deus stabilire illum.

Nam alius iudicat.) *ὅτι ὡς λέγει ἡμερῶν πᾶρ ἡμερῶν, ὅτι δὲ λέγει πᾶρ ἡμερῶν, εἰς αἰῶνα*. Sermo Pauli id est, Hic quidē iudicat diem iuxta diem, ille uero iudicat omnem diem. unusquisque peregrinus que, & cætera. Quod si liceat, ut par est, neglecta uerborum superstitione sententiam bona fide reddere, uerti poterat in hūc modum: Hic quidē existimat aliquid interesse inter diem & diem, ille uero perinde sentit de quouis die. Augustinus in Quæstionibus huius Epistolæ legit, Alius quidē iudicat alternos dies, alius autem iudicat omnem diem. quod idem eodem ascribit loco, haud quaquam adscripturus, si aut Græca consulisset, aut interpretatio melior contigisset. Ipsius uerba subscribā, ne quis mihi diffidat: Sequestra iam, inquit, meliore consideratione, non de duobus hominibus mihi uideretur dictum, sed de homine & deo. Qui enim alternos dies iudicat, homo est. Potest enim hodie aliud, cras aliud iudicare: id est, ut quemcunq; hodie malum, conuictum confessumq; damnauerit, cras bonum inueniat deprauatum. Qui aut iudicat omnem diem, deus est: quia nouit qualis quisq; sit. Unusquisque in suo intellectu abundat, inquit: id est, quantum humano intellectui, uel unicuiq; homini concessum est, tantum audeat iudicare. Qui sapit, inquit, diem, domino sapit: id est, quia hoc ipsum ad præsentem diem bene iudicat, domino sapit. Hoc est autem bene iudicare ad diem, ut noueris non esse de correctione eius desperandum in futurum, de cuius culpa manifesta in præsentia iudicaueris. Hactenus Augustinus.

Expensa Augustini interpretatio

Quod nolim ita rapiat aliquis, uelut in Augustini dictū contumeliam, cuius & eruditionem suspicimus, & sanctimoniam ueniamur, sed ut tanti uiri lapsus, nobis persuadeat non esse negligendam Græcorum uoluminum collationem. Diuus Hieronymus secundo aduersus Iouinianum libro, uertit ad hunc modum: Alius iudicat diem plus quàm diem, ut *πᾶρ* accipiatur pro *Supra*, siue ultra:

P quem

quem in modum aliquoties inuenitur apud Græcos. Quanquã Græcis *περὰ*, nonnunquam relationem habet, uelut illorum prouerbio dictum est, *τὴν πορφύραν περὶ πορφύραν*, id est, Purpuram iuxta purpuram. Etenim qui confert, is putat alterum altero melius esse. Iudaïs, alius dies prophanus erat, alius sanctus. At Christianis qui libet dies æque sanctus est, non quod obseruandî nō sint festi dies, quos deinde sancti patres instituerunt, quo commodius plebs Christiana conueniret ad cōcionem ecclesiasticam & cultum diuinum.

~~_____~~
~~_____~~
~~_____~~

In suo sensu.) *ἰδὼ νοὶ πληροφορέδω*, id est, Propria mēte, siue animo certus sit, siue certam habeat persuasionē, hoc est, acquiescat in sua opinione. Ambrosius interpretatur, Vnusquisq; suo consilio remittatur. Quid Augustinus interpretetur, modo ostendimus. Alioqui abundare in suo sensu, est hominis praefracti & obstinatē mētis.

Varia lectio

Et qui non manducat, domino nō manducat.) Græci addunt, *καὶ ὁ μὴ φρονῶν τὴν ἡμέραν, κενεῶν ὁ φρονεῖ*, id est, Et qui non sapit diem, domino non sapit. Deinde sequitur, Et qui edit, domino edit; gratias enim, & cætera. Alioqui nō reddetur quod priori parti repugnet: Qui sapit diem, domino sapit. Certe apud Theophylactum additur hæc particula. Verum quoniam nostrorum codicum magnus consensus est, nec apud Ambrosium reperitur, nec apud Origenem, fieri potest, ut quod in Paulo defuit, de suo suppleuerit aliquis. Atq; haud scio an Gratias agit, referri possit ad illum qui distinguit diem. Nam qui uestitur, & qui non uestitur, uterq; tamen edit, & pro est licet diuerso, pariter gratias agunt. Annotandum & illud, quod Paulus hæc partes firmi & infirmi, uario ordine proponit: quum primum ait, Alius credit edere omnia, is uero qui infirmus est, oleribus uestitur: quod firmi est, præposuit: quod infirmi, posterus fecit. Ac mox eodem ordine repetit: Itaq; qui edit, non edentem non spernat. Qui non edit, edentem non iudicat. Ac paulo post inuertit ordinem. Nam alius quidem iudicat diem inter diē, alius uero iudicat omnem diē. hic quod infirmi est, priore loco posuit. Cæterum in his quæ sequuntur rursus inuertit ordinem: quū enim ait, Qui sapit diem, domino sapit: quod infirmi est, præposuit. Nam sapere, hoc loco curare est, & sentire, discrimen inter diem & diem, quod est Iudaicæ superstitionis. Et non sapere, est non curare discrimen diēi. Ac mox: Qui edit, domino edit: & qui nō edit, domino non edit, quod firmioris erat, præposuit, quod infirmioris, posterus fecit. Nisi quis malit, Sapere diem, in diuersum sensum interpretari. Certe Thomas Aquinas sic exponit, ut sapere diem dicatur, qui discernit inter diem & diem, etiã si hoc detorqueat ad dies festos nostros, & dies ieiuniorū, quod ille laudi tribuit. Quæ si uera est interpretatio, non erit infirmitatis iudicare inter diem & diem, sed perfectæ pietatis: & iudicare omnem diem, non erit firmæ fidei, sed impietatis. Ambrosius & ipse nescio quò detorquet hunc locum, hoc commenti uice subiiciens. Verum est, quia qui semper abstinet se, deo placere se putat. semper abstinere perfectius est, quam interim abstinere, interim non abstinere. Quod si semper abstinere, qui iudicat omnem diem, quum ante non manducantem fecerit infirmiorē, quomodo hic uersa uice firmior est, qui prius habitus est infirmior? Sed quod Paulus dixit de delectu ciborum iuxta morem Iudaicum, item de delectu dierum iuxta ritus eorundem, hoc Ambrosius & Thomas deflexerunt ad posteriora tempora, quibus per episcopos & festi dies sunt indicti, sed pauciores quàm nos habemus, & certa ieiunia: quorum nihil adhuc opinor ætate Pauli fuisse. de indictis loquor. Origenes interpretatur Sapere diem, qui non discernit diem à die, copulans manducantem omnia, & sapientem omnem diem. Ex quo mihi uenit in mentem, hanc particulam ad utrunq; referri posse, distinguentem & non distinguentem. Etenim quū sapiat diem, qui de quouis die idem sentit: & sapiat diem, qui de alio atq; alio aliter atq; aliter sentit: generali sermone duas partes complexus est. Qui sapit diem, siue sic sapiat, siue secus, domino suo sapit, non tibi ad quæ nihil attinet

Uescens & non uescens uterque edit

Ordo partium expensus

Sapere diem quid sit

Aquinatis ex pensa sententia

Ambrosii sententia

attinet. Atq; hanc apparet fuisse causam, quare huic parti nulla sit reddita contraria, quum edenti sit oppositus non edens: sanè Chrysostomus, nec enarrans attingit hanc particulam. Quo quidem loco nos malimus uertere, Vescitur & nō uestitur, quod non simpliciter agat de edendo, aut non edendo, sed de genere cibi: hoc est, de suilla, aut idolothyto. Porro quoties de cibi genere loquimur, elegantius est uesci, quàm edere. Porro pro Sapit: malimus Curat, quod uerbum *φρονέω*, apud Græcos sit *πολύσμου*, & nunc pro sentire ponatur, nunc pro sapere, nūc pro cogitare, aliquoties pro affectum esse, nonnunquam uix habet sermo Latinus, quo redda quod sentit.

Mortuus est & resurrexit.) Hic addunt Græci codices, *καὶ ἀνέζησεν*, id est, Et reuiuixit. Etiam si Theophylactus *ἐζήσεν* legit, id est, Vixit: non *ἀνέζησεν*, quod si sequimur, accipiendum est tempus præteritum pro præsentī, quod in huiusmodi uerbis solet fieri, in hoc mortuus est, in hoc resurrexit, & in hoc nunc uiuit ut, & cætera. Ambrosius ita legit & interpretatur: In hoc enim Christus & uiuixit & mortuus est & resurrexit. In Paulino codice, qui mihi multorum instar erat quum hæc primum æderem, ad hunc modum scriptum erat: In hoc enim Christus & mortuus est & reuiuixit ut, & cætera. in hoc certe consentiente cum Græcis exemplaribus, quod con duplicat coniunctionem. Atq; ita legisse Origenem, declarat ipsius interpretatio, cuius hoc est initium, Mortuum dicit esse Christum, dispensatione sine dubio passionis, uixisse autem per sacramentum resurrectionis. Atq; hæc lectio respondet ei quod sequitur, Ut & mortuorum & uiuorum dominetur. Nam hoc ordine legitur & apud Græcos & apud Origenem edisserentem his uerbis: Sed mouerit aliquem fortassis quod dixit Apostolus, idcirco mortuum esse & uixisse, ut mortuorum & uiuorum dominetur. quasi hoc dederit intelligendum, quod nisi mortuus fuisset, & nisi post mortem rursus uixisset, non tenuisset dominationem uiuorum. Idem est ordo apud Ambrosium, idem in uetustissimo exemplari, quod modo citauit: ut mortui præcedant, uiui sequantur. prius enim est mori, posterus uiuere, præsertim in Christo, quantum ad humanam naturam assumptam, quæ mortalis erat. Et tamen in superioribus præcesserant, uiui: Siue uiuimus, domino uiuimus: siue morimur, domino morimur. Apud Chrysostomum tantum est, *ἀπέθανον, ἐζήσεν*, Quanquam æditio Veronensis habet tria: *ἀπέθανον, ἀνέστη, ἐζήσεν*. Medium illud, *ἀνέστη*, uidetur adiectum: quod sub finem huius cōmenti sic loquitur: *νεκρὸς ὢν ἐζήσεν*. Cum Veronensi consentit æditio Aldina. Verum his nimirum immoror, quum ad sensum aut nihil aut minimum referat.

Resurrexit pro Reuiuixit

Aut tu quare spernis?) *ἢ καὶ σὺ, τί ὀφθαλμοῖς;* id est, Aut etiam tu, cur aspernaris, ut illud prius Tu, referatur ad non edentem: posterus, ad edentem, ut non sit ociosa cōiunctio *καὶ*. Nam non edens, ob superstitionē iudicat edentem. Rursus edens, ob scientiam contemnit non edentis infirmitatem. Ambrosius additis uerbis aliquot ita legit: Tu autem quid iudicas fratrem tuum in non edendo? Aut tu quare spernis fratrem tuum in edendo? Quanquam arbitror in edendo & non edendo, de suo addidisse, explicandæ rei gratia.

Omnes enim stabimus.) *πάντες γὰρ ἵσθασθούμεθα*, id est, Omnes sistemur, siue sistendi sumus ad tribunal Christi. Nam rei siue iudicandi, sisti iudicio dicuntur, dum coguntur adesse.

Mihi flectetur.) *ἐμοὶ κἀμυβί*, id est, Mihi flectetur: ut subaudias Se. Certe in uetustissimo codice uno atq; altero, Flectet, scriptum comperi, non Flectetur. Testimonium extat apud Esaiam capite quadragesimo quinto, quod Paulus sic adduxit, ut nec ad uerbum respondeat Hebraicæ ueritati, nec æditioni Septuaginta. Siquidem iuxta hōs ita legimus: Per memetipsum iuro, nisi egrediar de ore meo iustitia, sermones mei non auertentur, quia mihi incuruabit omne genu: & iurabit & confitebitur omnis lingua, dicens. Iuxta Hebræos ita uertit Hieronymus: In memetipso iurauit, egrediatur de ore meo iustitiæ uerbum, & non reuertetur, quia mihi curuabitur omne genu, & iurabit & confitebitur omnis lingua deo.

Sed hoc iudicate magis.) Ambrosius legit, Et in hoc uel in eo iudicate magis.

haud scio quod exemplar sequutus. Nam & Græci codices, & nostri uetusti refragantur. Hieronymus, aut quisquis fuit Origenis interpres, in enarratiōe indicat hic iudicate, dictum nō pro Condemnate, sicut antea, sed pro Statuite. Iudicium enim, pro Condemnatione ponere, peculiare est Hebræis. Græcis uox anceps est, *κρίνω*. quæ nunc iudicare sonat, nunc statuere, siue Decernere. Quod si cui non placet aliter accipi iudicandi uerbum, quàm in cæteris acceptum fuerit, poterit & hic esse sensus: Non cōuenit ut quisquam uestrum alterum iudicet, qui seu recte agit, seu secus, domino suo iudicandus seruiatur: quod si quid de quoquam fas sit iudicare, is potius iudicandus, qui ob cibum corporalem noluerit uitare fratris offensam, quàm qui uel suspicatur illum non sincera conscientia uesci, uel exemplo eius prouocatur ad id faciendum, quod arbitratur non recte fieri.

Scio & cōfido.) *οἶδα καὶ πεποιθῆκα*. i. Scio & certus sum, siue Persuasum habeo. Nihil commune per ipsum.) Interpres legisse uidetur, *ἀὶ αὐτῷ*, alpha tenui. Atq; ita legit Ambrosius, interpretas beneficio Christi nihil esse commune. Sed rectius est quod habetur, *ἀὶ αὐτῷ*, alpha aspirato, siue *ἐαυτῷ*. id est, Per seipsum, siue Per se: quia sequitur, Sed ei qui immundum existimat, immundum est. Atq; ita legit Origenes, & huic consentiens Chrysostomus ac Theophylactus, qui interpretantur, *ἀὶ αὐτῷ*, id est, *πῆ φύσει*. id est, Natura.

Contristatur.) *λυπέται*. id est, Dolet, siue molestia afficitur.

Non ergo blasphemetur bonum nostrum.) Vestrum, est Græcis secundæ personæ, *ὑμῶν ἀγαθόν*. id est, Vestrum bonū. Id quod recte facitis curandum est, ne cui præbeat obrectandi materiam. Aut, Vestrum bonum: recta opinio uestra, qua sentitis fas esse quibuslibet uesci. Ad eum modum declarat Theophylactus. Chrysostomus item legit *ὑμῶν*, Vestrum: interpretans cōcordiam Christianorum. Hic sermo similis uidetur illi, *ὑμῶν ἡ σωτηρία*. quum usitatius dicatur, *τῷ ὑμῶν ἀγαθόν*. Verum hic bonum appellat, non quod simpliciter bonum sit, sed quod illi bonum, qui bono animo facit: & idcirco distinxit articulo. Quanquam qui contendat omnino similem esse sermonis formam, quum hoc non est cur debeam digladiari.

Iustitia, pax & gaudium in spiritu sancto.) Et hic præpositio, *ὃν* Hebræorū more usurpata uidetur pro *ἵνα*, hoc est, Per, id quod satis indicat Origenes edisserens hūc locum. Spiritum sanctū opponit disceptationi de cibis: illa iram parit, tristitiā & iniustitiam. hic pro ira, pacem; pro tristitia, gaudium; pro offensa & iniuria, iustitiam.

Duplex lectio Qui enim in hoc seruit Christo.) Græci legunt, In his: quod idem pollet, quasi dixisset, Per hæc. *ὁ γὰρ ὃν τῶν αἰσθητῶν ἐστὶν ἡ ζωὴ*. Fœminina nomina retulit per pronomen neutri generis, ut simul intelligas & alia eiusdem generis, cuiusmodi sunt iustitia, pax & gaudium. Ita quidem legit atq; enarrat Theophylactus, nec aliter legit Chrysostomus, nisi quod in cōmentario non aperit quid legerit. Sed tamen refragante Ambrosio, refragante Origene, qui in hoc refert ad spiritum sanctum: cuius paulo ante facta est mentio: quasi dicas, eos in carne seruire Christo, qui de cibis contendunt: in spiritu seruire, qui contemptis ijs, ea modo sectentur, quæ pacis sint & cōcordiæ: refragantibus & uetustis Latinorum exemplaribus.

Et quæ ædificationis sunt, inuicem custodiamus.) *καὶ τὰ ἐκ τῶν ἑαυτῶν ἐκείνων ἐκείνη*. id est, Quæ ad mutuam pertinent ædificationem. & subauditur *ἀποκαμῶν*. id est, Sectemur. Porro Paulus suo more, ædificare uocat Prodesse. Etiam si *ἐκείνη* nihil uetat quo minus & ad pacem referatur, ut intelligas pacem mutram & mutuū auxilium. Cæterum uerbum Custodiamus, quod nescio quis adiecit, in Græcis cōdicibus non inuenitur, nec apud Chrysostomum, nec apud Theophylactum. Nec opus est, quum præcesserit Sectemur. Nec additum erat in peruetusto codice Constantiensis, nisi quod quidam inter uersus adscripserat manu barbarica.

In quo frater tuus offenditur.) Græce est, *προσηύχῃ*. id est, Impingit. Et in codice Donatiani scriptum erat Offendit, non Offenditur. Cosentiebat uetustissimum exemplar Constantiense. Ad sensum haud magni refert, nisi quod Latinis offenditur, qui prouocatur ad iram: ueluti rex offenditur, sed non impingit: at qui conspecta puella concupiscit, offendit, non offenditur. Chrysostomus & Theophylactus Græce

Græce loquentes, recte exponunt *προσηύχῃ*, per *σημαντικῶς*.

Tu fidem quam habes.) Quam relatiuum, apud Græcos abest. *σὺ πίστιν ἔχεις*, *ἢ* Nostra lectio *σὺ τὸν ἔχει*. id est, Tu fidem habes, in teipso habe, siue apud te solum. Atq; ita scriptū comperi in exemplari Paulino, si quis parū tribuit Græcis, etiam si cum Græcis consensit Ambrosius, Chrysostomus ac Theophylactus. Et est omnino sermo uiuidior, omisso Quam. Coram deo, addidit, comprimens inanem gloriā, quæ solet esse comes scientiæ. Fidem autem hic indicat Chrysostomus non accipi pro fide dogmatū, sed pro fiducia conscientiæ, quæ opponitur infirmitati ac trepidationi. Quidam ita distinguunt: Fidem habes apud te metipsum: habe coram deo. Id durius est.

Qui autem discernit.) *ὁ δὲ διακρίνομενος*. id est, Qui uero hæsitat. Quanquam participium est medium, ut possit accipi qui diiudicatur.

Ei autem qui potens est.) Hanc partem usq; ad, Debemus autē: quidam codices omnino non habent, quidam in fine adiiciunt Epistolæ. Chrysostomus interpretatur in fine. Theophylactus hoc loco, quum is qui hunc uertit Latine, nec hic, nec in fine transfulerit: quod arbitror accidisse casu. Hic prætermisit, ut cōsentiret cum nostris codicibus: ad finem ubi uentum est, oblitus non adiecit. Nos quoniam id non uidebatur ad hunc locum pertinere, semouimus in finem huius Epistolæ. Marcion hic finiebat Epistolam ad Romanos, affirmans reliquā appendicem esse notham.

EX CAPITE DECIMO QUINTO.

Nos firmiores.) *ἡμεῖς οἱ δυνατοὶ τὰ ἀδυναμάτα τῶν ἀδυνάτων βασάζειν*. id est, Nos qui potentes sumus, impotentiam infirmitatis portare. Laurentius mauult, Validi inualidorum. Sic enim redditur schema *ἐναντιώσεως* & *πενομασίας*, quod est in Græcis uocibus. Quod idem licuisset, si uertisset, Firmi infirmorum, aut Validi inualidorū, Nam hic pro Infirmorum, Ambrosius legit Inualidorum.

Vnusquisque uestrum.) Variant hic Græci Latiniq;. Quidam habent, *ἐκαστος γὰρ ἡμῶν*, id est, Vnusquisq; enim nostrum. Quidam coniunctionem *καὶ*, non addunt. Tolerabilius quod quidam loco *γὰρ*, habēt *ἀεὶ*. Ex nostris quidam habent Vestrū, pro Nostrum: quum Græcis sit *ἡμῶν*, primæ personæ. Nec additur apud illos, Sui: tantum est, *ὅτι πλησίον ἑᾶν κέτω*. proximo placeat. Ambrosius sine pronomine legit: Et unusquisque proximo placeat. Placeat autem, hic positum est pro Obsequunder, ac morem gerat. Neq; enim Paulus placuit omnibus, & tamen dicit, Sicut ego per omnia omnibus placeo, sed in omnibus se Paulus accommodabat omnibus, ut omnes lucrifaceret, quemadmodum mox:

Christus non placuit sibi.) Quid erat in Christo, cur ipse sibi displiceret? Sed hoc loco Placet sibi, qui suo seruit cōmodo, & quod agit, ad suū trahit cōpendium: quod genus homines Græcis *ἐλαφροὶ* dicuntur, non tantum ob arrogantiam, uerum etiam ob priuati cōmodi studium. A quo uitio Christus longissime abfuit, qui totum sese nobis impendit. Subnotauit & Origenes hic damnari uitium *ἐλαφρίας*.

Sed sicut scriptum est, Improperia, & cætera.) Et hic sermo parum est absolutus, sed contraria pars subaudienda est: Christus non sibi placuit, sed sibi displicuit, hoc est, non inseruiuit suis cōmodis, sed suo incommodo nostris consuluit commodis, quemadmodum scriptum est, &c.

Quæcunq; enim scripta sunt.) Græcis nō est simpliciter scripta, sed utrobicq; *προεγραμμένη*, id est, Præscripta, siue antescrpta. Atq; ad eum sanè modum adducit Augustinus hunc locum, Epistola centesima trigesima septima: Quæcunq; enim antescrpta sunt, ut nos doceremur scripta sunt. Item aduersus Faustum libro decimo tertio, capite ultimo. Sentit enim hæc prius scripta quàm fierent, aut patefierēt: & promissio præcedit, res sequitur, scripturæ promittunt quod post exhibetur. In lectione consentiunt & Chrysostomus & Theophylactus. Eodem uerbo usus est in Epistola ad Galatas capite tertio, Ante quorum oculos Christus præscriptus est. Non igitur fuerit absurdum, si præscripta accipiamus, quæ proposita sunt imitanda. unde & præscriptum dicimus, exemplar ad imitandum propositum. Nec dubito quin idem legerint Origenes & Ambrosius, quorum prior bifariam interpretatur præpositio

nein *πρό*. primum de figuris Veteris testamenti, quæ tamen iam cessarunt, uelut umbræ exorta luce, tamen propter nos olim scriptis prodita sunt, quibus patefacta mysteria ministrant salutarem doctrinam, etiam ex illis quæ uidebantur superuacaneat: quod genus sunt illa, Non obligabis os boui trituranti. & quod Abraham duos habuit filios, priorem ex ancilla, posteriorem ex libera. quod populus in deserto comedit manna: quod bibit aqua de petra. Huius generis sunt & illa quæ Paulus commemorat primæ Corinth. decimo. Quin & ipsa mundi conditi historia multa nos docet, si allegoriam intelligamus. Hæc omnia prius scripta sunt, quam patesceret mysterium. Deinde exponit de scripturis prophetis: prædictum erat Iudæis, Aure audietis, & non audietis, uidentes uidebitis & non intelligetis. De nobis prædictum erat, Quibus non est nunciatum de eo, uidebunt. Hæc omnia quum Euangelium exhiberit, fiduciam cōcipimus, & ea quæ promissa sunt nobis de seculo uenturo, sine dubio euentura. De promissis item meminit Ambrosius. Atq; hunc locum de prophetis scripturis interpretatur Augustinus, quale est quod modo citauit Paulus: Probra exprobrantium tibi, ceciderunt super me. quæ uerba secundum Chrysostomum, sunt patris ad filium. Quum enim Iudæi clamarent, Si filius dei est, descendat nunc de cruce: per filium etiam patrem afficiebant contumelia. Quem admodum autem Christus per cruciatum & ignominiam peruenit ad æternam gloriam, ita nos debemus æquo animo tolerare malorum iniurias & conuitia, ut simul cum Christo glorificemur. Itaque præpositio *πρό*, non est ociosa, declarans ea quæ scripta sunt in Veteri testamento, per Euangelium uel exhiberi, uel aperiri, ne gentes crederent illa ad se non pertinere. Scripta sunt autem, non solum ut illa crederemus, uerum etiam ut imitaremur: itaq; nihil uerat, præscripta accipi, quæ sunt oculis proposita: quemadmodum Galat. tertio, Paulus dicit Christū illis ante oculos præscriptum. Restant duo cauilla nugacissima: Multa scelera scripta sunt in Veteri testamento, quæ non sunt proposita ad imitandum, ueluti paricidium Cain: multa item miracula, ueluti de transmissio mari rubro. Iam diximus & in his esse quæ iuxta sensum mysticum nobis sunt imitanda, & commemorata scelera nos admonent ut bonos imitemur. Et in his igitur est exemplum imitationis. Alterū est, Multa scripta sunt, postea quam sunt facta. Verum hic agebatur de scripturis prophetis, e quibus proximum attulerat testimonium. Quod si quis omnino uelit esse sententiam generalem, quoniam in omnibus latet mysticus sensus, recte dicuntur prius scripta sub inuolucro, quæ post per Euangelium sunt reserata. Ac plane uerū est, Nihil esse in diuinis, quod non pertineat ad doctrinam nostram. Cæterum hic Paulus proprie loqui uidetur de prophetis, quæ præcesserunt, ac designarunt Euangelium & Christum. Dixerit aliquis hæc esse minuta, nec referre si interpretes omisit syllabā. Atqui si quid simile committatur a nobis, tum in singulis apicibus latet ingens mysterium, & sacrilegium admissum est.

Per patientiam & consolationem.) Ambrosius pro Consolatione legit Exhortationem. Est enim *πρόκλησις*, uocabulum ad utrunq; commune. Quanquam ad sensum huius loci non ita magni refert utrum legatur.

Idipsum.) *πρό αὐτό*. id est, Idem. quod compositum dicitur *τὸν πρό*. Siquidem *πρό*, nihil aliud est quam articulus præpositiuus: nec Latine redditur gemino pronomine. Et, *ἕν ἀλλήλοις*. id est, Inter uos mutuo, uel Inuicem. de quo superius admonuimus. Laurentius hic interpreti impingit geminum solœcismum, quem quidem sic excusat: Ad eum modum loquuti sunt Ambrosius & Augustinus, homines pulchre Latini: nec hic excuti Tullianas orationes, sed agi de simplicis scripturæ ueritate. Primum, ut sint illi Latinissimi, quid refert si sic loquantur, utentes scripturæ uerbis, quod facturus erat & Cicero? Iam hic allegare scripturæ simplicitatem, quid aliud est, quam agnoscere solœcismum?

Vt unanimes.) *ἑνα ὁμοθυμαδόν*. id est, Vt unanimiter. Interpres legisse uidetur, *ὁμοθυμοί*. Neq; magnopere refert ad sensum.

Suscipite inuicem.) *προσλαμβάνετε ἀλλήλους*. id est, Assumite inuicem. hoc est, Alius alium sibi adiungat & opituletur, ut respondeat illi, Infirmū in fide, suscipite.

In honorem

In honorem.) *εἰς δόξαν*. id est, In gloriam. Interpres lasciuit affectatione copiar. Sentit enim Paulus terendum fratrem, ut hoc redundet in gloriam dei, qui laudatur per beneficia profectum illum. Ita prorsus explicat Chrysostomus ac Theophylactus. Cæterum hæc particula, In honorem dei: adnecti potest particula proxime præcedenti, Sicut Christus suscepit uos, adoptans in locum filiorum dei, qui uestra cōcordia glorificatur apud incredulos: aut cum superiore, Suscipite inuicem ad honorem dei: aut ad utranq; Sicut cessit in dei gloriam, quod Christus uos clementer suscepit, ita cedit in eiusdem gloriam, si uos alius alium susceperitis. Porro quemadmodū uerum est, interdum non referre utrum Honorem dicas, an Gloriam: ita frequentius accidit, ut alterum modo congruat. Habendus est honor parenti, Latine dicitur. Habenda est gloria, non item. Honorem præsumus auribus, non gloriam. Et in honore sunt, non in gloria, qui præcellunt dignitate & autoritate. Et populus mandat candidatis honores, non glorias. Et liberi parentibus deferunt honorem, non gloriam. At profertur nobis Hieronymus enarrans Malachiae caput primum, cuius uerba subscribam: Quod autem gloriam diximus uel honorem, & apud Græcos *δῶξα*, & apud Hebræos *כבוד* unum uerbum est: sed nos pro Latine linguæ proprietate, Honorem posuimus. Quid est, Pro linguæ Latine proprietate? Si idem sonat Honor, & Gloria, quæ nam est illa proprietate, quæ persuasit ut *δῶξαν*, maluerit Honorem uertere, quam Gloriam? Ea res arguit apud Hebræos uocem esse pariter accommodam ad *δῶξαν*, & *κλέω*, apud Latinos aliquid interesse inter Honorem & Gloriam: quemadmodum apud Græcos non nihil interest inter *δῶξαν* & *τιμήν*. Exodi uigesimo, quod est, Honora patrem & matrem: non est *δῶξάντων*, sed *τιμάντων*. & Leuitici decimonono, Honora personam senis: *τιμωσ* est. & Psalmo octauo, coniunguntur hæc duo, *δῶξα καὶ τιμή*. id est, Gloria & honore. & Hieronymus has uoces distinctim interpretatur: Gloria, quum eius descensu inferi claruerunt: honore, quum uicit mortem: corona, quum circumdatus sanctorum choro triumphans redijt ex inferno. Nec prorsus idem ualent Honorare & honorificare, nec clarificare & honorare. Apud Græcos *δῶξα*, sonat magnificam existimationem: unde & *διδωῶτες* dicuntur, qui ualent autoritate. *τιμή*, sonat officij debiti per solutionem, à *τιμω*, unde dictum est, Honos alit artes: non solum ob gloriam, sed ob præmium. & Honorare parentes, non est illorum laudes celebrare, sed omne pietatis officium exhibere, præcipue subsidiū egestatis. Quod genus est & illud primæ ad Timotheum quinto: Qui bene præsunt presbyteri, duplici honore digni sunt. ubi inepte poneretur *δῶξας*, pro *τιμωσ*. Deniq; quanquam hoc loco non omnino male quadrat Honoris uocabulum, tamen Gloria, mihi uidetur significare quiddam magnificentius. Respondet hoc dictum illi Euangelico Matthæi quinto: Ut uideant opera uestra bona, & glorificent patrem uestrum. atque illic interpretes uertit Glorificent, non Honorent, quum sit *δῶξασαν*.

Ad confirmandas promissiones patrum.) Interpres dum alterum uerbum infinitum uertit in gerundium, alterum relinquit, obscurauit sententiam, quæ quidem est huiusmodi: Paulus ueluti non nihil digressus, redit ad id quod instituerat. Dico, inquit, hoc est, quæ diximus hactenus, huc tendunt, ut intelligas Christū autorem esse Noui testamenti, quod primum administrauit Iudæis, ut patrem ostenderet esse ueracem, qui illis promiserat per prophetas. Cæterum id uoluit esse cōmune gentibus, non ex promisso, quanquā & de illis erat prædictum, sed ex misericordia, & hoc gratius esse donum, quod non expectatibus obtigisset. Opposuit igitur misericordiam promissis, nam in illis ius quoddam esse uidet, hic fauor merus est. Habet enim quod exoptulet, cui pollicitus sis, nisi præstiteris: & tamen plus adfert uoluptatis ac laudis, quod præter omnem spem obuenerit boni. Proinde clare uerti poterat hunc in modum: Cæterum illud est quod dico, Iesum Christum in hoc suo functum officio ex

Locus obscurus

Explanatio

parte Dico accipitur, ut sit interpretantis: in altera, ut sit iubentis. Potest autem δ-
ξασαι, infinitum accipi pro imperatio. Caterū non refert quod Theophylactus &
Origenes in commentario separant hanc partem, Gentes autem: quum δe coniu-
Artificium cūo conglutinet. Mirum est autem quanto artificio Paulus sermonem suum mode-
Pauli retur, quo gentes agnoscant dei in se clementiam, uocat misericordiam: rursus ne
Iudæi non ferrent illos ad cōmunem gratiam admissos, subiicit Iudæorum testimo-
nia, quibus declarat & illis esse promissum, licet non euidenter.

Propterea confitebor tibi in gentibus domine.) Erat hoc uaticiniū Psalmo de-
cimo octauo.

Latamini gentes cum plebe eius.) Eius, αὐτῷ, ad deum refertur, ueluti commu-
nem futurum utrique populo. Nam populum dei dixit Iudæos. Totidem uerbis hæc
habentur in cantico Deuteronomij. Mirum autem cur Thomas citarit ex Esaiæ ca-
pite trigesimo quinto, siue lapsu memoria, siue quod illic simile tractatur argumen-
tum. Rursus mirum est, nostram aditionem cum Paulo dissentire, quæ sic habet: Lau-
date gentes populum eius. Hebræi habent, Cantate gentes populum eius. Sed A-
postolus hoc loco sequutus est æditionem Septuaginta, qui uerterunt, ὑψώθητε
ἐδὴ μετὰ τῷ λαῷ αὐτοῦ.

Et magnificate eum.) καὶ ἐπαύσατε. Et ad laudate, quasi laudibus respondet:
quale est ἐπαύσατε. Ambrosius item legit, Magnificate. Quanquam magnificare,
dictum est pro extollere & laudibus efferre. Origenes admonet in Psalmo, pro ma-
gnificate, scriptum fuisse, collaudate. Vnde liquet in illius codice fuisse μεγαλῶσαι,
pro ἐπαύσατε. nisi forte Latinus interpres adiecit hoc de suo. Videtur autem Ruf-
finus hoc opus transtulisse, qui nihil non contaminat.

Erit illa radix Iesse.) Hoc testimoniū extat apud Esaiam capite undecimo: quod
tamen Paulus adduxit iuxta translationem Septuaginta, sicuti pleraque solet. Iuxta
Septuaginta sic legimus: Et erit in die illa radix Iesse, & qui cōsurgat ut princeps sit
gentium, in ipso gentes sperabunt, & erit requies eius honor. Iuxta ueritatem He-
braicam hoc modo: In die illa erit radix Iesse, qui stet in signum populorum, ipsum
gentes deprecabuntur, & erit sepulchrum eius gloriosum. Hieronymus admonet
pro Requies eius, apud Hebræos haberi רַחֵם in qua dictione consenserunt om-
nes interpretes, quod tamen Hieronymus uertit, Sepulchrum eius: uolens explica-
re sensum alioquin obscuriorem. Nam menucha, requiem sonat, sed proprie eam
quam precari solemus defunctis. Italicet uerbis dissonent Septuaginta & Hiero-
nymus, tamen in sententia consentiunt. Caterum quod uertit, Stat in signum: He-
bræis est, עַל הַצֶּלַע Porro צַלְעַת uexillum sonat, siue trophæum, item miraculum re-
testatum, sensus fere idem est, quod sub uexillo principis agat populus. Porro De-
precabuntur, Hebræis est וַשְׁרִיף quod est, Requirent. petit autem qui requirit, &
sperant qui concurrunt ad aliquem. Illud adijciam, particulam Et erit requies eius
honor, licet sit apud Esaiam & apud Origenem in contextu, tamen nō apparet ad-
ditam à Paulo, quum nec apud Græcos reperitur, nec ab Origene explicetur, nec
apud nostros usquam adscribitur.

Et qui exurget.) ὁ ἀνίσταμενος. Exurgens, quod tametsi presentis temporis est, ta-
men interpres non absurde uertit in futurum: quod adhereat uerbo futuri temporis,
ἐστα. id est, Erit. Alioqui poterat & ita uertit, καὶ ὁ ἀνίσταμενος ἀρχεῖν, id est, Et qui ex-
urgat ad imperandum.

Certus sum autem.) ὡς ἐπιστομαι, id est, Persuasum habeo.
Nostram adi Pleni estis dilectione.) ἀγαθωσύης, id est, Bonitate. Interpres legisse uidetur ἀγα-
thionem hic πωσύης. ἀγαθωσύης legit & interpretatur Chrysofostomus, & huic succinens Theo-
phylactus. Indicant enim hoc uerbo declarari uirtutem uniuersam. Origenes autē
quum in commento legat Bonitatem, tamen in contextu deprauauit aliquis Dile-
ctionis: quod idem suo more fecit interpres Theophylacti. Est autem hic bonitas,
quæ opponitur maliciæ, non quæ respondet χρηστότητι, ut sit benignitas.

Ita ut possitis alterutrum.) δυναμοὶ καὶ ἄλλοις νουδεταιῖν, id est, Potentes &
alios admonere. Atque ita quidem interpretatur Theophylactus. Ex enarratione
Chrysofo-

Dissonantia
in uerbis, in
sensu concor-
dia

Nostram adi

Chrysofostomi non liquet quid legerit, nisi quod semel habetur ἄλλους, bis ἄλλήλους.
Apparet interpretem legisse ἄλλήλους, pro ἄλλους: & sanè ἄλλήλους magis probo.
Sensus est enim: Tantum ualeatis scientia & charitate, ut citra admonitionem meam
possitis ipsi uos inuicem admonere, si sit opus. Ad quod eum modum Ambrosiū legis-
se, declarat ipsius interpretatio: Non dixit, inquit, ut inuicem se doceant, sed admo-
neant. Nec enim ociosum est αὐτί, quod apud Græcos sæpenumero sonat Spon-
te, aut ultro: uelut apud Homerum,

τί με σπῶσθοντε καὶ αὐτὸν ὀτρύνεις; id est,

Cur me festinantem & ultro, incitas?

Nec est ociosa coniunctio apud Paulum, ut nec apud Homerum: refertur enim ad
Paulum admonentem: ut intelligas, Etiam si ego non admonerem uos, ipsi uos inui-
cem admonere possitis.

Audacius autem.) Audacius dixit, pro Familiarius, siue Liberiis: & referendum
est ad partem superiorem: Non est opus uobis mea admonitione, quum ipsi possitis
inuicem id facere: tamē fretus bonitate uestra, non ueritus sum ad uos scribere, com-
monefaciēdi gratia, magis quàm docēdi. Quod quo dilucidius esset lectori, nos uer-
timus: sed tamē audacius. Hoc schemate frequēter utitur Paulus, quo lenimus quod
poterat offendere.

Ex parte.) ἀπὸ μέρους. Hoc adiecit, mitigans quod dixerat audacius: perinde ualet
quasi dicas Aliquantulum: admisit enim nonnulla liberiis dicta, de stulta sapien-
tia, de idolis, de libidine præpostera. proinde dicit se quædam liberiis loquutū, non
quod illos contemneret, sed quod illis fideret, ueluti peculiaris illorum Apostolus.
Plus enim audemus apud illos, quos familiaris amamus.

Sanctificans euangelium dei.) ἱερουργοῦν. Quasi rem sacram operans, ut respon-
deat ad λατρευγόν, qui proprie sacrorum aut rei publicæ minister est: & ἱερουργεῖν, Sanctificare,
fungi administratione sacrorum. Augustinus in libello quo quæstiones aliquot expli-
cat in Epistolam ad Romanos, pro Sanctificas, legit Consecras, propius exprimens
Græcam uocem. Voluit enim Paulus prædicationem Euangelij rem uideri cum pri-
mis sacram, ac ueluti uictimā deo gratissimā, quod gentes redderet Christo dignas.
Atque huius sacri, se ueluti sacrificiū facit. Id autem solet requiri in hostijs, ut pura sit
ac sancta, & ad rem diuinam legitima: quod alibi Paulus, τέλειον uocat. Annotauit
hac de re nō nihil Origenis interpres. Chrysofostomus autem diligenter Græcæ uocis
emphasim explicat. Vox Græca composita est ab ἱερόν sacrum, & ἔργον opus: inde
ἱερουργεῖν, operari sacris: inde sequitur προσφορά, id est oblatio.

Accepta & sanctificata.) Et, copula redundat: nec addebatur in codice Constan-
tienti. Nam Sanctificata, refertur ad id quod proxime sequitur, In spiritu sancto: hoc
est, per spiritum sanctū, ut ostendat nihil deesse suo sacrificio, quod ipse spiritus san-
ctus consecrarit.

Habeo igitur gloriā.) λαύχησι, id est, Gloriationem: hoc est, habeo de quo gloriar.

Ad deum.) πρὸς τὸν θεόν, id est, In his quæ ad deum pertinent. Interpres omisit
articulum πρὸς. Non immutat quidem sensum additus aut omisus articulus: habet ta-
men uim discernendi, uel excipiendi, quod genus est illud huius epistolæ capite pri-
mo, ὃ κατ' ἐμὲ. Id indicat tacite Chrysofostomi, Theophylacti & Origenis interpreta-
tio, dum admonent, non esse gloriandum in quibuslibet, non in operibus, non in sa-
pientia, sed tantum in his quæ sunt gratiæ diuinæ.

Non enim audeo.) πλεῖστον, id est, Audebo, uel ausim. Nam hoc ceu proœmiolo,
pariter & arrogantia crimem excludit, & sibi fidem apud lectorem conciliat.

Eorum quæ per me non effecit.) Ambrosius sic interpretatur, quasi Paulus non
possit quicquam cōmemorare eorum quæ ad laudem prædicationis pertinent, quæ
per ipsum præstita non sint auxilio Dei. Ipsius uerba subscribam: Gloriam habere
se dicit apud Deum per Christum Iesum. Credens enim & seruiens Christo Iesu in
conscientia pura, meritum sibi fecit apud deum patrem, intantum ut nihil deesse di-
cat, quod non per illum operatus sit Christus, ad exhortationem gentium. Ac mox:
Seruiens enim Christo, gloriam habet ad Deum, in tantum ut indigere non habeat
aliquid

Sanctificare,
pro ἱερουργεῖν

τέλειον

Locus uarie
expositus
Ambrosij in
interpretatio

aliquid diuinae uirtutis, quod sibi praestitum non sit à deo: sed omnia se, quia idoneus inuentus est dispensator, consequutum quæ ad cōuersionem gentiū per signorum uirtutem proficerent. Origenes diuersam sequitur sententiam, nimirum hanc: *Origenis interpretatio* Nolim alienorum factorum laudem mihi arrogare, tantum ea dicam quæ per me ipsum effecit Christus. Et huius uerba subscribā: Quæ loquor, inquit, non sunt alieni operis uerba, ne alienorum gestorum laudator efficiar: sed quæ scio Christum per me effecisse, hæc uobis scribo, quæ per obedientiam gentium uerbo in me & opere explcuit. Origenis interpretatio mihi magis probatur, non modo quia modestior est, magisq; coherens cum his quæ sequuntur, Sed sic prædicauit Euangelium (Nam hanc partem opponit superiori, quod pugnant inter se, narrare ab alijs facta, & ita prædicare, ut nusquam prædices ubi prædicarint alij.) uerumetiam quod non uideam, quomodo sensus, qui placet Ambrosio, ex Græco sermone possit elici. Is ad hunc habet modum: *ἡ γὰρ πολλήσω λαλήσῃ τὴν ἐκκατηγόρησιν ἡμῶν*. Illud certum, eorum non posse referri ad cæteros Apostolos, sed ad ipsa facta. Poterit & hic sensus esse tertius: Non ausim quicquam loqui de factis meis, sed tantum de ijs quæ Christus per me gessit. Verum Origenicæ interpretationi palmam tribuo. *Emphasis unius pronominis* Enim totius sermonis est in pronomine Me, per quod excluduntur aliena facta. Vtramq; sententiã interpretatione miscet ac complectitur Chrysostomus ac Theophylactus: Non iacto quod ipse non fecerim, imò quod feci, non ego feci, sed Christus per me. Et Effecit, præteriti temporis est, non præsentis, commemorat enim quæ iam gesserat.

Tertia expositio Emphasis unius pronominis

Prodigiorum in uirtute spiritus sancti.) Græce est, Spiritus dei. *ὁ δὲ πνεῦμα τοῦ θεοῦ*. Atq; ita sanè legit Origenes ac Chrysostomus, & huic cōsentiens Theophylactus. Quanquam secus habet Ambrosius, ac uetusta Latinorum exemplaria. Nec mirum si Origenes enarrans meminit Spiritus sancti, quum dei spiritus, sit spiritus sanctus. Sed uox dei, magis exprimit autoritatem miraculorum. Nec in Ambrosiano commentario quicquam est quod declarat illum legisse secus, quàm Spiritus dei. Hoc loco Chrysostomus tecte notare uidetur quosdam Episcopos, qui mitris, pedis, ac stolis sibi uindicant autoritatem: quum Paulus longe præstantioribus argumentis se probet Apostolum, magnitudine miraculorum & prouentu doctrinæ Euangelicæ: quorum tamen nihil arrogat sibi, sed uniuersam gloriam deo transcribit, uir & modestissime magniloquus, & magnifice modestus, in Christo superbus, in se humilis.

Per circuitum.) *καὶ ὠκλῶ*. id est, Et in circuitu, siue, undique. Sic autem prædicauit.) Græca nonnihil dissonant à Latinis, *ἔπος δὲ εὐαγγελίου* *ὁ δὲ πνεῦμα τοῦ θεοῦ*. Sic autem adnitens prædicare Euangelium. Est autem *εὐαγγελίου*, uelut ambitiose conari quippiam. Ita Paulus sancta quadam ambitione abstinuit ab his locis in quibus reliqui Apostoli prædicauerant, ut ipse esset pater & autor suæ gentis. Emphasim uerbi *εὐαγγελίου*, uerbo tantum inditauit Chrysostomus, dicens Apostolum id gloriæ causa fecisse, quod studio abstineret ab ijs qui iam audierant Euangelium. Ambrosius exposuit per nitendi uerbum. Cæterum coniunctio *ὁ δὲ*, etiamsi commode reddi non poterat, tamen Græcis haud quaquam est ociosa: significat enim adijci quiddam magni momenti quod rem uehementer argeat, id quod nos per adeo, siue porro solemus efferre: ueluti si dicas, Alui cunctos, atq; adeo solus, siue alui cunctos, porro solus alui.

Repleuerim Euangelium Christi.) Pronomen *ἐμὲ* hic non uertit interpres, atqui aliàs addidit *ὑμῶν*, satis dure. Deinde Euangelium hic appellat Euangelij prædicationem, qua in tot regionibus perfunctus erat. Quanquam aptius erat Impleuerim, aut Compleuerim quàm Repleuerim. Non dissimili figura dictum opinor in Euangelio; Prius quàm consummabitis omnes ciuitates. pro eo quod erat, Prius quàm peragraueritis oēs ciuitates. Annotauit Chrysostomus, quod nō dixit se prædicasse, sed impleisse, hoc est, nihil omisisse quod ad fidū ac strenuū Euangelistā pertineret.

Et qui non audierunt de eo intelligent.) De eo, redundat. Quanquam intelligitur è superiore parte repetitum.

Propter

Propter quod impediēbar plurimum.) *ὁ δὲ καὶ ἔνεκο ἡγομῶν τὰ πολλὰ τῶν ἐλθεῖν*. id est, Quapropter etiam impediēbar sæpenumero. Nam id quoq; significat, *τὰ πολλὰ*, aduerbij uicē positum: & ita exponunt Græcanica scholia, nominatim & euidenter Chrysostomus ac Theophylactus. sæpius enim conabatur, & semper obsistebāt negocia, quibus detinebatur. Porro illud Impeditus sum, est *ἔνεκο ἡγομῶν*, quod significat rem cœptam interrumpi: ut aptius futurum fuerit, Inhibitus sum, siue præpeditus sum: quemadmodum in Actis, Destinans proficisci in Bithyniam, prohibitus est à spiritu sancto.

Locum non habens) *μηκέτι τόπον ἔχω*. id est, Quum non amplius habeam locum. Cæterum, locum intelligit uacuum, quem ob id quærebat, quo plus esset fructus, si cut antè dixerat.

Ex multis iam præcedentibus annis.) *ἔπο πολλῶν ἐτῶν*. id est, A multis annis, siue multis iam annis. Nec uideo cur interpres putarit addēdum aliquid, quum sermo de sequuturis annis non possit intelligi.

Quum in Hispaniam proficisci cœpero.) *ὡς εἰὼν προδύομαι εἰς τὴν ἰσπανίαν, ἐλθούσμαι πρὸς ὑμᾶς*. Vt si proficiscar in Hispaniam, ueniam ad uos. Quanquam quidam Græci codices habebant *ἔως*, non *ὡς*. Si disiunctim legatur, sonat Vt si: si coniunctim, uerbi poterat Simulatq; ut indicet id breui futurum. Cæterū Græci scriptores, Paulum sequuti, fraudant Hispaniam prima regionis syllaba: quam illi solent huiusmodi dictionibus addere, dicentes Espero, pro spero, Expecto, pro specto: idem facientes in hac dictione, quod Latini facimus in Iscariote.

Spania, pro Hispania

Spero enim quod præteriens uideam uos.) *ἐλπίζω γὰρ ἵνα προδύομαι ὑμῶν, καὶ ὑφ' ὑμῶν προπεμφθῆναι ἐκεί.* Quando uideo Fabrum offendi sermone, sic Latine uerti poterat: Nam spero futurum ut isthac iter faciens uideam uos, & à uobis producar, siue deducar illuc.

Quod præteriens) *ἵνα προδύομαι*. id est, Pertransiens, siue isthac iter faciens. Cæterum illa uerba *ἐλθούσμαι πρὸς ὑμᾶς*, uidentur adiectitia, uel hoc argumento quod Chrysostomus non attingit, licet addantur apud Theophylactum. Ambrosius legit, Quum in Hispaniam proficisci cœpero, uidebo uos, & à uobis præmitti illuc. Si locus uacat mendo, Ambrosius sic ordinat: Cupiditatem habens uenire ad uos: multis iam annis, quum in Hispaniam proficisci cœpero, & à uobis deduci illuc: ut utraque pars, uenire, & deduci, pertineat ad nomen, desiderium. Sed coniecto scripturam esse mutilam. Si tollatur Græca coniunctio *γὰρ*, quæ non est apud Latinos, nihil habet incommodi sermo, ut *ὡς εἰὼν*, coniunctim referatur ad superiora, hunc in modum: Quum non habeam locum uacuum in hisce regionibus, & alioqui cupidus sim multis iam annis ueniendi ad uos, simulatque proficiscar in Hispaniam, spero fore ut in transitu uos uideam, & à uobis eò proficiscens deducar. Interpres futuri temporis uerba uertere solet per incipiendi uerbum. At hic Græci legunt, *ὡς εἰὼν προδύομαι*. Cæterum *προπεμφθῆναι*, inepte uertit quisquis fuit, Præmitti. Sic enim legit Ambrosius, quum sit officij gratia deducere proficiscentem. Interpres Origenis secus ordinat, enarrans: Quum in Hispaniam proficiscar, spero quod uisurus sum uos. Coniunctionem tamen non addit. Iam hæc uerba, *ἐλπίζω γὰρ ἵνα προδύομαι ὑμῶν*, quum sint apud Chrysostomum, apud Theophylactum non adduntur, nec in contextu, nec in enarratione, quemadmodum nec apud Ambrosium.

Præterire pro Pertransire

Fruitus fuero) *ἐμπλησθῶ*. id est, Expletus fuero. quod quidem multo significantius est ad explicandum ingens Pauli desiderium. Atq; ut magis intendat epitasin, addit, Ex parte, significans inexplibilem cupiditatem.

Nunc igitur proficiscar.) *προδύομαι*. id est, Proficiscor: præsentis est temporis, uelut & participium quod sequitur *ἵνα κενώσω*, id est ministrans: iam enim hoc agebat.

Hoc

Hoc siquidem facere dicimur, quod adornamus facere. Apostolus enim hoc dicto excusat dilationem profectiois in Hispaniam. Poterant enim dicere, Si nihil est isthic quod te remoretur, cur differs nos inuisere? Nunc, inquit, proficiscor Hierosolymam. si dixisset proficiscar, auxisset suspicionem morae longioris. Itaque uerbum praesentis temporis magis congruit Apostolico sensui. Demiror autem cur interpres participium mutarit in uerbum infinitum, nisi forte legit *σταθοναι*.

σὺδὲ κείν

Probauerunt enim Macedones, *σὺδὲ κείν*, id est, Approbarunt, & Ita uisum est illis. At idem uerbum mox uertit, Placuit illis. adeo interpres nefas iudicauit idem uerbum iterare, quod tamen ipse Paulus non est ueritus facere. Porro *σὺδὲ κείν* non solum sonat Probare, uerum ex animo probare: quoties res non solum utcumque placet, sed bene & ex animo placet. ut intelligamus huiusmodi munera, si ultro offerantur, accipienda eis quibus fuerit opus, non exigenda: quandoquidem ipse Paulus maluit manibus laborare, quam alieno cibo uiuere.

Collationem.) *κοινωνία*, id est, Communionem, siue communicationem, sic enim uocat eleemosynam missam, civili nimirum uocabulo: quasi non sit beneficium iuare pecunia, sed censum quem habemus cum alijs communem, quum opus est illis impartiri. Caterum quod uertit, In pauperes sanctorum: nimirum fides fuit interpres, ut qui schema quoque & idioma Graeci sermonis expressit. Alioqui dicendum erat, Pauperibus sanctis: ne quis suspicet sanctos habuisse pauperes, qui sancti non essent. Quum enim omnes Christiani tum dicerentur sancti, ad distinguendum pauperes ethnicos a fidelibus non erat opus genitio. Illud annotandum, quod Paulus uidetur iungere duo inter se pugnantia, *σὺδὲ κείν* & *ὁφειλετα*. Etenim qui sponte & bona animi uoluntate offert, non uidetur debere. unde diuinam erga homines beneficentiam, *σὺδὲ κείν* appellat. Atqui quum hoc uideatur adiecisse civiliter magis quam ex animo, tamen addit hanc unam causam, quod illi spiritualia impartissent, uelut alio qui nihil deberetur.

Sic enim Paulus appellat doctrinam euangelicam.

Si spiritualium illorum participes facti sunt gentiles.) Graeca sic habent: *εἰ γὰρ τοῖς πνευματικῶς αὐτῶν ἐκοινωνήκαμεν τὰ ἔθνη*. Paulus hoc uerbo *κοινωνῶν* utitur ambigue, ut interdum pertineat ad dantem, interdum ad accipientem. Ad Galatas sexto: *κοινωνεῖτω δὲ ὁ καθ' ἑαυτὸν λόγος, τὸ κατηγγένηται*, dixit pro Impertiat, hic *ἐκοινωνήκαμεν* accipere uidetur pro Participes fuerunt, ut pertineat ad accipiendum: nisi legas *αὐτῶν* alpha aspirato, & *τὰ ἔθνη* accusandi casu. Nec ad sententiam refert utro modo legas. Ut enim accipiamus ita dictum, quod lex & Euangelium & Christus primum ortum sit a Iudaeis, ut posteris debemus pro beneficio a maioribus accepto, ita posteris nobis communicasse dicuntur, quod ab ipsorum progenitoribus uenit. Ac mox diuersum in modum usurpat Chrysofomus *κοινωνῆσαι* & *μεταδόναι*, interpretans quod Paulus dixit *κατηγγένηται*. Annotauit & illud Chrysofomus, quod spiritualibus addidit *αὐτῶν*, quod ea propria sint cuiusque bona, Carnalibus non addidit, quod haec cultates non sint tantum possessoris, sed egentium quoque.

Quum consummauero.) *ὡπτε λέγει*, id est, Vbi perfecero.

Et assignauro.) *σφραγισμένον*, id est, Oblignauro, uel ob signatum reddidero. sic enim reddi solet pecunia. Sentit enim Paulus, se diligenter ac certa fide uelle reddere hoc munus. Quod omnis pecuniae tractatio suspecta soleat esse, praesertim Iudaeis auarissimis: subindicat tale quiddam & Theophylactus.

Fructum hunc.) Fructum, Chrysofomus & Theophylactus refert non ad accepturos, sed ad eos qui contulerant: quasi in beneficijs Christianorum lucrum penes dantem sit, non penes accipientem. Quod si Paulus integre ac tuto reddidisset eam pecuniam, futurum erat ut Macedonibus caeterisque qui contulerant, ceu thesaurus quidam in tuto recoditus uideretur. Hoc admonui ut lector intelligat, Eis, pronomen non referre Sanctos, sed Graecos.

In plenitudine benedictionis & caetera.) *ἐν πληρώματι ἐὺλογίας τοῦ εὐαγγελίου τοῦ χριστοῦ*, id est, In plenitudine benedictionis Euangelij. Benedictionem Paulus aliquoties uocat eleemosynam. Atque hic uidetur uerecunde significare, ut Romani quoque conferant

ferant. Quanquam Chrysofomus mauult hic generaliter accipi, pro omni uirtutum & officiorum genere, propterea quod additur: Euangelij. Atqui quod Euangelij nomine datur, *ἐὺλογία* est Euangelij. Simili tropo *ἐὺλογία* dixerunt eleemosynam, quae uerbis amicis dabatur, quo conuiuio pauperibus dari solitum *ἀγαπῶ*. Quidam legunt, Euangelij Christi, quod apud Chrysofomum legitur in contextu, sed in enarrando declarat tantum legisse Euangelij. Additur & apud Theophylactum, sed in contextu duntaxat. Noster interpres cum Ambrosio tantum habet, In benedictione Christi, ita etiam enarrat Ambrosius. Similiter legit Origenes.

Obsecro ergo uos.) *παρακαλῶ δὲ*, id est, Hortor autem uos. Tamen si hoc sane loco non admodum male quadrabat Obsecro, propter ea quae sequuntur, Per dominum nostrum Iesum Christum.

Per charitatem sancti spiritus.) Sancti superest. *ἐξ ἧ ἀγάπης τοῦ πνεύματος*, id est, Per dilectionem spiritus.

Vt adiuuetis me.) *συναγορεύω*, quod est opitulari, sed certanti & laboranti. Quod ante nos annotauit & Origenes: sed tamen eo detorqueus, quod inter orandum certamen sit cum impijs demonibus, preces piorum interpellare solitis. Quamquam Ambrosius legit, Ut sollicitudinem impartiamini. Interpres rectius expressit quam Ambrosius, mea quidem sententia. Et In orationibus, dixit pro Per preces, quam sermonis formam oportet iam nobis esse familiarem.

συναγορεύω

Obsequij mei oblatio.) *καὶ ἵνα ἡ δωροδοκία μου*, id est, Ministerium meum. Ambrosius uelut exponens legit, Ut munerum meorum oblatio. Quamquam mihi uidetur aliud quiddam legisse, forte *προσφορά*, quo uerbo usus est ante: quandoquidem & paulo superius usus est uerbo apto sacrificijs, *λατρυῆσαι*, quod interpres uertit Ministera re. Nos addidimus pronomen: Ut ministerium hoc meum. propter articulum Graecum, *ἵνα ἡ δωροδοκία μου*.

Aliud legit interpres

Accepta fiat in Hierusalem.) Graeci nonnihil diuerse legunt. Nonnulli sic habent: *καὶ ἵνα ἡ δωροδοκία μου, ἢ εἰς ἱερουσαλήμ, ἢ πρὸς δεκτῶν ἡμεῶν τοῖς ἀγίοις*, id est, Ut ministerium meum quod est in, uel erga Hierusalem, acceptum sit sanctis. Quidam codex sic habebat, *ἡ δωροδοκία μου ἢ ἱερουσαλήμ*, id est, Ministerium meum quae est Hierusalem. At Theophylactus nec legens, nec interpretans addit hanc particulam, quemadmodum nec Chrysofomus. Porro modeste uocat ministerium, quum sit alienae liberalitatis minister duntaxat.

EX CAPITE DECIMOSEXTO.

Vae est in ministerio.) *ὄρα δωροδοκίαν*, id est, quae est ministra. Per hanc Phoben putant redditam Epistolam Romanis.

Quae est Cenchrus.) Cenchrus Graece est *κεγχραῖς*, aut ut in nonnullis habetur scriptum, *κεχραῖς*, dictione trisyllaba, quod nos uertimus Cenchreensis. Caterum quum plura sint huius nominis loca, nempe in Troade oppidum, atque aliud item in Italia, tamen magis consentaneum est, Paulum sentire de Cenchrus statione nauali Corinthiorum, quandoquidem constat hanc Epistolam e Corintho missam. Hoc etiam Origenes indicauit. Sic enim loquitur praefatus in expositionem huius epistolae: Cenchrus enim dicitur locus Corintho uicinus, imò portus ipsius Corinthi.

Digne sanctis.) *ἀξίως τῶν ἁγίων*, uerti poterat, Ut decet sanctos, ut dignum est sanctis. Aduerbio addidit casum nominis.

Priscam & Aquilam.) Origenes putat Priscam eandem esse quam Lucas in Actis capite decimo octauo, Priscillam appellat, cuius maritus erat Aquila, Ponticus genere, Iudaeus uero origine & religione, Paulo *δωροδοκῶν*, nimirum artifex tabernaculorum, & ut Origenes interpretatur, sutor. Mouet Origenem qui fieri potuit ut Aquila Romae fuerit, quum Claudius imperator eos omnes abegerit, ut refertur capite modo citato. Sed fieri potuit, ut cessante saeuitia edicti, Corintho relicta, Romam redierit Aquila: quandoquidem illic multos Iudaeos ipse Paulus post offendit: quod palam est ex historia capitis, quod est eiusdem uoluminis ultimum.

Claudius Iudaeos abegit Roma

Suas ceruices.) *τὸν ἑαυτῶν τρωχίλον*, id est, Suam ipsorum ceruicem.

Q Et dome-

Et domesticam ecclesiam.) καὶ τὴν κατ' οἴκου αὐτῶν ἐκκλησίαν. Familiam Christianam & si qui accesserant, ecclesiam uocat: unde nos maluimus congregationem appellare, propter crassos, qui putant ecclesiam esse templum. Nec uideri debet indignum, si quis conuentum Christianorum dicat congregationem, quum interpres secundæ Thessalonicen. secundo, totam aggregationem fidelium in Christum, appellet congregationem.

Salutate Ephenetum.) ἐπανετίς, Epanetus dicitur, nō Ephenetus; quod Latine sonat Laudatus, siue laudabilis.

Qui est primitiuus ecclesiae Asiae.) ἀπρχή, id est, Primitiæ, siue quod hunc primū Achiuorū conuerterit ad Christū, siue quod hic esset præcipuus. Nam Ambrosius hoc referre uidet ad dignitatē hominis, ita loquens: Huius Epaneti etiā præsentem dignitatem non tacuit, ut ostendat & dignitatos credere, & inuitet primos Romanorū ad fidem. Hæc ille. Solent autem optima quæq; in primitias separari. Ac mox:

Asia, pro Achaia

Ecclesiae Asiae.) Ἀχαιῶν. id est, Achaia est Græce, non Asia: licet refragante uetustissimo codice Paulino, Chrysofostomus ac Theophylactus legunt Achaia. Origenes legit Asia. Itaq; citat Hieronymus locis aliquot. Qui Asia mutarunt in Achaia, hoc uidentur offensi, quod non esset uerisimile Epanetum esse primum, uel dignitate uel conuersione totius Asiae minoris, quæ in multas regiones dissecta est. Cæterum constat quoties Asia dicitur absolute, partem Asiae minoris significari, in qua est Ephesus. Nec additur ecclesiae apud Græcos, uel in uetustis Latinorum exemplaribus, nec apud Ambrosium quidem. Addidit autem, In Christo: uidelicet interpretans cur uocari primitias.

Quæ multum laborauit in uobis.) εἰς ὑμᾶς. id est, Et erga uos. Idem enim satis colligitur ex interpretatione Origenis, apertius etiam ex Ambrosiana, apertissime ex Theophylacti. Quanquam non sum nescius in nonnullis Græcorum codicibus haberi scriptum εἰς ἡμᾶς. Siquidem in his facillimus est scribarum lapsus. Apud Chrysofostomum scriba posuerat utrunque: ex enarratione non liquebat quid legisset, nisi quod magis conuenit ἡμᾶς, primæ personæ.

Andronicum & Iuliam.) Ἰουλίαν, id est, Iuniam. Nam Iuliam posterius suo loco refert. Consentiebat cum Græcis uetustissimus codex e Constantia præbitus.

Qui sunt nobiles.) ἐπίσημοι. id est, Insignes. Ne quis eum de genere loqui putet. Ampliatum.) ἀμπλιαν. id est, Ampliā, nisi forte Romanam uocem deprauauit ad pronunciationem Hebraicā. Nec est Dilectissimū: sed Dilectum, ἀγαπητόν.

Salutate Apellem.) Origenes addubitat num hic sit Apollo Alexandrinus, uir in scripturis eruditus, cuius mentio fit in Actis Apostolorum cap. decimo octauo.

Ex Aristoboli domo.) οὗ ἐκ τοῦ ἀριστοβόλου, id est, Eos qui pertinent ad Aristobulum, ut penultima sonetur accentu acuto, est enim Græcis diphthongus; nomen ab optimo cōsilio dictū. Domo, nō addebatur in exemplari quod præbuit Constantia. Sic Horatius: Venimus ad Vestæ, ut subaudiatur Templū. Græci, ὅν ἀδελ. subaudientes πῶπω. Nec absurde dixerimus, Veniam ad paschæ. ut subaudiamus, festū.

Asyncretum, Plegontam.) Legendum est: Asyncritum, Phlegontem. ἀσύνκρητον, φλέγοντα. Asyncritus sonat incomparabilem, Phlegon incendens.

Hermam, Patrobam, Hermen.) Diuersa nomina sunt: prius est, ἑρμᾶν, Hermant: alterum, ἑρμῆν, quod Latine sonat Mercurium; atq; ita nos uertimus, ne quis in illis forte σφύριστα. Origenes in libris περὶ ἀρχῶν, arbitratur hunc Hermen esse autorem libri apocryphi, cui titulus Pastor: unde frequenter adducit testimonia, & putat scriptum afflatu diuino, quanquam non negat a multis contemni. Mira fuit in his ueterum uel credulitas uel ciuilitas, qui tantum tribuerint libris quos titulo Clementis habemus, quū in his tam manifestus appareat fucus hominis qui talia scripsit.

Olympiadem.) Græce ὀλυμπιάδ, Olympam. Apparet enim uiros esse, non mulieres, e duobus articulis Græcis αὐτῶ & σὺν αὐτῶ. At ex Olympiade non potes uirum facere.

Salutant uos omnes ecclesiae Christi.) Disputat Origenes quū potuerit Paulus omnium ecclesiarū nomine salutem ascribere, quū uerisimile non sit, omnes adfuisse Corinthi

Corinthi quum hæc scriberetur Epistola. Sed quoniam cognouit omnium erga Romanos studium, omnium nomine salutatur illos.

Per dulces sermones & benedictiones.) ἢ ἐν χριστολογίαις καὶ εὐλογίαις. Ne quis imaginetur benedictiones uulgo dictas episcoporum, Græcis sunt duæ dictiones, χριστολογία, quam blandiloquentiā, seu blandiloquiū recte dixeris. Vnde Cæsares quosdam oratione quā re benigniores, uulgo chrestologos dictos accepimus. Et εὐλογία, ad uerbum quidem sonat benedictiam: cæterum hic pro laudatione siue adulatione positū est. Inculcauit enim idem dictum odio uitij, nempe assentationis.

Benedictio χριστολογία

Corde innocentium.) Græce est ἀκάκων. quod magis significat simplices, minimeq; subdolos, quā innocentes. Siquidem innocens Latinis dicitur, qui uacat omni crimine uitæ. ἀκακῶ, qui expers est fraudis ac suspicionis. Siquidem innocentia uerbum unum est ex eorum numero quæ Cicero dicit Græcis deesse.

Innocens ἀκακῶ

Vestra enim obedientia.) Appositius erat hoc loco, Nam uestra obedientia. Occurrit enim tacitæ quæstioni, cur dixerit corda simplicium: Nam uestra qui prudentes estis, & cætera.

Timotheus adiutor meus.) ὁ συνδργός μου. quod socium & cōsortem operis significat Græcis, quasi collegā dicas aut cooperarium. Ambrosius non ineleganter uertit, Consors laborum meorum.

Ego Terentius.) Tertius, τῆριος legendum est: non Terentius. Quanquā in non nullis habetur Terentius. Ambrosius legit Tertius: addit enim, Nomine non numero. Atq; ita legit Chrysofostomus, ac Theophylactus Græcus interpres. Sic enim hic dictus est Tertius, ut apud Romanos dicebantur Sexti, Quinti, ac Decimi.

Et uniuersæ ecclesiae.) Latinus sermo habet amphibologiam, quod incertū sit an Gaius hospes Pauli Romanos saluter unā cum tota congregatione, an intelligendus sit hospes nō Pauli solum, sed totius etiā ecclesiae, Apud Græcos tantū posterior sensus accipi potest, atq; ideo nos uertimus, Hospes meus & totius ecclesiae.

Arcarius ciuitatis.) ὁ οἰκονόμος. id est, Dispensator. unde nos, Quæstorem ærarij uertimus. Theophylactus putat præfectum fuisse, Et prorsus hæcenus erat præfectus. Arbitror significari præfectum ærario.

Gratia domini nostri, & cætera.) Quoniam eadem serè uerba paulo superius posita sunt, apud Ambrosium & Origenem hic non repetuntur, nec in uetustissimo codice quem exhibuit bibliotheca Constantiensis. Apud Chrysofostomū priore loco nō additur, nec in contextu, nec in enarratione, sed in fine duntaxat post doxologiam. & admonet cōuenire, ut sermo noster à gratia dei sumat exordium, & in gratiæ commemorationem desinat. Chrysofostomo consentit Theophylactus.

Ei autem qui potens.) Hæc est pars quæ in plerisque Græcorum codicibus nō additur. In nonnullis alio additur loco, nempe in fine capituli decimi quarti, sicut indicauimus eo loco. In quibusdam adijcitur in fine Epistolæ. Id quod & nos fecimus, præsertim assentientibus Latinis exemplaribus, etiā uetustis, & Ambrosio, cumq; his Origene: qui docet non solum hanc partem resectā fuisse à Marcione, qui quædam Paulo inscriptas Epistolas reiecit totas, quasdam truncauit mutilauitq;: uerum etiam totum hoc quod sequitur ab eo loco quo dixit Paulus: Omne autē quod non est ex fide, peccatū est: hoc est à calce capituli decimi quarti, quod cætera adhortationibus tantum & salutationibus occupata, parū uiderentur respondere Paulinæ grauitati. Sed huius sententiam iam olim ab omnibus explosam, quid attinet refelleret? Mirum est autē quū acciderit, ut hæc pars suo loco fuerit mota. Etenim si ob id loco mota est, quod cum his quæ præcederent ac sequerentur parum concinne cohæret, ne hic quidem cohæret. Nam quod sermonis ordo nec apud Græcos nec apud nos consequitur, minus admiror in Paulo, apud quē frequenter eiusmodi occurrunt incommoda. Etenim ut negligamus hyperbaton, quod adijcitur in fine, Honor & gloria: quominus ad initium orationis referatur, Ei autem qui, & cætera: obstat dictio Cui, quemadmodum annotauit & Thomas, sequutus Augustinum, qui utcumq; explicat alteram constructionis incommoditatem, ut per Iesum Christum, non referatur ad Sapientiam: ne deus pater per filium sapiens esse uideretur: sed ad id quod se-

Coronis epistole Paulina

Dubitatum est de posterioribus capitulis huius epistolæ, num essent Pauli

Thomæ sententia

quitur, Sit honor & gloria, quod is patrem sua morte illustravit apud homines. Verum quid faciemus ly Cui; sic enim Aquinas ille loquitur: quod ita constanter obsecrat omnes Græcorum ac Latinorum codices, ut nisi summa impudentia non possit expungi: Quod si locū tuetur, nec superiora cohererent, nec inferiora; nec ipse sanè reperio quid hic comminiscar, nisi libeat ingenue fateri, Paulum suo more hanc orationem imperfectam extulisse, ut subaudiamus, gratias agamus, aut simile quippiā. Ambrosius connectit superiora cum extremis, Sit honor & gloria, dissimulato incommo- do cōstructionis, quo tamen offensus est Thomas. Sed multò ante hunc Augustinus libro aduersus Maximinum Arianorum Episcopum tertio, capite decimo tertio, putat autem sic ordinari posse: Ei gloria, cui per Iesum Christum gloria. Licet fateatur omissa uoce Cui, sermonem esse magis usitatum. Porro quod nos legimus per scripturas prophetarum, Græcis est *ὁ δὲ τὸ γραφῶν προφητικῶν*, id est, Per quæ scripturas propheticas: quæ neq; præcedat aliquid, ad quod referatur coniunctio *τε*, neque sequatur *καὶ*, quæ consuevit huic connecti, ni uis alterius coniunctionis subaudiatur in Nunc: atq; hunc accipiamus sensum, quod mysterium patefactū nunc per Euangelium & olim per scripta prophetica.

Epistola ad Romanos unde missa

Missā fuit ē Corintho,) Hoc ē Græcis uoluminibus adiecimus, nisi quod *ἐχρησθη* uertimus in, missa est: Missa est per Phœben: cæterū scripta manu Tertij, dictante Paulo. Atq; illud interim subit admirari, cuiusmodi legatis tunc uisi fuerint illi uere maximi pontifices, quum Paulus ad Romanos adhuc florentis, de tam arduis rebus scripserit per multerculam. Deinde ridere liber nouam Nicolai Lyrani diligentiam, qui quū Origenes & diuus Hieronymus, cumq; his omnes antiqui cōfirment hanc Epistolam ē Corintho fuisse missam, ipse tamen ambigit: nimirum quod Haimo scripsit ex Athenis missam. Verum hunc plus quàm Gordianum nodum, uide quanta dexteritate mirus explicat artifex: Partem, inquit, scripsit Athenis: quod supererat, deinde addidit Corinthi: atq; ita Romā misit. O hominem suauem, mallet, opinor, Paulum quamlibet magnum itineris facere dispendium, ne quid patiatur autoritas Haimonis, perinde quasi ille uno aut altero in loco labatur.

IN EPISTOLAM PAULI

AD CORINTHIOS PRIOREM ANNOTATIONES

DES. ERASMI ROTERODAMI

EX CAPITE PRIMO.

Vocati sancti, non Nati

Prima lectio Chrysostomi & Theophylasti

O C A T V S & uocatis sanctis.) *κλητός & κλητός*, nomina sunt, non participia, ut superius admonuimus, nō perinde quod iam sancti sint, sed quod uocati sint ad sanctimoniam. Quemadmodum indicauit & Ambrosius. Quanquā olim omnes Christiani dicebantur sancti, ad discrimen prophetarum, nec erat titulus uirtutis sed professionis.

Ipsorum.) Latinius erat, suo. Est autem Græcis duplex coniunctio, *αὐτῷ τε & ἡμῶν*, id est, Suoq; & nostro. Porro sensus nō nihil est anceps. Theophylactus existimat Suoq; & nostro, referri posse ad dominum, quia præcessit Domini nostro. deinde repetens addat, Non solum nostro, sed & illorum quicumq; inuocant. Ad eundem modum ordinat Chrysostomus in commentarijs Græcis nōdum uersis, quos in hanc scripsit Epistolam, si modo non fallit titulus. Eius codicis copia nobis facta est ex bibliotheca Prædicatorum apud Basileam. Verum hæc interpretatio mihi uidetur affectata. In hac æditione quam nūc quintam damus, cōsuluimus alios Chrysostomi codices, & comperimus eum ita temperare enarrationem, ut *αὐτῷ τε καὶ ἡμῶν*, possit uel ad dominum uel ad locum referri: quia sicut unus est dominus, ita una est ecclesia. Quidam simpliciter interpretantur, siue in suis locis in quibus nos

bus nos agimus. Tertius autē sensus mihi uideat argutior, & ad Paulinos affectus accommodatior, quem hac lege referā, ut liberū sit lectori nihilo secius quod malit sequi, In quouis loco, siue ipsorum, siue meo, aut & ipsorum & meo: ut intelligas Paulum omnē locum suum ducere, in quo sint qui inuocant nomen domini, quod inter Christianos charitas communia faciat omnia. Nec abhorret ab hac sententia Theophylactus, indicans Paulum obiurgaturum Corinthios ob coortum inter illos dissidium, hac usum parascene quasi diceret, Si omnium qui quouis loco credunt Christo, una eademq; est ecclesia, cur uos eiusdem reipublicæ ciues inter uos dissidetis? Ambrosius uidetur Ipsorum referre ad loca gentium: Nostro, ad Iudæorum: sic enim adscribit, Cum Iudæis ueris iungit & gentes. Nisi mauis inuertere, ut prius ad Iudæos pertineat, Nostro, ad gentes: quod in Iudæa tantum soleat inuocari nomen domini, & Paulus ut gentium Apostolus, Nostro, dixerit. Coactius est quod addit Thomas, & hunc sequutus Lyranus: Ipsorum, referri ad Episcopos eius loci, quibus licet essent subiecti, non tamen per hoc eximebantur à ditione Apostoli. Certe nomen ditionis inauditum fuit inter Apostolos.

Tertia Eras.

Ambrosii sententia

Thome opinio

A deo patre nostro & domino Iesu.) Anceps est sensus apud Græcos, propterea quod hic genitiuus referri potest & ad præpositionem *ἐκ*, ut sit sensus, A patre patris atq; a filio pacem proficisci. Et ad nomen Patre, ut accipiamus patrem esse cōmunem Christo & nobis. Priorem tamen sensum sequuntur omnes.

Amphibologia

In omnibus.) *ἢ παντί*, id est, In omni: hoc est, in quauis re. Quanquā id quidem ad sensum integritatem nihil refert, & recte numerum mutauit interpres.

Obscurior sermo

Sicut testimonium.) *καθὼς*, id est, Quemadmodum, quod ad superiora referendum est, id est, Per quæ, siue quibus rebus, nempe sermone & cognitione. Etenim quo magis illi abundabant dotibus sacris, hoc testatior reddebatur Euangelij ueritas. In eum sensum prorsus interpretatur Theophylactus. Nec ab hac sententia multum abest Ambrosius. Thomas pro una uarias inducit sententias.

Vt nihil uobis desit.) *ὅς τε ὑμῶν μὴ ὑστέρησθε ἢ μηδὲν χεῖροματι*, id est, Vt non destituamini in ullo dono. Et, Vt, hoc loco non notat finem, sed consequentiam, uelut adeo ut. Item hoc loco gratia est, non *χαῖς*, sicut paulo superius, sed *χαῖρομα*, quod sæpenumero Donum uertit.

Sine crimine.) *ἀνεγκλήτους*, quasi dicas, incriminabiles, inculpatos: ab *ἐγκλήν*, Sine crimine quod est, in ius uocare: & *ἐγκλημα*, crimen est Græcis, indidem dicta uox. Est autē perfectius atq; etiam difficilius *ἀνεκλήτου* esse, quàm innocentem. Siquidem ipsa etiam innocentia non uacat aliquoties crimine.

Sine crimine ἀνεγκλήτοι

Fidelis deus.) *πιστός*, Paulus hanc dictionē uarie usurpat. Nonnunquā *πιστοί* dicuntur qui credūt, ut *ἀπιστοί* increduli: aliās *πιστοί*, qui sunt bonæ fidei, præstātes quod receperint, ut hoc in loco, teste & Theophylacto, qui fidelem deū, ueridicū interpretatur, ac mentiri nescium. Interim ad rem refertur, ut *πιστός ὁ λόγος*, pro sermone certo & indubitato. Porro fidelis uocabulum, etiā superiori competere testatur Horatius: Vnde mihi tam fortem, tamq; fidelem.

πιστός uarie usurpatur

Loquitur enim de eo, quem certe uolebat superiorem uideri.

In societatem.) *εἰς κοινωνίαν*, In communionem, siue consortium: licet recte uerterit interpres.

Obsecro uos.) *ἤραυλα*. Hortor esse poterat. Quanquā & obsecro satis quadrat, siue obtestor: præsertim quia sequitur, Per nomen domini nostri Iesu. Sic enim interpretatur & Theophylactus, Paulum obtestari Corinthios per nomen illud quod omnibus Christo initiatis sacrosanctum esse debet.

Vt id ipsum dicatis.) *ἢ αὐτό*, id est, Idē loquamini, hoc est, Cōsentiatis. Quod ad Romanos scribens dixit: *ἢ αὐτὸ φρονεῖν*, id est, Idem sentire, siue ut ille uertit Sape- re: quod hæc inter se cognata sint, dissentire animo & dissidere uerbis. Ad hunc modum exponit & Theophylactus. At huius præcepti non meminerunt quidam, quorum alius mordicus tenet Scotisticam sectam, alius Thomisticam, alius Occanisticam, alius Albertisticam. Aliud loquuntur Nominales, aliud Reales, aliud Iurisperiti, aliud Theologi, rursus aliud Transalpini, aliud Cisalpini.

Idem dicere, consentire distis

Schismata.) Græcam uocem reliquit: dicere poterat Sectiones, aut dissensiones, aut disidia.

Perfecti, integri corporis Sitis autem perfecti.) *κατελομενοι*. siue ut quidam habebant *επελομενοι*. quod significat perfectum, ut corpus est, in quo nullum sit membrum mutilum aut mancum aut inæquale, ab *απτε* & *απτεω*. Vnde nos explicandi causa uertimus: Sitis integrum corpus. Etenim quum dicitur perfectum, uulgus intelligit absolutam uirtutem: de qua nondum agit Paulus apud seditiones. Si uertissem integri, uisus essem dicere incorruptos ac probos. Monet enim Paulus, ut non solum concordēs sint lingua idem loquentes, uerum etiam ut sicut integri corporis membra eodem aguntur spiritu, ita & illis mens sit eadem. Porro quod disidet, diuulsum est ac dissipatum, non integrum ac solidum.

In eodem sensu.) *αυτη νοι*. id est, Eadem mente. In præpositio posita est pro Per: ideoq; ea omiſſa, sensum eundem reddidimus.

In eadem scientia.) *αυτη γνωμι*. id est, Eadem sententia. quod aut mutatum est à librarijs, aut interpres legit *γνώσει*, sicut habetur in æditione aldina, pro *γνώμη*. Sed hoc mihi uerisimilius est, quum & Græcorum codices consentiant, & in uetustissimis Latinorum exemplaribus habeatur Sententia pro Scientia, nominatim in exemplari Paulino probatissimæ fidei, quodq; multorum instar esse possit: rursum in eo quod nobis præbuit collegium Canonicorum Constantiensium. Ad hæc Ambrosius deprehenditur Sententia legisse, non Scientia, si quis attentius obseruet ea quæ cõmentii uice subiicit: Perfectos uult eos esse in eodem sensu, quæ illis tradiderat, ut non discrepent. Ad illorum enim exemplum quos supra laudat, hos prouocat, ut hoc sentiãt ac defendant. Hactenus Ambrosius. Sensum refert ad id quod illis fuerat à Paulo traditum, sententiã ad defensionẽ. Nam sententia uocatur ferè quæ profertur ac recitat, sensus apud nos est. Certe palam pro Scientia, sententiam legit Hilarius in Psalmum centesimum trigessimum secundum. Rursum Augustinus libro primo contra Donatistas De baptismo, capite decimo, sententia legit, non scientia. Itidem legisse Chryostomum ac Theophylactum deprehendet qui perpenderit attentius illorũ interpretationẽ. Thomas detorquet sensum ad eam uim animi, qua iudicamus de agendis: scientiam qua iudicamus de cognoscendis. Id cõmentum mihi sanè non admodum arridet, quum mente potius iudicemus cognoscenda. Neq; enim sensus hic accipi potest pro sensu corporalis organi, qualis est uisus aut auditus. Erroris ansa hinc præbita est, quod paulo superius habebatur *γνώσει*. *γνωμι* *παντι λογω κατ'ωλοση γνωσει*. Verũ illic loquebatur Apostolus de abundantia scientiæ & eruditiõis, hic agit de consensu. At fieri potest, ut non sit eadem scientia, quum mens sit eadem.

Ab his qui sunt Chloes.) Theophylactus Græcus interpres, Chloen familiæ Corinthiensis nomen esse putat: ut intelligas eius gentis aliquos fuisse qui Paulo significarint de Corinthiorum disidio. Quemadmodum ad Romanos scribēs dixerat, *Thomas εκ των αριστοβελων*, gentiles illius ac familiares intelligens. Thomas ambigit utrum lapsus Chloen uicem facere malit, quæ pertinuerit ad ditionem Corinthiorum, an matronam. Ambigit & Ambrosius homines sint: locus, an foemina. Etiam si apud Græcos locorum nominibus addi solet præpositio. Neq; enim apud illos receptum est, *οις εσσι ρώμη*, quemadmodum apud nos ipsi qui Romæ sunt, sed addita præpositione essunt: *γν τη ρώμη*. Certe apud Horatium in Odis, Chloe foeminae uocabulum est: Me nunc Cressa Chloe regit, Dulces docta modos, & citharæ sciens.

Miro uero consilio Paulus fidei causa familiæ nomen expressit, at rursus hominum Pauli nomina suppressit, ne quid illis conflaret inuidiæ.

De meo.) Meo, apud Græcos non est, nec apud Ambrosium, nec in antiquis exemplaribus, nominatim in Paulino & Constantiensi. Et absolutius est, ut sit deus omnium. Nam quod paulo superius dixit, Gratias ago deo meo: annotatum est à Theophylacto, quod deum omnium communem, affectu quodam summo, suum deum appellarit, & hic annotaturo, si suum dixisset deum.

In nomine meo baptizati estis.) *εβαπτισα*. id est, Baptizauit, primæ personæ, licet constanter

constanter refragantibus Latinis exemplaribus: & ad sensum nihil interest. Ex Theophylacti commentarijs non admodum liquet quid legerit, nisi quod coniectura magis eò uergit, legisse *εβαπτισα*, quam *εβαπτισατε*. Subiicit enim, Paulum complures baptizasse, sed in Christi nomine, non suo. Hac æditione quinta, quoniã ad manum erat Græcus codex, comperi scriptum *εβαπτισα*, tum apud Chryostomũ, tum apud Theophylactum. Lektionem confirmat Chryostomi commentarium: Quid, inquit, gloriamini, quod baptizari: quum ego gratias agam deo, quod id non fecerim. Certe Augustinus quum alias, tum libro aduersus Cresconium tertio, capite undecimo, legit iuxta Græcos. Verum ne quid erres lector, in hac uoce sæpe repetita: in primo loco, Aut in Pauli nomine baptizati estis, consentiunt Latini codices cum Græcis: in altero loco, Ne quis dicat, quod in nomine meo baptizauit: Græci consentiunt, Latini dissentiunt: eo quod quidam legunt Baptizati sitis, alij Baptizauit.

Si quem alium uestrum.) *ενα αλλου*. i. Num quem alium. Nam Uestrum, redundat: nec additur apud Ambrosium, nec apud Chryostomum ac Theophylactum.

Non in sapientia uerbi.) *γν σοφια λογου*. id est, In eruditione sermonis. Siquidem σοφου appellat, non solum quod sapit, uerum etiam quicquid elegans est & eruditum. Græcis autem placebat eruditio, sicut iudæis miracula ac prodigia. Et In præpositio, loco Per, posita est: & Hebraica figura dictum est, In sapientia sermonis: pro eo quod erat, Erudito sermone, siue Per eruditum sermonem. Porro quum *λογος* sermonem significet, potius quam uerbum, cur hoc in loco libuit abuti uerbo? Et mox ad eundem modum, uerbum enim crucis. neq; enim hic significatur dei filius. Vbi & illud obiter annotandum, hic geminum addi articulum, *ο λογος γαρ ο το σωου*, quo sit euidentior discretio huius sermonis de cruce simplicis & incõpositi, suoq; congruentis argumento, à sermone philosophorum & rhetorum fucato compositoq;.

Vt non euacuetur.) *ινα μη κενωθη*. id est, Vt non fiat inanis. Nam inane dicitur, quod non est solidum, sed specie blanditur. Illud obiter annotabis. optime lector, q; sollicite curarit diuus Paulus, ut Euangelium Christi purissimũ esset ab omnibus humanis admniculis, ne quid inde sibi uendicare posset hic mundus, adeo ut nec eloquentiam uoluerit adiungere, aut eruditionem humanam. At his temporibus quum oneremus Christum opibus, negocijs prophanis, honoribus, imperijs, exercitijs, uoluptatibus, & quibus tandem non solam eloquentiam execramur. Et hac una in parte uel anteuimus apostolos: nam illi simpliciter dixerunt, sed cordate, sine lenocinijs, at rursus sine spurcicia, sine portentis: in affectate loquuti sunt, sed prudenter: & ut paucis dicam, quemadmodum alio modo potentes erant ac diuites, alio modo nobiles & inclyti, ita diuerso modo tum eruditi, tum eloquentes.

Id est nobis.) Id est, addidit nescio quis: nam Græce est, *οις δε σοφουνοις ημιν*. id est, Nobis autem qui salutem consequimur. Apud Ambrosium ita legitur, His autem qui salui fiunt, Dei uirtus est: omisso, ut apparet, *ημιν*.

Dei uirtus est.) *δυναμις*. Vt opponatur infirmitati & impotentiæ: quod Corinthij diuitijs essent insolentes, quemadmodum Romani tumebant imperij gloria & laude bellica.

Perdam sapientiam sapientium.) Testimonium est apud Esaiam capite uigesimo nono, quod suo more adduxit, non iuxta ueritatẽ Hebraicam, sed iuxta Septuaginta: licet in sensu nulla sit discrepantia. Sic enim habet Hebraica ueritas: Peribit enim sapientia à sapientibus eius, & intellectus prudentium illius abscondetur. Septuaginta sic: Et perdam sapientiam sapientium, & intellectum prudentium abscondam.

Et prudentiam.) *πλω σωουνη η σωετων*. id est, Intelligentiam intelligentium: si quis ad uerbum reddat.

Vbi scriba?) *γραμματης*. Id Theophylactus ad Iudæos referri putat, apud quos sapientiæ professio penes scribas erat: alioqui *γραμματης*, ad uerbum literatorem sonat, unde & literatus dicitur. Neq; enim scriba, simpliciter is dicitur Hebræis qui scribit, sed qui cõsultus de rebus perplexis, ex oraculis scripturarũ sacrarum respondet, quemadmodum annotauimus in Euagelijjs. Sumptum apparet ex Esaiæ capite trigelimo tertio, ubi iuxta Hebraicã ueritatem ita legit Hieronymus: Vbi scriba: ubi

legis uerba ponderans: ubi doctor paruulorum? Iuxta Septuaginta ad huc modum legimus: πού εἰσι οἱ γραμματεῖς; πού εἰσι οἱ συμβαλλόντες; πού εἰσι οἱ ἀειθεῶν αὐτῶν συστρεφόμενοι μικροῦ καὶ μεγάλου λαοῦ; id est, Vbi sunt grammatici? ubi consultores? ubi est qui numerat eos qui nutriunt paruum & magnum populum?

Disputator Vbi inquisitor? συζητήτης. id est, Disputator. ad uerbū sonat Conquisitor: nam συζητῶν, est disputare. Atq; ita legit Ambrosius. Itaq; scriptū comperi in exemplari Paulino & Constantiensi. De hoc uerbo nō nihil admonuimus in Euangelijs. Vbi est scriba? ubi est legis uerba ponderans? ubi doctor paruulorum?

Nonne stultam fecit.) ὄχι ἐμώρων. id est, Nonne stultificauit, siue infatuauit, ut ita loquamur. fatuum enim & sapidum pugnant inter se.

Gentibus autem stultitiam.) ἔλαστοι δέ. id est, Græcis autem. quo nomine solet omnes complecti, qui Iudæi non essent.

Ipsis, pro Iisdem Iplis autem uocatis.) αὐτοῖς δὲ τοῖς ἑλλησποῖς. Dilucidius erat, Sed iisdem uocatis: ut intelligas utriusq; gentis Christianos, quibus ex æquo Christus probatur. Quum unus utrunq; sit, quod utraq; gens requirebat. Quid quæris Iudæe? Signa, hic est dei uirtus. Quid tu Græce? Sapientiam. hic est sapientia patris æterni, Nam id sensisse Paulum testantur & Græci interpretes.

Stultitia dei Quod stultum est dei.) ὅτι τὸ μωρόν τοῦ θεοῦ καὶ τὸ ἀδύνατον. id est, Stultitia dei & infirmitas dei: ut adiectiuum in genere neutro positum intelligatur uice substantiui nominis. Annotauit hunc locum Augustinus in opere De doctrina Christiana, libro secundo, capite decimo tertio, ostendens in hac interpretatione, licet absit solœcismus, non abesse tamen amphibologiam, quod incertum sit an Hominiibus, sit dandi casus, an auferendi: quasi dicas, stultum est tibi, sed stultius huic. Id incommodi uitari posse putat, si uertas, Fortius est quàm homines, & sapientius est quàm homines.

Amphibologia Atq; ita sanè refert libro aduersus Faustum duodecimo, capite uigesimotertio. Cæterum si interpres uertisset ad uerbum: Sapientius & fortius est hominum, duplex fuisset incommodum: non solum enim admisisset solœcismum, uerum etiam amphibologiam: quod peruerse poterat accipi, quod stultum est hominum, sapientius esse quàm dei, & infirmum hominum, fortius quàm dei. Porro stultitiam & imbecillitatem dei, uocat prædicationem crucis, siue quod ea res stulta & imbecillis uideretur impijs, siue quod ad ineffabilem illam dei sapientiam ac potentiam, hæc quodammodo stulta esset & imbecillis. Ut enim omnes iustitiæ hominum coram deo sunt ueluti pannus mulieris menstruo fluxu pollutæ, ita uniuersa mortalium sapientia, si componatur ad incogitabilem illam ac cœlestem sapientiam, stultitia quædam dici possit. Nec est quod abominemur hunc sermonem, Stultitia dei: quem non horruit Augustinus Epistola centesima secunda, scribens ad huc modum: Hæc stultitia dei, & stultitia prædicationis multos cōtrahit ad salutem. Si deus demisit se ad nostram imbecillitatem, ut fortes redderet, quid nouum si se demisit ad nostram stultitiam, ut ex stultis redderet sapientes?

Videte enim.) βλέπετε γάρ. Tametsi Græca uox anceps est, tamen sensui magis congruit Videtis, quàm modus imperatiuus Videte. Nec enim admonet ut uideant quod sciebant, sed quod perspicuum erat, trahit in argumentum. Ambrosius Græcam uocē ancipitem, ancipiti Latina explicat, legens, Intuemini enim fratres. Theophylactus interpretatur per imperandi modum, atq; item Chrysostomus: quum tamen huic enarrationi magis cōgruat indicandi modus. Apostolus enim citat ipsos Corinthios testes eorum quæ dixit. Ipsi uidentis inter uos esse electos, qui iuxta mundum stulti sunt & contempti. Sensus tamen eōdem recidit.

Confundat, pro Pudeat. Vt confundat.) κεντραίω. id est, Pudefaciat, aut suffundat, potius quàm confundat: nam confundi dicitur, qui perturbatur.

faciat Vt confundat sapientes.) Mirum est cur Paulus non seruauerit utrobicq; generis similitudinem. Nam ad stulta opponit sapientes, non σοφῶν, id est, sapientia siue doctæ: & tamen in cæteris reddit neutrum genus, fortia, & non fortes.

Et ea quæ non erant.) καὶ τὰ μὴ ὄντα. Quum ante dixisset, ἀδύνατον, hoc est, Pro nihilo habita, siue ad nihilum redacta, Hebraïca figura rem auxit, quemadmodum &

dum & in superiori Epistola, Vocat ea quæ non sunt, tanquam sint: non esse intelligens quæ sint cōtemptissima, siue perditissima. Vnde nihil hominem dicimus, nullius precij hominem.

Ut ea quæ sunt, destrueret.) κεντραίω. quod aliquoties uertit, Euacuaret. Est autem antiquare, & uelut obliterare: ut frequenter iam admonuimus.

Omnis caro.) πάντα σάρξ. Mollius erat, Villa caro. Quod & ipsum Hebraïca figura dictum est. Siquidem hic carnē pro homine posuit, ut superius animam: Omnis anima potestatibus sublimioribus: & cætera.

In conspectu eius.) Græcis est Dei, pro Eius. Atq; ita sanè scriptum comperimus apud Chrysostomum ac Theophylactum. Quanquam exemplaria Græca uariant. Sunt enim quæ habeant αὐτῷ, pro θεῷ. licet hoc ad sententiā perpusillum referat.

Ex ipso autem.) ἔξ αὐτοῦ γὰρ. potest accipi, Ex eodem enim: hoc est, nec ex diuitibus, nec ex sapiētibus, sed sine discrimine ex eodem. Id mollius esset, si adderetur articulus τοῦ αὐτοῦ. Etiam si Ambrosius refert ad patrem, atq; item Theophylactus: ut sit sensus, Non est quod alius alium oderit aut fastidiat, omnes enim ex eodem patre nati estis, nempe filij dei: idq; per Christū. Quo loco palam indicat Theophylactus, præpositionem ἢ poni loco ἑστῆ, quod nos & alias indicauimus.

Qui factus est nobis.) Hoc perinde sonat Græce, quasi dicas, Cœpit nobis esse sapientia, uel Fuit nobis sapientia. ὡς ἐγγυηθήσῃ ἡμῖν σοφία. Velut illud, Ante me factus est: id est, cœpit esse prior me.

Qui factus est nobis sapientia.) Post Sapientia, Græci habent ἀπὸ θεοῦ. id est, à deo: quod in nostris aliquot exēplaribus non legitur, quum habeatur apud Ambrosium, & in exemplari Paulino. Ambrosius etiam interpretatur, atq; item Theophylactus indicat, non sine causa adiectum A deo. Ne quis addubitet, in nostris ubi deest, incuria scribarum omissum esse.

Ut quemadmodum scriptum est.) Non dubium est, quin Hieremiæ capite nono: Hæc dicit Dominus, Non gloriatur sapiens in sapientia sua, & non gloriatur fortis in fortitudine sua, & non gloriatur diues in diuitijs suis: sed in hoc gloriatur qui gloriatur, scire & nosse me: quia ego sum Dominus, qui facio misericordiā & iudicium & iustitiam in terra: hæc enim placent mihi, dicit Dominus.

EX CAPITE SECVNDO

In sublimitate.) καθ' ὑψόχην. id est, Iuxta eminentiā. nam hoc uerbo usus est Ambrosius. Nec est In, apud Græcos, sed ἐν, iuxta, aut simile quippiam. Ambrosius legit, Cum eminentia. Paulinus codex habebat, Per sublimitatem sermonis.

Testimonium Christi.) Dei, est apud Græcos, non Christi: idq; perspicuum est ex interpretatione Theophylacti: Dei, inquit, testimoniū uobis pronūciaturus: id est, Christi mortem. Ambrosius legit, Prædicans uobis mysteriū dei: nec ita legit solum, uerū etiam interpretatur. Vnde diuerso uidetur usus exemplari Græco: siquidem apud illos inter μαρτύριον & μυστήριον nonnulla uocum affinitas est.

Non enim iudicauit me scire.) ὄν γὰρ ἔκρινε τὸ εἰδέναι με. id est, Non enim iudicauit ut scirem aliquid. Fortassis Iudicauit, refertur ad consiliū ueniendi. Siquidem Græci interpretes dissimulant huius articuli uim τῷ, qui præponit uerbo infinito. Aut, quod magis arridet, Iudicauit, posuit pro Aestimauit: uelut in epistola superiori, Alius iudicat diem ad diem. Sensus igitur erit: Non aestimaui me alicuius pretij, ob id quod scirem aliquid inter uos: & cætera. Nam ubi causa significatur, solet in his subaudiri ἐνεκα, ut sit sensus, ἐνεκα τῷ εἰδέναι. Certe Hilarius libro De trinitate decimo, citans hunc locum non addit pronomen Me.

Non in persuasibilibus.) παροῖς. id est, Suasorijs, & ad persuadendum appositis. & σοφία, sæpe doctrinam significat, ut iam admonuimus.

In ostensione spiritus.) ἢ ἀποδείξω. quod propemodum sonat Ostentationem. Nam rhetores, ἀποδείξω uocant orationes, quas ostentandi ingenij gratia recitant auditoribus: quod genus extant aliquot Luciani & Apuleij. Mathematici quoq; uocant ἀπόδειξιν, ubi rem picturis ostēdunt: & dialectici syllogismū ē principijs rem certam

tam colligentem, ἀπόδειξις appellant. Paulus ἀπόδειξις appellat, quum ipsa re præstatur ac declaratur spiritus Apostolicus.

stultitia Sapienciam autem.) Ex hoc loco apparet quid Paulus senserit, quū tribueret deo Christī stultitiam, nimirū ad collationem huius sapientiae quam loquebatur inter perfectos: ne quis alteram illam sententiam arbitretur omnino reiiciendam, quam proximo capite recensuimus.

Principes huius seculi Neq; principum huius seculi.) ἀρχόντων. Quod quidam interpretati sunt daemones, reclamante Chrysofomo simul & Theophylacto: qui principes exponunt philosophos, oratores, & alioqui doctos, qui olim in republica regnabant. Nam quod Origenes homilia in Matthaeum quarta, principes huius seculi uult esse daemones, quibus pater ob salutem humani generis tradiderit filium, per quos deinde traditus sit in manus impiorum hominum, mihi sanè uidetur paulo coactius, licet ea sententia placuerit Ambrosio. Porro quod apud ethnicos erāt oratores & philosophi, hoc apud Iudaeos scribae & pharisaei. Qui destruunt, λατρυργῶν, uidetur referri posse ad utrumq; huius seculi, & principum, quae abolerunt: ut intelligamus utrumq; abolendum, & seculum hoc, & huius seculi principes.

Ordolectio nis uariat sensum In mysterio quae abscondita.) Graecis Absconditam, non pendet ab his uerbis quae proxime praecedunt. In mysterio. quasi dixerit, reconditam in mysterio. Sed loquimur, inquit, non propalam, aut passim, ne simus offenculo, sed secreto: nec inter quoslibet, ne rosas obijciamus porcis, sed inter perfectos: neq; quamlibet sapientiam, quam alij philosophi publice profitentur, sed arcanam illam & reconditam, atq; ut ita loquar, reclusam. Id ita esse arguit articulus Graecus additus participio, τὴν ἀρκε κρυμμένην. Atq; ita legisse uidetur, quisquis fuit qui libros Origenis transfudit aduersus Celsum. Sic enim adducit hoc testimonium: Sapientiam autē loquimur in perfectis, sapientiam uero non huius seculi, nec principum huius mundi qui destruuntur, sed loquimur dei sapientiam in mysterio quod absconditum est, quod praedestinauit: & caetera. Neq; secus legit Augustinus in collectaneis Bedae: nisi quod Graecis est, Quae abscondita est: non, Quod absconditum. Ad eundem modum adducit Hieronymus praeloquens in tertium commentarium in Epistolam ad Galatas: Sed loquimur dei sapientiam in mysterio, quae abscondita est. Atq; ita scriptum comperi in uetustissimo codice Paulino. Consentiebat uterq; codex e Constancia nobis supeditatus. Neq; secus adducit hunc locum Ambrosius libro De fide tertio, capite tertio. Conuenit enim ut quae sunt arcana, non palam effutiantur, sed secreto his qui digni sunt communicentur.

Nunquam, pro Nequaquam Nunquam dominū gloriae.) ἐν αὐτῷ, est Graecis: hoc est, Nequaquam. Id quod incuria librariorum uideri poterat immutatum, ni tantus esset nostrorum codicum consensus. Sicut scriptum est.) ἀλλὰ καθὼς γέγραπται. id est, Sed sicut scriptum est, ut coniunctio connectat sermonem cum superioribus: Non loquimur sapientiam huius mundi, sed ea loquimur quae nec oculus uidit, nec auris, & caetera. Porro quod mox praecelsit: Quam praedestinauit deus. τὴν προόρισεν. rectius est Praefiniuit, siue praordinauit: uidelicet suo tempore reuelandam, ne rem putarent nuper inuentam.

Ascendit, pro Ascenderit Quod oculus non uidit.) Recte quidem admonet Laurentius, uerbum singulare Ascendit, uertendum fuisse in plurale, propter nomen neutri generis. Atq; ita citat diuus Hieronymus, quum alijs aliquot locis, tum aduersus Ruffinum, ascenderunt, non ascendit, ἀνέβη. & Quae, non quod. Eandem scripturam comperi in altero exemplari Constantiensi mirae uetustatis. Verum magis mouet articulus postpositiuus & in initio sermonis: nam is reddit orationem inabsolutam, tam apud Latinos quam apud Graecos, nisi subaudias Sunt. Eiusmodi sunt, quae preparasti. Quamquam huiusmodi quaedam & alias apud Paulum licet reperire: nisi interpres pro & legit ἐν, aut nisi quis coniunctionem, quod, de suo adiecit: aut nisi placet quod proximo indicauimus loco. Faber legisse uidetur ἰνὶ pro ἐν. Verum uideo de re-

Paulus ex Hebraica ueritate citat ferri ad id quod praecelsit: Nemo principum seculi huius nouit, sed nobis reuelauit. Porro testimonium hoc Paulus sumpsit ex sexagesimo quarto capite Esaiæ, sententiae magis exprimens ueritatem, quam uerba annumerans. Nam illic iuxta ueritatem Hebraicam

Hebraicā ita legitur, A seculo non audierunt, nec auribus perciperunt. Oculus non uidit, Deus, absque te, quae preparasti expectantibus te. Apostolus legisse uidetur ἵνα πάντες diligentibus se, per βeth, a uerbo βῆθ quod est uehementer dilexit. Septuaginta uero per β caph, a uerbo βῆθ quod est, Expectauit. Praeterea apud Hebraeos est pronomem tertiae personae ἵνα sicut apud Apostolū αὐτῶν.

His qui diligunt illum.) τῶν ἀγαπῶσιν αὐτῶν. id est, Diligentibus se. Apud Septuaginta non uerba solum diuersa sunt, sed sensus ipse plurimum ab hoc discrepat, Sic enim legitur, ἀπὸ τοῦ αἰῶνος ἐκ ἡγοῦσα μὲν, εἰ δὲ οἱ ὀφθαλμοὶ ἡμῶν εἶδον θεοῦ πλήρως, καὶ τὰ ἔργα σου, ἀποιήσεις τῶν ὑπομνησῶν ἐλεῶ. id est, A seculo non audiuimus, neq; auribus percipimus, neq; oculi nostri uiderunt deum absq; te, & opera tua quae facies expectantibus misericordiam. Atq; ad eum modum adducit Hilarius libro De trinitate quinto. Vnde fuerunt qui locum hunc ex apocryphis Iudaeorum peterent, sed uehementer refragante Hieronymo. Sanè hic unus est inter paucos, quos Paulus adduxerit ex Hebraica ueritate, licet sensum magis expresserit, quam uerba annumerarit.

Paulus Hebraicam ueritatem sequens

Etiā profunda dei.) καὶ τὰ βάθη. id est, Etiam profunditates. Quanquam id quidem ad sensum perparui refert.

Quis enim scit hominum, quae sunt hominis.) τὰ τῶ ἀνθρώπου. Quod Augustinus libro De ciuitate dei primo, non ineleganter explicuit, Quid agatur in homine. uertere poterat & statum hominis, aut res hominis.

Sed in doctrina spiritus.) Graece sic habet, ἐκ τῆς διδασκαλίας ἀνθρώπινης σοφίας λόγους, ἀλλὰ ἐν διδασκαλίᾳ πνευματικῆς σοφίας. id est, Non in doctis humanae sapientiae uerbis, sed in doctis spiritus sancti: ut subaudias, uerbis. Doctis autem hoc loco nomē adiectiuum, non participium: & genitiuus Sapientiae, ad Doctis, refertur magis quam ad Verbis. Quasi dicas, Non in uerbis callentibus humanam sapientiam, sed in uerbis peritis spiritus: hoc est, quae habent doctrinam spiritus, quae numinis afflatu contigerit. In paucis Graecorū exemplaribus scriptum erat, διδασκαλίᾳ. quod uerbum alias Paulus usurpauit actiue, uelut in epistola ad Timotheum secunda, capite secundo. πῶς πάντας διδασκαλήσῃ. id est, Erga omnes paratum ac propensum ad docendum. Ad eundem modum hic legas licebit, non in uerbis quae doceant humanam sapientiam, sed quae doceant spiritum dei. At mihi magis probatur, ut hic intelligamus sermonem apostolorum non constare doctrina humana, sed afflatu diuino. Nam huiusmodi θεοδιδασκαλίαι dicuntur, id est Diuinitus docti. Id quanquam est aliquanto durius citra compositionem, tamen ita Ioannes extulit in euangelij sui capite sexto: καὶ ἔσονται πάντες διδασκατοὶ τοῦ θεοῦ. Quo loco certum est diuinitus afflatos intelligi. Ambrosius sensum magis exprimit, quam reddit uerba, legens ad hunc modū: Non in doctrina uerborum humanae sapientiae, sed in doctrina spiritus. Theophylactus Chrysofomum sequutus, sentit ea quae didicerit Paulus a spiritu. Id Augustinus exprimens, legit in epistola centesima quinquagesima: Non in doctis humanae sapientiae uerbis, sed docti spiritu. Quid hic dicent theologij quidam, ut sibi uidetur, qui tradendo sacras literas, nihil crepant, nisi philosophiam Aristotelicam?

Doctis spiritus pro doctis a spiritu

Spiritualia comparantes.) συζητούντες. id est, Conferentes, componentes: ne quis accipiat Comparare, pro Parare. Nec enim ad homines refertur, Spiritualibus, sed ad res: quibus accommodandam putauit Paulus eloquentiam item spirituales, ne uideretur absurdum, coelestem illam philosophiam, humanis uerborū ornamentis commendari. Nam quod admonet Theophylactus de sacramētis euangelij cum Veteris instrumenti sacramentis conferendis, ut uerum esse fateor, ita parum existimo quadrare ad huius loci sententiam. Appositiora sunt quae scribit Chrysofomus, ad confirmandum Euangelium non esse opus humana philosophia, sed sufficere sibi scripturam: uelut ad probandum, quod Christus natus sit de uirgine, an mortuus reuixerit: non adhibendae sunt philosophorum rationes, sed uel oracula typicq; ueteris instrumenti, uel miracula. Qui in paradiso creauit arbores absq; semine, qui Adam creauit ex argilla, Euam e costa uiri, terram e nihilo, ei facile fuit e uirginis substantia creare corpus humanum, mortuum reddere uitae: quicquid enim in scripturis est, spirituale est, quia ab eodem spiritu proditum.

Sermo reipertus est personis

Tres hominis partes Animalis autem homo.) ψυχικός. Velut animum, hoc est, affectus sequens humanos. Etenim quum Paulus hominem diuidat in tres partes, carnem, animam, & spiritum: hic animæ uocabulo, pro carne uidetur abusus.

Stultitia enim est illi.) Est, pluratiue erat uertendū Sunt: ut intelligas ea quæ sunt spiritus, illi esse stultitiam. Fefellit interpretem uerbum singularis numeri, sed quod uice pluratiui positum est.

Duplex Sensus Spiritualiter examinatur.) ἀνακρίνεται. id est, Dijudicatur, quod uerbū mox sapius uertit iudicatur. Rursum hic Examinatur, erat dicendum multitudinis numero: ut subaudias quæ præcedunt: nempe, Ea quæ sunt spiritus, nisi ὁ, & sit articulus, non cōiunctio Quod, ut hic sit sensus, Non potest intelligere ea, Spiritualiter dijudicari, quum sit ipse carnalis. Et tamen Ambrosius accipit singulari numero.

Excussum uacuum Sicut scriptum est, Quis enim cognouit.) Sicut scriptum est, in Græcis codicibus non inuenio, nec in uetustissimo codice Donatiani. Consentiebat uterq; codex e Constantia missus. Cæterum testimoniū quod sine nomenclatura retulit, est apud Esaiam capite quadragesimo. Quanquā Paulus expressit potius quā appendit uerba, Siquidem Septuaginta uerterunt ad hunc modum, indicante Hieronymo: τίς ἐγνω νδρ̄ λυείσ, καὶ τίς αὐτῷ σὺμβέλος ἐγγύσ; id est, Quis nouit mentē domini: & quis consiliarius eius fuit: Iuxta ueritatem Hebraicam ita transtulit Hieronymus, Quis adiuuit spiritum domini: aut quis cōsiliarius eius fuit, & ostendit illi: cum quo inijt consiliū, & instruit eum: Porro quod Paulus ait σὺμβιβόσσι, Theophylactus Chrysofostomū sequutus interpretatur διορθόσσι. id est, Corriget, siue corripiet, quod equidem non admodum probo. Cæterum quod Hieronymus uertit Adiuuit, Paulus cognouit, Hebraice est ידע Quod Hieronymus uertit Spiritum, Paulus Mentem, apud Hebræos est מוח.

Aut quis instruxit eum?) ὁσ σὺμβιβόσσι αὐτῷ; id est, Quis instruet, aut docebit eum: Donatiani codex habebat, Qui instruat eum: nō multum disidens a Græcis. Suffragatur exemplar utrumque Constantiense. Quanquam Græcis ambiguum est, Qui, pronomē utrum ad mentem referatur, an ad dominum. Tamen ipse malim in eam legi sententiā, in quam legūt omnes: Quis cognouit mentem domini: qui instructurus sit illum: Quod ut fieret euidentius explicuerunt per cōiunctionē disiunctiuam. Videri poterat referre eam sententiā, quæ est capite Sapientiæ nono: Quis enim hominum poterit scire consiliū dei: aut quis poterit cogitare quid uelit deus: Ac paulo post: Sensus autem tuum quis sciet: nisi apud Hebræos liber Sapientiæ extra canonem esset. Vnde satius est, ut quemadmodum ostendimus, ad Esaiam referamus testimoniū.

Nos autem sensum.) νοῦν. id est, Mentem. & tenemus magis quadrabat quā, habemus: ut accipiamus domini mentem perfectis esse cognitā.

EX CAPITE TERTIO

Distinctio

Vasi spiritualibus.) ὡς, Vbiq; est: quod iste nunc quasi uertit, nunc tanquam: per tanquam, recte uertisset ubiq;. Quanquam hic quoq; sermo iuxta rationem grammatices habet nonnihil imperfectum, plenus erat futurus, si dixisset, Non potui uobis loqui tanquā spiritualibus, sed loquendum fuit tanquā carnalibus.

Tanquam paruulis in Christo.) ὡς νηπίοις. νηπιῶν, significat infantem adhuc pusillum & stultum, parumq; prudentem, potissimum ætate. Poterat igitur dicere, Infantibus in Christo. Porro datius hic paruulis, ad superiora pertinet, hoc est, ad loqui, non ad id quod sequitur, Lac potui dedi: id quod ex Græco liquet sermone. Atq; ita distinctio seruatur in uetustissimis Latinorum exemplaribus, Non potui uobis loqui quasi spiritualibus, sed quasi carnalibus, tanquam paruulis in Christo. Quæ distinctio si placet, subaudiendum est Loquendum erat.

Non escam.) Aut ferenda est ἀκρολογία, aut aliquid subaudiendum est, γάλα ἡμᾶς ἐπότισε καὶ ἔβρωμα. quod ad uerbum ita sonat: Lacte uos potaui & non cibo. Quis autem potat hominem cibor: Vnde Theophylactus enarrans addit προσήνεγκε. id est, obtuli: ut hoc ad cibum pertineat. Nos quo sermonis absurditatem effugeremus, ita

mus, ita uertimus: Lactis potu uos, alui, nō cibo. In uetustiore codice Constantiensi tantum erat, Lac uobis dedi, non cibum.

Sed ne nunc quidem potestis.) ἀλλ' ἔτι ἐπὶ νῦν δὴ αὖτε. id est, Imò nec adhuc nunc potestis. Quanquam id nihil ad sententiā.

Zelus & contentio.) Græci ita ponunt: ζῆλος καὶ ἐρις καὶ ἀνταγωνισία. id est, Aemulatio & lis & seditio.

Nonne homines estis?) Et hic pro homines, Græcis est, σαρκικοί. id est, carnales. Variatio Tamen in castigatioribus exemplaribus nostris scriptum reperio carnales, uelut in Paulino consentiente utroq; Constantiensi. Atq; ita subinde adducitur ab Augustino, quū aliās frequenter, tum libro De Continentia cap. 4. quæ admodum legimus apud Græcos, consentiente Græcis Ambrosio. Nam mox sequitur, Et secundum hominem ambulatis: quæ pars parum apte cohereret cum superiore, Homines estis, quum idem bis diceretur. At paulo post, homines uocat, idem tamē intelligi uolens, Ego quidem sum Pauli, ego uero Apollo, nonne homines estis?

Quid igitur est Apollo?) Quis, est Græce: non Quid. τίς. sed refragantibus nostris omnibus: & haud scio an Græci legant deprauate, præsertim quum sequatur, Itaq; neq; qui plantat est aliquid. Quid enim posuit, pro cuius momentū alibi dicit, Ea quæ non sunt pro ijs quæ nullius sunt precij. Ita legisse Chrysofostomum subindicat illius interpretatio. Et Apollos est nominandi casus, non Apollo, ἀπὸ λῶσ, cuius genituum facit Apollo.

Eius cui credidistis.) ἀλλ' ἢ δολοῦνοι δι' ἡμᾶς ἠδὲ ἄλλων. id est, nisi ministri per quos credidistis, hoc est, non autores fidei uestræ, sed ministri duntaxat. Atq; hanc scripturam comperimus apud Chrysofostomum ac Theophylactum. Ad sensum haud magni refert.

Et unicuiq; sicut dominus dedit.) Hic sermo parum est absolutus, nisi legas, prout unicusq; dominus dedit. Consimilē huic ostēdimus in epistola ad Romanos cap. 12. Et unicuiq; sicut diuisit deus mensuram fidei.

Vnum sunt.) ὁ ἐν εἰσιν. hoc est, Idem sunt, & nullius discriminis. Quantum ad hoc quod uterq; alienum agit negociū, neuter suum, ut ab ijs uel autoribus debeant sibi cognomentū asciscere, & factionibus inter se dissidere. At si diuus Paulus ita stomachatur aduersus Corinthios quod ab his mutuaeretur cognomina, a quibus baptisimū acceperant, & Christi mysterijs primum erant initiati,

Dei enim autores sumus.) συνεργοί. Cooperari legit Augustinus. Ambrosius legit operis participes, uelut explicans Græcam uocem.

Dei agricultura.) θεῶν γεωργίον. id est, Dei agricolatio. Estis, uerbum tantum ad Græcos apponitur in proxima orationis parte, Dei aedificatio estis. Atq; ita legit Ambrosius.

Ut sapiens architectus.) ἀρχιτεκτῶν. Qui princeps & autor est fabricæ. Nam in faciēdo fundamento summū est negocium. Hic σοφῶν, plane posuit pro docto & scito.

Fœnum, stipulam.) χαλολύβη. id est, Culmum. Illud obiter admonendum, quod dixit, aurum, argentum, & lapides pertinere ad pios: lignum, fœnum, stipulam, ad improba facta: ut palam est ex primo lib. Hieronymi aduersus Iouinianū. Tribus enim duraturis in igni, tria opposuit peritura, si ignis inciderit. Neq; secus adducit Origenes, homilia in Exodum sexta: Triplex namq; est, inquit, etiā bene agendū uia. Nilominus enim uel opere, uel cogitatione, uel uerbo boni aliquid agitur. Hoc etiā significat & Apostolus, quum dicit, Qui autem aedificat super fundamentum hoc, aurum, argentum, lapides preciosos, triplicem bonorum indicans uiam: subiungit nihilominus triplicem etiā malorum quum dicit, ligna, fœnum stipulam. Hæc ideo dicit, quod sint qui hæc non ad mala & bona opera, sed bonorum operum gradus referant.

peccabant licentius. Quibus ut terrorem incutiat, hunc apostoli sermonem detorquet huc, ut per fundamentum intelligamus fidem, per superstructiones operationes bonas aut malas. Verum hoc agit argumentis parum solidis, ut hoc commentum uix probabile sit esse Chrysostomi. Vult autem apostolum, his uerbis sternere uiam ad insectandas Corinthiorum libidines: atque ex iisdem uerbis colligit suppliciorum aeternitatem, quibus recentiores colligunt sensum contrarium. Saluus erit ipse, sed sic quasi per ignem. Quomodo pronunciantur futuri salui, qui traduntur aeternae morti quae est gehenna? Hic uir ingeniosus excusat, scripturam interdum uerbis malum declarantibus abuti in bonam partem, quemadmodum legimus captiuitatem optabilem, & mortificationem bonam. Itidem hic intelligi uult, saluus per ignem, cruciabitur in igni, sed non absumetur ab igni. Hoc commentum quis non statim uidet esse durum? Quis autem sic loquitur, Saluus erit, sed sic quasi per ignem: pro eo quod erat, Aeterno igni cruciabitur, sed ipse non absumetur? Quid igitur agit illa exceptio, sed sic, quae sonat eum fore saluum aliquo modo, sed non absque cruciatur? Quid porro sibi uult, quasi, uox quae similitudinem declarat, non ueritatem? Mihi uerisimile fit, aut haec esse adiecta ab alio, aut Chrysostomum ad territandum durae ceruicis populum hac interpretatione fuisse abusum. Nec tamen interim usquam fit ulla purgatorij mentio. Caterum ut & hoc obiter annotem, Apostolus uidetur alludere ad locum qui est apud Esaiam capite primo: Et erit fortitudo uestra ut fauilla stupae, & opus uestrum quasi scintilla, & accendetur. uterque significat inanem fiduciam perituram, sublato opere cui fidebat.

Dies enim domini.) Domini, additum est à scriptore, siue ab interprete uolente *Additum* sermonem facere explanatiorem, quum apud Graecos non sit, atque adeo in Paulino exemplari non erat adscriptum, sed posterior quispiam diuersa manu adiecerat in margine. Theophylactus nec legit, nec interpretatur, etiamsi interpretes Latini hoc addidit de suo. Nox ignorantiae multa celat, dies reteggit, uidelicet cum erumpens & cernicans ueritas, factis ac rebus ipsis sese declarat. Sed tamen articulus facit propemodum, ut de certo die debeat accipi, *Reuelatur* *ἡ γὰρ ἡμέρα* quasi dicas, Nam ille dies.

In igni reuelabitur.) Reuelatur est praesentis temporis, *ἀνεκάλυπτα*, ut sensus sit absolutus, omne opus igni perspicuum fieri. Nam duo uerba futuri temporis inter se respondent, declarabit & probabit: caterum reuelatur, annectitur superiori uerbo. Nam dies ille declarabit, opus huius aut illius per ignem aperiri ac patefieri quale sit. Siquidem interpretes, quia, posuit pro quod: etiamsi apud Graecos non liquet, *ὅτι* coniectio sit, an articulus postpositiuus pro *ὅ, ἕ.*

Vniuscuique opus.) Hic Ambrosius legit, Qui facit hoc opus, manifestus erit: si modo codex mendo uacat.

Detrimentum patietur.) *ζημιωθήσεται*, id est, Damno afficietur. Veniam consequentur utcunque, si respiciant, caterum nihil auferent praemij qui luserunt operam.

Violauerit, disperdet.) *φθάρῃ, φθάρῃ*, id est, destruit, destruet. iucunda uocum allusio, Et idem uerbum uariavit interpretes, sed recte, quod apud Latinos non responderet allusio. Est enim Graecis *φθάρῃ* corumpo, ut corrumpitur uirgo, aut res sacra: est & perdo. Malum enim perire allusionem, quam quod uertit Hilarius in Commentario Psalmi sexagesimi quarti: Si quis templum dei corruerit, corruet & hic deus. Et hanc fuisse priorem lectionem testatur Augustinus contra epistolam Manichaei cap. trigessimono: sed lectorem offensum uerbo Corruet, mutasse in disperdet, quum fateatur Graecis esse Corruet.

Quod estis uos.) *οἵτινες ἐστέ υμῖς*, id est, Qui estis uos, sicuti paulo superius, Quod est Christus Iesus, siue qui est Christus Iesus: uti cōperio in uetustissimis exemplaribus, Tamen hoc nihil ad sensum. Testimonium adductum est ex Iob cap. 5.

Stultus fiat ut sit sapiens.) Cum Graecis sit *ἡλίθιος* & *σοφῆς*, fortassis utrunque uertendum erat eodem uerbo, Stultus fiat, ut fiat sapiens: siue stultus sit, ut sit sapiens.

Comprehendam.) *ὁ καταλάβω*, id est, Qui comprehendit. Est enim *καταλαμβάνω*, siue *Comprehēdo* gentem e cursu reprehendere, manuque iniecta capere. Ambrosius legit reprehendam, uerbo sane eleganti, sed ambiguo. Reprehendit enim & qui carpit.

subiudicans alijs uideri ligno significari leuioris culpae commissa, grauiora per foenum, grauiissima per stipulam, alijs contra. In bonorum ordine primum locum dedit auro, proximum argento, tertium lapidibus preciosis, de marmoribus enim ac similibus sentit opinor, non de gemmis, quibus nemo struit aedificium. Consentaneum est eandem ordinem seruatum in his quae non ferunt ignem: ut doctrina leuius recedens a uero sit lignum, quae longius abest, foenum, quae longissime, stipula. Ioannes Chrysostomus ex hoc apostoli loco arripit occasionem probandi gehennam esse sempiternam, quod id temporis apparet multos fuisse, qui crederent gehennae supplicia aliquem habitura finem, quem errorem hauserunt ex Origenistis, atque hac fiducia peccabant

In astutia eorum.) Eorum, referendum est ad sapientes; unde Latinius erat Ipsorum; ut accipiamus stulte sapientes, sua ipsorum astutia fuisse captos ac reuictos, dum ipsa re comperiunt, sapientiam suam nihil profuisse ad ueram felicitatem.

Omnia enim uestra sunt.) Non reperitur secundo loco Enim, & officit sententię. Iteratur enim hæc particula confirmandi gratia, quasi diceret, Omnia, inquam, uestra sunt. Hoc loco consentit Ambrosius cum Græcis.

EX CAPITE QUARTO.

Episcopi, dispensatores doctrinæ mysticæ

Dispensatores ministeriorum.) *μυστηλῶν*. id est, Mysteriorum, siue arcanorum: consentientibus omnibus, etiam Thoma, præter paucos codices deprauatos, sed tamen euulgatissimos. Et melius erat Aestimetur, quam Existimet: non enim ad hunc modum quisquam loquitur Latine, Existimas me ut regem, sed existimas me regem. Nec agitur de existimatione, sed aestimatione. Non enim uult Paulus apostolos pluris fieri, quam fieri debeant, qui rem administrant alienam. Et dispensatores hic œconomi uocantur, qui administrant quidem, sed rem alienam & rationem reddituri.

Duplex lectio

Hic iam quæritur.) *ὁ δὲ λαίπυρον ζήτηται*. id est, Quod autē superest quæritur siue deinceps, siue posthac quæritur. Interpretes legisse uidetur *ὁ δὲ*, non *ὁ δὲ*, id est, Hic, non Quod autem, sed magno consensu refragantibus græcis omnibus. Proinde lectoris est deligere, utram lectionē sequi malit. Nos quod in Græcis codicibus reperimus, uertimus, ne Latina discreparent à Græcis. Quæritur, autem hoc loco significat Spectatur, siue requiritur: nam fides in œconomo potissimum spectari solet, autoritas penes dominum est. Porro in dispensatoribus, rectius erat quam Inter dispensatores. Neq; enim hoc inter œconomos disputatur, sed ab illis requiritur.

Paulus impolitus in lingua Græca

Aut ab humano dic.) Hunc locum alicubi citat Hieronymus, ut ostendat Paulum non admodum elegantem fuisse in lingua Græca, sed quædam Cilicū morē dixisse: nam Cilix erat Tarſi natus. Hic quum nihil esset contumeliose dictum in Paulum, tamen magnis tragœdijs exagitauit quidam hunc locum, ex hoc declarans, me nihil prorsus intelligere omnium quæ lego uel apud Hieronymum, uel apud alios ecclesię doctores. Ob huiusmodi calumnias Hieronymi uerba subscribam ex epistolæ ad Algassiam, quæstione decima: Illud, inquit, quod crebro diximus, & si imperitus sermone, non tamen scientia: nequaquam Paulum de humilitate, sed de conscientię ueritate dixisse, etiam nunc approbamus. Profundos enim & reconditos sensus lingua non explicat. Et quum ipse sentiat quid loquatur, in alienas aures puro non potest transferre sermone: quem quum in uernacula lingua habeat disertissimum, quippe Hebræus ex Hebræis, & eruditus ad pedes Gamalielis uiri in lege doctissimi, seipsum interpretari cupiens inuoluitur. Nonne palam hic fatetur Hieronymus Paulum minus calluisse Græcam linguam quam Hebraicam, quod alteram didicisset à maioribus & à doctissimo præceptore, alteram è commercio Cilicum. Nonne comprobatur hic quod aliàs ostendi Paulum imperite loqui, ob incitiam sermonis Græci: Porro qui puro sermone non potest eloqui quod sentit, nonne utcumque eloquitur sermone parum elegantis, parumq; puro? Ac mox Hieronymus ostendit, illum ex idiomate Cilicum multa dixisse: quod genus sunt, *ὡς ἀνθρώπων ἡμῶν*, pro humano iudicio, & *ἀνθρώπων λέγω*, quum quid dicit humilius parumq; perfectum, & *ὁ κατὰ φύσιν ἡμῶν*, quum quis alteri grauius imminet, & *κατὰ φύσιν*, ubi quis in certamine præripuit alteri præmium iniuste. Hæc Hieronymus ita uult esse dicta Paulo, ut Vergilio dictum est sceleratum frigus. Neq; uero me fugit hæc uarie uasq; scribi ab Hieronymo, nec excutio quantum apud me ualeant hæc quæ scribit. Tantum indico me non temere indicasse locum. Si Paulus non potest explicare pure quod sentit, aut ipsius imperitia fuit in causa, aut ipse sermo parum expolitus, aut res ipsa. Sed rem explicat in Hebræa lingua in qua fuit disertissimus, superest ut aut Cilicum lingua minus fuerit elegans, aut eam minus calluerit Paulus. Et utrumq; fuisse uerū subindicat Hieronymus, quum & fateatur Paulum imperitū fuisse sermonis Græci, non quod more uulgari non potuerit loqui, sed quod animo declarando desuerit sermo purus & elegans: & ostendat quædā esse peculiaris eius gentis in qua

Calumnia depulsa

in qua natus est, quibus abusus sit ad explicandum utcumq; quod senserat. Neq; uero contra me facit, si Tarsus prodidit aliquot eruditos uiros, Aratum & Oppianum: quasi uero non & Scythia nobis dederit Anacharsidem. Non refert ubi natus sis, sed unde didiceris. Neq; qui scribunt utuntur omnibus quæ uulgaris habet sermo. Nam & etate Ciceronis uulgo quædam ferebantur, à quibus ipse abstinet. At Pauli sermonem fuisse uulgarem, nemo puto negauerit. Disertius autem dicturus erat, opinor, si Athenis cū Demosthene, Platone & Isocrate uersatus fuisset, & purius quæ senserat, eloqui potuisset. Utinam deus det mentem meliorem ijs qui huiusmodi sycophantijs & suum perdunt ociū & alienum. Cæterum ut paulo superius diem dixit, pro iudicio, quo modo alibi sæpe diem domini uocat: ita hic humanum diem dixit, pro iudicio humano, reis enim dies dicitur.

Aratus Oppianus

Nihil enim mihi conscius sum.) An Latine dicatur, nihil sum conscius, quemadmodum dicitur, non sum id nescius, nō satis apud me liquet: Græce uerbum est, nihil mihi conscio. Sic & Horatius: Nil conscire sibi, nulla pallescere culpa.

ὁ δὲ γὰρ ἐμαυτοῦ σκώοιδα.

Itaq; nolite.) *ὄχι τε μὴ πρὸ καιροῦ τι κρίνετε*. id est, Ne ante tempus aliquid iudicetis. Augustinus legit, Nolite ante tempus quicquam iudicare: quum alijs aliquot locis, tum explanans Psalmum octogesimum octauum: item ad Probam uiduam de orando deo.

Transfigurauit in me & Apollo.) *μετεσχηματισμα*. id est, Trānsfigurauit, hoc est, aliorum personā in nos duos transfuli, & sub persona nostra de malis dispensatoribus loquuti sumus, ne quos offenderemus. Item Apollo hoc loco accusandi casu debet accipi, in me & in Apollo. Atq; hic nonnulli Latini codices habent mendose, Ut in uobis discatis, secundæ personæ, pro nobis, primæ.

Persona aliena in Paulo

Ne supra quam scriptum est.) Græce paulo diuersus est, *μὴ ὑπὲρ ὃ γέγραπται φρονεῖν*, in ea uerba *ὡς ἐστὶν τὸ ἐνός μὴ φρονεῖν* ἢ τὸ ἐτόξα. id est, Non supra id quod scriptum est, sentire, id est, de uobis ipsis sentire: quæadmodum crebro iam indicauimus, Ne unus pro uno infletur aduersus alterū. Est autem sermo perturbatior, uerum dilucidior erit, si unus pro uno, pertineat ad singulos discipulos ac præceptores, ut hic infletur nomine Apollo, ille nomine Pauli, hic nomine Cephæ: & quod sequitur, Aduersus alterum, pertineat ad Christianos inter se discordantes, ob studia præceptorum, qui mos esse solet contentiosis. Quandoquidem unus pro uno, positum est pro, alius pro alio, siue ut melius dicam, alius de alio siue super alio. Illud nouum, quod *in ea uerba* indicandi modo adiungitur, nisi forte pro *φρονεῖν* deprauatum est *φρονεῖν*, aut nisi uariat hic quoque synareseos ratio, sicut in alijs nonnullis. Et in nonnullis Græcorum exemplaribus congemnatur *μὴ*, in nonnullis semel duntaxat ponitur.

Obscurior locus

Quis enim te discernit?) *ἀνακρίνει*. id est, Dījudicat. Diuus Augustinus in epistola ad Valētiū, ac rursus in libro ad eundem De gratia & correptione: item lib. ad Bonifacium contra duas Pelagi. epistolas cap. vii. interpretatur, discernit, pro separat à massa Adę: qui sensus pius quidem est ac uerus, quanquā hic Paulus non agebat de peccato primorum parentum, sed aduersus illos disputabat, qui se cæteris præferere bant, quod essent à præcipuis apostolis baptizati, quum baptismus sit æqualis omnium. Ita sanctus Ambrosius. Et Theophylactus, discernit, interpretatur iudicat, *ἀνακρίνει*. addens hominum iudicia falli. Chrysostomus hanc particulam dissimulat. Cæterum *ἀνακρίνει*, in sacris literis aliquoties usurpatur pro dubitare, siue hesitare, nonnunquam pro antepone: quemadmodum *ἀνακρίνει*, interdum sonat differre, interdum excellere, uelut huius epistolæ capite fecimo, non dījudicans corpus domini, *μὴ ἀνακρίνει*. quod enim alijs preferimus, separamus à turba. Hoc ideo admono, quod hic Paulus loqui uidetur de primoribus, quos non patitur se cuiquam præferre, eo quod si quid habent supra ceteros, ex sese non habent. Si s quod est in *τις*, transferretur in finem uerbi, *ἀνακρίνει*, sensus esset commodior, *τις ἀνακρίνει*. id est, cur te ipsum tanquam præstantiorem à uulgo segregas?

Sine nobis regnatis.) Regnastis, est Græce ἐβασιλεύσατε. & utinam regnetis, βασιλεύσατε. id est, regnassetis. Quanquam in huiuscemodi Græci nonnunquam præteritis pro præsentibus abutuntur. Verti poterat, Regnum consequuti, siue adepti estis, & consequuti sitis.

Interpres lau-
datus Tanquam morti destinatos.) ὡς ὑδὶ θανάτου. id est, Obnoxios morti. Quanquam interpres belle uertit. Sentit enim de ijs qui iuxta morem Romanum inclusi caucis, spectante populo bestijs obijciebantur.

Spectaculum sumus.) θεατρον, id est, Theatrum; quod tamen & apud Græcos à spectando dictum est. Atq; apud ueteres nocentum supplicium spectaculi uice exhibebatur populo, uelut homo commissus cum leone aut urso. Vocem Græcam usurpauit Hieronymus enarrans caput epistolæ ad Galatas quartum, simul admiscens similitudinem de fabularum actoribus, quibus hoc unicum est studium, ut populo placeat fabula. Mutabat, inquit, Paulus uocem suam, & in histrionū similitudinem, factus est siquidem theatrum mundo & angelis & hominibus, habitum in diuersas figuras uertebat, & uoces: non quod id esset, quod se esse simulabat, sed quod id tantum uideretur esse, quod cæteris proderat. Nemo dubitat quin hæc pie Hieronymus, sed quas calumnias excitarent quidam, si hæc dixisset Erasmus? Paulus histrioni comparatur, & simulare dicitur: sed quid sit histrio, non intelligitur, & ex simulando, calumniam struit simulator.

Nobiles, ignobiles.) γλῶσσοι, ἄπιοι, id est, Gloriosi & infames, siue clari & obscuri, aut in precio habiti & contempti. Nec enim hic nobilis est eadem uox, quæ superius fuit ἀγῆς & ἀγῆς. Nam illa ad genus referuntur, hæc ad famam & opinionem, nec est in uerbis Græcis illa προσωνομασία, nobilis & ignobilis.

Instabiles sumus.) ἀστατοὶ. Non habemus certam sedem. Vnde nos uertimus, Incertis uagamur sedibus, Est autem una tragicarum imprecationum, τὸ ἀνοσταθῆναι.

Maledicimur, & benedicimus.) Participia passiva præsentis temporis, interpres reddidit per uerba, adiecta coniunctione. λοιδορούμενοι, βλασφημούμενοι, id est, Dum maledicimur, siue conuictis afficimur, dum persequutionem patimur, dum blasphemamur.

Peripsēma
quid sit
Græcis Purgamenta huius mundi.) Huius, pronomen non additur apud Græcos.

Omnium peripsēma.) πάντων περιψήματα. Interpres Græcam uocem reliquit, quam Laurentius putat uerti potuisse, puluis uestigiorum. Græca scholia dicunt περιψήματα esse reticulum, quo sudantes se abstergunt; alij solæ suppaçtum corium, alij puluerem quem calcamus, alij quod abijcitur in mare, quo nauis sit incolumis. Videtur omnino peripsēma apud Græcos quiddam esse tale, quale apud nos est nauci, quisquiliæ & sterquilinium. Addit Suidas ita uocari solere hominem iugibus obnoxium malis. Theophylactus putat idem esse, περιψήματα & περιψήματα, nempe ἀκαθάρσια, id est, id quod abstergitur, περιψήματα enim esse abstergere. Nec Chrysostomus ullum facit discrimē. Hesychius adijcit: Græcis & precium quo redimitur captiuus aut uita cuiuspiam, περιψήματα dici, deniq; quod omnium pedibus conculcatur. Dicuntur & ἀντίλυτρα & ἀντίφορα, id est, redemptiones, quum uita uita redimitur, ueluti legimus de Admeto & Alcestide. Ambrosius explanans Psalmum, Beati immaculati, sermone octauo, refert his uerbis: Tanquam lustramenta huius mundi facti sumus. Omnium lustramēta usq; adhuc, quod Latinis quæ purgantur, lustrari dicantur. Ac mox idem Ambrosius, lustramenta, purgamenta interpretatur. Lustramenta autem non simpliciter dicuntur purgamenta, sed ea per quæ fit aliorum expiatio. Enarrator Plutarchi Aristophanici refert, olim homines qui in pestilentia, fame, aut alio quopiam malo quod denunciabat iram numinis, ad expiandam ciuitatem immolabantur dijs, καθάρματα solere uocari: quem morem ait & apud Romanos obtinuisse, sentiens, opinor, Decios, & Quintum Curtium. Seruius exponens Maronis carmen ex Aeneidos tertio:

Quid non mortalia pectora cogis Auri sacra famas?

admonet, auri famem, sacram dictam ex more Gallorum. Quum enim Massilienses peste laborarent, unus se ex pauperibus offerebat alendum anno integro publicis & puriori-

purioribus cibis, postea uerbis uestibusq; sacris ornatus circunducebatur per urbem cum execrationibus, ut in eum inciderent omnia mala ciuitatis, & sic proijciebatur. Huius autorem historię citat Petronium. Quin & Suidas indicat ueterem fuisse morem, ut si quid mali premeret, quotannis unum aliquem in mare proijcerent, ueluti Neptuno sacrificantes, addebant hæc uerba: περιψήματα ἡμῶν γῆρας. Esto nostrum peripsēma. id est, salus, siue redemptio. Verum an tale quippiam Paulus senserit, nescio. Certe nullus ueterum interpretum attingit hunc sensum. Nec inficior Paulum interdum exempla collationesq; ducere à rebus ethnicorum, uelut à pugilibus, à stadijs, à militiis: sed publicis, & quæ sine graui crimine peragi possunt. A latronibus, ueneficis, & impijs ritibus, nunquam traxit exemplum ad bonos mores. Iam an hoc exemplum immolandi hominem fuerit perpetuum apud eos quibus scripsit Paulus, nescio, mihi non fit uerisimile. Ad hæc, si Paulus diceret se uictimam in hoc datam, ut repurget mundum omnibus malis, uideretur sibi arrogare quod Christi proprium est: etiam si pio sensu dici posset martyrum mortes fuisse quodammodo supplementum eorum, quæ pro nobis passus est Christus, quod in illis Christus patitur: & Paulus optat anathema fieri pro fratribus: & in secunda Epistola non recusat superimpēdi pro Corinthijs. Est & alius scrupulus, quod Paulus non uocat se catharma, numero singulari, sed καθάρματα, ut per similitudinem ad res proiectas pertineat potius quàm ad hominē. Quod autem se uocat καθάρματα mundi, & omnium περιψήματα, eò pertinet, ne quid offēdat eos ad quos scribit, quibus erat charissimus: sed quæ passus est apud illos, maluit ciuitati publicoq; nomini impurare. Id annotauit Chrysostomus. Scholiastæ sum functus officio, iudicium penes lectorem esto. Mihi Paulus his uerbis extremum sui contemptum, apud homines pietati nondum iniiciatos, significare uidetur. Siquidem Plinius trigesimo secundo, capite ultimo, purgamenta uocat quæ mare reijcit in littus. Quum enim de piscibus dixisset, Præter hæc, inquit, purgamenta aliqua relatu indigna, & algis potius annumeranda quàm animalibus. Nec ideo uoces hæc perdunt natiuam significationem, si aliquando ad homines transferuntur: ueluti cothurnus non desinit significare cothurnum, si quis lubricæ fidei cothurnus dicitur. Quanquam & Paulus se non sine tropo purgamenta dixit & peripsēma: quem admodum hominem fordidum Terentius dixit sterquilinium.

Non ut confundam.) ἄκωφον, id est, Non confundens. Quanquam melius erat, suffundens, aut rubore suffundens: siquidem ἄκωφον dicitur Græce, cui suum probum ingeritur, ut ipse semet agnoscat: hinc enim dicta uox est.

Charissimos.) ἀγαπητά. Quod ita perpetuo ferè transfert, quum sit Dilectos: nisi quod suspicor id data opera factum, quod ea uox Græcis plus quiddam significat, quàm nobis Dilectus.

Si decem milia.) μυριάς. Quod aliquoties decem milia significat, aliàs ingen-
tem numerum: pro quo Latini abutuntur mille aut sexcentis. μυριάς igitur dixit
pro quamlibet multis. Et pædagogi serui erant, quibus patres liberorum moderan-
dorum curam mandabant: unde Græca uox dicta est. Multum autem interest in-
ter pædagogum & patrem. Pædagogus fauēt pro imperio: pater etiam uitam, si
neceesse sit, impendit.

Rogo ergo.) ἱκετεύω. Quod plerunq; uertit obsecro. Atq; ita legit Ambrosius, nonnunquam adhortor.

Imitatores mei estote.) γίνεσθε. Quod uerti poterat, & fiat. Quum enim dixisset genui uos, adiecit: Igitur imitemini me, quo perspicuum sit uos esse uere filios meos, id fiet si me parentem expresseritis. Nam ut eleganter inquit Flaccus, Laudantur simili prole puerperæ.

At multo magis laudantur simili prole patres.

Sicut & ego Christi.) Hæc particula nec apud Græcos additur, nec apud Ambro-
sium, in exemplari Paulino diuersa manu subnotatum erat in margine, uelut adie-
ctum ab alio quopiam: licet ita legat Thomas Aquinas & interpretetur. In codice
Donatiani non additur, nec in duobus quos exhibuit Constantia. Adscriptum uide-
tur ex

tur ex capite undecimo huius epistolae, Imitatores mei estote: & illic additur, Sicut ego Christi. Quamquam illic aptius congruit, precesserat enim, Sine offensione estote Iudaeis & gentibus, & ecclesiae dei, sicut & ego per omnia omnibus placeo, non quarens quod mihi utile est, sed quod multis, ut salui fiant: atque huic respondet quod mox sequitur, Imitatores mei estote sicut & ego Christi. Sentit idem quod scripsit ad Romanos capite decimo quinto: debemus autem nos firmiores imbecillitates infirmiorum sustinere, & non nobis placere: unusquisque uestrum proximo suo placeat in bonum ad aedificationem. Etenim Christus non sibi placuit, sed sicut scriptum est, Improperia impropertantium tibi, ceciderunt super me. Ceterum haud scio, an quem admodum dicimur renasci in Christo, siue per Christum, ita legatur Christus genuisse nos deo. Sic enim interpretatur Aquinas.

Filius meus charissimus.) αγαπητός. Dilectus, de qua modo meminimus.

Tanquam non uenturus sim.) ως μη ερχόμενος. id est, Tanquam me non uenientem ad uos, seu tanquam non ueniam. Quamquam hoc uerbum non inuenitur aliquoties in significatione futuri. Et Hebraico tropo dixit, In uirga: pro eo quod Latinius diceret, Cum uirga aut per uirgam.

EX CAPITE QUINTO.

Fornicatio pro scortatione siue stupro, an Latinum uerbum

Inter uos fornicatio.) Fornicari, pro illicita uti libidine, & fornicatione pro stupro: nondum apud idoneos autores reperi, licet fornicem pro lustro sciam inueniri. Nos aliquando stuprum, aliquando scortationem uertimus. Siquidem a scorto dicta Graecis πορνεία.

Qualis nec inter gentes.) Deest in Latinis codicibus, δυνατά. id est, Nominatur. Nec erat ociosa huius uerbi emphasis, quod hoc libidinis genus non solum non committeretur inter ethnicos, uerum ne nominaretur quidem: quod annotauit & Theophylactus, etiam si parum pudens uideretur hyperbole, nisi uerbi nominatur, simpliciter positum pro Auditur. Quamquam & sic hyperbole locus est, quum inter ethnicos audiantur turpiora: nisi Paulus negat audiri, quod rarum est. Certum est nec apud Ambrosium, nec apud Thomam, nec apud Augustinum, nec in peruectis exemplaribus addit: unde puto nostram lectionem esse synceram, etiam si Graeca sensu nihil discrepant.

Paulus imperitus Graecus

Absens corpore, praesens autem.) Hoc est quod quodam in loco annotauit Hieronymus, Paulum ob imperitiam Graecanici sermonis aliquoties non reddere has inter se coniunctiones μη & δε, per quas Graeci plerumque connectunt orationis partes. Mollius erat, Corpore quidem absens, spiritu uero praesens: & tamen in Graecis autoribus probatae elegantiae, licet reperire similem orationis formam.

Eum qui sic operatus est.) τον ετως εως κατ' ερωτασμενον. id est, Eum qui sic hoc fecit, siue magis perpetravit. Id quod mox ad eundem repetit modum. In nonnullis Graecorum exemplaribus prior pars non addit ετως, sed posterior. Ambrosius in posteriore legit. Iam iudicauit ut praesens, eum qui sic operatus est: quum in priore legat, qui hoc opus fecit: unde coniectare licet, apud Graecos ex utraque utriusque non nihil additum fuisse, εως ex priore, & ετως ex posteriore.

Additum in Graecis

Congregatis uobis & meo spiritu.) συναχθέντων υμων και το εμεω πνευματω. id est, Conuocatis, siue congregatis uobis & meo spiritu. Faber Stapulensis amicus noster hunc locum mutauit, uolens συναχθέντων deduci a συναχθουαι, cuius in hac quidem parte non subscribit iudicio, etiam si alias eruditissimo pariter ac diligentissimo uiro lubens assentior, & reclamant quum alia, tum Graeca scholia. Ad haec interpretes, quos ego uiderim, omnes: qui testantur Paulum hoc ideo dixisse, ut ostenderet hanc tam seueram sententiam non profectam ab ipso proprie, sed a communi ecclesiae consensu: nam & synagoga hinc dicitur συναγωγή, quod est congreco, siue conuoco. Porro addidit, Et spiritu meo: quod ipse corpore tum non esset praesens, sed spiritu duntaxat adesset in ea sententia pronuncianda.

Fabri excessu sententia

Cum uirtute domini nostri Iesu Christi.) σὺν τῇ δωραμὲ το κυρίου. Incertum utro referatur ad participium ne Congregatis, an ad Tradi hominem satanae. Ambrosius uideretur ad participium referre: ut intelligamus concilium illud ex tribus consistare, ex Pauli

Pauli decreto, ex consensu multitudinis, ex autoritate Christi. Alioqui σὺν praeposito Graecis non nunquam non comitem, sed fautorem & adiutorem sonat, ut σὺν ταῖς μέσσαις, Musis adiuantibus, σὺν θεῷ, id est, Deo fauente. De uirtute quae hic potestatem aut uim significat, non probitatem, crebro iam admonuimus.

In diem domini nostri Iesu Christi.) ἡν τῇ ἡμέρᾳ το κυρίου ἡσθ. id est, In die domini Iesu, nec additur Christi. Rursum diem appellat iudicium, ut indicatum est antea.

Modicum fermentum totam massam corrumpit.) Hieronymus in epistolam ad Galatas lib. 3. citans hunc locum & ad hunc modum, Modicum fermentum, totam conspersionem fermentat. Ego uero maluissem dicere, & paululum fermenti, quam modicum fermentum, quod qualibet fermenti pars fermentum sit, ut quauis aquae pars, aqua.

+ legit

Non est bona gloriatio uestra.) Augustinus contra epistolam Parmeniani lib. 3. cap. 2. indicat in quibusdam codicibus, maxime Latinis scriptum fuisse, bona est gloria uestra, quod ερωτικῶς accipi uult.

Totam massam corrumpit.) Quod hic massam uertit, mox conspersionem trāstulit, Graece φύραμα. ea est farina aqua conspersa siue temperata, a uerbo φυράω, quod significat miscere, ueluti cum argilla humore maceratur, farina liquore aquae oleiue, aut aliud simile. In hunc sensum conspersio inuenitur apud probatos autores. Quamquam & massulas salis legimus apud Columellam. Interpres mutauit, quum nihil esset cur foret affectanda uarietas.

φύραμα conspersio

Pascha nostrum.) Deest pro nobis, ὑπὲρ ἡμῶν. id est, Pro nobis immolatus est, & cetera: sed reclamantibus omnibus libris nostris: quibus hac in parte, ut dicam ingenue, magis accedo.

Supereff in Graecis

Itaque epulemur.) εὐοπάζωμεν. id est, Festum agamus diem, ita sane uertit interpres Origenis homilia in Leuiticum quinta. Solent autem ij dies solennibus epulis celebrari.

Et nequitiae.) καὶ πονηρίας, Quod significat & malitiam & uersutiam. Duo proposuit κακίας καὶ πονηρίας, quibus respondent quae postea sequuntur ελικενείας καὶ ἀληθείας, nam malicia opponitur synceritati, uersutia ueritati, hoc est, simplicitati, sic & Ambrosius. Ut synceritas mundam uitam faciat, ueritas omnem fraudem excludat.

Sed in azymis.) Azymi uocem, quam ubique relinquit, infermentatum uertere poterat, aut expers fermenti: subaudiendum autem, opinor, panibus, ἢ ἄζυμοις. Deinde explicans quid dixerit infermentatum, adiicit synceritatis ac ueritatis: perinde quasi dixisset, hoc est, infermentatis celebrare pascha nostrum, syncero ueroque esse animo erga omnes.

Commisceamini fornicarijs.) πόρνοις. id est, Scortis: est enim uox quae communis sit cuius corpori meritorio. Prostabant enim Corinthi non solum puellae, sed & ca-

Fornicarij, ne scio an Latina uox

tamiti: etiam si sunt, qui uelint πόρνον, & scortatorem dici, non solum scortum. Putant autem dictum a πόρνω, quod est uendo, id quod magis competit in scorta: & πόρνος Graeci dicunt lenones, quos Itali uulgo uocant ruffianos. Ceterum quod dixit commisceri, Graece est συναναμίγνυσι, quod accipi potest denuo commisceri: ut significet eos id facere solitos antequam initiati essent Christo. Et Commisceri, non solum est habere rem cum illis, uerum etiam habere consuetudinem & commercium, idque inculcat quum adiicit, ἐπάντως τοῖς πόρνοις τοῦ κόσμου τούτου. quod intelligeret difficillimum esse uersari inter tot illecebras eius regionis, nec pellici in peccatum. Quamquam non me fugit alium sensum adduci a plerisque ueterum, nimirum hunc, Paulum non uetere quo minus habeant consuetudinem cum ethnicis inquinatis, alioqui totam Graeciam esse relinquendam, sed ut uiderent si quis Christianam religionem professus, esset huiusmodi. Nam quod dixit mundi huius, non est accipiendum quasi sit alius mundus. Mundum hunc, Graeciam intelligit, ac praecipue Corinthum huiusmodi uoluptatibus corruptissimum. Ad eum modum interpretatur Chrysostomus, si modo illius sunt Graeci commentarij qui illi inscribuntur, & hinc consentiens Theophylactus. is sermonem ordinat in hunc modum: Scripsi uobis paulo ante in

Mundus, de Graecia dictum

hac epistola, ne commisceamini scortatoribus aut scortis, quum dicerem expurgandum uetus fermentum. Quod tamen nolim ita accipi, quasi iubeam uitari consuetudinem omnium scortatorum huius mundi. Sed si quis dicitur frater, sit eiusmodi, hic adeo uitandus est, ut nec cibum cum eo capi uelim. Lyrensis docte exponit fornicarios huius mundi, qui communiter, inquit, uocantur ribaldi. O grauem diuinæ scripturæ interpretem. Si tamen hoc ab illo scriptum est, ac non potius ab alio quopiam maleferiato adiectum.

Lyrensis

Non utiq;.) ἵν' ὁ πάλαιος. Et non omnino, siue in totum intelligas ab omnibus abstinentum: siue quod placet Ambrosio, ut sit exponentis, non abstinentum à fornicarijs huius mundi, sed à fratribus, hoc est à Christianis fornicarijs, inter quos erat is, quem iubet tradi satanæ, hoc est, eijsi e contubernio cæterorum Christianorum, quo magis pudore corrigeretur. Nam erant fortassis qui crederent uitandos quosdam ethnicos scelerosos, Christianos autem non uitandos. Paulus contra, iubet uitari fratres, cum ethnicis non prohibet cibum capere. Ad hunc sensum faciunt quæ sequuntur: Quid enim mihi de ijs qui foris sunt iudicare? Quanquã ut ingenue fatear, totus hic sermo mihi uidetur perturbator, ac Delium aliquem natatorem desideras. Præsertim quum mentionem faciat idololatriæ, quam uerisimilem nõ est tum inter Christianos fuisse. Illud opinor nõ opus esse ut admoneam, cõmisceri hic non pertinere ad coitum, sed ad uitæ consuetudinem.

Delius natator

Alioqui debet.) ἑτέρι. id est, Quoniã siue quandoquidem: quod hic subinde transfert alioqui, & aliquoties apte, nimirum quoties subest tacita exceptio, quemadmodum & hic accipi licet. Nam si id fieri non possit, abstinentum omnino à scortis omnibus Græcanicis: id si non potestis, fugiendum potius e tota Græcia. Aut, non in totum ueto cõsuetudinem cum improbis, alioqui si id conemini, fugiendum sit ex hoc mundo, quum tales nusquam non sint.

Debueratis ex.) ὀφείλετε. id est, Debetis: legitur apud Græcos per o paruum, magno sanè Græcorum codicum consensu. Quandoquidem debetis exisse, siue exire ex hoc mundo, quando non conuenit commisceri scortatoribus. Duriusculum est quod interpretatur Ambrosius, fatius esse mori & decedere ex hoc mundo, quam habere rem cum sceleratis: etiamsi Græci interpretantur de relinquenda Græcia, ut sæpe iam dictum est. Si non licet alia ratione effugere commercium scortatorum, fatius est infectam ac pestilentem relinquere regionem. Verum id nõ audet ab illis exigere, quod tamen malit. Illud certe exigit, ne commisceantur, hoc est, ne familiarem cum illis agant consuetudinem, ceu uitijs illorum fauentes, & ideo sequitur, Nunc autem scripsi uobis, hoc est mitius. Apparet interpretẽ & Ambrosium legisse ὀφείλετε per o mega. Cæterum ut & de meo superiorum studijs non nihil adijciam, mihi uidetur ὀφείλετε, hoc loco esse signum optantis, positumq; pro εἶθε, id est, utinam, siue o si. Additur interdum altera dictiuncula, εἰδ' ὀφείλετε, ὡς ὀφείλετε. Quum per o micron scribitur ὀφείλου optantis est, sine discretionem personæ aut numeri. Alioqui si nõ sitis temperaturi à commercio talium, utinam potius exissetis ex hoc mundo, & quouis exulatum abissetis. Thomas Aquinas pro uno sensu multos producit, ~~quum~~

Aquinatis sententia

quum primus est, Alioqui debueratis ex hoc mundo exisse, hoc est, si uelitis omnium malorum uitare consuetudinem, profugiendum erat ex hoc mundo, quum mundus undiq; malis sit refertus. Alter hic est, Nihil erat opus si per hac re commoneri, quandoquidem à baptismo iam ultro à mundo semoti estis. Tertius sic habet iuxta Ambrosium. Præstabat mori quàm cum scelerosis habere consuetudinem. Hugo Carrensis addit quartum, Debebatis ex hoc mundo exisse, id est, confugisse ad religionem, sic enim appellat uitam monasticam. Sed omnium maxime placet Chrysolomi interpretatio, ut intelligamus Paulum explicare quid sensisset, quum literis suis iuberet illos fugere commercium & consuetudinem scortatorum, rapacium, & eorum qui simulacris immolarent. Id quum peperam intellectum, durius uideretur Corinthijs, ait sese non hoc iussisse, ut ab ethnicis scelerosis abstinerent: quod licet oprandum esset, tamen fieri non posset, quum ubique sceleratorum hominum plena essent omnia, sed quoad liceret ab istiusmodi

Carrensis interpretatio

Christia-

Christianis abstinerent: ideoq; uelut obiter interijcit, Alioqui debueratis ex hoc mundo exisse, hoc est, utinam id esset quod opto, ut in totum huiusmodi consortia possitis uitare. Nunc quoniam frustra opto quod fieri non potest, illud scribo quod ante scripsi, ut Christianos tam foedis uitijs infames arceatis à uestro contubernio, partim ne ipsi uideamini factis illorum assentiri, partim ut illi pudore correpti resipiscant.

Si is qui frater nominatur.) Hic Latini addunt de suo, Inter uos: quæ duo uerba non sunt in Græcis codicibus, nec apud diuum Ambrosium, nec in codice Donatiani, nec utroq; Constantiensi. Iam quanquam ad sensum non magni refert, Græce est: Si quis frater nominatus, aut quum frater nominetur, ut subaudiatur uerbum substantiuum Est, aut fuerit. Nisi malumus uideri participium, uerbi uice positum, ὄνομαζεσθαι pro ὄνομαζεσθαι. Sic enim habebat uetustissimus codex Paulinus: Si quis frater nominatur inter uos fornicator, aut auarus, aut idolis seruicis, & cætera: ut nominatur, adiungatur ijs quæ sequuntur, scortator, idololatra, auarus. Nã Græci referunt ad superiora: ut intelligamus eum qui sit eiusmodi probris obnoxius, titulo dumtaxat esse Christianum, quum Christianismus uerus sit innocentia uitæ. Quin & illud expende lector, utrò referenda sit hæc orationis pars, Si is qui frater nominatur, & cætera, ad superiora: an ab illis absoluta, pertineat ad ea quæ sequuntur. Si ad superiora referas, superest in ordine quod sequitur, Cum eiusmodi nec cibum sumere. Sin ad inferiora, quomodo corrigit quod scripserat, ne se commiscerent, si nihil addatur quod sententiam generalem explanet? An hic quoq; fatebimur Paulum siue imperitia, siue neglectu Græci sermonis perturbatius explicare quod sentit, & si is qui frater nominatur, referendum ad id quod præcessit, Scripsi uobis non commisceri, si quis frater nominetur scortator, aut, & cætera, ac deinde neglecto sermonis ordine per epistolam additum, cum huiusmodi ne cibum quidem capere, perinde quasi dixerit, Hoc senseram, si quis Christianus huiusmodi flagitijs sit infamis, adeo non oportere cum eo commercium habere, ut ne mensam quidem cõmunem esse uelim, quod uestra refert illum corrigi, & periculũ sit ne cæteros exemplo suo corrumperet, quum in ethnico non sit eadem ratio.

Sermo Pauli perturbans

Quid enim mihi?) τί γάρ μοι καὶ εἴ με κολυδοῦ. id est, Quid enim mea, etiam eos qui foris sunt iudicare: hoc est, quid ad me attinet, ut quum satis molestum sit iudicare de his quæ ad nostrum gregem pertinent, de ijs etiam feram sententiam qui sunt à contubernio nostro alieni: ludicare dixit, pro condemnato habere. Habet autem qui uitat hominis consuetudinem. Quod si uitemus ethnicos, quomodo conuertentur ad Christum: ferendi sunt in hoc ut sanentur. Et si salem non admisceas, quomodo salietur quod est insulsum?

Dissimulanda ethnicorum uitia

Auferte malum.) καὶ ἃ ἀφαιρέτε τὸν πονηρόν. id est, Tollite scelerosum illum: ut ad hominem referatur non ad rem, propter additum articulum. Quod annotatũ est & Augustino in questionibus super Deuteronomiũ, admonenti hoc sermonis colore solitam uti scripturam sacram, quoties iubet de nocete capitis supplicium sumere. Non quod Paulus idem senserit, sed quod excommunicatio apud Christianos instar capitalis supplicij sit. Etiamsi uidetur hic locus non nihil torisisse diuum Augustinum, qui uisus est adeo abhorruisse ab occidendis improbis, ut crebris epistolis obsecret & obtestetur prefectos Cæsaris ne capitalis supplicio afficerent Donatistas, qui non solum pertinacissime segregabant sese à consortio Christianorum, uerum etiam crudelissimis supplicijs in orthodoxos sauebant. Proinde confugit ad hanc interpretationem, ut intelligamus iubere Paulum, ut quisq; malum hominem exirat: iuxta illud quod dictum est Ephelis, Exuite ueterem hominem cum actibus suis. Idem contra epistolam Parmeniani libro tertio, capite primo, malum interpretatur malitiam, quasi scriptum esset, τὸ πονηρόν. Sed utrumq; coacte, præterq; ueterum lectionem simul & enarrationem.

Excommunicatio

EX CAPITE SEXTO.

Vdet aliquis.) πολυμῶ. Nonnunquam significat sustinet, aut potest, quum significamus rem non periculosam, in qua proprie dicimur audere, sed sustinet duram affectibus nostris & intolerandam atque indignam. Ita Suetonius ad

Audet, pro sustinet

nium ad Græcorum imitationem in Casare Octavio: Postquam uero pontificatum maximum, quem nunquam uiuo Lepido auferre sustinuerat, mortuo demum suscepit. Idem in eodem aliquanto inferius: Nam quamuis minime appeteret hereditates, ut qui nunquam ex ignoti testamento capere quicquam sustinuerit, amicorum tamen suprema iudicia morosissime pensitauit. Ac rursus in Casare dictatore: Cornelio Phagita, cuius quondam nocturnas insidias æger ac latens, ne perduceretur ad Syllam uix præmio dato euaserat, nunquam nocere sustinuit. Item alijs compluribus locis comperire licet hoc uerbi positum pro uoluit, aut potuit, siue animum induxit. Nobis ut in hoc argumento unum atq; alterum indicasse locum satis est, ob diffidentem ac morosum lectorem. Nam in eodem sensu reperias hoc uerbum, & apud Senecam & Quintilianum & Lucanum. Paulus igitur iudicans hoc uehementer pudendum, miratur esse quenquam Christianum, qui possit animum inducere, ut apud ethnicos iudices pro re pecuniaria contendat.

Apud iniquos.) *ὑπὸ τῶν ἀδίκων.* Magis sonat, Sub iniustis, & sub sanctis: ut dicimus sub tali principe, & sub iudice, ut Horatius: Et adhuc sub iudice lis est. At in iudice potissimum requiritur iustitia, idcirco accommodam addidit *ἐπίπρωτον*, sub iniuis. Nisi quod Hebræorum more quæuis improbitas *ἀδικία* dicitur.

Judicare pro condemnare De hoc mundo iudicabunt.) *τὸν κόσμον κρινέουσιν*, id est, Mundum ipsum iudicabunt. pronomen Hoc, non additur nec in codice Donatiani, nec in Constantiensi. Iudicari mundum dixit, quod è uita sanctorum apparet mundanos errare ac desipere, id est uelut explicans subiicit, Si in uobis iudicatur mundus. Nam iudicatur, est præsentis temporis, *κρίνεται*, non *κρινέται*, consentientibus tum exemplaribus tum interpretibus Græcis, ut palam intelligas cum loqui de uita Christianorum, quæ utinam hodie talis esset, ut per eam mundus iudicaretur. Nunc ab ethnicis plerique titulo magis ac cæremonijs, quæ affectibus ac uita differimus. Quin & Ambrosium legisse, iudicatur, subindicat eius interpretatio: Tunc, inquit, iudicatur hic mundus in uobis, si opus perfidorum hominum non inueniatur in uobis. Theophylactus ut Chrysostomus & legit & interpretatur, iudicatur: & tamē interpretes cōstanter uertit, iudicabitur. Augustinus tamen legit iudicabitur, referens ad extremum iudicium, quo sancti sedebunt in duodecim thronis, iudicaturi duodecim tribus Israel. Nihil autem uetat quo minus hic locus ad utrumque tempus pertineat. Siquidem & nunc iudicatur, hoc est, condemnatur mundus impius ex innocenti uita piorum, & olim condemnabitur, quum piorum opera omnia proferentur in apertum. Illud obiter indicandum, In uobis, hic dictum Hebræo more, pro Per uos.

Indigni estis qui de minimis iudicetis.) *ἀνάξιοι ἐστὲ κρινέειν ἐλαχίστων.* id est, Indigni estis minimis iudicijs: nam *κρινέειν* locus est ubi causæ cognoscuntur. Siquidem alicubi audiebantur causæ capitales, alicubi leuiores ac ciuiles, de mutuo, de commodato, de empto: hæc quæ ad uitæ usum pertinent, uocat minima. Græci sic accipiunt hunc locum, Quum sitis iudicaturi de mundo, indignum est uos iudicari in gentiliū iudicijs, quæ hic minima uocat præ iudicio illo magnifico, quo sancti mundum & angelos iudicabunt. Quanquam sermo Græcus anceps est, potest enim accipi, indigni estis qui de minimis litigetis aut iudicetis, iudicaturi & angelos. Ita Theophylactus & Chrysostomus, ut non sit percontatio negandi uim obtinens, sed asseueratio.

Anceps interpretatio

Quanto magis secularia?) Græce est, *μὴ πλε βιωλική*, id est, Non solum uicualia, aut quæ ad uictum aut facultates siue ad uitæ usum pertinent, Nam *βίω* Græcis tria significat, uitam, uictum, & facultates ac substantiam qua uiuimus: sentit enim lites pecuniarias. Quoniam autem uulgus hominum his rebus deditum est quæ ad uictum pertinent, uictus autem uocabulum completitur & uestes & domus & cætera uitæ necessaria, ueteres *βιωλικός* appellarunt mundi rebus deditos. Sic apud Suidam in dictione *βίω*, ex Philone, *βιωλικῶν ἀνθρώπων*. & Chrysostomus lib. 3. De sacerdote tit. cap. 15. *ἀνθρώπος βιωλικός* appellat gloriæ studiosos. Rursus lib. 4. cap. 1. militiam, negociationem, & agricolationem uocat *βιωλική*. Et *μὴ βλε*, Græcis ualere idem quod *πρόσθε μᾶλλον*, annotauit Hesychius.

Secularia

Secularia igitur.) Et hic est *βιωλική*, quasi quæ ad uictum & rem domesticam pertinent. Mira est autem in hoc interprete copiarum affectatio. Quid autem simile, secularibus & *βιωλικός*?

Contemptibiles.) *ἄσβεστοί*, id est, Contemptos, & nihili habitos.

Illos constituite ad iudicandum.) *καθίσετε*, anceps est, quippe quod uerti poterat *varia interpretatio* Constituite, uel Constituitis. Mihi non displicet modus imperandi: ut Apostolus iubeat uel extremis Christianorum id muneris delegari potius, quam ut ad ethnicos iudices eant. Augustinus libro aduersus Faustum quinto, capite nono, legit Collocare, pro *καθίσετε*, etiam si dissentit Ambrosius aliter explicans hunc locum, quasi uidelicet Paulus obiurgat Corinthios, quod quoslibet huiusmodi negocijs iudicandis præficerent. Græcorum scholia, ac nominatim Chrysostomus & Theophylactus mecum faciunt, & magis quadrat ad sensum Pauli. Nec enim illud hic agit qui constituntur iudices in ecclesia, sed ne Christiani litigent apud impios, & quenuis potius uel contemptissimum, modo Christianum, arbitrum suæ causæ faciant, quam adeant tribunalia impiorum. Non quod ita sentiat faciendum, ut infimis committantur iudicia, sed ut declaret quam alterum sit indecorum, dicit hoc citius committendum. Et ideo mox sequitur, Ad uerecundiam uestram dico, non quod existimem nullos esse inter uos qui sapiant, sed ut iustam falsam licet excusationem uobis adimam. Diuus Augustinus in libro de opere monachorum, ait sese ex hoc Pauli loco cogi ad suscipiendam iudicia causarum, quum esset episcopus. Quod recte an secus senserit, non est huius loci excutere. Nec hoc loco Paulus ecclesiæ nomine proprie designat sacerdotes, sed cœtum Christianorum hominum, in quo fieri non poterat, quin aliqui forent idonei, qui de leuibus negocijs arbitrarerentur. In hoc pro me facit Augustinus, quod Paulus senserit tolerabilius esse causas tam humiles infimis ac contemptissimis Christianis delegari, quam agi apud iudices prophanos & impios. Postremo de deligendis arbitris potissimum loqui uidetur Paulus. Si quid parum conuenit, per arbitros transigatur, & eos arbitros qui inter uos habentur contemptiores. Quod si hodie placeret Christianis, frigeret rapacissima plerunque aduocatorum, procuratorum, ac iureconsultorum turba.

Excussit Augustini sententia

Constituite.) *καθίσετε*, id est, Collocate. nam *καθίσαι*, est proprie collocare in sede, & iudicis est federe. Mire autem addidit *τῶν*, ad odium rei.

Ad uerecundiam uestram.) *πρὸς ἡντιπροσωπία*, id est, Ad suffusionem siue pudorem, apertius quam ad uerecundiam: & paulo superius uertit ad confusionem. Hoc adiecit, significans se non esse loquutum ex animo, quod uellet contemptissimos ad iudicandum deligi, sed quod hoc quoque iudicaret tolerabilius, quam id quod illi faciebant, litigantes Christiani apud ethnicos.

Sic non est.) *ὅπως*, in nonnullis exemplaribus Græcis coniungitur cum proxime præcedenti uerbo Dico, non cum sequentibus: ut sit sensus, Sic loquor, non quod id uelim fieri, sed ut intelligatis quam sit indignum quod facitis. Nos tamen diuersam lectionem sequi maluimus, ut *ὅπως*, positum sit pro adeo, per indignationem. Mirum autem unde interpretes Theophylacti legat Si, pro sic, si tamen locus mendo uacat.

Sapiens quisquam.) *ὁ δὲ εἷς*, id est, Ne unus quidem, quod est uehementius, quum sitis tam multi.

Qui possit iudicare inter fratrem futurum?) *ἀνὰ μέσον τοῦ ἀδελφοῦ*. Quasi dicas, In medio fratris. Et quomodo iudicet aliquis inter unum? Proinde clarius erat, ac Latinius, Inter fratrem & fratrem: hoc est, inter Christianum & Christianum. Illud obiter subindicatur, non opus esse magna iuris subtilitate inter Christianos, inter quos ipse fraternus affectus facile uel remittit noxam, uel componit negocium.

Frater cum fratre iudicio contendit.) *κρίνεται*, id est, Iudicatur. Quod tamen non ineleganter uertat Litigat, siue ut hic, iudicio contendit.

Et hoc apud iniustos.) *ὑπὸ τῶν ἀδίκων*, id est, Sub iniustis: ut modo indicauimus, aut ut in plerisque legimus, *ὑπὸ τῶν ἀπίστων*, id est, Sub incredulis: atque ita legit & interpretatur Chrysostomus & Ambrosius. Neque enim Apostolus ideo deterret à iudicijs ethni

S cjs ethni

cijis ethnicorum, quod sint iniusti, sed quod indecorum sit, ad illorum tribunalia ob leuissimas causas ultrò currere.

Iam quidem omnino delictum est.) Non est Græce πάλαιωμα, sed ἡτήματα, quod significat aliquem esse uictum & superatum. Victus uidetur ab iracundia aut avaricia, qui ob pecuniolam litem mouet fratri. Ad hunc modum exponunt Græca scholia. Porro Inter uos, melius reddidit interpres, quam refert Augustinus libro aduersus Manichæum quinto, capite nono: Quod iudicia habetis uobiscum, quum Græce sit, μεθ' ἑαυτῶν. Latine dicimus, Litigat cum illo: at nō item Litigant secum, pro eo quod est, Litigant inter sese.

Fraudē patimini.) εἰς σπέρδιε. id est, damno afficimini, aut fraudamini. Nam fraus aliquando non pro dolo, sed pro damno ponitur.

Et hoc Ethoc fratribus.) Poterat interpres incolumi grammatica uertere sic, Iniuria afficitis & fraudatis atq; id fratres. Nec est quod mutes & hoc, καὶ πῶτα, in Et hæc: quasi

Fabri Stapulensis opinio hac uia subuentum sit Latinitati, quemadmodum uult Stapulensis: quandoquidem Latinus sermo qui recipit loquendi formam, numerum pluratiuum non recipit, nisi sit nomen eiusdem numeri: ut Multa abegerunt pecora, eaq; insignia. Etiam si Græcam eloquutionis formā uidetur expressisse semel Suetonius in Tiberio Cæsare capite uigesimo secundo: Quos codicillos dubium fuit, Augustus ne moriens reliquisset, quo materiam tumultus post se subduceret, an nomine Augusti Litia, & ea conscio Tiberio an ignaro dictasset: & cætera. Nisi maus & ea referre ad Liuiam, pro eaq; quemadmodum dicimus, isq;.

Non possidebunt.) εἰ κληρονομήσουσιν. id est, Non fortientur sortem, siue hæreditatem regni dei: hoc est, non continget illis regnum dei.

Neq; fornicarij.) ἄτε πόρνοι. id est, Scorta, siue scortatores. Opinor interpretē confuluisse uerecundis auribus, quod scortum apud Latinos uocabulum sit obscœnius, dictum à pellibus. Ac mox, ἀρσενιοῦτα, rem per se foedissimā quā potuit minime foede significauit. Si quidem concumbunt & qui in eodem dormiunt lecto, etiam si nihil peccent. Illud admiror cur Faber Stapulensis hoc loco maluerit cinædi uocabulum, non solum obscœnum, uerum etiam aliud exprimens, quā Paulus senserit. Si quidem cinædi, ni fallor, dicuntur, qui turpiter obsequuntur, olim ita uocati, qui foedo parumq; uirili corporis motu gesticulantur, saltitantq; siue quod ad cantum mouerēt effœminate corpus, siue quod iritarent mouerentq; pudendas corporis partes, πρὸ τοῦ κινῆναι τὰ ἀδύσια, siue quod uacarent pudore, quasi κενὸὶ ἀδύσια. Certe uitari non potest, quin si cinædus non est proprium catamitorum uocabulum, saltem commune sit ad utrunq; effœminatam.

Fabri excussa annotatio Et hæc aliquando quidem.) καὶ πῶτα ἡνδρῶν. id est, Et hæc quidam eratis. ut intelligas quosdam ex illis tales fuisse, non omnes, quemadmodum annotauit Valla. Neq; enim consentaneum est omnes fuisse fures, aut adulteros, aut masculorum concubitores, etiam si idololatriæ uitium omnibus fuit cōmune. Nam furtum & adulterium apud Græcos etiā legibus puniebatur. Nisi malumus πῶτα, positum pro πῶτα & ἡνδρῶν, additum iuxta proprietatem Græci sermonis, ut & aliàs sæpenumero apponitur, ut sit sensus, Huius generis homines fuistis. Quanquam magno consensu Latini codices, quos ego sane uiderim, scriptum habent Quidem, ut sit coniunctio. Atq; ita legit Augustinus. Quin & Theophylactus sic interpretatur, quasi pro ἡνδρῶν, legitet μὲν, quasi ad omnes hic sermo pertineat, quum in contextu sit ἡνδρῶν, non μὲν, nisi malumus hoc interpreti imputare. Chrysofomus legit, ἡνδρῶν sed hanc particulam in enarrando dissimulat. Ambrosius tamen legisse uidetur Quidam, quum commentarij uice adscribit, ne omnibus hoc ascribere uideretur: ac certe omneis ab his criminibus immunes faceret, si taceret. Prohibuisse enim uidebatur, non reuelasse crimina illorum: idcirco sic ait, Et hæc quidem fuistis. Hactenus ille. Quomodo autem ex Pauli uerbis apparet eum non omnibus hæc tribuere, nisi legamus Quidam: Proinde uerisimile est librariorum errore, quidam mutatum in quidem. Diuus Irenæus lib. 5. semel atq; iterū adducens hunc locum legit Quidam: quæ dictio fuerat in prioribus libris per librarios deprauata, quum uiderent eandē sæpius repeti, reliquerunt.

Omnia

Omnia mihi licent, sed ego sub nullius.) Græcorum uerborum iucundam allusionem interpres seruire non potuit. ἅπαντα ἔχω ἐξουσίαν, ἡ δὲ ἐξουσία οὐκ ἐστὶν ἰσχυρία. id est, Licet, & in potestate non redigar. Eam nos utcumq; retulimus ad hunc modum: Omnium mihi potestas est, at ego non redigam sub nullius potestatem.

Esca uentri.) Esce dicentur in plurali numero: sicut paulo post, Venter escis. Tum Esca, pro esca. & hunc & has dicentem in inferne citat Hieronymus in epistola ad Antandum; Esca uentri pro & Græca sic habentur in Codex Donatiani habebat, Et hunc & has destruet. Esca ad uentrem Nec hoc ita magnè refert, nisi quod multitudinis numerus hoc loco magis congruit, quum de generibus ciborum agatur, non simpliciter de cibo. Exemplar Constantiense scriptum habebat, Et hunc & hæc: quasi legisset, βρώματα. Videtur autem uerbum aliquod subaudiendum, in Esca uentri, & uenter escis: Ut paulo post, Corpus autem non fornicationi, sed domino, & dominus corpori: nimirum destinata est, aut dicata est. Consimili forma sermonis in epistola ad Romanos capite septimo, significauit mulierem uiro dicatam ac propriam. Adultera, inquiens, uocabitur, si fuerit alteri uiro: sic enim habet Græcus sermo, quo scripsit Paulus. Et haud scio an iuxta proprietatem sermonis Hebræi, dicatur alicui esse, quod ad illum pertinet, & illius bono destinatum est.

Qui adharet mer.) ὁ τὸ λάβωρον. Quasi dicas Qui adglutinatur. Idq; concinne quadrat cum eo quod sequitur, Vnum corpus efficitur.

Vnū corpus efficitur.) Est ἕν, apud Græcos est, pro efficit, quod est uehementius.

Erunt enim duo in carne una.) εἰς σάρκα μίαν. id est, In carnem unam. Atq; ita legit diuus Hieronymus in libello ad Gerontiam de monogamia: id quod palam est ex eo quod apud eum sequitur, Non in duas, nec in tres. Porro iuxta proprietatem Hebraici sermonis nihil aliud est, Erunt duo in carnē unam, quā ē duobus fiet uelut unus homo. Citatur ad eundem modum in libris aduersus Iouinianum: nec semel apud Tertullianum.

An nescitis quoniam membra uestra templum sunt.) Græce non est μέλη, sed σάρματα, id est, Corpora. Atq; ita legit simul & interpretatur Chrysofomus ac Theophylactus: itaq; citat Hieronymus aduersus Iouinianum libro secundo, nec aliter legit Ambrosius. Nostri codices magno consensu priore loco habent, Nescitis quoniam corpora uestra membra sunt Christi: posteriore, An nescitis quoniam membra uestra templum est spiritus sancti. Porro quod templum dicitur non templa, aut numerus positus est pro numero, aut quoniam de pariter collecto ecclesiæ corpore loquitur, magis conueniebat templum quā templa, ut indicat & ille.

Empti enim estis precio magno.) Magno, à nostris additum est, ἡγοράσθητε γὰρ ὑμῖς. id est, Empti enim estis precio. Nam hoc tantum hic agit, eos non esse sui iuris, quum sint empti, & empti precio, nimirum iam illius facti à quo empti sunt. Atq; eum in modum adducit hunc locum Chrysofomus, homilia in Matthæum quinquagesima quinta. Nec aliter legit in commentarijs. Quum hanc lectionem Theophylactus proponat, & enarrans iterum atq; iterum repetat, tamen interpres ubiq; uulgatam nostram inculcat æditionem, ne dicam scribarum deprauationem. Neq; tamen consequens est, ut si interpres dixisset precium fuisse magnum, idcirco magnum scripserit Apostolus: Nunc precium repetit, nec addit magnum. Ambrosius adducens sententiam hanc ex capite proxime sequenti, libro de Cain & Abel secundo, capite tertio, non addit, magno. Rursus in Epistolarum libro secundo, capite secundo, ac mox proximo capite Paulus eandem sententiā totidem uerbis inculcat, licet ordine uerso, ὑμῖς ἡγοράσθητε, precio empti estis. Neq; secus adducit Origenes homilia in Exodum sexta. Cæterum de magnitudine precij, adiectum apparet ex epistola diui Petri priore capite primo: Non corruptibilibus auro uel argento, & cætera. Qui mutauit scripturam, uidetur offensum absurditate sermonis, quasi quicquam ematur absq; precio, eoq; precio, superesse, nisi addas magno. Atqui precio additum, facit ad emphasim iuris dominici, in cuius ius toti transiimus redempti à iure diaboli, idq; presenti precio. Cæterum quum in proximo reperisset eandem sermonis formam, non ausus est mutare scripturam.

Glorificate, & portare deum.) Græcis non additur Portate, sed additur quod Latini non habent, *ἵνα ὁ θεὸς ᾤονταί ὑμᾶς* id est, Et in spiritu uestro. Theophylactus exponens hunc locum, de portando nullum facit uerbum, de spiritu uero sibi ac hominum natim interpretatur. Idem facit Chrysostomus. Quamquam in additione Veronensis aliquis addidit, *ἀπαρτῶν*, sed sermone non coherente. Sic enim legitur, *ἀπαρτῶν τοῦ σώματος*. Itē illud: *ἵνα ὁ θεὸς ᾤονταί ὑμᾶς*, id est, Quamquam delinunt referantur sicut ad corpus & spiritum, quorum utrumque deo dicitur. Ceterum utraq; *ἀπαρτῶν* & *πνεύματος* Græcis neutri generis est. Nam & hæc particula separatim exponit Theophylactus: atq; ad eundem modum & legit & interpretatur Chrysostomus. Quamquam magno consensu discrepant Latinorum & codices & interpretes.

EX CAPITE SEPTIMO.

Pauli sermo imperfectus

E quibus autē scripsistis mihi.) Sermo quidem est inabsolutus, uerum hic loquendi color haud est insolens etiam apud Latinos. Nam sensus est, Ut de his quæ scripsistis mihi, respondeam.

ad u. coniu. stio omissa

Bonum est mulierem.) Hic est unus locus, opinor, in quo conueniebat addere coniunctionem *καὶ*, quæ respondeat *et*. Verum id Paulo frequentissimum, quum hoc argumento colligat Hieronymus, Paulum parum bene caluisse Græcum sermonem.

Mulier, pro vxore

Mulierem non tangere.) Rectius hic erat uxorem. Quandoquidem Græca uox *γυναικός* ambigua est. Deinde tangere, *ἅπτειν*, iuxta proprietatem Græcici sermonis sæpenumero significat non manu contingere, sed habere cum aliquo negotium siue commercium. Proinde *μὴ ἅπτειν τὴν γυναῖκα*, nihil aliud sonat, quam si dicas, Bonum est abstinere ab uxore: hoc est, non ducere uxorem. Etiam si diuus Hieronymus aduersus Iouinianum, studio torquet hoc uerbum ad simplicem contactum, uelut in ipso contactu quoq; periculum sit, non solum in coitu. Id quod fortasse concedendum est in diuinis literis, quoties aut hortamur, aut consolamur, aut deterremus, aut ludimus. In disputatione serua nolim id fieri, etiam si hoc uel in primis sibi permittit Hieronymus, idq; factum defendit exemplo Pauli, apud quem ait pugnare testimonia, quæ suis locis non pugnant. Verum ab ijs interim periculum est, quibus mos ex quocunq; libro, quatuor aut quinque uerba decerpere, ac uelut ex oraculo proferre, haud perpendentibus quid præcesserit, quid consequatur, cum quo agatur, quid agatur, quorsum & quo animo dictum sit. Quid quod ea quæ sequuntur palam indicant hunc esse sensum, Propter fornicationem autem, & cetera, optimum erat non ducere uxorem: ceterum qui metuit ne labatur in stuprum, ducat potius, & suam habeat citius quam alienam. Jam illud, quamuis nō est proprium huius instituti, tamē obiter admonuisse profuerit, Bonum hic accipi pro commodo, nō autem ut opponatur uitio: quemadmodum passim dicitur, bono fuisse quod profuit, & malus bello dictus est Horatio qui bello sit inutilis. Neq; enim hoc quærebatur à Corinthijs opinor, an fas esset uxorem ducere, sed an expediret eo rerum statu matrimonij uinculis illigari. Hieronymus autem pugnas aduersus eos, qui matrimonio plus satis tribuebant, ita ratiocinatur. Si bonum est non tangere uxorem, malum igitur est tangere: quum bono, malum sit contrariū. Hanc ratiocinationem ita refellit Augustinus, qui legerat Aristotelis categorias, ut dicat quædam esse indifferentia, quæ nec bona sint nec mala, ueluti nasum emungere, aut saliuam iacere. Quum enim is in matrimonio tria constituerit bona, non passus est ullam mali mentionem, eoq; bonum ait hic accipi pro melius: ne quis turpe putet uxorem ducere, quasi bonum pugnet cum turpi. Quod si in uerbis Hieronymi, malum & bonum, utrobique consimiliter sumantur, recte procedit illius argumentatio, iuxta propositam à Corinthijs quæstionem. Si commodum est non ducere uxorem ob sarcinas curarum, ob uincula affinitatum, incommodum est igitur ducere. Perinde ut si quis rogatus, num bonū esset sibi longum iter ingressuro, latrocinijs obnoxium, tollere pecuniam, responderet, bonum est pecuniā non tollere, recte consequeretur, malū esse tollere. Nam quod hic opponitur bono, Paulus paulo post uocat tribulationem, siue afflictionē carnis. Nec dicit simpliciter, bonum est sic manere ut ego sum, sed bonum est ob urgentem necessi-

Hieronymus detorquens nonnihil uerba scripturarum

Augustinus in epistolis ad uersus Hieronymum de modum inter bonum & malum

necessitatem. Proinde non quod pro tempore proq; re presentanti bonum est, id protinus simpliciter bonum est.

~~_____~~
~~_____~~
~~_____~~
~~_____~~
~~_____~~
~~_____~~

Propter fornicationem.) *ἵνα δὲ τὰς πορνείας*, id est, Propter fornicationes autem, siue scortationes. Quamquam hoc nihil ad sensum, nisi forte numero multitudinis, innuit diuersas libidinis species.

Suam uxore habeat.) *ἔχειτω*, quod uerbum apud Græcos planè imperatiuū est modi. Verum non est quod id nos commoueat, nec est cur interpretemur Habeat, habere liceat: quum id dicatur ijs, qui se non possunt à consuetudine mulierum cohibere: non omnibus. Atq; his sanè qui sibi permissuri essent scortationē, aut scēdus aliquod libidinis genus, imperat ut potius ducant uxorem. Quod si hoc loco perpetuo *ἀνδρα* uertisset maritum & *γυναῖκα* uxorem, plusculum lucis accessisset sermoni. Nam uoces apud Græcos ambiguae sunt. Arguatur hoc loco Valla de pronomine suum & suam, quæ non arbitratus sum operæ precium adscribere.

Vallā excute

Vxori uir debitum reddat.) Græce sic est, *τὸν ὀφειλομένον ἄνδρα ἀνδρα*, id est, Debitam beneuolentiam reddat: ut rem parum uerecundam, uerecunde notaret. Quamquam secus legunt Ambrosius & Hieronymus. Omnino coitum significat, & ideo textit uerbis, quod oportebat intelligi. In uno duntaxat codice pro *ἀνδρα*, id est, beneuolentiam scriptum reperi *τιμω*, id est, honorem: exponentibus ad eum modum & commentarijs qui Chrysostomo inscribuntur, sed titulo mihi suspecto. Proinde ~~_____~~ Græcorum scripturam ~~_____~~ adducor à Paulo scripturam ~~_____~~ id est, debitum: quod deinde in casu, siue quo uerecundior esset ~~_____~~ Quamquam ad eum modum legit & interpretatur Theophylactus nullam coitus faciens mentionem. Præterquam quam adornarem hanc quintam additionem, nactus sum codices Græcos fidei melioris. In his contextus habet, *τὸν ὀφειλομένον τιμω*, id est, debitum honorem: atq; item commenti lumen, sed in medio *ὀφειλω*, quum ait, *ἵνα γὰρ ὁ ἄνδρ καὶ ὀφειλω τὸ πρῶτον γυναικὶ ἐπιλάβω*, id est, Eoq; negotium hoc appellauit debitum. Ceterum de honore nullam facit mentionem. Et Chrysostomus huc deflectit enarrationem, quasi Paulus his uerbis commendaret fidem & castitatem coniugalem, ne uel hic uel illa cuiquam sui corporis copiam faciat, nisi uni cui debetur ex fide matrimonij. Et quum in cæteris utriusque testamenti literæ multum autoritatis tribuant uiro, in hoc pares ostendit, quod maritus æque atque uxor, non possit alij cuiquam facere corporis sui copiam: quod quidem attinet ad usum connubialem. Hæc quidem uere dicuntur, sed uel ea quæ sequuntur declarant Apostolum de coitu coniugali sentire. Nolite fraudare inuicem nisi ex consensu. Nam ut interpreteris: Nolite fraudare, pro Nolite alij corporis uestri copiam facere: quæ quadrat quod sequitur, Nisi ex consensu: An ex consensu licebit adulterium committere? Hoc igitur in loco, castigatior est Latina additio.

Debitum reddere

Nolite fraudare.) *μὴ ἀπαρτῶτε*, id est, Ne fraudetis. Fraudamus autē proprie, quum subtrahimus rem debitam, sicut frustramur re sperata.

Fraudare

Ni forte ex consensu.) Non est græce Forte, sed *εἰ μὴ ἂν*. Verum interpretes exprimere uoluit coniunctionem expletiuam *ἂν*, idq; non inepte: sed ~~_____~~ quoq; diminuit, nisi si quid fiat ex consensu. Sensit Apostolus Corinthijs in libidinem pronioribus, non esse tutum sapius aut diutius secubare, eoq; multis modis astringit hanc concessionem, Nisi si quid & ex consensu & orandi causa & ad breue tempus fiat.

Ut uacatis orationi.) Græcus addit, *ἡ νηστεία καὶ τῆ πρὸς ὁμοῦ*, id est, Ieiunio & orationi quæ duo coniungit & dicitur Hieronymus & Chrysostomus, & hunc sequitur Theophylactus. ~~non taciturne silogiffat. Idem enim in epistola huius uerbi ἀλλ' ἄρα. Non enim dixit oratione sed orationem quod est desideret animum ab omnibus mundanis curis vacentem. Ac quæ non dicitur in opere inde conuenit ieiunio.~~

In idipsum. Reuertimini in idipsum.) ~~ἰδίω αὐτὸ συγγνώμῃ. id est, Ab idem, siue in eundem congreſſamini siue conueniatis. ut intelligas eos ante fuisse separatos. Hæc enim in idem uenire dicuntur, qui conueniunt in eundem locum, siue qui consentiunt, hoc est, in eandem eunt sententiam, uelut in huius Epistolæ capite undecimo. Cōuenientibus uobis in unum. *σω ὁρ χερυλλῶν ὑμῶν εἰς ὃ αὐτὸ.* Quod hic uertit in idipsum, illic tranſtulit In unum. Mirum autem quod sequutus exemplar Augustinus epistola centesima nonagesima nona legit, Et iterum ad idipsum estote. Extat eadem lectio homilia quinquagesima, de mixtis argumentis; ac rursus lib. contra Faustum quinto capite nono. Quin & apud Origenē sic adducitur homilia in Numeros uigesima tertia. Fortasse legerunt *γινεσθε.*~~

Propter incontinentiam.) *ἕνεκα τῆς ἀκρασίας*, id est, Propter intemperantiam, tametsi minimum interest.

Secundum indulgentiam.) Quidam Græci codices habent, *ἢ συγγνώμῃ*, id est, secundum ignoscentiam seu ueniam. Quidam habent, *ἢ γνώμῃ*, id est, iuxta consilium, siue sententiam, quasi dicat, dico meam sententiam, & quod mihi uidetur optimum factum, non autem præcipio. Quamquam *συγγνώμῃ*, appositius ad *ἐπιτασίῃ* est; uenia, ad imperium. Imperium exigit, uenia concedit non nihil præter ius. Indulget enim hoc Paulus illorum fragilitati. Augustinus non dubitat ex hoc loco asseuerare, coitum cum uxore restinguendæ libidinis causa in unum, nõ uacare culpa, licet uenialis sit, excusante uidelicet matrimonio.

Coitus quando peccatum

Dico autem non nuptis.) *ἀγάμους*, Innuptis; erat apertius, uel potius Cœlibibus, aut inconiugatis. Nam articulus indicat hoc uiris dici, *τῆς ἀγάμους*, id est, ijs qui cœlibes sunt. Quamquam nihil uetat quo minus ad utrumque sexum referatur. Et Theophylactus articulum addidit fœmineum, *τῆς ἀγάμους*, ut alterum ad uirgines pertineat, alterum ad uiduas. Quæ cœlibes sunt, dici possunt *ἀγάμοι*, at non possunt, semel expertæ nuptias. Apparet autem id à studioso quopiam factum esse, quo Paulo uindicaret laudem uirginitatis. Nam *τῆς* habet Chrysostomus; neutrius autem interpretatio facit ullam uirginum aut uirginitatis mentionem. Ipse uero sermonis tenor suadet, ut intelligamus Apostolum hic de uiris uiduis ac mulieribus uiduis agere, aut certe de uiris qui quocunque modo cœlibes erant, siue morte coniugis, siue quod nunquam tentassent matrimonium. Nam mulierem probam si cœlebs sit, oportet aut uiduam esse aut uirginem. Primum Apostolus hortatur coniugatos, ut qui in totum abstinere non possunt, precandæ gratia interdum à congressu temperent, sed ex consensu. A coniugatis transit ad cœlibes coniugium expertos, quos hortatur ne repetant matrimonium. Hinc redit ad coniugatos, multa præcipiens de diuortio & matrimonio impari. Post hæc uenit ad uirgines fœminas. Tandem mixtim differit de uiduis, de coniugatis & uirginibus. Reliquum est, ut qui habent uxores, & cætera, ad coniugatos pertinet. Qui sine uxore est, & cætera, ad cœlibes pertinet. Et mulier innupta & uirgo, ad uiduas & uirgines pertinet. Quam ante uocauit *χέρων*, hic appellat *ἀγάμους*, quemadmodum prius uiros uiduos dixit *ἀγάμους*. Atque ita miscet disputationem huius capituli. Porro sui mentionem facit duobus locis. Hortatus enim coniugatos ad spontaneam continentiam, quam

am, quam tamen non audet exigere, subiicit; Volo autem omnes uos esse sicut meipsum. Mox de uiduis uiris ac uiduis fœminis loquutus, addit; Bonum est illis si sic permanerint sicut ego. Nec absurdum est utrobique fieri mentionem apostoli. Hortatur enim omnes ad exemplum suum, qui siue habebat uxorem, eam uerterat in sororem, & habebat tanquam non habens; siue iam erat defuncta, utroque modo liber erat à sollicitudine coniugij. Nam quod hic dicit, Volo uos omnes esse sicut meipsum; post uelut explanans dicit, Volo uos sine sollicitudine esse. Itaque quod coniugatis & uiduis dicit, Volo uos esse sicut ego sum, non est necesse ut accipiamus, Apostolum optare, ut qui duxerant uxores, fierent cœlibes; sed ut quod ipse fortasse fecerat, uxores uerteret in sorores; atque hac ratione sibi pararent ocium ad seruendum domino. Nec consequitur ideo Paulum fuisse uiduum, quod cupit eos esse sicut erat ipse. Nam etiamsi Paulus non fuisset uiduus, tamen erat in ea libertate quam habent uidui. Ad hanc tuendam illos adhortans, admonet ut in libertate sua perseuerent. Exemplum igitur ad quod inuitat Paulus non est situm in conditione seu uitæ statu, sed in tranquillitate quam præstat continentia. Cæterum ubi sine cōtrouersia de uirginibus loquitur, nullam facit sui mentionem. Nam quod præfatus se de uirginibus præceptum domini non habere, subiungit, Bonum est homini sic esse, Sic, non refertur ad Paulum, sed ad statum præsentem. Et si referretur ad Paulum, non statim sequeretur eum fuisse uirginem; nihilo magis quam sequitur illum coniugatum ac uiduum, quod hos inuitat ad imitationem sui. Quod enim erat in Paulo, & maritis & uiduis & uirginibus poterat esse commune. Ex hoc itaq; loco quanquam non potest euinci, Paulum fuisse maritum aut uiduum aut uirginem, tamen probabilius alterum e duobus illis prioribus colligitur, quam tertium. Res autem indigna est contentione.

Melius est nubere quam uri.) *κρείττον γὰρ ὄν γαμήσαι ἢ πυρῶσαι*. Nubere, Græcis ambiguum est uerbum *γαμήσαι*, quod significat & nubere uiro, & ducere uxorem. Nam hæc sententia ad utrosque pertinet, uiros ac mulieres. Ideo quod ante dixit, Innuptis & uiduis; pro Innuptis, in quibusdam Græcis codicibus est *τῆς ἀγάμους*, addito articulo masculino. Ita tamen ut sub uno genere sexum utrumque intelligas, quamquam ut modo dictum est, nonnulli codices habent *τῆς*. ita tamen ut mox redeat ad masculinum genus, *καὶ ὁ ἀποστόλος δειν*. id est, Bonum est eis. Et *κρείττον*, non proprie Melius est, sed potius ac magis eligendum. Porro *πυρῶσαι*, id est, Uri, demiror cur quidam contra omnium ueterum opinionem exponant de igni gehennæ, quum hic palam de libidinis loquatur incendio, molestiaq; corporis non se continentis.

Nubere

vri

His autem quæ matrimonio iunctæ sunt.) *γαγαμῆσαι* Græcis quidem est masculini generis, sed ita ut fœmininum quoque complectatur; id quod sequentia declarant. Proinde nos uertimus, Coniugatis autem; ut ad uirum simul ac mulierem pertineat. Atq; adeo in peruetustis exemplaribus, nominatim in eo quod exhibuit bibliotheca collegij diui Pauli apud Londinum, scriptum reperi genere masculino: His autem qui matrimonio iuncti sunt. Tum Augustinus explanans sermonem Christi in monte habitum, citat genere masculino; His qui sunt in coniugio, præcipio, non ego sed dominus.

Nam cæteris dico.) Augustinus indicat hoc pertinere ad impari matrimonio iunctos.

Matrimonio impar

Per mulierem fidelem, per uirum fidelem.) *ὅτι τῆ γυναικὶ, καὶ ὅτι τῷ ἀνδρὶ*. id est, In muliere, in uiro. Quamquam *γυνή* Græcis & mulierem significat & uxorem. Atq; hoc sanè loco recte mutauit interpres præpositionem, quod tamen aliàs aut ueretur aut negligit facere. Adiectiuum Fidelis, utrobique additum est à nobis, quum apud Græcos nõ addatur, sed subaudiatur. Augustinus libro primo quo exponit sermonem in monte habitum, legit ad hunc modum; Sanctificatus est enim uir infidelis in uxore fidei, & sanctificata est mulier infidelis in fratre fidei. Et ne quis existimet hoc casu fa-

Etiam, aut locum depravatam, ipse aliquanto post eodem libro, adducit huius loci testimonium, docens in sacris litteris, fratris uocabulo significari Christianum, uerum hic non addit fideli. Et sanctificatum, hic uocat purificatum. Sequitur enim, Alioqui filij uestri immundi erunt.

Vocauit uos.) *ἡμᾶς*. id est, Nos: primæ personæ, non secundæ, suffragante & uetustissimo codice Paulinæ bibliothecæ, atq; item Donatianicæ.

Duplex lectio

Nisi unicuiq; sicut diuisit dominus.) Quidam Græci codices habent *εἰ μὴ*, id est, nisi. quidam *ἢ μὴ*, id est, an non: ut referatur ad superiora. At Græcorum quidem scholia distinctionem apponi uolunt post *εἰ μὴ*. an seruatorus sis, an non. quod alioqui uideatur imperfecta sermonis constructio: & huius distinctionis Severianum quendam citant autorem. Theophylactus & ipse commonstrat duplicem huius loci ordinem. Prior hic est, Qui scis, an seruatora sis uxor uirum, nec ne. Ac mox uelut ex abrupto interijciatur, Vnicuiq; sicut diuisit dominus. Deinde succedat quod priori particula respondeat: Qui scis uir, an seruatorus sis uxorem nec ne: ut illud, Vnicuiq; sicut diuisit dominus: quum sit constructionis lege ab utroq; separatum, ad utrunq; respondeat. Variæ sunt dotes Dei: fortasse continget ut seruetur ille aut illa: quare siue continget, siue non continget, non est dirimendum coniugium. Alter ordo coniungit duas partes. Qui scis an tu seruatora sis uirum, an tu seruatorus uxorem: deinde succedat ceu nouum caput: Nisi unicuiq; ut diuisit dominus sic maneat: quasi dicas nihil aliud tentetur aut nouetur, ob alterum infidelem: tantum ut cuiq; sua fors obtigat, ita maneat. Atq; hanc lectionem ille præfert superiori. Quod si de distinctione laboratur, nil uetat quo minus referatur ad permaneat, uerbum. Qui scire possis an seruatorus an seruatora sis, nisi unusquisq; sic permanerit, ut uocatus est: Verum mihi magis placet, ut seorsim legatur *εἰ μὴ*, ac perinde ualeat, quasi dicas, utcumq; est, aut in summa. Hac loquendi forma solemus uti, quoties omittis quæ incerta sunt, ad id redimus quod certum est. Hanc Græcanici sermonis figuram expressisse uidetur Terentius in Adelphis, Gaudebam. Ecce autem de integro, nisi quicquid est uolo scire, atq; hominem conuenire. Idem alijs aliquot locis ad eandem usupauit modum. Sic Paulus, quoniam id quod erat dubium proposuerat, deseruando uiro aut uxore infideli: Vt utiq; hoc est, inquit, maneat unusquisq; ut illi tribuit Deus, & ut uocatus est, quicumq; sequatur exitus de seruando coniuge. Meminit & Thomas nonnihil de duplici huius loci lectione, ex quo apparet illum adiutum commentarijs è Græco uersis, quæ nunc non extant.

Tertia

Doceo ordino

In omnibus ecclesijs doceo.) *ἡ πάροσομαι*. id est, Ordino, siue instituo.

Adducere præputium

Non adducat præputium.) *μὴ ὑπὸ σάβδω*. id est, Ne asciscat: ut subaudias, præputium. Subindicat Theophylactus præputiũ resecum pharmaco solere reduci. Rei huius artificium aliquod indicat Cornelius Celsus libro septimo capite uigesimo quinto. Quomodo tegenda sit glans, uel natura uel amputatione nuda. Verum an hoc Paulus senserit, nescio. Certe Origenes libro *πρὸς Ἀρχῶν* quarto, putat nullo modo reuocari posse semel amputatum præputium. Vt cumq; habet, nos maluimus accersere, quàm adducere, uel ob uerecundiam.

Vnicuiq; in quo uocatus est frater.) *ἀδελφοί*. id est, Fratres: multitudinis numero, idq; duntaxat in hac posteriore parte. Præterea in hoc, repetitum est ex superfluo iuxta proprietatem sermonis Hebraici, quemadmodum & Paulo superius, Vnicuiq; in qua uocatione uocatus est, in ea permaneat.

Consilium autem do.) *γνώμιω δὲ ἰδλωμι*, id est, Sententiam autem do, siue dico id, quod mihi uidetur optimum: hoc est, profero meam super hac re sententiam. Qui consilium dat suum aperit iudicium. Et ne contemnatur, addit hoc se misericordia diuina consequutum, ut super ea re dicat bona fide, quod optimum putet uelut apostolus.

Propter instantem necessitatem.) *ἔνεσθων*. Græci *ἔνεσθων* uocant præsens tempus, & hos imitatus Fabius instans appellat. Ambrosius legit propter præsentem necessitatem, nimirum, intelligens præsentem illorum temporum statum. Oportet enim

ret enim huiusmodi consilia pro temporum ratione moderari. Idq; confirmat ea quæ superius à nobis dicta sunt.

Noli querere solutionem.) *λύου*. Alijs magis placet diuortium quàm solutio, ueluti Latinius: sed tamen interim perit aliqua gratia contrariorum. Alligatus, solutus, & solutio.

Tribulationem carnis.) Græce est *τῆς σαρκός*, id est, Carni, siue in carne. Nec est cur Valla reijciat hac gratia expositionem Ambrosianam, ac cæterorum omnium, qui tribulationem carnis, interpretantur incommoda huius mundi, uelut lites cum affinitibus, curam liberorum, sollicitudinem rei domesticæ & id genus alia sexcenta, quæ matrimonium comitantur. Paulus enim suo more carnem uocat, quod pinguis est & crassius, & ab illa diuini spiritus puritate simplicitateq; recedens. Sic autem dictum est, habere tribulationem carne, quemadmodum dicimus, affligimur animo, aut cruciatur corpore.

Tribulationē habere carne

Tempus.) *ὁ καιρὸς σωτηρίας*. id est, Tempus contractum. quod Hieronymus aduersus Iouinianum uertit, Tempus in collecto est. Et quod sequitur, *ὁ λοιπὸς ποτε* ad superiora referri, ut legas, Tempus quod superest contractum est. Atq; ita Græci uidentur legere, nominatim Theophylactus, & eundem ad modum Ambrosius, ut ex illius interpretatione colligitur. Quod si placet sequi, coniunctio Vt, quæ sequitur, non accipietur *ἐδικῶς*, sed ut consequentiam declaret, uelut in hac oratione: Omnis hæc uita breuis est, ut si quid etiam uoluptatis habeat matrimonium, negligendum sit, ob hoc ipsum quod breui dilapsurum.

Tanquam non utantur.) *ὡς μὴ κατεχόμενοι*. id est, Tanquam non abutentes. Quamquam hoc abutentes, nihil aliud est mea sententia, quàm uehementer utentes. Utimur in bonum, abutimur in malum. & secundum Iureconsultos, abusus est uini, frumenti, & similibus, quæ usu absumuntur: Vfus equi, aut uestis, ac similitum. & utimur homine qui cum est nobis familiaritas. Hic abuti dictum uidetur pro ualde uti, quæadmodum Latini dicunt, fatigari & defatigari, amare & deamare, perditus & deperditus. Neq; enim abuti semper sonat in malam partem, quemadmodum nec *κατεχόμενοι* apud Græcos. Interdum enim quod alieniore loco ac tempore adhibemus, abuti dicimur: unde & rhetores catachresim habent inter schemata, hoc est ornamenta dictionis. *ἤ* præpositio apud Græcos & in laudē sonat, *κατεχόμενοι* magis sonat in uitium. Hoc itaq; dicit Apostolus, Tempus hic esse breue, nec uacare uxorium esse.

Abuti, pro uti

Præterit enim figura.) *ἡ ἀγάπη*. Faber Stapulensis emendat Decipit: quod ipsa uox uideatur ita sonare *ἡ ἀγάπη*, quasi seducere, siue à uia abducere. Verum huius uerbi composita sæpenumero & neutralia usurpantur, ut *ὑπάγω*, pro abeo, quod non semel positum in euangelicis literis. *ὁ παρὸς ὀπίσω μου*. Et apud Ioannem capite nono, *καὶ ἡ ἀγάπη ὁ ἰσθός*. & præteriens Iesus. Et apud eundem capite decimo quarto, *ἡ ἀγάπη ἦν ὁ ἰσθός*. eamus hinc. item Matthæi quarto, *πορεύθη ὁ ἄλλος πρὸς γαλιλαίαν*. id est, cumibat. Apud eundem cap. uigesimo, *ὁ παρὸς ὀπίσω μου*. id est, quod Iesus præteriret. Rursum cap. uigesimo primo, *ἡ ἀγάπη*, præcedit. Itē cap. uigesimo tertio, *πορεύθη*, circumiit. Atq; ita sanè magis quadrat ad Pauli sententiam, & ita exponunt Græca scholia, *ἡ ἀγάπη, ἡ ἀγάπη*. Quod autem dixit *χῆμα*, hoc est figura, perinde est quasi dicas habitus siue status. Annotauit emphasim nominis & Theophylactus, quod mundus hic nihil habeat solidi, sed speciem modo quandam bonorum ac malorum præ se ferat. Chrysostomus hoc loco uidetur esse inutilis.

ἀγάπη uerbum neutrum

Qui sine uxore est.) *ὁ ἀγαμύς*, id est, Qui cœlebs est, siue inconiugatus. Mirum cur interpreti placuerit periphrasis, quum suppetat Latinis uerbum proprium, quo certe usus est Cyprianus in secundo tractatu de Habitu uirginum. Cœlebs cogitat ea quæ sunt dei, quomodo placeat deo: qui autem matrimonium contraxit, & cætera.

Quomodo placeat deo.) Græcis Domino est, non Deo: *ὁ ἀγαμύς*. Maritum non habet cui placeat, sed habet dominum, cuius animo debet obsequi. Deinde sequitur, ut sit sancta & corpore & spiritu: gemina coniunctione.

Et diuisus est.) Longe alius sensus est apud Græcos. Siquidem uerbum *μεμεισται*, non ad

non ad ea quæ præcedunt, sed ad sequentia refertur. *μεμείρισται ἢ ἡ γυνὴ καὶ ἡ παρθένος*. id est, Diuisa est, siue diuisa sunt & uxor & uirgo: hoc est, diuerso uite studio sunt. Deinde explicat discrimen uitæ. In eam sententiam interpretatur Theophylactus. Citatur hic locus emendate aduersus Heluidiū, etiam si non nihil mendii asperferant hic quoq; librarij. Quanquam ex ipsa sermonis continentia palam est Hieronymum sic accipere ut nos interpretamur, nempe quum ait, Vide quantæ felicitatis sit, quæ & nomen sexus amiserit. Item in epistola ad Eustochium De uirginitate seruanda. At rursus idem in priore aduersus Iouinianum libro, rejicit hanc lectionem, quam fateatur quidem esse in Latinis codicibus, & à se pro loci qualitate sic fuisse edisserat, uerum non esse ueritatis apostolicæ, à quo sic fuerit scriptū: Sollicitus est quæ sunt mundi, quomodo placeat uxori, & diuisus est. Deinde hac absoluta sententiā, transiens ad uirgines & continentes subiicit, Mulier innupta & uirgo cogitat quæ sunt domini: uultq; per interpretationē additum esse uirginem, ne putemus innuptas meretrices hoc sermone comprehendī posse, aut certe elegantię causa bis idem esse dictum: unde conijcere licet, exemplaria Græcorū illa quoq; tempestate uariasse. Siquidem in codicibus Græcorum hodie legimus ad hunc modum: *ὁ δὲ γαμήλιος μεμνῆσται τὰ τοῦ κόσμου, πῶς ἀφ' ὧν τῆ γυναικί. μεμείρισται ἢ ἡ γυνὴ καὶ ἡ παρθένος*. hoc est, Qui uero duxit uxorē, sollicitus est de his quæ sunt mundi, quomodo placeat uxori. deinde interposito puncto sequit, Diuisa est mulier & uirgo. Proinde quod Hieronymus scribit esse in Latinis codicibus, hodie in Græcis habetur: & quod ait esse apostolicæ ueritatis, hoc legitur in uulgatis Latinorum exemplaribus. Verum utrocunq; modo legas, eadē ferme constat sententiā. Diuus Ambrosius ita legit: Qui autem cum uxore est, sollicitus est quæ sunt huius mundi, quomodo placeat uxori, & diuisus est: diuisa est mulier & uirgo. idq; exponens subiicit, Diuisa non utiq; natura sed actus: quia legimus in Numeris, mulieres uirgines appellatas. Quibus ex uerbis palam est, Ambrosio Paulum sentire, diuersum esse studium mulieris & uirginis. At idem in libello de Uidiuis aliter citat hunc locum: iuxta quod scriptum est, inquit, & mulier innupta & uirgo cogitat quæ domini sunt, ut sit sancta corpore & spiritu: quæ quidem palam arguunt Ambrosii quoq; codices hoc loco uariasse. Similiter citat Augustinus libello De bono uidiuitatis, capite secūdo: addens illic, innuptam mulierem dici ueritatem. Illud addam, hoc certe loco rectius *γυνή*, uertisset Vxorem, quàm Mulierem: tamen uox ea utrunq; significat. Ad eundem modū citat Hieronymus, tum alijs aliquot locis, tum in epistola ad Eustochium de Uirginitate.

Virgo cogitat.) *μεμνῆσται*. id est, Curat, siue sollicita est: quemadmodum superius uerterat. Quod honestum est, & quod facul. præb.) Græce sic habet, *ἀλλὰ πρὸς τὸ ὕψιστον*. Quæ quidem ad uerbum transferre difficillimum fuerit. Est autem huiusmodi ferme sententiā: Sed ad id quod honestum est & decorū, & ut indiuisi semper affideatis & adhareatis domino. Diuus Hieronymus aduersus Iouinianum, testatus Græcam proprietatem reddi nō posse, explicat sententiā huius loci ad hunc modum. Hoc autem ad utilitatem uestram dico, non ut laqueum uobis iniiciam, sed ut ad id quod honestum est, & intente facit seruire domino, absq; ulla distractione, uos adhorter. Addit hanc sententiā in Latinis codicibus omnino non inueniri, propter interpretationis difficultatem. Certe apud Ambrosium abest huius sermonis clausula: sic enim legit, Hoc autem ad uestram ipsorum utilitatem dico, ut non laqueum uobis iniiciam, sed ad id quod honestum est. Sic finit sermonem, neque in interpretatione significat amplius legisse se. Hieronymus *ὕψιστον* uertit honestum, & *τὸ ὑπερόσπεδον τοῦ κυρίου* reddidit, Quod intente facit seruire domino, & pro *ἀπορίσπαστος* posuit, absq; ulla distractione. Vtus est hac uoce Plutarchus in libello de Curiositate, *ἀπορίσπαστος* appellans assiduum studium sapientiæ, nullis negocijs aliō mentē auocantibus. In uetustis codicibus etiam excusis adhuc habetur, Domino obsecrandi: quo modo non puto quædam Latine fuisse loquutum. Donatiani codex habebat obseruandi. In utroq; item Constantiensis erat, obseruandi: ex his diuisare licet primā scripturam fuisse, Domino obseruēdi: quod

Hieronymus à seipso dissentiens

Ambrosius à seipso dissentiens

Hæc olim in Latinis exemplaribus non habebantur

alius uertit in obsecrandi, relicto datiuo: alius in obseruandi, mutato etiam casu. Certe apud Græcos nulla obsecrandi mentio. Turpem se uideri existimat.) *ὁ δὲ ἄλλος ἀρχιμοῦν*. id est, Si quis turpe aut indecorum existimat in uirgine. Augustinus in questionibus super Numeros pentateuchi, indicat quosdam uirginē hoc loco interpretari uirginitatē. At horum sententiā non approbat quod nihil aliās cōperiatur ad simile in diuinis libris. Sentit enim Paulus de parentibus elocantibus nuptum filias, citra quorum auctoritatem non erat ratus matrimonij cōtractus. Quod utinam & his temporibus seruaretur, præsertim in ea ætate, cui nondum satis cōstat uel consilium uel iudicium, maxime quum usque ad eod placeat, semel intum quocunq; pacto connubium, non alia re quàm morte dirimi. Cæterum ut hæc ad parentem potius quàm ad uirginem referantur, suadent quæ sequuntur: Igitur & qui matrimonio iungit uirginem suam: & cætera, Atq; ita sanè edisserit hunc locum Theophylactus.

Si fuerit superadulta.) *ὑπεράκουστος*. Nam id uertit superadultā, cuius flos iam præterierit. Quod Ambrosius ita reddidit, Si si ultra pubertatem: id quod uulgo rideri solet, quum anum uocant uirginem. Solent & infamiae esse obnoxia uirginē admodum adultæ, quasi fastiditæ à procis.

Non peccat si nubat.) *γαμήτωσαν*. id est, Nubant. Quæ quidem uerbum *γαμήτωσαν* commune est uiro ducenti uxorem, & puellæ nubenti uiro. Vnde etiam Paulus mutato numero uerbi, sponsam & sponsam respexit, aut certe ad eundem locum filiam & sponsam. Theophylactus legit, *γαμήτωσαν*. nec additur Si, sed est, *ἐχέτωσαν*. ut non peccat, pertineat ad patrem: *γαμήτωσαν*, ad eos inter quos coit matrimonium.

Nam qui statuit.) *ὁ δὲ ἰσχυρὸς*. id est, Qui uero stat firmus. nisi quod uerbum *ἰσχυρὸς*, & statuo sonat Græcis, & sto. Certe uocem eandem in Euāgelio Ioannis uertit Stat. Hic sanè magis congruebat, Stat firmus: nam mox sequitur decernendi uerbum. Cæterum quod hic dicit de firmiter stando, respondit ei quod præcessit, Qui turpem se existimat, & cætera. Qui non metuit pudicitia filia, nec mouetur probro uulgari, quod uirginem mobilem detinet domi, faciat quod iudicari esse optimum.

Potestatem autem sui habens.) *ἔχει*, Habet, non habens. Quanquam hic uariant exemplaria.

Et hoc iudicauit.) *ἔδειξε*, siue statuit: hoc quidem loco *κέρκευ*, quod aliās ita uertit.

Liberata est à lege, cui autem uult nubat.) Græca paulo secus habet, *ἐλευθέρωσθε τὴν γυναῖκα ἢ ἡμεῖς*. id est, Libera est, ut nubat cui uelit, siue ad nubendum cui uelit. Donatiani codex sic habebat: Libera est; cui uult nubat. Suspicio ab inopere scriptum. Ut cum nubat. & Ut deprauatum in Autem.

Virgo, pro uirginitate

Superadulta ὑπεράκουστος

Siquidem sunt dii.) *ὡς ἄρα εἰσι θεοὶ πολλοί.* id est, Quemadmodum sunt dii multi. Fortasse interpretes legit *ἄρα*.

Siquidem sunt dii multi & domini multi.) Fortum hoc deest apud Ambrosium, a deo ut nec edisserens indicet se legisse. Non erat autem hinc periculū ne plures deos crederemus, quā satis manifeste testetur illos non esse simpliciter deos, sed dominos, sed illis esse deos ac dominos, a quibus colebantur. Quēadmodum & Paulus Romanis scribens, dicit deum pseudapostolorum esse uentrē. Huic respondet quod sequitur, Nobis autē, & cetera. Iridem & de se paulo post, Et si alijs non sum apostolus, sed tamen uobis sum. Rursus non appellat eos simpliciter deos ac dominos, sed ait uocari deos ac dominos, uidelicet nomine non re, & opinione, non uirtute.

Ex quo omnia, & nos in illo.) Græce est, Et nos in illum. atq; ita primū scriptū erat in exemplari, quæ uiderim omnium emendatissimo, bibliothecæ Paulinæ: quod tamen ita fuit erasum, ut euidentissimū rasuræ uestigiū testetur adhuc germanā scripturā. Neq; uero nescio Græcam præpositionem esse ancipitē, neq; me fugit quid interpretentur Ambrosius ac Thomas: mihi tamē uidetur germanius, In illum: ut respondeat ei quod præcessit, Ex quo omnia: tanq; ab autore summo, & nos in illū, ad quem eui fontem omnia referenda sunt. Aut omnia quidem sunt ex illo, qui condidit uniuersa, nos tamen qui credidimus per fidem in illum conuersi sumus, & uelut in unum commissi, quemadmodum interpretatur Theophylactus.

Et unus dominus.) Hic locus facit ad id quod aliās admonuimus, Paulū ferē Dei uocabulum tribuere patri, Domini filio, quum aliās, & pater uocetur dominus & filius dicatur deus.

Etsi autem nos non cōmendat deo.) *ὁ παριστοι τῷ θεῷ.* id est, Commendatos, siue gratos reddit deo.

Deficiemus.) *ὕστερον μεῖον.* id est, Minus habemus. Ambrosius legit, Non deerit nobis. Sensus est, Nihil habere momenti ad pietatē, quibus uescamur cibis, Porro Græcis utrumq; uerbum est præsentis temporis, *πείσσομεθα* & *ὕστερον μεῖον*. Plus habemus, & minus habemus. Neq; enim temporis rationem declarare uoluit Paulus, sed rei naturam: ueluti si quis dicat, Pauperes ubiq; negliguntur.

Ne forte hæc licentia.) *ἡ δύναμις.* id est, Potestas, siue ius. Nec est Eum, sed Te. *ἐγὼ γὰρ τὸς εἶδον σὲ τὸν ἔχοντα γυνάμιν.* id est, Nam si quis uiderit te, qui habes scientiā. Porro secundam personam ex consuetudine sermonis, pro quauis persona posuit.

In Idolio.) *ἐν εἰδωλῷ.* id est, In idoleo, penultima producta. Est autem idoleum locus simulacrorum, aut mensa in qua carnes sacre proponebantur. Et cur non accumbentem potius quā recumbentem? *κατακείμενοι.* nam recumbunt resupinati.

Nonne conscientia eius quum sit infirma.) *ἡ συνείδησις αὐτοῦ ἀδυνάτος ὄντος.* id est, Conscientia eius qui infirma est, & cetera. Interpretes legisse uidetur *ἀδυνάτος ὄντος.*

Idolothya.) Reliqua aliquoties hanc uocem non uersam idolothya uero scribentem dicitur, id est, Idolis immolata. *ἰδωλοθύτου* uel *ἰδωλοθύτου* admonuit.

In Christum peccetis.) Hoc loco nescio an subscribendum sit sententiæ Ambrosianæ, qui legit in Christo, non In Christum. Id enim declarat illius interpretatio. Quādo enim charitatis non amittuntur, qua Christus nos liberauit, peccat in Christo non in Christum, quia in Christum peccat, non in Christum. In Christum autem in hac quæ sunt Christi. Sicut et in quibuslibet, in lege dicitur peccare, in deum qui sub Christo sunt, in Christum peccat, non in Christum. Sicut et in quibuslibet, in Christum peccat, non in Christum, quia non sit anceps, tamen Chrysostomus ac Theophylactus interpretantur hanc inuersionem admitti in Christum, quandoquidem committitur in membrum Christi.

Non manducabo carnem.) *ὁ κρέας φάγω.* id est, Non manducabo, siue non edo, aut uescor carnibus. Et est *ἐμφατικῶς*, per tempus præsens: tamen non negem in his uerbis Græcos aliquoties abuti uerbo præsentis temporis uice futuri, & geminatam negationem nihilo plus efficere quā unā, nisi quod aliquid addit uehementiæ. Illud

Beatior autem erit.) Græce habet *ἕτι*, præsentis temporis, non *ἔτι*. Vei ex hoc apparet quum superius diceret, Mulierem non tangere, bonum esse: nō de uirtute, sed de uitæ commoditate sensisse.

Secundum meum consilium.) *ἕτι τὴν ἐμὴν γνώμην.* id est, Mea sententiā, siue meo iudicio. liberum interim faciens hac in re surum cuiq; iudicium.

EX CAPITE OCTAHO.

Cientia inflat, charitas ædificat.) Hunc locum eo torquent quidam, ut dicant esse periculosum, bonas literas attingere, quum ipse Paulus paulo ante de se dixit, Scimus quod omnes scientiam habemus, uidelicet de se suiq; similibus loquens. Proinde nō uerat Paulus, ne non amplectamur scientiam, sed ne desit scientiæ charitas, alioqui nihil æque inflat atq; inscitia. Tractat hunc locum eleganter Augustinus, libro aduersus Faustum decimoquinto, capite octauo.

Si quis autem existimat se scire.) *εἰ δὲ τις δοκεῖ εἰδέναι τι.* Si quis quid uidetur scire: aut, Si quis uidetur sibi aliquid scire, ut intelligas omnem scientiæ persuasionem oportere abesse.

Negationes due pro unica

Nondum cognouit.) *ὄχι πῶς οὐδὲν ἔγνωκεν.* id est, Nondum quicquam nouit. ut intelligamus hanc esse præcipuam scientiæ partem, nosse rationem sciēdi. Iam tamen Græce negationis congeminatione est ex idiomate sermonis, tamen non nihil facit ad uehementiam, alioqui uertendum erat ad uerbum, Nondum nihil nouit. Hic rursus libet istos quosdam anxie religiosos appellare, qui nihil omnino mutandum putant in diuinis literis, ne tota quidem aut apicem, cur hic ausus est interpret totam negationem omittere? Aut quinam explicabunt hunc locum, qui dialecticorū regulas per omnia sanctas & ἀκλίνας esse contendunt.

De escis.) *περὶ τῶν ἐσθίωντων ἐν εἰδωλοθύτου.* id est, De esu uero eorum quæ idolis immolantur, quidam uertunt Immolantia. Dure uertit Græca. Quis enim dicitur, immolare escas? Nec abest amphibologia. Potest enim accipi, quod ea quæ immolantur idolis comedant. Et miror hic escarum uocabulum placuisse interpreti, quum Græca commode reddi potuerint, de esu eorum quæ simulachris immolantur.

Quia nihil est idolum.) *ὅτι οὐδὲν.* Potest legi, Quod nullū est, siue nihil esse idolū. nā addit, In mūdō. Melius autē uertisset, *ὅτι* Quod. Ambrosius pro idolo, semper legit simulacrum, nō idolum Græca uox, sed à Latinis iam usurpata, & *θύω*, sacrifico: inde *εἰδωλοθύτου*, simulachris immolata, pro quo uulgus legit Idolothya. Thomas Aquinas adducit nouam differentiam inter idolum & simulachrum, quod simulachrum sit effectum ad similitudinem alicuius rei naturalis: idolum contra, ut, inquit, si corpori humano addatur caput equinū. Quæ distinctio uera sit, nec ne, iudicet alij: mihi lexico quod Catholicon inscribunt, nō indigna uidetur. Certe Ambrosius nullum nouit discrimen inter idolum & simulacrū: nec ego ullum uideo, nisi quod simulacrū est uox Latina à simulando dicta, idolon Græca, ab *εἶδος*, species, quod speciē & imaginē inanē præ se ferat, quum absit ueritas: unde quæ nos spectra uocamus, Græci uocant *εἰδωλα*.

Nullus est deus nisi unus.) *ἕτερος*, id est, Alius, deest in nostris. Et sicut non est ullus deus præter unum, ita non est idolum, quod deum aliquem representet.

Siquidem

Thome distinctione

Negare in Christo

Augustini opinio excussa

obiter annotandum, quum Paulum in idolothyis nihil offendat, preter offensionem infirmi, quem ferri uult, duntaxat in hoc ut proficiat, mirum est cur Augustinus in epistola ad Publicola ceteris quinquagesima quarta, pronunciauerit melius respuit Christiana uirtute cibum in idolo reperit, ei qui ob fame de uita periclitetur, etiam si nullus adsit hominum, modo sciat eum cibum simulachris immolatum fuisse. Opinor & hunc locum retractatum fuisse, si monitus rem propius expendisset. Iam uero quod hic Paulus de scandalo uitando differit, non opinor, ad quod uis scandalum uitandum esse pertrahendum. Nam ingens est scandalum idololatrie, & illis temporibus suspicio penes inuincibilis. Et tamen Paulus infirmum docet offendi non debere, & firmi scientiam magis approbat, tantum concedi uult infirmitati, quae uinci non possit. At nos dum quasuis ineptias uulgo receptas ultro sequimur, quid aliud quam alimus infirmitatem populi? Nec enim damus operam, ut illi desinat esse infirmi, sed ut ipsi cum illis infirmemur. Quod si is qui firmior est, semper obsequundabit infirmitati alienae, & huiusmodi obsequijs semper in maius gliscent & augetur offendicula, quis tandem offendiculorum erit finis? aut quando habituri sumus Christianos, in Christo fortes & adultos? Distinguiamus igitur offendiculi causas, & stultam huiusmodi quorundam infirmitatem non alamus, sed corrigamus.

Scandala quatenus uitanda

EX CAPITE NONO.

On sum apostolus.) Apertius erat, An non sum apostolus? nam plane Graeci legunt per interrogationem, quae tamen uehementer affirmat, ut sit impudens contradicere. Nec est quod metumamus, ne haec uideantur arrogatius dicta a Paulo. Nihil enim magis in illu conuenit quam huiusmodi sancta quaedam ostentatio, & pia insolentia, qua alijs quoque locis utitur.

Signaculum, pro confirmatio

Signaculum apostolorum metuos est, id est, sigillum: quo certa fides fiat auctoritatis apostolorum, quomodo etiam in ueteribus, quod uehementer certum & indubitatum intelligi uolumus, id dicimus ob signatis literis.

Interrogant, dijudicant

Qui me interrogant.) *τις με ἀνακρίνει*, id est, is qui me diiudicat. Quamquam & hic sensus esse potest, hoc illis respondeo, qui me interrogat: hoc est, qui rogat quod argumeto doceam me esse apostolum. Est enim uerbum ambiguum, quod significat tum interrogo, tum excutio & examino: & tamen annotauit hoc quisquis fuit, cuius extant collectanea in hanc epistolam, nomine Hieronymi. Chrysostomus uarie interpretatur, qui scire querunt unde constat quod sim apostolus: aut qui mihi crimini uertunt, quod accipiam pecunias, aut qui percontantur, quam obrem non accipiam: aut qui conantur persuadere me non esse apostolum, his omnibus respondeo, me in uobis declarasse quod sim apostolus, & aduersus eosdem me defendo his rationibus quas mox dicam, An non habemus potestatem edendi ac bibendi: & cetera.

Nunquid non habeo.) *μη οκ*, id est, An non habeam? Sororem mulierculam.) *ἀδελφὴν γυναικᾶ*, id est, Sororem mulierem: atque ita scriptum in uetustissimis exemplaribus.

Laurentij argutatio

Ambrosius legit Mulieres, pro Sororem mulierem. Atque ita citat diuus Hieronymus aduersus Iouinianum libro secundo, siue quod haec lectio magis faciebat ad causam quam illic agit, siue quod alteram lectionem nescierit.

Faber

Aut ego solus & Barnabas.) An, castigat & mutat Faber. Verum recte habebat Aut, quum praecesserit *μη*, id est, An: quod hic tacite repetendum est. Etenim si fuisset nouum interrogantis caput, dixisset rursus, *μη οκ*, ut coeperat. Hoc operandi.) Hoc, additum est. *ἐν ἐργαίῳ ἑσθίω τὸν μὴ ὀργαίσειν*, id est, An non habemus potestatem non operandi: ut uerbum operandi, sit absolutum: & uideatur esse

esse sensus, An nobis solis non licet in ocio uiuere suppeditantibus alijs? Sic & Chrysostomus ac Theophylactus *μὴ ὀργαίσειν* interpretatur, in ocio uitam agere: nimirum huc respiciens, quod Paulus & Barnabas opera manuarum sibi uictum pararent, quum non reliqui tantum apostoli, sed ipse etiam Cephas aleretur aliena benignitate. Annotauit & hoc Theophylactus, subindicans quo praecellens est episcopus, hoc minus debere grauare gregem suum.

Duplex sensus

Sed fortasse rectius est, ut accipiamus in eum sensum, in quem omnes interpretantur. An non habemus potestatem, ut hoc nobis liceat agere quod agunt omnes: nam duabus negationibus *δμη*, unius uice est abusus. Ciuilius enim erat dicere, faciendi quod alij faciunt, quam circuducere mulierem, praesertim quum nominasset Petrum & fratres domini. Id subindicat Ambrosius. Verum id exactius expendat diligens lector.

Duae negationes pro una

Stipendijs.) *ὠφελίαις*. De quo superius meminimus. An non & lex haec dicit.) *ταῦτα* legit Ambrosius, non *ταῦτα*. & ob id uertit Eadem, non haec. Propter nos utique.) *πάντως*. Rursum ut paulo superius uertit, Vtique. Est autem aduerbium affirmantis.

Et qui triturat.) Graece paulo secus est: *καὶ ὁ ἀλοῶν ἐν ἐλπίδι* *αὐτὸν μετέχει ἐπὶ ἐλπίδι*. id est, Et qui triturat, spem suam participare in spe. Quamquam nos hyperbaton Graeci sermonis mutauimus, Ambrosium & alios sequuti. Porro quod in nostris exemplaribus additum est Fructus percipiendi, uideatur explananda rei gratia factum. Illud certum, non adijci apud Graecos. Ceterum sub spe, quod apud nos non additur, interpretatur etiam nominatim Theophylactus, annotans, in aratioe semel duntaxat poni spem, nec fieri mentionem participationis, propterea quod totus prouentus aranti tantum in uotis sit. At qui triturat, iam incipit esse particeps spei, fruaturque optatis, laboras interim in aliam spem anni sequuturi: quamuis haud nesciam, Theophylactum hanc clausulam ad apostolos proprie referre, qui non cibi tantum causa docerent, sed uberius praemium in posterum expectarent. Haec Theophylactus hausit a Chrysostomo.

Deest in nostris

Potestatis uestra.) *ἐξουσίας*. ut intelligas non quamlibet potestatem, sed facultatem metendi, & circuducendi uxores siue mulieres, quam illi ceteris apostolis permittebant.

Quare non potius.) Quare, addidit de suo interpres: fat erat, Nonne magis nos? *ὄχι μᾶλλον ἡμῖς*.

Sed omnia sustinemus.) *στέγομεν*. quod proprie uasis est omnia capientis. Ne quod offendiculum demus euangelio.) Non est Graece *σκανδαλον*, quod hic uertit Offendiculum: sed *ἐγχοπλῶν*, quod intercisionem, siue interruptionem sonat: ne quid existat, quod euangelicae predicationi moram ullam adferat. Annotauit hoc ante nos Theophylactus.

στέγο

Qui in sacrario operantur.) Paulo diuersus est apud Graecos, *ὅτι οἱ τὰ ἱερά ὀργαίσειν* *ἐργαίσειν*, id est, Qui sacra operantur, a sacro siue templo uescuntur, nam *ἐργον* uictimam significat & templum.

Qui altario deseruiunt.) *ἐξ ἑσθίας* *προσεσθόντων*, id est, Sacrario assidentes, siue assidentes. Cuius uocis emphasim & ante nos annotauit Theophylactus, & ante hunc Chrysostomus. Non enim ait Sacerdotes, sed qui assident altario: ut intelligamus assiduum cultum sacrorum.

προσεσθόντων

Et *συμμερίζονται*, partem accipiunt cum sacrario. Diuidebatur enim hostia inter sacerdotes & leuitas. Stomachatur hoc loco Valla, fortasse liberius aliquanto, quam ut quorundam aures ferre possint: uerum non omni-

Remigius d
Laurentio
taxatus

no abre aduersus Remigium, qui duas has uoces Sacrarium & altarium ita distinxerit, ut sacrarium ad idola pertineat, altare ad deum, quum earum uocum proprietates magis à Græcis fuerit petenda. Deinde logius euectus animi calore Valla, demiratur impudentiam quorundam Theologorum, qui Paulinas epistolas quum Græce scriptæ sint, ausi sint interpretari, Græcarum literarum prorsus ignari. Nec hic à diu

Fabula de
Thoma

mentarijs, in sum illi Paulum, & ingenue confessum, suas epistolas ante id temporis à nemine fuisse intellectas, præterquam à Thoma, ceu fabulam commentitiam & imprudenter confictam deridet: quum ne fieri quidem possit, ut exacte quisquam interpretetur ignarus eius linguæ, in qua scriptum fuit quod interpretatur. Ego sanè ut non possum omnino refellere quod scribit Valla, ita talibus uiris, præsertim sanctimonia quoq; commendatis, non nihil deferendum arbitror. Habenda ratio temporum in quibus illi uixerunt. Postremo meminisse oportet homines fuisse. Proinde ut & ingenuum est, & ad eruditionem conducibile, non dissimulare, sicubi lapsi sunt ueteres, ita probi hominis officium existimo à conuitijs temperare, & ita mederi malo, ut quoad licet, non lædas hominem. Thomas hoc loco Sacrarium interpretatur templum Iudæorum uel gentilium: Altarium, altare templi Hierosolymitani, siue ipsum templum: sensum, opinor, exponens eius sermonis magis quam uocum proprietatem. Alioqui ut domus non magis dicitur Gallorum quam Britannorum, ita sacrarium & altarium quorumlibet est. Nisi quod *θυιασθειου* ab immolâdo dictum, locus est ubi uictimæ maculantur.

Thoma sententia
discussa

Quam ut gloriam meam.) *το λαύχημα*, id est, Gloriationem. Sic enim paulo ante, quasi glorians iactauit sese. Et euacuet, est *ληρόσην*, id est, Irritam, siue inanem reddat. Et si euangelizauero.) *εὐαγγελίζομαι*, presentis temporis est, Si euangelizo, siue euangelizem, ut legit Ambrosius. Merces mea.) Pro mea, mihi est apud Græcos: *τις ἐν μοι θεῖν ὁ μισθός*. Quid igitur mihi est mercedis? Apparet interpretem legisse *μοι*, pro *μοι*.

Sine sumptu
ἀδελφάντων

Sine sumptu ponam.) *ἀδελφάντων δωρεάν*, id est, Gratuitum faciam. Et iucunde uocet *ἀδελφάντων*, quod nemini sit sumptui. Alioqui sine sumptu facit, & is qui nihil impendit. Porro Ponere, apud Græcos passim pro Facere, obuium est. Et post Euangelium, Græci addunt Christi. O gloriam uere apostolicam, sed quam nemo nunc siudet æmulari. Nihil nunc gratuitum, ne sepultura quidem, quum Augustinus epistola sexagesima quarta, nolituendi mortualia.

Tanquam sine lege essem.) Aduerbiū Græcum *ὡς*, anceps est: tamen hic magis quadrabat Quasi: atque ita legit diuus Hieronymus in Esaiam, itaq; Ambrosius in plerisque locis. Non enim ponitur exemplum, sed falsa rei species proponitur. Theophylactus legit, *ἀνομιᾷ θεῶ & ἁνομιᾷ χριστοῦ*, quod dure sonat Exlex dei, & sublex Christi.

Sine lege dei.) Deo, est Græce: *μηδὲν ἀνομιᾷ θεῶ*. Cū deo non sim sine lege. Quam in hoc uariant Græcorum exemplaria. Chrysofostomus legit, *ἀνομιᾷ θεῶ*. Infirmis infirmus.) *ὡς ἀδυνάτος*, id est, Tanquam uel quasi infirmus.

Tempus mutatum

Ut omnes facerē saluos.) Græce secus est: *ἵνα πάντως πινῆς σώσω*, id est, Ut omnino aliquos saluos facerem. Quam hic apparet Græcorum exemplaria uariasse. Sanè Theophylactus iuxta id, quod nos adduximus & legit & interpretatur, existimans hoc facere ad exaggerandam Pauli charitatē, quod nihil non faciat, ut aliquot saltem adducat ad salutem. Laurentium Vallam non nihil offendit tempus uerbi perperam immutatum, ut omnes saluos facerem, uelut ad præteritum referatur, quum uerbum sit futuri temporis. Nec pensum est eundem olim egisse, nunc desinere, sed nunc item agere, & ita facturum. Porro quod hic dictum est *ὡς ὅτι*, idem accipiendum est de eo quod præcessit *λεπτόσην*, lucrifaciam, potius quam lucrifacerem.

Omnia autem facio.) *ὡς ὅτι ποιοῦ*, id est, Hoc autem facio. Atq; ita legit Theophylactus. Chrysofostomus habet *πάντα*, quanquam ex enarratione parum liquet quid legerit.

Vnus accipit brauium.) Ambrosius legit, palmam pro brauiio: itidē & Cyprianus. nam

nam *βραβείον* est Græce. Atq; est quidem omnino *brabion*, præmium: sed proprie quod datur certantibus ac uincensibus. Existimant enim dictum *βραβείον*, quasi *βραβείον*, commutatis ac translatis duabus literulis: propterea quod certaminū iudices data uirga palmea, designarent uictorem: unde & *βραβδύται* dicuntur Græcis, quasi *βραβδύται* qui uictorem pronunciant.

Brabion unde

Ut comprehendatis.) *ἵνα καταλάβετε*. Aut abusus est *ἵνα*, pro *ὡς τε*. aut sensus est, Hoc animo currite, non tantum ut uideamini certasse, sed appetisse uictoriam, quemadmodum palam interpretatur Theophylactus. Quæ sententiā si probatur, Sic, aduerbiū non est referendum ad Ut, quod sequitur: quasi dicas, Sic sequere ut sequaris: sed ad similitudinem quæ præcessit. Sic, id est, ad illorum exemplum & uos in uestro stadio currite. Idem subindicat Chrysofostomus his uerbis: *καὶ ἐπιπύδωντος, τῆς τῶτον διδωσκαι*, id est, Et quum ait, Sic, etiam formam siue exemplum commōstrat. Mirum unde Cyprianus hic legat, Sic currite ut omneis occupetis, Quāquam recte occupat qui assequitur & anteuertit.

Qui in agone contendit.) *πᾶς γὰρ ὁ ἀγωνιζόμενος*, id est, Omnis enim qui certat: sed proprie in publicis certaminibus, ueluti palæstra, aut Olympiacis, aut Circensibus. Nam de cursu ac pugilibus ipse mox meminit.

Ab omnibus se abstinet.) *πάντα ἐγκρατεύεται*, id est, Omnia sustinet, aut tolerat: siue, quod magis probo, In omnibus temperans est: ut subaudias *κατὰ*. Cyprianus legit, In omnibus continens est. Siquidem athleta, uictus etiam ratione, præparatur ad certamina.

Nos autem incorruptam.) *φθαρτὸν ἀφθαρτον*, id est, Corruptibilem & incorruptibilem. miror cur uariauerit.

Sic pugno.) Non est pugno, quod Græce *μαχόμεαι*, sed *πυκνάω*, quod est pugilum certamen exerceo, & pugnīs certo. Ad pugnos alludit interpres, non ad pugnas. Ambrosius legit, Percutio pugnis, pro pugno. Atque ita locum adducit libro De paradiso, capite duodecimo. Augustinus enarrans Psalmum quinquagesimum septimum, legit, Non sic pugillor quasi aerem cedens: adscribitq; pugillari est pancratium facere. Rursum tractatu De utilitate ieiunij. Thomas tamen uidetur pugnare, interpretari bellare, primum quum ait, Secundo pugnam suam in uictoria mali. Ac mox, Sic pugno, inquit, contra hostes decertando contra malum. Condonandus lapsus, nisi quidam nimium urgerent nos fabula de Paulo commentariorum illius approbatore.

pugno, pro
pugillor

Thomas
lapsus

Aerem uerberans.) Prouerbiali schemate dictum est, pro frustra & inaniter laborare, ueluti pugil nihil agit, nisi corpus attingat. Cæterum hæc eō tendit parabola, ut intelligamus non esse satis quomodocumq; nostro fungi officio, nisi demus operam, ut insigniter ac præter cæteros gessisse nos uideamur.

Prouerbiū

Castigo.) *ἰππομαζω*, id est, Coerceo, siue cohibeo, subigoq; nā interpres sensum expressit potius, q̄ uocem Græcā reddidit. Eam Paulinus propius expressit epistola quinquagesima octaua, ad Augustinum, Liuidum, inquit, facio corpus meum, & in feruitutem redigo. Siquidem Græcis *ἰππομαζω*, est liuore seu sanguinis nota sugillare proprie oculos, quos illi *ὄπις* uocant, & *ἰππομα* notas eiusmodi, autoribus Hesychio & Suida: licet hanc uocem diligenter explicarit etiam Theophylactus. Apparet sumptam metaphoram à certamine pugilum, unde Paulus non illibēter solet similitudines ducere. Siquidem in his supplantabat, qui deiceret in humum antagonistam suum, sugillabat qui notam insignem inflixisset faciei.

Castigo, pro
sugillo

Supplantare
quid proprie

EX CAPITE DECIMO

Nolo enim.) *ὃ δέλω δέ*. Nolo autē. Ambrosius legit Enim, consentientibus & antiquis exemplaribus, ut hæc cohæreant cum superioribus: si quod modo præcepit Corinthiis, idem Iudæorū exemplis corroborat. quod si manus autem, erit ad alia digredientis.

Et omnes in Moyse baptizati sunt.) *ἐς τὸν μωσῆν*, est Græce, id est, In Mosen. Augustinus enarrans Psalmū septuagesimum septimū, legit, Per Mosen. Retius arbitror accipi, in Mosen, pro in legem Mosaicam, nōdum enim in Christum,

In Mosen

cuius aduentus procul aberat: Interim Moses Christi typum gerebat, & figuris res adumbrabatur euangelica.

Bibebant autem.) Grecis est Enim. Atq; ita refert Augustinus libro aduersus Faustum duodecimo, capite uigefimonono, ex uetusti codicis fide, ubi & Græce dixit, Consequente eis. Et aliàs aliquoties sic loquitur Consequens est huic.

Consequente eos petra

Consequente eos.) ἀκολουθήσας. id est, Sequentem, siue prosequente. Sequentem autem dixit, tanquam itineris perpetua comite: id enim sonat ἀκολουθεῖν magis quam ἐπεδρα. Origenes homilia in Exodum quinta, sequentem petram refert, ad nubem quæ præcessit legitur Hebræos, offensus ut apparet, absurditate sensus, si petra dicatur sequi proficiscentes. Verum accipi potest riuum, qui è petra profiliit, illos fuisse comitatum. Et Augustinus quum alijs aliquot locis, tum contra aduersarium legis & prophetarum, libro secundo, capite sexto, interpretatur, Christus erat petra, id est, petra significabat Christum: nec obstat quod hanc petram dixerit spiritualem. Quicquid enim mysticum habet sensum, spirituale dicimus. Bibebant aquam de petra, non qualibet, sed de spirituali, quæ significabat illam unicam petram, unde salutem hauriunt omnes credentes. Hieronymus, aut si quis alius is fuit, enarrans Psalmum quadagesimum primum, adducit hunc locum omisso pronomine Eos: quod quum non sit apud Græcos, adiectum est ab interprete, quo sermo fieret explanatior, & nos item addidimus. Nec addit tamen Ambrosius, quum subinde locum hunc in suis libris adducat.

Beneplacitum est deo.) ὁ θεὸς ἀγαπήσας. Quod Ambrosius uertit, Bene sensit deus, nos uertimus Approbauit. de hoc uerbo iam crebro monuimus.

In figura, pro figura

In figura facta sunt nostri.) Figuræ siue formæ, est Græcis pluralis numeri τύποι, sicut & paulo post, Hæc autem omnia in figura contingebant: πάντα δὲ πάντα τύποι, id est, Hæc omnia figuræ contingebant. In collectaneis Bedæ priore loco, Figuræ legitur, licet Nostri, deprauatum erat in nostræ: quod tamen ad eundem modum frequenter est obuium in libris Augustini: ac priore loco Græcis addit ἡμῶν, ut legant: Hæc autem figuræ nostri fuerunt. Et ad eum modum citat hunc locum Augustinus, enarrans Psalmum centesimum decimum tertium. Rursus aduersus Faustum in fragmento quarti libri, alijsq; locis compluribus.

Nec idololatræ efficiamini.) Opinor pro γίνεσθαι, mutatum esse γίνεσθε, id est, Nec efficiemur simulacrorum cultores: quandoquidem in hoc quodq; additur, sicut quidam eorum, ut γίνεσθαι respondeat ad εἶναι. Alioqui in duobus mutauit personam, in idololatris & murmuratoribus.

Duplex lectio

Sicut quidam eorum.) καὶ ὡς καὶ πρὸς αὐτὸν, id est, Quemadmodum & quidam illum tentauerunt. Interpres legit αὐτῶν, atq; ita scriptum est in nonnullis exemplaribus, Nec ex Ambrosio, nec ex Chrysostomo, nec ex Theophylacto satis liquet quid legerint, nisi quod apud utrunq; cōtextus habet αὐτῶν. Si legimus αὐτόν, id est Eum, ex hoc loco declaratur Christi diuinitas, quem à Iudæis tentatum dicit prius q̄ hominem assumeret. Nam de eo quod præcessit, Petra autem erat Christus: posset aliquis interpretari, petra illa designabat Christum post nasciturum. Spiritualem autem uocari, quod typum haberet mysticæ petræ. Si legimus αὐτῶν, sensus erit, ne nos tentemus Christum, sicut olim Iudæi tentauerunt deum.

Ad correptionem nostram.) πρὸς νουθεσίαν ἡμῶν, id est, Ad admonitionem nostram siue nostri, quod tamen nonnunquam pro correptione usurpatur.

Apprehendit alij Apprehendat

Tentatio uos non apprehendat.) εἰληφῶν, id est, apprehendit, præteriti temporis, siue cepit. Subindicat enim Corinthios iam incidisse in tentationem, sed humanam, hoc est, tolerabilem ac sanabilem. Et in hanc sane lectionem cōsentiunt exemplaria Græcorum quæ uiderim omnia: tamen apparet Ambrosium legisse apprehendat, ex his uerbis quæ subiicit, Ut autem humana tentatio illos apprehendat, hortatur. Quam quid simile inter καταλαμβάνειν & εἰληφῶν. Nisi forte Ambrosius legit εἰληφῶν. At mihi sensus Græcæ lectionis uidetur magis germanus esse Paulo, atq; eam palam est Chrysostomo & Theophylacto placuisse. Ante terruerat eos horredis exemplis, mox ne desperet, reficit eos, extenuas quod hactenus peccassent, dicensq; leue quiddam

quiddam esse quum ipse grauioribus malis fuisset tentatus.

Prouentum.) τὸ ἐκβασιμ, id est, Exitum, siue euentum, id est, is qui finit uos Incide. Prouentus pro re in tentationem, idem faciet ut tentatio bene eueniat. Hieronymus in Commenta riijs Ionæ legit ad hunc modum, Sed faciet cum tentatione & exitum. Atq; item Augustinus explicans Psalmum sexagesimum primum. Nam prouentus dicuntur sementis, & è terra nascentium. Rursus epistola octogesima nona. At ne quis putaret sic esse dictum, sed faciet cum tentatione prouentum, quasi deus pacisceretur cum tentatione de euentu, nos uertimus, Sed faciet una cū tentatione euentum: ut sit sensus, Qui passus est incidere tentationem, idem dabit & exitum bonum.

Ut possitis sustinere.) Græce magnificentius quiddam dicitur ὑπερβιβάσκειν, quod est ita ferre, ut oneri superis ac superes: quæadmodum ad Romanos dixit ὑπερβιβάσκειν.

Cui benedicimus.) ὁ θεὸς χάριτος, id est, Quem cum gratiarum actione sumimus. Sic enim interpretantur Chrysostomus ac Theophylactus. Nonnihil recentiores interpretantur de benedictione consecrantis.

Et panis autem francorum.) τὸ πᾶν τοῦ θεοῦ καὶ τῶν ἀδελφῶν. id est, Panem eorum francorum.

capitulum calicis mentis, prioris illis edentibus, alterius post coenam.

Nonne participatio corporis.) κοινωνία. Modo cōmunionem uerterat, nunc uertit participationem: ad quid cōducatur ista copula non uideo. Interim lector Græce ignarus, cōmunicatur aliquod discrimen, inter cōmunicationem & participationem frustra.

Unus panis & unum corpus.) Abest Græcis copula Et, εἰς ἅρτον, ἢ σῆμα, id est, Unus panis, unum corpus: ita legit Chrysostomus ac Theophylactus: atq; ita scriptum cōperi in exemplari Paulino. Consentiebat utrumq; Constantiense. Dixerit aliquis, quid refert, si addatur coniunctio Et: Non admodum: tamen ὁ ἀσούδιος melius cōgruit sensui quæ adferunt Græci. Putant enim nos intelligi panem illum, qui est corpus domini: quandoquidem omnes Christiani membra Christi sunt, quasi correxerit quod prius dixerat participamus: plus est enim unum & idem esse, quam participem esse.

Omnes qui.) οἱ γὰρ πάντες, id est, Omnes enim: absq; Qui. Omnes enim de uno pane participamus, ita legit & Ambrosius. In uetustissimo codice scriptum reperi. Omnesq;: ut uerisimile sit, Que, mutatum in Qui: tamen hæc lectionis uarietas sensum non admodum uariat. Cæterum non est mentio de calice nec apud Græcos, nec in codice Donatiani. In uetustiore codice Constantiensi non erat mentio calicis, sed recentiore manu aliquis adiecerat in spacio uersuum. In nonnullis excusis repperi, Omnes quidem de uno pane, & sic habebat uterq; Constantiensis, ut probabile sit interpretem γὰρ uertisse per coniunctionem expletiuam.

Videte Israel secundum carnem.) Ad differentiam adiecit Secundum carnem, ut ostenderet esse alium secundum spiritum: licet Græcis non repetatur articulus, κατὰ σάρκα.

Quid ergo dico.) Ex Græcis exemplaribus locus ita debet distinguere: Quid igitur dico: idolum esse aliquid, aut idolis immolatum esse aliquid: quasi diceret, Nequaquam hoc loquor. Et ueluti iam negasset se id sentire, quod per se dictum sit absurdum, subiicit quid sentiat, Sed quæ immolat, & cætera. alioqui dure cohereret quod sequitur: Sed quæ gentes immolant, & cætera. Proinde nos non ueriti sumus, additis aliquot uerbis orationem reddere lucidiorum. Ad hunc modum distinguunt & Latinorum uetusta exemplaria.

Sed quæ immolant gentes.) ἀλλ' ἐπιτὴν θύει, id est, Sed quod ea quæ immolant: ut intelligas

Sermo im perfectus

telligas, Sed hoc dico, quæ gentes immolant, ea immolari demonibus, non deo. Nolo autem uos socios fieri.) *κοινωνεῖς*, id est, Participes. siue communicatores, aut confortes.

Aemulari, pro pronocare An aemulamur dominum?) *πρόκληθῆμεν*, id est, Prouocamus & irritamus: quod superius uertit, Ad aemulandum prouoco. Et ad eum modum interpretantur Græcorum scholia: nominatim Theophylactus: *πειράζομεν ἢ προκακύνομεν*, id est, Tentamus & irritamus. nam *ζηλόμεν*, & in bonam partem dicitur: *πρόκληθῆμεν* serè non nisi in malam.

Venit, pro uenit dicitur Sed quod alterius.) *ἀλλὰ τὸ πρὸς ἑκαστῷ*, id est, Sed quisque quod alterius. Omne quod in macello uenit.) Venit, hoc loco significat uenundatur, *πωλόμενον*, & in macello legendum, nō in macellū. Indicat hoc & diuus Augustinus aduersus Adamantiū, Interrogare, inquit, uetat, quum quid de macello emitur. Atque huiusmodi amphibologiam tollere poterat accentus circūflexus, notatus supra uerbum Venit.

Plenitudo eius scilicet terre Nihil interrogantes.) *μηδὲν ἀνακρίνοντες*, id est, Nihil disjudicantes: quod idē uerbum est paulo inferius. Ambrosius legit, Nihil disquirentes. Est autem participium eius, quod superius uertit Interrogant.

Et plenitudo eius.) Eius, ad terram refertur, non ad dominum. *ὡς*, hoc est, quicquid diues gignit terra, id omne domini est.

Hoc immolatum est idolis.) Vetus codices habent, Hoc immolatitiū est idolis. Atque ita legimus apud Ambrosium. Est autem Græcis eadem dictio, quam interpretoties reliquit, *ἰδωλόθυτον*.

Qui iudicauit.) *ὁ μὴ ὠνόμασα*, id est, Indicauit, per n, non per u. Id tamen si minutum est, tamen quoniam facillimus in huiusmodi lapsus est, admonendum duxi. Nam *μὴ ὠνόμασα* Græcis est proderem prius occultā: licet apud Ambrosium hæc particula non addatur, propter eum qui indicauit, haud scio an librariorum incuria.

Plus est in Græcis Conscientiam dico non, & cætera.) Ante hunc locum repetitur in Græcis codicibus, Domini enim est terra & plenitudo eius: quod paulo superius positum est: sed utrobique probe quadrat. Illic non refert quibus uescamur, omnia enim sunt domini. Et hic non est cur fratrem offendas, uescens idolis immolato, quum tantam ciborum copiam diues mundus suppeditet. Cæterum hoc posteriore loco uidetur inferri sub

Persona alia in sermone Pauli alterius persona, uelut obijcientis Paulo, quod ipse mox dixerat: Quam mihi narras conscientiam, quum ut ipse fateris, Domini sit terra & plenitudo eius: Idcirco subijcit ac distinguit conscientiam: Conscientiam, inquit, tua dicit, domini est terra & plenitudo eius: at non idem dicit alterius conscientia, quæ putat aliquid simulacris esse proprium, neque commune deo. Neque magnopere facit ad rem quod hic argutur de *ἑαυτοῦ*, deque illum & conscientiam Laurentius. Quum enim ait, Et propter conscientiam, exponit quid ante dixerat illum: alioqui qui audierat sibi dictum, ne ederet propter illum qui indicauit, rogare poterat, quid hoc ad illum? Respondet Paulus, ob illius conscientiam, quam tuo facto uulneras, etiam si tua firma sanaque est. Deinde quod dicit Tuam, suo more personam fingit: quandoquidem nonnunquam in se recipit personam alterius, quo rem magis exponat oculis.

Aliena, pro alia Ab aliena conscientia.) *ὡς ἄλλης συνειδήσεως*, id est, Ab alia conscientia. Atque ita legit Ambrosius, itaque scriptum uisitur in uetustissimis exemplaribus, nominatim utroque Constantiensis. Quanquam id quidem ad sensum haud magni refert.

Duplex sensus Cum gratia participo.) Ambrosius legit, Gratia participes sum: uerū non reperio *μετέχω* datiuo iunctum, nisi referatur ad sociū cōmunionis, non ad rem cuius participes es. Vnde magis probo Cum gratia, id est, cū gratiarū actione. Potest & hunc in modum accipi, ut *χρῆται* sonet hic beneficiā, sitque datiuus instrumenti, siue modi. Si ego participes sum escarum, idque non per idolum, sed beneficio munificentiæ dei, quid est cur male audiam? In hunc sensum interpretatur Chrysostomus ac Theophylactus, gratiam dei uocans animi fortitudinem contemnentis idolum, ac dei bonitatem, qua fit, ut ipsius dona, per impiorum maliciam, non inquinentur puris.

Pro eo quod gratias ago.) *ὡς ἐγὼ ὑπέχεσθαι*, id est, Pro eo, pro quo ego gratias ago. Opponit autem hæc inter se ueluti contraria, *ἀλασθημίην & ὑπέχεσθαι*.

Vel aliud

Vel aliud quid.) *ἢ τι ἄ*, id est, Siue quid, Aliud, additum est explicandæ rei gratia. Atque ita legit Ambrosius, Siue aliquid facitis, quæ admodum habetur apud Græcos.

Sine offensione estote.) Græce iucundius est, *ἀπροσῆγοι*, id est, Tales, ut nemo per uos offendatur.

Iudæis & gentibus.) Pro Gentibus, est *ἕλληνες*, id est, Græcis. Iteratur autem ad singula coniunctio *καὶ*, proinde nos uertimus per Neque.

Non quærens quod mihi utile est.) Simplicius & uerius erat, Non quærens meam ipsius utilitatem, sed multorum. *μηδὲν ἑαυτοῦ συμφέρον, ἀλλὰ τὸ τῶν πολλῶν*.

EX CAPITE VNDECIMO

Mitatores mei estote, sicut, & cætera.) De hoc loco superius admonuimus huius epistolæ capite quarto: Vox est autem digna ijs, qui locū apostolorum sibi uindicant. Se Paulus proponit exemplar, sibi conscius se nihil habere, quod non sit imitandum: & tamen hoc exemplar non uult imitabile uideri cuiquam, nisi respondeat ad archetypum Christi. *Christus cæcis*

Per omnia mei memores estis.) *ὅτι πάντα μὲ μνησθε*, id est, Quod omnia mea meminitis. Et in hunc sensum accipit Ambrosius: legit enim, Quod omnia mea memoria retinetis. Et cōsentiūt Græcanica scholia, nominatim Theophylactus. Præparat enim illos laude ad sequentē admonitionē: quasi diceret, Sicut in cæteris tenetis mea præcepta, ita in hoc quoque sequamini. Hæc interpretatio mihi sanè magis arridet quæ Ambrosii. Scribit enim hunc in modum: Postquam mores & conuersationē illorum arguit, nunc traditiones uult corrigere. Ideo non hoc confirmat, sed succenset eis, quia quum esset apostolus eorū, immemores erant traditionū eius: neque quod adhuc non didicerant, ex aliarum ecclesiarum traditione sequebatur, ac per hoc quasi nouiter tradit illis dicens. Fortassis interpretes legit *πάντην*, hoc est, in omnibus, aut *πάντα* accepit per synechdochen, *καταπαντα*. Codex uetustior Constantiensis habebat, Omnia mei memores estis. omissa præpositione, quæ nec apud Græcos est.

Et sicut tradidi uobis præcepta mea.) Hic apparet uariam fuisse in Græcis codicibus lectionem. Nam Ambrosius legit ad hunc modum, Et quomodo ubique trado traditiones meas tenetis. id quod ex interpretatione quoque licet colligere. Interpretatur enim Ubique, id est In omnibus ecclesijs. Atque *πάνταχθ*, quod apparet legisse Ambrosium, non reperimus in Græcorum codicibus: nec usquam illius meminerunt interpretes, quos ego sanè uiderim. Mollior erat futurus sermo, si priore loco posuisset *ἅ*, posteriore *ἑ*. Laudo quidem uos, quod in cæteris omnia mea tenetis: cæterum illud estis admonendi quod parum uideamini meminisse. Seu prius illud *ἑ*, tantum notat digressionem à cepto sermone de idolothytis, posterius uim habet ad uersatiuam, quali præcessisset *ἅ*. In uetustissimo codice pro Tenetis, erat Tenete. Nam Græca uox anceps est, *λατέχειν*. nec est Præcepta, Græce, sed modestius uerbum, & Paulo dignius, *παράδοσις*, id est, traditiones: quæ nos Instituta possumus dicere. Leuius est enim traditio quam præceptum.

Velato capite.) Græce est *κατακεφαλῆς ἔχων*, id est, In capite habens: ut intelligas non solū de pileo, uerū etiam de coma, quæ & ipsa caput tegit. atque id annotant Græcanica scholia, nominatim Theophylactus. Et mox meminit de tondendo, sic arguuntans, Si mulier in hoc imitatur uirum, quod aperit caput: simul & in hoc imitatur, quod ille tonsus est.

Deturpat caput suū.) *κατακεφαλῆς*, id est, De decorat, siue pude facit, aut dehonestat.

Vnū est enim.) *ὅτι γὰρ ἓστι καὶ τὸ αὐτὸ*, id est, Vnum est & idem: hoc est nihil omnino refert

refert. Aliquāto diuersius legit Ambrosius, uerū hoc nihil habet momenti ad sensum. Ac si decaluetur.) *ἡ ἀβρῆμυλον*, id est, Cū derasa siue rafa: hoc est, perinde est ac si rafa sit. Ambrosius legit: Vnū est enim atq; id ipsum ut decaluata. Fortassis interpres affectauit hoc uerbū decaluare, uelut odiosius, & scōmatis obnoxiiū est caluitium.

Tondeatur.) *ἡ ἐκτερωδω*, id est, Etiam tōdeatur. In exemplari Paulino ac Donatiano scriptū erat, Si non uelatur mulier & tondeatur. Consentiebat utrumq; Constantiense. Nec enim est ociosa coniunctio, quæ perinde ualet, ac si dicas, Eadem opera tondeatur, quandoquidem reteggit caput.

Aut decaluari.) *ἡ ἑυραδῆ*, id est, Radī; de quo modo meminimus.

Velet caput suum.) *ἡ κατακαλυπῆδω*, id est, Veletur. nec aliud quicquam additur apud Græcos. Ambrosius legit, Velet caput.

Potestas, pro uelamine
Velamen habere.) *ἡ ἐξουσίαν ἔχειν*, id est, Potestatem habere. Porro Ambrosius & Græca scholia indicant potestatem, hoc loco accipi pro uelamine: quod uelamen impositū cogat illam demittere oculos, significetq; illam esse sub alterius imperio. Laurentius indicat in nonnullis etiam Latinis codicibus scriptum fuisse potestatem, pro uelamine. Id quod admonuit & Thomas Aquinas: & nos in Paulino exemplari ita scriptum seruauimus, suffragante utroq; Constantiensi.

Vos ipsi iudicate.) *ἡ ὑμῶν αὐτῶν κρίνειν*, id est, Inter uos ipsos, uel in uobis ipsis iudicate: hoc est, in suo quisq; animo.

Nec ipsa natura docet.) *ἡ δὲ αὐτῆς φύσις διδάσκει ὑμᾶς*, id est, An ne ipsa quidem natura docet uos? Quamq; Latinis Nec, aliquoties pro Ne quidem, usurpatur. Interpres non uidetur legisse *ἡ*, quod hodie uidemus additum in Græcis codicibus.

Comam nutriat.) *ἡ κομᾶ*, id est, Comatus est. Coma, capillitium, sed promissius & curatum.

Capilli.) *ἡ κόμη*. i. Coma. Cur quod modo uocat Comā, nūc mutauit in capillos? Nec ecclesia dei.) Ecclesiæ, multitudinis numero, *αἱ ἐκκλησίαι*, suffragante codice Latino quem modo citauimus. Sunt & mundi conuenticula, plena litū ac iurgiorum. Porro cœtus Christianorum ab huiusmodi uitijs debent abesse.

Hoc autem præcipio non laudans.) *ἡ ἀπὸ τοῦ ἀγγέλου οὐκ ἐπαινῶ*, id est, Hoc autem præcipiens siue denunciāns non laudo. Laudarat ante, quod omnia tenerent: nunc non laudat in hoc, quod cogitur præcipere de concordia: quasi dicat, Hoc nō laudo, quod præcipio. Oportebat enim uos uestra sponte, quod rectum est tenere ac facere. In hanc sententiam Theophylactus, & antehunc Chrysostomus in Homilia quā nobis uertit Hieronymus Donatus. Item in Commentario. Abutūtur enim Græci participijs pro uerbis infinitis. Interpres & Ambrosius legisse uident, *ἀπὸ τοῦ ἀγγέλου οὐκ ἐπαινῶ*. Potest & hic accipi sensus, Antē collaudati sunt, quod meminissent, ac tenerent omnia quæ Paulus ordinarat: hic reprehenduntur, quod nō seruarent omnia: quæ tenebant memoria.

Scissura, schisma
Scissuras.) *ἡ ἰσμματα*. Quod alibi relinquere solet, hic magis quadrabat, Sectiones, siue dissidia. Ceterum, Inter uos: nō additur in uetustis codicibus Latinis, quum sit apud Græcos, *ἡ ὑμῶν*.

Hæresis pro dissidio
Ex parte.) *ἡ ἐξ ἑνὸς*, id est, Ex parte aliqua, siue partem aliquā. Et *ἀπὸ τοῦ αἵματος* reliquit quum Sectas, cōmode potuerit dicere. Diuus Chrysostomus in Homilia, quā una uertit Hieronymus Donatus, magna contentione, multisq; uerbis asseuerat, hic hæreses non esse opinionum, sed animorum dissidia: idq; probat duobus potissimū argumentis: Alterum est, quod nisi accipias hæreses, pro dissidijs, non congruent quæ mox sequuntur: Conuenientibus ergo uobis in unum, non est dominicam cœnam manducare, & cetera. Cœnam autem dominicam uocat, in qua sunt, uelut inter eiusdem domini conseruos omnia communia: quod apud Corinthios fieri desierat: & hinc sermonem orsus fuerat. Primum quidem conuenientibus uobis in ecclesiam. Vbi schismatum meminit, quæ nunc mutato uocabulo uocat hæreses. Alterum est, quod dicit Paulum acrius quàm hic facit, inuehi solere in opinionum hæreticarū auctores, quos & canes appellat & operarios malos, negās uel angelum de cœlo loquentem audiendum, si diuersa doceat ab ijs, quæ Paulus docuerat. Eadem habentur in Græcis

Græcis commentarijs. Iam quamuis uerum est & per opinionum hæreses illustrari qui sunt probati, tamen hoc loco Paulus nō agit proprie de talibus, quales docuisset in ecclesiam non esse recipiendos.

Vt qui probati sunt.) *ἡ οἱ δοκιμοί*, id est, Probitur opponatur reprobis. Et coniunctio *ἡ*, nō causam significat, sed euentū: quod diligenter annotauit Chrysostomus.

Ad manducandū.) *ἡ ἐσθ φαγῆν*, id est, In edendo, atq; ita legit diuus Ambrosius. Nec est ociosa uerbi coniunctio *ἡ* in *προλαμβάνει*. quod nos uertimus Occupat. Præsumit enim, aliud sonat Latinis auribus. Praueniebant enim alios, & illis nō expectatis, suam quisq; cœnam edebat: & ob id mox subiicit, Inuicem expectate.

Nunquid domos nō habetis?) Num domos nō habetis: uel, an nō habetis domos?

Et confunditis.) *ἡ καταχύνετε*, id est, Pudefacitis. Quanquā Hieronymus in Epistola ad Galatas, cap. iij, putat nihil interesse inter *ἀχύνω* & *σύγχυσιν*, licet apud idoneos auctores secus esse comperiat. Turbatur quidem & qui uehementer pudefcit, hoc est, animo confunditur: at non quisquis cōfunditur, pudefcit. Et *ἀργεῖν*, unde *ἀργεῖα*, non semper significat egere, sed interdum inopem esse consilij animiq; perplexi, ut non satis conueniat cum *καταχύνετε*, sed magis cum *σύγχυσιν*.

Confundi pudefcieri

Laudo uos, & cetera.) *ἡ ἐπαινῶ ὑμᾶς ἡν τὸ πᾶν; οὐκ ἐπαινῶ*, id est, Laudabo uos in hoc: non laudo. Ad hunc modum distinguūt Græcanici codices. Poterat enim simpliciter dicere, In isto uos non laudo: sed interrogatio præmissa facit ardentiorē orationem. Quanquā uideo Theophylactum sic interpretari, ut hæc particula *Laudo* uos, non percontatiue, sed pronunciatiue sonetur. Ne nimum irritaret diuites, in cæteris quidem collaudaturum se dicit illorum officium, in hoc negat se posse laudare. Sed & altera distinctio belle habet, *Laudabo uos*; in hoc nō laudo: ut ad interrogationem subaudiatur, *Laudo in cæteris*.

Distinctio

Quoniam dominus noster Iesus Christus.) Noster apud Græcos non additur. Latini codices uariant. Sermo absolutior est, non addito pronomine.

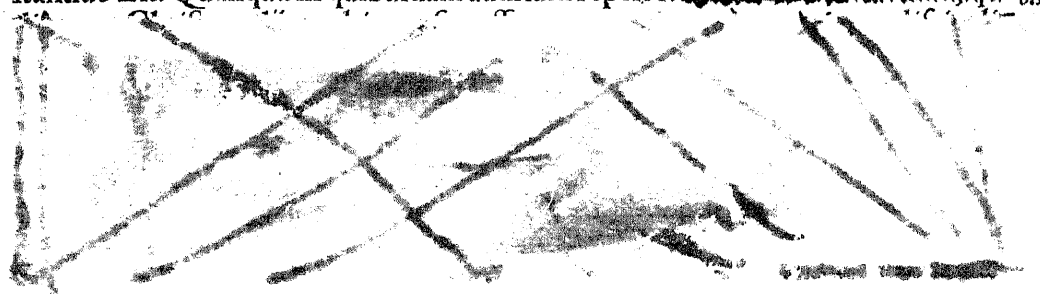
Et gratias agens.) *ἡ ἐὺχαριστίας*, id est, Actis gratijs, uel Quū egisset gratias.

Accipite & manducate.) *ἡ λάβετε, φάγετε*, id est, Sumite, edite: citra coniunctionem interpositam. Cæterum quod hæc duo uerba, Sumite, edite: nō adduntur apud Ambrosium in additione posteriore, suspicor librariorum errore cōmissum. Quanquam in uetustiore Constantiensi addebantur hæc uerba, sed in margine manu recentiore fuerant adiecta.

Verba consecratiōis apud Paulum

Hoc est corpus meum.) *ἡ τὸ πᾶν σῶμα*, id est, Hoc meum corpus: absq; uerbo substantiuo Est. Quanquā in quibusdam additum reperio.

Quibus uerbis consecra

ut hoc maius sit fidei meritum, quo minus assequitur humana ratio.

Quod pro uobis tradetur.) *ἡ ὑπὲρ ὑμῶν κλωμῶν*, id est, Quod pro uobis frangitur. Atq; in hoc tantus est Græcorum codicum consensus, ut appareat apud nos uarietatem ortam, aut certe data opera mutatam scripturam, quod absurdum uideretur frangi corpus, non quod uere frangatur, sed quod, ut ait diuus Augustinus, per partes sumatur: quod olim eodem pane sacro, in multas parteis dissecto, distribueretur omnibus Christi corpus. Quemadmodum autem Christus comestus à singulis, uiuit nec dentibus discerpitur, ita hoc quo dixi modo fractus, non laceratur in parteis. Certe Diuus Ambrosius legit, frangitur, Græcis consentiens, nihil offensus ea lectione. Nec aliter citat Beda enarrans Euangelium Lucae. Porro si quid offendit, quod prius

Frangitur, pro tradetur

Corpus Christi si quomodo frangitur

dicitur sit fregisse panem, & mox adiecit, quod frangitur, opinor, aut primum cepisse frangere panem fortassis in duas aut tres partes, deinde ut cuique impartiebat, a maioribus fragmentis minora defregisse; aut Frangitur sine certa ratione temporis esse positum, ueluti fieri dicitur, quod quoties solet, aut opus est fieri, fit, etiam si iam non fiat: & solui quod solui debet, etiam si saepe non soluatur. Caeterum hic frangi nihil aliud esse, quam dispartiri, subindicat & interpres Theophylactus: Corpus, inquit, suum, quod omnibus aequae dispartiens morti destinasset. Ipse uero in cibo sumendo tempore anticipato, neque communem hunc & cibarium panem in medium exponis, neque eundem frangis, ut multis detur, sed tibi ipsi reseruas. Atque ex Graecis exemplaribus palam est, quod idem legerit Chrysostomus quod Theophylactus id quod ex ipsa perspicuum est enarratione, quocumque consilio Hieronymus Donatus Latine reddidit, quod nostra uulgaris habet lectio.

Hieronymus
Donatus
Venetus
patricius

Coena dominica dicta ob esculento ac poculento rum equalitatem & communione

An in conuiujs Corinthiorum qua reprehendit Paulus fratrem uera corporis dominici consecratio

ceus, ut multis uitam conferat: frangi dicitur & corpus domini, quod uita ex aequo conferat omnibus digne sumentibus. Idem panis inter multos distributus condecoratur

dicere symbolum est: idem corpus pro omnibus immolatum, amicitiae signum est.

In meam commemorationem, *εις τὴν ἐμὴν ἀνάμνησιν*, id est, In mei memoriam, aut in mei commemorationem, ut legit Ambrosius. Quanquam Graeca uox parum commode reddi potest nisi circumloquaris, Ad renouandam mei memoriam.

Similiter & calicem.) Ambrosius poculum legit, propius Graecam exprimens uocem *ποτήριον*, a potando dictam, quemadmodum poculum apud nos. Nam calix poculi genus est. Poculum est unde bibitur, siue cyathus sit, siue calix, siue urceus.

Calix poculi

Annunciabitis.) *καταγγεῖλαι*, id est, Annunciate, siue annunciatis. Tamen si in hisce uerbis uideo Apostolos abuti tempore, ut in his quae mox praecesserunt, Quoties bibetis, *πίντε*. Ambrosius legit annunciantes, aliquot uerbis in medio relictis, *καταγγεῖλαι τὸν κύριον*. Sic enim apud illum legimus, Hoc facite quotiens bibetis in meae commemorationem, mortem domini annunciantes donec uenerit. Non potest enim cum eos qui male annunciat in indicandi modo, tamen arbitror utranque esse confiteri: & qui legit annunciabitis, uidetur imperandi sensu loqui.

Panem, &c.) *τὸν ἄρτον τῆς ζωῆς*, id est, Panem uitae. Hic palam corpus consecretam panem uocat, non quod adhuc sit panis eo modo quo fuit, sed quod sit panis uiuus & uitam conferens ueram.

Panis dicitur et post consecrationem

De pane illo edat.) Illo, hoc loco non additur apud Graecos, sed interpres explicuit uim articuli, quod & alias saepenumero facit. Ambrosius legit De pane edat.

Indigne.) *ἀνάξιως τῷ κυρίῳ*, id est, Indigne domino. Ad eum modum legit & Chrysostomus, utroque loco addens domini nomen. Ambrosius item reperit domini nomen: Itaque quicumque ederit panem hunc, aut biberit calicem domini indigne domino, licet proximo loco non apponat domino: Qui enim manducat & bibit indigne, iudicium sibi ipsi manducat. Quanquam in nonnullis Graecorum codicibus legitur, *τῷ κυρίῳ ἀνάξιως*, ut *κυρίῳ* utrolibet possit referrī, Panem domini, aut panem indigne domino.

Quod si.) *εἰ γὰρ*, id est, Si enim, non *εἰ δέ*. Ut non cum hoc mundo.) Cum mundo, fat erat, *σὺ τῷ κόσμῳ*. Nec hic potuit seruari non ingrata uocum allusio, *κενὸν μὲν οὖν καὶ κεταπειθόμενον*.

Ut non in iudicium conueniat.) *εις κρίμα*. Clarius erat Ad condemnationem: ne quis accipiat eos iudices adire.

EX CAPITE DUODECIMO.

DE spiritualibus autem.) *πνεῦμα δὲ τῶν πνευματικῶν*. Incertum an sentiat de dominis spiritus, ut interpretantur diuus Chrysostomus, Theophylactus & Ambrosius, an de psallendo spiritu, de quo uidetur nata fuisse quaestio, *sonantibus*

Spiritualia quae uocantur sonantibus

Cum gentes essetis.) Graeci paulo diuersius habent, *ὅτι ἔδνην ἢ τε πνεῦμα τὰ εἰδωλα καὶ ἄφωνα*, *ὡς αὐτῶν ἕνεκεν ἀπαγόμηναι*, Quod gentes fuistis, ad simulastra muta utcumque ducebamini, abeuntes siue abducti, aut, quod malim, sequentes. Nam si *ὅτι* legas, sermo penderet, nisi placet participium uerbi loco positum esse, *ἀπαγόμηναι*, pro *ἀπῆγεθε*. Neque enim participium *ἀπαγόμηναι* simpliciter adheret nomini *ἔδνην*. Porro periphrasin interpretis non improbo. Ambrosius legit, Cum gentes eratis, simulacrorum forma euntes, pro ut ducebamini. Quanquam hic puto superesse coniunctionem, cum, id quod propemodum liquet ex illius interpretatione, cuius uerba subscribam, si quis forte requireret: Spiritualia, inquit, illis traditurus, exemplum prioris conuersationis memorat, ut sicut simulacrorum fuerunt forma colentes idola, & ducebantur duce uoluntate daemoniorum, ita & colentes deum, sint forma legis dominicae. Hactenus ille. Reuocat enim illis in memoriam, quod aliquando fuerint gentes, id cum iam esse desierint, admonet alijs moribus esse uiuendum. Augustinus libro aduersus Faustum xxi. cap. viij. locum hunc ita refert: Scitis quando gentes eratis, ad simulacra sine uoce, quomodo ascendebatis inducti? Satis liquet hunc interpretem legisse pro *ὅτι ὅτι*. Et haud scio an pro ascendebatis scriptum fuerit incedebatis. Porro quonia uertit inducti, legisse uidetur *ἐπαγόμηναι* pro *ἀπαγόμηναι*.

Obscurior sermo

Dicit anathema Iesu.) *λέγει ἀνάθεμα Ἰησοῦν*, id est, Dicit anathema Iesum, accusati dicere Iesum di casu, id est, Dicit Iesum esse anathema, hoc est, maledicit & execratur Iesum. Pro anathema habile est autem ita legisse & Ambrosium, uel hoc argumento, quod proxima pars aut dominus

adhuc casu mansit incorrupta: Nemo potest dicere dominū Iesum. Certe ita refert Hilarius lib. De Trin. viij. iuxta fidem vetustissimi codicis.

Et nemo potest dicere dominus.) Hieronymus in Iohalem legit dominū Iesum, atq; item Hilarius libro De trinitate secundo. Rursum Ambrosius libro De Vocatione gentium secundo, capite secundo. Rursum in Cōmentarijs hunc ipsum enarrans locū sic adducit. Item libro De spiritu sancto primo, capite decimo. Itidem Origenes in Genesim homilia decima septima, quemadmodum hodie legitur in omnibus Græcorū codicibus, *διώκει ἐπὶ τὸν υἱὸν τοῦ θεοῦ*. ut opponatur ei quod supra dixit, Dicit anathema Iesum, hoc est, uocat illum anathema. Neq; rursus quisquā eum dominū uocat, nisi, & cætera. Sic enim ueteres loquebantur, Anathema sit, quoties uitandum hominem significarent.

Dotes ueteris ecclesie

~~_____~~
~~_____~~
~~_____~~

Gratia, pro donis

Diuisiones gratiarū.) *χαρισμάτων*, id est, Donorū: sic uertit Hieronymus in Epistolis, & alijs item locis. Augustinus in libello De Præsentia dei ad Dardanū, legit Diuisiones donationū. Sed *χαρισμα* est donū gratuitū, nam à gratia nomen habet.

Operatio

Diuisiones operationum.) *ἔργων*. Quod non significat simpliciter operationem, sed uim quandam & efficaciam, qua deus agit in nobis. Sequitur enim mox *ἔργων τὰ πάντα*, & paulopost *ἔργα*, quod uertit, operatur. Quanquam, ut dixi, aliud quiddam sonat Græcis. Et agit, magis quàm operatur.

Ad utilitatem.) *πρὸς τὸ συμφέρον*. id est, Ad id quod expedit: ita uertit Hieronymus in quæstionibus ad Hedibiam, ac rursus in secundo libro aduersus Iovinianū. Magis autem sonat ad uerbum, Ad id quod confert: etiam si recte uertit interpretes.

Gratia sanitarum.) *χαρίσματα ἰαμάτων*. id est, Dona sanationum.
In uno spiritu.) *ἐν τῷ αὐτῷ πνεύματι*, id est, In eodem spiritu, seu potius per eundem spiritum.

Operatio uirtutū.) *ἔργα*. id est, Operatiōes, & magis, ut dictū est, efficacie.

Discretio spiritū.) *ἀκρίσεις*. Discretionēs. Interpretes legit *ἀκρίσεις*, tamen ad sensum nihil refert.

Alij interpretatio sermonū.) *ῥησῶν*. Quam uocem modo uerterat linguas, nūc uertit sermones. Nam Græci repetūt utrobique uocem eam *ῥησῶν*. Alij generalin guarum, alijs interpretatio linguarum. Ita citat hunc locū Augustinus aduersus Faustum libro duodecimo, capite octauo, ex uetusti codicis fide manu descripti. Sic certe legisse Theophylactum ex ipsius liquet interpretatione, quum ait, Nam doctrinæ gratia longe est excellentior, & simplex uarijs linguis loquendi donum, plurimum antecedit linguarum interpretatio. Quanquā aliquanto post, repetens ordine dotes spiritus, extremo loco recenset genera linguarum & interpretationes sermonum. Licet hæc posterior particula tantum apud Latinos illic addatur.

Hæc autem omnia operatur.) *ἔργα*. Magis efficit quàm operatur. Et efficit per occultam uim in nobis. Diuus Hilarius uelut conans exprimere Græcam uocem, aliquoties uertit Inoperatur, nominatim libro De Trinitate octauo.

Vnus & idem.) *τὸ ἐν καὶ τὸ αὐτὸ*. Articulus additus facit, ut de certo spiritu intelligamus. Proinde nos uertimus, Vnus ille atq; idem spiritus.

Diuidens singulis.) *διαιρῶν ἰδίᾳ ἐκάστῳ*. id est, Diuidens priuatim siue peculiariter unicuique: quod Hieronymus in dialogo primo aduersus Pelagium uertit Proprie, siue propria.

Amphibologia

Diuidens singulis prout uult.) Sermo Græcus habet amphibologiam *διαιρῶν ἐκάστῳ καὶ ὡς βέλεται*. diuidens cuique ut uult. Nam uerbum Vult, referri potest ad spiritum diuidentem, & ad hominem cui diuiditur, ut si Latine dicas, Impartiens cuique prout uult. Anceps enim est, utrum sit, ut uult ipse, an ut uult quisque. Atq; in hunc posteriorem sensum alicubi torquet locum hunc Origenes enarrans Epistolam ad Romanos, inueniens in nobis situm, ut quam plurimū gratiæ nobis impertiat deus. Quin & apud

& apud Græcos additur uox *ἰδία*, quam interpretes non reddidit. Eam si uis aduerbii uim habere, uertendum erat Diuidens peculiariter, siue priuatim. Sin malis nomen esse, transferendum erat, Diuidens propria cuique, siue sua cuique. Atq; ita quidem adducit Augustinus libro De Trinitate & unitate dei, capite octauo, Diuidens propria unicuique prout uult. Totus autem hic sermo Pauli, distributionibus, dictionum earundem iterationibus, idque nunc in principio, nūc in medio, nūc in fine, membris incisis, comparibus, similiter cadentibus ac desinentibus, periodicisque floridus est.

Siue gentiles.) *ἔτε ἔθλωσθε*. id est, Græci: ut legit Ambrosius, de quo iam frequenter admonuimus.

In uno spiritu potati sumus.) Græce est, In unum spiritum potati sumus: sicut superius uertit in unum corpus, *ἐν ἑνὶ σώματι*. Ad eundem modum legit Ambrosius, Græca sequutus exemplaria. Cæterum aliquando superius miscuit diuersas præpositiones, *ἐν καὶ ἐν*. *καὶ ἐν ἑνὶ πνεύματι ἡμεῖς πάντες, ἐν ἑνὶ σώματι ἐβαπτίσθημεν*. id est, Etenim in uno spiritu, siue per unum spiritum, nos omnes in unum corpus baptizati sumus. Quod si complexim legas, sensus erit: Nos omnes baptismo facti sumus unum corpus, idque per spiritum omnibus communiter impertientem se. Sin diuisim, subaudiendum erit uerbum substantiuū, sumus, Etenim in uno spiritu sumus nos omnes. At prior lectio mihi magis arridet.

In unum spiritum potati

Potati sumus, & cætera.) Est quidem Græce *ἐπιπίθημεν*, hoc est, Poti, siue potati sumus, sed ut potatus intelligatur is cui potus est datus. Sensem eleganter expressit Ambrosius, legens, & omnes unum spiritum potauimus. Itidem legit Augustinus. Siquidem *πιπίθημεν* Græcis dicitur, quod irrigatur: combibitur autem quicquid est liquidum. Proinde nos quo dilucidiores effemus, uertimus, Eundem spiritum hausimus. In nonnullis exemplaribus, pro Potati sumus, deprauatum comperi, Vocati sumus. Tanta est librariorum audacia.

Potati spiritu pro hau

Non estis mihi necessarii.) *χρῆσιν ὑμῶν ἐκ ἔχω*. Quod modo uerterat, Opera uestra non indigeo.

Necessaria sunt.) *ἀναγκαῖα*. id est, Necessaria, per positiuū, non comparatiuū, nam comparatio redditur per magis. Certe iuxta Græcorum codices citat Augustinus sermone quinquagesimo tertio: Et quæ inhonesta sunt nostra, magis necessaria sunt. Rursum aduersus Faustum libro uigesimo septimo, capite octauo. Itidem Ambrosius libro quem inscripsit De Noe & arca, capite octauo. Quanquam *μᾶλλον*, pro potius accipi potest, ut corrigat uerius quàm comparat: sitque sensus, Ea membra que putantur inhonesta, necessitate commendari & usū. Nec enim apparet hoc sentire Paulum, membra pudenda que uocantur, esse magis necessaria cæteris, sed satis esse quod necessaria sint corpori, ad hoc ne putentur negligenda.

Et quæ putamus ignobiliora.) Non reddidit interpretes festiuam uocum allusionem *ἐπιμότῳ καὶ πμῶ*, id est, Inhonoratiora, & honorem, Pro *ἐπιμότῳ*, Augustinus legit Viliora.

Et quæ inhonesta sunt nostri.) *ἐγκύματα καὶ ὑψηλοσώλω*, id est, Immodesta, siue indecora, & modestiam siue decus. Ambrosius legit, Et quæ inferiora sunt nobis, reuerentiam abundantio rem habent. Verum haud scio an locus mendo uacet.

Nullius egent.) *ὄχι χρῆσιν ἔχει*. id est, Nō habet opus: ut subaudias, eo honore addito.

Temperauit.) *σωκεράσα*. id est, Contemperauit: hoc est, simul moderatus est, & miscuit membra temperatura quadam, ut sibi mutuo sint auxilio.

Et cui deerat.) *τῷ ὑσπεροῦν*. quod uertere solet, deficit: sed hic sanè bene reddidit.

Ut non sit schisma in corpore.) Græcam uocem reliquit Schisma, uertere poterat Dissidium.

Sed in idipsum.) *ἀλλὰ τὸ αὐτὸ ὑπὲρ ἀλλήλων μεριμνῶσι τὰ μέλη*. Sed idem mutuo current membra: ut *τὸ αὐτὸ*, parem indicet omnium membrorum sollicitudinem.

Siue gloriatur.) *δοξάζεται*. id est, Glorificatur: hoc est, honore afficitur. Interpretes uidetur gloriatur dixisse, pro gloria afficitur. Thomas Aquinas interpretatur glorificatur, uigoratur: ut sentire possis eum non nihil offensum fuisse hoc loco. Certe glorificatur, legit Ambrosius cum Græcis cōsentiens. Et in eum sensum interpretatur uatum

Gloriatur

pro glorificatur, depre

Theophylactus. Ad eundem modum legit Augustinus tractatu in Epistola Ioannis tertio, nec legit solum, uerum etiā de glorificatione interpretatur. Rursus aduersus Faustum libro uigesimo primo, capite octauo. Iterū Epistola centesima quadragesima quarta. Rursus Posidonius siue Possidius in eius uita capite septimo.

Membra de membro.) μέλη εκ μέρους, id est, Membra ex parte. Hoc dicit, quod Corinthij non essent omnia membra corporis, sed aliqua pars membrorum. Quamquam Ambrosius legisse uidetur, εκ μέλους. Est autē facilis in hisce literis lapsus ob affinitatem uocū μέλος & μέρος. præsertim si accesserit aliquis labdacismus. Ad eundem modum legit diuus Thomas, trifariam hunc enarrans locum. Caterum ille sensus minus est coactus, ut intelligamus membra de membro: hoc est, aliud membrū ab alio pendere, mutua connexionē. At superiorem lectionem sequitur Theophylactus, quem uersum Latine, falsissimo Athanasii titulo quidam adiderant. Idē negant esse factum temeritate librariorū, sed astutia studioq; ipsius Christophori Perfonæ, qui uertit hoc opus. Testatur id etiā codex ille, quem Christophorus Sixto pontifici huius nominis quarto pulchre depictum obtulit. Titulum maiusculis miniatīs præfixerat Athanasii, quū in præfatione nec Athanasii nec Theophylacti faciat mentionem. Videtur itaq; fucum fecisse pontifici. Hæc scribūt, qui codicem in bibliotheca pontificia asservatum uiderunt. Origenes homilia in Leuiticū septima, adducit hunc locum iuxta id quod in Græcorum legitur codicibus.

Et quosdam quidem.) καὶ ὅς μὲν. Articulum postpositiuū Paulus aliquoties usurpat pro præpositiuo in distribuendo. Verum hic non habet quod respondeat, cuiusmodi multa sunt apud hunc Apostolū. Nam quod Faber Stapulensis mutat Quosdam, in Suos, ut ὅς positum sit pro ἐς, non est probabile, præsertim in oratione soluta, maxime quū nullum nomen adhæreat pronomini, alioqui dixisset οὗς αὐτῶν. Vitari poterat in cōmodum anapodoti, si primam particulam huius diuisionis coniunctim legas, ad hunc modum καὶ ὅς μὲν ἐστὶν ὁ θεὸς ὃν ἐκκλησίαι, πρῶτον ἀρρολόγους. ut totum hoc unum efficiat ordinē: deinde succedat, ἀδελφῶν πνευματικῶν, ut quod coeperat dicere per ὅς, postea murata uoce dicat per ἀδελφῶν & ἐπειτα. Quod ita explanatius efferrī poterat. Et alios quidem cōstituit primo loco, nempe Apostolos: alios secundo, nempe prophetas: alios tertio, nempe uirtutes: atq; item de cæteris.

Opitulationes.) ἀντιλήψεις. id est, Subuentiones, siue subsidia: quod alibi uertit, Suscipere: est autem ἀντιλαμβάνειν conantem porrecta manu adiutare.

Interpretationes sermonum.) Non legitur apud Græcos hoc loco totum hoc, ac ne in uetustis quidem Latinorū codicibus, nominatim ijs quos nobis exhibuit collegium sancti Donatiani Brugis, nec in duobus quos exhibuit hac additione collegium ecclesiæ Constantiensis. Idem enim uidetur cum illo, γρηγοριωσῶν. id est, genera linguarum: quod modo recensuit. Opinor Interpretationes sermonū, adiectum ab interprete quopiam, aut ut isti loquuntur postillatore, quod postea traductum sit in contextum sermonis: præsertim quum ne mentio quidem huius particulæ apud

ullum Græcum interpretem reperiatur. Quanquam ne quid dissimulem, Ambrosius legit quemadmodum nos uulgo legimus, nec legit solum, uerum etiam interpretatur. Deinde paulo post repetens hos gradus, hoc loco duos reddit, non unum.

Nunquid oēs linguis loquuntur, nunquid omnes interpretantur, nisi forte hæc duo uelut inter se cognata unius loco posuit: ut interim dissimulem, quod toties iam ἡμαρτα, uertit Sanitates, pro Sanationes: nam ἰαμα apud Græcos non est nisi sanatio.

Aemulamini autem charismata.) ζηλοῦτε τὰ χαρίσματα χαρισμάτων. id est, Aemulamini potiora dona. id est, ad ea nitamini dona spiritus quæ sunt eximia. Non dixit

μεῖζονα, id est, maiora: sed ἐρείθονα, id est, potiora, quæq; magis conducunt ad publicam utilitatem. Hic charismata reliquit uocem Græcā. Diuus Hieronymus aduersus Iouinianum libro secūdo, uertit Dona: malens Latine loqui, quàm Græce. Nec est ociosa coniunctio &, separat enim Charitatem à turba cæterorum donorū. Alia contingant alijs, cæterum uos ea sectemini quæ sunt potiora.

Excellentiorem uiam.) καὶ ὑπερβολῶν ὁδῶν. id est, Excellentem uia, siue eximiam & egregiam uia. Ambrosius legisse uidetur ἐν μάλλον, uertit enim Magis excellentiorem.

Porro

Porro ut noster interpres uerterit per comparatiuum ἐν, id est, Insuper: fuit in causa, quod aliquoties uim habeat comparatiui.

EX CAPITE DECIMOTERTIO.

Actus sum uelut æs sonans.) Velut, redundat. γέγονα χαλκός ἤχων. id est, Factus sum æs resonans: siue tinniens, aut crepitans. Nec Velut ad uerbum, additur apud Græcos, uerum alius quispiam adiecit de suo.

Aut cymbalum tinniens.) ἀλαλάζου. Quod aliās uertunt Iubilare. Est autem ἀλαλάζειν proprie, perpetuo sonitu strepere ac tinnire, ut exponunt etymologici Græci, sono sonum excipiente, quemadmodum fit in leberibus Dodonæis. Qua de re copiosius dictum est in Chiliadibus nostris. Non opinor hic resellendos mihi, qui putant prædicatorem euangelicum conferri cum ære sonante, quod is suo tinnitu proficit quidem alijs, cæterum seipsum consumat. Siquidē hic prophetas appellat prædicatores: cæterum qui lingua duntaxat loquuntur, uelut inutilēs per se, cymbalis tinnientibus comparat. Id magis ad eos pertinet, qui uerba sacra non intellecta canunt aut recitant in templis.

Et si nouerim mysteria omnia.) μυστήρια. Augustinus quum aliās frequenter, tum in libello De actis cum Emerito, legit Sacramenta, pro Mysteria: ut scias illic sacramentum interdum dici, quod reconditum est.

Charitatem non habeam.) Augustinus ad Simplicianum libro secūdo, fatetur ex hoc loco non exacte doceri prophetiam aut fidem esse sine charitate, quod hæc sermonis forma non affirmet, sed fingat interdū: quod genus si dicas, Si corpus habeat figuram, colorem autem non habeat, cerni non possit, non sequitur corpus carere colore, sed fingitur carere: quod si fiat, cerni non possit. Similiter Basilius Magnus in epistola ad Neocæsarienses, referens hunc Apostoli locum, hæc subiicit: Non quod horum quæ commemorauimus singula sine charitate possint inueniri, sed quod sanctus Paulus uoluerit testimonijs confirmare, quod dixerat præceptum charitatis in finitis partibus reliquis omnibus excellentius esse. Quod si quem offendit Fictionis uocabulum, sunt enim qui putant Fingere, nihil aliud esse quàm mentiri: sciant quoties audiunt in Theologorum diatribis, posito casu uel dato, idem illos dicere, quod alij dicunt Finge, pone, aut fac ita esse. Rhetores autem docent & argumentandi & amplificandi rationem à fictione. Quanquam fingendi uerbum, in hoc sanè sensu, non est in sacris literis, tamē ipsa res frequens est. Atq; hoc sermonis tropo nihil uulgatius. Quoties audimus illa, Si filius meus esses, non potuissē tecum amantius agere. Si tibi corpus esset ferreum, non sufficeret istis laboribus. Si apud Scythas natus esses, non posses esse moribus asperioribus. Si mihi sint linguæ centum, nō possum omnia commemorare. Sic argumētatur dominus, Si ego in Beelzebub eijcio dæmonia, filij uestri in quo eijciunt? Et, Si crederetis Mosi, crederetis utiq; & mihi. Sic per fictionē argumentatur Apostolus primæ ad Corinthios decimoquinto: Si Christus nō resurrexit, inanis est prædicatio nostra, inanis est & fides uestra. Ac mox: Si mortui non resurgunt, nec Christus resurrexit. Rursus: Si in hac uita tantū, in Christo sperātes sumus: & cætera. Tali fictione usus est propheta Dauid Psalmo centesimo trigesimo octauo, Si ascendero in cælum, tu illic es: si descendero in infernum, ades. Si sumpsero pēnas meas diluculo & habitauero in extremis maris, etenim illuc manus tua deducet me: & cætera. Nullus homo uiuens potest ascendere in cælū, aut descendere ad inferos, aut sumptis aliis procul auolare. Sed hæc per fictionem commemorat Propheta, quo magis asseueret, neminē effugere posse manus dei. Simili figura loquitur beatus Paulus: Etsi imperitus sermone, non imperus scientia. Paulus non erat imperitus sermone, qui apud Corinthios gloriatur se plus cæteris loqui linguis. Simile & illud, Nam si decem milia pædagogorum habeatis in Christo, sed non multos patres. Tum temporis pauci crediderant, apud Corinthios, unde non potuit, ut haberent decem milia præceptorum in doctrina fidei. Nam hos appellat pædagogos. Eiusdē formæ est quod hic dicit, Et si linguis hominū loquar & angelorum. Angeli non habent linguam, sed hoc per fictionē, exaggerandi gratia est additum. Adde quod inter dona spiritus hic commemoratur opitulatio. & ad Romanos.

discipuli, sed Moses & Helias, qui prius cum eo colloquebantur. Mox in eodem ca-
 pite, Quum solus esset orans. Erant autem cum illo & discipuli. Vox Solus excludit
 turbam, quæ solet adesse. Denique quæ beatus Thomas Aquinas in Prosa dicit, Ad
 firmandum cor syncerum sola fides sufficit, per dictionem Sola, non excluditur cha-
 ritas aliæq; uirtutes, sed tantum humana ratio sensuumq; experientia. Huiusmodi lo-
 quutionibus quum & sacra uolumina, & orthodoxorum libri, & quotidianus homi-
 num sermo plenus sit, ueluti quum dicimus, Nihil hic esurit, nihil sitit, nisi aurum: non
 excluditur panis & uinum, sed exaggeratur insignis auaritia. Itidem dicimus, Re-
 gem ambulare solum, etiam si uno atq; altero comitatus incedat, sed solum dicimus
 non stipatū solito comitatu. Anachoritas dicimus solos habitare in nemoribus, quū
 illic adsint diuersa animantium genera, interdum & famulus. Itaq; qui dicit, homi-
 nes sola fide iustificari, non protinus excludit charitatem, neq; charitatis opera, sed
 philosophiam humanam, aut caeremonias operaq; legalia, aut uitam actam ante ba-
 ptismū, aut aliud simile, quod ex sermonis tenore colligitur. Apud Paulum quidem
 non additur dicitio Sola. Quid refert? quum tot locis inculcet Abraham pronun-
 ciatum iustum sine operibus. Nos omnes iustificari per fidem, & non ex operibus,
 nam in scripturis, iam abrogari gratiam. Hoc nonere sermonum omnes Paulinae
 scaten Epistola. Quæ tamen uisus est, fopantel. In uisus est, fide purificante. A
 ties horum ad opera charitatis. Sed ad bene soleram diutius restitimus, quæ
 titur argumentatio.

Distribuo in cibos pauperum.) Græcio una uocem, id est, Omnia in cibis pauperum.
 Et omnis facultates meas, est τὰ πάντα, id est, Omnia in cibis pauperum.

Ita ut ardeam.) Ita, redundat. Nec addebat in nobis. Constantianis.
 Epistola ad Galatas cap. 5. dicitur. In nobis habitari aut gloriari, eam la-
 cionem uocat exorem. Sed illi Græcorum etiam exemplaria esse diuersa. Nam du-
 bium est, quin error natus sit ex mutatione. In nobis habitari aut gloriari. The-
 ophylactus, & ante hunc Chrysostomus, nobis eum & legit, & interpretatur. In nobis
 uocem, eam plectio uisus est, esse germana. Quamquam Hispaniensis editio ha-
 bat, Rem magnam facit, qui facultates omnes impendit alendis pa-
 ribus: at maiorem facit, qui corpus suum tradit ignibus, quod fecisse legitur. Per-
 nus. De gloria meminit non nihil is cuius extant scholia in omnes Epistolas Pauli,
 Hieronymi titulo: quasi legerit, Vt gloriari. Basilus in Epistola quadam ad Neoca-
 sarienses legit, in laudē, id est, Vt ardeat: ut subaudiatur Corpus.

Charitas patiens est.) μακροθυμία, id est, Longanimis est, siue leni animo est. Et
 ita legit Ambrosius. Quamquam in uulgatis codicibus pro longanima mutauerunt
 magnanima. Etiam si apud Cyprianum aliquoties magnamina uocetur charitas ex
 hoc Pauli loco, quod μακρόν, ut longum ita & magnū sit. Mihi nec longanimis nec
 magnanimus satis exprimere uisus est Græcæ dictionis uim. Neq; enim Latini sic di-
 cimus longum animum, ut dicimus magnum animum: quin pro longo lenem uoca-
 mus, hoc est, non præcipitem ad iram aut uindictam.

Benigna est.) ἡγένηται, pro quo Ambrosius legit, Iucunda est. Significat autem
 comitatem ac suauitatem morum, quæ opponitur asperitati ac difficultati seu moro-
 sitati. Vera pietas nescit supercilium, simulata sanctitas asperitate morū grauis est.
 Benignitas Latinis plerunq; ad beneficentiam pertinet. Sic enim à bono dicitur be-
 nignus, ut à malo malignus. Thomas Aquinas nouam adducit etymologiam: Beni-
 gnitas, inquit, dicitur quasi bona igneitas, quod quemadmodum ignis facit efflue-
 re, ita & charitas. Atq; id docet testimonio Solomonis Prouerbiorum cap. 3. Deri-
 uentur fontes tui foras. Vir indignus qui ex tam indoctis autoribus huiusmodi nã-
 nias sacris Commentarijs admisceret. Nam satis apparet huic, si quid ad uocū enar-
 rationem, aut sacrorum uoluminum testimonia pertinet, ferè non ex ipsis fontibus,
 peram sed ex alienis collectaneis & indicibus petitum esse.

Thome opi-
 nio excussa
 Agere per
 peram
 Non agit perperam.)

Repetitur hoc loco apud Græcos charitas. Ac
 Græca

Græca quidem scholia hanc uocem uarijs modis interpretantur. Quidam
 εὐεδοία putant idem quod est adulari, alij quod extolli, & ostentare sese, à nomine
 πρὸς πρὸς, quod dictum uolunt quasi πρὸς πρὸς. Id sensisse uidetur & Hesychius.
 Alij interpretantur garrere, à πρὸς πρὸς, quod dictum uolunt quasi πρὸς πρὸς.
 πρὸς πρὸς λόγους πρὸς πρὸς, quod loquutione sermonum ambagibus molesti sint.
 Sunt qui interpretentur πρὸς πρὸς præcipitem ac temerarium, & πρὸς πρὸς πρὸς πρὸς πρὸς
 præcipitem esse. Theophylactus interpretatur inconstantē ac leuem. Mihi uidetur uox
 a Perperis fratribus esse conficta, qui & Cercopes dicti sunt, quorum procacitas &
 improbitas etiā fabulis est nobilitata. De quibus plura retulimus in prouerbio, Ne
 in Melampygom incidas, si cui libebit cognoscere. Nos uertimus, Non est procaxi:
 quam interpretationem & Theophylactus recenset. Alioqui Latine perperam agit,
 qui data opera secus agit, quàm oportet. Atq; ita quidē interpretatur Aquinas, Per-
 peram, id est, peruerse.

Ne in Melam-
 pygom

Non est ambitiosa.) οὐ ἀρχυμονία, id est, Non agit inhoneste, siue indecore. Miror
 unde uox ambitiosa huc irrepsit, quum nihil habeant affinitatis ἀρχυμονία & οὐ
 λοπιμείδου, nisi forte quia præcessit Non inflatur, quod uidetur ambitionis esse. Quan-
 dum reddiū
 quam Græca scholia sic interpretantur, ἀρχυμονία, id est, Nihil sibi indecorum putat,
 quamlibet humile officium, modo proficit. Et Theophylactus ad eūdem exponit mo-
 dem, non dissimulata tamen altera quoq; interpretatione. Ex Ambrosio nihil quitū
 est colligi, quod is contentus explicuisse summā hoc loco, singula negligat persequi.
 Augustinus de Gratia & libero arbitrio ad Valētinum capite decimo septimo legit,
 non dehonestatur.

Non cogitat malum.) οὐ λογίζεται, hoc est, non imputat cuiquam malum, nec ma-
 le cogitat de quoquam, annotante Valla, siue quia omnis ex suo metitur animo, si-
 ue quia non molitur uindictam.

Omnia suffert.) ὅλα, hoc est, nihil grauiatur. Translatum à tignis sustinentibus
 onus impositum, aut à uasis recipiētibus quod infunditur. Cyprianus de Simplici-
 tate prælatorum tractatu tertio, pro omnia suffert, legit, omnia diligit. Vnde conijce-
 re licet illius codicem habuisse, ὅλα τὰ ὅλα, addita literula uerbo ὅλα. Et uterq;
 sensus est tolerabilis, tamen is, quæ nostra habet æditio, mihi magis probatur, quod
 hæc omnia simul congesta, uidentur eodem pertinere: Omnia suffert, omnia credit,
 omnia sperat, omnia sustinet. Siquidē in se recipit quod traditur is qui credit, & qui
 credit sperat, & qui sperat sustinet, hoc est, durat in tempus ut promissa appareant.
 id enim proprie sonat ὁπομείνει, diuersum ab eo quod præcessit ὅλα.

Cypriani le-
 ctio diuersa

Charitas nunquam excidit.) ἐκπίπτει hoc est, nunquā cessat, ubiq; prodest, ubiq;
 est usui, imò crescit indies. Etiam si ἐκπίπτει Græce est exulatum abire & eijci. Ita
 sensus erit, Nunquam non esse locum charitati.

Siue prophetiæ euacuabuntur.) Græci addunt, δὲ. Atq; ita legit diuus Ambro-
 sius, Siue autem prophetiæ euacuabuntur. Deinde quod sequitur:

Ex parte enim cognoscimus.) ἐκ μέρους δὲ. Nonnulli Græci codices habebant au-
 tem, pro enim, δὲ, pro γὰρ.

Quum essem paruulus.) νήπιος, Quod & puerum, aut infantem significat pa-
 rum prudentem, quod ea ætas ob inscitiam rerum parum sapiat, ut crebro iam ad-
 monuimus.

Euacuauit ea quæ sunt paruuli.) Quod Ambrosius legit, Ea quæ paruuli erant de-
 struxi. Atq; hoc ioco mihi uidentur Græci codices deprauati, in quibus ita scriptum
 comperio, consentiente & Aldina æditione, κατὰ γένη κατὰ τὸ νηπίου. Suspicio au-
 tem à Paulo scriptum fuisse, κατὰ γένη κατὰ τὸ νηπίου aut κατὰ γένη κατὰ τὸ νηπίου, κατὰ
 τὸ γένη legit Theophylactus, itidem & Chrysostomus.

Maior autem horum.) μέγιστον δὲ τούτων, id est, Maxima ex his charitas. Quamquam
 & Latini ad exemplum Græcorum aliquoties comparatiuum usurpant pro super-
 latiuo. Ut illud Catullii:

Hespera qui cælo luces iucundior ignis.
 Et Quintus Curtius, duo maiora omnium nauigia dixit. Et Græci nonnunquam
 compæ

comparatiuis superlatiuorum uice abutuntur. Atq; ita sanè enarrat Theophylactus: Charitatem inter ea quæ manent, summū tenere locum. Nos malimus auferendi casu uti, ut effugeremus incommodum generis horum aut harum. In codice Donatiani scriptum erat: Maior autem his est charitas: qui sermo absurdus est. Neq; enim charitas seipsa maior est. Hoc incommodum exclusisset addita præpositio, Maior inter hæc aut maxima in his: ut intelligatur distributio. Exoritur hic alius scrupulus, quid nobis declarat aduerbium Nunc, an uitam præsentem in qua per fidem ambulamus, an ecclesiæ primordia. Posterius recipi non potest, alioqui sequeretur ecclesiam militantem sine fide, spe & charitate posse consistere. Si accipimus hæc tria manere in hac uita, quasi cessatura sint in futura, de fide & spe rationi locus esset, uerum de charitate prius pronunciauit Apostolus, quod etiamsi tollerentur cætera dona spiritus, charitas tamen nunquam excideret. Petrus Apostolus fatetur à Paulo quædam esse scripta difficilia intellectu, & priscorum quidam in diuinis libris exercitissimi fatentur, Paulum in differendo esse uarium ac lubricum, quod obiter quædam attingat, uelut oblitus illius quod instituerat, eandemq; uocem interdum usurpet non eodem sensu, nonnunquam subito dilabatur in aliud argumentum. Legis uocabulum frequenter apud hunc repetitur, at non semper eodem sensu. Fortassis & hic tale quiddam remoratur intelligentiam nostram. Quædam enim dona quæ rudimentis ecclesiæ erant necessaria, nunc cessant, ueluti donum linguarū, sanationes, præscientia futurorū, reliquaq; miracula, quæ confirmatis in fide superuacanea sunt, siquidē signa data sunt infidelibus non fidelibus. Tale quiddā uidetur innuere, quū ait, Quum essem paruulus, & cætera: quasi quædā dona essent ad tēpus data ecclesiæ subulescenti, cessatura postea quā illa profecisset ad mensuram plenitudinis Christi. Ab hac autem perfectione digredi uidetur ad maiorem perfectionem, quæ continget in futura uita. Neq; enim illa, Tunc uidebimus facie ad faciem, & Tunc cognoscam sicut & cognitus sum, quadrant in ecclesiam militantem. Quod si recipimus Apostolum hic per occasionem nonnihil digressum, quod & aliās interdum facit, fortasse non absurde accipiemus hunc sensum: Etiamsi cætera dona cessent in ecclesia, fidem tamen spem & charitatem nunquam cessaturam: absq; his enim non esset ecclesia Christi, sed synagoga satanæ. In uita autē cœlesti nec fidem, nec spem, nec charitatem mansuram. Fides enim substantia est rerum sperandarum, argumentum non apparentium. Et, quod quis uidet, quid sperat? Sed absolum uidetur apud superos cessare charitatem, ubi erit perfecta omnium charitas. At saluo aliorum iudicio mihi uidetur Apostolus hic agere, non de tota charitate qua diligimus deum super omnia, & proximum propter deum, sed de una tantum functione charitatis qua studemus prodesse proximo. Arguit hoc totius huius disputationis tenor, in qua nulla mentio de dilectione dei, sed huc tantū spectat, ut quodcunq; donum aliquis accepit à deo, conferat ad utilitatem proximi, licet uera charitas proximi non separatur à charitate dei ex qua nascitur, fortassis & eadem est. Eoq; uult eum qui loquitur linguis tacere in ecclesia, nisi sit qui interpretetur, nec interpretem probat, nisi adsit propheta qui sensum mysticum enarret; nec prophetam probat, nisi quod suggestit spiritus proferat, ad ædificationem ecclesiæ, citra contentionem ac dissidium. Hæc autem functio charitatis cessabit apud superos, ubi nullus erit, qui alterius officio desideret adiuuari, quū in hac uita nullus sit qui non egeat auxilio proximi. Iam forsitan & illud mouebit aliquem, quum dominus in Euangelio & Paulus in Epistolis tam insigniter fidem prædicent, quomodo Paulus hic dicat charitatē esse maiorem. Siquidem ut nullum donum deo gratum est absque charitate, ita nullum donum acceptum est absq; fide, imò ne datur quidem absque fide. Nam fides quasi manus animi sunt, quibus excipimus & amplectimur spiritus munificentiam, sine qua nec charitatis opera grata sunt deo. præterea fides natura prior est charitate: per fidem enim cognoscimus deum, nihil autem amatur nisi cognitum. Præstantius autē uidetur quod gignit, quā quod gignitur. Adde, quod si uerum est extincta charitate, tamen in homine posse manere semen fidei, magna fidei cōmendatio est, quod fides extinctam se redaccendit, quum idem non faciat charitas. Denique Paulus

ubique

ubique salutem hominis fidei refert acceptam, potius quā charitati. Tum si donorum maxima est charitas, in superiore capite, quo recensent dona spiritus, oportuit charitati principem tribuere locū. Nunc illic fides aliquē habet locū, charitas ne nominatur quidē. Ad hoc responderi potest, quamuis illic non exprimat nomen, tamen charitatis functiones multæ cōmemorantur, ueluti sermo sapientiæ, sermo scientiæ, gratia sanitarū, operatio uirtutum, prophetia, discretio spiritū, opitulatiōes, gubernatiōes, interpretatio sermonū, & cætera. Per hæc em̄ opera sese profert charitas. Qui ramos & fructus ostendit, satis cōmendat stirpem. Et quoniam totus hic locus hortatur ad utilitatē proximi, secundum hanc rationem, charismata quæ magis cōducunt pluribus, dicuntur meliora, & charitas dicitur maxima, quod omnia accomodat ad utilitatem ecclesiæ. Nihil autem uetat quo minus eadem res, iuxta diuersos respectus sit altera superior & inferior. Erit fortassis, quem præter hæc, illud mouebit; quum nullum spiritus donum, ne ipsa quidem charitas contingat, aut grata sit absque fide: quomodo Paulus ita recenset fidem, quasi inter membra corporis mystici alijs adsit, alijs non adsit. Sic enim loquitur: Diuisiones gratiarum sunt, idem autem spiritus; & diuisiones ministratiōum sunt, idem autem dominus; & diuisiones operationum sunt, idem uero deus, qui operatur omnia in omnibus. Vnicuique autem datur manifestatio spiritus ad utilitatem. Alij quidem per spiritum datur sermo sapientiæ, alijs autem sermo scientiæ secundum eundem spiritum. Alteri fides in eodem spiritu, alijs gratia sanitarum in uno spiritu, Alij operatio uirtutum, alijs prophetia, alijs discretio spirituum, & cætera. Sed hunc scrupulum amouit Theophylactus, indicans hic fidei nomen non declarare credulitatem ac fiduciam illam erga deum, per quam dantur omnes gratiæ, sed eam tantum quæ ædit miracula, quæ nec omnibus datur, nec ad salutem est necessaria: planeq; uidetur de hac ipsa sentire Apostolus, quum ait, Et si fidem omnem habuero, ita ut montes transferam. Quemadmodum enim Dominum imitatus, summæ charitatis exemplum posuit, Si quis tradiderit corpus suum ad incendium: hoc est, ad mortem horribilem. Sic dominū imitatus, summæ fidei exemplum posuit, Ita ut montes transferam. Atq; hæc quoq; fides perfecta dici potest in suo genere, quamuis non sit simpliciter perfecta, iuxta uires uniuersas. Nam hæc est radix ac fons omnium donorum spiritualium, ipsius etiā charitatis. Sed charitatis partes sunt, quicquid homini cōtingit boni, siue spiritualis, siue moralis, siue naturalis, siue fortuiti, ad utilitatē proximi cōferre. Hæc ita differui, ut nihil asseuerem, sed occasionem suggerere uolui sapientibus meliora dispiciendi.

EX CAPITE DECIMO QUARTO

Examini charitatem, æmulamini spiritualia.) Pleriq; Græcorū & hic addunt & coniunctionem in secunda particula, *διὸ καὶ τὸ ἀγαπᾶν, ἔτι καὶ τὸ πνευματικά.* Alioqui uideretur adhortari ad utrumq; ex æquo. Nunc omni conatu uult nos eniti ad benemerendū, id enim uocat charitatem. Deinde ne quis offendatur, subiicit; reliqua tamen haud aspernanda, quæ spiritualia uocat, quod afflatu spiritus dentur aliquoties & malis, inter quæ tamen primum locum tribuit prophetiæ. Hoc loco Paulus prophetā uocat non prædictionem futurorum, sed interpretationem diuinæ scripturæ. Quemadmodum & Plato discernit uates à prophetis. Vates arrepti numine, nec ipsi quid loquantur intelligunt, ea prudentes interpretantur cæteris. Porro uehementius est uerbū *διὸ καὶ* quā *ἔτι καὶ*. *ἔτι καὶ* enim ea quoq; quæ probamus ac miramur tantū. *διὸ καὶ* est magno studio adniti ut assequaris. Optandum est, ut & illa contingant. Verum hæc quæ sunt charitatis, toto conatu sunt affectanda, non optanda tantum.

Spiritus autem loquitur.) *πνεῦμα πρὸς λαλῆ.* id est, Spiritu autē loquitur, siue spiritui loquitur, ut respondeat illi quod præcessit, Non hominibus loquitur, sed deo: & quod sequitur, Hominibus loquitur: hoc est, suo loquitur animo. Ambrosius legit Spiritu, auferendi casu, quū adscribit, Spiritu autem loquitur nō sensu, quia ignorat quod dicit. Atq; ita scriptum etiamnum uisitur in uetustissimo iuxta atq; emendatissimo codice Paulino, cōsentiente paris uetustatis codice Donatiani, consentiente utroq; Constantiensi. Atq; adeo si quis attentius obseruet, comperiet ita legisse &

Y diuum

diuum Augustinum libro De Genesi ad litteram, etiam si in plerisque codicibus mutatum est spiritus, in spiritus. Siquidem quum adduxisset hunc locum, subiicit alterum huic similem. Si benedixeris spiritu, quis supplet locum idiotæ, quasi sic dictum sit hic benedicere spiritu, sicut illic loqui spiritu. Thomas planè testatur se legisse Spiritus, enarrans deum esse qui loquatur per eos. At qui uidentum est, quomodo id congruat ad extenuandam hanc dotem. Nam id agit Paulus, ut loqui linguis sit multo inferius prophetia. Græcis, ut dixi, sermo est anceps, quod datiuus *πρόματι* possit esse instrumentalis, cuius uice Latini ponunt ablatiuum casum, & idem possit esse acquisitiuus, siue relatiuus, perinde ut si dicas, Loquitur lingua, & loquitur tibi. Chrysostomus ac Theophylactus sic edisserunt hunc locum, ut constet eos legisse Spiritu, non Spiritus: quum hic ait, Hoc est, nequaquam cognitu facilia narrant hominibus & aperta, sed in spiritu sancto loquuntur mysteria: ille, quum ait Paulum utrumque donum tribuere spiritui. Mihi magis arridet Ambrosii sententia, ut spiritum accipiamus pro uoce. Quamquam hic in alijs aliquot opusculis, Psallam spiritu, psallam & mente, sic adducit, quasi spiritus accipiat pro spiritu sancto. Sed huiusmodi lapsus non paucos reperias in Ambrosio.

Nam qui prophetat.) *ὁ δὲ προφητεύων*. id est, Qui prophetat autem.

Hominiibus loquitur ad ædificationem.) Ad, præpositio apud Græcos abest, *καὶ ἀνεδομήτω*. id est, Loquitur adificationem. Quemadmodum & Latine loqui solemus, uoluptatem mihi narras, pro eo quod est, narras quæ mihi sunt uoluptati. Suspicor ex interpretatione eodem modo legisse Ambrosium.

Ecclesiam dei ædificat.) Dei, non additur apud Græcos, nec in codice uetustissimo Donatiani, ne in Constantiensi quidem.

Nisi forte interpretetur.) Forte, de suo addidit interpres. Nec est apud Græcos, nec apud Ambrosium, nec uideo quid faciat ad sententiam.

Quæ sine anima sunt, nonne expositum

Tamen quæ sine anima sunt.) *ὁμοίως τὰ ἀψυχα*. Faber mutat tamen in similitèr aut perinde, ac si codices haberent *ὁμοίως* siue *ὁμοίως*. Et omnino prima fronte, magis quadrare uidetur ad sensum, Atque in his facile labuntur scriptores. Mihi tamen non probatur hæc opinio, primum refragantibus tum Latinis, tum Græcis exemplaribus. Deinde quod ad argutiam Paulinæ sententiæ non uideatur attingere, præsertim quum hanc sermonis formam aliàs reperiamus apud Paulum, uelut in Epistole ad Galatas cap. . tamen hominis testamentum: & cætera, *ὁμοίως ἀνδρῶν πρὸς λεκτοῦρα μὲν ἢ ἀθῆναι*. de quo suo dicitur loco. Sentit autem Paulus adeo non esse probandum inanem uocum strepitum in hominibus Christianis, ut ea quoque quæ carent anima, nec ad aliud parata sunt, nisi ut sonent ac tinniant, nulli sint usui, nisi distinctum ac significantem sonum dederint. Proinde uerti poterat, Etiam inanima, siue inanima licet, aut Quia & inanima. Et in hunc sensum enarrat Chrysostomus ac Theophylactus. Præterea pro Quæ sine anima sunt, dicere poterat Inanima, siue inanimata. Olim ex harmonijs tiliarum uulgus agnoscebat sententiæ genus, & hodie e uario tubæ cantu miles intelligit, quid uelit imperator: itidem in uenatu, & qui procul absunt à fera, e cornu sonitu intelligunt, quo in statu sit uenatio.

Sonituum.) *τὸ πρὸς φθόγγος*. id est, Sonis. Et ita probabile est legisse Ambrosium, apud quem adhuc legitur Sonus, non Sonituum. Et *ἄ* potest esse dederint, ut referatur ad inanima, *μηδὲ*, quod nomen sit neutri generis.

Quod canitur

Quod canitur. *τὸ αὐτὸ μὲν ἢ τὸ λεκτοῦρα μὲν ἢ ἀθῆναι*. id est, Tibia, cithara uel canis. Proinde Ambrosius legit, Quod per tibiā canitur.

Quis parabit se.) *τὸς πρὸς ἀσκήσασθαι*; id est, Quis preparabitur? Quod data opera & aliàs facit interpres, nec id sanè non recte.

Manifestum sermonem.) *ἔσομαι*. id est, Significantem. Et sic legit diuus Ambrosius in commentarijs. Quamquam utraq; lectio bene habet.

Ut puta.) *ἐν τῷ*. id est, Verbi gratia, nimirum quum exemplum fingimus aut ponimus.

Genera linguarum.) *φωνῶν*. id est, Vocum. Ita legit & interpretatur Chrysostomus ac Theophylactus. Loquitur enim de omnibus uocum generibus, non tantum de linguis. Quamquam Ambrosius legit Linguarum, pro uocum; hoc est, *γλωσσῶν*. Et fieri

Et fieri potest, ut linguæ uocabulo sit abusus Apostolus, ut abusus est uocabulo uocis. Sunt autem nationes quæ pro sermone habent sibilum aut stridorem.

In hoc mundo.) Rursus, *ἐν κόσμῳ*. id est, In mundo: citra pronomen.

Et nihil sine uoce.) *καὶ ἄνευ ἁφρονῶν*. id est, Et nullum horum, subaudi genus, est aphonum, id est, uoce carens, siue mutum. Et tamen Græcus non intelligit Scytham. Non igitur sufficit uox.

Ero ei cui loquar.) *ἐγὼμαι τῷ λαλοῦντι*. id est, Ero loquenti barbarus, nec intelligam, nec intelligar. Nam prisca peregrinum hoc nomine uocabant.

Et qui loquitur mihi.) *ἐν ἐμοί*. id est, In me. Græce est, pro mihi, uelut Meo iudicio, meoq; animo, tamen in se facundus est qui loquitur, tamen in meo animo barbarus est. Porro ueteres, ut modo dixi, barbarum uocabant, quicquid erat peregrinum: deinde uox deflexa est ad uocis ac sermonis absurditatem. Offendit enim sermo peregrinus imperitos, etiam si cōcinnior sit nostrate lingua. Postremo cepit accommodari & ad mores feros atq; asperos. Olim Græci illi primi Hellenes dicti, cæteros omnes barbaros appellabant. Homerus Caras ob peregrinum & absurdum linguæ sonum *βαρβαροφώνος* appellat. Et Ouidius apud Getas agens, Barbarus, inquit, hic ego sum, quia non intelligor ulli. Et Plautus ait se uertisse barbaram Græcam fabulam, quam in Latinum sermonem transtulerat. Celebratur & Anacharsidis Scythæ philosophi dictum: Scythas barbaros esse apud Athenienses, sed Athenienses uicissim apud Scythas.

Barbari qui

Aquinatis additio ridicula

Sic & uos quoniam æmulatores estis spirituum.) Theophylactus indicat hunc locum sic à nonnullis distingui, ut hæc particula, Sic & uos, referatur ad quæ præcedunt: Sic & uos loquentes linguis non intellecta, barbari uidebimini audientibus. Deinde subiiciunt, uelut initium alterius sententiæ: Æmulatores estote, & cætera. Verum hanc distinctionem rejicit ex autoritate Basilij, qui sic distinxerit, quemadmodum nos uulgo distinguimus. Sed prior illa distinctio non uideo qui consistat, nisi tollatur *ἔσθε*, aut nisi pro eo quod Theophylacti interpres uertit Estote, uertamus Estis. Chrysostomus distinguit quemadmodum nos.

Distinctio

Spiritus meus orat, mens autem.) Spiritum, uocem linguæ uocat; mentem, affectum animi, siue sensum animi: *πρόματι* & *νῆς*. Nec aliud est Spiritus meus orat, quæ pro uoce lingua mea sonat pia uerba; ut intelligas id nec alijs prodesse, nec ei magnopere qui sonat. Citat Theophylactus huius autorem sententiæ Basilium.

Si benedixeris.) *ἂν λογιῶμαι*. Unica dictio est, hoc est, Si laudes & celebres deum, & uerba bene ominata dixeris.

Benedixeris spiritu.) Spiritu, aberat in plerisque Græcorum exemplaribus: adieci tamen ex alijs, siue quod ad sensum faceret, siue quod Ambrosius & Augustinus, cumq; his Chrysostomus ac Theophylactus ita legerint.

Quis pro
qui mendose

Quis supplet locum idiotæ.) ὁ ἀναπληροῦν. id est, Qui supplet locū idiotæ, & fun-
gitur uice idiotæ. Atq; ita & hodie scriptum uidere est in uetustissimo codice Pau-
linae bibliothecæ, suffragante Constantiensi. Idiota uero Græca uox est, quæ signifi-
cat & priuatum, id est, non fungentem aliquo magistratu, & illiteratū. Hoc loco uer-
tere poterat Plebei, aut indocti. Mos hic, ut promiscua plebs responderet in eccle-
sia, durabat adhuc Hieronymi temporibus Romæ, ut testatur præloquens in secun-
dum librum commentariorum in Epistolam ad Galatas, Vbi, inquit, sic ad simili-
tudinem cœlestis tonitruī Amen reboat.

Super tuam benedictionem.) ὑπὲρ τῆς σῆς εὐχαριστίας, id est, Super tuam gratiarum
actionem, siue ad tuam. Quanquam ex hoc loco colligimus, minimū interesse inter
εὐλογεῖν & εὐχαριστῆν, utrunque enim ad laudem dei pertinet.

Variet Græ
corū lectio

Omnium uestrum lingua loquor.) Græca diuersum habent sensum: εὐχαριστῶ τῷ
θεῷ μου, πάντων ὑμῶν μᾶλλον γλώσσαις λαλῶν, Gratias ago deo meo, omnibus uobis
magis linguis loquens, id est, quod magis loquor linguis quàm uos omnes. In hunc
sensum interpretatur Chrysostomus. Hieronymus comparatiuum Magis, refert ad
cæteros Apostolos, ut intelligas, Paulum omnium linguis fuisse loquutum, magis q̄
reliquos Apostolos. Vide nonæ quæstionis expositionem ad Hedibiam, ubi nō se-
mel citat hunc locum secus quàm habeat nostra æditio: licet uideam Ambrosio pla-
cere lectionem, quam uulgata habet æditio.

Quinq; uerba.) πέντε λόγους. id est, Quinq; sermones, aut dicta. nec enim uerba an-
numerat. Et Quinq; positū est pro paucissimis, sicut decem milia pro plurimis. Nā
quis nō protinus uideat frigidū esse quod hic adducit Aquinas, haud scio unde hau-
stum. Ideo dictū esse quinq;, quod oratio perfecta debeat habere quinq; subiectum,
prædicatum, copulā uerbalem, determinationem subiecti, & determinationē prædi-
cati. Quod si hæc parū arriserit opinio, alteram addit huic similem: Doctor, inquit,
debet docere quinq;, credenda, agenda, uitanda, speranda, timenda. Minus frigidū
erat futurū, si dixisset quinq; libros Pentateuchi. Qui scripsit scholia in oēs Episto-
las, quisquis fuit, non infacete ridet huiusmodi curiositatē in numeris. Quidam, in-
quit, sanè quærunt quæ sint quinq; uerba, è quibus è cōtrario, quæ sint decem milia
est quærendum. Chrysostomus non putat in numeris esse magnū mysterium.

Sensu meo.) διὰ τὸ νοός μου. id est, Per mentem meam.

εὐχαριστῶ

Vt & alios instruam.) ἐκτρέψω. id est, Erudiam: quo uerbo libenter utitur Pau-
lus, & item Lucas. Id proprie est, uia uoce instituere ac docere: unde dicti & Care-
chumeni, quibus fidei nostræ mysteria nō scripto, sed uocis ministerio credebantur.

Quam decem milia.) Addendum erat Potius, ut locus fieret huius conjunctioni
Quam. Apud Græcos sapenumero subauditur, ἢ ἡμετέρας. Hæc

Nolite pueri effici sensibus.) μὴ γίνεσθε. quod magis sonat, Ne litis. Ac p̄ox, de-
sibus, φρεσίν. quod Augustinus legit Mentibus, ac meo iudicio rectius.

Sed malitia paruuli estote.) νηπιόζετε, unica dictione, quasi dicas Pueremini, &
pueros agatis. Quanquā ut saepe iam admonui, νηπιόζοι dicuntur pueri, id ætatis quo
nondum sapere possunt. Vnde pro Paruuli, Augustinus edisserens Psalmum cente-
simum trigessimum legit Infantes.

In alijs linguis.) ἢ ἐν πολλαῖς γλώσσαις. id est, In ijs qui sunt diuersarum linguarum: ac
si dicas cōposita uoce, In diuersilinguis: id ita potest accipi, ut intelligamus lingua-
rum uarietatem, qua sunt usi Apostoli, aut nouam linguam à superiore illa diuersam,
hęc est linguā inter se diuersam, aut ab alijs diuersam. Locus quem adducit, est apud
Esaiam capite uigesimo octauo: In loquela enim labij, & in lingua altera loquetur
ad populum istum cui dixit, Sic enim Hieronymus reddidit Hebraica. Nam iuxta

Puerile est
tantum so-
nare lingua

Septuaginta ad hunc legitur modum: *ἡ φωνὴ τοῦ λαλοῦντος, ἡ γλῶσση ἐπαύσατο, ὅτι λαλοῦσιν τῷ λαῷ τὸ πᾶν, λέγοντες.* id est, Propter irrisionem labiorum, propter linguam alteram, quia loquentur populo huic, dicentes eis. Paulus iuxta Hebraicam ueritatem adducit testimonium, quod Septuaginta caeterique interpretes longe diuersa legerint hoc loco, sed ita rursus, ut sensum magis expresserit quam uerba: id quod adinonet & diuus Hieronymus hunc enarrans locum. Iam illa, Et nec sic exaudient me, dicit dominus: nec habentur apud Hebraeos, nec apud Graecos interpretes, sed tamen aliquando post sequitur in uaticinio, & noluerunt audire, quod Paulus uidetur attexuisse. Nam haec clausula, Dicit dominus: solenniter addi solet in prophetiis, uelut epiphonema. Nisi forte aliunde sumptum est hoc testimonium. Siquidem Hieronymus non audeat affirmare, sed ait ita sibi uideri, ex eo sumptum loco.

Fidelibus.) *πισθουσιν*, id est, Credentibus.

Idiotae aut infideles.) infideles, priore loco non additur apud Ambrosium, haud scio an culpa scribarum. Nam ex commentario nihil liquet. Certe apud Graecos additur.

Quid insanitis.) *ὅτι μαινέσθε*. id est, Quod insanitis. Non enim rogaret cur insaniant, sed affirmaret eos insanire. Quod insanitis, scriptum extat in exemplari Paulino, & item in Constantiensi. Neque secus legit Ambrosius, apud quem est, Quia insanitis, quo magis sit euident, Quod, mutatum fuisse in Quid. Idem libro De Spiritu sancto tertio, capite decimonono, legit, Nonne dicent quod insanitis? Atque itidem scriptum comperi in codice Donatiani. Proinde ne quid superesset scrupuli, nos uertimus, Nonne dicent uos insanire? Quemadmodum planissime interpretatur Theophylactus & Chrysostomus.

Occulta enim.) *καὶ ὅπως τὰ κρυπτόν*. id est, Et sic occulta. Ita cadens. *καὶ ὅπως πᾶσι*. Ambrosius non addit Enim, ut nec Graeci. Nec tamen addit Ita, nisi quod in secunda particula, pro Ita, ponit Tunc: Et tunc cadens in faciem, & caetera.

Apocalypsim habet.) Quum ante uerterit Reuelationem, nunc uocem Graecam reliquit *ἀποκάλυψιν*. Nec uideo cur id maluerit. Ambrosius hic quoque legit Reuelationem. Et paulo ante, Psalmum, Latine dicere poterat Canticum.

Secundum duos, aut ut multum tres.) *ἢ τὸ πλεονάζον τριῶν*. Subaudiendum est Fiat, praecessit enim, Omnia fiant ad aedificationem, siue quis loquatur lingua, fiat ad aedificationem, sed ita ut in singulis conuentibus bini duntaxat loquantur, aut ad summum terni, sed ita ut non simul loquantur omnes, sed uicissim sileant, sic loquantur. Porro qui tandem sermonis color est, quo usus est interpretes, Secundum duos, aut se-

quidum tres. Aut quorsum attinet quod hic adducit Aquinas, In ore duorum aut trium testimonium. Nisi uideo Paulus non uult plures in eodem coetu prophetare, ne fiat confusio.

Ut plurimum.) *τὸ πλεονάζον*. id est, Ut plurimum, siue ad summum.

Per partes.) *καὶ ἀνὰ μέρη*. id est, Vicissim. Quid autem est, Per partes? Ambrosius legit Particulatim.

Per singulos.) *καὶ ἑνὰ*. id est, Singulatim.

Spiritus prophetarum.) *πνεύματα*. Graecis pluraliui numeri est: quemadmodum citat Hieronymus prologo in Esaiam, Spiritus prophetarum, prophetis subiecti sunt. Et subiunguntur, *ἡ παρουσία*, uerbum praesentis temporis: ne sentiamus hoc dictum de ipso spiritu sancto, sed dono spiritus: quod ita datum esset singulis quibus contigit ut in ipsorum esset arbitrio uti, aut non uti: quod afflatis & lymphatis non item licet.

Non enim est dissensionis deus.) *ἀνεταραξίας*. id quod magis sonat Confusionem, seditionem, & turbatum rerum ordinem. Ambrosius legit, Dissensionis res: non Dissensionis deus. Atque ita edisserit: Quia ergo pacis res est, dicente saluatore, Pacem meam do uobis, pacem relinquo uobis: nemo alterum non sinat dicere. Nisi forte pro Rex, mutatum est Res.

Sicut in omnibus eccles. sanct.) Hoc loco uerbum Doceo, a nostris additum uideatur. Nam apud Graecos non est. Apud Chrysostomum aditionis Veronenensis, additur: sed in enarrando non attingit: unde adiectitium esse uidetur. In aditione Aldina, non addit. Neque uero Paulus docebat in omnibus ecclesiis, sed in omnibus ecclesiis sanctorum

sanctorum ordine, & absque tumultu res agebatur. Subaudiendum autem non nihil, Sicut in omnibus ecclesiis pax est et concordia. Nam omnium exemplo adhortatur Corinthios, ut similiter faciant: licet Ambrosius uideatur addidisse, quum adscripserit. Hoc dicto hortatur illos, ut quae praecipit, faciant, quia similiter se ecclesiis sanctorum praedicare testatur. Atque Theophylactus hoc Pauli dictum detorquet ad omnes ecclesias, etiam Iudaeorum & gentium: quum in nullis ecclesiis decora sit dissensio, in uestra pudeat istorum tumultum. Porro ecclesias appellat coetus & conuentus hominum. Siquidem & apud ethnicos indecorum habebatur in conuiuio, aut in concilio tumultuari. Scholiastes ille Latinus, cum Graecis legere uidetur, eo quod hoc commentum adiecerit. Sic est ubique, ne noui aliquid me uobis imperare putetis.

Permittitur.) *ἡ ἐπιτρέψαται*. id est, Permissum est. Interpretes & Ambrosius legisse uidentur, *ἡ ἐπιτρέψαται*. Quamquam Graeca uox anceps est, ut quae declaret interim permittit, interim mandare ac committere. Quum hoc aptius quadraret quod sequitur, Sed ut subditae sint uiris suis. Caterum,

In ecclesia.) Latine dixisset clarius In congregatione, siue In coetu.

Ignorat, ignorabitur.) *ἄγνοε, ἀγνοήσω*. id est, Ignorat, ignoret. id est, si quis nolit haec scire, nesciat suo periculo. Quamquam Ambrosius exponit Ignorabitur, adducens illud ex Euangelio, Amen dico uobis, nescio uos. Opinor enim legisse, *ἀγνοήσατε*. Verum secus accipiunt Graecanica scholia, nominatim Chrysostomus ac Theophylactus, Ignorat, ignoret. qua figura dictum est illud, Qui in sordibus est, sordescat adhuc.

Fiant in uobis.) In uobis, apud Graecos non est.

EX CAPITE DECIMO QUINTO

Va ratione praedicauerim.) *πῶς λόγῳ*. Apparet hic esse ordo, Si tenetis qua ratione praedicauerim uobis. Quod ita ferme exponit Theophylactus, quasi Paulus praedicauerit quidem Corinthiis futuram resurrectionem, caeterum de modo rationeque resurgendi, nihil tradiderit. Apud Ambrosium legitur. Quod sermone annunciaui uobis, debetis tenere. Fortassis Ambrosius scripserat, Quo sermone.

Duodecim, pro Undecim

Si tenetis.) Hic locus uidetur fuisse uariatus in Graecis exemplaribus. Ambrosius legit Tenere debetis. Nisi forte est, pro *εἰ*, legendum *ἢ*, id est Certe tenetis: aut *ἢ καὶ*, Sicut tenetis, pro *καὶ ὡς κατέχευε*. Nam id quoque Graecis sonare *ἢ*, docent grammatici: Quod si non placet, erit non nihil subaudiendum: Si tenetis, & utique tenetis, nisi frustra credidistis. Huiusmodi quaedam in Paulinis scriptis & aliis demonstrauimus.

Et post haec undecim.) Graeci codices habent, *εἰτα τοῖς δώδεκα*. id est, Et deinde duodecim illis. Sed Graeca scholia hic laborant, dubitantque num lapsu scriptoris habeatur Duodecim, pro Undecim: an ut intelligamus Mathiae quoque Christum apparuisse, nondum quidem cooptato in ordinem apostolicum, sed tamen a deo iam destinato. Ita ferme & Theophylactus. Quo sane loco miror oscitantiam interpretis, cuius opera Theophylactus Latinus est, qui quum uideat quaestionem moueri de duodecim, in contextu tamen uerterit Undecim, iuxta uulgatam aditionem. Cuiusmodi incogitantiam frequenter in hoc licet deprehendere, nisi forte malumus id scribis imputare. Ambrosius legit Undecim, sed articulum quoque reddidit, *τοῖς ἑνδεκά*, id est, illis, inquit, undecim. De articulo appposito diligenter annotat & Augustinus quaestio num in Verus instrumentum libro primo: *τοῖς δώδεκα*, id est, Illis duodecim: ut non possit accipi de quibuslibet numero duodecim, sed de illis duntaxat, quos dominus Iesus designarat. Caeterum nodum ita explicat, ut dicat in maiore numero reddendo, non haberi rationem alicuius minutae particulae. Et ad hanc formam trahit locos alii quot conuulsi, quos *καὶ τὰ σωματικὰ* dictos esse contendit. Differit hac de re idem Augustinus libro De consensu euangelistarum tertio, suspicans Undecim, mendose legi a nonnullis, & addens numerum illum duodenarium a Christo consecratum, etiam in undecim manere: praesertim mox in Iudae locum sufficiens Mathiae.

Augustinus per synecdochem explicat nodum

Plus quam quingentis fratribus.) *ἑκατὸν πενήτησις ἀδελφοῖς ἐπὶ ἀνά*, non potest referri ad datiuum casum Quingentis fratribus: quum apud Graecos habeat gignendi casum, si usurpetur uice prepositionis, ni fallor. Et tamen Theophylactus fateatur quod

dam in hanc sententiam interpretari, iuxta quam noster uertit interpret: alios rursum accipere ἐπάνω, pro Superne, siue cœlitus, quia nō in solo, sed ē sublimi se Christus omnibus ostenderit. Ita Chrysostomus, ἐπάνω interpretans ἀνωθεν, negans aliter accipi posse. Quod factum uidetur quum ascenderet in cœlum. Alter sensus tolerabilis est, si ἐπάνω sit aduerbium, & subaudiatur ἢ, id est, quā: quemadmodum nos dicimus, Plus mille.

Quingētis fratribus simul.) ἐφ' ἑαυτῶν. id est, Semel. Quanquā sensus fermē idē est. Ex quibus multi.) πλείους, id est, Plures, siue Complures. Tamen id quidem leuiculum est.

Dormierūt Dormierunt.) Si quis uelit caullari de ratione sermonis, dormierunt qui expectati sunt. Proinde aut uertendum erat Dormiunt, aut obdormierunt: ut ab obdormiscendo sit, quandoquidem Obdormio, nescio an reperitur.

Non sum dignus.) ἰκανός id est, Idoneus qui uocer.

Et gratia eius in me.) καὶ ἡ χάρις αὐτοῦ ἡ ἐν ἐμοί. id est, Gratia illius erga me, siue fauor quem in me præstitit. Et cur non potius Inanis, q̄ Vacua: Demiror autem quid legerit Ambrosius, ut pro Vacua, uerterit Pauper: quū Græce sit, ἄρη. Nisi forte iuxta proprietatē Hebræi sermonis, pauperes dicuntur inanes: ut illic, Et diuites dimi sit inanes. Inanes enim opposuit diuitibus. Hic inanem uocat steriliē & infrugiferā.

Vacuis Pauper

Non ego autem, sed gratia dei mecum.) καὶ ἡ χάρις τοῦ θεοῦ, ἡ σὺν ἐμοί, Sed gratia dei, quæ mecum est. Corripit enim Paulus quod modo dixerat, se plus omnibus laborasse. Imò, inquit, non ego sum is qui hoc feci, sed gratia potius dei: quæ mihi adfuit: ut intelligamus totum hoc deo ferri acceptum. Laurentius hoc loco reijcit eos, qui ex hisce uerbis gratiam astruunt, quam uocant cooperantem, quorum est Aquinas, sed ante hunc Augustinus. Nec uideo quid hic locus faciat aduersus illos: nam σὺν, coniunctio Græca, fauorem & auxiliū significat: auxiliū autem non excludit operā eius qui iuuatur: ἡ σὺν ἐμοί, id est, Quæ est mecum, seu potius Quæ mihi auxiliū est. Nos uertimus, Quæ mihi adest, quod, ut dixi, præpositio σὺν nonnunquam significet opulationē, ut σὺν τοῖς μύστοις. Hieronymus aduersus Pelagianos legit, Gratia dei quæ mecum est: explicans uim articuli.

Duplex lectio

Sic prædicauimus.) ἕως λευκώσων, id est, Ita prædicamus, præsentī tempore. ita legit & Ambrosius, suffragante uetustissimo codice Paulino. Atq; ita refert hunc locum Augustinus libro contra Faustum Manichæum secundo, capite secūdo, iuxta fidem uetustorum exemplarium manu descriptorum.

Adhuc enim estis.) Enim, redundat. Referuntur enim hæc ad superiorem argumentationē, Si Christus non resurrexit, ergo adhuc estis in peccatis uestris. Illud an notandū, apud Ambrosiū posteriore loco non repeti, Vana est fides uestra. sic enim legit. Quod si Christus non resurrexit, adhuc estis in peccatis uestris, & qui dormierūt in Christo, perierūt. Sed cū nostra cōsentit Theophylacti tū lectio tū enarratio.

Si in hac uita tantum in Christo sperantes sumus.) εἰ γὰρ τῆ ζωῆ τάντην ἠλπίζομεν ὅτι μὴ γὰρ χριστῶ μόνου. Significationem præteriti temporis participij sic poterat reddere, Si nō sumus qui spem coniecerimus in Christum in hac duntaxat uita, hoc est, Si nōstra spes quam habemus in Christo, non porrigitur ultra terminum huius uitæ. Nam in hunc sensum interpretatur Theophylactus, ut Tantum, referatur ad hanc uitam, non ad Christum: nec abhorret Ambrosius.

Miserabiliores sumus omnibus.) ἐλεητότεροι πάντων. Apparet Græcis comparatiuum positum loco superlatiui, Omnium maxime miserabiles. Quanquā ad hunc modum loquutus est & Gellius. Alioquin uitari poterat scrupulus, si quis uertisset, Miserabiliores sumus quibusuis hominibus: quādo in hoc certe sermone, omnis & quiuis, in eundem sensum recidunt.

Primitiæ dormientiū.) In Græcis exemplaribus cōstanter additur uerbū ἐγγύς, id est, Factus est, siue Fuit: quanquam duriuscule cohærens cum superioribus. Vnde uidetur à librarijs additum apud Græcos, Ambrosius, ἀπαρχῶν, uertit Initiū: quod fuerit omnium primus.

Quandoquidem per hominem mors.) In Græcis codicibus quos ego sanè uiderim, ita

rim, ita habetur, ἡ πᾶσι γὰρ δι' ἀνθρώπου ὁ θάνατος, καὶ δι' ἀνθρώπου ἡ ἀνάστασις νεκρῶν. id est, Nam postquam per hominem mors, et per hominem resurrectio mortuorum. Siquidem coniunctio καὶ, tacitam uim habet inferendi. Mortem ortam per unū hominem constabat, consequens erat ut per hominem oriretur resurrectio mortuorū. In hanc sententiam enarrat Theophylactus.

Quum huiusmodi ratiocinandi

Sicut in Adam omnes.) ὡς ἐν Ἀδὰμ. id est, Sicut enim in Adam siue per Adam: ut mox, Per Christum. Enim, aberat in nostris codicibus. Ac more Græcorū legit Ambrosius. cōnectit enim Paulus probationē cum eo quod assumpserat: Quoniam per unū hominem mors irrepserat, conuenit ut per unum hominem uita datur omnibus: nam sicut per Adam. & cætera.

In Christo omnes uiuificabuntur.) Cyprianus, siue Ruffinus, exponens symbolum fidei, legit Viuificantur: ut respondeat superiori uerbo, Moriuntur. Atq; hæc lectio mihi quidem longe magis probaretur, nisi refragarentur exemplaria. Alioquin si nos offendit Viuificatur, quod olim futura sit resurrectio, debuit eadem opera offendere uerbum moriuntur, quod olim multi sint in Adam mortui. Paulus non hic habuit rationem tēporis, sed perinde sensit ac si dixisset, Sicut per Adam est mors, ita per Christum est resurrectio. Hactenus in lucubrationibus meis symboli expositionem citauī Cypriani titulo, quanquam offendebat nonnihil orationis character, & alicubi sermo loquacior, quā est Cypriani: tamen non audebam pronunciare, nec hic animum intenderam. Et Ruffini symbolum degustaram, non perlegeram. Verū eruditi multis argumentis docent hoc opus esse Ruffini, non Cypriani. Primum quod scribitur ad Gaudentium, cui Ruffinus & alias quasdam lucubrationes suas dicauit, ueluti Petri itinerarium. Præterea, quod illic commemorantur hæretici, quos constat ætate Cypriani nondum fuisse natos, uelut Arius, Manichæus, Eunomius, Donatianus, Photinus, & alij nonnulli, quorum aliquot totis seculis fuisse Cypriano posteriores. Addunt & illud argumentum haud leuis momenti, quod Ruffinus libro priore Inuectiuarum in Hieronymum, scribit hunc in modum. Verum ad maiorem rei fidem addo aliquid amplius, & calumniosorū necessitate compulsus, singulare & præcipuum ecclesiæ nostræ mysterium pando. Etenim quum omnes ecclesiæ ita sacramentum symboli tradant, ut postquam dixerint Peccatorum remissionem, addant Carnis resurrectionem: nos dicimus, Huius carnis resurrectionem. Ita Ruffinus. Huic respondet, quod admonet in symbolo, idq; duobus locis: in principio, ubi docet, symbolum nō per omnia idem haberi in omnibus ecclesiis: rursus in fine, tractans hanc symboli partem. In priore loco exprimit nomen ecclesiæ Aquileiensis. Nos tamen, inquit, illum ordinem sequimur, quem in Aquileiensi ecclesia lauacri gratia suscepimus. Constat autem Ruffinum Aquileiæ tinctum esse, & presbyteri locum tenuisse: quum Cyprianus fuerit Afer, primum presbyter, post episcopus Carthaginēsis. Porro Gennadius inter ea, quæ Ruffinus non uertit ē Græcis, sed suo Marte cōscripsit, magna cum laude commemorat symboli apostolorum expositionem. Esse autem utrunq; opus, & quod Ruffini titulo Hieronymianis operibus adiunctum fertur, & quod Cypriani titulo legitur, et idem & eiusdem auctoris, irrefutabilibus constat argumentis: quo magis mirandum, quid sibi uoluerit, qui locis innumeris scripturam uariarit, præsertim in uerbis. Etenim si hoc egit, ut (suum artificio, qui poculis addunt inauraturam, aut nouas affigunt ansas, ne uideantur aliena) falleret lectorem, oportuit innouare præfationem, & eos sermones eaq; nomina eradere, quæ non sinunt uideri à Cypriano conscriptum: præterea bonam orationis partem retexere. Nunc ut omittam signa necessaria, quæ commemorauī, tanta est congruentia, ut duo duorum opera uideri non queant: rursus tanta uerborum discrepantia, ut casui non possit adscribi. Hoc lectorem latere nolui, propterea quod quum alijs compluribus locis, tum præcipue in expositione symboli, librum hunc Cypriani titulo cito.

Qui in aduentum eius crediderunt.) δι' τοῦ χριστοῦ, γὰρ τῆ πάρουσιας αὐτοῦ, id est, Qui sunt Christi in aduētū ipsius. Et sic legit diuus Ambrosius, ut intelligamus eos quos Christus suos deprehendet adueniens. Agit enim hic de resurrectione piorum.

Quum

Quā euacuauerit omnem principatū.) Hunc locum ita legit Ambrosius, Quā tra- diderit regnū deo & patri, quā destituerit omnem principatū & omnem potestatem & omnem uirtutem & omnem dominationē. Siquidem Græcā uocem καταργήσῃ, uertit Destituerit: quum & Aboleuerit, uerti posset, aut Antiquauerit.

Nouissimus Nouissime autem inimica.) Nouissima, nomen est, non aduerbium Nouissime: **hostis mors** ac si dicas Mors omnium nouissima destruetur. & est καταργήσῃ, id est, destruitur, siue aboletur, præsentis temporis. Diuus Hieronymus in commentarijs Esaiæ, non semel citat hoc modo: Nouissimus inimicus destruetur, mors, quasi dicas, hostis om- nium postremus destruetur, nempe mors. Nam ut eleganter hoc loco docuit Valla, potest inimicus esse qui nō sit hostis. Porro Græcis, mors masculini generis est. Au- gustinus item enarrans Psalmum quinquagesimum primum, legit Nouissima, no- men, non aduerbium. Idem quā aliās tum sermone De uerbis Apostoli tertio. Rur- sum sæpicule in libris quos scripsit aduersus Faustum Manichæum. Atq; ita scriptū uisitur etiamnum in exemplari Paulino. Consentiebāt codices Constantiensis. Hi- larius nescio quid sequutus aliquoties adducens hunc locum in libris De Trinitate, legit, Nouissima deūctā est inimica mors.

Sine dubio præter eum.) ἀγλυστῶν. Id erat plenius reddendum: nam nunc ora- tio est inabsoluta. Atqui quum dicat Omnia subiecta, palām est, quod excipitur is qui subiecit illi omnia.

Per uestram Propter uestram gloriam.) Non est hic δόξα, gloria, siue honor, sed λαύχησις, glo- **gloriam, iu-** riatio. ἢ τὴν ἡμετέραν λαύχησις. id est, Per nostram gloriationem. Est autem hoc lo- **rantis sermo** co Per, præpositio iurantis. Et quoniam multa iam gloriatus est sancta quadam ia- ctantia de profectu Euangelij sui, per eam gloriam qua gloriatur in Christo, nunc iu- rat tanquam per rem sacram, sibiq; charissimam. Citat hunc locum & Augustinus Epistola octogesima nona. Rursum copiosius sermone De uerbis Apostoli uigesi- mooctauo, ostendens hoc loco iurasse Paulum, idq; liquere ex Græcis exemplari- bus. Nec est quod tergiversemur, & negemus Apostolū iurasse, quā alibi non pau- cis locis palām iuret. Verum in negocijs huius mundi, pro prædijs, pro nummis iu- rare, fortasse non sit ingenui Christiani. Cæterum quum agitur negocium Christi, tum non sit nefas interponere iusiurandum. Neque enim Christus simpliciter ue- tuit iurare, sed uoluit nos esse tales, ut non sit opus iureiurando, nolens ita iurare ut uulgus tum iurabat. Noluīt nos esse diuites, ut diuitum uulgus tum erat, & nunc ferē est: noluit nos uocari rabbi, ut tum uocabātur: noluit nos appellari patres, ut uulgus hominum, omnem gloriam, omne subsidium collocans in parentibus, prorsus ab il- lis pender. Quamquam Græca scholia non nihil hic laborent, dubitantq; num ita le- gendum sit, ἢ τὴν ἡμετέραν λαύχησις. id est, Propter uestram gloriationem: id est, ut gloriemini uos esse Iesu Christi. Atq; ita legit Ambrosius & Augustinus, quod ad pronomen attinet, nisi quod Ambrosius accipit Uestram gloriam, quam Paulus ha- bebat de illis. Diuus Hieronymus in Epistola cuius initium, Sæpe & multum, legit, Propter uestrā salutem: haud scio memoriæ ne lapsū, an quod potius à librarijs cor- ruptus sit is locus. Theophylactus legisse uidetur, Propter uestram gloriam: ut glo- ria Corinthiorum redundet in gloriam Pauli. λαύχησις enim appellat illorum profe- ctum de quo gloriatur Apostolus, sed in Christo, cui debetur omnis gloria. Chryso- stomus annotauit Corinthiorum in Euangelio profectū ideo dici gloriam, ne uide- retur exprobrare, quod tam aspera passus esset ob Euangelium, quā ob hæc non so- lum non doleret, sed duplici nomine gauderet, & quod ea passus esset ob Euangeli- um Christi, & quod ea quæ passus erat, cesserant in profectum Corinthiorum.

iurandum **quatenus** rare, fortasse non sit ingenui Christiani. Cæterum quum agitur negocium Christi, tum non sit nefas interponere iusiurandum. Neque enim Christus simpliciter ue- tuit iurare, sed uoluit nos esse tales, ut non sit opus iureiurando, nolens ita iurare ut uulgus tum iurabat. Noluīt nos esse diuites, ut diuitum uulgus tum erat, & nunc ferē est: noluit nos uocari rabbi, ut tum uocabātur: noluit nos appellari patres, ut uulgus hominum, omnem gloriam, omne subsidium collocans in parentibus, prorsus ab il- lis pender. Quamquam Græca scholia non nihil hic laborent, dubitantq; num ita le- gendum sit, ἢ τὴν ἡμετέραν λαύχησις. id est, Propter uestram gloriationem: id est, ut gloriemini uos esse Iesu Christi. Atq; ita legit Ambrosius & Augustinus, quod ad pronomen attinet, nisi quod Ambrosius accipit Uestram gloriam, quam Paulus ha- bebat de illis. Diuus Hieronymus in Epistola cuius initium, Sæpe & multum, legit, Propter uestrā salutem: haud scio memoriæ ne lapsū, an quod potius à librarijs cor- ruptus sit is locus. Theophylactus legisse uidetur, Propter uestram gloriam: ut glo- ria Corinthiorum redundet in gloriam Pauli. λαύχησις enim appellat illorum profe- ctum de quo gloriatur Apostolus, sed in Christo, cui debetur omnis gloria. Chryso- stomus annotauit Corinthiorum in Euangelio profectū ideo dici gloriam, ne uide- retur exprobrare, quod tam aspera passus esset ob Euangelium, quā ob hæc non so- lum non doleret, sed duplici nomine gauderet, & quod ea passus esset ob Euangeli- um Christi, & quod ea quæ passus erat, cesserant in profectum Corinthiorum.

θγοισμα **χῆρ** Ad bestias pugnaui.) ἀθροισμα χηρῶν. dictio cōposita Græcis. Solebant enim olim damnati bestijs obijci. Mirū est hac de re nullā in Actis fieri mentionē. Nam mihi quidem non admodū satisfacit quod Græci interpretes, quorū est Theophylactus, detorquent hoc ad tumultū ab aurifice Demetrio concitatū ob Ephesiā Dianam.

Manducemus & bibamus, cras enim moriemur.) Vox est diffidentium ac despe- rantium de promissis dei.

Cras enim moriemur.) ἀφθνήσκειν. id est, Morimur. Laurētius admonet prouer- bium

bium fuisse Laconicum. Extat autem apud Esaiam capite uigesimosecūdo, totidem uerbis quot citauit Paulus. Quamquam Hebræis uerbum est futuri temporis מָוֹתֵי Verum hoc ad sensum haud multum refert: & haud scio an Paulus scripserit, ἀποθνήσκειν. præsertim quum hic in cæteris, Septuaginta non dissonent ab Hebræis. Cer- te apud Septuaginta sic legimus, φθνήσκουσιν καὶ πίνουσιν, ἀμείνον γὰρ ἀποθνήσκειν.

Corrumpunt mores.) φθείρουσιν ἠδὲ χηρὰ δαμναία κακαί. Senarius est Menandri, Menandri quemadmodum indicat diuus Hieronymus, & constat suis pedibus, si seructur a senarij, postrophus: φθείρουσιν ἠδὲ χηρὰ δαμναία κακαί.

Nos carmen carmine reddidimus: Mores bonos colloquia corrumpunt mala.

Euigilate iusti.) ἐγρηγοῦτε δικαίως. id est, Sobrii estote iuste, siue Expergiscimini iusti, pro iu- iuste: ut iuste, sit aduerbium: id est, sicut oportet & recte. Nam uigilat quidam etiam ad iniustitiam, id quod annotauit & Theophylactus. Alioqui quorsum attinebat iu- stis præcipere, ut uigilarent, & non peccarent, quod si faciant iusti non sint: Deinde qui conuenit, ut eos iustos uocet, quos arguit, & de quibus mox subiicit, Ignorantiā dei habent quidam: Quin & Ambrosius, ut ex interpretatione conijcere licet, ita le- git, quemadmodum habetur apud Græcos, Iustos, inquit, esse præcepit: quasi euigi- late iuste, perinde ualeat, ac si dixisset, Expergiscimini ad iustitiam. Atqui qui iustos appellat, non præcipit ut sint iusti, etiam si in uulgatis exemplaribus scriptum habe- tur: Euigilate iuste: ne quis Græcorum consensum contemnat.

Ad reuerentiam uobis.) πρὸς ὑποταξίαν. id est, Ad erubescētiā, & ad pudorem.

Quomodo resurgent.) ἐγείρονται. id est, Resurgunt. Et uenient, ἐρχονται, cōgru- entius uerteretur Veniunt, ut conueniat uerbo præcedenti. Non enim hic loquitur de tempore, sed de re: quod solet uerbis præsentis temporis fieri, quasi dicas, Qualis est resurrectio, aut qualis aduentus. Tum enim actio rei declaratur absq; significatio- ne temporis. Augustinus aduersus Faustum libro undecimo, capite tertio, legit Ve- niunt, ἐρχονται. quamquam Græca uox anceps est.

Inspiciens.) ἀφροῦ. id est, Stulte, amens, siue inspiens: uox à mente dicta, addita particula priuatiua.

Inspiciens tu.) Post Inspiciens, ponenda erat distinctio: ἀφροῦ, σὺ δ' ἀπείρες. id est, Stulte, tu quod seminas. Distinguit enim pronomine personam hominis à persona dei: Si quod tu seminas, prouenit longe præclarior, multo id uberius efficiet deus in resurrectione, cuius ille proprie est autor.

Nisi prius moriatur.) Quorsum attinebat addere Prius, quum Græce sit, ἐὰν μὴ ἀποθάνῃ. id est, Nisi fuerit emortuum: Augustinus hunc adducēs locum libro ad Ca- techumenos tertio, capite decimo, non addit aduerbium Prius.

Vtputa.) εἰ τὸ γινῆσθαι. Ita uertit & paulo superius, ut sit exemplum ponentis. Augusti- nus in epistola centesima quadragesima sexta, pro εἰ τὸ γινῆσθαι, uertit Ferē, Itidem super Genesim ad literam libro quinto, capite uigesimo.

Sicut uult.) ὡς θέλει ἡ δέλησις. id est, Sicut uoluerit: ut subiunctiuū sit modū. Atq; ita sanè adducit Augustinus, in eo quem modo adduximus loco.

Non omnis caro.) οὐ πάντες σὰρξ. id est, Non quæuis caro.

Corpora cœlestia & terrestria.) ἐπουράνια & ἐπίγεια, quod ita sonat quasi dicas, quæ in cœlo uersantur, & quæ in terra uersant: ne de ipsis cœlis, aut de materia cœ- li terræ ue intelligamus.

Alia claritas.) δόξα. Eandem uocem quam modo Gloriam uerterat, nunc uertit **Claritas** **Claritatem.** Fortasse quod absurdum putaret dicere gloriam solis, aut lunæ, aut stel- **larum.** Imò maius quiddam significare uidetur gloria, dignitas, maiestas, quàm cla- **ritas.** Et aliās interpretes δόξαν, maiestatem uertit. Deniq; quum Paulus eadem usus sit uoce, quorsum attinebat interpretem Latinis diuersas uoces obijcere, quum ad id non cogat sensus?

Stella enim differt à stella.) ἀστὴρ γὰρ ἀστὴρ ἐστὶν ἀστὴρ. id est, Stella enim stellam an- **tecellit.** Nam id quoq; Græcis significat ἀσφίρειν.

Seminatur

Seminatur in ignobilitate.) Ambrosius legit Ignominia, & rectius, *ἐν ἀλιμεία*.
 Si est corpus animale.) Si, redundat: *ἐστὶ σῶμα*, id est, Est corpus. Quanquā hanc particulam non attingit Ambrosius uel legens uel enarrans; ne scholiastes quidem. Theophylactus tamen interpretatur, Videri poterat huc repetitum ex superiore; & quod enarrator adiecit, relatum à scriba parum attento in contextum.

Stapulensis

Factus est primus homo Adam.) Faber Stapulensis admonet Homo, superesse. Quanquam in plerisque Græcis etiam codicibus, quos mihi uidere contigit, adscriptū reperī, *ὁ πρῶτος ἄνθρωπος ἁδάμ*, id est, Primus homo Adam, tamen ex interpretatione Ambrosiana subodorari licet illum Adam legisse, omissio hominis uocabulo, quum ait ab Apostolo duos cōstitui Adam. Deinde in secunda particula, Adam solus repetitur absq; hominis mentione, nouissimus Adam in animam uiuificātem. Consentaneum autem est ab interprete quopiam additum, qui uoluerit explicare quid sonaret Adam apud Hebræos, nimirum hominem. Proinde in Genesi, quoties hominis uocabulum repetitur, *אדם* Adam ponitur. Et aliquanto post, omissio Adam, hominem duntaxat repetit, Primus homo de terra & cætera. Cyprianus in sermone De zelo & liuore, haud male addidit pronomen Ille: Qualis ille de limo, tales & qui de limo, uelut exprimens articuli uim, quod & aliās ab interprete factum optarim: Primus ille homo de terra, terrenus. *ὁ πρῶτος*.

Adam, homo

In animam uiuentem.) Iam puto lector agnoscis eloquutionis idioma toties admonitus, sic dictum, Factus est in animam uiuentem; pro eo quod erat, Factus est anima uiuens: Quemadmodum illud dicitur, Esto mihi in deum protectorem.

Præfertur nostra lectio

Secundus homo de cælo, cœlestis.) Græci lectionem habent à nostra diuersam. Idq; constanter, ad eundem modum interpretantibus Chrysofomo & Theophylacto, *ὁ δευτέρος ἄνθρωπος, ὁ ἐκ τοῦ οὐρανοῦ*, id est, Secundus autem homo, ipse dominus ē cælo. Quanquam ut ingenue dicam, mihi magis probatur, quod in nostris codicibus scriptum est, præsertim quum ita legant Hieronymus & Ambrosius, & magis respondet ad id quod præcessit, De terra, terrenus. Proinde arbitror *ὁ δεύτερος* adscriptum à studioso quopiam, qui uoluerit orationem reddere explanatiorem: tamen nos reddidimus, ne non responderent Latina Græcis.

Additum aliquid apud Græcos

Portemus & imaginem cœlestis.) Portabimus, futuri item temporis est Græcis, *φορέσωμεν*. Quanquam nonnulli codices habent *φορέσωμεν*, id est, Portemus: nec magis refert ad sententiam, nisi quod futurū tempus aptius erat huic loco, in quo Paulus agit de resurrectione futura. Gestauimus imaginem terreni Adæ, peccando & moriendo: gestabimus imaginem posterioris, innocenter uiuendo, & immortalitatem eius quodam modo imitabimur, quoniam hic initium ac meditatio quædam illius est. Tolerari poterat & uerbum hortandi Portemus. Vtranq; lectionem indicat Theophylactus, portabimus, ut sit prædicentis futuram immortalitatem: & portemus, ut sit adhortantis ad uitæ puritatem: cui satis cōgruit quod sequitur, Caro & sanguis, regnum dei non possidebunt. Ambrosius legit portemus, non portabimus. Neq; uero periculum est si legamus Portabimus, ne uideamur cum Arianis sentire, qui negabāt nos à resurrectione carnem habituros: habebimus carnem & eandem sed non per omnia talem. Attingit & hunc sensum diuus Ambrosius.

Possidere non possunt.) *ἀληθρονομήσαι*, id est, Hæreditate accipere. Et Paulo post, Possidebit, *ἀληθρονομήσει*, id est, Hæreditate accipit: uerbo præsentis temporis, licet reclamantibus Latinorū exemplaribus. Theophylactus admonet Basilium hæc ita fuisse interpretatum ut diceret Paulum hisce uerbis Corinthios ad innocentiam uitæ uoluisse cohortari. Quæ sententia si placet, mollius erat uerbū præsentis temporis, sed quo rem notet, non tēporis discrimen. Atq; ita legisse Chrysofomū ipsa docet enarratio. Quæso te lector, ut hoc loco cōferas cōmentarios Ambrosianos, cum his qui feruntur falso Hieronymi titulo, reperiēs eadem uerba: idq; multis alijs locis cōperies. Hoc aut loco, plurimi uersus ad uerbum cōueniūt. Subdubito tamen utrū hæc sint ex Ambrosii cōmentarijs huc transcripta, an ex alijs cōmentarijs, Ambrosii cōmentarijs supposita. Quid enim tum sibi non permisit scribarum audacia?

Omnes quidem resurgemus.) Græca sic habent, *πάντες μὲν ὁ κοιμηθησόμεθα, πάντες*

τὸν δὲ ἀναγνώμεθα, id est, Omnes quidem non dormiemus, sed omnes immutabimur. At diuus Hieronymus ad Minerium & Alexandrū, ostendit hunc locum bifariam legi apud Græcos, & hoc modo quem hic indicauī, & eo modo quē uulgata habet æditio. Atq; hoc sanè loco mirum quā sudant Græcanica scholia. Theophylactus & Chrysofomus sic legunt, interpretanturq; quemadmodum nos in Græcorū exemplaribus legimus ac uertimus. Chrysofomus itidem citat enarrans epistolæ ad Romanos caput undecimum: ut sit sensus, Non omnes morituros, omnes tamen immutandos esse. Porro si quis diffidet citationi nostræ, sciat Chrysofomum ac Theophylactum haberi Basileæ in bibliotheca Dominicalium, unde multis uoluminum eorum facta est copia. Qui Græce nouit, is poterit excusso loco, me uel comprobare uel refellere. Nec aliter legit Tertullianus libro De carnis resurrectione. Quod palam ex illius interpretatione deprehenditur, quanquā apostoli uerba recitata deprauauit scriba. Subiicit enim, Quis enim non desiderabit dum in carne est, superindue re immortalitatem, & continuare uitam lucrifaciam morte per uicariam demutationem, & cætera quæ sequuntur: quæ locum citat & diuus Hieronymus in epistola ad Marcellam, quæstione tertia: atq; locum, qui est primæ ad Thessalonicenses quarto; exponit in hanc sententiā, nec ullius alterius meminit. In hanc sententiam citat locū hunc & Origenes aduersus Celsum libro secundo. Sed præstiterit opinor, ob eos qui diffidunt, ipsius uerba adscribere: Tuba, inquit, signum dabit, & mortui resurgēt incorrupti. De uiuis autem immutandis, & à mortuis surgētibus segregatis sic scribit, Et nos immutabimur: quod utiq; dixit, ubi prius dixisset Mortui resurgēt. Quin etiā & in prima ad Thessalonicenses epistola, alijs uerbis eandem differentiā proferens, quū alios quidē dormiētes, alios uiuentes affirmet, sic inquit: Si enim credimus quod Iesus mortuus est, & resurrexit, & cætera. Ex his satis perspicuū est, quid senserit Origenes, nimirū immutandos omnes pios, & qui resurgēt, & qui uitæ deprehendentur; nō morituri quidē illi, sed tamen cū ijs qui mortui fuerāt immutandi. Et ob id initio dixerat omnes immutandos, licet non omnes resurrecturos. Se uero ponit Paulus inter eos quos aduentus domini uiuos deprehenderet, propterea quod Christus eum diē omnibus occultū esse uoluit, Et ex alijs locis apparet, Paulū semper eū diem expectari uoluisse, licet non nesciā, ita posse intelligi, ut Paulus sub prima personā quosuis designarit, quos aduentus domini sit reperturus. Nos qui uiuimus, & cætera. Si nūc incidat aduentus domini, quod in nobis accideret, idem accidet in illis quicūq; erūt. Diuus Ambrosius sequi uidetur eam lectionē quam uulgo audimus, ut sentiamus nō omnes immutandos ad gloriam, quanquā resurrecturi sint omnes ad uitam. Quanquā & is alteram subdit interpretationē, in qua significat fore qui nō moriantur, atq; ob id non resurgant, qui tamen immutantur. Neq; enim resurgit, nisi mortuus. Idem aliquanto inferius, explicans eum locū, In nouissima tuba: canet enim tuba, & cætera: partim meminit huius sententiæ: Mortui autē, inquit, uel peccatores intelligēdi sunt; qui etiā uiuentes, mortui esse dicuntur: uel certe simpliciter omnes mortuos resurgere dicit, & solos sanctos, qui uiui iusti inuēti fuerint, in gloriam immutari. Sanè cum eo quod Græci legunt, magis consentiunt ea quæ Paulus scribit Thessalonicēsis: Si enim credimus, quod Iesus mortuus est & resurrexit, ita & Deus eos qui dormierunt per Iesum adducet cū eo. Hoc enim uobis dicimus in uerbo domini, quod nos qui uiuimus, qui residui sumus in aduentu domini, nō præueniemus eos qui dormierunt, quoniam ipse dominus in iussu, & in uoce archangelī, & in tuba dei descēdet de cælo: & qui in Christo sunt, resurgent primi: deinde nos qui uiuimus, qui relinquitur, simul rapiemur cū illis in nubibus obuī Christo in aera, & sic semper cū domino erimus. In eundē sensum refertur & illud secūdæ Corinth. quinto, eo quod nolimus expoliari sed superuestiri, ut absorbeat quod mortale est à uitā: hoc est, ut sine morte tribuat immortalitas. Ex his liquet, nō omnes dormituros, sed aliquot fore residos in aduentu Christi. Sunt qui dicāt in momēto & illos subito morituros ac reuicturos, qui residui fuerint: quā opinionē refert Augustinus lib. de Ciuitate dei uigesimo, capite uigesimo: sed ut coniecturam duntaxat, quæ non sit omnino reiicienda, opinio non ut sententiam aut decretū. Idem inibi declarat & Latina uariasse exemplaria. In

Origenes

Non omnes morientur

Augustini

opinio

nonnullis scriptum fuisse, Omnes quidem resurgemus; in alijs, Omnes quidem dormiemus. Idem indicat in libello De octo quaestionibus Dulciti, questione tertia. Ceterum ex utraque lectione consequi, ut moriantur omnes, propterea quod nemo resurgat nisi mortuus. Ceterum hanc lectionem, Omnes quidem resurgemus, quam sequitur Ambrosius, Hieronymus in epistola ad Minerium, negat inueniri in codicibus Graecorum. Quin & is qui commentariolos collegit in omnes Paulinas epistolas, quos quidam Hieronymi putat, sed falso, quod uel ipsa satis testatur praefatio: quanquam hanc puto alterius esse, quam sit ipsa collectio commentariorum, quos apparet esse studiosi cuiuspiam, nec indocti, e diuersis ueterum commentarijs compendium contrahentis. Quisquis enim is fuit qui praefatiunculam adiecit, quum sit infans ac balbus, tamen impudenter affectauit haberi Hieronymus. Verum ut dicere coeperam, quisquis fuit eius operis rhapsodus, indicat triplicem huius loci lectionem: Omnes quidem resurgemus, sed non omnes immutabimur: ut immutari sit proprium transeuntis ad uitam beatam: cuius lectionis & hunc sensum facit, Omnes resurgemus, qui mortui reperiemur: non omnes immutabimur, qui in corpore uiui reperiemur: quod soli pii sunt immutandi, multi autem impij deprehendendi uiui sunt. Alteram, Omnes quidem dormiemus, sed non omnes immutabimur: ut accipiamus neminem non moriturum, non omnes item immutandos ad gloriam. Tertiam, Omnes quidem non dormiemus, sed omnes immutabimur: ut intelligas, non omnes morituros, omnes tamen transformandos ad eandem gloriam. Siquidem totus hic sermo non ad omnes homines communiter, sed ad iustos proprie pertinet. Atque hanc postremam lectionem maxime probat, ut apostolico sensui maxime congruentem. Nec Aquinas tacuit hanc triplicem lectionem, nullam improbas, licet Hieronymum sequutus praeferat uulgatam hanc, sed ita ut diuersam neget pugnare cum fide, aut habere sensum haereticum. Porro quod quosdam offendit, parum uideri uerum quod scriptum est, Statutum est omnibus semel mori: si dicamus quosdam non morituros, facile soluitur, quando paucorum praerogatiua non officit legi communi, quemadmodum aliquoties admonet Origenes. Neque enim ideo uerum non est, quod scripsit Paulus, Omnes in Adam moriuntur, & omnes in Adam peccauerunt, si Maria fuit ab omni peccato immunis. Neque continuo falsum est quod scripsit Propheta, non esse qui uacet peccato, ne infantem quidem unius diei, si dicamus Hieremiam ac Ioanem Baptistam absque ullo peccato & natos fuisse ac uixisse. Sed quid his argumentis utimur? quum ipse Hieronymus quem ante citauimus, scribens ad Marcellam quaestione tertia, palam affirmet fore qui uiui transformantur ad gloriam immortalitatis. Eius uerba subscriberem, nisi hoc loco recensisset Glossa quam uocant Ordinariam. Atque hic unus est scrupulus qui commouit Augustinum, & alios nonnullos, ut a Graecorum lectione abhorrent. Siquidem Augustinum etiam illud offendit, In Christo omnes uiuificabuntur, praefertim quum addat, Tu quod seminas non uiuificatur, nisi prius moriatur. Atque his Pauli uerbis existimat nos urgeri, ut credamus uiuos subito in ipso raptu morituros ac reuicturos: quum mea sententia, nihil sit necesse, si praesentem Pauli sermonem ad eos accommodemus, qui obdormierint ante aduentum Christi. Neque enim in hoc laborat Paulus, ut persuadeat neminem non moriturum, quod nequaquam est creditu difficile, sed ut persuadeat eos qui sepulti sunt, seminis in terram conditi modo reuicturos. Et tamen idem Augustinus libro De dogmatibus ecclesiasticis, tamen si liber is non uidetur eiusdem autoris, plane pronunciat aequae catholicos esse, qui Graecorum lectionem, quam unam nunc habent, sequerentur. Quum enim commemorasset eorum sententiam, qui nolebant quemquam exemptum esse a communi lege moriendi subiicit, Verum quia sunt & alij aequae catholici & eruditi uiri, qui credunt anima in corpore manente, immutandos ad incorruptionem & immortalitatem eos, qui in aduentu domini uiui inueniendi sunt, & hoc eis imputari pro resurrectione ex mortuis, quod mortalitatem immutatione deponant, non morte: quo libet quis acquiescat modo, non est haereticus, nisi ex contentione haereticus fiat. Sufficit enim in ecclesiae lege carnis resurrectionem credere futuram de morte. Augustinus, siue quisquis fuit eius operis autor, aequat utraque lectionem, ac mihi uidetur is sensus, quem Graeci codices, quos hodie uide-

Commentarij in
epistolas Pauli
falso inscri-
pti Hieronymo

lectio triplex

Aquinas

Liber de dog-
matibus eccle-
siasticis, non ui-
detur Augusti-
ni, quae idem ea-
dem tradit ad
quaestione Dul-
citi tertiama

mus, sequuntur efficacius astruere resurrectionem quam alter. quum enim in nonnullis eadem corpora dicuntur immutanda ad gloriam immortalitatis, magis profligatur illorum error, qui negabant eadem corpora resurrectione. Quod si uerum esset, tam esset inaequalitas inter beatos, alijs suum corpus possidentibus, alijs alia quaedam quae prius non habuerant. Porro quod Augustinus libro de Ciuitate dei uigesimo, capite uigesimo torquet illud Pauli ad Corinthios: Tu quod seminas non uiuificatur, nisi moriatur: non hoc agit illic Paulus, ut doceret neminem non esse moriturum, sed ne quis desperaret se a morte resurrectionem, quum semine etiam putrefactum in serobe, surgat in herbam. Proinde quae lectio maxime sit amplectenda, uideat eruditus lector. Non suscepi de huiusmodi pronuntiandi negocium: nisi quod, ut dixi, Graecorum lectio magis congruit cum altero loco qui est ad Thessalonicenses. Et quoties ueteres fatentur lectionem esse diuersam, semper mihi suspectior esse solet, ea quae prima specie uidetur absurdior, ut consentaneum sit, lectorem uel parum eruditum, uel parum attentum, offensum absurditatis imagine mutasse scripturam. Licet sciam, ut dixi, in libello Hieronymi ad Alexandrum & Minerium, commemorata & exposita utraque lectione, praeferi hanc, qua nunc uulgo utimur. Porro uariandae scripturae suspicor hanc occasionem fuisse. Qui legebat, non omnes dormiemus, sed omnes immutabimur: non animaduertens Paulum hic loqui proprie de resurrectione piorum, existimauit non competere in omnes uerbum Immutabimur, quum impij non sint immutandi. Siquidem immutationem hic appellat transitum ad felicem immortalitatem. Ac mox quum subiicit, Et mortui resurgent incorrupti, & nos immutabimur, offendit lectoris animum parum attentum, quo consilio quum ante de pijs dixisset, omnes immutabimur: nunc ueluti superuacue quod dixerat, repetens dicat, Et mortui resurgent incorrupti, & nos immutabimur. Nec animaduertit Paulum hic se parasse pios mortuos a pijs uiuis: quum enim ait, Et mortui resurgent incorrupti, sentit de pijs, qui iam ante Christi aduentum obdormierant in Christo: quum addit, Et nos immutabimur, explicat id quod paulo ante coeperat dicere, Non omnes quidem dormiemus, sed omnes immutabimur. Et tamen solus hic scrupulus mouit Hieronymum, ut praeferet lectionem apud nos uulgatam. Porro se Paulus, ut dixi, numerat inter eos quos ille dies esset in uita reperturus, siue hoc uere putauit, siue docendi gratia transfert in priuam personam, quod sub quauis persona dici poterat. Iam quod de pijs hic loquitur, declarant tum ea quae praecedunt, tum ea quae sequuntur hunc locum. Nam ante docens hic meditantum esse nobis illius uitae immortalitatem: Hoc autem, inquit, dico fratres, quonia caro & sanguis regnum dei non possidebunt, neque corruptio incorruptelam possidebit. Ac mox ad idem redit, Oportet enim corruptibile hoc, & cetera. Ac rursum, Vbi est mors stimulus tuus, & cetera. Hac nimirum omnia congruunt in pios, non item in impios. Quum igitur plerisque haec haberet opinio, Christum quemadmodum in Euangelio promiserat subito aduenturum, iamque didicissent a Paulo resurrectiones esse mortuos, ac diuino sistendos esse iudicio, rogabant quid futurum esset de ijs quos ille dies offendisset uiuentes: respondet & hos etiam si non resurgent eo quod mortui non sint, ad idem immortalitatis praemium transferendos, ac per omnia aequandos & iungendos ijs qui reuixissent. Vides optime lector quam hic nihil sit, quod in me debeat reprehendi. Nam quod sequor eam lectionem, quae sola nunc habetur in libris Graecorum, quum Graeca uertam, non licuit secus facere. Et tamen ex hoc loco duo quidam, tanti theologi, ut sibi persuaserint semel ruituram uniuersam ecclesiam, nisi eam suis humeris fulcirent: alter episcopi quoque dignitate praefulgens, ~~_____~~ atrocem calumniam mihi struxerunt. Alter in corona frequenti nobilitate & eruditorum hominum apud summos principes, impegit, quod tollerem resurrectionem, propterea quod concederem, non asseuerarem, aliquos in aduentu domini non morituros. Alter in publica & ordinaria professione impegit haesum, quod inducerem lectionem contradictoriam ei, quam sequitur ecclesia. Primum ut demus hic esse ueram ἀπολογία, ut demus ecclesiam hanc lectionem sic approbare, ut damnet diuersam, ut demus inesse sensum haereticum, tamen mihi non poterat impingi crimen,

Quod prima
fronte absurdi-
us, id maxime
deprauatur

Calumnia
depulsa

qui nihil aliud profiteor, quam interpretem. Nisi forte semet hareseos obligauit Hieronymus, quum bona fide uerteret libros Origenis *πὸ δὲ ἀρχῶν*. qui potius reprehendus erat, nisi quod ille scripserat, reddidisset. Nunc docuimus tot orthodoxos uiros utranq; lectionem agnoscere, & adeo non damnare alteram hareseos, ut Thomas nominatim etiam admoneat, in ea quam Hieronymus non reprobatur, sed ei quam hodie tenent Latini, postponit, non inesse sensum hareticum. Porro causam cur Hieronymus hanc praeuulerit, ostendimus nullius esse momenti, item alias causas quae mouebant Augustinum, indicauimus posse dilui. Quin & Petrus Lombardus libro quarto, distinctione quadragesimatercia, referens Augustini uerba ex libro de Ciuitate dei uigesimo, haec attexuit quasi de suo, decerpta ni fallor ex octo ad Dulcitium quaestionum, tertia. Sed uellem de his potius audire doctiores. An ille tam hebes erat, ut non uideret haresim & *ἀντιλογία*, quam uiderunt isti? Certe pueri sciunt, quot res requirantur ad hoc, ut uera sit *ἀντιλογία*. Nam Ambrosius eundem facit sensum huius proloquii, Non omnes resurgemus, & huius, omnes resurgemus. Etenim si loquaris de his qui ante Christi aduentum decesserant, uerum erit proloquium, Omnes resurgemus: si promiscue de his qui prius decesserant, & his quos dies ille uiuos offenderit, aequae uerum erit, non omnes resurgemus. Nec hoc magis mirum, quam si duo simul uerum dicant, quum alter pronunciet omnes theologos esse synceros, de Louanicensibus sentiens: alter, non omnes theologos esse synceros, de cunctis in genere sentiens. Nec mirum si Paulus in utroque numero ponit seipsum, quum docendi gratia prima persona pro qua uis abutatur. Haec quum partim a nobis fuerint annotata, partim apud celebres autores habeantur, partim ita sint perspicua, ut uel caeco (quod aiunt) appareant: quae tandem ista rabies est in talibus uiris, qui se lumina mundi uideri uolunt? Sed istis opto mentem saniorē, ecclesiae patronos his meliores. *Ν*

[Redacted text]

In momento.) *ἐν ἁπτόμῳ*, id est, Puncto temporis indiuisibili, a *τρυφῶ* seco, & *α* particula priuatiua. *ἐν ῥιπῇ ὀφθαλμοῦ*, id est, In ictu oculi. Hieronymus ad Minerium indicat utranque inueniri, & *ῥιπῆ*, id est, ictus, & *ῥοπή*, id est, motus. Prius translatum est ab ictu teli, seu fulminis: secundum a motu lancis, seu libræ. & alterum a *ῥιπῶ* dictum, alterum a *ῥέπω*. Laurentius suspicatur interpretem scripsisse non Ictum, sed Nicium, hoc est, motu oculi.

Canet enim tuba.) *καλπίσει γὰρ*, id est, Canet enim: & subauditur Tuba, quae praecessit, nisi maus dicere, Buccinabitur enim: aut sicuti uertit quidam in homilia Origenis in Matthaeum trigesima, Tubabit, explanate potius quam Latine: nisi placet angelum subaudire, de quo tamen hoc loco nulla mentio. In Ambrosianis commentariis haec non adduntur, Canet enim tuba: quod satis apparet librariorū uitio praetermissum, etiam si nec in interpretatione significat se legisse. In codice Donatiani scriptum erat, Canet enim, & mortui resurgent.

Quum autem mortale hoc induerit.) Repetitur Graecis utraq; pars, Quum autem corruptibile hoc induerit in corruptionem, & mortale hoc induerit immortalitatem. *ὅταν δὲ τὸ φθαρτὸν ἴδω ἐν ἀλλοίωσιν ἀφθαρτοῦ, καὶ τὸ θνητὸν ἴδω ἐν ἀθανασίῳ*. licet refragantibus exemplaribus Latinis. Augustinus tamen iuxta Graecos citat hunc locum sermone quadragesimotertio in Ioannem. Rursum sermone de uerbis apostoli secundo, atque item tertio.

νίκη, νίκη In uictoria.) Ambrosius legit Contentione. *νίκη* enim si cum diphthongo scribatur, contentionem sonat: sin secus, uictoriam significat, Atque ita Hieronymus legit alicubi in epistola aduersus Ioannem episcopum Hierosolymitanum. Rursum in commentario

mentario Osee legit contentione: & pro stimulo, legit aculeum. Nam illud est minutius, quod Graeci sermonis ordinem immutauit uel interpres uel librarius: *ποῦ σου θάνατε τὸ λεύκρον; ποῦ σου ἄδης νίκη;* id est, Vbi tuus mors aculeus: ubi tua inferne uictoria? Caterum testimonium quod adducit, sumptum est ex Osee capite decimo tertio, idque magis iuxta Septuaginta, quam iuxta Hebraicam ueritatem, quae sic habet interprete Hieronymo: Ero mors tua o mors, ero morsus tuus inferne. Iuxta Septuaginta ad hunc legimus modum: *ποῦ ἡ θύκη σου θάνατε; ποῦ τὸ λεύκρον σου ἄδης;* id est, Vbi est causa, siue uindicta tua, mors: ubi est aculeus tuus, inferne? Porro quod Septuaginta transtulerunt, *ποῦ ἡ θύκη σου;* hoc est, Vbi causa tua? Hieronymus uertit, Ero mors tua. Symmachus interpretatus est, Ero plaga tua. Quinta aeditio & Aquila, Vbi sunt sermones tui? Hebraeis est uerbum *כָּבַד* quod si scribatur per duo cametz. *כָּבַד* sonat Verbum: sin per sex puncta, *כָּבַד* sonat Mortem, siue Pestem: iuxta illud quod in Esaia legimus, Mortem misit dominus in Iacob, & uenit in Israel. Hieronymus uertit, Verbum misit in Iacob, & uenit in Israel. Praeterea pro aculeo, quem Hieronymus maluit uertere morsum, Symmachus, *ἀκάνθισμα* transtulit, hoc est, Ocursum: Theodotion & Quinta aeditio, plagam interpretati sunt.

Deo autem gratias.) *τῷ θεῷ χάρις*, id est, Deo autem gratia: ut subaudias Est, aut Siti: quomodo loquuntur & Latini. Stabiles sitis & immutabiles.) *ἰσχυροὶ γίνεσθε, ἀμετακίνητοι*. Et, copula redundat. Dicuntur autem *ἰσχυροὶ*, qui firmam ac certam tenent sedem: *ἀμετακίνητοι*, qui alium de alio moueri & abduci non possunt.

EX CAPITE DECIMOSEXTO.

DE collectis.) *πὸ δὲ τῆς λογίας*, id est, De collecta, siue collectione: nouum apud Paulum uerbum, a colligendo, siue a legendo dictum. Apparet metaphoram ductam a foetibus arborum aut terrae, quae leguntur uinum & leguminibus uocabulum. Collationem poterat uertere, nisi uerbum hoc Collecte tum, ut arbitror, soleniter receptum uulgo magis placuisset.

Per unam sabbati.) *σεββάτων*, id est, Sabbatorum. Theophylactus admonet Vnam, dictam esse pro Primam: significari autem diem dominicum, in quo consentit Chrysostomus.

Recondens.) *θησαυρίζω*, id est, Thesaurizans: quod tandem uertit Latine, solutus antehac Graecam uocem relinquere.

Quod ei bene placuerit.) *ὅτι αὐτὸν εὐδοκῶσιν*. Laurentius ita uertendum existimat, Quod facile aut leue sit, siue quod bene cedat. Mihi rectius uertendum uidetur, Quicquid commodum fuerit, & quicquid deo prospero contigerit. Hoc autem addidit, ne forte puderet muneris parum magnifici. Interpres legisse uidetur, *εὐδοκῶσιν* pro *εὐδοκῶσιν*. Certe Theophylactus nobiscum facit, sic enarrans, *ὅτι αὐτὸν εὐδοκῶσιν καὶ καμῶσιν*, id est, Quicquid deus bene fortunauerit ac miserit, & quod in promptu fuerit. Annotauit Chrysostomus non esse dictum Quicquid lucratus fueris, sed Quicquid prospere obtigerit: ut intelligerent facultates etiam a deo suppeditari, et in hoc ipsum, ut inde subleuentur egentes, Ex Ambrosio non liquet quid legerit.

Perferre gratiam uestram.) *τινὴν χάριν ὑμῶν*. Hic plane gratiam pro beneficio posuit, sed gratis collato.

Quod si dignum fuerit.) *εἰάν τις ἐξείποι*. Graecis haec uox aliquanto secus usurpatur nonnunquam atque apud nos, pro tanti est: unde nos uertimus, Quod si fuerit operae precium, hoc est, Si res fuerit tanti.

Nam Macedoniam pertransibo.) Nihil refert ad sententiam, tamen si *διερχομαι* ambiguum est ad utranque tempus: unde non perperam uertit Pertransibo.

Vel etiam hyemabo.) Quamquam hyemandi uerbum apud Suetonium in Caesare Augusto, sic uidetur usurpari, quasi sonet affligi incommodo hyemis, & apud Sallustium notante Seneca, noue dictum est hyemare mare, quum tempestate molestum est, tamen subinde reperitur idem uerbum in Commentariis Caesaris, pro hyernare, hoc est, hyemem transigere. Apud Suetonium autem ipse sensus admonet, ut Augustus accipiatur Romae solere frigore hyberno offendi. Verba Suetonii sic habent:

Ac per annos amplius quadraginta eodem cubiculo hyeme & æstate mansit, quãtis parum salubrem ualeitudinẽ suã urbem experiretur, assidueq; in urbe hyemaret. Hęc ille. Quũ Suetonius adferat hoc argumentũ quo doceat, Augustum exiguã habuisse curam ualeitudinis, & utraq; sermonis particula p̄deat à dictione Quamuis, quid ad rem facit, quod assidue hyemem agebat Romã, ut omnittam dubiũ esse an recte dicatur, assidue hyemare pro semper. Sed illud sentit, Augustum assidue Romã ob rigorem peius habere: & hæc posterior particula probat superiorem, quã dicit Romam fuisse incommodam ualeitudinẽ eius, quod illic in hyeme semper periclitaretur. Hęc non addidissẽ, nisi fuisset qui hinc struxisset calumniam.

In transitu uidere.) ὄν παρόδῳ, id est, Obiter, ac uelut aliò properans.

Pentecoste
quinquage
simus dies

Vsq; ad pentecosten.) ἕως ἢν πεντηκοστῆς, Et usq; ad quinquagesimum. ut subaudias Diem: neq; enim de festo loquitur, opinor: & haud scio, an pentecostes festum id temporis notum fuerit Gentium auribus, præsertim quum Paulus in epistola ad Romanos, quam constat post hanc esse scriptam, tollat omne discrimen dicrum, & infirmos uocet, qui diem cum die conferunt. Certe nullus ueterum interpretum, quantum equidem memini, facit ullam festi mentionem. Thomas satis frigide se hinc explicat, adscribens: Fortè hæc epistola missa fuit in hyeme, seu in uere, & tunc post pentecosten debebat ire in Macedoniam, & morari ibi usq; ad hyemem, & tunc ire Corinthum & hyemare. Theophylactus citra controuersiam interpretatur, usq; ad quinquagesimũ diem, adscribens hoc esse argumentũ insigniter amãtis, quod tẽporis etiam modum præscripsisset. Haud dissentanea his scribit Chrysostomus, tametsi non perinde liquet an de Iudæorum festo die senserit, an de spatio more. Item Ambrosius interpretatur, ideo diutius manẽdum Ephesi, quod illic multos haberet aduersarios, & fructus esset ingens. Neuter de festo uerbum facit. Quamq; in Actis capite uigesimo, quum ait, τῷ ἡμῶν ἢν πεντηκοστῆς, uidetur aliquod festum Iudæis significare. Etiam si Beda in Glossa ordinaria putat paschæ & pentecostes festum, etiam apostolorum temporibus fuisse celebratum ritu Christiano. Hoc commentum opinor ab illis repertum, ne Paulus crederetur obseruare dies festos Iudæorũ, quos docuerat esse negligendos. Apud priscos illos magna contentio fuit de tempore rituq; celebrandi paschæ festum, quod si ab hoc die numerentur quinquaginta, erit eadem controuersia de pentecostes die, de quo tamen nulla fuit controuersia. Verum hac in re, suo quisq; iudicio fruatur incolumi charitate.

Thomas sen
tentia

Magnum & euidentis.) μεγαλὴ καὶ φανερὰ, id est, Magnũ & efficax. Scribitur enim per ε, non per α. Interpres legisse uidetur, φανερός, per α. idq; Græcis sonat Euidens. atq; ita legit Ambrosius, secus Chrysostomus & Theophylactus.

Et aduersarij multi.) Consentiant quidem Græci codices cum nostra uulgata additione. Quamquam aptius alioqui uidebatur quod adducit Hieronymus in commentarijs quibus explicat Iohalem, Osiũ mihĩ apertum est magnum & euidentis, sed ad uersarij multi. ut intelligas spem fructus esse uberem, sed nõ sine negotio, ob eos qui conarentur impedire.

Supra est in
nostris

De Apollo autem fratre.) Fratre, & notum uobis facio, hæc uerba in Græcis codicibus non inuenio: Fratre, inuenio in quibusdam. Verum hæc eclipsis familiaris est epistolis, ut subaudiatur Respondeo, aut scito, aut aliud huic simile: ueluti, Delibris quos putabas perisse, sunt in tuto apud generum. Itaq; ob simplicem lectorem, interpretis adiecisse uidetur, Notum uobis facio.

Et utiq;.) πάντως. more suo uertit Vtiq; pro Omnino.

Non fuit ei uoluntas.) οὐκ ἦν θέλημα, id est, Non erat uolũtas. Ei addidit interpretis explicandi causa. Theophylactus ad dei uoluntatem refert, cui non fuerit ita uisum. Chrysostomus legit ut Theophylactus: de uoluntate dei dissimulat.

Quum ei uacuum fuerit.) ὅταν ἔνικαίρησιν, id est, Quum erit oportuna, quanquã Vacat, idem efficit: & ita uertit in Actis apostolorum, Athenienses ad nihil aliud uacabant, ἠνικαίρου. Hęc particula facit pro commento Theophylacti. Nam si uenturus erat, simul atq; uacaret, non deerat ipsius uoluntas, sed deerat opportunitas.

Omnia enim uestra.) Enim, hoc loco prorsus ociosum est. Nec est usquam apud Græcos

Græcos, sed πάντα ὑμῶν. nec additur apud Ambrosium, ac ne in Paulino quidem exemplari, aut Constantiensi. Exponit enim quid dixerit Cõfortari. Superstitio redit infirmos, charitas fortes.

Nostris domum Stephanæ & Fortunati & Achaici.) Fortunatum & Achaicũ hoc loco Græci codices non habent, sed tantum Stephanam, licet hi tres paulo post coniungantur. In Constantiensi, Fortunatus addebat, Achaicus nequaquã. Et hoc loco, domus, familiam significat, quam primitias Achaia uocat, quod prima suscepit Christũ. Porro quod ἰδιόκλη, uertit Nostris, potest intelligi & Noueritis: ut iubeat agnosci benemeritos, maxime quia paulo post de isdem loquens: Cognoscite ergo, inquit, huiusmodi. Ambrosius interpretatur Cognoscere, honorẽ habere, assentiente & Theophylacto. Ex hoc loco uidentur arripuisse occasionem, qui in epistola ad Romanos capite ultimo, pro primitiã Asia, mutauerunt primitias Achaia.

Cognoscere
pro Honorẽ
habere

Quod uobis deerat.) τὸ ὑμῶν ὑστέρημα, id est, Vestrum defectum. nempe quoniam pro omnibus uenerat ad Paulum. Ita quod deerat, id est, quod Paulus desiderabat in Corinthijs, nimirum presentiam illorum, id isti suo aduentu supplerũt. Faber legit, ἢν ὑστέρημα, id est, Quoniam defectum meum: uerum id ad sensum perparui refert. Et paulo superius, ἢν παροῦσία, uertere poterat. In aduentu, Ambrosius anceps hoc loco utruq; sensum attingit, ita edisserens: Quia presentes sunt apud uos, & in illis magnum potestis habere profectum, siue quia mihi uenerunt pro uobis ministrare officium charitatis.

Ipsi suppleuerunt.) οὐνοί, id est, Hi. Interpres legisse uidetur ἀπὸ πρίσκα.) Græce, Priscilla: quemadmodum & superius.

Cum domestica sua ecclesia.) Recte quidẽ uertit, sed non ad uerbũ, ut Ambrosius, Cum ea quã in domo eorũ est ecclesia, οὐκ ἦν κατ' οἶκον αὐτῶν ἐκκλησία. uerũ hic maluissem Congregationem, quã Ecclesiam, quum significet familiam Christianam.

Apud quos & hospitor.) Hoc nõ reperio additum in Græcis codicibus, quãquam ita legit Ambrosius.

Mea manu Pauli.) Mea, casus est ablatiui. Mea, nempe Pauli.

Anathema sit.) Hac uoce Paulus solet extremum exitũ significare, quod Hebræi uocant אָנָתְמָה. Cæterum, Maran atha, Ambrosius putat uocem Syra esse, potius quã Hebraicam, licet inter has linguas nonnulla fuerat affinitas: sonare autẽ apud illos, Dominus noster uenit. Quamquam inter Hebraica uocabula, quã nullo certo autore feruntur, reperio Maran atha, expositum, In aduentu domini nostri: ueluti referat finem Malachis, Ne fortè ueniam & percutiam terram anathemate. Theophylactus ad Ambrosii sententiam interpretatur, Dominus uenit: uultq; uideri ceu iusiurandum, quo confirmet dominum aduẽturum. Eadem ferme diuus Hieronymus in epistola quadam ad Marcellam, cuius super hac re uerba non grauabor adscribere: Maran atha, magis Syrum est quã Hebræum: tametsi ex confinio utrarumq; linguarum aliquid & Hebræum sonat: & interpretatur דָּוִד אֱלֹהֵינוּ Dominus noster uenit, ut sit sensus, Si quis non amat dominum Iesum, anathema sit: & illo completo deinceps inferatur, Dominus noster uenit. Quod superfluum sit odijs pertinacibus aduersus eum uelle contendere, quem uenisse iam constat. Hactenus Hieronymus. Nec his dissimilia scripsit Augustinus. Illud admonendũ erat, in Dominus noster uenit: Venit, esse præteriti temporis, est enim ἦλθε, id declarantibus Græcis interpretibus, si parum ex interpretatione Hieronymi liqueret. Rursus hic mihi monendus est lector: hæc uerba que modo retuli ex Hieronymo: Maran atha, magis Syrum est quã Hebræum, tametsi ex confinio utrarumq; linguarum aliquid & Hebræum sonat, interpretatur Dominus noster uenit: habentur eadem in commentarijs Ambrosianis, & in his scholijs quã feruntur Hieronymi titulo.

Anathema
maran atha

IN EPISTOLAM PAVLI AD CORINTHIOS SECVNDAM AN- NOTATIONES DES. ERASMI ROTERODAMI

Nuniuersa Achaia.) ὅλη, id est, In tota: nimirū reliqua. nā ipsa Corinthus est in Achaia, cuius & metropolis est.

A deo patre nostro & domino.) Leuiculū est quod ad-
monet Laurentius de amphibologia, quasi legi possit, A
deo patre nostro & domini Iesu Christi. Siquidē id Paulo
est peculiare: patrē uocare deū, Christū dominum. Admo-
nuimus & aliās sermonē Græcis esse ancipitē: nam potest
accipi ut gratia proficiat a patre & a filio, aut ut proficiat
a patre, cōmuni Christo & nobis. Cæterū quod Am-
brosius tantū legit, A deo, nec addit, Patre & domino no-
stro Iesu Christo: id fortassis scribarum accidit uitio.

Benedictus deus & pater.) ὁ θεὸς καὶ πατήρ. Vnicus apud Græcos articulus facit,
ut Deus & Pater, ad eundem pertineant, quum apud Latinos possint intelligi duo,
Deus & pater. Idem fuisse apud Græcos, si dixisset, ὁ θεὸς καὶ ὁ πατήρ. Expressius red-
di poterat, Ille qui est deus & pater d.n. Ie. Chr.

Totius conso-
lationis, pro
Omnis

Totius cōsolationis, Magis hic quadrabat, Omnis cōsolationis. Atq; ad eum mo-
dum refert Hieronymus in cōmentarijs Esaiæ. Quidam exponūt perfectā cōsolatio-
nē. Et in hac epistola lector si non pigebit conferre cōmentarios Ambrosii cū scho-
lijs quæ feruntur nomine Hieronymi, uidebis mirā confusionē. Hoc studiū non erat
omnino damnandū, si quod factum est in Aurea catena, idē hic fuisse factum. Nunc
mutilum habemus Ambrosium, imō confusum, nec hos habemus integros.

Sicut abūdant passiones Christi.) πῶς ὁδύει. quod absolute dictum accipi potest.
Chrysoctomus indicat & ad Christū posse referri, quasi plura pertulerint q̄ Christus.

Per exhortationē.) εἰς τὴν παρακλήσεως, id est, Per consolationem. Est eadem uox
quam modo Consolationem uerterat.

Locus uarie le-
ctus & expli-
catus

Qua exhortamur.) παρακλήσεως. i. Consolamur. q̄ in tēpestiua copiae affectatio.
Consolamur & ipsi). Interpres legit, καὶ αὐτοί, id est, Eri ipsi. quum apud Græcos
non addatur coniunctio καὶ, nec mihi displicet addit: Sicut nos consolante deo for-
tes sumus in rebus asperis, ita cōuenit nostra fortitudine uicissim confirmari animos
aliorum uel exemplo uel exhortatione. Et consolamur, hoc loco passiuum est: unde
Ambrosius legit, Exhortationem consequimur. Quum sint autem duæ partes ora-
tionis, Siue, & Siue, quarum utraq; respondet uni clausulæ, nempe huic, Et spes no-
stra firma est pro uobis: quæ apud nos adijcitur posteriori, Græcis in medio ponitur:
à quibus tamen hic dissentimus. Cæterum miror quod sequutus exemplar Aquinas,
ex durabus partibus tres facit, Siue tribulamur pro uestra exhortatione, siue consola-
mur pro uestra consolatione, siue exhortamur pro uestra exhortatione, sed reclaman-
tibus Græcorum pariter ac Latinorum exēplaribus, etiam uetustis, nominatim Pau-
lino & Donatiano: adhæc utroq; Constantiensi. Neque uideo quis locus hic esse
possit tertiæ parti, quum consolari & exhortari Græcis idem sit uerbum: & tamen
ad eum modum ille interpretatur etiam, non solum legit. Nam apud Ambrosium o-
pinor eandem sententiam alijs uerbis repetitam, quum ita legit, Siue autem angus-
tiam patimur, pro uestra exhortatione & salute: ac mox in interiecto commentariolo,
Siue autem pressuram patimur pro uestra exhortatiōe & salute, siue exhortationem
cōsequimur, pro uestra exhortatione quæ operatur, & cetera. Item in Theophylacto

Thomæ lectio
excussa

Theophylacti
interpres ad-
dit de suo

uerso, de suo addidit interpres, bis explicans Græca: tamen nec Chrysoctomus dili-
genter enarrans hunc locū, nec Theophylactus attingat plures partes q̄ duas: quan-
quā alioqui potest & hic accipi sensus, ut singulis particulis proxima respōdeat: Siue
tribulamur, id fit ad exhortādos uos & ad salutem uestram, ut nostro exemplo robo-
remini

remini, si quid afflictionis inciderit: siue refocillamur consolatione, id fit ad consola-
tionem uestri, ut eadem passi, speretis eadem. Atq; ita particula quæ sequitur, Et spes
nostra, peculiariter pertinebit ad partem posteriorem. Hoc adieci quod uideā Paul-
um & aliās huiusmodi sermonis forma usum, uelut illic: Neq; enim qui in manifesto
Iudæus est, aut in carne circumcisio. Nam coniunctio &, non patitur has particulas
adhaerere superioribus.

Pro uestra exhortatione.) Rursum est, παρακλήσεως, id est, Consolatione. quanq̄
& apud Ambrosium hæc uideo confundi: quasi nihil admodū inter sit inter exhorta-
tionem & consolationem, quod quisquis consolatur, hortatur ut forti sit animo.

Quæ operatur tolerantiam.) τὴν ὑπομονὴν πολλήν. siue, ut quidam habent, ὑπομονὴν πολλήν
ὑπομονὴν πολλήν, id est, Quæ operatur in tolerantia multa. Operatur autem est, agit, ac
uim suam explicat & aperit. Etiam si Chrysoctomus legendum putat ὑπομονὴν πα-
siue, non ὑπομονὴν, ut locus sit gratiæ dei, cui præcipua laus nostræ salutis debetur.
& ὑπομονὴν interpretatur δεικνύται, αὐξάνεται, ἰδιόθενται, id est, Ostenditur, crescit
& intenditur, fitq; maior.

Earundem passionū.) τῶν αὐτῶν παθημάτων, id est, Earundem malorum, siue dolo-
rum, aut earundem afflictionū. Et paulo post: κοινωνοὶ ἐστέ τῶν παθημάτων, id est, Parti-
cipes estis malorum aut afflictionum: nam passio uox est dura Latinis auribus.

Sic eritis & consolationis.) Eritis, additum est. Videtur autē subaudiendum Estis,
potius quàm eritis: nam apud Græcos non additur. Sentit enim hic quoq; utrunq;
esse commune, afflictionem malorum, & consolationem dei. Et in hanc sententiam
interpretatur Theophylactus suo more sequutus Chrysoctomum. Siquidem Ambro-
sius legit, Ita ut desperaremus nos etiam uiuere: & interpretatur afflictiones proces-
sisse usq; ad mortem illatam.

Quæ facta est in Asia.) Græci addunt, Nobis. ἐν γρομολίης ἡμῶν ἢ τῆ ἀσίας. id est,
Quæ contigit nobis in Asia.

Ita ut tæderet nos etiam uiuere.) ὡς τε ἀπαροχθίσωαι ἡμᾶς καὶ τὸ ζῆν. potest acci-
pi, Ut desperaremus etiam de uita. Atq; in hunc sensum accipit diuus Ambrosius, &
huic consentiens Theophylactus: nec dissonat Chrysoctomus.

Tæderet, pro
desperaremus

Responsum mortis.) ἀπόκειμα. uelut ipsis periculis nihil aliud denunciantibus
quàm mortem.

De tantis periculis.) ἐκ τῆς πολλῆς θανάτου, id est, Tanta morte. Est enim τῆς πολλῆς, Pericula, pro
quod quantitatem significat, potius quàm qualitatem. Ambrosius propius accedens
ad Græcam ueritatē legit, De tantis mortibus, quæ admodum legit Chrysoctomus,
ostendens ὑπεβολικῶς ingentia discrimina: dictas esse mortes. Noster interpres sat
habuit reddidisse sententiam: sentit enim mortes, afflictiones morti proximas. Si ni-
hil licet mutare, cur hoc ausus est interpres?

Pericula, pro
mortibus

Eripuit & eruet.) ἐρῶ σπασοῦ καὶ ῥύεταί, id est, Eripuit, & eripit. idem uerbum apud
Græcos, nisi quod posterius est præsentis tēporis. Alioqui si legamus hic Eruet, qui
congruit quod mox sequitur, In quem speramus, quod & adhuc eripiet. In Ambro-
sio uerbum præsentis temporis quod est in medio non additur sed omissum est, ut ar-
bitror scriptoris incuria.

In quem speramus.) εἰς ὃν ἠλπίσαμεν, id est, In quem sperauimus. tamen si in huius-
modi uerbis sæpius utuntur præterito pro præsentis, ut εἰς ὃν ἠλπίσαμεν. Nam illud Spe-
rauimus, sonat, quasi dicas, Spem fiximus.

Vt ex multarum personis facierum.) Græce sic habet, ἵνα ἐκ πολλῶν πρὸ σώπων, ὃ
εἰς ἡμᾶς χάρισμα, εἰς πολλῶν ὀφθαλμῶν ἵνα ἡμῶν, id est, Vt ex multis personis, de do-
no in me collato, multis modis gratiæ agantur pro nobis. Pro ἐκ πολλῶν πρὸ σώπων,
Ambrosius uertit, In multorum facie: ut intelligamus gratias publicitus agendas. scire redditus
nam πρὸ σώπων apud Græcos non solum personā, sed & aspectum ac faciem sonat. &
sic εἰς πολλῶν erit Per multos: ut subaudias ἀνθρώπων. Potest & sic accipi, ἐκ πολλῶν
πρὸ σώπων, id est, Multis modis. quandoquidem speciem rei, faciem uocamus. Nec fa-
tis queo diuinare quid noster legerit interpres, quū eadem uox Græcis & faciē signi-
ficet & personā: nisi fortasse quispiam Græce peritulus adiecit Facierū, uolens inter-
pretari

pretari quid Græcis esset *πρωτων*. Nam uetustior codex Constantiensis habebat rasuram, prima scriptura fuisse uidetur, Ex multorum facie. Personis, adscriptū erat in spatio. Laurentius diuersam sententiam commentus est, uidelicet hanc, ut de gratia in me ex multis personis, siue respectu multorum collata, per multos gratiæ agatur propter uos. Neq; mihi displicet hoc inuentum, nisi quod non nihil reclamat articulus parum commode positus ad hanc sententiam. Commodius enim fuerat, *ina πικ πολλων πρωτων εις ημας χειρομα*, Quod in nobis est: siue, ut uertit Ambrosius, *Donum in nos collatum*. Et *πρωτων ημων*, ut habet Theophylactus & Ambrosius, *Pro nobis, primæ personæ*. Quibusdam Græcis est, *πρωτων ημων*, Pro uobis, atq; ita legisse uidetur Valla. Vtrunq; tolerabile, agantur gratiæ pro uobis, quorū precibus & quorū bono seruatus sum, & pro nobis qui sumus seruati. Chrysostomus dissentiens à Theophylacto legit, *ina πικ πολλων πρωτων εις ημας χειρομα δε πολλων εν χειροθη πρωτων ημων*. Quanquam & hic, *πικ πολλων πρωτων*, accipi potest pro Multis modis. Nec absurdum si intelligamus, In magna hominū frequentia, siue multis testibus. Aut si hoc mauis referre ad frequentiam agentū gratias, *δε πολλων* referri poterit ad multiformes afflictiones unde liberatus fuerat. Cæterum *εν χειροθη* passiuè posuit, sicut & Latini dicunt Gratulari reditum incolumem, pro gratulari de reditu incolumi. Ambrosius circūloquutus est, In gratiarū actione celebretur. Interpres noster obscurius, Gratia eius donationis: pro eo quod erat, Pro ea donatione, siue dono potius. Sunt qui stomachetur à me nonnunq; notari, ab hoc interprete præter causam affectari copiam. Sed obsecro te lector, quid hic usus habet uerbum mutatur: Salutem autem hic appellat incolumitatem, quod è tantis malis saluus ac uiuus emerferit.

Nam gloria nostra.) *ιδωχνης*, id est, Gloriatio: tamen si glorias pro gloriatione legimus, sed in malam partem: unde & gloriosi dicuntur iactabundi.

In simplicitate cordis.) Cordis abest in Græcis codicibus, nec additur apud Ambrosium, nec apud Chrysostomum, nec apud Theophylactum Græcū, etiam si de suo addidit interpretes, nec additum erat in utroq; Constantiensis.

Abundantius autem ad uos.) *περ ημας*, id est, Apud uos, siue erga uos, secundæ personæ.

Legitis cognoscitis.) Vtrunq; uerbū Græcis præsentis tēporis est, *αναγνωσκετε, ιδιγνωσκετε*. Atq; ita legisse Ambrosium, uel ex ipsius enarratiōe licet colligere: Ea, inquit, se dicit scribere, quæ non solum literis cernerent, sed & operibus eius manifesta haberent. Sed offensus lector quisquam eruditulus, quod prima specie sermo uideretur absurdus: Non alia scribimus uobis q̄ quæ legitis: mutauit scripturā, quod nihil uideatur legi, nisi quod scriptum est. Atqui Paulus suo more expressit hanc sententiam. Non alia scribimus uobis, quam ea quæ nō solum legitis à nobis scripta, uerum etiam agnoscitis à nobis expressa re factisq;. Græci addunt cōiunctionem *η καὶ ιδιγνωσκετε*, Aut etiam agnoscitis: agnoscimus em̄ que uidimus. Sed suspicor articulum à mutatum in *η*. Codex Donatianicus habebat, Et cognoscitis, in altero certe uerbo seruans integritatem ueteris scripturæ.

Dies, pro iudicio.) In die domini nostri Iesu Christi.) Græcus habet, In die domini Iesu, *ην ημεραν του κυριου*, nec addit Christi. Porro diem suo more uocat iudicium. Quamuis uulgi iudicio, non est mihi causa gloriantis de uobis, aut uobis de me, tamen apud Christum est quod gloriemur utriq; de alteris.

Ut secundam gratiam.) ~~quæ de uobis gratias habentibus. In ueteribus bene scriptis, siue gentilibus, siue christianis, non propter uos, sed propter gratiam, per epistolam, per uos, per presentiam ipsius. Græci autem legunt, & Chrysostomus ad uos, gratias habentibus. Quæ de uobis gratias habentibus. Quæ de uobis gratias habentibus. Quæ de uobis gratias habentibus.~~ Quos quoq; gratiam habere dicuntur quæ delectant.

Quum autem hoc uoluissim.) ~~quæ de uobis gratias habentibus. In ueteribus bene scriptis, siue gentilibus, siue christianis, non propter uos, sed propter gratiam, per epistolam, per uos, per presentiam ipsius. Græci autem legunt, & Chrysostomus ad uos, gratias habentibus. Quæ de uobis gratias habentibus. Quæ de uobis gratias habentibus. Quæ de uobis gratias habentibus.~~ Quum autem hoc uoluissim.) Ambrosius legit, Cogitans. Theophylactus interpretes satis indicat de consilio siue decreto sentiendum esse. Similiter Chrysostomus, quanquā in prioribus legit *εβουλομην*. Ad sententiam refert minimum. Nec est hoc loco Autem, sed *δεν*, id est Igitur: & Ergo, legit Ambro

Ambrosius, etiam si mihi non displicet *δε*, quod sit aduersatiua. Videtur enim diluere quod illi tacite forent obiecturi: si statueras uenire, cur mutaſti consilium?

Leuitate usus sum.) *ελαφεια*, à ceruo dicta uox, ob celeritatem mutandi consilij. Et hic leuitate usus, Græce dixit magis quam Latine, pro eo quod est leuiter, siue inconstanter me gessi.

Secundum carnem cogito.) Hic subaudienda est responsio, Non cogito, siue nequaquam: ut apte cohæreat quod sequitur, Ut sit apud me, & cætera. Atq; hic sensus magis congruit, si legamus ut legunt Latini, Ut sit apud me, est & non. Nam protinus diuersa lectio diuersum reddit sensum. Quanc̄q; ut constat lectio, tamen sermo non nihil habet obscuritatis. Nam prima fronte offert sese hic sensus, Nec inconstans sum, nec dolosus sum hominū more, qui uel mutant propositū, uel dolo pollicentur, quod non est animus præstare. Nunc ex interpretatione Chrysostomi uidetur aliud sentire Paulus: nimirum hoc, Quod distuli promissum reditum non est mutata sententiæ: uolebam enim tum, & adhuc uolo: sed quod in animo uoluo, non sic uoluo iuxta carnem, hoc est, iuxta uoluntatem hominum, qui in rebus gerēdis animo suo obsequuntur, ut sit apud me, Est, est, & non nō: hoc est, ut quicquid uelim, faciam, & quicquid nolim, uitem. Imò subditus sum spiritui dei, per quē aliquando uetor facere quod uolo, & iubeor facere quod nolebam. Per hunc igitur stetit quo minus uenerim. Apud illum enim est, Næ, næ, & *δεν*, *δεν*. & hinc est quod non præstiti quæ promisi: sed tamen quanc̄q; in hac parte frustratus est uos sermo meus, tamen in prædicatione euangeliij uos non fefelli, sed auxiliante deo, firmum est & indubitatum quicquid docui.

Ut sit apud me, est.) Hic locus apud nos cōfusus, apud Græcos sic habet, *ina η παρ εμοι το ναει, και το εν ε*, id est, Ut sit apud nos, quod est etiā, etiam: & quod non non.

Certe Ambrosius legit, Est, est, non, non. Et exemplar Paulinum uetustissimum manifesta rasuræ uestigia præ se ferebat. Porro illud Etiam, apud Græcos uox est affirmantis, *ναει*, & *δεν* negantis. Ergo qui non faciunt quod negant se facturos, ijs non est non: & qui faciunt quod affirmant se facturos, ijs etiam est etiam. Cæterum quod Laurentius non uult In illo & in ipso, referri ad Christum, non uideo quid hominem mouerit. Nam uehementer ridiculum est, quod Valla uult in ipso subaudiri Etiam, non Christum: imò Paulus felicem exitum promissorum deo fert acceptum, & Christo per quem hoc sit impetratum, ne uideretur suis uiribus arrogare quicquam: id quod testatur & huius sermonis clausula, Deo ad gloriam, per nos. Deus autor est, Christus impetrator, nos dumtaxat horum ministri. Dilucidius autem ac Latinius erat penes me quam apud me *παρ εμοι*. hoc est, in potestate mea. Non, inquit, hoc cogito secundum carnem: hoc est, nō mihi uindico, ut penes me sit præstare quod uolo. Agnoscat autem Paulus aliquo modo culpam non præstitæ fidei, sed in humano promisso, modo constet fides ipsius in prædicatione euangeliij.

Fidelis autem deus.) Recte usus est Fidelis, pro Fido: quā aliàs usurpemus hoc nominis pro fidenti. Ne uideretur enim hoc arrogare sibi quod dixit, adiecit, Fidelis autem deus, quo autore & adiutore præsto quod præsto. Potest & ita distingui hic sermo: Aut enim quæ cogito, secundum carnem cogito, ut sit apud me, quod est etiam, etiam, & quod est non, non: ut hæc sit interrogatio. Deinde quasi responderit, nequam hæc secundum carnalem affectum loquor, ut mihi arrogē si quid præstiti, subiicit. Imò deus fidelis, qui per me præstat quicquid uoluit. Et ad hunc modum distinguit Ambrosius. Atq; ita *δε* coniunctio aduersatiua uim habet corrigendi, cuius uice

poni poterat, Quin potius, aut imò.

Qui fuit *ναει, και εν*, apud uos.) *δεν ημας*, id est, Quem dixit uobis. Sentit enim mihi fallor, de ijs quæ promissit epistola priore.

Non fuit in illo est.) *δεν ημας* *επι ναει και εν*, id est, Non fuit etiam & non. Porro hæc uerba, Sed est in illo, in Græcis codicibus non leguntur hoc loco, licet mox in proximo sermone adijciantur, suffragante uetustissimo exemplari Paulino, in quo scriptū uisitur, Fidelis autem deus, quia sermo noster qui fuit ad uos, nō est in illo est & non: dei enim filius, & cætera.

Per me & Syllanū.) Hieronymus admonet, Syllan esse legendum, nō Sylluanum, cuius

Est et non pro Instabilis et uanus
 cuius crebra mētio fit in Actis apost. sed reclamāt que uiderim Græcorū exemplaria. Non fuit in illo.) *ὅτι ἐγὼ οὐκ εἶπα καὶ οὐκ ἔλαβον καὶ οὐκ ἔλαβον γέγονεν*, id est, Non fuit etiam & non, sed etiam in ipso fuit. Quum dicit, Est, est, & non, non: sentit agendi quod uelis libertatem. Quum dicit, Est, & non: significat lubricam fidem, hoc est fallitatem. Quum dicit Non, significat frustratam spem ac uanam pollicitationem. Quum dicit Etiam, siue est, significat inuolabilem ueritatem. Quod autem addit, In illo: In, præpositio posita est loco Per. Per illum: ne quid arrogaret sibi.

Quotquot em.) *ὅσοι γὰρ ἐπαγγελίας θεοῦ ἐν αὐτοῖς τὸ καί, καὶ ἐν αὐτοῖς τὸ ἀμὲν*, id est, Quotquot enim promissiones dei in ipso, siue per ipsum etiam, & in ipso amen. Nam apud Hebræos amen confirmantis est, ut apud Græcos *καί*.

Articulus pro ly
 Ideo per ipsum.) Ideo, abijciendum. *καὶ ἐν αὐτοῖς τὸ ἀμὲν*, id est, Et in eodem amen deo. Et rursus, hic Amen habet suum articulum *καί*, sicut *καί* & *καί* superius, ut intelligas certitudinem quam significare uoluit per Amen. Et in illo, Amen deo, significat omnia certa & rata quæ deus pollicitus est. Interpres *ἐν αὐτοῖς* uertit per ipsum, quod mirum est eum in cæteris non item uoluisse facere.

Signare, confirmare fidem
 Et qui significauit nos.) *καὶ σφραγισάμενοι*. quo uerbo significare solet rei certitudinem, uelut quum obsignamus instrumentum aut uas: atq; id mox explicat, indicās datam arram quo certius esset promissum. Hoc admonendum ratus sum, quod uidebam recentiores interpretes hic multa philosophari de gratia cooperante, quæ ad rem non admodum pertinent.

Gratia cooperans
 Pignus spiritus.) *τὸν ἀρραβῶνα*, id est, Arrabonem siue arram quæ fidem faciat totius promissi præstandi.

Non ultra pro Nondum
 Non ueni ultra Corinthum.) Magis quadrabat Nondum, quàm Ultra: est enim *ὅτι ἐν ἄλλοις*, id est, Non adhuc. Sentit enim se distulisse reditum, nisi mauis *ἐν* pro de nouo accipere. Cæterum Ambrosius de dilato reditu interpretatur, atq; item Chrysostomus & Theophylactus.

Dominamur fidei
 Dominamur fidei uestræ.) Vide, num hic sensus accipi possit, Dominamur uobis propter fidem, uel fidei gratia, ut more Græcorum subaudias *ἐν ἡμῖν*. Græca sic habent: *ὅτι ὅτι λυεῖσθε ὑμῶν ἐν πίστει*. Atq; ut ita sentiam, facit articulus post *ὑμῶν* positus, alioqui magis conueniebat, *ἐν ὑμῶν πίστει*. Licet Chrysostomus nihil offendatur articulo. Hæc autem dicit, quod ante dixerat parcens, uelut alioqui scuitur. Non est autem dominium, nisi quum peccatum est alicubi, sed in fide nondum peccarant, qua firmi stabant: libidine, contentione, dissidijsq; peccarant. Id igitur uerbi mitigat hac ratione. In hanc sententiam Chrysostomus, Theophylactus in ceteris mecum faciens, de transposito articulo nullum mouet scrupulum, quanquam & alter sensus probe habet: Fides libera est, dominium necessitatis est, ut interpretatur Ambrosius. Hæc animaduertenda nobis, qui fidei ac religionis titulo ad tyrānidem abutimur. Nec alio fortassis studio quidam cupimus orbem redigi ad professionem Christi, quàm ut ipsi latius regnemus.

Qui subigunt Turcas, ne stent dominium aut prædām
 Fide statis.) *ἐς ἡμῶν*, id est, Stamus, siue constitimus. Tamedī uariant hic Græca exemplaria. Et magis quadrat Statis. ne uideantur usquequaq; obiurgandi. Itaq; legit Chrysostomus.

EX CAPITE SECUNDO.

Isi qui contristatur ex me.) *ὁ λυπώμενος ἐξ ἐμοῦ*. Contristari, suo more ponit pro dolore affici, quum aliud quiddam sonet Latinis. Sentit autē hoc ipsum sibi uoluptati esse, quod admoniti indolescant, quod id argumentum sit animi resipiscentis: ita uicissim gaudium ē dolore nascitur.

Tristitiam super tristitiam.) Super tristitiā, superest. *μὴ ἐλθῶν λύπη ἔχω*. Verum id aliunde huc translaturum est, uidelicet ex epistolæ ad Philippenes capite secundo. Certe apud Ambrosium non additur, & congruit cum huius lectione ipsius interpretatio. Consentit cum Ambrosio & Theophylactus, licet interpres in cōtextu addiderit de suo, uulgatam sequutus additionē. Quidam indicat in uno quodam codice deprehendi scripturā Græcam, cum nostra translatione congruentem, *ὅτι μὴ ἐλθῶν λύπη ἀπὸ λύπης γέω*. Hunc ait ē Rhodomissum R. P. Francisco Ciuerio, cardinali

Additum apud nos

cardinali quondam Toletano, cuius equidem uiri memoriam, cū primis faueo, quod ipse fauerit pietati bonisq; studijs omnibus. Sed quum Ambrosius nobiscum faciat, quum tot exemplaria suffragentur huic lectioni quam indicamus, fieri potuit ut Rhodiensis ille liber fuerit deprauatus, præsertim quum causam indicauerimus deprauandi, fieri potuit ut ad Latinorum codices fuerit emendatus, præsertim quum sit Rhodiensis. Nam id fuisse factum constat in nonnullis, ut post concordiam initam cum ecclesia Romana, hac quoq; in parte concordarent. Porro codices eius generis nihil aliud sunt, quàm amussis alba in albo lapide. Neq; enim uelim corrigere nostrā translationem ex fide codicis, qui per omnia congrueret cum nostris. Nec tamen res est ulla digna contentione, sensus est pius ac sanus.

Græci codices quidam ad Latinos emendati

Angustia cordis.) *σπασμὸς*, Coarctatione, siue anxietate. Nam angustia cordis est pusillanimitas, & in uitium sonat.

Vt sciatis quam charitatem.) Græce est, Vt charitatem sciatis quam habeo abundantius in uobis: ut legit & Ambrosius. Et, In uos, rectius est quàm In uobis. est enim *ἐς ὑμᾶς*, siue Erga uos

Si quis autem contristauit me.) Me, non est apud Græcos, nec apud Chrysostomū aut Theophylactum, *ἐὰν τις λυπῆται*, id est, Si quis dolore afficit: ut subaudias id quod cōmodum fuerit, aliquē, aut uos, aut me. Diuus item Ambrosius nō addit pronomen, uerū iuxta Græcos legit, Si quis autē contristauit, non me contristauit. Grauat enim peccantē, qui contristauerit omnes, neq; Paulum tantū, uerū omnes bonos apud Corinthum. Nam quod post ait, Non me cōtristauit: perinde ualet ac si dicat: Non me proprie ac solum contristauit, uerū ex parte duntaxat, ut cui dolor hic sit cū omnibus uobis communis. Chrysostomus, si modo non fallit titulus, uidetur aliter distinguere, ut *πάντας* referatur nō ad uerbum Grauem, sed ad superius cōtristauit: Non me contristauit, sed ex parte (ne graue) omnes. Durū enim erat dicere, Non solum me contristauit, sed uos omnes mecum, ideo subleuat eū qui peccauerat, addens Ex parte, uelut mitigans quod dicit, Ex parte: hoc est aliquo modo. Theophylactus apertius sic interpretatur, *ἐξ ἑαυτοῦ, ἀλλοτρίως*, id est, Paululum quiddam: quanquam hunc Theophylacti locū interpres non intellexit. Nec tamen absurdum est quod interpretatur Ambrosius: diuersum sensum sequutus. Deniq; non est simpliciter Onerem, sed *ἀδιβαρῶν*, aggrauem: hoc est, addam onus grauato.

Obiurgatio hæc quæ fit.) *ὡς πάλιν*, quam uertere solet increpationem. Et, Quæ fit à pluribus: *ἢ ὑπὸ πολλῶν*, uerti poterat, Quæ facta est à pluribus.

Ita ut ē cōtrario magis donetis.) *ὡς τε τὸ ὡναντίον μάλλον ὑμᾶς χαρίσασθαι καὶ παρακαλέσαι*, Adeo ut ē diuerso potius cōdonare & cōsolari debeatis. Videñ enim in his orationibus subesse synecdoche, aut si mauis, eclipsis, ut subaudiat *Αἰ*, aut aliud simile.

Synecdoche

Vt confirmetis in illum.) *λυρῶσαι*. Quod propemodū ualet, ac si dicas, Facite ut pondus & autoritatē habeat charitas erga illū. Loquitur enim uelut ad iudices & cōcionem, quorū suffragijs uelit absolui eū, qui traditus fuerat satanæ. Nam *λυρῶσαι* cōcionē significat, in qua creatur magistratus, quæ Latini uocant comitia, & diem alicuius rei causa præstiturū, & ius aliquid agendi. Quin & *λυρῶσαι* Græci dicūt scriptū authenticū, autoribus Hesychio & Suida. Mihi uidetur & ea sententiā quæ uicisset in suffragijs, dicta fuisse *λυρῶσαι*, unde prouerbium, *ἀπὸ λυρῶσαι, λυρῶσαι* item significat effica cē probationē seu pondus & autoritatē sententiæ, quæ *λυρῶσαι* dicitur. Aristoteles libro rhetoricorū primo, pacta priora uocat *ἀλυρῶσαι*, posteriora *λυρῶσαι*, quod prius pactū posteriore reddatur irritū & inefficax: unde ductum *λυρῶσαι*, ueluti suffragijs cōprobo, & ratū facio. Quidam hic deprauate legunt In illo, pro In illum.

λυρῶσαι, cōcio

Quod donauit.) *καὶ γὰρ ἐγὼ εἶπα ἐξ ἑαυτοῦ, ὅτι ἐξ ἑαυτοῦ*, id est, Etenim ego si quid donauit, cui donauit, siue, Si cuius rei gratiā feci. Nam donare, uocat cōdonare culpam. Deinde Cui donauit, subaudiendum est denuo uerbum Donauit: ut ter repetatur Donauit: alioqui erit imperfectus sermo. Nam & ego si quid condonauit, cui condonauit, propter uos condonauit. Subindicat hoc Chrysostomus de suo supplens *ἐποίησα*, id est, feci. Animaduertendum autem quàm paucos Paulus tradiderit satanæ, & quanto affectu hunc suis commendat, quum nos ob treis drachmas effulminemus

Proprietatis Hebraismi

passim. Nec tamen hunc tradidit satanae priuata sua autoritate, sed publico omnium iudicio, qui apud nos recta in ignem conijceretur. Et in ipsa condemnatione miscet indicium charitatis, in interitum carnis, ut sp. & cat. Tanta est eius in malos clementia, qui ipse nullis peccatis erat obnoxius; nos nobis tam male conscij, quam non Christiane scruimus in alios delinquentes.

In persona.) *ὡς πρὸς ὁπῶν*. quod est uel in persona, uel in facie, siue conspectu. Nam Graece uox ambigua est, & scholia uarie exponunt. Chrysostomus interpretatur, *ὡς πρὸς θεόν, ἢ εἰς ὄψιν τοῦ χριστοῦ, ἢ ὡς τὸ χριστὸν καὶ ὁμοῦ λαλοῦντες*, id est, Vel secundum deum, uel in gloriam Christi, aut uelut & hoc iubente Christo. Theophylactus, In persona Christi, id est, in conspectu dei, ac uelut illo hoc iubente, & uelut illius uicem gerens, *καὶ ὡς ἀντιπροσωπῶν ὡς ἐκείνου*. Quamquam interpretes Theophylacti, tantum hic uertit, Hoc est, haud secus ac si Christus ipsi donasset. Id quo casu, quo ue studio factum sit, nescio. Ambrosius interpretatur, In persona Christi, pro uice Christi.

Vt non circūueniamur a satana.) *ὡς μὴ πλεονεκτῶμεν*, id est, Ne occupemur & usurpemur, uelut ab iniusto possessore satana. Ambrosius legit, Vt non possideamur: & propius expressit uocem Graecam. Nam *πλεονεκτῶμεν*, est occupare quod tuū non est, ut faciūt auidi, & alienorum usurpatores. Graece uocis emphasim diligenter exponit Chrysostomus & Theophylactus.

Modus & instrumentum Graecis datione exprimitur

Non habeo requiem spiritui meo.) Nimum bona fide reddidit datiuum Graecū, qui uertendus erat in auferendi casum. Siquidem illi instrumentum & modum actionis, dandi casu efferunt, nos auferendi. Ambrosius propius accedit ad Graecā: legit enim, Non habui requiem in spiritu meo, *ὅτι ἐζηκκα ἀνδρῶν τοῦ πνεύματός μου*, hoc est, Non conqueui animo. Hic est ille Titus quem Paulus a nonnullis ideo putatur derelisse, quod is esset eius linguae peritior. Horū de numero est Theophylactus. Quin & diuus Hieronymus ad Hedibiam quaestione undecima, non ueritus est scribere Paulum, quum haberet scientiam scripturarum, uarijsq; linguis loqueretur, non potuisse tamen diuinorum sensuum maiestatem, digno Graeci sermonis explicare eloquio, & ob id huius interpretem fuisse Titum, quemadmodum Petri interpretis fuit Marcus. Meminit & Thomas huius interpretationis, sed reijcit, ne spoliaret apostolos dono linguarum. At uel hinc colligitur illum adiutum fuisse commētarijs e Graeco uersis, quum nihil huiusmodi attingat Ambrosius.

Thomas Graecis commentarijs adiutus

Sed ualefaciens.) *ἐπεταξάμην*, id est, Dimisisis fratribus, aut renunciato uale. Ambrosius legit, sed uale illis dixi, & profectus sum, & cetera.

Deo autem gratias.) Gratia est Graece *χρῆσις*. Atq; ita, ni fallor, uertit interpretes.

Qui semper triumphat nos.) *τοῦ πάντοτε θριαμβουνοῦντος ἡμᾶς*. Diuus Hieronymus ad Hedibiam quaestione undecima exponit, Triūphat nos, id est, de nobis, uel triumphum suum agit per nos. Ambrosius item, Triūphat nos, facit nos uictores, uincente perfidiam fide. Laetinis triumphari dicuntur, qui uicti ducuntur in triumpho. Sic miles quoq; qui nauauit bonam operam in bello, ducitur in triumpho honoris causa, ut particeps sit suo duci. In Christo, potest accipi Per Christum, siue in Christo, in quo nostra est gloria. Subnotauit hoc Theophylactus.

Bonus odor sumus deo.) *ὡσθια*, id est, Fragrantia, siue beneolentia: ut ad uerbum efferam: nam Graecis dictio est composita. Et deum rursus appellat patrem, suo more. Quoties enim absolute hoc utitur uerbo, ferē deum patrem intelligit, praesertim si iungatur filij mentio.

Tam superest

Alijs quidem.) Elegantijs uertisset, His & illis. Tam idoneus.) Tam, Graecis non legitur, nec apud Ambrosium, nec apud Augustinum, qui citat hunc locum, edisserens Psalmum septimum, legitq;. Et ad haec quis idoneus? Itidem adducit Origenes homilia in Genesim decimatertiam. Fortassis interpretes de suo addiderat, Quis nam. Id uersum est in Quis tam. Subauditur autem responsio Per pauci, aut simile quippiam. Intelligit enim rem esse uehementer arduam, & quae non queat a quibusuis praestari, nisi maui per hyperbatum referre ad id quod aliquanto post sequitur, Ad haec quis idoneus: Et postea q; dilata responsione, auxilium facti magnitudinē, deinde respondeat, Fiduciam autem talem habemus, & cetera.

Ordo

Sicut plu-

Sicut plurimi.) *ὡς ὁιλοιποί*, id est, Sicut caeteri. Alij habent, *ὡς ὁι πολλοί*, id est, Sicut multi, aut pleriq;.

Adulterantes.) *καπηλοῦντες*, id est, Cauponantes. Hieronymus ad Hedibiam quaestione undecima, uertit, Venundantes & uenditantes. Est enim *καπηλοῦντες*, ad quaestum abuti re quapiam, quod Petrus accommodauit ad ipsos etiam homines, Cauponantes uos. Quo quidem uerbo usus est Ennius in Officijs Ciceronis, Non cauponantes bellum, sed belligerantes. Interpretes Adulterantes, uertit pro Corruptores: idq; sequutus est Ambrosius, nec inrudite. Siquidem ueteres quicquid esset in synce rum, ac dolo fraudeq; uitiatum, id *καπηλοῦν* appellat, uelut Aeschilus, citate, quicquid is fuit, etymologiarū Graecanicarū coaceruatore, *καπηλα πρὸ φθῶν τεχνήματα*, id est, Cauponias proferens artes. propterea quod hoc hominū genus plerunq; insyncerū est, utpote quaestu metiens omnia. Graeca uox proprie quadrat in eos qui uenditant esculenta aut poculenta: quorū praecipuū est studium, uitiatata pro synceris uendere.

Cauponantē Adulterare

Sed ex synceritate.) *ἐκ ὡς*, Sed tanquam ex synceritate, sed tanquam ex deo: ad ditis aduerbijs. Et tamen nisi subaudias aliquid, erit imperfectus sermo: Non adulterantes, sed uelut ex synceritate praedicantes.

EX CAPITE TERTIO

Ncipimus iterum nosmetipsos commendare.) *συνιστάνειν*, quod non simpliciter sonat laudare, id quod uulgus existimat, sed insinuare in alterius beneuolentiam.

Ad uos aut ex uobis.) Graeci repetunt commendatitijs, licet reclamantibus exemplaribus Latinis quae uiderim omnibus, neq; temere tamen. Commendatitijs ad uos, hoc est, quae ab alijs profectae commendent nos uobis, aut a uobis profectae commendent nos alijs. Nam ad eundem modum & legit & interpretatur Theophylactus.

Epistola nostra.) Sua uocat, non qua scripserit, sed qua comendetur. Studium curandae salutis illorum, argumentum erat & epistolae uice. Nostri autem dixit, uel modestae causa, pro Meis, uel quod pari studio essent & alij quidam Pauli collegae.

Quae scitur & legitur.) Interpretes non reddidit uenustatem Graecanici schematis, *γνωστομολία καὶ ἀναγνωστομολία*, id est, Quae intelligitur & legitur. Adnominatio

Manifestati quoniam epistola estis.) *φανέρωμενοι*. Verbum est medium, unde commode uerti poterat. Dum manifestatis uos esse epistolam, & cetera. Aut, dum manifestamini quod estis epistola, & cetera.

Et scripta non atramento.) Graecis non additur Et: nec apud Ambrosium. Nec est, Scripta, sed Inscripta. *ἐγγεγραμμένη*.

In tabulis cordis carnalibus.) *σπερκίναις*, id est, Carneis, ut materiam intelligas, non qualitatem, quam notant quum dicunt *σπερκίνος*. Nam quod alibi Carnalibus legitur, *σπερκίνος* est Graece. *καρδίας* habet quidam codices, hoc est, cordibus: sed mendose, opinor. Qui sic legunt, uolebant esse appositionem, In tabulis carnis: quibus: nimirum ipsis cordibus.

σπερκίνου σπερκίνου

Sed sufficientia nostra.) *ἡ ἐκβύτης*, Idoneitas: ut ita loquar.

Qui & idoneos nos fecit ministros.) *ὁς καὶ ἐκάνωσεν ἡμᾶς ἀρκύτους*, id est, Qui idoneos nos fecit, ut essemus ministri Noui testamēti: quasi dicas, Idoneauit. Est autem uerbum ab eo nomine, quod mox uertit, Sufficientes & sufficientia.

Non litera sed spiritu.) Graecis genitiuus est, Litera sed spiritus: ut referas ad ministros, & intelligas Nouum testamētum, spiritū, Vetus, literam. At apostoli delecti sunt ut spiritū administrarent, non ceremonias legis tantū ac praecipua legis, quas suo more litera uocat. Per Moysen enim non dabatur spiritus quē admodum per apostolos. Ex Ambrosiana interpretatione non potest certū deprehendi quid legerit, & ad sensum haud magni sanē refert. Nam quod offendit Vallam, ita uitari poterat: Qui fecit ut essemus idonei Noui testamēti ministri, quod spiritu ale est, non literale sicut uetus: ut litera & spiritus referatur ad testamētū, aut ministros Noui testamēti, hoc est, non litera sed spiritus. Ac ne quis existimet nos rem adferre nouam, uterq; codex Constantiensis consentiebat cum Graecis, nec locus ullam habebat rasuram, Neq;

Litera, pro Litera

secus citat Augustinus libro de Spiritu & litera, capite centesimo septuagesimo nono: quanquam eiusdem operis capite decimoquarto, scriba locum deprauarat, qui quum uideret scripturam sibi constare, non ausus est omnia corrumpere.

Hugo Carren Literis deformata.) Quidam Deformata, interpretatur Turpiter formata. Id quo magis credamus, Carrensis adijcit, Sicut mulier dicitur deformis. O columen Theologiae, quasi uero sola mulier dicatur deformis. Deinde post aliquot id genus nugae, addit aliud commentum, si cui hoc parum probatur: Deformata: id est, ualde bene formata. quasi uero hoc agat Paulus, ut intelligat eam legem ualde bene formatam, quam praevangelio contemni uult. Verum quorsum haec attinet insectari? quum in summa totum hoc sit impudentissimum, Nouum testamentum Graece scriptum ab apostolis, interpretari uelle, si Graece prorsus nescias. Paulus scripsit, *ὄπτουπα μίση*, id est, Informata, ut ad uerbum reddam, hoc est, insculpta. Quanquam eleganter interpretres dixit Deformata, pro Formata. Nec enim hic auget De, non magis quam in Deambulare, ac Deosculari. Et Quintilianus, Marmora prima deformata manu, Ambrosius formata legit, non deformata.

Insuperest Damnationis in gloria est.) In, superest. *δξλα*, id est, Gloria. Atque ita legit Ambrosius. Gloriam more Hebraeorum dixit, pro gloriosam. quanquam hoc non admodum uariat sensum. Variatque Graecorum codices, Et mox, Per gloriam est, *δξλα δξλνς*, dixit pro In gloria.

Nam nec glorificatum est quod claruit.) *καὶ γὰρ δὲ δὲ δξλας αὐτὸ δὲ δξλασ μίση*, id est, Etenim ne glorificatum quidem est, quod glorificatum est: id est, quod tum glorificabatur accedente gloria euangelij perdidit gloriam. Et ideo addidit, In hac parte: id est, in comparatione. Sic exponunt Graeca scholia.

Multa fiducia.) *πολλὴ παρρησία*. quae uox apud Graecos significat loquendi libertatem, quam palam quis eloquitur quod sentit. Hoc ad Mosen refert, qui palam & aperte non est ausus loqui, sed uelata facie. Et *χρῶμεθα* utimur, id est, potest esse utamur. Atque ita sane legit Ambrosius, ut sit adhortantis ad libertatem mere Christianam.

Varia lectio In faciem.) *εἰς τὸ πλάθ*, id est, In finem. Id quod haud dubie librariorum accidit errore. Certe Ambrosius legit Usque ad finem eius quod euacuatur, & ad eum modum interpretatur. Volebat Mose faciem esse obtectam, nec aspici, donec id quod erat abolendum, coruscante euangelio euanesceret, & sic licebat intueri faciem Mose. Et *πλάθ* legit simul & interpretatur Chrysostomus ac Theophylactus. Non poterat crassius populus perspicere quod lex illa finem esset habitura. Porro ut hic sermo sit absolutus, subaudiendum est aliquid, Et non facimus sicut Moses qui ponebat, & caetera. Et tamen in nonnullis Graecorum codicibus comperimus scriptum, *εἰς τὸ πρὸσωπον*, quae admodum nos legimus. Sed hos suspicor ad Latinorum lectionem fuisse correctos. Quod hic uertit, Intenderent, Graece est *ἀπρῆσαι*, id est, desigere oculos, & immotis oculis intueri. quemadmodum solent amantes, & qui attente audiunt loquentem. Aspiciere poterant, sed fixis oculis, & diu inhaerentibus non poterant. Vnde re cognita, Moses quoties loqueretur populo, faciem uel obtexit.

In fine.) uidelicet ne illic conuiesceret. Et quod euacuat, sonat quasi dicas, Eius qui euacuatur uel aboletur, ut referas ad Mosen moriturum. Moses mortalis erat, Christus immortalis. Mose lex ad tempus erat instituta, Christi lex finem nescit. Aut absolute in fine, eius rei quae euacuatur. Et euacuatur hic est, *καταργημῶνον*, id est, Quod aboletur & irritum redditur. Id annotauit & Theophylactus. Tamen si lex non aboletur proprie, sed figurae cedunt ueritati.

Obtusi, pro Excacati sunt. *ἐπωρώθη*, id est, Excacati sunt. Et cogitationes, potius quam sensus, *νοήματα*, quod paulo ante uertit Cogitationes. Quum autem conuersus fuerit, *ἐνίκησεν αὐτὸν ἡ δεισιφύλαξ*, opinor subaudiendum Israel pro Israelita. Augustinus libro aduersus Faustum duodecimo, capite quarto, legit, Quum autem transferis: ut *ἡ δεισιφύλαξ* sit a uerbo medio, & secunda persona, pro quauis persona: nisi forte malumus uitio librarij, Transferis, scriptum pro Transferit. Quanquam alias totidem uerbis adducit hunc locum, uelut eiusdem libri capite trigesima nono.

Manet non reuelatum.) Maluissim, Nec tollitur: quo sensus sit apertior.

Quum

Quum autem conuersi fuerint ad dominum.) Quum Graece sit *ἡ δεισιφύλαξ*, si placet uerbum medium, erit Conuersus fueris, secunda persona: quemadmodum subinde locum hunc adducit Augustinus, nominatim in libris quos scripsit aduersus Faustum, Quum transferis ad dominum, auferetur uelamen. Sin uerbum actiuum, erit Conuersus fuerit, tertia persona: ut subaudias, Israel. Atque ita legit diuus Ambrosius, Quum autem conuersus fuerit ad dominum, auferetur uelamen. Vfus est eodem uerbo capite quod proxime sequitur. Neque quicquam tamen officit sententiae, quod noster interpretres mutauit numerum. Neque enim refert utrum dicas, Equa gestat foetum decem mensibus, an equa gestant decem mensibus. Origenes hunc adducens locum in Exodum homilia duodecima, legit ubi conuersus quis fuerit, auferetur uelamen. Rursus in Leuiticum homilia secunda.

Dominus autem spiritus est.) Non simpliciter ait dominum esse spiritum, & corpus esse negat, sed addidit articulum *ὁ πνεύμα*, hoc est, ille spiritus, nepe legis. quasi Moses fuerit caro, utpote mortalis & imbecillis & crassus, iuxta typum quem gerit: Christus spiritus, ut efficax & immortalis.

Speculantes.) *κατασπριζόμενοι*. id est, Speculantes. hoc loco a Speculo ductum est, non a specula: ut intelligas dei gloriam a purgatis animis ceu speculo excipi, ac reddi. Ad hunc enim sensum exponunt Graeca scholia, ut *κατασπριζόμενοι* sit, ueluti speculo exprimentes ac referentes. Graeca uocis emphasim annotauit & Augustinus libro de Trinitate decimoquinto, capite octauo. Et quod additur, In eandem imaginem: praepositio Graecis abest, *τὸ αὐτὸν εἶκόνα*, id est, iuxta eandem imaginem: ut subaudias *κατὰ*. Ac paulo post:

A claritate in claritatem.) A gloria in gloriam. *ἀπὸ δξλνς εἰς δξλαν*. sic enim aliquoties uertit hanc uocem. Verum haec uarietas interpretandi, nonnunquam ansam errandi Latinis expositoribus praebet, dum aliud quiddam a Paulo dici putant, claritatem & gloriam, quum apud illum eadem sit uox.

A domini spiritu.) Trifariam hic locus accipi potest apud Graecos, A domini spiritu, siue a domino spiritus, siue a domino spiritu, ut accipiamus ipsum dominum esse spiritum. Ceterum media lectio mihi magis probatur, *ἀπὸ τῆς ἐκείνου πνεύματος*. Primam sequutus uidetur Theophylactus, atque item Ambrosius. Vltimam sequitur commentarius in hanc epistolam Chrysostomi titulo, torquens in Arianos. Item diuus Basilii in opere de Spiritu sancto ad Amphilochium capite uigesimo primo. Mirum quid sequutus Augustinus libro de Ciuitate dei uigesimo secundo, capite uigesimo nono, legit, Tanquam ad domini spiritum, si modo scriptura mendo uacat. Ceterum *ἀπὸ* hic non sonat similitudinem, sed congruentiam, Tanquam a spiritu domini: ut intelligas eximiam dignamque quam conferat domini spiritus. Similis locus est apud Ioannem, Quasi unigeniti a patre.

EX CAPITULO QUARTO

Vixta quod misericordiam consequuti sumus.) *καθὼς ἠλεήθημεν*, Ambrosius uertit, Prout misericordiam consequuti sumus, Interpretres pro *καθὼς* legisse uidetur *καθ' ἑ*. Ceterum, Misericordiam consequuti sumus, suo more modestiae causa dixit, pro eo quod est, Delecti sumus ad officium apostolicum.

Non deficiemus.) *ὄχι ἐκκακώμεν*, id est, Non deficiemus, siue segnescimus aut degeneramus. Nam Graecis *καθὼς* aliquando inertem significat ac infrenuum, ut & alias indicatum est. Ambrosius legit, Non deficiamus & renunciemus: ut utrumque sit hortantis, quasi legerit, *μη ἐκκακώμεν* & *ἀπέρωμεν*. Mihi magis probatur, ut indicandi modo legantur, & ad Pauli personam pertineant, qui contemptis Mose ceremonijs, Christi philosophiam libere praedicabat.

Sed abdicamus.) *ἀπαπέμεθα*, id est, Abdicauimus, siue abnegauimus, reiecimus. Ambrosius legit, Renunciemus: ut uerba sint inuitantis. Verum haec omnia Chrysostomus ac Theophylactus legunt & interpretantur indicandi modo. Non enim illis praecipit Apostolus quid debeant facere, sed qualis sit ipsius functio, obiter taxans pseudapostolos, qui fumos obijciebant discipulis, quemadmodum & hodie Iudaei iactant mysteria Talmudica & Cabalistica.

Occulta pudoris.) *τὰ κρυφὰ ἢ ἀκαθάρτα.* Aprius est probri, siue dedecoris, quam pudoris. Non enim dixit *αἰδώς*, sed *ἀκαθάρτα*. Atq; ita legit Ambrosius. Probrum enim opponit glorię quam tribuit euangelio. Porro Occulta dixit, pro occultamētis, nam turpitude amat latebras.

Occulta, pro occultamētis

Nec adulterantes.) *δολοῦντες*, id est, Dolo utentes, siue tractantes. Neq; est hic *καταλογίζοντες*, quod antea uertit, adulterantes: sed *δολοῦντες*, quasi dicas, falsificantes. Nec est In manifestatione, sed Manifestatione: ut referatur ad commendantes: hoc est, non dolo captantes hominum fauores, sed sinceritate prædicationis.

δολοῦ

Opertum est.) *κεκαλυμμένον*. Quod hæcenus Velatum, uertit, nunc mutat Opertum, quum Græcis eadem sit uox.

Hyperbaton

Deus huius seculi.) *ὁ θεὸς τοῦ αἰῶνος τούτου*, id est, Deus æui huius. Theophylactus ac scholia Græca putant legi posse per hyperbaton ad hunc modum: In quibus excæcauit cogitationes incredulorum huius seculi: ut intelligamus deum uerum ultorem scelerum, excæcare mētes infidelium huius seculi. Atq; hic quidem sensus accipi poterit, si deus subiecta hypostigme separatur ab his quæ sequuntur, hoc pacto: In quibus deus, seculi huius excæcauit mentes infidelium: hoc est, in quibus deus excæcauit mentes infidelium huius seculi. eamq; lectionem plerisq; placuisse nostrorum, testis est Augustinus libro aduersus Faustū uigesimo primo, capite secūdo, quod Manichæi duos deos facerent, alterū uerum; alterum unde scaterent mala, quem Hylen uocabant. At idem aliquanto post negat absurdum uideri debere, si diabolus dicatur deus huius seculi, quemadmodum & illud dictum est Paulo, Quorum deus uēter est: Item illud in P salmo, Dñj gentium dæmonia. Idem repetit contra aduersarium legis & prophetarum libro secundo, capite septimo. In hanc sententiam enarrat Ambrosius. Proinde quod priore loco diximus ex Græcis scholijs, id uidetur affectatum ac uiolentum. Simplicius est ac uerius, ut intelligamus deum huius seculi satanam, quæ admodum sentit Cyrillus, citantibus scholijs Græcanicis. Nec moueat quod illi tribuatur uocabulum dei. Non est enim simpliciter deus diabolus, sed illis est Deus, qui illum antepontunt Christo. Velut auarīs pecūnia siue mammona deus est, nepotibus gula deus est, & homo homini deus est, iuxta prouerbium. Certe Ambrosius nō ueretur interpretari diabolū huius seculi deum malorū. Nam in diuinis literis triplici differentia reperitur nomen dei ac domini. Iuxta naturam ac ueritatem, ita solus deus dicitur deus ac dominus: iuxta adoptionem, Ego dixi dñj estis: & iuxta opinionem, primę Corinth. octauo: Nam etsi sunt qui dicantur dñj in cælo siue in terra. Chrysoſtomus studiose repugnat, ne diabolus dicatur deus, odio Marcionis & Manichæi, uultq; hunc locum accipi de deo uero: & indicat ordinem orationis quem antea commonstrauit. Mox remisso hoc effugio tamen urget eundem sensum, ac submo uet duplicem scrupum. Quomodo deus cæli ac terrę dicatur deus huius seculi: deinde quomodo dicatur excæcare. Primū excusat consuetudine scripturæ mysticæ, quę deum appellat deum Abraham, Isaac & Iacob. Item deum Israel, rursum deum cæli, quum sit deus uniuersorum. Alterum sic expedit, ex more sermonis mystici, deum frequēter dici facere, quod permittit fieri: quemadmodum in epistola ad Romanos, dicitur philosophos tradidisse in reprobū sensum: & in Exodo dicitur indurasse cor Pharaonis. Pie quidem Chrysoſtomus, quanquam alteram sententiam arbitror esse germanam. At non uideo quorsum pertineant hæc suffugia, quum Paulus alibi manifeste dei nomen tribuat ijs qui uerē dñj non sunt, sed pro dñjs habentur, ueluti secundæ Corinth. octauo, Sicut sunt dñj multi & domini multi: & Ephes. sexto, impios spiritus appellat *ποσμονοκρατορες*, id est, mundi potentes: mundum utiq; pro malis accipiens: quemadmodum hic usurpat uocē seculi. Itane protinus triumphaturi sunt Manichæi, si hic Satanas dicatur deus huius seculi: Et ad coactas defensionūculas confugiemus potius quam ad germanam interpretationem? Illud addam commentarios qui Chrysoſtomū titulo feruntur in hanc epistolam non esse illius, sed simij cuiuspiā

Diabolus di-
eus deus

Illuminatio euangelij glorię Christi.) Congeries genitiuorum reddit orationem incipitem. Potest em sic accipi, ne illucesceret illis illustratio euangelij, hoc est, prædicationis glorię Christi: aut ne illucesceret illis lumen glorię euangelij Christi: aut ne illu-

Locus obscuro uari-
lectus

ne illucesceret illis lux euangelij quæ est gloria Christi. Demiror autem quid legerit Ambrosius Græce, quum ita uertat hunc locum: In quibus deus seculi huius, obcæcauit sensus infidelium, ut non peruideant lumen euangelij glorię Christi: ni fortē pro *αὐτοῖς* legit *αὐτῶς* ad hunc modum, *εἰς τὸ μὴ ἀναλασσαι αὐτῶς τὸ φῶς τοῦ φωτισμοῦ*. Nam autore Hesychio, *ἀναλασσει* & *ἀναλασσομαι* Græcis est *ὄρα καὶ βλέπω*, uideo, siue intueor. Deinde *φωτισμὸς* proprie sonat illuminationem siue illustrationem: quod Ambrosius uertit lumen. Sed lumen quum profertur, *φωτισμὸς* est. Chrysoſtomus & huic succinens Theophylactus, *ἀνῶθεν* interpretantur sublustre quiddam & quasi gustum futurę glorię, quem ante dixit arrabonem spiritus: *φωτισμὸς*, lucem illam ineffabilem, quæ post aperitur.

Qui est imago dei.) In Aldina additione additur *ἀρα τὸν*, quum non sit in nostris Latinis, sed uidetur à studioſo quopiã adiectū ex epistola ad Colossenses capite primo, præsertim quū in alijs Græcis nō reperitur, quūq; Chrysoſtomus ac Theophylactus nec legat, nec interpretetur. Imò neuter codex Cōstantiensis habebat Inuisibilis Sed Iesum Christum dominum nostrum.) Nostrum, redundat. Nec habebatur apud Theophylactum & Chrysoſtomum, nec in uetustiore codice Constantiensi, sed adscriptum erat recentiore manu in margine: & plenius est, ut intelligamus omnium esse dominum. Præterea discernit suam personam à persona Christi, quum ipse sit inuistiter, alienum agens negocium. Ille dominus, ad cuius gloriã omnia referenda sunt, quæ facit seruus.

Nos autem seruos uestros per Iesum.) Propter Iesum, legendum est. *ἵνα τὸν ἰησοῦν*. Atq; ita legit diuus Ambrosius.

Qui dixit.) *ὁ εἰπὼν*. Commodius erat, Qui iussit, & addendum erat uerbum substantiuum: Deus est qui iussit lumen illucescere, & cætera. Deinde:

Dixit, pro iussit dure

Ipse illuxit.) Pro ipse, Græce est *ὁς*, id est, qui. Nam ipse qui iussit, illuxit. Ceterum Græca uerba sunt *λάμψαι* & *ἐλάμψαι*, pro quibus Augustinus in opere Aduersus calumniatorem legis Mosaicę, legit clarescere & claruit. Rurſus cōtra Faustum disputans libro uigesimo secundo, capite octauo.

Scientiæ claritatis.) *τῆς γνώσεως ἢ ἁβύθου*, id est, cognitionis glorię. Interpretatur enim quid dixerit *φωτισμὸς*, nempe cognitionē glorię Iesu. Item pro Dei, Ambrosius legit Sua. Ad illuminationem glorię suę, propterea quod præcessit Deus.

In facie Christi Iesu.) *ὃν προσώπων ἰησοῦ χριστοῦ*, id est, In facie Iesu Christi. Faber hoc loco mauult legere persona, pro facie, Laurentium opinor sequutus. At mihi multo magis quadrare uidetur ad Pauli sententiam, si legamus In uultu, siue in facie. Adlucet enim ad Mosi faciem uelamine opertam, quum in Christi facie clare refulserit gloria Dei patris, uelut in magine absolutissima. In hūc fermē sensum Chrysoſtomus ac Theophylactus.

In uasis fictilibus.) *ὄσφρακτινοῖς*, id est, testaceis: licet idem sit sensus.

Vt sublimitas.) *ἵνα ἢ παρεβολὴ τῆς διουλιμείας ἢ τῶν θεῶν*, id est, Vt sublimitas uirtutis sit dei, & non ex nobis. Hic constanter Græci dissentiunt à Latinis. Nam Ambrosius nō solum legit quod nostra habet translatio, uerum etiam interpretatur. Sic enim loquitur: Vt eminentia uirtutis eius appareat per homines prædicatores, & cætera. Quamquam hic quoq; Virtutis sic accipitur, non ut opponatur uitio, sed infirmitati. Proinde Hieronymus in dialoſis aduersus Pelagium, citat hunc locum his uerbis. Vt abundantia fortitudinis nostrę sit ex deo. Ceterum ea uox Virtutis, ad nos referatur, non ad deum: ut sit sensus, Vt nostra uirtus tam eximia non tribuatur nobis, sed deo. Neq; rursum est sublimitas, sed *ἢ ἐπιβολή*, id est, excessus, siue excellentia, siue, ut Ambrosius, eminentia. Augustinus aliquoties legit Eminentia, aptissimo uocabulo, & eminentia coniungit cum uirtute, ut Eminentia uirtutis sit dei, quum aliàs frequenter, tñ enarrans Psalmos. Item epistola centesima quinquagesima tertia, Rurſus sermone De uerbis apostoli decimo quinto.

Ordo apud nos diuersus à Græcis

In omnibus tribulationem patimur.) Interpretes neq; sensum Pauli dilucide reddidit, neq; schematis iucunditatem, *ὃν πάντῃ θλιβόμενοι, ἀλλ' ὁ σπνοχαράμενοι*, id est, ubiq; pressi siue afflicti, sed non coartati, siue non anxij redditi. Alioqui cōsequitur, ut qui

prematur, is adigatur in angustum. Ambrosius propius reddidit Græca ad hunc modum, In omnibus pressuram passus, sed non coangustatus.

Aporiari Aporiamur, sed non destituimur. Est apud Græcos iucunda uocum allusio, ἀπρη- ἀπρησθέντες μωνοι, ἀλλ' ἐκ ἕα πορεύμενοι. quorū alterū significat harentē & consilij inopē ac perplexum, alterum significat planē desperantem ac tædio uictum. Quamquā ἀπρησθέντες significat & egere, sed anxie, quod sequutus est interpret. Ambrosius uertit, Inopiā passus, pro egētes. Et quod hic uertit Destituti, participiū est eius uerbi quod ante uertit Tædere, ἕα πορεύσθαι, ita ut nos tæderet uiuere. Græci sic interpretantur, ut ἀπρησθέντες sit redigi ad summā angustiam & inopiā, sed ἕα πορεύσθαι uinci & opprimi malis.

Sed non derelinquimur. δυνάμει μωνοι ἀλλ' ἐκ ἕα καταλείπεμενοι. quorū posterius sonat, in periculo deserī ac destitui, ob præpositionem additam ἕα.

Supereft in nostris Humiliamur sed non confundimur. Hæc nec habentur in Græcis codicibus, nec in lectione Ambrosiana, nec in uetustissimo codice sancti Donatiani, nec in utroq; Constantiensi, unde miror unde irrepserint. Chrysostomus ac Theophylactus nec legit nec interpretatur: ac ne is quidem cuius commentariolus fertur falso Hieronymi titulo. Et tamen ad Pauli sensum non inepte accederēt, quod humiliationi proxima sit confusio. Quod autem hic interpret uertit per uerba, Græci dicunt per participia. Atq; ita legit Ambrosius, In omnibus pressuram passus, sed non coangustatus, inopiam passus, sed non destituti. Verum quoniam tempus participij non conueniebat, Interpret maluit per uerba reddere.

Semper mortificationem Iesu Christi. Græce est, Domini Iesu: νεκρωσιν τοῦ κυρίου ἰησοῦ. Sed obstrepetaliquis, quid ista faciunt ad sensum, an sit domini Iesu, an Iesu Christi. Primum arbitror esse nefas in diuinis literis, si uel unum apicem sciēs ac uolens mutet. Quod si quis propius introsperit, uidebit nec hanc in Paulo uarietate ociosam esse, in quo nihil omnino est ociosum. Addidit Domini cognomen, ne seruos pigeret similia pati: item ne Mortis nomen adderet contemptum Christo, addidit domini cognomen. Ambrosius pro νεκρωσιν legit non Mortificationē, sed Mortem: nec id absurde mea sententia.

Minutissima in scripturis nō negligēda

Vita Iesu manifestetur in corporibus nostris. ἡν ἔσθ' σῶμα τὸ ἡμῶν, id est, In corpore nostro. Atq; ita legit Ambrosius cum Græcis consentiens, ut non respicias tuū aut meum corpus, uerum id quod opponitur spiritui.

Ergo mors in nobis operatur. ὡς περὶ ἡμῶν θάνατος ἡν ἡμῶν ἐνεργήσῃ, id est, Itaque mors quidem in nobis operatur. Quāquam est Agit, potius quam Operatur. de quo toties iam dictum est.

Sicut scriptum est. ἡν τὸ γεγραμμένον. Faber putat posse legi, A quo scriptum est. Verum id Græci sermonis ratio nullo pacto patitur, unde miror si diuersum habuit exemplar, aut certe tam erudito uiro quid in mentem uenerit.

Credidi propter quod loquutus. Locus est in Psalmo centesimo decimo quinto. Sermo Græcus est anceps: si coniunctim legas, sensus est, Credidi eo quod loquutus sum: si disiunctim, sensus erit, Credidi, & ideo loquutus sum: ut iuxta priorem distinctionem accipias, eum non fuisse crediturum, nisi loquutus fuisset: iuxta posteriorē, non fuisse loquuturum, nisi credidisset. ἰδὲ, quapropter, siue Propterea quod.

Scientes quoniam qui suscitauit Iesum. Græci legunt, Dominum Iesum, δὲ γεγάσθαι τοῦ κυρίου ἰησοῦ. Porro quod uertit ὅτι, nunc quia, nunc quoniam, frequētius occurrit quā ut uacet castigare. Nam poterat Latine dicere, Sciētes qui Iesum suscitauit, eum nos quoq; per Iesum suscitaturum esse. Aut, scientes quod qui Iesum suscitauit, is & nos per Iesum suscitaturus est.

Et constituet uobiscum. ἡμῶν παρὰ σὺς, σὺν ἡμῶν, Et exhibebit siue adiunget sibi unā nobiscum: hoc est, Non solum nos Iudæos, uerum etiam uos gentes. Rursum illud:

Cum Iesu. Græce est, Per Iesum. ἡν ἰησοῦ. Neq; enim cū Iesu, qui iam olim resurrexit: sed per illum, cuius membra facti sumus, & per quem donauit nobis omnia. Etiam si Ambrosius legit, Cum Iesu: non ad tempus respiciens, sed ad communem resurrectionem capitis & membrorum.

Græca lucidiora nostris

Ut gratia abundans per multos, in gratiarū actione abundet in gloriam dei. ἵνα ἡ χάρις

χάρις πλεονάζουσα, ἡν ἡ χάρις πλεονάζουσα τῶν ὑποχρησίων πρὸς θεῷ εἰς τὴν δόξαν. id est, Ut gratia exuberās, siue redundās, siue quæ redundauit, propter multorū gratiarū actio nē abundet in gloriā dei. Est enim Propter, nō per, nisi ἡν referas ad πλεονάζουσα, at tum nō habes quo referas ὑποχρησίων. Videtur autē Paulus aliquoties abusus hac præpositione. Et Ambrosius ita propemodū legit, Per multorū gratiarū actionē, hoc est, Si plures agant gratias, id cedet in gloriā dei. Potest & uerbū πρὸς θεῷ accipi transitīue, adhærēte huic accusatiuo ὑποχρησίων, ut ita distinguamus, ἵνα ἡ χάρις πλεονάζουσα ἡν τῶν πλεονάζουσα, hic post hypostigmen subijciatur reliqua, τῶν ὑποχρησίων πρὸς θεῷ, id est, ut gratia quæ per plures sparsa exuberauit, faciat ut exuberet etiam gratiarū actio in gloriā dei. Hoc ne prorsus uideat esse somniū in exēplari uetustiori Constantiensi sic habebat, Ut gratia abundās per multos gratiarū actio abundet in gloriā dei. Alterū in hoc cōsentiebat, quod gratiarū actiones, & colo & maiuscula separabat à superioribus: quasi dicas redūdante gratia per multos, similiter & gratiarū actio redundet per multos in gloriā dei: ut prior nominatiuus ponatur absolute pro genitiuo, & ἡν πλεονάζουσα referatur ad utranq; partem, πλεονάζουσα & πρὸς θεῷ.

Non deficimus. ἡν ἐκκακώμεν. Quemadmodū uertit & supra, pro eo quod est, nō senescimus, nec defatigamur.

Quod in presenti est momentaneū & leue. ἡν γὰρ παρωπία ἐλαφρόν, id est, Quod enim in momēto est leue. nā in presenti nō est in Græcis, nisi quod interpret uoluit reddere aduerbiū τὸ παρωπία. Poterat autē uertere ad hunc modū, τὸ γὰρ παρωπία ἐλαφρόν ἐπιθετικῶς ἡμῶν καὶ ὑπερβολῶν, εἰς ὑπερβολῶν αἰώνιων βωρῶν ὁβρυγῶν καὶ ὑπερβάλλειν, id est, Momentanea leuitas afflictionis nostræ, insignite, supra modū eternū pondus gloriæ operat, siue efficit nobis: ut ἡ ἐλαφρόν, id est, leue, ponat pro nomine substantiui: & ἡ παρωπία, fungat uice adiectiui, quod Græcis est familiarissimum. Opposuit autē Paulus, τὸ ἐλαφρόν ἔσθ' βωρῶν, quod utiq; substantiuū est. Nec hic ἐλαφρόν dicitur quod sit leue toleratu, sed quod cito transeat: quēadmodū nec βωρῶν dicitur, quod grauet, sed quod solidū sit ac permaneat: unde & ἡ βωρῶν dicitur esse, qui grauitatē præ se ferunt. Iam illud, καὶ ὑπερβολῶν, εἰς ὑπερβολῶν, quod cōstanter habetur in omnibus Græcis exēplaribus, & reperitur in scholijs, nihil aliud sibi uult q̄ insignē & ineffabilē præcellentiā, quasi dicas Egregie egregius est, ita bis dixit supra modū. Nihil enim aliud significat καὶ ὑπερβολῶν, q̄ εἰς ὑπερβολῶν. Et aliās admonuit mus, Hebræos huiusmodi cōduplicatione epitaſin exprimere. Nec est In nobis, apud Græcos, sed Nobis, absq; præpositione. Huius particule ἀναδὲ πλωσιμ annotauit Chrysostomus ac Theophylactus: noster interpret pro altera uertit Supra modū, pro altera In sublimitate. Hęc quoniam ignorāt recentiores quidā ut Thomas & Lyranus, nō admodū apte hic philosophantur, de modo & proportionē præmiorū ad merita, de q̄ sublimitate uitæ cœlestis. Hoc tamē admonēbo, epitheton αἰώνιων posse utroq; referri, ad hyperbolen quę præcessit, & ad βωρῶν qd' sequit. Totus autē hic sermo picturatus est ex contrarijs inter se relatis, quod indicauit etiā Chrysostomus. Nam δλίψι opponit ὄβρυγαν, ἐλαφρόν opponit βωρῶν, τὸ παρ' αὐτίκα opponit αἰώνιον. Rursum cōmittit τὰ βλεπόμενα, καὶ τὰ μὴ βλεπόμενα. Itē πρόσκαιρα & αἰώνια. Iam quod paulo superius dixit, De die in diē: Græce nō est, καὶ ἡμέραν, sed ἡμέραν καὶ ἡμέραν, ut incrementum etiā intelligas renouationis, quēadmodū corpus indies magis ac magis deficit, præsertim in proeclioribus. Sapit autē hic sermo Pauli dialecton Hebraicam, quod genus, In progeniē & progenies: pro eo quod erat, In omneis progenies.

Temporalia. πρόσκαιρα, id est, Temporaria & ad tempus durantia: quo uocabulo usus est Euangelista: de semine mox exarēcente.

Cōduplicatio

πρόσκαιρα

EX CAPITE QVINTO.

Cimus enim quoniam si. Græci legunt ad hūc modum, ὁμοίωται γὰρ ὅτι εἰς ἡ ἐπίγειον ἡμῶν οἰκίαν τὸ σκηνῶν καταλυθῆναι, id est, Nouimus enim quod si terrena nostra domus tabernaculi dissoluta fuerit. Nec additur huius, nisi quod τὸ certum indicat tabernaculum. Addidit autem tabernaculi, ut ostenderet domicilium hoc non esse perpetuum, sed ad paucos paratum dies, cuiusmodi sunt tabernacula.

Non manu-

Non manufactam.) Iucundius est Græce dictione composita, εὐχρηστικόν, hoc est, dissimile his, quæ opera manuarum construuntur ac destruuntur.

Nam & in hoc ingemiscimus.) καὶ γὰρ ἐν τούτῳ στυγόμεθα, Etenim in hoc gemimus. Incertum autem an pronomen hoc demonstrat tabernaculum corporis, an absolute ponatur pro Ob id gemimus. Quod cupiamus superuestiri: aut quod mauult Valla, superindui, ἐπεφύλαξεν. Vnde ependytes dicta uestis exterior, ueluti toga aut palliū. Ad id facit quod sequitur, Si tamen induti & nō nudi reperiamur. Neq; enim superuestiri potest, qui prius non sit uestitus.

Habitationem nostram.) τὸ οἰκητήριον ἡμῶν, id est, Domicilium nostrum. Refertur autem ad uerbum superindui. Corpus enim domicilium est animi. & Ambrosius legit Domicilio. Porro quod addit, Quod ē cœlo est, sentit, ut opinor, Christi corpus, cui nostra conformantur societate immortalitatis.

In hoc tabernaculo.) ἐν τῷ σκηνῷ, id est, In tabernaculo. Annotauit uocū emphasim Chrysostomus. Mortale corpus uocat σκηνή, immortale iam factum δίκλιαν καὶ οἰκητήριον, quod tabernaculum uiatoris est ac militis, eoq; temporarium, Domus, inhabitantis ac permanentis.

Duplex lectio Si tamen uestiti, & non nudi inueniamur.) Ambrosius indicat in nonnullis codicibus diuersam lectionem. Siquidem expoliati, non nudi inueniamur: hoc est, si expoliati hoc corpore non deprehendamus nudi, sed induti Christo. Idem annotant Græcanica scholia, in nonnullis esse, ἐκλυσάμενοι. in alijs rursus ἐφύλαξεν. Est autem participium actiuum, quum exuerimus nos, aut quū induerimus. Sic enim de corpore loquitur, quasi de ueste.

Mortale, pro mortalitate Ut absorbeatur quod mortale est à uita.) τὸ θνητόν. Cur non potius mortalitas quam mortale, quo magis respondeat uitæ: Et ad eū modum Græci abutuntur adiectiuus neutri generis.

Qui autem effecit nos in hoc ipsum.) ὁ δὲ κενόψυστος ἡμῶν, εἰς αὐτὸ ἔδωκε θεός, id est, Porro qui nos fecit, siue parauit in hoc ipsum, deus: ut subaudias Est: quod in participijs passim fit apud Græcos. Deus renouabit nos in resurrectione, qui in hoc ipsum nos condidit. Ambrosius legit perfecit, pro effecit. Nam affecit, quod addit Faber, non uideo quomodo respondeat Græcæ uoci.

Pignus.) ἀρραβῶνα. Nec est Qui dedit, sed Qui etiam dedit. ὁ καὶ δέσ, ut referatur ad eum qui parauit nos in hoc, & postea pignus quoq; dedit sui spiritus, quo certius speremus.

Audentes igitur.) θαρσύνετε, id est, Confidentes, siue fidentes. Hoc locouidetur Paulus participio pro uerbo abusus: quod frequentius fit apud Græcos, quam apud Latinos. Nisi malis ad hunc modum ordinare sermonem, ut illa Per fidem enim ambulamus, per parenthesim sint interiecta. Deinde ueluti recepto gradu, redeat ad interruptam orationem, θαρσύνετε δὲ καὶ ἐν δουλείᾳ. Cœperat enim ab huius uerbi participio θαρσύνετε, ut hic sit sensus, Fidentes igitur semper, & scientes quod quū uersamur in corpore, absimus à domino. Nam per fidem ambulamus, non per speciem, & tamen fidentes, inquam sumus, & non solum fidentes, uerum etiam sic animati, ut malimus abesse à corpore, quo liceat adesse deo.

Audemus autem.) Rursus, θαρσύνετε, id est, Confidimus.

Et bonam uoluntatem habemus. εὐδοκίαν. Quod Ambrosius, consentimus: nos maluimus, Probamus. Probatur enim quod placet.

Dum sumus in hoc corp.) ἐν τῷ σώματι, ἐκλυσάμενοι. Opposuit uerba contraria, quæ Latinus interpres non potuit cōmode reddere, nisi dicas, Dum adsumus, absimus. Siquidem in Græcis uerbis conduplicata χάρις, geminam habet gratiam, quod & in uocibus sita sit, & in rebus. ἐκλυσάμενοι, est foris agere: hoc est domi non esse. ἐν τῷ σώματι, est domi agere. Interpres uarie reddidit, idq; suo more. Tertullianus libro de Carnis resurrectione octauo uertit, Siue peregrinantes, siue immorantes.

Et ideo contēdimus.) ἐλοπόμεθα, id est, Certamus & ambimus Ambrosius legit Conamur. quanquā Contēdimus, bene quadrat: modo bene intelligatur à nobis. Est em̄ ἐλοπόμεθα, ambitiose quippiā contendere, sic ut te nō patiaris ab alio uinci. Siue ab.

Siue absentes siue præsentēs.) Participia sunt eorum uerborū, quæ ante uertit Peregrinari. Verti poterat, Siue foris agentes, siue domi. Sentit enim de domicilio corporis in quo quum domi sumus, tum foris sumus, seiuncti à domino. Ambrosius, Siue præsentēs, siue peregrinantes. Interpres propemodum reddidit gratiam schematis, quam Græcis uerbis addit χάρις καὶ προσομοίωσις

Propria corporis.) Græce est, τὰ ἐν τῷ σώματι, id est, Quæ per corpus fiunt. Interpres legisse uidetur, τὰ ἐν τῷ σώματι. Atq; ita legit Ambrosius, Theophylactus legit & interpretatur, τὰ ἐν τῷ σώματι. Tertullianus legit ἐν, subindicans amphibologiam orationis. Sensus enim esse potest, ut unusquisq; reportet per corpus, uel quæ gessit per corpus.

Prout gessit.) πῶς ἀπαρξέ, id est, Ad ea quæ gessit, hoc est, pro ratione & portione eorum quæ fecit in corpore. Quidam codex habebat, πῶς ὁ ἀπαρξέ, id est, Ad id quod gessit.

Deo autem manifesti sumus.) Græcis non est Manifesti, nomen: sed Manifestati sumus, uerbum. πεφανώμεθα. Et item mox, In conscientijs uestris manifestos nos esse, πεφανώμεθα. Id siue à librarijs fuit immutatum, siue ab interprete positum, non magni refert ad sensum Pauli.

Occasionem damus.) Græce ἀδύνατον est, id est, Dantes. Sed recte interpres participium commutauit in uerbum.

Vt habeatis ad eos.) πρὸς τοὺς, id est, Aduersus eos. Et Habeatis, posuit pro Possitis gloriari.

Excedimus.) ἔξισταμεν, quasi dicas, Rapti sumus extra nos: quem uocant mentis excessum, siue raptum. Fortasse scriptum erat, Excidimus mente, non Excedimus: hoc est, siue insanimus, siue sani sumus, siue sapimus, siue desipimus. Id magis explicat id quod mox consequitur.

Siue sobrii sumus.) εἰτε σωφρονέμεν, id est, Siue sobrii sumus. Ambrosius legit, Siue sanū sapimus: ut referatur ad illud, Excidimus mente, Nam id quoq; significat aliquoties σωφρονέμεν. Et Græcanica scholia admonent, insanorū esse ingentia loqui, uelut oblitos sui. Quod idem indicat Ambrosius. Augustinus quum alijs cōpluribus locis, tum enarrans Psalmum trigessimum, ad ecstasim refert excessum, & Excessimus, cōpluribus locis legit, non excedimus, obseruato tēpore uerbi Græci. Quanquam in huiusmodi quæ ad animi pertinent affectiones, solet præteritum tempus pro præsentis usurpari. Et libro aduersus Faustum duodecimo, capite uigesimosexto, pro sobrii sumus, legit Temperantes sumus. Theophylactus triplex cōmentum adscripsit: de magnis rebus loquuntur ecstasim, inquit, uocat: rursum, siue uidemur insanire, siue sobrii esse: postremo, tribuit Paulo insaniam, sed ἀσέλγην, hoc est, amatoriā. Nam Plato triplicem furorem docet, uatum, poetarum & amantium, quorum postremum putat esse felicissimum. Talem furorē Theophylactus tribuit Paulo, qui nō in se, sed in Christo uixerit, quemadmodum amantis anima non est ubi animat, sed ubi amat, quiq; pro fratribus optarit anathema fieri à Christo. Illud annotandum, nisi repetas utrunq; uerbum, sermonem in absolutum uideri. Siue enim mēte excidimus, deo excidimus: siue sanæ mentis sumus, uobis sani sumus. Nam si quid gloriatur Paulus, id non ad ipsius, sed ad dei gloriam pertinet. Si mediocritia loquitur, id tribuit infirmitatibus, quorum affectibus & capacitati semet accommodat. Ad simili figura dictū est illud ad Romanos, Non enim qui in manifesto Iudæus est, nec quæ in manifesto in carne est circumcisio: & cætera: ut illic indicauimus.

Urget nos.) σπρωξέ, id est, Constringit, siue compellit. quanquam Urget, belle habet. Ac mox, non est æstimates, sed κρίναμεν id est Iudicātes, siue qui iudicauimus ac statuimus illud. Iudicātes legit Augustinus libro aduersus Faustum undecimo, capite octauo, quemadmodum Ambrosius.

Quoniā si unus pro omnibus.) Si, non est apud Græcos in quibusdam codicibus. Certe apud Theophylactū nō additur, nec apud Ambrosium, quantū ex illius liquet interpretatione. Separat enim hoc ab ijs quæ sequuntur interiecto cōmentario: Ergo omnes mortui sunt, & cætera. Assumpsit Paulus id quod indubitātū est: Christū pro omnibus

omnibus mortuū. ac mox infert quod hinc consequitur. Verū id ad sensum perpussil- lum refert, nisi quod asseratius est quod legūt Græci: Christus mortuus est, de hoc non est disputandū; eoq; dicit *ὁ δὲ τῶν νεκρῶν*. Consequitur igitur omnes fuisse mortuos.

Ex hoc.) *ὁ δὲ τῶν νεκρῶν*, id est, Post hac. quod hic uertere solet A modo. Ambrosius le- git, Ex hoc tempore. Apud Quintum Curtium legimus, De cætero.

Si qua ergo in Christo noua creatura.) Ambrosius interpretat̄, Si quis est in Chri- sto, noua creatura est: ut bis subaudiatur uerbum substantiuum, etiam si in Ambrosia- nis codicibus uerba contextus deprauata sunt. At idem adducens hunc Pauli locum libro Epistolarum secundo, epistola octaua, palam indicat quid legerit, ita scribens: Et ideo addidit, Si quis in Christo, noua creatura: id est, qui perfectus in Christo, no- ua creatura est. Consentit per omnia cum Ambrosio Theophylactus interpres, etiam si apud huius quoq; interpretem uerba contextus deprauata habebantur in ædificatione Romana, quæ falso titulo, quod erat Theophylacti Bulgariensis archiepiscopi, Atha- nasso inscriptit. Quidē quod in eundem sensum adducit hunc locum Origenes ho- milia in Leuiticum duodecima: Omnis ergo, inquit, secundum Apostolum, qui in Christo est, noua creatura est. Origenes enim, Si quis, exponit Quisquis. Denique Chrysostomus sic explicat, *εἰ τις ἐπίστυσεν αὐτῶν, φησὶν, εἰς ἐπαύριον ἄλθην Δημιουργίαν, καὶ γὰρ ἀναθῆν ἐγγύθεν εἰς τὸν οὐρανόν*, id est, Si quis credidit illi, in aliam transit creatio- nem. Etenim cœlitus natus est per spiritum. Notat idem epitalin, quod uehemētem mutationem appellat *καὶ ἐν τῷ ἑσπέρῳ*.

Quandoquidem deus erat in Christo.) *ὡς ὅτι*. Propemodū sonat, Sic, quia, ut mo- dū ostendat quomodo deus recōciliauerit sibi nos. Ita uident̄ significare Græca scho- lia, & clarius etiā Theophylactus. Recōciliat̄: quomodo: nō imputans peccata.

Non reputans.) *μη λογίζομαι*. Melius, Non imputans.

Legatione fungimur.) *προσβιβύμεν*. quod & Oramus, significat. Quamquam & o- ratores dicti, qui alterius nomine postulant aliquid.

Tanquam deo exhortante per nos.) *παρακαλεῖν*. Scio uocem Græcam esse an- cipitem. Neq; pugnarim, si cui magis placet Exhortante. Me tamē nihil mouet scrup- ulus eorum, qui putant indecorum deo obsecrare. Certe mox per Paulum orat *δέο μεθεα*. Chrysostomus ita scribit in hunc locum, *εἰδὼν πῶς ἤρε το πρῶγμα τῶν χριστῶν ἐ- σαγαγῶν τὴν ψυχὴν τῶν ἐκτεθειμένων τῶν τῶν, μάλλον δὲ εἰ τῶν χριστῶν μόνον, ἀλλὰ καὶ τῶν πατέρων*. id est, Vides quomodo rem exaggerarit, Christum inducens hanc supplicationem peragentem: imō non Christum tantum, sed & ipsum patrem.

Eum qui non nouit peccatum, fecit peccatum.) Prius peccatum est admissum, po- sterior est hostia destinata expiando peccato. Mirum cur Faber tam sollicitus sit, ne quis intelligat Christum peccasse, quum ex his uerbis is sensus nullo pacto possit ac- cipi, Eum qui non nouerat peccatum, pro nobis peccatum fecit. Non enim dixit Pec- catorem fecit, sed Peccatum: hoc est, uoluit pati supplicium, perinde quasi peccasset omnia, quum solus nihil peccasset: ut peccatum accipias, hostiam quæ pro expiando peccato solet immolari: sicuti legimus, Peccata populi comedent. Ita ferme scholia Græcica. Deniq; sic hoc loco Christum uocauit peccatum, ut nos paulo superior iustitiam dei dixit; & alibi Christum appellauit maledictum. Nec abhorret Augusti- nus ab hoc sermone, libro aduersus Faustum decimoquarto à capite tertio aliquot deinceps capitulis. Etiam si locis aliquot ita sententiam hanc edisserit, quasi uerbum Fecit, pertineat ad Christum, non ad patrem.

Iustitia dei.) Hebraico idiomate iustitiā dixit, pro Iustus; & addidit Dei, ut exclu- deret fiduciam ac supercilium nostrorū operum. Ita Chrysostomus. Annotādum est schema in traductione, peccati & peccati: item in *ἐναντιώσε* peccatum & iustitia.

EX CAPITE SEXTO.

D diuantes autem exhortamur.) Thomas hoc loco torquet se primū bifariam interpretās A diuantes uos, ut referatur ad Corinthios: dein de A diuantes deum, Cæterū quoniā hoc iam absurdum uidetur, deū adiuuari ab homine, distinctiunculam adhibet, qua tamen nihil erat o- pus, si Græca cōsulisset, in quibus est *συνεργῶν*, id est, Cooperātes. Cur enim

Peccatum pro hostia

Iustitia pro iustus

Thomas fr- stra se torquet

Cur enim horreamus hunc sermonem, quum in superioris epistolæ capite tertio le- gamus, Dei enim adiutores sumus; *συνεργοί*. Chrysostomus tamen & priorem sen- tentiā retulit, quemadmodum & Theophylactus. Verum altera magis congruit his quæ præcedunt & sequuntur: Pater est autor negocij, Christus princeps legationis, apostoli ministri. In Christo operatur pater, Christus in apostolis. Nec coniunctio caret emphasi, καὶ τῶν ἀκαλεῶν. Magnum erat illis prædicasse euangeliū, tantaq; per- pessus fuisse, & tamen his addit etiam obsecrationem. Deinde quod sequitur, Ex- hortamur, Græcè est τῶν ἀκαλεῶν. quod, ut crebro dictum est, sonat & obsecramus & consolamur: ut paulo superius, Tanquam deo exhortante per nos, Vtroq; loco non male quadrabat obsecrandi uerbum, præsertim quum sequatur *δέομαι*, rogo, quod interpres uertit obsecro. Illud annotandum, quò se dimittat tantus apostolus, etiam apud illos qui peccauerant, quum dicitur *ἐπιπέσει ὑμῶν ὡς περὶ οὐρανὸν*, id est, im- pinguet̄ uos, ut superius dicitur, *ἐπιπέσει ὑμῶν ὡς περὶ οὐρανὸν*. Bis autem rogat, pri- mum nomine Christi, cuius uice fungitur: deinde suo, tanquam illius cooperarius, quasi hoc non nihil etiam ad se pertineret. Deinde gratiam dei, uocat beneficiū dei.

Tempore accepto exaudiui te.) Quum dicit Ait, subaudiendum est Dominus, siue scriptura, Quæ sermonis forma non est infrequens apud Paulum. Locus quem adducit, est apud Esaiā capite quadragesimonono. Hebraica diuus Hieronymus ita reddidit: In tempore placito exaudiui te, & in die salutis auxiliatus sum tui. Neq; dissident ab his Septuaginta, Tempore opportuno exaudiui te, & in die salutis auxi- liatus sum tui. Illud interim miror, quò factū sit, ut pro Tibi legamus Tui: quò Græcè sit datiuus, *ἐξουδύησά σοι*. Quod tamē magis est succurri tibi, q̄ quod hic uertit A diuuis.

Nemini dantes ullam offensionem.) Interpres legisse uidetur, *μηδὲ μίαν μολογίαν ἐ- δύντο*, quum in his quos mihi uidere contigit Græcis codicibus scriptum habere- tur, *μηδὲ μίαν ἢ μολογίαν*. id est. Ne quam usquam, siue ulla in re. Ita legit & Theo- phylactus & Chrysostomus. Itidem citat Augustinus de Triade libro octauo, ca- pite nono, Nullam in quoquam dantes offensionem: ut *μηδὲ μίαν* referatur ad rem, non ad personam.

Ministerium nostrum.) Nostrum, apud Græcos non est additum: & præstat non addi, quo plenior sit sensus: Salus est munus dei, ea per nos administratur. Sic igitur se gerat qui ministrat, ne munus ipsum cōtemnatur uitio ministrantis. Interpres ex- primere uoluit uim articuli, ἢ ἑξουσία.

Exhibeamus.) *συνιστῶντες ἑαυτοὺς*. id est, Commendants nos ipsos. atq; ita legit di- uus Ambrosius, cumq; hoc consentiens Augustinus libro De doctrina Christiana quarto, capite uigesimo. Incertum autem an sit Exhibeamus, an Exhibemus. Nam mox ingreditur laudes suas. Hanc enim uocat commendationem, quæ factis ipsis conciliat fauorem & auctoritatem. Nec est, sicut dei ministros, sed Sicut dei mini- stri: ut subaudias Sumus, quemadmodū & illic, Nemini dantes, & cætera: nisi magis placeat referre ad illud superius, τῶν ἀκαλεῶν. id est, Exhortamur. Deinde post multa interiecta respondeat, Nemini dantes. Ita omnia hæc pertinebunt ad personā Pauli, atq; ita consentaneum est. Deniq; Ambrosius legit, Ut dei ministri: non Ministros.

In suauitate.) *ἐν χρηστότητι*. id est, In benignitate, seu bonitate, & comitate, quæ op- ponitur supercilio & asperitati morum.

In patientia multa.) In harum enumeratione rerum nō nihil uariant exēplaria, id quod ferè solet usu uenire, quoties recensentur huiusmodi complurcula, fallente scriptorem, opinor, sua memoria. Tum præpositio In, toties repetita propemodum per abusum usurpari uidetur pro Per.

In charitate non ficta.) Iucundior est apud Græcos uox composita, *ἀνυποκρίτως*. id est, Quæ expers sit simulationis. Ambrosius legit, Non simulata.

In uirtute dei.) *ἐν δυνάμει θεῶν*. Ut de signis ac miraculis intelligas, quemadmodum interpretatur & Ambrosius.

A dextris & a sinistris.) Faber Stapulensis hoc loco mutat pro Dextris ac sini- stris, Sequendorum & aduersorum. Quod quid sibi uelit, prorsus non intelligo. Nam primum longe aliud est sinistrum ac dextrum, quam aduersum & sequendum.

Ordo sermo- nis

Catalogus uariat

A dextris & sinistris quò intelligendū

Quaquam nec illud uideo, quomodo arma quæ tergo gerimus, sequunda: quæ à pe-
 ctore, aduersa dici possint. Verum ut demus hæc ita habere, non erat tamen dicen-
 dum, sequundorum & aduersorum, sed sequunda & aduersa: referuntur enim hæc
 epitheta ad arma, ni fallor. Sed Faber, opinor, uoluit interpretari Dextra & sini-
 stra, quasi per dextra significantur res sequundæ, per sinistra, res aduersæ. Atqui
 istud est officium commentarium scribentis, nō interpretis. Nec est absurdum quod
 uocat arma dextra, quæ ad dextram nos muniunt aduersus indulgentiam fortunæ:
 & sinistra, quibus à sinistra tegimur aduersus incursum malorum & afflictionum.
 Quaquam mihi simplicius uidetur, ut accipiamus à dextris & à sinistris, quasi di-
 cas, undique armati aduersus omnia: id enim figura proverbialis efficit. Certe di-
 uis Aurelius Augustinus quum alibi, tum in cōmentarijs Psalmi nonagesimisecon-
 di, legit, Per arma iustitiæ dextra & sinistra. Eodē modo citat lib. De Triade 8. cap. 9

Per gloriam & ignominiam, id est, Per gloriam & ignomi-
 niam, siue contemptum.
 Per infamiam & bonam famam.) *ἢ ἀνομήμιας καὶ εὐφημίας*. Quasi dicas maledi-
 centiam, & benedictionem.

Vt seductores.) *ὡς πλανοί*, id est, Vt impostores, uel potius quasi, sicut mox uertit.
 Quaquam oportuit ita perpetuo uertere, cum sit ubiq; *ὡς*. Sed interpretes mire sibi
 placuit sua copia, nunc uertens ut, nunc quasi, nunc sicut, nunc tanquam, perinde
 quasi nihil intersit apud Latinos inter has omnes uoces. Iam ut demus nihil interes-
 se, certe uocis eiusdem iteratio, non solum ad decus orationis facit, uerum etiam ad
 uehementiam. Sic enim totus hic sermo per contraria, per membra, per comparia,
 per similitudinem, per *ἀναδιπλώσεις*, aliaq; id genus schemata uariatur, uoluitur,
 ac rotatur, ut nihil esse possit, nec uenustius, nec ardentius. Vnde diuus Augu-
 stinus hunc locum producit in libris De doctrina Christiana, tanquam exemplum
 grandiloquæ dictionis. Nam uelut in ecstasi raptus tandem addit, os nostrum pa-
 tet ad uos o Corinthij.

Sermo Pauli
 figuratus

Sicut qui ignoti & cogniti.) *ὡς ἀγνοούμενοι καὶ ἀγνωστοί*. Augustinus lib. De
 doctrina Christiana quarto, capite uigesimo, seruata temporis ratione legit, Vt qui
 ignoramur & cognoscimur. Quo quidem in loco, totius huius orationis ardorem &
 harmoniam annotauit, si quis cupiet cognoscere.

Tanquā castigati, non mortificati.) *ὡς παιδευόμενοι*. Quod Augustinus cum aliis
 tum libro De ciuitate dei undecimo, legit Vt coerciti, & non mortificati. Græcum
 participium præsentis est temporis, quod sic efferrī possit, ut qui corripiamur non oc-
 cidamur. Significat enim pius corripī à deo, sed ueluti filios, qui castigat & emendat
 flagello, non interimit.

Quasi tristes.) *ὡς λυπόμενοι*, id est, Dolentes, potius.
 Vt nihil habentes & omnia possidentes.) Fortassis hoc loco uenia danda interpre-
 ti, quod Græci schematis gratiā non reddidit, *ὡς μηδὲν ἔχοντες, καὶ πάντα κητέχοντες*.
 Quasi dicas ut nihil tenentes, & omnia continentes. Dilucidius autem erat, Quasi
 nihil habentes, cum omnia possideamus.

Non angusti-
 amini

Non angustiāmini in nobis.) *ὃ σνοχωρεῖθε*. Primum admonendus est lector, hic
 angustiāmini non esse dictum imperandi modo, sed indicandi: neq; enim Græce di-
 xit *μὴ*, sed *ὃ*. Et interpretes hoc orationis genus reddere solitus est, ad hanc formam,
 Nolite angustiari: ut paulo post, Nolite iugum ducere cum infidelibus. Deinde *σνο-
 χορεῖσθε* dicuntur, qui loci angustiā premuntur. Sentit igitur sibi esse amplissimum
 animum in Christo. Cæterum illos angustos esse, non in Paulo, sed suis ipsorum affe-
 ctibus, quos uiscera uocat. Ac mox hortatur ut & ipsi defināt esse angusti. Si quidem
 angustiā uocat hoc loco, nō afflictionem aut molestiam animi sed tepidam obser-
 uationem cæremoniarum legis Mosaicæ, aut humanarum traditionum. Superius e-
 nim disputauit de idolothytis. Nisi mauis ad mœrorem referre, quem conceperant
 ex eo quem Paulus iusserat tradi fatanæ.

Eandem autem habentes retributionē.) Habentes non habetur in Græcis exem-
 plaribus, unde uidetur subaudienda præpositio *ἢ*, id est, iuxta eandem retributio-
 nem di-

tem dilatamini & uos. Theophylactus de suo supplet uerbū *ἐσφραγιστε*, id est, adfer-
 te. Quæq; Ambrosius legit mercedis retributionē: ut exprimeret Græcā uocē *ἀντιμε-
 δίαν*. Idē ita distinguit, ut participiū habentes, pertineat ad angustiāmini: Angustiā
 patimini non per me, qui sum amplissimus, & animo, & ore erga uos, sed in uestris ip-
 sorum animis, cum habeatis eandem pensationem mercedis, quam cæteri atq; ego.
 Deinde subiicit, Vt filijs loquor, dilatamini uos quoq; uidelicet ut parēti responde-
 tis. Verum ex Chryostomo deprehendimus huius loci lectionem, ut nec præpositio
 ne sit opus, nec uerbo aliunde ascito. Quod Paulus appellat amplitudinem, est exi-
 miæ charitatis, quod angustiā, est charitatis non ex æquo respondentis. Expostu-
 lat igitur cum Corinthijs, quod minus ab illis diligatur quā ipse diligat. Quum igi-
 tar dixisset, angustiāmini in uisceribus uestris: perinde quasi rogassent Corinthij,
 quorsum ista Paule? Respondet, non exigo à uobis quicquam arduum, neq; reposco
 meritum cum usura, tantum hoc postulo pater à filijs, ut in charitate respondeatis, o-
 mnia putabo pensata si pariter ametis. Hæc erit merces officiorū meorum erga uos.
 Itaq; dico, est uelut exponentis quod tertiū dixerat, Non angustiāmini in me sed in
 uisceribus uestris, quemadmodum solemus dicere, nouercam loquor: hoc est de no-
 uerca loquor. Hæc loquor tanquam cum filijs, exigens ab ijs mutuam charitatē. Chry-
 sostomi uerba subscribam, *καὶ ἐκ ἐπιτοῦ δέχεσθε ἡμᾶς, ἀλλ' ὅτι σνοχωρεῖσθε, ὃ αὐτὸ μὴ ἀ-
 ντιμεδίαν ἐστὶν, καὶ τὸ φερόμεν δὲ καὶ τὸ μὴ σφοδρῶς κατὰ τὴν ἀντιμεδίαν, ὡς τέκνοις
 λέγω. καὶ πρὸς τὸν ἰσχυρὸν, πρὸς τὸν ἀγαπῶν ἡμᾶς, καὶ γὰρ τὸ ἰσχυρὸς ἐστὶν ἐσφραγισ-
 τὸν ἀντιμεδίαν ἐστὶν ἐκείνην. ἀλλ' ὡς ἡμῶς ὁ δὲ ἀκεχολογούμεναι φησὶ, καὶ παρ' ἐμῶν λαβόντες τὰς ἀρ-
 χὰς τὸ αὐτὸ μέτρον ἀπὸ δέξασθε. ἀγαπῶν ἡμᾶς, εἶτα ἵνα δέξῃ ὅτι καὶ ὁ φερόν τὸ πρᾶγμα ἡμῶν, ἢ
 ἢ λαβόντες ἐκ τῶν τῶν εἰρημῶν, ὡς τέκνοις λέγω φησὶ. τὸ δὲ ἰσχυρὸν ὡς τέκνοις; ὁ δὲ μὲν γὰρ αὐτῶν, εἰ πατὴρ
 ὢν βέλομαι φιλεῖσθαι παρ' ἡμῶν, id est, Nō dixit non capitis nos, sed angustiāmini, idem
 tacite significans, sed parcens illis, nec acriter mordens. Eandem autem retributio-
 nem ut filijs dico. Atqui non est æqualitas, quum prius sint dilecti. Nam & si quis
 eandem reponat mensuram, tamen hoc inferior est, quod posterior accessit. Atta-
 men nihil, inquit, ad uiuum refeco. Quaquam à me profectum est amoris in uos
 exordium, tamen eandem mensuram reponite. Diligo & amo. Deinde quo uidea-
 tur res esse debiti nihilq; dictum per assentationem, ut filijs, inquit, loquor. Quid est,
 ut filijs? Nihil magni postulo, si quum sim pater, postulem à uobis diligi. Ex his Chry-
 sostomi uerbis apparet, illud λέγω, non referri ad sequentem orationem, Dilatamini
 & uos, sed ad Retributionem.*

Nolite iugū ducere.) Sensum probe reddidit interpretes. Quamquā Græcus sermo
 significantior est, *μη γίνεσθε ἐπὶ ὀζυγῶνες*, hoc est, Ne iungamini eodem iugo cum
 infidelibus. Nam si Christianus ducat uxorem ethnicam, aut Christianus in geren-
 do magistratu, collega sit ethnico, dicetur *ἐπὶ ὀζυγῶν*. Huiusmodi matrimonia Hie-
 ronymus imparia uocat, *ἐπὶ ὀζυγῶν* apud Græcos interdum significat alterum è duobus, *ἐπὶ ὀζυγῶν*
 interdum diuersum siue è duobus siue è pluribus. *ἐπὶ ὀφθαλμοῦ* qui altero caret ocu-
 lo, *ἐπὶ ὀδοῦ* qui diuersæ est opinionis. Vnde incertum est an Paulus dicat *ἐπὶ ὀζυ-
 γῶνες*, qui alteram iugi partem sustinent, an qui cum diuersæ conditionis homine
 iugum ducunt, ueluti si equum ac bouem iugo copules. Posterius est probabilius ex
 his quæ sequuntur: quæ enim participatio iustitiæ cum iniquitate? &c.

Conuentio.) *συμφωνίας*, id est, Consensus, aut concordia.
 Christi ad Belial.) Græci legunt Beliar, *βελίαρ*, ob id, ni fallor, quod Græcis nul-
 lum nomē definit in-1. Græca scholia indicant Belial Hebræis significare Deserto-
 rem, hoc est, luciferum. At eximius ille Ioannes Reuchlinus, uir undequaq; doctissi-
 mus, & alterum post Rodolphum Agricolam, decus & ornamentum nostræ Ger-
 mania, in suo lexico docet, Belial apud Hebræos significare malum & iniquum aut
 etiam noxium dæmonem, quod satis quadrat. Nam Christus omnia fecit, ut proficit
 contra Belial, etiam cum iuuat, in hoc iuuat ut noceat.

Sicut dixit deus.) Hoc testimonium diuus Thomas Aquinas, sumptum putat ex
 Leuitici capite uicesimo sexto, ubi legimus ad hunc modum: P onam tabernaculum
 meum in medio uestri, & non abiiciet uos anima mea. Ambulabo inter uos, & ero
 B b 2 uester

Carrensis uester deus, uosq; eritis mihi populus meus, At Carrensis autore **Didymo** refert ad Ezechielis caput tricesimum septimum, ubi legimus ad hunc modum: Et erit tabernaculum meum in eis, & ero eis deus, & ipsi erunt mihi populus. Et scient gentes, quia ego sanctificator Israel, cum fuerit sanctificatio mea in medio eorum in perpetuum. **Testimonium** Atqui cum neutro horum locorum per omnia respōdet citatio Paulina. Proinde sciat **idem ex pluri** lector hoc testimonium nō ex uno prolato loco, sed e pluribus conflatum, id quod **bus locis con-** & aliās factū ostendimus. Siquidem prima pars e Leuitico deprompta uidetur. Dein **statum** de quæ sequuntur, Quapropter exite de medio illorum &c. ex Esaia decerpta sunt, apud quem legis capite 22. Recedite recedite, exite inde, pollutum nolite tangere, exite de medio eius: mundamini qui fertis uasa domini. Demum quod adiecit, Et ero uobis in patrem &c. sumptum uideri potest ex Hieremias cap. 31. Quia factus sum Israel pater, & Ephraim primogenitus meus.

Et inambulabo inter eos.) Inter eos; non est Græcis, sed tamen **Interpres** conatus est exprimere uerbum ἐμπροσθεν, quod significat in aliquo ambulare. Nam in ambulare Latinis nihil aliud est aliquoties, quam ambulare; tametsi melius erat in eis, quam inter eos: nisi putamus utrobique præpositionem In positam pro Inter, Ambrosius utranq; scripsit ita legens, Inhabitabo in illis, & inter eos ambulabo.

EX CAPITE SEPTIMO.

Capite, capax Apite nos.) χωρήσατε ἡμᾶς. Quia dixit ante angustiamini. Nec hic est **ces estote** capite pro intelligite, sed sicut uas aut locus aliquid capit. Ambrosius prope modum explicuit, qui legit, Capaces estote nostri, quem nos secuti sumus. Refricat quod ante dixit, dilatamini & uos.

πλεονεκτήειν Circumuenimus.) ἐπλεονεκτήσαμεν. Quod & alibi uertit ad eundem modum. Ne circumueniamur a satana. Est autem proprie Per fraudem abstulimus quod iure non debebatur. Ambrosius ita legit hoc loco, Nemini nocuimus, neminem grauauimus, neminem circumuenimus; atq; ita exponit. Nocent pseudapostoli, cum sensus suorum corrumpunt, & grauant sacculos circumuentione serpentina astutia. Græca sic habent, ἰδίῳ αὐτῶν ἡ δόξα καὶ ἡ δικαιοσύνη, ἰδίῳ αὐτῶν ἐφθέραμεν, ἰδίῳ αὐτῶν ἐπλεονεκτήσαμεν, id est, Neminem iniuria affecimus, neminem corrupimus, neminem fraudauimus, hoc est, nullius rem præter ius occupauimus, & in nostrum uertimus commodum. ἰδίῳ αὐτῶν qui tyrannidē exercet, φθῆρα qui falsa docet, πλεονεκτήειν, qui dolo usurpat aliena. Sic enim oblique taxat pseudapostolos. Alioqui nequaquam magna laus erat, hæc non fecisse Paulum. O gloriam uere sacerdotalem, & utinam omnibus episcopis ad eundem modum uere liceret gloriari.

Prædiximus enim.) προείρηκα γὰρ, id est, Prædixi enim; atq; ita legit Ambrosius.

Comorientes Ad comoriendum & ad conuiuendum.) ἐν τῷ σῶματι θανάτου ἢ σὺν ἡμῶν. Id erat apud ueteres amicitia genus; ut amico forte extincto, amicus ultro sibi mortem conscisceret; quod amicitia genus significat Horatius sibi fuisse cum Mecœnate. Vnde dicitur σὺν ἀποθνήσκοντες. Non quod Paulus huiusmodi quippiam sentiat, quale legimus o-

Superabundo abundo, seu potius, superfluo. Nec idem apud Latinos facit, super additum, quod apud Græcos ὑπερ siue πλεον in compositione. Proinde diuersa ratione conueniebat **addit epistolam** epistolam explicare Latinis.

Sed omnem tribulationem passi sumus.) ἀλλὰ ὅτι πάντα θλιβόμενοι, id est, Sed in omnibus afflicti, ut subaudias, eramus. Nam Hebræis & Græcis frequenter familiare est subaudire uerbum substantiuum.

Locus uarie Qua cōsolatus est in uobis.) Cōsolatus est, hic passiuè accipiendū est, ἡ ἀπαράμιθ. Et si pœnitentiam, quod eos ante mœrore affecisset, nunc tamē adeo gaudere, quod ex Tito cognouisset rem bene cessisse, ut etiam si qua pœnitudo tenuisset ipsum prioris facti, nunc eam abiecturus fuerit. Annotat hoc diligēter Chrysostomus. Nō enim dixit, prius pœnitebat, nunc nō pœnitet, sed, non pœnitet etiā pœni-

pœnituisse. Sic loquimur quum & errata feliciter cadunt: & refertur ad superiora, nō ad sequentia. Nam sequitur apud Græcos βλέπω γὰρ, id est, Video enim. Quamuis me non fugiat secus distinguī ab Ambrosio, qui sic ordinat; Et si pœniteret, uideo &c. nec addit Enim. In hoc certe congruit cum Græcis, quod legit βλέπω non βλέπω. Verum siue legamus uideo siue uidens, fateri cogimur unam sermonis particulam in absolutā esse, nisi accipiamus iuxta primam lectionē quam indicauimus. Id in cōmodum hac ratione tolli poterat: Quamuis ea epistola uos ad tempus contristauit, nunc tamē gaudeo, non quod contristauerim uos, sed quod uideam contristatos ad pœnitentiam.

Vt in nullo detrimentum patiamini.) ἵνα ὅτι μηδὲν, id est, ne qua in re detrimentum pateremini, nisi forte Paulus abusus est hac uoce ἵνα pro ὡς, quod aliquoties uidetur facere.

Stabilem.) ἀμεταμέλητον, id est, Non pœnitendam. Impœnitendam legit Augustinus libro de Ciuitate dei decimo quarto capite octauo, iuxta fidem uetustissimi codicis Longobardici. Refertur autem arbitror ad pœnitentiam non ad salutem, μετανοίαν ἀμεταμέλητον, elegantissime coniunctis contrarijs, quasi dicas impœnitendam pœnitentiā. Quamvis Ambrosius uidetur adiectiuū ad salutē referre, nō ad pœnitentiam. Est autem sententię genus simul & schema, ex contrarijs cōtextum, mundo & deo, morte & salute, pœnitentia non pœnitenda. Huius generis esse putat Fabius illam sententiā. Obsequium amicos, ueritas odium parit. Ex Chrysostomo & Theophylacto non satis liquet, utrō retulerint ἀμεταμέλητον. Uterq; sensus probe consistit, efficit pœnitentiā, non pœnitendam. Nam & pœnitentię frequenter pœnitentiā agimus; aut efficit pœnitentiā, quæ adducit ad salutem, quæ nescit pœnitentiā, sed habet gratulationem perpetuam. Annotauit Laurentius, eidem uoci Latinæ pœnitentię, duas respondere Græcas μετανοία & ἀμεταμέλητα, quarum prior dicta est a sensu retractando, posterior a cura in melius mutanda. Et quemadmodum Cicero conuiuium aptius uocabulum iudicat Latinum, quam sit Græcorum συμπόσιον, ita Laurentius putat hic Græcas uoces elegantiores, quam Latina sit, quod pœnitentia significet tristitiam commissi, illa mentis emendationem. Siquidem pœnitere, pige re est tædere.

ἀμεταμέλητον stabilem

Pœnitentia quid Græcis μετανοία

Triplex pœnitentia Valla

Seculi autem tristitia mortem operatur.) Alibi ἀἰῶνα uertit seculum. hic ἡ αἰὼν, id est, mundum. Ambrosius legit huius mundi.

Secundum deum contristari.) τὸ ὑπὲρ θεοῦ λυπηθῆναι ὑμᾶς, id est, Quod secundum deum contristati fuistis.

Sed defensionem, sed indignationem.) Ambrosius ita legit, sed excusationē, sed timorem, sed desiderium, sed æmulationem, sed uindictam. Græca sic habent, ἀλλὰ ἐκλογίαν, ἀλλὰ ἀγανάκτησιν, ἀλλὰ φόβον, ἀλλὰ ἰδίῳ πόθησιν, ἀλλὰ ζήλον, ἀλλὰ ἐκδίκησιν, id est: Sed excusationem siue purgationem, sed indignationem, sed timorem, sed desiderium, sed æmulationem, sed uindictā. Græca scholia monēt ἀλλὰ, id est, Sed, hoc loco poni pro καὶ, id est, &, cum potius usurpetur pro imò, siue Insuper, mea quidem sententia. Auget enim ac ueluti corrigit, quod dixerat ἀπερὶ ἡμῶν sollicitudinem, imò plus aliquid, usq; ad uindictam turpis admissi. In hoc catalogo, pars una deest apud Ambrosium, cuius nec in commentario meminit. Non enim meminit indignationis, quocunq; casu id esse factum, libet coniectare.

Sed pro imo

In omnibus exhibuistis uos,) *συνεβούλατε*, id est, Commendastis. Quanquam hic non male quadrabat praestitistis. Et *ὅτι πάντι*, quod etiam superius uertit, in omnibus, melius redderetur per ubiq. Rursum illud, In negotio. Articulus Graecus additus, *ὅτι πρῶτα*, significat eum loqui non de quauis re, sed de certo quodam negotio, ni mirum eo de quo scripserat in priore epistola, quendam habuisse rem cum uxore patris. In eo negotio ostenderunt se puros esse, eiectione & punitione huiusmodi homine, cum ibi Paulus etiam non nihil illis imputaret: Et uos, inquit, inflati estis.

Hebraicum idiomata Igitur & si scripsi.) Scripsi, bis intelligendum est, Et si scripsi, scripsi. Quanquam apud Graecos non nisi semel ponitur. Et si scripsi uobis, non propter eum scripsi &c. Velut ibi. Et si quid donauit propter uos. Admonet Graecorum commentarii, hic negationem habere uim comparatiuam. Nam omnino scripserat etiam illorum causa qui peccarant. Nam hos sentit, qui iniuriam fecit & qui passus est, sed non haec erat praecipua causa. Quod genus est & illud, misericordiam uolo & non sacrificium. Et, non est cura deo de bubus.

Locus obscurior Non propter eum qui fecit iniuriam.) Ambrosius ita legit. Non propter eum qui inique uersatus est, sed neq. propter eum qui inique tractatus est.

Ad manifestandam sollicitudinem nostram quam habemus pro uobis.) In eundem sensum legit Ambrosius, Sed ut manifestaretur sollicitudo nostra quam pro uobis habemus coram deo, uidelicet inuersis his pronomiibus *ὑμῶν* & *ἡμῶν*, id quod facile committitur uel scriptoris obliuione. At Graeci sic legunt *ἐν ἐκείνῳ τῷ φανερῶδῳ ἡμῶν καὶ ὑμῶν*, *τῶν ὑμῶν καὶ ἡμῶν πρὸς ὑμᾶς ἐν ὁποῖον τῷ θεῷ*. Quibus uerbis apparet hoc sensisse Paulum, se gaudere, quod ex ea tristitia consecutum sit, ut palam fieret, quo studio essent Corinthij erga se. Et particula *πρὸς ὑμᾶς* potest accipi apud uos, ut referatur ad uerbum manifestetur quod praecessit: ut sit sensus, Paulum hoc egisse, ut qui apud Corinthios fauerent pseudapostolis, intelligerent quo affectu tota Corinthiorum ecclesia esset erga se. Porro quod adicit, apud uos coram deo, ueluti iurantis esse potest, & illos & deum conscium testantis. Nam & paulo superius meminuit de studio Corinthiorum, quod ex Tito cognouerat. Theophylactus tamen legit & interpretatur quemadmodum Ambrosius.

Coram deo iurantis Abundantius magis.) Aut duo comparatiua coniungunt, ad exprimendam maiorem emphasim, aut pro Magis uertendum erat potius. *μάλλον* enim apud Graecos, ut & apud nos Potius, corrigi nonnunquam, ut intelligas illum multum accepisse solatiij ex correctis Corinthijs, sed uerius ex gaudio Titij. Ambrosius pro Abundantius ac magis, legit magis magisque. Verum hoc haud dissimulandum, hunc locum longe secus apud Graecos distinguunt, quam apud Latinos. Nam uulgata aeditio & Ambrosius hic habent: Ideoque consolati sumus. In consolatione autem nostra, abundantius magis gauisi sumus. Graeca sic habet, *ὅτι ἔδοξε ἡμῶν ἀποκαταστήσειν ὑμᾶς ἀπὸ τῆς ἁκαθάρτου ὑμῶν, πρὸς ὅσους δὲ μάλλον*, id est, Propterea consolationem accepimus in consolatione uestra, abundantius autem magis &c. Sed Ambrosius nostram sequitur distinctionem, intersecans commentariolo interiecto, quae Graeci coniungunt.

Comparatiua duo coniuncta Refectus est spiritus eius.) *ἀναπαύεται*, id est, Refocillatus fuit, quod est proprium eius qui laborauit ac fatigatus est, & postea requie refocillatur. Ambrosius hunc locum diuerse legit, diuersum, opinor, exemplar nactus: Quia, inquit, requieuit spiritus eius in omnibus uobis.

Distinctio diuersa Non sum confusus.) *ὅτι κατὰ γνώμην*, id est, Non sum pudefactus. Abundantius in uobis.) *ἐς ὑμᾶς*, id est, In uos, siue erga uos. Reminiscantis.) *ἀναμνησθησὶς*, id est, Recordantis siue commemorantis, seu in memoriam reuocantis.

Quod in omnibus confido in uobis.) In, non est in Graecis exemplaribus. *ἐξ ὧν ἡμῶν ὅτι ὑμῶν*, id est, Confidimus uobis. Nonnulli tamen habebant *ἐξ ὧν ὅτι ὑμῶν*, itaque legit Theophylactus. Et in his syllabis lapsus facillimus est librariorum, interposito *μ*.

Ex ca

EX CAPITE OCTAHO.

ET quod in multo.) Et, redundat, nec est in Graecis codicibus, nec additur ab Ambrosio, ne in nostris quidem emendationibus.

In multo experimento.) *ὅτι πολλὰ δοκιμαῖα*, id est, In multa probatione. Atque ita legit diuus Ambrosius.

Abundantia gaudij.) *ἡ πλοῦσία*. Sed Ambrosius recte mutauit nomen in uerbum, legens abundat gaudium.

Altissima paupertas.) *ἡ ἤπι βλάβος πτωχείας*. Ambrosius legit, profunda paupertas. *Alta paupertas* Sumptum apparet a uase seu scrinio iam ad imum exhausto. Ad quod pertinet illud quod Hesiodus scripsit, seram in fundo esse parsimoniam. Proinde non omnino pessime uertit interpres. Opposuit autem Paulus inter se contraria, profunda paupertas, hoc est exhaustissima, & exuberauit. Non exuberat, quod est inane, & paupertas cum diuitijs pugnat.

In diuitias simplicitatis.) *ἐς τὴν πλοῦσιαν καὶ πλοῦτιαν*, id est, In opulentiam simplicitatis. Simplicior est qui libere erogat, & hoc magis dicitur candoris ac benignitatis bono, quo pauperior redditur pecunia.

Quia secundum uirtutem.) *ὅτι ἤπι δούαμι*, id est, Quia pro uirili, siue pro uiribus. *Secundum uirtutem pro uiri* Et sic legit diuus Ambrosius, ne quis hic uirtutem accipiat oppositam uitio.

Supra uirtute.) *καὶ ὑπὲρ δούαμι*, id est, Ultra uires. Et sic legit Ambrosius, quem admodum & supra, pro uiribus. Quanquam dilucidius erat, etiam supra uires. Ex Ambrosio propemodum subolet uerbum *μαρτυρῶν*, quod ille uertit, testimonio illis sum, per parenthesis interseri, Siquidem pro uiribus, me teste, imo supra uiros ultro dare uolebant.

Voluntarij.) *αὐθαγῆς*, id est, Spontanei, ut subaudias fuerunt, hoc est, non rogati, non prouocati.

Cum multa exhortatione obsecrantes nos.) Graeci secus legunt, *μετὰ πολλῆς πτωχείας, δούαμι ἡμῶν τῶν χάριτων, καὶ τῶν κοινῶν ἐπιδοσίων, ἢ ἐς τὸ ἀγίως δεξασθαι ἡμᾶς*, id est, Multa cum obsecratione rogantes nos, ut gratiam & communionem ministerij, quod est in sanctos suscipere gemus.

Et non sicut sperauimus.) *καὶ ἡ κατὰ ἡλπίσμεν*, id est, multo amplius quam sperare audebamus, ne putemus id accidisse Paulo praeter spem. Proinde nos uertimus, quatenus. Hoc loco ridiculum quiddam incidit in exemplari Corsendocensi, codice alioqui per quam eleganti, sed pulchro uerius quam emendato. Lector, ut facile licet conijcere, cum reperisset a studioso quopiam annotatum quiddam in spatio marginali, credens a scriba praetermissum, transtulit in medium uersum ad hunc modum, *δεξασθαι ἡμᾶς, ὅτι πολλοῖς τῶν ἀνελυγράφων ἕτως ἐρηται, καὶ ἡ κατὰ ἡλπίσμεν*. Siquidem is indicans *ἡμᾶς* in plerisque non addi, in alijs rursus addi, ascripserat haec: In plerisque exemplaribus sic inuenitur. Ea uerba scriptor indoctus medio Pauli sermoni admiscuit. Simile quiddam accidit in epistola Paulini ad Augustinum, quae numero fertur 58. in medio epistolae contextu, quoniam praecesserat mentio apostolorum & prophetarum, longum somnium intermiscet indoctus scriba, de etymologia uocum apostoli & prophetae, quod male feriat quispiam, ex Catholico fortassis ascripserat in margine: Ut enim, inquit, ad uim termini proficiscar, apostolus Graecus, dicitur ab apostos, quod notat augmentum uel praerminentiam, & stolon quod est missio, quasi praerminenter missus, ad augmentationem scilicet fidei catholicae. Ac mox, propheta autem inquit, a pro, id est, procul, & for faris, quasi quae sunt, erunt uel fuerunt locuturus. Aliaque id genus multa deblaterat in media uiri eloquentis iuxta ac docti epistola, superpositicius ille Paulinus. Atque haec cum ab eruditissimis multa deprehendantur in libris, qui cum autoritate leguntur, quid futurum arbitramur, si quicquid quocumque modo libris illitum fuerit, citra iudicium, citraque censuram uelimus recipere? Et hac occasione comperimus innumeros locos esse deprauatos.

Ita ut rogaremus Titum.) *ἐς τὸ ἱκανοποιῆσαι ἡμᾶς τὸν*, i. In hoc ut adhortaremur Titum.

Ita & perficiat in uobis.) *ἐς ὑμᾶς*, id est, In uos, uel erga uos.

Et consummaret in uobis etiam gratiam istam. Rursum *χάριτι* uertit, rectius

uersurus beneficium, aut munificentiam, siue ut nos uertimus, beneficentiam: quo nomine frequenter usus est Cicero, cum aliis, tum primo libro Officiorum, ne quis calumniaretur. Deinde cur non potius erga uos, quam in uobis, cum Græce sit *εἰς ὑμᾶς*, præsertim cum ita legat Ambrosius: Vt quemadmodum coepit, ita consummet, etiam in uos gratiam istam. Interpretatur autem, ut quemadmodum hortatu Titi coepistis imitari munificentiam aliorum, ita eodem hortatore perficiatis. Est autem Græcis gemina coniunctio *καὶ*, quarum prior refertur ad priorem partem incipiendi, posterior, ad cæteras dotes, quibus ualebant Corinthi. Qui coepit, idem perficiat, ut quemadmodum probamini cæteris uirtutibus, ita in hac quoque laudem promereamini. Vt autem egregius artifex laudem admiscuit exhortationi, iuxta Rhetorum præcepta.

Laus in exhortando

Insuper & charitate.) *καὶ τῆς ἐμῶν ὑμῶν ἐργασιῶν*, id est, Et charitate quæ in uobis est ex uobis. Pro *τῆς ἐμῶν*, interpretis uertit uestra, nec male. Nec est Insuper apud Græcos ne in Paulino quidem uetustissimo exemplari, ne in Cōstantiensi quidem, licet sit apud Ambrosium. Videtur autem dictum in uobis, pro in nos. Theophylactus & Græca scholia interpretantur, charitatem Corinthiorum erga Paulum. Ambrosius uidetur inuertere pronomina. Illa quæ ex uobis in uobis est charitate, hoc est, abundatis ea charitate, quam ex uobis didicistis. Etiam si in libris uulgatis habebatur, Et uobis, pro in uobis: opinor emendandum, ex uobis in uobis.

Et in hac gratia abundetis.) Gratia hoc loco pro beneficio seu elemosyna accipitur, & paulo superius. Loquitur enim de adiuuandis liberalitate sanctis: subaudiendū est autem uerbum Hortor, aut date operam, alioqui sermo non erit absolutus.

Non quasi imper.) *ὡς ἰμπερῶν*, id est, Non iuxta imperium, hoc est, non tanquam imperans. Ambrosius legit, non secundum imperium.

Sensus duplex

Sed per aliorum sollicitudinem.) Græce *ἕνεκα* est, hoc est, Per non propter. Est enim sensus, ut uestra charitas probatior fiat ex aliorum erga nos officio, non quod aliquid exigam a uobis: tamen si sermo Græcus ancipitem habet sensum. Potest enim sic accipi, ut uestra quoque charitas sicut cæterorum Achaïcorum reddatur probatior ac spectatior, si uestra sollicitudine subleuetur paupertas sanctorum. Potest & hic accipi, ut & uestra charitas magis a me probari possit ac prædicari, si uos aliorum exemplo prouocati, non cesseritis cæteris in hoc beneficentiæ genere, cum in cæteris non sitis inferiores.

Ingenium pro ingenio

Vestra charitatis ingenium bonum.) Græce secus habet, *καὶ τὸ ἐν ὑμῶν ἡλικία*, id est, Et charitatis uestræ ingenuitatem, siue synceritatem. Ingenium autem pro ingenuitate dictum est. *ἡλικία* autem uocant, quod est uerum, germanum, ingenium minimeque fucatum & adulterinum. Ambrosius legit bonum, omisso ingenio: Et sane suspicor in nostris codicibus olim scriptum fuisse ingenium, non ingenium, idque parum intellectum a sciolo quopiam deprauatum. Iam uero quorsum attinet commemorare quid hic somnient recentes quidam theologorum, nimirum hoc impudentio res, quo indoctiores, cum Thomas pluribus uerbis philosophetur in hoc uerbo ingenium. Sic enim legit & ille, suum secutus exemplar. Quid enim aliud faceret, ignarus Græcicæ literaturæ? Atque hic quo studiosius laborat, hoc magis erret necesse est, non secus quam si quis semel aberrarit a uia, is quo uehementius currat, hoc magis erret oportet. Cæterum illi sane ueniam tribuendam arbitror, cui nihil omnino defuisse uideo præter cognitionem linguarum. Verum præstabat aliquanto minus Aristotelicum esse, quam hoc carere adminiculo. Is cuius scholia feruntur falso Hieronymi titulo, uidetur legisse ingenitum, quasi genuinum. Nam ascribit: Est enim uobis sic ingenita pietas, ut eam ab alijs discere minime egeatis.

stapulensis

Quoniam propter uos egenus factus est.) Quoniã, uel quia, rectius uertisset per quod. Hoc loco Faber mutat Vos secundam personam in nos primam, idque ita inueniri prædicat in archetypis. At reclamant constanter exemplaria Græca, quæ quidem ego uiderim, & insuper Latina, & magis quadrat Vos, quia præcessit, scitis, & sequitur, Diuites essetis. Atque hoc sermone Corinthiorum liberalitatem studet elicere, tamen si non multum habet momenti ad sensum, utrum legas *ἡμᾶς* an *ὑμᾶς*. Verum illud, Egenus factus est, est Græce *ἐπιπόρευσε* id est, pauper fuit, siue potius mendicauit: ut hinc possint argumentum sumere, qui gaudent mendicitatem suam ad Christum

Christum auctorem referre. Nec retulit interpreuocum allusionem, *ἐπιπόρευσε, πτωχία*, id est, Pauper fuit, & paupertate. Quam mirum cur ceu data opera confuderit, cum nullo incommodo licuerit reddere.

Et consilium in hoc do.) *καὶ γνώμην ὡς τὸ πρὸς ἡμᾶς*. Hic uidetur plane *γνώμην* accipere pro consilio. Porro In hoc, id est, in hac re: ne quis hic erret, putans hoc esse accusatiuum casum.

Sensus duplex

Sed etiam uelle.) Sensus ambiguus est, an coeperint simul & uelle, & facere ante annum, ut hoc beneficium non nuper coeptum intelligas: an coeperint non solum facere, sed etiam ultro facere, & superte sponte, nam id plus est quam facere. Est autem gemina laus Corinthiorum, qui non solum coeperint largiri pauperibus superte uoluntate, non prouocati alienis exemplis, sed hoc ipsum etiam animi propositum ultro, nec prouocati sumpserint. Atque hunc quidem posteriorem sensum sequuntur interpretes.

Ab anno priore.) *ἔτι πρότερον*, id est, Ab anno superiori.

Animus uoluntatis.) *καὶ τὴν ἐκ τῆς καρδίας*, id est. Quemadmodum promptus est animus ut uelit, siue ad uolendum.

Ita sit & perficiendi ex eo quod habetis.) *ἕτοιμος καὶ τὸ ὑποτελεῖσαι, ἐκ τῆς ἐχθῆς*, id est, Sic & perficere sit, siue perficite ex habendo, id est, ex hoc quia habetis, hoc est, quia potestis. Si quidem habere uidetur abusus pro posse. Velle est animi prompti: præstare quod uelis, est facultatis.

Habere pro posse

Si enim uoluntas prompta est.) *εἰ γὰρ ἡ ἐκ τῆς καρδίας προθυμία*, id est, Si enim prius adsit animi promptitudo, aut si præcesserit animi promptitudo, quasi fundamentum beneficentiæ.

Secundum id quod habet.) *καὶ ὡς ἔχουσιν*. Hic habet, accipio more Græcorum pro potest. Id innuit diuus Ambrosius qui legit, secundum facultatem. Et potius est, iuxta id quicquid illud est quod possit, ut subaudias dare. Quanquam hoc ad sententiam Pauli non admodum refert.

Vt alijs sit remissio.) *ἀνεσις*, id est, Remissio & relaxatio laborum. Proinde Ambrosius uertit refrigerium.

Vobis autem tribulatio.) *θλίψις*. Hoc loco melius redditur ab Ambrosio angustia: nam angustiam rei familiaris dicimus. Relaxatur istis quibus minus angusta sit res familiaris: atque hic subaudiendum est aliquid, quo sermo reddatur absolutus. Non enim sic dandum est ut alijs &c.

Vestra abundantia.) Hic Suppleat, additum est, cum Græce sic habeatur, *τὸ ὑμῶν περισσεύματα, εἰς τὸ ἐκείνων ὑστέρημα, ἵνα καὶ τὸ ἐκείνων περισσεύματα ᾖ ἡμῶν ὑστέρημα*, ut *ᾖ ἡμῶν* referatur ad utranque partem. Poterat autem reddi ad hunc modum. Vt uestra abundantia illorum inopia, & illorum abundantia, uestra succurrat inopia. Nam sermo Græcus contrarijs inter se redditis & repetitione uocis *ἐκείνων* figuratus est. Quin & in uestra & illorum tacita *ἰσότης* est.

Additum aliquid

Qui multum.) *ὁ πολὺς*. Etiam Græcis subauditur participium *ἔχων*, id est, qui habebat.

ἐλαττονώτερος

Non minorauit.) *ὡς ἡλαττονώτερος*, id est, Non fuit inferior, aut non minus habuit. Cæterum testimonium quod adducit, est Exodi cap. 16. Iuxta Hebraicam ueritatem. Diuus Hieronymus uertit ad hunc modum: Nec qui plus collegerat, habuit amplius: nec qui minus parauerat, reperit minus. Dicitur autem de colligendo manna, quod Paulus deflexit ad suum negocium. Apud Theophylactum talem repperi lectionem, *ὅτι πολὺν ὡς ἐπλεόνασε, καὶ τὸ ὀλίγον ὡς ἡλαττονώσε*, quasi dicas, copiam nihil superfluit, & inopia nihil defuit. In enarrando addit uerbum *ἔχων*.

Gratias autem ago deo.) *χαίρειν δὲ τῷ θεῷ*, id est, Gratia autem deo, ut subaudias est, aut sit.

Eandem sollicitudinem.) Quod iam sæpius uertit sollicitudinem, Græcis est *σπουδή* id est, Studium siue cura. Et interpretes atque Ambrosius legerunt, *τὴν αὐτὴν* eandem, siue ut uertit Ambrosius, hanc ipsam. Item Augustinus qui legit, idem studium. Atque ita legitur in nonnullis Græcorum exemplaribus, cum in aliquot pro *τὴν αὐτὴν* sit *τὴν αὐτὴν*, id est, Talem. Chrysostomus legit *τὴν αὐτὴν*.

Quoniam exhortationem quidem.) Ambrosius legit consolationem, sed melius noster

ἡ ἀκλόνητος

noster interpres adhortationem. Significat enim suo rogatu uenisse, sed tamen sua pte sponte ad id propensum & alacrem. In hanc sententiam Theophylactus.

Sed cum sollicitior esset.) *αὐθιχότερος*, id est, Studiosior ac diligentior & alacrior. Atq; hoc sane loco coniunctio *αὐθιχότερος* uim habet corrigendi, ut non absurde uerti poterit per imo. Siquidem quod modo dixerat Titum adductum suis precibus suscepisse negocium, id mutat: imo inquit, non meo impulsu hoc fecit, uerum cum sua sponte ad id esset promptus, me rogante factus est alacrior ac diligentior, ueluti cum ultro currentem incitamus.

Sua uoluntate.) *αὐθιχότερος*, id est, Spontaneus siue ultroneus. Ambrosius legit uoluntarius.

Frater absolute pro Christiano Cum illo fratrem nostrum.) Nostrum, non est Græce, sed tantum *τὸν ἀδελφόν*. Nec addebatur in codice Donatiano. Sic enim uocat Christianum. Cæterum articulus additus, facit ut certum aliquem designatum intelligamus, cuius nomen data opera suppresserit, malēs eum elogio quam uocabulo describere. Proinde uertendum erat: Misimus autem unā cum illo fratrem eum, cuius laus est in euangelio per omnes ecclesias. At paulo inferius additur nostrum. Misimus autem unā cum illis & fratrem nostrum quem probauimus in multis.

Cuius laus est in euangelio.) Sermo uidetur anceps. Nam apparet accipi posse laudem illius esse scriptam in euangelio. Verum illud dicit, illum quisquis est de quo dicit, nam id incertū est, ita uersatum esse in prædicatione Christi, quam hic euangelium uocat, ut omnium testimonio ecclesiarum laudetur. Nec ea res tamen uetat, quominus accipiatur de Luca, quod sensisse uidetur Hieronymus, cum alij Barnabam opinentur designari, rursus alij Apollo. Verum illud admonere uolui, hic magis de prædicatione fieri uerba quam de scripto euangelio, propter id quod sequitur, Per omnes ecclesias. Porro incertum, an id temporis quo hæc scribebat Paulus, Lucas scripserit Euangelium. Iam illud, Non solum autem, uertendum erat, Nec id solum, ut intelligamus eum non solum spectatum prædicatione Euangelij, uerumetiam Paulo comitem fuisse delectum.

Sed & ordinatus est.) *ἡγεμόνους*, id est, Electus, siue suffragijs creatus, id quod proprie significat Græca uox. Et *συνεκδημῶ*, comes peregrinationis meæ, recte, nisi quod comes minus est quam *συνεκδημῶ*, id est, Collega siue socius, ut æqualem intelligas, non sequentem.

In hanc gratiam.) Græci habent *σὺν τῇ χάριτι*, id est, Cum gratia hac. Quamquam gratia hoc loco beneficium sonat.

Ad domini gloriam.) *πρὸς τὴν τῷ αὐτῷ κυρίῳ δόξαν*, id est, Ad eiusdem domini gloriam.

Destinatam uoluntatem.) *καὶ προθυμίαν*, id est, Animi promptitudinem. Ambrosius legit sollicitudinē. opinor, uitium esse librariorū, qui pro promptitudine mutarint sollicitudinem. Thomas Aquinas, destinatam uoluntatem interpretatur a deo prædestinatam, qui prædestinarit ab æterno, uos talem uoluntatem habere. Non libet insectari conuictis uirum tam eruditum, tamq; celebrem. Malim quicquid est imputare seculo, modo lector intelligat, ne doctissimos quidem absq; periculo lapsus interpretari posse diuinas literas citra linguarum peritiam, sentiatq; id quod Thomas huc adduxit, *δὲς ἴσα πικρῶν* abesse a sensu Paulino. Sentit enim hoc beneficium a se administrari, ad domini gloriam, simulq; ad prouehendam ac declarandam animi promptitudinem eorum qui largiebantur ultro. Ambrosius, ut pro *προθυμίαν* legit sollicitudinem, ita pro *ὑμῶν* secundæ personæ legit *ἡμῶν* primæ, sed secus interpretantibus Græcorum scholijs ac Theophylacto.

Thomas lapsus occasione uocis male redditæ Deuitantes hoc.) *σεμνόμενοι*, id est, Cauentes illud. Sumptum est a nautis, qui flexo cursu declinant scopulum aut periculum.

In hac plenitudine.) *ὅτι τῆ ἀφύπνου*, id est, Abundantia siue exuberantia. Solet enim magna pecuniarum uis obnoxia esse suspicioni fraudis.

Quæ ministratur a nobis ad domini gloriam.) Non repetitur hoc loco apud Græcos Ad domini gloriam.

Proui

Prouidemus enim.) *πρὸ νοθέμενοι*, id est, Prouidentes, absq; enim pendet enim a superioribus, misimus. Quamquam id quidem ad sensum nihil refert. Et *καλὰ* magis sonat honesta quam bona.

In multis læpnumero.) Interpres ne potuit quidem reddere iucunditatem Græcanici schematis, *ὅτι πολλοῖς πολλὰς*, quali dicas, In multis multifariam, aut in multis multoties, si sic liceat loqui.

Sollicitum esse.) *αὐθιχότερον ὄντα*, id est, Diligentem aut promptum, aut etiam probum. Nam hoc quoq; significat *αὐθιχότερος*.

Confidentia multa in uos.) *πεποιθισμένοι πολλῆ τῆ εἰς ὑμᾶς*, id est, Ob fiduciam multā quam habent erga uos. Græca sunt ambigua. Nam fiducia refertur potest ad Paulum, qui cōfidat illum nunc fore diligentiorē, quod speret illos bene tractaturos hominē. Non solum autē confidit de hoc, uerumetiam de Tito. Quamobrem quod socius ipsi us sit, & in iurandis Corinthijs adiutor. Item de cæteris, quod Pauli sint fratres, & missi ab ecclesijs, sicut ante dixit. Et idcirco malimus hic apostolos uertere legatos.

Et in uobis adiutor.) *καὶ εἰς ὑμᾶς συνεργός*, id est, Et erga uos cooperator siue collega. Præterea hi nominati uere subijciuntur. Simplicius erat, Pro Tito socio meo, & in uos cooperatore siue adiutore.

Gloriæ Christi.) *δὲχα χριστῷ*, ut intelligas ipsos apostolos esse gloriā Christi. Quamquam totus hic locus uarie legitur. Ambrosius ita legit. Siue per Titum qui est socius meus & adiutor in uobis, siue per fratres nostros apostolos ecclesiarum gloriæ Christi. Græca sic habent, *εἴτε ὑπὲρ τῆς κοινῆς ἐμοῦ, καὶ εἰς ὑμᾶς συνεργός, εἴτε ἀδελφοὶ ἡμῶν, ἀπόστολοι ἐκκλησιῶν, δὲχα χριστῷ*. Scholia explicant ad hunc modum: Siue de Tito, ut subadias, aliquid dicendum est, hoc possum dicere, quod est socius meus &c. Siue de cæteris dicendum est aliquid, hoc dico, quod sunt apostoli ecclesiarum, & gloria Christi, quorum prædicatione & uita illustrius sit Euangelium Christi. Hæc autem omnia eo pertinent ut commēdet Corinthijs eos quos illò mittit. Nec me fugit, quid Faber Stapulensis hoc loco scripserit, uerū illius sententiæ hac quidem in parte non subscribo, præsertim refragantibus Græcis scholijs, & nominatim Chrysofomo ac Theophylacto, atq; ipso deniq; Ambrosio. Cæterum quæ Thomas & hoc recentiores, in hunc adducunt locum, non libet referre. Quamquam sensit non nihil Aquinas, cum Gloriæ legens, tamen interpretatur ad gloriam, quasi gloriæ, sit datus casus, cum apud Græcos sit rectus. Chrysofomus ac Theophylactus attingunt & alteram sententiam, nimirum hanc: quocumque nomine eos receperitis, quicquid officiorum in eos contuleritis, gloria erit Christi. Nam in hunc redundat quicquid impenditur Euangelij ministris. Potest & sic accipi, Quicquid sunt illi quos laudo, pertinet ad gloriam Christi.

Ostensionem ergo quæ est charitatis uestræ.) Græce est simpliciter, Ostensionem charitatis uestræ. Neq; secus legit Ambrosius. Et nostræ gloriæ, rursus est *καυχώσεως*, quod Ambrosius hoc loco uertit exultationem.

In facie ecclesiarum dei.) *εἰς πρόσωπον τοῦ ἐκκλησιῶν*. Dei, non additur in Græcis, nec in Ambrosio. Porro illud, in faciem, magis quadrabat in personam ecclesiarum. Redundat enim in personam ecclesiarum honor habitus ijs, quos miserant ecclesiæ. Ita quidem Theophylactus. Quamquam & alterum probo sensum, nimirum hunc, ut cæteræ quoq; ecclesiæ uideant charitatem uestram de qua soleo apud illas gloriari, ut in facie sonet, in conspectu.

EX CAPITE NONO.

X abundanti est.) *πλεονέξω μοι*, id est, Superuacaneum est. Et ita legit Ambrosius, superuacaneum est. Quæso quorsum opus erat huc accersere periphrasin: nisi quod sic libuit interpreti ludere.

Promptum animum uestrum.) *τὴν προθυμίαν ὑμῶν*. id est, Animi uestri promptitudinem, siue, ut Ambrosius legit, Promptam uoluntatem uestram. Eadem uox Græcis, quam modo uertit Destinatum uoluntatem, in qua sic philosophabatur Thomas.

Pro quo de uobis.) *ὡς ὑπὲρ ὑμῶν καυχώμαι μακροθύμῳ*, id est, Quam de uobis iacto Macedo.

Schema non redditum

Confidentia pro fiducia et sensus anceps

Locus apud nos deprauatus

Errans ex de deprauato loco

Duplex sensus

Macedonibus, siue apud Macedones. Sic enim dixit, Quam gloriol, quemadmodum nos dicimus gratulor tibi reditum in patriam.

Quoniam & Achaia.) Et, coniunctio redundat, nec additur apud Ambrosium. Caeterum *ὅτι* fortassis aptius uertisset, quod. Si quidem hoc erat quod iactabat Paulus.

Ab anno praterito.) *ἀπὸ πρῶσι*, id est, Ab anno superiori. Ambrosius legit, ab anno priore.

Et uestra æmulatio.) *καὶ ὁ δὲ ὑμῶν ζήλος*, id est, Ex uobis orta æmulatio, hoc est, uestrum exemplum. Quamquam *ζήλος* sonat etiam studium & feruorem.

Plurimos pro complures

Prouocauit plurimos.) Sic interpret dixit plurimos, pro multis, ut uulgo sacerdotes in preculis horarijs, pro, De pluribus martyribus legunt, de plurimis. Græce est *πλείονες*, id est, Plures siue complures. Abutuntur enim & Græci comparatio hoc uice positui nominis. Ambrosius legit plures, non plurimos. Quamquam id uideri potest scriptoris accidisse culpa.

Misimus autem.) *ἐπιμύα δὲ*, id est, Misi uero. Sed hoc loco fratres accusandi casu legendum est, non nominandi, aut uocandi, *ὡς ἀδελφοί*. Excusat autem Paulus, quod tam multa uerba fecerit de administranda eleemofyna in sanctos, sed tamen mittendos fratres omnino putauit, ne offenderentur imparati: hoc est, non dubitat, quin libenter sint subuenturi pauperibus, sed præmonendos duxit, ut in tempore conferat, quod uelint conferre, ne uideantur minus libenter dare, quâ caeteræ ecclesiæ.

Vt non dicamus uos in hac substantia.) *ἵνα μὴ λέγωμεν ὑμᾶς ἐν τῇ ὑποστάσει τούτου ἐρικυρίας*, id est, Vt non dicamus uos in hac substantia gloriationis. Ambrosius legit, ut non dicam omnes in hac parte. Verum exemplaria consentiunt: & pulchre habet, ut intelligamus ad hunc modum: Ne erubescamus tunc nos, qui uidebimur uani, si non præstetis, quod præstatos diximus: deinde per occupationem additur, ut ne dicam uos, significans fore, ut is pudor ad illos maximè pertineat si descuerint à pio decreto animi. Verum id maluit intelligi quàm explicare, ne quid offenderet animos Corinthiorum. Postea quod sequitur, In hac substantia gloriationis, referendum est ad illud superius, Erubescamus nos, nimirum pudefacti in hoc argumento merito gloriationis meæ, qua gloriatus sum de uobis. Aut, non in omnibus, in quibus merito gloriatus sum, sed in hac quoque parte, quo nihil sit in quo nō iure uidear de uobis gloriatus. *ὑπόστασις* autem dixit argumentum, & cui innititur sermonis fides.

Argumentum

Rogare fratres.) Rursum fratres accusandi casu legendum est, non uocandi. Vt præueniant.) *ἵνα προέλθωσι*, id est, Vt prius ueniant, siue præcedant, ut legit Ambrosius.

Benedictio

Repromissam benedictionem.) *προκαταγγελλῶ*, id est, Antè promissam. Porro benedictionem hoc loco uult intelligi beneficentiam, non manū motam. Nam ante *λογίας*, id est, collectiones, eleemofynas uocauit, hic eandem *ὑλογίας* uocat, non à *λόγος*, ratio, sed à *λέγω* colligo. Ad hanc sententiam facit quod mox adducit: Qui parce seminat, parce & metet, & qui seminat in benedictionibus, in benedictionibus & metet. Nam benedictionem opposuit parsimonix, uelut à bona benignaque collectione dictam. Proinde non absurde uidetur *ὑλογία* uerti potuisse munificentia siue largitas. Qui parce seminat parce & metet, qui largiter seminarit, largiter itè metet. Nisi uauis huc torquere, quod beneficium alacriter & benignis uerbis dandum est, & ob id benedictionem uocarit. Etenim inter auaros hoc agitur, ut quam minimum detur: & si quid forte coguntur dare, dant uerbis male ominatis. At beneficium hoc animo & uultu dandum est quasi dando lucrum facias. In hunc sensum explanat Græcanica scholia. Et addendum est Vestram, quod abest in nostris codicibus, cum addatur apud Ambrosium.

Deest in nostris

Paratam esse.) Maluissimè uertere per nominandi casum, *τὴν προκαταγγελλῶσαν ὑλογίαν ὑμῶν τάντων, ἐπίμω*, id est, Vt ante promissa uestra ista benedictio prompta sit, hoc est, ut alacriter detis, quod duros uos ante polliciti estis.

plurimos

Quali benedictionem.) *ὅπως ὡς ὑλογίαν, καὶ μὴ ὡς πρὸς πλεονεξίαν*. Sic ueluti sit benedictio, & non uelut sit auaritia. Nam beneficentia debet alacris esse, cum auarus det tristis. Nihil uetat quo minus *πλεονεξίαν* interpretemur usurpationem, occupationem

patronem, fraudationem, siue extortionem. Nam hæc dantur ab inuitis, & tali ominatione quali utitur pastor ille Vergilianus:

Hos illi, quod nec bene uertat, mittimus hædos.

Ambrosius pro *πλεονεξία* legit circumuentionem. Nam tales ferè sunt eulogix populi, quum nouus Episcopus exigit à sacris ac prophanis preces, ut uocant primarias. Caeterum hic *πλεονεξία* refertur uidetur ad accipientes, unde non male uertisset spoliationem.

Hoc autem dico.) Dico: non exprimitur in Græcis codicibus, sed tantum est, Hoc autem *ὅτι* δὲ, & caetera subaudiuntur: & à Latinis additum est uerbum explicandæ rei gratia. Poterat & aliud uerbum subaudiri, meminertis, aut si quod aliud magis placet. Non cogit Paulus quenquam dare, nec præscribit, quantum cuique dandum sit, tantum admonet, pro modo largitionis fore modum præmij.

De benedictionibus.) In benedictionibus. Nam utrobique est *ἐπὶ ὑλογίας*. Interpres mutauit suo arbitratu, cum apud Ambrosium utrobique sit. In, quæ præpositio Latinis nō perinde est familiaris in hoc sensu. Rursum agnoscis hic genus sententiæ ex contrarijs cōtextæ: Parce & largiter, seminat & metet: addunt decus, repetitio eiusdem uocis, quam diximus appellari, traductionem: tum duo membra in bina commata diuisa, rursum alterum colon similiter sectum, quibus superadditur unum membrum simplex, uelut epiphonema: Hilarem datorem diligit deus. Hæc passim annotare superstitiosum esset, uerum aliquoties indicasse in hoc profuerit, ut iucundior ac dilucidior sit oratio Pauli.

Vt destinauit.) *προαίρεται*, id est, Proponit, Præsentis temporis. Et Ambrosius legit secundum propositum cordis: nec additur suo, aut sui, ut sit sensus absolutior. Nec enim agit de huius aut illius animo. Tantum indicat, libenter & ex animo dandum esse quod datur. Ne præpositio quidem additur, sed est *προαίρεται τῇ καρδίᾳ*, id est, destinat corde.

Ex necessitate.) *ἢ ἀνάγκης*. Laurentius putat hoc loco Necessitatem accipiendam pro Indigentia, non pro coactione, cui non assentior hoc sanè loco. Nam hanc partem culam, Ex necessitate, opposuit illi, quæ præcessit *ὡς προαίρεται*, hoc est, ut sponte sua statuit: & qui coactus dat, tristis dat: ob quod citauit illud, Hilarem datorem diligit deus. Mecum faciunt interpretes omnes, Græci pariter ac Latini.

Abundare facere in uobis.) *εἰς ὑμᾶς*, id est, In uos, & *πρόσδοξαι* accepit transituue, quod alibi solet neutraliter: uelut apud nos suppeditare, nonnunquam est suppetere, nonnunquam subministrare. Atque hic quoque gratiam appellat beneficentiam. Sentit enim libenter dandum, quod deus potens sit efficere, ut quicquid in sanctos illius contulerint, id multo cum fœnore ad ipsos redeat, ne uel ea res illos à largiendo deterreat, quod benignitas exhaurire uideatur rem familiarem.

Vt in omnibus semper.) *ἵνα ἐν παντὶ πάντων ἀντάραξαι ἔχητε*, id est, Vt in omnibus omnem sufficientiam habentes. Est autem *ἀντάραξαι*, ubi quis suis est contentus, suaque sorte, nec aliunde desiderat quicquam. Interpretes & Ambrosius, si modo codices mendo uacant, legisse uidentur ad hunc modum, *ἵνα ἐν παντὶ πάντοτε πάντων*. Vt in omnibus semper omnè. Est autè iucunda uocis eiusdem iteratio in *παντὶ, πάντων & πάντων*.

In seculum seculi.) Græce tantum est, *εἰς τὸν αἰῶνα*, id est, In æuum.

Qui autem subministrat.) *ὁ δὲ ὑδὶ χορηγῶν*. Hic locus apud Græcos paulo diuersius habetur, *ὁ δὲ ὑδὶ χορηγῶν παρῶμα ἔσθ' ἀπείρονα, καὶ ἀπ' αὐτοῦ εἰς βρωσὴν χορηγήσαι, καὶ πληθύναι τὸν ἀπόρον ὑμῶν, καὶ ἀξίοναι τὰ γυνήματα τὰ ἐπισημοσώμενα ὑμῶν*, id est, Qui autem suppeditat semen seminanti, & panem in cibum ministrat, & multiplicet semen uestrum, & augeat proventus iustitiæ uestræ, ut *χορηγήσαι, πληθύναι, ἀξίοναι* infinita, uideantur uertenda potius per imperatiuum modum, suppeditet, impleat, augeat. Nisi forte subaudiatur uerbum *μέλλει*, quod additum infinitiuis, futurum tempus efficit. Nam in tam multis uerbis, non est consentaneum, tempus casu fuisse cōmutatum, ut legas *χορηγήσει πληθύνει ἀξίονει*, tamen in hunc sensum legit Ambrosius. Certe Græcorum scholia *χορηγήσαι* interpretatur *χορηγήσει*, id est, Suppeditet. nominatim Theophylactus indicat esse sermonem optantis pro corporalibus spiritualia.

Varia lectio

Augebit incrementa frugum.) ἀυξηματὰ τῆς ἀκριβοσύνης. id est, Prouentum, siue annonam iustitiæ. Nec sine gratia translatio uerbo addidit proprium. Quod hic uertit incrementa frugum, Ambrosius uertit fructum.

In omnibus locupletati.) Paulus aliquoties suo more participijs abutitur: unde recte uertit πληροῦν in uerbum. Laurentius referendum putat ad particulam que præcessit, abundetis in omne opus bonum.

ἄπισ, pro ἡπισ

Quæ operatur per uos.) Ambrosius pro ἡ, ἡς legisse uidetur ἄπισ, uertit enim, Si quis, & consentiunt cum hac lectione scholia illius, Græci legunt, ἡπισ.

Ministeriū huius officij.) Ἰακωνία τῆς ἀποστολῆς ταύτης, id est, Administratio huius ministerij. Sic enim uocat officium subministrandæ pecuniæ. Sed ἀποστολία nonnumquam Græcis significat sacrificium, suo ritui peractum, ut accipias pecuniam quasi uictimam offerri deo, cuius minister sit Paulus, ut sacerdos sacrum peragens.

Per m. g. act.

locus uarie expostus

Per multas gratiarum actiones in domino.) Ἐπεὶ πολλῶν εὐχαριστῶν τῷ θεῷ, id est, Per hoc quod multi gratias agunt deo. Etiam si in nonnullis exemplaribus scriptū comperit Ἐπεὶ πολλῶν εὐχαριστῶν. Quo modo legisse uidetur interpret. Atqui si sequamur id quod prius apud Græcos comperi, participiū τοῦ θεοῦ εὐχαριστῶν transiuit capiatu oportet, ut hinc pendeat infinitum, εὐχαριστῶν, sitq; hic sensus: Verū etiam efficiat, ut copiose agantur gratiæ deo per multos. In eum sensum interpretantur Græcorum scholia. Theophylactus legit hunc in modū, ἡπισ κατὰ γὰρ τὸν δι' ἡμῶν εὐχαριστῶν τῷ θεῷ. Similiter legit Chrysostomus, nisi quod δι' ἡμῶν habet, id est, per nos prima persona, & quod legit interpretatur.

Stapulensis

Et in obedientia confessionis.) Faber uult esse hypallagen, ut intelligamus in confessione obedientiæ uestræ. Verū nihil uideo causæ cur reclamantibus exemplaribus & interpretationibus ad hypallagen huiusmodi confugiamus. Nam obedientia confessionis potest accipi, quod obedientes Euangelio in elemosynis largiendis declarant se uere & ex animo confiteri Euangelium. Quod si maioris ὁμολογία pro assensu, laudat illorum obedientiam, quod ipsi id firadenti ac monenti nō sint refragati. Ambrosius pro obedientia, legit, subiectione, magis exprimens Græcam uocem ὑποταγῆς. Quamquam ὁμολογία non solum confessionem significat, uerum etiam consensum, ut accipias futuram ut multi gratias agant deo, cum uiderint Corinthios tanto consensu obedire Paulo. Atq; ita tacite monet, ut omnes conferant pro sua quisq; uoluntate & facultate. Porro quod addit, in Euangelio Christi, sensu hoc pertinere ad negocium euangelij, si Christiani omnes inter se consentiant in beneficiis. Et Euangelium admonet ad dandam elemosynam, pollicens omnia fore munda.

ὁμολογία consensus

Desiderantium uos.) ἄδιποθένην ὑμῶν. Ambrosius addidit, desiderantium uidere uos, siue quod aliud habuerit exemplar, siue quod uoluerit explicare sensum, in quæ & Græcanica scholia interpretantur. Quamquam hoc loco Gratiam uerti poterat beneficium, ut intelligas illos esse cupidos uidentū Corinthios, in quibus deus tantam beneficentiam ipsis contulisset.

Gratias ago deo.) Rursus est χάρις τῷ θεῷ, id est, Gratia autem deo: ut subaudias sit.

EX CAPITE DECIMO.

Iste autem ego Paulus.) ἄνθρωπος δὲ ἐγὼ παῦλος. Mire Paulus tribus uocibus παῦλος, ἄνθρωπος δὲ & ἐγὼ separauit suam personam à cæteris apostolis, quod antehac egerit negociū aliorum, nunc è suo loquatur affectu.

Et modestiā.) καὶ τὴν ὑπεικταν, quod comitatē magis & facilitatē aut humanitatem sonat, quam modestiam, quæ opponitur arrogantia.

In facie.) ἐν τῷ προσώπῳ, id est, Iuxta faciem, pro eo quod est in specie. Græci tamen interpretantur de præsentia Pauli, Vbi coram adsum, humilis uideor. Quidam putant esse ironiam.

Ordo

Rogo autem uos.) Cum ante dixerit se obsecrare, nō adiecit quid obsecraret. Vnde de capitis huius initium utroq; referri post, ad superiora, ut sit sensus, Rogo ut meo quoq; nomine libenter conferatis hanc pecuniam. Aut ad sequētia, quemadmodum modo diximus. Atq; ita ἄνωγει repetit, quod dictum erat ἄνωγει, ut sit redeuntis ad id

ad id quod cœperat, quasi dixisset, Rogo inquam. Id subindicat Ambrosius cum ait, idem sensus est, quem ut dilucidet, repetit.

Absens autem confido in uobis.) παρὼν εἰς ὑμῶν. Græca quidem sunt ambigua, ut rum magis cōgruit, ut intelligamus, audax siue confidens sum erga uos, sicut alibi dicit, Epistolæ fortes, præsentia infirma. Quamquam scholia Græcorum nō eodem exponunt modo. Theophylactus Chrysostomum sequutus, cui non displicet ironia, sic accipit, quasi Paulus referat hæc sub aliorū persona: Præsens abiectione se gerit, absens scribit minaces ac seueras epistolas. Quamquam indicant & citra ironiam consistere sensum. Nec ego sanè uideo causam quare ad ironiam confugiamus. Jam quod interpres λογίζομαι uertit existimor, non conuenit expositioni ueterum. Chrysostomus enim ostendit hunc sermonem esse comminantis apostoli, qui quoniam existimabant ipsum iuxta carnem ambulare, hoc est, non habere Christi spiritum, contemnebant illum, uelut impune peccātes. Hos territare uolens Paulus rogat Corinthios, ne cogatur ea audacia (Sic enim appellat potestatem suam, quam dicebant epistolis inesse) præsens uti. Porro mitigans minas, nō ait, qua decreui aut uolo uti, sed quam cogito, etiamnum inuitās illos ad respicientiam. Idq; putat esse summæ bonitatis in Paulo, qui in commeritos non statuerit decreueritq; poenam, quam & pro sua autoritate poterat infligere, & pro illorum duricia debebat: sed tantum dicit se de ea re cogitare, quasi libenter mutaturus sententiam, si uellent illi sua sponte redire ad mentē meliorem. Theophylactus λογίζομαι exponit duobus uerbis ὑπολαμβάνω & σοχέζομαι, id est, suspicor & destino. Suspicio enim est nondum certa cogitātis, & qui destinat ὀφθαλμὸν dirigat oculos, nondum emisit telum manibus, sed ueluti minatur se ὀφθαλμῷ, circumspiciens in quos mittat, & quomodo mittat.

Qui arbitrantur nos tanquam.) οἱ λογίζομενοι, id est, Qui cogitant aut æstimant, uel quid habent nos, quasi secundum carnem ambulantes.

Non carnalia.) ἢ σαρκικά. Diuersum ab illo σάρκινά, Quod tamen eadem uoce Latina reddidit, ut superius admonuimus.

Sed potentia deo.) Græcis est δυνατὸς τῷ θεῷ. Ambrosius legit, fortia deo. Laurentius mauult, ualida deo. Cæterū illud Deo Græcis datius est instrumētū, polletq; perinde ac si dicas, fortia per deum, & opera diuina. ~~Arma sacerdotum~~

Consilia destruetes.) λογισμοὺς, id est, Cogitationes. Et rursum participiū addidit, quod nusquam referatur καταρῶντες destruentes, hoc est, quibus armis destruiamus. Porro cū de armis meminerit, mire subiecit metaphoras munimentorū, quorū alia artificio, alia sublimitate sunt inexpugnabilia. Nos quo magis perspicuus esset sensus, uertimus hoc pacto: Sed potētia per deum ad demolitiōnē munitionum, quibus cogitationes demolimur, & omnem celsitudinē, quæ extollitur aduersus scientiam.

Extollentem se.) ὑπερημάνον, id est, Insurgētē, siue qui extollitur. Erat enim huiusmodi machinarū genus, quod repente sublatū in altum, muris inueheret hostem.

Omnem intellectum.) πᾶν νόημα, Omnem cogitationem.

In obsequium Christi.) εἰς ὑπακοήν, id est, In obedientiam, ut semper antehac uertit, sed apertius erat, Ad obediendum Christo. Captiui sub iugum eunt. At felices qui sic capti ducuntur ut submittant se Christo. Vtinam huiusmodi triumphos ambiant Episcopi.

Quæ secundum faciem sunt uidete.) Græci codices ex sententia Theodoretī legunt hoc per interrogationem, ut sit, uidetis, non uidete, quasi fingat id fieri quod uelit obiurgare. Num ea cernitis, quæ sunt iuxta faciem? hoc est, quæ foris uidentur, & ostentationē habent potius quam efficaciam. Meminit enim quod dixerit se humilem

fuisse apud illos iuxta faciem, hoc est, contempto similem, cum alij quidam magno fa-
flu agerent apostolos. Ambrosius legit, secundum faciē, pro eo quod est, quæ in con-
spicuo sunt & aperta, ut pertineat ad sequentia, Si quis confidit se esse seruum Chri-
sti. Quasi uelit ea clarissima uideri, facillimaq; iudicatu quæ diciturus sit. Alij, secun-
dum faciem, interpretantur de signis euidetibus, quibus deprehendi possint pseu-
dapostoli, ueluti si quis diues sit, si quis elatus, si quis iactabundus, si quis falsa uirtutis
immagine personatus. Theophylactus uult esse obiurgantis, quod ex opibus, e cultu fa-
fluue aestimarent hominem, ac nō potius ex animi bonis, cui magis assentior. Theo-
phylacto suffragatur Gennadius, citantibus Græcorum scholijs. Acrior est autē ob-
iurgatio per interrogationem. Chrysostomus item uult hunc esse sermonem obiur-
gantis eos, quod ex rebus extranejs aestimarent hominem.

Cogitet iterum apud se.) *ἐφ' ἑωρατός*, id est, Ex se ipso, nimirum non expectans no-
stram increpationem.

Ita & nos.) Græcus addidit Christi, *ὅτι καθὼς αὐτὸς χριστός, ὅπως καὶ ἡμεῖς χριστοί*, id est,
Quod quemadmodum ille Christi, sic & nos Christi. Quod tamē apud Græcos ad-
ditum uideri potest explicandæ rei gratia. Porro Christi genitiuus est, non rectus ca-
sus. Nam in hanc sententiam interpretatur & Ambrosius, uelut hæcenus se parem fa-
ciat illis, quod & ipse non sit à Christo alienus, si illi se putant seruos Christi, quo ma-
iore fide post declarat quanto illos antecellat cæteris.

Non in destructionem.) *ὅτι εἰς καθάρσει ὑμῶν*, Ad perdendos uos. Porro ædifica-
re uos uocat prodesse, Destruere lædere.

*ἀποδοκιμασίαν
ἰσχυροτάτην*

~~[Redacted text block]~~

Inquit, pro
inquit

Inquit.) *φροσίν*, id est, Inquit, ut subaudias, aliquis, aut certum hominem qui hoc
dixerit. Nā & præcessit, & mox sequitur, *ὅτι λογίζεσθε ὅτι οὐκ ἐσθε*, id est, Hoc præcedit
dat istiusmodi. Fingit enim personam obrectatoris, cui respondeat.

Sermo contemptibilis.) *ἂν ἑσθὴν ἐξέμαρτυρήσῃ*, id est, Contemptus potius.

Audemus pro
sustinemus

Inferere aut comparare.) *ἐγκρίνας, ἢ συγκρίνας*. Interpres non potuit reddere uo-
cum affinitatem Græcarum, quasi dicas, inferre & conferre, aut inferere & conferre.
re. Porro *τολμώμενοι*, quod interpretatur audemus, idem significat & sustinemus. Quo
uerbo utimur quoties res est eiusmodi, ut non possimus imperare animo nostro, siue
inducere animum. sic frequenter usus est Suetonius. Alioqui cur non audeat Pau-
lus se conferre pseudapostolis, qui se non dubitat & anteferre probis apostolis?
Quin potius non libet conferri cum talibus, Nisi legamus dictum per ironiam, ut
uideo Græcis quibusdam placere.

Sed ipsi in nobis.) Græce secus est, *ἀλλ' αὐτοὶ ἐν ἑαυτοῖς ἐαυτοὺς μετροῦντες, καὶ συγκρί-
νοντες ἑαυτοὺς ἑαυτοῖς, ὃ σιωποῦσι*, id est, Sed ipsi in seipsis seiplos metientes, & comparan-
tes seiplos sibiipsis, non intelligunt & c. Atq; ita Græca exponunt scholia, ut intelli-
gamus arrogantes illos, ex suo ipsius animo metiri sese, & sibi magnos esse, & alios
ab alijs laudari mutua quadam ratione. Atq; hunc sensum secutus est Diuus Augusti-
nus in opere De doctrina Christiana cum ait, Et fit illis quod ait apostolus, Compā-
rantes enim semetipsos sibi semetipsis, non intelligunt. Rursum explanans Psalmum
trigesimum quartū: Et comparātes, ait Apostolus, semetipsos sibi semetipsis, non intel-
ligunt, neq; quæ loquuntur, neq; de quibus affirmant. Iterum in Psalmum c. x. vii. i.
Rursus in Psalmum c. xl. i. Impij metientes semetipsos ex semetipsis. Item aduer-
sus Faustum libro uigesimo secundo capite uigesimo septimo, interpretans etiam iux-
ta Græcorum sententiam, Ad eum modum interpretatur & Theophylactus, Pauli-
narum.

narum epistolarum non indiligens interpres. Quanquam Ambrosius diuersum ex-
emplar secutus uidetur, & sermonem facit perpetuum eiectis his uerbis, Non in-
telligunt, hoc pacto: Sed ipsi in nobis nosmetipsos mensurantes, & cōparantes nos-
metipsos nobis, non in immensum gloriabimur & c. Porro quod addidit, Non intel-
ligunt, Græci interpretes putant imperfectū esse sermonem, ut subaudias, quā sint
alijs deridiculi. At mihi uidetur hoc loco participium esse positum loco uerbi infiniti-
ui, id quod apud Græcos non raro fieri solet. Ac tum quidem hic erit sensus: At ipsi
non intelligunt, quod seiplos inter sese metiuntur & conferunt, & non potius cū ijs,
qui meliores sunt illis, neq; iuxta regulam Christi. Atq; hic sensus magis quadrat cū
his quæ sequuntur. Nam quod Theophylactus uult subaudiri, non intelligunt, quā
sint alijs ridiculi, mihi uidetur coactius. Etiam si scholia quædam Græcanica uiden-
tur hunc sermonem sic diuidere, ut prior pars pertineat ad Paulum: Sed ipsi in no-
bismetipsis nosmetipsos mensurantes & comparantes: ut intelligamus Paulum non
metiri se ex opinione aut laude aliorum, sed suis ipsius uirtutibus, ac potestate à Chri-
sto tradita. Mox quod sequitur, ad pseudapostolos *ἑαυτῶν ἑαυτοῖς ὃ σιωποῦσι*, id est,
Seiplos sibiipsis, subaudi, comparantes non intelligunt: hoc est, dum pseudapo-
stolus pseudapostolo comparatur, & mali mutuo se laudant, non intelligunt sese
ridiculos uideri. Cæterum regulam hic uocat, mensuram, sumpta metaphora à re-
gulis fabrorum. Ne quis tale quippiam somniet, quale est cum dicimus, regulam
Francisci, aut Benedicti.

lectio diuersa

Qua mensus est.) *ἐμείρισθην*, id est, Qua partitus est nobis deus mensura, quasi di-
cas ea quoq; mensura, quatenus ad uos usq; gloriemur. Nec est simpliciter ad uos, sed
etiam ad uos *ἀπὸ ὑμῶν*, ut intelligamus nō esse mediocre peruenire ad modum
Corinthiorum. Respondet autē ei quod mox sequitur, *καὶ ὑμᾶς ἐφθάσαμεν*, id
est, Nam usq; ad uos quoq; peruenimus. Quemadmodum autē gloriari solent ambitio
si principes, si longissime prorogant imperiū: ita Paulus Christi ductor gloriatur,
quod eo usq; propagauerit ditionem principis sui, sperans fore ut longius etiam pro-
ferat imperium. Interpres legisse uidetur *ἐμείρισθην* pro *ἐμείρισον*.

ἐμείρισον
pro ἐμείρισον

Crescentis fidei.) *ἡ ἀναίμακτος ἡμεῖς*, id est, Augescente fide uestra, siue subolescen-
te, ut Græcis sit genitiuus absolutus.

Magnificari secundum regulam.) Rectius hæc infinita uertisset in alium mo-
dum. Spem habentes, fore ut augescente fide uestra in uobis amplier, iuxta regulam
nostram in abundantiam ad euangelizandum ea quæ ultra uos sunt, non ut alienare
regula in his quæ parata sunt gloriemur. Significat se sperare, futurū ut indes crescen-
te fide Corinthiorum, crescat & ipse, ac maior maiorq; fiat, adeo ut iam prædicatio
sua longius porrigitur, etiam ad eos qui ultra Corinthios sunt: idq; iuxta suam regu-
lam, non alienam, hoc est, suo Marte, ne uideatur gloriari de ijs, quæ iam parata sunt,
& ab alijs laborata, quemadmodum faciebant pseudapostoli.

Etiam in illa quæ ultra uos sunt euangelizare.) *εἰς τὰ ὑπερέκεινα ὑμῶν*. Faber hoc lo-
co legit, *εἰς τὰ ὑπερῖστα ὑμῶν*, id est, In illa quæ supra illa uestra. Sed fallitur, meo qui-
dem iudicio: nam *ὑπερέκεινα* aduerbium est, cui additur articulus, ut fiat epitheton, id
est ulterioia uobis, id est, quæ ultra uos, hoc est, longius, & in alios etiam populos. Et
in hanc sententiā interpretantur non solum Chrysostomus, Theophylactus cæteriq;
Græci, uerum etiam diuus Ambrosius. Proinde non nihil demiror Stapulensem, mu-
rata etiā scriptura, à tot autoribus uoluisse dissentire, præsertim cum hic nihil sit quod
offendat, aut aliō suadeat cōfugere. Verū quandoq; bonus dormitat Homerus. Neq;
uero nos grauatim alijs ignoscimus, eandem uicissim ab alijs ueniā flagitantes.

EX CAPITE VNDECIMO.

utinam sustineretis modicum.) *ὄφελον ἀνεχθεὶς με παύσον ἢ ἀφροσύνην* id
est, Utinam sufferatis me paulisper in insipientia. Et est sustinissetis
magis quā sustineretis. Cæterum quid Laurentio Valla uenerit in
mentem, ut pro sustineretis, mutandum putaret susciperetis, ut ingenue
dicam, prorsus non intelligo. Nisi forte somniauit ἀνεχθεὶς, pro ἀνε-
χθεῖς. Nam *ἀνεχθεὶς* magis ad uerbum reddi ne possit quidem, quā si dicas sustinete.

Valla lapsus

καταναλίσκει Onerosus fui.) *καταναλίσκει*. quod uerbum dictum est ab ocio & torpore. Nam in premunt & imminent alijs, unde petunt assidue, dictione composita à *καταναλίσκειν*, quod est torpere, unde & *καταναλίσκειν* torpedo piscis, & prapositione *κατα*, quæ frequenter in mala significat partem, ueluti in *καταναλίσκειν* & *καταναλίσκειν*, præsertim cum hic quoque paterno iungatur casui *καταναλίσκειν* & *καταναλίσκειν*. Hieronymus in libello ad Algasia admonet uocem esse Cilicibus peculiarem. At si Paulus noluit cuiquam esse onerosus, qui tantum laborauit, qua fronte quidam expilant plebem, cum nulli sint usui.

In omnibus sine onere.) *καταναλίσκειν*, id est, Minime grauem, dictione composita.

Iurat Paulus Est ueritas Christi in me.) Hoc ueluti iusiurandum adiecit, quo confirmat quod dixit. Id subindicat Ambrosius cum ait, sub testimonio Christi.

Nō infringetur.) *καταναλίσκειν*. Id scholia Græca exponunt, nō interrumpetur, neque deficiet, hoc aiunt, significans se nec in posterum aliquid ab illis accepturū, ut nō præcludatur sibi hæc occasio gloriandi, quod gratis docuerit euangeliū. Interrumpitur enim, quod non est perpetuum. At ille iurat eam gloriam sibi fore perpetuam, ne cui grauis esset. Verbum dictū est ab intersepiendo, nam sepe obiecta excludimur. Nec enim est, in me, auferendi casu, sed accusandi *εἰς ἐμέ*, quasi dicas, aduersum me.

Quia non diligo uos.) Apertius erat, An quod non diligam uos, mutato uerbi modo. Nam Græci negligunt differentiam huiusmodi.

Vis καὶ Quod aut facio & faciam.) Non sensisse uidetur interpres elegantiam huius coniunctionis *καὶ*, quæ hoc loco & similibus habet apud Græcos, *ὃ δὲ ποῖω, καὶ ποῖσω*, id est, Quod facio, hoc etiā sum facturus in posterū, siue quod facio, idem & in posterū sum facturus. Deinde licet Græcis unica sit cōiunctio *καὶ*, quæ pluribus Latinis respondeat, aut, sed, uero, uerum, porro, cæterum, rursum, contra, & his similibus, non nihil tamen apud nos interest, quam quo loco colles. Hic magis cōgruebat, sed, quàm, autem. An quod non diligam uos, deus nouit. Sed quod facio &c.

Vt in quo gloriantur.) *καταναλίσκειν*. Ambrosius propius accessit ad Græca, Vt in eo quod gloriantur, reperiat ut & nos, hoc est, si & illi gloriantur se gratis euangelizare, nec in hoc erunt nobis præstantiores: cum ipse gratis doceam & egens.

Eiusmodi pseudo apostoli.) Pseudapostoli dicendum cōposita dictione, quemadmodum est apud Græcos, nec potest in duas diuidi: Latine sonat, falso titulo apostolos. Apostolus enim eius agit negociū a quo missus est, isti suis commodis seruiunt.

Si ministri eius.) *καὶ καὶ οἱ δούλοισι*, id est, Si & ministri: & ita legit Ambrosius. Et transfiguratur se, Græce est transfiguratur: & transfigurantur, *μεταχηματίζομενοι, μεταχηματίζεσθαι*.

Alioqui uelut insipientem.) *καὶ ἄλλως*, id est, Sin aliter, id est, Si minus persuadeo me non esse insipientem, qui non ob inanem gloriam, sed necessitate compulsus hæc de me prædicem, tolerate me tamen gloriantem tanquam insipientem.

Velut, pro uel Velut insipientem accipite me.) *καὶ ὡς ἄφρονα*, id est, Etiam ut insipientem. Fortassis interpres *καὶ* uertit in uel, Vel ut insipientem: eas coniunctiones nos male coniunximus.

Modicum quid.) *μικρόν τι*, id est, Paululum siue paulisper, aut aliquantisper.

Secundum deum.) *κατὰ θεοῦ*, id est, Secundum dominum, quemadmodum & in superiori epistola scripsit, Ego nō dominus: & dominus, non ego. Humanum quiddam parumque seuerum significat, quod negat esse secundum dominum.

In hac substantia gloriæ.) *ἐν τῇ αὐτῇ τῇ καυχῆσει*, id est, In hac parte siue materia gloriationis. Et sic legit diuus Ambrosius, substantia gloriationis.

Si quis accepit.) *εἰ τις λαμβάνει*. Quod præcessit *κατὰ θεοῦ*, uidetur ad cibum pertinere, quæ illi sumebant apud discipulos, hoc ad munera. Theophylactus putat idem bis dictum Deuorat & accipit, ut intelligamus infatigabilem auferendi auaritatē in pseudapostolis, cum summa coniunctam arrogantia.

Secundum ignobilitatē dico.) *κατὰ ἀτιμίαν*. Magis quadrabat, Iuxta contumeliam. Exponit enim illa atrociam, si quis uos deuorat, si quis in faciē cædit &c. Non, inquit, quod ista uos patiamini à pseudapostolis, sed quod quantum ad contumeliæ rationē attinet, non leuiora patiamini ab istis, quàm si ista pateremini.

Quali

Quasi nos infirmi fuerimus in hac parte.) In hac parte, non reperio in Græcis co- *Supereft in nostris*

dicibus, quos ego sanè uiderim. In quo quis audeat.) *ὅτι ὅτι ἂν τις*, id est, In quocunq; uero aliquis audeat. Corrigit enim quod modo dixerat, quasi nos minus ualuerimus in hac parte, hoc est, in argumento gloriandi. Tantum autem hoc abest, ut illis hic quoque par sim in omnibus, in nōnullis etiā superior. Proinde nos uertimus per imò, quo foret euidentior correctio.

In insipientia dico.) Hoc per parenthesis interiecit, memor eius quod antè dixerat, Non loquor secundum dominum, sed uelut in insipientia.

Ministri Christi sunt.) Post hanc partē Græcis non repetitur, & ego. Imò id additum subuertit totam sententiam: sic enim legendum: Ministri Christi sunt, plus ego: deinde illud *καταναλίσκειν* *καταναλίσκειν*, id est, desipiens dico, per parenthesis interiectum est, ut modo submonui. Consentit cum Græcorum exemplaribus Ambrosius ad hunc legens modum: Ministri Christi sunt, uelut insipiens dico, magis ego. Nam in cæteris quidem æquabat sese cæteris apostolis, at in eo quod apostolorum est proprium, semet illis anteponebat, non solum æquat. Verum quoniam id arrogantius dictum uideri poterat, præmunuit stultitiæ prætextu, quemadmodum & initio fecit. Quod si maxime sic legeretur, ministri Christi sunt & ego, ut minus sapiens dico plus ego, nihil erat necesse sensum eum inducere, quem ex Aquinatis sententia induxit Nicolaus cognomento de Lyra: qui ab hoc loco, Vt minus sapiens dico, plus ego, nouum facit orationis caput, & ad hunc edisserit modum: Si uideor, inquit, uobis insipiens me pseudapostolis adæquando, adhuc uidebor uobis minus sapiens me eis præferendo, poterat enim illud, plus ego, per correctionē subijci, præmissa mitigatiōe insolentiæ, nepe hoc modo: Ministri Christi sunt, sum & ego. Quid autē dixi & ego? Imò, ut stultorum more loquar gloriosus, plus ego. Quanquam non est huius instituti discutere, quid huiusmodi scriptores senserint, quos constat, ueterum ignaros literarum, tum multuario studio hinc atq; hinc confarcinatis glossematibus, sacras tractasse literas. Cū antiquis potius nobis res est. Cæterum de orationis ornamentis & schematibus quibus totus hic sermo picturatus ac modulatus est, qui plenius uelit cognoscere, legat quartū de Doctrina christiana libri caput quartum.

Thomas or Lyranus

In laboribus plurimis.) *πολλοὶ πόνοι*, id est, In laboribus abundantius. Fortassis interpres uertit pluribus, id quod erat tolerabile. Quanquam apud Græcos alius est ordo, *ὅτι ἂν τις πολλοὶ πόνοι, ὅτι πολλοὶ πόνοι, ὅτι πολλοὶ πόνοι, ὅτι πολλοὶ πόνοι*, id est, in laboribus abundantius, in plagis supra modū, in carceribus abundantius. Nam quod interpres bifariam reddit, Græcis unicum est aduerbium *πολλοὶ πόνοι*, etiam si comparatiuum positum est uice superlatiui.

Supra modum.) *ὑπερβαλλόντως*, id est, Eximie, & ut ita dicam, excessiue, & supra quàm credi possit: ut non admodum ad rem faciāt qui interpretantur supra modum humanæ uirtutis.

Quadragenas.) *τεσσαράκοντα*, id est, quadraginta, quanquam recte uertit, significans illum quinquies uapulasse, & uno quoque tēpore quadraginta plagis cæsum fuisse, si modo id uerum est, quod certe uerissimum est, præsertim cum apud Iudæos uapularit. Sic enim sentit diuus Ambrosius, addens id præceptum in libro Deuteronomij, ut plagis trigintanouem emendarentur, qui commerrissent. Legimus autem ad hunc modum Deuteronomij cap. 25. Pro mensura peccati erit & plagarum modus: ita duntaxat, ut quadragenarium numerum non excedant, ne fœde laceratus ante oculos tuos obeat frater tuus. Proinde probabile est ob humanitatem, unam plagam remitti solitam, ut citra numerū præscriptum consisterent. Quod quidem haud scio unde haustum, indicat Lyranus & Glossa quam uocant ordinariam. Valla mauult, quinquies unde quadraginta accepit, subaudiendum autem haud dubie plagas.

Quadrage nas

Ter naufragiū feci.) *τρὶς ναυάγισσα*, quasi dicas naufragatus sum. Latine sanè uertit, naufragium feci, pro naufragium passus sum. Quemadmodum Terentius dixit Is nauem fregit apud Andrum, de eo cui nauis esset fracta tempestate.

Nocte & die.) *νυκθήμερον ὃν τὸ βύθω περιποιήσα*, id est, Noctem & diem in profundo egi. Nec additur maris, etiam si de mari interpretatur Ambrosius, atq; etiā Theophylactus

phylactus: potest tamen *βυδ* & alterius rei profunditas dici, ueluti carceris.

Periculis ex genere.) Non sentit proprie de cognatis, sed Iudæorum gentem, genus suum uocat, cui mox opponit gentes.

Falsi fratres In falsis fratribus.) Græcis unica dictio est *ψευδαδελφοίς*, hoc est, falso Christianis, qui se fingerent esse discipulos Christi, cum non essent. Nam ut sapius iam admonui, fratres absolute dicebantur omnes Christiani. Quod quidem cognominis nunc à paucis occupatum est, uelut ad illos solos reciderit Christianismus, ac uulgo penè inuisum habetur, cum non sit aliud charitatis nomen plausibilis.

In labore & erumna.) *κόπος καὶ μόχθος*. Propemodum bis idem dixit. Nam *μόχθος* quoq; labor est, sed qui difficultatem habeat adiunctam. Hinc Græcis *μοχθηροί* dicuntur calamitosi. Vnde Ambrosius, molestiam legit pro erumna.

Vigilijs multis.) Pro multis, Græce est *πολλάκις*, id est, sæpe. Itidem est, in ieiunijs sæpe *πολλάκις*, non *πολλάκις*.

Præter illa quæ extrinsecus sunt.) *χωρὶς τῆς ἑξωτερικῆς*, id est, Præter ea quæ foris & extrinsecus accidunt. Ad eum quidem modum pleriq; edisserunt. Cæterum Chryso- stomus, & hinc sequutus Theophylactus, *ἑξωτερικῶς* accipit pro præter, quasi dicas, præter ea quæ prætermitto: ut sit sensus, Paulum nec in hoc furorū malorum catalogo recensuisse omnia. consentiunt & Græcanica scholia. Verum utra sententia magis ap probanda, prudenti lectori perpendendum relinquo.

Sensus duplex

ἡδυσπραγία

duo significat

sensus duplex

Instantia mea quotidiana.) Hoc separatū est à superioribus *ἡ ἡδυσπραγία μου ἡ κατὰ ἡμέραν*. Quanquam hæc particula *κατὰ ἡμέραν* potest utroq; referri, ad instantiam & ad sollicitudinem quotidianā. Chryso stomus ac Theophylactus referunt ad id, quod præcessit *ἡδυσπραγία*, Nam commentario interiecto, subiiciunt sollicitudo omnium ecclesiarum. Græcanica scholia interpretantur *ἡδυσπραγία* non curam ac diligentiam, sed conspirationē in Paulum: ut intelligas præter eas persecutiones quæ foris erant, hoc est, ab ethnicis, quotidie ferendas insidias & insultus populorum ac ciuitatum seditionem mouentium in Euangelium. Cæterum Ambrosius interpretatur, urgen tes curas omnium ecclesiarum, quæ Paulo imminēbant. Atq; in hanc sanè sententi- am adducit locum hunc Augustinus edisserens Psalmum nonagesimumoctauū: In- cursus in me quotidianus, sollicitudo omnium ecclesiarum, ut per appositionem co- pules *ἡδυσπραγία* & *μέριμνα*. Et in hunc sensum commode uerti poterat, Incumbens mihi quotidiana sollicitudo pro ecclesijs.

Et pater domini nostri Iesu Christi.) Nostri, in nonnullis Græcorum exemplari- bus non apponitur. Et est absolutius simpliciter uocari dominum, qui dominus sit o- mnium, nisi quid aliud suaserit addi.

Damasci ad- uerbialiter

Damasci præpositus.) Genitiuus Damasci, hic est aduerbialis, nam præpositus ad sequentia refertur *ἑδνάρχης ἀρῆτα*, id est, Gentis præfectus Aretæ regis. Aretas rex, is erat focer Herodis Tetrarchæ, siquidem is rex fuit Arabiæ, Petræ, & Damascenæ ciuitatis quæ Arabiæ uicina est, dominus, ut docet Iosephus libro Iudaicarum anti- quitatum 18. Eum igitur significat, quem Aretas rex Damasco præfecerat.

Et me comprehenderet.) *πάσαι με δεῖλω*, id est, comprehendere me uolens. Et sic effugi manus eius.) Sic, nō est apud Græcos, sed tantum est *καὶ ἐξέφυγον*, id est, Et effugi. Nec addebatur in codice Donatiani, ne in Constantiensi quidem.

EX CAPITE DVODECIMO.

si gloriari o- portet lectio diuersa

I gloriari oportet.) Græce sic habet *καυχῆσθαι δεῖ, ὁ συμφέρει μοι*. Quan- quam Laurentius in plerisq; codicibus *δεῖ* legit, nō *δεῖ*, ut sit sensus, glo- riari certe non expedit mihi. Ita sanè Chryso stomus etiam interpreta- tur, & huius imitator Theophylactus, admonēs hunc esse transitum ad cōmemorationem eorum quæ plus etiā habent gloriæ. Quod si cui pla- cet *δεῖ*, id est, oportet, ita legendū est, ut gloriari oportet, legatur per interrogationē: deinde ipse sibi respondeat, non expedit. In hunc sensum legit Ambrosius. Verum superior lectio mihi sanè multo magis probatur, quod appareat hunc locū ex superio- re mutatū, ubi dixerat: Si gloriari oportet, in his quæ infirmitatis meæ sunt gloriabor, minus enim illic periculi. Cæterum ubi uentum est ad reuelationes, contrahit sese, negans

negans esse gloriandum, etiam si uera sint quæ diciturus est, quod hæc magis obnoxia sint suspitioni iactantiæ, quàm illa. Iam quemadmodum erratum est à librarijs in *δεῖ* & *δεῖ*, siue *δεῖ*, ob affinitatem & elementorum & uocum: ita consentaneum est erra- tum fuisse in *μοι*, & *μοι*. Neq; enim Græci legunt, Non expedit quidem, sed non ex- pedit mihi *ὁ συμφέρει μοι*. Idq; accommodatius est ad Pauli sententiam, ut sit sensus: Vo- bis quidem expedit, ut cognoscatis, qualem habeatis apostolum longe alium, quàm sint isti superciliosi. Verū mihi non expedit narrare, ut cui tutum non sit siue propter discrimen inanis gloriæ, siue propter suspicionem hominum, quibus uidebor hæc ia- ctantiæ gratia comminisci, quemadmodum pleriq; solent. Et mihi, legit Ambrosius, non quidem, nec addidit, Si gloriari oportet, sed non expedit mihi. Iam quod sequi- tur, multo coheret aptius cū superioribus: Veniam enim ad uisiones: ueluti causam reddens, cur dixisset non expedit sibi super hisce rebus gloriari. Neq; enim apud Græcos est hoc loco autem *δεῖ*, sed *γὰρ* enim, mire consentientibus exemplaribus.

Scio hominem.) Annotandum hoc loco non apponi Græcum articulum, ne ceritū alique hominem designare uideretur, sed in genere dixit hominē, *οἶδα ἄνθρωπον*.

Articulus o- missus

Siue in corpore.) Post hanc particulam additur *ἐκ οἴκου*, id est, Non noui, quæ post alteram item repetitur, siue in corpore non noui, siue extra corpus non noui. Consen- tiebat Græcis codex Donatiani, qui sic habebat scriptum, siue in corpore nescio, siue extra corpus nescio. Eandem scripturam habebat codex Constantiensis. Et pro si- ue, Latinius uertisset, an.

Arcana uerba.) *ἄρρητα ῥήματα*, id est, Non dicenda siue ineffabilia uerba. Subest tacita gratia in Græcis uocibus cognatis & contrarijs, quasi latine dicas, indicenda dicta, pro non dicenda dicta.

Pro huiusmodi gloriabor.) *ὡς τὸ πιδεῖν*. Et uidetur magis pertinere ad hominē quàm ad rem. Narrat enim Paulus hanc rem ueluti de alio quopiam, quem tamen no- uerit: Ergo de me, inquit, non gloriabor. Verum de huiusmodi homine quem no- uui gloriabor, ueluti dissimulās se esse illū de quo loquitur. Sic ferme Theophylactus.

Pro me aut nihil.) *ὡς ἐμαυτῷ ὁ καυχῆσθαι*, id est, De meipso aut nō gloriabor.

Ne quis me existimet.) *μηδὲς εἰς ἐμὲ λογισθῆτω, ὡς ὁ βλέπει με ἢ ἀκούει ἢ ἐμαυτῷ*, id est, Ne quis existimet in me, supra quod uidet me, aut audit aliquid ex me. Illud autē In me, perinde est, ac si dicas, cogitet de me aut tribuat mihi. Videt me, legit Ambrosius, reddens ad uerbum sermonem; atq; idem habebat uterq; codex Constantiensis.

Et ne magnitudo.) Græce sic habet, *καὶ τῆς ὑπερβολῆς τῆς ἀγγελικῆς, ἵνα μὴ ὑπερβαί- ρωμαι ἐδδῆμι μοι σπῆλον τῆς σαρκὸς, ἄγγελος ὅτι τῶν*, id est, Et ne excellentia reuelationum extollar, datus est mihi stimulus carni, siue in carne, angelus satan. Atq; ita ferme le- git Ambrosius. Augustinus in quæstionibus super librū Iudicū, legit, Et in magnitu- dine reuelationū ne extollar, quasi legisset, *ὡς τῆς ὑπερβολῆς*. Ceterū nō est hic *κνηστρου*, ut in Actis, sed *σπῆλον*, quod palum præacutū sonat, nōnulli stimulum hunc interpre- tantur, motus & affectus libidinis, quod demiror ulli docto Theologo placere. Quid enim absurdius q̄; putare tantū apostolum iam senē, adhuc sollicitari urtica libidinis, & ita sollicitari ut hac gratia coactus sit ter interpellare dominū: Mouet istos mentio carnis, ac statim putāt de uenere uerba fieri, quæ admodum Augustinus Cōcupiscen- tiæ uocē ferme interpretatur affectum coitus, quū Paulus omnem affectū humanum, qui nō proficiscitur à spiritu dei, carnē appellare soleat. Sed item externas molestias quas humana uita secū defert, carnē appellat: ueluti quū de coniugatis loquens dicit, ueruntamen tribulationē carnis habebunt huiusmodi. Quod aut hoc loco infirmita- tem sentiat nō morbū corporis, sed afflictionē ab inimicis illatā, testantur ea quæ se- quuntur, libēter gloriabor in infirmitatibus meis &c. Ac mox explicat quas dicat in- firmitates, propter quod, inquit, placeo mihi in infirmitatibus meis, in cōtumelijs, in necessitatibus, in persequutionibus, in angustijs pro Christo. Et superiori cap. præfa- tus est, Si gloriari oportet, quæ infirmitatis meæ sunt gloriabor. Diuus Hieronymus in cōmentarijs, quos edidit in epistola ad Galatas, refert quosdā sensisse stimulum hūc, fuisse corporis aduersam ualitudinē, quod Paulus crebro capitū dolore solitus sit af- flicari. Refert hoc Theophyl. Thomas Aquinas, haud scio quæ secutus, ait eū iliaco morbo

Stimulus car- nis quid

morbo fuisse obnoxium. Chrysostomus homilia de laudibus Pauli sexta, interpretatur de contempto corporis dolore. At mihi uero proximum uidetur quod ait Ambrosius, insectationem malorum hominum, quae illi negotium faceſſebat aſſidue, uocari ſtimulum. Sic enim inquit, Hoc ergo remedium datum eſt Apoſtolo, ut iniurijs aduerſariorum preſſus, animo non poſſet extolli. Siquidem hac parte profunt nonnunquam & inimici docentes nos ſobrietatem ac modeſtiam. Theophylaſtus indicat quosdam *επιεικῶς* interpretari, extollar, hoc eſt, ſupra modum glorificer ab hominibus, Verum hoc commentum reiſcit. Mouet autem quaestionem, quur quum multos pateretur aduerſarios, Hermogenem, Phygelum, Alexandrum, pseudapoſtoloſ dixerit ſatan, & quur hunc uocet angelum.

Qui me colaphizet.) *ἵνα μὴ*, id eſt, Ut me. Et ſic legit Ambroſius. Quaquam, qui, pro ut, poni ſolet interdum.

Qui me colaphizet.) Poſt hac uerba ruriſum inuenio repetitū, *ἵνα μὴ ἐπιεικῶς*, id eſt, Ut ne extollar. Atq; ita legit Ambroſius. Quaquam plus ſonat Græca uox, quam extollar, imò ſupra modum efferar, quaſi dicas ſuperefferar plus ſatis.

Propter quod.) *ὡς ἐπὶ τούτοις*, id eſt, De hoc, uel pro hoc, & refertur ad ſuperiora, non ad ſequentia.

Virtus per infirmitatem Nam uirtus.) Græce eſt, uirtus mea ἡ *δύναμις* μου. Sunt enim uerba domini Paulo reſpondentis. Nec eſt uirtus *ἀρετή*, ut opponatur uitio, ſed *δύναμις* ut opponatur infirmitati. Sentit enim uirtutem ac potentiam diuinam longe diuerſa ratione declarari, quam potentiam mundi. Siquidem hac uirtutibus & ui innoteſcit, illa cōtra tolerando. Poſteſt & hic accipi ſenſus, Virtus diuina maximè illuſtratur, cum is per quem ſit, infirmitatis ſuæ conſcius, nihil inde ſibi uindicat, ſed uniuerſam laudem uni deo tribuit. Ambroſius uidetur diuerſam ſententiam ſequi, quæ mihi tamen non admodum probatur. Tametiſi Theophylaſtus attingit eandem. Et Auguſtinus libro ad Bonifaſcium Epiſcopum tertio capite ſeptimo refert ad uirtutem hominis, quæ in futuro ſeculo perficietur, quum hic non ſit *ἀρετή*, ſed *δύναμις*. Aſcribit enim Ambroſius, ut deuotio, dum infirmitate preſſuræ accedentis non frangitur, probata uideatur: ut reſpondeat illi quod mox ſequitur, Cum enim infirmior, tunc potens ſum. Porro feſtiuiter reſulit inter ſe duo pugnantia, *δύναμις* & *ἀδυναμία*.

Libenter.) *ἡδιστα*, id eſt, libentiſſime. Et non ſimpliciter eſt gloriabor, ſed *μακροκαυχῆσομαι*, id eſt, magis ſiue potius gloriabor. Neq; pugnat hic comparatiuum cum ſuperlatiuo, cum potius, non pertineat ad modum gloriandi, ſed ad argumentum & materiam gloriandi. Vtrunq; autem coniunxit Ambroſius. Sed ego potius hoc loco malim quam magis.

Propter quod placebo.) *διὰ ὑποκωῶ*, id eſt, Propter quod placeo, ſiue placitum eſt mihi: concordantibus & Latinis emendationibus. Nec additur meis, tantum eſt, In infirmitatibus. Conſentiebat exemplar Conſtantiense, mox enim exponit quid appellet Infirmitates.

Factus ſum inſipiens.) *γέγονα ἀφρων καυχόμενος*. Poſteſt accipi & hoc ſenſu, Fui inſipiens, glorians, ſiue gloriando.

Nihil minus feci.) Id quo pacto uertendum fuerit, ſuperius oſtendimus, Nihil inferior fui. Ambroſius legit, Nihil enim minus feci.

ὑπὲρ λίαν Supra modum apoſtoli.) *ἦν ὑπὲρ λίαν ἀποſτόλων*, id eſt, Excellentiffimis apoſtoliſ. Ambroſius legit, quam illi ualde apoſtoli. Cōduplicauit enim aduerbium epitaſeos, quo uehementior eſſet oratio. Quandoquidem hoc loco *ὑπὲρ* aduerbiū eſt, non præpoſitio, declarans excellentiam: idq; nō citra ſtomachum dixit, nō quod tales eſſent, ſed quod haberi uellent, ne uideatur de Petro & Iacobo ſenſiſſe.

Tametiſi nihil ſum.) *εἰ καὶ οὐδὲν εἰμι*. Hac particula referenda eſt ad ſuperiora, ut miſtiget quod dictum uideri poterat arrogantius, Nihil inferior ſummis apoſtoliſ: nam proximus ſermo habet *μὴ*, quæ prohibet ſic legi ut legit Ambroſius, qui addidit, tamen, loco quidem. Legit enim ad hunc modum, Nihil enim minus feci quam illi ualde apoſtoliſ. Et interieſſo commentario ſubiicit, uelut alterius ſermonis initium: Et ſi nihil ſum, tamen ſigna apoſtoliſ &c.

Signa apoſtolatus.) Græce eſt apoſtoli, *ἀπόſτολος*, non *ἀποſτολῆς*. Signa apoſtoli, non apoſtolatus. Nec uero prorfus ocioſa eſt Græca coniunctio *ὡν*, extenuat enim quaſi dicas certe.

Facta ſunt ſuper uos.) *ἐν ὑμῖν*, id eſt, In uobis, ut legit Ambroſius, uel potius Inter uos, hoc eſt, uobis uidentibus. Interpres legiſſe uidetur *ἐφ' ὑμῖν*.

Et uirtutibus.) *δυναμεις*. Ut intelligas potentiam miraculorum.

Minus habuiſtis præ cæteris eccleſiis.) *ὁ ἡτῆροτε*, id eſt, In quo inferiores fuiſtis cæteris eccleſiis.

Donate mihi hanc iniuriā.) *χαλεπαδε*, Quod ego maluiſſem condonate, ſiue ut magis exprimā uocem Græcam, Huius iniuriæ mihi gratiā facite. Siquidem hic ſermonis color frequens eſt apud Suetoniū, & apud Saluſtium. Admonet D. Auguſtinus libro primo contra Aduerſariū legis & prophetarum, non hoc ſimpliciter dictū à Paulo, ſed ironia potius exprobrantis, quale putat illud in Genefi: Ecce Adam factus eſt tanquā unus ex nobis. Cur enim rogaret ſibi ignoſci, qui profuerit officio?

Ecce tertio hoc.) Hoc, nō eſt apud Græcos, *ἰδιὸς τρίτον ἐπίμωσ' ἔχω ἐλθεῖν πρὸς ὑμῶς*, id eſt, Ecce tertio paratus ſum uenire ad uos. Interpres & Ambroſius legiſſe uidentur *τρίτον τὸν*, id eſt, Hac tertia uice, ut paulo poſt,

Superimpendar ego ipſe.) Ego ipſe, nō eſt apud Græcos. Nec eſt ſuperimpendar, ſed expendar, *ἐπιδαπανηθῆναι*. Etiamſi ad hunc modū legit Ambroſius, unde conijci poſteſt, exemplaria uariante.

Sed ego uos grauauī.) Græce eſt, Sed eſto, ego uos non grauauī, ſuffragantibus *Mendum* noſtris codicibus emendationibus, atq; item Ambroſio qui legit, Sed eſto, ego uos *manifestariū* non grauauī. Dilucidius erat ſi Ego uertiffet in Ipſe, quo Pauli perſona diſcernatur *in noſtris* à pseudapoſtoliſ.

Nunquid per aliquem eorum.) Græce eſt *μή τινα ὧν ἀπέſταλη πρὸς ὑμῶς διὰ αὐτοῦ ἐπιεικῶς*, id eſt, Num aliquem eorū quos miſi ad uos, per hūc uos circumueni, ſiue fraudauī uos? Sed hoc loco parum reſpondet ordo grāmaticus, Cum enim diceret *μή τινα*, uidetur aliud quippiā adieſſurus fuiſſe, quod obliuioſe mutarit, præſertim cum non reſpondeat caſus. Alioqui uideri poterat ex idiōmate Hebraico reſponſiſſe Per hunc, cum præceſſerit, per aliquem. Admonendus & hoc lector rudis, *ὧν congruens* articulum non congruere ſuo uerbo *ἀπέſταλη*, ſed nomini præcedenti *τινα*. *ſuo uerbo*

Nunquid Titus uos circumuenit?) *ἐπιεικῶς*. Quod Paulus aliquoties uſurpat tranſitiue, pro eo quod eſt, per auiditatem extorquere, ſiue occupare plus quam oportet. Nec male hoc loco legit Ambroſius: Nunquid auarus in uos fuit Titus? Nos uertimus, Nunquid à uobis extorſit?

Olim putatis) Non eſt olim, ſed *πάλιν*, id eſt, Ruriſum ſiue iterum. Interpres forſiſſis legit, aut certe ſomniauit *πάλαι*, quod ſignificat olim. Ambroſius legit, iterū, hoc eſt, *πάλιν*, quod ante uifus ſit ſeſe prædicatſe.

Omnia enim.) Omnia autem; & *ἀγαπητοί*, id eſt, Dilecti.

Et ego inueniar à uobis.) A, ſupereſt iuxta Græcos codices. Sat enim erat inueniar uobis.

Animoſitates.) *θυμοί*, id eſt: Iræ, etiamſi *θυμός* ſonat impetū animi efferueſcētis. Eſt enim Græcis *θυμός* ea pars animi, quā Plato ponit in præcordiis, & obſtrepit rationi, cui ſedē tribuit in cerebro. Alii uertit furorē, Dñe ne in furore tuo, *ἐν θυμῷ σου*.

Sint inter uos.) Hac tria uerba, quoniam in Græcis quæ quidem legerim exem *ſupereſt in* plaribus non habentur, addita coniunctio, quo ſermo fieret dilucidior. Cæterum Græc *noſtris* ce non eſt ſimpliciter Ne *μὴ*, ſed *μήπιως*, quod reddi poterat, Ne quo pacto, aut, ne quo modo. Nam expletiuua coniunctio ita uerbum diminuit, ut ſententiam augeat. Vult enim Paulus, nullo pacto inter illos eſſe quicquam omnino diſſidiū. Diſſenſiones, *ἐριθείαι*, id eſt, Contentiones ſiue certamina.

Et non egerunt poenitentiam.) *μὴ μετανοήσωσιν*, id eſt, Non poenituerunt, ſiue *Agere poe* quos non poenituit. Quaquam aliàs admonuimus, agere poenitentiam, idem eſſe *nitentiam* Latinis quod poenitere, quemadmodum agere uitam, idem quod uiuere; uerum *durius* eſt, niſi addas genitiuum ſignificantem id cuius nos poenitet.

EX CAPITE DECIMOTERTIO

Ecce tertio.) *τριτον τον δευτερον υμεις*, id est, Hac tertia uice uenio ad uos. Nam *τερον*, id est, Tertium, hic aduerbium est, non nomen. Nec additur Ecce hoc loco, uel apud Græcos, uel apud Ambrosium. Verum ex superiori loco huc deportatum fuit, quemadmodum illuc, pronomen hoc, ex hoc loco.

ut reddat

Vt in ore duorum.) Vt, redundat, tantum est, In ore duorum testium uel trium stabit omne uerbum. Ita legitur & apud Ambrosium.

Prædixi enim & prædico.) Enim, redundat, licet addatur apud Ambrosium in contextu. Quanquam in cōmentarijs non liquet quid legerit.

*Græca à no-
stris dissi-
det*

Vt præsens uobis.) Græce sic habet, *ως παρων το δδύτρου, και απων νυν γραφω*, id est, Vt præsens iterum siue secundo, & absens nunc scribo, ut intelligas eum cum adesset secundo prædixisse, quod nunc absens tertio prædicat scribens. Ambrosius *το δδύτρου* uertit secundo aduentu, ut referatur ad participium *παρων*, & nō ad sequentia *και απων νυν γραφω*, ut intelligamus eum bis fuisse Corinthi. Et in hunc sensum exponit & Theophylactus.

An experimentū quaritis.) Non est an, sed quandoquidem, *επις*. Et rectius uertisset, loquentis in me Christi, id est, an Christus in me loquatur. In Ambrosio legitur quomodo, unde legisse uidetur *ως*: Quomodo probationem quaritis &c. sed opinor scriptum fuisse, quoniam, aut certe quando: pendet enim à superioribus, non parcam, quandoquidem quaritis experimentum, an & in me Christus loquatur, quemadmodum & in cæteris Apostolis: hoc est, an mea præcepta sint ab humano profecta spiritu, an dei. Iam uero quorsum opus erat, interpreti addere eius, Eius qui in me loquitur Christus? Quod primum non est apud Græcos, deinde non citra sollicitissimum accessit orationi. Laurentius mauult documentum aut specimen pro *δουκιμω*. Quod hic uertit experimentum, Ambrosius legit probationem.

Qui in uobis nō infirmat.) In uos est, *εις υμεις*, hoc est, Erga uos. Et itē paulo post. In uirtute dei in uobis.) *εις υμεις*, hoc est, Erga uos. Et ita legit Ambrosius.

Nisi forte reprobis estis.) *ει μητι*, id est, Nisi in aliquo. Ambrosius omittit forte, nā *τι* solet nonnunquam addi festiuitatis causa magis quam usus.

Quod cognoscitis.) *οτι γνωσεθεις*, id est, Cognoscetis. Ambrosius legit, Spero autem cognituros uos.

Oramus autem deum.) *υχομαι δε προς τον θεον*, id est, Opto autem apud deum, nullo singulari. Ac mox, Hoc & oramus, *ομο δε και υχομεθα*, id est, Hoc autē etiam optamus, tantum abest ut doleamus. Ambrosius legit in uestram cōsummationem, haud scio an deprauata scriptura. Nam apud Græcos In, non additur. Consentiebat cum Græcis uterq; codex Constantiensis. Hoc ipsum enim est, quod optat, nimirum illorum consummationem.

*Deprauatū
quando in
quoniam*

Gaudemus enim quoniam nos infirmi sumus, uos autē potentes.) Palam est hic quando mutatum esse in quoniam, quandoquidem Ambrosius legit: Cum nos infirmamur: uos autem fortes estis. Exemplar Constantiense utrunq; habebat quando, non quoniam. Et Græca sic habent, *οταν ημεις αδυναμωμεν, υμεις δε δυνατοι ητε*, Cum nos infirmi fuerimus, uos autem fortes fueritis. Neq; enim id affirmat esse, sed gaudere se dicit, si ita sit. Et hic Apostolus omisit alteram coniunctionem, *υδ*, quod Hieronymus alicubi tribuit imperitiæ Græci sermonis. Rursus *υχομεθα* uerti poterat, gloriamur, uos esse tales. Se uocat infirmum quod nihil ualeat aduersus innocentes, & potentes sunt, qui non peccant. Non enim est quod metuant Apostolum.

Durius agam.) *ακριτως χηνομαι*, id est, Præcise siue exacte, quod Latini uocant ad uerbum, ut superius admonuimus. Græcus sermo ad uerbum sonat, Ne rigide utar, hoc est, ne seuerē me geram.

De cætero.) *λοιπον*, id est, quod superest. Et *χευετε*, quod & ualete significat, hic potius erat uertendum ad eum modum.

Perfecti estote.) *υπερηγαθητε*. Ea uox conuenit quoties rem laceram farcimus ac reconcinnamus. Notat autem hoc uerbo dissidia Corinthiorum.

Exhorta

Exhortamini.) *παρακαλεθητε*. Rectius hoc loco Cōsolamini, ut passiuē tñ accipias. Idipsum sapite.) *ο αὐτο φρονετε*, id est, Idem sentite. Ambrosius legit, idem sapite. Apertius erat, cōcordes siue unanimes sitis. Siquidem hoc sentit Paulus. Nec enim agit de opinionibus, sed de affectu animorum.

Pacem habete.) *ειρηνητευτε*, id est, In pace uiuite. Ambrosius recte legit, In pace agite. Vt autē à pace exorsus in pacem delinit, uir uere apostolicus. Exponit enim quod dixerat, Idipsum sapite, estote cōcordes, & pace cōglutinemini, hoc ob cōtentiosos.

In osculo.) In additur ex proprietate sermonis Hebraici.

Gratia domini.) Suo more patrem appellat deum, filium dominū. Et spiritui tribuit cōmunionem, quā filio tribuerit gratiā, patri charitatem. A patre coepit exordium humani generis redempti, qui sic dilexit mundum, ut filiū unigenitū traderet in mortem: Per filiū uenit gratia, qui nos nihil promeritos sua morte redemit: donorum distributio per spiritū sanctū facta. Ex hoc loco Chrysostomus refellit eos qui negabant spiritum sanctū eiusdem esse nature cum patre & filio, quod Paulus in frontispicijs Epistolarum, semper coniungit patrem & filium, omiſſa mentione spiritus.

*Patri chari-
tas, filio domi-
nium, spiritui
sancto cōmu-
nio tribuitur*

IN EPISTOLAM PAULI

AD GALATAS ANNOTATIONES DES. ERASMI ROT.

EX CAPITE PRIMO

PAVLVS Apostolus.) Hieronymus indicat apostolum esse uocem Hebraicā peculiarem, illis dictam silas, id Latine sonat missus, aut legatus. Et perinde quasi dixisset missus, adiungit, non ab hominibus. non ab hominibus uelut ab autoribus, non per homines ueluti commendantes aut approbantes.

Silas missus

A deo patre nostro.) Nostro, referendū est ad dominū, non ad patrem. *απο θεου πατρος ηυ* uel *απο υμωυ ιηου χριστου*. Cōcordabant cum Græcis duo codices Constantiensis.

De præsentī seculo.) *εν τω νυναισδιω*. id est, Ex instanti. Quanquam id Græci nonnunquam præsens appellant. Quod hic uertit nequā, Ambrosius & Augustinus legit maligno, & Hieronymus malo, Græce est *πονηρον*, quod & uersutum significat & miserum ac laboriosum. Malum autem uocat hoc seculum ad comparationem seculi futuri. Augustinus pro eriperet, legit eximeret in cōmentarijs huius Epistolæ.

Cui est gloria.) Est, non est in Græcis, sed tantum, cui gloria: ut sit optantis.

Quod sic tam cito.) *επιτως ταχως*. Non est sic tam, sed tam cito, aut sic cito. nam *επιτως* utrumq; significat. Quam sanē lectionem alioqui absurdam, & à Græcis exemplaribus dissonantem, mirū est adeo inoleuisse, ut & apud Ambrosium & apud Augustinum & apud Tertullianum reperiat. Quanquam ex cōmentarijs diuini Hieronymi, subodorari licet, aduerbiū sic, ab eo nō fuisse additum. Verum cum in nonnullis codicibus haberetur tam, in nonnullis sic, quod studiosus aliquis annotarat in margine, id scriba parum attentus retulit in contextum.

*Superest in
nostris*

Transferimini ab eo.) *μετατιθηθητε*. Quod si ad uerbum reddas, sonat transponimini: recte mutauit interpres. Verisimile est quod submonuit Hieronymus, Paulū alluisse ad Hebræam uocem Galatæ, quæ illis translato siue deducto sonat, similitudine sumpta à rotis aut rotundis, quæ facile aliunde aliò deoluuntur.

*Galatæ
translati*

In gratiam Christi.) *εν χριστη*. id est, In gratia. Augustinus enarrans hunc locum, pro in gratiam, legit, In gloriam, attestante id ipsius expositione. Certe palam est, in gratia, Hieronymum per auferendi casum legisse, quod ex ipsius uerbis facile docetur. Sic enim scribit in cōmentarijs: Habet autem & locus ipse hyperbaton, quod ita suo ordine legi potest: Miror quod tam cito transferimini à Christo Iesu, qui uos uocauit in gratia, dicens, Non ueni uocare iustos, & cætera. Quanquam hic rursus

Hyperbaton

aliud existit incommodum amphibologiae. Qui uocauit uos per gratiam in aliud Euangelium. Potest enim accipi quod Christus uocauerit illos in aliud Euangelium, ut ordinat Ambrosius. Proinde nos ordine commutato sic uertimus, Miror quod a Christo, qui uos uocauit in gratia siue per gratiam, adeo cito transferamini in aliud Euangelium. Ceterum in eo quod mox sequitur, Sed licet nos aut angelus de caelo euangelizet uobis, praeter quam quod euangelizauimus uobis, Idem Hieronymus indicat hunc sermonem per hyperbolen accipi posse, non quod angelus aut Paulus aliud Euangelium esset praedicaturus, sed sentit ab Euangelio semel recepto nullo pacto recedendum. Quod si quis tropos & schemata rejiciat in sacris literis, sapenumero aut heredit perplexus, aut frigidissimis rationibus se cogetur explicare. Porro quod addit, hoc agi, ut non esset magna Petri ac Ioannis autoritas, cum nec sibi liceret aliud Euangelium praedicare, sic arbitror accipiendum, si Petrus aut Ioannes Iudaismum admisceret Christo, quod uelut illis autoribus pseudapostoli conabantur, alioqui uideretur Paulus suam autoritatem Petro anteferre. Et Christi, potest uel ad gratiam referri, uel ad praepositionem ab, ut sit apud nos auferendi casus a Christo, seu potius a deo. Ego malim auferendi casum. Et quidam codices pro Christo, deum habent. Semper enim Paulus deum uocantem facit, sed per Christum. Et in Euangelio pater est, qui suos trahit ad Christum. Ceterum in gratia dixit, pro eo quod est, per gratiam.

In aliud Euangelium quod non est aliud.) Video ueteres diuersam, alios aliam secutos lectionem. Hieronymus, ut ex ipsius liquet enarratione, ita legit: Quod sic cito transferimini in aliud Euangelium, quod non est, ut subaudias aliud. Aut si malis ab ipso additum nomen aliud, hic subiicit stigmen: ut sit sensus, eum demirari illorum inconstantiam qui transferantur: deinde, qui transferantur tam cito: postremo, qui in aliud Euangelium, adeo non melius eo quod acceperant, ut nullum sit. Huius rei causam admiratur apostolus. At ne uideatur ingenium Gallicum damnare, cui per coniecturam facti culpam rejicit in apostolos, plus satis Iudaizantes, dicens, nisi si sunt, & cetera. Sic enim legit Hieronymus. Chrysostomus & Theophylactus in sensu concordat cum Hieronymo, nisi quod addit aliud, & quod sequitur, nisi quod, separata a superioribus. Ambrosius legit ad hunc modum, Ab eo qui uocauit uos in gratiam Christi, in aliud Euangelium: nec addidit, quod non est aliud. Nec potest ex illius enarratione colligi, illum secus legisse. Is, hanc particulam In aliud Euangelium, referens non ad uerbum transferimini, sed ad uocauit, sermonem ordinat hunc in modum: Demiror quod adeo cito transferimini, ab eo qui uos uocauit, in aliud Euangelium, id est, in aliud & diuersum ab eo, quod pseudapostoli uobis praedicarunt, ad Iudaismum reuocantes. Quod dicimus perspicuum erit, si quis extoluat Ambrosianos commentarios. Porro ut suspicer Hieronymum legisse, Quod non est, nec addidisse Aliud, in causa est, quod subiicit: Quia omne quod falsum est, non subsistit, & quod ueritati contrarium est, non est. Vt illud, Ne tradas domine sceptrum tuum ijs qui non sunt. Et, Ea quae non erant uocauit deus. Ac mox ibidem: Si autem hoc de ijs qui in eundem credebant deum, & eisdem scripturas habebant, dicitur quod translati sint in aliud Euangelium, quod non est Euangelium, quid de Marcione & ceteris haeticis, & cetera. At Ambrosius, nisi sunt aliqui, & cetera: interiecto commentario separata a superioribus, ut nisi sunt, non referatur ad Quod non est aliud, sed ad, miramur. Tertullianus libro aduersus Marcionem quarto, si codices mendo uacant, addere uideatur Aliud, sed ita ut idem sit sensus, quem diximus.

Et uolunt conuertere Euangelium.) Equidem malim inuertere, tametsi constanter sic legunt Ambrosius, Augustinus: atque item Hieronymus. Est autem Graeca uox μεταστροφή, quod sonat ad aliud detorquere, siue in diuersum detorquere. No-

Lesio triplex
Prima Hieronymi

Secunda
Ambrosii

Tertia nostra

Subuertunt
Euangelium
qui superstitione
inducunt
caeremonias

bis autem quo magis arrideat inuertendi dictio, Hieronymiana facit interpretatio, cuius ipsa uerba subscribam: Omnis qui Euangelium alio interpretatus spiritu & mente quam scriptum est, credentes turbat, & conuertit Euangelium Christi, ut quod in facie est, post tergum faciat, & ea quae post tergum sunt, uertat in faciem. Si quis tantum literam sequitur, posteriora ponit in faciem. Si quis Iudaeorum interpretacionibus acquiescit, post tergum mittit ea, quae ex natura sua in facie constituta sunt. Haec

tenus Hieronymus. Atqui Inuertere proprie declarat, in diuersum ac praepostere uertere. Christus eiusmodi doctrinam tradidit, ut quae plurimum esset pietatis, quae minimum caeremoniarum. Isti contra uolebant plurimum esse caeremoniarum, pietatis minimum.

Praeter quam quod.) *παρὰ δ.* id est, Praeter id quod: atque ita erit aptius.

Anathema sit.) Diuus Hieronymus admonet anathema uerbum esse proprium Anathema Iudaicis, quo extremam detestationem significare soleant.

Modo enim hominibus suadeo.) *ἀρτι γὰρ ἀνθρώπους κείδω, ἢ τοῦ θεοῦ;* id est, Nunc enim homines suadeo, an deum: hoc est, an humana suadeo, an diuina. Et in hac quidem sententiam interpretatur Theophylactus. Quamquam & hominibus suadeo, potest tolerari, cum κείδω apud Graecos in hoc sensu habeat aliquoties accusandi casum, non item cum significat confidere aut credere, aut morem gerere, quemadmodum, uideatur arbitrari Faber Stapulensis noster. Quamquam scio Hieronymum, Augustinum & Ambrosium, diuersam sequi sententiam. Ceterum modo, positum est pronunc. significat enim postea quam factus sit apostolus, nihil aliud spectare se, quam quod ad dei pertineat honorem, cum olim in Iudaismo diuersa senserit.

Si adhuc.) *εἰ γὰρ ἐτι,* id est, Si enim adhuc.

Accepi illud, neque didici.) *ἤλαβον αὐτὸ, ἔτι ἐδιδάχθην.* Hieronymus distinguit inter accipere ac discere. Accipimus quod nostrum non est, sed ab alio traditum. Didicimus, cuius mysterium nobis aperitur: tametsi Graece non est didici, sed doctus sum: id quod uel absolute potest accipi, non doctus sum, sed afflatus, uel non doctus sum ab homine. Deinde uocabulum Reuelationis, Hieronymus negat usquam apud ethnicos scriptores inueniri *ἀποκάλυψις*: uerum id, cum alijs multis, nouum fuisse confirmatum a Septuaginta, quo commodius explicarent noua Dei mysteria.

Et expugnabam.) *καὶ ἐπορεύω.* Quod uerbum proprium est populantium & excidentium captas armis urbes. Neque uideo cur hic stomachetur Laurentius, uelut id contumeliose dictum sit aduersus ecclesiam dei, quod expugnata fuerit a Paulo, malitiam expugnare oppugnabam quam expugnabam. Nec inficior, aliud esse Latinis expugnare, aliud oppugnare, quemadmodum aliud est suadere, aliud persuadere, aliud orare, aliud exorare. Verum quid facias, ubi Graeca uox *πορεύω* nihil aliud significet quam expugnare aut capere. Ceterum Ecclesiam uocat congregatiunculam illam Christianorum, quam prorsus expugnabat, quantum erat in illo. Iam enim hoc agebat Paulus. Proinde quod ait, expugnabam, non ad euentum rei, sed ad illius animum & conatus est referendum. Accommodatius autem erat quod legunt in commentarijs Hieronymus & Augustinus, in sermone habito in monte, deuastabam, aut uastabam, more hostis ac ferae populantis omnia. Ac paulo inferius, Qui aliquando nos persequabatur, nunc euangelizat fidem, quam aliquando uastabat. Grammatici uocem dictam putant a *πύρω*, quod est incendio, transpositis duabus literulis, *πύρω*, hinc *πύρω*, quod incendijs populatur hostis uictor. Alij malunt *πορεύω* dictum quasi *πορεύω*, id est: cum curro, quod id quoque fiat in urbe capta.

Coetaneos.) Optarim hoc uerbum esse receptum apud Latinos: Graece dixit *συγχρόνοι*, id est, aequales, hoc est, eiusdem aetatis: quamquam utraque uox est ambigua. Nam eiusdem aetatis dicuntur, qui uixerunt eodem seculo, quos Graeci uocant *συγχρόνοι*, & aequales dicuntur diuitijs aut eruditione pares.

In genere meo.) Genus, gentem appellat Iudaicam: sicut in proxima Epistola, In periculis ex genere.

Aemulator.) *ζηλωτής* Ab immodico & superstitioso studio & amore, zelotem appellauit seipsum.

Paternarum mearum traditionum.) *πατερῶν,* a patribus ac maioribus traditarum. Mearum addit, non quod eas suas esse duceret, quemadmodum interpretatur Aquinas, sed ut excusatius uideatur errasse, qui natus Pharisaeus maiorum suorum instituta sequeretur, quae tamen non dubitauit relinquere, edoctus meliora.

Cum autem placuit ei.) *ὅτε δὲ εὐδοκῆσεν ὁ θεός.* id est, cum autem uisum est deo.

Non acquirui.) *ἔπεισεν με κρέας.* id est, Non contuli cum carne & sanguine. Sic enim Graeca uertit Hieronymus in suis commentarijs, consentientibus & Graecorum scho-

Thomae, Car-
rensis excusis

lijs. Atq; ad hunc modū paulo post ipse uertit interpres. Id est, non cōmunicauī euan-
gelium meū cum homine, sed cum deo cōmērcium habuī. Quidam habent προουε-
δεμλω, hoc est, prius cōtuli. Proinde palām est Thomam & Carrensem nihil agere,
qui carnem & sanguinem interpretantur pro uitijs carnalibus, quibus nunquam le-
gimus Paulum obnoxium fuisse; etiam si Thomas addit alteram expositionem, car-
nem & sanguinem, interpretans affectū erga cognatos. At ne id quidem sentit Pau-
lus. Verum huius erroris ansam praeuit interpres, qui προουεδεμλω uerterit acqui-
eui, cum uertendum fuerit contuli, siue cōmunicauī cum carne & sanguine. Quan-
quam hoc in loco maiorem in modum laborauit diuus Hieronymus, cupiens hunc
explicare nodum, quod Paulus contumeliosius Petrum, Ioannem & Iacobum, car-
nem & sanguinē appellarit, praesertim cum Porphyrius hinc calumniatur arrogan-
tiam Pauli, quod nō dignatus sit suū Euangelium conferre cum ceteris Apostolis. In
summa, ne consistere quidem, ut qui prius non contulerit cum carne & sanguine,
postea contulerit, ueluti sibi diffidens rei periculo facto. His angustijs constrictus
Hieronymus eō confugit, ut aduerbium συνεχως: id est, continuo, non referat ad ea
quae sequuntur, Non acquieui carni & sanguini, ne fretus reuelatione, protinus ui-
deatur hominum commercium despexisse: sed ad illa superiora, Cum autem placuit
ei qui me segregauit de utero matris meae: ac deinde sequatur, ut reuelaret filium suū
in me: & ad extremum, Ut euangelizarem illum in gentibus continuo: & post hac
uelut à nouo exordio sequatur illud, Non acquieui carni & sanguini. Ut sit sensus,
Paulum iussim, ut continuo citraq; moram accingeretur ad praedicationem Euan-
gelij, proinde nō cunctatum, neq; moras triuisse, adeundis ac consulendis apostolis,
sed protinus ut erat iussus, aggressum euangelizandi munus. Variant hic & Græco-
rum commentarij. Verum hac longius discutere, non est huius instituti. Nos quod
ad lectionis rationem pertinere uisum est, annotamus. Proinde nec illud huius ope-
ris est, quod hac Pauli narratio multis modis dissentire uidetur cū ea, quae est apud
Lucam in Actis apostolicis, capite nono: quemadmodum Hieronymus in cōmen-
tarijs suis satis diligenter explicat.

Veni Hierosolymam.) ανέλθω. id est, Redij, siue ascendi.
Ad antecessores meos apostolos.) πρὸς τοὺς πρὸ ἐμὲ ἀποστόλους. id est, Ad eos qui ante
me fuerāt apostoli, & quibusdā ob hoc maiores uidebātur, quod prius essent uocati.

Uidere Petri.) ἴσθρησαι. quod uerbu apud Græcos plus aliquid significat q̄, uide-
re, nempe percontandi discendiq; causa uidere: quanquam id negat Hieronymus.

Iacobus iustus

Iacobum fratrem.) In Epistolam ad Galatas notat Hieronymus eorum errorem,
qui putant hunc Iacobum fuisse de numero duodecim Apostolorum, fratrem Ioan-
nis, cuius mentio fit in Evangelio, cū is in Actis apostolorū legatur, mox à Stephani
nece, sanguinem fuisse pro domino. Sed affirmat hunc esse Iacobum cognomen-
to Iustum, filium Mariæ, quae fuerit soror Mariæ matris Iesu. Nam & hi fratres uo-
cantur more Iudæorum. Theophylactus indicat honoris gratia fuisse uocatum fra-
trem domini. Hic primus Hierosolymorum Episcopus fuit ordinatus, atque huius
pleriq; iudicarunt esse Epistolam, quam hodie quoq; nomine Iacobi legimus. Apo-
stolus autem dicitur eo modo, quo ceteri omnes Apostoli dicuntur, qui Christum,
in carne conspectum, postea praedicebant.

Iurat Paulus

Quia non mentior.) Hic ὅτι poterat omitti, quod uim habet asseuerandi, sed apud
Græcos duntaxat, nisi malis addere, Ecce coram deo testificor, quod non mentior.
Nam id additū est uelut à iurante: quod sane non negat Hieronymus. Sed quod ad-
dit ἀναγγεῖλαι, coram deo sunt, id est, digna conspectu dei: mihi uidetur aliquanto
coactius. Verum in his nonnihil indulgent sibi ueteres, uelut in hoc quoq; de nomi-
num interpretationibus, Arabiae, Ciliciae, Damasci, & cetera. Ambrosius fatetur
esse iurantis, Theophylactus asseuerantis.

Ciliciae.) κυλικίας. Partes, est λιμάτια, id est, Plagas.
Quae erant in Christo.) Cur non potius, quae sunt in Christo, τὰς ἐν χριστῷ.
Auditum habebant.) ἀκούοντες ἡσων. id est, Audierant. Aduerbum, audientes
erant, hoc est, rumor apud illos erat, Latinitissimum erat, Auditum erat illis, siue, hic
rumor

rumor apud illos erat, eo quod participium ἀκούοντες sit praesentis temporis. Ne hic
quidem necesse erat uertere ὅτι, uetante id pronomine Nos.

Quam aliquando expugnabat.) ἐπιπράς. Rursus eo uerbo est usus, quo supra, si-
cut annotauimus.

Clarificabant deum.) ἐδοξάζον. id est, Glorificabant. Atq; ita legit diuus Hiero-
nymus; Ambrosius, magnificabant.

EX CAPITE SECUNDO.

Est annos.) ἡσὲ δεκάτεσσ ἀπομ ἐτῶν. id est, Per quatuordecim annos. Quan-
quam sensum probe reddidit interpres.

P Et contuli cum illis.) ἀνεδέμλω. Quod uerbum diuus Hieronymus ne-
gat Græcis significare proprie conferre, sed quae nouimus, ea in sinum a-
mici exponere, & in medium adferre, communi consilio uel probāda uel improban-
da. Vnde quod superius habuimus προουεδεμλω, significat, praeterea cum quoquam
contuli, scilicet post uocationem Christi. Aut si legas προουεδεμλω, id est, prius con-
tuli, nempe quam iret in Arabiam. In illo uidetur Paulus non diffusus suae uocationi,
in hoc uidetur non eguisse aliorum consilio, ut in Arabia doceret Christum. Cete-
rum quod Hieronymus admonet de proprietate uerbi ἀνεδέμλω, huc opinor specta-
uit, quod ἀνατίθειδα Græcis dicitur tam is qui suscipit onus, quam qui alteri impo-
nit; qui uero cum alijs cōfert, in medium deponit sarcinam suam, uelut onerans eos
quos suorum factorum iudices facit, suscepturus, si quid illi detrahant, addant ue sar-
cinæ. Vnde & quae seposita sunt, & in alto suspensa, ἀναθήματα uocamus. Euripi-
des in Iphigenia Aulidensi, pro eodem dixit σπρωγέγκην, quasi dicas, simul impor-
tare. Ita Clytemnestra Agamemnoni, σπρωγέγκην δ' ὄμιος.

Qui uidebantur aliquid. τίς δὴ οὖσιν. id est, Qui uidebantur: ut legit Augustinus:
siue probatis. Porro Aliquid, additum est abs quopiam, cui sermo uidebatur parum
absolutus. Perperam igitur qui legunt, Qui uidebātur aliquid: sed peius qui legunt,
Qui sibi uidebātur aliquid: quorum est Ambrosius, si modo codices mendo uacant,
Contumeliosum enim erat, qui sibi uidebātur aliquid, quasi nullius alioqui precij,
sed sua duntaxat opinione forent aliquid, cum id magis ad aliorum referatur aestima-
tionem. δὴ οὖσιν enim absolute dicuntur Græcis, qui magnae sunt autoritatis, uelut
ἀδελφοὺσιν, quorum leuis est autoritas. Ita Euripides in Hecuba, λόγῳ γὰρ ἐκ τ' ἀδελ-
φούσιν ἰδὲν, κακτῶ δὴ οὖσιν ἰδὲν, ἀπὸ τῶν οὐκ ἀπὸ δέσπης. id est, Nam oratio profecta ab ijs qui
magnae sunt existimationis, & qui non sunt alicuius existimationis, eadem nō idem
ualet. Apud Græcos primo & tertio loco non additur τίς, id est, aliquid: medio tan-
tum loco additur, Ab ijs autem qui uidebantur esse aliquid. Quod haud scio an adie-
ctum fuerit abs quopiam, qui putarit esse subaudiendum: tametsi mire consentiunt
exemplaria. Quandoquidem & Ambrosius legit, Qui existimabantur esse aliquid.
Mihi probabile uidetur quod Valla contectat, uidelicet adiectitium esse. Atque ex
interpretatione Hieronymi propemodum liquet illum non legisse, Qui uidebantur
esse aliquid: sed tantum, Qui uidebantur: cum ita scribit, Sollicitus itaque require-
bam, quid nam esset quod diceret, Qui uidebantur: sed nunc me omni scrupulo libe-
rauit, adiciens, Qui uidebantur columnæ esse. Atque in exemplari Paulino primo
loco tantum est, Qui uidebantur. Deinde cum Paulus sentiat eos in magno precio
habitos, quod mox apertius explicat, Qui uidebantur columnæ esse: quomodo con-
gruet huic loco, Qui uidebantur esse aliquid? Sic enim loquimur de his rebus, qui-
bus nolimus nihil omnino tribui. Ceterū quamuis Hieronymus hactenus à me stat,
quod non addit Aliquid: non tamē uidetur satis perpendisse uim participij Græci,
δὴ οὖσιν. Proinde nos uertimus, Cum ijs qui erant in precio. Ne quid tamen celem
lectorem, quoniam apud Græcos semel hic additur τίς, fieri potest ut eodem sensu
posuerit hic Aliquid, quo Lucas in Actis quinto, dixit Aliquem, pro magno: Ante
hos enim dies extitit Theudas, dicēs se esse aliquem. Ambrosius obiter indicat hoc
loco, quod in Actis magis erat annorandum. Nam ubi nos legimus eius uoluminis
capite decimoquinto, praescriptū gentibus ut abstinerent à quatuor, ab idolothytis,
à scortatione, à sanguine, à suffocato: ille monet ab apostolis non fuisse praescripta,

Qui uideban-
tur aliquid

Ambrosii non
est opinio

nisi tria, quartum à Græcis additum. Siquidem disputationem ita claudit: Quæ philosophæ Græcorum non intelligentes, scientes tamen à sanguine abstinentum, adulterarunt scripturâ, quartum mandatum addentes, & à suffocato obseruandum: quod puto nunc dei nutu intellecturi sunt, quia iam supra dictum erat, quod addiderunt, Et sanguinis abstinentiam, interpretatur non ab homicidio temperandum, id quod ethnicorum quoque legibus uetitum erat, sed ab esu carnium cum sanguine, more Noe, iuxta Pythagoræ dogma. Cæterum illi secus interpretantes, interdictum sanguinem, addidere confine quiddam ex ludæorū cæremoniis, de suffocato. Porro frustra uentari, ne uescamur pecude suffocata, cum iubeamur ab esu carniū omnium abstinere, iuxta Ambrosii sententiã. Cui quantū tribuendum sit, alij uiderint: certe Irenæus aliquoties refert locum ex Actis, nec addit mentionem suffocatorum, nominatim libro aduersus Hæreticos tertio, capite duodecimo.

ἐλλυ
gentilis

Cum esset gentilis.) ἔλλυ ἀν. i. Græcus cū esset, quo tamen abuti pro ethnico. Sed propter introductos falsos fratres.) πῆσιόκτους, quasi dicas, Obiter ingressos. Nam πῆσι, apud Græcos plerumque in malam significat partem, & nomen est, non participium: ueluti dicas, subinductitios fratres: sic & μοχ, ὅτι πινδο πῆσιόκτους, id est, obiter ingressi sunt, nobis aliud agentibus: id quod solent exploratores ac molientes insidias. Iam falsos fratres, est ὁ δὲ ἀδελφός, id est, falso nomine Christianos, de quo superius admonuimus. Diuus Hieronymus coniunctionem Autē, siue Sed, putat hoc loco superuacaneam & abijciendam: partim quod si ponatur, non habeat partem que illi respondeat: solet enim apud Græcos δὲ, semper respondere μὲν: partim quod sensui huius Epistolæ uehementer repugnet. Intelligit enim diuus Hieronymus, Paulum nulla uia potuisse compelli, ut Titum quū esset gentilis, circumcideret, idque ad ueritatē Euangelij pertinuisse. Atque ita quod sequitur, Propter superintroductos falsos fratres: coheret cū superioribus, Nō fuit compellus circumcidi, propter falsos fratres, & cætera. In hac sententiã interpretatur August. tametsi secus legit Ambrosius.

Locus uarie
lectus &
expositus

Celsimus subiectioni.) Est quidem datiuus apud Græcos ὑποκλήσις, sed per ablatiuum uertendus, Subiectione: id est, ut illis subijceremur. Atque in exemplari Paulino prima manu scriptum fuerat Subiectione, casu auferendi. Hieronymus indicat in Latinis codicibus quibusdam non haberi δὲ, ut intelligas Titum celsisse ad horam: in Græcis addi, ut sensus sit, illum nullo modo celsisse. Quod si legatur celsisse ad horam, hoc tamen Hieronymus non putat pertinere ad circumcisionem Titī, sed ad id duntaxat, quod Hierosolymam redierit quo illis satisfaceret. Et tamen quod Hieronymus negat esse in Latinis codicibus, nunc in omnibus Latinis exemplaribus uisitur scriptum, præter quam apud Ambrosium qui secus etiã atque nos ordinat orationem, nimirum hoc pacto: Propter autē subintroductos fratres falsos, qui subintrauerunt explorare libertatem nostrã, quam habemus in Christo Iesu, ut nos in seruitutem subijcerent, ad horã celsimus subiectioni. Atque ita legisse declarat eiusdem interpretatio. Omittit ille pronomen Quibus, quod additum, uideretur orationem in absolutam reddere, nisi sic ordinemus. Titus non compulsus est circumcidi, propter apostolos, quibus aliquousque celsimus, sed propter subintroductos fratres, quibus ne tantulum quidem celsimus. At quomodo nō celsit, qui Timotheum coactus est circumcidere? Argutatur pluribus uerbis super hoc loco Ambrosius. Nec uideo quomodo locus possit explicari, nisi fateamur Pauli sermonem esse imperfectum, ut intelligamus hoc pacto: Apostoli non compellebāt, sed propter fratres falsos uidebamur compellendi, quod si odiosius instarent, quibus tamen pro eo tempore non celsimus eousque, ut quenquam e gentibus circumcideremus.

Apud uos.) πρὸς ὑμᾶς, id est, Erga uos.

Sermo tur
batus

Ab ijs autē qui uidebantur.) Rursum Paulus orationem inceptam non absoluit, quod interloquatur quædam: deinde mutata sermonis forma, redit ad id quod instituerat. Videbat enim adiecturus, Ab his qui habebant in precio, nihil adiutus sum. Deinde quū ceu per parenthesis interiecisset, Quales olim fuerint, mea nō refert: deus personã hominis nō accipit: nam id illi obiter apparet uenisse in mentē, ex eo quod dixerat, Qui nūc uidentur esse magni: mox redit ad id quod cœperat, sed diuersa sermonis

sermonis forma: Mihi enim qui uidebantur esse aliquid, nihil contulerunt.

Mihi autem qui uidebantur esse aliquid.) Rursum hoc tertio loco non est, Esse aliquid: sed tantum, ὅτι δὴ οὐκ ἔστιν, id est, Qui uidebantur: hoc est, in precio habitū, quos uulgo uocant reputatos.

Nihil contulerunt.) ὁ δὲ πρὸς πάντας ἔδωκεν, id est, Nihil communicarunt, idem uerbum quod sapius uertit Acqueiuit: id quod admonet & diuus Hieronymus. Contulerat cum illis Paulus suum euangelium, illi non contulerunt uicissim suum, sed duntaxat probarunt euangelium Pauli. Itaque hoc loco Contulerunt, non significat idem quod addiderunt, ut quidam arbitrantur, sed illud hinc consequitur. Nam quid potuerunt addere Paulo, qui ne communicarint quidem de suo euangelio? Poterant aliquid à Paulo accipere, nihil poterant adiungere. Diuus Hieronymus putat hic hyperbaton esse, ut multis quæ in medio sunt interiecta sublatis, legamus ad hunc modum: Mihi enim qui uidebantur esse, nihil contulerunt, sed econtra dexteras dederunt mihi & Barnabæ societatis. Quanquam possumus iuxta superiorem sensum ita legere, ut citra iactantiam occulte significarit Paulus, ab illis nihil collatum sibi, sed à se potius illis. Quod tamen ex re consequitur uerius, ut modo diximus, quàm uerbis significatur. Est enim hic idem uerbum πρὸς πάντας ἔδωκεν, quod significat communicare de re quamiam consultandi gratiã. Quo quidem in loco, parum attentus fuit Valla, qui putat hic Contulerunt, idem esse quod addiderunt.

Contulerunt
Conferre,
communicare

Cum uidissent quia creditū est.) ὅτι περὶ σὺν μαρτυροῦμαι τὸ εὐαγγέλιον, id est, Esse mihi creditum siue commissum euangelium. Sic enim Græci loquuntur, Creditus sum hanc rem, & commissus sum hanc rem. ὅτι, aut omittendum erat, aut uertendum in Quod.

Qui enim operatus est Petro.) Propius erat Græcæ lectioni, In Petro, & in me. ἐνδρυόμενος ἐν τῷ πετρῷ, ἐν ἐργασίᾳ καὶ ἐμοί. Siquidem præpositio est in uoce composita. Nec est simpliciter Operatus, sed efficax fuit, & uim suam ostēdit. Nam Origenes in epistolam ad Romanos, existimat idem pollere ἐν τῷ πετρῷ καὶ ἐν ἐργασίᾳ, hoc est, actum & uim, ex se mouentem organum. Sentit enim quicquid per Petrum effectum est, non ipsius uiribus, sed deo autore perfectum. Cuius ope præsidioque & ipse adiutus, non minora patrauerit inter incircumcisos, quàm ille inter circumcisos. Atque hic rursum opus est parenthesi, ut legamus ad hunc modum: imò contrã, quum uidissent mihi concreditū fuisse euangelij præputij, quemadmodū Petro circumcisionis: deinde quæ sequuntur, parenthesi separentur: Nam qui operatus est in Petro ad apostolatum circumcisionis, operatus fuit et in me erga gentes. Mox quod sequitur, connectatur cum superioribus: Quumque cognouissent gratiam mihi datam: & cætera.

ἐν τῷ πετρῷ
ἐν ἐργασίᾳ
idem possit

Dexteras dederunt mihi & Barnabæ societatis.) Aut subaudiendum ἐν ἐν, aut iuxta Hebræum idioma, dixit dexteras societatis, ut osculum pacis, pro dextris sociis libus, ut ita loquamur.

Inter gentes.) εἰς τὰ ἔθνη, id est, In gentes: ut legit Ambrosius. Alicubi citat, ad gentes, siue erga gentes: ut respondeat ei quod præcessit, εἰς ἀρρολλῶν τῆς πόλιτος μαρτυρίας.

Vt nos in gentes, ipsi autē.) Hic sermo non est absolutus, sed subaudiendū est, apostolico munere fungeremur. Nam In, positum est pro Erga. Et circumcisionem uocat ipsam gentem Iudaicam, quam opponit gentibus, quas aliquando uocat præputium.

Tantum ut pauperum.) Tantum, ad uerbum referendum est ad sequentia, non ad præcedentia. Hoc admonui, quia nonnulli secus distinguunt. Subaudiendum autem est aliquid, tantum admonuerunt aut mandarunt.

In faciem ei restiti.) κατὰ πρόσωπον αὐτοῦ ἀντίσω, id est, Iuxta faciem illi restiti, aut certe In facie, non in faciem: id est, propalã & in conspectu omnium: nam in faciem erat cõtumeliosius. Nec est Græcè κατὰ πρόσωπον, sed κατὰ πρόσωπον. Consentiuunt cum his & Græcorū scholia & Ambrosius, qui in facie interpretatur palã et corã. Diuus autē Hieronymus accipit, secundū faciem, pro eo quod est, non ex animo, sed ut ijs qui aderant, speciem reprehensionis exhiberet: quo Petri simulatio quam uidebat noxiam fore gentibus, simulata reprehensione corrigeretur. Et hanc utriusque hypocrisin, dispensationē appellat. Cæterū iuxta hunc sensum dilutius erit, quod Paulus hoc lemme Galatas à Iudaismo deterreat, quia Cephæ fide restiterit in faciem, & cum

Locus uarie
expositus

& cum ille nihil peccarit, hanc ansam obiurgandi quasi erit. Quanquam hæc Græcorum quorundam interpretatio, alia quoque de causa non probatur Augustino: & hinc nata est illa magna de mendacio inter illos disputatio, cum simulatio sit, potius quam mendacium. A quo uerbo adeo non abhorret Hieronymus, ut hypocrisis huiusmodi non uereatur & prophetis, atque adeo ipsi Christo tribuere. Petrus enim cum aduenisset Iudæi, surgens a conuiuio dissimulabat se uesci cibis communibus, ne offenderentur, quibus persuaderi non poterat id licere, cum ille sciret licere. Ac rursum ubi Paulus sensit ex ea dissimulatione, qua Petrus studuerat mederi Iudæis, nasci graue offendiculum, adeo ut Barnabæ quoque timeret, opposuit acrem obiurgationem, sed secundum faciem, hoc est, in speciem & per simulationem: non quod crederet Petrum peccasse sua dissimulatione, sed quod uideret, id quod in suæ gentis remedium fecerat Petrus, in gentium perniciem uergeri, quarum curam agebat Paulus. Augustinus explanans hæc Epistolam sanè quæ dure, mea quidem sententia, tractat Petrum, his uerbis de illo loquens: Petrus autem cum uenisset Antiochiam, obiurgatus est à Paulo, non quia seruabat consuetudinem Iudæorum, in qua natus atque educatus erat, quanquam apud gentes eam non seruaret: sed obiurgatus est, quia gentibus eam uolebat imponere. Hactenus Augustinus. Videtur enim peruersitatem quandam sapere, si quis onus studeat alijs imponere, quod non iudicet esse suscipiendum. Atqui huius uox est in Actis apostolicis cap. xv. Nunc ergo quid tentatis deum, imponere iugum super ceruices discipulorum, quod neque nos, neque patres nostri portare potuimus? Qui conuenit, ut cui tentare deum dicatur, qui iugum legis uellet imponere gentibus, ipse tanto studio conatus sit imponere, ut ad id simulatione sit usus? Rursum Augustinus libro De agone Christiano cap. xxx. factum hoc Petri, superstitionem simulationem appellat, & ceteris illius peccatis, diffidentiam, pugnam, abnegationis admiscet: atque adeo paulo post in eodem capite, prauam simulationem appellat: Hos, inquit, ecclesia catholica materno recipit sinu, tanquam Petrum post fletum negationis, per galli cantum admonitum, aut tanquam eundem post prauam simulationem, Pauli uoce correctum. At operæ precium uidere est, quantum absit Hieronymus ab Augustini sententia. Hic non ueretur Petro apostolorum principi, etiam post acceptum celestem spiritum, impingere peruersam simulationem: ille non fert uel errorem tribui Petro. Sic enim loquitur in præfatione commentariorum, quos in hanc ædidit Epistolam: Quam obrem ita caute inter utrumque & medius incedit, ut nec Euangelij prodat gratiam, pressus pondere & autoritate maiorum, nec præcessoribus faciat iniuriam, dum assertor est gratiæ. Oblique uero & quasi per cuniculos latenter incedens, ut Petrum doceat pro commissa sibi circumcisionis plebe facere, ne ab antiquo repente uiuenti more desciscens, in crucem scandalizata non crederet: & sibi prædicatione gentium credita, æquum esse id pro ueritate defendere, quod alius pro dispensatione simularet. Quod nequaquam intelligens Bataneotes, & sceleratus ille Porphyrius, in primo operis sui aduersum nos libro, Petrum à Paulo obiecit esse reprehensum, quod non recto pede incederet ad euangelizandum, uolens & illi maculam erroris inure re, & huic procacitatis, & in commune ficti dogmatis accusare mendacium, dum inter se ecclesiarum principes discrepant. Hactenus Hieronymi uerba retulimus. Nonnulli uero dum non possunt ex his difficultatibus explicare sese, commenti sunt Cepham hunc, cui in os restitit Paulus, non fuisse Petrum Apostolum, sed alium quempiam. Huius opinionis autorem, Græcorum scholia citant Eusebium in Historia ecclesiastica, qui rem fecerit hoc argumento probabiliorem: Quorsum, inquit, opus erat, ut Petrus sese à conuiuio subduceret ob interuentum Iudæorum, cum multo ante satisfecisset omnibus expositulantibus, quod cum Cornelio incircumciso commercium habuisset: & adeo satisfecisset, ut illi cognito negotio, concorditer gratias egerint deo: præsertim cum huiusce rei nulla mentio fiat in Actis Apostolorum? Sed hæc opinionem ceu comenticiam ac frigidam, fortiter reijcit Hieronymus, cum ipsa res doceat, totum hunc sermonem ad Petrum & illius collegas pertinere. Negat autem ullum Cepham notum nobis præter apostolum, qui Syrorum lingua Cephas dicitur, quod illis Cephas idem sonet, quod Græcis ac nobis Petrus. Deinde non mirum si hoc omisit Lucas

Lucas, à quo tam multa præterea sint prætermissa, uelut illud quod Petrus primum sederit Antiochiæ, deinde Romam sedem suam transtulerit. Postremo non oportere nobis tantum esse Porphyrium scophantam, ut in illius gratiam nouum Cepham fingamus. Alioquin si conemur à scripturis eradere, quicquid hæreticorum calumnijs obnoxium sit, plura alia forent eradenda. Thomas Aquinas uerbosissimam disputationem, quæ super hac re uersatur inter Hieronymum & Augustinum, non in scite contraxit in compendium, indicans controuersie summam quatuor in rebus potissimum esse sitam. Primum in tempore, quod Hieronymus in duas, Augustinus in tres partes distinxerit, sic ut legalia ante euangelium fuerint uita, mox à morte Christi, mortua, sed non mortifera, Iudæis duntaxat, modo ne spem aliquam salutis in eis collocarent: demum euangelio late diuulgato, eadem omnibus fuisse mortifera. Ut hæc uere distinxerit Augustinus, Hieronymus putat iam satis diuulgatum fuisse Euangelium, cum Petro uisione monstratum est, nihil esse commune, cum hac de re satisfecit Iudæis expositulantibus, cum ipse publica concione testatus est, onus legis nemini imponendum, quod nec ipsi ferre potuissent, nec maiores ipsorum. Et negabimus euangelij gratiam diuulgatam, cum ubique gentium tot hominum milia tenerent euangelium: præsertim cum multo ante palam dixisset ipse Christus, Lex & propheta usque ad Ioanem, cum uelut templi scissum esset à summo usque ad imum. Nec in hoc legi fiebat iniuria, si quatenus erat umbra, cederet ueritati. Neque tantum opinor, honoris debetur synagogæ, quam Christus repudiavit ut uiricidam, præsertim cum ex eo honore tantum immineret periculi, ut parum abfuerit quin gentes quoque pertraherentur in Iudaismum. Neque nihil erat futurum discriminis inter sacrificia gentium & Iudæorum, quod cum illa semper fuerint execranda, hæc pro tempore suum habuerunt honorem. Iam consinium illud, quod Augustinus inducit inter duo tempora, qua nota differminabimus: an donec erunt qui non poterunt negligere? Atqui sunt huius generis multi, nostris quoque temporibus, inter Christianos. Quamquam totum hoc quod adducit Augustinus de mortuis, at non mortiferis, de tempore medio, de synagoga cum honore deferenda ad tumulum, magis humana ratione quam diuina scripturæ testimonijs subnixum est. Quis autem sanus uelit ea seruare à quibus nullum speraret fructum? Quod si Iudæi hoc animo seruabant legalia, ut nec utilia, nec inutilia, cur ea exigunt à Paulo? imò cur à gentibus? Certe qui hæc faciebant, putabant ad rem pertinere. Cur hos non redarguit apostolus? Quod si nihil erat ab illis fructus, certe uel ob hoc erant fugienda, quod qui seruarent ea, specie præbebant infirmis, quasi sine his non sufficeret euangelium. Atque hinc sanè nata hæresis Ebionitarum, præter alias aliquot, quæ Christum cum Mose miscebat, cum ille purissimus esse uellet.

Iam in secundo discrimine, ait, iuxta Hieronymi sententiam, apostolos non seruasse legalia, sed aliquoties pro tempore simulasse, sed tamen propter aliquas causas: puta quiescebant sabbato, non superstitione, sed ob quietem: abstinebant à quibusdam cibis, non ut uetitis, sed propter abominationem. Nam hæc, ni fallor, Thomas addidit de suo. Quasi uero nunc non eadem liceant, aut quasi peccaturus sit, si quis itinere festus, sabbato interquiescat: aut capo appposito fastidiat laridum rancidum. Aut quasi conueniat abominationem istiusmodi superstitionem tribuere apostolis, qualem uidemus in stultis mulierculis. Iuxta Augustinum uero, inquit, apostoli seruabant legalia, & hoc intendentes, sed tamē non ponentes in eis spem: & hoc licebat eis, utpote Iudæis. Si hoc tantum concessum est infirmitati quorundam: quid hoc ad apostolos, per quos solos aliorum infirmitas erigenda? Deinde quid interest inter eum qui coactus obseruat, ne quos offendat, & eum qui quauis de causa rem ut inutilem seruat? Quid autem intendit qui hoc facit? Aut nihil ne intendit, qui simulate seruat, ne quos alienet ab euangelio?

Tertio loco in hoc discrepant, inquit, quod Hieronymus utrumque liberat omni peccato, cum uterque suum, hoc est euangelij egerit negotium. Augustinus Petrum one rat peccato, sed ueniali duntaxat. Atqui ex his Augustini uerbis, quæ modo citauimus, non apparet illi uisum hoc peccatum ueniale. Deinde primum fauorabilior est sententia, quæ utrumque apostolum peccato liberat, quam quæ alterum onerat: sed de hoc mox dicetur. Iam quod Thomas adducit de potestate autorum, mihi suffragidum uidetur

Thomas cen-
sor inter Au-
gustinum &
Hieronymum

Augustini ra-
tiones excusse

Ebionitas

Thomas uatio-
nes excusse

uidetur. E septem doctoribus, quorum testimonio nititur Hieronymus, Thomas quatuor rejicit, Laodicensem, Alexandrum, Origenem & Didymū, ueluti infames de heresi. At ego in scripturarū enarratione, unū Origenem decē orthodoxis anteposuerim, exceptis aliquot dogmatibus fidei. At si rejiciendi sunt, in quorum libris inueniuntur hæretica, fortassis rejicientur & Cyprianus & Ambrosius. Iam quale est Paulum, de cuius scriptis est controuersia, in testium numero producere: ne non tres tribus opponerentur: at nihil interim de mendacio. Neq; enim simulatio aut dissimulatio, si facta constet, sic mendaciū appellari potest, ut semper sit cum uitio coniunctum. Porro quod à Paulo dictum est, Non recte incedunt ad Euangelium, id de cæteris dictum uidetur, non de Petro. Superest igitur unus scrupulus, quod Cephas à Paulo dicitur reprehensibilis. Aut enim id uere dictum est, & cōsequitur peccasse Petrum: aut falso, & mendacio obnoxius tenetur Paulus. Sed mox ostendemus ex ueterum interpretatione, quo pacto possit & hic dissolui nodus.

Mendaciū, ubi situm de quo Augustinus

Quarto loco, ne singula persequar, illud inter cætera commemorat Thomas, Petrum peccasse, quod ex eius dissimulatione natum sit scandalum: Paulum non item, quod ex huius reprehensione nullum ortum sit offendiculum. Verum qui potuit scire Petrus, fore ut offenderentur qui accumbebant, cum scirent Petrum hoc dare Iudæis fortasse infirmis aut seditiosis? Si sciebant licere Iudæo uesci & non uesci, cur offenduntur, si ille pro tempore facit quod optimū putat? Probabilius erat futurum, ut Iudæi offenderentur, quàm ethnici. Quod si non dissimulasset, rursus peccasset grauius, quia grauius offendisset suos, quibus magis consultum oportuit. Quanquā non omne scandalum cum uitio coniunctum est. Quin ex tam acerba Pauli reprehensione, graue poterat nasci offendiculum. Primum suspicari poterant, inter principes Apostolos non nihil rancoris intercedere, cum Paulus ob rem leuiculam sic in os inceserit Petrum. Deinde periculum erat, ne minueretur autoritas Petri apud fideles, quam oportebat esse sacrosanctā. Hæc uisum est adijcere, quod uulgus theologorum putat pulchre depugnatum ab Augustino, & à Thoma rem belle explanatam. Certe locus est obscurus, & qui doctissimos Græciæ magnopere torserit. Ego non uideo cur odio mendaciū, Petrū tam dure tractemus, quàm illum tractauit Augustinus. Durius aut articuli Parisienses, qui dicunt Petrum errasse in fide. Legimus inter Paulum & Barnabam incidisse dissensionem. Sed Apostolos post acceptū spiritum cœlestem, qui deduceret eos in omnem ueritatē, errasse in dogmatibus fidei, mihi uidetur dictu impium. Arbitror autem Paulum incanduisse, quod nō dum illa uacillatio Iudaismi sublata foret inter Christianos: atq; id esse quod ait Paulus *ἐκ δὲ τοῦ ὀρθοποδοῦναι*, quod claudicantiū est. Iam enim par erat, explosa omni superstitione, ingenue apud omnes Christum profiteri. Quod si nonnihil roboris hac in parte Paulus desiderauit in Petro, non protinus sequitur, Petrum peccasse, quandoquidē illa claudicatio non aliunde quàm à studio pietatis proficiscebatur. Proinde Pauli obiurgatio, nihil aliud fuit quàm confirmatio parum adhuc sibi constantium. Hæc pro mea uirili in medium adduxi, libenter accepturus si quis meliora proferet.

Articuli Parisienses

Reprehensibilis, pro Reprehensus

Quia reprehensibilis erat.) *ὅτι κατεγνωσμένον ἦν.* id est, Quoniam reprehensus erat, & damnatus ab ijs qui male de illo iudicabant, etiamsi reprehensibilis nō erat. Et hic consentiunt Græcorum scholia. Ambrosius item Reprehensus legit, non reprehensibilis. Et addit, reprehensus: Vnde; utique ab Evangelica ueritate, cui hoc factum aduersabatur: hic à Græcis dissentiens, & cum Augustino sentiens. Græcorum scholia indicant & alium sensum. Erat, inquit Paulus, mihi data occasio palam obstitendi Petro, quod ante fuisset ab apostolis reprehensus Hierosolymis, quod cum Cornelio sumpsisset cibum Cæsariæ. Quod ni fuisset obiurgatus antea, nunc non se subduxisset, sed ueritus ne rursus aliquid tumultus nasceret, subducere se parabat ē conuuiuo. Porro Paulus occasionem nactus, palam obiurgat illum, nō quod illi indignaretur, sed ut confirmaret alios uacillantes. Nam si quid uere peccasset Petrus, atque ex animo Paulus huic fuisset indignatus, priuatim expostulasset, non coram omnibus. Neq; uero hæc Paulus narrat gloriose, sed ut Galatarum salutē confulat. Postremo mihi planē uidentur Iacobus cum suis, in hac fuisse opinione, ut crederent

derent, legem Mosaicam, etiam post proditum Euangelium, obseruandam Iudæis, quo ad cæremonias quoq; sicut admo nuimus in Actis capite uigesimo primo: non quod absq; his crederent Euangelij gratiā non sufficere ad salutē, sed quod ob inuincibilem quorundam superstitionem putarent expedire, non omnino negligi.

Et simulationi eius consenserunt.) *συνωπικεθῆσαν.* id est, Vnā cum illo simulaerunt, & ita legit diuus Ambrosius.

Cæteri Iudæi.) Et, addendum, *καὶ οἱ λοιποὶ*, Et cæteri, aut cæteri quoq;. Ab eis in illam simulationem.) Græce sic est, *συνωπικεθῆσαν αὐτῶν πρὸς τὸ κλέσαι.* id est, Pariter abduceretur in illorum simulationem, siue illorum simulatione. Faber legit, *ὡς τε καὶ Βαρνάβας συνωπικεθῆσαν.* id est, Ut Barnabas simul abstineret. Verū hoc nec in Græcis habetur codicibus, nec à quoquam legitur, nec opinor usquam inueniri, *ἐπεχθῆσαι* ab *ἐπέχεσθαι.*

Recte ambulare.) Græcis unica est dictio, *ὀρθοποδοῦναι*. Vnde diuus Hieronymus aduersus Pelagium, itemq; in commentarijs uerit, Quod non recto pede incedunt: id autem refertur ad cæteros, non ad Petrum. Aliter enim hi simulabant, aliter Petrus, Petrus dissimulabat potius quàm simulabat, ne quid offenderet suos. Cæteri dissimulabant, suspicantes aliquid admissum aduersus bonos mores. Certe Augustinus in Epistolis, quibus super hoc loco conflictatur cum Hieronymo, multitudinis numero legit, ac similiter citat capite ultimo ad Consentium de mendacio. Item Ambrosius: Recta uia incedunt. Neq; rursus est, Non recte ambulare, hoc est, errare à uia, sed claudicare & uacillare, quod parum essent firmi in eo quod erat ingenue tuendum, nunc huc propensi, nunc illuc. Et quoniam Mosaiica lex erat in confinio, fieri potest ut Petrus quoq; nonnihil addubitarit, an palam lex esset negligenda. Verum hoc ipsum erat uacillare, non aut flagitium admittere, cum neq; Paulus neq; Petrus iudicaret legis obseruationem ad salutem requiri, licet Paulus quoq; coactus sit Timotheum circūcidere, & tondere caput, nō superstitione, sed obsequio. Hactenus certe nulla mentio de mendacio. Neq; quisquam negat, pium hominem alicubi recte simulare ac dissimulare. Et ostendimus ex hoc loco nihil esse necesse producere mendacium. Neq; Petrus cogebat gentes Iudaizare, quasi id ageret, ut illos in Iudaismū pertraheret, sed quod hanc animam quidā arriperent ex illius dissimulatione.

ὀρθοποδοῦναι

Claudicare

Dixi Cephæ.) Græci legunt *πέτρος*, id est, Petro. Neq; refert ad sensum. Quod em Græcis sonat *πέτρος*, id Hebræis ac Syris sonat Cephas, autore Hieronymo.

Cephas Petrus

Coram omnibus.) Hic exponit quid ante dixerit, *ἵνα πρὸς ὅσους ὄντων.* id est, In conspectu omnium, quorum gratia hæc dscuntur.

Scientes autem.) Autem, coniunctione m non reperio in Græcis exemplaribus, nec opus est, nisi subaudias in superiori parte uerbum Sumus, ut ita legamus, Nos sumus nati Iudæi, ex sanctis patribus orti, sub lege sancta nati, nō autem ethnici, qui sine lege ex impijs ac profanis maioribus producti sunt. Et tamen ipsi sic nati cogimur diffisi legi nostræ, ad Christi fidem confugere, si uelimus esse salui, quo minus persuadendum est ethnicis, ut à lege Moysi sperent salutem. Porro, natura Iudæos, dixit ad discretionem profelytorum.

Natura Iudæi

Nisi per fidem Iesu.) *εἰ μὴ.* id est, Si non. Est aut sermonis noua forma, uulgari more dicendum erat, non iustificatur ex operibus legis, sed tantum per fidem.

In Iesu Christo credimus.) *ἠπίσταντες αὐτῷ.* id est, Credidimus, præteriti temporis. Et ita legit Hieronymus.

Propter quod ex.) Propterea quod, si uoluisset Latine dicere, *διότι*. Reædifico.) *ἀικοδομῶ.* id est, Aedifico, nam præcedit *καί*, id est, iterum.

Mortuus sum.) *ἀπέθανον.* id est, Mortuus fui: ut sit præteriti temporis, hoc est, per legem fidei, desit esse obnoxius legi Mosaicæ.

Confixus sum cruci.) *χρῆσθαι συνεστυρωματι.* id est, Christo conrucifixus sum, siue cum Christo crucifixus sum.

Quod autem nunc uiuo.) Rursus *ἵ* pro *ὅτι* posuit, quemadmodum indicauimus in Epistola ad Romanos: Quod enim uiuit, uiuit deo.

In fide uiuo filij dei.) *ἐν πίστει ζῶ πρὸς τὸ θεῷ.* Articulus additus, discernit fidem, E e Christi

Christi à reliqua fide, quod ita poterat exprimi, In fide uiuio, fide inquã filij dei. Mirum autem ut relicta narratione, uelut oblitus sui, sic rem prosequatur, ut parum liqueat ubi desierit obiurgare Petrum; etiamsi Hieronymus existimat usq; ad huius capitis finem esse Pauli reprehensionem, consentiente Theophylacto, qui sic finit huius capitis cōmentariū: Quod si ipse asseueraueris, uides quò impietatis profectura esset blasphemia. Sunt tamen in eo sermone, quę magis cōuenirent præceptorī in discipulum, q̄ Paulo in Petrum. Vnde probabilius est Paulum reliqua ad eos qui aderant dixisse: aut eo qd instituerat omisso, clam ad Galatas deflexisse sermonem. Alioqui nimis abruptū erat, O insensati Galatę. Ex Ambrosio nihil satis liquebat, Non abijcio, *ὅκ ἀθετῶ*, id est, Non reijcio nō repello, nō sperno. Ambrosius legit, Non sum ingratus gratiæ dei. Augustinus Non irrita facio gratiam dei. Videbatur asperraturus Christi gratiã, si Moyſi legem recepisset, ut necessariam ad salutem.

Argumentatio ab impossibili Gratis Christus mortuus est.) *ἄοργαν*, quod idem & gratis sonat. Est autem ratio cinatio ab impossibili: quod si nemo tam demens est, ut dicat Christum gratis esse mortuum, non contingit salus ex obseruatione legis Mosaiçæ.

EX CAPITE TERTIO.

ἀνόητοι
dure uertit
pro rudes
Galatę

Insensati.) *ἀνόητοι*, id est, Stulti. Atq; ita legit Augustinus in Cōmentario quem ædidi in hanc Epistolam, alioqui durius uerbum est Insensati, & contumeliosius. Græca uox magis sonat rudes parumq; cordatos, præsertim quod Galatę ē ferocioribus Galliarū partibus sint profecti. Hilarius ipse Gallus, in carmine hymnorum, Gallos indociles appellat. Addit Hieronymus sibi uisam Ancyram Galatię metropolim, in qua magna uetustæ ruditatis uestigia resederint, & ex horum finitimis prodigiosas hæreses exortas *Ἰουδαϊσμοῦ, Ὀφιτῶν, Βορβοριτῶν, & Μανιχαϊσμοῦ*; cæterum linguam excepta Græca, qua tunc totus ferè Oriens utebatur, ferè eandem fuisse, quæ tum esset Treuirorum. Nam apud hos uersatus est Hieronymus. Atq; haud scio, an quæ nunc est Germanorum lingua, fuerit olim Gallorū. Interpres quod hic insensatos uertit, mox uertit stultos, suo more lasciuens copia.

Fascinare Quis uos fascinauit?) Fascinare dicuntur Latinis, qui aspectu malefico lædunt, sed apud Græcos *βασκανεύω*, que uerbo hic usus est Paulus, significat & inuidere, ut intelligas inuidia motos quosdam, uoluissē Galatas ad seruitutē legis reuocare. At Paulus uidetur hoc uerbum usurpasse, pro eo quod est, incantauit, & oculis ueluti præstigio imposuit. *βασκανεύω* enim Græcis dictum est *ἵνα τὸ φάσμα λάβῃ*, quod per oculos noceat fascinator. Porro Paulum de oculis delusis sentire testatur prope modum quæ mox sequuntur, Ante quorum oculos Christus Iesus præscriptus est, & in uobis crucifixus. Est autē plane præstigiū genus, ut id quod coram cernas, non uideas, tum quod non est, id uidere te putes; etiam si Demosthenes eo uerbo usus est pro calumniari siue accusare, in oratione pro Ctesiphonte. Hesychius addit proprie de ingrato dici. Fascinum autem pueris potissimum creditum est nocere, & ob id illos stultos appellat, nihil ueritus sententiam Euangelicã: Qui dixerit fratri suo fatue, reus erit gehennæ ignis. Si quidem hoc non indignationis, sed charitatis conuicium est. Et tamen mitigat illorum admissum, cum tantam cæcitatē fascino tribuat, magnam culpæ partem in alios reijciens.

Additum apud nos Non credere ueritati.) Non obedire. *μὴ ἀκούετε*, id est, Ne obtemperetis ueritati. Quanquam hæc particula ab Hieronymo prorsus omittitur, quod neget inueniri in exemplaribus Adamantij. In uetustissimo atq; emendatissimo exemplari bibliothecæ Paulinæ nō addebatur in contextu, sed nescio quis recentiore manu subnotarat procul in ima margine. In codice Constantiensis recentiore prorsus non habebatur, in uetustiore legebatur, Quis uos fascinauit non obedire; nec additū erat, ueritati. Eandem particulam adiecerūt & alio loco inferius, ubi pro *ἐβασκανεύω* mutatum est *ἀκούετε*. Hic est unus locus ē multis, quo coarguitur hæc æditio non esse tota Hieronymi. Etenim quum ille testetur se hanc particulam omisisse, quod in Adamantij codicibus non inueniretur, in nostris exemplaribus constanter habetur; & quod in Epistolæ capite quinto, dicit interpretem hoc loco uertisse, Non credere

ueritati

ueritati, nostri codices habent Non obedire ueritati. Chrysostomus nihil aliud legit, quàm Quis uos fascinauit? Nec aliud Theophylactus, tametsi interpres suo more nostram sequitur lectionem, quum in enarratione nulla syllaba sit, quæ explanet hanc particulam.

Ante quorum oculos.) *ἰσὶς ἁπλῶς ὁφθαλμῶς ὁ ἰησοῦς χριστὸς πρὸς γράφῃ*, id est, Quibus sub Præscriptus oculis Christus Iesus præscriptus est. Quod miror quare uerterit proscriptus, cū ea *πρὸς γράφῃ* uox Latinis multo aliud significet, nisi quod Græci quoque proscriptionem, id erat apud Romanos damnationis genus, *πρὸς γράφῃ* appellant. Potest autem sensus esse *Locus uarie duplex*. Galatas adeo dementatos fuisse, ut id quod manifestissimum esset, & oculis *expositus* expositum, tamen non cernerent obcæcati; aut adeo nihil uidere, ut crederent Christum proscriptione perisse, & uulgari more crucifixū esse. Posteriorem sensum sequuntur Augustinus & Ambrosius. Mihi prior magis aridet ut simplicior, minusq; coactus. Quanquam Augustinus legisse uidetur præscriptus, nō proscriptus, utpote loquens de præscriptione possessionum, quæ per occupationem transferuntur ad ius alterius. Ipsius uerba si quis forte requireret adseribam: Ante quorum oculos, inquit, Christus Iesus proscriptus, est crucifixus; hoc est, quibus uidentibus, Christus Iesus hæreditatem suam, possessionemq; suam amisit, his utiq; auferentibus eam, dominumq; inde expellentibus, qui ex gratia fidei, per quã Christus possidet gentes, ad legis opera eos qui crediderant reuocabant Christum, auferendo illi possessionem suam. Ac paulo inferius: Ut hinc eos maxime moueret, cum considerarent quo precio emerit possessionem, quam in eis amittebat, ut parum esset gratis cum mortuū, quod superius dixerat. Illud enim ita sonat, tanquam non peruenerit ad possessionem pro qua sanguinem dedit, proscriptione autem etiã quæ tenebat aufertur. Sed hæc proscriptio non obest Christo, qui etiam sic per diuinitatem dominus est omnium, sed ipsi possessioni, quæ huius gratiæ cultura caret. Hactenus Augustinus. Quibus ex ex uerbis satis opinor liquere, illum agere de præscriptione iuris, & toto hoc sermone pro, positum loco præ, in dictione proscriptionis. At Ambrosius legit proscriptus, mentionem faciens damnationis. Ne huius quidem uerba grauabor adducere lectori pigro ac diffidenti: Quia stultorum, inquit, oculis Christus proscriptus uidetur, id est, spoliatus uel condemnatus; prudentium uero oculis & sensibus, non solum non cōdemnatus, sed ipse mortem cruce sua damnasse uidetur. Ac mox, Sed quia hi indigne cœperant sentire, translati ad legem, idcirco mentibus eorum Christum condemnatum uideri conqueritur: huc usq; Ambrosiana recensimus. Theophylactus legit præscriptus, hoc est, ante oculos ueluti depictus. Nam Græcis *γράφῃ* & pingere est. Hac hyperbola notat certissimã illorum fidem, qui certius crediderint Christum morte sua liberasse genus hominum, quàm qui coram cōspexerant illum sublatū in crucem. Et ob hoc ipsum magis indignatur illos relabi in Iudaismū ueluti desciscētes à Christo. Hieronymus legisse uidetur præscriptus, hoc est, ante scriptus, in uobis crucifixus, quàm illud in Euangelio legeritis, uidelicet legentibus & credentibus uaticinijs prophetarum, qui multo ante id fore prædixerāt. Illud admonendum, Græcam uocem *πρὸς γράφῃ*, cōmunem esse scripturæ & picturæ. Quod si placet prior illa sententia, quæ mihi certe magis probatur, & consentiunt Græcorum scholia, magis quadrabit, depictus ante oculos, quàm præscriptus. Sic enim crediderant Christum crucifixum, quasi conspexissent oculis. Codex Donatiani habebat præscriptus, & Constantiensis uterq; nullo rasuræ uestigio. Est autem hic sermo cōiunctim legendus, Ante quorum oculos Christus in uobis est præscriptus crucifixus, quasi dicat, ueluti depictus in cruce pendēs, uestris oculis exhibitus est. Neque enim erat apud Galatas crucifixus, sed illis per fidem repræsentatus est crucifixus. Id tacite monet Chrysostomus, qui nihil attingit de præpositione in *πρὸς γράφῃ*, quam Paulus usurpasse uidetur pro præscriptus est. Apud latinos præpositio Pro, interdum significat aliquid palam fieri, ut prodere, promulgare, proferre, proloqui, proflare. Et olim nomina damnatorum publicitus in foro proponebatur, unde hoc damnationis genus proscriptio dicta est.

Et in uobis crucifixus.) Et redundat. Et in uobis accipi potest, pro inter uos, si

primus sensus placet, quem recensuimus. Non quod inter eos Christus fuerit crucifixus, sed quod hoc ita notum ac praedicatum, ut non minus nossent credidissentque, quam si inter ipsos res fuisset gesta.

Ex operibus legis.) An, hic redundat, nec additur a diuo Hieronymo, nec ab Augustino, nec habetur in uetustis exemplaribus. Nec enim simpliciter rogat utrum sit e duobus, sed prius proponit uelut absurdum dictu, deinde per correctionem infert quod uerum est, perinde quasi dicat, Ex operibus legis spiritum accepistis, an potius ex auditu. Iam illud Ex auditu fidei, tametsi a nobis intelligitur, tamen Latinis auribus insolens est. Neque enim ut Graeci famam siue rumorem *αἰσῶν* uocant, itidem & Romani. Proinde dilucidius erat, ex praedicatione fidei, hoc est, ex fide quam ex nobis audistis, non ex lege didicistis. Quis enim ferat sic loquentem, auditus occisi regis consternauit populum, pro eo quod erat, rumor de rege occiso. Nos itaque pro auditu, uertimus praedicationem.

Auditus pro fama

Ut cum spiritu.) Ut, apud Graecos non est, sed spiritu cum coeperitis, nunc carne consummamini, *ὅτι κρέμασθε τὸν νοῦν, καὶ τὸ σῶμα ὑμῶν καταλείψετε*, nisi quod praepositio est in uerbo coposito, uelut Horatius: Congestis undique saccis Indormis inhians. Item Vergilius, Viribus indubitare meis. Atque hoc ipsum in, positum est pro per. Vnde magis quadrat, spiritu & carne. Annotauit Chrysostomus, quod apostolus non dixit *καταλείψετε*, sed *ἀπολείψετε*, quasi dicas, post consummamini, dissidentes ab institutis.

Sine causa.) *ἐκεί*, id est, Frustra siue temere.

Tribuit uobis.) *ὁ ἀπὸ χορηγῶν*, id est, Suppeditans siue subministrans. *ὁ ἀπὸ χορηγῶν* & *ὁ ἀπὸ γῶν* poterant esse praeteriti temporis, id est, qui suppeditabat, & qui operabatur, ut subaudias deinde uerbum item praeteriti temporis, tribuerat, aut simile quippiam. Verum Hieronymus admonet rectius legi uerbum praesentis temporis, quod spiritus non deserit subministrare dotes suas: atque ita sane legit Ambrosius. Petrus Lombardus theologiarum sententiarum libro primo distinctione decimaquarta,

Augustinus a Graecis dissentiens

capite, Sed hinc, ex Augustini sententia putat hoc, Qui praebuit uobis, ad Pauli personam referendum, cum Hieronymus & Theophylactus ad deum referant, quod palam est ex illorum interpretatione.

Et operatur uirtutes.) Operatur, non ad spiritum, sed ad eum refertur qui suppeditat. Eclipsim habet hic sermo, Subaudiendum enim, id facit. Est hoc idiomatis Hebraici, sicut crebro iam indicauimus.

Sicut scriptum est.) Scriptum est, redundat. Et Hieronymus legit, Sicut Abraham credidit deo. Nec apparet aliter legisse Ambrosium, qui subiicit, Ostendit exemplo Abraham, qui pater fidei est &c. Exemplum igitur adduxit, non scripturae testimonium. Suffragabatur germanae lectioni uterque codex Constantiensis.

Cognoscite ergo.) *γινώσκετε ἅρα*, id est, Scitis igitur. Atque ita legit D. Hieronymus, Cognoscitis ergo, & huic consentiens Ambrosius, etiam Graeca uox anceps est.

Praenunciavit Abraham.) *πρόσηγγελέω*, id est, Anteuangelizauit, ut exponendi gratia sic loquamur. Nam Euangelium Graecis sonat bonum ac laetum nuncium. Etiam si apud Homerum Vlysses poscit Euangelium, hoc est, praemium, quod dari solet ijs qui rem laetam primi nunciarint. Proinde quod in Euangelio Christi fuit exhibitum, id multo ante Euangelium promissum est Abraham, quod hic appellat praeuangelizauit.

Benedictio & maledictio theologorum uocabula

Igitur qui ex fide sunt, benedicuntur.) *ἀλογοῦνται*, id est, Benedicuntur praesentis temporis. In promisso uerbum erat futuri temporis *ἀλογοῦσθαι*, hic praesentis. Scio parum esse Latinum benedicuntur & benedicuntur, sed huiusmodi quaedam uitari prorsus non possunt. Dici poterat, benedictionem consequentur. At ne sic quidem ueritatum fuisset orationis uicium. Coniungere licet & Ambrosium ita legisse, licet deprauatus sit locus. Certe Graecorum scholia cum sua scriptura consentiunt. Congruum huic uerbum praesentis temporis quod sequitur.

Sub maledicto sunt.) *ὑποκατάρα*, id est, Sub maledictione siue execratione. Quod commode reddi poterat, Maledictioni obnoxij sunt.

Maledictus omnis.) Locus est Deuteronomij cap. xxviii, iuxta Septuaginta ita legitur

legitur, maledictus omnis homo qui non permanserit in omnibus sermonibus legis huius, ut faciat illos, & dicet omnis populus, fiat. Apud Aquilam uero sic, Maledictus qui non statuerit uerba legis huius ut faciat ea, & dicet omnis populus, uere. Symmachus ad hunc uertit modum: Maledictus qui non firmauerit sermones legis istius, ut faciat eos, & dicet omnis populus, amen. Theodotio sic transtulit: Maledictus qui non suscitauerit sermones legis huius facere eos, & dicet omnis populus, amen. Addit Hieronymus in hoc testimonio, quemadmodum & in ceteris, magis curae fuisse Apostolo, ut sensum redderet quae uerba. Deinde haec uerba, omnis homo, & in omnibus, quoniam apud solos habentur Septuaginta, aut addita fuisse a Septuaginta, aut a Iudaeis fuisse erasa, praesertim cum ea compererit Hieronymus in Hebraeis uoluminibus Samaritanorum. At ego non uideo causam admodum grauem, cur quisquam Iudaeus uoluerit ea radere, quae pro Iudaeis faciant, non contra Iudaeos. Nam ijs optandum etiam erat, uniuersum hominum genus legi suae reddi obnoxium. Et adeo uolebant omnia quae legis sunt obseruari debere, ut multa etiam adiecerint.

Mal. om. ho. locus ex hebraeo uarie uersus

Libri Samaritanorum

Qui non permanserit.) *ὅς ἐκ ἐμῶν*, i. Qui non permanet, etiam si id nihil ad sensum.

Quoniam autem.) *ὅτι οὗ*, id est, Quod autem. Et sic legit Ambrosius, nam quoniam, hoc loco non quadrat.

Ex fide uiuit.) *Ἰσθε*, ut antea admonuimus in Epistola ad Romanos. Indicat Hieronymus & ita posse distinguui: Iustus ex fide, deinde subdatur, uiuet, ut sit sensus, qui uere iustus est, non ex operibus legis, sed ex fide, is uiuet. Ex eiusdem interpretatione palam est, illum legisse, uiuet, non uiuit. Porro quomodo uarie habeatur hic locus apud interpretes Graecos, dictum est in Epistola ad Romanos.

Distinctio noua

De maledicto legis.) *ἐκ καταράρας*, id est, ex maledictione, ut legit Hieronymus in secundo dialogo aduersus Pelagianos, siue detestatione. Et rursus factus pro nobis maledictum, *κατάρα*, id est, execratio. Miror cur hic placuerit maledictum, cum ea uox Latinis longe aliud significet, nempe conuicium.

Factus pro nobis maledictus.) *κατάρα*, id est, Maledictum, ut habetur in uetustis exemplaribus, siue maledictio, aut execratio, sicuti pestilentem, pestem uocamus.

Christus maledictus, Paulus ex testimonio sciens omisit uerbum

Maledictus omnis qui pendet in ligno.) Locus est Deuteronomij xxi. capite. Paulus prudens ac sciens, opinor, in hoc testimonio praetermisit mentionem dei. Nam Aquila & Theodotio uerterunt, maledictio dei est: Septuaginta, maledictus a deo: Symmachus, in blasphemiam dei suspensus est. Hebion haeresiarches, semijudaeus ac semichristianus ad hunc interpretatur modum, *ὅτι ὁ θεὸς ἔδωκε μὲν αὐτῷ*, id est, In iuria siue contumelia dei est qui pendet. Addit Hieronymus in altercatione Iasonis & Papisci, quae Graeco sermone conscripta fuerit, reperisse, *καὶ ὁ θεὸς ἔδωκε μὲν αὐτῷ*, id est, Conuicium dei qui pendet. Ad haec Iudaeus Barhanina, quo nocturno precepto re fuit usus Hieronymus, adiecit & ita legi posse: Quia contumeliose deus suspensus est. Demiror autem cur hic tantopere labore, ne Christus dicatur maledictus, cum Paulus eundem dicat esse factum peccatum. Nimirum ut peccatum erat Christus, ita erat & maledictio. Tropo dictus est peccatum, tropo dictus maledictio.

Tamen hominis confirmatum testamentum.) *ὁμοῦ ἀνθρώπων*. Quod reddi poterat, hominis licet testamentum, ut statim subaudias, multo magis id oportere fieri in deo. Etiam si uideo posse coniecti cum eo quod praecessit, Secundum hominem loquor, hoc est, adferam exemplum rerum humanarum, quae nullo pacto conferendae sunt cum rebus diuinis: Et tamen in humano testamento nemo quicquam rescindit aut immutat, tantum ualeat hominis decretum ac placitum.

Tamen non positum pro licet

Confirmatum testamentum nemo spernit.) *κακυρωθῆναι ἡθεόθεν ὁ θεὸς ἀθετεῖ*, id est, Confirmatum siue comprobatum testamentum nemo rejicit aut rescindit. Nam uerbum hoc *ἀθετεῖ* paulo superius uertit, Abiicit. Ambrosius legit, confirmatum autoritate. Contrarium est illi *ἀκυροῦν*, quod est irritum facere & rescindere. Participium est *ἀκυρωθῆναι* uerbo de quo meminimus in proxima Epistola, Confirmate in illo charitatem.

Aut superordinat.) *ὑπὸ καταράρας*, id est, Adiungit & praeter illud aliquid ordinat, hoc est, nec demit, nec addit, nec derogat, nec arrogat.

Quasi in multis.) *ὅς*. Melius hic quadrabat tanquam. Subnotat diuus Hieronymus

Paulus tor-
quens scriptu-
ram in argu-
mentum

Paulum hoc argumento abufum apud crassos Galatas, quod sciret alloqui non probatum iri prudentibus aut eruditis, atq; ob id præmonuisse prudentē lectorem. Fratres, secundum hominem dico. Negat enim usquam feminis uocem, poni in literis sacris, nisi numero singulari. Et tamen hoc torquet apostolus uelut in argumentum, quo doceat promissum hoc in solum Christum cōpetere. Mihi magis uidetur ideo testatus, quod humano more loqueretur, quod à rebus humanis similitudinem ducturus esset, ad res diuinas docendi gratia. Sic & Vergilius, Si parua licet cōponere magnis. Iam illud uel citra monitorem oportet esse notum, præpositionem in, usurpanti loco per, In femine tuo, per semen tuum. Semen aut uocat posteritatem.

Testamentū cōfirmatū à deo.) *ἡ διαθήκη περικυρωμένη ὑπὸ τοῦ θεοῦ ἐς χριστόν*, id est, Testamentū ante confirmatū à deo in Christum. In Christū additur apud Græcos, & item apud Ambrosiū. Admonet hoc loco diuus Hieronymus, si quis diligenter expendat Hebræa uolumina, quoties Septuaginta uerterunt *ἡ διαθήκη*, id est, Testamentum, Hebræis esse, *ברית* quod pactū sonat potius, q̄ testamentum. Nam in pactis requiritur fides. Cæterū apud crassos Galatas, Paulus nō putauit agendum exactius. Ita Hieronymus, Quasi uero Paulus non & alijs compluribus locis sequutus sit æditiōnē Septuaginta. Iam uero de numero annorū, an satis consentiant cum narratione Geneseos, differit acute D. Augustinus lib. De Ciuitate dei xvi. cap. xxiii ne nos huiusmodi appendicibus plus satis oneremus hoc institutum.

λυρῶν

Nō irritū facit.) *οὐκ ἀκυροί*, qd contrariū est illi *λυρῶν*, qd non tam est cōprobare, q̄ cū autoritate decernere, & legitime transigere rem, ut deinde ratū sit, qd actū fuerit. Per repromissionem donauit deus.) *λεχέσαι*, uerbum à *λέει*, dictum à gratia, quam Paulus ubiq; opponit operibus legis Mosaicæ.

Augustini
distinctio

Quid igitur lex, propter transgressiones.) Augustinus in Cōmentarijs ita iubet distinguī. Quid ergo, deinde subnectatur responsio, lex propter transgressores addita fuit. Atq; hæc distinctio habebatur in utroq; codice Constantiensī. Verum id retractat, putatq; satius esse distinguere, quemadmodum nos distinximus. Quid ergo lex, ac deinde sibi respondeat Paulus, propter transgressiones addita fuit. Hanc distinctionē didicit, ut arbitror, ex Græcis: Sic enim Theophylactus, *τί ἐν ὀνόματι*.

Posita est.) *προσέθη*, id est, Addita est, siue appolita est, nisi legas *προερέθη*, sed *προερέθη* legit Theophylactus, nec indiligenter explicat. Non enim dixit positam, sed additam, ne quis existimaret hanc esse præcipuam, sed obiter adiunctam inter primam promissionem & Euangelium.

Cui promiserat.) In quodā codice legi *ἐπιγγέλται*, id est, Quod promissum fuit: In alijs erat *ῶ*. Neq; enim opinor apud Græcos idem fieri in recto, quod in huiusmodi sit in obliquis, ut articulus postpositiuis cōgruat antecedenti, non suo uerbo, nisi quod Græcis dicuntur Euangelizari, quibus adfertur nunciū. Hoc sanē tropo idem erit sensus, siue legas *ῶ* siue *ῶ*. Theophylactus legit *ῶ*.

Mediator uer-
bum peculiare
sacris literis

In manu mediatoris.) *μεσίτης*. Fortassis & hæc una est ex his dictionibus, quas ceu peculiare diuine scripturæ mutare non possumus, nisi placet conciliator, aut intercessor. Hic Hieronymus meminit hyperbati, & ordinem sermonis cōfutum ad hūc restituit modum, Lex posita est per angelos in manu mediatoris, propter transgressiones ordinata per angelos, donec ueniret semen, cui repromissum erat.

Pædagogus noster fuit in Christo.) Melius hoc loco, In Christū, siue ad Christū, *ἐς χριστόν*. Atq; ita legit Hieronymus, in secūdo dialogo aduersus Pelagiū. Pædagogus enim Græcis uile nomen est serui, cui cōmittitur ad tēpus cura pueri, ne quid per ætatem peccet, dicitur à ducēdo puero, quo magis quadrat quod sequitur, ad Christū.

Vt ex fide iustificemur.) Ambrosius legit iustificaremur, *ἵνα δικαιωθῶμεν*. Non est masculus neq; fœmina.) In cæteris usus est coniunctione neq; in hoc ultimo iugo usus est *καὶ* & quæ tamen coniunctio idem pollet, *καὶ σὺ καὶ ὄνυ*. Admonet Hieronymus hic *ἔθνη*, id est, Græcum pro ethnico poni.

Vnus, pro
unum

Omnes enim uos unum estis.) Vnū, legere uidetur Hieronymus, Ambrosius & Augustinus, nisi quod subolet Ambrosiū Vnus legisse non unum ex his quæ ascribit, Apud deum enim nulla discretio personarū est, nisi morum & uitæ, ut homines unius

unius fidei, meritis distinguantur non personis. Cæterum Græci, unus legunt genere masculino *ἓς ἐστὶ*, & interpretatur Theophylactus: siue quod iam Christi formam sumus induti, siue quod unum corpus sumus, sub uno capite Christo. Chrysofomus legit quidem Vnus, sed interpretatio talis est, ut quadret etiā si legas Vnum. Ac mihi sanē nostra lectio magis probatur, nisi quod magno consensu dissentiūt ab hac Græcorum exemplaria. Nec uideo tamen cur abhorreamus ab hoc tropo, quo multi dicuntur Vnus: quum nec unum dicantur absq; tropo, nec unanimes.

Si autem uos Christi.) Hoc loco uideo ueteres trifariam legisse. Diuus Hieronymus ad eum legit modum ad quem scriptum comperimus in Græcorum exemplaribus, *εἰ δὲ ὑμεῖς χριστοί*. id est, Quod si uos estis Christi. Diuus Augustinus hoc pacto legit, Omnes uos unum estis in Christo Iesu. deinde subiicit, Quod si ut hic interposita subdistinctione subaudiatur Vos estis unum in Christo, ac deinde inferatur. Ergo semen Abrahamæ estis. Porro iam quod Augustinus putat subaudiendum, id Ambrosius explicat ad hunc legens modum: Si ergo uos unum estis in Christo Iesu, ergo semen Abrahamæ estis. Annotauit hoc Hieronymus, quoties de Christo fit mentio, promissiones multitudinis numero poni, uelut illic: Abrahamæ autē dictæ sunt promissiones, & semini eius: hoc est, Christo. Rursus ubi de his, qui per Christū sunt Abrahamæ, numero singulari: uelut hoc loco, *κατ' ἐπαγγελίαν κληρονόμοι*.

Triplex lectio, Si autem uos Christi

EX CAPITE QUARTO

Ico autem.) Hoc more Paulus loqui solet, quoties ingreditur interpretari quæ dixerit. Proinde dilucidius erat, Quod dico, tale est: aut, Illud autem est, quod dico.

Hæres paruulus est.) *νήπιος*. id est, Puer, siue infans, & ea ætate quæ nondum sapit. Latine tamen uertit interpret.

Nihil differt à seruo.) *ἀσφύρα* ambiguum est: nam significat & antecellit. Verum hoc loco nihil refert. Imò seruo subiectus est.

Tutoribus & actoribus.) *ἐπιτρόποι καὶ οἰκονόμοι*. id est, Curatoribus & dispensatoribus: hoc est, rei familiaris procuratoribus. Quāquam Hieronymus & Ambrosius, atq; item Augustinus legunt Sub actoribus, pro *οἰκονόμοις*, qui administrant res minorum. Porro pueris pupillis dabantur tutores: furiosis & adolescentibus, curatores, qui pro illis rem administrarent: licet existimem hos & actores dici. Actor ambigua uox est. prior uox Græca dicta est à permisso arbitrio seu iure, posterior à dispensatione reum domesticarum.

ἐπιτρόποι οἰκονόμοι

Præfinitum tempus.) *προθεσμία*. Quæ uox significat diem præscriptum ad quem ius alicuius duraret, ultra quem non liceret agere, Tale est ius tutorum.

Paruuli.) *νήπιοι*. De quo sæpius iam admonuimus.

Sub elementis mundi eramus seruiantes.) *δεδουλωμένοι*. id est, In seruitutem redacti. quod Ambrosius legit Subiecti, & referendum uidetur ad Sub elementa, *ὑπὸ τὰ στοιχεῖα*. quasi dicas, sub elementa in seruitutem redacti. Latina uox elementis, anceps est: quemadmodū & *στοιχεῖον* apud Græcos, quæ declarat interim initium ac primordium rei nascentis, interim ipsas literas. Nam & Aristoteles in Physicis, inter ea unde cognitio rerum nascitur, recenset *στοιχεῖα*, id est elemēta, subijciens hæc principijs & causis. Et Iustinianus libros Institutionū, elementa iuris appellat, ueluti rudimenta. Paulus eodem uerbo usus est in Epistola ad Colossenses: Videte ne quis uos deprædetur per philosophiam & inanem deceptionem, secundum traditionem hominum, secundum elementa mundi, *ὑπὸ τὰ στοιχεῖα τοῦ κόσμου*. Ac rursus in eadem: Si mortui estis cum Christo ab elemētis, *κατὰ τὴν στοιχείωσιν*. Nec uideo cur diuus Hieronymus, aliud quiddam uelit esse elemētum hoc loco ad Galatas, aliud in Epistola ad Colossenses. Certe utrobicq; de cæremonijs Iudæorum agit, & hominū institutiōibus, quæ uelut exordia data sunt hominibus rudibus adhuc, & nondum capacibus Euangelicæ doctrinæ. Nec ab his diuersum est, quod scribit ad Hebræos, Et quum deberetis esse magistri, propter tempus, rursus necesse habetis ut doceamini quæ sint elementa principij sermonum dei, *τινά τὰ στοιχεῖα τῆς ἀρχῆς*. Hic sensus mihi uidetur esse germanus: reliqui, meo iudicio, magis ostentant eruditionem aut ingenium interpretis,

Distinctio στοιχεῖα

Elementa mundi quæ

Mundus est
quicquid est
temporariū

quā n ostendunt mentem Pauli. Neq; est cur nos moueat quod Paulus adiecit, ele-
menta mundi. Mundum enim uocat, quicquid est uisibile & caducū. ~~Quicquid est~~
Miser deus filium.) *Ἐπέστειλεν*, id est, Emisit, uel potius legauit, nempe cum man-
datis. Nam id proprie sonat Græca uox, aliud enim est *πέπευε*.

Factum ex muliere.) Prius factum est Græce *γενόμενον* posterior *γενόμενον*, ut il-
lud uertas natum, hoc factum est. Quanquā Græci codices non omnes distinguūt.
Certe Theophylactus utrobique legit *γενόμενον*. Atquē Augustinus libro De Trini-
tate & unitate dei, capite tertio, refert ad hunc modum: Misit deus filium suum, na-
tum ex muliere, factum sub lege. Ac mox eiusdem operis, capite sexto. Factum autē
hic nihil aliud sonat, quā subditū legi: quemadmodum dicitur factus pallidus qui
expalluit, ne quis hic frustra philosophetur de creatura.

Redimeret.) *Ἐπαγορεύω*. Quod ad uerbum sonat emercaretur, hoc est dato pre-
cio assereret in libertatem, quod dicas licet eximeret.

Vt adoptionem.) Græcis unica dictio est *ὑποτίθειν*. Quam interpres, quo plenius
exprimeret, periphrasi reddidit, quod adoptio uideatur latius patere.

Reciperemus.) *ἔλαβωμεν*. Augustinus annotat reciperemus dictum, non acci-
peremus, ut intelligamus restitui quod fuerat amissum. Id magis haberet locum, si
Græce dixisset *ἀναλάβωμεν*.

Quoniam autē estis filij dei.) Redundat dei, iuxta constantem Græcorū lectionē,
nec admodum ad sensum facit, tantū agit de conditione liberorū, licet refragentur
omnes Latini quos ego uiderim, excepto uetustissimo codice Donatiani.

In corda uestra.) *ἡμῶν*, id est, nostra, consentiente cum Græcis utroq; codice Con-
stantiensis, Ambrosio & Hieronymo. Quoniam autem præcessit, estis, lector parum
attentus deprauauit scripturam. Et sicuti superius ostensum est *ἀββὰς ὁ πατήρ*, Abba
pater, non est *ἀναδύπλωσις* iuxta Hieronymū, consentiente & Augustino, & ni fal-
lor, Ambrosio: sed abba peregrinum est uerbum, Hebræis Syrisq; commune, id in-
terpretatur adiecto uerbo Græco, qui mos peculiaris est scripturæ diuinæ, ut Barti-
mæus, filius Timæi, in Euangelio: Aser, diuitiæ, Thabita, dorcas, in Actis: & in Ge-
nesi Mesech, uernaculus, aliāq; his consimilia.

Iam non est seruus.) Es, secundæ personæ, non tertiæ, ē. In nonnullis exempla-
ribus omnino non additur. Tantum est *ἐκ ἐπιπέλας*, ut subaudias est, aut es, si ma-
uis. Et interpres, iam, suum nimis amat, aliās gaudens uel intempestiua uarietate.
ἐκ ἐπιπέλας, id est, Non deinde es, non amplius es.

Et hæres per
deum, uaria
lectio

Et hæres per deum.) Et hæres dei per Christum *καὶ κληρονόμος θεοῦ ἢ ἡμεῖς*. Hie-
ronymus legit, Et hæres per Christum, omiſſa mentione dei. Ambrosius & Augusti-
nus legūt ut nostra habet aeditio. Mihi magis probat quod legit Hieronymus. Porro
dei uidetur additum ab interprete quopiam. Absolutius enim erat hæres, si nihil ad-
das, ut opponatur seruo. Deniq; quod adiecit, per Christum, suo more fecit Paulus,
qui sic omnia dei beneficia uult ad nos à patre proficisci, ut per Christum filium ad
nos ueniant, uelut inſitos Christo. Per quem adoptione & filij sumus & hæredes.
Hoc loco plus habet Theophylactus sic legens, *εἰ δὲ ἦσθε κληρονόμοι, κληρονόμοι ἡμῶν
θεοῦ, συγκληρονόμοι δὲ ἡμεῖς*, id est, Quod si filius & hæres, hæres quidem dei, cohæ-
res uero Christi. Quemadmodum autem legit, ita & interpretatur. Verū quod hic
superest, transcriptum apparet ex cap. Epistolæ ad Romanos viij.

Cum cognoueritis.) *νῦν δὲ γινώσκετε*, id est, Nunc autē posteaquā cognouistis deum.

Imò cogniti sitis.) *μᾶλλον δὲ*, id est, Magis autē. Et ita legit Hieronymus. Quan-
quam magis, hoc loco correctionem habet uerius, quā comparisonem.

Quibus denuo.) Pro denuo, Græcis est *παλίμ ἀνωθεν*, id est, Rursum ab initio. Et
ἀναδύπλωσις ad uehementiam facit. Nos uertimus, iterum ab integro.

Et tempora.) *καιρὸς*, id est, Opportunitates, Neq; enim est *χρόνος*. Hæc autem ad
festos Iudæorum dies pertinent, quibus hoc aut illud fas erat, aut nefas.

Timeo ne.) *φοβῶμαι ὑμᾶς*, id est, Timeo uos, Atque ita legit Ambrosius, & item
August. nec secus habetur in uetustis exēplaribus. Verti poterat, Timeo de uobis.

Fratres

Fratres obsecro uos.) *Ἰκέομαι ὑμῶν*. i. Rogo uos. Hæc uult diuus Hieronymus ad
superiora referri ad hunc modum, Fratres obsecro uos, sitis ut ego, quoniam ego ut
uos. Hoc est, abijcite superstitionem Iudaicam, quam uidetis abiēcisse me. Aut pro-
ficite ad meam perfectionē, quandoquidē ego memetipsum ad uestrā infirmitatē in-
clinaui. Nam ut, mauult Valla quā sic, non solū hic, uerū etiā in proximo loco.

Iam pridem.) Græcis est, prius *πρότερον*.

Tentationem uestram.) *πειρασμὸν μου*, id est, Tentationem meam siue mei, imò
meam, ut intelligas Paulū tentasse Galatas suo sermone humili & incondito. Quan-
quam sermo Græcus anceps, & Hieronymus uarie exponit. Nimirum tentatio Ga-
latarum erat, quod homo humilis & malis humanis obnoxius, cum Christum cruci-
fixum prædicaret, neq; quicquam præterea magnificum, tamē immortalitatem pol-
liceretur. Aut certe, laborauit illic aduersa ualitudine, & cum cerneret corpusculum
morbis afflictum, tamen immortalitatem prædicanti crediderunt. Sunt enim qui pu-
tant Paulum crebro capitis dolore fuisse uexatum, atq; hunc ab eo uocatum stimulū
satanæ. Siue, quod uero propius est, quod cernerent suum apostolum contumelijs
oneratum, insectationibus agitatum, flagris cæsum, lapidibus obrutū. Poterant hæc
illos ab admiratione illius alienare. Cæterum non legimus uel ipsum dominum, uel
apostolos ullo laborasse morbo.

Tentatio ue-
stra & uestræ.
Tentationem
uestram sermo
anceps

Vbi est ergo.) *πῶς ὁπωλύ*, id est, Quæ ergo erat, Et ita legit Ambrosius. Cæterum
beatitudo non est *μακαριότης*, sed *μακαρισμός*, quod magis sonat beatificationem,
à uerbo *μακαρίζω*, quod est beatum dicere, siue iudicare, id quod non obscure signi-
ficat Diuus Hieronymus his quidē uerbis, Quamuis, inquit, eo tempore, quo Euan-
gelium iuxta carnem susceperatis, beatos dicerem, quod in initijs feruebat: tamen
nunc quia non uideo ædificio culmen impositum, & penē nequicquam iacta funda-
menta, cogor dicere, ubi est beatitudo uestra, qua uos beatos arbitrans ante lauda-
bam: Idem exponit & Theophylactus, nimirum de laude qua prædicabantur ab
omnibus, quod essent *μακαρισμοὶ*.

μακαρισμός
μακαριότης

Æmulantur uos.) *ζηλοῦσιν ὑμᾶς*. Ea uox cum Græcis diuersos habeat usus, ta-
men hoc loco recte uerteretur, diligunt siue affectant, siue ambiunt, & zelotypia la-
borant erga uos, quod in fine subnotat & Hieronymus. Agit enim de quibusdam,
qui sub pretextu amoris & studij erga Galatas, hoc agebant, ut illos pertraherent in
seruitutem legis Mosaiicæ.

Sed excludere uos.) Græce est *ἐκλείπειν*, id est, Excludere. Quanquam Græci co-
dices hic uariant, cum in nonnullis sit *ἐκλείπειν*, Excludere, legi inuolueret: excludere
re, à libertate Christi. Theophylactus legit & interpretatur excludere *ἐκβαλεῖν*. Nam
excluditur qui non admittitur, & excluditur qui eiicitur. Utinam hodie nulli sint ap-
ud Christianos, in quos competat hæc Pauli querimonia.

Excludere
Includere

Vt illos æmulemini.) *ἀποτύπος*, ut se, siue ut ipsos æmulemini.

Bonum autem æmulamini in bono.) *καλὸν δὲ τὸ ζηλοῦσαι ἢ καλῶ*, id est, Bonum
autem scilicet est æmulari in bono semper. Bonum est alios imitari uelle, sed non in
quauis re, uerum in re bona. Et ad hunc modum legit Augustinus: Bonū autem est,
ait, æmulari in bono semper. Interpres legisse uidetur *καλὸν δὲ ζηλοῦσαι*, ut extrema
syllaba uerbi desinat in e p̄silon. Nec sono uocis distinguī possunt Græcis, æmulari
& æmulamini. Quin & infinitum accipi poterat pro imperatiuo, ni additū esset ar-
ticulus. Aliud autem declarat æmulari primo loco, quā duobus sequētibus, in qui-
bus tamē non est simpliciter imitari, sed imitari cum admiratione studioq; insequen-
di. Nam id est quod paulo post dicit apertius, Sed ut in carne uestra gloriantur.

Cum præsens sum apud uos.) Tameſi cōsentiunt oēs, tamē sermo Græcus anceps
est, qui & hūc sensum habere potest, *μη μόνον ἢ τῷ πρῶτῳ με πρὸς ὑμᾶς*, nō solū in hoc
q; adsum apud uos, quia dixit ante ἢ τῷ καλῶ. Honestum enim semper sequendum
est, etiā si absit is qui tradidit. Innuit em̄ suā absentiam fuisse in causa, ut aliò delaberēt.

Vellem autem esse apud uos modo.) Modo, hoc loco pro nunc, positum est *ἄρτι*.
Nec est esse, sed *παρεῖναι*, id est, Adesse.

Quoniam confundor in uobis.) *Ἐπερῶμαι*, id est, Perplexus sum siue indigus sum,
sic

ἀπερὶ δὲ sic enim explicat diuus Hieronymus. Quoniam apud Græcos *ἀπερὶ δὲ*, est aliquo-
 ties harere & inopem esse cōsiliū. Sic erat affectus Paulus, ut nesciret quid ageret cū
 Galatis, quos uidebat omnino tendere ad seruitutē legis, & hoc magnis apostolis,
 ut putabatur, eō uocantibus. Cæterum uulgus nullum facit discrimen inter confu-
 sionem, quæ Græcis *σύγχυσις* dicitur, & pudorem siue erubescētiā, quæ *ἀσχύνη*
 dicitur, siue *ὑποτροπή*. Sed aliud est pudere & erubescere, aliud animo turbatum esse,
 ut nescias quid sit agendum. Etiam si nonnunquam detorqueatur ad uehementem
 pudorem, qui turbare solet animum, & tenebras offundere, uelut apud Euripidem
ὡς δ' ἀνολοβορ εἶχες ὄνομα σύγχυσις τε. Quoniam hic quoq; perplexus potest intelli-
 gi, magis quā pudefactus. Nec erat quod hoc loco uerbum Confundor mutare, nisi
 interpres aliās libenter & frequenter usus esset eo pro erubescere, alioqui belle
 explicabat Græcam uocem *ἀπερὶ δὲ*.

Lex auditur quasi loquens Legem non legistis.) Auditis, est Græce *ἀκούετε*. Hieronymus legit audistis, nisi
 mendum subest. Nam arbitror fuisse scriptum auditis. Habet autem tropus suā gra-
 tiam, quasi lex ipsa loquatur, uetans ne posthac seruetur. Itaq; hoc ipso repugnabant
 legi, quod affectarent obseruare legem.

Allegoria Per allegoriam dicta.) *ἀλληγορούμενα*, id est, Quæ per allegoriam dicuntur. Est au-
 tem allegoria, cū aliud dicitur, aliud significatur. Augustinus libro De trinitate, xv.
 cap. nono, testatur se legisse, quæ sunt in allegoria. Et quā allegoria Græca uox sit,
 quosdam Latinos interpretes ita reddidisse, Quæ sunt aliud ex alio significantia.
 Chrysostomus admonet, Paulū ab usum hac uoce allegoria, pro typo & figura. Nam
 allegoria proprie est perpetua metaphora. Verum apostolus hic ueram historiam re-
 fert quæ typus sit alterius.

Hæc enim sunt duo testamenta.) Chrysostomus quærit quid referat *ἀντι*. Re-
 fert duas matres, ancillam Agar & liberam Saram, quarum præcesserat mentio. Id
 mollius est in sermone Græco, in quo testamentū est foeminini generis *ἀντι*. Et
 rursus, Sunt, positum est, pro significant.

Locus ob- scurus Vnum quidem in monte.) A monte est Græce *ὄρος*. Et ita legunt & Hierony-
 mus & Ambrosius. Neq; fecus habebat codex Donatiani. In altero Constantiensī,
 nempe uetustiore, manebat germana scriptura, in altero rasura testabatur operā de-
 prauatoris. Quoniam locus hic multis modis deprauatus est. Porro Græce sic ha-
 bet, *ἀπερὶ ὄρος συνά, εἰς διαλείαν γηνώσασ, ἡ τις ὄριον ἄγαρ. τὸ γὰρ ἄγαρ, συνά ὄρος ὄριον ἢ τῆ ἀρα-
 βία, συσχοίε δὲ τῆ νύ ἰδρσακλήμ, διαλύει δὲ μετὰ τῆ τέκνω ἀφῆ. ἢ δὲ ἀνω ἰδρσακλήμ, ἐλθ
 θῶρα ὄριον ἡ τις ὄριον μητῆρ πάντων ἡμῶν, id est, A monte Sina in seruitutē generās, quæ est
 Agar. Nam Agar, Sina mons est in Arabia, cōfinis est autē ei, quæ nūc est Hierusalē,
 seruit autē cū filiis suis. Porro quæ sursum est Hierusalē, libera est, quæ est mater omni-
 um nostrū. Admonent Græcorum scholia, cumq; his Theophylactus, montē Sina,
 Arabum lingua Agar appellari. Eundem autem esse montem, diuersis nominibus.
 Tamen si nihil huiusmodi meminit Hieronymus in huius Epistolæ commentarijs.
 Augustinus & Ambrosius legunt, quod est Agar, non quæ est. Tamen si utraque le-
 ctio sensum eundem exprimit, quod relatiuum nomen, inter duo intercedens sub-
 stantia, cum utrovis solet cōgruere. præcessit enim Testamēta, & sequitur nomen
 mulieris Agar. Nisi quod cum legimus quæ est Agar, amphibolon est, an quæ perti-
 neat ad seruitutem, etiam si in hac lectione sensus ferē eodem recidit. Siquidem est,
 hoc loco positum est, pro significat, quod genus illud, Petra autem erat Christus, an
 notante Augustino locis aliquot. Perpusillum enim refert, utrum Agar typum ha-
 beat testamenti generantis in seruitutem legis, an ipsius seruitutis, quam habebat te-
 stamentum. Porro illud generans, necesse ut ad testamentum referatur, quod signi-
 ficatum fuisse uult in typo Agar. Deinde quod sequitur, *τὸ γὰρ ἄγαρ*, non ad ancillā,
 sed ad montem pertinet, quod uel ex ipso genere deprehenditur, quod mons apud
 Græcos neutri generis sit. Ambrosius uidetur Græcum genus reliquisse, cum ait,
 In seruitutem generās, quod est Agar; nisi quis uocem relatiuam malit ad sermonis
 contextū pertinere, qd est uidelicet generare in seruitutē. Huius em rei typū gerebat
 Agar, siue ancilla, siue mons ab ancilla sortitus nomen. Cæterum quod addit, Quæ
 nunc est*

nunc est Hierusalē, huc pertinet, quod olim ea ciuitas alijs nominibus fuerit, appel-
 lata, primum Iebus, deinde Salem, deinde Hierusalē, uelut ex utrisq; cōposito uoca-
 bulo, postrem Aelia. Nec mirum uideri debet, si uulgaris usus pro Iebusalem dixit
 Hierusalem, quum Salem uerterit in Solymam, & Hierusalem in Hierosolymam.

*Hierusalem
 multis dicta
 nominibus*

Qui coniunctus est ei quæ nunc est Hierusalem.) *συσχοίε δὲ τῆ νύ ἰδρσακλήμ*, pro
 coniunctus est, nos uertimus confinis est. Nam hoc uerbo usus est diuus Hierony-
 mus hunc enarrans locum. Nec obstat, quod Sina mons itinere multorum dierum
 distans est à monte Sion. Paulus enim hic non metitur spacium interualli, sed con-
 fert similitudinem allegoriæ. Nam quæ inter se similitudine quapiam respondent,
 uicina & confinia dicuntur, quod Paulus Græce dixit *συσχοίε*, quasi dicas in eadē
 esse serie. Vnde & grāmatici *σοίε* uocant literas, quod serie quadā sibi iungantur.
 Philosophi rerū elementa *σοίε* uocant, puta terrā, aquam, aerem & ignē, quod ho-
 rūm unumquodq; suo consistat ordine. Item uersus *σοίε* dicuntur, & acies ordine
 compositæ *σοίε* uocantur, quæ uoces aliāq; similes deriuatur à uerbo *σοίε*, quod
 est ordine progredi, siue in serie stare. Mons autem Sina, tamen si longo intervallo
 distans est ab Hierosolymis, tamē hac similitudine illi contiguus est, quod quem
 admodum in Sina primum lex est prodita magnis terroribus, ita in monte Sion ea-
 dem lex est promulgata, & ad alienigenas etiam propagata, iuxta uaticinium: De
 Sion exhibit lex, & uerbū domini de Hierusalem. Illud autem agit hoc loco apostolus
 ut ostendat legem absq; gratia terrorem incutere minis & præceptis. Cogi uero me-
 tu, seruire est. Iudæi itaque qui uacui charitate, legem iuxta literam ac ritus externos
 obseruabant, quoniam à monte Sina migrauerant Hierosolymam, tamen à serui-
 li conditione non degenerabant, tanquam filij Agar, non Saræ. Verbum autem *συ-
 σοίε*, in hunc sensum reperitur apud probatos Græcorum autores, nominatim a-
 pud Theophrastum de Causis, & Aristotelem *ὅτι τὸς μετὰ τῆ φυσικῆ*. Nec Suidas de
 hoc uerbo siluit in dictione *συσοίε*. Sic enim appellantur quæ sunt eiusdem ordi-
 nis ac sortis. Et *συσοίε* dicitur rerum inter se similiarum series, uelut si ponas. *ω. κ. τ.*
 una *συσοίε* fuerit, conueniunt enim in hoc quod sunt exiles. Altera huic oppone-
 tur, continens *φ. χ. θ.* Et hæc elementa inter se collata *συσοίε* sunt, ad superiorem
 uero seriem comparata, *ἀντισοίε*. Diuus Chrysostomus *συσοίε* interpretatur *γῆτι
 νία* uel *ἀπῆ*, id est, uicinus est & cōtiguus; idem dilucidius interpretatur Theo-
 phylactus, addens uiciniam hanc non esse loci, sed similitudinis. Et glossa quæ dicitur
 Ordinaria, coniunctus, uerbo exponit similis. Verum hanc interpretationem
 Aquinas rejicit, quod existimet hanc non fuisse mentem Pauli, mauitq; montem
 Sina ideo dictum coniunctum Hierosolymæ, quod illinc huc profecti sint Iſraelitæ;
 ut intelligamus montem Arabiæ confinem esse Hierosolymæ, non propinquitate
 situs, sed continuatione itineris. Huic commento obstat nonnihil *συσοίε* uerbum
 præsentis temporis, quod Ambrosius uertit, qui coniungitur. Iter autem multis se-
 culis præcesserat. Qui collegit scholia in omnes Pauli epistolas, ita scribit in hunc lo-
 cum, Ex qualitatibus locorum uult intelligi diuersitatem testamentorum. Is quisquis
 fuit, sensisse uidetur Sina typum esse ueteris testamenti, Hierusalem noui. Hoc si re-
 cipimus, quomodo dicuntur *συσοίε*. Mihi Paulus æquare uidetur Iudæos Arabes
 & Hierosolymitanos, quod utriq; pariter seruirent legi, & ad synagogam pertine-
 rent, non ad ecclesiam. Hierosolymæ uero terrenæ, quam non discernit à monte Si-
 na, opponit cœlestem Hierosolymam, quæ est ecclesia. Mirum est autem nec Hiero-
 nimum nec Ambrosium hunc de uicinia scrupulum attingere.

Lætare sterilis quæ non parit.) Testimonium adductum est ex Esaiæ cap. LIIII.
 Hebræa sic extulit Hieronymus: Lauda sterilis, quæ non parit, decanta laudē & hinni
 quæ non parturiebas, quoniam plures filij desertæ, magis quā eius quæ habet
 uirum. Verū iuxta Septuaginta legimus hūc in modum, *ὕψω ἀδύνητ σεῖρα ἢ ὀ τικροσυα,
 ἢ ἕφοι ὁ βόησιν, ἢ δὲ ὀ θηροσιν, ὅτι πολλὰ τὰ τέκνα τῆ ἐρήμια, μάλλον ἢ τῆ ἐχθροσιν τοῦ ἀνδρα*. i. Læ-
 tare sterilis quæ non parit: erumpe & clama, quæ nō parturis, quia plures filij deser-
 tæ, magis q̄ eius quæ habet uirum. Symmachus ita uertit: Lætare sterilis, quæ non
 peperisti, gaude in exultatione & hinni, quæ non parturisti, plures enim filij dissi-
 patæ, ma

Paulus sequitur LXX

ta, magis quam eius quae erat sub uiro. Ab hoc non discrepant, Theodorion & Aquila, praeterquam in pauculis uerbis. Vnde palam est in hoc loco Paulum usum uerbis Septuaginta, quod per omnia sensus concordet cum Hebraica ueritate.

Cum filio liberae.) Hieronymus legit, Cum filio meo Isaac. Atque ita sane legitur Genesis capite uigesimo primo. Ad eundem modum legit Ambrosius. Quo magis admiror unde haec scriptura in Graecorum ac nostros codices inuaserit. Ex interpretatione Theophylacti non fatiscit quid legerit, nisi quod contextus cum nostra uulgata lectione consentit. Chrysostomus legit quemadmodum Latini: nec refert ad sensum. Apostolus pro persona Sarae, supposuit personam scripturae, quo plus esset ponderis, sensumque reddidit ad causam quam tractat commodum. In hoc testimonio Paulus nec Hebraicam auctoritatem nec Septuaginta sequutus est, contentus suis uerbis scripturae sensum reddere.

Qua libertate nos Christus.) Graeca sic habent, μη ελευθερια ου η χριστος ημας ηλευθερωσε, ουκ εστιν, id est, Libertate igitur, qua Christus nos liberauit scilicet, &c. ut Libertate ad sequentia pertineat, non superiora. Tametsi Hieronymus secus uertit, ac secus legunt Ambrosius & Augustinus, hinc nouum sermonis caput ordientes. Scite igitur &c. Mecum haud obscure facit Chrysostomus ac Theophylactus, ουκ εστιν uerbum etiam interiecto commentario separans ab his quae sequuntur, Nec interpretis hoc mutare potuit. Ad sensum haud magnopere refert.

EX CAPITE QUINTO

Ontineri.) μη ενεχεθει. i. Obnoxii sitis, aut iplicemini seu illaqueemini.

Circumcidenti se.) περιτεμομενοι, id est, Qui circumciditur.

Euacuati estis a Christo.) καταργηθητε απ το χριστου. Hanc uocem interpretis constanter ita uertit, cum significet aliquid aboleri & irritum ociosumque fieri, ac uelut antiquari. Idem est cum eo quod paulo superius dixit, Nihil Christus uobis proderit: Si addicatis uos legi Moysi, Christus uobis est antiquatus & ociosus. Hieronymus indicat hanc uocem καταργησθαι, non recte uerti ab interprete, cum sit potius in opere cessare. αφυος enim ociosus est, uelut αφυος. unde dictum est καταργησθαι.

καταργησθαι quid

Per charitatem operatur.) Rursum hic operans, non significat quod uulgi somniet, sed quae uim suam occultam exercent in nobis, quod proprium est spiritus. Sentitur enim uis, cum ipse nusquam appareat. Nam legem uult paru efficacem uideri, contra fidem efficacem. ενδρυαμην, quod, agens, rectius uerti poterat.

Quis uos fascinoi.) αυειωσεν. Quod Hieronymus & Ambrosius uertunt, impediuit. Et glossa ordinaria indicat in Latinis codicibus fuisse duplicem lectionem, cum apud Graecos non sit nisi una. Certe in codice Donatiani scriptum comperi, fascinoi. Ex hoc loco uidetur additum, Non credere ueritati, de quo superius capite tertio admonuimus: & quod illic uertit non credere, hic uertit non obedire. Imo Hieronymus hic admonet, totum hoc, non obedire ueritati, non inueniri in uetustis codicibus: etiam si Graeci codices hoc errore sunt confusi. Quanquam autem hoc loco nihil interest inter Graecos codices & Latinos, nisi quod illi legunt impediuit, non fascinoi, tamen ne hic quidem multum ad sensum facit addita particula. Sensus enim plenus erat, Bene currebatis, quis interrupit cursum uestrum? Rursum aliud argumentum hanc additionem non esse pure Hieronymi: nam ille cum Graecis legit impediuit.

Superest apud nos

Nemini consenseritis.) Et hanc particulam uelut adiectiuam, praeterit Hieronymus, cum nec in Graecis reperitur codicibus, nec apud ullum illorum qui commentaria scripserint in Paulum. Etiam si Theophylacti interpretis in contextu de suo addidit, cum nec sit apud Graecos, nec in interpretatione fiat ulla mentio. Certe in codice Donatiani non addebatur, nec in utroque Constantiensis. Et tamen propemodum addiuinare licet Ambrosium hanc particulam addidisse, non addidisse autem superiorem, Non credere ueritati. sic enim explanat: Exercitium illorum in opere fidei bonum fuisse testatur, sed nequitia malorum hominum detentos, ne cursum suum officio perseverante consummarent: unde ut resipiscant hortatur, de caetero nulli eorum credentes, qui ut opera legis seruanda suaderent, Euangelicae ueritati non eos obedire

dire sinebant. Certe in contextu non additur apud Ambrosium haec particula: Nemi ni consenseritis, ne apud Augustinum quidem.

Peruasio haec non est &c.) Graecis nec est haec, nec uestra, ut legit Augustinus. sed persuasio, caeduntaxat η πεισμωνη, id est, Persuasio. Quanquam sensus non admodum pugnat, nisi quod hic significat persuasionem non obtemperantium, sed persuadentium, ut referatur ad superiorem interrogationem. Quis uos impediuit bene currentes? Nepe quorundam persuasio auocantium uos ad Mosaiicas ceremonias, quae persuasio non est profecta a Christo, qui alio uos uocauit, nimirum ad spiritualia.

Totam massam corrumpit.) ολον το φουραμα ζυμοι, id est, Totam consersionem fermentat, sic enim uertit diuus Hieronymus in commentarijs, palam damnans ac reijciens uerbum massae. Nec tamen reddit causam cur reijciat, nec abstinere ab usu uocis damnatae; in interpretatione. Neque tamen negari potest, massam esse uocem Latinam, etiam si consersio in hoc sensu reperitur apud Columellam, & magis exprimit uocem Graecam φουραμα. Vel hic locus arguit hanc translationem non esse Hieronymi, quae dictionem habet, quam ille testatur a se correctam fuisse. Pro corrumpit, Hieronymus legit fermentat. Est enim Graece ζυμοι. Siquidem non protinus corrumpitur, quod afficitur fermento. Nam Christus suam doctrinam comparat fermento in farinam abdito.

φουραμα massa

Nihil aliud sapietis.) φρονησατε. Melius Ambrosius, qui legit sentietis, hoc est, non eritis in alia sententia, & non cogitabitis de nouando uitae instituto. Nam id est, nihil aliud, nihil diuersum, nihil nouum. Quemadmodum dicimus, aliud ab illo.

φρονησιν

Quicumque est ille.) ος τις αν η, id est, Quicumque fuerit, siue sit. Atque ita legit D. Ambr.

Ergo euacuatum est scandalum.) αρα καταργησθη, id est, Ergo cessauit, ut non ineleganter exponit diuus Hieronymus, quod uulgo uocant cassatum. Admonet autem & hic, Graecam uocem rectius exprimere Pauli mentem quam Latinam. Cassatur enim quod desijt habere uigorem.

Vtinam abscindantur.) Vtinam & abscindantur, addita copula καυ απ κενου του, id est, Amputentur etiam, siue refecentur. Est non nihil emphaseos in coniunctione, non solum iudicentur, sed etiam anathema fiant, penitus refecti a uestro consortio. Aut qui uos uolunt circumcidi, ipsi prorsus excentur, ut Paulus imprecetur executionem toti us membri, qui docerent circumcisionem. Attingit hunc sensum Ambrosius, et item Theophylactus sequutus Chrysostomum, sed alter mihi uidetur apostolica grauitate dignior. Augustinus ex maledictione facit benedictionem, sic interpretans: Quasi Paulus precetur pseudapostolis, non ut circumcidantur, sed abscindantur, hoc est spades fiant propter regnum caelorum: sic enim futurum ut desinant praedicare iudaicam circumcisionem. Hoc commentum maluit amplecti, quam tribuere Paulo imprecationem.

Sensus triplex

Qui uos conturbat.) ο αναστασωνας, id est, Qui uos a statu dimouent. Vnde Ambrosius legit, Hi qui uos subuertunt. Nos uertimus, qui uos labefactant. Respexit enim ad id quod dixerat, scite. Labefactatur autem quod a statu suo dimouetur. Annotat uocis huius emphasim diligenter Theophylactus, sed ante hunc Chrysostomus.

In occasione detis carnis.) Detis, uerbum apud Graecos non habetur. Et carni, dandi casu profertur, non carnis, paterno. Et subaudiendum est detis, ut admonet diuus Hieronymus, aut aliud accommodatus. Apparet Vallam accusatiuum Libertatem referre ad uerbum quod sequitur Seruiatis, quasi dicas, ne seruiatis libertatem uestram carni. Verum id praeterquam quod ab omnium sententia dissidet, duriusculum est & coactius. Theophylactus subaudiendum putat εχαμεν, id est, habeamus. Certe, ut modo dixi, testatur Hieronymus, uerbum Detis additum ab interprete, non positum a Paulo. Et nescio quid gratiae peculiaris habet haec apostolopesis, in deterrendis his quos nolis offendere.

Additum aliquid

Sed per charitatem spiritus.) Spiritus in Graecis codicibus non habetur, nec in Hieronymo, nec in Augustino, tantum apud Ambrosium legere memini, qui sic etiam interpretatur, ut sit quod opponat carni.

Diliges proximum tuum.) Graeci habent εν το αγαπησας, id est, Nempe in hoc, Diligens proximum tuum. Ff Diliges ximi

Diliges proximum &c. unde & nos ita uertimus. Admonet Augustinus multis uerbis hic de Dei dilectione fieri, quod ea fingi possit, dilectio proximi facilius queat conuinci. Et consequitur, ut qui proximum dure tractat, is nec deum amet. Subindicat idem, licet obscurius Ambrosius. Hoc admonendum putauit, ne quis de suo adiciat uelut omissum, quod a Paulo non est additum.

Mordetis & comeditis.) Pro comeditis, Ambrosius legit criminatis, si modo codex mēdo uacat. Haud scio an exemplar illius habuerit *σκαλαρε*. id est, Calūniāmini.

Dico autem in Christo.) In Christo, nō additum est apud Græcos, nec apud Hieronymum, nec apud Ambrosium, ne in uetustissimo quidem exemplari Paulino, suffragabatur uterq; codex ecclesiæ Constantiensis, tātum est, Dico autem, Spiritu ambulate. Sic enim indicat quorsum tendat totus hic sermo.

Et desideria.) Desiderium est Græce *ἡδονή*. Ambrosius legit concupiscentiā carnis non perficietis, tametsi id nihil ad sententiam.

Hæc enim sibi inuicem.) Apud Græcos pro enim est *καὶ*, autem, *καὶ* *καὶ* *καὶ*, hæc autem, Quamquam id quidem ad sensum haud magni refert.

In catalogo crebro erratur

Quæ sunt.) In plerisque huiusmodi recensendis, Latina nonnihil a Græcis discrepant, librorum opinor obliuione, Hæc Græce sic habent, *μοιχεία, πορνεία, ἀκαθαρσία, ἀσελγεία, εἰδωλολατρεία, φαρμακεία, ἐχθραί, φθίσι, ψυδοί, θυμοί, εὐθείαι, διχοστασίαι, αἰρέσεις, φθόνοι, φόνοι, μέδαι, κῶμοι*, id est, Adulterium, scortatio, immūdicia, lasciuia, idolorum cultus, ueneficium, similtates, lis, æmulationes, iræ, contentiones, factiones, sectæ, inuidiæ, cædes, ebrietates, comessationes. Ita legit & Chrysostomus, nisi quod primo loco refert *πορνείαν*. D. Hieronymus sic legit: Quæ sunt fornicatio, immundicia, impudicitia, idolorū seruitus, ueneficia, inimicitia, cōtentiones, æmulationes, iræ, rixæ, dissensiones, hæreses, inuidiæ, ebrietates, comessationes. Ambrosius legit ad hunc modum: Adulterium, fornicatio, impuritas, obscenitas, idololatria, ueneficium, inimicitia, contentiones, simulationes, iræ, similtates, dissensiones, hæreses, inuidiæ, ebrietates, comessationes. De quorum singulis, si quis uolet plenius edoceri, legat diuini Hieronymi in hunc locum commentaria. Illud iam admonuimus in epistola ad Romanos, in *φθόνοι* & *φόνοι*, iucundam esse uocum allusionem, quam interpres ne potuit quidem reddere. Nec sua gratia caret asyndeton, & homœoptota.

Non consequentur.) *ἡ κληρονομία*, pro quo Hieronymus, possidebunt. Et expressius Ambrosius: Regni dei hæreditatem non consequentur.

Patientia.) *μακροθυμία*, id est, Longanimitas, seu lenitas animi, quod iste suo more ferè uertit patientiā, quæ frequentius corporis quàm animi dicitur. Etiam si diuus Hieronymus putat nihil interesse. Ambrosius uertit lenitatem. Et hic catalogus fructuū spiritus apud Græcos sic habet. *ἀγάπη, χαρὰ, εἰρήνη, μακροθυμία, χρηστότης, ἀγαθοσύνη, πίστις, πραότης, ἐγκράτεια*, id est, Caritas, gaudium, pax, lenitas animi, benignitas, bonitas, fides, mansuetudo, tēperantia. Diuus Hieronymus aduersus Iouinianum sic legit, Caritas, gaudium, pax, longanimitas, benignitas, bonitas, fides, mansuetudo, cōtinētia. Ambrosius ad hunc legit modū, Caritas, gaudium, pax, longanimitas, benignitas, spes, lenitas, cōtinētia, castitas, bonitas &c. Proinde non admodum probandam reor quorundam anxiam diligentiam, qui in huiusmodi catalogis solēt de numero laborare, & in distinguendis singulis superstitiose torqueri, cum probabile sit, Paulum congeriem quandam malorum & bonorum produxisse, quæ ferè consequi solent, non quod hæc sola sint, sed quod in his sit summa.

Non anxie numeranda que recensentur

Origenis diuersa lectio

Qui aut sunt Christi carnem suam.) Hoc loco Origenes omissa una coniunctione *καὶ*, totam uariat sententiā, legens ad hunc modū, *ἡ δὲ πρὸς τὸν θεὸν ἐστὶ νόσος, οἱ τὸ χριστὸν πλὴν σαρκὸς ἐσαύρωσαν οὐκ οὐκ παθόμενοι, καὶ τὰς ἡδονήμας*, id est, Aduersus huiusmodi non est lex, qui Christi carnem crucifixerunt cum uitis & concupiscentijs, ut intelligas non eos esse Christi, qui carnem suam crucifixerunt, sed aduersus eos non esse legem, qui Christi carnem in se crucifixerunt cum uitis &c. Nam Christi carnem cum laude crucifigi in pijs hominibus, in quibus domiti sunt carnis affectus, sed male crucifigi, quod Græci dicunt *ἀναυγῆσαι*, ab ijs qui redeunt ad pristinam uitā, post Christum semel acceptum. Verum exemplaria Græca refragantur huic lectioni, etiam

amfi Hieronymo probatur Origenis sententia. Ambrosius legisse uidetur ad hunc modū, *οἱ δὲ χριστοὶ* &c. ut Christi nominandi casu sit, numero multitudinis, nō paterni. Addit enim eos uocari christos, id est, unctos, qui Christo deuoti sint.

Cum uitis & concupiscentijs.) *παθήματα*, id est, Passiones, siue ut legit Augustinus, affectus. Aduersus Manichæos de Genesi, pro affectus ponit perturbatiōes. In epistola *xxxi* legit, Cū passionibus & desiderijs, tametsi ea uidet Paulini. Quam omnis cruciatus aut morbus, etiā corporis potest uocari *πάθημα*, & idcirco addidit, *ἐπιθυμίας*, quod propriū est animi cupiditatibus, quæ admodū indicauit et Hieronymus.

παθήματα

EX CAPITE SEXTO.

Spiritu & ambulemus.) *καὶ σοιχῶμεν*, quod Valla corrigit, cōtenti simus: uerū hoc magis ad sententiā Pauli facit, quàm ad uocem Græcam, *σοιχῶμεν*, quæ significat ordine suo incedere: ut intelligas, cōtineamus nos intra spiritum, ne respiciamus legem. Actio motus quidā est uelut animantis. At motus ab eodē proficiscit unde uita, quod si uita nobis cōtigit è spiritu euangelico, nō ex lege, secundū eundem agamus. Neq; uideo quid Vallā mouerit, nisi forte legit *εὐχαριζόμεν* pro *σοιχῶμεν*. Etiam si nō me clam est, ad Vallæ sententiā interpretari Theophylactū, *σοιχῶμεν ἀντὶ τοῦ ἀφικνωμένου*. Diuus Augustinus legit, Spiritu uiuimus, spiritu & sectemur, neq; secus interpretat quàm legit. Ad quæ modū qui uertit, aut legit, aut certe somniauit *σοιχῶμεν*, unde *σοιχῶ*, quod significat ad scopū oculū intendere. Caterū hoc uerbū *σοιχῶ* apud Græcos *πολύσιμον* est, sed tamē ab ordine directoq; tur su ductū, unde & *σίχοι* uersus, & *σοιχῶ* elementa siue literæ: ab eodē uenit *σοιχῶ*.

σοιχῶμεν
uarie enarratur

Inanis gloriæ cupidi.) Græcis una dictio est *κενόδοξοι*, id est, Inaniter gloriosi &c. aut ut legit Ambrosius, Inanem gloriam sectantes.

Si preoccupatus) *πεπλησθῆς*, id est, Occupatus, hoc est, præuentus antequā potuerit cauere. Quibus uerbis excludit omnino destinātā maliciā, & peccandi uoluntatē.

Huiusmodi instruite.) *κατεργάζετε*, id est, Instaurate, reficite, siue sarcite. Suspicio interpretē uertisse instaurate, id scribam uertisse in instruite. Hieronymus enarrans cap. Ezechielis *xvi* refert, perficite huiuscemodi. Ambrosius legit humiliare, si tamen scriptura mendo uacat, quæ mihi prorsus suspecta est. Nam ex illius interpretatione nō potest percipi quid legerit, aut si quid potest, legit emendate, cum ait, Cum mansuetudine prouocandi sunt ad reformandos se. Quod admonet hic Paulus ac sacri doctores, nos parum meminimus. Si quid emendandum extiterit, tanto supercilio, tanta sæuitia protinus intonamus. Ea res multos egregios uiros a communione ecclesiæ abalienauit, quod aperte de Tertulliano prodidit Hieronymus.

Instruite, pro instaurate mōse

Considerans teipsum.) Mira mutauit repente numerū, *σχοπῶν σαυτὸν*, magis ad sensum respiciens, quàm ad uerborum ordinem. Et ex hoc loco diuus Hieronymus colligit uere dictum a Paulo, non tantum modestiæ causa quod imperitus esset sermone. At mihi uidetur non abs re mutasse subito numerum, quod singularis numerus magis esset idoneus ad compellendam uniuscuiusq; conscientiam. Porro durius erat dicere omnibus, considerate uos ipsos, ne et uos tentemini. Et mira cautioe semper hoc agit Paulus, ne quid offendant eos, quos studet corrigere. Admonet autem Theophylactus additū *σὺ*, ut eos commonefaceret humanæ fragilitatis. Siquidem hoc dictum non solum pertinet ad Galatas, sed peculiariter unumquemq; mortalem appellat. Et hæc ob causam mutatus est numerus, quod & aliās a Paulo factū indicauimus.

Mutatus numerus
Paulus Græce imperitus

Alter alterius onera.) *ἀλλήλων τὰ βάρη βασάζετε*. Latinius reddidit Ambrosius, atq; item Augustinus, sermone De uerbis domini uigessimoprimo. Inuicem onera ustra portate, citante ad eundem modū et aliās utroq;. Verti poterat & ad hunc modū: Alij uicissim aliorum onera baiulate. Nam alter alterius, de duobus dicitur Latinius.

Et sic adimplebitis.) *καὶ οὕτως ἀναπληρώσατε*, id est, Et sic adimplete. Interpres legit *ἀναπληρώσατε*, nec magnopere refert ad sensum. Rursum redijt ad numerū multitudinis. Quamquam Græca uox magis sonat readimplete, hoc est, denuo adimplete, quasi dicat, quod alterius delicto diminutum fuit in legis obseruatione, id aliorū sarciat charitas. Annotauit diligenter huius uocis emphasim Chrysostomus.

Si quis existimet se.) Græce paulo secus habet, *εἰ γὰρ δοκῆι τις εἶναι π*, id est, Si enim

φρῆνα πῶ
τῶν

uidetur aliquis esse aliquid, ut subaudias sibi. Et uerbum seducit, apud Græcos com-
posita uox est φρῆνα πῶτα, id est, Mentem seducit, & mentem suam decipit, ut expo-
nit diuus Hieronymus. Est aut̄ perniciosissimum fallendi genus, uhi quis imponit si-
bi. Augustinus libro de Singularitate clericorum, cap. secūdo, legit, Se ipsum impla-
nat. ac ueluti Græcam interpretans uocem subiicit, Sed implanator certe propri-
us, suam animam decipit. Planus apud Latīnos inuenitur pro impostore, an reperia-
tur implanare, nescio.

Et sic in semetipso.) καὶ ἑαυτῶν, id est, Et tunc, ut legit Ambrosius. Nec additur Tan-
tum apud Græcos plerūq; licet in nonnullis addatur μόνον. Præterea quod Græcis
est, εἰς ἑαυτῶν, id est, In seipsum, mox iters, καὶ ἄλλοις τῶν ἑτέρων, id est, Et non in alium,
fortassis rectius transtulisset, apud seipsum, & non apud alium. Quanquam haud me
fugit huius præpositionis ancipitem esse naturam. Chrysostomus interpretatur, εἰς
ἑαυτῶν καὶ ἑτέρων, hoc est, aduersus alium.

Vnusquisq; onus suum portabit.) φορτίου. Quod Ambrosius legit sarcinam. Et por-
tabit est βασίσει, quod est baiulorum proprie.

Com. autē, lo-
cus perplexus

Communicet aut̄ qui.) Græce non est uerbo, sed uerbum accusandi casu τὸν λόγον.
Quanquam accipi potest per synecdochen, ut subaudias ἢ/ἢ præpositionem. Aut ita
dixit, catechizatur uerbū, sicut nos dicimus, docetur Grammaticā. Ambrosius Græ-
cam uocem expressit ad hunc modum, ὁ καὶ τὸν λόγον, hoc est, Qui uerbū dei
audiens est. Nam catechizare est tradere mysteria religionis Christianæ. Illud autē,

Communicare
uérbo

In omnibus bonis, ad communicet referendum est, non ad catechizat. Marcion, ut
indicat Hieronymus, accusatiuum λόγον, refert ad uerbum cōmunicet, intelligens fi-
deles & catechumenos simul orare debere, & magistrum in oratione communicare
cum discipulis, illo uel maxime elatus, quod sequatur In omnibus bonis. Atqui si de
oratione fuit sermo, non debēbat præcipi ei qui catechizatur, sed qui catechizat, hoc
est, non discipulo, sed magistro. Quanquam ea quæ consequuntur, hanc refellunt in-
terpretationē, Quæ seminauerit homo, hæc & metet. Hic uero Laurentius Valla nō
nihil stomachatur, quod interpres Græcam uocē reliquerit, cum alibi uertat: ita
uertendum putat, Communicet aut̄ qui docetur uerbum, cum eo qui ipsum docet in
omnibus bonis. Illud addā de meo, posse λόγον hoc loco accipi pro ratione: ut intelli-
gamus Paulū admonere, ut ratio dati & accepti cōstet inter eum qui religionē tradi-
dit, & eū qui accepit, sed ita demū, si qui tradidit, sincere tradidit: alioquin iniquā fore
permutationē, si pro perperā tradita religionis doctrina, reponatur beneficium. Atq;
ad eō addidit In omnibus bonis, repetēs quod superius dixit, Bonū est amulari in bo-
no semper. Aduersus illos aut̄ qui ad gloriā & questū in syncere tradebāt Christum,
obijcit quod sequit̄, Deus nō irridetur. Id sensisse uidet̄ Ambrosius, ascribēs, In ma-
lis dissentiendū ab illis, ut magis lex nobis dux sit q̄ homo. Theophylactus interpre-
taf de munificētia catechumenorū in catechistas, & huic consentiens Hieronymus.

Non irridetur.) ἡμυκτηρίζεται. Quod proprie est scommate ridere & subsannare,
nasq; suspendere. Siquidem Græci μυκτηρίζω nasum uocant.

Quæ enim seminauerit.) Græcis est singulari numero. Quod enim seminauerit
homo, hoc & metet. Itaq; legit Ambrosius, & item diuus Augustinus.

In carne.) Græce est, εἰς σὰρκα, Id est, In carnem. quæ admodum μοχ, εἰς τὸ πνεῦμα,
id est, In spiritum. tamen si præpositio εἰς uarie usurpatur.

Metet corruptionem.) περιεσθίον, id est, Metet corruptelam, hoc est, periturū
fructum, nam huic opponit uitam æternam. Caro mortalis, fructus habet item morta-
les. Spiritus æternus, fructus habet immortales. Siquidem aliās quoq; ἀφθαρτῶν trans-
fert immortalem, & ἀφθαρσίαν immortalitatem.

Deficiamus, & deficientes.) Apud Græcos diuersa sunt uerba. Nam deficiamus
est, ἐκκακῶμεν, deficientes, ἐκλυόμενοι, id est, Defatigati. Ambrosius legit, infatigabi-
les, ut tēpus quoq; participij redderet. Tertullianus p̄ Ne deficiamus legit, ne tedeat.

Ad omnes.) Cur non potius, Erga omnes?
Qualibus literis.) πολλοῖς, id est, Qualibus. sed ita ut magnitudinem & admira-
tionē significet. Hic magis ad affectum Pauli refertur, cui hæc res adeo fuerit cordis,
ut non

ut non grauatus sit suapte manu super ea scribere. Diuus Hieronymus putat reliquā
epistolā aliena manu scriptā fuisse: Paulum aut̄, ut omnē excluderet suspicionē suppo-
sitiuarum literarū, reliquū epistolæ suapte manu scripsisse. At cur non potius, ut cum
Hieronymi pace dixerim, uel ex hoc loco conijcimus, totā hāc epistolā Pauli digitis
exaratam fuisse? Fatetur Hieronymus uocem Græcam πολλοῖς, magnitudinē signi-
ficare potius q̄ qualitātē. Quod idē in P salmos notauit Hilarius, Origenē opinor se-
quutus, Nam Græca uox magnitudinē sonat, Latina nō item. Tamen diuus Hilari-
us magnitudinem refert nō ad formam elementorū, sed sublimitatem sensuū, quod
mihi sanē uidetur coactius. Porro diuus Hieronymus laborat ut explicet, quomodo
grandes sint hæc literæ, quasi illud senserit Paulus, hanc epistolam grandibus literarū
figuris scriptā fuisse. Imō Græci literas numero multitudinis & unam uocant episto-
lam, quemadmodum & nos. Igitur Apostolus ut ostenderet, quantopere sibi hæc res
esset cordi, Videtis, inquit, q̄ grandem epistolam, mea ipsius manu scripsit: iam em̄ si-
nierat epistolam. Nam in cæteris solet duntaxat subscribere, Mea manu Pauli. Nec
est quod quenquam offendat datiuis γραμμασι, non γραμματά. Ut em̄ loquimur mul-
tis & multa, ita scribimus paucis & pauca. Mecum facit Ambrosius, qui ex hoc loco
colligit hanc epistolam esse holographam. Et tamē miror quare idē pro Videte siue
uidetis, legat scitote, nisi forte scriptū habebat ἑαυτῶν. Augustinus legit, Vidistis, qua-
libus literis uobis scripsi, quasi Paulus manus agnitæ admonet, ne per alios fictis e-
pistolis decipiantur. Theophylactus Chrysostomū sequutus, fatetur ex hoc loco colli-
gi, hanc epistolā Pauli manu scriptā fuisse. Cæterū quod dixit Qualibus, nō pertine-
re ad magnitudinem literarū, sed ad deformitatem, quod Paulum uideri uelit imperi-
tum scribendi, & tamen nō grauatum utcuq; totam epistolam sua manu describere.

Volunt placere in carne.) ὑποσπῆσαι, hoc est, iuxta faciem placere. Nam hinc
Græca uox composita est, & hoc in carne.

Tantum ut crucis Christi persecutionē non.) Græce sic habet, μόνον ἵνα μὴ τῶ σῶ-
σῳ τῶ χριστοῦ διώκωνται, id est, Ne cruce Christi persequantur: ut persequantur, passiuæ ac-
cipias, hoc est, Ne crux Christi adducat illis persecutionem. Apud Ambrosiū non
additur Tantum, etiamsi additur apud Augustinum. Supplēdum est aliquid, quo ser-
mo reddatur absolutus. Tantum hoc agunt, ut fugiant inuidiam crucis Christi.

Legem custodiunt.) Ipsi, deest αὐτοῖς, quod addit & Ambrosius. Hieronymus legit
Hi, quasi Græce legerit ἑσται.

Absit gloriari.) Absit ut gloriar, siue ne contingat gloriari.

Et quicumq; hanc regulam sequuti fuerint.) καὶ ὅσοι τῶ κενόνι τῶ τῶ σοιχῶσαι. Idem
uerbum quod superius uertit Ambulemus, σοιχῶμεν, hoc est, Quicumq; ad hāc ince-
dent regulam.

Et super Israel dei.) ἡμιςραήλ, ut intelligas uirum aut populum. Et addit dei, pro-
pter synagogam satana.

De cætero.) τὸ λοιπὸν, Nō est τὸ λοιπὸν, quod aliās uertit superest, aut quod reliquū
est. Siquidem hic magis loqui uidetur de quæstionibus, q̄ de tempore, ut subaudias
τῶν, τῶν λοιπῶν. Tradidit quicquid erat tradēdum, hoc firmum esse uolo, nec patiar rur-
sus in dubium uocari.

Nemo mihi molestus sit.) ὅπως μοι μηδὲς πειχέτω, id est, Labores mihi nullus ex-
hibeat. Et ad hunc modū uertit & exponit diuus Hieronymus. Augustinus legit, Ne
mo laborem mihi præstet, haud tamen dissimulans in plerisq; codicibus haberi scri-
ptū, Nemo mihi molestus sit, libro de Prædestinatione sanctorū, in ipso statim initio.

Stigmata.) Græca uox est, significat aut̄ notam impressam. Solent aut̄ serui notari
à dominis, ne quis alienus illos pro suis posset asserere. Sēt̄ it̄ se certas habere no-
tas, quod sit seruus Iesu Christi, pro quo tam multa passus fuerat. Toties cæsus uirgis,
toties lapidatus, toties obiectus bestijs, toties coniectus in uinula: ex his omnibus
sibi parat autoritatem aduersus pseudapostolos. Illi gloriabantur in cicatricibus cir-
cunciforum, Paulus in suo corpore circunferbat notas crucis Christi. Tali igitur do-
ctori potius credendum, quàm delicatis magistris, qui in alieno uulnere gloriantur.

IN EPISTOLAM PAVLI AD EPHESIOS ANNOTATIONES

DES. ERASMI ROTERODAMI.

EX CAPITE PRIMO.

DEM in hac epistola Pauli feruor, eadem profunditas, idem omnino spiritus ac pectus; uerum non alibi sermo hyperbaticus, anapodoticus, alijsq; incommoditatibus molestior, siue id interpretis fuit, quo fuit usus in hac, siue sensum sublimitatem sermonis facultas non est assequuta. Certe stilus tantum dissonat à cæteris Pauli epistolis, ut alterius uideri possit, nisi pectus atq; indoles Paulinæ mentis hæc prorsus illi uindicaret.

Qui sunt Ephesi.) *οἱς εἶπα ὃ ἐφ' ἔσω* Quod potest & in secunda legi persona, Qui estis Ephesi. Est autem Ephesus metropolis Asiæ, quæ proprie minor dicitur.

Ephesus

Gratia uobis & pax.) Hieronymus admonet gratiam & pacem pariter referri ad utrumq; patrem uidelicet et filium, posse tamen sic accipi, ut gratia referatur ad patrē, pax ad filium, ut gratia patris intelligatur in eo, quod filium pro salute nostra dignatus est mittere. Pax aut filij in eo, quod per ipsum patri reconciliati sumus. Huius cogitationis occasionem præbuit Hieronymo, quod inibi mox sequitur, In laudē gloriæ gratiæ suæ, in qua gratificauit nos in dilecto. Certum est enim hunc sermonem ad patrem pertinere.

Benedictus deus.) Bisariam potest distingui, Benedictus deus, ut hæcenus sit diastole, deinde separatim adijciatur, Et pater domini nostri Iesu Christi. Aut coniunctim, Deus & pater domini nostri Iesu Christi. Pater, quia genuit. Deus Iesu, secundum assumptum hominem. Id annotauit Hieronymus.

In cœlestibus in Christo.) *ὃν τοῖς ἐπουρανίοις χριστῶ*, id est, In cœlestibus siue supercœlestibus Christo; ut sit Christo datiuus casus. Ambrosius omittit hanc particulam, In Christo. Hieronymus legit in Christo. Si legis, Benedixit nos Christo, sensus erit, Benedixit nos in gloriam Christi. Si in Christo, sensus erit, Per fidem Christi cōferri nobis hanc benedictionem. Atq; in hunc sensum interpretatur Theophylactus, quem nuper Athanasium falsò fecerunt. Nam is legit *ὃν χριστῶ ἰησοῦ*.

καταβολῆς

Ante mundi constitutionē.) *πρὸ καταβολῆς*. Quæ uox ita sonat, quasi dicas, Ante iacta fundamēta mūdī. Sic admonet & diuus Hieronymus, idq; uerbis cōpluribus.

Et immaculati.) *ἀμώμους*. Quod magis inculpatos, siue irreprehensibiles, quam immaculatos significat, Momos enim Græcis reprehensio est, siue deus reprehensionis.

In charitate.) Hæc uerba referri possunt ad superiora, ut intelligas nos inculpatos esse, & electos in charitate: uel ad ea quæ sequunt, ut accipias nos prædestinatos in charitate, Quamq; Græci codices annectunt hæc superiorib. Et hoc annotauit Hieronymus.

Qui prædestinauit nos.) *προορίσας*, Hieronymus & Ambrosius legunt, In charitate prædestinans nos. Verū illud Prædestinans apud Græcos præteriti tēporis est, quasi si genus uerbi mutari poterat, dixisset Prædestinatos siue præfinitos. Atq; hoc sanè loco uere uerbum est prædestinandi, de quo in epistola ad Romanos nonnihil attigimus. D. Hieronymus hoc putat interesse inter *ὀρίσας*, & *προορίσας*, quod prius illud tribuatur ijs quæ nunq; non fuerint, hoc posterius ijs, quæ cum aliquando non fuerint, deinde cœperint esse: de quibus si quid decretū aut cogitatū fuerit priusquā essent, prædestinatio est. Rursus si quid de domino Iesu Christo, qui nunq; non fuit cū patre, neq; unq; eū ut esset uolūtas paterna præcessit, destinatio est. Vnde in epistola ad Romanos de filio dei loquens, *ὁ ἐκείνους* dixit, non *προορίσας*.

ὀρίσας
προορίσας

In adoptionem filiorum.) Græcis una uox, *ὑποθετικῶν*, qua significat eam adoptionem, qua quis in filij locum adoptatur, ut superius admonuimus. Nam & nepotes ac neptes adoptantur.

In ipsum

In ipsum.) *ἐς αὐτὸν*, id est, In sese, ut ad patrem fiat reciprocatio: quanquam potest & ad Christum referri, sed coactius. Nam per adoptionem efficimur fratres Iesu Christi, non filij, iuxta mystici sermonis proprietatem, sed filij dei patris, uelut insiti corpori Christi, & unum cum illo effecti.

Secundum propositum.) *ἰσὺ τῷ θεῷ*, id est, Secundum placitum, aut potius secundum beneplacitum. Hieronymus putat uocē esse nouā, & à Septuaginta fictam, quo possent explicare quod est apud Hebræos *רצון* Rason. Porro *θεῷ* proprie dicitur, ubi quid non solum placuit, sed etiā recte placuit. Nam placent, & quæ nō recte placent. Ambrosius legit, Secundum placitum uoluntatis.

θεῷ

In laudem gloriæ gratiæ suæ.) Quidam codices perperam addunt coniunctionē, Gloriæ & gratiæ suæ, quum sit *δοξῆς καὶ χάριτος αὐτοῦ*, id est, Gloriæ gratiæ suæ, ut intelligas laudari gloriam gratiæ diuinæ. Atq; ita sanè legit Hieronymus. Ambrosius legit, In laudem claritatis suæ, omiſsa mentione gratiæ. Nam pro *δοξῆ* reddidit claritatis, & tamē in enarrādo meminit gratiæ. *δοξῆ* uertere solet maiestatem: ac potentiam magis cōuenit maiestas, hic eā tribuit gratiæ. Mirabilior enim deus apparuit in redimendo homine q; in creando. Nusquā Apostolus hic non extollit gratiā, extenuans operū humanorū fiduciā. Nunc sunt qui peccent in utraq; partē. Medio tutissima uia est. Quod si deflectendū est, tutius est deflectere in partē gratiæ, qua glorificatur Christus, quam operū nostrorū, qua glorificantur homines.

In qua gratificauit.) *ὃν ἐχρημάτισεν*. Et gratificauit hic sonat, gratos siue charos reddidit, *ἐχρημάτισεν*, unde participiū est, *κεχρηματωμένοι μακάριαι*. Quod si illic uertendum erat gratia plena, hic uertere debuerat, gratia impleuit. Nam gratificare uox est Latinis auribus insolens, gratificari est in gratiam alterius aliquid facere.

In dilecto filio suo.) Filio suo apud Græcos & apud Hieronymū nō addunt, *ὃν τῷ ἡγαπημένῳ*, id est, In eo qui dilectus est: neq; eū hic est *ἀγαπητός*. Ambrosius legit, ut uulgata habet æditio, & omnino sentit de filio. Verū eū maluit signare nomine dilecti, ut intelligeres nos amari à deo, nō ex nostris meritis, sed ob amorē, quo filiū prosequit pater, cui nos fratres esse uoluit. Annotauit hoc diligēter Hieronymus, nō esse dictū dilecto filio, Quid enim magni, si pater diligit filiū: neq; dilecto pro omnibus, sed absolute dilecto in omnibus, ac præ omnibus, & sine quo nemo diligitur ceterorū.

In remissionē peccatorū.) In, præpositio, nec est apud Græcos, nec apud Ambrosiū, nec apud Hieronymū, sed oportet annectere casum accusatiuum per appositionē exponentē. Exponēs eū quæ sit illa redēptio, subiecit Remissionē peccatorū. Nā hæc est seruitus, unde redemit nos Christus. Suffragabatur hic uterq; codex Cōstantiēsis.

In, superest

In nobis.) *ἐς ἡμᾶς*, id est, In nos.

In omni sapiētia & prudentia.) Hæc uel ad superiora possunt referri, uel ad sequentia, ut sit sensus, Quam assatim effudit in nos in omni sapientia & prudentia, siue notū faciens nobis mysteriū in omni sapientia & prudentia. Hieronymus posteriorem hanc distinctionem sequitur.

Ordo uariat
sensum

Vt notū faceret.) *γνωστῶς ἡμῖν*, id est, Patefacto, siue notificato nobis mysterio. Interpres & Ambrosius, opinor, legit, *γνωστῶς*. Hieronymus legit, Notum faciens, ut intelligas participiū esse, quanquam est præteriti temporis. Quod dicam, etiam si non admodum pertinet ad sensum, tamen haud est meo iudicio negligēdum. Videntur mihi cæteri parum animaduertisse, quod legitur in Græcorum codicibus: habent enim ad hunc modum, *ἡς ἐπιείκτως εἰς ἡμᾶς ὃν πάσῃ σοφίᾳ καὶ φρονήσει, γνωστῶς ἡμῖν*. Verbum *ἐπιείκτως*, hoc loco positum est transitue, hoc est, Exuberare fecit: alio qui participiū *γνωστῶς* non habet unde pendeat. Verti poterat in hunc modum, De qua ubertim impartiuit nobis, patefacto nobis mysterio & cæt. Certe palam est Chrysostomū ac Theophylactum ita sensisse, qui *ἐπιείκτως* interpretans, subiecit, *τὸ εἰς ἀφθόνως ἐβέχεν*, id est, Ampliter effudit. Gemino augmēto auxit gratiæ magnitudinē quum *πλεον* nominat, & addit non *ἐδωκε*, sed *ἐπιείκτως*.

ἐπιείκτως
transitiue

Sacramentum.) Hoc loco mysteriū significat, *μυστήριον*, & Græca uoce utitur Ambrosius. Mysteriū autem Græcis dicitur res arcana, neq; uulgo efferenda, Quod quidem deinde translatum est ad res sacras, quas potissimū silentio ueneramus. Hic

Ff 4 sentit

sentit diuinam uoluntatem de gentibus ad fidem uocandis superioribus seculis inco- gnitam fuisse mundo, Iudæis existimantibus hoc promissum ad se proprie pertinere, at nunc quod latebat, innotuisse.

Secundum beneplacitum eius.) Hieronymus legit, Secundum beneplacitum, si- ue iuxta placitum suum, κατὰ τὴν βουλήν αὐτοῦ.

αὐτὸς αὐτὸς

Quod proposuit in eo.) Si legas ἢ αὐτῷ, alpha aspirato, significat in seipso. Si ma- uis αὐτῷ prima uocali tenui, refert ad filiū, in quo pater proposuit nos sibi gratificare. Atq; hanc sententiā sequunt interpretes magno consensu. Hieronymus indicat diffe- rentiā inter προορισμὸν & πρόθεσιν, hoc est, inter prædestinationem et propositionem siue propositū: quod illud pertineat ad ea quæ multo ante definimus in animo, quàm fiant: hoc quum iam uicina est machinatio, ut penè cogitationem sequatur effectus,

In dispensatione.) εἰς οἰκονομίαν, id est, In dispensationem.

Recapitulari

Instaurare.) ἀνακεφαλαιώσασθαι, id est, Recapitulari, hoc est, Vt in summam cōfer- rentur. Nam oratores uocant ἀνακεφαλαιώσιν, id est, Recapitulationem, cum ea que sparsim, ac fusius dicta sunt, summam repetuntur, & simul iudici: enouantur, Hiero- nymus legit Recapitulare, putatq; recte uerbum hoc à Latinis usurpari posse, & mi- ratur quemobrem in Latinis codicibus magis habeatur Instaurare, quàm recapitula- re. Sunt, quorum est Theophylactus & Chrysostomus, qui interpretantur ἀνακεφα- λαιώσιν, ut Christus fieret & angelorum & hominum & Iudæorum & gentium ca- put. Id quod conuenit ijs quæ paulo post sequuntur: Et ipsum dedit caput. Atq; adeo Græca uox ita sonat, quasi dicas ad caput reuocare.

Quæ in terra sunt.) τὰ ἐν τῆς γῆς, id est, Et quæ in cœlis sunt, & quæ in terra. Quod additur in Græcis codicibus, ἢ αὐτῷ, id est, In ipso, nec apud Ambrosium reperio, nec apud Hieronymum. Ne apud Theophylactum quidem aut Chrysostomum, certe quod attinet ad enarrationem illorum. Nam in contextu ad- dit Theophylactus. Et magis quadrat in eodem, quàm in ipso: nam Græca uox an- ceptus est, ut intelligas in uno & eodem comprehēdi uniuersa, & uniuersam omnium rerum summam ad unum Christum reuocari, & in uno semel esse quod per partes à multis ante petebatur. Nisi maus per Eundem, ut respondeat ad id quod sequitur, In quo &c. siue per quem: ut sit sensus, Per eundē instaurata omnia, per quem nos quo- que sumus adsciti in sortem & communionē. Iam quod nos legimus, omnia in Chri- sto, apud Theophylactū legebatur πάντα τὰ ἐν χριστῷ, id est, Omnia quæ sunt in Chri- sto. Quanquam arbitror errore scribæ factum.

Sorte uocati sumus.) ἐκληρώμενοι, id est, Sorte electi sumus. Significat Hierony- mus, uerbum hoc partim à sorte, partim ab hereditate dici, quod κληρῶν ἀμβίγουμ sit. Ambrosius legit, Sortiti sumus, hoc est, In sortem & ad partem hereditatis sumus adsciti. In libello ad Virgines legit, Sorte constituti sumus.

Secundum propositum.) Non est Græcis βουλήν, sed πρόθεσιν

Qui operatur omnia,) τὸ τὰ πάντα ἐργαζοῦντο. Ambrosius legit, Eius qui cuncta creauit, si modo scriptura uacat mendo. At Græca uox magis sonat, Eius cuius ui & uirtute sunt omnia, hoc est, omnia agentis ac moderantis, sicut iam sæpius admonui- mus: atq; hoc pacto nos uertimus.

Prædestinatio

Qui ante speramus.) προεπιπέτας, id est, Qui ante sperastis. Hoc diuus Hierony- mus refert ad præscientiam diuinam, in qua sperauimus & antequàm mundus cōde- retur, uidelicet motus hac præpositione πρό. Theophylactus alio refert. Speramus iā nunc quæ nobis contingent in futuro seculo: aut sperare cœpimus, pridem cum in Christum crederemus. Ambrosius huc deflectit, ut pertineat ad apostolos, qui in Iu- daismo quoq; uersantes, tamen spem habebant in Christo, quem ex prophetarum o- raculis expectabant. Id sequitur Tertullianus libro aduersus Marcionem quinto, le- gens interim præsperauimus, pro ante sperauimus.

In quo & uos cum audissetis.) ἢ ἔτι καὶ ὑμεῖς ἀκούσαντες τοῦ λόγου, id est, In quo & uos qui audistis uerbum, Diuus Hieronymus non ineleganter legit, In quo & uos au- dito uerbo ueritatis. Illud admonendum, apud Græcos in nonnullis codicibus, pri- mam esse personā nos, nō secundam, uos. Etiam si secus legisse uidentur Ambrosius & Hie-

& Hieronymus, ut ex illorum interpretatione licet conijcere. Theophylactus enar- rans non declarat quid legerit, licet contextus habeat, ὑμεῖς & ὑμῶν. Aldina habe- bat ἡμεῖς & ὑμῶν mixtis personis, Hispaniensis utrobique secundam personam. Cæ- teri ab hoc loco faciunt distinctionem, Qui ante sperauimus in Christo: deinde sepa- ratim adijciunt, In quo & uos: ut prius illud referatur ad apostolos siue Iudæos, se- cundū ad Ephesios aut gentes. At mihi uidetur Paulus hoc loco subito mutasse per- sonam, sensum magis attendens quàm sermonis leges. Cum enim dixisset, ut nos esse- mus in laudem gloriæ illius, uelut exponens, quos dixisset nos, ne quis putaret eum loqui tantum de Iudæis, continenter adiecit ὅν προεπιπέτας, quasi dicas, Cum nos dico, sentio oēs qui sperauerunt in Christo, inter quos sumus & nos: atq; illud, Nos, ita dicit, ut suam personam coniungat cum persona gentium, cum sit doctor gentiū. Verum in hoc sensu nonnihil obstreperit Græca præpositio πρό, id est, ante. Nam si de uniuersis accipiatur qui crediderāt in Christum, qui erunt illi qui ante crediderunt: Nisi placet sequi sensum Hieronymi, quem calumniatur Ruffinus, ut Origenicum quiddam respiciētem. Porro si placet mutare personam, & legimus, In quo sperastis & uos, quemadmodum legit Hieronymus, id quod ex illius interpretatione palam est, nihil est quod nos offendat præpositio. Si quidem Ante, referetur ad Iudæos, qui priores uocati sunt ad fidem, & priores crediderunt in Christū: deinde sequuntur gen- tes. Quod si omnino placet prima persona, quemadmodum legunt Græci quidam, tum ante, præpositio referri potest ad alios postea credituros: nam illi inter gentes primi crediderant. Nisi maus accipere confusam spem, quam ethnici sanabiles ha- bebant, & ante prædicatum Euangelium, & si nondum nouerant Christum, spera- bant tamen aliquo modo salutem ueluti per somnium.

Ruffinus cal-umniator

Euangelij salutis.) Græcis per appositionem adiungitur Euangelij, ἀκούσαντες τὸ λόγον τῆς ἀληθείας τοῦ εὐαγγελίου, id est, Qui audistis sermonē ueritatis, quod est euange- lium salutis.

In quo & credentes.) Credētes, apud Græcos præteritū temporis est, πιστοὶ ὄντες, id est, Postquam credidistis, uel quia credidistis, siue accepta fide, aut fideles facti.

Signati estis.) ὑπεγράρισθε. Quod significat, Obsignati estis, quemadmodum ta- bulas obsignamus in pactis: quia postea sequitur de arrabone, ut ostendat spem esse certam. Hunc locum adducit Didymus in libello De spiritu sancto, ratiocinans hinc spiritum sanctum, nō participatione alterius, sed suapte natura sanctū ac bonū esse, quod in sigillo quo character imprimi archetypus sit boni: Si enim inquit, signant quidā spiritu sancto, formā & speciē eius assumētes, ex his est spiritus sanctus, quæ habent & non habēt, habētibus illū signaculo eius impressis. Ad Corinthios quoq; idem scribens: Nolite, inquit, contristare spiritū sanctū in quo signati estis, signatos esse cōtestans eos, qui cōmunionē susceperūt spiritus sancti. Hæc adduximus, ut in- telligat lector, me nō abs re Græcū obsignadi uerbū annotasse, neu qui philosophari uolet in diuinis literis, Græcæ literaturæ expers, ἔσω τῆς ἐλαιῶν, qd dici solet, currat.

Signati, pro obsignati

Qui est pignus.) ἄρραβὼν, id est, Arrabo. Atq; ita mauult legi diuus Hieronymus, existimans non idem sonare Latinis arrabonem, & pignus: quod pignus dari solet creditori, donec soluatur debita pecunia. arrabo ceu signum sit & obligamentum fir- ture possessionis. Pignus datur in mutuo, Arrabo in contractu uendentis & emen- tis, quo firma sit obligatio. Quod si tanta est arra quam deus dat suis, quanta erit res ipsa quam præstabit suo tempore: & ἄρραβὼνα appellat & Græci, pignus ἢ ἐχέροον, siue hypothecā. Et qui, non Christū refert, sed spiritū, hoc est, qui spiritus est arrabo.

Hieronymus emendat uul- gata lectionē

In redemptionē acquisitionis.) εἰς ἐκλυτρωσιν ἢ ἀποποιήσεως, id est, In redemptio- nem acquisitionis siue possessionis, ut legit Hieronymus, emendans uulgatam ædi- tionem quæ habebat, In redemptionem adoptionis. Vnde conijcere licet, nec hanc quæ uulgo utimur, eandē fuisse cū ea, quæ tunc habebat Hieronymus. Verū ille, quis- quis fuit, uidet interpretari uoluisse uerbū alioquin anceps, acquisitionis. Nam sen- sus est, Spiritū sanctū à deo datum fidelibus, uelut arrabonē, quo certum scirent fore, ut aliquando uindicaret sibi possessionem suam, quam redemptione acquiserat. Proinde nos uertimus, In redemptionem acquisitæ possessionis. Rem enim quæ

acqui-

acquirebatur ac parabatur, acquisitionem uocat, ut nos possessionem, rem possessam.

Audiens fidem.) *ἀκούσας*, id est, Audita fide uestra.

Cesso gratias agens.) Græcam figuram uertit: dicen dum erat Latine, Non cesso gratias agere: atq; ita legit Hieronymus. Ambrosius legit, Gratias agendo.

Memoriam uestri.) Cur non mentionem uestri, *μνήαν ὑμῶν*, quandoquidem orantes, cum deo colloquimur.

Deus domini nostri.) *ὁ θεὸς τοῦ κυρίου ἡμῶν*. Hic palam est patrem uocari deum Iesu Christi, quod in alijs erat ambiguum.

Cognoscere
Agnoscere

In agnitionem.) *ἦν ἐπιγνώσις*. id est, In agnitione: quemadmodū legit Ambrosius, atq; item Hieronymus, annorās emphasin uocis Agnitionis, qua agnoscimus olim cognita, sed quæ nosse desierimus aliquandiu, quum *γνώσις* sit eorum quæ prius in cognita nosse cœperimus. Et subindicat hic nescio quid Platonici, ex Origenis (ni fallor) sententiā de patre prius cognito, cuius per reuelationem spiritus denuo cœperimus recordari. Verum nihil erat hic opus fabula Platonica. Philosophi cognoscebant deum, sed non agnoscebant, hoc est, non amplectebantur: quemadmodū multi filij cognoscunt quidem patrem, sed non agnoscunt: & his congruunt quæ sequuntur, Illuminatos oculos cordis. Nam antè, uidentes non uidebant.

Hieronymus
sibi parum
constans

Illuminatos oculos.) Totus hic sermonis cōtextus parum cohæret, in quo tamen admiror laborare Hieronymum, ut Paulum defendat aduersus eos, qui illum calumniabantur, quod imperitus esset Græcanici sermonis, ut qui solœcismis scateret, quā alias sæpenumero ipse fateatur illum Græce nescisse: idq; defendat aduersus eos, qui quod Paulus scripserat, Et si imperitus sermone: nolūt modestiā tribui, sed ueræ confessioni. Putat autem lectionis ordinem, ad hunc modum reddi posse: Audiēs fidem uestram in domino Iesu, & in omnes sanctos eius, uidensq; excellentiam fidei uestræ in Dominum, & in omnes sanctos eius, nō cesso gratias agere, & memoriam uestri facere in orationibus meis; ut domini nostri Iesu Christi deus pater, pater autem gloriæ, det uobis spiritum sapientiæ & reuelationis. Porro quod sequitur, Illuminatos oculos cordis uestri: ita per hyperbaton reddi posse putat, Quapropter & ego audiens fidem uestram in domino Iesu, in agnitionem eius, illuminatos oculos cordis uestri, non cesso gratias agere pro uobis, memoriam uestri facere in orationibus meis, ut deus domini nostri Iesu Christi, pater gloriæ, det uobis spiritum sapientiæ & reuelationis: & cætera. At Ambrosius, Illuminatos oculos, refert ad uerbum Det. Addit enim de suo, Illuminatos habere oculos. Mirum autem cur Chrysostomus ac Theophylactus hic nullum senserint scrupulum: aut si senserunt, dissimularint.

Ordo hyperbati

Cordis uestri.) *ἀνοίσις ὑμῶν*. id est, Mentis uestræ.

Supereminens magnitudo.) *τὸ ὑπερβάλλον μέγεθος*. id est, Sublimis magnitudo: ut Hieronymus. Excelsa magnitudo, ut legit Ambrosius.

Operationem potentiae uirtutis eius.) *ἡ ἐν τῷ φεγγεῖαν τοῦ λαοῦ τῆς ἐξουσίας αὐτοῦ*. id est, Secundum efficaciam, seu uim potentiae fortitudinis, siue roboris eius: nam est energia. Ac mox repetit *ἐνέργησεν*, quod nos uertimus Exercuit: non ut uolumus, quod aiunt, sed ut potuimus.

Suscitans eum.) *ἐγέρσας αὐτόν*. id est, Suscitato eo.

Et cōstituēs) *καὶ ἐκάθισεν*. i. sedere fecit. Hieronymus legit, sedere eum faciens: Ambrosius, collocauit. nā Græca uox aliās neutralē, aliās trāsitiuā habet significationē.

Et uirtutē & dominationē) Virtus hic est *δουναμῖς*, non *ἀρετή*, & dominatio est *κυριότης*, quod autoritatē sonat, ac ius possidētis. Atq; id magis exprimit Latinis dominium, q̄ dominatio. Neq; enim de angelis loquit tantū, sed in genere de uniuersis.

Sub pedibus) *ὑποπόδια τῶν ποδῶν*. id est, Sub pedes.

Sensus alius
quā uulgus
accipit

Super omnem ecclesiam.) *ὑπὲρ πάντων τῆ ἐκκλησίας*. id est, Super omnia ecclesiæ: ut Ecclesiæ, sit datiu casus, non genitiui: hoc est, Dedit illi ut sit caput ecclesiæ, præpositus uniuersis. Atq; ita legit Hieronymus in Cōmētarijs, cōsenties cum Græcis: & si secus Ambrosius uideatur legisse. Theophylactus enarrās, aperte declarat se legisse, quæadmodū nos ædidimus, addens sic Christū esse caput ecclesiæ, ut nō solum excellat mēbra sua, uerūetiā uniuersa cōdita in cœlo & in terra. In eūdem sensum Chry-

Chrysostomus, sed bifariam super omnia: simpliciter, ut accipiamus Christum omnibus uisibilibus & intelligibilibus creaturis esse superiorem: aut hoc esse supra omnia quæ nobis fecit pater, quod tale caput dedit ecclesiæ. Nobiscum faciebat uetustior codex Constantiensis, in quo nullo rasuræ uestigio scriptum erat, super omnia ecclesie.

Et plenitudo.) Et, coniunctio non est in Græcis codicibus. Nec addebatur in uetustissimo codice S. Donatiani, suffragabatur uterq; codex Cōstantiensis. Et *ἡ πληρωμα* uidetur accusandi casu legendum, ut referatur ad Christum. Ad quod faciūt ea quæ sequuntur.

Qui omnia in omnibus adimpletur.) *ἡ πληρωμα τοῦ πάντων ὅτι πᾶσι πληρωμένος*, id est, Plenitudo, siue impletio eius qui omnia in omnibus implet, siue impletur: nam particeps est uerbi mediij. Et utroq; modo uidetur interpretari diuus Hieronymus: ut intelligas corpus, hoc est, fideles esse consummationem ipsius Christi, qui est caput, qui ita adimpletur, ut sit omnia in omnibus: aut ita implet, ut omnia sit omnibus, quæ nunc in singulos, alia in alios sparsa sunt. Verum si accipias passiuè *πληρωμένος*, accipi potest *τὰ πάντα*, id est, In omnibus: ut subaudias præpositionē *ἐν*, ut sit sensus, Christum per omnia adimpleri in omnibus corporis sui mēbris simul collectis, Et in hūc sensum interpretantur Chrysostomus ac Theophylactus, ut *πληρωμα* sit ecclesiā, & *πληρωμένος* passiuè ponatur.

EX CAPITE SECUNDO.

Tuos conuiuificauit.) Verbum conuiuificauit, hoc loco non inuenio in Græco codice, nec apud Hieronymum, nec Ambrosium, nec in uetusto codice S. Donatiani, nec in utroq; Cōstantienti, unde miror, quomodo in uulgatos libros irrepsit: nisi fortè sumptum est ex commentatione Thomæ Aquinatis, aut Hieronymi, qui sermonem huius loci ordinans, putat conuiuificauit esse subaudiendum, quasi bis positum sit, propter hyperbatō prolixius. Sic enim loquitur, Et uos quum mortui essetis delictis & peccatis uestris, conuiuificauit Christo deus qui diues est in misericordia, propter multam charitatem suam qua dilexit nos, & quum essetis mortui delictis; in quibus aliquando ambulauimus, secundum seculum mundi huius, secundum principem potestatis aeris, spiritus qui nunc operatur in filijs diffidentiae, in quibus & nos omnes conuersati sumus aliquando in desiderijs carnis nostræ, facientes uoluntates carnis & mentium, & eramus natura filij iræ, conuiuificauit nos Christo: ut *ἡ ἰσὺς* subaudiatur, quasi bis dictum, & nos. Conuiuificauit nos Christo. Ita Hieronymus. Quod igitur erat subaudiendum, aliquis adiecit in contextum. Hyperbati longioris ambitum ipse correxit Apostolus dicens, Deus autem qui diues est &c. Cæterū accusatiuus Vos, referri poterat ad uerbum superius dedit, Dedit illum caput, uos membra: sed uero propius est hūc repetendum ex hyperbato, de quo paulo inferius dicemus.

Quum essetis mortui delictis & peccatis.) Dubitari posset datiu sint, an ablatiu, quasi dicas, Tibi mortuus sum: tamen diuus Hieronymus ita uidetur accipere, quasi Græcis sit datiu instrumenti, hoc est, Mortui per peccatum. Quod hic uertit delictum, Græce est *ἡ ἀσθμα*: quod Hieronymus existimat esse primum illum lapsum ad peccandum. Nam peccatum est, Græce *ἁμαρτία*, quod grauius esse putat, cum ad ipsum facinus peruentum est.

Peccatis uestris.) Ueſtris redundat, iuxta Græcorum exemplaria. Loquitur enim in genere de peccatis, quæ mortem adferunt omnibus. Noue dixit mortui peccatis; quum aliās uocet mortuos peccato, in quibus extinctum est peccatum. Hic mortui dicuntur peccatis, quos occidit peccatum. Porro hoc magis redundat pronōmē Ueſtris, quod sequitur, in quibus aliquando ambulastis.

Potestatis aeris huius spiritus.) *ἡ ἐν τῷ ἀέρι τῆ ἀέρος τοῦ πνεύματος*. Bi Ordo difficil-

fariam accipi potest, ut per appositionem cohæreat aer cum spiritu. Potestatis aeris, si qui quidē est spiritus. Atq; ut sic accipiamus, inuitat articulus *τοῦ*, *τοῦ πνεύματος*. Sic enim per articulum solent interpretari Græci. Verum obstrepit nō nihil quod sequit *τοῦ ἀέρος*. Nec em̄ hic aer agit quicq; in filijs inobediētiae, sed instigatio diaboli. Proinde præstiterit ita legere, iuxta principē, cui⁹ & potestas est aeris, & spiritus, illius

illius qui agit in filijs diffidentia: ut aerem intelligas hanc infimam orbis partem, in qua sola regnat ille, non ueluti dominus, cum Christus dominus sit cœniũ, sed ut tyrannus, & nõ nisi nostro uicio potēs. Deinde spiritum accipias affectum mundanũ, diuersum ab illo cœlesti spiritu Christi, nihil amantis nisi cœlestia: et utrunq; genituum, aeris & spiritus, referas ad tertium qui præcessit, potestatis, quæ quidem hic nõ est *δουαμς*, sed *ἐξουσία*, ut ius & auctoritatem intelligamus. Cæterum huius, pronomen interpres addidit de suo, cum non sit apud Græcos, nec apud Hieronymum quidem, quanquam ante præcessit mundi huius, *κόσμος τούτου*.

Filij diffidentia, idioma Hebraeorum

In filios diffidentia.) *ὡς υἱοὺς ἀπειθείας*, id est, In filijs inobedientia, siue immorigeris, aut ut uertit Cyprianus, contumacibus. Est enim filiorum proprium esse dicto audientes, ac morigeros parentibus: de tropo iam sæpius admonuimus. Filij inobedientia, pro filijs inobedientibus: ut paulo ante Pater gloria, pro Pater gloriosus. In non nullis codicibus deprauatum erat in filios diffidentia.

Facientes uoluntatem.) *θελήματα*, id est, Voluntates: nam affectus uarij sunt. Cæterum in multis codicibus deprauauerant, Voluptates, pro uoluntates.

Et cogitationum.) *καὶ τῶν δεινοιδῶν*. Hieronymus magis uidetur probare, Et mentium, distinguens peccata carnis & mentium, quod illa sint crassiora, ueluti libido, gula, ebrietas: hæc animi magis, uelut hæresis. Ambrosius legit consiliorum.

Natura, pro omnino

Natura filij iræ.) *φύσις*. Pro quo quidam uerterant Omnino, ut indicat Hieronymus, quod Græca uox sit ambigua. Et Theophylactus admonet, Natura positũ, pro uere ac proprie. Quemadmodum dicimus hominem natura miserum, qui sic est additus miseria, ut nolit effugere, si possit. Chrysostomus addit, sicut ex homine natus nihil aliud est quàm homo, ita nos nihil aliud quàm filij iræ. Mihi uidetur naturam opposuisse gratia, quia paulo post sequitur, Gratia salui facti estis. Ira erat nostræ naturæ siue natiuitatis, Salus erat gratia, & ob id Christo imputanda, non nobis ipsis.

Propter nimiam.) *ὅτι πολλῶν*, id est, Propter multam: & ita legit Hieronymus ac Ambrosius. Alioqui nimium dicitur, quod sit immodicum.

Vis, uis

Et quum essemus.) *καὶ ὄντας*, id est, Etiam quum essemus. ut coniunctio quæ apud Latinos & Græcos geminam uim habet, non copulet, sed exaggeret.

Mortui peccatis.) Vitasset ambiguitatē, si dixisset, Mortui per peccata: nam alioqui Paulus uocat mortuos peccato, qui iam non peccant, quemadmodum paulo antè admonuimus. Ambrosius hoc loco non addidit peccatis, tantum legit quum mortui essemus.

Superest in nostris

Deus aut qui diues est.) Hieronymus admonet, in deus autem, coniunctionem aut ab indoctis additam esse, aut ab ipso Paulo per imperitiam Græci sermōis, superflue adiectam. Interrumpit enim orationis seriem. Sed demiror quare Hieronymus autē appeller coniunctionem causalem. Fortasse pro autem legit enim. Aduersatiua coniunctio nõ erat hic ociosa, opponitur enim calamitati quam apostolus multis uerbis exaggerarat: magnis enim malis opus erat opulenta misericordia. Quod si pro autē le gas tamen, nihil impeditur sermonis fluxus.

Coniuiuificauit nos in Christo.) Neq; Nos, pronomen, neq; In, præpositio, est in Græcis codicibus, tantum est *συνειρωποποίησε τῶ χριστῶ*, id est, Coniuiuificauit Christo, ut intelligas nos unã cum Christo reuiuissse. Ita refert Augustinus libro aduersus Faustum undecimo, cap. octauo, in libris manu descriptis. Retinebat germanam lectionem exemplar uetustius Constantiense, deletis manu non recenti, duabus uocibus, nos & cuius. Nam In, præpositio in neutro addebat.

Gratia salui facti estis
Ordo perturbationi sermonis

Cuius gratia.) Neq; Cuius, additum est, sed tantum, *χρῆτις ἐστὶ σωωμῶν*, id est, Gratia salui facti estis. Et ita legit diuus Hieronymus, ut hæc particula, ceu per partem interseratur, quod palam admonuit Theophylactus. Latini quidã adiecerunt, enim, sed perperam. Cæterum ordinem sermonis hoc in loco, quoniam uidetur perturbatus, Hieronymus restituit ad hunc modum: Et uos cum mortui essetis delictis & peccatis uestris, conuiuificauit Christo deus, qui diues est in misericordia, propter multam charitatem qua dilexit nos, misertus est nostri. Et cum essemus mortui delictis, in quibus aliquando ambulauimus secundum seculum mundi huius, secundum princi-

principem potestatis aeris spiritus qui nũc operatur in filijs diffidentia, in quibus & nos omnes conuersati sumus aliquando in desiderijs carnis nostræ, facientes uoluntates carnis & mentiũ, & eramus natura filij iræ, conuiuificauit nos Christo: ut bis repetas, Conuiuificauit nos, & tollas coniunctionē causalem, Deus enim. Nam ita legis uidetur Hieronymus *ὁ γὰρ θεός*, quod hanc putet uel ab imperitis librarijs adiectam, uel ab ipso Paulo propter imperitiam Græcanici sermonis additam, cum in plerisque sit, id est, autem. Quanquam autem, pro minus absoluat superior orationis pars, Cum essetis &c. Verũ opinor Paulum adiectam coniunctionē, aduersatiuã, ut redderet cõtrariã partē superioribus, hoc est, conuiuificatos esse ei, quod est, Mortuos esse peccatis: & quoniam intermiscuerat multa, uelut ad nouũ orationis caput addidit præpositionē. Melius autem erat, si dixisset interpres, nihilominus deus conuiuificauit. Annotandũ & hoc, quod in hoc sermone Paulus subinde uariat personã, nunc illos cõpellans secunda persona, nunc seipsum illis admiscēs. Ad dendum & illud, apud Ambrosium aliã esse lectionē quæ nos habemus, sed haud scio an à scribis inductam. Scriptũ est autem hunc in modũ: Deus autem, qui diues est in misericordia, propter multam charitatem misertus est nostri.

Et conresuscitauit & confedere fecit.) *συνήγειρε καὶ συναπέθεσεν*, id est, pariter cum illo suscitauit, simulq; cum illo federe fecit.

In bonitate.) *ὡς χρηστότητι*. Quod Augustinus libro aduersus Faustũ undecimo uertit, In benignitate. Significat enim dei erga nos clementiam lenitatemq;.

Gratia enim.) Enim, non additur in nonnullis Græcorũ codicibus, sicut nec paulo inferius, Dei enim donum. Enim non additur, quanquam ita legit Ambrosius.

Ipsius enim sumus factura.) *ποίημα*, Ambrosius legit figmentũ, uelut aliquid è materia factum. Atq; ita nos uerteramus, quod factura uox uideretur parum Latina, sed ab amicis eruditis admoniti, mutauimus Figmentum in opus. Verebantur enim illi ne quem imperitior em offenderet figmenti uocabulum. Atqui si uisum est istorum offensas omnes simili studio uitare, nihil erat omnino mutandum. Nos tamen hac in parte obsequuti sumus amicorum uoluntati, potius quàm nostro iudicio.

In operibus bonis.) *ἐν ἔργοις ἀγαθοῖς*, id est, Ad opera bona.

Quæ præparauit deus.) *ὅτις*, id est, Quibus, ad homines arbitror referendũ. Tametsi iuxta Græcanici sermonis proprietatē, & ad opera referri potest, ut datiuus Græcus in accusatiuum uertatur, quæadmodum legit Ambrosius, Quæ præparauit deus, & item Hieronymus.

ois pro a

Ab ea quæ dicitur circumcisio.) *ἀπὸ τῆς περιτομῆς*, id est, Ab ipsis Iudæis, nam Græca lucidiora sunt. Populus Hebræorum ob membrum genitale præfectum circumcisio uocabatur, cæteri preputium dicebantur, sed duntaxat Iudæis, quibus ut illud cognomen erat honorificũ, ita hoc ignominiosum. Et manufacta, referendum est ad circumcisionem, non ad carnem.

Qui eratis.) Legendum, Quia eratis, aut quoniam, ut legunt Ambrosius Græcis contentiens & Hieronymus, suffragante utroq; Constantiensi. *ὅτι ἦτε*, ut sit iterata coniunctio, quasi posuisset, Quod, inquam, eratis.

Alienati à cõuersatiõe.) *τῆς πολιτείας*. i. A ciuilitate, siue à repub. Israel, siue Israelis.

Et hospites testamentorum.) *καὶ ξένοι τῶν διαθηκῶν*, id est, Peregrini, siue extranei, à pactis siue testamētis. Allusit enim ad rempublicã, cuius modo meminerat: unde hospites uocat, alienos à iure ciuium. Et testamentorũ promissionis dixit, iuxta idioma Hebræorũ. Cæterũ Ambrosius addit pronomen legens, Promissionis eorum.

ἔργοις diuersum

Et sine deo.) *ἀθεοί*. Qui nullum credunt esse deum, & ἀθεοῦς, quam Plutarchus ostendit minus malum esse, quàm superstitionē, *θεοστυχεῖς*, quod hæc deos imago ginetur morosos ac uindices, quum deus natura beneficus sit.

In hoc mundo.) Hoc, redundat: nisi quod opinor interpretem uoluisse reddere uim articuli *τοῦ*.

Et medium parietem maceria soluens inimicitias.) Græci ita distinguunt, ut accusatiuus inimicitias, referatur ad inferius participium *καταργήσας*. Quamq; utroq; potest referri, ad *λύσας* quod præcessit, & ad *καταργήσας* quod sequitur, ut inimicitiam,

Distinctio græca, et mediũ parietem

appositive cohaereat cum mediū parietem, aut cum, Legē mandatorū. Et mirū cur quā dicitur uerterit in uerbū, nō mutarit & alterū λύσις, id est, Qui soluit, aut Solutio pariete. Rursum Græce est, τὸ μεσότηρον τῶν φραγμῶν, quasi dicas, Interstitiū septi siue sepi. Et apud Comicū Mitio iubet maceriā dirui, ut fiat una domus. Id ergo quod diri mit edes ab ædib. μεσότηρον uocat. Nec tamē male uertit interpres, nisi quod sermo nō caret amphibologia. Siquidē mediū parietē ferit, qui mediam partem percutit.

Decretis euacuans

Decretis euacuans.) ~~Aboluit legem sitam in præceptis ac decretis. Quædam additio, quam citat Hieronymus, habebat, in dogmatibus, usurpata Græca uoce. Ambrosius legit, In decretis: alicubi citat, Edictis, ut libro de Abraham patriarcha secundo capite sexto. Si Græcis esset additus articulus τὸν νόμον τῶν ἐντολῶν τὸν ἐν δόγμασι, nullus supererat scrupulus: nunc sermo habet amphibologiam. Nam ἐν δόγμασι, referri potest ad præcedentia, simul & ad sequentia: Si ad præcedentia, sensus erit, abrogauit legem præceptorū sitam in decretis, Si ad sequentia, sensus erit, antiquauit legem præceptorum ceremonialium, per dogmata euangelica, ut ἐν præpositio, posita sit uice per. Hoc sequutus uidetur interpres, qui præpositionem, ut nobis superuacua omisit. Hanc interpretationem apud unum Theophylactum inuenio: qui uidetur Chrysostomū sequutus, is putat dogmata esse fidem qua seruamur, aut præcepta euangelica, quale est: Ego autem dico uobis, omnino non irasci. Diuersam sequitur Ambrosius, cuius uerba subscribam. Quia legem quæ data erat Iudæis in circūcisione, & in neomenijs, & in escis, & in sacrificijs, & in sabbatis, euacuauit: hoc est, cessare iā iussit, quæ oneri erāt, & sic fecit pacē. Unde Petrus apostolus dicit in Actis apostolorū: Quid imponitis iugum super ceruicē fratrum, quod neque patres nostri, neque nos potuimus portare? In his Ambrosij uerbis, nulla sit mentio decretorū, per quæ lex fuerit antiquata. Subindicat autē Ambrosius circūcisionē & similes legis obseruationes obstisse, quo minus cōueniret inter gentes & Iudæos. His ergo per Christū antiquatis, fide cōciliati sumus, quæ tam Iudæis quæ gentibus absque legis obseruatione cōferret salutē. Hieronymus hunc in modū, Lex quoque mādatorū subuersa est in dogmatibus, posteaquā circūcisio, & sabbatismus qui relictus est populo dei, & pascha & pentecoste, & nō apparere in cōspectu dei uacui, sunt altius intellecta quam resonant, & ab occidente litera recedentes, cœpimus uiuificantē spiritū sequi. Ex his Hieronymi uerbis perspicuū est, eū sentire legem abrogatam, nō per decreta, sed per eorū quæ decernebat, intelligentiā spiritualem. Nec abhorret ab his cōmentū scholasticæ, cui nomen fecerunt Hieronymo. Per solam, inquit, fidem iustificans, moralia sola decernens. Iam & aliās Paulus legis præscriptiones appellat dogmata, uelut ad Coloss. 2. De his quod aduersum uos erat chirographū decreti: quo loco Græci legunt τὸν νόμον τῶν ἐντολῶν τῶν ἐν δόγμασι, pro eo quod est ἐν δόγμασι. Nam præpositio addita est ex idiomate sermonis Hebraici. Rursum alibi τὸ ἐν δόγματι ζεῶδε. Porro nusquā legimus apud Paulū Euangelij præcepta dicta dogmata. Submouendus est igitur & ille scrupulus de articulo. Mihi uidetur omisissus ob congeriē articulorum si dixisset, τὸν νόμον τῶν ἐντολῶν τῶν ἐν δόγμασι. Nam mihi uidetur in decretis magis adhærere proximæ dictioni, alioquin bis idem dici uidebatur, νόμον τῶν ἐντολῶν τῶν ἐν δόγμασι. Nunc ostendens legem imperiosam, appellat illā τῶν ἐντολῶν, quasi dicas ἐντέλλασαι, id est, præipientem. quomodo: non persuasione & lenitate aut promissis, sed præscriptis, quæ uocat dogmata. Latini placita dicunt. Etenim si quæras, quare deus iussit nos a talibus ac talibus abstinere cibis, Responderet Iudæus, Quia sic deo iussum est. Et euacuans, præteriti temporis est, quasi dicas, Antiquata lege.~~

Idem quid

Et duos condat.) Hic est, Crearet, siue pararet λήσις, uelut explicans sententiam. In uno nouo homine.) In unū nouū hominē, est Græce, εἰς ἕνα καινόν ἀνθρώπου. Atque ita refert Augustinus lib. aduersus Faustum x x i i. cap. l x x x i x. suffragabatur exemplar utrunque Constantiense. Cæterū quod est Græce ἀρκατολλῶν, Latine uersum Recōciliet, Augustinus uertit Cōmutaret. Qui sic uertit, legisse uidetur ἀλλῶν. Inimicitias in semetipso.) ἐν αὐτῷ. Hieronymus legit, In ea, ut referatur ad crucē, non ad Christum. Siquidem & crux apud Græcos masculinī generis est. Verum si reciprocum

reciprocum esset, id est, In se ipso, haberet & aspiratū, ὡς αὐτῷ. Quamquam ne id quidem a Græcis scriptoribus obseruatur. Postremo secus legit Ambrosius.

Et pacem ijs qui prope.) Et pacem, non repetitur Græcis. Habemus accessum, προσεγγῶν, id est, Aditum siue introductionem: ueluti cum quis introducitur ad cōspectum principis.

Hospites & aduenæ.) ἑξῆνοι ἢ παροικοί, i. Peregrini & incolæ, siue accole, hoc est, qui auidē cōmigrarūt in alienā ciuitatē. Augustin. aliquoties legit pro aduenæ, Inghini.

Sed estis ciues.) ἀλλὰ συμπολίται, id est, Conciues, ut uerbum uerbo reddatur.

Superædificati super fundamētum apostolorum & prophetarum.) Hanc particulam, & prophetarum, eraserant Marcionitæ, nimirum odio Veteris testamenti.

Angulari lapide.) Græcis unica uox est, ἀκρογωνιαίος, qua significatur summus lapis in angulo ædificij, qui solet esse ualidissimus. Est autē ablatius absolute positus, ueluti si dicas, In qua structura Christus summus est in angulo lapis. Et ob id Augustinus adducēs hunc locū in enarratione psalmi l x x x i. addit Existente, dilucidē magis quæ Latine. Rursum aduersus Faustum libro duodecimo, capite uigesimo quarto.

In ipso summo angulari lapide Christo Iesu.) Et hic ablatius ponitur absolute, ac si dicas, Christo duce, ὡς ἀκρογωνιαίος αὐτῷ ἰησοῦ χριστῷ, id est, Ipso Iesu Christo ente summo lapide angulari.

Constructa.) Græce significantius, συναρμοσμένη, id est, Coagmentata, siue cōmissa, siue coaptata. Hieronymus legit Compaginata, Ambrosius Compacta. Nec significat omnem structuram hoc angulari lapide compactam esse, sed quæcumque illo lapide connectatur, eam surgere in templum domini. Est enim participium presentis tēporis, συναρμοσμένη. Quamquam πᾶσα uerti poterat, Tota structura, ut non quamuis intelligas, sed integram. Atque ita interpretatur Theophylactus.

In spiritu sancto.) Sancto, redundat iuxta Græca & Ambrosium, atque item Hieronymum: quorū & interpretatio declarat quid legerint. Spiritū enim opponit aduersus carnalem Iudaismum, quem nusquam non insectatur Paulus.

EX CAPITE TERTIO.

Inctus Christi Iesu.) Vincētus nomen est Græcis δεσμιος: & ob id mollius cohaeret cum genitiuo Iesu Christi.

Pro uobis gentibus.) Arbitror mendum esse, quod in Ambrosianis codicibus legitur, pro uobis fratribus.

Dispensationem gratiæ.) οἰκονομίαν, id est, Dispensationem, siue administrationem.

Data est mihi in uobis.) εἰς υἱάς, id est, In uos. Hunc quoque locū ἀνακλυθῶν, Hieronymus reddit ad hunc modum, Huius rei gratia ego Paulus uinctus Iesu Christi, & uinctus pro uobis qui estis ex gentibus, cognoui mysteriū, ut uobis quoque illud traderem: sicut in hac eadem epistola paulo antē sum loquutus. Debetis autem audire dispensationem gratiæ dei, quæ data est mihi in uobis, qui estis ex gentibus, pro quibus & uinctus sum Iesu Christi. Quamquam existimat esse simplicius, fateri Paulum in aliena lingua balbutisse, & sensu magis quam uerbis æstimandum. Poterat & hoc pacto tolli sermonis imperfecti incommodum, si subaudias uerbum substantiuum, sum, Ego Paulus uinctus sum Iesu Christi.

Notum factum mihi est.) ἐγνώριστέ μοι, id est, Notum mihi fecit mysteriū, quod rursus interpres uertit Sacramentum.

Sicut supra scripsi.) καθὼς πρὸς γραψα, id est, Sicut ante scripsi, ut Ambrosius. Præscripsi, legit diuus Hieronymus.

In breui.) ἐν ὀλίγῳ, id est, In modico, legit Hieronymus & Ambrosius. Significat enim se paucis de his scripsisse, ut Græca exponunt scholia. Potest esse sensus & hic: Quemadmodum scripsi paulo antē. Meminit enim de his qui procul essent, gentes significans. In eum sensum fermē Theophylactus.

In ministerio Christi.) ἐν ἑσθῆ μυστηρίῳ, i. In mysterio, quod solet uertere Sacramentū.

Alijs generationibus.) Apertius est, quod legit Ambrosius, Alijs seculis. Nam de ætatibus loquitur, non de nationibus.

lectio & di-
stinctio diuersa

Non est agnitum.) *ἐκ γνωρίδου*, id est, Non notificatum, siue referatum.
In spiritu.) Græcis additum est sancto. Neq; lectio solum diuersa est, uerum etiam
distinctio. Theophylactus sic ordinat sermonem, Sicut nunc reuelatum est sanctis a-
postolis eius, in spiritu sancto: ut intelligamus hoc illis per spiritum sanctum fuisse re-
uelatum. Ambrosius contra, spiritu, connectit cum his quæ sequuntur, Sicut nunc re-
uelatum est sanctis eius & prophetis, spiritu esse gentes cohæredes: id palam arguit
eiusdē interpretatio docens gentes esse cohæredes, non cæremonijs Mosaicæ legis,
sed spiritu, hoc est, doctrina Euangelica. Diuus Hieronymus Græcorum sequitur di-
stinctionem. Mihi magis probatur quod sequitur Ambrosius.

συσσωμοι

Esse gentes.) *ἐναι τῶ ἑθνῶν*, id est, Vt sint gentes.
Concorporales.) *συσσωμα*, quasi dicas, Vnius corporis. Hoc loco offendit aures
Hieronymi coniunctionum congeries, ut ipsi uideatur, inconcinna, cohæredes & cō-
corporales & participes. Mirū est autem illum tantilla re offendī, qui toties Pau-
lum facit imperitum Græci sermonis, licet fateatur non imperitum scientia. Deinde
quum hic fateatur legendum esse participes, nec dubium quin in bonam partē,
tamē in huius epistolæ capite quinto, negat hanc uocem legi in literis sacris nisi in ma-
lam partem: uerum hac de re illic plura dicentur.

Promissionis in Christo Iesu.) Deest apud nos *ἀντὶ*, id est, Sux siue eius: ut refe-
ratur ad spiritum: ut sensisse uideatur Ambrosius, quum subscribit, Hoc est quod dicit,
Spiritu gentes esse cohæredes & incorporatas & participes promissionis eius in
Christo. Qui enim spiritu deum colit, opere legis opus non habet.

Omnium sanctorum.) In nonnullis Græcis addebatur Hominum, sed mēdose, ni-
fallor. Et *ἐλαχιστόν*, i. Infimo: ut uertit Hieronymus. Sed Paulus ut magis se dimi-
nuat, ē superlatiuo finxit cōparatiuū, ac si dicas infimiori p infimo, aut postremiori.

Inuestigabiles.) *ἀνεξιχνίασιν πλοῦτον*, id est, Imperuestigabiles diuitias. Nam quod
apud Ambrosium legitur Inæstimabiles, haud scio an errore sit factum librarij, certe
interpretatur Incomprehensibiles.

φωτισαί,
pro in lucem
proferte

Et illuminare.) *καὶ φωτισαί πάντας*. Ambrosius non addit Omnes, & sermo com-
modior est. Nec apud Hieronymum ulla mentio huius nominis additi, sed tātum est
illuminare. Neq; Paulus illuminat homines, sed in lucē profert, & quod ante fuerat
reconditum, facit omnibus perspicuum.

Quæ sit dispensatio.) Legitur & *ὁ πλοῦτος*, id est, Quæ diuitiæ. Rursum, *μυσήριον*
uertit Sacramentum.

Qui omnia creauit.) *ὅς ἐποίησεν πάντα*, id est, Per Iesum Christum: additum est hoc lo-
co apud Græcos: quanquam Hieronymus non habet, nec Ambrosius, nec uetusti co-
dices Latini.

Vt innotescat.) *ἵνα γνωρίδῃνῶν*, id est, Vt innotescat nūc. Et Nunc, Hieronymus
legit addita coniunctione, si modo codex mendo uacat.

Potestatibus in cœlestibus.) *ἐν τοῖς ἐπουρανίοις*, id est, In cœlestibus.

Per ecclesiam.) *ὅς ἐκκλησίας*. Præpositio Per, hoc loco significat instrumētum,
quasi dicas Opera ecclesiæ. Quanquam, ut ingenue fatear, sermo Græcus planē an-
ceps esset, nisi additus fuisset articulus *τῆς*. atq; ita sensus fuisset, Propter congrega-
tiones, siue ecclesias.

Multiformis sapientia.) *πολυποίκιλος*. siue aliās, *πικροποικίλος*, id est, Maxime ua-
ria, & modis omnibus uaria. Nam *πάν* in compositione additum, adiungit epitalin.

Secundum præfinitionem.) *κατὰ πρόθεσιν*, id est, Secundum propositum: ut legit
Hieronymus.

sensus triplex

Quam fecit.) *ἢ ἐποίησεν*. Sermo Græcus anceps est. Nam Græcus articulus refer-
re potest uel sapientiam, uel ecclesiam, uel præfinitionem, quam Ambrosius & Hie-
ronymus propositum uocant. Si ad propositum referatur, sensus est, Iuxta tempus
quod proposuerat, siue præfinerat in Christo. Si ad ecclesiā, sensus fuerit, Ecclesiam
factam in Christo Iesu. Si ad sapientiam, intelligis in Christo factam, hoc est, creatam
fuisse sapientiam. Atq; hic sensus postremus maxime probatur Hieronymo. Et fidu-
ciam est *παρρησίαν*, quam Ambrosius uertit Libertatem. Est autem audacia libere lo-
quendi

quēdi. Porro nihil timidius animo sibi male cōscio, ut cōtrā, innocētia nihil fidētius.

In tribulationibus meis pro uobis.) *ἀντὶ μου μὴ ἐκκακῆν*. Diuus Hieronymus ad-
monet Græcum sermonem esse ambiguum, quod uerbum *ἐκκακῆν* ad quamuis per-
sonam accommodari possit, Ne deficiam ego, ne deficiatis uos, ne deficiant illi. Cer-
te iuxta primum ac secundum sensum interpretatur Hieronymus. Peto ne deficiam,
neme superent aereæ potestates, oppugnantes undiq;.

Quæ est gloria.) In quibusdam Græcis codicibus habebatur, Quæ erit. *ἥτις ἔσται*. *Expensu Hie-
ronymi anno-*
Hoc loco non nihil se torquet Hieronymus, nec satis intelligo cur se torqueat, existi-
mans huius sermonis rationem non posse consistere, nisi fateamur Paulum imperite
loquutum, qui tribulationibus numero multitudinis subiecerit relatiuum singulare,
Quæ est gloria. Quasi uero non hoc doceat grammatica, rectius etiam ad hunc mo-
dum nos loqui, quam si dicamus, In tribulationibus quæ sunt gloria uestra. Atq; ille
hoc tantum ducit incommodum, ut per hyperbaton tentet hanc particulam Quæ est
gloria uestra, ad ea quæ præcesserunt detorquere. In quo habemus fiduciam & acce-
sum & fidem, & cætera: quæ fiducia, accessus & fides, uestra est gloria. Verum quo-
niam hoc uidit esse durius, mauult Paulum loquendi imperitum facere. Sed quid hic
interim facient Hieronymo, qui uolunt apostolis omnibus scientiam linguarum do-
no spiritus sancti contigisse, idq; donum eis fuisse perpetuum: quorum de numero ui-
detur & Aquinas in epistolam ad Galatas, At Hieronymus toties non ueretur Pau-
lum imperitum Græci sermonis facere. Quanquam hoc sanè loco non uideo quid
imperite dictum uideri possit, nisi quod Hebraice magis quam Græce dixit In tribu-
lationibus, pro Ob tribulationes.

Ad patrem domini nostri Iesu Christi.) Diuus Hieronymus indicat in Latinis co-
dicibus addita quatuor uerba, Domini nostri Iesu Christi: quum in Græcis scriptura *Quatuor uer-
ba redundant*
germana maneat. Non em̄ loquitur hic proprie de patre domini nostri Iesu Christi,
sed in genere ad illum patrem flectit genua, quē omnes creaturæ rationabiles agno-
scunt conditorem & autorem. Et tamen mirum est, quod Hieronymus scribit addi-
tum in Latinis codicibus, nunc in Græcis reperiri. Quamq; Chrysostomus ac Theo-
phylactus enarrantes locum, non attingunt hanc particulam: unde coniectandū est,
aut ē nostris codicibus additam Græcis, aut Græcorum codices & olim uariasse.

Omnis paternitas.) *πάντα πατριά*, id est, Omnis familia, ut indicat & diuus Hie-
ronymus in commentarijs. Idem aduersus Heluidium scribens, fateatur Latinos pa-
rentelas uocare, quas Græci uocant *πατριάς* quum ex una radice, multa generis tur-
ba diffunditur. Sed apud Græcos manet allusio uocum, quam Latinus conatus est ob-
seruare. Iam quæstiones illæ, quas mouet hoc loco Thomas Aquinas, num qua pater *Aquinas*
nitas sit in cœlo, & num omnis paternitas quæ est in cœlo & in terris, deriuata sit ab
ea paternitate, quæ est in diuinis, quam apte pertineāt ad hunc locum, uiderint theo-
logi: quandoquidem uocem, unde quæstionem omnem elicit, non intellexit. Certe
alibi interpretes uertit Familiam, uelut in Psalmo, Omnes familiæ gentium, *πατριάς*.
Item in Luca: De domo & familia Dauid. Subnotauit hoc interpretes Origenis, ho-
milias in Numeros secunda. Chrysostomus exponit *φυλώς*, id est, tribus. Verum in-
terpres ut dicere cœperam affectauit reddere uocum affinitatē, pater & paternitas.
Atqui ea non erat tanti, ut huius gratia fuerit perdenda sententia. Parentela satis ex-
plicabat rem, si modo uerbum esset probum. Et tamen hoc a tate sua uulgo fuisse usur-
patū testatur Hieronymus, uel ob hoc tolerabilius quam paternitas, præsertim quum
hic suffragetur analogia. Quemadmodum enim à cliens clientela, ita à parens paren-
tela. Nos circumitione ut potuimus, reddidimus.

Virtute corroborari.) *δυναμεις*, id est, Virtute. Manifestior erat sensus, si Græca
infinita uertisset per uerbum subiunctiuum, Vt corroboremini.

Sublimitas & profundum.) *καὶ βωδῶ καὶ ὕψος*, id est, Et profunditas & sublimi-
tas. Hieronymus, Et profundum & altitudo.

Scire etiam.) Non est initiū noui capitū, ut sit opus Etiam. *γινῶναι τε*, id est, Sci-
re q; uel Vtq; sciretis.

Supereminentem scientiæ charitatem.) Apud nos incertum est datiu ne casus sit *Sensus duplex*
Gg 3 Scientiæ

Scientiæ, an genitiui; ut aut intelligas charitatem Christi sciri, quæ sit maior quam ut cognosci possit; seu iuxta Ambrosium, quæ præmineat scientiæ nostræ: aut ut intelligas eximiam dilectionem cognitionis. Sed posterior sensus magis quadrat ad Græcum sermonem. Et hunc sequitur Hieronymus. Porro quod Ambrosius senserit id quod dixi, declarant hæc illius uerba, Post dei patris infinitam & incomprehensibilem cognitionem, & inenarrabilem clemētiam, Christi quoq; agnoscere nos uult charitatem, quæ supereminens est scientiæ, & subintelligitur humanæ, ut super scientiam hominum habeatur dilectio Christi. Quis enim potest colligere mysterij huius charitatis rationē, & ut deus hominis causa homo nasceretur: &c. Quamquam in hac scriptura suspicor non abesse mendum. Siquidem in contextu habetur, Cognoscereq; supereminentem scientiam charitatis Christi, quomodo citat & Augustinus epistola centesima uigesima: quæ lectio multum dissonat à Græca. Præterea quod habetur in commentario, Supereminens est scientiæ: suspicor ipsum scripsisse, Supereminens est scientiæ. Porro quæ Hieronymus hoc loco disserit mihi uidentur aliquanto duriora. Nec refert hanc uocem scientiæ, ad Supereminētē, sed ad charitatem. Certe Theophylactus in eandem sententiam interpretatur, in quam Ambrosius. Et cum Ambrosio consentit Augustinus, citans hunc locū libro de Gratia & libero arbitrio, capite decimonono: Item, inquit, quum dicat Apostolus supereminentem scientiæ charitatem Christi, quid insanius quam putare ex deo esse scientiam, quæ subdenda est charitati, & ex hominibus esse charitatem quæ supereminet scientiæ. Nihil autem esset scrupuli, si ὑπερβολῶν patiatur sibi iungi casum paternum, quemadmodum habet ὑπεραπειρω & ὑπεραπολογεμαί & ὑπερχει, idem significans quod ὑπερβολῶν. Neque enim huic libet confugere, ut dicam Paulum abusu casu ob Græci sermonis uel neglectum uel inscitiam. Theophylactus in hanc sententiam edisserit: Ut possitis, inquit, cognoscere charitatem Christi, antecellentem omni scientiæ: Quomodo cognoscemus nos? Primum quidem dicit hanc antecellere scientiæ, nimirum humanæ, uos autem nō per humanam scientiam, sed per spiritum cognoscetis hanc. Deinde nec hoc dixit, Cognoscetis eam quāta sit, sed hoc ipsum, quod magna est, quod excellit omnem scientiam. Hoc precor ut à spiritu discatis. Et quis hoc, inquit, nescit? Omnes, & hi qui moleste ferunt quæ quotidie accidunt, & hi qui Mammonam præferunt deo. Quod si hanc cognosceremus, haudquaquam uel obmurmurarem diuinæ prouidentiae, uel rebus præsentibus animum addiceremus, à Deo deficientes qui nos sic dilexit. Illud autem attende: Si dilectio præcellit omnem scientiam, quanto magis ipsa substantia. Hactenus Theophylactus: ex quibus apparet eum sensisse charitatem excellentiorem scientia. Chrysostomus hūc scrupulum non attingit.

Supra omnia facere. Ei autem qui potens est omnia facere.) Græce est ὑπερ πάντα ποιῆσαι, id est, Super omnia facere. Atq; ita legit Ambrosius & Hieronymus, sed ita ut ὑπερ aduerbium uideatur non præpositio, pollere autem tantundem, quasi dicas eximie. Certe proximo loco quum repetitur, ὑπερ ἐκπρωσθῆ, non potest aliud quam aduerbium esse. Est autem epitalis gemina, quæadmodum annotauit Chrysostomus & Theophylactus. Deus potest omnia, quod nullus hominum, & potest cumulatissime præstare quicquid uult, & ultra quam nos petimus. Iam illud lector, uel nō monitus, anima uertis hanc esse coronidē quandam, quales aliquoties Paulus ceu raptus & affatus subnectit suæ disputationi.

Superabundanter quam petimus.) ὑπερ ἐκπρωσθῆ ἢ αὐτόμεθα, id est, Ex abundantia supra ea quæ petimus.

Quam petimus aut intelligimus.) ἢ αὐτόμεθα ἢ νοῦμεν, id est, Supra omnia quæ petimus aut cogitamus. Sic enim emendat Laurentius: licet id quidem ad sensum non ita magni refert. Illud tantum submonendus est rudis lector, articulum ἢ congruere cum præcedenti dictione, quum à suo uerbo dissentiat, idq; ex proprietate sermonis Græcanici.

In ecclesia & in Christo.) Copula Et, redundat. Ambrosius ordine diuerso legit, in Christo Iesu & in ecclesia. Ac iuxta hunc ordinē interpretatur. In altero loco præpositio

positio simpliciter usurpata est in ecclesia, quasi dicas in senatu, in altero iuxta proprietatem sermonis Hebraici. Oportet enim ut glorificetur pater in cōgregatione sanctorum per filium Iesum Christum, & in hoc sensu nullus est usus præpositionis.

EX CAPITE QUARTO.

*D*igne uocatione.) ἀξίως ἐκλήσεως. Addidit nominis casum aduerbio, quasi dicas, canit similiter tibi. Et rursus articulus respondet nomini antecedenti, dissonans suo uerbo. Alioqui dicendum erat ἢ ἐκλήθητε.

Cum omni humilitate.) ταπεινοφροσύνης. Quæ significat animi habitum contrarium arrogantiae: nam humilitas quæ ταπεινώσις, aliud quiddam significat. Et ob id Ambrosius addit Humilitate animi, ne fortunæ humilitatem acciperemus.

Cum patientia.) μακροθυμίας, id est, Longanimitate, si quis ad uerbum reddat. Am brosius sic legit, Cum omni humilitate animi & modestia, cum magnanimitate. μακροθυμίας uertens magnanimitatem, quum magis sonet animi lenitatem ac moderationem, qua fit ut non facile cōmoueamur, neq; rapiamur ad uindictæ cupiditatem. Longanimitas propius exprimit Græcā uocem q̄ magnanimitas: & tamē aliud est longus animus q̄ lenis & lentus ad iram. Patientia recte habebat, nisi quod anceps est, & sapius ad tolerantiam corporis, quam ad animi lenitatem pertinet.

Solliciti seruare.) σπουδαζοντες, id est, Studentes. Quod Augustinus libro secundo aduersus literas Petiliani, capite sexagesimonono, uertit, Sollicite agentes. Ac mox capite septuagesimooctauo, uertit, Studentes seruare; quemadmodum nos uertimus. Ambrosius, Sollicite seruantes.

In uinculo pacis.) ἐν ἑσθιωδισμῶν. Quasi dicas, In colligatione & concatenatione. Augustinus in eodem loco uertit, conjunctione. Nam uinculum unius dici potest, σπυδαζοντες est, quo aliud aliq; connectitur.

Qui super omnes & per omnia.) Satius erat in eodem genere perseverare, & non miscere res personis: Super omnia & per omnia: aut Super omnes & per omnes, nam apud Græcos incertum est genus. Hieronymus magis uidetur amplecti neutrum genus, adducens illud Vergilianum:

Deum namq; ire per omnes
Terrasq; tractusq; maris, cœlumq; profundum.

Utcunq; scribæ infulserunt Omnes, sed refragante sensu. Sic enim enarrat Hieronymus: Super omnes enim, est deus pater: quia autor est omnium: Per omnes, filius: quia cuncta transcurrit, uaditq; per omnia: In omnibus, spiritus sanctus: quia nihil absq; eo est. Hæc ille. In prima particula, quoniam Omnium est omnis generis, non liquet an ad omnes homines, an ad omnia quæ sunt, referatur. In secunda quum addit hanc causam, Quia transcurrit uaditq; per omnia: declarat se legisse non Per omnes, sed Per omnia. In omnibus, rursus ambiguum est: sed quod subnectitur, Quia sine eo nihil est, declarat In omnibus, neutro genere dictum. Alioqui dixisset, Sine eo nullus est. Ad id facit quæstio, quam mox subiicit Hieronymus: Nec uero putandum est, inquit, unum deum & patrem omnium esse communiter, ut scilicet ad irrationabilia iumenta nomen patris possit aptari, & cætera. Hic scrupulus frustra mouetur, si legit Patrem super omnes esse. Eodem pertinet quod subiicit: Tale quid de creaturis & deo etiam Zeno cū suis Stoicis suspicatur: Sentit enim de dogmate Zenonis, quod ita refert Laertius: θεὸν δὲ εἶναι ζωὸν ἀθάνατον λογικὸν ἢ νοερόν ἢ διδαιμονίαν κατὰ τὴν ἀνεπίδεκτον, πρηνεστικὸν κόσμον τε καὶ τῆν ἢ κόσμον. μὴ εἶναι δὲ μὲν τοὺ ἀνθρώπων μορφῶν, εἶναι δὲ τὸν δυνάμενον τῆν ὅλων, ὡσαύτῃ καὶ πατέρα πάντων, ἡνὶ δὲ τε καὶ τὸ μέγῃ καὶ τὸ δεινὸν ὅλα πάντων, ὃ πολλὰς πρὸς σφραγίδας προσονομάζεται κατὰ τὰς διωδμεις. δὲ μὲν γὰρ φασι δὲ ἢ τὰ πάντα, ζῆνα δὲ καλοῦσι, παρ' ὅσων τῶ ζῆν ἀπίος δειν, & cætera, id est, Deum autem esse animal immortale, rationale, aut intellectuale, ita felix ut nullius mali sit capax, prouidentiam & curam habens tum mundi, tum eorum quæ sunt in mundo. Attamen non esse specie humana, sed opifex esse cunctorum, quemadmodum & pater est omnium communiter quidem, sed ita ut sit pars ipsius mundi, quæ, siue quod, penetrat per omnia. Quod uarijs cognomentis appellatur iuxta.

vires diuerfas. *δία*, id est, Iouem enim appellant, quod per ipsum sint omnia. *ζῶα*, id est, Iouem appellant, quod autor sit uitæ. Ita Laertius. In cuius uerbis suspicor esse mendum, quod interpres uidetur sequutus, pro eo quod scriptum est, *δι' ὅν τὰ πάντα*, scribendum arbitror *δι' ἑνὸς τὰ πάντα*, ut subaudias *ζῶον*, aut *δι' ἑνὸν τὰ πάντα*, aut certe *δι' ὅν τὰ πάντα*. Nam *δι' ὅν τὰ πάντα*, non sonat Per quem omnia, sed Propter quem omnia. Ad hanc igitur Zenonis opinionem respiciens Hieronymus, subiicit: Quem sequutus Vergilius ait:

Deum namq; ire per omnes

Terrasq; tractusq; maris, cœlumq; profundum!

Et, Principio cœlum ac terras. & cætera.

Hæc testimonia non congruunt, nisi legamus Per omnia. His suffragatur & illud quod subiicit: Quidam hoc quod est, Super omnes, per omnes, & in omnibus: ad patrem & filium & spiritum sanctum sic existimant referendum, ut Super omnia, patris sit, quia maior est omnium: Per omnes, filius: quia per filium creata sunt omnia: In omnibus, spiritus: ipse enim credentibus datur, & templum sumus spiritus sancti, & pater & filius habitant in nobis. Hic rursus uides in interpretatione poni Omnia, nō Omnes, excepta postrema particula. Quanquam ut & illic congruant omnia, facit Psalmi testimonium, Spiritus domini repleuit orbem terrarum, & hic qui continet omnia, scientiam habet uocis. Item in principio Geneseos, Spiritus domini expanditur super aquas. Quid autem magni diceret Apostolus, si doceret, deum patrem esse super omnes homines: quum angeli sint humano genere præstantiores. Scrupulus quem mouet Hieronymus, poterat aliter submoueri: quod quum à deo patre sint simpliciter omnia, non absurde dicitur Pater omnium, generali usu nominis paterni: quemadmodum diabolus dicitur mendacij pater, quod is primus docuit mentiri. Huiusmodi scholijs non onerarem lectorem, nisi quidam magno supercilio reprehendissent, quod dixerim Hieronymianam enarrationem uideri magis amplecti neutrum genus. Chrysostomus enarrans hunc locum, admonet, *ὡς πάντων*, dicitur pro *ἐπάνω πάντων*. Dignitas autem Dei excellit non homines tantum, sed uniuersam creaturam. Deinde quum per omnia, exponit de gubernatione dei, is profecto gubernat uniuersa. In enarratione Chrysostomi tertio loco additur pronome, *ὅν πάντων ὑμῶν*, id est, In omnibus uobis. Atqui in contextu non additur. Ambrosius mauult genus masculinum, Super omnes, per omnes, & in omnibus uobis: quorum postremum non potest non esse masculini generis. Theophylactus utrunq; ad nos refert genere masculino.

Et in omnibus uobis.) Pro quo Ambrosius legit In omnibus credentibus. Apud Hieronymum non additur Vobis, tantum est In omnibus. Nec potest aliud ex illius interpretatione deprehendi. Ex hoc loco Græci refellunt hæreticos, facientes filiū patre, & spiritum sanctum utroq; minorem: quod præpositionem *ἐν*, proprie dicerent competere in filium: *ἐν*, in spiritū sanctum: quū *ἐν* tribuatur patri. Hic utraq; præpositio tribuitur patri, *ἐν* & *ἐν*. Nec tamen habent uim diminuendi.

Ascendens in altum.) *ἀναβὰς εἰς ὑψῆος*, id est, Postquam ascenderat in altum: præteriti temporis. Iam testimonium quod adducit, est Psalmo sexagesimo septimo. Septuaginta transtulerūt hoc pacto: *ἀνέβη εἰς ὑψῆος ἡχμαλὼ τῶν ἀχμαλῶσιαν*, *ἐλαβὲ*

Paulus mutauit aliquid ab Hebrais. *δύμα τὰ ὅν ἀνέβη εἰς ὑψῆος*, Paulus sciens ac prudens, ab Hebrais unicam dictionem mutauit, ut indicat Hieronymus hunc edisserens locum. Quum enim apud illos legatur, *ἄχμαλὼ τῶν ἀχμαλῶσιαν*, hic mutauit, Dedit dona in hominibus. Nec ea uarietas quicquam officit sententiæ: quandoquidem in psalmo promittitur futurum, quod nondum erat factum, & ob id dicitur accepisse dona, quæ post elargiretur. Hic quoniam Apostolus describit quod iam erat factum, fundatis ubiq; per orbem ecclesijs, Dedit scribitur, non accepisse.

Quod autem ascendit.) *ἦ δὲ ἀνέβη, τι ὄντι*, id est, Illud autē quod dicitur est, ascendit, quid est: & cætera.

Alios autem pastores & doctores.) Annotauit Hieronymus, & hūc sequutus Augustinus, epistola quinquagesima nona, quod quū in cæteris discreuerit officiorum genera

genera, hic duo coniunxit. Neq; enim dictum est, Quosdam pastores, quosdam doctores: sed Alios pastores & doctores: quod quicumq; pastores sunt, ijdem debeant esse doctores. Quum Ambrosius id non animaduertens, opinor, distinctim accipiat, quasi diuersi sint pastores ac magistri. Rursum parum uidetur obseruasse, quod apud Græcos pro magistris est *διδασκάλος*, id est, doctores. Magistros enim interpretatur exorcistas, qui in ecclesia coerceant ac uerberent inquietos. Quanquam Theophylactus proposito sensu quem ostendimus & hunc attingat de Diaconis.

Episcopus idem doctus

Ad consummationem sanctorum.) *προς τὴν καταρτισμὸν*. Hieronymus legit, Ad instructionem. Significat autem & refectionem siue reparationem aut instaurationem rei collapsæ. Doctores enim succurrunt lapsis & deiectis. Maxime uero probatur quod nobiscum uertit Ambrosius, Ad cōsummationem sanctorum: nam & hoc sonat Græcis *καταρτισμὸν*. Ita probe congruit quod sequitur: In adificationem corporis Christi: nimirum ut corpus undiq; sit perfectum.

In agnitione filij dei.) Et agnitionis filij dei. *καὶ ἐν ἀγνώσεως*, pendet enim ab *ἐνὸς τῆς*, quemadmodum & fides. Et ita legit diuus Hieronymus, qui & alibi monet, proprie agnosci, quod antea fuerat cognitum.

Et circumferamur.) Græcis est participium, *περιφερόμενοι*, id est, Circumacti. Augustinus legit, Circumlati. Cætera commode, si tempus responderet. Et Paruuli, est *νήπιος*, quod ita significat puerum, ut & parum prudentem significet. Et Omni uento, rectius erat Quouis uento. Nam Græca uox *παντι*, anceps est.

In nequitia hominum.) *ἐν κηβεία*. Quod uerbum ductum est à lusu tesserarum, in quo qui potest, imponit & circumuenit alteri: etiam si Faber in prima sanè editione mutat pro Nequitia, Confusionē & perturbationē: sed deceptus, ut uidetur, similitudine figuræ *υ*. quæ cappa uideri possit: Itaq; *κηβεία* legit, pro *κηβεία*, quum sit *β*. Et mutauit ille quidem hunc locum in posteriore editione, sed ita ut nec ibi suffraget homini. Qua de re non nihil attigimus in nostra ad illum Apologia. Videtur autem uerbū esse fictum à *κηβέω*, quod est, tesseris ludo, quod in huiusmodi ludis arte opus est: & quisq; nititur circumuenire collusorem si possit, ad suū duntaxat commodum spectans: ut *κηβέω*, dicere possis Aleationem, hoc est, uersutiam, & fallax artificū, uel potius artificem fallaciam. Testatur & Hesychius, *κηβέωσαι*, præter cætera significare & *χλευώσαι*, quod est Irridere, aut subsannare. Idq; Hieronymus ad dialecticorū argutias & insidiosas captiones refert. Hæc quum animi nostri coniecturā, tam et si magnopere probabilem sequuti, literis prodidissimus, na si Theophylacti episcopi in Paulinas epistolas commentarios, haudquaquam aspernādos, comperimus & illum nobiscū sentire: cuius equidem uerba, quod ad hanc rē pertinet, non grauior adscribere: *κηβέωται λέγοντες οἱ τοῖς πᾶσι καὶ κηβέωται, τοῖς τοῖς εἰσι οἱ ψόνδιδιδωσκαι, λοιμὲν παθηόντες τὰς ἀφελισθῆς ὡσὸρ περὶ ὡς βάλοντες*, id est, Cybeutæ dicuntur, qui talis utuntur: eiusmodi sunt falsi doctores, transponētes simpliciores ceu talos, prout uolunt. Mihi quidem satisfaciebat mea coniectura, tam cōsentanea uero. Cæterum, quoniam nonnullos magis cōmouet autoritas, quàm ipsa res, Græci interpretis suffragium addidimus. Theophylactus Chrysostomum, ut ferè solet, est sequutus. Illud mirum neutrum differentiā ponere inter *κηβέω*, & *πηβέω*, id est, inter tesseras & talos: nisi quod in utrisq; locus est fraudi. Illud admonet Hieronymus, totum hūc locū, si quis Græca legat, manifestiorem esse: sed dum Latinis ad uerbum redditur, sensum fieri obscuriorem. Paraphrasi poterat explicare ad hunc modū: Donec eō perueniamus omnes, ut eadem sit omnium fides, & eque cognitus, siue agnitus filius Dei: hoc est, ut pertingamus ad perfectam, solidam, ac uirilē ætatem, uidelicet ad eam mensuram ætatis, quæ nos plene adultos reddat in Christo, ne posthac simus infantes, qui circumagantur ac circumferantur quouis uento doctrinæ, imponente nobis hominum astu, hoc agentium, non ut Christum syncere nos doceant, sed callidis artibus adorti nos illaqueent, capiantq;. Quin potius istis neglectis, quæ uera Christoq; digna sunt, sectantes, per omnia adulescamus in illum qui est caput omnium. Is autem est Christus, non Moses: hic enim membrum duntaxat est, non caput. Hieronymus legit, In fallacia hominum, in astutia: & cætera.

Nequitia, pro Astutia κηβεία

Paraphrasis

μεθοδίου

Ad circumventionem.) πῶς τὸ μεθοδίου. Dicitur est autem à μεθοδίου, quod est hominem adorari ex infidijs. Et,

Erroris.) πῶς πλάνης. Melius uertisset, Imposturæ. Nam πλάνη, & decipientis est: at error decepti. Mirum est autem quid sequutus Ambrosius, legerit, Ad remedium erroris: nisi forte methodum ille scripsit, idq; aliquis transformauit in remedium. Augustinus uertit machinationem.

ἀληθείᾳ

non tantum in uerbis est

Veritatem autem.) Dilucidius erat, Sed, quàm Autem, aut Sed potius. corrigit enim quod præcessit.

Veritatē autē faciētes.) ἀληθεύοντες, id est, Veritatem sectantes. Nam ἀληθείᾳ, est uel præstare quod dixeris, uel uera loqui. Nā hoc opposuit, τῆς ἀληθείας, καὶ τῆς πλάνης. hoc est, Veritatis & imposturæ.

Crescamus in illo.) αὐξήσασθαι ἐν αὐτῷ τὰ πάντα, id est, Augeamus in illū omnia. Sic quidem emendat Laurentius. Ego sanè puto recte uerti posse, Augescamus in illum per omnia, ut ad τὰ πάντα, subaudiatis præpositionē κατὰ. Tametsi Hieronymus legit, Ut augeamus in ipso omnia. Et item Ambrosius, si tamen codices mendo uacat. Nec ab his dissentit Theophylactus, interpretans, omnia in nobis esse augenda & uitam & dogmata. Chrysostomus trifariam interpretatur: Primū, ut intelligamus corpus augmentum facere, dum in singulis mēbris operatur spiritus iuxta cuiusq; modum; Altero modo, ut accipiamus singula membra capere augmentum ex subministratione spiritus; Tertio, ut intelligamus spiritum augeri, dum à capite fluens meat per omnia membra, contingens & connectens singula. Potest autem in uerbo transiuiuo subaudiri Nos, pronomen: etiamsi αὐξάνω apud Græcos neutralem habet significationem, nec memini in alio significato cōperisse. Proinde sequatur lector quod maxime probauerit, etiamsi nostra lectio ab horū interpretatione minime disidet, præsertim quum mox sequatur: τὸ αὐξήσασθαι τὸ σῶμα αὐτοῦ.

αὐξάνω neutrum

Compactum.) συναρμολογήμενον. Quod ante uerterat, Constructum.

Connexum.) συμβιβασμένον, id est, Coagmentatum. Hieronymus legit, Conglutinatum.

ἰνδύειν

ἀφ' ἑ

Per omnem iuncturam.) ἀφ' ἑ. Quod non possis aptius uertere quàm Commissuram. Est enim ἀφ' ἑ Commissio: sicut utrunq; se mutuo contingat, ueluti membrum membro connexum. Proinde Augustinus in Psalmo decimo, legit, Per omnem tactum. Idem libro de Ciuitate dei uigesimosecundo, capite decimo octauo, locū hunc adducit hinc uerbis: Qui descendit, ipse est & qui ascendit super omnes cœlos, ut adimpleret omnia. Et ipse dedit, quosdam quidem apostolos, quosdam autē prophetas, quosdam uero euangelistas, quosdam autem pastores & doctores ad consummationem sanctorum, in opus ministerij, in ædificationem corporis Christi, donec occurramus omnes in unitatem fidei, & agnitionem filij dei, in uirū perfectum, in mensuram ætatis plenitudinis Christi, & ultra non simus paruuli, iactati & circumlati omnino uento doctrinæ, in illusione hominum, in astutia, ad machinationem erroris: ueritatem autem facientes in charitate, augeamur in illo per omnia, qui est caput Christus, ex quo totum corpus connexum & cōcompactum, per omnem tactum subministrationis, secundum operationem in mensuram uniuscuiusq; partis, incrementum corporis facit, in ædificationem sui in charitate.

Secundum operationem.) κατ' ἐπιθυμίαν. Rursum est illud nomen toties obuium, quod actum ac uim occultam significat. Sentit de spiritu uitali, qui à capite proficiscens, impartit uim suam, non omnibus parē, sed quatenus conducit toti corpori. Ad eum modum interpretatur Chrysostomus & Theophylactus, ut ἐπιθυμία, quam hic operationem uertit, pertineat ad actum spiritus Christi in membris suis, non ad opera nostra, quemadmodum exponit Lyranus. Thomas ita moderatur interpretationem, ut uideatur utrunq; sensisse.

Lyranus

In mensuram.) ὡς μέτρον, id est, In mensura: etiamsi dissentiant Latina exemplaria: ut intelligas, in corpore cuiq; membro, iuxta suum modulum impartiri, de uita corporis & alimento. Sic enim dixit, In mensura, quasi dixisset, Per mensuram, siue iuxta modum.

Vniuscuiusq; membri.) μέρος, id est, Partis. Quanquam Græcis exiguum discrimen inter μέλος & μέρος, μέλος legit Chrysostomus.

In ædificationem sui.) ἑαυτῷ, id est, Sui ipsius.

In domino.) Quidam Græci codices habent, ἐνώπιον τοῦ θεοῦ, id est, In conspectu Dei.

Sicut & gentes.) Nonnulli codices habent, Sicut & reliquæ gentes. τὰ λοιπὰ ἔθνη.

In uanitate sensus.) νόος. Id est Mentis, potius quàm Sensus. Atq; ad eum modum mox uertit interpres: Renouamini spiritu mentis uestræ. Valla iure taxat eos, qui Sensem, interpretantur Sensualitatem: quum Græcis νόος, sit ea pars animi, quæ maxime semota est à materia corporis, quæq; sola putatur aliquid agere, sine corporis organis.

Sensus, pro mente

Obscuratum habentes intellectum.) ὀβσcuratῶν τῆς διανοίας, id est, Obscurati cogitatione, siue animo. Hieronymus legit, Obscurati mente. Ambrosius, Obscurati intellectu. At noster interpres hoc sanè loco clarius extulit ὀντόν.

Alienati à uita.) Abalienati. ἀπηλλοτριωμένοι, id est, Abalienati. Et ita legit diuus Hieronymus.

A uita dei.) Quidā codices habent, A uita dei: sed mēdose. Est enim A uita, ἡ ζωὴ. Ambrosius legit, A fide dei. Potest & hic esse sensus, A uita, qui est deus. Id cū subindicant articuli utrobique appositī, ἡ ζωὴ τοῦ θεοῦ, A uera uita, qui est deus.

Dissonat à uerbis Ambrosij

Per ignorantiam.) ὁτι τὴν ἀγνοίαν, Propter ignorantiam.

Propter cæcitatem.) πῶρωσιμ. Quod magis sonat Excæcationem. Mirum unde Ambrosius legat pro Cæcitate, Duritiam: nisi forte codex illius pro πῶρωσιμ, habebat σκληρόσιμ.

Qui desperantes semetipsos.) οἱ τινες ἀπληγῆτες, ἑαυτοὺς παρ' ἑδωκεν. id est, Qui secordia detenti tradiderunt semetipsos: emendatore Valla. At diuus Hieronymus existimat recte uerti posse, Indolentes pro Desperantes, quod uox Græca hinc uideatur deducta, quum quis uacat dolore & sensu sui mali, & ob id stupens fertur in omnem uitium. Ad eundem modum interpretantur Græcanica scholia. Et abutitur quidem Marcus Tullius uerbo Indolentiæ, sed cupiens utcumq; explicare Græcam ἀναλγησίαν. ἀλγῆν enim Græcis Dolere significat, ἀπυλγηκῶς dicitur qui, ut ita loquar, dedoluit: siue, ut Comicus loquitur, perdoluit, quiq; eò duriciæ peruenit, ut ad omnem mali sensum obsurduerit: sicut deseruisse dicitur Latinis, qui deserit feruere, & desipere, qui sapere deserit. Haud scio an interpres legerit, ἀπυλπηκῶς. Et facillimus est lapsus in una literula. Quin & Ambrosius legit atq; interpretatur, Desperantes. Chrysostomus interpretatur ἀπεγνωκῶς ἑαυτῶν, etiamsi contextus habet, ἀπληγῆτες ἑαυτῶν. & in commentario meminit ἀναλγησίας, quod ista duo coherent, Desperatio, & Indolentia. Ac mea quidem sententia magis quadrabat ad sententiæ tenorem, Desperantes. Si quidem qui desperant esse uitam à morte corporis, audivissime rapiunt huius uitæ uoluptates, atq; his sese ingurgitant, uelut amissis illis nihil habituri suauē. Nec arbitror Græcos sic loqui, ἀναλγηκῶς ἑαυτῶν.

Varia lectio

Immundiciæ omnis in avariciam.) Videtur avariciam nihil habere confine cum immundicia aut libidine: atq; ob id admonet Hieronymus, Græcis non esse ψελοχρημασίαν, aut ψελοχρηματίαν, quæ uoces ab auaritate pecuniæ dictæ sunt: sed ψελοχρημασίαν, ab habendo plus quàm aequum est, uocatam. Porro qui uehementer fest auisus uoluptatum, non est contentus uxore sua, sed alienam quoq; constuprat, & subinde aliam inuadit, quo uoluptatis satietatem euitet. Hoc pacto putat accipiendum & eum Pauli locum, qui est in epistola ad Thessalonicenses priore, capite quarto: Hæc est enim uoluntas dei, sanctificatio uestra, ut abstineatis uos à fornicatione, ut sciat unusquisque uestrum, suum uas possidere, in sanctificatione & honore, non in libidine desiderij, sicut & gentes quæ non nouerunt deum: ut ne quis supergrediat & circumscribat in negotio fratrem suum, quoniam uindex est dominus de his omnibus. Nam & illic quod interpres uertit Circumueniat, est ψελοχρημασίαν. Mihi uidetur & ita posse accipi, ut ψελοχρημασία dictum sit, pro eo quod erat Auide. Theophylactus refert ad omnem concupiscentiam immoderatam. Nam hæc pertrahit homines

Nota Hieronymi interpretatio

homines in cæcitatem mentis. Chrysoſtomus, ad auariciam,

In auariciam.) In auaritia, ἢ πλεονεξία, Quasi dicas, Per auaritiā, siue cupiditatem rei alienæ.

Si tamen illum.) ἄγε, id est, Siquidem, aut si sanè. Admonet Theophylactus non esse dubitantis, sed confirmantis. Atqui Tamen additum, dubiam reddit orationē.

Tamen, non recte additum

Deponite uos.) Græce sic est, ἀφθεῖσαι ὑμᾶς, ἀναθεῖσαι, ὃ φησὶν αὐτοὶ, id est, Depoſuisse uos ueterem hominem, & renouatos fuisse spiritu, & induisse nouum hominē. Aut ut legit diuus Hieronymus, Deponere uos: ut referatur ad Didicistis: sed tum o-mittendum erat pronomen Vos. Nam is ordinat in hunc modum: Vos autem non ita didicistis Christum, si tamen illum audistis, & in illo docti estis, deponere uos se-cundum priorem conuersationem ueterem hominem, qui corrumpitur iuxta deside-

Ordo

ria erroris. Ambrosius ad hunc legit modum, Vt exponatis secundum priorem con- uersationem ueterem hominem: sed mox infinita uertit in imperatiua, renouamini, induimini. Theophylactus putat infinita posse referri: uel ad illud, Estis edocti: uel ad hoc, Sicut est ueritas: quasi interrogas, quid estis edocti? nempe, deponere ueterem hominem. Aut quæ est ueritas: nempe deponere, & cætera. Posteriorem sensum se-quitur Chrysoſtomus: Vt, inquit, dogmatibus uita consentias.

Secundum desideria erroris.) Hilarius libro de Trinitate duodecimo, addit pro-nomen, Secundum concupiscentiam eius deceptionis: fortassis exprimere cupiens uim articuli, ἢ ἀπώτης.

Renouamini autem.) Et hic infinita sunt, sicut admonuimus, quæ possunt pariter ad idem referri, Si didicistis.

Et sanctitate ueritatis.) ἢ ἰσότητι ἢ ἀληθείας. Ambrosius legit, In ueritate & iusti-tia, uerti poterat, In religione ueritatis. Nam Græci literatores putant ὁσιον dictum quasi ἁσιον a uerbo ἕλω, quod est, ueneror ut numen.

Cum proximo.) μετὰ τὸ πλησίον. i. Ad proximū. Tæsti recte uertit interpres. Nam cum eo loqui dicimur, cui loquimur: ut pugnare cum eo, aduersus quem pugnamus.

Iraſcimini & nolite peccare.) Id quemadmodum e Psalmo sumptum est, ita iuxta formam Hebræi sermonis extulit. Nam sensus est, Si continget irasci, tamen ne pec-cetis: hoc est, compescite iram. Neq; enim Paulus iubet nos irasci, sed iram non uult esse diuturnā, nec ad iniuriā usq; progredi. Nec est iracūdia Græce, que uox Latinis, non tam iram quam naturæ uitium, aut certe habitum significat animi facile irascen-tis, sed παροργισμῶς, id est, Irām, siue commotionē, aut irritationem: ut intelligamus ei qui laesissus sit iniuria, etiamsi quid doleat, tamen eum dolorem breuē esse oportere, & citra retaliationē iniuriæ debere consistere inter Christianos. Deinde diabo-lo, haud scio an hic pro calumniatore possit accipi: Sitis, inquit, cōcordes, ne si iuste etiam ulciscamini, præbeatis ansam calumniandi ethnicis, quibus uidebimini uindi-ctæ cupidi. Siquidem calumniatur & diabolus per organa sua. Neq; quicquam uetat, calumniatorē appellari Latine diabolum ipsum. Quandoquidem non defuit & huic loco sic a me reddito diabolus. Vtrunq; sensum attingit Chrysoſtomus. Discordia lo-cum dat hosti, satanæ & homini calumniatori.

iracundia παροργισμός

Nolite dare.) μήτε δίδοτε, id est, Neq; detis.

Manibus suis.) τῶν ἰδίων χερσῶν, id est, Proprijs manibus. Quanquam hic ἰδίου & ἑαυτοῦ, per idem pronomen Suis perpetuo consueuit uertere. Quidam codices non addunt Suis: ut nec Ambrosius.

Quod bonum est.) Potest legi per parenthesim, Quod bonū est, quæ res bona est, uel operetur rem bonam: hoc est, non e turpi opificio quærat uictum, sed honesto.

Necessitatē patienti.) ἢ ἔχει αὐτὸ χρονον, id est, Opus habenti. Hoc admonet propter quosdā, qui docent nos nō obligari ad subueniendum proximo, nisi in necessitate. Necessitatē autem interpretantur, quā certo constat periturū proximum, ni demus quod desiderat. Et tamen hoc ipsum quod sic donatū est, putāt iure repeti, si qui accepit, possit reddere. Ad has angustias detrusimus illam amplissimā charitatē euangeli-cā. Hieronymus legit, Ei qui indiget. Et est ἢ αὐτὸ ἔχει μετὰ δίδοιαι, id est, Vt possit im-partire. Nam ἔχει adiunctū uerbis infinitiuis, aliquoties usurpatur pro possum.

Sermo

Sermo malus.) λόγος ἀκαθός, id est, Sermo spurcus, aut uitiosus. Neq; enim sentit, opinor, de sermone leui aut superuacaneo, sed obsceno aut pestilēti. Annotauit Græ-cæ uocis emphasin Theophylactus: etiamsi in Euangelijs de arbore mala loquens, eadem uoce est usus Euangelista.

Aedificationē fidei.) In Græcis codicibus ἢ χείρας, id est, Utilitatis, lego, non Fi- dei. Hieronymus testat emēdasse se, Ad aedificationē opportunitatis. sed in Latinis codicibus pro Opportunitatis, legi Fidei, propter euphoniā. Atq; ita legit diuus Ambrosius. Admonet & Theophylactus De dictione χείρας. Chrysoſtomus item χείρας legit. Nec uideo tamen quæ sit cacophonía in Opportunitatis, aut, quod malim, Uti-litatis. Nam opportunitas, aliud sonat Latinis quam χείρα. neq; opportunitas, respon-det uerbo Oportet. Et hoc loco colligere licet Hieronymum in hac epistola sequi quod ipse emendarat, & tamen non in alia epistola plura sunt quæ discrepant à uul-gata lectione. Vbi sunt igitur qui cælum terræ miscent, quod aliqui dubitant, an uulgaris aeditio sit Hieronymi? Quod autem hos commentarios scripserit post ca-stigatum Nouum testamentum, arguit liber ipsius De scriptoribus illustribus, in quo commemorat commentarios in epistolam ad Galatas, ad Titum, ad Philemo-nem, præterea castigatum Nouum testamentum, quum huius operis nullam faciat mentionem, utique facturus, nisi hos commentarios scripsisset post aeditum cata-logum de Viris illustribus. Hic cerdo quispiam fortasse respondebit, obliuionem in causa fuisse, aut spiritum hoc noluisse.

Fidei, pro oppo-rtunitatis

Hieronymus etiam post ca-stigatū Nouū testamentū re-prehēdit quod legimus

In die.) εἰς ἡμέραν, id est, in diem.

Ira & indignatio.) θυμὸς καὶ ὀργή, id est, Ferocia & ira. θυμὸς proprie est impetus animi efferuescentis & concitati.

Inuicem benigni.) χριστοί. Hieronymus putat rectius uerti suauitatem, quam beni-gnitatem, ut opponatur amarulentia & asperitati morum: nam & χριστολόγοι dicti sunt, uehementer comes & blandi. Benignitas enim proprie ad dandum pertinet, hoc est, ad liberalitatem.

Misericordes.) ἢ ἀσπλαγχοί. Quod non solum ad misericordiam, sed ad omnem pietatis affectum pertinet, quasi dicas, bonorum uiscerum. Nam uiscera, pro affecti-bus usurpant diuinæ literæ.

Donantes inuicem.) χρεεζόμενοι ἑαυτοῖς, id est, Donantes uobis ipsis, ut intelligas quod in alios benefeceris, id tuo bono, tuoq; lucro fieri magis q̄ illius qui accipit. Ita Hieronymus. Neq; enim hic est Donantes, pro Condonantes, seu ignoscentes, positum: sed χρεεζόμενοι, id est, Largientes, seu libenter dantes. Ambrosius legit & interpretatur Donantes, ignoscentes & remittentes peccatum. Atq; ita sanè Paulus usus est in epistola secunda ad Corinthios, eodem uerbo χρεεζέσθαι. Et ego si quid do-naui, & cætera. Quod quidē & hic sequutus est Chrysoſtomus ac Theophylactus. Proinde si placet hic sensus, qui mihi magis arridet, ἑαυτοῖς uertendū erat uobis inui-cem: ut mutuo ignoscamus alijs aliorū erratis: nam & hoc ad misericordiam pertinet.

Hieronymi an-notatio ex-cussa

Donauit uobis.) ἡμῖν, id est, Nobis, prima persona. Tametsi Græci codices uariāt.

EX CAPITE QUINTO.

In odorem suauitatis.) εἰς ὀσμὴν ἁρωμάτων, id est, In odorē redolentiæ siue bonæ fragrantia. Hieronymus in præfatione Zachariæ, Reddidit odo-rem bonæ fragrantia.

Nec nominetur.) μηδὲ ὀνομαζέσθω, id est, Ne nominetur quidem.

Aut turpitudine, aut stultiloquiū.) Græcis hoc loco non repetitur Aut, sed Et, & tamen laudo quod mutauit interpres. Et enim quum sensus sit idem, tamen cōmodior est oratio. Quod si recte fit in aliquot locis, quoties libuit interpreti, quid uetat quo minus idem fiat quoties quoties ratio postulat?

Aut scurrilitas.) ἢ ἄπαισιαν. id est, Facetia, siue lepos. Nam in bonam partem a-pud philosophos accipitur. Sentit autem urbanitatem scurrilem, & indignā graui ui-ro. Tametsi Hieronymus eiusmodi quoq; sales, qui tantum risus causa dicuntur, indi-gnos esse putat uere Christianis, adducens ex Hebraico Euangelio, Nunquam læ-teris nisi quum uideris fratrem tuum in charitate. Equidem ut iocos utuncq; tolero;

H h modo

Iocis insulsi ex sacris literis

modo docti sint & sale conditi: ita non fero quosdam, qui quoties urbani uideri uolunt, e diuinis literis ad suas ineptias detorquent aliquid. Quod infestium festiuitatis genus, impense uideo placere monachis quibusdam ac sacerdotibus etiam nonnullis, qui si cupiant uel insectari quempiam, cariticum Mariae, uulgo dictum Magnificat: aut canticum uulgo dictum Te deum: commutatis aliquot uerbis, detorquent ad uirulentiam. Huiusmodi sales illis merito placet, quibus placet Catholicon, Mammatractus, & id genus insulsiissima glossemata, quibus arrident frigidissimae quaestiuunculae, ut ubiq; sui sint similes, non minus ridiculi dum iocantur, hoc est, dum camelus saltat, quam dum serias res agunt. Ceterum quod sequitur Gratiarum actio: Gracis est, *ὑπερείσια*. Id uerbi diuus Hieronymus interpretatur gratiositatem, seu gratiam, quod apud Hebraeos, gratiosus & gratias agens, eodem uerbo dicitur. Putat enim in Proverbis ita scriptum: *γυνὴ ὑπερείσα* & *ἔγειρεν αὐτὴν ὀφθαλμοὺς*. id est, Mulier grata suscitauit uiro gloriam. Nam caeteri quoq; interpretes, Aquila, Theodotion, & Symmachus uerterunt *χαριστός*, id est, gratiosa non *ὑπερείσα*. Haec huc tendunt, ut sermo Christianorum absit a scurrilibus iocis, sed sua quadam gratia conditus sit. Verum id lectori expendendum relinquo. Mihi Hieronymianum commentum hoc loco non usquequaq; probatur, praesertim Gracis non suffragantibus. Ambrosius interpretatur *ὑπερείσιον*, sermonem ad dei laudem facientem.

Quae ad rem non pertinent.) *πρὸς τὴν ἀνῆκοντα*. id est, Non conuenientia, siue quae non conueniunt: quemadmodum alibi uertit: ut ad personam referatur. Alius sermo scurram decet, alius seruum Christi. Et si iocandum est, debet adhiberi iocus decorus. Videmus & inter Paulum eremitam & Antonium iocos quosdam intercessisse, Hilarionem multa false dixisse. Verum huiusmodi sales non stultum risum excitant, sed laudem dei sonant.

Scitote intelligentes.) *ἔσε γινώσκοντες*. id est, Sitis cognoscentes. Quanquam quidam codices habent *ἴσα*, id est, sciatis: ut congeminatione epitalin habeat. Priorem lectionem sequitur Ambrosius & Hieronymus. *πλεονεκτης*, quod Cyprianus uertit Fraudator: nos Auarus, legimus. De uoce *πλεονεκτης*, admonet diuus Hieronymus, a *πλεονέχειν* dictam, ubi quis occupat alienum. Proinde superius aliquanto, Ne quis circumueniat in negotio fratrem, de adulterio interpretatus est: & hic *πλεονεξίαν* putat pro stupro accipi posse.

πλεονεξία torquetur ad stuprum

Quod est idolorum seruitus.) *ὁς ἔστιν εἰδωλόλατρός*. id est, Qui est idolorum cultor. Hieronymus legit, Qui est idolis seruiens. Hic interpretes *λατρεύω* modo cultum uertit, modo obsequium, modo seruitutē. Augustinus libro De ciuitate dei decimo admonet seruitutem, qua quis non est sui iuris, appellari *δουλείαν*. Ceterum cultum eum quo colimus deum plerunq; *λατρεύω* dici in sacris literis.

δουλεία λατρεία

In regno Christi & dei.) Sic patrem uidetur appellare deum, quasi Christus non esset deus. Verum id aliàs admonuimus, patrem ex consuetudine sermonis apostolici significari, quoties deum absolute nominari, quum ex plurimis locis palam sit & Christum illis uocari deum.

Venit ira.) *ἔρχεται*. Venit, hoc loco praesentis temporis est, aut certe futuri, nam praeteriti esse non potest. Rectius opinor, accipi praesenti tempore, ut intelligamus ob huiusmodi, diuinam iram solere saeuire in filios male morigeros, minusq; dicto audientes.

In filios diffidentiae.) *ἠπειθείας*, id est, Inobedientiae, siue incredulitatis: quemadmodum antea meminimus. Hieronymus putat rectius uerti Insuasibilitatis, quos nos intracitabiles appellamus. Mirum autem Hieronymo placere uerbum Insuasibilitatis, Latinis auribus inauditum. Cyprianus in epistola ad Epictetum legit, In filios contumaciae. Porro de colore sermonis Hebraici, quo filium contumacem, contumaciae filium uocant, crebro iam admonuimus.

Participes eorum.) *συμμέτοχοι*. id est, Compaticipes. id est, Ne sitis participes malorum cum illis. Agit enim de fructibus impietatis, quorum non uult eos esse participes cum impijs, ut altera pars communionis pertineat ad rem, altera ad personam. Id quidem diligenter ac multis uerbis annotauit Hieronymus. Mihi quisquis particeps est, & ali-

& alicuius rei particeps sit oportet, & cum aliquo particeps. Addit ille, in diuinis literis participem dici in bona parte, comparticipem in malam, an hoc perpetuum sit, nescio. Certe huius epistola cap. 3. usurpauit in bonam partem, loquens de gentibus ad Christum conuersis. *συμμέτοχοι ἐπιπαγγελίας αὐτοῦ*. id est, comparticipes promissionis. Non est insectandus uir sanctus, sed tamē hic insignis lapsus est memoriae. Primum iubet hoc discrimen diligenter obseruari, negatq; se meminisse sibi lectam comparticipis uocem in diuinis literis, nisi significatione mali, quum ipse huius epistola cap. 3. diligenter indicet additam his dictionibus praepositionem, concorporales & cōparticipes dure quidem sonare Latinis auribus, sed tamen nō omittendam, quod in diuinis literis nec apices nec puncta careant mysterio. Haec admonere uisum est, ut in his qui prodesse student, moderatius seramus humanos lapsus, quum id usu uenerit uiro, sic in diuinis uoluminibus exercitato.

Particeps com particeps

Fructus enim lucis.) Grace est, Fructus enim spiritus. *ὁ γὰρ καρπὸς τοῦ πνεύματος*. Quanquam Latini codices, & consensus interpretum, & ipse sermonis ordo refragatur huic lectioni. Praecessit enim lucis mentio, Nunc autem lux in domino, ut filij lucis ambulate. Quanquam Theophylactus legit & interpretatur fructus lucis. Chrysostomus uidetur legisse Spiritus. Item sequitur, & nolite communicare operibus infructuosis tenebrarum.

Beneplacitum deo.) Grace est Domino.

Magis autem redarg.) Omissa est coniunctio Et, *καὶ*. Et redarguite, pro Arguite. Ambrosius legit Obiurgate: sed accommodatius erat Arguite, *ἐλεγχετε*. Siquidem ipsa lux bonae uitae, arguit & prodit turpia facta tenebrarum, etiam si nihil obiurges. Memor igitur metaphorae subiecit, Magis autem arguite. Arguit enim qui reprehendit, & uincit, & arguit qui prodit. Et sermo qui consequitur Omnia autē a luce manifestatur, magis exigit ut legamus Arguite, pro Prodit, quam pro obiurgate. Quamquam hic quoq; legit Ambrosius Obiurgantur, quemadmodum ante legit & exposuit Obiurgate. Mecum hactenus facit Theophylactus.

Omne enim quod.) *ὃ φανερὸν μόνον*. Quoniam participium est medium, ambiguum reddit orationem. Nam potest esse sensus, Quicquid manifestatur, lux est: aut quicquid manifestat, lux est. Apparet autem potius actiue legendum, quam passiuē, nisi me moueret articulus participio appositus non nomini, interpretarer ad hunc modum: Id quod omnia manifestat, lux est. *ὃ πᾶν φανερὸν μόνον φῶς ἐστίν*. Quicquid enim celat nox & caligo, id lumen reteggit aperitq;. Ex sancta priorum uita & ex praedicata ueritate omnia palam fiunt quae ab hac dissident. Nunc autem habemus, *πᾶν γὰρ τὸ φανερὸν μόνον φῶς ἐστίν*. Et Theophylactus cum Chrysostomo passiuē interpretatur *φανερὸν μόνον* exponens, delictum simul atq; proditum ac reiectum fuerit, uerti e tenebris in lumē. Atq; hoc nos sequuti sumus. Hieronymus legit Arguta, sed interpretes melius, qui temporis quoq; rationē expressit. Rursus ex hoc loco & proximo liquet, uulgatam translationem non esse Hieronymi.

Surge qui dormis.) Id quod Paulus citat, Hieronymus negat usquam reperiri in diuinis literis, sed uel ex hypographis depromptum existimat, uel ab ipso Paulo propheticis spiritu profertur. Mirum est autem hunc scrupulum a Gracis dissimulari.

Quod Paulus citat, nusquam legitur

Et illuminabit te.) *καὶ τὸ φῶς σου*. id est, Et illucescet tibi Christus, siue oriatur tibi Christus, ut uertit & emendat diuus Hieronymus. Ceterum quod idem admonet a quibusdam legi, non *ὑπὸ φῶτι* sed *ἐφ' ἑσπερι*, id est, continget: qui uelint hoc uideri dictum a Christo pendere in cruce ad Adam illic sepultum, qui sanguine redemptionis contactus, uitam receperit, coactus est, & Iudaicas sapit fabulas. Et tamen Hieronymus testatur se interfuisse in cōcione in qua commentum hoc miro plebis applausu sit exceptum. Quemadmodum & ipse audiui de litera Sin, quae lingua Britannica sonat peccatum, media in Hebraico nomine Iesus: item de tribus inflexionibus, Iesus, Iesu, Iesum, quas interpretabatur ex postremis literis, summus, ultimus & medius. Quanquam ita propemodum uideo legisse Ambrosium, non nihil tamen & aliàs dissidentem a nostra lectione. Legit enim hunc ad modum: Et exurge de mortuis, & continges Christum. Augustinus item enarrans psalmum tertium legit, & con-

lectio duplex

tinget te Christus. Vtriusque lectionis meminerunt Græci commentarij, qui Chry- stomi titulo feruntur, licet hanc quam nos sequimur magis probent; & profecto ma- gis quadrat ijs quæ præcedunt, nolite communicare operibus infructuosis, tenebra- rum. & Omne quod manifestatur lumen est. Non est autem improbabile quod admo- net beatus Thomas, Apostolum hunc locum nec ex apocryphis sumplisse nec pro- phetico more protulisse, sed uelut exposuisse quibusdam de suo admixtis locum qui est apud Esaiam 60. Surge illuminare Hierusalem, quia uenit lumen tuum, & gloria domini super te orta est. Surgere iubentur qui dormiunt, & exurgere qui sepulti non possunt uidere lumen mundi.

Videte itaque fratres.) Frater non est apud Græcos.

Caute ambuletis.) ἀκρίβως, id est, Diligenter & accurate, nimirum in tanta luce. Vnde bene dixit, uidete, quod in tenebris non liceat cernere.

Redimentes tempus.) ὡς αγοράζοντες, Quasi mercantes & cunctantes. Et tempus hic occasionem sonat, siue opportunitatem, quam uult emi ceterarum rerum dispendio, τὸν κενόν.

Mali promi- serunt.) πονηραί. Quod ipsum uerbum ambiguum est ad afflictum & sceleratū, utpote a labore dictum. Siquidem laboriosa res est & impostura.

Voluntas dei.) Domini est Græcis pro dei, τὸ κενόν.

In quo est luxuria.) ἀσωτία, id est, Luxus. Hoc admonui, ne quis hic luxuria capiatur pro libidine, ita ut uulgi facit. Nec uideo cur Eber malit pro luxuria insalu- britatem, quasi hoc agat Paulus ceu medicus, ut simus salubri corpore, temperantes ab ebrietate. Nam ut donemus, ἀσωτος dictos à uerbis ἄσωδι, id est, seruatus est, ad- dita particula priuatiua α & abiectio σ, non potest tamen significare insalubritatem, nec usquam apud scriptores Græcos hoc sensu reperitur usurpatum: imò populus A- fororum sic dictus est Græcis, quod essent luxu perditī, sic assidue uersantens in co- messationibus, ut nunquam uiderent solem, nec orientem nec occidentem, quorum meminit & Plato, præter alios innumeros: hinc & uerbum deductum ἀσωτίζομαι lu- xu diffluo, quo usus est Athenus libro Dipsosophistarum octauo. Iam dictio Quo, mea sententia non simpliciter refert uinum, sed totam orationis particulam quæ præ- cessit: nolite inebriari uino, in quo, hoc est in qua re, & in qua uini temulentia est lu- xus. Porro quod hic uocat ἀσωτίαν, alibi dixit ἀσελγείαν. Nec omnino sit absurdum si quis aliquando abutatur luxuria pro uitio libidinis, propter cognationem huiusmo- di uitiorum, comessationis, temulentia, chorearū, & libidinis.

Implemini spiritu sancto.) Græce est, sed implemini spiritu, nec additur sancto, nec apud Græcos, nec apud Ambrosium, nec apud Hieronymum, nec in uetustis exemplaribus, suffragante utroque Cōstantiensi, tantū est spiritu, ἡ πνεύματι. Id oppo- suit temulentia uini, rem subtilem crassa.

In psalmis.) In, redundat, ψαλμοῖς. Nec est in cordibus, sed in corde. Cæterū psal- mus & hymnus, utrunque Græcum est. Illud significat cantionē, hoc laudem, sed pro- prie dei. Et hæc opposuit ebrijs cantionibus.

In timore Christi.) Iam frequenter admonui, In timore, perinde ualere ac si dixis- set, per timorem. Hieronymus putat hanc particulam sic accipi posse, quasi sit genus propositum, quod mox diuidatur suis partibus, uidelicet Mulieres subditæ sint uiris, serui dominis, filij parentibus.

Subditæ sint.) Subditæ estote ὑποτάσθε. Hieronymus negat hanc particulam nō addi in Græcis codicibus, Subditæ sint, sed hūc sermonē pendere ex capite super- riori, subiecti inuicem in timore. Nimirum, mulieres subditæ uiris & c. Et tamen id hodie reperitur in Græcorum codicibus, adiectum ut apparet, quo & sensus sit dilu- cidior, & capitulum hoc separatim legi queat, si res ita postulet.

Ipse saluator corporis.) ἡ αὐτὸς σώτης, id est, Et ipse seruator corporis est. Et Eius, pronomen, apud Græcos non additur, nec apud Ambrosiū, nec apud Hieronymū.

In uerbo uitæ.) Vitæ apud Græcos non additur, nec apud Ambrosium, nec apud Hieronymum.

Vt exhiberet.) ἵνα πᾶσιν αὐτῶ ἐαυτοῖς, id est, Vt adiungeret eam sibi ipsi. Et con- tinuo additur gloriosam, ἡ δόξα, deinde τῶ ἐκκλησίαν, id est, Nempe ecclesiam.

Sancta & immaculata.) ἡ ἁγία καὶ ἁμώμωτος, id est, Irreprehensibilis. Tamen si immacula- ta, non damno.

Ita & uiri.) Et coniunctio redundat.

Vt corpora sua.) ὡς τὰ ἑαυτῶν σώματα, id est, Vt sua ipsorum corpora.

Corporis eius.) Potest legi & Eiusdem, pro eius, αὐτοῦ.

Propter hoc relinquet.) ἀντὶ τούτου, id est, Pro hoc, uel loco illius. Quod quidē anno- tauit & dixit Hieronymus, pro ἐνεκα τούτου dictū à Paulo ἀντὶ τούτου, qd' ferme ualeat, quasi dicas pro patre ac pro matre. Testimoniū assumpsit ex Geneseos cap. 2. sed suo more decerpēs quod ad præsentē locum commodū uidebatur. Nam omīssis pronomi- nibus, suū & suam, tantum posuit patrē & matrē. Deinde quod erat in medio, Et ad- hærebit uxori suæ, prætermisit & annexuit quod sequitur, Et erunt duo in carnem unam, quod id efficacius sit quàm adhærere, nempe e duobus unum hominem fieri.

Et adhærebit.) *καὶ προσκολληθήσεται*, id est, adglutinabitur, quæ uox non caret emphasi. Nec est uxori suæ, sed ad uxorem suam.

In carne una.) *εἰς σάρκα μίαν*, id est, In carnem unam, hoc est, e duobus fiet unus homo iuxta proprietatem Hebraici sermonis, qui totum hominem, carnem appellat nonnunquam, nonnunquã animas, ipsos homines uocat. Itidem apud Græcos *ὁμοίως* sæpe pro homine positum reperies. Verum de hoc aliàs à nobis dictum est: & item de tropo, quod in unam carnem esse dicuntur, qui sunt una caro.

Sacramentum hoc.) *μυστήριον* id est, Mysterium. ~~habet in se figuram~~

Matrimonium
septimum s.
cramentum

Matrimonium
septimum s.
cramentum

In Christo.) Et in Christum, & in ecclesiam. Tamen nō ignoro, accusatiuū apud Græcos aliquoties idem pollere, quod alter casus. Potest aut accipi de Christo & de ecclesia, Nā & in hunc sensum usurpatur à Græcis, *εἰς ἐκκλησίαν* & *εἰς ἀπόστολους* in titulis.

Et uos singuli, unusquisq; suam uxorem, sicut seipsum diligit.) Hic sermo nec apud Græcos, nec apud nos iuxta rationem grammatices constat. Neq; difficile tamē fuerit ei mederi incommodo, ad hunc modum: Quanquã uos quoq; singulatim hoc præstate

præstate, ut suam quisq; uxorem diligit ut seipsum.

Vxor autem timeat.) Græce est ut timeat, *ὡς φοβήσεται*, id est, **Vt reuereatur.** Nam in hunc sensum putat accipi posse diuus Hieronymus uerbum *φοβήσεται*.

EX CAPITE SEXTO.

IN domino.) Hæc particula non additur apud Ambrosium, nec in commentarijs, haud scio an casu omiſsa. Hieronymus indicat geminam distinctionem, potest enim hæc clausula in domino, referri uel ad uerbum Obedite, uel ad nomen parentibus. parentes in domino sunt qui nos sacra doctrina genuerunt Christo. Obediunt autē parentibus suis in domino, qui illis amore Christi obtemperant, modo ne præcipiant impia. Nam his qui obediunt, non obediunt in domino. Prior distinctio, quam refert Hieronymus, esset probabilior, si fuisset additus articulus *γονοί τῶν ὡν κενώω*. uerum tunc excluderet naturales parentes, de quibus haud dubie Paulus hic loquitur.

In repromissione.) Quidam coniunctim legunt primum, in repromissione primum, non simpliciter, quia in decalogo quartum habet locum lex de honorandis parentibus, sed primum in repromissione, quod huic uni sit addita merces, ut bene sit tibi, & sis longæuus. Hanc solutionem non satis probat Hieronymus, quod in secundo quoq; mandato sit adiuncta repromissio, faciens misericordiam in milia, ac subiicit aliam, ut accipiamus primum mandatum, totum decalogum, quod hæc lex primum sit lata Hebræis post relictam Aegyptum. Ne hoc quidem cōmentum illi satisfacit, sequeretur enim quod omnibus præceptis esset adiuncta repromissio. At Paulus hoc tribuit huic præcepto tanquam peculiare. Nec multo solidius est quod adferunt recentiores, hoc præceptum esse primum in secunda tabula. In priore præcipiuntur ea que spectant ad cultum dei, eaq; sunt quatuor: in secunda, quæ pertinent ad proximos, & in hoc ordine principem locum tenet præceptum de honorandis parentibus. Verum hæc distinctio non est fundata in sacris literis, sed est commentum recentiorum Theologorum. Mea sententia dici posset, quod huic uni præcepto addita est promissio, non illa generalis quæ frequenter fit obseruantibus præcepta dei, sed propria & peculiaris. congruit enim, ut qui pius est in eos à quibus uitam accepit, læte diuq; fruatur illa. Secundo uero mandato adduntur & minæ, ac misericordia que promittitur, generaliter ad omnia legis præcepta pertinet. Verba decalogi sic habent: Ego enim sum dominus deus tuus, deus zelotes, qui reddo peccata patrum in filios usq; ad tertiam & quartam generationem, ijs qui me oderunt, & faciens misericordiam in milia, ijs qui diligunt me, & custodiunt mandata mea. Ita decalogus. Hic porro sermo generalis est, qui custodiunt mandata mea. In altero præcepto promissio est peculiaris, & tanquam uni dicitur, ut bene sit tibi. Admonet & illud Hieronymus, quod apostolus omiserit nouissima uerba testimonij quod citat ex Exodo: illic enim habetur, ut sis longæuus super terram quam dominus deus daturus est tibi. Ex his potestrema uerba studio prætermisit apostolus, ne Iudæi crederent aliam terram sibi esse expectandam per Messiam. quum enim Moses illam legem ferret, nondum peruenerant ad terram fluentem lacte & melle. Videmus autē scripturam ubiq; populum eadem lacte promissis terrenis, quorum præcipuum fuit promissio terræ fecundissimæ. Unde quod hic apostolus ait, hoc præceptum fuisse primum in repromissione, sic accipi potest, ut intelligamus non quamuis promissionem, sed illam qua potissimum ducebantur Iudæi. Huius autem mentio primum fit in hoc præcepto. Nec est necesse, ut cum Hieronymo confugiamus ad allegoriam: siquidem Augustinus docet etiam impijs pro quibusdam benefactis à deo rependi præmia temporaria, ueluti pro pietate in parentes. quod si non omnibus qui pietatem in parentes coluerunt contingit felix longæuitas in hoc mundo, nihil necesse est, sub generali proloquio comprehendere singula citra exceptionem: quanquã Paulus nō dixit, & bene erit tibi, & eris longæuus, sed ut bene sit tibi & sis longæuus. Talibus enim officijs prouocatur deus ad dandam rerum uitæq; prosperitatē, nō obligatur. Chrysostomus, & huic assentiens Theophylactus, indicant ideo primum in repromissione dictū, quod Exo. di 20. cætera præcepta tantum uetant mala, non adorabis deos alienos, non assumes

nomen dei tui in vanum, non facies opus sabbato, non occides, non moechaberis, non furtum facies, non loqueris aduersus proximum falsum testimonium, non concupisces rem, non uxorem &c. at qui abstinet a ueritis, poenam quidem effugit, sed nihil praemij promeretur. caeterum quum ait, honora patrem & matrem, non uetat male facere, sed iubet bene facere, cui debetur praemiu. Iuxta hoc comentum praecipit de honorandis parentibus, non modo primum est in repromissione, uerum etiam solum. Illud recte annotarunt, repromissionem conuenire filijs adolescentibus, quod illa aetas praeter caeteris optat diu ac suauiter uiuere.

Et sis longaeuus.) *καὶ εἶς*, id est, Et eris. Quanquam hoc loco ambiguum est. Potest enim referri ad *ἡα*, potest & absolute legi, ut & coniunctio sonet consequentiam euentus, sic hoc feceris, eris.

Et uos patres.) Vos, redundat, nam Graecis subauditur.

In disciplina & correptione.) *ἢ παιδεία καὶ νουθεσία*, id est, In eruditione siue institutione & admonitione. Nam id uerbi magis arridet diuo Hieronymo, quippe mollius quam correptione, quo usus est Ambrosius. Quanquam non satis intelligo unde reperit uerbum conuersationis in libris primum a Frobenio nostro excusis, in quibus legitur, In disciplina & conuersatione domini. Caeterum utraq; uox Graecis anceps est. *παιδεία*, tum eruditionem significat tum castigationem, a puero dicta: *νουθεσία* admonitionem & obiurgationem siue corruptionem, inde dicta, quod in animu alicuius ponas & ingeras, quid factum oporteat aut oportuerit.

παιδεία, νουθεσία

Domini carnalibus.) *καὶ κατὰ σαρκὰ*, id est, Domini secundum carnem. Verum id recte mutauit, ut effugeret amphibologiam, ne quis, secundum carnem, referat ad seruire.

ὀφθαλμοὺς ἀλάττωσιν

Non ad oculum seruientes.) Graecis uox est composita, *μὴ κατὰ ὀφθαλμοὺς ἀλάττωσιν*. Quasi dicas, non iuxta oculare seruitium, si quis studeat uerbum uerbo reddere.

Hominibus placentes.) Et hic composita uox est *ἀνθρώπων ἀγαπῶντες*, multo iucundior quam Latina periphralis, sed interpres non potuit reddere. Sonat quasi dicas, homoplacitos, eos qui student probari hominibus, potius quam deo.

Cum bona uoluntate.) *κατὰ ἀγαθὴν*, id est, Cum beneuolentia. Mirum cur id interpres putarit immutandum. Mihi sane non admodum arridet, quod Augustinus ex hoc dicto colligit, seruos non debere flagitare libertate a dominis Christianis, quod lex Mosaiica septimo quoq; anno uoluerit omnes seruos manumitti. Tamen si non negarim uerum esse quod dixit. Siquidem Paulus hic agit etiam de dominis ethnicis non modo Christianis. Vult enim seruum Christianum amore Christi fideliter seruire domino suo, quemadmodum uult Christianos ciues obtemperare principum idololatrarum imperatis. Et si fas non est seruis flagitare eam libertatem, tamen parum Christianu uidetur, Christianos dominos non id concedere seruis suis: quod lex illa multo Christiana inclementior, indulget suis. Imo turpe uidetur, inter Christianos omnino nome heri aut serui audiri: cum enim baptismus omnes fratres reddat, qui conuenit fratrem fratri seruum appellari? Sit hoc sane cui uidetur iuris Caesarei, modo ne iuris Euangelici, iuxta quod seruus ex animo morem gerit domino, dominus contra, seruum tractat ut fratrem in Christo.

seruus inter Christianos factus

Seruietes sicut domino.) Sicut aduerbium redundat, nec additur ab Ambrosio. Sentit enim hoc obsequij quod impenditur impijs aut morosis dominis, non impendi hominibus sed Christo, cuius amore seruus fert hominis tyrannide, ne quod officulum ponat Euangelio. Apud Chrysostomum additur *ὁς*, sed ex enarratione parum liquet quid legerit. Theophylacti commentum magis indicat *ὁς*, non additum, alioqui dicendum erat, seruietes sicut domino, & non sicut hominibus. Et dicimur seruire, unde praemium expectamus, eoq; mox subiicit apostolus, unusquisq; quod fecerit bonum, a domino recipiet.

Remittentes minas.) *ἀνίστητε τὸ ἄπληθω*, id est, Relaxate minas, hoc est, minus seroces, minusq; minabudi. Vult em eos esse minus imperiosos, q̄ sint ethnici in suos.

Lectio uaria

Quia & illorum & uester dominus.) *εἰδότες, ὅτι καὶ ὑμῶν κύριος*, id est, Scientes quod & uester ipsorum dominus est in caelis: ut sit sensus, cum sciatis & uobis esse dominum

minum in caelis, quem uereri debeatis. Ambrosius & Hieronymus legisse uidentur, *ὑμῶν τε καὶ αὐτοῦ*, id est, Vester simul & illorum, ut intelligas communem ambobus dominum.

Fratres.) Mei, pronomen additum est apud Graecos, *ἀδελφοί μου*. Porro nec Hieronymus nec Ambrosius addit fratres. *τὸ λοιπὸν* aut melius uertisset, Quod superest.

Induite uos armaturam dei.) *πανοπλίαν*. Ea uox semel significat quicquid ad armandum in pugnam militem pertinet. Quasi dicas, omnia simul arma quae ad uirum pertinent. Vnde paulo inferius admonet diuus Hieronymus uertendum fuisse, non arma, quod Graeci dicunt *ὄπλα*, sed uniuersa arma *πανοπλίαν*. Et Ambrosius legit, uniuersitatem armorum: Cyprianus alicubi uertit tota arma.

πανοπλία

Aduersus insidias.) *μεθοδείας*, idem quod ante uerterat, circumuentionem. Ambrosius legit aduersus nationes, sed codice opinor, deprauato, forte scriptum erat rationes. Nam *μεθοδο* ratio est, sed rei aggredienda. Est autem *μεθοδεία*, si quis ex insidijs aggreditur alium. Hieronymus legit & interpretatur, contra uersutias diaboli. Quanquam hic potuisset uertere calumniatoris.

μεθοδεία insidia

Colluctatio.) *ἡ πάλη*, id est, Lucta.

Mundi rectores.) *κοσμοκράτορες*, id est, Mundi dominos: quam dictionem plane nouam nec usquam alibi repertam, diuus Hieronymus putat a Paulo primum fictam fuisse, quo nouis rebus explicandis noua accommodaret uocabula. Est aut Graecis dicitio composita, atq; idcirco comodius cohaeret genitiuus, tenebraru harum. Tertullianus libro aduersus Marcionem quinto, *κοσμοκράτορες* uertit munditenebras. Hieronimus in psalmos uertit, mundipotentes, non elegenter efficta composita dictione.

κοσμοκράτορες, πονηροί

Tenebrarum haru.) Graece est, *τὸ ἀπὸ τῶν τῶν*, id est, Tenebrarum huius seculi.

Contra spiritualia nequitiae in caelestibus.) Quod Faber admonet posse accipi in caelestibus; pro eo quod est, aduersus caelestes, id sermonis Graecanici ratio nullo modo patitur, meo quidem iudicio. Iam quod inibi grauer stomachatur aduersus superstitiosos astrologos, & prognostas, ut demus non sine causa factum, certe non suo factum est loco. Porro spiritualia nequitiae dixit, pro spirituales nequitias, seu potius uersutias, est enim Graece *πονηρίας*. Ambrosius in libro De paradiso, capite duodecimo, sic inuertit, ut sensum explicet, Aduersus nequitiam spiritualium, quae sunt in caelestibus.

Et in omnibus perfecti stare.) Graeci sic legunt, *καὶ ἅπαντα κατὰ γαστέρας ἵστασθε*, id est, Omnibus confectis siue perfectis stare, id est, postquam omnia perfeceritis stare.

uitiata

Hieronymus legit atq; exponit, omnia operati stare. Cyprianus item in epistola quarti libri sexta: Ut cum omnia, inquit, perfeceritis, stetis accincti lumbos uestros &c. Quemadmodum nihil non facit miles quo possit hosti resistere, ac suam uerit uitam: ita nobis omnia sunt facienda cum spiritibus assidue luctaturis. Iam ut haec quidem indicasse non magni negocij iudico, ita non arbitror tutu haec minuta uel nescire, uel negligere. Quid enim si Theologus hic mihi prolixo & elaborato sermone multa philosophetur, de perfecte stantibus, aut imperfecte stantibus, nonne Graece peritis risum mouerit: nec id sane iniuria. Chrysostomus admonet non simpliciter dictum *ὀργασμένοι*, id est, postquam feceritis, sed *κατὰ γαστέρας ἵστασθε*, id est, posteaquam perfeceritis omnia: persistit aut apostolus in metaphora belli. Multa sunt militu munia, circumdare fossam, attollere aggerem, castra munire uallis, expedire arma, depellere hoste. His omnibus gnauius peractis, superest ut stent, semper accincti ad praelium. Multis enim uictoria adfert securitatem & ocium: securitas mutatis uicibus ex uictoribus facit uictos. Quod apostolus senserit de uigilantia militaru, declarat quod mox sequitur, state igitur succincti, &c. Thomas in omnibus interpretatur In prosperis & in aduersis: & occasione huius nominis Perfecti, facit duplicem perfectionem, unam iuxta modu uiatoris, alteram iuxta plenitudinem patriae: quae recte dicta fateor, sed paru suo loco. Mihi subolet Latinos codices hic fuisse deprauatos, & interpretem uertisse, ut possitis omnibus perfectis stare. Non enim arbitror eum legisse *κατὰ γαστέρας ἵστασθε*.

State ergo succincti.) *πρότερον ἵστασθε*, id est, Accincti, siue circumcincti, hoc est, muniti. Na ea pars corporis, baltheo laminis conferto tegi solet in bello, ad quem nunc allu

dit Apostolus. Ac diuus Hieronymus hunc enariās locum meminit zonæ pelliceę, qua legitur accinctus fuisse Ioannes baptista : ac mox meminit balthei spiritualis. Quin & adagium illud à militia sumptum est, zonam perdidit. Muniuntur & pedes & tibie ad prælium; ut cumq; Iure consulti negant calceamenta armorū nomine contineri. Ambrosius duplicem zonæ usum indicat, & quod subducta ueste reddit hominem expeditum, & quod munit medij corporis mollia. Hoc adijcere uisum est, quod intelligo doctis magis probari subligaculi uocem quam balthei.

Tela nequissimi.) βελυ το πονηρο, Tela mali, siue scelesti illius.

Galeam salutis.) το σωτηρια, id est, Salutaris. Atq; ita legit Hieronymus in commentarijs. Nec est assumite, sed capite, δεφαδε.

Et in ipso uigilantes.) και εις αυτην νυκτα, id est, Et in ipsum hoc uigilantes; quemadmodum legit Ambrosius. Incertum apud Græcos, an referatur ad spiritum, an ad rem: quod πνομα apud illos sit neutri generis.

Redundat a- In omni instantia.) εν παντι προσωρα τω υμω. De quo superius. Ambrosius legit pud nos perseverantia.

Cum fiducia.) εν παρηγοια. Quæ proprie libertas est & audacia loquendi: quod Ambrosius uertit exerte.

Notum facere.) Cur non potius, ut notum faciam.

In catena ista.) Ista redundat. Nec est apud Ambrosium, nec apud Hieronymum, ac ne in uetustissimis quidē exemplaribus, nominatim Paulino ac Donatiano, suffragante utroq; Constantiensis.

αφθαρσια In ipso audeam.) ινα παρηγοιασωμαι. Quod uerbum explicans Ambrosius, dicit, ut in ipso exerta libertate, prout oportet me loqui. Nec est ita, sed ut, ινα παρηγοιασωμαι, id est, ut audeam.

Charissimus frater noster.) αγαπητος, id est, Dilectus: atq; ita legit Hieronymus, quod hic ueluti data opera semper uertit charissimus.

Vt cognoscatis quæ circa nos sunt.) τα παρ ημων, id est, Quæ de nobis sunt, hoc est, res nostras & statum nostrum.

A deo patre nostro.) Nostro non additur nec apud Græcos, nec apud Hieronymum, nec apud Ambrosium, ac ne in Paulino quidem exemplari. Suffragabatur uterq; Constantiensis.

In incorruptione.) εν αφθαρσια, Quod aliàs recte uerti solet Immortalitas, hic sonat integritatem ac sinceritatem animi, uacantis omni corruptela uitiorum. Hieronymus non approbat eos, qui αφθαρσιαν proprie ad corporis castimoniam applicāt. Astipulatur nobis Chrysofostomus & Theophylactus interpres, qui & illud admonēt, præpositionem εν, hic idem pollere quod ενα, per. Sic enim diligitur Christus, si nos seruemus incontaminatos ab hoc seculo. Apud Ambrosium non additur Amen in calce huius epistolæ, nec licet ex illius commentarijs conijcere quid legerit.

IN EPISTOLAM PAULI

AD PHILIPPENSES ANNOTATIONES DES. ERASMI ROT. EX CAPITE PRIMO.

Timotheus uulgo perperam pronunciat

Timotheus.) Quoniam id quidem nihil attinet ad sententiam Pauli, tamen admonendum duxi, Timotheus, pronuntiandum antepenultima acuta, siue Græcam rationem sequaris, siue Latinam: quod contra nunc fit in templis omnibus. Et licet optandum foret, ut hoc esset grauissimum erratum in uita Christianorum, tamen scdum est nos publicus in re tam manifestaria perpetuo peccare. Quoniam extitit, qui religiosum existimet, lapsus etiam huiusmodi mutare, tanquam à patribus traditos. Quasi hoc lemmate non possit defendi quicquid quocunque modo receptum fue-

ptum fuerit. Et tamen quod dicit, aliquid est, si sermo fiat apud populum lingua populo nota. Hanc epistolam Theophylactus postposuit ei, quæ est ad Colossenses.

Cum episcopis.) Græcis aliquot codicibus unica dictio est coepiscopis σωεπισκοποις. Quasi communicet suum officium cum illorum presbyteris. Quæquam hic Græca uariant exemplaria, & in nonnullis scriptum erat, σω υδισκοποις, id est, Vnâ cum episcopis. Posteriolem lectionem sequitur Ambrosius, à quo nos nolumus dissentire. Theophylactus cõiunctim & legit & interpreta. Honoris enim gratia presbyteros appellat episcopos. Et enim, ut indicat Chrysofostomus, non erant unius ciuitatis plures episcopi. Timotheum episcopum fuisse liquet ex ijs quæ illi scribit Paulus, nemini cito manus imposueris: & olim episcopi diaconi uocabantur, ueluti alibi, Ministerium tuum imple.

Et diaconibus.) διακονοις, id est, Ministris, ut sæpius uertit. Quod si Græca uox placet, diaconis dicendum erat, non diaconibus. Et tamē hanc uocem aliquoties reperire est in libris Augustini, iuxta tertiam inflexionem, opinor, quod sic esset uulgo usurpata, quemadmodum baptismum genere neutro.

In omni memoria uestri.) εν παντι μνησια υμων, μετα χαρης τω δεηση ποιημενω, id est, In omni memoria uestri, cum gaudio obsecrationem faciens. Ambrosius legit ad hunc modum: Super omni memoria uestra, semper in omni oratione mea pro omnibus uobis, cum gaudio orationem faciens, super cõmunicatione uestra: ut gaudium referas ad communicationem ueluti gaudij causam.

In cunctis orationibus.) εν παντι δεησι, In omni obsecratione.

Confidens in hoc ipsum.) πε ποιωδω αυτην δεησι, id est, Persuasum habens hoc ipsum. Socios gaudij.) Græcis est χαριτω, id est, Gratia, sed facilis lapsus in χαριτω & χαριτω. Et aliàs offendimus alterū pro altero usurpari. Ambrosius legit, gaudij: Chrysofostomus ac Theophylactus, gratia, quod autem dixit socios, Græce est συγκοινωνοις, quasi dicas, ex æquo participes.

Omnes uos esse.) οντας. Rectius uertisset, Cum sitis socij gratia, uel, qui & estis socij gratia, συγκοινωνοις.

Vos esse in uisce.) Esse, redundat: tantum est, In uisceribus Iesu Christi. Siquidem hoc adiecit, ne quis suspicaretur quicquam hic esse affectus humani, cur eos tanto pe amaret. Viscera uocat affectum animi. Addidit Iesu Christi, ut declaret hunc affectum esse pietatis, non humanum.

Magis ac magis.) επιμαλλον, id est, adhuc magis.

Potiora.) τα διαφοροντα, id est, Præstantia. Ambrosius legit Utilia. Suspicio illius codicem habuisse scriptum συμφροντα pro διαφοροντα: nisi διαφορτω, id est, differre, dicamus, quæ ad rem nostrā pertinent. Theophylactus sine controuersia διαφοροντα interpretatur συμφροντα. Chrysofostomus hanc uocem non attingit. Ad Rom. 2. in terpres διαφοροντα uertit utiliora. Quæ & διαφορα sunt, non refert utrum facias an non facias. Contra διαφοροντα faciunt ad rem.

Et sine offensa.) Ambrosius legit Inoffensi, quasi dicas robustos, qui non possint offendi, aut qui nusquam offendant. Quoniam Græca uox ambigua est, απροσκοποι, quasi dicas, tales, ut nemini sitis offendiculo. Et in hunc sensum interpretantur Græcanica scholia.

Per Iesum Christum.) τον δι ιησοφ χριστο, id est, Qui est, siue cõtingit per Iesum Christum, ut articulus Græcus distinguat hunc fructum à cæteris.

In omni prætorio.) εν ολω τω πρατωριο, id est, In toto prætorio. Ne quis accipiat Paulum per omnia prætoria ductū fuisse, cum ipse dicat aliud, nimirum captiui prædicationem usq; ad ipsam Neronis regiam peruenisse, & inde per uniuersam urbem fuisse uulgatam. Nam Theophylactus prætorium, ad Neronis familiam refert, cæteris omnibus, ad reliquos ciues, sequutus Chrysofostomum, admonēs imperatorum domos id temporis appellari solere prætoria, uoce Latina à Græcis usurpata. Ambrosius subdure prætorium refert ad Iudaismum, In cæteris omnibus, ad ecclesias gentiū. Interpret autem non raro abuti solet omni, pro toto.

Et in cæteris omnibus.) In, redundat: an subaudiendum sit, alijs expendendum relinquo

relinquo. Neq; cæteris, refert prætoria, ut sit sensus, Euangeliū notum fuisse cæteris item prætorijs, sed cæteris eius ciuitatis, qui in prætorio non uersabantur. Ita Theophylactus. Proinde coniunctio In, nullum habebat usum, nec additur ab Ambrosio.

Abundantius auderent.) Ambrosius Græcam figurā explanauit Latine, Amplius cœperunt audere. Nā in ὡςτε πολλοῦ uidetur subesse synecdoche, aut si maus eclipsis, quam tamen ausus est imitari Flaccus in Odis, Vt melius quicquid erit pati, Vt subaudias possis aut incipias, aut simile uerbum accommodum sententiæ.

ὁδοποιία

Propter bonam uoluntatem.) ὁδοποιία. Quod uertere solet Beneplacitum. Ordo huius loci diuersus est apud Latinos & Græcos. Græca sic habent, οἱ μὲν ἐξ ἐπιθέσεως τὸν χριστὸν καὶ τὰ γένηται ἔχοντες, οἱ δὲ ἀπὸ τῆς ἐπιθέσεως τῆς εὐαγγελίας καίμας, οἱ δὲ ἐξ ἀγαπῆς εἰδότες, ὅτι εἰς ἀπολογία τὸ εὐαγγέλιον κέμας, id est, Alij quidem ex cōtentione Christum annunciant non pure arbitantes pressuram addere sese uinculis meis. Alij uero ex charitate, scientes quod in defensionem euāgelij positus sum, Nostra lectio sic, Quidam quidem, & propter inuidiam & contentionem, quidam autem & propter bonam uoluntatē Christum prædicant, quidam ex charitate, scientes &c. Apud Græcis est Contentionis uocabulum, priore loco εἰς, posteriore ἐπιθέσεως.

Non syncere.) ἔχοντες, id est, Nō pure. Ita Theophylactus. Ambrosius legit non simpliciter. Fortassis illius codex habebat ἔχοντες: & in tanta uocum affinitate facillimus est lapsus. Augustinus libro 11. contra Petilianum legit, Non caste.

Dum omni modo, siue per occasionem.) Græci paulo diuersius legunt τὴν γὰρ πλὴν παντὶ τρόπῳ, εἴτε πρὸ φάσεως, εἴτε ἀληθείας χριστὸς καὶ τὰ γένηται, id est, Quid enim: attamen quouis modo, siue per occasionem, siue uere Christus annuncietur. Neq; enim iubet hoc esse faciendum, ut Christum aliquis insincere prædicet, sed exijs quæ non recte fiebant, id quod est boni excerpit, & contemnit illorum in se odium, modo quocumq; modo profint Euangelio. Ita fermè Chrysostomus in libello De profectu euangeliij, & in cōmentarijs Theophylactus. Proinde omni modo, rectius uertisset, quouis modo. Neq; Paulus de his loquitur qui docēt hæretice, sed qui recte docerent Christū, licet animo parum sincero. Nec hos probat tamen, sed negat tibi discutiendum quō animo id faciant, modo profint. Porro quod hic uertit occasionē, πρόφασιν est, quod & prætextum sonat, opponitur enim ueritati. Tertullianus libro aduersus Marcionem v. pro πρόφασιν, legit causatione, sentiens opinor, quod prætexerent se Christi negocium agere, quum suis commodis seruirent.

ἀρρηκτοῦ
κλῆρα

Secundum expectationem.) ἀρρηκτοῦ κλῆρα. Quod plus quiddam significat, quàm expectationem, nimirum uenemens cordis desiderium: dictione hinc composita, quod toto animo quippiam expectetur. Non enim dixit προσδοκίαν, sed ἀρρηκτοῦ κλῆρα, à gestu uehementer inhiantium totoq; capite inflexo, hinc uoce composita Græcis. Mirum quid legerit apud Græcos Ambrosius, qui uerterit Secundum contemplationem meam, nisi forte commissum est hoc scribarum incuria. Attamen ἀρρηκτοῦ κλῆρα Græcis etiam sonat contemplari scopum inflexo capite. Id opinor exprimere uoluit Ambrosius.

Quia in nullo.) Quod in nullo, ὅτι. Et rursus, fiducia, παρρησία. Sicut semper nunc.) Et nunc, legendum.

Et q. e. ig. ob-
scurius dictum

Et quid eligam ignoro.) Coniunctio &, obscuriorem reddit sententiam. Quandoquidem hoc sensit Paulus, Si uiuo, Christi causa uiuoi: si morior, meo cōmodo morior: quod si procedit mea prædicatio, & profum ecclesijs, adeo non præfero meum commodum uestro bono, ut dubitem etiam utrum eligam. Habet hoc loco καὶ, peculiarem & occultā uim excludēdi quod diuersum erat. Poterat & ita legi, εἰ δὲ τὸ ζῶν, ut hic subaudias contigerit, aut fuerit: deinde subicias, hoc mihi fructus est operis.

Distinctio uaria

Atq; ita cōiunctio, more uulgarī copulat quod sequitur. Verū prior lectio magis probatur, & eam sequitur Theophylactus. Adducit hunc locū Augustinus, uelut exemplum ambiguae distinctionis, lib. De doctrina Christiana tertio, cap. secundo. Nam potest ad hunc modum legi, Coartor è duobus, concupiscentiam habens ut sit sensus, illum utriusq; rei torqueri desiderio, & uitæ & mortis. Potest & hoc pacto: Coartor è duobus, & hic distinctioe interposita sequatur, cōcupiscentiā habēs dissolui. Verum

Verum ex eo quod sequitur: Multo autē magis melius dissolui &c. colligitur, Concupiscentiam habens, ad sequentia referendum esse. Quanquam Augustinus pro melius, legit optimum.

Coartor enim è duobus.) ὡς χροῖαι. Quasi dicat, utrinq; teneor. Ambrosius legit, ex his duobus, uelut exprimens uim articuli ἢ δύο, Si quidem de morte & uita loquitur: In quorum utroq; est quod inuitet, est quod deterreat.

Multo magis melius.) Ambrosius legit, multo enim melius. Verum Paulus aliās quoq; conduplicat comparatiuum, ad uehementiam, ut plurimum excessum significet, idq; iuxta idioma sermonis Hebraici. Proinde nos uertimus, Multo lōgeq; melius est. Porro quod hic uertit dissolui, Græce est ἀναλύσαι. diuus Hieronymus aduersus Ruffinum semel uertit, reuerti. Tertullianus libro de patientia uertit, recipi. Nec uideo quomodo legi possit dissolui, nisi Græce esset ἀναλύσαι, & si interpretemur eum dissolui, qui dimittitur ut redeat. Nunc est ἀναλύσαι uerbū actiui, quod an neutraliter inueniatur, quemadmodum apud Latinos soluere dicitur qui discendit, experit dat lector eruditus. κατὰ λυμα pro diuersorio est apud Lucam cap. 11. & x x 11. Vnde quemadmodum κατὰ λυμα dicuntur, qui se componunt in diuersoriū, ita ἀναλύσαι dicuntur, qui mouent sarcinas, mutantq; diuersorium. quod tamen à nautis translatum est qui soluunt rudentes, soluuntur & tabernaculorum funes. Sensus quidem est idem, sed Græca uox est significantior. Chrysostomus ἀναλύσαι uertit μεθίστασαι: id est, emigrare aut commutare sedem.

Necessarium propter uos.) ἀναγκαῖο τὸ πρόβου, id est, magis necessarium. Et hoc confidens scio.) πεποιθὸς οἶδα, id est, Certum scio, siue persuasus scio.

Quia manebo & permanebo.) ὅτι μὲν ὦ καὶ συμπεραμὲν ὦ, id est, Quod manebo & permanebo simul cum omnibus uobis. Quanquam quidam codices habent μὲν ὦ, id est, maneo siue maneam.

Vt gratulatio uestra.) τὸ καύχημα, id est, gloriatio. Quod semper consueuit uertere gloriam.

In me.) ἐν ἐμοί, ut Me, sit ablatiui casus. Audiam de uobis.) ἀκούσω τὰ πρὸς ὑμῶν, ὅτι σίκετε, id est, Vt audiam de uobis, uel potius de uobis, quæ sunt de uobis, quæ statis, &c.

Vnanimes.) μία ψυχή, id est, Vna anima, uidelicet in uno spiritu, in una anima.

Collaborantes.) συναβλῶντες, id est, Concertantes, hoc est, in hoc certamine adiuuantes nos. Ambrosius sic explicat, Pariter cum fide euangeliij certantes. Nam collaborat illi, fortassis in carmine probari poterit: & cōcertant qui inter se certant. At hic Paulus sensit, fidem periclitari, & uelut in certamine uersari, quæ uincet, si sint qui certamen idem cum illa capellant. Quanquam in Ambrosianis quoq; uerbis est amphibologia. potest enim accipi, certantes cum fide Euangeliij, certantes aduersus fidem, aut certantes per fidem euangeliij. Proinde nos ita uertimus, Adiuuantes decertantem fidem euangeliij.

Terreamini.) μὴ ταρασσέσθε, id est, Non turbati, siue tumultuantes. Ambrosius legit, non pauescetes, hoc ad sensum nihil refert.

Quæ est illis causa.) Græce est illis quidem ὃ δέξαι, id est, Ostensio. Et ideo Ambrosius legit, ostentatio interitus. Neq; tamē nō recte mutauit interpretes, quandoquidem Græcis ὃ δέξαι, siue ἀποδείξαι dicitur etiam qui facit. Sic & aliās apud Paulum, Ostendit mihi multa mala, pro eo quod est, fecit mihi multa mala.

Et nunc audistis.) ἀκούετε, id est, Audistis. De me.) Græcis est ἐν ἐμοί, id est, In me. Sed haud scio an nostra lectio sit uerior.

EX CAPITE SECVNDO.

I qua ergo consolatio.) τὸ παραμύθιον. Ambrosius legit, Si qua exhortatio, ne bis diceret consolationem. Nihil tamen uetat quo minus conduplicatio faciat ad epistolam. Sentit enim consolationem quam illi debeant Paulo tot malis afflictio. Totum enim hoc officium eō uergit, ut pro his omnibus inter se sint concordēs.

Si qua uiscera miserationis.) Græce est, Si qua uiscera & miserationes, σπλάγχνα καὶ ἐλεησέμενα

καὶ οἰκτιροῦν. Atq; ita legit Ambrosius, suffragatibus & peruetustis exemplaribus Latinis. Nam in eo codice quem exhibuit bibliotheca Pauli apud Londinum, manifesta rasura testabatur, & coniunctionem fuisse deletam: & miserationes, adhuc erat scriptum nominandi casus, e, litera calamo dispuncta. Manifestius etiam germanæ lectionis uestigium extabat in utroq; Constantiensi. Cæterum in Græcis codicibus non reperio scriptum εἴπερ ἀπλάγνα, sed εἴπερ ἀπλάγνα, id est, Si quis uiscera. Idq; cum in emendatis scriptis exemplaribus habeatur, demiror neminem interpretum offensum hac lectione. Nisi forte ἀπλάγνα, hominem ipsum dixit, affectu misericordiæ præditū, & Paulus magis rem ipsam respexit q̄ uocem. Certe Chrysostomus ac Theophylactus legit εἴπερ ἀπλάγνα, nec ullum tamen mouet scrupulum. Nec potest subaudiri uerbum, habet, propter nominandi casum qui mox sequitur, οἰκτιροῦν.

Vt idem sapiatis.) Sentiat, φρονῆτε, hoc est, sitis concordēs.

Id ipsum sentientes.) ὃ ἐν φρονῶντες, id est, Vnum siue idem sentientes. Est autem participium eius uerbi, quod modo uerterat, sapiatis.

Nihil per contentionem.) ἢ εὐθέων. Ambrosius legit iritationem, hoc est, ad prouocandum alios.

In humilitate.) Græce sic habet, Sed humilitate, alij alios existimantes superiores seipsis, ἀλλὰ τῆ παπφοροσύμῃ ἀλλήλων ἡγάμενοι ὑπερέχοντες ἑαυτοῖς. Et rursus humilitatem uocat modestiam animi, qua quis sibi nihil arrogat.

Considerantes.) σκοπέτε, id est, Considerate seu spectate. Spectamus enim quod expetimus; unde & scopus dicitur. Ambrosius legit, contemptantes.

Quæ aliorū.) Græci addunt ἐκαστοῦ, id est, Quisq;. Addunt & coniunctionē καὶ, hoc pacto; ἀλλὰ καὶ τὰ ἑτέρων ἐκαστοῦ, sed & aliorum. Verum hanc non attingunt interpretes. Proinde uim habet, opinor, eandem, ac si dicas, imò: Imò magis aliorum.

Hoc enim sentite.) φρονείτω, id est, Sentiat, ut subaudias unusquisq;, quod modo præcessit, siue sentiatur. Quanquam interpres bene reddidit sensum, hoc est, is sensus, is affectus sit in uobis, qui fuit in Christo Iesu. Aut, ita sitis affecti uicissim alij in alios, ut Christus fuit erga uos affectus.

Esse se æqualem deo.) τὸ εἶναι ἰσὸν θεῷ, id est, Vt esset æqualiter deo. Nam ἰσὸν nomen est aduerbij loco positum

IN. Neq; tamen me clam est, locum nunc a ueteribus tere tecus exponi, quantum ad quædam, quorum sententiæ non præiudico, sed quod adhiendum uidebatur

uidebatur lectoris studio in medium confero. Scio magnos autores, Hilarium, Augustinum, ut cæteros taceam, sic interpretari: Non arbitratus est rapinā, quod esset æqualis deo, nam quod erat naturæ, non putauit esse rapinæ. Cum esset in forma dei, hoc est, cum uere esset deus. Atq; hanc præcipuam habent clauam, qua conficiantur Ariani, qui solum patrem uere uolunt esse deum. Atque notandum est, quod in

Excussa ueterum interpretatio

~~scribitur. Paulus. Quisquis fuit, Chrysostomus fufius hunc locum tractat, ex eo pugnans aduersus omnes hæreses, quæ de Christi diuina natura perperam senserunt. Quanquam hi commētarij mihi uidentur uerba. Quisquis fuit, Chrysostomi πολυλαλίαν uincit, argutiam non est assequutus.~~

Respondet amico cuidam

~~scribitur. Paulus. Quisquis fuit, Chrysostomus fufius hunc locum tractat, ex eo pugnans aduersus omnes hæreses, quæ de Christi diuina natura perperam senserunt. Quanquam hi commētarij mihi uidentur uerba. Quisquis fuit, Chrysostomi πολυλαλίαν uincit, argutiam non est assequutus.~~

Neq; tamen inficias iuerim Græca sic accipi posse: Qui cum in forma dei fuisset, hoc est, qui cum ab æterno fuisset deus, haudquaquā cogitasset rapinam, si se gessisset pro deo; tamen homo factus, non id præ se tulit, quod semper fuit: non ostentauit quantus esset, sed quàm humilis esset, quàm mitis, quàm obediens, hanc nobis ostendens uiam ad summa perueniendi. Iam quod hic uertit similitudine, Græce est ομοιωµατι, quod magis sonat assimulationem: & quod hic habitu, illis est χηµατι, quod magis sonat figuram. Hac paucis indicanda putauit, ut appareat quædam non admodum quadrare ad sensum Pauli, quæ Thomas adducit de habitu, iuxta cōsuetudinem dialecticorū, qui Aristoteli dicitur εἶσις, quæ & Latini uocant habitum, diuersa ab eo, quæ dicitur δόδεσις. qualitas enim uelut in naturam uersa, Græcis dicitur εἶσις ab hærendo, Contra quæ facile tollitur, δόδεσις, quæ Latine possis affectionē dicere. Has ponit in primo genere qualitatis, χηµα uero & μορφῶν recenset in quarto genere, & sic recenset quali inter has duas uoces, aut nihil, aut quàm mininū intersit. Est aut & forma substantialis, quam ὑπετέληξαν, nonnunquam εἶδος, interdum μορφῶν, quanq; hæc duo posteriora frequenter de externa corporis specie usurpantur, appellat. Nec tamē male uertit interpres, Nam habitus, Latini nonnunquā & ad corporis speciem refertur, at Græcis nō item. Cæterum inuentus dixit, pro compertus, εὐρεθείς, nimirum certissimis argumentis. Nam Latinis inuentum dicitur, quod quæsitum contigit: sic & illud dictum est, Inuenta est in utero habens. Et, ut homo, potest accipi, ut homo qui uis alius, qualis non erat, etiam si uere homo erat, quantū ad naturam hominis attinet: aut specie hominis, nimirū id præ se ferens quod erat, ut indicat Theophylactus. Cyprianus hunc citans locū libro aduersus Iudæos 2. cap. 13. legit, Qui cum in figura dei esset. Chrysostomus fufius hunc locum tractat, ex eo pugnans aduersus omnes hæreses, quæ de Christi diuina natura perperam senserunt. Quanquam hi commētarij mihi uidentur uerba. Quisquis fuit, Chrysostomi πολυλαλίαν uincit, argutiam non est assequutus.

Thomas de habitu εἶσις δόδεσις

Varij sensus

Exinanīuit semetipsum.) ἐκένωσεν ἑαυτοῦ, id est, Inanīuit. Nam Q. Curtius lib. 4. Exinanire dixit, pro exhaurire: Ita ut nec circumuenirentur, si arctius starent, nec tamen mediam aciem exinanirent. Hic ἐκένωσε dictum uidetur, pro fecit humillimum

& nihili, ut nihil agant qui contendunt Christum paucillulū quiddam imminutum à deo, iuxta naturā hominis assumptā. Certe qui tantillo minor sit, non diceretur inanis. Porro quomodo dicat diminutus, aut inanis, nō est huius instituti persequi.

Humiliauit semetipsum.) Sunt qui putent humiliare uocem esse parum Latinam, Ego certe optarim esse, etiamsi nondum contigit reperire apud idoneum autorem, Latine reddi poterat, submisit aut defecit.

ἰσορροπία

Deus exaltauit illum.) Plus explicat sermo Græcus ἰσορροπία, hoc est, uehementer exaltauit, siue insigniter. Proinde Ambrosius legit super exaltauit, studens exprimere Græcam uocem.

Omne genu flectatur.) πᾶν γόνυ κέμψαι, id est, Omne genu flectat, ut subaudias, se. Simili forma scripsit Mattheus aut huius interpres, μὴ ἀνακέμψαι, ne redirent ad Herodem. Et Latinis nox præcipitare dicitur, quæ imminet.

Et infernorum.) κατὰ χθονίων, id est, Subterraneorum.

In gloria.) εἰς δόξαν, id est, In gloriam, ὅτι κύριος ἰησοῦς χριστός εἰς δόξαν θεοῦ πατρὸς. id est, Quod dominus Iesus Christus in gloriam dei patris, ut intelligas hoc omnē confiteri linguam, quod Iesus Christus est dominus, id est, in gloriā dei patris. Quanquam illud in gloriam dei patris, referri potest ad uerbum confiteatur, quod præcessit, ut omnis lingua confiteatur ad gloriam dei.

Vestram salutem.) τὴν ἑσπερίαν, id est, Vestram ipsorum. Quamquam, ut admonui, ista pronomina composita ferè uertit per simplicia.

Salutem uestram operamini.) Et mox, Deus enim est qui operatur in uobis. Prius uerbum est κατὰργάζεσθε, alterum est ab ἐργάζεσθε, quod nos uertimus, qui agit, ne quis in hoc erraret. Atq; illud, In uobis, ὅ ἐν ὑμῖν est in quibusdā, in alijs, ὅ ἐν ἡμῖν in nobis. Quanquam hoc nihil interest ad sensum.

Et perficere.) καὶ ἐργάζεσθε, id est, Facere siue operari. Est autem infinitum participij, quod modo præcessit ὁ ἐργάζεσθε, id est, Qui operatur, ne quis putet esse nouū mysterium in uerbo perficere, quasi sit ad finem perducere. Ambrosius legit operari.

Pro bona uoluntate.) ἑπὶ τὴν ἀρετήν. Sermo est anceps, potest enim intelligi bona uoluntas, uel dei, uel Philippensium, Theophylactus refert ad deum, Ambrosius ad homines.

Sine murmurationibus.) Quidam Græci codices habent χωρὶς ὀργῆς, id est, Sine ira. Alij γογγυσμῶν, id est, Murmurationibus.

Et hæitationibus.) καὶ ἀσταλαγισμῶν, id est, Disceptationibus. Id aliquoties uertit, cogitationibus. Diffidens enim disputat & argutatur.

ἄμεμπτοι

Sine querela.) ἀμεμπτοι, id est, De quibus nemo queri siue conqueri possit; alioqui sine querela est, qui de nullo queritur.

Et simplices.) καὶ ἀπρόκροι, id est, Synceri, absq; furo.

Sine reprehensione.) ἀμώμητοι, id est, Irreprehensibiles, siue inculpato, quod frequenter uertit immaculati.

Præuatore
tuosa

Praua.) σκολιός. Quod non significat simpliciter prauum, hoc est, malum, ut uulgo putant, sed tortuosum & asperū, ut respondeat illi, quod superius posuit ἀπρόκροι, id est, simplices: id quod uelut interpretans explicat, adiungens καὶ ἀστραμυδύς, id est, Distortæ. Augustinus enarrans Psalmum c XLVI. pro praua legit, tortuosa.

Lucetis, pro
lucete

Inter quos lucetis.) φαίνεσθε. Anceps est, utrū sit imperandi modus an indicandi, id est, utrū lucete an lucetis. Certe Lucete imperandi modo legit Cyprianus, in epistola ad Rogatianū presbyterum. Et Ambrosius sic exponit, ut declarat hæc nō pronunciari à Paulo quod fiant, sed præcipi ut fiant: Commonet, inquiens, ut memores suæ professioni respondeant, ut inter diffidentes tam clari appareant, uita, conuersatione, moribus, quemadmodum sol & luna inter stellas splendore sublimes sunt. Porro φαίνεσθε non simpliciter significat lucere, sed in conspicuo esse ut omnibus appareat, ueluti lumen in ædito positum.

Luminaria.) φωστῆρες. Cum erecta machina tollitur in altum lumen sustinens. Unde addit, uerbum uitæ sustinentes, hoc est, in uertice tenentes.

Ad gloriam.) εἰς κλέχμα. De quo iam sæpius admonuimus. Et est, ad gloriā mihi εἰς κλέχμα.

εἰς κλέχμα ἑμοί. Atq; ita legit diuus Ambrosius. Dilucidius erat, ut gloriari possim in die Christi, quod non in uanum cucurrerim. Nam huc refertur illud κλέχμα, ut coram Christo possit gloriari, illis adiuuantibus hanc gloriam. Ita sanè Theophylactus.

In die.) εἰς ἡμέραν, id est, In diem.

Supra sacrificium.) ὑπὲρ τῆς θυσίας καὶ λειτουργίας τῆς πίστεως ὑμῶν, id est, Super hostia & sacrificio fidei uestræ. Sentit suam mortem & uincula uictimam quandam esse cuius ipse sit minister & sacrificus, semetipsum immolans pro fide illorum, & hoc nomine gaudet. Non quod inficeret ὑπὲρ Græcis nonnunquā sonare accessionem, sed quod hic non faciat ad sensum Pauli, mea sententia. Facit enim ille ceu duas uictimas, alteram illorum fidem, quos Christo obtulit, cuius se ministrum & λειτουργόν facit; alteram se, si dum student illam uictimam rite deo exhibere, ipse maectetur, & fiat uictima: quod quidem non recusat, modo id efficiat, ut illos deo dignos exhibeat. In hanc sententiam interpretatur & Ambrosius, & Scholiastes pseudieronimus, atq; huic consentiens Theophylactus. Recentiores quidam perperam exponunt Supra, pro ultra, ac multo alium sensum inducunt, quàm Paulus Græcis uerbis exprefferit.

sensus ex
cussus

Congrator.) συγχαίρω, id est, Congaudeo.

Congratulamini.) συγχαίρετε, id est, Congaudete. Legi potest per modum indicandi, gaudetis & congaudetis, id quod mihi sanè magis arridet.

Vulgata inter
pretatio
reicta

Bono animo, siue.) ἁψυχῶς. Græcis est composita dictio, & magis significat, bene affici animo, quàm esse bono animo. Siquidem bono animo esse dicunt Latini, pro eo quod Græcis est θαρσύνω.

Cognitis quæ circa uos sunt.) γινῶς τὰ περὶ ὑμῶν, id est, Vbi cognouero de rebus uestris, siue cognitis ijs quæ circa uos sunt. Ambrosius legit, Certior de uobis factus: Iuxta formam illam, qua ὁδὸς ἀμφὶ πλάτωνα, ipsum Platonē dicimus. Ita mox interpres uertit τὰ περὶ ὑμῶν.

Tam unanmem.) Tam redundat, tantū est ἰσόψυχον, id est, Aequalis animi. Nec addit Tam August. adducēs locum hunc lib. aduersus Petil. secundo cap. LXXXVI. Sed offensus interpres sensu, addidit tam, ne uideretur laudato Timotheo damnare ceteros. Est autem Græcis dictio noue composita, quæ parem & eundem per omnia animum significat, quo modo Pythagorici summam & perfectam amicitiam significabant. Talem id temporis non habebat Paulus, qui pari sinceritate tractaret Euangelium. Verum quos offendit hic locus, eos magis oportuit offendi uerbis quæ mox sequuntur, omnes quæ sua sunt quæruunt, non quæ Iesu Christi.

Redundat
apud nos

Qui sincera affectione.) ὁς τις γνησίως, id est, Qui uere & germane, ut legit Augustinus epistola c XXXVI. siue ut aliās uertit, ingenue.

Pro uobis sollicitus sit.) Græce sic est τὰ περὶ ὑμῶν μεριμνήσῃ, id est, Res uestras curabit, ut sententiam reddam magis quàm uerba.

Eius cognoscite.) γινώσκετε. Est quidem ambigua Græca uox, tamen hoc loco rectius uertisset, Cognoscitis, quod declarant ea quæ mox sequuntur, quoniam ut patri. Cognoscitis, id est, audistis, aut cognoscite ex me. Theophylactus legit cognoscitis, sic exponens, quasi Paulus citet Philippenses testes, quanta sinceritate Timotheus se gesserit in Euangelio.

Quoniam sicut patri.) Vertendum erat, quoniam sicut cum patre filius mecum seruiuit, uel, Sicut patri filius, mihi cōseruiuit. Siquidem Græca sic habent ὅτι ὡς πατρί σκηνον σὺν ἑμοί ἐδούλευσεν. Paulus seruiuit Euangelio, nihil quærens sui cōmodi, huic se socium dedit Timotheus pari sinceritate affectus. Et,

Spero mittere.) Cur non potius missurum? Nam infinita sic aliquoties usurpatur.

Quæ circa me sunt.) Græci addunt ἔμω, id est, Protinus, siue confestim, quod hic interpres uidetur uertisse mox. Verum illud mox, potius referendum uidetur ad uerbum mittere.

Veniam ad uos.) Ad uos, redundat. Imò Græce est, Quod & ipse cito uenturus sim. Et ita legit Ambrosius.

Et moestus erat.) καὶ ἀδύμονον. Id Ambrosius uertit, Et impatiēter sollicitus erat. Nam ἀδύμονον est penè exanimari ac deficere præ dolore.

ἀδύμονον

Vsq; ad mortem.) *πρὸ πλησίον θανάτου*, id est, Proxime mortem, siue ut esset uicinus morti. Ambrosius legit, Prope mortem.

Festinantius.) *σπερδαιωτόρως*, Verti poterat & studiosius. Ambrosius legit, sollicitius, etiam si deprauatū est sollicitus: mihi tamen non displicet quod uertit interpres.

Sine tristitia sim.) *ἐλυπότορ ὦ*. Ambrosius uertit, Meliore animo sim. Græca uox perinde sonat, quasi dicas, liberior sim ab omni dolore, siue minus doleam.

Cum honore habetote.) *ὀπίμους ἔχετε*, id est, In precio habete.

Tradens animam suam.) *πρὸς ἐλευθερίαν*. Ambrosius Græcam uocem propius expressit, In interitum tradens animam suam. Est autem *πρὸς ἐλευθερίαν* male consuleri, & non habere rationem alicuius, nō quod Faber putat, sponte cōsultoq; tradere. Sentit enim Paulus illum ope diuina seruatum fuisse: alioqui ipse se præcipitauerat in exitium uitæ.

Quod ex uobis deerat.) *τὸ ὑμῶν ὑσέρημα*, id est, Vestrum defectum.

Erga meum obsequium.) *Ἐπὶ πρὸς με λητρυγίας*. Ambrosius legit, circa meum officium. Quanquam nec is explicuit, quod Græca sonant uerba, quorum hæc est sententia: ut quod diminutū fuit in obsequio uestro erga me, id suppleatis in his quos ad uos mitto, & quod minus fecistis mihi, in talibus cōpensetis. At nōnulli codices habent *πληρώση*, implet, non *πληρώσητε*, ut uerbum ad Epaphroditum sit referendum, nō ad Philippenses, ac tum erit sensus, ut ille suppleret, quod in uestro erga me officio fuit diminutū. Ita sine dubio legit Scholiastes Latinus in omnes Pauli epistolas. Ambrosius interpretatur, ut suppleret, si quid Paulus minus plene tradiderat. Licet Ambrosianus sermo sit obscurus. Sic enim loquitur: ut implet quod deerat plebi in traditione iuxta traditionē apostoli. Theophylactus cum legat itidem ut Ambrosius, tamen secus interpretatur: Videlicet cum Philippenses Romæ non essent, tamen Epaphroditum illorum ad se munificentiam detulisse, atq; hoc pacto farsisse, quod illorū erga Paulum officio locorū seiunctio uidebatur detraxisse. Ad eundem modum interpretatur Chrystomus. Nec dubitandū est, quin idem legerit Theophylactus quod Chrystomus, sed interpres suo more insulsiit uulgatam Latinorum lectionem, Circa meum officium, quam tamen nō arbitror esse interpretis, sed deprauatoris. Nam ut Latine dicatur obsequium aut officium aut ministerium illius, cui impenditur: Græca quæ non uariant *Ἐπὶ πρὸς με λητρυγίας*, quid aliud declarant, quam officium circa me, uel erga me potius. Vnde palam est tum apud Ambrosium deprauate legi, circa meum officium, tum in uulgata editione, erga meum obsequium, pro, circa me officium, & erga me obsequium. Mirum tamen quomodo illud Meum omnes Latinos codices occuparit. Annotauit Chrystomus quod Paulus Philippensium munificentiam appellarit *λητρυγίαν* ministerium, ne sibi placeret. Nec est *πληρώση*, sed *ἀναπληρώση*, quod est accessione implere, quod plenitudini perfectæ deerat.

EX CAPITE TERTIO.

DE cætero.) *τὸ λοιπὸν*, id est, Quod superest. Et *χέρειτε*, potest legi, ualete. Mihi quidem non pigrum.) *ἐμοὶ μὲν οὐκ οὐκνηρόν, ἡμῖν δὲ τὸ ἀσφαλές*. Ad uerbum ita reddi poterat, Mihi quidem nō pigrum, uobis autem tutum. At dilucidius simul & Latinius fuerit, Me quidem non piget, uobis autem tutum est. Sensus est, Non me piget huius laboris, ut sapius eadem repetam, quo crebra admonitio uos reddat tutiores, ne labamini. Nam hinc proprie dictum est, *ἀσφαλές*. Hic apostoli sermo eō spectat, ne Philippenses offenderentur tot monitis subinde repetitis. Aliquis dicere poterat, tantum est ocij tibi Paule ut uacet toties admonere: Charitas, inquit, qua uos complector facit, ut huius rei nullum sentiam tædium. Rursus aliquis dicere poterat, an nos existimas tam obliuiosos, ut toties simus admonendi? Respondet, ut mea admonitio uobis non sit necessaria, tamen nihil hinc uobis incommodi, imò potius cautiore reddet aduersus insidias malorum. Hæc mea sedulitas uos facit tutiores. Hoc saltem fructus adfert uobis mea instantia. Eoq; addidit articulum, *τὸ ἀσφαλές*, id est, uestra est securitas. Tamen sermo Romanus non habet uocem qua proprie exprimat *ἀσφαλές*. Mirum unde Ambrosius nobiscum legat, pro tuto, necessarium. Nam sic etiam interpretatur

pretatur, nisi Græci *ἀσφαλές* uocant, quod uitari non potest.

Vide concisionem.) Distinxit concisionem à circuncisione, *κατὰ τομὴν, ποδὶ τομὴν*. *κατὰ τομὴν ποδὶ τομὴν* Conciditur enim quod discerpitur, & planè distrahitur. Circunciditur quod expolitur, resectis superuacaneis. Annotauit hoc diuus Hieronymus in commentarijs Micheæ. Cæterum articulus præfixus singulis horum nominum, indicat eum de certis quibusdam loqui, quos illi nouerint, *ὡς κῆρας, ὡς κηκός, τὴν κατὰ τομὴν*. Et uidete, posuit pro caute, quemadmodum aliquoties in Euangelio *ὁράτε, βλέπετε*. Sic enim hunc locum adduxit Ambrosius in libello Ad uirginem deuotam, Vitate canes, uitate malos operarios.

Qui spiritu seruiamus deo.) Græce est, Qui spiritu dei seruiamus, *οἱ πνεύματι θεοῦ λατρουόμεν*. Porro seruiamus dixit, pro eo quod est, religione colimus. Et tamen in nonnullis habebatur *θεῷ λατρουόμεν*, id est, Deo seruiamus. Indicat Ambrosius libro De spiritu sancto, cap. v i. hunc locum in Latinis codicibus falsariorum perfidia uariatū fuisse, atq; ob id Græcorum exemplarium autoritate standum, in quibus habebatur, *οἱ πνεύματι θεοῦ λατρουόντες*, id est, Qui spiritui dei seruiamus. Atq; hinc colligit & spiritum esse deum, cui cultus debeat, quod tamen ex Græcis uerbis non consequitur necessario. Siquidem datiuus *πνεύματι*, modum indicare potest, ut uerbū *λατρουόμεν* ponatur absolute. Religiosi sumus. Quomodo? Non carne, sed spiritu. Aut deo subauditur, Seruiamus Deo, spiritu dei. Atq; in hunc sanè sensum enarrant Græcorū scholia, atq; ipse etiam Chrystomus, *ὁ πνεύματι interpretās πνεύματι κός*. Theophylactus *πνεύματι κός λατρουόντες, καὶ εἰς νόον*, id est, Spiritualiter & mente deum colentes, non corporeis caeremonijs, quemadmodum Iudæi, qui mentulam amputabant, mente impura. Porro spiritum hic accipi, nō pro spiritu sancto arguit & illud, quod *πνεύματι* non præponitur articulus. Triplicem huius loci lectionem indicat Augustinus libro ad Bonifacium 3, cap. 7. Rursus libro De trinitate primo cap. 6. Siue tamen legas *θεῷ* siue *θεῷ*, uerba non urgent, ut hinc fateamur spiritum sanctum esse deum. Vtraq; enim lectio sensum habet ancipitem, sed præter articulum omissum de quo modo diximus, ipse sermo tenor reclamatione Ambrosio: neq; enim agit Apostolus de personis diuinis, sed de circuncisione, hoc est Iudaismo spirituali & carnali, de qua loquitur dominus: Qui adorant patrem, in spiritu adorant eum.

Locus falsatus apud Latinos

Habeam fiduciam in carne.) Græcus habet, & in carne, *καὶ ἐν σαρκί*. Et ita legit Ambrosius. Atq; est quidem *πεποιθήσαι* uerbum præteriti temporis, sed ips abutimur pro uerbis præsentis temporis. Vnde & Ambrosius & interpres recte legunt, Fiduciam habeam, & fiduciam habere.

Circuncisus octauo die.) Græcus sic habet *ποδὶ τομὴν ὀκταήμερον*, id est, Circuncisio octauo diei. Se uocat circuncisionem, ut saepe aliàs gentes uocat præputium. In Ambrosianis codicibus locum hunc deprauarant parum attenti scriptores, legentes, Circuncisionem octauo diei.

Ex genere Israel.) *ἐκ γένους ἰσραηλ* Israel hoc loco nominatius esse potest, non genitiuus. Ut enim se modo uocauit circuncisionem, pro Iudæo, ita se hic nominat Israel, pro Israelita. Quemadmodum & aliàs frequenter Israel pro Israelitis ponitur. Addidit autem, ex genere, ad distinctionem proselytorum, qui erant quidem Israelitæ, sed uelut adoptione, non ex genere.

Couerfatus sine querela.) *ἠμώμενον ἀμωμήτῳ*, id est, Factus sum, siue is fui de quo queri nemo posset. Quanquam hoc haud male reddidit interpres.

Detrimenta.) *ἡμῖν*, id est, Detrimentum.

Propter eminentem scientiam.) *ὅτι τὸ ἐπιπέραρον ἐπὶ γνώσεως*, id est, Propter eminentiam cognitionis, ut neutrum positum sit loco nominis substantiui.

Vt stercorea.) *καὶ ἡγώμαι σκύβαλα* *ἐν*, id est, Arbitror stercorea esse, siue duco pro stercoreibus. Græcis autem *σκύβαλον* dicitur, quod ex intestinis animantium canibus proijcitur *ἐκ τοῦ νῶτος κούρι βάλμαδον*. Etiam si diuus Ambrosius in Psalmum c x v i i i. sermone octauo, legit, Aestimor stercorea, ut Christum lucrifaciam, quasi Paulus passus sit se pro nihilo haberi. Idem tamen secus interpretatur, ac mea sententia rectius in commentarijs, quos in hanc scripsit epistolam, præsertim suffragantibus Græcis.

Locus uarie intellectus

cis, iuxta quos Paulus legem olim magnæ uenerationis prorsus negligit, ut inutilem præ Euāgelio Christi, cum in illa natus esset. In hanc enim sententiam adducit hunc locum Chrysostomus homilia De aduentu, numero xxxv. Item Augustinus libro ad Bonifacium tertio capite septimo, licet aliter exponat scribens ad Hieronymum de Petro à Paulo reprehensio, nondum opinor episcopus. Quanquam haud scio an illud τὸ πᾶν τὰ ἐπιμαθήτω, uertendum fuerit In omnibus detrimento sum affectus. Ambrosius uertit, Omnia damna duxi: & huic consentiens Augustinus. Et in hanc quidem sententiam interpretatur Theophylactus, ut intelligamus perinde dictum ἐπιμαθήτω, quemadmodum dicimus, μακαρίων & ἀδελφωμένων. Nec abhorret ab hoc sensu Chrysostomi commentum. At idem Ambrosius edisserens Psalmū, Beati immaculati, sermone octauo, secus uertit, Propter quam omnium detrimentū passus sum, rursus à seipso non nihil dissentiens,

Ex fide est.) ἢ πείσας, id est, Per fidem.

Quæ est ex deo.) Adde iustitiā τὴν ἐκ θεοῦ διὰ τοῦ σπύριτος, ut repetatur iustitiā. Sic enim legit Ambrosius. Iustitiā inquam, quæ fide constat, nō legis operibus. Item, in fide ad cognoscendum illum. Sic distinguunt Græci, ut intelligas eum cognosci ex fide.

Societatem passionis.) παθημάτων, id est, Passionum, siue malorum siue afflictionum. Ambrosius pro societate legit communicationem.

Si quo modo.) ἢ πως, Si quā.

Quæ est ex mortuis.) ἢ νεκρῶν, id est, Mortuorum. Miror cur hic placuerit πρὸς φρασίς, nisi quod suspicor hunc interpretem, & item Ambrosium ita legisse, ἀνεπίστυ τὴν νεκρῶν.

Sequor autem.) ἠὲ κω, id est, Sequor, & assequi cupio. Interpretes autem nimis Latine usus est eo uerbo sequor, idcirco admonui, ne quis erraret. Nam uulgatum est sequi præcedentem, sequi quod imitamur, rarius est sequi quod affectamus.

Si quo modo.) ἢ κω, id est, Si &, siue etiam comprehendam. Interpretes legisse uidentur ἢ πως.

In quo & comprehensus sum.) ἐφ' ὧ, id est, In eo quod. Eundem sensum efficit hoc loco, ἐφ' ὃ & ἐφ' ὧ. Proinde mihi sensus uidetur, Si quo modo assequar, ad id quod me Christus delegit, & in stadio hoc certare iussit.

Non arbitror.) Laurentianus codex habuit ἔγω, id est, Nondum, meus z. sed plures habent ἔγω. Et ita legit diuus Ambrosius.

Expensa Augustini interpretatio

Quæ retro sunt.) τὰ ὀπίσω, id est, Quæ à tergo sunt, hoc est, quæ præterita sunt ac relicta. Sumit enim similitudinē à cursoribus, qui nō attendunt, nec respectant quid spacij transiniserint, sed quid supersit. Augustinus enarrans Psalmum trigessimum nonum interpretatur, Quæ retro sunt, uitam pristinam uitæ inquinatam: cum mea sententia Paulus loquatur de pietatis gradibus, prætermissis inferioribus, ad magis ardua perfectioraq; conuoluentem esse. Nam & Corinthiis ostendit uitam excellentiorem, ad quam proficiant, neglectis minoribus uirtutum donis.

Vnum autem.) ἐν δέ, Subaudiendum est, ago, quasi dicat, solum hoc ago, & in hoc sum totus. Sic interpretatur Augustinus libro ad Bonifacium 3. cap. 7. Simplicius autem est hic unum, positum pro tantummodo.

Quæ priora.) τὰ ἔμπροσθεν, id est, Quæ à fronte sunt.

Scopus quid

Ad destinatum.) ἢ σκοπῶν, id est, Secundum scopum aut præfixum. Neq; tam male uertit interpretes q̄ obscure. Hieronymus admonet Græcā uocem esse significationem. Est enim σκοπῶν proprie signum præfixū sagittantibus. Vnde quod animo destinamus ac præfigimus, scopus est. Augustinus cum alijs plerisq; locis, tum in Psalmū trigessimum octauū legit, Secundum intentionem, pro ἢ σκοπῶν. Cyprianus De clericorum uita, si modo hoc opus illius uideri debet, legit, Ad regulam sequor. Tertullianus lib. De carnis resurrectione legit, Secundum scopum persequor ad palmam.

Hoc sentiamus.) Hieronymus in primo aduersus Pelagium dialogo, indicat hoc loco Græcorū exemplaria uariasse, in alijs scriptum fuisse φρονεῖν, id est, Sapimus, modo indicandi, in alijs φρονεῖν, id est, Sapiamus.

Aliter sapitis.) φρονεῖτε, id est, Sentitis, Ac reuelabit, futuri temporis esse debet,

ἐπιμαθήτω.

ἐπιμαθήτω. sed reclamantibus uetustis exemplaribus Latinis, atq; ipso Ambrosio, qui secus non legit solum, uerum etiam interpretatur. Item Augustino cum alijs locis aliquot, tum lib. aduersus Cresconium secundo, cap. xxxi. Rursus epistola XLVIII, nisi mendū est in scriptura, Nam sermone de uerbis apostoli xv. scriptum habetur reuelabit. Rursus libro De prædestinatione sanctorum primo, cap. primo. Opinor enim dictum aliter, pro eo quod est, secus aliquanto quā oportet. Proinde si recta lectio est Reuelabit, suspicor à Paulo scriptum fuisse ἐπιμαθήτω. Sensus uterq; tolerabilis est. Siquidem opinor Paulum loqui de Iudæis ad Christi religionem conuersis, qui nondum poterant cōtemnere patriæ legis obseruationem. Paulus autem modo docuit ex fide contingere iustitiā. Sed tamen si quis, inquit, inter uos diuersum sentit, & legi non nihil tribuit, non est cur ob id scindatur concordia, quæ peculiaris est Christianorū, sic potius interpretetur quisq;: Quid mea refert, si deus hoc illi reuelauit: ego nihilo secius sequar, quod mihi mea dicat conscientia. Alter hic est, Si quis diuersum sentit, hoc est, legi tribuit aliquid, feratur donec proficiat. Futurum est enim fortassis, ut hanc quoq; perfectionem illi deus aspiret, ut aliquando cōtemnat, quæ nondum potest contemnere. Quanquam haud me clam est, Ambrosium aliter interpretari. Theophylactus hunc sensum adfert: Si quid secus sentitis de affectanda uictoria, non recte sentitis: sed tamen deus istam quoq; mentē uobis mutabit in melius. Chrysostomus interpretatur deum aliquando inspiraturum, si quis quid nondum assequitur: nec hoc dictū uult de dogmatibus fidei, sed de perfectione uitæ. Hilarius libro De trinitate undecimo, legit Reuelabit, uerbo futuri tēporis, & interpretatur, ijs qui nondum absolutam ueritatem assequuti sunt, expectandam reuelationem dei, qui plenam ueri cognitionem largiatur, & si quid prius errarum fuit corrigat.

Aliter sapere pro diuerse, si ue secus quā oportet

Veruntamen.) Græca paulo secus habet, nempe ad hunc modum, πλὴν ἐς τὸ ἐφθάσαι. Verū in eo ad quod peruenimus, eadem incedere regula, idem sapere. Quāq; hi infinitiui pro imperatiuis poni uidentur. Hilarius libro De trinit. xi. uertit hūc in modum, Verum in quo festinauimus, ipso ingrediamur. Parum uidetur intellexisse sermonem Græcum.

Imitatores mei.) συμμιμητοί μου, id est, Coimitatores mei, hoc est, imitemini me unā cū cæteris qui me imitantur. Aut hoc conueniat inter uos etiam si quid in cæteris dissentitis, ut sitis imitatores mei. Proinde nos uertimus: Estote pariter imitatores mei. Ambrosius nullum indicium dat huius coniunctionis.

συμμιμητοί

Et obseruate.) καὶ σκοπεῖτε, id est, Considerate. Atq; ita legit Ambrosius.

Formam nostram.) τὴν μορφὴν ἡμῶν, id est, Formam nos, ut sit appositue dictum.

Quos sæpe dicebam uobis.) Apparet Paulum non absoluisse quod cœperat. Multi enim ambulat, ut subaudias, non ut ego, sed in carne & fastu ac cæremonijs, & ob id inimici crucis.

Terrena sapiunt.) φρονεῖν τὰ ἐπίγειον, Curant siue sentiunt, hoc est, qui terrestres habent affectus. Abusus est participio loco uerbi.

Nostra autem.) Nostra enim.

Vnde.) ἐξ ὧ, id est, Ex quo, scilicet cælo. Nec refert quod præcessit ἔρανος, subauditur enim Loco, quemadmodum subauditur Tempore, quum non locus, sed tempus significatur. Quanquam id tempus potest accipi, ut intelligamus ex eo tempore, quo cœpimus sperare uitam cœlestem cum Christo, nos ad cœlestem ciuitatem pertinere, non terrenam.

Corpus humilitatis.) ταπεινότης, id est, Corpus humile & abiectum. Locutus est enim iuxta proprietatem sermonis Hebræi.

Corpus humilitatis, id est, humile, sicut corpus mortis

Configuratum corpori.) Græce sic habet, ἐς τὸ ἴσθαι αὐτὸ σύμμορφον τῷ σώματι; id est, Ut fiat conforme corpori &c.

Secundum operationem uirtutis.) Et hoc Græcis ad hunc legitur modum, ἢ τὴν ἐν ἡμῶν ἐνεργεῖαν τὸ διδάσκει καὶ αὐτὸν καὶ ἔποταξαι ἐαυτῶν τὰ πάντα, id est, Secundum operationem seu uim aut efficaciam, ut possit etiam subijcere sibi ipsi omnia. Ambrosius legit: Qua possit etiam subijcere sibi omnia. Codex Donatiani habebat Secundum operationem, qua etiam possit.

Ex capite

Harissimi & desideratissimi.) ἀγαπῶντες καὶ ἀποθέμενοι, id est, Dilecti ac desiderati, siue amabiles ac desiderabiles.

Et Syntychen obsecro.) Rogo & deprecor apud Græcos idē est uerbum. Proinde intempestiue interpres affectauit copiam hoc loco, cum anadiplosis eius uerbi faciat ad uehementiam affectus significandam.

Id ipsum sapere.) ὁ αὐτὸ φρονεῖν, id est, Idem sentire, hoc est, cōcordes esse. Etiam si Ambrosius interpretatur de Amplexanda prudentia.

Etiam.) Hic affirmantis, uai. Et φρωτῶ, quod significat interrogo, hic pro rogo positum. Nisi forte φρωτῶ, anceps est apud Græcos, sicut rogo apud Latinos.

Germane cōpar.) σύζυγε γνησίε. Syzygi dicunt, quali pariter ducentes iugū. Germanū autē hic uertit, quod superius uerterat synceram affectionē γνησίως

Impar coni
gi

Adiuua illas.) συναμβάντες αὐταῖς, Commoda illis, ac manum admoue. (telligi.

Mecum laborauerunt.) σὺν ἐμοὶ ἐπορεύθησαν μοι, id est, Simul mecum decertarunt.

Gaudere in domino.) χαίρετε. Potest esse & ualete.

Modestia.) ὑπόθεσις, id est, Humanitas, siue æquitas. Ambrosius explanat, rationa bilis con

bilis conuersatio, cum non contenditur de summo iure, sed alius alij pro tempore credit, & id sequitur quod postulat humanitas.

Dominus enim.) Enim, redundat, nec additur apud Ambrosium.

Sed in omni.) Omni, non est epithetum orationis, γὰρ πάντι, id est, In omni re, siue in omnibus.

Omnem sensum.) πάντα νοῦν, id est, Mentem siue intellectum, ne quis ad corporis sensum detorqueat. Certe mentem, legit Ambrosius hanc enarrans epistolam, itaq; citat lib. De Iacob & beata uita, cap. sexto.

Custodiat.) φρουρήσῃ, id est, Custodiet, futuri temporis. Neq; enim optat hoc illis, sed animat eos hac fiducia. Ita legisse Ambrosium colliges ex ipsius interpretatione, si perpendas attentius.

De cætero fratres.) ὁ λοιπὸν, id est, Quod reliquū est. Est autem continuatō post digressionem aliquam.

Quæcūq; pudica.) σεμνὰ, Quod Ambrosius legit, magnifica. Vertere poterat gra uia, seuera, honesta, uerecunda. Nam hæc omnia significat Græcis σεμνὰ. σεμνὰ
seuera

Quæcūq; sancta.) ἀγνὰ, id est, Pura siue casta.

Amabilia.) πρὸς φίλους. Quod Hieronymus aduersus Iouinianum uertit Ad castitatem pertinētia, sed detorqueus, opinor, ad suā argumentationē. Nisi forte pro ἀγνὰ, reddidit ad castitatem pertinentia; sed probabilius est hunc errorē esse scribarū. Etenim quum licuerit dicere, quæcūq; casta, quid opus erat circūtionē quæ in πρὸς φίλους erat necessaria. Iam nisi pudica accipimus uerecunda, bis inculcauit pudicitia, in σεμνὰ & in ἀγνὰ, unde suspicor locum hunc apud Hieronymum non carere mendo; fortasse scripserat, quæcūq; casta, quæcūq; ad amicitiam pertinentia.

Bonæ famæ.) εὐφροσύνη, id est, Bene ominata, siue boni ominis. Ambrosius uertit, laudabilia. Totum hunc locum ita reddidit Hieronymus: Quæcūq; ergo sunt uera, quæcūq; pudica, quæcūq; iusta, quæcūq; ad castitatem pertinentia &c.

Si qua laus disciplina.) Disciplina, redundat iuxta Græcos codices. Nec apparet ex Ambrosianis commentarijs, quod secus legerit quàm Græci. Et uirtus hic est ἀρετή, quæ opponitur uicio, non δουραμυς, quæ pugnat cum imbecillitate. Virtus
ἀρετή

Hæc cogitate & agite.) Cogitate superest, Græcis tantū est, ταῦτα προσέθετε, id est, Hæc cogitate. Et ita legit Ambrosius. Hunc locū quidam magnis cachinnis magnisq; conuicijs insectatur, negans me apud me fuisse cum hæc scriberē. Ac mox deprehendi hominis errorem. Siquidem cum ego notassem lectionem posterioris partis, hæc agite & deus pacis &c. ille somniauit me de priore parte loqui, si qua laus disciplina, hæc cogitate quæ didicistis. At dicet ille, qd annotabas, cū scriptura huius loci belle haberet in Græcis pariter ac Latinis codicibus: Nō sum tā stupidus, ut præter occasio nem id fuerim annotaturus. Etenim cum hæc scriberē, consului perueiusta, inō pri mæ, ni fallor, æditionis codicem, qui glossam habet adiunctam ordinariam, & inter linearem, ut uocant, præbitā ē monasterio Cartusienfium, quod propinquum est urbi Bruxellensi, uicinū collegiō Anderlacensi, in quo tum temporis ualitudinis causa rusticabamur. In eo sic habebatur scriptum: Hæc cogitate quæ didicistis, & accepistis, & audistis, & uidistis in me: hæc cogitate & agite, & deus pacis erit uobiscū. Et glossa in interstitio uersuū: Non solum, inquit, cogitate, sed & actu implete. Hic clamabit meus castigator, scripturam esse deprauatam, & illud Cogitate, repetitū ē loco superiore. Fateor, & ideo admonui, ne latius serperet ea scriptura, quæ iam codices innumeros occupat. Det dominus talibus sycophantis, ut aliquando ad se redeant. Hæc cogitate
& agite
Calumniator
depulsus

Quoniam tandem aliquando.) ὅτι ἕσθι ποτε, id est, Quod iam aliquando.

Reuoluistis pro me sentire.) ἀνεθέλατε τὸ ὑπὲρ ἐμοῦ φρονεῖν, id est, Reuoluistis in sentiendo de me, ut subaudias ἡγὲ τὸ φρονεῖν. hoc est, Reuoluit in uobis amor & sollicitudo, ac studium erga me, tamen nō misistis hæcenus, quod oportunitas mittēdi uobis defuerit, non animus.

Sicut & sentiebatis.) ἐφ' ᾧ, id est, In eo quo sentiebatis.

Occupati autē eratis.) ἡμεμερῶδες εἴθε, id est, Sed non habuistis opportunitatem. Id enim sonare uidetur ἀνεμερῶδες.

Non quasi.) εχ' οτι, id est, Non quod.

Propter penuriam.) καθ' υσθησιμ, id est, Iuxta defectum.

Sufficiens esse.) αυ τερης εν, id est, Contentus esse. Apertius erat: Nam ego didici his in quibus sum contentus esse, εν οϊς εμι αυ τερης εν, hoc est, noui quod adest boni consulere.

Scio & abundare.) ποδισδιδυ. Quod hic uertit, abundare, nō solum pertinet ad rerum copiam, sed ad omnem præcellentiam, ut opponatur ei quod præcessit, humiliari. Nam de copia & inopia mox meminit. Etiamli Theophylactus aliter exponit.

Ubique & in omnibus.) εν παντι και εν πασι, id est, In omni & in omnibus. Et sic legit Ambrosius. Tamenli probe uertit hoc interpres, ut accipias, ubique, pro eo quod est, in omni re. Theophylactus priorem particulam εν παντι bifariam exponit, aut in omni tempore, ut intelligas longam experientiam: aut in omni negotio, ut intelligas plurimarum rerum experientiam. In omnibus uero, quæ obiter incidunt.

Institutus sum.) μενημαι, quod Ambrosius uertit, imbutus sum. Est autem proprie initiari mysterijs. Porro mysteria primum discuntur, mox exercentur.

Abundare, & penuriam pati.) ποδισδιδυ και υσθησιμ, hoc est, quasi dicas, pati ut superlit, pati ut desit. siue, pati, ut nimium sit, pati ut minus sit.

Qui me confortat.) εν θεω ενδυναμωσεν. Non est confortat, quasi cōsolatur & reficit, sed confortat, id est, potentem ac fortem reddit: corroborat erat Latinius.

In Thessalonicam.) εν θεσσαλονικη, id est, Thessalonica. Nec miserunt in Thessalonicam, sed Paulo miserunt, qui illic tum erat. Nisi forte apostolus neglexit grammaticæ leges.

Semel & bis.) απε και δις. Quod si quis Latine uelit reddere, dicendum est, si semel atq; iterum. Ambrosius legit: Semel & iterum. Alioqui semel & bis, nihil aliud sonat quam ter. Neq; statim Latine dicitur, quod Græcis bene dicitur.

In usum.) εις τινω χριστων, id est, Ad egestatem, siue ad necessitatem. Quamquam In usum, non est absurdum, modo intelligas, In usum, id est, cum esset opus. Ambrosius legit, In usus meos misistis.

Non quia quæro datum.) εχ' οτι ουδ' ερωτω το δευμα, id est, Nō quod quæram ipsum donum. Ambrosius legit: Non quia munus quæram.

Sed requiro fructum.) Illud quæro, & hoc requiro, apud Græcos idem uerbum est ουδ' ερωτω, ne quis frustra miretur interpretis copiam.

Abundantem in rationem.) Hic melius uertisset Græcum participium in uerbum πληροειροντα, id est, Qui redundet in uestrum commodum, potius quam meum.

Habeo autem omnia.) απεχω. Ambrosius legit, Percepit autem omnia. Nam απεχω est recipere ex aliquo, ueluti censum aut reditum ex aruis. Et ad eum modum uertit in Euangelijs, Receperunt mercedem suam, απεχουσι. Id sentiens Theophylactus submonet recipi, quod quasi debitum datur.

Repletus sum acceptis.) τε πληρωμαι δεφωδων, id est, Repletus sum accipiēs, nisi quod participium est præteriti temporis. Commodius uertisset ad hunc modum, Expletus sum, posteaquam accepi ab Epaphrodito, à uobis missa, odorem & c.

In odore suauitatis.) οσμω θυωδης. Quod superius indicauimus, Nec est in odorem, sed odorem appositiue, suffragante Græcis codice Donatiani. Suffragabatur uerterq; Constantiensis. Ambrosius legit, odore bonæ suauitatis, sed mutato, sicuti conicio, auferēdi casu in accusandi casum. Cyprianus exponens precationē dominicā, citat ad hunc modū, Saturus sum, inquit, recipiens ab Epaphrodito quæ à uobis missa sunt, odore suauitatis, sacrificio accepto, & placente deo. Indicat autem quod uocauit odorem suauem, sumptum à sacris in quibus suffitus spargebantur grati naribus.

Omne desiderium.) πασαν χριστων, id est, Omnem necessitatem siue indigentiam. Valla emendat, implebit πληρωσεν, sed codex unus habebat πληρωσασα, id est, Impleat.

Cum spiritu uestro.) Sic & Ambrosius legit, sed Græci codices habent, με τε πινω εν υμω, id est, Cum omnibus uobis.

IN EPISTOLAM PAVLI

AD COLOSSENSES ANNOTATIONES DES.

ERASMI ROTERODAMI.

EX CAPITE PRIMO.

IN PRIMIS non possum non mirari, quid in mentem uenerit ijs qui Colossenses, ad quos scribit hanc Epistolam Paulus, aut esse Rhodienses, ob nobilem illum Colossum, qui memoratur inter septem mundi miracula. Nam de statua quidem nullus non meminit scriptorum. At de ciuitate huius nominis, ne ij quidem ullum fecere uerbum, qui totius insulae situm diligentissime literis prodiderunt. Quin potius Colossæ ciuitas est Phrygiæ, quæ est in Asia minore, haud ita procul ab Hierapoli, & Laodicea, quarum & in hac Epistola meminit Paulus, Laodiceæ cum ait: Volo autem

Colossas ciuitatem esse Phrygiæ, non Rhodi

tem uos scire, cuiusmodi certamen habeam pro uobis, & pro his qui sunt Laodiceæ. Ac rursum in calce: Facite ut & in Laodicensium ecclesia legatur, & eam quæ è Laodicea missa fuit, ut uos quoque legatis. Ac paulo superius: Quoniã habet zelum multum pro uobis, & his qui sunt Laodiceæ, & his qui sunt Hierapoli. Constat autem Hierapolim & Laodiceam in Phrygia esse, aut certe in confinio, autore Ptolemæo. Porro Herodotus lib. vii. Colossas appellat magnam Phrygiæ ciuitatem, quæ fluuium habet Lycum, qui se præcipitans in terræ hiatus, occultatur, post erumpens ad stadia quinque. Ad hæc Plinius libro quinto, capite trigesimo secundo: Colossas nominatim recensuit in descriptione Phrygiæ, quæ septentrionali sui parte Galatiæ sit contermina, meridiana, Lycaoniæ, Pisidiæ, Mygdoniæ, ab oriente Cappadociam attingens. Oppida celeberrima sunt, Ancyra, Andria, Celena, Colossæ, Carina, Cotiaion, Ceranæ, Iconium, Midaium. Idem libro trigesimo primo, capite secundo, prodidit Colossis flumen esse, in quod lateres cõiecti, lapides extrahantur. Ad hæc Strabo geographiæ suæ libro decimo, inter loca Laodiceæ finitima, Colassarum quoque mentionem facit. Iam uero Theophylactus quoque Græcus interpres De Colossensibus tradidit in hunc modum, πολις φρυγιας αι κολοσαί, αι νυν λεγόμεναι χωναι, η δ' ηδον εκ το τινω λαοδικων εναι πλησιου, id est, Ciuitas Phrygiæ Colossæ, quæ nunc uocatur Chonæ. Atque id liquet ex eo, quod uicina sit Laodicea. Hæc abunde sufficiunt, opinor, ad refellendos eos, qui Colossenses in Rhodum transferunt. Nec ab hac nostra sententia dissentit Faber Stapulensis. Iam quod apud Suidam legimus Rhodienses & Lindios dictos, & Colossenses ob insignem Colossum, quem soli erexerunt, ut uerum sit, non efficit ut hæc epistola scripta sit Rhodijs. Cæterum quod in Græcis codicibus κολοσας legimus, per alpha scriptum in secunda syllaba, haud scio an librariorum acciderit incuria, præsertim cum Theophylactus urbis situm exponens, Colossas scribat, nō Colassas. Sic autem dicimus Colossæ Colassarum, quemadmodum Athenæ Athenarum.

A deo patre nostro) Admonet Theophylactus Chrysofostomum ut solet sequutus, hic non addi mentionem Christi, quod tamen fieri solet in cæteris ferme Epistolis. Et tamen hoc additum uidemus in Græcorum codicibus, non dubium quin errore librariorum, ex sua memoria quæ uidetur addentium. Certe Theophylactus non addit. In codice Veronæ edito additur in contextu, reclamante Commentario, Latini codices uariant.

Quod peruenit ad uos, sicut & in uniuerso mundo est, & fructificat, & crescit.) καθως και εν παντι τω κοσμου, και δε ημερ πορορουμενον, Quemadmodum & in toto mundo est etiã fructificans, licet in nonnullis exemplaribus non addebatur posterius και, ante δε. Que tamen coniunctio mihi nō uidetur necessaria. Prior enim pertinet ad aduerbium, quemadmodum posterio ad id quod subauditur, peruenit ad uos, quemadmodum & in toto mundo est, & ita est, ut non solum prædicatum sit, uerum etiam fructificet.

Et crescit.) Hæc apud Græcos non legi. Faber indicat, αυξανουσιν addi in quibusdam exemplaribus, atque ita sanè legit Ambrosius Theophylactus & Chrysofostomus: Kk ac paulo

at paulo post inferius rursus hæc duo participia iunguntur, In omni opere bono &c. Sicut in uobis.) Sicut & i uobis, addita copula, καθως εν εν υμιν, atq; ita legit Amb.

Conseruo nostro.) Græce uestro, υμων. Quanquã hic libri uariant, & magis quadrat Nostro prima persona, ut intelligamus adiutorem Pauli & illorũ ministrum.

Orantes & postulantes.) Et hæc participia debebat uertere in uerba infinitiua, orare & postulare, προσευχόμενοι και αιτούμενοι.

Vt impleamini agnitione.) ινα πληρωθητε τω επιγνωσι. Aut subaudiēda est præpositio η, more Græcorum quasi per synecdochen, aut πληρωθητε sumendum est actiue, id est, ut impleatis. Tamen si priorem sensum magis probo. Et eum sequitur Theophylactus cum Chrysofomo.

Digne deo.) Domino, est Græcis, αφιος & λυσις. Omnia placentes.) εις πασαν αφεσκειαν. Quali dicas, in omnem placentiã, Ambrosius legit, Ad omne placitum.

In omni uirtute confortati.) Græcus sermo iucundior est, δυναμει δυναμιζόμενοι, id est, In omni potentia facti potentes, siue ualentia ualescentes. Est enim participium præsentis temporis.

Claritatis.) δειξας, id est, Gloria. Deo & patri.) Græce tantũ est patri, quemadmodũ legit Ambrosius. In editione Veronẽsi erat, θεος. Theophylacti interpres semper inculcat uulgatã latinis lectionẽ.

Qui dignos.) τω ικανωσαντι, id est, Qui nos fecit idoneos. Filij dilectionis suæ.) Iam non semel admonuimus hanc sermonis formam pecu-

Idiomã Hebraum

liarem esse Hebræis, uas electionis, pro uase electo, & filius perditionis, pro filio perditio. Idem hic filij dilectionis, pro filio dilecto, τω ηδ φιλιαγωγος αυτου.

Redemptionem & remissionem.) Græci codices sic habent, τω ακλυτρωσι ημε & αμαρτιων αυτου, αφεσιον των αμαρτιων, id est, Redemptionem per sanguinem ipsius, remissionem peccatorũ. Ambrosius uidetur itidem legisse, nisi quod nõ habet hic, per sanguinem ipsius. Cæterum quod redemptionem & remissionem, nullo cõiun-

Appositiue legendum

ctiõnis interuentu, sed appositiue coniunxerit, indicat quod edifferens subiicit: Remissionem enim peccatorum liberos facit. Exponens enim Paulus quid dixerit redemptionem, subdidit remissionem peccatorum.

Imago dei inuisibilis.) Inuisibilis, non refertur ad imaginem, sed ad deũ, ακορατος, hoc est, dei. Quemadmodum enim solus pater dicitur immortalis & sapiens, ita solus dicitur inuisibilis, non quod filius iuxta diuinam naturam uisibilis sit, sed quod a patre habet naturam inuisibilem. Pater igitur ut fons manet inuisibilis. Cæterũ per imaginem filium aliquo modo promit sese, dum per illum condidit hunc mundum, dum per eum hominem factum nobis innotescit.

Primogenitus omnis creaturę.) Cum hic dixerit creaturę, cur mox mutauit, condita sunt, cum Græcis eiusdẽ originis sint uoces λεπις & εκτιδη. Vel hinc colligi potest, nihil interesse inter creare & cõdere. Sensus autẽ hic esse potest, qui genitus fuit ante omnem creaturã. Ne quis cum Ario dei filium faciat creaturã. In hanc sententiam edifferit Ambrosius. Quod si mutato accentu legas, πρωτοκτιστους λεπις, sensus erit, illum primum produxisse omnia, & omnem creaturam ab illo natã esse. Nec male congruit ad hanc sententiam quod sequitur, quod in illo creata sunt omnia, &c. Vtruncunq; sensum sequi malis, non uideo quid ad rem pertineat, ut ideas

In ipso, pro per ipsum

Platonicas huc in mediũ protrahamus, id quod facit Aquinas. Quandoquidem iuxta sermonis Hebręi proprietatem, Paulus In ipso dixit, pro eo quod est, per ipsum, ut crebro iam obuim indicauimus. Declarat id, quod mox repetens hanc sententiam, quod hic dixerat, εν αυτου, id est, in ipso, mutat in δι αυτου, id est, per ipsum. Astipulatur nostrę sententię cum Chrysofomo Theophylactus, hunc enarrans locũ. Proinde quod sequitur εις αυτου, non refertur ad deũ, sed in ipsum, ut accipias hæc non fuisse condita per Christum ueluti per ministrum, sed tanquã per confortẽ imperij. Idcirco addidit, & in ipsum, ex quo pendeat omnia gubernanda. Ad eum modum sonant Græca quę scripsit Paulus, & ad eundem interpretatur præter cæteros Theophylactus. Iam per se liquet, opinor, quod Thomas

Aquinas

Aquinas In ipso exponit, tanquã per causam exẽplarem, non admodũ ad rem pertinere, ~~et in terra. et in terra. et in terra.~~

In cœlis & in terra.) τα εν τοις ουρανοις και εν τω γη, id est, quæ in cœlis sunt, & quæ in terra.

Et ipse est ante omnes.) Magis quadrabat, Ante omnia. πεδ παντων. Nam de uniuersis loquutus est, & sequitur continuo, & τα παντα, id est, Et omnia. Tertullianus tamen libro aduersus Marcionem quinto legit Ante omnes, colligens non posse dici, ante omnes, nisi qui sit ante omnia. Idem legit Hilarius lib. De Trinitate ix.

Et omnia in ipso constant.) και τα παντα εν αυτου σωτηρια, id est, Omnia in illo consistunt siue constiterunt: tamen si Græci uerbi tempus recte mutauit interpres. Cæterum constare, dicit conseruari.

Qui est principiu primogenitus.) ος δευτηρη πρωτογονος. Quoniã neutri dictioni apponit articulus, potest & hic sensus accipi, Qui Christus est principiu primogenitum ex mortuis, quasi dicas primũ principiu, quod ille sit fons ois resurrectionis: ut primogenitus sit epitheton principij. Nam huc accommodant Chrysof. Theophyl. & Ambrosius, q; Christus hic dicat principiu, quod dux sit & autor resurrectionis.

Primatu tenens.) πρωτοδου, id est, Primas tenens, quanq; Græcis unica dicitio est. In ipso cõplacuit.) εν δεικνυσει. Id si referatur ad patrem, cuius uolũtas ac decretũ fuerit, comodior erit interpretatio, q; si ad filiũ. Atq; ita sentit Theophylactus. Cum enim disputasset, in filio natura esse plenitudinem deitatis, adiecit, huius rei nullam adferri causam, nisi quod ita uisum sit deo. Proinde nos patri, addidimus de nostro.

Omnem plenitudinẽ diuinitatis.) Diuinitatis, apud Græcos hoc loco non lego, tantũ est το πληρωμα, nec addit apud Ambrosiũ in cõtextu, licet enarrã addat expli-

Additum aliquid

candæ rei gratia. Nec addidit Hilarius, citans hũc locũ lib. De trinitate 8. nõ uno in aliquo loco. Simili modo res habet apud Chrysofomũ ac Theophylactũ. Quod si quis excutiat interpretationẽ diui Thomæ, deprehendet, ne ipsum quidẽ addidisse, Diuinitatis. Suffragabatur uterq; codex Constantiẽsis. Et haud scio, an apud ullũ omnino sit interpretem. Proinde demiror, unde uox ea in quædam exemplaria Latinorum irrepserit, nisi huc ex proximo capite huius epistolæ ascripta est a studioso quopiã.

Per eum reconciliari omnia in ipsum.) Cur non & antea uertit, in ipsum, cum Græcis eadem sint uerba, εις αυτου, quanquam rectius erat Reconciliare, uerbũ actiuum, αρκαταλασαι. Et, erga se, melius quam In seipsum.

Pacificans.) ειρηνοποιησας, id est, Pacificatis & ijs quæ In terra sunt, & quæ in cœlis. Alioqui sermo non carebit solœcismo. Non enim quemadmodum Græcus dicit εν δεικνυσει ειρηνοποιησας, ita & Latinus, placuit illi pacem faciens.

Per sanguinem crucis eius.) Græca secus habent, ημε τω αιματος & σωτηρι αυτου δι αυτου, id est, Per sanguinem crucis eius, per ipsum siue per eundem: ut placuerit, referatur ad patrem, & hæc pronomina pertineant ad Christum.

Inimici sensu.) εχθρος τω δεινοια, id est, Inimici mente siue cogitatione. Porro sermo Græcis anceps est, nam datiuus δεινοια potest accipi uelut instrumentaliter, hoc est, Per sensum siue mentem: aut relatiue, Inimici, sed cui? nempe menti. Etenim qui carni seruit repugnat rationi. Ambrosius & Hieronymus δεινοια referunt nõ ad hominem peccantẽ, sed ad deũ, ut accipias dei mentem, non hominis. Nam prior sic legit, Et uos quondam alienatos & inimicos consiliorũ eius in operibus iniquis &c. Posterior ad hunc modũ, in Epistola ad Ioannem episcopũ Hierosolymitanũ, Cum essetis alienati, & inimici sensus eius: quanquã ego sanẽ Hostes malim q; Inimici, Theophylactus. Mente, ad Colossenses refert, ne se putarent excusandos, si fato aut natura fuissent hostes dei. Idcirco addidit Mente, ut intelligerẽt se suapte uoluntate fuisse hostes. Eundẽ sensum adducit Chrysof. licet non liqueat quod referat δεινοια.

Sensus pro mente

Carnis eius.) Imò Suæ. Et immaculatos.) αμωμους, id est, Irreprehensibiles. Quod Tertullianus alicubi nõ inelegãter uertit inuituperabiles. Nã hinc Momus deus, quod carperet aliena facta, Et irreprehensibiles.) ανευκλυτος, id est, Incriminabiles, siue inculpato.

Quod prædicatũ est in uniuersa creatura.) εν πασιν κτισι. Torquetur hic nõ nihil

Kk 2 Aquinas

Aquinas, putans prædicatū est, positū pro prædicabit: timō hyperbole est, qua signifi-
cat iam undiquaq; uulgatum Euangeliū Christi, ne quid cogitarent Colossenses de
mutanda fide, quæ iam ab omnibus esset recepta. Magnificētius autē & ardentius est,
In omni creatura, q̄ inter omnes homines. Quod si quis nō recipiat hyperbolen in
literis diuinis, is si uolet cum Hieronymo, cum Origene, cū Chrysofomo, cū Augu-
stino litiget, qui frequenter annotant hoc schema. Inepte horrent mendaciū, quod
hyperbole superet fidem ueri. At mendaciū non est, ubi nec fallitur quisquā, nec ad-
est fallendi uoluntas. Augmentum quarit hyperbole, nec aliud intelligit auditor.

Qui nūc gaudeo.) Qui, apud Græcos nō lego, sed tantū nūc gaudeo, νῦν χαίρω. Et
apud Græcos est, ὃν παθήματα, id est, in afflictionibus meis. Cui cōtinenter adhæ-
ret pro uobis ὑπὲρ ὑμῶν, quanq̄ in his quoq; uerbis est nō nihil ambigui sensus, Gau-
deo pro uobis, id est, gratulor uestro profectu, & gaudeo quod affligar uestra causa.

ἀνταννα
πληρῶ

Et adimpleo ea quæ desunt passionū.) Ἐάνταννα πληρῶ τὰ ὑσθρήματα τῶν θλίψεων.
Commodius uertere poterat, Et suppleo quod deest afflictionibus Christi. Ambro-
sius ita, Et supleo reliquias pressurarū. Porro uerbū ἀνταννα πληρῶ cōpositum ex tri-
bus: ex ἀντι quod significat uicem, quā quis alterius loco facit aliquid, & ἀνα, quod
apud Latinos aliquoties ualet re, & πληρῶ, quasi redimpleo uice Christi, quod in il-
lius afflictionibus est diminutū. Ambrosius uidetur uoluisse sensum explicare Pauli
quum ait reliquias, ut accipiamus passionem Christi nō fuisse diminutā ad salutem
homīnū, sed unā esse passionē Christi & martyriū. hoc est, capitis & membrorū. Nec
dissentit ab hac sententiā Theophylactus, interpretās Christi in apostolis adhuc pati
pro corpore suo, non quod desit aliquid, sed quod tam immensa sit illius in nos cha-
ritas. Similia Chrysofomus annotans quod apostolus modestiæ gratia suas afflictio-
nes quas pro ecclesia perpetiā, Christi afflictiones appellat. Scholiastes ille Latinus
addit & aliud cōmentum, Adeo nō piget me afflictionū, ut gaudeam etiā, libenter
perpeffurus usq; ad finem exemplo Christi, qui ad mortē usq; perstitit in euangelio.

Passio Chri-
sti quomodo
impletur

Cuius factus sum ego minister.) Cuius, ecclesiā refert, nō corpus. Ambrosius re-
ferre uidetur ad Euangeliū: nec uideo unde repetitum, quanquā id sanē minutulum
est, uerum ad hæc minutissima nonnunquam impingunt magni Theologi, si Græ-
ce nesciant. Bis autem dictum est, Cuius sum ego minister: In priore loco, cuius sine
controuersia refert Euangeliū, posteriore refert ecclesiam, nec aliud potest, quum
Græce sit ἡς fœminini generis. Proinde nos uertimus, Cuius ecclesiæ.

Sacramentū
μυστηρίου

Verbū dei mysteriū.) ~~ὁ λόγος τοῦ θεοῦ ὁ μυστήριον ἐστὶν ἡ ἐκκλῆσια~~
~~ὅτι ὁ λόγος τοῦ θεοῦ ὁ μυστήριον ἐστὶν ἡ ἐκκλῆσια~~
~~ὅτι ὁ λόγος τοῦ θεοῦ ὁ μυστήριον ἐστὶν ἡ ἐκκλῆσια~~

Notas facere diuitias.) Græce sic est, γνωρίζαι τις ὁ πλῆθος, id est, Notū facere quæ
sint diuitiæ. Et ita legit Ambrosius.

Sacramenti.) μυστήριον, id est, Mysterij, id est, Arcani.

Quod est Christus.) ὁς ἐστὶ χριστός, id est, Qui est Christus. Tametsi Laurentius uer-
tendum existimat, Quæ est Christus, ut quæ referatur ad diuitias πλῆθος, quæ uox
Græca est masculini generis, & numeri singularis. Atq; ita quidem exponūt Græca
scholia. Secus Ambrosius. Theophylactus uariat.

In uobis.) εἰς ὑμᾶς id est, In uos, Et ita legit Ambrosius, ut est in Græcis codicibus
emendatioribus, quanquā in nōnullis Græcis codicibus scriptū habebatur, ἐν ὑμῖν.

Corripientes.) νουθετοῦντες, id est, Monentes, & ita Ambrosius, Nam Græca uox
anceps est, quam aliquoties uertunt Increpare.

Et docentes.) Hic Græci repetunt πάντα ἀνδρωπων. Atq; ita scriptum erat in co-
dice Donatiani. Suffragabatur uterq; Constantiensis.

In quo &c.) εἰς ὃ, In quod, in quam rem, ut non referas ad Christum, sed ad illorū
perfectionem, Nec est simpliciter, Laboro certando, sed πομπῶ ἀγωνιζομενος, quod ad
periculum pertinet. Siquidem agon interim certamen est, interim periculum.

Quā operatur.) πῶς ἐνδραχμίζου, id est, Quæ operat. Et ita Ambrosius. Et operatio-
nem est, ἐνδραχμίζου, ut intelligas uim agentem in Paulo. Et uirtute est διωκόμεν, quæ pu-
gnat cum imbecillitate.

Valem sollicitudinem.) ἡλίον ἀγῶνα. id est, Quantum certamen siue
periculum. Nec est, Pro uobis, sed De uobis. πρὸς ὑμῶν, quanquā agon
& laborem sonat, sed cum difficultate periculoq; coniunctum.

Faciem meam.) τὸ πρόσωπόν μου. quod planē refertur ad faciē. Nam
Vidit personam meam, nec Latinum esse puto: etiam si cuidam hoc ma-
gis arridet.

Constructi.) συμβιβασθέντων. id est, Compactorum. Quidam habent, Instructi.
Ambrosius legit, Quum fuerint instructi in charitate. Hilarius, Instituti. Porro hic
idem est uerbum quod superius uertit, Constructi: significat autem cōpactos & con-
nexos, in morem membrorum unius corporis coherentium apte inter se.

Diuitias plenitudinis.) πληροφoείας. Non est πληρώματα, quod ipsum item pleni
tudinem uertit. Nam πληροφoεία magis sonat certam persuasionē, quoties alicui ple-
ne fit fides, ita ut nihil iam addubitet, quemadmodum admonuimus in initio Euan-
gelij secundum Lucam. Optat enim illis certam cognitionem mysterij, ne quid om-
nino hæsitent. Ad quem modū interpretatur & Theophylactus: τὸτ' ἐστὶν inquit,
ὑπὲρ μολιγνός ἀμυβάλωσι, id est, Hoc est, ne ulla de re ambigant. Itaq; quæ conferūt
in hūc locū recentiores interpretes, non possunt admodū cōgruere sensui Paulino.

Dei patris & Christi.) Græci addunt coniunctionem καὶ, τὸ θεὸς καὶ πατὴρ, καὶ
τὸ χριστός. quemadmodum & alijs aliquot locis loquitur, quasi dicas, Eius qui deus est
& pater, & eius qui unctus est.

Abconditi.) ἀπόκρυφοί. id est, Abconditi. Hoc nomen est, non participium,
Occulti, siue arcani.

In sublimitate sermonū.) ὃν περὶ θεολογία. id est, In persuasibili oratione, siue per-
suasibilitate, siue probabilitate. Ambrosius legit, In sublimitate sermonis: locū hunc
ad sophistas detorquens. Is fortasse legit, λεπτολογία. Augustinus Epistola quinquæ-
gesima nona, legit, In uerisimili sermone.

Et si corpore.) σαρξί. id est, Carne: quam opponit spiritui, qui mox sequitur.

Firmamentum.) τὸ στέρωμα ὅτι εἰς χριστὸν πίστεως ὑμῶν. id est, Firmamentum uestræ
in Christum fidei. Miror unde diuus Ambrosius addiderit hoc loco: legit enim ad
hunc modum, Videns ordinationem uestram, & supplens id quod deest utilitati fi-
dei uestræ. Apparet enim illum ita legisse in Græcis codicibus, καὶ ἀναπληρῶν τὸ
ὑσθρήμα τὸ χριστὸς πίστεως ὑμῶν. Cæterum interpres de suo addidit Eius, quo nihil erat
opus, ob pronomen uestræ, quod sequitur.

Domini nostrum.) Nostrum, redundat apud nos, Græcis tantū est, χριστὸν ἰησοῦν
κύριον. Consentiebant exemplaria Constantiensia. Absolutius est simpliciter dici
Dominum: quemadmodum in Euangelio, Dominus his opus habet.

Et superædificati.) ἐπιπορθμίζμενοι, præsentis temporis est, Ut superstruamini ma-
nente radice Christo ac fundamento, siue ut collapsi nonnihil restituumini. Nam
id postremum sequitur Theophylactus.

Ne quis uos decipiat.) μή τις ὑμᾶς ἐσται ὁ σὺλαγωγῶν. id est, Ne sit qui uos depræde
tur, aut in prædam abducatur. Ambrosius uertit, Deprædetur. & item Hieronymus li γέμ-
bro cōmentariorum in Oseam. Rursum in commentarijs quos ædidi in Epistolam Decipiat,
ad Galatas. Græca uox proprie sonat ceu prædam abducere. Vnde & ἰδρσοῦλοι, di-
cti Græcis, qui deprædantur phana. Sacrilegium autem est, abigere quod deo con-
secratum est. Consimilem ad modum legit Cyprianus in sermone De bono patien-
tiæ. Hilarius lib. De Trinitate duodecimo, legit, Videte ne quis uos spoliēt: & quod
legit, iterat in progressu sermonis. Proinde miror unde hoc nostrum Decipiat, ad
nos deuenit. Sentit autē cauendum, ne quis occultis insidijs adortus, abducatur
ē recta fidei uia, in errorem ac perniciem, ac seruitutem legis Mosaicæ.

Diuinitatis corporaliter.) θεότυπος. id est, Deitatis. Et addidit σωματικῶς corpo-
raliter, ut excludat umbras legis Mosaicæ. Corpus enim opponit umbræ, ut hic nō
sit opus commento de deitate, quæ in triduo mortis coniuncta fuerit corpori, licet
separata fuerit anima: tametsi Theophylactus geminā adfert expositionem a nostra
telligendum

diuersam: Corporaliter, id est, iuxta naturā & substantiam, non modo iuxta effectū, quemadmodum in prophetis: Aut quia deitas nunquā se iuncta fuit à corpore Christi. Hæc unde Theophylactus hauserit nescio. Fruatur suo quisq; iudicio. Mihi simplicior uidetur & ad id quod agitur congruentior expositio quam habet Glossa ordinaria, de umbris legis, & de ueritate Evangelica: Sequitur enim, Corpus autem Christi. Et in hūc sensum interpretatur Augustinus Epistola quinquagesimanona. Chrysostomus etiā argutius, In Christo inhabitat tota plenitudo diuinitatis, idq; corporaliter, tanquā in capite, & per hūc in corpore illius quod est ecclesia. caput enim & corpus unū sunt; eoq; sequitur, Et estis in eo cōpleti. Semper enim hoc agit Paulus, ut nos faciat Christo proximos uelut quum ait, Simul cum illo resuscitauit, & sedere nos fecit: Et, Si patimur cum illo, & coregnabimus: Item Omnia cum illo nobis donabit. Rursus dum nos Christi cohæres appellat, Verissima sunt quæ Thomas scribit de diuina natura personaliter unita carnī Christi, uerū eam rem hic non agit Paulus, sed illud potius persuadere nititur, quicumq; per fidem in Christi corpus insiti sunt, non egere legis Mosaicæ præsidio, circumcisione, & similibus: quū in Christo sint omnia uere & efficaciter.

Non manufacta.) ἀναρροποιήτω, dictio cōposita est, id est, Quæ sit sine manibus.

Corporis carnis.) Græce sic habet, τὸ σῶμα τῆς ἡμῶν σαρκὸς ἐπιπερὸς, id est, Corporis peccatorum carnis: hoc est, quod obnoxium est peccatis carnalibus. Augustinus in Epistola ad Paulinum quinquagesima nona, testatur ita scriptū fuisse in nonnullis Latinorū exemplaribus, ne quis omnino contemnat, Græcis iniquior.

Sed in circumcisione.) Sed, redundat.

In quo & surrexistis.) ἀναρροποιήτω, id est, simul surrexistis. Atq; ita legit Ambrosius.

Et uos quū essetis.) Apud Chrysostomū ac Theophylactum ubiq; pronomen est primæ personæ, ἡμῶν & ἡμῶν. Item in eo quod sequitur:

Donans uobis.) Nobis, est Græcis prima persona, & ita legit Ambrosius. Agit enim Paulus de Iudæorum præputio, quod habebant in animo.

Delens quod aduersus.) Melius dixisset, Deleto quod aduersus nos erat chirographo. Atq; ita legit Ambrosius, ἀλάττωσθε τὸ κατ' ἡμῶν χιρογραφον.

Locus uulgo non intellectus
Chirographum decreti.) Græce Decretis est, τῆς δὲ βύβλου. Græci codices ita distinguunt, ut accipias chirographum deletum, quod erat nobis contrariū per decreta legis Mosaicæ, siue per decreta legis diuinæ. Sanè D. Augustinus Epistola quinquagesimanona ad Paulinū, legit, Chirographū in decretis. Theophylactus Chrysostomū sequens interpretatur, chirographū professionis Mosaicæ, aut obligationē dei, qui dixit Adæ & Euzæ, In quacunq; die comederitis, moriemini: sublatū & antiquatū decreto fidei Evangelicæ. Metaphora ducta ab obligationibus legitimis. Vehementius obligat syngrapha ἀντίγραφος, hoc est, quā tuapte manu scripseris: hanc Græci chirographū uocāt. Id irritū fit uel dispunctione siue cancellatione, quod fiebat inductione linearū transuersarū: uel litura, quæ fiebat spongia in corticibus, aut stilo in tabellis ceratis: uel laceratione. In dispunctione manēt scripturæ uestigia, in litura nequaquā. Paulus igitur ut exaggeret dei erga nos clementiā, primū declarat nos sic obstrictos fuisse, ut nequaquā esset locus inficiandi. Legis enim professio ueluti chirographū, & ipsa res, atq; etiā consciētia coarguebat nos transgressores esse legis. Quid igitur supererat, nisi poena quæ ex pacto debebatur, hoc est, è chirographo nostro: Hic exuberauit dei benignitas. Si damnasset, queri non poteramus. Si debiti partē relaxasset, partē reliquisset, multa debebatur gratia. Si dispunxisset chirographū, superesset ueteris obligationis uestigia: nunc semel deleuit & obliterauit, regens quicquid erat nobis contrariū, & unde renasci posset actio: nec hoc contentus, discidit ac lacerauit chirographū, tollens è medio & affigens illud cruci, in qua pro nobis dependerat, quod debebamus, & obligationē mortis uertit in pactū æternæ salutis. Huiusmodi quiddā annotauit diuus Chrysostomus in homilia quadam, atq; etiā in cōmentarijs. Nec ociosum est in emphasi uocū philosophari, præsertim in scriptis beati Pauli, cuius oratio schematibus ac tropis undiq; scatet. Scholiastes in omnes Pauli Epistolas, indicat quosdam esse qui interpretentur chirographum

phum, memorā dei reseruantis peccata nostra: iuxta illud, Nōne hæc condita sunt apud me, & signata in thesauris meis: Et quod Hieremias ait, Peccatum Iudæ scriptum stilo ferreo in ungue adamantino. Hæc omnia recte. Mihi tamen coactius uidetur, quod dogmata interpretantur fidem, quum in eo sensu nusquam legatur dogma ab apostolis usurpatum: quū in hoc ipso capite prosequutus quod agit de uitandis Iudæorum præscriptionibus, ἀβυσσὸς λέγει εὐαγγελιστὰς, qui uel præscribunt externa, uel huiusmodi præscriptis urgentur ad superstitionem, Ne tetigeritis, neq; gustaueritis, neq; contrectaueritis. Vnde probabilius uidetur obseruanti sermonis huius tenorem, hic dogmata, dici præscripta Iudæa, quorum caput erat Circumcisio.

Traduxit.) ἐδεδυμάσθη. Quod Ambrosius uertit, Ostentauit. Augustinus epistola quinquagesimanona ad Paulinum, legit exemplauit, Græcam uocem fidelius quam elegantius exprimens. Ad eundem modum adduxit libro De agone Christiana quo, capite secūdo. Mirum autem quid sequutus, subinde locum hunc adducat hisce uerbis, Exuens se carnem, principatus & potestates exemplauit: quasi senserit Paulus, ita demum deuinci principatus, si uictor futurus carnem exuat. Sic enim & interpretatur libro aduersus Faustum decimosexto, capite uigesimonono. Sic refert libro de pecca. m. & r. primo, capite uigesimosextimo. Quin & Hilarius libro de Trinitate nono, locum hunc refert: Delens quod aduersus nos erat chirographum in sententijs, quod erat contrarium nobis, & ipsum tulit è medio, affigens illud cruci, exutus carnem, & potestates ostentui esse fecit. Ac ne quis existimet hoc deprauatione scripturæ accidisse, repetit carnis mentionem in explicando. Tale quiddam inquit & Scholiastæ commentum. Videntur illi ἀπεικονισθῆναι accepisse reciproce, exuens seipsum, quemadmodū luctaturi quo sint expeditiores uestem abiiciunt, ita Christus carnem. Vnde qui se parant pugnae siue certamini, ἀπεικονισθῆναι dicuntur, ne possint apprehendi. Hoc commentum, meo iudicio germanū, ostendit Theophylactus. Et Græci codices ἀπεικονισθῆναι distinguunt à sequētibus, ne acciperemus principatus esse spoliatos. Sed Christus in pugna, pro ueste carnē abiicit, & hostes in triumpho traduxit. Sed ad rem. Hic eodē uerbo Latino reddit παραδεδυμάσθη, hoc est, Traducere, in initio Matthæi: & hoc loco δαγματισθῆναι, quum illud significet In exemplum uertere, hoc ostentare, & spectandum omnibus proponere. Alluditur enim ad morem triumphantium, qui trophæa sua circumferrebant, & populo ostentabant monumenta uictoriæ, & cætera. Quod si Thomas potuisset Græcos interpretes cōsulere, non opus erat hic geminis interpretationibus pro unica: Traduxit, inquit, sanctos in cælum. Aut traduxit, hoc est, expulit dæmones ab homine. Origenes in Exodum homilia quarta, aut certe huius interpretes, explicat uim huius uerbi: Quos, inquit, in aduentu suo Christus dicitur traduxisse, hoc est, captiuos duxisse, et triumphasse in ligno crucis.

Confidenter palām) ἐν παρρησίᾳ, quod Ambrosius legit In autoritate. Origenes in Iesum Naue, homilia octaua, legit, Traduxit libere triumphās. Est autē παρρησία quū quis palām audet, præsertim in loquēdo: quanquā Paulus aliquoties usurpat ad alia.

Palām triumphans.) Illud obiter admonendum, spolians & triumphans, & cætera participia hoc loco præteriti temporis esse.

Triumphans illos in semetipso.) Origenes interpretes homilia in Iesum Naue octaua, indicat in nōnullis codicibus legi, In semetipso. Cæterū in Græcis haberi scriptū, In ligno. At hodie cōsentiant hoc sanè loco Græcorū exemplaria cum nostris. Sunt quos urget hic scrupulus, satis ne Latine dicatur, Triumphās illos, certe Triumphatas gentes, dixit Vergilius. Nec is loquutionis color rarus est apud historiographos. Triumphare forminam rarius est, licet reperiat apud Trebellium Pollionem.

In seipso.) ἐν αὐτῷ. accipi potest, Per seipsum: hoc est, Suis ipsius præsidijs.

Iudicet in cibo aut in potu.) Est iucunda uocum affinitas in Græcis, quam interpretes non affectauit. ἐν βρώσει ἢ ἐν πόσει, dicere poteris, In esculentis aut poculentis. Habet enim hoc schema præter iucunditatem, & contemptus & fastidij significatio nem. Quod genus est illud, Quotidianarum harum formarum.

Expensa Augustini interpretatio

Traduxit Thomas interpretatus

lectio duplex

Neomenia.) *νομηνίας*. id est, Nouilunij: à *νέος*, nouus, & *μῆς, μῶς*, luna, siue mensis. Siquidē Græci nō à calendis, sed ab initio nouæ lunæ mensē auspicantur.

Quæ sunt umbra fut.) Augustinus aduersus Faustum libro sexto, in libris manu descriptis, citat, Quod est umbra. Fortassis aliquis Græce semiperitus, & mutauit in *δ*, putans articulum pluratiuum non conuenire uerbo singularis numeri. *δδ*.

Ordo triplex cant hunc locum bifariam legi. Primū ita, Illa sunt umbra, sed corpus ipsum, hoc est, ueritas est Christi. *τὸ δὲ σῶμα τὸ χριστὸν*. Rursum ita, Corpus Christi, nemo uos decipiat: ut referas corpus ad fideles, qui sunt membra Christi: ut sit sensus, Vos autē qui estis corpus Christi, nemo deuertat à præmio quod coepistis promereri credendo in illum. Atq; hic sensus probatur Augustino in Epistola ad Paulinū. Sed prior lectio mihi uidetur accommodatior, utpote minus coacta. Ambrosius uidetur tertium quendam sensum arripere, quasi umbra & corpus, utrunq; referatur ad ea quæ præcesserunt, cibus, potus, festum, neomenia, sabbata: hæc omnia erunt umbra futurorum, sed eadem corpus Christi. Sic enim infert: Hæc autem omnia sunt corpus Christi, quia elementorum per effectus sunt uocabula. Sed Apostolus, mea sententia, corpus Christi uocat illa, quod quicquid illis adumbrabatur, id in Christo sit exhibitum, ut iam illa sint negligenda. Quum abest ipsum corpus, umbris utcunq; pascimur: quum adest, offendit etiam umbra. Atq; hunc, ut dixi, sensum sequitur Augustinus in Epistola ad Paulinum quinquagesima nona.

Nemo uos seducat.) *καταβραβεύειτω*, id est, In brabijs, aut præmijs fraudet. Sic em̄ interpretat Hieronymus in quæstionibus ad Algasia, quæstione decima: Nemo aduersum uos brabiū accipiat. Quū enim in certamine positus, iniquitate agonothete, uel insidijs magistrorū, brabium & debitā sibi palmam perdit, *καταβραβεύειτω* dicitur. Idēq; uerbi uideri uult peculiare Cilicū, in qua prouincia Paulus natus & educatus fuit. Græcanica scholia admonent, *καταβραβεύειτω* dici, quoties penes alium est uictoria, penes alium præmiū. Ambrosius legit, Nemo uos deuincat. Augustinus epistola quinquagesima nona, Conuincat. Ex his satis liquet, quantū absit à uero Iacobi Stapulensis, hominis alioquin eruditi, in hoc loco sententia, quā in prima recensuit æditione. Verū hūc in errorē induxit Valla, qui putat *καταβραβεύειτω* esse, ad brabiū euocare, siue brabiū ostentare. Fortasse leuiculum, sed tamen obiter admonendum illud: Brabiū dicendum esse Latinis, non brauiū: hoc est, per b, secundam literā, nō per u: deinde penultima acuta aut circūflexa, quē admodū est apud Græcos, *βραβεύω*, brabiū, siue brabeū. Qui de Græcarū uocum etymologijs conscripserunt, existimāt *βραβεύω* dictū à *βραβείον*, mutatis ac transpositis literulis aliquot, quod est uirga, siue sceptrum: unde qui regalia scepra gestant, brabeuta dicti sunt: quod horum partes essent in certaminibus præmiū addicere qui uicisset, ne quis inter certates oriretur tumultus. Atq; id propemodum indicat Martialis in præfatione quadam, quū ait, Contra retiariū ferula. Sunt qui putāt palmeā uirgulam tradi solitā uictori, uictoriæ symbolum, eamq; uirgam brabeū appellari. Vnde *καταβραβεύειτω*, est intercipere præmiū, non euocare ad præmiū. Hesychius indicat idem pollere *πρᾶβραβεύειτω*. Nec hoc uerbum esse Cilicum ostendit Aristoteles, libro Rhetoricōn primo, quum ait, *καὶ ὅτι ἀνάξια βραβεύει τὸ ἀνθρώπου*. id est, Quod iusti barbeuta est causerū forensiū iudex. Aristoteles enim nihil habet Barbaricū, sed purus & Atticus est. Porro quod addit, *δὲ λαῶν*, non opponitur inuito aut nolenti, sed idē pollet ac si dicas, Studio siue data opera, ut intelligerent illos malicose insidiari Colossensibus. Quamquā Augustinus in Epistola ad Paulinū, participium Volens, non accommodat ad uerbum Seducat, sed ad id quod sequit, in humilitate, quasi dicas, Affectator humilitatis: quem admodum dicimus *ἐδελόβητος*. Ad eundem modum distinguunt Græci. Ex Ambrosio colligitur, eos studio per humilitatem deſcere uoluisse animos hominum, ne sese erigerent ad cœlestia Nec abhorret hinc Theophylactus, separans participium uolens à superioribus, & interpretans pseudapostolos angelos quosdam colendos ingerere, quo per hos patefieret hominibus aditus ad patrem alioquin inaccessum. Paulus autem nescio quid supra angelos spirat, Christo fretus.

Volens, pro affectator

Brabion un de dictum

In humi

In humilitate.) *ὅτι ταπεινοφροσύνῃ*. quod refertur ad animi modestiam, unde Ambrosius ita reddidit, In humilitate animi: distinguens ab humilitate conditionis, quæ *ταπεινότης* dicitur: & tamen interim abusus uidetur *ταπεινοφροσύνῃ* in malam partem. Nam qui iactant uisiones angelorū, crassos & abiectos requirunt animos, quibus facilius imponant, alioquin nasutis protinus subolet impostura. Nisi iuxta sententiam Augustini mauis accipere, simulatam modestiam pseudapostolorum.

Et religione angelorum.) *θεοσεβεία*. quod religionem sonat, nonnunquam & in bonam partem, sæpe tamen peregrinā ac superstitiosam. Vox, ut autumant, à Thracibus deducta, quod apud hos Orpheus multa de dijs confinxerit, traditis cæremonijs, quibus colerentur.

Ambulans.) *ἐμβατεύων*, id est, Ingressus ea quæ non uidit. Tameſi Hieronymus in eodem loco, *ἐμβατεύων* interpretatur, Incedens fastuose. Mirum unde diuus Augustinus epistola septuagesima nona legat, Quæ non uidit inculcans: quasi Græce legisset *ἐμβαδύων* per *δ*. Ambrosius legit, Ea quæ uidet extollens. Hesychius indicat, *ἐμβαδύω*, nonnunquam idem ualere quod occupare: ueluti locum, aut domū, aut totam hæreditatem. Sed Hieronymi magis arridet sententia. Metaphoram durā opinor à Tragicis cothurnis, quandoquidem genus hoc *ἐμβαδύω* dicuntur, quod in his sublimes incedant, qui regem aut deum agunt. Augustinus ad Paulinū, indicat in nonnullis Latinorum codicibus scriptum fuisse, Quæ uidit, quemadmodū legit & Ambrosius: in nōnullis, Quæ non uidit. Sed illud mirum, quum hic loqui uideatur de uisus angelorū, quomodo Augustinus interpretetur de sacrificijs: quæ quis ideo magni ducit, quod ea uiderit alicubi obseruari, uel quod non uiderit quidem ea facienda, sed quod opinione populari ducatur. Neq; minus durū, quod Ambrosius hæc ad Astrologiæ philosophiæq; studium detorquet.

Diuersa lectio et interpretatio

Sensu suæ carnis.) *κατὰ τὸν νόον*, id est, A mēte, ut legit diuus Ambrosius. Sic enim uocat affectum hominis impij.

Crescit in augmentum.) *αὐξάνει τὸν ἀύξησιν*. Græca figura est, quasi dicas, uiuit uitā, gaudet gaudium: sic hoc loco, augetur augmentum.

Ab elementis huius mundi.) Huius redundat: tantum est, Ab elementis mundi. Mundum enim uocat quicquid uidetur.

Quid adhuc tanquam.) Adhuc, redundat. Nec additur apud Ambrosium, *τι ὅτι*: id est, cur tanquam: & cætera.

Viuentes mundo.) In mundo, est Græce: & ita legit Ambrosius.

Decernitis.) *δουματιζέειτε*, id est, Decernimini. Quanquam nec illud Decernimini, explicat id quod sensit Paulus. Intelligit enim eos decretis et constitutionibus hominum duci, ueluti subiectos, & hoc notat *δουματιζέειτε*, id est, dogmatizari. Dogma enim Græce decretum est, quod Paulus ferè in malam accipit partem, pro legibus quæ non dei, sed hominum arbitrio præscribuntur, quemadmodum paulo superioribus unde & decreta pontificum uocamus, distinguentes à lege diuina. Iam enim illa præcepta de delectu ciborum, de obseruatione dierum, de sacrificijs, hominum esse coeperunt, postea quàm apud deum euauerunt. Græcanica scholia admonent, Paulum non dixisse *δουματιζέειτε*, hoc est, decreta facitis: sed *δουματιζέειτε*, id est, decretis oneramini. Annotauit idem Theophylactus, licet interpres Latinus longe diuersam sententiam extulerit. Græca sic habent, *ὅρα δὲ καὶ τὸς ἡρώμα ἀπὸς ἡτανωμοῦ δέ, δουματιζέειτε ἐπὶ τὸν νόον καὶ τὸν πνεύμα ἀπὸ τὴν καὶ τὸν νόον, φησὶν, δουματιζέειτε καὶ νοῦν τὸν νόον, τὸ δὲ ποιέειν*. Ea sic reddidit interpres: Aduerte autem quàm eos stultitiæ arguat, uituperetq;. Quum decernitis, inquit: perinde dicat, Nec secus ac pueri per lulum solent, dicaciores uos agitis, qui pridie nati, & nuper instructi sint: in confessum enim uenistis, ut sententias de dogmate proferatis, sanciatiscq; quid factu sit necessarium: quum Græci sermonis hæc sit sententia: Quin & illud uide, ut illos tacite taxat, dicendo *δουματιζέειτε*. Siquidem ut pueri, inquit, qui nuper discere coeperunt, sedentis, uobiscq; præitur ac præscribitur, quid factu sit opus. Hæc admonui lector, ut intelligas quid sit interpreti peregrini sermonis fidere. Proinde nec hoc loco probò Iacobi Fabri sententiā, qui uertit, Decreta queritis. Interpres uulgatus, & Ambrosius legisse

Theophylacti interpres secunde lapsus

legisse uidetur *δὲ γυμναζήσεσθε*. Idem legisse uidetur Tertullianus libro De carnis resurrectione. Quomodo, inquit, quasi uiuentes in mundo sententiam fertis? Mirum autem quid sequutus Cyprianus libro ad Quirinum tertio, legat, Quid tanquam uiuentes in mundo, uana sectamini? Nisi forte quod a uerbo *δουλεύω*, dicatur *δὲ γυμνα*, humanas de rebus opiniones dicit uanas.

Ne gustaueritis.) Hæc tria uerba apud Græcos singularis numeri sunt, *μὴ ἀψήγετε*, id est, Ne attigeris, neque gustaueris, neque contigeris. Atque hæc uidentur dici a Paulo *μὴ ἁψήγετε*, id est, per imitationem: quæ quidam inter schemata referunt. Sic enim loquebantur qui suis decretis onerabant Christianos: Ne gustes hoc, ne tangas illud, ne contrectes hoc: atque his caeremonijs subigebant uelut in tyrannidem, quos Christus liberos esse uoluit.

~~_____~~

Non igitur sic accipiendum est, quasi Paulus prohibeat tangi, gustari ue quippiam, sed reprehendit eorum supercilium, qui hæc magno factu prohibebant. Idem palam indicat D. Augustinus Epistola quinquagesima nona ad Paulinum. Et tamen Ambrosius ita interpretatur, quasi Paulus his uerbis deterreat ab omni spe mundanorum, mea sententia, non satis attente, quod quidem cum tanti uiri pace dictum sit. Idem citat in eundem sensum, enarrans Psalmum centesimum decimum octauum, sermone decimo octauo. Rursus libro De patriarcha Abraham secundo, capite sexto, alijsque locis aliquot. Tertullianus adducit hunc Pauli locum libro aduersus Marcionem quinto. Et Theophylactus cum Chrysostomo nobiscum facit. Euidetius etiam Glossa ordinaria.

Expensa Ambrosii interpretatio

Ipsa usu.) *τὴ ἀψήγεσθε*, id est, Abusu. Et Ambrosius legit, Per abusionem. Agit enim de cibo & potu, quæ usu consumuntur, & in latrinam excernuntur. Nam ijs proprie dicitur abuti, quæ usu absumuntur: quemadmodum & Iureconsultorum literæ nos docent.

Rationem quidem habentia sapientia.) *λόγῳ* hic interpretatur Speciem: quod quoniam Aquinas sensit duriusculum, annectit id quod sequitur, In superstitione: ut intelligamus in eiusmodi rationem esse sapientia, non simpliciter, sed ad superstitionem. At mihi uidetur oratio inabsoluta. Cœpit enim per *μὴ*, & non reddidit quæ illi respondet, *δὲ*. Proinde mihi uidetur *λόγῳ*, hoc loco sonare Sermonem aut uerba, ut opponatur rei. Quod si absoluisset orationem, dixisset ad hunc modum, Quæ omnia uerbotenus uidentur erudita ac magnifica, nimirum ab angelis profecta, ut illi narrant. Cæterum, re longe absunt, a religione Christi.

Honor subsidium

Nobiscum facit aperte Theophylactus. Honorem autem corporis hic subsidium appellat, iuxta proprietatem sermonis Hebraici: uelut alibi, Honora uiduas: Et, Qui bene præfunt presbyteri, duplici honore digni habeantur.

In superstitione.) *ἡ ἀθελοθρησκεία*. Quæ est falsa religio, interprete Hieronymo, in eo quem modo citauimus loco. Nam superstitio, *ἀθελοθρησκεία* dicitur. Ambrosius legit, superstitione. Porro uox Græca ita sonat, quasi dicas, Spontanea religio: cum quis ultro sibi fingit religionem. Nam *θρησκεία*, religio dicitur a Thracibus, apud quos Orpheus primus cœpit nugari de dijs, ut modo dictum est: & *θελο*, uolo.

Et humilitate.) *ταπεινοφροσύνη*. Diuus Hieronymus hoc quoque uerbum notat, tanquam improprie hoc loco usurpatum, quum alias uirtutem sonare soleat, hic uitiū, quo quis humilia sentit atque terrena.

Non ad parcendum corpori.) *ὡς ἀφείδωκα σώματι*, quod ad uerbum sonat Imparsimonia, hoc est, quum quis non parcat alicui rei. Nam *φείδωμαι*, parco, & *α* particula est priuatiua. Ambrosius legit, Ad uexationem corporis. Atque eam lectionem indicat & Augustinus

gustinus in epistola ad Paulinum, cuius iam sæpe meminimus. Sentit enim de ijs qui superstitione lacerabant aut mutilabant corpus suum, aut immoderatis ieiunijs conficiebant. Manent huius rei nonnullæ reliquæ hodieque apud Italos in Flagellatoribus, cuiusmodi multa commemorat Apuleius in Asino suo.

EX CAPITE TERTIO.

Væ sursum sunt.) *τὰ ἄνω*. Cur non potius, Supernas? Et *φρονέετε*, Curate, potius quam Sapite?

Vita uestra.) Græci legunt, Nostra. *ἡμῶν*, id est, Nostra, prima persona.

Libidinem.) *πιθή*. Quod morbum uertas licebit, aut potius Mollitiam: ut de effœminatis & pathicis intelligas. Nam alioqui quid attinebat addere libidinem, quum ante dixerit Fornicatio? Neque enim apte genus speciei subnectitur. Porro molliciem & Flaccus morbum appellat in Odis:

Cum grege turpium Morbo uirorum.

Propter quæ uenit.) *διὰ τὴν ἐρχομένην*, id est, Propter quæ uenit: ut Venit, sit presentis temporis, intelligasque solere ob ista uenire diuinam iram. Sic enim appellat uindictam.

Filios incredulitatis.) Quod superius uerterat Diffidentia, *ἀπειθείας*, idem & inobedientiam sonat. Quanquam hoc loco Ambrosius non addit: In filios diffidentia. Tantum legit, Propter quæ uenit ira dei. Iam de forma sermonis huius Hebraica, non semel a nobis dictum est.

In quibus & uos.) *ἐν οἷς*. Sermo Græcus anceps est, quod articulus referri possit uel ad filios inobedientes, inter quos & Colossenses quondam fuerant, uel ad uitia quæ paulo ante commemorauit. Certe quod mox sequitur, Quum uiueretis in illis: ad uitia pertinet.

Turpem sermonem.) *ἀσχηλολογίαν*, id est, Turpiloquium.

Nolite mentiri inuicem.) *μὴ ψεύδεσθε ἑκαστὸς τὸν πλησίον*, id est, Ne mentiamini alius aduersus alium. Quid enim est Mentiri inuicem, quod uertit interpret, nisi mentiri uicissim? Verbo Græco addidit accusandi casum.

mentiri inuicem

Expoliantes.) *ἀπειροκαταμύτοι*, id est, Exuientes: id est, postquam exuistis: nam præteriti temporis est. Vocem hanc interpret subinde uertit Expoliantes. Alludit ad id quod ante dixit: Christum exuta carne uicisse.

In agnitionem dei.) Dei, redundat iuxta Græca exemplaria. Nec Ambrosius addit. Nec addebatur in exemplari Donatiani. Cum his concordabat exemplar utrumque Constantiense.

Masculus & fœmina.) Hæc non inuenio apud Græcos. Nec attingit Theophylactus. Chrysostomus ne legit quidam, sicuti nec Ambrosius. Sed huc uidetur adscriptum ex Epistola ad Galatas capite tertio. Suffragabat & hic uterque codex Constantiensis.

Gentilis & Iudæus.) *ἔθνω*, id est, Græcus: pro quo uertit, Gentilis.

Barbarus.) Post hanc uocem Græci omittunt coniunctionem, & oratio fit ardentior. Prius enim per iuga coniunxit Iudæum cum Græco, circumcisionem cum præputio: deinde citra copulam copulat Barbarum cum Scytha, seruum cum libero. Porro *τὸ* Barbaro opposuit Scytham, non quod is Barbarus non sit, sed quod præ hoc reliqui Barbari non sint Barbari.

Scytha

Dilecti uiscera misericordiae.) Dilecti, hic participium est, non nomen: *ἡγαπημένοι*. Nec est Misericordiae, sed *οἰκτιρμοῦ*, id est Miserationum, numero multitudinis.

Humilitatem.) *ταπεινοφροσύνη*, quod Ambrosius uertit, Humilitatem sensus. Nos Modestiam maluimus. Nam modestia potius est, quæ Græci uocant *ταπεινοφροσύνη*. Humilitas sensus, magis in uitiū sonat: quemadmodum abiectus animo. Etiam si Græca uox plus quiddam significat, quàm modestia. Modestus enim est, qui non est arrogans: at *ταπεινοφροῦν*, qui minus sibi tribuit quàm promeretur.

ταπεινοφροσύνη

Modestiam.) *πραότητης*, id est mansuetudinem, siue lenitatem.

Patientiam.) *μακροθυμίαν*, ad uerbum Longanimitatem, siue animi lenitatem, aut animi moderationem, qua quis non facile prouocatur.

Charitatem habete.) Habete, non reperio apud Græcos, nec apud Ambrosium, sed

sed referendus est accusatiuus Charitatem, ad uerbum superius, Sitis induti.

Quod est uinculum perfectionis.) *συνδεδεμένοι τελευτήσαντες.* id est, Vinculū integritatis. Respexit enim ad corpus, in quo spiritus colligat & connectit omnia membra, alioqui dilapsura. Quanquam non me fugit plerosq; secus interpretari. Præterea Pax dei, est apud Græcos & Ambrosium, non pax Christi.

Locus per- Exultat.) *ἔγαβδονετω.* id est, Præmij loco detur, siue contingat, aut palmam ferat: hoc est, Ne iudicet ira in uobis, aut inuidia, aut superbia, sed pax deferat palmam, ut is putet se uicisse, qui cæterarum rerum dispendio pacem conseruauerit, nam hæc demum est pax dei. Alioqui pax mundi ex uindicta nascitur. In hanc fermè sententiam interpretatur Theophylactus: Iam uero quorsum attinet recensere, quid in hunc locum commentati sint theologi recentiores, sequuti uerbum, exultandi?

In qua.) In quam, *εἰς ἣν*, siue Ad quam.

Et grati estote.) *καὶ ὑποτασσέσθε.* Superius admonuimus ex Hieronymiana sententia, *ὑποτασσέσθε* in diuinis literis accipi pro gratioso & amabili, quemadmodū opinor accipiendum hoc loco. Siquidem id adiecit, uelut indicans, qua ratione pax inter eos possit consistere, si comes sint & benigni erga omnes, propensi ad benemerendum de omnibus. In hanc sententiam interpretatur Chrysostomus, ut *ὑποτασσέσθε* sit, qui talem se præbet erga cōseruos homines, qualem expertus est erga se deum. Theophylactus interpretatur Grati erga deum, hoc est, memores, qualis ille fuerit in nos, ut & ipsi uicissim clementes simus erga conseruos. Verum hæc expositio mihi uidetur esse coactior.

Abundanter.) *πλοσίως.* quasi dicas Opulente, & diuitem more. Nam hoc uerbo delectatus est Paulus, quoties exuberantiam cuiuscunq; rei significari uult.

Docentes & cōmonentes.) Aut abusus est participio loco uerbi, idq; iuxta proprietatem Hebræi sermonis, aut hæc referenda sunt ad id quod præcessit, Grati sitis: deinde ueluti per parenthesis interiectis aliquot uerbis, subnectatur, Docentes & cōmonentes: ut hæc sit Christiana benignitas, docere & cōmonere. Cæterum Vosmetipsos, quod Græcis est *ἐαυτοῦ*, melius transulisset, Vos inuicem. Quis enim docet seipsum?

In psalmis.) In, redundat apud nos; nec est apud Græcos, nec apud Ambrosium.

In cordibus.) In corde. Et est Domino, non Deo. Deinde Omne quodcunq;. Et, coniunctionem addunt Græci.

Deo & patri.) *τῷ θεῷ καὶ πατρί.* Articulus semel duntaxat positus facit, ut Dei patrisq; cognomen ad unam personam pertineat: Ei qui est deus ac pater, Deus, ob autoritatem: Pater, ob eximiam in nos charitatem.

Ad illas.) *πρὸς αὐτάς.* id est, Erga illas, siue aduersus illas.

Placitum est in domino.) In, redundat, *ὑποτασσέσθε τῷ κυρίῳ.* Gratū, siue acceptum.

Ad indignationem.) *μὴ ὀργίζετε.* id est, Ne prouocetis. Ad indignationem, additum est ab interprete quopiam. Ambrosius tamen legit, Ad iram prouocare.

Puillo animo.) *μὴ ἀθυμώσιν.* id est, Ne despondeant animū, & animo dericiātur.

Ad oculum seruientes.) Rursum usus est illis duobus nominibus, *ὧν ὀφθαλμοδουλίας, & ἀνδρωπάρεσσι.* de quibus ante admonuimus.

Timentes dominum.) *θεοῦ,* id est, Deum, pro Dominum, legunt Græci: ne quis accipiat, hominem esse timendum.

Sicut in domino.) *ὡς ἐπὶ κυρίῳ,* Tanquam domino: hoc est, deo.

Diuersale- Christo seruite.) *Ἐπὶ γὰρ κυρίῳ χριστῷ δουλεύετε.* id est, Domino enim Christo seruitis. Tametsi Græca uox est anceps, *δουλεύετε.* Ambrosius legit ad hūc modum, Recipietis retributionem hæreditatis domini Christi, cui seruitis.

Qui enim iniuriā facit.) *ὁ δὲ ἀδικῶν.* id est, Qui uero iniuriā facit, aut qui non recte facit. Ambrosius legit, Qui enim inique gerit feret id quod gessit inique: quo seruet Græcarum uocum affinitatem, *ἀδικῶν & ἀδικεῖ*, quam nos ita reddimus, Qui peccabit, reportabit peccatum suum. Augustinus libro De natura boni aduersus Manichæos, nescio quid sequutus adducit hoc testimonium his uerbis: Quod enim non cet, recipiet illud quod nocuit.

Acceptio

Acceptio.) *προσωποληψία.* id est, Personæ respectus, siue discrimen.

Apud deum.) In Græcis codicibus nō reperio, Nec hic agitur proprie de respectu personarum apud deum, sed de paribus peccatis.

EX CAPITE QUARTO.

Tæquum.) *τὴν ἰσότητά.* id est, Aequalitatem, seu potius æquabilitatē. Et iustum uocat, id quod seruis debetur à dominis. Aequalitatem, ne alium in delicijs habeant, alium inique tractent, quæ res intolerabilem facit seruitutem. Præterea Vos pronomem interpres addidit de suo, *οἱ ἄλλοι.* Ambrosius non addidit.

Sale sit conditus.) *ἐλαπ ἡρτυμένῳ.* Ambrosius legit, Semper in sale gratia sit conditus, quasi dictum sit, Sermo uester sit salus, conditus gratia. Tametsi Græca perinde ualent ac si dicas, Sermo uester semper habeat gratiam, sale conditus: ut intelligamus iucunditatem ac modestiam in colloquijs Christianorū cum ethnicis, sed eam cum sapientia coniunctam. Hoc detorqueri potest ad nos, si quando cum magnatibus agendum est, ne intempestiua maledicentia & acerbitate prouocemus eos, redamuscq; deteriores quā sunt, sed prudenti moderatione sermonis paulatim adducamus ad meliora, si quid aberrant.

Quomodo monendi magnates

Nota faciet.) Græci legūt numero multitudinis, *πάντα ὑμῶν γνωρίζω τὰ ὄντα.* id est, Omnia uobis nota facient quæ hic sunt. Loquitur enim de duobus, Tychico & Onesimo. Nec additur Qui, pronomem, nec apud Græcos, nec apud Ambrosium.

De quo accepistis mandata.) Sermo Latinus uideri possit anceps, & intelligi per Barnabam aliquid fuisse præceptum Colossensibus, Quod ita demiror interpretari

Sermo Latinus anceps

Theophylactum. Sed Græci carent hac ambiguitate, *πρὸς δ.* Rursum dubium est, utrum Græcus articulus referat Barnabam, an Marcum. Hic rursus mihi monendus est lector, quā non sit tutum credere libris in aliam uersis linguā. In prioribus editionibus adscripti duo uerba, fretus interprete, quia fortasse tum Græcus codex nō erat ad manum. In hac quarta editione consului Græcum codicem, & multo aliud reperio q̄ interpres nobis tradidit: nam Græcæ sic habent, *καρὰ βαρναβᾶ ἰσως ἐλαβον τὰς ἐντολάς, ὡς τε λέξαδι αὐτῶν πρὸς πμῆς. Διῶνται μὲν εἶναι, καὶ εἰς τὸ ἐλαβετε ἐντολάς, εἴτα ἀπ' ἄλλης ἀρχῆς ἀναγνώσασαι, τὸ ἐὰν ἔλθῃ πρὸς ὑμᾶς ὁ κολασεῖς λέξαδι αὐτῶν ἐντίμως.* id est, De Barnaba forsitan acceperant mandatum, ut eum honorifice reciperent. Potest quidem poni punctū post hæc uerba Accepistis mandata, deinde ab alio initio legi, Si uenerit ad uos ὁ Colossenses, excipite illū honorifice. Quod apud Theophylactum legitur *καρὰ βαρναβᾶ*, aut *πρὸς δ* usurpauit pro *πρὸς*, aut quod est credibilis, scriptor ita deprauauit. Indicat autem Theophylactus, si cōiunctim legas, dicendū *λέξαδι* modo infinito, ut legit Ambrosius: si disiunctim, *λέξαδι* modo imperandi.

Qui dicitur Iustus.) Iustus, hic Latina uox *ἰδύος*, quā Paulus testetur fuisse Iudæū.

Semper sollicitus.) *ἀγωνίζομενος.* id est, Certans, siue laborans, uel potius enixe laborans.

Vt stetis perfecti.) *ὡς ἦτε.* Atq; ita legit Ambrosius. Apparet interpretem pro *ἦτε* legisse *σῦτε*.

Multum laborem.) *ζῆλον πολὺν.* id est, Multum zelum, siue multā æmulationem.

Lucas medicus.) *λακῆς ὁ ἰατρός.* Articulus discernēdi causa additus, magis suadet, ut hoc de alio quopiam Luca dictum accipiamus. ambigunt enim interpretes.

Et quæ in domo eius est ecclesiam.) *καὶ τὴν ἐκτὸς οἴκου αὐτοῦ ἐκκλησίαν.* id est, Et domestica eius ecclesia. Ambrosius, si modo non fallunt codices, existimat Nympham fuisse mulierem deuotam, ut uocant, sed *αὐτῶ* pronomem apud Græcos additum, significat uirum fuisse, non mulierem Nympham. Porro quod addit, Ea quæ in domo illius est ecclesia, opinor hic ecclesiam accipi nō pro uniuerso cœtu, sed pro reliqua familia iam Christiana. Nam Græci interpretes putant, magnatē aliquem ob id fuisse, quod domi habuerit ecclesiam.

Ecclesia quæuis congregatio

Et quum lecta fuerit.) Ex huius occasione loci, quidam Epistolam subornarunt, uelut à Paulo scriptā Laodicensibus, sed quæ nihil habeat Pauli præter uoculas aliquot ex cæteris eius Epistolis mendicatas. Etiam si Faber homo doctus, sed aliquo-

LI ties ni

ties nimium candidus, diligenter reliquis admiscuit epistolis. Græcanica scholia negant hanc epistolam, de qua hic agit, à Paulo scriptam fuisse Laodicensibus. Neque enim dixit, Quæ scripta fuit ad Laodicenses, sed quæ scripta fuit ex Laodicea. Proinde fuisse epistolam, quæ Laodicensis quispiam scripserit ad Paulum, in qua tamen inessent quæ ad Colossensium rem pertinerent. Theophylactus indicat fuisse, qui putarint hanc esse, quæ prior est Pauli ad Timotheum, quod eam scripserit Laodicea. Tertullianus libro aduersus Marcionem quinto, indicat hæreticos quosdam tradere, epistolam quæ iuxta nos scribitur Ephesius, Laodiceis inscriptam fuisse. Verum ut hac de re non pronuncio, ita nihil uereor asseuerare, eam quæ Stapulensis addidit, Pauli non esse. Nō est cuiusuis hominis Paulinum peccus effingere, tonat, fulgurat, meras flamas loquitur Paulus. At hæc præter quod breuissima est, quæ friget, quam facit. Iam illud stultum etiã est, non solum impudens, quod pleraque ex hac ipsa collegit epistola, quisquis hanc effinxit. At si quicquid erat in epistola Laodicensi, idem in hac habet, & quidem tanto copiosius, quorsum attinebat mandare, ut illa hic quoque legeretur. Denique qui factus est, ut hæc epistola apud Latinos extet, quum nullus sit apud Græcos, ne ueterum quidem, qui testetur eam à se lectam. Quanquam quid attinet argumentari? Legat qui uolet epistolam, extat enim in Iacobi Fabri Stapulensis commentarijs. Nul- lum argumentum efficacius persuaserit, eam non esse Pauli, quæ ipsa epistola. Et si quid mihi naris est, eiusdem est opificis, qui nanijs suis omnium ueterum theologorum omnia scripta contaminauit, cōspurcauit, perdidit: ac præcipue eius, qui præ cæteris indignus erat ea cōtumelia, nempe diui Hieronymi. Nihil enim ferè habemus huius præter cōmentarios in prophetas & epistolas aliquot, quod non sit studiose ab hoc furcifero uel mutilatum, uel adulteratum, uel confusum, turpissimèque contaminatum, ut ne quid dicam de tot uoluminibus insullissimis, quæ idem artifex Hieronymi titulo euulgauit. At Fabri mei candorem & ipse libes imitaret, nisi uiderem fieri, ut dum ad hunc modum obsequandam in doctis aliquot, indignis afficiantur cōtumelijs, non solum heroes illi, qui nobis pulcherrima sui monumenta reliquerunt, uerum etiã bonæ spei ingenia, quæ hac impostura aut deterrentur à literis si suboleat, aut inficiuntur si non suboleat. Idem cōsimili candore, psalterio suo adiecit epistolam Hieronymi nomine ad Damasum papam, in qua postulat, ut ad calcem in singulis Psalmis adderetur, Gloria patri. At qui hac ne fingi quidem possit quicquam infantius, indoctius, insullius. Tantum abest, ut Hieronymi, hoc est, hominis inimitabili doctrina simul & eloquentia præditi uideri possit.

Epistola ad Laodicenses falso inscripta Paulo

Hieronymus cōtaminatus

Supereft apud nos

Vobis legatur.) *ἵνα ὑμεῖς ἀναγνῶτε.* id est, Vt & uos legatis; nam præcessit Eam Gratia.) Domini nostri Iesu Christi. Hæc omnia apud Græcos non inuenio. Et ita legit Ambrosius, quemadmodum habetur in Græcis exemplaribus: *ἡ χάρις μὲν ὑμῶν.* id est, Gratia uobiscum. In codice Donatiani scriptum erat, Gratia domini Iesu uobiscum. Vterque codex è Constantia præbitus, consentiebat cum Græcis: Gratia uobiscum, Amen.

IN EPISTOLAM PAULI

AD THESSALONICENSIS PRIOREM ANNOTATIONES DES. ERASMI ROTERODAMI

EX CAPITE PRIMO.

Supereft apud Græcos

PAX.) Hoc loco Græci addunt illa penè solennia, à deo patre nostro, & domino Iesu Christo; quum Ambrosius tantum legat, Gratia uobis & pax; iuxta nostros codices.

Memores operis.) Potest & accipi, Memores uestri, propter opus fidei, ut subaudias *ἐνεκα.*

Sustinentiæ.) *ὑπομονῆς.* id est, Tolerantiæ, siue patientiæ spei: hoc est, quod patienter perseverastis in spe. Ambrosius legit Expectationis, pro sustinentiæ.

Ante deum.) *ἔμπροσθεν τοῦ θεοῦ.* id est, Coram deo.

Scientes

Scientes fratres.) Nec apud Græcos in hoc sermone seruata est ratio grammatices, quod tamen incommodum nos interpretatione uitauimus, etiam si me non fugit, Theophylactum ad Paulum & Pauli collegas referre Scientes. Verum haud scio an hic sua nobis tradiderit interpres, quanquam Chrysostomus eadem ferme, licet obscurius, & Electionem, interpretatur excellentiam: uerum ad hunc sensum parum apte coherent quæ sequuntur, Quia euangelium nostrum. Mihi Scientes, positum uidetur pro scitis, quod paulo post repetit, Sicut scitis. Si quidem hoc agit Paulus, ut Thessalonicenses credant, Euangelium quod acceperant non esse humanum, sed ex uocante deo: id duplici probat argumento, & quod ipsos sic transformarit, & quod qui prædicarant, quum essent humiles & afflicti, tamen signis & uirtute spiritus omnia præstiterint.

Non in sermone tantum.) In proxima Epistola admonuimus, λόγον, opponi ueritati & efficaciam, pro quo illic interpres uerterat Speciem. Itidem hic sentit prædicationem suam, & miraculis fuisse comprobata.

In plenitudine.) *ἐν πληροφουσίᾳ.* De quo superius admonuimus, id est, In certitudine, & certa persuasione. Nec enim certam facit fidem, qui docet tantum, sed qui miraculis ac malorum tolerantia persuadet, is demum uere persuadet, id quod non faciebant *ἀδύνατοι*. Theophylactus tamen hoc postremum ad toleratas afflictiones refert, quod consentaneum non sit quenquam pro uana doctrina tantum uelle perpeti malorum. Thomas duas adducit interpretationes, sed quarum neutra scopum attingat. In plenitudine, inquit, ne se putarent minus accepisse, quam Iudæos. Aut In plenitudine, quia nihil illis non tradiderit Paulus eorum quæ ad fidem pertinent. Ambrosius Græcā uocem ita circumloquutus est, Non in phantasia, sed in ueritate plenitudinis.

Excipientes uerbum.) *δέξασθε τὸν λόγον.* Melius Recepto uerbo, siue sermone, siue qui domini uerbum accepistis: quod ut Paulus tradidit, non sine persequutione, ita illi receperunt non citra afflictionem & insectationem malorum. Cæterum hoc loco, aut *δέξασθε* participium positum est loco uerbi, aut ita distinguendum est, quemadmodum distinguit Theophylactus, Imitatores mei facti estis & domini, ut hactenus sit distinctio, deinde sequatur, Excipientes uerbum: ut sit sensus, Imitati estis me & ipsum Christum, eo quod euangelij casualibenter perpessi sitis afflictionem. Ambrosius legit, Imitatores nostri facti estis & ipsius domini, suscipientes uerbum.

Forma.) *τύποι.* id est, Formæ: quod Ambrosius uertit, in exemplum, & recte.

Diffamatus est.) *βλάπτει.* id est, Exsonuit, siue, ebuccinatus est, ut admonet Laurentius: isque optimo iure ridet Remigium, qui notarit Paulum ueluti solocissantem, quod abusus sit hoc uerbo diffamare in bonam partem, quasi uero Paulus Latine scripserit, ac non magis Græce: aut quasi Paulo præstandum fuerit quicquid quilibet uerterit interpres: ut si Remigius pro *νέφελον*, uerteret Inebriari, Paulus in ius sit uocandus uiolatæ Latinitatis reus. Iam uero palam falsum est, omnia uerba apud Latinos ad eundem modum cōposita, significare in malam partem, nisi forte dispergere, diiungere, dissoluere, idque genus alia sexcetera, sunt in malam accipiendam partem. Apud Græcos huiusmodi uox est, quæ addita nominibus ac uerbis id efficit, ut *δυσυχαῖν*, *δυσφραμεῖν*, contraria *εὐ*, apud Latinos non item. Certe Augustinus diffamare utitur pro diuulgare, quum fama longe lateque spargitur. Inscitiæ utcumque dari uenia potest, uerum quis ferat tantam arrogantiam cum inscitiâ coniunctam? imò quis non rideat tam insignem stultitiam, ut non consultis uoluminibus, hoc imputet Paulo Græce scribenti quod admissum sit ab interprete Latino? Nisi forte Remigius credidit Paulum Græcis scripsisse Latine. Denique fieri potest, ut hoc commentum aliquis Remigij scriptis aduerit.

Profecta est.) *ἐξελήλυθεν.* id est, Emanauit, siue peruenit, aut potius dimanauit. Neque enim dixit, In omnem locum, sed in omni loco, ut intelligas id quod ante clanculum mussitabatur, iam ceptum publicitus prædicari.

Qui eripuit.) *τὸν ἐνθάδε λαόν ἡμῶν.* id est, Qui eripit nos: participium presentis temporis.

EX CAPITE SECVNDO.

Ed antè passi multa.) Multa, addidit nescio quis de suo. Nam nec apud Græcos est, nec apud Ambrosium, nec in uetustis exemplaribus, nominatim Donatiano: concordabat uterq; Constantiensis. καὶ περὶ παθόντες καὶ ὑβριδόντες. id est, Et antè passi, & cōtumelijs affecti. Porro passum, usurpauit Græcorum more, pro afflictio: quibus & πῶδ' siue πῶδμα, dicitur afflictio.

Fiduciam habuimus.) ἐπαρρησιασάμεθα. Quod ita circumloquitur Ambrosius, Exerta libertate ausi sumus. Est autē παρρησιασάμεθα, palam & intrepide, quod dicendum sit dicere, quemadmodum sæpe iam admonuimus.

In multa sollicitudine,) ὅν πολλὰ ἀγωνί. id est, In multo certamine, siue labore, aut periculo: quod tamen sæpe uertit ad hunc modum. Ambrosius, certamen legit.

Non de errore.) ἐκ ἐκ πλάνης. Error apud nos tantum est decepti, at πλάνη Græcis est & decipientis; unde maluisse uertere Imposituram. In hunc sensum interpretantur Græcorum cōmentarij. Etenim qui fallere studet, non cōiicit semetipsum in pericula, sed delicijs indulget potius, & suum ipsius negocium agit.

Neq; ex immundicia.) ἢ ἀκαθαρσίας. id est, Ex immundicia. quod Græcica scholia exponunt, Maleficas artes & abominandas, quas ideo uocat immundiciam, quod fiāt impuris & sordidis rationibus ad imponendum simplicibus, quod magici solent & impostores, simulant miracula.

Vt crederetur à nobis.) Α, redundat: hoc est, Vt nobis committeretur Euangelium, πῶδθῆναι τὸ εὐαγγέλιον.

Sensus duplex

Quā possemus uobis oneri esse.) ὅν βάρος εἶναι. id est, In onere, siue in pondere esse. Quod quidem bifariam legūt Græcica scholia. Aut ὅν βάρος, hoc est, In pondere & autoritate; quoniam præcessit, Non quærentes gloriā; & sequitur, Sed facti sumus paruuli. Ad hæc Ambrosius uidetur de honore, nō de grauatione interpretari. Denique ad hunc sensum facit, quod continenter adiecit, Vt Christi apostoli. Neq; em̄ est apostolorū grauare suo supercilio quenquā. Aut ὅν βάρος, quod nihil ab illis accepit, nec usquam sumptui aut oneri fuerit. Prior interpretatio mihi magis arridet.

ἢ πῶδ, pro ἢ πῶδ

Sed facti sumus paruuli.) Interpretes & Ambrosius legisse uidentur ἢ πῶδ, id est, Paruuli, siue pueri. Verum Græci codices habēt ἢ πῶδ, id est, Mites, minimeq; austeri. Vtrunq; tolerabile est. Verum posterius propius facit ad Pauli sensum, ut opponatur ei ὅν βάρος, ut intelligas eum non fuisse usum fastu & supercilio inter illos, quemadmodum faciebant pseudapostoli, sed mansuetudine & lenitate. Vtranq; scripturam indicat Theophylactus interpret. Ambrosius Honorii, legit, non Oneri: & ita edisserit. Ad cōprimendos, inquit, eos, quibus nec facultas erat nec pudor, & tamen honorem sibi poscebant. Se enim potius quàm dei doctrinam commendari uolebant. Apostolus autem qui gloriam non ad præsens, sed in futuro requirebat, se humilem faciebat, ut dei prædicatio exaltaretur. Hactenus Ambrosius. Iam ut illud donemus, in contextu pro oneri, scriptum honorii, certe palam est, Ambrosium amplecti sententiam, quæ nobis uisa est potior. Cui ego sanè libentius subscripserim, non tantum ob id quod aptius quadret ad huius loci sententiam, cum cæteris item complusculis ad hunc ipsum locis pulchre consentiens, uerumetiam quod inter tot egregias dotes quibus principem ac præcipue Episcopum præditū esse oportet, non alia sit, qua uel ornatur decentius, uel commendetur efficacius, quàm morum & ingenij lenitas ac mansuetudo, quæ ferè non nisi eximiam probitatem, & insignem sapientiam, tum comitari solent, tum arguere. Vulgaris, aut ficta probitas suum habet fastum, suum habet supercilium, & sibi plus æquo indulgens, ut alienarum uirtutū est maligna æstimatrix, ita uirtutum alienorum acerba insectatrix est. Quanquā autem huius laudis prima secundum Christum gloria penes Paulum nostrum est, qui quū cæteros omnes omnibus & dotibus & officijs apostolicis longe præcurreret, tamen unus apostolum esse sese uelut ignorabat, hoc sese gerēs submissius, quo maior esset: tamen his quidem temporibus, neminem noui qui propius ad hæc laudem accedat, quàm ille meus, imò non meus, sed totius insulæ Britannicæ Mœcenas Gulielmus.

Dos prima principum

Vuaramus

Vuaramus archiepiscopus Cantuariensis: in quo cum nihil sit, quacunq; cōtemple- ris hominem, quod non eximium ac maximum esse iudices, tamen haud alia re maior uideri solet, quàm quod modis omnibus maximus, solus ipse magnitudinem suā nō agnoscat. Quo fit, ut cum cæteris uirtutibus superet etiam maximos, hoc uno nō mine superet & seipsum, quod sibi magnus non est. Si quis expendat dignitatis fastigium, si negociorum molem & amplitudinem, si iudicium pene diuinum, si uim ingenij incomparabilem, si eruditionem undiquaq; absolutam, si uitæ puritatem, si fortunæ splendorem, quem pro temporum ac regionis consuetudine, tolerat uerius quàm habet, ne inter summos quidem ullum inuenies, quem cum hoc ausis cōferre. Rursum sic obuius & expositus est omnibus, ut uix reperias uel in media plebe, inter infimæ sortis homines, quem hic non anteeat comitate, facilitate, mansuetudine. O mentem uere heroicam & apostolico uiro dignam, cum humanum prætergressus sis modum, tum teipsum in ordinem redigere, ac nec infimum quenquā hominem fastidire. Alijs paululum eruditionis cristas erigit. Alijs imaginum splendor animos effert. Sunt quibus uita castior supercilium adducat. Neq; desunt, quos mediocris etiā aura fortunæ sustollat, neq; sui sinat meminisse. Hic semper in omni doctrinæ genere summas tenuit, ut qui ingenio longe felicissimo, quod naturæ deiq; munere cōtigerat, studiū adiunxerit indefatigabile. Deinde in grauissimis simul ac splendidissimis regni regijsq; negocijs, toties ac tot annos uersatus est, idq; non sine summa laude, tum pietatis, tum prudentiæ. Nunc deniq; cœu mirificis quidam Gerion, tergeminum heroa suæ præstat uniuersæ Britannicæ, archiepiscopum ac primatem, cancellarium, & Mœcenatem: archiepiscopum religioni, cancellarium iustitiæ & reipublicæ, Mœcenatem studijs. Quis est tanto animi robore præditus, qui non sub horum uno quolibet sudet anheletq;, quæ uir ille solus sustinet: præsertim qui prorsus intelligat quid quisque titulus efflagitet. Siquidem archiepiscopi primatisq; titulus, quem uir ille sanctissimus Thomas suo martyrio reddidit augustiorem, illud exigit, ut quod Romanus pontifex uniuerso debet orbi, hoc ille uniuersæ præstet Britannicæ. Iam Cancellarij munus, summum & incorruptum totius regni iudicem requirit, & ad quem omnibus sit aditus, laicis pariter & clericis, à quo tamen nulla iam sit appellatio. Quas hic negociorum moles, quos causarum fluctus uno ab homine sustineri putas? Vt ne uocem interim ad hanc rationem, neq; pauca, neq; mediocria curarū pondera, quæ ex regijs accedunt negocijs, ut domesticas sollicitudines dissimulem, quas in tam numerosa familia non mediocres esse cōsentaneum est. Et tamen unum illud pectus, tot rebus obeundis, non solum sufficit, uerumetiam superest. In tam immenso circumstrepentium negociorum agmine suppetit quod tribuat religioni, quod priuatis amicorum affectibus, quod euoluendis libris, quos adeo nō fastidit, ut cum nullis amicis confabuletur libentius, quoties à publicis functionibus ocij non nihil suffurari licet. Nimirum hoc illi tribuit admirandā quædam naturæ felicitas, & incredibilis ingenij dexteritas, hoc iudicium nō minus acre quàm promptum & expeditum, hoc diutinus rerum usus, super omnia uero perpetua quædam uitæ sobrietas ac uigilantia. Ne minima quidem ætatis portio datur alexæ, nulla uoluptatibus, nulla conuiujs, nulla somno, imò naturæ quoq; non nihil detrahit, quod adijciat iuuantæ patriæ. Hac ratione fit, ut & tempus, & ætas iam alioqui grandior, & ualeudo tot tantis que negocijs obeundis, sustinendis, exantlandisq; sufficiat, quibus ne decem quidem alij pares esse possint. Iam fieri non potest, quin in tam uariâ negociorum turba, quædam existant non ingentia solum, sed etiam molesta, periculosaq;. Quandoquidem non temere dictum est illud; ne Iouem quidem placere omnibus. At hunc nemo uidit tristem, nemo commotum, nemo uultuosum: tanta est infatigati pectoris uis & constantia. Tum æquitas ac suauitas tanta, ut ab hoc uicti discedant æquioribus animis, quàm à nonnullis solent uictores. Sibi perpetuo tranquillus est, alijs comis & alacris. Iam uero Mœcenatis personam quam uel tro suscepit, ita tuetur ac sustinet, ut insula semper uiris & opibus pollens, olim religione nobilis, nunc optimis item literis ac disciplinis, huius potissimū opera sic effloruerit, ut nulli regioni cedere debeat, seu Græcæ pariter ac Latine literaturæ per-

Gulielmus Vuaramus Archiepiscopus Cantuariensis

Modestius laus

Thomas Cantuariensis

Sobrietatis laus

Acquitas

Britannie laus

Benignitas

ritiam requiras, seu species eloquentiæ vires, seu mathematicæ acuminata, seu reliquam philosophiæ cognitionem, seu literarum arcanarum mysteria. Vnus alit plurimos, euehit plerosque, fauet, iouet, ornat, ac tuetur omnes, non solum eximios, sed & mediocres, nec suos tantum, sed externos etiam & quouis sub cælo natos. Quorum in numero me quoque, quantuluscumque sum, esse uoluit illius benignitas. Cuius beneficentiæ, quanquam alias quoque profusa & exundanti, illud etiam geminam addit gratiam, quod uix unquam admoneri sese patitur, rogari nunquam. Quin & gratias agentem mox interpellat, uelut hoc ipsum nimium sit, eum qui summo sit affectus beneficio, uerbis agnoscere quod accepit. Abunde sibi relatum gratiam putat si studiis profuit, si bene celsit omnibus quod ille de suo privato contulit munus. Et quemadmodum non iactat, si feliciter provenit benignitas, ita negligit ac ceu non meminit, si quando seculus euenit. Quandoquidem fieri non potest, quin & id accidat nonnunquam ei, qui propensus sit ad bene merendum de omnibus. Iudicio asciscit, quos uelit fouere, sed eo sane candido, & amico magis quam severo. Cæterum quos semel complexus sit, constantissime fouet, nec ullis inuidorum obtreccionibus potest alienari. Quas si quando cogitur audire, mire dissimulat, id quoque studens, ne uel ad eum perueniant quem petunt, ne quid illius contristetur animus. Cuiusmodi Mœcenas si mihi primis illis contigisset annis, fortassis aliquid in bonis literis esse potuissim. Nunc natus seculo parum felici, cum passim impune regnaret barbaries, præsertim apud nostrates, apud quos tum crimen etiam erat quicquam bonarum literarum attigisse, tantum aberat ut honos aleret hominum studia in ea regione, que Baccho Cererique dicata tum esset uerius quam Musis: quid quæso poteram ingenio uix mediocri præditus? Nam clarissimum uirum Henricum Berganum Episcopum Cameracensem primum studii mei Mœcenatem, mors inuida præripuit. Huic proximum Gulielmum Monteioium in clytum Angliæ primatem, aulae negotia bellique tumultus interceperunt. Quanquam ut uere dicam, huic ipse defui potius, quam ille mihi. Per hunc denique contigit summus ille Cantuariensis, sed prouectiori iam & ad quadragesimum deurgenti annum. Et tamen huius excitatus benignitate, in literarum studiis ueluti repubui reuiguique. Et quod nec natura dederat, nec patria, hoc huius dedit benignitas. Habent hoc mortalium ingenia, habent hoc studia literarum, præsidem aliquem, ac ducem desiderant, qui suppeditet otium, qui addat animum, qui tueatur aduersus excetram inuidiæ, quæ non aliter quam umbra corpus sequitur eruditionis gloriam. Denique ad cuius iudicium suas exigant vires, cui suas consecrent uigilias. Vidit hoc, opinor, prudens antiquitas, quæ Musis uirginibus suum præfecit Apollinem. Proinde sicuti uere dictum est Græcorum pro uerbio, annum fructificare, non aruam, quod cæli clementia plus adferat momenti ad segetis prouentum quam soli bonitas, ita principum benignitas est quæ facit ingeniosos. Nulla regio tam Barbara, tam procul à Solis equis, ut ait Maro, deurgens, quæ non habeat dexterrima ingenia, quæ uel in media Græcia nata uideri possint, si non desint Mœcenates. Sed dum harum rerum cogitatione teneor, haud scio quo modo penè operis instituti immemor, diutius quam par est, immoror digressioni. Proinde ad id quod agitur recurendum.

Henricus à Bergis Episcopus Cameracensis Gulielmus Monteioius

Desiderantes uos cupide.) *ὅπως ἰμερόμενοι ὑμῶν.* Conatus est explicare *ἰμερομεν* uerbi, significat enim alicuius desiderio mutuoque teneri affectu, sicuti parētis, aut amici. Theophylactus indicat duplicem apud Græcos lectionem, quosdam enim legere *ἰμερομενοι*, id est, adglutinati uobis & adherentes, ab *ἰμερ* simul, & *ἰρω*, quod est connectio. Rursus alios legere *ἰμερομαι*, quod sonat, cum affectu desiderantes: *ἰμερ* enim desiderium sonat, *ἰμερομαι* desiderio tangor, uox composita, uidetur ab *ἰω* siue *ἰμι*, quod est mitto siue tendo, & *ἰρω* amor siue cupido, quasi dicas, rapior cupidine.

ὅπως ἰμερῶν dilute uertit uolebamur

Volebamur.) *ὅπως ἰμερῶν.* Et hoc uerbum affectum habet, quasi dicas, gestijnt animus, tamen si Græca uox potest esse præsentis temporis.

Quoniam charissimi.) *διότι ἀγαπητοί,* id est, Propterea quod dilecti &c. Memores enim facti estis.) *μνημονοῦντες γάρ.* id est, Meministis enim. Atque ita legit Ambrosius.

Laboris nostri.) *ἡ πόνη καὶ μόχθου.* Duobus uerbis idem significauit, nisi quod *μόχθου*

μόχθου labor est cum difficultate coniunctus, quasi dicas, conatum aut molitionem: & ideo uerterunt fatigationes. In Græcis uocibus iucundior est affinitas soni.

Nocte & die.) *νοκτὸς γὰρ καὶ ἡμέρας,* id est, Nocte enim & die.

Quam sancte.) *ὡς ὁσίως,* id est, Ut siue quod. Quanquam & interpretes recte uertit. Theophylactus annotat emphasim huius uocis *ὁσίως*, quod religionem ac reuerentiam numinis sonat Græcis. Hoc adest ei, qui meminit se dei negocium agere. Nam quod addidit *δικαίως*, refertur ad homines, quorum nemini fecit iniuriam.

Et sine querela.) *ἀμειψίως.* Ita ut nemo de nobis queri potuerit, hoc est, inculpate, Affuimus.) *ἐγνήθημεν,* id est, Fuimus.

Qualiter unumquenque uestrum.) Hic nisi subaudias uerbum, complexi fuerimus, aut aliud simile, sermo erit imperfectus. Verum id in Paulo iam nouum esse non oportet, facile licebat mederi, nisi repetitum esset *ὡς*: & cum ante dixisset *ἕνα ἑκάστου ὑμῶν*, rursus addidisset, *παρακαλῶντες ὑμᾶς*. Verum hæc est balbuties apostolicæ charitatis, quæ se uerbis humanis ceu temulenta non explicat.

Et testificati sumus.) *Ἐμαρτυροῦμενοι,* id est, Testificantes, aut potius obtestantes.

Verbum auditus dei.) *ἄκουσ τοῦ θεοῦ,* id est, Sermonem de deo, aut sermonem quod deum discebatis.

Accepistis illud non ut uerbum hominis.) Ut, non inuenio in quibusdam exemplaribus Græcis, *ὁ λόγου ἀνθρώπων*, id est, Non sermonem hominum: etiam si hic non nihil uariant Græci codices, & apparet ex Græcorum scholijs *ὡς* aduerbium non esse additum in priori parte sed, Suscepistis uerbum dei: quod efficacius est, quam ut uerbum dei. Certe apud Chrysostomum ac Theophylactum non ascribitur, quæquam sic exponit quasi legisset *ὡς*. In posteriore particula additur *καθὼς*, sed additur *ὅτι καὶ καθὼς*. Proinde quoniam *ὡς* aliquando dicitur, & de his quæ uere sunt, uitauit adde re in priore particula, alioquin addendum erat, sicut re uera non est. Quanquam prior illa uox, dei, ad superiora pertinet, Cum accepissetis à nobis uerbum auditus dei, hoc est uerbum quod uobis per nos loquebatur deus. At ego malim, cum acciperetis, quam cum accepissetis. Alioquin quomodo accipiebant, quod iam acceperant?

Qui operatur.) Qui, apud Græcos referri potest uel ad uerbum, uel ad deum, sed magis ad uerbum: & ita Ambrosius, Quod & operatur, addita etiam copula, & in hoc cum Græcis concordans. Nam Paulus sentit diuini uerbi ueluti semine agere in Thessalonicensibus, dum ipsis factis declarant uim sermonis Euangelici. Hoc pacto cum legit, tum interpretatur Theophylactus.

Semen actus

Vobis qui credidistis.) *πισθυσσιν,* id est, Qui creditis: & ita legit Ambrosius, aut certe, Qui credebatis, propter uerbum præteriti temporis cui adheret.

Contribulibus uestris.) Græce est, proprijs contribulibus, *ἰδίου συμφυλιῶν*, id est, A proprijs contribulibus. Quanquam magis significat eiusdem gentis quam tribus. Sicut & ipsi.) Subaudi, nos.

Et prophetas.) Græce est, Et proprios prophetas, *ἰδίου προφητῶν.*

Peruenit autem in illos ira dei.) Dei, apud Græcos hoc loco non additur, *ἐφ' ἧ καὶ δεῖ εἶναι αὐτοὺς ἢ ὄργη*, id est, Peruenit autem in illos ira, id est, ultio. Et uetusti codices, nominatim duo Constantienses habebant, preuenit, quomodo legit & Ambrosius. Præuenit autem dictum est pro occupauit, dum illi contantur resipiscere. Annotauit Theophylactus additum articulum *ἢ ὄργη*, quo significaretur uindicta illa inuitabilis, quam illis imminere prædictum est à Christo & à prophetis. Porro *εἰς τέλος* dixit, pro eo quod est extrema, siue ad extremum, hoc est implacabilis ira dei.

Articuli uis

Desolati.) *ἄρρηφανὶ ὄρφνες,* id est, Velut orphani facti, & orbatu uobis ceu filijs.

Ad tempus horæ.) *πῶς καὶ ὥρας.* Cur non potius, Ad opportunitatem, siue occasione, aut certe articulum temporis, hoc est, ad breue tempus? Quandoquidem hora tempus est, Græcis: *καιρός*, breue tempus. Nos uertimus, ad spacium temporis. Theophylactus putat in utraque uoce esse diminuendi emphasim. Nam *καιρός* articulus temporis, & hora minima diei pars. Certe sic extenuauit apostolus absentiam suam, quam neque perpetuam uult intelligi, quum ait *πῶς καὶ ὥρας*: neque diuturnam, quum ait *ὥρας*.

Aspectu, nō corde.) πρὸς ὄψω, ἢ καρδίᾳ, id est, Facie non corde. Atq; ita legit Am- brosius, sed magis placet quod uertit interpres.

Abundantius festinauimus.) ἐπιπρὸς δὲ λέγειν. Quod significat & studuimus, & cura uimus. Et abundantius, dictum est pro magis, siue uehementius.

Et semel & iterum.) καὶ ἄλλοις, id est, Et bis: sed Latine uertit interpres.

Nonne uos ante dominū.) Græcis additur coniunctio καὶ. Nonne & uos. Huius emphasim annotauit Theophylactus. Sentit enim nō hos solū, sed & ceteros quos conuertit ad Christum, esse coronam suam & gloriam.

Ante dominū.) ἐμπροσθεν τοῦ κυρίου, id est, Corā domino, siue in cōspectu domini.

EX CAPITE TERTIO.

Vstinentes.) ἐπιγοντες, id est, Non ferentes, hoc est, impares desiderio uidendi uos.

Placuit nobis.) ὑδοκίμαρον. Quod ut explicaret Ambrosius, uertit optimum duximus. Diuus Hieronymus putat uocem esse nouam à Se- ptuaginta confictam, ad explicandam proprietatem Hebræi sermonis.

Remanere.) ἐπιλείψωμαι, siue ut aliàs habetur κατελείψωμαι, id est, Relinquit. Am- brosius legit, Vt Athenis soli relinqueremur.

Ministrum dei.) Addunt Græci, καὶ συνασπράγγον ἡμῶν, id est, Cooperariū nostrum. Ita Ambrosius, Et participem operis dei: sic enim reddit συνασπράγγον.

Ne quis moueatur.) σαλευθῆναι. Quod Græca quidem scholia exponunt, turbari, aut terreri. Sumpta metaphora à canibus caudam mouentibus, quod idem admo- nuit Theophylactus.

Veniente, & annunciāte.) Vtrūq; apud Græcos preteriti tēporis est, ἐλθόντος καὶ ἀγγελλομένου, id est, Cum uenisset, & annunciāset, quemadmodū legit Ambrosius.

Sicut & nos.) καθὼς καὶ ἡμεῖς, ὑμεῖς, id est, Sicut & nos, uos. Aut quoq; coniu- ctio erat ommittenda, aut &.

Abundantius orantes.) ὑπερ ἐκ περισσῶ. Et exprimens uerborum ἐπιπρὸς Am- brosius, legit, abundantissime orantes. Congeminauit enim Paulus uehementiam affectus: ὑπερ, id est, Eximie, ἐκ περισσῶ, ex abundantia, siue ex superfluo, quasi di- cat, supra modum, & plusquam oportet.

Et abundare faciat.) Hic utrūq; uerbū posuit transitue πλεονάζειν & περισσεύειν, de quorū altero supra meminimus. Nam id rarius est, ideoq; monendum duximus.

Et nos in uobis.) ἐν ὑμῖν, id est, In uos.

Sine querela.) ἀνεμπόδος, id est, Ireprehensa, ut legit Ambrosius. Refertur enim ad corda, quæ talia uult esse Paulus, ut nulla de his possit esse querimonia.

EX CAPITE QUARTO.

T quemadmodū accepistis.) Vt, redūdat. Sequit enim hæc cōiunctio. Sic & ambuletis.) ἵνα πορεύσθε μέλλον, id est, Vt abundetis magis.

Reliqua nempe hæc, Sicut & ambulatis, redundant. Adiecta uidentur explicandæ sententiæ gratia. Ambrosius tamen addit Sicut & ambula- tis. Atq; ita scriptum cōperimus in antiquis exemplaribus Latinis. Ex Theophylacti commentarijs non apparet additum fuisse, certe in contextu abest, quemadmodum nec apud Chrysostomum.

Ne quis supergrediatur neq; circumueniat in negotio fratrem.) In Epistolæ ad Ephesios capite quinto, indicauimus ex autoritate Hieronymi, uerbū quod est hic πλεονεκτήειν πλεονεκτήειν, non pertinere proprie ad auaritiam, sed ad fraudem, qua cum iniuria no- supergredi- his occupamus uxores alienas: alioqui putat ille inconcinne coniungi auariciā cum uertit libidine, præsertim quum mox sequatur. Non enim uocauit nos deus in immundi- ciam. Atq; ita sanè interpretatur hoc loco Theophylactus Chrysostomum sequutus. Cui non sufficit sua uxor, is πλεονεκτήειν.

Quoniam uindex.) Propterea quod uindex siue ultor &c. δὴν.

Sicut prædiximus.) Sicut & prædiximus. Et ita legit Ambrosius, addita coniu- ctione, ut uideat hæc esse repetitio pristinae admonitionis, quā debebat meminisse.

In immundiciam.) ἠδὲ ἀκαθαρσίᾳ. Quod perinde ualeat, ac si dicas, non uocauit nos hæc

In nostris plus est

πλεονεκτήειν πλεονεκτήειν supergredi

nos hac lege, ut essemus immundi. Siquidem causa & cōditio uocationis erat, ut de- sineremus esse quod eramus. Hanc enim uim habet nōnunquam præpositio ἠδὲ, ap- posita dauidi calui. Quanquam in eo quod proxime sequitur, abusus est, q̄ pro ἠδὲ.

Qui hæc spernit.) Hæc, redundat, ἢ ἀθετεῖν, id est, Qui reijcit. Addidit interpres pronomen hæc, explicandæ rei gratia. Demiror autem cur ita Hieronymo uisum sit ἀθετεῖν uertere præuaricari: nam in libro Didymi de Spiritu sancto tertio nonnihil de suo adijciens, scribit in hunc modum: Neq; enim uocauit nos deus ad immundi- ciam, sed ad sanctificationem. Itaq; qui spernit, siue, quod melius habetur in Græco, qui præuaricatur, non hominem præuaricatur, sed deum &c. Quis enim præuarica- tur hominem: ut iam idem sit ἀθετεῖν & præuaricari. Illud uerum est, qui spernit ac reijcit dei præceptum, utiq; præuaricatur.

Expensa Hieronymi sententia

Qui etiam.) Etiam, non est, πῶς δίδουται, id est, Qui dedit. Et ita legit Ambrosius.

In uobis.) ἐν ὑμῖν, id est, In uos.

De charitate fraternitatis.) Φιλadelphίας, id est, Fraterno amore. Ambrosius uer- tit, De affectione fraternitatis. Siquidem hac uoce, ex amore & fratre composita, ap- postoli significare solent, mutuam Christianorum inter ipsos amorem: idq; ex He- braorum more, qui omnes suæ gentis fratres uocant.

Necesse habuimus.) χρεῖαν ἔχετε, id est, Necesse habetis, hoc est, nō est necesse uo- bis ut scribam. Interpres legisse uidetur ἐχρεώειν.

A Deo didicistis.) θεοδιδάκτοι. Quod hic extulit dictione composita, Ioannes ex- tulit duabus incompositis, θεοδιδασκαλοῖ, quod illic uertit docibiles dei, hæc significat à deo doctos, & diuino instinctu per se afflatos.

Et operam deris.) καὶ φιλοτιμείσθε. Quod significat ambitiose conari. Ambrosius uertit eniti: nos, In hoc incumbatis.

Vt uestrum negocium agatis.) καὶ προσεῖν τὰ ἴδια, id est, Vt agatis res proprias. Deterret enim ab alienis appetendis & ocio, quò iam tum sub religionis prætextu propendebant pleriq;.

Ociosi & curiosi

[Redacted text block]

Porro ridicule quidam locum hunc interpretantur de curando negotio propriæ salutis.

Et nullius aliquid desideretis.) καὶ μηδενὸς χρεῖαν ἔχετε, id est, Nullius indigentiam habeatis. Potest autem nullius, uel ad hominem refert, uel ad rem. Curate, ne quid uobis desit, aut curate, ne sit implorandum auxilium alienum.

De dormientibus.) ἢ κακοιμηθῆναι. Quasi dicas, somno sopitis, uel soporatis, à dormisco magis quam à dormio.

Si enim credimus quod Iesus mortuus est.) Chrysostomus citans hunc locum ho- milia in posteriorem ad Corinthios prima, addit tertium uerbum, ἐπιθῆναι, καὶ ἀνεῖν, καὶ ἐγερῆναι. Eadem est lectio in commentarijs, sed in exponendo non attingit tertiam uocem, quemadmodum nec Theophylactus, unde adiectam suspicor.

Adducet cum eo.) σὺν αὐτῷ, id est, Secum, aut cum eo, hoc est, filio. Id quod mihi magis probatur.

In aduentu.) In aduentum, ἐν τῷ παρουσίᾳ. Qui relinquimur & superesse per- mittimur in illum aduentum. Nec enim ociose additus est articulus.

Non præueniemus eos qui dormierunt.) τοὺς κοιμηθέντας, Certius erat, qui dor- miunt, siue qui obdormierunt: nam dormisse dicuntur potius qui iam uigilant, ex- perfecti. Porro Græca uox perinde sonat quasi dicas, somno sopitos. Augustinus cum aliàs aliquoties tum libro De ciuitate dei uigesimo legit, Qui ante dormierunt. Vnde apparet in nonnullis Græcis codicibus scriptum fuisse προκοιμηθέντας.

In iussu.) ἢ κληρόματα. Non est simplex iussio, sed uox illa, qua nautæ seu milites se mutuo adhortantur ad rem strenue gerendam.

In iussu & in.) Et, redundat, ἢ φωνῆ, id est, Cum uoce: quasi dixisset in iussu uocis, quod

IN EPISTOLAM PAVLI

AD THESSALONICENSIS SECUNDAM ANNOTATIONES DES. ERASMI ROTERODAMI.

EX CAPITE PRIMO.

T DIGNVM est.) Inuenitur quidem & hoc apud Latinos, cæterum usitatius magisq; Latinum est, ut par est, *καθὼς ἀξίον ἔστι.*

Supercrefcit fides uestra.) *ὑπερβαύει*, præpositio Græca sonat epítasin. Alioqui Latinis supercrefcit quod innascitur alicui rei, aut quod incremento suo opprimit alia.

Vnusquisque uestrum.) *ἑνὸς ἐκαστὸν πάντων.* Addunt omnium, ad uehementiã. Et Ambrosius, uniuscuiusq; omnium uestrum.

In exemplum.) Non est *ὑπόδειγμα* sed *ὑπόδειγμα*, id est, Exemplum siue ostensionem, aut specimen, aut declarationem. Nam exemplar imitandi gratia proponitur, *ὑπόδειγμα* declarat quod latebat. Tum enim clarescet dei iustitia, quum cruciatibus æternis dederunt, qui hic sine fine cruciant pios: & regno cœlesti potentur, qui hic spe promissæ felicitatis dira perpessi sunt. Præpositio in, redundat, aut nominandi casû, ostensio, ut referatur ad illos qui affliguntur, id est, uos estis documentum, & ostenditis rectum esse iudicium dei, cum tanta passos remuneratur regno suo.

ὑπόδειγμα
ὑπόδειγμα

In regno dei.) In, præpositio redundat, nec addit Ambrosius.

Si tamen iustum est.) Ambrosius legit, siquidem, nō si. Et Aquinas annotauit in nonnullis exēplaribus scriptū fuisse siquidē, pro si tamen. Græca scholia exponūt hoc loco *ἂν ποτ*, positū pro *ἐπιδήμιον*, id est, Quandoquidem; affirmantis enim esse, nō dubitantis. Quod si maxime siquidē, ponatur pro si, tanto magis affirmabit, ueluti uerū inferens, de quo nefas sit dubitare. Mirū quur interpres putarit addendum tamen.

Retribuere retributionem.) *ἀνταποδοῦναι πῶς θλίβουσι ὑμᾶς θλίβουσι*, id est, Retribuere affligentibus uos afflictionem. Et Ambrosius, Retribuere eis qui uos deprimentur præsuram. Proinde uidetur errore librariorum deprauatum in uulgatis exemplaribus, præsertim cum in peruetusto exemplari bibliothecæ Paulinæ extet, Retribuere tribulationem: atq; ita scriptum comperi & in alijs nonnullis per typographos excusis. Quin & ipsum schema ex contrarijs contextum indicat germanam lectionem. Opponit enim affligentes afflictis, & afflictionē requiei, quæ Græcis est *ἀνεσις*, id est, relaxatio, Nam *θλίβω* proprie est premo.

superest
Mendum
apud nos

Virtutis eius.) *δυναμείως*, id est, Potentiæ.

In flamma ignis.) *ἢ πυρὸς φλογός*, id est, In incendio, siue igni flammæ. Atq; ita legit Ambrosius.

Dantis uindictam.) Dantis, ad dominum refertur, non ad flammā, Nam quamuis apud Latinos anceps est sermo, apud Græcos non est.

Pœnas dabunt.) *δικλω πῶσαι*, id est, Pœnam luent, siue pendent.

In interitū.) In, redundat, *ἀλεθροῦ ἀπάντων*, ut addatur appositue, & intelligamus non quamlibet pœnam, sed æternam.

Gloria uirtutis.) *ῥισχύν*, id est, Roboris siue potentiæ: ne quis accipiat *ἀρετῆς*, id est, uirtutem, quæ pugnat cum uitio, ut sapius iam admonuimus.

Admirabilis fieri.) *θαυμάδιωαι*, Quod Ambrosius expressit, mirificari. Est enim Græcis uerbum passiuum, cum alijs quis redditur admirandus.

Quia creditum est testimonium nostrum.) *ὅτι ὑπέσβεθη τὸ μαρτύριον ἡμῶν*. Ambrosius ut uitet amphibologiam, sic explicat, Quia fidem habuit testimonium nostrum. Sed Latinius poterat, quod fides habita sit testimonio nostro.

In die illo.) Ambrosius hic addit, aduentus domini.

In quo etiã oramus.) *ἐς δὲ τὸ πᾶσιν ὑχόμεθα*, id est, In quod & oramus, siue ad quod Si refers

Si refers ad superiora, hic erit sensus: ut cum primis fiat deprecatio, hoc est, ante omnia. Et in hanc sententiam exponit Chrysostomus: Sin ad sequentiã, sensus erit, ut preces fiant ab omnibus.

Sua uocatione.) *ῥηλέσιως*, id est, Vocatione. Nec additur sua, apud Græcos, nisi quod articulus additus fermè tantundem efficit: itaq; nos addidimus Ista uocatione.

Et dignetur.) *ἀξιῶσαι*. Ambrosius uertit, Dignos habeat.

Omnem uoluntatem.) *ὑδοκίω*, id est, Beneplacitum siue bonum propositū. Minor quid sequutus Ambrosius legat, omni placito bonitatis, nisi subaudiuit *ἢ*, Perficiat uos iuxta bonam uoluntatem suam. Rursum hic uox est, qua Paulus & euangelistæ solent excludere merita hominum.

ὑδοκία

Bonitatis suæ.) *ἀγαθωσύνης*. Nam, suæ, rursus abundat.

Et opus fidei.) Et hic Ambrosius legit, opere, ut respondeat, placito.

In uirtute.) *ἢ δυναμεις*, id est, Potentia & robore.

Clarificetur.) *ἢ δόξα δίδῃ*, id est, Celebre fiat, aut nobilitetur aut glorificetur.

EX CAPITE SECUNDO

Er aduentum.) Græca sic habent, *ὑπὲρ ῥηλέσιως, τὸ κρείσσον ἡμῶν ἰησοῦ χριστοῦ, ὃ ἡμῶν ὑποσωαγωγὸς ἐπὶ πάντων*. Quorū sententiã ita reddi poterat, Nominè aduentus domini nostri Iesu Christi, & nomine aggregationis nostræ in illum. Atq; in hunc sensum interpretantur Græca scholia. Obtestatur enim eos nō solum hoc nomine, quod Christus appariturus sit in sua potentia, sed quod ipsi quoq; fideles illic sint adfuturi, & adiungendi Christo. Ipsum autē, siue illum, non refert dominū, sed aduentū, *ῥησίαν*, & est *ἐπὶ πάντων*. Ambrosius legisse uidetur *ἐπὶ πάντων*, si modo codex mēdo uacat. Legit enim, in idipsum.

Cito moueamini.) *παραχρῆσθε μετακλιθῆναι*. Qd est proprie fluctuatis, & dimori de loco.

A uestro sensu.) *νοῦς*, id est, Mente siue intellectu.

Tanq; per nos missam.) *ὡς δὲ ἡμῶν*, id est, Tanq; per nos. Missam, additū est explicandi causa, etiam si non nihil mutat de sensu. Nam Paulus nō uult eos cōmoueri, neq; per spiritū, tanq; a Paulo profectum, neq; per sermonem Pauli nomine allatum, neq; per epistolam, illius iussu aut nomine scriptam: atq; id sonant uerba Græca.

Dies domini.) Pro domini, Græcus habet Christi.

Nisi uenerit discessio.) *ἄρρασις*. Quod Ambrosius uertit, defectionem: nempe cum aliquis desciscit a suo autore seu principe. Et si articulus additus significat insignem illam & ante prædictam defectionem.

Homo peccati.) *ὁ ἀνθρώπος τῆς ἀμαρτίας*. Diuus Ambrosius ut explicaret uim articuli, legit, homo ille, ut acciperemus de certo homine dictum.

Super omne quod dicitur.) Interpres legisse uidetur *ὑπὲρ πάντων τῶν λεγόμενων*. Verum Græci codices sic habent, *ὑπὲρ πάντων λεγόμενον θεῶν, ἢ ἀθεασμα*, id est, Supra uel aduersus omnē qui dicitur deus, aut cultus siue ueneratio. Atq; ita scriptū comperimus apud Origenē. Augustinus libro contra Aduersariū legis & prophetarum 2. cap. ultimo, legit, Supra omnem deum & quod colitur, sed mendoso usus codice, quod illi frequenter accidit. Hieronymus in Quæstionibus citat ad hunc modū: Contra omne quod dicitur deus aut religio, propius accedēs ad Græca uerba. Quanc; uideo quosdam pro *πάντα* legere *πάν τὸ λεγόμενον*, id est, aduersus omne quod dicitur deus aut religio. Nam *ἀθεασμα* proprie dicitur id quod adoramus, & summa reuerētia ueneramur & quod maiestate præcellit: idq; uerti poterat, numē. Theophylactus legēs *πάντα*, id est, oēm, sic enarrat locū, ut *πάντα* referre uideat ad omnes demones aut homines qui pro dijs habiti sunt: *ἀθεασμα* ad simulacra, lucos, aut phana. Si legamus *πάν*, quod fuisse scriptū arbitror, participiū *λεγόμενον* utroq; referendum est, quod dicitur deus, aut quod dicitur sebasma. Quæadmodum enim illi non erant ueri dij, ita nec uera sebasmata, quæ uenerabant. Nā deo uero quomodo se præferret ille, q nō nouerat.

Super omne
quod dicitur,
à Græcis se-
cus legitur

Tanquam sit deus.) *ὅτι ὅτι θεός*, id est, Quod sit deus, hoc est, ostentans se esse deū, cum non sit. Paulus non absoluit sermonis ordinem, sed uelut oblitus eorum quæ cœperat, interijcit, quæ ueniunt in mentem. Videbatur enim additurus, quoniã nisi uenerit defectio & cæt. non ueniet dies domini.

Sermo in abso-
lutus

Non retinetis.) εμνημονεύετε, id est, Non meministis.

Calu

Hæc dicebam uobis.) Ambrosius, nisi codex mendosus est, legit ad hunc modum, Non meministis, quod me adhuc apud uos agente, hæc dicebantur uobis.

Vt reueletur in suo.) Deest, ille, εἰς τὸ ἀπακαλεῖσθαι αὐτὸν, id est, Vt ille reueletur. Ille, inquam, aduersarius, de quo modo dictum est.

Mysterium iam operatur iniquitatis.) Mysteriū, eadem uox est quam aliās uertit, sacramentum, Iacobus Faber putat Operatur, hic accipi passiuè pro patrat. Tam etsi nihil est necesse, cū sit uerbum medium. Et ὑπογίγει non est proprie patrare aut facere, sed agere, hoc est, uim suā exercere: sicuti spiritus dicitur operari in nobis, cum uim suam & efficaciam ostendit. Ita nunc Paulus dicit Antichristum nondum apparuisse, sed tamen occulte iam illius spiritum ualere, & agere in his qui persequuntur Christianos. Græci interpretes arbitrantur hoc dictum in Neronem.

Tantū ut qui tenet nunc te.) μόνου ὁ κερτέχων ἀπὸ τῆς εὐσε. Videtur in Græco codice deesse, ὁ κερτέχων ἀπὸ τῆς κερτέχου, id est, Is qui nunc obtinet, obtineat, donec &c. nisi malumus apostolopelin esse, quæ plus significarit silendo, q̄ si uerbum explicuisset. Hunc locum exponunt de imperio Romano, quo soluto sit uenturus Antichristus. Nōnulli de Nerone, quem putant aut resurrecturum, ac futurum Antichristum, aut in hoc sublatum asseruari, ut suo tempore prodeat: quidam de fictis Christianis. Quibus de rebus accuratius differit Augustinus lib. De ciuitate dei x x. capite decimonono.

Interficiet.) ἀναλώσει, id est, Consumet.

Illustratione aduentus.) τῆς ὑπερφανείας, id est, Apparitione, etiāsi Ambrosius legit, illustratione præsentia suæ, Augustinus, illuminatione præsentia suæ, ut accipias claritate Christi aduentus, obscuratum iri Antichristum.

Et prodigijs mēdacibus.) ψευδῆς, id est, Mendacijs: sic legit & Ambrosius. Quamquam interpres si studio sic uertit, uertit eleganter: sin casu, feliciter.

His qui pereunt.) In his est Græce, licet reclamant Latini codices.

Charitatem ueritatis.) τὴν ἀγαπῆν ἐπὶ ἀληθείας ἐκ ἐλεφαντῶν, id est, Dilectionē ueritatis non acceperunt. Atq; ita legit diuus Ambrosius. Durius enim cohæret charitas cum genitiuo casu ueritatis. Sentit enim amorem ueri, aut charitatē ueram, aut si credimus Theophylacto, ipsum Christum, qui fuit utrumq; charitas & ueritas.

Ideo mittet.) καὶ εἰς ἡμᾶς, id est, Et ideo. Deest enim nobis copula.

Operationē erroris.) ὑπογίγειν πλάνης, id est, Efficaciā seductiōis uel imposturæ, ut referat ad prodigia, quæ facturū sit Antichristus, nimirū agēte in illo spiritu immūdo. Quandoquidē diuus Hieronymus arbitrat Paulum hūc sumpsisse locū ex Esaia, qui scribit, Dominus miscuit ei spiritum erroris. Porro spiritus est agere, uelut ignis.

Sed cōsenserūt.) ἀλλ' ὁδοκίσησαν τὸν ὄν τῆς ἀδικίας. Quod ita uertī poterat. Sed quibus placuit iniquitas. Aut, sed approbauerunt iniquitatem, ut aliās σιωπῶν ἀδικίαν.

Quod elegerit nos.) ὅτι ἐλεγετο ὑμῶν, id est, Elegit uos.

Primitias

Primitias in salutē.) ἀπ' ἀρχῆς εἰς σωτηρίαν, id est, Ab initio ad salutē. Et Ambrosius ^{Varia lectio} legit, à principio. Apparet interpretem legisse ἀπαρχάς, siue ἀπαρχῶν, quod sonat primitias: ut sit sensus, illos inter primos fuisse uocatos ex Thessalonicēsis. Sin legas ἀπ' ἀρχῆς, pertinet ad diuinam prædestinationem. Quanquam ex ijsdem uerbis & hic sensus accipi potest, eripuit nos deus ab imperio. Theophylactus in contextu legit ἀπ' ἀρχῆς, id est, ab initio, & interpretatur de prædestinatione, nec tamen certo liquet, an legerit ἀπαρχάς.

In qua & uocauit.) εἰς ὃ, id est, In quod. Idē potest uel accipi absolute, uel referri ad spiritum, ut dicas, in quem; & ita indicant Græca scholia. Vetus codices habent in ~~quod~~, ut legit Ambrosius. Ex ijs conijcere licet primam scripturā fuisse, in quē, scilicet spiritum. Id lectori uisum est durius, eoq; Quem, mutauit in quam, ut mollius referatur ad fidem proximam. Mihi tamen magis placet ut ὃ sumatur absolute.

Quas didicistis.) ἐδιδάχθητε, id est, Quas docti estis, ut obiter magis commēdet suum officium.

Deus & pater noster.) Sermo Græcus mollior est, ὁ θεὸς καὶ πατὴρ ἡμῶν, id est, Is qui deus & idem pater noster est. Nam si dixisset ὁ θεὸς καὶ ὁ πατὴρ ἡμῶν, uisus fuisset designare duas personas, quarum alter fuerit deus, alter fuerit pater. Ambrosius nō addidit copulam, haud scio an uitio librariorum.

Exhortetur corda uestra.) παρακαλεῖσθαι ὑμῶν τὰς καρδίας, id est, Consoletur corda uestra. Tamen si uerbum παρακαλεῖσθαι ambiguū est; & apud Græcos sermo præcedit opus, apud nos diuersus est ordo. In tradendo pietatē prius est facere q̄ docere, in disciplinis prior est sermo quàm opus. Primum enim discēdum quid expediat facere.

EX CAPITE TERTIO.

B importunis.) ἀπὸ τῆς ἀπόπου. Quod magis sonat absurdis & prodigiosis. Ambrosius legit, ab iniquis. ἀποπῶν autem Græce dicitur qui nulli loco conuenit, quales sunt hæretici.

Fidelis autem deus.) Græce est dominus, πιστὸς δὲ ὁ θεὸς. ^{πιστὸς qui præstat fidem}

Quoniam quæcumq;.) ὅτι, Quod. Mira confusio coniunctionum. Sermo Græcus habet amphibologiam. Potest enim hic accipi sensus: Confidimus de uobis, idē freti præsidio domini, quod præcepta nostra, quemadmodum seruatis nunc, ita & in posterū sitis seruaturi, potest & hic accipi, Confidimus de uobis, quod ea quæ præcepimus & seruatis & seruaturi estis in posterū. In priore sensu cōiunctio &, connectit hæc duo uerba, præcepimus & facitis. In altero repetita cōiunctio &, utranq; particulam, & facitis & facietis, ex æquo connectit cū uerbo, confidimus. Priorem sensum uidetur sequi Theophylactus, posteriorem Ambrosius. In priore sensu, prius & simpliciter copulat, posterius positum est pro etiam, quod est idiomatis Græcanici.

In charitate.) εἰς τὴν ἀγαπῆν, id est, In dilectionem dirigat.

Et patientiam Christi.) καὶ εἰς τὴν ὑπομονὴν τοῦ χριστοῦ, id est, In expectationē Christi. Ita legit Ambrosius, & recte. Cæterum ὑπομονὴ sonat perseverantiam in re qua-

Denunciamus autē.) Idem uerbum est quod uerterat præcipimus, παραγγέλλομεν. ^{Christus expectat} Quam acceperunt.) Interpres legisse uidetur παρέλαβον, Græci legunt παρέλαβον, id est, accepit.

Ambulantes inordinate.) ἀτάκτως, Aut incomposite siue turbulēte. Iam nouum non est, quod ambulare dixit pro uersari.

Non inquieti fuimus.) ἐκ ἠσυχίας ἡμῶν, id est, Non inordinati, siue nō incōpositi fuimus. Ambrosius uertit, Non intēperanter uiuimus apud uos. & ἀτάκτως itē uertit intēperanter. ~~Non inquieti fuimus~~ ἀτάκτως, uertit, inordinate, nūc ἠσυχίας ἡμῶν uertit, Fuimus inquieti, cū utriusq; dictionis eadem sit origo. Recte uertit Ambrosius, modo si sensit intēperanter, idem esse quod turbulente, & intractabiliter. Siquidē Latinis in ordinē cogi dicuntur, qui cōmuni lege astringuntur, nec ulla in re differunt à cæteris. Huic diuersum est, si quis contēptis legibus publicis, suo uiuat arbitratu. Id em̄ uocat Paulus ἀτακτεῖν, præter ordinē uiuere. Metaphora sumpta est à militiā, ubi nō licet ordinē deferere, quod illi uocat λειποτακτεῖν.

Paulus gratis docuit

Nec gratis panem manducauimus.) Ambrosius legit, edimus, ut appareat illum legisse ἐφωγμεν, pro ἐλάβομεν. Caterum ἐλάβομεν quod nūc habetur in Græcis codicibus, magis quadrat cum eo quod sequitur, à quoquam.

In labore & fatigatiōe.) ἡσπὼ καὶ μάχθω. De quo superius meminimus: uterq; uertit eodem modo: ἡσπὼ labor, μάχθω labor molestus.

Quasi non-habuerimus.) ὅτι οὐκ ἔχωμεν, id est, Quod nō habeamus. Et demus, non daremus, δῶμεν, hoc est, quod id nobis non liceat facere. Quo dicto simul & excusat alios qui sumebant, & suam temperantiam exaggerat, qui adeo nihil exegerit preter ius, ut ne quod iustum quidem fuerat acceperit.

Denunciabamus.) παρεγγέλλομεν, id est, Præcipiebamus. Plutarchus libro suo titulum indidit, γαμικὰ παραγγέλματα. quis auderet hoc uertere, connubiales denunciationes: Apud Iureconsultos lego, operis noui denunciationem. Caterum an semper denunciaret, qui præcipit ac præscribit, nescio. Etenim si non licet quouis loco pro hominibus ponere mortales, multo minus arbitror quouis loco ius esse, denunciare, ponere pro præcipere.

Audiuimus enim.) ἀκούομεν γάρ, id est, Audimus enim, ut sit tempus instans. Ambulare in quiete.) ἀπάκτως. Quod paulo superius uertit, inordinate, nūc uertit in quiete. Rursus Ambrosius, intemperanter. Et hoc loco τριπύκτωντας aptius est, ob ambulantes, hoc est, circumuagantes, quæ est natura huius uocis significatio.

Admonitio

Nihil operantes, sed cur. &c.) Non seruauit interpret elegantiã Græci schematis, μηδὲν ὀργαζομένους, ἀλλὰ τριεργαζομένους, id est, Nihil agentes, sed curiose agentes. Nam tale quiddam est in his Pauli uerbis, quale M. Tullius commōstrat in dicto Domitij Afri, qui dixit Suram Manlium quod in agendo tumultuaretur, non agere, sed fatagere. Est autem hic gemina gratia, prior est in affinitate uocum, quod genus est, legationibus immorandum est, non immoriendum; altera est in deprauatiōe uerbi, qualis est in agere & fatagere. Agit enim qui suo fungitur officio, Satagit qui uehementer, sed frustra molitur. ὀργαζέσθαι laudis est, τριεργαζέσθαι uituperabile, & tamen plus esse uidetur τριεργαζέσθαι quàm ὀργαζέσθαι. Subest autem & ψευπίσις nō ingrata, ὀργαζέσθαι qui operatur frugifera, τριεργαζέσθαι, qui infrugifera. Quanquam illud τριεργαζομένους significat & superuacua & inutilia agentes, quæ πέρρογα dicuntur, quasi nihil ad rē pertinentia. Hinc certe apparet aliud esse ὀργαζομένους & τριεργαζομένους, cum utrumq; soleat eodem uerbo reddere.

Agere Satagere

Denunciamus & obsecramus.) παρακαλέομεν, quod esse poterat, hortamur, sed melius est obtestamur, ut mitiget præcipientis auctoritatem. Precibusq; minas regaliter addit, inquit ille. Paulus contra minis addit preces, ac ne uel auctoritas uel preces contemni possint, adiecit, In domino Iesu.

In domino Iesu Christo.) ὁς ἐκ κυρίου ἡμῶν, id est, Per dominum nostrum. Suum panem.) ἡν ἐὰν ἴναι, id est, Suum ipsorum panem, id est, ἐμφατικὰ τῶν ὀν, quasi dicas, non alienum, sed suum.

Mendacium

Per epistolam hanc.) Hunc, est Græce, non hanc, hoc est genere masculino, nō feminino, sicut & in emendationibus Latinorum exemplaribus, nominatim in Constantiensi utroq;. Theophylactus indicat apud Græcos fuisse duplicē lectionē, alterā, εἰς εἰς τὴν ἐκ τῶν ἀπάντων τῶν λόγων ἡμῶν ὅτι ἐκ κυρίου ἡμῶν, id est, Si quis uero nō paruerit sermoni nostro per epistolam, ut intelligas Paulum per epistolam loqui Thessalonicensibus. Alteram lectionem testatur placuisse Ioanni Chrysofomo, ut pro ἡμῶν primæ personæ ponatur ἡμῶν secundæ personæ, sitq; sensus, Si quis non paruerit uobis proponentibus, ex hac mea epistola, quod præcipio, hūc notetis, quod Græcis est, σημειώθει, hoc est, Sit uobis notatus ut fugiatis, quemadmodum signamus boues cornupetas, quo uitentur. In Græcis uerbis dubium est, an notate referatur ad, per epistolam, sed consensus interpretum refert ad sermonem, λόγῳ.

Confundi pro pudeferi

Vt confundatur.) ἵνα γινώσκωσιν, id est, Vt pudefiat, & ut rubore suffundatur, cū uiderit se uitari ab omnibus. Confunditur & is qui alioqui perturbatur. Idcirco diuus Ambrosius, ut explicaret uim uerbi Græci, uertit, Vt reuerentia confundatur.

Quasi

Quasi inimicum.) ὡς ἐχθρόν, id est, Vt inimicum. Mira apostoli lenitas, qui ne intractabilem quidem uelit pro inimico haberi.

Corripite ut fratrem.) ἰσθετατε. Ambrosius uertit, Monete cōsilijs. cui magis placuit uerbum lenius.

Sempiternam.) ὁσὶς πάντων, id est, semper, aut perpetuam. In omni loco.) ὅν παντὶ τρόπῳ, id est, In omni modo. Quanquam interpres uidetur legisse τῶπῳ, pro τῶπῳ. & ad eundem modum legit Ambrosius, etiam si Græca scholia τῶπῳ legunt. Theophylactus ὁσὶς πάντων refert ad tempus, ὅν παντὶ τῶπῳ ad negocium, hoc est, in opinionibus, in dictis, in factis. In Chrysofomi cōtextu est ὁσὶς πάντων, sed commentum arguit illum legisse, ὅν παντὶ τῶπῳ, exponit enim πάνταχθ, hoc est, etiam apud alienos à religione Christiana. Ex Ambrosij commentarijs non liquet, quid legerit. Nec absurdus tamen sensus est, in omni tempore, & in omni loco, & semper & ubiq;, sermone prouerbiali.

Deus sit cum om.) Dominus est, non deus, & ita legit Ambrosius. Et salutatio mea.) Mea, ablatiui casus est, & refertur, ad manu. Mea manu Pauli.

IN EPISTOLAM PAVLI

AD TIMOTHEVM PRIOREM ANNOTATIONES
DES. ERASMI ROTERODAMI.

EX CAPITE PRIMO.

ECVNDVM imperium.) κατ' ἐπιταγήν, Apertius hic erat iuxta iniunctionem, siue delegationem. Nam ἐπιτάγη est iniungere & mandare quippiam. Sentit enim de munere apostolico, quod non ipse sibi uindictarit, sed ab ipso Christo fuerit delegatum. Annotauit hoc Chrysofomus, indicans plus esse ex delegatione ac iussu apostolum quàm uocatum dici. Nam ad Romanos scribens dicit κλητός, id est, uocatus.

Dei saluatoris nostri.) Hic certe nemo poterit tergiuer sari, quin pater dictus sit saluator, ut nihil agat, qui quod uator est in epistola ad Titum, Apparuit benignitas & humanitas saluatoris nostri dei, uolunt non alio quàm ad filium referri.

Et Christi Iesu spei nostræ.) Ἡ ἐλπίδις ἡμῶν. Apertius erat, Iesu Christi, qui est spes nostra. Nam articulus Ἡ habet uim exponentis. Et salutis autorem facit patrem, filium spem appellat. In hunc sensum interpretantur Chrysofomus, Ambrosius & Theophylactus. Caterum an quod hic Paulus tribuit Christo, nos recte tribuamus uirgini matri, aut alijs diuis, alijs excutiendum relinquo.

Dilecto filio.) γνωστῷ τέκνῳ, id est, Germano filio. Et ita legit Ambrosius, atq; adeo Chrysofomus, aut quisquis fuit eius operis autor. licet interpres ubiq; infulerit suū charissimus, quē admodū interpres Theophylacti legit, dilecto. Cū em tot uerbis agit de similitudine filij patrē referētis, satis declarat se γνωστῶν legisse nō ἀγαπητῶν. Germanū uocat, uerū & ingenuū nō adulterinū, quod per omnia respōderet spirituali patri Paulo, id qd est filiorū, referre parentē, & nō degenerare. Sed de hac uoce aliās dictū est. Filius aut uel ætatis uel charitatis est nomē. Nā quā Paulus oēs Christianos fratres appellet, qui cōuenit alioquin, ut episcopū appellet filiū, nisi sentiret de ætate.

Dilecto, pro germano

Gratia & misericordia.) Græci non addunt cōiunctiones hoc loco, sed gratia, misericordia, pax: & ad eū sanē modū legit Ambrosius. Annotauit hoc Chrysofomus quod ad unum hunc scribens meminerit misericordiæ, quum in cæteris mentionem faciat pacis & gratiæ. Annotauit idem Origenes in epistolam ad Romanos.

Christo Iesu domino nostro.) Græcanici codices iterant domini cognomē καὶ κυρίου ἡμῶν, id est, A domino Iesu Christo, qui est dominus noster. Quasi aliter sit dominus omnium, aliter fidelium, quos peculiariter possidet. Quan-

quam dissentit & Ambrosius & uulgata æditio. Theophylactus contra nobiscum facit. Nos Græcam lectionem non mutauimus, sed ita, ut liberum sit lectori, utram uolet sequi. Nam uidetur haud quaquã otiosa hæc iteratio. Magnũ enim solatium est Christianis habere peculiariter talem dominum, cui curæ sunt. Annotauit hoc, licet obscure, Chrysofomus ac Theophylactus.

Sicut rogauit te.) *παρακαλέσει*. Quanquam Græca uox anceps est, tamẽ hic magis quadrabat, hortatus sum, ut Vallæ placet: tamen Paulus eo uerbo nõ nunquam usus est erga plebeios. Imò nominatim annotauit hoc Chrysofomus, & hunc sequi gaudens Theophylactus, quod tantus apostolus uerbo tam humili tamq̃ blando usus est erga discipulum. Porro quod Stapulensis admonet *καθώς* potius uertendum fuisse sic, quam sicut; quid sibi uelit prorsus non intelligo. Neq̃ enim opinor, *καθώς* accipi posse pro *ὅπως*.

Vt remaneres Ephesi.) Oratio plenior est Græcè q̃ Latine, propterea quod *πρὸς* *μακάρι* potest esse uel infinitiui modi uel imperatiui, quantum ad sensum attinet. Sicut te rogauit manere maneto. Atq̃ ita legisse uidet̃ Ambrosius, qui legit, ut denũciaret: quod nõ quadraret, nisi accederet, maneto, aut simile uerbũ. Porro quod nos adiecimus, Ita facito, nõ deprecabor admissum sacrilegiũ, nisi idẽ frequẽter facit interpretes, & nisi hoc frequẽter fieri cogit necessitas. Neq̃ sensu *πρὸς* *μακάρι* sumendũ imperandi modo priore sermone, sed in posteriore quẽ subauditur, neq̃ tamẽ necessẽ est, eãdem omnino uocem subaudiri. Hæc non adderẽ grauaturus lectorem, nisi quidam libris æditis non minus indocte q̃ uirulente locum hunc exagitassent.

Ne aliter docerent.) *μὴ ἐπεροδιδασκαλεῖν*, id est, Ne diuersa doceant, aut potius ne diuersis uterent̃ doctoribus, uerbo cõposito, ab *ἐπερ* alius, & *διδασκαλ* doctor, *ἐπεροδιδασκαλεῖν*, quod est, nõ his, nõ illis uti doctoribus. Quanq̃ Chrysofomus & hunc sequutus Theophylactus, *ἐπεροδιδασκαλεῖν* interpretatur diuersam inducece doctrinã, ut ad pseudapostolos pertineat. Nos ambigue uertimus, ne diuersam sequant̃ doctrinã, quod cõmune est, & docẽtib; & discẽtib; diuersa. Usus est eodem uerbo huius epistolæ cap. sexto. Consentit cũ interpretatione ueterum Ambrosius.

Interminatis.) *ἀπερὸν*, id est, Quæ finẽ non habent, cuiusmodi nonnullæ sunt uulgarium Theologorum quæstiones, opiniones, ac difficultates. Nam quo plus est eiusmodi quæstiuuncularum, hoc plus etiã subscatet e casibus nunq̃ finiẽdis, quorum etiam si milies mille milia produxeris, plura tamen supererunt. In quibus ut absit impietas, tamen ipsa difficultas quæstionum auocat ab his, quæ propius ad rẽ pertinent. Chrysofomus putat hunc locum non esse accipiendum de historia ueteris testamenti. Sed Ambrosius palam de ea uidetur interpretari, cũ ait: Ne oblectarentur fabulis quas narrare cõsueti sunt Iudæi de generatione suarũ originũ, de Abraham & Isaac, & cæteris patriarchis, & de circumcissione, & de his quæ postea tradita sunt à Mose, cæteraq̃ quæ sequuntur in hanc sententiã. Ac mihi sanẽ, ne hi quidem ad uerã Christianamq̃ pietatẽ magnopere uidentur facere, qui de Christi genealogia tam anxie tamq̃ penẽ dixerim Iudaice disputant.

Questionum examina

Judaice genealogie

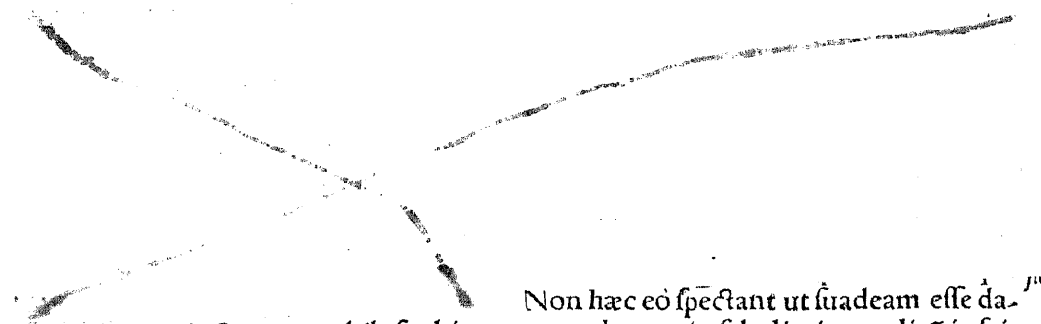
~~.....~~
~~.....~~
~~.....~~

Porro quod hic uertit, interminatis, Ambrosius uertit, infinitis. Aberrates.) *ἀσοχησαντες*, id est, Cum aberrassent. Et est uox propria his, qui aberrant à scopo. Id subindicat & Chrysofomus.

Conuersi sunt.) *ἔστραψαν*. Ego malim, deflexerunt. Et magis explicat Græcã uocem, ueluti cum aberrans à scopo, aliõ se deflectit.

In uaniloquium.) *εἰς ματαλογία*. Quantum ad pronunciatõnẽ attinet, mataologia, non multũ abest à theologia, cũ res inter se plurimum discrepent. Proinde nobis quoq̃ cauendum est, ne sic sectemur theologiã, ut in mataologiã incidamus de frivolis nugis sine fine digladiãtes. Ea potius tractemus, quæ nos transformet in Christum, & celo dignos reddant.

peccatum

retici phi-
phi fumos
iderit dif-
cultatibus

Non hæc eo spectant ut suadeam esse damnandam dialecticam ac philosophiam: quæ traduntur in scholis, immodicũ in frivolis studium improbo. Neq̃ minus peccant qui nobis obijciunt fumos caballisticos & talmudicos. Simile est illorum studium, qui philosophiam omnem reuocarunt ad numeros. Tempus in collecto est, inquit Paulus, & ingēs agitur negocium, quir placet ista dispendia. Tradantur optima, idq̃ quantum licet compendio, rescentur superuacanea. Quod utinam faceret & Iurecõsulti. Quin illud potius agimus, quibus rebus transformemur in Christum. Id fiet, si meditemur pro uiribus illius innocentiam abstinentes ab omni flagitio, si quantum in nobis est, æmulemur illius charitatem, de omnibus bene merentes, si imitemur patientiam, adeo non retaliantes iniuriam, ut etiam pro maledictis rependamur benefacta.

Discipline
quomodo tra-
dendæ

Scientes hoc.) *εἰδώς*, id est, Sciens. Mutat autem & alijs aliquot locis Paulus subinde numerum. Quanq̃ referri poterat sciens, ad uerbum *ἔγνω*, id est, utatur. Certe Ambrosius pro sciens, legit, Certum habens, numero singulari: suffragabatur exemplar utrunq̃ Constantiense: Si quis legitime utatur. Prosonomasia in Græcis uocibus euidentior, *νόμος* *νομίμως*, lex & legitime.

Numerus su-
bito mutatus

Et non subditis.) *ἀνυποτάκτοις*, id est, Qui subdi nolunt, nec ferunt imperiũ. Ambrosius uertit, Inobsequentibus.

Contaminatis.) *βεβηλωσις*, id est, Prophanis & arcendis à sacris. Porro cõtaminati piaculo aliquo à sacris arceri solent. In eundẽ ferẽ sensum sonat Græcis *ἀνόσιτοι*, nam *ὀσι* dicitur ab *ἔζομαι* *ὁ σέβομαι*. Vnde *ἀνόσιτοι* uocant, qui nõ ueretur nec deos nec homines. Et ideo subiecit prophanis, qui alieni sunt à sacris.

Homicidis.) *ἀνδροφόνους*, id est, Viricidis, si quis ad uerbum uertat.

Plagiarijs.) *ἀνδροπαριστῆαις*, id est, Qui aliena mancipia subducunt furto, quod genus furti plagium uocatur apud Iureconsultos. Quẽadmodum qui sacra furantur, sacrilegi: qui de publico aut principis fisco, peculatores: qui iumenta aliena abducunt, abigei. Ita qui liberos aut seruos alienos, plagiarij. Id uero cum extet non solum apud Iureconsultos, uerum in omnibus penẽ bonis autoribus, quis nõ admiretur Lyranũ, aut si quis alius hoc ascripsit cõmentĩ, uel imperitiã, qui hoc ignorarit, uel socordiã, qui nõ uestigarit, uel impudentiã, qui tã expedite sit interpretatus: Plagiarij, inquit, sunt assueti plagas. & uerbera alijs inferte. Et hunc sequutus Carrensis: Plagiarij, inquit, qui plagas cuiuslibet generis inferunt proximis. Aquinas cũ cætera ferme exponat, plagiarios prudens dissimulat, satis ipso silentio confitens, uocẽ sibi parũ intellectam fuisse. Græca uox à mancipio dicta est, *ἀνδρῶν προδου* em mancipiũ, *ἀνδροπαριστῆαις*, quasi dicas, fur mancipiarius. Illud annotandũ, quod Apostolus ex orũ Catalogũ uitiorũ per iuga, uelut ingruẽte agmine, cõiunctionẽ omittit, iniustus & non subditis, impijs & peccatorib; sceleratis et cõtaminatis, patricidis et matricidis. Hactenus per iuga, mox *ἀσυννήτως*, homicidis, fornicarijs, masculorũ cõcubitorib; plagiarijs. Quibus rursus addit iugũ, mendacibus & periuris, ut scires orationis cursum esse finitũ.

Lyranus
taxatus

Quæ est secundum euangelium.) Hæc duo uerba, quæ est, non inuenio in Græcis codicibus. Quanquã recte sunt addita explicandi causa. Ambrosius & interpres uulgatus legisse uident̃ addito articulo, *τῆ ἐν τῷ εὐαγγελίῳ*, id est, Quæ est secundũ euangelium. Nec ex Chrysofomĩ cõmentarijs, nec Ambrosij colligere licet, quid legerint. Theophylactus legit sine articulo, sed admonet articulũ esse supplendũ *τῷ εὐαγγελίῳ* quẽ admodũ Latini. Interpres legisse uidet̃ *τῆ ἐν τῷ εὐαγγελίῳ*, uidelicet addito articulo.

Sensus

Sensus autem anceps est non minus apud Græcos quam apud nos. Siquidem accipi potest Evangelium gloriæ beati dei, quod prædicet gloriam dei: aut Evangelium gloriæ, id est, gloriosum: ut respondeat legi Mosaicæ, quæ gloriâ non habet, collata ad splendorem Euagelicum, siue quod promittat æternam gloriâ in futuro seculo, siue quod hoc ipsum esset gloriosum pro Christo pati ob euangelium, quod gētibus uidebatur esse stultitia: & idcirco addidit μακροβ, quod in his malis sit uera felicitas.

Quod creditum est mihi.) Creditum, hoc loco commissum significet oportet, ὁ ἰδὲς ὅτι ἔγω. Concreditum erat apertius. Inuitus, ita me deus amet, dissentio à uiris, quos animo ueneror, sed tamen prima debet esse publicæ utilitatis ratio, præsertim si citra contumeliâ sanetur error. Faber pro eo quod interpret uertit, Quod creditum est, trāstulit, cui creditus sum ego, non animaduertēs Græci sermōis idioma, sicut annotauimus & in Apologia nostra. Porro quod adijcit in examinatione, in idē recidere, cui creditus sum ego, & quod creditum est mihi, quis non uidet longe secus habere? Nisi forte nihil inter est, utrum dicas, commissus est mihi filius tuus, an commissus sum filio tuo.

Gratias ago.) καὶ χάρις ἔχω, id est, Gratiam habeo.

Qui me confortauit in Christo Iesu.) In, redundat, nec est apud Chrysostrum, nec apud Ambrosium, nec in uetustis exemplaribus, nominatim in Constantiensi uetustiore, τὸ ἰδὲς ὅτι ἔγω με χάρις, id est, Qui me potentē reddidit Christo, ut Christo sit datus, & intelligas Paulum in Christi gloriâ fortē ac potentē fuisse, non suā. Potest & hic esse sensus, habeo gratiā Iesu Christo, cuius præsidio potens sum.

Qui prius fuit.) πρὶν ἢ ἄρτι. Licet & sic, Cū prius essem, uel cū prius fuerim.

Et contumeliosum.) ὑβριστικόν, quod magis significat eum qui uim facit, hoc est, oppressorē seu uiolentū. Nec em̄ hic ad libidinē referendū est. Siquidem apparet Paulum gradibus quibusdam exaggerare suū peccatū. Si tamen hoc dicendum est peccatum, quod pio studio facias per errorē. Primus gradus est maledicere. Secundus, insectari. Tertius, admouere uim. Nam potest insectatio citra uolentiā consistere.

Sed misericordiā.) ἀλλὰ καὶ χάρις, id est, Sed &, quasi dicat, non solum ueniā consequutus sum, cū talis fuerim, sed & misericordiā, ut fierem apostolus. Nam & aliās sese extenuans, autoritatē sibi traditā, dei misericordiā uocat, uelut in epistola ad Corinthios priore, capite septimo. Consilium autem do tanq̄ misericordiā cōsequutus. Quamquam autem ab hac autoritatē nostra non abhorret interpretatio Ambrosiana, tamē non potest liquidō colligi, uel apud hunc, uel apud Chrysostrum, additam fuisse cōiunctionē καὶ. Certe apud Theophylactum καὶ non additur. ἢ ἀπιστία, id est, Non dum credens, ut uertit Ambrosius, siue per incredulitatem.

Fidelis, pro certius

Fidelis sermo.) Hac ceu præfatione cula solet uti Paulus, rem certam & indubitatam diciturus, ut fidus ad rem quoq; referatur pro indubitato. Hieronymus in epist. ad Marcellam testatur à quibusdam legi, Humanus sermo, sequutus opinor, Græcos aliquos codices, qui pro πιστός habuerint χριστός. Et acceptione, Græcis est, ἀπὸ δὲ χριστός, quod & approbationem sonat. Non reijcitur enim quod approbatur.

In hunc mundum.) Hunc, redundat.

In me primo.) ἢ ἐμοὶ πρῶτον. Primo, hic nomen est, non aduerbium.

Omnem patientiam.) μακροθυμίαν, id est, Longanimitatem, si quis ad uerbū redat. Ambrosius pro hoc uno uerbo, duo posuit, magnanimitatem & patientiam. Est autē eiusdem, magni esse animi & lenis moderatiq;. Nam uindicta pusilli est animi. Addidit omnem, exaggerans suum peccatum, unde & se primum uocauit, non tēpo re sed magnitudine commissorum.

Ad informationem eorum.) πρὸς ἐπιπαιδείαν. Quod Ambrosius uertit, ad exemplum. Est enim ἐπιπαιδεία, cum res expressa subiicitur oculis. In Paulo igitur deus uelut exemplar proposuit, quid sibi debeāt sperare, quicunq; relictis moribus pristinis crediderunt in Christum. In uitam æternam, mirū nec ab Ambrosio attingi, nec à Chrysostramo, nec à Theophylacto, duntaxat in commentario. Quum tamen apud omnes referatur in contextu, uidetur autem additum, uelut ab apprecante, ut hoc cedat illis ad uitam æternam.

ἀφθάρτου
immortalis

Immortali, inuisibili.) ἀφθάρτου, id est, Qui corrupti non potest, quod recte uertit, immortalis.

immortali, præsertim cum de uiuo loquatur. Et nos in epistola ad Rom. cap. 2. uertimus ἀφθαρσίαν immortalitatem, pro incorruptionem, ne quis acciperet de libidine.

Solī deo.) μόνῳ σοφῷ θεῷ, id est, Soli sapienti deo, ut soli sapienti coniungas, & deo referatur ad omnia, atq; hæc uox sapienti, interiecta inter solī, & deo, dirimat ne coniunctim accipiantur, atq; hinc ansam arripiant, qui cum Arianis sentiunt. Et ad eum quidem modum legit Chrysostramus, & hunc sequutus Theophylactus, si modo non fallunt codices. Cæterum nec apud Ambrosium, nec apud Hieronymum, nec apud ullum præterea scriptorem antiquum reperio. Siquidem Ambrosius enarrat hunc locum huiusmodi uerbis: Hæc ad dei patris personam pertinent, quem immortalem ideo solum & inuisibilem appellat, quia omnis immortalitas ab ipso est. Ac mox Simili modo & in Euangelio legitur domino dicente: Quia nemo est, inquit, bonus, nisi unus deus. Et iterum ipse dicit: Bonus homo de bono thesauro profert bona, nemo tamen nisi unus deus bonus est, quia ipse fons bonitatis est, ex quo cæteri potantur ut boni sint. Ipse est & inuisibilis solus deus, qui nulli unquam uisus est. Omnia enim agit per filium, quem idcirco uisum dicimus, ut licet aliter, quam est, apparuisset, tamen illum significemus. Honorificentiam ergo & gloriā deo patri in ueritate pronunciat, cuius pietate & prouidentia Christus liberauit peccatores ex morte. Hæc tenus Ambrosiana recensuimus. Ex quibus satis opinor liquere, sapienti, in huius exemplaribus additum non fuisse. Adducit huius loci testimonium Augustinus aduersus Adimantum, nec addidit, sapienti. Rursus enarrans psalmum LXXVII. Iterum psalmum CIX. Quanquam nec ex interpretatione Chrysostrami satis liquet ab ipso additum, sapienti. Cum enim sic argumentatur: Ecce soli deo dixit, Num igitur filius deus non est? & soli immortalis, non igitur & filius immortalis est? probabilius sit illum non legisse, soli sapienti, sed soli deo. Quanquam in calce epistolæ ad Romanos, additur sapienti, nec id dissimulat Ambrosiana interpretatio. Et Theophylactus addit hoc loco, atq; etiam interpretatur, Solum patrem proprie dici sapientem, quod fons est sapientiæ. Sed nihil est quod in his anxie torqueamur, Arianorum hæresi sic radicatus emortua, ut ne uestigium quidem ullum super sit. Nam siue nomē soli referas, non ad deum, sed ad epitheta, immortalis, inuisibilis, non deerit quod calumniatur impius lector, ut solus, inquiet, pater sit inuisibilis, certe non solus immortalis. Siue coniunctim ad deum, aut etiam disiunctim, magis arripiet ansam calumniandi. Cæterum nobis quod solum addidit, non excludit filium aut spiritum sanctum à consortio patris, sed à consortio falsorum deorum, qui opinione falsissima hominū dii erant. Aut iuxta diuum Ambrosium, ideo patrem solum uocat immortalem, quod hic fons sit omnis immortalitatis. Ad hanc rationem & filius immortalitatem habet à patre, à quo habet ut sit deus. Nec impie sensurus sit, opinor, qui patrem ita dicat solum esse deum, ut intelligat solum esse principium totius deitatis, quæ admodum loquitur Augustinus libro De trinitate quarto. Quod si iuxta Ambrosium, pater recte dicitur immortalis solus, quod solus sit fons immortalitatis omnibus, solus sapiens, quod sit fons omnis sapientiæ diuinæ & humanæ, cur non aliqua ratione solus dici possit deus, unde filius habet ut deus sit, unde spiritus sanctus, unde ipse? Verum ita fit in rebus humanis, ubi semel studiorum pugna incaluit, non hoc agit quisq;, quod ad cōcordiā faciat, sed quod ad uictoriā. Chrysostramus & Theophylactus in hoc laborant, ut hæc omnia sint filio communia cum patre.

Sapienti, uide tur additum

Pater quomodo dicatur solus deus

Secundū præcedentes in te prophetias.) *ἢ τὰς προαγούσας ἐπί τῆς προφητείας*, id est, Iuxta præcedentes super te, siue ad te prophetias. Atq; id quidem Græcanica scholia referunt ad id quod sequitur, Vt milites bonam militiam. Verum potest referri & ad id quod præcedit, hoc præceptum tibi cōmendo; hoc est, sicuti spiritu prophetiæ admonitus, feci te episcopum, ita iuxta eandem prophetiam, nunc præcipio ut milites, secundum eandem prophetiam, & illi respondeas. In hanc fernē sententiā Chryso- stōmus, neq; dissentit Ambrosius.

Hugo à charo

In illis.) Subaudiendum prophetijs, nec aliud apud Græcos subaudiri potest, hoc est, milites secundum eas, & illis respondeas. Quod ridicule Hugo quidam à Charo exponit de prophetis exponendis. Sed quorsum attinet in his unum aut alterum no- tare locum, cum facilius sit in hoc autorum genere inuenire errata quàm effugere.

Quam quidam repellentes.) Præteriti temporis est, *ἀπωσάμενοι*, id est, Qua repul- sa quidam, id est, contempta conscientia.

Circa fidem naufragauerunt.) *ἐναυαγήσαντες*, id est, Naufragiū fecerunt. Quis enim unquam dixit naufragare.

Ex quibus est.) *ἅνθ' ἑσθ' ἡμῶν*, id est, Quorum de numero est.

EX CAPITULO SECUNDO.

Bsecro igit.) *ἱκετεύω*. Qd hoc sanè loco rectius uertisset, adhortor ut fiat. Ambrosius legit, exhortare, secūda persona, fortasse legit, *ἱκετεύω*.

Primum omnium.) Omnium, incertum est an referatur ad primū an ad obsecrationes, & uterq; sensus tolerabilis est. Si refers ad superiora, hic erit sensus, ut cum primis fiat deprecatio, hoc est, ante omnia. Et in hanc sententiam exponit Chryso stōmus, & Ambrosius, nempe diluculo. Sin ad fe- quentia, sensus erit, ut preces fiant ab omnibus.

Obsecrationes, orationes, postulationes.) *δέσεις* Ambrosius uertit, Deprecatio- nes, & rectius. Quod hic uertit postulationes, *ὑπεδέξεις*, uulgo uocāt intercessiones. Idq; sonat Græca uox. Quancq; hanc uocem interpres uarie reddit. Græcanicū scho- lium ita distinguit hæc tria, ut dicat, *δέσεις* uocari, qua rogamus ut liberemur à ma- lis, quod si uerū est, elegantissime Ambrosius uertit, deprecationes. *πεσοδύχης* esse, qua precamur, ut nobis contingant bona. *ὑπεδέξεις* autem, cum querimur de his, qui nos lædunt, quod si uerū est apte uertisset, interpellationes. Sed hisce de rebus fufius differit Augustinus in epistola LIX. ad Paulinū, si quis copiosius postulet edoceri.

δέσεις, πεσοδύχης, ὑπεδέξεις

In sublimitate.) *ἢ ἢ ὑπεροχῆ*, id est, His qui sunt in dignitate. Ambrosius legit, Qui in sublimiori loco positi sunt.

Quietam & tranquillam.) *ἡρεμον καὶ ἡσυχίαν*, id est, Placidam & quietam &c.

Et castitate.) *καὶ σεμνότητι*, Quod uerbum latius patet, nempe ad omnem morum grauitatem & honestatem.

Mediator dei & hominū.) Græce est *μεσίτης*, quod nos uertimus conciliatorem. Tertullianus libro De resurrectione carnis uertit, sequestrem.

ἀντίλυτρον

Semetipsum redemptionem.) *ἀντίλυτρον*. Id significat precium, quo redimuntur captiui ab hostibus in bello, aut à piratis. Siquidem quæ uulgo uocāt ranfonas, Græci *λύτρα* uocat. Deinde quo magis explicaret Christi commutationem, qui suo capi te permutauit nos omnes, addidit *ἀντίλυτρον*, cum caput capite, uita redimitur uita.

Cuius testimonium.) Cuius, pronomen quod non est in Græcis codicibus, & con- firmatum est, quod nec ipsum est apud Græcos, addita sunt ab interprete quopiā ex- plicandæ sententiæ causa. Nam Græca sic habet, *τὸ μαρτυρίου καροῖς ἰδοῖς εἰς ὃ ἐπέβην ἐγὼ*, id est, Testimoniū temporibus suis, in quod positus sum ego. Quancquā ad eun- dem modū legit Ambrosius, consentiens cū uulgata additione. Cum Græca lectione cōgruebat uterq; codex Constantiensis sic: pro omnibus, testimoniū tēporibus suis, in quo

in quo positus sum ego. Testimoniū autem, appositū additum est. Quod seipsum dedit antilytron, testimoniū erat promissionis propheticæ, & confirmatio diuinæ charitatis erga genus hominum. Ita ferme Theophylactus & Chryso stōmus. Cæte- rum articulus additus non est ociosus, *τὸ μαρτυρίου*, id est, quod erat illud testimoni- um, de quo nemo debeat dubitare. Non enim fallit, qui morte sua fidem facit.

Prædicator.) *κήρυξ*, id est, Præco, siue nuncius, potius quàm prædicator.

Veritatē dico.) Deest apud nos *ἢ χριστῷ*, id est, In Christo. Tametī nec apud Am- brosium additur, nec apud Chryso stōmum, nec apud Theophylactum.

Puras manus.) *δαίσις*, quod Ambrosius uertit sanctas. Quancquam interpres hoc loco bene reddidit puras, quod in sacris oporteat omnia esse pura. Cæterum hic pu- ras non sentit lotas more Iudeorum, sed puras à rapinis, puras à libidine, puras à pu- gnis & sanguine.

Et disceptatione.) *ἀσθενοῦμαι*. Quod Laurentius maluit uerti, hæsitacione, cumq; hac sententia conueniunt Græcanica scholia. Quancquam Stapulensis haud absurde trahit ad animum parum pacatum erga proximum, & in hanc sententiam enarrat Chryso stōmus, tametī eandem uocem interpres crebro uertit, cogitationem.

In habitu orna.) *ἢ κατὰ σοφὴν κοσμίαν*. Non satis tutum est hoc præcipere muliercu- lis, præcipue Britannicis, aut etiam Italicis, quæ sua sponte satis comuntur. Imò Pau- lus iubet fœminas uti amictu modesto, ut tegatur undiq; & habitus uitæ testetur in- tegratam, ac muliebrem uerecundiam, id enim sonat *κόσμιον*. Quorsum enim atti- net admonere mulierculas, ne cultu utantur sordido? Apparet Aquinatam hic non- nihil offensum, & ob id philosophatur de ornatu interiori mentis, qui requiratur à fœminis, quod alioqui corporis animiq; robore minus ualeant. Qui offenduntur quod quidam *γυναικῶν* interpretatur de fœmina, quæ non offenduntur hoc sermone, *ἢ κατὰ σοφὴν κοσμίαν*.

Ornantes se.) *κοσμεῖν ἑαυτὰς*, id est, Ornare seipfas.

In tortis crinibus.) *ἢ πλέγμασιν*. Sententiam periphrasi reddidit.

Vel ueste preciosa.) *ἢ ἱματισμῷ πολυτελεῖ*, id est, Vestitu sumptuoso.

Promittentes.) *ἐπαγγελουμέναις*, id est, Profitentes, ut uertit Ambrosius. Et profi- tentes, hic accusatiui casus est, hoc est, eo cultu utantur qui deceat mulierem, quæ ip- sa re præferat pietatem: Nam non est mulierum docere, professores autem dicuntur doctores. Cæterum pietatem, quam hic *θεοσεβειαν* uocat, cultum dei sonat, ne quis de pietate in liberos accipiat: eam factis ipsis præstari uult, non cultu promitti, quemad- modum hodie faciunt, quas Nonnas uocant.

θεοσεβειά

Dominari in uirum.) *ἀνθροπῶν ἀνδρῶν*, quasi dicas, autoritate uti in uiros, & illos ad suum affectum cogere. Ab hac uoce dicuntur Authentica.

Mulier seducta in prauaricatione fuit.) Fuit, non est referendum ad participium, decepta fuit, sed ad particulā quæ proxime præcessit. In prauaricatione fuit, hoc est, trāsgressa est, siue obnoxia facta est trāsgressioni. Hūc sensum facit hypostigme Gre- ca, *ἢ δὲ γυνὴ ἀπαρτηθεῖσα, ἢ πρὸς ἀβολὴν γέγονε*, id est, decepta cœpit trāsgridi præceptum.

Si permanserit.) *εἰ μὴ μείνωσιν*, id est, Si manserint, numero pluratiuo, ut referatur ad filios, ut palām testatur Hieronymus, exponens hunc locum aduersum Iouinia- num, rursus in epistola ad Lætā. In eadem clarissime differit Chryso stōmus, hac ra- tione seruari posse mulierem, si genuerit liberos, & eos curarit diligenter instituen- dos in fide Christi, castisq; moribus. Cum hoc consentit suo more Theophylactus, nec ab hac lectione simul & interpretatione dissentit Ambrosius.

Si permansi- serint

Thomas Id- idus

Theophylactus indicat quoddam interpretari locum illum, Saluabitur autem per filiorum generationem, de uirgine matre, quasi per illam seruatae sint omnes mulieres, eo quod genuit redemptorem. Nam Graeca uox *πνευματις*, potest & de uino filio filiaue dici. Verum hoc commentum reijcit, quod minime congruat ijs, quae praecedunt & quae sequuntur.

σωφροσύνη Cum sobrietate.) *μετὰ σωφροσύνης*, quod Hieronymus aduersus Iouinianum uoluit uerti pudicitiam magis, quam sobrietatem. Et hic interpret modo uertit pudicitiam, atq; ita legit & Ambrosius. Quamquam Graeca uox anceps est, magis tamē sobrietatem sonans & sanitate mentis, quam pudicitiam. Sed ut dictum est, Hieronymus illic uirginitatis agit patronum.

EX CAPITE TERTIO.

Fidelis, pro quo Ambrosius humanus

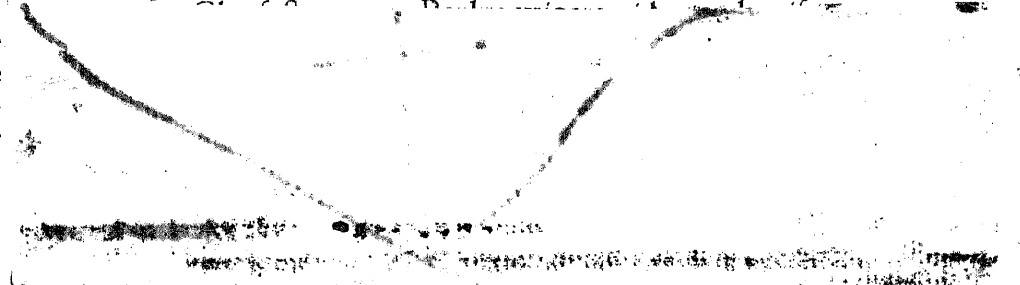
Fidelis sermo.) *πιστός λόγος*. Et hoc loco diuus Ambrosius uertit, humanus sermo, unde conijcere licet illum pro *πιστός* legisse *χρηστός*. Chrysostomus & Theophylactus referunt ad superiora, quae Paulus uoluerit indubitata esse, quod dixit mulierem seruari gignendis, & recte instituendis liberis.

Si quis episcopatum desiderat.) *ὀρέγεται*, id est, Appetit, siue expetit, Et praclarum opus est potius quam bonum, *καλὸν ἔργον*. Id uerum erat eo seculo. At his temporibus, qui episcopatum expetit, praclarum censum expetit, praclarum imperium expetit, ut sunt hodie complures episcopae. Opus autem dixit, quod episcopus Graecis dicatur ab inspicendo & prouidendo. Caeterum quamquam interpret bis posuit desiderat, Graecis tamen duo sunt uerba, *ὀρέγεται*, & *ὑποθυμῶ*. Id in alijs pensat, eandem uocem aliter atq; aliter reddens.

Oportet enim.) *ἀνάσσει*, id est, Oportet igitur.

Unius uxoris uirum.) *μίας γυναίκας ἀνδρα*. Id nunc nimium dure, ne dicam ridicule, torquent ad unam ecclesiam. An episcopus non habet multas ecclesias? At Chrysostomus interpretatur de unica uxore, quam habeat episcopus, addens tamen esse nonnullos qui sic exponant, unius uxoris uirum qui fuerit semel duntaxat maritus.

Sacerdotibus interdictum matrimonium

Digamus qui corruptam in sciens duxerit.

Ornatum.) *κόσμιον*, id est, Compositum, siue bene moratum, aut modestum. Idem uerbum quod uertit, in habitu ornato.

Prudentem.) *σώφρονα*, id hoc loco Ambrosius uertit Pudicum, id quod imperio placet Hieronymo, quod magis sonat sobrium & sanae mentis. Nam *νηφάλιον* quod praecessit & uigilantem sonat & abstemium: unde & *νηφάλια*, sacra in quibus pro uino libabatur aqua. Etymologia uocis uarie traditur apud Graecos. Sunt autem comites sibi, uigilantia & sobrietas. Nec decet speculatorem omnium saluti uigilantem esse dormitabundum, nec uigilare potest qui luxui indulget.

Hospitalem.) *φιλόφρονον*, benignum in peregrinos & aduenas. Annotauit Graecae uocis emphasim Theophylactus. Nunc hospitalitatem appellant quum satrapas ac reges magno luxu excipiunt donatosq; dimittunt.

Docilem.) *διδάκνυον*, id est, Docilem, siue appositum ad docendum. Id enim sensit Paulus, atq; id est praecipuum episcopi munus. Nam caetera quae recensuit requiruntur etiam a subditis. Caeterum docere populum, hortari, consolari, monere, redarguere, proxima maximeq; splendida est episcoporum functio, quam nunc multi libenter cedunt alijs quamlibet sordidis. Vbi receptum est ut episcopi ditione prophanam gerant, saltem deberent in praecipuis festis concionantes apud populum ornare munus euangelicae praedicationis. Hieronymus aduersus Pelagianos lib. i. reprehendit illorum temporu additionem, quae habebat docilem, appellans Latinam simplicitatem, & uertit, qui docere possit. Nam docilis est qui facile discit.

Non uinolentum.) *πρόνοιον*. Quod Ambrosius uertit, uino obnoxium, uinosum dicere poterat. Chrysostomus cumq; hoc Theophylactus negat hoc accipiendum de uinose, sed feroci & elato, & ad uim parato, quales sunt qui uino temulenti debacchantur. Mansuetudo praecipue decet patrem.

Non litigiosum.) *ἀμαχον*, id est, Alienum a pugna, quod Hieronymus aduersus Pelagium uertit, absq; iurgio. Et illud non percussorem, *μη πικτω*, non pertinet ad uolentiam manuum, sed acerbiteratam linguae, ne saeuus & improbus sit obiurgator. Id annotauit & diuus Hieronymus. Quid enim magni sit si episcopus temperet manus? Hieronymi sententiae subscribit Chrysostomus. Ambrosius uertit pro percussore, uerberatorem. Et apud Horatium legimus, Verbera lingua. Item apud Cicero, Verberatur Tyro, acito duntaxat cogitationis conuicio.

Non cupidum.) *ἀφιλαργυρον*, id est, Ab argenti cupiditate alienum. Hieronymus aduersus Pelagianos uertit, non avarum. Hoc subiecit, uel quod hospitalis esse non possit, qui sit avarus, uel quod uerba Theophylactus, quidam ex hospitalitate congeriant thesatros.

Domui suae bene praepositum.) *ὀρθοκλίτων*, id est, Qui bene praesint, uel qui domui suae bene praesint. Acritus de diacono *ὀρθοκλίτων*, qui suis bene praesint.

Castitatem.) Non est hoc loco *σωφροσύνη*, quod aliquos sonat pudicitiam, nonnunquam sobrietatem & modestiam, & quo paulo ante dictum est, *σεμνότης*, quod multa significat apud Graecos, pudorem liberalem & ingenuum, grauitate, reuerentia. Hieronymus dum undiq; captat praesidia tuendae & ornandae uirginitatis, hic quoq; transfudit pudicitiam. Nos malimus, reuerentia, quod praecesserit subiectio, ut accipias liberos patri morigeros, & liberali praeditos pudore. Idem apparet sensisse Chrysostomum. Alioqui quid est, cum omni castitate? Caeteru haec

uarie leguntur, primum sic habet Græca, μη πείρονον, μη πλύκτω, κτλ. ἀεχρονόδης, ἀεχρονόδης, ἀμαχου, ἀεχρονόδης, &c. Non uinosum, non percussorem, & turpi luero deditum, sed humanum, abhorrentem a pugnis, alienum ab avaritia. Ambrosius ita legit: Non obnoxium uino, nō uerberatorem, sed modestum, non litigiosum, non asperū. Iam frequenter admonui in huiusmodi catalogis uariare scripturā. Porro quod Græce dicitur ἀεχρονόδης, diuus Hieronymus in epistola ad Heliodorum uertit, turpili crum, Græcam imitatus compositionem. Etiam si non me clam est, hunc locum, us innumeros alios apud Hieronymum in uulgatis codicibus deprauatum esse.

Diligentiam habebit.) ὑπὸ μελέσει, id est, Curamaget, aut curabit. Quis enim sic loquitur, non habet diligentiam mei?

Ecclesie dei.) Non potest deprehendi ex Ambrosio, aut Chrysostomo, quod ad dederint, dei. Nam ecclesia opponitur domo. Et ecclesia magna domus est. Certe apud Ambrosium non additur in contextu, nec Theophylactus enarrans attingit.

Neophytus

Non neophytum.) νεοφυτῶ, Nuper natus, aut nuper insitus. Sic enim Paulus uocat recens baptizatum, quod a baptismo censeantur Christiani. Cæterum hoc loco diaboli, fortassis non male uerti poterat, calumniatoris. Requirit enim Paulus ab episcopo, non solum ut ipse uacet omni culpa, uerumetiam ne sit obnoxius calumnijs, aut suspicioni. Proinde uult mores ac uitam illius in christianismo diu spectata esse, ne quisquam uel calumniari possit.

~~Ad hunc sensum facit quod præcessit, In opprobrium. Neq; uero me fugit Ambrosium hoc interpretari, non de fama illibata, sed de superbia tumoreq; animi. Certe cum sermo Græcus sit anceps, nō arbitror absurdum, si quis hic in suo sensu abundet, ut ait Paulus. Sanè pro me facit, quod mox repetens eundem sermonem, scribit hunc in modum: Oportet autem illum & testimoniū habere bonum, ab ijs qui foris sunt, ut non in opprobrium incidat & laqueum diaboli. Duplex enim indicat periculum, ne neophytus insolenter se gerat in nouo honore, atque ita sit obnoxius calumnie. Nam & episcopum oportet ab omni factu tumoreq; procul abesse, & famam oportet habere non obnoxiam probris aut calumnijs. Sensus autem hic constat, siue diabolum accipias fatanā, qui per maledicas linguas contamineat honorum famam, siue calumniatorem hominem. Nos pro neophyto, uertimus nouicium.~~

Ad hunc sensum facit quod præcessit, In opprobrium. Neq; uero me fugit Ambrosium hoc interpretari, non de fama illibata, sed de superbia tumoreq; animi. Certe cum sermo Græcus sit anceps, nō arbitror absurdum, si quis hic in suo sensu abundet, ut ait Paulus. Sanè pro me facit, quod mox repetens eundem sermonem, scribit hunc in modum: Oportet autem illum & testimoniū habere bonum, ab ijs qui foris sunt, ut non in opprobrium incidat & laqueum diaboli. Duplex enim indicat periculum, ne neophytus insolenter se gerat in nouo honore, atque ita sit obnoxius calumnie. Nam & episcopum oportet ab omni factu tumoreq; procul abesse, & famam oportet habere non obnoxiam probris aut calumnijs. Sensus autem hic constat, siue diabolum accipias fatanā, qui per maledicas linguas contamineat honorum famam, siue calumniatorem hominem. Nos pro neophyto, uertimus nouicium.

Bilingues.) διλόγος, id est, Duplices in sermone, & in dictis inconstantes. Et sic ministrent.) ἑτα, id est, deinde.

ἀνεγκλητος

Nullum crimen habentes.) ἀνεγκλητος ὄντων, id est, Eiusmodi, ut nemo possit eos criminari. Id quod indicat Hieronymus aduersus Pelagium. Nam ἐγκλησις, est in ius uocare & crimen imponere. Et ἐγκλημα atrox est iniuria, ob qua aliquis in ius uocari possit. Porro ἀνεγκλητος is dicitur, cui nullum crimē possit impingi, nō solum qui nullum habeat crimen, siquidē multarū pudicitia fuit infamis. Et Catonis innocentia nō fuit ἀνεγκλητος, cū legatur sæpenumero uocatus in ius, sed semper absolutus.

Mulieres similiter pudicas.)

~~quod Chrysostomus interpretatur hunc locum de mulieribus, quarum ministerio utebatur ecclesia:~~

Deinde αμνός, eadem uox, qua in liberis episcopi requirebat reuerentem uerecundiam.

Non detrahentes.) μη διαβόλος, id est, Non calumniatrices, quod Ambrosius uertit, Non studentes discordiæ. Nam διαβόλος dicitur à διαβάλλω, quod est dispergere rumorem, sed aduersus hominem. Nam huic uitio ferè affinis est ille sexus.

Diacones.) δίακονοι, id est, Ministri, & diaconi, non diacones,

Mysterium

Mysterium fidei.) Quidā interpretatur de dogmatibus fidei, potest autem & de silentio intelligi, ne quid, quod solent ministri, efferant eorum quæ domi geruntur.

Acquirent.) ἁποποιούντων, id est, Acquirunt, tempore præsentis.

Hæc tibi scribo fili Timothee.) Duo hæc uerba, fili Timothee, nō reperio in quibusdam Græcis codicibus, nec Ambrosius addit, ne Chrysostomus quidem in ipsis commentarijs, tantum est ταῦτά σοι γράφω. Nam cætera ex uulgata æditione ab alio quopiam sunt ascripta. Theophylactus ne in contextu quidem habet. Cum Græcis concordabat exemplar utrunq; bibliothecæ Constantiensis.

Columna & firmamentum ueritatis.) στήλη καὶ ὑπὸ στήλη ἐδραίασμα τῆς ἀληθείας. Hæc ad ecclesiam referenda sunt, non ad Timotheum, sicut quidam opinantur, nam illam uocat columnam & basim ac sedem ueri. Ac in eum sanè sensum citat locum hunc Augustinus exponens Psalmum quadragesimum septimum. Ecclesiam appellat domū dei, ut eam distinguat à synagoga Moisi, columnam & firmamentum ueritatis, ob certitudinem dogmatum inuiolabilem, quum Iudæi uersentur in umbris.

Et manifeste.) ὁμολογητέως, id est, Confesse, siue citra controuersiam. Ambrosius sic explanauit ἁποφρασίς, Et quidem omnium confessione magnum est mysterium &c. Item sacramentum, hic est mysterium, hoc est, arcanum.

Quod manifestum est in carne.) Græce fecus est, θεὸς φανερῶς ἐν σαρκί, id est, Deus manifestatus est in carne: & quæ sequuntur, ad deum referenda sunt. Ambrosius & uulgatus interpres legerunt pro, θεός, ὁ, id est, quod. Secus legunt Chrysostomus & Theophylactus, quos si sequi uolumus, genera particepsiorum mutanda sunt, iustificatus, prædicatus, creditus, assumptus. Ceterum ultra lectio sit uerior, ambigo non nihil. Offendit Laurentium quomodo mysterium dicatur assumptum in gloriam: At cur magis non offendit, quod deus dicitur iustificatus? Id quod ne in Christum quidem prima fronte satis congruit: siquidem de Christo interpretatur Ambrosius. Mihi subolet, deum additum fuisse aduersus hæreticos Arianos. Cæterū mea quidē sententiā simplicissima fuerit interpretatio, si quis mysterium intelligat prædicationem Euangelij, quod sæpe aliàs mysterium uocat, prius occultum & ignotum, nunc manifestatum uniuerso mundo. Iam enim agit aduersus eos, qui pro gratia Christi, cæremonias legis Mosaicæ conabantur inducere, nec alia conditioe recipiebant ethnicos. Pietatem igitur uocat legem Christi, uacua cæremonijs, cuius mysterium magnum est, sed quod iam sit manifestatum per Christi humanitatem, quod iustificatum in spiritu & uirtute dei, nimirum per miracula. Iustificatum autem dicit, ob uim iustificandi datam Christo, per fidem sine lege Mosaica: quod uisum est angelis, qui caneant, Gloria in excelsis deo: quod prædicatum est gentibus, quum soli Iudæi expectarent: quod creditum est non solum Iudæis sed uniuerso mundo. Denique post resurrectionem receptum est in cælum, unde fuerat profectum. Proinde hoc sanè loco mihi magis arridet nostra lectio, præsertim quum magnus sit uertustorum exemplarium consensus. Nam Chrysostomi interpretatio hoc loco coarctior est ac durior, si quis expendat.

Ecclesia basim

ueri

Diuersa lectio

Expositio lucida

Duplex sensus

Apparuit angelis.) ὡφθη. Cur non potius Visus est, siue conspectus est? Et, creditum est in mundo. Sermo Græcus, ἡδὲ ὡφθη ἡ κόσμος, non uacat amphibologia, potest enim utrumlibet intelligi. Commissum est hoc mysterium in mundo, data apostolis & episcopis autoritate prædicandi. Aut, habita est illi fides, & persuasum est in mundo hominibus, quod iuxta naturæ ordinem uidebatur incredibile. Posteriores sensum sequitur Chrysostomus.

EX CAPITE QUARTO.

Præscriptus autem manifeste dicit.) ἑστῶς, quasi dicas Præscripte, siue præcise, & certo, non obscure & inuolute, quemadmodum loqui solet in prophetis. Nam ἑστῶς dicuntur Græcis, certo præscripta & præfinita.

In nouissimis temporibus.) ὑσφίσις, id est, Posterioribus, siue sequentibus. Neq; enim est ὑσφίσις.

Discedent.) ἀφίσσονται, id est, Deficient, siue descendent.

Nn ; Spiriti

Spiritibus erroris.) πνεύμασι πλάνοις, id est, Spiritibus seductoribus, siue decepto-
ribus aut fallacibus; ut uertit Ambrosius. Itidem Hilarius libro De trinitate decimo.
Quin & Augustinus aduersus Faustum lib. 15. cap. 10. legit, Spiritibus seductoribus.
Sed interpretes legisse uidetur πλάνος, non πλάνοις. uis per y, non per oi diphthongum
Tamen si id ad sensum nihil habet momenti.

In hypocrisi.) ὑποκρίσθαι, id est, In simulatione; ut Ambrosius, siue in fictione. Et
mirum est Christianos hac Græca uoce tantopere delectatos. Et ψευδολόγῳ, Am-
brosius elegantius uertit Falsiloquorum, uoce item composita ut est apud Græcos.
Augustinus, Mendaciloquorum. Itidem Hilarius De trinitate lib. 10. reddidit Græ-
cam uocem, mendaciloquorum: nos Falsiloquorum, uertimus.

Dæmonij
diuini
Doctrinis dæmoniorum.) δααιμόνων, potest hoc loco adiectiuum esse à δααιμό-
νῳ, quod recte uerti poterat Diuinorum: propter ea quæ sequuntur, Caeteria-
tam, & cætera: quæ in dæmonia non quadrant, sed in diuinos, qui fingunt se cum
spiritibus habere commercium; idcirco adiecit, In simulatione falsiloquorum. Quod
si legimus Dæmoniorum, pro Diuinorum genitiui perpetuo referentur eodem. Sin
dæmoniorum, pro demonum; nam δααιμόνων legit Theophylactus & Chrysostomus:
sensus erit, Fore qui auersi à doctrina euangelica, auscultent falsæ doctrine, quam dæ-
mones fallaces inuehent per homines qui sub specie pietatis insinuant mendacia.

Cauteriatii
Cauteriatā habentes.) καυτηριασμένων τῶν ἱδίων σωείδωσιν, id est, Quibus con-
fessio cauteriō nota est. Nam ferro candenti notabantur malefici, stigmatis im-
pressæ cuti. At isti nō corpus, sed animum habent stigmatizatos ob uitæ dedecora, quo-
rum ipsi sibi conscij sunt. Augustinus aduersus Faustum lib. 15. pro Cauteriatam ha-
bentium, legit Cauteriantium. Sed haud scio an uitio scribarum.

Hæc proponens.) ὑποπείβων, id est, Suggestens, siue admonens.
Enutritus uerbis.) Potest & actiue legi, Educans illos uerbo fidei. Nam participi-
um est medium præsentis temporis, ὑπηρεφόμενον. Atq; ad id facit quod mox sequi-
tur, Quam assequutus es: hoc est, trade alij quod à nobis didicisti.

Assequutus,
pro Assc-
tatus
Quam assequutus es.) ἠκολουθήσας, id est, Quam usq; sequutus es. Neq; enim hic
Græca scholia, quæ sic exponunt, Cuius es alumnus, hoc est, in qua es educatus, & ab
adolescencia uersatus. Latinis enim qui ob rei difficultatē non attingunt, id ad quod
tendunt, negantur assequi, quod Græci dicunt ἐκπλάσθαι, siue ὑπηρεφῆναι, cui diuersum
est ἀποχῆναι, Latinis frustrari. Cæterum qui seriem omnem rei totius ordine sequun-
tur, nihilq; prætereunt, ἠκολουθήσας dicuntur. Ad eundem modum usus est & Lucas
in præfatione historię euangelicæ, ἔδωκε καὶ μοι ἠκολουθήσασθαι ἀνορθῶν πᾶσι. sentiens nul-
lam uitæ partem à se prætermisissam quam non peruestigasset. Et Athenæus libro pri-
mo, τὸς τε πρὸς ἀπὸ κερκῆ λεοντῆος ποιεῖ καὶ λυκῆος, τοῖς ἁδνοῖς ἠκολουθήσασθαι. nimirum eos
notans qui per omnem uitam uoluptatibus fuissent addicti. Porro ridiculum fuerit,
si quis interpretari uelit eos uoluptates assequutos. Pro nobis faciunt Chrysostomus
ac Theophylactus, qui exponunt de assiduo diuinarum literarum studio, in quo Ti-
motheus à puero fuerat uersatus.

Ineptas autem.) βεβήλας, id est, Prophanas.
Deuita.) ἠναίτη, quod Ambrosius uertit, Abnue. Est autem ἠναίτη, deprecari
& reijcere & non admittere.

Quæ nunc est & futuræ.) τὴν νῦν καὶ τὴν μελλούσας, quod Ambrosius apertius, Præsen-
tis & futuræ. Vnde non male quadrat Promissio: ut habent Græci, ἐπαγγελίας.

Fidelis sermo.) πιστός, pro ἐπίστος. Nec sine tropo, quod est hominis tribuit ser-
moni. Porro Græcis ἐπιδέχεται, frequenter est amplecti cum approbatione. Recipi-
mus enim quod non reijcimus, & hæc particula confirmat id quod mox dixerat de
promissis utriusq; uitæ.

In hoc enim laboramus.) Græce est, Et laboramus. Nam laborare dixit, pro mole-
stis afficit: quo quidem argumento confirmat promissionis fidem. Quis enim labora-
ret pro uanis promissis.

Et male

Et maledicimur.) ὀνειδίζομεθα, id est, Probris afficimur. Ambrosius legit, Perse-
quutiones patimur: miror quod nam sequutus exemplar.

Quia speramus.) ὅτι ἀληπίκαμεν, id est, Quod sperauimus. Nisi quod in huiusmodi
uerbis affectus, Græci nonnunquam præteritum tempus usurpant pro præsentis. Ver-
ti poterat, In quo spem fiximus. Nec est, in deum; sed in deo.

Nemo adolescentiam.) Quum Græce sit, νεότητῳ, rectius uertisset iuuentutem.
Nec enim Timotheus erat adolescens, sed nondum habebat senectutem episcopo
dignam. Monet igitur ut quod deest ætati, penset morum integritate.

Sed exemplum esto.) τύπος, quod aliquoties uertit Formam.

In charitate.) Græci sic habent, ἐν λόγῳ, ἐν ἀναστροφῇ, ἐν ἀγαπῇ, ἐν πνεύματι, ἐν πίστι,
ἐν ἀγνείᾳ. id est, In sermone, in conuersatione, in dilectione, in spiritu, in fide, in puri-
tate. Nimirum in spiritu, redundat iuxta Latinos. Quod tamē in commentarijs non
attingit Chrysostomus, quum legat & interpretetur Theophylactus. Nec opus est
admonere, In sermone, dictum pro, Per sermonem.

Negligere gratiam.) χερισματῳ, id est, Donum.

Manuum presbyteri.) Sic quidam habent codices. Verum antiqui consentiunt Presbyteri,
cum Græcis, apud quos est πρεσβυτερίς, id est, Presbyterij, non presbyteri. Et ita le-
git Ambrosius. Illud autem dicit, Habes non solum prophetiæ donum, uerumetiam
efficaciam imposita manu dandi spiritum & alijs, idq; ex officio presbyterij tui, nimi-
rum episcopus.

Porro quo minus hic sensus accipi possit, & presbyteriū, quod im-
positis tibi manibus accepisti, obstat Græca præpositio μετά, quæ comitē significat,
non instrumentum. Alioqui probe quadraret cum eo quod dixit in proxima episto-
la, Resuscita donum dei, quod est in te per impositionem manuum mearum. Atq; haud
scio an hic quoq; fatendum sit Paulum Græci sermonis elegantiam neglexisse, præser-
tim quum in hanc sententiam interpretetur Chrysostomus, ut prophetia sit donum
& autoritas docendi, deinde per impositionem manuum factus sit episcopus.

Hæc meditare.) ταῦτ' ἐπιμέλειται, quod interpretes eleganter uertit. Sed Hugo Cardi-
nalis non intelligens hoc uocabulū, ad hunc exponit modum: Versa in corde per iu-
gem memoriam. Quanquam ab hac interpretatione non abheret Thomas, quem
miror non saltem Ambrosium consuluisse. Est autem meditari, exerceri in re qua-
piam. Id satis aperit Ambrosius, interpretans de exercitatione sacræ doctrinæ, ut
uita quoq; præstet quod docet. Et in his libris qui Glossam habent ordinariam, in spa-
cio quod dirimit uersus, hoc commenti adiectum est, Hæc exequere assiduo actu.
Chrysostomus ac Theophylactus interpretatur de iugiter uehementiq; studio, quod uel
ad animum uel ad corpus potest referri. Nullus enim negat meditationē animi esse
posse, uelut quum quis dicitur apud iudicem, secum meditatur, quæ quomodo dicitur
sit. Verum hoc admonui quod animaduertissem quibusdam nihil aliud esse me-
ditationem, quàm cogitationem.

Manifestus sit omnibus.) ἐν παντί, id est, In omnibus.

EX CAPITE QUINTO.

Eniorem ne increpaueris.) πρεσβυτερώ μὴ ὑπὲρ πλῆθους. Hic senior ad æta-
tem refertur, propterea quod sequitur Iuniores: & comparatiua posita pu-
to loco positiuorum. Cæterum non est simpliciter Increpa, sed ὑπὲρ πλῆθους,
quod significat plagam infligere, & transfertur ad id quod est aspere, sæ-
ueq; obiurgare. Ita Flaccus in Odis:

Metuentis patruæ uerbera linguæ.

Et superius nolebat episcopum esse πληκτικῶν, hoc est, acrem obiurgatorem.

Sed obsecra ut patrem.) Valla mauult hoc loco Exhortare, quod ἠναίτη sit an-
ceps ad tria, ad hortandum, ad obsecrandum, & consolandum, quæ tamen omnia in-
ter se finitima sunt. Verum illi parum uidetur e dignitate episcopi, si obsecret, præser-
tim peccantē, maximē iuniorē aut adolescentulum. Certe Ambrosius legit, Exhor-
tare. Et

Na 4 tare. Et

tare. Et in eam sententiam interpretantur Chrysoſtomus ac Theophylaſtus.

In omni caſtitate.) *ὅτι πάντα ἀγνεία*, Cum omni puritate. licet caſtitaſtis uerbum non diſpliceat. Sic enim uideo Chryſoſtomum interpretari, ut abſit ſuſpicio impudicitie, nimirum hanc clauſulam proprie referens ad id quod proxime præceſſit. Ambroſius ita ſilet de caſtitate, ut nõ uideatur legiſſe. Mea ſententia referri poterat ad omnes partes ſuperiores, ut ſiue cum ſenioribus agat, ſiue cum iunioribus, ſiue cum puellis, purus ſit ab omni ſpecie, uel ſauitiæ, uel contumaciæ, uel auariciæ, uel odiſ.

Vidua unde dicta Quæ ueræ uiduæ ſunt.) Hoc eſt, deſtitutæ ac deſolata. Nam *χῆρα* Græcis dicitur à *χρηθ*, quod eſt, Deſolo, ac deſtituo, ſiue orbo. Vnde & Latinis uidua dicitur, à uiduando, hoc eſt, orbãdo: hinc uiduertas, pro deſolatiõẽ & ſolitudine. Palàm em̄ Paulus alluſit ad etymologiã Græcæ uocis, id quod Paulus inferius explanatiùs dicit, *ὅτι ὄντως χῆρα καὶ μεμονωμένη*, id eſt, Quæ uere uidua eſt ac deſolata. Iã uero frequẽter admonuimus, honorãdi uerbum iuxta morẽ Hebræorũ ſubſidiũ ſignificatiõẽ habere.

Varia lectio Diſcat primum domum ſuam.) *μανθανέτωσαν*. Diſcant, numero multitudinis: ut hoc præceptum ad filios & nepotes pertineat, qui ſic inſtituendi ſunt à matre ſeu a uia, ut piũ ſint erga parentes. Hoc enim uocat *δουλεύω*, quod Theophylaſtus interpretatur *γρηρομαίω*, quod & *γρηροσοκαίω* appellant Græci. Ambroſius uideatur magis ad uiduam referre, qui fortalle legit *μανθανέτω*, id eſt, Diſcat. Chryſoſtomus quoq; prima fronte legiſſe uidetur *μανθανέτω*, quum addit, hoc eſſe reddendum in nepotibus, quod in deſunctis parentibus uidua nõ poſſit. Sed propius inuenti, non hoc ſentit: loquitur enim de liberis uel matribus uel patribus, quos nepotes appellant, reſpectu parentum iam deſunctorum. Theophylaſtus ſine controuerſia legit Diſcant, iuxta priorem interpretationem.

Domũ ſuam regere.) *δουλεύω*, id eſt, Pie tractare: ut uertit diuus Ambroſius. Atq; item Auguſtinus quaſtionum in Deuteronomium quadregima tertia.

Mutua uicem.) *ἀμοιβῆς*, quaſi dicas, Taliones. Adludit ad *ἀντιπελάγησιν*.

Hoc acceptum.) Græce eſt, Bonum & acceptum, *καλὸν καὶ ἀπόδεκτόν*, ſiue Honuſtum & acceptum.

Speret in deum.) *ἠλπικν*, id eſt, Sperauit, ſiue ſperat: ut legit & Ambroſius, indi-candi modo, non imperandi. Nam in huiusmodi uerbis nonnunquam præteritum pro præſenti uſurpatur. Et Paulus hic nõ præcipit, quid uelit facere uiduas, ſed explicat deſcriptione, quaſ uere uiduas dixerit. Cæterum nihil erat cur Vallam offenderet temporis ratio. Certe hæctenus nobis ſuffragabatur codex ſancti Donatiani. Suffragabatur & uterq; codex Conſtantiensis.

Et inſtet.) Et inſtat, Græce eſt, *καὶ πρῶσμεν*, id eſt, Perſeuerat, ſiue aſſidua eſt. & Perſeuerat, legit Ambroſ. indi-candi modo, Conſentiebãt & hic duo Conſtantienses.

Distinſtio Quæ in delicijs eſt.) Ita diſtinguunt Græci, ut duo contraria coniungant, uiuens mortua eſt, *ὡς τὸ θνήσκω*, quaſi dicas, Viuens non uiuit. Quanquam participium utrouis referri poteſt. Verum ſenſus argutior eſt, iuxta Græcam diſtinſtionem. Adde quod hæc lectio multo mollior eſt, ad quam legit & edifferit Chryſoſtomus. Aper-tius autem Hilarius cõmentario in Pſalmum ſexageſimum ſeptimum, ex Origenis, ut opinor, ſententiã: Et Apoſtolus, inquit, ſcit quaſdam mortuas uiuere: id eſt, dum uiuunt eſſe iam mortuas. Auguſtinus item quaſtionum in Deuteronomium quadregima tertia, refert hunc ad modum: Quæ autem in delicijs agit, uiuens mortua eſt, ſuffragantibus & uetuliſſimis exemplaribus Latinis, in quibus addita hypodiaſtole ſubiecta uerbo Eſt, ſeparat eam orationis partem ab illa quæ ſequitur, Quæ uero in delicijs eſt, uiuens mortua eſt. Ad eundem modum diſtinguit Hieronymus in epiſtola, cuius inſitium eſt, Obſecras literis.

Si quis autem ſuorum.) *εἰ δὲ τις*. Reſtius, Si qua. Nam hæc de uidua loquitur Paulus. Admonent & Græca ſcholia. Itaq; interpretatur Ambroſius, nempe de uidua: Certe Theophylaſtus nominatim interpretatur de uidua, quæ uiuens in delicijs nullius curam habet niſi ſuiſpius. Nec obſtat quod ſequitur *ἀπὸς χέρων*, quum hæc uox utiq; Græcis ſit generis communis.

Curam

Curam non habet.) *ὁ πρῶτος*, id eſt, Non proſpicit, ſiue prouidet, ſuis.

Fidem abnegauit, & infideli deterior eſt.) Hoc uidetur eſſe durius dictũ, & ob id Aquinas diſtinſtione nodum explicat. Ad eum enim modum explicat quod dixit Paulus: Fidem abnegauit, factis, inquit. Recte quidẽ Aquinas. Etenim qui quod dicitur fides Chriſtiana, quæ naturæ doctrinã non abrogat, ſed perficit: nõ præſtat, ſis hac parte deſciuit à fide. Nec eſt ſimpliciter, Deterior infideli: ſed hac parte deterior eſt, qui hoc officij nõ præſtet ſuis, quibus naturæ uinculo iungitur, quod ethnici quoque inſtinſtu naturæ præſtant. At hodie iudicio quorundam ſumma habetur pietas, ſi quis domi relictiſ liberis & uxore, aut etiã grandæuis parentibus, uel Hieroſoly-mas abeat, uel in monaſterium abdat ſe, ſibi uicturus, aut fortalliſ etiã uenturi.

Si filios educauit.) Græce iucundus eſt diſtione compoſita, *ἐπικνωπρόφωσιν*. Si li-beros educauit, ut filias quoq; complectaris. Item quod ſequitur, Hoſpitiũ ſuſcepit, compoſita uox eſt, *ἐξνοδὲ χησιν*, quod nos uertimus, Si fuit hoſpitalis.

Si omne opus bonum ſubſequuta eſt.) *εἰ πάντα ἔργα ἀγαθὰ ἐπικηλόθησιν*. Significat eam quæ in nullo bono opere deſuerit, & omnibus pietatis officijs ſemper adſuerit. Hieronymus in Zachariam, pro ſubſequuta eſt dixit Proſequuta eſt. Nos uertimus ſi in omni opere bono fuit aſſidua. Quæ Carrenſis philoſophatur in Subſequuta eſt, quaſi ſubſequatur, quæ ſe putat apprehendiſſe: legat ſi quis eſt *ἐπιλόγηλος*.

Carrenſis

Adoleſcentiores autem.) *νεώτεροι δὲ*. Malim, iuniores. Neq; enim eſt comparatiuum loco poſitiui poſitum, ſed refertur ad id quod modo dixerat, Non minor ſexaginta annis: uerum quæ infra hos annos ſunt reſſe, hæctenus duntaxat, ne cibo eccleſiæ paſcantur ocioſæ.

Deuita.) *πρωτό*. De quo ſuperius dictum eſt, id eſt, Reſſe, & refuta: hoc eſt, ne-recipientes alendas. Neq; enim ſentit eas arcendas à colloquio.

Quum enim luxuriatæ fuerint in Chriſto.) *ὅταν γὰρ καταſπλωιάσωσι τὸ χρις*. Id interpretatur Hieronymus in epiſtola ad Geruntiam: Propter has, inquit, igitur quæ fornicatæ ſunt in iniuriã uiri ſui Chriſti. Hoc enim *καταſπλωιάσωσι*, Græcus ſermo ſignificat. Nam *ſπλωιάω* laſciuire ſignificat, ſiue ferocire, quod deductum putant à uerbo *σπῆω*, ceu metaphora ſumpta à iumentis, quæ cum pabulo ferocient, auellunt habenas, & ſuoſte arbitrio feruntur. Alij ruruſum ductum putant à *ſπλωύω*, quod eſt durum. Vnde Heſychius *ſπλωύς βοῶν*, interpretatur *ὁ σκληρόν βοῶν*, id eſt, Dure ſiue ferociter clamare. *ſπλωύς* enim Græcis ſonare *ἀφῆς, ἰχθυόω, τραχύ, συγρόω, ἀνατεταγμένω*, id eſt, Maniſte, ualide, aſpere, odioſe, pertinaciter, deniq; idem eſſe quod *ſπλωύω*. Porro *ſπλωιάωντων* interpretatur hoc pacto, *πεπλεγμένοι, cõtoriti*, addens nonnunquam idem ualere *ſπλωιάω*, quod *ὁ πῶτον ὑβείζω*, id eſt, ob diuitias ferocire. & *βαρῆως φέρω*, id eſt, grauiter ferre. Sophilus apud Athenæum libro tertio uidetur uti pro deliciari, ſiue laſciuire: *γαστριμοῦς ἔσται διαφιλιῶν τὰ πρῶοιμα ὄρω, χροταδιόμοια πᾶσιν ἀγαθοῖς, νηὶ γὰρ δόνουση ἀνδρῶν, ἠδὲ κελωιδ*. Ea ſi quis ad uerbum reddat, ad hunc habent modum: Ingluuiet erit opipara, procemia uideo: ſaturabor omnibus bonis, per Bacchum uiri, iam laſciuio. Ruruſum in eodem libro, *ἐſπλωιάω πῶς κατὰ βεθρῶνῶς σπία, ἵσως ἐλεφάντην τε φάρω*, id eſt, Laſciuiebam deuoratiſ cibis, quatuor fortalliſ elephantorum. Proinde *καταſπλωιάω* dicuntur, qui iam minus audientes ſunt dicto. Theophylaſtus *καταſπλωιάω* interpretatur *ἐκκιδῶσιν καὶ δρῶντων*, id eſt, Acciſſa uerint, & deliciari cõperint: priore uerbo dicto à moribus petulantiffimæ mulieris, cui nomen fuit Acco, quemadmodum in Chiliadibus noſtris explicuimus. Idem uerbum habetur Apocalypſis capite decimo octauo, *ὅσα ἐδῆφασιν ἐαυτῶν καὶ ἐſπλωιάωσιν*, pro quo Latinus reddidit: Et in delicijs fuit. Atq; inibi mox *καὶ ſπλωιάωσαντων*. Porro *ἢ* præpoſitio ſignificat Contra, & in malam partem, quum habet genitiuum caſum. Ergo *καταſπλωιάω τὸ χρις*, eſt in iniuriã Chriſti laſciuire. Sic enim mihi uifum eſt interpretari. Et in hanc ſententiam enarrant Chryſoſtomus ac Theophylaſtus. Si quidem uidua quæ recipitur alenda, quodammodo ſe deuoret ſponſo Chriſto, in cuius contumeliã ruruſum de marito nouo cogitat. Non ſatis intelligo quid hoc loco ſibi uelit Faber, qui primum quod Paulus adoleſcentiores uiduas dicit, iu-ber intelligi de morum inconstantia, quum paulo ante palàm expreſſerit ſexa-

ginta

ginta annos in grandioribus, atq; hac ætate minores rejci iubet. Deinde quas ille prohibet recipi stipe ecclesiæ alendas, hic ad id per pontificē uel inuitas in monasterium retrudendas, si id petierint parentes. Ad hæc miratur, si quid aliud significet luxurari quàm fornicari. Et ob id insulse dicitur, Luxuriatæ Christo: dicendum autem, Deliciatæ Christo. Atqui si de uitiosis delicijs agit hic Paulus, ut agere certum est, qui minus insulse dicatur, deliciatæ Christo, quàm luxuriatæ Christo: Aut quid omnino significat deliciatæ Christo: Quanquā in emendatis exemplaribus habetur, Luxuriatæ in Christo. Quod si qui codices reperiuntur, in quibus distinctio, uerba hæc, In Christo, semouet à superioribus, & connectit his quæ sequuntur, certe nullus interpretum alicuius momenti in eum interpretatur modum. Secus autem distinguit Hieronymus, secus Ambrosius, secus Thomas Aquinas. Equidem non possum non admirari, quid acciderit ei uiro, tum ut opinor, pio, tum ut habetur erudito, ut ad hunc modum lasciuire uoluerit in Paulinis literis, quasi in re ludicra uersaretur, præsertim post tot egregios ac probatos interpretes. Deniq; sic ista tractat, ut non addubitet, sed mera decreta nobis præscribat. Inuitus hæc admoneo, sed hoc exigit diuinarum literarum autoritas, exigit utilitas publica, ut tantisper leuis sit amici ratio, maximè quum is adiuuetur potius quàm lædatur. Neq; recuso talionem, modo absit procacia. Admonitus ingenue fatebor errorem, ac mutabo si minus queam tueri, quin insuper gratiam habebo. Sed de his paulo accuratius diximus in scholijs, quæ conscripsimus in epistolas diui Hieronymi. Ambrosius legit, Quum enim in delicijs egerint. Et Thomas indicat hic luxuriam non esse proprium libidinis uitium, sed immodicum usum, & copiam rerum quarumlibet. Hoc recte, sed eadem de re in argumentis non recte.

Thomas a se ipso dissenties

Habentes damnationem.) *κρίμα*. id est, Iudicium. Quanquam interpret recte expressit sensum. Irritam fecerunt.) *ἠτέθησαν*. id est, Repulerunt, aut reiecerunt, aspernatæ sunt. Tametsi significat hoc quoq; quod uertit interpret. Reijcimus enim quod desit apud nos ualere.

Non solum ociosæ.) Deest, autem. Non solum autem. *ὁ μόνον δὲ*. ac coniunctio ad epistolam facit: eam euidentius explicat, Imò.

Verbosæ.) *φλύαροι*. id est, Nugaces, siue inepte loquaces. Rursus foeminis tribuit epitheton masculinum.

Loquentes quæ.) *λαλοῦσαι*. quod aliquoties significat garrere. Vnde illud *λαλοῦ ἄεις*, & *λάλοι*. Græcis dicuntur garruli.

Volo autem.) Volo igitur. *βόλομαι ἐν*. Matres familiās esse.) *οἰκοδεσποτῆν*. id est, Familiam administrare. ne quis accipiat de liberis progignendis, de quo modo dixerat, sed de gubernatione familiæ: quod Græca uox euidentius declarat, dicta à domo & dominio. Et quod proxime præcessit, *τεκνογονεῖν*, Græce festiuus dictum est uoce composita, quàm Latine, filios seu liberos procreare.

οἰκοδεσποτῆν

τεκνογονεῖν

Retro post fatanam.) *ὀπίσω τοῦ στανῆ*. id est, Post fatanam. nec opus est Retro. Deinde quod hic uertit Conuersæ sunt, Ambrosius legit Deerrauerunt. *ἔστραψαν*. id est, Deflexerunt, de quo supra meminimus. Sensus est autem, illas desciuisse à Christo, & sequutas fatanam: nam hoc uocat post fatanam abire, illum ducem sequi, deserto Christo.

Deest apud nos

Si quis fidelis.) Græce est, Si quis fidelis, aut si qua fidelis. *ἢ τις πιστός ἢ πιστή*. Atq; ita legit Ambrosius. Puto germanā scripturam fuisse, Si qua fidelis, ut intelligamus curam mulierum commēdari mulieribus, puta si qua mater haberet filiam uiduā. Atq; hanc scripturam habebat uterq; codex Constantiensis. Verum quoniam uidebantur ab hac cura cognatorum excludi uiri, aliquis adiecit, Si quis. Atq; apud Theophylactum additur quidem in contextu, *πιστός ἢ πιστή*. Verum enarrans locum, tale nihil attingit. Idem comperies apud Chrysostomum, qui in enarratione repetens Apostoli uerba, nihil aliud dicit, nisi *ἢ τις πιστή*. Vnde satis apparet, *πιστός* adiectiuum esse, quum uterque notarit emphasim huius uerbi *ἐπιπέτε*, quod declarat esse suppedi-

suppeditandum quod necessitati satis est, non quod alat lasciuiam. Idem autem uerbum est quod mox sequitur *ἐπιπέτε*. Nihil uertit subministrat, posterius Sufficiat: nam prius accipitur actiue, ut suppedi: posterius neutraliter, ut suppetit, apud Latinos. Nisi ueris subaudiri in posteriore, Ecclesia: Ne grauetur ecclesia, quo possit ea sufficere uere uideus. Cæteris uideus quæ desolatæ non sunt, hæcenus prouidit, ne alerentur à cognatis infidelibus, sed Christianæ à Christianis. Solas desolatas uult ali sumptibus ecclesiæ.

Ut non grauetur.) Et non grauetur, *καὶ μὴ βαρύνω*. id est, Sumptibus suis alant, & non onerent ecclesiam.

Qui bene præfunt presbyteri.) Presbyteri, hic episcopi uocabulum est non ætatis. Et honorem, subsidium significat: non uulgarem istum honorem, decedere de uia, aperire caput, flectere genu: quemadmodum non uno in loco annotauit & diuus Hieronymus. Si quidem in alijs eleemosyna dicitur, cæterum in ijs quos ætas, aut dignitas, aut alioqui meritum uenerandos reddit, honos appellatur præstitum officium. Et Latini munus honorarium uocant.

Honor, præ Subsidio

Non alligabis os.) *ὁ μῶσῃς*. Quod Ambrosius uertit, Non infrenabis. Cæterum locus quem citat, extat Deuteronomij capite uicesimo quinto. Mos autem est apud nonnullos, circumactio iumento trituram facere, quum apud nostrates flagellio excutiantur.

Aduertus presbyterum.) Incertum an de seniore loquatur, an de episcopo. Chrysostomus ad ætatem refert, Ambrosius ad dignitatem. Diuus Hieronymus in epistola quadam ad Marcellam indicat, à quibusdam aliud hoc loco solere legi, nimirū illud, Aduertus presbyterum accusationem ne recipias, uerum hanc lectionē qua nos utimur præfert. Et tamen quod damnat Hieronymus, sequitur Ambrosius, commode tamen interpretans, aduersus presbyterum ob ordinis dignitatem non facile recipiendam accusationem, nec ulla sit mentio duorum aut trium testium. Quid enim opus est hoc præcipere in presbytero, quod in omnibus seruandum est: Hoc sic excusat Chrysostomus, in senioribus potissimum esse seruandum. Et haud scio an lector quispiam eruditulus offensus prima specie sermonis, mutauerit uelut enarrare cupiens quod sensit Apostolus. Rursum quod sequitur, peccantes autem coram omnibus argue, si superiora ad presbyteros referas ad eosdem hoc pertineat oportet: ut sit sensus, crimen non facile recipiendum, nisi sint idonei testes. Quod si constiterit, palam esse arguendos in exemplum omnium. Chrysostomus ac Theophylactus utrunq; de grandæuis exponit.

Sine præiudicio.) *χωρὶς πρεϊυδιατῶ*. Sine præiudicio. Præiudicium hoc loco non significat, quod apud Iurecōsultos, rem prius iudicatam, sed præcipitatum iudicium, quum ex cōcepta temere opinione quippiam agitur, & iudicamus ipsi apud nos antequam compertum habeamus. Ad hunc modum interpretatur Græcā scholia.

Præiudicium aliud apud Paulum

In alteram partē declinando.) *ἢ πρὸς κλησιν*. Interpret legisse uidetur *πρὸς κλησιν*, per iota, non per ita, id est, à uerbo *πρὸς κληνω*, non *πρὸς κλω*. atq; ita legit diuus Ambrosius apud quem est, In aliam partem declinās. Et diuus Basilius in principio pro- uerbiorū, citantibus Græcā scholijs. Neq; secus legunt & interpretantur Chrysostomus ac Theophylactus. At Clemens legit, ut nunc habent Græcorum exemplaria, nisi quod mihi legendum uidetur *πρὸς κλησιν*, non *πρὸς κλησιν*, hoc est, prouocationem, non aduocationem, si cui tamen placet per *η* scribere.

Varia lectio

Noli adhuc aquam.) *μὴ πιν*. id est, Ne posthac aquam biberis. Significat eum usq; ad id tem-

ad id tempus, aquam potitasse, ut ratiocinatur diuus Hieronymus: & Græcis unica dicitio est *ύδροπότις*.

Frequentes tuas infirmitates.) *αδυνείας*. Infirmitates intellige nō morbos aut graues ægrotationes, sed corporis debilitatem.

Manifesta sunt.) *πρόδηλοι*, id est, Præmanifesta: hoc est, per se manifesta, etiam priusquam damnentur cuiusquam iudicio. Nam illud præ, refertur ad externum iudicium. Loquitur enim de palam malis ac palam bonis, rursus de clam malis aut bonis.

Præcedentia ad iudicium.) *πρωγενεσις εις κελσις*. Iam enim illa cōdemnata sunt prius quam is, qui admisit, adductus sit in iudicium.

Quorūdam autem.) Quosdam autem, est Græce: atq; ita legit Ambrosius, *ισι δε κρι ειπαμελοδδσις*. id est, Quosdam autem etiam subsequuntur. suffragatur uterque Constantiensis.

EX CAPITE SEXTO.

Nomen domini.) Græce est, Nomen dei. *το ονομα του θεου*. Atq; ita legit & Chrysostomus, cum q; hoc Ambrosius, ut colligere licet ex interpretatione.

Varia expositio

Quia beneficij participes sunt.) *οι δε υδρυγειας αυλακαμυανουμοι*. id est, Ii qui beneficentiæ participes sunt, siue qui beneficentia iurantur. & in uetustis codicibus Qui, comperi, non Quia. Refertur autem ad seruos, non ad dominos. Quanquam Theophylactus bifariam exponit. Chrysostomus licet ambigue loquatur, tamē uidetur hunc sequi sensum, hoc diligentius seruiendū dominis Christianis, quod in eos officium collocatur, qui ex supercilio dominorum transierunt in affectum parentum, & pro formidatis dilecti esse cœperunt. At enim, Non contemnunt, quia fratres sint, sed magis seruiant quoniam fideles sunt atq; dilecti, qui beneficium sumunt. In eandem sententiam interpretatur Ambrosius.

Si quis aliter docet.) *εποροδιολασκαλει*. id est, Diuersa docet, aut diuersam doctrinam sequitur. Nam uidetur in eos competere, qui fastidita doctrina euangelica uocabant inanibus quæstiunculis. Est autem Græcis unica dicitio composita de quo superius admonuimus.

Et nō acquiescit.) *πρωσχητη*. id est, Accedit. ita sonat Græce, & apte respondent Latina. Fortassis interpres legit *πρωσεχητη*, id est, Adhæret.

Superbus est.) *πτυφωτη*. id est, Inflatus est. Ambrosius legit, Superbit. Cyprianus in epistola quadam legit, Stupore elatus. Suspicio ab ipso scriptum fuisse, Tumore elatus.

Sed languens.) *νοσων*. id est, Aegrotans. quod apud Græcos sæpius ad animum refertur, ut *νοσων* dicantur, qui desipiunt ac delirant, hoc est, animi morbo laborant. Quod uerbi mire quadrat in istos Sophisticos theologos, qui cōtemptis ijs, quæ necesse est discere, in stultissimis illis suis argutijs, & nihili labyrinthis, etatē uniuersam conterunt miserī. Quod tamen nolim ita dictum accipi, ut quod nonnulli solent, in ordinis contumeliam detorqueatur, quod in paucos dicitur, honestissimo indigno ordine, perpetua friuolarum quæstionum scabie prurientes, neq; prorsus aliud agentes per omnem uitam. Atq; utinam Theologi sic temperent sua studia, ut nulli sint in quos hæc uere dici possint. Eleganter autem Paulus unico uerbo dixit pugnas uerborum, *λογωμαχιας*, quum isti iactent se totos in rebus esse.

λογωμαχιας

Ex quibus oriuntur.) Paulus inuidiam & contentionem singulari numero posuit, atq; item Ambrosius.

πρωσχηται

Malæ conflictat.) *πρωσχηται*. Malæ, Græci referunt ad suspiciones. Et Theophylactus hanc particulam, etiam commentario interiecto separat ab ijs quæ sequuntur: Nam quod sequitur, *πρωσχηται*, per se sonat in malam partem, propter præpositionem *πρω* quæ sæpius id efficit, ut in *πρωσφρονεις* & *πρωσφριδαι* & *πρωελεπις*. Dicuntur autem congressus & disputationes philosophorum diatribæ Græcis, quas hic addita præpositione inutiles facit, & nihil ad rem pertinentes. Scholia Græcanica admonent metaphoram sumptam à scabiōsis, qui mutuo confictu, cōtactuq; morbum cōmunicant, Sic & Theophylactus ait: *πρωσχηται, τοτ' εστι χολαι ματται. πρωσχηται γαρ τις*

γαρ τις χολαις εθω καλειν. η επι καθ'απορ τα ψωραλεια ην πρωετων πρωσχηται βολυα νοση πληροι και υγιανοντα, ετως και ετοι πρωσχηται βολυοι ε τρωις πρωσχηται αυτες, id est, Paradiatribæ, id est, scholæ superuacaneæ. Nam mos est, scholas uocare diatribas. Siue quod sicut scabiōsæ oues, dum affricant sese, morbo implent & sanas: ita isti quoq; dum alijs affricant se, corrumpunt eos. Eadem penè uerba sunt apud Chrysostomum. In nonnullis exemplaribus habebatur *πρωσχηται*. Suspiciones autem malas hic Græci interpretantur falsas opiniones & commentitias, ut congruat cum inutilibus conflicationibus.

Veritate priuari sunt.) *απεισδρημων η αληθειας*. Ambrosius uertit, Et qui ueritate caruerunt. Græce sonat efficacius, Quibus adempta est ueritas, iuxta illud Publij: Nimum altercando ueritas amittitur. *ουσεβειαν*, Ambrosius quum dixisset pietatem, uelut interpretans addit, & dei culturam.

Quæstum esse pietatē.) Post hæc uerba reperi apud Græcos, *απεισθε απη ην τοις ην*. id est, Abstine à talibus. Item Ambrosius, Discede ab huiusmodi. Atqui id in uulgatis Latinorum codicibus non habetur. Etiam si Theophylactus legit & interpretatur Chrysostomum sequutus.

Cum sufficientia.) *μετ' αυτηρκειας*. Ea uox significat, cum quis sua sorte contentus est, nec aliud desiderat.

In hunc mundum.) Addidit suo more Hunc, quod non est apud Græcos.

Haud dubium quia.) *δηλονοτι*. Quod est affirmantis. Et plenius reddidisset Græcarum uocum affinitatem, *εισφνεγκη* & *εξφνεγκη*, si uertisset Inferre & efferre.

Et alimenta.) *εστροφας*. Cyprianus enarrans precationem dominicam uertit Et exhibitionem, hoc est, quod uocant Præbendam, propius accedens ad sensum Pauli, quàm qui uertit Alimenta.

His contenti simus.) *εφκειδυσόμεθα*. id est, Contenti erimus. Interpres legit, *εφκειδυσόμεθα*, per ω mega.

Et in laqueum diaboli.) Diaboli, apud Græcum non est: nec additur apud Ambrosium. Vnde cōsentaneum est adiectum à quopiam ex superioribus, qui locum uoluerit hunc interpretari.

Superest

Et inutilia.) Copula redundat, nec est apud Græcos inutilia. Sed *ανούητος*, id est Stulta. quanquam interpres legisse uidetur *ανονήτος*, atq; item Ambrosius.

Quæ mergunt.) *βυθίζουσι*. id est, Demergunt in profundum.

Et cupiditas.) *η φελαργυελα*. id est, Pecuniæ studiū. Ambrosius legit Auaricia. Alioqui cupiditas aliarum item rerum est, ut gloriæ, Imperij, uoluptatum, uindictæ.

Quam quidam appetentes.) Hic argutatur Vallā, quid referat hæc uox Quam. non cupiditatem. Quis enim dicitur appetere cupiditatem? sed pecuniā, inquit, inclusam hoc uerbo *φελαργυελα*, Quum apud Latinos nulla sit hic dicitio, quæ pecuniā habeat inclusam, de Græcis accipiatur oportet quod indicat Laurentius. At in *φελαργυελα*, quid inclusum est, *εργυρις* aut *εργυριου*? quomodo igitur apud illos congruit articulus *ης*. Prorsus hic humanum quiddam accidit Laurentio. Dicuntur autem appetere studiū pecuniæ, qui huc incumbunt.

Errarunt à fide.) *απειπλανήθησαν*. id est, Aberrarunt.

Patientiam, māuetudinē.) *πραότητη*. Ambrosius uertit, Tranquillitatē animi.

Fidei.) Videbatur frigidum si Paulus ei præciperet fidem, quæ fecerat episcopū, hoc est, fidei doctorē. Proinde Theophylactus fidei uocabulo excludit quæstiones rixosas, quas uult à Timotheo reijci. Fides enim non requirit subtilitatem humanā.

In qua uocatus es.) In quam. *εις λω*. Ad quam Ambrosius. Græci addunt *ω*. In quam & uocatus es: tamen si non additur apud Theophylactum.

Sine macula.) *απειλοις*. id est, Immaculatum, & refertur ad ipsum Timotheum, non ad mandatum; id est, ut serues mandatum immaculatus, irreprensus. Etiam si Ambrosius refert ad mandatum, si modo codex uacat mendo: consimiliter & Chrysostomus, à cuius commento dissentiebat contextus distinctio. Quanquam sermo Græcus non uetat, quo minus adiectiuum referatur ad præceptum. Iam ut maximè *απειλοις* & *απειλισησθαι* referas ad mandatum, tamen subest aliquid amphibologiæ.

Nam si referas ad serua, Sensus est, ne macules mandatū tuo uitio: sin ad mandatum, serua mandatum, quod maculam aut reprehensionem nescit, quemadmodum pseu. d'apostolorum præcepta. Et tamen huic sensui refragatur articulus non additus, poti us erat dicendum, τὸν ἄνθρωπον τὸν ἀπειθεύ.

Vsq; in aduentum.) *μέχρι τῆς ἐπιφανείας*. id est, Vsq; ad apparitionem, siue illustratio nem, quod ego sanè malim, quia sequitur, Quam ille ostensurus est. Quid ostendet? Nimirum gloriam filij sui, quem ante exhibuerat humilem.

Quem suis temporibus.) Quem refert aduentum, non Christum; id quod liquet ex Græcis.

Solus potens.) *μόνος δυνατός*. Id proprie dicitur de principe aut magistratu: un- de & *δυναστα*.

Rex regum.) Græce est, Regnantium, *ἡ βασιλεύουσα*. Regnant enim quidam potius quam sunt reges. Hæc omnia Theophylactus accommodat personæ filij: sed Ambrosius mea sententiâ, rectius accommodat patri: quod perspicuum est ex hisce uerbis: Non quia aliud lumen filij sit, quippe quum in P salmo scriptum sit, Et in lumi ne tuo uidebimus lumen: hoc est, lumen patris in filio; sed quia nemo uidet patrem, ac per hoc inaccessible inhabitat lumen. Non enim est ordo alicui uidentî patrem, nisi Christo, qui de deo est, hic uidit deum. Filius autem quia omnia ipse agit, & ap- parere dicitur & uideri. Illud ergo peculiare patris est, quod supra dictum est. Quid scriperit Chrysostomus, incertum: certe uersus prima fronte sibi uidetur contradi- cere: Nam initio rogat, de quo ista dicta sunt: De patre, an de filio: De filio scilicet, Quem suis, inquit, tēporibus: & cætera. Ac paulo post uelut oblitus sui mouet aliam quæstionem: Qui solus, inquit, habet immortalitatem. Quid ergo: filius non habet? his uerbis palàm est, Chrysostomum quæ dicta sunt accommodasse patri, aliàs erat absurda quæstio. Sed propius intuenti Chrysostomus in priore quæstione non per- contatur quis sit ostensurus, sed quis ostendendus. Pater ostendit, filius ostenditur. Theophylactus fatetur Chrysostomum hæc principaliter adscribere patri, quâquam & filio & spiritui sancto communia. Thomas Augustinum sequutus exponit de tri- nitate. De ueritate sententiæ non disputo, sed de consuetudine sermonis euangelici & apostolici. Quum enim alijs in locis huiusmodi tribuantur patri ceu propria, sine contumelia filij aut spiritus sancti, cur hic torquemus ad trinitatem? Neq; enim ideo non est æternus filius, quia patri tribuitur æternitas, ut notio peculiaris: nec ideo pa- ter non est sapiens, quia filio adscribitur sapientia: nec ideo filius non est bonus, quia spiritui sancto tribuitur bonitas. Sed in his, sacræ literæ habent suum quendam lo- quendi modum, Ad patrem autorem referuntur omnia: ab illo est immortalitas, uita & lumen. Iam in huius sermonis initio facta est distinctio personarum: Præci- pio tibi coram deo, qui uiuificat omnia, & Christo Iesu, qui testimonium reddidit: & cætera. Eam prosequitur, quod enim ait, Vsq; ad aduentum domini nostri Iesu Chri- sti, ad filium pertinet. quod mox sequitur, Quem aduentum ostendet, hoc est, illustra- bit ille beatus, ad patrem pertinet: qui quum sit inuisibilis, in filio ostendit maiestatem suam. In priore aduentu filius patri obediuit usq; ad mortem, ac sub Pontio profes- sus est bonam professionem: in secundo, pater exhibebit eum gloriosum, sibiq; æqua- lem. Et in doxologia missæ, filius dicitur esse in gloria patris. Et in Euāgelio, Deum nemo uidit aut nouit, nisi filius. Similiter & in appendice epistolæ ad Romanos, di- citur solus sapiens deus, quum inibi bis fiat filij mentio, Prædicationem Iesu Chri- sti: ac mox, Per Iesum Christum. Deniq; quum toties Paulus nominatim patrem appellet deum, filium tantum dominum, neque quisquam offendatur, cur hic tre- pidamus in consuetudine mystici sermonis? Hic in nonnullis desiderare cogor candorem Christianæ charitatis: æquis auribus audimus solum deum patrem esse immortalem, & infectamur, si quis pio sensu dicat solum Christum fuisse prorsus alienum ab omni contagio peccati.

Beatus & solus potens.) *ὁ μόνος θεός*. Græcus articulus habet emphasim, quam nos reddidimus addito pronomine, Ille beatus. Græca uox dicta est, ab immunitate cor- ruptionis, quam & Homerus tribuit dijs, *κατάργησι θεοῖσι*. Nec est *δυνατός*, quod so- nat sim-

Locus perple- xus discussus

nat simpliciter potentem, sed *δυνατός* substantiuum, hoc est rei publicæ gubernator ac princeps: hanc uocem uelut exponens Apostolus subiicit, Rex regū & dominus dominantium. *δυναστέω* dicuntur, qui potentia rem publicam obtinent, quod deo propriū est, nullis subiecto legibus. *βασιλεύς*, à prouidentia dicitur, quasi *πᾶσι λαβών*, quod omnibus prospiciat. Et hoc unice conuenit deo. *κύριος*, autoritatis nomen est. Nullus enim potest rescindere, quod deo placuit.

In sempiternum.) In, superest. Et *κράτος*, potestatem quoq; significat ut imperi- um. Proinde Ambrosius pro imperio, legit Potestas.

Diuitibus huius seculi.) *οἱ πλούσιοι τῆς ἐκείνου αἰώνου*, id est, his qui sunt diuites in præ- senti seculo.

Nō sublime sapere.) *ὕψιλοφρονεῖν*. quod Ambrosius uertit Superbe sapere. Signi- ficat autem elato esse animo & arroganter de seipso sentire.

In incerto diuitiarum.) *ὅτι πλῆθος ἀσέβητων*. id est, In diuitiarum incertitudine.

Nobis omnia abunde.) *πλουσίως*. Rursum interpret non reddidit iucunditatem, quæ est in uocum affinitate, *πλῆθος* & *πλουσίως*. quasi dicas, Diuitiarum & diuitiali- ter, siue opulentia & opulente.

Bene agere.) *ἀγαθοεργεῖν*. dictio composita est ex bono & opere, quasi dicas, Bene operari. Demiror quid legerit diuus Ambrosius, qui reddidit huc locum hoc pacto, In uoluntate bonorum operum: nisi forte legit, *ἐθελοεργεῖν*.

Facile tribuere.) *ὀμιλήτους εἶναι*. id est, Faciles esse ad impartiedum. Ita legit Am- brosius, nisi quod omittit Esse.

Theaurizare.) *ἀποθησαυρίζονται*. id est, Reponentes, siue recondentes sibi. Et ueram uitam.) Græcis est, Aeternam uitam. Ambrosius tamen legit atq; inter- pretatur Veram uitam. Contra Chrysostomus legit Aeternam, nihil tamē adijciens in interpretatione, unde certo liqueat quid legerit. Theophylactus sine controuersia legit *τὴν αἰώνιον ζωὴν*, etiamsi nec is attigit enarrans, licet hoc non magni referat, quan- do non est alia uera uita, nisi uita immortalis. Nam uita impiorum mors est, & hæc ui- ta breui finienda, cursus est ad mortem.

Depositum custodi.) *ἡ ἀρετὴ παραθήκεν*. id est, Quod tibi comissum est. Sentit autem hanc doctrinam quam illi & initio commendarat, Et ita exponunt Græca scholia. Non enim uult aliquid addi traditis.

Vocum nouitates.) *κρηνοφωνίας*. id est, Vocū inanitates. Ambrosius & interpret le- gisse uidentur *κρηνοφωνίας*. Quamquam Græca scholia per *ε* legunt. Nec enim hic a- git de nouandis uocibus, sed de disputationibus superuacaneis. Ex interpretatione Chrysostomi nō liquet quid legerit. Theophylactus legit & interpretatur *κρηνοφω- νίας*, id est, *καταλογίας*. nō dissimulans tamē Chrysostomū uideri legisse *κρηνοφωνίας* per *αι* diphthongum. Addit uideri: quod quemadmodum diximus, ex illius enarra- tione non liquet quid legerit.

Falsi nominis.) *ψευδωνύμος*, quasi dicas, Falsò nominatæ scientiæ. Nec enim est *ψευδωνύ- μος* scientia, ubi fides nō est. Et hæc omnia mire quadrant in hos quosdā spinosos Theo- logistas. Non enim de omnibus loquor, & fortassis nulli tales futuri sunt. Et apte di- xit, *ἀντιθέσεις*, oppositiones: quod omnibus de rebus inter istos mira sit digladiatio.

Promittentes.) *ἐπαγγελλόμενοι*. Cur non potius profitentes?

Circa fidem exciderunt.) *ἠσέχησαν*. id est, Aberrarunt: sicut antea uertit. Ductum autem ab ijs, qui aberrant à scopo. Hieronymus dialogo aduersus Pelagianos secun- do, uertit Errauerunt.

Gratia tecum.) Hoc Paulus suapte manu subscripsit, ut putat Ambrosius.

IN EPISTOLAM PAVLI

AD TIMOTHEVM SECVNDAM ANNOTATIONES
DES. ERASMI ROTERODAMI.

EX CAPITE PRIMO.

Imotheo charif. fil.) Hic non est *γνοσία*, ut in superiore, sed *ἀγαπή*, id est, dilecto.

Gratia & misericordia.) In Græcis codicibus absunt coniunctiones: tantum est, Gratia, misericordia, pax.

Gratias ago.) *χαίρω*. id est, Gratiam habeo. Nam ita mauult Valla. Et ad eum modum legit Ambrosius. Quanquam haud absurde Valla dubitat, an quis apte dicatur habere gratiam deo. Nam gratiam habere dicitur, qui animum habet referendi beneficii. Sed gratias agit etiam is qui non cogitat de referendo, tantum declarat animum gratum ac memorem.

A progenitoribus meis.) *ἐκ τῶν γόνων*. id est, A progenitoribus, siue à maioribus. Ambrosius legit, à proavis. Significat enim Paulus se natum ex ijs, qui longa retro serie fuerint cultores dei. Nam Meis pronomen, redundat, additum apud nos explanandæ rei gratia. Progenitorum autem uocabulum non solum complectitur parentes, sed superiores etiam nominibus carentes. Et seruis, non est *δουλεύω*, sed *λατρεύω*, id est, Quem colo. Nam hoc quoq; significat *λατρεύω*. Colebat & in Iudaismo, sed impura conscientia.

Recordationem.) *ἀπομνησιν*. id est, Commonitionem, quum aliquid suggeritur memoriae, ne ueniat in obliuionem.

Fidei quæ in te est non ficta.) Melius Ambrosius, Eius quæ in te est sincerae fidei.

Matre tua Ethnice.) Eunice, ut habetur & in nostris exemplaribus uetustissimis, uel potius Eunice, à uictoria dictum uocabulum. Est autem nomen meretriculæ apud Theocritum. Carrensis homo diligens, interpretatur Etnicem Græce sonare Fortunatam. Is qui sic primum interpretatus est, legit Eutyche, aut aliud somniauit.

Carrensis

Certus sum autem quod & in te.) *πέποιθμαι δὲ, ὅτι καὶ ἐν σοί*. id est, Persuasum autem habeo quod & in te, scilicet est ea fides.

Quod & in te.) Hic Græce colon est, ut subaudiās Habitat.

Admoneo te.) *ἀναμνησκω*. id est, Cōmonefacio, seu potius redigo in memoriã.

Resuscites.) *ἀναζωοποιέω*, quod est proprie ignem iam conditum ac sopitum suscitare. Ambrosius legit, Vt recrees donum dei.

Gratiam dei.) *χαρίσμα*. id est, Donum. Et ita Ambrosius. Mirum quod Græcum exemplar sequutus Ambrosius, legat, Noli itaq; erubescere in testimonium domini nostri, neq; in me uinctum eius. Atq; ita legisse propemodum declarat illius interpretatio, in qua habetur, Non est enim unde erubescatis in ea. Etiã in Euangelio legitur, Qui confessus fuerit in me: &c. Sed mirum est hanc sermonis formam hic affectatam, quum apud Græcos non sit.

Sed uirtutis.) *δυναμείως*. id est, Potentiæ & roboris ac fortitudinis. Et quod modo uertit Timoris, Græce est *ἀθλίας*, quod & ignauiã sonat, animiq; imbecillitatē. Cæterū *σφρονομία*, quod noster uertit Sobrietatis, Augustinus ad Bonifaciū li. 4. cap. 5. legit continentia, hic crebro uertit Pudicitia. Sobrietas autem plura complectitur. Nec enim sanus est, qui luxu, somno, amore, odio, similiue affectu tenetur.

Collabora.) *συνκαταβήσομαι*. id est, Simul affligere cum Euangelio, & particeps esto afflictionum quæ prædicationem euangelij comitantur.

Qui nos liberauit.) *τὸ σώσαντός*. id est, Qui nos saluos fecit, aut seruauit. Ita & Ambrosius.

Vocatione

Vocatione sua.) Sua, non est in Græcis codicibus, ne in uetustis quidem exemplaribus aliquot, nec apud Ambrosium, nec apud Chrysostomū in interpretatione: tantum est, Vocatione sancta. In utroq; Constantiensi habetur Sua, sine Sancta.

Nec secundum opera.) Ambrosius legit Merita, pro Opera.

Ante tempora secularia.) *ἀιώνιον*. id est, Aeterna. Sic enim notat uniuersum tem-
pus, quod cœpit ab orbe condito. Mirum est quem autorem sequutus Aquinas, di-
cat seculum esse mille annorū, quum ludi seculares centesimo quoq; anno soliti sint
instaurari: & addit, mille annos esse hominis ætatē, quod tam diu uiuere dicatur ho-
mo, quam diu durat illius memoria, sed illam non porrigi ultra mille annos. At quot
millia sunt hominum, quorum nunc memoria celebrior est, quàm ante mille annos
fuerit illorum uita? Et quotusquisq; est cuius memoria duret usq; ad annos ducentos.
Quorsum autem attinebat hic facere mentionem annorum, quum loquatur de æter-
na prædestinatione quæ tempus nescit? Quoties Paulus excludit operum fiduciam,
commendans dei gratiam: & sunt hodie, qui abhorrentes ab huiusmodi sermone ia-
ctant bona opera sua, nec gratiæ nec fidei laudem ferentes sat æquis auribus.

Per illuminationem.) *ὅρα πλὴν φανείας*. id est, Per apparitionem, quod superius uer-
tit, Aduentum. Quanquam epiphania, nonnunquam illustrationem sonat: ut & *ἐπι-
φανής*, illustris. Atqui interpres nō reddidit Græcarum uocum affinitatē *φανερὰ*
& *ἐπιφανείας*, quasi dicas, illustrata est per illustrationem Iesu Christi.

Destruxit quidem mortem, illuminauit autem uitam.) *καταργήσαντος*. id est, Qui
aboleuit, & obliterauit. & *φωτίσαντος*. id est, In lucem produxit. Nam hæc duo in-
ter se composuit ueluti pugnantiã. Mors regnabat, ei regnum abrogatum est. Late-
bat uita, ea per Christum emicuit.

In quo.) *ἐν δὲ*. id est, In quod; nempe Euangelium.
Prædicator.) *κήρυξ*. id est, Præco: potius quàm prædicator.
Magister gentium.) *διδάσκαλος*. id est, Doctor. Tria sibi uindicat. Præco palam
euulgat: Apostolus, nihil celas exequitur quod commissum est: Doctor, reddit ratio-
nem, ut persuadeat. Hanc autoritatem deo tribuit, In quod positus sum: & confirmat
argumento, Ob quam causam etiam hæc patior. Nunc multi disputando doctores
sunt non patiendo.

Non confundor.) *ὀκνησούμαι*. id est, Non erubescor, siue non pudet me.
Scio enim cui credidi.) Non est sensus Græci sermonis, Paulum non ignorare,
cui confisus esset. Verum hæc est sententia: Scio quod is cui credidi, potens est ser-
uare depositū meum. *οἶδα γὰρ ὃς ἐπιπέσει, καὶ ἐπιποιέσει, ὅτι δυνατός ἐστιν*. Nam si pri-
or esset sensus nō diceret *ὃς*, sed *τινι*. Quancq; potest & hic esse sensus, Noui eum cui
credidi, & certus sum quod potens sit. Quum ego eandem sententiam reddiderim
explanatius quàm reddidit interpres, miror cur quidam hunc locum magnis conui-
tijs putarit insectandum, quasi non intellexerim quid Paulus sentiret. Quancq; in pri-
ma æditione librariorum errore, Quod, coniunctio fuerat per incuriã relicta secun-
do loco, pro quo nos habemus Quia. Deniq; siue legas, Noui eum cui credidi, & cer-
tus sum quod is potens est, & cætera: Siue coniunctim, Scio certusq; sum, quod is cui
credidi potens est, & cætera: eadem ferme redditur sententia.

Verus sensus

Formam habens.) *ἔσονται μοι ἔχει*. id est, Formam habe, siue exemplar habe, hoc
est, alijs formam propone pie uiuendi. Ambrosiana lectio hoc loco non nihil discre-
pat tum à nostris tum à Græcis: Sic enim legit, Formam habens sanorum uerborum
quæ à me audisti in fide & dilectione, quæ est in Christo Iesu. Bonum commendatū
custodire per s. l. q. h. i. n. Et belle quadrat, si custodire dictum sit pro custodi.

Calumnia
depulsa

Sanorū uerborū.) *ὕγιανόντων*. Quicquid probant, id Græci uocant *ὕγιες*. unde &
pro uerbum, *ὕγιες ὅδε ἐσιν*, cum omnia displicent. Contrà, cum res cum uitio cōiuncta
est, ait, *τὰ πάντα νοσέειν*. & *ὕγιανόντων* iubemus eos, in quibus desideramus sanā mentē.

Sanum, egrotare, Gra-
cis quid

Scis enim hoc.) Enim, redundat.
Auerfi sunt à me.) *ἀπεσφαλθισάν με*. id est, Auerfati sunt me, hoc est, aspernati sunt.
Ambrosius legit auerfati, nō auerfi. Et nemo dicit auerfatus est à me: unde suspicor
præpositionem à librario adiectam.

Omnes qui in Asia sunt.) *πάντες οἱ ἐν τῇ ἀσίᾳ*. Potest legi & erant: nam tempus non exprimitur Græcis uerbis.

Philetus, pro Phygellus.) *φύγελλος*, id est, Phygellus, atq; ita legitur in peruetustis exemplaribus Latinis, itaq; citatur à diuo Hieronymo in epistola de uestibus Aaron. Et ita legit Ambrosius.

Cum Romam uenisset.) *ἤρμηνεν ἐν ῥώμῃ*, id est, Cum esset Romæ. Atq; ita legit Ambrosius.

Sollicite.) *προσδοκῶν*, id est, Studiosus. Ambrosius submonet *προσνομασίας εὐγε & εὐσεβείας*, reperit in afflictionibus quem quærebat, reperiat & in die iudicij misericordiam qui præstitit.

Et quanta Ephesi.) *καὶ ἔσα*. id est, Et quæ, siue quæcunque, aut potius in quibuscunque.

EX CAPITE SECUNDO.

Onfortare.) *ἰσχυραμῶς*, id est, Fortis aut robustus esto, aut corroborare: Nam confortare quidam negant Latinum.

Labora sicut.) *ὡς ἐν κερτοπέδῳ*, id est, Tu igitur feras afflictiones: nam hoc significat *κερτοπέδῳ*, ut modo admonuimus.

Nemo militans deo.) Deo, redundat: etiam si additur apud Ambrosium, non tamen in interpretatione. Apud Chrysostomum in primo contextu non additur deo, nec apparet ex interpretatione quod addiderit. Adhibet enim Paulus hoc simile à militibus sumptum, quorum nemo curat rem domesticam, posteaquam sacramento fuerit additus militiæ, sed imperatoris sui negocium agit. Multo magis id conuenit facere eum, qui militat Euangelio. Porro has ceu parabolas adhiberi, planissime testatur interpres Chrysostomus. Theophylactus nobiscum certe legit implicat, non implicet, nec addit deo, licet interpres de suo addiderit.

Implicat se.) *ἐμπλέκεται*, id est, Implicatur. Quanquam huiusmodi passiuia subinde uertit per pronomina reciproca. Sed deprauatius qui legunt implicet, imperandi modo. Non enim iubet ne se implicent, sed negat eos deo militare qui sese inuoluunt.

Negocijs secularibus.) *ταῖς τῷ βίῳ πραγματείαις*, id est, Vitæ negociationibus, aut occupationibus. Porro *βίῳ* uictum magis sonat quam uitam. Et apud Iureconsultos uictus nomine continentur & uestis. Qui militat, non est sollicitus de uictu, rem uictoriae agit, de uictu prospicit imperator.

Vt ei placeat, cui se probauit.) *ἵνα ἡ ψυχὴ σου ἀπολαύσῃ αὐτῶν*, id est, Vt ei qui se militiam delegit placeat, hoc est, ei cuius spiritu delectus est, & adscriptus ad hanc militiam. Fortassis interpres uertit, ei qui se probauit, tamen Ambrosius legit atq; etiam interpretatur, cui se probauit, id sentiens ut apparet, cui se concredidit. Chrysostomi interpres legit, qui se elegit.

Nam & qui certat in agone.) *ἐάν τις ἀγωνίζῃ*, id est, Si uero & certet aliquis. Verbum est unde dicuntur athletæ: nam ab *ἴσ* quoq; ducit simile.

Non coronabitur.) *ὁ σφραγισθήσεται*, id est, Non coronatur, suffragante Ambrosio, hoc est, non fat est quomodocumq; certare, sed ita certandum ut uincas. Suffragabatur co-

laborantem agricolam.) Video Græcos etiam interpretes non nihil hæere hoc in loco, sed mea sententia sermonis ordo paulo perturbatior, obscuritatem adduxit oratione: ea tolletur, si *ὁ πῶντα* sit præteriti temporis, & ab eo pendeat aduerbium *πῶντα*, id est, prius & non ab infinito uerbo quod sequitur *λαμβάνειν*. Vt sententiam ad hunc ordinem modum: Oportet agricolam accipere fructus, sed si prius laborarit. Tres enim adhibuit parabolas, militis, athletæ, & agricolæ: quorum unusquisq; cæteris curis omissis, suum munus gnauiter obit. Neq; deest præmium, si suo quisq; prius functus fuerit officio. Equidem opinor hoc sensisse Paulum, licet diuersam sententiam sequitur Ambrosius, interpretans, eum primum debere sumere qui primus est, ac deinde distribuere reliquis. Chrysostomus bifariam interpretatur. Cæteri athletæ non capiunt præmium, nisi parta uictoria. Agricola & dum colit terram non nihil interim fructus percipit, expectans in posterum copiosorem prouentum. Aut agricolæ, quoniam

Superest apud nos, nemo militans deo

Victus quod ad uitæ pertinet necessitatem

Diuersa lectio

nam cum diuite fidelisq; terra commercium habet, non interuertitur suum præmium, ipse primus capit, qui colit.

Dabit enim tibi dominus.) Græce non est dabit, sed *δέω*, id est, Det, quod est precantis: ad eum modum palam enarrat hunc locum Chrysostomus, cum dicat Paulum paterno affectu non desinere precari bona Timotheo, ceu timentem filio charissimo. Tamenli interpres Chrysostomi nostram secutus ædicionem, uertat dabit, pro det.

In quo laboro.) *κακοπαλῶ*, id est, Affligor, quod suo more ferè transfert laboro. Quanquã non sum nescius, & apud Latinos laborare aliquoties sic accipi, ut sit idem quod in rerum difficultatibus uersari.

Quali male operas.) *ὡς κερτοργός*, id est, Ut maleficus, aut facinorosus. Miror quod exemplum secutus Ambrosius uerterit, quasi latro. Nihil enim simile in *κερτοργός* & *κερτοργός* *λατρός*, quod magis sonat facinorosum. Quanquam in Euangelio constanter hic interpres *κερτοργός* uertit latrones, ut illic indicauimus.

Non est alligatum.) *ὁ δεδεμένον*, id est, Non fuit alligatum. Est autem allusio festiua in Græcis uocibus *δεδεμένον* & *δεδεμένον*, id est, Vincula & uinctum fuit.

Cum gloria cœlesti.) *αἰώνιος*, id est, Aeterna. Interpres & Ambrosius legisse uidentur *ἀραιός*.

Fidelis sermo.) Rursum est *πιστός ὁ λόγος*, Quæ uerba Paulus suo more præmittit, diciturus rem certam & indubitata, aut subijcit, uelut asseueratione confirmans quod dixit. Quanquam Ambrosio non adduntur hoc loco.

Si negauerimus.) *εἰ ἀρνόμεθα*, id est, Si negamus, in quo modo pronunciauit & superiora.

Si non credimus, ille fidelis.) Nec hoc loco seruata est Græcarum uocum affinitas, *ἀπιστέω, πιστός*, id est, Diffidimus, fidelis siue fidus.

Noli contendere uerbis.) *λογμαχέειν*. Dictione composita, id est, pugnare uerbis: *λογμαχέειν* uerbum cognatum ei nomini quod ante uertit pugnare uerborum.

Nihil enim utile est.) *εἰς ὄψιν χρησίμου*, id est, Ad nullam utilitatem. Iam enim nouum esse non debet, adiectiuum usurpari loco substantiui, nisi malis hanc particulam per parenthesis interseri.

Nisi ad subuersionem.) Et Nisi redundat, & Ad subuersionem refertur ad illud superioris, Noli pugnare uerbis, siue ut Apuleius loquitur uerbigerari: ut illud, Ad nihil utile, per parenthesis interseratur, si subaudiatur uerbum substantiuum, est. Quãquam interpres & Ambrosius quo sensus esset dilucidior, unum & alterum uerbum de suo addiderunt. Sic autem ordinandus est sermo: Hæc admone, contestans coram domino, ne uerborum pugnas sequantur, nulla utilitas, ad subuersionem audientium. Cæterum infinitum quod interpres retulit ad Timotheum, haud scio an rectius accomodetur ad cæteros omnes: ut hoc ipsum sit, quod illos admonet per Timotheum, ne inter se friuolis quæstionculis depugnent, cum Christiana philosophia non sit sophistica disputatio, sed uita pura & Christo digna. Siquidem Timotheo non timebat ab hoc morbo, sed animat eum ad contemnendos eos qui tali morbo tenebantur.

Sollicite autem cura.) *προσδοκῶν ἑαυτῶν*, id est, Stude teipsum &c. Augustinus legit, Satis age, pro stude. Nec est *καὶ* autem, uel apud Græcos, uel apud Ambrosium.

Probabilem exhibere.) *δοκιμῶν*, id est, Probaturum siue probum.

Operarium inconfusibilem.) *ἀνεπαίχτων*, id est, Qui non pudeat, siue erubescat. Quanquam ambrosius legit, non impudoratum. Porro impuderos uocari, qui contentionibus nituntur: uelut hoc pertineat ad disputationes contentiosas, quas pugnas uerborum appellat, quod in his nemo uelit cedere, sed sua quisq; pertinacissime tueatur, & alius alium conspuat. Augustinus libro primo contra Cresconium capite secundo: Non erubescens legit pro inconfusibilem.

Recte tractantem.) *ὀρθοπομῶντα*. Sonat quasi dicas, recte fecantem. Et scholia Græcorum admonent metaphoram sumptam à securi aut gladio, quo refecantur inutilia & superuacanea. Est prouerbiu de Tenedia bipenni, quod si quis legat, melius intelliget huius loci sensum. Incidit enim sermo ueritatis, cum in huiusmodi disputationibus

Latro sic & in Euangelio

Ordo

ὀρθοπομῶντα

tionibus ueritas amittatur, & spinis quibusdam inuoluatur. In hanc sententiam cum interpretentur magno consensu ueteres orthodoxi, tamen uisum est cuidam incesse- re quod nos pro tractantem uertimus, secantem, nequaquam reprehendentes quod uerterat interpres, sed dilucidius explicantes quod scripsit ac sensit Paulus. An recte tractare sonet Græcis *ὀρθοτομέω* in præsentia non disputo, fortassis interpres non ha- bebat alias uoces, quibus redderet Græcam. Certe Ambrosianâ interpretationem nemo profus intelliget, nisi Græcæ uocis emphasim teneat: huius commentum sub- scribam, quandoquidem mihi uidetur non in hunc usum tantum conducibile. Quo- niam sunt aliqui qui dicunt contentione audientibus prodesse, Apostolus aut sciens magis obesse, hoc mandat, ut unusquisq; hoc curet, ut sprete altercatione semetipsum probabilem faciat, & impudoratos appellans eos, qui contentionibus nituntur. Ne- cesse est enim, ut contentio extorqueat aliquid, imò multa quæ dicantur contra con- scientiam, ut intus in animo perdat, foris uictor abscedat. Nemo enim patitur se uin- ci, licet sciat uera quæ audit. Recte autem tractat & bona conscientia, qui uolenti- bus loquitur & pacificis. Collatio ergo inter dei seruos esse debet, non altercatio. Ha- ctenus Ambrosius. Qui quod hic monet, idem plurimis in locis admonet Chryso- stomus. A qua quidem regula quantum absint qui hodie uirulentis libellis, ac linguis sese lacerant, tam impie crudeles in proximum, quam turpiter adulantes erga princi- pes, uiderint alij. Certe liquet Ambrosium interpretari quid sit recte secare: qui am- putat contentiosa, & relinquit placida atq; utilia, recte secat, nimirum amputatis ijs, quæ noxia sunt. Chrysostomus scribit hunc in modum: Complures enim illud undiq; lacerant atq; discerpunt, plurimaq; illi immiscent noxia germina. Non aut dirigen- tem, sed recte tractantem, ac si dicat, Amputa quæcumq; adulterina oriuntur, & cæte- ra huiusmodi, summa cum uehementia incumbere ut refecentur. Atq; uelut in loris atq; corrigijs superflua quæq; atq; à predicatiõe aliena, gladio spiritus absconde. Ha- ctenus Chrysostomus. Huic ita succinit Theophylactus: Recte tractantem uerbum ueritatis: Et si, inquit, pleriq; id uerbū discerpunt, traducuntq; aliò, tu tamen id ipsum recte pertracta. Vel pertracta, inquit, hoc est, dirige & circuncidito inutilia quæq; & deme gladio sermonis & uerbi, quæ ab Euangelij sunt prædicatione aliena. Nec hinc abhorret Glossema quod in rhapsodia, quam nescio qua de causa uocant ordina- riam, interiectum est in spatio dirimente uersus, sic habet, haud scio an ex Bedæ com- mentarijs decerptum: Secundum competentiam singulorum, ut altis spiritualia, lac di- scribe paruulis. Videmus omnes exponere Græcæ uocis emphasim, quæ à secando dicitur, cum nulli Latinorū tractare significet secare. Sed Tomi Græcis dicuntur uo- lumina, quæ Latini uocant tractatus. fateor, sed Tomi dicuntur à secando, quod olim in pellibus scribebant, in hoc refectis, ut conuolui possent in surculum. Sed tractan- tur etiam quæ uerbis disputantur.

Prophana autem.) *βεβήλας*. Quam uocem superius uertit, inepta.

κρηνοφωνίας

Et uaniloquia.) Copula &, redundat. *κρηνοφωνίας*, id est, Inanes uoces: eadem uox quam superius uertit uocum nouitates. & hoc quoq; loco Ambrosius ita legit *κρηνο- φωνίας*, id est, nouitates, consentiente & Chrysostomo. Cæterum *κρηνοφωνίας* uerti po- terat, inaniloquia. Imò sic hoc sane loco uertit interpres. Germanam lectionem ad- huc retinent duo Constantienses, & alij minus deprauati.

Deuita inter- pretatum pro tolle è uita

Deuita.) *πρόξενος*. Quod tamen significat absconde, tamen quoniam Græca præ- positio ancipitis est naturæ, melius hoc loco uertas, super sedeto, siue prætermittas. Græca scholia bifariam exponunt, aut reijce, aut insta uehementer, ut coerceantur. Opponitur enim quod modo dixerat *ὀρθοτομέω*, recte secantem & dijudicantem, reiectis & recisis altercationibus superuacaneis, quibus lites non finiuntur, sed alun- tur ac urgētur. Et admonet Ambrosius Christianorū disputationes collationes esse debere nō altercationes. Et Chrysostomus ubiq; destomachatur in hoc hominum ge- nus, & tamen ille nondum audierat nostras disputationes de filiationibus, de relatio- nibus, de instantibus, ne quid adijciam quod iustius, sed periculosius dici poterat.

Anxie qua- stiones

Proficiunt ad impietatem.) *πρόξενος*, id est, proficiunt, futuri temporis, & ita le- git Ambrosius suffragantibus uetustis exemplaribus, nec tam est multum, quam am- plius

plius. Porro quod dicit, inaniloquia proficere ad impietatem, non omnino id sen- tit Paulus, quod fortasse uerba Latina sonant, huiusmodi disceptationes adducere nos ad impietatem. Verum id sentit, disceptationes huiusmodi quo magis admit- rantur, hoc magis serpere & crescere ad maiorem impietatem, gliscentibus indices contentionibus ambitiosis. *ὡς τὸ πλεον ἁσεβείας*, id est, Ad maiorem impietatem. Atq; in hunc modum Græcanica scholia interpretantur, & optime congruunt ea quæ sequuntur.

Vt cancer serpit.) Cancer hoc loco morbus est *γαγγραινα*. Ne quis animal hoc lo- co putet esse.

Serpit.) *νομῶ ἔφε*, id est, Passionem habebit, ut conueniat cum uerbo proficiet, quod est futuri temporis. Porro morbus is depascitur locum quem occupauit, unde statim arcendus.

Qui à ueritate exciderunt.) *πῶς τὸ ἀλλήθαι ἡσυχασαίν*, id est, Circa ueritatem aber- rarunt, de quo uerbo superius admonuimus. Nam *ἄσυχῆ*, qui non attingit, quod de- stinabat attingere, ueluti scopum, aut aliud simile.

Et subuerterunt.) *ἀναβέβησαν*, id est, Subuertunt. Persistebant enim adhuc in suo peruerso studio. Sic adducit Augustinus libro contra Faustum 4. cap. 2. iuxta fidem uetusti uoluminis manu descripti, quod nobis exhibuit honorabile collegium cano- nicorum Martinensium Louanij.

Cognouit dominus.) Hoc additum apparet, uelut exemplum signaculi, quod pa- lam declarat Chrysostomus & huic libenter accinetis Theophylactus, hunc enarras locum. Vnde minus quadrat, quod legitur in Ambrosianis codicibus, Cognouit e- nim dominus. Quamquam ad eundem modum refert Augustinus libro de Catechi- zandis capite secundo. Et Chrysostomus putat testimonium hoc desumptum ex li- bro Deuteronomij, quod tamen nihil officit annotationi nostræ.

Enim, superest

Qui sunt eius.) *οὗς ὄντες ὡπὸ*, id est, Qui sunt sui. Atq; ita citat diuus Hieronymus in Zachariam. Tolerabile est quod legit Ambrosius epistola prima, Cognouit domi- nus qui sunt ipsius: quod ipse, ad reciproci pronominis naturam proxime accedit.

Discedit, pro discedat

Et discedit.) Discedat *ἄρσῆτω*. Atq; ita legit Ambrosius, atq; ipse etiam Aquinas, consentientibus uetustis exemplaribus.

Qui inuocat nomen.) *ὁ ὀνομαζοῦν τὸ ὄνομα*, id est, Qui nominat nomen, quemadmo- dum habent & antiqui codices. Siquidem in exemplari Paulino euidentis rasura te- statur, aliud fuisse scriptum. Et in codice Donatiano sine rasura scriptum erat, Qui nominat nomen domini. Suffragabatur utrunq; Constantiense. Theophylactus & legit & exponit nomē nominat, licet interpres Latinus constanter infulserit pro no- minat, inuocat. Augustinus loco quem modo citauimus, refert, Qui inuocat nomen domini. Tamen si in quibusdam Græcorum exemplaribus additum erat *ἔξισ*, atq; ita legit Chrysostomus, nisi mendū est. Nam Theophylactus legit *κτελε*, quod mihi ma- gis probatur. Nā dominū nullus agnoscit nisi seruus illius. Alijs enim uerbis aposto- lus retulit sententiam quæ est prima Corinth. duodecimo: Nemo potest dicere domi- num Iesum nisi in spiritu sancto.

Et quædam quidem in honorem.) Dilucidius erat, illa quidem in honorem, hæc uero in ignominiam; ut hæc referat proxima, nempe lignea ac testacea, illa aurea & argentea. Carent enim Græci huiusmodi pronominum proprietate. Quod si sche- matis decus uoluisset interpres reddere, dicendum erat, In decus ac dedecus *ἔ- μω, ἀλμύων*.

Si quis ergo emūdauerit se.) *ἐκκεθάρη* Chrysostomus notat uerbi præpositionem quasi plus sit *ἐκκεθάρη* quam *κεθάρη*.

Et utile domino.) Et, redundat, *ὡς ἔχουσιν*, Quod sonat accōmodum usib. domini.

Ad omne opus bonum paratum.) Paratum, hoc loco participiū est *ἡτοιμασμένον*. Ut intelligas non promptum, sed à domino in hunc usum præparatum.

Fidem spem.) Spem, nec est in Græcis, nec in antiquis Latinorum codicibus, nec est apud Ambrosium, nec apud Theophylactum, nec apud Chrysostomum, siue spe- cies contextum, siue excutias interpretationem, ne in codice quidem Donatiano quem

Superest in nostris

quem in tertia æditiõne habui in consilijs. Nec in duobus ẽ Constantia missis. Ambrosius cum Græcis tantum tria ponit, fidem, charitatem & pacem. Fides excludit ambitiosas disputationes, charitas non querit quæ sua sunt, ex his pax alitur.

Et pacem.) Et, copula redundat.

Sine disciplina quæstiones.) ἀπειδιδότως ζητήσεις, id est, Ineruditas quæstiones. Atq; ita uertit Ambrosius. Et rursum deuita est πῦραι, in quo mirum illum non meminisse copiæ. Sonat autem reijce, & aspernare, nec admitte.

Generant lites.) μάχης, id est, Pugnas. Eleganter autem huiusmodi disputationes rixosas, pugnas uocat.

Non oportet litigare.) μάχεσθαι, id est, Pugnare. Et rursum paulo post, μάχεσθαι uertit litigare. Tamen non admodum mutatur sententia, tamen perit emphasis metaphoræ.

Docibilem.) διδασκλήριον, id est, Idoneum ac paratum ad docendum, magis quam imperiosum. Nunc quidam cogere malumus quam docere. Cyprianus in epistola ad Stephanum urbis Romæ episcopum, interpretatur docilem, qui paratus sit discere: cui sententiæ reclamatione Græca uox, quanquam non refellitur ab Augustino libro De baptisate contra Donat. v. cap. xxvi. Quod hic dicit διδασκλήριον, Plato in Gorgia uocat διδασκαλίαν.

Patientem.) ἀνεξικελεύου, id est, Tolerantem malos siue mala. Plus enim significat uox Græca quam tolerantem.

Cum modestia.) ὡς πραότιαν, id est, In mansuetudine seu lenitate. Potest enim utrius referri, uel ad superiora, Tolerantem malorum in lenitate: uel ad inferiora, erudientem in lenitate. Quanquam non inficias eo πειδιδότω nonnunquam sonare corripere.

Supereft in no-
stris
dem ad hunc legit modum, Corrigendum eos qui diuersa sentiunt.

Neforte det.) μήποτε δώ. Nequando det. Quanquam si latine loqui uoluisset interpretres dixisset, si quando: quod μή apud Græcos non semper est negantis aut prohibentis, sed nonnunquam dubitantis, ut apud nos, num aut si. Sensit orationis incommodum Augustinus, proinde libro quem inscripsit De singularitate clericorū primo cap. 14. interpretatur, ne quando det, ut aliquando det.

Ne quando
profi quando

Et resipiscat.) ἀνακλιώσιν, id est, Redeant ad sobrietatem, uel expurgantur: utrunq; enim significat νύμφη.

Diaboli laqueis.) Græcis est laqueo, numero singulari.

A quo captiui tenentur.) ἐλωρημένοι ἐπ' αὐτῶ. significat autem proprie uiuum capti in bello. Nam hic Græca uox composita est, sicut & alijs admonuimus.

EX CAPITE TERTIO.

Terunt.) Erunt enim, ἔσονται γάρ.

Seipfos amantes.) ἑλωται, id est, Sui amantes, & sibi placentes, hoc est, suis commodis studentes. Vnde dicta ἑλωται, cecus, ut inquit Flaccus, amor sui. Id Ambrosius ita reddidit, Erunt homines sui tantum amatores. Nos super hac dictione ἑλωται copiosius disseruimus in Chilibus nostris. Hugo Carrensis planè theologice explicuit hanc uocem, cuius eundem uerba cum suo flore subscribam: Sicut, inquit, solet dici de ribaldo, qui quando magnū frigus est, amplectitur se brachijs, ut sic calefaciat se quoquo modo, & dicitur derisorie, iste ribaldus multum diligit se, qui sic se amplectitur brachijs. An non flagitium fustuario dignum, sic nugari in adorandis literis: idq; tam indocte, non solum impie? Et tamen hæc legunt attoniti qui Morix lusum ferre nõ possunt. Saltem qui tam impense fauent Carrensi, negent hæc ab ipso scripta, sed ab illius sodalibus parum sobrijs addita.

Hugo Carrensis

Cupidi.) ἑλεγγυροι, id est, Cupidi pecuniæ. auari legit Ambrosius.

Elati.) ἀλαζονεί, id est, Gloriosi, ut ipse interpretatus est Paulus. Ambrosius legit, insolentes. Hieronymus in Michæam legit, fastidiosi. At suspicor scriptum fuisse, fastuosi. Non damno quod uertit interpretres, sed tamen elatus esse potest qui non sit

ἀλαζονεί

ἀλαζονεί, qui fastu se iactat ac uenditat, cum sit inanis rerum bonarum.

Parentibus non obediens.) ἀπειθεῖς, id est, Immorigeri, siue intractabiles.

Scelesti. ἀνόμοιοι.) Quod rectius Ambrosius uertit, impij. Dici possunt & impuri.

Sine affectione.) ἀσπργοι. Quod proprie significat eos qui nullo affectu sunt in suos, puta filios, aut famulos, aut uxorem. Deploratissimi sunt enim in quibus etiam naturæ affectus obsoleuerunt.

Sine pace.) ἀσπονδοι. Quod Ambrosius uertit, sine fide. ἀσπονδι foedus significat & amicitiam, quod refertur ad alienos, & non domesticos, cum quibus boni foederibus & amicitia uinculis copulantur, quibus natura coniuncti non sunt. Gradus enim aliquot attingit, Parentibus immorigeri, quæ est impietatis species, erga deum impij, ἀνόμοιοι, erga benemeritos ingrati, erga propinquos ἀσπργοι, erga amicitia foedere iunctos ἀσπονδοι.

Criminatores.) δικάτοιοι, id est, Calumniatores, siue delatores.

Sine benignitate.) ἀφιλάγαθοι. Quod ita sonat, quasi dicas, non amici bonis. Sic interpretantur Græcanica scholia, Ambrosius uertit, bonorum inimici, Cyprianus, bonum non diligentes.

Proditores.) πειδοτεῖς, id est, Desertores amicitia & sodalitatís.

Proterui.) προπειθεῖς, id est, Præcipites, siue temerarij.

Tumidi.) πετυφωμένοι, id est, Inflatí. Quanquam haud male interpretres uertit: eoldem & turgidus uocamus. Ipsum esse suspicor, quod Cyprianus aliquoties reddit, supere elatí.

Cæci.) Cæci, nec est in Græcis, nec in Latinis exemplaribus antiquis, nec apud Chryso-
stomum, nec apud Ambrosium. Opinor hanc uocem sic irreplisse, quod scio-
lus aliquis in margine ascripserit, ueluti corrigens, pro πετυφωμένοι, πετυφλωμένοι, Quorum prius sonat elatos, posterus cæcos.

ἀσπονδοι
foedifragi

Supereft no-
stris cæci

Et uoluptatum amatores.) ἑλεδονοι μάλλον ἢ ἑλωδοιοι. Longe uenustius dixit Græce, dictionibus compositis, id est, uoluptatum amâtes, magis quam amantes dei. Cyprianus legit, uoluptatē magis quam deum diligentes. Tantum agmen uiciorum sequitur philautiam. Eam pestem reddit insanabiliorē addita pietatis simulatio.

Speciem pietatis.) μόρφωσι. Quasi dicas, formationem. Notat enim eos, qui dicitis norunt alijs præscribere, quomodo debeant pie uiuere, cum ipsi diuersa sequantur. Cyprianus legit, deformationem religionis.

Virtutem autem.) δυνάμει. Vim hoc loco melius uertisset, ut opponatur specieí.

Abnegantes.) ἠρνημένοι, id est, Inficiati. nam præteriti temporis est, id est, Qui abnegarunt.

Et hos deuita.) ἀπρεπει. id est, Auersare, quod est plus quam deuita: neq; enim est illud πῦραι, quod solet uertere, deuita.

Qui penetrant.) ἐνδιδύοντες, id est, Qui subeunt. Ambrosius legit, Qui irrepunt: uerum hoc non male uertit interpretres.

Oneratas peccatis.) ἀσπορδωμένα, Quasi dicas accumulatas, & aceruo peccatorum obrutas.

Ad scientiam ueritatis peruenientes.) ἐλθεῖν δυναμένοι, id est, Venire potentes.

Iannes & Mambres.) ἰαννὺς καὶ ἰαμβρῆς, id est, Iannes & Iambres, quos Chryso-
stomus ait fuisse duos magos Aegyptiorum, qui portētis ædendis certarint cum Mo-
se, quanquam in Exodo non addantur illorum nomina, sed quæ Paulus acceperit ex
traditione Iudæorum, quam ἀγραφοι uocant, aut certe à spiritu sancto. Quasi uero
hoc tantopere retulerit scire magorum nomina. In Hebraicorum nominū interpre-
tatione legimus utrunq; Mambres & Iambres similiter expositum, quasi nihil inter-
sit Iambres sones aut Mambres. Hoc recte an secus scriptum sit, par est periculum es-
se penes autorem potius quam penes indicem.

Iambres
Mambres

Sed ultra non proficient.) ὁπερ ἄρα σὺ ἀδὲ πλῆσι. Ambrosius legit, Non proficient amplius. Quod noster uertit insipientia, Ambrosius ignorantia, ἀνοια magis est amentia, siue dementia, atq; ita uertit interpretres Chryso-
stomí.

Affectus es.) πῆνηλῶδες. Quod non proprie significat affectus es, hoc est, adeptus

adeptus es. Alioqui qui quadrabit quod cōsequitur, persecutiōes & passiones. Nam hęc nemo dicitur assequi. Vnde magis intelligendum est a principio usq; ad finem adfuisse, & testis es omnium. Id enim significat παρακολουθεῖν, ut admonuimus & aliās. In eum sensum interpretatur Theophylactus, unde nos uertimus affectatus es.

Qualia mihi facta sunt.) οἷά μοι, id est, Quę mihi. nam οἷα pro ἅ Gręcis usurpare mos est.

Antiochia.) ἐν ἀντιοχείᾳ, id est, In Antiochia, nisi de ciuitate loquatur: ac de ciuitate, opinor, accipiendum.

Seductores.) ῥοπήτες, id est, Impositores, Ambrosius legit, deceptores.

Errantes & in errorem,) πλανῶντες καὶ πλανώμενοι, id est, Seducentes & seducti. Quod ita reddidit uel explanauit uerius Ambrosius. Ipsi errantes, atq; alios erroribus inuoluentes.

Quę te possunt instruere.) ἐπίσται, id est, Erudire, siue sapientem reddere.

Per fidem quę est in Christo Iesu.) Deest in Ambrosio, uerum id arbitror casu commissum.

Diuinitus inspirata.) θεόπνευτος, quod uerbo composito iucundius dixit Paulus.

Utilis est.) Erutilis, addita coniunctione καὶ ὠφέλιμος. Apparet subesse tacitam uim argumētandi in coniunctione. Scriptura ut est diuinitus inspirata, & efficax est ad multa, quā humana doctrina sit inefficax. Aut scriptura est diuinitus inspirata, & eadem est utilis &c. ut omnis referatur duntaxat ad scripturam canonicam.

Ad corripiendum.) πῶς ἐπανόρθωσις, id est, Ad correctionem. Hoc loco diuus Ambrosius, πῶς ἐπανόρθωσις, uertit ad redintegrationem, pro quo nostri codices habēt, ad corripiendum. Sed haud scio an interpret scripserit, ad corrigendum. Et quod diuinaram in quarta æditiōe comperi in exemplaribus Constantiensibus, Ad corrigendum. Nam Gręca uox sonat erigere quod erat incuruum. Nisi forte ἔλεγχος & ἐπανόρθωσις ad idem pertinet. Nam Ambrosius in exponendo utranq; sententiam uidetur simul cōplecti. Sic enim scribit: Manifestum est, quia omnis scriptura cuius deus autor ostenditur, utilis est. Ad hoc enim data est, ut proficiat imperitis, & instaret deformes, attrahens iniquos ad iustitiam, ut homo dei in opere bono perfectus sit. Haecenus ille. Iam quod Paulus dixit, Ad doctrinam, hic exponit, ut proficiat imperitis: quod ait Ad redargutionem & correctionem, hic, ut instaret deformes. Deniq; quod ad eruditionem, quę est in ipsa iustitia, hic interpretatur, attrahens iniquos ad iustitiam.

Vt perfectus sit homo.) ἵνα ἄριστος ᾖ ὁ τοῦ θεοῦ ἄνθρωπος, id est, Vt perfectus siue integer sit is, qui est homo dei.

Instructus.) ἡγροτισμῶς, id est, Consummatus & perfectus. Atq; ita legit Ambrosius, & consentit Gręcorum interpretatio.

EX CAPITE QUARTO.

Testificor coram.) Ἰσχυρομαρτύρομαι ἐν ἑγῶ, id est, Testificor igitur ego siue obtestor.

Deo & Iesu Christo.) Deo, dixit pro patre, sed apud Gręcos quoniam non additur domino, sermo fit anceps. Etenim si complexim legas, sensus est, Iesum Christum eundem & deum dici & iudicem: Sin disiunctim, dei nomen ad patrem pertinet, iudicis ad Christum. In superiore epistola capite sexto disiunxit. Pręcipio tibi coram deo qui iustificat omnia, & Christo Iesu &c. Ne hic additur domini cognomen, ac sic aptius coheret cum relativo quod sequitur, qui.

Uiuos & mortuos.) Aut prouerbiali figura dictum est pro omnibus, aut pios & impios sensit, aut defunctos ante iudicij diem, & quos ille dies in uita deprehenderit. Quanta sollicitudine Paulus obtestatur suum Timotheū. In priore epistola dixerat, pręcipio, hic obtestor, quod est uehementius, & addit quod est terribilius, qui iudicaturus est uiuos & mortuos. Vtinam omnes episcopi sic cogitarent, hanc obtestationem cuique singulatim esse proditam, sicut est re uera. Quid autem exigit cum tam religiosa obtestatione? Seruus mandatum sine macula & irreprehensibile, usq; in

usq; in aduentum domini. Prędica uerbum. Quid Paulo respondebimus pastores ubi uentum erit ad iudicium, cuius nos commonefacit?

Et per aduentum.) ἤτι τὸ ὑποφωτισθῆναι, id est, In aduentu, siue iuxta aduentum. Refertur enim ad participium, iudicaturus in aduentu. Interpret legisse uidetur καὶ προητι. Cæterum non est hic ἡγροσία sed ὑποφωτισθῆναι, quod magis sonat illustrationem; Sequitur enim regni mentio.

Opportune, importune.) ὀκαίρως, ἀκαίρως, id est, Tempestiue & intempestiue; & hoc prouerbiali figura dictum est, pro assidue & instanter.

In omni patientia.) μακροθυμία, id est, Longanimitate, aut si hoc uerbum uidetur parum Latinum, lenitate. Est enim Gręcis uirtus quę opponitur ὀφθυμία.

Magistros prurientes.) διδασκάλους, id est, Doctores; & prurientes hic nominan di casu est accipiendum. ἀνθρώποι, id est, Qui titillantur & pruriunt auditu. unde quærunt qui scalpant aures uoluptate orationis, non qui radant ueritate.

Tu uero uigila.) νήφει, id est, Sobrius esto siue uigila.

Labora.) λαοπάθεισόν, id est, Feras afflictiones, siue ut nos uertimus, Obdura in afflictionibus.

Ministerium tuum imple.) πληροφόρησον. De quo uerbo frequenter & aliās admonuimus. Hoc est facito plenam fidem tuę prædicationis. Id fiet, si uiderint & uitam respondere doctrine, & in tantum te non uenari tua compendia, ut afflictiones etiã atrocissimas alacriter feras amore Christi.

Sobrius esto.) Quo loco quod quidã antiqui codices habēt, Vigilans esto, in Gręcis codicibus non inuenio, nec apud Ambrosiū, ne apud Chrysostomū quidem, imò nec in optimæ fidei codice Paulinæ bibliothecæ. Suspicio aut hac occasione irrepississe, quod νήφει utranq; significat, sobrius esto, & uigilans esto. Proinde fieri potest, ut quod doctus aliquis annotarit Sobrius esto, id post in contextum traductum sit.

Iam delibor.) σφινδομαι, id est, Immolor. Ambrosius legit quidẽ delibor, sed enarrans declarat nihil interesse inter delibor & immolor. Chrysostomus ac Theophylactus hoc aiunt interesse, quod θυσία, id est, hostia nõ relinquat tota deo, cum σπονδή libamen totum relinquatur. Hoc quid sit alijs excutiendum relinquo.

Et tempus meę resolutionis.) ἀναλύσεως. Cyprianus in Epistola quadam legisse uidetur ἀναλύσεως, sic adducens huius loci testimonium, Ego iam delibor. Et tempus instat assumptionis meę. Origenis interpret cum aliās tum in homilijs in Numeros, indicat duplicem huius loci fuisse scripturã, resolutionis & regressiōnis. Regressiōnis uerbū quid sibi uelit, non satis intelligo, nisi quod Gręcis ἀνάλυσις utrumque sonat, resolutionem & reuersionem; ut enim qui discedit soluere dicitur, ita reditus resolutio, Gręcis ἀνάλυσις.

Bonum certamen.) τὸν καλόν. Quod non sonat simpliciter bonum, sed præclarū & egregium. Et articulus indicat illud certamen Euangelicum.

In reliquo.) λοιπόν, id est, Quod superest, atq; ita uertit Ambrosius. Hic interpret uertere consueuit, de cætero.

Sed & his.) ἀλλὰ καὶ πάντες, id est, Sed & omnibus.

Qui diligunt.) οἱς ἠγάπησάν, id est, Qui dilexerunt. licet in uerbis affectuū abutantur Gręci præteritis.

Festina ad me.) σπεύθητε, id est, Stude, siue da operã. Alioqui quę sermonis figura est, Festina cito, hoc est, ἠγομαι καὶ καταρχομαι, quemadmodū iocat Aristophanes.

Diligens hoc seculum.) ἀγαπήσας τὸν νῦν αἰῶνα, id est, Postquam dilexit præsens seculum, siue amplexus præsens seculum.

Crescens in Galatiam.) κρείσσων, id est, Crisces, sed Gręcus sermo deflexit uocem Latinam, sicut σόλην pro Pudens.

In ministerio.) εἰς διακονίαν, id est, Ad ministerium.

Penulam.) Ἰσχυρομαρτύρομαι καὶ λαοπάθεισόν, Quod est pallij genus, non consularis, ut quidam putant, sed quo tegimur ab imbribus, pelliceum, ut putat Hesychius. Quanquam idem addubitat num sit scriniolum: alij putant esse thecam librorum. Ita Gręcanica scholia. Hieronymus in tertio aduersus Pelagium dialogo, uertit lacernã siue penulam.

Tametsi in plerisque codicibus pro lacerna, deprauatum erat lucerna, à lucernario quopiam.

Et membranas.) Et, redundat, μεμβράνας. Hic Latinam uocem Paulus usurpauit. O supellectilem apostolicam, penulam que defendat ab imbris, & libros aliquos, haud dubie sacros. Nunc quantum est caballorum, quantum bombardarum, quantum aliarum rerum, quas referre non libet.

Aerarius.) χαλκίος, id est, Faber aerarius, ne quis de quaestore aerarij, aut custode aeris accipiat, ut interpretati sunt quidam.

Multa mala mihi ostendit.) ὄνειδάμενος, id est, Multis malis me affecit. Annotauit & Augustinus libro De locutionibus Geneseos primo, in sacris literis ostendere, frequenter usurpari, pro facere.

Reddet illi dominus.) Græce est, reddat ἐκδῶν, ut sit imprecantis. Etiam si Augustinus in explanatione sermonis in monte habiti legisse uideri poterat, reddet futuri temporis, ita dissolvens propositam ab ipso quaestionem: Paulum non imprecari malum ei qui læserat, sed prædicere quid euenturum esset. Quod idem tractat libro aduersus Faustum sedecimo cap. xxij. quo quidem & ipso loco in uulgatis exemplaribus, reddet, scriptum legitur. Quanquam eodem mox loco adducit illud Pauli, Utinam & abscondantur, qui uos conturbant, quod certe prædicentis esse non potest. Præterea quid opus erat excusari, quod imprecationes in sacris literis inuenirentur, si hæc dicta sunt uerbis futuri temporis, consentientibus & exemplaribus Latinis: Chrysostomus legit ἐκδῶν, sed in enarrando non mouet hunc scrupulum. Theophylactus ingenue testatur se legisse ἐκδῶν, uerum id ait positum pro ἐκδῶσαι. Verum de his accuratius dictum est nobis in Actorum cap. xxij. Vbi Paulus alapa percussus ita loquitur pontifici, Percutiat te deus, paries dealbate.

Et tu deuita.) φυλάσσει, id est, Obserua, siue caue.

Resistit.) Resistit ἀνθεστηκε.

Prædicatio impleatur.) πληροφωρηθῆναι, id est, Ad plenum persuaderetur, & certam haberet fidem.

Liberauit.) λύσει, id est, Liberabit, futuri temporis, suffragante utroque Constantiensi. Sequitur enim & saluum faciet.

Cui gloria.) Græcus codex addidit, Et imperium, καὶ κράτος.

Eubolus.) εὐβόλος, Eubulus penultima producta, nomen à bono consilio dictum.

Et Prudens.) καὶ πρῶδης. Ambrosius & antiqui codices habent, Pudens, rursus uoce Latina nonnihil detorta à Græcis.

Et fratres eius.) Non eius, sed oēs, est apud Græcos, & ita legit diuus Ambrosius, consentiente Chrysostomo, denique & exemplari Paulino, ad hæc utroque Constantiensi. Recensitis enim nominatim aliquot ex suis, reliquos generali nomine complectitur.

Gratia uobiscum.) Pro hoc nescio quo casu in Ambrosianis codicibus legit Vale. Et tamen ex commentarijs licet diuinare quod legerit quemadmodum nos.

IN EPISTOLAM PAULI

AD TITVM ANNOTATIONES DES. ERASMI ROT.

EX CAPITE PRIMO.

POSTOLVS autem.) Notauit hic nonnihil formam salutationis. Autem subiunxit, quum non præcesserit quidem, quod Hieronymus alicubi tribuit imperitiæ sermonis Græci, quasi hoc nusquam apud Græcos reperiatur. Imò notant hoc grammatici, & apud Græcos frequenter poni pro conjunctione copulatiua τε, quod hoc loco factum apparet.

Secundum fidem electorum dei.) Diuus Hieronymus hic rursus impingit incitiã sermonis Græcanici. Qui non iuxta humilitatem, inquit, ut plerique existimant, sed uere dixerat

Pauli noua salutio

xerat, & si imperitus sermone non tamen scientia &c. Nec uideo causam quare id faciat, nisi forte quia dixit, electos dei, quemadmodum antea dixerat, seruos dei, ac mox quam promisit deus. Erat seruus dei non iuxta Mosaicam legem, sed iuxta fidem electorum, & Apostolus Iesu Christi, iuxta cognitionem ueritatis Evangelicæ, quum Iudæi mordicus tenerent umbras. Et pietatem opposuit ceremonijs: & ἀπὸ γυνῶν est, non γυνῶν, agnitio uerius quam cognitio, de quo sæpe meminimus.

In spem.) ἐν ἐλπίδι, id est, In spe &c. siue sub spe.

Qui non mentitur.) ὁ ἀψευδής, quasi dicas immentiens aut immendax, & à mendacio alienus. Verax legit Ambrosius: Non mendax, Hieronymus.

Ante tempora secularia.) πρὸ τῶν χρόνων αἰώνιων, id est, Ante tempora æterna. Ita legit Hieronymus. August. aduersus Priscillianistas, cap. vi. & alijs aliquot locis, præsertim aduersus Manichæos de Genesi cap. ij. legit hic quoque, Ante tempora æterna. Ceterum æterna uocari, non quæ nullum habuerint initium, cum aliquod sit mundi conditi initium, sed ante quæ nulla fuerint tempora. Aquinas hic nihil meminit de mille annis, & admonet alteram scripturam habuisse, pro secularia, æterna, id est, antiqua. Hoc quid sibi uelit nescio, nisi forte Græcus aliquis eodex habuit ἀρχαία, pro αἰώνια. Sic enim Actorum decimoquinto, uidetur ab antiquis diebus dictum pro æterno.

Manifestauit autem.) Nec hic præcessit ἄλλῃ quæ respondeat &c. & suis Græce est, ἰδού, ut ad rem referatur non ad deum. Vnaquæque res suum tempus habet. Et nobis non suo tempore, uel alieno tempore fieri dicitur, quod sit intempere. Et ἄν λόγου quidam interpretantur de promissionis uerbo, quidam ipsum filium interpretantur.

Quæ credita est mihi.) ἡ ὑπόσβελλω ἐγώ, quod Faber Stapulensis ita uertit, Cui commissus sum, quasi nihil referat, utrum dicas, filius tuus commissus est mihi, an commissus sum filio tuo. Demiror autem, ei uiro tam profundum obrepisse somnum, ut non agnosceret figuram Græci sermonis, quia ita loquitur, hanc rem ego commissus sum, quoties sentiunt hæc res commissa est mihi, præsertim cum hæc loquendi formula toties sit obuia in Paulo. At conijcere mihi uideor quid imposuerit Fabro nostro, nimirum quod articulus postpositiuus dandi casu positus, cum accusandi casus magis conueniret. Verum id factum est ob nomen quod antecessit eodem casu ὑπόσβελλω, cum quo concordat, iuxta Græci sermonis idioma, dissidens à suo uerbo. Sic enim legitur, fateor, in nonnullis exemplaribus, cum in emendationibus habeatur ὁ ὑπόσβελλω, atque adeo sic ipse Faber scribit in examinatione sua.

Articulus à suo uerbo disscrepans

Secundum præceptum.) Rursum Græce est κατὰ τὸν νόμον, id est, iuxta inunctionem. Nos uertimus, delegationem. Sentit enim sibi munus hoc prædicandi delegatum à domino, sicut recusare non liceat.

Tito dilecto filio.) γνησίω τέκνῳ, id est, Vero, legitimo, proprio ac germano filio. A quo ita legit Ambrosius, quasi dicas, uere filio. Sed non incho, neque degeneri à patre. Notat elegantiam huius uerbi & diuus Hieronymus hunc enarrans locum, addens Græcæ uocis proprietatem non exprimi posse Latinis, licet uero, germanum in hoc propemodum explicare uideatur. Pugnans autem inter se γνησίω & ὑπόσβελλω, ad uerbum. Et Plinius libro de re rustica, capite tertio, quum de aqua uocem, γνησίω uocat, idque sic interpretatur uelut uerum, in quoque incorruptæ originis. Ambrosius hoc loco legit germano filio, quemadmodum & in priore ad Timotheum.

γνησίος

Gratia & pax.) χάρις, εἰρήνη, id est, Gratia, misericordia, pax; etiam si misericordiam, nec Hieronymus, nec Ambrosius addit. Certe quemadmodum Græci codices habent legit Chrysostomus ac Theophylactus, quorum posterior attingit etiam in enarrando. Sed apparet additum apud Græcos, non tantum ob id, quod reclamant consensus Latinorum codicum, uerum etiam quod Origenes in epistolam ad Romanos annotans ac distinguens formas salutationum, quibus Paulus usus est in singulis epistolis, loquitur hunc in modum, Ad Timotheum prima & secunda, gratia, misericordia & pax &c. Ad Titum uero, gratia, & pax à deo patre.

Reliqui te Creta.) ἐν Κρήτῃ. i. In Creta. Græci & urbium nominibus, apponunt prepositionem, id quod apud Latinos rarissimum est. At interpres ab insule uocabulo sustulit Græcam præpositionem, quod prorsus est intolerabile, præsertim cum ea sit apud Græcos.

Supercorrigere Quae defunt corrigas.) *ὑπερδιόρθωσον*, id est, Supercorrigas, ut explicandi gratia si loquamur. Sentit autē se prius correxisse quaedam, eadem nondum ad plenum correctā, iubet à Tito corrigi. Emphasim Græcæ uocis notauit Hieronymus, præsentē explicans locū. Et in eandem sententiā liquido interpretatur Chrysostomus, cuius interpres uertit, supercorrigeres. Proinde nos uertimus, pergas corrigere.

Per ciuitates.) *ἢ πόλιν*, id est, In ciuitate, siue per ciuitatem, id est, in singulis ciuitatibus, siue oppidatim. Hæc insula quondam dicta est *ἑκατόμυλλος* quod centum habuerit oppida.

ἀνεγκλητός Sine crimine.) *ἀνεγκλητός*, Quod nō ita sonat, quasi dicas uacantem omni culpa, sed quem nemo possit accusare, siue criminari, & uocare in ius ob crimen aliquod. Sic enim interpretatur & Chrysostomus. Plus enim est *ἀνεγκλητός* esse q̄ uacare crimine, propterea quod integritas non raro sit obnoxia crimini, ob speciem probabilem culpæ. At ne hanc quidem Paulus patitur in sacerdote. *ἐγκλημα* enim est intentio criminis uocare in ius. Et *ἐγκλημα* commissum, ob quod aliquis in ius trahi possit, *ἀνεγκλητός*, qui nō possit ad hūc modū accusari. Atq; idē repetit paulo post, Oportet episcopū sine crimine esse. Augustinus ad Bonificiū colligit, si idem esset sine crimine, quod sine peccato, neminem asciscendum esse ad ministeriū ecclesiasticum.

In accusatione luxuriæ.) *ἄσωτίας*, id est, Luxus: ne luxuriam pro libidine accipias, quod facere uidetur Lyranus, qui meminit filiorum Heli. Quid autē sonat Latinis in accusatione luxuriæ? Sentit enim Paulus sobrios nec infames de luxu.

Sicut dei dispen.) *ὡς*, hic non similitudinem significat, sed congruentiā. Proinde magis conueniebat tanquam, uel ut, quam sicut.

ἄσπετος Non superbū.) *μὴ ἀσπέτος*, id est, Non præfractū, quod Hieronymus & Ambrosius legunt, Non proteruū, & recte sanē. Nos uertimus, præfractum, id est, durum, & sui sensus plus satis tenacem. Quam uocem quidam suo iudicio uehementer eruditus negat se intelligere, quā aliquoties obuia sit apud Ciceronē. Qui scribit libro Officiorū tertio: ego etiā cum Catone meo dissensi: nimis mihi præfractum uidebatur, arariū uectigaliaq; defendere, omnia publicanis negare. Exemplū consimile citat ex eiusdē Hortensio Nonius Marcellus. His cōtrarius Aristotimus, præfractus, ferreus, nihil bonū nisi quod rectum atq; honestū est. Vel ex hoc grammatico licebat discere quid esset præfractus, nimirū durus, inquit, & inflexibilis.

Non percussorē.) *μὴ πικτεῖν*. Hoc Hieronymus putat nō pertinere ad pugnos, sed ad linguam cōtumeliosam & iurgiosam. Vnde & Horatius in Odis, Patruæ uerbera linguæ. Quemadmodum & in superioribus annotatum est.

Non turpis lucri cupidum) *μὴ ἀχροκοφῆν*. Græcam uocem unicā tribus circumlocutus est Interpres, quasi dicas, turpilucrum. Sentit autem Paulus, omne studium lucri foedum esse sacerdoti.

Carrensis Captatores ~~_____~~

Benignum.) *ἑλάγανθον*, quasi dicas, studiosum bonarum rerū, aut amantem bonos. Superius dixit *ἀελάγανθον*. Hieronymus hoc loco pro *ἑλάγανθον*, legit bonorum operum amatorem. Theophylactus exponit *ὑπὸ κακῆ, μετρίου, μὴ φθονούτου*, id est, humanum, modestum, minime inuidum.

Expensa Sobrium.) *σώφρων*, quod Hieronymus uertit, castum, Ambrosius, prudentem. Atq; hæc omnia significat *σώφρων*, nisi quod sobrius, omnia ferme cōplectitur. Notat autē diuus Hieronymus ueterem interpretem, qui uerbi ambiguitate deceptus, pro pudico uerterit prudentē. Atqui ut interpreti nō nihil patrociner, si Græca uox ambigua est, nimirum utrunq; significans, prudentem & pudicum, quomodo deceptus est uertens prudentem? An prudentia non congruit episcopo? Verum ut aliās admonui, diuus Hieronymus studio tuendæ uirginitatis, undiq; colligit & asciscit præsidia, & quicquid potest ad suas pertrahit copias. Quanquā *σώφρων* Græcis non tam

tam prudentem sonat, quam sobrium & sanæ mentis, ut intelligamus animum sibi præsentem, & nullis temulentum cupiditatibus. Siquidem hæc duo componit inter se Euripides in Iphigenia Aulideni, *σώφρονέμ σοι βόλομ ἀλλ' ἔσωνωσέμ*. Theophylactus *σώφρονα* interpretatur, *καθαρόν, δίκαιον καὶ πρὸς ἀνθρώπους, δολοῦσι ἀπροσωπόληπον*, id est, purū, iustum in hominū commercio, citraq; personarum delectum.

Iustum, sanctum.) *δοσιον*. Quod ita interpretatur Hieronymus, ut dicat significare sanctitatem mixtam pietate, quæ ad deum refertur. Nam, *ἅγιος*, sanctus, hoc est, purus à uitijs. *ἠσεβής*, pius in deum.

Continentem.) *ἐγκρατῆ*, id est, Temperantē. Quod ut indicat diuus Hieronymus quidam haud recte ad solam referunt libidinem, cum ad omnes pertineat affectus, iram, auariciam, ambitionem, inuidiam, timorem, ut omnibus his sit superior episcopus. Mire id perspexit Paulus, non posse prospicere alijs, qui ipse sit obnoxius affectibus. Ego nullam spem uideo rebus publicis, nisi princeps contingat liber ab omnibus uulgi cupiditatibus.

Amplectentem.) *ἀντεχόμενος*, quod Ambrosius uertit, tenacem, diuus Hieronymus, obtinentē. Ambrosius elegantissime expressit Græcā uocem. Nam *ἀντεχόμενος* dicitur proprie, qui adhæret alicui, uelut unguibus affixus, nec se finit auelli.

Fidelem sermonem.) *πιστὸν λόγον*, quod aliās Ambrosius uertit, Humanus sermo: significat autem sermonem certum & indubitātū, ut certa respondeat, & quæ ipsam ueri faciem præ se ferant.

Vt potens sit exhortari.) Græce est *καὶ πρὸς ἀναλαβῆν*, & exhortari. Hieronymus uertit, consolari. Et in doctrina, dictum est pro, per doctrinam. Doctrina non tantū ad hoc conducit Episcopo, ut doceat indoctos, uerum etiā ut consoletur afflictos, aut exhortetur extimuletq; cessantes.

Inobedientes.) *ἀνυπότακτοι*, quod diuus Hieronymus legit, non subditi. Sonat autem, quasi dicas, qui in ordinem cogi non possint.

Seductores.) *φρεναπάται*. Græcis est dictio composita quæ perinde sonat, ac si dicas, mentium deceptores: & ad hūc modum interpretatur diuus Hieronymus. Perfimum autem & perniciosissimū genus decipiendi, ubi quis mentem omnium actionum fontem, prauis inficit opinionibus. Nam hac uia fit, ut non solum non pudeat malefactorum, uerum etiā ex his laudem petamus. Cæterum uaniloqui, Græce est *ματαιολόγοι*, quod non sonat mendacem, sed inania friuolaq; loquentem. Nam uanus, proprie Latinis dicitur mendax.

Quos oportet redargui.) *ὑπὸ σμίλει*, id est, ocludere, siue obturare os. Hieronymus legit silentium indicī. Hoc ex loco palam est Laurentium in Euangelio Lucæ legisse, aut certe somniasse *ὑπὸ σμίλει* pro *ἄρσμιλει*, de quo quod tum succurrebat illic diximus.

Proprius eorum propheta.) *ἰδοὺ ἂν πρὸς προφήτης*. Prophetam uocat poetam, qui quasi præferit futura. Proprium autem uocat, quod Cretensis fuerit ipse, qui hæc de Cretensibus scripserit, siue quod per ironiam prophetam uocauit, quasi talibus Christianis, tales cōgruerent prophætæ, siue quod is Epimenidis liber, unde uersiculus hic sumptus creditur, titulum habeat, *πρὸς τῶν χρησμάτων*, id est, de oraculis. Tametsi non desunt qui testimonium hoc ad Callimachum Cyrenæum referant, apud quem initium huius carminis inuenitur *ἑρῆτες αἰετὸς Ἰδύσαι*, quod Iouis sepulchrum apud se esse confinexerint, cum is iuxta uulgi opinionem fuerit immortalis. Hieronymus indicat & prouerbio iactatum apud Græcos. Extat & prouerbium Græcis, Cretensium testans uanitatem, *ἑρῆται πρὸς τῶν ἑρῆται*. Verum qui hac de re uelit plenius cognoscere, legat Miscellanea Angeli Politiani, aut nostras Chiliades. Nam hic, quoniam annotationes scribimus, breuitati quantum licet studendum. De occasione huius

carminis testantur & Græcanica scholia. Est autē uersus integer heroicus apud Epi-
menidem Cretensem. In quo sanē demiror Stapulensem laborasse, ut carmen car-
minerederet, idq; ad hūc modum, Gnosius usq; loquax, mala bestia, uiscera pigra.
Nec enim idem est loquacem esse & mendacem, nec ut hominem cibo deditū, uen-
trem dicimus, itē uiscera dicimus; ut interī donemus Gnosium recte positū pro
Cretensi, & usq; pro semper.

Malæ bestia.) *θηρία*. Quod nō simpliciter bestias, sed & feras ac ueneno noxias
bestias significat. Indicat hoc titulus Nicandri, qui scripsit *θηριακά*, neq; enim ouem
recte dixeris *θελού*. Quin & hodie Germani sonant *thier* pro animali.

Ventris pigri.) Ventres legendum est, *γαστρες ἀργαί*. Nam ipsos ventres appel-
lat homines abdomini deditos. Quemadmodum & Lucilius uentri deditos, uen-
tres appellat. Et Terentius in Phormione, pugnōs, inquit, in uentrem ingerere, para-
situm indicans. Germanam scripturam obtinebat Constantiense exemplar recen-
tius. In uertitiorum deprehendi quidam rithmū. Aliquis doctus annotarat in mar-
gine, Menetis poetae abusus est uersiculo, quē postea Callimachus suprauit. De quo
in uertitiorum infulerat in contextum, Et Menetis posuit pro Epimenidis. Dixerit
quis, quorsum opus est talibus nugis morari lectorem? ut mihi credatur, si quomodo
commonstro locum simili modo deprauatum, quod utinā rariū accideret in scriptis
præsertim uoluminibus.

Increpa illos dure.) *ἀκρότως*, id est, Ad uicium & seuerē. Nec est increpa, sed ar-
gue, *ἐλεγχε*, hoc est, refelle.

Ut sani sint.) *ἵνα ὑγιαίνωσι*. Illud admonendus est lector, Paulū frequentius usum
hoc uerbo, quo Græci significāt, quicquid probandum est. Vnde illud, *μηδὲν ὑγιές*,
id est, nihil sanum, cum omnia displicēt. Hic igitur ut sani sint, nihil aliud est, quā
ut recte se gerant. Ut rursum *νοσῶν*, id est, ægrotare dicitur apud illos, qui non recte
est affectus.

Auertentium se à ueritate.) *ἀπεριφορῶν τὴν ἀλήθειαν*, id est, Auertentium ueri-
tatem, hoc est, abhorrentium à ueritate. Vehementius enim est quod habēt Græca.

Coïnquinatis autem.) *μεμιασμένοις*. Quod magis sonat, impiatis, & piaculo ali-
quo prophanatis, ut sint arcendi à sacris. Quin & illud Omnia munda mundis, re-
ctius erat, omnia pura puris. Quandoquidem his uerbis utuntur, cum de castitate sa-
crorū agunt. Extat em̄ lex apud Senecā: Sacerdos sit casta castis, pura puris. Vides
ut Paulus in nullos incandescat acrius, q̄ in eos qui Mosais cæremonijs Christum
tendebant abolere, & hoc prætextu tyrannidem in Christianā plebem occupabāt.

Abominati & increduli.) *βδελυκτοὶ ὄντες, καὶ ἀπίθοι*, id est, Abominabiles
cum sint & increduli. Ambrosius & Hieronymus legunt, execrabiles & inobedien-
tes, pro quo non male quadrabat, intractabiles aut imperuasibiles. Cæterum profi-
tentur, magis congruebat hic quā confitentur, *ὁμολογῶσι εἰδέναι* id est, Profiten-
tur se scire. Nam hoc quoq; significat *ὁμολογῶν*.

EX CAPITE SECVNDO.

Serios.) *σοφίας*, quam uocem Hieronymus admodū ambiguā esse,
significatē utrumq; & sobriū, hoc est, nō temulentum, & uigilan-
tem. Quandoquidem, & uerbum *νήφειν*, anceps est.

Pudicos.) *σεμνός*, quod aptius Ambrosius uertit, graues, hoc est, seue-
ros, & honestatem præ se ferentes.

Prudentes.) *σώφρονες*, id est, Moderatos siue Modestos: quod rursum diuus Hie-
ronymus uertit, pudicos, suo more. Et ne uideatur absurde senibus præcipi pudicitia,
addidit, ne in aliena ætate turpiter libidini uacare uideatur. A deo etiam in sanctissimis
uiris deprehendere licet uestigium aliquot humani affectus. Chrysofomus *σώ-
φρονες* interpretatur, ob animi moderationem, quod ea ætas ob mentis imbecillita-
tem soleat immoderatus excandescere. Quemadmodum iubet *νήφειν*, quod somni-
culosi tardiq; sint senes: tum *σεμνός* esse uult, quod ferē dum repuerascunt, ineptiant.
Deniq; sanos esse iubet, quod delipiscat senum uulgus.

In habitu sancto.) *ἐν ἁγίῳ ἵματι ἰσοπεπέως*, quod perinde ualeat, ac si dicas, eo ami-
ctui, eoq;

ctui, eoq; incessu & corporis motu, qui deceat sacras matronas, ac deo dicatas. Am-
brosius uertit, In statu religione digno, uelut explicans compositam uocem *ἰσοπε-
πέως* & *κατὰ σῆμα* referens non solum ad uestitū, sed ad omnem corporis habitum ac
gestum. Sic enarrat & diuus Hieronymus.

Non criminatrices.) *μη δολοῦσας*, i. Non calumniatrices, siue delatrices. In Hiero-
nymo legimus incentrices, haud scio an mēdose: etiam si idem exponit, accusatrices.

Multo uino seruentes.) *πολλῷ οἴνω δεδουλωμέναις*. id est, Multo uino deditas, siue
addictas. Solent autem anus huic uicio affines esse.

Bene docentes.) *καλοδιδασκάλους*, id est, Honesta docentes. Opinor quod quædā
illis annis lenæ sint, alienæ nequitia ministræ.

Vt prudentiam doceant.) *ὡς σώφρονίζωσι*, id est, Vt sobrias siue pudicas reddant:
quod posterius Hieronymus legit, ut ad castitatē erudiant, ~~et ad castitatem erudiant~~

Ambro-
sius legit, ut instituant.

Adolescentulas.) Hunc accusatiuum Græci referunt ad *σώφρονίζωσι*. Vt intelligas
mandari matronis natu grandioribus, ut doceant puellas amare maritos.

Prudentes.) *σώφρονες*, quod rursum Hieronymus legit, castas. Sed quia sequitur
castas siue puras, *ἄγνους*, fortassis quadrabat hic, sobrias aut prudentes.

Domus curā habētes.) *οικετός*, quod sonat, domus custodes, ut assidue domi sint,
& rem domi curent, quæ præcipue mulierum laus. Vnde ueteres autore Plutarcho,
pingebant Venerem testudini insistentem, quod id animal nunquam à domo disce-
dat, symbolum probæ matris familiæ.

Vt non blasphemetur.) Hoc adiectum putant ob eas quæ maritum haberent eth-
nicum aut Iudæum.

Vt sobrii sint.) *σώφρονες*. Et hic Hieronymus legit, pudici, sui similis.

Teipsum præbe.) *πρæβῆς, πρὸς ἑαυτὸν*. Et ita legit Ambrosius, Græcis cōsentiens.

Exemplum.) *τύπον*, id est, Formam aut exemplar potius quā exemplum.

In doctrina, in integritate.) Græci sic habent, *ἐν τῇ διδασκαλίᾳ, καὶ ἀσφαθείᾳ, σεμνό-
τητα, ἀσφαθείᾳ, λόγῳ ὑγιῆ*, id est, In doctrina, integritatem, grauitatem, incorruptio-
nem, sermonem sanum. Ad eum modum legit ferme Chrysofomus, nisi quod parū
liquet unde illi sit dictio, copiam, nisi forte ille pro *ἀσφαθείᾳ* scriptum repperit, *ἀν-
ποθείᾳ* aut *ἀφρονίᾳ*. Sic enim illius uertit interpret: In doctrina, inquit, copiam, ho-
nestatem, sermonem sanum, irreprehensibilem, quum apud Chrysofomū Græcum
tale nihil reperiā. Porro in nōnullis codicibus additur *ἀσφαθείᾳ*, cum præcel-
serit *ἀσφαθείᾳ*. Nihil est autem quod priori respondeat, nec apud Ambrosium,
nec apud Hieronymum, nec apud Chrysofomum. Theophylactus non attingit *ἀ-
σφαθείᾳ*. Atq; hoc quoq; nomen *ἀσφαθείᾳ* Hieronymus torquet ad uirginita-
tem, cum mea sententiā magis declarat integritatem animi, nullis cupiditatibus cor-
rupti, non ira, non ambitione, nō auaricia. Locum hunc secus refert diuus Hilarius
lib. de Trin. 8. In omnibus teipsum honorū factorū præbens exemplū, docentē cum
ueneratione uerbū sanū &c. Quod Græce est *σεμνότητι*, Hilarius uertisse uidet, cum
ueneratione. Verbū sanū est *λόγῳ ὑγιῆ*; de quo diuus Hieronymus nō nihil admonet,
nempe quæ sequunt, ad integritatē doctrinae posse referri, sed obstare quod sequit,
sermonē sanū. At mihi non uidetur esse causa, cur hic offendamur. Quāquam enim
nemo docet, nisi loquatur, tamen refert non paulum, quomodo loquaris.

Irreprehensibile.) *ἀνετάγνατον*. Quod & ita sonare potest, quod contemni non
possit, hoc est, ut cum autoritate doceat.

Vereatur.) *ψηραπῆ*, id est, Pudeat, quod sæpius iam uertit, confundatur. Am-
brosius & Hieronymus legunt, reuereatur.

Nihil habens dicere.) *μηδὲν ἔχων λέγειν*, id est, Nihil potens dicere, siue nihil ha-
bens quod dicat. Nam *ἔχειν* cum infinito uerbo, significat posse apud Græcos.

Subditos esse.) Diuus Hieronymus admonet hunc locum bifariam legi. Altero
modo, ut accipias, seruos subditos esse debere dominis in omnibus, ut hec particula
refertur ad uerbum præcedens. Altero, ut intelligas seruos complacentes

σώφρων

esse debere in omnibus, *ἕποτάσσει δὲ, ὅτι πάντιν ἀναρέστει εἶναι.* Atq; ita quidem habet Græci codices huius tempestatis. Etiam si Hieronymus indicat, Græcos secus distinguere, nempe iuxta priorem sensum, cum iuxta posteriorem distinguat hodie, quos ego uiderim codices. Porro *ἀναρέστει* interpretatur, non qui satisfaciant ac placeant dominis, sed sibi non displiceant, & suam fortunam, qualiscunq; est, boni cōsulant. Quæ quidem interpretatio, haud scio an sit coactior, certe discrepat ab interpretatione Græcorum, nec cohæret cum eo quod sequitur *μὴ ἀντιλέγοντας.* Nam & superius *ἀναρέστει* dixit Paulus, quod gratum esset & placeret, licet Græci *δυσωρεστει* appellent, cui non facile fiat satis, cui diuersus sit *ἀναρέστει.* Mirum est autem, unde Ambrosius legerit, optimos, nisi mendū est, aut nisi codex illius habebat *ἀναρέστει.* Certe *ἀναρέστει* hic dicuntur qui modis omnibus student placere, quod magis cōgruit cum eo quod sequitur *μὴ ἀντιλέγοντας.*

Ambrosius diuerse legit

Non contradicentes, *μὴ ἀντιλέγοντας.* Quod eleganter reddidit Ambrosius, respondentes.

Non fraudantes. *μὴ νοσθε λαμβάνετε.* Quod Hieronymus legit, furantes: est enim *νοσθε λαμβάνετε* aliquid decerpere ac furtim detrahere, cum totam rem non ausis tollere, quod serui solent.

Sed in omnibus. *πῶς πάντων.* Et Hieronymus legit, fidem omnem, Et huic consentiens Ambrosius.

Apparuit enim. *ἐπιφάνη.* Quod Hieronymus & Ambrosius uertit, illuxit. Apparet enim quod uidetur, etiam si non sit. At *ἐπιφάνηται,* quod sit conspicuū & illuſtre. Nam ante uidebatur apud Iudæos in angusto latere, & hic etiam legalium operum fiducia obscurata, nunc usq; ad seruorū genus illustrata est. Neq; tamen id temporis Euangelij gratia innotuerat omnibus hominibus, sed nullum hominum genus excludebatur.

Dei & seruatoris

Dei & saluatoris. *ἡ χάρις τοῦ θεοῦ ἡ σωτηρία.* id est, Gratia dei salutaris uel salutifera. Etiam si Hieronymus & Ambrosius aliter legunt. Quamquam in antiquissimo Græco codice Chrysostomi legamus *σωτήριον,* neque secus exponit, si quis expendat attentius. Sine cōtrouersia Theophylactus legit *σωτήριος.* Certe coniunctio &, non additur in Latinis emendationibus. Nec est ociosus articulus *ἡ σωτηρία,* qui declarat non esse salutem, nisi per dei gratiam. Quod autē ait seruatoris, potest uel de patre uel de filio accipi. Sic enim Hieronymus, uel quod dei patris uiuens & subsistens gratia ipse sit Christus, uel quod Christi dei saluatoris hæc sit gratia, & non merito nostro saluati simus. Idem fieri potest in proximo loco, ut doctrinam seruatoris nostri dei ornent in omnibus. Minimum autem discrimen est inter *σωτήριον* & *σωτήριος.*

Erudiens nos. *διδάσκουσα,* quod est docens, sed *παλαίστρα* uox à pueris dicta, siue quod gratia nos ut rudēs clementer doceat, siue quod per ignorantiam lapsos matris corripiat.

Abnegantes. *ἀρνησάμενοι,* participiū est præteriti temporis, poterat uerti, Abnegatis secularibus desiderijs, ut legit Ambrosius: Abnegata impietate & secularibus desiderijs. Hic locus annotandus est ijs qui male freti gratia negligunt bona opera, quum in hoc ipsum gratia liberet à peccatis, ut deinceps pijs operibus uacemus.

Seculare pro mundano

Secularia desideria. *κοσμικὰς ἀποθυμίας,* id est, Mundana desideria. Alioqui Latinis seculare dicitur, quod centesimo quoq; anno instauratur: ut ludii seculares. Neq; enim est ab eo quod sequitur, *ὅτι τῷ νῦν αἰῶνι,* in hoc seculo.

Sobrie. *σωφρονῶς.* Quod hic quoq; Hieronymus uertit, pudice, suo more, ne parum uideatur constans.

Et aduentum. *ἐπιφάνησαν,* id est, Apparitionem siue illustrationem, ut & aliās uertit. Quamquam eadem uox & aduentum significat, sed cum splendore, ueluti cum emergit sol.

Magni dei & seruatoris, duplex lectio

Magni dei & saluatoris. *τῷ μεγάλῳ θεῷ καὶ σωτῆρι.* ~~ἡ χάρις τοῦ θεοῦ ἡ σωτηρία.~~

Populum acceptabilem. *πῶς δέσπον,* id est, Peculiarē. Diuus Hieronymus in commentarijs huius loci, negat se à quopiam secularium perito literarum potuisse discere quid esset *πῶς δέσπον,* uerum ex Deuteronomio collegisse, unde Paulus hunc locū sumpsisse uidetur, Vt esses ei in populū acceptabilem ex omnibus populis. Rursum in Psalmo uigesimoquarto: Elegit sibi dominus in possessionem sibi, quod dictum est in possessionem, Septuaginta ac Theodotion transtulerunt *πῶς δέσπον:* Aquila & quinta additio *πῶς δέσπον,* syllabæ commutatione facta, nō sensus. Symmachus pro eo quod est in Græco *πῶς δέσπον,* in Hebræo *בְּיָדוֹ* expressit *ἐκείνου,* hoc est, egregium uel præcipuum, pro eo quod idem in alio uolumine, Latino sermone utens, peculiarem interpretatus est. Putat enim Hieronymus minimum interesse inter *πῶς δέσπον* & *πῶς δέσπον.* Porro uarietas hæc nascitur ex ambiguitate præpositionis *πῶς* & *δέσπον.* Etenim qui uertunt possessionem, & peculiarem, huc spectarunt, quod *δέσπον* significat substantiam, hoc est, facultates & possessionē, & *πῶς* circum: ut quod in bonis nostris sit, & in nostro, ut aiunt, ære, id peculiare dicimus. Rursum qui uerterunt egregium, huc respexerunt, quod *πῶς* significat aliquoties eminentiam, & *δέσπον* essentiam: quasi dicas, reliquas substantias antecellentē. Existimat in eundem sensum accipi posse quod est in precatōne dominica, Panem nostrum *πῶς δέσπον,* id est, non uulgarem, sed eximium illum, qui de cœlo mittitur, qua de re & suo loco non nihil attingimus. Porro quod addit Faber, Hieronymo idem esse *πῶς δέσπον* & *γνήσιον,* miror unde sumpserit, nisi forte idem esse putat peculiare, & ingenuum aut uerum. Quem admodum Symmachus, ut dixi, peculiarem uertit. Augustinus in epistola contra epistolam Pelagianī capite decimotertio legit, populū abundantem. Sectatorem bon. *ἡλωτῆρ,* id est, Aemulatorem. Et ita Ambrosius. Cum omni imperio. *μητὲρ πύουσι ἀδικοῦντων.* Non quod iubeat illum esse imperiosum, sed quod uelit hæc diligenter mandari atq; iniungi populo. Nemo te contēnat. *μηδὲς σε περιφρονέτω.* Diuus Hieronymus admonet, hic non esse idem uerbū, quo usus sit Paulus scribens ad Timotheum: Nullus adolescentiam tuam contēnat: illic esse *καταφρονέτω.* *καταφρονέτω* enim dici, qui despicit ac nihil facit

πῶς δέσπον nouū uerbum

πῶς δέσπον

facit, quod & in bonā partem accipi possit, ueluti si quis pro Christo contemnat cruciatus aut mortē. At *πρὸς τὸν ἀέρα*, qui fastu quodam sibi uideatur alio melior ac sapientior: citatq; citra nomenclaturam quod est apud Aristophanem in Nebulis, ubi Socrates sic inducitur loquens, ἀρόβητος καὶ πρὸς τὸν ἀέρα ἕλιος, interpretans ad hunc modum, Scando per aerem, & pluris me noui esse quā solem. Vult igitur Paulus Titū ita uiuere, ut nemo sit qui sibi melior uideri possit, quanquā ipse sit episcopus.

EX CAPITE TERTIO.

πειθαρχεῖν

Icto obedire.) *πειθαρχεῖν*. Quod est proprie magistratibus parere. Non litigiosos.) *ἀμάχους*, id est, Nō pugnaces, hoc est, non iurgiosos & contentiosos. Increduli.) *ἀπειθεῖς*, Ambrosius, inobsequentes, Hieronymus legit, inobedientes.

Ἐπιανθρώπινα

Ethumanitas.) *καὶ ἡ ἐπιανθρώπινα*, id est, Amor erga homines, nō ἀνθρωπότης. Nā quidam hoc loco humanitatem, interpretantur; incarnationem Christi: quorum de numero est Thomas, qui tamen addit alterā interpretationem. Porro quod Theophylactus exponit de assumpta natura humana, nō est accipiendum quasi pater eam assumpserit, sed quod pater sic dilexerit humanum genus, ut eius seruandi studio, filium unicum demiserit in terras, ut homo factus nos ad se traheret. At Paulus hic loquitur de patre Iesu. Quod hic uertit humanitas, Hieronymus interpretat, clementiam, in commentarijs. Et *ἐπιφάνη*, Hieronymus uertit, illuxit, hoc est palam facta est per filium incarnatum. Nec enim locum habet distinctio Thomę, quam hic inducit, quod Græca uox qua usus est Paulus, nihil aliud significare potest, quā studiū & amorem erga homines, cui diuersa est *μισανθρώπινα*. Et quod deū saluatorem uocat, magis ad patrem referendum uidetur, quā ad filium. Certe de patre interpretant Ambrosius simul & Hieronymus. De filio nullus adhuc interpretatus est. Porro quo minus accipi possit de tota Trinitate, palam obstat Hieronymus, qui demonstrat in hoc capitulo distinctim exprimi tres personas, simul operantes negocium salutis humanę, cuius hæc uerba sunt in commentarijs: Diligentius, inquit, attendamus, & inueniemus in præsentī capitulo manifestissimam trinitatem. Benignitas quippe & clementia saluatoris nostri dei, nō alterius quā dei patris, per lauacrum regenerationis, & renouationem spiritus sancti, quem effudit super nos abūde per Iesum Christum &c. Minus quidem euidenter Ambrosius, sed tamen eadem scribit. Deus enim, inquit, misericordia sua saluos nos fecit per Christum, cuius gratia renati spiritum sanctum accepimus. Vides lectoꝝ, ut & hic tres distinguat personas. His equidem non onerarem lectorem, nisi locus hic cum sit perspicuus, tamen magnis calumnijs fuisset impetitus. Videmus autē hic patrem uocari saluatorem, quem admodum in superiore capite.

Calumnia

Non in operibus etc. uox delicatiorum militum quibusdā uideatur, quā sit uox Pauli

Non ex operibus iustitię.) *ἐκ τῶν ὀργῶν ἢ τῶν δικαιοσύνης*, id est, Non ex operibus, quæ sunt in iustitia. Sentit autem de operibus legis Moſaicę, de quibus multa scribit Romanis. Quanquam orthodoxi de omnibus operibus hominum interpretantur. Qui uociferantur uocem esse delicatorum militum, quoties extenuantes nostra merita extollimus gratiam dei, quur non obstrepunt Paulo, qui toties reijcit nostra opera, toties inculcat gratiam & misericordiam domini, quur non in ius uocant Chrysoſtomum, Theophylactū, Ambrosium, Augustinum, Hieronymum, breuiter ueteres omnes qui talibus uocibus explerunt suos libros.

Et renouationis spiritus sancti.) Sermo Græcis est anceps, quod *ἀμφὶ* paternū casum postulet. Ac legi potest, & renouationem spiritus sancti, ut repetatur præpositio, & per renouationē spiritus sancti. Atq; ita sanē legit Hieronymus ordinans hūc locum in commentarijs. Neq; secus interpretatur Chrysoſtomus, ita repetens, Hoc est enim quod ait, per renouationem spiritus sancti.

Abunde.) *πλεονεξίας*. Quod Hieronymus uertit, opulenter. August. ad Valentinū legit, ditissime. Similiter libro De peccatorū meritis ac remissionē primo, ca. xxvij.

Volo te confirmare.) *βεβαιώσαι*. Quod anceps est uerbum; potest enim esse confirmari.

Vt curent

Vt curent bonis operibus præesse.) *ἵνα φροντισώσι καλῶν ἔργων πρὸς ἑαυτοὺς*. Ambrosius ita reddidit, Vt solliciti sint ad effectum honorū operum. Ea potissimum inculcanda, quæ faciunt ad uitā pietatem.

Bonis operibus.) Hic datius est nō ablatius, & respōdet præpositiōi, præ. Sic enim præesse bonis operibus, quēadmodū dicit aliquis prefectus annonę aut militię. Qui credunt.) *οἱ πεπισθύνοντες*, id est, Qui crediderunt. Ita legit Ambrosius.

Et genealogias.) *γενεαλογίας*. Quod Ambrosius reddit, originum enumerationes. Et, admonitionem melius quā correctionem, ut indicat idem. Cæterum hæreticum ni fallor appellat, nō qui dissentiat à quibuslibet placitis doctorum, sed factiosum, licet & factiosus sit qui hæreseos autor est. Sic interpretatur Chrysoſtomus locum, prima Corinth. undecimo: Oportet autē hæreses esse. Chrysoſtomus ac Theophylactus interpretantur de pueris dogmatibus.

Pugnans legis.) *μαχίας νομικῆς*, id est, Pugnans legales, quod Hieronymus explicans, Quæ ueniunt, inquit, ex lege.

Deuita.) *πρὸς ἑαυτοὺς*, de quo superius diximus.

Post unā & secundam.) Latinius erat, post unā & alterā. Et ita legit Hieronymus. Ambrosius legit, post primā, interpretans illos semel duntaxat admonēdos, ne si sapius id fiat, cōfirmationes reddant in malo: sed deuitādos, ut sibi relictī aut frigeant nemine obſistente, aut soli pereant. Ambrosianā lectionē hodie sequimur, qui hæreseos semel conuictū, si relabatur, non deuitamus, sed incendimus. Tertullianus in libro De præscriptionibus hæreticorum refert, quemadmodum Ambrosius.

Varia lectio

Deuita.) *παραισῶν*, id est, Reijce: non est *πρὸς ἑαυτοὺς*, quod mox eodem uerbo expressit

Et in uerbis errare uidetur

Proprio iudicio condēnatus.) *ἀποκατακρίνεται*, uoce cōposita, per se condēnatus, qui pertinaciter dissideat ab omnibus. Cyprianus in epistola primī libri tertia, legit, a semetipso damnatus. Rectius erat per se dānatus, hoc est, damnatus etiam si nemo iudex de illo pronunciet, quemadmodum dicimus *ἀποκρίνεται*. Cæterum illud, sub uersus est, Græce est *ἐξέστραψεν*, quod & ita potest accipi, excidit à uita, siue deflexit. Et *ἐμαρτύρησεν* potest uerti, errat, sed ita errat ut sit per se condemnatus, etiam si nemo illum condemnet, ut qui semel atq; iterum admonitus noluerit resipiscere.

ἀποκατακρίνεται

Festina.) *σπουδάζειν*, id est, Stude siue cura. Nicopolis Thraciæ ciuitas, ut autumat Chrysoſtomus. Theophylactus scripsit eam imminere Histro flumini. Hieronymus putat esse eam quæ ob uictoriam qua Cæsar Augustus deuicit Antonium & Cleopatram nomen hoc sortita est. At eam peractam constat apud Actium Epiri promontoriū. Vnde & Suetonius Actiacam uictoriam appellat. Et Hieronymus præfatus in hos commentarios planē declarat se putare Paulum de Nicopoli Epiri fuisse loquutum.

Legis peritum.) *νομικόν*. Hieronymus legit, Legis doctor.

Sollicite præmitte.) *πρόπεμψον*. Imò deducito, siue prosequere, quod officium solemus hospitibus exhibere. Atq; in hunc sensum interpretatur diuus Hieronymus.

Præmitte pro deducito

Discant autē & uestri.) Nostri, prima persona legitur tum in Græcis codicibus, tum in Latinis antiquis, & consentiunt interpretes.

Gratia uobiscum.) Græci legunt, Gratia cum omnibus uobis. Eam lectionē probat Hieronymus, testans in nōnullis codicibus adiecta fuisse duo uerba, domini nostri. Ambrosius legit, Gratia dei cum omnibus uobis. Exemplar Constantiense habebat, Gratia dei cum omnibus uobis, Amen.

In episto

IN EPISTOLAM PAVLI

AD PHILEMONEM ANNOTATIONES DES.

ERASMI ROTERODAMI

EX CAPITE PRIMO.

LECTO adiutori.) ἀγαπητῷ καὶ συνεργῷ, id est, Dilecto & adiutori, siue cooperario. Atq; ita legitur in uetustis codicibus Latinorum, in Hieronymo, Ambrosio, & Chrysofostomo: quorū Ambrosius ita circumloquitur, καὶ συνεργῷ, & laborum nobis participi. Nam dilecto, hic nomen est, non participium, cuius admonet & Hieronymus in commentarijs, quibus hanc explicat Epistolam, censens ἀγαπητῷ magis sonare diligibilem quam dilectum, atq; in re ipsa hoc interesse, quod ἀγαπητός, id est, dilectus, esse possit qui non sit ἀγαπητός, id est, dignus qui diligatur: uelut cum inimicos ex præcepto Christi diligimus, sunt quidem nobis ἀγαπητοί, id est, dilecti, at non ἀγαπητοί. Vide quantulam rem Hieronymus non iudicari indignam, quam annotaret etiam in commentarijs iustis & accuratis, & ego quibusdam uideor nihil indicasse.

ἀγαπητός

Et Appiæ forori charissimæ.) καὶ ἀπὸ τοῦ ἀγαπητοῦ, id est, Et Appiæ dilectæ. Hanc Chrysofostomus existimat fuisse uxorem Philemonis. Notat Pauli consilium Chrysofostomus, asciscit multas personas quo facilius exoret, adiungit Timotheum quem fratrem uocat, solitus uocare filium, sed fratris uocabulum conueniebat auctoritati. Deinde Philemoni tribuit geminos titulos, dilecto & cooperario, ut hic quoque Paulo consentiat, & huic adiungit Appiam, quam dilectam nominat: rursus addit Archippū quem συσραπτῶν dicit. Eodem pertinet quod seipsum appellat uinctum Iesu Christi. Inhumanus est negare uincto. Tanta erat sollicitudo Apostolo, ut unum homuncionem fugiuntum reconciliaret.

Quæ in domo tua est ecclesiæ.) καὶ τῆ κατ' οἴκῳ σου ἐκκλησία. De familia sentit opinor. Proinde nos uertimus, congregationem. Indicat hoc haud obscure Chrysofostomus, hunc enarrans locum. Cæterum quando hæc epistola scribitur ad plures, incertum erat quò referretur pronomen Tua, ad Philemonem, an ad Archippū, qui proxime præcessit in ordine recensionis, nisi mox totum sermonem uerteret ad unum Philemonem, Quod ante nos indicauit Hieronymus.

Semper memoriam tui faciens.) Aduerbium ἀεὶ, potest utrolibet referri, uel ad superiorem partem; uel ad insequentem. Nec ad sensum magnopere refert, an intelligamus semper agentē gratias, an semper memorem in deprecationibus ad deū. Admonuit & hoc Hieronymus, ne quis causetur à me res friuolas afferri.

In domino Iesu, & in omnes sanctos.) Mirum cur casum mutarit, cum Græcis sit utrobicq; casus accusandī, In dominum Iesum, & in omnes sanctos. Quemadmodū legit Ambrosius, cumq; hoc Chrysofostomus.

Euidens fiat.) Græci legunt ἐνέργεια, id est, Efficax: nam ἐνέργεια, per alpha, significat euidens, ita legisse uidetur interpret. Hieronymus admonet in Græco melius haberi ἐνεργεια, quod exponit, efficax, siue operatrix, ut accipiamus fidem ipsis factis præstitam & cōprobatam. Et in hunc sensum enarrat Chrysofostomus ac Theophylactus. Mirum autē quid secutus Ambrosius, pro euidens & efficax legerit, accepta.

Omnis operis boni.) Operis, redundat, nec inuenitur uel in Græcis, uel in antiquis codicibus Latinorum. Ad hæc nec apud Hieronymum, nec apud Ambrosium, nec apud Chrysofostomum, aut Theophylactum, tantum est, omnis boni.

In Christo Iesu.) Ante hæc uerba reperio in Græcis codicibus, τῷ ἐν ἑμῖν, id est, Quod est in uobis. Idq; legitur apud Chrysofostomū ac Theophylactum, & apud Hieronymum. Ambrosius legit, quæ est in nobis, ut agnitionem referat, non bonum. Et dilucidius est, erga Christum Iesum, ut hæc particula referatur ad efficax: ut communis

superest manifeste nostris

nicatio fidei tuæ sit efficax erga, uel in Christū Iesum, ad cuius gloriam spectat fidei tuæ cōmunicatio. Siquidem in plerisq; Græcorū codicibus scriptū cōperio, ἐν χριστῷ ἰησοῦ. Quod si legamus ἐν χριστῷ, uertendum erat, per Christum Iesum, ut intelligas agnitionem boni, siue bonum, esse in nobis beneficio Christi, non nostro merito. Cæterum cum Theophylactus interpretetur de fide uiua & operante in nobis, gradibus uirtutum, tamen interpretes aut non sentiens hoc, aut dissimulans semper insulcit suum Euidens, cum non congruat expositioni.

Gaudium enim magnum habui, & consolationē.) Græce est χαρῆν ἔχων πολλῶν, ἢ τῆ ἀγάπης, id est, Gratiam habemus multam, in dilectione tua. Interpretes legit χαρῆν, eamq; lectionē secuti uidentur Hieronymus & Ambrosius, cumq; his Chrysofostomus: & germanā ac ueram arbitror, quod in huiusmodi uocū affinitatibus passim labi comperiamus notarios. Et tamen aliās annotatum est à nobis, χαρῆν accipi pro χαρῆν apud Paulum. Theophylactus legit χαρῆν, sed interpretatur χαρῆν.

Requieuerunt.) ἀναπέπαυται, id est, Refocillata sunt. Multam fiduciam.) παρρησίαν, De quo sæpius admonui. Quod ad rem pertinet.) ἀνάνητον, id est, Decens siue conueniens. Sentit enim illius esse officij, quod tamen sic ab eo petit, quasi sit gratuitum aut præter officium.

Cum sis talis ut Paulus.) Græce sic habet, μᾶλλον πρῶτον, τοῦτο ὡν, ὡς παῦλος προσβύτης, id est, Magis autem hortor, cum talis sim, ut Paulus senex. Sentit enim se cum id quod æquum erat, suo iure potuisset imperare Philemoni, nempe Paulus & senex, postremo uinctus Iesu Christi, maluisse tamen uti precibus, memorem charitatis potius, quam auctoritatis. Ambrosius interpretatur Philemonem Paulo fuisse coæuum, quod tamen nec Chrysofostomus, nec Theophylactus, nec Hieronymus indicat. Ambrosius legit, cum talis sis. Sed hic palam reclamatione grammaticæ, nisi forte placet ut Paulus hic uideatur admisisse solœcismum, aut ὡν nominandi casus positus sit pro ὄντος & subaudiatur pronomen σου, quæ sermonis forma nonnunquā reperitur apud Græcos. Hieronymus interpretari uidetur iuxta Græcos, cum ait, Grandi petentis auctoritate proposita, per quam & Apostolus obsecrat & senex & uinctus Iesu Christi. Hos itaque sequi maluimus, sic tamen ut liberum sit cuiq; suo frui iudicio.

Illum ut me uiscera.) αὐτῷ, τὸ ἐστὶ τὰ μετὰ σπλάγχνα, id est, Ipsum, hoc est, mea uiscera. Porro quod in plerisq; Latinis additur, Filium meum charissimū, apud Græcos non additur. Nec est quicquam in Hieronymi commentarijs, unde coniectes eum legisse filium charissimum. Fortassis adiectum hoc ab eo, qui uoluerit interpretari, quid sit: hoc est, uiscera mea.

Sine consilio.) χωρὶς ἐπιτοῆς γνώμης, id est, Sine tua sententia. Ad horam.) πρὸς ὥραν. Recte monuit Hieronymus hic horam pro tempore positam. nisi quod hora breuiculus tempus magis indicat. Quanquā quod Græci usurpant horam pro tempore, id propemodum imitatus est Horatius:

Qui purgor bilem sub uerni temporis horam. Ut in æternum.) ἵνα αἰώνιον, id est, Aeternum, hoc est, ipsum iam non temporarium ministrum, sed perpetuo tecū uicturum. Atq; ita legit Ambrosius, simulq; Hieronymus. Et consentiebat cum Græca lectione uterq; codex Constantiensis.

Sed pro seruo.) Græce est ὑπὲρ δούλου, id est, Supra seruum. Quidam legisse uidentur ὑπὲρ δούλου. Quanquam hic magis quadrabat αὐτῷ δούλου. Certe Hieronymus legit, iam nō sicuti seruum, sed plus seruo: quanquam Latinius erat seruo potiozem. Et sic habebat exemplar utrunq; Constantiense.

Ego reddam.) ἀξίω, id est, Dependam siue resoluam. Est enim sermo fidei uerbentis pro Onesimo, & sese illius uice obstringentis. Diuus Hieronymus ex hoc loco ratiocinatur Onesimum non sine furto profugisse à domino suo. Quod idem testatur Theodoretus in Græcorū scholijs. In hisdem reperio Philemonem Phrygem fuisse, apud hos autem ingens erat mancipiorum prouentus, unde & prouerbiū, Phrygem plagis emendari, & tamen produnt hunc Onesimum postea Romæ martyrij lauream meruisse.

hora, pro tempore

Philemon Phryg

Ita frater.) Ita, hic affirmantis aduerbium est, *uol.* Ambrosius addit sic: Ita frater, sic ego te fruar in domino. Est aut uox obtestantis fratrem aut filium, quem optamus nobis esse uoluptati, quasi nihil sit nobis illius fruitione dulcius: per eam igitur adiuuat Philemonem. Hieronymus *uol.* uult esse blandientis, quemadmodum apud Hebraeos est, *ana.* Est autem allusio ad nomen serui, quem comendat. Nam Onesimus Graece utilis est, ad quod allusit & superius, cum diceret: Qui tibi aliquando inutilis fuit, nunc autem & mihi & tibi utilis: hoc est, nunc id est, quod dicitur *ὀνήσιμος*. Declarat autem haec Epistola, quamlibet breuis, Paulum hominem fuisse singulari quadam praeditum humanitate, qui tanto studio seruū fugitiuum comendauerit, & ei comendauerit, obsecrans & obtestans, cui pro sua autoritate proque meritis in illum poterat imperare quod rogat. Deinde quid festiuus etiam dici poterat, uel ab ipso Tullio, in huiusmodi argumento nisi quod quidam nomine duntaxat Christiani, animo infestissimi Christo, nihil eruditum putant, nihil elegans, nisi quod idem sit ethnicum. Et uniuersum sermonis florem semel perisse existimant, si quid de Christo fuerit admixtum, quod illius sapiat doctrinam, cum ea uel prima sit eloquentiae pars, sermonem rebus accommodare. Quo magis etiam admiror, ullos de hac epistola dubitasse, nisi Pauli esset, cum pro ratione modoque argumenti, nihil esse magis Paulinum possit.

Onesimus
Graece utilis
Humanitas
Pauli

Donari me uobis.) *χαριθὲν ἔδωκα ὑμῖν*, id est, Donabor uobis. Et ita legit Ambrosius.

IN EPISTOLAM PAVLI

AD HEBRAEOS ANNOTATIONES DES. BRASMI ROT.

EX CAPITE PRIMO.

MULTIPHARIAM multisque modis.) *πολυτρόπος καὶ πῶλυτρόπος.* uox prior a partibus dicta est, posterior a modo. Si quid interest, illa referri potest ad uarias partes redemptionis humanae, haec ad uarietatem figurarum & oraculorum: partes sunt natiuitas seruatoris, doctrina, miracula, crux, resurrectio, ascensio &c. Singulae uero partes ut diuersis typis praefiguratae sunt, ita diuersis prophetarum oraculis praedictae.

Loquens.) *λαλήσας*, id est, Locutus, praeteriti temporis. Olim locutus in prophetis, proximis temporibus locutus est nobis in filio. Interpres illud fugisse uidetur, ne his diceret locutus, cum Paulo utrobique sit dictio consimilis *λαλήσας* & *ἐλάλησεν*, & in his sit etiam gratia schematis.

In prophetis, in filio.) Chrysostomus etiam annotat praepositionem In, positam esse loco, per.

Splendor gloria.) *ἀπύργασμα*, id est, Refulgentia, siue relucetia, quod ex alio resplendet. Nam filius lumen est de lumine.

Et figura.) *χαρακτήρ*, quam dicere possis, formam expressam ex alio, siue notam rei cuiusdam impressam, uelut in cera. Vox dicta a uerbo *χαρατίζω*, quod est in sculpo siue notam imprimo. Augustinus libro De incarnatione uerbi, pro caractere subinde citat, figuram expressam. Hieronymus adducens hunc locum in commentariis Esaiae legit pro caractere, forma. Nihil autem propius exprimit archetypum quam imago impressa sigillo. Et substantiae, *ὑπόστασις* non est *ὄψια*, quam essentiam uertit Quintilianus: *ὑπόστασις* a subsistendo dicta est, quae Graecis aliquando accipitur pro persona. Ex hoc uerbo nata est magna digladiatio, quod Ariani exigerent tres hypostases, & uerbum hominisi non reciperent.

Ob duo uerba
totus orbis
sectus est
Portans, pro
moderans

Portansque omnia uerbo uirtutis suae.) *φορῶν τε τὰ πάντα.* Meo quidem iudicio, *φορῶν* hoc loco non significat idem quod portans siue baiulans, sed agens potius, siue mouens ac moderans. Nam *φερόμενα* dicuntur Graecis, quae impetu quodam aguntur: unde & *φορῶν* impetum uocant. Et *ἀγειν καὶ φέρειν* dicitur, qui suo arbitrato moderatur aliquem. Sentit enim Paulus, aut quisquis fuit autor Epistolae, non solum mun-

dum hunc conditum per filium, quemadmodum modo dixerat, Per quem fecit & secula, uerum conditum regi & administrari: idque non studio curaque & industria, sicut administrant homines, sed uerbo, hoc est, nutu suae potentiae. Nam quod principi uerbum est, quo iubet aliquid fieri, hoc illi est uelle. In hanc sententiam interpretatur & Chrysostomus, annotans emphasim huius participij *φῶν*. Gubernat enim aliquis cum negotio. Fert, qui sine negotio mouet quod libet. Proinde nos uertimus, Agat modereturque. Thomas licet non senserit emphasim huius uocis, tamen haud multum aberrat a scopo.

Purgationem peccatorum faciens.) Graeci addunt *δι' ἑαυτοῦ*, id est, Per seipsum purgationem peccatorum faciens. Et faciens, apud Graecos praeteriti temporis est: unde transferre poterat, purgatione peccatorum facta, ne sedendo uideatur purgare. Prius enim purgauit morte sua, deinde confedit.

Sedit.) Sedit, praeteriti temporis est apud Graecos, *ἐκάθισεν*, quasi dicas, confedit. Chrysostomi interpret uertit Sedere fecit. Et huic lectioni consentit enarratio cum Chrysostomi, tum Theophylacti, quos mirum nihil fuisse offensos participio *καθίσας*, nisi forte legerunt, *καθίσθη*. Et sane Graeca uox est ambigua, sed obstat participium, quod sequitur *καθίσας*. Caeterum Chrysostomus tale nihil habet. Illud uerum est, *καθίσας* Graecis & neutraliter & transitue usurpari.

Ad dextram &c.) Graeca aliquanto secus habent, *ἐν δεξιᾷ τοῦ θρόνου τῆς μεγαλοσύνης*, id est, In dextra throni maiestatis. Quanquam hic exemplaria Graecorum uariant, nec Throni mentio additur apud Chrysostomum, nec apud Theophylactum. Atque hic uere maiestas est, non *δξια*.

Tanto melior angelis factus.) Non est Graece *μείζων*, sed *κεεΐηον*, quod sonat potestatem siue potentio- *Christus alio*
torem siue potentio- *quo modo*
torem. Vel hunc explicent locum, qui contendunt nullo modo Christus *fuit minor*
fuisse angelis minorem. Quomodo dicitur melior siue potior factus, qui nunquam fuerit minor: nisi forte sophistarum more libebit argutari, ex aequali factum maiorem. *angelis*
Nec melior hic pertinet ad mores, sed ad praestantiam, dignitatem, ac potentiam.

Differentius.) *ὑπεροχώτερον*, id est, Excellentius: quod *ὑπερέργη* duo Graecis significat, differre & praeminere.

Haereditauit.) *καληρονόμηκεν*, id est, Haereditate accepit, siue sortitus est. Ego ero illi in patrem.) quanquam alias quadrabat, Loco patris & loco filij, tamen hic malui, Ego ero illi pater, ille mihi filius, ne quis imaginetur adoptionem.

Et cum iterum.) *ὅταν δὲ πάλιν*, id est, Cum autem iterum. Et ad angelos quidem suos.) Suos, superest. Nec addit in emendationibus Latinis, Flammam ignis.) *πυρὸς φλόγα*, id est, Ignis flammam, hoc est, igneam flammam.

Thronus tuus deus.) *ὁ θρόνος σου ὁ θεός*. Incertum est, an hic sit sensus, *ὁ Deus, sedes* *Duplex*
tua est in seculum seculi: an hic, Ipse deus, est tibi thronus in seculum seculi. Nam sermo *lectio*
mo Graecus anceps est. Sed priorem sequuntur interpretes. Chrysostomus annotauit & hic articulum esse additum *ὁ θεός*: quae quidem annotatio non uideo quem habeat locum, nisi accipiamus *ὁ θεός* dici filio. Innuit enim Chrysostomus, articulo significari uerum deum. De patre uero nec Ariani dubitant quin sit *ὁ θεός*.

Ipsi peribunt tu autem permanebis.) Graecis uerba sunt praesentis temporis, pereunt, & permanes, *ἀφθάρτοι, ἀσμενέες*. Quanquam pereunt ambiguum est, & in *ἀσμενέες* solus accentus facit futurum tempus *ἀσμενέες*.

Mutabis eos.) *ἐλιθές ἄντες*, id est, Volues, siue uertes eos. Atque id uerbi magis quadrat in caelos, aut etiam in uestem. Interpres legisse uidetur, *ἀλλάξας*. Et apud Hebraeos est *בָּרַח* transitiuum secundum, a uerbo *חָבַח* quod est, mutauit, quemadmodum mutatur amictus. Vnde & mutatoria dicuntur, annotante Capnione nostro. Graeci constanter legunt *ἐλιθές*, non *ἀλλάξας*. Atque ita interpretatur Chrysostomus & Theophylactus. Proinde quid legendum sit, eruditis expendendum relinquo.

In ministerium missi.) Missi apud Graecos praesentis temporis, *ἀπεστέλλόμενα*, id est, Qui mittuntur. Mittuntur enim & hodie. Et capient, non capiunt, hoc est, futuro tempore non praesentia.

EX CAPITE SECUNDO

Erefluamus.) Valla mauult præterfluamus *ἡ ἀρροῦσθαι*. Chrysoſtomus interpretatur pereamus, ſumptūq; putat ex prouerbijs Salomonis: Fili mi ne effluas, *ὅτι μὴ ἀρροῦσθαι*. Prorſus em̄ & irreparabiliter perit quod dilabitur. Hac forma dixit mulier ſecūdo Regū capite decimoquarto, omnes morimur, & quaſi aqua dilabimur.

Quæ cum initium accepiffet enarrandi.) Enarrari legitur in uetuffis exemplaribus, nominatim in Paulino, Græce eſt *καλάσθαι*, hoc eſt, quæ primū dicta fuit à dño.

De quo loquimur.) Quo, refert orbē terræ, nō deū. Id quod ex Græcis palam eſt, Quis dicens.) *πῆς*, id eſt, Quidam.

Minuiſti eum paulominus ab angelis.) Admonet hoc loco Iacobus Faber Stapulensis, apud Hebræos haberi, minuiſti eum paulominus à deo. Atq; ita prorſus indicauit Hieronymus, aut ſi quis alius fuit Pſalmo viij. pro angelis qui illis uocantur

Thomas

מלאכים Malachim, haberi *עליונים* Eloim. Thomas refert hunc locū ad humanam naturam Chriſti, qui minor angelis factus ſit, non iuxta animā, ſed iuxta corpus aſſumptum, per quod mortalis & doloribus obnoxius erat, cū angeli nullis malis attingi poſſint. Cuius equidem ſententiam non reiſcio, niſi quod prudenter accipiendum eſt, quod dixit Chriſtum ſecundum animam humanam non fuiſſe inferiorem angelis. Nam ſi nullus doloris ſenſus ad ullam animæ partem pertinebat, nō potuit eſſe acerbiffimus in Chriſto dolor, quem ipſe tamen Thomas uult proximum fuiſſe cruciatibus damnatorum apud inferos. Et ſi hoc nomine minor eſt alijs, quod corpus haberet obnoxium doloribus, multo magis dicitur minor, quod animam haberet obnoxiam tædio mœroriq;. At Faber hoc loco diſſentiens à Thoma, multis argumentis contendit, A deo legendum eſſe, non ab angelis, quæ recensere longius ſit, nec admodum neceſſarium, cum liber extet formulis ſemel atq; iterum excuſus. Verum ſiue legas A deo, ſiue ab angelis, uidetur idem manere ſcrupus. Etenim ſi de aſſumpto intelligas homine, quem admodum neceſſe eſt, nō paululum fuit imminutus à deo, imò infra abiectiſſimos etiā homines, quem admodum ipſe de ſe teſtatur in pſalmis, Ego autem ſum uermis, & non homo, opprobrium hominū, & abiectio plebis. Nulla enim proportio naturæ humanæ ad diuinitatem. Ne ab angelis quidē paululum fuit diminutus, qui uſq; ad famem ac ſitim, uſq; ad flagra, ad crucem, uſque ad mortem deniq; deſcenderit. Proinde mihi uidetur illud, paulominus, quod Græce eſt *πραχύν*, non ad dignitatis imminutæ modum eſſe referendum, ſed ad temporis modum quo uerſatus eſt Chriſtus in terris, quaſi dicas, Ad breue tempus diminutus eſt ab angelis: quem admodum interpretat Chryſoſtomus & Theophylactus. Neq; uero refellit huius partis ſenſum id quod ſequitur, Gloria & honore coronasti eum, omnia ſubiecisti ſub pedibus eius, oues & boues &c. Siquidem prius illud pertinet ad Ieſu uitā actam in terris & paſſionem, hoc poſterius ad glorificationem, ad quam ut homo ſubuectus eſt. Neq; uero prorſus hoc ſefellit Aquinatem, qui indicat, paulominus, bifariam accipi poſſe, uel ut pertineat ad quantitatem, ſic enim loquitur, uel ut pertineat ad durationem. Stapulensis in ius trahit interpretem Epistolæ, qui quidem quis nam fuerit, incertum eſt. Vt parum probabile ſit ipſam Epistolam à Paulo fuiſſe cōſcriptam, ſanè ſunt qui Lucam putent interpretem fuiſſe. Quam opinionem ſi recipimus, is interpres in ius uocari non poteſt, præſertim cum apud Hebræos hæc uox *עליונים* eloim *πλούσιος* habeatur, quippe quæ utrouis numero, ſingulari aut plurali, deum, aut deos declaret, nonnunquā angelos, aut homines etiā admiratione dignos. Interdum principes aut iudices, ut illic: Principi populi tui nō maledices. Et Exodī capite uiceſimo primo, Offerat eū dominus dñs, & applicabitur ad oſtium. Quo loco Hebræi dñs, interpretantur iudicibus. Et Chaldaica interpretatio ſic exulit, Adducat eum magiſter ſuus ad iudicem: quem admodum annotauit & Capnion noſter in Rudimentis Hebraicis. Verum hæc ad præſens inſtitutum proprie non attinent, niſi quatenus exigat lectionis ratio. Proinde paucis indicaffe ſat eſſe duximus. Alioquin erāt in hac epistola diligētius excutienda permulta, quæ non niſi uerboſa diſputatione poſſint explicari. Vnum illud addam, Hieronymum

Capnion

num uideri non admodum probaſſe, quod hæc proprie tribuantur Chriſto, quum enarrans pſalmum ait, Hunc locum Apoſtolus in epistola ad Hebræos ſuper Chriſto interpretatur. Et de autore eius adeo fuit dubitatum, ut ſero recepta ſit à Romana eccleſia: quandoquidem in hæc unam omnium nihil cōmentatus eſt Ambroſius. Et Hieronymus ait à nonnullis non fuiſſe receptam, ob id quod in ea nonnulla cita rentur, quæ apud Hebræos non inueniantur. Ex hoc loco Faber Stapulensis, uir cū primis probus ac doctus, anſam arripuit conſtictandi mecum, ſiue id fecit inſtinctu alieno, ſiue quo meum animum exploraret, ſiue affectu quodam humano, ut nullus adhuc hominum extitit, qui omnibus horis ſapuerit. Sed quoniam illius inſectatio commentarijs intermixta paſſim legitur, neq; commodum eſt uifum noſtram apo logiam, qua illi copioſius reſpondeo, in hunc infulcire locum, capita rerū duntaxat annotabo lectori.

Faber ab
Erasmo diſ-
ſentiens de
eloim

Primum, quod facit me reiſcientem ſuam ſententiam, ac Hieronymianam interpretationem, res ipſa declarat longe ſecus eſſe, cum utraq; recenſeā, nec hanc, nec illam reiſciens, ſed tantum indicans ſcrupulum, qui uideatur in utraq; lectione obſtrepere, eumq; conor amoliri, per hoc & Fabri parteis adiuuans. Nam is ſcrupulus grauius obſtabat, ſi legamus eum paululum diminutum à deo, quàm ſi ab angelis.

Deinde quod hanc diſputationē mecum ſuſceptam, uocat prophetiæ intelligentiæ deſenſionem, ad me certe non pertinet, quum ego prophetiæ intelligentiam pro uirili adiuuem, non impugnem. Nec hic ſine contumelia me facit intelligentiæ prophetiæ aduerſariū, etiā ſi cōſtar et prophetam hoc ſenſiſſe quod ille uult, quum nec Fabro aduerſer, & Hieronymianā annotationem nominatim etiā adducam.

Deinde quod dixerā illum hæc in parte à Thoma diſſentire, id ita defendit, quaſi criminis uice intenterim, cum nihil tale ſit in ſcriptis meis. Solus Hieronymus ad monuit de Eloim, cæteri omnes tum Græci, tum Latini legunt Ab angelis, cum his conſentit Thomas, niſi quod addit diſtinctionem de corpore & anima Chriſti: Id quoniam habebat peculiare, nominatim illius feci mentionem. Quid enim magni erat ſi dixiſſem, Fabrum hic diſſentire à Thoma, ubi diſſentit ab omnibus orthodoxis, imò ab ipſo Paulo, quem putat huius autorem epistolæ, & à publica eccleſiæ lectione, tot ſeculis recepta comprobataq;.

Quarto loco ſic mecum argumentatur, quaſi iam conſtaret, ac definitum eſſet, legendum A deo, non ab angelis, cum id uerſetur in quaſtione, imò maxime uertatur in dubium, quod ille ueluti certū & cōfeſſum aſſumit, an legendum ſit A deo, quod ſemel duntaxat annotauit Hieronymus, & unus, & paucis uerbis, nec improbens tamen receptam lectionem, & alijs locis adducens hunc pſalmum iuxta id quod nos uulgo legimus.

Quinto loco, uelut impie dictū, reiſcit ac refutat, quod obiter ſcripſerim, id quod in pſalmo legitur, Minuiſti eum paulo minus ab angelis, de homine aſſumpto intelligendum, perinde quaſi his uerbis diſtraxerim Chriſti hypotaſim, aut quaſi Chriſti uocabulum, pro una duntaxat natura uſurparim, quū nihil tale ſermo meus habeat: qui neque à Latinæ linguæ conſuetudine, nec à ueterum ſcriptis, nec à ſacris literis abhorret, niſi palam calumniari uelis. Quod diminutus dicitur Chriſtus, utiq; pertinet ad naturam humanam aſſumptam, iuxta quam diminutus eſt. Et tamen oſtēdo, ex ſuperuacuo, non abſurde aliquid poſſe enūciari de altera naturarum quæ ſunt in Chriſto, quod in alteram proprie competat. Sed hæc copioſius differuntur in Apologia: nam paucis annotari non poſſunt.

Sexto, quod ille uelut abſurdū execratur, Chriſti uocabulū pro una accipi natura, demonſtro recte accipi iuxta uulgatā ſcholarū opinionem, nempe pro diuina unita humanæ, etiā ſi negem id à me factum, idq; doceo clariffimis argumentis.

Septimo, quod ille toties infulcit, homo aſſumptus fuit imminutus à deo, conſtat Fabri ſermonem eſſe, non meum.

Oſtauo, quod diximus Chriſtum, non ſolum infra angelos deſcendiſſe, ſed infra abiectiſſimos etiā homines: Faber atrociter eum ſermonem refutat, tanquā impiū & Chriſto deoq; indigniſſimum, tanquam ſpiritui aduerſantem, & literæ quæ

occidit adhaerentem, tanquam prophetę repugnantem: quum ego multis modis demonstrem, hunc sermonem cum primis esse pium, concinentem oraculis prophetarum, congruentem cum interpretatione orthodoxorum, cum primis cōsentientem cum uerbis Pauli: præsertim si modum deiectionis æstimemus non iuxta naturā hominis assumptam duntaxat, uerum etiam iuxta naturę corruptę iniurias plerasq;. Potissimum autem iuxta speciem hominis nocentis, quam nostra causa gessit ad tempus, iuxta quam crucifixus est inter duos facinorosos uelut & ipse damnatus ob scelera sua. Nam iuxta hunc sensum potissimū placet Ambrosio, intelligi quod ad Philippenses scribit Paulus, Exinanīuit semetipsum &c.

Nono, quod inibi ratiocinatur Faber, Si propter naturā humanam assumptā paulum est imminutus à deo, cum deus esse perseverarit, non consistit abiectum fuisse infra abiectissimos homines: palam est omnibus, non agere Fabrū dialectice, dum assumit aduersum me, *βραχύν* hic refertur ad modum dignitatis, ut opponatur multum, cum ego doceam referri ad tempus, ut opponatur diu: neq; pugnant, plurimū esse diminutum, & paulisper esse diminutum.

Decimo, quod in calce huius particule adiicit, me intendere hūc esse sensum prophetę, Christum non paulum fuisse imminutū ab angelis, ac tanto minus à deo: & ex his consequi, multo magis à deo diminutū, si multum fuit diminutus ab angelis: atq; ita deniq; prophetę sensum utroq; modo subruī, siue legamus à deo, siue legamus ab angelis, satis opinor, ex superioribus liquet, hoc illi non modo sine causa, uerum etiam sine mente in me dictum esse. Eiusdem farinae est illa clausula, Quare hic sermo seipsum elidit, & falsum esse omni ex parte manifestat. Nulla enim pugna in meo sermone, sed in ijs quę Faber ex sese comminiscitur, tota hæc pugna est.

Porrò quod undecimo loco subiicit, non consistere sermonem, quo scribo Christum ne ab angelis quidem paululum fuisse diminutum, qui ad mortem usq; crucis descenderit, nemo non uidet ita dictum, ut aut ipse non perpenderit quid diceret, aut amicum uoluerit irridere: Si non ab angelis, inquit, paulum quidem fuit diminutus, quomodo approbatur in Propheta legendum esse, Minuisti eū paulo minus ab angelis: Pugnant ne, paulominus, & nō paulominus, paululū, & nō paululum: Non animaduertit Faber hanc enunciationem, Ne ab angelis quidē paululum fuit diminutus, affirmatiuam esse, non negatiuam, quę significat diminutum, sed nō paulum, imò multū: secus esset si dixissem, Ne paululum quidem fuit diminutus. Liquet igitur hic nihil esse quod secum pugnet.

Duodecimo loco, quę nos adduximus è Psalmis, Ego sum uermis & non homo, similiaq; Christi testantia humilitatem, negat uere in Christum competere, sed tantum iuxta æstimationem impiorum. Atqui cum interprete Augustino, imò ueteribus omnibus, hæc Christo tribuantur, ob humanam naturam assumptam, & naturę nostrę iniurias, postremo ob afflictiones quas ut homo nocens perpeffus est, ne hæc quidem in illum uere cōpetent. Imò quia Christi deiectio, nobis humilitatis exemplum præscribit, opinor magis conuenire, ut hoc exemplum, ut summum, ita uerissimum esse credamus. Quod si appellatio uermis, & in membra Christi cōpetit, non statim consequitur, in ipsum non competere.

Decimotertio, quod adducit Mariam matrem Iesu, dilectum discipulum, Magdalenam, ac reliquos, multa compassione fleuisse Christū, magis pro me facit. Etenim si nihil in illo erat non magnificum ac felix, quid super illo flebant?

Decimoquarto, quod rogat qui conueniat, eum dici uermem, qui sit primogenitus omnis creaturę, & superior est omnibus creaturis: uicissim eum rogabo, qui cōuenerit olim Christum dici deum & hominem, mortalem & immortalem, filiū hominis & filium dei, mortuū & uiuum: Quis enim non uidet diuersissima in eundem competere, ob naturarum diuersitatem, quas eadem hypostasis cōplectitur.

Decimoquinto, quod dicit Iesum ita fuisse hominem, ut omnī maxime uere fuerit homo, nihil ad me pertinet. Mihi satis est, quod ipse sese uocat nō hominē. Neq; enim quisquam ita insanit, ut accipiat illum non fuisse uere hominem, Sed quemadmodum quę cōtemptissima sunt, dicuntur non esse, ita deiectissimos homines, non

homines

homines dicimus. Porrò an Christus magis fuerit homo quàm cæteri, dialecticis disputandū relinquo, qui negant in substantiā cadere magis & minus. Ego ut Christū hominem fuisse profiteor, ita non ausim affirmare maxime omnī fuisse hominem.

Decimosexto, quod Christus, ut ait in Euangelio, nō ascribit sibi nomen uermis, sed ea potius quę sunt dignitatis, Primū mihi satis est, quod se in Propheta uermem dixerit. Neq; uero quę in sacris literis testant Christi dignitatē derogāt illius assumptę humilitati: ut neq; retrorsum, quę declarant humilitatē, derogant celsitudini.

Decimosextimo, negat Christum uermem dici posse, quod terrenus nō sit, sed iuxta Paulum cœlestis, imò & cœlestis erat, & terrenus, iuxta illud dicitur filius dei: iuxta hoc filius hominis, siue Adæ. Porrò quod addit de proportione identitatis, aut æqualitatis, an ulla talis sit, ipse uiderit. Sed si hanc solam ponit in Christo, non erit ullo pacto imminutus à deo, quod tamen fatetur Faber. Quod si iuxta assumptā naturam dicitur inferior deo patre, proferat ille si quam nouit proportionem inter creatorem & rem creatam.

Decimooctauo, quod ratiocinatur & seraphim ad deitatem collatos uermes dici posse, nihil ad me pertinet. Neq; uero sic argumentor, inter hominem & deum nulla est proportio, igitur homo uermis est: uerum ita colligo, Christus se uermem dicit & non hominem, opprobriū & reiectionem plebis, igitur non fuit paululum ab angelis diminutus, sed plurimum, etiam infra uulgus hominum.

Decimonono, quæstionem mouet, an ob iniurias susceptas, Christus fuerit in se diminutus. Exponat quid dicat in se, & nihil fuerit negocij illi respōdere. Neq; ratio uetat Christū quo plura passus est, hoc merito fuisse maiorē, & tamen interim uere deiectū. Ut dissimulem hic quod me facit aduersariū suū, qui pro ipso faciam: quod meum sermonem cōiungit cum opinione Iudæorū, quia Christus multū fuit diminutus: quod periculum denunciat, si meis dictis pertinaciter hæream. Ego uero mea facile recantabo si prior recantet Paulus quod scripsit, Exinanīuit semetipsum.

Vicesimo loco, negat mortem Christi dicendam humiliationem, sed magis exaltationem, quum ipse dicat, Cum exaltatus fuero à terra, omnia trahā ad me. Eadem ratione latrones poterant dici exaltati. Imò Paulus ipse, Christi passionem, diminutionem interpretatur in hac ipsa epistola, Exaltationem, resurrectionis & immortalitatis gloriam. Atq; hoc loco uidetur sibi parum constare Faber. Cum enim omnibus machinis hoc agat Faber, ne Christus dicatur uere humiliatus fuisse, sic concludit, passionem illius non uocandam humiliationem in malam notam. Fatetur igitur esse humiliationem in bonam notam. Atqui in optimam notam nos illi tribuimus. Quis enim aliter tribuat Christo, nisi prorsus impius?

Vigesimoprimo, ait Christū cum ista pateretur nihilo secius fuisse regē angelorū, uelut absurdum sit dicere illum humiliatū infra angelos, qui rex sit angelorū. Atqui ea ratione non fuit inferior deo, cum fuerit deus. Et tamen hoc certe dat Faber.

Vigesimosecundo, sic ait, uerū hæc omnia pro nobis miseris iuxta oracula pati debebat, & uideri admirandus supra oēs, & uideri abiectus & humiliatus: nimirū innuens non humiliari, qui immeritus affligit: imò hoc magis se deiecit, quo magis innocuus pro indignis ea pati uoluit. Et, ni fallor, sicut uere uisus est admirandus, ita uere uisus est abiectus & humiliatus, nō simpliciter, sed, quod mihi satis est, aliquo modo.

Vigesimotertio, quod proponit de martyribus, pro me facit. Humiliantur illi, cū ceruicem præbent lictori, exaltantur gloriose mortis, tum memoria, tum præmio.

Vigesimoquarto, negat *βραχύν* ad temporis modum posse referri, quo Christus uersatus est in terris, cum eum mox iubeantur adorare omnes angeli. Mirū uero si iubentur adorare qui deus est. Nec tamen ideo consequitur non aliqua parte fuisse inferiorem qui fuerit mortalis, cum illi sint immortales.

Vigesimoquinto, fortiter negat apud Hebræos, Meat, sonare spatiū temporis, sed quantitatis, siue magnitudinis, & locis aliquot productis, putat se rem factā habere, quasi uero consequat, si Meat alicubi sit usurpatū apud Hebræos, ut nō declaret breuitatem temporis, non posse usquam ad temporis significationem accommodari. Certe Psalmo tricelimo sexto, Adhuc pusillum & non erit peccator, Hebræis est

Meat. Item Psalmo centesimo octauo, Fiant dies eius pauci, rursus est Meatum. Rursum Psalmo 2. Cum exarserit in breui ira eius, est Bimeat. Nec dubito quin centum loca produci queant, si quis hoc agat. Vide quid est rem dubiā, ut exploratā asseuerare.

Vigesimo sexto, quis non uidet præceptionem nihil ad rem pertinere, qua docet hæc uocabula, multum ac parū, similiaq̄, quoties iunguntur uocabulis auctiōem diminutionem uere designantibus, nequaquā solere significare tempus, sed paulo minus adiungitur uerbo, minuiisti. Nō enim hic agitur, rectēne uerterit Latinus interpres, sed quid Græca uox βραχύτι declaret. Quis enim Latinus unquā dixit paulominus pro paululum? quod magis sonat propemodum. Quod si βραχύτι Græcis ad tempus pertinet, nō uerendum erat paulominus aut paululum, sed paulisper. Neq̄ quicquā uetat ita loqui, Paulisper auxisti rem meam, paulisper deiectus fuisti.

Vigesimo septimo, conatur & Græcorum autoritate probare, βραχύτι, non posse ad tempus referri, quod Eustathius Homeri interpres, de talentis loquens, βραχύτι dixerit, non tempus indicans, sed magnitudinem aut æstimationem. Primum plus tribuendū arbitror Athanasio, Chrysostomo, Origeni, uiris usq̄ ad eloquentiæ miraculum Græce peritis, quàm Eustathio alienorum cōmentariorum rhapsodo. Ad hæc qui consequitur, Eustathius βραχύτι accommodauit ad magnitudinem, igitur non potest ad temporis modum pertinere: ut quoniam breuem fustem dicimus, nō liceat dicere breue tempus.

Vigesimo octauo, quod docet si quis tempus uolet significare, dicendum esse ἐν ἡλίῳ aut μερῶν: quod posterius est apud Ioannem: Hæc non significant tempus, nisi quia subauditur χρόνον, asinum significatura, si subaudiatur ὄνον, quemadmodum usu uenit & in βραχέ, cum dicimus ἢ βραχέ, id est, Breui, nimirum tempore.

Vigesimo nono, docet si interpretes Septuaginta tempus intelligi uoluissent, dicturos fuisse, ἡλῆθως αὐτῶν παρὰ ἀγγέλους id est ita Latine uertendum fuisse Minuisti eum cito ab angelis. Verum quis ita loquitur, Cito uixit, pro non diu uixit: licet cito mortuus est, apte dicatur, qui non diu uixerit. Christus cito exaltatus fuit, quia non diu fuit humiliatus.

Tricesimo, Vulgarium & Athanasium duos facit, cum commentarij in epistolas Pauli, qui circumferuntur uersi à quodam Priore S. Balbinæ, Vulgarij sint, seu potius Theophylacti Bulgariensis episcopi, non Athanasii. Quod protinus deprehendet qui Græca contulerit.

Tricesimo primo, cum Faber asseueret hanc lectionē esse impiā atq̄ adeo hæreticam, si quis cōtendat tueri, paulisper imminutus ab angelis, tamen Chrysostomū ac cæteros orthodoxos omnes, nō aliter excusat, q̄ quod decepti per Septuaginta qui uerterint Ab angelis, putarint sic esse apud Hebræos, ac difficultate loci constricti, huc confugerint, ut βραχύτι ad temporis modū detorquerent, sed falso. Mallem illū de tantis ecclesiæ columnis paulo ciuilius fuisse loquutū, præsertim cum nemo sit omnium qui non cū illis hac in parte sentiat. Ipse deniq̄ Hieronymus illis assentitur, sicut ante docuimus, id est in opere nō suspecto: cū cōmentarij quos habemus in psalmos, aut nō sint Hieronymi, aut certe multis locis cōtaminati sint alienis emblematis: ut omittā, quod tot seculis magno cōsensu, sic legit, sic cantat, sic docet ecclesiā: quæ ut labi possit alicubi, certe sensum hæreticū non amplecteretur tot ætatibus.

Tricesimo secundo, quæ adducit ex Euangelio De dignitate Christi, contra me non faciunt, qui sic illi tribuo pro tempore assumptā humilitatem, ut dignitati non derogem. Vno, inquit, patre minor dicitur. Verum, sed eidem patri fuit æqualis, ita secundum aliquid inferior fuit angelis, non simpliciter inferior.

Tricesimo tertio, multis uerbis docere nitit, hominē unitū diuinitati hoc ipso sic exaltatū fuisse super omnia, ut paulum esset imminutus à deo. Atqui quod Faber hic uocat exaltationē, Paulus uocat exinanitionē. Et addit, formā serui accipiens, quod ipse quoq̄ Faber superius interpretatur, Humanā naturam. Certe Faber inæqualitatem ponit in Christo, secundum quiddam: quæ si sumuntur iuxta cōparationem diuinæ naturæ & humanæ, quomodo secundum hæc dici potest paulum diminutus.

Tricesimo quarto, expatiatur in campum late patentem, multa colligens de excellentia

lentia Christi, quibus adeo nihil detraho, ut ad illius dignitatem mihi icuine, parceq̄ dicat. Deum autem ad illius dignitatem non officium, quod de Chrysolom humilitate sunt dicta, iuxta naturam assumptam.

Tricesimo quinto, quando Faber usq̄ adeo mordicus tenet, Christū non nisi paululum fuisse imminutū à deo, uel illud expediat, quo sensu Paulus dicat eundem exinanisse se? An exinanire significat paululum quiddam diminui, quod nobis penes sonat, In nihilum redigere? Perinde quasi dicas, Exanimauit hominem, & interprete ris, id est, Leuiter commouit.

Tricesimo sexto, non satis amice patrociniatur Aquinati: qui Græce Hebraiceq̄ ignarus, sequutus sit aliorum errorem. Atqui si Christus nullo modo fuit angelis inferior, manifesta blasphemia est, illum angelis facere inferiorē. Id certe uel citra linguarum peritiā sentire poterat Thomas, uir non omnino stupidus.

Tricesimo septimo, quoniam Faber omnem culpam reijcit in interpretem, sic argumentabar, Si Lucas est interpres huius epistolæ, hunc non oportet reū agere. Id, inquit, non recipimus, quū omnes sentiant incerto autore translata. Imò quisquis est cuius extat argumentum in hanc epistolam, testatur Lucam plusquam interpretem huius epistolæ fuisse, qui memor sensus & ordinis post obitū Pauli, ex sua memoria Græce illā descripserit. Non asseuerat, inquit, sed testatur ita multos sensisse. Quod si prorsus incertus est interpres, ut fatetur, quomodo Faber certò negat esse Lucā?

Tricesimo octauo, iam adijcit in fine, Cæterum non oportet autoritatem scribentis quicumq̄ is fuerit, sed ueritatem facere uictoriam. Id si uerū est, quomodo Faber unam unius Hieronymi annotationem sequutus, de re tanta tam cōstanter pronunciat? Deinde quid si Lucas sit autor, nā id assumpsi, nō erit huic aliquid deferendū?

Tricesimonono, fatetur Eloim Hebræis polysemum esse, & respondere duabus uocibus Latinis, deus & dii. Verum est quod fatetur & negari non potest, cæterum hoc adijciendum erat, quod constat Eloim non solum sonare deos, uerum etiam priores, iudices, deniq̄ & angelos.

Quadragesimo, hoc ait interesse, quod Eloim quoties absq̄ pluralitatis nota ponitur, deum sonat, atq̄ ita semper transfulerunt Septuaginta. Rursum quoties deos sonat, additur col, pluralitatis nota. Id nihil opus est aliunde petitis argumentis refelle re, cum ipse sermo ἑαυτῶν se ipsum refellat. In hoc psalmo non additur col, & tamen non uerterunt deum. Rursum Exodi uigesimo secundo, Dijs non detrahes, non apponitur col, & tamen uerterunt Deos.

Quadragesimo primo, flagellat interpretem huius epistolæ, qui in Psalmo non uerterit Eloim, A deo, cum idem fecerint Septuaginta, quibus magis conueniebat hoc imputari.

Quadragesimo secundo, Quidam Hebræus Hispanus, homo mea sententia non uulgariter exercitatus in suis literis, ait hoc interesse inter Eloim & Malachim, quod angeli quoque quoties de dignitate agitur, quod assistunt Deo, Eloim uocantur: ubi de functione, hoc est, cum aliquo mittuntur, Malachim uocantur. At hic dignitatis fit collatio.

Quadragesimo tertio, eleuat paraphrasin Chaldæorum, quæ iuxta Septuaginta translationē, pro Eloim, habet Malachim, id est, angelos. Cui ego in hac sanè parte puto non nihil tribuendum, præsertim cum consentiat cum autoritate Septuaginta, quam fere sequuntur & Apostoli.

Quadragesimo quarto, ut censor seuerus obiurgat me, & amentiae accusat, quæ scripserim quod Hieronymus nō uideatur admodum probasse, hunc Psalmum proprie tribui Christo, sic detorquens, quasi proprie dixerim uere, cum Latine, ut opinor, dixerim proprie tribui quod ita tribuitur, ut in alium neminem competat. Per multa sunt in Psalmis, quæ nobis cū Christo sunt cōmunia. Nihil igitur in his meis uerbis, quod acriter debuit incessi.

Quadragesimo quinto, procul reijcit meam coniecturam, quod collegerim ideo uideri non admodū probari Hieronymo, hæc proprie tribui Christo, quod scripserit: hunc locū Apostolus in Epistola ad Hebræos, super Christo interpreta. Fateor grauem

grauem autorem Paulum, ~~_____~~ Po-
 stremo non uideo quomodo possit totus hic psalmus Christo accommodari. Sole-
 mus autem in autorem reijcere, si quando ipsi fidem dictorum præstare nolumus.
 Verum id quoniam paucis annotari non potest, ex Apologia qui uolet reliqua pe-
 tat. Neq; hic quicquam affirmo, tantum aio uideri.

Quadragesimo sexto, quod Christus in Euangelio citat uersiculū ex hoc psalmo,
 Ex ore infantū & lactentium perfecisti laudem: non arguit necessario psalmū hunc
 proprie in Christum cōpetere, imò sententia potest esse generalis quam adducit.

Quadragesimo septimo, stultitiam impingit, qui scripserim usque adeo dubita-
 tum de autore huius Epistolæ, ut fero sit recepta à Romanis, cum hoc ad rem propo-
 sitam nihil attineat. Certe hæc pertinebat, ut si Pauli non est, minus nos eius
 urgeat autoritas.

Quadragesimo octauo, negat constare quod hanc Romani fero receperint. Neq;
 mihi constaret, nisi Hieronymus hoc literis prodidisset, testans sua ætate Apocaly-
 psim non fuisse receptā à Græcis, Epistolā ad Hebræos à Latinis. Nam hanc Græci
 libentius receperūt in odium Arianorum. Comperiet hoc non esse meum somniū,
 qui legerit Epistolam ad Dardanum, de terra repromissionis, ubi fatetur à Latinis
 non fuisse receptam, cum maxime uellet esse receptam. Legat eiusdem commenta-
 rios in Esaia caput sextum. Rursum eiusdem in caput octauum clarius etiam, rur-
 sum in Matthæi caput uigesimum sextum.

Quadragesimo nono, arguit eam fuisse receptam à Romanis iam olim, quod hæc
 translatio præcesserit tempora Hieronymi. Vt hoc donemus esse uerū, tamen hinc
 nihil aliud confici potest, quam hanc Epistolam translata fuisse ante tempora Hie-
 ronymi. Neq; enim statim quod translatum est, receptum est.

Quinquagesimo, existimat euidentissimū esse argumentū, Epistolam hanc fuisse
 receptā à Romanis, quod Hieronymus utatur eius testimonio aduersus Iouinianū.
 Si ideo fuit recepta, quod huius utiq; testimonio, receptus fuit & Pythagoras, cuius
 aduersus eundem utitur testimonio.

Quinquagesimo primo, suauiter irridet argumentationem meā, ut minime diale-
 cticam, Sero fuit recepta, quia in hanc nihil cōmentatus est Ambrosius, quasi conse-
 quatur pari ratione, in quencunq; librum non scripsit cōmentarios Ambrosius, eum
 sero fuisse receptū à Romana ecclesia. Ac uere prædicat, hoc enthymema non unis
 dignum Anticyris, si quis ad eum colligat modum. At ego in re coniecturali syna-
 thrœsimo sum usus. Primum quod sero recepta sit, teste Hieronymo: deinde quod
 quædam in ea citentur ex Hebræorum uoluminibus, quæ illic non reperiantur. Ad-
 do in cumulum coniecturarum, quod Ambrosius, cum in cæteras omnes scripserit,
 in hanc unam non scripserit. Erant & aliæ coniecturæ, quas hic uelut aliud agens,
 non putauī recensendas. Nec est necesse, ut ex singulis cōiecturis nascatur certa cō-
 clusio. Satis est si ex multis congestis argumentis, consletur probabilis suspicio.

Quinquagesimo secundo, existimat argumentum irrefutabile, hanc Epistolam
 fuisse receptam, quod Ambrosius ac Hieronymus in libellis suis utantur illius testi-
 monio. Id argumento est, sic fuisse receptam, ut iam tum à multis legeretur, uelut
 Pauli, non autem fuisse receptam autoritate publica, uelut partem scripturæ canoni-
 cæ, de qua non liceret dubitare.

Quinquagesimo tertio, iam ad argumentū quod adducit ex Dionysio, qui in li-
 bris De diuinis nominibus adducat huius epistolæ testimoniū. Respondeo, quoni-
 am incertus est ille Dionysius, fieri posse, ut aliquanto posterior fuerit Ambrosio.

Quinquagesimo quarto, fortiter asseuerat nullos unquā de hac epistola dubitasse,
 præter Ebionitas, Marcionitas, & horum similes hæreticos. Quod si doceo Hie-
 ronymum & Augustinum de hac epistola dubitasse, sicut mox, & in calce huius episto-
 læ docebimus, ex regula Fabri consequetur eos esse hæreticos, qui nobis certe sunt
 orthodoxi, nec dubito quin & ipsi Fabro.

Quinquagesimo quinto, ait, Hieronymum cum ait illic quædam citari, quæ non
 compareant

compareant apud Hebræos, hæreticorum recitare calumnias, nō suam sententiam.
 Quid senserit Hieronymus de hac epistola, mihi non satis liquet: nam is uerfer est, &
 in hac fuit opinione, ut non protinus euulgandum sit, quod apud te senseris, quādo
 Christus turbis per parabolas loquutus est, solis discipulis aperiens regni mysteriū.
 Quod si apud Hebræos ea reperiuntur, cur Hieronymus non indicat?

Quinquagesimo sexto, in calce concludit de hac non esse dubitandum, quando
 quidem sacrosanctæ synodis, & canones eā approbarūt. De synodorū approbatione
 mihi non constat. Nunc certe constat receptam. ~~_____~~

~~_____~~ Porro si sacro-
 sancta synodus approbauit epistolam ad Hebræos, cur audet Faber in ea locū taxa-
 re uelut impium & Christo indignum: nisi forte synodo fuit exemplar emendatum,
 & mox ab approbatione, repente totius orbis, Græci pariter ac Latini codices, oēs
 deprauati sunt, adeo ut à nemine sciri potuerit, quid ea synodus legisset.

Quinquagesimo septimo, quicquid est incōmodi, aut offendiculi, id in interpre-
 tem reijcit, sed meo iudicio parum pudenter, in tanto Græcorū ac Latinorū codicū
 consensu, præsertim quū nemo ueterum hoc lemme sit usus, tum incertū sit, an Lu-
 cas sit interpret. Verum hac de re nihil contendo: tantū tribus uerbis admoneo le-
 ctorem, quo illi cogitandū quærendiq; materiā suppeditem, quod quidem maxime
 conueniebat huic argumento, quo profitemur annotationes, non definitiones.

Summa rerum capita, paucis annotauimus fastidioso lectori. Qui uolet rem ple-
 nius cognoscere, legat Apologiam nostram, qua Fabro respondemus. Imperitiæ cri-
 men facile agnosca, impietatis in Christū, nec debeo, nec possum agnoscer, cui soli
 fateor omnem deberi gloriā, longe maiorem, quam omnis humana prædicatio que-
 at illi tribuere. Nec est contumelia, quod illi tribuimus humilitatem, cuius crucem,
 cuius flagra reuerenter adoramus etiam, cuius ignominia, nostra est gloria. Atq; uti
 nam Faber dum suam turet sententiam, non impetisset simplicem ac syncerū ami-
 cum tot dictis odiosissimis, quod illo uiro dignū erat, etiam si quid illi fuisset aduer-
 satus. Et tamen quod ad contumeliā attinet, facile uel negligo, uel amicitiaē condo-
 no, uel homini deniq; ignosco, præsertim cum quicquid hic criminis aut erroris im-
 pingit, sit mihi cum probatissimis ecclesiæ doctoribus, imò cū publico totius eccle-
 siæ iudicio commune. Cæterum non opinor tantum esse tribuendum amico, ut in
 illius gratiam haberi uelis blasphemus & impius in Christum, ubi non sis. Et hanc
 tamen calumniā sic à me depulsi, ut quoad licuit, non læserim amici famam: ut nemi-
 ni dubium esse possit, quin necessitatis fuerit, quod me defendi, Christiani pudoris,
 quod à talione abstinui.

Eum uero qui modico quā ab angelis.) *ὁ ἐν δεξιᾷ ἢ παρὰ ἀγγέλους ἡλαττωμένος*,
 id est, Eum uero qui paulum quiddam præ angelis diminutus est, si quis uerbum uer-
 bo reddat: si quis sensum malit, Eum uero qui paulisper præ angelis diminutus est.

Gratia dei.) Hic ablatiui casus est *χάρτι θεοῦ* id est, Per gratiam dei, hoc est, be-
 neficio diuino.

Pro omnibus.) *ὑπὲρ πάντων*, id est, Pro uniuerso, siue pro omni aut quouis.

Decebat enim eum.) Hoc ad patrem est referendum, non ad filiū. Laborat enim
 in hoc Theophylactus, ne præpositio per, diminuere uideatur autoritatem. Nam &
 per eum fieri dicuntur omnia, à quo fiunt omnia. Proinde non solum de filio dici-
 tur, quod per illum condita sunt omnia, uerum etiam de patre. Vnde Consummare,
 legendum est actiue, non passiue *τελειῶσαι*. Certe in exemplari quod nobis exhi-
 buit Bibliotheca Paulina apud Londinū, scriptum uisitur consummare, licet de-
 prauator aliquis, e, transpuxerit calamo. Suffragabatur codex Cōstantiensis uetu-
 stior. Sensus enim hic est, Decebat enim eū, nempe patrem, qui non unū filiū Iesum,
 sed cū illo multos adducere uellet in gloriā, ut eū qui esset princeps, ac dux salutis cæ-
 terorum, legitimū & perfectum redderet uarijs afflictionibus. Ad eum modū & le-
 git & interpretatur Chrysostronus. Proinde librariorū errore in nōnullis codicibus,
 Consum

Consummare
 deprauate
 pro consum-
 mare

Consummari scriptum habetur uerbum passiuum. Quam tamen lectionem reperio in commentarijs Fabri.

Autorem salutis.) ἀρχηγὸν σωτηρίας, hoc est, Ducem ac principem. Nam autoritas magis est penes patrem, iuxta diuum Hilarium, etiā si Christus etiā autor est. Laudabo te.) ὑμνισώ σε, Hymnis celebrabo.

Fidens in eum.) In eodem, πεποιθὸς ἐπ' αὐτῷ.

Et pueri mei.) Mei, superest, τὰ παιδία ἄμοι, id est, pueri quos mihi.

Non quāquam angelos apprehendit.) εἰ γὰρ ἄνθρωπος, id est, Nō enim uidelicet. Quamquam si expletiva coniunctio uehementia nō nihil addit. Et nō nouimus quā uertitur Aliubi, ut sic dicitur. Nisi quā in diuinis literis legi, quod deus assumpsit angelicam naturā. Quod si probatur, ex quo dicitur, Non enim quāquam angelos apprehendit. Ad eum sensum facit & uerbum praesentis temporis. Demiror autē quid secutus interpret Chrysostomi, legat, Non enim quenquam angelorū apprehendit, nisi forte putauit in genitiuo ἀγγέλων subaudiri τινὰ, uerum is genitiuus est uerbi. Certe Chrysostomus Græcus nō discrepat à nostra lectione. Iam ipse Chrysostomus admonet metaphorā sumptam ab ijs qui cursu insequentes, fugientem occupant ac retrahunt. Angelos lapsos Christus non redemit, nec assumpsit illorū naturam.

Angelos apprehendit.) Apprehendit, praesentis temporis, ἀπὸ λαμβάνειν, id est, Assumit & induit, quemadmodum & mox, semen Abrahæ apprehendit. Quamquā aliās utatur hoc uerbo Paulus pro assequi.

Et fidelis pontifex.) ἀρχιερεύς, id est, Summus sacerdos: tamen sapius ita uertit.

Ad deū.) τὰ πρὸς τὸν θεόν, id est, In his quæ ad deū pertinet, aut quæ apud deū agunt.

In eo enim.) ὅτι γὰρ, id est, Nam in eo quod, hoc est, Ideo quod.

Et tentatus.) Et, copula redundat, nec legitur in uetustis Latinorū exemplaribus. Sunt autem meo quidem iudicio coniungenda hæc duo, πειρασθεὶς, πειρασθεὶς, id est, Quod accidit illi tentari, ut participium positum sit loco uerbi infinitiui.

Et eis qui tentantur.) Redundat hic quoque copula, Et. In uetustiore codice Constantiensis quispiam adiecerat in spatio.

EX CAPITE TERTIO.

Ontificem confessionis uestræ.) Nostræ, legunt Græci, ἡμῶν: atque ita Chrysostomus, suffragante uetustissimo simul & fidelissimo codice Paulino. Consentiebat uterque Constantiensis. Ac rursus est ἀρχιερέα. Cæterum apostolum uertere poterat, Legatum. Mihi rectius uidetur quadrare Professio, quam confessio, quando Græca uox est ambigua.

In omni domo.) ὅτι ὅλη τῶ οἰκῶ, id est, In tota domo.

Amplioris enim gloriæ.) Interpres sequutus Græcum sermonem, genitiuū uertit pro ablatiuo. Dicendum erat, Ampliori gloria dignus.

Habet domus.) Rursus hic genitiuū pro ablatiuo transfulit: nam dicendū erat, Ampliorem domo, uel ampliorem quæ domus. Laurentius indicat hic lapsum Remigium interpretem, qui non inuenit exitum sententiæ, ~~quod dicitur in domo, uel de domo, secus interpretantibus Chrysostomo & Theophylacto, qui populum dei, domus appellatione designatum uolunt, Moses administrauit populum, Christus condidit. Nos quo magis perspicuus foret sensus, expressimus ad hunc modum. Tanto namque maiore gloria quam Moses, hic dignus est habitus, quanto maiorem habet honorem, qui construxit domum, quam ipsa domus.~~

Thomās, & hoc recentiores, accipiunt honorem domus, gloriā in domo, aut de domo, secus interpretantibus Chrysostomo & Theophylacto, qui populum dei, domus appellatione designatum uolunt, Moses administrauit populum, Christus condidit. Nos quo magis perspicuus foret sensus, expressimus ad hunc modum. Tanto namque maiore gloria quam Moses, hic dignus est habitus, quanto maiorem habet honorem, qui construxit domum, quam ipsa domus.

Quæ domus.) οἰκῶ, id est, Cuius domus, ut cuius, referatur uel ad deum uel ad Christum.

Fiduciam.) παρρησίαν, quasi dicas. Audaciam.

Et gloriam.) δόξα, Plus aliquid adiecit, si non solum fidamus, uerum etiā gloriamur, ac ueluti factemur fortem nostram.

Probauerunt.) Græci addunt, me.

Quadragesima annis.) Hoc Græci distinctione referunt ad superiora. Viderunt opera mea per quadragesima annos. At eam lectionem palam refellit quod sequitur, Quibus autem infensus fuit quadragesima annis.

Offensus

Offensus fui generationi.) πρὸς τὴν γενεάν. Laurentius magis probat Infensus quā offendit. Offensus, ob id, ni fallor, quod offensus dure cohæret cum datiuo, generationi istī. Etiam si apud Suetonium legimus, offensus pontificibus pro subiratus. Porro Græcis πρὸς τὸν θεόν, est tadium molestiamque capere ex re quapiam. Denique Hebræis est τῆς γενεᾶς, quod tadium molestiamque significationem sonat. Vnde diuus Hieronymus transfulit, Quadragesima annis displicuit mihi generatio illa, hoc est, Pertuli eam semper rebelantem, idque non sine tadio meo. Nam deus in literis diuinis sæpenumero hominum more loquitur. Græca dictio cōposita uidetur ab ὄχθῃ ripa, siue locus asper, in quem impingunt naues.

Generationi huic.) ἐκείνη est Græce, id est, Illi: & illa, uertit Hieronymus, ut modo indicatum est.

Et dixi semper.) Græci distinguunt, ut semper, aduerbium, referatur ad uerbum, errant, nec additur pronomen ἢ.

Quibus iurauī.) ὡς ὤμοσα, id est, Sicut iurauī. Interpres legisse uidetur, oīs. Porro illud, Si introibunt, est abiurantis, ut perinde ualeat, quasi dicas, Iurauī eos non ingressuros in requiem meam. Aliquoties addimus, emoriar si fecero: Dispeream, ni optimum erat.

Ne forte.) μήποτε, id est, Ne quando.

Discedendi a deo uiuio.) ὅτι ἔξαρσέναι, id est, In deficiendo, siue desciscendo.

Hodie cognominatur.) τὸ σήμερον καλεῖται, id est, Vocatur, Totum enim hoc tempus usque ad uitæ finem uocatur hodie.

Vt non obduretur.) ἵνα μὴ, id est, Vt ne.

Hodie si uocem eius.) In repetitioe huius sermonis nonnulli Græcorū codices habebant, ἡμεῖς, id est, Vocem meā. Alij rursus αὐτῶ, id est, Eius. Indicat Chrysostomus hic hyperbaton esse, in hoc quod dicitur uocē eius &c. Totum enim sermonē qui in medio est, pendere usque ad initium proximi capitis, Timeamus ergo. Porro Ergo, addidit ad corrigendum hyperbatum longiusculum. Item hyperbaton uideri potest in eo quod præcessit: Sicut dicit spiritus sanctus, Hodie &c. usque ad uerbum, uidete fratres. Siquidem in medio nullum est uerbum, quod absoluat orationem.

In illa exacerbatione.) Illa redundat, nisi quod additum est, explananda rei gratia.

Quidam enim audientes.) ἀκούσαντες, præteriti temporis est, id est, Cum audissent.

Quorū cadauera.) ὡς τὰ κῶλα, id est, Quorum membra. Interpres legisse uidetur πρὸς τὸν θεόν, nisi maluit exprimere sensum, Nam membra dicuntur & uiuorum.

Non introire.) μὴ εἰσελθεῖν, id est, Non introituros.

Quia potuerunt introire.) Hoc loco uerba quæ adduntur, In requiem ipsius, non inuenio in Græcis exemplaribus, ne in antiquis quidem Latinis. Verum e superioribus apparet adiecta.

EX CAPITE QUARTO.

Ne forte.) μήποτε, id est, Ne quando.

Aliquis ex nobis deesse.) ἑσθρακέναι, Non assequutus fuisse.

Et nobis.) Et, redundat.

Nunciatum est.) ἐγγελισμέναι, id est, ut ad uerbum reddam, Euangelizati sumus, hoc est, Nobis prædicatum est Euangelium. Sic alibi pauperes Euangelizantur.

Non admixtus.) μὴ συγκεκραμένον, id est, Nō contemperatus, hoc est, Non apte cōiunctus, uelut anima copulat corpori temperatura, quod fides ueluti uita sit auditui.

Ex his quæ audierūt.) τοῖς ἀκούσαν, id est, ijs qui audierunt. Porro datiuus hic pertinet ad participium, admixtus. Hunc locū perturbatiorem reperio in Græcorū commentarijs. Apud Theophylactum Græcum mēdosus habebatur, apud uersum etiam mutilus: proinde Theophylacti Græca subscribam, ut habet, μὴ συγκεκραμένον τῆ πίστι, seu τοῖς ἀκούσαν. τὸ δ' ὅτι, μὴ ἐνωθύντας μὴ συμφρονήσαντας πρὸς τὴν πίστιν τοῖς ἀκούσαν, ἀλλ' ἀρρῆραγύντας αὐτῶν. Θραυσμασίου δὲ ἔκ εἶπε, μὴ συμφρονήσαντας, ἀλλὰ μὴ συγκεκραμένον, ἵνα τὴν ἀκρῶν ἐνωσιν δηλώσῃ. ἀκούσαντες δὲ ὅτι πάντα λέγει τὸς πειδύσαντας. ἔτοι γὰρ ὅτι ἀκούσαντες αὐτῶν λέγειν το, ὅτι ὅτι ἀγίοις ἰωάννης, μὴ συγκεκραμένον ὅτι πρὸς χαλῆς ἐπιστολῆς.

ἔπει γὰρ ἀσυναίσθητοι ἔμενον, ὃ δὲ σωανερωθησάμ φησιν, ὃ δὲ σωῆσθε καὶ σωεφάρεσθαι τοῖς ἄλλοις συναίσθησι καὶ μίαν πᾶσι γνώμην ἔχουσι, τίσι δὲ τούτοις; ἀκούσασιν καὶ μηδὲν ἀφελθῆναι. ὅσοι δὲ ἦν τῶν μεγάλων ἀντὶ καὶ βαθεῖαν σοφίαν ὁ ἀγίου ὁ εἰπῶν, ἐμοὶ γὰρ ἀναξίω ἐκ ἔδωκε νοῆσαι πῶς αὐτὸ εἶπεν, id est, Non admixtos fidei, ijs qui audierant, hoc est, non unitos, non concordēs de fide cum ijs qui audierant, sed ab illis diuisos. Mirē uero non dixit, non consentientes, sed non commixtos, quo summam unitatem declararet. Qui audierant, hic dicit pro eo, quod est, qui crediderant, Nam hi cuiuspiam audisse dici possunt. Ceterum diuus Ioannes, non admixtos intelligit Chaleb & Iesum. Nam hi permanserunt alieni a seditione, neq; simul cum ceteris seditionem mouentibus, eundemq; cum omnibus animum habentibus, inquit, commixti sunt, neq; simul insurrexerunt, neq; simul consumpti sunt. Quibus autem illis? Nimirum ijs, qui audierunt, nec ullam receperunt utilitatē. Hoc uero iuxta magnā suam ac profundam sapientiam locutus est sanctus ille: mihi uero indigno non dedit intellectum, quomodo hoc dixerit. Hęc Theophylactus, quum in translatione Latina quaedam diuersa sint, quaedā absint. Nam illic Basilij, nō Ioannis fit mentio, & postremi uersus prætermissi sunt. Ex his colligo uel apud Græcos fuisse duplicem lectionē, uel apud nos lectionem esse deprauatā. Etenim si Græci recte legūt συγκεκραμῆνός, nobis admixtis legendum est, non admixtus. Et sanē in uetustiore codice Constantiensī habebatur admixtis, citra ullum rasuræ aut inductionis uestigium. Nec dubito quin eadē lectio in pluribus exemplaribus inueniri queat, si quis uetustas excutiat bibliothecas. Quinimo dum hęc scribo consulo ædicionem Hispanicam, & Admixtis comperio, non admixtus, & Græce συγκεκραμῆνός nō συγκεκραμῆνός. Vnde apparet & apud Græcos fuisse duplicē lectionem. Nam & in Theophylacto scriptū erat συγκεκραμῆνός, per ω, quod aliquis correxerat, annotata diphthongo ω: & æditio Aldina habebat συγκεκραμῆνός, consentiens cū exemplaribus quæ nos sequuti sumus. Sed in utraq; lectione scrupuli non nihil est. Etenim si legas συγκεκραμῆνός, non consistit interpretatio Chrysofomi locum accomodatū ad Chaleb & Iesum Naue: Nam his planē sermo profuit, qui ideo se non admiscuerūt seditioni, quia credebant sermoni diuino. Si legas, συγκεκραμῆνός, dure cohærent duo datiuī τῆ πῖσι & τῖσι ἀκούσασιν. Deinde quomodo dicitur sermo non auditus ijs qui audierunt? Verū hic postremus scrupulus facile discutitur ex Græcis uerbis, in quibus auditus nomen est ἀκοῆς non participiū, perinde sonans quasi dicas sermo rumoris siue promissionis. Quidā enim hoc interpretantur de exploratoribus nunciātibus quæ uidissent. Iam si legas συγκεκραμῆνός, sensus erit nō profuisse incredulis audisse eundem sermonē de terra repromissa, quæ alij audierant, eo quod per fidem non essent admixti ijs qui audierant, hoc est, auscultarant: ut ἀκοῆς accipias simplicem auditū, mox eandem uocem accipias pro credulitate, quasi dicas audierant & nō audierant. Et ad hanc sententiā non est legendum fidei, sed fide: ut sit Græcus datiuus declarans modum, similis instrumētali. Quomodo dicis eos non fuisse admixtos ceteris? Quia non crediderunt quæ admodū & illi. Hoc pacto non offendunt duo datiuī, quorum alter est modi, alter respondet præpositioni σὺ. Si legas συγκεκραμῆνός, intelliges sermonem non fuisse commixtum fidei, in his qui audierant. Quemadmodum enim uinum non prodest homini, nisi miscetur corpori: ita non prodest auditus sermo, nisi fides eum transferat in animi uiscera. Atq; in hanc sententiā datiuus, fidei, respondet præpositioni σὺ, & ijs qui audierunt, datiuus est acquisitionis, ut subaudire possis in, in his qui audierunt, & audierunt nihil aliud ualebit quā auribus hauserunt. Quanquam hic locus & apud Chrysofomum est perturbatior, si modo hi commentarij sunt illius. Nam titulus indicans eos post mortem illius æditos, non nihil suspicionis præbet lectori. In his autem deprehendas duplicem lectionem. Etenim quum ait, ἀλλ' ἐκ ἀφέλκων ὁ λόγος ἦ ἀκοῆς ἐκείνους μὴ συγκεκραμῆνός τῆ πῖσι τῖσι ἀκούσασιν, satis declarat se legisse, sermonem admixtum cum fide in his qui audierunt. Rursus in progressu sermōis uidetur aliud legisse, ὃ δὲ λέγει, ποῖόν τιν' ἔστιν, ἢ καὶ κἀκεῖνοι ὡσὺ ἡμεῖς ἀκούμεν, ἀλλ' ὃ δὲν ὀφείλομεν αὐτοῖς γέγονε, μὴ τόνω νομισθε ὅτι ἀπὸ τῶ ἀκούειν τῶ κηρύγματος ἀφελθῆσθε, ἐπεὶ κἀκεῖνοι ἢ καὶ σὺ, ἀλλ' ὃ δὲν ἀπὸν ἡμεῖς, ἐπειδὴ μὴ ἐπίδουσα, οἱ ἐν ποδὶ χαλῆς καὶ ἰησῶν, ἐπειδὴ μὴ σωεφάρεσθαι

Chrysofomus & Theophylactus notatus

Theophylacti interpretes de suo mutat quaedam

Chrysofomus sibi nō cōstans

σὺ τοῖς ἀπίστοις, διέφυγον τὴν κατ' ἐκείνων ἐξενεχθείσαν τιμωρίαν καὶ ὅρα τὴ θάνατον, ὃ δὲ εἶπεν, ὃ σωεφάρεσθαι, ἀλλ' ὃ σωελερωθησάν, τὸ δὲ δὴν ἀσυναίσθητος δέσυσαν, ἐκείνων πάντων μίαν καὶ τὴν αὐτὴν γνώμην ἐσχυσάτων. ἢ ταῦτα μοι δοκεῖ ἢ σάσιν ἀνιτήσθαι, id est, Quod autem dicit tale est, Audierant & illi quemadmodum nos audimus, sed nihil utilitatis hinc ad illos redijt. Proinde ne putetis, quod uobis profutura est audita prædicatio, quandoquidem & illi audierant, sed nihil indefructus perceperunt, eo quod nō crediderunt. Igitur Chaleb & Iesus, quoniam non consenserunt ijs, qui non crediderunt, effugerunt uindictam illis illatam. Ac uide mirum quiddam, Non dixit, non consenserunt, sed non commixti sunt, hoc est, ab seditione subdlexerunt sese, quum omnes illi unam & eandem mentem obtinerent. Hic mihi uidetur & seditionē tacite significare. Ex his uidetur is quisquis hæc scripsit legisse συγκεκραμῆνός, uidelicet quū ait, ὃ σωεφάρεσθαι, ἀλλ' ὃ σωελερωθησάν, id est, accommodat ad Chaleb & Iesum qui abstinerunt a coniuratione, parentes uoci dei. Verum hæc sententiā ne cōsistit quidē, quum negetur sermo profuisse ijs qui se non miscuerant. Proinde suspicor hoc commentarium esse rhapsodiam diuersarū opinionū. Mihi simplicior lectio uidetur συγκεκραμῆνός. Ex præpositio superest, & qui legendum, non quæ.

Qui credimus.) οἱ πισθόσαντες, id est, Qui credidimus. Et quidē operibus.) καίτοι, id est, Quamquā: ut intelligas iurasse, illos nō introituros in requiem, cū iam parata esset requies, nepe perfectis mundi operibus, quibus absolutis, requieuit deus die septimo: tamen si tolerari potest & altera lectio.

Quibus prioribus.) Prius est Græce, πρότερον. Terminat diem.) ὁρίζεσθαι, id est, Designat, siue definit, aut præstituit. Nec additur quendam apud Græcos: quanquam exemplaria uariant hoc loco.

De alia loquerentur post hac die.) ποδὶ ἄλλης ἐλωλή μετὰ ταῦτα ἡμέρας, id est, De alia loquutus fuisset, post hæc, die. Nisi accipias, posthac, aduerbialiter. Sentit enim alium quendam, sabbati diem, qui illum primum sequeretur.

In ipsum quis.) Melius erat, in idem exemplum, αὐτῶν ἐποδείγματα. Ac mihi quidem Græcorū uerborum sententiā uidetur hæc esse, Ne quis cadat ut illicederunt in deserto, eodem exemplo incredulitatis & inobedientiæ: & sicut illi ceciderunt ob incredulitatem, ut dicit Psalmographus, ita isti periret similiter, similiter peccantes. In hunc sensum consentiunt Græcanica scholia. Græci sic habent, ἵνα μὴ ὡς αὐτῶν τῶν ἐποδείγματα πῶς ἐπιπέθειας.

Et efficax.) ἰσχυρός. Hieronymus alicubi uertit, Euidēs, nominatim cōmentans in Esaię cap. 66, quod, ut opinor, legerit ἰσχυρός. At hoc sanē loco magis quadrabat Effi-

Et penetrabilior.) πικρότερος, id est, Acutior, siue incidentior, si sic liceat Latine loqui, a uerbo τέμνω, secō, siue incido.

Gladio ancipiti.) δίσομος, id est, Vtrinque incidentem, siue utrinque acutum: quod Hieronymus compluribus locis uertit, Bicipiti. Græci aciem gladij uocant σόμα os, Os gladij quod hac parte mordeat.

Ac medullarum.) καὶ μυελῶν. Quamquā nonnulli Græci codices habent, μελῶν, id est, Membrorum. Theophylactus legit, μυελῶν, unā cum Chrysofomo.

Et discretor.) κριτικός, i. Iudex, siue qui iudicare possit: unde & Latinis Critici dicitur. Græci κριτικός hic exponūt ἐπάξιον, id est, examinare, etiā si belle uertit interpretes.

Vlla creatura inuisibilis.) οὐκ ἐστὶ λήπις ἀφανής, id est, Non est creatura non manifesta, siue occulta.

Et aperta.) καὶ τετραχελισμῆνα. Quod perinde sonat, quasi dicas, cervicata. Græci putant metaphoram sumptam ab ouibus, quibus pellis a ceruice detrahitur cū excoriantur, siue ab ijs qui ceruicem inflectunt quum se submitunt, & agnoscunt se esse inferiores. Sic & Iuuenalis,

Aulam resupinat amici, de scrutante omnia.

Spei nostræ confessionem.) Spei nostræ, apud Græcos non inuenio: nec ascribitur in exemplari Paulino, nec in Donatiano, nec apud Chrysofomum. Mihi uidetur articulus additus explicare, quam professionem sentiat, uidelicet eam, cuius pauloante dixit Iesum apostolum nostræ confessionis. In Constantiensī uetustiore scri-

ptum erat, teneamus confessionem eius. Consentiebat alter recentior.

Qui non possit compati.) συμπαθεῖν. Compatiendi uerbu optarim equidem Latinis ta esse receptu, q̄ Græcis est συμπαθεῖν, idemq̄; pollere. Proinde nos coacti periphrasi rem sumus eloquuti. Est enim συμπαθεῖν, affici, moueriq̄; sensu alieni mali.

Tentatū autem.) Melius erat, Sed tentatum. Eadem uis utriusq̄; cōiunctionis, sed non semper ubiq̄; quadrant omnes apud nos.

Pro similitudine.) καὶ ὁμοίωτα, id est, Iuxta similitudinem. Quod non ita accipiendum est, quasi Christus aut non fuerit uere homo, aut non fuerit uere passus, sed quod ipse immunis à peccato, carnis natura peccatricis mala assumpsisset, & perinde pœnas dederit, quasi ipse peccasset.

Ad thronum gratiæ eius.) Eius redundat, nec est in uetustis exemplaribus, τοῦ θεοῦ ἢ χριτοῦ. Nam gratiam opponit seueritati legis Mosaicæ.

In auxilio opportuno.) εἰς ἀνεπιμενη βοήθειαν, id est, In opportunum auxilium.

EX CAPITE QVINTO.

X hominibus assumptus, pro hominib. cōstituitur.) Aut addenda erat cōiunctio &, aut nomen relatiuū qui; quod ego posterius malim, etiāsi participio Græco non addidit articulum ὁ. Non enim hæc dicuntur de Christo pontifice nostro, sed adhibentur similitudinis conferendæ gratia, tametsi in quibusdam Latinis exemplaribus manet recta scriptura.

μετριοπαθεῖν

Qui condolare possit.) μετριοπαθεῖν: quod sonat, quasi dicas, Moderate ferre, hoc est, non grauius succensere. Quamquam Græcanica scholia μετριοπαθεῖν, exponūt pro συμπαθεῖν, id est, Compati, uoce ipsa nihil tale præ se ferente. Theophylactus prouinca uoce multas reddit συμμετρεῖν, συμπαθεῖν, συγκαταβαίνειν, συγγινώσκειν, id ē, Congruere, condolescere, accommodare se, ignoscere, Vox autem Græca dicta est, à moderandis affectibus. Non enim facile remittit, qui læsus impotenter irascitur. Quod equidem admiror, ne Vallæ quidem animaduersum fuisse, qui recte uerti potuisse putat, Qui particeps passionum possit esse. Chrysostomus annotauit hoc sermone denotari præcellentiam Christi à reliquis sacerdotibus, ob id, ni fallor, quod hic solus liber ab omni peccato, tamen alienis peccatis indoluerit. At nunc quo fastidio, quo supercilio despiciamus alienum erratum, quam atrociter sæuimus in lapsos, ipsi grauioribus obnoxii uitis.

Tanq̄; Aaron.) καθάπερ ἢ ἀαρὼν .i. Quæadmodum & Aaron, addita cōiunctione. Semetipsum clarificauit.) ἐδόξασε, id est, Glorificauit.

Pro sua reuerentia.) ἐκ τῆς ἀλαθείας, id est, A reuerentia. Sua, additū est explicandi gratia, quæquam magis quadrabat Sui. Atq̄; ita scriptum fuisse in codice Paulino, testatur etiamnum rasuræ uestigium. Illud item admonendum, ἀλάθειαν, non modo significare reuerentiam, uerumetiam pietatem. Quod sanè uerbi non male quadrabat hoc loco, quum loquatur de patre & filio.

Explanatio

Et quidem cū esset filius.) καὶ πρὸς ὃν υἱός. Interpres separauit hæc, quorū ordo inter se cohæret, propter Græca participia. Sensus autē ad hūc habet modū: Qui in diebus carnis suæ, cū preces & supplicationes apud eū, qui ipsum poterat seruare à morte, cū clamore ualido & lachrymis obtulerit, & exauditus sit pro reuerentiā: tæcti filius esset, didicit ex his quæ passus est, obedientiā. Per participia reddi poterat ad hūc modum, Qui in diebus carnis suæ, preces & supplicationibus ei, qui se seruare poterat à morte, cum clamore ualido & lachrymis oblati, & exauditus pro reuerentia, quamuis esset filius, tamen ex his quæ passus est, didicit obedientiam.

Dei, superest in nostris

Cū esset filius dei.) Dei, nō est in Græcis, nec apud Chrysostomū interpretē, nec apud Theophylactū. Cū filius esset nō seruus, tamen afflictus est, tanq̄; noxius seruus.

A deo pontifex.) ἀρχιερεύς, id est, Summus sacerdos: quamquam hic ἀρχιερεῖα, sic penè perpetuo uertit.

Grandis sermo.) πολὺς ὁ λόγος, id est, Multus, siue copiosus.

διουσιμύ

Et interpretabilis ad dicendum.) Suspicor interpretem uertisse, Ininterpretabilis, sicut superius, Inuestigabiles. Nam Græce est διουσιμύλονος λέγειν, id est, Difficilis interpretatus & explicatu. Quo quidem loco non nihil demiror Thomam, qui putat

tarit

tarit hanc uocem, interpretabilis, bifariam exponi posse, ut in, habeat negationem, quam nemo possit interpretari: aut affirmatiue interpretabilis, qui indigeat interpretatione. Primū enim si In negat, uelut in illis, indoctus, impius, quid significat quod superat, terpretor? Quamquam quibus uerbis addi solet hæc præpositio, cum negationem habet: quasi liceat dicere, In amare, pro non amare, quemadmodum in amabilis, & impudere pro non pudere, quemadmodum impudens. Nec enim Interpretor, cōpositum est ab in, & terpretor, sed ab inter & uerbo inusitato seu nomine potius. Deinde ut accipiamus affirmatiue, quis hoc illi concedat interpretabilē idē significare, quod indigentē interpretatione? Velut si sanabilis dicatur qui egeat sanatione. An non hoc insignitæ cuiusdam impudentiæ est, hæc cum autoritate docere, non consultis Græcis, sine quibus hæc definiri non possunt: siue id scriptum fuit ab illo uiro, siue alius quispiam admiscuit. Siquidem Græca uox omnino respuit hanc Aquinatis distinctionem, quæ nihil aliud declarare potest, quam difficilem ad interpretandum, hoc est, quem non facile quisquam interpretetur, uel enarret potius. Nam ἐγὼ μὲν εἶπα etiam philosophi uertunt enunciationem.

Thome taxata sententia

Imbecilles facti estis ad audiendum.) ὡσεὶ τὰς ἀκούεις, id est, Segnes auribus, ut ipse paulo post uertit.

Expers est sermonis.) ἀπειρος, id est, Inexpertus, siue rudis. Non em̄ omnino caret eloquijs, sed in ijs nondum adoleuit. Expers autem respondebat ad particeps, & hoc sefellit interpretem, aut certe scribam.

Expers, pro rudis

Sermonum dei.) λογίων, id est, Eloquiorum, autore Valla.

Paruulus enim est.) νήπιος. Cur non magis infans, cum loquatur de lacte: præsertim cum Græca uox non proprie significet paruulum, sed puerum, aut parum sapientem, præsertim ætate.

Pro consuetudine.) ὁμοίωτα, id est, Propter habitum: quæquam interpres non male rem explicuit, si dixisset Pro assuetudine, siue assuefactione. Nam habitus, in hunc sensum uox est philosophis peculiaris. At sensus est, ἀδυστήθεια: quod magis sonat organa sentiendi, ne quis putet esse νῆπιον, quod ita subinde uerterit.

Habitus eius

EX CAPITE SEXTO.

Vapropter intermittentes.) ἀφύπτεσ, id est, Omittentes, seu potius omissio sermone.

Inchoationis.) Melius uertisset, Primordij, siue principij, quemadmodum paulo ante uertit, Exordij, ἀρχῆς. Sentit autē ea uerba, quibus rudes adhuc in Christo inchoantur, & instituuntur, nempe catechumeni.

Fidei ad deum.) πρὸς θεόν, id est, In deum.

Baptismatum doctrinæ.) Quidam hoc coniunctim legunt, ut sit sensus, Doctrinæ, quæ est de baptizando. At Græcanica scholia sic interpretatur, ut separatim sit legendum, Omittentes sermonem illum, quibus primū instituuntur rudes in Christo, nempe eum qui est de pœnitentia: hoc est, primum admonentur, ut relinquunt uitam priuam, renascuntur in Christo: deinde de fide in Christum cōdiscunt, quid sit credendum: deinde his traditis succedit baptisma, cuius mysteria tum demum aperiantur. Post hæc docentur de sacramentis fidei nostræ, & parantur ad accipiendum spiritum sanctum. Quamquam si maui cōiunctim legere, nihil uerat, quo minus intelligas de instituto & doctrina prima, quæ baptizadis, hoc est, catechumenis solet tradi. Quod si placet, singula quoq̄; quæ sequuntur, possunt ad doctrinam referri, quæ est de impositione manuū, de resurrectione mortuorū, de iudicio æterno. Atq̄; hunc sensum mihi sequi uidetur Chrysostomus, ut totum hoc quod recensuit de pœnitentia, de fide, de baptismatibus, de manuū impositione, de resurrectione mortuorum, de iudicio æterno, fundamentum sit doctrinæ Christianæ, sine qua nemo sit Christianus. Cæterum in his adolescere, & à uirtute in uirtutem progredi perfectionis est.

Baptismatum doctrinæ locus perplexus explicatus

Gustaueruntq̄; etiam.) Gustaueruntq̄; est Græce, γούστωσαν τε. Ne putemus hic nouum esse caput.

Gustauerunt nihilominus.) Rursum uim cōiunctionis circumloquutus est: nam Græce est Et gustauerunt.

Virtutesq; futuri seculi.) *δωάμεις*, ut intelligas hic esse infirmitatem, illic appare-
re potentia, que iam nunc incipit in pñs, cu pignus immortalitatis future. Hoc admo-
nere uisum, ne quis interpretetur de uirtutibus, quæ uitijs opponuntur.

Locus olim
quibusdam
suspectus

Rursum renouari.) *ἀνακαινίζω*, id est, Renouare, uerbo actiuo, ut subaudias se.
Hic quoq; locus in causa fuit, quo minus hæc epistola Pauli putaretur nonnullis, quod
id uideatur asserere, quod a nonnullis hæreticis defensum est, si quis a baptismo rela-
psus esset in peccatum letale, hoc est, in homicidium, aut adulterium, aut simile, non
posse pœnitentia restitui. Verum hanc difficultatem duobus explicant modis. Pri-
mum ut accipiamus impossibile, dictū, quod admodum difficile uoluit intelligi. Est
autem tempestiua huiusmodi exaggeratio in deterrendo, Nam suffrigidum mihi ui-
detur sic elabi, ut dicamus impossibile esse, quoad nostras uires. Deinde ut pœniten-
tiam cum baptismo coniungamus. Si quidem per baptismum peccatis pristinis mori-
mur. Porro baptismum non iterari, iam olim receptum est patrum autoritate. Ad hæc
sententiam faciunt quæ sequuntur. Rursum sibi crucifigentes filium dei, quod alias
Paulus baptismum appellet unā cum Christo crucifigi, commoriq; & consepeliri.
Proinde ut ille non nisi semel mortuus est, ita non conuenit iterari baptismū. Eodem
pertinet renouandi uerbū. Nam pœnitentia, qua nos utimur, non tam renouamur, q̄
sarcimur, Solus baptismus renouat. Ad hunc fermè modum Chrysostomus. Apparet
autem tū fuisse, qui Iudaico animo satis esse putabant ceremonias sacramentorū, atq;
hac fiducia licentius peccabant, quod arbitrarentur subinde licere ad ea remedia re-
currere. Hunc igitur errorem diligenter eximit hoc loco Paulus.

Ad pœnitentiā.) *εις μετάνοιαν*. Admonet Chrysostomus, præpositionem *εις*, usur-
patam uice *quod*, & *quod* positum loco *de*, more Hebræorum.

Rursum crucifigentes.) *ἀνασταυρουῦντας*; quod Hieronymus quodam in loco uertit
Recrucifigentes, Græcam exprimens uocem.

Et ostentant habentes.)

ἑστῶτα ματιζοντάς; quod uertit in Matthæo Traducere.
Verti poterat infamantes, siue ludibrio exponentes. Reddunt enim quodammodo
Christum infamem, & ludibrium faciunt, qui cum semel sit mortuus, semper uictu-
rus, sua uita efficiunt, ut illi sit sapius moriendum, uidelicet iterates id, propter quod
ille mortem suscepit.

A quibus colitur.) *δις ὅς καὶ γεωργεῖται*, id est, Per quos & colitur: ut intelligamus
fructum reddendum, non quibuslibet, sed ijs, quorum opera culta est terra. Id enim
efficit addita coniunctio, quam interpres omisit.

Viciniore salutis.) *ἐγγύς τῶν σωτηρίας*, id est, Propinqua salutis, siue adherētia salutis. Cer-
te Augustinus lib. contra Cresconium tertio, cap. lxxiij. citat meliora & hæretia salutis.
Verū interpres, quoniā præcesserat comparatiuū, subiunxit item comparatiuum.

Et dilectionis.) Græce est, *καὶ τὸ ὡς ἐργάζεσθαι*, id est, Laboris dilectionis, nem-
pe laboris, quem ob charitatem in iuuantis proximis adierunt.

Ostentare.) *φανεροῦν δεικνύει*, id est, Ostendere, siue monstrare, exhibere, præstare. Nā
ostentare semper in malum sonat.

Ad expletionem spei.)

πὸς τὴν πληροφωρίαν. Quasi dicas certificationem. Certif-
simæ enim spei fiducia nascitur ex pñs operibus, potius quàm ex syllogismis, & qui
frigide sperat, languet in pñs operibus. Nam *πληροφωρία* dicitur, cum certissimis ar-
gumentis rei cuiuspiam sit fides.

Usq; in finem.) *ἄχρι τέλους*. Id quod non solum accipi potest, de perseverantia usq;
ad finem uitæ, sed multo magis de perfectione spei, quæ crescit & adolescit in nobis,
simul augete pietate, donec occurramus in uirū perfectum. Nam hinc cœpithæc
disputatio Pauli, ut grandescerent in Christo.

Ut non segnes.) *ὡς μὴ νῶθεροι*, id est, Ne languidi aut segnes. Id quod paulo supe-
rius uertit debiles.

Et patientia.) *μακροθυμίας*, id est, Longanimitate, si quis ad uerbum exprimat. Ex
pressius autem dixit Apostolus quàm interpres, qui per fidem & patientiam.

Hæreditabunt.) *κληρονομήσουσιν*, id est, Hæreditate capiunt, & est præsentis tempo-
ris, non futuri.

Abrahæ

Abrahæ nēpe.) Nempe posuit pro quippe, *ὅτι γὰρ ἀβραάμ*. Sed in quibusdam codi-
cibus recte habetur namq; uelut in exēplari Paulino, & in alijs item emēdationibus.

Nisi benedicens benedixero.) Non est Græce *εἰ μὴ*, nisi, sed *ἢ μὴν*, quod ut indi-
cat Theophylactus hoc loco aduerbium est confirmandi. Nihil autem aliud est iusiu-
randū, q̄ uehemens confirmatio. Eadem uox habetur apud Septuaginta Geneseos
uigesimo secundo, quam tamen Hieronymus non reddidit Latine, quia sæpe non po-
test commode reddi. Quoniam autem scriptura frequenter utitur syllaba Si, quum iu-
rando negat, nisi quum affirmat, interpres hic recte pro *ἢ μὴν* posuit, nisi. Nec id præ-
ter Latinorum consuetudinem.

Multiplicabo.) Cur non potius multiplicauero, *πληθυνῶ*.

Per maiorem sui.) Rursum ~~reliquit~~ reliquit Græcum casum. Latine dicendum e-
rat, maiorem se. Quanquam apud Græcos pronomen nullum additur, sed tantum
est, per maiorem.

Et omnis controuersia finis.) Græci legunt Illis, *αὐτοῖς*, non *αὐτῶν*, ut accipias
illis, nempe hominibus, iusiurandum est finis omnis controuersia.

Ad confirmationem & iuramentum.) Apparet & hic *εἰς*, id est, In, positū pro per.
Finitur controuersia, confirmatione iusiurandi.

Immobilitatem.) *ἡ ἀμετάθετον*, id est, Immutabilitatem, siue firmitatem. Solent
enim hominum testamenta & pacta rescindi, at Dei non item.

Quibus impossibile est.) Græce est, in quibus, *ὅν οὐκ*. Nec est fortissimū, sed *ἰχυ-
ρῶν*, id est, Validum.

Quasi ancoram.) *ὡς ἄγκυραν*, id est, Tanquam ancoram. Vetusti Latinorum co-
dices habent, sicut ancoram.

Ad interiora uelaminis.) *καταπέτασμα*. Quod proprie significat aliquid ob-
tentum atq; obductum quod arceat conspectum.

EX CAPITE SEPTIMO.

Drimū quidem interpretatus rex iustitiæ.) Nam Melchisedech apud He-
bræos sonat regē iustitiæ. Quādoquidem illis *מלכי* Malci, rex meus dicitur.
In cōpositione autē iōd litera euphoniæ gratia assumitur, *זדע* zedec
iustitia. Salom *שלום* autem pacem sonat; id uocabuli quidam putant indi-
tum a Melchisedec urbi Hierosolyमारum. Hoc ex loco deprehendi potest error in-
terpretationis, in libello qui incerto titulo circūfertur, adiectus utriusq; testamēti uo-
luminib; de uocabulis Hebraicis, cum appareat id operis nihil aliud esse, q̄ tumultua-
riam non unius hominis cōacervationē, etiam si diuus Hieronymus testatur sese hi-
sce de rebus librum ædidisse: Nam illic Melchisedec exponitur in hunc modū. Mel-
chisedec rex iustus, siue rex iustitiæ aut rex pacis, siue pacificus. Atqui in hoc nomi-
ne Melchisedec nulla uox est, quæ pacem significet. Neq; Paulus ait Melchisedec so-
nare regem pacis, sed Melchisalem *שלום* exprimere regem pacis. Hierony-
mus in nominibus huius epistolæ exponit Melchisedec, rex iustus.

Notatus qui-
dam de etymo-
logia Melchi-
sedec.
Lib. de He-
braicis nomi-
nibus non est
Hieronymi

Sine patre, sine matre.) *ἀπατὸρ ἀμήτωρ*. Compositis apud Græcos dictionibus; &
sine genealogia, apud illos est, *ἀγενεαλόγητος*, quod fere sonat, quasi dicas, cuius ge-
neris origo non possit reddi.

Intuemini autem.) *θεωρεῖτε*. Consideratis, siue uidetis. Quanquam potest acci-
pi, & considerate.

De præcipuis.) *ἐν τῶν ἀκροθινίων*. Quod significat primitias frugū. Interpres legisse
uideat, *ἀκροθινίων*, quæ uox præcipua significat. Verū hoc loco *ἀκροθινίων* dixit pro
spolijs, siue exuuijs ab hoste detractis, interpretatib; ad eū modū & Græcanicis scho-
lijs, ipsoq; Chrysostomo. Et reperitur in hoc significatu apud Philostratū sophistam.
Interpres illud sequitur uidetur, quod in fastigio aceri præcipua soleant poni. Illud

Notatus inter-
pres Chryso-
stomi.

ridiculū quod interpres Chrysostomi, cū acrotinia uertisset præcipua, nostrā sequi-
tus æditionē, subiecit, præcipua dicuntur exuuiæ, uidelicet oblitus se Latine loqui nō
Græce. Quanquam & Latinis opima spolia dicebantur uelut egregia, quæ ducibus
essent detracta. Græca uox dicta est uel a tangendis summis, unde & *ἀκροθινίων* &
ἀκροθινίων, uel ab *ἀκρον*, quod est summū, *θινίς* acerui frumentorum aut ordei.

Rr 4 Tanquam

Tanquam & ipsi exierint.) Sermo Latinus anceps est, utrum hæc uerba pertineant ad Leuitas accipientes decimas, an ad fratres dantes. Cæterum quoniam Græcis est *ἑλελυθὼς*, non potest aliò referri quàm ad fratres.

Cuius autè generatio, &c.) *ὁ δὲ μὴ γενεαλογούμενος* ἄνθρωπος, *διότι κἀπὸ τοῦ ἀβραάμ*, id est, Is qui non numeratur ex generatione eorum, decimas sumpsit ab Abraham.

Sine ulla autem contradictione.) *χωρὶς δὲ πάσης ἀντιλογίας*, id est, Sine omni uero contradictione, quod modo uertit controuersiam.

Ibi autem contestatur.) Contestans, *μαρτυρούμενος*, id est, De quo testatū est quod uiueret. Nam de hoc pronunciatum est, quod pontifex esset in æternū. Siquidem participium *μαρτυρούμενος*, medium est. Et in hanc sententiam interpretantur Græca nica scholia.

nūquam
alias est apud
Paulum

Vt ita dictum sit.) *ὡς ἔπος εἶπεν*, id est, Vt sic dicam. Ad uerbum sonat, ut uerbum dicam. Idem Græci dicunt *ὡς τὴν φωνήν*, hoc genus sermonis nūquam reperies apud Paulum alibi.

Et Leui qui.) Et, hoc loco non est accipiendum simpliciter pro coniunctione copulatiua, uerum pro Etiam, siue quoque: ut sit sensus, non solum Abraham dedisse decimas Melchisedech, uerū etiam in Abraham autore gentis, ipsum etiam Leui, cuius est ius decimarū, soluisse decimas. Porro quod præmollit sermonem, dicēs, ut ita loquar, explicat paulo post: Nam adhuc in lumbis patris erat, hoc est, nondum erat natus Leui, quem tamen dico quodammodo fuisse decimatum in patre.

Decimas accepit.) *ὁ ἀνεπίστατος λαμβάνων*, id est, Qui decimas accipit, siue solitus est accipere, participio præsentis temporis. Loquitur enim nō de Melchisedech, sed de sui temporis Leuitis, decimas accipere solitis.

Sub ipso.) Subaudi, sacerdotio Leuitico, ne quis ad hominem referat.

In quo enim.) *ἐφ' ἧν γὰρ*, id est, In quem enim, siue de quo.

De alia tribu est.) *φυλῆς ἑτέρας μετέσχεν*, i. Alterius gētis, siue tribus particeps fuit.

In qua tribu.) *ἐς ἣν φυλῶν*, id est, De qua tribu, siue ad quam tribum.

Nihil de sacerdotibus.) Sacerdotio legendū, *περὶ ἱερωσύνης*. Sed ut *προεβουτέειον*, ordinem presbyterorum declarat, ita Paulus sacerdotium pro collegio sacerdotum usurpasse uidetur.

Secundum ordinem Melchisedec.) *τάξις*, & ordinem significat & ordinationem, ac mea sententiā hic magis quadrabat ordinatione. Non enim agitur, quotus fuerit Melchisedec, aut Christus, sed quomodo fuerit ordinatus.

Et quantum est non sine iureiurando.) *καὶ καθόσον*. Apertius uertisset, & quatenus non citra iusurādum: ut sit sensus, hoc esse meliorem spem nostram, per quam, Christo sacerdote, accedimus ad deum, quod illi sacerdotium commissum fuerit in æternum, idē non sine iureiurando, quo certior esset spes promissorum.

Sempiternum
ἐπὶ πάντων

Sempiternum habet sacerdotium.) *ἀπαράβατον*, id est, Quod ad alium transire nō possit, quod successione non aliunde transmigrat ad alium, quemadmodum fieri necesse erat in sacerdotio Mosaiico.

In perpetuū potest.) *ἐς τὸ πάντας*, Quod magis sonat ad plenū, siue perfectē, hoc est, ut Græcorū exponunt scholia, non solū hic, sed etiam illic. Verū hoc non nihil prima fronte sapere uidetur Origenis dogma, quemadmodū & aliās habet quædā, quæ illius decretis in speciem patrocinari uideantur, ut de seruandis dæmonibus.

Locus olim
suspectus qui-
busdam

Accedēs.) Et Græci codices & Latini uetustiores habēt, *περὶ σερχιδίως*.

Ad interpellandum pro nobis.) *ὑπὲρ ἡμῶν*, id est, Pro ipsis.

Innocens.) *ἀνακ*, Expers doli. Sic & Chrysostomus interpretatur. Nam Innocens Græcis non potest Latine reddi, si Ciceroni credimus.

Qui post legem est.) Græce est, *πῶς μετὰ τὸν νόμον*, id est, Quod post legem est. Tamen Græca præpositio *μετὰ* anceps est. Nā legi potest, & supra legē. Quod si legis, qui post legē, intellige post legē conditā, nempe in psalmis. Siue uerū, supra legē, intelligitur plus fuisse ponderis in uoce diuina, quàm in præcepto Mosi. Abrogat enim id quod posterius est prius conditā: & abrogat quod a maiore profectum sit autore, id quod minor instituerat. In æternum perfectum.) *ἀπαραβάτον*. Quasi dicas

dicas, factum semper idoneum ac legitimum: Neque enim sacerdos semper aut ubique idoneus est ad peragendum sacrum.

EX CAPITE OCTAuo.

Apitulum autē.) *κεφάλαιον*, id est, Summa siue caput. Sentit em̄ se cōpendio dicturū, quod fufius differuit, & id quod est præcipuū, explicaturum.

Magnitudinis.) *μεγαλωσύνης*. Potius maiestatis, sicut paulo ante uertit. Sanctorum minister.) *ἁγιογός*. Quod non simpliciter sonat ministrū, sed plerunq; ministrū sacrorū, & qui fungatur officio sacerdotij pro alijs. Vnde quod nos uulgo uocamus officium, Græci *ἁγιογίαν* appellant. Vocē putant hinc dictam: *ἁγίου*, olim dicebant prytaeum, hoc est, locum publicum in quo uersabantur magistratus, & ὄργον opus, unde cōmutatis aliquot literis *ἁγιογός* dicti, qui in his locis magistratibus inserviēbāt. Porro genitiuus sanctorū, potest uel ad homines referri, uel ad ipsa sancta, ut dicat administrare sancta pro nobis, ueluti sacerdos. Quam̄ autem Græca scholia malūt de hominib; accipere, tamē id quod proxime consequit magis suadet, ut de rebus sanctis accipiamus, minister sanctorū, & tabernaculi ueri, ut uerū quoque referat ad sancta. Vt em̄ hoc tabernaculū, nēpe cœlū, uerū est tabernaculū: ita sancta sanctorū quæ illic administrat uere sancta sunt. Theophylactus & Chrysostomus sequuntur posteriorē sententiā, etiam si Theophylactus recenset utramq;.

Minister pro
administrator

Si ergo esset.) *εἰ μὴ γὰρ*, id est, Si enim. Nec esset sacerdos.) *οὐδ' ἂν ἱερεύς*, id est, Ne sacerdos quidē esset, ut qui nihil offerret quale lex præscriperat. Cum consummaret.) *κέκλιται ἡ τελείωσις*, id est, Cum consummaturus esset. Nunc autem melius.) *ὑπερῷον*, id est, Excellentius, licet in nonnullis habeatur *ὑπερῷον*. Quanto.) Latinus debebat addere, tanto, ut respondeat quanto. Nam Græcis licet ommittere, Illud prius.) *ἢ πρῶτον ἐκείνη*, id est, Primum illud, Nisi quod Græci abutuntur aliquoties hoc superlatiuo uice comparatiui. Culpa uacasset.) *ἢ ἄμωμότης*, id est, Fuisset irreprehensibile, siue de quo queri nō possis, aut in quo nihil posset desiderari. Quod tamen Chrysostomus ita torquet, ut *ἄμωμότης* accipiat pro eo, non quod ipsum sit inculpabile, sed quod inculpabiles reddat, ut culpa sit hominū, non testamenti. Quamquam Paulus ad Romanos, fate tur legem fuisse infirmam, nec potuisse conferre perfectam salutem. & in Actis idem affirmat Lucas. Et Petrus appellat onus omnibus importabile. Et deus apud propheta tam appellat iustificationes non bonas. Quæ omnia iuxta Chrysostomi sententiam accipienda sunt. Nihil enim a deo proficiscitur, quod non sit bonum. Et Paulus aliās legem sanctam & bonam appellat.

Si ergo esset.) *εἰ μὴ γὰρ*, id est, Si enim.

Nec esset sacerdos.) *οὐδ' ἂν ἱερεύς*, id est, Ne sacerdos quidē esset, ut qui nihil offerret quale lex præscriperat.

Cum consummaret.) *κέκλιται ἡ τελείωσις*, id est, Cum consummaturus esset.

Nunc autem melius.) *ὑπερῷον*, id est, Excellentius, licet in nonnullis habeatur *ὑπερῷον*.

Quanto.) Latinus debebat addere, tanto, ut respondeat quanto. Nam Græcis licet ommittere,

Illud prius.) *ἢ πρῶτον ἐκείνη*, id est, Primum illud, Nisi quod Græci abutuntur aliquoties hoc superlatiuo uice comparatiui.

Culpa uacasset.) *ἢ ἄμωμότης*, id est, Fuisset irreprehensibile, siue de quo queri nō possis, aut in quo nihil posset desiderari. Quod tamen Chrysostomus ita torquet, ut *ἄμωμότης* accipiat pro eo, non quod ipsum sit inculpabile, sed quod inculpabiles reddat, ut culpa sit hominū, non testamenti. Quamquam Paulus ad Romanos, fate tur legem fuisse infirmam, nec potuisse conferre perfectam salutem. & in Actis idem affirmat Lucas. Et Petrus appellat onus omnibus importabile. Et deus apud propheta tam appellat iustificationes non bonas. Quæ omnia iuxta Chrysostomi sententiam accipienda sunt. Nihil enim a deo proficiscitur, quod non sit bonum. Et Paulus aliās legem sanctam & bonam appellat.

Locus inquireretur.) *ἐρευνῆται τόπος*, id est, Quæsitus fuisset locus.

Vituperans enim.) *μεμφόμενος γὰρ*, Verbum est, unde perductum erat nomen. *ἄμωμότης*. probat enim non caruisse reprehensione, cum ipse deus de eo queratur.

Ecce dies ueniunt.) Hoc testimonium adduxit ex Hieremiæ capite trigesimo primo, & ita adduxit, ut appareat sequutum per omnia æditionem Septuaginta, sed ab Hebraica ueritate minimum abhorrentem. Primum ueniunt, pro quo Hieronymus uertit, ueniunt. Græce est *ἔρχονται*, quod ad utrunq; tempus pertinet. Nam de pacto, siue ut alibi uertitur, fœdus, mox dicemus. Quod autem Hieronymus uertit, irritum fecerunt, Paulus, siue quis alius fuit (ad hunc enim modū citat Hieronymus) exprefit *ἐκ γέμεθρον*, id est, Non perstiterunt in testamēto siue pacto. Deinde quod ille uertit, dominatus sum eorum, hic explicuit, *ἠμέλησα αὐτῶν*, id est, Neglexi eos, iuxta Septuaginta. Præterea quod Hieronymus uertit, in uisceribus, hic extulit, *ἐς τὴν διάνοιαν*, id est, in mētem. Ad hæc quod Paulus dixit, *ἕνας*, Hieronymus uertit, uir, sequutus *ἰδιωμα* sermonis Hebraici.

Paulus citat
iuxta Septua-
ginta

Qua apprehendi manum.) Magis est, apprehendens manum.

Dando leges.) *δίδως*, id est, Datis. pendet enim a superioribus.

Superfribā.) *ἐπιγράφω*. Inscribā, quod Græca præpositio sit ambiguae naturæ.

Proximum

Proximum suum.) *ὁ πλησίον αὐτοῦ*, id est, Ciuem suum. Quanquam alij codices habent, *τοῦ πλησίον*, id est proximum.

A minore usq; ad maiorem.) *ἀπὸ μικροῦ αὐτοῦ ἕως μεγάλου αὐτοῦ*, id est, A paruo illorum usq; ad magnum illorum, consentientibus & Hebræis.

Veterauit prius.) *ἠνεπιλάλακε*, id est, Antiquauit, siue fecit antiquum.

EX CAPITE NONO.

HAbuit quidē & prius.) *ἔχει μὲν ἔτι*, id est, Habuit quidē igit. Et prius nomen est, & ad testamentum refertur. Nec est Græce prius, sed primum, Iustificationes culturae.) Sermo anceps est; potest enim distincte legi, *δικαιώματα λατρείας*, sed rectius coniunctim legitur, *λατρείαν* enim appellat ritus sacrificiorum.

Et sanctum seculare.) *τὸ τε ἅγιον καὶ κοινόν*, id est, Sanctum mundanū, quod in eam partem admitterentur etiam profelyti ac gentes, id quod indicant commentarij in hunc locum Chrysofomi ac Theophylacti.

Candelabra.) *ἡ τε λυχνία*. Et candelabrum numero singulari. Nos lucernas uertimus quod idem candelabrum multas sustineat lucernas.

Quæ dicitur sancta.) Sancta hoc loco pluralis est numeri, neutri generis *ἡ τις λέγει ἡ ἅγια*, quæ dicitur siue dicunt sancta, ut respondeat ad hoc, quod mox sequitur, sancta sanctorum. Torquetur admodum diuus Augustinus in quæstionibus super Leuiticum, quæstione quinquagesima tertia, quem in sensum accipiendum sit, sanctum sancti, putatq; dictum *τὸ ἅγιον τὸ ἅγιον*, perinde quasi plene dicas, *τὸ πνεῦμα ἅγιον, τὸ θεὸς ἅγιος*, id est, Spiritum sanctum sancti dei, cum constet hanc cōduplicationē iuxta idioma sermonis Hebraici, epistolam habere sanctimonie. Siquidem priorem patrem duntaxat sanctum appellat, alteram ut eximie sanctam, sanctum sanctorum.

Post uelamentum autem secundum.) Secundum, referendum est ad Velamentum, nō ad tabernaculū. Apud nos enim anceps est sermo, apud Græcos nequaquam. Licet ipsa res, atq; etiam sermōis tēhor reclamet Græcorū lectioni. Paulus enim distinguit duo tabernacula, non duo uelamenta. Nec enim erant duo uelamenta. Hanc distinctionem prosequens apostolus, paulo inferius ita loquitur: His uero ita cōpositis, in prius quidem tabernaculum semper introibant sacerdotes sacrificiorū officia consumantes, in secundum autem semel in anno solus pontifex & c.

Thuribulum.) *θυμιατήριον*. Quod locū quoq; significat, aut arā, in qua fit suffitus.

Super quæ erant.) *ὑπὲρ αὐτῆς αὐτῆς*, id est, Supra illud autem, siue supra illam, ut referas ad arcam, attestantibus scholijs Græcanicis.

In priore quidem.) *εἰς μὲν τὴν πρῶτην*. Cur non potius in primum quidem? cū præsertim Græcus interpres ita loquutus sit, & grammatices ratio postulet. Similiter in eo quod sequitur *εἰς δὲ τὴν δευτέραν*.

Sacrificiorum officia.) *τὰς λατρείας*. Explicuit interpres Græcam uocem, quam aliquoties uertit culturam, siue obsequium.

Quæ offeret.) *ὁ προσφέρει*. Quæ offert. Nec est pro ignorantia, sed pro ignorantijs.

Quæ parabola.) Cur non potius similitudo? Aut quid hic opus uoce Græcæ?

Temporis instantis.) *εἰς τὸν καιρὸν ὃν ἔγενετο*, id est, In tēpus quod instabat, hoc est, pro tempore tum præsentē.

Iuxta quam.) *καθ' ὃν*, id est, iuxta quod, siue in quo, ut subaudias tempore.

In cibis & in potibus.) Interpres nō potuit reddere Græci sermōis gratiam *ἡδὲ βρώμασι καὶ πόμασι*, nisi dixisset in esculentis & poculentis.

Et iusticijs.) *δικαιώμασι*, id est, Iustificationibus.

Impositis.) *ὑποκείμενα*, id est, Imposita, refertur enim ad munera & hostias. Apud Græcos certa est lectio, Nec tam est imposita quam sita. In his enim quæ commemorauit, sita est Iudaica religio.

Absistens.) *παροψύχων*, id est, Accedens. Alioqui parum apte cohæret, quod mox sequitur, Introiuit in sancta. Etenim qui potest introire, qui iam absistit.

Per amplius.) Dux sunt dictiones, *ἢ τὸ μέλλον*, Per id quod amplius, siue maius erat. Non manufactum.) *ἢ χειροποίητον*, Dictione composita.

Qui

Qui per spiritum sanctum.) *ἢ πνεύματι αἰωνίῳ*, id est, Per spiritum æternū, Et in hunc modum legit & interpretatur Chrysofomus.

Morte intercedente.) *θανάτου γενομένου*, id est, Morte facta. Quanquam interpres bene reddidit sententiā.

Vbi enim testamentum, mortem &c.) At diuus Hieronymus prodidit uocem, quam interpretes uerterunt testamentum. Hebræis magis sonare pactum aut fœdus *ברית*. Quod si uerum est, apparet hanc epistolam scriptam ab eo, qui Hebraice nescierit, id quod haud ita dissimile ueri uidetur. Certe diuus Hieronymus constanter uertit pactum. Iam *ἢ βέβαιον* Græcis dispositionem sonat magis quam testamētum. Et Hebræis *ברית* à testibus dictū est, quod pacta quæ rata uelimus esse, sub testibus sancti cōsoleant. Proinde Septuaginta uidentur hoc sequuti, qui testamentum transtulerunt. Verum si quis uocem sequi malit, quam sermonis usum ac proprietatem, quicquid adhibitis agitur testibus, testamentum erit. Nec est confirmatū, sed *βεβαία*, hoc est, ratum, siue firmum, ut subaudias Est.

LECTO enim.) *λαληθείσης γὰρ*, id est, DICTO enim.

Mandato legis.) Græca secus habent *λαληθείσης γὰρ πάσης ἐπιτομῆς, ἢ νόμου καὶ μοιμασίας πάντων ἐπὶ λαῶν*, id est, Cum enim omne mandatum dictum siue recitatum esset iuxta legem à Mose toti populo.

Et lana coccinea.) *ἢ σπῆτις κόκκινος*, id est, Lana coccinea, à cocco, qui adhibetur tingendæ purpuræ.

Hic sanguis testamenti.) Ad hæc alluisse uidetur Christus in cœna, Hic sanguis noui Testamenti, simili modo suum repræsentans sacrificium.

Sine sanguinis effusione.) Græce cōposita dictione est, *ἀματεκχυσίας*. Et hic locus nō nihil sapere uidet Origenicū, si legas quæ sequunt, & si quis crassius interpretet. Proinde Chrysofomus rē trahit ad allegoriā. Synagoga terra erat, ecclesia cœlū. Illorum sanctum paulo ante uocauit mundanū, nostra cœlestia sunt, cū simus ipsi cœlestes.

Non enim in manufactis.) Græce est, In manufacta sancta &c. *εἰς χειροποίητα ἅγια*, & consentiunt nostri codices emendatiores.

Exemplaria uerorum.) Græce non est *ὑποδείγματα*, quemadmodum paulo ante, sed *ἀντίτυπα*, ueluti reddentia similitudinē uerorum. Neq; mihi uidentur absurde dici exemplaria uetera illa, quæ deliniabant ac uelut adumbrabant Euangelicam historiam. Certe nobis erant exēplaria, etiam si deo non fuerunt. Qui scripsit hanc epistolam nihil interesse putauit inter *ὑποδείγματα* & *ἀντίτυπον*.

In consummatione.) *ἡ συντελεία*, id est, Sub consummationem, siue instante cōsummatione. Nam eam uim habet aliquoties ea præpositio, si dandi casui iūgatur, ut captauit illum *ἡ θανάτω*.

EX CAPITE DECIMO

Non ipsam imaginē.) *ἐκ αὐτῶν τῶν εἰκόνων*. Ipsam posuit pro ueram & expressam, quæ rem totā ut est, representet. Vnde & Christum, imaginem dei uocat. At umbra nihil representat præter extrema quædam corporis lineamenta, Vnde rudis illa præscorum pictura cœpit.

Alioqui cessassent offerri.) Græcanica scholia admonent per interrogationem esse legendū, an non desissent offerri? Interpres legisse uidetur, *ἐπεὶ ἐπαύσαντο ἢ προσφερόμεναι*. Pro nobis facit Theophylactus. Certe aut omittenda erat negatio, aut legendum per interrogationem, quæ uim habet negandi. Ceterum hic eleganter interpres participium uertit in uerbum infinitiuium, *ἐπαύσαντο προσφερόμεναι* pro *προσφερόμεναι*, quod alijs quidem parum eleganter reliquit.

Sed in ipsis commemoratio.) Subaudiendum est, sacrificijs siue hostijs, siue in ipsis. Loquitur enim de iteratis.

Hostiam & oblationē noluisse.) Quisquis hanc scripsit epistolam, minimū discrepat ab ædificatione Septuaginta, in citandis ueteris instrumenti testimonijs, iuxta quos ita legimus, *Θυσίαν καὶ προσφορὰν ἐκ ἡδὲ λησας, σῶμα δὲ κατηρτίσω μοι, ὁλοκαυτωματικὴ καὶ πρὸς ἡμαρτίας ἐκ ἐξήτησας. τότε εἶπον, ἰδοὺ ἡμεῖς, ὃν κεφαλὴν διβιβλίον γέγραπται πρὸς ἐμὲ τὸ ποιῆσαι τὸ θελημαί σου*. Vbi pro aures positum est corpus, atque ita legit Augustinus,

Testamentum Hebræis pactum est

ἀματεκχυσίας

ἀντίτυπα

Interpres collaudatus

Corpus pro aures enarrans

Excussa Augustini sententia

Parabola similitudo

enarrans psalmum trigessimum nonum. At diuus Hieronymus iuxta ueritatem Hebraicam transfudit hoc modo, Victimam & oblationem non indiges, aures autem fodisti mihi. Holocaustum & pro peccato non petisti, tunc dixi, ecce uenio. In uolumine libri scriptum est de me, ut facerem placitum tibi deus meus. Caeterum quod dicit, Aures autem perfodisti mihi, indicat obedientiam fidei, quam deus iam requirebat a suis cultoribus, facti dicitis uictimam.

Vt faciam deus.) Hoc referendum est ad illud quod praecessit, Ecce uenio, ut faciam &c. annotantibus Graecorum scholijs, & liquet ex his quae sequuntur.

Tunc dixi, ecce uenio.) Vbi haec uerba repetuntur, dixit, est Graece *οτι ειρηκην*. Mirum est autem, cur interpret Latinus mutauerit personam, cum referantur uerba superius posita. Et tamen ita scriptum fuisse in uetustissimo codice Paulino rasurae uestigium indicat. Neque secus legisse uidetur Chrysostomus, uel hoc argumento, quod quaestionem mouet, de quo hoc dicatur. Nam si legisset, tunc dixi, hoc est, si ipse diceret de se, non conueniebat interrogare, de quo hoc diceretur. Post haec consului Graecum codicem, & reperi *ειρηκην*, id est, dixi, in posteriore loco, quum apud Theophylactum esset *ειπον*, id est, dixi: Variant & Latini codices.

Vt sequens statuat.) *το δευτερον*, id est, Secundum siue posterius.

Sacerdos praesto est cotidie.) *ιερευς εισηκην*, id est, Sacerdos stat, ut uerbum uerbo reddam. Nec est quod nos offendat temporis ratio, cum in huiusmodi uerbis praeteritum usurpetur pro praesenti. Hoc admonui, quod animaduertent quosdam frustra offendi, in quibus est Stapulensis noster. Alioqui si legas stabat, parum congruet quod mox consequitur, Quae non possunt auferre peccata. Quanquam Graece est, *οτι ουδωποτε*, id est, Nunquam possunt: atque ita scriptum comperi in exemplari Paulino, atque item in Constantiensi.

Pro peccatis offerens hostiam.) *προσενιχνης θυσιαν*, Participium est praeteriti temporis, quamobrem mutato genere uertere poterat, oblata hostia.

Sanctificatos.) *τους αγιαζομενους*, id est, Eos qui sanctificantur.

Dabo leges.) *διδως νομους*, id est, Dans leges. Codex Donatiani habebat dando, pro dabo, consentiebat Constantiensis.

In introitu.) Valla castigat, in introitum, quasi nos confidamus futurum, ut introeamus sancta. Et est quidem Graecus sermo anceps. *εις την εισοδον*. Verum non uideo cur non recte possit accipi, nos habere fiduciam in introitu, quo Christus Pontifex pro nobis ingressus est sancta. Etiam si diuersa lectio mihi non improbatur, & magis quadrat ad ea quae sequuntur, Accedamus cum uero &c.

Initiauit.) *ενεκαίνισεν*, id est, Innouauit, siue dedicauit, unde encaniam.

Viam nouam.) *οδου πρόσφατου*, id est, Viam recentem.

Accedamus.) *προσρχομεθα*, id est, Accedimus. Etiam si hic Graecorum exemplaria uariant. Et in plenitudine est, *εν πληροφωσει*, de quo saepe iam admonuimus. Ac de certitudine fiducia, interpretantur Graecorum commentarii, qui Chrysostomo inscribuntur.

Confessionem indeclinabilem.) *ακλινη*, id est, Non uacillantem, neque huc & illuc nutantem, hoc est, firmam & immotam. Alioqui indeclinabile dicitur, quod uitari non possit.

In prouocationem charitatis.) *εις προσφυσμους*. Quod Lucas in Actis accipit pro excauescentia, in malam partem: hic in bonam usurpauit, pro extimulatione.

Collectionem nostram.) *αδισωαγωγωλυ*, id est, Aggregationem, quasi postea accesserint, aut accessuri sint.

Quanto uideritis.) *οσο βλέπετε*, id est, Quanto uideritis.

Terribilis autem.) Melius erat, sed terribilis, Quanquam idem significant haec coniunctioniones, tamen non nihil refert aliquando, quam quo loco ponas.

Et ignis aemulatio.) *ζηλον*, igni ueluti sensum tribuit. Nam zelum appellat impetum ulciscendi.

Quae consumptura est.) *εδιειν μελλοντα*, id est, Qui comesturus est, siue deuoraturus. Et hic locus palam adimit spiritum Christianis relapsis in peccatum, nisi commode interpretemur iuxta rationem, quam superius indicauimus ex Chrysostomi sententia, atque etiam Theophylacti, non posse repeti baptismum, qui Christi mortem representat. Testatur non

πληροφωσει

προφυσμους

Locus olim suspectus

minatim Theophylactus, hunc Pauli sermonem a nonnullis eodem fuisse deprauatum, ut interpretaretur, non dari locum ueniae, a baptismo reuolutis in uitia. Quoniam autem ea quae sequuntur, Sed terribilis expectatio iudicij, uidentur pugnare cum hac interpretatione (Nam alioqui dixisset, sed sequitur poenitentia) posset & sic explicari, ut Paulus *επιβολη* utatur, quo magis deterreat eos a peccato. Similia sunt in epistola Ioannis. Aut ut intelligamus de his qui deficiunt a lege Christi, quos aduersarios uocat.

Irritam quis faciens.) *αθετησες τις νόμου*, id est, Aliquis qui irritam fecit legem.

Mereri supplicia.) *αξιωθωσεται*, id est, Mererit, seu dignus habebitur.

Pollutum duxerit.) *κοινον*, id est, Commune. Sic enim uocant Iudaei, quod est profanum & abominandum. Porro duxerit, positum est pro existimari, aut haberi.

Mihi uindicta.) Graece est, uindicta nominandi casu, *εμοι εκδικησις*, ut & ante admonuimus. Perinde ualet ac si dicas, mea est uindicta, & meum est ulcisci, non uesstrum.

Et ego retribuam.) Et, redundat, consentiente Constantiensi.

Quia iudicabit.) Quia, non est apud Graecos. Caeterum illud, in altero quidem opprobrijs, dilucidius uerti poterat, per tum & tum, aut partim & partim, aut non modo & non solum. Partim quidem dum & probris & pressuris affecti, spectaculo fuistis omnibus, partim dum consortes ita conuersantissimi facti estis. Ut sit sensus, illos duplici nomine laudari, qui non solum ipsi persecutionem ob Christi fidem sustinuerint, uerum & alijs haec patientibus adfuerint & communicarint. Porro quod Laurentius arbitrat, ex hoc potissimum uerbulo doceri posse, hanc epistolam esse Pauli, quod de uinculis suis meminerit, frivolum est, ne dicam ridiculum, quasi non omnes ferme apostolorum successores & adutores in uinculis fuerint.

Spectaculum facti.) *θεατριζομενοι*. Theatron Graecis spectaculum. Vnde qui in theatrum producuntur, ut omnibus sint spectaculo, *θεατριζομενοι*.

Na & uinctis.) Graece est, *τοις δεσμοις εμοις*, id est, Vinculis meis, interpretes legisse uidentur *δεσμοις*. Theophylactus legit *δεσμοις μου*. Vtraque lectio sanam habet sententiam.

Cognoscentes uos.) Graeci sic legunt. *γινωσκοντες εχθρο εν εαυτοις λεγεισθονα οτι εστιν εν ερανοις ηδη μενουμεν*, id est, Cognoscentes uos habere in uobismetipsis meliorem substantiam in caelis & manentem. Quidam codices pro *εν εαυτοις* habent, *εν ερανοις*, id est, In caelis. Quidam habebant ad hunc modum, *εχθρο εν εαυτοις λεγεισθονα οτι εστιν εν ερανοις*, id est, habere uobismetipsis meliorem substantiam in caelis.

Nolite itaque amittere.) *μη αποβληθητε εν*, id est, Ne abiciatis igitur.

Patientia enim uobis necessaria.) *υπομονησ γαρ εχετε χρεια*. Quod non simpliciter sonat patientiam, qua toleramus mala, sed patientem expectationem, cum spe praemij duramus in malis, & nos rebus melioribus seruamus.

Adhuc enim modicum aliquantulum.) *ετι γαρ μικρον, οσον, οσον*. Quod ita uertere poterat: Adhuc enim perpuffillum, aut perquam exiguum tempus. Nam Graeci sermonis conuolucio, epistola habet breuitatis temporis, idque iuxta proprietatem Hebraei sermonis, qui congeminatione uerbi eiusdem uehementiam explicant. Quod genus est illud Hieremiae, Ficus bonas bonas, & ficus malas malas. Rursum illud eiusdem, templum domini, templum domini. itidem Esaias capite decimo, Adhuc enim paululum, modicumque, & consummabitur indignatio mea.

Ex fide uiuit.) *ζησεται*, id est, Viuet, siue uicturus est.

Quia si.) Antiqui codices habent, quod si. Graeci, *ηδη ενω*, id est, Et si.

Non placebit animae meae.) *εν δυδουσι η ψυχη μου εν αυτη*, id est, Non complacitum est animae meae in illo. Quanquam diuus Hieronymus existimat Ea legendum, ut referatur ad uisionem, non ad hominem: praecedat enim in Habacuc, unde hic desumptus est locus, Scribe uisionem, &c. Atque illud, si subtraxerit se, refert ad Christum tardan- tem, non ad hominem desperatam. De quo cui cordi fuerit copiosius edoceri, legat huius enarrationem in secundum caput Habacuc.

Subtractionis filij.) Filij, non reperio in Graecis codicibus, ac ne in Paulino quidem exemplari, nisi quod aliquis recentiore manu in spacio uersus dirimere ascripserat, filij. Suffragabatur nobis hic uetustissimus codex Constantiensis. Porro ita dixit, non sumus subtractionis, quasi diceret, non sumus subtractores, hoc est, qui fugiunt ac

Mihi uindicta

Laurentij argumentum

υπομονη

οσον, οσον

Noua Hieronymi interpretatio

Supereft in nostris

detrectant obedire; sed sumus fidei, hoc est fideles, quasi dicas, sumus dei. Nec est sumus, sed sumus, modo indicandi, non imperandi.

EX CAPITE DECIMO.

Perandarū substantia.) ελπίζουσαν ὑπόστασις, id est, Quæ speratur, ut sperandarū nomen sit gerundiuū non participiū. ὑπόστασις dixit, certitudinē, & id cui aliquid innititur ac fulcitur. Augustinus enarrās caput euangelij, secundum Ioannē 14. sic adducit, Est autē fides sperantiū substantia, ut ελπίζουσαν accipiatur actiue, quum sit uerbū mediū, quasi fides sit quo nitatur credētes. Itidem citat libro de Pecc. merit. & remis. 2. cap. 31. Ibidē ελεγχθ' uertit conuictio-

videt definiti

Glossema Decretalium notatum

Coniunctio quoddam uetustum indicat hoc dictum per synecdochen, quum fides sit & præteritorum & præsentium & futurorum.

Argumentum.) ελεγχθ', id est, Indiciū, nam id hoc loco significat argumentū. Interpres Chrysofomi uertit conuictio. Etiam si in libris uulgatis ubiq; deprauatum est, coniunctio. eam uocem quum toties repetat, nullus tamen animaduertit mēdum ne in postrema quidem æditiōne. Certe sensus ipse monere poterat lectore huius rei. Etenim quū ait: Coniunctio quippe est in rebus admodum manifestis, perspicuum est hic non congruere coniunctionem.

Non apparentium.) Græce est, εὐλεπώων, id est, Quæ non uidentur. Nec est senes, sed seniores, πρεσβύτεροι. Et μαρτυρήσαν, quod hic uertit testimoniū consequuti sunt, transferre poterat, Testimonio probati sunt, siue testimoniū emeruerunt.

Ex inuisibilibus uisibilia.) εἰς τὸ μὴ ἐκ φαινομένων τὰ βλεπόμενα γεγονέναι, id est, Ut ex his, quæ non apparent, ea quæ uidentur fierent.

Plurimā hostiam.) πλείονα θυσίαν, id est, Copiosiore hostiam, siue plus hostiarū. Interpres ne diceret plurem hostiam, comparatiuum mutauit in superlatiuum.

Esse iustus.) Græce dixit magis q̄ Latine, μαρτυρήθη εἶμαι δικαίος, Testimonio dictus est esse iustus, siue testimoniū meruit quod esset iustus.

Muneribus eius.) De muneribus est Græce, ἀπὸ τῶν δώρων, id est, De donarijs. Sine fide autē impossibile est placere deo.) Deo, hoc loco nō repetitur apud Græcos, quos ego uiderim, sed subauditur ex superioribus. Certe nec apud Chrysofomū Græcum, nec apud Theophylactum additur.

Metuens.) ὑλαβηθεὶς, id est, Cauens, siue ueritus.

Fide qui uocatur Abraham.) πίσει καλεσθῆναι ἄβρααμ. Interpres non respexit ad uerbum præteriti temporis, obediuit. Itaq; uertendum erat, Fide uocatus Abraham obediuit: aut, fide cum uocaretur Abraham obediuit: ut fide, pertineat ad uerbum obediuit. Sed rectius ad utrunq; accommodatur, Vocatus Abraham per fidem, & obediuit per fidem. Siquidem fide promeruit, ut illi nomen augeretur. Non enim illi prius auctum est, quàm de eo dictum est, Credidit Abraham deo, & reputatum est illi ad iustitiam. Theophylactus sic interpretatur, ut uocatus non faciat ad nominis appellationem, sed ad iussum dei. bis enim uocatus est à deo, cum iuberetur relinquere natalem terram, rursus cum uocaretur in montem immolaturus filium. Ac iuxta hunc sensum

Deo additur

Duplex sensus

sensum ordinandus est sermo: Abraham cum uocaretur à deo, per fidem obediuit. In locum exire.) Et hoc Græce, obediuit exire: poterat Latine, obediuit siue paruit exiens, siue ut exiret.

In casulis.) ἐν σκηναῖς, id est, In tentorijs. Sara sterilis.) Epitheton sterilis, non inuenio in Græcis, licet ascriptū sit in uetustis nostris codicibus. Ex Chrysofomi & Theophylacti narratione patet, inquit, am interpretis uoluerit de suo amine sumpserit.

In conceptione seminis.) ἐν τῇ καταβολῇ τῆς ἐμπίστεως. Interpres probe & uere reddidit sententiā Græci sermonis. Imbecillitas enim corporis obstat, quo minus semen subsidat & adhærescat in matrice, propter imminutam attrahendi ac retinendi uim. Nam illud καταβολῇ aliquoties uertit foundationem. Proinde Chrysofomus uim uerbi explanans, exponit, Ad suscipiendum semen ac retinendū. Demiror autē cur Faber maluerit pro conceptione, successionem, nisi quod uerecundius etiam q̄ interpres studuit efferre, aut, quod magis suspicor, librariorū incuria, pro susceptione mutatum est successione. Theophylactus indicat quosdam esse in hac sententiā, ut putent & foeminis inesse semen, & ad id hunc locum posse accommodari.

Etiam præter tempus ætatis.) Græce sic est, καὶ πρὸ καιροῦ ἡλικίας ἐτεκεν, id est, Et præter tempestiuitatem ætatis peperit, hoc est, aliena ætate.

Orti sunt.) ἐγενήθησαν, id est, Nati sunt, siue geniti. Propter quod ab uno orti sunt.) ὁμοῦ καὶ ἀπὸ ἐνὸς ἐγενήθησαν, καὶ ταῦτα νεκρωμένῳ, id est, Propter quod ab uno nati sunt, siue ex uno, id est, ex mortuo, siue, eoq; ex mortuo.

Et hoc ex mortuo.) καὶ ταῦτα νεκρωμένῳ. Ne quis putet Abraham iam uita defunctum genuisse filios. Sic enim uertit quidam, Ex uno nati sunt, & ipso cum mortuus esset. Imò Græcus sermo significat illum iam effæcto defectoq; fuisse corpore, sicut & in Epistola ad Romanos dixit, mortificationem uulue & corporis. Deinde καὶ ταῦτα, ex consuetudine Græci sermonis facit ad epitalin, quod Latini reddere solent, id est, atq; id, & quidem, alijsq; similibus modis. Ut ne Laurentiū quidem oportuerit admotum offendi in numero pronominis.

Aspicientes.) Cum mutarit genus paulo ante, ut temporis seruaret rationem, cur non idem facit in hoc participio? Nam dicere poterat, non acceptis, sed eminus, siue procul conspectis & salutatis, & confestis.

Et salutates.) Ante hæc uerba inuenio in Græcis codicib. ὁ πειθόμενος. i. Persuasi.

Et siquidem illius meminissent.) καὶ εἰ μὴ ἐκείνους ἐμνημόνεον, ἀπὸ ἧς ἐξήλθον, ἔχον ἄκακρον ἀναπέμψαι, id est, Et siquidem illius meminissent, undefuerant profecti, habuissent tēpus reuertendi. Nec enim assentior hac quidē in parte Laurentio Vallæ, qui putauit in hunc uertendum fuisse modum: Et si quidem illius recordarentur, ex qua exierant, haberent tempus reuertendi, ueluti de præsentī loqtatur, non de præterito. At qui id longe secus est. Loquitur enim de Abraham ac similibus, quibus liberum erat in patriā redire, si patriæ desiderium eos tenuisset. Cæterum Laurentiū offendit uerbum præsentis temporis, quod mox sequitur. Nunc autē meliorem appetūt. Quasi uero noua sit huiusmodi temporis hypallage. Quid quod ut sequitur ita præcessit etiā uerbum præsentis temporis, ἐμφανίζου ὅτι. Certe quod paulo inferius subiicitur, Non confunditur deus, uocari deus illorū, non potest nisi ad patriarchas accommodari. Dicitur enim deus Abraham, deus Isaac, deus Iacob. Iam nūm Latine dici possit, Erubescit uocari bonus, quemadmodum dicimus, cupit uideri bonus, uiderit Laurentius, qui hoc negat, cum nihil obsistat, quo minus ita loquamur.

In quo suscepit.) ὁ πᾶς ἐπαγγελίας ἀναδέξασθαι, id est, Qui p̄missiōes acceperat.

Arbitrans.) λογισάμενος, id est, Perpendens, etiāsi participiū præteriti tēporis est.

In parabolam accepit.) ἐν πᾶραβολῇ ἐκομιζέσθαι, id est, In similitudine adduxit, hoc est, In typo Christi immolandī. Siquidem Illum, referendum est ad Isaac, quem uiuum reduxit domum.

Et adorauit fastigiū uirgæ illius.) Hieronymus in quæstionibus Hebraicis notat interpretes Septuaginta, qui perperā transfulerint, Adorauit contra summitatē uirgæ eius, cū apud Hebræos habeatur, & adorauit ad caput lectuli. Quod si uerū est,

Deest nobis

Hypallage temporis

quid faciemus... qui patrocinabimur Hieronymos: Porro cum Hieronymus fatetur Hebraicam uocem esse ancipitem, sicuti reuera est, si scribatur absque punctis, quur alterum sensum asseuerat esse falsum, alterum adeo mordicus tenet, ut interpretas adiecerit etiam aliquid de suo: Adorauit, inquit, de minimum conuersus ad lectuli caput.

[Redacted text]

Ceterum quum locis aliquot in sacris uoluminibus legamus adoratos reges, quid erat periculi si pater adorasset filium principem: Vt Reg. secundo cap. nono. Et Reg. tertio, cap. primo, Adoratur Salomon, etiam a Dauid patre, ut uidetur. Quidam sic elabuntur, quasi adorauerit non uirgam Ioseph, sed regnum Christi, quod intelligebat eo sceptro signari. Augustinus aperit aliam rimam, ut pro *ai τω* legamus *ai τω*, iisdem quidem literis, sed mutato spiritu, siue addita litera *εω τω*, ut intelligamus senem innixum baculo suo adorasse dominum. Illud dissimulandum non est, in Graecis non esse, adorauit summum uirga, sed ad summum: cum noster interpretes praepositionem, uelut ociosam reliquerit. Si quidem hoc adorare uidemur, ad quod prono corpore nos inclinamus. Et Graeca uox qua usi sunt Septuaginta *προσκύνησην*, proprie significat capitis inclinati gestum, quum moto a fronte galero caput submittimus. Porro quum Symmachus uerterit, quod probat Hieronymus, adorauit ad caput lecti, mirum quur illius nullam fecerit mentionem, magis suam confirmaturus sententiam, certe alias frequenter adducit Symmachi testimonium. Porro quum lectum audimus, non oportet imaginari quod Iacob decubuerit in plumis Germanicis, sed lectus sedilis erat genus in quo poterant sedere plures, quod genus adhuc uidetur apud Italos. In his horis pomeridianis acquiescunt porrectis tibijs, reliquo corpore erecto, Ita probabile est Iacob ad ingressum filij demissis pedibus sedisse in lecto, quemadmodum proximo capite dicitur confortatus, hoc est, collegisse uires suas, ut extrema uerba proferret Ioseph ac reliquis filijs suis. Et sicut post extrema mandata scribit, collegisse pedes suos in lectum & expirasse, ita hic post mandatam sepulturae curam, non collegit quidem pedes, sed praesertim inclinauit corpus ad caput lectuli. Quod si quis pro lecto baculum malit legere, alio modo significatur senilis ac iam deficientis corpusculi lassitudo. Quaestio autem de adorato domino cuius essentiam uiderit ad caput lectuli, uidetur ex Hebraeorum commentis nata.

De profecione.) *πὸς τὴν ἐξόδον*, id est, De exitu.

Fide Moses grandis factus, negauit se esse filium &c.) Ante hunc locum additum erat in codice Donatiani, sed manu recentiore: Fide Moses grandis factus, occidit Aegyptium considerans dolorem fratrum suorum.

Temporalis peccati.) *ἢ πρόσκαιρον ἔχει ἀμαρτίας ἀπόλαυσιν*, id est, Quam temporariam habere peccati fruitionem.

Thesauro Aegyptiorum.) *τῶν ἐν αἰγύπτῳ θησαυρῶν*, id est, Thesauris qui erant in Aegypto.

Aspiciebat.) *ἀπέβλεπον*, id est, Respiciebat, siue spectabat, aut rationem habebat retributionis.

Animositatem regis.) *τὴν θυμὸν*, id est, Iracundiam, siue ferociam.

Tanquam uidens.) *ὡς ὄρων*. Melius erat, perinde quasi uideret.

Primitiua.) *πρωτόγεννη*, id est, Primogenita.

Quod experti.) *ὡς πείραν λαβόντες*, id est, Cuius nempe maris, experimentum cum cepissent Aegyptij.

Circuitu dierum septem.) *ὠκυκλωθέντα ὑπὸ ἐπιπέδῳ ἡμερῶν*, id est, Circumdati. Nec alio qui mea sententia satis expressit sententiam. Non enim sentit obsidione septem dierum muros euictos, sed posteaquam singulis diebus Leuitae portantes arcam circumiissent ciuitatem, septimo die ad clangorem tubarum muri corruerunt.

Excipiens exploratores.) Et hoc participium praeteriti temporis est, *ἀεφαμύνη*, exceptis exploratoribus.

Quid

Quid adhuc dicam.) *λέγω*, id est, Dico.

Iephthe.) Quod Graeci scribunt Hiephthae, tetrasyllabum *ιεφθαε*. Notatus est a nonnullis & hic epistolae locus, ut admonet Chrysostomus, quod Iephthe meretricis filium, & filiae immerentis interfectorem, in sanctorum catalogo recenset, item Barachi & Samsonem. Impetum ignis.) *δύαμις*, id est, Vim.

Locus notus olim de Iephthe

Acie[m] gladij.) *σῆμα*, id est, Os gladij, siue *σμάτα* numero multitudinis, quod tamen Graeci pro acie ponunt, quod ea parte mordeat. Quamquam sunt apud Graecos, qui *σῆμα* quoque dicitur putant a *τέμνω*, id est, incido, quod ore incidamus & cominuamus cibum. Vnde & *δύσμο* dicitur gladius utrinque incidens.

σῆμα a τέμνω

Conualuerunt de infirmitate.) *ὅτι δυνάμωθεν ἀπὸ ἀδυνατίας*, id est, Potentes redditi sunt ex imbecillitate, ne quis somniet eos reualuisse a morbo. Chrysostomus interpretatur de reuersis ab exilio Babylónico, in quo cum fuissent deiectioni ac mortuis assimiles, postea restituti sunt pristino uigori. Theophylactus attingens & interpretationem, admiscet de Ezechia, qui a morbo reualuit, Posteriorē sequitur Thomas.

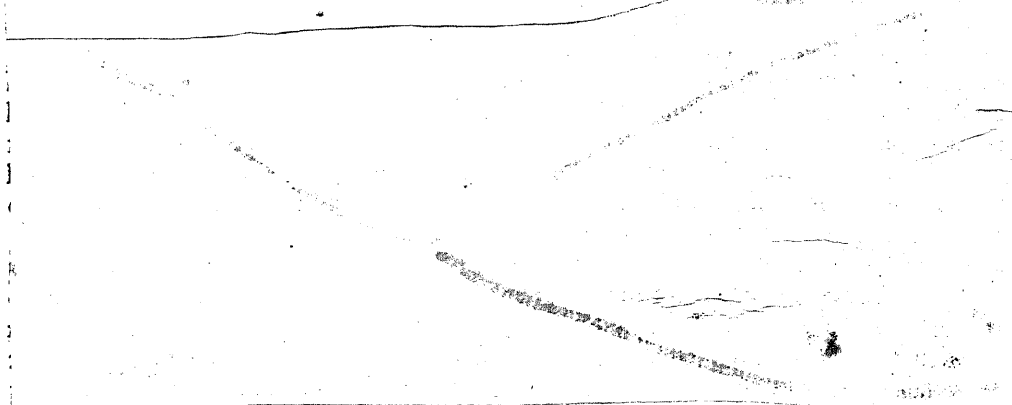
Castra uerterunt exterorū.) *πρόμβολας ἐκλιναν*, id est, Incurfiones siue impressiones in fugam uerterunt, & inclinarunt. Dicitur enim inclinata acies, cum parat fugam, & cedit in bello. Nec male uertit interpretes, si quis modo sentiat, quod hoc loco sit uertere, hoc est, ad fugam impellere. Demiror autem cur Stapulensis maluerit euertere quam uertere. Nam uertere multo erat aptius. Certe euertere, non uideo, quo pacto tolerari possit hoc sane loco. Iam aliquanto inferius mulieres, Graece est *γυναικες*, quae uox & sexum significat & uxorem. At hoc loco mortuos, de liberis accipiendum est.

Distenti sunt.) *ἐτυμπαυίδησαν*. Quod a corio sumptum est, in tympano distento. Quamquam Graecanica scholia interpretantur de his qui fustibus contusi perierunt. Caeditur enim crebris ictibus tympanum.

Secuti sunt.) Quod Hieronymus alicubi uertit, Serrati sunt, ut accommodet ad supplicium Esaiae.

Tentati sunt.) Nescio quo casu acciderit, ut nec apud Chrysostomum, nec apud Theophylactum ulla fiat mentio huius particulae Tentati sunt, praesertim cum sit dilutior utriusque quibus miscetur. Praecedunt enim dissecti sunt, & sequitur, occasio gladij occubuerunt. Mihi uidetur adiectitia. Suspicio enim, eruditulum aliquem pro *ἐπίδησαν*, mutare uoluisse *ἐπεράδησαν*, atque ita uocem utranque relata in contextum, cum altera esset ascripta in spatio marginis.

In melotis.) *ἢ μλωτῆς*, id est, Pellibus ouillis. Sicut *λεοντῆ* dicitur exuium leonis.

~~in pellibus caprinis, Graece est αργαίς. At cur fugit ad eundem modum circumloqui μλωτῆς, in pellibus ouillis? Nisi quod suo more horruit bis dicere pellibus. Quamquam μλωτῆ non tam pellem ouis significat quam exuium, hoc est, pellem corpori detractam unam cum lana.~~

Egentes.) *ὕσφραμνοι*. i. Destituti reb. necessarijs. Quamquam interpretes bene reddidit.

Testimonio fidei probati.) *μαρτυρηθέντων ἢ τῆς πίστεως*, id est, Testimonio comprobati sunt per fidem.

Prudente.) Et hoc participiū est prateriti tēporis apud Græcos, πρὸ βλεψαμένης, id est, Quod deus melius quiddam de nobis prospexerat. Augustinus aliter citat lib. De pecc. meritis & remis. secundo, cap. trigesimo primo. Pro nobis em̄ meliora prouiderunt. pro πρὸ βλεψαμένης codex illius habuit πρὸ βλεψαμένοι. tum aliter distinxit, ut τὸ θεὸς referatur ad promissiones, non ad participiū sequens.

EX CAPITE DVODECIMO

Circumpositam nubem.) περιέκλιον, id est, Circumpositam, siue circumdatam, & undiq; cingentem nos. Nubem autem uocat ingentem multitudinem ac turbam testium.

Pondus.) ὄγκον, id est, Onus, siue sarcina.

Circūstans nos.) Nos, non est in Græcis codicibus, & est ἀπρὸς ἑαυτοῦ, id est, quod facile circumstans, & hæreat atq; amplectatur, quasi nolens abijci. Proinde nos uerti mus, tenaciter inhærente peccato. Iam an satis quadret Aquinatis interpretatio, qui circumstans peccatum, exponit, occasionem peccandi, alijs discutiendum relinquo.

Autorem fidei & cōsummatorē.) ἀρχηγὸν ἢ τελειωτὴν. Non explicuit interpretes uim & festiuitatem Græci sermonis, qui constat ex contrarijs inter se uocibus, quarum prior composita est ex principio, posterior deducta à fine. Perinde quasi dicas inceptorem & finitorē, ut idem Christus sit autor in itij simul ac finis.

Confusione contempta.) Confusionem suo more, probrum atq; ignominiam uocat, cum Græce sit ἀεχμὴ.

Atq; in dextera.) Græce est, Et in dextera throni dei, ἢ δεξιᾷ τῆς θρόνου τοῦ θεοῦ.

Sedet.) ἐκάθισεν, id est, Sedit, siue confedit. Quanquam, ut dixi, in his prateritum pro presentis usurpatur.

Consolationis.) παρηγορίας. Hic sane magis quadrabat adhortatiōis. Imò utrūq; bene habet. Etiam si Theophylactus interpretatur de exhortatione.

Tanquam filijs loquitur dicens.) Dicens, apud Græcos non est.

Neq; fatigeris.) ἐκλύς, id est, Deficias, siue defatigeris.

Flagellat autem omnem filium.) μαστιγῶν. Quod Hieronymus in Osee uertit, castigat, quæ uox mutata literula uidetur à Græca deducta fuisse. Nam flagris cædi apud Romanos feruilius est. Ceterum illud Recipit positum est, pro eo quod est approbat, & non abdicat ac reijcit.

In disciplina perseuerate.) Græcus codex fecus habet. εἰ παιδείαν ἐπορεύετε, id est, Si castigationē sustinetis, cōsentientibus & interpretibus Græcis. Nam paulo ante quod erat παιδεία, uertit castigat, & ab eo deductū παιδείαν, uertit disciplina, & sic secuti quidā, Disciplinā uocāt castigationē, non satis approbante Valla. Quancūq; disciplinā reperire licet apud probos autores, præcipueq; Suetoniū, pro seueriore institutione gubernationeq;, cuiusmodi solet adhiberi primis annis. Augustinus enarrās psalmū centesimū decimū octauum, Disciplinā interpretatur, cū quis molestijs eruditur. Cæterū quod Græce est πειθαρχεῖτε, & interpret reddidit offeri se; Augustinus libro De tempore barbarico, cap. sexto, legit, Sicut filios uos aggreditur deus. Hoc enim agit Paulus, ne horrescant manum castigantis dei: non enim, inquit, admouet uobis manum, ut hostis hosti, sed ut pater filijs, emendaturus, non perditurus.

Ergo adulteri.) Opinor interpretem uertisse adulterini, pro spurijs & illegitimis: Quos Græci simulq; Latini uocant νόθοι, quo uerbo usus est Paulus.

Eruditores habuimus.) παιδευθέντες, ab eodem uerbo παιδεύειν, quod significat ueluti puerum instituire, quod plagis & obiurgatione nonnunquam opus sit.

In tempore paucissimorum dierum.) πῶς ὀλίγας ἡμέρας, id est, Ad paucos dies.

Secundum uoluntatē suam.) ἢ τὸ δούλω αὐτοῦ, id est, secundum uoluntatē suam, & non secundum suo arbitratu. Nonnunquam & præter meritum.

In recipiendo.) εἰς τὸ μεταλαβείν, id est, Ut participes fiamus.

Pacatissimum.) εἰρηνικόν, id est, Pacificum, siue pacatum.

Et gressus rectos facite.) προχίμας. Quod ut indicat Theophylactus, aut uestigiū est rotæ currus humi impressum, aut ipsa terra currentiū pedibus conculcata.

Ut non claudicans quis erret.) ἵνα μή τις χωλὸν ἐκτραπή, id est, Ne id quod claudum aberret

aberret, hoc est, ne claudicatio abducat à uia, præsertim cum sit angusta. Certis igitur & non uacillantibus passibus opus est in hac.

Contemplantes.) ἀθίσιον ποιῶτες, id est, Considerantes, & curam agentes. Translatum ab exercitu longū faciente iter. Nam hic aliquot uiris cura delegari solet prospiciendi, ne desit comœtus.

Ne quis desit gratiæ dei.) μή τις ὑσφῶδῃ ἀπὸ τοῦ χάριτος, id est, Ne quis sit deficiens, aut desitutus à gratia dei, hoc est, qui nō possit assequi, uelut in uia sunt qui deficiant.

Impediat.) ὄγκλην, id est, Obstat, siue obturbet. Augustinus sermone de Verbis apostoli ad Hebræos, id est, Ne quis sit deficiens, legit molestat.

Montis.) ἑπέδωκεν, id est, Reddidit, id est, in alterius rei uicē dedit. Et enim qui uocatur mons, in apertis, pro eo quod accipit reddat aliquid. Nec est p̄ uia, sed p̄ uia, id est, Primogenitalia, ut ita docet causa loquamur, hoc est, ut primogeniti.

Scitote.) ἴστε γὰρ, id est, Scitis enim.

Hæreditare.) κληρονομήσατε, id est, Hæreditate accipere.

Ad tractabilem montem.) Montem, in multis Latinis codicibus abest. Nec Theophylactus addit montē, nec Chrysostomus, ἠγλαφωμὴν ὄρεα, id est, Ad montem cōtactum siue qui tangebatur, at non sine pernitiæ tangentium. Allusit enim ad montem Sina & illud psalmi, Tange montes & fumigabunt.

Et accessibilem ignem.) καὶ ἀνεύθυνον πυρὸς, id est, Accessibilem ignem. Origenes homilia in Numeros tertia, nec addit montem, & pro accessibilem legit, ardentē: Non enim accessistis ad ardentem & tractabilem ignem. Mirum autem quid idem sequitur legat: & multitudinem angelorum collaudantium. Et Augustinus libro Quæstio nū in Genesim primo, quæstione centesima sexagesima octaua, legit ad hunc modū: Sed accessistis ad mōtem Sion, & ciuitatem dei Hierusalem, & ad milia angelorum exultantium: quum tale nihil sit apud Græcos.

Se excusauerunt.) παρετήσαντο, id est, Deprecati sunt, siue recusarunt.

Ne eis fieret uerbum.) μή προσεθλήω αὐτοῖς λόγον, id est, Ne sibi cōmendaretur sermo, aut ne sibi adderetur sermo. Nimirū post talia præludia, expectabāt durā orationē. Quancūq; Græcus sermo non nihil habet ambiguitatis, quod αὐτοῖς ad homines referri potest, & ad prodigia quæ præcesserāt, ut sit sensus, ne adiungeretur sermo talibus monstis iam uisus: aut ne ipsis sermo cōmitteretur, quem acerbum expectabant.

Non enim portabant.) οὐκ ἔφερον γὰρ, id est, Non ferebant enim, non tolerabant.

Quod dicebat.) τὸ εἰσελελυμένον, id est, Quod distinguebat, pro præcipiebatur. Expresit enim Hebraici sermōis figurā, iuxta quā dictū est & illud, Distinxit in labijs suis.

Si bestia tetigerit montem, lapidabitur.) Hic quidam Græci codices addūt, ἢ βολίδι, id est, Aut iaculo configetur.

Quod uidebatur.) τὸ φανταζόμενον. Non est simpliciter, quod uidebatur, sed quod uideri uidebatur, sicuti uidentur spectra, & uisa, aut somnia.

Moyse autem dixit.) Suspicio hūc esse locū, de quo senserit Hieronymus, cū ait, à quibusdam hanc epistolam non ascribi Paulo, quod nonnulla citentur in ea, ueluti de ueteri instrumento, quæ apud Hebræos non habeantur. Siquidem Exodi cap. uigesimo ubi narratur historia traditiæ legis, nihil huiusmodi dicit Moses: ac ne tertio quidem eiusdē uoluminis capite, cū in rubo uidet dominū. Nam torquet huc eum locum Aquinas. Id q; quoniam sensit parum esse solidum, adiecit, dixit saltem factū: ne huic quidē filius cōmento addidit: Vel forte apostolus utitur alia litera, quam nos nō habemus. Sed utrū apocrypha utitur an approbata: Si apocrypha, negat alicubi Hieronymus morem esse apostolis, apocryphorum uti testimonijs. Sin approbata, cōstat nostris exemplaribus aliquid approbatæ additionis deesse.

Et multorū milium angelorū frequentia.) καὶ μυριάσις ἀγγέλων πανηγύρις. Mire cōiunxit μυριάσις & πανηγύρις, cū myriades aliquoties dicamus innumerabilem turbam. Alioqui myriās, Græcis est numerus cōplectens decē milia: atq; ita sane adducit Ambrosius, libro de Cain & Abel, secūdo cap. secūdo. Et πανηγυρεῖς dicitur, quoties diebus festis, aut comitijs, uniuersus populus congregatur.

Et iudicē omnium deum.) καὶ κριτὴν θεῶν ἀπάντων, id est, Ad iudicem deum omnium.

Thomas

Thomas

Castigo
μαστιγῶ

παιδεία

Origenis ho-
ua lectio

Supereff in
Græcis

Locus olim no-
tatus in epist.
apud Hebræos

Thomas indicat triplicem lectionem

Et spiritu.) καὶ πνεύματος, id est, Et ad spiritus. Dicitur mirum, quod hic uigilarit Aquinas, indicans huius loci triplicem esse lectionem. Primam esse Græcorum, Et spirituum iustorum perfectorum, ut sit sensus, Accessistis ad spiritum sanctum, qui facit perfectos in iustitia. Alteram huiusmodi, Et spirituum iustorum perfectorum, ut sit sensus, Accessistis ad deum, qui est iudex omnium, sed est quasi hæreditas spirituum iustorum perfectorum. Tertiam, & spiritus iustorum perfectorum, ut accipiamus nobis fore societatem cum spiritibus sanctorum qui sunt perfecti. Sed primam approbat, quod sit, ut ait ille, planior, deinde quod Græcorum, cum ultima cum Græcis consentiat, iuxta quam Chrysostomus interpretatur, animas piorum.

~~Et sanguinis asperlionem.) καὶ αἵματος, id est, Et sanguinē asperlionis, sanguinem, qui aspergitur, Hebræorum more.~~

Et sanguinis asperlionem.) καὶ αἵματος, id est, Et sanguinē asperlionis, sanguinem, qui aspergitur, Hebræorum more.

Melius loquentem quam Abel.) ἤρῃονα λαλοῦντι ἢ τὸ ἄβελ, id est, Meliora loquentem quam sanguis Abel. Nam id palam postulat articulus τὸ. Sanguis enim Abel dicitur loqui de terra, & efflagitare uindictam. At Christi sanguis loquitur expiationem. Ita non modo Græci, uerumetiam Thomas. Hoc incommodum uitare poterat, si uertisset, Abelis.

Loquebatur.) χηματίζοντα, id est, Oracula reddebat. Nec enim est simpliciter loqui, sed ex oraculo respondere.

Adhuc semel & ego.) Et, redundat. Porro testimoniū adductum est ex Aggæi capite secundo. Hebræa sic reddidit Hieronymus, non dissentientibus Septuaginta: Adhuc unum modicum est, & ego commouebo cælum & terram.

Mouebo.) σείω, id est, Concutio, præsentis temporis.

Mobilium.) τῶν σαλευομένων, id est, eorum quæ fluctuant, siue concutiuntur.

Habemus gratiam.) Theophylactus legit, ἔχομεν, id est, Habeamus. Verum in huiusmodi facillimus est lapsus.

EX CAPITE DECIMOTERTIO.

Haritas fraternitatis.) ἡ φιλαδέλφεια, id est, Fraternalis charitas, hoc est, charitas Christianorum inter ipsos mutua.

In uobis.) Apud Græcos non additur, nec in codice Donatiani. Item copula &, quæ sequitur, non est apud illos.

Placuerunt quidam & c.) ἔλαθον πνεύματα, φεισάντες ἀγγέλους, id est, Latuerunt quidam, accipientes hospitio angelos. Sic enim ad uerbum uerti poterat. Porro sensus hic est: quidam imprudentes siue inscientes acceperunt angelos hospitio. Interpretatus est Græcam figuram, quam Latinitas non admittit. Cæterum quod in nostris codicibus Placuerunt, habetur scriptum, id uerisimillimum est librorum errore inductum, qui cum non intelligerent Latuerunt, nam is sermo nihil significat Latinis, mutata scriptura fecerunt, placuerunt. Id probabilius facit, quod in præcis scriptoribus Christianis uidemus in sermone, Græcam figuram frequenter usurpatam, uelut in Irenæo, siue huius interprete, & Tertulliano, ueluti pro eo quod Latine dicitur, insciens præterij domū, illi loquuntur, latui præteriens domū. Mihi non usquequaq; satisfacit, quod hoc loco uertit Laurentius, per hanc latuit quosdam, quod angelos in hospitium accepissent. Neq; enim id sensit Paulus, hoc hospitalitati tribuendum, quod ignorarint quos exceperant, sed quod acceperint angelos, cum se putarent homines accipere. At multo minus, quod in hunc locum commentatur Iacobus Faber Stapulensis, qui putat idem esse latuisse, quod occultatum & non uisum fuisse, scribens in hunc modum, Dicendum latuerunt, non placuerunt. Etenim Lot & familia eius latuit, angelis hospitio susceptis, cum Sodomitæ uellent eum impetere & perfringere fores, continuo percussis cæcitate ab angelis. Verum secus interpretantur Chrysostomus ac Theophylactus, Græcam etiam figuram interpretantes, quæ tamen uel mediocriter Græce peritis incognita non est. Et Theophylactus hanc laudē accommodat ad Abraham & Lot communiter. Chrysostomus adeo tribuit Abraham, ut dubitet, num & Lot oporteat

Superest apud nos

Placuerunt pro latuerunt

ἔλαθον Valla

oporteat esse communem. In eundem sensum refert idem Chrysostomus sermone de Lazaro secundo. In hoc enim est eminentia laudis, quod ignarus angelos esse, in tam hospitibus præbuit humanitatem. Nihil enim magni erat hoc præstare angelis agnitis. Augustinus in questionibus super Genesim libro primo, citas hoc testimonium: Per hanc enim, inquit, quidam nescientes, hospitio receperunt angelos. Et de Lot dubium non est, quin nesciens receperit angelos, existimans homines esse. Cæterum de Abraham non nihil addubitari poterat, quod adorarit & dominum appellarit, cum tres conspiceret. Rursum cum cibum offert, & pedum lotionem, uelut ex itinere fessis, uideatur homines credere. Thomas, ita nodum dissecat, ut dicat Abraham primum eos habuisse pro uiris probis, & ob id exhibuisse humanitatis officia, licet adorarit adoratione δολείας, mox agnouisse angelos, in quibus loqueretur deus. Idem admonet geminam lectionis. Nam præter hanc, quam uulgo habemus, legitur per hanc quidam nescientes receperunt angelos, & tamē non dignatur huius lectionis ullū nobis auctore indicare. Iam quū tot argumenta pro nobis faciant, quū tātus sit Græcorum omnium consensus, quū orthodoxi scriptores indicent etiā Græcam loquutionē, quū apud Augustinū reperitur uera lectio, quum ipsa res reiiciat uerbum placuerunt, tamen quidam magnis clamoribus defendit placuerunt, non alia ratione, quam quod hoc a scribis inductum est in uulgatos codices. Quid istis facias qui nec discere uolunt, nec docere possunt?

Laborantium.) κενωχρημάτων, id est, Afflictorum.

Tanquam & ipsi in corpore morantes.) ὡς καὶ αὐτοὶ ὄντες, id est, Tanquam & ipsi sitis in corpore. Laurentius putat subaudiendum Ipsorum, tanquam ipsi sitis in corpore afflictorum, quod mihi nequaquam probatur. Sentit enim de corpore cuiusq; similibus obnoxio malis. Ita & Theophylactus.

Honorabile connubiū in omnibus.) γυναικῶσι, quod uarie exponit Theophylactus. in omnibus, ut subaudias modis, aut in omnibus ætatibus, aut in omni tēpore, deniq; inter omnes. Quod quidem postremū mihi maxime probatur. Quādoquidē & apud ethnicos honos habitus est matrimonijs, ob fauorē publici cōmodi. Etiam si non hæc prædicatur in laudē matrimonijs, sed præcipiuntur, ut subaudias esto. Videtur enim habere uilem matrimonij, quod id adulterij conspurcat. Cæterū quod hic uertit, thorus, Græce est κοίτη. Eam uocem in epistola ad Romanos, uertit concubitum, agens de Isaac & Rebecca; tamen si κοίτη non significet proprie concubitum, sed cubile.

Theophylactus

Nō te deserā nec relinqūā.) ἀντὶ ἐγὼ καταλείπω. i. Relinquo ac desero, presentis tēporis. Locus est Iosue cap. 1. Etiam si Hieronymus uertit, Nō dimittā nec derelinquā te.

Nolite abduci.) μὴ περιφεραθῆτε, id est, Ne circumferamini. Interpres legisse uideatur περιφεραθῆτε, & utrunq; uerbum satis quadrabat.

Optimum est enim.) καλὸν γὰρ, id est, Bonum enim.

Promeretur deus.) θναρισάται, id est, Conciliatur deus, siue Placetur deo. Quamquam interpres promeretur dixit, pro demeretur & conciliatur.

Et subiacete eis.) ὑπέκειντε. Et eis, redundat, id est, concedite ac deserte.

Peruigilant.) ἀγρυπνῶσι, id est, Vigilant.

Quasi rationē reddīturi.) ὡς λόγον ἀποδώσοντες, id est, Tanquā rationē reddīturi.

Hoc enim non expedit.) ἀλυσίτελες γὰρ, id est, Inutile enim.

Apert uos.) κενώσατε, id est, Perficiat. Et in omni opere bono, legunt Græci.

Verbum solatijs.) παρακλήσεως, Cur non potius exhortationis, hoc loco?

Per paucis scripsi.) ὡς βραχέως. i. Per pauca, siue paucis. Sūt enim Græce duæ dictiōes.

Cognoscite fratrem nostrum.) γινώσκετε. anceps est. Potest enim accipi nostis, & ad sensum haud multum interest.

De Italia fratres.) οἱ ἀπὸ Ἰταλίας, id est, Itali. Neq; fratres est apud Græcos.

Hieronymus

IN EPISTOLAM IACO-

BI ANNOTATIONES DES. ERASMI ROTERODAMI

EX CAPITE PRIMO.

IACOBUS apostolus.) Apostolus, non additur in his li-
bris quos ego uiderim, nec in Latinis emendatioribus.

Iacobus non e-
st uero duo-
decim

hunc esse qui cum Hiero-
solymsis communicauit Paulus, & cuius toties fiat in apostolorum Actis mentio. Ita
Hieronymus

Hieronymus in Catalogo. Rursus enarrans Esaiæ caput decimum octauum. Idem enarrans caput primum epistolæ ad Galatas, dicit illos uehementer errare, qui credunt Iacobum quem uidit Paulus, fuisse unum e numero duodecim apostolorum. Verum superuacuum arbitror anxie de autore digladiari, rem potius amplectamur, & spiritum sacrum autorem exosculamur.

Opus perfectum habet.) *ἔχειτω*, id est, Habeat. Atq; ita legitur & in Latinis exemplaribus emendatis.

Et integri.) *καὶ ὁλόκληροι*. Ut opponatur mutilis. Nam disidia uetant quo minus corpus sit integrum.

Indiget sapientia.) *λείπειται σοφίας*, id est, Si cui deest sapientia. Postulet à deo qui dat.) *ἀετείτω ἀπὸ τοῦ δίδοντος θεοῦ*, id est, Postulet ab eo qui dat, nempe deo, ut intelligas, non aliunde petendam sapientiam.

Affluenter.) *ἁπλῶς*, id est, Simpliciter & pure. Id enim interpretatur quod mox sequitur. Et non impropere.

Et non impropere.) Sunt qui negent in hoc sensu Impropere, esse Latinum: & uerum est Plinio impropere dictum, pro intropropere. Attamen mihi persuadeari non potest, uocem esse confictam, cum toties sit obuia in sacris libris, impropere & improprium.

Nihil hæsitans.) *μηδὲν ἡσικεινόμενος*, id est, Nihil dijudicans. Quanquam hæc affinita sunt, & ob id utroq; modo solet uertere.

Et circumfertur.) *καὶ περιφορεύω*, id est, Iactatur, siue rapitur. Non ergo existimet.) *μη γὰρ*, id est, Non enim.

Quod accipiat.) *ὅτι λήψεται*, id est, Quod accipiet, aut accepturus sit, Vir duplex animo.) *διψυχος*. Quasi dicas, biamimis, ut dicimus bilinguis.

In exaltatione.) *ἐν ὑψίστοις*, id est, In sublimitate. Opponit enim inter se pugnantia. Interpret legisse uidetur, *ἐν τῇ ὑψίστοις*.

In humilitate.) *ἐν ταπεινώσει*, id est, In humiliatone, siue deiectione. Decor uultus eius.) Subdura est metaphora quæ uultum tribuit herbæ. Est enim hic *χόρτος*, quod interdum transfert foenum, nonnunquam gramen, rarius herbam. Proinde sciat lector Græce esse *ὀψιπέπτα τοῦ προσώπου*, id est, Decor aspectus eius, siue speciei.

Dives in itineribus suis.) *πλούσιος*. Vide num legi possit, *πλούσιος*, ut sit, in abundantia. Certe ad sensum uideretur accommodatius.

Repromisit deus.) Græci legunt dominus, pro deus. Ne quis aut suspicetur aliquid subesse mysterij quod repromisit, dixit pro promisit. Nam Græce est *επιγγέλατο*. est eadem uox apud Suetonium in Othone, Tiberio & Claudio Cæsaris. consimiliter usurpata. Neq; enim præpositio re, hic significat iterationem actus, sed relationem: ut recipit, non qui bis capit, sed qui quod ab alio debetur capit: & retinet, non qui bis tenet, sed qui tenet uolentem abire.

Quoniam à deo tentatur.) *ὅτι ἀπὸ θεοῦ τεντάρομαι*, id est, Quod à deo tentor. Tametsi hanc figuram Latinus sermo non recipit, nisi omitras coniunctionem quod.

Intentator est.) *ἀπειρασός ἐστι κακῶν*, id est, Inexpertus est malorum, siue non potest tentari malis. Significat autem deum neq; tentari ipsum malis, neq; tētare quenq; quasi dicas, intentabilis. Demiror autem interpretes non effractione potius uocem hanc explicuisse. Nam Latinis intentator est, qui mali quidpiam impingit. Quod si *ἀπειρασός* accipiatur actiue, bis idem dixit. Et *ἀπὸ* coniunctio reclamationi huic sensui.

Abstractus & illectus.) *ἄβλητος καὶ ἀλεξόμενος*, id est, Illectus & inescatus. Tametsi participia hæc præsentis sunt temporis, id est, dum illicetur & inescatur.

Generat mortem.) *ἐκκύνει*. Metaphora sumpta à grauidis. Quasi dicas enititur. Dilectissimi.) *ἀγαπητοί*, id est, Dilecti.

Datum optimum.) *δοῖτε ἀγαθὰ*, id est, Donum bonum, siue donatio bona. Hieronymus legit, Omnis perfecta donatio, in loco quem mox cito.

Non est transmutatio.) *παραλλαγὴ*. Quod Hieronymus in priori aduersus Iouinianum commentario uerba differentiam. Augustinus libro De ciuitate dei de uerbo in mo legit, Apud quem non est immutatio, nec momenti obumbratio. Rursus aduersus

Manichæos De natura boni, cap. xxiij. Hilarius De Trinitate lib. iij, legit, Apud quem non est demutatio.

Nec.) *ἢ*, id est, Aut, pro nec.

Vicissitudinis obumbratio.) *προπῆς ἀσκήσιασμα*, id est, Conuersionis obumbratio. Significat autem ab hac luce aci umbram, & solstitijs crescere ac decretere nostrum solem. Ita propemodum & diuus Hieronymus in loco quem modo citauimus.

Voluntarie enim, &c.) *βουληθὴς ἀπεκύνσεμ ἡμᾶς λόγῳ ἀληθείας εἰς τὸ εἶναι ἡμᾶς ἀπαραχλωπῆνα ἴψῳ αὐτοῦ ἐπισημασῶν*, id est, Volens progenuit nos uerbo ueritatis, ut simus primitiæ quædam creaturarum eius, siue creaturarum suarum. Beda indicat hunc locum à quodam sic legi, ut simus primitiæ creaturarum eius, quasi intelligat nos esse cæteris rebus creatis præstantiores, quod olim singularum rerum primitiæ offerretur, hoc est præcipua quæque. Porro quod noster interpret *πνε* uertit aliquod, iuxta hanc sententiã rectius uertisset quoddam, siue primitiæ quædam, ut addito nomine intelligamus sermonem habere metaphoram.

Scitis fratres mei.) *ὄσε ἀδελφοί*, id est, Itaq; fratres mei. Interpret legisse uidetur *ἴσε*, pro *ὄσε*. Nam scitis enim, quod est in nostris codicibus, in Græcis non reperio.

Si autem.) Autem, redundat.

Omne immunditiam.) *ἐν πῆϊαν*, id est, Sordiciem.

Abundantiam.) *περισσείαν*, id est, Superfluitatē. Alludit enim ad sordes & superflua corporis. Etiam si non desunt, qui negent superfluitatem esse uocem Latinam. Atqui non uideo qui minus à superfluo licet dicere superfluitatem, quàm ab exiguo exiguitatem, ab assiduo assiduitatem, à perpetuo perpetuitatem.

Et non auditores tantum.) Tantum, non inuenio apud Græcos, ne in Aldina quidem æditione. Sed quidam indicat esse in Rhodiensi codice. Salua res est. At ego uereor, ne is codex sit ad nostros emendatus. Imò ne in Latinis quidem emendationibus additur Tantum, sed adiectum uidetur abs quopiam, cui cum absurdum uideretur præscribi nobis, ne essemus auditores uerbi, uelut interpretans scriptoris mentem, addidit auditores tantum.

Perspexerit.) *πρόσπεψας*, id est, Qui prospexerit, à gestu caput obliquantis intuenti studio.

In lege perfecta.) *εἰς νόμου τέλειον*, id est, In legem perfectam. Codex Donatianicus habebat In lege perfecta.

Libertatis.) *ἐν εἰλελυθείας*, id est, Quæ est libertatis, siue, nempe libertatis.

Permanserit in ea.) *καὶ πρὸς αἰώνους ἔστω*, id est, Et permanserit sic.

Religiosum esse.) Græci addunt *ἐν ὑμῖν*, id est, Inter uos.

Sed seducit cor suum.) Ex corde uago atque instabili nascitur linguæ petulantia: unde nos uertimus, sed aberrare sinit cor suum. est enim Græcis *ἀπειρήν*.

Ab hoc seculo.) *ἐκ τοῦ κόσμου*, id est, A mundo.

EX CAPITE SECVNDO.

Lesu Christi gloriæ.) Quod iuxta proprietatem Hebræi sermonis perinde ualeat ac si dicas, gloriosi, *ἰησοῦ χριστοῦ τοῦ δόξου*. Vide lector, num *δοξος* hic declaret non gloriam, sed opinionem, ut referatur ad *προσωποληψίας*. Sitq; sensus, ne habeamus fidem domini nostri Iesu Christi, in discretionem personarum, ut ex sua quisq; opinione quemlibet æstimet, non hac quatenus est Christianus, sed quatenus nobis aut magnus, aut humilis est, ob affinitatem aut diuitias.

In conuentum uestrum.) *εἰς τὴν συναγωγὴν ὑμῶν*, id est, In congregationē siue conuentum uestrum. Hic palam est synagogā esse, quemuis conuentum aut confessum hominum.

Aureum anulum habens.) *χρυσὸν διακτύλιον*. Dictione composita uocauit, gestantem anulos aureos, quasi dicas, aurannuleus.

In ueste candida.) *ἐν ἱδῆτι λαμπρῆ*, id est, In ueste splendida, tametsi olim magnificum erat ac regale candidis amiciri.

In sordido habitu.) *ἱδῆτι*. Variauit interpret, cum Græce sit eadem dicitio.

Qui indutus est ueste præclara.) *ὡς ἂν φοροῦνται τὴν ἱδῆτικὴν τὴν λαμπρῶν*, id est, In

eum qui gestat uestem splendidam. Et est eadem uox, quam modo uertit candidam, immodicus affectator copiae.

Aut fede sub.) ἡ κἀδὲ ὦδε, id est, Sede hic.

Non iudicatis.) εἰ δικαιοῦσθε, id est, Iudicati estis in uobis ipsis. Nam & sic accipi potest, & magis quadrat ad ea quae sequuntur. Caeterum & coniunctio quae apud Graecos additur, tantum ad uehementiam & affectum facit, καὶ εἰ δικαιοῦσθε, ut, & non, perinde polleat ac si dicas, an non.

Cogitationum iniquarum.) πονηρῶν, id est, Malarum.

In hoc mundo.) τῷ κόσμῳ, id est, Mundi. Interpres, mirum quo consilio, semper addit Mundo, pronomen demonstratiuum, etiamsi hic in nonnullis additur τούτου.

Diuites autem.) Autem, redundat, & repugnat sensui. Interpres legisse uidetur πτωσίους δὲ, perinde quasi praecesserit μὲν. Pauperes quidem in hoc mundo, sed diuites in fide.

Exhonorastis pau.) ἡτιμωσατέ, i. Ignominia affecistis, siue contemptui habuistis.

Per potentiam opprimunt.) Quod Graeci dicunt unico uerbo καταδυναστεύουσι, quasi dicas, abutuntur suo magistratu & potestate, in uestrum malum.

Ad iudicia.) εἰς κριτήρια, id est, Ad tribunalia.

Redarguti à lege.) ἐλεγχθήσθε. Quod melius uertisset, Et redarguimini, ut tempus quoque respondeat.

Quicumque autem.) Enim, est Graecis, non autem.

Quasi transgressores.) ὡς πᾶσι βλάται, id est, Vt transgressores.

Incipientes iudicari.) μελλοντες κρινεσθαι, id est, Iudicandi. Et in hunc quidem modum frequenter transtulit interpres. At hic sane fuit intolerabile.

Qui non facit.) ὁ μὴ ποιήσωντι, id est, Qui non fecerit.

Superexaltat autem misericordia iu.) κατακαυχῆσθαι ἐλεῶ κρείσσων. Opinor interpretem uertisse, super exultat, id est, supergloriatur. Sensus est, gloriatur misericordia aduersus iudicium, tanquam uictrix, ut nihil iam ad rem faciant quinque expositiones Hugonis Carrensis, quas in hunc inuehit locum, ὅλας ἀμάξας, pro unica interpretatione examen interpretationum faciens. Ea est incitiae fecunditas, cum ueritatis simplex sit oratio, Vtitur autem eodem uerbo ad eundem modum paulo inferiorius, μὴ κατακαυχῆσθε καὶ ψόδεσθε ἐπὶ τῇ ἀληθείας, id est, Ne gloriemini & mentiamini aduersus ueritatem. Apparet & Augustinum legisse superexultat. Id conijcere licet ex uerbis, quibus enarrat Psalmum cxliij. Idem lib. De ciuitate dei xxi. cap. xvij. interpretatur, superexaltat, superat. Sed cum ad iudicium, inquiring, uentum fuerit, misericordiam esse superaturam: non longe quidem aberrans à scopo quod ad sensum attinet. Apparet & hic Augustinum legisse superexultat, etiamsi in uulgatis codicibus deprauatum est, superexaltat: uictoris enim est exultare. Rursus in Quaestionibus in Exodum legit, Superexaltat misericordia in iudicio. Vt hinc manifestior etiam suspicio detur illum legisse, superexultat. Rursus in Epistola ad Hieronymum uige simanona, sic tractat hunc locum, ut uerbum superexaltat non congruat. Nam uictus uictorem superexaltat potius quam uictor uictum. Item Epist. lxxxix. scriptum erat, superexaltat iudicio, quo magis coniectandum est scriptum fuisse, superexultat. Certe ex Bedae Commentarijs palam est, illum legisse superexultat. Eius uerba subscribam, Superexultat autem misericordia iudicium, quia quemadmodum damnatus in iudicio dei dolebit, qui non fecit misericordiam: ita qui fecit, renumeratus exultabit atque gaudebit. Aliter, superexaltat misericordia iudicium. Non dicitur est, uincit misericordia iudicium. Non enim est aduersa iudicio, sed superexaltat qui plures per misericordiam colligunt, sed qui misericordiam praestiterunt. Ex his perspicuum est Bedam iuxta Graecorum exemplaria legisse superexultat, licet scriba penè ubique uocem eam deprauauerit. Restat scrupulus de praepositione. Nam qui uertit superexultat, legisse uidetur ἐποκαυχῆσθαι. Siquidem κατακαυχῆσθαι magis sonat aduersus aliquem gloriari.

Et foror.) Aut, est Graece, non &.

Calefacimini.) θερμαίνεσθε, id est, Calefiatis siue calefcite. Quis enim ferat, calefacimini

facimini? Aut cur non potius mutato genere calefaciatis uos, quemadmodum non semel huius uerbi participium uertit in Euangelio, θερμαίνόμενος, calefaciebat se. Sed ex obsoletis autoribus citant literatores Facior, ut donemus: quorsum attinet obsoletis atque etiam dubijs uti, cum suppetant usitata certaque?

In semetipsa.) καὶ ἑαυτῶν, id est, Per se, hoc est, sola.

Sine operibus.) ἐκ τῶν ἔργων σου, id est, Ex operibus tuis. Interpres legisse uidetur ἐκ τῶν ἔργων. nam minimum est discrimen in uocibus, cum sententia tota pugnet. Quod si legis, sine operibus, quemadmodum legit interpres, non uideo qui constet sensus: nam fides ostendi non potest, nisi factis. Sentit autem quisquis hic fuit Iacobus, demonstra tuam fidem quam habes, adiunctis factis, ut utrumque habeas: & ego solis factis declarabo, mihi neutrum deesse. Sermo uidetur apud Graecos aliquanto dilucidior. Siquidem ut Iacobus doceat, nec fidem absque operibus, nec opera sine fide ualere, proponit duos colloquentes, quorum alter fretus sua fide negligat opera. Huic dicitur: Tu fidem habes, sit hoc tibi satis. Rursus alter fidens operibus neglecta fide, respondet illi, Et ego facta habeo, mihi satis est. Iacobus utriusque sermonem refellit, Imò neutri, inquit, quod habet sufficit ad salutem. Sed tu qui fidem tuam iactas, doce factis ipsis tibi fidem esse, quae certe res ociosa non est. Et ego factis ipsis declarabo mihi neutrum deesse. Neque enim conuenit, ut haec uerba Fidem habes, pertineant ad personam apostoli, qui reijcit fidem carentem factis.

Credidit Abraham deo.) Idem testimonium quod Paulus adduxit in Epistola ad Romanos aduersus fiduciam operum, hic adducit ad commendationem operum. Verum Paulus illic opera uocat obseruationem legis Mosaeicae, hic sentit de officijs pietatis & charitatis.

Videtis quoniam.) ὁρᾶτε πίνωσθε, id est, Videtis igitur quod.

EX CAPITE TERTIO.

Lures magistri.) πολλοί, id est, Multi. Sumitis.) λαμβόμεθα, id est, Sumemus, siue, quod Valla mauult, accipiemus. Non enim sumimus nisi uolentes, accipimus & nolentes: Siquidem uulnus accepit, recte dicimus, sumpsit uulnus non item. Et quod sequitur, Offendimus omnes, praesentis est temporis, non praeteriti, πᾶσι, id est, labimur, ut intelligas omnes quotidie labi. Item quod sequitur, Si quis in uerbo non offendit, πᾶσι, praesentis temporis est.

Potest etiam freno.) δυνατὸς χελεναγωγῆσαι καὶ ὄλον το σῶμα, id est, Potens freno moderari & totum corpus.

Si autem frenos.) Graece non est, si autem, sed ecce ἴδε. Interpres legit εἰ δὲ. Beda indicat in quibusdam scriptum fuisse. Sicut autem equis &c.

Ad consentiendum.) πρὸς τὸ πείθεσθαι αὐτοῖς ἡμῖν, id est, Vt nobis obediant siue parent.

Omne corpus.) Et omne corpus legit Graecus, sed necesse erat coniunctionem abijcere, cum dixerit, si autem. Quod si recipimus εἰ δὲ, hic erit sensus, qui os equi freno potest moderari, eadem opera circumaget quod uolet totum corpus equi.

Et ecce naues.) ἴδε καὶ τὰ πλοῖα, id est, Ecce & naues, siue Naues quoque.

Cum magna sint.) πολλοὶ καὶ ὄντα, id est, Cum tanta sint.

A uentis ualidis.) σκληρῶν, id est, Duris, sed interpres aliud uidetur legisse.

Minentur.) ἐλασώμενα, id est, Aguntur siue uehuntur.

Circumferuntur autem.) Autem, redundat.

Modicum quidem.) Quidem redundat.

Et magna exultat.) καὶ μεγαλαυχῆ. Lyranus legit, exultat, & magna, exponit, mala: & exultat, prouocat. Arbitror ab interprete fuisse scriptum, exultat, hoc est, iactat, id quod Graeca uox sonat. Nec Beda dissimulat in quibusdam codicibus scriptum fuisse, magna exultat. Itaque scriptum cōperimus in codice uetustissimo Donatiani. Graecis est sermo iucundior dictione composita à μεγαλα magna, & αὐχῆν gloriari siue iactare, id est, magnifice se iactat.

Ecce quantus ignis.) Opinor interpretem uertisse quantulus ignis, id est, quam

pusillus. Nam Græce est *ὀλίγον πῦρ*, id est, exiguus ignis. Hieronymus in lxvi. Esaiæ capite ita citat; paruus ignis quàm grandem succendit materiã. Testatur & Beda in nonnullis exemplaribus scriptum fuisse; Ecce modicus ignis &c. Hoc adieci, ne quis putet Græcos codices fuisse uitiatos. Et sylvã, hoc loco rectius uertisset, materiã.

Mundus, summa

Vniuersitas iniquitatis.) *ὁ κόσμος τῆ ἀδικίας*, id est, Mundus iniquitatis. Est autẽ aliquando mundus, cumulus rerum simul repositarum. Vnde mundum muliebrem dicimus.

Lingua constituitur.) Sic lingua, legunt Græci, *ἔπος ἢ γλῶσσα*.

Bestiarum,) *θηρίων*, id est, Ferarum, aut noxiarum beluarum. Nam id proprie significat *θηρίων*.

Cæterorum pro cætorum

Et cæterorum.) *καὶ ψαλίων*, id est, Marinorum. Interpres legisse uidetur *ἄλων*, aut certe scripsit, cætorũ, quod ipsum adhuc in nonnullis extat codicibus. Id scriptor oscitans mutauit in cæterorum; nam mansuescunt & marinæ beluæ, ut delphines.

A natura humana.) *τῆ φύσει τῆ ἀνθρωπίνῃ*, id est, Ingenio humano, siue naturæ humanae. Quanquam hoc parui refert ad sensum.

Inquietum malum.) *ἀνεπαίθετον*, id est, Incoercibile siue incohibile. Hieronymus secundo aduersus Pelagium dialogo, transtulit, Incontinens malum.

Benedicimus deum & patrem.) Latinis male dicit, qui dicit conuicium, at non statim benedicit homini qui laudat.

Ex ipso ore.) *ἐκ τοῦ αὐτοῦ στόματος*, id est, Ex eodem ore.

Emanat.) *βρύει*, id est, Scatebra emittit. Si tamen Latine dicitur, emanat aquam: scio Maroni dictum, Et duræ quercus sudabunt rosida mella. Manare aquam, mollius erat. Manare dicitur liquore aut liquorẽ, id quod emittit, sed emanat ipse liquor. Et Plinio quædam arbores dicuntur manare picem ac resinam.

Dulcem & amaram aquam.) *τὸ γλυκὺ καὶ τὸ πικρὸν*, id est, Dulce & amarum, ut *ὑδωρ* subaudias.

Ficus uuas facere.) *συκὴ ἐλαίας ποιῆσαι*, id est, Ficus oleas facere. Siquidem ficũ opposuit oleæ, quod hæc acerbi saporis sit & austeri, dissimilis ficui. Quanquam mox meminit uitis.

Sic neq; falsa dulcẽ potest facere aquam.) *ἔπος ἕδεμία πηγὴ ἐλικὸν καὶ γλυκὺ ποιῆσαι ὑδωρ*, id est, Sic nullus fons dulcem & amaram facere aquam.

Sciens

Et disciplinatus.) *ἐπισήμων*, id est, Sciens, siue scientia præditus, quod recentiores uocant, scientificus.

Operationem suam.) *τὰ ἔργα αὐτοῦ*, id est, Opera sua.

Et contentiones sint.) Græce tantum est, & contentionem, *καὶ ἐρίων*. Ac mox sequitur, In corde uestro.

Defursum descendens.) Quod hic additur, à patre luminũ, non habetur in codicibus Græcis, sed huc apparet adscriptum ex primo capite. Nec attingitur à Beda.

Carrensis

Animalis diabolica.) Animalis hic deducitur ab anima, *ψυχική*. Sic enim aliquando uocat affectum humanum, ut opponatur spiritui. Carrensis putat ab animalibus dictum, quod brutorum sit, duci uoluptatibus: cum Beda nominatim hoc admoneat

Diabolica, pro daemona

quod dicimus citans Græcam autoritatem, quæ tamen istis nostris nimium uilis est. Nec est diabolica, sed daemoniaca, *δαίμωνιώδης*, hoc est, non à spiritu Christi, sed à spiritu huius mundi. Et daemones Græcis dicuntur quasi *δαίμονες*, hoc est scientes, & his antiqui tribuebant artium humanarum inuentionem.

Ibi inconstantia.) *ἐνεπασισία*. Quod magis sonat tumultum & seditionem.

Pudica.) *ἄγνη*, id est, Pura siue casta. Et modesta, Græce est *ἄδελκός*, id est, Humana siue æqua. Nam mundi sapientia reddit morosos.

Suadibilis.) *ὀπιθής*, id est, Tractabilis, siue morigera, & cui facile persuadeatur.

Bonis consentiens.) Hæc non inueniuntur in Græcis codicibus, quos ego sanè uiderim, ac ne in uetustissimo quidem codice Donatiani, etiamsi Beda legit & interpretatur.

Iudicans sine simulatione.) Græce est *ἀδικητικὸς καὶ ἀνυπόκριτος*, id est, nihil discernens, & nihil simulans. Aut sine diiudicatione, siue simulatione. Et tamen illud iudicans

iudicans, reperitur etiã in uetustis codicibus. Demiror autem quid sequutus Augustinus, pro *ἀδικητικὸς* legit, inæstimabilis. Sic enim habet libro De Gratia & libero arbitrio ad Valentinum capite ultimo, Quæ autem defursum est sapientia, primum quidem pudica est, deinde pacifica, modesta, suadibilis, plena misericordia & fructibus bonis, inæstimabilis, sine simulatione. Qui sic uertit, uidetur uocem *ἀδικητικὸς*, nam est anceps, usurpasse significatione passua.

EX CAPITE QUARTO.

Lites.) *καὶ μάχαι*, id est, Pugnae: tametsi contentiones pugnas uocat.

Nonne in concupiscentijs.) Deest nobis quod est apud Græcos, *ἐκ φρονέσθην*, id est, Nonne hinc. Neq; est in concupiscentijs, sed *ἐκ τῶν ἡδονῶν*, id est, ex uoluptatibus uestris, siue libidinibus, cum id sequimur, non quod per se rectum est, sed quod animo collibuit.

Occiditis & zelatis.) *φονεύετε καὶ ζηλεύετε*. Nō uideo quid illud uerbum, occiditis, ad sensum faciat. Forte scriptum fuit, *φθονεῖτε καὶ ζηλεύετε*, id est, Inuidetis & æmula- mini, & nō potestis cōsequi: ut scriptor dormitans pro *φθονεῖτε*, scripserit *φονεύετε*, præsertim cum sequatur, Ad inuidiam concupiscit spiritus. Certe Beda hæc uerba, concupiscitis & non habetis, occiditis & zelatis, non attingit.

Litigatis & belligeratis.) *μάχεσθε καὶ πολεμεῖτε*, id est, Pugnatis & bellatis. Propter quod nō post.) *ἵνα τὸ μὴ ἀτελεῖσθαι ὑμᾶς*, id est, Propterea quod nō postulatis, Ut in concupiscentijs.) Rursum hoc loco est, In uoluptatibus, *ἐν ταῖς ἡδοναῖς*.

Adulteri nescitis.) Græce est *μοιχοὶ καὶ μοιχαλίδες οὐ οἶδ' αὐτε*, id est, Adulteri & adulteræ an nescitis?

Amicitia huius mundi.) *τὸ κόσμος*, id est, Mundi: & huius, adiecit suo more.

Inimica est deo.) *ἐχθρὰ τῷ θεῷ ἐστίν*, id est, Inimicitia est dei, seu potius cū deo, sicut annotauimus in Paulo. Atq; ita legitur & in Latinis exẽplaribus emendatioribus, etiã ijs quæ formulis excusa sunt. Nec aliter recenset Beda, nisi quod Inimica legit pro inimicitia. Discrimen est in accentu *ἐχθρὰ* inimicitia, *ἐχθρά* inimica.

Amicus esse seculi.) *κόσμος*, id est, Mundi.

Ad inuidiam spiritus concupiscit.) Et in hunc locũ plaustra onusta interpretatio- nibus inducunt Theologi recentiores, qui si quando destituuntur ueterũ commen- tarijs, quos nobis Rhetorici & Grammatici scriptores, ut isti uocãt, reliquerunt, tum deniq; sui similes sunt. Mihi sensus hic potissimũ probatur, Spiritus hominis mudo deditus, sibi inuidet, sed deus copiosius impertit suam gratiam, q̃ ipsi cupiamus. Ne que tamen liquet ubi reperiatur hoc scriptũ. Beda sensum triplicem adducit.

Quid habitat.) *ὁ κατοικῶν*, id est, Qui habitauit siue sedem posuit. Maiorem autem dat.) Ante hæc uerba in Græcorum nonnullis exemplaribus adiecta sunt quædam, quæ ueluti compleant sermonem, *ὁ δὲ λέγει, ἡμεῖς οὐκ ἐπινοοῦμεν ἀντιπάσεται, ταπεινοὶ δὲ διδῶσι χάριν*. Verum ea suspicor à studioso quopiam huc ad- dita in marginali spacio, ex Epistola Petri priore, deinde à scriba parum erudito in contextum translata. Nam in plerisq; tantũ est, *μεῖζο δὲ διδῶσι χάριν*. Hoc loco subij- ciuntur uerba quæ mihi uidebantur adiecta, quæ tamen cõperi in æditione Aldina,

ὁ δὲ λέγει, ἡμεῖς οὐκ ἐπινοοῦμεν ἀντιπάσεται, ταπεινοὶ δὲ διδῶσι χάριν.

Humilibus.) *ταπεινοὶς*. Quod ad conditionem pertinet magis, quàm animum. Duplices animo.) *διψυχοὶ*, id est, Duplicis animi.

Miseri estote.) *ταλαπωροῦσθε*. Verbum à tolerantia dictum. Alterutrum.) *ἑλληλων*, id est, Inuicem, siue alij alijs.

Detrahit legi.) *καταλαλέει*, id est, Obloquitur, ut & superius, *ὁ καταλαλῶν*, id est, Qui obloquitur siue obtreçtat.

Vnus est enim.) Enim redundat, & nihil facit ad sententiam. Et iudex.) Hæc duo uerba non reperio apud Græcos.

Perdere & liberare.) *σῶσαι καὶ ἀφῆσαι*, id est, Seruare & perdere, Tu autem.) Autem, non addunt Græci.

Qui iudicas proximum.) *ὅτι ἐπὶ σοὶ*, id est, Alium siue alterum. Ecce nunc qui.) *ἔγε νῦν*, id est, Age nunc.

Hodie aut.) Græce est, hodie & cras, σήμερον καὶ αὐριον. Nec est In illum, sed in hanc εἰς τὴν δε.

Ibi quidem.) Quidem, redundat à Græcis exemplaribus.

Annum.) Græci habent, annum unum, ἑνιαυτὸν ἕνα.

Quid erit in crastinum.) τὸ πρὸ αὐριον, id est, Quæ sit crastinæ diei fortuna.

Ad modicum parens.) Mirum cur hic tam poetice loqui uoluerit, ut diceret parens, pro apprens, cum Græce sit φαινομένη.

Et deinceps exterminabitur.) ἀφανίζομαι, id est, Euanescens, siue, non amplius apprens, si uoluisset & uocum affinitatem reddere.

Pro eo ut dicatis.) ὡς πρὸς λέγειν ὑμῶν, Pro eo, siue loco eius, quod dicere debuistis. Quod ita reddi poterat, Cum ita potius dicendum sit uobis.

Si dominus uoluerit.) Græca sic habent, εἰάν ὁ κύριος θελήσῃ, καὶ ποιήσῃ, id est, Si dominus uoluerit, & uixerimus, & fecerimus hoc aut illud. Sed haud scio an Græca hoc loco sint deprauata, legendumque καὶ ζήσωμεν καὶ ποιήσωμεν, id est, Et uiuemus, & faciemus: ut intelligas, nec uicturos, nec facturos aliquid, nisi dominus uoluerit. Nisi malimus accipere imperatiue, ζήσωμεν, καὶ ποιήσωμεν, id est, uiuamus & faciamus.

EX CAPITE QUINTO.

Tineis comesta sunt.) σιτοβρωτὰ γέγονον, id est, Facta sunt tineosa siue tineis obnoxia siue talia, ut à tineis rodantur.

Et manducabit.) Potest esse presentis temporis φάγετε exedit, siue comedit, tamen Græca uox anceps est ad utrumque τέρησιν.

Thesaurizatis uobis iram.) ἐθυσσεύσατε ἢ ἐχάτησθε ἡμῶν, id est, Thesaurizastis in extremis diebus. Nec additur, uobis iram. Consentiebat cum Græcis uetustissimus codex Donatiani.

Quæ fraudata est à uobis.) ὡς γὰρ ἡμῶν σφαγῆς, id est, Quæ fraude reddita est. Refertur autem ad mercedem messoribus debitam.

Et clamor eorum.) καὶ αἰβοαὶ τῶν δεισάντων, id est, Clamores eorum qui mesuerunt.

Epulati estis.) ἐπυφίσσατε, id est, Deliciati estis.

Et in luxurijs enutristis corda uestra.) Græca sic habent, ἐπυφίσσατε ἐπὶ τῇ γῆ καὶ ἐσπαταλήσατε, καὶ ἐδρῆσατε τὰς λαχρίας ὑμῶν, id est, Deliciati estis in terra, & lasciuistis, & enutristis corda uestra.

In die occisionis.) ὡς γὰρ ἡμῶν σφαγῆς, id est, Ut in die mactationis, hoc est, In die festo, quo solent mactari uictimæ in epulum.

Adduxistis.) κατεδικασατε, id est, Condemnastis. Fortassis interpres uerterat adduxistis, pro condemnastis. Id librarius aut parum attentus, aut parum eruditus uertit in Adduxistis. Certe adduxistis scriptum erat in peruetusto codice Donatiani.

Adduxistis pro Adduxistis

Non restitit.) ἀντιτάσσεται, id est, Resistit, presentis temporis. Atque ita legit Beda.

Donec accipiat temporaneum & serotinum.) Græci legunt, ἕως πρῶτου καὶ ἕως ἡμισυ, id est, Pluuiam matutinam & serotinam seu uespertinam, aut si mauiis pluuiam præproperam & seram. Nam Augustinus libro De idiomate ueteris instrumenti, putat Serotinum uocem esse parum Latinam, adducens locum hunc ex Deuteronomio, Et dabit pluuiam terræ tuæ in tempore suo, matutinam & serotinam. Cæterum significari his uocibus anni partes, quod agricolæ in ipsa satione pluuiam a qua desiderent. Ac rursus in æstate, quo grandescant uegetenturque fata. Atque adeo ex hoc ipso loco uidetur Iacobus hanc particulam mutuatus.

Augustinus

Estote uos.) Et uos, legit Græcus.

Auentus domini appropinquabit.) ἤγγικεν, id est, Appropinquauit, præteritum temporis, aut certe presentis, instat.

Exitus mali.) Πικροπαθείας, id est, Afflictionis. Cæterum hæc uerba, exitus & longanimitatis, uidentur addita ex diuersa interpretatione. Nec enim habebantur in duobus peruetustis exemplaribus Donatiani. Etenim quod aliquis uerterat πικροπαθείας

πικροπαθείας & μακροθυμίας, exitus mali & longanimitatis, hoc alius uertisse uidetur, laboris & patientiæ, utrunque scriba doctus coniunxit.

Beatificamus.) μακαρίζομεν, id est, Beatos iudicamus, siue beatos dicimus. Et non est sustinuerunt, sed sustinent, τὸς ἐπομύοντες.

Sufferentiam.) τὴν ἐπομύον, id est, Tolerantiam, siue patientiam. Finem domini uidistis. Finem appellat, quod per afflictiones euaserit ad summam gloriam.

Quoniam misericors est.) πολὺσπλαγγῆ, id est, Valde misericors.

Est est, non non.) τὸ ναὶ ναί, καὶ τὸ οὐ ἔ, id est, Quod est etiam, etiam: & quod est non, non. Nec est sermo uester, sed uestrum est, sit est: & uestrum non, sit non: hoc est, quod affirmatis, uere affirmate, & quod negatis, uere negate, quemadmodum admonuimus in Euangelijs.

Est est, non non

Tristatur autem.) κωποπαθεῖ, id est, Affligitur.

Oret æquo animo & psallat.) Nescio an scriptor aliquis hunc locum deprauarit, nam Græca longe secus habet, κωποπαθεῖ τις ἢ ὑμῖν, πρὸς δουχέδω. θυθυμὲ τις, ψαλλέτω, Græca à non id est, Affligitur aliquis inter uos: oret: æquo animo est aliquis: canat. Nimirum ut in rebus afflictis opem petamus à deo, in rebus secundis gratias agamus deo. Nam id uocat psallere. Tamen si secus & legit & interpretatur Beda.

Ungentes illum oleo.) Hoc relictiū erat ex præcepto Euangelico, quo Christus mandauit suis, ut in quas ædes essent ingressi, sanarent ægrotos, unguentes oleo. Nam consentaneum est, quod legimus factum ab Apostolis, iussu domini factum fuisse, licet non iam fuisse iussos. Id nunc fit in extremo uitæ discrimine.

Saluabit infirmum.) τὸν κομνοντα, id est, Laborantem. Nam de ægroto sentit.

Pecunia uestra.) Vestra, apud Græcos non est, tamen subauditur. Et magis est errata, quam peccata, πῶς πῶματα, quasi dicas, lapsus. Sentit enim de quotidianis offensis Christianorum inter ipsos, quos continuo uult reconciliari.

Hinc quidam colligunt confessionem sacramentalem

Ab hac sententia non dissentit interpretatio Bedæ. Et ita palam citat in Commentarijs quos scripsit in quintum caput Epistolæ Ioannis.

Ut saluemini.) ὡς ἰαθῆτε, id est, Ut sanemini.

Iusti assidua.) ἐργαζομένη, id est, Operans, siue cum agit, ut intelligas efficacem, ex animo profusam. Fortassis interpres uertens assiduam, sentit intentam & instantem, ut assequatur quod petit.

Similis nobis.) ὁμοιοπαθῆς, id est, Similiter affectus, ut similibus affectibus obnoxius.

Terra dedit fructum.) ἐβλώσθη, id est, Germinauit.

Si quis ex uobis.) ἢ ὑμῖν, id est, In uobis, siue inter uos.

Saluabit animam eius.) Eius, non addunt Græci, tantum est σώσει.

Et operiet.) καὶ καλύψει, id est, Operiet. Beda indicat in Latinis codicibus duplicem electionem, saluabit animam eius, & saluabit animam suam, addens Græcum sermonem esse ancipitem. Id uerum esset si adderetur pronomen. Etenim si scriptum esset αὐτῷ, sonaret suam, sin αὐτῷ sonaret eius. Nunc apud Græcos pronomen non additur in his sanè codicibus, quos mihi uidere contigit.

De autore huius epistolæ Iacobi ditabitur

IN EPISTOLAM PETRI

APOSTOLI PRIOREM, ANNOTATIONES
DES. ERASMI ROTERODAMI.

EX CAPITE PRIMO.

περὶ ἁλυσί-
ων ἐπιδή-
μιου

AD VENIS dispersionis Ponti. &c.) Non est Græce *περὶ ἀλλοτρίων*, quo uerbo significare solent eos, qui ex paganismo sese cōtulissent ad legem Mosaicam, sed *περὶ ἐπιδημίας*, ut nihil dicat Lyranus, qui putat hæc profelytis potissimū scribi. Etiam si is Bedam uidetur sequutus, qui admonet in commentarijs, aduenas Latine dici qui Græcis dicuntur profelyti, subindicans hanc Epistolam illis scribi, iam dialecton Hebraicam, de qua toties admonui, oportet esse notam lectori, Aduenis dispersionis, pro aduenis dispersis, siue sparsim incolentibus. Videntur enim hæc ad Iudæos proprie scribi, quod Petrus esset Apostolus circumcissionis.

Cappadocia, Asia.) Videndum cur Asiā ponat inter species, cum sit genus, nisi forte intelligit Epistolas, quas proprie dicitur Asia minor. Nam de Asia maiore non uidetur accipi posse, cum *ἐπιδήμιον* referat Bithyniam partem Asia minoris.

Præscientia pro prædestinatione) Secundum præscientiam.) *ἢ κατὰ πρόγνωσιν*, iuxta præordinationem, siue præfinitio- nem. Nam & Lyranus fatetur hoc loco præscientiam accipi pro prædestinatione. Neq; Thomas inficiatur prædestinationem aliquoties accipi pro præscientia. Verū hac de re copiosius aliquāto dictum est in annotationibus nostris in Paulum. Quin & Latinis scita dicuntur decreta, & cognitores iudices. Cæterū hæc particula, iuxta præscientiā, referenda uidetur ad id quod præcessit Electis, ut intelligamus electos non temere neq; fortuito, sed destinato decreto, cōsilioq; dei, alioqui nō uideo quod pertineat. Mecum sentit Beda non aspernandus autor.

Fides obedientia

In sanctificationem.) *ἢ ἀγιασμοῦ*, id est, In sanctificatione, hoc est, per sanctificationem spiritus, iuxta proprietatem Hebraici sermonis. Nam quod sequitur, In obedientiā, Græcis alia est præpositio *ἐς ὑπακοήν*, quod utrum accipiendum sit eos esse electos ad obedientiam, an electos per obedientiā, lectori discutiendum relinquo. Mihi prior sensus magis arridet. Sentit enim illos hoc ipsum debere deo, quod delicti sint ad fidei gratiam, quam hic obedientiam uocat, ut per hanc purgarentur à peccatis asperione sanguinis Iesu. Porro sanctificationem spiritus opposuit operibus legis Mosaicæ, à quorum fiducia uult eos abducere.

Deus & pater.) Potest coniunctim legi, potest & diuisim, quemadmodum & aliās indicauimus. Per resurrectionem.) *ἢ ἀναστάσεως ἡμετέρας ἐκ νεκρῶν*. Hic propemodum uidetur ambigüe accipere *ἀναστάσεως*, & neutraliter & actiue, quantum ad Christum, neutraliter, quantum ad nos actiue. Nam id annotauit Thomas in Epistolam ad Romanos. In hereditatem.) Hoc referendum est ad uerbum, regenuit. Regenuit uos celestis generatione in hereditatem celestem. Nam Iudæi longe aliud regnum expectabant per suum Messiam.

In uobis.) *ἐς ὑμᾶς*, id est, In uos, hoc est, erga uos: ut referatur ad hereditatem conseruatam. In uirtute.) Satis erat Virtute.

In quo

n quo exu-
modum infer
Modicum nun
afflicti, si necesse sit.

potest, & exultate, imperandi modo, *ἐγαλλιάσθε*, quem-
et indicandi modus, uidetur abuti præsentis pro futuro.

) *ὀλίγου χρόνου*, Dilucidius erat, Nunc ad breue tempus

Multo p. f. a.
Græcis longe
diuersa sententia

Multo preciosior sit auro.) Sit, redundat. Porro Græca lectio sic habet, *πολύτιμότερον χρυσίου τῶν ἀγαλλυμένων, ἢ τῶν ἀδικησάντων*, id est, Multo preciosior auro, quod perditur, siue perit, & tamen probatur per ignem. siue perditio, ac pernicioso auro: ut intelligas rem uilem ac pestilentem, igni probari. Quanto magis conuenit explorari fidem nostram, num sincera sit.

In reuelatione Iesu Christi.) Vitare poterat amphibologiam, si uertisset, Cum reuelabitur Iesus Christus. Quod enim aliās *ἢ ἀφανὲς & ἄπροσβλεπτον*, hic *ἀφανὲς* dixit. Beda aliquanto secius legit.

In quem nunc quoq; &c.) Græce paulo diuersius est, *ἐν ᾧ ἄρτι μὴ ὁρῶντες, πιστεύοντες δὲ*, id est, In quem nunc non uidentes, credentes tamen, siue, In quo nunc cum non uidentis, & tamen creditis.

Exultabitis.) *ἐγαλλιάσθε*, id est, Exultatis, uerbo præsentis temporis, cōsentiente codice Donatiani altero: etiam si potest esse Exultate, imperandi modo, quod Græca uox sit anceps. Certe sic adducit Augustinus libro secundo ad Catechumenos, capite sexto: Credentes in eum, quem non uidentis, gaudete inenarrabili gaudio.

Qui de futura in uobis gratia.) Futura, addidit interpres de suo, nam Græca sic habent, *οἱ ποτὶ εἰς ὑμᾶς χρεῖται προφητεῶν*. Quod ego sic maluissem exprimere, Qui de uentura in uos gratia uaticinati sunt. Nec est tempus, quod Græci uocant *χρόνον*, sed *καιρὸν*, quod articulum uertimus. Est enim certius quiddam quàm tempus, ut & aliās indicatum est. Consentaneum autem est Petrum significare locum, qui est apud Daniele capite nono, ubi per mysticas hebdomadas indicat tempus ad quod occidendus esset Christus.

Danielis hebdomada

Significaret in eis spiritus.) *ἢ ἐν αὐτοῖς πνεύμα*, id est, Spiritus qui erat in ipsis, ut intelligamus spiritum propheticum, quem eundem Christi uocat.

Prænunciāns.) *πρόμνηστον*, id est, Prætestificans. Cæterum quod hic *παθήματα* uertit passiones, ego malim afflictiones.

Et posteriores glorias.) *καὶ τὰς μετὰ ταῦτα δόξας*, id est, Et quæ illas cōsecutæ siue consecuturæ sunt glorias. Sentit enim gloriā, quam affecutus est post ignominiam crucis. Etiam si Hieronymus uertit alicubi pro glorias, decreta, ut mox indicabo: nisi forte pro decreta, scriptum erat, decora. Nam is liber excusus est ex exemplari non satis emendato. Sane illud constat, *δόξαν* Græcis & gloriā significare & opinionem. Proinde uerisimile est, Hieronymum illic opiniones uertisse in decreta.

Quibus reuelatū est.) *οἷς ἀπεκαλύφθη*. Sermo Græcus anceps est, potest enim hic accipi sensus, Testificans Christi passiones & glorias ijs quibus reuelauit spiritus, nempe prophetis. Potest & hic: Passiones & glorias, per quas Christus fuit mundo reuelatus, qui ante fuerat ignotus. Neq; quenquā mouere debet articulus Græcus *οἷς*, cum præcesserit *παθήματα*. Quanquā prior sensus meo iudicio simplicior est, ut *οἷς* articulus referatur ad Christianos, qui uiderunt id quod de Christo prædixerat spiritus in prophetis. Sentit enim per afflictiones innotuisse mundo Christi gloriā. Potest & hic tertius accipi sensus, Quibus prophetis reuelatū est & illud, quod hæc quæ prædicebant, uobis pararent nō sibi, cum scirent ea non euentura suis temporibus. Potest & quartus hic accipi, Prophetæ prædixerunt & Christi mortem & illustrationem morte partā, utrunq; uere, quod notū est ijs quibus ea sunt exhibita.

Sermo mirè ambiguus

Sensus quadruplex

Vobis autem.) Sed uobis, erat & Latinius, & apertius, siue, non sibi ipsis, imò uobis, *ἐχέουσιν ὑμῖν δε*. Hinc certeliquet, non parum interesse, quo loco quam conjunctionem colloces. Hunc totum Petri locum Hieronymus interpretans Didymi librum De spiritu sancto secundum, reddidit hoc pacto, Scrutantes & inquirentes, in quod, aut quale tēpus significabat, is q in eis erat spiritus Christi, testificās in Christo passiones. Et ea quæ post erant sequutura decreta, ijs quibus reuelatū est, quia nō sibi, sed nobis ministrabāt, ea quæ nūc annuntiata sunt uobis, per spiritū sanctum.

Qui Euan

Qui Evangelizauerunt uobis.) Vos, est Græce, non uobis, tametsi id quidem ad sensum nihil attinet.

Spiritu sancto.) Deest In. ἢ πνεύματι ἁγίῳ, id est, In spiritu sancto, hoc est, Per spiritum sanctum, Hebræorum more.

In quem, pro que In quem desiderant.) ἔς ἑ, id est, In quæ. Nempe ea quæ de Christo sunt prænunciata per prophetas, ac deinde prædicata per apostolos. Facilis deprauatio ab ἔς ὃ in ἔς ἑ. Nec enim sentit de spiritu prophetarum, in quem angelos uelle prospicere, nihil mirum est: sed effert maiestatem Euangelij, quam angeli quoque uenerentur. Beda interpretatur de Christo glorificato, paulo post indicans etiam de spiritu misso in terras accipi posse. At Irenæus libro Contra hæreses quarto, cap. lxxvij, sentit de promissis prophetarum, quæ Christus adueniens representauit. Certe ἔς ἑ scriptum comperimus apud Origenem in fragmento quod latinitate donauimus.

Deprauatio in nostris manifesta Perfecti sperate.) τελείως, id est, Perfecite, per aduerbium indicans spem ad finem usque perseverantem, Et sic habebat codex Donatiani uetustior. Nec est, In reuelationem, ut legunt quidam, sed ἢ ἀποκάλυψις, id est, In reuelatione, siue per reuelationem. Sentit enim de mysterio Euangelij iam diuulgato, per quod Christus innotuit, siue de aduentu Christi.

Quasi filij.) ὡς τέκνα, id est, Ut filij, siue tanquam filij. Nam quasi tribuimus ijs, quæ cum uideantur, non sunt. Ad hæc, filij obedientiæ, dixit iuxta proprietatem sermonis Hebraici, pro filijs obedientibus.

Non configurati.) μή συζηματιζομενοι, id est, Non accommodantes uos pristinis concupiscentijs. Id enim est συζηματιζεδαι. Nec est, Ignorantiæ desiderijs, sed πᾶς πρόσωπον ἢ πᾶς ἀγνοία ὑμῶν ὑπὸ θυμιαστῶν: quod nos dilucide magis quam ad uerbum expressimus, hoc modo: ut non accommodetis uos pristinis concupiscentijs, quibus dum adhuc ignoraretis Christum agebamini.

Secundum eum qui uocauit uos sanctum.) ἢ ἡ γὰρ ἠελίσειεν τε ὑμᾶς ἁγίον, id est, Quemadmodum is qui uocauit uos, sanctus est, ita & uos sancti reddamini.

Sancti fitis.) γίνεσθε, id est, Efficiamini, siue reddamini. Neque enim est, γίνεσθε, quod ambiguum esse poterat.

Et si patrem uocatis.) ἠθικα λέγει, id est, Inuocatis & imploratis, aut cognominatis, nam Græca uox anceps est. Tum quod hic uertit, Sine acceptione personarum, multo festiuus scriptum est à Petro ἀπὸ πολλῶν ἄνω. composita dictione, id est, Cetera delectum siue respectum personæ. Hic uidetur abesse in commentarijs Bedæ & Glossæ ordinariæ, nec Lyra attingit.

Paternæ traditionis.) Vnica uox est apud Græcos πατροπαράδοτος. Estque epitheton conuersationis, quasi dicas, A patribus traditæ. Atque ita refert diuus Hieronymus in Commentarijs Esaia, & Augustinus in Psalmum centesimum quadragesimum sextum.

Quasi agni.) ὡς ἄμυν, id est, Velut agni, siue tanquam agni.

Præcogniti quidem.) προγνωσμένοι, id est, Præfiniti siue prædecreti. Nam hoc loco planè uidetur usurpare, pro eo quod isti uocant prædestinationem, & Lyranus interpretatur, Præordinatione.

Fideles estis in deo.) τὸς πισθίαντες εἰς θεόν, id est, Qui credidistis in deum. Verum interpretes abhorruerunt ab hoc præterito, ne uiderentur iam desuisse credere, qui quondam credidissent.

Deest in nostris In obedientia charitatis.) ἢ τῆ ἰστανῆ ἢ ἀληθείας, id est, In obedientia ueritatis. Et additum est hoc loco in Græcis codicibus ἢ πνεύματι ἁγίῳ, id est, Per spiritum, quæ particula non est in Latinorum exemplaribus.

In fraternitatis amore simplici ex corde.) εἰς ἀλλήλων ἀνυπόκριτον ἐκ καρδίας καρδίας, id est, In fraternum amorem non simulatum, ex puro corde. ἀλλήλων uocat Christianorum inter ipsos mutuum amorem ac beneuolentiam. Cæterum illud, Ex puro corde, ad ea quæ sequuntur referendum est, Vos inuicem diligite ex puro corde.

Attentius.) ἐκτενῶς, id est, Vehementer, siue impense, aut si magis ad uerbum cupias reddi, Intense.

Omnis

Omnis gloria eius.) ἀνδράπευ. i. Hominis: exponit enim quid modo dixisset carnem, Quod Euangelizatum est in uos.) ἢ δι' euαγγελίου εἰς ὑμᾶς, id est, Quod per Euangelium delatum est ad uos, siue quod prædicatum est apud uos.

EX CAPITE SECVNDO.

Rationabiles sine dolo lac.) ἢ λογικόν, ἢ δὸν λαγὸν γάλα, id est, Rationale, doli expers lac: uocat autem lac logicon, ut à corporeo lacte discernat. Hieronymus in quinquagesimo quinto Esaia capite citat hunc locum, ut lac referatur ad Rationale, non ad infantes, etiam si non addat ἢ δὸν λαγόν.

Verum edifferens sexagesimum Esaia caput citat ad hunc modum, Quasi modo nati paruuli, rationale & absque dolo lac desiderate, ut palam sit, illud ἢ δὸν λαγόν, lacti adiungi oportere. Rursum enarrans Zachariæ caput decimum. Item Augustinus in Epistolam Petri, homilia uigesima, refert hunc in modum, Deposita ergo omni malicia, & omni dolo, & adulatione, & inuidia, & detractione, tanquam modo nati infantes, rationale & innocens lac concupiscite, ut in illo crescatis in salutem. Quin & Beda legit & interpretatur quemadmodum legunt Græci. Testis erit codex, qui mihi tum inseruiebat hæc scribenti ex bibliotheca Minoritarum Antuerpiensium. Suffragabatur nonnihil & alter codex Donatiani in quo scriptum erat, Rationale sine dolo. Proinde quæ theologo recentiores in hunc adducunt locum de infantibus rationalibus, nihil faciunt ad sensum apostoli. Nos & articulum Græcum exprimerent cupientes, uertimus ad hunc modum. Ut modo nati infantes, lac illud, non corporis, sed animi, quod dolum nescit, appetite. Siquidem infantia Christi, est alienum esse ab omni uersutia studioque nocendi. Gradus ætatum sunt profectus uirtutum.

Lac rationale, manifesta deprauatio & locus à multis peruersum citatus

Crescatis in salutem.) Hæc duo uerba, In salutem, non reperio in Græcis exemplaribus, nec admodum quadrant ad propositam metaphoram. Siquidem salui sunt & infantes: uerum adolescunt hoc lacte in uirum perfectum in Christo.

Quoniam dulcis est dominus.) ὁτι χριστός ἐστιν ἄσπικτος, id est, Quod benignus sit dominus. Alias uertit, Bonus. Sonat autem humanum, minimeque austerum aut durum.

Et honorificatum.) Hæc duo uerba redundant. Deinde ἢ τιμῆς est, nulla interueniente præpositione, id est, Preciosum, seu magis in precio habitum: quod interpretor, uertit, Honorificatum.

Domos spirituales.) οἶκος πνευματικός, id est, Domus spiritualis: ut sit nominandi casus per appositionem additus. Lyranus offensus solœcisimo manifestario, interpretatur, Domos in domos. Atqui In domum, legit Augustinus, cum aliis, tum psalmum enarrans octogesimum sextum. Idem in libello De præsentia dei ad Dardanum legit, Aedificamini domus spirituales. Atque adeo haud scio, an primum scriptum fuerit spiritualis, deinde à sciolis deprauata scriptura: hanc coniecturam probabilior reddidit, quod alibi uelut enarrans pro domus legit in domum. Beda indicat huius loci triplicem lectionem, Domus spirituales, numero multitudinis, domus spiritualis numero singulari, & In domum spiritualem, quemadmodum alicubi legit Augustinus.

Domos, pro domus

In sacerdotium.) ἱερωσύνη ἁγία, id est, Sacerdotium sanctum: nominatiuus est appositiuus, quemadmodum & domus: nam ipsos fideles sacerdotium uocat. Cæterum sacerdotium appellat functionem & administrationem sacrarum in domo spirituali, hoc est, in templo spiritus sancti, quod sumus ipsi.

Offerentes.) ἀνεγκαι, id est, Ad offerendum.

Per Iesum Christum.) Id potest referri ad id quod proximum est, Acceptabiles, aut ad superiora omnia.

Propter quod continet scriptura.) ἢ διὰ καὶ ποδὶ χειρὶ ἢ τῆ γραφῆς, id est, Quapropter & continet in scriptura: ut sit sensus, hoc argumento lapidem illum esse præcipuum, quod iuxta testimonium Esaia collocatus sit in angulo, quo utrunque parietem cõpletens & continens, totum ædificium fulciret. Nam id est ποδὶ χειρὶ, undique amplecti ac tenere, nisi forte neutraliter usurpauit ποδὶ χειρὶ. Potest accipi pro excellere: unde & excellit, siue eximius est ille lapis in scriptura: ad quod satis apte congruunt quæ sequuntur, ἀκρογωνιάου &c.

ποδὶ χειρὶ

Ecce ponam.) ἰδοὺ τίθημι, id est, Ecce pono. Locus est apud Esaia capite uigesimo octauo

oſtauo. Petrus ſententiam expreſſit bona fide, non annumerauit uerba. Cæterum in illo, Qui crediderit in eo, non cõfundetur, iuxta Septuaginta retulit. Alioqui Hebraica ueritas habet, Qui crediderit, non feſtinet: uerũ de hoc aliàs diximus. Et rurus Non confundetur, Græcis eſt, ἀγχιωδῆς, id eſt, Pudeſiet, ſiue pudeſiat, δυνητικῶς.

Summum angularem.) Græcis unica uox eſt ἀκρογωνιαῖον, quaſi dicas, Summangularem.

Lyranus per- Vobis igitur credentibus honor.) Nimis quàm pueriliter interpretatur hunc locum inter- cum Lyranus & Carrenſis, Vobis erit honor in cœleſtibus, quum Petrus ſentiat de pretatur, uo- lapide prius reiecto à Iudæis, & deinde honorato & in precio habito. Siquidem bis igitur c. h. ante uocauit ὑμῶν, nunc memor illius ait, ὑμῶν ἔν ἡ πικρῆ, id eſt, Vobis eſt precioſus, qui in illum credidiſtis, Iudæis & non credentibus uilis eſt. Beda uerbis non nihil diſſentit à nobis, re conſentit. Proinde ne lector ſimili modo laberetur, nos uertimus, Vobis igitur precioſus eſt qui creditis. Laurētius mauult honorificum quàm precioſum lapidē. Non enim hic agitur de precio lapidis, ſed de æſtimatione. Quamquam ut charum dicitur interdum quod magno conſtat, interdum quod magni ſit: ſic & precioſum dicitur, quod multi precij eſt, aut quod habetur in precio. Nam lapis precioſus opponitur hic lapidi reiecto, quem admodum paulo ſuperius, ab hominibus quidem reprobato, à deo uero electum & honorificatum; reprobato opponit ὑμῶν, uertitq; honorificatum.

Petra ſcandalī.) Hebraice dixit potius quàm Græce, λίθος πρὸς ἑμῶν, καὶ πέτρα σκάνδαλον. Latine uerti poterat, Saxum in quod impingitur, & lapis ad quem offendunt homines.

Qui offendunt uerbo.) οἱ πρὸς ἡμῶν τῶν λόγων, id eſt, Qui impingunt in uerbum, hoc eſt, Quos offendit Euangelium, & impietatis miniſtrat occaſionem.

In quo.) ἐς δὲ, id eſt, In quod. Nam in hoc erat paratus Iudaismus, ut in Chriſtum crederetur, quem lex Moſaica præſignarat. In quod, legit Beda, admonens tamen, in nonnullis codicibus ſcriptum fuiſſe, In quo.

Tropus Hebraicus Populus acquisitionis.) λαὸς ἐς πόδιν ποιῆσιν, Et hic loquendi tropus Hebraicus ſit oportet. Sentit enim populũ, qui lucro acceſſit, adoptatus & inſitus in populum dei. Ambroſius enarrans Pſalmum, Beati immaculati, ſermone ſexto legit, Populus in adoptionem.

Qui aliquando non populus dei.) In hac priorĩ parte genitiuus, dei, nõ eſt addendus, οἱ ποτὲ ἄ λαὸς, νῦν δὲ λαὸς τοῦ θεοῦ, id eſt, Qui quondam non populus, nunc uero populus dei. Et ad hanc lectionem ſenſus eſt non paulo argutior, qui quondam non populus, hoc eſt, populus abiectiſſimus, & pro nihilo habitus, is nunc non ſolum eſt populus, ſed populus dei. Conſentiunt cum Græcis exemplaribus noſtrates quoq; libri caſtigatiores.

Conuerſationem ueſtram habentes bonam.) καλῶ, id eſt: Honẽſtam, ut pertineat etiam ad decus, quod uirtutem conſequitur iuxta Stoicos. Et aliquanto poſt, detractent, Græce eſt, κατακαλοῦσιν ὑμῶν, id eſt, Quod male loquuntur de uobis, ſiue detrahunt uobis.

In die uifiſationis.) ἀποſκοπῆς, id eſt, Inſpectionis. Tametſi Græca uox anceps eſt, ut quæ deduci poſſit ab ἀποſκῆψω. Quamquam ab hoc uſitatius eſt ἐπιſκοπῆς. Hebraicis eſt תְּבַרְכֶּנּוּ quod illis præfecturam & adminiſtrationem quandam ſonat. Viſit enim ſubinde & inſpicit quid agatur, cui negotij commiſſa eſt cura. Sic appellat Petrus tempus illud, quo deus dignatur hominem trahere afflatu ſuo ad meliora.

Subiecti eſtote.) ὑποτάγῃτε ὑμῶν, id eſt, ſubditi igitur ſitis, Et creaturam κατ' ἐπιτάσιν uocauit hominem.

Duces, pro præſides Siue ducibus, tanquã ab eo miſſis.) ἡγεμόσι, id quod ſepius iam uertit, Præſidibus. Nec enim hic Petrus agit de bello, ſed de his qui agunt in prouincijs Romanorum, quæ à præſidibus Cæſarũ nomine adminiſtrabantur. Cum hic agat de magiſtratibus. Ethnicorũ, ſubditum eſſe dixit, pro tolerare quædam quæ uidentur ſuo iure facere, cum exigunt uectigal, quũ cenſent uerũ hoc ad illa tempora pertinebat. Nec tamen eſt Miſſis, ſed ἐπιπομπῆσι, id eſt, Qui mittuntur: ut intelligas actionem ſine tẽpore.

Tanquam

Tanquam ab eo.) ὡς δι' αὐτοῦ, id eſt, Tanquam per eum, nempe regem, ſiue per eum, uidelicet deum.

Laudem uero bonorum.) ἀγαθοποιῶν, id eſt, Benefactorum, ſiue beneficientiũ. ἀγαθοποιῶν Porro apud ueteres, id quod Plato præcepit in ſua Republica, leges non ſolum minabantur pœnam male agentibus, uerum etiã præmijs inuitabant ad officia. Nunc malefacta quidem fatiſ acriter puniuntur, cæterũ benemeritiſ nulla gratia. In priorẽ particula omiſſa eſt coniunctio καὶ, ad uindictam quidem, ut respondeat ſequenti δὲ. Et malefacta Latinis dicuntur ſcelera cõmiſſa, malefactor an inueniatur neſcio. Maleficiſ anceps eſt uocabulum. Nam ferẽ malefici dicuntur qui utuntur malis artibus, eoq; nos uertimus nocentiũ. Nam Græce eſt ἰσχυροποιῶν, id eſt, qui malefaciunt.

Obmutefcere faciatis imprudentium hominum ignorantiam.) Quod de bonis male loquebantur ethnici, partim tribuit amentia, partim ignorantia, cui uult occurrere per obedientiam præſtandam magiſtratibus, ne uideantur recte puniri, tanquam publicæ diſciplinæ tranſgreſſores.

Omnes honorate.) πάντας τιμῆσατε, id eſt, Quibuslibet deſerte honorem, etiam ethnicis dignitate præditis. Cæterũ ἀδελφότητι ἀγαπάτε: quod ad Chriſtianos pertinet. Honorem exigunt illi, ſoluĩte, charitas debet Chriſtianiſ.

In omni timore.) ὑποτασσάμενοι φόβῳ, id eſt, Cum omni reuerentia. Sic enim alicubi uocem hanc interpretatur Hieronymus. Nec eſt, Modetiſ, nec enim ſentit de non arrogantiſ, ſed ἀπὸ φόβου, id eſt, A equis & humanis, neq; rigidis admodum.

Sed etiam diſcolis.) ἀλλὰ καὶ τοῖς ſυχολοῖς, id eſt, Sed etiã prauis, ſiue aſperis. Mirũ quid uenerit in mentem interpreti, ut Græcam uocem, altera Græca redderet: nam

δύσκολος Græcis difficilem ſonat. Carrenſis interpretatur Diſcholis, indoctis, ineruditis, quod non ſint uerſati in ſcholis. At idem tamen admonet in nonnullis exemplaribus pro dyſcholis ſcriptũ fuiſſe difficilioribus. Et magis mirũ eſt hic pariter hallucinatũ eſſe Bedam, ſi tamen hoc illius eſt cõmentum, qui putat à ſchola dictũ eſſe dyſcolum, adducens illud e Pſalmo, Vacate & uidete, ubi pro uacate Græcis ſit γολῶσατε. Idem mox admonet, quod S. Fulgentius in opusculis ſuis ſic hunc adducat locum, Seruientes cum timore, nõ tantũ bonis & modetiſ, ſed etiam difficilioribus.

Suſtinet quis triſtitias.) λύπης, id eſt, Moleſtiſ.

Quæ enim eſt gratia.) ποῖον γὰρ λῆδος, id eſt, Quæ enim gloria, ſiue quæ laus: Suffragabatur uetuiſſimum exemplar Donatiani, ſed alterum duntaxat. Suffragabatur & aliud e bibliotheca academiæ Baſilienſis. Conſentiebatur uterq; Cõſtantienſis.

Si benefaciẽtes, patienter ſuſtinetis.) εἰ ἀγαθοποιῶντες ἐπιμένετε ὑπομονῆσαι, id eſt, Si cum benefaciatis, & tamen affligamini, ſuffertis.

Pro nobis, uobis.) Vtrunq; Græcis eſt ἡμῶν, id eſt, Nobis, primæ perſonæ: etiam ſi nonnulli uariant codices.

Qui cum male diceretur, non malefaciebat.) ὃς λοιδορούμενος, ἔκ ἀγπελοιδοροῦ, id eſt, Qui cum maledictis inceſſeretur, non remaledixit, ſiue regeſit maledicta.

Tradebat aut iudicanti ſe iniuſte.) Græca ſecus habet, πρὸς δὲ τῷ κελνοντι δίκαιως, id eſt, Tradebat aut ei qui iuſte iudicat. Significat Chriſtũ uindictã tradidiſſe deo, nõ ſibi uſurpaſſe. Græcorũ lectionẽ reddit Auguſtinus in Ioannem, tractatu 21. Cum iniuriam, inquit, acciperet non minabatur, ſed cõmendabat illi, qui iuſte iudicat. Carrenſis haud ſcio unde nactus, non nihil ſomniauit de hac quoq; lectione.

Ut peccatis mortui.) ἐκ νεκρῶν, id eſt, Extincti, quaſi iam deſiderimus eſſe. Ambroſius uertit, Separati, libro De ſancto ſpiritu primo, capite octauo.

Cuius liuore.) τῷ μώλωπι, Vibiçe. Refert enim quod eſt apud Eſaiã, capite quinquageſimo tertio, Et liuore eius ſanati. Eſt enim liuor ueſtigium plagæ in cute. Id triſtariã interpretat Hugo Carrenſis, homo copioſus, Liuore, id eſt, Dilectione immodica, quæ illi pallorem contraxerat, iuxta illud Naſonis, Palleat omniſ amãs, hic eſt color aptus amanti: uel liuore, id eſt, Carne liuida facta ob colaphos: uel liuore, id eſt, Inuidia Iudæorum. At hoc fanẽ loco Græca uox non admittit niſi unicam interpretationẽ, etiam ſi Latinis liuor πολύσιμου eſt. Quin & apud Hebræos eſt תְּבַרְכֶּנּוּ, quæ uox illis tumorem ex plaga concretum ſignificat. In pſalmis uertit Cicatricem,

Locus obsecu- Computruerunt cicatrices meae. Ambrosius eo quem modo citauimus loco, legit, **re redditus ab** Cuius uulnere plagarum sanati sumus. **interprete** Et episcopum animarum.) *πομπία καὶ ἐπίσκοπος*, Pastorem & curatorē. Nam episcopi dicuntur qui prospiciunt de necessarijs. Beda legit, Et uisitatorem animarum uestrarum, adducens illud, Quia uisitauit nos oriens ex alto.

EX CAPITE TERTIO

Per mulierum conuersionem.) *ἡ δὲ ἐπὶ τῶν γυναικῶν ἀνατροφή*. Cur non potius, Per uxorū conuersionem: Et hoc sanè loco ἢ φόβῳ rectius uertisset, cum reuerentia. Tum non est, Sanctam conuersionem, sed *ἀγνῶν*, id est, Puram, siue castam. Castam habebat codex ex Basiliensis academiae bibliotheca, consentiebat & Constantiensis uterq̃.

Quarum non sit extrinsecus capillatura aut circumdatio auri, aut indumenti uestimentorum cultus.) Græcus sermo dilucidior est, *ὡς ἔσω, ἔχ' ὁ ἔφωθεν ἐκ πλοκῆς πριχῶν, καὶ ποδιδέσεως χρυσίου, ἢ ἰνδύσεως ἱματίων κ' σμ'.* id est, ut sententiam magis reddamus, quam uerba, Quarum sit ornatus, non externus qui situs est in crispatura siue cōtextu capillorum, aut appositione auri, aut amictu uestium aut palliorum.

Cordis homo.) Ambrosius lib. epist. 111. epist. XI. admonet noue expressum, Cordis homo, pro interno & abstruso homine: proinde nos periphrasi rem explicuimus.

Quieti & modesti.) *τὸ πραῖον, καὶ ἡσυχία*, id est, Mansueti & quieti siue taciti.

Locuplex Locuplex,) *πολυτελής*. Fustuarium dignum est, quod quidam pro locuples scribunt locuplex, per x non per s. Quanquam Græcis est *πολυτελής*, id est, Sumptuosum ac splendidum. Referrī uidetur ad spiritum quietum: est enim neutri generis; quemadmodum & spiritus apud Græcos. Aut certe ad totam orationis particulam quæ præcessit, quod nimirum habere huiusmodi spiritum, magnificus ac splendidus ornatus est mulieris in oculis dei, Certe in codice Donatiani utroq̃ scriptum est, Quod est in conspectu dei locuples.

Cuius estis filia.) *ἡς*, Cuius, apud Græcos necessario refert Saram, & non Abraham. Nam apud nos referrī potest ad Abraham.

Locus hactenus Pertinentes ullam perturbationem.) *μη φοβέσθητε μηδεμίαν πτήσιν*, id est, Non terreatis ritæ ullo pauore. Scire debes lector, hunc accusatiuum Perturbationem, quem uulga **enarratus** ta habet æditio, non esse transitium, sed reciprocum, iuxta proprietatem Atticorū, qui sic loquuntur, gaudere gaudium, furere furorem, timere timorem. Nam hic *πτήσιν* significat foemineum illum pauorem, quo solent de nihili rebus exanimari, qui debet abesse à sanctis mulieribus. Quod si intellexissent quidam magni nominis interpretes, secus, opinor, hunc locum edisseruissent, quos ego tamen in præsentia honoris causa non nomino.

Honor, pro abstinentia Honorem impartientes.) Honorem interpretatur diuus Hieronymus, non ut flentur illis genua, & gemmis auroq̃ onerentur, ut primus cedatur locus, quod nunc in plerisq̃ regionibus stultissime uidemus fieri, sed abstinentiam à coitu: sic enim honorem haberi uasculo muliebri, si non inquinetur libidine. Idq̃ indicat quod sequitur, ut non interrumpantur orationes uestræ. Rursum nō libet hoc loco referre, quid **Locus insul-** **sissime à qui-** **busdam enar-** **ratus** interpretetur Lyranus & huiusmodi complures interpretes, honorem exponentes, ut eis prospiciatur de uictu & uestitu, eoq̃ honesto, secundum statum & proprias facultates. Deinde de impediendis orationibus interpretatur, orationes non exaudibiles, nisi uir & mulier sint bene concordēs.

Tanquam cohæredibus.) *ὡς καὶ συκληρονόμοι*, id est, Tanquam & cohæredes. Ad dicit enim hoc uelut alterum & efficacius argumentum: unde ne coniunctio quidem est ociosa. Porro uasculum infirmius appellat ipsam mulierem ob sexus imbecillitatē. Quorsum, inquit, attinebat hoc admonere, quod nemo nesciebat: Imò hoc quidam suo iudicio ualde sapiens miris conuicijs agitauit, quod uiderer uasculum muliebre accipere pro membro pudendo, seu natura mulieris. Sed tamen ut ingenue dicam, Hieronymi interpretatio mihi uidetur esse uiolentior. Magis placet generalis sententia, ut mariti deferat aliquid honoris uxoribus, nec eas habeat ut cōcubinas aut ancillas

ancillas: geminas enim causas adducit, quare uelit deferri uxoribus: uel ob imbecillitatē sexus, quemadmodū corporis membra minus honesta magis habemus in honore: uel ob dignationem dei, qui mulierem æquauit uiro, in Euangelij promissis. **Mendum manifestum** **quod nos**

Gratiæ uita.) *χαριτες ζωης*, id est, Gratiæ uiuæ: Quanquam hoc loco Græca uariant exemplaria. Quod si legas Vitæ, gratiam pro beneficio accipias necesse est.

In fide autem.) *τὸ δὲ τέλος*, id est, In summa uero. Quantus hic disputandi campus aperitur neotericis quibusdā de fide quot modis accipiatur, cum Petrus nihil huiusmodi neq̃ scripserit, neq̃ senserit. Jam quod hic uertit, Cōpatientes, Græce est *συμπαθεῖς*, id est, qui mutuo tangantur affectu. Sunt enim quos aliena ne tantulū quidē moueant, Quanquā Beda interpretat, In fide, iuxta uulgatā Latinorum lectionem.

Fraternitatis amatores.) *φιλοδελφοι*, id est, Fratrum amatores, siue fraterne amātes.

Modesti.) *εὐλόφρονες*: quod magis sonat affabilem & humanum, & ad uitæ consuetudinem facilem commodumq̃. Porro quod in nostris additur Humiles, opinor adiectum ab eo qui uolebat interpretari modestiam: nec enim addebatur in utroq̃ codice Donatiani.

Et labia eius.) *καὶ χεῖλη αὐτοῦ*, id est, Labia sua. Sic enim mauult Valla, nec uideo quam ob causam. Ipsi, magis congruebat. Neq̃ enim hic est uera reciprocatio ut in priore particula.

Vt non conturbemini.) *μηδὲ παραχθῆτε*, id est, Neq̃ conturbemini.

Dominum aut Christum.) Deum est Græce, non Christū. Et sanctificate, positū apparet, pro Glorificate. Quod genus est illud, Sanctificetur nomen tuum.

Ad satisfactionem.) *πρὸς ἐξουλογία*, id est, Ad excusationem siue defensionem.

Quæ in uobis est, & spe & fide.) Græce tantum est, *ποδὲ ἐπὶ ὑμῖν ἐλπὶς καὶ πίστις*, id est, De ea quæ in uobis est spe.

Cum modestia & timore.) *μετὰ πραύτητι καὶ φόβῳ*, id est, Cum mansuetudine & reuerentia. Loquitur enim de his qui placide respondent ac reuerenter, interrogati quibuslibet de fide Christi.

Quod detrahunt de uobis.) Græci legunt, *ἵνα ἢ ἡ κατελαλῶσιν ὑμῶν ὡς κακοποιῶν*, id est, Ut in eo quod obtreçant uobis tanquam malefactoribus, de uoce malefactorum ante notauimus.

Calumniant.) *οἱ ἐπιηρεάζοντες*, Qui conuiciant, siue qui incessunt aut persequunt.

Melius est enim ut benefacientes, si uoluntas dei uelit.) Cōsentiant quidē Græci codices cum nostra additione, cæterū mirandum est, quid sequutus Augustinus lib. aduersus Faustum 22. cap. 20. referat hunc locum his uerbis, Melius est benefacientes, si uelit spiritus dei, pati, q̃ malefacientes. Nisi forte pro *βέλημα* scriptū habebatur in quibusdam exemplaribus *νοῦμα*, atq̃ id rursum scriba mutauerit in *νοῦμα*.

Mortificatos quidem carne.) *θανάτωθεῖς*, id est, Mortificatus. Item uiuificatus, nō uiuificatos *ζωοποιηθεῖς*. Atq̃ ita citat diuus Hieronymus in Epsia cap. 54. Atq̃ item Augustinus Epist. 99. ad Euodiu. Rursum sermone De uerbis apostoli 14. de Christo dictum est, inquit, Mortificatus quidem carne, uiuificatus aut spiritu. Sic de homine dici potest, Tabefactus carne, uiuificatus spiritu: ut intelligas Christum mortuum, iuxta corporis imbecillitatem, cæterum resurrexisse uirtute spiritus. Jam uero quorsum attinet hoc loco recensere, quæ somniēt in hanc sententiā, qui Græce nesciunt, & id tantū sequuntur, nō quod scripsit Petrus, sed quod deprauauit librarius: Possem ad singula conuicijs incessere nimis arrogantem istorum imperitiā, qui de his quæ citra linguarū peritiā ne legi quidem emendate possunt, uelut ex oraculo pronunciant, quicquid somniant. Quod si legas mortificatos & uiuificatos, quomodo cohærebit quod sequitur, In quo? Beda legit & interpretatur Viuificatos & mortificatos, & adducit Athanasiu aduersus Arianos. At paulo post indicat & hanc lectionem quam habent Græci. Cui consentiebat uterq̃ codex Constantiensis, nisi quod in altero deprauator, us uerterat in os, superne clausa litera u. Suffragabatur & codex ex bibliotheca Academiae Basiliensis. Atq̃ hic locus caute legendus est, ne quid tale sentiamus, quale nonnulli de anima Christi apud inferos passa. Qua de re non nihil attingit Beda, sed tacito auctoris nomine, Origenem, ni fallor, significans.

In carcere erant spiritu.) καὶ τοῖς ἐν φυλακῇ πνεύμασιν, id est, Qui in carcere erant spiritu. Ita legit Hieronymus, eo quem modo citauimus loco, Occisus est carne, uiuificatus spiritu, & prædicauit spiritibus in carcere constitutis. Carrensis admonet in nonnullis pro In carcere, scriptum fuisse, In carne. Verum hoc ante hunc indicauit Beda. In utroq; Constantiensi scriptū erat, Spiritualiter, pro spiritu.

Qui increduli fuerant aliquando.) ἀπεθνήκασι ποτε, id est, Aliquando incredulis. Quando expectabāt dei patientiā.) ὅτι ἀπεθελεχον ἢ τὸ θεὸν μακροθυμία, id est, Cū expectaretur dei lenitas: etiāsi nōnulli codices habebāt ὅτι. In altero Constantiensi erat, expectabatur dei patientia, quemadmodum legunt Græci. Rursum in plerisque erat, ἀπαθελεχον, pro ἀπεθελεχον. Suspicio legendum fuisse, ἀπαθελεχον. Augustinus Epistola nonagesima nona legit, expectabat. Nam uerbū est medium.

Cum fabricaretur.) κατασκευαζομένης, id est, Cum appareretur. Quod & uos nunc similis formæ saluos fecit baptisma.) Græca plus habent lucis ὁ ἀντίτυπος νῦν καὶ ἡμᾶς σώζει βαπτισμα, id est, Cui nunc simile, siue respondens baptisma, nōs quoq; saluos facit. Est enim σώζει præsentis temporis, seruat. Cæterum ὁ dure respondent, siue ad aquam referas, siue ad baptisma: fortasse scriptū fuit ὁ cui.

Deest apud Græcos

Qui est in dextera dei.) Hoc loco desunt in Græcis codicibus, quæ subscribam, Deglutiens mortem, ut uitæ æternæ hæredes efficeremur. Sed his prætermisissis sequitur πορδύεις εἰς τὸν ἔρανον, id est, Profectus in cœlum.

EX CAPITE QVARTO.

Passo in carne & uos.) παθόντες ὑπὲρ ἡμῶν σαρκί, id est, Passo pro nobis carne: uos quoq; &c.

Eadem cogitatione armamini.) τὴν αὐτὴν ἔνοιαν ὅτι ἰκαθε, id est, Inuide eandem cogitationē, uelut armantes uos, siue Armate uos iuxta eandem cogitationem. Augustinus epistola nonagesima nona pro Cogitatione legit scientia.

Voluptas pro uoluntas

Sufficit enim præteritū tempus ad uoluptatem gentium consummandam.) Græca sunt magis perspicua quàm Latina, ἀρκετὸς γὰρ ἡμῖν ὁ παρεληλυθὸς χρόνος τῷ βίῳ, ὡς βέλγημα τῶν ἐθνῶν κατεργάσασθαι, id est, Sufficiens est enim præteritum uitæ tempus, ut uoluntatē gentiū perfecimus, hoc est, Satis est hæctenus impie uiuissse. In hunc sensum adducit Augustinus, homilia in Epistolam Petri uigesima, Sufficit enim præteritum tempus uoluntates gentium consummasse.

In luxurijs.) ἐν ἀσελγείαις, id est, In lasciujs. Nam ebrietatibus non habetur apud Græcos, nec in utroq; codice Donatiani: cui cōsentiebāt oēs uerusti codices. Quid enim opus erat dicere ebrietatibus, quū mox subiiciat, comessatiōes & potationes?

In illicitis idolorū cultib.) ἀθεμίτοις, id est, Nepharijs, quod atrocius est q̄ illicitis.

In quo admirantur.) ἐν ᾧ ἐξυρίζονται, Ad uerbū sonat, In quo peregrinantur. Porro Græcis ἐξυρίζεσθαι dicuntur, quibus aliquid nouum aut absurdum uidetur. Pertinet autem ad id quod consequitur. Augustinus Epistola nonagesima nona, locum hunc adducit hisce uerbis, Sufficit enim præteritum tempus, ad uoluntatem hominū consummatam ambulantes in libidinibus, & concupiscentijs, & ebrietate, comessationibus, potationibus & illicitis idolorū seruitutibus. In quo stupefunt non concurrere uos in eam luxuriæ confusionem blasphemantes.

Luxuriæ confusionem.) ἀσωτίας ἀνώχουσι: quod magis sonat, refusionem, ueluti cum mare æstuans refundit sese.

Finis appropinquabit.) ἤγγικε, id est, Appropinquauit, præteriti temporis. Aut certe instat & imminet.

Estote itaq; prudentes.) σωφρονήσατε, id est, Estote temperati, siue sobrijs.

Et uigilate.) καὶ νήψατε, id est, Estote sobrijs, siue uigilate: nam νήψω Græcis utrumque significat. Peculiare est apostolis hæc tria coniungere, sobrietatem, uigiliam & orationem, ut sobrietas opponatur luxui & crapulæ, uigilia somnolentiæ & inertię. Audiui qui in cōcionibus sacris apud populum, cum ex hoc loco thema proposuissent, multa cōgerebant ex Aristotelis ethicis, siue magis ex elenchis literarijs de prudentia. Item de charitate quæ ex nobis oriatur, atq; ita demum dimanat ad alios, uel

delicet

delicet extra oleas, ut aiunt, currentes. Non quod huiusmodi lapsus conuicijs exagitantos existimem, sed quod non arbitrer dissimulandos, etiāsi, ne quid dicā dolo, fœdum per se uidetur, eum qui in frequenti plebis cœtu, eoq; ecclesiastico, suscepit docendos omnes, hoc ipsum non intelligere, quod totius orationis suæ basim ac fundamentum uult uideri. Et tamen ex his aliquot admonitionem nostram contumeliose lacerant, quid facturi si laceffantur iniuria, cum huiusmodi gratiam referant benemerenti? Quos si quis diuitem aut conuiuio accipiat lautiore, aut paulo pecuniæ donet, tantum non adorant, homines grati, & eleemosynam uocant: suaq; benefacta, quibus abundant scilicet, uicissim impertiunt. At talibus officijs tanto melioribus qui afficit, omni contumeliarum genere prosequuntur. Nam aliquanto post, quidam illius gregis λογυφῶ, cui credo denarrat quispiam, quod inter amiculos deplorasssem hoc illis defuisse, cum alioqui placuissent quæ dicebantur, in publica concione, cum ipse adesssem, duo peccata quæ cōmittuntur in spiritum sanctum, oblique, imò satis aperte, torfit in me: præsumptionem, sic enim illi uocant, quod non ueritus esssem corrigere Pater noster, ac Magnificat: Item impugnationem cognitæ ueritatis, qui negassem sacros concionatores intellexisse suum thema, quod a sacris uiris, e sacris literis depromptum esset. Ceu uerò non hoc etiam fœdior esset illorū incitiam, qui quod est in illis literis perperam interpretarentur. Qui usq; adeo perfruerunt faciem, nōne merebantur ut nominatim traducerentur? Ego tamen tum nominibus, tum ordini parco.

Impudentia ingrata

In uobismetipsis.) εἰς ἑαυτὸς, id est, Erga uosipfos, seu potius erga uos mutuo. Hoc alicui fortassis leuiculiū admonitu uidebitur, & tamen auditus est mihi, qui in publica concione sedulo philosopharetur ex hoc loco, quo pacto charitas primum a nobis ipsis proficiscatur, & quomodo cordibus infundatur, multaq; id genus, neq; cœlum, neq; terram attingentia. Et tamen isti sunt qui laborem hunc nostrū ut inanem & infrugiferum aspernantur. quibus eo maxime foret opus, si saperent, imò quia nō sapiunt, homines uere inuitiles, meritisimoq; in tertiu illud Hesiodi genus reijciendū, qui neq; per se sapiant, neq; credant recta monenti.

In uobismet ipsis, pro inter uos

Continuam.) ἐκταγῆ: quod ante uertit, Attente, hic propensum seu uehementem poterat dicere.

Quia charitas operit.) καλύψει, id est, Operiet siue teget, uerbum futuri temporis, ut ad iudiciū diem pertineat.

Accepit gratiam.) χάρισμα, id est, Donum.

Illam administrantes.) ἀντὶ τῆς δωροδοκίας, id est, Illa, siue per illam, nempe gratiā ministrantes. Quanquā in nonnullis Græcorū exemplaribus scriptū erat ἀντὶ, ut referatur ad donū administrandum. Et in alterutrum, quo uerbo sapius impudentissime abutitur interpretes, Græce est, εἰς ἑαυτὸς, id est, In uos inuicem: quod idem ualet cum eo quod modo dixit, εἰς ἀλλήλους, id est, Alius in alium.

Multiformis gratiæ dei.) ποικίλης: quod interpretes haud male expressit, quū Græca uox uarium significet, ut intelligamus diuersas donorum formas.

Quali sermones.) ὡς λόγια, id est, Tanquam eloquia.

Ex uirtute.) ἐξ ἰσχύος, id est, Ex ui siue robore, ut autoritas sit penes deum, non penes hominem.

Quam administrat.) ἡς χορηγεῖ, id est, Quam suppeditat siue subministrat. Nam administrat, qui fungitur administratione rei cōmissæ: Subministrat, qui præbet ac largitur, quibus opus est. Itaq; Petrus δωροδοκίαν tribuit homini, χορηγεῖν deo.

Honorificetur.) δεξιάζου, id est, Glorificetur.

Nolite peregrinari.) μὴ ἐξυρίζεσθε. Illud peregrinari, Græcis est commoueri, perinde ut re noua & insolita: nam & paulò post ἔγυς uertit, Nouum. Et Beda admonet in nonnullis codicibus scriptū fuisse, Nolite mirari. Et hoc loco prudens prætereo quorundam magnorum, ut uidentur, theologorū absurdas interpretationes. Quorum enim attinet aliorum erratis explorare uolumina?

peregrinari pro admirari

In seruore.) πῖ ἢ ὕμῃν πυρώσει, id est, Exustione, siue examinatione per ignem. Rursum enim ad aurum respexit, quod exploratur igni. Proinde nos uertimus, Ne

ceure noua perturbemini, dum per ignem exploramini.

Vobis fit.) Fit, est Græce, γινωσκίν.

Sed communicantes.) ἀλλὰ καὶ ὁμιλωνεῖτε, id est, In hoc quod cōmunicatis, siue quatenus cōmunicatis. Cyprianus in Epistola quarti libri sexta, locū hunc reddit ad hunc modum, Charissimi nolite mirari ardorem accidentem uobis, qui ad tentationem uestrā fit, ne excidatis, tanquā nouum uobis contingat, sed quoties cōmunicatis Christi passionibus, per omnia gaudete, ut & in reuelatione facta claritatis eius, gaudentes exultetis. Si impropertur uobis in nomine Christi, beati estis, quia maiestatis & uirtutis domini nomen in uobis requiescit. Hactenus illius uerba recensimus. Primum Peregrinari, recte uertit in Mirari. Cæterū Ardorem, aptius uerti poterat, incendium. Quanquam hic Græca perturbatius ille reddidit, Deinde Excidatis, posuisse uidetur pro uehemēter admiremini, siue obstupescatis, ccu Græcam exprimens uocem ἕκστα, quemadmodum alibi in Paulo, Siue excidimus deo. Porro maiestatis & uirtutis domini nomen, quid sibi uelit, nescio, nisi forte p πνοῦμα uertit, numen, aut νόμα legit ille, non πνοῦμα. Adducit idem hoc testimoniū totidem uerbis in expositione Symboli.

Beati eritis.) Eritis, apud Græcos non additur, tantum est μακάριοι. Rectius autē subaudias Estis quā eritis.

Quod est honoris, gloriæ & uirtutis.) Græca sic habent, τὸ εἶ δόξης, καὶ τὸ τὸ θεῶ πνοῦμα, id est, Quod est gloriæ, & spiritus dei. Ita tamen ut Spiritus, accipias nomī nandī, non pariendī casū. Potest autem hic locus bifariā accipi, Vno modo, ut τὸ εἶ δόξης, separatim legatur pro gloria, quemadmodum fecit noster interpret. Altero, ut nominatiuus τὸ πνοῦμα spiritus, adhæreat ex æquo duobus genitiuis, τὸ πνοῦμα εἶ δόξης καὶ τὸ θεῶ, id est, Spiritus gloriæ & dei, uelut interpretans, quid dixisset, spiri tum gloriæ, adiecerit, Et dei. Virtutis, non est in Græcis.

Requiescet.) ἀναπαύεται, id est, Requiescit, præsentis temporis, siue refocillat.

Duplex lectio

Nemo autē uestrum pati.) Ante hæc uerba habent Græci, quæ non reperio in Latinis codicibus. Habent autē hæc uerba, καὶ μὴ αὐτὸς βλασφημεῖ, καὶ δὲ ὑμᾶς, δόξασα, id est, Secundum illos quidem blasphematur, secundum uos autē glorificatur. Quæ tamen non absunt in eo loco quem modo ostendimus apud Cyprianū, legit enim, Quod quidem secundum illos blasphematur, secundum uos autē honoratur. Vt referantur duo uerba, ad spiritū, siue gloriā dei, quæ impiorū hominū iudicio dehonestabatur, supplicio & afflictione profitentiū. At ipsorū opinione, hoc pacto gloria dei reddebatur illustrior. Nec Beda attingit hanc partem in cōmentarijs. Pro eo quod nos legimus patiatur, παύεται, in utroq; codice Constantiensi habebatur, nemo se ipsum circumueniat. Id arbitror librariorum culpa commissum.

Nemo autem uestrum.) μὴ γάρ τις ὑμῶν. Ne quis enim uestrum.

Aut fur.) Valla mauult, ut fur, ut homicida, ita mox uertit, Si autē ut Christianus. Atqui Christianus uere erat, homicida nō erat. Sed sermo referendus est ad opinionem affligentis nō afflicti.

Aut maledicus.) ἡ κακοποιός, id est, Aut maleficus.

Alienorū appetitor.) ἀλλοτριεπίσηπος, i. Alienorū inspector, siue curator. Cōposita uox, ab alieno & episcopo, hoc est, inspectore, qd qui quid appetit, inspectat. Augustinus in expositione Epistolæ ad Rom. inchoata, legit, Aut curas alienas agens.

In isto nomine.) ἐν τῷ μέρει τούτῳ, id est, In parte hac. Diuidit afflictionē in cruciatum corporis & causam. In cruciatibus non est gloriandum, sed in altera parte gloriandum, quod ob Christum patimur.

Incipiat de domo dei.) ἀπὸ τοῦ οἴκου τοῦ θεοῦ, id est, A domo dei. Et si iustus quidem uix saluabitur.) Admonet Beda hoc sumptum ex proverbij iuxta ueterem translationē. Alioquin iuxta nostrā haberi: Si iustus in terra recipit, quanto magis impius & peccator. Quod autem Beda dicit esse in ueteri translatione, legitur apud Græcos ex interpretatione Septuaginta. εἰ μὴ ὁ δίκαιος ὀλίγως σώζεται, ὁ ἀσεβὴς καὶ ἀμαρτωλὸς οὐ φανείη. nec est saluabitur, sed σώζεται, saluus fit.

Fideli creatori.) ὡς πιστῶ λήπτη, id est, Ut fideli siue fido conditori siue possessori. In benefactis.) ἐν ἀγαθοποιίᾳ, id est, In beneficentia, siue in benefaciendo.

Ex Capite

EX CAPITE QUINTO.

Enfores ergo.) Ergo, non est apud Græcos.

Consenior.) Rectius dixisset presbyteros compresbyter. Et ita uertit Hieronymus, ut mox ostendam. Quanquā hic quoq; nō nihil offendit nomen Græcum additū cōiunctioni Latinæ. Et haud scio, an quisquam laturus sit sympresbyter.

Pascite.) Græce est ποιμαίνετε, quod est, Pascite, sicuti pascūt pastores. Idem uerbū pastor est in Psalmo 2. Reges eos in uirga, ποιμαίνεις, hoc est, Pastoraliter reges, ut Hilarij uerbis utar. Et Homerus regē subinde uocat ποιμνία λαῶν, id est, Pastore populorū.

Quæ in futuro reuelāda est.) Nihil opus erat his uerbis in futuro, ἢ μελλόντος ὁφέως ἀφανίσθησθαι, Satis erat reuelabitur.

Quæ in uobis est.) τὸ ἐν ὑμῶν ποιμνίον. Græcus sermo per se quidem est anceps. Mihi tamen uidetur esse sensus germanior. Pascite, quantū in uobis est gregē Christi. Sic enim habent Græci codices, non Dei. Nam ipse se pastorem appellat in literis Euangelicis. Quod si cui non placet hic sensus, sciat In uobis, dictum esse pro, inter uos, siue apud uos, ut intelligas unicuiq; suum gregem esse curandum.

Prouidentes.) ὑποσχοπέτες, id est, Intendentes, aut episcopum agentes. Notat hanc uocem diuus Hieronymus in Epistola quadam ad Euagriū, cuius initium, legimus in Esaia, uertitq; ὑποσχοπεῖν, Inspicere, sed addit Græce significatius dici. Nam Latine inspicit, qui cupit discere quid sit, Græcis ὑποσχοπεῖ, qui curam agit & prospicit de rebus necessarijs. Porro totum hunc locum in ea quā modo citauī Epistola, uertit ad hunc modum, Presbyteros in uobis precor compresbyter, & testis passionum Christi, & futuræ gloriæ, quæ reuelanda est, particeps, regere gregem Christi, & inspicere, non ex necessitate, sed uoluntarie iuxta deum.

Spontanee secundū deum.) Secundum deū, non additū est in codicibus Græcis. Spontaneis uoluntarijs.) πρὸ θυμῶς, id est, Prompte, siue propensis animis. Superest in nostris

Sed dominantes in cleris.) Græce est, μηδὲ ὡς κατεκυριεύοντες τῷ κλήρῳ, Neq; ueluti dominū exercētes aduersus clericos. Cleros autē uocat, nō diaconos aut presbyteros, sed gregem, qui cuiq; forte contigit gubernandus, ne quis existimet episcopis in clericos interdictū dominium, in cæteros esse permissum. Clerus pro populo

Præceptum apostolorū principis, in omnibus omnium episcoporum aulis, uel aureis literis oportebat inscribi. Pascite, inquit, gregem, non opprimite, non expilare, itaq; nō coacte, uel officio, sed ex sincero affectu, tanq; patres, siq; turpis lucrī gratia, quali præsentis erit. Non dominantes more regū, sed ex eplo pascite, benefactis, iudicite.

Sed forma facti.) τὸ πρὸς γινωσκίν, id est, Formam facti, non numerum. Sed forma facti, non numerus mutatus nihil uariet de sensu. Quanquā dubium non est, quin interpret uerterit Formam, numero multitudinis, quā ea lectio constet in uetustiore codice Constantiensi. Nam in altero deprauator, ex e fecerat a, inducta lineola. Item extabat in eo quem exhibuit bibliotheca scholæ Basiliensis.

Gregis ex animo.) Ex animo, Græci non addunt. Omnes em̄ inuicem humilitatē.) Græce est, ἀλλήλοις ὑποτασσόμενοι, id est, Inuicem subiecti, hoc est, Vicissim alius alij. Nec est enim, sed aut, in quibusdā uetustis. Quanquam interpret, uertit in inuicem pro ἀλλήλοις, quam scripturā cōperi in uetustis exemplaribus, nisi quod in altero Constantiensi deprauator eraserat In præpositionē.

Insinuate.) ἐγνωμβώσαδε. Quod perinde sonat, quasi dicas, Innotate. Sentit autē humilitatē arte retinendam in animo, ueluti nodis illigatā, ne per ulla occasione queat extendi, quæ in modū solet frequenter usu uenire infirmioribus. Nec est hic παπφοτός, sed παπφοπροσώψ, quod sonat humilitatem animi, seu modestiā potius.

Humilibus.) ταπεινός. Hic certe de animi sensit modestia. In tempore uisitationis.) Visitationis, redundat iuxta Græcos codices. Tantū est

ἐν καιρῷ. Nam ἐν καιρῷ perinde sonat ac si dicas, suo tempore, siue, quum est oppor-
tunum. Neq; enim est χρόνος, quod spatium siue speciem temporis significat, quum
καιρός significet opportunitatem. Spatium est, quum dicimus trienniū, species quū
dicimus hyeme, aut æstate, καιρός est, quum dicimus, ante diem, sero. Et quoniā qui-
dam ambigunt num humiliare sit Latīna uox, uerti poterat, submittite uos sub po-
tentem manum dei. Sic enim habent Græca, ὑπο τῶν κρατῶν αὐτῶν χεῖρα.

Quarens quem deuoret.) Ζητῶν τινὰ καταπιεῖν, id est, Quarens aliquem deuorare.
In alijs rursum habebatur, Ζητῶν τινὰ καταπιεῖν, quemadmodum legit interpres. Inter
pres quem sequitur Augustinus, legisse uidetur Ζητῶν τι. Sic enim adducit hunc lo-
cum, homilia ex quinquaginta tricesima quinta, Aduersarius uester diabolus, tan-
quam leo rugiens, aliquid deuorare quarens, circuit. Verum haud scio, num id acci-
derit uitio librariorū: nam eiusdē operis homilia quadragesima sexta, legit, Aliquē
deuorare quārēs. Quanquā ad eundē modū adducit Cyprian⁹ in libello De zelo &
litore. Et aliqd deuorare quārēs, ut appareat uariasse codices & Græcos & Latinos.

Resistite fortes.) ἰσχυροί, id est, Firmi & solidi.

Eandē passionē.) τὰ αὐτὰ τῶν παθημάτων. i. Easde passionēs, seu magis afflictiones,
Fraternitati fieri.) ὑποπέλει, id est, Perfici.

Perficiet, confirmabit, solidabit.) Græce est, αὐτὸς καταρτίσαι ὑμᾶς, σκελεῖν, δοῦναι
σε, θεμελιώσαι, id est, Ipse perficiat, futura, confirmatione, fundatione. Quanquam
equidem non ignoro, hæc tria posse pro uerbis accipi, futuri temporis, fulciet, con-
firmabit, fundabit: In nonnullorum Græcorum exemplaribus hæc erant infinita.
συνελεῖν, δοῦναι, θεμελιώσαι, id est, Confirmet, corroboret, fundet.

Per Syluanum.) Anceps est sermo, utrum Syluanus iussu Petri scripserit, an Syl-
uano tradiderit perferendam Epistolam.

Breuius scripsi.) ἂν ὀλίγων ἔγραψα, id est, Paucis scripsi.

In Babylone collecta.) ἢ ἐν βαβυλωνί σωκελεκτῆ, id est, Quæ in Babylone est simul
electa, hoc est, Consors electionis uestre. Atq; ita ferme adducit Hieronymus in Ca-
talogo scriptorum illustrium in Marco. Quanquā illic nec Latīna Hieronymi, nec
Græca Sophronij carebant omnino mendis. Beda hunc enarrans locum, legit Coe-
lecta, quod scriba deprauauit in Collecta. In duobus uetustissimis exēplaribus Do-
natiāni, scriptum erat, Conelecta. Sunt qui Babylonem hic interpretantur Romam,
quod mihi sane non usquequaq; probatur. Magis arbitror, Bedam id temporis uere
Babylone uixisse. Sed Papias citante Eusebio indicauit Petrum Babylonis nomine
designasse Romam.

Perperam le-
gimus in Ba-
bylone col-
lecta

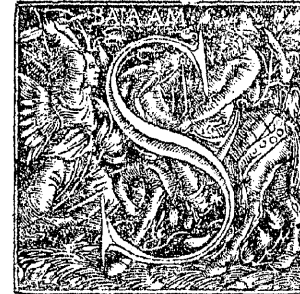
[Redacted text block]

In osculo sancto.) ἐν φιλήματι ἀγάπης, id est, In osculo charitatis.
Gratia uobis omnibus.) εἰρήνη ὑμῖν, id est, Pax uobis. Attamen Beda Gratiam
interpretatur.

IN EPISTOLAM PETRI

APOSTOLI SECUNDAM, ANNOTATIONES
DES. ERASMI ROTERODAMI.

EX CAPITE PRIMO.

IMON Petrus.) συμμιών, id est, Symeon, quanquā ea uox
Græcis uarie pronunciat.

Coæqualem.) ἰσοτιμον, id est, Parem, æqualem, siue eius-
dem precij. nam hinc Græca uox composita est.

Dei nostri & saluatoris Iesu Christi.) Si cōiunctim le-
gas, intelligetur Christus & deus & seruator dictus Petro,
Sin diuisim, dei pertinebit ad patrē, seruatoris ad Christū.

Et pax impleatur.) Notat hoc Beda, quod in priore Epi-
stola optarit multiplicari pacem, hic optat adimpleri. Græ-
cis est idem uerbum.

Quomodo omnia &c.) Græca paulo fecus habent, quā Latīna, ὅς πάντα ἡμῖν
ἐκ θεῶν δωρεῶν αὐτῶν, τὰ πρὸς ζωὴν καὶ εὐσέβειαν δεδωρημένους, id est, Ut eius diuina uir-
tus omnia nobis largita est, quæ ad uitam ac pietatem pertinent. Et mox, Per agni-
tionem, aptius erat quā cognitionem ἀπογνώσεως. Porro δεδωρημένους potest esse
genitiuus absolute positus, & potest referri ad ἀπογνώσει, ut hic sit sensus, Per agni-
tionem dei & Christi Iesu domini nostri, utpote diuina illius potestate omnia nobis
largita quæ ad salutem pertinent. Perperam quidam initium nouæ sententiæ faciūt
à dictione quemadmodum, quum hæc pendeant ex superioribus, Sic impleatur gra-
tia dei ut ab eo data sunt omnia. Beda secus distinguit, sed hoc modo, quemadmo-
dum, non habet ad quod respondeat. Idem admonet in Latīnis codicibus duplicem
fuisse lectionem, In quibusdam scriptum fuisse, Quæ ad uitā & pietatem donata est:
in alijs, Quæ ad uitam & pietatem donata sunt.

Propria gloria & uirtute.) ἵνα δόξης καὶ ἀρετῆς, id est, Per gloriā & uirtutem. Hoc Io-
collector admonendus est, uirtutem non esse δόξαμιν, quā frequenter aliās legit, sed
ἀρετῶν, quæ opponitur uitio. Hoc admonere uisum est, quod Beda pro uirtute inter-
pretatur δόξαμιν. Id perspicuum est ex illius uerbis. Quin potius infirmos & inglo-
rios cernens sua nos uirtute recuperauit & gloriā. Sentit autem Petrus quū nos esse
mus obstricti uitijs, deum nobis impartisse suam iustitiam, quū essemus abiecti, con-
tulisse nobis suam gloriā.

Per quem maxima & preciosa.) δι' ὧν τὰ πρῶτα ἡμῖν καὶ μέγιστα ἐπαγγέλματα, id est,
Per quæ preciosa nobis & maxima promissa. Quanquam sermo Græcus nonnihil
habet ambiguitatis, quod articulus ὧν, referri potest ad gloriā & uirtutem, siue
quod paulo superius præcessit, Omnia.

Donauit.) δεδώκεν, id est, Donata sunt.

Vt per

Vt per hoc.) *ἵνα δὲ τὸ πᾶν*, id est, Vt per hæc. Consentit uterq; codex Donatiani. Fugientes.) *ἀφουγόντες*, id est, Aufugientes, uel potius, Si refugeritis. Est enim præteriti temporis.

Concupiscentiæ.) *ἢ ἀποθυμία*, id est, In concupiscentiâ.

Vos autem curam omnem.) *καὶ ἀντὶ πάντων ἀποδοῦναι τὴν ὅλην φρονέμεναι καὶ ἀποδοῦναι*, id est, Et in hoc ipsum autē, curam omnem conferentes, ministrare. Cæterū præpositionem additam nō expressit interpres, *πρὸς φρονέμεναι*, id est, Obiter, siue præterea inferētes, ut nostra cura accedat ad donū de quo dixit. Item *ἀποδοῦναι*, id est, Insuper suppeditate: & hoc accessionem quandam sonat.

In fide uestra uirtutem.) Non est *δύναμις*, quod potentiam aut miraculum sonat, sed *ἀρετὴ*, quod bonitatem morum quæ fidem comitatur. ~~Ammonuit hoc Beda~~

In scientiâ abstinentiâ.) *ἐγκρατεία*, id est, Temperantiâ.

Ἐλαδελ

Amorem fraternitatis.) *Ἐλαδελφίαν*, id est, Fraternū amorem, quod iam sapius admonui. Porro quod fraternæ charitati subiicit *ἀγάπην*, hoc est, Dilectionem, aut bis idem dixit, aut ueluti generalius ac latius addidit; ut *Ἐλαδελφίαν* referat ad mutuum amorem Christianorū inter se, quandoquidem hos fratres appellant apostolici dilectio ad uniuersos, etiam ethnicos: aut uehementius quiddam est *ἀγάπης* ἢ *Ἐλίας*, aut *Ἐλαδελφία* ad affectum refertur, *ἀγάπην* ad executionem. Sed mediâ sententiâ mihi magis arridet. Ad sint & superent, cum sit *πλεονάζοντα* non potest habere locū quod hîc ascribit Beda, si aduersus bella uitiorum potiore uirtute præualuerint. Neque enim superare transitiuū est hoc loco, sed neutriū, idem pollens quod abundare. Laurentius offenditur inelegantia sermonis si uobiscū adsit. Verum hoc non interpretis sed scribæ culpa cōmissum est. Hæc enim uobis quū adsint & superēt; deinde lector parū attentus, reperiens cōiunctim scriptū uobiscū putans aliquid deesse addidit, si. Quū hoc diuinassem, reperi germanā lectionē in utroq; Constantiensi. Quod hic dicit adsint, Græce est *ὑπάρχοντα*, quod sonat suppetentia. Suppetit aut quod ad usum satis est. Id uerbū quoniam frugalius uidebatur, corrigens addit *πλεονάζοντα*, abundantia uocem. Nam mox est *παρεσι*, quod eleganter sanè uertit, præsto sunt.

Ἐλίας ἀγάπην

Et manu tentans.) *μυοπαίρω*. Certum est dictionem esse compositā. Videtur autē deducta metaphora à muribus, qui parietem aut tabulam, aut si quid aliud obuium fuerit sequi solent donec cauum nācti fuerint. Quanquam legitur *μόσχος*, & muscæ genus, oculos bouum infestans, unde dictū uideri possit uerbum *μυοπαίρω*. Adiecit autem hoc Apostolus, ut profundā cæcitatem exprimeret. Nam lusciosi magna corpora uident, ut ductu manuum non sit opus.

Ἐλίας

Magis fatagite.) *σπουδάσατε*, id est, Date operā, siue studete. Nec est, Satagite magis, sed magis fratres fatagite, ut magis, sit corrigentis, non augmentis: quasi dicas, Potius fatagite, potiusquam hæc uobis desint date operam ut assequamini. Et hoc sanè loco malim Date operam, aut adnitamini, quàm fatagite.

Magis, corrigentis

Vt per bona opera.) Per bona opera, apud Græcos non reperio additum. Certam uestram uocationem.) *Βεβαίαν*, id est, Firmam, siue ratam. Melius autem uestri, quàm uestram.

Propter quod incipiā.) Longe aliud est Græce, *ἐκ ἀμελήσω*, id est, Non negligā, siue non omittam: etiam si Beda legit & interpretatur, Incipiam. Quid quod ipse sermo præ se fert absurditatem. Quis enim dicitur semper incipere, quod assidue facit? Fortassis interpres, si tamen hoc uertit, respexit ad *μελήσω*, duplicemq; negationē uertit in affirmationē. Et haud scio an ille legerit *ἢ μελήσω*, id est, non contabor.

Equidē sciētes.) *καὶ πᾶς*, id est, Licet, siue quanq;. Sic enim mitigat admonitionē. In præsentī ueritate.) Lyranus indicat in nonnullis codicibus hîc addi Volo, & omnino appendum esse, non animaduertens accusatiuum casum pendere à uerbo quod præcessit, commonefacere, quum dicimus aduonebo te licet memorem. Frequenter.) *ἐπιείσομαι*, id est, Semper, hoc est, Non desinam quoad uiam. Post obitum.) *ἐξόδου*, id est, Exitum, meminerat enim tabernaculi.

Vt horum omnium.) Omnium, redundat. Nec addebatur in utroq; codice Donatiani. Cui suffragabantur tres uetustissimī codices, qui mihi aderant in æditione quarta

quarta. Est autem perturbatior aliquanto, & ob id obscurior huius sermonis contextus. Sic enim Græca componi poterant, *σπουδάσω δὲ καὶ ἐπιείσομαι*, *ἔχει ὑμᾶς ποιῆσαι* *ὄρα* *μνησθῆναι τὸ πᾶν μετὰ τὴν ἐμὴν ἐξόδου*, id est, Quinetiam semper operam dabo quo possitis horum mentionem facere post exitum meum. Nam *ἔχει* hoc loco positum est pro posse, & refertur ad uerbum infinitum *ποιῆσαι*. Est autem idem uerbum quod paulo superius uertit fatagite.

Non enim indoctas fabulas.) *σοφισμῶν καὶ μυθῶν*, id est, Arte confictas fabulas. Atq; haud scio, an interpres uerterit, Doctas fabulas, quas Petrus opponit simplici rusticanaeque ueritati. Tales erant olim philosophorum argutæ magis quàm salubres disputationes, & hodie nonnullæ Theologorum altercationes. Certe Beda Doctas legit non indoctas. In codice Constantiensi uetustiore manebat incorrupta scriptura, in altero inerat rasum.

Virtutem & præscientiam.) *δύναμις καὶ προύσιαν*, id est, Virtutem, siue potētiā & aduentum. Nam ita frequenter uertit *προύσιαν*. Apparet autem scriptum fuisse Præscientiam: nam sic quoq; nonnunquam uertit *προύσιαν*, deinde uitiō scribæ mutatū fuisse, præscientiam. Et tamen ex illius dormitantia magni Theologi, quorum de numero est Lyranus, mysterium ingens parturiunt. Non quod illos infecer, qui quod potuerunt præstiterunt, sed quod miserandos existimem, qui coacti sint tractare sacras literas, non satis instructi literis, sine quibus, ut dignum est, illæ tractari non queunt. In codice Donatiani uetustiore meliorisq; fidei scriptū erat, Præscientiâ. Et huic suffragabantur exemplaria uetusta. Nam Petrus idem hoc dicit quod alicubi Paulus, se nō prædicasse Christi aduentum sapientiâ uerbi, sed uirtute spiritus.

Illius magnitudinis.) Illius, hîc masculini generis est, & refertur ad deum, non ad magnitudinem.

In quo mihi complacui.) Quum hîc profiteatur se fuisse unū, qui in monte audiere transfigurato domino patris uocem, mirum est aliquos dubitasse an hæc epistola esset Petri. Necessè est enim si Petri non est, Ioannis aut Jacobi esse, aut eā uocem aliās in monte proditam, aut aliquē sibi falso usurpasse titulum Petri, quorum illa nō sunt uerisimilia, postremum autem etiam uehementer absurdum. Et tamen ueteres, qui de huius epistolæ autore dubitant, non ignorabant hoc in hac epistola scriptum esse. Illud constat, euidens esse stili discrimen inter hanc & priorem.

Et habemus firmiorem.) *καὶ ἔχωμεν βεβαίωτερον*. Hoc loco uehementer sudant recentiores, quomodo explicare possint quod Petrus dixit, Prophetarum sermonē firmiorem quàm suum aut patris. Verum Græcis mos est, subinde comparatiuū propositiuo usurpare. Id sensisse uidetur Augustinus, homilia ex quinquaginta trigesima secunda, locum hunc adducens, nihil offensus comparatiuo certiorē: sic enim ille legit, pro firmiorem. Deinde non simpliciter dixit prophetarum sermonem firmiorē, sed iam factum certiorē, attestante dictis illorum uoce patris. Postremo pater ipse quodammodo filij sui propheta fuit, ac præco, prædicens palam omnia sibi placitura, quæ ille diciturus aut facturus esset. Atq; hîc sermo propheticus firmior erat, sermone prophetarum, quos illi uenerabantur: id quod Petrus non improbat, modo intelligat prophetias eas esse spiritaliter interpretandas, non more Iudaico. Atq; hunc postremum sensum, ego puto germanum esse Petri, haudquaquam tamen repugnaturus, si cui magis arridet Augustini commentum, de uerbis domini, sermone uigesimo septimo, annotantis propheticum sermonem certiorē dictum, non ueriores aut meliorem, quia poterant calumniatores uocem celo delatam, magicis tribuere præstigijs, quod de sermone prophético non poterant, qui tamen ante præcesserat.

Propria interpretatione.) *ἰδίας ἀπὸ λόγου ἐγίνετο*, id est, Proprie interpretationis non fit. Græca uox dicta est à soluendo, quod conuenit rebus intricatis: uel ab aduendo, quod magis congruit his quæ sequuntur. Non enim ipsi suapte uoluntate aggressi sunt ædere prophetias, sed impulsu spiritus sunt aggressi.

Spiritu sancto inspirati.) *ὑπὸ πνεύματι ἁγίῳ φερόμενοι*, id est, A spiritu sancto rapti, siue agitati, siue impulli.

quarta. Est autem perturbatior aliquanto, & ob id obscurior huius sermonis contextus. Sic enim Græca componi poterant, *σπουδάσω δὲ καὶ ἐπιείσομαι*, *ἔχει ὑμᾶς ποιῆσαι* *ὄρα* *μνησθῆναι τὸ πᾶν μετὰ τὴν ἐμὴν ἐξόδου*, id est, Quinetiam semper operam dabo quo possitis horum mentionem facere post exitum meum. Nam *ἔχει* hoc loco positum est pro posse, & refertur ad uerbum infinitum *ποιῆσαι*. Est autem idem uerbum quod paulo superius uertit fatagite.

Non enim indoctas fabulas.) *σοφισμῶν καὶ μυθῶν*, id est, Arte confictas fabulas. Atq; haud scio, an interpres uerterit, Doctas fabulas, quas Petrus opponit simplici rusticanaeque ueritati. Tales erant olim philosophorum argutæ magis quàm salubres disputationes, & hodie nonnullæ Theologorum altercationes. Certe Beda Doctas legit non indoctas. In codice Constantiensi uetustiore manebat incorrupta scriptura, in altero inerat rasum.

Virtutem & præscientiam.) *δύναμις καὶ προύσιαν*, id est, Virtutem, siue potētiā & aduentum. Nam ita frequenter uertit *προύσιαν*. Apparet autem scriptum fuisse Præscientiam: nam sic quoq; nonnunquam uertit *προύσιαν*, deinde uitiō scribæ mutatū fuisse, præscientiam. Et tamen ex illius dormitantia magni Theologi, quorum de numero est Lyranus, mysterium ingens parturiunt. Non quod illos infecer, qui quod potuerunt præstiterunt, sed quod miserandos existimem, qui coacti sint tractare sacras literas, non satis instructi literis, sine quibus, ut dignum est, illæ tractari non queunt. In codice Donatiani uetustiore meliorisq; fidei scriptū erat, Præscientiâ. Et huic suffragabantur exemplaria uetusta. Nam Petrus idem hoc dicit quod alicubi Paulus, se nō prædicasse Christi aduentum sapientiâ uerbi, sed uirtute spiritus.

Illius magnitudinis.) Illius, hîc masculini generis est, & refertur ad deum, non ad magnitudinem.

In quo mihi complacui.) Quum hîc profiteatur se fuisse unū, qui in monte audiere transfigurato domino patris uocem, mirum est aliquos dubitasse an hæc epistola esset Petri. Necessè est enim si Petri non est, Ioannis aut Jacobi esse, aut eā uocem aliās in monte proditam, aut aliquē sibi falso usurpasse titulum Petri, quorum illa nō sunt uerisimilia, postremum autem etiam uehementer absurdum. Et tamen ueteres, qui de huius epistolæ autore dubitant, non ignorabant hoc in hac epistola scriptum esse. Illud constat, euidens esse stili discrimen inter hanc & priorem.

Et habemus firmiorem.) *καὶ ἔχωμεν βεβαίωτερον*. Hoc loco uehementer sudant recentiores, quomodo explicare possint quod Petrus dixit, Prophetarum sermonē firmiorem quàm suum aut patris. Verum Græcis mos est, subinde comparatiuū propositiuo usurpare. Id sensisse uidetur Augustinus, homilia ex quinquaginta trigesima secunda, locum hunc adducens, nihil offensus comparatiuo certiorē: sic enim ille legit, pro firmiorem. Deinde non simpliciter dixit prophetarum sermonem firmiorē, sed iam factum certiorē, attestante dictis illorum uoce patris. Postremo pater ipse quodammodo filij sui propheta fuit, ac præco, prædicens palam omnia sibi placitura, quæ ille diciturus aut facturus esset. Atq; hîc sermo propheticus firmior erat, sermone prophetarum, quos illi uenerabantur: id quod Petrus non improbat, modo intelligat prophetias eas esse spiritaliter interpretandas, non more Iudaico. Atq; hunc postremum sensum, ego puto germanum esse Petri, haudquaquam tamen repugnaturus, si cui magis arridet Augustini commentum, de uerbis domini, sermone uigesimo septimo, annotantis propheticum sermonem certiorē dictum, non ueriores aut meliorem, quia poterant calumniatores uocem celo delatam, magicis tribuere præstigijs, quod de sermone prophético non poterant, qui tamen ante præcesserat.

Propria interpretatione.) *ἰδίας ἀπὸ λόγου ἐγίνετο*, id est, Proprie interpretationis non fit. Græca uox dicta est à soluendo, quod conuenit rebus intricatis: uel ab aduendo, quod magis congruit his quæ sequuntur. Non enim ipsi suapte uoluntate aggressi sunt ædere prophetias, sed impulsu spiritus sunt aggressi.

Spiritu sancto inspirati.) *ὑπὸ πνεύματι ἁγίῳ φερόμενοι*, id est, A spiritu sancto rapti, siue agitati, siue impulli.

Lyranus tota aberrans uia

Locus ante hac non satis intellectus

Ex cap.

EX CAPITE SECVNDO

T eum qui emit eos, deum negant.) *καὶ τὸν ἀγοράζοντα αὐτοὺς, δεσπότην αὐτῶν*, id est, Et qui se mercatus est, dominum negantes.

Eorum luxurias.) *ἐκλείας*, id est, Exitia siue perditiones. Interpres legisse uidetur *ἀσώπιας*, siue *ἀσελγείας*. Tamen si Græca exemplaria, que sanè uiderim, consentiunt.

De uobis negociabuntur.) *ὑμᾶς ἐμπορεύονται*. Vos cauponabuntur, & uobis ad quæstum abutentur. Vt autem depinxit Petrus, quod hodie uidemus, à plerisque factis dotibus nihil non ad quæstum trahi:

Non cessat.) *ἐκ ἀργῆς*, id est, Non tardat. Id non animaduertens Beda interpretatur, non cessat, id est, non desistit.

Si enim deus angelis peccantibus non pepercit.) Beda putat hic hyperbaton esse, ac tandem reddi illic: Nouit deus pios de tentatione eripere.

Angelis peccantibus.) *ἁμαρτησάντων*, id est, Qui peccauerant.

Sed rudentibus.) *σειραῖς*, id est, Catenis. Rudentes interpres dixit ingentes funes ac nauticis similes. Augustinus alicubi pro rudentibus legit, carceribus. Rudētibz, Beda coacte interpretatur, cum Græca uox sonet catenas. Addit in nonnullis codicibus haberi pro rudentibus, rugientibus, quod utiq; reiecit, si Græce nouisset, & cōsulisset Græcorum exemplaria.

Inferni.) *ζόφου*, id est, Caliginis. Quanquam *ζόφου* Græce significat specum tartareum, & caliginem, atq; solis occasum.

In tartarum tradidit.) *ταρταρώεις πρὸς δίκην*. i. In tartarū detrusos tradidit uinculis.

Crucianos in iudicium.) *εἰς κρίσιν τετραμένους*, id est, In iudicium seruos siue seruandos. Etiam si nonnulli Græcorum codices habent *τετραμένους*, id est, seruatos.

Originali mundo.) *ἀρχαῖος κόσμος*, id est, Antiquo mūdo. Sentit enim priscū mundum ac recens conditum.

Iustitiæ præconē.) Aldina æditio non *κέρυκει* habet, sed *κέρυγμα*, ut referatur ad hoc quod sequitur, *ὑπόδειγμα*. Custodiuit.) *ἐφύλαξεν*, id est, seruauit.

A nefandorū iniuria ac luxuriosa cōuersatiōe.) Græce est *κατὰ πονηρίαν ὑπὸ τῆς ἀθεσμῶν ἢ ἀσελγείᾳ ἀναστροφῆς*, id est, Ab ijs qui per lasciuā cōuersationē erāt nepharij.

Damnauit exemplum.) Non est hic *πρὸς δέγμα*, sed *ὑπὸ δέγμα*, ut intelligas exemplum non quod imiteris, sed quo admoneat quid sit uitandum.

Aspectu enim & auditu.) Græca nonnihil dissident à Latinis, *βλέμματι γὰρ ἢ ἀκοῇ ὁ δῆμιος, ἐγκρατικῶν ἢ αὐτοῦ, ἡμῶρας ἢ ἡμῶρας ψυχῶν δεικνῶν ἀνόμοις ἔργοις ἐβασάνισεν*, id est, Aspectu enim & auditu iustus inhabitans inter illos cotidie animam iustam iniquis operibus excruciat, siue explorabat. Significat enim illum cum oculos haberet sanctos, & aures sanctas abhorrentes ab omni turpitudine, grauiter discruciatum fuisse, quod uiuens inter illos cogeretur cotidie uidere & audire quæ nollet. Hunc locum Beda non attingit. Facilis quidem est deprauatio inter *ἐβασάνισεν* & *ἐβασάνισον*. uerum ingens est Græcorū codicum consensus, & si legas cruciabant, reclamatione grammaticæ ratio, nisi nominatiuas uoces accipias pro genitiuis absolute, *ὁ δῆμιος ἐγκρατικῶν, pro τῶ δεικνῶν ἐγκρατικῶν*.

Nouit deus.) *κύριος*, id est, Dominus. Quæquam in his uerbis subinde aliud pro alio usurpant librarij.

Seruare cruciados.) *κλαζομένους*. Vt intelligas illos interim puniri dū seruant. Interpres legisse uidet *κλαδοσομένους*. Atq; ita legisse uidetur Origenes, qui putauit impios daemones non ante supremū iudicij diem subiiciendos incendio. Pro Origenis opinione facit, quod in Euangelio clamant daemones, Venisti ante tempus cruciare nos. Verū hic non proprie de daemonebus, sed de animabus impiorum agit.

Magis autem eos.) *μάλιστα*, id est, Maxime, nisi forte superlatiuum usurpatum est uice comparatiui, quod crebro fit in *πρωτῶν*.

Dominationemq;.) *καὶ κυριότητα*, id est, Autoritatem, hoc est, legitima præditos potestate. *κύριος* enim sæpe dicitur non simpliciter dominus, sed qui pollet autoritate, cuiq; ius est præscribendi.

Locus hætenus parum intellectus

Sibi placētes.) *ἀντάδεις*, id est, Præfracti, & qd uulgo dicunt, sui sensus, suiq; capitis.

Sectas non metuunt.) *δῆξας ἢ βέβητοι*, id est, Opiniones non tremunt. Quanquam hoc loco tremunt, pro metuūt positum est. Mihi sanè uidetur longe alius esse sensus, quam Theologorum uulgo interpretatur, id quod cum omnium pace dixerim. Agit enim Petrus de præfractis & intractabilibus, qui nō obtemperant præfectis suis &

Locus aliter explanatus, Sectas non metuunt

episcopis: quos *ἀντάδεις* appellat, & *πολυτάς, καὶ τὴν κυριότητος καταφρονήσας*. Nec his contenti, non uerentur etiā maledictis incessere uiros gloria ac maiestate præditos. Nam hos, ni fallor, *δῆξας* appellat, quemadmodum paulo superius *κυριότητες*.

Porro participium *βλασφημῶντες*, iuxta proprietatem Græcanici sermonis, infiniti uerbi loco positum est: Non metuunt maledicentes, pro eo quod erat, non metunt maledicere. Videtur autē *κυριότης* minus quiddam esse, q̄ *δῆξας*. Nam herus quilibet in seruum habet *κυριότητα*, at non statim *δῆξας*. Princeps autē, aut magistratus *δῆξας* habet, unde læsæ maiestatis accessit solet, qui maiestatem uiolarit. Vt ut autē iisdem uerbis, & in eundē sensum Iudas in Epistola sua, *κυριότητα δὲ ἀθετοῦσι, δῆξας δὲ βλασφημῶσι*, id est, Dominationem uero spernunt, glorias autē blasphemāt. Iam illud uerbum, introducere, scias esse subdititium, quū non sit nec in Græcis codicibus, nec in uetustis exemplaribus. Nam & in Constantiensi & Basiliensi scriptum erat, Sectas non metuunt blasphemantes, nec erat ullum inductionis aut rasuræ uestigium. Proinde lector offensus absurditate sermonis Latini, adiecit *Introducere*.

Non portat.) *τὸ φοβεῖσθαι*, id est, Non ferūt. Mirū quid hic placuerit portandi uerbu.

Aduersus se.) Post hæc uerba addunt Græci, *πρὸς ἀλλήλους*, id est, Apud dominum, Execrabile iudicium.) *βλάσφημον κρίσις*, id est, Blasphemum iudicium, quasi abominandum & mali ominis. Videtur enim *βλάσφημον* usurpasse pro *δύσφημον*.

Superest in Græcis

Irrationabilia pecora.) *ἄλογα ζῷα*, id est, Muta animantia, neq; enim de ouibus tantum loquitur. Certe in Epistola Iudæ uertit animalia. *ἄλογον* autem utrunq; sonat, & quod sermone caret, & quod rationis est expers.

Naturaliter.) *γεννημένη*, id est, Nata. Quanquā mihi uidetur illud *γεννημένη* apud Græcos additū loco scholij à quopiam qui uoluerit interpretari, quid esset *γεννημένη*, id alius in contextum transtulit: Sic enim dixit, naturalia ad captionem, quem admodum dicimus, natus ad discendum, pro eo quod est, natura cōpositus. Deinde naturalia aliquis uertit in naturaliter. Alioqui quæ sunt animalia non naturalia? An homo non est animal naturale? Cæterum captio non sonat hic fraudem, sed seruitutem. Nam est *ἄλωσις* non *θύρα*, quod est Psalmō centesimo uigesimo tertio, Et non dedit nos in captionem. Rursus trigesimo quarto, Et captio quam abscondit, ἢ *θύρα*. Porro quod hic uertit perniciem, Græcis est *φθορά*, quæ uox & exitium declarat, & perniciem. Eandem uocem mox uertit corruptionem.

Diei delicias.) *πλὴν ἢ ἡμῶρα βουφῶν*, id est, Diurnas delicias. Admonet Beda quod scilicet ita distinguere, Percipientes mercedem iniustitiæ uoluptatem, ut fœda uoluptas sit illis etiā supplicij iuxta illud: Tradidit illos in reprobū sensum. At mauit sequi distinctionem quā ait se reperisse in opusculis beati Gregorij papæ. Atqui si prior lectio recipitur, existimantes, nō habet suū casum. Quod autē dixit *πλὴν ἢ ἡμῶρα βουφῶν*, aut significat illos in diem uiuere securos futuri, aut uult hoc turpiorē uideri luxum illorū, quod etiā interdū comessentur, quū iuxta Paulum qui ebrj sunt, nocte ebrj sint. Ac delibidinoso noctu, mane sobrio, dicit Prudentius, Castūq; nugator sapit.

Coinquinationis & macule.) *σπίλοι ἢ μῶμοι*. Vtrunq; nominādi casu legendū est, nō paterno. Nā ipsos hoies maculas uocat & inquamēta, quo sit oratio uehemētior.

In cōuiujs suis.) *ἢ τὰς ἀπάτας αὐτῶν*, id est, In deceptiōibus suis. Interpres p̄ *ἀπάτας* legisse uidet *ἀγάπαις*. Porro cū librarij non intelligeret agapen, quod Græce sonat charitatē, aliquoties usurpari pro cōuiuio, suspicans locū esse mendosum, correxit *ἀπάτας*. Vfus est eadē uoce Iudas in epistola sua: qua de re nōnihil illic dicem⁹.

Luxuriantes uobiscū.) *συνδιωχόμενοι ὑμῖν*, id est, Conuiuantes uobiscū. Quancū potest ex his uerbis alius elici sensus, ut datiuus *ὑμῖν* referatur ad participiū *συνφῶντες*, & *συνδιωχόμενοι* ad illud *ἢ ἀπάτας*, ut hæc sit summa sententiæ. Insultantes uobis, ac male precantes in erroribus suis, dum inter se comessantur.

Plenos adulterij.) *μεσος μοι χειλιδθ*, id est, Plenos adultera mulieris, ut intelligas lasciuos & impudentes. Cyprianus exponens Symbolum, legit plenos moechationibus, si modo non fallit scriptura.

Incessabiles delicti.) *αναπαύσεως ἀμαρτίας*, id est, Qui nō possint cohiberi à peccatis. Pellicientes.) *ἀλεωζοντες*, id est, Inescantes: nam *ἀλεωζω* esca. (cando

Ex Bosor.) *τω βοσθρ*, id est, Filium Bosor.

Sua uelania.) *ιδίαις πανομιαις*, id est, Propriae iniquitatis. Suspicio interpretem legisse *θηονίας*, quae uox sonat intemperantiam ex immodico potu.

Turbibus.) *ἀπὸ λαίλαπθ*, id est, A turbine, siue à procella.

Exagitata.) *ἐλαυώμεναι*, id est, Quae feruntur, siue aguntur, siue impelluntur.

Tenebrarum reseruat.) *ἐς αἰῶνα τετήρηται*, id est, In aeuum seruata est.

superbia, pro superbia

Superbia enim uanitatis.) *ἐπιρογκασθρ* *ἐπιταύτητος φρεγόμενοι*. Arbitror interpretem scripsisse, superba, ut respondeat ad *ἐπιρογκασθρ*. Ideo librarij uicio mutatum in, superbia. Atq; hanc coniecturam non esse uanam indicat uetustior ille codex Donatiani, cui suffragabatur exemplar Constantiense. Verū poterat ad hunc modū, Nam uehementer fastuosa uanitatis uerba locuti, inescant in concupiscentijs carnis lasciujs. Non abluat sensus ab illo Iuuenalis, Sed peiores, qui talia uerbis

Herculis inuadunt, & de uirtute locuti &c.

Pelliciunt in desiderijs.) *ἀλεωζοντες*, id est, Inescant. Recte tamē uertit interpret.

Luxuria.) *ἀσελγίας*, id est, Lasciujs.

Locus perplexus, excussus

Qui paululum fugiunt

Qui paululum effugiunt.) *τὸς ὄντως ἀποφυγόντες*, id est, Qui uere aufugerunt. Val la suspicatur interpretē uertisse Planē, idēq; deprauatum in paulum. Mihi probabilius fit, pro *ὄντως*, interpretis exēplar habuisse *ἐλίγως*, aut certe *δῆτως*. Nam hoc aduerbium frequenter habet uim extenuandi, quod à ueterib. annotatū est. Euāgelio Ioannis, Sedebat Iesus sic super puteū. Qui sic aufugerūt, id est, qui utcūq; aufugerūt. Constat enim Hieronymū legisse Paululum, in libris aduersus Iouinianū, quum ait, ut qui paululū refugerint à peccatis, ad suū reuertantur errorē. Torquet autē locus hic & alijs scrupis. Etenim nostri codices hinc incipiunt nouā sententiā. Qui in errore conuersantur: ut accipiamus eos qui pellicunt alios ad luxū, in hoc errare, quod alijs libertatem pollicentur, quū ipsi sint serui turpitudinis. Verum hunc sensum nullo modo patitur sermo Græcus, qui sic habet, *ἀλεωζοντες ἢ ἰδιουμίας σαρκὸς ἀσελγίας τὸς ὄντως ἀποφυγόντες, τὸς ἢ πλάνη ἀναστροφόμενοις*. Etenim si hic sensus quem nos sequimur esset germanus, legendū erat, *ἢ πλάνη ἀναστροφόμενοις*: Nunc & casus participij, & additus articulus repudiat hanc interpretationē. Verū hoc sublato, manet alter scrupulus, utrū hæc particula *τὸς ἢ πλάνη ἀναστροφόμενοις*, pertineat ad pellicientes, an ad pellectos, Si ad pellectos, uidet deesse cōiunctio, *καὶ τὸς ἢ πλάνη*. Verū hoc erat tolerabile. Ego malim referre ad pellicētes, ut particula *τὸς ἢ πλάνη*, pendeat à participio *ἀποφυγόντες*, si modo patitur sibi iūgi casum accusandi. Itaq; sensus erit, Pellicūt eos inescatos uoluptate, qui uel paululum cōeperint refugere ab ipsis, in hoc errantibus, quod ipsi serui turpitudinis pollicent alijs libertatē. Porro quod hic uertit corruptionis, Græcis est *φθορὰς*, quod ante uerterat perniciem, hic Latinius erat, corruptelæ.

Huius & seruus est.) *τὸ τω καὶ δεδύλωθρ*, id est, Huius etiā in seruitutē additus est.

Facta sunt eis &c.) *τὰ ἔχρατα χείρονα τῶν πρώτων*, id est, Postrema deteriora primis.

Non cognoscere.) *μη ἐπεγνωκέναι*, id est, Non cognouisse.

In uolutabro luti.) *ἐς λυλισμα βορβορθ*, id est, Ad uolutionē cœni, ut subaudias, re uersa. Hieronymus in epistola ad Furiā citat, Ad uolutabrū. Et Ambrosius ad Virginiem deuotā, Velut sus lota iterum in uolutionē. Exemplar Constantiense uetustius tenebat uestigium germanæ lectionis, sed erafor ex uolutabrum, fecerat Volutabro.

EX CAPITE TERTIO.

Anc ecce.) *τάντων ἡδθ*, id est, Hanc iam. Interpret legisse uidetur *ιδθ*.

In quibus.) *ἢ αἰς*. Mirum est Laurentium non fuisse offensum hac sermonis forma, epistolā in quibus. Beda sensit aliquid, eoq; scribit, in quibus epistolis, siue, in eis ad quos scribit. At qui hoc posterius nō cōsistit, quum *αἰς* sit generis fœminini. Ad epistolā igitur referendus articulus, sed re-

sed reclamationis numerus: is scrupulus facile discutitur. Etenim quū dicit, alterā epistolā duarū meminit, *ἢ αἰς* igitur ad utranq; pertinet epistolā, priorem ac posteriorem.

In cōmonitione.) Nonnulli codices habebant, *ἢ ἀπὸ γνώσεθ*, id est, In cognitione.

Quae prædixi uerborum.) *τῶν προφητικῶν ἐρημῶν*, id est, Prædictorū uerborum, siue, uerborum quæ prædicta sunt à prophetis.

Vestrorum præceptorum.) *ἢ ἰσθ*, id est, Præcepti, numero singulari. Potest autē duplex esse sensus. Quamquam alter ab altero minimum deuariat, Præcepti nostri qui sumus apostoli domini ac seruatoris: ac præcepti domini & seruatoris, quod per nos illius apostolos, accepistis: ut intelligas additum *τὸ λυλισθ*, propter autoritatem præcepti. Nam Apostolus alterius nomine refert quod refert.

In deceptione.) Apud Græcos non lego.

Ab initio creaturæ.) *ἀπὸ ἀρχῆς*, id est, Conditionis siue creationis.

Latet em eos uolentes.) id est, Volentes & sponte hoc nesciūt, hoc est, scire nolūt.

Cœli erant prius.) *ἐκπάλαι*, id est, Olim. Hic Beda indicat duplicem lectionem, alteram quam habemus, alteram huiusmodi. Cœli erant olim de aqua & per aquam constituti, quæ sanē lectio congruit cum Græcis exemplaribus.

Ille tunc mundus.) *ὁ τότε κόσμος*, id est, Qui tunc erat mundus, aut illorum temporum mundus.

Patienter agi.) *μακροθυμεθ*, id est, Longanimis est, ut ad uerbum reddam.

Ad poenitentiam re.) *χαρῆσαι*, id est, Recipere, siue capere, aut completi. Quamquam *χαρῆσαι* sonet etiam ire siue incedere.

Sicut fur.) Hic additum est in Græcis codicibus, *ἢ νυκτῖ*, id est, In nocte, ex Euāgelio opinor.

Dissoluenda sunt.) *λυομένων*, id est, Cum dissoluantur.

Festinantes in aduentū.) *σπεύδοντες τὴν παρουσίαν*, id est, Accelerantes aduentū.

Per quem cœli. Quem, ad diem refertur, non ad Dei domini, siue quod Lyranus indicat, ad aduentum, Nam Græce est *δι ἡς*.

Ignis ardore.) *καυσώμενα*, id est, Aestuantia. Idem uerbum paulo superius uertit, calore, *καυσώμενα λυθῆγοντου*.

Tabescent.) *τίκεται*, id est, Liquefcunt, præsentis temporis, quum tamen præcedat *λυθῆγοντου*, nisi præsentis temporis catachresis est uice futuri.

Et promissa.) *ἢ τὸ ἐπαγγελμα*, id est, Iuxta promissum.

In quibus iustitia.) *ἢ οἰς*. In quibus, referri potest uel ad cœlos ac terrā, uel ad expectantes. At mihi quidem aptius referri uidetur ad nos, qui expectamus nouos cœlos ac terram nouam, si iuste uiuamus, ut mereamur frui nouitate creaturæ.

Immaculati & inuolati.) *ἄσπιλοι καὶ ἀμόμυτοι*, id est, Immaculati & irreprehensibiles, siue incontaminati. Miror unde hic Inuolati uocabulum, uenerit in mentem interpreti. Nisi quod inuolata dicitur uirgo incorrupta.

Deprauant.) *σπείβουσθ*, id est, Detorquent.

Custodite.) *φυλάσσεθε*, id est, Obseruate siue caute.

Ne insipientium &c.) *τῆ τῶν ἀβησωμῶν πλάνη σωμαπαχθῆνθ*, id est, Nefariorū erro Petri secunda re abducti. Miror quid legerit interpretes qui uertit Insipientium. Nec est simpliciter epistola autem abducti, sed *σωμαπαχθῆνθ*, hoc est, simul abducti cum alijs. Augustinus libro De ciuis olim in uitate dei xx. cap. xviij. totum ferme hoc caput ad hunc adducit modum: Venient certū in nouissimo dierum illusionē illudentes, secundum proprias concupiscentias suas euntes, & dicētes, Vbi est promissum præsentiae ipsius: Ex quo enim patres dormierunt, sic omnia perseverant ab initio creaturæ. Latet enim illos hoc uolentes, quia cœli erant olim, & terra de aqua, & per aquā constituta dei uerbo, per quē qui tunc erat mundus, aqua inundatus deperijt. Qui autē nūc sunt cœli & terra, eodem uerbo repositi sunt, igni reseruandi in die iudicij, & perditionis hominū impiorum. Hoc unum uero nō lateat uos fratres charissimi, quia unus dies apud dominū sicut mille

anni, & mille anni sicut dies unus. Non tardat dominus promissum suū, sicut quidam tardantē existimant, sed patiēter seip̄ propter uos, nolens aliquē perire, sed omnes in poenitentiam conuerti. Veniet autē dies domini ut fur, in quo cœli magno impetu transcurrent, elementa autē ardentia resoluentur, & terra & quæ in ipsa sunt opera resoluentur. His ergo omnibus pereūtibus, quales oportet esse uos in sanctis cōuer- sationibus, expectantes & prosperantes ad præsentia diei domini, per quam cœli ar- dentes soluent & elementa ignis ardore decoquentur. Nouos uero cœlos, & terram nouā, secundum promissa ipsius expectamus, in quibus iustitia inhabitat. Hactenus Petri apostoli uerba retulimus, partim ut ex collatiōe, sensus esset dilucidior, partim ut appareat quāto opere Augustini lectio ab hac nostra dissideat æditiōe.

EPISTOLAM IOAN-

NIS APOSTOLI PRIMAM, ANNOTATIONES DES.

ERASMI ROTERODAMI

EX CAPITE PRIMO.

Manus nostræ
contrectauerunt,
locus uer-
ue distinctus

UOD fuit.) ὁ ἄρ̄ id quod erat, quemadmodum uerterat in Euan- gelio, In principio erat uerbum.

Contrectauerunt.) ἐψηλάφησαν. Quod diuus Hieronymus ferme citat, palpauerunt. Idem uerbum uertit, palpate & uidete, Lucae xxi. Potest autē hic sermo trifariam distingui: Vno modo, ut principale comma præcedat hanc partem, Et manus no- stræ contrectauerunt &c. Id quod erat ab initio, quodq; audiui- mus ac uidimus ac perspeximus de sermone uitæ, idē etiā mani-

bus contrectauimus. Altero sic, ut post hyperbaton redeat ad id quod instituerat dice- re: Quod uidimus, in quā, & audiuius, annunciamus uobis. Tertio modo, ut princi- pale comma sit, post uidimus, ut hic sit sensus, Quod erat ab initio uerbum, sicut audi- uimus auribus, uidimus oculis, nec simpliciter uidimus, sed multo tēpore cū illo uer- sati, spectatores fuimus, quin & manibus contrectauimus uerbum uitæ: uita enim no- stra quæ prius latebat, exposita fuit sensibus corporis itaq; licuit uidere. Quod igitur tot modis compertum habemus, id etiā testificamur & annunciamus uobis. De in- de more suo repetit quod dixerat, quod uidimus & audiuius, annunciamus uobis. Contextus orationis ferē conuenit cum Euangelico, Quod erat ab initio, repetit in sine periodi, quæ erat apud patrem. Illud admonendus lector Græci sermonis igna- rus, in primo ac tertio loco, Vidimus, esse ἐωρακαμεν, in medio esse ἐθεασάμεθα, illud est simpliciter uidere, hoc spectare & contēplari, uelut in hoc expositum.

Et societas nostra sit.) καὶ ἡ κοινωνία δὲ ἡ ἡμετέρα, id est, Et societas uero nostra. Ne- que additur apud Græcos, sit: aptius autem subaudiatur, est.

Vt gaudeatis.) Græce, tantum est ut gaudium uestrum sit plenum, siue impletum.

Suffraga

Suffragabatur Græcis uetustius exemplar Constantiense, cui hoc magis habeo fi- dem, quod is qui scripsit indoctior fuit, quā ut posset aliquid deprauare. Nec aliter adducit in commentarijs Augustinus ac Beda. Quāquā ille legit, nostrum gaudiū, non uestrum, sed refragantibus Græcis codicibus, quos quidem adhuc uiderim. A- lioqui mihi non displiceret pronomen primæ personæ.

Et hæc est annunciatio quam audiuius.) Græcis est ἐπαγγελία, quod magis so- nat promissionē, quā ἔπαγγελμα uox anceps est. Apud Græcos sunt quatuor uo- ces diuersæ, quas interpret eodem modo reddidit. Prima est καταγγέλλω, secūda ἐπαγγέλλω, tertia ἀναγγέλλω, quas uertit annunciamus, quarta ἐπαγγελία, quam uertit annunciationem. Mihi non displicet promissionis uerbum, nisi quod parum apte cohærent quæ sequuntur, Quod deus lux est, & tenebræ in eo non sunt ullæ: hic non sit mentio promissionis, nisi torqueas. Sed quod filius annunciauit à patre, hoc Apostolus acceptū à filio renūciat nobis. Nam id proprie sonat ἀναγγέλλω: Siquidem illud Quoniam, non est coniunctio causæ, sed εἰδική. Quid annuncias: deum esse lu- cem. Multis præterea locis hoc capite ὅτι reddit per quoniam & quia.

EX CAPITE SECUNDO.

Duocatum habemus.) παράκλητον ἔχοντων, id est, Patronum habeamus, Quāquam hic uariant exemplaria Græcorum, uetustius exēplar Con- stantiense consentiebat cum Græca lectiōe.

Qui dicit se nosse deū.) ὁ λέγων, ἔγνωκα αὐτόν, id est, Qui dicit noui eū. In Christo manere.) Græce est, in eo, Consentiebat exemplar Con- stantiense, & Augustinus. Et mox pro Charissimi, Græcis est ἀδελφοί.

Quod audistis.) Addunt Græci, ἀπ' ἀρχῆς, id est, Ab initio, in posteriore parte.

Iterū mandatū nouū.) πάλιν, aptius reddidisset Rursus, aut cōtra. Nā Græca uox & cōtrarietate declarat & iterationē. Hic autē nō repetitionis, sed cōtrarietatis est decla- Et in ipso & in uobis.) Prius, &, redundat. (ratio.

Tenebræ transierunt.) παύσασι, id est, Transeunt. Quod uerum est, ὁ ὄντι ἀληθὲς ὃν αὐτῶν ὃ ὃν ὄντι, id est, Id quod uerum est in illo, idem uerum est & in uobis. Nec enim apud Græcos, quod, referri potest ad mandatū.

Scribo uobis infantes.) παιδία, id est, Pueri siue filioli, sed melius pueri.

Scribo uobis patres.) Hic Græce est ἐγραψα, id est, Scripsi: ac mirum est eandem particulam quæ ad patres pertinet, in eisdem uerbis repeti, cum reliquarū nulla repeta- tur. Qua tamen in re Latini codices uariant. In uetustissimo Constantiensi sic habe- batur, Scribo uobis filioli, quoniam remittunt uobis peccata propter nomen eius. Scri-

bo uobis patres, quoniam cognouistis eū qui ab initio est. Scribo uobis adolescētes, quoniam uicistis malignum. Scribo uobis infantes, quoniam cognouistis patrē. Scribo uobis patres, quia cognouistis eū qui ab initio est. Scribo uobis adolescētes, quia for- tes estis, & uerbum dei in uobis manet, & uicistis malignum. In hac lectiōe eadem particula bis ponitur, Scribo uobis patres, quia cognouistis eū qui ab initio est. Con- sentiebat exēplar Basilienſe, nisi quod postremo loco nō erant adolescentes, sed iuue- nes. At in altero Constantiēsi erāt hic quoq; adolescentes, nisi quod rasor ille ex ado- leſcentibus fecerat iuuenes. Aberat tamen particula de patribus iterata, quæ constan- ter habet in Græcis codicibus, & recitat ab Augustino, qui nō dissimulat iterationē, Asscribit eū, Cōmendat & repetit. Hoc admonuisse retulit, quod in plerisq; uulga- tis æditiōibus temerarij sustulerūt hanc particulā. Illud annotandū, Augustinus pro adolescētes legit iuuenes, Et quāquā pleriq; Latinorū codices priore loco habēt ado- leſcentes, posteriore iuuenes, tamen apud Græcos eadē est dictiō νεανίσκοι. Obgan- niet hic forte morosulus aliquis, ἔπαγγεῖ istas minutias. Imò ad has impingere posset etiā oculatus Theologus, Græcarū literarū ignarus. Quū enim addit, quoniam fortes estis, subindicare uidet robustiorē ætatem q̄ sit adolescentū. Ipse profus in hoc fuis- sem philosophatus, nisi Græca lectiō doceret, nihil esse nouæ sentētiæ, sed prioris in- culcationē. Quod autē diminutiū est νεανίσκοι pro νεοῖ siue νεανία, abusus est uocis. Iam in prima parte filioli, nō est, παιδία, sed πενήια. Rursus quod est infantes, Græ- cus habet παιδία, quū infans Græcis dicat βρέφος aut νήπιον. Tres igitur distinguit

ætates, puerorum, iuuenum & senum, & unamquanq; bis ponit, nisi quod in pueris mutat uocabulum, in patribus ac iuuenibus nequaquam. Tribuit autem cuiq; quod congruit, Pueri per inscitiam labuntur, his igitur cōdonātur peccata; iſdem aliquando per ætatem nec parentes agnoscunt suos, ideo gratulatur iſs, quod cognoscūt patrem cœlestem. Senes meminērūt antiqua priscacq;, Nihil autem patre illo antiquius. Iuuenes solido uescentes cibo, ualent robore. Ideo dicuntur uincere diabolū, & habere uerbū dei in iſis manens: ex hoc em̄ cibo robur est iuuentutis Euangelicæ. Iam quod apud Græcos in postrema particula habetur *ἔγραψα*, quū in cæteris habeatur *ἔγραψα*, puto nihil ad sensum referre. Non preteribit & illud, in cōiunctione *ὅτι* esse nō nihil amphibologiæ, quod hic sensus accipi potest. Ideo scribo uobis qđ uobis remittuntur peccata: aut hic, Hoc ipsū scribo uobis, quod uobis remittuntur peccata.

Vicistis malignum.) *τὸν πονηρὸν*, id est, illum malum, nimirum Satanā. Nam malignus latine loquentibus dicitur, inuidus parumq; candidus.

Distinctio
Græcorum
Omne quod
in mundo

Omne quod in mundo est.) Secus Græci distinguunt atq; nos, quanquam sensus est idem *ὅτι πᾶν τὸ ἐν τῷ κόσμῳ, ἢ ὑποθυμία ἐκ σαρκὸς, καὶ ὑποθυμία τῆς ὀφθαλμῶν, ἢ ἀλαζονία τῷ βίῳ, ἢ δὲ ἐκ τῶν πατρῶν*, id est, Quicquid est in mundo, uidelicet concupiscentia carnis, & concupiscentia oculorū, & superbia uitæ, non est ex patre. Interpretatus est dilucidius reddere & reddidit obscurius. Quū em̄ dicat, quæ nō est ex patre, uidetur sola uitæ superbia non esse ex patre. At iuxta diuū Augustinū, tria dicit, quæ non sunt ex patre: Primū pertinere uidetur ad uoluptates, secundum ad ostentationē imaginum & nobilitatis, tertium ad dignitates mundanas.

Superbia uitæ.) *ἢ ἀλαζονία τῷ βίῳ*, id est, Fastus siue strepitus uitæ, seu facultatū: nā *βίῳ* utriq; significat. Neq; em̄ hic est *ζωή*, quæ uox declarat uitā qua spiramus, *βίῳ* significat uictū & oēs facultates ad uitæ usum pertinentes, & uitæ genus & ipsam uitā, unde *μακρόβιοι*; & *βιωπικὰ* Paulus appellat quæ ad corporis subsidū pertinent.

Antichristus uenit.) Venit, præsentis temporis est, *ἔρχεται*, aut certe futuri.

Nunc Antichristi.) *καὶ νῦν*; id est, Et nunc, id est, nunc quoq; sunt pro uno multi, Nec est sunt, sed *γεγονασί*, id est, facti sunt, hoc est, cœperunt esse.

Nouissima hora.) Græci horam ponunt aliquādo pro tempore.

Ex nobis prodierunt.) *ἔξ ἡμῶν*, id est, Exierūt; quum enim significatur defectio à eommunione non origo, non apte quadrat prodierunt, Exierunt legit Augustinus.

Quali ignorantibus.) *ὅτι ἂν ἴδιστε*, id est, Quod non cognouistis.

Et quoniam omne mendacium.) Hoc apud Græcos non est separatum, sed p̄det ex superioribus, Scripsi uobis non quasi nescientibus ueritatem, sed scientibus eam, & quod omne mendacium ex ueritate non est; id est, hoc quoq; scientibus, nullum mendacium esse ex ueritate.

Qui confitetur, filium & patrem habet.) Hæc non reperio in Græco codice, ne in Aldina quidem æditione.

Quam ipse pollicitus est nobis.) Rectius erat, Qua promisit nobis uitam æternā. Est enim idioma Atticum, promisit promissionem.

Sicut unctio eius.) *ὡς τὸ αὐτὸ χρίσμα*, id est, Sicut ipsa unctio. Augustinus certe legit manete in ipsa, quanquam hic legit, unctio ipsius.

Manete in eo.) August. legit in ipsa, ut referat ad unctiōnē. Græci codices habent *μενεῖτε*. i. manebitis. Cū meis exēplarib. cōsentiebat editio Hispaniēsis & Aldina.

Non confundamur ab illo.) Sensus esse potest, ut illum non pudeat nostri.

EX CAPITE TERTIO

Idete qualem) *ἴδετε*. Anceps est, an sit uidetis, an uidete, neq; magni refert ad sententiam.

Nominemur & simus.) Et simus, apud Græcos nō additur. Adiectū uidet, ne quis parū esse putaret nominari, quod indicat Augustinus ita scribens: Nam qui uocatur & nō sunt, quid prodest illis nomē: Verum hic loquitur de nomine quod à deo tribuitur, hic non est discrimen inter dici & esse.

Non nouit nos.) *ὁμοῖς*, id est, Vos secundæ personæ. Sanctificat se sicut.) *ἁγνίςα*, id est, Purificat.

Sicut &

Sicut & ille sanctus.) *ἁγνός*, id est, Purus & castus. Et iniquitatem facit.) Et pro Etiam dictum est, ut sit sensus, Quisquis cōmittit peccatum, idem committit iniquitatem.

Non uidit eum nec cognouit.) *οὐκ ἔγνωκεν*, neq; nouit. Græca uox significat actū inhærentem, quasi dicas, cognitū habere. Nam ut cognoscit qui discit, ita cognoscere desit, qui didicit, cognitum autem habere aut nosse nō desijt; sed deterius est quod quidam habent, sciuit eum.

In hoc ap.) *ἐν τῷ*, id est, Ad hoc, siue in hoc, ut sit accusatiui casus.

Om̄s qui nō est iustus.) *πᾶς ὁ μὴ ποιῶν τὴν δικαιοσύνην*. i. Om̄s qui nō facit iusticiā. Fratris autem eius.) Subaudiendum, opera, *τὰ δὲ τῷ ἀδελφῷ*.

In hoc cognouimus charitatem dei.) Dei redundat iuxta Græcum codicem, licet addatur paulo inferius.

Suadebimus corda nostra.) *πεισοῦμεν τὰς καρδίας ἡμῶν*, Augustinus legit persuadeamus cordi nostro, quasi dicas satisfacimus cordi nostro. Cor enim interpretatur conscientia. Græca uox *πειθω* quum significat suadendo flectere, nonnunquā habet accusandi casum, quū obtemperare, dandi tātum. Vfus est hac uoce Paulus similiter ad Galatas primo. Modo em̄ homines persuadeo an deū. Quidam uetustus codex pro persuadeamus habebat custodimus. Consentiebat alter Constantiensis.

Si reprehenderit nos cor nostrum.) *εἰάν καταγινώσκῃ ἡμῶν ἡ καρδία*. Potest accipi, si condemnarit nos cor nostrum.

Si cor nostrum non reprehenderit nos.) *μὴ καταγινώσκῃ*. Mirum quid sequutus Augustinus hic legat, Si cor male non senserit, nam hoc interpretatur etiam.

De spiritu.) *ἐκ τοῦ πνεύματος*, id est, Ex spiritu. Hoc autem ita dictum est, ut quum ita loquimur, bibo de uino tuo, pro eo quod erat, bibouinum tuum.

EX CAPITE QUARTO.

Mni spiritui.) Latinius erat, cuius spiritui, hoc est, sine delectu, & Si, positum est pro, an, siue, num, an ex deo sint.

In hoc cognoscitur.) *γινώσκετε*, id est, Cognoscitis siue cognoscite. Interpres legisse uidetur *γινώσκετε*.

Et omnis spiritus qui soluit Iesum ex deo non est.) Hanc particulam non reperio in Græcis codicibus quos ego sanè uiderim, sed pro eo sic habetur, *καὶ τὸ πνεῦμα ὁ μὴ ὁμολογῇ τὸν χριστὸν ὃν σαρκεν ἔληλυθότα, ἐκ θεοῦ ἂν ὄσι*, id est, Et omnis spiritus qui non confitetur Christum in carne uenisse, ex deo non est.

Historia tripartita indicat hunc locū ab hæreticis deprauatum. Ego magis suspicor hanc particulam aduersus hæreticos: quorum alij Christo sic tribuebant humanam naturam, ut adimerent diuinam, alij sic tribuebant diuinam, ut adimerēt humanā. Alij semihominem esse uolebant, sic tribuentes corpus humanū, ut negarent illi fuisse animam humanam. Certe quod Græci legunt, magis cōgruit cū phrasi Ioannis apostoli, cui peculiare est contrariam sententiā succinere priori, quo magis infigat animis quod dictum est. Quod genus sunt illa: Qui credit in filium dei, habet testimonium dei in se. Qui uero non credit filio &c. Ac mox, Qui habet filium dei, habet uitam: qui nō habet filiū dei, uitā non habet. Qui confitetur ex deo est, qui non confitetur ex deo non est. Et huiusmodi figuris totus huius sermo scætet. Cyprianus libro aduersus Iudæos secūdo cap. septimo refert hūc locum iuxta Græcorū lectionem: Omnis spiritus qui cōfitetur Iesum Christum uenisse in carne, de deo est: Qui autē negat eum in carne uenisse de deo non est, sed de Antichristi spiritu. Apud Augustinum in homilijis, quibus enarrat hanc epistolā in contextu qui præfertur commentariolo, citatur hic locus quæ admodum legunt Græci & Cyprianus. Et tamē in fine interpretatur & hoc: omnis spiritus qui soluit Christum non est ex deo, ut appareat hanc particulam fuisse in illius codice tertiam, quasi legerit: Omnis qui cōfitetur, omnis qui nō confitetur, om̄s, qui soluit: aut certe tum temporis uariasse lectionem ecclesiasticam, & Augustinum neutra uoluisse præterire. In neutro codice Constantiensis addebatur. Sed hac de re sit suum cuiq; liberum iudicium, ego quod in Græcis codicibus reperit rado, nec probans, nec improbens diuersam lectionem.

Et hic

Et hic est Antichristus.) *καὶ ὁ ἀντιχριστὸς ὁ ἐπιχρῖστος*, id est, Et hic est ille Antichristus, ut subardias spiritus. Mecum facit Cyprianus quem paulo ante citauimus.

De quo audistis quoniam uenit.) *ὅτι ἐρχεται*, id est, quod uenturus est. Ita legit Augustinus.

Et uicistis eum.) Eos est Græce, *ἀντὶς*. Græca lectioni suffragabatur uterq; codex Constantiensis, nisi quod in recentiore, uestigia deprauatoris testabatur ex, eos, factum fuisse, cum. Augustinus legit eum, & interpretatur. Caterum *ἀντὶς* refertur ad duos, Antichristum & mundum.

De mundo loquuntur.) *ἐκ τοῦ κόσμου λαλῶσι*, id est, Ex mundo loquuntur. Non enim est sensus, eos loqui de mundo, sed ex affectu mundi cuius sunt. Si Evangelij annotatum est, Qui de terra est, de terra loquitur.

In hoc cognoscimus.) *ἐκ τούτου*, id est, Ex hoc.

Quoniam ipse prior.) Prior, non est in Græco codice. Cui consentiebat uetustius exemplar Constantiense, nisi quod recentior aliquis in spatio ascripserat Prior, ceu scholij uice. Nobiscū facit & Augustinus, Propitiationē pro peccatis nostris. Beda admonet, opinor & Augustinus, in quibusdam uice huius uocis Propitiationē, esse litatorem. Litat autem qui sacrificio placat. Augustinus interpretatur Sacrificationem.

Si deus dilexit nos.) *ἐὰν πῶς*, id est, Si sic deus dilexit nos.

In hoc cognoscimus quoniam in eo manemus & ipse in nobis, quoniam.) *ὅτι* utrobique est *ἐν ἡμῶν*, Per hoc cognoscimus nos in illo manere, & illum in nobis, quod de spiritu suo dedit nobis.

De spiritu sancto suo.) Sancto, redundat, Consentiebant utrunq; uolumen Constantiense.

Et credimus charitati.) Græce est, charitatem.

Timor pœnam habet.) *ὀλοασιν*, id est, pœnam seu potius punitionem aut cruciatum. Augustinus legit tormentum: ubi enim timor, ibi non est tranquilla cōscientia.

Nos ergo diligamus deum.) *ἀλλήν*, id est, Eum, non deum.

Quoniam deus prior.) *ὅτι ἀπὸς πρώτου*, id est, Quoniam ipse prior, siue primus.

Quem uidet, deum quē non uidet.) Utrobique Græcis est *εἶδρακε*, id est, uidit. Nec enim necesse est uidere ut diligas, satis est uidisse ut cognoscas. Nihil autem amatur nisi cognitum. Nisi sic accipias uerbum Græcum, ut significet actum inhaerentem.

Habemus à deo.) *ἀπὸ αὐτοῦ*, id est, Ab eo.

EX CAPITE QUINTO.

in deum diligamus.) Cum deum dilexerimus, siue diligimus.

Et mādata eius faciamus.) *τηρώμεθα*, i. Seruauerimus, siue seruemus.

Quoniam Christus est ueritas.) *ὅτι τὸ πνεῦμα ὁρίη ἡ ἀλήθεια*, id est,

Quod spiritus est ipsa ueritas. Veritas est, Hebraice dixit, pro uerax est. Caro fallax, spiritus nescit mentiri. In rebus uisibilibus fucus est, in

rebus æternis ueritas est.

Tres sunt qui testimonium dant in cœlo.) In Græco codice tatum hoc reperio de testimonio triplici, *ὅτι πρὸς εἰσιν οἱ μαρτυροῦντες, τὸ πνεῦμα, καὶ τὸ ὕδωρ, καὶ τὸ αἷμα*, id est, Quoniam tres sunt qui testificant, spiritus, & aqua, & sanguis. Diuus Hieronymus

præloquens in Epistolas canonicas, suspicatur hunc locum fuisse deprauatum à Latinis interpretibus, & à nonnullis omissum fuisse testimonium patris, filij, & spiritus sancti. Et tamen iuxta nostrā additionē adducit hunc locū Cyrillus in operē, cui titulū fecit De thesauro, lib. xij. cap. penultimo. Rursum, inquit, Ioannes in eadem epistola ait: Quis est qui uincit mundum, nisi qui credit quia Iesus est filius dei? Hic uenit per aqua & sanguinē & spiritū Iesus Christus, nō in aqua solum, sed in aqua & sanguine.

Et spiritus est qui testimonium perhibet. Spiritus em ueritas est. Quia tres sunt qui testimonium perhibent, spiritus, aqua & sanguis, & hi tres unū sunt. Si testimonium hominū accipimus, testimonium dei maius est, &c. Hactenus Cyrillus, uir ni fallor orthodoxus. Atq; hic cum dicitur aduersus Arianos, plurimāquē in illos congeratē diuinis libris testimonia, non habile non est illum omissum fuisse telum, quo maxime cōfici poterat illi, si auerteret, aut credidisset hoc fuisse scriptū ab Apostolo. Colligit autem

Cyrillus

Cyrillus spiritum sanctum esse deum, non ex eo quod additur, & hi tres unum sunt, sed ex eo quod sequitur, si testimonium nominū accipimus, testimonium dei maius, quod ad spiritum refert cuius ante facta mentio. Iam Beda locū hunc diligenter enarrans cum accurate multisq; uerbis exponat testimonium triplex, in terra, nullam mentionem fecit testimonij, in cœlo, patris, uerbi & spiritus. Nec huic tamen uisio defuit omnino linguarum peritia, nec in obseruandis antiquis exemplaribus diligentia. Imò ne hoc quidem addit In terra, duntaxat in codice manu descripto, tantum legit: Tres sunt qui testimonium dant. In codice qui mihi suppeditatus est ē bibliotheca Minoritarū Antuerpiensium, in margine scholij erat ascriptū de testimonio patris, uerbi, & spiritus, sed recentiore, ut cōsentaneū sit hoc adiectū ab erudito quopiam, qui non luerit hanc prætèrmissam, quandoquidē nec in ædificōe Badiana ulla sit mentio patris, filij & spiritus sancti. Beda sequutus est Augustinum qui in libris quos scripsit aduersus Maximinum Arianum, quum nullum non moueat lapidem ut ex canonica scriptura probet spiritum sanctum esse deum, omnesq; personas esse *ὁμοούσιους* hoc tamen testimonium non adducit, quum locum hunc aliās non semel adducat, nominatim lib. iij. cap. x. ostendens per spiritum, sanguinem & aquam significatū patrem, filium & spiritum sanctum: proponit autē illic & inculcat hanc regulam, nulla dici unum, nisi quæ sunt eiusdem substantiæ. Quæ si tam uera est, quàm ille uideri uult, hic locus adferebat certam uictoriam, nō filium modo, sed & spiritum sanctum euincēs *ὁμοούσιον* patri. Satis igitur liquet Augustinum hanc particulam in suis codicibus non legisse, quam si legisset nec adduxisset, uideri poterat cum aduersario colludere, quod is nusquam solet. Sed urgēmer autoritate Hieronymi, quam equidem non lim eleuare, quanquam ille sæpenumero uiolentus est, parumq; pudens, sæpe uariis parumq; sibi constans. Tamen non satis uideo, quid sibi uelit hoc loco Hieronymus. Verba ipsius subscribam: Sed, inquit, sicut euangelistas dudum ad ueritatis lineam correximus, ita has proprio ordinē deo iuuante reddidimus, Est enim prima earum una Iacobi, duæ Petri, & tres Ioannis, & Iudæ una. Quæ si sicut ab eis digestæ sunt, ita quoq; ab interpretibus fideliter in Latinum uerterentur eloquium, nec ambiguitatem legitibus facerent, nec sermonum sese uarietas impugnaret, illo præcipue loco ubi de unitate trinitatis in prima Ioannis epistola positum legimus: in qua etiam ab infidelibus translatoribus multum erratum esse à fidei ueritate comperimus, triū tantummodo uocabula, hoc est, aquæ, sanguinis & spiritus, in ipsa sua additione ponentibus, & patris uerbisq; ac spiritus testimonium omittentibus, in quo maxime & fides

Spiritus, pro deus

Tres s. q. t. d. locus uariis ac difficilis

Et hi tres unum sunt.) Hi, redundat, nisi quod interpres adiecit explicandę sententię gratia. Neq; est, unum, sed in unum, εἰς τὸ ἓν in quibusdam.

Hoc est testimoniũ dei quod maius est.) Quod maius est, hoc loco superest, iuxta Gręcos codices.

Quia testificatus est.) ἢ ἡμεμαρτύρηκε, id est, Quod testificatus est.

Habet testimoniũ dei in se.) Dei, redundat. Articulus tamen habet emphasim, ut

Qui non credit filio.) Gręce non est filio, sed deo. (de Dei testimonio accipias.

Mendacem facit.) Gręce est, fecit, περιποιήκεν.

Quia non credit.) ὅτι δὲ πεπισθόκεν, id est, Quia non credidit.

Hęc describo.) ταῦτα ἔγραψα, id est, Hęc scripsi. Hoc loco Gręca dissident à Latinis, sed uereor ne sint deprauata, ἔγραψα ὑμῖν τοὺς πισθόντων εἰς τὸ ὄνομα τοῦ υἱοῦ τοῦ θεοῦ, ἵνα εἰσὶντε ὅτι ζωὴν αἰώνιον ἔχετε, καὶ ἵνα πισθόντε εἰς τὸ ὄνομα τοῦ υἱοῦ τοῦ θεοῦ, id est, Scripsi uobis, qui creditis in nomine filij dei, ut sciatis quod uitam æternam habetis, & ut credatis in nomine filij dei. Certe Gręcorum exemplaria consentiunt.

Gręca ἀνόστis diuersa

Quas postulamus.) ἢ ὑπέκαμω, id est, Quas postulauimus, præterito tempore.

Qui scit fratrem.) εἰς τις ἴδω, id est, Si quis sciat.

Petat & dabitur ei uita peccanti non ad mortem.) αὐτίσει αὐτῶσει αὐτῶσει ζωὴν, τοὺς ἢ μαρτύρησει μὴ πῶς θάνατον, id est, Petet & dabit ei uitam, his qui peccant non ad mortē. Merito torquet grāmaticos; quomodo post Ei, sequat peccantibus. Tameñ Beda legit peccanti, consentiens cum nostra additione. Verum hic numerus mutatus non mutat

mutat

mutat sensum, quoniam pronomen Ei, generaliter positum est: quemadmodum si dicas, difficilius est certare cum uiro, quam cum femina, idem pollet, quasi dicas certare cum uiris quam cum feminis. Subest & alius scrupulus, quid referatur ad uerbum Dabit, deus, an qui petit. Nam & qui impetrat, alteri quodammodo dat.

Peccatum ad mortem quid. Locus difficultis, noua ratio ne explicatus. Non pro illo.) ἢ πρὸς ἐκείνους. Illo, referendum est ad peccatum, non ad hominem. Locus hic in speciem, adimere uidetur spem ueniam, relapsis in culpam grauem. Neque me clam est, quibus rationibus sese hinc explicent theologi. Sed mihi uidetur & alius exitus aperiri posse. Venialia delicta, sine quibus non uiuitur, cotidiana precatione delentur, remitte nobis debita nostra, quemadmodum interpretatur & Augustinus. Ceterum atrocita flagitia, non sanantur eodem modo, sed olim exciebantur e contubernio ecclesie, tradebanturq; satanae, nec recipiebantur, nisi ieiunio, lachrymis, multisq; remedijs duris deleta culpa. Beda putat omnino peccatum aliquod esse, cui non sit petenda uenia, eo quod frustra petatur, uidelicet sequutus Augustinum qui hoc sensit in libris De sermone domini habito in monte, quae fuit Origenis Theognosti & Athanasii opinio. Verum huius sententiae canit palinodiam in libro Retract. priore, addens hoc esse uerum si in perverso affectu perseverarit usq; ad mortem. Et hanc sententiam attingit Beda, sed priorem iudicat potiore quod cum hac parum congruant quae sequuntur, Omnis iniquitas peccatum est &c. Suspicio autem Augustini commentarium mutilum truncata parte quae offendeat lectorem, quam tamen Beda legisse uidetur. Id arguit imitatio, quales est in ceteris.

Omnis iniquitas est peccatum, & est peccatum ad mortem.) Graeci legunt, non ad mortem. Et in hanc sententiam exponit Glossa ordinaria. Quamquam & alia sermo habet amphibologiam, potest enim hic accipi sensus, Omnis iniquitas est peccatum, & quidem ad mortem, ut Peccati uocabulum sit generalius, Iniquitatis specialius: Potest & alius, omnis iniquitas est peccatum, & est aliquod peccati genus quod superat omnem iniquitatem, eoque nec remittitur.

Sed generatio dei.) ἀλλ' ὁ γρηγορείος ἐκ τοῦ θεοῦ τρεῖς ἑαυτοῦ, id est, Sed genitus ex deo seruat seipsum. Consentiant Graecorum exemplaria, nec minus constanter discrepant Latina. Si pro ἑαυτοῦ scriptum esset αὐτοῦ, ὁ γρηγορείος referri posset ad filium dei, qui conseruat filios dei.

Non tanget.) ἢ ἀπὸ τῆς, id est, Non tangit, tempore praesenti.

Dedit nobis sensum.) διανοίαν, id est, Mentem, siue cogitationem.

Et simus in uero, Locus uariis. Deum uerum.) Deum, apud Graecos non est, sed τὸν ἀληθινόν, id est, Eum qui uerus est, Ac iuxta Graecorum lectionem citat hunc locum diuus Hilarius lib. De trinitate sexto, Ut intelligamus uerum, & simus in uero, in filio eius Iesu Christo, Hic est uerus deus & uita aeterna. Item Augustinus libro De trinitate primo capite sexto iuxta uetustissimum codicem. Rursus Hieronymus enarrans caput Esaias sexagesimum quintum. Venit, inquit, filius dei, & dedit nobis mentem, ut agnoscamus uerum, & simus in uero filio eius Iesu Christo. Iste est uerus deus & uita aeterna. Potest enim hic esse sensus, ut cognoscamus uerum deum & simus in uero. Plus est enim esse in deo quam nosse deum. Et in filio, sonare potest per filium, ut cognoscamus patrem per filium. Deinde particula quae sequitur, Hic est uerus deus, referri potest ad deum uerum patrem, qui praecessit, Hic quem nouimus in quo sumus per filium, uerus sit deus. Exemplaria quae uidi consentiunt cum additione Aldina, quaedam tamen consentiunt cum nostra lectione, Ut cognoscamus uerum deum. Quidam affirmat idem haberi in quodam Rhodiensi. Verum id ad sensum minimum habet momenti, quum consiet de patre fieri mentionem in prima particula: de postrema dubium esse potest, utrum repetat suo more quod prius dixerat, an idem tribuat filio quod patri. Certe sumus, est Graecis, non simus ἕμεις. Non enim monet ut sint, sed gratulatur quod sunt in uero.

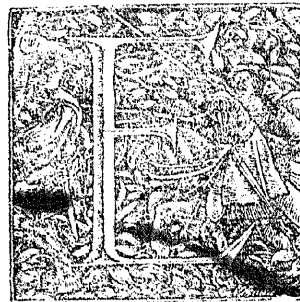
In uero filio eius.) ἢ τὸς ἀληθινῶς, ἢ τὸς ἴσῳ αὐτοῦ, id est, In eo qui uerus est, nimirum in filio eius.

F I N I S.

IN EPISTOLAM IOAN

NIS SECUNDAM ANNOTATIONES DES.

ERASMI ROTERODAMI.

T NATIS.) καὶ τοῖς τέκνοις. Cur non potius filijs & sequitur enim ἕς, id est, Quos, masculino genere, cum τέκνα sit neutri generis. Poterat uertere liberis, potius quam natis, quae uox poetarum magis est.

In eo ambuletis.) ἵνα ἢ αὐτῆ περιπατήτε, id est, Ut in eo ambuletis, sed ut Eo, referat mandatum, non deum. Nam Graecis est foeminini generis, ut ad deum referri non possit.

Exierunt.) εἰσῆλθον. id est, Introierunt.

Qui non confitetur Iesum Christum uenisse in carne, hic est seductor & antichristus.) Graeci secus distinguunt, sensu non admodum diuerso, Multi seductores introierunt in mundum, qui non confitentur Iesum Christum uenturum in carne. Deinde subiungunt, Hic est seductor, ὅτι πολλοὶ πλῆθους εἰσῆλθον εἰς τὸν κόσμον, οἱ μὴ ὁμολογῶντες ἰησοῦν χριστὸν ἐρχόμενον ἐν σαρκί, ὅσος ἔστιν ὁ πλῆθος. Verum huic lectioni non nihil reclamatur articulus οἱ μὴ ὁμολογῶντες, qui si abesset, sine controuersia referendum esset ad superiora: Nec est quod nos offendat mutatus numerus, quum Antichristum dicit, omnes intelligit qui Christo repugnant. Hac figura Gallum dicimus pro Gallis, militem pro militibus. Ceterum ὅχι potest accipi, ut sit praeteriti imperfecti temporis, qui ueniebat: & potest accipi, ut sit futuri, ut intelligamus de iudicio supremo.

Mercedem plenam accipiatis.) ἀρλᾶθωμεν, id est, Accipiamus.

Qui recedit.) ὁ παρβαίνων, id est, Qui praeterit, siue transgreditur, & quod hic bis est permanet, Graecis est manet, μένων. Interpres affectauit, ἡμῶν πῶσιμ exprimere, in recedit & manet. Vetus codices habebant praecedit, non recedit. Nostri & uerbum mutarunt & numerum, praecedit enim, dixit pro praeterit.

Nec aue ei dixeritis.) χεῖρην αὐτῶ μὴ λέγητε, id est, ne dixeritis illi salutem, aut ne iusseritis illum saluere.

Ecce praedixi uobis, ut in die domini non confundamini.) Haec uerba non inuenio in Graeco codice.

Spero me futurum ad uos.) Si Graecis esset γίνεσθαι uideri poterat eam formam sequutus: nunc quum sit ἐλθεῖν, id est, Venire, demiror quum illi placuerit futurum, praefertim quum sequatur, ad uos. Quod durius etiam sit, quoniam addit, & os ad os loquit: ore ad os, erat Latinius. Nam in Graecis est synecdoche, & subauditur ἵψ. Nos expressimus, praesentem praesentibus loquuturum. Simili sermonis genere claudit & sequentem Epistolam.

IN EPISTOLAM IOAN

NIS TERTIAM ANNOTATIONES DES.

ERASMI ROTERODAMI.

RATIONEM facio.) ὀψομαι, id est, Opto.

Prosperere te ingredi.) εὐδοκᾶσαι, id est, prospere agere, quod mox ita uertit, prospere agit anima tua εὐδοκᾶσαι. Quorsum obsecro conducit ista uarietatis affectatio?

Maiorem horum gratiam.) μᾶλλον τούτων ἔχω χαρᾶν, id est, Maius horum non habeo gaudium: quidam pro τούτων habebat τάντων.

Fideliter facis.) πιστὸν ποιῆς δέαν ὀργάσθαι. Potest & hic sensus accipi, tutum reddis, siue in tuto collocas. Authic, rem Christianam facis.

Et hoc in peregrinos.) Hoc, redundat, iuxta Graecorum codices.

Yy Cooperatores

Cooperatores simus ueritatis.) *ἡ ἀληθεία*, id est, Veritati.
 Scripsissem forsitan.) Græce *ἔγραψα*, id est, Scripsi, Nec additum est forsitan. Su-
 spicor aliquem castigatorem addidisse in margine Scripsissem, pro scripsi, & adie-
 cisse forsitan, ne uideretur arrogantior, deinde per imperitum librarium, utrunque
 translatum fuisse in contextum. Non male uertit interpres, siquidem legit *ἔγρα-
 ψα αὐτῷ*. Quin aliter sensus constat, Scripsi ecclesiæ, sed frustra, quando quidem ob-
 stat Diotrophes.
 Et quasi non ei ista sufficiant.) *καὶ μὴ ἀρκούντων τῶν τούτων*, id est, Et non conten-
 Et eos qui suscipiunt.) *καὶ τὸς βουλομένους*, id est, Eos qui uolunt, ut subau- (tus his,
 dias recipere.

De autor stol

IN EPISTOLAM IVDÆ

ANNOTATIONES DES. ERASMI ROTERODAMI

In deo patre dilectis.) *ἡγιασμένοις*, id est, Sanctificatis. Inter-
 pres legisse uidetur *ἡγιασμένοις*.
 Et uocatis.) Et, copula redundat. Rursum uocatis, hic no-
 men est, non participium.
 Adimpleatur.) *πληθυνθείη*, id est, Multiplicetur. Inter-
 pres legisse uidetur *πληθυνθείη*.
 Omnem sollicitudinem.) *πάντων σπουδῶν ποιημένων ἕνεκα*.
 φησὶ ἡμῖν πῶς ἐπιτελέσας, ἀναγκῶν ἔχον ἕνεκα ἡμῶν. Bi-
 fariam hic locus potest accipi. Prior sensus hic erat, Non so-
 lum mihi fuit summū studium scribendi ad uos de commu-
 ni salute, uerum etiam necessitas scribendi fuit, propter inimicos Christi. Alter hic,
 Cum esset mihi mirum studium scribendi uobis de communi salute, non potui non
 scribere, hoc est, non potui non obsequi desiderio animi mei.

Sensus duplex

Deprecans f. locus uariæ lectionis

Deprecans supercertare semel tradita fidei.) *ἡ ἀκεταῶν ἐπαγωνίζεσθαι τῇ ἀπαξ πα-
 ραδόθεισιν καὶ τοῖς ἁγίοις*. Quæ, si quis sententiam uelit, ita uerti poterant, Adhortas,
 ut in fide quæ semel tradita est, ad laboreris sanctis. Quidam codices Latini, pro san-
 ctis, habebant sanctæ, sed mēdose; Alij rursus habebant, tradita sanctis fidei; nec hanc
 lectionē patiunt uerba Græca, iuxta quorundā exemplaria, in quibus habebat, *τῇ ἀπαξ
 παραδόθεισιν καὶ τοῖς ἁγίοις*. Certe in ordine cōsentit prima editio uoluminis, quod ha-
 bet glossam ordinariā. Sic em legit, Semel tradita fidei sanctæ. Vt scriptura mutare-
 tur fuit in causa, qd̄ lector nō sensit datiuū *τοῖς ἁγίοις* referri aduerbū *ἐπαγωνίζεσθαι*,
 quæadmodū dicimus, ad laborat illi, sed adiunxit propiori dicitō *δοθεῖν*. Non enim
 est tradita sed data. Itaq; sensus erit, ut per fidem semel datā auxilio sitis sanctis, quo
 magis proficiat in fide, Verū quoniam alterā lectionē cū nostra congruentē reperimus
 in additio-

in additione Hispaniensi & Aldina, hanc sequuti sumus, sicut & antea fueramus.
 Dominatorem & dominum.) *δεσπότην θεὸν καὶ κύριον ἡμῶν*, id est, Herum deū,
 & dominum. Si quid interest, *δεσπότης* privati iuris nomen est, *κύριος* honoris &
 autoritatis. Nam & matres familiās *οἶκος δεσποτεῖν*, iubentur, non *κυριεύειν*.
 Scientes semel omnia.) Non est Græce omnia, sed *τοῦτο*, id est, Hoc.
 Quoniam Iesus.) *ὅτι ὁ κύριος*, id est, Quod dominus.
 Saluans, secundo eos &c.) *σώσας, καὶ ἀδύτορον*, id est, Cū seruasset, postea perdidit.
 Suum principatum.) *τὴν ἐαυτοῦ ἀρχὴν*, id est, Suam originem. Significat autē pri-
 mam illam in qua conditi fuerant naturam.

In iudiciū magni dei.) *μεγάλους ἡμέρας*, id est, Magni diei. Atq; ita citatur ab Hie-
 ronymo in Epistolam aduersus Ioannem Episcopum Hierosolymitanum, attestanti *Dei pro diei
 deprauate*
 bus peruetustis exemplaribus. Nec repugnat ullius interpretatio, tamen depraua-
 tio iam in multis codices irreperat.

Facti sunt exemplum.) *πρόκεινται δεῖγμα*, id est, Propositi sunt exemplum.
 Et hi qui carnem.) *καὶ οἱ σὺν πνεύματι ζῶντες*. Græci non simpliciter habent, hi, sed
 addunt somniantes, siue in somnijs delusi. Consentunt Græci codices, sed constan-
 ter dissentiunt Latini. Quid autem sibi uelit *σὺν πνεύματι ζῶντες* non satis coniecto, nisi
 forte sentit de obscenis somnijs intemperanter uiuentiū, aut quia omnis libido ue-
 luti per somnium peragitur sopita ratione.

Maiestatem autē.) *δοξας δὲ*, id est, Glorias autem. Id quod idem uocat *κυριότητι*, *δοξα* homi-
 Hieronymus aduersus Iouinianum uertit dominationes, quum *κυριότης* sonet auto-
 ritatem. Porro dominationem, uocat ipsos dominos quibus ius est in subiectos, &
 glorias, principes publica præditos potestate: sicut admonuimus & ante in Epistola
 Petri. Sic enim *δοξας* uocat homines publicitus in precio habitos, quemadmodum
 Suetonius in Claudio Casare uocat eos potestates qui magistratu fungerentur. Per
 prouincias potestatibus demandauit.

Michael archangelus.) *ὁ ἀρχαγγέλος*, id est, Michael autem, siue at Michael.
 Imperet tibi deus.) *ἡ ἐπιτομή αὐτοῦ κύριος*, id est, Increpet te dominus. Hieronymus *Imperet, pro
 increpet*
 aduersus Rufinum legit, increpet tibi dominus, Græcum imitatus sermonem. Si-
 milis locus est apud Zachariam prophetam, capite tertio, Increpet in te dominus sa-
 tan, & increpet in te dominus, qui elegit Hierusalem. Porro locus quem hic citat *Citatur locus
 ex apocryphis*
 Iudas, sumptus est ex Apocryphis Hebræorum: & ut diuus Hieronymus indicat in
 commentarijs in epistolā ad Titū, ex libro qui illis inscribitur Enoch: unde & ipsa
 epistola non caruit suspitione, quod quibusdam uideatur parum Apostolicum quic-
 quam citare ex Apocryphis. Quanquam Origenes *πῶς ἀρχῶν* tertio, citans locum *Michael arch
 ex eo libello*, subindicat fuisse conscriptum de ascensione Moysi, titulo uero Enoch: *chan gelus*
 ipse citat libro quarto.

Qui in uia.) *ὅτι*, id est, Quia, siue quoniam.
 In uia Cain abierūt.) *τῇ ὁδῷ τοῦ καὶν ἐπορεύθησαν*, i. Via Cain ingressi sunt. Itidem
 uertit in Psalmo, Qui non abiit in consilio. Sentit enim illos ingredi per uia Cain.
 Mercede effusi sunt.) *μισθὸς ἐβλήθησαν*. Sensus obscurior est, *καὶ τῇ πλάνῃ τοῦ βαλαάμ
 ἀμίσθως ἐβλήθησαν*. Cæterū ordo Græci sermonis sic habet, *καὶ ἐβλήθησαν τῇ πλάνῃ,
 τῷ μισθῷ βαλαάμ*, id est, Effusi sunt deceptione mercedis Balaam. Effusos uocat in
 omne facinus adductos ac prolapsos, cum iam non temperant sibi, nec abstinent ab
 ullo scelere. Deinde deceptionem mercedis, uocat corruptelam, qua data mercede,
 Balaam conductus fuit, ut malediceret populo Israelitico.

In epulis suis.) *ἐν ἀγοπαισ ἡμῶν*, id est, In dilectionibus uestris, Siue inter chari-
 tates uestras. Quemadmodū enim *ἀλογοῖαι* Christianis dici cœperunt munuscula ex
 charitatis affectu missa: ita conuiuia quæ pauperibus refocillandis exhibebant *ἀγο-
 παι* sunt dictæ. Talia suspicor fuisse Corinthiorum, de quibus Paulus multa queri-
 tur ad illos scribens. Vtitur in hunc sensum hoc uerbo Faustus libro xx. cap. iij. uir
 nequaquam orthodoxus, sed tamen non inelegans in dicendo. Reperitur & in de-
 cretis locis aliquot. Quod si hic sensit Iudas de huiusmodi conuiujs, & recipimus
 quod legunt Græci, sensus erit: hoc insigniorem esse fœditatem luxuriosorum, quod
 inter

inter honesta charitatis ac frugalitatis exempla, crapulae libidiniq; turpiter indulgeret. Caterum parum quadrat, quod nostri codices habent, In epulis suis, nisi forte Graecis omne conuiuium ad quod complures adhibentur amici, ἀγαπῶν dicitur. Siquidem is mos apud nonnullos & hodie durat, ut amici sese uicissim inuicent, ne desuetudine percreat amicitiae uigor. Tertullianus in libro quem scripsit aduersus Gentes, sentire uidetur hanc uocem fuisse peculiarem Christianorum conuiujs: Coena, inquit, nostra, de nominerationem suam ostendit, uocatur ἀγαπῶν, id quod dilectio penes Graecos est.

Sine timore.) Sine timore aduerbium est Graecis, ἀφόβως, id est, Intrepide, siue secure, & refertur ad participium Pascentes.

Pascetes.) ποιμαίνοντες, i. Pascetes, hoc est, pastorum in modum seiplos agentes ac ducentes, et sibiipsis pastores. Sicut enim illos nullius parere imperio, sed suo arbitratu uiuere.

Arbores autumnales.) ἀφθιναὶ φθινοπωρινά. Quod ferme sonat, quasi dicas, arbores autumno marcescentes, siue fructibus marcidis, aut quod interpretes secutus uidetur, arbores extremi autumnus. Solent enim nonnullae extremo autumno praeter temporis rationem florere, idque agricolis indicat eas mox emortituras.

Fluctus feri maris.) Feri, epitheton est fluctus, non maris, λύματα ἄγρια θαλάσσης. Quibus procella.) οἷς ὁ ζοφὸς τῶ σκοτεινός, Caligo tenebrarum, siue specus tenebrarum.

Apocrypha rursus

Enoch dicens.) Id ex Apocryphis adductum est, ut & illud de Michaelae. Ecce ueniet.) ἰδοὺ ἔλθει ἐν ἐμοί, id est, Venit, praeteriti temporis.

Quibus impie.) ὡμὴν ἠέθειον, Quae impie patrarunt.

Contra deum.) κατ' αὐτόν, id est, Contra eum. Suffragantibus & uetustis exemplaribus.

Et os.) τὰ στόματα, id est, Ora. Quanquam hic exempla uariant Graecorum.

Superbiam.) ὑπερόργα, id est, Superba. Vnus uetustus codex habebat superbia, in altero similis erat scriptura, sed quidam puncto subscripto, notarat i literam. Tertius habebat, superbe. Varietas arguit deprauationem, quum apud Graecos nihil uariet.

Quaestus causa.) ὠφελείας χάρις, id est, Utilitatis gratia.

Qui dicebat.) ὅτι ἔλεγε, id est, Quia dixit.

Et impietatibus.) καὶ ἀσεβείων, id est, Impietatum. Et copula, Et, redundat.

Segregant semetipsos.) Graece tantum est, qui segregant, ἀποδιελθόντες.

Nostrae fidei.) ὑμῶν πίστεως, id est, Vestrae fidei.

Ethos quidem arguite.) ἐλεείτε, id est, Commiseramini.

Iudicatos.) ἀδικεινόμενοι, id est, Diiudicantes, siue cum diiudicamini: Graecis enim ambigua uox est.

Saluate de igne.) ἐν φόβῳ σώζεσθε, id est, In timore seruate, siue per timorem.

Locus uariationis De igne rapient

De igne rapiant.) ἐκ πυρός, id est, Ex incendio. Totus hic locus non nihil diuersus est a Graecis exemplaribus. Ea sic habent, καὶ ὅς μὴ ἐλεείτε, ἀδικεινόμενοι, ὅς δὲ ἐν φόβῳ σώζεσθε, ἐκ πυρός ἀπαζόντες, μισῶντες καὶ, &c. id est, Ethos quidem commiseramini diiudicantes, siue cum diiudicamini: illos uero in timore seruate, ex incendio rapientes, odio habentes etiam &c. Porro sensus alioqui subobscurus hic est, Ut alios mansuetudine trahant ad Christum, habita ratione personarum, alios metu deterreant a peccando, & oderint non ipsos homines, sed turpeis affectus, quos hic uestem carnis maculatam uocat. Nisi mauis in hunc interpretari sensum, odio habentes, non solum ipsa turpia facta carnis, uerum etiam uestem a carne contaminatam, hoc est, quicquid ullo modo ad turpitudinem pertinet. Ad hanc interpretationem facit Graeca coniunctio, καὶ, tamen prior magis quadrat cum his quae mox sequuntur. Ei uero qui potest. Habete odium uitia non homines, & gloriam ne uobis usurpetis, sed deo tribuat, qui potest illos ex malis reddere bonos.

Quae carnalis est.) τὴν ἀπὸ σαρκὸς ἐπιλωμῶν χιτῶνα, id est, A carne fordida tunicam.

Immaculatos.) ἀμώμους, id est, Irreprehensibiles.

In aduentu domini nostri Iesu Christi.) Haec non leguntur in Graecis codicibus: Nec erant in uetustiore codice Constantiensi.

Soli deo.) μόνῳ σοφῷ θεῷ, id est, Soli sapienti deo.

Rursus additū sapientis, coronis est

Per Iesum Christum dominum nostrum.) Nec ista leguntur in Graecis codicibus.

Ante omnia secula.) Absunt a Graecis libris haec quoque.

IN LIBRVM APOCALY

PSEOS IOANNIS ANNOTATIONES DES. ERASMI ROTERODAMI.

EX CAPITE PRIMO.

POCALYPSIS.) Demiratur Valla, cur hic interpretes Graecam uocem reliquerit, cum antehac saepe uerterit. Nam Graeca uox est Apocalypsis, quam Latine possis dicere reuelationem. Indicauimus alias ex autoritate diuini Hieronymi, dictionem hanc nouam a Septuaginta fuisse repertam, quo sermonis Hebraici proprietatem exprimerent. Siquidem illi ἰδὲ uocant, quoties res abdita prius, aperitur. Hebraeorum more librum auspiciatus est, quisquis fuit huius operis autor, nempe a titulo.

Apocalypsis ποκαλιψις

Palam facere.) ἀλέξαι, id est, Ut ostenderet siue demonstraret, & refertur ad sequentia, ut ostenderet per hanc reuelationem Iesu, seruis illius, quid mox futurum sit. Valla suspicatur scriptum fuisse ab interprete, planum facere, pro explanare, quod conuenit rebus obscuris. Nam ut palam facere pro euulgare sit Latinus sermo, certe non caret amphibologia. Siquidem palam facit, qui facit aliquid in publico.

Valla opinio

Mittens per angelum.) ἀπεστάλαξεν τὸν ἄγγελόν, id est, Misso mandato. Alioqui cum angelum miserit, quid erat quod mittebat per angelum: Siue mandatis per angelum.

Qui testimonium perhibuit uerbo dei, & testimonium Iesu Christi.) ὁς ἐμαρτυρήσῃ καὶ λόγον τοῦ θεοῦ, καὶ τὴν μαρτυρίαν ἰησοῦ χριστοῦ, id est, Qui testificatus est uerbum dei, & testimonium Iesu Christi. Nam Graecis, uerbum & testimonium, eiusdem casus sunt. Testificari dixit pro publice praedicare.

Quaecunque uidit.) Interpretes addere debuit, Et, quaecumque uidit ἵδεν τε εἶδεν, ut hic sit tertius accusatiuus, pendens a uerbo testificatus est. Quin hoc loco quiddam additum comperio in Graecis codicibus, quod in Latinis penitus non inuenitur, καὶ ἐπινοῶ εἶσι, καὶ ἐπινοῶ χριστοῦ μετὰ ταῦτα, hoc est, Et quaecumque sunt, & quaecumque oportet fieri post haec.

In Graecis scriptura

Beatus qui legit & qui audit.) Graece diuersus est numerus, μακάριοι οἱ ἀναγινώσκοντες καὶ οἱ ἀκούοντες, id est, Beatus qui legerit, & qui audierint uerba prophetiae: nam huius, addidit nescio quis de suo, uolens opinor, exprimere uim articuli Graeci.

Solacissimus manifestus

Ab eo qui est, qui erat, & qui uenturus est.) Ingenue fatendum est, Graecum sermonem nihil omnino significare quomodocumque legas ἀπὸ τοῦ ὄντος, καὶ ὁ ἦν, καὶ ὁ ἐρχόμενος. Nam sive ponit uerba ipsa, uelut absoluta, tolerabile est ὁ ἐρχόμενος, sed quid tandem significat ὁ ἦν? Ad uerbum ita sonat, si tamen exprimi potest, ab ens, ab id quod erat, & ab is qui uenturus est. Valla putat hac nouitate sermonis significatam immutabilem in deo proprietatem, praesertim cum in spiritibus inflexerit casum, καὶ ἐπὶ τῶν ἐπινοῶν ἀποκαλύψεως. Ceterum illud ὁ ἐρχόμενος, participium est uerbi, quod ad utrumque tempus anceps est. At hoc sane loco magis conueniebat futurum, cum praecessissent duo tempora. In aditione Hispaniensi omissus erat articulus ἀπὸ τοῦ καστὴν ne an studio nescio.

Qui dilexit nos.) τὸ ἀγαπήσασθαι ἡμᾶς, id est, Ei qui dilexit nos, ut referatur ad patrem, sitque sensus, Christum fuisse testem fidelem patri, qui dilexit nos, & lauit a peccatis per sanguinem eius. Nam suo, uertendum erat, aut ipsius, non eius, si pertinebat ad Christum. Quanquam mox necesse est mutare personam: Et fecit nos reges & sacerdotes, Sic enim est in Graecis exemplaribus, βασιλεῖς καὶ ἱερεῖς, id est, Reges & sacerdotes, etiam si Hispaniense exemplar habebat βασιλέων, id est, regnum, pro βασιλείς.

Et uidebit eum omnis oculus.) Glossa ordinaria indicat ab hac nonnihil diuersam lectionem, Et uidebit omnis terra talem.

Etiam amen.) *αὐτὸς αὐτῶν*. Etiam, non est coniunctio, sed aduerbium confirmandi, ut sit gemina confirmatio, altera Græca, altera Hebraica.

Alpha & ω) *ἄ α καὶ ὦ*. Qui primus est in re quapiam, etiā prouerbio Græcis dicitur Alpha, ut apud Martialem, alpha penultorum, & *ὦ μέγα*, extrema est in ordine literarum. Qua de re copiosius aliquanto diximus in Chiliadibus nostris. Cæterum, principium & finis, non erat in Hispaniensi. Et rursum, Qui est, qui erat, & qui uenturus est, totidem syllabis Græce scriptum est hic, ut paulo ante.

Vestitum podere.) Podere penultima producta pronuntiandum est. Est enim Græca uox *ποδῆρης*, quæ significat uestem ad pedes usq; demissam, à *pos*, inquit Lyranus, quod est pes, & hæreo heres, quod adhæreat talis. Imò potius ab *αὐτῶ*, quod est, adapto, quod ad pedes usque congruat. Quorsum enim attingebat eandem uocē, ex Græco Latinoq; conflare? Etiam si nō desunt, qui malint sic dici *ποδῆρης*, quem admodum *πρίνης*.

Pedes eius similes aurichalco.) Græce est, *χαλκολιβάνω*. Dicitio cōposita ex *αὐρε* & *thure*. Suidas indicat esse genus electri preciosius auro: id conflare dicit, ex uitro & lapide, testans eius temperaturæ fuisse mensam sanctam magnæ, ut ipse uocat, ecclesie. Plinius in historia mundi, libro xxxiiij. cap. ij. testatur esse genus æris, quod e terræ uenis effoditur, olim habitum in precio.

Sicut in camino ardentī.) Non erat nobis par exemplarium copia in hoc opere: quod Apocalypsis uix reperiatur addita in ullis Græcorū uoluminibus. In his sanè quos uiderim codicibus scriptum erat, *ὡς ἐν καμίνῳ πεπυρωμένοι*, id est, Velut in fornace ardentēs, siue igniti, ut ad pedes pertineat participium.

Et facies eius.) *καὶ ὄψις*, id est, Aspectus.

EX CAPITE SECUNDO.

In uenisti eos mendaces.) Hoc loco additum repperi in uetustissimo codice *καὶ ἐβάπτισες*, id est, Et baptizasti, sed mendose, ni fallor, quando quidem in commentariolis Græcanicis nihil erat quod ad baptismū pertineret. Post, ex alijs exemplaribus comperi legendum *ἐβάπτισες*, id est, tulisti, siue tolerasti. Quanquam in Latinis codicibus ordo inuersus est, patientiam habes præcedit, tulisti sequitur.

Sin autem.) *εἰ δὲ μὴ*, Sin minus. Id paulo post transtulit, si quo minus: uertere poterat, alioqui.

Angelo Smyrnæ ecclesie.) Smyrnensium est Græce *σμυρναίων*. Et item paulo post, Et angelo Pergami ecclesie, Græce est, Pergamensis ecclesie, *ἢ ἐν πέργαμῳ*, ut paulo superius, *ἢ ἐφ' ἑσθίνης ἐκκλησίας*.

Doctrinam Balaam qui docebat in Balac.) Recte admonet Valla, paulo ante sic dictum pro istic. Nam Græci carent hac pronominum differentia. Cæterum historiam de Balac rege, & Balaam propheta, habes numerorum capite uigesimo secundo, uigesimo tertio, & uigesimo quarto.

Calculus candidum.) *ἄσπερον λίθον*. Olim calculis ferebant suffragia. Vnde albo lapillo notari dicuntur quæ probantur, atro quæ damnantur. Et in suffragijs comitiorum, nomen eius, cui fauebatur, calculo inscribebant.

Thyatiræ ecclesie.) *θυατιρέων*, id est, Thyatirensium.

Pedes eius similes aurichalco. Rursum est, *χαλκολιβάνω*, de quo modo diximus.

Et manducare de idoloticis.) De Idolothytis legendum est, hoc est, simulacro immolatis.

Vt ageret pœnitentiã.) *ἵνα μετανοήσῃ*, id est, Vt resipisceret, quod tamen ad hunc modum ferè uertit. Verum de hoc iam crebro admonuimus.

Tanquam uas figuli.) *ὡς τὸ σκεῦος τῆς ὑδαμικῆς*, id est, Tanquam uasa sicilia.

Ex Capite

EX CAPITE TERTIO

Ingelo ecclesie Sardis.) *ἢ ἐν σάρδεσιν*, id est, Ecclesie Sardensis. Es item aliquāto inferius, Angelo Philadelphia, *ἢ ἐν φιλαδέλφειᾳ*, id est, Philadelphienſis ecclesie.

Qui aperit & nemo claudit. Laurentius legit, claudet & aperiet, futuro tempore. Et addit, *καὶ ὁ ἀνοίγων*, id est, Claudet eum, nisi qui aperit. Verum nostrum exemplar consentiebat cum æditione nostra. Cum Valle lectione consentiebat Hispaniense. Ne quis autem contemnat nostrum, tantæ uetustatis erat, ut apostolorum ætate scriptum uideri posset.

Angelo Laodicee ecclesie.) *ἢ ἐκκλησίας λαοδικέων*, id est, Ecclesie Laodicensium. Neq; frigidus es, neq; calidus.) *ἢ ἄθετος*, id est, Neq; feruidus, à *θεω* ferueo.

Incipiam te euomere.) *μέλω σε ἐμίσαι*, id est, Euomam te. Quod tamen interpret ad hunc modum aliquoties gaudet uertere.

Dicis quod diues sum.) Ex his uerbis nullus alius sensus percipi potest, nisi quod ille dicat, Christum esse diuitem. Proinde omittenda erat coniunctio quod, quæ hoc loco Latine loquentibus nullum habet usum.

Aurum ignitum probatū.) Græca secus habent, *πεπυρωμένον ἔκ πυρός*, id est, Ignitum ex igni. Ad eum fermè modum interpretantur & Græcanica scholia. Fortassis interpret legist, *πεπυρωμένον*, unde addiderit probatum.

Confusio nuditatis.) *αἰσχύνω*, id est, Turpitudine siue probrum aut pudor. Mirū unde Confusionis uocabulum, irrepsit in consuetudinem Christianorum.

Collyrio inunge oculos.) *κολύριον*, Collurion, quam uocem dictam putant ab ἴψ, quæ truncatam habent caudam, est hoc loco pharmaci genus.

Ego quos amo.) *ὅσους ἐγὼ ἀγαπῶ*, id est, Quoscuq; amo.

EX CAPITE QUARTO

Similis erat aspectui lapidis Iaspidis.) *ὁμοίῳ ὄρωσιν λίθῳ ἰασπίδι*, id est, Similis aspectu, lapidi iaspidi: ut prior datiuus sit modi, alter relationis.

Similis uisioni smaragdine.) Id est, Similis aspectu smaragdino, ut subaudias lapidi. Nam ita modo dixit *ἢ ἐν σάρδεσιν*, id est, Sardensi lapidi.

Viginti quatuor seniores.) Quum apud Græcos Seniores sedētes, sine accusatiui casus, male cohæret amicti, sed in nonnullis codicibus nō additur *ἔδου* uel *δι*, sed subauditū erant. itaq; interpret legisse uidetur *καθήμενοι*.

Et requiem non habebant.) *οὐκ ἔχουσιν*, id est, Non habent: ac mire subito mutauit genus, cum dixisset animantia, subiecit *λέγοντες* dicentes.

Sanctus sanctus sanctus.) In Laurētianis codicibus, ut ipse indicat, sanctus nouies repetitur. At in meis ter duntaxat positum erat, ac nusquam maior uarietas quam in hoc uolumine, quod Græcis hic liber propemodū inter Apocrypha habebatur. Cum Laurentiana lectione consentiebat exemplar Hispaniense.

Qui erat & qui est.) Eadem sunt uerba, de quibus ante iam dictum est.

Vt quum darēt illa animalia.) In Græcis codicibus est, *δώσουσιν*, id est, dabunt, nisi forte scriptum erat *δώσωσιν*, & *πισάντω* est, id est, procidunt.

Dignus es domine accipere.) Exemplar Hispaniense plusculum hic habet uerborum, *ἔξις εἰς ὁ λόγος καὶ θεὸς ἡμῶν ὁ ἀγιος*, id est, dignus es domine ac deus noster sancte accipere.

Propter uoluntatem tuam erant.) Græce est *ἄσι* sunt, non erant.

EX CAPITE QUINTO

Intus & foris.) *ἔσωθεν καὶ ὀπίσθεν*, id est, Intus & in tergo, hoc est, utraque parte membranæ.

Leo de tribu Iuda.) *ὁ λέων ὁ ὄν ἐκ φυλῆς ἰούδα*, id est, Leo ille qui est e tribu Iuda.

Et cantabant canticum.) *καὶ ᾄδουσιν*, id est, Canunt.

Et fecisti nos.) *ἡμᾶς*. Laurentius legit *αὐτῶς*, id est, Eos. Deinde nō est, regnum, sed *βασιλεῖς*, reges, ut superius indicauimus.

Et erat numerus eorum milia milium.) Laurētius legit, *μυριάδες μυριάδων, χιλιάδες χιλιάδων*.

des χιλιάδων. Myrias significat decem milia, Chilas mille. Nostrum exemplar magis cōsentiebat cum uulgata Latinorum æditione, Hispaniēsis æditio cum eo quod legit Laurentius.

EX CAPITE SEXTO.

T audiri unum de quatuor animalibus tanquam uocem tonitruū.) Valla legit, *ὡς φωνή*. Nostrī codices habebant *φωνῆς*. Alioquī dicens, erat dicendum non dicentem, quod Valla legisse uidetur. Quanquā huius adnotatio quid hoc loco sibi uelit nescio. Aut mendosa est, aut perplexa.

Bilibris tritici.) Græce est, Chœnix, id est, mensura tritici, aut leguminis, quæ satis sit in cibum diurnum. Budæus nosfer libro De asse quinto putat chœnicem pendere libras quatuor, Pollux tres duntaxat. Et denario tantum est, nec additur, uno.

Equus pallidus.) Græce est, *χλωρός*. Id sonat etiam uiridis, atq; ita uertit ipse paulo post: Et omne fœnum uiride.

Animas interfectoꝝ.) Hispaniēsis æditio addit, *τῶ ἀνθρώπων τῶ ἐσθραγισμένων*, id est, hominum signatorum.

Sicut ficus mittit grossos.) *βώλλει*, id est, Abijcit. Et grossos est *δλωθός*. Id sonat ficus immaturas.

Liber inuolutus. Sicut liber inuolutus.) *ὡς βιβλίου ἐλιωμένου*, id est, Vt liber qui uoluitur, siue conuoluitur. Eadem uox est in psalmis de cœlis immutatis.

EX CAPITE SEPTIMO

Dodecim milia signati.) Græcis signati, nō repetitur, nisi in initio & fine. Nec additur in singulas tribus, ut admonet Valla, quanquam in nostris exemplaribus addebatur. Et signati, est participium à uerbo sigillo, ac si dicas sigillati, & sigillo obsignati.

Salus deo nostro qui sedet.) *σωτηρία*. Quod magis sonat saluationē. Alioquī quid opus erat precari salutem Christo?

Et lauerunt stolas suas.) *καὶ ἐπλάτωσαν τὰς στολὰς αὐτῶν*, id est, Dilatauerunt stolas suas. Interpres legisse uidetur, *ἐπλάωω*. Nec me sefellit mea diuinitio. Sic enim cōperi in æditione Hispaniēsi.

Reget.) *ποιμανεῖ*, id est, Pascet, siue reget more pastorum.

Ad uitæ fontes.) *πρὸς ζῶντας πηγὰς*, id est, Ad uiuos fontes. Quanquam Hispaniēsis æditio habebat *ζῶντας*, id est, uitæ.

EX CAPITE OCTAHO

Habens thuribulum.) *λιβανωτήριον*. Quod aliàs thus significat. Et tertia pars terræ.) In nonnullis habebatur, tertia pars arborum, quum in Latinis habeatur utrunque, tertia pars terræ, & tertia pars arborum.

Dicitur absinthium.) *ἀψινθός*, id est, Absinthus. Allusit ad etymologiam Græcæ dictionis, quæ inde dicta est, quod bibi nō possit, quasi dicas apinthon. Agit enim de aquis uersis in amaritudinem.

Væ uæ.) Laurentianus codex addidit, *τῆς*, id est, Ter: meus habebat *τοῖς*, & his tantum habebat, uæ.

EX CAPITE NONO

Habebant loricas.) *θώρακες*, id est, Thoracas, an idem ualeat lorica nescio.

Cui nomen Hebraice Abaddon.) *אַβδῶν*, Hebræis *אבדן* perdere est, inde *אבדן* quasi dicas perditōr, aut perdens.

Latine nomen habet exterminans.) Hoc interpres adiecit de suo.

Excusatus in- Quandoquidem Ioannes, aut quisquis fuit alius, Græcè scripsit, contentus ab ijs intelligi, qui Græcè scirent. Nec tamē est, cur tantopere stomachetur Valla, si interpres uoluit & Latinos scire, quid sit apollyon.

Vicies milies dena milia.) *δύο μυριάδες μυριάδων*, id est, Duæ myriades myriadū, hoc est, uicies mille myriades. Myrias, ut modo diximus, decem milia cōplectitur.

Loricas

Loricas igneas.) *θώρακες*, id est, Thoraces. Pars est corporis infra collum usq; ad stomachi locum, scapulas cæteraq; à tergo & à fronte complectens: unde & uestis aut armatura eam tegens partem thorax dicitur.

EX CAPITE DECIMO

Pedes eius ut columna ignis.) *ὡς στήλη*, id est, Vt columnæ. Habebat in manu sua libellum.) Quidam habebant *βιβλακίδιον*, alij *βιβλίδιον*, alij rursum *βιβλιδωριον*.

Quemadmodum leo cum rugit.) Græce est, *μυκάτω*, id est, *μυζίτ*: fortasse quod Græci non seruent eam differentiam inter *μυζίττω* & *μυκάτω*, quam Latini inter rugire & mugire.

Signa quæ locuta sunt septem ton.) *σφραγισθῶν*, id est, obsigna uelut occultanda.

Per seruos suos prophetas.) Quidam Græci codices habebant, *ὡς ἐγγελεῖσθε τῶς δούλους αὐτοῦ τῶς προφητάς*. Aliquis offensus accusandi casu, addito uerbo Euāgelizandi, ascripsit præpositionem, per.

EX CAPITE VNDECIMO

Similis uirgæ, & dictum est mihi.) *λέγων*, dicens, quasi calamus loquere tur. Nisi nominatius positus est absolute loco genitiui. In Hispaniēsi erat alia scriptura, *καὶ εἰσῆκε ὁ ἄγγελος λέγων*, id est, Stabat angelus dicens.

Atrium autem quod est foris templum ejice foras.) Meus codex habebat, *ἔσωθῶν*, id est, Intus. Hispaniēsis æditio *ἔσωθῶν*, id est, foris, consentiens cum nostra lectione, quæ lectio mihi magis probatur, & tamen neutra est absurda.

Et accepisti uirtutem tuam magnā & regnasti.) *ἔβασιλευσες*. Aptius hic uertisset, & regnum adeptus es. Regnauit enim Latinis qui regnare desinit, sicut uixerunt, qui uiuere desierunt. Apud Græcos secus, in his duntaxat uerbis.

EX CAPITE DVODECIMO

Clamabat parturiens.) *κραυγάζει*, id est, Clamat. Id arguit quod mox sequitur, & cruciatur ut pariat. ~~_____~~

~~_____~~

Vt eam faceret trahi à flumine.) *ἵνα ποταμοφόρον ποιήσω*, id est, Vt efficeret, ut illam auferret flumen, siue ut raperetur flumine. Græce iucundius dixit uoce cōposita.

EX CAPITE DECIMOTERTIO

Admirata est uniuersa terra post bestiam.) *καὶ ἐθαυμάσθη ἡ ὅλη τῆ γῆ ἀπὸ τοῦ θηρίου*, id est, Admiratio fuit in tota terra post bestiam.

Qui captiuitatem duxerat.) *εἰς ἀχμαλωσίαν συναγωγῆς*, *εἰς ἀχμαλωσίαν συναγωγῆς*, id est, Qui captiuitatem contrahit, in captiuitatem abit. Laurentius secus legit.

Characterem in dextera.) *χαραγμα*, id est, Notam impressam, siue insculptam.

EX CAPITE DECIMOQUARTO

Quod mixtum est mero.) *τὸ μεκραμύδιον ἀλεωτόν*, ut Mero, sit ablatiui casus, & referatur ad Vīno. nam Græcis *λεγαίνω* dicitur, quod infunditur in calicem bibituro, etiam si non diluatur aqua, aut alio potus genere.

Amodo iam dicit spiritus.) Græci sic distinguunt, ut Amodo, sit finis sententiæ, ut sit sensus, post hac fore beatos, qui in domino fuerint mortui. Deinde sequitur, *καὶ λέγει τὸ πνεῦμα*, etiam dicit spiritus. Et hic Etiam, confirmans est.

In facum iræ dei.) *εἰς λάωον*. Qui est lacus, in quem exprimitur uuarum liquor.

Ex cap.

EX CAPITE DECIMOQVINTO

Via solus pius es.) *οσι*. Laurentius & Hispaniensis æditio legit *αγι*, id est, Sanctus.

Vestiti lapide mundo & candido.) Græcè est, *λινου*, id est, Lino mundo. Interpres legisse videtur, *λιδου*. Prior dictio una duntaxat literula differt à lapide. Et splendido magis est quam candido, *λαμπρόν*.

EX CAPITE DECIMOSEXTO.

Vinus factum ac pessimum.) *κακόν καὶ πονηρόν*, id est, Malum ac malum, Græcè enim bis idem dixit. Nisi maus miserum ac malum.

Qui es, & qui eras.) Quamquam interpres mutavit personam, tamen totidem syllabis dictum est, quibus superius, Qui est, qui erat, qui venturus est, *ὁ ὢν, ὁ ἦν, ὁ ἔρχόμενος*.

Etiā domine.) *ὦ δέε*. Etiā, confirmantis est.

Grando magna sicut talenti. m.) *ὡς ταλανταία*, id est, Talentaris, & magnitudine talenti. Talentum magnum antiquis dicebatur, unde quicquid ingens esset, *ιδεταλανταίου* uocabant, sicut *ἀμαξίαου*.

EX CAPITE DECIMOSEPTIMO

Vper bestiam coccineam.) *κόκκινου*, id est, Coccinam, purpuram regum indicans.

Et hic est sensus.) *ὧδε ὁ νόος*, id est, Hic est mens, siue intellectus. Nam Hic, aduerbium est, non pronomen.

EX CAPITE DECIMO OCTAVO

T in delicijs fuit.) *καὶ ἐσπρωίασε*. Idem uerbum quo composito usus est Paulus in epistola ad Timotheum priore capite quinto. Cum autem luxuriata fuerint in Christo, uolunt nubere. De quo pluribus suo dictum est loco. Item paulo post, *καὶ ἐσπρωιωσαντες*, id est, & lasciuierunt.

Item paulo post, *καὶ ἐσπρωιωσαντες*, id est, & lasciuierunt.

Item paulo post, *καὶ ἐσπρωιωσαντες*, id est, & lasciuierunt.

Item paulo post, *καὶ ἐσπρωιωσαντες*, id est, & lasciuierunt.

Item paulo post, *καὶ ἐσπρωιωσαντες*, id est, & lasciuierunt.

Item paulo post, *καὶ ἐσπρωιωσαντες*, id est, & lasciuierunt.

EX CAPITE DECIMONON

Vasi uocem magnam tubarum multarum.) *ἠκουσε φωνῶν ὄχλου πολλῆς*, id est, Audiui uocem turbæ multæ. Proinde consentaneum est, interpretem scripsisse tubarum, non tubarum.

Tuba pro turbæ

Alleluia.) Quod Hebræis sonat, laudate dominum. Siquidem *לְהַלְלוּ* laudate est *יהו* dominus. E uox crebra est in psalmis, Laudate dominum.

Vide ne feceris.) *ὄρα μὴ*, id est, Vide ne. Feceris, addidit interpres, quo magis explanaret sententiam. Similiter capite uigesimosecundo *ὄρα μὴ*.

Et calcat torcular uini.) *ἀλῶν*, Quod ante uertit lacum.

EX CAPITE VIGESIMO

Og & Magog.) Accusatiui casus est utrūq, & generis masculini, quod articulus Græcus declarat *ὁν γὰρ καὶ τὸν μαγῶν*, siue pro hominibus accipienda sunt, siue pro gente. Nec est cōgregabit, sed *συναγαγῆν*, id est, Ad congregandum, aut ut congreget eos. Porro Eos, nō refertur ad angulos, aut gentes, sed ad Gog & Magog.

EX CAPITE VIGESIMOPRIMO

Go sum alpha & ω.) *γίγνατο τὸ ἄλφα, καὶ τὸ ω*. Noster codex consentiebat cum uulgata horum temporum æditione.

Iaspidi sicut crystallum.) *ἰαπωνία λίθου*, id est, Crystallizanti, ut refertur ad lapidem.

Ex cap.

EX CAPITE VIGESIMOSECVNDO

Vi nocet noceat.) *ὁ ἀδικῶν*, id est, Qui male agit, siue qui iniustus est. Et adhuc, positum est pro amplius.

Beati qui lauāt stolas suas.) Longe aliud Græci, *μακροχίτωνοι ποιοῦντες τὰς στολὰς αὐτῶν*, id est, Beati qui faciunt mandata eius. Interpres legisse uidetur, *ὁι πλουῦντες τὰς στολὰς*. Sed unde quod sequitur, in sanguine agni; Nam id quidem apud Græcos profus non legitur.

Etiā uenio cito.) *ὦδε ἔρχομαι ταχύ*. Næ, est cōfirmantis. At idem aduerbiū innox repetitur Græcis, *ὦδε ἔρχομαι ἵνα ἴδω*, id est, Etiā ueni domine Iesu.

De apocaly

De apocaly

ANNOTATIONVM DES. ERASMI ROTERODAMI IN TOTVM NOVVM TESTAMENTVM FINIS.

SVPERIORIBVS aliquot æditionibus aduersus quorundã improbos clamores, adiecera- mus elenchos, quibus indicabamus uel ab interprete parũ cõmode reddita, uel à librarijs depra- uata, uel ab expositoribus perperam intellecta. Verum illa quidem excetra, quam exasperabat nouitatis inuidiã, tandem conticuit: aut si quid etiam obstrepit, certe mitius sibilat. Sunt alij qui- dam impendio misericordes supraq; modum ciuiles, quibus crudele & plusquam Scythicum fa- cinus uidetur interpretem per quosdam in arte latina doctos (sic illi loquuntur) indicibus & an- notationibus fuisse traductum, perinde quasi constet quis fuerit interpret, aut quasi hunc unum habuerit ecclesia, quum ipsa res doceat tot penè fuisse interpretes quot erant ciuitates, imò quot scriptores: aut quasi protinus infamis sit, qui in tractandis scripturis solœcismum admiserit, quũ idem reperiatur in scriptis apostolorum, Vt his igitur posthac pacatioribus utamur, clenchos il- los inciuiles prætermisimus. Vale.

INDEX RERVM AC

VOCABVLORVM IN ANNOTATIONES NOVI

testamenti, secundum uerarum ordinem compositus.

Table listing Latin and Greek terms with their corresponding page numbers and folios. Includes entries like 'Archisynagoga', 'Abba pater', 'Abdicamus', 'Ab eo uenio', 'Ab illo', 'Abiatar', 'Abijcere', 'Abraha duo', 'Abram', 'Abraham post genuit ex Cethura', 'Absurditas sermonis', 'Abuti', 'Accentus dictionis', 'Acceptio personarum', 'Accessibilem igne', 'Accipere', 'Accipite', 'Aceldema', 'Acetum', 'Acetum maturat mortem uulneratis', 'Achesarim', 'Auditus', 'Acoluthi ministri', 'Acquieu dux', 'Acrogoniada', 'Acta apud Grecos', 'Actorum historia', 'Actus', 'Actus sine temporis ratione', 'Ad duo', 'Adam homo', 'Adaperire', 'Ad archisynagogum', 'Ad Caipham', 'Addebat mutatum', 'Ad deo legendum', 'Adfirmandas promissiones', 'Ad locum obscurum', 'Ad dextris et sinistris', 'Ad luxia', 'Ad dicti autoribus', 'Ad additum apud Grecos', 'Ad additum ab interprete', 'Ad domino factum est illud', 'Ad adorabis', 'Ad principem', 'Ad adrianum', 'Ad arumentina', 'Ad ad terram', 'Ad aduenas', 'Ad aduersus stimulum', 'Ad adulatio', 'Ad adulterat eam', 'Ad adulterat latinis'.

I N D E X

quemadmodum moechatur 31.m
adulterantes, pro cauponantes, κερπυ-
λδουοντδρ 555.p
adulterantes, δβλδντδρ 558.p
adulteri, pro adulterini 762.f
adulteriū cur potissimū excipitur 82.m
αδολωατδρ 166.m (499.m)
edificationem fidei 637.p
edificare, non reedificare 111.f
edificare, prodesse apud Paulum 448.f
Aegiali 351.f
αμαατεκχυσια 755.m
αμοροδρω 47.f
emulamini, p emulari deprauate 609.f
emulari, pro ambire, affectare et labora-
re aegyptia ibidem
emulatio, pro studio 421.f
emulari, pro pronocare, κερπυλδουοντδρ uersum
514.p
enigma apud Ecclesiastem 221.f
equalia pro idonea 153.f
acrem uerberare prouerb. 511.m
αειδδντδρ uertit seditionem 344.p
aeguitas in iudice 677.f
αυμνας, μεριμνας 129.f
αδιδουος 369.m
affectibus cognatorū minimum tribuen-
dū est in negotio reip. ac fidei 63.p
affligentes pro affligentes 299.p
affluenter pro αειλωδς 768.p
africanorum lingua uicina Hebrae 40.m
africanorum superstitio 233.f
αγαπα, αλια, αλιαδελια 790.p
αγαπα, conuiuia 807.f
αγαπα τρια significat, amare, ample-
cti, boni consulere 146.m
αγαπατος, αγαπαηδδ 24.p
αγαθοσωνη 372.f (732.f)
αγαθοποιοι 781.p
agere perperā, περπερδδδδδδ qd 526.f
agere poenitentiam 589.f
agere, satagere 688.m
agnoscimus ante uisa 70.p. uide cogno-
scere
agnus dei 234.m
αγαφομ quid 47.f. 126.f
αγαφα Iudeorum 113.f
alabastrum unguenti 107.m. 151.f
αλαλαειν, δολυειν 133.p
αλαλακωφδς quid differunt 141.p
Alexander tertius 498.p
Alexandri Ruffi amphibologia 155.p
allegoria quid 610.m
allegoria fics perperam accepta a mul-
tis 90.f

αλαδδειν no tantū in uerbis est 634.p
alia die, pro postidie 147.m
aliena, pro alia 514.f
alio pro alteri, barbarismus 43.f
aliter sapere, pro diuerse, aut secus quā
oportet 657.p
alius Christus, alius Iesus 582.f
alma quid sit Hebrais 10.m
alpha ε ω 810.p
alta paupertas, pro ingens 571.p
altera, pro diuersa 197.p
altum sapere 429.m
A malo, quā accipiendum 38.p
amant, pro solent Graecis 35.p
αμαρτια, παροσημα 394.f
Ambrosij noua opinio de idolothytis, for-
nicatione, suffocatorum sanguine, etc.
595.f
Ambrosij locus emēdatus 179.p. 682.m
Ambrosij interpretatio expensa 453.f
670.m
Ambrosij de duobus gladijs interpreta-
tio 224.m
ambrosij sentētia expensa 356.m. 446.f
461.p
ambrosij locus deprauatus 655.m
ambrosio quaedam defunt 507.p
ambrosius a seipso dissentiens 490.m
ambrosius diuersa legens 379.p. 522.f
570.m. 665.m. 728.p. 732.f
ambrosius utitur argumento inefficaci
655.m
ambrosius a Graecis dissentiens 522.f
ambrosius a nostra discrepans editione
635.m
ambrosius cum Graecis cōsentiens 521.f
ε m. 652.m ministrū dei itē 655.p
ε pacem hab.
αμεμηδ 162.m 652.m
amen quid 38.f
αμεταμεληδ, stabilem 569.p
amissio, pro abiectio αποβολη 428.f
amo αγαπω. amo αιλω 284.f
amphibologiam tollit articulus 22.p
amphibologia triplex 10.p
amphibologia omnis uitanda 3.p. Item
17.f
amphibologia per interpretem commissa
latinum 4.f. 10.p. 17.f. 21.f. 23.f
48.f. 60.p. 75.f. 77.p. 78.m. 83.p.
86.f. 93.f. 110.f. 114.p. 170.f.
204.p. 214.f. 249.f. 250.m. 254
m. 292.p. 322.p. 332.f. 360.f. 382.
f. 399.p. 436.p. 461.p. 464.m.
520.f. 732.m. 788.m
amphibologia in Graecis 46.f
amphibologia ex ordine 599.p
amphibologia quae fecit ut ex iisdem uer-
bis triplex sensus possit accipi 557.m
amphibologia mutata, quia creditum est
684.f
amphibolon 296.m
αυα, distributiue positum 196.f
αυαβλεπειν 54.p. 88.m
αυαδδπλωσις 353.p
anagoge diuorior 160.m. uideamus hoc
uerbum
αυαειτδ 60.p
αυαλυσις, resolutio uel reditus 721.m
αυαλογια, p portio seu modus 435.m
αυαμαρτυτδ impeccabilis 261.p
αυαυταποδδτου 301.f. 627.f
αυατολη 170.f
anathema 220.p. 413.m. 547.m.
593.p
anazareth, pro Nazareus 247.p
ανεγκληθς 700.m. 724.p
an expediat uni committi summam re-
rum 171.f
angariare, Persicum uocabulum 115.m
angelus nuncius 121.f
angliae laus 677.f
anima, pro uita 40.m. 77.p. 88.m
an in conuiujs Corinthiorum, quae repre-
hendit Paulus, fuerit uera corporis do-
mini consecratio 518.f
ανδρτοι, dure uertit pro rudes 602.m
an non licet, gemina lectio 87.p
ανουδ, ανουδ 510.f
annotatio frigida de nomine Adā 247.f
annotationum Eras. molestia ac tedium
120.m
αντιτυπα 755.m
antonius de diuortio 495.m
ανυδρα 62.m
ανωδδν, ab initio 347.f
ανταλαγμα 77.p
ανταναπληρω 664.m
ante me factus est, quō accipiendū 240.p
ante faciem 121.f
αντιλυτρον redemptionem 696.f
ανδομολογειδδ 178.m
αντιδικδ 30.f
ανδρωπαρεστωδς 730.p
ανθραπτωδς 730.p
anxia

anxia diligentia in nominibus conge-
ditis 369.f
anxia quaestiones 716.f
anxietas in uerbis 692.p
απαρχη, απροδια 428.f
απατω quid proprie 65.m
απατε 239.m
απαχει sufficit 153.m
απαχω quid, pprie 34.f. 39.m. 660.m
απειθεα 671.p
αφωλζειν quid 39.p
αφειδδα 670.f
αφθαροια, immortalitas 374.p. inte-
gritas 646.f
αφθαροδς immortalis 694.f
αφωρισμοι 355.p
Apocalypsis, noua uox 593.m. 809.p
De apocalypsi ueterum iudicium 815.p
αρηραδδκια, uehemens expectatio.
Item unde dicta 407.m. 648.m
apocrypha Hieremiae 113.m
apocrypha Heliae Ibidem
apocrypha citantur 807.m. 808.m
apologia de, in principio erat sermo
apollō 333.p. 469.m (232.m)
αρηλυτροσις 378.f. redemptionem cor-
poris
αρηλω, κηταλειπω 83.m
aporiari, απορειδδς 560.p. 610.p
αποσαστου quid 31.m
αποσασια 685.m
αποσεγαλειν, detegulare 126.p
αποσελω, mitto nuncium, επισελω
mitto epistolam 17.p. 237.m
apostolica maestas uera 306.p
apostolicus sermo incompotitus 463.m
apostoli erant homines quaedam ignoran-
tes 316.m
apostoli ε citra miraculum Graece scire
poterant ibidem
apostoli qua lingua sint usi 296.f
apostoli non sanabant pharmacis 26.m.f
apostoli sermonis simplicitas non est de-
decori 317.m
apostoli lux mundi, Christus lux mundi
237.f
apostoli quatenus errare permisi sint
14.f
apostolorum decreta quaedam antiquata
496.f
apostolorum ordo 49.p
apostolorum sermo, an ε spiritus sancto
316.m
apostolorum sermo obscurus ε perturba-
tus 317.m

ANNO TATION V M

αρησμοατιζειν, oreredere 205.m
αρησμοιζειν 204.f. 205.m
αρηπεσηδδς 198.m
appia quae 732.m
appij forum 352.f
apponetur, pro inuadet 332.m
appositue legendum 662.m
apprehendat, pro apprehendit 512.f
appropinquauit, pro imminet 110.f
appropinquabit, p appropinquauit 19.m
απροσωποληνητος 778.m
α puero, παιδιδου 144.f
αρηα uertit forte, sed 147.m
αρηα, putas 170.p
arati uersus a Paulo citatus 330.m
aratus ε oppianus 473.p
arbor fici, pro ficu 103.m
arca Noe, typus ecclesiae 45.p
αρηιδρευδς, quem pontifice uertit 13.f
architriclinus unde 247.m
areopagus unde dicatur 329.m
αρηου uarie uertit 319.p
argentarius, aurifex 334.p
argumentatio ab impossibili 602.p
argumentum, pro signo 290.p
argumentum ab equitate 495.f
αρηυρονοδς unde dictus 334.p
arianorum error 235.m
arianorum uitata occasio 104.p
aristotelicus ordo in bonis 96.f
aristoteles misere uersus olim 7.f
aristoteli plus satis tribuimus 28.p
arma sacerdotum 182.f. 579.m
αρηεβωμ 562.m
artemon 351.f
articuli Parisienses 600.m
articuli pauci annotati, in quibus Faber
impetit Erasnum 737.p
articulus a suo uerbo discrepans 589.m
723.m
articulus praecedenti uerbo congruens, a
suo dissidens 311.m. 723.m
articulus congruens antecedenti 341.p
articulus cur omissus 235.p. 237.m.
238.f. 241.m. 253.m
articulus omissus cum de patre loquitur
241.m
articulus indicās de quo agebatur 557.p
articulus omissus 587.p
articulus, pro ly. 552.p Ideo per ipsum
articulus ubi non possit apponi 32.p den-
tem prodente
articulus additus in declinabilibus nomi-
nibus 183.f
articulus additus aduerb. 77.p. 129.f

144.f. 145.f
articulus uice pronominis 312.f
articuli uis 13.m. 50.f. 53.m. 61.m. 65
m. 74.m. 75.p. 80.p. 86.f. 124.
m. 156.f. 200.p. 211.f. 215.p.
227.f. 228.f. 234.p. 246.f. 266.
p. 272.f. 333.m. 341.p. 408.f.
433.f. 463.m. 601.f. 679.f
articulus postpositiuus uice praepositiuī
522.m
Ascendit praeteriti temporis 248.f
ascendit, pro ascenderunt 466.f
asia minor 325.f
asiae, pro Achaiae 458.p
asia absolute dicta, quid significet ibidem
afinertum, pro asincritum 458.f
asyndetum uehementius 146.p
ασωτια, luxus 640.m
ασωζομα quid 33.f
ασωλου, αμωμου 709.f
aspirationem hebraeam Graeci exprimit
per χ 2.m
ασωονδδς, scedifragi 370.f. 719.p
assaron 314.p
αδδσεου, 52.f
assequuto omnia, quō accipiendū 160.m
assequi, ε affectari 161.p. 719.f
assecutus uertit, pro affectatus 702.m
719.f
assistentes pro adorti 327.f
assos 336.m. 350.m
assumere, pro adiungere 444.m
ασωεμδ 370.m
Athenaeus 329.p
αδεταειν abijcere 139.f
αδδμειδρ 315.m
αταλια in Pamphili 323.f
Auaritia, πλεονεξια 369.m
audere p sustinere 479.f. 580.f
audire deprauatum, pro adire 194.m
audietis redundat 309.m
audierant pro adierant 328.f
audierunt, κερτηχδδου 338.m
audit, exaudit 265.m
auditus ε αποδδ, pro fama 604.p
auditus pro sermone 424.p
augebat, pro addebat 300.m
augustini distinctio 411.p. 606.m
augustini diuersa lectio 295.p. 486.p
783.m
augustini interpretatio expensa 244.m
445.f. 656.m. 667.p
augustini interpretatio coactior 613.m
augustini lapsus 177.m
augustini opinio 541.f
augustini

I N D E X

augustini rationes excusse de diuortio 501.p. de mendacio 599.p
augustini sententia excussa & expensa 44.m. 71.m. 79.f. 82.f. 91.f. 153.p. 262.p. 280.f. 406.m. 754.m
augustini sententia quantum a nostra uariet 295.p
augustinus ex re minutissima collegit argumentum 154.f
augustinus a Hieronymo dissentiens, de medio inter bonum & malum 484.f
augustinus a Grecis dissentiens 604.m
augustinus aliquoties non consulit Graecos codices 156.m
augustinus diuini tractat Petrum 598.p
augustinus in Paulo notat schemata Rhetorum 385.f
augustinus indicat in Paulo compositio nem 439.m. 443.m
augustinus per synecdochem explicat uo dum 535.f
augustinus serotinum parum latinam uocem putat 774.f
augustinus alias detestatur bellum, alias probat 225.m
augustinus bello aequior, tamen haec nostra non probasset 182.p
august. defensio aduersus Vallam 285.f
augustinus ex Grecis & latinis aestimat Hebraea, non ex fontibus 89.f
augustinus in repudio par uis facit uxori et uiro. Ille in usu matrimonij 503.f
augustinus noue legens, Reuertimini in idipsum 486.p
augustinus senex redijt ad literas Graecas 89.f
... 177.p
auθeδδs, uertit superbum 724.m
auθeδδe 90.f
auθeδδe 577.f
auθeδδe 256.m
auθeδδe 731.m
auθeδδe 159.f
auθeδδe 308.m
... 151.f
... 178.p
... 283.f
... 77.f. 78.p
... 166.f
... 620.p
... 213.p
... 634.m

Axotus 312.m
αζωτα 151.p
B Aal idolum 425.m.f
babylone collecta, pro coelecta 788.m
βαβυλωνα, unde graecis dicitur 269.m
βαλλειν, ωμπευ, αρεσειν 237.m
baptisma lotio 139.m
baptisum hoc taxatum a Valla 148.p
baptizati in Christum 397.m
baptizatus pro lotus 203.p
baptismatum doctrine, locus perplexus explicatus 749.f
baptizo, latine tingo 23.p
baptizat & homo 244.m
barbari qui 531.p
barnahum, pro barnaba 305.m
baricu 320.m
bariona, quid Hebraeis 75.p. 246.m
bartimeus, quid 147.p
βαρτιμαειος uarie uersum 69.m
bates pro pedibus 300.f
battologia & βαττολογειν quid 35.m
36.m
batus mensura 66.p
beda collectanea ex Augustino 512.m
beda dissimulans autorem 151.f
beda taxatus 381.m
beda distinctio 168.m
beda commentarios uideri decurtatos 293.p
beda locus citatur, qui apud eum non est 294.f
beelzebub qd sonet Hebraeis 51.b. 128.f
belial, sicut Graeci, beliar, quid sit 567.f
bella Christianorum insana 225.p
... 182.m
bellum Iudeorum 182.f
... 182.m
... 437.m
... 176.m
... 74.f. 338.p
... 95.m
... 726.m
... 772.f
... 102.f
... 444.m. Et dicitur
... 772.p
... 216.p
... 548.m
624.m

benigni χησοι 637.m
benignitas 678.p
bernardi expensa interpretatio 164.f
berfabce nomen cur non ponatur in genealogia 2.f
bethaiba 243.p
bethania, bethphage 147.m
bethania, pro bethabara 242.f
bethlehem duae 12.m
bethlehem, quomodo minima dicta, & non minima 15.f
bethsaida pro bethseda 251.f
Binomines in genealogia Christi 184.f
binos, δυο, δυο 134.m
Boanerges 128.p
Βουλειν & Βουδουμειν unde dictum 73.p
bolis βολις 351.m
boni portus 349.m
boni uiri in aulis principum 330.p
bonitas, pro benignitate 372.f
bonitas, pro humanitate 429.m
bono & optimo 194.m
bonum pro commodo, non pro honesto 484.m
bonus pastor 234.f
bonus, solus deus 84.f
βουλιε & σωεδριου 30.m
Βραβουτις 668.f
brabion unde dictum 511.p. 668.m
Βραδουπλιν 349.p
britanniae laus 677.f
Bucella, offula 271.f
C ABus mensura 66.p
caadus, Batus mensura 212.m. Itē 247.m
cadet in laqueum, pro cadet in terram, ad eundem modum aliquot locis citat Athanasius 52.f
Cacus, pro mendicus 265.m
κακος, χον & 291.m
κακος δδουδδου 436.f
caesar Christo uelut ignotus 149.p
caesaree duae 74.f. 338.p
caesari debitum tributum 95.m
caesaris imago 95.m
caeremonia impie 726.m
caeremonia non damnata, sed harum fuducia 102.f
caeremonia pro infirmis 444.m. Et dicitur sumite
caeterorum pro coetorum 772.p
caeteri hominum 216.p
κατα, qualis elegantiae & uis 624.m

ANNO TATIONVM

624.m. 720.m
κατα τοι quamquam 747.m
κατα apud Lucam sic additur aliquoties, ut uideatur ei superesse 188.f
κατα uim habet ratiocinandi 537.p
Caiaphas tetrasyllabum Graecis 107.m
κακια κακωσις, quid differant 41.m
κακοθεια 370.p
calamus, arundo 155.f
calefacimini 771.p
calcepinus taxatus 111.f
calicis mentio bis fit apud Lucam 221.f
calida, frigida, sine aqua 145.p
caliga, pro sandalijs 319.m
calix, poculi species apud Macrobiū 87.m
calix pro poculo 519.p
calumniator taxatus sine nomine 94.p
146.p
calumniator a calumniatore ex diametro dissentiens 94.p.m
calumniator depulsus 659.m. 686.p
calunia impudēs depulsa 109.p. 128.m
165.m. 167.m. 169.m. 304.m. 319.f. 395.f. 472.f. 543.f. 713.f. 730.m
calumnia Sutoria 317.f
camelus per foramen acus 85.f
camelus saltans 638.p
cancer morbus 718.p
candace 311.m
cane duae 247.m
cantus ecclesiasticus prius 532.f
capere (ωρεειν 188.f
capere χωρειν, ut uas capit 84.p
capere παρειδδου 95.p
capit, pro possibile est 209.f
capite, pro capaces estote 568.m
capitis & membrorum uidetur eadem resurrectione 358.m
capnion 313.p. 736.f
captatores testamentorum 724.m
captio, pro uenatu 427.p
carbones ignis, pro igneos 439.p
carnis, pro carne 489.p
caro, pro homine 83.m. 102.m. 145.f
carolus rex Catholicus 119.f. (238.f
carrensis 568.p. 705.p. 724.f. 784.p
carrensis notatus 117.p. 152.f. 266.m
345.m. 348.f. 352.m. 556.p. 712.m. 718.f. 770.m. 772.f
carrensis ridicula interpretatio 211.m
478.f
carrensis stultissima etymologia 252.p
carrensis & Lyranus notati 343.p
carrensis copiosus 770.m. 781.f
castigo, pro suggillo 511.f

castigo καστιγω 762.m
casus ratio a Paulo neglecta 430.p
καταβολη quid 66.m. 618.f
καταπεροδουιν 668.m
καταλειπω 83.m
catalogus uariat 565.f
In catalogis crebro erratur 614.p
καταναθεμα τιλειν 112.m
καταναρκειν 584.p
καταργειδδ quid 379.m. 612.m
κατ' οναρ uarie transfertur 114.f
κατασκλωσις 44.m
κατασκλησειν 705.m
κατατομην, ποδοτομην 655.p
καθηγητης, διδασκαλος 98.f
καθως iuxta quod, dure redditu 557.f
κατηχηθισαν 338.m
κατηχειν 532.m
catechumeni unde dicti 161.f
κατηχηωθ 333.p
cathedra Moysi quo accipiendum 97.p
catholicon 336.p. 761.f
καυχησις gloria 550.m
καυδισωμαι, καυχισωμαι 526.m
cauponari, adulterare 555.p
causa pro crimine 116.m. 228.p
cauteriati 702.m
κακαξον τ, μετ' ολιγ.μ. 218.m
cedron torrens 279.p
καλδουμα 681.f
celestinus de matrimonio dirimendo 532.f
cenchreae 457.f. (497.m
λεσφονωια uocū inanis 711.m. 716.f
κλυσ & census 79.p. 149.p
centesimum pro centuplum 63.f. 129.m
centurio εκατονταρχος 43.f. 155.f
centurio an idē cuius meminit Lucas 43.f
cephas alius a Petro, falso creditus 598.f
cephas petra 75.p. 601.m
cephas, Syrum uerbum 246.m
certus sum, persuasus sum 219.m
certi numeri positi ad crassius designandum certos gradus 64.f
cessabant docentes pro docere 703.p
cessimus subiectioni, locus uarie lectus & expositus 596.m
χαλασα 313.m
χαλολιβανου 810.p
χαλος, pro pecunia 49.f
χαλεπος multa declarat Graecis 45.f
χαλω 126.p
χαεις beneficium 545.f
χαεις, χαεα 733.m
χαρισμα donum, χαεις gratia 363.p
charismata, uocem reliquit interpres osci

tans 522.f
charitas semper debetur 441.p
charitas, studium benemerendi 529.m
charitas nunquam excidit, quomodo intelligendum 527.m
charitatis uotum 492.m
χαριτω unde λεχεριτωμην, quod uertit gratia plena, Maria tamen non fuit gratificata, quod fuerit extra gratiam, sed aucta est illi gratia 619.m
χαλιαρχοι, tribuni 137.m
chirographum decreti, locus uulgo non intellectus 666.f
... 33.p
χολω 258.m
χορτον, nunc herbam, nunc foenu uertit 56.p (65.f
χωρεειν ubi 84.p
chorus, Hugo Cardinalis ex choro facit insulam 350.p
χησοι, benigni 637.m
χησοτης αγαθοσωτη 372.f
χησολογια 459.p
christianorum insana bella 225.p
christianorum quorundā praepostera superstitio 439.p
christianorum est, benefactis obruere hostem ibidem
christianorum impia uita facit, ut Turcae male sentiant de Christo 376.m
christianorum simplex prudentia 50.m
christianorum nota peculiaris 271.f
christianorum cognomen primum Antiochia ortum 318.f
χησοδς quid proprie 17.m
χηματιω, pro uocor 399.m
christe, non Criste pronuncianandum 4.p
christi aduentus furi nocturno comparatus 104.f
christi doctrina pura 330.m. 463.m
christi doctrina suppressa 59.p
Christi iugū per se leue, quomodo aggrauatum a nobis 57.m
christi pro dei 465.m
In christo an uere creuerit gratia 178.f
christi unius summa & indubitata autoritas 77.f
... 179.f
christus Graece, unctus Latine, idem sonat Hebraeis Messiah 4.p
christus faber 133.f
christus & sermo dictus, non solum uerbum 160.m
Christus 22 3

I N D E X

christus de facie ignotus cognato suo 245.m
christus etiam purificatus dicitur 175.m
christus filius aptius dicitur, quam seruus 61.m
christus cur Abrahae ac David filius dicitur 1.m
christus dictus maledictum 605.m
christus fuit in coelo 248.f
christus maledictus 605.m
christus quando dicitur deus ex consuetudine sacrae scripturae 361.f
christus solis radius 362.f
christus quo post tres dies dicatur resurrexisset 142.m
christus parum blandus matri 62.f. 179.p
christus pauper, at non mendicis ut ulgo sunt 172.m
christus in solos hypocritas scius 98.p
christus omnium maxime comunis 102.f
christus qua lingua sit usus 117.m. 133.m
christus quibus uerbis consecravit 152.f. 517.m
christus parum tribuit affectibus cognatorum 202.f
christus non nisi summa docuit 225.p
christus nil diligentius docuit quam conuerciam 283.m
christus aperte dictus deus 284.p
christus an recte dicatur seruus 304.p
christus primitiae dormientium 359.p
christus olim raro dictus deus ob infirmos 414.p.m
christus repudiavit synagogam 502.p
christus exemplar archetypum 515.p
christus quomodo Paulo dictus in forma dei esse 650.f
christus non statim predicatus deus 695.f
christus quo subditus matri 179.f
christus quo consilio iusserit emi gladios 226.f
christus aliquo modo fuit minor angelis 735.m
christus quo subditus matri 179.f
christus quo consilio iusserit emi gladios 226.f
christus aliquo modo fuit minor angelis 735.m
christus quo subditus matri 179.f
christus quo consilio iusserit emi gladios 226.f
christus aliquo modo fuit minor angelis 735.m

chrysofomi interpres notatus 648.m. 752.p
chrysof. a Theophylacto notatus 746.p
chrysof. in Math. uidentur decurtati 61.p. 91.f
chrysof. ab Augustino dissentiens 253.m
chrysofomus sibi non constans 746.f
cibi nomine continetur et potus 40.m
ciborum superstitio. 58.f. 507. m. esca autem etc.
circulus Christo proximus ac pure Christianus 499.p
circumcessio, Scotica uox 692.f
circumueniamur 568.m. 680.f
claritas, pro gloria 254.m. 539.f
clauda insula. Ptolemaeo Claudos 351.p
claudicare 601.m
claudius abigit Iudaeos a Roma 457.f
clerus, pro populo 787.m
clericus 385.f
coelibatui nemo adstringendus 84.m
caena dominica dicta ob esculentorum et poculentorum aequalitatem, et comunionem 518.m
coenaculum quid 152.p
coenaculum. 292.m
coeperunt progredi, uersum 127.p
coepiscopi, 647.p
cognati 128.f
cognitionis affectibus non multum tribuendum in negocijs fidei et reipub. 63.p
cognoscere, agnoscere quid differant 161.f. 369.p. 622.p
cognoscere, pro honore habere 547.p
cognouistis, pro cognouisti 272.f
cohors Graece 115.m
coitus cum uxore, quando peccatum 486.m
colentes pro religiosi 327.m. 328.f
collaborare 649.m
collecta pro coelecta 788.m
colonia 326.p
colonia 150.f
collurium 811.m
colosse ciuitas Phrygiae, non Rhodi 561.m
colosseus, uicus, pro quo castellum 88.m
commendo, pro commendabo 229.m

commendare 648.m. 752.p
commentarij Hieronimi in Psalmos commentati 66.m
commentarij Hieron. in Math. uidentur decurtati 61.p. 91.f
commentarij in Marcum falso inscripti Hieron. 61.p. 120.f
commentarij in epist. Pauli falso inscripti Hieron. 542.p
comminari uarie Graecis 48.p
commodare, mutuum dare 201.f
comorientes qui 568.f
communicare uerbo quid sit 616.m
communicet autem ei qui, locus perplexus ibid.
comopolis, rusticanti oppidulum 125.p
comos deus, unde comessari 443.m
comparatiua duo iuncta 570.m. Abundantius autem magis 649.p. magis melius
comparatiuum uice superlatiui 43.f. 80.m. 527.f. 536.f
compellebantur, pro conplebantur 194.f
complacui, 123.m
complexi, 145.p
compositio loci perpensa ab Augustino 403.p
compositum pro simplici 383.p
comprehendo non 471.f
compunxerunt, pro insultarunt 282.f
conceptio beatae Mariae uirginis 497.p
concertatio nobilis inter Augustinum et Hieronymum de mendacio 598.p
conciliu Basiliense, quantum ualeat 497.p
concionatores duo notati 284.f
concordiam Christus pra omnibus docuit 283.m
conduplicatio Hebraeoru 43.p. 98.m. 138.f. 153.p. 194.m. 561.m
conduplicatio comparatiui 570.m. 649.p
conferre, communicare 597.p
confertam et coagitatam quid 191.m
confessio sacramentalis 775.m
confessio quidam 58.f
confessus, pro confusus deprauatum 143.m
confidens, fidens 365.m
confidens, in malam partem sonat 146.m
confidentia pro fiducia, et sensus anceps 575.p
confundere, pro pudescere 313.m. 385.m. 464.f. 517.p

confundi, pro erubescere uel pudescere 143.f. 688.f
confundi depergit uertit 610.p
confusio et desperatio 220.f
coniunctio addita 81.p
coniunctio non recte omissa 435.m
coniunctio perperam addita 811.p
coniugium impar 658.m
coniunxit 83.f
conquirere, pro disceptare 144.m
conscruatores 585.m
consecrationis uerba 152.f. 517.m
consentire, pro probare 686.f
consequente eos petra 512.p
consolatio pro gaudio 363.f
consolabatur, pro aduocabat 350.p
constanter, pro acriter 228.p
constituit, pro constituet 105.p
constituciones ad quaestum reperta 204.m
constitutio 66.m
constructa, pro coagmentata 627.m
consummare, pro consumere 211.m
consummare ciuitates, pro omnes obire ciuitates 50.f
consummari, pro consummare 743.f. de cebat eum
consummauit precipiens 53.f
consummabit, obscure uersum 50.f
contra spem, in spem, quod intelligendum 388.p
contra uos est, uos additum 218.p
contra eos, qui humanae praedicat, potius quam quae sunt Christi 99.f
contraria 419.p
contuli 595.p. et contuli cum illis
contulerunt, pro comunicauerunt 597.p
contumeliosus 370.p
cotumelia non est, diuersum sentire 491.f
conualuerunt non a morbo 761.p
conuenire, pro coire 5.m
conuersi, pro conuersus 557.p
conuescens Iesus 290.m
conuiuia conuiuia, iuxta tropum Hebraeu 138.m
conuiuium, 189.p
conuiuium simplex sit 201.p
conuiuificauit, non est apud Graecos, nec Hieronymi nec Ambrosium 623.m
cophinus, mensurae gemis 69.p
copulae, 385.m. non confundit
copulae letamen 209.p
copulae et mutus Graecis 61.m

confundi, pro erubescere uel pudescere 143.f. 688.f
confundi depergit uertit 610.p
confusio et desperatio 220.f
coniunctio addita 81.p
coniunctio non recte omissa 435.m
coniunctio perperam addita 811.p
coniugium impar 658.m
coniunxit 83.f
conquirere, pro disceptare 144.m
conscruatores 585.m
consecrationis uerba 152.f. 517.m
consentire, pro probare 686.f
consequente eos petra 512.p
consolatio pro gaudio 363.f
consolabatur, pro aduocabat 350.p
constanter, pro acriter 228.p
constituit, pro constituet 105.p
constituciones ad quaestum reperta 204.m
constitutio 66.m
constructa, pro coagmentata 627.m
consummare, pro consumere 211.m
consummare ciuitates, pro omnes obire ciuitates 50.f
consummari, pro consummare 743.f. de cebat eum
consummauit precipiens 53.f
consummabit, obscure uersum 50.f
contra spem, in spem, quod intelligendum 388.p
contra uos est, uos additum 218.p
contra eos, qui humanae praedicat, potius quam quae sunt Christi 99.f
contraria 419.p
contuli 595.p. et contuli cum illis
contulerunt, pro comunicauerunt 597.p
contumeliosus 370.p
cotumelia non est, diuersum sentire 491.f
conualuerunt non a morbo 761.p
conuenire, pro coire 5.m
conuersi, pro conuersus 557.p
conuescens Iesus 290.m
conuiuia conuiuia, iuxta tropum Hebraeu 138.m
conuiuium, 189.p
conuiuium simplex sit 201.p
conuiuificauit, non est apud Graecos, nec Hieronymi nec Ambrosium 623.m
cophinus, mensurae gemis 69.p
copulae, 385.m. non confundit
copulae letamen 209.p
copulae et mutus Graecis 61.m

coram deo, semper iurantis 570.m
cordis sui 168.f
coronides in Paulo 630.f
coronis Paulinae epistola ad Romanos, quae non eodem loco habetur in exemplaribus, in quibusdam omnino non habetur 449.p
coronis Marci 157.m
corporis Christi consecratio an fuerit in conuiujs Corinthiorum 518.f
corpus cadauer, 215.m
corpus humilitatis, pro corpore humili 657.f
corpus mortis quid 402.p
corpus Christi quomodo dicatur frangi 517.f
corpus pro aures 755.f
coruscans uetustum exemplar 24.f
cos in insula, uarie pronuntiata 337.f
cotidianum, 37.p
Couti, mutuum habere commercium 250.p
noua uox 645.m
uarie transfert 124.f
creatura, Graecis ambigua uox 366.m
credidi, pro credo 268.m
credita, commissa 376.f
credidit manducare, 444.f
credulus et credulitas 365.m
Cretenses 725.f
uel uarie uertit 219.f
Criste, pro Christe, turpiter uulgo pronunciari 4.p. 274.f
quid 49.f
150.f
cubicula 206.p
cultrix 334.f
cultus dei superstitiosus 532.f
custodia, pro manu custodum 118.f
custodiat, pro custodit 659.p
curiositas in sacris literis 532.m
uel uarie uertit 633.m
uel uarie uertit 633.m
Cyprianus, in principio erat sermo 232.f
Cyprianus diuersa legens 527.m. 785.f
pro concione 553.f
Cyrino, pro Cyrenio 171.p
Cyrinus 606.m

Dabit, pro det 715.p
demonia, pro dijs 529.m
demonij, diuini 702.p
dalmanutha 141.m
damasce, aduerbialiter 586.f
damnare, pro donare 347.p
daniel a Christo citatus 101.f
danielis hebdomadae 777.m
data, 42.m
date elemosynam, quod accipiendum 204.p
dauid cur solus rex cognominetur 2.f
de coniunctio omissa tota sententia uariatur 551.f
debeo, pro opus habeo 23.p
debilis quid proprie 80.f
debiti uox plus conplectitur quam peccati 37.p
debitum reddere 485.m
decaluata, pro rasa 516.p
deceat 140.f
decem milia 475.f
decernitis, pro decretis tenemini 669.m
de caetero, pro posthac, est apud probos autores 564.p
decimare, pro decimas dare 204.p
decimarum exactores 456.m
decima exacta 337.m
decipiat, pro depradetur 665.f
declinare, non 252.f
decollare apud Suetonium 68.m
decollat qui iubet ibidem
decreta, dogmata 326.f
decretis euacuatis, 6.p
decurio 156.p
deest in nostris 71.f. 87.f. 111.m. 187.m. 299.m. 332.f. 465.m. 509.m. 576.f. 630.f. 706.f. 759.m. 778.f. 786.m
deest in Graecis 300.p. 343.m. 784.p. 805.m
de et ex quid differant 6.p
de et ex apud Graecos eadem 9.f
defendentes, pro ulciscetes 438.m
deficiemus, pro deficiemus 557.f
definienda temere non sunt, quae probari non possunt 177.f
dei et seruatoris 728.m
dei uoces et calumnia cuiusdam improbi depulsa 319.f
dei pro deo 510.m
dei, pro dei deprauate 807.p
dei pro eius 368.m

I N D E X

δευματιζου & δευματιζου 108.p (9.p)
δευματιζου 411. Quis ergo nos separabit
δευματιζου, ποσοδουχ, γυδουφισ quod dif-
ferant 696.m
delicti, pro iudicij 129.p
delius natator 478.m
demosthenes 329.p
denarius quid Latinis 86.m
deo gratias, p deo gratia, quoties 554.m
deo uero cur articulus non addatur 235.
p. 237.m
de omnib. et omnia, quid differat 289.m
deprauatus locus apud Euan gelista 72.p
deprauatio ridicula 331.f
deprauatio in nostris 24.f. 196.m. 218
m. 323.f. 325.f. 328.f. 337.p. 349
m. 352.p. 373.m. 418.p. 422.p.
449.p. 575.m. 626.p. 645.p
655.p. 684.m. 688.f. 778.m. 783.p
depreccant supercettare, locus uarie lecti-
onis 806.f
deprehendere quid proprie 5.f
descendentium, pro discendentium 218.m
describere ποσοδουχ 127.f
desperantes απηλυωστωδ 635.m qui
desperantes
destinari, praedestinari qd interfit 356.p
destinatam uoluntatem, locus obscurus ex-
plicatus 574.m
destruimus καταργωμεν, qd ante uer-
tit euacuare 379.m
desiderium φρονημα, quod ante uertit
prudencia 409.p
detegulare 126.p
de terra loqui, quid 249.p
deturpat pro dedecorat 515.f
deuota δεωτρω, id est, reijce 702.f. Itē
pro tolle a uita interpretatum 716.f
deuouere quid 342.f
deus deus meus 117.m. 155.m
δουτοδωρω 189.p
δου quid ualeat 65.m
dextra ac sinistra, pro una & altera 32.f
diabolica, pro demoniaca 772.f
diabolus a calumnia defensus 24.f
diabolus quo dictus deus 558.m
diacones mirum quis primus dixerit
647.p
διδασκω 651.f
διδωτω, per se 448.p
διδωτωελεου, nosse & notum facere
175.p
διδωτωελεου, differre & excellere 40.f
206.f. & 375.m. 539.f

διδωτωελεου, συμφοροντα 647.m
dicentes, p putantes, more Græco 367.m
dico, pro dicam 91.m
dicere Iesum anathema aut dominum
519.f
διδωτω pro uixit 545.p
διδωτω 53.p
dico, pro iubeo 434.m
διδωτω uertit damnationem 346.f
διδωτω 699.m
diem ad diem 445.m
dies, non dies domini 477.p
dies pro iudicio 559.f
diffamare pro diuidicare 125.m
diffamatus est 212.f
digamus habetur qui corruptam uel insci-
ens duxerit 698.f
dignos poenitentia 181.m
dignus cui casui adiungatur 21.f
dilecto, pro γυνωια 689.f. 723.m
dilectio proximi, non dei 613.f
diligenter, pro exacte siue certo 682.f
dimittere, pro repudiare 9.p. 82.p
dimittere, non καταλεου aut καταλεω,
sed καταλεω 138.f
dimittit eos 88.f
dimitti dicitur, qui moritur 176.m
dimitto pro remitto 37.m. 191.m
diminutina, pro primitiuis usurpantur
16.m
dionysius quis 331.p
διδωτω 337.p
διδωτω 39.m
dirupta, pro diruta 324.m
discedit, pro discedat 717.m
discessio καταστα 685.m
disciplina quo tradenda 693.f
discipuli LXX. pro LXXII. 198.f
disputator, ουκωντων 464.p
dissensio cum illo Latine dicitur 724.m
dissensio, pro seditione 534.f
dissensio inter Paulū et Barnabā 325.m
dissensio LXX ab hebreo 14.m. 17.m
dissidia Christianorum ex caeremonijs
469.m
disonantia in uerbis, in sensu concordantia
452.m
disonantia in numero 77.m
disonantia Euan gelistarū in uerbis 121
m. 143.f
distinctio augustini 411.p. 606.m
distinctio Græca, & medium parictem
225.f

distinctio incerta, sicut scriptum est
426.m
distinctio Thomæ 396.f. 506.f
distinctio apud nos corrupta 188.m
208.m. 213.f. 302.p. 386.f
distinctio Græcorum, omne quod in mun-
do est 798.m
distinctio notata 54.f. 300.m
distinctio uaria 122.p. m. 153.p. 188.
m. 258.f. 377.m. 379.m. 439.f.
468.f. 517.p. 531.f. 570.f. 607.f
612.m. 648.f. 696.m. 704.f.
728.p
distinctio quantum habeat momenti 235.f
253.f
distinctio Hieron. non acquieui 594.m
distinctio diuersa Origenis & Augu-
stini 411.p
distinctio duplex 517.m. 521.p. 684.
f. 685.p
distinctio noua 605.m. 675.m
distinctio & lectio diuersa 628.p
distinctio perperā apud Græcos 744.f
dithalassus 352.p
distributio, schema rhetoricum 441.m
diuersa lectio, uide lectio uaria
diuersa a ueteribus recentiorum Græco-
rum lectio 172.f
diuersa apud Græcos lectio, uide lectio ua-
ria apud Græcos
diuinitatis corporaliter, quo intelligen-
dum 665.f
diuites qui dicti Christo 86.p. 146.m
diuortium an licitum 491.m
diuortium 82.f. 498.f
diuortium uobis inuenit 498.f
diuortij ius 399.m. Item, de eodem solu-
tiones 503.m
diuortium inter quos non est necessarium
499.p
diuortium prohibentes loci 498.m
diuortium uerum quare non admittatur
500.f
diuortij uetās, locus difficillimus 503.m
diuortij uetiti cause 499.m. 502.m. f
503.m
diuortij uetiti loca apud Paulum 498.m
dixit pro, iussit dare 559.m
Docendi sunt homines, non cogendi tan-
tum 333.m
διδωτωελεου, quid 626.f. 669.m
διδωτω pro edicto 171.p
doceo, pro ordino 488.m
docilem, διδωτωελεου 699.m. 718.p
doctis

ANNOTATIONVM

E

doctis spiritus, p doctis a spiritu 466.m
doctrina Christi suppressa 59.p
doctrina Christi pura 330.m. 463.m
doctrinas precepta, sine coniunctione ap-
positiue 138.f
doctrina quo aggravata 58.p
doctrina spiritus 466.m
διδωτω 558.p
dominamur fidei uestræ, quomodo intel-
ligendum 552.m
domino seruietes, Græcorum diuersa le-
ctio 436.m
domos pro domus 779.m
domus & familia quid differant 164.p
domus familia Abrahæ 217.m
donare, pro damnare 347.p
donatiani collegium Brugis 23.m
donatiste uel grassantes 225.f
donec quo accipiendum 12.p
donec excatis, quod intelligendum 50.p
dormierunt, pro obdormierunt 536.p
dormite iam, & requiescite 110.f
dorotheus martyr 199.m. 815.m
dotes ueteris ecclesiæ 520.p
διδωτω, λατρεια 638.f
διδωτω claritas, gloria, maiestas, & alijs
modis uertit interpres 539.f
διδωτω homines autoritate polentes
807.m
Drachma, didrachmum quid 79.p
διδωτω comprehendo 471.f
Duas tunicas, pro binas 196.m
dubitatum de posterioribus capitulis epi-
stolæ ad Romanos 459.f
duces, pro praesides 780.f
duo uerba faciunt heretic. 234.f
duorum uerborū causa totius orbis sectus
est 734.f
duodecim hora, quid in Euagelio 267.f
duodecim tribus δωδεκαφυλον 347.f
duodecim, pro undecim 535.m
duo, una caro 483.m
duplex lectio uide lectio duplex
duplex sensus uide sensus duplex
duplo filij gehennæ, quomodo accipien-
dum 99.p
durandus 501.f
dynastia, praefecti 311.m
διδωτω, bini 134.m
Dyscolus quid 781.m
διδωτω, ἀρετη 291.f
διδωτω potentia 579.m
διδωτωελεου 749.p
διδωτω 314.f
διδωτωελεου 347.f

Eadem uox trifariā reddita, Offen-
sus sui 745.p
εα Græcis, sine, aut eia 124.p
εατωνταρχω 43.m.f
ebionitæ 599.m
εκαδωτω uarie uertit 48.f
Ecce relinquitur, non relinquetur 100.f
ecclesia, basis ueri 701.p
ecclesia, familia domestica 732.m
ecclesia mutat aliquādo sua decreta 83.p
ecclesia persecutrix, non persecutionem
patiens 59.p.m
ecclesia, pro concione 335.m
ecclesia quæuis congregatio 673.f
ecclesiæ prisca dotes 520.p
εκαδωτω, anceps 629.p
εκαδωτω & εκαδωτω 562.f
εκαδωτω 48.m
εκαδωτω quid 416.p
εκαδωτω, εκαδωτω 230.m
εκαδωτω pro εκαδωτω 404.f
εκαδωτω pro rumore 188.p
eclipsim solis in passione negat Origenes
contra Dionysium 117.p
Effundi emphasis 298.f
effunditur, frangitur 108.f. 152.f
εκαδωτω 732.p
εκαδωτω 266.m
εκαδωτω continens 725.p
εκαδωτω fuit, uel factus est 240.m
Egenorū in primis habēda cura 204.m
ego nesciebā eum, excussus sensus 244.p
ego domine 91.m
egressus, pro regressus 186.m
Ei, additum temere 355.m
ei autem qui potens est, coronis epistola
Paulinæ ad Romanos 459.f
εκαδωτω 514.m
εκαδωτω additum 29.p
ei nonnunquam percunctandi uim habet
87.p
εκαδωτω, pro ητις 578.p
εκαδωτω, pro nisi 208.p
εκαδωτω extra uincam 93.p
eius, additur ex proprietate sermonis He-
braei 122.f
eius pro omnes 722.m
εκαδωτω & εκαδωτω 88.m
εκαδωτω, πλεοναδωτω 573.f
εκαδωτω uertit placuerunt 764.f
εκαδωτω 551.p
decemofina, sex syllabis 34.m

elementa mundi, quæ Paulo 607.f
εκαδωτω, pro pagano 515.p. 596.p
εκαδωτω qui 307. 313.m. 318.m
eloim Hebraeis multa significat 736.f
εκαδωτω 669.p
εκαδωτω, pro εμεεισω 581.m
εκαδωτω 381.p
εκαδωτω 383.f
emphasis unius pronominis 454.m
Enallage temporis 206.f. 243.m
εκαδωτω, pro ενα 129.m
εκαδωτω non reddita, non acquie-
uit 374.m
enarravit, εκαδωτω 241.f
εκαδωτω, εκαδωτω 747.m
εκαδωτω, pro εκαδωτω 732.f
εκαδωτω 676.m
εκαδωτω 266.m
εκαδωτω 684.p
εκαδωτω, uertit in breui 627.f
εκαδωτω, εκαδωτω 510.f
εκαδωτω, εκαδωτω, idem polleat
597.m
εκαδωτω, εκαδωτω
Eorum quæ per me non effecit, locus ua-
rie expositus 453.m
εκαδωτω, λατρεια, εκαδωτω, εκαδωτω
λα 797.p
εκαδωτω 720.m
εκαδωτω 562.p
εκαδωτω nestis exterior ibidem
εκαδωτω unde dictum 33.f
Ephesus 618.p
εκαδωτω, irruo 131.p
εκαδωτω assumentum 47.m
εκαδωτω & γυνωια quid differant
42.f
epimenidis Creten. uersiculus 725.f
εκαδωτω quid 37.p. 729.f
episcopalis gloriatio 568.m. circumue-
nimus
εκαδωτω 293.f
episcopatum eius accipiat alter, quomo-
do interpretentur Hebraei 293.f
episcopi dispensatores doctrinae mysti-
cae 472.p
εκαδωτω, quid 787.m
episcoporum somnus 131.p
episcoporum uxores 700.f. nullum cri-
men
episcoporum summa in gregem charitas
284.f
episcopus quo maior, hoc debet minus o-
nerare populū 599.p
episcopus

I N D E X

Episcopus, idem doctor 633.p
errata quorundam indicasse, quare con- ducat 252.p.m
epistola ad Romanos unde missa 460.m
epistola ad Laodicenses falso inscripta Paulo 674.p
epistola ad Laodicenses falso inscripta Hieronymo ibidem
795.f
epistolam suam uocat noue, non qua scripserit, sed qua comeditur alijs 555.m
epistola nostra
mus 618.p
epistola ad Hebraeos interpres Graecus incertus 737.m
765.f
806.p
epistola Augustini suspecto titulo 305.p
772.m
205.f.725.f
epitaphis 362.f
uariae uertit 48.p.196.f
duo significat 586.m
607.m
421.p
206.m
245.p
238.p
46.p
54.p.809.f
200.f
549.p
582.m
497.m
731.m
361.m
153.p
352.f
286.p
352.f
143.m
113.p
14.f
85.p
bus 61.f
Esaias pro Asaph 66.p.m
esca uentri etc. pro esca ad uentrem pertinet, sicut annotauimus in epistola ad Romanos, si fuerit alteri uiro 483.p
esca, pro esca ibidem
esse dicuntur que in precio sunt 383.p
est est, non non 31.f.775.p
est pro esto, deprauate legitur 377.p
est, pro sunt 468.p
est et no, pro incostans et uariis 552.p
338.f
Et diuisus est, bisariam legitur et exponitur 489.f
et, coniunctio apud Lucam aliquoties uidetur ociosa 188.f
et heres per deum, uaria lectio 608.f
et hoc, per epistolam 482.p
et in uobis 364.p
et manentem, aliunde additum 123.p
et manifestum factum est, scrupulus excussus 293.m
et non potest solui scriptura, quod intelligendum 267.p
et omnis spiritus qui soluit Iesum, locus uarie lectus 799.m
et, pro etiam 53.p
et, pro quoque 364.m
et sepultus est in inferno, perperam dictum. Id manifestum est ex homilij Chrysostomi, quas scripsit de Lazaro 208.m
et sumus in uero, locus uariis 804.f
et quid eligam ignoro, obscurius dictum 648.f
ethnicorum uitia dissimulanda 479.m
Euacuare usurpatum, pro abrogare uerbum 377.p
euangelium quid Graece 1.p
euangelium Hebraice scriptum an uiderit Hieronymus 15.m
euangelij Matthaei an Hebraice scriptum euangelia apocrypha 158.m (1.f)
Euangelium Hebraeorum apocryphum. 85.p

euangelium Nazarenorum et an Hebraice scriptum 45.p.60.m
euangelium Pauli, euangelij Dei 244.f
euangelium qui subuertant 592.f
m.114.p
euangelista non fuerunt anxij in reddendis scripturae uerbis 298.p
euangelista non citant prophetas ad uerbum 26.p.163.m.181.m
euangelistarum fides 358.f
euangelista citans iuxta LXX 64.m
euangelista addidit de suo, duo 83.f
euangelista Latina uoce usus 30.f.115.p.137.f.247.f.283.p.339.p
euangelista nec cum LXX. consentit per omnia, nec cum Hebraeo 60.m.f.88.f.112.f.17.f
euangelistarum uerba dissonant 121.m.143.f
euangelico negotio non admiscendos affectus humanos 179.m
euangelizo te, Graece, non Latine 54.p.192.m
euauerunt, pro frustrati sunt 367.m
euchite Psalliani 36.p
cum, pro cam deprauate 267.f
23.f.456.p
421.f.619.p.648.p.685.p
dilute uertit uolebamur euerit, pro euerit 211.p (678.f)
euge eu 106.f
257.f.577.p
48.p
312.p
354.m
545.m
350.f
598.f
326.p
206.m
637.f
87.m
366.p
208.f
248.f
563.m
82.f
97.p
197.m
416.p
22.p
609.m
ex con/

ANNOTATIONVM

ex contentione, pro contentiosi 374.m
excommunicatio 479.f
excusatio, pro decessis 277.m
ex et de quid differant 6.p
exemplaria uetustissima quae secutus sum 5.m
exhibeamus pro commendantes 565.m
ex his quae audierunt, locus uehementer obscurus, explicatus 745.f
exhortatio toties pro consolatione posuit, oscitans interpres 548.m.549.p
ex fide in fidem, quomodo intelligendum 365.f
ex hoc, pro posthac 168.m
ex illo et de illo, an differant 6.p.9.f
ex ipso, per ipsum, in ipso 432.p
exire, pro diuulgari 287.m
651.f.749.m
138.f
183.p
549.f
299.m
43.m
1.m
228.f
749.m
451.f.748.f
701.m
708.m
593.m
378.p
358.p
238.f
39.p
93.p
104.p.m
672.p
396.m
416.f
582.m
Faber ab Erasmo dissentiens de Euloim 737.p
faber Stapulensis 184.f.384.p.482.m.508.f.522.m.540.p.572.f.578.m.640.m.661.f.673.f
faber, lapidarius 67.m
fabri excussa annotatio 482.m
fabri sententia expensa 62.p.133.f.410.f.476.f
fabri Stapulensis laus 360.f
fabiola publice poenitentiam confessi est, quod uiro relicto flagitioso alteri nu- pisset 504.p
fabiola oratio ad Paulum aequissimum iudicem ibidem.m
fabula coficta de Thoma aquinate 510.p
fabula ridicula de sacerdote indocto 315.m
facere horam 86.f
facere illum Graece, pro illi 90.m.114.f
facrem pro faciam 510.m
faciat pro exigatis 181.f
facies pro persona 148.f
facies dicitur ire 198.p
facta, pro cepta 270.f
facta est, pro extitit 241.m
factor legis, durus sermo Latinis 374.f
factum pro natum 355.f
factum est istud caput aut angulus iste 93.m
301.p
320.f
586.p
302.m
302.m
602.m
188.p
58.f
258.m
446.p
90.f
accepta
ibidem
783.p
637.p
551.f
694.f (698.m)
365.m
776.f
57.f
758.p
709.f
365.p
758.m
36.f
142.m.234.f
44.f.56.p
74.f.234.m
100.p
485.f
482.p
fretum

I N D E X

fretum, mare, lacus 131.m
fretum pro mari 46.f
frigidam poposcit 53.f
fructum plus 276.m
De fructu gradibus, stulta opinio 65.p
fuit ad terram, pro appulit 255.m
furis nocturni similitudo 98.f
G
G Adreni 131.f.194.f
Galate qui 591.f.602.m
galcan spem salutis, appositivae 683.p
galilaea dua 25.f
gallorum pronuntiatio 275.f
γαμεψ Gracis commune viro & feminae 98.p.84.p
γδ particula connectens orationem 5.p
gaudere gaudium, atticus tropus 16.m
gaudere pro gaudete 437.m
gaza ciuitas 311.m
Γερυδε, praesenti significato 385.p
gehenna quid Hebraeis 30.m.51.m
genealogia Christi 1.f
genealogia Christi uariat 184.p
genealogiarum causa non anxie digladiandum 186.p
genealogia seruatoris quosdam praetermittit 4.m
genealogiae iudaicae, cuiusmodi 690.f
generatio, pro aetate hominum 103.f
Γενεσις 68.m
genexareth quid Hebraeis 69.f
genimen, inaudita uox 21.m
genitiuus rei, non personae 95.p
Γενωμενου, Γενωμενου 608.p
gentilis quid propriè Latinis 34.p
geraseni, gadareni 131.f.195.p
gergesiu eadem quae gadara 45.f
gerion triplex 677.m
geron dicubi minutula perseques 169.f
Γη quid Hebraeis 18.m
gethsemani 110.p.153.p
Γηγονομεψ, γυροβοσκειψ 704.p
gignit & mulier 3.f
Gladij duo 224.p
gladio perire, qui gladio percussit quo accipiendum 111.p
gladium emi iubet Christus quo intelligendum, uaria sententia, & irrita cuiusdam impudens calumnia 222.m
gladium portare ridicule iubemur, si non licet uti 225.m
gladium quo consilio iusserit emi Christus 226.f
gladius 224.p
gladius Christi 226.m

gloria νεωχρισ 550.m
gloriatur, pro glorificatur 521.f
glorificate & portate deum, & Graci secus legunt 484.p
Glossema Decretalium notatum 758.p
Gnidus insula 349.p
γνως & 689.f.723.m
γνωμης, σγγνωμης secundum indulgentiam 486.m
γνωσας επιγνωσας differunt 42.f
Golgotha & Golgoltha 115.f
Grabatum unde dictum 252.f
gradatio 385.f
graeca ad uerbu ridere absurdum 219.m
graeci gentiles 364.p.374.m.515.p
graeci plus habet quam nos 323.m.330.p.426.m.514.m
graeci codices quidam ad Latinos emendati 553.p
graeci diuerse legunt 413.m.429.m.323.f.335.m.336.m.346.m.373.p.590.p.799.m.803.f.
graeci egre receperunt Apocaly. 810.m
graeci sermonis proprietates 268.p
graeci & Barbari 364.m
graeca lucidiora nostris 561.f. Item auctore Hieronymo
graeca ambigua 579.p. absens autē confido
graeca planè solacca 809.f
graecis longe diuersa sententia 775.m
graecus interpres ad Hebraeos epistola incertus 737.m
graecus, pro ethnico 365.p
gratia cooperans 552.m
gratia dei, pro gratias ago 402.p
gratiam, pro beneficio 546.m. Ibidem. f. in hac gratia
gratia, pro gaudio, χαεος pro χαεε 550.f
gratiam, pro gratia 241.p
gratia, pro dono 363.p.520.m
gratia plena 164.f
gratiosi ibidem
gratia χαεος quid sonet Gracis 357.f
gratia salui facti estis 624.f
gregorius primus 497.f
Guilhelmus Budaeus 31.p.209.p.214.m
guilhelmus Grocinus 331.m
guilhelmus Monteioius 678.m
guilhelmus Varamus Archiepisc. Cantuariens. totius Angliae prim. regni totius cancel 120.p.677.p
γυν mulier uel uxor 54.f

H

H Abere, pro posse 210.p. 257.m
Habentes eandem retributionem, locus noue expositus 566.f
habent Ioannem, non habebant 91.p
habitus efigis 749.m
Hac cogitate & agite 659.m. calumniator depulsus
haeresis in bonam partem 347.f. Item pro dissidio 516.f
haeresis occulta 224.m
haeretici philosophi fumos offuderunt diffcultatibus 693.p
hanc, pro hunc 688.f
αυτος αυτος 593.m. quod proposuit ei Hebraica ueritas 64.p
hebraice docti raro consentiunt 94.m
hebraicum idioma 303.m.553.f.570.p.662.m
hebraicus tropus 399.f.788.m
hebraea, Syra & Chaldaica quid differant 133.m
hebraea longe aliter scribuntur a Graece scribentibus 3.m
hebraeam aspirationem Graci exprimunt per χ 2.m
hebraei sero receperunt apices 28.f
hebraeis qui scribit, non statim hebraice scribit 45.p
helias apud Malachiam 55.m
heluidianorum error 5.m
henricus à Bergis, episcopus Cameracensis 678.m
herodes quis 18.p.68.p
herodes tres 137.m
herodes maior 180.f
herodiani qui hic & heic quid differant 62.p
hic uide 60.p.102.m
hieronymi annotatio pugnat cum epistola ad Hebraeos 10.f.759.f
hieronymi annotatio expensa 12.f.140.f.629.p.637.m.724.f
hieronymi annotatio minuta 641.f
hieronymi noua interpre. 635.f.757.f
hieronymi comentarios in Mattheum uideri decurtatos 61.p.91.f. Eiusdem commentarij in Psal. ab impostore confusi 66.m.294.p
hieronymi opinio expensa, de uectigali ecclesiasticorum 79.m
hieronymi locus emendatus 11.m
hieronymi opinio expensa 12.f.14.p.39.f.67.m.108.f.309.m.342.p.617.p.681.p

hieronymi

ANNOTATIONVM

hieronymi rationes excussae de diuortio 500.f.501.p
hieron. etiā post castigatū Nouū testamētum reprehēdit quod legimus 637.p
hieronymus à seipso dissentiens 490.p
hieronymus à calumnia defensus 52.p
hieronymus de epist. ad Hebraeos 767.p
hieronymus taxat interpretem 477.p
hier. Donatus, Venetus Patritius 518.p
hieronymus attactus 614.f
hier. ab August. longe dissenties 598.m
hieronymus emendans in commentarijs hanc quam habemus aditionem 521.f. In redemptionem
hieron. memoria lapsus 121.p.582.m
hieronymus detorquens nonnihil uerba scripturae 484.m
hieronymus indicat quiddā omisum esse in uaticinio Esaie 60.f
hieron. sibi non constans 583.m.622.m
hieronymus quod se testatur emēdasse, in nostris codicibus non habetur 637.p
hieronymus contaminatus 674.m
hieron. taxat nostram aditionem 699.m
hierosolyma, orum & Hierosolyma, mae, utrunq; dicitur 13.p
hierosolyma multis dicta nominib. 611.p
hilarij lapsus in Osanna 89.m
hilarij distinctio 237.p
hilario L X X. interpretum sancta auctoritas 89.m
hilarius leuiter Graece doctus ibidem. f
hilarius unus nobiscum faciens 55.p
historia de muliere adultera, in multis nō est 260.m
historia humanae quales 289.p
homerus cur iliadē orsus à μλωιψ 45.m
homilia in Ioannem falso Origeni inscripta 236.m
hominum, pro nominum, mendose 293.p
hominis tres partes 468.p.683.f
honore parentes quid 70.m
honore quid Hebraeis ibidem
honore inuicem praenientes, sensus ambiguus 436.p
honor p subsidio 436.p.670.f.707.p
honor pro abstinentia à coitu 782.f
hora crucifixionis diuersa 155.m
hora, pro tempore 277.f.733.m
hora dici apud Iudeos 268.p
hugo Cardinalis notatus 47.f.61.f.84.m.350.p.556.p
hugonis Card. taxata etymologia. 84.m
hugo à Charo 696.p
huius mundi, idest, Graeciae 477.f

humana exempla 515.m
humanae historiae quales 289.p
humanius curare uictū q̄ uindictā 224.p
humiles abiecti 438.p
humilitas Mariae, τεινεωσ, non sonat uirtutem 167.p
hymare, pro hybernare 545.f
hymno dicto 108.f
hypallage temporis 759.f
hyperbaton 308.m.361.p.363.f.558.p.591.f.745.m
hyperbole auctore Origenē 362.m
hyperbole 28.f.34.f.287.f.664.p
hypocrita Gracis, histrio siue actor 34.m
I
Iacobus aliquid tribuens legi 338.f
Iacobus, cognomento Iustus 594.f
iacobus decimus tertius apostolus ibid.
iacobus Faber, uide Faber
iacobus prophetiam non adducit ad uerbum 324.m
Iambres, Mambres de quibus nihil legitur usquam 719.f
Iam enim securis, legendum iam enim securis 22.p
iam, pro posthac 253.p
iconia duo 322.m
ιδε, εδε 375.f
idem dicere, pro consentire 460.f
idipsum inuicem 437.f
idipsum sapere, pro cōcordes esse 658.p
idoleum quid 507.f
idololatria & haeresis, fornicatio est secundum Augustinum 500.m
idolotica, pro idolothyta 507.f
iechonias idem iehoiachim 3.m
ieiuniorum onus 58.f
iesu infantia fabulosa 245.p
iesu innocentia omnium testimonio comprobata 114.f
iesu nomen unicum 303.p
iesum, pro seruatorem 321.m
iesu, pro iesum 519.f. & 520.p. Dominus Iesus, pro dominum iesum
iesu seruatoris nomē idem esse cū nomine Iosue ducis, cōtra calūnias Iud. 9.f
iesu nomen additum 5.p.46.m.75.p
iesus filius Ioseph 247.p
iesus quō dictus est profecisse 180.p
illuminatio Euangelij gloriae Christi, locus obscurus & uarie lectus 558.f
ιματιου, χιτωου 33.p
imber, nimbus 208.m

imitatores, pro coimitatores 657.m
immolaticia 325.
immunditiae omnis in auaritia, noua Hieronymi interpretatio 635.f
impar coniugium 658.m
imperauit, pro increpauit 45.m.188.p
imperator Caesar 281.f
imperator nullus adhuc tenuit totum orbem 171.m
imperet, deprauate pro increpet 807.m
impietas pro impietates 429.f
implere, pro perficere Hebraeis 10.p
impœnitens 373.p
impostor πλεωος 118.m
impudentia ingrata 785.p
inabsolutum apud nos 130.p
in alijs linguis 296.m
inanis, pro pauere siue egeno 536.m
in capite habens 515.f. uelato capite incenterices, δαελορι 727.p. non criminatrices
in carnem unam, legendum 83.m
in carnem, sicut in patrem 642.f
incipiens esse annorum XXX. 183.f
incipientes μελωτες 770.p
in cogitationibus 367.m
in cōcupiscentijs, pro per concupiscentias 368.p
inconsistentes 223.f
incredibiles, pro increduli 726.m
in decem millibus, iuxta hebraeam dialecton 210.f
inde ne exeat, p et inde exeat. 196.m
in desperantes, απελαπισοντες 191.m
indignari χαλεω 258.m
ineptas uertit δεβηλς 702.f
in faciem, pro palam, siue ficte 597.f
εις το τελα 556.f
infantes νηπιοι, quod uertere solet paruuli 375.m
in figura, pro figura, deprauatū 512.m
in finem 556.f
infirmitas ferenda, non alenda 444.m
ingenium, pro in genuo 572.m
in habitu ornato, non recte expositum à quibusdam 697.p
ingratitude impudens 75.m
in hunc modum 238.m
in his omnibus, p. in omnia 214.p
in hominibus, p. in hominibus, exactius declaratum q̄ in hominibus 172.f
inimica, pro inimicitia 404.m
in idipsum, p. in inuicem 486.p
in illo, pro in illum 507.p
in ipso, pro per ipsum 266.f

AA iniuriā

I N D E X

iniuria benefactis rependenda	499.p.m	222.p.238.m.306.p.308.p.310.f.337.m.347.m.456.m.560.f.744.f.751.p	ipse, pro ultro	278.p
iniusticia, quae in probitas	480.m		ipsis, pro isdem	464.p
in mendacio, pro per mendacium	367.f		ipso, pro eodem	465.m
in Mose, per Mosen	511.f		iracundia ἰρακύνια	636.m
innocentius tertius	459.p		irasci uetitur à Christo, à nobis excusatur	498.f
in nomine	497.m.f		ironia in sermone Christi	110.f
in nomine prophetæ, quò intelligèdū	53.m		te & requiescite	
in omni pretorio, pro in toto	647.f		ironia in literis sacris	589.p
in palam	258.p		iscariotes	49.m
in pmissione, reddidat autore Hic.	641.f		isidorus notatus	7.m.107.f
in p, per, apud Heb. 78.f. 210.f. 465.f			israhel uir uidens decem, hactenus perperā intellectum	416.m
in proximas, pro in circūiacetes	138.p		ισοπνοσ οὐκ uidere	594.m
in quem, pro in quæ	778.p		italia, pro Attalia	323.f
in quibus, pro inter quos	361.p		ita, pro etiam	204.f
inquit, additum	291.m		ita, quomodo affirmat	31.f
inquunt, pro inquit	580.m		ita redundat	526.m
in quo omnes peccauerunt, uarie expositum	387.m		iter sabbati	102.p
in remissione, pro per remissionē	170.f		iterum secundum	251.m
in sanctificationem, deprauate	776.f		iudas trinominis	49.m
insigne castrorum, pudenda deprauatione	352.m		iudæica genealogia	690.f
in similitudine prauaricatione ad. 394.f			iudæa duas tribus cōplectitur	12.f
in similitudine, pro per assimulat. 367.f			iudæa, pro tota gēte iud. 292.p. 297.m	
insinuans, pro allegans	327.m		iudæi natura	601.f
insitio, & insertus, pro insitus	429.p		iudæi baptizati	99.m
in spiritu & igni	22.m.f		iudæi religionis uocabulum	297.m
in sublime tolli	207.p		iudæi subditi Cesari	281.f
insulsi pro fatuo	145.f		iudæorum bella	182.f
instans & praesens	488.f		iudeonum sectæ uarie	355.p
in suo sensu abundet	446.p		iudeus quidā calūniator notatus	51.f
instauratur, pro recapitulatur. Apparet interpretem legisse ἀνακαινώσεως	441.m. 620.p		iudicare Hebræis, pro condemnare	41.f. 249.p. 480.m
instite, fascia sepulchrales	268.f		iudicare inter diem & diē quid	445.m
institutus sum, μεμύνηκα	660.p		iudicare pro statuere	448.p
instruite, pro instaurate mēdose	615.m		iudiciū pro cōdēnatione	149.f. 150.p
intellecta conspiciuntur	366.f		iudiciū extremus dies omnibus incertus & semper expectatus	104.m
intentator, pro qui non tentat aut tentatur	768.f		iugum domini suauē 57.p. quomodo aggravatum inibi, m	634.m
inter nos, in nobis	239.p		iunctura & φη	222.p
interficere ὀλεσε ἐλκεδον	348.m		iunior, pro contempto	
interpres Theophylacti de suo mutat quædam	746.p		iurare quatenus uetemur, excussum præter ueterum opinionē	31.m.f. 538.m
interpres aliud legit	457.m		iurat Paulus	584.p. 594.f
in superest	556.m. 609.m		iurandum à Christo prohibitum, à nobis recipitur	498.f
in uerbis	90.m		iurandum quatenus licitū	538.m
in uerbis	163.m. 273.p		iussit, pro cōpult, non recte	69.p
in uerbis	434.f		iusticia, pro iustus, sicut uita pro uiuus	564.f
in uerbis	188.f. 321.m		iusticia regni caelorum	94.m
in uerbis	193.f		iustus ex fide uicturus est	365.f
interp. copia affectator	311.p. 380.m		iustus pro bono. quocūq; modo	6.m
in uerbis	88.p. 95.p. 217.f.		iustus uix saluabitur, aliter est apud Septuaginta	

ANNOTATIONVM

tuaginta	786.f	557.m. 592.m. 607.p	loc. difficilis noua rōne explicatus	804.p
iusti, pro iuste, mendose	539.p		locus diuersus apud Græcos, qui autem subministrat	577.f
iustificare, glorificare	410.p		locus & uarius & obscurus	580.f
iuxta propositū, duplex sensus	409.m		locus expensus per Origenem	85.p
			loc. hactenus perperam enarratus	782.m
			locus hactenus parum apte recitatus à Theologorum uulgo	432.f
			lam causam	347.p nul
			locus insulsiſsime à quibusdam enarratus	782.f
			loc. inuolutus et uarie explicatus	340.p
			396.p. 480.f. 655.f	
			locus longe aliter à Græcis & lectus & expositus q̄ à nostris	371.m. 373.f
			locus multifariam expositus	708.m
			locus noue expositus	85.p. 96.p. 316.p. 366.f
			locus mutilus	249.p
			locus noue & præter communem citationem explanatus	650.m.f
			locus obscurus & uarie expositus, honoræ patrem	70.m
			locus obscurus enodatus	100.m. 259.p
			448.p. 451.f. 470.p. 551.m.	
			570.m. 648.f. 669.p	
			locus obscurus & inuolutus	551.m
			Ut sit apud me	
			locus obscurus, unum quidem in monte Syna	610.m
			locus obscure redditus ab interp.	315.f
			473.m. 564.m. 610.m. 782.p	
			loc. obscurus et uarie lect. 547.m. 558.f	
			locus olim quibusdam suspectus in epistola ad Hebræos	750.p. 752.f. 756.f
			locus olim notatus	761.p. 763.f
			locus palam deprauatus	417.p
			locus perperam expositus	672.p
			loc. perplexus discussus	710.m. 794.m
			locus pro argumento	311.f
			locus qui olim in latinis codicibus erat omissus autore Hieron	490.f
			locus redditus	310.f. 337.p
			locus uarie intellectus	655.f. ut stercora
			locus uarie lectus & expositus	548.m
			568.f. 596.m	
			locus uarie expositus	75.m. 453.f.
			469.p. 597.f. 603.p. 705.m	
			locus uarie lectus, de igne rapiet	808.f
			locus uulgo parū intel.	666.m. 784.f
			locus perperam citatus, olus manducet	445.p
			locutio Græca reddita, quid nobis & tibi	46.p
			Δόγμους	333.p
				AA 2 Loquitur

I N D E X

loquitur ad edificationem 545.m
δογματικῶς 708.f
δογματικῶν 714.m
λόγος, multa declarat 232.p
longe agente 211.p
lucas audita scripsit, non uisa 158.p
lucas addit aliquid de suo 297.f
lucas cuius laus in Euangelio 574.m
lucas magis et quam Hebraice doctus 64.m, 158.p
lucas medicus 673.f
lucas unus totam uitam Iesu seriem profecquitur 158.m
lucas sequitur Septuaginta 187.p, 304.p
lucæ duo libri unum opus 231.f
lucetis, pro lucete 652.f
lucrificare pro accersere 351.p
lunatici qui 27.p
luscus quid proprie 145.m
lux mundi 234.f
luxuria quid proprie 641.p
luxuriari κατὰ σφύλωϊν 814.m
Lyrani et Thome opinio expesa 376.p
Lyranus notatus 39.p, 337.p, 478.p, 693.f, 780.p, 782.f, 791.m, 810.p
Lyranus et Carrensis taxati 281.m, 343.p, 634.f, 771.f
Lystra, pro Myra 348.f
λυστρου 88.m
M
Magda, magdala 73.f
magi qui sunt 15.p
magis, corrigentis 790.m
magis, pro potius 140.f
magis pluris, solocoon 40.f
magnates quo mouendi 673.p
magni dei et seruatoris, duplex lectio 728.f
maiestas pro gloria 86.m
maior, pro maximus 80.m, 527.f
maior, minor 418.p
maiozem sui, pro maiozem se 751.f
maius Ioanne, noue dictum 254.p
μακαριστός μακαριοῦ 609.m
μακροθυμῶν leni animo esse et lento ad uindictam 81.f
μακροθυμῶν 81.f, 631.p
μαλακία et νόσος quod differat 26.f
μαλακίᾳ 48.m
male, pro misere 72.f
maledicere, pro deuocere 437.m
maledictum pro maledictione 605.m
maledictus omnis homo, locus ex Hebraeo uarie uersus 605.p
malignitas pro asperitate moris, Græcis κακοθυμῶν 370.p
mali pro miseri 640.m
malo resistere, quod prohibemur. 32.p.m
mamma nutrire 220.f
mammona Syrum uerbum 40.m
mandauit pro mandabit 24.f
manducet olus 445.p
manat de prauatum in manet 380.f
manicare, pro manere uenire 221.m
manichæis etiam saxa uiuunt 237.p
manus nostræ contractauerunt, locus uarie distinctus 796.m
manserit, pro manserint 697.f
maranatha 547.m
marcus abbreviator Matthæi 23.f
marc, lacus, fretum 131.f
maria et Mariam 164.m
margarita Caroli Casaris amita 2.m
maria turbatur aspectu et uerbis angeli 165.f
marie paupertas munda 172.p
marie quidam nimium tribuit 179.f
maria quædam, nesciuit 179.p
marie imperfectum aliquid tribuitur 62.m, 177.p.m
μαστω. castigo 762.m
μαθητῶν doceo et sum discipulus 67.m, 118.m
matrimonia perplexa 505.m
matrimonia paria et imparia 487.f
matrimonium in archaico 492.m
matrimonium uinculum archaicum 58.f
matrimonium in archaico 495.f
matrimonium sacramentum 501.m. Item septimum sacramentum 642.p
matrimonium monachismo solui 494.f
matrimonium in archaico 494.f
matrimonium nemo contrahit nisi ut sit perpetuum 502.p
matrimonium temere imitur apud Christianos, quum sit indissolubile 504.m
matrimonium interdictum sacerdotibus 698.f
matheus an Euangelium scripsit Hebraice 44.f
matheus diffonans a propheta uerbis, non sensu 109.f
matthæo cur publicani nomen additum 49.m
mea uindicta 438.f
meditari μελετᾶν, non recte expositum a Thoma et Hugone 703.m
mediator, μεσίτης, uerbum peculiare sacris literis 606.f
μεγαθυμῶν 429.m
megistanes, magnates 137.m
μελῆ μῶσῃ 522.p
melchisedec 751.m
melite insula, deprauatio manife. 352.p
melius pro suauis 189.p
melius, pro meliora 764.f
melote 761.f
μελλας, pro μελλας 635.p
memorari, pro meminisse 168.f
memoria, non μνήμη, sed μνημόσυνον 107.f
memoria, pro mentione 362.f
μελλ conuinctio omiffa 484.p
menandri senarius 539.p
mendacium ubi situm de quo Augustinus 600.p
mendax, et mendacii pater 264.p
mendax, non qui mentitur, sed qui non prestat quod promittit 377.m
mendicitas ociosa improbanda 172.m
mendum manifestum apud nos 285.p, 534.m, 589.m. uide Deprauatio
mentiri inuicem, incepte redditi 671.m
mentiri spiritum sanctum 305.f
merces ἀντιμειδία 368.f
meretrices preecedunt 91.f
μεταμῶν quid proprie 41.p, 50.f
meritum et gratia pugnant inter sese 67.m
messias 234.f
μετα prepositio uarie usurpata 142.f
μετανοια, μεταμελεια 569.m
μετανοεῖν quid significet 18.f
μεταωρεῖς ἀπὸ λογῶν 207.p
μεθοδία, insidia 645.p
μεθοδία 634.p
metreta, cadus 247.m
μετροπαδείν 748.m
μηδεια 21.f
μηδεια 383.p, 465.p
michael archangelus 807.f
mihi uindicta, p uindicta 438.f, 757.p
minister 159.f
minister pro administrator 753.p
minorauit, pro minus habuit, parum latine 573.f
minores Franciscani unde 107.p.m
minutissima in scripturis non negligenda 560.m
miraculum linguarum raro legitur 316.m
miserationes 432.f
misericordia, pro beneficentia 47.m
misericordia pro miserationes 432.f
missus ἀπεσταλμένος 237.m
missus est foras 276.f
mittere pro proficere 70.p
mittitur et ardet 276.f
μνημόσυνον 152.p
μνησῶν καὶ μνησῶν 5.p
modestia, pro humanitate 658.f
modestia laus 677.p
modicum lumen in uobis, non recte accipi uulgo 270.p
modicum, subaudi tempus 271.f
modicum pro pusillo 278.p
modo, Romana uoce usus euangel. 28.m
modo, pro nunc 111.m
modus et instrumentum, Græcis datiuo exprimitur 554.m
modus pro modo uerbi 704.m
mortale, pro mortalitate 562.m
mortificatos in carne, deprauatio in nostris euidens 783.f
moriturus sint omnes 682.m
morus arbor 214.f
moses propheta 302.m
moses enim scripsit, locus depr. 422.p
mulier, pro uxore 484.m
multi pro omnes 396.p
multa coacte detorqueri ad Christi matrem 813.m
multi eorum qui habebant spiritus immundos 310.f
multo preciosior sit auro, Græcis longe diuersa lectio 777.p
mundus, de Grecia dictum 477.f
mundus, quicquid est temporarium 608.p
mundus pro summa 772.p
municeps πολιτης 339.m
mundicies pharisaica 99.f
musica que hodie in templis 533.p
mutabis, pro uolues ἐλπίδες 735.f
mutata persona 241.p, 402.m, 756.p
μυκτηρισμῶν 213.p
myra 348.f
myrij pro innumeris 475.f
N
νεφελτικῶν 2.p
Ναῖ 31.f, 54.m, 56.f, 73.m, 379.m
ναῖ καὶ ὄ 552.p
nardii folium in unguentis 151.m
nardus pistica ibid.
narratio que sibi non constans uidetur 308.p, 340.m
nasci denovo, bifariam acceptum 248.p
nathan fuisse prophetam 184.p
nati mulierum quis contra Hieron. 54.m
natum, pro conceptum 9.m
natum, pro seminatum 130.f
natura postum, pro omnino 624.m
natura Iudæi 601.f
naucula πλοικερα, πλοικερα 255.f
naucula, pro nauis 44.f, 46.f, 69.m, f
nauc. Petri, cuius typus arca Noe 45.p
nazareus quid Hebraeis 18.m
neapolis 326.p
necessaria pro necessaria 521.m
necessitas pro autoritate 440.f
necessitates pro memorijs 437.p
nec passum pedis 308.m
νεκρωσις 383.f
negare in Christum, et negare in Christo 507.f
negationes due pro unica 29.m, 146.p, 150.f, 505.m, 507.f, 509.p
negationes tres pro una 102.p
negatio corrigens non remouens 145.p
negatio eadem trifariam accepta 229.p
ne gustaueritis, μεμνησῶν 670.p
ne irascaris 498.f
ne in melampygam 527.p
nemini consenseritis, superest apud nos 612.f
neophytus, quis et unde dictus 700.p
νεος et νεωνος quid differant 47.f, 127.p
νεωνος, quid 334.f
neque presentia neque futura, neque fortitudo addita 412.f
nequam, pro facinorosus 228.m
nequam, pro malus 40.p
ne quando, pro si quando 719.m
neque uicinos, neque diuites, pro neque uicinos diuites 210.p
nequitia, pro astutia, κωβεία 633.m
nequitia pro malitia 369.f
ne supra scriptum est, locus obscurior 473.m
nicolaus profelytus 307.f
niger Græce 320.p
nihil, id est peccatum 236.p
νηπιωσῶν 533.f
νηπιωσῶν, et μογοι quid differant 56.f
νηπιωσῶν infantes 375.m
νηπιωσῶν, pro ἡπιωσῶν 676.m
νηπιωσῶν uerbum anceps 721.m, 726.f
nisi, iurantis, uelut et si 751.f
nisi unicuique sicut diuisit dominus, uarie legitur 488.p
nisi et μελω confirmandi 751.f
nocte et die, secus quam solet appositum 130.m
noctis diuisio 152.f
nodus bifariam explicatus 143.p, 308.p
nodus explicatus quem Hieronymus non explicuit 15.m, f
nolite dare, pro ne detis 42.p
nomen pro nomine in Euangelio 66.p, 100.f, 113.p, 127.p
non angustiamini 566.f
non cognosco 166.p
non cognouisti 272.f
non creditis, pro non credite 273.p
nondum erat spiritus, quomodo intelligendum 259.f
nondum ascendo 258.p
non enim qui in manifesto Iudæus, sermo inabsolutus 376.m
non esse, quod dicti sunt infantes 17.f
non est ambitiosa, dure redditum, pro ἄεχμωσῶν 527.p
non est meum dare 87.f
non ex operibus etc. uox delicatorum militum quibusdam uidetur, quum sit uox Pauli 730.f
non habent, pro non possunt 210.p
non intellexerunt, additum apud nos 371.m
non, pro nondum 72.f, 257.p
non entia dicuntur Hebraeis contempta 383.p, 465.p
non omnes morientur 541.m
non solum, peculiare Græcis 385.f. Item peculiare Paulo 408.p
non sumperunt 106.p
non ultra, pro nondum 552.m
νοσῶν 708.f
νόσος morbus uerius quam languor 49.p
νόσος et μελακία quid differant 26.f
nostra dissident a Græcis 141.f
uide Deprauatio in nostris
nostra lectio praefertur Græcæ 25.p, m, 452.f, 485.m
νοσῶν, suffurari 728.p
notatus quidam de etymologia nominis Melchisedech 751.f
noua interpretatio 96.p, 318.p, 366.f
noua salutatio 164.f
nouissime, pro postea 106.p
nouissime, pro nouissima 538.p
nouissimus hostis, mors ibidem
nouus νεος et νεωνος 47.f, 127.p
nouitatis calumnia 233.m
νεμωσῶν 668.p
νεμωσῶν 149.f
νεμωσῶν 369.m
AA 3 νεμωσῶν

ANNOTATIONVM

mittitur et ardet 276.f
μνημόσυνον 152.p
μνησῶν καὶ μνησῶν 5.p
modestia, pro humanitate 658.f
modestia laus 677.p
modicum lumen in uobis, non recte accipi uulgo 270.p
modicum, subaudi tempus 271.f
modicum pro pusillo 278.p
modo, Romana uoce usus euangel. 28.m
modo, pro nunc 111.m
modus et instrumentum, Græcis datiuo exprimitur 554.m
modus pro modo uerbi 704.m
mortale, pro mortalitate 562.m
mortificatos in carne, deprauatio in nostris euidens 783.f
moriturus sint omnes 682.m
morus arbor 214.f
moses propheta 302.m
moses enim scripsit, locus depr. 422.p
mulier, pro uxore 484.m
multi pro omnes 396.p
multa coacte detorqueri ad Christi matrem 813.m
multi eorum qui habebant spiritus immundos 310.f
multo preciosior sit auro, Græcis longe diuersa lectio 777.p
mundus, de Grecia dictum 477.f
mundus, quicquid est temporarium 608.p
mundus pro summa 772.p
municeps πολιτης 339.m
mundicies pharisaica 99.f
musica que hodie in templis 533.p
mutabis, pro uolues ἐλπίδες 735.f
mutata persona 241.p, 402.m, 756.p
μυκτηρισμῶν 213.p
myra 348.f
myrij pro innumeris 475.f
N
νεφελτικῶν 2.p
Ναῖ 31.f, 54.m, 56.f, 73.m, 379.m
ναῖ καὶ ὄ 552.p
nardii folium in unguentis 151.m
nardus pistica ibid.
narratio que sibi non constans uidetur 308.p, 340.m
nasci denovo, bifariam acceptum 248.p
nathan fuisse prophetam 184.p
nati mulierum quis contra Hieron. 54.m
natum, pro conceptum 9.m
natum, pro seminatum 130.f
natura postum, pro omnino 624.m
natura Iudæi 601.f
naucula πλοικερα, πλοικερα 255.f
naucula, pro nauis 44.f, 46.f, 69.m, f
nauc. Petri, cuius typus arca Noe 45.p
nazareus quid Hebraeis 18.m
neapolis 326.p
necessaria pro necessaria 521.m
necessitas pro autoritate 440.f
necessitates pro memorijs 437.p
nec passum pedis 308.m
νεκρωσις 383.f
negare in Christum, et negare in Christo 507.f
negationes due pro unica 29.m, 146.p, 150.f, 505.m, 507.f, 509.p
negationes tres pro una 102.p
negatio corrigens non remouens 145.p
negatio eadem trifariam accepta 229.p
ne gustaueritis, μεμνησῶν 670.p
ne irascaris 498.f
ne in melampygam 527.p
nemini consenseritis, superest apud nos 612.f
neophytus, quis et unde dictus 700.p
νεος et νεωνος quid differant 47.f, 127.p
νεωνος, quid 334.f
neque presentia neque futura, neque fortitudo addita 412.f
nequam, pro facinorosus 228.m
nequam, pro malus 40.p
ne quando, pro si quando 719.m
neque uicinos, neque diuites, pro neque uicinos diuites 210.p
nequitia, pro astutia, κωβεία 633.m
nequitia pro malitia 369.f
ne supra scriptum est, locus obscurior 473.m
nicolaus profelytus 307.f
niger Græce 320.p
nihil, id est peccatum 236.p
νηπιωσῶν 533.f
νηπιωσῶν, et μογοι quid differant 56.f
νηπιωσῶν infantes 375.m
νηπιωσῶν, pro ἡπιωσῶν 676.m
νηπιωσῶν uerbum anceps 721.m, 726.f
nisi, iurantis, uelut et si 751.f
nisi unicuique sicut diuisit dominus, uarie legitur 488.p
nisi et μελω confirmandi 751.f
nocte et die, secus quam solet appositum 130.m
noctis diuisio 152.f
nodus bifariam explicatus 143.p, 308.p
nodus explicatus quem Hieronymus non explicuit 15.m, f
nolite dare, pro ne detis 42.p
nomen pro nomine in Euangelio 66.p, 100.f, 113.p, 127.p
non angustiamini 566.f
non cognosco 166.p
non cognouisti 272.f
non creditis, pro non credite 273.p
nondum erat spiritus, quomodo intelligendum 259.f
nondum ascendo 258.p
non enim qui in manifesto Iudæus, sermo inabsolutus 376.m
non esse, quod dicti sunt infantes 17.f
non est ambitiosa, dure redditum, pro ἄεχμωσῶν 527.p
non est meum dare 87.f
non ex operibus etc. uox delicatorum militum quibusdam uidetur, quum sit uox Pauli 730.f
non habent, pro non possunt 210.p
non intellexerunt, additum apud nos 371.m
non, pro nondum 72.f, 257.p
non entia dicuntur Hebraeis contempta 383.p, 465.p
non omnes morientur 541.m
non solum, peculiare Græcis 385.f. Item peculiare Paulo 408.p
non sumperunt 106.p
non ultra, pro nondum 552.m
νοσῶν 708.f
νόσος morbus uerius quam languor 49.p
νόσος et μελακία quid differant 26.f
nostra dissident a Græcis 141.f
uide Deprauatio in nostris
nostra lectio praefertur Græcæ 25.p, m, 452.f, 485.m
νοσῶν, suffurari 728.p
notatus quidam de etymologia nominis Melchisedech 751.f
noua interpretatio 96.p, 318.p, 366.f
noua salutatio 164.f
nouissime, pro postea 106.p
nouissime, pro nouissima 538.p
nouissimus hostis, mors ibidem
nouus νεος et νεωνος 47.f, 127.p
nouitatis calumnia 233.m
νεμωσῶν 668.p
νεμωσῶν 149.f
νεμωσῶν 369.m
AA 3 νεμωσῶν

I N D E X

vnde scia 644.m
vnde scia 689.p
nubunt, non nubent 96.p
nubere γαμειν 104.m, 487.m
nubes pro multitudine 762.p
nubuntur 215.m
numeri ετρωσος 322.p
numerus pro numero mutatur aliquando 32.f
numerus subito mutatus 615.f, 693.m
numeri discordia in Euangelistis 77.m, 143.f
numerus pro numero in collectiuis aut specie significatibus 276.f
numerus, pro numero deprauate 296.p
dies pentecostes
nunquam, pro nequaquam 466.f
nutricentes pro lactantes 150.f, 220.f
νυμφων duo significat 47.m, 126.f
νυμφη sponsa uel nurus 53.m
O
oikos, ille agnus 243.m
obediencia fidei 360.m
obediencia pro fide 776.f
obedire malo principi, ferre est 440.f
obscipunt onera 57.m, 58.f
obscurus sermo, uide sermo obscurus
obsequium, pro cultu sacro 413.f
obsonia 399.p
obtusi, pro excacati 556.f
occupat κατ'εργα 209.p
occulta, pro occultamentis 558.p
ociosi et curiosi 681.m
oculus malus 140.p
odio habebis inimicu, unde additu 33.m
odibiles, θεοσυεις 370.p
obedientes, pro abhorrentes 435.m
offendicula quatenus uitanda 508.p
offendiculum pro impedimento 509.m
offula 271.f
o homo, pro atqui homo, μλωωγε 418.m
οικος δεσποσειν 706.f
οικονομοι 607.m
οικος, qui seruat domum 727.m
οινοποτης 56.p
οι ποδι παυλου, οι ποδι του πλωτου 321.p
οι πατρ' αυτου, cognati 128.f
οις pro α 625.m
olea, oleaster 429.m
ολιγοπιστοι 41.m, 69.f, 207.p
ολολευ 133.p
omissum aliqd in Euangelio 60.f, 70.p, 116.f, 193.p

omne quod in mundo, distinctio Græcorum et lectio noua 798.m
omnes quidem resurgemus, uarie legitur 541.p
omnes enim, pro omnes qui 513.f
omnia mea 515.m
omnia traham ad me 269.f
omnis, pro quiuis 25.f
ομοθυμαδον uertit pariter 296.p
ομοιωσις, ομοιωμα 395.p
ομοσιον eiusdem essentia 235.m
ομολογια consensus 578.m
ονεστιμος, Græce utilis 734.p
ο πατερ 264.p
opera duplicia 771.m
operans, pro agēs ενεργουμεν 612.m
operari non εργαζεσθαι sed ενεργειν 399.m, 520.m
operatio εν εργα 520.m
operatur ενεργουσις 549.p
opinio pro fama 26.f, 101.p
οψαεια, pisces 254.f
οφθαλμοδολεια 644.m
οψωνιον, pro stipendio 183.p
optimam pro bonam 201.p
optimus, pro κελος 161.m, 343.f
δ πεφηνος, propheta ille 242.m, 255.m
opus, factum 373.m
opus albarium 100.p
orationi dominica pars adiecta apud Græcos 38.m
oratio Rhetorica, non Apostolica 343.f
orbis conditi et redempti, simile initium 232.p
ordo apostolorum in lauando 271.p
ordo apostolorum 49.p
ordo apud nos diuersus a Græcis 559.f
ordo sermons notatus 308.f, 417.f, 456.f, 536.f, 554.f, 562.m, 565.m, 578.f, 585.p, 636.p, 672.m, 791.p
ordo difficilis 623.f
ordo diuersus 292.f, 596.p, 648.p
ordo hyperbati 622.m
ordo lectionis deprauatus 183.m
ordo perturbator 122.p, 202.p, 267.p, 316.p, 371.f, 624.f
ordo triplex, corpus aut Christi 668.p
ordo uarius 357.f, 419.m, 481.p
ordo partium expensus 446.m
ordo lectionis uariat sensum 466.m, 619.f
oriens ex alto, nomen, non participium 619.f
oriens 170.f
originale peccatum 395.p

origenes Maria tribuit scandalu ex morte filij 177.m
origenes et Chrysostomus non scribunt in ultimum caput Matthei 119.m
origenes de diuortio qd sentiat 492.m
origenis distinctionem praefert ceteris 411.p
origenis diuersa lectio 614.f
origenis noua lectio 763.m
origenes secus distinguit q Græcorum libri 372.m
origeni falso inscribuntur homilia in Ioannem 236.m
origenes uolentior interpres alicubi 354.f
origenes adducens testimonia Latinorum uoluminum 355.f
origenis expensa sententia 356.p, 439.f
origenes et Ambrosij interpretatio 224.m, 454.p
origenis citatio 541.m
origenis in scripturis excutiendis diligentia 362.p
originale peccatum negat Petrus 395.p
οελειν, declarare 356.m
οελειν το οελειν 618.f
ορμαω quid 46.m
ornato pro modesto siue decenti 697.p, 699.p
ορνις, auis et gallina 210.p
ορβο ποσειν, non claudicare 600.f, 601.p
ορθομαειν 715.f
ως, non conditionem sonat, sed similitudinem 38.p
ως επ' εινειν, nusquam aliis est apud Paulum 752.m
οσου, οσου 757.f
osanna quid 90.p
os gladij 747.f
os opprimere, an recte ετισομιζειν 205.m
ostendere, pro ficere 649.f, 722.p
ostium 234.f
ομονου δε Græcis peculiare 385.m
ους pro ους 522.m
οτι, εδκως sumptum 40.f
ουκ οντα contempta 465.p, 383.p
οτι, recte omissum ab interprete 387.p, 388.f
Quia non est iustus 619.f
οτι cu habet uim affirmandi 112.p
ομη, διωλεως 509.p
ομη 28.m, 146.p, 150.f
ονης agni 284.f
ONES

ANNOTATIONVM

oues occisionis 412.m
ouile ouium ποδισολογια 265.m
ouilli mores 48.m
P
Pacifici, qui pacem conciliant 27.f
παιδια υαδουια 644.m
παιδουα εμαθευδω 67.m
παιδουαυ anceps uerbum 762.m
παιδουαυ 144.m
παεις pro famulo 192.p
παλιυ bifariam accipitur 25.p, 81.p
παλιυ αυωθου 608.f
palma diuersa a buxo 269.m
panis quem frangimus 513.m
panis dicitur et post consecrationem 519.p
παροπλαια 645.p
panormitanus de diuortio 495.p
paphus in Cypro 320.m
παρε quid ualeat 144.f
parabola collatio 130.f
parabola Græcis, similitudinis collatio 734.f
parabola no est necesse ut omnib. partib. respod. 92.p, 104.f, 399.m, 502.f
παρεβραβουδου 668.f
παρεγω, uerbum neutrum 489.m
παρεδευμα, ενδευμα 684.p
παρεδευματιζειν 9.p, 750.m
παρεδωσις quid 70.m
παρεδωσις Græcis multa significat 564.m
παρεκλυσις 549.p, 573.f
παρεκλυσις, quid Græcis 160.m, 702.m, 720.p
παρεκλυσις 81.p
paraphrasis 633.f
paracletus 273.m
παρεδωσις, ociose disputat. 708.f
παρεδωσις 424.f
παρεδωσις 396.f, lex aut subintra.
παρεπιδωσις 776.p
parcere pro apparere 39.m
paropsis et parapsis 100.p
παροιου 699.p
παροιου, αυτωδωου 308.m
παροργισμος 636.m
παροργισμος 325.m, 328.m, 756.f
παροργω 81.p
particeps et comparticeps 639.p
participia Græca 55.m, 56.f
participium pro infinito 307.p
paruula quid proprie Hebraeis 16.p
paruulus, pro puero 79.f
παυς, pro quiuis 364.f

passeres, pro passeruli 52.f
passio Christi quod impletur 664.m
passiones παθηματα 399.p
passiones παθηματα 400.m
passiones ignominie, pro ignominiosis more Hebraeorum ibidem
passio, pro afflictione 549.p
pastinarc, pro plantare 148.m
pastor qualis 787.p
paternitas, πατερια 629.m
pater quomodo solus deus 695.m
pater seruator, non solu Christus 689.m
παθεματα 615.p
patientia Christi, pro expectatione qua Christus expectatur 687.f
patiens αυφενηος 718.m
patrius et paternus 339.f
patre dicebat deū, quod accipiedu 263.m
patri charitas, filio dominu, spiritui sancto communitio tribuitur 591.p
patria, cognati, domus 134.m
πατερια 164.p, 302.m, 629.m
patri et deo, pro patrio deo 345.m
παφοτα 778.m
pauli ambitio 454.f
pauli artificium 452.p
pauli citatio cum uulgari aditione collata 423.p
paulinum exemplar ex Londino 25.m
pauli supellex 722.p
pauli sermo figuratus 566.m
pauli lenitas 554.p
pauli et Barnabe dissensio 325.m
pauli sermo peregrinus 445.m
pauli consilium in dicendo 354.m, 357.p, 462.f
pauli institutio de episcopis abrogata 496.f
pauli narratio multis modis dissentire uidetur cum Luca narratione 594.p
pauli nomen unde 353.m
pauli ciuilitas 329.f, 582.f
pauli uaficies pia 329 et 342.p
pauli sermo paru absolutus 387.p, 401.m, 403.m, 449.f, 484.p
pauli sermo obscurus 396.p et non sicut etc.
pauli sermo perturbatus 479.p
pauli stigmata quae 617.f
pauli humanitas 734.p
pauli uerboru congeries no anxie numeranda 614.f
pauli noua saluatio 722.f
pauli uxor 658.p
paulus coniugatus 486.m

paulus ex testimonio sciens omisit uerbu 605.m
paulus iurat 584.p, 594.f
paulus opifex 133.f, 332.p, 452.p
paulus pedes, uiator 336.m
paulus Pharisæus 355.p
paulus ex propheta omittit 366.p
paulus abusus prepositione εν 397.p
paulus alienam personam in se transfert 400.m
paulus Græce balbutiens 401.f, 627.f, 679.p, impolitus in Græco sermone 472.m, imperitus 476.m, 583.m, 615.f, 629.m
paulus sequens interpretationem septuaginta 421.p, 424.p, 425.p, 429.f, 463.f, 612.p, 753.f
paulus a LXX, dissentiens 534.p
paulus imprecatur uindictam 722.m
paulus sententiam propheta reddens, no uerba 452.m
paulus torquens scripturam in argumentum 606.p
paulus ne gligens sermonis integritatem 430.p, 435.p
paulus in Actis Hebraeis loquens, tamen sequitur septuaginta 426.f
paulus ex Hebraea ueritate citat 466.f, 467.p
paulus nihil potest, nisi ut profit 580.m
paulus nulla re inferior Petro 583.p
paulus mutauit aliquid ab Heb. 632.f
paulus qd citat nusquam legitur, Surge qui dormis 639.f
paulus gratis docuit 688.p
pauperes habetis 107.f
pauperes Heb. mansueti 89.p, 192.f
pauperes spiritu, non egeni, sed modesti 27.p
pax cu omnib. dilectio cu fratrib. 441.m
pax huic domui, no additur in Ma. 50.m
pax est bona uoluntas Dei erga homines 173.f
pax tibi, uulgaris Heb. saluatio 50.m
peculiaria uocabula concedenda sacris literis 53.m
pecunia εργου 106.f
peccans peccatum 401.p
peccauerunt omnes in quo, uarie expositum 387.m
peccata pro peccatum leue 147.f, 243.m
peccata remittedi autoritas datur, sed dato prius spiritu sancto 283.f
peccatrix, peccantia 401.m
AA 4 pecca

I N D E X

peccatum pro hostia 564.f
peccatum ad mortem quid 804.p
peccatum originale negabant Pelagiani 359.m
πεδραχαι 306.f.730.p
πειθω suadeo, persuado, & obediō 119.m
πειθεδνα, quid 440.m
πεδρεζων participiū pro nomine ut βασιλων 24.f
πελαγος unde dictum 80.f
pelagius pontifex 497.f
πεμπει 237.m
pentecoste, quinquagesimus dies, non festū quod notū nondum erat 546.p
penula quid 721.f
πεπιθουδου de mensura 191.m
πεπεμω, mox obmutescit 131.m
pera & tunica Evangelica 227.p
per ciuitates, & πολις 193.f
percursor paulo dictus qui lingua sciat, Graece πικτης 699.m.724.m
percutiam pastorem, excussa Hieronymi sententia 108.f
percutiet te deus 341.f
pererari, pro admirari 785.f
perficere, nō consummare, sed φερειν 652.m
perfecti, nō τελευτηδου, sed ατερεως 462.p
perfecti, pro perfecte stare 645.m
perfectio nostra, id est imitatio uitae Christi 191.f Si sit sicut &c.
per festum, pro diebus festis 228.m
perge, ciuitas 321.p
periculum non accersendum, sed si uitari non potest, fortiter ferendum 123.m
πεδελειν quid 779.f
πεδουδου transitiuē 619.f
πεδουδου superuacuum & eximium aut exuberans 376.f
periodus 441.m
periphrasis in sacris literis 27.m
periphrasis interpretis 46.m.112.f
periphrasis sine causa captata 178.f 314.f
πεδουδου nouū uocabulum 729.m
πεδουδου & πεδουδου quid differant 729.f.730.p
pericula pro morte 549.m
peripsma, quid Graecis 474.m
per ipsum, pro per se 448.p
per ipsum, id est uerbū 235.m
per multas gratiarum actiones, locus uar

rie expositus 578.p
πεδουδου 526.f.527.p
per, pro propter 448.p
persona aliena in Paulo 473.m.514.m
persona in sermone subito mutata 47.p 107.m.241.p.402.m
personarum acceptio 374.m
personae diuersae 447.m
per spiritum sanctum praecipiens, sensus anceps 289.f
per te, οδουδου 315.m
per uestram gloriam, iurantis sermo 538.m
per, uim habet optandi 685.p. per aduentum 764.m
peruenit εφθασε, affectus est 421.p
peruersa, pro distorta 78.m
petri facundia 301.m
petrus an peccarit, dissimulans se uesci ci bis communibus 600.m
petri secunda epistola, auctoris olim incerti 795.f
petrus apostolus hospes coriarij 314.m
petrus Graece, Syriace Cephas 75.p
petrus apost. mutauit sententiā 498.p
petri Comestoris annotatio ex Hieronymo 172.p.189.f
petrus Lombardus notatus 6.f. discussus 494.f
phariseorū superstitiosa hypocrisis 97.f
pharisei captatores 192.p
φουμα, φουταμα 69.f
φουμα, φουταμα 435.f.681.p
φουμα, φουταμα, φουταμα, quid differant 790.p
φουμα, φουταμα, φουταμα 730.p
philemon Phryx 733.f
philetus pro phygellus 714.p
philippi, ciuitas 326.p
philippus Maximiliani Caes. fil. 120.p
philosophari uolens inductionibus, fontes consulat oportet 36.p.m
philosophia Christi 28.p.190.m
φουμα, φουταμα 435.f
φουμα, φουταμα, id est, amant, Graece pro solent 35.p
φουμα 96.m
φουμα, φουταμα conspersio 477.m Item massa 613.p
phoenix portus Cretae 350.p
φουμα, φουταμα pro φουμα 773.p
φουμα, φουταμα, pro in lucē proferre 628.m
φουμα, φουταμα deceptores 725.m
φουμα, φουταμα 616.p
φουμα 613.m

φουμα, desiderium 409.p
φουμα 44.p
φουμα, φουταμα quid 97.m
φουμα, φουταμα 562.m
φουμα, φουταμα 621.p
φουμα, φουταμα 68.m
φουμα, φουταμα 254.f
φουμα, φουταμα 251.f
φουμα, φουταμα 151.m
φουμα, φουταμα 461.m qui seruat pacta 551.f qui praestat fidem 687.m humanus 698.m placere sibi, pro suo seruire commodo 449.f
placuerunt, pro latuerunt 764.m
plagiarij qui 693.m
plangere quid 103.m
φουμα, φουταμα 645.p
platea quid proprie 34.f
plebis, pro plebi. Plebis tuae Israel ibid.
plenitudo φουμα, φουταμα 665.p
plenit. eius, αουμα, id est, terra 514.m
plenitudo gratiae, utrum ad Christum, an ad Ioannem referendum 239.m
pleni estis, pro plena sunt 99.f
pleni spiritu dicuntur & alij sancti 165.p
pleni gratia dicti sunt et alij facti 239.m
φουμα 573.f
φουμα, φουταμα 206.m.567.m.680.f
φουμα, φουταμα 576.f detorqueatur ad suprum 638.m
φουμα, φουταμα, qui lingua sciat 699.m 724.m
φουμα, φουταμα quid differat 665.p.675.p.750.f.756.f
φουμα, φουταμα quid 158.f.721.m
ploratus et ululatus, deprauatus loc. 17.f
plurimos, pro complures 576.p
plus est in nostris 384.p quia reputatum est. Item 514.m in conscientiam dico non 680.f
φουμα, φουταμα & φουμα quid differat 24.p
φουμα, φουταμα 702.p
φουμα, φουταμα quid 16.p
poenitenti, pro resipiscite 301.f
poenitenti, barbara uox 123.f
poenitentia agere, pro poenitere 19.p 589.f
poenitentiae uox unde dicta 19.m.199.f 569.m
poenitentia quid Graecis 569.m
poenitentia triplex 569.m
ποδουδου & πεδουδου differunt 45.m
pollentius defendit diuortia 493.m
ποδουδου Graec. nōnū sonat uulgus 88.m

ποδουδου pro omnibus 396.p
ποδουδου 51.m
ποδουδου, βαδουδου 36.m
ποδουδου 185.m
ποδουδου 369.f
pontificum decreta quae uariant 497.m
pontifices mutant sua decreta ibidem
pontifex an possit aliquid statuere aduersus apostolorum decreta 496.m
pontifex summus an errare possit errore iudiciario 497.m
pontifex ex monacho facit non monachū 496.p
pontus 331.f
porphyrius Batanaotes 598.f
porphyrij calumnia 594.p
ποδουδου 326.m
portans, pro moderans 734.f
possedit, pro parauit 293.m
post dies, nec addendum octo 125.f
post triduum, id est, post tertium diem exortum 143.p.m
post me, additur apud Lucam contra Originis annotationem 186.f
ποδουδου, apud Graecos interdū oburgantis aut asseuerantis 131.m
potati spiritu, pro haufimus spūm 521.m
potestas φουμα, non φουμα 91.p
Itē 509.m quā ante uerterit licentiam
potestas, pro autoritate 187.f
potestas spūs, sicut potestas maris 48.f
potestas, pro uelamine 516.p
potestas aeris, obscurior locus 623.f
ποδουδου exactor 181.p.208.f
ποδουδου exigere 181.f.208.f
praua, pro distorta, aut tortiosa 181.m 652.f
praebere maxillam, quō intelligēdū 32.m
precantes olim stabant 147.f
precatio dominica apud Lucam decurta 201.m Item in Matt. pars adiecta apud Graecos 38.p
praecedere, praere 69.m
preces publicas conuenit moderatas esse & sanctas 36.p
preces hypocritarum proluxae 149.f
preces non intellectae 532.f
preces proluxae 99.p.149.f.219.f
praecipua, consilia 499.p
praecipua hominum 72.p
praecipua pro processit 442.f
preciosiore quam me 337.p
preciosus, noue pro charus 192.p
praedestinare & destinare quid differant 356.p

praedestinare, uocare 409.f
praedest. capus ingeniorū 410.m.620.f
praedicare Iesum, & praedicare Christū 75.p
praedicator humana docēs, non quae sunt Christi 99.m
praefatio in Lu. falso inscrip. hic. 184.p
praefecti templo tuendo 221.m.227.m
praerudicium aliud apud Paulum quā apud Latinos 707.f
praemitte, pro deducito 731.f
praepositio subaudita 25.f.299.f.359.f
presbyter honoris uocabulum, Senior etatis 324.p
presbyteri, pro presbyterij 703.p
praescientia, pro praedestinatione 620.f 776.m
praescientia, deprauatum, pro praesentia. Et hinc Lyrani lapsus 791.p
praescitus & praedestinatus non idem 410.m
praescriptus φουμα, φουταμα, locus uarie expositus 603.p
praeteries, pro pertransiens 455.m
praeses tepus, p. nullo certo tepore 43.p
praesentis temporis natura 70.p
prima, sub hoc scilicet 171.m
prima, pro certa 118.f
primitiae 408.m
primū, pro principio, aduertitū 362.p
primum, pro prius 78.m
primus, pro prior 289.p.424.f
principi malo seruire, est ferre ne grauiora concitet mala 440.f
principiū qui & loquor 261.m.f 262.m.f
principes huius seculi qui sunt 466.p
principum dos prima 676.f
prior, pro potior 240.f
priusquam, quomodo accipiendū 5.m
φουμα, φουταμα, praecedo, neutrum 696.p
probare φουμα, φουταμα 683.m
probari quae nequeunt, non temere definienda 177.f
probatica quid 251.f.252.p
procumbens φουμα, φουταμα 230.m
produxerunt fructum, φουμα, φουταμα, id est, protruserunt gemas 220.f.221.p
φουμα, φουταμα 449.f.603.p
professio, descriptio, census 307.p
prognostica 74.p
φουμα, φουταμα, φουμα, φουταμα 410.p
promptum, pro promptitudine 364.m

promus condus 35.m
pronomini unius emphasis 454.m
pronunciatio uaria 579.f
pronunciatio uitiosa facit sensum hereticum 410.f
pronunciatio uitiosa uulgo 275.p
pronunciatione & sensus uariatur ibid.
pronunciatio indicata 421.p
φουμα, φουταμα 350.p
φουμα, φουταμα & φουμα, φουταμα quomodo differant 620.p
φουμα, φουταμα excusatio 277.m
propheta quid apud Paulum 529.f
proph. oēs dictos qui sacra scribūt 66.m
proph. citatiū testimonij expens. 112.f
propitius tibi esto 76.m
propheta ille 242.m.255.m
propior nostris, & prior nobis 442.m
propter, pro per 430.m.538.m.572.m
propterea sicut per unum hominem &c. sermo Pauli uidetur inabsol. 386.f
φουμα, φουταμα 509.f
φουμα, φουταμα 322.m.776.p
φουμα, φουταμα 561.f
φουμα, φουταμα 127.f.441.p
φουμα, φουταμα quid proprie 83.m
φουμα, φουταμα unde dictum 186.f
φουμα, φουταμα & dandi casum & accusandi admittit 13.f
φουμα, φουταμα εφουμα, φουταμα 562.f
φουμα, φουταμα nō reddita 51.p.220.m.372.f.562.f.
φουμα, φουταμα 745.p
φουμα, φουταμα prima personae constructio 584.m
φουμα, φουταμα 193.p
φουμα, φουταμα 769.f
φουμα, φουταμα 409.p.620.p iuxta ppos. φουμα, φουταμα, pro prior 91.m
prouentus, pro euentu 513.p
prouerbiū euangelicum 55.f.332.f
prouerbiū, acrem uerberans 511.m
Item ne in Melampygu incid. 527.p
prouerbiū in Cretenses 725.f
proximus, φουμα, φουταμα 96.f
proximas, pro circūacentes 138.p
prudētia, & affectu, φουμα, φουταμα 404.m
prudētij dictū quō accipiendum 235.m
prudētij hymni 233.m
prurientes auribus qui 721.p
psalliani 36.p
psalter. Rom. à nostro diuersum 294.p
pseudopropheta qui 42.f

ANNOTATIONVM

AA 5

I N D E X

Quantum pro quacumq; dicitur 187.f
quanti, pro quam multi 211.m
quantum uolebat 255.p
quantus, pro paruis 772.p
quasi, pro tanquam, incleganter 124.p
239.p
quasi, pro sicut, quasi ancoram 751.f
quasi, pro ferme 246.m
quolibet τυχός 333.f
quem me dicunt, deest in Gracis pronomen 74.f
quem pro que 778.p
queri, conqueri 418.m
qui autem subministrat, locus diuersus Gracis 577.f
qui aspicientes semetipsos, uaria lectio 635.m
qui praedestinatus est, secus a ueteribus expositum quam recentiores exponunt 357.p
qui, pro quod 229.p
qui dixerat 112.m
quia clauditis, non qui 98.f
quia, superfluum 342.f
quia, pro quod 560.f, 597.m
quid nobis et tibi, σόλοιμοι 46.p
quid, pro cur 250.f
quid factus esset 319.m
quid insanitis, pro quod insanitis 534.p
qui non manducat, domino non manducat uaria lectio, uariaq; interp. 446.p
qui, pro quia 265.m, 416.f
qui uidet, pro uidit 272.f
qui uidebantur aliquid 595.m
qui uos spernit, quomodo intelligendum 198.p
quis, pro qui, mendose 532.p
qui spiritu seruimus, locus falsatus apud Latinos 655.p
quinquaginta annos nondum habes 264.m
quod canitur, αὐτὸ μὲν, quod tibia canitur 530.f
quod conuinctio perperam addita 811.f
quod deus cōiunxit, quomodo intelligendum 499.f
quod enim mortuus est, quomodo intelligendum 398.p
quod honestum est et quod facili preb. etc. hac olim in Latinis exemplaribus non habebantur 490.f
quod, pro qui 112.m
quod prima fronte absurdus, id maxime deprauatur 543.p
quod superest τὰ εἰδόμενα 203.m

quod manifestū est in carne, uaria lectio uariaq; interpretatio 701.m
quod, εἰδόμενος positum 384.p, 601.f
quod uiuo d, pro dicitur 601.f
quod pro uobis frangitur 517.f
quoniam, pro quod 561.f
mus enim 590.f
quoniam pro quando 590.f
quos praesciuit, locus noue expositus 409.f

R

Rabanus 298.f
Rabani ridiculus lapsus 328.f
rabula quidam notatus 77.f
rabulae quidam notati 37.m
rabbi, quid Hebraeis 98.f
rabboni quid 147.p
racha quid Hebraeis 29.m.f
racha siue rocho non esse interiectionem 30.p
rachel, pro loco, figurate 17.m
rama quid Hebraeis ex Hieronymo ibidem
ῥάκος et rudis quid 47.m
ratio bifariam explicandi quaestiones 143.p
rationabile obsequium, locus haftenus uulgo parum apte recitatus 433.m
recapitulari 620.p
recentium explosa interpretatio 222.m
receptaculum, pro primitiis legit Ambrosius 408.m
reconciliare, pro reconciliari 663.m
reconciliari, pro reconciliare 30.m
recumbo, accumbo, decumbo 124.f
redemptionem ἀντίλυτρον 696.f
redemptio λύτρον ἀπολύτρωσις 88.m, 378.f
redundat in nostris 41.f, 42.m
43.p, 44.f, 46.p, 65.m, 86.m
104.m, 112.m, 124.m, 127.m
146.f, 306.m uide Additum in nostris
redundat apud Gracos. uide Additum apud Gracos
resloruistis pro me sentire, σόλοιμοι 659.f
regaliter insanire 190.m
regere bifariam dicitur 16.m
reges τολώνυμοι in genealogia Christi 185.p
regnum caelorum apud nos 96.m
regnum caelorum uim patitur, secus interpretatur quam pleriq; accipiunt 54.f, 55.p

regulus

ANNOTATIONVM

regulus βασιλεὺς 251.m
relatiuorum natura 105.f
remigijs à Valla taxatus 510.p
675.m
renatus, pro natus 248.p
renunciare quid sit 198.m
reperire proprie 5.f
repetent, pro repetunt 206.f
reprehensibilis, pro reprehensus 600.f
repudiandi ius immodicum apud Hebraeos 82.p.m
repudij ius cur potissimum datur ob adulterium ibidem
reputare, imputare, deputare 380.f
requirere proprie quid 378.p
rescindere ἀκροῶν 139.f
residuum in aduentu domini 682.p
resipiscere latinus, quam poenitentiam agere 19.p
resistere malo uetat Christus, nos probamus 499.p
respice, εὐαγγελίου 340.f
responsum pro oraculo 16.f
respondere non simpliciter, sed ἀπελογεῖσθαι 206.m
respondet amico cuidam 651.m
respondendi uerbum, ubi nullus interrogat 249.f
resistit, pro resistit 144.m
resurrectio et regnum caelorum apud nos 96.m
resurrectio duplex 219.m
resurrectio actiue, qua erigitur aliquis 36.p
resurrexerunt, pro reuixerunt 117.f
resurrexit, pro reuixit 447.p
retribuere retributionem, mendum apud nos 684.m
reuelabit pro reuelauit 656.f
reuelabitur, pro reuelatur 471.m
reuelatur, quod aperitur 366.m
reuixerunt ne aliqui ante resurrectionem Christi 358.f
rex 234.f
rhegium 352.m
rhetorica uirtutes per Augustinum indicata in Pauli epistolis 411.f
romana uoce usus Euan gelista, uide Latina
romanae ecclesiae maxime nocet, qui uolunt uideri prodesse maxime 52.m.f
ridiculum quiddam de loco deprauato 571.m
ridicula interpretatio duorum 281.m
ῥιπῆ, ῥοπή 544.m

ruffinus calumniator 621.p
rumor eius, pro fama, non recte 124.f
rursus renouari, locus olim quibusdam suspectus 750.p
Sabbatum ἁγίου πνεύματος 59.f
Sabbati iter 292.m
sacerdotibus, interdicitur matrimonium 698.f
70.f
485.p
sacramenti uox aliquando pro typo ponitur 501.f
sacramenti uerbum dei μυστήριον 664.m
sacramentum quid latinis 642.f
sagena 66.f
salamis in Cypro 320.m
sal fatuus 28.m
salem genere mascul. 145.f
samaria ciuitas et regio 49.f
samaritani abominabiles Iudaeis 251.p
samaritanorum libri 605.p
samothraeae 326.p
sanctificare pro illustrare 36.m
sanctificare, pro ἱσχυρίζεσθαι 453.m
sancti quos gignunt caeremoniae sine spiritu 287.m
sancto, ἱερόπνευστοι, qui decaet sanctos 726.f In habitu sancto
sanctus dei 124.m
sanguinibus, praeter morem Latinum 238.f
sanitas, pro sanatione 522.f
sanum esse, et aegrotare, quid apud Graecos 713.f, 726.m
sapere diem quid 446.m
sapientia, etate et gratia, anceps sermo 180.m
sapientia, pro eruditione 463.p
sapienti, additum uidetur 695.p, 809.p
σαρκινῶν et σαρκινῶν quid differant 555.m
saronas 314.p
satan Hebraeis quid sit 25.m
sata, cabus, batus mensura 66.p, 209.m
satagebat, pro distrahebatur 200.f
saul 312.f, 313.m
saul quid Hebraeis 354.p
scandalum unde dictum Gracis 77.p
scandala quatenus uitanda 508.p
schema non redditum 566.f, 575.p
schemata in Euangelij 101.m, pestilentia et fames etc.

scenopogia quid, et unde 258.p
σκλωποῖδος Paulus 332.p
scientia, pro sententia, deprauata 462.p
scientia inflat, uulgo citatum aduersus honestas disciplinas, quum magis inflat insecitia 506.m
scire enim cui credidi, uerus sensus 713.m
scire et scita, pro probare, et leges 425.m
scissura, pro dissidio 516.f
scythae et Barbarus 671.f
σκληροῦ ἔργου et Syllae morbus 320.p
scopus quid sit 656.f
scribe ab Hierosolymis 70.p
scribe qui Iudaeis 78.p, 463.f
scribo uobis patres, locus mire confusus in nostris 797.m
scripta, pro ante scripta 449.f
scriptura detorta in argumētado 225.f
σκληροῦ quid 655.f
σεβασμοῦ ueneror 368.m
σεβασμοῦ 329.f
secta quid 345.m
sectae Iudaeorum uariae 355.p
seculare, pro aeterno 713.p, 723.p
seculare pro mundano 713.p, 728.f
secularia βιωτικὰ, id est, quae ad uitae necessitatem attinent 481.p
secundoprimum sabbatum 189.m
secundum duos, pro bini 534.m
secundum propositum gratiae dei 380.m
secundus psalmus, pro primo 321.f
secundum uirtutem, pro uiribus 671.p
sedere, pro habitare, sedes pro habitatio ne 26.p
secus, pro iuxta, reperiri apud idoneos autores 63.p, 67.p, 129.p
sed pro imò 569.f
sed et ipsi in nobis, locus obscur. 580.f
sed erunt, pro sunt 96.p
seducatur, pro praemium interuertat 668.m
seductor, πλάνος, id est, impostor 118.m
segregatus 354.f
semel et bis, pro semel atq; iterum 660.m
σημῶν et σφραγῖς 381.p
σημῶν seuera 659.p
σημῶν 699.f
sempiterna quoque 366.f
sempiternum, ἀπὸ ἀεὶ 752.f
sementis et semen 130.p
semen actus est 679.m
semen, pro posteritate 149.m
seniores, honoris uocabulum 324.p
sensus longe alius apud Gracos 648.m
sensus

I N D E X

sensus apud nos obscurior Christum deducere 422.f
sensus alius quam uulgus accipit 622.f
sensus anceps 124.m.289.f.307.m
sensus explanatus 714.p.717.p
sensus uariis 192.f.193.p.404
sensus duplex 307.f.360.m
sensus triplex 613.m.628.f
sensus quadruplex 272.p.777.f
sentire diuersum, non est contumelia 491.f
sentite, pro sitis affecti 650.m
species pro genere 32.f
septuaginta ab Hebraica ueritate dissentiunt 16.f
septuagesies septies quomodo accipiendū 81.p
septuaginta legimus p septuaginta duo 198.f.200.p
septuaginta consulto quadam mutarunt 64.m
sermo absurdus 250.m.277.p.468.f
sermo apostolicus incompotitus 463.m
sermo aptus rei et personis 467.f
sermo perturbator 202.p.596.f
sermo durus 42.m.124.p.
sermo anceps uel ambiguus 123.p
sermo mutilus 396.f
sermo minime grammaticus 642.f
sermonem quem audistis 273.f
sermo imperfectus 106.p.146.f
sermo obscurus 303.p.461.m.519.m
sermo rectius quam uerbum 232.m
serotinum, uox parum Latina, autore Augustino 774.f
seruire, pro colere 362.f
seruiter inter Christianos feeda 644.f
seculi usq; huc 191.f
si, abiurantis 141.m.745.m
sibi placere, noue positum 449.f
si dubitantis 156.m
si dixerit homo, sermo inabsolutus 139.f
si, pro an 209.m.333.m
si cognouisses et tu, interpretatur 218.m
sicra quid Hebraeis 163.p
sic cum uolo manere, pro si 285.p
sic, pro hic 308.f
sic, pro uideo, siue sicine 481.f
sicut columba 23.m
sicut et, quid apud Græcos ualeat 37.p
sicut magister eius, quomodo accipiendū 191.f
sicut nix, et fulgur, et lumen 77.m
sicut teipsum, quomodo accipiendū 96.f
signat, pro obsignat 249.m
signauit, pro confirmauit 255.f.552.m
signaculum σφραγίς 381.p
signaculum, pro confirmatione 508.m
signati, pro obsignati 621.m
signum, non σημειον, sed σύσσημον 153.m
si gloriari oportet 586.f
si is qui frater nominatur, Pauli sermo perurbatus 479.p
silas missus 591.m
siloe 208.f
siloe, missus 265.p
siluerunt, pro quieuerunt 230.p
simeon non fuit sacerdos 176.p
similitudo, falsa species 403.f
similitudo non est necesse ut quadret per omnia 92.p.104.f
similitudo non per oia congruens 395.f
simon, idem simeon 324.p
simplex, bifariam dicitur Græcis 50.m
simul consolari, sensus uariis 363.m
simul pro semel 536.p
sine affectione ἀσπαργου 370.m
sine sumptu ἀσπαργου 510.m
sine deo, ἀθεοι 625.f
sine causa, additum 29.p
sine crimine. ἀνεγκλητοι 461.m.700.m.724.p
sine fœdere ἀσπαργου 370.f
sine peccato, ἀνεμάετην 261.p
sine querela ἀμεμνητοι 162.m.652.m
sine lege, ἀνόμους 374.f
singularis, pro solitariis 129.m
sinistra δωνουμα 87.m
sinite usq; huc 227.m
sinite, pro sine 269.p
sinite hos abire, quomodo intelligendum 279.m

si passibilis Christus, parum comode red ditum 348.m
si permanserint 697.f
si qui creatura etc. pro si quis est in Christo 564.f
si quis, pro si qua 649.f.704.f
σικυμετρον tritici mensura 207.f
siue tribulatur pro uestra exhortatione, locus uarie lectus et explic. 548.m.f
sobrietas in episcopo pulchra 677.f
sobrijs, pro sani 563.m
solenni die pro pascha, periphraasis affectata 178.m
solo aquare 219.p
solocismus interpretis uide Interpres 78.f
solocismus præter occasionem 126.m.258.m.306.p.310.f.337.m.347.m
solocismus affectatus 326.m
solocismus inexcusabilis 374.f
solocismus manifestus 150.p.276.f.809.f
soluere, pro destruere 28.f. pro explicare 267.p
σάμα, πῶμα 103.p
sommus episcoporum 131.p
sonituum, pro sonis 530.f
sonitus uocum inanis 523.p
sophismata 791.p
σοφοι docti, ἀνομοι rudes 364.m
σοφρονειν uarie uertit 434.f.563.m
σοφροσων 698.p
σώφρων 726.f
σώφρονίζειν transitiuè 727.p
sororem uxorem uocat Christianā 508.f
sorte exijt. pro, sortitus est 162.f
σωτηρ, σωτηρια 170.m
spania, pro Hispania dicitur Græcis 49.m.455.p
speculantes, non à specula, sed à speculo 557.p
sperare pro expectare 105.p
σπερμα ut σπερματων 63.m
σπερματολογος nugator 329.p
species pro genere 33.p
species μόρφωσις 719.m
speciem pictatis 137.f
spiculator 137.f
spiritualia quæ uoce sonantur 519.m
spiritualib; spiritualia, explicatiū 467.f
spiritus 234.f
spiritui, pro spiritu 554.m
spiritus blasphemie legendum 61.f
spiritu et igni baptizari 22.m
spiritus non semper agit in sanctis 15.p
spiritus

A N N O T A T I O N V M

spiritus, pro uento seu aere 248.m
spiritus à patre procedens 277.m
spiritus sanctus homoustos 497.p
spiritus sanctificationis, Hebraicum idioma 357.f
spiritus autem loquitur, deprauatio manifestata 529.f
spiritus loquitur mysteria, Græcis anceps sermo ibidem
spiritus, pro uoce 531.f
spiritus opponitur ceremonijs 362.m
spiritus, pro deus 800.m
σπλάχνιζομαι quid proprie 48.m
splendētia cæcidea, sine cōiunctiōe 144.p
sponsus occurrens sponse 105.m
stabimus, pro sistemur, siue exhibebimur 447.f
stabulum, pro diuersorio 200.f
stagnum, à freto diuersum 194.f
stater quid 79.m
statuimus, pro stabilius 379.m
στέγω quid 509.m
stephani narratio dissonare uidetur cum Genesi 308.p
stephani oratio proluxa, et tamen inabsoluta 310.p
stetit, pro stat 242.f
stilus certissimum argumentum 766.f
stimulus carnis quid 587.f
stipendia δόλωνα 183.p
στοιχία 607.f
στοιχων, uarie enarratum 615.p
σόμεν, à τεινω 761.p
σολωτικω, quo uerbo usus est Paulus 814.m
studium 421.f
stulti cognomen in literis sacris 56.f
stulti, rudes 364.m
stultitia dei 464.m
stultitia Christi, quod accipienda 466.p
stupēbant, διηπόρου 297.m
suadere, pro persuadere 338.m.348.m
suam, pro tuam 212.p
subaudiendum aliquid 71.f
subditos esse, distinctio uaria 727.f
subditus, pro obnoxius 378.m
sublimitas, pro persuasibilitate 665.m
subsannare, μνηστέλλειν 213.p
substantiam tuam, non suam 212.p
subtrahere, pro detrahere 336.f
sudarium, Latina uoce usus Euangelista 283.p
sufficiētia uertit αὐτολογω 577.f
suffocabat, pro trahebat 81.f
suffocantur euntes 194.p
suffoderunt, pro subuerterunt 425.f

suffusa, pro suffossa deprauate 324.f
suggero, doceo 275.f
suggillare quid 215.f.511.f
summo sacerdoti, pro sacerdoti 125.m
superabūdo, ἀσπαργου 568.f
superadulta, ὑπερπαινο 491.p
superamus, ὑπερβυκαμν 412.m
superbia et inscitia non ferenda 275.p
superbia, pro superba 794.p
superbus, pro præfactus 724.m
supercorrigere, ἀντιλογεω 724.p
superminentem scientie charitatis, sensus duplex 629.f
superest in nostris uide Additū in nostris 250.p
super fontem, non supra 250.p
super hanc petram fundabo ecclesiam meam, locus uarie explicatus 75.m
superindui ἐπεβύβηκα 562.p
superlatiuum loco comparatiui 78.m
superest in Græcis uide Additum apud Græcos
super, nō ita auget apud Latinos, ut apud Græcos ὑπερ 568.f
super omne quod dicitur, à Græcis secus legitur 685.f
super omnem ecclesiam 622.f
superstitio præpostera 439.p
superstitio quorundam Christianorum 35.f.97.f.201.f
superstitiosa pharisei, hypocrisis 97.f
superstitione, ἀσπαργου 339.p
superuestiri 562.p
supplantare et suggillare quod proprie 511.f
supra sacrificium, uulgata intèrpretatio reiecta 653.p
surrexit pro surgit 268.m
suscipere, pro approbare 343.f
suscipite, quod alijs assumite 450.f
suspiciens, pro suscipiens 200.m
συναμινον 217.p
sycophantia pro hierophantis 37.f
sycophantis optat sanam mentem 473.p
sycomorū 216.f
συναγωγαι 665.f
syla interitus 320.p
sylvanus, pro sola 551.f
συμμοχοι, μοχοι 639.p
συμμιμητοι 657.m
συμπαινειν, socium esse mali 406.f
συμπνιγω, undiq; premo 195.m
συναγωνιζομαι 457.p
synagoga, conciliabulum 34.f.50.f
synaxis, olim fiebat interdum absq; consecratiōe corporis et sanguinis 513.m
συναλιζομαι, συναλιζομαι 290.f
συναποδνισομαι 568.f

συναιδουμ et βαλα 30.m
συναιδουμ 574.m
synecdoche explicans nodum 535.f
synecdoche, aut eclipsis 553.m
συναπανα 377.m
συν, pro πος, siue συν 230.f
συντροφεω, colluctancus 320.p
syria olim Græce loquens 553.f
syri et Hebraei affines in lingua 547.m
syrophenissus 140.m
σύσσημον 153.m
σύσσημον 628.p
Tæ γωντα, quod superest 203.m
tædre, pro desperare 549.m
ταλωλοω, iugens 814.m
talita, Syris puella 133.m
ταμεια, penetralia 206.p
ταμιας, promus, condus 35.m
tamen δμως dure uersum 530.m. Item noue positū pro licet 605.f
tamen, nō recte additū ab interp. 636.p
tam idoneus, tam superest 554.f
tanquam me audietis, audietis redundat 309.m
tanta, pro tam multa 270.m
tanti, pro tot 73.f.284.m
tantum, loco non suo positum 381.m
ταπρος in bonam partem 787.f
ταπροσοσων 650.m.671.f
tarfus Cilicie 339.p
taxatus quidam gloriosus calumniator, qui deprauauit, ελαγειω 394.m
τακνογονειν 706.f
τακνοτροφεω 705.p
τέλειου 453.m
τελωνιου, τέλα, τελωνος 47.p
telonium quid 126.m
tempus pro tempore 124.m.152.m
tempus præsens aliquando actionem tantum significat 22.m.276.m
tempus uapros 441.f
temporis cnallage 206.f.243.m
tenebræ per uniuersam terram, quomodo accipiendum 117.p
tentatio uestri et uestra 609.p
tentationem uestram, sermo anceps ibid. 186.m
tentatus XL dies 186.m
tertulliani locus obiter emendatus 301.f
tertullianus de diuortio 493.m
testamentum Hebrais potius sonat pactū 605.f.755.p
testimonium Euangelistæ, nec ad Hebraicam ueritatem, nec ad L. X. X. satis respondens 113.m
test. idem ex diuersis 568.p
testimonij

I N D E X

testimonium propheta non citatum ad uerbum 163.m.256.p
testimonium Pauli ex diuersis locis con- textum 378.p
testimonium citatum quod nusquam inue- nitur 773.m
testimonij citatio per pensa 469.f
thabara 242.f
thabara Chaldaeis caprea 314.p
thalassa, pro Lassa ciuitas 349.m
θεσσαλιαι quid proprie 48.p.69.f
θεσσαλιαι 34.f
thodas 307.p
θεοδωρος 256.p.681.m
θεομαχειν 307.m.342.f
thophylactus 11.f.765.p
thophylactus falso Athanasius 522.p
thophylacti interp. addit de suo 543.f
Itē aliud uertit q̄ habet Græcas 54.p
Itē mutat 746.p. fœde lapsus 669.f
θεοσεβειν 697.m
θεοσυνης 370.p
θεραπειν 206.m
θεροπειν 207.m
thesaurizo, recondo 373.p
θηρομαχειν 538.f
θηλου 315.p
θηλαειν quid 39.f
thomas à seipso dissentiens 706.m
thomas Aquinas laudatus 355.f
thomas Aquinas 542.m.670.m.675.m.736.p.762.p.764.p
thomas Aquinas attackus 382.f.478.f
593.f.629.m.749.p
thomas Cantuarien. 677.m
thomas censor inter Augustinum & Hieronymum 599.p
thomas expensus, qui dixit seculum esse mille annorum 713.p
thomas non recte contendit, luxuria pro- prie esse libidinis 640.m
thomas cum quadruplicem inducat expo- sitionem, uerum tamen sensum non at- tingit 428.p
thomas & Carren. attacki 594.p
thomas frustra se torquens 564.f
thomas de habitu 651.m
thomas errās occasione uocis deprauate 572.f.574.f.575.m
thomas frustra philosophans in loco de- prauato 462.m
thomas Græcis cōmentarijs uidetur ad- iutus 554.m
thomas lapsus 462.f.511.m.671.f
697.f.730.m
thoma 534.m

thome & Lyranī expensa opinio 585.m.762.p
thome distinctio reiecta 396.f.506.f
thome quadruplex interpretatio 428.p
thome excussa sententia 446.f.510.m
526.f.530.p
thome fabula 510.p
thome lectio excussa 548.f
thome lectio uaria 763.m
thome rationes excussæ 599.f
thome sententia 459.f.478.f.546.p
thome interpretatio excussa 663.p
θημοκεια 670.f
θεραμειν 554.m
thyatira 326.m
thymiana in sacris 660.f
θυσια à nidore 47.m
θυμομαχειν 319.f
θυμωσ quid 589.f
timemus, pro timebant 148.p
timotheus uulgo perperam pronuncia- tur 646.f
titulus initiū libri more prophetico 1.m
titulus ignoti dei 329.f
titulus πιδος 281.f
τὸ articulus 196.f
tollit presentis temporis 243.f
τομα, sustinet 380.m. audet
τομα nostratium 330.m
tophet quomodo dicitur locus delictarū & execrabilis 51.f.52.p.m
τοτω pro τρωτω 689.p
tormenta & tormenta 26.f
torqueri addidit interpres 341.m
torquet scripturā qui pugnat 225.f
torrens Cedron 279.m
totus mundus, pro mundus 269.f
tota terra quō accipiendum 187.p
totius consolationis, pro omnis, rursus aliās, omnis Hierosolima uertit pro tota 548.m
τραχηλιζω 747.f
tradet, pro tradit 153.m
tradetur, pro frangitur 517.f
tradidit eis 115.p
traditio, pro instituto 70.m
traducere quid sit Latinis 7.f
traduci non recte capi pro consentire ad cohabitandum 7.p
traduxit, Thoma interprete 667.m
trahat, condemnet 208.f
trans Babylonē, trans Damascū 310.p
trans mare, pro ē transmarinis 27.p

trans fretū, Græc. amphibologia 44.m
transmigratio, pro exilio 3.p.m
transsubstantiatio 496.f
tres dies, per tropum dictum 118.m
tres tabernæ 352.f
tres hominis partes iuxta Paulum, spiri- tus, anima, corpus 468.p
tres sunt qui testimonium dant, locus ua- rius ac difficilis 800.f
tria in congregatione Christianorū do- ctрина, fractio panis, et precatio 300.p
tribulationem habere carne 489.p
tribuni χιλιαρχοι 137.m
triclinium unde dictum 247.m
triduum post quod resurrexit Christus, quō accipiendū 62.p.142.m.143.p
triplex lectio, uide lectio triplex
tristegum 336.p
tristis quid proprie 38.f
tristitiam super tristitiam, additum apud nos 552.f
tritici mensura, σιτομετρον 207.f
triumphat θεραμειν 554.m
triuncius & teruncius 31.p
troas 326.p
trogylum 336.m
tropi in Euangelio 116.f
tropus Hebraicus 399.f.780.m
tropus ignotus 281.p
tropus perplexus 40.p
tuam ipsius animam 176.f
tuba & uoce, pro tuba uocis 103.m
tubæ pro turbæ 814.m
tui redundat 39.f.202.f
tu fidē q̄ habes, locus deprauatus 449.p
tulit, attulit aut pertulit 419.m
turcæ cur male sentiūt de Christo 376.m
turcæ quomodo uincendi 99.m
turcas qui subigant, ne spectent dominū aut prædam 552.f
tyranni schola 333.m
typhonicus uentus 350.m
typus nō semper ad oīa respondet 501.f
tyrus ciuitas 338.p

V
V acillare 69.f
uacuis pauper 536.m
uade, & uade post me 25.p.76.f
uade retro post me, soli Petro dic. 76.f
uado & uenio 276.p
uafrius Pauli pia 329.f.342.p.363.f
ualla aduersus theologos de latrā 25.f
ualla taxat interpretem 380.m
ualla lapsus 581.f
ualla taxatus 60.m.110.f.160.p.169.p.178.m.202.m.206.f.268.p.272.m

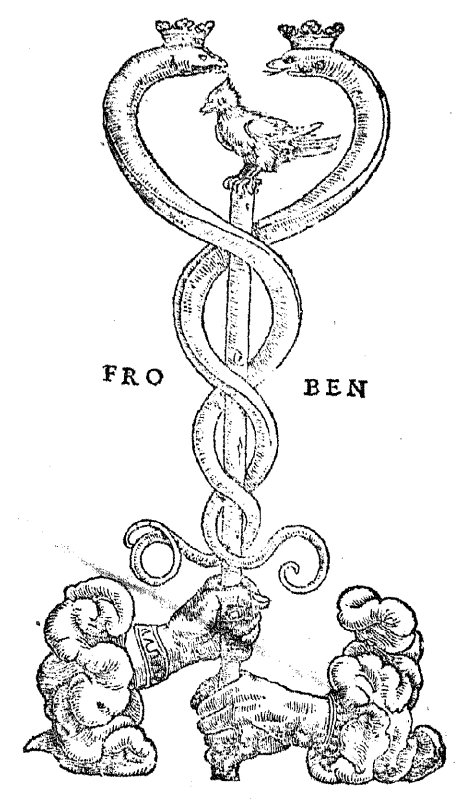
ANNO TATIONVM

272.m.569.m.577.m.759.m.764.f
ualla non satisfacit 205.m
ualle annotationes minutule 3.f
ualle diligentia 340.p
ualle argutatio reiecta 508.f.757.p
ualle opinio 809.p
ualle opinio reiecta 64.f
ualle sententia pensitata 192.m.195.f.481.f
ualentinus ait Christum natum per uir- ginem, non ex uirgine 9.f
uanitas ματαιότης 407.f
uaria lectio apud Græcos, uide Lectio uaria apud Græcos
uaria lectio Latina, uide Lectio uaria apud nos
uaria pronuntiatio 247.p. A nazareth
uarians locus 44.p
uarietas interpretum 121.m
uarij sensus eiusdem loci 261.m
uas linteum 315.p
uasa, σκευη quid proprie 419.f
uaticinium excussum 468.p
uaticinium non nihil deflexum ab Euan- gelista 44.p
uelut pro uel ut 584.f
ueniet, pro ueniat 50.m
uenit, pro uenditur 514.p
uentres quæ, pro qui 228.m
uentris pro uentres 726.p
uerba sacra conuenit etiam emendate pro- nunciare 274.p
uerba quæ ad rem & ad personam accō- modantur 65.p
uerbo plurimo, p. multo sermone, 325.p
uerborum duorum causa totus orbis se- ctus est 734.f
uerbum idem uertit uarie 246.m
uerbum presentis temporis 100.f
uerbum consummans, quomodo accipien- dum 420.f
uerbum, pro dicto 72.f. εἴμα non λόγον 166.m
uerbū, p. re gesta 160.p.174.f.316.p
uerbum quō uita in rebus creatis 236.f
uerbis etiam errare periculosum 731.m
uerbuntur forte filium, forte, additum perperam in Mattheo 91.f
uerfuita, pro hypocriſi 149.p
uerterunt, pro euerterunt quidam uer- tunt 761.p
uescens & non uescens, uterque tamen edit 446.m
uesci & edere quid differant 58.f
uestiendi superstitio 58.f

uestrum, pro uerum 212.f
uia maris, pro iuxta uiam maris 25.f
uicus pars urbis 313.p
uidetur nomine comprehenditur quicquid ad uitæ usum pertinet 714.m
uidebis eijcere, σόλοισου 42.p
uidebitis pro uidetis 278.p
uidere, pro cauere 74.p.150.m
uideo, αὐτεβλεψα 265.m
uidua, pro Iudæa 325.f
uidua unde dicta 704.p
uidua octuaginta annorum 178.p
uigilantes, & παραδύες 172.m
uilla pro rure, siue domo ruri 94.f
uillicus οἰκονομῶ 212.p
uillicus, iniquitatis, pro iniquo uim patitur, quid 55.p
uinum myrrhatum 115.f
uinci à malo, quid 439.p
uindictam curare inhumanius quàm ui- ctum 224.p
uirgo illa 10.f
uirgo, pro uirginitate 491.p
uiris suis subditæ sint, superest in nostris. autore Hier. 641.m
uirtutesq̄ non modicas quaslibet 333.f
uirtutes Hebræis, potenter facta 43.p
uirtutem quæ exierat 132.m.195.f
uirtus ἀρετή 659.m
uirtus, pro robore 149.m
uirtus δυνάμεις 106.m.357.p.364.f.588.m
uirum non cognosco, Ambros. legit non cognoui 166.p
uiuia est, pro uiuit 405.p
uiui & mortui iudicandi 720.f
uni geniti à patre, quō accipiendū 225.m
unctionis extrema origo 137.p
unum pro primo 118.f.545.m
unum & unum, obscure 40.p
unus, pro unum, 606.f
unus, pro quodam, Hebræorum more 90.p.132.p.219.p
uni committere rerum summam an expe- diat 171.f
uocabula quedam sic recepta ut tolli non possint 41.m
uocabunt, non uocabitur 11.f
uocati sancti, non nati 361.m.460.f
uocatus apostolus, non modestia causa dictum 354.p
uocum nouitates, λεγοφωνίας 711.f
uocum sonitus inanis 523.p
uolebat pro ualebat, deprauatum 257.m
uolens, pro affectatore 668.f
uoluptas, pro uoluntas 784.m

uos grauari, pro uos nō grauari 589.m
uos uideritis 115.p
uotorum noua restrictio 58.f
uotum solenne & priuatum 496.p
uri, ωυρεδδς 487.m
usq̄ ad legem enim peccatum, Origenes diuersum legit 394.p
ut aliquando finem indicat, aliquando sequelam 34.m.367.p
uti, pro abuti 489.m
ut illos emulentur, obscure uertit inter- pres 428.p
utinā abscondantur, sensus triplex 613.m
ut redundat 590.p
ut sit apud me, est, est, locus obscurus 551.m
ut sublimitas sit uirtutis dei 559.f
uulgarius, qui aliās dicitur Theophyle ctus 11.f
uulgata Theologorum interpretatio re- iecta 653.p
uultus tribuitur herbæ 768.m
uulua Latinis non est obscena uox, non magis quam matrix 175.f
uulua quid sit 383.f
= qui ζεδς 784.m.785.f
= ερωδοχειν 705.p
= σνοι, dure uersum 625.f
Y
Υβεισαι, uim facere 322.f
Υβεισας contumeliosus 370.p
υδροποτειν 708.p
υδροποτης, οἰνοποτης 56.p
υδοσεια 408.m
υπακοη 776.f
υψηλοται 159.f
υψηλως uarie translatum 30.f
υπερ αυγει Græcis 397.p.568.f
υπερ λιαυ 588.f
υποδριλεου 412.m
υποδριλεος υδομαε, υπερ addit epitaſin 568.f
υποδριλεω 652.p
υπομονη 757.m
υποστασις, pro materia, seu argumento 576.m
υψηλοφρονειν, μεγα πνευ 429.m
Z
Zα pro ζα 24.p
Zabulus pro diabolo 1bid.
zacharias filius Barachia quis 100.m
ζελουζυ zelotypum esse 582.p
zona, pro crumena 50.p
zithum, ceruisia, caelia 163.p
F I N I S

r Sexcenta sunt precepta legis veteris. in annotationibus } fol. 274.
sup nouu testame ntuz
r quam multuz refert accentuz mutare me^{no} syllabam } fol. 274.
facite & acute dicite

BASILEÆ IN OFFICINA FROBENIANA
ANNO M D XLII

